

नमो नमो निम्मल दंसणस्स

आगमसुत्ताणि (सटीकं)

भाग: - ५

वसिष्ठ

संशोधक सम्पादकश्च :

मुनि दीपरत्नसागर

बालब्रह्मचारी श्री नेमिनाथाय नमः
नमो नमो निम्मल दंसणस्स
श्री आनंद-क्षमा ललित सुशील सुधर्मसागर गुरुभ्योनमः

आगम सुत्ताणि (सटीकं)

भाग-५ भगवतीअङ्गसूत्रं-१

:- संशोधकः सम्पादकश्च :-

मुनि दीपरत्नसागर

ता. १४/४/२०००

रविवार २०५६

चैत्र सुद ११

४५ आगम सुत्ताणि सटीकं
मूल्य रु. ११०००/-

卐 आगम श्रुत प्रकाशन 卐

:- संपर्क स्थल :-

“आगम आराधना केन्द्र” शीतलनाथ सोसायटी विभाग-१,
फ्लैट नं-१३, ४-थी मंजिल, ब्हायसेन्टर, खानपुर,
अहमदाबाद (गुजरात)

भगवत्यङ्गसूत्रस्य विषयानुक्रमः

शतकानि १ - १०, मूलाङ्काः-१....४९३

मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
□	शतकं-१	५	१९०	उद्देशकः-५ स्त्री	२०
१-२५	उद्देशकः-१ चलनः	६	१९२	उद्देशकः-६ नगरं	२०
३३	उद्देशकः-२ दुखं	४४	२००	उद्देशकः-७ लोकपालः	२०
४५	उद्देशकः-३ काङ्क्षाप्रदोषः	५९	२०४	उद्देशकः-८ देवाधिपतिः	२१
५१	उद्देशकः-४ कर्मप्रकृतिः	६९	२०५	उद्देशकः-९ इन्द्रियं	२१
६८	उद्देशकः-५ पृथ्वी	७४	२०६	उद्देशकः-१० परिषद्	२१
७८	उद्देशकः-६ यावन्तः	८५	□	शतकं-४	२१
८४	उद्देशकः-७ नैरयिकः	९२	२०९	उद्देशकः-१-४ लोकपाल विमानं	२१
९३	उद्देशकः-८ बालः	९९	२१०	उद्देशकः-५-८ लोकपाल राजधानी	२१
१०१	उद्देशकः-९ गुरुत्वं	१०४	२११	उद्देशकः-९ नैरयिकः	२१
१०४	उद्देशकः-१० चलतः	११२	२१४	उद्देशकः-१० लेश्या	२१
□	शतकं-२	११७	□	शतकं ५	२१
११७	उद्देशकः-१ स्कन्दकः	११७	२१९	उद्देशकः-१ रविः	२१
११८	उद्देशकः-२ समुद्रघातः	१३८	२२२	उद्देशकः-२ वायुः	२२
१२१	उद्देशकः-३ पृथ्वी	१३९	२२४	उद्देशकः-३ जालग्रन्थिका	२२
१२२	उद्देशकः-४ इन्द्रियं	१४०	२४०	उद्देशकः-४ शब्दः	२२
१३७	उद्देशकः-५ अन्यार्थार्थिकः	१४१	२४३	उद्देशकः-५ छद्मस्थः	२३
१३८	उद्देशकः-६ भाषा	१५२	२५२	उद्देशकः-६ आयुः	२३
१३९	उद्देशकः-७ देवः	१५२	२६१	उद्देशकः-७ पुद्गलः	२४
१४०	उद्देशकः-८ चमरचक्षा	१५३	२६३	उद्देशकः-८ निर्ग्रन्थीपुत्रः	२५
१४१	उद्देशकः-९ समयक्षेत्रं	१५६	२७०	उद्देशकः-९ राजगृहः	२६
१५०	उद्देशकः-१० अस्तिफायः	१५७	२७१	उद्देशकः-१० चन्द्रमा	२६
□	शतकं-३	१६३	□	शतकं-६	२६
१६९	उद्देशकः-१ चमरविकुर्वणा	१६३	२७६	उद्देशकः-१ वेदना	२६
१७७	उद्देशकः-२ चमरोत्पात्	१८०	२७७	उद्देशकः-२ आहारः	२६
१८३	उद्देशकः-३ क्रिया	१९१	२८५	उद्देशकः-३ महाआश्रयः	२६
१८८	उद्देशकः-४ यानं	१९७	२९०	उद्देशकः-४ सप्रदेशकः	२७

भगवतीअङ्गसूत्रं-१ सटीकं

[अपरनाम - व्याख्याप्रज्ञप्तयङ्गसूत्रं]

शतकं - १.....१०

આર્થિક અનુદાતા

-પ.પૂ. માલવભુષણ તપસ્વી આચાર્યદેવ શ્રી નવરત્નસાગર સૂરીશ્વરજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી શ્રી લાલભાઈ દેવચંદ શાહ તરફથી - નકલ એક.

-પ.પૂ. સરળ સ્વભાવી-શ્રીમદ્ ભગવતીસૂત્ર વ્યાખ્યાન પદ્મ આચાર્યદેવ શ્રી નરદેવસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા. તથા પૂજ્યશ્રીના શિષ્યરત્ન તપસ્વી ગણિવર્યશ્રી ચંદ્રકીર્તિસાગરજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી શ્રી પુરુષાદાનીય પાર્શ્વનાથ શ્રે. મૂર્તિ. જેન સંઘ, દેવકીનંદન સોસાયટી, અમદાવાદ તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. શાસન પ્રભાવક-ક્રિયારાગી આચાર્યદેવશ્રી વિજય ભચકચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. સાહિત્યપ્રેમી મુનિરાજ શ્રી સર્વોદય સાગરજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી-“અચલગરુડાધિપતિ પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી ગુણસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના શિષ્યરત્ન પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી ચારિત્રરત્નસાગરજી મ.ની ૧૯મી અઢાઈ નિમિત્તે-શ્રી ચારિત્રરત્ન ફા.ચે.ટ્રસ્ટ તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. પૈથાવૃત્તકારિકા સાધ્વી શ્રી મલયાશ્રીજી મ.સા.ના શિષ્યા વ્યવહાર વિચક્ષણા પૂ. સાધ્વી શ્રી હિતજ્ઞાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી જેન આરાધના મંદિર-“જ્ઞાનખાતા” તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. સૌમ્યમૂર્તિ સાધ્વીશ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી પ.પૂ. ગુરુમાતા-વાત્સલ્યમૂર્તિ સા.શ્રી રત્નત્રયાશ્રીજી મ.ની પંચમી પુન્યતિથિ નિમિત્તે શ્રીમતી લીલમબેન પ્રાણલાલ પી. દામાણી તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. સ્વનામધન્યા સા. શ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજી તથા તેઓના શિષ્યા સા.શ્રી સમજાશ્રીજીની પ્રેરણાથી-૨૦૫૩ના યશસ્વી ચાતુર્માસ નિમિત્તે શ્રી પાર્શ્વપદ્માવતી જેન સંઘ, પાડલનગર, અમદાવાદ તરફથી નકલ બે.

-પ.પૂ. રત્નત્રયારાધકા સાધ્વીશ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજી તથા તેઓશ્રીના શિષ્યા સા. શ્રી સમજાશ્રીજીની પ્રેરણાથી સંવત ૨૦૫૪ના નિર્મળ આરાધનામય ચાતુર્માસની સ્મૃતિમાં-ઘાટલોડિયા (પાવાપુરી) જેન શ્રે. મૂર્તિ. સંઘ, અમદાવાદ તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. સાધ્વી શ્રી રત્નગયાશ્રીજી મ.ના પરમ વિનેયા સા.શ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજીની પ્રેરણાથી તેઓના સંસારીભાઈશ્રી ઇન્દ્રવદનભાઈ દામાણીના અનુમોદનીય પુરુષાર્થથી “આગમ દીપ-સંપુટ”ના બદલામાં પ્રાપ્ત રકમમાંથી-નકલ ચાર.

-પ.પૂ. પ્રશમરસનિમગ્ના સાધ્વીશ્રી પ્રશમશીલાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી-સમ્મેતશિખર તિર્થોદ્ધારિકા પ.પૂ. સાધ્વીશ્રી રંજનશ્રીજી મ.સા.ના શિષ્યા અપ્રતિમ યેયાવૃત્ત્યકારિકા સા.શ્રી મલયાશ્રીજી તત્ શિષ્યા સા. શ્રી નરેન્દ્રશ્રીજી-તત્ શિષ્યા સા. શ્રી પ્રગુણાશ્રીજી મ.ના. આત્મશ્રેયાર્થ-અરિહંત ટાવર, જેન સંઘ, મુંબઈ તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. આગમોદ્ધારક આચાર્યદેવશ્રી ના સમુદાયવર્તી પ.પૂજ્ય યેયાવૃત્ત્યકારિકા સા.શ્રી મલયાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા પૂ.સા. શ્રી કૈવલ્યશ્રીજી મ.ના શિષ્યા પૂ.સા.શ્રી ભવ્યાનંદશ્રીજી મ.સા.ના સુશિષ્યા મિષ્ટભાષી સાધ્વીશ્રી પૂર્ણપ્રજ્ઞાશ્રીજી મ.સા. તથા તેમના વિનિત શિષ્યા સા. શ્રી પૂર્ણદર્શિતાશ્રીજી તથા સા. પૂર્ણનંદીતાશ્રીજીની પ્રેરણાથી-સર્વોદય પાર્શ્વનાથ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, મુલુન્ડ મુંબઈ તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. યેયાવૃત્ત્યકારિકા સાધ્વીશ્રી મલયાશ્રીજી મ.ના પ્રશિષ્યા સા. શ્રી ભવ્યાનંદશ્રીજીમ.ના સુવિનિતા સા.શ્રી કલ્પપ્રજ્ઞાશ્રીજી તથા કોકીલકંઠી સા. શ્રી કૈરવપ્રજ્ઞાશ્રીજી ની પ્રેરણાથી -મેહુલ સોસાયટી, આરાધનાભવન, સુભાષનગર, વડોદરાની બહેનો તરફથી નકલ એક

-શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છજ્ઞાતિ-જ્ઞાનખાતું, જેન પાઠશાળા, જામનગર તરફથી નકલ બે.

-શ્રી મંગળ પારેખનો ખાંચો-જેન શ્વે. મૂર્તિ. સંઘ, અમદાવાદ. તરફથી ૨૦૫૪ના ચાતુર્માસ નિમિત્તે નકલ બે.

- શ્રી આકોટા જેન સંઘ, વડોદરાની બહેનો તરફથી નકલ એક.

-શ્રીમતી નયનાબેન રમેશચંદ્ર શાહ, વડોદરાની પ્રેરણાથી આગમોના સેટના બદલામાં પ્રાપ્ત રકમમાંથી નકલ પાંચ.

શેષ સર્વે રકમ “અમારા”આજ પર્યન્ત પ્રકાશનોના
બદલામાં પ્રાપ્ત થયેલી છે.

नमो नमो निम्नल दंसणस्त
पंचम गणघर श्री सुधर्मास्वामिने नमः

५ भगवतीअङ्गसूत्रं

सटीकं

(अपरनाम - व्याख्या प्रज्ञाप्यङ्गसूत्रं-सटीकं)

(मूलम् + अभयदेवसूरिविरचिता वृत्तिः)

- ॥ १ ॥ सर्वज्ञमीश्वरमनन्तमसङ्गमयं, सार्वभौमस्मरमनीशमनीहमिच्छम् ।
सिद्धिं शिवं शिवकरं करणव्यपेतं, श्रीमञ्जिनं जितरिपुं प्रयतः प्रणौमि ॥
- ॥ २ ॥
नत्वा श्रीवर्द्धमानाय, श्रीमते च सुधर्मणे ।
सर्वानुयोगवद्धेभ्यो, वार्ष्ये सर्वविदस्तथा ॥
- ॥ ३ ॥
एतद्दीकाचूर्णी जीवाभिगमादिवृत्तिलेशांश्च ।
संयोज्य पञ्चमाङ्गं विवृणोमि विशेषतः किञ्चित् ॥

व्याख्यातं समवायाख्यं चतुर्थमङ्गम्, अथावसरायातस्य 'विवाहपन्नति' तिसृज्ज्ञातस्य पञ्चमाङ्गस्य समुन्नतजयकुञ्जरस्येव ललितपदपद्धतिप्रबुद्धजनमनोरञ्जकस्य उपसर्गनिपाताव्यव-
स्वरूपस्य घनोदारशब्दस्य लिङ्गविभक्तियुक्तस्य सदाख्यातस्य सल्लक्षणस्य देवताधिष्ठितस्य सुवर्णमण्डितोद्देशकस्य नानाविधाद्भुतप्रवरचरितस्य षट्त्रिंशद्व्यंशसहस्रप्रमाणसूत्रदेहस्य चतुर-
नुयोगचरणस्य ज्ञानचरणनयनुगलस्य द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयद्वितयन्दमुशलस्य निश्चयव्य-
वहारनयसमुन्नतकुम्भद्वयस्य प्रस्तावनावचनरचनाप्रकाण्डशुण्डादणस्य निगमनवचनातुच्छपुच्छस्य
कालाद्यष्टप्रकारप्रवचनोपचारचारुपरिकरस्य उत्सर्गपवादसमुच्छलदतुच्छधण्टायुगलघोषस्य
यशःपटहपटुप्रतिरवापूर्णदिकचक्रवालस्य स्याद्वादविशदाङ्कुशवशीकृतस्य विविधहेतुहेतिसमूहस-
मन्वितस्य मिथ्यात्वाज्ञानाविरमणलक्षणरिपुबलदलनाय श्रीमन्महावीरमहाराजेन नियुक्तस्य
बलनियुक्तकल्पगणनायकमतिप्रकल्पितस्य मुनियोधैरनाबाधमधिगमाय पूर्वमुनिशिल्पि-
कल्पितोर्बहुप्रवरगुणत्वेऽपि ह्रस्वतया महातामेव वाञ्छितवस्तुसाधनसमर्थयोर्वृत्तिचूर्णिना-
डिकयोस्तदन्येषां च जीवाभिगमादिविविधविवरणदवरकलेशानां संघट्टनेन बृहत्तरा अत एवामहता-
मप्युपकारिणी हस्तिनायकादेशादिव गुरुजनवचनात्पूर्वमुनिशिल्पि- कुलोत्पन्नैरस्माभिर्नाडिकैवेयं
वृत्तिरारभ्यते, इति शास्त्रप्रस्तावना ।

शतकं-१

। अथ 'विवाहपन्नति' त्तिकः शब्दार्थः?, उच्यते, विविधा जीवाजीवादिप्रचुरतरपदार्थविषयाः
आ-अभिविधिना-कथञ्चिन्निखिलज्ञेयव्याप्तया मर्यादया वा-परस्परासंकीर्णलक्षणाभिधान
रूपया ? ख्यानानि-भगवतो महावीरस्य गौतमादिविनेयान् प्रति प्रश्नतपदार्थप्रतिपादनाति

व्याख्यास्ताः प्रज्ञाप्यन्ते-प्ररूप्यन्ते भगवता सुधर्मस्वामि जम्बूनामानमभियस्याम् १ ।

अथवा विविधतया विशेषेण वा आख्यायन्त इति व्याख्याः-अभिलाष्यपदार्थवृत्तयस्ताः प्रज्ञाप्यन्ते यस्याम् २ ।

व्याख्यानाम्-अर्थप्रतिपादनानां प्रकृष्टाः ज्ञप्तयो-ज्ञानानि यस्यां सा व्याख्याप्रज्ञप्ति ३ ।

अथवा व्याख्यायाः- अर्थकथनस्य प्रज्ञायाश्च-तद्धेतुभूतबोधस्य व्याख्यासु वा प्रज्ञाया आप्ति-प्राप्ति आत्तिर्वा-आदानं यस्याः सकाशादसौ व्याख्याप्रज्ञासिद्ध्यार्थप्रज्ञाप्तिर्वा ४-५ ।

व्याख्याप्रज्ञाद्वा-भगवतः सकाशादाप्तिराप्तिर्वा गणधरस्य यस्याः सा तथा ६ ।

अथवा विवाहा-विविधा वा-प्रमाणाबाधिताः प्रज्ञा आप्यन्ते यस्याः; विवाहा चासौ विवाधा चासौ वा प्रज्ञप्तिश्च-अर्थप्रज्ञप्तिश्चार्थ प्ररूपणा विवाहप्रज्ञप्तिर्विवाहप्रज्ञाप्ति विवाधप्रज्ञाप्तिर्विवाध-प्रज्ञप्तिर्वा ७-८-९-१० । इयं च भगवतीत्यपि पूज्यत्वेनाभिधीयते इति ।

इह व्याख्यातारः शास्त्रव्याख्यानारम्भे फलयोगमङ्गलसमुदायार्थादीनि द्वाराणि वर्णयन्ति, तानि चेह व्याख्यायां विशेषावश्यकदिभ्योऽवसेयानि ।

शास्त्रकारास्तु विघ्नविनायकोपशमननिमित्तं विनेयजनप्रवर्तनाय च (मङ्गलं) शिष्टजन-समयसमाचरणाय वा मङ्गलाभिधेयप्रयोजनसम्बन्धानुदाहरन्ति, तत्र च सकलकल्याणकारण-तयाऽधिकृतशास्य श्रेयोभूतत्वेन विघ्नः संभवतीति तदुपशमनाय मङ्गलान्तरव्यपोहेन भावमङ्गल-मुपादेय, मङ्गलान्तरस्यानैकान्तिकत्वादानात्यन्तिकत्वाच्च, भावमङ्गलस्य तु तद्विपरीततयाऽ-भिलषितार्थसाधनसमर्थत्वेन पूज्यत्वात्, आह च -

॥ १ ॥ “किं पुन तमणेगतिमद्यंतं च ण जओऽभिहाणाई ।

तच्चिवरीयं भावे तेण विसेसेण तं पुज्जं ॥

भावमङ्गलस्य च तपःप्रभृतिभेदभिन्नत्वेनानेकविधत्वेऽपि परमेष्ठिपञ्चकनमस्काररूपं विशेषेणोपादेयं, परमेष्ठिनां मङ्गलत्वालोकोत्तमत्वशरण्यत्वाभिधानात्, आह च-“चत्तारि मंगल” मित्यादि, तन्नमस्कारस्य च सर्वपापप्रणाशकत्वेन सर्वविघ्नोपशमहेतुत्वात् आह च -

॥ १ ॥ “एष पञ्चनमस्कारः, सर्वपापप्रणाशनः ।

मङ्गलानां च सर्वेषां, प्रथमं भवति मङ्गलम् ॥

अत एवायं समस्तश्रुतस्कन्धानामादावुपादीयते, अत एव चायं तेषामभ्यन्तरतयाऽ-भिधीयते, यदाह-‘सो सव्वसुयस्खंधंऽब्भंतरभूओ’ति, अतः शास्त्रस्यादावेव परमेष्ठिपञ्चकन-मस्कारमुपदर्शयन्नाह-

—: शतकं-१ उद्देशकः-१ :-

मू. (१) नमो अरहंताणं नमो सिद्धाणं नमो आयरियाणं नमो उवज्झायाणं नमो (लोए) सव्वसाहूणं ।

वृ. तत्र नम इति नैपातिकं पदं द्रव्यभासङ्कोचार्थम्, आह च-“नेवाइयं पयं दव्वभाव-संकोयणपयत्थो” ‘नमः’ करचरणमस्तकसुप्रणिधानरूपो नमस्कारो भवत्वित्यर्थः । केभ्य इत्याह-‘अर्हद्भयः’ अमरवारविनिर्मिताशोकादिमहाप्रातिहार्यरूपं पूजामर्हन्तीत्य-र्हन्तः, यदाह-

॥ १ ॥ “अरिहंति वंदणनमंसणाणि अरिहंति पूयसक्कारं ।

सिद्धिगमणं च अरहा अरहंता तेण वुच्चंति ॥

अतस्तेभ्यः, इह च चतुर्थ्यर्थे षष्ठी प्राकृतशैलीवशात् ।

अविद्यमानं वा रहः-एकान्तरूपो देशः अन्तश्चमध्यं गिरिगुहादीनां सर्ववेदितया समस्त-
वस्तुस्तोमगतप्रच्छन्नत्वस्याभावेन येषां ते अरहोऽन्तरः अतस्तेभ्योऽरहोऽन्तर्भ्यः ।

अथवा-अविद्यमानो रयः-स्यन्दनः सकलपरिग्रहोपलक्षणभूतोऽन्तश्च-विनाशो जराद्युप-
लक्षणभूतो येषां ते अरथान्ता अतस्तेभ्यः ।

अथवा 'अरहंताणं'ति क्वचिदप्यासक्तिमगच्छद्भयः क्षीणरागत्वात् ।

अथवा अरह्यद्भयः-प्रकृष्टरागादिहेतुभूतमनोज्ञेतरविषयसंपर्केऽपि वीतरागत्वादिकं
स्वं स्वभावमत्यजद्भय इत्यर्थः ।

—'अरिहंताणंति पाठान्तरं, तत्र कर्मारिहन्तृभ्यः, आह च —

॥ १ ॥ “अट्टविहंपिय कम्मं अरिभूयं होइ सयलजीवाणं ।

तं कम्ममरिं हंता अरिहंता तेण वुच्चंति ॥

‘अरुहंताण’ मित्यपि पाठान्तरं, तत्र ‘अरोहद्भयः’ अनुपजायमानेभ्यः, क्षीणकर्मबी-
जत्वात्, आह च —

॥ १ ॥ “दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः ।

कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाङ्कुरः ॥

नमस्करणीयता चैषां भीमभवगहनभ्रमणभीतभूतानामनुपमानन्दरूपपरमपदपुर-
पथप्रदर्शकत्वेन परमोपकारित्वादिति ।

‘नमो सिद्धाणं’ ति, सितंबद्धमष्टप्रकारं कर्मन्धनं ध्मातं-दग्धं जाज्वल्यमानशुक्लध्याना-
नलेन यैस्ते निरुक्तविधिना सिद्धाः ।

अथवा ‘षिधु गतौ’ इति वचनात् सेधन्ति स्म-अपुनरावृत्त्या निर्वृतिपुरीमगच्छन् ।

अथवा ‘षिधु संराद्धौ’ इतिवचनात् सिद्धयन्ति स्म-निष्ठितार्था भवन्ति स्म, अथवा ‘षिधूज्
शास्त्रे माङ्गल्ये च’ इतवचनात् सेधन्ति स्म-शासितारोऽभूवन् मङ्गल्यरूपतां चानुभवन्ति स्मेति
सिद्धाः ॥ अथवा सिद्धाः-नित्याः, अपर्यवसानस्थितिकत्वात्, प्रख्याता वा भव्यैरुपलब्धगुणस-
न्दोहत्वात्, आह च —

॥ १ ॥ “ध्मातं सितं येन पुराणकम्मं, यो वा गतो निर्वृतिसौधमूर्ध्नि ।

ख्यातोऽनुशास्ता परिनिष्ठितार्थो, यः सोऽस्तु सिद्धः कृतमङ्गलो मे ॥

अतस्तेभ्यो नमः, नमस्करणीयता चैषामविप्रणाशिज्ञादर्शनसुखवीर्यादिगुणयुक्ततया
स्वविषयप्रमोदप्रकर्षोत्पादनेन भव्यानामतीवोपकारहेतुत्वादिति ।

‘नमो आयरियाणं’ति, आ-मर्यादया तद्विषयविनयनरूपया चर्यन्ते-सेव्यन्ते जिनशास-
नार्थोपदेशकतया तदाकाङ्क्षभिरित्याचार्या, उक्तञ्च —

॥ १ ॥ “सुत्तथविज्ज लक्खणजुत्तो गच्छस्स मेढिभूओ य ।

गणतत्तिविप्पमुक्को अत्थं वाएइ आयरिओ ॥

अथवा-आचारो-ज्ञानाचारादि पञ्चधा आ-मर्यादया वा धारो-विहार आचारस्तत्र
स्वयंकरणात् प्रभाषणात् प्रदर्शनाच्चेत्याचार्या, आह च—

॥ १ ॥

“पंचविहं आचारं आयरमाणा तहा पयासंता।

आचारं दंसंता आयरिया तेण वुच्चंति ॥

अथवा आ-ईषद् अपरिपूर्णा इत्यर्थः, चारा-हेरिका ये ते आचाराः, चारकल्पा इत्यर्थः।

युक्तायुक्तविभागनिरूपणनिपुणा विनेयाः अतस्तेषु साधवो यथावच्छस्त्रार्थोपदेशकतया इत्याचार्या अतस्तेभ्यः, नमस्यता चैषामाचारोपदेशकतयोपकारित्वात्।

‘नमो उवज्झायाणं’ति उप-समीपमागत्याधीय ‘इड् अध्ययने’ इतिवचनात् पठ्यते ‘इण गता’ वितिवचनाद्वा अधि-आधिक्येन गम्यते, ‘इक् स्मरणे’ इति वचनाद्वा स्मर्यते सूत्रतो जिनप्रवचनं येभ्यस्ते उपाध्यायाः, यदाह—

॥ १ ॥

“बारसंगो जिणक्खाओ, सज्झाओ कहिओ बुहेहिं तं -

उवइसंति जम्हा उवज्झाया तेण वुच्चंति ॥

—अथवा उपाधानमुपाधि-संनिधिस्तेनोपाधिना उपाधौ वा आयो-लाभः—श्रुतस्य येषामुपाधीनां वा-विशेषणानां प्रक्रमच्छेभवनानामायो-लाभो येभ्यः। अथवा उपाधिरेव-संनिधिरेव आयम्-इष्टफलं दैवजनितत्वेन अयानाम्-इष्टफलानां समूहस्तदेकहेतुत्वाधेषाम्।

अथवा आधीनां-मनःपीडानामायो-लाभ आध्यायः अधियां वा-नजः कुत्सार्थत्वात् कुबुद्धीनामायोऽध्यायः ‘ध्यै चिन्तायाम्’ इत्यस्य धातोः प्रयोगाज्जः कुत्सार्थत्वादेव च दुध्यानं वाऽध्यायः उपहत आध्यायः अध्यायो वा यैस्ते उपाध्याया अतस्तेभ्यः, नमस्यता चैषां सुसंप्रदाया-यातजिनवचनाध्यापनतो विनयनेन भव्यानामुपकारित्वादिति।

‘नमो सव्वसाहुणं’मिति, साधयन्ति ज्ञानादिशक्तिभिर्मोक्षमिति साधवः समतां वा सर्वभूतेषु ध्यायन्तीति निरुक्तिन्यायात्साधवः, यदाह—

॥ १ ॥

“निव्वाणसाहए जोए, जम्हा साहेति साहुणो।

समा य सव्वभूएसु, तम्हा ते भावसाहुणो ॥

साहायकं वा संयमकारिणां धारयन्तीति साधवः, निरुक्तेरेव, सर्वे च ते सामायिकादिविशेषणाः प्रमत्तादयः पुलाकादयो वा जिनकल्पिकप्रतिमाकल्पिकयथालन्दकल्पिकपरिवाहार-विशुद्धिकल्पिकस्थविरस्थितकल्पि (कास्थितकल्पि) कस्थितास्थितकल्पिक क्पातीतभेदाः प्रत्येकबुद्ध-स्वयम्बुद्धबुद्धबोधितभेदाः भारतादिभेदाः सुषमदुष्पमादिविशेषिता वा साधवः सर्वसाधवः, सर्वग्रहणं च सर्वेषां गुणवतामविशेषनमनीयताप्रतिपादनार्थम्, इदं चार्हदादिपदेष्वपि बोद्धव्यं, न्यायस्य समानत्वादिति।

अथवा-सर्वेभ्यो जीवेभ्यो हिताः सार्वस्ते च ते साधवश्च सार्वस्य वा-अर्हतो न तु बुद्धादेः साधवः सार्वसाधवः, सर्वान् वा शुभयोगान् साधयन्ति-कुर्वन्ति सार्वान् वा-अर्हतः साधयन्ति-तदाज्ञाकरणादाराधयन्ति प्रतिष्ठापयन्ति वा दुर्नयनिराकरणादिति सर्वसाधवः सार्वसाधवो वा

अथवा-श्रव्येषु-श्रवणार्हेषु वाक्येषु, अथवा सव्वानि-दक्षिणान्यनुकूलानि यानि कार्याणि तेषु साधवो निपुणाः श्रव्यसाधवः सव्वसाधवो वाऽतस्तेभ्यः।

‘नमो लोए सव्वसाहुणं’ति क्वचित्पाठः, तत्र सर्वशब्दस्य देशसर्वतायामपि दर्शनादप-रिशेषसर्वतोपदर्शनार्थमुच्यते।

‘लोके’ मनुष्यलोके न तु गच्छदी ये सर्वसाधवस्तेभ्यो नम इति ।

एषां च नमनीयता मोक्षमार्गसाहायककरणेनोपकारित्वात्, आह च –

॥ १ ॥

“असहाए सहायत्तं करेति मे संयमं करेतस्स ।

एएण कारणेणं नमामिऽहं सब्वसाहूणं ॥

ननु यद्ययं सङ्क्षेपेण नमस्कारस्तदा सिद्धसाधूनामेव युक्तः, तद्ग्रहणेऽन्येषामप्यर्हदादीनां ग्रहणात्, यतोऽर्हदादयो न साधुत्वं व्यभिचरन्ति, अथ विस्तरेण तदा ऋषभादिव्यक्तिसमुच्चारणतोऽसौ वाच्यः स्यादिति, नैवं ।

यतो न साधुमात्रनमस्कारेऽर्हदादिनमस्कारफलमवाप्यते, मनुष्यमात्रनमस्कारे राजादिनमस्कारफलवदिति कर्त्तव्यो विशेषतोऽसौ, प्रतिव्यक्ति तु नासौ वाच्योऽशक्यत्वादेवेति

ननु यथाप्रधानन्यानमङ्गीकृत्य सिद्धादिरानुपूर्वी युक्ताऽत्र, सिद्धानां सर्वथा कृतकृत्यत्वेन सर्वप्रधानत्वात्, नैवम्, अर्हदुपदेशेन सिद्धानां ज्ञानमानत्वादर्हतामेव च तीर्थप्रवर्त्तनेनात्यन्तोपकारित्वादित्यर्हदादिरेव सा, नन्वेवमाचार्यादि प्राप्नोति, क्वचित्काले आचार्येभ्यः सकाशादर्हदादीनां ज्ञायमानत्वात्, अत एव च तेषामेवात्यन्तोपकारित्वात्, नैवम्, आचार्याणामुपदेशदानसामर्थ्यमर्हदुपदेशत एव, न हि स्वतन्त्रा आचार्यादय उपदेशतोऽर्थज्ञापकत्वप्रतिपद्यन्ते, अतोऽर्हन्त एव परमार्थेन सर्वार्थज्ञापकाः ।

तथा अर्हत्परिषद्रूपा एवाचार्यादयोऽतस्तान् नमस्कृत्यार्हन्नमस्करणमयुक्तम्, उक्तं च—

॥ १ ॥

“ने य कोइवि परिसाए पणमित्ता पणमए रत्नो”ति ॥

एवं तावत्परमेष्ठिनो नमस्कृत्याधुनातनजनानां श्रुतज्ञानस्यात्यन्तोपकारित्वात् तस्य च द्रव्यभावश्रुतरूपत्वात् भावश्रुतस्य च द्रव्यश्रुतहेतुकत्वात्सञ्ज्ञाऽक्षररूपं द्रव्यश्रुतं नमस्कुर्वन्नाह-
मू. (२) नमो बंभीए लिवीए ।

चू. लिपि-पुस्तकादावक्षरविन्यासः, सा चाष्टदशप्रकाराऽपि श्रीमन्नाभेयजिनेन स्वसुताया ब्राह्मीनामिकाया दर्शिता ततो ब्राह्मीत्यभिधीयते, आह च –

“ले हं लिवीविहाणं जिणेण बंभीइ दाहिणकरेणं” ।

इत्यतो ब्राह्मीतिस्वरूपविशेषणं लिपेरिति ॥

ननु अधिकृतशास्त्रस्यैव मङ्गलत्वात्किं मङ्गलेन ?, अनवस्थादिदोषप्राप्तेः, सत्यं, किन्तु शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहार्थं मङ्गलोपादानं शिष्टसमयपरिपालनाय वेत्युक्तमेवेति, अभिधेयादयः पुनरस्य सामान्येन व्याख्याप्रज्ञसिरिति नामैवोक्ता इति ते पुनर्नोच्यन्ते, तत एव श्रोतृप्रवृत्त्यादीष्टफलसिद्धेः । तथाहि-इह भगवताऽर्थव्याख्या अभिधेयतया उक्ताः, तासां च प्रज्ञापना बोधो वाऽनन्त-रफलं, परम्परफलं तु मोक्षः, स चास्याऽऽप्तवचनत्वादेव फलतया सिद्धो, न ह्याप्तः साक्षात् पारम्पर्येण वा यन्नस्त्र मोक्षाङ्गं तत्प्रतिपादयितुमुत्सहे, अनाप्तत्वप्रसङ्गात्, तथाऽयमेव सम्बन्धो यदुतास्य शास्त्रेदं प्रयोजनमिति ।

तदेवमस्य शास्त्रैकश्रुतस्कन्धरूपस्य सातिरेकाध्ययनशतस्वभावस्य उद्देशकसहस्री (१००००) प्रमाणस्य षट्त्रिंशच्छत (३६०००) सहस्रपरिमाणस्य अष्टाशीतिसहस्राधिकलक्षद्वय (२८८०००) प्रमाणपदराशर्मङ्गलादीन दर्शितानि ।

अथ प्रथमे शते ग्रन्थान्तरपरिभाषयाऽध्ययने दशोद्देशका भवन्ति, उद्देशकाश्च-
अध्ययनार्थदेशाभिधायिनोऽध्ययनविभागाः ॥ उद्दिश्यन्ते-उपधानविधिना शिष्यस्याचार्येण
यथा-एतावन्तमध्ययनभागमधीष्वे-त्येवमुद्देशास्त एवोद्देशकाः, तांश्च सुखधरणस्मरणादिनिमित्त-
माद्याभिधेयाभिधानद्वारेण संग्रहीतुमि- मां गाथामाह-

मू. (३) रायगिह चलण दुक्खे कंखपओसे य पगइ पुढवीओ ।

जावन्ते नेरइए बाले गुरुए य चलणाओ ॥

वृ. अधिकृतगाथार्थो यद्यपि वक्ष्यमाणोद्देशकदशकाभिगमे स्वयमेवावगम्यते तथाऽपि
बालानां सुखावबोधार्थमभिधीयते-

तत्र 'रायगिहे'ति लुप्तसप्तम्येकवचनत्वाद्वाजगृहेनगरे वक्ष्यमाणोद्देशकदशकस्यार्थो भगवता
श्रीमहावीरेण दर्शित इति व्याख्येयम्, एवमन्यत्रापीष्टविभक्त्यन्तताऽवसेया ।

'चलण'ति चलनविषयः प्रथमोद्देशकः 'चलमाणे चलिए' इत्याद्यर्थनिर्णयार्थ इत्यर्थः १

'दुक्खे'ति दुःखविषयो द्वितीयः 'जीवो भदन्त ! स्वयंकृतं दुःखं वेदयती'त्यादिप्रश्ननिर्णयार्थ
इत्यर्थः २ ॥ 'कंखपओसे'ति काङ्क्षा-मिथ्यात्वमोहनीयोदयसमुत्थोऽन्यान्यदर्शनग्रहरूपो
जीवपरिणामः स एव प्रकृष्टो दोषो-जीवदूषणं काङ्क्षाप्रदोषस्तद्विषयस्तृतीयः, 'जीवेन भदन्त
काङ्क्षामोहनीयं कर्म कृतमित्याद्यर्थनिर्णयार्थ इत्यर्थः ३ ।

चकारः समुच्चये, 'पगइ'ति प्रकृतयः-कर्मभेदाश्चतुर्थोद्देशस्यार्थः, 'कति भदन्त ! कर्म-
प्रकृतयः ?' इत्यादिश्चासौ ४ ॥ 'पुढवीओ'ति रत्नप्रभादिपृथिव्यः पञ्चमे वाच्याः, 'कति भदन्त !
पृथिव्यः ?' इत्यादि च सूत्रमस्य ५ ।

'जावन्ते'ति यावच्छब्दोपलक्षितः षष्ठः 'यावतो भदन्त !' अवकाशान्तरात्सर्वं
इत्यादिसूत्रश्चासौ ६ ॥ नेरइएति नैरयिकशब्दोपलक्षितः सप्तः, नैरयिको भदन्त ! निरये उत्पद्यमान
इत्यादि च तत्सूत्रं ७ ।

'बाले'ति बालशब्दोपलक्षितोऽष्टमः, 'एकान्तबालो भदन्त ! मनुष्य' इत्यादिसूत्रश्चासौ ८ ।

'गुरुए'ति गुरुकविषयो नवमः, 'कथं भदन्त ! जीवा गुरुकत्वमागच्छन्ति ?' इत्यादि च
सूत्रमस्य ९ । चः समुच्चयार्थः, 'चलणाओ'ति बहुवचननिर्देशाच्चलनाद्यादशमोद्देशकस्यार्थः ॥

तत्सूत्रं चैवम्-'अन्ययूथिका भदन्त !' एवमाख्यान्ति-चलद् अचलितमित्यादिति
प्रथमशतोद्देशकसङ्ग्रहणिगाथार्थः । तदेवं शास्त्रोद्देशे कृतमङ्गलादिकृत्योऽपि प्रथमशतस्यादौ
विशेषतो मङ्गलमाह-

मू. (४) नमो सुयस्स ।

वृ. 'नमो सुयस्स'ति नमस्कारोऽस्तु 'श्रुताय' द्वादशाङ्गीरूपायार्होऽवचनाय, नन्विष्टदेव-
तानमस्कारो मङ्गलार्थो भवति, न च श्रुतमिष्टवतेति कथमयं मङ्गलार्थ इति ? , अत्रोच्यते, श्रुतमिष्ट-
देवतैव अर्हतां नमस्करणीयत्वात्, सिद्धवत्, नमस्कुर्वन्ति च श्रुतमर्हन्तो ।

'नमस्तीर्थये'ति भणनात्, तीर्थं च श्रुतं संसारसागरोत्तरणासाधारणकारणत्वात्, तदा-
धारत्वेनैव च सङ्घस्य तीर्थशब्दाभिधेयत्वात्, तता सिद्धानपि मङ्गलार्थमर्हन्तो नमस्कुर्वन्त्येव ।

॥ ३ ॥ "काऊण नमोक्कारं सिद्धाणमभिगहं तु सो गिण्हे" इति वचनादिति ॥

एवं तावत्प्रथमशतोद्देशकाभिधेयार्थलेशः प्राग्दर्शितः, ततश्च 'यथोद्देशं निर्देश' इति

न्यायमाश्रित्यादितः प्रथमोद्देशकार्यप्रपञ्चो वाच्यः, तस्य च गुरुपर्वक्रमलक्षणं सम्बन्धमुपदर्शयन् भगवान् सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमाश्रित्येदमाह—

मू. (५) तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था, वण्णओ, तस्स णं रायगिहस्स नगरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए गुणसिलए नामं चेइए होत्था, सेणिए राया, चेळ्ळणा देवी वू. अथ कथमिदमवसीयते यदुत-सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमभि संबन्धग्रन्थमुक्तवान्-इति?, उच्यते, सुधर्मस्वामिवाचनाया एवानुवृत्तत्वात्, आह च-“तित्थं च सुहम्माओ निरवच्चा गणहरा सेसा” सुधर्मस्वामिनश्च जम्बूस्वाम्येव प्रधानः शिष्योऽतस्तमाश्रित्येवं वाचना प्रवृत्तेति, तथा षष्ठाङ्गे उपोद्घात एवं दृश्यते-यथा किल सुधर्मस्वामिनं प्रति जम्बूनामा प्राह—

“जइ णं भंते ! पंचमस्स अंगस्स विवाहपन्नत्तीए समणेणं भगवया महावीरेणं अयमङ्गे पन्नत्ते, छट्ठस्स णं भंते ! के अङ्गे पन्नत्ते ?” ति, तत एवमिहापि सुधर्मैव जम्बूनामानं प्रत्युपोदघातमवश्यमभिहितवानित्यवसीयत इति । अयं चोपोद्घातग्रन्थो मूलटीकाकृता समस्तं शस्त्रमाश्रित्य व्याख्यातोऽप्यस्वाभिः प्रथमोद्देशकमाश्रित्य व्याख्यास्यते, प्रतिशतं प्रत्युद्देशकमुपोदघातस्येह शास्त्रेऽनेकधाऽभिधानादिति, अयं च प्राग् व्याख्यातो नमस्कारादिको ग्रन्थो वृत्तिकृता न व्याख्यातः कुतोऽपि कारणादिति ।

‘तेणं कालेणं’ति, ते इति-प्राकृतशैलीवशात्तस्मिन् यत्र तन्नगरमासीत्, णंकारोऽन्यत्रापि वाक्यालङ्कारार्थो यथा ‘इमा णं भंते ! पुट्ठी’ त्यादिषु ‘काले’ अधिकृतावसर्पिणीचतुर्थविभागलक्षण इति, ‘ते णं’ति तस्मिन् यत्रासौ भगवान् धर्मकथामकरोत् ‘समए णं’ति समये-कालस्यैव विशिष्टे विभागे, अथवा तृतीयैवेयं, ततस्तेन कालेन हेतुभूतेन तेन समयेन हेतुभूतेनैव ‘रायगिहे’ति एकारः प्रथमैकवचनप्रभवः ‘कयरे आगच्छइ दित्तरुवे’ इत्यादाविव, ततश्च राजगृहं नाम नगरं ‘होत्थ’ति भवत् ।

नन्विदानीमपि तन्नगरमस्तीत्यतः कथमुक्तममवदिति ?, उच्यते, वर्णकग्रन्थोक्त-विभूतियुक्तं तदैवाभवत् न तु सुधर्मस्वामिनो वाचनादानकाले, अवसर्पिणीत्वात्कालस्य तदीयशुभभावानां हानिभावात् । ‘वन्नओ’ति इह स्थानके नगरवर्णको वाच्यः, ग्रन्थगौरवभयादिह तस्यालिखितत्वात्, स चैवम्-“रिद्धत्थिमियसमिद्धे” ऋद्धं-पुरभवनादिभिर्वृद्धं स्तिमितं-स्थिरं स्वचक्रपरचक्रादिभयवर्जितत्वात् समृद्धं-धन धान्यादिविभूतियुक्तत्वात्, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः, ‘पमुइयजणजावए’ प्रमुदिताः हृष्टाः प्रमोदकारणवस्तूनां सद्भावाज्जना-नगरवास्तव्यलोका जानपदाश्च-जनपदमवास्तत्रायाताः सन्तो यत्र तत् प्रमुदितजनजानपदमित्यादिरौपपातिकात् सव्याख्यानोऽत्र दृश्यः । ‘तस्स णं’ति षष्ठ्याः पञ्चम्यर्थत्वात्तस्माद्राजगृहान्नगरात् ‘बहिय’ति बहिस्तात् ‘उत्तरपुरच्छिमे’ति उत्तरपूरस्त्ये ‘दिसीभाए’ति दिशां भागो दिग्रूपो वा भागो गगनमण्डलस्य दिग्भागस्तत्र ‘गुणसिलकं’ नाम ‘चेइयं’ति चित्तेर्लेप्यादिचयनस्य भावः कर्म वेति चैत्यं-सज्जाशब्दत्वाद्देव-बिम्बं तदाश्रयत्वात्तद्गृहमपि चैत्यं, तच्चेह व्यन्तरायतनं न तु भगवतामर्हत्तमायतनं ‘होत्थ’ति बभूव, इह च यत्र व्याख्यास्यते तत्रायः सुगमत्वादित्यवसेयमिति ।

मू. (६) ते णं काले णं ते णं समए णं समणे भगवं महावीरे ।

आइगरे तित्थगरे सहसंबुद्धे परसुत्तमे पुरिससीहे पुरिसवरपुंडरीए पुरिसवरगंधहत्थीए

लोगुत्तमे लोगनाहे लोगप्यदीवे लोगपज्जोयगरे अभयदए चक्खुदए मग्गदए सरणदए धम्मदेसए धम्मसारहीए धम्मवरचाउरंतचक्कवट्ठी अप्पडिहयवरनाणदंसणधरे वियट्ठउमे जिणे जाणए बुद्धे बोहए मुत्ते मोयए सव्वन् सव्वदरिसी सिवमयलमरुयमनंतमक्खयमव्वाबाहमपुनरावत्तयं सिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपाविउकामे जाव समोसरणं ।

वृ. 'समणे'ति 'श्रमु तपसि खेदे चे'ति वचनात् श्राम्यति-तपस्यतीति श्रमणः, अथवा सहशोभनेन मनसा वर्तत इति समनाः, शोभनत्वं च मनसो व्याख्यातं स्तवप्रस्तावात्, मनोमात्र-सत्त्वस्यास्तवत्वात्, संगतं वा-यथा भवत्येवमणतिभाषते समो वा सर्वभूतेषु सन् अणति-अनेकार्थ-त्वाद्धातूनां प्रवर्तत इति समणो निरुक्तिवशाद् भवति, 'भगवं'ति भगवान्-एश्वर्यादियुक्तः पूज्य इत्यर्थः । 'महावीरे'ति वीरः 'सूर वीर विक्रान्तावि'तिवचनात् रिपुनिराकरणतो विक्रान्तः, स च चक्रवत्यादिरेपि स्यादतो विशेष्यते-महांश्चासौ दुर्जयान्तरिपुतिरस्करणाद्वीरश्चेति महावीरः, एतच्च देवैर्भगवतो गौणं नाम कृतं, यदाह-“अयमे भयभेरवाणं खंतिखमे परिसहोवसग्गणं । देवेहिं (से नामं) कए (समणे भगवं) महावीरेति,” ।

'आदिकरे'ति आदौ-प्रथमतः श्रुतधर्मम्-आचारादिग्रन्थात्मकं करोति-तदर्थप्रणायकत्वेन प्रणयतीत्येवंशील आदिकरः, आदिकरत्वाच्चसौ किंविध इत्याह-“तित्यथरे”ति तरन्ति तेन संसार-सागरमिति तीर्थ-प्रवचनं तदव्यतिरेकाच्चेह सङ्गस्तीर्थं तत्करणशीलत्वात्तीर्थकरः, तीर्थकरत्वं चास्य नान्योपदेशपूर्वकमित्यत आह-

'सहसंबुद्धे'ति, सह-आत्मनैव सार्द्धमनन्योपदेशत इत्यर्थः, सम्यग्-यथावद् बुद्धो-हेयोपादे-योपेक्षणीयवस्तुत्वं विदितवानिति सहसंबुद्धः । सहसंबुद्धत्वं चास्य न प्राकृतस्य सतः, पुरुषोत्तम-त्वादित्यत आह । 'पुरिसोत्तमो'ति, पुरुषाणां मध्ये तेन तेन रूपादिनाऽतिशयेनो द्गतत्वादूर्ध्वव-र्त्तित्वादुत्तमः पुरुषोत्तमः, अथ पुरुषोत्तमत्वमेवास्य सिंहाद्युपमानत्रयेण समर्थयन्नाह -

'पुरिससीहे'ति, सिंह इव सिंहः पुरुषश्चासौ सिंहश्चेति पुरुषसिंहः, लोकेन हि सिंहे शौर्यम-तिप्रकृष्टमभ्युपगतमतः शौर्यं स उपमानं कृतः, शौर्यं तु भगवतो बाल्ये प्रत्यनीकदेवेन भाष्य-मानस्याप्यभीतत्वात् कुलिशकठिनमुष्टिप्रहारप्रहतिप्रवर्द्धमानाशरीरकुब्जताकरणाच्चेति, तथा

'पुरिसवरपुंडरीए'ति, वरपुण्डरीकं-प्रधानधवलसहपत्रं पुरुष एव वरपुण्डरीकमिवेति पुरुषवरपुण्डरीकं, धवलत्वं चास्य भगवतः सर्वाशुभमलीमसरहितत्वात् सर्वैश्च शुभानुभावैः शुद्धत्वात्, अथवा पुरुषाणां-तत्सेवकजीवानां वरपुण्डरीकमिव-वरच्छत्रमिव यः सन्तापातपनि-वारणसमर्थत्वात् भूषाकारणत्वाच्च स पुरुषवरपुण्डरीकमिति, तथा -

'पुरिसवरगंधहस्ति'ति पुरुष एव वरगन्धहस्ती पुरुषवरगन्धहस्ती, यथा गन्धहस्तिनो गन्धेनापि समस्तेतरहस्तिनो भज्यन्ते तथा भगवतस्तद्देशविहरणेन ईतिपरचक्रदुर्भिक्षडमर-मरकादीनि दुरितानि नश्यन्तीति पुरुषवरगन्धहस्तीत्युच्यत इत्यत उपमात्रयात्पुरुषोत्तमोऽसौ । न चायं पुरुषोत्तम एव, किन्तु ?, लोकस्याप्युत्तमो, 'लोकनाथत्वाद्', एतदेवाह -

'लोगनाहे'ति, लोकस्य-सज्जिभव्यलोकस्य नाथः-प्रभुर्लोकनाथः, नाथत्वं च योगक्षेम-कारित्वं, 'योगक्षेमकृत्राथ' इति वचनात्, तच्चास्याप्राप्तस्य सम्यग्दर्शनादेर्योगकरणेन लब्धस्य च परिपालनेनेति, लोकनाथत्वं च यथाऽवस्थितसमस्तवस्तुस्तोमप्रदीपनादेवेत्यत आह -

‘लोगपईवे’ति लोकस्य-विशिष्टतिर्यग्ग्नरामरूपस्याऽऽन्तरतिमिरनिराकरणेन प्रकृष्ट-प्रकाशकारित्वात्प्रदीप इव प्रदीपः, इदं विशेषणं द्रष्टुं लोकमाश्रित्योक्तम्, अथ ६३यं अमा-श्रित्याह ॥ ‘लोगपञ्जोयगरे’ति, लोकस्य-लोक्यत इति लोकः अनया व्युत्पत्त्या लोकालोकस्वरूपस्य समस्तवस्तुस्तोमस्वभावस्थाखण्डमार्तण्डमण्डलमिव निखिलभावस्वभावावभावसममर्थकेव-लालोकपूर्वकप्रवचनप्रभापटलप्रवर्त्तनेन प्रद्योतं-प्रकाशं करोतीत्येवंशीलो लोकप्रद्योतकरः — उक्तविशेषणोपेतश्च ‘मिहिरहरिहरहरिण्यगर्भादिरपि तत्तीर्थिकमतेन भवतीति कोऽस्य विशेष इत्याशङ्कायां तद्विशेषाभिधानायाह—’

‘अभयदए’ति, न भयं दयते-ददाति प्राणापहरणरसिकेऽप्युपसर्गकारिणि प्राणिनीत्य-भयदयः, अभया वा-सर्वप्राणिभयपरिहारवती दया-अनुकम्पा यस्य सोऽभयदयः, हरिहरमिहिरा-दयस्तु नैवमिति विशेषः, न केवलमसावपकारिणां तदन्येषां वाऽनर्थपरिहारमात्रं करोति अपि त्वर्थप्राप्तिमपि करोतीति दर्शयन्नाह—

‘चक्षुदुदये’ति, चक्षुरिव चक्षु-श्रुतज्ञानं शुभाशुभार्थविभागोपदर्शकत्वात्, यदाह—

॥ १ ॥

“चक्षुष्मन्तस्य एवेह, ये श्रुतज्ञानचक्षुषा ।

सम्यक् सदैव पश्यन्ति, भावान् हेयेतरात्रराः ॥

तद्व्यत इति चक्षुर्दयः, यथा हि लोके कान्तरगतानां चौरैर्विलुप्तधनानां बद्धचक्षुषां चक्षुरुद्धा-टनेन चक्षुर्दत्त्वा वाञ्छितमार्गदर्शनेनोपकारी भवति, एवमयमपि संसारारण्यवर्त्तिनां रागादि-चौरविलुप्तधर्मधनानां कुवासनाऽऽध्वजितसज्ज्ञानलोचनानां तदपनयनेन श्रुतचक्षुर्दत्त्वा निर्वाण-मार्गयच्छत्रुपकारीति दर्शयन्नाह । ‘भग्नदए’ति, मार्ग-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकं परमपदपुरपथं दयत इति मार्गदयः, यथा हि लोके चक्षुरुद्धाटनं मार्गदर्शनं च कृत्वा चौरादिविलुप्तान् निरुपद्रवं स्थानं प्रापयन् परमोपकारी भवतीत्येवमयमपीति दर्शयन्नाह —

‘शरणदए’ति शरण-त्राणं नानाविधोपद्रवोपद्रुतानां तद्रक्षास्थानं, तच्च परमार्थतो निर्वाणं तद्व्यत इति शरणदयः, शरणदायकत्वं चास्य धर्मदेशनयैवेत्यत आह—

‘धम्मदेसए’ति, धर्म-श्रुतचारित्रात्मकं देशयतीति धम्मदेशकः, ‘धम्मदये’ति पाठान्तरं, तत्र च धर्म-चारित्ररूपं दयत इति धर्मदयः, यथा रथस्य सारथी रथं रथिकमश्वंश्च रक्षति एवं भगवान् चारित्रधर्माज्ञान-संयमात्मप्रवचनाख्यानां रक्षणोपदेशाद्धर्मसारार्थिर्भवतीति, तीर्थान्तरीय-मतेनान्येऽपि धर्मसारथयः सन्तीति विशेषयन्नाह—

‘धम्मवरचाउरन्तचक्रवट्टी’ति, त्रयः समुद्राश्चतुर्थश्च हिमवान् एते चत्वारोऽन्ताः-पृथिव्यान्ताः एतेषु स्वामितया भवतीति चातुरन्तः स चासौ चक्रवर्त्ती च चातुरन्तचक्रवर्त्ती वरश्चासौ चातुरन्त-चक्रवर्त्ती च वरचातुरन्तचक्रवर्त्ती-राजातिशयः, धर्मविषये वरचातुरन्तचक्रवर्त्ती धर्मवरचातुरन्त-चक्रवर्त्ती, यथा हि पृथिव्यां शेषराजातिशायी वरचातुरन्तवचक्रवर्त्ती भवति तथा भगवान् धर्मविषये शेषप्रणेतृणां मध्ये सातिशयत्वात्तथोच्यत इति, अथवा धर्म एव वरमितरचक्रापेक्षया कपिला-दिधर्मचक्रापेक्षया वा चतुरन्त-दानादिभेदेन चतुर्विभागं चतसृणां वा नरनारकादिगतीनामन्त-कारित्वाच्चतुरन्तं तदे चातुरन्तं यच्चक्रं भावारातिच्छेदात् तेन वर्त्तितुं शीलं यस्य स तथा, एतच्च धर्मदेशकत्वादिविशेषणकदम्बकं प्रकृष्टज्ञानादियोगे सति भवतीत्याह —

‘अप्पडिह्यवरणाणदंसणधरे’ति अप्रतिहते-कटकुव्यादिभिररखलिते अविस्वादके वा अत एव क्षायिकत्वाद्वा वरे-प्रधाने ज्ञानदर्शने केवलाख्ये विशेषसामान्यबोधात्मिके धारयति यः स तथा, छद्मवानप्येवंविधसंवेदनसंपदुपेतः कैश्चिदभ्युपगम्यते, स च मिथ्योपदेशित्वात्रोपकारी भवतीति निश्छद्मताप्रतिपादनायाऽस्याह, अथवा-कथमस्याप्रतिहतसंवेदनत्वं संपन्नम् ?, अत्रोच्यते, आवरणाभावाद्, एनमेवास्याऽऽवेदयन्नाह –

‘वियदुच्छमे’ति व्यावृत्तं-निवृत्तमपगतं छद्म-शठत्वमावरणं वा यस्यासीं व्यावृत्तछद्मा, छद्माभावाश्चास्य रागादिजयाज्जात इत्यत आह –

‘जिणे’ति, जयति-निराकरोति रागद्वेषादिरूपानरातीनिति जनः, रागादिजयश्चास्य रागादिस्वरूपतत्त्वोपायज्ञानपूर्वक एव भवतीत्येतदस्याह –

‘जाणए’ति, जानाति छाद्यस्थिकज्ञानचतुष्टयेनेति ज्ञायकः, ज्ञायक इत्यनेनास्य स्वार्थसंपत्त्युपाय उक्तः, अधुना तु स्वार्थसंपत्तिपूर्वकं परार्थसंपादकत्वं विशेषणचतुष्टयेनाह –

‘बुद्धे’ति, बुद्धो जीवादितत्त्वं बुद्धवान् तथा ‘बोहए’ति जीवादितत्त्वस्य परेषां बोधयिता तथा ‘मुते’ति मुक्तो बाह्याभ्यन्तरग्रन्थिबन्धनेन मुक्तत्वात्, तथा ‘मोयए’ति परेषां कर्मबन्धनान्नोचयिता । अथ मुक्तावस्थामाश्रित्य विशेषणान्याह –

‘सव्वन्नू सव्वदरिसी’ति, सर्वस्य वस्तुस्तोमस्य विशेषरूपतया ज्ञायकत्वेन सर्वज्ञः, सामान्यरूपतया पुनः सर्वदर्शी, न तु मुक्तावस्थायां दर्शनान्तरामिततपुरुषवद्भवविष्यज्ज्ञत्वम्, एतच्च पदद्वयं क्वचिन्न दृश्यति इति, तथा । ‘सिवमयल’मित्यादि, तत्र ‘शिवं’ सर्वाऽऽबाधारहितत्वाद् ‘अचलं’ स्वाभाविकप्रायो- गिकचलनहेत्वभावाद् ।

‘अरुजम्’ अविद्यमानरोगं तन्निबन्धनशरीरमनसोरभावात् ।

‘अनन्तम्’ अनन्तार्थविषयज्ञानस्वरूपत्वात् ‘अक्षयम्’ अनाशंसाद्यपर्यवसितस्थितिकत्वात् अक्षतं वा परिपूर्णत्वात्सौर्णमासीचन्द्रमण्डलवत् ‘अव्याबाधं’ परेषामपीडाकारित्वात् ‘अपुनरावृत्तियं’ति कर्मबीजाभावाद्भवावताररहितं ।

‘सिद्धिगइनामधेयं’ति सिध्यन्ति-निष्ठितार्था भवन्ति तस्यां सा सिद्धि सा चासी गम्यमानत्वादतिश्च सिद्धिगतिस्तदेव नामधेयं-प्रशस्तं नाम यस्य तत्तथा ।

‘ठाणं’ति तिष्ठति-अनवस्थाननिबन्धनकर्माभावेन सदाऽवस्थितो भवति यत्र तत्स्थानं-क्षीणकर्मणो जीवस्य स्वरूपं लोकाग्रं वा, जीवस्वरूपविशेषणानि तु लोकाग्रस्याऽऽधेयधर्माणामाधारेऽध्यारोपादवसेयानि, तदेवंभूतं स्थानं ।

‘संपाविउकामे’ति यातुमनाः, न तु तद्व्याप्तः, तद्व्याप्तस्याकरणत्वेन विवक्षितार्थानां प्ररूपणाऽसम्भवात्, प्राप्तुकाम इति च यदुच्यते तदुपचाराद्, अन्यथा हि निरभिलाषा एव भगवन्तः केवलिनो भवन्ति-‘मोक्षे भवे च सर्वत्र, निस्पृहो मुनिसत्तमः’ इति वचनादिति ।

‘जाव समोसरणं’ति, तावद्भगवद्वर्णको वाच्यो यावत्समवसरणं-समवसरणवर्णक इति, स च भगवद्वर्णक एवम्-“भुयमोयगधिं गनेकज्जलपहट्ठममरणनिद्धनिकुरुं बनिचिय-कुंचियपया-हिणावत्तमुद्धसिए” भुजमोचको-रत्नविशेषः भृङ्गः-क्रीटविशेषोऽङ्गारविशेषो वा नैलं-नीलीविकारः कज्जलं-भषी प्रहृष्टममरणः-प्रतीतः एत एव स्निग्धः-कृष्णच्छयो निकुरम्बः-समूहो येषां ते तथा

ते च ते निचिताश्च-निबिडाः कुञ्चिताश्च-कुण्डलीभूताः प्रदक्षिणावर्त्ताश्च मूर्द्धति शिरोजा यस्य स तथा, एवं शिरोजवर्णकादि “रतुप्पलपत्तमउयसुकुमालकोमलतले” इति पादतलवर्ण-कान्तः शरीरवर्णको भागवतो वाच्यः, पादतलविशेषणस्य चायमर्थ-रक्तं-लोहितम् उत्पलपत्रवत्-कमलदलवत् मृदुकम्-अस्तब्धं सुकुमालानां मध्ये कोमलं च तलं-पादतलं यस्य स तथा ।

तथा-“अट्टसहस्सवरपुरिसलक्खणधरे आगासगएणं चक्केणं आगासगएणं छत्तेणं आगास-गयाहिं चामराहिं आगासफलिहामएणं सपायपीढेणं सीहासणेणं” आकाशस्फटिकम्-अतिस्वच्छ-स्फटिकविशेषस्तन्मयन उपलक्षित इति गम्यं, ‘धम्मज्झएणं पउरओ पक्खिज्जमाणेणं’ देवैरिति गम्यते ‘चउदसहिं समणसाहससीहिं छत्तीसाए अज्जियासहस्सीहिं सद्धिं संपरिवुडे’ साहीशब्दः सहपर्यायः सार्द्धसह, तेषां विद्यमानतयाऽपि सार्द्धमिति स्यादत उच्यते-संपरिवृतः-परिकरित इति ।

‘पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे’ न पश्चानुपूव्वार्दिना ‘गामाणुगामं दूइज्जमाणे’ ग्रामश्च प्रतीतः अनुग्रामश्च-तदन्तरं ग्रामो ग्रामानुग्रामं तद् ‘द्रवन्’ गच्छन् ‘सुहंसुहेणं विहरमाणे जेणेव रायगिहे नगरे जेणेव गुणसिलए चेइए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता अहापडिरुवं उगहं ओगिण्हइ ओगिण्हिता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ’ति ।

समवसरणवर्णको वाच्यः, तथाऽसुरकुमाराः शेषभवनपतयो व्यन्तरा ज्योतिष्का वैमानिका देवा (दिव्य)श्च भगवतः समीपमागच्छन्तो वर्णयितव्याः ।

मू. (७) परिसा निग्गया, धम्मो कहिओ, परिसा पडिगया ।

वृ. “परिसा निग्गय”ति राजगृहाद्राजादिलोको भगवतो वन्दनार्थनिर्गतः, तन्निर्गमश्चैवम् “तएणं रायगिहे नगरे सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरचउम्मुहमहापहपहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ ४-एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे इह गुणसिलए चेइए अहापडिरुवं उगहं ओगिण्हिता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ, ते सेयं खलु तहारूवाणं अरहंताणं भगवंताणं नामगोयस्सवि सवणयाए किमंग पुण वंदननमंसणयाए ? त्तिकट्टु बहवे उग्गा उग्गपुत्ता” इत्यादिर्वाच्यो यावद्भगवन्तं नमस्यन्ति पर्युपासते चेति, एवं राजनिर्गमोऽन्तःपुरनिर्गमश्च तत्पर्युपासना चौपपातिकवद्वाच्या ।

‘धम्मो कहिओ’ति, धर्मकथेह भगवतो वाच्या, सा चैवं-‘तए णं समणे भगवं महावीरे सेणियससरन्नो चिल्लणापमुहाणय देवीणं तीसेय महत्तिमहालियाए परिसाए व्ववभासानुगामिणीए सरस्सईए धम्मं परिकहेइ, तंजहा-अत्थिलोए अत्थि अलोए एवं जीवा अजीवा बंधे मोक्खे’ इत्यादि । तथा —

॥ १ ॥ “जह नरगा गम्मंती जे नरया जा य वेयगा नरए ।

सारीरमाणसाइं दुक्खाइं तिरिक्खजोणीए ॥ इत्यादि

‘पडिगया परिस’ति लोकः स्वस्थानं गतः, प्रतिगमश्च तस्या एवं वाच्यः-‘तए णं सा महइमहालिया महच्च परिसा’ महाऽतिमहती आलप्रत्ययस्य स्वार्थिकत्वादतिशयातिशयगुर्वी माहत्या पर्षत्-प्रशस्ता प्रधानपरिषत्, महार्चानां वा-सत्पूजानां महार्चा वा पर्षत् महार्चपर्षदिति ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्टुट्ठा समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणयपयाहिणं करेइ करेत्ता वंदइ नमंसइ २ ।

एवं वयासी-सुयक्खाए णं भंते ! निग्गंथे पावयणे, नत्थि णं अन्ने केइ समे वा माहणे वा एरिसं धम्ममाइक्खित्तए, एवं वड्ढा जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिशं पडिगय'ति ॥

मू. (८) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेड्डे अंतेवासी इंदभूती नामं अनगारे गोयम सगोत्तेणं सतुस्सेहे समचउरंसंठाणसंठिए वज्जरिसहनारायसंघयणे कणगपुलगणिधसपम्हगोरे । उग्गतवे दित्ततवे तत्ततवे महातवे ओराले धोरे धोरगुणे धोरतवस्सी धोरबंभवेवासी उच्छ्वाढसरीरे संखित्तविउलतेयलेसे चोहसपुव्वी चउनाणोवगए सब्बक्खरसन्निवाई समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उहंजाणू अहोसिरे ज्ञाणकोट्टोवगए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ।

वृ. तेन कालेन तेन समयेन श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'जेड्डे'ति प्रथमः 'अंतेवासि'ति शिष्यः, अनेन पदद्वयेन तस्य सकलसङ्गनायकत्वमाह —

'इंदभूइ'ति, इन्द्रभूतिरिति मातापितृकृतनामधेयः 'नामं'ति विभक्तिपरिणामान्नामेत्यर्थः, अन्तेवासी किल विवक्षया श्रावकोऽपि स्यादित्यत आह ।

'अनगारे'ति, नास्यागारं विद्यत इत्यनगारः, अयं चावगीतगोत्रोऽपि स्यादित्यत आह- 'गोयमसोत्तेणं'ति सप्तहस्तोच्छ्रयः, अयं च लक्षणहीनोऽपि स्यादित्यत आह —

समचउरंसंठाणसंठिए'ति, सम-नाभेरुपरि अधश्च सकलपुरुषलक्षणोपेतावयवतया तुल्यं तच्च तच्चतुरस्रं च-प्रधानं समचतुरस्रम्, अथवा-समाः-शरीरलक्षणोक्तप्रमाणाविसंवादिन्य-श्चतस्रोऽस्रयो यस्य तत्समचतुरस्रम्, अग्नयस्त्विह चतुर्दिग्विभागोपलक्षिताः शरीरावयवा इति, अन्ये त्वाहुः समा-अन्यूनाधिकाः चतस्रोऽस्रयस्त्रयो यत्र यत्समचतुरस्रम्, अयश्च पर्यङ्कासनोपविष्टस्य जानुनोरन्तरम् आसनस्य ललाटोपरिभागस्य चान्तरं दक्षिणस्कन्धस्य वामजानुनश्चान्तरं वामस्कन्ध-स्य दक्षिणजानुनश्चान्त-रमिति, अन्ये त्वाहुः-विस्तारोत्सेधयोः समत्वात् समचतुरस्रं तच्च तत् संस्थानं च-आकारः समचतुरस्रस्थानं तेन संस्थितो-व्यवस्थितो यः स तथा, अयं च हीनसंहननोऽपि स्यादित्यत आह — 'वज्जरिसहनारायसंघयणे'ति, इह संहननम्-अस्थिसञ्चयविशेषः, इह वज्रादीनां लक्षणमिदम् ।

॥ १ ॥

“रिसहो य होइ पट्टो वज्रं पुण कीलियं वियाणाहि ।

उभओ मक्कडबंधो नारायं तं वियाणाहि ॥

तत्र वज्रं च तत् कीलिकाकीलिकाष्ठसंपुटोपमसामर्थ्ययुक्तत्वात् ऋषभश्च लोहादिमय-पट्टबद्धकाष्ठसंपुटोपमसामर्थ्याच्चित्तत्वाद् वज्रर्षभः स चासी नाराचं च उभयतो मर्कटबन्धनिब-द्धकाष्ठसंपुटोपमसामर्थ्योर्पेतत्वाद् वज्रर्षभनाराचं (तच्च) तत् संहननम्-अस्थिसञ्चयविशे-षोऽनुपमसामर्थ्ययोगाद् यस्यासौ वज्रर्षभनाराचसंहननः, अन्ये तु कीलिकादिमत्त्वमस्थामेव वर्णयन्ति, अयं च निन्धवर्णोऽपि स्यादित्यत आह —

कणयपुलयनिहसपम्हगोरे कनकस्य-सुवर्णस्य 'पुलगं'ति यः पुलको-लवस्तस्य यो निकषः-कषपट्टके रेखालक्षणः, तथा 'पम्ह'ति पद्मपक्षाणि-केशराणि तद्वद्गौरो यः स तथा, वृद्ध्याख्या तु-कनकस्य न लोहादेर्य पुलकः-सारो वर्णातिशयस्तत्प्रधानो यो निकषो-रेखा तस्य यत्पक्ष्म-बहलत्वं तद्वद्गौरो यः स तथा, अथवा-कनकस्य यः पुलको-द्रुतत्वे सति बीन्दुस्तस्य निकषो-

वर्णतः सधशो यः स तथा, 'पन्ह'ति पन्धं तस्य घेह प्रस्तावात्केशराणि गृह्यन्ते ततः पद्मवद्गूरो यः स तथा, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः, अयं च विशिष्टचरणरहितोऽपि स्यादित्यत आह -

'उगगतवे'ति, उग्रम्-अप्रधृष्यं तः-अनशनादि यस्य स उग्रतपाः, यदन्येन प्राकृतपुंसां न शक्यते चिन्तयितुमपि तद्विधेन तपसा युक्त इत्यर्थः । 'दित्ततवेति, दीप्तं-जाज्वल्यमानदहन इव कर्मवनगहनदहनसमर्थतया ज्वलितं तपो-धर्मध्यानादि यस्य स तथा ।

'तत्ततवे'ति, तप्तं तपो येनासौ तप्ततपाः, एवं हि तेन तत्तपस्तप्तं येन कर्माणि संताप्य तेन तपसा स्वात्माऽपि तपोरूपः संतापितो यतोऽन्यस्यास्पृश्यमिव जातमिति ।

'महातवे'ति आशंसादोषरहितत्वात्प्रशस्ततपाः ।

'ओराले'ति भीम उग्रादिविशेषणविशिष्टतपः करणात्पार्श्वस्थानामल्पसत्त्वानां भयानक इत्यर्थः, अन्ये त्वाहुः- 'ओराले'ति भीम उग्रादिविशेषणविशिष्टतपः करणात्पार्श्वस्थानामल्पसत्त्वानां भयानक इत्यर्थः, अन्ये त्वाहुः- 'ओराले'ति उदारः-प्रधानः ।

'घोरे'ति घोरः अतिनिर्धृष्टः, परीषहेन्द्रियादिरिपुगणविनाशमाश्रित्य निर्दय इत्यर्थः, अन्ये त्वात्मनिरपेक्षं घोरमाहुः, 'घोरगुणे'ति, घोरा-अन्यैर्दुर्नुचरा गुणा-मूलगुणादयो यस्य स तथा ।

'घोरतवस्सि'ति घोरैस्तपोभिस्तपस्वीत्यर्थः ।

'घोरबभंचेरवासि'ति, धोरं-दारुणमल्पसत्त्वैर्दुर्नुचरत्वाद्यद्बह्वचर्यं तत्र वस्तुं शीलं यस्य स तथा, 'उच्छूढसरीरे'ति, उच्छूढम्-उज्झितमिवोज्झितं शरीरं येन ततसंस्कारत्यागात्स तथा ।

'संखितविउलतेयलेसे'ति, संक्षिप्ता-शरीरान्तर्लीनत्वेन ह्रस्वतां गता विपुला-विस्तीर्णा अनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहनसमर्थत्वात्तेजोलेश्या-विशिष्टतपोज्वलब्धिविशेषप्रभवा तेजोज्वाला यस्य स तथा मूलटीकाकृता तु 'उच्छूढसरीरसंसितविउलतेयलेस'ति कर्मधारयं कृत्वा व्याख्यातमिति ।

'चउदसपुब्बि'ति चतुर्दश पूर्वाणि विद्यन्ते यस्य तेनैव तेषां रचितत्वादसौ चतुर्दशपूर्वी, अनेन तस्य श्रुतकेवलितामाह, स चावधिज्ञानादिविकलोऽपि स्यादत आह । 'चउनाणोवगए'ति, केवलज्ञानवर्जज्ञानचतुष्कसमन्वित इत्यर्थः, उक्तविशेषण-द्वययुक्तोऽपि कश्चिन्न समग्रश्रुतविषयव्यापिज्ञानो भवति चतुर्दशपूर्वविदां षट्स्थानकपतितत्वेन श्रवणादित्यत आह -

'सव्वक्खरसन्निवाइ'ति, सर्वे च तेऽक्षरसन्निपाताश्च-तत्संयोगाः सर्वेषां वाऽक्षराणां सन्निपाताः सर्वाक्षरसन्निपातास्ते यस्य ज्ञेयतया सन्ति स सर्वाक्षरसन्निपाती, श्रव्याणि वा-श्रवण-सुखकारीणि अक्षराणि साङ्गत्वेन नितरां वदितुं शीलमस्येति श्रव्याक्षरसंनिवादी, स चैवंगुणविशिष्टो भगवान् विनयराशिरिव साक्षादितिकृत्वा शिष्याचारत्वाच्च ।

'समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामन्ते विहरती' ति योगः 'तत्र दूरं च-विप्रकृष्टं सामन्तं च-संनिकृष्टं तन्निषेधाददूरसामन्तं तत्र, नातिदूरे नातिनिकट इत्यर्थः, किंविधः संस्तत्र विरहतीत्याह । 'उहंजाणु'ति, उहंज्जानुनी यस्यासावूर्द्धजानुः शुद्धपृथिव्यासनवर्जनादौपग्रहिक निषद्याया अभावोच्चोत्कटकासन इत्यर्थः ।

'अहोसिरे'ति अधोमुखः नोर्द्धतिर्वग्वाविक्षिप्तदृष्टि, किन्तु नियतभूगणनियमितदृष्टिरिति

भावः । 'ज्ञानकोष्ठोपगत'ति, ध्यान-धर्म शुक्लं वा तदेव कोष्ठः-कुशूलो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतः-तत्र प्रविष्टो ध्यानकोष्ठोपगतः, यथा हि कोष्ठके धान्यं प्रक्षिप्तमविप्रसृतं भवति एवं स भगवान् ध्यानतोऽविप्रकीर्णोन्द्रियान्तःकरणवृत्तिरिति ।

'संजमेण'ति संवरेण 'तवस'ति अनशनादिना, चशब्दः समुच्चयार्थो लुप्तोऽत्र द्रष्टव्यः, संयमतपोग्रहणं चानयोः प्रधानमोक्षाङ्गत्वख्यापनार्थं, प्रधानत्वं च संयमस्य नवकर्मानुपादानहेतुत्वेन तपसश्च पुराणकर्मनिर्जरणहेतुत्वेन, भवति चाभिनवकर्मानुपादानात् पुराणकर्मक्षपणाच्च सकल-कर्मक्षयलक्षो मोक्ष इति ।

'अप्याणं भावेमाणे विहरइ'ति, आत्मानं वासयंस्तिष्ठतीत्यर्थः ॥

मू. (९) तए णं से भगवं गोयमे जायसहे जायसंसे जायकोउहल्ले उप्पन्नसहे उप्पन्नसंसए उप्पन्नकोउहल्ले संजायसहे संजायसंसए संजायकोउहल्ले समुप्पन्नसहे समुप्पन्नसंसए समुप्पन्नकोउहल्ले उड्डाए उड्डेइ उड्डाए उड्डेत्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ २ ता वंदइ नमंसइ २ ता नच्चासन्ने नाइदूरे सुस्सूसमाणे नमंसमाणे अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे पज्जुवात्ताभागे एवं वयासी

से नूणं भंते ! चलमाणे चलिए १, उदीरिज्जमाणे उदीरिए २, वेइज्जमाणे वेइए ३, पहिज्जमाणे पहीणे ४, छिज्जमाणे छिन्ने ५, भिज्जमाणे भिन्ने ६, दह्दह्माणे दह्दहे ७, मिज्जमाणे मए ८, निज्जिज्जमाणे निज्जिन्ने ९ ? हंता गोयमा ! चलमाणे चलिए जाव निज्जिज्जमाणे निज्जिण्णे ।

वृ. 'ततः' ध्यानकोष्ठोपगतविहरणानन्तरं णमिति वाक्यालङ्कारार्थं 'स' इति प्रस्तुत-परामर्शार्थः, तस्य तु सामान्योक्तस्य विशेषावधारणार्थमाह-'भगवं गोयमे'ति, किमित्याह-

'जायसहे'इत्यादि, जातश्रद्धादिविशेषणः सन् उत्तिष्ठतीति योगः, तत्र जाता-प्रवृत्ता श्रद्धा-इच्छ वक्ष्यमाणार्थतत्त्वज्ञानं प्रति यस्यासौ जातश्रद्धः, तथा जातः संशयो यस्य स जातसंशयः, संशयस्तु अनवधारितार्थः ज्ञानं, स चैवं तस्य भगवतो जातः-भगवता हि महावीरेण 'चलमाणे चलिए'इत्यादौ सूत्रे चलन्नर्थश्चलितो निर्दिष्टः, तत्र च य एव चलन् स एव चलित इत्युक्तः, ततश्चैकार्थविषयावेतौ निर्देशौ, चलन्निति च वर्तमानकालविषयः चलित इति चातीतकालविषयः, अतोऽत्र संशयः-कथं नाम य एवार्थो वर्तमानः स एवातीतो भवति ? , दिच्छत्वादनयोः काल-योरिति, तथा ।

'जायकोउहल्ले'ति, जातं कुतूहलं यस्य स जातकुतूहलो, जातौत्सुक्य इत्यर्थः, कथमेतान् पदार्थान् भगवान् प्रज्ञापयिष्यतीति, तथा 'उप्पन्नसहे'ति उत्पन्ना-प्रागभूता सती भूता श्रद्धा यस्य स उत्पन्नश्रद्धः, अथ जातश्रद्ध इत्येतावदेवास्तु किमर्थमुत्पन्नश्रद्ध इत्यभिधीयते ? , प्रवृत्तश्रद्ध-त्वेनैवोत्पन्नश्रद्धत्वस्य उत्पन्नश्रद्ध इति, हेतुत्वप्रदर्शनं चोचितमेव, काव्यालङ्कारत्वात्तस्य, यथाहुः-
"प्रवृत्तदीपामप्रवृत्तभास्करां, प्रकाशचन्द्रां बुबुधे विभावरीम्" इह यद्यपि प्रवृत्तदीपत्वा-देवाप्रवृत्तभास्करत्वभगवतं तथाऽप्यप्रवृत्तभास्करत्वं प्रवृत्तदीपत्वादेहेतुतयोपन्यस्तमिति ।

'उप्पन्नसंसए उप्पन्नकोउहल्ले'ति प्राग्वत्, तथा 'संजायसहे'इत्यादि पदषट्कं प्राग्वत् ।
नवरमिह संशब्दः प्रकर्षादिवचनो, यथा "संजातकामो बलभिद्धिभूत्यां, मानात् प्रजाभिः प्रतिमाननाच्च ।" (संजातकामः-) एन्द्रैश्वर्ये प्रकर्षेण जातेच्छः कार्तवीर्य इति ।

अन्ये तु 'जायसङ्घे' इत्यादि विशेषणद्वादशकमेवं व्याख्यान्ति-जाता श्रद्धा यस्य प्रष्टुं स जातश्रद्धः, किमिति जातश्रद्धः ? इत्यत आह-यस्माज्जातसंशयः, इदं वस्त्वेवं स्यादेवं वेति, अथ जातसंशयोऽपि कथमित्यत आह-यस्माज्जातकुतूहलः कथं नामास्यार्थमवभोत्स्ये ? इत्यभिप्रायवानिति, एतच्च विशेषणत्रयमवग्राह्यपेक्षया द्रष्टव्यम्, एवमुत्पन्नसंजातसमुत्पन्नश्रद्धत्वादय ईहापायधारणाभेदेन वाच्याः, अन्ये त्वाहुः-जातश्रद्धत्वादपेक्षयोत्पन्नश्रद्धत्वादयः समानार्था विवक्षितार्थस्य प्रकर्षवृत्तिप्रतिपादनाय स्तुतिमुखेन ग्रन्थकृ तोक्ताः, न चैवं पुनरुक्तं दोषाय, यदाह-

॥ १ ॥ "वक्ता हर्षभयादिभिराक्षिप्तमनाः स्तुवंस्तथा निन्दन् ।

यत्पदमसकृद् ब्रूते तुनरुक्तं न दोषाय ॥" इति

'उष्ठाए उद्देइ'ति उत्थानमुत्था-उद्धर्त्तव वर्तनं तथा उत्थया 'उत्तिष्ठति' उद्धर्त्तवो भवति, 'उद्देइ' इत्युक्ते क्रियारम्भमात्रमपि प्रतीयते यथा वक्तुमितिष्ठते इति ततस्तद्वयवच्छेदायोक्त-मुत्थयेति, 'उष्ठाए उद्धि'ति उपागच्छतीत्युत्तरक्रियाऽपेक्षया उत्थानक्रियायाः पूर्वकालताऽ-भिधानाय उत्थयोत्थायेति कत्वाप्रत्ययेन निर्दिशतीति ।

'जेणेवे'त्यादि, इह प्राकृतप्रयोगादव्ययत्वाद्वा येनेति यस्मिन्नेव दिग्भागे श्रणमो भगवान् महावीरो वर्तते 'तेणेव'ति तस्मिन्नेव दिग्भागे उपागच्छति, तत्कालापेक्षया वर्तमानत्वादागमनक्रिया-या वर्तमानविभक्त्या निर्देशः कृतः, उपागतवानित्यर्थः, उपागम्य च श्रमणं ३ कर्मतापन्नं ।

'तिक्खुत्तो'ति त्रीन् वारान् त्रिकृत्यः । 'आयाहिणपयाहिणं करेइ'ति आदक्षिणाद-दक्षिणहस्तादारभ्य प्रदक्षिणः-परितो भ्राम्यतो दक्षिण एव आदक्षिणप्रदक्षिणोऽतस्तं करोतीति 'वन्दइ'ति 'वन्दते' वाचा स्तौति 'नमंसइ'ति 'नमस्यति' कायेन प्रणमति ।

'नच्चासन्ने'ति, 'न' नैव 'अत्यासन्नः' अतिनिकटः, अवग्रहपरिहासतु, नात्यासन्ने वा स्थाने, वर्तमान इतिगम्यं, 'नाइदूरे'ति 'न' नैव 'अतिदूरः' अतिविप्रकृष्ट, अनौचित्यपरिहारात्, नातिदूरे वा स्थाने ॥ 'सुसूसमाणे'ति भगवद्वचनानि श्रोतुमिच्छन् ।

'अभिमुहे'ति, अभि-भगवन्तं लक्ष्यीकृत्य मुखमस्येत्यभिमुखः, तथा

'विणएणं'ति विनयेन हेतुना 'पंजलिउडे'ति प्रकृष्टः-प्रधानो ललाटतटघटतत्वेनाञ्जलि-हस्तन्यासविशेषः कृतोःविहितो येन सोऽग्रयाहितादिदर्शनात् प्राञ्जलिकृतः ।

'पज्जुवासमाणे'ति 'पर्युपासीनः' सेवमानः, अनेन च विशेषणकदम्बकेन श्रवणविधि-रूपदर्शितः, आह च-

॥ १ ॥ "निद्वाविगहापरिवज्जि एहि गुत्तेहि पंजलिउडेहिं ।

भत्तिबहुमानपुब्बं उवउत्तेहिं सुणेयव्वं ॥

'एवं वयासि'ति 'एवं' वक्ष्यमाणप्रकारं वस्तु 'अवादीत्' उक्तवान्-'से' इति तद् यदुक्तं पूज्यैः 'चलच्चलित'मित्यादि, 'नूनं' ति एवमर्थे, तत्र तत्रास्यैवं व्याख्यातत्वात्, अथवा 'से' इतिशब्दो मागधदेशीप्रसिद्धोऽथशब्दार्थे वर्तते, अथशब्दस्तु वाक्योपन्यासार्थः परप्रश्नार्थो वा, यदाह-"अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तर्यमङ्गलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेषु" ।

'नून'मिति निश्चितं 'भंते'ति गुरोरामन्त्रणं, ततश्च हे भदन्त !-कल्याणरूप ! सुखरूप ! इति वा 'भदि कल्याणे सुखे च' इति वचनात्, प्राकृतशैल्या वा भवस्यसंसारस्य भयस्य वा-

भीतेरन्तहेतुत्वाद्भवान्तो भयान्तो वा तस्यामन्त्रणं हे भवान्त ! हे भयान्त ! वा, भान् वा-ज्ञानादि-भिर्दीप्यमान ! 'भा दीप्तौ' इति वचनात्, ब्राजमान ! वा-दीप्यमान ! 'भ्राजृ दीप्तौ' इति वचनात् अयं च आदित आरभ्य 'भन्ते'ति पर्यन्तो ग्रन्थो भगवता सुधर्मस्वामिना पञ्चमाङ्गस्य प्रथमशतस्य प्रथमोद्देशकस्य सम्बन्धार्थमभिहितः ।

अथानेन सम्बन्धेनायातस्य पञ्चमाङ्गप्रथमशतप्रथमोद्देशकस्येदमादिसूत्रम् ।

'चलमाणे चलिते' इत्यादि, अथ केनाभिप्रायेण भगवता सुधर्मस्वामिना पञ्चमाङ्गस्य प्रथमशतप्रथमोद्देशकस्यार्थानुकथनं कुर्वतैवमर्थवाचकं सूत्रमुपन्यस्तं नान्यानीति ? , अत्रोच्यते इह चतुर्षु पुरुषार्थेषु मोक्षारब्धः पुरुषार्थो मुख्यः, सर्वातिशायित्वात्, तस्य च मोक्षस्य साध्यस्य साधनानां च सम्यग्दर्शनादीनां साधनत्वेनाव्यभिचारिणाभुयनियमस्य शासनाच्छं सद्भिर्लिप्यते, उभयनियमसत्वेवं-सम्यग्दर्शनादीनि मोक्षस्यैवसाध्यस्य साधनानि नान्यस्यार्थस्य, मोक्षश्च तेषामेत साधनानां साध्यो नान्येषा मिति, स च मोक्षो विपक्षक्षयात्, तद्विपक्षश्च बन्धः, स च मुख्यः कर्मभिरात्मनः सम्बन्धः, तेषां तु कर्मणां प्रक्षयेऽयमनुक्रम उक्तः-

'चलमाणे' इत्यादि तत्र 'चलमाणे'ति चलत्-स्थितिक्षयादुदयभागच्छद् विपाकाभिमुखी-भवद्यत्कर्मेति प्रकरणगम्यं तच्चलितम्-उदितमिति व्यपदिश्यते, चलनकालो हि उदयावलिका, तस्य च कालस्यासङ्ख्येयसमयत्वादादिभध्यान्तयोगित्वं, कर्मपुद्गलानामप्यनन्ताः स्कन्धा अनन्त-प्रदेशाः, ततश्च ते क्रमेण प्रतिसमयमेव चलन्ति, तत्र योऽसावद्यश्चलनसमयस्तस्मिंश्चलदेव तच्चलि-तमुच्यते, कथं पुनस्तद्वर्तमानं सदतीतं भवतीति ।

अत्रोच्यते-यथा पट उत्पद्यमानकाले प्रथमतन्तुप्रवेशे उत्पद्यमान एवोत्पन्नो भवतीति, उत्पद्यमानत्वं च तस्य प्रथमतन्तुप्रवेशकालादारभ्य पट उत्पद्यते इत्येवं व्यपदेशदर्शनात् प्रसिद्धमेव, उत्पन्नत्वं तूपपत्त्या प्रसाध्यते, तथाहि-उत्पत्तिक्रियाकाल एव प्रथमतन्तुप्रवेशेऽसावुत्पन्नः, यदि पुनर्नोत्पन्नोऽभविष्यत्तदा तस्याः क्रियाया वैयर्थ्यमभविष्यत्, निष्फलत्वाद्, उत्पाद्योत्पादनार्था हि क्रियाः भवन्ति, यथा च प्रथमे क्रियाक्षणे नासावुत्पन्नस्तथोत्तरेष्वपि क्षणेष्वनुत्पन्न एवासौ प्रान्नोति, को ह्युत्तरक्षणक्रियाणामात्मनि रूपविशेषो ? येन प्रथमया नोत्पन्नस्तदुत्तराभिस्तृप्ताद्यते, अतः सर्वदैवानुत्पत्तिप्रसङ्गः, दृष्टाद्योत्पत्तिः अन्यतन्तुप्रवेशे पटस्य दर्शनाद्, अतः प्रथमतन्तुप्रवेशकाल एव किञ्चिदुत्पन्नं पटस्य, यावद्योत्पन्नं न तदुत्तरक्रिययोत्पाद्यते, यदि पुनरुत्पाद्यते तदा तदेकदेशोत्पादन एव क्रियाणां कालानां च क्षयः स्यात्, यदि हि तदंशोत्पादननिरपेक्षा अन्याः क्रिया भवन्ति तदोत्तरांशानुक्रमणं युज्यते नान्यथा, तदेवं यथा पट उत्पद्यमान एवोत्पन्नस्त-थैवासङ्ख्यातसमयपरिमाणत्वादुदयावलिक्काया आदिसमयात्प्रभृति चलदेव कर्म चलितं, कथं

यतो यदि हि तत्कर्मचलनाभिमुखीभूतमुदयावलिक्काया आदिसमय एव न चलितं स्यात्तदा तस्याद्यस्य चलनसमयस्य वैयर्थ्यं स्यात्, तत्राचलितत्वात्, यथा च तस्मिन् समये न चलितं तथा द्वितीयादिसमयेष्वपि न चलेत्, को हि तेषामात्मनि रूपविशेषो ? येन प्रथमसमये न चलितमुत्तरेषु चलतीति, अतः सर्वदैवाचलनप्रसङ्गः, अस्ति चान्यसमये चलनं, स्थितेः परिमितत्वेन कर्माभावा-भ्युपगमाद्, अत आवलिक्काकालादिसमय एव किञ्चिच्चलितं, यच्च तस्मिंश्चलितं तद्योत्तरेषु समयेषु न चलति, यदि तु तेष्वपि तदेवाद्यं चलनं भवेत्तदा तस्मिन्नेव चलने सर्वेषामुदया-

वलीकाचलनसमयानां क्षयः स्यात्, यदि हि तत्समयचलननिरपेक्षाण्यन्यसमयचलनानि भवन्ति तदोत्तरचलनानुक्रमणं युज्येत नान्यथा, तदेवं चलदपि तत्कर्म चलितं भवतीति १ ।

तथा 'उदीरिज्जमाणे उदीरिण'ति, उदीरणा नाम अनुदयप्राप्तं चिरेणाऽऽगमिना कालेन यद्वेदयितव्यं कर्मदलिकं तस्य विशिष्टाध्यवसायलक्षणेन करणेनाकृष्योदये प्रक्षेपणं सा चासङ्ख्येय-समयवर्तिनी, तथा च पुनरुदीरणया उदीरणप्रथमसमय एवोदीर्यमाणं कर्म पूर्वोक्तपट-द्वयान्तोदीरितं भवतीति २ ।

तथा 'वेइज्जमाणे वेइण'ति, वेदनं-कर्मणो भोगः, अनुभव इत्यर्थः, तच्च वेदनं स्थितिक्षयादुद-यप्राप्तस्य कर्मण उदीरणाकणेन बोदयमुपनीतस्य भवति, तस्य च वेदनाकालस्यासङ्ख्येयसम-यत्वादाद्यसमये वेद्यमानमेव वेदितं भवतीति ३ ।

तथा 'पहिज्जमाणे पहीणे'ति, प्रहाणं तु-जीवप्रदेशैः सह संश्लिष्टस्य कर्मणस्तेभ्यः पतनम्, एतदप्यसङ्ख्येयसमयपरिमाणमेव, तस्य तु प्रहाणस्यादिताकरणं, तच्चापवर्तनाभिधानेन करणविशेषेण करोति, तदपि च छेदनमसङ्ख्येयसमयपरिमाणमेव, तस्य तु प्रहाणस्यादिसमये प्रहीयमाणं कर्म प्रहीणं स्यादिति ४ ।

तथा 'छिज्जमाणे छिज्जे'ति, छेदनं तु-कर्मणो दीर्यकालानां स्थितीनां ह्रस्वताकरणं, तच्चापवर्तनाभिधानेन करणविशेषेण करोति, तदपि च छेदनमसङ्ख्येयसमयमेव, तस्य त्वादिसमये स्थितितस्तच्छिद्यमानं कर्म छिन्नमिति ५ ।

तथा 'भिज्जमाणे भिज्जे'ति भेदस्तु-कर्मणः शुभस्याशुभस्य वा तीव्ररसस्यापवर्तनाकरणेन मन्दताकरणं, मन्दस्य चोद्धतनारणेन तीव्रताकरणं, सोऽपि चासङ्ख्येयसमय एव, ततश्च तदाद्यसमये रसतो भिद्यमानं कर्म भिन्नमिति ६ ।

तथा 'डज्जमाणे दज्जे'ति, दाहस्तु-कर्मदलिकदारूणां ध्यानाग्निना तद्रूपापनयनमकर्म-त्वजननमित्यर्थः, यथा हि काष्ठस्याग्निना दग्धस्य काष्ठरूपापनयनं भस्मात्मना च भवनं दाहस्तथा कर्मणोऽपीति, तस्याप्यन्तर्मुहूर्तवर्तित्वेनासङ्ख्येयस्यादिसमये दह्यमानं कर्म दग्धमिति ७ ।

तथा 'मिज्जमाणे मडे'ति, म्रियमाणमायुःकर्म मृतमिति व्यपदिश्यते, मरणं ह्यायुःपुद्गलानां क्षयः, तच्चासङ्ख्येयसमयवर्ति भवति, तस्य च जन्मनः प्रथमसमयादारभ्यावीचिकमरणेनानुक्षणं मरणस्य भावान्म्रियमाणं मृतमिति ८ ।

तथा 'निज्जरिज्जमाणे निज्जिण्णे'ति, निर्जीर्यमाणं-नितरामपुनर्भवेन क्षीयमाणं कर्म निर्जीर्ण-क्षीणमिति व्यपदिश्यते, निर्जरणास्यासङ्ख्येयसमयभावित्वेन तत्प्रथमसमय एव पटनिष्पत्तिद्वयान्तं निर्जीर्णत्वस्योपपद्यमानत्वादिति, पटद्वयान्तश्च सर्वपदेषु सभावनिको वाच्यः ९ ।

तदेवमेतान्नव प्रश्नान् गौतमेन भगवता भगवान् महावीरः पृष्ठः सन्नुवाच-'हंते' त्यादि, अथ कस्माद् भगवन्तं गौतमः पृच्छति ?, विरचितद्वादशाङ्गतया विदितसकलश्रुतविषयतत्वेन निखिलसंशयातीतत्वेन च सर्वज्ञकल्पत्वात्तस्य, आह च-

॥ १ ॥

“संखाईए उ भवे संहइ जं वा परो उ पुच्छेज्जा ।

ण य णं अणाइसेसी वियाणई एस छउमत्थो ॥

-नैवम्, उक्तगुणत्वेऽपि छद्मस्थतयाऽनाभोगसम्भवात्, यदाह -

॥ १ ॥

‘न हि नामानाभोगश्छद्मस्थस्येह कस्यचिन्नास्ति ।

यस्माज्ज्ञानावरणं ज्ञानावरणप्रकृति कर्म ॥ इति

अथवा जानत व तस्य प्रश्नः संभवति, स्वकीयबोधसंवादनार्थमज्ञालोकबोधनार्थशिष्याणां वा स्ववचसि प्रत्ययोत्पादनार्थं सूत्ररचनाकल्पसंपादनार्थं वेति । तत्र ‘हंता गोयमे’ति, हन्तेति कोमलामन्त्रार्थं, दीर्घत्वं च माग धदेशीप्रभवमुभयत्रापि, ‘चलमाणे’ इत्यादेः प्रत्युच्चारणं तु चलदेव चलितमित्यादीनां स्वानुमतत्वप्रदर्शनार्थम् ।

बुद्धाः पुनराहुः-‘हंता गोयमा’ इत्यत्र ‘हन्ते’ति एतमेतदिति अभ्युपगमवचनः, यदनुमतं तद्वदर्थनार्थं ‘चलमाणे’ इत्यादि प्रत्युच्चारितमिति, इह च यावत्करणलभ्यानि पदानि सुप्रतीतान्येव ॥ एवमेतानां नव पदानि कर्माधिकृत्य वर्तमानातीतकालसामानाधिकरण्यजिज्ञासया पृष्ठानि निर्णीतानि च, अथैतान्येव चलनादीनि परस्परतः किं तुल्यार्थानि भिन्नार्थानि वेति पृच्छं निर्णयं च दर्शयितुमाह-

मू. (१०) एएणं भंते ! नव पया किं एगद्धा नानाधोसा नानावज्जणा उदाहु नाणद्धा नानाधोसा नानावज्जणा ? ,

गोयमा ! चलमाणे चलिए १ उदीरिज्जमाणए उदीरिए २ वेइज्जमाणे वेइए ३ पहिज्जमाणे पहीणे ४ ते एए णं चत्तारि पया एगद्धा नानाधोसा नानावज्जणा उप्पन्नपक्खस्स, छिज्जमाणे छिन्ने भिज्जमाणे भिन्ने दड्ड- (डज्ज)-माणे दड्ढे मिज्जमाणे मडे निज्जरिज्जमाणे निज्जिण्णे एए णं पंच पया नाणद्धा नानाधोसा नानावज्जणा विगयपक्खस्स ।

वृ. व्यक्तं, नवरम् ‘एगद्ध’ति ‘एकार्थानि’ अनन्यविषयाणि एकप्रयोजनानि वा ‘नाणा-धोस’ति इह घोषाः-उदात्तादयः ‘नाणावज्जण’ति इह व्यञ्जनानि-अक्षराणि ‘उदाहु’ति उताहोनिपातो विकल्पार्थः ‘नाणद्ध’ति भिन्नाभिधेयानि, इह च चतुर्भङ्गी पदेषु ६धा, तत्र कानिचिदेकार्थानि एकव्यञ्जनानि यथा क्षीरं क्षीरमित्यादीनि १, तथाऽन्यानि एकार्थानि नानाव्यञ्जनानि यथा क्षीरं पय इत्यादीनि २, तथाऽन्यान्येकार्थान्येक व्यञ्जनानि यथा कर्कष्यमाहिषाणि क्षीराणि-३ तथाऽन्यानि नानार्थानि नानाव्यञ्जनानि यथा घटपटलकुटादीनि ४ ।

तदेवं चतुर्भङ्गीसंभवेऽपि द्वितीयचतुर्थभङ्गकौ प्रश्नसूत्रे गृहीतौ, परिदृश्यमान-नानाव्यञ्जनतया तदन्ययोरसम्भवात्, निर्वचनसूत्रे तु चलनादीनि चत्वारि पदान्याश्रित्य द्वितीयः, छिद्यमानादीनि तु पञ्च पदान्याश्रित्य चतुर्थ इति । ननु चलनादीनामर्थानां व्यक्तभेदत्वात् कथमाद्यानि चत्वारि पदान्येकार्थानि ? इत्याशङ्क्याह-‘उप्पन्नपक्खस्स’ति उत्पन्नमुत्पादो, भावे क्लीबे क्तप्रत्ययविधानात्, तस्य पक्षः-परिग्रहोऽङ्गीकारः ‘पक्ष परिग्रहे’ इति धातुपाठादिति उत्पन्नपक्षः, इह च षष्ठ्यास्तृतीयार्थत्वाद् उत्पन्नपक्षेण-उत्पादाङ्गीकारेण-उत्पादाख्यं पर्यायं परिगृह्य एकार्थान्येता-न्युच्यन्ते, अथवा ‘उत्पन्नपक्षस्य’ उत्पादाख्यवस्तुविकल्पस्याभिधायकानीति शेषः, सर्वेषामेषामुत्पादमाश्रित्यैकार्थकारित्वादेकान्तमूर्हृत्तमध्यभावित्वेन तुल्यकालत्वाच्चैकार्थिकत्वमिति भावः, स पुनरुत्पादाख्यः पर्यायो विशिष्टः केवलतोत्पाद् एव, यतः कर्मचिन्तायां कर्मणः प्रहाणेः फलद्वयं केवलज्ञानमोक्षप्राप्ती, तत्रैतानि पदानि केवलतोत्पादविषयत्वादेकार्थान्युक्तानि, यस्मात् केवलज्ञान-पर्यायो जीवेन न कदाचिदपि प्राप्तपूर्वं यस्माच्च प्रधानस्ततस्तदर्थ एव पुरुषप्रवासः तस्मात्स एव

केवलज्ञानोत्पत्तिः- पर्यायोऽभ्युगतः एषां च पदानामेकार्यानामपि सतामयमर्थः सामर्थ्यं प्राप्ति क्रमः

यदुत-पूर्वतद्वलति-उदेतीत्यर्थः उदितं च वेद्यते, अनुभूयत इत्यर्थः, तच्च द्विधा-स्थितिक्षया-दुदयप्राप्तमुदीरणया चोदयमुपनीतं, ततश्चानुभवानन्तरं तत् प्रहीयने, दत्तफलत्वाज्जीवादपया-तीत्यर्थः, एतच्च टीकाकारमतेन व्याख्यातम्, अन्ये तु व्याख्यान्ति-स्थितिबन्धाद्यविशेषितसामान्यकर्माश्रयत्वादेकार्थिकान्येतानि केवलतोत्पादपक्षस्य च साधकानीति, चत्वारि चलनादीनि-स्थितिबन्धाद्यविशेषितसामान्यकर्माश्रयत्वादेकार्थिकान्येतानि केवलतोत्पादपक्षस्य च साधकानीति, चत्वारि चलनादीनि पदान्येकार्थिकानीत्युक्ते शेषाण्यनेकार्थिकानीति सामर्थ्यादवगतमपि सुखावबोधाय साक्षात्प्रतिपादयितुमाह-‘छिन्नमाणे’ इत्यादि, व्यक्तं ।

नवरं ‘नाणङ्’ति नानार्थानि, नानार्थत्वं त्वेवं-छिद्यमानं छिन्नमित्येतत्पदं स्थितिबन्धाश्रयं, यतः सयोगिकेवली अन्तकाले योगनिरोधं कर्तुं कामो वेदनीयनामगोत्राख्यानां तिसृणां प्रकृतीनां दीर्घकालस्थितिकानां सर्वापवर्तनयाऽऽन्तर्मोहूर्तिकं स्थितिपरिमाणं करोति । तथा ‘भिद्यमानं भिन्न’ मित्येतत्पदमनुभागबन्धाश्रयं, तत्र च तस्मिन् काले स्थितिधातं करोति तस्मिन्नेव काले रसघातमपि करोति, केवलं रसघातः स्थितिखण्डकेभ्यः क्रमप्रवृत्तेभ्योऽनन्तगुणभ्यधिकः, अतोऽनेन रसघातकरणेन पूर्वस्माद्भिन्नार्थं पदं भवति ।

तथा ‘दह्यमानं दग्ध’मित्येतत्पदं प्रदेशबन्धाश्रयं, प्रदेशबन्धस्त्वनन्तानामनन्तप्रदेशानां स्कन्धानां कर्मत्वापादनं, तस्य च प्रदेशबन्धकर्मणः सत्त्वानां पञ्चह्रस्वाक्षरोच्चारणकालपरिमाण-याऽसङ्ख्यातसमयया गुणश्रेणीरचनया पूर्व रचितानां शैलेश्यवस्थाभावविमुच्छिन्नक्रियध्यानानिना-प्रथमसमयादारभ्य यावदन्यसमयस्तावत्यतिसमयं क्रमेणासङ्ख्येयगुणवृद्धानां कर्मपुद्गलानां दहनं-दाहः, अनेन च दहनार्थेनैव पूर्वस्मात्पदाद्भिन्नार्थं पदं भवति, दाहश्चान्यत्रान्यथा ‘प्रियमाणं मृत’मित्यनेनायुःकर्मैवोक्तं, यतः कर्मैव तिष्ठज्जीवतीत्युच्यते, कर्मैव च जीवादपगच्छत् प्रियत इत्युच्यते, तच्च मरणं सामान्येनोक्तमपि विशिष्टमेवाभ्युपगन्तव्यं, यतः संसारवर्तीनि मरणानि अनेकशोऽनुभूतानि दुःखरूपाणि चेति किं तैः ? इह पुनः पदेऽपुनर्भवमरणमन्यं सर्वकर्मक्षय-सहचरितमपवर्गहितुभूतं विवक्षितमिति ।

तथा ‘निर्जीर्यमाणं निर्जीर्ण’मित्येतत्पदं सर्वकर्माभावविषयं, यतः सर्वकर्मनिर्ज्जरणं न कदाचिदप्यनुभूतपूर्वं जीवेनेति, अतोऽनेन सर्वकर्माभावरूपनिर्जरायैव पूर्वपदेभ्यो भिन्नार्थत्वा-द्भिन्नार्थं पदं भवति । अथैतानि पदानि विशेषतो नानार्थान्यपि सन्ति सामान्यतः कस्य पक्षस्याभिधा-यकतया प्रवृत्तानीत्यस्यामाशङ्क्यामाह -

‘विगयपक्षस्त’ति, विगतं विगमो-वस्तुनोऽवस्थान्तरापेक्षया विनाशः, स एव पक्षो-वस्तुधर्म, तस्य वा पक्षः-परिग्रहो विगतपक्षस्तस्य विगतपक्षस्य वाचकानीति शेषः, विगतत्वं त्विहाशेषकर्मभावोऽभिमतो, जीवेन तस्याप्राप्तपूर्वतयाऽत्यनतमुपादेयत्वात्, तदर्थत्वाच्च पुरुषप्रयासस्येति, एतान् चैवं विगतार्थानि भवन्ति, छिद्यमानपदे हि स्थितिखण्डनं विगम उक्तः, भिद्यमानपदे त्वनुभावभेदो विगमः, दह्यमानपदे त्वकर्मताभवनं विगमः, प्रियमाणपदे पुनरायुः-कर्माभावो विगमः, निर्जीर्यमाणपदे त्वशेषकर्मभावो विगमः उक्तः, तदेवमेतानि विगतपक्षस्य

प्रतिपादकानीत्युच्यन्ते । एवं च यत्तत्त्वमाङ्गादिसूत्रोपन्यासे प्रेरित, यदुत-क्वेनाभिप्रायेणेदं सूत्रमुपन्य-
स्तमिति, तत् केवलज्ञानोत्पादसर्वकर्मविगमाभिधानरूपसूत्राभिप्रायव्याख्यानेन निर्णीतमिति ।
एतत्सूत्रसंवादिसिद्धसेनाचार्योऽप्याह —

॥ १ ॥

“उपपञ्चमाणकालं उपपण्णं विगययं विगच्छंतं ।

दवियं पण्णवयंतो तिकालविसयं विससेइ ॥ इति

‘उत्पद्यमानकाल’मित्यनेनाद्यसमयादारभ्योत्पत्त्यन्तसमयं यावदुत्पद्यमानत्वस्येष्ट-
त्वाद्धर्तमानभविष्यत्कालविषयं द्रव्यमुक्तम्, उत्पन्नमित्यनेन त्वतीतकालविषयम् एवं विगतं
विगच्छदित्यनेनापीति, ततश्चोत्पद्यमानादि प्रज्ञापयन् स भगवान् द्रव्यं विशेषयति, कथं ?,
त्रिकालविषयं यथा भवतीति संवादगार्थः । अन्ये तु कर्मेतिपदस्य सूत्रेऽनभिधानाच्चलनादिपदानि
सामान्येन व्याख्यान्ति, न कम्पपिक्षयैव ।

तथाहि-‘चलमाणे चलिण’ति, इह चलनम्-अस्थिरत्वपर्यायेण वस्तुन उत्पादः ।

‘वेइज्जमाणे वेइण’ति ‘व्येजमानं’ कम्पनमानं ‘व्येजितं’ कम्पितम्, ‘एज्ज कम्पने’ इति
वचनात्, व्येजनमपि तद्रूपपेक्षयोत्पाद एव । ‘उदीरिज्जमाणे उदीरिण’ति, इहोदीरणं स्थिरस्य
सतः प्रेरणं, तदपि चलनमेव, ‘पहिज्जमाणे पहीणे’ति ‘प्रहीयमाणं’ प्रप्रश्यत् परिपतदित्यर्थः
‘प्रहीणं’ प्रप्रष्टं परिपतितमित्यर्थः, इहापि प्रहाणं चलनमेव, चलनादीनां चैकार्थत्वं सर्वेषां गत्यर्थत्वात्

‘उपपन्नपक्खस्स’ति चलत्वादिना पर्यायेणोत्पन्नत्वलक्षणपक्षस्याभिधायकान्येतानीति ।
तथा छेदभेददाहमरणनिर्जरणान्यकर्मार्थान्यपि व्याख्येयानि, तद्व्याख्यानं च प्रतीतमेव, भिन्नार्थता
पुनरेषामेवं-कुठारादिना लतादिविषयश्छेदः, तोमरादिना शरीरादिविषयो भेदः, अग्निना
दावादिविषयो दाहः, मरणं तु प्राणत्यागः, निर्जरा तु अतिपुराणीभवनमिति ।

‘विगयपक्खस्स’ति भिन्नार्थान्यपि सामान्यतो विनाशाभिधायकान्येतानीत्यर्थः, न च
वक्तव्यं-किमेतैश्चलनादिभिरिह निरूपितैः ?, अतत्त्वरूपत्वादेषाम्, अतत्त्वरूपत्वस्यासिद्धत्वात्,
तदसिद्धिश्च निश्चयनयमतेन वस्तुस्वरूपस्य प्रज्ञापयितुमाव्यत्वात्, तथाहि-व्यवहारनयश्चलितमेव
चलितमिति मन्यते, निश्चयस्तु चलदपि चलितमिति, अत्र च बहुवक्तव्यं तच्च विशेषावश्यकदिहैवा-
भिधायास्यमानजमालिचरिताद्वाऽवसेयमिति ॥ इहाद्ये प्रश्नोत्तरसूत्रद्वये मोक्षतत्त्वं चिन्तितं,
मोक्षः पुनर्जीवस्य जीवाश्च नारकादयश्चतुर्विंशतिविधाः, यदाह —

॥ १ ॥

“नेरइया १ असुराई १० पुढवाई ५ बैदियादओ ३ चेव ।

पिंदिदियतरिय १ नरा १ वंतर १ जोइसिय १ वेमाणी १ (२४) ॥

—तत्र नारकांस्तावत् स्थित्यादिभिश्चिन्तयन्नाह—

मू. (११) नेरइयाणं भंते ! केवइकालं ठिई पन्नत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं दस वाससहस्साइं
उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता १ । नेरइयाणं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा पाण-
मंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ?, जहा ऊसासपए २ ।

नेरइया णं भंते आहारुद्धी ?, जहा पन्नवणाए पढमए आहारुद्धेसए तथा भाणियव्वं ३ ।

वृ. निर्गतमयम्-इष्टफलं कर्म येभ्यस्ते निरयास्तेषु भवा नैरयिका नारकास्तेषां नैरयिकाणां
‘भंते’ति भदन्त ! ‘केवइकालं’ति कियंश्चासौ कालश्चेति कियत्कालस्तं कियत्कालं यावत् ‘ठिई’ति

आयुःकर्मवशात्त्रकेऽवस्थानं 'पन्नत'ति 'प्रज्ञप्ता' प्ररूपिता ? भगवद्भिन्नन्यतीर्थकौश्चेति प्रश्नः
 'गोयमे' त्यादि निर्वचनं व्यक्तमेव, नवरं 'दस वाससहस्साइ'ति प्रथमपृथिवीप्रथमप्रस्त-
 टापेक्षया 'तेत्तीसं सागरोवमाइ'ति सप्तमपृथिव्यपेक्षयेति, मध्यमा तु जघन्यापेक्षया सप्तमा- घधिका
 सामर्थ्यगम्येति ॥ अनन्तरं नारकाणां स्थितिरुक्ता, ते चोच्छसादिमन्त इत्युच्छ- सादिनिरूपणायाह—

'नेरइयाण'मित्यादि व्यक्तं, नवरं केवइकालस्सत्ति प्राकृतशैल्या कियत्कालात् कियता
 कालेनेत्यर्थः, 'आणमंति'ति आनन्ति 'अन प्राणने' इति धातुपाठात् भकारस्यागमिकत्वात्,
 'पाणमंति'ति प्राणन्ति, वाशब्दौ समुच्चयार्थौ, एतदेव पदद्वयं क्रमेणार्थतः स्पष्टयन्नाह 'ऊससंति
 वा नीससंति व'ति यदेवोक्तमानन्ति तदेवोक्तमुच्छसन्तीति, तथा यदेवोक्तं प्राणन्ति तदेवोक्तं
 निश्वसन्तीति, अथवा आनमन्ति प्राणमन्तीति 'णमु प्रह्वत्वे' इत्येतत्स्थानेकार्थत्वेन श्वसनार्थत्वात्,
 अन्येत्वाहुः- 'आनन्ति वा प्राणन्ति वा' इतियनेनाध्यात्मक्रिया परिगृह्यते, 'उच्छवसन्ति वा निश्वसन्ति
 वा' इत्यनेन च बाह्येति ।

'जहा ऊसासपए'ति' एतस्य प्रश्नस्य निर्वचनं यथा उच्छ्वासपदे प्रज्ञापनायाः सप्तमपदे
 तथा वाच्यं, तच्चेदम्- 'गोयमा ! सययं संतयामेव आणमंति वा पाणमंति वा ऊससन्ति वा नीससंति
 वा' इति, तत्र 'सततम्' अनवरतम्, अतिदुःखिता हि ते, अतिदुःखव्याप्तस्य च निरन्तरमेवोच्छ-
 वसनिश्वासौ दृश्येते, सततत्वं च प्रायोवृत्त्याऽपि स्यादित्यत आह- 'संतयामेव'ति सन्ततमेव
 नैकसमयेऽपि तद्विरहोऽस्तीति भावः, दीर्घत्वं चेह प्राकृतत्वात्, आनमन्तीत्यादेः पुनरुच्चारणं
 शिष्यवचने आदरोपदर्शनार्थं, गुरुभिराद्रियमाणवचना हि शिष्याः सन्तोषवन्तो भवन्ति, तथा
 च पौनःपुन्येन प्रश्नश्रवणार्थनिर्णयादिषु घटन्ते लोके चादेयवचना भवन्ति, तथा च भव्योपका-
 रस्तीर्थाभिवृद्धिश्चेति । अथ तेषामेवाहारं प्रश्नयन्नाह 'णेरइयाणमि'त्यादि व्यक्तं, नवरम् 'आहा-
 रड्ढि'ति आहार- मर्थयन्ते-प्रार्थयन्त इत्येवंशीलाः अर्थो वा-प्रयोजनमेषामस्तीत्यर्थिनः, आहारेण-
 भोजनेनार्थिन आहारार्थिनः, आहारस्य-भोजनस्य वाऽर्थिन आहारार्थिनः, 'जहा पन्नवणाए'ति
 'आहारड्ढि' इत्येतत्पदप्रमृति यथा प्रज्ञापनायाश्चतुर्थोपाङ्गस्य 'पदमए'ति आद्ये 'आहारउद्देशए'ति
 आहार-पदस्याष्टविंशतितमस्योद्देशकः पदशब्दलोपाद्याहारोद्देशकः तत्र भणितं 'तहा भाणियव्वं'ति
 तेन प्रकारेण वाच्यमिति । तत्र च नारकाहारवक्तव्यतायां बहूनि द्वाराणि भवन्ति, तत्सङ्ग्रहार्थं
 पूर्वो- क्तस्थित्युच्छसलक्षणद्वारद्वयदर्शनपूर्विकां गाथामाह ।

मू. (१२) ठिई उस्साहारे किं वाऽऽहारेति सव्वओ वावि ।

कतिभागं ? सव्वाणि च कीस व भुज्जो परिणमंति ॥

वृ. 'ठिइगाहा' व्याख्या, स्थितिर्नारकाणां वाच्या, उच्छ्वासश्च, तौ चोक्तावेव ।

तथा 'आहारे'ति आहारविषयो विधिर्वाच्यः, स चैवम्- 'नेरइयाणं भंते ! आहारड्ढि ? ,
 हंता आहारड्ढि ३ । नेरइयाणं भंते ! केवइकालस्स आहारड्ढे समुप्पज्ज ? , 'आहारार्थ' आहारप्रयोज-
 नमाहारार्थत्वमित्यर्थः, 'गोयमा ! नेरइयाणं दुविहे आहारे पन्नत्ते' अभ्यवहारक्रियेत्यर्थः 'तंजहा-
 आभोगनिव्वत्तिएय अनाभोगनिव्वत्तिएय' तत्राभोगः-अभिसन्धिस्तेन निर्वर्तितः-कृत आभोग-
 निर्वर्तितः, आहारयामीतीच्छपूर्वक इत्यर्थः, अनाभोगनिर्वर्तितस्तु आहारयामीति

विशिष्टेच्छमन्तरेणापि, प्रावृट्काले प्रचुरतरप्रश्रवणाद्यभिव्यङ्ग्यशीतपुद्गलाद्याहारवत्, 'तत्थ णं जे से अनाभोगनिव्वत्ति ए से णं अणुसमयमविरहि ए आहारद्वे समुप्पज्जइ' 'अणुसमयं'ति प्रतिक्षणं सतता- तितीव्रक्षुद्वेदनीयकर्मोदयत ओजआहारादिना प्रकारेणेति, 'अविरहि ए'ति चुक्कखलितन्यायादपि न विरहितः, अथवा प्रदीर्घकालोपभोग्याहारस्य सकृद्ग्रहणेऽपि भोगोऽनुसमयं स्यादतो ग्रहणस्यापि सातत्यप्रतिपादनार्थमविरहितमित्याह -

'तत्थ णं जे से आभोगनिव्वत्ति ए से णं असंखेज्जसमइ ए अंतोमुहुत्ति ए आहारद्वे समुप्पज्जइ' असङ्ख्यातसामयिकः पल्योपमादिपरिमाणोऽपि स्यादत आह 'अंतोमुहुत्ति ए'ति, इदमुक्तं भवति- आहारयामीत्यभिलाष एतेषां गृहीताहारद्रव्यपरिणामतीव्रतरदुःखजननपुरस्सरमन्तर्मुहूर्त्तात्रिवर्तत इति ४ । 'किं वाऽऽहारेति'ति, किंस्वरूपं वा वस्तु नारका आहारयन्ति ? इति वाच्यं, वाशब्दः समुच्चये, तत्रेदं प्रश्ननिर्वचनसूत्रम्- 'नेरइया णं भंते ! किमाहारमाहारेति ? , गोयमा ! दव्वओ अनंतपएसिवाइं' अनन्तप्रदेशवन्ति पुद्गलद्रव्याणीत्यर्थः, तदन्येषामयोग्यत्वात्, 'खेत्तओ असंखेज्जपएसवागढाइं' न्यूनतरप्रदेशावगाढानि हि न तद्ग्रहणप्रायोग्यानि, अनन्तप्रदेशावगाढानि तु न भवन्त्येव, सकललोकस्याप्यसङ्ख्येयप्रदेशपरिमाणत्वात्, 'कालओ अनन्तरद्विइयाइं' जघन्य-मध्यमोत्कृष्टस्थितिकानीत्यर्थः स्थितिश्चाहारयोग्यस्कन्धपरिणामेनावस्थानमिति 'भावओ वन्नमंताइं गंधमंताइं रसमंताइं फासमंताइं आहारिंति ५ ।

जाइं भावओ वन्नमंताइं आहारिंति ताइं किं एगवन्नाइं आहारेति ? जाव कि पंचवन्नाइं आहारेति ? , गोयमा ! ठाणमग्गणं पडुच्च एगवन्नाइंपि आहारिंति जाव पंचवन्नाइंपि आहारिंति, विहाणमग्गणं पडुच्च कालवन्नाइंपि आहारिंति जाव सुक्खिळाइंपि आहारिंति' तत्र 'ठाणमग्गणं पडुच्च'ति तिष्ठन्त्यस्मिन्निति स्थानं-सामान्यं यथैकवर्णं द्विवर्णमित्यादि, 'विहाणमग्गणं पडुच्च'ति विधानं-विशेषः कालादिरिति ६ । 'जाइं वन्नओ कालवन्नाइं' आहारेति ताइं किं एगगुणकालाइं आहारेति जाव दसगुणकालाइं आहारेति संखेज्जगुणकालाइं असंखेज्जगुणकालाइं अनंतगुणकालाइं आहारेति ? , गोयमा ! एकगुणकालाइंपि आहारिंति जाव अनन्तगुणकालाइंपि आहारिंति ७ ।

एवं जाव सुक्खिळाइं ११, एवं गंधओवि १३ रसओवि १८ ॥

जाइं भावओ फासमंताइं ठाणमग्गणं पडुच्च नो एगफासाइं आहारेति नो दुफासाइंपि आहारिंति नो तिफासाइंपि आहारिंति' एकस्पर्शानामसम्भवादन्वेषां चाल्पप्रदेशिकतासूक्ष्मपरिणामाभ्यां ग्रहणयोग्यत्वात्, 'चउफासाइंपि आहारेति जाव अड्डफासाइंपि आहारेति' बहुप्रदेशिकता-बादरपरिणामाभ्यां ग्रहणयोग्यत्वादिति, 'विहाणमग्गणं पडुच्च कक्खडाइंपि आहारिंति जाव लुक्खाइंपि आहारिंति १९ ।

जाइं फासओ कक्खडाइंपि आहारेति ताइं किं एगगुणकक्खडाइं आहारेति २० ।

एवं अड्डवि फासा भाणियव्वा जाव अनंतगुणलुक्खाइंपि आहारेति २७ । जाइं भंते ! अनंतगुणलुक्खाइं आहारेति ताइं किं पुड्डाइं आहारेति अपुड्डाइं आहारेति ? , गोयमा ! पुड्डाइं आहारेति नो अपुड्डाइं आहारेति २८' ।

'पुड्डाइं'ति आत्मप्रदेशस्पर्शवन्ति, तत्पुनरात्मप्रदेशस्पर्शनमवगाढक्षेत्रादहिरपि भवति अत उच्यते- 'जाइं भंते ! पुड्डाइं आहारेति ताइं किं ओगाढाइं आहारेति अणोगाढाइं आहारेति ? ,

गोयमा ! ओगाढाई नो अणोगाढाई 'अवगाढानी'ति आत्मप्रदेशैः सहैकक्षेत्रावगाढानीत्यर्थ २९
 जाई भंते ! ओगाढाई आहारेंति ताई किं अनंतरोगाढाई आहारेंति परंपरोगाढाई आहारेंति
 गोयमा ! अनंतरोगाढाई आहारेंति नो परंपरोगाढाई आहारेंति 'अनन्तरावगाढानी'ति येषु
 प्रदेशेष्टात्माऽवगाढस्तेष्वेव धान्यवगाढानि तान्यनन्तरावगाढानि अन्तराऽभावेनावगाढत्वात्,
 यानि च तदनन्तरवर्त्तीनि तान्यवगाढसम्बन्धात्परम्परावगाढानीति ३० ।

'जाई भंते ! अनंतरोगाढाई आहारेंति ताई किं अणूँ आहारेंति बायराई आहारेंति ? ,
 गोयमा ! अणूँपि आहारेंति बायराईपि आहारेंति' तत्राणुत्वं बादरत्वं चापेक्षिकं तेषामेवाहारयोग्यानां
 स्कन्धानां प्रदेशवृद्ध्या वृद्धानामवसेयम् ३१ ।

जाई भंते ! अणूँपि आहारेंति बायराईपि आहारेंति ताई किं उह्पि आहारेंति ? एवं
 अहेवि तिरियंपि ? , गोयमा ! उह्पि आहारेंति एवं अहेवि तिरियंपि २ ।

जाई भंते ! उह्पि आहारेंति अहेवि तिरियंपि आहारेंति ताई किं आई आहारेंति मज्जे
 आहारेंति पज्जवसाणे आहारेंति ? , गोयमा ! तिहावि' अयमर्थ-आभोगनिर्वर्त्तितस्याहारस्या-
 न्तर्मीहूर्त्तिकस्यादिमध्यावसानेषु सर्वत्राहारयन्तीति ३३ । 'जाई भंते ! आई मज्जे अवसाणेवि
 आहारेंति ताई किं सविसए आहारेंति अविसए आहारेंति ? , गोयमा ! सविसए नो अविसए
 आहारेंति' तत्र स्वः-स्वकीयोविषयः स्पृष्टवगाढानन्त-रावगाढाख्यः स्वविषयस्तित्राहारयन्ति ३४ ।

'जाई भंते ! सविसए आहारेंति ताई किं आणुपुंवि आहारेंति अणाणुपुंवि आहारेंति ? ,
 गो० ! आणुपुंवि आहारेंति नो अणाणुपुंवि आहारेंति' तत्रानुपूर्व्या यथाऽऽसन्नं, नातिक्रम्य ३५ ।

'जाई भंते ! आनुपुंवि आहारेंति ताई किं तिदिसिंआहारेंति जाव छदिसिं आहारेंति ?
 गोयमा ! नियमा छदिसिं आहारेंति' इह नारकाणां लोकमध्यवर्त्तित्वेन षण्णामप्यूद्धादिदिशाम-
 लोकेनानावृतत्वात् षट्सु दिक्षाहारग्रहणमस्ति तत उक्तं-नियमात् षड्दिशि, दिक्त्रया-
 दिविकल्पास्तु लोकान्तवर्त्तिषु पृथिवीकायिकादिषु दिशां त्रयस्य द्वयस्य एकास्याश्चालोकेनावरणे
 भवन्तीति । यद्यपि वर्णतः पञ्चवर्णनीत्याद्युक्तं तथापि प्राचुर्येण यद्वर्णगन्धादियुतानि द्रव्याण्याहार-
 यन्ति तद् दर्शयति- 'ओसन्नं कारणं पडुच्च'ति बाहुल्यलक्षणं कारणमाश्रित्य, तत्र च प्रकृत्यशुभानुभाव
 एव कारणमिति, 'वन्नओ कालनीलाई गंधओ दुब्धिगंधाई रसओ तित्तकडुरसाई फासओ
 कक्खडगुरुयसीयलुक्खाई' एतानि च प्रायो मिथ्यादृष्टय एवाहारयन्ति, न तु भविष्यत्तीर्थकरादय
 इति । अथ तानि यथास्वरूपाण्येव नारका आहारयन्त्यन्यथा वेत्यस्यामाशङ्कयामभिधीयते-
 'तैसिपि पोराने वन्नगुणे गंधगुणे रसगुणे फासगुणे विप्परिणामइत्ता परिपीलइत्ता परिसाडइत्ता
 परिविद्धंसइत्ता' विपरिणामादयो विनाशार्थत्वेनैकार्था एव ध्वनयः 'अन्ने य अपुवे वन्नगुणे गंधगुणे
 रसगुणे फासगुणे उप्पाएत्ता आयसरीरोगाढे पोग्गले सब्वप्पणयाए आहारमाहारेंति' 'सब्वप्पण-
 याए'ति सर्वात्मना सर्वैरात्मप्रदेशैरित्यर्थः ३६ ।

व्याख्यातं सूत्रे सङ्ग्राथायाः 'किं वाऽऽहारेंति'ति पदम् । अथ 'सब्वओ वा' इति
 व्याख्यायते-तत्र 'सर्वतः' सर्वप्रदेशैर्निरयिका आहारयन्तीति, वाऽपीति वचनादभीक्ष्णमाहार-
 यन्तीत्यपि वाच्यं, तच्चैवम्- 'नेरइयाणं भंते ! सब्वओ आहारेंति सब्वओ परिणामेति सब्वओ
 ऊससंति सब्वओ नीससंति अभिक्खणं आहारेंति अभिक्खणं परिणामेति अभिक्खणं ऊससंति

अभिवर्णं नीससंति आहृच्च आहारेति ४ ? , हंता गोयमा ! नेरइया सव्वओ आहारेति ।

‘सव्वओ’ति सर्वात्मप्रदेशैः ‘अभिवर्णं’ति अनवरतं पर्याप्तत्वे सति ‘आहृच्च’ति कदाचित् न सर्वदा अपर्याप्तिकावस्थायामिति ।

तथा ‘कइभागं’ति आहारतयोपात्तपुद्गलानां कतिथं भागमाहारयन्ति इति वाच्यं, तच्चैवम्- ‘नेरइयाणं भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताए गिहंति तेणं तेसिं पोग्गलाणं सेयालंसि कइभागमाहारेति कइमागं आसायंति ? , गो० ! असंखेज्जइमागं आहारेति अणंतमागं आसाइति’ ‘सेयालंसि’ति एष्यत्काले, ग्रहणकालोत्तरकालमित्यर्थः, ‘असंखेज्जइभागमाहारेति’ इत्यत्र केचिद्व्याचक्षते गवादि-प्रथमवृहद्ग्रासग्रहण इव कांश्चिद्रगृहीतासङ्ख्येयभागमात्रान् पुद्गलानां हारयन्ति तदन्ये तु पतन्तीति

अन्ये त्वाचक्षते-ऋजुसूत्रनयदर्शनात्त्वशरीरतया परिणतानामसङ्ख्येयभागमाहारयन्ति, ऋजुसूत्रो हि गवादिप्रथमवृद्ग्रासग्रहण इव गृहीतानां शरीरत्वेनापरिणतानामाहारतां नेच्छति, शरीरतया परिणानामपि केषाञ्चिदे विशिष्टाहारकार्यकारिणां तामभ्युपगच्छति, शुद्धनयत्वात्तस्येति अन्ये पुनरित्यमभिदधि-‘असंखेज्जइभागमाहारेति’ति शरीरतया परिणमन्ति, शेषास्तु किट्टीभूय मनुष्याभ्यवहताहारवन्मलीभवन्ति, न शरीरत्वेन परिणमन्तीत्यर्थः । ‘अनंतभागं आसाइति’ति आहारतया गृहीतानामनन्तभागमास्वादयन्ति, तद्रसादीन् रसनादीन्द्रियद्वारेणोपलभन्ते इत्यर्थः

‘सव्वाणि व’ति दारं, तत्र सर्वाण्येवाहारद्रव्याण्याहारयन्तीति वाच्यं, वाशब्दः समुच्चये, तच्चैवम्-‘नेरइयाणं भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताए परिणमंति ते किं सव्वे आहारेति नो सव्वे आहारेति ? , गोया ! सव्वे अपरिसेसिए आहारेति’ इह विशिष्टग्रहणगृहीता आहारपरिणामयोग्या एव ग्राह्याः, उज्झितशेषा इत्यर्थः, अन्यथा पूर्वापरसूत्रयोर्विरोधः स्यात्, इयं चैवं व्याख्या, यदाह-

“जं जह सुत्ते भणियं तहेव जइ तं वियालणा नत्थि ।

किं कालियानुओगो दिट्ठो दिट्ठिप्पहाणेहिं ॥

‘कीसव भुजो २ परिणमंति’ति द्वारगाथापदं, तत्र ‘कीस’ति पदावयवे पदसमुदायोपचारात् ‘कीसत्ताए’ति दृश्यं, किंस्वतया-किंस्वभावतया कीदृशतया वा केन प्रकारेण किंस्वरूपतयेत्यर्थं वाशब्दः समुच्चये, ‘भुजो’ति ‘भूयो भूयः’ पुनः पुनः परिणमन्ति आहारद्रव्याणीति प्रकृतमित्येतदत्र वाच्यं, तच्चैवम् ।

‘नेरइया णं भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताए गेण्हंति ते णं’ तेसिं पोग्गला कीसत्ताए भुजो भुजो परिणमंति ? , गो० सोइदियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए अणिट्ठत्ताए अकंतत्ताए अपियत्ताए अमणुन्नत्ताए अमणामत्ताए अणिच्छियत्ताए अभिज्झियत्ताए अहत्ताए नो उट्ठत्ताए दुक्खत्ताए नो सुहत्ताए एएसि भुजो भुजो परिणमंति’ तत्र ‘अनिष्टतया’ सदैव तेषां सामान्येनावलम्बतया, तथा ‘अकान्ततया’ सदैव तद्भावेनाकमनीयतया, तथा ‘अप्रियतया’ सर्वेषामेव द्वेष्यतया, तथा ‘अमनोज्ञतया’ कथयाऽध्यमनोरमतया, तथा ‘अमनोऽगम्यतया’ चिन्त-याऽपि अमनोगम्यतया, तथा ‘अनीप्सिततया’ आमुमनिष्टतया, एकाग्रचित्ते शब्दाः, ‘एहिज्झिय-त्ताए’ति अभिध्येयतया तृप्तेरनुत्पादकत्वेन पुनः पुनरप्यभिलाषनिमित्ततया, अहृद्यत्वेनेत्यन्ये, अशुभत्वेनेत्यर्थः, ‘अहत्ताए’ति गुरुपरिणामतया ‘ने उट्ठत्ताए’ति नो लघुपरिणामतयेति सङ्ग्रहगार्थः । इदं च सङ्ग्रहणि-गाथाविवरणसूत्रं क्वचित् सूत्रपुस्तक एव दृश्यत इति ॥

अथ नैरयिकाऽऽहाराधिकास्तद्विषयमेव प्रश्नचतुष्टयमाह—

मू. (१३) नेरइयाणं भंते! पुब्बाहारिया पोग्गला परिणया १?, आहारिया आहारिज्जमाणा पोग्गला परिणया २?, अणाहारिया आहारिज्जिस्समाणा पोग्गला परिणया ३?, अणाहारिया अणाहारिज्जिस्समाणा पोग्गला परिणया ४।

गोयमा! नेरइयाणं पुब्बाहारिया पोग्गला परिणया १, आहारिया आहारिज्जमाणा पोग्गला परिणया परिणमंति य २, अणाहारिया आहारिज्जिस्समाणा पोग्गला नो परिणया परिणमिस्संति ३, अणाहारिया अणाहारिज्जिस्समाणा पोग्गला नो परिणता नो परिणमिस्संति ४।

वृ. 'पुब्बाहारिय'ति ये पूर्वमाहताः-पूर्वकाल एकीकृताः संगृहीता इतियावत् अभ्यवहता वा 'पोग्गले'ति स्कन्धाः 'परिणय'ति ते 'परिणताः' पूर्वकाले शरीरेण सह संपृक्ताः परिणतिं गता इत्यर्थः, इति प्रथमः प्रश्नः १, इह च सर्वत्र प्रश्नत्वं काकुपाठादवगम्यते। तथा 'आहारिय'ति पूर्वकाले 'आहताः' संगृहीता अभ्यवहता वा, 'आहारिज्जमाणा'ति ये च वर्तमानकाले 'आहियमाणाः' सङ्गृह्यमाणा अभ्यवहियमाणा वा पुद्गलाः 'परिणय'ति ते परिणता इति द्वितीयः २।

तथा 'अणाहारिय'ति येऽतीतकालेऽनाहताः 'आहारिज्जिस्समाणा'ति ये चानागते काले आहरिष्यमाणाः पुद्गलास्ते परिणता इति तृतीयः ३।

तथा 'अणाहारिया अणाहारिज्जिस्समाणा' इत्यादि अतीतानागताहरणक्रियानिवेधाच्चतुर्थः ४।

इह च यद्यपि चत्वार एव प्रश्ना उक्तास्तथाऽप्येते त्रिषष्टिः संभवन्ति, यतः पूर्वाहता आहियमाणा आहरिष्यमाणा अनाहता अनाहियमाणा अनाहरिष्यमाणाश्चेति षट्पदानीह सूचितानि, तेषु चैकैकपदाश्रयणेन षट्, द्विकयोगे पञ्चदश, त्रिकयोगे विंशतिः, चतुष्कयोगे पञ्चदश, पञ्चकयोगे षट्, षड्योगे एक इति। अत्रोत्तरमाह-'गोयमे'त्यादि व्यक्तं, नवरं ये पूर्वमाहतास्ते पूर्वकाल एव परिणताः, ग्रहणानन्तरमेव परिणामभावात् १।

ये पुनराहता आहियमाणाश्च ते परिणताः, आहृतानां परिणामभावादेव, परिणमन्ति च आहियमाणानां परिणामभावस्य वर्तमानत्वादिति २।

वृत्तिकृता तु द्वितीयप्रश्नोत्तरविकल्प एव विधो षट्-यदुत आहता आहरिष्यमाणाः पुद्गलाः परिणताः परिणस्यन्ते च, यतोऽयं तेनैवं व्याख्यातः-यदुत ये पुनराहता आहरिष्यन्ते पुनस्तेषां केचित्परिणताः परिणताश्च ये संपृक्ताः शरीरेण सह, ये तु न तावत्संपृच्यन्ते कालान्तरे तु संपृच्यन्ते ते परिणस्यन्ति इति २। ये पुनराहता आहरिष्यन्ते पुनस्ते नो परिणताः, अनाहृतानां संपर्कभावेन परिणामभावात्, यस्मात्त्वाहरिष्यन्ते ततः परिणस्यन्ते, आहृतस्यावश्यं परिणामभावादिति ३।

चतुर्थस्वतीतभविष्यदाहरणक्रियाया अभावेन परिणामभावादवसेय इति ४।

एतदनुसारैव प्राग्दर्शितविकल्पानामुत्तरसूत्राणि वाच्यानीति ॥ अथ शरीरसंपर्कलक्षणपरिणामात्पुद्गलानां चयादयो भवन्तीति तद्दर्शनार्थं प्रश्नयन्नाह—

मू. (१४) नेरइयाणं भंते! पुब्बाहारिया पोग्गला चिया पुच्छ, जहा परिणया तथा चियावि, एवं चिया उवचिया उदीरिया वेइया निज्जिन्ना, गाहा —

वृ. 'नेरइयाण'मित्यादि चयादिसूत्राणि परिणामसूत्रसमानीतिकृत्वाऽतिदेशतोऽधीतानीति, तथाहि-'जहा परिणया तथा चियावी'त्यादि, इह च पुस्तकेषु वाचनाभेदो दृश्यते तत्र न संमोहः

कार्यः, सर्वत्राभिधेयस्य तुल्यत्वात्, केवलं परिणतसूत्रानुसारेण प्रश्नसूत्राणि व्याकरणानि च मतिमताऽध्येयानीति, तत्र 'चिताः' शरीरे चयं गताः, 'उपचिताः' पुनर्बहुशः प्रदेशसामीप्येन शरीरे चिता एवेति, उदीरितास्तु स्वभावतोऽनुदितान् पुद्गलानुदयप्राप्ते कर्मदलिके करणविशेषेण प्रक्षिप्य यान् वेदयते, उदीरणा लक्षणं चेदम्— 'जं करणेणाकङ्क्षि उदए दिज्जइ उदीरणा एसा तथा 'वेदिताः' स्वेन रसविपाकेन प्रतिसमयमनुभूयमानाः अपरिसमाप्ताशेषानुभावा इति । तथा 'निर्जीणा' कात्स्येनानुसमयमशेषतद्विपाकहानियुक्ता इति ।

'गाह'ति परिणतादिसूत्राणां संग्रहणाय गाथा भवति, सा चेत्यम्—

मू. (१५) परिणय चिया उवचिय उदीरिया वेइया य निज्जिन्ना ।

एक्केकंमि पदंमि चउव्विहा पोग्गला होति ।

वृ. 'परिणये'त्यादि व्याख्यातार्था, नवरम्-एकैकस्मिन् पदे परिणतचिपचितादौ चतुर्विधाः आहताः १ आहता आहियमाणाश्च २ अनाहता आहरिष्यमाणाश्च ३ अनाहता अनाहरिष्यमाणाश्च ४, इत्येवं चतुरूपाः पुद्गला भवन्ति, प्रश्ननिर्वचनविषयाः स्युरिति ।

पुद्गलाधिकारादेवेमामष्टादशसूत्रीमाह—

मू. (१६) नेरइयाणं भंते ! कइविहा पोग्गला भिज्जंति ?, गोयमा ! कम्मदव्ववग्गण-महिक्किच्च दुविहा पोग्गला भिज्जंति, तंजहा-अणू चेव बायरा चेव १ ।

नेरइयाणं भंते ! कतिविहा पोग्गला चिज्जंति ?, गोयमा ! आहारदव्ववग्गणमहिक्किच्च दुविहा पोग्गला चिज्जंति, तंजहा-अणू चेव बायरा चेव २ । एवं उवचिज्जंति ३ ।

नेर० क० पो० उदीरेति ? गो० ! कम्मदव्ववग्गणमहिक्किच्च दुविहे पोग्गले उदीरेति, तं०-अणू चेव बायरा चेव, सेसावि एवं चेव भाणियव्वा, एवं वेदेति ५ निज्जरेति ६ उयट्ठिं सु ७ उव्वट्ठेति ८ उव्वट्ठिस्संति ९ संकामिं सु १० संकामेति ११ संकामिस्संति १२ निहत्तिं सु १३ निहत्तेति १४ निहत्तिस्संति १५ निकायं सु १६ निकायंति १७ निकाइस्संति १८ सव्वे सु वि कम्मदव्ववग्गणमहिक्किच्च गाहा

वृ. 'नेरइयाणं भंते ! कइविहा पोग्गला भिज्जंती' त्यादि व्यक्तं, नवरं 'भिज्जंति'ति तीव्रमनदम-ध्यतयाऽनुभागभेदेन भेदवन्तो भवन्ति, उद्वर्तनकरणापवर्तकरणाभ्यां मन्दरसास्तीव्ररसाः तीव्ररसास्तु मन्दरसा भवन्तीत्यर्थः उत्तरम् 'कम्मदव्ववग्गणमहिक्किच्च'ति समानजातीयद्रव्याणां राशिर्द्रव्यवर्गणा, सा चौदारिकादिद्रव्याणामप्यस्तीत्यत आहकर्मरूपा द्रव्यवर्गणा कर्मद्रव्याणां वा वर्गणा कर्मद्रव्यवर्गणा तामधिकृत्य-तामाश्रित्य, कर्मद्रव्यवर्गणासत्का इत्यर्थः कर्मद्रव्याणामेव च मन्देतरानुभावचिन्ताऽस्ति न द्रव्यान्तराणामितिकृत्वा कर्मद्रव्यवर्गणामधिकृत्येत्युक्तम्—

'अणू चेव बायरा चेव'ति चेवशब्दः समुच्चायार्थः ततश्चाणवश्च बादराश्च, सूक्ष्माश्च स्थूलाश्चेत्यर्थः, सूक्ष्मत्वं स्थूलत्वं चैषां कर्मद्रव्यापेक्षयैवावगन्तव्यं नान्यापेक्षया, यत औदारिकादिद्रव्याणां मध्ये कर्मद्रव्याण्येव सूक्ष्माणीति । एवं चयोपचयोदीरणवेदननिर्जराः शब्दार्थभेदेन वाच्याः, किन्तु चयसूत्रे उपचयसूत्रे च 'आहारदव्ववग्गणमहिक्किच्च'ति यदुक्तं तत्रायमभिप्रायः— शरीरमाश्रित्य चयोपचयौ प्राग् व्याख्यातौ, तौ चाहारद्रव्येभ्य एव भवतो नान्यतः, अत आहार-द्रव्यवर्गणामधिकृत्येत्युक्तमिति, उदीरणादयस्तु कर्मद्रव्याणामेव भवन्त्यतस्तत्सूत्रेषूक्तं

कर्मद्रव्यवर्णनामधिकृत्येति । 'उयट्टिसु'ति अपवर्तितवन्तः, इहापवर्तनकर्मणां स्थित्यादेरध्यवसायविशेषेण हीनताकरणम्, अपवर्तनस्य चोपलक्षणत्वादुद्धर्तनमपीह दृश्यं, तच्च स्थित्यादेर्वृद्धिकरणस्वरूपं, 'संक्रमे'सु'ति संक्रमितवन्तः, तत्र संक्रमणं मूलप्रकृत्यभिन्नानामुत्तरप्रकृत्यनामध्यवसायविशेषेण परस्परं संचारणं, तथा चाह—

॥ १ ॥ “मूलप्रकृत्यभिन्नाः संक्रमयति गुणत उत्तराः प्रकृतीः ।
नन्वात्माऽमूर्तत्वादध्यवसायप्रयोगेण ॥

—अपरस्त्वाह—

॥ १ ॥ “भोत्तूण आउयं खलु दंसणमोहं चरित्तमोहं च ।
सेसाणं पगईणं उत्तरविहिसंकमो भणिओ ॥

एतदेव निदर्शयति-यथा कस्यचित्सद्वेद्यमनुभवतोऽशुभकर्मपरिणतिरेवंविधा जाता येन तदेव सद्वेद्यमसद्वेद्यतया संक्रामतीति, एवमन्यत्रापि योज्यमिति । 'निधत्ते'सु'ति निधत्तानु कृतवन्तः, इह च विशिष्टानां परस्परतः पुद्गलानां निचयं कृत्वा धारणं रूढिशब्दत्वेन निधत्तमुच्यते, उद्धर्तनापवर्तनव्यतिरिक्तकरणा नामविषयत्वेन कर्मणोऽवस्थानमिति । 'निकाइ'सु'त निकाचितवन्तः, नितरां बद्धवन्त इत्यर्थः, निकाचनं चैषामेव पुद्गलानां परस्परविशिष्टानामेकीकरणमन्योऽन्यावगाहिता अग्निप्रतप्तप्रतिहन्यमानशूचीकलापस्येव, सकलकरणानामविषयतया कर्मणो व्यवस्थापनमितियावत् । 'भिज्जंती'त्यादिपदानां संग्रहणी यथा ।

मू. (१७) भेइयचिया उवचिया उदीरिया वेइया य निज्जिन्ना ।
उयट्टणसंक्रामणनिहत्तणनिकायणे तिविह कालो ॥

वृ. 'भेइय' इत्यादिगाथा गतार्था, नवरम्-अपवर्तनसंक्रमनिधत्तनिकाचनपदेषु त्रिविधः कालो निर्देष्टव्यः, अतीतवर्तमानानागतकालनिर्देशेन तानि वाच्यानीत्यर्थः, इह चापवर्तनादीनामिव भेदादीनामपि त्रिकालता युक्ता, न्यायस्य समानत्वात्, केवलमविवक्षणात्र तन्निर्देशः सूत्रे कृत इति । अथ पुद्गलाधिकारादिदं सूत्रचतुष्टयमाह—

मू. (१८) नेरइयाणं भंते ! जे पोग्गले तेयाकम्पत्ताए गेण्हंति ते किं तीतकालसमए गेण्हंति पडुप्पन्नकालसमए गेण्हंति ? अणा० का० समए गेण्हंति ?, गोयमा ! नो तीयकालसमए गेण्हंति पडुप्पन्नकालसमए गेण्हंति नो अणा० समए गिण्हंति १ ।

नेरइयाणं भंते ! जे पोग्गला तेयाकम्पत्ताए गहिए उदीरेति ते किं तीयकालसमयगहिए पोग्गले उदीरेति पडुप्पन्नकालसमए धेप्पमाणे पोग्गले उदीरेति गहणसमयपुरक्खडे पोग्गले उदीरेति गोयमा ! अतीयकालसमयगहिए पोग्गले उदीरेति नो पडुप्पन्नकालसमए धेप्पमाणे पोग्गले उदीरेति नो गहणसमयपुरक्खडे पोग्गले उदीरेति २, एवं वेदेति ३ निज्जरेति ।

वृ. 'नेरइयाण'मित्यादि व्यक्तं, नवरं 'तेयाकम्पत्ताए'ति तेजःशरीरकर्मणशरीरतया, तद्रूपतयेत्यर्थः, 'अतीतकालसमए'ति कालरूपः समयो न तु समाचाररूपः कालोऽपि समयरूपो न तु वर्णादिस्वरूप इति परस्परेण विशेषणात् कालसमयः अतीतः कालसमयः अतीतकालस्य चोत्सर्पिण्यादेः समयः-परमनिकृष्टोऽंशोऽतीतकालसमयस्तत्र । पडुप्पन्न'ति प्रत्युत्पन्नो-वर्तमानः, नोऽतीतकालेत्यादौ अतीतानागतकालविषय-ग्रहणप्रतिषेधो विषयातीतत्वात्, विषयातीतत्वं

च तयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेनासत्त्वादिति, प्रत्युत्पन्न-त्वेऽप्यभिमुखान् गृह्णाति नान्यान् ।

‘ग्रहणसमयपुरस्खडे’ति ग्रहणसमयः पुरस्कृतो-वर्तमानसमयस्य पुरोवर्त्ती येषां ते ग्रहणसमयपुरस्कृताः, प्राकृतत्वादेवं निर्देशः, अन्यथा पुरस्कृतग्रहणसमया इति स्याद्, ग्रहीष्यमाणा इत्यर्थः १, उदीरणा च पूर्वकालगृहीतानामेव भवति, ग्रहणपूर्वकत्वादुदीरणायाः ।

अत उक्तम्-अतीतकालसमयगृहीतानुदीरयन्तीति, गृह्यमाणानां ग्रहीष्यमाणानां चागृहीतत्वादुदीरणाऽभावस्तत उक्तं-‘नो षडुप्पन्ने’ त्यादि २ । वेदनानिर्जरासूत्रयोरप्येव-चोपपत्तिरिति ३-४ ॥ अथ कर्माधिकारादेवयमष्टसूत्री-

मू. (१९) नेरइयाणं भंते ! जीवाओ किं चलियं कम्मं बंधंति अचलियं कम्मं बंधंति ?, गोयमा ! नो चलियं कम्मं बंधंति अचलियं कम्मं बंधंति १ ।

नेरइयाणं भंते ! जीवाओ किं चलियं कम्मं उदीरेति अचलियं कम्मं उदीरेति ।

गोयमा ! नो चलियं कम्मं उदीरेति अचलियं कम्मं उदीरेति २ । एवं वेदेति ३ उयट्ठेति ४ संकामेति ५ निहत्तेति ६ निकायेति ७, सव्वेसु अचलियं नो चलियं ।

नेरइयाणं भंते ! जीवाओ किं चलियं कम्मं निज्जरेति अचलियं कम्मं निज्जरेति ?, गोयमा चलियं कम्मं निज्जरेति नो अचलियं कम्मं निज्जरेति ८, गाहा-

वू. ‘नेरइयाण’मित्यादिव्यक्ता च नवरं ‘जीवाओ किं चलियं’ति जीवप्रदेशेभ्यश्चलितं-तेष्वनवस्थानशीलं तदितरत्त्वचलितं तदेव ब्रूयाति, यदाह-

॥ १ ॥ “कृत्स्नैर्देशैः स्वकदेशस्थं रागादिपरिणतो योग्यम् ।

ब्रूयाति योगहेतोः कर्म स्नेहाक्त इव च मलम् ॥ इति

एवमुदीरणावेदनाऽपवर्त्तनासंक्रमणनिधत्तनिकाचनानि भाव्यानि, निर्जरा तु पुद्गलानां निरनुभावीकृतानामात्मप्रदेशेभ्यः सातनं, सा च नियमाच्चलितस्य कर्मणो नाचलितस्येति, इह सङ्ग्रहणीगाथा ।

मू. (२०) बंधोदयवेदोयइसंकमे तह निहत्तणनिकाये ।

अचलियं कम्मं तु भवे चलियं जीवाउ निज्जरे ॥

वू. ‘बंधोदये’ त्यादिर्भाविताया, केवलमुदयशब्देनोदीरणा गृहीतेति । उक्ता नारक-वक्तव्यता, अथ चतुर्विंशतिदण्डकक्रमागतामसुरकुमारवक्तव्यतामाह-

मू. (२१) ठिईआहारो य भाणियव्वो, ठिती-जहा ठितिपदे तहा भाणियव्वो, सव्वजीवाणं आहारोऽवि जहा पन्नवणाए पढमे आहारुद्वेसए तहा भाणियव्वो, एत्तो आढत्तो-नेरइयाणं भंते आहारट्ठी ? जाव दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति, गोयमा !

असुरकुमाराणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ?, जहन्नेणं दस वाससहस्साइं उक्कोसेणं सात्तेरेणं सागरोवमं, असुरकुमाराणं भंते ! केवइयं कालस्स आणमंति वा पाणमंति वा ?, गोयमा ! जहन्नेणं सत्तण्हं थोवाणं उक्कोसेणं साइरेगस्स पक्खस्स आणमंति वा पाणमंति वा, असुरकुमाराणं भंते ! आहारट्ठी ?, हंता आहारट्ठी, असुरकुमाराणं भंते ! केवइकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ ?, गोयमा ! असुरकुमाराणं दुविहे आहारे पन्नत्ते, तंजहा-आभोगनिव्वत्तिए य अनाभोगनिव्वत्तिए य, तत्थ णं जे से अनाभोगनिव्वत्तिए से अणुसमयं अविरहिए आहारट्ठे

समुपज्जइ, तत्थ णं जे से आभोगनिव्वत्ति ए से जहन्नेणं चउत्थभत्तस्स उक्कोसेणं साइरेगस्स वासस-
हस्सस्स आहारट्ठे समुपज्जइ, असुरकुमाराणं भंते ! किमाहारभाहारेति ? , गोयमा ! दव्वओ
अनंतपएसियाइं दव्वाइं खित्तकालभावपन्नवणागमेणं सेसं जहा नेरइयाणं जाव तेणं तेसिं पोग्गला
कीसत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति ? , गोयमा ! सोइंदियत्ताए ५ सुरुवत्ताए सुवन्नत्ताए इहत्ताए
इच्छियत्ताए भिज्जियत्ताए उहत्ताए नो अहत्ताए सुहत्ताए नो दुहत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति,
असुरकुमाराणं पुव्वाहारिया पुग्गला परिणया असुरकुमाराभिलावे जहा नेरइयाणं जाव नो अचलियं
कम्मं निज्जरंति ।

नागकुमाराणं भंते ! केवइयं कालं ठिती पन्नत्ता ? , गोयमा ! जहन्नेणं दस वाससहस्साहं
उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं, नागकुमाराणं भंते ! केवइकालस्स आणमंति वा पा० ? ,
गोयमा ! जहन्नेणं सत्तण्हं थोवाणं उक्कोसेणं मुहुत्तपहुत्तस्स आणमंति वा पा०, नागकुमाराणं
आहारट्ठी ? , हंता आहारट्ठी, नागकुमाराणं भंते ! केवइकालसस आहारट्ठे समुपज्जइ ? , गोयमा
! नागकुमाराणं दुविहे आहारे पन्नत्ते, तंजहा-आभोगनिव्वत्ति ए य अनाभोगनिव्वत्ति ए य, तत्थ
णं जे से अनाभोगनिव्वत्ति ए से अनुसमयमविरहि ए आहारट्ठे समुपज्जइ, तत्थ णं जे से
आभोगनिव्वत्ति ए से जहन्नेणं चउत्थभत्तस्स उक्कोसेणं दिवसपुहुत्तस्स आहारट्ठे समुपज्जइ, सेसं
जहा असुरकुमाराणं जाव नो अचलियं कम्मं निज्जरंति ।

एवं सुवन्नकुमारावि जाव थणियकुमाराणंति ।

पुढविकाइयाणं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता ? , गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
बावीसं वाससहस्साइं, पुढविकाइया केवइकालस्स आणमंति वा० पा० ? , गो वेमाय आणमंति
वा० पा० ? , पुढविकाइया आहारट्ठी ? , हंता आहारट्ठी, पुढविकाइयाणं केवइकालस्स आहारट्ठे
समुपज्जइ ? , गोयमा ! अनुसमयं अविरहि ए आहारट्ठे समुपज्जइ, पुढविकाइया किमाहारेति ! ,
गोयमा ! दव्वओ जहा नेरइयाणं जाव निव्वाधाएणं छद्दिसिं वाधायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय
चउद्दिसिं सिय पंचदिसिं, वन्नओ कालनीलपीतलोहियहालिदुसुक्खिणाणि, गंधओ सुरभिगंध २
रसओ तित्त ५ फासओ कक्खड ८ सेसं तहेव, नाणत्तं कइभागं आहारेति ? कइभागं फासाइंति
गोयमा ! असंखिज्जइभागं आहारेन्ति अनंत भागं फासाइंति जाव तेसिं पोग्गला कीसत्ताए भुज्जो
भुज्जो परिणमंति ? , गोयमा ! फासिंदियवेमायत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति, सेसं जहा नेरइयाणं
जाव नो अचलियं कम्मं निज्जरंति ॥ एवं जाव वणस्सइकाइयाणं ।

नवरं ठिई वण्णेयव्वा जा जस्स, उस्सासो वेमायाए ।

वेइंदियाणं ठिई भाणियव्वा ऊसासो वेमायाए, वेइंदियाणं आहारे पुच्छ, गोयमा ! आभोग-
निव्वत्ति ए य अना भोगनिव्वत्ति ए य तहेव, तत्थ णं जे से आभोगनिव्वत्ति ए से णं असंखेज्जसमए
अंतोमुहुत्ति ए वेमायाए आहारट्ठे समुपज्जइ, सेसं तहेव जाव अनंतभागं आसायंति, वेइंदियाणं
भंते ! जे पोग्गले आहारत्ताए गेण्हंति ते किं सव्वे आहारेति नो सव्वे आहारेति ? , गोयमा !
वेइंदियाणं दुविहे आहारे पन्नत्ते, तंजहा-लोमाहारे पक्खेवाहारे य, जे पोग्गले लोमाहारत्ताए
गिण्हंति ते सव्वे अपरिसेसिए आहारेति, जे पोग्गले पक्खेवाहारत्ताए गिण्हंति तेसिणं पोग्गलाणं

असंखिज्जइभागं आहारेति अनेगाइं च णं भागसहस्साइं अनासाइज्जमाणाइं अफासिज्जमाणाइं विद्धंसमागच्छंति, एएसि णं भंते ! पोग्गलाणं अनासाइज्जमाणाणं अफासाइज्जमाणाणं य कयरे कयरे अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा पुग्गला अनासाइज्जमा अफासाइज्जमाणा अनंतगुणा, बेइंदियाणं भंते ! जे पोग्गला आहारत्ताए गिण्हंति ते णं तेसिपुग्गला कीसत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति ?, गोयमा ! जिब्भिदियफासिंदियवेमायत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति, बेइंदियाणं भंते ! पुब्बाहारिया पुग्गला परिणया तहेव जाव चलियं कम्मं निज्जरेति ।

तेइंदियचउरिंदियाणं नाणत्तं ठिईए जाव नेगाइं च णं भागसहस्साइं अनाधाइज्जमाणाइं अनासाइज्जमाणाइं विद्धंसमागच्छंति, एएसि णं भंते ! पोग्गलाणं अनाधाइज्जमाणाइं ३ पुच्छ, गोयमा ! सव्वत्थोवा पोग्गला अनाधाइज्जमाणा अनासाइज्जमाणा अनंतगुणा अफासाइज्जमाणा अनंतगुणा, तेइंदियाणं धाणिंदियजिब्भिदियफासिंदियवेमायाए भुज्जो २ परिणमंति ।

चउरिंदियाणं चर्क्खिदियधाणिंदियजिब्भिदियफासिंदियत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति ।

पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं ठिई भणिऊणं ऊसासो वेमायाए, आहारो अनाभोगनिव्वत्तिए अनुसमयं अविरहिओ, आभोगनिव्वत्तिओ जहन्नेणं अंतोमुहुत्तस्स उक्कोसेणं छट्ठभत्तस्स, सेसं जहा चउरिंदियाणं जाव चलियं कम्मं निज्जरेति ॥ एवं मणुस्साणवि

नवरं आभोगनिव्वत्तिए जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं उट्ठमभत्तस्स सोइंदियवेमायत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति सेसं जहा चउरिंदियाणं, तहेव जाव निज्जरेति ।

वाणमंतराणं ठिईए नाणत्तं, परिणमंति अवसेसं जहा नागकुमाराणं, एवं जोइसियाणवि, नवरं उस्सासो जहन्नेणं मुहुत्तपहुत्तस्स उक्कोसेणवि मुहुत्तपहुत्तस्स, आहारो जहन्नेणं दिवसपहुत्तस्स उक्कोसेणवि दिवसपहुत्तस्स सेसं तहेव ।

वेमाणियाणं ठिई भाणियव्वा ओहिया, ऊसासो जहन्नेणं मुहुत्तपहुत्तस्स उक्कोसेणं तेत्तीसाए पक्खाणं, आहारो आभोगनिव्वत्तिओ जहन्नेणं दिवसपहुत्तस्स उक्कोसेणं तेत्तीसाए वाससहस्साणं, सेसं चलियाइयं तहेव जाव निज्जरेति ।

वृ. 'असुरकुमाराण'मित्यादि, तत्रासुरकुमारवक्तव्यता नारकवक्तव्यतावन्नेया, यतः 'ठिइऊसासाहारे'त्यादिगाथोक्तानि सूत्राणि ४० 'परिणयचिए'इत्यादिगाथागृहीतानि ६ 'भेइय-चिए' इत्यादिगाथागृहीतानि १८ 'बंधोदये' त्यादिगाथागृहीतानि ८, तदेवं द्विसप्ततिः- सूत्राणि नारकप्रकरणोक्तानि त्रयोविंशतावसुरादिप्रकरणेषु समानि, नवरं विशेषोऽयम्- 'उक्कोसेणं साइरेगं सागरोवम' मिति यदुक्तं तद्वलिसज्जामसुरकुमारराजमाश्रित्योक्तं, यदाह- "चमर १ बलि २ सार १ महियं'ति, 'सत्तण्हं थोवाणं'ति सप्तानां स्तोकानामुपरीति गम्यते, स्तोकलक्षणं चैवमाचक्षते-

॥ १ ॥

“हेइस्स अणवगल्लसु, निरुवकिट्ठस्स जंतुणो ।

एगे ऊसासनीसासे, एस पाणुत्ति बुच्चइ ॥

॥ २ ॥

सत्तपाणूणि से थोवे, सत्त थोवाणि से लवे ।

लवाणं सत्तहत्तरिए, एस मुहुत्ते वियाहिए ॥

इदं जघन्यमुच्छसादिमानं जघन्यस्थितिकानाश्रित्यावगन्तव्यम्, उत्कृष्टं चोत्कृष्टस्थितिकानाश्रित्येति ॥ 'चउत्थभत्तस्स'ति चतुर्थभक्तमित्येकोपवासस्य सज्जा ततस्तस्योपरि, एकत्र

दिने भुक्त्वाऽहोरात्रं चातिक्रम्य तृतीये भुञ्जत इति भावः ।

नागकुमारवक्तव्यतायाम् 'उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं' ति यदुक्तं तदुत्तरश्रेणिमा-
श्रित्यावसेयं, यदाह-“दाहिण दिवङ्गपलियं दो देसूणत्तरिह्णं” इति । 'मुहुत्तपहुत्तस्स' ति, मुहूर्त
उक्तलक्षण एव, पृथक्त्वं तु द्विप्रभृतिरानवभ्यः सङ्ख्याविशेषः समये प्रसिद्धः ।

एवं 'सुवन्नकुमाराणवि' ति नागकुमाराणामिव सुपर्णकुमाराणामपि स्थित्यादि वाच्यम्,
इदं च कियद्दूरं यावद्वाच्यम् ? इत्याह-‘जाव धणियकुमाराणं’ ति यावत्करणाद् विद्युत्कुमारा-
दिपरिग्रहः, एषां चेहायं क्रमोऽवसेयः- ।

॥ १ ॥ “असुर १ नाग २ सुवन्ना ३ विञ्जू ४ अग्गी य ५ दीव ६ उदही य ७ ।

दिसि ८ वाऊ ९ धणियाविय १० दस भैया भवणवासीणं ॥

अथ भवनपतिवक्तव्यताऽनन्तरं दण्डकक्रमादेव पृथिव्यादीनां स्थित्यादि निरूपयन्नाह-
'पुढवी' त्यादि व्यक्तमावनस्पतिसूत्रात्, नवरम्-‘अंतोमुहुत्त’ न्ति मुहूर्तस्यान्तरन्तर्मुहूर्तं,
भिन्नमुहूर्तमित्यर्थः, 'उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं' ति यदुक्तं तत् खरपृथिवीमाश्रित्यावगन्तव्यं,
यदाह-

॥ १ ॥ “सण्हा य १ सुद्ध १२ वालुय १४ मणोसिला १६ सक्करा य १८ खरपुढवी २२ ।

एगं बारस चौद्दस सोलस अङ्गार वावीसा ॥ इति

‘वेमायाए’ ति विषमा विविधा वा मात्रा-कालविभागो विमात्रा तया, इदमुक्तं भवति-
विषमकाला पृथिवीकायिकानामुच्छसादिक्रिया-इत्यत्कालादिति न निरूपयितुं शक्यते, ‘जहा
नेरइयाण’ मित्यतिदेशात्, ‘खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं कालओ अन्नयरठिइयाइं’ इत्यादि
दृश्यं, ‘निव्वाघाएणं छट्ठिसिं’ ति व्याघात आहारस्य लोकान्तनिष्कुटेषु संभवति नान्यत्, ततो
निष्कुटेभ्योऽ- न्यत्र षट्सु दिक्षु, कथं ? -चतसृषु पूर्वादिदिक्षु ऊर्ध्वमधश्च पुद्गलग्रहणं करोति,
'वाघायं पडुच्च' ति व्याघातं प्रतीत्य, व्याघातश्च निष्कुटेषु, तत्र च 'सिय तिदिसिं' ति स्यात्-
कदाचित्सिषु दिक्षु आहारग्रहणं भवति, कथं ? , यदा पृथिवीकायिकोऽघस्तने उपरितने वा
कोणेऽवस्थितः स्यात्तदाऽ- धस्तादलोकः पूर्वदक्षिणयोश्चालोक इत्येवं तिसृणामलोकेनाऽऽ-
वृत्त्वात्तदन्यासु तिसृषु पुद्गलग्रहणम्, एवमुपरितनकोणेऽपि वाच्यं, यदा पुनरध उपरि चालोको
भवति तदा चतसृषु (दिक्षु), यदा तु पूर्वादीनां षण्णां दिशामन्यतरस्यामलोको भवति तदा पञ्चस्विति,
'फासओ कक्खडाइं' ति इह कर्कशादयो रूक्षान्ताः स्पर्शा दृश्याः ।

‘सेसं तहेव’ ति शेष-भणितावशेषं तथैव यथा नारकाणां तथा पृथिवीकायिकानामपि,
तच्चेदम्-“जाइं भंते ! लुक्खाइं आहारंति ताइं किं पुड्डाइं अपुड्डाइं ? , जइ पुड्डाइं किं ओगाढाइं
अनोगाढाइं ? ” इत्यादि । ‘नाणत्तं’ ति नानात्वं भेदः पुनः पृथिवीकायिकानां नारकापेक्षयाऽऽहारं
प्रतीदं यथा ‘कइभाग’ मित्यादि तत्र ‘फासाइं’ ति स्पर्शं कुर्वन्ति स्पर्शयन्ति-स्पर्शनेन्द्रियेणाहार-
पुद्गलानां कतिभागं स्पृशन्तीत्यर्थः, अथवा स्पर्शनास्वादयन्ति प्राकृतशैल्या फासायंति, स्पर्शेन
वाऽऽददति-गृह्णन्ति उपलभन्द इति ‘फासाइं’ ति, इदमुक्तं भवति-यथा रसनेन्द्रियपर्याप्तिपर्याप्तका
रसनेन्द्रियद्वारेणाहारमुपभुञ्जाना आस्वादयन्तीति व्यपदिश्यन्ते एवमेते स्पशनेन्द्रियद्वारेणेति ।

‘सेसं जहा नेरइयाणं’ ति, तच्चैवम्-‘पुढविकाइयाणं भंते ! पुव्वाहारिया पोग्गला परिणया-

‘इत्यादि, प्राग्वच्च व्याख्येयमिति ॥ एवं ‘जाव वणस्सइकाइयाणं’ति, अनेन पृथिवीकायिक-सूत्रामिवाष्कायिकादिसूत्राणि समानीत्युक्तं, स्थितौ पुनर्विशेषोऽत एवाह—

नवरं ‘ठिई वण्णेयव्वा जा जस्स’ति, तत्र जघन्या सर्वेषामन्तर्मुहूर्तम्, उत्कृष्टा त्वपां सप्त वर्षसहस्राणि तेजसामहोरात्रत्रयं वायूनां त्रीणि वर्षसहस्राणि वनस्पतीनां दशेति, उक्ता चेयं पृथिव्यादिक्रमेण—

॥ १ ॥ “बावीसाइं सहस्सा १ सत्त सहस्साइं २ तिन्निऽहोरात्ता ३ ।

वाए तिन्नि सहस्सा ४ दस वाससहस्सिया रुक्खे ५ ॥

‘वेइंदियाणं ठिई भणिकुण ऊसासो वेमायाए’ति वक्तव्य इति शेषः, स्थितिश्च द्वीन्द्रियाणां द्वादशवर्षाणि, द्वीन्द्रियाणामाहारसूत्रे यदुक्तम्-‘तत्थ णं जे से आभोगनिव्वत्तिए से णं असंखेज्ज-समइए अंतोमुहुत्तिए वेमायाए आहारङ्गे समुप्पज्जइ’ति, तस्यायमर्थः-असङ्ख्यातसामयिक आहारकालो भवति, स चावसर्पिण्यादिरूपोऽप्यस्तीत्यत उच्यते-आन्तर्मुहूर्तिकः, तत्रापि विमात्रया अन्तर्मुहूर्तं समयासङ्ख्यातत्वस्यासङ्ख्येयभेदत्वादिति ।

‘वेइंदियाणं, दुविहे आहारे पन्नत्ते, लोमाहारे पक्खेवाहारे य’ति, तत्र लोमाहारः खल्वोदातो वर्षादिषु यः पुद्गलप्रवेशः समूत्रादगम्यत इति, प्रक्षेपाहारस्तु कावलिकः, तत्र प्रक्षेपाहारे बहवोऽ-स्पृष्टा एव शरीरादन्तर्बहिश्च विध्वंसन्ते स्थौल्यसौक्ष्म्याभ्याम्, अत एवाह-‘जे पोगगले पक्खेवाहारत्तए गिण्हंती’त्यादि ‘अनेगाइं च णं भागसहस्साइं’ति असङ्ख्येया भागा इत्यर्थः, ‘अनासाइज्जमाणाइं’ति रसनेन्द्रियतः ‘अफासाइज्जमाणाइं’ति स्पर्शनेन्द्रियतः ‘कयरे’ इत्यादि यत्पदं तदेवं दृश्यम्-‘कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया व’ति व्यक्तं च ‘सव्वत्थोवा पोगगला अना-साइज्जमाणे’त्यादि, येऽनास्याद्यमानाः केवलं रसनेन्द्रियविषयास्ते स्तोकाः, अस्पृश्यमाणानाम-नन्तभागवर्तिन इत्यर्थः, ये त्वस्पृश्यमाणाः केवलं स्पर्शनविषयास्तेऽनन्तगुणारसनेन्द्रियविषयेभ्यः सकाशादिति ।

‘तेइंदियचउरिंदियाणं नाणत्तं ठिईए’ति, तच्चेदम्-‘जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेइंदियाणं एगूणपन्नासं राइंदियाइं चउरिंदियाणं छम्मासा’ तथाऽऽहारेऽपि नानात्वं, तत्र च ‘तेइंदियाणं भंते ! जे पोगगले आहारत्ता गेण्हंति’ इत्यत आरभ्य तावत्सूत्रं वाच्यं यावत् ‘अनेगाइं च णं भाग-सहस्साइं अणाधाइज्जमाणाइं’ इत्यादि, इह च द्वीन्द्रियसूत्रापेक्षयाऽनाद्रायमाणानीत्यतिरिक्तमतो नानात्वम्, एवमल्पबहुत्वसूत्रे परिणामसूत्रे च ।

चतुरिन्द्रियसूत्रेषु तु परिणामसूत्रे ‘चक्खिंदियत्ता घाणिंदियत्ताए’ इत्यधिकमिति नानात्वमिति पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सूत्रे ‘ठिई भणिकुणं’ति जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं’ति, इत्येतद्रूपा स्थितिं भणित्वा ‘उस्सासो’ति उच्छ्वासो विमात्रया वाच्य इति, तथा तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणा-माहारार्थं प्रति यदुक्तम्-‘उक्कोसेणं छट्ठभत्तस्स’ति तद्देवकुरुत्तरकुरुतिर्यक्षु लभ्यते ।

मनुष्यसूत्रे यदुक्तम् ‘अष्टमभक्तस्ये’ति तद्देवकुर्वादिमुथुनकनरानाश्रित्य समवसेयमिति ‘वाणमंतराणं’मित्यादि, वानमन्तराणां स्थितौ नानात्वम्, ‘अवसेसं’ति स्थितेरवशेषमायु-ष्कवर्जमित्यर्थः, प्रागुक्तमाहारादि वस्तु यथा नागकुमाराणां तथा दृश्यं, व्यन्तराणां नागकुमाराणां च प्रायः समानधर्मत्वात्, तत्र व्यन्तराणां स्थितिर्जघन्येन दश वर्षसहस्राणि, उत्कर्षेण तु पत्योपमिति

‘जोइसियाणंपी’त्यादि, ज्योतिष्काणामपि स्थितेरवशेषं तथैव यथा नागकुमाराणां, तत्र ज्योतिष्काणां स्थितिर्जघन्येन पत्योपमाष्टभागः उत्कर्षेण पत्योपमं वर्षलक्षाधिकमिति, नवरम् ‘उस्सास’त्त केवलमुच्छसस्तेषां न नाग कुमारसमानः किन्तु वक्ष्यमाणः, तथा चाह-‘जहन्नेणं मुहुत्तपुहुत्तस्ते’त्यादि, पृथक्त्वं द्विप्रभृतिरानवभ्यः, तत्र यज्जघन्यं मुहूर्त्तपृथक्त्वं तद्विवत्रा मुहूर्त्तः, यद्योत्कृष्टं तदद्यै नव वेति, आहारोऽपि विशेषित एव, तथा चाह-‘आहारो’ इत्यादि, ‘वेमाणियाणं ठिई भाणियव्वा’ । ‘ओहिया’ति औधिकी-सामान्या, सा च पत्योपमादिका त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमान्ता, तत्र जघन्या सौधर्ममाश्रित्य, उत्कृष्टा चानुत्तरविमानानीति, उच्छ्वासप्रमाणं तु जघन्यं जघन्यस्थिति-कदेवानाश्रित्य इतरत्तूत्कृष्टस्थितिकानाश्रित्येत्यर्थः, अत्र गाथा –

॥ १ ॥

“जस्स जइ सागराइं तस्स ठिईं तत्ति एहिं पक्खेहिं ।

ऊसासो देवाणं वाससहस्सेहिं आहारो ॥ ति

तदेतावता ग्रन्थेनोक्ता चतुर्विंशतिदण्डकवक्तव्यता, इयं च केषुचित्सूत्रपुस्तकेषु ‘एवं ठिई आहारो’ इत्यादिनाऽतिदेशवाक्येन दर्शिता, सा चेत्तो विवरणग्रन्थादवसेयेति ।

उक्ता नारकादिधर्मवक्तव्यता, इयं चारम्भपूर्विकेति आरम्भनिरूपणायाह—

मू. (२२) जीवा णं भंते ! किं आयारंभा परारंभा तदुभयारंभा अनारम्भा ?, गोयमा ! अत्येगइया जीवा आयारंभावि परारंभावि तदुभयारंभावि नो अनारंभा अत्येगइया जीवा नो आयारंभा नो परारंभा नो तदुभयारंभा अनारंभा ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-अत्येगइया जीवा आयारंभावि ? एवं पडिउच्चारेयव्वं, गोयमा ! जीवा दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-संसारसमावन्नगा य असंसारसमावन्नगा य, तत्थ णं जे ते असंसारसमावन्नगा ते णं सिद्धा, सिद्धा णं नो आयारंभा जाव अनारम्भा, तत्थ णं जे ते संसार-समावन्नगा ते दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-संजया य असंजया य ।

तत्थ णं जे ते संजया ते दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-पमत्तसंजया य अप्पमत्तसंजया य, तत्थ णं जे ते अप्पमत्तसंजया ते णं नो आयारंभा नो परारंभा जाव अनारंभा, तत्थ णं जे ते पमत्तसंजया ते सुहं जोगं पडुच्च नो आयारंभा नो परारंभा जाव अनारंभा, असुभं जोगं पडुच्च आयारंभावि जाव नो अनारंभा, तत्थ णं जे ते असंजया ते अविरतिं पडुच्च आयारंभावि जाव नो अनारंभा, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-अत्येगइया जीवा जाव अनारंभा ॥

नेरइयाणं भंते ! किं आयारंभा परारंभा तदुभयारंभा अनारंभा ?, गोयमा ! नेरइया आयारंभावि जाव नो अनारंभा, से केणट्ठेणं भन्ते एवं वुच्चइ ?, गोयमा ! अविरतिं पडुच्च, से तेणट्ठेणं जाव नो अनारंभा । एवं जाव असुरकुमाराणवि जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिया, मणुस्सा जहा जीवा, नवरं सिद्धविरहिया भाणियव्वा, चाणमंतरा जाव वेमाणिया जहा नेरइया ।

सलेस्सा जहा ओहिया, कण्हलेसस्स नीललेसस्स काउलेसस्स जहा ओहिया जीवा, नवरं पमत्तअप्पमत्ता न भाणियव्वा, तेउलेसस्स पण्हलेसस्स सुक्कलेसस्स काउलेसस्स जहा ओहिया जीवा, नवरं पमत्तअप्पमत्ता न भाणियव्वा, तेउलेसस्स पण्हलेसस्स सुक्कलेसस्स जहा ओहिया जीवा, नवरं सिद्धा न भाणियव्वा ।

वृ. आरम्भो-जीवोपधातः, उपद्रवणमित्यर्थः, सामान्येन वाऽऽश्रवणप्रवृत्ति, तत्र चात्मा-

नमारभन्ते आत्मना वा स्वयमारभन्त इत्यात्मारम्भाः, तथा परमारभन्ते परेण वाऽऽरम्भयतीति परारम्भाः, तदुभयम्-आत्मपररूपं, तदुभयेन वाऽऽरम्भन्त इति तदुभयारम्भाः, आत्मपरोभारम्भ-वर्जितास्त्वनारम्भा इति प्रश्नः, अत्रोत्तरं स्फुटमेव, नवरम् अस्ति शब्दस्याव्ययत्वेन बहुत्वार्थत्वाद् 'अस्ति' विद्यन्ते सन्तीत्यर्थः, अथवाऽस्ति अयं पक्षो यदुत 'एगइय'त्त एकका एके केचनेत्यर्थ जीवाः, आत्मारम्भा अपीत्यादावपिशब्द उत्तरपदापेक्षया समुच्चये, स चात्मारम्भत्वादिधर्माणा-मेकाश्रयताप्रतिपादनार्थं भिन्नाश्रयताप्रतिपादनार्थो वा एकाश्रयत्वं च कालभेदेनावगन्तव्यं, तथाहि- कदाचिदात्मारम्भाः कदाचित्परारम्भाः कदाचित्तदुभयारम्भाः, अत एव नो अनारम्भाः, भिन्नाश्रयत्वं त्वेवम्-एके जीवा असंयता इत्यर्थः आत्मारम्भा वा परारम्भा वेत्यादि ।

अथैकस्वभावत्वाज्जीवानां भेदमसंभावयन्नाह-'से केणट्टेण'ति अथ केन कारणेनेत्यर्थः, 'दुविहा पन्नत्त'ति मयाऽन्यैश्च केवलिभिः, अनेन समस्तसर्वविदां मताभेदमाह, मतभेदे तु विरोधि-वचनतया तेषामसत्यवचनतापत्तिः, पाटलीपुत्रस्वरूपभिधायकविरुद्धवचनपुरुष-कदम्बक-वदिति, प्रमत्तसंयतस्य हि शुभोऽशुभश्च योगः स्यात् संयतत्वात्प्रमादपरत्वाच्च इत्यत आह-'सुभं जोगं पडुच्च'ति शुभयोगः-उपयुक्ततया प्रत्युपेक्षणादिकरणं, अशुभयोगस्तु तदेवानुपयुक्ततया, आह च -

॥ १ ॥

“पुढवी आउक्काए तेऊवाऊवणस्सइतसाणं ।

पडिलेहणापमत्तो छण्हं पि विराहओ होइ ॥

तथा “सब्बो पमत्तजोगो समणस्स उ होइ आरंभो” । ति अतः शुभाशुभौ योगावात्मा (ना) रम्भादिकारणमिति । ‘विरइं पडुच्च’ति, दहायं भावः-यद्यप्यसंयतानां सूक्ष्मैकेन्द्रियादीनां नात्मारम्भकादित्वं साक्षादस्ति तथाऽप्यविरतिं प्रतीत्य तदस्ति तेषां, न हि ते ततो निवृत्ताः, अतोऽसंयतानामविरतिस्तत्र कारणमिति, निवृत्तानां तु कथञ्चिदात्माधारम्भकत्वेऽप्यनारम्भकत्वं, यदाह-

॥ १ ॥

“जा जयमाणस्स भवे विराहणा सुत्तविहिसमग्गस्स ।

सा होइ निज्जरफला अज्झत्थविसोहिजुत्तस्स ॥

‘से तेणट्टेण’ति अथ तेन कारणेनेत्यर्थः । अथात्मारम्भकत्वादितवमेव नारकादिचतुर्विंशतिदण्डकैर्निरूपयन्नाह-'नेरइयाण'मित्यादि व्यक्तं, नवरं 'मणुस्से'त्यादौ अयमर्थ-मनुष्येषु संयतासंयतप्रमत्ताप्रमत्तभेदाः पूर्वोक्ताः सन्ति ततस्ते यथा जीवास्तथाऽध्येतव्याः किन्तु संसार-समापन्नाः, इतरे च ते न वाच्याः, अभववर्तित्वादेव तेषामिति, एतदेवाह-'सिद्धविरहिण' इत्यादि व्यन्तरादयो यथा नारकास्तथाऽध्येयाः, असंयतत्व-साधर्म्यादिति ।

आत्मारम्भकत्वादिभिर्द्वर्जैर्जीवा निरूपिताः ते च सलेश्याश्चालेश्याश्च भवन्ति सलेश्या-स्तांस्तैरेव निरूपयन्नाह-'सलेसा जहा ओहिय'ति, लेश्या-कृष्णादिद्रव्यसात्रिध्यजनितो जीवपरिणामो, यदाह-

॥ १ ॥

“कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्, परिणामो य आत्मनः ।

स्फटिकस्येव तत्रायं, लेश्याशब्द प्रयुज्यते ॥

तत्र 'सलेश्याः' लेश्यावन्तो जीवाः 'जहा ओहिय'ति यथा नारकादिविशेषणवर्जिता

जीवा अधीताः ।

‘जीवा णं भंते ! किं आचारंभा परारंभे’त्यादिना दण्डकेन तथा सलेश्या जीवा अपि वाच्याः, सलेश्यानामसंसारसमापन्नत्वस्यासम्भवेन संसारसमापन्नेत्यादिविशेषणवर्जितानां शेषाणां संयतादिविशेषणानां तेष्वपि युज्यमानत्वात्, तत्र चायं पाठक्रमः-‘सलेसा णं भंते ! जीवा किं आचारंभे’त्यादि तदेव सर्वं, नवरं-जीवस्थाने सलेश्या इति वाच्यमिति, अयमेको दण्डकः, कृष्णादिलेश्याभेदात्तदन्ये षट्, तदेवमेते सप्त, तत्र ‘कण्हलेसस्से’त्यादि, कृष्णलेश्यस्य नीललेश्यस्य कापोतलेश्यस्य च जीवराशेर्दण्डको यथा औधिकजीवदण्डकस्तथाऽध्येतव्यः-प्रमत्ताप्रमत्तविशेषणवर्जः, कृष्णादिषु हि अप्रशस्तभावलेश्यासु संयतत्वं नास्ति, यच्चोच्यते-‘पुव्वपडिवण्णओ पुण अन्नयरीए उ लेसाए’ति, तद्व्यलेश्यां प्रतीत्येति भन्तव्यं, ततस्तासु प्रमत्ताद्यभावः, तत्र सूत्रोच्चारणमेवम्-

“कण्हलेसाणं भंते ! जीवा किं आचारंभा परारंभा तदुभयारंभा अनारंभा ४ ? , गोयमा आचारंभावि जाव नो अनारंभा, से केणट्ठेणं भंते ! एव वुच्चइ ? , गोयमा ! अविरइं पडुच्च” एवं नीलकापोतलेश्यादण्डकावपीति, तथा तेजोलेश्यादेर्जीवराशेर्दण्डकाः ३ यथा औधिका जीवास्तथा वाच्याः, नवरं तेषु सिद्धा न वाच्याः, सिद्धानामलेश्यत्वात्, तच्चैवम्-‘तेउवेस्साणं भंते ! जीवा किं आचारंभा ४ ? , गोयमा ! अत्थेगइया आचारंभावि जाव नो अनारंभा, अत्थेगइया नो आचारंभा जाव अनारंभा, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ? , गोयमा ! दुविहा तेउलेस्सा पन्नत्ता, तंजहा-संजया च असंजया ये’त्यादि ।

भवहेतुभूतमारम्भं निरूप्य भवाभावहेतुभूतं ज्ञानादिधर्मकदम्बकं निरूपयन्नाह-

मू. (२३) इहभविए भंते ! नाणे परभविए नाणे तदुभयभविए नाणे ? , गोयमा ! इहभविएवि नाणे परभविएवि नाणे तदुभयभविएवि नाणे । दंसणं पि एवमेव ।

इहभविए भंते ! चरित्ते परभविए चरित्ते तदुभयभविए चरित्ते ? , गोयमा ! इहभविए चरित्ते नो परभविए चरित्ते नो तदुभयभविए चरित्ते । एवं तवे संजमे ।

वृ. ‘इहभविए’इत्यादि व्यक्तं, नवरम्-इह भवे वर्तमानजन्मनि यद्वर्तते न तु भवान्तरे तदैहभविकं, काकुपाठाच्चेह प्रश्नताऽवसेया, तेन किमैहभविकं ज्ञानमुत ‘परभविए’ति परभवे-वर्तमानानन्तरभाविन्यनुगामितया यद्वर्तते तत्पारभविकम्, आहोश्वित् ‘तदुभयभविए’ति तदुभयरूपयोः-इहपरलक्षणयोर्भवयोर्यदनुगामितया वर्तते तत्तदुभयभविकम्, इदं चैवं न पारभवि-कादिभद्यत इति परतरभवेऽपि यदनुयाति तद्ग्राह्यम्, इहभवव्यतिरिक्तत्वेन परतरभवस्यापि परभवत्वात्, ह्रस्वतानिर्देशश्चेह सर्वत्र प्राकृतत्वादिति प्रश्नः, निर्वचनमपि सुगमं, नवरम् ‘इहभविए’ति ऐहभविकं यदिहाधीतं नानन्तरभवेऽनुयाति, पारभविकं यदनन्तरभवेऽनुयाति, तदुभयभविकं तु यदिहाधीतं परभवे चानुवर्तते इति ।

‘दंसणं पि एवमेव’ति दर्शनमहि सम्यक्त्वमवसेयं, मोक्षमार्गाधिकारात्, यदाह “सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः” यत्र तु ज्ञानदर्शनयोरेव ग्रहणं स्यात्तत्र दर्शनं सामान्यावबोध-रूपमवसेयमिति । ‘एवमेवे’ति ज्ञानवत्प्रश्ननिर्वचनाभ्यां समवसेयं, चारित्रसूत्रे निर्वचने विशेषः, तथाहि-चारित्रमैहभविकमेव, न हि चारित्रवानिह भूत्वा तेनैव चारित्रेण पुनश्चारित्रो भवति,

यावज्जीवताऽ-वधिकत्वात्तस्य, किञ्चचारित्रिणः संसारे सर्वविरतस्य देशविरतस्य च देवेष्वेवोत्पादात् तत्र च विरतेरत्यन्तमभावात् मोक्षगतावपि चारित्रसंभवाभावात्, चारित्रं हि कर्मक्षपणाद्यानुष्ठीयते मोक्षे च तस्याकिञ्चित्करत्वात् यावज्जीवमिति प्रतिज्ञासमाप्तेः तदन्यस्याश्चाग्रहणाद् अनुष्ठानरूपत्वात् चारित्रस्य शरीराभावे च तदयोगाद्, अत एवोच्यते-‘सिद्धे नोचरिती नोअचरिती’ ‘नो अचरिती’ति चाविरतेरभावादिति ।

अनन्तरं चारित्रमुक्तं, तच्च द्विधा तपःसंयमभेदादिति, तयोर्निरूपणायातिदेशमाह-‘एवं तवे संजमे’ति प्रश्ननिर्वचनाभ्यां चारित्रवत्तपःसंयमौ वाच्यौ, चारित्ररूपत्वात्तयोरिति । ननु सत्यपि ज्ञानादेर्मोक्षहेतुत्वे दर्शन एव यतिव्यं, तस्यैव मोक्षहेतुत्वात्, यदाह-

॥ १ ॥

“भट्टेण चरित्ताओ सुद्धयरं दंसणं गहेयव्वं ।

सिज्झंति चरणरहिया दंसणरहिया न सिज्झंति ॥

-इति यो मन्यते तं शिक्षयितुं प्रश्नयन्नाह-

मू. (२४) असुंवडे णं भंते ! अनगारे किं सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ परिनिव्वाइ सव्वदुक्खाण-मंतं करेइ ?, गोयमा ! नो इण्ढे समट्ठे । से केणट्ठेणं जाव नो अंतं करेइ ?, गोयमा असुंवडे अनगारे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगगडीओ सिट्ठिलबंधणवद्धाओ धणियबंधणवद्धाओ पकरेइ हस्सकालटिइयाओ दीहकालिड्डियाओ पकरेइ मंदाणुभावो तिव्वाणुभावाओ पकरेइ अप्प-एसग्गाओ बहुपएसग्गाओ पकरेइ आउयं च णं कम्मं सियबंधइ सिय नो बंधइ अस्सायावेणिज्जं च णं स्मं भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ अणाइयं च णं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतं संसारकंतांरं अणुपरियट्ठइ, से एएणट्ठेणं गोयमा ! असुंवडे अनगारे नो सिज्झइ ५ ।

सुंवडे णं भंते ! अनगारे सिज्झइ ५ ?, हंता सिज्झइ जाव अंतं करेइ, से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! सुंवडे अनगारे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगगडीओ धणियबंधणवद्धाओ सिट्ठिलबंध-णवद्धाओ पकरेइ दीहकालटिइयाओ हस्सकालड्डियाओ पकरेइ तिव्वाणुभावाओ मंदाणुभावाओ पकरेइ बहुपएसग्गाओ अप्पएसग्गाओ पकरेइ, आउयं च णं कम्मं न बंधइ, अस्सायावेणिज्जं च णं कम्मं नो भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ, अनाइयं च णं अनवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतं संसारकंतांरं वीइवयइ, से एएणट्ठेणं गोयमा ! एवं मुच्चइ-सुंवडे अनगारे सिज्झइ जाव अंतं करेइ ॥

वृ. ‘असुंवडे णं’मित्यादि व्यक्तं, नवरम् ‘असुंवडे णं’ति ‘असंवृतः’ अनिरुद्धाश्रवद्वारः ‘अनगारे’ति अविद्यमानगृहः, साधुरित्यर्थः ‘सिज्झइ’ति ‘सिध्यति’ अवाप्तचरमभवतया सिद्धिग-मनयोग्यो भवति ‘बुज्झइ’ति स एव यदा समुत्पन्नकेवलज्ञानतया स्वपरपर्यायोपेतात्रिखि-लान् जीवादिपदार्थान् जानाति तदा बुध्यत इति व्यपदिश्यते ‘मुच्चइ’ति स एव संजातकेवलबोधो भवोपग्राहिकर्मभिः प्रतिसमयं विमुच्यमानो मुच्यत इत्युच्यते ‘परिनिव्वाइ’ति स एव तेषां कर्मपुद्गलानामनुसमयं यथा यथा क्षयमाप्नोति तथा तथा शीतीभवन् परिनिर्वातीति प्रोच्यते ‘सव्वदुक्खाणमंतं करेइ’ति स एव चरमभवायुषोऽन्तिमसमये क्षपिताशेषकर्मांशः सर्वदुःखानामन्तं करोतीति भण्यते इति प्रश्नः, उत्तरं तु कण्ठ्यं, नवरं ‘नो इण्ढे समट्ठे’ति ‘नो’ नैव ‘इण्ढे’ति ‘अयम्’ अनन्तरोक्तत्वेन प्रत्यक्षः ‘अर्थ’ भवः ‘समर्थ’ बलवान्, वक्ष्यमाणदूषणमुद्गरप्रहार-जर्जरितत्वात् ।

‘आउयवज्जाओ’ति यस्मादेकत्र भवग्रहणे सकृदेवान्तर्मुहूर्त्तमात्रकाले एवायुषो बन्धस्तत् उक्तमायुर्वर्जा इति ‘सिद्धिलब्धयवज्जाओ’ति श्लथबन्धन-स्पृष्टता वा बद्धता वा निधत्तता वा तेन बद्धाः-आत्मप्रदेशेषु संबन्धिताः पूर्वावस्थायामशुभतरपरिणामस्य कथञ्चिदभावदिति शिथिलबन्धनबद्धाः, एताश्चाशुभा एव द्रष्टव्याः, असंवृतभावस्य निन्दाप्रस्तावात्, ताः किमित्याह- ‘धणियवन्धणबद्धाओ पकरोति’ति गाढतरबन्धना बद्धावस्था वा निधत्तावस्था निकाचिता वा ‘प्रकरोति’ प्रशब्दस्यादिकर्मार्थत्वात्कर्तुमारभते, असंवृतत्वस्याशुभयोगरूपत्वेन

गाढतप्रकृतिबन्धहेतुत्वात्, आह च- ‘जोगा पयडिपएसं’ति, पौनःपुन्यभावे त्वसंवृतत्वस्य ताः करोत्येवेति, तथा ह्रस्वकालस्थितिका दीर्घकालस्थितिकाः प्रकरोति, तत्र स्थिति-उपात्तस्य कर्मणोऽवस्थानं तामल्पकालां महतीं करोतीत्यर्थः, असंवृतत्वस्य कषायरूपत्वेन स्थितबन्ध-हेतुत्वात्, आह च- ‘ठिडमणुभागं कसायओ कुणइ’ति ।

तथा ‘मंदाणुभावे’त्यादि, इहानुभावो विपाको रसविशेष इत्यर्थः, ततश्च मन्दानुभावाः-परिपेलवरसाः सतीर्गाढरसाः प्रकरोति, असंवृतत्वस्य कषायरूपत्वादे, अनुभागबन्धस्य च कषाय-प्रत्ययत्वादिति, ‘अप्पपएसे’त्यादि, अल्पं-स्तोकं प्रदेशाग्रं-कर्मदलिकपरिमाणं यासां ताः तथा ता बहुप्रदेशाग्राः प्रकरोति, प्रदेशबन्धस्यापि योगप्रत्ययत्वाद्, असंवृतत्वस्य च योगरूपत्वादिति, ‘आउयं चे’त्यादि, आयुः पुनः कर्म स्यात्-कदाचिद्वन्धाति स्यात्-कदाचिद् न बन्धाति, यस्मात्त्रि-भागाद्यवशेषायुषः परभवायुः प्रकुर्वन्ति, तेन यदा त्रिभागादिस्तदा बन्ध्नाति, अन्यदा न बन्धातीति तथा ‘असाए’त्यादि असातवेदनीयं च-दुःखवेदनीयं कर्म पुनः ‘भूयो भूयः’ पुनः पुनः ‘उपचिनोति’ उपचितं करोति, ननु कर्मसप्तकान्तवर्तित्वादसातवेदनीयस्य पूर्वोक्तविशेषणभ्य एव तदुपचयप्रतिपत्तेः किमेतद्ग्रहणेन ? इति, अत्रोच्यते, असंवृतोऽत्यन्तदुःखितो भवतीति प्रतिपादनेन भयजननादसंवृतत्वपरिहारार्थमिदमित्यदुष्टमिति ।

‘अणाइयं’ति अविद्यमानादिकम् अज्ञातिकं वा-अविद्यमानस्वजनम् ऋणं-वाऽतीतम् ऋणजन्यदुःस्थताऽतिक्रान्तं दुःस्थतानिमित्ततयेति ऋणातीतम्, अणं वाऽणकं-पापमतिशयेनेतं-गतमनातीतम्, ‘अणवयग्गं’ति, ‘अचयग्गं’ति देशीवचनोऽन्तवाचकस्ततस्तन्निषेधाद् अणव-यग्गम्, अनन्तमित्यर्थः अथवाऽवनतम्-आसन्नमग्रम्-अन्तो यस्य तत्तथा तन्निषेधाद् अनवनताग्रम्, एतदेव वर्णनाशादवनता (नवता) ग्रमिति, अथवाऽनवगतम्-अपरिच्छिन्नमग्रं-परिमाणं यस्य तत्तथा, अत एव ‘दीहमद्धं’ति ‘दीर्घाद्धं’ दीर्घकालं ‘दीर्घाध्वंवा’ दीर्घमार्गं ‘चाउरंतं’ति चतुरन्तं-देवादिगतिभेदात्, पूर्वादिदिग्भेदाच्च चतुर्विभागं तदेव स्वार्थिकाणप्रत्ययोपादानाच्चातुरन्तं ‘संसारकं-तारं’ति भवारण्यम् ‘अणुपरियट्ठइ’ति पुनः पुनर्भ्रमतीति ।

असंवृतस्य तावदिदं फलं, संवृतस्य तु यत्स्यात्तदाह- ‘संवुडे ण’मित्यादि व्यक्तं, नवरं संवृतः-अनगारः प्रमत्ताप्रमत्तसंयतादि, स च घरमशरीरः स्यादचरमशरीरो वा, तत्र यश्चरमशरीर-स्तदपेक्षयेदं सूत्रं, यत्स्वचरमशरीरस्तदपेक्षया परम्परया सूत्रार्थोऽवसेयः ननु पारम्पर्येणासंवृतस्यापि सूत्रोक्तार्थस्यावश्यम्भावो, यतः शुक्लपाक्षिकस्यापि मोक्षोऽवश्यंभावी, तदेवं संवृतासंवृतयोः फलतो भेदाभाव एवेति, अत्रोच्यते, सत्यं, किन्तु यत्संवृतस्य पारम्पर्यं तदुत्कर्षतः सप्ताष्टभयप्रमाणं, यतो वक्ष्यति- ‘जहन्नियं चरित्ताराहणं आराहिता सत्तद्धमवग्गहणेहिं सिञ्जइ’ति, यच्चासंवृतस्य

पारम्पर्यं तदुत्कर्षतोऽपार्द्धपुद्गलपरावर्तमानमपि स्याद्, विराधनाफलत्वात्तस्येति, 'वीडवयइ'ति व्यतिव्रजति व्यतिक्रामतीत्यर्थः । अनगारः संवृतत्वात्सिध्यतीत्युक्तं, यस्तु तदन्यः स विशिष्ट-गुणविकलः सन् किं देवः स्यान्न वा ? इति प्रश्नयन्नाह-

मू. (२५) जीवे णं भंते ! अस्संजए अविरए अण्डिहयपच्चक्खायपावकम्मे इओ चुए पेच्चा देवे सिया ?, गोयमा ! अत्थेगइए देवे सिया अत्थेगइए नो देवे सिया । से केणट्ठेणं जाव इओ चुए पेच्चा अत्थेगइए देवे सिया अत्थेगइए नो देवे सिया ?

गोयमा ! जे इमे जवा गामागर नगरनिगम रायहाणि खेडकब्बड मडंबदोणमुह पट्टणासम सन्निवेशेसु अकामतण्हाए अकामखुहाए अकामबंभचेरवासेणं अकामसीतातवंदसमसगअण्हाण-गसेयजल्लमलपंकपरिदाहेणं अण्णतरं वा भुज्जतरं वा कालं अण्णणं परिकिलेसंति अण्णणं परिकिले-सित्ता कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु वाणमंतरेसु देवलोगेसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति

केरिसाणं भंते ! तेसिं वाणमंतराणं देवाणं देवलोगा पन्नत्ता ?, गोयमा ! से जहानामए-इहं मणुस्सलोगमि असोगवने इ वा सत्तवन्नवने इ वा चंपयवने इ वा चूयवने इ वा तिलगवने इ वा लाउयवने इ वा निग्गोहवने इ वा छत्तोववने इ वा असणवने इ वा सणवने इ वा अयसिवने इ वा कुसुंभवणे इ वा सिद्धत्यवने इ वा बंधुजीवगवने इ वा निच्चं कुसुमियमाइयलवइयथवइयगु-लइयगोच्छियजमलियजुवलियविणमियपणमियसुविभत्तपिडिभंजरिवडेसंगरेधरे सिरिए अतीव अतीव उवसोभेमाणे उवसोभेमाणे चिट्ठइ, एवामेव तेसिं वाणमंतराणं देवाणं देवलोगा जहन्नेणं दसवाससहस्सड्वितीएहिं उक्कोसेणं पलिओवमड्वितीएहिं बहूहिं वाणमंतरेहिं देवेहिं तदेवीहि य आइण्णा वितिकिण्णा उवत्थडा संथडा फुडा अवगाढगाढसिरिए अतीव अतीव उवसोभेमाणा चिट्ठंति । एरिसगा णं गोयमा ! तेसिं वाणमंतराणं देवाणं देवलोगा पन्नत्ता, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ जीवे णं अस्संजए जाव देवे सिया ।

सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति वंदइत्ता नमंसइत्ता संजमेणं तवसा अण्णणं भावेमाणे विहरति ।

वृ. 'जीवेण'मित्यादि, व्यक्तं, नवरम् 'असंजए'ति असाधुः संयमरहितो वा, 'अविरए'ति प्राणातिपातादिविरतिरहितः विशेषेण वा तपसि रतो यो न भवति सोऽविरतः, 'अण्डिहए'त्यादि, प्रतिहतं-निराकृतमतीतकालकृतं निन्दादिकरणेन प्रत्याख्यातं च वर्जितमनागतकालविषयं पापकर्म-प्राणातपातादि येन स प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा तन्निषेधादप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा, अनेनातीतानागतपापकर्मानिषेध उक्तः, असंयतोऽविरतश्चेत्यनेन वर्तमानपापासंवरणम-भिहितम्, अथवा 'न' नैव 'प्रतिहतं' तपोविधानेन मरणकालाद् आराक्ष्यपितं प्रत्याख्यातं च मरणकालेऽप्याश्रयनिरोधेन पापकर्मयेन स तथा, अथवा 'न' नैव प्रतिहतं सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तिः प्रत्याख्यातं च सर्वविरत्यङ्गीकरणतः पापकर्मज्ञानावरणाद्यशुभं कर्म येन स तथा । 'इओ'ति इतः प्रज्ञापकप्रत्यक्षातिर्यग्भवान्मनुष्यभवाद्वा च्युतो-मृतः 'पेच्च'ति जन्मान्तरे देवः स्यात् ? इति प्रश्नः । 'जे इमे जीवे'ति ये इमे प्रत्यक्षासन्नाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्धो मनुष्या वा 'गामे'त्यादि ग्रामादिष्वधि-करणभूतेषु तत्र ग्रामोजनपदप्रायजनाश्रितः स्थानविशेषः, आकरो लोहाद्युत्पत्तिस्थान नकरं-कररहितं निगमो-वणिगूजनप्रधानं स्थानं राजधानी-यत्र राजा स्वयं वसति खेटं-धूलिप्राकारं

कर्बटं-कुनगरं मडम्बं-सर्वतो दूरवर्तिं सन्निवेशान्तरं द्रोणमुखं-जलपथस्थलपथोपेतं पत्तनं-विविधदेशागतपण्यस्थानं, तच्च द्विधा-जलपत्तनं स्थलपत्तनं चेति, रत्नभूमिरित्यन्ते, आश्रमं-तापसादिस्थानं सन्निवेशो-घोषादि, एषां द्वन्द्वस्ततस्तेषु, अथवा ग्रामादयो ये सन्निवेशास्ते तथा तेषु ।

‘अकामतण्हाए’ति अकामानां-निर्जराद्यनभिलाषिणां सतां तृष्णा-तृड् अकामतृष्णा तथा, एवमकामक्षुधा, ‘अकामबंभचेरवासेणं’ति अकामानां-निर्जराद्यनभिलाषिणां सताम् अकामो वा-निरभिप्रायो ब्रह्मचर्येण स्यादिपरिभोगाभावमात्रलक्षणेन वासो-रात्रौ शयनमकामब्रह्मचर्यवा-सोऽतस्तेन, ‘अकामअण्हाणगसेयजल्लमपंकपरिदाहेणं’ति अकामा येऽस्नानकादयस्तेभ्यो यः परिदाहः स तथा तेन, तत्र स्वेदः-प्रस्वेदः याति च लगति चेति जल्लो-रजोमात्रं मलः-कठिनीभूतं रज एव पङ्को-मल एव स्वेदेनार्द्राभूत इति । ‘अप्पतरो वा भुञ्जतरो वा कालं’ति प्राकृतत्वेन विभक्ति-विपरिणामादल्पतरं वा भूयस्तरं वा बहुतरं कालं यावत्, वांशब्दौ देवत्वं प्रत्यल्पेतरकालयोः समताऽभिधानार्थी, केवलं देवत्वे सामान्यतः सत्यपि अल्पतरकालकामनिर्जरावतामविशिष्टं तत्स्याद् इतरेषां तु विशिष्टमिति, ‘अप्पाणं परिकिलेसंति’ति विबाधयन्ति ।

‘कालमासे’ति कालो-मरणं तस्य मासः-प्रक्रमादवसरः कालमासस्तत्र ‘कालं किञ्च’ति मृत्वा ‘वाणमंतरेसु’ति वनान्तरेषु-वनविशेषेषु भवा(अ)वर्णागमकरणाद् वानमन्तराः, अन्ये त्याहुः-वनेषु भवा वानास्ते च ते व्यन्तराश्चेति वानव्यन्तरास्तेषामेते वानमन्तरा वानव्यन्तरा वाऽतस्तेषु ‘देवलोकेषु’ देवाश्रयेषु ‘देवताएउववत्तारो भवंति’ति ये इमे इत्यत्र यच्छब्दोपादानात्ते देवतयोपपत्तारो भवन्तीति द्रष्टव्यम् ।

‘तेसिं’ति ये देवलोकेष्वकामनिर्जरावन्तो देवतयोत्पद्यन्ते तेषामिति ‘से जहानामए’ति ‘से’ति अथ ‘यथा’ येन प्रकारेण नामेति संभावने वाक्यालङ्कारे वा ‘ए’ इत्यामन्त्रणार्थोऽलङ्कारार्थ एव वा ‘इहं’ति इह मर्त्यलोके ‘असोगवणेइव’ति अशोकवनम्, इतिशब्द उपप्रदर्शने, अनुस्वारलोपः सन्धिश्च प्राकृतत्वात्, ‘वा’ इति विकल्पार्थः, अथवा ‘असोगवने’ इत्यत्र प्रथमैकवचनकृत एकारः, इवशब्दस्तु वाक्यालङ्कारे, अशोकादयस्तु प्रसिद्धा एव नवरं ‘सत्तवन्न’ति सप्तपर्णं सप्तच्छद इत्यर्थः ‘कुसुमिय’ति संजातकुसुमं ‘माइय’ति मयूरितं संजातपुष्पविशेषमित्यर्थः, ‘लवइय’ति लवकितं संजातपल्लवलमङ्कुरवदित्यर्थः, ‘थवइय’ति स्तबकितं संजातपुष्पस्तबकमित्यर्थः, ‘गुलइय’ति संजात-गुल्मकं, गुल्मं च लतासमूहः, ‘गुच्छिय’ति संजातगुच्छं, गुच्छश्च पत्रसमूहः, यद्यपि च स्तबक-गुच्छयोरविशेषो नामकोशेऽधीतस्तथाऽपीह पुष्पपत्रकृतो विशेषो भावनीयः, ‘जमलिय’ति यमलतया-समश्रेणितया तत्तरूणां व्यवस्थितत्वात् संजातयमलत्वेन यमलितं, ‘जुवलिय’ति युगलतया तत्तरूणां संजातत्वेन युगलितं, ‘विणमिय’ति विशेषेण पुष्पफलभरेण नमितमितिकृत्वा विनमितं, ‘पणमिय’ति तेनैव नमयितुमारब्धत्वात्प्रणमितं प्रशब्दस्यादिकर्मार्थत्वादिति, तथा ‘सुविभक्ताः’ अतिविभक्ताः सुनिष्पन्नतया पिण्डयो-लुम्ब्यो मञ्जयश्च प्रतीतास्ता एवावतंसका-शेखरकास्तान् धारयति यत्तत्सुविभक्तपिण्डीमञ्जयवतंसकधरं, ततः कुसुमितादीनां कर्मधारय इति । ‘सिरीए’ति श्रिया-वनलक्ष्मया ‘उवसोभेमाणे’ति इह द्विर्वचनमाभीक्ष्ण्ये भृशत्वे इत्यर्थः,

‘आइन्न’ति कचिद्विशेषे देवानां देवीनां च वृन्दैरात्मीयात्मीयाऽऽवासमर्यादानुल्लङ्घनेन

व्याप्ताः, आडशब्दोऽत्र मर्यादावृत्ति, तथा क्वचित्तु 'विइइत्र'ति तैरेव वृन्दैर्निजावाससीमोलङ्घनेन व्याप्ताः, विशब्दो विशेषवाची, 'उत्थड'ति उपस्तीर्णाः, उपशब्दः सामीप्यार्थः, स्तृञ् च आच्छद-
नार्थस्त-तश्चोत्पतद्भिर्निपतद्भिश्चान्वरतक्रीडासक्तैरुपर्युपरि च्छदिताः, 'संथड'ति संस्तीर्णा,
संशब्दः परस्परसंश्लेषार्थः, ततश्च क्वचित्तैरेव क्रीडमानैरन्योऽन्यस्पर्द्धया समन्ततश्चलद्भि-
राच्छदिता इति, 'फुड'ति 'स्पृष्टाः' आसनशयनरमणपरिभोगद्वारेण परिभुक्ताः स्फुटा वाप्रकाशा
व्यन्तरसुरनिक-रकिरणविसरनिराकृतान्धकारतया, 'अवगाढगाढ'ति गाढं-बाढमवगाढास्तैरेव
सकलक्रीडास्थानपरिभोगनिहितमनोभिरघोऽपि व्याप्ताः, गाढावगाढा इति वाच्ये प्राकृतत्वादव-
गाढागाढाः, इह च देवत्वयोग्यस्य जीवस्याभिधानेन तदयोग्यः सामर्थ्यादवसीयत एवेति 'अत्येगइए
नो देवे सिया' इत्येतस्यादावुक्तस्य पक्षस्य निर्वचनं कृतं द्रष्टव्यमिति ।

अथोद्देशकनिगमनार्थमाह- 'सेवं भंते सेवं भंते'ति, यन्मया पृष्टं तद्भगवद्भिः प्रतिपादितं
तदेवमित्यमेव भदन्त ! नान्यथा, अनेन भगद्वचने बहुमानं दर्शयति, द्विर्वचनं चेह भक्तिसंभ्रमकृत-
मिति, एवं कृत्वा भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति चेति ।

शतकं-१ उद्देशकः-१ समाप्त

—: शतकं-१ उद्देशकः-२ :—

वृ. व्याख्यातः प्रथमोद्देशकः, अथ द्वितीय आरभ्यते, अस्य चैवं संबन्धः-प्रथमोद्देशके
चलनादिधर्मकं कर्म कथितं तदेवेह निरूप्यते, तथोद्देशकार्यसङ्ग्रहिण्यां 'दुक्खे'ति यदुक्तां
तदिहोच्यते, तत्प्रस्तावनार्थं च पूर्वोक्तमेव ग्रन्थं स्मरन्नाह-

मू. (२६) रायगिहे नगरे समोसरणं, परिसा निग्गया जाव एवं वयासी-जीवे णं भंते !
सयंकडं दुक्खं वेदेइ ?, गोयमा ! अत्येगइयं वेएइ अत्येगइयं नो वेएइ, से केणट्ठेणं भंते ! एवं
बुच्चइअत्येगइयं वेदेइ अत्येगइयं नो वेएइ ?, गोयमा ! उदिन्नं वेएइ अनुदिन्नं नो वेएइ, से तेणट्ठेणं
एवं बुच्चइ-अत्येगइयं वेएइ अत्येगइयं वो वेएइ । एवं चउव्वीसदंडएणं जा वेमाणिए ।

जीवाणं भंते ! सयंकडं दुक्खं वेएन्ति ?, गोयमा ! अत्येगइयं वेयन्ति अत्येगइयं नो वेयन्ति,
से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! उदिन्नं वेयन्ति नो अणुदिन्नं वेयन्ति, से तेणट्ठेणं, एवं जाव वेमाणिया
जीवे णं भंते ! सयंकडं आउयं वेएइ ? गोयमा ! अत्येगइयं वेएइ अत्येगइयं नो वेएइ
जहा दुक्खेणं दो दंडा तहा आउएणवि दो दंडगा एगत्तपुहुत्तिया ।

एगत्तेणं जाव वेमाणिया पुहुत्तेणवि तहेव ।

वृ. 'रायगिहे'इत्यादि पूर्ववत्, 'जीवे ण'मित्यादि तत्र 'सयंकडं दुक्खं'ति यत्परकृतं तत्र
वेदयतीति प्रतीतमेवातः स्वयंकृतमिति पृच्छति स्म 'दुक्खं'ति सांसारिकं सुखमपि वस्तुतो दुःखमिति
दुःखहेतुत्वाद् 'दुःखं' कर्म वेदयतीति, काकुपाठात् प्रश्नः, निर्वचनं तु यदुदीर्णं तद्वेदयति, अनुदीर्णस्य
हि कर्मणो वेदनमेव नास्ति तस्मादुदीर्णं वेदयति नानुदीर्णं, न च बन्धान्तरमेवोदेति अतोऽवश्यं
वेद्यमप्येकं वेदयत्येकं न वेदयति इत्येवं व्यपदिश्यते, अवश्यं वेद्यमेव च कर्म "कडाण कम्माण
न मोक्खो अत्थि" इति वचनादिति ।

एवं 'जाव वेमाणिए' इत्यनेन चतुर्विंशतिदण्डकः सूचितः, स चैवम् ।

‘नेरइए णं भंते ! सयंकड’मित्यादि । एवमेकत्वन दण्डकः, तथा बहुत्वेनान्यः, स चैवम्-
‘जीवा णं भंते ! सयंकडं दुक्खं वेदेत्ती’त्यादि तथा ‘नेरइया णं भंते ! सयंकडं दुक्खं’मित्यादि,
नन्वेकत्वे योऽर्थो बहुत्वेऽपि स एवेति किं बहुत्वप्रश्नेन ? इति, अत्रोच्यते, क्वचिद्वस्तुनि
एकत्वब- हुत्वयोरर्थविशेषो द्यो यथा सम्यक्त्वादेः एकं जीवमाश्रित्य षट्षष्टिसागरोपमाणि
साधिकानि स्थितिकाल उक्तो नानाजीवानाश्रित्य पुनः सर्वाद्धा इति, एवमत्रापि संभवेदिति
सङ्कायां बहुत्वप्रश्नो न दुष्टः अव्युत्पन्नमतिशिष्यव्युत्पादनार्थत्वाद्देति ।

अथायुःप्रधानत्वान्नारकादिव्यपदेशस्यायुराश्रित्य दण्डकद्वयम्-एतस्य चेयं वृद्धोक्तभावना-
यदा सप्तमक्षितावायुर्बद्धं पुनश्च कालान्तरे परिणामविशेषात्तृतीयधरणीप्रायोग्यं निर्वर्तितं वासुदेवेन
तत्तादृशमङ्गीकृत्योच्यते-पूर्वबद्धं कश्चिन्न वेदयति, अनुदीर्णत्वात्तस्य, यदा पुनर्यत्रैव बद्धं तत्रैवोत्पद्यते
तदा वेदयतीत्युच्यते, तथैव तस्योदितत्वादिति ।

अथ चतुर्विंशतिदण्डकमाहारदिभिर्निरूपयन्नाह-

मू. (२७) नेरइय णं भंते ! सव्वे समाहारा सव्वे समसरीरा सव्वे समुस्सासनीसासा ?,
गोयमा ! नो इण्ढे समढ्ढे । से केण्ढेणं भंते ! एवं बुच्चइ-नेरइया नो सव्वे समाहारा नो सव्वे
समसरीरा नो सव्वे समुस्सासनीसासा ?, गोयमा ! नेरइया दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-महासरीरा य
अप्पसरीरा य, तत्थ णं जे ते महासरीरा ते बहुतराए पोग्गले आहारेंति बहुतराए पोग्गले परिणामेति
बहुतराए पोग्गले उस्ससंति बहुतराए पोग्गले नीससंति अभिक्खणं आहारेंति अभिक्खणं परिणामेति
अभिक्खणं ऊससंति अभिक्खणं नीससंति, तत्थ णं जे अप्पसरीरा ते णं अप्पतराए पोग्गले आहारेंति
अप्पतराए पोग्गले परिणामेति अप्पतराए पोग्गले उस्ससंति अप्पतराए पोग्गले नीससंति आहच्च
आहारेंति आहच्च परिणामेति आहच्च उस्ससंति आहच्च नीससंति, से तेण्ढेणं गोयमा ! एवं
बुच्चइ-नेरइया नो सव्वे समाहारा जाव नो सव्वे समुस्सासनीसासा ।

नेरइया णं भंते ! सव्वे समकम्मा ?, गोयमा ! नो इण्ढे समढ्ढे, से केण्ढेणं ?, गोयमा !
नेरइया दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-पुव्वोववन्नगा य पच्छेववन्नगा य, तत्थ णं जे ते पुव्वोववन्नगा ते
णं अप्पकम्मतरागा, तत्थ णं जे ते पच्छेववन्नगा ते णं महाकम्मतरागा, से तेण्ढेणं गोयमा !

नेरइया णं भंते ! सव्वे समवन्ना ?, गोयमा ! नो इण्ढे समढ्ढे, से केण्ढेणं तहेव ? गोयमा
जे ते पुव्वोववन्नगा ते णं विसुद्धवन्नतरागा, तत्थ णं जे ते पच्छेववन्नगा ते णं अविमुद्ध- वन्नतरागा
तहेव से तेण्ढेणं एवं० । नेरइया णं भंते ! सव्वे समलेस्सा ?, गोयमा ! ने इण्ढे समढ्ढे, से केण्ढेणं
जाव नो सव्वे समलेस्सा ?, गोयमा ! नेरइया दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-पुव्वोववन्नगा य पच्छेववन्नगा
य, तत्थ णं जे ते पुव्वोववन्नगा ते णं विसुद्धलेस्सतरागा, तत्थ णं जे ते पच्छेववन्नगा ते णं
अविमुद्धले- स्सतरागा, से तेण्ढेणं ० ।

नेरइया णं भंते ! सव्वे समवेयणा ?, गोयमा ! नो इण्ढे समढ्ढे, से केण्ढेणं ?, गोयमा !
नेरइया दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-सन्निभूया य असन्निभूया य, तत्थ णं जे ते सन्निभूया ते णं महावेयणा,
तत्थ णं जे ते असन्निभूया ते णं अप्पवेयणतरागा, से तेण्ढेणं गोयमा ! ०

नेरइया सव्वे समकिरिया ?, गोयमा ! नो इण्ढे समढ्ढे, से केण्ढेणं ?, गोयमा ! नेरइया
तिविहा पन्नत्ता, तंजहा-सम्मदिट्ठी मिच्छदिट्ठी सम्मामिच्छदिट्ठी, तत्थ णं जे ते सम्मदिट्ठी तेसि णं

ચત્તારિ કિરિયાઓ પન્નતાઓ, તંજહા-આરંભિયા ૧ પરિ૦ ૨ માયા૦ ૩ અપ્પચ્છ૦ ૪, તત્થળં જે તે મિચ્છદિટ્ઠી તેસિ ળં પંચ કિરિયાઓ કજ્ઞંતિ-આરંભિયા જાવ મિચ્છદંસળવત્તિયા, એવં સમ્મામિચ્છદિટ્ઠીણંપિ, સે તેણદ્દેણં ગોયમા !૦

નેરડયા ળં ભંતે ! સવ્વે સમાડયા સવ્વે સમોવવન્નગા ?, ગોયમા ! નો ઇણદ્દે સમદ્દે, સે કેળ-દ્દેણં ?, ગોયમા ! નેરડયા ઘડવ્વિહા પન્નતા, તંજહા-અત્થેગડયા સમાડયા સમોવવન્નગા ૧ અત્થેગડયા સમાડયા વિસમોવવન્નગા ૨ અત્થેગડયા વિસમાડયા સમોવવન્નગા ૩ અત્થેગડયા વિસમાડયા વિસમોવવન્નગા ૪ સે તેણદ્દેણં ગોયમા !૦

અસુરકુમારા ળં ભંતે ! સવ્વે સમાહારા સવ્વે સમસરીરા, જહા નેરડયા તહા ભાણિયવ્વા, નવરં કમ્મવન્નલેસાઓ પરિવળ્ણેયવ્વાઓ, પુવ્વોવવન્નગા મહાકમ્મતરાગા અવિસુદ્ધવન્નતરાગા અવિસુદ્ધલેસતરાગા, પચ્છેવવન્નગા પસત્થા, સેસં તહેવ, એવં જાવ ધણિયકુમારાણં ! પુદ્ધવિક્કાડયાણં આહારકમ્મવન્નલેસા જહા નેરડયાણં !

પુદ્ધવિક્કાડયા ળં ભંતે ! સવ્વે સમવેયણા ?, હંતા સમવેયણા, સે કેળદ્દેણં ભંતે ! સમવેયણા ગોયમા ! પુદ્ધવિક્કાડયા સવ્વે અસન્ની અસન્નિભૂયા અનિદાએ વેયણં વેદેંતિ સે તેણદ્દેણં ૦

પુદ્ધવિક્કાડયા ળં ભંતે ! સવ્વે સમકિરિયા ?, હંતા સમકિરિયા, સે કેળદ્દેણં ?, ગોયમા ! પુદ્ધવિક્કાડયા સવ્વે માઈ મિચ્છદિટ્ઠી તાણં નિયયાઓ પંચ કિરિયાઓ કજ્ઞંતિ, તંજહા-આરંભિયા જાવ મિચ્છદંસળવત્તિયા, સે તેણદ્દેણં, સમાડયા સમોવવન્નગા, જહા નેરડયા તહા ભાણિયવ્વા, જહા પુદ્ધવિક્કાડયા તહા જાવ ઘડરિંદિયા !

પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા જહા નેરડયા નાણતં કિરિયાસુ, પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા ળં ભંતે ! સવ્વે સમકિરિયા ?, ગાા૦, નો તિ૦, સે કેળદ્દેણં, ગો૦ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા તિવિહા પન્નતા, તંજહા-સમ્મદિટ્ઠી મિચ્છદિટ્ઠી સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી, તત્થળં જે તે સમ્મદિટ્ઠી તે દુવિહા પન્નતા, તંજહા-અસંસંજયા ય સંજયાસંજયા ય, તત્થળં જે તે સંજયાસંજયા તેસિણં તિન્નિ કિરિયાઓ કજ્ઞંતિ, તંજહા-આરંભિયા પરિગ્ગહિયા માયાવત્તિયા, અસંજયાણં ચત્તારિ, મિચ્છદિટ્ઠીણં પંચ, સમ્મામિચ્છદિટ્ઠીણં પંચ, મણુસા જહા નેરડયા નાણતં જે મહાસરીરા તે બહુતરાએ પોગ્ગલે આહારેંતિ આહરૂ આહારેંતિ જે અપ્પસરીરા તે અપ્પતરાએ આહારેંતિ અભિક્ખણં આહારેંતિ સેસં જહા નેરડયાણં જાવ વેયણા !

મણુસા ળં ભંતે ! સવ્વે સમકિરિયા ?, ગોયમા ! નો તિણદ્દે સમદ્દે, સે કેળદ્દેણં ?, ગોયમા મણુસા તિવિહા પન્નતા, તંજહા-સમ્મદિટ્ઠી મિચ્છદિટ્ઠી સમ્મામિચ્છદિટ્ઠી, તત્થળં જે તે સમ્મદિટ્ઠી તે તિવિહા પન્નતા, તંજહા-સંજયા અસંસંજયા સંજયાસંજયા ય, તત્થળં જે તે સંજયા તે દુવિહા પન્નતા, તંજહા-સરાગસંજયા ય વીયરાગસંજયા ય, તત્થળં જે તે વીયરાગસંજયા તે ળં અકિરિયા, તત્થળં જે તે સરાગસંજયા તે દુવિહા પન્નતા, તંજહા-પમત્તસંજયા ય અપમત્તસંજયા ય, તત્થળં જે તે અપમત્તસંજયા તેસિણં ઇગા માયાવત્તિયા કિરિયા કજ્ઞં, તત્થળં જે તે પમત્તસંજયા તેસિણં દો કિરિયાઓ કજ્ઞંતિ, તં૦ -આરંભિયા ય માયાવત્તિયા ય, તત્થળં જે તે સંજયાસંજયા તેસિ ળં આહારાઓ તિન્નિ કિરિયાઓ કજ્ઞંતિ, તં૦ આરંભિયા ૧ પરિગ્ગહિયા ૨ માયાવત્તિયા ૩, અસંસંજયાણં ચત્તારિ કિરિયાઓ કજ્ઞંતિ-આરં૦ ૧ પરિ૦ ૨ માયાવત્તિ૦ ૩ અપ્પચ્છ૦ ૪ મિચ્છદિ-ટ્ઠીણં પંચ,

आरंभि० १ परि० २ माया० ३ अप्पच्च० ४ मिच्छदंसण० ५ सम्मामिच्छदिट्ठीणं पंच ६

वाणमंतरजोतिसवेमाणिया जहा असुरकुमारा, नवरं वेयणाए नाणत्तं-मायिमिच्छदिट्ठी-
उचवन्नगा य अप्पवेदणतरा अमायिसम्मदिट्ठीउचवन्नगा य महावेयणतरागा भाणियव्वा, जोति-
सवेमाणिया ।

सलेस्सा णं भंते ! नेरइया सव्वे समाहारगा ?, ओहियाणं सलेस्साणं सुक्कलेस्साणं, एएसि
णं तिण्हं एक्को गमो, कण्हलेस्साणं नीललेस्साणं पि एक्को गमो नवरं वेदणाए मायिमिच्छदिट्ठीउच-
वन्नगा य अमायिसम्मदिट्ठीउचव० भाणियव्वा । मणुस्सा किरियासु सरागवीयरागपमत्ताप-
मत्ता न भाणियव्वा । काउलेसाएवि एसेव गमो, नवरं नेरइए जहा ओहिए दंडए तथा भाणियव्वा,
तेउलेस्सा पण्हलेस्सा जस्स अत्थि जहा ओहिओ दंडओ तथा भाणियव्वा नवरं मणुस्सा सरागा
वीयरागा य न भाणियव्वा, गाहा –

वृ. 'नेरइए' इत्यादि व्यक्तं, नवरं 'महासरीरा य अप्पसरीरा ये' त्यादि, इहाल्पत्वं महत्त्वं
चापेक्षिकं, तत्र जघन्यम् अल्पत्वमङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रत्वम्, उक्तृष्टं तु महत्त्वं पञ्चधनुःशतमानत्वम्,
एतच्च भवधारणीयशरीरापेक्षया, उत्तरवैक्रियापेक्षया तु जघन्यमङ्गुलसङ्ख्यातभागमात्रत्वम्, इतरस्तु
धनुःसहमानत्वमिति, एतेन च किं समशरीरा इत्यत्र प्रश्ने उत्तरमुक्तं, शरीरविषमताऽभिधाने
सत्याहारोच्छसयोर्वैषम्यं सुखप्रतिपाद्यं भवतीति शरीरप्रश्नस्य द्वितीयस्थानोक्तस्यापि प्रथमं
निर्वचनमुक्तम् ।

अथाहारोच्छसप्रश्नयोर्निर्वचनमाह- 'तत्थ ण' भित्त्यादि ये यतो महाशरीरास्ते तदपेक्षया
बहुतरानुपुद्गलानु आहारयन्ति, महाशरीरत्वादे, दृश्यते हि लोके बृहच्छरीरो बह्वाशी स्वल्पशरीर-
श्चाल्पमोजी, हस्तिशशकवत्, बाहुल्यापेक्षं चेदमुच्यते, अन्यथा बृहच्छरीरोऽपि कश्चिदल्पमश्नाति
अल्पशरीरोऽपि कश्चिभूरि भुङ्क्ते, तथाविधमनुष्यवत्, न पुनरेवमिह, बाहुल्पपक्षस्यैवाश्रयणात्,
ते च नारका उपपातादिसद्वेद्यानुभवादन्वत्त्रासद्वेद्योदयवर्तित्वेनैकान्तेन यथा महाशरीरा दुःखिता-
स्तीव्राहारभिलाषाश्च भवन्तीति 'बहुतराग पोग्गले परिणामेति' ति, आहारपुद्गलानुसारित्वा-
त्परिणामस्य बहुतरानित्युक्तं, परिणामश्रापृष्टोऽप्याहारकार्यमिति कृत्वोक्तः ।

तथा 'बहुतराए पोग्गले उस्ससंति' ति उच्छ्वासतया गृह्णन्ति, 'निस्ससंति' ति निःश्वासतया
विमुञ्चन्ति, महाशरीरत्वादेव, दृश्यते हि बृहच्छरीरस्तज्जातीयेतरापेक्षया बहूच्छसनिःश्वास इति,
दुःखितोऽपि तथैव, दुःखिताश्च नारका इति बहुतरांस्तानुच्छसन्तीति । तथाऽऽहारस्यैव कालकृतं
वैषम्यमाह- 'अभिकखणं आहारेंति' ति, अभीक्षणं-पौनःपुन्येन यो यतो महाशरीरः स तदपेक्षया
शीघ्रशीघ्रतराहारग्रहण इत्यर्थः, 'अभिकखणं ऊससंति अभिकखणं नीससंति' एते हि महाशरीरत्वेन
दुःखिततरत्वाद् 'अभीक्षणम्' अनवरतमुच्छसादि कुर्वन्तीति ।

तथा- 'तत्थणं जे ते' इत्यादि, ये ते, इह 'ये' इत्येतावतैवार्थसिद्धौ यत्ते इत्युच्यते तद्भाषा-
मात्रमेवेति, 'अप्पसरीरा अप्पतराए पोग्गले आहारेंति' ति, ये यतोऽल्पशरीरास्ते तदाहारणीय
पुद्गलापेक्षयाऽल्पतरानु पुद्गलानाहारयन्ति, अल्पशरीरत्वादेव, आहच्च आहारेंति' ति
कदाचिदाहारयन्ति कदाचित्राहारयन्ति, महाशरीराहारग्रहणान्तरालापेक्षया, बहुतरकालान्तराल-
तयेत्यर्थः, 'आहच्च ऊससंति नीससंति' ति एते ह्यल्पशरीरत्वेनैव महाशरीरापेक्षयाऽल्पतरदुःखत्वाद्

आहत्य-कदाचित् सान्तरमित्यर्थः उच्छ्वासादि कुर्वन्ति, यच्च नारकाः सन्ततमेवोच्छ्वासादि कुर्वन्तीति प्रागुक्तं तन्महाशरीरापेक्षयेत्यवगन्तव्यमिति, अथवाऽपर्याप्तकालेऽल्पशरीराः सन्तो लोमाहारपेक्षया नाहारयन्ति उच्छ्वास अपर्याप्तकालेन च नोच्छ्वसन्ति, अन्यदा त्वाहारयन्ति उच्छ्वसन्ति चेत्तत आहत्याहारयन्ति आहत्योच्छसन्तीत्युक्तं, 'से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं बुद्धि-नेरइया सव्वे नो समाहारे' त्यादि निगमनमिति ।

समकर्मसूत्रे- 'पुब्बोववन्नगा य पच्छेववन्नगा य'ति 'पूर्वोत्पन्नाः' प्रथमतस्समुत्पन्नास्तदन्ये तु पश्चादुत्पन्नाः, तत्र पूर्वोत्पन्नानामायुषस्तदन्यकर्मणां च बहुतरवेदनादल्पकर्मत्वं, पश्चादुत्पन्नानां च नारकाणामायुष्कादीनामल्पतराणां वेदितत्वात् महाकर्मत्वम्, एतच्च सूत्रं समानस्थितिका ये नारकास्तानङ्गीकृत्य प्रणीतम्, अन्यथा हि रत्नप्रभायामुत्कृष्टस्थितेनारकस्य बहुन्यायुषि क्षयमुपगते पल्योपमावशेषे च तिष्ठति तस्यामेव रत्नप्रभायां दशवर्षसहस्रस्थितिनारकोऽन्यः कश्चिदुत्पन्न इतिकृत्वा प्रागुत्पन्नं पल्योपमायुष्कं नारकमपेक्ष्य किं वक्तुं शक्यं महाकर्ममिति ? ।

एवं वर्णसूत्रे पूर्वोत्पन्नस्याल्पं कर्म ततस्तस्य विशुद्धो वर्णः, पश्चादुत्पन्नस्य च बहुकर्मत्वादविशुद्धतरो वर्ण इति ॥ एवं लेश्यासूत्रेऽपि, इह च लेश्याशब्देन भावलेश्या ग्राह्याः, बाह्यद्रव्यलेश्या तु वर्णद्वारेणैवोक्तेति ।

'समवेयण'ति 'समवेदनाः' समानपीडाः 'सन्निभूय'ति सज्ज्ञा-सम्यग्दर्शनं तद्वन्तः सज्जिनः सज्जिनो भूताः-सज्जित्वं गताः सज्जिभूताः, अथवाऽसज्जिनः सज्जिनो भूताः सज्जिभूताः च्विप्रत्यययोगात्, मिथ्यादर्शनमपहा सम्यग्दर्शनजन्मना समुत्पन्ना इतियावत् तेषां च पूर्वकृत-कर्मविपाकमनुस्मरतामहो महदुखसङ्कटमिदमकस्मादस्माकमापतितं न कृतो भगव-दर्हत्प्रणीतः सकलदुःखक्षयकरो विषयविषमविषयपरिभोगविप्रलब्धचेतोभिर्द्धर्म इत्ययो महदुखं मानसमुपजायतेऽतो महावेदनास्ते, असज्जिभूतास्तु मिथ्यादृष्टयः, ते तु स्वकृतकर्मफलमिदमित्येवमजानन्तोऽनुपतप्तमानसा अल्पवेदनाः स्युरित्येके, अन्ये त्वाहुः-सज्जिनः-सज्जिपञ्चेन्द्रियाः सन्तो भूता-नारकत्वं गताः सज्जिभूताः, ते महावेदनाः, तीव्राशुभाध्यवसायेना-शुभतरकर्मबन्धनेन महानरकेषूत्पादात्, असज्जिभूतास्त्वनुभूतपूर्वासज्जिभवाः, ते पासज्जित्वा-देवात्यताशुभाध्य-वसायाभावाद् रत्नप्रभायामनतितीव्रवेदनरकेषूत्पादादल्पवेदनाः, अथवा 'सज्जिभूताः' पर्याप्त-कीभूताः, असज्जिनस्तु-

अपर्याप्तकाः, ते च क्रमेण महावेदना इतरे च भवन्तीति प्रतीयत एवेति ।

'समकिरिय'ति, समाः-तुल्याः क्रियाः-कर्मनिबन्धनभूता आरम्भिक्यादिका येषां ते समक्रियाः, 'आरंभिय'ति आरम्भः-पृथिव्याद्युपमर्दं स प्रयोजनं-कारणं यस्याः साऽऽरम्भिकी १, 'परिगहिय'ति, परिग्रहो-धर्मोपकरणवर्जवस्तुस्वीकारो धर्मोपकरणमूर्च्छं च स प्रयोजनं यस्याः सा पारिग्रहिकी २, 'मायावत्तिय'ति, माया-अनार्जवं उपलक्षणत्वात्क्रोधादिरपि च सा प्रत्ययः-कारणं यस्याः सा मायाप्रत्यया ३, 'अप्पक्खाणकिरिय'ति अप्रत्याख्यानेन-निवृत्तावेन क्रिया-कर्मबन्धादिकरहणमप्रत्याख्यानक्रियेति ४ 'पंचकिरियाओ कज्जंति'ति क्रियन्ते, कर्मकर्तारि प्रयोगोऽयं तेन भवन्तीत्यर्थः, 'मिच्छदंसणवत्तिय'ति मिथ्यादर्शनं प्रत्ययो-हेतुर्यस्याः सा मिथ्यादर्शन-प्रत्यया, ननु मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगाः कमबन्धहेतव इति प्रसिद्धि इह तु आरम्भादयस्तेऽभिहिता

इति कथं न विरोधः ? , उच्यते, आरम्भपरिग्रहशब्दाभ्यां योगपरिग्रहो, योगानां तद्रूपत्वात्, शेषपदैस्तु शेषबन्धहेतुपरिग्रहः प्रतीयत एवेति, तत्र सम्यग्दृष्टीनां चत म्रएव, मिथ्यात्वाभावात्, शेषाणां तु पञ्चापि, सम्यग्मिथ्यात्वस्य मिथ्यात्वेनैवेह विवक्षितत्वादिति ।

‘सत्त्वे समाउया’ इत्यादिप्रश्नस्य निर्वचनचतुर्भङ्गा भावना क्रियते, निबद्धदशवर्षसहस्र-प्रमाणायुषोयुगपद्भोत्पन्ना इति प्रथमभङ्गः १, तेष्वेव दशवर्षसहस्रस्थितिषु नरकेष्वेके प्रथमतः सुप्तान्ना अपरे तु पञ्चादिति द्वितीयः, २ अन्यैर्विषममायुर्निबद्धं कैश्चिद्दशवर्षसहस्रस्थितिषु कैश्चिद् पञ्चदश-वर्षसहस्रस्थितिषु उत्पत्तिः पुनर्युगपदिति तृतीयः ३, केचित्सागरोपमस्थितयः केचित् दशवर्षसहस्रस्थितय इत्येवं विषमा युषोविषममेव चोत्पन्ना इति चतुर्थः ४, इह सङ्ग्रहगाथा—

॥ १ ॥

“आहाराईसु समा क्रम्मे वन्ने तहेव लेसाए ।

वियणाए किरियाए आउयउववत्तिचउमंगी ॥

‘असुरकुमाराणं भंते !’ इत्यादिनाऽसुरकुमारप्रकरणमाहारदिपदनवकोपेतं सूचितं, तच्च नारकप्रकरणवन्नेयम्, एतदेवाह-‘जहा नेरइया’ इत्यादि, तत्राहारकसूत्रे नारकसूत्रसमानेऽपि भावना विशेषेण लिख्यते-असुरकुमाराणामल्पशरीरत्वं भवधारणीयशरीरापेक्षया जघन्यतोऽ-ङ्गुलासङ्ख्येयभागमानत्वं, महाशरीरत्वं तूत्कर्षतः सप्तहस्तप्रमाणत्वम्, उत्तरवैक्रियापेक्षया त्वल्पशरीरत्वं जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमानत्वं, महाशरीरत्वं तूत्कर्षतो योजनलक्षमानमिति, तत्रैते महाशरीरा बहुतरान् पुद्गलानाहारयन्ति, मनोभक्षणाक्षणाहारपेक्षा, देवानां ह्यसौ स्यात् प्रधानश्च, प्रधानापेक्षया च शास्त्रे निर्देशो वस्तूनां विधीयते, ततोऽल्पशरीरग्राह्याहारपुद्गलापेक्षया बहुतरांस्ते तानाहारयन्तीत्यादि प्राग्वत्, अभिक्षणमाहारयन्ति अभीक्षणमुच्छसन्ति च इत्यत्र ये चतुर्थादिरुपर्याहारयन्ति स्तोकसप्तकादेश्चोपर्युच्छसन्ति तानाश्रित्याभीक्ष्णमित्युच्यते, उत्कर्षतो ये सातिरेकवर्षसहस्योपरि आहारयन्ति सातिरेकपक्षस्य चोपर्युच्छसन्ति तानङ्गीकृत्य एतेषामल्प-कालीनाहारोच्छवासत्वेन पुनः पुनराहारयन्तीत्यादिव्यपदेशविषयत्वादिति, तथाऽल्पशरीरा अल्पतरान् पुद्गलानाहारयन्ति उच्छ्वासन्ति च अल्पशरीरत्वादेव, यत्पुनस्तेषां कदाचित्कत्व-माहारोच्छस्योस्तन्महाशरीराहारोच्छ्वासान्तरालापेक्षया बहुतमान्तरालत्वात्, तत्र हि अन्तराले ते नाहारादि कुर्वन्ति तदन्त्यत्र कुर्वन्तीत्येवं विवक्षणादिति, महाशरीराणामप्याहारोच्छसयोरन्तरालमस्ति किन्तु तदल्पमित्यविवक्षणादेवाभीक्ष्णमित्युक्तं, सिद्धं च महाशरीराण तेषामाहारोच्छसयोरल्पान्तरत्वम् अल्पशरीराणां तु महान्तरत्वं ।

यथा सौधर्मदेवानां सप्तहस्तमानतया महाशरीराणां तयोरन्तरं क्रमेण वर्षसहस्रद्वयं पक्षद्वयं च, अनुत्तरसुराणां च हस्तमानतया अल्पशरीराणां त्रयं शिद्वर्षसहस्रपि त्रयं त्रिशद्वे च पक्षा इति, एषां च महाशरीराणामभीक्ष्णाहारोच्छसभिधानेनाल्पस्थितिकत्वमवसीते, इतरेषां तु विपर्ययो वैमानिकवदेवेति, अथवा लोमाहारपेक्षयाऽभीक्ष्णम्-अनुसमयमाहारयन्ति महाशरीराः पर्याप्तका-वस्थायाम्, उच्छ्वासस्तु यथोक्तमानेनापि भवन् परिपूर्णभावापेक्षया पुनः पुनरित्युच्यते, अपर्याप्त-कावस्थायां त्वल्पशरीरा लोमाहारतो नाहारयन्ति ओजाहारत् एवाहरणात् इति कदाचित्ते आहारयन्तीत्युच्यते, उच्छ्वासापर्याप्तकावस्थायां च नोच्छसन्त्यन्दातूच्छवसन्तीत्युच्यते आहत्योच्छवसन्तीति

‘कम्मवन्नलेस्साओ परिवन्नेयव्वाओ’ति कर्मादीनि नारकापेक्षया विपर्ययेण वाच्यानि, तथाहि-नारका ये पूर्वोत्पन्नास्तेऽल्पकर्मकशुद्धतरवर्णशुभतरलेश्या उक्ताः असुरास्तु ये पूर्वोत्पन्नास्ते महाकर्मणोऽशुद्धवर्णा अशुभतरलेश्याश्चेति, कथम् ?, ये हि पूर्वोत्पन्ना असुरास्तेऽतिकन्द-
र्पदर्पाध्मातचित्तत्वात्रारकाननेकप्रकारया यातनया यातयन्तः प्रभूतमशुभं कर्म संचिन्वन्तीत्य-
तोऽभिधीयन्ते ते महाकर्मणः, अथवा ये बद्धायुषस्ते तिर्यगादिप्रायोग्यकर्मप्रकृतिबन्ध-
नामहाकर्मणः तथाऽशुभवर्णा अशुभलेश्याश्च ते, पूर्वोत्पन्नानां हि क्षीणत्वात् शुभकर्मणः शुभव-
र्णादयः-शुभो वर्णो लेश्या च हसतीति, पश्चादुत्पन्नास्त्वबद्धायुषोऽल्पकर्मणो बहुतरकर्मणामबन्धनाद्
शुभकर्मणामक्षीणत्वाच्च शुभवर्णादयः स्युरिति ।

वेदनासूत्रं च यद्यपि नारकाणामिवासुरकुमाराणामपि तथाऽपि तद्भावनायां विशेषः,
स चायम्-ये सज्जिभूतास्ते महावेदनाः, चारित्रविराधनाजन्यचित्तसन्तापात्, अथवा सज्जिभूताः
सज्जिपूर्वभवाः पर्याप्ता वा ते शुभवेदनामाश्रित्य महावेदना इतरे त्वल्पवेदना इति । एवं
नागकुमारादयोऽपि ९ औचित्येन वाच्याः ।

‘पुढविक्काइया णं भंते ! आहारकम्मवन्नलेस्सा जहा नेरइयाणं’ति चत्वार्यपि सूत्राणि
नारकसूत्राणीय पृथिवीकायिकाभिलाषेनाधीयन्ति इत्यर्थः, केवलमाहारसूत्रे भावनैवं-पृथिवी-
कायिकानामङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रशरीरत्वेऽल्पशरीरत्वम् इतरच्चेत आगमवचनादवसेयम्
पुढवीकाइए पुढविक्काइयस्स ओगाहणड्डयाए चउड्डाणवडिए’ति, ते च महाशरीरा लोभाहारतो
बहुतरान् पुद्गलानाहारयन्ति उच्छ्वासन्ति च अभीक्ष्णं महाशरीरत्वादेव, अल्पशरीराणामल्पाहा-
रोच्छ्रस्त्वमल्पशरीरत्वादेव, कादाचित्कत्वं च तयोः पर्याप्तकेतरावस्थापेक्षमवसेयम् ।

तथा कर्मादिसूत्रेषु पूर्वपश्चादुत्पन्नानां पृथिवीकायिकानां कर्मवर्णलेश्याविभागो नारकैः
सम एव, वेदनाक्रियोस्तु नानात्वमत एवाह-‘असन्नि’ति मिथ्यादृष्टयोऽभनस्का वा ‘असन्निभूय’ति
असज्जिभूता असज्जिनां या जायते तामित्यर्थः, एतदेव व्यनक्ति-‘अनिदाए’ति अनिन्दारणया
वेदनां वेदयन्ति, वेदनामनुभवन्तोऽपि न पूर्वोपात्ताशुभकर्मपरिणतिरियमिति मिथ्यादृष्टत्वादवग-
च्छन्ति, विमनस्कत्वाद्वा मत्तमूर्च्छितादिवदिति भावना ।

—‘माईमिच्छदिट्ठि’ति मायावन्तो हि तेषु प्रायेणोत्पद्यन्ते, यदाह—

॥ १ ॥ “उम्मगदेसओ मग्गणासओ गूढहिचय माइल्लो ।

सदसीलो य ससल्लो तिरियाउं बंधए जीवो ॥

ततस्ते मायिन उच्यन्ते, अथवा मायेहानन्तानुबन्धिकषायोपलक्षणम् अतोऽनन्ता-
नुबन्धिकषायोदयवन्तोऽत इव मिथ्यादृष्टयो-मिथ्यात्वोदयवृत्तय इति । ‘ताणं नियइयाओ’ति
तेषां पृथिवीकायिकानां नैयतिक्यो-नियता न तु त्रिप्रभृतय इति, पञ्चैवेत्यर्थः ।

‘से तेणड्ढेणं समयिरिय’ति निगमनं, ‘जाव चउरिदिय’ति, इह महाशरीरत्वमितरच्च
स्वस्वावगाहनाऽनुसारेणावसेयम्, आहारश्च द्वीन्द्रियादीनां प्रक्षेपलक्षणोऽपीति ।

‘पंचिदियतिरिक्खजोणिया जहा नेरइय’ति प्रतीतं, नवरमिह महाशरीरा अभीक्ष्णमहाराय-
न्ति उच्छ्वसन्ति चेति यदुच्यते तत्सङ्ख्यातवर्षायुषोऽपेक्षेत्यसवेयं, तथैव दर्शनात्, नासङ्ख्यात-
वर्षायुषः, तेषां प्रक्षेपाहारस्य षष्ठयोपरि प्रतिपादितत्वात्, अल्पशरीराणां त्वाहारोच्छ्रसयोः

कादाचित्कत्वं वचनप्राणाण्यादिति, लोभाहारापेक्षया तु सर्वेषामप्यभीक्ष्णमिति घटत एव, अल्प-
शरीराणां तु यत्कादाचित्कत्वं तदपर्याप्तकत्वे लोभाहारोच्छसयोरभवनेन पर्याप्तकत्वे च
तद्भावेनावसेयमिति ।

तथा कर्मसूत्रेयत्पूर्वोत्पन्नानामल्पकर्मत्वमितरेषां तु महाकर्मत्वं तदायुष्कादितद्भववेद्यकम-
पिक्षयाऽवसेयम् । तथा वर्णलेश्यासूत्रयोर्यत्पूर्वोत्पन्नानां शुभवर्णाद्युक्तं तत्तारुण्यात् पश्चादुत्पन्नानां
चाशुभवर्णादि बाल्यादवसेयं, लोके तथैव दर्शनादिति । तथा 'संजयासंजय'ति देसविरताः
स्थूलात् प्राणातिपातादेर्निवृत्तत्वादितरस्माद- निवृत्तत्वाच्चेति ।

'मणुस्सा जहा नेरइय'ति तथा वाच्य इति गम्यं, 'नाणत्तं'ति नानात्वं भेदः पुनरयं, तत्र
'मणुस्सा णं भंते ! सव्वे समाहारग ?' इत्यादि प्रश्नः, 'नो इण्हे समड्ढे' इत्याद्युत्तरं 'जाव दुविहा
मणुस्सा पन्नत्ता, तंजहा-महासरीरा य अप्पसरीरा य, तत्थ णं जे ते महासरीरा ते बहुतराए
पोग्गले आहारेंति, एवं 'परिणामेंति ऊससंति नीससंति' ।

इह स्थाने नारकसूत्रे 'अभिक्खणं आहारेंती'त्यधीतम्, इह तु 'आहच्चे'त्यधीयते, महाशरीरा
हि देवकुर्व्यादिमिथुनकाः, ते च कदाचिदेवाहारयन्ति कावलिकाहारेण, 'अट्टमभत्तस्स आहारो'ति
वचनात्, अल्पशरीरास्त्वभीक्ष्णमल्पं च, बालानां तथैव दर्शनात् संमूर्च्छिममनुष्याणाम्पशरी-
राणामनवरतमाहारसम्बन्धश्च, यच्चेह पूर्वोत्पन्नानां शुद्धवर्णादि तत्तारुण्यात् संमूर्च्छिमापेक्षया चेति ।

'सरागसंजय'ति अक्षीणानुपशान्तकषायाः 'वीयरगसंजय'ति उपशान्तकषायाः
क्षीणकषायाश्च, 'अकिरिय'ति वीतरागत्वेनारम्भादीनामभावादक्रियाः, 'एणामायावत्तिय'ति
अप्रमत्तसंयतानामेकैव मायाप्रत्यया 'किरिया कज्जइ'ति क्रियते-भवति कदाचिदुद्धाहारक्षण-
प्रवृत्तानामक्षीणकषायत्वादिति, 'आरंभिय'ति प्रमत्तसंयतानां च 'सर्व प्रमत्तयोग आरम्भ'
इतिकृत्वा-ऽऽरम्भिकी स्यात्, अक्षीणकषायत्वाच्च मायाप्रत्ययेति । 'वाणमंतरजोइसवेमाणिया
जहा असुरकुमार'ति, तत्र शरीरस्याल्पत्वमहत्त्वे स्वावगाह- नानुसारेणा वसेये ।

तथा वेदनायामसुरकुमाराः 'सन्निभूया य असन्निभूया य, सन्निभूया महावेयणा असन्निभूया
अप्पवेयणा' इत्येवमधीताः, व्यन्तरा अपितथैवाध्येतव्याः, यतोऽसुरादिषु व्यन्तरान्तेषु देवेषु
असंज्ञिन उत्पद्यन्ते, यतोऽत्रैवोद्देशके वक्ष्यति-'असन्नी णं जहन्नेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं
वाणमंतरेसु'ति, ते चासुरकुमारप्रकरणोक्तयुक्तेरल्पवेदना भवन्तीत्यवसेयं, यत्तु प्रागुक्तं संज्ञिनः
सम्यग्दृष्टयोऽसंज्ञिनस्तिवतरे इति तदवृद्धव्याख्यानुसारेणैवेति, ज्योतिष्कवैमानिकेषु त्वसंज्ञिनो
नोत्पद्यन्तेऽतो वेदनापदे तेष्वधीयते 'दुविहा जोतिसिया मायिमिच्छदिट्ठी उववन्नगा ये' त्यादि
तत्र मायिमिथ्यादृष्टयोऽल्पवेदना इति च महावेदनाः शुभवेदनामाश्रित्येति, एतदेव दर्शयन्ना-
नवरं 'वेयणाए'इत्यादि ।

अथ चतुर्विंशतिदण्डकमेव लेश्याभेदविशेषणमाहारादिपदैर्निरूपयन् दण्डकसप्तकमाह
'सलेस्साणं भंते ! नेरइया सव्वे समाहारग'ति अनेनाहारशरीरोच्छसकर्मवर्णलेश्या-
वेदनाक्रियोपपाताख्यपूर्वोक्तन वपदोपेतनारकादिचतुर्विंशतिपददण्डको लेश्यापदविशेषितः
सूचितः तदन्येच कृष्णलेश्यादिविशेषिताः पूर्वोक्तनवपदोपेता एव यथासम्भवं नारकादिपदात्मकाः
षड् दण्डकाः सूचिताः ।

तदेवमेतेषां सप्तानां दण्डकानां सूत्रसङ्केपार्थं यो यथाऽध्येतव्यस्तं तथा दर्शयन्नाह-
‘ओहियाण’मित्यादि, तत्रौधिकानां पूर्वोक्तानां निर्विशेषणानां नारकादीनां तथा सलेश्यानाम-
धिकृतानामेव शुक्ललेश्यानां तु सप्तमदण्डकवाच्यानामेषां त्रयाणामेको गमः-सदृशः पाठः, सलेश्यः
शुक्लेश्यश्चेत्येवंविधविशेषणकृत एव तत्र भेदः, औधिकदण्डकसूत्रवदनयोः सूत्रमिति हृदयं,
तथा ‘जस्सत्थि’ इत्येतस्य वक्ष्यमाणपदस्येह सम्बन्धाद्यस्य शुक्ललेश्याऽस्ति स एव तदण्डकेऽ-
ध्येतव्यः, तेनेह पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्या वैमानिकाश्च वाच्याः, नारकादीनां शुक्ललेश्याया
अभा-वाविति, ‘किण्हलेसनीललेसाणपि एगो गमो’ औधिक एवेत्यर्थः ।

विशेषमाह-‘नवरं वेयणा’ इत्यादि, कृष्णलेश्यादण्डके नीललेश्यादण्डके च वेदनासूत्रे
‘दुविहा नेरइया पन्नत्ता-सन्निभूया य असन्निभूया य’ति औधिकदण्डकाधीतं नाध्येतव्यम्,
असज्जिनां प्रथमपृथिव्यामेवोत्पाद, ‘असन्नी खलु पढम’मिति वचनात्, प्रथमायां च कृष्णनील-
लेश्ययोरभावात्, तर्हि किमध्येतव्यमित्याह- ‘मायिमिच्छदिट्ठिववन्नगा वे’त्यादि, तत्र मायिनो
मिथ्यादृष्टयश्च महावेदना भवन्ति, यतः प्रकर्षपर्यन्तवर्तिनीं स्थिमशुभां ते निर्वर्तयन्ति, प्रकृष्टायां
च तस्यां महती वेदना संभवति, इतरेषां तु विपरीतेति ।

तथा मनुष्यपदे क्रियासूत्रे यद्यप्यौधिकदण्डके ‘तिविहा मणुस्सा पन्नत्ता, तंजहा-संजया
३, तत्थ णं जे ते संजया ते दुविहा पन्नत्ता, तंजहा सरागसंजया य वीयरगसंजया य, तत्थ णं जे
ते सरागसंजया ते दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-पमत्तसंजया य अप्पमत्तसंजया य’ति पठितं, तथाऽपि
कृष्णनीललेश्यादण्डकयोर्नाध्येतव्यं, कृष्णनीललेश्योदये संयमस्य निषिद्धत्वात्, यच्चोच्यते
‘पुव्वपडिवन्नओ पुण अन्नयरीए उ लेस्साए’ति तत्कृष्णादिद्रव्यरूपां द्रव्यलेश्यामङ्गीकृत्य न तु
कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यजनितात्मपरिणामरूपां भावलेश्याम्, एतच्च प्रागुक्तमिति ।

एतदेव दर्शयन्नाह-‘मणुस्से’त्यादि, तथा कापोतलेश्यादण्डकोऽपि नीलादिलेश्यादण्डक-
वदध्येतव्यो, नवरं नारकपदेवेदनासूत्रे नारका औधिकदण्डकवदेव वाच्याः, ते चैवम् नेरइया
दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-सन्निभूया य असन्निभूया य’ति, असज्जिनां प्रथमपृथिव्युत्पादेन कापोत-
लेश्यासम्भवादत् आह-‘काउलेस्साणवी’त्यादि । तथा तेजोलेश्या पद्मलेश्या च यस्य जीवविशेष-
स्यास्ति चाद्यास्ति एव, भवनपतिपृथिव्यम्बुव-नस्पतिव्यन्तराणामाद्याश्चतस्रः, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्म-
नुष्याणां षड्, ज्योतिषां तेजोलेश्या, वैमानिकानां तिस्रः प्रशस्ता इति, आह च -

॥ १ ॥ ‘किण्हानीलाकाऊतेउलेसा य भवणवंतरिया ।

जोइससोहम्मीसाण तेउलेसा मुणेयव्वा ॥

॥ २ ॥ कप्पे सणकुमारे माहिंदे चेव बंभलोगे य ।

एएसु पम्हलेसा तेण परं सुक्कलेसा उ ॥

॥ ३ ॥ ‘पुढवीआउवणस्सइबायरपत्तेय लेस चत्तारि

गम्भयतिरियनरेसु छल्लेसा तिन्नि सेसाणं ॥

केवलमौधिकदण्डके क्रियासूत्रे मनुष्याः सरागवीतरागविशेषणा अधीताः इह तु तथा न
वाच्याः, तेजःपद्मलेश्ययोर्वीतरागत्वासम्भवात् शुक्ललेश्यायामेव तत्सम्भवात्, प्रमत्ताप्रमत्तास्तू-
च्यन्त इति, एतदेव दर्शयन्नाह-‘तेउलेसा पम्हलेसे’त्यादि ।

मू. (२८)

दुःखाउए उदित्रे आहारे कम्मवन्नलेस्सा य ।

समवेयणसमकिरिया समाउए चेव बोद्धव्वा ।

वृ. 'गाह'ति, उद्देशकदितः सूत्रार्थसङ्ग्रहगाथागतार्थाऽपि सुखबोधार्थमुच्यते-दुःखमा-
युश्रोदीर्णं वेदयतीत्येकत्वबहुत्वाभ्यां दण्डकचतुष्टयमुक्तं, तथा 'आहारे'ति नेरइया किं समाहारा
इत्यादि, तथा 'किं समकम्मा ?' तथा 'किं समवन्ना ?' 'समवन्ना ?' तथा 'किं समलेसा ?' तथा
'किं समवेयणा ?' तथा 'किं समकिरिया ?' तथा 'किं समाउया समोववन्नग'ति गाथार्थः ।

प्राक् सलेश्या नारका इत्युक्तमथलेश्या निरूपयन्नाह—

मू. (२९) कइ णं भंते ! लेस्साओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! छलेस्साओ पन्नत्ता, तंजहा-
लेसाणं बीयओ उद्देसओ भाणियव्वो जाव इह्ठी ।

वृ. तत्रात्मन कर्मपुद्गलानां लेशनात्-संश्लेषणाल्लेश्या, योगपरिणामश्चैताः, योगनिरोधे
लेश्यानामभावात्, योगश्च शरीरनामकर्मपरिणतिविशेषः ।

'लेस्साणं बीओ उद्देसओ'ति प्रज्ञापनायां लेश्यापदस्य चतुरुद्देशकस्येह द्वितीयोद्देशको
लेश्यास्वरूपावगमाय भणितव्यः, प्रथम इति क्वचिद्दृश्यते सोऽपपाठ इति । अथ कियद्दूरं
याव दित्वाह-'जाव इह्ठी' ऋद्धिवक्तव्यतां यावत् ।

स चायं सङ्क्षेपतः-'किं णं भंते !' लेसाओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! छलेसाओ पन्नत्ताओ,
तंजहा-कणहलेसा ६, एवं सर्वत्र प्रश्न उत्तरं च वाच्यं । 'नेरइयाणं तिन्नि कणहलेस्सा ३, तिरिक्ख-
जोगियाणं ६, एगिंदियाणं ४, पुढविआउवण-स्सईणं ४, तेउवाउबेइंदियतेइंदियचउरिंदियाणं
३, पंचिंदियतिरिक्खजोगियाणं ६' इत्यादि बहु वाच्यं यावत् ।

'एएसि णं भंते ! जीवाणां कणहलेस्साणं जाव सुक्खलेस्साणं कयरेरहितो अप्पड्डिया वा
महड्डिया वा ?, गोयमा ! कणहलेस्सेहितो नीललेसा महड्डिया, नीललेसेहितो कावोयलेसे'त्यादि ।

अथ पशवः पशुत्वमभ्युवते इत्यादिवचनविप्रलम्भाद् यो मन्यतेऽनादावपि भवे एकधैव
जीवस्थावस्थानमिति तद्बोधनार्थं प्रश्नयन्नाह—

मू. (३०) जीवस्स णं भंते ! तीतद्धाए आदिडुस्स कइविहे संसारसंचिड्डणकाले पन्नत्ते
गोयमा ! चउव्विहे संसारसंचिड्डणकाले पन्नत्ते, तंजहा-नेरइयसंसारसंचिड्डकाले तिरिक्ख० मणुस्स०
देवसंसारसंचिड्डणकाले य पन्नत्ते ।

नेरइयसंसारसंचिड्डणकाले णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! तिविहे पन्नत्ते, तंजहा-
सुन्नकाले असुन्नकाले मिस्सकाले ।

तिरिक्खजोगियसंसार पुच्छ, गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-असुन्नकाले य मिस्सकाले
य, मणुस्साण य देवाण य जहा नेरइयाणं ।

एयस्स णं भंते ! नेरइयसंसारसंचिड्डणकालस्स सुन्नस्सकालस्स असुन्नकालस्स मीसकालस्स
य कयरेरहितो अप्पा वा बहुए वा तुल्ले वा विसेसाहिए वा ?, गोयमा ! सब्ब० असुन्नकाले
मिस्सकाले अनंतगुणे सुन्नका० अनं० गुणे ॥ तिरि० जो० भंते ! सब्ब० असुन्नकाले मिस्सकाले
अनंतगुणे, मणुस्सदेवाण य जहा नेरइयाणं ।

एयस्स णं भंते ! नेरइयस्स संसारसंचिड्डणकालस्स जाव देवसंसारसंचिड्डणजावविसे-

साहिए वा ?, गौयमा ! सव्वत्थोवे मणुस्ससंसारसंचिट्ठणकाले, नेरइयसंसारसंचिट्ठणकाले असंखेज्जगुणे, देवसंसारसंचिट्ठणकाले असंखेज्जगुणे, तिरिक्खजोए अनंतगुणे ।

वृ. 'जीवस्सण'मित्यादि व्यक्तं, नवरं किंविधस्य जीवस्य ? इत्याह- 'आदिष्टस्य' अमुष्य नारकादेरित्येवं विशेषितस्य 'तीतद्धाए'ति अनादावतीते काले 'कतिविधः' उपाधिभेदात्कतिभेदः संसारस्य-भवादुभवान्तरे संचरणलक्षणस्य संस्थानम्-अवस्थितिक्रिया तस्य कालः-अवसरः संसारसंस्थानकालः, अमुष्य जीवस्यातीतकाले कस्यां कस्यां गताववस्थानमासीत् ? इत्यर्थः, अत्रोत्तरं-चतुर्विध उपाधिभेदादिति भावः, तत्र नारकभवानुगतसंसारस्थानकालस्त्रिधाः-शून्य-कालोऽशून्यकालो मिश्रकालश्चेति, तिरश्चां शून्यकालो नास्तीति तेषां द्विविधः, मनुष्यदेवानां त्रिविधोऽप्यस्ति, आह च-

॥ १ ॥

“सुन्नासुन्नो मीसो तिविहो संसारचिट्ठणकालो ।

तिरियाण सुन्नवज्जो सेसाणं होइ तिविहोवि ॥

तत्राशून्यकालस्तावदुच्यते, अशून्यकालस्वरूपपरिज्ञाने हि सतीतरौ सुज्ञानी भविष्यत इति, तत्र वर्तमानकाले सप्तसु पृथिवीषु ये नारका वर्तन्ते तेषां मध्याद्यावन्न कश्चिदुद्धर्तते न चान्य उत्पद्यते तावन्मात्रा एव ते आसते स कालस्तान्नारकानङ्गीकृत्याशून्य इति भण्यते, आह च-

॥ १ ॥

“आइइसमइयाणं नेरइयाणं न जाव एक्कोवि ।

उव्वइइ अन्नो वा उववज्जइ सो असुन्नो उ ॥

मिश्रकालस्तु तेषामेव नारकाणां मध्यादेकादय उद्धृताः यावदेकोऽपि शेषस्तावन्मिश्रकालः, शून्यकालस्तु यदा त एवादिष्टसामयिका नारकाः सामस्त्येनोद्धृता भवन्ति नैकोऽपि तेषां शेषोऽस्ति स शून्यकाल इति, आह च-

॥ १ ॥

“उव्वट्टेएक्कमिचि वा मीसो धरइ जाव एक्कोवि ।

निल्लेविएहिं सव्वेहि वट्टमाणेहिं सुन्नो उ ॥

इदं च मिश्रनारकसंसारवस्थानकालचिन्तासूत्रं न तमेव वर्तमानिकनारकभवमङ्गीकृत्य प्रवृत्तम्, अपि तु वर्तमानिकनारकजीवानां गत्यन्तरगमने तत्रैवोत्पत्तिमाश्रित्य, यदि पुनस्तमेव नारकभवमङ्गीकृत्येदं सूत्रं स्यात्तदाऽशून्यकालापेक्षया मिश्रकालस्यानन्तगुणता सूत्रोक्ता न स्यात्, आह च-

॥ १ ॥

“एयं पुण ते जीवे पडुच्च सुत्तं न तब्भवं घेय ।

जइ होज्ज तब्भवं तो अनन्तकालो नं संभवइ ॥

कस्मात् ? इति चेद् उच्यते, ये वर्तमानिका नारकास्ते स्वायुष्ककालस्यान्ते उद्धर्तन्ते असङ्ख्यातमेव च तदायुः, अत उत्कर्षतो द्वादशमौहूर्तिकाशून्यकालापेक्षया मिश्रकालस्यानन्तगुण-त्वाभावप्रसङ्गादिति, आह च-

॥ १ ॥

“किं कारणमाइइहा नेरइया जे इमम्मि समयम्मि ।

ते ठिइकालस्संते जम्हा सव्वे खविज्जंति ॥”

इति 'सव्वत्थोवे असुन्नकाले'ति नारकाणामुत्पादोद्धर्तनाविरहकालस्योत्कर्षतोऽपि द्वादशमुहूर्तप्रमाणत्वात्, 'मीसकाले अनंतगुणे'ति मिश्राख्यो विवक्षितनारकजीवनिर्लेपना-

कालोऽशून्यकालापेक्षयाऽनन्तगुणो भवति, यतोऽसौ नारकेतरेष्वागमनगमनकालः, स च त्रसवनस्पत्यादिस्थितिकालमिश्रितः सन्नन्तगुणो भवति, त्रसवनस्पत्यादिगमनागमनानामनन्तत्वात्, स च नारकनिर्लेपनाकालो वनस्पतिकार्यस्थितेरनन्तभागे वर्तत इति, उक्तं च-

॥ १ ॥ “धोवो असुन्नकालो सो उक्कोसेण बारसमुहुत्तो ।

तत्तो य अनंतगुणो मीसो निल्लेवणाकालो ॥

॥ २ ॥ आगमणगमणकालो तसाइतरुमीसिओ अनंतगुणो ।

अह निल्लेवणाकालो अनंतभागे वणद्धाए ॥

‘सुन्नकाले अनंतगुणेत्ति सर्वेषां विवक्षितनारकजीवानां प्रायो वनस्पतिष्वनन्तानन्तकालमवस्थानात्, एतदेव वनस्पतिष्वनन्तानन्तकालावस्थानं जीवानां नारकभवान्तरकाल उत्कृष्टो देशितः समय इति, उक्तं च-

॥ १ ॥ “सुन्नो य अनंतगुणो सो पुण पायं वणस्सइगयाणं ।

एयं चेव य नारयभवंतरं देसियं जेह्मं ॥

‘तिरिक्खजोणियाणं सव्वत्थोवे असुन्नकाले’ति, स चान्तर्मुहूर्तमात्रः, अयं च यद्यपि सामान्येन तिरश्चामुक्तस्तथाऽपि विकलेन्द्रियसंमूर्च्छमानामेवावसेयः, तेषामेवान्तर्मुहूर्तमानस्य विरहकालस्योक्तत्वात्, यदाह-‘भिन्नमुहुत्तोविगलित्तिदिएसु सम्मुच्छिमेसुवि स एव’ एकेन्द्रियाणां तूद्धर्तनोपपातविरहाभावेनाशून्यकालाभाव एव, आह च-

॥ १ ॥ “एगो असंखभागो वट्ठइ उव्वट्ठणोववायंमि ।

एगनिगोए निच्चं एवं सेसेसुवि स एव ॥

पृथिव्यादिषु पुनः ‘अनुसमयमसंखेज्ज’ति वचनाद्विरहाभाव इति, ‘मिस्सकाले अनंतगुणे’ति नारकवत् शून्यकालस्तु तिरश्चां नास्त्येव, यतो वार्त्तमानिकसाधारणवनस्पतीनां तत उद्वृत्तानां स्थानमन्यत्रास्ति, ‘मणुस्सदेवाणं जहा नेरइयाणं’ति, अशून्यकालस्यापि द्वादशमुहूर्तप्रमाणत्वात्, अत्र गाथा-

॥ १ ॥ “एवं नरामराणवि तिरियाणं नवरि नत्थि सुन्नद्धा ।

जं निग्गयाण तेसिं भायणमन्नं तओ नत्थि ॥ इति

‘एयस्से’त्यादि व्यक्तम् ।

किं संसार एवावस्थानं जीवस्य स्यादुत मोक्षेऽपि ? इति शङ्कायां पृच्छमाह-

मू. (३१) जीवे णं भंते ! अंतकिरियं करेज्जा ?, गोयमा ! अत्थेगतिया करेज्जा अत्थेगतिया नो करेज्जा, अंतकिरियापयं नेयव्वं ।

बृ. ‘जीवे ण’मित्यादि व्यक्तं, नवरम् ‘अंतकिरियं’ति अन्त्या च सा पर्यन्तवर्तिनी क्रिया चान्त्यक्रिया, अन्तस्य वाकर्मान्तस्य क्रिया अन्तक्रिया, कृत्स्नकर्मक्षयलक्षणां मोक्षप्राप्तिमित्यर्थः ‘अंतकिरियापयं नेयव्वं’ति, तच्च ब्रह्मापनायां विंशतितमं, तच्चैवम् ।

‘जीवे णं भंते ! अंतकिरियं करेज्जा ?, गोयमा ! अत्थेगइए करेज्जा अत्थेगइए नो करेज्जा, एवं नेरइए जाव वेमाणिए’ भव्यः कुर्यान्नेतर इत्यर्थः ।

‘नेरइया णं भंते ! नेरइएसु वट्ठमाणे अंतं करेज्जा ?, गोयमा ! नो इण्ठे सम्भे’ इत्यादि

नवरं 'मणुस्सेसु अंतं करेज्जा' मनुष्येषु वर्तमानो नारको मनुष्यीभूत इत्यर्थ ।

कर्मलेशादन्तक्रियाया अभावे केचिज्जीवा देवेषूपगच्छन्तेऽतस्तद्विशेषाभिधानायाह—

मू. (३२) अह भंते ! असंजयभविद्यदव्यदेवाणं १ अविराहियसंजमाणं २ विराहियसं० ३ अविराहियसंजमासंज० ४ विराहियसंजमासं० ५ असत्रीणं ६ तावसाणं ७ कंदप्पियाणं ८ चरगपरिव्यायगाणं ९ किच्चिसियाणं १० तेरिच्छियाणं ११ आजीवियाणं १२ आभिओगियाणं १३ सलिंगीणं दंसणवावन्नगाणं १४ एएसिणं देवलोगेसु उववज्जमाणानां कस्स कहिं उववाए पन्नत्ते ?

गो ० ! असंजयभविद्यदव्यदेवाणं जहन्नेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं उवरिमगेविज्जएसु ?, अविराहियसंजमाणं जहन्नेणं सोहम्मे कप्पे उक्कोसेणं सव्वडुसिद्धे विमाणे २, विराहियसंजमाणं जहन्नेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं सोहम्मे कप्पे ३, अविराहियसंजमा० २ णं जह० सोहम्मे कप्पे उक्कोसेणं अद्युए कप्पे ४, विराहियसंजमासं० जहन्नेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं जौतिसिएसु ५, असत्रीणं जहन्नेणं भवणावासीसु उक्कोसेणं वाणमंतरेसु ६, अवसेसा सव्वे जह० भवणवा० उक्कोसेणं वोच्छमि-तावसाणं जौतिसिएसु, कंदप्पियाणं सोहम्मे, चरगपरिव्यायगाणं बंभलोए कप्पे, किच्चिसियाणं लंतगे कप्पे, तेरिच्छियाणं सहस्सारे कप्पे, आजीवियाणं अद्युए कप्पे, आभिओगियाणं अद्युए कप्पे, सलिंगीणं दंसणवावन्नगाणं उवरिमगेवेज्जएसु १४ ।

वृ. 'अह भंते' इत्यादि व्यक्तं, नवरम् 'अर्थे'ति परिप्रश्नार्थः 'असंजयभविद्यदव्यदेवाणं'ति इह प्रज्ञापनाटीका लिख्यते-असंयता-चरणपरिणामशून्याः भव्याः-देवत्वयोग्या अत एव द्रव्यदेवाः, समासश्चैवं-असंयताश्च ते भव्यद्रव्यदेवाश्चेति असंयतभव्यद्रव्यदेवाः, तत्रैतेऽसंयतसम्यग्दृष्टयः किलेत्येके, यतः किलोक्तम्—

॥ १ ॥

“अणुव्वयमहव्वएहि य बालतवोऽकामनिज्जराए य ।

देवाउयं निबंधइ सम्महिद्धी य जो जीवो ॥

एतच्चायुक्तं, यतोऽमीषामुत्कृष्टत उपरिमग्रैवेयकेषूपपात् उक्तः, सम्यग्दृष्टीनां तु देशविरतानामपि न तत्रासौ विद्यते, देशविरतश्चावकाणामच्युतादूर्ध्वमगमनात्, नाप्येते निह्वाः, तेषामिहैव भेदेनाभिधानात्, तस्मान्मिथ्यादृष्ट्य एवाभव्या भव्या वा असंयतभव्यद्रव्यदेवाः श्रमणगुणधारिणो निखिलसामाचार्यनुष्ठानयुक्ता प्रव्यलिङ्गधारिणो गृह्यन्ते, ते ह्यखिलकेवलक्रियाप्रभावत् एवोपरिमग्रैवेयकेषूपगच्छन्ते इति, असंयताश्च ते सत्यप्यनुष्ठाने चारित्रपरिणामशून्यत्वात्, ननु कथं तेऽभव्या भव्या वा श्रमणगुणधारिणो भवन्ति ? इति, अत्रोच्यते, तेषां हि महामिथ्यादर्शनमोहप्रादुर्भावसि सत्यपि चक्रवर्त्तिप्रभृत्यनेकभूपतिप्रवरपूजासत्कारसन्मानदानान साधून् समवलोक्य तदर्थं प्रव्रज्या-क्रियाकलापानुष्ठानं प्रति श्रद्धा जायते, ततश्च ते यथोक्तक्रियाकारिण इति ।

तथा 'अविराहियसंजमाणं'ति प्रव्रज्याकालादारभ्याभग्नचारित्रपरिणामानां संज्वलन-कषायसामर्थ्यात् प्रमत्तगुणस्थानकसामर्थ्याद्वा स्वल्पमायादिदोषसम्भवेऽप्यनाचरितचरणोप-घातानामित्यर्थः, तथा 'विराहियसंजमाणं'ति उक्तविपरीतानाम्, 'अविरा-हियसंजमासंजमाणं'ति प्रतिपत्तिकालादारभ्याखण्डितदेशविरतिपरिणामानां श्रावकाणां, 'विराहियसंजमा संजमाणं'ति उक्तव्यतिरेकिणाम् 'असत्रीणं'ति मनोलब्धिरहितानामकामनिर्जरावतां, तथा 'तावसाणं'ति

पतितपत्राद्युपभोगवतां बालतपस्विनां, तथा 'कन्दपियाणं'ति कन्दर्प-परिहासः स येषामस्ति तेन वा ये चरन्ति ते कन्दर्पिकाः कान्दर्पिका वा-व्यवहारतश्चरणवन्त एव कन्दर्पकौकुच्यादिकारकाः, तथाहि-

॥ १ ॥ "कहकहकहस्स हसनं कंदप्पो अनिहुया य उल्लावां ।

कंदप्पकहाकहणं कंदप्पुवएस संसा य ॥

॥ २ ॥ भुमनयणवयणदसणच्छदेहिं करपायकन्नमाईहिं ।

तं तं करेइ जह जह हसइ परो अत्तणा अहसं ॥

॥ ३ ॥ वाया कुक्कुइओ पुण तं जंपइ जेण हसए अन्नो ।

नानाविहजीवरुए कुव्वइ मुहत्तूरए चेव ॥ इत्यादि,

॥ १ ॥ "जो संजओवि एयासु अप्पसत्थासु भावणं कुणइ ।

सो तव्विहेसु गच्छइ सुरेसु भइओ चरणहीणो ॥

अतस्तेषां कन्दर्पिकाणां, 'चरगपरिव्यागणं'ति चरकपरिव्राजकाघाटिभैक्ष्योप-जीविनस्त्रिदण्डिनः, अथवा चरकाः-कच्छेटकादयः परिव्राजकास्तु-कपिलमुनिसूनवोऽतस्तेषां, 'किव्विसियाणं'ति किल्बिषं-पापं तदस्ति येषां ते किल्बिषिकाः, ते च व्यवहारतश्चरणवन्तोऽपि ज्ञानावर्णवादिनः, यथोक्तम्-

॥ १ ॥ "नाणस्स केवलीणं धम्माचरियस्स सव्वसाहूणं ।

माई अवन्नवाई किव्विसियं भावणं कुणइ ॥"

अतस्तेषां, तथा 'तेरिच्छियाणं'ति 'तिरश्चां' गवाश्चादीनां देशविरतिभाजाम् 'आजी-वियाणं'ति पाषण्डिविशेषाणां नाग्न्यधारिणां, गोशालकशिष्याणामित्यन्ये, आजीवन्ति वा येऽविवेकिलोक्तो लब्धिपूजाख्यात्यादिभिस्तपश्चरणादीनि ते आजीविकाऽस्ति त्वेनाजीविका अतस्तेषां, तथा 'आभिओगियाणं'ति अभियोजनं-विद्यामन्त्रादिभिः परेषां वशीकरणाद्यभियोगः, स च द्विधा, यदाह-

॥ १ ॥ "दुविहो खलु अभिओगो दव्वे भावे य होइ नायव्वो ।

दव्वमि होंति जोगा विज्जा मंता य भावमि ॥ इति

सोऽस्ति येषां तेन वा चरन्ति ये तेऽभियोगिका आभियोगिका वा, ते च व्यवहारतश्चरणवन्त एव मन्त्रादिप्रयोक्तारः, यदाह-

॥ १ ॥ "कोउयभूईकम्मे पसिणापसिणे निमित्तमाजीवी ।

इहिरससायगुरुओ अहिओगं भावणं कुणइ ॥" इति

'सल्लिगीणं'ति रजोहरणादिसाधुलिङ्गवतां किंविधानमित्याह-'दंसणवावन्नगाणं'ति दर्शनं-सम्यक्त्वं व्यापन्नं-भ्रष्टं येषां ते तथा तेषां, निह्वानामित्यर्थः ।

'एएसि णं देवलोएसु उववज्जमाण्णं'ति, अनेन देवत्वादन्वत्रापि केचिदुत्पद्यन्त इति प्रतिपादितं, 'विराहियसंजमाणं जहन्नेणं भवणईसु उक्कोसेणं सोहम्मे कप्पे'ति, इह कश्चिदाह-विराहितसंयमानामुत्कर्षेण सौधर्मे कल्पे इति यदुक्तं तत्कथं घटते ? , द्रौपद्याः सुकुमालिकाभवे विराधितसंयमाया ईशाने उत्पादश्चरणात् इति, अत्रोच्यते, तस्याः संयमविराधना उत्तरगुणविषया

बकुशत्वमात्रकारिणी न तु मूलगुणविराधनेति, सौधर्मोत्पादश्च विशिष्टतरसंयमविराधनायां स्यात्, यदि पुनर्विराधनमात्रमपि सौधर्मोत्पत्तिकारकं स्यात्तदा बकुशादीनामुत्तरगुणादिप्रतिसेवावतां कथमव्युत्तादिषूत्पत्तिः स्यात् ?, कथञ्चिद्विराधकत्वात्तेषामिति ।

‘असन्नीषं जहन्नेषं भवणवासीसु उक्कोसेणं वाणमंतरेसु’ति इह यद्यपि ‘चमरबलिं सारमहिय’मित्यादिवचनादसुरादयो महर्द्धिकाः ‘पलिओवममुक्केसं वंतरियाणं’ति इति वचनाच्च व्यन्तरा अल्पर्द्धिकास्तथाऽप्यत एव वचनादवसीयते-सन्ति व्यन्तरेभ्यः सकाशादल्पर्द्धयो भवनपतयः केचनेति ।

असज्जी देवेषूपघत इत्युक्तं स चायुषा इति तदायुर्निरूपयन्नाह—

मू. (३३) कतिविहे णं भंते ! असन्नियाउए पन्नत्ते ?, गोयमा ! चउव्विहे असन्निआउए पन्नत्ते, तंजहा-नेरइयअसन्निआउए तिरिक्ख० मणुस्स० देव० । असन्नी णं भंते ! जीवे किं नेरइयाउयं पकरेइ तिरि० मणु० देवाउयं पकरेइ ?, हंता गोयमा ! नेरइयाउयं पकरेइ तिरि० मणु० देवाउयं पकरेइ, नेरइयाउयं पकरेमाणे जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभागं पकरेति तिरिक्खजोणायउयं पकरेमाणे जहन्नेणं अंतोमुहत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभागं पकरेइ, मणुस्साउएवि एवं चेव, देवाउयं जहा नेरइया ।

एयस्स णं भंते ! नेरइयअसन्निआउयस्स तियि० मणु० देवअसन्निआउयस्स कयरे कयरे जावविसेसाहिए वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवे देवअसन्निआउए, मणुस्स० असंखेज्जगुणे, तिरिय० असंखेज्जगुणे, नेरइए० असंखेज्जगुणे । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।

वृ. ‘कइविहे ण’मित्यादि व्यक्तं, नवरम् ‘असन्निआउए’ति असज्जी सन् यत्पर-भवयोग्यमायुर्बन्धाति तदसज्जीयायुः, नेरइयअसन्निआउए’ति नैरधिकप्रायोग्यमसज्जीयायु-नैरयिकासज्जीयायुः, एवमन्यान्वपि ।

एतच्चासंज्ञयायुः संबन्धमात्रेणापि भवति यथा भिक्षोः पात्रम्, अतस्तत्कृतत्वलक्षण-संबन्धविशेषनिरूपणायाह-‘असन्नी’-त्यादि व्यक्तं, नवरं ‘पकरेइ’ति बन्धाति ‘दसवाससह-स्साइं’ति रत्नप्रभाप्रथमप्रतरमाश्रित्य ‘उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभागं’ति रत्नप्रभाच-तुर्थप्रतरे मध्यमस्थितिकं नारकमाश्रित्येति, कथम् ?, यतः प्रथमप्रस्तटे दश वर्षाणां सहस्राणि जघन्या स्थितिरुलूथ नवति सहस्राणि, द्वितीये तु दश लक्षाणि जघन्या इतरा तु नवतिर्लक्षाणि, एषैव तृतीये जघन्या इतरा तु पूर्वकोटी, एषैव चतुर्थे जघन्या इतरा तु सागरोपमस्य दशभागः एवं चात्र पल्योपमासङ्ख्येयभागो मध्यमा स्थितिर्भवति, तिर्यक्सूत्रे यदुक्तं ‘पलिओवमस्स असंखेज्जभागं’ति तन्मिथुनकतिरश्चोऽधिकृत्येति । ‘मणुस्साउए वि एवं चेव’ति जघन्यतोऽ-न्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतः पल्योपमासङ्ख्येयभाग इत्यर्थः तत्र चासङ्ख्येयभागो मिथुनकनरानाश्रित्य ।

‘देवा जहा नेरइया’ति, देवा इति सञ्ज्ञिविषयं देवायुरुपचारात्तथा वाच्यं ‘जहा नेरइय’ति यथाऽसञ्ज्ञिविषयं नारकायुः, तच्च प्रतीतमेव, नवरं भवनपतिव्यन्तरानाश्रित्य तदवसेयमिति

‘एयस्स णं भंते !’ इत्यादिना यदसज्जायुषोऽल्पबहुत्वमुक्तं तदस्य ह्रस्वदीर्घत्वमाश्रित्येति

शतकं-१ उद्देशकः-२ समाप्तः

शतक-१ उद्देशकः-३

वृ. द्वितीयोद्देशकान्तिमसूत्रेष्वायुर्विशेषो निरूपितः, स च मोहदोषे सति भवतीत्यतो मोहनीयविशेषं निरूपयन्नादौ च सङ्ग्रहगाथायां यदुक्तं 'कंखपओसे'ति तद्दर्शयन्नाह-

मू. (३४) जीवाणं भंते ! कंखामोहणिज्जे कम्मे कडे ? , हंता कडे ॥ से भंते ! किं देसेणं देसे कडे ? १ देसेणं सव्वे कडे ? २ सव्वेणं देसे कडे ? ३ सव्वेणं सव्वे कडे ? ४ ।

गोयमा ! नो देसेणं देसे कडे १ नो देसेणं सव्वे कडे २ नो सव्वेणं देसे कडे ३ सव्वेणं सव्वे कडे ४ ॥ नेरइया णं भंते ! कंखामोहणिज्जे कम्मे कडे ? , हंता कडे, जाव सव्वेणं सव्वे कडे ४ ।

एवं जाव वेमाणियाणं दंडओ भाणियव्वो ।

वृ. 'जीवाण'मित्यादि व्यक्तं, नवरं जीवानां सम्बन्धि यत् 'कंखामोहणिज्जे'ति मोहयतीति मोहनीयं कर्म तच्च चारित्रमोहनीयमपि भवतीति विशिष्यते-काङ्क्षा-अन्यान्यदर्शनग्रहः, उपलक्षणत्वाद्यास्य शङ्कादिपरिग्रहः, ततः काङ्क्षया मोहनीयं काङ्क्षमोहनीयं, मिथ्यात्वमोहनीयमित्यर्थः, 'कडे'ति कृतं क्रियानिष्पाद्यमिति प्रश्नः, उत्तरं तु 'हंता कडे'ति अकृतस्य कर्मत्वानुपपत्तेः ।

इह च वस्तुनः करणे चतुर्भङ्गीध्या, यथा देशेन हस्तादिना वस्तुनो देशस्याच्छदनं करोति अथवा हस्तादिदेशेनैव समस्तस्य वस्तुनः २ अथवा सर्वात्मना वस्तुदेशस्य ३ अथवा सर्वात्मना सर्वस्य वस्तुनः ४ इत्येतां काङ्क्षामोहनीयकरणं प्रति प्रश्नयन्नाह-'से'ति तस्य कर्मणः भदन्त ! 'किम्' इति प्रश्ने 'देशेन' जीवस्यांशेन 'देशः' काङ्क्षामोहनीयस्य कर्मणोऽशः कृतः ? इत्येको भङ्गः १, अथ 'देशेन' जीवांशेनैव सर्वं काङ्क्षामोहनीयं कृतम् ? इति द्वितीयः २ उत 'सर्वेण' सर्वात्मना देशः काङ्क्षामोहनीयस्य कृतः ? इति तृतीयः ३ उताहो ! 'सर्वेण' सर्वात्मना सर्वं कृतम् इति चतुर्थः ४ ।

अत्रोत्तरं-'सव्वेणं सव्वे कडे'ति जीवास्वाभाव्यात् सर्वस्वप्रदेशावगाढतदेकसमयबन्धनीयकर्मपुद्गलबन्धने सर्वजीवप्रदेशानां व्यापार इत्यत उच्यते-सर्वात्मना 'सर्वं' तदेककालकरणीयं काङ्क्षामोहनीयं कर्म 'कृतं' कर्मतया बद्धम्, अत एव च भङ्गत्रयप्रतिषेध इति, अत एवोक्तम्-

'एगपएसोगाढं सव्वपएसेहिं कम्मुणो जोग्गं । बंधइजहुत्तहेउं'ति, 'एगपएसोगाढं'ति जीवापेक्षया कर्मद्रव्यापेक्षया च ये एके प्रदेशास्तेष्ववगाढं, सर्वजीवप्रदेशव्यापारत्वाच्च तदेकसमयबन्धनार्हं सर्वमिति गम्यम् अथवा सर्वं यत्किञ्चित् काङ्क्षामोहनीयं तत्सर्वात्मना कृतं न देशेनेति ।

जीवानामिति सामान्योक्तौ विशेषो नावगम्यत इति विशेषावगमाय नारकादिदण्डकेन प्रश्नयन्नाह-'नेरइयाण'मित्यादि भावितार्थमेव ।

क्रियानिष्पाद्यं कर्मोक्तं, तत्क्रिया च त्रिकालविषयाऽतस्यां दर्शयन्नाह-

मू. (३५) जीवाणं भंते ! कंखामोहणिज्जे कम्मं करिसु ? , हंता करिसु । तं भंते ! किं देसेणं देसं करिसु ? , एएणं अभिलावेणं दंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणियाणं, एवं करोति एत्थवि दंडओ जाव वेमाणियाणं, एवं करेस्संति, एत्थवि दंडओ जाव वेमाणियाणं ।

एवं चिए चिणिंसु चिणांति चिणिस्संति, उवचिए उवचिणिंसु उवचिणांति उवचिणिस्संति, उदीरेंसु उदीरेंति उदीरिस्संति, वेदिंसु वेदंति वेदिस्संति, निज्जेरेंसु निज्जेरेंति निज्जेरिस्संति, गाहा !

वृ. 'जीवा ण'मित्यादि व्यक्तं, नवरं 'करिं सु'ति अतीतकाले कृतवन्तः, उत्तरं तु हन्त ! अकार्षुः, तदकरणेऽनादिसंसाराभावप्रसङ्गात् । एवं 'करेति' सम्प्रति कुर्वन्ति, एवं 'करिस्सन्ति' अनेन च भविष्यत्कालता करणस्य दर्शितेति ॥ कृतस्य च कर्मणश्चयादयो भवन्तीति तान् दर्शयन्नाह-

'एवंचिए'इत्यादि व्यक्तं नवरं चयः-प्रदेशानुभागादेर्वर्द्धनम् उपचयस्तदेव पीनः पुन्येन, अन्ये त्वाहुः-चयनं-कर्म-पुद्गलोपादानमात्रम् उपचयनं तु चितस्याबाधाकालं मुक्त्वा वेदनार्थं निषेकः, स चैवम्-प्रथमस्ति तौ बहुतरं कर्मदलिकं निषिञ्चति ततो द्वितीयायां विशेषहीनम् एवं यावदुत्कृष्टायां विशेषहीनं निषिञ्चति, उक्तं च -

॥ १ ॥

“मोत्तूण सगमबाहं पढमाइ ठिईइ बहुतरं दव्वं ।

सेसं विसेसहीणं जावुक्कोसंति सब्वासिं ॥

उदीरणम्-अनुदितस्य करणविशेषादुदयप्रवेशनं, वेदनम्-अनुभवनं, निर्जरणं-जीवप्रदेशेभ्यः कर्मप्रदेशानां शातनमिति । इह च सूत्रसङ्ग्रहागथा भवति, सा च गाहा-

मू. (३६)

कडचिया उवचिया उदीरिया वेदिया य निज्जिन्ना ।

आदिति ए च उभेदा तियभेदा पच्छिमा तिन्नि ॥

वृ. 'कडचिए'त्यादि, भावितार्था च, नवरम् 'आइति'ति कृतचितोपचितलक्षणं 'चउभेय'ति सामान्यक्रियाकालत्रयक्रियाभेदात्, 'तियभेय'ति सामान्यक्रियाविरहात्, 'पच्छिम'ति उदीरितवेदितनिर्जीर्णा मोहपुद्गला इति शेषः, 'तिन्नि'ति त्रयस्त्रिविधा इत्यर्थः । नन्वाद्ये सूत्रत्रये कृतचितोपचितान्युक्तानि उत्तरेषु कस्मान्नोदीरितवेदितनिर्जीर्णाणि ? इति, उच्यते, कृतं चितमुपचितं च कर्म चिरमथवतिष्ठत इति करणादीनां त्रिकालक्रियामात्रातिरिक्तं, चिरावस्थानलक्षणकृतत्वा-द्याश्रित्य कृतादीन्युक्तानि, उदीरणादीनां तु न चिरावस्थानमस्तीति त्रिकालवर्तिना क्रियामात्रेणैव तान्यभिहितानीति ।

जीवाः काङ्क्षामोहनीयं कर्म वेदयन्तीत्युक्तम्, अथ तद्वेदनकारणप्रतिपादनाय प्रस्तावयन्नाह-

मू. (३७)

जीवा णं भंते ! कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदेति ? , हंता वेदेति । कहन्नं भंते ! जीवा

कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदेति ? , गोयमा ! तेहिं तेहिं कारणेहिं संकिया कंखिया वितिगिच्छिया भेदसमावन्ना कलुससमावन्ना, एवं खलु जीवा कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदेति ।

वृ. 'जीवा णं भंते ! इत्यादि व्यक्तं, नवरं ननु जीवाः काङ्क्षामोहनीयं वेदयन्तीति प्राग निर्णीतं किं पुनः प्रश्नः ? , उच्यते, वेदनोपायप्रतिपादनार्थम्, उक्तं च-

॥ १ ॥

“पुव्वमणियंपि पच्छ जं भण्णइ तत्थ कारणं अत्थि ।

पडिसेहो य अणुन्ना हेउविसेसोवलंभोति ॥

'तेहिं तेहिं'ति तैस्तैर्दर्शनान्तरश्रवणकुतीर्थिकसंसादिभिर्विद्वत्प्रसिद्धैः, द्विर्वचनं चेह वीप्सायां, कारणैः-शङ्कादिहेतुभिः, किमित्याह-शङ्किताः-जिनोक्तपदार्थान् प्रति सर्वतो देशतो वा संजातसंशयाः काङ्क्षिताः-देशतः सर्वतो वा संजातान्यान्यदर्शनग्रहाः 'वितिगिच्छिय'ति विचिकित्तिताः-संजातफलविषयशङ्काः भेदसमापन्ना इति-किमिदं जिनशासनमाहोऽपि विदितमित्येवं जिनशासनस्वरूपं प्रति मतेर्द्वैधीभावं गताः, अनध्यवसायरूपं वा मतिभङ्गं गताः, अथवा यत्

एव शङ्कित्वादिविशेषणा अत एव मतेद्धीभावं गताः 'कलुषसमापन्नाः' नैतदेवमित्येवं मतिविपर्यासं गताः । 'एवं खलु' इत्यादि, 'एवम्' इत्युक्तेन प्रकारेण 'खलु'ति वाक्यालङ्कारे निश्चयेऽवधारणे वा । ततश्च जीवानां काङ्क्षामोहनीयवेदनमित्यमेवावसेयं, जिनप्रवेदितत्वात्, तस्य च सत्यत्वादिति तत्सत्यतामेव दर्शयन्नाह-

मू. (३८) से नूनं भंते ! तमेव सच्चं नीसकं जं जिणेहिं पवेइयं ? , हंता गोयमा ! तमेव सच्चं नीसकं जं जिणेहिं पवेदितं ।

वृ. 'से नून'मित्यादि व्यक्तं, नवरं 'तदेव' न पुरुषान्तरैः प्रवेदितं, रागाद्युपहतत्वेन तत्प्रवेदितस्यासत्यत्वसम्भवात्, 'सत्यं' सूत्रं, तच्च व्यवहारतोऽपि स्यादत आह-'निशङ्कम्' अविद्यमानसन्देहमिति । अथ जिनप्रवेदितं सत्यमित्यभिप्रायवान् याधेशो भवति तद्दर्शयन्नाह-

मू. (३९) से नूनं भंते ! एवं मणं धारेमाणे एवं पकरेमाणे एवं चिडेमाणे एवं संवरेमाणे आणाए आराहए भवति ? , हंता गोयमा ! एवं मणं धारेमाणे जाव भवइ ।

वृ. 'से नून'मित्यादि व्यक्तं, नवरं 'नूनं'निश्चितम् 'एवं मणं धारेमाणे'ति 'तदेव सत्यं निशङ्कं यज्जिनैः प्रवेदित'मित्यनेन प्रकारेण मनो-मानसमुत्पन्नं सत् धारयन्-स्थिरीकुर्वन् 'एवं पकरेमाणे'ति उक्तरूपेणानुत्पन्नं सत् प्रकुर्वन्-विदधानः 'एवं चिडेमाणे'ति उक्तन्यायेन मनश्चेष्टयन् नान्यमतानि सत्यानीत्यादिविचिन्तायां व्यापारयन् चेष्टमानो वा विधेयेषु तपोध्यानादिषु

'एवं संवरेमाणे'ति उक्तवदेव मनः संवृण्वन्-मतान्तरेभ्यो निवर्त्तयन् प्राणातिपातादीन् वा प्रत्याक्षणां जीव इति गम्यते, 'आणाए'ति आज्ञायाः-ज्ञानाद्यासेवारूपजिनोपदेशस्य 'आराहए'ति आराधकः-पालयिता भवतीति । अथ कस्मात्तदेव सत्यं यज्जिनैः प्रवेदितम् ? इति, अत्रोच्यते, यथावद्वस्तुपरिणामाभिधा-नादिति तमेव दर्शयन्नाह-

मू. (४०) से नूनं भंते ! अत्थित्तं अत्थित्ते परिणमइ नत्थित्तं नत्थित्ते परिणमइ ? , हंता गोयमा ! जाव परिणमइ । जण्णं भंते ! अत्थित्तं अत्थित्ते परिणमइ नत्थित्तं नत्थित्ते परिणमइ तं किं पयोगसा वीससा गोयमा ! पयोगसावि तं वीससावि तं ।

जहा ते भंते ! अत्थित्तं अत्थित्ते परिणमइ तथा ते नत्थित्तं नत्थित्ते परिणमइ ? जहा ते नत्थित्तं नत्थित्ते परिणमइ तथा ते अत्थित्तं अत्थित्ते परिणमइ ? , हंता गोयमा ! जहा मे अत्थित्तं अत्थित्ते परिणमइ तथा मे नत्थित्तं नत्थित्ते परिणमइ, जहा मे नत्थित्तं नत्थित्ते परिणमइ तथा मे अत्थित्तं अत्थित्ते परिणमइ ।

से नूनं भंते ! अत्थित्तं अत्थित्ते गणिज्जं जहा परिणमइ दो आलावगा तथा ते इह गमणिजेणवि दो आलावगा भाणियव्वा जाव जहा मे अत्थित्तं अत्थित्ते गमणिज्जं ।

वृ. 'से नून'मित्यादि 'अत्थित्तं अत्थित्ते परिणमइ'ति, अस्तित्वं-अङ्गुल्यादेः अङ्गुल्यादिभावेन सत्त्वम्, उक्तञ्च-

॥ १ ॥

“सर्वमस्ति स्वरूपेण, पररूपेण नास्ति च ।

अन्यथा सर्वभावानामेकत्वं संप्रसज्यते ॥

तच्चेह ऋजुत्वादिपर्यायरूपमवसेयम्, अङ्गुल्यादिद्रव्यास्तित्वस्य कथञ्चिदङ्गुत्वादिपर्याया-व्यतिरिक्तत्वात् अस्तित्वे-अङ्गुल्यादेरेवाङ्गुल्यादिभावेन सत्त्वेवक्रत्वादिपर्याये इत्यर्थः 'परिणमति'

तथा भवति, इदमुक्तं भवति-द्रव्यस्य प्रकारान्तरेण सत्ता प्रकारान्तरसत्त्या वर्तते यथा मृद्व्यस्य पिण्डप्रकारेण सत्ता घटप्रकारसत्तायामिति ।

‘नखित्तं नखित्ते परिणमइ’ति नास्तित्वम्-अङ्गुल्यादेरङ्गुष्ठादिभावेनासत्त्वं तच्चाङ्गुष्ठादिभाव एव, ततश्चाङ्गुल्यादेर्नास्तित्वमङ्गुष्ठाद्यस्तित्वरूपमङ्गुल्यादेर्नास्तित्वे अङ्गुष्ठादेः पर्यायान्तरेणास्तित्वरूपे परिणमति, यथा मृदो नास्तित्वं तत्त्वादिरूपं मृन्नास्तित्वरूपे पटे इति, अथवाऽस्तित्वमिति-धर्मधर्मिणोरभेदात् सद्वस्तु अस्तित्वे-सत्त्वे परिणमति, तत्सदेव भवति, नात्यन्तं विनाशि स्याद्, विनाशस्य पर्यायान्तरगमनमात्ररूपत्वात्, दीपादिविनाशस्यापि तमिस्त्रादिरूपतया परिणामात्

तथा ‘नास्तित्वम्’ अत्यन्ताभावरूपं यत् खरविषाणादि तत् ‘नास्तित्वे’ अत्यन्ताभाव एव वर्तते, नात्यन्तमसतः सत्त्वस्ति, खरविषाणस्येवेति, उक्तं च-‘नासतो जायते भावो, नाभावो जायते सतः ।’ अथवाऽस्तित्वमिति धर्म्यभेदात् सद् ‘अस्तित्वे’ सत्त्वे वर्तते, यथा पटः पटत्व एव, नास्तित्वं चासत् ‘नास्तित्वे’ असत्त्वे वर्तते, यथा अपटोऽपटत्व एवेति ।

अथ परिणामहेतुदर्शनायाह-‘जं न’मित्यादि ‘अखित्तं अखित्ते परिणमइ’ति पर्यायः पर्यायान्तरतां यातीत्यर्थः ‘नखित्तं नखित्ते परिणमइ’ति वस्त्वन्तरस्य पर्यायस्तत्पर्यायान्तरतां यातीत्यर्थः, ‘पओगस’ति सकारस्यागभिकत्वात् ‘प्रयोगेण’ जीवव्यापारेण ‘वीसस’ति यद्यपि लोके विश्रसाशब्दो जरापर्यायतया रूढस्तथाऽपीह स्वभावार्थोऽर्थः, इह प्राकृतत्वाद् ‘वीससाए’ति वाच्ये ‘वीससा’ इत्युक्तमिति, अत्रोत्तरम्-‘पओगसावि तं’ति प्रयोगेणापि तद्-अस्तित्वादि, यथा-कुलालव्यापारान्मृत्पिण्डो घट तथा परिणमति, अङ्गुलिः क्लृप्ता वावक्रतयेति, अपिः समुच्चये,

विससानि तंति यथा शुभ्राभ्रमशुभ्राभ्रतया, नास्तित्वस्यापि नास्तित्वपरिणामे प्रयोग-विश्रसयोरेतान्येवोदाहरणानि, वस्त्वन्तरापेक्षया मृत्पिण्डादेरस्तित्वस्य नास्तित्वात्, सत्सदेव स्यादिति व्याख्यानान्तरेऽप्येता-न्येवोदाहरणानि पूर्वोत्तरावस्थयोः सद्रूपत्वादिति, यदपि-‘अभावोऽभाव एव स्याद्’ इति व्याख्यातं तत्रापि प्रयोगेणापि तथा विम्वसयाऽपि अभावोऽभाव एव स्यात् प्रयोगादेः साफल्यमिति व्याख्येय-मिति ॥ अथोक्तहेत्वोरुभयत्र समतां भगवदभिमततां च दर्शयन्नाह-

‘जहा ते’ इत्यादि, ‘यथा’ प्रयोगविश्रसाम्यामित्यर्थः ‘ते’ इति तव मतेन अथवा सामान्येनास्तित्वनास्तित्वपरिणामः प्रयोगविश्रसाजन्य उक्तः, सामान्यश्च विधि कचिदतिशयवति वस्तुन्यन्यथाऽपि स्याद् अतिशयवांश्च भगवानिति तमाश्रित्य परिणामान्यथात्वमाशङ्कमान आह-‘जहा ते’ इत्यादि, ‘ते’ इति तव सम्बन्धि अस्तित्वं, शेषं तथैवेति ।

अथोक्तस्वरूपस्यैवार्थस्य सत्यत्वेन प्रज्ञापनीयतां दर्शयितुमाह-‘से नून’मित्यादि, अस्तित्वमस्तित्वे गमनीयं सद्वस्तु सत्त्वेनैव प्रज्ञापनीयमित्यर्थ, ‘दो आलावग’ति ‘से नूनं भंते ! अखित्तं अखित्ते गमणिज्ज’मित्यादि ‘पओगसावि तं वीससावि तं’ इत्येतदन्त एकः, परिणामभेदाभिधानात्, ‘जहा ते भंते ! अखित्तं अखित्ते गमणिज्ज’मित्यादि ‘तहा मे अखित्तं अखित्ते गमणिज्ज’मित्येतदन्तस्तु द्वितीयोऽस्तित्वनास्तित्वपरिणामयोः समताऽभिधायीति ।

एवं वस्तुप्रज्ञापनाविषया समभावतां भगवतोऽभिधायाय शिष्यविषयांतां दर्शयन्नाह-
मू. (४१) जहा ते भंते ! एत्थ गमणिज्जं तथा ते इहं गमणिज्जं, जहा ते इहं गमणिज्जं तथा ते

एत्थं गमणिज्जं ? , हंता ! गोयमा ! , जहा मे एत्थं गमणिज्जं जाव तहा मे एत्थं गमणिज्जं ।

वृ. 'जहा ते' इत्यादि 'यथा' स्वकीयपरकीयताऽनपेक्षतया समत्वेन विहितमिति प्रवृत्त्या उपकारबुद्ध्या वा 'ते' तव भदन्त ! 'एत्थं' ति एतस्मिन् मयि संनिहिते स्वशिष्ये गमनीयं-वस्तु प्रज्ञापनीयं 'तथा' तेनैव समतालक्षणप्रकारेण उपकारधिया वा 'इहं' ति 'इह' अस्मिन् गृहिपाषण्डिकादौ जने गमनीयं ? वस्तु प्रकाशनीयमिति प्रश्नः । अथवा 'एत्थं' ति स्वात्मनि यथा गमनीयं सुखप्रियत्वादि तथा 'इह' परात्मनि, अथवा यथा प्रत्यक्षाधिकरणार्थतया 'एत्थं' मित्येतच्छब्दरूपं गमनीयं तथा 'इह' मित्येतच्छब्दरूपमिति ? , समानार्थत्वाद् द्वयोरपीति ।

काङ्क्षामोहनीयकर्मवेदनं सप्रसङ्गमुक्तम्, अथ तस्यैव बन्धमभिधातुमाह-

मू. (४२) जीवाणं भंते ! कंखामोहणिज्जं कम्मं बंधंति ? , हंता बंधंति । कहं णं भंते !

जीवा कंखामोहणिज्जं कम्मं बंधंति ? , गोयमा ! पमादपच्चया जोगनिमित्तं च ।

से णं भंते ! पमाए किंपवहे ? , गोयमा ! जोगप्पवहे । से णं भंते ! सरीरे किंपवहे ? ,

गोयमा ! जीवप्पवहे ।

एवं सति अत्थि उट्ठाणे ति वा कम्मे ति वा बले इ वा वीरिए इ वा पुरिसकारपरकमेइ वा

वृ. 'जीवाणं भंते ! कंखे'त्यादि 'पमायपच्चय' ति 'प्रमादप्रत्ययात्' प्रमत्ततालक्षणाद्धेतोः प्रमादश्च मद्यादि, अथवा प्रमादग्रहणेन मिथ्यात्वाविरतिकषायलक्षणं बन्धहेतुत्रयं गृहीतम्, इष्यते च प्रमादेऽन्तर्भावोऽस्य, यदाह-

॥ १ ॥

'पमाओ य मुणिदेहिं, भणिओ अट्ठमेयओ ।

अन्नाणं संसओ चेव, मिच्छनाणं तहेव य ॥

॥ २ ॥

रागो दोसो मइब्बंसो, धम्मंमि य अणायरो ।

जोगाणं दुप्पणीहाणं, अट्ठहा वज्झियव्वओ ॥ ति

तथा 'योगनिमित्तं च' योगाः-मनःप्रभृतिव्यापाराः ते निमित्तं-हेतुर्यत्र तत्तथा बन्धन्तीति, क्रियाविशेषणं चेदम्, एतेन च योगाख्यश्चतुर्थ कर्मबन्धहेतुरुक्तः, चशब्दः समुच्चये । अयं प्रमादादेरेव हेतुफलभावं दर्शनायाह-

'से णं' मित्यादि 'पमाए किंपवहे' ति प्रमादोऽस कस्मात् प्रवहति-प्रवर्तत इति किंप्रवहः पाठान्तरेण किंप्रभवः ? , 'जोगप्पवहे' ति योगो-मनःप्रभृतिव्यापारः, तत्प्रवहत्वं च प्रमादस्य मद्याद्यासेवनस्य मिथ्यात्वादित्रयस्य च मनःप्रभृतिव्यापारसद्भावे भावात्, 'वीरियप्पवहे' ति वीर्यं नाम वीर्यान्तरायकर्मक्षयक्षयोपशमसमुत्थो जीवपरिणामविशेषः, 'सरीरप्पवहे' ति वीर्यं द्विधा-सकरणमकरणं च, तत्रालेश्यस्य केवलिनः कृत्योर्ज्ञेयधृश्ययोः केवलं ज्ञानं दर्शनं चोपयुज्जानस्य योऽसावपरिस्पन्दोऽप्रतिधो जीवपरिणामविशेषस्तदकरणं तदिह नाधिक्रियते, यस्तु मनोवाक्कायकरणसाधनः सलेश्यजीवकर्तृको जीवप्रदेशपरिस्पन्दात्मको व्यापारोऽसौ सकरणं वीर्यं तच्च शरीरप्रवहं, शरीरं विना तदभावादिति । 'जीवप्पवहे' ति इह यद्यपि शरीरस्य कर्मापि कारणं केवलमेव जीवस्तथाऽपि कर्मणो जीवकृतत्वेन जीवप्रधान्यात् जीवप्रवहं शरीरमित्युक्तम्

अथ प्रसङ्गतो गोशालकमतं निषेधयन्नाह-'एवं सइ' ति, 'एवम्' उक्तन्यायेन जीवस्य काङ्क्षामोहनीयकर्मबन्धकत्वे सति 'अस्ति' विद्यते न तु नास्ति, यथा गोशालकमते नास्ति जीवाना-

मुत्थानादि, पुरुषार्थासाधकत्वात्, नियतित एव पुरुषार्थसिद्धेः, यदाह—

“प्राप्तव्यो नियतिबलाश्रयेण योऽर्थ सोऽवश्यं भवति नृणां शुभोऽशुभो वा ।

भूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने, नाभाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥

इति एवं हि अप्रामाणिकाया नियतेरभ्युपगमः कृतो भवति अध्यक्षसिद्धपुरुषकारा-
पलापश्च स्यादिति । ‘उद्वाणे इ व’ति उत्थानमिति वेति वाच्ये प्राकृतत्वात्सन्धिलोपाभ्यामेवं
निर्देशः, तत्र ‘उत्थानम्’ उर्ध्वीभवनम् ‘इति’ उपप्रदर्शने वाशब्दो विकल्पे समुच्चये वा ‘कम्मे इ
व’ति कर्म-उत्क्षेपणापक्षेपणादि ‘बले इ व’ति बल-शरीरः प्राणः ‘वीरि ए इ व’ति वीर्य-जीवोत्साहः
‘पुरिसक्कारपरक्कमे इ व’ति पुरुषकारश्च पौरुषाभिमानः पराक्रमश्च स एव साधिताभिमतप्रयोजनः
पुरुषकारपराक्रमः अथवा पुरुषकारः-पुरुषक्रिया सा च प्रायः स्त्रीक्रियातः प्रकर्षवती भवतीति
तत्त्वभावत्वादिति विशेषेण तदग्रहणं, पराक्रमस्तु शत्रुनिराकरणमिति

काङ्क्षामोहनीयस्य वेदनं बन्धश्च सहेतुक उक्तः, अथ तस्यैवोदीरणामन्यच्च तद्गतमेव
दर्शयन्नाह—

मू. (४३) से नूनं भंते ! अप्पणा चेव उदीरेइ अप्पणा चेव गरइह अप्पणा चेव संवरइ ?,
हंता ! गोयमा ! अप्पणा चेव तं चेव उच्चारयेव्वं ३ ।

जं तं भंते ! अप्पणा चेव उदीरेइ अप्पणा चेव गरहेइ अप्पणा चेव संवरेइ तं किं उदित्रं
उदीरेइ १ अणुदित्रं उदीरेइ २ अणुदित्रं उदीरणाभवियं कम्मं उदीरेइ ३ उदयानंतरपच्छकडं
कम्मं उदीरेइ ४ ?, गोयमा ! नो उदिण्णं उदीरेइ १ नो अणुदित्रं उदीरेइ २ अणुदित्रं उदीरणाभवियं
कम्मं उदीरेइ ३ णो उयानंतरपच्छकडं कम्मं उदीरेइ ४ ।

जं तं भंते ! अनुदित्रं उदीरणाभवियं कम्मं उदीरेइ तं किं उद्वाणेणं कम्मेणं बलेणं वीरिएणं
पुरिसक्कारपरक्कमेणं अनुदित्रं उदीरणाभवियं क० उदी० ? उदाहु तं अनुद्वाणेणं अकम्मेणं अबलेणं
अवीरिएणं अपुरिसक्कारपरक्कमेणं अनुदित्रं उदीरणाभवियं कम्मं उदी० ?, गोयमा ! तं० उद्वाणेणवि
कम्मे० बले० वीरिए० पुरिसक्कारपरक्कमेणवि अनुदित्रं उदीरणाभवियं कम्मं उदीरेइ, नो तं अनुद्वाणेणं
अकम्मेणं अबलेणं अवीरिएणं अपुरिसक्कार० अणुदित्रं उदी० भ० क० उदी०, एवं सति अत्थि
उद्वाणे इ वा कम्मे इ वा बले इ वा वीरिए इ वा पुरिसक्कारपरक्कमे इ वा ।

से नूनं भंते ! अप्पणा चेव उवसामेइ अप्पणा चेव गरइह अप्पणा चेव संवरइ ?, हंता
गोयमा ! एत्थ वि तहेव भाणियव्वं, नवरं अणुदित्रं उवसामेइ सेसा पडिसेहेयव्वा तित्रि ॥ जं तं
भंते ! अणुदित्रं उवसामेइ तं किं उद्वाणेणं जाव पुरिसक्कारपरक्कमेति वा, से नूनं भंते ! अप्पणा
चेव वेदेइ अप्पणा चेव गरइह ?, एत्थवि सच्चेव परिवाडी, नवरं उदित्रं वेएइ नो अनुदित्रं वेएइ,
एवं जाव पुरिसक्कारपरिक्रमे इ वा ।

से नूनं भंते ! अप्पणा चेव निज्जेरेति अप्पणा चेव गरइह, एत्थवि सच्चेव परिवाडी नवरं
उदयानंतरपच्छकडं कम्मं निज्जेरेइ एवं जाव परिक्रमेइ वा ।

वृ. ‘अप्पणा चेव’ति ‘आत्मनैव’ स्वयमेव जीवः, अनेन कर्मणो बन्धादिषु मुख्यकृत्याऽऽत्मन
एवाधिकाः उक्तो, नापरस्य, आह च—“अणुमेत्तोवि न कस्सइ बंधो परवत्थुपद्यया भणिओ”ति
‘उदीरेइति’ करणविशेषेणाकृष्य भविष्यत्कालवेधं कर्म क्षपणायोदयावलिकायां प्रवेशयति

तथा 'गरहइ'ति आत्मनैव गहते निन्दतीत्यतीतकालकृतं कर्म स्वरूपतः तत्कारणगर्हणद्वारेण वा जातविशेषबोधः सन् । तथा 'संवरइ'ति संवृणोति न करोति वर्तमानकालिकं कर्म स्वरूपतस्तद्धे-
तुसंवरणद्वारेण वेति, गहर्हादौ च यद्यपि गुर्वादीनामपि सहकारित्वमस्ति तथाऽपि न तेषां प्राधान्यजीव-
वीर्यस्यैव तत्र कारणत्वात्, गुर्वादीनां च वीर्योल्लासनमात्र एव हेतुत्वादिति ।

अथोदीरणामेवाश्रित्याह- 'जं तं भंते !' इत्यादि व्यक्तं, नवरम् अथोदरीयतीत्या-
दिपदत्रयोद्देशेऽपि कस्मात् 'तं किं उदिन्नं उदीरेइ' इत्यादिनाऽऽद्यपदस्यैव निर्देशः कृतः ?,
उच्यते-उदीरणादिकं कर्मविशेषणचतुष्टये उदीरणामेवाश्रित्य विशेषणस्य सद्भावाद् इतरयोस्तु
तदभावाद्, एवं तर्हि उद्देशसूत्रे गहते संवृणोतीत्येतत् पदद्वयं कस्मादुपात्तम्? उत्तरत्रानिर्देश्यमाण-
त्वात्तस्येति, उच्यते-कर्मण उदीरणायां गर्हासंवरणे प्राय उपायावित्यभिधानार्थम्, एवमुत्तरत्तापि
वाच्यमिति

प्रश्नार्थश्चेत्तद्व्याख्यानाद्बोद्धव्यः, तत्र 'नो उदिन्नं उदीरेइ'ति १ उदीर्णत्वादेव, उदीर्णस्या-
प्युदीरणे उदीरणाऽविरामप्रसङ्गात् । 'नो अणुदिन्नं उदीरेइ'ति २ इहानुदीर्ण-चिरेण भविष्यदुदीरणम्
अभविष्यदुदीरणं च तन्नोदीरयति तद्विषयोदीरणायाः सम्प्रत्यनगतकाले चाभावात् ।

'अणुदिन्नं उदीरणाभिवयं कम्म उदीरेइ'ति ३ अनुदीर्ण स्वरूपेण किन्त्वनन्तरसमय एव
यदुदीरणाभविकं तदुदीरयति, विशिष्टयोग्यताप्राप्तत्वात्, तत्र भविष्यतीति भवा सैव भविका
उदीरणा भविका यस्येति प्राकृतत्वाद् उदीरणाभविकम्, अन्यथा भविकोदीरणमिति स्यात्,
उदीरणायां वा भव्यं-योग्यमुदीरणाभव्यमिति ।

'नो उदयानंतरपच्छकड'न्ति ४ उदयेनानन्तरसमये पश्चात्कृतम्-अतीततां नीतं यत्तत्तथा-
तदपि नोदीरयति, तस्यातीतत्वात् अतीतस्य चासत्त्वाद् असत्तन्नुदीरणीयत्वादिति । इह च
यद्यप्युदीरणादिषु कालस्यभावादीनां कारणत्वमस्ति तथाऽपि प्राधान्येन पुरुष- वीर्यस्यैव
कारणत्वमुपदर्शयन्नाह- 'जं तं' मित्यादि व्यक्तं, नवरम् उत्थानादिनोदीरयतीत्युक्तं, तत् च यदापन्नं
तदौह- 'एवं सइ'ति 'एवम्' उत्थानादिसाध्ये उदीरणे सतीत्यर्थः, शेषं तथैव ॥ काङ्क्षामोहनीय-
स्योदीरणोक्ता, अथ तस्यैवोपशमनमाह- 'से नून' मित्यादि, उपशमनं मोहनीयस्यैव, यदाह-

॥ १ ॥

"मोहस्सेवोवसमो खाओवसमो चउण्ह घाईणं ।

उदयक्खयपरिणाणा अट्ठण्हवि होति कम्माणं ॥

उपशमश्चोदीर्णस्य क्षयः अनुदीर्णस्य च विपाकतः प्रदेशतश्चानुभवान्, सर्वथैव
विष्कम्भितोदयत्वमित्यर्थः, अयं घानादिमिथ्यादृष्टेरौपशमिकसम्यक्त्वलाभे उपशमश्रेणिगतस्य
चेति, 'अणुदिन्नं उवसामेति'ति उदीर्णस्य त्ववश्यं वेदनादुपशमनाभाव इति । उदीरणं सद्ब्रूयते
इति वेदनसूत्रं, तत्र 'उदिन्नं वेएइ'ति अनुदीर्णस्य वेदनाभावात्, अथानुदीर्णमपि वेदयति तर्हि
उदीर्णानुदीर्णयोः को विशेषः स्यात्? इति । वेदितं सन्निजीर्यत इति निर्जरासूत्रं, तत्र 'उदयानंतरप-
च्छकड'ति उदयेनानन्तरसमये यत्पश्चात्कृतम्-अतीततां गमितं तत्तथा तत् 'निर्जरयति' प्रदेशेभ्यः
शातयति, नान्यद्, अननुभूतरसत्वादिति । उदीरणोपशमवेदनानिर्जरणसूत्रोक्तार्थसङ्गहाथा-

॥ १ ॥

"तईएण उदीरेति उवसामेति य पुणोवि बीएणं ।

वेइति निज्जरंति य पढमचउत्थेहिं सव्वेऽवि ॥

अथ काङ्क्षामोहनीयवेदनादिकं निर्जरान्तं सूत्रप्रपञ्चं नारकादिचतुर्विंशतिदण्ड-
कैर्नियोजयन्नाह-

मू. (४४) नेरइयाणं भंते ! कंखामोहणिज्जं कम्मं वेएइ ?, जहा ओहिया जीवा तथा
नेरइया, जाव धणियकुमारा ॥

पुढविकाइयाणं भंते ! कंखामोहणिज्जं कम्मं वेइंति, हंता वेइंति, कहन्नं भंते ! पुढविका०
कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदेति ?, गोयमा ! तेसिणं जीवाणं णो एवं तक्का इ वा सण्णा इ वा पण्णा इ
वा मणे इ वा वइ ति वा-अहे णं कंखामोहणिज्जं कम्मं वेएमो, वेएंति पुण ते ।

से नूनं भंते ! तमेव सच्चं नीसकं जं जिणेहिं पवेइयं, सेसं तं चेव, जाव पुरिस्कारपरिक्कमेइ
वा । एवं जाव चउरिंदियाणं पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जाव वेमाणिया जहा ओहिया जीवा ।

वृ. इह च 'जहा ओहिया जीवा' इत्यादिना 'हंता वेयंति, कहन्नं भंते !' नेरइयाणं कङ्खा-
मोहणिज्जं कम्मं वेयंति ?, गोयमा ! तेहिं तेहिं कारणेहिं' इत्यादिसूत्रं निर्जरासूत्रान्तं स्तनितकुमार-
प्रकरणान्तेषु प्रकरणेषु सूचितं, तेषु च यत्र यत्र जीवपदं प्रागधीतं तत्रतत्र नारकादिपदमध्येयमिति
पञ्चेन्द्रियाणामेव शङ्कितत्वादयः काङ्क्षामोहनीयवेदनप्रकारा घटन्ते नैकेन्द्रियादीनाम्,
अतस्तेषां विशेषेण तद्वेदनप्रकारदर्शनायाह-

'पुढविकाइयाण'मित्यादि व्यक्तं, नवरम्- 'एवं तक्का इ व'ति एवं-वक्ष्यमाणोल्लेखेन तर्को-
विमर्श, स्त्रीलिङ्गनिर्देशश्च प्राकृतत्वात्, 'सन्नाइ व'ति सज्ज्ञा-अर्थावग्रहरूपं ज्ञानं, 'पण्णा इ
व'ति प्रज्ञा-अशेषविशेषविषयं ज्ञानमेव, 'मणे इ व'ति मनः स्मृत्यादिशेषमतिभेदरूपं, 'वइ इ
व'ति वाग्-वचनं, 'सेसं तं चेव'ति शेषं तदेव यथा औधिकप्रकरणेऽधीतं, तच्चेदम्- 'हंता गोयमा
तमेव सच्चं नीसकं जं जिणेहिं पवेइयं । से नूनं भंते ! एवं मणं धारेमाणे' इत्यादि तावद्वाच्यं यावत्
'से नूनं भंते ! अप्पणा चेव निज्जेइ अप्पणा चेव गरहइ' इत्यादेः सूत्रस्य 'पुरिस्कार परक्कमेइ
व'ति पदम् ।

'एवं जाव चउरिंदिय'ति पृथिवीकायप्रकरणवदपकायादिप्रकरणानि चतुरिन्द्रियप्रकरणा-
न्तान्यध्येयानि, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रकरणादीनि तु वैमानिकप्रकरणान्तानि औधिकजीवप्रकरणव-
त्तदभिलाषेनाध्येयानीति, अत एवाह-'पंचेदिए'त्यादि । भवतु नाम शेषजीवानां काङ्क्षामोहनीयवेदनं
निग्रन्थानां पुनस्तत्र संभवति जिनागमावदा-तबुद्धित्वात्तेषामिति प्रश्नयन्नाह-

मू. (४५) अत्थि णं भंते ! समणावि निग्गंथा कंखामोहणिज्जं कम्मं वेएइ ?, हंता अत्थि,
कहन्नं भंते ! समणा निग्गंथा कंखामोहणिज्जं कम्मं वेएइ ?, गोयमा ! तेहिं २ नाणंतरेहिं दंसणंतरेहिं
चरित्तंतरेहिं लिंगंतरेहिं पवयणंतरेहिं पावयणंतरेहिं कप्पंतरेहिं मग्गंतरेहिं मतंतरेहिं भंगंतरेहिं
नयंतरेहिं नियमंतरेहिं पमाणंतरेहिं संकिया कंखिया वित्तिगिच्छिया भेयसमावन्ना कलुससमावन्ना,
एवं खलु समणा निग्गंथा कंखामोहणिज्जं कम्मं वेइंति ।

से नूनं भंते ! तमेव सच्चं नीसकं जं जिणेहिं पवेइयं, हंता गोयमा ! तमेव सच्चं नीसकं,
जाव पुरिस्कारपरक्कमेइ वा सेवं भंते ।

वृ. 'अत्थि ण'मित्यादि काकाऽध्येयम् 'अस्ति' विद्यतेऽयं पक्षः-यदुत 'श्रमणाः' व्रतिनः
अपिशब्दः श्रमणानां काङ्क्षामोहनीयस्यावेदनसंभावनार्थः, ते च शाक्यादयोऽपि भवन्तीत्याह-

‘निर्ग्रन्थाः’ सबाह्याभ्यन्तरग्रन्थाभिर्निर्गताः, साधव इत्यर्थः, ‘नाणंतरेहि’ति एकस्माज्ज्ञानादन्यानि ज्ञानानि ज्ञानान्तराणि तैर्ज्ञानविशेषैर्ज्ञानविशेषेषु वा शङ्किता इत्यादिभि संबन्धः, एवं सर्वत्र, तेषु चैवं सङ्कादयः स्युः-यदि नाम परमाणवादिसकलरूपिद्रव्यावसानविषयग्राहकत्वेन सङ्ख्यातीतरूपाण्यवधिज्ञानानि सन्ति तत्किमपरेण मनःपर्यायज्ञानेन ?, तद्विषयभूतानां मनोद्रव्याणामवधिनैव दृष्टत्वात्, उच्यते चागमे मनःपर्यायज्ञानमिति किमत्र तत्त्वमिति ज्ञानतः शङ्का, इह समाधिः-यद्यपि मनोविषयमप्यवधिज्ञानमस्ति तथाऽपि न मनःपर्यायज्ञानमवधावन्तर्भवति, भिन्नस्वभावत्वात्, तथाहि-मनःपर्यायज्ञानं मनोमात्रद्रव्यग्राहकमेवाददर्शनपूर्वकं च, अवधिज्ञानं तु किञ्चिन्मनोव्यतिरिक्तद्रव्यग्राहकं किञ्चिद्धोभयग्राहकं दर्शनपूर्वकं च न तु केवलमनोद्रव्यग्राहकम् इत्यादि बहु वक्तव्यमतोऽवधिज्ञानातिरिक्तं भवति मनःपर्यायज्ञानमिति ।

तथा दर्शनं-सामान्यबोधः, तत्र यदि नामेन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तः सामान्यार्थविषयो बोधो दर्शनं तदा किमेकश्चक्षुर्दर्शनमन्यस्त्वचक्षुर्दर्शनम्, अथेन्द्रियानिन्द्रियभेदाद् भेदस्तदा चक्षुष इव श्रोत्रादीनामपि दर्शनभावात् षडिन्द्रियनोऽन्द्रियजानि दर्शनानि स्युर्न द्वे एवेति, अत्र समाधि-सामान्यविशेषात्मकत्वाद्वस्तुनः क्वचिद्विशेषतस्तन्निर्देशः क्वचिच्च सामान्यतः, तत्र चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनं चेत्युक्तं तदिन्द्रियाणामप्राप्तकारित्वप्राप्तकारित्वविभागात्, मनस्त्वप्राप्तकारित्वेऽपि प्राप्तकारीन्द्रियवर्गस्य तदनुसरणीयस्य बहुत्वात्तद्दर्शनस्याचक्षुर्दर्शनशब्देन ग्रहणमिति ।

अथवा दर्शनं-सम्यक्त्वं तत्र च शङ्का-“मिच्छन्तं जमुदित्रं तं खीणं अनुदियं च उवसंतं” । इत्येवंलक्षणं क्षायोपशमिकम्, औपशमिकमप्येवंलक्षणमेव, यदाह-

॥ १ ॥ “खीणम् उद्भ्रम्भी अणुदित्रंति य सेसमिच्छन्ते ।

अंतोमुहत्तमेतं उवसमसम् लहइ जीवो ॥

ततोऽनयोर्न विशेषः उक्तश्चासाविति, समाधिश्च-क्षयोपशमो हि उदीर्णस्य क्षयोऽनुदीर्णस्य च विपाकानुभवापेक्षयोपशमः, प्रदेशानुभवतस्तूदयोऽस्त्येव, उपशमे तु प्रदेशानुभवोऽपि नास्तीति, उक्तं च-

॥ १ ॥ “वेइ संतकम् खओवसमिएसु नाणुभावं सो ।

उवसंतकसाओ पुण वेदेइ न संतकम् ति ॥

तथा चारित्रं-चरणं तत्र यदि सामायिकं सर्वसावद्यविरतिलक्षणं छेदोपस्थापनीयमपि तल्लक्षणमेव, महाव्रतानामवद्यविरतिरूपत्वात्, तत्कोऽनयो भेदः ? उक्तश्चासाविति ।

अत्र समाधि-ऋजुजडवक्रजडानां प्रथमचरमजिनसाधूनामाश्वासनाय छेदोपस्थापनीयमुक्तं, व्रतारोपणे हि मनाक् सामायिकाशुद्धावपि व्रताखण्डनाच्चारित्रिणो वयं चारित्रस्य व्रतरूपत्वादिति बुद्धि स्यात्, सामायिकमात्रे तु तदशुद्धौ भग्नं नश्चारित्रं चारित्रस्य सामायिकमात्रत्वादित्येवमना-श्वासस्तेषां स्यादिति, आह च-

॥ १ ॥ “रिउवक्कजडा पुरिमेयराण सामाइए वयारुहणं ।

मणयसमुद्धेवि जओ सामइए हुंति हु वयाइ ॥ इति

तथा लिङ्गं-साधुवेषः, तत्र च यदि मध्यमजिनैर्यथास्ववरूपं लिङ्गं साधूनामुपदिष्टं तदा किमिति प्रथमचरमजिनाभ्यां सप्रमाणधवलवसनरूपं तदेवोक्तं ?, सर्वज्ञानामविरोधि-

वचनत्वादिति, अत्रापि ऋजुजडवक्रजडऋजुप्रज्ञशिष्यानाश्रित्य भगवतां तस्योपदेशः, तथैव तेषामुपकारसम्भवादिति समाधिः ।

तथा प्रवचनमत्रागमः, तत्र च यदि मध्यमजिनप्रवचनानि चतुर्यामधर्मप्रतिपादकानि कथं प्रथमेतरजिनप्रवचने पञ्चयामधर्मप्रतिपादके ? सर्वज्ञानामविरुद्धवचनत्वात्, अत्रापि समाधि-चतुर्यामोऽपि तत्त्वतः पञ्चायामेवासौ, चतुर्थव्रतस्य परिग्रहेऽन्तर्भूतत्वात्, योषा हि नापरिगृहीता भुज्यते इति न्यायादिति । तथा प्रवचनमधीते वेत्ति वा प्रावचनः-कालापेक्षया बह्वागमः पुरुषः, तत्रैकः प्रावचनिक एवं कुरुते अन्यस्त्वेवमिति किमत्र तत्त्वमिति, समाधिश्चेह-चारित्रमोहनीय-क्षयोपशमविशेषेण उत्सर्गापवादादिभावितत्वेन च प्रावचनिकानां विचित्रा प्रवृत्तिरिति नासौ सर्वथाऽपि प्रमाणम्, आगमाविरुद्धप्रवृत्तेरेव प्रमाणात्वादिति ।

तथा कल्पो-जिनकल्पिकादिसमाचारः, तत्र यदि नाम जिनकल्पिकानां नाम्न्यादिरूपो महाकष्टः कल्पः कर्मक्षयाय तदा स्थविरकल्पिकानां वस्त्रपात्रादिपरिभोगरूपो यथाशक्तिकरणात्म-कोऽकष्टस्वभावः कथं कर्मक्षयायेति, इह च समाधि- द्वावपि कर्मक्षयहेतू, अवस्थाभेदेन जिनोक्त-त्वात्, कष्टाकष्टयोश्च विशिष्टकर्मक्षयं प्रत्यकारणत्वादिति ।

तथा मार्गः, पूर्वपुरुषक्रमगता सामाचारी, तत्र केषाञ्चिद्भिन्नैत्यवन्दनानेकविधकायो-त्सर्गराणादिकाऽऽवश्यकसमाचारी तदन्वेषां तु न तथेति किमत्र तत्त्वमिति, समाधिश्च-गीतार्थाशठप्रवर्तिताऽसौ सर्वाऽपि न विरुद्धा, आचरितलक्षणोपेतत्वात्, आचरितलक्षणं चेदम्-

॥ १ ॥ “असद्वेण समाइन्नं जं कथइ केणई असावज्जं ।

न निवारियमन्नेहिं बहुमणुमयमेयमायरियं ॥

तथा मतं, -समान एवागमे आचार्याणामभिप्रायः, तत्र च सिद्धसेनादिवाकरो मन्यते-केवलिनो युगपद् ज्ञानं दर्शनं च, अन्यथा तदावरणक्षयस्य निरर्थकता स्यात्, जिनभद्रगणिकामा-श्रमणस्तु भिन्नसमये ज्ञानदर्शने, जीवस्वरूपत्वात्, तथा तदावरणक्षयोपशमे समानेऽपि क्रमेणैव मतिश्रुतोपयोगौ, न चैकतरोपयोगे इतरक्षयोपशमाभावः, तत्क्षयोपशमस्योत्कृष्टतः षट्षष्टिसाग-रोपम- प्रमाणत्वादतः किं तत्त्वमिति, इह समाधि-यदेव मतमागमानुपाति तदेव सत्यमिति मन्तव्य-मितरत्पुनरुपेक्षणीयम्, अथ चाबहुश्रुतेन नैतदवसातुं शक्यते तदैवं भावनीयम्-आचार्याणां संप्रदाया-दिदोषादयं मतभेदः, जिनानां तु मतमेकमेवाविरुद्धं च, रागादिविरहितत्वात्, आह च-

॥ १ ॥ “अणुवकयपराणुगहपरायणा जं जिणा जुगप्पवरा ।

जियरागदोसमोहा य णण्णहावाइणो तेणं ॥

तथा भङ्गाः-द्वयादिसंयोगभङ्गकाः, तत्र च द्रव्यतो नाम एका हिंसा न भावत इत्यादि चतुर्भङ्गयुक्ता, न च तत्र प्रथमोऽपि भङ्गो युज्यते, यतः किल द्रव्यतो हिंसा-ईर्यासमित्या गच्छतः पिपीलिकादिव्यापादनं, न चेयं हिंसा, तल्लक्षणायोगात्, तथाहि-

॥ १ ॥ “जो उ पमत्तो पुरिसो तस्स उ जोगं पडुच्च जे सत्ता ।

वावज्जंती नियमा तेसिं सो हिंसओ होइ ॥ इति

उक्ता घेयमतः शङ्का, न चेयं युक्ता, एतद्गाथोक्तहिंसालक्षणस्य द्रव्यभावहिंसाश्रयत्वात्, द्रव्यहिंसायास्तु मरणमात्रतया रूढत्वादिति ।

तथा नया-द्रव्यास्तिकादयः, तत्र यदि नाम द्रव्यास्तिकमतेन नित्यं वस्तु पर्यायास्तिकन-
यमतेन कथं तदेवानित्यं ? विरुद्धत्वात्, इति शङ्का, इयं चायुक्ता, द्रव्यापेक्षयैव तस्य नित्यत्वात्,
पर्यायापेक्षया चानित्यत्वात्, दृश्यते चापेक्षयैकत्रैकदा विरुद्धानामपि धर्माणां समावेशो, यथा
जनकापेक्षया य एव पुत्रः स एव पुत्रापेक्षया पितेति ।

तथा नियमः-अभिग्रहः, तत्र यदि नाम सर्वविरति सामायिकं तदा किमन्येन पौरुष्या-
दिनियमेन ? सामायिकेनैव सर्वगुणावाप्तेः, उक्तश्चा सौइति शङ्का, इयं चायुक्ता, यतः सत्यपि
सामायिके युक्तः पौरुष्यादिनियमः, अप्रमादवृद्धिहेतुत्वादिति, आह च-

॥ १ ॥ “सामादए वि हु सावज्जचागरूवे उ गुणकरं एयं ।

अपमायवुद्धिजणगतणेण आणाओ विनेयं ॥ ति

तथा प्रमाणं-प्रत्यक्षादि, तत्रागमप्रमाणम्-आदित्यो भूमेरुपरि योजनशतैरश्वभिः संचरति
चक्षुप्रत्यक्षं च तस्य भुवो निर्गच्छतो ग्राहकमिति किमत्र सत्यमिति सन्देहः ।

अत्र समाधि-न हि सम्यक् प्रत्यक्षमिदं, दूरतरदेशतो विभ्रमादिति ।

शतकं-१ उद्देशकः-३ समाप्तः

— शतकं-१ उद्देशकः-४ —

वृ. अनन्तरोद्देशके कर्मण उदीरणवेदनाद्युक्तमिति तस्यैव भेदादान् दर्शयितुं तथा
द्वारगाथायां ‘पगइ’ति यदुक्तं तच्चाभिधातुमाह—

मू. (४६) कति णं भंते ! कम्मपगडीओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! अट्ठ कम्मपगडीओ
पण्णत्ताओ । कम्मपगडीए पढमो उद्देशो नेयव्वो जाव अणुभागो सम्मत्तो ।

वृ. ‘कइ’ मित्यादि व्यक्तं, नवरं ‘कम्मपगडीए’ति प्रज्ञापनायां त्रयोविंशतितमस्य
कर्मप्रकृत्यभिधानस्य पदस्य प्रथमोद्देशको नेतव्यः, एतद्वाच्यानां चार्थानां सङ्ग्रहगाथाऽस्तीत्यत
आह-गाथा, सा चेयम्—

मू. (४७) कइ पयडी कह बंधइ कइहि व ठाणेहि बंधई पयडी ।

कइ वेदेइ य पयडी अणुभागो कइविहो कस्स ॥

वृ. ‘कई’त्यादि, तत्र ‘कइपगडी’ति द्वारं, तच्चैवम्-‘कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ पन्नत्ताओ
गोयमा ! अट्ठ, तंजहा-नाणावरणिज्ज’मित्यादि । ‘कह बंधई’त्यादि द्वारमिदं चैवम्-‘कहन्नं भंते
जीवे अट्ठ कम्मपगडीओ बंधइ ?’ गोयमा ! नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं दंसणमोहणिज्जं
कम्मं निग्गच्छइ’ विपाकावस्थां करोतीत्यर्थः ।

दंसणमोहणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मिच्छत्तं निग्गच्छइ, मिच्छत्तेणं उदिन्नेणं एवं खलु
जीवे अट्ठकम्मपगडीओ बंधइ’ इत्यादि, न चैवमिहेतरेतराश्रयदोषः, कर्मबन्धप्रवाहस्या-
नादित्वादिति ।

‘कइहि व ठाणेहि’ति द्वारं, तच्चैवम्-‘जीवे णं भंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं कइहिं ठाणेहिं
बंधइ ? गोयमा ! दोहिं ठाणेहिं, तंजहा-रागेण य दोसेण य’ इत्यादि । ‘कइ वेएइ य’ति द्वारमिदं
चैवम्-‘जीवे णं भंते ! कइ कम्मपगडीओ वेएइ ? गोयमा ! अत्थेगइए वेएइ अत्थेगतिए नो

वेएइ, जे वेएइ से ते अट्ट' इत्यादि । 'जीवे णं भंते ! नाणावरणिञ्जं कम्मं वेएइ ? गोयमा ! अत्थेगइए वेएइ अत्थेगतिए नो वेएइ' केवलिनोऽवेदनात्, 'नेरइए णं भंते ! नाणावरणिञ्जं कम्मं वेएइ ? गोयमा ! नियमा वेएइ' इत्यादि ।

'अनुभागो कइविहो कस्स'ति कस्य कम्मणः कतिविधो रसः ? इति द्वारम्, इदं चैवम्-
'नाणावरणिञ्जस्स णं भंते ! कम्मस्स कतिविहे अणुभागे पन्तते ? गोयमा ! दसविहे अणुभागे पन्तते, तंजहा-सोयावरणे सोयविन्नाणावरणे' इत्यादि, द्रव्येन्द्रियावरणो भावेन्द्रिया-वरणश्चेत्यर्थः ॥ अथ कर्मचिन्ताऽधिकारान्मोहनीयमाश्रित्याह-

मू. (४८) जीवे णं भंते ! मोहणिज्जेणं कडेणं कम्मेणं उदिन्नेणं उवट्ठाएज्जा ? हंता उवट्ठाएज्जा से भंते ! किं वीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा अवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा ? गो० ! वीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा नो अवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा, जइ वीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा किं बालवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा पंडियवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा बालपंडियवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा ?, गोयमा ! बालवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा णो पंडियवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा णो बालपंडियवीरियत्ताए उवट्ठाएज्जा ।

जीवे णं भंते ! मोहणिज्जेणं कडेणं कम्मेणं उदिन्नेणं अवक्कमेज्जा ? हंता अवक्कमेज्जा, से भंते ! जाव बालपंडियवीरियत्ताए अवक्कमेज्जा ३ ?, गोयमा ! बालवीरियत्ताए उवक्कमेज्जा नो पंडियवीरिय-त्ताए उवक्कमेज्जा, सिय बालपंडियवीरियत्ताए अवक्कमेज्जा । जहा उदिन्नेणं दो आलावगा तहा उवसंतेणवि दो आलावगा भाणियव्वा, नवरं उवट्ठाएज्जा पंडियवीरियत्ताए अवक्कमेज्जा बालपंडिय-वीरियत्ताए ॥

से भंते ! किं आयाए अवक्कमइ अणायाए अवक्कमइ ? गोयमा ! आयाए अवक्कमइ नो अणायाए अवक्कमइ, मोहणिज्जं कम्मं वेएमाणे से कहमेयं भंते ! एवं ? गोयमा ! पुच्चि से एयं एवं रोयइ इयाणिं से एयं एवं नो रोयइ एवं खलु एवं ॥

वृ. 'मोहणिज्जेणं'ति मिथ्यात्वमोहनीयेन 'उदिन्नेणं'ति उदितेन 'उवट्ठाएज्जा'ति 'उपतिष्ठेत्' उपस्थानं-परलोकक्रियास्वभ्युपगमं कुर्यादित्यर्थः, 'वीरियत्ताए'ति वीर्ययोगाद्वीर्य-प्राणी तद्भावो वीर्यता, अथवा वीर्यमेव स्वार्थिकप्रत्ययाद्वीर्यता वीर्यणां वा भावो वीर्यता, तथा, 'अवीरियत्ताए'ति अविद्यमानवीर्यतया वीर्याभावेनेत्यर्थः, 'नो अवीरियत्ताए'ति वीर्यहेतुकत्वादुपस्थानस्येति ।

'बालवीरियत्ताए'ति बालः-सम्यगर्थानवबोधात् सद्बोधकार्यविरत्यभावाच्च मिथ्यादृष्टिस्तस्य या वीर्यता-परिणतिविशेषः सा तथा तथा । 'पंडियवीरियत्ताए'ति पण्डितः-सकलावधवर्जकस्त-दन्यस्य परमार्थतो निर्ज्ञानत्वेनापण्डितत्वाद्, यदाह-

॥ १ ॥ "तज्ज्ञानमेव न भवति यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।

तमसः कुतोऽस्ति शक्तिर्दिनकरकिरणग्रातः स्थातुम् ॥

इति, सर्वविरत इत्यर्थः ।

'बालपंडियवीरियत्ताए'ति बालो देशे विरत्यभावात् पण्डितो देश एव विरतिसद्भावादिति बालपण्डितो-देशविरतः, इह मिथ्यात्वे उदिते मिथ्यादृष्टित्वाज्जीवस्य बालवीर्येणैवोपस्थानं स्यान्नेतराभ्याम्, एतदेवाह-'गोयमे'त्यादि ।

उपस्थानविपक्षोऽपक्रमणमतस्तदाश्रित्याह-'जीवे णमि'त्यादि 'अवक्कमेज्जा'ति 'अपक्रामेत्'

अपसर्पेत्, उत्तमगुणस्थानकाद् हीनतरं गच्छेदित्यर्थः, 'बालवीरियत्ताए अवक्कमेज्ज'ति मिथ्यात्वमोहोदये सम्यक्त्वात् संयमाद्देशसंयमाद्वा 'अपक्रामेत्' मिथ्यादृष्टिर्भवेदिति ।

'नो पंडियवीरियत्ताए अवक्कमेज्ज'ति, नहि पण्डितत्वात्प्रधानतरं गुणस्थानकमस्ति यतः पण्डितवीर्येणापसर्पेत्, 'सिय बालपंडियवीरियत्ताए अवक्कमेज्ज'ति स्यात्-कदाचिच्चारित्रमोहनीयोदयेन संयमादपगत्य बालपण्डितवीर्येण देशविरतो भवेदिति । वाचनान्तरे त्वेवम्- 'बालवीरियत्ताए नो पंडियवीरियत्ताए नो बालपंडियवीरियत्ताए'ति, तत्र च मिथ्यात्वमोहोदये बालवीर्यस्यैव भावादितरवीर्यद्वयनिषेध इति ।

उदीर्णविपक्षत्वादुपशान्तस्वेत्युपशान्तसूत्रद्वयं तथैव, नवरम् 'उवडाएज्जा पंडियवीरियत्ताए'ति उदीर्णालापकापेक्षयोपशान्तालापकयोरयं विशेषः-प्रथमालापके सर्वथा मोहनीयेनोपशान्तेन सतोपतिष्ठेत् क्रियासु पण्डितवीर्येण, उपशान्तमोहावस्थायां पण्डितवीर्यस्यैव भावादितरयोश्चाभावात् । वृद्धैस्तु काश्चिद्वाचनमाश्रित्येवं व्याख्यातं-मोहनीयेनोपशान्तेन सता न मिथ्यादृष्टिर्जायते, साधुः श्रावको वा भवतीति । द्वितीयालाके तु 'अवक्कमेज्ज बालपंडियवीरियत्ताए'ति, मोहनीयेन हि उपशान्तेन संयतत्वाद्बालपण्डितवीर्येणापक्रामन् देशसंयतो भवति, देशतस्तस्य मोहोपशमसद्भावात्, न तु मिथ्यादृष्टि, मोहोदय एव तस्य भावात्, मोहोपशमस्य चेष्टाधिकृतत्वादिति

अथापक्रामतीति यदुक्तं तत्र सामान्येन प्रश्नयन्नाह- 'से भंते ! किं'मित्यादि, 'से'ति असौ जीवः, अथार्थो वा सेशब्दः, 'आयाए'ति आत्मना 'अणायाए'ति अनात्मना, परत इत्यर्थः 'अप-क्रामति' अपसर्पति, पूर्वं पण्डितत्वरुचिर्भूत्वा पश्चान्मिश्ररुचिर्मिथ्यारुचिर्वा भवतीति, कोऽसौ ? इत्याह-मोहनीयं कर्ममिथ्यात्वमोहनीयं चारित्रमोहनीयं वा वेदयन्, उदीर्णमोह इत्यर्थ 'से' कहमेयं भंते !'ति अथ 'कथं' केन प्रकारेण 'एतद्' अपक्रमणम् 'एवं'ति मोहनीयं वेदयमानस्येति, इहोत्तरं- 'गोयमे'त्यादि, 'पूर्वम्' अपक्रमणात् प्राग् 'असौ' अपक्रमणकारी जीवः 'एतद्' जीवादि अहिंसादि वा वस्तु 'एवं' यथा जिनैर्कृतं 'रोचते' श्रद्धते करोति वा, 'इदानीं' मोहनीयोदयकाले 'सः' जीवः 'एतत्' जीवादि अहिंसादि वा 'एवं' यथा जिनैर्कृतं 'नो रोचते' न श्रद्धते न करोति वा, 'एवं खलु' उक्तप्रकारेण एतद् अपक्रमणम्, 'एवं' मोहनीयवेदने इत्यर्थः ।

मोहनीयकर्माधिकारात् सामान्यकर्म चिन्तयन्नाह-

मू. (४९) से नूनं भंते ! नेरइयस्स वा तिरिक्खजोणियस्स वा मणूसस्स वा देवस्स वा जे कडे पावे कम्मे नत्थि तस्स अवेइयत्ता मोक्खो ? , हंता गोयमा ! नेरइयस्स वा तिरिक्ख० मणु० देवस्स वा जे कडे पावे कम्मे नत्थि तस्स अवेइत्ता मोक्खो । से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चतिनेरइयस्स वा जीव मोक्खो, एवंखलु मए गोयमा ! दुविहे कम्मे पन्त्ते, तंजहा-पएसकम्मे य अणुभागकम्मे य, तत्थ णं जं तं पएसकम्मं तं नियमा वेएइ, तत्थ णं जं तं अणुभागकम्मं तं अत्थेगइयं वेएइ अत्थेगइयं नो वेएइ ।

नायमेयं अरहया सुयमेयं अरहया विन्नायमेयं अरहया इमं कम्मं अयं जीवे अज्झोवगमियाए वेयणाए वेदिस्सइ इमं कम्मं अयं जीवे उवक्कमियाए वेदणाए वेदिस्सइ, अहाकम्मं अहानिकरणं जहा जहा तं भगवया दिट्ठं तहा तहा तं विप्परिणमिस्सतीति, से तेण्डेणं गोयमा ! नेरइयस्स वा ४ जाव मोक्खो ।

वृ. 'नेरइयस्स वे' त्यादौ नास्ति मोक्षः इत्येवं संबन्धात्पक्षी, 'जे कडे'ति तैरेव यद्वत्त्वं 'पावे कम्मे'ति 'पापम्' अशुभं नारकगत्यादि, सर्वमेव वा 'पापं' दुष्टं, मोक्षव्याधातहेतुत्वात्, 'तस्स'ति तस्मात्कर्मणः सकाशात् 'अवेइयत्त'ति तत्कर्मनिनुभूय, 'एवं खलु'ति वक्ष्यमाणप्रकारेण 'खलु' वाक्यालङ्कारे 'मए'ति मया, अनेन च वस्तुप्रतिपादने सर्वज्ञत्वेनात्मनः स्वातन्त्र्यं प्रतिपादयति, 'पएसकम्मे य'ति प्रदेशाः-कर्मपुद्गला जीवप्रदेशेष्वोत्प्रेतास्त द्रूपं कर्मप्रदेशकर्म 'अणुभागकम्मे य'ति अनुभागः-तेषामेव कर्मप्रदेशानां संवेद्यमानताविषयो रसस्तद्रूपं कर्मानुभागकर्म, तत्र यत्रदेशकर्म तन्नियमाद्वेदयति, विपाकस्याननुभवनेऽपि कर्मप्रदेशानामवश्यं क्षणत्वात्, प्रदेशेश्चः प्रदेशान्नियमाच्छतयतीत्यर्थः, अनुभागकर्म च तथा भावं वेदयति वा न वा, यथा मिथ्यात्वं तत्क्षयोपशमकालेऽनुभागकर्मतया न वेदयति प्रदेशकर्मता तु वेदयत्येवेति ।

इह च द्विविधेऽपि कर्मणि वेदयितव्ये प्रकारद्वयमस्ति, तच्चार्हतैव ज्ञायते इति दर्शयन्नाह- 'ज्ञातं' सामान्येनावगतम् 'एतद्' वक्ष्यमाणं वेदनाप्रकारद्वयम् 'अर्हता' जिनेन 'सुयं'ति 'स्मृतं' प्रतिपादितम् अनुचिन्तितं वा, तत्र स्मृतमिव स्मृतं केवलित्वेन स्मरणाभावेऽपि जिनस्यात्यन्तमव्यभिचारसाधर्म्यादिति, 'विण्णायं'ति विविधप्रकारैः-देशकालादिविभागरूपैर्ज्ञातं विज्ञातं, तदेवाह- 'इमं कम्मं अयं जीवे'ति, अनेन द्वयोरपि प्रत्यक्षतामाह केवलित्वादहर्तः, 'अज्झोवगमियाए'ति प्राकृतत्वादभ्युपगमः-प्रव्रज्याप्रतिपत्तिर्ब्रह्मचर्यभूमिशयनकेशलुञ्चनादीनामङ्गीकारस्तेन निर्वृता अभ्युपगमिको तथा 'वेयइस्सइ'ति भविष्यत्कालनिर्देश- भविष्यत्पदार्थो विशिष्टज्ञानवतामेव ज्ञेयः अतीतो वर्तमानश्च पुनरनुभवद्वारेणान्यस्यापि ज्ञेयः संभवतीति ज्ञापनार्थः, 'उवक्कमियाए'ति उपक्रम्यतेऽनेनेत्युपक्रमः-कर्मवेदनोपायस्तत्र भवा औपक्रमिकी-स्वयमुदीर्णस्योदीरणाकरणेन वोदयमुपनीतस्य कर्मणोऽनुभवस्तथा औपक्रमिक्या वेदनया वेदयिष्यति ।

तथा च 'अहाकम्मं'ति यथाकर्म-बद्धकर्मानतिक्रमेण 'अहानिगरणं'ति निकरणानां-नियतानां देशकालादीनां करणानां-विपरिणामहेतूनामनतिक्रमेण यथा यथा तत्कर्म भगवता दृष्टं तथा तथा विपरिणंस्यतीति, इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्ताविति ॥ अनन्तरं कर्म चिन्तितं, तच्च पुद्गलात्मकमिति परमाण्वादिपुद्गलांश्चिन्तयन्नाह-अथवा परिणामाधिकारात्पुद्गलपरिणाममाह-

मू. (५०) एस णं भंते ! पोग्गले तीतमनंतं सासयं समयं भुवीति वत्तव्वं सिया ?, हंता गोयमा ! एस णं पोग्गले अतीतमनंतं सासयं समयं भुवीति वत्तव्वं सिया ।

एस णं भंते ! पोग्गले पडुप्पन्नसासयं समयं भवतीति वत्तव्वं सिया ?, हंता गोयमा ! तं घेव उच्चारयव्वं । एस णं भंते ! पोग्गले अनागयमनंतं सासयं समयं भविस्सतीति वत्तव्वं सिया हन्ता गोयमा ! तं घेव उच्चारयव्वं । एवं खंधेणवि तिन्नि आलावगा, एवं जीवेणवि तिन्नि आलावगा भाणियव्वा -

वृ. 'पोग्गले'ति परमाणुरुत्तरत्र स्कन्धग्रहणात् 'तीतं'ति अतीतम्, इह च सर्वेऽध्वमावकाला इत्यनेनाधारे द्वितीया, ततश्च सर्वस्मिन्नतीत इत्यर्थः, 'अणंतं'ति अपरिमाणम्, अनादित्वात्, 'सासयं'ति सदा विद्यमानं, नहिलोकोऽतीतकालेन कदाचिच्छून्य इति, 'समयं'ति कालं 'भुवि'ति अभूदिति, एतद्वक्तव्यं स्यात् ? सद्भूतार्थत्वात् ।

'पडुप्पन्नं'ति प्रत्युत्पन्नं वर्तमानमित्यर्थः, वर्तमानस्यापि शाश्वतत्वं सदाभावाद,

एवमनागतस्थापीति । अनन्तरं स्कन्ध उक्तः, स्कन्धश्च स्वप्रदेशापेक्षया जीवोऽपि स्यादिति जीवसूत्रं, जीवाधिकाराश्च प्रायो यथोत्तरप्रधानजीववस्तुवक्तव्यतामुद्देशकान्तं यावदाह-

मू. (५१) छउमत्ये णं भंते ! मणूसे अतीतमनंतं सासयं समयं भुवीति केवलेणं संजमेणं केवलेणं संवरे० केवलेणं बंभचेरवासेणं केवलाहिं पवयणमाईहिं सिज्झिसु बुज्झिसु जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेसु ? गोयमा ! नो इण्ढे सम्ढे ! से केण्ढेणं भंते ! एवं बुद्धइ तं चेव जाव अंतं करेसु ? गोयमा ! जे केइ अंतकरा वा अंतिमसरीरिया वा सव्वदुक्खाणमंतं करेसु वा करेति वा करिस्संति वा सव्वे ते उप्पन्नानाणदंसणधरा अरहा जिणे केवली भवित्ता तओ पच्छ सिज्झंति बुज्झंति भुद्धंति परिनिव्वायंति सव्वदुक्खाणमंतं करेसु वा करेति वा करिस्संति वा, से तेण्ढेणं गोयमा ! जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेसु० ।

पडुप्पन्नेऽवि एवं चेव नवरं सिज्झंति भाणियव्वं, अणागएवि एवं चेव, नवरं सिज्झिस्संति भाणियव्वं, जहा छउमत्यो तथा आहोहिओवि तथा परमाहोहिओऽवि तिन्नि तिन्नि आलावगा भाणियव्वा । केवली णं भंते ! मणूसे तीतमणंतं सासयं समयं जाव अंतं करेसु ? हंता सिज्झिसु जाव अंतं करेसु, एते तिन्नि आलावगा भाणियव्वा छउमत्यस्स जहा नवरं सिज्झिसु सिज्झिस्संति सिज्झिस्संति ।

से नूनं भंते ! तीतमणंतं सासयं समयं पडुप्पन्नं वा सासयं समयं अनागयमनंतं वा सासयं समयं जे केइ अंतकरा वा अंतिमसरीरिया वा सव्वदुक्खाणमंतं करेसु वा करेति वा करिस्संति वा सव्वे त उप्पन्नानाणदंसणधरा अरहा जिणे केवली भवित्ता तओ पच्छ सिज्झंति जाव अंतं करेस्संति वा ? हंता गोयमा ! तीतमणंतं सासयं समयं जाव अंतं करेस्संति वा ।

से नूणं भंते ! उप्पन्नानाणदंसणधरे अरहा जिणे केवलि अलमत्युत्ति वत्तव्वं सिया ? हंता गो० ! उप्पन्नानाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली अलमत्युत्ति वत्तव्वं सिया । सेवं भंते ! सेवं भंतेस्ति

वृ. 'छउमत्ये ण'मित्यादि, इह छद्मस्थोऽवधिज्ञानरहितोऽवसेयो, न पुनरकेवलिमात्रम्, उत्तरत्रावधिज्ञानिनो वक्ष्यमाणत्वादिति, 'केवलेणं'ति असहायेन शुद्धेन वा परिपूर्णं वाऽसाधारणेन वा, यदाह-"केवलमेणं सुद्धं सगलमसाहारणं अपणंतं च" 'संजमेणं'ति पृथिव्यादिरक्षणरूपेण 'संवरेणं'ति इन्द्रियकषायनिरोधेन 'सिज्झिसु' इत्यादौ च बहुवचनं प्राकृतत्वादिति ।

एतच्च गौतमेनानेनाभिप्रायेण पृष्टं-यदुत उपशान्तमोहाद्यवस्थायां सर्वविशुद्धाः संयमादयोऽपि भवन्ति विशुद्धसंयमादिसाध्या च सिद्धिरिति सा छद्मस्थस्यापि स्यादिति । 'अंतकरे'ति भवान्तकारिणः, ते च दीर्घतरकालापेक्षयाऽपि भवन्तीत्यत आह-'अंतिमसरीरिया व'ति अन्तिमं शरीरं येषामस्ति तेऽन्तिमशरीरिकाः, चरमदेहा इत्यर्थः, वाशब्दौ समुच्ये ।

'सव्वदुक्खाणमंतं करेसु' इत्यादौ 'सिज्झिसु सिज्झंती'त्याद्यपि द्रष्टव्यं, सिद्धयाद्यविना-भूतत्वात् सर्वदुःखान्तकरणस्येति, 'उप्पन्नानाणदंसणधरे'ति उत्पन्ने ज्ञानदर्शने धारयन्ति ये ते तथा, न त्वनादिसिद्धिज्ञानाः, अत एव 'अरह'ति पूजार्हा 'जिण'ति रागादिजेतारः, ते च छद्म-स्था अपि भवन्तीत्यत आह-'केवली'ति सर्वज्ञाः, 'सिज्झंती'त्यादिषु चतुर्षु पदेषु वर्तमाननिर्देशस्य शेषोपलक्षणत्वात् 'सिज्झिसु सिज्झंति सिज्झिस्संती'त्येवमतीतादिनिर्देशो द्रष्टव्यः, अत एव 'सव्वदुक्खाण' मित्यादौ पञ्चमपदेऽसौ विहित इति ।

‘जहा छउमत्यो’ इत्यादेरियं भावना-‘आहोहि एणं भंते ! मणुसेऽतीतमनंतं सासय’ मित्यादि दण्डकत्रयं, तत्राधः-परभावधेरधस्ताद् योऽवधिः सोऽधोऽवधिस्तेन यो व्यवहरत्यसौ आधोऽवधिकः-परिमितक्षेत्रविषयावधिकः ‘परमाहोहिओ’ति परम आधोऽवधिकोऽयः स परमाधोऽवधिकः, प्राकृतत्वाच्च व्यत्ययनिर्देशः, ‘परमोहिओ’ति क्वचित्पाठो व्यक्तश्च, स च समस्तरूपि-द्रव्या-सङ्ख्यायतलोकमात्रालोकखण्डासङ्ख्यातावसर्पिणीविषयावधिज्ञानः, ‘तिन्नि आलावग’ति कालत्रयभेदतः, ‘केवली ण’मित्यादि केवलिनोऽप्येते एव त्रयो दण्डकाः विशेषस्तु सूत्रोक्त एवेति ‘सेणूण’मित्यादिषु कालत्रयनिर्देशो वाच्य एवेति, ‘अलमस्युति वत्तवंसिय’ति ‘अलमस्तु’ पर्याप्तं भवतु नातः परं किञ्चिद् ज्ञानान्तरं प्राप्तव्यमस्यास्तीत्येतद्वक्तव्यं ‘स्यात्’ भवेत्, सत्यत्वादस्येति शतकं-१ उद्देशकः-४ समाप्तः

—: शतकं-१ उद्देशक-५:—

वृ. अनन्तरोद्देशकस्यान्तिमसूत्रेष्वर्हदादय उक्तास्ते च पृथिव्यां भवन्तीति अथवा पृथिवीतोऽप्युद्धृत्य मनुजत्वमवाप्ताः सन्तस्ते भवन्तीति पृथिवीप्रतिपादनायाह तथा ‘पुढवि’ति यदुद्देशकसङ्ग्रहिण्यामुक्तं तत्प्रतिपादनाय चाह—

मू. (५२) कति णं भंते ! पुढवीओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! सत्त पुढवीओ पन्नत्ताओ, तंजहा-रयणप्पभा जाव तमतमा ॥ इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए कति निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता ?, गोयमा ! तीसं निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता, गाहा—

वृ. तत्र ‘रयणप्पभा’ति नरकवर्जं प्रायः प्रथमकाण्डे इन्द्रनीलादिबहुविधरत्नसम्भवात् रत्नानां प्रभा-दीसिर्यस्यां सा रत्नप्रभा, यावत्करणादिदं दृश्यं-शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा तमःप्रभेति, शब्दार्थश्च रत्नप्रभावदिति, ‘तमतम’ति तमस्तमःप्रभेत्यर्थः, तत्र प्रकृतं तमस्तम-स्तमस्तस्येव प्रभा यस्याः सा तमस्तमःप्रभा ।

एतासु च नरकावासा भवन्तीति तान् आवासाधिकाराच्च शेषजीवावासान् परिमाणतो दर्शयन्नाह-‘इमीसे णं’मित्यादि, ‘अस्यां’ विनेयप्रत्यक्षायां ‘नरयावाससयसहस्स’ति आवसन्ति येषु ते आवासाः नरकाश्च ते आवासाश्चेति नरकावासास्तेषां यानि शतसहस्राणि तानि तथेति । शेषपृथिवीसूत्राणि तु गाथाऽनुसारेणाध्येयानि, अत एवाह-‘गाह’ति०, सा चेयं—

मू. (५३) तीसा य पन्नवीसा पन्नरस दसेव या सयसहस्सा ।

तिन्नेणं पंचूणं पंचेव अनुत्तरा निरया ॥

वृ. ‘तीसा य पन्नवीसा’इत्यादि, सूत्राभिलापश्च-‘सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए कइ निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता ?, गोयमा पणवीसं निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता’ इत्यादिरिति

मू. (५४) केवइया णं भंते असुरकुमारावाससयसहस्सा पन्नत्ता ?, एवं—

मू. (५५) चउसड्डी असुराणं चउरासीइं य होइ नागाणं ।

बावत्तरिं सुवन्नाण वाउकुमाराण छन्नउई ।

मू. (५६) दीवदिसाउदहीणं विजुकुमारिंदधणियमग्गीणं ।

छण्हं पि जुयलयाणं छावत्तरिमो सयसहस्सा ॥

वृ. छण्हंपि जुयलयाणं'ति दक्षिणोत्तरदिग्भेदेनासुरादिनिकायो द्विभेदो भवतीति युगलान्युक्तानि, तत्र षट्सु युगलेषु प्रत्येकं षट्सप्ततिर्भवनलक्षाणामिति । एषां चासुरादिनिकाय-युगलानां दक्षिणोत्तरदिशोरयं विभागः-

॥ १ ॥ "चउतीसा चउचता अडुत्तीसं च सयसहस्साओ ।

पन्ना चत्तालीसा दाह्णिओ हुंति भवणाइं ॥

'चत्तालीस'ति द्वीपकुमारादीनां षण्णां प्रत्येकं चत्वारिंशद्भवनलक्षाः ।

॥ १ ॥ "तीसा चत्तालीसा चोत्तीसं चैव सयसहस्साइं ।

छायाला छत्तीसा उत्तरओ होतिभवणाइं ॥

'छत्तीस'ति द्वीपकुमारादीनां षण्णां प्रत्येकं षट्त्रिंशद्भवनलक्षणीति ।

अथाधिकृतोद्देशकार्यसङ्ग्रहाय गाथामाह-

मू. (५७) केवइया णं भंते ! पुढविकाइयावाससयसहस्सा पन्नत्ता ?, गोयमा ! असंखेज्जा पुढविकाइयावाससयसहस्सा पन्नत्ता, गोयमा ! जाव असंखिज्जा जोतिसियविमाणावाससयसहस्सा पण्णत्ता । सोहम्मे णं भंते ! कप्पे केवइया विमावाससयसहस्सा पन्नत्ता ?, गोयमा ! वत्तीसं विमाणावाससयसहस्सा पन्नत्ता, एवं ।

मू. (५८) वत्तीसद्वावीसा बारस अडु चउरो सयसहस्सा ।

पन्ना चत्तालीसा छच्च सहस्सा सहस्सारे ॥

मू. (५९) आणयपाणयकप्पे चत्तारि सयाऽऽरण्णुए तिन्नि ।

सत्त विमाणसयाइं चउसुवि एएसु कप्पेसुं ।

मू. (६०) एक्कारसुत्तरं हेड्डिमेसु सत्तुत्तरं सयं च मज्झिमए ।

सयमेगं उवरिमए पंचेव अनुत्तरविमाणा ॥

मू. (६१) पुढवि द्विति ओगाहणसरीरसंघयणमेव संठाणे ।

लेस्सा दिट्ठी नाणे जोगुव ओगे य दस ठाणा ॥

वृ. 'पुढवी'त्यादि, तत्र पुढवीति लुप्तविभक्तिकत्वाभिर्देशस्य पृथिवीषु, उपलक्षत्वाद्यास्य पृथिव्यादिषु जीवावासेष्विति द्रष्टव्यमिति । 'ठिइ'ति 'सूचनात् सूत्र'मिति न्यायात् स्थितस्थानानि वाच्यानीति शेषः । एवम् 'ओगाहणे'ति अवगाहनास्थानानि, शरीरादिपदानि तु व्यक्तान्येव, एकारान्तं च पदं प्रथमैकवचनान्तं श्यम्, इत्येवमेतानि स्थितिस्थानादीनि दश वस्तूनि इहोद्देशके विचारयितव्यानीति गाथासमासार्थः, विस्तरार्थं तु सूत्रकारः स्वयमेव वक्ष्यतीति ।

मू. (६२) इमीसे णं भंते ! रणण्यभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि नेरइयाणं केवइया ठितिठाणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! असंखेज्जा ठितिठाणा पन्नत्ता, तंजहा-जहन्निया ठिती समयाहिया जहन्निया ठिईदुसमयाहिया जाव असंखेज्जसमयाहिया जहन्निया ठिई तप्पाउग्गुकोसिया ठिती ।

इमीसे णं भंते ! रणण्यभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरया-वासंसि जहन्नियाए ठितीए वट्टमा णानेरइया किं कोहोवउत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ता लोभोवउत्ता गोयमा ! सव्वेवि ताव होज्जा कोहोवउत्ता १, अहवा कोहोवउत्ता य माणोवउत्ते य २, अहवा

कोहोवउत्ता य माणोवउत्ता य ३, अहवा कोहोवउत्ता य मायोवउत्ते य ४ अहवा कोहोवउत्ता य मायोवउत्ता य ५, अहवा कोहोवउत्ता य लोभोवउत्ते य ६, अहवा कोहोवउत्ता य लोभोवउत्ता य ७ ॥ अहवा कोहोवउत्ता य य माणोवउत्ते य मायोवउत्ते य १, कोहोवउत्ता य माणोवउत्ते य मायोवउत्ता य २, कोहोवउत्ता य माणोवउत्ता य मायोवउत्ते य ३, कोहोवउत्ता य माणोवउत्ता य मायावउत्ता य ४ ।

एवं कोहमाणलोभेणवि चउ ४, एवं कोहमायालोभेणवि चउ ४ एवं १२ ॥ पच्छ माणेण मायाए लोभेण य कोहो भइयव्वो, ते कोहं अमुंचता ८, एवं सत्तावीसं भंगा नेयव्वा ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरया-वासंसि समयाहियाए जहन्नड्ढितीए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ता लोभोवउत्ता ?, गोयमा ! कोहोवउत्ते य माणोवउत्ते य मायोवउत्ते य लोभोवउत्ते, य, कोहोवउत्ता य माणोवउत्ता य मायोवउत्ता य लोभोवउत्ता य ॥

अहवा कोहोवउत्ते य माणोवउत्ते य, अहवा कोहोवउत्ते य माणोवउत्ता य एवं असीति भंगा नेयव्वा ।

एवं जाव संखिज्जसमयाहिया ठिई असंखेज्जसमयाहियाए ठिईए तप्पाउग्गुक्कोसियाए ठिईए सत्तावीसं भंगा भाणियव्वा ॥

वृ. तत्र रत्नप्रभापृथिव्यां स्थितिस्थानानि तावत्प्ररूपयन्नाह-‘इमीसे ण’मित्यादि व्यक्तं, नवरम् ‘एगमेगंसि निरयावासंसि’ति प्रतिनरकावासमित्यर्थः ‘ठितिठाण’ति आयुषो विभागाः ‘असंखेज्ज’ति सङ्ख्यातीतानि कथं?, प्रथमपृथिव्यपेक्षया जघन्या स्थितिर्दश वर्षसहस्राणि उत्कृष्टा तु सागरोपमम्, एतस्यां चैकैकसमयवृद्ध्याऽसङ्ख्येयानि स्थितिस्थानानि भवन्ति, असङ्ख्येयत्वात्सागरोपमसमयानामिति, एतन्नरकावासापेक्षयाऽप्यसङ्ख्येयान्येव तानि केवलं तेषु जघन्योत्कृष्ट-विभागो ग्रन्थान्तरादवसेयो, यथा प्रथमप्रस्तटनरकेषु जघन्या स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि उत्कृष्टा तु नवतिरिति, एवमेव दर्शयन्नाह-

‘जहन्नियाठिती’त्यादि, जघन्या स्थितिर्दशवर्षसहादिका इत्येकं स्थितिस्थानं, तच्च प्रतिनरकं भिन्नरूपं, सैव समयाधिकेति द्वितीयम्, इदमपि विचित्रम्, एवं यावदसङ्ख्येयसमयाधिका सा, सर्वान्तिमस्थितिस्थानदर्शनायाह-‘तप्पाउग्गुक्कोसिय’ति, उत्कृष्टा असावनेकविधेति विशेष्यते तस्यविवक्षितनरकावासस्य पायोग्या-उचिता उत्कर्षिका तस्यायोग्योत्कर्षिका इत्यपरं स्थितिस्थानम्, इदमपि चित्रं, विचित्रत्वादुत्कर्षस्थितेरिति ।

एवं स्थितस्थानानि प्ररूप्य तेज्ज्वेव क्रोधाद्युपयुक्तत्वं नारकाणां विभागेन दर्शयन्निदमाह-इमीसेण इत्यादि, ‘जहन्नियाए ठिईए वट्टमाणस्स’ति या यत्र नारकावासे जघन्या तस्यां वर्तमानाः, किं कोहोवउत्ते त्यादि प्रश्ने ‘सव्वेवी’त्याद्युत्तरं, तत्र च प्रतिनरकं जघन्यस्थिकानां सदैव भावात् तेषु च क्रोधाद्युपयुक्तानां बहुत्वात्सर्वविंशतिर्भङ्गका, एकादिसङ्ख्यातमसमयाधिकजघन्यस्थितिकानां तु कादाचित्कत्वात् तेषु च क्रोधाद्युपयुक्तानामेकत्वानेकत्वसम्भवादशीतिर्भङ्गकाः, एकेन्द्रियेषु तु सर्वकषायोपयुक्तानां प्रत्येकं बहूनां भावादभङ्गकम्, आह च-

॥ १ ॥

“संभवइ जहिं विरहो असीई भंगा तहिं करेज्जाहि
जहियं न होइ विरहो अभंगयं सत्तवीसा वा ॥

अयं च तत्सत्तापेक्षो विरहो द्रष्टव्यो, न तूत्पादापेक्षया, यतो रत्नप्रभायां चतुर्विंशतिर्मुहूर्ता उत्पादविरहकाल उक्तः, ततश्च यत्र सप्तविंशतिर्भङ्गका उच्यन्ते तत्रापि विरहभावादशीतिः प्रानोति, सप्तविंशतिश्चाभावा एवेति ॥ तत्र 'सव्येवि ताव होज्ज कोहोवउत्ता'त्ति, प्रतिनरकं स्वकीय-स्वकीयस्थित्यपेक्षया जघन्यस्थितिकानां नारकाणां सदैव बहूनां सद्भावात् नारकभवस्य च क्रोधोदयप्रचुरत्वात्सर्व एव क्रोधोपयुक्ता भवेयुरित्येको भङ्गः १ ।

'अहवा' इत्यादिना द्वित्रिचतुःसंयोगभङ्गा दर्शिताः, तत्र द्विकसंयोगे बहुवचनान्तं क्रोधममुञ्चता षड् भङ्गाः कार्याः, तथाहि-क्रोधोपयुक्तश्च मानोपयुक्तश्च १ तथा क्रोधोपयुक्ताश्च मानोपयुक्ताश्च २, एवं मायया एकत्वबहुत्वाभ्यां द्वौ, लोभेन च द्वौ, एवमेते द्विकसंयोगे षट् ।

त्रिकसंयोगे तु द्वादश भवन्ति १२, तथाहि-क्रोधे नित्यं बहुवचनं मानमाययोरेक-वचनमित्येकः १, मानैकत्वे मायाबहुत्वे च द्वितीयः २, माने बहुवचनं मायायामेकत्वमिति तृतीयः ३, मानबहुत्वे मायाबहुत्वे च चतुर्थः ४, पुनः क्रोधमानलोभैरित्यमेव चत्वारः ४, पुनः क्रोधमाया लोभैरित्यमेव चत्वारः ४, एवमेते द्वादश १२ । चतुष्कसंयोगे त्वष्टौ, तथाहि-क्रोधे बहुवचनेन मानमायालोभेषु चैकवचनेनैकः, एवमेव लोभे बहुवचनेन द्वितीयः, एवमेतावेकवचनान्तमायया जाताः, एवमेव बहुवचनान्तमाययाऽन्यौ द्वौ, एतमेते चत्वार एकवचनान्तमानेन जाताः, एवमेव बहुवचनान्तमानेन चत्वार इत्येवमष्टौ, एवमेते जघन्यस्थितिषु नारकेषु सप्तविंशतिर्भवन्ति, जघन्यस्थितौ हि बहवो नारका भवन्त्यतः क्रोधे बहुवचनमेव ।

'समवाहियाए जहन्नइईए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता' इत्यादि प्रश्नः, इहोत्तरम्- 'कोहोवउत्ते य' इत्यादयोऽशीतिर्भङ्गाः, इह समयाधिकायां यावत्सङ्ख्येयसमयाधिकायां जघन्यस्थितौ नारका न भवन्त्यपि, भवति चेदेको वाऽनेको वेति ततः क्रोधादिष्वेकत्वेन चत्वारो विकल्पाः, बहुत्वेन चान्ये चत्वार एव ४ । द्विकसंयोगे चतुर्विंशति, तथाहि-क्रोधमानयोरेकत्वबहुत्वाभ्यां चत्वारः ४, एवं क्रोधमाययोः ४, एवं क्रोधलोभयोः ४, एवं मानमाययोः ४, एवं मानलोभयोः ४, एवं माया लोभयोरिति ४ द्विकसंयोगे चतुर्विंशति ।

त्रिकसंयोगे द्वात्रिंशत्, तथाहि-क्रोधमानमायास्वेकत्वेनैकः, एष्वेव मायाबहुत्वेन द्वितीयः, एतमेतौ मानैकत्वेन, द्वावेवान्यौ तद्वहुत्वेन, एवमेते चत्वारः क्रोधैकत्वेन चत्वार एवान्ये क्रोधबहुत्वे-नेत्येवमष्टौ क्रोधमानमायात्रिके जाताः, तथैवान्येऽष्टौ क्रोधमानलोभेषु तथैवान्येऽष्टौ क्रोधमायालोभेषु, तथैवान्येऽष्टौ मानमायालोभेष्विति द्वात्रिंशत् ।

चतुष्कसंयोगे षोडश, तथाहि-क्रोधादिष्वेकत्वेनैको लोभस्य बहुत्वेन द्वितीयः, एवमेतौ मायैकत्वेन, तथाऽन्यौ मायाबहुत्वेन, एवमेते चत्वारो मानैकत्वेन, तथाऽन्ये चत्वार एव मानबहुत्वेन, एवमेतेऽष्टौ क्रोधैकत्वेन, एवमन्येऽष्टौ क्रोधबहुत्वेनेति षोडश, एवमेते सर्व एवाशीतिरिति ।

एते च जघन्यस्थितौ एकादिसङ्ख्यातान्तसमयाधिकायां भवन्ति, असङ्ख्यातसमयाधि-कायास्तु जघन्यस्थितेरारभ्योत्कृष्टस्थितं यावत्सप्तविंशतिर्भङ्गास्त एव, तत्र नारकाणां बहुत्वादिति अथावगाहनाद्वारं तत्र-

मू. (६३) इमीसेणं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि नेरइयाणं केवइया ओगाहणाठाणा पत्तत्ता ?, गोयमा ! असंखेज्जा ओगाहणाठाणा

पन्नत्ता, तंजहा-जहन्निया ओगाहणा, पदेसाहिया जहन्निया ओगाहणा, दुप्पेसाहिया जहन्निया ओगाहणा, जाव असंखिज्जपएसाहिया जहन्निया ओगाहणा, तप्पाउग्गुक्कोसिया ओगाहणा ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि जहन्नियाए ओगाहणाए वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता ?, असीइभंगा भाणियव्वा जाव संखिज्जपएसाहिया जहन्निया ओगाहणा, असंखेज्जपएसाहियाए जहन्नियाए ओगाहणाए वट्टमाणाणं तप्पाउग्गुक्कोसियाए ओगाहणाए वट्टमाणाणं नेरइयाणं दोसुवि सत्तावीसं भंगा ॥

इमीसे णं भंते ! रयण० जाव एगमेगंसि निरयावासंसि नेरइयाणं कइ सररीया पन्नत्ता ?, गोयमा ! तिन्नि सररीया पन्नत्ता, तंजहा-वेज्जिए तेयए कम्मए ।

इमीसे णं भंते ! जाव वेज्जियसररी वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता ? सत्तावीसं भंगा भाणियव्वा, एएणं गमएणं तिन्नि सररीया भाणियव्वा ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए जाव नेरइयाणं सररीया किंसंघयणी पन्नत्ता ?, गोयमा ! छण्हं संघयणाणं अस्तंघयणी, नेवट्ठी नेव छिरा नेव ण्हाळणि जे पोग्गला अनिद्धा अकंता अप्पिया असुहा अमणुत्ता अमणाणा, एतेसिं सररीसंघायत्ताए परिणमंति ।

इमीसे णं भंते ! जाव छण्हं संघयणाणं असंघयणे वट्टमाणाणं नेरइया किं कोहोवउत्ता ? सत्तावीसं भंगा ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभा जाव सररीया किंसंठिया पन्नत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-भवधारणिज्जा य उत्तरविउज्जिया य, तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया पन्नत्ता, तत्थ णं जे ते उत्तरवउज्जिया तेवि हुंडसंठिया पन्नत्ता । इमीसे णं जाव हुंडसंठाणे वट्टमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता ? सत्तावीसं भंगा ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइयाणं कति लेस्साओ पन्नत्ता ?, गोयमा ! एगा काउलेस्सा पण्णत्ता । इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए जाव काउलेस्साए वट्टमाणा सत्तीवीसं भंगा ॥

वृ. 'ओगाहणाठाण'ति अवगाहन्ते-आसते यस्यां साऽवगाहना-तनुस्तदाधारभूतं वा क्षेत्रं तस्याः स्थानानि-प्रदेशवृद्ध्या विभागाः अवगाहनास्थानानि, तत्र 'जहन्निय'ति जघन्या-ऽङ्गुलासङ्ख्यभागमात्रा सर्वनरकेषु 'तप्पाउग्गुक्कोसियति'तस्य विवक्षितनरकस्य प्रायोग्या या उत्कर्षिका सा तत्रायोग्योत्कर्षिका यथा त्रयोदशप्रस्तटे धनुःसप्तकं रत्नित्रयमङ्गुलषट्कं चेति 'जहन्नियाए'इत्यादि जघन्यायां तस्यामेव चैकादिसङ्ख्यातान्तप्रदेशाधिकायाधकायामवगाहनायां वर्तमानानां नारकाणामल्पत्वात् क्रोधाद्युपयुक्त एकोऽपि लभ्येऽतोऽशीतिर्भङ्गाः ।

'असंखेज्जपएसे'त्यादि, असङ्ख्यातप्रदेशाधिकायां तत्रायोग्योत्कृष्टायां च नारकाणां बहुत्वात् तेषु च बहूनां क्रोधोपयुक्तत्वेन क्रोधे बहुवचनस्य भावात् मानादिषु त्वेकत्वबहुत्वसम्भवात्सप्तविंशतिर्भङ्गा भवन्तीति । ननु ये जघन्यस्थितय जघन्यावगाहनाश्च भवन्ति तेषां जघन्यस्थितिकत्वेन सप्तविंशतिर्भङ्गाः प्राप्नुवन्ति जघन्यावगाहनत्वेन चाशीरिति विरोधः ?, अत्रोच्यते, जघन्य-स्थितिकानामपि जघन्यावगाहनाकालेऽशीतिरेव, उत्पत्तिकालभावित्वेन जघन्यावगाहनानामल्प-त्वादिति, या च जघन्यस्थितिकानां सप्तविंशति सा जघन्यावगाहनात्वमतिक्रान्तानामिति भावनीयम् शरीरद्वारे 'सत्तावीसं भंग'ति, अनेन यद्यपि वैक्रियशरीरे सप्तविंशतिर्भङ्गा उक्तास्तथाऽपि

या स्थित्याश्रया अवगाहनाश्रया च भङ्गकप्ररूपणा सा तथैव दृश्या, निरवकाशत्वात्तस्याः, शरीराश्रयायाश्च सावकाशत्वात्, एवमन्यत्रापि विमर्शनीयमिति । 'एएणं गमेणं तिन्नि सरीरया भाणियव्वत्ति, वैक्रियशरीरसूत्रपाठेन त्रीणि शरीरकाणि वैक्रियतैसजकार्मणानि भणितव्वानि, त्रिष्वपि भङ्गकाः सप्तविंशतिर्वाच्येत्यर्थः, ननु विग्रहगतौ केवले ये तैजसकार्मणशरीरे स्यातां तयोरल्पत्वेना-शीतिरपि भङ्गकानां संभवतीति कथमुच्यते ? तयोः सप्तविंशतिरेवेति, अत्रोच्यते, सत्यमेतत् केवलं वैक्रियशरीरानुगतयोस्ययोरिहाश्रयणं केवलयोश्चानाश्रयणमिति सप्तविंशतिरेवेति, यच्च द्वयोरेवादिदेश्यत्वे त्रीणीत्युक्तं तच्च त्रयाणामपि गमस्यात्यन्तसाम्योपदर्शनार्थमिति ॥

संहननद्वारे 'छण्हं संघयणाणं असंघयणि'ति, षण्णां संहननानां-वज्रर्षभनाराद्यादीनां मध्यादेकतरेणापि संहननेनासंहननानीति, कस्मादेवमित्यत् आह- 'नेवट्ठी'त्यादि, नैवास्थ्यादीनि तेषां सन्ति अस्थिसञ्चयरूपं च संहननमुच्यत इति, 'अनिट्ठ'ति इष्यन्ते स्मेतीघास्तन्निषेधादनिराः, अनिरास्यपि किञ्चित्कमनीयं भवतीत्यत उच्यते-अकान्ताः, अकान्तमपि किञ्चित्कारणवशात् प्रीतये भवतीत्याह- 'अप्पिया' अप्रीतिहेतवः, अप्रियत्वं तेषां कुतः ?, यतः 'असुभ'ति अशुभस्व-भावाः, ते च सामान्या अपि भवन्तीत्यतो विशेष्यते- 'अमणुण्ण'ति न मनसा-अन्तःसंवेदनेन शुभतया ज्ञायन्त इत्यमनोज्ञाः, अमनोज्ञता चैकदाऽपि स्यादत आह- 'अमणाम'ति न मनसा अभ्यन्ते-गम्यन्ते पुनः पुनः स्मरणतो ये ते अमनोऽमाः, एकार्थिका वृत्ते शब्दाः अनिरास्यप्रकर्षप्रतिपादनार्था इति । 'एतेसिं सरीरसंघायत्ताए'ति सङ्घाततया, शरीरपूपसञ्चयतयेत्यर्थः ।

संस्थानद्वारे 'किंसंठिय'ति किं संस्थितं-संस्थानं येषां तानि किंसंस्थितानि, 'भवधारणिज्ज'ति भवधारणं-निजजन्मातिवाहनं प्रयोजनं येषां तानि भवधारणीयानि, आजन्मधारणीयानीत्यर्थः, 'उत्तरवेउव्विय'ति पूर्ववैक्रियापेक्षयोत्तराणि-उत्तरकालभावीनि वैक्रियाणि उत्तरवैक्रियाणि, 'हुंसंठिय'ति सर्वत्रासंस्थितानि ॥

मू. (६४) इमीसे णं जाव किं सम्मदिट्ठी मिच्छदिट्ठी सम्मामिच्छदिट्ठी ?, तिन्निवि । इमीसे णं जाव सम्मदंसणे वट्टमाणा नेरइया सत्तावीसं भंगा, एवं मिच्छदंसणेवि, सम्मामिच्छदंसणे असीति भंगा ।

इमीसे णं भंते ! जाव किं नाणी अत्राणी ?, गोयमा ! नाणीवि अत्राणीवि, तिन्नि नाणाइं नियमा, तिन्नि अत्राणाइं भयणाए । इमीसे णं भंते ! जाव आभिनिबोहियनाणे वट्टमाणा सत्तावीसं भंगा, एवं तिन्नि नाणाइं तिन्नि अत्राणाइं भाणियव्वाइं ।

इमीसे णं जाव किं मणजोगी वड्जोगी कायजोगी, ? तिन्निवि । इमीसे णं जाव मणजोए वट्टमाणा कोहोवउत्ता ?, सत्तावीसं भंगा । एवं वड्जोए एवं कायजोए ।

इमीसे णं जाव नेरइया किं सागारोवउत्ता अनागारोवउत्ता ?, गोयमा ! सागारोवउत्तावि अनागारोवउत्तावि । इमीसे मं जाव सागारोवओगे वट्टमाणा किं कोहोवउत्ता ?, सत्तावीसं भंगा एवं अनागारोवउत्तावि । इमीसे णं जावसागारोवओगे वट्टमाणा किं कोहोवउत्ता ?, सत्तावीसं भंगा । एवं अनागारोवउत्तावि । इमीसे णं जावसागारोवओगे वट्टमाणा किं कोहोवउत्ता ?, नाणत्तं लेसामु गाहा-

वृ. दृष्टिद्वारे 'सम्मामिच्छादंसणे असीइभंग'ति मिश्रदृष्टीनामल्पत्वात्तद्भावस्यापि च कालतोऽल्पत्वादेकोऽपि लभते इत्यशीतिर्भङ्गाः ।

ज्ञानद्वारे 'तिन्नि नाणाइं नियम'ति ये ससम्यक्त्वा नरकेषूपगच्छन्ते तेषां प्रथमसमयादारभ्य भवप्रत्ययस्यावधिज्ञानस्य भावात् त्रिज्ञानिन एव ते, ये तु मिथ्यादृष्टयस्ते सज्जिभ्योऽसज्जिभ्य-
श्चोत्पद्यन्ते, तत्र ये सज्जिभ्यस्ते भवप्रत्ययादेव विभङ्गस्य भावात् त्र्यज्ञानिनः, ये त्वसज्जिभ्य-
स्तेषामाद्यादन्तर्मुहूर्तात्परतो विभङ्गस्योत्पत्तिरिति तेषां पूर्वमज्ञानद्वयं

पश्चाद्विभङ्गोत्पत्तावज्ञानत्रयमित्यत उच्यते- 'तिन्नि अन्नाणाइं भयणाए'ति 'भजनया'
विकल्पनया कदाचिद्विध्वं कदाचित्स्त्रीणात्यर्थः, अत्रार्थे गाथे स्याताम्-

॥ १ ॥

“सत्री नेरइएसुं उरलपरच्चायणंतरे समए ।

विब्भंगं ओहिं वा अविग्गहे विग्गहे लहइ ॥

॥ २ ॥

अस्सत्री नरएसुं पज्जतो जेण लहइ विब्भंगं ।

नाणा तिन्नेव तओ अन्नाणाः दोन्नि तिन्नेव ॥

एवं तिन्नि णाणे त्यादि, आभिनिबोधिकज्ञानवत् सप्तविंशतिभङ्गकोपेतानि आद्यानि त्रीणि
ज्ञानानि अज्ञानानि चेति, इह च त्रीणि ज्ञानानीति यदुक्तं तदाभिनिबोधिकस्य पुनर्गणनेनान्यथा
द्वे एव ते वाच्ये स्यातामिति । 'तिन्नि अन्नाणाइं' इत्यत्र यदि मत्त्यज्ञानश्रुताज्ञाने विभङ्गात्पूर्वकाल-
भाविनी चवक्ष्येते तदाऽशीतिर्भङ्गा लभ्यन्ते, अल्पत्वात्तेषां, किन्तु जघन्यावगाहनास्ते ततो
जघन्यावगाहनाश्रयेणैवाशीतिर्भङ्गकासेतषामवसेया इति ।

योगद्वारे 'एवं कायजोए'ति, इह यद्यपि केवलकर्मणकाययोगेऽशीतिर्भङ्गाः संभवन्ति
तथाऽपि तस्याविवक्षणात् सामान्याकाययोगाश्रयणाच्च सप्तविंशतिरुक्तेति ।

उपयोगद्वारे 'सागरोवउत्त'ति, आकारो- विशेषांशग्रहणशक्तिस्तेन सहेति साकारः,
तद्विकलोऽनाकारः सामान्यग्राहीत्यर्थः ।

'नाणत्तं लेसासु'ति, रत्नप्रभापृथिवीप्रकरणवच्छेषपृथिवीप्रकरणान्यध्येयानि, केवलं
लेश्यासु विशेषः, तासां भिन्नत्वाद्, अत एव तद्वर्शनाय गाथा-

मू. (६५)

काऊ य दोसु तइयाए मीसिया नीलिया चउत्थीए ।

पंचमियाए मीसा कण्हा ततो परमकण्हा ।

वृ. 'काऊ' इत्यादि, तत्र 'तइयाए मीसिय'ति वालुकाप्रभाप्रकरणे उपरितनरकेषु कापोती
अधस्तनेषु तु नीली भवतीति ते यथासम्भवं प्रश्नसूत्रे उत्तरसूत्रे चाध्येतव्य इत्यर्थः, यच्च सूत्राभिलाषेषु
नरकावाससङ्ख्यानानात्वं तत् 'तीसा य पन्नवीसा' इत्यादिना पूर्वप्रदर्शितेन समयवेयमिति, एवं
सूत्राभिलाषः कार्यः-

'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए पणवीसाए निरयावाससयसहस्सेसु एकमेकंसि
निरयावासंसि कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ ? , गोयमा ! एगा काउलेस्सा पन्नत्ता । सक्करप्पभाए णं
भंते ! जाव काउलेसाए वट्ठमाणा नेरइया किं कोहोवउत्ता ? ' इत्यादि 'जाव सत्तावीसं भंगा' ।

एवं सर्वपृथिवीषु गाथाऽनुसारेण वाच्याः ॥

मू. (६६) चउसट्ठीए णं भंते ! असुरकुमारावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि असुर-
कुमारावासंसि असुरकुमाराणं केवइया ठिडिठाणा पन्नतता ? , गोयमा ! असंखेज्जा ठितिठाणा
पन्नत्ता, जहन्निजा ठिई जहा नेरइया तहा ।

नवरं पडिलोमा भंगा भाणियव्वा-सव्वेवि ताव होज्ज लोभोवउत्ता, अहवा लोभोवउत्ता य मायोवउत्तेय, अहवा लोभोवउत्ता य मायोवउत्ता य, एएणं गमेणं नेयव्वं जाव थणियकुमाराणं, नवरं नाणत्तं जाणियव्वं ।

वृ. असुरकुमारप्रकरणे 'पडिलोमा भंग'ति, नारकप्रकरणे हि क्रोधमानादिना क्रमेण भङ्गनिर्देशः कृतः, असुरकुमारादिप्रकरणेषु लोभमायादिनाऽसौ कार्य इत्यर्थः, अत एवाह- 'सव्वेवि ताव होज्ज लोहावउत्त'ति, देवा हि प्रायो लोभवन्तो भवन्ति तेन सर्वेऽप्यसुरकुमारा लोभोपयुक्ताः स्युः, द्विकसंयोगे तु लोभोपयुक्तत्वे बहुवचनमेव, मायोपयोगे त्वेकत्वबहुत्वाभ्यां द्वौ भङ्गकौ, एवं सप्तविंशतिर्भङ्गकाः कार्याः । 'नवरं नाणत्तं जाणियव्वं'ति नारकाणामसुरकुमारादीनां च परस्परं नानात्वं ज्ञात्वा प्रश्नसूत्राणि उत्तरसूत्राणि चाध्येयानीति हृदयं, तच्च नारकाणामसुरकुमारादीनां च संहननसंस्थान- लेश्यासूत्रेषु भवति, तच्चैवम्—

'चउसट्ठीए णं भंते ! असुरकुमारावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमाराणं सरीरगा किंसंघयणी ?, गोयमा ! असंघयणी, जे पोगला इट्ठा कंता ते तेसिं संघाय त्राए परिणमंति, एवं संठाणेवि, नवरं भवधारणिज्जा समचउरंससंठिया उत्तरवेउव्विया अन्नयरसंठिया एवं लेसासुवि । नवरं कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! चत्तारि, तंजहा-किण्हा नीला काऊ तेऊलेसा, चउसट्ठीएणं जा कण्हलेसाए वट्टमाणा किं कोहोवउत्ता ?, गोयमा सव्वेवि ताव होज्ज लोहोवउत्ता' इत्यादि, एवं 'नीलाकाउतेऊवि' नागकुमारादिप्रकरणेषु तु 'चुलसीए नागकुमारावाससयसहस्सेसु' इत्येवं "चउसट्ठी असुराणं नागकुमाराण होइ चुलसीइ"

इत्यादेर्वचनात् प्रश्नसूत्रेषु भवनसङ्ख्यानानात्वमवगम्य सूत्राभिलापः कार्य इति ॥

मू. (६७) असंखेजेसु णं भंते ! पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि पुढविकाइया-वासंसि पुढविकाइयाणं केवतिया ठितिठाणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! असंखेज्जा ठितिठाणा पन्नत्ता, तंजहा-जहन्निया ठिई जाव तप्पाउग्गुक्कोसिया ठिई ।

असंखेजेसु णं भंते ! पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि पुढविकाइयावासंसि पुढविकाइयाणं केवतिया ठितिठाणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! असंखेज्जा ठितिठाणा पन्नत्ता, तंजहा-जहन्निया ठिई जाव तप्पाउग्गुक्कोसिया ठिई । असंखेजेसु णं भंते ! पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि पुढविकाइयावासंसि जहन्नियाए ठितीए वट्टमाणा पुढविकाइया किं कोहोवउत्ता माणोवउत्ता मायोवउत्ता लोभोवउत्ता गोयमा ! कोहोवउत्तावि माणोवउत्तावि मायोवउत्तावि लोभोवउत्तावि, एवं पुढविकाइयाणं सव्वेसुवि ठाणेसु अभं गयं । नवरं तेउलेस्साए असीति भंगा, एवं आउक्काइयावि, तेउक्काइयावाउक्काइयाणं सव्वेसुवि ठाणेसु अभंगयं । वणस्सइकाइया जहा पुढविकाइया ।

वृ. 'एवं पुढविकाइयाणं सव्वेसु ठाणेसु अभंगयं'ति, पृथिवीकायिका एकैकस्मिन् कषाये उपयुक्ता बहवो लभ्यन्त इत्यभङ्गकं दशस्वपि स्थानेषु, नवरं 'तेउलेसाए असीई भंग'ति, पृथिवी-कायिकेषु लेश्याद्वारे तेजोलेश्या वाच्या, सा च यदा देवलोकाद्युत्तो देव एकोऽनेको वा पृथिवी-कायिकेषूपपद्य तदा भवति, ततश्च तदैकत्वादिभवनादशीतिर्भङ्गका भवन्तीति ।

इह पृथिवीकायकप्रकरणे स्थितिस्थानद्वारं साक्षाद्विखितमेवास्ति, शेषाणि तु नारकवद्वाच्यानि, तत्र च 'नवरं नाणत्तं जाणियच्चं' इत्येतस्यानुवृत्तेर्नानात्वमिह प्रश्नत उत्तरतश्चाव-
सेयं, तच्च शरीरादिषु सप्तसु द्वारेष्विदम्- 'असंखिज्जेसु णं भंते ! पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु
जाव पुढविकाइयाणं कइ सरीरा पन्नत्ता ? , गोयमा ! तिन्नि सरीरा, तंजहा ओरालिए तेयए
कम्मए' एतेषु च 'कोहोवउत्ताविमाणोवउत्तावी' त्यादि वाच्यं, तथा 'असंखेज्जेसु णं जाव पुढवि-
काइयाणं सरीरगा किंसंघयणी ? ' इत्यादि तथैव, नवरं 'पोग्गला मणुज्जा अमणुज्जा सरीरसंघायत्ताए
परिणमंति' एवं संस्थानद्वारेऽपि, किन्तु उत्तरे 'हुंडसंठिया' एतावदेव वाच्यं न तु 'दुविहा सरीरगा
पन्नत्ता, तंजहा-भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य' इत्यादि, पृथिवीकायिकानां तदभावादिति ।

लेश्याद्वारे पुनरेवं वच्यं- 'पुढविकाइयाणं भंते ! कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ ? , गोयमा !
चत्तारि, तंजहा-कण्हलेसा जाव तेउलेसा' एतासु च तिसृष्वभङ्गकमेव, तेजोलेश्यायां त्वशी-
तिर्भङ्गकाः, एतच्च प्रागेवोक्तमिति ॥ दृष्टिद्वारे इदं वाच्यम्- 'असंखेज्जेसु जाव पुढविकाइया किं
सम्मादिट्ठी मिच्छदिट्ठी' सम्मामिच्छदिट्ठी ? , गोयमा ! मिच्छदिट्ठी', शेषं तथैव । ज्ञानद्वारे तथैव,
नवरं 'पुढविकाइया णं भंते ! किं नाणी अन्नाणी ? , गोयमा ! नो नाणी अन्नाणी नियमा दो
अन्नाणी' योगद्वारेऽपि तथैव, नवरं 'पुढविकाइया णं भंते ! किं मणजोगी वइजोगी कायजोगी
गोयमा ! नो मणजोगी नो वयजोगी कायजोगी' ।

'एवं आउक्काइयावि'ति पृथिवीकायिकवदकायिका अपि वाच्याः, ते हि दशस्वपि
स्थानकेष्वभङ्गकाः, तेजोलेश्यायां चाशीतिभङ्गकवन्तो, यतस्तेष्वपि देव उत्पद्यत इति । 'तेउक्काइए'
त्यादौ 'सव्वेसु ठाणेसु'ति स्थितिस्थानादिषु दशस्वप्यभङ्गकं, क्रोधाद्युपयुक्तानामेकदैव तेषु बहूनां
भावात्, इह देवा नोत्पद्यन्त इत्यति तेजोलेश्या तेषु नास्ति, ततस्तत्सम्भवा नाशीतिरपीत्यभङ्गकमेवेति,
एतषु च सूत्राणि पृथिवीकायिकसमानि केवलं बायुकायसूत्रेषु शरीरद्वारे एवमध्येयम्-

'असंखेज्जेसु णं भंते ! जाव वाउक्काइयाणं कइ सरीरा पन्नत्ता ? , गोयमा ! चत्तारि, तंजहा-
ओरालिए वेउव्विए तेयए कम्मए'ति ।

'वणस्सइकाइए' त्यादि, वनस्पतयः पृथिवीकायिकसमाना वक्तव्याः, दशस्वपि स्थानकेषु
भङ्गकाभावात्, तेजोलेश्यां च तथैवाशीतिभङ्गसद्भावादिति ।

ननु पृथिव्यम्बुवनस्पतीनां दृष्टिद्वारे सास्वादनभावेन सम्यक्त्वं कर्मग्रन्थेष्वभ्युपगम्यते,
तत एव च ज्ञानद्वारे मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं च, अल्पाश्चैते इत्येवमशीतिर्भङ्गाः सम्यग्दर्शनाभिनिबो-
धिकश्रुतज्ञानेषु भवन्तु, नैवं, पृथिव्यादिषु सास्वादनभावस्यात्यन्तविरलत्वेनाविवक्षितत्वात्,

तत एवोच्यते- "उभयाभावो पुढवाइएसु विगलेसु होज्ज उववण्णो ।" ति, 'उभयं'
प्रतिपद्यमानपूर्वप्रतिपन्नरूपमिति ॥

मू. (६८) वेइंदियतेइंदियचउरिंदियाणं जेहिं ठाणेहिं नेरतियाणं असीइभंगा तेहिं ठाणेहिं
असीइं चेव, नवरं अब्भहिया सम्मत्ते आभिनिबोहियनाणे सुयनाणे य, एएहिं असीइभंगा, जेहिं
ठाणेहिं नेरतियाणां सत्तावीसं भंगा तेसु ठाणेसु सव्वेसु अभंगयं ।

पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा नेइया तहा भाणियव्वा, नवरं जेहिं सत्तावीसं भंगा
तेहिं अभंगयं कायच्चं जत्थ असीति तत्थ असीतिं चेव ।

मणुस्साणवि जेहिं ठाणेहिं नेरइयाणं असीतिभंगा तेहिं ठाणेहिं मणुस्साणवि असीतिभंगा भाणियव्वा, जेसु ठाणेषु सत्तावीसा तेसु अभंगयं, नवरं मणुस्साणं अब्महियं जहन्निया ठिई आहारए य असीति भंगा ।

वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा भवणवासी, नवरं नाणत्तं जाणियव्वं जं जस्स, जाव अनुत्तरा, सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।

वृ. 'बेइंदिए' त्यादावेवमक्षरघटना- 'जेहि ठाणेहिं नेरइयाणं असीइभंगा तेहिं ठाणेहिं बेइंदियतेइंदियचउरिंदियाणं असीइं चेव' ति, तत्रैकादिसङ्ख्यातात्तसमयाधिकायां जघन्यस्थितौ १ तथा जघन्यायामगाहनायां च २ तत्रैव च सङ्ख्ययान्तप्रदेशवृद्धायां ३ मिश्रदृष्टौ च नारकाणाम-शीतिर्भङ्गका उक्ताः, विकलेन्द्रियाणामप्येतेषु स्थानेषु मिश्रदृष्टिवर्जेष्वशीतिरेव, अल्पत्वात्तेषाम् एकैकस्यापि क्रोधाद्युपयुक्तस्य सम्भवात्, मिश्रदृष्टिस्तु विकलेन्द्रियेष्वेकेन्द्रियेषु च न संभवतीति न विकलेन्द्रियाणां तत्राशीतिर्भङ्गकसम्भव इति, वृद्धैस्त्विह सूत्रे कुतोऽपि वाचनाविशेषाद् यत्राशीतिस्तत्राप्यभङ्गकमिति व्याख्यातमिति ।

इहैव विशेषाभिधानायाह-नवरमित्यादि, अयमर्थः-दृष्टिद्वारे ज्ञानद्वारे च नारकाणां सप्तविंशतिरुक्ता, विकलेन्द्रियाणां तु 'अब्महिय' ति अभ्यधिकाऽन्याऽशीतिर्भङ्गकानां भवति, क्व ? , इत्याह-सम्यक्त्वे, अल्पीयसां हि विकलेन्द्रियाणां सास्वादनभावेन सम्यक्त्वं भवति, अल्पत्वाच्चैतेषामेकत्वस्यापि सम्भवेनाशीतिर्भङ्गकानां भवति, एवमाभिनिबोधिके श्रुते चेति ।

तथा 'जेही' त्यादि, येषु स्थानकेषु नैरयिकाणां सप्तविंशतिर्भङ्गकास्तेषु स्थानेषु द्वि त्रि चतुरिन्द्रियाणां भङ्गकाभावः, तानि च प्रागुक्ताशीतिर्भङ्गकस्थानविशिष्टानि भन्तव्यानि, भङ्गकाभावश्च क्रोधाद्युपयुक्तानामेकदैव बहूनां भावादिति ।

विकलेन्द्रियसूत्राणि च पृथिवीकायिकसूत्राणीवाध्येयानि, नवरमिह लेश्याद्वारे-तेजोलेश्या नाध्येतव्या, दृष्टिद्वारे च 'बेइंदिया णं भंते ! किं सम्मद्दिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी ? , गोयमा ! सम्मद्दिट्ठीवि मिच्छद्दिट्ठीवि नो सम्मामिच्छादिट्ठी, सम्महंसणे वड्डमाणा बेइंदिया किं कोहोवउत्ता ? ' इत्यादि प्रश्नोत्तरमशीतिर्भङ्गकाः । तथा ज्ञानद्वारे- 'बेइंदिया णं भंते ! किं नाणी अन्नाणी ? , गोयमा ! नाणीवि अन्नाणीवि, जइ णनमी दुन्नाणी मइन्नाणी सुयनाणी य' शेषं तथैवाशीतिश्च भङ्गा इति । योगद्वारे 'बेइंदिया णं भंते ! किं मणजोगी वइजोगी कायजोगी ? , गोयमा ! नो मणजोगी वइजोगी कायजोगी य' शेषं तथैव ।

एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियसूत्राण्यपि ।

'पंचेदिये' त्यादि 'जहिं सत्तावीसं भंग' ति, यत्र नारकाणां सप्तविंशतिर्भङ्गकास्तत्र पञ्चेन्द्रिय-तिरश्चामभङ्गकं, तच्च जघन्यस्थित्यादिकं पूर्वं दर्शितमेव, भङ्गकाभावश्च क्रोधाद्युपयुक्तानां बहूनामेकदैव तेषु भावादिति, सूत्राणि चेह नारकसूत्रवदध्येयानि, नवरं शरीरद्वारेऽयं विशेषः- 'असंखेजेसु णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणियावासेसु पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं केवइया सरीरापन्नत्ता ? , गोयमा ? चत्तारि, तंजहा-ओरालिए वेउज्विए तेयए कम्मए' सर्वत्र चाभङ्गकमिति तथा संहननद्वारे 'पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं केवइया संघयणा पन्नत्ता ? , गोयमा ! छ संघयणा पं०, तंजहा-वइरोसहनारायं जाव छेवड्डं' ति । एवं संस्थानद्वारेऽपि छ संठाणा पन्नत्ता, तंजहा-

समचउरंसे ६ । एवं लेश्याद्वारे-‘कइ लेसाओ पन्नताओ ? , गोयमा ! छ लेस्सा प०, तंजहा-किण्हलेस्सा’ ६ ।

‘मणुस्साणवि’त्ति, यथा नैरयिका दशसु द्वारेष्वभिहितास्तथा मनुष्या अपि भणितव्या इति प्रक्रमः, तदेवाह-‘जेही’ त्यादि, तत्र नारकाणां जघन्यस्थितावेकादिसङ्ख्यातान्तसमयाधिकायां १ तता जघन्यावगाहनायां २ तस्यामेव सङ्ख्यातान्तप्रदेशाधिकायां ३ मिश्रे च ४ अशीतिर्भङ्गका उक्ताः, मनुष्याणामप्येतेष्वशीतिरेव, तत्कारणं च तदल्पत्वमेवेति ।

नारकाणां मनुष्याणां च सर्वथा साम्यपरिहारायाह-‘जेसु सत्तावीसा’ इत्यादि, सप्तविंशतिर्भङ्गकस्थानानि च नारकाणां जघन्यस्थित्यसङ्ख्यातसमयाधिकजघन्यस्थितिप्रभृतीनि, तेषु च जघन्यस्थितौ विशेषस्य वक्ष्यमाणत्वेन तद्वर्जेषु मनुष्याणामभङ्गकं, यतो नारकाणां बाहुल्येन क्रोधोदय एव भवति तेन तेषां सप्तविंशतिर्भङ्गका उक्तस्थानेषु युज्यन्ते, मनुष्याणां तु प्रत्येकं क्रोधाद्युपयोगवतां बहूनां भावान्न कषायोदये विशेषोऽस्ति, तेन तेषां तेषु स्थानेषु भङ्गकाभाव इति । इहैव विशेषाभिधानायाह-नवरमित्यादि, येषु स्थानेषु नारकाणामशीतिस्तेषु मनुष्याणामप्यशीति तथा ‘जेसु सत्तावीसा तेसु अमंगय’ मित्युक्तं, केवलं मनुष्याणामिदमभ्यधिकं यदुत जघन्यस्थितौ तेषामशीतिर्न तु नारकाणां तत्र सप्तविंशतिरुक्तेत्यभङ्गकम् । तथाऽऽहारकशरीरे अशीतिराहारकशरीरवतां मनुष्याणामल्पत्वान्नारकाणां तन्नास्त्येवेत्येतदप्यभ्यधिकं मनुष्याणामिति, इह च नारकसूत्राणां मनुष्यसूत्राणां च प्रायः शरीरादिषु चतुर्षु ज्ञानद्वार एव च विशेषः, तथाहि-‘असंखेजेसु णं भंते’ ! मणुस्सावासेसु मणुस्साणं कइ सरीरा पन्नता ? , गोयमा ! पंच, तंजहा-ओरा लिए वेउव्विए आहार ए तेय ए कम्मए, असंखेजेसु णं जाव ओरालियसरीरे वट्टमाणा मणुस्सा किं कोहोवउत्ता ४, गो० ! कोहोवउत्तावि ४, एवं सर्वशरीरकेषु नवरमाहारकेऽशीतिर्भङ्गकानां वाच्या ।

एवं संहननद्वारेऽपि नवरं ‘मणुस्साणं भंते ! कइ संघयणा पन्नता ? , गोयमा ! छसंसंघयणा पन्नता, तंजहा-वड्रोसहनाराए जाव छेवट्टे’ । संस्थानद्वारे ‘छ संठाणा पन्नता, तंजहा-समचउरंसे जाव हुंडे’ । लेश्याद्वारे ‘छ लेसाओ, तंजहा-किण्हलेस्सा जाव सुक्कलेसा’ । ज्ञानद्वारे ‘मणुस्साणं भंते ! कइ नाणाणि ? गोयमा ! पंच, तंजहा-आभिनिबोहियणाणं जाव केवलनाणं’ । एतेषु च केवलवर्जेष्वभङ्गकं, केवलेतु कषायोदय एव नास्तीति ।

‘वाणमंतरे’त्यादि, व्यन्तरादयो दशस्वपि स्थानेषु यथा भवनवासिनस्तथा वाच्याः, यत्र सुरादीनामशीतिर्भङ्गकाः यत्र च सप्तविंशतिस्तत्र च व्यन्तरादीनामपि ते तथैव वाच्याः, भङ्गकास्तु लोभमादौ विधायाध्येतव्याः, तत्र भवनवासिभिः सह व्यन्तराणां साम्यमेव, ज्योतिष्कादीनां तु न तथैव वाच्याः, भङ्गकास्तु लोभमादौ विधायाध्येतव्याः, तत्र भवनवासिभिः सह व्यन्तराणां साम्यमेव, ज्योतिष्कादीनां तु न तथेति तैस्तेषां सर्वथा साम्यपरिहारसूचनायाह-‘नवरं नाणत्तं जाणियव्वं जं जस्स’त्ति, ‘यत् लेश्यादिगतं ‘यस्य’ ज्योतिष्कादेः ‘नानात्वम्’ इतरापेक्षया भेदस्त-दज्ञातव्यमिति, परस्परतो विशेषं ज्ञात्वैतेषां सूत्राण्यध्येयानीतिभावः ।

तत्र लेश्याद्वारे-ज्योतिष्काणामेकैव तेजोलेश्या वाच्या, ज्ञानद्वारे त्रीणि ज्ञानानि, अज्ञानान्यपि त्रीण्येव, असंजिज्ञानं तत्रोपपाताभावेन विभङ्गस्यापर्याप्तकावस्थायामपि भावात् । तथा वैमानिकानां लेश्याद्वारे तेजोलेश्यादयस्तिष्ठोलेश्या वाच्याः । ज्ञानद्वारे च त्रीणि ज्ञानान्यज्ञानानि

चेति, वैमानिकसूत्राणि चैवमध्येयानि-‘संखेज्जेसु णं भंते ! वेमाणियावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि वेमाणियावाससि केवइया ठिइठाणा पन्नत्ता ?’ इत्येवमादीनि ।

शतकं-१ उद्देशकः-५ समाप्तः

— शतकं-१ उद्देशकः-६ :—

वृ. अथ षष्ठो व्याख्यायते, तस्य चायं सम्बन्धः-अनन्तरोद्देशकेऽन्तिमसूत्रेषु ‘असंखेज्जेसु णं भंते ! जाव जोतिसियवेमाणियावासेसु’ तथा ‘संखेज्जेसु णं भंते ! वेमाणियावाससयसहस्सेसु’ इत्येतदधीतं, तेषु च ज्योतिष्कविमानावासाः प्रत्यक्षा एवेति तद्गतदर्शनं प्रतीत्य तथा ‘जावंते’ इति यदुक्तमादिगाथायां तच्च दर्शयितुमाह-

मू. (६९) जावइयाओ य णं भंते ! उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति अत्थमंतेविय णं सूरिए तावतियाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति ?, हंता ! गोयमा ! जावइयाओ णं उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छति अत्थमंतेवि सूरिए जाव हव्वमागच्छति । जावइयाणं भंते ! खित्तं उदयंते सूरिए आतावेणं सव्वओ समंता ओभासेइ उज्जोएइ तवेइ पभासेइ, अत्थमंतेविय णं सूरिए तावाइयं चेव खित्तं आयावेणं सव्वओ समंता ओभासेइ उज्जोएइ तवेइ पभासेइ ?, हंता गोयमा ! जावतियणं खेतं जाव पभासेइ ।

तं भंते ! किं पुट्टं ओभासेइ अपुट्टं ओभासेइ ?, जाव छदिसिं ओभासेति, एवं उज्जोवेइ तवेइ पभासेइ जाव नियमा छदिसिं ।

से नूणं भंते ! सव्वंति सव्वासंति फुसमाणकालसमयंसि जावतियं खेतं फुसइ तावतियं फुसमाणे पुट्टेति वत्तव्वं सिया ?, हंता ! गोयमा ! सव्वंति जाव वत्तव्वं सिया ।

तं भंते ! किं पुट्टं फुसइ अपुट्टं फुसइ ? जाव नियमा छदिसिं ।

वृ. ‘जावइयाओ’ इत्यादि, यत्परिमाणात् ‘उवासंतराओ’ति ‘अवकाशान्तरात्’ आकाश-विशेषादवकाशरूपान्तरालाद्वा, यावत्प्रवकाशान्तरे स्थित इत्यर्थः ‘उदयंते’ति ‘उदयन्’ उद्गच्छन् ‘चक्खुप्फासं’ति, चक्षुषो-दृष्टेः स्पर्श इव स्पर्शो न तु स्पर्श एव चक्षुषोऽप्राप्तकारित्वादिति चक्षुस्पर्शस्तं ‘हव्वं’ति शीघ्रं, स च किल सर्वाभ्यान्तरमण्डले सप्तचत्वारिंशति योजनानां सहस्रेषु द्वयोः शतयोस्त्रिषष्टौ (४७२ ६३) च साधकायां वर्तमान उदये दृश्यते, अस्तसमयेऽप्येवम्, एवं प्रतिमण्डलं दर्शने विशेषोऽस्ति, स च स्थानान्तरादवसेयः, ‘सव्वओ समंत’ति ‘सर्वतः’ सर्वासु दिक्षु ‘समन्तात्’ विदिक्षु, एकार्थवैतो, ‘ओभासेइ’त्यादि ‘स्थानान्तरादवसेयः’, ‘सव्वओ समंत’ति ‘सर्वतः’ सर्वासु दिक्षु ‘समन्तात्’ विदिक्षु, एकार्थवैतो, ‘ओभासेइ’त्यादि ‘अवभासयति’ ईष्यकाशयति यथा स्थूलतरमेव वस्तु दृश्यते ‘उदघोतयति’ भृशं प्रकशयति यथा स्थूलमेव दृश्यते ‘तपति’ उपनीशतीतं करोति यथा वा सूक्ष्मं पिपीलिकादि दृश्यते तथा करोति ‘प्रभासयत’ अतितापयोगाद्विशेष-तोऽपनीतशीतं विधत्ते यथा वा सूक्ष्मतरं वस्तु दृश्यते तथा करोतीति ।

एतत्क्षेत्रमेवाश्रित्याह ‘तं भंते’त्यादि ‘तं भंते’ति-यत् क्षेत्रमवभासयति यदुदघोतयति तपति प्रभासयति च ‘तत्’ क्षेत्रं किं भदन्त ! स्पृष्टमवभासयति अस्पृष्टमवभासयति ?, इह यावत्करणादिदं दृश्यम्-‘गोयमा ! पुट्टं ओभासेइ नोअपुट्टं, तं भंते ! ओगाढं ओभासेइ अओगाढं ओभासेइ ?,

गोयमा ! ओगाढं ओभासेइ नो अनोगाढं, एवं अनंतरोगाढं ओभासेइ परंपरोगाढं, तं भंते !, किं अणुं ओभासइ बायरं ओभासइ ? , गोयमा ! अणुंपि ओभासइ बायरंपि ओभासइ, तं भंते ! उहं ओभासइ तिरियं ओभासइ अहे ओभासइ ? , गोयमा ! उहंपि ३, तं भंते ! आइं ओभासइ मज्झे ओभासइ अंते ओभासइ ? , गोयमा नानु आइं ३, तं भंते !, सविसए ओभासइ अवसए ओभासइ गोयमा ! सविसए ओभासइ नो अविसए, तं भंते ! आनुपुव्वि ओभासेइ अनानुपुव्वि ओभासइ गोयमा ! आनुपुव्वि ओभासइ नो अनानुपुव्वि, तं भंते ! कइदिसिं ओभासइ ? , गोयमा ! नियमा छदिसिं ति ।

एतेषां च पदानां प्रथमोद्देशकेनारकाहारसूत्रं व्याख्या द्रश्येति । य एव 'ओभासइ' इत्यनेन सह सूत्रप्रपञ्च उक्तः स एव 'उज्जोयई' त्यादिना पदत्रयेण वाच्य इति दर्शयन्नाह-एवं 'उज्जोवेई' त्यादि । स्पृष्टं क्षेत्रं प्रभासयतीत्युक्तम्, अथ स्पर्शनामेव दर्शयन्नाह-'सव्वंति'ति प्राकृतत्वात् 'सर्वतः सर्वासु दिक्षु 'सव्वावन्ति'ति प्राकृतत्वादेव सर्वात्मना सर्वेण वाऽऽतपेनापत्ति-व्याप्तिरित्यस्य क्षेत्रस्य तत्सर्वापत्ति, अथवा सर्व-क्षेत्रम्, इतिशब्दो विषयभूतं क्षेत्रं सर्वं न तु समस्तमेवेत्यस्यार्थस्योप-प्रदर्शनार्थः, तथा सर्वेणातपेनातो-व्याप्तिरित्यस्य क्षेत्रस्य तत्सर्वापम् इतिशब्दः सामान्यतः सर्वेणातपेन व्याप्तिरित्यस्य क्षेत्रस्य तत्सर्वापम्, इतिशब्दः सामान्यतः सर्वेणातपेन व्याप्तिर्न तु प्रतिप्रदेशं सर्वेणेत्य-स्यार्थस्योपप्रदर्शनार्थः, अथवा स्पृशतः-सूर्यस्य स्पर्शनायाः कालसमयः स्पृशतकाल- समयस्तत्र आतपेनेति गम्यते, यावत्क्षेत्रं स्पृशति सूर्य इति प्रकृतं तावत्क्षेत्रं स्पृश्यमानं स्पृष्टमिति वक्तव्यं स्यादिति प्रश्नः, इन्तेत्याद्युत्तरं, स्पृश्यमानस्पृष्टयोश्चैकत्वं प्रथमसूत्रादवगन्तव्यमिति ।

स्पर्शनामेवाधिकृत्याह-

मू. (७०) लोयंतं भंते ! अलोयंतं फुसइ अलोयंतं वि लोयंतं फुसइ ? , हंता गोयमा ! लोयंतं अलोयंतं फुसइ अलोयंतं वि लोयंतं फुसइ ३ । तं भंते ! किं पुडं फुसइ अपुडं फुसइ ! जाव नियमा छदिसिं फुसइ ।

दीवंते भंते ! सागरंतं फुसइ सागरंतं वि दीवंतं फुसइ ? , हंता जाव नियमा छदिसिं फुसइ एवं एएणं अभिलावेणं उदयंतं पोयंतं फुसइ छिहंतं दूसंतं छायंतं आयवंतं जाव नियमा छदिसिं फुसइ ।

वृ. 'लोयंतं भंते ! अलोयंतं'मित्यादि, लोकान्तः-सर्वतो लोकावसानम्, अलोकान्तस्तु तदन्तर एवेति । इहापि 'पुडं फुसइ' इत्यादिसूत्रप्रपञ्चो द्रश्यः, अत एवोक्तं 'जाव नियमा छदिसिं'ति एतद्भावना चैवं-स्पृष्टमलोकान्तं लोकान्तः स्पृशति, स्पृष्टत्वं च व्यवहारतो दूरस्थस्यापि दृष्टं यथ चक्षुस्पर्श इत्यत उच्यते-अवगाढम्-आसन्नमित्यर्थः, अवगाढत्वं चासत्तिमात्रमपि स्यादत उच्यते-अनन्तरावगाढम्-अवयवधानेन संबद्धं, न तु परम्पराऽवगाढं-शृङ्खलाकटिका इव परम्पासम्बद्धं, तं चाणुं स्पृशति, अलोकान्तस्य क्वचिद्विवक्षया प्रदेशमात्रत्वेन सूक्ष्मत्वात्, बादरमपि स्पृशति, कचिद्विवक्षयैव बहुप्रदेशत्वेन बादरत्वात्, तमूर्ध्वमधस्तिर्यक् च स्पृशति, उर्द्धादिदिक्षुलोकान्त-स्यालोकान्तस्य च भावात्, तं चादौ मध्येऽन्ते च स्पृशति ।

कथम् ? , अधस्तिर्यग्मूर्ध्वलोकप्रान्तानामदिमध्यान्तकल्पनात्, तं च स्वविषये स्पृशति-स्पृष्टावगाढादौ, नाविषयेऽस्पृष्टादाविति, तं चानुपूर्वास्पृशति, आनुपूर्वी चेह प्रथमे स्थाने लोकान्तस्त-

तोऽनन्तरं द्वितीये स्थानेऽलोकान्त इत्येवमस्थानतया स्पृशति, अन्यथा तु स्पर्शनैव न स्यात्, तं च षट्सु दिक्षु स्पृशति, लोकान्तस्य पार्श्वतः सर्वतोऽलोकान्तस्य भावात्, इह च विदिक्षु स्पर्शना नास्ति, दिशां लोकविष्कम्भप्रमाणत्वाद् विदिशां च तत्परिहारेण भावादिति ।

एवं द्वीपान्तसारगान्तादिसूत्रेषु स्पृष्टादिपदभावनया कार्या, नवरं द्वीपान्तसारगान्तादिसूत्रे 'छद्दिसिं' इत्यस्यैवं भावना-योजनसहस्रावगाढा द्वीपाश्च समुद्राश्च भवन्ति, ततश्चोपरितनान-धस्तनान्श्च द्वीपसमुद्रप्रदेशानाश्रित्य ऊर्ध्वाधोदिग्विषयस्य स्पर्शना वाच्या, पूर्वादिदिशां तु प्रतीतैव, समन्ततस्तेषामवस्थानात् ॥ 'उदयन्ते पोयन्ते'ति नद्याद्युदकान्तः 'पोतान्तं' नौपर्यवसानम्, इहाप्युच्छ्रयापेक्षया उर्ध्वदिक्-स्पर्शना वाच्या जलनिमज्जेन वेति ।

'छिदन्ते दूस्तन्ति छिन्नान्तः' 'दूष्यान्तं' वस्त्रान्तं स्पृशति, इहापि षड्दिक्-स्पर्शनाभावना वस्त्रेच्छ्रयापेक्षया, अथवा कम्बलरूपवस्त्रपोडलिकायां तन्मध्योत्पन्नजीवभक्षणेन तन्मध्यरन्ध्रापेक्षया लोकान्तसूत्रवत् षड्दिक्-स्पर्शना भावयितव्या ।

'छयन्ते आयवन्तं'ति इह छायाभेदेन षड्दिग्भावनैवम्-आतपे व्योमवर्तिपक्षिप्रभृतिद्रव्यस्य या छाया तदन्त आतपान्तं चतसृषु दिक्षु स्पृशति तथा तस्या एव छायाया भूमेः सकाशात्तद्रव्यं यावदुच्छ्रयोऽस्ति, ततश्च छायान्त आतपान्तमूर्ध्वमधश्च स्पृशति, अथवा प्रासादवरण्डिकादेर्या छाया तस्या भित्तेरवतरन्त्या आरोहन्त्या वाऽन्त आतापान्तमूर्ध्वमधश्च स्पृशतीति भावनीयम्, अथवा तयोरेव छायाऽऽतपयोः पुद्गलानामसङ्ख्येयप्रदेशावगाहित्वादुच्छ्रयसद्भावः, तत्सद्भाव-ओर्ध्वाधोविभागः, ततश्च छायान्त आतपान्तमूर्ध्वमधश्च स्पृशतीति ।

स्पर्शनाऽधिकारादेव च प्राणातिपातादिपापस्थानप्रभवकर्मस्पर्शनामधिकृत्याह-

मू. (७१) अत्थि णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ ? , हंता अत्थि । सा भंते ! किं पुड्डा कज्जइ अपुड्डा कज्जइ ? , जाव निव्वाधाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं । सा भंते ! किं कडा कज्जइ अकडा कज्जइ ? , गोयमा ! कडा कज्जइ नो अकडा कज्जइ । सा भंते ! किं अत्तकडा कज्जइ परकडा कज्जइ तदुभयकडा कज्जइ ? , गोयमा ! अत्तकडा कज्जइ नो परकडा कज्जइ नो तदुभयकडा कज्जइ । सा भंते ! किं आनुपुव्विं कडा कज्जइ अनानुपुव्विं कडा कज्जइ ? , गोयमा ! आनुपुव्विं कडा कज्जइ नो अनानुपुव्विं कडा कज्जइ, जा य कडा जा य कज्जइ जा य कज्जिस्सइ सव्वा सा आनुपुव्विं कडा नो अनानुपुव्विं कडत्ति वत्तव्वंसिया ।

अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं पाणाइवायकिरिया कज्जइ ? , हंता अत्थि । सा भंते ! किं पुड्डा कज्जइ अपुड्डा कज्जइ जाव नियमा छद्दिसिं कज्जइ, सा भंते ! किं कडा कज्जइ अकडा कज्जइ ? , तं चेव जाव नो अणनानुपुव्विं कडत्ति वत्तव्वंसिया, जहा नेरइया तथा एगिंदियवज्जा भाणियव्वा, जाव वेमाणिया, एगिंदिया जहा जीवा तथा भाणियव्वा ।

जहा पाणाइवाए तथा मुसावाए तथा अदिन्नादाणे मेहुणे परिग्गहे कोहे जाव मिच्छादंसणसत्थे, एवं एए अट्टारस चउवीसं दंडगा भाणियव्वा ।

सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति भंगवं गोयमे समणं भगवं जाव विहरति ।

वृ. 'अत्थि' ति अस्त्ययं पक्षः-'किरिया कज्जइ'ति, क्रियत इति क्रिया-कर्म सा क्रियते-भवति, 'पुड्डे' इत्यादेव्याख्यया पूर्ववत् । 'कडा कज्जइ'ति कृता भवति, अकृतस्य कर्मणोऽभावात्,

‘अत्तकडा कज्जइ’ति आत्मकृतमेव कर्म भवति, नान्यथा । ‘अनानुपुब्बि कडा कज्जइ’ति पूर्वपश्चाद्विभागो नास्ति यत्र तदनानुपूर्वीशब्देनोच्यत इति ।

‘जहा नैरइया तहा एगिंदियवज्जा भाणियव्व’ति नारकवदसुरादयोऽपि वाच्याः, एकैन्द्रियवर्जा, ते त्वन्यथा, तेषां हि दिक्पदे ‘निव्वाधाएणं छद्दिंसि वाघावं पडुच्च सिय तिदिंसि’ इत्यादेर्विशेषाभिलापस्य जीवपदोक्तस्य भावात्, अत एवाह—

एगिंदिया जहा जीवा तहा भाणियव्व’ति ‘जाव मिच्छदंसणसल्ले’ इह यावत्करणात् ‘माणे माया लोभे पेजे’ अनभिव्यक्तमायालोभस्वभावमभिव्यङ्गमात्रं प्रेम ‘दोसे’ अनभिव्यक्त-क्रोधमानस्वरूपमप्रीतिमात्रं द्वेषः ‘कलहः’ राटि ‘अबब्बक्खाणे’ असहोषाविष्करणं ‘पेसुन्ने’ प्रच्छन्नमसहोषाविष्करणं ‘परपरिवाए’ विप्रकीर्णं परेषां गुणदोषवचनम् ‘अरइई’ अरति-मोहनीयोदयच्चित्तोद्वेगस्तफला रति-विषयेषु मोहनीयोदयच्चिताभिरतिरतिरतिरति, ‘मायामोसे’ तृतीयकषायद्वितीयाश्रवयोः संयोगः, अनेन च सर्वसंयोगा उपलक्षितः, अथवा वेषान्तरभाषान्तरकरणेन यत्परवच्चनं तन्मायामृषेति, मिथ्यादर्शनं शल्यमिव विविधव्यथानिबन्धन-त्वान्मिथ्या-दर्शनशल्यमिति ।

एवं तावद्गौतमद्वारेण कर्म प्ररूपितं, तच्च प्रवाहतः शाश्वतमित्यतः शाश्वतानेव लोकादिभावान् रोहकाभिधानमुनिपुङ्गवद्वारेण प्ररूपयितुं प्रस्तावयन्नाह—

मू. (७२) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी रोहे नामं अनगारे पगइभदए पगइमउए पगइविणीए पगइउवसंते पगइपयगुकोहमाणमायालोभे मिउमद्ववसंपन्ने अल्लीणे भदए विणीए समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उहुंजाणू अहोसिरे ज्ञाणकोट्टोवगए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ, तए णं से रोहे नामं अनगारे जायसइ जाव पज्जुवासमाणे एवं वदासी-पुब्बि भंते ! लोए पच्छ अलोए पुब्बि अलोए पच्छ लोए ?, रोहा ! लोए य अलोए य पुब्बिपेते पच्छपेते दोवि एए सासया भावा, अणननुपुब्बी एसा रोहा पुब्बि भंते ! जीवा पच्छ अजीवा पुब्बि अजीवा पच्छ जीवा ?, जहेव लोए य अलोए य तहेव जीवा य अजीवा य, एवं भवसिद्धिया य अभवसिद्धीया य सिद्धी असिद्धी सिद्धा असिद्धा

पुब्बि भंते ! अंडए पच्छ कुक्कुडी पुब्बि कुक्कुडी पच्छ अंडए ?, रोहा ! से णं अंडए कओ भयवं ! कुक्कुडीओ, सा णं कुक्कुडी कओ ?, भंते ! अंडयाओ, एवामेव रोहा ! से य अंडए सा य कुक्कुडी, पुब्बिपेते पच्छपेते दुवेते सासया भावा, अनानुपुब्बी एसा रोहा ! पुब्बि भंते ! लोयंते पच्छ अलोयंते पुब्बं अलोयंते पच्छ लोयंते ?, रोहा ! लोयंते य अलोयंते य जाव अनानुपुब्बी एसा रोहा ! पुब्बि भंते ! लोयंते पच्छ सत्तमे उवासंतरे पुच्छ, रोहा ! लोयंते य सत्तमे उवासंतरे पुब्बिपि दोवि एते जाव अनानुपुब्बी एसा रोहा !

एवं लोयंते य सत्तमे य तनुवाए, एवं घनवाए घनोदहि सत्तमा पुढवी, एवं लोयंते एक्केक्केणं संजोएयव्वे इमेहिं ठाणेहिं-तंजहा—

वृ. ‘पगइभदए’ति स्वभावत एव परोपकारकरणशीलः ‘पगइमउए’ति स्वभावत एव भावमार्दविकः, अत एव ‘पगइविणीए’ति तथा ‘पगइउवसंते’ति क्रोधोदयाभावात् ‘पगइपयगु-कोहमाणमायालोभे’ सत्यपि कषायोदये तत्कार्याभावात् प्रतनुक्रोधादिभावः ‘मिउमद्ववसंपन्ने’ति

मृदु यन्मार्दवम्-अत्यर्थमहङ्कृतिजयस्तत्संपन्नः-प्राप्तो गुरुपदेशाद् यः स तथा 'आलीणे'ति गुरुस-भाश्रितः संलीनो वा, 'भद्रए'ति अनुपतापको गुरुरिक्षागुणात्, 'विणीए'ति गुरुसेवागुणात् 'भवसिद्धीयाय'ति गुरुसमाश्रितः संलीनो वा, 'भद्रए'ति अनुपतापको गुरुरिक्षागुणात्, 'विणीए'-ति गुरुसेवागुणात् 'भवसिद्धीयाय'ति भविष्यतीति भवा भवा सिद्धि-निर्वृतिर्येषां ते भवसिद्धिकाः, भव्या इत्यर्थः, 'सत्तमे उवासंतरे'ति सत्तमपृथिव्या अधोवर्त्तिकाशमिति । सूत्रसङ्ग्रहगाथे-के ?

मू. (७३) ओवासवायघनउदिहि पुढवी दीवा य सागरा वासा ।

नेरइयाई अत्थिय समया कम्माई लेस्साओ ॥

वृ. तत्र 'ओवासे'ति सप्रावकाशान्तराणि 'वाय'ति तनुवाताः घनवाताः 'घणउदिहि'ति धनोदधयः सप्त 'पुढवि'ति नरकपृथिव्यः सप्तैव 'दीवाय'ति जम्बूद्वीपादयोऽसङ्ख्याताः असङ्ख्येया एव 'सागराः' लवणादयः 'वास'ति वर्षाणि भरतादीनि सप्तैव 'नेरइयाई'ति चतुर्विंशतिदण्डकः 'अत्थिय'ति अस्तिकायाः पञ्च 'समय'ति कालविभागाः कर्माण्यष्टौ लेख्याः षट् ।

मू. (७४) दिट्ठी दंसण नाणा सन्न सरीरा य जोग उवओगे ।

दव्वपएसा पज्जव अद्धा किं पुव्वि लोयंते ? ॥

वृ. ६थ्यो-मिथ्याष्टयादयस्तिष्ठः, दर्शनानि चत्वारि ज्ञानानि पञ्च सज्ज्ञाश्चतस्रः शरीराणि पञ्च योगास्त्रयः उपयोगौ द्वौ द्रव्याणि षट् प्रदेशा अनन्ताः पर्यवा अनन्ता एव 'अद्ध'ति अतीताद्धा अनागताद्धा सर्वाद्धा चेति, 'किं पुव्वि लोयंति'ति, अयं सूत्राभिलापनिर्देशः, तथैव पश्चिमसूत्र-भिलापं दर्शयन्नाह—

मू. (७५) पुव्वि भंते ! लोयंते पच्छ सब्बद्धा । जहा लोयंतेणं संजोइया सव्वे ठाणा एते एवं अलोयंतेणवि संजोएयव्वा सव्वे । पुव्वि भंते ! सत्तमे उवासंतरे पच्छ सत्तमे तनुवाए ?, एवं सत्तमं उवासंतरं सव्वेहिं समं संजोएयव्वं जाव सब्बद्धाए । पुव्वि भंते ! सत्तमे तनुवाए पच्छ सत्तमे घनवाए, एयपि तहेव नेयव्वं जाव सब्बद्धा, एवं उवरिल्लं एक्केक्कं संजोयंतणे जो जो हिट्ठिलो तं तं उडुंतेणं नेयव्वं जाव अतीय अनागयद्धा पच्छ सब्बद्धा जाव अनानुपुव्वी एसा रोहा सेवं भंते ! सेवं भंतेति ! जाव विहरइ ॥

वृ. 'पुव्वि भंते ! लोयंते पच्छ सब्बद्धे'ति । एतानि च सूत्राणि शून्यज्ञानादिवादनिरासेन विचित्रबाह्याध्यात्मिकवस्तुसत्ताऽभिधानार्थानि ईश्वरादिकृतत्वनिरासेन चानादित्वाभिधानार्थानीति लोकान्तादिलोकपदार्थप्रस्तावादथ गौतममुखेन लोकस्थितिप्रज्ञापनायाह-अयं सूत्राभिलापः-

मू. (७६) भंतेति भगवं गोयमे समयं जाव एवं वयासी-कतिविहा णं भंते ! लोयडिती पण्णत्ता ?, गोयमा ! अडुविहा लोयडिती पन्त्ता, तंजहा-आगासपइडिऐ वाए १ वायपइ-डिऐ उदही २ उदहीपइडिऐ पुढवी ३ पुठविपइडिऐ तसा थावरा पाणा ४ अजीवा जीव-पइडिऐ ५ जीवा कम्मपइडिऐ ६ अजीवा जीवसंगहिया ७ जीवा कम्मसंगहिया ८ ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुडइ ?-अडुविहा जाव जीवा कम्मसंगहिया ?, गोयमा ! से जहानामए-केइ पुरिसे वत्थिमाडोवेइ वत्थिमाडोवित्ता उप्पिं सितं बंधइ २ मज्झेणं गंठिं बंधइ २ उवरिल्लं गंठिं मुगइ २ उवरिल्लं देसं वामेइ २ उवरिल्लं देसं वामेत्ता उवरिल्लं देसं आउयायस्स पूरेइ २ उप्पिसि तं बंधइ २ मज्झिल्लं गंठिं मुयइ ।

से नूणं गोयमा ! से आउयाए तस्स वाउयायस्स उप्पि उवरितले चिट्ठइ ?, हंता चिट्ठइ, से तेणट्ठेणं जाव जीवा कम्मसंगहिया, से जहा वा केइ पुरिसे वत्थिमाडोवेइ २ कडीए बंधइ २ अत्थाहमतारमपोरसियंसि उदगंसि ओगाहेज्जा, से नूणं गोयमा ! से पुरिसे तस्स आउयायस्स उवरिमतले चिट्ठइ ?, हंता चिट्ठइ, एवं वा अडुविहा लोयट्ठिइ पन्नत्ता जाव जीवा कम्मसंगहिया

वृ. आकाशप्रतिष्ठितो वायुः-तनुवातघनवातरूपः, तस्यावकाशान्तरोपरि स्थितत्वात्, आकाशं तु स्वप्रतिष्ठितमेवेति न तत्रप्रतिष्ठाचिन् कृतेति । तथा वातप्रतिष्ठित उदधिघनोदधिस्तनुवातघनवातोपरि स्थितत्वात् २ । तथा उदधिप्रतिष्ठिता पृथिवी, घनोदधीनामुपरि स्थितत्वात् रत्नप्रभादीनां, बाहुल्यापेक्षया चेदमुक्तम्, अन्यथा ईषत्प्राग्भारा पृथिवी आकाशप्रतिष्ठितैव । तथा पृथिवीप्रतिष्ठितस्त्रसस्थावराः प्राणाः, इदमपि प्रायिकमेव, अन्यथाऽऽकाशपर्वतविमानप्रतिष्ठिता अपि ते सन्ति ४ । तथाऽजीवाः-शरीरादिपुद्गलरूपा जीवप्रतिष्ठिताः, जीवेषु तेषां स्थितत्वात् ५ । तथा जीवाः कर्मप्रतिष्ठिताः, कर्मसु-अनुदयावस्थकर्मपुद्गलसमुदायरूपेषु संसारि-जीवानामाश्रितत्वात्, अन्ये त्वाहुः-जीवाः कर्मभिः प्रतिष्ठिताः-नारकादिभावेनावस्थिताः ६ । तथा अजीवा जीवसंगृहीताः, मनोभाषादिपुद्गलानां जीवैः संगृहीतत्वात्, अथाजीवाः जीवप्रतिष्ठितास्तथाऽजीवा जीवसंगृहीता इत्येतयोः को भेदः ?, उच्यते, पूर्वस्मिन् वाक्ये आधाराधेयभाव उक्तः, उत्तरे तु संग्राह्यसंग्राहकभाव इति भेदः, यच्च यस्य संग्राह्यं तत्तस्याधेयमप्यर्थापत्तिः स्याद् यथाऽपूपस्य तैलमित्याधाराधेयभावोऽप्युत्तरवाक्ये दृश्य इति ७ ।

तथा जीवाः कर्मसंगृहीताः संसारिजीवानामुदयप्राप्तकर्मवशवर्त्तित्वात्, ये च यद्दशास्ते तत्र प्रतिष्ठिताः, यथा घटे रूपादय इत्येवमिहाप्याधाराधेयता दृश्येति । 'से जहानामए केइ'ति, स 'यथानामकः' यत्प्रकारनामा, देवदत्तादिनामेत्यर्थः, अथवा 'से' इति स 'यथा' इति दृष्टान्तार्थ 'नाम' इति संभावनायाम् 'ए' इति वाक्यालङ्कारे, 'वत्थि'ति 'बस्ति' धति 'आडोवेइ'ति आटोपयेत् वायुना पूरयेत्, 'उप्पि सियं बंधइ'ति उपरि सितं 'षिज् बन्धने' इति वचनात् क्तप्रत्ययस्य च भावार्थत्वात् कर्मार्थत्वाद्वा बन्ध-ग्रन्थिमित्यर्थ 'बन्धाति' करोतीत्यर्थः, अथवा 'उप्पिसि'ति उपरि 'त'मिति बस्ति 'से आउयाए'ति, सोऽप्यायस्तस्य वायुकायस्य 'उप्पि'ति उपरि, उपरिभावश्च व्यवहारतोऽपि स्वादित्यत आह-उपरितले सर्वोपरीत्यर्थः, यथा वायुराधारो जलस्य दृष्ट एवमाधाराधेयभावो भवति आकाशधनवातादिनामिति भावः, आधाराधेयभावश्च प्रागेव सर्वपदेषु व्यञ्जित इति । 'अत्थाहमतारमपोरुसियंसि'ति, अस्ताधम्-अविद्यमानस्ताधम्-अगाधमित्यर्थः, अस्ताधो वा निरस्ताधस्तलमिवेत्यर्थः, अत एवातारं-तरीतुमशक्यं, पाठान्तरेणापारं-पारवर्जितं, पुरुषः प्रमाणमयेति पौरुषेयं तत्रतिषेधादपौरुषेयं ततः कर्मधारयोऽतस्तत्र, मकारश्चेहालाक्षणिकः, 'एवं वा' इत्यत्र वाशब्दो दृष्टान्तान्तरतासूचनार्थः ।

लोकस्थित्यधिकारादेवेदमाह-'अत्थि ण'मित्यादि, अनेय त्वाहुः-अजीवा जीवपड्डिया' इत्यादेः पदचतुष्टयस्य भावानार्थमिदमाह-

मू. (७७) अत्थि णं भंते ! जीवा य पोग्गला य अन्नमन्नबद्धा अन्नमन्नपुट्ठा अन्नमन्नमोगाद्धा अन्नमन्नसिणेहपडिबद्धा अन्नमन्नधट्ठाए चिट्ठंति ?, हंता ! अत्थि । से केणट्ठेणं भंते ! जाव चिट्ठंति ?, गोयमा ! से जहानामए-हरदे सिया पुण्णे पुण्णप्पमाणे वोलट्ठमाणे वोसट्ठमाणे

समभरघडत्ताए चिड्डइ, अहे णं केइ पुरिसे तंसि हरदंसि एगं महं नावं सयासवं सयछिड्डुं ओगाहेज्जा
से नूणं गोयमा ! साणावा तेहिं आसवदारेहिं आपूरमाणी २ पुण्णा पुण्णप्पमाणा वोल्हमाणा
वोसइमाणा समभरघडत्ताए चिड्डइ ?, हंता चिड्डइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! अत्थि णं जीवा य जाव
चिड्डंति ।

वृ. 'पोगले'ति कर्मशरीरादिपुद्गलाः 'अन्नमन्नबद्ध'ति अन्योऽन्यं पुद्गलानां पुद्गलाश्च
जीवाश्च जीवानां संबद्धा इत्यर्थः, कथं बद्धाः इत्याह- 'अन्नमन्नपुद्गा' पूर्वं स्पर्शनामात्रेणान्योऽन्यं
स्पृष्टास्ततोऽन्योऽन्यं बद्धाः, गाढतरं संबद्धा इत्यर्थः, 'अन्नमन्नमोगाढ'ति परस्परं लोलीभावं
गताः, अन्योऽन्यं स्नेहप्रतिबद्धा इति, अत्र रागादिरूपः स्नेहः, यदाह-

॥ १ ॥ "स्नेहा भ्यक्तशरीरस्य रेणुना श्लिष्यते यथा गात्रम् ।
रागद्वेषक्लिन्नस्य कर्मबन्धो भवत्येवम् ॥

इति, अत एव 'अन्नमन्नघडत्ताए'ति अन्योऽन्यं घटा-समुदायो येषां तेऽन्योऽन्यघटा-
स्तद्भावस्तत्ता तथाऽन्योऽन्यघटतया । 'हरए सिय'ति 'हृदो' नदः स्यात् भवेत् 'पुण्णे'ति
भृतो जलस्य, स च किञ्चिन्न्यूनोऽपि व्यवहारत् स्यादत् आह- 'पुण्णप्पमाणे'ति पूर्णप्रमाणः पूर्णं
वा जलेनात्मनो मानं यस्य स पूर्णात्ममानः 'वोल्हमाणे'ति व्यपलोऽयन् अतिजलमरणच्छर्दमान-
जल इत्यर्थः 'वोसइमाणे'ति जलप्राचुर्यादेव विकशन्-स्फारीभवन् वर्द्धमान इत्यर्थः
'समभरघडत्ताए'ति समो न विषयमो घटैकदेशमनाश्रितत्वेन भरो-जलसमुदायो यत्र स समभरः
सर्वथा भृतो वा समभरः, समशब्दस्य सर्वशब्दार्थत्वात्, समभरश्चासौ घटश्चेति समासः, समभरघट
इव समभरघटस्तद्भावस्तत्ता तथा समभरघटतया, सर्वथाभृतघटाकारतयेत्यर्थः ।

'अहे णं'ति अहेशब्दोऽर्थार्थ अथशब्दश्चानन्तर्यार्थः, णमिति वाक्यालङ्कारे, 'महं'ति
महतीं 'सयासवं'ति आश्रवति-ईषत्सरतिजलं यैस्ते आश्रवाः-सूक्ष्मरन्धाणि सन्तो-विद्यमानाः
सदा वा-सर्वदा शतसङ्ख्या वाऽऽश्रवा यस्यां सा सदाश्रवाः शताश्रवा वाऽतस्ताम्, एवं 'सयछिड्डुं'
नवरं छिद्रं-महत्तरं रन्ध्रम्, 'ओगाहेज्ज'ति 'अवगाहयेत्' प्रवेशयेद् 'आसवदारेहिं'ति आश्रवच्छिद्रेः
'आपूरमाणी'ति आपूर्यमाणा जलेनेति शेषः ।

इह द्विर्वचनमाभीक्ष्ण्ये, 'पुण्णे'त्यादि प्राग्वन्नवरं 'वोसइमाणा' इत्यादौ वृद्धैरयं विशेष
उक्तः- 'वोसइमाणा' भृता सतीय या तत्रैव निमज्जति सोच्यते 'समभरघडत्ताए'ति हृदक्षिप्तसमभर-
घटवद् हृदस्याधस्त्योदकेन सह तिष्ठतीत्यर्थः, यथा नौश्च हृदोदकं चान्योऽन्यावगाहेन वर्तते एवं
जीवाश्च पुद्गलाश्चेति भावना ।

लोकस्थितावेवेदमाह-

मू. (७८) अत्थि णं भंते ! सया समियं सुहुमे सिण्हकाये पवडइ ?, हंता अत्थि । से भंते
किं उहे पवडइ अहे पवडइ तिरिए पवडइ ?, गोयमा ! उड्ढेवि पवडइ अहे पवडइ तिरिएवि
पवडइ, जहा से बदरे आउयाए अन्नमन्नसमाउत्ते चिरपि दीहकालं चिड्डइ तथा णं सेवि ?, नो
इणट्ठे समट्ठे, से णं छिप्पामेव विड्डं समागच्छइ । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ।

वृ. 'सदा' सर्वदा 'समियं'ति सपरिमाणं न बादराप्कायवदपरिमितमपि, अथवा 'सदा'
इति सर्व्वर्षु 'समित'मिति रात्रौ दिवसस्य च पूर्वापरयोः प्रहरयोः, तत्रापि कालस्य स्निग्धेतरभाव-

मपेक्ष्य बहुत्वमल्पत्वं चावसेयमिति, यदाह—

॥ १ ॥

“पढमचरिमाउ सिसिरे गिम्हे अद्धं तु तासिं वज्जेत्ता ।

पायं ठवे सिणेहाइरक्खण्णा पवेसे वा ॥”

लेपितपात्रं बहिर्न स्थापयेत् स्नेहादिरक्षणार्थयिति, ‘सूक्ष्मः स्नेहकाय’ इति अप्कायविशेष इत्यर्थः ‘उट्ठे’ति ऊर्ध्वलोके वर्तुलवैताढ्यादिषु ‘अहे’ति अधोलोकग्रामेषु ‘तिरियं’ति तिर्यग्ग्लोके ‘दीहकालं चिड्डइ’ति तडागादिपूरणात्, ‘विद्धंसमागच्छइ’ति स्वल्पत्वात्तस्येति ।

शतकं-१ उद्देशकः-६ समाप्तः

—: शतकं-१ उद्देशकः-७ :—

वृ. अथ सप्तम आरभ्यते, तस्य चैवं सम्बन्धः-विध्वंसमागच्छतीत्युक्तं प्राक् इह तु तद्विपर्यय उत्पादोऽभिधीयते, अथाव लोब्धिति प्रागुक्ता इहापि सैव, तथा ‘नेरइए’ति यदुक्तं सङ्ग्रहिण्यां तच्चावसरायातमिहोच्यत इति, तत्रादिसूत्रम्—

मू. (७९) नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं उववज्जइ देसेणं सव्वं उववज्जइ सव्वेणं देसं उववज्जइ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ?, गोयमा ! नो देसेणं देसं उववज्जइ नो देसेणं सव्वं उववज्जइ नो सव्वेणं देसं उववज्जइ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ।

जहा नेरइए एवं जाव वेमाणिए १ ।

वृ. ‘नेरइए’णं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे’ति, ननूत्पद्यमान एव कथं नारक इति व्यपदिश्यते अनुत्पन्नत्वात्, तिर्यगादिबद्ध इति, अत्रोच्यते, उत्पद्यमान उत्पन्न एव, तदायुष्कोदयात्, अन्यथा तिर्यगाद्यायुष्कोभावान्नारकायुष्कोऽदयेऽपि यदि नारको नासौ तदन्यः कोऽसौ ? इति, ‘किं देसेणं देसं उववज्जइ’ति देशेन च देशेन च यदुत्पादनं प्रवृत्तं तद्देशेनदेशं, छान्दसत्वाच्चाव्ययीभावप्रतिरूपः समासः, एवमुत्तरत्रापि, तत्र जीवः किं ‘देशेन’ स्वकीयावयवेन ‘देशेन’ नारकावयविनोऽशतयोत्पद्यते अथवा देशेन देशमाश्रित्योत्पादयित्वेति शेषः, एवमन्यत्रापि ।

तथा ‘देसेणं सव्वं’ति देशेन च सर्वेण च यत् प्रवृत्तं तद्देशेनसर्वं, तत्र देशेन-स्वावयवेन सर्वतः-सर्वात्मना नारकावयवितयोत्पद्यत इत्यर्थः, आहोश्चित्सर्वेण-सर्वात्मना देशतो-नारकांश-तयोत्पद्यते, अथवा ‘सर्वेण’ सर्वात्मना सर्वतो नारकतयेति प्रश्नः ४, अत्रोत्तरम्-न देशेनदेशत-योत्पद्यते, यतो न परिणामिकारणावयवेन कार्यावयवो निर्व्वर्त्तयते, तन्तुना पटाप्रतिबद्धपट-प्रदेशवत्, यथा हि पटदेशभूतेन तन्तुना पटाप्रतिबद्धः पटदेशो न निर्व्वर्त्तयते तथा पूर्वातयविप्रतिबद्धेन तद्देशेनोत्तरावयविदेशो न निर्व्वर्त्तयते इति भावः । तथा न देशेन सर्वतयोत्पद्यते, अपरिपूर्णकारण-त्वात्, तन्तुना पट इवेति । तथा न सर्वेण देशतयोत्पद्यते, संपूर्णपरिणामिकारणत्वात्, समस्तघट-कारणैर्घटैकदेशवत् । ‘सव्वेणं सव्वं उववज्जइ’ सर्वेण तु सर्व उत्पद्यते, पूर्णकारणसमवायाद्, घटवदिति चूर्णिव्याख्या, टीकाकारस्त्वेवमाह ।

किमवस्थित एव जीवो देशमपनीय यत्रोत्पत्तव्यं तत्र देशत उत्पद्यते ? १, अथवा देशेन सर्वत उत्पद्यते ? २, अथवा सर्वात्मना यत्रोत्पत्तव्यं तस्य देशे उत्पद्यते ? ३, अथवा सर्वात्मना सर्वत्र ? ४ इति । एतेषु पाश्चात्यभङ्गौ ग्राह्यौ, यतः सर्वेण-सर्वात्मप्रदेशव्यापारेणेलिकागतौ यत्रोत्पत्तव्यं

तस्य देशे उत्पद्यते, तद्देशेनोत्पत्तिस्थानदेशस्यैव व्याप्तत्वात्, कन्दुकगतौ वा सर्वेण सर्वत्रोत्पद्यते विमुच्यैव पूर्वस्थानमिति, एतच्च टीकाकारव्याख्यानं वाचनान्तरविषयमिति ।

उत्पादे चाहारक इत्याहारसूत्रम्—

मू. (८०) नेरइय णं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ १ देसेणं सव्वं आहारेइ २ सव्वेणं देसं आहारेइ ३ सव्वेणं सव्वं आहारेइ ? ४, गोयमा ! नो देसेणं देसं आहारेइ नो देसेणं सव्वं आहारेइ सव्वेण वा देसं आहारेइ सव्वेण वा सव्वं आहारेइ, एवं जाव वेमाणिए २

नेरइए णं भंते ! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं देसेणं देसं उववज्जइ ? जहा उववज्जमाणे तहेव उववट्टमाणेऽवि दंडगो भाणियव्वो ३ । नेरइए णं भंते ! नेरइएहिंतो उववट्टमाणे किं देसेणं देसं आहारेह तहेव जाव सव्वेण वा देसं आहा० ? सव्वेण वा सव्वं आ० १, एवं जाव वेमाणिए

नेरइ० भंते ! नेर० उववज्जे किं देसेणं देसं उववज्जे, एसोऽवि तहेव जाव सव्वेणं सव्वं उववज्जे ? , जहा उववज्जमाणे उववट्टमाणे य चत्तारि दंडगा तहा उववज्जेण उववट्टेणवि चत्तारि दंडगा भाणियव्वा, सव्वेणं सव्वं उववज्जे सव्वेण वा देसं आहारेइ० सव्वेण वा सव्वं आहारेइ, एएणं अभिलावेणं उववज्जेवि उव्वट्टेणवि नेयव्वं ८ ।

नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ ? १ अद्धेणं सव्वं उववज्जइ ? २ सव्वेणं अद्धं उववज्जइ ? ३ सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ? ४, जहा पढमिल्लेणं अद्ध दंडगा तहा अद्धेणवि अद्ध दंडगा भाणियव्वा ।

नवरं जहिं देसेणं देसं उववज्जइ तहिं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ इति भाणियव्वं ।

एवं नाणत्तं, एते सव्वेवि सोलसदंडगा भाणियव्वा ।

वृ. तत्र 'देशेन देश'मिति आत्मदेशेनाभ्यवहार्यद्रव्यदेशमित्येवं गमनीयम् । उत्तरम्—'सव्वेण वा देसमाहारेइ'ति, उत्पत्त्यन्तरसमयेषु सर्वात्मप्रदेशैराहारपुद्गलान् कांश्चिदादत्ते कांश्चिद्विमुञ्चति, तत्ततापिकागतैलग्राहकविमोचकापूपवद्, अत उच्यते-देशमाहारयतीति, 'सव्वेण वा सव्वं'ति सर्वात्मप्रदेशैरुत्पत्तिसये आहारपुद्गलानादत्ते एव प्रथमतः तैलभूततत्ततापिकाप्रथमसमय-पतितापूपवदित्युच्यते-सर्वमाहारयतीति । उत्पादस्तदाहारेण सह प्राग्दण्डकाभ्यामुक्तः, अथोत्पाद-प्रतिपक्षत्वाद्वर्तमानकालनिर्देशसा- धर्म्याद्योद्वर्तनादण्डकस्तदाहारदण्डकेन सह ४ ।

तदनन्तरं च नोद्वर्तनाऽनुत्पन्नस्य स्यादित्युत्पन्नतदाहारदण्डकौ, उत्पन्नप्रतिपक्षत्वाद्योद्वृत्ततदाहारदण्डकाविति ।

पुस्तकान्तरे तूत्पादतदाहारदण्डकानन्तरमुत्पादे सत्युत्पन्नः स्यादित्युत्पन्नतदाहारदण्डकौ, ततस्तूत्पादप्रतिपक्षत्वाद्वर्तनाया उद्वर्तनातदाहारदण्डकौ, उद्वर्तनायां चौद्वृत्तः स्यादित्युद्वृत्ततदाहारदण्डकौ, कण्ठ्याश्चैत इति । एवं तावदष्टाभिर्दण्डकैर्देशसर्वाभ्यामुत्पादादि चिन्तितम्, अथाष्टाभिरेवार्द्धसर्वाभ्यामुत्पादाधेव चिन्तयन्नाह-'नेरइएण'मित्यादि 'जहा पढमिल्लेणं'ति यथा देशेन, ननु देशस्य चार्धस्य च को विशेषः ? , उच्यते, देशभिगादिरनेकधा, अर्द्धं त्वेकधैवेति ।

उत्पत्तिरुद्वर्तना च प्रायो गतिपूर्विका भवतीति गतिसूत्राणि—

मू. (८१) जीवे णं भंते ! किं विग्गहगतिसमावन्नए अविग्गहगतिसमावन्नए ? , गोयमा ! मिय विग्गहगइसमावन्नए सिय अविग्गहगतिसमावन्नगे, एवं जाव वेमाणिए । जीवा णं भंते !

किं विग्गहगइसमावन्नया अविग्गहगइसमावन्नगा ?, गोयमा ! विग्गहगइसमावन्नगावि अविग्गहगइसमावन्नगावि ।

नेरइया णं भंते ! किं विग्गहगतिसमावन्नया अविग्गहगतिसमावन्नगा ?, गोयमा ! सव्वेवि ताव होज्जा अविग्गहगतिसमावन्नगा १ । अहवा अविग्गहगतिसमावन्नगा य विग्गहगतिसमावन्नये य २ अहाव अविग्गहगतिसमावन्नगा य विग्गहगइसमावन्नगा य ३ ।

एवं जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो ।

वृ. 'विग्गहगइसमावन्नए'ति विग्रहो-वक्रं तद्वधाना गतिर्विग्रहगति, तत्र यदा वक्रेण गच्छति तदा विग्रहगतिसमापन्न उच्यते, अविग्रहगतिसमापन्नस्तु ऋ जुगतिकः स्थितो वा, विग्रहगतिनिषेध-मात्राश्रयणात्, यदि चाविग्रहगतिसमापन्न ऋजुगतिक एवोच्यते तदा नारकादिपदेषु सर्वदैवाविग्रहगतिकानां यद्बहुत्वं वक्ष्यति तत्र स्याद्, एकादीनामपि तेषूपादश्रवणात्, टीकाकारेण तु केनाप्यभिप्रायेणाविग्रहगतिसमापन्न ऋजुगतिक एव व्याख्यात इति ।

'जीवा णं भंते !' इत्यादि प्रश्नः, तत्र जीवानामानन्त्यात् प्रतिसमयं विग्रहगतिमतां तन्निषेध-वतां च बहूनां भावादाह-'विग्गहगइ' इत्यादि । नारकाणां त्वल्पत्वेन विग्रहगतिमतां कदाचिद-सम्भवात् सम्भवेऽपि चैकादीनामपि तेषां भावाद् विग्रहगतिप्रतिषेधवतां च सदैव बहूनां भावात् आह-'सव्वेवि ताव होज्जा अविग्गहे'त्यादि विकल्पत्रयम्, असुरादिषु एतदेवातिदेशत आह-'एव'मित्यादि जीवानां निर्विशेषाणामेकेन्द्रियाणां चोक्तयुक्त्या विग्रहगतिसमापन्नत्वे तद्वतिषेधे च बहुत्वमेवेति न भङ्गत्रयं, तदन्येषु तु त्रयमेवेति, 'तियभंगो'ति त्रिकरूपो भङ्गस्त्रिकभङ्गो, भङ्गत्रयमित्यर्थः । गत्यधिकाराच्चवनसूत्रम्-

मू. (८२) देवे णं भंते ! महिहिए महजुइए महब्वले महायसे महासुक्खे महानुभावे अविउक्कतियं चयमाणे किंचिविकालं हिरिवत्तियं दुग्गंछावत्तियं परिसहवत्तियं आहारं नो आहारेइ, अहेणं आहारेइ, आहारिज्जमाणे आहाविरिए परिणामिज्जमाणे परिणामिए पहीणे य आउए भवइ जत्थे उववज्जइ तमाउयं पडिसंवेएइ, तंजहा-

तिरिक्खजोणियाउयं वा मणुस्साउयं वा ?, हंता गोयमा ! देवेणं महिहिए जाव मणुस्साउयं वा ।

वृ. 'महिहिए'ति महर्द्धिको विमानपरिवाराद्यपेक्षया 'महजुइए'ति महाद्युतिकः शरीराभरणाद्यपेक्षया 'महब्वले'ति महाबलः शरीरप्राणापेक्षया 'महायसे'ति महायशः बृहत्प्रख्याति महेस-क्खे'ति महेशो-महेश्वर इत्याख्या-अभिधानं यस्यासौ महेशाख्यः 'महासोक्खे'ति कचित् 'महानु-भावे'ति 'महानुभावः' विशिष्टवैक्रियादिकरणाचिन्त्यसामर्थ्यः अविउक्कतियं चयमाणे'ति च्यव-मानता किलोत्पत्तिसमयेऽप्युच्यत इत्यत आह-व्युत्क्रान्ति-उत्पत्तिस्तन्निषेधादव्युत्क्रान्तिकम्, अथवा व्यवक्रान्ति-मरणं तन्निषेधादव्यवक्रान्तिकं तद्यथा भवत्येवं च्यवमानो जीवमानो, जीवन्नेव मरणकाल इत्यर्थः, 'अविउक्कतियं चयं चयमाणे'ति कचिद्धं श्यते, तत्र च 'चयं' शरीरं 'चयमाणे'ति त्यज्ज न् 'किञ्चिवि कालं'ति कियन्तमपि कालं यावन्नाहारयेदिति योगः, कुतः ? इत्याह-

'हीप्रत्ययं' लज्जानिमित्तं, स हि च्यवनसमयेऽनुक्रान्त एव पश्यत्युत्पत्तिस्थानमात्मनः, दृष्ट्वा च तदेवभवविसर्धं पुरुषपरिभुज्यमानास्त्रीगर्भाशयरूपं जिहेति, हिया च नाहारयति, तथा 'जुगुप्साप्रत्ययं' कुत्सानिमित्तं, शुक्रादेरुत्पत्तिकारणस्य कुत्साहेतुत्वात्, 'परीसहवत्तियं'ति

इह प्रक्रमात् परीषहशब्देनारतिपरीषहो ग्राह्यः, ततश्चारतिपरीषहनिमित्तं, दृश्यते चारतिप्रत्य-
यालोकेऽप्याहारग्रहणवैमुख्यमिति, 'आहार' मनसा तथाविधपुद्गलोपादानरूपम्, 'अहे णं'ति
अथ लज्जादिक्षणानन्तरमाहारयति बुभुक्षवेदनीयस्य चिरं सोढुमशक्यत्वादिति, 'आहारिज्जमाणे
आहारि' इत्यादौ भावार्थं प्रथमसूत्रवत् ।

अनेन च क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदाभिधाने तदीयाऽऽहारकालस्याल्पतोक्ता, तदनन्तरं
च 'पहीणे य आउए भवइ'ति 'चः' समुच्चये प्रक्षीणं प्रहीणं वाऽऽयुर्भवति, ततश्च यत्रोत्पद्यते
मनुजत्वादौ 'तमाउय'ति तस्य-मनुजत्वादेरायुस्तदायुः 'प्रतिसंवेदयति' अनुभवतीति ?, 'तिरिक्-
खजोणियाउयं वा' इत्यादौ देवनारकायुषोः प्रतिषेधो, देवस्य तत्रानुत्पादादिति ।

उत्पत्त्यधिकारादिदमाह—

मू. (८३) जीवे णं भंते गब्भं वक्कमाणे किं सइदिए वक्कमइ अनिदिए वक्कमइ ?, गोयमा
सिय सइदिए वक्कमइ सिय अनिदिए वक्कमइ, से केणट्टेणं ?, गोयमा ! दव्विदियाइं पडुच्च अनिदिए
वक्कमइ भाविंदियाइं पडुच्च सइदिए वक्कमइ, से तेणट्टेणं० ।

जीवे णं भंते ! गब्भं वक्कमाणे किं ससरीरी वक्कमइ असरीरी वक्कमइ ?, गोयमा ! सिय
ससरीरी व० सिय असरीरी वक्कमइ० से केणट्टेणं ?, गोयमा ! ओरालियवेउच्चियआहारयाइं
पडुच्च असरीरी च० तेयाकम्मा० प० सस० वक्क० से तेणट्टेणं गोयमा ! ।

जीवे णं भंते ! गब्भं वक्कम-माणे तप्पढमयाए किमाहारमाहारेइ ?, गोयमा ! माउओयं
पिउसुक्कं तं तदुभयसंसिद्धं कलुसं किव्विसं तप्पढमयाए आहारमाहारेइ । जीवे णं भंते ! गब्भगए
समाणे किमाहारमाहारेइ ?, गोयमा ! जं से माया नाणाविहाओ रसविगईओ आहारमाहारेइ
तदेकदेसेणं ओयमाहारेइ ।

जीवस्स णं भंते ! गब्भगयस्स समाणस्स अत्थि उच्चारेइ वा पासवणेइ वा खेलेइ वा सिंघाणेइ
वा वंतेइ वा पित्तेइ वा ?, नो इणट्टे समट्ठे, से केणट्टेणं ?, गोयमा ! जीवे णं गब्भगए समाणए
जमाहारेइ तं चिणाइ तं सोइंदियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए अट्ठिअट्ठिमिंज-केसमंसुरोमनहत्ताए,
से तेणट्टेणं० ।

जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे पभू मुहेणं कावलियं आहारं आहारित्तए ?, गोयमा ! नो
इणट्टे समट्ठे, से केणट्टेणं ?, गोयमा ! जीवे णं गब्भगए समाणए सव्वओ आहारेइ सव्वओ
परिणामेइ सव्वओ उस्ससइ सव्वओ निस्ससइ अभिक्खणं आहारेइ अभिक्खणं परिणामेइ
अभिक्खणं उस्ससइ अभिक्खणं निस्ससइ आहच्च आहारेइ आहच्च परिणामेइ आहच्च उस्ससइ
आहच्च नीससइ ॥ माउजीवरसहरणी पुत्तजीवरसहरणी माउजीवपडिबद्धा पुत्तजीवं फुडा तम्हा
आहारेइ तम्हा परिणामेइ, अवरवि य णं पुत्तजीवपडिबद्धा माउजीवफुडा तम्हा चिणाइ तम्हा
उवचिणाइ से तेणट्टेणं जाव नो पभू मुहेणं कावलियं आहारं आहारित्तए ।

कइ णं भंते ! माइयंगा पन्नत्ता ?, गोयमा ! तओ माइयंगा पन्नत्ता, तंजहा-मंसे सोणिए
मत्थुलुंगे । कइ णं भंते ! पिइयंगा पन्नत्ता ? गोयमा ! तओ पिइयंगा पन्नत्ता, तंजहा-अट्ठि
अट्ठिमिंजा केसमंसुरोमनहे ।

अम्मापिइ णं भंते ! सरीरए केवइयं कालं संचिट्ठइ ?, गोयमा ! जावइयं से कालं

भवधारणिजे सरीरए अव्वावन्ने भवइ एवतियं कालं संचिद्धइ, अहे णं समए समए वोक्कसिज्जमाणे
२ चरमकालसमयंसि वोच्छिन्ने भवइ ।

वृ. 'गर्भं वक्कममाणे'ति, गर्भं व्युक्कमन् गर्भ उत्पद्यमान इत्यर्थः 'दर्विदियाइ'ति निर्वृत्युप-
करणलक्षणानि, तानि हीन्द्रियपर्याप्तौ सत्यां भविष्यन्तीत्यनिन्द्रिय उत्पद्यते, 'भाविदियाइ'ति
लब्ध्युपयोगलक्षणानि, तानि च संसारिणः सर्वावस्थाभावीनीति ।

'ससरीर'ति सह शरीरेणेति सशरीरी, इनसमासान्तभावात्, 'असरीर'ति शरीरवान्
शरीरी तन्निषेधादशरीरी 'वक्कमइ'ति व्युक्कामति, उत्पद्यत इत्यर्थः, 'तप्पढमयाए'ति तस्य-
गर्भव्युक्कमणस्य प्रथमता तत्प्रथमता तथा 'कि'मितित प्राकृतत्वात् कथम्?, 'माउओयं'ति
'मातुरोजः' जनन्या आर्त्तवं, शोणितमित्यर्थः, 'पिउसुक्क'ति पितुः शुक्रम्, इह यदिति शेषः
'तं'ति आहारमिति योगः, 'तदुभयसंसिद्धं'ति तयोरुभयं तदुभयद्वयं तच्च तत् संश्लिष्टं च संसृष्टं
वा-संसर्गवत् तदुभयसंश्लिष्टं तदुभयसंसृष्टं वा 'जंसे'ति या तस्य गर्भसत्त्वस्य माता 'रसविगईओ'ति
रसरूपा विकृतीः-दुग्धाद्या रसविकारास्ताः 'तदेगदेसेणं'ति तासां रसविकृतीनामेकदेशस्तदेक-
देशस्तेन सह ओज आहारयतीति ।

'उच्चारेइ व'ति उच्चारो-विष्टा 'इति' उपप्रदर्शने 'वा' विकल्पे खेलो-निष्ठीवनं 'सिंघाणं'ति
नासिकाश्लेष्मा 'केसमंसुरोमनहत्ताए'ति इह श्मश्रूणि-कूर्चकेशाः रोमाणि-कक्षादिकेशाः ।

'जीवेण' मित्यादि, 'सब्बओ'ति सर्वात्मना 'अभिक्षणं'ति पुनः पुनः 'आहच्च'ति कदाचि-
दाहारयति कदाचित्राहारयति, तथास्वभावत्वात्, यतश्च सर्वत आहारयतीत्यादि ततो मुखेन न
प्रभुः कावलिकमाहारमाहुत्तुमिति भावः, अथ कथं सर्वत आहारयति ? इत्याह- 'माउजीवर-
सहरणी'त्यादि, रसो ह्रियते-आदीयते यया सा रसहरणी नाभिनालमित्यर्थः, मातृजीवस्य रसहरणी
मातृजीवरसहरणी, किमित्याह- 'पुत्तजीवरसहरणी' पुत्रस्य रसोपादाने कारणत्वात्, कथमेवमित्याह-
मातृजीवस्य रसहरणी मातृजीवरसहरणी, किमित्याह 'पुत्तजीवरसहरणी' पुत्रस्य रसोपादाने
कारणत्वात्, कथमेवमित्याह-मातृजीवप्रतिबद्धा सती सा यतः 'पुत्तजीवं फुड'ति पुत्रजीवं स्पृष्टवती,
इह च प्रतिबद्धता गाढसम्बन्धः, तदंशत्वात्, स्पृष्टता च सम्बन्धमात्रम्, अतदंशत्वात्, अथवा
मातृजीवरसहरणी पुत्रजीवरसहरणी चेति द्वे नाड्यौ स्तः, तयोश्चाद्या मातृजीवप्रतिबद्धा पुत्रजी-
वस्पृष्टेति, 'तम्हे'ति यस्मादेवं तस्मान्मातृजीवप्रतिबद्धया रसहरण्या पुत्रजीवस्पर्शना-दाहारयति
'अवराविय'ति पुत्रजीवरसहरण्यपि च पुत्रजीवप्रतिबद्धा सती मातृजीवं स्पृष्टवती 'तम्हे'ति
यस्मादेवं तस्माच्चिनोति शरीरम्, उक्तं च तन्त्रान्तरे-

॥ १ ॥

'पुत्रस्य नाभौ मातुश्च, हृदि नाडी निबध्यते ।

ययाऽसौ पुष्टिमाप्नोति, केदार इव कुल्यया ॥" इति

गर्भाधिकारादेवेदमाह- 'कइण'मित्यादि 'माइअंग'ति आर्त्तवविकारबहुलानीत्यर्थः
'मत्थुलुंग'ति मस्तकभेज्जकम्, अन्ये त्वाहुः-मेदः फिफ्फिसादि मस्तुलुङ्गमिति । 'पिइयंग'ति पैतृ-
काङ्गानि शुक्रविकारबहुलानीत्यर्थः, 'अड्डिमिज'ति अस्थिमध्यावयवः, केशादिकं बहुसमान-
रूपत्वादेकमेव, उभयव्यतिरिक्तानि तु शुक्रशोणितयोः समविकाररूपत्वात् मातापित्रोः
साधारणाके- शादिकं बहुसमानरूपत्वादेकमेव, उभयव्यतिरिक्तानि तु शुक्रशोणितयोः

समविकाररूपत्वात् मातापित्रोः साधारणानीति ।

‘अम्मापिइएणं’ति अम्बापैतृकं, शरीरावयवेषु शरीरोपचाराद्, उक्तलक्षणानि मातापित्र-
ज्ञानीत्यर्थः, ‘जावइयं से कालं’ति यावन्तं कालं ‘से’ति तत् तस्य वा जीवस्य ‘भवधारणीयं’
भवधारणप्रयोजनं मनुष्यादिभवोपग्राहकमित्यर्थः, ‘अव्वावन्ने’ति अविनष्टम्, ‘अहेणं’ति उपच-
यान्तिमसमयादनन्तरमेतद् अम्बापैतृकं शरीरं ‘वोक्कसिज्जमाणे’ति व्यवकृष्यमाणं हीयमानं ।

गर्माधिकारादेवापरं सूत्रम्—

मू. (८४) जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे नेइएसु उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! अत्थेगइए
उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा, से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! से णं सन्नी पंचिंदिए सव्वाहिं
पज्जत्तीहिं पज्जत्तए वीरियलब्धीए वेउव्वियलब्धीए पराणीएणं आगयं सोच्चा निसम्म पएसे निच्छुभइ
नि० २ वेउव्वियसमुग्धाएणं समोहणइ समो० २ चाउरंगिणिं सेत्रं विउव्वइ चाउरंगिणीसेत्रं
विउव्वेत्ता चाउरंगिणीए सेनाए पराणीएणं सद्धिं संगामं संगामेइ ।

से णं जीवे अत्थकामए रज्जकामए भोगकामए कामकामए अत्थकंखिए रज्जकंखिए
भोगकंखिए कामकंखिए अत्थपिवासिए रज्जपिवासिए भोगपिवासिए कामपिवासिए तद्धिते
तम्मने तल्लेसे तदज्झवसिए तत्तिव्वज्झवसाणे तदद्दोवउत्ते तदप्पियकरणे तद्भावणाभाविए एयंसि
णं अंतरंसि कालं करेज्ज नेइएसु उववज्जइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव अत्थेगइए उववज्जेज्जा
अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा ।

जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे देवलोगेसु उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा
अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा, से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! से णं सन्नी पंचिंदिए सव्वाहिं पज्जत्तीहिं
पज्जत्तए तहारुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आयरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा
निसम्म तओ भवइ संवेगजायसद्धे ति व्वधम्माणुरागरत्ते, से णं जीवे धम्मकामए पुण्णकामए
सग्गकामए मोक्खकामए धम्मकंखिए पुण्णकंखिए सग्गमोक्खकं० धम्मपिवासिए पुण्णसग्ग-
मोक्खपिवासिए तद्धिते तम्मणे तल्लेसे तज्झवसिए तत्तिव्वज्झवसाणे तदद्दोवउत्ते तदप्पियकरणे
तद्भावणाभाविए एयंसि णं अंतरंसि कालं करे० देवलो० उव०, से तेणट्ठेणं गोयमा !०

जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे उत्ताणए वा पासिल्लए वा अंबखुज्जए वा अच्छेज्ज वा
चिट्ठेज्ज वा निसीएज्ज वा तुयट्ठेज्ज वा माऊए सुयमाणीए सुवइ जागरमाणीए जागरइ सुहियाए
सुहिए भवइ दुहियाए दुहिए भवइ ?, हंता गोयमा ! जीवेणं गब्भगए समाणे जाव दुहियाए
दुहिए भवइ, अहे णं पसवणकालसमयंसि सीसेण वा पाएहिं वा आगच्छइ सममागच्छइ
तिरियमागच्छइ विनिहायमागच्छइ ।

वण्णवज्झाणि य से कम्माइं बद्धाइं पुट्ठाइं निहत्ताइं कडाइं पुट्ठवियाइं अभिनिविट्ठाइं
अभिसमन्नागयाइं उदिन्नाइं नो उवसंताइं भवंति तओ भवइ दुरुवे दुव्वन्ने दुग्गंधे दूरसे दुप्फासे
अनिट्ठे अकंते अप्पिए असुभे अमणुन्ने अमणामे हीणस्सरे दीणस्सरे अनिट्ठस्सरे अकंतस्सरे अप्पियस्सरे
असुभस्सरे अमणुवस्सरे अमणामस्सरे अणाएज्जवयणे पच्चायाए यावि भवइ, वन्नवज्झाणि य से
कम्माइं नो बद्धाइं पसत्थं नेयव्वं जाव आदेज्जवयणं पच्चायाए यावि भवइ ।

सेवं भंते ! सेवं भंते ! !

बृ. 'गब्धगए समाणे'ति गर्भगतः सन् मृत्वेति शेषः 'एगइए'ति सगर्वराजादिगर्भरूपः, सज्जित्वादिविशेषणानि गर्भस्थस्यापि नरकप्रायोग्यकर्मबन्धसम्भवाभिधायकतयोक्तानि, वीर्यलब्ध्या वैक्रियलब्ध्या संग्रामयतीति योगः, अथवा वीर्यलब्धिको वैक्रियलब्धिकश्च सन्निति, 'पराणीएण'ति 'पराणीक' शत्रुसैन्यं 'सोच्च'ति आकर्ष्य 'निशम्य' मनसाऽवधार्य 'पएसेनिच्छुम्भ-इ'ति (प्रदेशान्) गर्भदिशाब्दहि क्षिपति 'समोहणइ'ति 'समवहन्ति' समवहतो भवति तथाविधपु-द्गलग्रहणार्थं, 'सङ्ग्रामं सङ्ग्रायति' युद्धं करोति, 'अथकामए'इत्यादि अर्थे-द्रव्येकामो-वाञ्छामात्रं यस्यासावर्थकामः, एवमन्यान्यपि विशेषणानि, नवरं राज्यं-नृपत्वं भोगा-गन्धरसस्पर्शा कामी-शब्दरूपे काङ्क्षा-गृद्धि, आसक्तिरित्यर्थः, अर्थे काङ्क्षा संजाताऽस्येत्यर्थकाङ्क्षितः, पिपासेव पिपासा-प्राप्तेऽप्यर्थेऽतुप्ति, 'तच्चित्ते'ति तत्र-अर्थादौ चित्तं-सामान्योपयोगरूपं यस्यासौ तच्चित्तः, 'तम्मणे'ति तत्रैव-अर्थादौ मनो-विशेषोपयोगरूपं यस्य स तन्मनाः, 'तल्लेसे'ति लेश्या आत्म-परिणामविशेषः, 'तदज्झवसिए'ति इहाध्यवसायोऽध्यवसितं ।

तत्र तच्चित्तादिभावयुक्तस्य सतस्तस्मिन्-अर्थादेवाध्यवसितं-परिभोगक्रियासंपादनविषयमस्येति तदध्यवसितः, 'तत्तिव्वज्झवसाणे'ति तस्मिन्नेव-अर्थादौ तीव्रमुत्तमभारम्भकालादारभ्य प्रकर्षयापि अध्यवसानं-प्रत्यल्लविशेषलक्षणं यस्य स तथा, 'तदद्दोवउत्ते'ति तदर्थम्-अर्थादिनिमित्तमुपयुक्तः-अवहितस्तदर्थोपयुक्तः, 'तदप्पियकरणे'ति तस्मिन्नेव-अर्थादावर्षितानि-आहितानि करणानि-इन्द्रियाणिकृतकारितानुमतिरूपाणि वा येन स तथा, 'तब्भावणाभाविए'त्त असकृदनादौ संसारे तद्भावनया-अर्थादिसंस्कारेण भावितो यः स तथा, 'एयंसि णं अंतरंसि'ति 'एतस्मिन्' सङ्ग्रामकरणावसरे कालं-मरणमिति ।

'तहारूवस्स'ति तथाविधस्य, उचितस्येत्यर्थः, 'श्रमणस्य' साधोः, वाशब्दो देवलोकोत्पादहेतुत्वं प्रति श्रमणमाहनवचनयोस्तुल्यत्वप्रकाशनार्थः, 'माहणस्स'ति मा हन इत्येवमादिशति स्वयं स्थूलप्राणातिपातादिनिवृत्तत्वाद्यः स माहनः, अथवा ब्राह्मणो-ब्रह्मचर्यस्य देशतः सद्भावाद् ब्राह्मणो देशविरतः तस्य वा 'अंतिए'ति समीपे एकमप्यास्तामनेकम् 'आर्यम्' आराद् यातं पापकर्मभ्य इत्यार्यम्, अत एव धार्मिकमिति, 'तओ'ति तदन्तरमेव 'संवेगजायसङ्घि'ति संवेगेन-भवभयेन जाता श्रद्धा-अश्रद्धानं धर्मादिषु यस्य स तथा 'तिव्वधम्माणुरागरत्ति'ति तीव्रो यो धर्मानुरागो-धर्मबहुमानस्तेन रक्त इव यः स तथा, 'धम्माकामए'ति धर्म-श्रुतचारित्रलक्षणः पुण्यं-तत्फलभूतं शुभकर्मैति । 'अंबुखुजए व'ति आप्रफलवत्कुजः 'अच्छेज्ज'ति आसीत सामान्यतः, एतदेव विशेषत उच्यते- 'चिद्धेज्ज'ति उद्धर्तस्थानेन 'निसीएज्ज'ति निषदस्थानेन 'तुयद्धेज्ज'ति शयीत, 'सममा-गच्छइ'ति, समम्-अविषमं 'सम्म'ति पाठे "सम्यग् अनुपधातहेतुत्वादागच्छतिमातुरुदराद योन्या निष्क्रामति"तिरियमागच्छइति तिरस्त्रीनो भूत्वा जठराग्निर्गन्तुं प्रवर्तति यदि तदा 'विनिघातं' मरणमापद्यते, निर्यमाभावादिति ।

गर्भाभिर्गतस्य च यत्स्यात्तदाह- 'वण्णवज्झाणि य'ति वर्ण-श्लाघा वध्यो-हन्तव्यो येषां तानि वर्णवध्यानि, अथवा वर्णाद्वाह्यानि वर्णबाह्यानि अशुभानीत्यर्थः, चशब्दो वाक्यान्तरत्वघोतनार्थः, 'से'ति तस्य गर्भनिर्गतस्य 'बद्धाइ'ति सामान्यतो बद्धानि 'पुठाइ'ति पोषितानि

गाढतरबन्धतः 'निहत्ताइ'ति उद्धर्तनापवर्तनकरणवर्जशेषकरणायोग्यत्वेन व्यवस्थापितानीत्यर्थः, अथवा बद्धानि, कथम् ? -यतः पूर्वं स्पृष्टानीति, 'कडाइ'ति निकाचितानि सर्वकरणायोग्यत्वेन व्यवस्थापितानीत्यर्थः, 'पड्डिवियाइ'ति मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसादिनामकर्मादिना सहोदयत्वेन व्यवस्थापितानीत्यर्थः, 'अभिनिविडाइ'ति तीव्रानुभावतया निविधान, 'अभिसमन्नागयाइ'ति उदयाभिमुखीभूतानीति, ततश्च 'उदिन्नाइ'ति 'उदीर्णानि' स्वत उदीरणाकरणेन धोदितानि ।

व्यतिरेकमाह- 'नो उवसंताइ'ति, अनिष्टादीनि व्याख्या तान्येवैकार्थानि वा, 'हीणस्सरे'ति अल्पस्वरः 'दीनस्सरे'ति दीनस्येव-दुःस्थितस्येव स्वरो यस्य स दीनस्वरः 'अणादेयवचणे पच्चायाए यावि'ति, इहैवमक्षरघटना-प्रत्याजातश्चापि-समत्पन्नोऽपि घानादेयवचनो भवतीति ।

शतक-१, उद्देशकः-७ समाप्तः

— शतक-१ उद्देशकः-८ —

वृ. गर्भवक्तव्यता सप्तमोद्देशकस्यान्ते उक्ता, गर्भवासश्चायुषि सतीत्यायुर्निरूपणायाह, तथाऽऽदिगाथायां यदुक्तं 'बाले'ति तदभिधानाय चाष्टमोद्देशकस्तत्र च सूचकसूत्रम्-

मू. (८५) रायगिहे समोसरणं जाव एवं वयासी-एगंतबाले णं भंते ! मणुस्से किं नेरइयाउयं पकरेइ तिरिक्खं मणु देवा० पक० ?, नेरइयाउयं किच्चा नेरइएसु उव० तिरियाउयं कि० तिरिएसु उवव० मणुस्साउयं० मणुस्से० उव० देवाउ० कि० देवलोएसु० उववज्जइ ? ।

गोयमा ! एगंतबाले णं मणुस्से नेरइयाउयंपि पकरेइ तिरि० मणु० देवाउयंपि पकरेइ, नेरइयाउयंपि किच्चा नेरइएसु उव० तिरि० मणु० देवाउयं किच्चा तिरि० मणु० देवलोएसु उववज्जइ

वृ. 'एगंतबाले' इत्यादि, 'एकान्तबालः' मिथ्यादृष्टिरविरतो वा, एकान्तग्रहणेन मिश्रतां व्यवच्छिनत्ति, यच्चैकान्तबालत्वे समानेऽपि नानाविधायुर्बन्धनं तन्महारम्भाद्युन्मार्गदिशना-दितनुकषायत्वादि अकामनिर्जरादितद्धेतुविशेषवशादिति, अत एव बालत्वे समानेऽप्यविरतसम्यग्-धर्मिर्मुण्यो देवायुरेव प्रकरोति न शेषाणि ।

एकान्तबालप्रतिपक्षत्वादेकान्तपण्डितसूत्रं, तत्र च-

मू. (८६) एगंतपंडिए णं भंते ! मणुस्से किं नेर० पकरेइ जाव देवाउयं किच्चा देवलोएसु उवव० ?, गोयमा ! एगंतपंडिए णं मणुस्से आउयं सिय पकरेइ सिय नो पकरेइ, जइ पकरेइ नो नेरइया० पकरेइ नो तिरि० नो मणु० देवाउयं पकरेइ, नो नेरइयाउयं किच्चा नेर० उव० नो तिरि० नो मणुस्स० देवाउयं किच्चा देवेसु उव०, से केणट्ठेणं जाव देवा० किच्चा देवेसु उववज्जइ गोयमा ! एगंतपंडियस्स णं मणुसस्स केवलमेव दो गईओ पन्नायंति, तंजहा-अंतकिरिया चेव कप्पोववत्तिया चेव, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ।

बालपंडिएणं भंते ! मणुस्से किं नेरइयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ गोयमा ! नो नेरइयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ, से केणट्ठेणं जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ?, गोयमा ! बालपंडिए णं मणुस्से तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आयरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म देसं उवरमइ देसं नो उवरमइ देसं पच्चक्खाइ देसं नो पच्चक्खाइ, से तेणट्ठेणं देसोवरमदेसपच्चक्खाणेणं नो नेरइयाउयं पकरेइ जाव

देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ, से तेणट्ठेणं जाव देवेसु उववज्जइ ।

वृ. 'एगंतपंडिए णं'ति एकान्तपण्डितः-साधुः 'मणुस्से'ति विशेषणं स्वरूपज्ञापनार्थमेव, अमनुष्यस्यैकान्तपण्डितत्वायोगात्, तदयोगश्च सर्वविरतेरन्यस्याभावादिति, 'एगंतपंडिए णं मणुस्से आउयं सिय पकरेइ सिय नो पकरेइ'ति, सम्यक्त्वसप्तके क्षपिते न बन्धात्पायुः साधुः अर्वाक् पुनर्बन्धातीत्यत उच्यते-स्यात्प्रकरोतीत्यादि, 'केवलमेव दो गईओ' पन्नायति'ति केवलशब्दः सकलार्थस्ते साकल्येनैव द्वे गती 'प्रज्ञायेते' अवबुध्यते केवलिना, तयोरेव सत्त्वादिति 'अंतकिरिय'ति निर्वणं 'कप्पोववत्तिय'ति कल्पेषु-अनुत्तरविमानान्तदेवलोकेषूपपत्ति सैव कल्पोपपत्तिका, इह च कल्पशब्दः सामान्येनैव वैमानिकदेवाऽऽवासाभिधायक इति ।

एकान्तपण्डितद्वितीयस्थानवर्तित्वाद्बालपण्डितस्य अतो बालपण्डितसूत्रं, तत्र च- 'बालपंडिए णं'ति श्रावकः 'देसं उवरमइ'ति विभक्तिविपरिणामाद्देशात् 'उपरमते' विरतो भवति, ततो 'देसं' स्थूलं प्रामातिपातादिकं 'प्रत्याख्याति' वर्जनीयतया प्रतिजानीते ॥ आयुर्बन्धस्य क्रियाः कारणमिति क्रियासूत्राणि पञ्च, तत्र -

मू. (८७) पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा १ दहंसि वा २ उदगंसि वा ३ दवियंसि वा ४ वलयंसि वा ५ नूमंसि वा ६ गहणंसि वा ७ गहणविदुग्गंसि वा ८ पव्वयंसि वा ९ पव्वयविदुग्गंसि वा १० वणंसि वा ११ वनविदुग्गंसि वा १२ मियवितीए मियसंकपे मियपणिहाणे मियवहाए गंता एए मिएत्तिकाउं अन्नयरस्स मियस्स वहाए कूडपासं उद्दाइ ।

ततो णं भंते ! से पुरिसे कतिकिए पन्नत्ते ?, गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे कच्छंसि वा १२ जाव कूडपासं उद्दाइ तावं च णं से पुरिसे सिय तिकि० सिय चउ० सिय पंच०, से केणट्ठेणं सिय ति० सिय च० सिय पं० ?, गोयमा ! जे भविए उद्वणयाए नो बंधणयाए नो मारण-याए तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए तिहिं किरियाहिं पुडे, जे भविए उद्वणयाएविबंधणयाएवि नो मारणयाए तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए पारियावणियाए चउहिं किरियाहिं पुडे, जे भविए उद्वणयाएवि बंधणयाएवि मारणया एवि तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए जाव पंचहिं पुडे, से तेणट्ठेणं जाव पंचकिरिए ।

वृ. 'कच्छंसि व'ति 'कच्छे' नदीजलपरिवेष्टिते वृक्षादिमति प्रदेशे 'दहंसि व'ति हृदे प्रतीते 'उदगंसि व'त्त उदके-जलाश्रयमात्रे 'दवियंसि व'ति 'द्रविके' तृणादिद्रव्यसमुदाये 'वलयंसि व'ति 'वलये' वृत्ताकारनद्याधुदककुटिलगतियुक्तप्रदेशे 'नूमंसि व'ति 'नूमे' अवतमसे 'गहणंसि व'ति 'गहने' वृक्षवल्लीलतावितानवीरुत्समुदाये 'गहणविदुग्गंसि व'ति 'गहनविदुग्गे' पर्वतैकदेशावस्थितवृक्षवल्यादिसमुदाये 'पव्वयंसि व'ति पर्वते 'पव्वयविदुग्गंसि व'ति पर्वतसमुदाये 'वणंसि व'ति 'वने' एकजातीयवृक्षसमुदाये 'वनविदुग्गंसि व'ति नानाविधवृक्षसमूहे 'मियविती-ए'ति मृगैः-हरिणैर्वृत्ति-जीविका यस्य स मृगवृत्तिकः, स च मृगरक्षकोऽपि स्यादित्यत आह- 'मियसंकपे'ति मृगेषु सङ्कल्पो-बन्धाध्यवसायः छेदनं वा यस्यासौ मृगसङ्कल्पः, स च चलचित्ततयाऽपि भवतीत्यत आह- 'मियपणिहाणे'ति मृगवधैकाग्रचित्तः 'मिगवहाए'ति मृगवधाय 'गंत'ति गत्वा कच्छदाविति योगः 'कूडपासं'ति कूटं च-मृगग्रहणकारणं गत्तादि पाशश्च-तद्वन्धनमिति कूटपाशम्

‘उद्वाइ’ति मृगवधायोद्वाति, रचयतीत्यर्थः ।

‘तओ णं’ति ततः कूटपाशकरणात् ‘कइकिरिए’ति कतिक्रियः ?, क्रियाश्च कायिक्या-
दिकाः, ‘जे भविए’ति यो भव्यो योग्यः कर्तेतियावत् ‘जावं च णं’मिति शेषः, यावन्तं कालमित्यर्थः,
कस्याः कर्ता इत्याह-‘उद्दवणयाए’ति कूटपाशधारणतायाः, ताप्रत्ययश्चेह स्वार्थिकः, ‘तावं च
णं’ति तावन्तं कालं ‘काइयाए’ति गमनादिकायचेष्टारूपया ‘अहिगरणियाए’ति अधिकरणेन-
कटपाशरूपेण निर्वृत्ता या सा तथा तया ‘पाउसियाए’ति प्रद्वेषो-मृगेषु दुष्टभावस्तेन निर्वृत्ता
प्राद्वेषिकी तथा ‘तिहिं किरियाहिं’ति क्रियन्त इति क्रियाः-चेष्टाविशेषाः, ‘पारितावणियाए’ति
परितापनप्रयोजना पारितापनीकी, सा च बद्धे सति मृगे भवति प्राणातिपातक्रिया च घातिते इति

मू. (८८) पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा तणाइं ऊसविय २ अगणिकायं
निस्सरइ तावं च णं भंते ! से पुरिसे कतिकिरिए ?, गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिं सिय
पंचं ।

से केणद्वेणं ?, गोयमा ! जे भविए उस्सवणयाए तिहिं, उस्सवणयाएवि निस्सिरणयाएवि
नो दहणयाए चउहिं, जे भविए उस्सवणयाएवि निस्सिरणयाएवि दहणयाएवि तावं च णं से
पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढे, से तेणं गोयमा ! ।

वृ. ‘ऊसविए’ति उत्सर्प ऊसिक्किऊणेत्यर्थ उर्द्धाकृत्येति वा ‘निसिरइ’ति निसृजति-क्षिपति
यावदिति शेषः ।

मू. (८९) पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा मियवित्तीए मियसंकप्पे
मियपणिहाणे मियवहाए गंता एए मियेत्तिकाउं अन्नयरस्स मियस्स वहाए उंसुं निसिरइ, ततो णं
भंते ! से पुरिसे कइकिरिए ?, गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए ।

से केणद्वेणं ?, गोयमा ! जे भविए निस्सिरणयाए नो विद्धंसणयाएवि नो मारणयाए
तिहिं, जे भविए निस्सिरणयाएवि विद्धंसणयाएवि नो मारणयाए चउहिं, जे भविए निस्सिरणयाएवि
विद्धंसणयाएवि मारणयाएवि तावं च णं से पुरिसे जाव पंचहिं किरियाहिं पुढे, से तेणद्वेणं गोयमा
सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंच किरिए ।

वृ. ‘उंसुं’ति बाणम् ‘आययकण्णायत्तं’ति कर्णं यावदायतः-आकृष्टः कर्णायतः आयतं-
प्रयत्नवद् यथा भवतीत्येवं कर्णायत आयकर्णायतस्तम् ‘आयामेत्त’ति ‘आयम्य’ आकृष्य
‘मग्गओ’ति पृष्ठतः ‘सयपाणिण’ति ‘स्वकपाणिना’ स्वकहस्तेन ‘पुव्वायामणयाए’ति पूर्वकर्षणेण
‘से णं भंते ! पुरिसे’ति ‘सः’ शिरश्छेत्ता पुरुषः ‘मियवेरेणं’ति इह वैरं वैरहेतुत्वाद् वधः
पापं वा वैरं वैरहेतुत्वादिति, अथ शिरश्छेत्तपुरुषहेतुकत्वादिविनिपातस्य कथं धनुर्द्धरपुरुषो मृगवधेन
स्पृष्ट इत्याकृतवतो गौतमस्य तदभ्युपगमेवार्थमुत्तरतया प्राह-क्रियमाणं धनुःकाण्डादि कृतमिति
व्यपदिश्यते ?, युक्तिस्तु प्रागवत्, तथा सन्धीयमानं-प्रत्यञ्चायामारोप्यमाणं काण्डं धनुर्वाS-
Sरोप्यमाणप्रत्यञ्चं ‘सन्धितं’ कृतसन्धानं भवति ?

तथा ‘निर्वृत्त्यमानं’ नितरां वर्तुलीक्रियमाणं प्रत्यञ्चाकर्षणेन निर्वृत्तितं-वृत्तीकृतं मण्डलाकारं
कृतं भवति ?, तथा ‘निसृज्यमानं’निक्षिप्यमाणं काण्डं निसृष्टं भवति ?, यदा च निसृष्टं तदा
निसृज्यमानताया धनुर्द्धरेण कृतत्वात् तेन काण्डं निसृष्टं भवति, काण्डनिसर्गाच्च मृगस्तेनैव

मारितः, ततश्चोच्यते- 'जे मियं मारेइ' इत्यादिति ।

मू. (९०) पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा जाव अन्नयरस्स मियस्स वहाए आययकन्नाययं उसुं आयामेत्ता चिद्धिज्जा, अन्नयरे पुरिसे मग्गओ आगम्म सयपाणिणा असिणा सीसं छिंदेज्जा से य उसुं ताए चेव पुव्वायामणयाए तं विंधेज्जा ।

से णं भंते ! पुरिसे किं मियवेरेणं पुढे पुरिसवेरेणं पुढे ?, गोयमा ! जे मियं मारेइ से मियवेरेणं पुढे, जे पुरिसं मारेइ से पुरिसवेरेणं पुढे, से केण्डेणं भंते ! एवं चुच्चइ जाव से पुरिसवेरेणं पुढे ?, से नूनं गोयमा ! कज्जमाणे कडे संधिज्जमाणे संधिए निव्वत्तिज्जमाणे निव्वत्तिए निसिरिज्जमाणे निसिद्धेति वत्तव्वं सिया ?

हंता भगवं ! कज्जमाणे कडे जाव निसिद्धेति वत्तव्वं सिया, से तेण्डेणं गोयमा ! जे मियं मारेइ से मियवेरेणं पुढे, जे पुरिसं मारेइ से पुरिसवेरेणं पुढे ॥ अंतो छण्हं मासाणं मरइ काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुड्ड, बाहिं छण्हं मासाणं मरइ काइयाए जाव पारियावणियाए चउहिं किरियाहिं पुड्डे ।

वृ. इह च क्रियाः प्रक्रान्ताः, ताश्चानन्तरोक्ते मृगादिवधे यावत्सो यत्र कालविभागे भवन्ति तावतीस्तत्र दर्शयन्नाह । 'अन्तो छण्हं' मित्यादि, षण्मासान् यावत् प्रहारहेतुकं मरणं परतस्तु परिणामान्तरापादितमितिकृत्वा षण्मासाद्ध्वं प्राणातिपातक्रिया न स्यादिति हृदयम्, एतच्च व्यवहारन्यापेक्षया प्राणातिपातक्रियाव्यपदेशमात्रोपदर्शनार्थमुक्तम्, अन्यथा यदा कदाऽप्यधिकृतं प्रहारहेतुकं मरणं भवति तदैव प्राणातिपातक्रिया इति ।

मू. (९१) पुरिसे णं भंते ! पुरिसे सत्तीए समभिधंसेज्जा सयपाणिणा वा से असिणा सीसं छिंदेज्जा तओ णं भंते ! से पुरिसे कतिकिरिए ?

गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तं पुरिसं सत्तीए अभिसंधेइ सयपाणिणा वा से असिणा सीसं छिंदेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणि० जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुड्डे, आसन्नवहएण य अणयकंखवत्तिएमं पुरिसवेरेणं पुड्डे ।

वृ. 'सत्तीए'ति शक्त्या-प्रहरणविशेषेण 'समभिधंसेज्जा'ति हन्यात् 'सयपाणिण'ति स्वकहस्तेन 'से'तितस्य 'काइयाए'ति 'कायिक्या' शरीरस्पन्दरूपया 'आधिकरणिक्या' शक्तिख-ङ्गव्यापाररूपया 'प्राद्वेषिक्या' मनोदुष्प्रणिधानेन 'पारितापनिक्या' परितापनरूपया 'प्राणाति-पातक्रियया' मारणरूपया । 'आसन्ने'त्यादि शक्त्याऽभिध्वंसकः असिना वा शिरश्छेत्ता पञ्चभि क्रियाभि स्पृष्टः, तथा पुरुषवैरेण च स्पृष्टः, मारितपुरुषवैरभावेन किम्भूतेनेत्याह-आसन्नो वधो यस्माद्वैरुत्तत्तथा तेनासन्न-वधकेन, भवति च वैराद्वधो वधकस्य तमेव वध्यमाश्रित्यान्यतो वा तत्रैव जन्मनि जन्मान्तरे वा, यदाह-

॥ १ ॥ वहमारणअब्भक्खानदाणपरधनविलोवणाईणं ।

सव्वजहन्नो उदओ दसगुणिओ एकसिकयाणं ॥ इति

'चः' समुच्चयेऽनवकाङ्क्षा-परप्राणनिरपेक्षा स्वगतापायपरिहारनिरपेक्षा वा वृत्ति-वर्तनं यत्रैव वैरे तत्तथा तेनानवकाङ्क्षणवृत्तिकेनेति ॥ क्रियाऽधिकार एवेदमाह-

मू. (९२) दो भंते ! पुरिसा सरिसया सरित्तया सरिव्वया सरिसभंडमत्तोवगरणा अन्नमन्नेणं

सद्धिं संगमं संगमेत्ति, तत्थ णं एगे पुरिसे पराइणइ एगे पुरिसे पराइज्जइ, से कहमेयं भंते ! एवं ? , गोयमा ! सवीरिए पराइणइ अवीरिए पराइज्जइ ।

से केणट्ठेणं जाव पराइज्जइ ? , गोयमा ! जस्स णं वीरियवज्झाइं कम्माइं नो बद्धाइं नो पुट्ठाइं जाव नो अभिसमन्नागयाइं नो उदिन्नाइं उवसंताइं भवन्ति से णं पराइणइ, जस्स णं वीरियवज्झाइं कम्माइं बद्धाइं जाव उदिन्नाइं नो उवसंताइं भवन्ति से णं पुरिसे पराइज्जइ ।

से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइसवीरिए पराइणइ अवीरिए पराइज्जइ ।

वृ. 'सरिसय'ति सधशकौ कौशलप्रमाणादिना 'सरित्तय'ति 'सधक्त्वचौ' सधशच्छवी 'सरिव्वय'ति सधवयसौ समानयौवनाद्यवस्थौ 'सरिसभंडमत्तोवगरण'ति भाण्डं-भाजनं मृन्मयादि मात्रो-मात्रया युक्त उपधि स च कांस्यभाजनादिभोजनभण्डिका भाण्डमात्रा वा-गणिमादिद्रव्यरूपः परिच्छदः उपकरणानि-अनेकधाऽऽवरणप्रहरणादीनि ततः सधशानि भाण्डमात्रोपकरणानि ययोस्तौ तथा ।

अनेन स समानविभूतिकत्वं तयोरभिहितं, 'सवीरिए'ति सवीर्य 'वीरियवज्झाइं'ति वीर्यं वध्यं येषां तानि तथा ॥ वीर्यप्रस्तावादिदमाह—

मू. (९३) जीवा णं भंते ! किं सवीरिया अवीरिया ? , गोयमा ! सवीरियावि अवीरियावि, से केणट्ठेणं ? , गोयमा ! जीवा दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-संसारसमावन्नगा य असंसारसमावन्नगा य, तत्थ णं जे ते असंसारसमावन्नगा तेणं सिद्धा, सिद्धा णं अवीरिया, तत्थ णं जे ते संसारसमावन्नगा ते दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-सेलेसिपडिवन्नगा य असेलेसिपडिवन्नगा य, तत्थ णं जे ते सेलेसिपडिवन्नगा ते णं लद्धिवीरिएणं सवीरिया करणवीरिएणं अवीरिया, तत्थ णं जे ते असेलेसिपडिवन्नगा ते णं लद्धिवीरिएणं सवीरिया करणवीरिएणं सवीरियावि अवीरियावि, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ— जीवा दुविहा पण्णत्ता, तंजहा-सवीरियावि अवीरियावि ।

नेरइया णं भंते ! किं सवीरिया अवीरिया ? , गोयमा ! नेरइया लद्धिवीरिएणं सवीरिया करणवीरिएणं सवीरियावि अवीरियावि, से केणट्ठेणं ? , गोयमा ! जेसि णं नेरइयाणं अत्थि उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपरकमे ते णं नेरइया लद्धिवीरिएणवि सवीरिया करणवीरिएणवि सवीरिया, जेसि णं नेरइयाणं नत्थि उट्ठाणे जाव परकमे ते णं नेरइया लद्धिवीरिएणं सवीरिया करणवीरिएणं अवीरिया, से तेणट्ठेणं०, जहा नेरइया एवं जाव पंचिदियतिरक्खजोणिया, मणुस्सा जहा ओहिया जीवा, नवरं सिद्धवज्जा भाणियव्वा, दाणमंतरजोइसेवमाणिया जहा नेरइया ॥ स सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

वृ. 'सिद्धा णं अवीरिय'ति सकरणवीर्याभावादवीर्या सिद्धाः 'सेलेसिपडिवन्नगा य'ति शैलेशः-सर्वसंवररूपचरणप्रभुस्तस्येयमवस्था शैलेशो वा-मेरुस्तस्येय याऽवस्था स्थिरतासाधर्म्या-त्ता शैलेशी, सा च सर्वथा योगनिरोधे पञ्चरुक्ताक्षरोच्चारकालमाना तां प्रतिपन्नका ये ते तथा, 'लद्धिवीरिएणं सवीरिए'ति वीर्यान्तरायक्षयक्षयोपशमतो या वीर्यस्य लब्धिं सैव तद्धेतुत्वाद्दीर्यं लब्धिवीर्यं तेन सवीर्या, एतेषां च क्षायिकमेव लब्धिवीर्यं ।

'करणवीरिएणं'ति लब्धिवीर्यकार्यभूता क्रिया करणं तद्रूपं करणवीर्यं, 'करणवीरिएणं सवीरियावि अवीरियावि'त तत्र 'सवीर्या'ः उत्थानादिक्रियावन्तः अवीर्यास्तुत्थानादिक्रियाविकलाः,

ते चापर्याप्तयाकालेऽवगन्तव्या इति । 'नवरं सिद्धवज्रा भाणियव्व'ति, औधिकजीवेषु सिद्धाः सन्ति मनुष्येषु तु नेति मनुष्यदण्डके वीर्यं प्रति सिद्धस्वरूपं नाध्येयमिति ।

शतकं-१ उद्देशकः-८ समाप्तः

— शतकं-१ उद्देशकः-९ :—

वृ. अष्टमोद्देशकान्ते वीर्यमुक्तं, वीर्याच्च जीवा गुरुत्वाद्यासादयन्तीति गुरुत्वादिप्रतिपादनपरः तथा सङ्ग्रहण्यां यदुक्तं 'गुरुए'ति तद्व्यतिपादनपरश्च नवमोद्देशकः, तत्र च सूत्रम्—

मू. (९४) कहन्नं भंते ! जीवा गरुयत्तं हव्वमागच्छन्ति ?, गोयमा ! पाणाइवाएणं मुसा-वाएणं अदित्रां० मेहुणं० परि० कोहं० माणं० मायां० लोभं० पे० दोसं० कलहं० अब्भक्खाणं० पेसुन्नं० रतिअरतिं० परपरिवायं० मायामोसमिच्छदंसणसल्लेणं० एव खलु गोयमा ! जीवा गरुयत्तं हव्वमागच्छन्ति ।

कहन्नं भंते ! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छन्ति ?, गोयमा ! पाणाइवायवेरमणेणं जाव मिच्छदंसणसल्लवेरमणेणं एवं खलु गोयमा ! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छन्ति, एवं संसारं आउली-करेति एवं परिक्तीकरेति दीहीकरेति हस्सीकरेति एवं अनुपरियइंति एवं वीइवयंति-पसत्था चत्तारि अप्सत्था चत्तारि ।

वृ. 'गरुयत्तं'ति 'गुरुकत्वम्' अशुभकर्मोपचयरूपमधस्ताद्गमनहेतुभूतं 'लघुकत्वं' गौरवविपरीतम्, एवम् 'आलीकरिति'ति, इहैवंशब्दः पूर्वोक्ताभिलापसंसूचनार्थः, स चैवम्- 'कहन्नं भंते ! जीवा संसारं आउलीकरेति ?, गोयमा ! पाणाइवाएण'मित्यादि, एवमुत्तरत्रापि, तत्र 'आउलीकरेति' प्रचुरीकुर्वन्ति कर्मभिरित्यर्थः ।

'परिक्तीकरेति'ति स्तोकं कर्वन्ति कर्मभिरेव, 'दीहीकरेति'ति दीर्घं प्रचुरकालमित्यर्थः, 'हस्सीकरेति'ति अल्पकालमित्यर्थः 'अनुपरियइंति'ति पौनः-पुन्येन भ्रमन्तीत्यर्थः, 'वीइवयंति'ति व्यतिव्रजन्ति व्यतिक्रामन्तीत्यर्थः, 'पसत्था चत्तारि'ति लघुत्वपरीतत्वहस्वत्वव्यतिव्रजनदण्डकाः प्रशस्ताः मोक्षाङ्गत्वात्, 'अप्सत्था चत्तारि'ति गुरुत्वाकुलत्वदीर्घत्वानुपरिवर्तनदण्डका अप्रशस्ताः अमोक्षाङ्गत्वादिति ॥ गुरुत्वलघुत्वाधिकारादिदमाह—

मू. (९५) सत्तमे णं भंते ओवासंतरे किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए अगुरुयलहुए ?, गोयमा नो गुरुए नो लहुए नो गुरुयलहुए अगुरुयलहुए ।

सत्तमे णं भंते ! तणुवाए किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए अगुरुयलहुए ?, गोयमा ! नो गुरुए नो लहुए गुरुयलहुए नो अगुरुयलहुए ।

एवं सत्तमे धनवाए सत्तमे धनोदही सत्तमा पुढवी, उवासंतराइं सव्वाइं जहा सत्तमे ओवासंतरे, (सेसा) जहा तणुवाए, एवं-ओवासवायधणउदहि पुढवी दीवा य सागरा वासा । नेरइया णं भंते ! किं गुरुया जाव अगुरुलहुया ?, गोयमा ! नो गुरुया नो लहुया गुरुयलहुयावि अगुरुलहुयावि ।

से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! वेउव्वियतेयाइं पडुच्च नो गुरुया नो लहुया गुरुयलहुया नो अगुरुलहुया, जीवं च कम्मणं च पडुच्च नो गुरुया नो लहुया नो गुरुयलहुया अगुरुयलहुया, से

तेणट्टेणं जाव वेमाणिया, नवरं नाणत्तं जाणियच्चं सरीरेहिं ।

धम्मत्थिकाए जाव जीवत्थिकाए चउत्थपएणं । पोग्गलत्थिकाए णं भंते ! किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए अगुरुयलहुए ? , गोयमा ! नो गुरुए नो लहुए गुरुयलहुएवि अगुरुयलहुएवि, से केणट्टेणं ? , गोयमा ! गुरुयलहुयदव्वाइं पडुच्च नो गुरुए नो लहुए गुरुयलहुए नो अगुरुयलहुए, अगुरुयलहुयदव्वाइं पडुच्च नो गुरुए नो लहुए नो गुरुयलहुए अगुरुयलहुए, समया कम्माणि य चउत्थपदेणं ।

कणहलेसा णं भंते ! किं गुरुया जाव अगुरुयलहुया ? , गोयमा ! नो गुरुया नो लहुया गुरुयलहुयावि अगुरुयलहुयावि, से केणट्टेणं ? , गोयमा ! दव्वलेसं पडुच्च ततियपदेणं भावलेसं पडुच्च चउत्थपदेणं, एवं जाव सुकलेसा, दिट्ठीदंसणनाणअत्राणसण्णा चउत्थपदेणं नेयव्वाओ, हेड्डिद्धा घत्तारि सरीरा नायव्वा ततियपदेणं, कम्म य चउत्थयपएणं, मणजोगो वडजोगो चउत्थएणं पदेणं, कायजोगो ततिएणं पदेणं, सागारोवओगो अनागारोवओगो चउत्थपदेणं, सव्वपदेसा सव्वदव्वा सव्वपज्जवा जहा पोग्गलत्थिकाओ, तीतद्धा अणागयद्धा सव्वद्धा चउत्थएणं पदेणं ।

वृ. इह धेयं गुरुलघुव्यवस्था—

॥ १ ॥ “निच्छयओ सव्वगुरुं सव्वलहुं वा न विज्जए दव्वं ।

ववहारओ उ जुज्जइ बायरखंधेसु नऽनेसु ॥

॥ २ ॥ अगुरुलहू चउफासो अरुविदव्वा य होति नायव्वा ।

सेसा उ अट्ठफासा गुरुलहुया निच्छयणयस्स ॥

‘चउफास’ति सूक्ष्मपरिणामानि ‘अट्ठफास’ति बादराणि, गुरुलघुद्रव्यं रूपि, अगुरुलघुद्रव्यं त्वरूपि रूपि चेति, व्यवहारतस्तु गुर्वादीनि चत्वार्यपि सन्ति, तत्र च निदर्शनानि गुरुलघोऽधोगमनात्, लघुधूमः ऊर्ध्वगमनात्, गुरुलघुर्वायुस्तिर्यग्गमनात्, अगुरुलघ्वाकाशं तत्त्वभावात्वादिति । एतानि चावकाशान्तरादिसूत्राण्येतदाथाऽनुसारेणावगन्तव्यानि, तद्यथा—

॥ १ ॥ “ओवासवायधनउदहीपुढविदीवा य सागरा वासा ।

नेरइयाई अत्थि य समया कम्माइ लेसाओ ॥

॥ २ ॥ दिट्ठी दंसणनाणे सन्नि सरीरा य जोग उवओगे ।

दव्वपएसा पज्जव तीयाआगामिसव्वद्ध ॥ ति

‘वेउव्वियतेयाइं पडुच्च’ति नारकादौ वैक्रियतैजसशरीरे प्रतीत्य गुरुकलघुका एव, यतो वैक्रियतैजसवर्गणात्मके ते, एताश्च गुरुलघुका एव, यदाह—

“ओरालियवेउव्वियआहारगतेय गुरुलहू दव्वं”ति, ‘जीवं च कम्मणं च पडुच्च’ति जीवापेक्षया कर्मणशरीरापेक्षया च नारका अगुरुलघुका एव, जीवस्यारूपित्वेनागुरुलघुत्वात् कर्मणशरीरस्य च कर्मणवर्गणात्मकत्वात् कर्मणवर्गणानां चागुरुलघुत्वात्, आह च—

“कम्मगमणभासाई एयाइं अगुरुलहुयाइं”ति । ‘नाणत्तं जाणियच्चं सरी रेहिं’ति, यस्य यानि शरीराणि भवन्ति तस्य तानि ज्ञात्वाऽसुरादिसूत्राण्यधेयानीति हृदयं, तत्रासुरादिदेवा नारकवद्वाच्याः, पृथिव्यादयस्तु औदारिकतैजसे प्रतीत्य गुरुलघवो जीवं कर्मणं च प्रतीत्यागुरुलघवः इति, वायवस्तु औदारिकवैक्रियतैजसानि प्रतीत्य गुरुलघवः, एवं पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चोऽपि,

मनुष्यास्त्वौदारिकवैक्रियतैजसाहारकाणि प्रतीत्येति ।

‘धम्मत्थिकाए’ति, इह यावत्करणाद् ‘अहम्मत्थिकाए आगासत्थिकाए’ति दृश्यं ‘चउत्थपएणं’ति एते ‘अगुरुलहु’इत्यनेन पदेन वाच्याः, शेषाणां तु निषेधः कार्यो, धर्मास्तिकाया-दीनामरूपितयाऽगुरुलघुत्वादिति ।

पुद्गलास्तिकायसूत्रे उत्तरं निश्चयनयाश्रयम्, एकान्तगुरुलघुनोस्तन्मतेनाभावात् ‘गुरुलहुयदव्वाइ’ति औदारिकादीनि चत्वारि अगुरुलहुयदव्वाइ’ति कार्मणादीनि ३ ।

‘समया कम्माणि य चउत्थपएणं’ति समयाः-अमूर्ता कर्माणि च-कार्मणवर्गणात्मकानीत्य-गुरुलघुत्वमेषां । ‘दव्वलेसं पडुच्च तइयपएणं’ति द्रव्यतः कृष्णलेश्या औदारिकादिशरीरवर्ण औदारिकादिकं च गुरुलघ्वितिकृत्वागुरुलघ्वित्यऽनेन तृतीयविकल्पेन व्यपदेश्या, भावलेश्या तु जीवपरिणतिस्तस्याध्यामूर्तत्वादगुरुलघ्वित्यनेन व्यपदेश इत्यत आह-‘भावलेसं पडुच्च चउत्थ-पदेणं’ति ।

‘दिट्ठीदंसणे’त्यादि, दृष्टयादीनि जीवपर्यायत्वेनागुरुलघुत्वादगुरुलघुलक्षणेन चतुर्थपदेन वाच्यानि । अज्ञानपदं त्विह ज्ञानविपक्षत्वादधीतम्, अन्यथा द्वारेषु ज्ञानपदमेव दृश्यते ।

‘हेड्डिल्लए’ति औदारिकादीनि ‘तइयपएणं’ति गुरुलघुपदेन, गुरुलघुवर्गणात्मकत्वात् ‘कम्मय चउत्थपएणं’ति अगुरुलघुद्रव्यात्मकत्वात् कार्मणशरीराणां, मनोयोगवाग्यो-गौचतुर्थपदेन वाच्यौ, तद्व्याणामगुरुलघुत्वात्, काययोगः कार्मणवर्जस्तृतीयेन, गुरुलघुत्वात्त-द्रव्याणामिति । ‘सव्वदव्वे’ त्यादि, ‘सर्वद्रव्याणि’ धर्मास्तिकायादीनि ‘सर्वप्रदेशाः’ तेषामेव निर्विभागा अंशाः ‘सर्वपर्यवाः’ वर्णोपयोगादयो द्रव्यधर्माः, एते पुद्गलास्तिकायवद् व्यपदेश्याः, गुरुलघुत्वेना-गुरुलघुत्वेन चेत्यर्थः, यतः सूक्ष्माण्यमूर्तानि च द्रव्याण्यगुरुलघूनि, इतराणि तु गुरुलघूनि, प्रदेशपर्य-वास्तु तत्तद्रव्यसम्बन्धित्वेन तत्तत्त्वभावा इति ॥ गुरुलघुत्वाधिकारादिदमाह-
मू. (९६) से नूणं भंते ! लाघवियं अपिच्छ अमुच्छ अगेही अपडिबद्धया समणाणं निग्गंथाणं पसत्थं ? हंता गोयमा ! लाघवियं जाव पसत्थं ।

से नूणं भंते ! अकोहत्तं अमाणत्तं अमायत्तं अलोभत्तं समपाणं निग्गंथाणं पसत्थं ? , हंता गोयमा ! अकोहत्तं अमाणत्तं जाव पसत्थं ।

से नूणं भंते ! कंखापदोसे खीणे समणे निग्गंथे अंतकरे भवति अंतिमसारीरिए वा बहुमोहेवि य णं पुव्वि विहरिता अह पच्छासंवुडे कालं करेति तओ पच्छासिज्झति ३ जाव अंतं करेइ ? , हंता गोयमा ! कंखापदोसे खीणे जाव अंतं करेति ।

वृ. ‘लाघवियं’ति लाघवमेव लाघविकम्-अल्पोपधिकम् ‘अपिच्छ’ति अल्पोऽभिलाष आहारादिषु ‘अमुच्छ’ति उपधावसंरक्षणानुबन्धः ‘अगेहि’त भोजनादिषु परिभोगकालेऽनासक्ति अप्रतिबद्धता-स्वजनादिषु स्नेहाभाव इत्येतत्पञ्चकमिति गम्यं, श्रमणानां निर्ग्रन्थानां ‘प्रशस्तं’ सुन्दरम्, अथवा लाघविकं प्रशस्तं, कथम्भूतमित्याह-‘अपिच्छ’ अल्पेच्छरूपमित्यर्थः, एवमित-राण्यपि पदानि ।

उक्ता लाघविकस्य प्रशस्तता, तच्च क्रोधाद्यभावाविनाभूतमिति क्रोधादिदोषाभावप्रशस्त-ताऽभिधानार्थं क्रोधादिदोषाभावाविनाभूतकाङ्क्षाप्रदोषक्षयकार्याभिधानार्थं च क्रमेण सूत्रे, व्यक्ते

च, नवरं काङ्क्षा-दर्शनान्तरग्रहो गृद्धिर्वा सैव प्रकृष्टो दोषः काङ्क्षाप्रदोषः काङ्क्षाप्रद्वेषं वा, रागद्वेषवित्यर्थः । काङ्क्षाप्रदोषः प्रागुक्तः, प्रदोषत्वं च काङ्क्षायास्तद्विषयभूतदर्शनान्तरस्य विपर्यस्तत्वादिति दर्शनान्तरस्य विपर्यस्ततां दर्शयन्नाह-

मू. (१७) अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति एवं भासेंति एवं पन्नवेति एवं परूवेति- एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो आउयाइं पकरेति, तंजहा-इहभविआउयं च परभविआउयं च, जं समयं इहभविआउयं पकरेति तं समयं परभविआउयं पकरेति जं समयं परभविआउयं पकरेति तं समयं इहभविआउयं पकरेति, इहभविआउयस्स पकरणयाए परभविआउयं पकरेइ, परभविआउयस्स पकरणयाए इहभविआउयं पकरेति, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो आउयाइं पकरेति, तं० -इहभविआउयं च परभविआउयं च ।

सेकहमेवं भंते ? एवं खलु गोयमा ! जण्णं ते अन्नउत्थिया एवमात्तिक्खंति जाव परभविआउयं च, जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि-एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एणं आउयं पकरेति, तं० -इह भविआउयं वा परभविआउयं वा, जं समयं इहभविआउयं पकरेति नो तं समयं परभविआउयं पकरेति, जं समयं परभविआउयं पकरेइ नो तं समयं इहभविआउयं पकरेइ, इहभविआउयस्स पकरणताए नो परभविआउयं पकरेति, परभविआउयस्स पकरणताए नो इहभविआउयं पकरेति ।

एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एणं आउयं पकरेति, तं० -इहभविआउयं वा परभविआउयं वा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति भगवं गोयमे जाव विहरति ।

वृ. 'अनुत्थिए' इत्यादि, अन्ययूथं-विवक्षितसङ्गादपरः सङ्घस्तदस्ति येषां तेऽन्ययूथिकाः, तीर्थान्तरिया इत्यर्थः, 'एवम्' इति वक्ष्यमाणम् 'आइक्खंति' ति आख्यान्ति सामान्यतः 'भासंति' ति विशेषतः 'पन्नवेति' ति उपपत्तिभिः 'परूवेति' ति भेदकथनतः, द्वयोर्जीवयोरैकस्य वा समय-भेदेनायुर्द्वयकरणे नास्ति विरोध इत्युक्तम्-

'एगे जीवे' इत्यादि 'दो आउयाइं पकरेइ' ति जीवो हि स्वपर्यायसमूहात्मकः, स च यदैकमायुःपर्यायं करोति तदाऽन्यमपि करोति, स्वपर्यायत्वात्, ज्ञानसम्बन्धस्वपर्यायवत्, स्वपर्याय-कर्तृत्वं च जीवस्याभ्युपगन्तव्यमेव, अन्यथा सिद्धत्वादिपर्यायाणामनुत्पादप्रसङ्ग इति भावः, उक्तार्थस्यैव भावनार्थमाह -

'जमि' त्यादि, विभक्तिविपरिणामाद् यस्मिन् समये इहभवो-वर्तमानभवो यत्रायुषि विद्यते फलतयैतदिहभवायुः, एवं परभवायुरपि, अनेन चेहभवायुःकरणसमये परभवायुःकरणं नियमितम्, अथ परभवायुःकरणसमये इहभवायुःकरणं नियमयन्नाह-'जं समयं परभविआउय' मित्यादि, एवमेकसमयकार्यतां द्वयोरप्यभिधायैकक्रियाकार्यतामाह-

'इह भविआउयस्से' त्यादि, 'पकरणयाए' ति करणेन 'एवं खलु' इत्यादि निगमनं । 'जण्णं ते अन्नउत्थिया एमाइक्खंती' त्याद्यनुवादवाक्यास्यान्ते तत् प्रतीतं न केवलमित्ययं वाक्यशेषो दृश्यः, 'जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते एवमाहंसु' ति तत्र 'आहंसु' ति उक्तवन्तः, यच्चायं वर्तमान-निर्देशोऽधिकृतेऽतीतनिर्देशः स सर्वो वर्तमानः कालोऽतीतो भवतीत्यस्यार्थस्य ज्ञापनार्थः, मिथ्यात्वं चास्यैवम्-एकेनाध्यवसायेन विरुद्धयोरायुषोर्बन्धायोगात्, यच्चेत्यन्ते-पर्यायान्तरकरणे पर्यायान्तरं

करोति, स्वपर्यायत्वादिति, तदनैकान्तिकं, सिद्धत्वकरणे संसारित्वाकरणादिति ।

टीकाकारव्याख्यानं त्विहभवायुर्यदा प्रकरोति-वेदयते इत्यर्थं परभवायुस्तदा प्रकरोति बन्धातित्यर्थः, इहभवायुरुपभोगेन परभवायुर्बन्धातीत्यर्थः, मिथ्या चैतत्परमतं, यस्माज्जातमात्रो जीव इहभवायुर्वेदयते, तदैव तेन यदि परभवायुर्वद्धं तदा दानाध्ययनादीनां वैयर्थ्यः स्यादिति, एतच्चायुर्बन्धकालादन्यत्रावसेयम्, अन्यथाऽऽयुर्बन्धकाले इहभवायुर्वेदयेत् परभवायुस्तु प्रकरोत्येवेति ॥ अन्ययूथिकप्रस्तावादिदमाह—

मू. (९८) तेणं कालेणं तेणं समएणं पासावच्चिज्जे कालासवेसियपुत्ते नामं अनगारे जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छति २ ता थेरे भगवंते एवं वयासी-थेरा सामाइयं न जाणंति थेरा सामाइयस्स अट्ठं न याणंति थेरा पच्चक्खाणं नयाणंति थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठं न याणंति थेरा संजमं न याणंति थेरा संजमस्स अट्ठं न याणंति थेरा संवरं न याणंति थेरा संवरस्स अट्ठं न याणंति थेरा विवेगं न याणंति थेरा विवेगस्स अट्ठं न याणंति थेरा विउत्सग्गं न याणंति थेराविउत्सग्गस्स अट्ठं न याणंति ६ ।

तए णं ते थेरा भगवंतो कालासवेसियपुत्तं अनगारं एवं वयासी-जाणामो णं अज्जो ! सामाइयं जाणामो णं अज्जो ! सामाइयस्स अट्ठं जाव जाणामो णं अज्जो ! विउत्सग्गस्स अट्ठं । तए णं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते एवं वयासी-जति णं अज्जो ! तुब्भे जाणह सामाइयं जाणह सामाइयस्स अट्ठं जाव जाणह विउत्सग्गस्स अट्ठं किं भे अज्जो ! सामाइए किं भे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे ? जाव किं भे विउत्सग्गस्स अट्ठे ? , तए णं ते थेरा भगवंतो कालाव-सेसियपुत्तं अनगारं एवं वयासी-आया णे अज्जो ! सामाइए आया णे अज्जो ! सामाइयस्स अट्ठे जाव विउत्सग्गस्स अट्ठे

तए णं से कालासवेसियपुत्ते अनगारे थेरे भगवंते एवं वयासी-‘जति भे अज्जो ! आया सामाइए आया सामाइयस्स अट्ठे एवं जाव आया विउत्सग्गस्स अट्ठे अवहट्ठु कोहमाणमायालोभे किमट्ठं अज्जो ! गरहह ? , कालास० संजमट्ठयाए, से भंते ! किं गरहा संजमे अगरहा संजमे ? , कालास० गरहा संजमे नो अगरहासंजमे, गरहावि णं सव्वं दोसं पविणेति सव्वं बालियं परिन्नाए, एवं खु णे आया संजमे उवहिए भवति, एवं खु णे आया संजमे उवचिए भवति, एवं खु णे आया संजमे उवट्ठिए भवति, एत्थ णं से कालासवेसियपुत्ते अनगारे संबुद्धे थेरे भगवंते वंदति नमंसति २ एवं वयासी-

एएसिणं भंते ! पयाणं पुत्विं अन्नाणयाए असवणयाए अबोहियाए अणभिगमेणं अदिट्ठाणं अस्सुयाणं असुयाणं अविन्नायाणं अव्वोगडाणं अव्वोच्छिन्नाणं अनिज्जूढाणं अनुवदारियाणं एयमट्ठं नो सट्ठहिए नो पत्तिइए नो रोइए इयाणिं भंते ! एतेसिं पयाणं जाणणयाए सवणयाए बोहीए अभिगमेणं दिट्ठाणं सुयाणं मुयाणं विन्नायाणं वोगडाणं वोच्छिन्नाणं निज्जूढाणं उवधारियाणं एयमट्ठं सट्ठहामि पत्तियामि रोएमि एवमेयं से जहेयं तुब्भे वदह ।

तए णं ते थेरा भगवंतो कालासवेसियपुत्तं अनगारं एवं वयासी-सट्ठाहि अज्जो ! पत्तियाहि अज्जो ! रोएहि अज्जो ! से जहेयं अम्हे वदामो । तए णं से कालासवेसियपुत्ते अनगारे थेरे भगवंतो वंदइ नमंसइ २ एवं वदासी इच्छमि णं भंते ! तुब्भं अतिए चाउज्जामा धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तिए, अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंघं ।

तएणं से कालासवेसियपुत्ते अनगारे धेरे भगवंते वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपजित्ता णं विहरइ । तए णं से कालासवेसियपुत्ते अनगारे बहूणि वासाणि सामन्नपरियागं पाउणइ जस्सट्ठाए कीरइ नग्गभागे मुंडभावे अण्हाणयं अदंतधुवणयं अच्छत्तयं अनोवाहणयं भूमिसेज्जा फलहसेज्जा कट्ठसेज्जा केसलोओ बंभवेरवासो परधरपसेवो लद्धावलद्धी उच्चावय गामकंटगा बावीसं परिसहोवसग्गा अहियासिज्जंति तमट्ठं आराहेइ २ चरिमेहं उस्सासनीसासेहिं सिद्धे बुद्धे मुक्के परिनिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे ।

वृ. 'पासावच्चिज्जे'ति पाश्चापत्यानां-पाश्चर्वाजिनशिष्याणामयं पाश्चापत्वीचः 'धेरे'ति श्रीमन्महावीरजिनशिष्याः श्रुतवृद्धाः 'सामाइयं'ति समभावरूपं 'न याणांति'ति न जानन्ति, सूक्ष्मत्वात्तस्य, 'सामाइयस्स अट्ठं'ति प्रयोजनं कर्मानुपादाननिर्जरणरूपं, 'पच्चक्खाणं'ति पौरुष्या-दिनियमं, तदर्थं च-आश्रवद्वानिरोधं, 'संजमं'ति पृथिव्यादिसंरक्षणलक्षणं, तदर्थं च-अनाश्रवत्वं, 'संवरं'ति इन्द्रियोन्मिन्द्रियनिवर्तनं, तदर्थं तु-अनाश्रवद्वानिरोधं, 'संजमं'ति पृथिव्यादिसंरक्षणलक्षणं, तदर्थं च-अनाश्रवत्वं, 'संवरं'ति इन्द्रियोन्मिन्द्रियनिवर्तनं, तदर्थं तु-अनाश्रवत्वमेव, 'विवेगं'ति विशिष्टबोधं, तदर्थं च-त्याज्यत्यागादिकं, 'विउस्सगं'ति व्युत्सर्गं कायादीनां, तदर्थं चानभिष्वङ्गताम् ।

अज्जो ! 'ति हे आर्य ! ओकारान्तता सम्बोधने प्राकृतत्वात्, 'किं भे'ति किं भवामित्यर्थः, 'आया णे'ति आत्मा नः-अस्माकं मते सामाधिकमिति, यदाह- 'जीवो गुणपडिवन्नो नयस्स दव्वड्डियस्स सामइयं'ति, सामाधिकार्थोऽपि जीव एव, कर्मानुपादानदीनां जीवगुणत्वात् जीवाव्यतिरिक्तत्वाच्च तद्गुणानामिति ।

एवं प्रत्याख्यानाद्यथ्यवगन्तव्यम् । 'जइ भे अज्जो'ति यदि भवतां हे आर्या ! स्थविराः सामाधिकमात्मा तदा 'अवहट्ठु'ति अपहृत्य त्यक्त्वा क्रोधादीन् किमर्थं गर्ह्यध्वे ? 'निंदांमि गरिहामि अम्माणं चोसिरामि'इति वचनात् क्रोधादीनेव अथवा 'अवज्ज'मिति गम्यते, अयमभिप्रायः-यः सामाधिकवान् त्यक्तक्रोधादिश्च सकथं किमपि निन्दति ? , निन्दा हि किल द्वेषसम्भवेति, अत्रोत्तरं-संयमार्थमिति, अवद्ये गर्हिते संयमो भवति, अवद्यानुमतेर्व्यवच्छेदनात्, तथा गर्हा संयमः, तद्धेतुत्वात्, न केललमसौ गर्हा कर्मानुपादानहेतुत्वात्संयमो भवति, 'गरहावि'ति गर्हैव च सर्वं 'दोसं'ति दोषं-रागादिकं पूर्वकृतं पापं वा द्वेषं वा 'प्रविनयति' क्षपयति, किं कृत्वा ?

इत्याह-'सव्वं बालियं'ति बाल्यं-बालतां मिथ्यात्वमविरतिं च 'परिन्नाए'ति 'परिज्ञाय'ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्यायेति, इह च गर्हायास्तद्वत्तथाभेदा-देकर्तृकत्वेन परिज्ञायेत्यत्र क्त्वाप्रत्ययविधिरदुष्ट इति, 'एवं खु'ति एवमेव 'णे'इत्यस्माकम् 'आया संजमे उवहिए'ति उपहितः प्रक्षिप्तो न्यस्तो भवति, अथवाऽऽत्मरूपः संयमः 'उपहितः' प्राप्तो भवति, 'आया संजमे उवहिए'ति आत्मा संयमविषये पुष्टो भवति आत्मरूपो वा संयम उपचितो भवति, 'उवट्ठिए'ति 'उपस्थितः' अत्यन्तावस्थायी ।

'एएसि णं भंते ! पयाणं'इत्यस्य 'आदिट्ठाण'मित्यादिना सम्बन्धः, कथमध्यानामित्याह- 'अज्ञाणयाए'ति अज्ञानो-निर्ज्ञानस्तस्य भावोऽज्ञानता तयाऽज्ञानतया, स्वरूपेणानुपलम्भादित्यर्थः, एतदेव कथमित्याह- 'असवणयाए'ति अश्रवणः-श्रुतिवर्जितस्तद्भावस्तत्ता तया 'अबोहीए'ति

अबोधि-जिनधर्मानवाप्तिः, इह तु प्रक्रमान्महावीरजिनधर्मानवाप्तिस्तया, अथवीत्यत्तिक्पादिवुद्ध-
यभावेन, 'अनभिगमेण'ति विस्तरबोधाभावेन हेतुना 'अदधानां' साक्षात्स्वयमनुपलब्धानाम्
'अश्रुतानाम्' अन्यतोऽनाकर्णितानाम् 'असुयाणं'ति 'अस्मृतानां दर्शनाकर्णनाभावेनानुध्याता नाम्

अत एव 'अविज्ञातानां' विशिष्टबोधाविषयीकृतानाम्, एतदेव कुत इत्याह- 'अव्वोक-
डाणं'ति अव्याकृतानां विशेषतो गुरुभिरनाख्यातानाम्, 'अव्वोच्छिण्णाणं'ति विपक्षादव्य-
वच्छेदितानाम्, 'अनिज्झूढाणं'ति महतो ग्रन्थात्सुखावबोधाय सङ्घेपनिमित्तमनुग्रहपर-
गुरुभिरनुद्धृतानाम्, अत एवास्माभिः 'अनुपधारितानाम्' अनवधारितानाम्

'एयमङ्गे'ति एवंप्रकारोऽर्थ अथवाऽयमर्थः 'नो सद्वहि'ति न श्रद्धितः 'नो पत्ति'ति
'नो' नैव 'पत्ति'ति प्रीतिरुच्यते तद्योगात् 'पत्ति'ति प्रीतः-प्रीतिविषयीकृतः, अथवा न प्रतीतः
न प्रत्ययितो वा हेतुभिः, 'नो रोइ'ति न चिकीर्षितः 'एवमेयं से जहेयं तुब्बे वयह'ति अथ
यथैतद्वस्तु यूयं वदथ एवमेतद्वस्त्विति भावः ।

'चाउज्जामाउ'ति चतुर्महाव्रतात्, पाश्वर्नाथजिनस्य हि चत्वारि महाव्रतानि, नापरिगृहीता
स्त्रीभुज्यते इति मैथुनस्य परिग्रहेऽन्तर्भावादिति, 'सप्पडिकमणं'ति पाश्वर्नाथधर्मो हि अप्र-
तिक्रमणः, कारण एव प्रतिक्रमणकरणादन्यथा त्वकरणात्, महावीरजिनस्य तु सप्रतिक्रमणः,
कारणं विनाऽप्यवश्यं प्रतिक्रमणकरणादिति, 'देवाणुप्पिय'ति प्रियामन्त्रणं 'मा पडिवंधं'ति मा
व्याघातं कुरुष्वेति गम्यम् ।

'मुण्डभावे'ति मुण्डभावो-दीक्षितत्वं 'फलगसेज्ज'ति प्रतलातविष्कम्भवत्काष्ठरूपा
'कट्टसेज्ज'ति असंस्कृतकाष्ठशयनं कष्टशय्या वाऽमनोज्ञा वसति 'लद्धाल्लब्धी'ति लब्धं च-
लाभोऽपलब्धिश्च-अलाभोऽपरिपूर्णलाभो वा लब्धापलब्धिः 'उच्चावय'ति उच्चावचाः अनुकूल-
प्रतिकूला असमञ्जसा वा 'गामकटय'ति ग्रामस्य-इन्द्रियसमूहस्य कण्टका इव कण्टका-बाधकाः
शत्रवो ग्रामकण्टकाः, क एते इत्याह- 'बावीसं परीसहवसग्ग'ति परीषहाः-क्षुदादयस्त एवोपसर्गा-
उपसर्जनात् धर्मभ्रंशनात् परीषहोपसर्गा, अथवा द्वाविंशतिपरीषहाः, तथा उपसर्गा-दिव्यादयः
कालस्यवैशिकपुत्रः प्रत्याख्यानक्रियाया सिद्ध इति तद्विपर्ययभूताप्रत्याख्यानक्रियानिरूपणसूत्रम्—

मू. (९९) भंतेति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ एवं वदासी-से
नूनं भंते ! सेट्ठियस्स य तणुयस्स य किवणस्स य खत्तियस्स य समा येव अपच्चक्खाणकिरिया
कज्झइ ?, हंता गोयमा ! सेट्ठियस्स य जाव अपच्चक्खाणकिरिया कज्झइ ।

से केणहेणं भंते ! ?, गोयमा ! अविरतिं पडुच्च से तेण० गोयमा ! एवं वुच्चइ-सेट्ठियस्स य
तणु० जाव कज्झइ ॥

वृ. तत्र 'भंते'ति हे भदन्त ! 'इति' एवमामन्त्रयेति शेषः, अथवा भदन्त ! इतिकृत्वा,
गुरुरितिकृत्वेत्यर्थः, 'सेट्ठियस्स'ति श्रीदेवताऽध्यासितसौवर्णपट्टविभूषितशिरोवेष्टनोपेत-
पौरजननायकस्य 'तणुयस्स'ति दरिद्रस्य 'किवणस्स'ति रङ्गस्य । खत्तियस्सति राज्ञः 'अपच्चक्खा-
णकिरिय'ति प्रत्याख्यानक्रियाया अभावोऽप्रत्याख्यानजन्यो वा कर्मबन्धः, 'अविरइ'ति इच्छया
अनिवृत्तिः, सा हि सर्वेषां समैवेति । अप्रत्याख्यानक्रियायाः-प्रस्तावादिदमाह—

मू. (१००) आहाकम्मं भुंजमाणे समणे निग्गंथे किं बंधइ किं पकरेइ किं चिणाइ किं

उवचिणाइ ?, गोयमा ! आहाकम्मंणं भुंजमाणे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ सिदिलबंधण-
बद्धाओ धणियबंधणबद्धाओ पकरेइ जाव अनुपरियइइ !

से केणट्टेणं जाव अनुपरियइइ ?, गोयमा ! आहाकम्मंणं भुंजमाणे आयाए धम्मं अइक्कमइ
आयाए धम्मं अइक्कममाणे पुढविक्कायं नावकंखइ जाव तसकायं नावकंखइ, जेसिंपि य णं
जीवाणं सरीराइं आहारमाहारेइ तेवि जीवे नावकंखइ । से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-आहाकम्मं
णं भुंजमामे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ जाव अनुपरियइइ !

फासुएसणिज्जं भंते ! भुंजमाणे किं बंधइ जाव उवचिणाइ ?, गोयमा ! फासुएसणिज्जं णं
भुंजमाणे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपयडीओ धणियबंधणबद्धाओ सिदिलबंधणबद्धाओ पकरेइ
जहा संवुडे णं, नवरं आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ सिय नो बंधइ, सेसं तहैव जाव वीईवयइ, से
केणट्टेणं जाव वीईवयइ ?

गोयमा ! फासुएसणिज्जं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं नो अइक्कमइ, आयाए
धम्मं अणइक्कममाणे पुढिविक्काइयं अवकंखति जाव तसकायं अवकंखइ, जेसिंपि य णं जीवाणं
सरीराइं आहारेइ तेऽवि जी अवकंखति से तेणट्टेणं जाव वीईवयइ ॥

वृ. 'आहाकम्म'मित्यादि आध्या-साधुप्रणिधाने यत्सचेतनमचेतनं क्रियते अचेतनं वा
पच्यते चीयते वा गृहादिकं व्यूयते वा वस्त्रादिकं तदाधाकर्म 'किं बंधइ'ति प्रकृतिबन्धमाश्रित्य
स्पृष्टावस्थापेक्षया वा 'किं पकरेइ'ति स्थितिबन्धापेक्षया बद्धावस्थापेक्षया वा 'किं चिणाइ'ति
अनुभागबन्धापेक्षया निधत्तावस्थाऽपेक्षया वा 'किं उवचिणाइ'ति । पदेशबन्धापेक्षया निकाच-
नापेक्षया वेति, 'आयाए'ति आत्मना धर्मं श्रुतधर्मं चारित्रधर्मं वा 'पुढविक्कायं' 'नावकंखइ'ति
नापेक्षते, नानुकम्पत इत्यर्थः ॥ आधाकर्मविपक्षश्च प्रासुकैषणीयमिति प्रासुकैषणीयसूत्रम् ।

अनन्तरसूत्रे संसारव्यतिव्रजनमुक्तं, तच्च कर्मणोऽस्थिरतया प्रलोटने सति भवती-
त्यस्थिरसूत्रम्—

मू. (१०१) से नूनं भंते ! अथिरे पलोइइ नो थिरे पलोइति अथिरे भज्जइ नो थिरे भज्जइ
सासए बालय बालियत्तं असासयं सासए पंडिए पंडियत्तं असासयं ?

हंता गोयमा ! अथिरे पलोइइ जाव पंडियत्तं असासयं
सेवं भंते ! सेवं भंतेति जाव विहरति ।

वृ. तत्र 'अथिरे'ति अस्थ्यास्तु द्रव्यं लोष्टादि 'प्रलोटति' परिवर्तते अध्यात्मचिन्तायामस्थिरं
कर्म तस्य जीवप्रदेशेभ्यः प्रतिसमयचलनेनास्थिरत्वात् 'प्रलोटयति' बन्धोदयनिर्जरणादिपरिणामैः
परिवर्तते 'स्थिरं' शिलादि न प्रलोटयति, अध्यात्मचिन्ताया तु स्थिरो जीवः, कर्मक्षयेऽपि तस्याव-
स्थितत्वात्, नासौ 'प्रलोटयति' उपयोगलक्षणस्वभावाच्च परिवर्तते, तथा 'अस्थिरं' भङ्गुरस्वभावं
तृणादि 'भज्यते' विदलयति, अध्यात्मचिन्तायामस्थिरं कर्म तद् 'भज्यते' व्यपैति, तथा 'स्थिरम्'
अभङ्गुरमयः शलाकादि न भज्यते, अध्यात्मचिन्तायां स्थिरो जीवः स च न भज्यते शाश्वतत्वादिति
जीवप्रस्तावादिदमाह- 'सासए बालए'ति बालको व्यवहारतः शिशुर्निश्चयतोऽसंयतो जीवः
स च शाश्वतो द्रव्यत्वात्, 'बालियत्तं'ति इहैकप्रत्ययस्य स्वार्थिकत्वाद्बालत्वं व्यवहारतः शिशुत्वं
निश्चयतस्त्वसंयतत्वं तच्चाशाश्वतं पर्यायत्वादिति । एवं पण्डितसूत्रमपि, नवरं पण्डितो व्यवहारेण

शास्त्रज्ञो जीवः निश्चयतस्तु संयत इति ।

शतकं-१ उद्देशकः-९ समाप्तः

— शतकं-१ उद्देशकः-१० :—

वृ. अनन्तरोद्देशकोऽस्थिरं कर्मेत्युक्तं, कर्मादिषु च कुतीर्थिका विप्रतिपद्यन्ते अतस्तद्विप्रतिपत्तिनिरासप्रतिपादनार्थतया सङ्ग्रहण्यां 'चलणाड'ति यदुक्तं तद्विप्रतिपत्तिद्वयार्थदशमोद्देशको व्याख्यायते, तत्र च सूत्रं—

मू. (१०२) अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति जाव एवं परूवेति-एवं खलु चलमाणे अचलिए जाव निज्जरिज्जमाणे अनिज्जिणे, दो परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणंति, कम्हा दो परमाणुपोग्गला एगततो न साहणंति ?, दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं नत्थि सिणेहकाए, तम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणंति ।

तिन्नि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, कम्हा ? तिन्नि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, तिण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए, तम्हा तिन्नि परमाणुपोग्गला एगयओ सा०, ते भिज्जमाणा दुहावि तिहावि कज्जंति, दुहाकज्जमाणा एगयओ दिवहे परमाणुपोग्गले भवति एगयओवि दिवहे पर० पो० भवति, तिहा कज्जमाणा तिन्नि परमाणुपोग्गला भवंति ।

एवं जाव चत्तारि पंचपरमाणुपो० एगयओ साहणंति, एगयओ साहणित्ता दुक्खत्ताए कज्जंति, दुक्खेवि य णं से सासए सया समियं उवचिज्जइ य अविचिज्जइ य, पुच्चिं भासा भासा भासिज्जमाणी भासा अभासा भासासमयवीतिकंतं च णं भासिया भासा, जा सा पुच्चिं भासा भासा भासिज्जमाणी भासा अभासा भासासमयवीतिकंतं च णं भासिया भासा सा किं भासओ भासा अभासओ भासा ?, अभासओ णं सा भासा नो खलु सा भासओ भासा ।

पुच्चिं किरिया दुक्खा कज्जमाणी किरिया अदुक्खा किरियासमयवीतिकंतं च णं कडा किरिया दुक्खा, जा सा पुच्चिं किरिया दुक्खा कज्जमाणी किरिया अदुक्खा किरियासमयवीतिकंतं च णं कडा किरिया दुक्खा सा किं करणओ दुक्खा अकरणओ दुक्खा ?, अकरणओ णं सा दुक्खा नो खलु सा करणओ दुक्खा, सेवं वत्तव्वं सिया-अकिच्चं दुक्खं अफुसं दुक्खं अकज्जमाणकडं दुक्खं अकड्डु अकड्डु पाणभूयजीवसत्ता देवणं वेदंतीति वत्तव्वं सिया ।

से कहमेयं भंते ! एवं ?, गोयमा ! जण्णं ते अण्णउत्थिया एवमातिक्खंति जाव वेदणं वेदेति, तत्तव्वं सिया, जेते एवमाहंसु मिच्छते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवमातिक्खामि, एवं खलु चलमाणे चलिए जाव निज्जरिज्जमाणे निज्जिणे, दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, कम्हा ? दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ?, दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए, तम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ सा०, ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति, दुहा कज्जमाणे एगयओ पर० पोग्गले एगयओ प० पोग्गले भवंति, तिण्णि परमा० एगओ आह०, कम्हा तिन्नि परमाणुपोग्गले एग० सा० ?, तिण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए, तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गलाएगयओ साहणंति, ते भिज्जमाणा दुहावि तिहावि कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगओ परमाणुपोग्गले एगयओ दुपदेसिए खंधे भवति, तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति, एवं जाव चत्तारिपंचपरमाणुपो० एगओ साहणित्ता २ खंधत्ताए कज्जंति, खंधेवि य णं से असासए

सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य ।

पुर्व्वि भासा अभासा भासिज्जमाणी भासा २ भासासमयवीतिक्रंतं च णं भासिया भासा अभासा जा सा पुर्व्वि भासा अभासा भासिज्जमाणी भासा २ भासासमयवीतिक्रंतं च णं भासिया भासा अभासा सा किं भासओ भासा अभासओ भासा ?, भासओ णं भासा नो खलु सा अभासओ भासा । पुर्व्वि किरिया अदुक्खा जहा भासा तहा भाणियव्वा, किरियावि जाव करणओ णं सा दुक्खा नो खलु सा अकरणओ दुक्खा । सेवं वत्तव्वं सिया-

किच्चं फुसं दुक्खं कज्जमाणकडं कट्ठु २ पाणभूयजीवत्ता वेदणं वेदेतीति वत्तव्वं सिया ।

वृ. 'चलमाणे अवलिण'ति चलत्कर्माचलितं, चलता तेन चलितकार्याकरणात्, वर्त्तमानस्य चातीततया व्यपदेष्टुमशक्यत्वात्, एवमन्यत्रापि वाच्यमिति ।

'एग्यओ न साहणंति'ति एकत एकत्वेनैकस्कन्धतयेत्यर्थः 'न संहन्येते' न संहतौ-मिलितौ स्यातां, 'नत्थि सिणेहकाए'ति स्नेहपर्यवराशिर्नास्ति, सूक्ष्मत्वात्, त्र्यादियोगे तु स्थूलत्वात्सोऽस्ति 'दुक्खत्ताए कज्जंति'ति पञ्च पुद्गलाः संहत्य दुःखतया-कर्मतया क्रियन्ते, भवन्तीत्यर्थः, 'दुक्खेऽवि यणं'ति कर्मपि च 'से'ति तत् शाश्वतमनादित्वात् 'सय'ति सर्वदा 'समियं'ति सम्यक् सपरिमाणं वा 'चीयते' चयं याति 'अपचीयते' अपचयं याति ।

तथा 'पुर्व्वं'ति भाषणात्प्राक् 'भास'ति वागुद्रव्यसंहति 'भास'ति सत्त्वादिभाषा स्यात्, तत्कारणत्वात्, विभङ्गज्ञानित्वेन वा तेषां मतमात्रमेतत् निरुपपत्तिकमुन्मत्तकवचनवदतो नेहोप-पत्तिरित्यर्थं गवेषणीया, एवं सर्वत्रापीति, तथा 'भासिज्जमाणी भासा अभास'ति निःसृज्यमान-वागुद्रव्याणि अभाषा, वर्त्तमानसमयस्यातिसूक्ष्मत्वेन व्यवहारानङ्गत्वादिति, 'भासासमयविङ्कतं च णं'ति इह क्तप्रत्ययस्य भावार्थत्वाद् विभक्तिवि-परिणामाच्च भाषासमयव्यतिक्रमे च 'भासिय'ति निःसृष्टा सती भाषा भवति, प्रतिपाद्यस्याभिधेये प्रत्ययोत्पादकत्वादिति, 'अभासओ णं भास'ति अभाषमणास्य भाषा, भाषणात्पूर्वपश्चाच्च तदभ्युपगमात्, 'नो खलु भासओ'ति भाष्यमाणायास्तस्या अनभ्युपगमादिति ।

तथा- 'पुर्व्वं किरिण'त्यादि, क्रिया कायादिका सा यावन्न क्रियते तावत् 'दुक्ख'ति दुःखहेतुः, 'कज्जमाण'ति क्रियमाणा क्रिया 'न दुक्खा' न दुःखहेतुः, क्रियासमयव्यतिक्रान्ते च क्रियायाः क्रियमाणताव्यतिक्रमे च कृत सती क्रिया दुःखेति, इदमपि तन्मतमात्रमेव निरुपपत्तिकम्, अथवा पूर्व्वं क्रिया दुःखा, अनभ्यासात्, क्रियमाणा क्रिया न दुःखा, अभ्यासात्, कृता क्रिया दुःखा, अनुताप-श्रमादेः, 'करणओ दुक्ख'ति करणमाश्रित्य करण काले कुर्वत इत्यर्थः 'अकरणओ दुक्ख'ति अकरणमाश्रित्याकुर्वत इतियावत्, 'नो खलु सा करणओ दुक्खत्ति' अक्रियमाणत्वे दुःखतया तस्या अभ्युपगमात् ।

'सेवं वत्तव्वं सिया' अथैवं पूर्व्वोक्तं वस्तु वक्तव्यं स्यादुपपन्नत्वादस्येति ।

अथान्यथैकान्तरमतमाह-'अकृत्यम्' अनागतकालापेक्षयाऽनिर्वर्तनीयं जीवैरिति गम्यं 'दुःखम्' असातंतत्कारणं वा कर्म, तथाऽकृतत्वादेवास्पृश्यम्-अबन्धनीयं, तथा क्रियमाणं वर्त्तमान-काले कृतं चातीतकाले तन्निषेधादक्रियमाणकृतं, कालत्रयेऽपि कर्मणो बन्धनिषेधाद्

अकृत्वाऽकृत्वा, आभीक्ष्णये द्विर्वचनं, दुःखमिति प्रकृतमेव, के ? इत्याह-प्राणभूतजीवसत्त्वाः, प्राणादिलक्षणं चेदम्—

॥ १ ॥ “प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ताः, भूतास्तु तरवः स्मृताः ।

जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वा इतीरिताः ॥

‘वेयणं’ति शुभाशुभकर्मवेदनां पीडां वा ‘वेदयन्ति’ अनुभवन्ति, इत्येतद्वक्तव्यं स्यात्, एतस्यैवोपपद्यमानत्वाद्, यादृच्छिकं हि सर्वं लोके सुखदुःखमिति, यदाह-

॥ १ ॥ “अतर्कितोपस्थितमेव सर्वं, चित्रं जनानां सुखदुःखजातम् ।

काकस्य तालेन यथाऽभिधातो, न बुद्धिपूर्वोऽत्र वृथाऽभिमानः ॥

‘से कहमेयं’ति अथ कथमेतद् भदन्त ! ‘एवम् ?’ अन्ययूथिकोक्तन्यायेन ? इति प्रश्नः ‘जंणंते अण्डत्थिया’ इत्याद्युत्तरं, व्याख्याचास्य प्राग्वत्, मिथ्या चैतदेवं-यदि चलदेव प्रथमसमये चलितं न भवेत्तदा द्वितीयादिष्वपि तदचलितमेवेति न कदाचनापि चलेत्, अत एव वर्तमानस्यापि विवक्षयाऽतीतत्वं न विरुद्धम्, एतच्च प्रागेव निर्णीतमिति न पुनरुच्यते, यद्योच्यते-चलितकार्याकरणादचलितमेवेति, तदयुक्तं, यतः प्रतिक्षणमुत्पद्यमानेषु स्यासकोशादिवस्तुष्वन्यक्षणभावि वस्तु आद्यक्षणे स्वकार्यं न करोत्येव, असत्त्वाद्, अतो यदन्यसमयचलित कार्यं विवक्षितं परेण तदाद्यसमयचलितं यदि न करोति तदा कइव दोषोऽत्र ? , कारणानां स्वस्वकार्यकरणस्वभावत्वादिति

यद्योक्तं-द्वौ परमाणून् संहन्त्येते, सूक्ष्मतया स्नेहाभावात्, तदयुक्तम्, एकस्यापि परमाणोः स्नेहसम्भवात्, सार्द्धपुद्गलस्य संहतत्वेन तैरेवाभ्युपगमाच्च, यत उक्तम्-“तिन्नि परमाणुपोगला एगयओ साहणंति ते भिज्जमाणा दुहावि तिहावि कज्जति, दुहा कज्जमाणा एगओ दिवहे”ति, अनेन हि सार्द्धपुद्गलस्य संहतत्वाभ्युपगमेन तस्य स्नेहोऽभ्युपगत एवेत्यतः कथं परमाण्वोः स्नेहाभावेन सङ्घाताभाव इति, यद्योक्तम्-एकतः सार्द्ध एकतः सार्द्ध इति, एतदप्यचारु, परमाणोरर्द्धीकरणे परमाणुत्वाभावप्रसङ्गात्, तथा यदुक्तं-पञ्च पुद्गलाः संहताः कर्मतया भवन्ति, तदप्यसङ्गतं, कर्मणोऽनन्तपरमाणुतयाऽनन्तरस्कन्धरूपत्वात्, पञ्चाणुकस्य च स्कन्धमात्रत्वात्, तथा कर्म जीवावरणस्वभावमिष्यते, तच्च कथं पञ्चपरमाणुस्कन्धमात्ररूपं सदसङ्ख्यातप्रदेशात्मकं जीवभावृणुयादिति ।

तथा यदुक्तं-कर्म च शाश्वतं, तदपि असमीचीनं, कर्मणः शाश्वतत्वे क्षयोपशमाद्यभावेन ज्ञानादीनां हानेरुत्कर्षसय चाभावप्रसङ्गात्, दृश्यते च ज्ञानादिहानिवृद्धी, तता यदुक्तं-कर्म सदा चीयतेऽपचीयते चेति, तदप्येकान्तशाश्वतत्वे नोपपद्ये इति ।

यद्योक्तं-भाषणात्पूर्वं भाषा तद्धेतुत्वात्, तदयुक्तमेव, औपचारिकत्वात्, उपचारस्य च तत्त्वतोऽवस्तुत्वात्, किं च-उपचारस्तात्त्विके वस्तुनि सति भवतीति तात्त्विकी भाषाऽस्तीति सिध्यम्, यद्योक्तं-भाष्यमाणाऽभाषा, वर्तमानसमयस्याव्यवहारिकत्वात्, तदप्यसम्यग्, वर्तमानसमयस्यैवास्तित्वेन व्यवहाराङ्गत्वाद् अतीतानागतयोश्च विनष्टानुत्पन्नतयाऽसत्त्वेन व्यवहारानङ्गत्वादिति, यद्योक्तं-भाषासमयेत्यादि, तदप्यसाधु, भाष्यभाणभाषाया अभावे भाषासमय इत्यस्याभिलापस्याभावप्रसङ्गात्, यश्च प्रतिपाद्यस्याभिधेये प्रत्ययोत्पादकत्वादिति हेतुः सोऽनैकान्तिकः, करादिचेष्टानामभिधेयप्रतिपादकत्वे सत्यपि भाषात्वासिद्धेः । तथा यदुक्तम्-अभाषकस्य

भाषेति, तदसङ्गततरम्, एवं हि सिद्धस्याचेतनस्य वा भाषाप्राप्तिप्रसङ्ग इति ।

एवं क्रियाऽपि वर्तमानकाल एव युक्ता, तस्यैव सत्त्वादिति, यच्चानभ्यासाभ्यासादिकं कारणमुक्तं तच्चानैकान्तिकम्, अनभ्यासादावपि यतः काचित्सुखादिरूपैव, तथा यदुक्तम्- अकरणतः क्रिया दुःखेति, तदपि प्रतीतिवाधितं, यतः करणकाल एव क्रिया दुःखा वा सुखा वा दृश्यते, न पुनः पूर्वं पश्चाद्वा, तदसत्त्वादिति ।

तथा यदुक्तम् 'अकिञ्च' मित्यादि यदच्छदमताश्रयणात्, तदप्यसाधीयो, यतो यद्यकरणदेव कर्म दुःखं सुखं वा स्यात् तदा विविधैहिकपारलौकिकानुष्ठानाभावप्रसङ्गः स्यात्, अभ्युपगतां च किञ्चित्पारलौकिकानुष्ठानं तैरपि चेति, एवमेतत्सर्वमज्ञानविजृम्भितम्, उक्तं च वृद्धैः-

॥ १ ॥ "परतिस्थियवत्तत्त्वय पढमसए दसमयंमि उद्देसे ।

विब्भंगीणादेसा मइभेया वावा सा सब्बा ॥

॥ २ ॥ सब्भूयमसब्भूय भंगा चत्तारि होति विब्भंगे

उम्भत्तवायसरिसं तो अण्णाणंति निदिट्ठं ॥

सद्भूते-परमाणौ असद्भूतं-अर्धादि १, असद्भूते-सर्वगात्मनि सद्भूतं चैतन्यं २, सद्भूते-परमाणौ सद्भूतं-निष्प्रदेशत्वम् ३, असद्भूते-सर्वगात्मनि असद्भूतं कर्तृत्वमिति ४ । 'अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामी" त्यादि तु प्रतीतिार्थमेवेति, नवरं 'दोणहं परमाणुपोग्गलणं अत्थि सिणेहकाए'ति एकस्यापि परमाणोः शीतोष्णस्निग्धरूक्षस्पर्शानामन्यतरदविरूद्धं स्पर्शद्वयमेकदैवास्ति, ततो द्वयोरपि तयोः स्निग्धत्वभावात् स्नेहकायोऽस्त्येव, ततश्च तौ विषमस्नेहात्संहन्येते, इदं च परमतानुवृत्त्योक्तम्, अन्यथा रूक्षावपि रूक्षत्ववैषम्ये संहन्येते एव, यदाह-

॥ १ ॥ "समनिद्धयाए बंधो न होइ समलुक्खयाएवि न होइ ।

वेमानिधधलुक्खत्तणेण बंधो उ खंधाणं ॥

'खंधेवि णं से असासए'ति उपचयापचयिकत्वात्, अत एवाह-'सया समिय'मित्यादि, 'पुब्बि भासा अभास'ति भाष्यत इति भाषा भाषणाच्च पूर्वं न भाष्यते इति न भाषेति 'भासिज्जमाणि भासा भास'ति शब्दार्थोपपत्तेः 'भासिया अभास'ति शब्दार्थवियोगात् । 'पुब्बि किरिया अदुक्ख'ति करणात्पूर्वं क्रियैव नास्तीत्यसत्त्वादेव च न दुःखा, सुखापि नासौ, असत्त्वादेव, केवलं परमतानुवृत्त्याऽदुःखेत्युक्तं 'जहा भास'ति वचनात्, 'कज्जमाणि किरिया दुक्खा' सत्त्वात्, इहापि यत्क्रियमाणा क्रिया दुःखेत्युक्तं तत्परमतानुवृत्त्यैव, अन्यथा सुखाऽपि क्रियमाणैव क्रिया, तथा 'किरियासमयवित्तिक्कंतं च ण' मित्यादि दृश्यमिति ।

'किञ्चं दुक्ख'मित्यादि, अनेन च कर्मसत्ताऽऽवेदिता, प्रमाणसिद्धत्वादस्य, तथाहि-इह यद्द्वयोरिष्टशब्दादिविषयसुखसाधनसमेतयोरेकस्य दुःखलक्षणं फलमन्यस्येतरत् न तद्विशिष्ट-हेतुमन्तरेण संभाव्यते, कार्यत्वाद्, घटवत्, यश्चासौ विशिष्टो हेतुः स कर्मेति, आह च-

॥ १ ॥ "जो तुल्लसाहणाणं फले विसेसो न सो विणा हेउं ।

कज्जत्तणओ गोयम ! घडो व हेऊ य से कम्मं ॥

पुनरप्यन्ययूधिकान्तरमतमुपदर्शयन्नाह-

मू. (१०३) अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति जाव-एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेत्ति, तंजहा-इरियावहियं च संपराइयं च, [जं समयं इरियावहियं पकरेइ तं

समयं संपराइयं पकरेइ, जं समयं संपराइयं पकरेइ तं समयं इरियावहियं पकरेइ, इरियावहियाए पकरणताए संपराइयं पकरेइ संपराइयपकरणयाए इरियावहियं पकरेइ,

एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेति, तंजहाइरियावहियं च संपराइयं च । से कहमेयं भंते एवं ?, गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति तं चेव जाव जे ते एव-माहंसु मिच्छ ते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि ४-एवं खलु एगे जीवे एगसमयए एक्कं किरियं पकरेइ] परउत्थियवत्तव्वं नेयव्वं, ससमयवत्तव्वयाए नेयव्वं जाव इरियावहियं संपरा इयं वा ।

वृ. तत्र च 'इरियावहियं'ति ईर्या-गमनं तद्विषयः पन्था-मार्ग ईर्यापथस्तत्र भवा ऐर्यापथिकी, केवलकायवोगप्रत्ययः कर्मबन्ध इत्यर्थः, 'संपराइयं च'ति संपरैति-परिभ्रमति प्राणी भवे एभिरिति संपरायाः-कषायास्तत्प्रत्यया या सा साम्परायिकी, कषायहेतुकः कर्मबन्ध इत्यर्थः ।

'परउत्थियवत्तव्वं नेयव्वं'ति इह सूत्रेऽन्ययूथिकवत्तव्वं स्वयमुच्चारणीयं, ग्रन्थगौरव-भयेनालिखितत्वात्तस्य, तच्चेदम्-'जं समयं संपराइयं पकरेइ तं समयं इरियावहियं पकरेइ० इरियावहिया पकरणयाए संपराइयं पकरेइ संपराइयपकरणयाए इरियावहियं पकरेइ, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ, तंजहा-इरियावहियं च संपराइयं च'ति ।

'ससमयवत्तव्वयाए नेयव्वं' सूत्रमिति गम्यं, सा चैवम्-'से कहमेयं भंते ! एवं ?, गोयमा जज्ञं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव संपराइयं च जे ते एव माहंसु मिच्छ ते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि ४-एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ तंजहा' इत्यादि पूर्वोक्तानुसारेणाध्येयमिति ।

मिथ्यात्वं चास्यैवम्-ऐर्यापथिकी क्रियाऽकषायोदयप्रभवा इतरा तु कषायप्रभवेति कथमेकस्यैकदा तयोः संभवः ?, विरोधादिति ॥ अनन्तरं क्रियोक्ता, क्रियावतां चोत्पादो भवतीत्युत्पादविरहप्ररूपणायाह—

मू. (१०४) निरयगई णं भंते ! केवतियं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बारस मुहुत्ता, एवं वक्कंतीपयं भाणियव्वं निरवसेसं ।

सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति जाव विहरइ ।

वृ. 'वक्कंतीपयं'ति व्युत्क्रान्ति-जीवानामुत्पादस्तदर्थं पदं-प्रकरणं व्युत्क्रान्तिपदं तच्च प्रज्ञापनायां षष्ठं, तच्चार्यलेशत एवं द्रष्टव्यं-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतौ मनुष्यगती देवगती चोत्कर्षतो द्वादश मुहुत्ताः जघन्यतस्त्वेकसमय उत्पादविरह इति, तथा—

॥ १ ॥ "चउवीसई मुहुत्ता १ सत्त अहोरत्त २ तह य पन्नरस ३ ।

मासो य ४ दो य ५ चउरो ६ छम्मासा ७ विरहकालो उ ॥

॥ २ ॥ उक्कोस रयणाइसु सव्वासु जहन्नओ भवे समओ ।

एमेव य उव्वइण संखा पुण सुरवरा तुल्ला ॥

सा चेयम्-

॥ १ ॥ "एगो य दो य तिन्नि य संखमसंखा व एगसमएणं ।

उववज्जंतेवइया उव्वइंतावि एमेव ॥

—तिर्यग्गती च विरहकालो यथा—

- ॥ १ ॥ “भिन्नमुहुतो विगर्लित्दियाण संमुच्छिमाण य तहेव ।
बारस मुहुत्त गब्भे उक्कोस जहन्नओ समओ ॥
—एकेन्द्रियाणां तु विरह एव नास्ति, मनुष्यास्तौ तु —
- ॥ १ ॥ “बारस मुहुत्त गब्भे मुहुत्त संमुच्छिमे चउव्वीसं ।
उक्कोस विरहकालो दोसुवि जहन्नओ समओ ॥
—देवगती तु—
- ॥ १ ॥ “भवणवणजोइसोहम्मीसाणे चउवीसइ मुहुत्ता उ ।
उक्कोसविरहकालो पंचसुवि जहन्नओ समओ ॥
- ॥ २ ॥ नवदिन वीस मुहुत्ता बारस दस चेव दिनमुहुत्ताओ ।
बावीस अद्ध चिय पणयालअसीइदिवससयं ॥
- ॥ ३ ॥ संखेज्जा मासा आणयपाणएसु तह आरण्णुए वासा ।
संखेज्जा विन्नेया गेवेज्जेसु अओ वोच्छं ॥
- ॥ ४ ॥ हेट्ठिम वाससयाइं मण्झि सहस्साइ उवरिमे लक्खा ।
संखेज्जा विन्नेया जह संखेणं तु तीसुंषि ॥
- ॥ ५ ॥ पलिया असंखभागो उक्कोसो होइ विरहकालो उ ।
विजयाइसु निद्धिओ सव्वेसु जहन्नओ समओ ॥
- ॥ ६ ॥ उववायविरहकालो इय एसो वण्णिओ उ देवेसु ।
उव्वट्ठणावि एवं सव्वेसु होइ विण्णेया ॥
- ॥ ७ ॥ जहन्नेण एगसमओ उक्कोसेणं तु होंति छम्मासा ।
विरहो सिद्धिगईए उव्वट्ठणवज्जिया नियमा ॥
शतकं-१ उद्देशकः-१० समाप्तः

शतकं-१ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता अभय देवसूरि विरचिता
भगवती अङ्गसूत्रस्य प्रथम शतकस्य टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-२

वृ. व्याख्यातं प्रथमं शतमथ द्वितीयं व्याख्यायते, तत्रापि प्रथमोद्देशकः, तस्यचायम्
अभिसम्बन्धः-प्रथमशतान्तिमोद्देशकान्ते जीवानामुत्पादविरहोऽभिहितः, इह तुतेषामेव उच्छ्वासादि
चिन्त्यत इत्येवंसबन्धस्यास्येदमुपोदघातसूत्रानन्तरसूत्रम्-

— शतकं-२ उद्देशकः-१ :-

मू. (१०५) ऊसासखंदए वि य १ समुधाय २ पुढवं ३ दिय ४ अन्नअधिभासा ५ य ।
देवा य ६ चमरचंचा ७ समय ८ खित्त ९ थिकाय १० बीयसए ॥

मू. (१०६) तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नगरे होत्था, वण्णओ, सामी समोसडे परिंसा निग्गया धम्मो कहिओ पडिगया परिंसा ।

तेणं कालेणं २ जेहे अंतेवासी जाव पञ्जुवासमाणे एवं वयासी-जे इमे भंते ! बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचेंदिया जीवा एएसि णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा नीसासं वा जाणामो पासामो, जे इमे पुढविक्काइया जाव वणस्सइकाइया एगिंदिया जीवा एएसि णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा निस्सासं वा न याणामो न पासामो, एएसि णं भंते ! जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ।

हंता गोयमा ! एएसि य णं जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ।

वृ. 'जे इमे' इत्यादि, यद्यप्येकेन्द्रियाणामागमादिप्रमाणाज्जीवत्वं प्रतीयते तथाऽपि तदुच्छसादीनां साक्षादनुपलम्भाज्जीवशरीरस्य च निरुच्छसादेरपि कदाचिद्दर्शनात् पृथिव्यादिषूच्छसादिविषया शङ्का स्यादितितत्रिरासाय तेषामुच्छसादिकमस्तीत्येतस्या गमप्रमाण-प्रसिद्धस्य प्रदर्शनपरमिदं सूत्रमवगन्तव्यमिति । उच्छ्वासाद्यधिकाराज्जीवादिषु पञ्चविंशतौ पदेषूच्छसादिद्रव्याणां स्वरूपनिर्णयाय प्रश्नयन्नाह-

मू. (१०७) किण्णं भंते ! जीवा आण० पा० उ० नी० ?, गोयमा ! दव्वओ णं अनंत-पएसियाइं दव्वाइं खेत्तओ णं असंखपएसोगाढाइं कालओ अन्नयराट्ठितीयाइं भावओ वन्नमंताइं गंधमंताइं रसमंताइं फासमंताइं आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा, जाइं भावओ वन्नमंताइं आण० पाण० ऊस० नीस० ताइं किं एगवन्नाइं आणमंति पाणमंति ऊस० नीस० ?, आहारगमोनेयव्वो जाव तिचउपंचदिसि ।

किण्णं भंते ! नेरइया आ० पा० उ० नी० तं चेव जाव नियमा छद्दिसिं आ० पा० उ० नी० जीवा एगिंदिया वाधाया य निव्वाधाया य भाणियव्वा, सेसा नियमा छद्दिसिं ।

वाउयाए णं भंते ! वाउयाए चेव आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ? हंता गोयमा ! जाव नीससंति वा ।

वृ. 'किण्णं भंते ! जीवे' त्यादि, किमित्यस्य सामान्यनिर्देशत्वात् 'कनि' किंविधानि द्रव्याणीत्यर्थः । 'आहारगमो नेयव्वो' ति प्रज्ञापनाया अष्टविंशतितमाहारपदोक्तसूत्रपद्धतिरि-हाध्येत्यर्थः, सा चेयम्- 'दुवन्नाइं ति वन्नाइं जाव पंचवन्नाइंपि, जाइं वन्नओ कालाइं ताइं किं एगगुणकालाइं जाव अनंतगुणकालाइंपि' इत्यादिरिति ॥ जीवा एगिंदिए' त्यादि, जीवा एकेन्द्रियाश्च 'वाधाया य निव्वाधाया य' ति मनुबुलोपाद् व्याघातनिव्वार्धातवन्तो भणितव्याः ।

इह चैवं पाठेऽपि निव्वार्धातशब्दः पूर्व द्रष्टव्यः, तदभिलापस्य सूत्रे तथैव दृश्यमानत्वात्, तत्र जीवा निव्वार्धाताः सव्याघाताः सूत्रे एवं दर्शिताः, एकेन्द्रियास्त्वेवम्- 'पुढविक्काइया णं भंते कइदिसं आणमंति ४ ? गोयमा ! निव्वाधाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिविसि' भित्त्वादि । एवमप्यादिष्वपि, तत्र निव्वार्धातेन षड्दिशं षड्दिशो यन्नानमनदौ तत्तथा, व्याघातं प्रतीय स्यात्त्रिदिशं स्याच्चतुर्दिशं स्यात्पञ्चदिशमानमन्ति ४, यतस्तेषां लोकान्तवृत्तावलोकनेन त्र्यादिदिक्षूच्छसादिपुद्गलानां व्याघातः संभवतीति 'सेसा नियमा छद्दिसिं' ति शेषा नारकादित्रसाः षड्दिशमानमन्ति, तेषां हि त्रसनाड्यन्तर्भूतत्वात् षड्दिशमुच्छसादिपुद्गलग्रहोऽस्त्येवेति ।

अथैकेन्द्रियाणामुच्छसादिभावादुच्छसादेश्च वायुरूपत्वात् किं वायुकायिकानाम-
प्युच्छसादिना वायुनैव भवितव्यमुतान्येन केनापि पृथिव्यादीनामिव तद्विलक्षणेन ? इत्याशङ्क्यां
प्रश्नयन्नाह-‘वाउया एण’मित्यादि, अथोच्छसस्यापि वायुत्वादन्वेनोच्छसवायुना भाव्यं तस्याप्यन्वे-
नैवमनवस्था, नैवमचेतनत्वात्तस्य, किंच योऽयमुच्छसवायुः स वायुत्वेऽपि न वायुसंभाव्यौ-
दारिकवैक्रियशरीररूपः तदीय पुद्गलानामानप्राणसञ्ज्ञितानामौदारिकवैक्रिय-
शरीरपुद्गलेभ्योऽनन्तगुणप्रदेशत्वेन सूक्ष्मतयैतच्छरीराव्यपदेश्यत्वात्, तथा च प्रत्युच्छसादी-
नामभाव इति नानवस्था

मू. (१०८) वाउयाए णं भंते ! वाउयाए चेव अणेगसयसहस्सखुत्तो उद्दाइत्ता २ तत्थेव
भुज्जो भुज्जो पच्चायाति ?, हंता गोयमा ! जाव पच्चायाति । से भंते किं पुट्ठे उद्दाति अपुट्ठे उद्दाति ?,
गोयमा ! पुट्ठे उद्दाइ नो अपुट्ठे उद्दाइ ।

से भंते ! किं ससरीरि निक्खमइ असरीरी निक्खमइ ?, गोयमा ! सिय ससरीरी निक्खमइ
सिय असरीरी निक्खमइ । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी
निक्खमइ ?, गोयमा ! वाउयायस्स णं चत्तारि सरीरया पन्नत्ता, तंजहा-ओरालिए वेउव्विए
तेयए कम्मए, ओरालियवेउव्वियाइं विप्पजहाय तैयकम्मएहिं निक्खमति ।

से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-सिय ससरीरी सिय असरीरी निक्खमइ ।

वृ. ‘वाउकाए णं भंते’ इति, अयं च प्रश्नो वायुकायप्रस्तावाद्धिहितोऽन्यथा पृथिवीका-
यिकादीनामपि मृत्वा स्वकाये उत्पादोऽस्त्येव, सर्वेषामेषां कायस्थितेरसङ्ख्याततयाऽनन्ततया
घोक्तत्वात्, यदाह-

॥ १ ॥ “अस्सङ्खोसप्पिणीउस्सप्पिणीओ एगिंदियाण उ चउण्हं ।

ता चेव ऊ अनंता वणस्सईए उ बोद्धव्वा ॥

तत्र वायुकायो वायुकाय एवानेकशतसहकृत्यः ‘उद्दाइत्त’ति ‘अपहृत्य’ मृत्वा ‘तत्थेव’ति
वायुकाय एव ‘पच्चायाइ’ति ‘प्रत्याजायते’ उत्पद्यते ।

‘पुट्ठे उद्दाइ’तति स्पृष्टः स्वकायशस्त्रेण परकायशस्त्रेण वा ‘अपद्रवति’ त्रियते ‘नो अपुट्ठे’ति
सोपक्रमापेक्षमिदं, ‘निक्खमइ’ति स्वकडेवरान्निःसरति, ‘सिय ससरीरी’ति स्यात्-कथञ्चित्
‘ओरालियवेउव्वियाइं विप्पजहाये’त्यादि, अयमर्थः औदारिकवैक्रियापेक्षयाऽशरीरी तैजस-
कर्मणापेक्षया तु सशरीरी निष्क्रामतीति ।

वायुकायस्य पुनः पुनस्तत्रैवोत्पत्तिर्भवतीत्युक्तम्, अथ कस्यचिन्मुनेरपि संसारचक्रापेक्षया
पुनः पुनस्तत्रैवोत्पत्तिः स्यादिति दर्शयन्नाह-

मू. (१०९) मडाई णं भंते नियंठे नो निरुद्धभवे नो निरुद्धभवपवंचे नो पहीणसंसारे नो
पहीणसंसारवेयणिज्जे नो वोच्छिन्नसंसारे णो वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे नो निद्वियट्ठे नो
निद्वियट्ठकरणिज्जे पुनरवि इत्थत्तं हव्वमागच्छति ?

हंता गोयमा ! मडाई णं नियंठे जाव पुनरवि इत्थत्तं हव्वमागच्छइ ।

वृ. ‘मडाई णं भंते ! नियंठे’ इत्यादि, मृतादी-प्रासुकभोजी, उपलक्षत्वादेष्णीयादी चेति
दृश्यं, ‘निर्ग्रन्थः-’ साधुरित्यर्थः ‘हव्वं’ शीघ्रमागच्छतीति योगः । किंविधः सन् ? इत्याह-

‘नो निरुद्धभवे’ति अनिरुद्धाग्रेतजन्मा, चरमभवाप्राप्त इत्यर्थः, अयं च भवद्वयप्राप्तव्य-
मोक्षोऽपि स्यादित्याह-‘नो निरुद्धभवपदं चे’ति प्राप्तव्यभवविस्तार इत्यर्थः, अयं च देवमनुष्य-
भवप्रपञ्चापेक्षयाऽपि स्यादित्यत आह-‘नो पहीणसंसारे’ति अप्रहीणचतुर्गतिगमन इत्यर्थः, यत
एवमत एव ‘नो पहीणसंसारवेयणिजे’ति अप्रहीणसंसारवेद्यकर्मा, अयं च सकृच्चतुर्गतिगम-
नतोऽपि स्यादित्य आह-‘नो वोच्छन्नसंसारे’ति अत्रुदितचतुर्गतिगमनानुबन्ध इत्यर्थः, अत एव
‘नो वोच्छिन्नसंसारवेयणिजे’ति ‘नो’ नैव व्यवच्छिन्नम्-अनुबन्धव्यवच्छेदेन चतुर्गतिगमनवेद्यं
कर्म यस्य स तथा, अत एव ‘निष्ठयद्वे’ति अनिष्ठितप्रयोजनः ।

अत एव ‘नो निष्ठयद्वेकरणिजे’ति ‘नो’ नैव निष्ठितार्थानामिव करणीयानि-कृत्यानि
यस्य स तथा, यत एवंविधोऽसावतः पुनरपीति, अनादीसंसारे पूर्वं प्राप्तमिदानीं पुनर्विशुद्धचरणा-
वाप्तेः सकाशादसम्भावनीयम् ‘इत्यर्थं’ति ‘इत्यर्थम्’ एनमर्थम्-अनेकशस्तिर्यङ्मरणाकिनार-
कगतिगमनलक्षणम् ‘इत्यत्त’मिति पाठान्तरं तत्रानेन प्रकारेणेत्यं तदभाव इत्यत्वं, मनुष्यादित्वमिति
भावः, अनुस्वारलोपश्च प्राकृतत्वात्, ‘हव्यं’ति शीघ्रम् ‘आगच्छइ’ति प्राप्नोति, अभिधीयते च-
कषायोदयाद्यतिपतितचरणानां चारित्रवतां संसारसागरपरिभ्रमणं, यदाह-“जइ उवसंतकसाओ
लहइ अनंतं पुणोवि पडिवायं”ति । स च संसारचक्रगतो मुनिजीवः प्राणादिना नामषट्केन कालभेदेन
युगपच्च वाच्यः स्यादिति बिभणिषुः प्रश्नयन्नाह-

**मू. (११०) से णं भंते ! किं वत्तव्वं सिया ? गोयमा ! पाणेति वत्तव्वं सिया भूतेति वत्तव्वं
सिया जीवेति वत्तव्वं० सत्तेति वत्तव्वं० विवूत्ति वत्तव्वं० वेदेति वत्तव्वं सिया पाणे भूए जीवे
सत्ते विवू वेएति वत्तव्वं सिया ।**

से केणट्ठेणं भंते ! पाणेति वत्तव्वं सिया जाव वेदेति वत्तव्वं सिया ?, गोयमा ! जम्हा
आ० पा० उ० नी० तम्हा पाणेति वत्तव्वं सिया, जम्हा भूते भवति भविस्सति य तम्हा भूएति
वत्तव्वं सिया, जम्हा जीवे जीवइ जीवत्तं आउयं च कम्मं उवजीवइ तम्हा जीवेति वत्तव्वं सिया,
जम्हा सत्ते सुहासुहेहिं कम्मेहिं तम्हा सत्तेति वत्तव्वं सिया, जम्हा तित्तकडुयकसायअंबिलमहुरे
रसे जाणइ तम्हा विवूत्ति वत्तव्वं सिया, वेदेइ य सुहदुक्खं तम्हा वेदेति वत्तव्वं सिया ।

से तेणट्ठेणं जाव पाणेति वत्तव्वं सिया जाव वेदेति वत्तव्वं सिया ।

बृ. ‘सेणमि’त्यादि, तत्र ‘सः’ निर्ग्रन्थजीवः किंशब्दः प्रश्ने सामान्यवाचित्वाच्च नपुंसकलिङ्गेन
निर्दिष्टः ‘इति’ एवमन्वर्थयुक्ततत्वेत्यर्थः, वक्तव्यः स्यात्, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे नपुंसकलिङ्गताऽस्येति,
अन्वर्थयुक्तशब्देरुच्यमानः किमसौ वक्तव्यः स्यात् ? इति भावः । अत्रोत्तरं-‘पाणेति वत्तव्वं’-
मित्यादि, तत्र प्राण इत्येतत्तं प्रति वक्तव्यं स्यात् यदोच्छसादि- मत्त्वमात्रमाश्रित्य तस्य निर्देशः
क्रियते, एवं भवनादिधर्मविवक्षया भूतादिशब्दपञ्चकवाच्यता तस्य कालभेदेन व्याख्येया, यदा
तूच्छसादिधर्मैर्युगपदसौ विवक्ष्यते तदा प्राणो भूतो जीवः सत्त्वो विज्ञो वेदयितेत्येतत्तं प्रति वाच्यं
स्यात्, अथवा निगमनवाक्यमेवेदमतो न युगपत्पक्षव्याख्या कार्येति ।

‘जम्हा जीवे’ इत्यादि, यस्मात् ‘जीवः’ आत्माऽसौ ‘जीवति’ प्राणान् धारयति, तथा
‘जीवत्वम्’ उपयोगलक्षणम् आयुष्कं च कर्म ‘उपजीवति’ अनुभवति तस्माज्जीव इति वक्तव्यं
स्यादिति । ‘जम्हा ते सुभासुभेहिं’ति सक्तः-आसक्तः शक्तो वा-समर्थः सुन्दरासुन्दरासु चेष्टासु,

अथवा सक्त:- संबद्धः शुभाशुभैः कर्मभिरिती ।

मू. (१११) मडाई णं भंते ! नियंटे निरुद्धभवे निरुद्धभवपवंचे जाव निद्वियेद्वकरणिजे नो पुनरवि इत्थत्तं हव्वमागच्छति ?, हंता गोयमा ! मडाई णं नियंटे जाव नो पुनरवि इत्थत्तं हव्वमागच्छति से णं भंते ! किंति वत्तव्वं सिया ?

गोयमा ! सिद्धेति वत्तव्वं सिया बुद्धेति वत्तव्वं सिया मुत्तेति वत्तव्वं० पारगएत्ति व० परंपरगएत्ति व० सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिनिव्वुडे अंतकडे सव्वदुक्खप्पहीणेत्ति वत्तव्वं सिया ।

सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरति ।

वृ. अनन्तरोक्तस्यैवार्थस्य विपर्ययमाह-‘पारगए’ति पारगतः संसारसागरस्य ‘भाविनि भूतवदि’त्युपचारादिति ‘परंपरागए’ति परम्परया-मिथ्याध्यादिगुणस्थानकानां मनुष्यादिसुगतीनां वा पारम्पर्येण गतो भवभोधिपारं प्राप्तः परम्परागतः ।

इहानन्तरं संयतस्य संसारवृद्धिहानी उक्ते सिद्धत्वं चेति, अधुना तु तेषामन्येषां चार्थानां व्युत्पादनार्थं स्कन्दकचरितं विवक्षुरिदमाह-

मू. (११२) तेण कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे रायगिहाओ नगराओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमिता बहिया जणवयविहारं विहरइ ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं कयंगलानामं नगरी होत्था वण्णओ, तीसे णं कयंगलाए नगरीए बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए छत्तपत्तासए नामं चेइए होत्थ वण्णओ, तए णं समणे भगवं महावीरे उप्पन्ननाणदंसणधरे जाव समोसरणं परिसा निगच्छति, तीसे णं कयंगलाए नगरीए अदूरसामंते सावत्थी नामं नयरी होत्था वन्नओ, तत्थ णं सावत्थीए नयरीए गद्दभालिस्स अंतेवासी खंदए नामं कच्चायणस्सगोते परिव्वायगे परिवसइ रिउव्वेदजजुव्वेदसामवेदअहव्वणवेदइतिहासपंचमाणं निग्घंटुछट्ठाणं चउण्हं वेदाणं संगोवंगाण सरसहस्साणं सारए वारए धारए पारए सडंगवी सडितंतविसारए संखाणे सिक्खाकप्पे वागरणे छंदि निरुत्ते जोतिसामयणे अन्नेसु य बहूसु बंभण्णएसु परिव्वायएसु य नयेसु सुपरिनिद्विए यावि होत्था ।

तत्थ णं सावत्थीए नयरीए पिंगलए नामं नियंटे वेसालियासावए परिवसइ, तए णं से पिंगलए नामं नियंटे वेसालियसावए अन्नया कयाइं जेणेव खंदए कच्चायणस्सगोते तेणेव उवागच्छइ २ खंदगं कच्चायणस्सगोत्तं इणमक्खेवं पुच्छए-मागहा ! किं सअंते लोए अनंते लोए १ सअंते जीवे अनते जीवे २ सअंता सिद्धी अनंता सिद्धी ३ सअंते सिद्धे अनंते सिद्धे ४ केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढति वा हायतिवा ५ ?, एतावं ताव आयक्खाहि वुच्चमाणे एवं ।

तएणं से खंदए कच्चा० गोत्ते पिंगलएणं नियंटेणं वेसालीसावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे संकिए कंखिए वितिगिच्छिए भेदसमावन्ने कलुसमावन्ने नो संचाइए पिंगलयस्स नियंठस्स वेसालियसावयस्स किंचिवि पमोक्खमक्खाइउं, तुसिणीए संचिडइ, तए णं से पिंगले नियंटे वेसालीसावए खंदयं कच्चायणस्सगोत्तं दोच्चपि तच्चपि इणमक्खेवं पुच्छे-मागहा ! किं सअंते लोए जाव केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायति वा ?

एतावं ताव आइक्खाहि वुच्चमाणे एवं, ततेणं खंदए कच्चा० गोत्ते पिंगलएणं नियंटेणं

वेसालीसावएणं दोहंपितच्चंपि इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे संकिए कंखिए वितिगिच्छिए भेदस-
मावन्ने कलुसमावन्ने नो संचाएइ पिंगलयस्स नियंठस्स वेसालिसावयस्स किंचिवि पमोक्खमक्खाउं
तुसिणीए संचिड्डइ । । तए णं सावत्थीए नयरीए सिंघाडग जावमहापहेसु महया जणसंमदे इ वा
जणबूहे इ वा परिसा निगच्छइ ।

तए णं तस्स खंदयस्स कच्चायणस्सगोतस्स बहुजणस्स अंतिए एयमड्डं सोच्चा निसम्म
इमेयारूवे अब्भत्थिए चितिए पत्थिए मनोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था-एवं खलु समणे भगवं महावीरे
कयंगलाए नयरीए बहिया छत्तपलासए चेइए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ, तं
गच्छमि णं समणं भगवं महावीरं चंदामि नमंसाभि, सेयं खलु मे समणं भगवं महावीरं वंदित्ता
नमंसित्ता सक्कारेत्तासम्माणित्ता कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्ता इमाइं च णं एयारूवाइं
अड्डाइं हेऊइं पसिणाइं कारणाइं पुच्छित्तएतिकड्डु एवं संपेहेइ २ – जेणेव परिव्वायावसहे तेणेव
उवागच्छइ २ ता तिदंदं च कुंडियं च कंचणियं च करोडियं च भिसियं च केसरियं च छन्नालयं च
अंकुसयं च पवित्तयं च गणेत्तियं च छत्तयं च वाहणाओ य पाउयाओ च धाउरत्ताओ य गेण्हइ
गेण्हइत्ता परिव्वायावसहाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमइत्ता तिदंदकुंडियकंचणियकरोडिय-
भिसियकेसरियछन्नालयअंकुसयपवित्तगणेत्तियहत्थगए छत्तोवाहणसंजुत्ते धाउरत्तवत्थपरिहिए
सावत्थीए नगरीए मज्झमज्झेणं निगच्छइ निगच्छइत्ता जेणेव कयंगला नगरी जेणेव छत्तपलासए
चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए ।

गोयमाइं समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासीदच्छिसि णं गोयमा ! पुव्वसंगतियं,
कहं भंते ! ?, खंदयं नाम, से काहं वा किहं वा केवच्चिरेण वा ?, एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं
२ सावत्थीनामं नगरी होत्था वन्नओ, तत्थ णं सावत्थीए नगरीए गहभालिस्स अंतेवासी खंदए
नामं कच्चायणस्सगोत्ते परिव्वायए परिवसइ तं चेव जाव जेणेव ममं अंतिए तेणेव पहारेत्थ
गमणाए, से तं अदूरागते बहुसंपत्ते अद्धाणपडिवन्ने अंतरापहे वड्डइ ।

अज्जेव णं दच्छिसि गोयमा !, भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं वंदइ नमंसइ २ एवं
वदासी-पहू णं भंते ! खंदए कच्चायणस्सगोत्ते देवानुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ
अनगारियं पव्वइत्तए ?, हंता पभू, जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमड्डं
परिकहेइ तावं च णं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते तं देसं हव्वमागते, तए णं भगवं गोयमे खंदए
कच्चायणस्सगोत्ते तेणेव उवागच्छइ २ ता खंदयं कच्चायणस्सगोत्तं एवं वयासी-हे खंदया ! सागयं
खंदया ! सुसागयं खंदया ! अनुरागयं खंदया ! सागयमनुरागयं खंदया ! से नूणं तुमं खंदया !

सावत्थीए नयरीए पिंगलएयं नियंठेणं वेसालियसावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए-मागहा !
किं सअंते लोगे अनंतं लोगे ? एवं तं चेव जेणेव इहं तेणेव हव्वमागए, से नूणं खंदया ! अड्डे समड्डे
हंता अत्थि, तए णं से खंदए कच्चा० भगवं गोयमं एवं वयासी-से केणट्टेणं गोयमा ! तहारूवे नाणी
वा तवस्सी वा जेणं तव एस अड्डे मम ताव रहस्सकडे हव्वमक्खाए ? जओ णं तुमं जाणसि, तए
णं से भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्सगोत्तं एवं वयासी -

—एवं खलु खंदया ! मम धम्मायरिए धम्मोवएसए समणे भगवं महावीरे उप्पन्नानाणदंसणधरे
अरहा जिणे केवली तीयपच्चप्पन्नमणागयवियाणए सव्वभू सव्वदरिसी जेणं मम एस अड्डे तव

ताव रहस्सकडे हव्वमक्खाए जओ णं अहं जाणामि खंदया ! तए णं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी—

गच्छामो णं गोयमा ! तव धम्मयारियं धम्मोवदेसयं समणं भगवं महावीरं वंदामो नमंसांमो जाव पञ्जुवासांमो, अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं, तए णं से भगवं गोयमे खंदए णं कच्चायण-स्सगोत्तेणं सद्धिं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणयाए ! तेणं कालेणं २ समणे भगवं महावीरे वियडमोतीयावि होत्था, तए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स वियडभोगियस्स सरीरं औरालं सिंगारं कल्लाणं सिवं धन्नं मंगलं सस्सिरियं अणलंकियविभूसियं लक्खणवज्जणघ-उणोववेयं सिरीए अतीव २ उवसोभमाणे चिद्धाइ ।

तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स वियडभोगिस्स सरीरं औरालं जाव अतीव २ उवसोभमाणं पासइ २ ता हट्टुहट्टचित्तमाणंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ ता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणप्पयाहिणं करेइ जाव पञ्जुवासइ । खंदयाति समणे भगवं महावीरे खंदयं कच्चाय० एवं वयासी-से नूणं तुमं खंदया ! सावत्थीए नयरीए पिंगलएणं नियंटेणं वेसालिय-सावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए मागहा ! किं सअंते लोए अनंते लोए एवं तं चेव जाव जेणेव मम अंतिए तेणेव हव्वमागए, से नूणं खंदया ! अयमट्ठे समट्ठे ?, हंता अत्थि —

जेविय ते खंदया ! अयमेयारूवे अब्बत्थिए चित्तिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था-किं सअंते लोए अणंते लोए ? तस्सविय णं अयमट्ठे-एवं खलु मए खंदया ! चउच्चिहे लोए पन्नत्ते, तंजहा-दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ । दव्वओ णं एगे लोए सअंते ?, खेत्तओ णं लोए असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ आयामविक्खंभेणं असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिकखेवेणं प० अत्थि पुण सअंते २, कालओ णं लोए न कयावि न आसी न कयावि न भवति न कयावि न भविस्सति प० अत्थि पुण सअंते २, कालओ णं लोए न कयावि न आसी न कयावि न भवति न कयावि न भविस्सति भविंसु य भवति य भविस्सइ य धुवे नितिए सासते अक्खए अव्वए अवट्टिए निच्चे, नत्थि पुण से अंते ३ ।

भावओ णं लोए अनंता वन्न पज्जवा गंध० रस० फासपज्जवा अनंता संठाणपज्जवा अनंता गुरुयलहुयपज्जवा अनंता अगुरुयलहुयपज्जवा, नत्थि पुण से अंते ४, सेत्तं खंदगा ! दव्वओ लोए सअंते खेत्तओ लोए सअंते कालतो लोए अनंते भावओ लोए अनंते । जेवि य ते खंदया ! जाव सअंते जीवे अनंते जीवे, तस्सवि य णं अयमट्ठे-एवं खलु जाव दव्वओ णं एगे जीवे सअंते, खेत्तओ णं जीवे असंखेज्जपएसिए असंखेज्जपदेसोगाढे अत्थि पुण से अंते, कालओ णं जीवे न कयावि न आसि जाव निच्चेनत्थि पुण से अंते, भावओ णं जीवे अनंता नाणपज्जवा अनंता दंसणप० अनंता चरित्तप० अनंता गुरुलहुयप० अनंता अगुरुलहुयप० नत्थि पुण से अंते, सेत्त दव्वओ जीवे सअंते खेत्तओ जीवे सअंते कालओ जीवे अनंते भावओ जीवे अनंते ।

जेवि य ते खंदया पुच्छ (इमेयारूवे चित्तिए जाव सअंता सिद्धी अनंता सिद्धी, तस्सवि य णं अयमट्ठे खंदया !-मए एवं खलु चउच्चिहा सिद्धी प०, तं०-दव्वओ ४, दव्वओ णं एगा सिद्धी) खेत्तओ णं सिद्धी पणयालीसं जोयणसहस्साइं दोन्नि य अउणापन्नजोयणसए किंचि

विसेसाहिण् परिक्रवेणं अत्थि पुण् से अंतं, कालओ णं सिद्धी न कयावि न आसि, भावओ सिद्धि अनंता ।

जेवि य ते खंदया ! जाव किं अनंतं सिद्धे तं चेव जाव दव्वओ णं एगे सिद्धे सअंतं, खे० सिद्धे असंखेज्जपएसिए असंखेज्जपदेसोगाढे, अत्थि पुण् से अंतं, कालओ णं सिद्धे सादीए अपज्जव-सिए नत्थि पुण् से अंतं, भा० सिद्धे अनंता नाणपज्जवा अनंता दंसणपज्जवा जाव अनंता अगुरुल-हुयप० नत्थि पुण् से अंतं, सेत्तं दव्वओ सिद्धे सअंतं खेत्तओ सिद्धे सअंतं का० सिद्धे अनंतं भा० सिद्धे अनंतं । जेवि य ते खंदया ! इमेयारूवे अब्भत्थिए चिंतिए जाव समुप्पज्जित्था-केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढति वा हायति वा ?, तस्सवि य णं अयमट्ठे एवं खलु खंदया !-मए दुविहे मरणे पन्नत्ते, तंजहा-बालमरणे य पंडियमरणे य ।

से किं तं बालमरणे ?, २ दुवालसविहे प०, तं-वलयरमणे वसट्ठमरणे अंतोसल्लमरणे तब्भवमरणे गिरिपडणे तरुपडणे जलप्पवेसे जलणप्प० विसभक्खणे सत्थोवाडणे वेहाणसे गिद्धपट्ठे इच्छेतेणं खंदया ! दुवालसविहेणं बालमरणेणं मरमाणे जीवे अनंतं नेरइय भवग्गहणेहिं अप्पाणं संजोएइ तिरियमणुदेव० अनाइयं च णं अणवदग्गं दीहमच्छं चाउरंतं संसारकंतरं अनुपरिय-ट्ठइ, सेत्तं मरमाणे वड्ढइ २, सेत्तं बालमरणे । से किं तं पंडियमरणे ?, २ दुविहे प०, तं० - पा-ओवगमणे य भत्तपच्चक्खाणे य ।

से किं तं पाओवगमे ?, २ दुविहे प० तं० - नीहारिमे य अनीहारिमे य नियमा अप्पडिकमे, सेत्तं पाओवगमणे । से किं तं भत्तपच्चक्खाणे ?, २ दुविहे प० तं० - नीहारिमे य अनीहारिमे य, नियमा सपडिकमे, सेत्तं भत्तपच्चक्खाणे । इच्छेते खंदया ! दुविहेणं पंडियमरणेणं मरमाणे जीवे अनंतं नेरइय भवग्गहणेहिं अप्पाणं विसंजोएइ जाव वीईवयति, सेत्तं मरमाणे हायइ, सेत्तं पंडियमरणे । इच्छेएणं खंदया ! दुविहेणं मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायति वा ।

वृ. 'उप्पन्नणाणदंसणधरे' इह यावत्करणात् 'अरहा जिणे केवली सव्वन्नू सव्वदरिसी आगासगएणं छत्तेण'मित्यादि समवसरणान्तं वाच्यमिति ।

'गद्दभालिस्स'ति गर्दालाभिधानपरिव्राजकस्य 'रिउव्वेयज्जुव्वेयसामवेयअथव्वणवेय'ति, इह षष्ठीबहुवचनलोपदर्शनात् ऋग्वेदयजुर्वेदसामवेदाथर्वणवेदानामिति दृश्यम् इतिहासः-पुराणं स पञ्चमो येषां ते तथा तेषाम् 'चउण्हं वेयाणं'ति विशेष्यपदं 'निग्धं दुच्छट्ठाणं'ति निर्घण्डो नामकोशः 'संगोवंगणं'ति अङ्गानिशिक्षादीनि षड् उपाङ्गानि-तदुक्तप्रपञ्चनपराः प्रबन्धाः 'सरहस्साणं'ति एदम्पर्ययुक्तानां 'सारए'ति सारकोऽध्यानपनद्वारेण प्रवर्तकः स्मारको वाऽन्येषां विसृतस्य सूत्रादेः स्मारणात् 'वारए'ति वारकोऽशुद्धपाठनिषेधात् 'धारए'ति कचित्पाठः तत्र धारकोऽधीतानामेषां धारणात् 'पारए'ति पारगामी 'षडङ्गविदि'ति षडङ्गानि-शिक्षादीनि वक्ष्य-माणानि, साङ्गोपाङ्गानामिति यदुक्तं तद्वेदपरिकरज्ञापनार्थम् ।

अथवा षडङ्गविदित्यत्र तद्विचारकत्वं गृहीतं 'विद विचारणे इति वचनादिति न पुनरुक्त-त्वमिति 'सड्डितंतविसारए'ति कापिलयशास्त्रपण्डितः, तथा 'संखाणे'ति गणितस्कन्धे सुपरिनिष्ठित इति योगः, षडङ्गवेदकत्वमेव व्यनक्ति-सिक्खाकप्पे'ति शिक्षा-अक्षरस्वरूपनिरूपकं शास्त्रं कल्प-श्च तथाविधसमाचारनिरूपकं शास्त्रमेव ततः समाहारद्वन्द्वात् शिक्षाकल्पे "वागारेणंति शब्दशास्त्रे

‘छेदे’ति पद्यलक्षणशास्त्रे ‘निरुते’ति शब्दव्युत्पत्तिकारकशास्त्रे ‘ज्योतिसामयणे’ति ज्योतिशास्त्रे ‘बंभण्णएसु’ति ब्राह्मणसम्बन्धिषु ‘परिव्यायएसु च’ति परिव्राजकसत्केषु ‘नयेषु’ नीतिषु दर्शने-
 च्चित्थर्थः । ‘नियंठे’ति निग्रन्थः, श्रमण इत्यर्थः “वेसालियसावएत्ति विशाला-महावीर- जननी
 तस्या अपत्यमिति वैशालिक-भगवांस्तस्य वचनं श्रणोति तद्गसिकत्वादिति वैशालिक-श्रावकः,
 तद्वचनामृतपाननिरत इत्यर्थ ‘इणमक्खेवं’ति एनम् ‘आक्षेपं’ प्रश्नं ‘पुच्छे’ति पृष्ठवान्, ‘मागह’ति
 मगधजनपदजातत्वात्मागधस्तस्यामन्त्रणं हे मागध ! ‘वह्णइ’तिसंसारवर्द्धनात् ‘हायइ’तिसंसार-
 परिहान्येति ।

‘एतावंतावे’त्यादि, एतावत् प्रश्नजातं तावदाख्याहि ‘उच्यमानः’ पृच्छ्यमानः, ‘एवम्’
 अनेन प्रकारेण, एतस्मिन्नाख्याते पुनरन्यद्वक्ष्यामीति हृदयम् । ‘संकिए’ इत्यादि, किमिदमिहोत्तरमिदं
 वा ? इति संजातशङ्कः, इदमिहोत्तरं साधु इदं च न साधु अतः कथमत्रोत्तरं लप्स्ये ? इत्युत्तरला-
 भाकाङ्खवान् काङ्क्षितः अस्मिन्नुत्तरे दत्ते किमस्य प्रतीतिरुत्पत्स्यते न वा ? इत्येवं विचिकित्सितः
 ‘भेदसमावन्ने’ मतेर्भङ्गं-किं कर्तव्यत्वाव्याकुलतालक्षणमापन्नः ‘कलुषमापन्नः’ नाहमिह किञ्चिज्ज्ञा-
 नामीत्येवं स्वविषयं कालुष्यं समापन्न इति ‘नो संचाएइ’ति न शक्नोति ‘पमोक्खमक्खाइउ’ति
 प्रमुच्यते पर्यनुयोगबन्धनादनेनेति प्रमोक्षम्-उत्तरम् ‘आख्यातुं’ वक्तुम् । ‘महया जणसंमदे इ वा
 जणवूहे इ वा’ इत्यत्रेदमन्यद् दृश्यम्-‘जणबोले इ वा जणकलकले इ वा जणुम्मी इ वा जणुक्कलिया
 इ वा जणसंनिवाए इ वा बहुजणो अन्नमन्नस्स एवामाइक्खइ ४’ ।

एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे ३ आइगरे जाव संपाविउकामे पुव्वानुपुप्पिं चरमाणे
 गामाणुगामं दूइज्जमाणे कयंगलाए नयरीए छत्तपलासए चेइए अहापडिरूवं उगगहं उग्गिण्हित्ता
 संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ, तं महफ्फलं खलु भो देवाणुप्पिया ! तहारूवाणं अरहंताणं
 भगवंताणं नामगोयस्सवि सवणयाए, किमंग पुण अभिगमनवंदणनमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासण-
 याए एगस्सवि आयरियस्स धम्मियस्स सुवयणस्स सवणयाए ?

किमंग पुण विउलस्स अट्ठस्स गहणयाए ?, तं गच्छमो णं देवाणुप्पिया ! समणं भगवं
 महावीरं वंदामो नमंसामो सक्कारेमो सम्माणेमो कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासामो, एयं णो
 पेच्चभवे हियाए सुहाए खमाए निस्सेयसाए आनुगामियत्ताए भविस्सइत्तिकहु बहवे उग्गा उग्गपुत्ता
 एवं भोगा राइण्णा खत्तिया माहणा भडा जोहा मल्लई लेच्छई अन्ने य बहवे राईसरतलवरमाडं-
 बिचकोडुंबिचइब्भसेट्ठिसेणावइसत्थवाहपभियओ जाव उक्किट्ठसीहनायबोलकलयलरवेणं
 समुहरवभूयंपिव करेमाणा साव्थीए नयरीए मज्झं मज्झेणं निगच्छंति’ ।

अस्यायमर्थः-श्रावस्त्यां नगर्यां यत्र ‘महय’ति महान् जनसंमर्दस्तत्र बहुजनोऽन्योऽ-
 न्यस्यैवमाख्यातीति वाक्यार्थः, तत्र जनसंमर्द-उरोनिषेधः ‘इति’ उपप्रदर्शने ‘वा’ समुच्चये पाठान्तरे
 शब्द इति वा जनव्यूहः-चक्राद्याकारो जनसमुदायः बोलः-अव्यक्तवर्णो ध्वनिकलकलः-स ओवेप-
 लभ्यमानवचनविभागः-ऊर्मि-संबाधः कल्लोलाकारो वा जनसमुदायः उत्कलिका-समुदाय एव
 लघुतरः जनसन्निपातः-अपरापरस्थानेभ्यो जनानां मीलनं ।

‘यथाप्रतिरूप’मित्युचितं ‘तथारूपाणां’ सङ्घतरूपाणां ‘नामगोयस्सवि’ति नाम्नो
 याधच्छिकस्याभिधानस्य गोत्रस्य च-गुणनिष्पन्नस्य ‘सवणयाए’ श्रवणेन ‘किमंग पुण’ति किंपुनरिति

पूर्वोक्तार्थस्य विशेषद्योतनार्थं अङ्गेत्यामन्त्रणे अभिगमनम्-अभिमुखगमनं वन्दनं-स्तुति नमस्यनं-प्रणमनं प्रतिप्रच्छनं-शरीरादिवार्त्ताप्रश्नः पर्युपासनं-सेवा तेषाम्-अभिगमनादीनां भावस्तत्ता तथा आर्यस्येत्यार्यप्रणेतृकत्वात् धार्मिकस्य धर्मप्रतिबद्धत्वात्, 'वंदामो'ति स्तुमः, 'नमस्यामः' इति प्रणमामः 'सत्कारयामः' आदरं कुर्मो वस्त्रार्चनं वा सन्मानयाम उचितप्रतिपत्तिभिः ।

किम्भूतम् ? इत्याह-कल्याणं-कल्याणहेतुं मङ्गलं-दुरितोपशमनहेतुं दैवतं-दैवं चैत्यम्-इष्टदेवप्रतिमा चैत्यमिव चैत्यं 'पर्युपासयामः' सेवामहे 'एतण्णे'त एतत् 'नः' अस्माकं 'प्रेत्यभवे' जन्मान्तरे 'हिताय' पथ्यान्नवत् 'सुखाय' शर्मणे 'क्षेमाय' सङ्गतत्वाय 'निश्चयसाय' मोक्षाय 'आनुगा-मिकत्वाय' परम्पराशुभानुबन्धसुखाय भविष्यति 'इतिकृत्वा' इतिहेतोर्बहवः 'उग्राः' आदिदेवाव-स्थापिताऽऽरक्षकवंशजाताः 'भोगाः' तेनैवावस्थापितगुरुवंशजाताः 'राजन्याः' भगवद्व्यस्य-वंशजाः 'क्षत्रियाः' राजकुलीनाः 'भटाः' शौर्यवन्तः 'योधाः' तेभ्यो विशिष्टतराः मल्लकिनो लेच्छ-किनश्च राजविशेषाः 'राजानः' नृपाः 'ईश्वराः' युवराजास्तदन्ये च महर्द्धिकाः 'तलवराः' प्रतुष्टनर-पतिवित्तीर्णपट्टबन्धविभूषिता राजस्थानीयाः 'माडम्बिकाः' संनिवेशविशेषनायकाः 'कौटुम्बिकाः' कतिपयकुटुम्बप्रभवो राजसेवकाः ।

उत्कृष्टश्च-आनन्दमहाध्वनि सिंहनादश्च-प्रतीतः बोलश्च-वर्णव्यक्तिवर्जितो महाध्वनि कलकलश्च-अव्यक्तवचनः स एवैतल्लक्षणो यो रवस्तेन समुद्रवभूतमिव-जलधिशब्दप्राप्तमिव तन्मयमिवेत्यर् नगरमिति गम्यत इति ।

एतस्यार्थस्य सङ्क्षेपं कुर्वन्नाह- 'परिसा निगच्छति'ति ।

'तएण'ति 'ततः' अनन्तरम् 'इमेया-रूवे'ति 'अयं' वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षः स च कविनोच्य-मानो न्यूनाधिकोऽपि भवतीत्यत आह-एतदेव रूपं यस्यासावेतद्रूपः 'अब्भित्थए'ति आध्यात्मिक आत्मविषयः 'चित्तिए'ति स्मरणरूपः 'पत्थिए'ति प्रार्थित-अभिलाषात्मकः 'मनोगए'ति मनस्येव यो गतो न बहि वचनेनाप्रकाशनात्स तथा 'सङ्कल्पः' विकल्पः 'समुप्पज्झित्थ'ति समुत्पन्नवान् ।

'सेयं'ति श्रेयः-कल्याणं 'पुच्छित्तए'ति योगः 'इमाइ च ण'ति प्राकृतत्वाद् 'इमान्' अनन्त-रोक्तत्वेन प्रत्यक्षासन्नान् चशब्दादन्यांश्च 'एयारूवाइ'ति 'एतद्रूपान्' उक्तस्वरूपान्, अथतैतेषामेवा-नन्तरोक्तानामर्थानां रूपं येषां प्रष्टव्यतासाधर्म्यात्तते तथा तान् 'अर्थान्' भावान् लोकसान्त-त्वादींस्तदन्यांश्च 'हेऊइ'ति अन्वयव्यतिरेकलक्षणहेदुगम्यत्वान्द्वेतवो-लोकसान्तत्वादयएव तदन्ये चातस्तान् 'पसिणाइ'ति प्रश्नविषयत्वात् प्रश्ना एत एव तदन्ये वाऽतस्तान् 'कारणाइ'ति कारणम्-उपपत्तिमात्रं तद्विषयत्वात्कारणानि एत एव तदन्ये वाऽतस्तानि 'वागरणाइ'ति व्याक्रियस-माणत्वाद्द्वयाकरणानि एत एव तदन्ये वाऽतस्तानि 'पुच्छित्तए'ति प्रष्टुं 'तिकड्डु' इतिकृत्वाऽनेन कारणेन 'एवं संपेहेइ'ति ।

'एवम्' उक्तप्रकारं भगवद्नवन्दनादिकरणमित्यर्थः 'संप्रेक्षते' पर्यालोचयति 'परिव्वा-यावसहे'ति परिव्राजकमठः 'कुण्डिका' कमण्डलु 'काञ्चनिका' रुद्राक्षकृता 'करोटिका' मृदभाज-नविशेषः 'भृशिका' आसनविशेषः 'केशरिका' प्रमार्जनार्थं चीवरखण्डं 'षडनालकं' त्रिकाष्ठिका 'अङ्कुशकं' तरुपल्लवग्रहणार्थमङ्कुशाकृति 'पवित्रकम्' अङ्गुलीयकं 'गणेत्रिका' कलाचिकाऽ-ऽभरणविशेषः 'धाउरत्ताओ'ति साटि इति विशेषः, 'तिदंडे'त्यादि त्रिदण्डकादीनि दश हस्ते

गतानि-स्थितानि यस्य स तथा, 'पहारेत्थ'ति 'प्रधारितवान्' सङ्कल्पितवान् 'गमनाय' गन्तुं ।

'गोयमाइ'ति गौतम इति एवमामन्त्रेयति शेषः, अथवाऽयीत्यामन्त्रणार्थमेव । 'से काहे व'ति अथ कदा वा ? कस्यां वेलायामित्यर्थः 'किह व'ति केन वा प्रकारेण ? साक्षादर्शनतः श्रवणतो वा 'केवच्चिरेण व'ति कियतो वा कालात् ?, 'सावत्थी नामं नयरी होत्थ'ति विभक्तिपरिणामादस्तीत्यर्थः, अथवा कालस्यावसर्पिणीत्वात्सिद्धगुणा कालान्तर एवाभवन्नेदानीमिति । 'अदूराइ-गए'ति अदूरे आगतः, स चावधिस्थानापेक्षयाऽपि स्यात् अथवा दूरतरमागपि क्षया क्रोशादिकमप्यदूरं स्यादत उच्यते 'बहुसंपत्ते' ईषदूनसंप्रप्तो बहुसंप्राप्तः, स च विश्रामादिहेतोरारामादिगतोऽपि स्यादत उच्यते- 'अद्धाणपडिवन्ने'ति मार्गप्रतिपन्नः ।

किमुक्तं भवति ? - 'अंतापहे वट्टइ'ति विवक्षितस्थानयोरन्तरालमार्गे वर्तत इति । अनेन च सूत्रेण कथं द्रक्ष्यामि ? इत्यस्योत्तरमुक्तं, कथं ?, यतोऽदूरागतादिविशेषणस्य साक्षादेव दर्शनं संभवति, तथा 'अज्जेव णं दच्छसि'इत्यनेन कियच्चिरादित्यस्योत्तरमुक्तं, 'काहे'इत्यस्य चोत्तरं सामर्थ्यगम्यं, यतो यदि भगवता मध्याह्नसमये इयं चार्त्ताऽभिहिता तदा मध्याह्नस्योपरि मुहूर्त्ताद्यतिक्रमणे या वेला भवति तस्यां द्रक्ष्यसीति सामर्थ्यादुक्तम्, अदूरागतादिविशेषणस्य हि तद्देशप्राप्तौ मुहूर्त्तादिरेव कालः संभवति न बहुतर इति ।

'अगाराओ'ति निष्क्रम्येति शेषः 'अनगारितां' साधुतां 'प्रव्रजितुं' गन्तुम्, अथवा विभक्तिपरिणामादनगारितया 'प्रव्रजितुं' प्रव्रज्यां प्रतिपत्तुम्, 'अब्बुट्ठेति'ति आसनं त्यजति, यच्च भगवतो गौतमस्यासंयतं प्रत्यभ्युत्थानं तद्भावविसंयतत्वेन तस्य पक्षपातविषयत्वाद् गौतमस्य चाक्षीण-रागत्वात्, तथा भगवदाविष्कृततदीयविकल्पस्य तत्समीपगमनतस्तकथनाद् भगवज्ज्ञानातिशय-प्रकाशनेन भगवत्यतीव बहुमानोत्पादनस्य चिकीर्षितत्वादिति ।

'हे खंदय'ति सम्बोधनमात्रं 'सागयं खंदय'ति 'स्वागतं' शोभनमागमनं तव स्कन्दक ! महाकल्याणनिधेर्भगवतो महावीरस्य संपर्केण तव, कल्याणनिबन्धनत्वात्तस्य, 'सुसागयं'ति अतिशयेन स्वागतं, कथञ्चिदेकार्थो वा शब्दावेतौ, एकार्थशब्दोच्चारणं च क्रियमाणं न दुष्टं, संप्रमनिमि-तत्वादस्येति, 'अनुरागयं खंदय !'ति रेफस्यागमिकत्वाद् 'अन्वागतम्' अनुरूपमागमनं स्कन्दक ! तदेति धृश्यं, 'सागयमनुरागयं'ति शोभनत्वानुरूपत्वलक्षणधर्मद्वयोपेतं तवागमनमित्यर्थः

'जेणेव इहं'ति यस्यामेव दिशीदं भगवत्समवसरणं 'तेणेव'ति तस्यामेव दिशि "अत्थे समत्थे"ति अस्त्येषोऽर्थः । 'अट्ठे समट्ठे'ति पाठान्तरं, काक्वा चेदमध्येयं, ततश्चार्थः किं 'समर्थः' सङ्गतः ? इति प्रश्नः स्यात्, उत्तरं तु 'हंता अत्थि' सद्भूतोऽयमर्थ इत्यर्थः । 'नाणी'त्यादि, अस्यायमभिप्रायः-ज्ञानी ज्ञानसामर्थ्याज्ज्ञानाति तपस्वी च तपःसामर्थ्यद्विचितासात्रि-ध्याज्ज्ञानातीति प्रश्नः कृतः 'रहस्सकडे'ति रहः कृतः-प्रच्छन्नकृतो, हृदय एवावधारितत्वात्-

'धम्मयारिए'ति कुत एतत् ? इत्याह- 'धम्मोवएसए'ति, उत्पन्नज्ञानदर्शनधरो न तु सदा संशुद्धः, अर्हद्वन्नाद्यर्थत्वात्, जिनो रागादिजेतृत्वात्, केवली असहायज्ञानत्वात्, अत एवातीत-प्रत्युत्पन्नागतविज्ञायकः, स च देशज्ञोऽपि स्यादित्याह ।

सर्वज्ञः सर्वदर्शी, 'वियट्ठभोइ'ति व्यावृत्ते २ सूर्ये भुङ्क्ते इत्येवंशीलो व्यावृत्तभोजी प्रतिदिनभोजीत्यर्थः, 'ओरालं'ति प्रधानं 'सिंगारं'ति श्रृङ्गारः-अलङ्कारादिकृता शोभा तद्योगात् श्रृङ्गारं,

शृङ्गारमिव शृङ्गारमतिशयशोभावदित्यर्थः, 'कल्याणं' श्रेयः 'शिवम्' अनुपद्रवमनुपद्रवहेतुत्वं 'धन्यं' धर्मधनलब्धं तत्र वा साधु तद्वाऽर्हत 'मङ्गल्यं' मङ्गले-हितार्थप्रापके साधु माङ्गल्यम्, अलङ्कृ तं मुकुटादिभिर्विभूषितं-वादिभिस्तन्निषेधादनलङ्कृतविभूषितं, 'लक्षणेवजं गुणोववेयं' ति लक्षणमानोन्मानादि, तत्र मानं-जलद्रोणमानता, जलभृतकुण्डिकायां हि मातव्यं पुरुषः प्रवेश्यते तत्रवेशे च यज्जलं ततो निस्सरति तद्यदि द्रोणमानं भवति तदाऽसौ मानोपेत उच्यते, उन्मानं त्वर्द्धभारमानता, मातव्यः पुरुषो हि तुलारोपितो यद्यर्द्धभारमानो भवति तदोन्मानोपेतोऽसावुच्यते, प्रमाणं पुनः स्वाङ्गुलेनाष्टेत्तरशताङ्गुलोच्छ्रयता, यदाह—

॥ १ ॥

“जलद्रोणमर्द्धभारं समुहाइ समूसिओ उ जो नव उ ।

माणुम्माणपमाणं तिविहं खलु लवखणं एयं ॥

व्यञ्जनं-मषतिलकादिकमथवा सहजं लक्षणं पश्चाद्भवन् व्यञ्जनमिति, गुणाः-सौभाग्यादयो लक्षणव्यञ्जनानां वा ये गुणास्तैरुपपेतं यत्तत्तथा, उपअपइतम् इत्येतस्य स्थाने निरुक्तिवशादुपपेतं भवतीति, 'सिरीए'ति लक्ष्म्या शोभया वा ॥

'हृदतुङ्घचित्तमाणंदिए'ति हृदतुष्टमत्यर्थं तुष्टं हृष्टं वा-वस्मितं तुष्टं च-सन्तोषवच्चित्तं-मनो यत्र तत्तथा, तद् हृदतुष्टचित्तं यथा भवति एवम् 'आनन्दितः' ईषन्मुखसौम्यतादिभावैः समृद्धिमपगतः, ततश्च 'नंदए'ति नन्दितस्तैरेव समृद्धतरतामुपगतः 'पीडमणे'ति प्रीति-प्रीणन-माध्यायनं मनसि यस्य स तथा 'परमसोमनस्सिए'ति परमं सौमनस्यं सुमनस्कता संजातं यस्य स परमसौमनस्यितस्तद्वाऽस्यास्तीति परमसौमनस्यिकः 'हरिसवसविसप्पमाणहियए'ति हर्षवशेन विसर्पद्-विस्तारं ब्रजद् हृदयं यस्य स तथा, एकार्थिकानि वैतानि प्रमोदप्रकर्षप्रतिपादनार्थानीति 'दव्वओ णं एगे लोए सअंते'ति पञ्चास्तिकायमयैकद्रव्यत्वाल्लोकस्य सान्तोऽसौ, 'आयाम-विकखंभेणं'ति आयामो-दैर्घ्यं विष्कम्भो-विस्तारः 'परिखेवेणं'ति परिधिना 'भुविंसुय'ति अभवत् इत्यादिभिश्च पदैः पूर्वोक्तपदानामेव तात्पर्यमुक्तं, 'धुवे'ति ध्रुवोऽचलत्वात् स चानिधतरूपोऽपि स्यादत आह-'नियए'ति नियत एकस्वरूपत्वात्, नियतरूपः कादाचित्कोऽपि स्यादत आह-'सासए'ति शाश्वतः प्रतिक्षणं सद्भावात्, स च नियतकालापेक्षयाऽपि स्यादित्यत आह-

अक्खए'ति अक्षयोऽविनाशित्वात्, अयं च बहुतरप्रदेशापेक्षयाऽपि स्यादित्यत आह-'अव्वए'ति अव्ययस्तत्रदेशानामव्ययत्वात्, अयं च द्रव्यतयाऽपि स्यादित्याह-'अवड्डिए'ति अवस्थितः पर्यायाणामनन्ततयाऽवस्थितत्वात्, किमुक्तं भवति ?-नित्य इति, 'वन्नपज्जव'ति वर्णविशेषा एकगुणकालत्वादयः, एवमन्येऽपि गुरुलघुपर्यावास्तद्विशेषा बादरस्कन्धानाम्, अगुरुलघुपर्यावा अणूनां सूक्ष्मस्कन्धानाममूर्तानां च, 'नाणपज्जव'ति ज्ञानपर्याया ज्ञानविशेषा बुद्धिकृता वाऽविभागपरिच्छेदाः, अनन्ता गुरुलघुपर्याया औदारिकादिशरीराण्याश्रित्य, इतरेतु कर्मणादि-द्रव्याणि जीवस्वरूपं चाश्रित्येति ।

'जेवि य ते खंदया पुच्छ'ति अनेन समग्र सिद्धिप्रश्नसूत्रमुपलक्षणत्वाद्योत्तरसूत्रांशश्च सूचितः, तच्च द्वयमप्येवम्-'जेवि य ते खंदया इमेयारुवे जाव किं सअंता सिद्धी अनंता सिद्धी तस्सवि य णं अयमड्ढे, एवं खलु मए खंदया ! चउव्विहा सिद्धी पन्नत्ता, तंजहा-दव्वओ खेतओ कालओ भावओत्ति, दव्वओ णं एगा सिद्धि'ति, इह सिद्धिर्यद्यपि परमार्थतः सकलकर्मक्षयरूपा

सिद्धाधाराऽऽकाशदेशरूपा वा तथाऽपि सिद्धाधाराकाशदेशप्रत्यासन्नत्वेनेषत्मागभारा पृथिवी सिद्धिरुक्ता, 'किंचिविसेसाहिण् परिक्रवेण'ति किञ्चिन्मन्युतद्वयाधिके द्वे योजनशते एकोनपञ्चाशदुत्तरे भवत इति ।

'वलयरणे'ति वलतो-बुभुक्षापरिगतत्वेन वलवलायमानस्य संयमाद्वा भ्रस्यतो(यत्)मरणं तद्वलन्मरणं, तथा वशेन-इन्द्रियवशेन ऋतस्य-पीडितस्य दीपकलिकारूपाक्षितचक्षुषः शलभस्येव यन्मरणं तद् वशात्तमरणं, तथाऽन्तःशल्यस्य द्रव्यतोऽनुद्धृततोमरादेः भावतः सातिचारस्य यन्मरणं तदन्तःशल्यमरणं, तथा तस्मै भवाय मनुष्यादेः सतो मनुष्यादावेव बुद्ध्यायुषो यन्मरणं तत्तद्भवमरणम्, इदं च नरतिरश्चामेवेति ।

'सत्थोवाडणे'ति शस्त्रेण-क्षुरिकादिना अवपाटनं-विदारणं देहस्य यस्मिन् मरणे तच्छ-वपाटनं, 'वेहाणसे'ति विहायसि-आकाशे भवं वृक्षशाखाद्युद्धन्धनेन यत्तन्निरुक्तिवशाद्देहानसं, 'गिद्धपट्टे'ति गृधैः-पक्षिविशेषैर्गृध्रैर्वा-मांसलुब्ध शृगालादिभः स्पृष्टस्य-विदारितस्य करिकरभ-रासभादिशरीरान्तर्गतत्वेन यन्मरणं तद्गृध्रस्पृष्टं वा गृध्रस्पृष्टं वा गृध्रैर्वा भक्षितपृष्ठस्य-विदारितस्य करिकरभरासभादिशरीरान्तर्गतत्वेन यन्मरणं तद्गृध्रस्पृष्टं वा गृध्रस्पृष्टं वा गृध्रैर्वा भक्षितपृष्ठस्य तद्गृध्रपृष्ठम् ।

'दुवालसविहेणं बालमरणेण'ति उपलक्षणत्वादस्यान्येनापि बालमरणान्तःपातिना मरणेन प्रियमाण इति 'वहइ वहइ'ति संसारवर्द्धनेन भृशं वर्द्धते जीवः, इदं हि द्विर्वचनं भृशार्थे इति । 'पाओवगमणे'ति पादपत्येवोपगमनम्-अस्पन्दतयाऽवस्थानं पादपोपगमनम्, इदं च चतुर्विधाहा-रपरिहारनिष्पन्नमेव भवतीति ।

'नीहारिमेय'ति निहारिण निर्वृतं यत्तन्निर्हारिमंप्रतिश्रये यो प्रियते तस्यैतत्, तत्कडेवरस्य निर्हारणात्, अनिर्हारिमं तु योऽटव्यां प्रियते इति । यच्चायन्नेह स्थाने इङ्गितमरणमभिधीयते तद्भक्तप्रत्याख्यानस्यैव विशेष इति नेह भेदेन दर्शितमिति ।

मू. (११३) एत्थणं से खंदए कच्चायणस्स गोते संबुद्धे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ एवं वदासी-इच्छमि णं भंते ! तुब्भं अंतिए केवलपन्नत्तं धम्मं निसामेतए, अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंथं । तए णं समणे भगवं महावीरे खंदयस्स कच्चायणस्स गोतस्स तीसे य महतिमहालियाए परिसाए धम्मं परिकहेइ, धम्मकहा भाणियव्वा । तए णं से खंदए कच्चायणस्स गोते समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठे जाव हियए उट्ठाए उट्ठेइ २ समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ २ एवं वदासी ।

सद्दहामि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं, पत्तियामि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं, रोएमि णं भंते निग्गंथं पावयणं, अब्बुट्ठेभिणं भंते ! निग्गंथं पा०, एवमेयं भंते ! तहमेयं भंते ! अचित्तहमेयं भंते असंदिद्धमेयं भंते ! इच्छियमेयं भंते ! पडिच्छियमेयं भंते ! इच्छियपडिच्छियमेयं भंते ! से जहेयं तुब्भे वदहत्तिकट्ठु समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ उत्तरपुरच्छिमं दिसीभायं अवक्कमइ २ तिदंडं च कुडियं च जाव धाउरत्ताओ य एगंते एडेइ २ ।

जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं

पयाहिणं करेइ करेइत्ता जाव नमंसित्ता एवं वदासी-आलित्ते णं भंते ! लोए पलित्ते णं भं० लो० आ० प० भं० लो० जरामरणेण य, से जहानामए-केइ गाहावती आगारंसि झियायमाणंसि जे से तत्थ बंडे भवइ अप्सारे मोल्लगरूए तं गहाय आयाए एगंतमंतं अवक्कमइत्ति ।

एस मे नित्यारिए समाणे पच्छ पुरा हियाए सुहाए खमाए निस्सेसाए आनुगामियत्ताए भविस्सइ, एवामेव देवाणुप्पिया ! मज्झवि आया एगे भंडे इट्ठे कंते पिए मणुब्रे मणामे थेजे वेसासिए संमए बहुमए अनुमए भंडकरंडगसमाणे मा णं सीयं मा णं उण्हं मा णं खुहा मा णं पिवासा मा णं चोरा मा णं वाला मा णं दंसा मा णं मसगा मा णं वाइयपित्तियसंभियसंनिवाइयविवाहा रोगायंका परीसहोवसग्गा फुसंतुत्तिकइ एस मे नित्यारिए समाणे परलोयस्स हियाए सुहाए खमाए नीसेसाए अनुगामियत्ताए भविस्सइ ।

तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! सयमेवपव्वावियं सयमेव मुंडावियं सयमेव सेहावियं सयमेव सिक्खावियं सयमेव आयारगोयरं विणयवेणइयचरणकरणजायामायावत्तियं धम्ममाइक्खिअं

तएणं समणे भगवं महावीरे खंदयं कच्चायणस्सगोतं सयमेव पव्वावेइ जाव धम्ममातिकखइ, एवं देवाणुप्पिया ! गंतव्वं एवं चिद्धियव्वं एवं निसीतियव्वं एवं तुयद्धियव्वं एवं भुंजियव्वं एवं भासियव्वं एवं उट्ठाए २ पाणेहिं भूएहिं जीवेहिं सत्तेहिं संजमेणं संजमियव्वं, अस्सि च णं अट्ठे नो किंचिवि पमाइयव्वं । तए णं से खंदए कच्चायणस्सगोते समणस्स भगवओ महावीरस्स इमं एयारूवं धम्मियं उवएसं सम्मं संपडिबज्जति तमाणए तह गच्छइ तह चिइइ तह निसीयति तह तुयइइ तह भुंजइ तह भासइ तह उट्ठाए २ पाणेहिं भूएहिं जीवेहिं सत्तेहिं संजमेणं संजमियव्वमिति, अस्सि च णं अट्ठे नो पमायइ ।

तएणं से खंदए कच्चाय० अनगारे जाते ईरियासमिए भासासमिए एसणासमिए आयाण-भंडमत्तनिकखेवणासमिए उच्चारसवणखेलसिंधाणजल्लपारिड्ढावणियासमिए मणसमिए वयस-मिए कायसमिए मणगुत्ते वइगुत्ते कायगुत्ते गुत्ते गुत्तिंदिए गुत्तबंभयारी चाई लज्ज धन्ने खंतिखमे जिइंदिए सोहिए अनियाणे अप्पुस्सुए अबहिल्लेस्से सुसामण्णरए दंते इणमेव निगंथं पावयणं पुरओ काउं विहरइ ।

वृ. 'धम्मकहा भाणियव्व'त्ति, सा चैवम्—

॥ १ ॥ “जह जीवा बज्झंती मुच्चंती जह य संकिलिस्संती ।

जह दुक्खाणं अंतं करोति केई अपडिबद्धा ॥

॥ २ ॥ अट्ठनियद्धियचित्ता जह जीवा दुक्खसागरमुवेति ।

जह वेरग्गमुवगया कम्मसमुग्गं विहाडिंति ॥ इत्यादि,

इह च 'अट्ठनियद्धियचित्ता' आर्त्त निर्वर्त्तितं चित्ते यैस्ते तथा, आर्त्ताद्वानिवर्त्तितं चित्तं यैस्ते आर्त्तानिर्वर्त्तितचित्ताः । 'सद्दहामि'त्ति निर्ग्रन्थ प्रवचनमस्तीति प्रतिपद्ये 'पत्तियामि'त्ति प्रीतिं प्रत्ययं वा सत्यमिदमित्येवंरूपं तत्र करोमीत्यर्थः 'रोएमि'त्ति चिकीर्षामीत्यर्थः 'अब्भुट्ठेमि'त्ति एतदङ्गीकरोमीत्यर्थः ।

अथ श्रद्धानाद्युल्लेखं दर्शयति-एवमेतन्नैर्ग्रन्थं प्रवचनं सामान्यतः, अथ यथैतद्युयं वदथेति

योगः । 'तहमेयं'ति तथैव तद्विशेषतः 'अवितहमेयं' सत्यमेतदित्यर्थः 'असंदिद्धमेयं'ति सन्देहवर्जितमेतत् 'इच्छियमेयं'ति इष्टमेतत् 'पडिच्छियमेयं'ति प्रतीप्सितं प्राप्तुमिष्टम् 'इच्छियपडिच्छियं'ति युगपदिच्छप्रतीप्साविषयत्वात् 'तिकट्टु'ति इतिकृत्वेति, अथवा 'एवमेयं भन्ते!' इत्यादीनि पदानि यथायोगमेकार्थान्यत्यादरप्रदर्शनायोक्तानि ।

'आलिते णं'ति अभिविधिना ज्वलितः 'लोए'ति जीवलोकः 'पलिते णं'ति प्रकर्षेण ज्वलितः एवंविधश्वासौ कालभेदेनापि स्यादत उच्यते-आदीप्तप्रदीप्त इति, 'जराए मरणेण य'ति इह बहिर्नेति वाक्यशेषो दृश्यः 'श्रियायमाणंसि'ति ध्यायमाने ध्यायति वा, दह्यमान इत्यर्थः 'अप्सारे'ति अल्पं च तत्सारं चेत्यल्पसारम् 'आयाए'ति आत्मना एकान्तं-विजनम् अन्तं-भूभागं 'पच्छ पुरा य'ति विवक्षितकालस्य पश्चात् पूर्वं च सर्वदैवेत्यर्थः 'थेजे'ति स्थैर्यधर्मयोगात् स्थैर्यो वैश्वासिको विश्वासप्रयोजनत्वात् संमतस्तत्कृतकार्याणां संमतत्वात् 'बहुमतः' बहुशो बहुभ्यो वाऽन्येभ्यः सकाशाद्बहुरिति वा भूतो बहुमतः 'अनुमतः' अनुविप्रियकरणस्य पश्चादपि मतोऽनुमतः 'भंडकरंडगसमाणे'ति भाण्डकरण्डकम्-आभरणभाजनं तत्समान आदेयत्वादिति

'मा णं सीत'मित्यादौ माशब्दो निषेधार्थं णमिति वाक्यालङ्कारार्थः, इह च स्पृशत्विति यथायोगं योजनीयम्, अथवा मा एनमात्मानमिति व्याख्येयं, 'वाल'ति व्यालाः-श्वापदभुजगाः 'मा णं वाइयपित्तियसंभियसन्निवाइय'ति इह प्रथमाबहुवचनलोपो दृश्यः 'रोगायंक'ति रोगाः-कालसहा व्याधयः आतङ्कास्त एव सद्यो घातिनः 'परीसहोवसग्ग'ति अस्य मा णमित्यनेन सम्बन्धः 'स्पृशन्तु' छुपन्तु भवन्त्वित्यर्थः 'तिकट्टु' इत्यभिसन्धाय यः पालित इति शेषः, स किम्? इत्याह-

'तं इच्छामि'ति तत्तस्मादिच्छामि 'सयमेव'ति स्वयमेव भगवतैवेत्यर्थः प्रव्राजितं रजोहरणादिवेषदानेनात्मानमिति गम्यते, भावे वा क्तप्रत्ययस्तेन प्रव्राजनमित्यर्थः, मुण्डितं शिरोलुञ्जनेन 'सेहावियं'ति सेहितं प्रत्युपेक्षणादिक्रियाकलापग्राहणतः शिक्षितं सूत्रार्थग्राहणतः तथाऽऽचारः-श्रुतज्ञानादिविषयमनुष्ठानं कालाध्ययनादि गोचरो-भिक्षाटनम् एतयोः समाहारद्वन्द्वस्ततस्तदाख्यातमिच्छामीति योगः, तथा विनयः-प्रतीतो वैनयिकतत्फलं कर्मक्षयादि घरणं-व्रतादि करणं-पिण्डविशुद्धयादि यात्रा-संयमयात्रा मात्रा-तदर्थमेवाहारमात्रा, ततो विनयादीनां द्वन्द्वः, ततश्च विनयादीनां वृत्ति-वर्तनं यत्रासौ विनयवैनयिकचरणकरणयात्रामात्रावृत्तिकोऽतस्तं धर्मम् 'आख्यातम्' अभिहितमिच्छामीति योगः ।

'एवं देवाणुप्पिया ! गंतव्वं'ति युगमात्रभूयस्तद्वष्टिनेत्यर्थः 'एवं चिद्धियव्वं'ति निष्क्रमण-प्रवेशादिवर्जिते स्थाने संयमात्मप्रवचनबाधापरिहारेणोर्ध्वस्थानेन स्थातव्यम्, 'एवं नीसीइयव्वं'ति, 'निषिक्तव्यम्' उपवेशव्वं संदंशकभूमिप्रभार्जनादिन्यायेनेत्यर्थः 'एवं तुयद्धियव्वं'ति शयितव्यं सामायिकोच्चारणादिपूर्वकम् 'एवं भुंजियव्वं'ति धूमाङ्गारादिदोषवर्जनतः 'एवं भासियव्वं'ति मधुरादिविशेषणोपपन्नतयेति 'एवमुत्थायोत्थाय' प्रमादनिद्राव्यपोहेन विबुद्धय २ प्राणादिषु विषये यः संयमो-रक्षा तेन संयंतव्यं-यतितव्यं 'तमाणाए'ति 'तद्' अनन्तरम् 'आज्ञया' आदेशेन 'ईरिया-समिए'ति ईर्यायां-गमने समितः, सम्यक्प्रवृत्तत्वरूपं हि समितत्वम् ।

'आयाणभंडमतनिक्खेवणासमिए'ति आदानेन-ग्रहणेन सह भाण्डमात्राया-उपकरण-परिच्छदस्य या निक्षेपणा-न्यासस्तस्यां समितो यः स तथा 'उच्चारे'त्यादि, इह च 'खेल'ति कण्ठ-

मुखश्लेष्मासिङ्घानकंच-नासिकाश्लेष्मा, 'मणसमि'ति संगतमनःप्रवृत्तिकः 'मणगुत्ते'ति मनोनिरोधवान् 'गुत्ते'ति मनोगुप्तत्वादीनां निगमनम्, एतदेव विशेषणायाह- 'गुत्तिदि'ति 'गुत्तबंभयारी'ति गुप्तं-ब्रह्मगुप्तियुक्तं ब्रह्म चरित यः स तथा 'चाइ'ति सङ्गत्यागवान् 'लज्जु'ति संयमवान् रज्जुरिव वा रज्जु-अवक्रव्यवहारः 'धन्ने'ति धन्यो-धर्मधनलब्धेत्यर्थः 'खंतिखमे'ति क्षान्त्या क्षमते न त्वसमर्थतया योऽसौ क्षान्तिक्षमः 'जितेन्द्रियः' इन्द्रियविकाराभावात्, यच्च प्राग्गुप्तेन्द्रिय इत्युक्तं तदिन्द्रियविका-रणोपनमात्रेणापि स्यादिति विशेषः 'सोहि'ति शोभितः शोभावान् शोधितो वा निराकृतातिचारत्वात्, सौहृदं मैत्री सर्वप्राणिषु तद्योगात्सौहृदो वा ।

'अनियाणे'ति प्रार्थनारहितः 'अप्पुसु'ति 'अल्पौत्सुक्यः' त्वरारहितः 'अबहिल्लेस्से'ति अविद्यमाना बहि-संयमाद्विस्ताल्लेश्या-मनोवृत्तिर्यस्यासावबहिल्लेश्यः 'सुसामन्नर'ति शोभने श्रमणत्वे रतोऽतिशयेन वा श्रमण्ये रतः 'दंते'ति दान्तः क्रोधादिदमनात् ह्यन्तो वा रागद्वेषयोरन्तार्थं प्रवृत्तत्वात् 'इणमेव'ति इदमेव प्रत्यक्षं 'पुरओ काउं'ति अग्रे विधाय मार्गानभिज्ञो मार्गज्ञनरमिव पुरस्कृत्य वा-प्रधानीकृत्य 'विहरति' आस्ते इति ।

मू. (११४) तए णं समणे भगवं महावीरे कयंगलाओ नयरीओ छत्तपलासयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ २ बहिया जणवयविहारं विहरति । तए णं से खंदए अनगारो समणस्स भगवओ महावीरस्स तहारूवाणं धेराणं अंतिए सामाइयमाइयाइं एकारस अंगाइं अहिज्जइ, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ समणं भगवं महावीरं थंदइ नमंसइ २ एवं वयासी-इच्छमि णं भंते ! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जिता णं विहरित्तए ।

अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंथं । तए णं से खंदए अनगारे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे हडे जाव नमंसित्ता मासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जिता णं विहरइ, तए णं से खंदए अनगारे मासियं भिक्खुपडिमं अहासुत्तं अहाकप्पं अहामगं अहातच्चं अहासम्मं काएण फासेति पालेति सोभेति तीरेति पूरेति किट्ठेति अनुपालेइ आणाए आराहेइ संमंनुकाएण फासित्ता जाव आराहेत्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ समणं भगवं जाव नमंसित्ता एवं वयासी-इच्छमि णं भंते ! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे दोमासियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जिताणं विहरित्तए अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंथं, तं चेव, एवं तेमासियं चाउम्मासियं पंचछसत्तमा, पढमं सत्तराईदियं दोच्चं सत्तराईदियं तच्चं सत्तरातिंदियं अहोरातिंदियं एगरा०, तए णं से खंदए अनगारे एगराईदियं भिक्खुपडिमं अहासुत्तं जाव आराहेत्ता जेणेव समणे० तेणेव उवागच्छति २ समणं भगवं म० जाव नमंसित्ता एवं वदासी ।

इच्छमि णं भंते ! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे गुणरयणसंवच्छरं तवोकम्मं उवसंपज्जिता णं विहरित्तए, अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंथं ।

तए णं से खंदए अनगारे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे जाव नमंसित्ता गुणरयणसंवच्छरं तवोकम्मं उवसंपज्जिता णं विहरति, तं०-पढमं मासं चउत्थं चउत्थेण अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं दिया ठाणुक्कुडुए सूरभिमुहे आयावणभूमीए आयावेमाणे रत्तिं वीरासणेणं अवाउडेण य । एवं दोच्चं मासं छट्ठं छट्ठेणं एवं तच्चं मासं अट्ठमं अट्ठमेणं चउत्थं मासं दसमं दसमेणं पंचमं मासं बारसमं बारसमेणं छट्ठं मासं चोदसमं चोदसमेणं सत्तमं मासं सोलसमं २ अट्ठमं मासं अट्ठारसमं २

नवमं मासं वीसतिमं २ दसमं मासं बावीसं २ एक्कारसमं मासं चउव्वीसतिमं २ बारसमं मासं
छव्वीसतिमं २ तेरसमं मासं अट्ठावीसतिमं २ चोद्दसमं मासं तीसइमं २ पन्नरसमं मासंबत्तीसतिमं
२ सोलसमं मासं चोत्तीसइमं २ अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं दिया ठाण्णुडुए सूराम्भुहे
आयावणभूमीए आयामेवाणे रत्तिं वीरासणेणं अयाउडेणं ।

तए णं से खंदए अनगारे गुणरयणसंवच्छरं तवोकम्मं अहाकप्पं जाव आराहेता जेणेव
समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ बहूहिं चउत्थछट्ठ-
डुमदसमदुवालसेहिं मासद्धमासखमणेहिं विचित्तेहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे विहरति ।

तए णं से खंदए अणगारे तेणं ओरालेणं विउलेणं पयत्तेणं पग्गहिएणं कल्लाणेणं सिवेणं
धन्नेणं मंगळेणं सस्सिरीएणं उदग्गेणं उदत्तेणं उत्तमेणं उदारेणं महानुभागेणं तवोकम्मेणं सुक्के
लुक्खे निम्मंसे अट्ठिचम्मावणद्धे किडिकिडियाभूए किसे धमणिसंतए जाते यावि होत्था, जीवंजीवेण
गच्छइ जीवंजीवेण चिट्ठइ भासं भासित्तावि गिलाइ भासं भासमाणे गिलाति भासं भासित्तामीति
गिलायति ।

से जहा नामए-कट्टसगडिया इ वा पत्तसगडिया इ वा पत्ततिलभंडगसगडिया इ वा
एरंडकट्टसगडिया इ वा इंगालसगडिया इ वा उण्हे दिण्णा सुक्का समाणी ससदं गच्छइ ससदं
चिट्ठइ एवामेव खंदएवि अनगारे ससदं गच्छइ ससदं चिट्ठइ उवचिते तवेणं अवचिए मंससोणिएणं
हुया सणेविव भासरासिपडिच्छन्ने तवेणं तेएणं तवतेयसिरीए अतीव २ उवसोभमाणे २ चिट्ठइ

वृ. 'एक्कारसअंगाई अहिज्झइ'ति इह कश्चिदाह-नन्वनेन स्कन्दकचरितात्प्रागेवैका-
दशाङ्गनिष्पत्तिरवसीयते, पञ्चमाङ्गान्तर्भूतं च स्कन्दकचरितमिदमुपलभ्यते इति कथं न विरोधः
उच्यते, श्रीमन्महावीरतीर्थे किल नव वाचनाः, तत्र च सर्ववाचनासु स्कन्दकचरितात्पूर्वकाले ये
स्कन्दकचरिताभिधेया अर्थास्ते चरितान्तरद्वारेण प्रज्ञाप्यन्ते, स्कन्दकचरितोत्पत्तौ च सुधर्मस्वामिना
जम्बूनामानं स्वशिष्यमङ्गीकृत्याधिकृतवाचनायामस्यां स्कन्धकचरितमेवाश्रित्य तदर्थप्ररूपणा
कृतेति न विरोधः, अथवा सातिशायित्वाद्गणधराणामनागतकालभाविचरतनिबन्धनमदुष्टमिति,
भावि- शिष्यसन्तानापेक्षयाऽतीतकालनिर्देशोऽपि न दुष्ट इति । 'मासियं'ति मासपरिमाणं
'भिक्षुपडिमं'ति भिक्षुचितमभिग्रहविशेषम्, एतत्स्वरूपं च—

॥ १ ॥ "गच्छा विनिक्खमिता पडिवज्जइ मासियं महापडिमं ।

दत्तेगभोयणस्सा पाणस्सवि एग जा मासं ॥ इत्यादि

नन्वयमेकादशाङ्गधारी पठितः, प्रतिमाश्च विशिष्टश्रुतवानेव करोति, यदाह-

॥ १ ॥ "गच्छेच्चिय निम्माओ जा पुव्वा दस भवे असपुण्णा ।

नवमस्स तइयवत्थू होइ जहन्नो सुयाहिगमो ॥" इति

कथं न विरोधः ?, उच्यते, पुरुषान्तरविषयोऽयं श्रुतनियमः तस्य तु सर्वविदुपदेशेन
प्रवृत्तत्वाद्दोष इति । 'अहासुत्तं'ति सामान्यसूत्रनतिक्रमेण 'अहाकप्पं'ति प्रतिमाकल्पानतिक्रमेण
तत्कल्पवस्त्वनतिक्रमेण वा 'अहामग्गं'ति ज्ञानादिमोक्षमार्गानतिक्रमेण क्षायोपशमिकभावा-
नतिक्रमेण वा 'अहातच्चं'ति यथातत्त्वं तत्त्वानतिक्रमेण मासिकी भिक्षुप्रतिमेति शब्दार्थानति-

लङ्घनेनेत्यर्थः 'अहासम्' ति यथासाम्यं समभावानतिक्रमेण 'काएणं' ति न मनोरथमात्रेण 'फासेइ' ति उचितकाले विधिना ग्रहणात् 'पालेइ' ति असकृदुपयोगेन प्रतिजागरणात् 'सोहेइ' ति शोभयति पारणकदिने गुर्वादित्तशेषभोजनकरणात् शोधयति वाऽतिचारपङ्कजालनात् 'तीरेइ' ति पूर्णोऽपि तदवधौ स्तोककालावस्थानात् 'पूरेइ' ति पूर्णोऽपि तदवधौ तत्कृत्यपरिमाणपूरणात् ।

— 'किट्टेइ' ति कीर्तयति पारणकदिने इदं चेदं चैतस्याः कृत्यं तच्च मया कृतमित्येवं कीर्तनात् 'अनुपालेइ' ति तत्समाप्तौ तदनुमोदनात्, किमुक्तं भवति ? इत्याह—आज्ञयाऽऽराधयतीति एवमेताः सप्त सप्तमासान्ताः, ततोऽष्टमी प्रथमा सप्तरात्रिन्दिवा-सप्ताहोरात्रमानाः एवं नवमी दशमी चेति, एतास्तिष्ठोऽपि चतुर्थभक्तेनापानकेनेति, उत्तानकादिस्थानकृतस्तु विशेषः, 'राईदिय' ति रात्रिन्दिवा, एकादशी अहोरात्रपरिमाणा, इयं च षष्ठभक्तेन, 'एगराइय' ति एकरात्रिकी, इयं चाष्टमेन भवतीति ।

'गुणरयणसंवच्छरं' ति गुणानां-निर्जराविशेषाणां रचनं-करणं संवत्सरेण-सत्रिभागवर्षेण यस्मिंस्तपसि तद् गुणरत्नसंवत्सरं, गुणा एव वा रत्नानि यत्र स तथा गुणरत्नः संवत्सरो यत्र तदुणरत्नसंवत्सरं-तपः, इह च त्रयोदश मासाः सप्तदशदिनाधिकास्तपः कालः, त्रिसप्ततिश्च दिनानि पारणककाल इति, एवं चायम्—

॥ १ ॥ "पन्नरसवीसचउव्वीस चेव चउवीस पन्नवीसा य ।

चउवीस एक्कवीसा चउवीसा सत्तवीसा य ॥

॥ २ ॥ तीसा तेत्तीसावि य चउव्वीस छवीस अट्टवीसा य ।

तीसा बत्तीसावि य सोलसमासेसु तवदिवसा ॥

॥ ३ ॥ पन्नरसदसड्ढप्पंचचउर पंचसु य तिन्नि तिन्निति ।

पंचसु दो दो य तहा सोलसमासेसु पारणगा ॥

गुणरत्नसंवत्सर तपोयन्त्रमिदम् ॥

मास	तपोदि०	पा० दि०
१	१५	१५
२	२०	१०
३	२४	८
४	२४	६
५	२५	५
६	२४	४
७	२१	३
८	२४	३

इह च यत्र मासेऽष्टमादितपसो यावन्ति दिनानि न पूर्यन्ते तावन्त्यग्रेतनमासादाकृष्य पूरणीयानि, अधिकाणि चाग्रेतनमासे क्षेप्तव्यानि ।

'चउत्थं चउत्थेणं' ति चतुर्थं भक्तं यावद्भक्तं त्यज्यते यत्र तच्चतुर्थम्, इयं चोपवासस्य सज्जा, एवं षष्ठादिकमुपवासद्वयादेरिति ।

'अनिक्खित्तेणं' ति अविश्रान्तेन 'दिय' ति दिवा दिवस इत्यर्थः 'ठाणुक्कुडुए' ति, स्थानम्-आसनम्- लुटुकम्-आधारे पुतालगनरूपं यस्यासौ स्थानोलुटुकः 'वीरासणेणं' ति सिंहासनोपविष्टस्य भूयस्तपादस्याप- नीतसिंहासनस्येव यदवस्थानं तद्वीरासनं तेन, 'अवा-उडेणय' ति प्रावरणाभावेन च ।

९	२७	६
१०	३०	३
११	३३	३
१२	२४	२
१३	२६	२
१४	२८	२
१५	३०	२
१६	३२	२
	४०७	७३

‘ओरालेण’मित्यादि ‘ओरालेन’ आशंसार-हिततया प्रधानेन, प्रधानं चाल्पमपि स्यादित्याह-‘विपुलेन’ विस्तीर्णेन बहुदिनत्वात्, विपुलं च गुरुभिरन-नुज्ञातमपि स्यादप्रयत्नकृतं वा स्यादत आह-‘पयत्तेण’ति प्रदत्तेनानुज्ञातेन गुरुभिः प्रयत्तेन वा प्रयत्नवता-प्रमाद-रहितेनेत्यर्थः, एवंविधमपि सामान्यतः प्रतिपन्नं स्यादित्याह-‘प्रगृहीतेन’ बहुमानप्रकर्षादीश्रितेन, तथा ‘कल्याणेन’ नीरोगताकारणेन ‘शिवेन’ शिवहेतुना ‘धन्येन’ धर्मधनसाधुना ‘माङ्गल्येन’ दुरितोपशमसाधुना ‘सश्री-केण’ सम्यकपालनात्सशोभेन ‘उदग्रेण’ उन्नतपर्यवसानेन

उत्तरोत्तरं वृद्धिमतेत्यर्थ ‘उदात्तेन’ उन्नतभाववता ‘उत्तमेण’ति ऊर्ध्वं तमसः-अज्ञानाद्यत्तत्तथा तेन ज्ञानयुक्तेनेत्यर्थ उत्तमपुरुषासेवितत्वाद्धोत्तमेन ‘उदारेण’ औदार्यवता निस्पृहत्वातिरेकात्, ‘महानुभागेन’ महाप्रभावेण ‘सुक्कि’ति शुष्को नीरसशरीरत्वात् ‘लुक्खे’ति बुभुक्ष्वावशेन रूक्षीभूतत्वात् अस्थीनि चर्मावनद्धानि यस्य सोऽस्थिचर्मावनद्धः किति कटिका निर्मासास्थि-सम्बन्धयुपवेशनादिक्रियासमुत्पत्त्यः शब्दविशेषस्तां भूतः-प्राप्तो यः स कटिकटिकाभूतः ‘कृशः’ दुर्बलः ‘धमनीसन्ततो’ नाडीव्याप्तो मांसक्षयेण दृश्यमाननाडीकत्वात्, ‘जीवजीवेण’ति अनुस्वार-स्यागमिकत्वात् ‘जीवजीवेन’ जीवबलेन गच्छति न शरीरबलेनेत्यर्थः ‘भासं भासिते’त्याद कालत्र-यनिर्देशः ‘गिलाइ’ति ग्लायति ग्लानो भवति ।

‘सेजहा नामए’ति ‘से’ति यथार्थः यथेति दृष्टान्तार्थः नामेति सम्भावनायाम् ‘इति’ वाक्या-लङ्कारे ‘कट्टसगडिय’ति काष्ठभृता शकटिका काष्ठशकटिका ‘पत्तसगडिय’ति पलाशादिपत्रभृता गन्त्री ‘पत्ततिलभंडगसगडिय’ति पत्रयुक्ततिलानां भाण्डकानां चमृन्मयभाजनानां भृता गन्त्रीत्यर्थः ‘तिलकट्टगसगडिय’ति क्वचिच्चाठः प्रतीतार्थः ‘एरण्डक-डसगडिय’ति एरण्डकाष्ठमयी एरण्ड-काष्ठभृता वा शकटिका, एरण्डकाष्ठग्रहणं च तेषामसारत्वेन तच्छकटिकायाः शुष्कायाः सत्या अतिशयेन गमनादौ सशब्दत्वं स्यादिति, ‘अङ्गारशकटिका’ अङ्गारभृतागन्त्री ‘उण्हे दिण्णा सुक्का समाणी’ति विशेषणद्वयं काष्ठादीनामार्द्राणामेव संभवतीति यथासम्भवमायोज्यमिति हुताशन इव भस्मराशिप्रतिच्छन्नः ।

‘तवेणं तेएणं’ति तपोलक्षणेन तेजसा, अयमभिप्रायः-यथा भस्मच्छन्नोऽग्निर्बाहिर्वृत्त्या तेजोरहितोऽन्तर्वृत्त्या तु ज्वलति, एवं स्कन्दकोऽपि अपचितमांसशोणितत्वाद्बहिर्निस्तेजा अन्तस्तु शुभ्रध्यानतपसा ज्वलतीति ॥ उक्तमेवार्थमाह-

मू. (११५) तेणं कालेणं २ रायगिहे नगरे जाव समोसरणं जाव परिसा पडिगया, तए णं तस्स खंदयस्स अन० अन्नया कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणस्स इमेयारूवे अब्भत्थिए चित्तिए जाव समुप्पज्जित्था -

-एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेणं ओरालेणं जाव किसे धमनिसंतए जाते जीवजीवेणं

गच्छामि जीवन्जीवेणं चिद्गामि जाव गिलामि जाव एवामेव अहंपि ससद्दं गच्छामि ससद्दं चिद्गामि तं अत्थि ता मे उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे तं जाव ता मे अत्थि उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे जाव य मे धम्मायरिए धम्मोवदेसए धम्मोवदेसए समणे भगवं महावीरे जिने सुहत्थी विहरइ ताव ता मे सेयं कल्लं पाउप्पभायए रयणीए फुल्लुप्पलक-मलकोमलुम्मिल्लियंमि अहापांडुरे पभाए रत्तासोयप्पकासकिंसुयसुयमुहगुंजद्धरागसरिसे कमलागरसंडबोहए उट्ठियंमि सूरै सहस्सरस्सिमि दिनयरे तेयसा जलंते समणं भगवं महावीरं वंदिता जाव पञ्जुवासित्ता—

—समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे सयमेव पंच महव्वयाणि आरोवेत्ता समणा य समणीओ य खामेत्ता तहारुवेहिं थेरेहिं कडाईहिं सद्धिं विपुलं पव्वयं सणियं २ दुरुहित्ता मेघधनसन्निगासं देवसन्निवातं पुटवीसिलावट्टयं पडिलेहिता दब्भसंथारयं संथरित्ता दब्भसंथा-रोवगयस्स संलेहणाजोसणाजूसियस्स भत्तपाणपडियाइक्खियस्स पाओवगयस्स कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्तएत्तिकड्डु एवं संपेहेइ २ ता कल्लं पाउप्पभायए रयणीए जाव जलंति जेणेव समणे भग० जाव पञ्जुवासति, खंदयाइ समणे भगवं महावीरे खंदयं अणगारं एवं वयासी-

—से नूणं तव खंदया ! पुव्वरत्तावरत्तकालस० जाव जागरमाणस्स इमेयारुवे अब्भत्थिए जाव समुप्पजित्था-एवं खलु अहं इमेणं एयारुवेणं तवेणं ओरालेणं विपुलेणं तं घेव जाव कालं अनवकंखमाणस्स विहरित्तएत्तिकड्डु एवं संपेहेति २ कल्लं पाउप्पभाए जाव जलंते जेणेव मम अंतिए तेणेव हव्वमागए ।

से नूणं खंदया ! अट्ठे समट्ठे ?, हंता अत्थि, अहासहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं ॥

चू. 'पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि'ति पूर्वरात्रश्च-रात्रेः पूर्वा भागः अपररात्रश्च-अपकृष्ट रात्रि पश्चिमतद्भाग इत्यर्थः, तल्लक्षणो यः कालसमयः कालात्मकः समयः स तथा तत्र, अथवा पूर्वरात्रापररात्रकालसमय इत्यत्र रेफलोपात् 'पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि'ति स्याद्, धर्मजागरिकां जाग्रतः-कुर्वत इत्यर्थः, 'तं अत्थि ता मे'ति तदेवमप्यस्ति तावन्मम उत्थानादि न सर्वथा क्षीणमिति भावः 'तं जाव ता मे अत्थि'ति तत्-तस्माद्यावत्ता इति भाषामात्रे 'मे' ममास्ति 'जावय'ति यावच्च 'सुहत्थि'ति शुभार्थी भव्यान् प्रति सुहस्ती वा पुरुषवरगन्धहस्ती ।

एतच्च भगवत्साक्षिकोऽनशनविधिर्महाफलो भवतीत्यभिप्रायेण भगवन्निर्वाणे शोकदुःखभाजनं मा भूवमहम् इत्यभिप्रायेण वा चिन्तितमनेनेति, 'कल्लमि'त्यादि, 'कल्लं'ति श्वः प्रादुः-प्राकाश्ये ततः प्रकाशप्रभातायां रजन्यां 'फुल्लोत्पलकमलकोमलोन्मीलिते' फुल्लं-विकसितं तच्चतदुत्पलं च फुल्लोत्पलं तच्च कमलश्च-हरिणविशेषः फुल्लोत्पलकमलौ तयोः कोमलम्-अकटोर-मुन्मीलितं-दलानां नयनयोश्चोन्मीलनं यस्मिंस्तत्तथा तस्मिन् 'अथे'ति रजनीविभातानन्तरं पाण्डुरे प्रभाते रक्ताशोकप्रकाशेन किंशुकस्य शुकमुखस्य गुआर्द्धस्य च रागेण सधशो यः स तथा तस्मिन्, तथा कमलाकरा-हृदादयस्तेषु षण्डानि-नलिनीषण्डानि तेषां बोधक यः स कमलाकर-षण्डबोधकस्तस्मिन् 'उत्थिते' अभ्युदगते कस्मिन् ? इत्याह-सूरे, पुनः किम्भूते ? इत्याह-सहस्सर-स्सिमित्यादि, 'कडाईहिं'ति, इह पदैकदेशात्पदसमुदायो ऽप्यस्ततः कृतयोग्यादिभिरिति स्यात् ।

तत्र कृता योगाः-प्रत्युपेक्षणादिव्यापार येषां सन्ति ते कृतयोगिनः आदिशब्दात् प्रियधर्माणो

दृढधर्माण इत्यादि गृह्यत इति, 'विउलं'ति विपुलं विपुलाभिधानं 'मेघघनसंनिगासं'ति धनमेघस-
 ६शं-शान्द्रजलदसमानं कालकमित्यर्थ 'देवसंनिवार्यं'ति देवानां संनिपातः-समागमो रमणीयत्वाद्
 यत्र स तथातं 'पुढविसिलापट्टयं'ति पृथिवीशिलारूपः पट्टकः आसनविशेषः पृथिवीशिलापट्टकः,
 काष्ठशिलाऽपि शिला स्यादतस्तद्वयवच्छेदाय पृथिवीग्रहणं, 'संलेहणाजूसणाजूसियस्स'ति
 संलिख्यते-कृशीक्रियतेऽनयेति संलेखना-तपस्तस्या जोषणा-सेवा तथा जुष्टः-सेवितो जूषितो
 वा क्षपितो यः स तथा तस्य 'भक्तपाणपडियाइक्खियस्स'ति प्रत्याख्यातभक्तपानस्य 'कालं'ति
 मरणं 'तिकट्टु'इतिकृत्वा इदं विषयीकृत्य ।

मू. (११६) तए णं से खंदए अनगारे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे
 हट्टुड जाव हयहियए उट्टाए उट्टेइ २ समणं भगवं महा० तिकवुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ २
 जाव नमंसिता सयमेव पंच महव्वयाइं आरुहेइ २ ता समणेय समणीओ य खामेइ २ ता तहारू-
 वेहिं धेरेहिं कडाइहिं सद्धिं विपुलं पव्वयं सणियं २ दुरुहेइ मेहधनसन्निगासं देवसन्निवार्यं
 पुढविसिलावट्टयं पडिलेहेइ २ उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ २ दब्बसंथारयं संथरइ २ ता पुरत्या-
 भिमुहे संपलियं कनिसत्ते करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वदासि ।

नमोऽत्यु णं अरहंताणं भगवंताणं जाव संपत्ताणं, नमोऽत्यु णं समणस्स भगवओ म
 जाव संपाविउकामस्स, वंदामि णं भगवंतं तत्थ गयं इहगते, पासउ मे भयवं तत्थगए इहगयंतिकट्टु
 वंदइ नमंसति २ एवं वदासी—

पुव्विपि मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए सव्वे पाणाइवाए पच्चक्खाए जावजीवाए
 जाव मिच्छदंसणसल्ले पच्चक्खाए जावजीवाए इयाणिं पि य णं समणस्स भ० मं० अंतिए सव्वं
 पाणाइवायं पच्चक्खामि जावजीवाए जाव मिच्छदंसणसल्लं पच्चक्खामि, एवं सव्वं असणं पाणं
 खा० सा० चउव्विहंपि आहारं पच्चक्खामि जावजीवाए, जंपि य इमं सरीरं इडं कंतं पियं जाव
 फुसंतुत्तिकट्टु एयंपि णं चरिमेहिं उशसासनीसासेहिं वोसिरामित्तिकट्टु संलेहणाजूसणाजूसिए
 भक्तपाणपडियाइक्खिए पाओवगए कालं अणवकंखमाणे विहरति ।

तए णं से खंदए अण० समणस्स भ० मं० तहारूवाणं धेराणं अंतिए सामाइयमादियाइं
 इक्कारस अंगाइं अहिज्जिता बहुपडिपुन्नाइं दुवालसवासाइं सामन्नपरियागं पाउणित्ता मासियाए
 संलेहणाए अत्ताणं झूसित्ता सद्धिं भत्ताइं अनसणाए छेदेत्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते आनुपुव्वीए
 कालगए ।

मू. (११७) तए णं ते धेरा भगवंतो खंदयं अण० कालगयं जाणित्ता परिनिव्वाणवत्तियं
 काउस्सगं करोति २ पत्तचीवराणि गिण्हंति २ विपुलाओ पव्वयाओ सणियं २ पच्चोरुहंति २
 जेणेव समणे भगवं म तेणेव उवा समणं भगवं म वंदंति नमंसंति २ एवं वदासी—

एवं खलु देवानुप्पियाणं अंतवासी खंदए नामं अनगारे पगइभदए पगतिविणीए पगति-
 उवसंते पगतिपयणुकोहमाणमायालोभे मिउमहवसंपत्ते अल्लीणे भदए विनीए, से णं देवानुप्पिएहिं
 अब्भणुण्णाए समाणे सयमेव पंच महव्वयाणि आरोवित्ता समणे य समणीओ य खामेत्ता अहेहिं
 सद्धिं विपुलं पव्वयं तं चेव निरवसेसं जाव आनुपुव्वीए कालगए इमे य से आयारभंडए ।

भंतेति भगवं गोयमे समणं भगवं म० वंदंति नमंसंति २ एवं वदासी—एवं खलु देवानुप्पियाणं

अंतेवासी खंदए नामं अन० कालमासे कालं किच्चा कहिं गए ? उववन्ने ?, गोयमाइ समणे भगवं महा० भगवं गोयमं एवं वयासी-एवं खलु गोयमा ! मम अंतेवासी खंदए नामं अनगारे पगतिभ० जाव से णं मए अब्बणुण्णाए समाणे सयमेव पंच महव्वयाइं आरुहेत्ता तं वेव सव्वं अविसेसियं नेयव्वं जाव आलोतियपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववन्ने ।

तथ णं अत्थेगइयाणं देवाणं बावीसं सागरोवमाइं ठिती प०, तस्स णं खंदयस्सवि देवस्स बावीसं सागरोवमाइं ठिती पन्नत्ता । से णं भंते ! खंदए देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठितीख० अनंतरं चयं चइत्ता कहं गच्छिहिति ? कहिं उववज्जिहिति ? गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिति बुज्झिहिति मुच्चिहिति परिनिव्वाहिति सव्वदुक्खाणमंतं करेहिति ।

वृ. 'एवं संपेहेइ'ति 'एवम्' उक्तलक्षणमेव 'संप्रेक्षते' पर्यालोचयति सङ्गतासङ्गतविभागतः 'उच्चारपासवणभूमिं पडिलेहेइ'ति पादपोषणमनादारादुच्चारदेस्तस्य कर्तव्यत्वादुच्चार-दिभूमिप्रत्युपेक्षणं न निरर्थकं, 'संपलियंकनिसण्णे'ति पद्यासनोपविष्टः 'सिरसावत्तं'ति शिरसाऽ-प्राप्तम्-अस्पृष्टम्, अथवा शिरसि आवर्त आवृत्तिरावर्तनं-परिभ्रमणं यस्यासौ सप्तम्यलोपा-च्छिरस्यावर्तस्तं, 'सद्धिं भत्ताइं'ति प्रतिदिनं भोजनद्वयस्य त्वागात्त्रिंशतादिनैः षष्टिर्भक्तानि त्यक्तानि भवन्ति 'अनसणाए'ति प्राकृतत्वादनशनेन 'छेइत्त'ति 'छित्त्वा' परित्यज्य 'आलोइय-पडिक्कंते'ति आलोचितं गुरूणां निवेदितं यदतिचारजातं तत् प्रतिक्रान्तम्-अकरणविषयीकृतं येनासावालोचि-तप्रतिक्रान्तः अथवाऽऽलोचितश्चासावालोचनादानात् प्रतिक्रान्तश्च मिथ्यादुष्कृतदा-नादालोचितप्रतिक्रान्तः ।

'परिनिव्वाणवत्तियं'ति परिनिर्वाणमरणं तत्र यच्छरीरस्य परिष्ठापनं तदपि परिनिर्वाणमेव तदेव प्रत्ययो-हेतुर्यस्य स परिनिर्वाणप्रत्ययोऽस्तं 'कहिं गए'ति कस्यां गतौ 'कहिं उववन्ने'ति क देवलोकादौ ? इति

'एगइयाणं'ति एकेषां न तु सर्वेषाम् । 'आउक्खएणं'ति आयुष्कर्मदलिकनिर्जरणेन 'भवक्खएणं'ति देवभवनिबन्धनभूतकर्मणां गत्यादीनां निर्जरणेन 'ठित्तिक्खएणं'ति आयुष्कर्मणः स्थितेर्वेदनेन 'अनंतरं'ति देवभवसम्बन्धिनां 'चयं'ति शरीरं 'चइत्त'ति त्यक्त्वा, अथवा 'चयं'ति च्यवं-च्यवनं 'चइत्त'ति च्युत्वा कृत्वाऽनन्तरं क गमिष्यति ?

इत्येवमनन्तरशब्दस्य सम्बन्धः कार्य इति ॥

शतकं-२ उद्देशकः-१ समाप्तः

— शतकं-२ उद्देशकः-२ —

वृ. अथ द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः- 'केण वा मरणेण मरमाणे जीवे चट्ठइ'ति प्रागुक्तं, मरणं च मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतस्यान्यथा च भवतीति समुद्घात-स्वरूपमिहोच्यते, इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (११८) कति णं भंते ! समुग्घाया पन्नत्ता ?, गोयमा ! सत्त समुग्घाया पन्नत्ता, तंजहा-वेदणासमुग्घए एवं समुग्घायपदं छाउमत्थियसमुग्घायवज्जं भाणियव्वं, जाव वेमाणियाणं कसायसमुग्घाया अप्पाबहयं ।

अणगारस्स मं भंते ! भावियप्पणो केवलिसमुग्घाय जाव सासयमणागयद्धं चिद्धंति, समुग्घायपदं नेयव्वं ।

वृ. 'कइ णं भंते ! समुग्घाए'त्यादि, तत्र 'हन हिंसागत्योः' इति वचनाद् हननानि-घाताः सम्-एकीभावे उत्-प्राबल्येन ततश्चैकीभावेन प्राबल्येन च घाताः समुदघाताः, अथ केन सहैकीभावः उच्यते, यदाऽऽत्मा वेदनादिसमुदघातगतो भवति तदा वेदनाद्यनुभवज्ञानपरिणत एव भवतीति वेदनाद्यनुभवज्ञानेन सहैकीभावः, अथ प्राबल्येन घाताः कथम्?, उच्यते, यस्माद्वेदनादिसमुदघात-परिणतो बहून् वेदनीयादिकर्मप्रदेशान् कालान्तरानुभवयोग्यानुदीरणाकरणेनाकृष्य उदये प्रक्षिप्यानुभूय निर्जरयति, आत्मप्रदेशैः सह श्लिष्टान् शातयतीत्यर्थः, अतः प्राबल्येन घाता इति ।

'सत्त समुग्घाय'ति वेदनासमुदघातादयः, एते च प्रज्ञापनायामिव द्रष्टव्याः, अत एवाह- 'छाउमत्थिए'त्यादि, 'छाउमत्थियसमुग्घायवज्जं'ति 'कइ णं भंते ! छाउमत्थिया समुग्घाया पन्नत्ता' इत्यादिसूत्रवर्जितं 'समुग्घायपयं'ति प्रज्ञापनायाः षट्त्रिंशत्तमपदं समुदघातार्थमिह नेतव्यं, तच्चैवम्-

'कइ णं भंते ! समुग्घाया पन्नत्ता ?, गोयमा ! सत्त समुग्घाया पन्नत्ता, तंजहा-वेयणास-मुग्घाए कसायसमुग्घाए' इत्यादि, इह सङ्ग्रहगाथा-

॥ १ ॥ "वेयण १ कसाय २ मरणे ३ वेउब्बिय ४ तेयए य ५ आहारे ६ ।

केवलिए चेव ७ भवे जीवमणुस्साण सत्तेव ॥

जीवपदे मनुष्यपदे च सप्त वाच्याः, नारकादिषु तु यथायोगमित्यर्थः, तत्र वेदनासमुदघातेन समुद्धत आत्मा वेदनीयकर्मपुद्गलानां शातं करोति, कषायसमुदघातेन कषायपुद्गलानां मारणा-न्तिकसमुदघातेनायुःकर्मपुद्गलानां वैकुर्विकसमुदघातेन समुद्धतो जीवः प्रदेशान् शरीरा-द्वहिर्निष्काश्य शरीरविष्कम्भबाहल्यमात्रमायामतश्च सङ्ख्येययोजनानि दण्डं निसृजति निसृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धान् शातयति यथासूक्ष्मांश्चादत्ते, यथोक्तम्- "वेउब्बियसमुग्घाएणं समोहणइ २ संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं निसिरइ २ अहाबायरे पोग्गले परिसाडेइ अहासुहुमे पोग्गले आइयइ"ति ।

एवं तैजसाहारकसमुदघातावपि व्याख्येयौ, केवलिसमुदघातेन तु समुद्धतः केवली वेदनी-यादिकर्मपुद्गलान् शातयतीति, एतेषु च सर्वेष्वपि समुदघातेषु शरीराज्जीवप्रदेशनिर्गमोऽस्ति, सर्वेचैतेऽन्तर्मुहूर्तमानाः, नवरं केवलिकोऽष्टसामयिकः, एतेचैकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणामादितस्त्रयो, वायुनारकाणां चत्वारः, देवानां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां च पञ्च, मनुष्याणां तु सप्तेति ॥

शतकं-२ उद्देशकः-२ समाप्तः

— शतकं-२, उद्देशकः-३ :—

वृ. अथ तृतीया आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-द्वितीयोद्देशके समुदघाताः प्ररूपिताः, तेषु च मारणान्तिकसमुदघातः, तेन च समवहताः केचित्पृथिवीपूषधन्त इतीह पृथिव्यः प्रतिपाद्यन्ते, इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (११९) कति णं भंते ! पुढवीओ पन्नत्ताओ ?, जीवाभिगमे नेरइयाणं जो बित्तिओ उद्देसो सो नेयव्वो ।

मू. (१२०) पुढविं ओगाहिता निरया संठाणमेव बाहल्लं ।
विक्खंभपरिक्खेवो वण्णो गंधो य फासो य ॥

वृ. 'कइ णं भंते ! पुढवीओ' इत्यादि, इह च जीवाभिगमे नारकद्वितीयोद्देशकार्यसङ्गहाथा-

॥ १ ॥ 'पुढवी ओगाहिता निरया संठाणमेव बाहल्लं ।
विक्खंभपरिक्खेवो वण्णो गंधो य फासो य ॥

सूत्रपुस्तकेषु च पूर्वार्द्धमेव लिखितं, शेषाणां विवक्षितार्थानां यावच्छब्देन सूचितत्वादिति, तत्र 'पुढवि'ति पृथिव्यो वाच्याः, ताश्चैवम्- 'कइ णं भंते ! पुढवीओ पन्नताओ ? , गोयमा ! सत्त, तंजहा-रयणप्पभे'त्यादि, 'ओगाहिता निरय'ति पृथिवीमवगाह्य कियदूरे नरकाः ? इति वाच्यं, तत्रास्यां रत्नप्रभायामशीतिसहास्रोत्तरयोजनलक्षबाहल्यायामुपर्वकं योजनसहस्रमवगाह्याधोऽप्येकं वर्जयित्वा त्रिंशन्नरकलक्षाणि भवन्ति, एवं शर्कराप्रभादिषु यथायोगं वाच्यं, 'संठाणमेव'ति नरकसंस्थानं वाच्यं, तत्र ये आवलिकाप्रविष्टास्ते वृत्तायाश्चतुरश्राश्च, इतरे तु नानासंस्थानाः, 'बाहल्लं'ति नरकाणां बाह्यं वाच्यं, तच्च त्रीणि योजनसहस्राणि, कथम् ? , अथ एकं मध्ये शुषिरमेकमुपरि च सङ्कोच एकमिति ।

'विक्खंभपरिक्खेवो'ति एतौ वाच्यौ, तत्र सङ्ख्यातविस्तृतानां सङ्ख्यातयोजन आयामो विष्कम्भः परिक्षेपश्च, इतरेषां त्वन्येति । तथा वर्णादयो वाच्याः, ते चात्यन्तमनिष्टा इत्यादि बहु वक्तव्यं यावदयमुद्देशकान्तः, यदुत-

मू. (१२१) जाव किं सव्वपाणा उववन्नपुव्वा ? , हंता गोयमा ! असतिं अदुवा अनंतखुत्ता

वृ. 'किं सव्वपाणा ?' इत्यादि, अस्य चैवं प्रयोगः-अस्यां रत्नप्रभायां त्रिंशन्नरकलक्षेषु किं सर्वे प्राणादय उत्पन्नपूर्वा, अत्रोत्तरम्- 'असइ'ति असकृद्-अनेकशः, इदं च वेलाद्वयादावपि स्यादतोऽत्यन्तबाहुल्यप्रतिपादनायाह- 'अदुव'ति अथवा 'अनंतखुत्तो'ति 'अनन्तकृत्वः' अनन्तवारानिति ।

शतकं-२ उद्देशकः-३ समाप्तः

— शतकः-२ उद्देशकः-४ :—

वृ. तृतीयोद्देशके नारका उक्ताः, ते च पञ्चेन्द्रिया इतीन्द्रियप्ररूपणाय चतुर्थोद्देशकः, तस्य चादिसूत्रम्-

मू. (१२२) कति णं भंते ! इंदिया पन्नता ? , गोयमा ! पंचिंदिया पन्नता, तंजहा-पढमिल्लो इंदियउद्देसो नेयव्वो, संठाणं बाहल्लं पोहत्तं जाव अलोगो ।

वृ. 'पढमिल्लो इंदियउद्देसओ नेयव्वो'ति प्रज्ञापनायामिन्द्रियपदाभिधानस्य पञ्चदशपदस्य प्रथम उद्देशकोऽत्र 'नेतव्यः' अध्येतव्यः, तत्र च द्वारगाथा-

॥ १ ॥ 'संठाणं बाहल्लं पोहत्तं कइपएसओगाढे ।

अप्पाबहुपुट्टपविट्ठविसय अनगार आहारे ॥

इह च सूत्रपुस्तकेषु द्वारत्रयमेव लिखितं, शेषास्तु तदर्थं यावच्छब्देन सूचिताः, तत्र संस्थानं श्रोत्रादीन्द्रियाणां वाच्यं, तच्चेदं-श्रोत्रेन्द्रियं कदम्बपुष्पसंस्थितं चक्षुरिन्द्रियं मसूरकचन्द्रसंस्थितं मसूरकम्-आसनविशेषश्चन्द्रः-शशी, अथवा मसूरकचन्द्रो-धान्यविशेषदलं, घ्राणेन्द्रियम-

तिमुक्तचन्द्रकसंस्थितम्, अतिमुक्तचन्द्रकः-पुष्पविशेषदलं, रसनेन्द्रियं क्षुरप्रसंस्थितं स्पर्शनेन्द्रियं नानाकारं, 'बाहल्लं'ति इन्द्रियाणां बाहल्यं वाच्यं, तच्चेदं-सर्वाण्यङ्गुलाङ्गुलयेयभागबाहल्यानि ।

'पोहत्तं'ति पृथुत्वं, तच्चेदं-श्रोत्रचक्षुर्ग्राणानामङ्गुलाङ्गुलसङ्घयेयभागो जिह्वेन्द्रियस्याङ्गुलपृथक्त्वं स्पर्शनेन्द्रियस्य च शरीरमनं, 'केडपएस'ति अनन्तप्रदेशनिष्पन्नानि पञ्चापि 'ओगाढे'ति असङ्घयेय-प्रदेशावगाढानि, 'अप्पाबहु'ति सर्वस्तोकं चक्षुरवगाहतस्ततः श्रोत्रग्राणरसनेन्द्रियाणि क्रमेण सङ्घयात- गुणानि ततः स्पर्शनं त्वसङ्घयेयगुणमित्यादि 'पुडुपविडु'ति श्रोत्रादीनि चक्षूरहितानि स्पृष्टमर्थं प्रविष्टं च गृह्णन्ति 'विसय'ति सर्वेषां जघन्यतोऽङ्गुलस्यासङ्घयेयभागो विषयः, उत्कर्षतस्तु श्रोत्रस्य द्वादश योजनानि, चक्षुषः सातिरेकं लक्षं, शेषाणां च नव योजनानीति, 'अनगारे'ति अनगारस्य समुद्रातगतस्य ये निर्जरापुद्गलास्तात्र छद्मस्थो मनुष्यः पश्यतीति, 'आहारे'ति निर्जरापुद्गलान्नारकादयो न जानन्ति न पश्यन्ति आहारयन्ति चेत्येवमादि बहु वाच्यम् ।

अथ किमन्तोऽयमुद्देशकः ? इत्याह- 'यावदलोकः' अलोकसूत्रान्तः, तच्चेदम्- 'अलोगे णं भंते ! किण्णा फुडे कइहिं वा काएहिं फुडे ? , गोयमा ! नो धम्मत्थिकाएणं फुडे जाव नो आगा-सत्थिकाएणं फुडे आगासत्थिकायस्स देसेणं फुडे आकासत्थिकायस्स पएसेहिं फुडे नो पुढविकाइएणं फुडे जाव नो अद्दासमएणं फुडे एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुलहुए अन्नंतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते सव्वागासे अन्नंताभागूने'ति ।

नालोको धर्मास्तिकायादिना पृथिव्यादिकार्यैः समयेन च स्पृष्टो-व्याप्तः, तेषां तत्रासत्त्वात्, आकाशास्तिकायदेशादिभिश्च स्पृष्टः, तेषां तत्र सत्त्वात्, एकश्चासावजीवद्रव्यदेशः, आकाश-द्रव्यदेशत्वात्तस्येति ।

शतकं-२, उद्देशकः-४ समाप्तः

— शतकं-२ उद्देशकः-५ :—

चू. अनन्तरमिन्द्रियाण्युक्तानि, तद्वशाच्च परिचारणा स्यादिति तन्निरूपणाय पञ्चमोद्देश-कस्येदमादिसूत्रम्-

मू. (१२३) अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति भासंति पन्नवेति परूवेति, तंजहा-एवं खलु नियंते कालगए समाणे देवबूएणं अप्पाणेणं से णं तत्थ नो अन्ने देवे नो अन्नेसिं देवाणं देवीओ अहिजुंजिय २ परियारेइ १ नो अप्पणच्चियाओ देवीओ अभिभुंजिय २ परियारेइ २ अप्पणामेव अप्पाणं विउव्विय २ परियारेइ ३ एगेवि य णं जीवे एगेणं समएणं दो वेदे वेदेइ, तंजहा-इत्थिवेदं पुरिसवेदं च, एवं परउत्थियवत्तव्वया नेयव्वा जाव इत्थिवेदं च पुरिसवेदं च ।

से कहमेयं भंते ! एवं ? , गोयमा ! जन्नं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव इत्थिवेदं च पुरिसवेदं च, जे ते एवमाहंसु मिच्छंते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवमातिक्खामि भा० प० पु०-एवं खलु नियंते कालगए समाणे अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उव्वत्तारो भवन्ति महिङ्गिएसु जाव महानुभागेसु दूरगतीसु चिरद्वितीएसु, से णं तत्थ देवे भवति महिङ्गिए जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाणे पभासेमाणे जाव पडिरूवे ।

से णं तत्थ अन्ने देवे अन्नेसिं देवाणं देवीओ अभिभुंजिय २ परियारेइ १ अप्पणच्चियाओ देवीओ अभिभुंजिय २ परियारेइ २ नो अप्पणामेव अप्पाणं विउव्विय २ परियारेइ ३, एगेविय

णं जीवे एगेणं समएणं एणं वेदं वेदेइ, तंजहा ।-

इत्थिवेदं वा पुरिसवेदं वा, जं समयं इत्थिवेदं वेदेइ नो तं समयं पुरुसवेयं वेएइ जं समयं परिसवेयं वेएइ नो तं समयं इत्थिवेयं वेदेइ, इत्थिवेयस्स उदएणं नो पुरिसवेदं वेएइ, पुरिसवेयस्स उदएणं नो इत्थिवेयं वेएइ, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एणं वेदं वेदेइ, तंजहा - इत्थीवेयं वा पुरिसवेयं वा पुरिसवेयं वा, इत्थी इत्थिवेएणं उदिन्नेणं पुरिसं पत्थेइ, पुरिसो पुरिसवेएणं उदिन्नेणं इत्थिं पत्थेइ, दोवि ते अन्नमन्नं पत्थेति, तंजहा-इत्थी वा पुरिसं पुरिसे वा इत्थि ।

वृ. 'देवब्भूएणं'ति देवीभूतेनात्मना करणभूतेन नो परिचारयतीति योगः, 'सेणं'ति असौ निर्ग्रन्थदेवः 'तत्र' देवलोके 'नो' नैव 'अन्ने'ति 'अन्यान्' आत्मव्यतिरिक्तान् 'देवान्' सुरान् १ तथा नो अन्येषां देवानां सम्बन्धिनीर्देवीः 'अभिभुजिय'ति 'अभियुज्य' वशीकृत्य आश्लिष्य वा 'परिचारयति' परिभुङ्क्ते नो 'अप्पणञ्चियाओ'ति आत्मीयाः 'अप्पणामेव अप्पणं विउव्विय'ति स्त्रीपुरुषरूपतया विकृत, एवं च स्थिते- 'परउत्थियवत्तव्वया नेयव्व'ति एवं चेयं ज्ञातव्या- 'जं समयं इत्थिवेयं वेएइ तं समयं पुरिसवेयं वेएइ जं समयं पुरिसवेयं वेएइ तं समयं इत्थिवेयं वेएइ, इत्थिवेयस्स वेयणयाए पुरिसवेयं वेएइ पुरिसवेयस्स वेयणयाए इत्थीवेयं वेएइ, एवं 'खलु एगेऽविय 'णं' इत्यादि ।

मिथ्यात्वं चैषामेवं-स्त्रीरूपकरणेऽपि तस्य देवस्य पुरुषत्वात् पुरुषवेदस्यैवैकत्र समये उदयो न स्त्रीवेदस्य, स्त्रीवेदपरिवृत्त्या वा स्त्रीवेदस्यैव न पुरुषवेदोदयः, परस्परविरुद्धत्वादिति 'देवलोएसु'ति देवजनेषु मध्ये 'उववत्तारो भवन्ति'ति प्राकृतशैल्या उपपत्तारो भवन्तीति दृश्यं, 'महिहिण' इत्यत्र यावत्करणादिदं दृश्यम्- 'महज्जुइए महाबले महायसे महासोकखे महानुभागे हारविराडयवच्छेकडयतुडियथंभियभुए' त्रुटिका-बाहुरक्षिका 'अंगयकुंडलमडुगंडकण्ण-पीठधारी' अङ्गदानिबाह्वाभरणविशेषान् कुण्डलानि-कर्णाभरणविशेषान् मृष्टगण्डानि च-उल्लिखित-कपोलानि कर्णपीठानि-कर्णाभरणविशेषान् धारयतीत्येवंशीलो यः स तथा -

- 'विचित्तहत्थाभरणे विचित्तमालामउलिमउडे' विचित्रमाला च-कुसुममृग मूलोमस्तके मुकुटं च यस्य स तथा, इत्यादि यावत् 'रिद्धीए जुईए पभाए छायाए अच्चीए तेएणं लेसाए दस दिसाओ उज्जोवेमाणे'ति तत्र ऋद्धि-परिवारादिका युति-इष्टार्थसंयोगः प्रभा-यानादिदीप्तिः छाया-शोभा अर्द्धिः शरीरस्थरलादितेजोज्वाला तेजः-शरीरार्चिं लेश्या-देहवर्णः, एकार्थावैते, उद्द्योतयन् प्रकाशकरणेन 'पभासेमाणे'ति 'प्रभासयन्' शोभयन् ।

इह यावत्करणादिदं दृश्यम्- 'पासाइए' द्रष्टृणां चित्तप्रसादजनकः 'दरिसणिज्जे' यं पश्यन्नक्षुर्न श्राम्यति 'अभिरूवे' मनोज्ञरूपः 'पडिरूवे'ति द्रष्टारं २ प्रति रूपं यस्य स तथेति, एकेनैकदैक एव वेदो वेद्यते, इह कारणमाह- 'इत्थी इत्थिवेएणमि'त्यादि ।

परिचाराणां किल गर्भः स्यादिति गर्भप्रकरणं, तत्र-

मू. (१२४) उदगगम्भे णं भंते ! उदगगम्भेति कालतो केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा ॥ तिरिक्खजोणियगम्भे णं भंते ! तिरिक्खजोणियगम्भेति कालओ केवच्चिरं होति ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अट्ट संवच्छराइं ।

मणुस्सीगम्भे णं भंते ! मणुस्सीगम्भेति कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं

अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बारस संवच्छराइं ॥

वृ. 'उदगगब्धे णं' क्वचित् 'दगगब्धे णं'ति दृश्यते, तत्रोदकगर्भ-कालान्तरेण जलप्रवर्षणहेतुः पुद्गलपरिणामः, तस्य चावस्थानं जघन्यतः समयः, समयानन्तरमेव प्रवर्षणात्, उत्कृष्टतस्तु षण्मा-सान्, षण्णां मासानामुपरि वर्षणात्, अयं च मार्गशीर्षपौषादिषु वैशाखान्तेषु सन्ध्या-रागमेघोत्पा-दादिलिङ्गो भवति, यदाह-

॥ १ ॥

“पौषे समार्गशीर्षे सन्ध्यारागोऽम्बुदाः सपरिवेषाः ।

नात्यर्थं मार्गशिरे शीतं पौषेऽतिहिमपातः ॥” इत्यादि ॥

मू. (१२५) कायभवत्ये णं भंते ! कायभवत्येति कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं चउव्वीसं संवच्छराइं ।

मू. (१२६) मणुस्सपंचेदियतिरिक्खजोणियबीए णं भंते ! जोणियब्भूए केवतियं कालं संचिह्वइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बारस मुहुत्ता ।

वृ. 'कायभवत्ये णं भंते' इत्यादि, काये-जनन्युदरमध्यव्यवस्थितनिजदेह एव यो भवो-जन्म स कायभवस्तत्र तिष्ठति यः स कायभवस्यः, स च कायभवस्थ इति, एतेन पर्यायेणेत्यर्थः, 'चउव्वीसं संवच्छराइं'ति स्त्रीकाये द्वादश वर्षाणि स्थित्वा पुनर्मृत्वा तस्मिन्नेवात्मशरीरे उत्पद्यते द्वादशवर्षस्थितिकतया, इत्येवं चतुर्विंशतिवर्षाणि भवन्ति । केचिदाहुः-द्वादशवर्षाणि स्थित्वा पुनस्तत्रैवान्यबीजेन तच्छरीरे उत्पद्यते, द्वादशवर्षस्थितिरिति ।

मू. (१२७) एगजीवे णं भंते ! जोणिए बीयब्भूए केवतियाणं पुत्तताए हव्वमागच्छइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं इक्कस्स वा दोण्हं वा तिण्हं वा, उक्कोसेणं सयपुहुत्तस्स जीवाणं पुत्तताए हव्वमागच्छति ।

वृ. 'एगजीवे णं भंते' इत्यादि, मनुष्याणां तिरश्चां च बीजं द्वादश भुहूर्तान् यावद्योनिभूतं भवति, ततश्च गवादीनां शतपृथक्त्वस्यापि बीजं गवादियोनिप्रविष्टं बीजमेव, तत्र च बीजसमुदाये एको जीव उत्पद्यते, स च तेषां बीजस्वामिनां सर्वेषां पुत्रो भवतीत्यत् उक्तम्-‘उक्कोसेणं सयपुहुत्तस्से’त्यादि । ‘सयसहस्सपुहुत्तं’ति मत्स्यादीनामेकसंयोऽपि शतसहस्रपृथक्त्वं गर्भे उत्पद्यते निष्पद्यते चेत्येकस्यैकमवग्रहणे लक्षपृथक्त्वं पुत्राणां भवतीति, मनुष्ययोनौ पुनरुत्पन्ना अपि बहवो न निष्पद्यन्त इति ।

मू. (१२८) एगजीवस्स णं भंते ! एगभवग्गहणेणं केवइया जीवा पुत्तताए हव्वमागच्छंति गोयमा ! जहन्नेणं इक्को वा दो वा तिन्नि वा, उक्कोसेणं सयसहस्सपुहुत्तं जीवा णं पुत्तताए हव्वमागच्छंति, से केण्डेणं भंते ! एवं बुद्धइ-जाव हव्वमागच्छइ ?, गोयमा ! इत्थीए य पुरिसस्स य कम्मकडाए जोणीए मेहुणवत्तिए नामं संजोए समुप्पज्जइ, ते दुहओ सिणेहं संचिणंति २ तत्थ णं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं सयसहस्सपुहुत्तं जीवाणं पुत्तताए हव्वमागच्छंति, से तेण्डेणं जाव हव्वमागच्छइ ।

वृ. 'इत्थीए पुरिसस्स य' इत्येतस्य 'मेहुणवत्तिए नामं संयोगे समुप्पज्जति' इत्यनेन सम्बन्धः, कस्यामसौ उत्पद्यते ? इत्याह-‘कम्मकडाए जोणीए’ति नामकर्मनिर्वर्तितायां योनौ, अथवा कर्म-मदनोदीपको व्यापारस्तत्कृतं यस्यां सा कर्मकृताऽतस्तस्यां मैथुनस्य वृत्ति-प्रवृत्तिर्यस्मिन्नसौ

मैथुनवृत्तिको मैथुनं वा प्रत्ययो-हेतुर्यस्मिन्नसौ स्वार्थिकेकप्रत्यय मैथुनप्रत्ययिकः 'नामं'ति नाम नामवतोरभेदोपचारादेतन्नामेत्यर्थः 'संयोगः' संपर्क, 'ते' इति स्त्रीपुरुषौ 'दुहओ'ति उभयतः 'स्नेहं'रतःशोणितलक्षणं 'संचिनुतः' सम्बन्धयतः इति 'मेहुणवत्ति' नामं संजोए'ति प्रागुक्तम् ।

मू. (१२९) मेहुणे णं भंते ! सेवमाणस्स केरिसिए असंजमे कज्जइ ?, गोयमा ! से जहा-नामए केइ पुरिसे रूयनालियं वा बूरनालियं वा ततेणं कणएणं समभिधंसेज्जा एरिसएणं गोयमा मेहुणं सेवमाणस्स असंजमे कज्जइ, सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरति ।

वृ. अथ मैथुनस्यैवासंयमहेतुताप्ररूपणसूत्रम्- 'रूयनालियं व'ति रूतं-कर्पासविकार-स्तदभृता नालिका-शुषिरवंशादिरूपा रूतनालिका ताम्, एवं बूरनालिकामपि, नवरं बूरं-वनस्प-तिविशेषावयवविशेषः, 'समभिद्धंसेज्ज'ति रूतादिसमभिध्वंसनात्, इह चायं वाक्यशेषो दृश्यः- एवं मैथुनं सेवमानो योनिगतसत्त्वान् मेहनेनाभिध्वंसयेत्, एते च किल ग्रन्थान्तरे पञ्चेन्द्रियाः श्रूयन्त इति, 'एरिसए ण'मित्यादि च निगमनमिति ।

पूर्वं तिर्यङ्गनुष्णोत्पित्तिर्विचारिता, अथ देवोत्पत्तिविचारणायाः प्रस्तावनायेदमाह-

मू. (१३०) तए णं समणे भगवं महावीरे रायगिहाओ नगराओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ २ बहिया जणवयविहारं विहरति ।

तेणं कालेणं २ तुंगिया नामं नगरी होत्था वण्णओ, तीसे णं तुंगियाए नगरीए बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए पुप्फवत्तिए नामं चेत्तिए होत्था, वण्णओ, तत्थ णं तुंगियाए नयरीए बहवे समणोवासया परिवसंति अट्ठा दित्ता विच्छिन्नविपुलभवणसयणासणजाणवाहणाइण्णा बहुधणबहुजायरूवरयया आओगपओगसंपउत्ता विच्छड्डियविपुलभत्तपाणा बहुदासीदासगो-महिसगवेलयप्पभूया बहुजणस्स अपरिभूया अभिगयजीवाजीवा उवलद्धपुण्णपावा आसवसंवर निज्जरकिरियाहिकरणबंधभोक्खकुसला असहेज्जदेवासुरनागसुवन्नजक्खरक्खसकिंनर-किंपुरिसगरुलगंधव्वमहोरगादीएहिं देवगणेहिं निग्गंथाओ पावयणाओ अणत्तिकमणिज्जा निग्गंथ पावयणे निस्संकिया निक्कंखिया निव्वित्तिगिच्छ लद्धा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा अभिगयट्ठा विनि-च्छियट्ठा अट्ठिमिंजपेम्माणुरागरत्ता अयमाउसो !

निग्गंथे पावयणे अट्ठे अयं परमट्ठे सेसे अणट्ठे उसियफलिहा अवंगुयदुवारा चियत्तंतेउ-रघरप्पवेसा बहूहिं सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं, चाउइसइमुदिट्ठपुण्ण-मासिणीसु पडिपुत्तं पोसहं सम्मं अनुपालेमाणे समणे निग्गंथे फासुएसणिज्जेणं असणपाणखाइम-साइमेणं वत्थपडिग्गहकंबलपायपुंछणेणं पीढफलगसेज्जासंथारएणं ओसहभेसज्जेण य पडिलाभेमाणा आहापडिग्गहिएहिं तवोकम्मैहिं अप्पाणं भावेमाणा विहरंति ।

वृ. 'अट्ठ'ति आढ्या धनधान्यादिभिः परिपूर्णा 'दित्त'ति दीप्ताः-प्रसिद्धाः ध्वा वा-दर्पिताः 'विच्छिन्नविपुलभवणसयणासणजावाहणाइण्णा' विस्तीर्णानि-विस्तारवन्ति विपुलानि-प्रचुराणि भवनानि-गृहाणि शयनासनयानवाहनैराकीर्णानि येषां ते तथा, अथवा विस्तीर्णानि-विपुलानि भवनानि येषां, ते शयनासनयानवाहनानि चाकीर्णानिगुणवन्ति येषां ते तथा, तत्र यानं-गान्यादि वाहनं-तु-अश्ववादि, 'बहुधनबहुजायरूवरयया' बहु-प्रभूतं धनं-गणिमादिकं तथा बहु एव जातरूपं-सुवर्णं रजतं च-रूपं येषां ते तथा -

—‘आओगपओगसंपउत्ता’ आयोगो-द्विगुणादिवृद्धयाऽर्थप्रदानं प्रयोगश्च-कलान्तरं तौ संप्रयुक्तौ-व्यापारितौ यैस्ते तथा, ‘विच्छड्डियविउलभत्तपाणा’ विच्छर्द्धितं-विविधमुज्झितं बहुलोक-भोजनत उच्छिष्टावशेषसम्भवात् विच्छर्दितं वा-विविधविच्छित्तिमद्विपुलं भक्तं च पानकं च येषां ते तथा, ‘बहुदासीदासगोमहिसगवेलगणभूया’ बहवो दासीदासा येषां ते गोमहिषगवेलकाश्च प्रभूता येषां ते तथा, गवेलका-उरभ्राः, ‘बहुजणस्स अपरिभूया बाहोर्लोकास्यापरिभवनीयाः—

—सवे’त्यादौ क्रियाः-कायिक्यादिकाः ‘अधिकरणं’ गन्त्रीयन्त्रकादि ‘कुसल’ति आश्रवादीनां हेयोपादेयतास्वरूपवेदिनः, ‘असहेज्जे’त्यादि, अविद्यमानं साहाय्यंपरासाहायकम् अत्यन्तसमर्थ-त्वाद्येषां तेऽसाहाय्यास्ते च ते देवादयश्चेति कर्मधारयः, अथवा व्यस्तमेवेदं तेना-साहाय्याआपद्यपि देवादिसाहायकानपेक्षाः स्वयं कृतं कर्म स्वयमेव भोक्तव्यमित्यदीनमनोवृत्तय इत्यर्थः अथवा पाषण्डिभि प्रारब्धाः सम्यक्त्वाविचलनं प्रति न परसाहाय्यमपेक्षन्ते, स्वयमेव तद्वतिधात- समर्थत्वाज्जिनशासनात्यन्तभावितत्वाच्चेति ।

तत्र देवा-वैमानिकाः ‘असुरे’ति असुरकुमाराः ‘नाग’ति नागकुमाराः, उभयेऽप्यमी भवन-पतिविशेषाः, ‘सुवण्ण’ति सद्गुणान्व्योतिष्काः यक्षराक्षसकिंनरकिंपुरुषाः-व्यन्तरविशेषाः ‘गरुल’ति गरुडध्वजाः सुपण्णकुमाराः-भवनपतिविशेषाः गन्धर्वा महोरगाश्च-व्यन्तरविशेषाः ‘अनति-क्रमणिज्ज’ति अनतिक्रमणीयाः-अचालनीयाः, ‘लद्धड्ड’ति अर्थश्रवणात् ‘गहियड्ड’ति अर्थाव-धारणात् ‘पुच्छियड्ड’ति सांशयिकार्थप्रश्नकरणात् ‘अभिगहियड्ड’ति प्रश्नितार्थस्याभिगमनात् ‘विनिच्छियड्ड’ति एदम्पर्यार्थस्योपलम्भाद् अत एव ‘अड्ढिमंजपेम्भानुरागरत्ता’ अस्थीनि च-कीकसानि मिञ्जा च-तन्मध्यवर्ती धातुरस्थिमिञ्जास्ताः प्रेमानुरागेण-सर्वज्ञप्रवचनप्रीति-रूपकुसुमादिरागेण रक्ता इव रक्ता येषां ते तथा, अथवाऽस्थिमिञ्जासु जिनशासनगतप्रेमानुरागेण रक्ता ये ते तथा, केनोल्लेखेन ? इत्याह—

‘अयमाउसो’इत्यादि, अयमिति प्राकृतत्वादिदम् ‘आउसो’ति आयुष्मन्निति पुत्रादेरामन्त्रणं ‘सेसे’ति शेषं-निर्ग्रन्थप्रवचनव्यतिरिक्तं धनधान्यपुत्रकलत्रमित्रकुप्रवचनादिकमिति, ‘ऊसिच-फलह’ति उच्छ्रितम्-उन्नतं स्फटिकमिव स्फटिकं चित्तं येषां ते उच्छ्रितस्फटिकाः मौनीन्द्रप्रवचना-वाप्तया परितुष्टमानसा इत्यर्थ इति वृद्धव्याख्या, अन्ये त्वाहुः-उच्छ्रितः-अर्गलास्थानादपनीयोर्ध्दीकृतो नतिरश्चीनः कपाटपश्चाद्भागादपनीत इत्यर्थः परिघः-अर्गला येषां ते उच्छ्रितपरिघाः, अथवो-च्छ्रितो-गृहद्वारादपगतः परिघो येषां ते उच्छ्रितपरिघाः, औदार्यातिशयदतिशयदानदायित्वेन भिक्षु-काणां गृहप्रवेशनार्थमनगलितगृहद्वारा इत्यर्थः, ‘अवंगुयदुवारे’ति अप्रावृतद्वाराः-कपाटादिभिर-स्थगितगृहद्वारा इत्यर्थः, सदृशं नलाभेन न कुतोऽपि पाषण्डिकाद्विभ्यति, शोभनमार्गपरिग्रहेणोद्-घाट-शिरसस्तिष्ठन्तीति भाव इति वृद्धव्याख्या ।

अन्ये त्वाहुः-भिक्षुकप्रवेशार्थमौदार्यादस्थगितगृहद्वारा इत्यर्थः, ‘चियत्तंतेउरघरणवेसा’ ‘चियत्तो’ति लोकानां प्रीतिकर एवान्तःपुरे वा गृहे वा प्रवेशो येषां ते तथा, अतिधार्मिकतया सर्वत्रानाशङ्कनीयास्त इत्यर्थः, अन्ये त्वाहुः-‘चियत्तो’ति नाप्रीतिकरोऽन्तःपुरगृहयोः प्रवेशः-शिष्टजनप्रवेशनं येषां ते तथा, अनीर्ष्यालुताप्रतिपादनपरं चेत्तं विशेषणमिति, अथवा ‘चियत्तो’तति

त्यक्तोऽन्तःपुरगृहयोः परकीययोर्थाकथञ्चित्त्ववेशो यैस्ते तथा, 'बहूहि' इत्यादि, शीलव्रतानि-
अणुव्रतानि गुणा-गुणव्रतानि विरमणानि-औचित्येन रागादिनिवृत्तयः प्रत्याख्यानानि-पौरुष्यादीनि
पौषधं-पर्वदिनानुष्ठानं तत्रोपवासः-अवस्थानं पौषधोपवासः, एषां द्वन्द्वोऽतस्तैर्युक्ता इति गम्यम्
पौषधोपवास इत्युक्तं, पौषधं च यदा यथाविधं च ते कुर्वन्तो विहरन्ति तद्दर्शयन्नाह-
'चाउहसे' त्यादि, इहोद्दिष्टा-अमावास्या 'पडिपुन्नं पोसहं' ति आहारादिभेदाच्चतुर्विधमपि सर्वतः
'वत्थपडिग्गहकंबलपायपुंछणेणं' ति इह पतद्ग्रहं-पात्रं पादप्रोज्ज्वल-रजोहरणं 'पीढं' त्यादि पीठम्-
आसनं फलकम्-अवष्टम्भनफलकं शय्यावसतिर्बृहत्संस्तारको वा संस्तारको-लघुतरः एषां
समाहारद्वन्द्वोऽतस्तेन 'अहापरिग्गहिएहिं' ति यथाप्रतिपन्नैर्न पुनर्हासं बीतैः ॥

मू. (१३१) तेणं कालेणं २ पासावच्चिज्जा धेरा भगवंतो जातिसंपन्ना कुलसंपन्ना बलसंपन्ना
रूवसंपन्ना विनयसंपन्ना नाणसंपन्ना दंसणसंपन्ना चरित्तसंपन्ना लज्जासंपन्ना लाघवसंपन्ना ओयंसी
तेयंसी वच्चंसी जसंसी जियकोहा जियमाणा जियमाया जियलोभा जियनिदा जित्तिंदिया जियपरीसहा
जीवियासमरणभयविष्णुमुक्का जाव कुत्तियावणभूता ।

बहुस्सुया बहुपरिवारा पंचहिं अनगासएहिं सद्धिं संपरिवुडा अहानुपुब्बिं घरमाणा
गामाणुगामं दुइज्जमाणा सुहंसुहेणं विहरमाणा जेणेव तुंगिया नगरी जेणेव पुप्फवतीए चेइए
तेणेव उवागच्छंति २ अहापडिरुवं उग्गहं उगिण्हित्ता णं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरंति ।

वृ. 'धेर' ति श्रुतवृद्धाः 'रूवसंपन्न' ति इहरूपं-सुविहितनेपथ्यं शरीरसुन्दरता वा तेन संपन्ना-
युक्ता रूपसंपन्नाः 'लज्जा० लाघवसंपन्न' ति लज्जा-प्रसिद्धा संयमो वा लाघवं-द्रव्यतोऽल्पोपधित्वं
भावतो गौरवत्यागः, 'ओयंसी' ति 'ओजस्विनो' मानसावष्टम्भयुक्ताः 'तेयंसी' ति 'तेजस्विनः'
शरीरप्रभायुक्ताः 'वच्चंसी' ति 'वर्चस्विनः' विशिष्टप्रभावोपेताः 'वचस्विनो वा' विशिष्टवचनयुक्ताः
'जसंसी' ति ख्यातिमन्तः, अनुस्वारश्चैतेषु प्राकृतत्वात्, 'जीवियासमरणभयविष्णुमुक्क' ति जीवि-
ताशया मरणभयेन च विप्रमुक्ता ये ते तथा, इह यावत्करणादिदं दृश्यं-तवष्पहाणा गुणष्पहाणा'
गुणाश्च संयमगुणाः, तपःसंयमग्रहणं चेह तपःसंयमयोः प्रधानमोक्षाङ्गताभिधानार्थं, तथा 'करण-
ष्पहाणा चरणष्पहाणा' तत्र करणं-पिण्डविशुद्ध्यादि चरणं-व्रतश्रमणधर्मादि 'निग्गहष्पहाणा'
निग्रहः-अन्यायकारिणां दण्डः 'निच्छयष्पहाणा' निश्चयः-अवश्यंकरणाभ्युपगमस्तत्त्वनिर्णयो वा
'भद्ववष्पहाणा अज्जवष्पहाणा' ननु जितक्रोधादित्वान्माईवादिप्रधानत्वमवगम्यत एव तत्किं
मार्दवेत्यादिना ? उच्यते, तत्रोदयविफलतोक्ता मार्दवादिप्रधानत्वे तूदयाभाव एवेति,

'लाघवष्पहाणा' लाघवं-क्रियासु दक्षत्वं 'खंतिष्पहाणा' मुक्तिष्पहाणा एवं विज्ञामंतवेय-
बंभनयनियमसंयमसोयष्पहाणा 'चारुपन्' सत्पज्ञाः 'सोही' शुद्धिहेतुत्वेन शोधयः सुहृदो वा
मित्राणि जीवानामिति गम्यम्, 'अनियाणा अप्पुस्सुया अबहिंल्लेसा सुसामण्णरया अच्छिदपसिणवा-
गरणे' ति अच्छिद्राणि-अविरलानि निर्दूषणानि वा प्रश्नव्याकरणानि येषां ते तथा, तथा 'कुत्तिया-
वणभूय' ति कुत्रिकं-स्वर्गमत्त्यपाताललक्षणं भूमित्रयं तत्सम्भवं वस्त्वपि कुत्रिकं तत्संपादक आपणो-
हट्टः कुत्रिकापणस्तद्भूताः समीहितार्थसम्पादनलब्धियुक्तत्वेन सकलगुणोपेतत्वेन वा तदुपमाः,
'सद्धिं' तिसाद्धसहेत्यर्थं 'संपरिवृताः' सम्यक्परिवारिताः परिकरभावेन परिकरिता इत्यर्थपञ्चभिश्चमणशतैव

मू. (१३२) तए णं तुंगियाए नगरीए सिंघाडगतिगघउक्कचच्चरमहापहपहेसु जाव

एगदिसाभिमुहा निज्जायंति, तए णं ते समणोवासया इमीसे कहाए लद्धुद्धा समाणा हट्ठुद्धा जाव सहावेति २ एवं वदासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! पासायस्सेजा थेरा भगवंतो जातिसंपन्ना जाव अहापडिरुवं उग्गहं उग्गिण्हिता णं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति, तं महाफलं खलु देवाणुप्पिया ! तहारूपाणं थेराणं भगवंताणं नामगोयस्सवि सवणयाए किमंग पुन अभिगम-नवंदननमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासणयाए ? जाव गहणयाए ?

तं गच्छोमो णं देवाणुप्पिया ! थेरे भगवंते वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो, एयं णं इह भवे वा परभवे वा जाव अनुगामियत्ताए भविस्सतीतिकहु अन्नमन्नस्स अंतिए एयमड्डं पडिसुणेति २ जेणेव सयाइं २ गिहाइं तेणेव उवागच्छंति २ ण्हाया कयबलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता सुद्धप्पावेसाइं मंग्लाइं वत्थाइं पवराइं परिहिया अप्पमहग्घाभरमालां कियसरीरा सएहिं २ गेहेहिंतो पडिनिक्खमंति २ ता एगयओ मेलायंति २ पायविहारचारेणं तुंगियाए नगरीए मज्झमज्झेणं निगच्छंति । २ जेणेव पुष्पवतीए चेइए तेणेव उवागच्छंति २ थेरे भगवंते पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छंति, तंजहा-सचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए १ अचित्ताणं दव्वाणं अविउसरणयाए २ एगसाडिएणं उत्तरासंगकरणेणं ३ चक्खुप्पासे अंजलिप्पगहेणं ४ मणसो एगत्तीकरणेणं ५ जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छंति २ तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ २ जाव ति विहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासंति ।

वृ. 'सिंघाडग'त्त शृङ्गाटकफलाकारं स्थानं त्रिकं-रथ्यात्रयमीलनस्थानं घतुष्कं-रथ्याचतुष्कमीलनस्थानं घत्वरं-बहुतररथ्यामीलनस्थानं महापथो-राजमार्गं पन्था-रथ्यामात्रं यावत्करणाद् 'बहुजणसहे इ वा' इत्यादि पूर्वं व्याख्यातमत्र दृश्यं 'एयमड्डं पडिसुणेति'ति अभ्युपगच्छन्ति 'सयाइं २'ति स्वकीयानि २ 'कयबलिकम्मा'ति स्नानानन्तरं कृतं बलिकर्म यैः स्वगृहदेवतानां ते तथा ।

'कयकोउयमंगलपायच्छित्ति'ति कृतानि कौतुकमङ्गलान्येव प्रायश्चित्तानि दुःस्वप्नादि-विधातार्थमवश्यकरणीयत्वाद्यैस्ते तथा, अन्ये त्वाहुः- 'पायच्छित्ति'ति पादेन पादे वा छुप्ताश्चक्षुर्दोष-परिहारार्थं पादच्छुप्ताः कृतकौतुकमङ्गलाश्च ते पादच्छुप्ताश्चेति विग्रहः, तत्र कौतुकानिमपीतिल-कादीनि मङ्गलानि तु-सिद्धार्थकदध्यक्षतदूर्वाङ्कुरादीनि 'सुद्धप्पावेसाइं'ति शुद्धात्मनां वैष्वाणि-वेषोचितानि अथवा शुद्धानि च तानि प्रवेश्यानि च-राजादिसमाप्रवेशोचितानि शुद्धप्रवेश्यानि 'वत्थाइं पवराइं परिहिय'ति क्वचिद्दृश्यते ।

क्वचिच्च 'वत्थाइं पवरपरिहिय'ति, तत्र प्रथमपाठो व्यक्तः, द्वितीयस्तु प्रवरं यथाभवत्येवं परिहिताः प्रवरपरिहिताः 'पायविहारचारेणं'ति पादविहारेण न यानविहारेण यश्चारो-गमनं स तथा तेन 'अभिगमेणं'ति प्रतिपत्त्या 'अभिगच्छन्ति' तत् समीपं अभिगच्छन्ति 'सच्चित्ताणं'ति पुष्पताम्बूलादीनां 'विउसरणयाए'ति 'व्यवसर्जनया' त्यागेन 'अच्चित्ताणं'ति वस्त्रमुद्रिकादीनाम् 'अविउसरणयाए'ति अत्यागेन 'एगसाडिएणं'ति अनेकोत्तरीयशटकानां निषेधार्थमुक्तम् ।

'उत्तरासंगकरणेणं'ति उत्तरासङ्गः-उत्तरीयस्य देहे न्यासविशेषः 'चक्षुस्पर्शं' दृष्टिपाते 'एगत्तीकरणेणं'ति अनेकत्वस्य-अनेकालम्बनत्वस्य एकत्वकरणम्-एकालम्बनत्वकरणमेक-त्रीकरणं तेन 'तिविहाए पज्जुवासणाए'ति, इह पर्युपासनात्रैविध्यं मनोवाक्यायमेवादिति ॥

मू. (१३३) तए णं ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं तीसे य महतिमहालियाए चाउज्जामं धम्मं परिकहेति जहा केसिसामिस्स जाव समणोवासियत्ताए आणाए आराहगे भवति जाव धम्मो कहिओ । तए णं ते समणोवासया थेराणं भगवंताणं अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हह तुहु जाव हयहियया तिवखुतो आयाहिणप्पयाहिणं करेति २ जाव तिविहाए पञ्चुवासणाए पञ्चुवसति २ एवं वदासी-

संजमे णं भंते ! किंफले ? तवे णं भंते ! किंफले ? , तए णं ते थेरा भगवतो ते समणोवासए एवं वदासी-संजमे णं अज्जो ! अण्हयफले तवे वोदाणफले, तए णं ते समणोवासया थेरे भगवंते एवं वदासी-जति णं भंते ! संजमे अण्हयफले तवे वोदाणफले किंपत्तियं णं भंते ! देवा देवलोएसु उववज्जंति ॥ तत्थ णं कालियपुत्ते नामं थेरे ते समणोवासए एवं वदासी-पुव्वतवेणं अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति, तत्थ णं मेहिले नामं थेरे ते समणोवासए एवं वदासी-पुव्वसंजमेणं अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति ।

तत्थ णं आनंदरक्खिए नामं थेरे ते समणोवासए एवं वदासी-कम्मियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति, तत्थ णं कासवे नामं थेरे ते समणोवासए एवं वदासी-संगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति, पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति ।

सच्चे णं एस अट्ठे नो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए, तए णं ते समणोवासया थेरेहिं भगवंतेहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरिया समाणा हहत्तुहु था थेरे भगवंते वंदंति नमंसंति २ पसिणाइं पुच्छंति २ अट्ठाइं उवादिंयंति २ उट्ठाइं उट्ठेति २ थेरे भगवंते तिवखुतो वंदंति नमंसंति २ थेराणं भगवं ० अंतियाओ पुप्फवतियाओ चेइयाओ पडिनिक्खमंति २ जामेव दिसि पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया ॥ तए णं ते थेरा अत्रया कयाइं तुंगियाओ पुप्फवतिचेइयाओ पडिनिगच्छइ २ बहिया जणवयविहारं विहरइ ।

वृ. 'महइमहालियाए'ति आलप्रत्ययस्य स्वार्थिकत्वान्महातिमहत्याः 'अण्हयफले'ति न आश्रवः अनाश्रवः अनाश्रवो-नवकर्मन्नुपादानं फलमस्येत्यनाश्रवफलः संयमः 'वोदाणफले'ति 'दापूलवने' अथवा 'दैपूशोधने' इति वचनाद् व्यवदानं-पूर्वकृतकर्मवनगहनस्य लवनं प्राकृतक-कर्मकचवरशोधनं वा फलं यस्य तद्व्यवदानफलं तप इति । किंपत्तियं'ति कः प्रत्ययः-कारणं यत्र तत् किंप्रत्ययं ? , निष्कारणमेव देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते तपःसंयमयोरुक्तनीत्या तदकार-णत्वादित्यभिप्रायः ।

'पुव्वतवेणं'ति पूर्वतपः-सरागावस्थाभावि तपस्या, वीतरागावस्थाऽपेक्षय सरागावस्थायाः पूर्वकालभावित्वात्, एवं संयमोऽपि अयथाख्यातचारित्रमित्यर्थः, ततश्च सरागकृतेन संयमेन तपसा च देवत्वावाप्ति, रागांशस्य कर्मबन्धहेतुत्वात् । 'कम्मियाए'ति कर्म विद्यते यस्यासौ कर्मी तद्भावस्तत्ता तथा कर्मितया, अन्ये त्वाहुः- कर्मणां विकारः कारिका तथाऽक्षीणेन कर्मशेषेण देवत्वावासिरित्यर्थः, 'संगियाए'ति सङ्गो यस्यास्ति स सङ्गी तद्भावस्तत्ता तथा, ससङ्गो हि द्रव्यादिषु संयमादियुक्तोऽपि कर्म बन्धाति ततः सङ्गितया देवत्वावासिरिति, आह च-

॥ १ ॥

“पुव्वतवसंजमा होंति रागिणो पच्छिमा अरागस्स ।

रागो संगो वुत्तो संगो कम्मं भवो तेणं ॥

‘सच्चे ण’मित्यादि सत्योऽयमर्थः, कस्मात् ? इत्याह-‘नो चेव ण’मित्यादि नैवात्मभाव-वक्तव्यतयाऽयमर्थः, आत्मभाव एव-स्वाभिप्राय एव न वस्तुतत्त्वं वक्तव्यो-वच्योऽभिमानाद्येषां ते आत्मभाववक्तव्यास्तेषां भाव-आत्मभाववक्तव्यता-अहंमानिता तथा, न वयमहंमानितयैवं ब्रूमः अपि तु परमार्थ एवायमेवंविध इति भावना ॥

मू. (१३४) तेणं कालेणं २ रायगिहे नामं नगरे जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं २ समणस्स भगवओ महावीरस्स जेठ्ठे अंतेवासी इंदभूतीनामं अनगारे जाव संखित्तविउलतेयलेस्से छट्ठंछट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे जाव विहरति ।

तए णं से भगवं गोयमे छट्ठक्खमणपारणगंसि पढमाणे पोरिसीए सज्झायं करेइ बीयाए पोरिसीए झाणं झियायइ तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसंभंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ २ भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ २ भायणाइं पमज्जइ २ भायणाइं उग्गाहेइ २ जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ एवं वदासी-इच्छामि णं भंते तुब्भेहिं अब्भणुत्ताए छट्ठक्खमणपारणगंसि रायगिहे नगरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदानस्स भिक्खायरियाए अडितए, अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंथं ।

तए णं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुत्ताए समाणे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ २ अतुरियमचवलमसंभंते जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओ रियं सोहेमाणे २ जेणेव रायगिहे नगरे तेणेव उवागच्छइ २ रायगिहे नगरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदानस्स भिक्खायरियं अडइ ।

तए णं से भगवं गोयमे रायगिहे न० जाव अडमाणे बहुजणसदं निसामेइ-एवं खलु देवाणुप्पिया ! तुज्झियाए नगरीए बहिया पुप्फवतीए चेइए पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया-संजमे णं भंते ! किंफले ? तवे णं भंते ! किंफले ? , तए णं ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एवं वदासी-संजमे णं अज्जो ! अण्हफले तवे वोदाणफले तं चेव जाव पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति, सच्चे णं एसमट्ठे नो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए ॥

से कहमेयं मनने एवं ? , तए णं समणे० गोयमे इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे जायसट्ठे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहापज्जतं समुदानं गेण्हइ २ रायगिहाओ नगराओ पडिनिक्खमइ २ अतुरियं जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवा० सम० भ० महावीरस्स अदूरसामंते गमणागमणाए पडिक्कमइ एसणमणेसणं आलोएइ २ भत्तपाणं पडिदंसेइ २ समणं भ० महावीरं जाव एवं वयासी-एवं खलु भंते ! अहं तुब्भेहिं अब्भणुत्ताए समाणे रायगिहे नगरे उच्चनीयमज्झिमाणि कुलाणि घरसमुदानस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजणसदं निसामेमि ॥ एवं खलु देवा० तुंगियाए नगरीए बहिया पुप्फवईए चेइए पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया-संजमे णं भंते ! किंफले ? तवे किंफले ? तं चेव जाव सच्चे णं एसमट्ठे नो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए, तं पभू णं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए उदाहु अप्पभू ?

समिया णं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं

वागरित्तए उदाहु असमिया ? आउज्जिया णं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए ? उदाहु अनाउज्जिया ? पलिउज्जिया णं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए उदाहु अपलिउज्जिया ? , पुव्वतवेणं अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति, सच्चे णं एसमट्ठे नो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए, पभू णं गोयमा ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए ।

नो चेव णं अप्पभू, तह चैव नेयव्वं अविसेसियं जाव पभू समियं आउज्जिया पलिउज्जिया जाव सच्चे णं एसमट्ठे नो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए, अहंपि णं गोयमा ! एवमाइक्खामि भासेमि पन्नवेमि परूवेमि पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति पुव्वसंजमेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति संगियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति, पुव्वतवेणं पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति, सच्चे णं एसमट्ठे नो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए

वृ. 'अतुरिय'ति कायिकत्वरारहितम् 'अचवल'ति मानसचापल्यरहितम् 'असंभंते'ति असंभ्रान्तज्ञानः 'धरसमुदानस्स' गृहेषु समुदानं-भैक्षं गृहसमुदानं तस्मै गृहसमुदानाय 'भिक्षाय-रियाए'ति भिक्षासमाचारेण 'जुगंतरपलोयणाए'ति युगं-यूपस्तत्रमाणमन्तरं स्वदेहस्य दृष्टिपात-देशस्य च व्यवधानं प्रलोकयति या सा युगान्तरप्रलोकना तथा दृष्ट्या 'रियं'ति ईर्या गमनम् ॥

'सेकहमेयं मन्ने एव'ति अथ कथमेतत् स्थविरवचनं मन्ये इति वितर्कार्थो निपातः 'एवम्' अमुना प्रकारेणेति बहुजनवचनं 'पभूणं'ति 'प्रभवः' समर्थास्ते 'समियाणं'ति सम्यगिति प्रशंसारथो निपातस्तेन सम्यक् ते व्याकर्तुं वर्तन्ते अविपर्यासास्त इत्यर्थः समञ्चन्तीति वा सम्यञ्चः समिता वा-सम्यकप्रवृत्तयः श्रमिता वा-अभ्यासवन्तः 'आउज्जिय'ति 'आयोगिकाः' उपयोगवन्तो ज्ञानिन इत्यर्थः जानन्तीति भावः 'पलिउज्जिय'ति परि-समन्ताद् योगिकाः परिज्ञानिन इत्यर्थः परिजानन्तीति भावः

अनन्तरं श्रमणपर्युपासनासंविधानकमुक्तम्, अथ सा यत्फला तद्दर्शनार्थमाह-

मू. (१३५) तहारूवं भंते ! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किंफला पज्जुवासणा ? , गोयमा ! सवणफला, से णं भंते ! सवणे किंफले ? , नाणफले, से णं भंते ! नाणे किंफले ? , विन्नाणफले, से णं भंते ! विन्नाणे किंफले ? , पच्चक्खाणफले, से णं भंते ! पच्चक्खाणे किंफले ? , संजमफले, से णं भंते ! संजमे किंफले ? , अणणहयफले, एवं अणणहये तवफले, तवे वोदाणफले, वोदाणे अकिरियाफले, से णं भंते ! अकिरिया किं फला ? , सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नत्ता गोयमा !, गाहा-

वृ. 'तहारूव' मित्यादि 'तथारूपम्' उचितस्वभावं कञ्चन पुरुषं श्रमणं वा तपोयुक्तम्, उपलक्षणत्वादस्योत्तरगुणवन्तमित्यर्थः, 'माहनं वा' स्वयं हनननिवृत्तत्वात्सरं प्रति मा हनेति वादिनम्, उपलक्षणत्वादेव मूलगुणयुक्तमिति भावः, वाशब्दौ समुच्चये, अथवा 'श्रमणः' साधुः 'माहनः' श्रावकः 'सवणफले'ति सिद्धान्तश्रवणफला, 'नाणफले'ति श्रुतज्ञानफलं, श्रवणाद्धि श्रुतज्ञानमवा-प्यते, 'विन्नाणफले'ति विशिष्टज्ञानफलं, श्रुतज्ञानाद्धि हेयोपादेयविवेककारिविज्ञानमुत्पद्यत एव, 'पच्चक्खाणफले'ति विनिवृत्तिफलं, विशिष्टज्ञानो हि पापं प्रत्याख्याति, 'संजमफले'ति कृतप्रत्याख्यानस्य हि संयमो भवत्येव ।

‘अण्णहयफले’ति अनाश्रवफलः, संयमवान् किल नवं कर्म नोपादत्ते, ‘तवफले’ति अनाश्रवो हि लघुकर्मत्वात्तपस्यतीति, ‘वोदाणफले’ति व्यवदानं-कर्मनिर्जरणं, तपसा हि पुरातनं कर्मनिर्जरयति, ‘अकिरियाफले’ति योगनिरोधफलं, कर्मनिर्जरातो हि योगनिरोधं कुरुते, ‘सिद्धिप-
ज्जवसाणफले’ति सिद्धिलक्षणं पर्यवसानफलं-सकलफलपर्यन्तवर्ति फलं यस्यां सा तथा –

मू. (१३६) सवणे नाणे य विन्नाणे पच्चक्खाणे य संजमे ।

अण्णहए तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धी ॥

वृ. ‘गाह’ति सङ्ग्रहगाथा, एतल्लक्षणं चैतद्-“विषमाक्षरपादं वा” इत्यादि छन्दःशास्त्रप्र-
सिद्धमिति ॥ ततारूपस्यैव श्रमणादेः पर्युपासना यथोक्तफला भवति, नातथारूपस्य ।

असम्यग्भाषित्वादिति असम्यग्भाषितामेव केषाञ्चिद्विशेषज्ञाह-

मू. (१३७) अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमातिक्खंति भासंति पन्नवेति परूवेति-एवं खलु
रायगिहस्स नगरस्स बहिया वेभारस्स पव्वयस्स अहे एत्थ णं महं एगे हरए अघे पन्नत्ते अणे- गाईं
जोयणाईं आयामविक्खंभेणं नाणादुमसंडमंडितउद्देसे सस्सिरीए जाव पडिरूवे, तत्थ णं बहवे
ओराला बलाहया संसेयंति सम्पुच्छंति वासंति तव्वतिरित्ते य णं सया समिओ उसिणए २
आउकाए अभिनिस्सवइ । से कहमेयं भंते ! एवं ? , गोयमा ! जन्नं ते अन्नउत्थिया एवमातिक्खंति
जाव जे ते एवं परूवेति मिच्छं ते एवमातिक्खंति जाव सव्वं नेयव्वं ।

जाव अहं पुन गोयमा ! एवमातिक्खामि भा० पं० प० एवं खलु रायगिहस्स नगरस्स
बहिया वेभारपव्वयस्स अदूरसामंते, एत्थ णं महातवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते पंचधनुस-
याणि आयामविक्खंभेणं नाणादुमसंडमंडितउद्देसे सस्सिरीए पासादीए दरिसणिजे अभिरूवे पडिरूवे
तत्थ णं बहवे उसिणजोणिया जीवा य पोग्गला य उदगताए वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उववज्जंति
तव्वतिरित्तेवि य णं सया समियं उसिणे २ आउयाए अभिनिस्सवइ ।

एस णं गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवे पासवणं एस णं गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवस्स
पासवणस्स अट्टे पन्नत्ते, सेवं भंते २ ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति ॥

वृ. ‘पव्वयस्स अहे’ति अधस्तात्तस्योपरि पर्वत इत्यर्थ ‘हरए’ति ह्रदः ‘अघे’ति अधा-
भिधानः, क्वचित्तु ‘हरए’ति न दृश्यते, अधेत्यस्य च स्थाने ‘अप्ये’ति दृश्यते, तत्र चाप्यः-अपां
प्रभवो ह्रद एवेति, ‘ओराल’ति विस्तीर्ण-‘बलाहय’-ति मेघाः-‘संसेयंति’ ‘संस्विघन्ति’ उत्पादा-
भिमुखीभवन्ति ‘संमूच्छन्ति’ उत्पद्यन्ते ‘तव्वइरित्ते य’ति ह्रदपूरणादतिरिक्तश्चोत्कलित इत्यर्थः
‘आउयाए’ति अप्कायः ‘अभिनिस्सवइ’ति ‘अभिनिश्रवति’ क्षरति ‘मिच्छंते एवमाइक्खंति’ति
मिथ्यात्वं चैतदाख्यानस्य विभङ्गज्ञानपूर्वकत्वात् प्रायः सर्वज्ञवचनविरुद्धत्वाद्व्यावहारिकप्रत्यक्षेण
प्रायोऽन्यथोपलम्भाद्यावगन्तव्यम् ।

‘अदूरसामंते’ति नातिदूरे नाप्यतिसमीप इत्यर्थः ‘एत्थ णं’ति प्रज्ञापकेनोपदर्शमाने
‘महातवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे’ति आतप इवातपः-उष्णता महान्वासावातपश्चेति महातपः
महातपस्योपतीरं-तीरसमीपे प्रभव-उत्पादो यत्रासौ महातपोपतीरप्रभवः, प्रश्रवति-क्षरतीति
प्रश्रवणः प्रस्यन्दन इत्यर्थः, ‘वक्कमंति’ उत्पद्यन्ते ‘विउक्कमंति’ विनश्यन्ति, एतदेव व्यत्ययेनाह-
च्यवन्ते चेति उत्पद्यन्ते चेति । उक्तमेवार्थं निगमयन्नाह-

‘एसण’मित्यादि ‘एषः’ अनन्तरोक्तरूपः एष चान्ययूथिकपरिकल्पिताधसज्जी महातपोप-
तीरप्रभवः प्रश्रवण उच्यते, तथा ‘एषः’ योऽयमनन्तरोक्तः ‘उसिणजोणीए’त्यादि स महातपोप-
तीरप्रभवस्य प्रश्रवणस्यार्थः-अभिधानान्वर्थं प्रज्ञप्तः इति ॥

शतकं-२ उद्देशकः-५ समाप्तः

—: शतकं-२ उद्देशकः-६ :—

वृ. पञ्चमोद्देशकस्यान्तेऽन्ययूथिका मिथ्याभाषिण उक्ताः, अथ षष्ठे भाषास्वरूपमुच्यते,
तत्र सूत्रम्—

मू. (१३८) से नूनं भंते ! मण्णामीति ओहारिणी भासा, एवं भासापदं भाणियव्वं ।

वृ. ‘सेनूनं भंते ! मण्णामी’ति ‘ओहारिणी भास’त्ति सेशब्दोऽयं शब्दार्थे स च वाक्योपन्यासे,
‘नूनम्’ उपमानावदारणतर्कप्रश्नहेतुषु इह अवधारणे ‘भदन्त’ इति गुर्वामन्त्रणे ‘मन्ये’ अवबुध्ये
इति, एवमवधार्यते-अवगम्यतेऽनयेत्यवधारणी, अवबोधबीजभूतेत्यर्थः भाष्यत इति भाषा-
तद्योग्यतया परिणामितनिसृष्टनिसृज्यमानद्रव्यसंहतिरिति हृदयम्, एष पदार्थः ।

अयं पुनर्वाक्यार्थ-अथ भदन्त ! एवमहं मन्येऽवश्यमवधारणी भाषेति । एवममुना सूत्रक्रमेण
भाषापदं प्रज्ञापनायामेकादशं भणितव्यमिह स्थाने, इह च भाषा द्रव्यक्षेत्रकालभावैः सत्यादिभिश्च
भेदैरन्यैश्च बहुभिः पर्यायैर्विचार्यते ।

शतकं-२ उद्देशकः-६ समाप्तः

—: शतकं-२ उद्देशकः-७ :—

वृ. भाषाविशुद्धेर्देवत्वं भवतीति देवोद्देशकः सप्तमः समारभ्यते, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (१३९) कतिविहा णं भंते ! देवा पन्त्ता ?, गोयमा ! चउव्विहा देवा पन्त्ता,
तंजहा-भवणवइवाणमंतरजोतिसवेमाणिआ ।

कहि णं भंते ! भवणवासीणं देवाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए
जहा ठाणपदे देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा, नवरं भवणा प०, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जभागे,
एवं वेमाणिउद्देसो भाणियव्वो सिद्धगंडिया समत्ता-कप्पाण पइड्डाणं बाहुल्लुच्चत्तमेव संठाणं ।

जीवाभिगमे जाव वेमाणिउद्देसो भाणियव्वो सव्वो ।

वृ. ‘कइ णं’ति कति देवा जात्यपेक्षयेति गम्यं, कतिविधा देवाः ? इति हृदयं, ‘जहा
ठाणपए’ति यथा-यत्प्रकारा यादृशी प्रज्ञापनाया द्वितीये स्थानपदाख्ये पदे देवानां वक्तव्यता
‘से’ति तथाप्रकारा भणितव्येति, नवरं ‘भवणा पन्त्त’त्ति क्वचिद् दृश्यते, तस्य च फलं न
सम्यगवगम्यते, देववक्तव्यता चैवम्— ‘इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयस-
हस्सबाहल्लाए उवरि एणं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेड्डा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अट्ठहत्तरे
जोयण सयसहस्से, एत्थ णं भवणवासीणं ? देवाणं सत्त भवनकोडीओ बावत्तरिं च
भवणावासयसहस्सा भवतीति मक्खायं’ इत्यादि ।

तद्गतमेवाभिदेयविशेषं विशेषेण दर्शयति-‘उववाएणं लोयस्स असंखेज्जभागे’ति,
उपपातो-भवनपतिस्वस्थानप्राप्त्याभिमुख्यं तेनोपपातमाश्रित्येत्यर्थः, लोकस्यासङ्ख्येयतमे भागे

वर्तन्ते भवनवासिन इति । ‘एवं सत्त्वं भाणियव्वं’ति ‘एवम्’ उक्तन्यायेनान्यदिप भणितव्यं, तच्चेदम्-‘समुग्धाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे’ति मारणान्तिकादिसमुदधातवर्तिनो भवनपतयो लोकस्यासङ्खयेय एव भागे वर्तन्ते ।

तथा ‘सट्ठण्णं लोयस्स असंखेज्जे भागे’ स्वस्थानस्य-उक्त भवनवाससातिरेक-कोटीसप्तकलक्षणस्य लोकासङ्ख्येयभागवर्तित्वादिति, एवमसुरकुमाराणाम्, एवं तेषामेव दाक्षिणा-त्यानामौदीच्यानाम्, एवं नागकुमारादिभवनपतीनां यथौचित्येन व्यन्तराणां ज्योतिष्काणां वैमानि-कानां च स्थानानि वाच्यानि, कियदूरं यावदित्याह-

‘जाव सिद्धे’ति यावत्सिद्धगण्डिका-सिद्धस्थानप्रतिपादनपरं प्रकरणं, सा चैवम्-‘कहि णं भंते ! सिद्धाणं ठाणा पन्नत्ता ?’ इत्यादि, इह च देवस्थानाधिकारे यत्सिद्धगण्डिकाऽभिधानं तत्स्थानाधिकारबलादित्यवसेयं, तथेदमपरमपि जीवाभिगमप्रसिद्धं वाच्यं, तद्यथा-‘कप्पाण पइड्डाणं’ कल्पविमानानामाधारो वाच्य इत्यर्थः, स चैवम्-

‘सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइड्डिया पन्नत्ता ?, गोयमा ! घनोदहिपइड्डिया पन्नत्ता’ इत्यादि, आह च-

॥ १ ॥ “घनउदहिपइड्डाणा सुरभवणा हेंति दोसु कप्पेसु ।
तिसु वाउपइड्डाणा तदुभयसुपइड्डिया तिसु य ॥

तेण परं उवरिमगा आगासंतरपइड्डिया सव्वे ।”ति । तथा ‘बाहल्ल’ति विमानपृथिव्याः पिण्डो वाच्यः, स चैवम्-‘सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी केवइयं बाहल्लेणं प० ? गोयमा ! सत्तावीसं जोयणसयाइ’ इत्यादि, आह च-

॥ १ ॥ “सत्तावीस सयाइ आइमकप्पेसु पुढविबाहल्लं ।
एक्किक्कहाणि सेसे दु दुगे य दुगे चउक्के य ॥

ग्रैवेयकेषु द्वाविंशतिर्योजनानां शतानि, अनुत्तरेषु त्वेकविंशतिरिति । ‘उच्चत्तमेव’ति कल्पविमानोच्चत्वं वाच्यं, तच्चैवम्-‘सोहम्मीसानेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा केवइयं उच्चत्तेणं पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंचजोयणसयाइ’ इत्यादि, आह च-

॥ १ ॥ “पंचसउच्चत्तेणं आइमकप्पेसु हेंति उ विमाणा ।
एक्केक्कवुड्डि सेसे दु दुगे य दुगे चउक्के य ॥

ग्रैवेयकेषु दश योजनशतानि अनुत्तरेषु त्वेकादशेति, ‘संठाणं’ति विमानसंस्थानं वाच्यं, तच्चैवम्-‘सोहम्मीसानेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा किंसंठिया पन्नत्ता ?, गोयमा ! जे आवलियापविड्डा ते वड्डा तंसा चउरंसा, जे आवलियाबाहिरा ते नाणासंठिय’ति ।

उक्तार्थस्य शेषमतिदिशन्नाह-जीवाभिगेत्यादि, स च विमानानां प्रमाणवर्णप्रभागन्धादि-प्रतिपादनार्थः ॥ इति द्वितीयशते सप्तमः ॥

शतकं-२ उद्देशकः-७ समाप्तः

— शतकं-२ उद्देशकः-८ —

वृ. अथ देवस्थानाधिकारस्रग्मरचञ्चाभिधानदेवस्थानादिप्रतिपादनायाष्टमोद्देशकः, तस्य चेदं सूत्रम्-

मू. (१४०) कहि णं भंते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमारन्नो सभा सुहम्मा पन्नता ?, गोयमा ! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं तिरियमसंखेजे दीवसमुद्दे वीईवइत्ता अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं बायालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहिता एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो तिगिच्छियकूडे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते, सत्तरसएक्कवीसे जोयणसए उट्ठं उच्चतेणं चत्तारि जोयणसए कोसं च उव्वेहेणं गोत्थुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेणं नेयव्वं नवरं उवरिल्लं पमाणं मज्झे भाणियव्वं ।

[मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खंभेणं मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसते विक्खंभेणं उवरिं सत्ततेवीसे जोयणसते विक्खंभेणं मूले तिन्नि जोयणसहस्साइं दोन्नि य बत्तीसुत्तरे जोयणसते किंचिविसेसूणे परिकखेवेणं मज्झे एगं जोयणसहस्सं तिन्नि य इगयाले जोयणसते किंचिविसेसूणे परिकखेवेणं उवरि दोन्नि य जोयणसहस्साइं दोन्नि य छलसीते जोयणसते किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं ।]

जाव मूले वित्थड मज्झे संखित्ते उप्पिं विसाले मज्झे वरवइरविग्गहिए महामउदंसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिरूवे, से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेणं वनसंडेण य सव्वओ समंता संपरिकिच्छित्ते, पउमवरवेइयाए वनसंडस्स य वन्नओ, तस्स णं तिगिच्छिकूडस्स उप्पाय-पव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पन्नत्ते ।

—वण्णओ तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिमागस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महं एगे पासायवडिंसए पन्नत्ते अट्ठाइज्जाइं जोयणसयाइ उट्ठं उच्चत्तेणं पणवीसं जोयणसयाइं विक्खंभेणं, पासायवण्णओ उल्लोयभूमिवन्नओ अट्ठ जोयणाइं मणिपेढिया चमरस्स सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं, तस्स णं तिगिच्छिकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए पणपन्नं च कोडीओ पणतीसं च सयसहस्साइं पन्नासं च सहस्साइं अरुणोदे समुद्दे तिरियं वीईवइत्ता अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहिता एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररन्नो चमरचंचा नामं रायहाणी पं० ।

एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं जंबूदीवप्पमाणं, पागारो दिवड्ढं जोयणसयं उट्ठं उच्चत्तेणं मूले पन्नासं जोयणाइं विक्खंभेणं उवरिं अद्धतेरसजोयणा कविसीसगा अद्ध-जोयणआयामं कोसं विक्खंभेणं देसूणं अद्धजोयणं उट्ठं उच्चत्तेणं एगमेगाए बाहाए पंच २ दारसया अट्ठाइज्जाइं जोयणसयाइं २५० उट्ठं उच्चत्तेणं १२५ अद्धं विक्खंभेणं उवरियलेणं सोलसजोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं पन्नासं जोयणसहस्साइं पंच य सत्तानउयजोयणसए किंचिविसेसूणे परिकखेवेणं सव्वप्पमाणं वेमाणियप्पमाणस्स अद्धं नेयव्वं, सभा सुहम्मा, उत्तरपुच्छिमे णं जिणघरं । ततो उववायसभा हरओ अभिसेय० अलंकारो जहा विजयस्स संकप्पो अभिसेयविभूसणा य ववसाओ अच्चणिय सुहमाय सिद्धायण गमोवि य णं चमर परिवार इडढत्तं ।

वृ. 'असुरिंदस्स' ति असुरेन्द्रस्य, स चेश्वरतामात्रेणापि स्यादित्याह-असुरराजस्य, वश-वर्त्यसुरनिकायस्येत्यर्थः, 'उप्पायपव्वए' ति तिर्यग्लोकगमनाय यत्रागत्योत्पतति स उत्पातपर्वत इति । 'गोत्थुभस्से' त्यादि, तत्र गोस्तुभो लवणसमुद्रमध्ये पूर्वस्यां दिशि नागराजावासपर्वस्तस्य चादिमध्यान्तेषु विष्कम्भप्रमाणमिदम्-

॥ १ ॥

“कमसो विक्खंभो से दसबावीसाइ जोयणसयाइ १ ।

सत्तसए तेवीसे २ चत्तारिसए य चउव्वीसे ३ ॥

इहैव विशेषमाह-‘नवर’ मित्यादि, ततश्चेदमापन्नम्-‘मूलेदसबावीसेजोयणसए विक्खंभेणं मज्झे चत्तारि चउवीसे उवरिं सत्तेवीसे, मूले तिन्नि जोयणसहस्साइ दोन्नि य बत्तीसुत्तेजोयणसए किंचिविसेसूणे परिकखेवेणं मज्झे एगं जोयणसहस्सं तिन्नि य इगुयाले जोयणए किंचिविसेसूणे परिकखेवेणं उवरिं दोन्नि य जोयणसहस्साइ दोन्नि य छलसीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं’ पुस्तकान्तरे त्वेतत्सकलमस्त्येवेति ।

‘वरवइरविग्गहिए’ति वरवज्रस्येव विग्रह-आकृतिर्यस्य स स्वार्थिकेकप्रत्यये सति वरवज्रविग्रहिको, मध्ये क्षाम इत्यर्थः, एतदेवाह-‘महामउदं’त्यादि मुकुन्दो-वाद्यविशेषः ‘अच्छे’ति स्वच्छ आकाशस्फटिकवत्, यावत्करणादिदं दृश्यम्-‘सण्हे’श्लक्ष्णः श्लक्ष्णपुद्गलनिर्वृत्तत्वात् ‘लण्हे’ मसृणः ‘घट्ठे’ घृष्ट इव घृष्टः खरशानया प्रतिमेव ‘मट्ठे’ मृष्ट इव मृष्टः सुकुमारशानया प्रतिमेव प्रमार्जनिकयेव वा शोधितः अत एव ‘निरए’ नीरजा रजोरहितः ‘निम्मले’ कठिनमलरहितः ‘निष्कं’ आर्द्रमलरहितः ‘निक्कंडच्छए’ निरावरणदीप्तिः ‘सण्भे’ सत्प्रभावः ‘समरिईए’-सकिरणः ‘सउज्जोए’ प्रत्यासन्नवस्तुदद्योतकः पासाईए ४, ‘पउमवरवेइयाए वनसंडस्स य वण्णओ-’ति, वैदिकावर्णको यथा-

‘सा णं पउमवरवेइया अद्धं जोयणं उद्धं उच्चत्तेणं पंचधनुसयाइ विक्खंभेणं सव्वरयणामई तिगिच्छकूडउवरितलपरिकखेवसमा परिकखेवेणं, तीसेणं पउमवरवेइयाए इमे एयारूवे वण्णावासे पन्नते’ ‘वर्णकव्यासः’ वर्णकविस्तरः ‘वइरामया नेमा’ इत्यादि, ‘नेम’ति स्तम्भानां मूलपादाः वनखण्डवर्णकस्त्वेवम्- ‘से णं वनसंडे देसूणाइ दो जोयणाइ चक्कवालविक्खंभेणं पउमवरवेइयापरिकखेवसमे परिकखेवेणं, किण्हे किण्हाभासे’ इत्यादि ।

‘बहुसमरमणिजे’ति अत्यन्तसमो रमणीयश्चेत्यर्थः ‘वन्नओ’ति वर्णकस्तस्य वाच्यः, स चायम्-‘से जहानामए आलिंगपुक्खरे इवा’ आलिंगपुष्करं-मुरजमुखं तद्वत्सम इत्यर्थः, ‘मुइंगपुक्खरे इवा सरतले इवा करतले इवा आयंसमंडले इवा चंदमंडले इवे’त्यादि ।

‘पासायवडिंसए’ति प्रासादोऽवसंतक इव-शेखरक इव प्रधानत्वात् प्रासादावतंसकः, ‘पासायवण्णओ’त्तप्रासादवर्णको वाच्यः, स चैवम्-‘अब्भुगयभूसियपहसिए’ अभ्युद्गतमभ्रोद्गतं वा यथाभवत्येवमुच्छ्रितः, अथवा मकारस्यागमिकत्वाद् अभ्युद्गतश्चासुच्छ्रितश्चेत्यभ्युद्गतोच्छ्रितः, अत्यर्थमुच्च इत्यर्थः, प्रथमैकवचनलोपश्चात्र दृश्यः, तथा प्रहसित इव प्रभापटलपरिगत प्रहसितः प्रभया वासितः-शुक्लः संबद्धो वा प्रभासित इति, ‘मणिकणगरयणभत्तिचित्ते’ मणिकनकरलानां भक्तिभिः-विच्छित्तिभिश्चित्रो विचित्रो यः स तथा, इत्यादि ।

‘उल्लोयभूमिवण्णओ’ति उल्लोचवर्णकः प्रासादस्योपरिभोगवर्णकः, स चैवम्-‘तस्स णं पासायवडिंसगस्स इमेयारूवे उल्लोए पन्नते-ईहामिगउसभतुरगनरमगरविहगवालग-किन्नररुरुसर-भचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ते जाव सव्वतवणिज्जमए अच्छे जाव पडिरूवे’ भूमिवर्णकस्त्वेवम्-‘तस्स णं पासायवडिंसयस्स बहुसमरमणिजे भूमिभागे पन्नते, तंजहा-आलिंगपुक्खरे इवे’त्यादि, ‘सपरिवारं’ति चमरसम्बन्धिसपरिवारसिंहासनोपेतं, तच्चैवम्-‘तस्स णं सिंहासणस्स

अवरुत्तरेण उत्तरेण उत्तरपुरच्छिमेण एत्थ णं चमरस्स चउसट्ठीए सामाणिय- साहस्सीणं चउसट्ठीए भद्दासणसाहस्सीओ पन्नत्ताओ एवं पुरच्छिमेण पंचणहं अग्गमहिस्सीणं सपरिवाराणं पंच भद्दासणाइं सपरिवाराइं दाहिणपुरच्छिमेण अब्भितरियाए परिसाए चउव्वीसाए देवसाहस्सीणं चउव्वीसं भद्दासणसाहस्सीओ -

एवं दाहिणेणं मज्झिमाए अट्ठावीसं भद्दासनसाहस्सीओ, दाहिणपच्चत्थिमेणं बाहिरियाए बत्तीसं भद्दासणसाहस्सीओ पच्चत्थिमेणं सत्तण्हं अनियाहिबईणं सत्त भद्दासणाइं चउद्विसिं आय- रक्खदेवाणं घत्तार भद्दासणसहस्सचउसट्ठीओ'ति, 'तेत्तीसं भोम'ति वाचनान्तरे ढश्यते, तत्र भौमानि-विशिष्टस्थानानि नगराकाराणीत्यन्ते, 'उवयारियत्तेणं'ति गृहस्य पीठबन्धकल्पं 'सव्व- प्पमाणं चेमाणियप्पमाणस्स अद्धंनेयव्वं'ति, अयमर्थः यत्स्यां राजधान्यां प्राकारप्रासादसभादिवस्तु तस्य सर्वस्योच्छ्रयादिप्रमाणं सौधर्मवैमानिकविमानप्राकारप्रासादसभादिवस्तुगतप्रमाणस्याद्धं च नेतव्यं, तथाहि-

सौधर्मवैमानिकानां विमानप्राकारो योजनानां त्रीणि शतान्युच्चत्वेन, एतस्यास्तु सार्द्धं शतं, तथा सौधर्मवैमानिकानां मूलप्रासादः पञ्च योजनानां शतानि तदन्ये चत्वारस्तत्परिवारभूताः सार्द्धं द्वे शते ४ प्रलोकं च तेषां चतुर्णामप्यन्ये परिवारभूताश्चत्वारः सपादशतम् १६ एवमन्ये तत्परिवारभूताः सार्द्धा द्विषष्टि ६४ एवमन्ये सपादैकत्रिंशत् २५६, इह तु मूलप्रासादाः सार्द्धं द्वे योजनशते एवमर्द्धार्द्धहीनास्तदपरे यावदन्तिमाः पञ्चदश योजनानि पञ्च च योजनस्याष्टांशाः, एतदेव वाचनान्तरे उक्तम्-

'चत्तारि परिवाडीओ पासायवईसगाणं अद्धद्धहीनाओ'ति एतेषां च प्रासादानां चतसृष्वपि परिपाटीषु त्रीणि शतान्येकचत्वारिंशदधिकानि भवन्ति, एतेभ्यः प्रासादेभ्य उत्तरपूर्वस्यां दिशि सभा सुधर्मासिद्धायतनमुपपातसभा ह्रदोऽभिषेकसभाऽलङ्कारसभा व्यवसायसभा चेति, एतानि च सुधर्मसभादीनि सौधर्मवैमानिकसभादिभ्यः प्रमाणतोऽर्द्धप्रमाणानि, ततश्चोच्छ्रय इहैषां षट्त्रिंशद्योजनानि पञ्चाशदायामो विष्कम्भश्च पञ्चविंशतिरिति, एतेषां च विजयदेवसम्बन्धिनामिव 'अनेगाखम्भसयसन्निविद्धा अब्भुगायसुकयवइरवेइया' इत्यादिवर्णको वाच्यः ।

तथा 'दाराणं उप्पिं बहवे अट्ठमंगलगा झया छत्ता' इत्यादि, अलङ्कारश्च सभादीनां वाच्यः, सर्वं च जीवाभिगमोक्तं विजयदेवसम्बन्धि चमरस्य वाच्यं यावदुपपातसभायां सङ्कल्पश्चाभिनवोत्प-न्नस्य किं मम पूर्वपश्चाद्वा कर्तुं श्रेयः ? इत्यादिरूपः, अभिषेकश्चाभिषेकसभायां महद्धर्या सामानिका-दिदेवकृतः, विभूषणा च वस्त्रालङ्कारकृताऽलङ्कारसभायां, व्यवसायश्च व्यवसायसभायां पुस्तकवा-चनतः, अर्चना च सिद्धायतने सिद्धप्रतिमादीनां, सुधर्मसभागमनं च सामानिकादिपरिवारेपेतस्य चमरस्य, परिवारश्च सामानिकादि, ऋद्धिमत्त्वं च 'एवंमहिद्धि' इत्यादिवचनैर्वाच्यमस्येति । एतद् वाचनान्तरेऽर्थतः प्रायोऽवलोक्यत एवेति ।

शतकं-२ उद्देशकः-८ समाप्तः

-: शतकं-२ उद्देशकः-९ :-

वृ. चमरचञ्चालक्षणं क्षेत्रमष्टमोद्देशक उक्तम्, अथ क्षेत्राधिकारादेव नवमे समयक्षेत्रमुच्यत इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदं सूत्रम्-

मू. (१४१) किमिदं भंते ! समयखेत्तेति पवुच्चति ?, गोयमा ! अह्माइज्जा दीवा दो य समुद्दाएसणं एवइए समयखेत्तेति पवुच्चति, तत्थणं अयं जंबूदीवे २ सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतरे एवं जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा जाव अब्भितरं पुक्खरद्धं जोइसविहूणं ।

वृ. 'किमिदं'मित्यादि तत्र समयः-कालस्तेनोपलक्षितं क्षेत्रं समयक्षेत्रं, कालो हि दिनमासादिरूपः सूर्यगतिसमभिव्यङ्ग्यो मनुष्यक्षेत्र एव न परतः, परतो हि नादित्याः संचरिष्णव इति, 'एवं जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्व'ति, एषा चैवम्- 'एवं जोयणसयसहस्सं आयामवि-स्खंभेण'मित्यादि 'जोइसविहूणं'ति, तत्र जम्बूद्वीपादिमनुष्यक्षेत्रवत्तव्वतायां जीवाभिगमोक्तायां ज्योतिष्कवत्तव्वताऽप्यस्ति ततस्तद्विहीनं यथा भवत्येवं जीवाभिगमवत्तव्वता नेतव्येति ।

वाचनान्तरे तु 'जोइसअड्विहूणं'ति इत्यादि बहु दृश्यते, तत्र 'जंबूदीवे णं भंते ! कइ चंदा पभासिंसु वा ३ ? कति सूरिया तविंसु वा ३ ? कइ नक्खत्ता जोयं जोइंसु व ३ ? इत्यादिकानि प्रत्येकं ज्योतिष्कसूत्राणि, तथा-से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जंबूदीवे दीवे ?, गोयमा ! जंबूदीवे णं दीवे मंदारस्स पव्वयस्स उत्तरेणं लवणस्स दाहिणेणं जाव तत्थ २ बहवे जंबूरुक्खा जंबूवन्ना जाव उवसोहेमाणा चिट्ठंति, सेतेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जंबूदीव् दीवे' इत्यादीनि प्रत्येकमर्थसूत्राणि च सन्ति । ततश्चैतद्विहीनं यथा भवत्येवं जीवाभिगमवत्तव्वतया नेयं अस्त्योद्देशकस्य सूत्रं 'जाव इमा गाह'ति सङ्ग्रहगाथा, सा च-

॥ १ ॥ "अरहंत समय बायर विज्जु थणिया बलाहगा अगनी ।
आगर निहि नइ उवराग निग्गमे वुद्धिवेयणं च ॥

अस्याश्चार्थस्तत्रानेन सम्बन्धेनायातो-जम्बूद्वीपादीनां मानुषोत्तरान्तानामर्थानां वर्णनस्यान्ते इदमुक्तम्- 'जावं च णं मानुसुत्तरे पव्वए तावं च णं अस्सिलोएत्ति पवुच्चइ' मनुष्यलोके उच्यत इत्यर्थः तथा 'अरहंते'ति जावं च णं अरहंता चक्रवर्ती जाव सावियाओ मणुया पगइभइया विनीया तावं च णं अस्सिलोएत्ति पवुच्चइ ।

'समय'ति जावं च णं समयाइ वा आवलिया इ वा जाव अस्सिलोएत्ति पवुच्चइ, एवं जावं च णं बायरे विज्जुयारे बायरे थणियसदे जावं च णं बहवे ओराला बलाहया संसेयंति, 'अग्नि'ति जावं च णं बायरे तेउयाए जावं च णं आगरा इ वा निही इ वा नई इ वा 'उवराग'ति चंदोवरागा इ वा सूरोवरागा इ वा तावं च णं अस्सिलोएत्ति पवुच्चइ' उपरागो-ग्रहणं ।

'निग्गमे वुद्धिवेयणं च'ति यावच्च निर्गमादीनां वचनं-प्रज्ञापनं तावन्मनुष्यलोक इति प्रकृतं, तत्र 'जावं च णं चंदिमसूरियाणं जाव तारारूवाणं अइगमणं निग्गमणं वुद्धी निव्वुद्धी आघविज्जइ तावं च णं अस्सिलोएत्ति पुवच्चइ'ति, अतिगमनमिहोत्तरायणं निर्गमनं-दक्षिणायनं वृद्धि-दिनस्य वर्द्धनं निवृद्धि-तस्यैव हानिरिति ।

शतक-२ उद्देशकः-९ समाप्तः

— शतक-२ उद्देशकः-१० :—

वृ. अनन्तरं क्षेत्रमुक्तं तच्चास्तिकायदेशरूपमित्यस्तिकायाभिधानपरस्य दशमोद्देशक-स्यादिसूत्रम्—

मू. (१४२) कति णं भंते ! अत्थिकाया पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंच अत्थिकाया पन्नत्ता, तंजहा-धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए आगासत्थिकाए जीवत्थिकाए पोगलत्थिकाए ।

धम्मत्थिकाएणं भंते ! कतिवन्ने कतिगंधे कतिरसे कतिफासे ?, गोयमा ! अवन्ने अगंधे अरसे अफासे अरूवे अजीवे सासए अवड्डिए लोगदब्बे, से समासओ पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-दब्बओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ, दब्बओ णं धम्मत्थिकाए एगे दब्बे, खेत्तओ णं लोगप्पमाणमेत्ते, कालओ न कयावि न आसि न कयाइ नत्थि जाव निच्चे, भावओ अवन्ने अगंधे अरसे अफासे, गुणओ गमणगुणे ।

अहम्मत्थिकाएवि एवं चेव, नवरं गुणओ ठाणगुणे, आगासत्थिकाएवि एवं चेव, नवरं खेत्तओ णं आगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते अनन्ते चेव जाव गुणओ अवगाहणागुणे ।

जीवत्थिकाए णं भंते ! कतिवन्ने कतिगंधे कतिरसे कइफासे ?, गोयमा ! अवन्ने जाव अरूवी जीवे सासए अवड्डिए लोगदब्बे, से समासओ पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-दब्बओ जाव गुणओ, दब्बओ णं जीवत्थिकाए अनन्ताइ जीवदब्बाइ, खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते कालओ न कयाइ न आसि जाव निच्चे, भावओ पुण अवन्ने अगंधे अरसे अफासे, गुणओ उवओगगुणे ।

पोगलत्थिकाए णं भंते ! कतिवण्णे कतिगंधे० रसे० फासे ?, गोयमा ! पंचवन्ने पंचरसे दुगंधे अड्डफासे रूवी अजीवे सासए अवड्डिए लोगदब्बे, से समासओ पंचविहे पण्णत्ते, तंजहा-दब्बओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ, दब्बओ णं पोगलत्थिकाए अनन्ताइ दब्बाइ, खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते, कालओ न कयाइ न आसि जाव निच्चे, भावओ वण्णभंते गंध० रस० फासमंते, गुणओ गहणगुणे ।

वृ. 'कइ णमि' त्यादि, अस्तिशब्देन प्रदेशा उच्यन्तेऽतस्तेषां काया-राशयोऽस्तिकायाः, अथवाऽस्तीत्ययं निपातः कालत्रयाभिधायी, ततोऽस्तीति-सन्ति आसन् भविष्यन्ति च ये कायाः-प्रदेशराशयस्तेऽस्तिकाया इति, धर्मास्तिकायादीनां चोपन्यासेऽयमेव क्रमः, तथाहि-धर्मास्ति-कायादिपदस्य माङ्गलिकत्वाद्धर्मास्तिकाय आदावुक्तः, तदनन्तरं च तद्विपक्षत्वादधर्मास्तिकायः, ततश्च तदाधारत्वादाकाशास्तिकायः, ततोऽनन्तत्वाभूर्तत्वाध्याजजीवास्तिकायः, ततस्तदुप-ष्टम्भकत्वात्पुद्गलास्तिकाय इति ।

'अवन्ने' इत्यादि, यत एवावर्णादिरत एव 'अरूपी' अमूर्तो न तु निस्वभावो, नञः पर्युदास-वृत्तित्वात्, शाश्वतो द्रव्यतः अवस्थितः प्रदेशतः 'लोगदब्बे'ति लोकस्य-पञ्चास्तिकाया-त्मकस्यांशभूतं द्रव्यं लोकद्रव्यं, भावत इति पर्यायतः, 'गुणओ'ति कार्यतः 'गमणगुणे'ति जीवपुद्ग-लानां गतिपरिणतानां गत्युपष्टम्भहेतुर्मत्स्यानां जलमिवेति । 'ठाणगुणे'ति जीवपुद्गलानां स्थितिप-रिणतानां स्थित्युपष्टम्भहेतुर्मत्स्यानां स्थलमिवेति ।

'अवगाहणागुणे'ति जीवादीनामवकाशहेतुर्बदराणां कुण्डमिव । 'उवओगगुणे'ति उपयोगः-धैतन्यं साकारनाकारभेदं । 'गहणगुणे'ति ग्रहणं-परस्परेण सम्बन्धनं जीवेन वा औदारि-कादिभिः प्रकारैरिति ।

मू. (१४३) एगे भंते ! धम्मत्थिकायपदेसे धम्मत्थिकाएति वत्तव्वं सिया ?, गोयमा ! नो इण्डे समड्ढे, एवं दोन्निवि तिन्निवि चत्तारि पंच छ सत्त अड्ड नव दस संखेज्जा, असंखेज्जा भंते !

धम्मत्थिकायप्पसा धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्वं सिया ?, गोयमा ! नो इण्डे समड्ढे, एगपदेसूणेविय णं भंते ! धम्मत्थिकाए २ ति वत्तव्वं सिया ? नो तिण्डे समड्ढे ।

से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चइ ? एगे धम्मत्थिकायपदेसे नो धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्वं सिया जाव एगपदेसूणेवि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्वं सिया ?

से नून गोयमा ! खंडे चक्के सगले चक्के ?, भगवं ! नो खंडे चक्के सगले चक्के, एवं छत्ते चम्मे दंडेदूसे आउहे भोयए, से तेण्डेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-एगे धम्मत्थिकायपदेसे नो धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्वं सिया जाव जगपदेसूणेविय णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्वं सिया ।

से किंखातिए णं भंते ! धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्वं सिया ?, गोयमा ! असंखेज्जा धम्मत्थिकायपए ते सव्वे कसिणा षडिपुन्ना निरवसेसा एगगहणगहिया एस णं गोयमा ! धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्वं सिया ॥ एवं अहम्मत्थिकाएवि, आगासत्थिकाएवि, जीवत्थिकायपोगलकायावि एवं चेव, नवरं तिण्हं पि पदेसा अनन्ता भाणियव्वा ॥ सेसं तं चेव ॥

वृ. 'खंडं चक्के' इत्यादि, यथा खण्डचक्रं चक्रं न भवति, खण्डचक्रमित्येवं तस्य व्यपदिश्यमानत्वात्, अपि तु सकलमेव चक्रं चक्रं भवति ।

एवं धर्मास्तिकायः प्रदेशेनाप्यूनो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यः स्याद्, एतच्च निश्चयनयदर्शनं व्यवहारनयमतं तु-एकदेशेनोनमपि वस्तु वस्तुत्वेव, यथा खण्डोऽपि घटो घट एव, छिन्नकर्णोऽपि श्वा श्वैव, भणन्ति च- 'एकदेशविकृतमनन्यवदि'ति ।

'से किंखाइति' अथ किं पुनरित्यर्थः 'सव्वेऽपि' समस्ताः, ते च देशापेक्षयाऽपि भवन्ति, प्रकारकात्स्न्येऽपि सर्वशब्दप्रवृत्तेरित्यत आह- 'कसिण'ति कृत्स्ना न तु तदेकदेशापेक्षया सर्व इत्यर्थः, ते च स्वस्वभावरहिता अपि भवन्तीत्यत आह-प्रतिपूर्णा-आत्मस्वरूपेणाविकलाः, ते च प्रदेशान्तरापेक्षया स्वस्वभावन्यूना अपि तथोच्यन्त इत्याह- 'निरवसेस'ति प्रदेशान्तरतोऽपि स्वस्वभावेनान्यूनाः, तथा 'एगगहणगहिय'ति एकग्रहणेन-एकशब्देन धर्मास्तिकाय इत्येवंलक्षणेन गृहीता ये ते तथा, एकशब्दाभिधेया इत्यर्थः, एकार्था वै ते शब्दाः, 'पएसा अणन्ता भाणियव्व'ति धर्माधर्मचोरसङ्घेयाः प्रदेशा उक्ताः, आकाशादीनां पुनः प्रदेशा अनन्ता वाच्याः, अनन्तप्रदेशिकत्वात्रयाणामपीति ।

उपयोगगुणो जीवास्तिकायः प्राग्दर्शितः, अथ तद्देशभूतो जीव उत्पानादिगुण इति दर्शयन्नाह-

मू. (१४४) जीवे णं भंते ! सउट्ठाणे सकम्मे सबले सवीरिए सपुरिक्कारपरकमे आयभावेणं जीवभावं उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया ?, हंता गोयमा ! जीवे णं सउट्ठाणे जाव उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया ।

से केण्डेणं जाव वत्तव्वं सिया ?, गोयमा ! जीवे णं अनन्ताणं आभिनिबोहियणाणपज्जवाणं एवं सुयनाणपज्जवाणं ओहिनाणपज्जवाणं मणपज्जवनाणप० केवलानाणप० मइअन्नाणप० सुय-अन्नाणप० विभंगणाणपज्जवाणं चक्खुदंसणप० अचक्खुदंसणप० ओहिदंसणप० केवलदंसणप० - उवओगं गच्छइ, उवओगलक्खणे णं जीवे, से तेण्डेणं एवं वुच्चइ ।

गोयमा ! जीवेणं सउट्ठाणे जाव वत्तव्वं सिया ।

वृ. 'जीवे ण'मित्यादि, इह च 'सउद्वाणे'इत्यादीनि विशेषणानि मुक्तजीवव्युदासार्थानि 'आयभावेण'ति आत्मभावेन-उत्थानशयनगमनभोजनादिरूपेणात्मपरिणामविशेषेण 'जीवभावं'ति जीवत्वं चैतन्यम् 'उपदर्शयति' प्रकाशयतीति वक्तव्यं स्याद् ?, विशिष्टस्योत्थानादेर्विशिष्ट-चेतनापूर्वकत्वादिति ।

'अनन्ताणं आभिनिबोहि'त्यादि, 'पर्यवाः' प्रज्ञाकृता अविभागाः पलिच्छेदाः, ते चानन्ता आभिनिबोधिकज्ञानस्यातोऽनन्तानामाभिनिबोधिकज्ञानपर्यवाणां सम्बन्धिनम्, अनन्ता-भिनिबोधिकज्ञानपर्यवात्मकमित्यर्थः, 'उपयोगं' चेतनाविशेषं गच्छतीति योगः, उत्थानादावा-त्मभावे वर्तमान् इति हृदयम्, अथ यद्युत्थानाद्यात्मभावे वर्तमानो जीव आभिनिबोधिकज्ञानाद्युपयोगं गच्छति तत्किमेतावतैव जीवभावमुपदर्शयतीति वक्तव्यं स्यात् ? इत्याशङ्क्याह—

'उवओगे'त्यादि, अत उपयोगलक्षणं जीवभावमुत्थानाद्यात्मभावोपदर्शयतीति वक्तव्यं स्यादेवेति ॥ अनन्तरं जीवचिन्तासूत्रमुक्तम्, अथ तदाधारत्वेनाकाशचिन्तासूत्राणि—

मू. (१४५) कतिवहे णं भंते ! आगासे पन्नत्ते ?, गोयमा ! दुविहे आगासे प० तंजहा-लोयागासे य अलयागासे य ।

लोयागासे णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपदेसा अजीवा अजीवदेसा अजीवपएशा गोयमा ! जीवावि जीवदेसावि जीवपदेसावि अजीवदेसावि अजीवपदेसावि जे जीवा ते नियमा एगिंदिया बेदिया तेइंदिया चउरिंदिया पंचेंदिया अनिंदिया ।

जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा जाव अनिंदियदेसा, जे जीवपदेसा ते नियमा एगिंदिय-पदेसा जाव अनिंदियपदेसा ।

जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-रूवी य अरूवी य, जे रूवी ते चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा-खंधा खंधदेसा खंधपदेसा परमाणुपोग्गला, जे अरूवी ते पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा-धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पदेसा अधम्मत्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे अधम्मत्थिकायस्स पदेसा अत्थासमए ।

वृ. तत्र लोकालोकाकाशयोर्लक्षणमिदं—

॥ १ ॥ “धर्मादीनां वृत्तिर्द्रव्याणां भवति यत्र तत्क्षेत्रम् ।

तैर्द्रव्यैः सह लोकस्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यम् ॥ इति ॥

'लोगागासे ण'मित्यादौ षट् प्रश्नाः, तत्र लोकाकाशेऽधिकरणे 'जीव'ति संपूर्णानि जीवद्रव्याणि 'जीवदेस'ति जीवस्यैव बुद्धिपरिकल्पिता ह्यादयो विभागाः, 'जीवपएस'ति तस्यैव बुद्धिकृता एव प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा, निर्विभागा भागा इत्यर्थः ।

'अजीव'ति धर्मास्ति कायादयो, ननु लोकाकाशे जीवा अजीवाश्चेत्युक्ते तद्देशप्रेशास्तत्रोक्ता एव भवन्ति, जीवाद्यव्यतिरिक्तत्वाद्देशादीनां, ततो जीवाजीवग्रहणे किं देशादिग्रहणेनेति ?, नैवं, निरवयवा जीवादय इति मतव्यवच्छेदार्थत्वादस्येति, अत्रोत्तरं—

'गोयमा ! जीवावी'त्यादि, (जे जीवेत्यादि) अनेन चाद्यप्रश्नत्रयस्य निर्वचनमुक्तम् । अथान्त्यस्य प्रश्नत्रयस्य निर्वचनमाह—'रूवी य'ति मूर्ताः, पुद्गला इत्यर्थः, 'अरूवी य'ति अमूर्ताः, धर्मास्ति कायादय इत्यर्थः, 'खंध'ति परमाणुप्रचयात्मकाः स्कन्धाः 'स्कन्धदेशाः' ह्यादयो विभागाः

‘स्कन्धप्रदेशः’, तस्यैव निरंशा अंशाः ‘परमाणुपुद्गलाः’ स्कन्धभावमनापन्नाः परमाणव इति, ततो लोकाकाशे रूपिद्रव्यापेक्षया ‘अजीवावि अजीवदेसावि अजीवपएसावि’ इत्येतदर्थतः स्याद्, अणूनां स्कन्धानां चाजीवग्रहणेन ग्रहणात् ।

‘जे अरूवी ते पंचविहे’त्यादि, अन्यत्रारूपिणो दशविधा उक्ताः, तद्यथा-आकाशास्ति-कायस्तद्देशस्तद्देशश्चेत्येवं धर्माधर्मास्तिकायां समयश्चेति दश, इह तु सभेदस्याकाशस्याधारत्वेन विवक्षितत्वान्तदाधेयाः सप्त वक्तव्या भवन्ति, न च तेऽत्र विवक्षिताः, वक्ष्यमाणकारणात्, ये तु विवक्षितास्तानाह-पञ्चेति, कथमित्याह —

‘धम्मत्थिकाए’ इत्यादि, इह जीवानां पुद्गलानां च बहुत्वादेकस्यापि जीवस्य पुद्गलस्य वा स्थाने सङ्कोचादितथाविधपरिणामवशाद्ब्रह्मवो जीवाः पुद्गलाश्च तथा तद्देशास्तद्देशाश्च संभवन्तीति कृत्वा जीवाश्च जीवदेशाश्च जीवप्रदेशाश्च, तथा रूपिद्रव्यापेक्षयाऽजीवा-श्चाजीवदेशाश्चाजीवप्रदेशाश्चेति संगतम्, एकत्राप्याश्रये भेदवतो वस्तुत्रयस् सदभावात्, धर्मास्ति-कायादौ तु द्वितयमेव युक्तं, यतो यदा संपूर्णं वस्तु विवक्ष्यते तदा धर्मास्तिकायादीत्युच्यते, तदंश-विवक्षायां तु तद्देशा इति, तेषामवस्थितरूपत्वात्, तद्देशकल्पना त्वयुक्ता, तेषामनवस्थित-रूपत्वादिति, यद्यपि चानवस्थितरूपत्वं जीवादिदेशानामप्यस्ति तथाऽपि तेषामेकत्राश्रये भेदेन सम्भवः प्ररूपणाकारणम् इह तु तन्नास्ति धर्मास्तिकायादेरेकत्वादसङ्कोचादिधर्मकत्वाच्चेति, अत एव धर्मास्तिकायादिदेशनिषेधायाह ।

‘नोधम्मत्थिकायस्स देसे’ तथा ‘नो अधम्मत्थिकायस्स देसे’ति ।

चूर्णिकारोऽप्याह-‘अरूविणो दब्बा समुदयसद्देणं भन्ति, नीसेसा, पएसेहिं वा नीसेसा भनिज्जा, नो देसेणं, तस्स अणवड्डियप्पमाणत्तणओ, तेण न देसेण निद्देसो, जो पुण देससद्दो एएसु कओ सो सविसयगयववहारत्थं परदव्वफुसणादिगयववहारत्थं चे’ति, तत्र स्वविषये-धर्मास्तिकायादिविषये यो देशस्य व्यवहारो-यथा धर्मास्तिकायः स्वदेशेनोर्ध्वलोकाकाशं व्याप्नो-तीत्यदिस्तदर्थं, तथा परद्रव्येण-उर्ध्वलोकाकाशादिना यः स्वस्य स्पर्शनादिगतो व्यवहारो यथोर्ध्वलोकाकाशेन धर्मास्तिकायस्य देशः स्पृश्यते इत्यादिस्तदर्थःमिति ।

‘अद्धासमय’ति अद्धा-कालस्तल्लक्षणः समयः-क्षणोऽद्धासमयः, स चैक एव वर्तमान-क्षणलक्षणः, अतीतानागतयोरसत्त्वादिति ।

कृतं लोकाकाशगतप्रश्नषट्कस्य निर्वचनम्, अथालोकाकाशं प्रति प्रश्नयन्नाह—

मू. (१४६) अलोगागासे णं भंते ! किं जीवा ? पुच्छा तह चेव, गोयमा ! नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुयलहुए अनंतेहिं अगुरुयलहुयगुणेहिं संजुत्ते सव्वागासे अनंतभागूणे ।

वृ. ‘पुच्छा तह चेव’ति यथा लोकप्रश्ने, तथाहि-‘अलोकाकासे णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवप्पएसा अजीवा अजीवदेसा अजीवप्पएस’ति ।

निर्वचनं त्वेषां षन्नामपि निषेधः, तथा ‘एगे अजीवदव्वदेसे’ति अलोकाकाशस्य देशत्वं लोकालोकरूपाकाशद्रव्यस्य भागरूपत्वात् ‘अगुरुयलहुए’ति गुरुलघुत्वाव्यपदेश्यत्वात् ‘अनंतेहिं

अगुरुयलहुयगुणेहिं'ति 'अनन्तैः' स्वपर्यायपरपर्यायरूपैर्गुणैः, अगुरुलघुस्वभावेरित्यर्थः, 'सव्वागासे अनन्तभागूणे'ति लोकाकाशस्यालोकाकाशापेक्षयाऽनन्तभागरूपत्वादिति ।

मू. (१४७) धम्मत्थिकाएणं भंते ! केमहालए पन्तत्ते ?, गोयमा ! लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयं चैव फुसित्ता णं चिट्ठइ, एवं अहम्मत्थिकाए लोयागासे जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए पंचवि एक्काभिलावा ।

वृ. अथानन्तरोक्तान् धर्मास्तिकायादीन् प्रमाणतो निरूपयन्नाह- 'केमहालए'ति लुप्तभावप्रत्ययत्वान्निर्देशस्य किं महत्त्वं यस्यासी किमहत्त्वः ?, 'लोए'ति लोकः, लोकप्रमित-त्वाल्लोकव्यपदेशाद्वा, उच्यते च- 'पंचत्थिकायमइयं लोयं' इत्यादि ।

लोके चासौ वर्तते, इदं चाप्रश्नितमप्युक्तं, शिष्यहितत्वादाचार्यस्येति, 'लोकमात्रः' लोकपरिमाणः, स च किञ्चिद्भूतोऽपि व्यवहारतः स्यादित्यत आह-लोकप्रमाणः, लोकप्रदेशप्रमाण-त्वात्तत्प्रदेशानां, स चान्योऽन्यानुबन्धेन स्थित इत्येतदेवाह- 'लोयफुडे'ति लोकेन-लोकाकाशेन सकलस्वप्रदेशैः स्पृष्टौ लोकस्पृष्टः, तथा लोकमेव च सकलस्वप्रदेशैः स्पृष्टा तिष्ठतीति ।

पुद्गलास्तिकायो लोकं स्पृष्टा तिष्ठतीत्यनन्तरमुक्तमिति स्पर्शनाऽधिकारादधोलोकादीनां धर्मास्तिकायादिगतां स्पर्शनां दर्शयन्निदमाह-

मू. (१४८) अहेलोए णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसति ?, गोयमा ! सातिरेगं अद्धं फुसति ।

तिरयलोए णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! असंखेज्जइभागं फुसइ ।

उहलोए णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! देसुनं अद्धं फुसइ ॥

वृ. 'सातिरेगं अद्धं'ति लोकव्यापकत्वाद्धर्मास्तिकायस्य सातिरेकसत्तरज्जुप्रमाणत्वा-द्धाधोलोकस्य ।

असंखेज्जइभागं'ति असङ्ख्यातयोजनप्रमाणस्य धर्मास्तिकायस्याष्टादशयोजनशतप्रमाण-स्तिर्यलोकोऽसङ्ख्यातभागवर्त्तीति तस्यासावसङ्ख्येयभागं स्पृशतीति ।

'देसोनं अद्धं'ति देशोनसत्तरज्जुप्रमाणत्वादूर्ध्वलोकस्येति ।

मू. (१४९) इमा णं भंते ! रयणप्पभापुढवी धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जइभागं फुसति ? असंखेज्जइभागं फुसइ ? संखिजे भागे फुसति ? असंखेजे भागे फुसति ? सव्वं फुसति ?, गोयमा ! नो संखेज्जइभागं फुसति असंखेज्जइभागं फुसइ नो संखेजे नो असंखेजे नो सव्वं फुसति इमीसे णं भंते ! रयणप्पभापुढवीए घनोदही धम्मत्थिकायस्स पुच्छा, किं संखेज्जइभागं फुसति ? जहा रयणप्पभा तहा घनोदहिघनवायतनुवाया ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभापुढवीए उवासंतरे धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जइभागं फुसति असंखेज्जइभागं फुसइ जाव सव्वं फुसइ ?, गोयमा ! संखेज्जइभागं फुसइ नो असंखेज्जइ भागं फुसइ नो संखेजे० नो असंखेजे० नो सव्वं फुसइ, उवासंतराईं सव्वाइं, जहा रयणप्पभापुढवीए वत्तव्वया भनिया एवं जाव अहेसत्तमाए, जंबूदीवाइया दीवा लवणसमुदाइया समुदा ।

एवं सोहम्मे कप्पे जाव ईसिपम्भारापुढवीए, एते सव्वेऽवि असंखेज्जइभागं फुसति, सेसा पडिसेहेयव्वा ॥ एवं धम्मत्थिकाए, एवं लोयागासेवि, गाहा-

वृ. 'इमा णं भंते' इत्यादि, इह प्रतिपृथिवि पञ्च सूत्रानि देवलोकसूत्रानि द्वादश ग्रैवेय-
कसूत्रानि त्रीणि अनुत्तरेष्वप्यग्निसूत्रे द्वे एं द्विपञ्चाशत्सूत्रानि धर्मास्तिकायस्य किं सङ्ख्येयं
भागं स्पृशन्तीत्याद्यभिलाषेनावसेयानि, तत्रावकाशान्तरानि सङ्ख्येयभागं स्पृशन्ति, शेषास्त्व-
सङ्ख्येयभागमिति निर्वचनम्, एतान्येव सूत्राण्यधर्मास्तिकायलोकाकाशयोरिति ।

मू. (१५०) पुढवोदहीधणतणुकप्पा गेवेज्जणुत्तरा सिद्धी ।

संखेज्जतिभागं अंतरेसु सेसा असंखेज्जा ॥

वृ. इहोक्तार्थः सङ्ग्रहगाथा भावितायैवेति ॥

शतक-२ उद्देशकः-१० समाप्तः

॥ १ ॥ श्रीपञ्चमाङ्गे गुरुसूत्रपिण्डे, शतं स्थितानेकशते द्वितीयम् ।

अनैपुणेनापि मया व्यचारि, सूत्रप्रयोगज्ञवचोऽनुवृत्त्या ॥ इति ॥

शतक-२ समाप्तम्

मुनिदीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता अभयदेवसूरि विरचिता
भगवतीअङ्गसूत्रे द्वितीय शतकस्य टीका परिसमाप्ता ।

शतक-३

वृ. व्याख्यातं द्वितीयशतमथ तृतीयं व्याख्यायते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-अनन्त-
रशतेऽस्तिकाया उक्ताः, इह तु तद्विशेषभूतस्य जीवास्तिकायस्य विविधधर्मा उच्यन्ते, इत्येवंसम्ब-
न्धस्यास्य तृतीयशतस्योद्देशकार्थः सङ्ग्रहायेयं गाथा-

मू. (१५१) केरिसविउव्वणा चमर किरिय जानित्थि नगर पाला य ।

अहिवइ इंदियपरिसा ततियम्मि सए दसुदेसा ॥

वृ. तत्र 'केरिसविउव्वणा'ति कीदृशी चमरस्य विकुर्वणाशक्तिरित्यादिप्रश्ननिर्वचनार्थः
प्रथम उद्देशकः १, 'चमर'ति चमरोत्पाताभिधानार्थो द्वितीयः २, 'किरिय'ति कायिक्यादिक्रिया-
द्यर्थाभिधानार्थः तृतीयः ३, 'जाण'ति यानं देवेन वैक्रियं कृतं जानाति साधुरित्याद्यर्थः निर्ण-
यार्थः चतुर्थः ४, 'इत्थि'ति साधुर्बाह्यान् पुद्गलान् पर्यादाय प्रभुः स्त्र्यादिरूपानि वैक्रियानि
कर्तुमित्याद्यर्थः निर्णयार्थः पञ्चमः ५ ।

'नगर'ति वाराणस्यां नगर्यां कृतसमुदघातोऽनगारो राजगृहे रूपानि जानातीत्या-
द्यर्थः निश्चयपरः षष्ठः ६, 'पाला य'ति सोमादिलोकपालचतुष्टयस्वरूपाभिधायकः सप्तमः ७,
'अहिवइ'ति असुरादीनां कतिदेवा अधिपतयः ? इत्याद्यर्थः परोऽष्टमः, 'इंदिय'ति इन्द्रियविषया-
भिधानार्थो नवमः ९, 'परिस'ति चमरपरिषदभिधानार्थो दशमः १० इति ।

तत्र कीदृशी विकुर्वणा ? इत्याद्यर्थः स्य प्रथमोद्देशकस्येदं सूत्रम्-

— शतक-३, उद्देशकः-१ :-

मू. (१५२) तेणं कालेणं तेणं समएणं मोया नामं नगरी होत्था वन्नओ, तीसे णं मोयाए
नगरीए बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे णं नंदणे नाम चेतिए होत्था, वन्नओ, तेणं कालेणं २
सामी समोसद्धे, परिसा निगच्छइ पडिगया परिसा, तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ

महावीरस्स दोच्चे अंतेवासी अग्निभूतीनामं अनगारे गोयमगोत्तेणं सत्तुस्सेहे जाव पञ्जुवासमाणे एवं वदासी -

चमरे णं भंते ! असुरिदे असुरराया के महिद्दीए ? केमहज्जुत्तीए ? केमहाबले ? केमहायसे केमहासोक्खे ? केमहानुभागे ? केवइयं च णं पभू विउच्चित्तए ?, गोयमा ! चमरे णं असुरिदे असुरराया महिद्दीए जाव महानुभागे से णं तत्थ चोत्तीसाए भवणावाससयसहस्साणं चउसद्दीए सामानियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं जाव विहरइ, एवंमहिद्दीए जाव महानुभागे ।

एवतियं च णं पभू विउच्चित्तए से जहानामए-जुवती जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा, चक्कस्स वा नाभी अरगाउत्ता सिया, एवामेव गोयमा ! चमरे असुरिदे असुरराया वेउच्चियसमुग्धाएणं समोहणइ २ संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं निसिरइ, तंजहा-रयणाणं जाव रिद्धाणं अहावायरे पोग्गले परिसाडेइ २ अहासुहुमे पोग्गले परियाएति २ दोच्चं पि वेउच्चियसमुग्धाएणं समोहणति २ ।

पभू णं गोयमा ! चमरे असुरिदे असुरराया केवलकप्पं जबूदीवं २ बहुहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं देवीहि य आइन्ने वितिकिन्ने उवत्थडं संथडं फुडं अवगाढावगाढं करेतए । अदुत्तरं च णं गोयमा ! पभू चमरे असुरिदे असुरराया तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे बहुहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं देवीहि य आइन्ने वितिकिन्ने उवत्थडे संथडे फुडे अवगाढावगाढे करेतए ।

एस णं गोयमा ! चमरस्स असुरिदस्स असुररन्नो अयमेयारूवे विसए विसयमेत्ते वुइए नो चेव णं संपत्तीए विकुच्चिसु वा विकुच्चति वा विकुच्चिस्सति वा ।

वृ. 'तेणं कालेण'मित्यादि सुगमं, नवरं 'केमहिद्दिए'ति केन रूपेण महर्द्धिकः ? किरूपा वा महर्द्धिरस्येति किंमहर्द्धिकः, कियन्महर्द्धिक इत्यन्ये, 'सामानियसाहस्सीणं'ति समानया-इन्द्रतुल्या ऋद्धया चरन्तीति सामानिकाः 'तायत्तीसाए'ति त्रयस्त्रिंशतः 'तायत्तीसगाणं'ति मन्त्रि-कल्पानां, यावत्करणादिदं ६३यं 'चउण्हं लोगपालाणं पंचण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अनियाणं सत्तण्हं अमियाहिर्वईणं चउण्हं चउसद्दीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अत्रेसिं च बहूणं चमरचंचारायहानिवत्थव्वाणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सामितं भट्ठित्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे महयाऽऽहयनइग्गीयवाइयतंतीतलताल-तुडियघणमुडंगपडुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाईं भुंजमाणे'ति तत्राधिपत्यम्-अधिपतिकर्म पुरोवर्त्तित्वम्-अधिपतिकर्म पुरोवर्त्तित्वम्-अग्रगामित्वं स्वामित्वं-स्वस्वामिभावं भर्तृत्वं-पोषकत्वम् आज्ञेश्वरस्य-आज्ञाप्रधानस्य सतो यत्सेनापत्यं तत्तथा तत्कारयन् अन्यैः पालयन् स्वयमिति तथा महता रवेणेति योगः ।

'आहय'ति आख्यानकप्रतिबद्धानीति वृद्धाः, अथवा 'अहय'ति अहत्तानि-अव्याहत्तानि नाट्यगीतवादितानि, तथा तन्त्री-वीणा तलतालाः-हस्ततालाः तला वा-हस्ताः तालाः-कंसिकाः 'तुडिय'ति शेषतूर्यानि, तथा घनाकारो ध्वनिसाधन्यादयो मृदङ्गो-मर्दलः पटुना-दक्षपुरुषेण प्रवादित इत्येतेषां द्वन्द्वोऽत एषां यो रवः सतथा तेन 'भोग भोगाई'ति भोगार्हन्शब्दादीन् 'एवम-हिद्दिए'ति एवं महर्द्धिक इव महर्द्धिकः इयन्महर्द्धिक इत्यन्ये ।

'सेजहानामए' इत्यादि, यथा युवतिं युवा हस्तेन हस्ते गृह्णाति, कामवशाद्गाढतरग्रहणतो निरन्तरहस्ताङ्गुलियतेत्यर्थः, 'दधन्तान्तरमाह-चक्कस्से'त्यादि, चक्रस्य वा नाभि, किंभूता ? -

‘अरगउत्त’ति अरकैरायुक्ता-अभिविधिनाऽन्विता अरकायुक्ता ‘सिय’ति ‘स्यात्’ भवेत् अथवाऽ-रका उत्तासिता-आस्फलिता यस्यां साऽरकोत्तासिता, ‘एवमेव’ति निरन्तरतयेत्यर्थः प्रभुर्जम्बूद्वीपं बहुभिर्देवादिभिराकीर्णं कर्तुमिति योगः, वृद्धैस्तु व्याख्यातं-यथा यात्रादिषु युवतिर्यूनो हस्ते लग्ना-प्रतिबद्धा गच्छति बहुलोकप्रचिते देशे, एवं यानि रूपानि विकुर्वितानि तान्येकस्मिन् कर्त्तरि प्रतिबद्धानि, यथा वा चक्रस्य नाभिरैका बहुभिररकैः प्रतिबद्धा घना निश्छिद्रा, एवमात्मशरीरप्रतिबद्धैरसुरदेवैर्देवीभिश्च पूरयेदिति ।

‘वेउव्वियसमुग्धाएणं’ति वैक्रियकरणाय प्रयत्नविशेषेण ‘समोहणइ’ति समुपहन्यते समुपहतो भवति समुपहन्ति वा-प्रदेशान् विक्षिपतीति । तत्स्वरूपमेवाह-‘संखेज्जाइ’इत्यादि, दण्ड इव दण्डः-ऊर्ध्वाधायतः शरीरबाहल्यो जीवप्रदेशकर्मपुद्गलसमूहः तत्र च विविधपुद्गलानादत्त इति दर्शयन्नाह-तद्यथा-‘रत्नानां’ कर्केतनादीनाम, इह च यद्यपि रत्नादिपुद्गला औदारिका वैक्रिय-समुदघाते च वैक्रिया एव प्राह्या भवन्ति तथाऽपीह तेषां रत्नादिपुद्गलानामिव सारताप्रतिपादनाय रत्नानामित्याद्युक्तं, तच्च रत्नानामिवेत्यादि व्याख्येयम्, अन्ये त्वाहुः-औदारिका अपि ते गृहिताः सन्तो वैक्रियतया परिणमन्तीति, यावत्करणादिदं दृश्यम्-‘वइराणं वेरुलियाणं लोहियक्खाणं मसारगल्लाणं हंसगम्भाणं पुलयाणं सोगंधियाणं जोतीरसाणं अंकाणं अंजणाणं रयणाणं जायस्वाणं अंजणपुलयाणं फलियाणं’ति, किम् ?

अत आह-‘अहाबायरे’ति यथाबादरान्-असारान् पुद्गलान् परिशातयति दण्डनिस-र्गगृहीतान्, यच्चोक्तं प्रज्ञापनाटीकायां ‘यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धान् शातयती’ति तत्समुदघातशब्दसमर्थः नार्थः मनाभोगिकं वैक्रियशरीरकर्मनिर्जरणमाश्रित्येति, ‘अहासुहुमे’ति यथासूक्ष्मान् सारान् ‘परियाएति’ पर्यादत्ते, दण्डनिसर्गगृहीतान् सामस्त्येनादत्त इत्यर्थः, ‘दोच्चंपि’ति द्वितीयमपि वारं समुदघातं करोति, चिकीर्षितरूपनिर्माणार्थं, ततश्च ‘पभु’ति समर्थः ‘केवलकप्पं’ति केवलः-परिपूर्ण कल्पत इति कल्पः-स्वकार्यकरणसामर्थ्योपेतस्ततः कर्म-धारयः, अथवा ‘केवलकल्पः’ केवलज्ञानसदृशः परिपूर्णतासाधर्म्यात्, संपूर्णपर्यायो वा केवलकल्प इति शब्दः । ‘आइन्न’मित्यादय एकार्था अत्यन्तव्याप्तिदर्शनायोक्ताः ।

‘अदुत्तरं च णं’ति अथापरं च, इदं च सामर्थ्यातिशयवर्णनं ‘विसए’ति गोचरो वैक्रियकरण-शक्तेः, अयं च तत्करणयुक्तोऽपि स्यादित्यत आह-‘विउव्विसु वा’ विकुर्वितवान् विकुर्वति वा विकुर्विष्यति वा, विकुर्व इत्ययं धातुः सामयिकोऽस्ति, विकुर्वणेत्यादिप्रयोगदर्शनादिति ।

मू. (१५३) जति णं भंते ! चमरे असुरिदे असुरराया एमहिट्टीए जाव एवइयं च णं पभू विकुव्वितए, चमरस्स णं भंते ! असुरिदेस्स असुररन्नो सामानिया देवा केमहिट्टीया जाव केवतियं च णं पभू विकुव्वितए ?, गोयमा ! चमरस्स असुरिदेस्स असुररन्नो सामानिया देवा महिट्टीया जाव महानुभागा, तेणं तत्थ साणं २ भवणाणं साणं २ सामानियाणं साणं २ अग्गमहिसीणं जाव दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरंति ।

एवंमहिट्टीया जाव एवइयं च णं पभू विकुव्वितए, से जहानामए-जुवतिं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेणहेज्जा चक्कस्स वा नामी अरयाउत्ता सिया एवामेव गोयमा ! चमरस्स असुरिदेस्स असुररन्नो एगमेगे सामानिए देवे वेउव्वियसमुग्धाएणं समोहणइ २ जाव दोच्चंपि वेउव्वियसमुग्धाएणं

समोहणति २ पभू णं गोयमा ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो एगमेगे सामानिए देवे केवलकपं जंबूदीवं २ बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं देवीहि य आइत्रं वितिकिन्नं उवत्थडं संथडं फुडं अवगाढावगाढं करेतए ।

अदुत्तरं च णं गोयमा ! पभू चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो एगमेगे सामानियदेवे तिरियम-संखेजे दीवसमुद्धे बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं देवीहि य आइन्ने वितिकिन्ने उवत्थडे संथडे फुडे अवगाढावगाढे करेतए, एस णं गोयमा ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो एगमेगस्स सामानियदेवस्स अयमेयारूवे विसए विसयमेते बहुए नो चेव णं संपत्तीए विकुच्चिसु वा विकुच्चति वा विकुच्चिस्संति वा । जति णं भंते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो सामानिया देवा एवमहिद्धिया जाव एवतियं च णं पभू विकुच्चितए चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररन्नो तायत्तीसिया देवा केमहिद्धिया ? तायत्तीसिया देवा जहा सामानिया तथा नेयव्वा, लोयपाला तहेव, नवरं संखेज्जा दीवसमुद्धा भानियव्वा बहूहिं असुरकुमारेहिं २ आइन्ने जाव विउच्चिस्संति वा । जति णं भंते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो लोगपाला देवा एवमहिद्धिया जाव एवतियं च णं पभू विउच्चितए ।

चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररन्नो अग्गमहिसीओ देवीओ केमहिद्धियाओ जाव केवतियं च णं पभू विकुच्चितए ?, गोयमा ! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुररन्नो अग्गमहिसीओ महिद्धियाओ जाव महानुभागाओ, ताओ णं तत्थ साणं २ भवणाणं साणं २ सामानियसाहस्सीणं साणं २ महत्तरियाणं साणं २ परिसाणं जाव एमहिद्धियाओ अन्नं जहा लोगपालाणं अपरिसेसं । सेवं भंते ! २ ति ।

वृ. 'नवरं संखेज्जा दीवसमुद्ध'त्ति लोकपालादीनां सामानिकेभ्योऽल्पतरुर्द्धिकत्वेनाल्प-तरत्वाद्वैक्रियकरणलब्धेरिति ।

मू. (१५४) भगवं दोच्चे गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ जेणेव तच्चे गोयमे वायुभूतिअनगारे तेणेव उवागच्छति २ तच्चं गोयमं वायुभूतिं अनगारं एवं वदासि-एवं खलु गोयमा ! चमरे असुरिदे असुरराया एवमहिद्धिए तं चेव एवं सव्वं अपुट्टवागारणं नेयव्वं अपरिसेसियं जाव अग्गमहिसीणं वत्तव्वया समत्ता ।

तए णं से तच्चे गोयमे वायुभूती अनगारे दोच्चस्स गोयमस्स अग्गिभूइस्स अनगारस्स एवमाइक्खमाणस्स भा० प० परू० एयमद्धं नो सद्दहइ नो पत्तियइ नो रोयइ एयमद्धं असद्दहमाणे अपत्तियमाणे अरोएमाणे उट्ठाए उट्ठेइ २ जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छि जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी-एवं खलु भंते ! दोच्चे गोयमे अग्गिभूतिअनगारे मम एवमातिक्खइ भासइ पन्नवेइ परूवेइ-एवं खलु गोयमा ! चमरे असुरिदे असुरराया महिद्धिए जाव महानुभावे से णं तत्थ चोत्तीसाए भवणावाससयसहस्साणं एवं तं चेव सव्वं अपरिसेसं भानियव्वं जाव अग्गमहिसीणं वत्तव्वया समत्ता, से कहमेयं भंते ! ?

-एवं गोयमादि समणे भगवं महावीरे तच्चं गोयमं वाउभूतिं अनगारं एवं वदासि-जन्नं गोयमा ! दोच्चे गो० अग्गिभूइअनगारे तव एवमातिक्खइ ४-एवं खलु गोयमा ! चमरे ३ महिद्धिए एवं तं चेव सव्वं जाव अग्गमहिसीणं वत्तव्वया समत्ता, सच्चे णं एसमडे, अहंपि णं गोयमा ! एवमातिक्खामि भा० प० परू०, एवं खलु गोयमा !-चमरे ३ जाव महिद्धिए सो चेव वितिओ

गमो भानियव्वो जाव अग्गमहिस्सीओ, सच्चे णं एसमद्धे, सेव भंते २, तच्चे गोयमे ! वायुभूती अनगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ जेणेव दोच्चे गोयमे अग्गिभूती अनगारे तेणेव उवागच्छइ २ दोच्चं गो० अग्गिभूतिं अनगारं वंदइ नमंसति २ एयमद्धं सम्मं विनएणं भूओ २ खामैति ।

वृ. 'अपुड्ढवागरणं'ति अपृष्टे सति प्रतिपादनं ।

मू. (१५५) तए णं से तच्चे गोयमे वाउभूति अनगारे दोच्चेणं गोयमेणं अग्गिभूतीनामेणं अनगारेणं सद्धिं जेणेव समणे भगवं महावीरे जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासि-जति णं भंते ! चमरे असुरिदे असुराया एवमहिद्धीए जाव एवतियं च णं पभू विकुच्चित्ते बली णं भंते ! वइरोयणिदे वइरोयणराया केमहिद्धीए जाव केवइयं च णं पभू विकुच्चित्तए ?

गोयमा ! बली णं वइरोयणिदे वइरोयणराया महिद्धीए जाव महानुभागं, से णं तत्थ तीसाए भवणावाससयसहस्साणं सद्धीए सामानियसाहस्सीणं सेसं जहा चमरस्स तहा बलियस्सवि नेयव्वं, नवरं सातिरेगं केवलकप्पं जंबूद्धीवति भानियव्वं, सेसं तं चेव निरवसेसं नेयव्वं, नवरं नाणत्तं जानियव्वं भवणेहिं सामानिएहिं, सेवं भंते २ त्ति तच्चे गोयमे वायुभूति जाव विहरति ।

भंते त्ति भगवं दोच्चे गोयमे अग्गिभूतीअनगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ २ एवं वदासी-जइ णं भंते ! बली वइरोयणिदे वइरोयणराया एमहिद्धीए जाव एवइयं च णं पभू विकुच्चित्तए धरणे णं भंते ! नागकुमारिदे नागकुमारराया केमहिद्धीए जाव केवतियं च णं पभू विकुच्चित्तए

गोयमा ! धरणेणं नागकुमारिदे नागकुमारराया एमहिद्धीए जाव से णं तत्थ चोयालीसाए भवणावाससयसहस्साणं छण्हं सामानियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं छण्हं अग्गमहिस्सीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अनियाणं सत्तण्हं अनियाहिवईणं चउवीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेसिं च जाव विहरइ, एवतियं च णं पभू विउच्चित्तए से जहानामए-जुवतिं जुवाणे जाव पभू केवलकप्पं जंबूद्धीवं २ जाव तिरियं संखेजे दीवसमुद्धे बहूहिं नागकुमारीहिं जाव विउच्चिस्संति वा ।

सामानिया तायत्तीसलोगपालग्ग महिस्सीओ य तहेव जहा चमरस्स, एवं धरणे णं नाग-कुमारराया महिद्धीए जाव एवतियं जहा चमरे तहा धरणेवि, नवरं संखेजे दीवसमुद्धे भानियव्वं, एवं जाव धनियकुमारा वाणमंतरा जोइसियावि, नवरं दाहिनिछे सव्वे अग्गिभूती पुच्छति, उत्तरिछे सव्वे वाउभूति पुच्छइ, भंतेत्ति भगवं दोच्चे गोयमे अग्गिभूती अनगारे समणं भगवं म० वंदति नमंसति २ एवं वयासी-जति णं भंते ! जोइसिंदे जोतिसराया एवमहिद्धीए जाव एवतियं च णं पभू विकुच्चित्तए सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया केमहिद्धीए जाव केवतियं च णं पभू विउच्चित्तए

गोयमा ! सक्के णं देविंदे देवराया महिद्धीए जाव महानुभागे, से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावा-ससयसहस्साणं चउरासीए सामानियसाहस्सीणं जाव चउण्हं चउरासीणं आयरक्ख(देव)साहस्सीणं अन्नेसिं च जाव विहरइ, एवमहिद्धीए जाव एवतियं च णं पभू विकुच्चित्तए, एवं जहेव चमरस्स तहेव भानियव्वं, नवरं दो केवलकप्पे जंबूद्धीवे २ अवसेसंतं चेव, एस णं गोयमा ! सक्कस्स देविं-दस्स देवरन्नो इमेयारूवे विसए विंसयमेत्ते णं बुइए नो चेव णं संपत्तीए विउच्चिंसु वा विउच्चित्ति वा विउच्चिस्सति वा ।

वृ. 'वइरोचणिंदे'ति दाक्षिणात्यासुरकुमारेभ्यः सकाशाद्विशिष्टं रोचनं-दीपनं येषामस्ति ते वैरोचना-औदीच्यासुरास्तेषु मध्ये इन्द्रः-परमेश्वरो वैरोचनेन्द्रः ।

'साइरेगं केवलकल्पं'ति औदीच्यान्द्रत्वेन बलेर्विशिष्टतरलब्धिकत्वादिति । 'एवं जाव यनियकुमार'ति धरणप्रकरणमिव भूतानन्दादिमहाघोषान्तभवनपतीन्द्रप्रकरणान्यध्येयानि, तेषु चेन्द्रनामान्येतद्भाथानुसारतो वाच्यानि-

॥ १ ॥ "चमरे १ धरणे २ तह वेणुदेव ३ हरिकंत ४ अग्गिसीहे य ५ ।

पुन्ने ६ जलकंतेवि य ७ अमिय ८ विलंबे य ९ घोसे य १० ॥

--एते दाक्षिणनिकायेन्द्राः, इतरे तु-

"बलि १ भूयानंदे २ वेणुदालि ३ हरिसह ४ ऽग्गिमानव ५ वसिडे ६ ।

जलप्पभे ७ अमियवाहणे ८ पभंजण ९ महाघोसे १० ॥

एतेषां च भवनसङ्ख्या "चउत्तीसा १ चउचत्ता २" इत्यादिपूर्वोक्तगाथाद्वयदवसेया, सामानिकात्परक्षसङ्ख्या चैवम्-

॥ १ ॥ "चउसड्डी सड्डी खल छच्च सहस्सा उ असुरवज्जाणं ।

सामानिया उ एए चउग्गुणा आयरक्खा उ ॥

अग्रमहिष्यस्तु प्रत्येकं धरणादीनां षट्, सूत्राभिलापस्तु धरणसूत्रवत्कार्यः, 'वाणमंतर-जोइसियावि'ति व्यन्तरेन्द्रा अपि धरणेन्द्रवत्सपरिवारा वाच्याः, एतेषु च प्रतिनिकायं दाक्षिणोत्तरभेदेन द्वौ द्वौ इन्द्रौ स्यातां, तद्यथा-

॥ १ ॥ "काले य महाकाले १ सुरुव पडिरुव २ पुन्नभदे य ।

अमरवइ मानिभदे ३ भीमे य तहा महाभीमे ४ ॥

॥ २ ॥ किंनर किंपुरिसे ५ खलु सप्पुरिसे चेव तह महापुरिसे ६ ।

अइकाय महाकाए ७ गीयरई चेव गीयजसे ८ ॥

एतेषां ज्योतिष्काणां च त्रायस्त्रिंश लोकपालाश्च न सन्तीति ते न वाच्याः, सामानिकास्तु चतुःसहस्रसङ्ख्याः, एतच्चतुर्गुणाश्चात्परक्षा अग्रमहिष्यश्चतस्र इति, एतेषु च सर्वेष्वपि दाक्षिणात्या-निन्द्रानादित्यं चाग्निभूति पृच्छति । उदीच्यांश्चन्द्रं च वायुभूति ।

तत्र च दाक्षिणात्येष्वदित्ये च केवलकल्पं जम्बूद्वीपं संस्तृतमित्यादि, औदीच्याषु च चन्द्रे च सातिरेकं जम्बूद्वीपमित्यादि च वाच्यं, यच्चेहाधिकृतवाचनयामसूचितमपि व्याख्यातं तद्वाचनान्तर-मुपजीव्येति भावनीयमिति, तत्र कालेन्द्रसूत्राभिलाप एवम्-

'काले णं मंते ! पिसाइंदे पिसाचराया केमहिट्टीए ६ केवइयं च णं पभू विउच्चित्तए ?, गोयमा ! काले णं महिट्टीए ६ सेणं तथ असंखेज्जाणं नगरवाससयसहस्साणं चउण्हं सामानियसाहस्सीणं सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं चउण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं अन्नेसिं च बहूणं पिसायाणं देवाणं देवीणय आहेवच्चं जाव विहरइ, एवंमहिट्टीए ६ एवतियं च णं पभू विउच्चित्तए जाव केवलकल्पं जंबूद्वीपं २ जाव तिरियं संखेजे दीवसमुदे' इत्यादि, शक्रप्रकरणे 'जाव चउण्हं चउरासीण'मित्यत्र यावत्करणादिदं ध्येयम्- 'अट्टण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं चउण्हं लोगपालाणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अनियाणं सत्तण्हं अनियाहिवईणं'ति ।

शक्रस्य विकुर्वणोक्ता, अथ तत्सामानिकानां सा वक्तव्या, तत्र च स्वप्रतीतं सामानिक-विशेषमाश्रित्य तद्वरितानुवादस्तान् प्रश्नयन्नाह-

मू. (१५६) जइ णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया एवमहिंहीए जाव तवतियं च णं पभू विउव्वित्तए ।

एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी तीसए नामं अनगारे पगतिभइए जाव विनीए छट्ठंछट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणे बहुपडिपुन्नाइं अट्ठ संवच्छराइं सामन्नपरियागं पाउनिता भासियाए संलेहणाए अत्ताणं झुसेत्ता सट्ठिं भत्ताइं अनसणाए छेदेत्ता आलोतियपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे सयंसि विमाणंसि उववायसभाए देवसयनिजंसि देवदूसंतरिए अंगुलस्स असंखेज्झइभागमेत्ताए ओगाहणाए सक्कस्स देविंदस्स देवरन्नो सामानियदेवत्ताए उववन्ने, तए णं तीसए देवे अहुणोववन्नमेत्ते समाणे पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ, तंजहा-आहारपज्जत्तीए सरीरं ईदियं आणुपाणुपज्जत्तीए भासामणपज्जत्तीए, तए णं तं तीसयं देवं पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गयं समाणं सामानियपरिसोववन्नया देवा करयलपरिगगहिंयं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्ठु जएणं विजएणं वट्ठाविंति २ एवं वदासि -

अहो णं देवाणुप्पिए ! दिव्वा देविही दिव्वा देवजुत्ती दिव्वे देवानुभावे लद्धे पत्ते अभिसमन्नागते, जारिसिया णं देवाणुप्पिएहिं दिव्वा देविही दिव्वा देवजुत्ती दिव्वे देवानुभावे लद्धे पत्ते अभिसमन्नागते तारिसिया णं सक्केणं देविंदेणं देवरन्ना दिव्वा देविही जाव अभिसमन्नागया,

जारिसिया णं सक्केणं देविंदेणं देवरन्ना दिव्वा देविही जाव अभिसमन्नागया तारिसिया णं देवाणुप्पिएहिं दिव्वा देविही जाव अभिसमन्ना गया ।

से णं भंते ! तीसए देवे केमहिंहीए जाव केवतियं च णं पभू विउव्वित्तए ?, गोयमा ! महिंहीए जाव महानुभागे, से णं तत्थ सयस्स विमाणस्स चउण्हं सामानियसाहस्सणं चउण्हं अगमहिंसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अनियाणं सत्तण्हं अनियाहिंवईणं सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेसिं च बहूणं वेमानियाणं देवाण यदेवीण य जाव विहरति, एवंमहिंहीए जाव एवइयं च णं पभू विउव्वित्तए, से जहानामए जुचतिं जुचाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा जहेव सक्कस्स तहेव जाव एस णं गोयमा ! तीसयस्स देवस्स अयमेयारूवे विसए विसयमेत्ते बुइए नो चेव णं संपत्तीए विउव्विसु वा ३ ।

जति णं भंते ! तीसए देवे महिंहीए जाव एवइयं च णं पभू विउव्वित्तए सक्कस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरन्नो एगमेगस्स सामानियस्स देवस्स इमेयारूवे विसयमेत्ते बुइए नो चेव णं संपत्तीए विउव्विसु वा विउव्विति वा विउव्विस्संति वा तायत्तीसाय लोगपालअगमहिंसीणं जहेव चमरस्स नवरं दो केवलकप्पे जंबूहीप्पे जंबूहीवे २ अन्नं तं चेव ।

सेवं भंते २ ति दोच्चे गोयमे जाव विहरति ।

वृ. 'एवं खलु' इत्यादि, 'एवम्' इति वक्ष्यमाणन्यायेन सामानिकदेवतयोत्पन्न इति योगः, 'तीसए' ति तिष्यकाभिधानः 'सयंसि' ति स्वके विमाने, 'पंचविहाए पज्जत्तीए' ति पर्याप्ति-आहार-शरीरादीनामभिनिरूपितं, सा चान्यत्र षोढोक्ता, इह तु पञ्चधा, भाषामनः पर्याप्तयोर्बहुश्रुता-

भिमतेन केनापि कारणेनैकत्वविवक्षणात् । 'लद्धे'ति जन्मान्तरे तदुपार्जनापेक्षया 'पते'ति प्राप्ता देवभवापेक्षया 'अभिसमन्नागए'ति तद्भोगापेक्षया 'जहेव चमरस्स'ति, अनेन लोकपालाग्रम-
हिषीणां 'तिरियं संखेजे दीवसमुद्दे'ति वाच्यमिति सूचितम् ॥

मू. (१५७) भंतेति भगवं तद्धे गोयमे वाउभूती अनगारे समणं भगवं जाव एवं वदासी-
जति णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया ए महिद्धीए जाव एवइयं च णं पभू विउव्वित्तए ईसाने णं भंते
देविंदे देवराया केमहिद्धीए ? एवं तहेव, नवरं साहिए दो केवलकप्पे जंबूदीवे २ अवसेसं तहेव

वृ. 'ईसाने णं भंते' इत्यादि, ईशानप्रकरणम्, इह च 'एवं तहेव'ति अनेन यद्यपि शक्रसमान-
वक्तव्यमीशानेन्द्रप्रकरणं सूचितं तथाऽपि विशेषोऽस्ति, उभयसाधारणपदापेक्षत्वादतिदेशस्येति,
स चायम्- 'से णं अद्वावीसाए विमाणावाससयहस्साणं असीईए सामानियसाहस्सीणं जाव चउण्हं
असीईणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं'ति ॥ ईशानवक्तव्यतानन्तरं तत्सामानिकवक्तव्यतायां स्वप्रतीतिं
तद्विशेषमाश्रित्य तच्चरितानुवादतः प्रश्नयन्नाह—

मू. (१५८) जति णं भंते ! ईसाणे देविंदे देवराया एमहिद्धीए जाव एवतियं च णं पभू
विउव्वित्तए ॥ एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी कुरुदत्तपुत्ते नामं पगतिभदए जाव विनीए
अट्ठमंअट्ठमेणं अनिक्खितेणं पारणए आयंबिलपरिग्गहिएणं तवोकम्पेणं उट्ठं बाहाओ पगिज्झिय
२ सूराम्भिसुहे आयावणभूमीए आयावेमाणे बहुपडिपुत्ते छम्मासे सामन्नपरियाणं पाउन्तिता
अद्धमासियाए संलेहणाए अत्ताणं झोसित्ता तीसं भत्ताइं अनसणाए छेदित्ता आलोइयपडिक्कंते
समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा ईसाने कप्पे सयंसि विमाणांसि जा चेव तीसए वत्तव्वया ता
सव्वेव अपरिसेसा कुरुदत्तपुत्तेवि, नवरं सातिरेगे दो केवलकप्पे जंबूदीवे २, अवसेसं तं चेव,
एवं सामानियतायतीसलोगपालअग्गमहिसीणं जाव एस णं गोयमा ! ईसाणस्स देविंदस्स देवरत्तो
एवं एगमेगाए अग्गमहिसीए देवीए अयमेयारूवे विसए विसयमेत्ते बुइए नो चेव णं संपत्तीए
विउव्विसु या ३ ॥

वृ. 'उट्ठं बाहाओ पगिज्झिय'ति प्रगृह्य विधायेत्यर्थः ।

मू. (१५९) एवं सणकुमारेवि, नवरं चत्तारि केवलकप्पे जंबूदीवे दीवे अदुत्तरं च णं
तिरियमसंखेजे, एवं सामानियतायतीसलोगपालअग्गमहिसीणं असंखेजे दीवसमुद्दे सव्वे विउव्वंति,
सणकुमाराओ आरद्धा उवरिह्वा लोगपाला सव्वेवि असंखेजे दीवसमुद्दे विउव्विति, एवं माहिंदेवि,
नवरं सातिरेगे चत्तारि केवलकप्पे जंबूदीवे २, एवं बंभलोएवि, नवरं अट्ठ केवलकप्पे, एवं लंतएवि,
नवरं सातिरेगे अट्ठ केवलकप्पे, महासुक्के सोलस केवलकप्पे, सहसारे सातिरेगे सोलस, एवं
पाणएवि, नवरं बत्तीसं केवल०, एवं अट्ठएवि० नवरं सातिरेगे बत्तीसं केवलकप्पे जंबूदीवे २
अत्रं तं चेव, सेवं भंते २ ति तद्धे गोयमे वायुभूती अनगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसति
जाव विहरति । तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाई मोयाओ नगरीओ नंदणाओ चेतियाओ
पडिनिक्खमइ २ बहिया जणवयविहारं विहरइ ॥

वृ. 'एवं सणकुमारेवि'ति, अनेनेदं सूचितम्- 'सणकुमारेणं भंते !' देविंदे देवराया केमहिद्धीए
६ केवइयं च णं पभू विउव्वित्तए ? , गोयमा ! सणकुमारे णं देवं देवराया महिद्धीए ६, से णं
बारसण्हं विमाणावाससयसाहस्सीणं बावत्तरीए सामानियसाहस्सीणं जाव चउण्हं बावत्तरीणं

आयरक्खदेवसाहस्सीण' मित्यादीति, 'अग्गमहिशीणं'ति यद्यपि सनत्कुमारे स्त्रीणामुत्पत्तिर्नास्ति तथाऽपि याः सौधर्मोत्पन्नाः समयाधिकपत्न्योपमादिदशपत्न्योपमान्तस्थितयोऽपरिगृहीतदेव्यस्ताः सनत्कुमारदेवानां भोगाय संपद्यन्ते इतिकृत्वाऽग्रमहिष्य इत्युक्तमिति ।

एवं माहेन्द्रादिसूत्राण्यपि नाथानुसारेण विमानमानं सामानिकादिमानं च विज्ञाया-
नुसन्धानीयानि गाथाश्चैतम्—

॥ १ ॥ “बत्तीस अट्ठवीसा २ बारस ३ अट्ठ ४ चउरो ५ य सयसहस्सा ।

आरेण बंभलोया विमाणसंखा भवे एसा ॥

॥ २ ॥ पन्नासं ६ चत्त ७ छच्चेव ८ सहस्सा लंतसुक्कसहसारे ।

सयचउरो आणयपाणएसु ९-१० तिनारणच्चयओ ११-१२ ॥

—सामानिकपरिमाणगाथा—

॥ १ ॥ “चउरासीइ असीई बावत्तरि सत्तरी य सट्ठी य ।

पन्ना चत्तालीसा तीसा वीसा दस सहस्सा ॥

इह च शक्रादिकान् पञ्चैकान्तरितानग्निभूतिं पृच्छतिः, ईशानादींश्च तथैव वायुभूतिरिति ।
इन्द्राणां वैक्रिय शक्तिप्ररूपणप्रक्रमादीशानेन्द्रेण प्रकाशितस्यात्मीयस्य वैक्रियरूपकरणसामर्थ्यस्य
तेजोलेश्यासामर्थ्यस्य चोपदर्शनायेदमाह—

मू. (१६०) तेणं कालेणं तेणं० रायगिहे नामं नगरे होत्था, वन्नओ, जाव परिसा पञ्जुवासइ
तेणं कालेणं २ ईसाणे देविंदे देवराया सूलपाणी वसभवाहणे उत्तरइलोगाहिवई अट्ठावी-
सविमाणावाससयसहस्साहिवई अयंरबरवत्थधरे आलइयमालमउडे नवहेमचारुचित्त-
चंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगंडे जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाणे पभासेमाणे ईसाने कप्पे ईसानवडिंसए
विमाणे जहेव रायप्पसेणइज्जे जाव दिव्वं देविद्धिं जाव जामेव विसिं पाउब्भूए तामेव विसिं पडिगए
भंतैति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ एवं वदासी-अहो णं भंते !
ईसाणे देविंदे देवराया महिद्धीए ईसाणस्स णं भंते ! एवं वुच्चति सरिं गता ? २, गोयमा ! से
जहानामए-कूडागारसाला सिया दुहओ लिता गुत्ता गुत्तदुवारा निवाया निवागंभीरा तीसे णं
कूडागारे जाव कूडागारसालादिद्धंतो भानियव्वो ।

ईसानेणं भंते ! देविंदेणं देवरान्ना सा दिव्वा देवजुत्ती दिव्वे देवानुभागे किन्ना लद्धे किन्ना
पत्ते किन्ना अभिसमन्नागए के वा एस आसि पुव्वभवे किन्नामए वा किंगोत्ते वा कयरंसि वा
गामंसि वा नगरंसि वा जाव संनिवेसंसि वा किं वा सुच्चा किं वा दच्चा किं वा भोच्चा किं वा किच्चा
किं वा समायरित्ता कस्स वा तहारुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आयरियं
धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म जन्नं ईसाणेणं देविंदेणं देवरान्ना सा दिव्वा देविद्धी जाव अभिसमन्नागया
एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं २ इहेव जंबूदीवे २ भारहे वासे तामलित्ती नामं नगरी
होत्था, वन्नओ, तत्थ णं तामलित्तीए नगरीए तामली नामं मोरियपुत्ते गाहावती होत्था, अट्ठे दित्ते
जाव बहुजणस्स अपरिभूए यावि होत्था, तए णं तस्स मोरियपुत्तस्स तामिलत्तस्स गाहावइयस्स
अन्नया कयाइ पुव्वत्तावरत्तकालसमयंसि कुटुंबजागरियं जागरमाणस्स इमेयारुवे अज्झत्थिए
जाव समुप्पज्जित्था-अत्थि ता मे पुरा पोराणाणं सुचिन्नाणं सुपरिकंताणं सुभाणं कल्लाणाणं कडाणं

कम्माणं कल्लाणफलवित्तिविसेसो जेणाहं हिरन्नेणं वट्ठामि सुवन्नेणं वट्ठामि धनेणं वट्ठामि धन्नेणं वट्ठामि पुत्तेहिं वट्ठामि पसूहिं वट्ठामि विउलधनकणगरयणमनिमोत्तियसंखसिलप्पवाल-
रत्तरयणसंतसारसावतेज्जेणं अतीव २ अभिवट्ठामि ।

तं किन्नं अहं पुण पोराणाणं सुविन्नाणं जाव कडाणं कम्माणं एगंतसोक्खयं उवेहेमाणे विहरामि ?, तं जाव ताव अहं हिरन्नेणं वट्ठामि जाव अतीव २ अभिवट्ठामि जावं च णं मे मित्तनातिनियगसंबंधिपरियणो आढाति परियाणाइ सक्कारेइ सम्माणेइ कल्लाणं मंगलं देवयं घेइयं विनएणं पञ्जुवासइ ताव ता मे सेयं कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए जाव जलंते सयमेव दारुमयं पडिग्गहियं करेत्ता विउलं असनं पानं खातिमं सातिमं उवक्खडावेत्ता मित्तनातिनिय-
गसयणसंबंधिपरियणं आमंतेत्ता तं मित्तनाइनियगसंबंधिपरियणं विउलेणं असनपानखातिम-
सातिमेणं वत्थगंधमल्लालंकारेण य सक्कारेत्ता सम्माणेत्ता तस्सेवमित्तनाइनियगसंबंधिपरियणस्स पुरतो जेड्डुपुत्तं कुटुंबे ठावेत्ता तं मित्तनातिनियगसंबंधिपरियणं जेड्डुपुत्तं च आपुच्छित्ता सयमेव दारुमयं पडिग्गहं गहाय मुंडे भवित्ता पाणामाए पव्वज्जाए पव्वइए, पव्वइएऽवि य णं समाणे इमं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हिस्सामि ।

कप्पइ मे जावज्जीवाए छट्ठंछट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उट्ठंबाहाओ पगिज्झिय २ सूराम्भुहस्स आयावणभूमीए आयावेमाणस्स विहरित्ताए, छट्ठस्सवि य णं पारणयंसि आयाव-
णभूमीतो पच्चोरुभित्ता सयमेव दारुमयं पडिग्गहयं गहाय तामलितीए नगरीए उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं धरसमुदानस्स भिक्खायरियाए अडित्ता सुद्धोदणं पडिग्गाहेत्ता तं तिसत्तखुत्तो उदएणं पक्खालेत्ता तओ पच्छा आहारं आहारित्ताएत्तिकड्डु एवं संपेहेइ २ कल्लं पाउप्पभायाए जाव जलंते सयमेव दारुमयं पडिग्गहयं करेइ २ विउलं असनं पानं खाइमं साइमं उवक्खडावेइ २ ।

तओ पच्छा ण्हाए कयबलिकम्मे कयकोउयमंगलपावच्छित्ते सुदप्पावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिए अप्पमहग्घा भरणाळंकियसरीरे भोयणवेलाए भोयणमंडवंसि सुहासमवरगए तए णं मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरिजणेणं सद्धिं तं विउलं असणं पाणं खातिमं साइमं आसादेमाणे वीसाएमाणे परिभाएमाणे परिभुंजेमाणे विहरइ ।

जिमियभुत्तुत्तरागएऽवि य णं समाणे आयंतं चोक्खे परमसुइभूए तं मित्तं जाव परियणं विउलेणं असनपाणन ४-पुष्फवत्थगंधमल्लालंकारेण य सक्कारेइ २ तस्सेवमित्तनाइ जाव परियणस्स पुरओ जेड्डु पुत्तं कुटुंबे ठावेइ २ ता तस्सेव तं मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरिजणं जेड्डुपुत्तं च आपुच्छइ २ मुंडे भवित्ता पाणामाए पव्वज्जाए पव्वइए, पव्वइएवि य णं समाणे इमं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ-कप्पइ मे जावज्जीवाए छट्ठंछट्ठेणं जाव आहारित्ताएत्तिकड्डु इमं एयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ २ । ता जावज्जीवाए छट्ठंछट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उट्ठअट्ठं बाहाओ पगिज्झिय २ सूराम्भुहे आयावणभूमीए आयावेमाणे विहरइ, छट्ठस्सवि य णं पारणयंसि आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ २ सयमेव दारुमयं पडिग्गहं गहाय तामलितीए नगरीए उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं धरसमुदानस्स भिक्खायरियाए अडइ २ सुद्धोयणं पडिग्गाहेइ २ तिसत्तखुत्तो उदएणं पक्खालेइ, तओ पच्छा आहारं आहारेइ ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ-पाणामा पव्वज्जा २ ?, गोयमा ! पाणामाए णं पव्वज्जाए

पव्वइए समाणे जं जत्थ पासइ इंद वा खंद वा रुदं वा सिवं वा वेसमणं वा अज्जं वा कोट्टकिरियं वा रायं वा जाव सत्थवाहं वा कागं वा साणं वा पाणं वा उच्चं पासइ उच्चं पणामं करेइ नीयं पासइ नीयं पणामं करेइ, जं जहा पासति तस्स तहा पणामं करेइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-पाणामा जाव पव्वज्जा ॥

तए णं से तामली मोरियपुत्ते तेणं ओरालेणं विपुलेणं पयत्तेणं पग्गहिएणं बालतवोकम्मेणं सुक्के भुक्खे जाव धमनिसंतए जाव यावि होत्था, तए णं तस्स तामलित्तस्स बालतवसिस्स अन्नया कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकालसमयसि अनिच्चजागरियं जागरमाणस्स इमेयारूवे अज्झिस्थिए चित्तिए जाव समुप्पज्झित्था-एवं खलु अहं इमेणं ओरालेणं विपुलेणं जाव उदग्गेणं उदत्तेणं उत्तमेणं महानुभागेणं तवोकम्मेणं सुक्के भुक्खे जाव धमनिसंतए जाए, तं अत्थि जा मे उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे तावता मे सेयं कल्लं जाव जलंते तामलित्तीए नगरीए दिट्ठाभट्टे य पासंडत्थे य पुव्वसंगतिए य गिहत्थे य पच्छासंगतिए य परियायसंगतिए य आपुच्छित्ता तामलित्तीए नगरीए मज्झमज्जेणं निग्गच्छित्ता पाउग्गं कुंडियमादीयं उवकरणं दारुमयं च पडिग्गहियं एगंते एडित्ता तामलित्तीए नगरीए उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए नियत्तिनियमडलं आलिहिता संलेहणा-झूसणाझूसियस्स भत्तापाणपडियाइक्खियस्स पाओवगयस्स कालं अणवकंखमाणस्स विहरित्त-एत्तिकट्टु एवं संपेहेइ एवं संपेहेत्ता कल्लं जाव जलंते जाव आपुच्छइ २ तामलित्तीए एगंते एडेइ जाव भत्तापाणपडियाइक्खिए पाओवगमणं निवत्ते ।

वृ. 'जहेव रायप्पसेणइज्जे' ति यथैव राजप्रशनीयाख्येऽध्ययने सूरियाभदेवस्य वक्तव्यता तथैव चेहेशानेन्द्रस्य, किमन्तेत्याह- 'जाव दिव्वं देविट्ठि' मिति, सा चेयमर्थः सङ्घेपतः-सभायां सुधर्मायामीशाने सिंहासनेऽशीत्या सामानिकसहैश्चतुर्भिर्लोकपालैरष्टाभि सपरिवारा-भिरग्रमहिषीभिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिश्चतसृभिश्चाशीतिभिरात्मरक्षदेवसहस्राणाम्-अन्यैश्च बहुभिर्देवैर्देवीभिश्च परिवृतो महत्ताऽऽहतनाट्यादिरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति स्म, इतश्च जम्बूद्वीपमवधिनाऽऽलोकयन् भगवन्तं महावीरं राजगृहे ददर्श, दृष्ट्वा च ससंभ्रममासनादुत्तस्थौ, उत्थाय च सप्ताष्टानि पदानि तीर्थः करामिमुखमाजगाम, ततो ललाट-तटघटितकरकुड्मलो वचन्दे, वन्दित्वा चाभियोगिकदेवान् शब्दयाश्चकार ।

एवं च तानवादीत्-गच्छत भो राजगृहं नगरं महावीरं भगवन्तं वन्दध्वं योजनपरिमण्डलं च क्षेत्रं शोधयत, कृत्वा चैवं मम निवेदयत, तेऽपि तथैव चक्रुः, ततोऽसौ पदात्यनीकाधिपतिं देवमेवमवादीत्-भो ! भो ! देवानां प्रिय ! ईशानावतंसकविमाने घण्टामास्फालयन् घोषणां कुरु यदुत गच्छति भो ! ईशानेन्द्रो महावीरस्य वन्दनाय ततो यूयं शीघ्रं महद्द्वयं तस्यान्तिकमागच्छत, कृतायां च तेन तस्यां बहवो देवाः कुतूहलादिभिस्तत्समीपमुपागताः, तैश्च परिवृतोऽसौ योजनलक्ष-प्रमाणयानविमानारूढोऽनेकदेवगणपरिवृतो नन्दीश्वरे द्वीपे कृतविमानसङ्क्षपो राजगृहनगर-माजगाम, ततो भगवन्तं त्रिप्रदक्षिणीकृत्य चतुर्भिर्द्गुलैर्भुवमप्राप्तं विमानं विमुच्य भगवत्समीपमागत्य भगवन्तं वन्दित्वा पर्युपास्ते, स्म, ततो धर्मं श्रुत्वैवमवादीत्-भदन्त ! यूयं सर्वं जानीथ पश्यथ केवलं गीतमादीनां महर्षीणां दिव्यं नाट्यविधिमुपदर्शयितुमिच्छामीत्यभिधाय दिव्यं मण्डपं विकुर्वितवान्, तन्मध्ये मणिपीठिकां तत्र च सिंहासनं, ततश्च भगवन्तं प्रणम्य तत्रोपविवेश,

ततश्च तस्य दक्षिणाद्भुजादयोत्तरं शतं देवकुमाराणां वामाच्च देवकुमारीणां निर्गच्छति स्म, ततश्च विविधातोद्यस्वगीतध्वनिरञ्जित जनमानसं द्वात्रिंशद्विधं नाट्यविधिमुपदर्शयामासेति ।

‘तए णं से ईसाणे देविंदे २ तं दिव्वं देविद्धिं’ यावत्करणादिदमपरं वाच्यं यदुत ‘दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवानुभावं’ पडिसाहरइ साहरित्ता खणेणं जाए एगभूए ।

तए णं ईसाणे ३ समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता नियगपरियालसंपरिवुडे’ति ‘परियाल’ति परिवारः । ‘कूडागारसालादिद्धंतो’ति कूटाकारेण-शिखराकृत्योपलक्षिता शाला या सा तथा तथा ध्वान्तो यः स तथा, स चैवं-भगवन्तं गीतम एवमवादीत्-ईशानेन्द्रस्य सा दिव्या देवर्द्धिः क्वगता ? (क्वनुप्रविष्टाः,) गीतम ! (शरीरं गता) शरीरकमनुप्रविष्टा ।

अथ केनार्थेनैवमुच्यते ?, गीतम ! यथा नाम कूटाकारशाला स्यात्, तस्याश्चादूरेमहान् जनसमूहस्तिष्ठति, स च महान्नादिकमागच्छन्तं पश्यति, दृष्ट्वा च तां कूटागारशालामनुप्रविशति, एवमीशानेन्द्रस्य सा दिव्या देवर्द्धिः (शरीरं गता) शरीरकमनुप्रविष्टेति । ‘किन्ने’ति केन हेतुना ? ‘किं वा दच्चे’त्यादि, इह दत्त्वाऽऽनादि भुक्त्वाऽन्तप्राप्तादि कृत्वा तपःशुभध्यानादि समाचर्य च प्रत्युपेक्षाप्रमार्जनादि, ‘कस्स वे’त्यादिवाक्यस्य चान्ते पुण्यमुपार्जितमिति वाक्यशेषो दृश्यः, ‘जन्नं’ति यस्मात्पुण्यात् णमित्यलङ्कारे ।

‘अत्थि तामे पुरा पोराणाणं’मित्यादि पुरा-पूर्वं कृतानामिति योगः, अत एव ‘पोराणाणं’ति पुराणानां ‘सुचिन्नाणं’ति दानादिसुचरितरूपाणां ‘सुपरक्कंताणं’ति सुष्ठु पराक्रान्तं-पराक्रमस्तपः-प्रभृतिकं येषु तानि तथा तेषां, शुभानामर्थावहत्वेन कल्याणानामनर्थोपशमहेतुत्वेनेति, कुतोऽस्ति इत्याह-‘जेणाह’मित्यादि, पूर्वोक्तमेव किञ्चित्सर्वविशेषमाह-‘विउल धन कणगरयणमणिमोत्तियसं खसिलप्प वालरत्तरयण संतसारसावएज्जेणं’ति इह धनं-गणिमादि रत्नानि-कर्कतनादीनि मणयः-चन्द्रकान्ताद्याः सिलाप्रवालाणि-विद्रुमानि, अन्ये त्वाहुः-शिला-राजपट्टादिरूपाः प्रवालं-विद्रुमं रत्तरत्नानि-पद्मरागादीनि, एतद्रूपं यत् ‘संत’ति विद्यमानं सारं-प्रधानं स्वापतेयं-द्रव्यं तत्तथा तेन ‘एगंत- सोक्खयं’ति एकान्तेन क्षयं, नवानां शुभकर्मणामनुपार्जनेन, ‘मित्ते’त्यादि, तत्र मित्रानि-सुहृदो ज्ञातयः-सजातीयाः निजका-गोत्रजाः सम्बन्धिनोमातृपक्षीयाः श्वशुरकुलीना वा परिजनो-दासादि ‘आढाइ’ति आद्रियते ‘परिजाणइ’ति परिजानाति स्वामितया ‘पाणामाए’ति प्रणामोऽस्ति विधेयतया यस्यां सा प्राणामा तथा, ‘सुद्धोयणं’ति सूषकाशादिवर्जितं कूरं ‘तिसत्तखुत्तो’ति त्रिसप्तकृत्वः, एकविंशतिवरानित्यर्थः, ‘आसाएमाणे’ति ईषत्त्वादयन् ‘वीसाएमाणे’ति विशेषेण स्वादयन् स्वाद्यविशेषं ‘परिभावेमाणे’ति ददत् ‘परिभुंजेमाणे’ति भोज्यं परिभुञ्जानः ।

‘जिमियभुत्ततराणए’ति ‘जिमिय’ति प्रथमैकवचनलोपात् जेमितः-भुक्तवान् ‘भुत्तोत्तर’ति भुक्तोत्तरं-भोजनोत्तरकालम् ‘आगए’ति आगतः उपवेशनस्थाने भुक्तोत्तरागतः, किंभूतः सन् इत्याह-‘आयंते’ति आचान्तः-शुद्धोदकयोगेन ‘चोक्ख’ति चोक्षः लेपसिक्खाद्यपनयनेनात एव परमशुचिभूत इति ।

‘जं जत्थ पासइ’ति यम्-इन्द्रादिकं यत्र-देशे काले वा पश्यति तस्य तत्र प्रणामं करोतीति वाक्यशेषो दृश्यः ‘खंदं व’ति स्कन्दं वा-कार्तिकेयं ‘रुदं वा’ महादेवं ‘सिदं य’ति व्यन्तरविशेषम्,

आकारविशेषो ऽक्षयः, आकारविशेषधरं वा रुद्रमेव, 'वेसमणं व'ति उत्तरदिक्पालम् 'अञ्जं व'ति आर्या प्रशान्तरूपां चण्डिकां 'कोट्टिकिरियं व'ति चण्डिकामेव रौद्ररूपां, महिषकुट्टन-क्रियावतीमित्यर्थः, 'रायं वा' इत्यत्र यावत्करणादिदं ऽक्षयम्-ईसरं वा तलवरं वा माडंबियं वा कोट्टुंबियं वा सेट्टिं वा' इति, 'पाणं व'ति चाण्डालं 'उच्चं'ति पूज्यम् 'उच्चं पणमति' अतिशयेन प्रणमतीत्यर्थः 'नीयं'ति अपूज्यं 'नीयं पणमति' अनत्यर्थं प्रणमतीत्यर्थः ।

एतदेव निगमयन्नाह- 'जं जहे'त्यादि यं पुरुषपशवादिकं यथा-यत्रकारं पूज्यापूज्यस्वभावं तस्य-पुरुषादेः तथा-पूज्यापूज्योचिततया ।

'अनिच्चजागरियं'ति अनित्यचिन्तां 'दिट्ठाभट्टे य'ति दृष्टाभाषितान् 'पुव्वसंगतिए'ति पूर्वसङ्गतिकान् गृहस्थत्वे परिचितान् 'नियत्तनियमंडलं'ति निवर्त्तनं-क्षेत्रमानविशेषस्तत्परिमाणं निवर्त्तनिकं, निजतनुप्रमाणमित्यन्ते, 'पाओवगमणं निवन्ने'ति पादपोषगमनं 'निष्पन्नः' उपसंपन्न आश्रित इत्यर्थः ।

मू. (१६९) तेणं कालेणं २ बलिचंचारायहाणी अनिंदा अपुरोहिया यावि होत्था । तए णं ते बलिचंचारा- यहानिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य तामलिं बालतवस्सि ओहिणा आहोयंति २ अन्नमन्नं सद्दावेत्ति २ एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! बलिचंचा राय-हाणी अनिंदा अपुरोहिया अम्हे णं देवाणुप्पिया ! इंदाहीणा इंदाधिट्टिया इंदाहीणकज्जा अयं च णं देवाणुप्पिया ! तामली बालतवस्सी तामलित्तीए नगरीए बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए नियत्तनियमंडलं आलिहत्ता संलेहणाझूसणाझूसिए भत्तपाणपडियाइक्खिए पाओवगमणं निवन्ने

तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हे तामलिं बालतवस्सि बलिचंचाए रायहाणीए ठित्तिपकप्पं पकरावेत्तएत्तिकट्ठ अन्नमन्नस्स अंतंइ एयमट्ठं पडिसुणोति २ बलिचंचाए रायहाणीए मज्झमज्झेणं निग्गच्छइ २ जेणेव रुयगिंदे उप्पायपव्वए तेणेव उवागच्छइ २ वेउव्वियसमुग्धाएणं समोहणंति जाव उत्तरं वेउव्वियाइं रुवाइं विकुव्वंति, ताए उक्किट्ठाए तुरियाए चवलाए घंडाए जइणाएछेयाए सीहाए सिग्धाए दिव्वाए उद्धुयाए देवगतीए तिरियमसंखेज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झमज्झेणं जेणेव जंबूदीवे २ जेणेव भारहे वासे जेणेव तामलित्ती नगरी जेणेव तामलीत्ती मोरियपुत्ते तेणेव उवागच्छंति २ ता तामलिस्स बालतवस्सिस्स उप्पिं सपक्खिं सपडिदिसिं ठिच्चा दिव्वं देविट्ठिं दिव्वं देवज्जुतिं दिव्वं देवानुभागं दिव्वं बत्तीसविहं नट्टविहिं उवदंसंति २ तामलिं बालतवस्सि तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करोति वंदंति वंदंति नंसंति २ एवं वदासी ।

एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हे बलिचंचारायहाणीवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य देवाणुप्पियं वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो, अम्हाणं देवाणुप्पिया ! बलिचंचा रायहाणी अनिंदा अपुरोहिया अम्हेऽवि य णं देवाणुप्पिया ! इंदाहीणा इंदाहिट्टिया इंदाहीणकज्जा तं तुब्भे णं देवाणुप्पिया ! बलिचंचारायहाणिं आढाह परियाणह सुमरह अट्ठं बंधइ निदानं पकरेह ठित्तिकप्पं पकरेह, तते णं तुब्भे कालमासे कालं किच्चा बलिचंचारायहाणीए उववज्जिस्सह, तते णं तुब्भे अम्हं इंदा भविस्सह, तए णं तुब्भे अम्हेहिं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरिस्सह

तए णं से तामली बालतवस्सी तेहिं बलिचंचारायहानिवत्थव्वेहिं बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं देवीहि य एवं वुत्ते समाणे एयमट्ठं नो आढाइ नो परियाणेइ तुसिणीए संचिहइ, तए णं ते

बलिचंचारायहानिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य तामलिं मोरियपुत्तं दोच्चंपि तच्चंपि तिक्वुत्तो आयाहिण पयाहिणं करेति २ जाव अहं चणं देवाणुप्पिया बलिचंचारायहाणी अनिंदा जाव ठितिपकप्पं पकरेइ जाव दोच्चंपि तच्चंपि एवं वुत्ते समाणे जाव तुसिणीए संचिद्धइ, तएणंते बलिचंचारायहानिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य तामलिया बालतवस्सिणा अणादाइज्जमाणा अपरियानिज्जमाणा जामेव दिसिं पाउब्बूया तामेव दिसिं पडिगया ।

वृ. 'अनिंद'ति इन्द्राभावात् 'अपुरोहिय'ति शान्तिकर्मकारिरहिता, अनिन्द्रत्वादेव, पुरोहितो हीन्द्रस्य भवति तदभावे तु नासाविति, 'इंदाहीण'ति इन्द्राधीना इन्द्रवश्यत्वात् 'इंदाहिद्विय'ति इन्द्राधिष्ठितास्तद्युक्तत्वात्, अत एवाह- 'इंदाहीणकज्ज'ति इन्द्राधीनकार्या 'ठितिपकप्पं'ति स्थितौ- अवस्थाने बलिचंचाविषये प्रकल्पः-सङ्कल्पः स्थितिप्रकल्पोऽतस्तं 'ताए उक्किट्ठाए' इत्यादि, 'तया' विवक्षितया 'उत्कृष्टया' उत्कर्षवत्या देवगत्येति योगः 'त्वरितया' आकुल(त)यान स्वभावजयेत्यर्थः, अन्तराकूततोऽप्येषा स्यादित्यत आह-

'चपलया'कायचापलोपेतया 'चण्डया'रौद्रया तथाविधोत्कर्षयोगेन 'जयिन्या' गत्यन्तरजेतृत्वात् 'छेकया' निपुण्या उपायप्रवृत्तितः 'सिंहया' सिंहगतिसमानया श्रमाभावेन 'शीघ्रया' वेगवत्या 'दिव्यया' प्रधानया 'उद्धतया' वस्त्रादीनामुद्धतूतत्वेन, उद्धतया वा सददर्पया, 'सपक्ख'ति समाः सर्वे पक्षाः-पाश्वाः पूर्वापरदक्षिणोत्तरा यत्र स्थाने तत्सपक्षम्, इकारः प्राकृतप्रभवः, समाः-सर्वा प्रतिदिशो यत्र तत्सप्रतिदिक्, 'बत्तीसतिविहं नट्टविहिं'ति द्वात्रिंशद्विधं नाट्यविधिं, नाट्यविषयवस्तुनो द्वात्रिंशद्विधत्वात्, तच्च यथा राजप्रश्नीयाध्ययने तथाऽवसेयमिति 'अट्ठं बंधह'ति प्रयोजननिश्चयं कुरुतेत्यर्थः 'निदानं' प्रार्थःनाविशेषम्, एतदेवाह- ठिइपकप्पंति प्राग्वत् ।

मू. (१६२) तेणं कालेणं २ ईसाणे कप्पे अनिंदे अपुरोहि ए यावि होत्था, तते णं से तामली बालतवस्सी बहुपडिपुत्राईसंदिं वाससहस्साई परियाणं पाउनित्ता दोमासियाए संलेहणाए संलेहणाए अत्ताणं झूसित्ता सवीसं भत्तसयं अनसणाए छेदित्ता कालमासे कालं किच्चा ईसाने कप्पे ईसानवडिंसए विमाणे उववायसभाए देवसयनिज्जंस्स देवदूसंतरिये अंगुलस्स असंखेज्जभागभेत्ताए ओगाहणाए ईसाणदेविदविंरहकालसमयंसि ईसाणदेविंदत्ताए उववन्ने ।

तए णं से ईसाणे देविंदे देवराया अहुणोववन्ने पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तीभावं गच्छति, तंजहा आहारप० जाव भासमणपज्जत्तीए, तएणंते बलिचंचारायहानिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य तामलिं बालतवस्सिं कालगयं जानित्ता ईसाणे य कप्पे देविंदत्ताए उववन्नं पासित्ता आसुरुत्ता कुविया चंडिकिया मिसिमिसेमाणा बलिचंचाराय० मज्झंमज्झेणं निग्गच्छंति २ ताए उक्किट्ठाए जाव जेणेव भारहे वासे जेणेव तामलिती (ए) नयरी (ए) जेणेव तामलिस्स बालतवस्सिस्स सरीरए तेणेव उवागच्छंति २ वामे पाए सुंबेणं बंधंति २ तिक्वुत्तो मुहे उडूहंति २ तामलितीए नगरीए सिंघाडगतिगचउक्कच्चर चउम्मुहमहापहपहेसु आकट्ठविकट्ठिं करेमाणा महया २ सदेणं उग्घोसेमाणा २ एवं वयासि -

केस णं भो से तामली बालतव० सयंगहियलिंगे पाणाभाए पव्वज्जाए पव्वइए ? केस णं भते (भो) ! ईसाने कप्पे ईसाने देविंदे देवरायाइतिकट्ठ तामलिस्स बालतव० सरीरयं हीलंति

निंदति खिसंति गरिहंति अवमन्नंति तज्जंति तालेंति परिवहेति पव्वहेति आकट्टविकट्टिं करोति
हीलेत्ता जाव आकट्टविकट्टिं करेत्ता एगंते एडंति २ जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया

वृ. 'आसुरुत्त'ति 'आसुरुत्ताः' शीघ्रं कोपविमूढबुद्धयः, अथवा स्फुरितकोपचिह्नाः, 'कुविय'ति जातकोपोदयाः 'चंडक्किय'ति प्रकटितरौद्ररूपाः 'मिसिमिसेमाणे'ति देदीप्यमानाः क्रोधज्वलनेनेति । 'सुंवेण'ति रज्ज्वा 'उड्डहंति'ति अवधीव्यन्ति निधीवनं कुर्वन्ति ।

आकट्टविकट्टिंति आकर्षविकर्षिकां 'हीलेति'ति जात्याद्युदघाटनतः कुत्सन्ति 'निंदति'ति चेतसा कुत्सन्ति 'खिसंति'ति स्वसमक्षं वचनैः कुत्सन्ति 'गरहंति'ति लोकसमक्षं कुत्सन्त्येव 'अवमन्नंति'ति अवमन्यन्ते अवज्ञाऽऽसदमन्यन्ते 'तज्जंति'ति अङ्गुलीशिरश्चालनेन 'तालेंति' ताडयन्ति हस्तादिना 'परिवहेति'ति सर्वतो व्यथन्ते-कदर्थः यन्ति 'पव्वहंति'ति प्रव्यथन्ते प्रकृष्टव्यतामिवोत्पादयन्ति ।

मृ. (१६३) तए णं ते ईसाणकप्पवासी बहवे वेमानिया देवा देवीओ य बलिचंचारायहानिवत्थव्वएहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं देवीहि य तामलिस्स बालतवसिस्स सरीरयं हीलिज्जमाणं निदिज्जमाणं जाव आकट्टविकट्टिं कीरमाणं पासंति २ आसुरुत्ता जाव मिसिमिसेमाणा जेणेव ईसाणे देविंदे देवराया तेणेव उवागच्छंति २ करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वड्ढावेति २ एवं वदासी -

एवं खलु देवाणुप्पिया ! बलिचंचारायहानिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य देवाणुप्पिए कालगए जानित्ता ईसाणे कप्पे इंदत्ताए उववन्ने पासेत्ता आसुरुत्ता जाव एगंते एडंति २ जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया ।

तए णं से ईसाने देविंदे देवराया तेसिं ईसानकप्पवासीणं बहूणं वेमानियाणं देवाण य देवीण य अंतिए एयमड्डं सोच्चा निसम्म आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे तत्थेव सयनिज्जवरगए तिवलियं भिउडिं निडाले साहट्टु बलिचंचारायहाणिं अहे सपक्खिं सपडिदिसिं समभिलोइ, तए णं सा बलिचंचारायहाणी ईसाणेणं देविंदेणं देवरत्ता अहे सपक्खिं सपडिदिसिं समभिलोइया समाणी तेणं दिव्वप्पभावेणं इंगालब्भूया मुम्मुरभूया छारियब्भूया तत्त कवेळ्ळकब्भूया तत्ता समजोइभूया जाया यावि होत्था, तए णं ते बलिचंचारायहानिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य तं बलिचंचं रायहाणिं इंगालब्भूयं जाव समजोतिब्भूयं पासंति २ भीया तत्था त(सु)सिया उव्विग्गासंजा भया सव्वओ समंता आधावेति परिधावेति २ अन्नमन्नस्स कायं समतुरंगेमाणा २ चिट्ठंति ।

तए णं ते बलिचंचारायहानिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवाय देवीओ य ईसाणं देविंदं देवरायं परिकुवियं जानित्ता ईसाणस्स देविंदस्स देवरत्तो तं दिव्वं देविट्ठिं दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवानुभागं दिव्वं तेयलेससं असहमाणा सव्वे सपक्खिं सपडिदिसिं ठिच्चा करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए तेयलेस्सं असहमाणा सव्वे सपक्खिं सपडिदिसिं ठिच्चा करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वड्ढावेति २ एवं वयासी-

अहो णं देवाणुप्पिएहिं दिव्वा देविट्ठी जाव अभिसमन्नागता तं दिव्वा णं देवाणुप्पियाणं

दिव्वा देविह्ठी जाव लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया तं खामेमिणं देवाणुप्पिया ! खमंतु णं देवाणुप्पिया (खमंतु) मरिहंतु णं देवाणुप्पिया ! नाइ भुज्जो २ एवंकरणयाएत्तिकट्टु एयमट्ठं सम्मं विनएणं भुज्जो २ खामेति, तते णं से ईसाणे देविंदे देवराया तेहिं बलिचंचारायहाणीवत्थव्वेहिं बहूहिं असुरकुमारोहिं देवेहिं देवीहि य एयमट्ठं सम्मं विनएणं भुज्जो २ खामिए समाणे तं दिव्वं देविह्ठी जाव तेयलेस्सं पडिसाहरि, तप्पभित्ति च णं गोयमा ! ते बलिचंचारायहामिवत्थव्वया बहवे असुरकुमारा देवा य देवीओ य ईसाणं देविंदं देवरायं आढंति जाव पज्जुवासंति ।

ईसाणस्स देविंदस्स देवरत्तो आणाउववायवयणनिदेसे चिड्ढंति, एवं खलु गोयमा ! ईसानेणं देविंदेण देवरत्ता सा दिव्वा देविह्ठी जाव अभिसमन्नागया । ईसानस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरत्तो केवतियं कालं ठिती पन्नत्ता ?, गोयमा ! सातिरेगाइं दो सागरोवमाइं ठिती पन्नत्ता । ईसाणेणं भंते ! देविंदे देवराया ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं जाव कहिं गच्छिहिति ? कहिं उववज्जिहिति गो० ! महाविदेहे वासे सिञ्जहिहिति जाव अंतं काहेति ।

बृ. 'तत्थेव सयनिज्जरगए'ति तत्रैव शयनीयवरे स्थित इत्यर्थः, 'तिवलियं'ति त्रिवलिकां 'भृकुटिं' धष्टिविन्यासविशेषं, 'समजोइभूय'ति समा ज्योतिषा-अग्निना भूता समज्योतिर्भूताः 'भीय'ति जातभयाः 'उत्तत्थ'ति 'उत्तस्ताः' भयाज्जातोत्कम्पादिभयभावाः 'सुसिय'ति शुषिताऽ-ऽनन्दरसाः 'उव्विग्ग'ति तत्यागमानसाः, किमुक्तं भवति ? -इत्यत आह-

संजातभयाः, 'आधावन्ति' ईषद्धावन्ति 'परिधावन्ति' सर्वतो धावन्तीति 'समतुरंगेमाण'ति समाश्लिष्यन्तः, अन्योऽन्यमनुप्रविशन्त इति वृद्धाः । 'नाइ भुज्जो एं करणयाए'ति नैव भूय एवं-करणाय संपत्स्यामहे इति शेषः, 'आणाउववायवयणनिदेसे'ति आज्ञा-कर्तव्यमेवेदमित्याधादेशः उपपातः-सेवा वचनम्-अभियोगपूर्वक आदेशः निर्देशः-प्रश्निते कार्ये नियतार्थः मुत्तरं तत एषां द्वन्द्वस्ततस्तत्र ।

ईशानेन्द्रवक्तव्यताप्रस्तावात्तद्वक्तव्यतासंबद्धमेवोद्देशकसमाप्तिं यावत् सूत्रवृन्दमाह-

मू. (१६४) सक्कस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरत्तो विमाणेहिंतो ईसाणस्स देविंदस्स देवरत्तो विमाणा ईसिं उच्चयरा चेव ईसिं उन्नयतरा चेव ईसाणस्स वा देविंदस्स देवरत्तो विमाणेहिंतो सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो विमाणा नीययरा चेव ईसिं निन्नयरा चेव ?

हंता ! गोयमा ! सक्कस्स तं चेव सव्वं नेयव्वं । से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! से जहानामए-करयले सिया देसे उच्चे देसे उन्नए देसे नीए देसे निन्ने, से तेणट्ठेणं गोयमा ! सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो जाव ईसिं निन्नतरा चेव ।

बृ. 'उच्चतरा चेव'ति उच्चत्वं प्रमाणतः 'उन्नयतरा चेव'ति उन्नतत्वं गुणतः, अथवा उच्चत्वं प्रासादापेक्षम्, उन्नतत्वं तु प्रासादपीठापेक्षमिति, यद्योच्यते- 'पंचसउच्चतेणं आइमकप्पेसु होति उ विमाण'ति तत्परिस्थूलन्यायमङ्गीकृत्यावसेयं, तेन किञ्चिदुच्चतरत्वेऽपि तेषां न विरोध इति । 'देसे उच्चे देसे उन्नए'ति प्रमाणतो गुणतश्चेति ।

मू. (१६५) पभू णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया ईसानस्स देविंदस्स देवरत्तो अंतियं पाउब्भवित्तए ?, हंता पभू, से णं भंते ! किं आढायमाणे पभू अनाढायमाणे पभू ?, गोयमा ! आढायमाणे पभू नो अनाढायमाणे पभू, पभू णं भंते ! ईसाणे देविंदे देवराया सक्कस्स देविंदस्स

देवरात्रो अंतियं पाउब्भवित्तए ?, हंता पभू, से भंते ! किं आढायमाणे पभू अनाढायमाणे पभू ?, गोयमा ! आढायमाणेवि पभू अनाढायमाणेवि पभू ।

पभूणं भंते ! सक्के देविंदे देवराया ईसाणं देविंदं देवरायं सपविंख सपडिदिसिं समभिलोएत्तए जहा पादुब्भवणा तहा दोवि आलावगा नेयव्वा । पभूणं भंते ! सक्के देविंदे देवराया ईसाणेणं देविंदेणं देवरात्रा सद्धिं आलावं वा संलावं वा करेत्तए ?, हंता ! पभू जहा पादुब्भवणा । अत्थिणं भंते ! तेसिं सक्कीसाणाणं देविंदाणं देवराईणं किच्चाइं करनिज्जाइं समुप्पज्जंति ?

हंता ! अत्थि, से कहमिदाणिं पकरेंति ?, गोयमा ! ताहे चेव णं से सक्के देविंदे देवराया ईसानस्स देविंदस्स देवरात्रो अंतियं पाउब्भवति, ईसाने णं देविंदे देवराया सक्कस्स देविंदस्स देवरायस्स अंतियं पाउब्भवइ, इति भो ! सक्का देविंदा देवराया दाहिणह्लोगाहिवइ, इति भो ! ईसाना देविंदा देवराया उत्तरह्लोगाहिवइ, इति भो ! इति भो त्ति ते अन्नमन्नस्स किच्चाइं करनिज्जाइं पच्चनुब्भवमाणा विहरंति ।

वृ. 'आलावं वा संलावं व'त्ति 'आलापः' संभाषणं संलापस्तदेव पुनः पुनः । 'किच्चाइं'ति प्रयोजनानि 'करनिज्जाइं'ति विधेयानि ।

मू. (१६६) अत्थिणं भंते ! तेसिं सक्कीसाणाणं देविंदाणं देवराईणं विवादा समुप्पज्जंति हंता ! अत्थि से कहमिदानिं पकरेंति ? गोयमा ताहे चेव णं ते सक्कीसाना देविंदा देवरायाणो सणकुमारं देविंदं देवरायं मनसीकरेंति ।

तए णं से सणकुमारे देविंदे देवराया तेहिं सक्कीसाणेहिं देविंदेहिं देवराईहिं मणसीकए समाणे खिप्पामेव सक्कीसाणाणं देविंदाणं देवराईणं अंतियं पाउब्भवति, जं से वदइ तस्स आणाउववायवयणनिदेसे चिट्ठंति ।

वृ. 'से कहमियानि करेंति'त्ति, अथ कथम् 'इदानीम्' अस्मिन् काले कार्यावसरलक्षणे प्रकुरुतः ?, कार्याणीति गम्यम् । 'इतिभो'त्ति 'इति' एतत्कार्यमस्ति, भोशब्दश्चामन्त्रणे, 'इति भो इति भोत्ति'त्ति परस्परालापानुकरणं 'जं से वयइ तस्स आणाउववायवयणनिदेसे'त्ति यदा-ज्ञादिकमसो वदि तत्राज्ञादिके तिष्ठत इति वाक्यार्थः, तत्राज्ञादयः पूर्वं व्याख्याता एवेति ।

मू. (१६७) सणकुमारे णं भंते ! देविंदे देवराया किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए सम्मदिट्ठी मिच्छदिट्ठी परित्तसंसारए अनंतसंसारए सुलभबोहिए दुलभबोहिए आराहए विराहए चरिमे अचरिमे ?, गोयमा ! सणकुमारे णं देविंदे देवराया भवसिद्धिए नो अभवसिद्धिए, एवं सम्मदिट्ठी परित्तसंसारए सुलभबोहिए आराहए चरिमे पसत्थं नेयव्वं ।

से केणट्टेणं भंते ! ?, गोयमा ! सणकुमारे देविंदे देवराया बहूणं समणाणं बहूणं समणीणं बहूणं सावयाणं बहूणं सावियाणं हियकामए सुहकामए पथकामए आनुकंपिए निस्सेयसिए हियसुहनिस्सेसकामए, से तेणट्टेणं गोयमा ! सणकुमारेणं भवसिद्धिए जाव नो अचरिमे ।

सणकुमारस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरात्रो केवतियं कालं ठिती पन्नत्ता ?, गोयमा ! सत्ता सागरोवमानि ठिती पन्नत्ता । से णं भंते ! ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं जाव कहिं उववज्जिहिति गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिति जाव अंतं करेहिति, सेवं भंते ! सेवं भंते ! २ ।

वृ. 'आराहए'त्ति ज्ञानादीनामाराधयिता 'चरमे'त्ति चरम एव भवो यस्याप्राप्तस्तिष्ठति,

देवभवो वा चरमो यस्य सः, चरमभवो वा भविष्यति यस्य स चरमः । 'हियकामए'ति हितं-सुखनिबन्धनं वस्तु 'सुहकामए'ति सुखं-शर्म 'पत्थकामए'ति पथ्यं-दुःखत्राणं, कस्मादेवमित्यत आह- 'आनुकंपिए'ति कृपावान्, अत एवाह- 'निस्सेयसिय'ति निश्रेयसं-मोक्षस्तत्र नियुक्त इव नैःश्रेयसिकः 'हियसुहनिस्सेसकामए'ति हितं यत्सुखम्-अदुःखानुबन्धमित्यर्थः तन्निशेषाणां-सर्वेषां कामयते-वाञ्छति यः स तथा ।

मू. (१६८) छट्ठममासो अद्धमासो वासाइं अद्ध छप्पासा ।

तीसगकुरुदत्ताणं तवभत्तपरिन्परियाओ ।

वृ. पूर्वोक्तार्थः सङ्ग्रहाय गाथे द्वे- 'छट्ठे'त्यादि, इहाद्यगाथायां पूर्वार्द्धपदानां पश्चार्द्धपदैः सह यथासङ्ख्यं सम्बन्धः कार्य, तथाहि-तिष्यककुरुदत्तसाध्योः क्रमेण षष्ठमष्टमं च तपः, तथा मासोऽद्धमासश्च 'भत्तप-रिन्'ति अनशनविधि, एकस्य मासिकमनशनमन्यस्य चार्द्धमासिकमिति भावः, तथैकस्याष्ट वर्षानि पर्यायः अन्यस्य च षण्मासा इति ।

मू. (१६९) उच्चत्तविमाण्णां पाउब्भव पेच्छणा य संतावे ।

किंचि विवादुप्पत्ती सणंकुमारे य भवियत्तं ।

वृ. द्वितीया गाथा गतार्था । 'मोया समत्त'ति मोकाभिधाननगर्गामस्योद्देशकार्थःस्य कीदृशी विकुर्वणा ? इत्येतावद्रूपस्योक्तत्वान्मोकैवायमुद्देशक उच्यते ।

शतकं-३ उद्देशकः-१ समाप्तः

— शतकं-३ उद्देशकः-२ :—

वृ. प्रथमोद्देशके देवानां विकुर्वणोक्ता, द्वितीये तु तद्विशेषाणामेवासुरकुमाराणां गतिशक्तिप्ररूपणायेदमाह-

मू. (१७०) तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नगरे होत्था जाव परित्ता पञ्जुवासइ, तेणं कालेणं तेणं समएणं चमरे असुरिदे असुरराया चमरचंचाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए चमरंसि सीहासणंसि चउसट्ठीए सामानियसाहस्सीहिं जाव नट्टविहिं उवदंसेत्ता जामेव दिसिं पाउब्भूए तामेव दिसिं पडिगए । भंतेति भगवं गोयमे समणं भगद्धं महावीरं वंदति नमंसति २ एवं वदासी-अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे असुरकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, जाव अहेसत्तमाए पुढवीए ।

सोहम्मस्स कप्पस्स अहे जाव अत्थि णं भंते ! ईसिपब्भाराए पुढवीए अहे असुरकुमारा देवा परिवसंति !, नो इणट्ठे समट्ठे । से कहिं खाइ णं भंते ! असुरकुमारा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए, एवं असुरकुमार-देववत्तव्वया जाव दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरंति । अत्थि णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं अहे गतिविसए ?, हंता अत्थि ।

केवतियं च णं पभू ! ते असुरकुमाराणं देवाणं अहे गतिविसए पव्रत्ते ?, गोयमा ! जाव अहेसत्तमाए पुढवीए तच्च पुण पुढविं गया य गमिस्संति य किं पत्तियन्नं भंते ! असुरकुमारा देवा तच्च पुढविं गया य गमिस्संति य ?, गोयमा ! पुव्ववेरियस्स वा वेदणउदीरणयाए पुव्वसंगइयस्स

वा वेदणउवसामणयाए, एवं खलु असुरकुमारा देवा तच्चं पुढविं गया य गमिस्संति य । अत्थि णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं तिरियं गतिविसए पन्नत्ते !, हंता अत्थि ।

केवतियं च णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं तिरियं गइविसए पन्नत्ते ?, गोयमा ! जाव असंखेआ दीवमुद्दा नंदिस्सरवरं पुण दीवं गया य गमिस्संति य । किं पत्तियन्नं भंते ! असुरकुमारा देवा नंदीसरवरदीवं गया य गमिस्संति य ?, गोयमा ! जे इमे अरिहंता भगवंता एएसि णं जम्म-णमहेसु वा निक्खमणमहेसु वा णानुप्पयमहिमासु वा परिनिब्बानमहिमासु वा, एवं खलु असुरकुमारा देवा नंदीसरवरदीवं गया य गमिस्संति य ।

अत्थि णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं उहं गतिविसए ?, हंता ! अत्थि । केवतियं च णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं उहं गतिविसए ?, गोयमा ! जावऽद्यए कप्पे सोहम्मं पुण कप्पं गया य गमिस्संति य । किं पत्तियन्नं भंते ! असुरकुमारा देवा सोहम्मं कप्पं गया य गमिस्संति य ?, गोयमा ! तेसि णं देवाणं भवपच्चइयवेरानुबंधे, ते णं देवा विकुब्बेमाणा परियारेमाणा वा आयरक्खे देवे वित्तासेति अहालहुस्सगाइं रयणाइं गहाय आयाए एगंतमतं अवक्कामंति । अत्थि णं भंते ! तेसिं देवाणं अहालहुस्सगाइं रयणाइं ?, हंता अत्थि । से कहमियाणिं पकरेंति ?, तओ से पच्छा कायं पव्वहंति ।

पभू णं भंते ! ते असुरकुमारा देवा तत्थ गया चेव समाणा ताहिं अच्छराहिं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरित्तए ?, नो तिणट्ठे समट्ठे, ते णं तओ पडिनियत्तंति २ ता इहमागच्छंति २ जति णं ताओ अच्छराओ आढायंति परियाणंति । पभू, णं भंते ! ते असुरकुमारा देवा ताहिं अच्छराहिं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरित्तए, अहन्नंताओ अच्छराओ नो आढायंति नो परियाणंति, नो णं पभू ते असुरकुमारा देवा ताहिं अच्छराहिं सद्धिं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरित्तए, एवं खलु गोयमा ! असुरकुमारा देवा सोहम्मं कप्पं गया य गमिस्संति य ।

वृ. 'एवं असुरकुमारे' त्यादि, 'एवम्' अनेन सूत्रक्रमेणेति, स चैवम्- 'उवरि एवं जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता हेह्वा चेगं जोयणसहस्सं वज्जेत्ता मज्जे अदुहत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं चोसद्धिं भवनावाससयसहस्सा भवंतीति अक्खाय' मित्यादि ।

'विउब्बेमाणा व'ति संरम्भेण महद्वैक्रियशरीरं कुर्वन्तः 'परियारेमाणा व'ति परिचारयन्तः परकीयदेवीनां भोगं कर्तुकामा इत्यर्थः, 'अहालहुस्सगाइ'ति 'यथे'ति यथोचितानि लघुस्वकानि-अमहास्वरूपानि, महतां हि तेषां नेतुं गोपयितुं वाऽशक्यत्वादिति यथालघुस्वकानि, अथालघूनि-महान्ति वरिष्ठानीति वृद्धाः ।

'आयाए'ति आत्मना स्वयमित्यर्थः 'एगंतं'ति विजनम् 'अंतं'ति देशम् । 'से कहमियाणिं पकरेंति'ति अथ किमिदानीं रत्नग्रहणानन्तरमेकान्तापक्रमणकाले प्रकुर्वन्ति वैमानिका रत्नादा-तृणामिति । 'तओ से पच्छा कायं पव्वहंति'ति ततो रत्नादानात् 'पच्छ'ति अनन्तरं 'से'ति एषां रत्नादातृणासमुदायाणां 'कायं' देहं 'प्रव्यथन्ते' प्रहारैर्मथ्यन्ति वैमानिका देवाः, तेषां च प्रव्यथिकानां वेदना भवति जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतः षण्मासान् यावत् ।

मू. (१७१) केवइकालस्स णं भंते ! असुरकुमारा देवा उहं उप्पयंति जाव सोहम्मं कप्पं गया य गमिस्संति य ?, गोयमा ! अनंताहिं उस्सप्पिणीहिं अनंताहिं अवसप्पिणीहिं सम-तिक्कंताहिं,

अस्थिणं एस भावे लोयच्छेरयभूए समुप्पज्जइ जत्रं असुरकुमारा देवा उहं उपपयंति जाव सोहम्मो कप्पो, किं निस्साए णं भंते ! असुरकुमारा देवा उहं उपपयंति जाव सोहम्मो कप्पो

से जहानामए-इह सबराइ वा बब्बराइ वा टंकणाइ वा भुत्तुयाइ वा पत्तयाइ वा पुलिंदाइ वा एगं महं गुडं वा खड्गं वा दुग्गं वा दरिं वा विसमं वा पव्वयं वा नीसाए सुमहल्लमवि आसबलं वा हत्थिबलं वा जोहबलं वा धनुबलं वा आगलैति, एवामेव असुरकुमारावि देवा, णन्तथ अरिहंते वा अरिहंतचेइयानि वा अणगारे वा भावियप्पणो निस्साए उहं उपपयंति जाव सोहम्म कप्पो । सव्वेवि णं भंते ! असुरकुमारा देवा उहं उपपयंति जाव सोहम्मो कप्पो ? , गोयमा ! नो इणद्धे समद्धे, महिद्धिया णं असुरकुमारा देवा उहं उपपयंति जाव सोहम्मो कप्पो । एसवि णं भंते ! चमरे असुरिदे असुरकुमारराया उहं उपपइयपुव्वि जाव सोहम्मो कप्पो ? , हंता गोयमा ! २ । अहो णं भंते ! चमरे असुरिदे असुरकुमारराया महिद्धीए महज्जुईए जाव कहिं पविट्ठा ? , कूडागारसालादिहंतो भानियव्वो ।

वृ. 'सबराइ वा' इत्यादौ शबरादयोऽनार्यविशेषाः 'गड्ढं व'ति गर्ता 'दुग्गं व'ति जलदुर्गादि 'दरिं व'ति दरिं पर्वतकन्दरां 'विसमं व'ति विषमं गर्तातिर्वाद्याकुलं भूमिरूपं ।

'निस्साए'ति निश्चयाऽऽश्रित्य 'धनुबलं व'ति धनुर्द्धरबलम् 'आगलैति'ति आकलयन्ति जेष्याम इत्यध्यवस्यन्तीति । 'नन्तथ'ति 'ननु' निश्चितम् 'अत्र' इहलोके, अथवा 'अरिहंते वा निस्साए उहं उपपयंति' 'नान्यत्र' तन्निश्चयाऽन्यत्र न, न तां विनेत्यर्थः ।

मू. (१७२) चमरे णं भंते ! असुरिदेणं असुररत्ता सा दिव्वा देविट्ठी तं चेव जाव किन्ना लद्धा पत्ता अभिसमन्नागया, एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबूद्वीवे २ भारहे वासे विंझगिरिपायमूले बेभेले नामं संनिवेसे होत्था, वन्नओ, तत्थ णं बेभेले संनिवेसे पूरणे नामं गाहावती परिवसति अद्धे दित्ते जहा तामलिस्स वत्तव्वया तहा नेयव्वा, नवरं चउप्पुडयं दारुमयं पडिग्गहयं करेत्ता जाव विपुलं असनं पाणं खाइमं साइमं जाव सयमेव चउप्पुडयं दारुमयं पडिग्गहयं गहाय मुंडे भवित्ता दाणामाए पव्वज्जाए पव्वइत्तए पव्वइएऽवि य णं समाणे तं चेव, जाव आयावणभूमीओ पच्चोरुभइ २ ता सयमेव चउप्पुडय दारुमयं पडिग्गहियं गहाय बेभेले सन्निवेसे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदानस्स भिक्खायरियाए अडेत्ता जं मे पढमे पुडए पडइ कप्पइ मे तं पंथे पहियाणं दलइत्तए जं मे दोच्चे पुडए पडइ कप्पइ मे तं कागसुणयाणं दलइत्तए जं मे तच्चे पुडए पडइ कप्पइ मे तं मच्छकच्छभाणं दलइत्तए जं मे चउत्थे पुडए पडइ कप्पइ मे तं अप्पणा आहारित्तएत्तिकहु एवं संपेहेइ २ ।

कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए तं चेव निरवसेसं जाव जं से चउत्थे पडुए पडइ तं अप्पणा आहारं आहारेइ, तए णं से पूरणे बालतवस्सी तेणं ओरालेणं विउलेणं पयत्तेणं पग्गाहिएणं बालतवोकम्पेणं तं चेव जाव बेभेलस्स सन्निवेसस्स मज्झमज्जेणं निग्गच्छति २ पाउयं कुंडियमादीयं उवकरणं चउप्पुडयं च दारुमयं पडिग्गहियं एगंतमंते एडेइ २ बेभेलस्स सन्निवेसस्स दाहिणपुरच्छिमे दिसीभागे अद्धनियत्तनियमंडलं आलिहिता संलेहणाञ्जुसणाञ्जुसिए भत्तपाणपडियाइक्खिए पाओवगमणं निवन्ने ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं अहं गोयमा ! छउमत्थकालियाए एकेकारसवासपरियाए छड्डं

छट्टेणं अनिक्खितेणं तवोकम्मेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं दुइज्जमाणे जेणेव सुसमारपुरे नगरे जेणेव असोयवनसंडे उज्जाणे जेणेव असोयवरपायवे जेणेव पुढविसिलावट्टओ तेणेव उवागच्छामि २ असोगवरपायवस्स हेट्ठा पुढविसिलापट्टयंसि अट्टमभत्तं परिगिण्हामि, दोवि पाए साहट्टवग्धारियपाणी एगपोग्गलनिविट्टविट्ठी अनिमिसनयणे ईसिंपब्भारगएणं काएणं अहापनिहिएहिं गत्तेहिं सव्विं दिएहिं गुत्तेहिं एगाराइयं महापडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरामि ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं चमरचंचारायहाणी अनिंदा अपुरोहिया यावि होत्था, तए णं से पूरणे बालतवस्सी बहुपडिपुत्राइंदुवालसवासाइं परियागं पाउन्तिता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झुसेत्ता सट्ठिं भत्ताइं अनसणा छेदेत्ता कालमासे कालं किच्चा चमरचंचाए रायहाणीए उववायसभाए जाव इंदत्ताए उववन्ने, तए णं से चमरे असुरिदे असुरराया अहुणोववन्ने पंचविहाए पज्जतीए पज्जतिभावं गच्छइ, तंजहा-आहारपज्जतीए जाव भासमणपज्जतीए ।

तए णं से चमरे असुरिदे असुरराया पंचविहाए पज्जतीए पज्जतिभावं गए समाणे उट्ठं वीससाए ओहिणा आभोएइ जाव सोहम्मो कप्पो, पासइ य तत्थ सक्कं देविंदं देवरायं मघवं पाक-सासणं सयक्कतुं सहस्सक्खं वज्जपाणिं पुरंदरं जाव दस दिसाओ उज्जोवेमाणं पभासेमाणं सोहम्मो कप्पे सोहम्मवडेसए विमाणे सक्कंसि सीहासणंसि जाव दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणं पासइ २ इमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए पत्थिए मनोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था-केस णं एस अपत्थियपत्थए दुरंतपंतलक्खणे हिरिसिरिपरिवज्जिए हीणपुत्रचाउदसे जन्नं ममंइमाए एयारूवाए दिव्वाए देविट्ठीए जाव दिव्वे देवानुभावे लद्धे पत्ते अभिसमन्नागए उप्पिं अप्पुस्सुए दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ, एवं संपेहेइ २ सामानियपरिसोववन्नए देवे सद्दावेइ २ एवं वयासी

केस णं एस देवाणुप्पिया ! अपत्थियपत्थए जाव भुंजमाणे विहरइ ?, तए णं ते सामानिय-परिसोववन्नगा देवा चमरेणं असुरिदेणं असुररन्ना एवं वुत्ता समाणा हट्टतुट्ठा जाव हयहियया करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु जएणं विजएणं वद्धावेत्ति २ एवं वयासी-एस णं देवाणुप्पिया ! सक्के देविंदं देवराया जाव विहरइ, तए णं से चमरे असुरिदे असुरराया तेसिं सामानियपरिसोववन्नगाणं देवाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म आसुरुत्ते रुट्ठे कुविए चंडिकिए मिसिमिसेमाणे ते सामानियपरिसोववन्नए देवे एवं वयासी -

अन्ने खलु भो ! से सक्के देविंदं देवराया अन्ने खलु भो ! से चमरे असुरिदे असुरराया, महि-ट्ठीए खलु ते सक्के देविंदं देवराया, अप्पट्ठिए खलु भो ! से चमरे असुरिदे असुरराया, तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! सक्कं देविंदं देवरायं सयमेव अच्चासादेत्तएत्तिकट्टु उसिणे उसिणब्भूए या वि होत्था, तए णं से चमरे असुरिदे असुरराया ओहिं पउजइ २ ममं ओहिणा आभोएइ २ इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था-एवं खलु समणे भगवं महावीरे जंबूदीवे २ भारहे वासे सुसमारपुरे नगरे असोगवनसंडे उज्जाणे असोगवरपायवस्स अहे पुढविसिलावट्टयंसि अट्टमभत्तं पडिगिण्हित्ता एगाराइयं महापडिमं उवसंपज्जित्ताणं विहरति ।

तं सेयं खलु मे समणं भगवं महावीरं नीसाए सक्कं देविंदं देवरायं सयमेव अच्चासादेत्तएत्तिकट्टु वं संपेहेइ २ सयनिज्जाओ अब्भुट्ठेइ २ ता देवदूसं परिहेइ २ उववायसभाए पुरच्छिमिल्लेणं दारेणं

निग्गच्छइ, जेणेव सभा सुहम्मा जेणेव घोषाले पहरणकोसे तेणेव उवागच्छइ २ ता फलिहरयणं परामुसइ २ एगे अवीए फलिहरयणमायाए महया अमरिसं वहमाणे चमरचंचाए रायहाणीए मज्झंमज्झेणं निग्गच्छइ २ जेणेव तिगिच्छकूडे उप्पायपव्वए तेणामेव उवागच्छइ २ ता वेउव्वियसमुग्धाएणं समोहणइ २ ता संखेज्जाइं जोयणाइं जाव उत्तरवेउव्वियरूवं विउव्वइ २ ता ताए उक्किट्ठाए जाव जेणेव पुढविसिलापट्टए जेणेव मम अंतेइ तेणेव उवागच्छति २ मम तिक्वुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेति जाव नमंसित्ता एवं वयासी—

इच्छामि णं भंते ! तुब्भं नीसाए सक्कं देविंदं देवरायं सयमेव अच्चासादित्तएतिकट्टु उत्तर-पुरच्छिमेदिसिभागे अवक्कमइ २ वेउव्वियसमुग्धाएणं समोहणइ २ जाव दोच्चंपि वेउव्वियसमुग्धाएणं समोहणइ २ एगं महं धोरं घोरागारं भीमं भीमागारं भासुरं भयाणीयं गंभीरं उत्तासणयं कालहर-त्तमासरासिसंकासं जोयणसयसाहस्सीयं महाबोदिविउव्वइ २ अप्फोडेइ २ चग्गइ २ गज्जइ २ हयहेसियं करेइ २ हत्थिगुलगुलाइयं करेइ २ रहघणधणाइयं करेइ २ पायदहरगं करेइ २ भूमिचवेडयं दलयइ २ सीहनादं नदइ २ उच्छोलेइ २ पच्छोलेइ २ तिपइं छिंदइ २ वामं भुयं ऊसवेइ २ दाहिण-हत्थपदेसिणीए य अंगुड्ढणहेण य वितिरिच्छमुहं विडंबेइ २ महया २ सद्देणं २ कलकलरवेणं करेइ

एगे अवीए फलिहरयणमायाए उह्वं वेहासं उप्पइए, खोभंते चेव अहेलोयं कंपेमाणे च मेयनितलं आकट्टं (साकट्टं) तेव तिरियलोयं फोडेमाणेव अंबरतलं कत्थइ गज्जंतो कत्थ विजुयायंतं कत्थइ चासं वासमाणे कत्थइ रउग्धायं पकरेमाणे कत्थइ तमुक्कायं पकरेमाणे वाणमंतरदेवे वित्ता-सेमाणे जोइसिए देवेदुहाविभयभाणे २ आयरक्खे देवे विपलायमाणे २ फलिहरयणं अंबरतलंसि वियट्टमाणे २ विउज्झाएमाणे २ ताए उक्किट्ठाए जावे तिरियमसंखेज्जाणं दीवसमुद्धानं मज्झं मज्झेणं वीयीवयमाणे २ जेणेव सोहम्मे कप्पे जेणेव सोहम्मवडंसए विमाणे जेणेव सभा सुधम्माना तेणेव उवागच्छइ २ एगं पायं पउमवरवेइयाए करेइ एगं पायं सभाए सुहम्माए करेइ फलिहरयणेणं महया २ सद्देणं तिक्वुत्तो इंदकीलं आउडेइ २ एवं वयासी—

कहि णं भो ! सक्के देविंदे देवराया ? कहि णं ताओ चउरासीइ सामानियसाहस्सीओ ? जाव कहि णं ताओ चत्तारि चउरासीइओ आयरक्खेदेवसाहस्सीओ ? कहि णं ताओ अनेगाओ अच्छराकोडीओ अज्ज हणापि अज्ज महेभि अज्ज वहेमि अज्ज ममं अवसाओ अच्छराओ वसमुवण-मंतुत्तिकट्टु तं अनिट्ठं अकंतं अप्पियं असु० अमणु० अमणा० फरुसं गिरं निसिरइ, तए णं से सक्के देविंदे देवराया तं अनिट्ठं जाव अमणामं अस्सुयपुव्वं फरुसं गिरं सोच्चा निसम्म आसुरुते जाव मिसिमिसेमाणे तिवलियं भिउडिं निडाले साहट्टु चमरं असुरिंदं असुररायं एवं वदासी-ह भो चमरा ! असुरिंदा ! असुरराया ! अपत्थियपत्थया ! जाव हीणपुत्रचाउइसा अज्जं न भवसि नाहि ते सुहमत्थीतिकट्टु तत्थेव सीहासनवरगए वज्जं परामुसइ २ तं जलंतं फुडंतं तडतडंतं उक्कासहस्साइं विनिम्मुयमाणं जालासहस्साइं पमुंचमाणं इंगालसहस्साइं पविक्खिरमाणं २ फुलिंगजालामाला-सहस्सेहिं चक्खुविकखेवदिट्ठिपडिधायं पकरेमाणं हुयवहअइरेगतेयदिप्यंतं जतिणवेगं फुल्लकिंसुय-समाणं महब्भयं भयंकरं चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो वहाए वज्जं निसिरइ ।

तते णं से चमरे असुरिंदे असुरराया तं जलंतं जाव भयंकरं वज्जमभिमुहं आवयमाणं पासइ पासइत्ता झियाति पिहाइ झियायित्ता पिहाइत्ता तहेव संभग्गमउडविडए सालंबहत्थाभरसे

उड्ढपाए अहोसिरे कक्खागयसेयंपि व विनिम्मुयमाणे २ ताए उक्किड्ढाए जाव तिरियमसंखेज्जाणं दीवसमुद्धानं मज्झं मज्झेणं वीईवयमाणे २ जेणेव जंबूदीवे २ जाव जेणेव असो गवरपायवे जेणेव मम अंतिए तेणेव उवागच्छइ २ ता भीए भयगग्गरसरे भगवं सरणमिति बुयमाणे ममं दोण्हवि पायाणं अंतरंसि वेणेण समोवडिए ।

वृ. 'दाणामाए'ति दानमय्या, 'छउमत्थकालियाए'ति छद्मस्थकाल एव छद्मस्थकालिका तस्यां 'देवि पाए साहट्ट'ति संहत्य-संहतौ कृत्वा, जिनमुद्रयेत्यर्थः, 'वग्धारियपानि'ति प्रलम्बित-भुजः, 'ईसिपम्भारगणं'ति प्राग्भारः-अग्रतो मुखभवनतत्त्वम् 'अहापनिहिएहिं गत्तेहिं'ति 'यताप्रनिहितैः' यथास्थितैः । 'वीससाए'ति स्वभावत एव ।

'पासइ य तत्थ'ति पश्यति च तत्र-सौधर्मकल्पे 'मधवं'ति मधा-महामेघास्ते यस्य वशे सन्त्यसौ मधवानतस्तं 'पागसासणं'ति पाको नाम बलवान् रिपुस्तं यः शास्ति-निराकरोत्यसौ पाकशासनोऽतस्तं 'सयक्कडं'ति शतं क्रतूनां-प्रतिमानामभिग्रहविशेषाणां श्रमणोपासकपञ्चम-प्रतिमारूपाणां वा कार्तिकश्रेष्ठिभावापेक्षया यस्यासौ शतक्रतुरतस्तं 'सहस्सक्खं'ति सहस्रमक्षणां यस्यासौ सहस्राक्षोऽतस्तम्, इन्द्रस्य किल मन्त्रिणां पञ्च शतानि सन्ति, तदीयानां चाक्ष्यामिन्द्रप्र-योजनव्यापृततयेन्द्रसम्बन्धित्वेन विवक्षणात्तस्य सहाक्षत्वमिति 'पुरंदरं'ति असुरादिपुराणां दारणात् पुरन्दरस्तं 'जाव दस दिसाओ'ति इह यावत्करणात् ।

दाहिणहूलोगाहिवइ बत्तीसविमाणसयसहस्साहिवइ एरावणवाहणं सुरिंदं अरयंब-रवत्थघरं अरजांसि च तानि अम्बरवस्त्रानि च-स्वच्छतयाऽऽकाशकल्पवसनानि अरजोऽम्बरानि तानि धारयति यः स तथा तम्, 'आलइयमालमउडं' आलगितमालं मुकुटं यस्य स तथा तं 'नव-हेमचारुचित्तचंचलकुण्डलविलिहिज्जमाणगंडं' नवाभ्यामिव हेमः सत्काभ्यां चारुचित्राभ्यां चञ्चलाभ्यां कुण्डलाभ्यां विलिख्यमानौ गण्डौ यस्य स तथा तम्, इत्यादि तावद्वाच्यं यावत् 'दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेसाए'ति, अथ यत्र यत्परिवारं यत्कुर्वाणं च तं पश्यति तथा दर्शयितुमाह -

'अपत्थियपत्थए'ति अप्रार्थितं प्रार्थयते यः स तथा 'दुरंतपंतलक्खणे'ति दुरन्तानि-दुष्टावसानानि अत एव प्रान्तानि-अमनोज्ञानि लक्षणानि यस्य स तथा 'हीनपुत्रचाउइसे'ति हीनायां पुण्यचतुर्दश्यां जातो हीनपुण्यचातुर्दशः, किल चतुर्दशी तिथि पुण्या जन्माश्रित्य भवति, सा च पूर्णा अत्यन्तभाग्यवतो जन्मनि भवति अत आक्रोशतोक्तं-'हीनपुनचाउइसे'ति । 'ममं'ति मम 'अस्याम्' एतद्रूपायां दिव्यायां देवर्द्धौ सत्यां, तथा दिव्ये देवानुभागे लब्धे प्राप्ते अभिसमन्वागते सति 'अप्पि'ति ममैव ।

'अप्पुस्सुए'ति अल्पास्तुक्यः 'अट्ठासाइत्तए'ति 'अत्याशातयितुं' छायाया भ्रंशयितुमिति 'उसिणे'ति उष्णः कोपसन्तापात्, कोपसन्तापजं घोष्णात्वं कस्यचित्त्वभावतोऽपि स्यादित्याह-'उसिणब्भूए'ति अस्वाभाविकमौष्ण्यं प्राप्त इत्यर्थः, 'एमे'ति सहायाभावात्, एकत्वं च बहुपरिवारभावेऽपि विवक्षितसहायाभावद्वयवहारतो भवतीत्यत आह-'अविइए'ति अद्वितीयो डिम्बरूपमात्रस्यापि द्वितीयस्याभावादिति । 'एगं महं'ति कहां महतीं बोन्दीमिति योगः 'घोरं'ति हिंसां, कथम्? -यतो 'घोराकारां' हिंसाकृतिं 'भीमं'ति 'भीमां' विकरालत्वेन भयजनिकां, कथम् य-यतो 'भीमाकारां' भयजनकाकृतिं 'भासुरं'ति भास्वरां 'भयाणीयं'ति भयमानीतं यया सा

भयानीताऽतस्ताम्, अथवा भयं भयहेतुत्वानीकं-तत्परिवारभूतमुल्कास्फुलिङ्गादि सैन्यं यस्याः सा भयानीकाऽतस्तां 'गंभीरं'ति गम्भीरां विकीर्णवयवत्वात् 'उत्तासणयं'ति उत्तासनिकां 'त्रसी उद्वेगे' इति वचनात् स्मरणेनाप्युद्वेगजनिकां 'महाबोदे'न्ति महाप्रभावतनुम् 'अप्फोडेइ'ति करास्फोटं करोति 'पायदहरं'ति भूमेः पादेनास्फोटनम् 'उच्छोलेइ'ति अग्रतोमुखां चपेटां ददाति 'पच्छोलेइ'ति पृष्ठतोमुखां चपेटां ददाति 'तिवइं छिंदइ'ति मल्ल इव रङ्गभूमौ त्रिपदीच्छेदं करोति 'ऊसवेइ'ति उच्छतं करोति 'विडंबेइ'ति विवृतं करोति 'साकडूतेव'ति समाकर्षयन्निव 'विउज्जाए-माणे'ति व्युद्राजमानः-शोभमानो विजृम्भमाणो वा व्युद्राजयन् वाऽम्बरतलेपरिघरल-मिति योगः

'इंदकील'ति गोपुरकपाटयुगसन्धिनिवेशस्थानम् । 'नाहि ते'ति नैव तव । 'फुलिंगजाले'त्यादि स्फुलिङ्गानां ज्वालानां च या मालास्तासां च यानि सहानि तानि यथा तैः, चक्षुर्विक्षेपश्च-चक्षुर्ग्रमः धृष्टिप्रतिघातश्च-दर्शनाभावः चक्षुर्विक्षेपधृष्टिप्रतिघातंतदपि कुर्वत्, 'अपि' विशेषणसमुच्चये 'हुतवहे'त्यादि, हुतवहातिरेकेण यत्तेजस्तेन दीप्यमानं यत्तत्तथा 'जइणवेगं'ति जयी शेषवेगवद्वेगजयी वेगो यस्य तत्तथा 'महब्भयं'ति महतां भयमस्मादिति महद्भयं, कस्मादेवमित्यत आह-'भयङ्करं' भयकर्तृ । 'झियाइ'ति ध्यायति किमेतत् ? इति चिन्तयति, तथा 'पिहाइ'ति 'स्पृहयति' यद्येवंविधं प्रहरणं ममापि स्यादित्येवं तदभिलषति स्वस्थानगमनं वाऽभिलषति, अथवा 'पिहाइ'ति अक्षिणी पिघत्ते-निमीलयति, 'पिहाइ झियाइ'ति पूर्वोक्तमेव क्रियाद्वयं व्यत्ययेन करोति, अनेन च तस्यातिव्याकुलतोक्ता, 'तहेव'ति यथा ध्यातवांस्तथैव तत्क्षण एवत्यर्थः, 'संभग्गमउडविडवे'ति संभग्गो मुकुटविटपः-शेखरकविस्तारो यस्य स तथा ।

'सालंबहत्थाभरणे'ति सह आलम्बेन-प्रलम्बेन वर्तन्ते सालम्बानि तानि हस्ताभरणानि यस्याधोमुखगमनवशादसौ सालम्बहस्ताभरणः 'कक्खागयसेयंपिव'ति भयातिरेकात्कक्षागतं स्वेदमिव मुञ्चयन्, देवानां किल स्वेदो न भवतीति संदर्शनार्थः पिवशब्दः 'झत्ति वेगेणं'ति वेगेन समवपतितः कथं ? - 'झगिति' झटितिकृत्वा -

मू. (१७३) तएणं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्झित्थानो खलु पभू चमरे असुरिंदे असुरराया नो खलु समत्थे चमरे असुरिंदे असुरराया नो खलु विसए चमरस्स असुरिंदस्स असुररत्तो अप्पणो निस्साए उट्ठं अप्पइत्ता जाव सोहम्मो कप्पो ।

नन्तत्थ अरिहंते वा अरिहंतचेइयानि वा अनगारे वा भावियप्पणो नीसाए उट्ठं उप्पयति जाव सोहम्मो कप्पो, तं महादुक्खं खलु तहारूवाणं अरहंताणं भगवंताणं अनगाराणय अच्चासायणाएत्तिकड्डु ओहिं पउंजति २ ममं ओहिणा आभोएति २ हा हा अहो हतोऽहमंसितिकड्डु ताए उक्किट्ठाए जाव दिव्वाए देवगतीए वज्रस्स वीहिं अनुगच्छमाणे २ तिरियमसंखेज्जाणं दीवसमुद्धानं मज्झमंज्जेणं जाव जेणेव असोगवरपायवे जेणेव ममं अंतिए तेणेव उवागच्छइ २ ममं चउरंगुलमसंपत्तं वज्रं पडिसाहरइ ।

धृ. 'पभु'ति शक्तः 'समत्थे'ति सङ्गतप्रयोजनः 'हा हा' इत्यादेः संस्कारोऽयं-हा हा अहो हतोऽहमस्मीतिकृत्वा, व्यक्तं चैतत् ।

मू. (१७४) अविघाइं मे गोयमा ! मुट्ठिवाएणं केसग्गे वीइत्था, तए णं से सक्के देविंदे देवराया वज्रं पडिसाहरित्ता ममं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ २ वंदइ नमंसइ २ एवं

वयासी-एवं खलु भंते ! अहं तुभ्यं नीसाए चमरेणं असुरिदेणं असुररत्ना सयेव अच्चासाइए, तए णं मए परिकुविणं समाणेणं चमरस्स असुरिदस्स असुररत्नो वहाए वज्जे निसट्ठे, तए णं मे इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्झित्था-नो खलु पभू चमरे असुरिदे असुरराया तहेव जाव ओहिं पउंजामि देवाणुप्पिए ओहिणा आभोएमि हा हा अहो हतोमीतिकट्ठ ताए उक्किट्ठाए जाव जेणेव देवाणुप्पिए तेणेव उवागच्छामि देवाणुप्पियाणं चउरंगुलमसंपत्तं वज्जं पडिसाहरामि वज्जपडिसाहरणट्ठयाए णं इहमागए इह समोसट्ठे इह संपत्ते इहेव अज्ज उवसंपज्जित्ता णं विहरामि ।

तं खामेमि णं देवाणुप्पिया ! खमंतु णं देवाणुप्पिया ! खमंतु मरहंतु णं देवाणुप्पिया ! नाइभुज्जो एवं पकरणयाएत्तिकट्ठ ममं वंदइ नमंसइ २ उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्कमइ २ वामेणं पादेणं तिक्खुत्तो भूमिं दलेइ २ चमरं असुरिदं असुररायं एवं वदासी-मुक्कोऽसि णं भो चमरा ! असुरिदा असुरराया ! समणस्स भगवओ महावीरस्स पभावेणं न हि ते दाणिं ममाओ भयमत्थीत्तिकट्ठ जामेव दिसिं पाउब्भूए तामे व दिसिं पडिगए ॥

वृ. 'अवियाइ'ति, 'अपिच' इत्यभ्युद्ये 'आई'ति वाक्यालङ्कारे 'मुट्ठिवाएणं'ति अतिवेगेन वज्रग्रहणाय यो मुष्टेर्बन्धन चात उत्पन्नोऽसौ मुष्टिवातस्तेन मुष्टिवातेन 'केसग्रे'ति केशाग्रानि 'वीड्या' वीजितवान् । 'इहमागए'ति तिर्यग्लोके 'इह समोसट्ठे'ति सुसमारपुरे 'इह संपत्ते'ति उद्याने 'इहेव'ति इहैवोद्याने 'अज्जे'ति 'अद्य' अस्मिन्नहनि अथवा हे आर्य !-पापकर्मबहिर्भूत ! 'आर्य !' वा स्वामिन् ! । 'उवसंपज्जित्ता णं'ति 'उपसंपद्य' उपसंपन्नो भूत्वा 'विहरामि' वर्तते

'नाइभुज्जो'ति नैव भूयः 'एवं पकरणयाए'ति एवं प्रकरणतायां वर्तिष्य इति शेषः, 'दाणिं'ति इदानीं सम्प्रतीत्यर्थः ॥ इह लेष्टवादिकं पुद्गलं क्षिप्तं गच्छन्तं क्षेपकमनुष्यस्तावद्गृहीतुं न शक्नोतीति दृश्यते, देवस्तु किं शक्नोति ? येन शक्ने ण वज्जं क्षिप्तं संहतं च, तथा वज्जं चेद्गृहीतं चमरः कस्मान्न गृहीत इत्यभिप्रायतः प्रस्तावनोपेतं प्रश्नोत्तरमाह—

मू. (१७५) भंतेति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदति २ एवं वदासि-देवे णं भंते महिट्ठीए महजुतीए जाव महानुभागे पुव्वामेव पोग्गलं खिवित्ता पभू तमेव अनुपरियट्ठित्ता णं गिण्हित्ताए ?, हंता पभू ।

से केणट्ठेणं भंते ! जाव गिण्हित्ताए ?, गोयमा ! पोग्गले निक्खित्ते समाणे पुव्वामेव सिग्घगती भवित्ता ततो पच्छा मंदगती भवति, देवे णं महिट्ठीए पुव्विपिय पच्छावि सीहे सीहगती चेव तुरियतुरियगती चेव । से तेणट्ठेणं जाव पभू गेण्हित्ताए ।

जति णं भंते ! देविंदे महिट्ठीए जाव अनुपरियट्ठित्ता णं गेण्हित्ताए कम्हा णं भंते ! सक्केणं देविंदे णं देवरत्ना चमरे असुरिदे असुरराया नो संचातिए साहत्थिं गेण्हित्ताए ?, गोयमा ! असुरकुमारणं देवाणं अहे गतिविसए सीहे २ चेव तुरिए २ चेव उट्ठं गतिविसए अप्पे २ चेव मंदे मंदे चेव वेमानियाणं देवाणं उट्ठं गतिविसए सीहे २ चेव तुरिए २ चेव अहे गतिविसए अप्पे २ चेव मंदे २ चेव, जावतियं खेत्तं सक्के देविंदे देवराया उट्ठं उप्पयति एक्केणं समएणं तं वज्जे दोहिं, जं वज्जे दोहिं तं चमरे तिहिं, सव्वत्थोवे सक्कस्स देविंदस्स देवरत्नो उट्ठलोयकंडए अहेलोयकंडए संखेज्जगुणे, जावतियं खेत्तं चमरे असुरिदे असुरराया अहे ओवयति एक्केणं समएणं तं सक्के दोहिं जं सक्के दोहिं तं वज्जे तिहिं, सव्वत्थोवे समरस्स असुरिदस्स असुररत्नो अहेलोयकंडए उट्ठलोयकंडए संखेज्जगुणे

एवं खलु गोयमा ! सक्रेणं देविदेणं देवरन्ना चमरे असुरिदे असुरराया नो संचातिए साहत्थि गेण्हित्तए ।

सकस्स णं भंते ! देविदस्स देवरन्नो उहं अहे तिरियं च गतिविसयस्स कयरे २ हितो अप्पे वा बहुए वा तुल्ले वा विसेसाहिए वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवं खेत्तं सक्रे देविदे देवराया अहे ओवयइ एक्केणं समएणं तिरियं संखेजे भागे गच्छइ उहं संखेजे भागे गच्छइ ।

चमरस्स णं भंते ! असुरिदस्स असुररन्नो उहं अहे तिरियं च गतिविसयस्स कयरे २ हितो अप्पे वा बहुए वा तुल्ले वा विसेसाहिए वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवं खेत्तं चमरे असुरिदे असुरराया उहं उप्पयति एक्केणं समएणं तिरियं संखेजे भागे गच्छइ अहे संखेजे भागे गच्छइ, वज्जं जहा सकस्स देविदस्स तहेव नवरं विसेसाहिंयं कायव्वं ॥

सकस्स णं भंते ! देविदस्स देवरन्नो ओवयणकालस्स य उप्पयणकालस्स य कयरे २ हितो अप्पे वा बहुए वा तुल्ले वा विसेसाहिए वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवे सकस्स देविदस्स देवरन्नो उहं उप्पयणकाले ओवयणकाले संखेज्जगुणे ।

चमरस्सवि जहा सकस्स नवरं सव्वत्थोवे ओवयणकाले उप्पयणकाले संखेज्जगुणे ।

वज्जस्स पुच्छा, गोयमा ! सव्वत्थोवे उप्पयणकाले ओवयणकाले विसेसाहिए ॥ एयस्स णं भंते ! वज्जस्स वज्जाहिवइस्स चमरस्स य असुरिदस्स असुररन्नो ओवयणकालस्स य उप्पयणकालस्स य कयरे हितो अप्पे वा ४ ?, गोयमा ! सकस्स य उप्पयणकाले चमरस्स य ओवयणकाले एए णं दोन्निवि तुल्ला सव्वत्थोवा, सकस्स य ओवयणकाले वज्जस्स य उप्पयणकाले एस णं दोण्हवि तुल्ले संखेज्जगुणे चमरस्स उ उप्पयणकाले वज्जस्स य ओवयणकाले एसणं दोण्हवि तुल्ले विसेसाहिए ।

वृ. 'भंते !' इत्यादि, 'सीहे'ति शीघ्रो वेगवान्, स च शीघ्रगमनशक्तिमात्रपेक्षयाऽपि स्यादत आह- 'सीहगई चेव'ति शिघ्रगतिरेव नाशीघ्रगतिरपि, एवंभूतश्च कायापेक्षयाऽपि स्यादत आह- 'तुरिय'ति त्वरितः-त्वरान्, स च गतेरन्यत्रापि स्यादित्यत आह- 'तुरियगई'ति 'त्वरितगति' मानसौत्सुक्यप्रवर्तितवेगवद्गतिरिति, एकार्था वैते शब्दाः 'संचाइए'ति शक्तिः 'साहत्थि'न्ति स्वहस्तेन ।

'गइविसए'ति, इह यद्यपि गतिगोचरभूतं क्षेत्रं गतिविषयशब्देनोच्यते तथाऽपि गतिरेवेह गृह्यते, शीघ्रादिविशेषणानां क्षेत्रेऽयुज्यमानत्वादिति, 'सीहे'ति शीघ्रो वेगवान्, स चानैकान्तिकोऽपि स्यादत आह- 'सीहे चेव'ति शीघ्र एव, एतदेव प्रकर्षवृत्तिप्रतिपादनाय पर्यायान्तेरेणाह- त्वरितस्त्वरितश्चैवेति, 'अप्पे अप्पे चेव'ति अतिशयेनाल्पोऽतिस्तोक इत्यर्थः, 'मंदे मंदे चेव'ति अत्यन्तमन्दः, एतेन च देवानां गतिस्वरूपमात्रमुक्तम् ॥

एतस्मिंश्च गतिस्वरूपे सति शक्रवज्रचमराणामेकमाने ऊर्ध्वादी क्षेत्रे गन्तव्ये यः कालभेदो भवति तं प्रत्येकं दर्शयन्नाह- 'जावइय'मित्यादि, अथेन्द्रस्योर्ध्वाधः क्षेत्रगमने कालभेदमाह- 'सव्वत्थोवे सकस्से'त्यादि, 'सर्वस्तोकं' स्वल्पं शक्रस्य ऊर्ध्वलोकगमने कण्डकं-कालखण्डं ऊर्ध्वलोक-कण्डकं ऊर्ध्वलोकगमनेऽतिशीघ्रत्वात्तस्य, अधोलोकगमने कण्डकं-कालखण्डमधोलोककण्डकं सङ्ख्यातगुणं, ऊर्ध्वलोककण्डकापेक्षया द्विगुणमित्यर्थः, अधोलोकगमने शक्रस्य मन्दगतित्वात्, द्विगुणत्वं च 'सकस्स उप्पयणकाले चमरस्स य ओवयणकाले एए णं दोन्निवि तुल्ला' तथा 'जावतिंयं

खेतं चमरे ३ अहे ओवयइ इक्केणं समएणं तं सक्को दोहिं' ति वक्ष्यमाणवचनद्वयसामर्थ्याल्लभ्यमिति, 'जावइय'मित्यादिसूत्रद्वयमधःक्षेत्रापेक्षं पूर्ववद्वयाख्येयं, 'एवं खलु' इत्यादि च निगमनम् ।

अथ शक्रादीनां प्रत्येकं गतिक्षेत्रस्याल्पबहुत्वोपदर्शनाय सूत्रत्रयमाह- 'सक्कस्से'त्यादि, तत्र ऊर्ध्वमधस्तिर्यक् च यो गतिविषयो-गतिविषयभूतं क्षेत्रमनेकविधं तस्य मध्ये कतरो गतिविषयः कतरस्मादतिविषयात्सकाशादल्पादि ? इति प्रश्नः, उत्तरं तु सर्वस्तोकमधःक्षेत्रं समयेनावपतति, अधो मन्दगतित्वाच्छक्रस्य, 'तिरियं संखेजे भागे गच्छइ'ति कल्पनया किलैकेन समयेन योजनमधो गच्छति शक्रः, तत्र च योजने द्विधाकृते द्वौ भागौ भवतः, तयोश्चैकस्मिन् द्विभागे मीलिते त्रयः सङ्ख्येया भागा भवन्ति अतस्तान् तिर्यग् गच्छति, सार्द्धं योजनमित्यर्थः, तिर्यग्गतौ तस्य शीघ्रग-
तित्वात्, 'उहं संखेजे भागे गच्छइ'ति यान् किल कल्पनया त्रीन् द्विभागांस्तिर्यग्गच्छति तेषु घतुर्थेऽन्यस्मिन् द्विभागे मीलिते चत्वारो द्विभागरूपाः सङ्ख्यातभागाः संभवन्ति अतस्तानूह्वं गच्छति । अथ कथं सूत्रे सङ्ख्यातभागमात्रग्रहणे सतीदं नियतभागव्याख्यानं क्रियते ?

उच्यते, 'जावइयं खेतं चमरे ३ अहे ओवयइ एक्केणं समएणं तं सक्के दोहिं', तथा 'सक्कस्स उप्पयणकाले चमरस्स ओवयणकाले एते णं दोत्रिवि तुल्ल' इति वचनतो निश्चीयते शक्रो यावदधो द्वाभ्यां समयाभ्यां गच्छति तावदूर्ध्वमेकेनेति द्विगुणमधःक्षेत्रादूर्ध्वक्षेत्रं, एतयोश्चापान्तरालवर्त्ति तिर्यक्-क्षेत्रमतोऽपान्तरालप्रमाणेनैव तेन भवितव्यमित्यधःक्षेत्रापेक्षया तिर्यक्क्षेत्रं सार्द्धं योजनं भवतीति व्याख्यातं, आह च चूर्निकारः- 'एगेणं समएणं ओवयइ अहे जोयणं एगेणव समएणं तिरियं दिवहं गच्छइ उहं दो जोयणानि सक्को'ति ।

'चमरस्सण'मित्यादि 'सब्बत्थोवं खेतं चमरे ३ उहं उप्पयइ एक्केणं समएणं'ति, ऊर्ध्वगतौ मन्दगतित्वात्तस्य, तच्च किल कल्पनया त्रिभागन्यूनं गव्यूतत्रयं, 'तिरियं संखेजे भागे'ति तस्मिन्नेव पूर्वोक्ते त्रिभागन्यूनगव्यूतत्रये द्विगुनिते ये योजनस्य सङ्ख्येया भागा भवन्ति तान् गच्छति, तिर्यग्गतौ शीघ्रतरगतित्वात्तस्य, 'अहे संखेजे भागे गच्छइ'ति पूर्वोक्ते त्रिभागद्वयन्यूने गव्यूतषट्के त्रिभागन्यूनगव्यूतत्रये मीलिते य सङ्ख्येयभागा भवन्ति तान् गच्छति, योजनद्वयमित्यर्थः

अथ कथं सङ्ख्यातभागमात्रोपादाने नियतसङ्ख्येयभागत्वं व्याख्यायते ?, उच्यते, शक्रस्यो-
र्ध्वगतेश्चमरस्य चोद्योगतेः समत्वमुक्तं, शक्रस्य चोर्ध्वगमनं समयेन योजनद्वयरूपं कल्पितमतश्चम-
रस्याधोगमनं समयेन योजनद्वयमुक्तं, तथा 'जावइयं सक्के ३ उहं उप्पयइ एगेमं समएणं तं वज्जं दोहिं जं वज्जं दोहिं तं चमरे तिहिं'ति वचनसामर्थ्यात् प्रतीयते शक्रस्य यदूर्ध्व गतिक्षेत्रं तस्य त्रिभागमात्ररूपं चमरस्योर्ध्वगतिक्षेत्रमतो व्याख्यातं त्रिभागन्यूनत्रिगव्यूतमानं तदिति, ऊर्ध्वक्षेत्राधोगतिक्षेत्रयोश्चापान्तरालवर्त्ति तिर्यक्क्षेत्रमितिकृत्वा त्रिभागद्वयन्यूनषडगव्यूतमानं तद्वयाख्यातमिति ।

यच्च चूर्निकारेणोक्तं 'चमरो उहं जोयण'मित्यादि तत्रावगतं, 'वज्जं जहा सक्कस्स तहेव'ति वज्रमाश्रित्य गतिविषयस्याल्पबहुत्वं वाच्यं यथा शक्रस्य तथैव, विशेषघोटनार्थं त्वाह- 'नवरं विसेसाहियं कायव्वं'ति, तच्चैवम्- 'वज्रस्स णं भंते ! उहं अहे तिरियं च गइविसयस्स कयरे कयरेहिंतो अप्पे वा ४ ? , गोयमा ! सब्बत्थोवं खेतं वज्जे अहे ओवयइ एक्केणं समएणं तिरियं विसेसाहिण भागे गच्छइ उहं विसेसाहिण भागे गच्छइ'ति, वाचनान्तरे तु एतत्साक्षादेवोक्तमिति,

अस्यायमर्थः-सर्वस्तोकं क्षेत्रं वज्रमधो व्रजत्येकेन समयेन, अधो मन्दगतित्वात्तस्य वज्रस्यस, तज्ज किल कल्पनया त्रिभागन्यूनं योजनं, तिर्यक् तच्च विशेषाधिकौ भागौ गच्छति, शीघ्रतरगतित्वात् तौ च किल योजनस्य द्वौ त्रिभागौ विशेषाधिकौ सन्निभागं गव्यूतत्रयमित्यर्थः, तयोर्ध्वं विशेषाधिकौ भागौ गच्छति, यौ किल तिर्यङ्विशेषाधिकौ भागौ गच्छति तावेवोर्द्धगतौ किञ्चिद्विशेषाधिकौ, ऊर्द्धगतौ शीघ्रतरगतित्वात्परिपूर्णं योजनमित्यर्थः, अथ कथं सामान्यतो विशेषाधिकत्वेऽभिहिते नियतभागत्वं व्याख्यायते ?, उच्यते, 'जावइयं चमरे ३ अहे ओवयइ एकेणं समएणं तावइयं सक्के दोहिं जं सक्के दोहिं तं वज्जे तिहिं'ति वचनसामर्थ्याच्छक्राधोगत्यपेक्षया वज्रस्य त्रिभागन्यूनाधोगतिर्लब्धेति त्रिभागन्यूनं योजनमिति सा व्याख्याता, तथा 'सक्कस्स ओवयणकाले वज्रस्स य उप्पयणकाले एस णं दोण्हवि तुल्ले' इति वचनादवसीयते यावदेकेन समयेन शक्रोऽधो गच्छति तावद्वज्रमूर्ध्वं, शक्रश्चैकेनाधः किल योजनं एवं वज्रमूर्द्धं योजनमितिकृत्वोर्ध्वं योजनं तस्योक्तं, उर्ध्वधोगत्योश्च तिर्यङ्गतेरपान्तरालवर्तित्वात्तदपान्तरालवर्त्तव सन्निभागगव्यूतत्रयलक्षणं तिर्यङ्गतिप्रमाणमुक्तमिति ।

अनन्तरं गतिविषयस्य क्षेत्रस्याल्पबहुत्वमुक्तं, अथ गतिकालस्य तदाह-'सक्कस्स णं'मित्यादि सूत्रत्रयं । सक्कादीनां गतिकालस्य प्रत्येकमल्पबहुत्वमुक्तं अथ परस्परापेक्षया तदाह-'एयस्स णं भंते! वज्रस्से'त्यादि, 'एए णं विन्निवि तुल्ल'ति शक्रचमरयोः स्वस्थानगमनं प्रति वेगस्य समत्वादुपत-नावपतनकालौ तयोस्तुल्यौ परस्परेण, 'सव्वत्थोव'ति वक्ष्यमाणापेक्षयेति, तथा 'सक्कस्से' त्यादौ 'एस णं दोण्हवि तुल्ले'ति उभयोरपि तुल्यः शक्रावपतनकालो वज्रोत्पातकालस्य तुल्यः वज्रोत्पा-तकालश्च शक्रावपतनकालस्य तुल्य इत्यर्थः, 'संखेज्जगुणे'ति शक्रोत्पातचमरावपातकालपेक्षया एवमनन्तरसूत्रमपि भावनीयम् ॥

मू. (१७६) तए णं चमरे असुरिदे असुरराया वज्र भयविप्पमुक्के सक्केणं देविदेणं देवरान्ना महया अवमाणेणं अवमानिए समाणे चमरचंचाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए चमरंसि सीहासणीसि ओहयमणसंकप्पे चिंतासोयसागरसंपविट्ठे करयलपल्लहत्थमुहे इट्ठज्जाणोवगए भूमिगयदिट्ठीए झियाति, तते णं तं चमरं असुरिदं असुररायं सामानियपरिसोववन्नया देवा ओहयमणसंकप्पं जाव झियायमाणं पासंति २ करयल जाव एवं वयासि-

किणं देवाणुप्पिया! ओहयमणसंकप्पा जाव झियायह ? तए णं से चमरे असुरिदे असुर० ते सामानियपरिसोववन्नए देवे एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! मए समणं भगवं महावीरं नीसाए सक्के देविदे देवराया सयमेव अच्चासादिए, तए णं तेणं परिकुविएणं समाणेणं ममं वहाए वज्जे निसिट्ठे तं भद्वं भवतु देवाणुप्पिया ! समणस्स भगवओ महावीरस्स जस्स महिंमनुपभावेण अक्किट्ठे अव्वहिए अपरिताविए इहमागए इह समोसट्ठे इह संपत्ते इहेव अज्जं उवसंपज्जित्ता णं विहरामि, तं गच्छामोणं देवाणुप्पिया ! समणं भगवं महावीरं वंदामो नमंसामो जाव पज्जवासामोति-कट्ठु चउसट्ठीए सामानियसाहस्सीहिं जाव सव्विट्ठीए जाव जेणेव असोववरपायवे जेणेव मम अंतिए तेणेव उवागच्छइ २ ममं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव नमंसित्ता एवं वदासि ।

एवं खलु भंते ! मए तुब्भं नीसाए सक्के देविदे देवराया सयमेव अच्चासादिए जा तं भद्वं णं भवतु देवाणुप्पियाणं महिं जस्स अणुपभावेणं अक्किट्ठे जाव विहरामि तं खामेभि णं देवाणुप्पिया

जाव उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्कमइ २ ता जाव बत्तीसइबद्धं नइविहिं उवदंसेइ २ जामेव दिसिं पाउब्भए तामेव दिसं पडिगए, एवं खलु गोयमा ! चमरेणं असुरिदेण असुररत्ता सा दिव्वा देविट्ठी लद्धा पत्ता जाव अभिसमन्नागया, ठिती सागरोवमं, महाविदेहे वासे सिज्झिहिंति जाव अंतं काहिंति ॥

वृ. 'ओहयमणसंकप्पे'ति उपहतो-ध्वस्तो मनसः सङ्कल्पो-दर्पहर्षादिप्रभवो विकल्पो यस्य स तथा, 'चिंतासोगसागरमनुपविट्ठेति चिन्ता-पूर्वकृतानुस्मरणं शोको-दैन्यं तावेव सागर इति विग्रहोऽतस्तं 'करतलपल्हत्थमुहे'ति करते पर्यस्तं-अधोमुखतया न्यस्तं मुखं येन स तथा, 'जस्समहि मनुभावेण'ति यस्य प्रभावेण इहागतोऽस्मि-भवामीति योगः, किंभूतः सन्नित्याह- 'अकिट्ठे'ति 'अकृष्टः' अविलिखितः अक्लिष्टो वा-अबाधितो निर्वेदनमित्यर्थः ।

एतदेव कथमित्याह- 'अव्वहिए'ति अव्यथितः, अताडितत्वेऽपि ज्वलनकल्पकुलिशस-न्निकर्षात्परितापः स्यादतस्तं निषेधयन्नाह- 'अपरिताविए'ति, 'इहमागए'त्यादि विवक्षया पूर्ववद्व्या-ख्येयं, 'इहेव अज्जे'त्यादि, इहैव स्थाने 'अद्य' अस्मिन्नहनि 'उपसंपद्य' प्रशान्तो भूत्वा विहरामीति पूर्वमसुराणां भवप्रत्ययो वैरानुबन्धः सौधर्मगमने हेतुरुक्तः, अथ तत्रैव हेत्वन्तर-भिधानायाह-

मू. (१७७) किं पत्तिए णं भंते ! असुरकुमारा देवा उट्ठं उप्पयंति जाव सोहम्मो कप्पो ?, गोयमा ! तेसिणं देवाणं अहुणोववन्नागण वा चरिमभवत्थाण वा इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जइ-अहो णं अम्हेहिं दिव्वा देविट्ठी लद्धा पत्ता जाव अभिसमन्नागया जारिसिया णं अम्हेहिं दिव्वा देविट्ठी जाव अभिसमन्नागया तारिसिया णं सक्केणं देविदेणं देवरत्ता दिव्वा दिविट्ठी जाव अभिसमन्नागया जारिसिया णं सक्केणं देविदेणं देवरत्ता जाव अभिसमन्नागया तारिसियाणं अम्हेहिंति जाव अभिसमन्नागया तं गच्छामो णं सक्कस्स देविदस्स देवरत्तो अंतियं पाउब्भवामो पासामो ताव सक्कस्स देविदस्स देवरत्तो दिव्वं देविट्ठिं जाव अभिसमन्नागयं पासतु ताव अम्हवि सक्के देविदे देवराया दिव्वं देविट्ठिं जाव अभिसमन्नागयं ।

तं जाणामो ताव सक्कस्स देविदस्स देवरत्तो दिव्वं देविट्ठिं जाव अभिसमन्नागयं जाणउ ताव अम्हवि सक्के देविदे देवराया दिव्वं देविट्ठिं जाव अभिसमन्नागयं, एवं खलु गोयमा ! असुरकुमारा देवा उट्ठं उप्पयंति जाव सोहम्मो कप्पो । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

वृ. 'किं पत्तियन्'मित्यादि, तत्र 'किंपत्तियं'ति कः प्रत्ययः-कारणं यत्र तत् किंप्रत्ययम् 'अहुणोववन्नाणं'ति उत्पन्नमात्राणां 'चरिमभवत्थाणव'ति भवचरमभागस्थानां ? च्यवनावसर इत्यर्थः ॥

शतकं-३ उद्देशकः-२ समाप्तः

— शतकं-३ उद्देशकः-३ :—

वृ. द्वितीयोद्देशके चमरोत्पात उक्तः, स च क्रियारूपोऽतः क्रियास्वरूपाभिधानाय तृतीयोद्देशकः, स च-

मू. (१७८) तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नगरे होत्था जाव परिसा पडिगया ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं जाव अंतेवासी मंडियपुत्ते नामं अनगारे पगतिभइए जाव पञ्जुवासमाणे एवं वदासी-कति णं भंते ! किरिया पन्नत्ता ?, मंडियपुत्ता ! पंच किरियाओ पन्नत्ताओ, तंजहा-काइया अहिगरनिया पाउसिया पारियावनिया पाणाइवायकिरिया ।

काइया णं भंते ! किरिया कतिविहा पन्नत्ता ?, मंडियपुत्ता ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-अणुवरयकायकिरिया य दुप्पउत्तकायकिरिया य । अहिगरनिया णं भंते ! किरिया कतिविहा पन्नत्ता ?, मंडियपुत्ता ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-संजोयणाहिगरणकिरिया य निव्वत्तणाहिगरणकिरिया य । पाओसिया णं भंते ! किरिया कतिविहा पन्नत्ता ?, मंडियपुत्ता ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-जीवापाओसिया य अजीवपादोसिया य । पारियावनिया णं भंते ! किरिया कइविहा पन्नत्ता ?, मंडियपुत्ता ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-सहत्थपारियावनिया य परहत्थपारियावनिया य पाणाइवायकरिया णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता ?, मंडियपुत्ता ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-सहत्थपा० परहत्थपा० किरिया य ॥

वृ. 'तेणं कालेण'मित्यादि तत्र 'पंच किरियाओ'ति करणं क्रिया कर्मबन्धनिबन्धना चेष्टेत्यर्थः 'काइय'ति चीयत्त इति कायः-शरीरं तत्र भवा तेन वा निर्वृत्ता कायिकी १, 'अहिगरनिय'ति अधिक्रियते नकरादिष्वात्माऽनेनेत्यधिकरणं-अनुष्ठानविशेषः बाह्यं वा वस्तु चक्रखड्गादि तत्र भवा तेन वा निर्वृत्तेत्याधिकरनिकी २, 'पाउसिय'ति प्रद्वेषो-मत्सरस्तत्र भवा तेन वा निर्वृत्ता स एव वा प्राद्वेषिकी ३, 'परितावनिय'ति परितापनं परितापः-पीडाकरणं तत्र भवा तेन वा निर्वृत्ता तदेव वा परितापनिकी ४, 'परितावनिय'ति प्राणातिपातः-प्रसिद्धस्तद्विषय क्रिया प्राणातिपात एव वा क्रिया प्राणातिपातक्रिया ५ ।

'अनुवरयकायकिरिया य'ति अनुपरतः-अविरतस्तस्य कायक्रियाऽनुपरतकायक्रिया, इयमविरतस्य भवति, 'दुपपउत्तकायकिरिया य'ति दुष्टं प्रयुक्तो दुष्प्रयुक्तः स चासौ कायश्च दुष्प्रयुक्तकायस्तस्य क्रिया दुष्प्रयुक्तकायक्रिया, अथवा दुष्टं प्रयुक्तं-प्रयोगो यस्य स दुष्प्रयुक्तस्तस्य कायक्रिया दुष्प्रयुक्तकायक्रिया, इयं प्रमत्तसंयतस्यापि भवति, विरतिमतः प्रमादे सति कायदुष्टप्रयोगस्य सद्भावात्, 'संजोयणाहिगरणकिरिया य'ति संयोजनं हलगरविषकूटय-न्नाद्यङ्गानां पूर्वनिर्वर्तितानां मीलनं तदेवाधिकरणयक्रिया संयोजनाधिकरणक्रिया ।

'निव्वत्तमाहिगरणकिरिया य'ति, निर्वर्तनं-असिंशक्तितोमरादीनां निष्पादनं तदेवाधिकरणक्रिया निर्वर्तनाधिकरणक्रिया, 'जीवपाओसिया य'ति जीवस्य-आत्मपरतदुभयरूपस्योपरि निष्पादनं तदेवाधिकरणक्रिया निर्वर्तनाधिकरणक्रिया, 'जीवपाओसिया य'ति अजीवस्योपरि प्रद्वेषाद्या क्रिया प्रद्वेषकरणमेव वा, 'सहत्थपरितावनिया य'ति स्वहस्तेन स्वस्य परस्य तदुभयस्य वा परितापनाद्-असातोदीरणाद्या क्रिया परितापनाकरणमेव वा सा स्वहस्तपरितापनिकी ।

एवं परहस्तपरितापनिक्यपि, एवं प्राणातिपातक्रियाऽपि ।

उक्ता क्रिया, अथ तज्जन्यं कर्म तद्वेदनां चाधिकृत्याह-

मू. (१७९) पुव्विं भंते ! किरिया पच्छा वेदणा पुव्विं वेदणा पच्छा किरिया ?, मंडियपुत्ता पुव्विं किरिया पच्छा वेदणा, नो पुव्विं वेदणा पच्छा किरिया ॥

अत्थि णं भंते ! समणाणं निर्गन्थाणं किरिया कज्जइ ?, हंता ! अत्थि । कहं णं भंते ! सम-

णानं निगंथाणं किरिया कज्जइ ? , मंडियपुत्ता ! पमायपच्चया जोगनिमित्तं च, एवं खलु समणाणं निगंथाणं किरिया कज्जति ॥

वृ. 'पुब्बि भंते !' इत्यादि क्रिया-करणं तज्जन्यत्वात्कर्मापि क्रिया, अथवा क्रियत इति क्रिया कर्मैव, वेदना तु कर्मणोऽनुभवः, सा च पश्चादेव भवति, कर्मपूर्वकत्वात्तदनुभवस्येति ।

अथ क्रियामेव स्वामिभावतो निरूपयन्नाह- 'अस्थि ण' मित्यादि, अस्त्ययं पक्षो यदुत क्रिया क्रियते-क्रिया भवति, प्रमादप्रत्ययात् तथा दुष्प्रयुक्तकायक्रियाजन्यं कर्म, योगनिमित्तं च यथैर्यापथिकं कर्म ॥ क्रियाधिकारादिदमाह-

मू. (१८९) जीवे णं भंते ! सया समियं एयति वेयति चलति फंदइ घट्ट खुब्भइ उदीरइ तं तं भावं परिणमति ? , हन्ता ! मंडियपुत्ता ! जीवे णं सया समियं एयति जाव तं तं भावं परिण-मइ जावं च णं भंते ! से जीवेसया समितं जाव परिणमइ तावं च णं तस्स जीवस्स अंते अंतकि-रिया भवति ? , नो तिण्ढे समइ, से केण्ढेणं भंते ! एवं बुद्धइ-जावं च णं से जीवे सया समितं जाव अंते अंतकिरिया न भवति ? , मंडियपुत्ता ? जावं च णं से जीवे सया समितं जाव परिणमति तावं च णं से जीवे आरंभइ सारंभइ समारंभइ आरंभे वट्ठइ सारंभे वट्ठइ समारंभे वट्ठइ आरंभमाणे सारंभमाणे समारंभमाणे आरंभे वट्ठमाणे सारंभे वट्ठमाणे समारंभे वट्ठमाणे बहूणं पाणाणं भूयाणं जीवाणं सत्ताणं दुक्खावणयाए सोयावणयाए जूरावणयाए तिप्पावणयाए पिट्ठावणयाए परियावणयाए वट्ठइ ।

से तेण्ढेणं मंडियपुत्ता ! एवं बुद्धइ-जावं च णं से जीवे सया समियं एयति जाव परिणमति तावं च णं तस्स जीवस्स अंते अंतकिरिया न भवइ ॥ जीव णं भंते ! सया समियं नो एयइ जाव नो तं तं भावं परिणमइ ? , हन्ता मंडियपुत्ता ! जीवे णं सया समियं जाव नो परिणमति । जावं च णं भंते ! से जीवे नो एयति जाव नो तं तं भावं परिणमत तावं च णं तस्स जीवस्स अंत अंतकिरिया भवइ ? हन्ता ! जाव भवति ।

से केण्ढेणं भंते ! जाव भवति ? , मंडियपुत्ता ! जावं च णं से जीवे सया समियं नो एयति जाव नो परिणमइ तावं च णं से जीवे नो आरंभइ नो सारंभइ नो समारंभइ नो आरंभे वट्ठइ नो सारंभे वट्ठइ नो समारंभे वट्ठइ अनारंभमाणे असारंभमाणे असमारंभमाणे आरंभे अवट्ठमाणे सारंभे अवट्ठमाणे समारंभे अवट्ठमाणे बहूणं पाणाणं ४ अदुक्खावणयाए जाव अपरियावणयाए वट्ठइ । से जहानामए केइ पुरिसे सुक्कं तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा, से नूणं मंडियपुत्ता ! से सुक्के तणहत्थयं जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ ? हन्ता ! मसमसाविज्जइ, से जहानामए-कइ पुरिसे तत्तंसि अयकवल्लंसि उदयबिंदू पक्खिवेज्जा, से नूणं मंडियपुत्ता ! से उदयबिंदू तत्तंसि अयकवल्लंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ ? , हन्ता ! विद्धंस-मागच्छइ, से जहानामए हरए सिय पुन्ने पुन्नप्पमाणे वोलट्ठमाणे वोसट्ठमाणे समभरघडत्ताए चिट्ठति ? , हन्ता चिट्ठति ।

अहे णं केइ पुरिसे तंसि हरयंसि एवं महं नावं सतासवं सयच्छिदं ओगाहेज्जा से नूणं मंडियपुत्ता ! सा नावा तेहिं आसवदारेहिं आपूरेमाणी २ पुन्ना पुन्नप्पमाणा वोलट्ठमाणा वोसट्ठमाणा

समभरघडताएचिद्विती ! हंता ! चिद्विती, अहे णं केइ पुरिसे तीसे नावाए सव्वतो समंता आसवदाराइं पिहेइ २ नावाउस्सिचणएणं उदयं उस्सिचिज्जा से नूणं मंडियपुत्ता ! सा नावा तंस्सि उदयंस्सि उस्सिचिज्जंस्सि समाणंस्सि खिप्पामेव उट्ठं उदाइ ?, हंता ! उदाइज्जा ।

एवामेव मंडियपुत्ता ! अत्तत्तासंवुडस्स अनगारस्स ईरियासमियस्स जाव गुत्तबंभयारियस्स आउत्तं गच्छमाणस्स चिद्वमाणस्स निसीयमाणस्स तुयट्ठमाणस्स आउत्तं वत्थपडिग्गह-कंबलपायपुंखणं गेण्हमाणस्स निक्खिबमाणस्स जाव चक्खुपण्हनिवायमवि वेमाया सुहुमा ईरियावहिया किरिया कज्जइ, सा पढमसमयबद्धपुट्ठा वितियसमयवेतिया ततियसमयनिज्जरिया सा बद्धा पुट्ठा उदीरिया वेदिया निज्जिन्ना सेयकाले अकम्मं वावि भवति, से तेण्डेणं मंडियपुत्ता ! एवं वुच्चति-जावं च णं से जीवे सया समियं नो एयति जाव अंतं अंतकिरिया भवति ॥

वृ. 'जीवेण'मित्यादि, इह जीवग्रहणेऽपि सयोग एवासौ ग्राह्यः, अयोगस्यैजनादेरसम्भवात्, 'सदा' नित्यं 'समियं'ति सप्रमाणं 'एयइ'ति एजते-कम्पते 'एजृ कम्पने' इति वचनात् 'वेयइ'ति 'व्येजते' विविधं कम्पते 'चलइ'ति स्थानान्तरं गच्छति 'फंदइ'ति 'स्पन्दते' किञ्चिच्चलति 'स्पदि किञ्चिच्चलने' इति वचनात्, अन्यमवकाशं गत्वा पुनस्तत्रैवागच्छतीत्यन्ते 'घट्टइ'ति सर्वविधं चलति पदार्थान्तरं वा स्पृशति 'खुब्भइ'ति 'क्षुभ्यति' पृथिवीं प्रविशति क्षोभयति वा पृथिवीं बिभेति वा 'उदीरइ'ति प्राबल्येन प्रेरयति पदार्थान्तरं प्रतिपादयति वा, शेषक्रियाभेदसङ्ग्रहार्थः माह

'तं तं भावं परिणमइ'ति उल्लेपणावक्षेपणाकुञ्चनप्रसारणादिकं परिणामं यातीत्यर्थः, एषां चैजनादिभावानां क्रमभावित्वेन सामान्यतः सदेति मन्तव्यं न तु प्रत्येकापेक्षया, क्रमभाविनां युपगदभावादिति, 'तस्स जीवस्स अंतं'ति मरणान्ते 'अंतकिरिय'ति सकलकर्मक्षयरूपा, 'आरंभइ'ति आरभते पृथिव्यादीनुपद्रवयति 'सारंभइ'ति 'संरभते' तेषु विनाशसङ्कल्पं करोति 'समारंभइ'ति 'समारभते' तानेव परितायति, आह च—

॥ १ ॥

“संकप्पो संरंभो परितावकरो भवं समारंभो ।

आरंभो उद्भवओ सव्वनयाणं विसुद्धाणं ॥

इदं च क्रियाक्रियावतोः कथञ्चिदभेद इत्यभिधानाय तयोः समानाधिकरणतः सूत्रमुक्तम्, अथ तयोः कथञ्चिदभेदोऽप्यस्तीति दर्शयितुं पूर्वोक्तमेवार्थं व्यधिकरणत आह-‘आरंभे’ इत्यादि, आरम्भे-अधिकरणभूते वर्तते जीवः, एवं संरम्भे समारम्भे च, अनन्तरोक्तवाक्यार्थः द्वयानुवादेन प्रकृतयोजनामाह-आरम्भमाणः संरभमाणः समारभमाणो जीव इत्यनेन प्रथमो वाक्यार्थोऽनूदितः आरम्भे वर्तमान इत्यादिना तु द्वितीयः, ‘दुक्खावणयाए’ इत्यादी ताशब्दस्य प्राकृतप्रभवतत्वात् ‘दुःखापनायां’ मरणलक्षणदुःखप्रापणायाम् अथवा इष्टवियोगादिदुःखहेतुप्रापणायां वर्तते इति योगः । तथा ‘शोकापनायां’ दैन्यप्रापणायां ‘जूरावणताए’ति सोकातिरेकाच्छरीरजीर्णताप्रापणायां ‘तिप्पावणयाए’ति ‘तेपापनायां’ तिपृ ष्टपृ क्षरणार्थी इतिवचनात् शोकातिरेकादेवाश्रुला-लादिक्षरजीर्णताप्रापणायां ‘पिट्ठावणताए’ति पिट्टनप्रापणायां ततश्च परितापनायां-शरीरसन्तापे वर्तते, क्वचित्पठ्यते ‘दुक्खावणयाए’ इत्यादि, तस्मै व्यक्तमेव, यच्च तत्र ‘किलामणयाए उद्दाव-णयाए’ इत्यधिकमभिधीयते तत्र ‘किलामणयाए’ति ग्लानिनयने ‘उद्दावणयाए’ति उत्त्वासने उक्तार्थः विपर्ययमाह—

‘जीवेण’मित्यादि, ‘नो एयइ’ति शैलेशीकरणे योगनिरोधात्त्रो एजत इति, एजनादिरहितस्तु नारम्भादिषु वर्तते तथा च न प्राणादीनां दुःखापनादिषु तताऽपि च योगनिरोधाभिधानशुक्लध्यानेन सकलकर्मध्वंसरूपाऽन्तक्रिया भवति, तत्र दृष्टान्तद्वयमाह-‘से जहे’त्यादि, ‘तिणहत्थयं’ति तृणपूलकं ‘जायतेयं’ति वह्नी ‘मसमसाविज्जइ’ति शीघ्रंदह्यते, इह च दृष्टान्तद्वयस्याप्युपनयार्थः सामर्थ्यगम्यो यथा-एवमेजनादिरहितस्य शुक्लध्यानचतुर्थः भेदानलेन कर्मदाह्यदहनं स्यादिति अथ निष्क्रियस्यैवान्तक्रिया भवतीति नौदृष्टान्तेनाह ।

‘से जहानामए’ इत्यादि, इह शब्दार्थः प्राग्वन्नवरम् ‘उद्दाइ’ति उद्याति जलस्योपरि वर्तते ‘अत्तत्तासंवुडस्स’ति आत्मन्यात्मना संवृतस्य प्रतिसंलीनस्येत्यर्थः, एतदेव ‘इरियासमियस्से’त्यादिना प्रपञ्चयति ‘आउत्तं’ति आयुक्तमुपयोगपूर्वकमित्यर्थः ‘जाव चक्खुपम्हनिवायमवि’ति किं बहुना आयुक्तगमनादिना स्थूलक्रियाजालेनोक्तेन ? यावच्चक्षुपक्ष्मनिपातोऽपि, प्राकृतत्वाद्भिन्नव्यत्ययः, उन्मेषनिमेषमात्रक्रियाऽप्यस्ति आस्तां गमानिदका तावदिति शेषः ‘वेमाय’ति विविधमात्रा, अन्तर्मुहूर्तदिर्देशोन पूर्वकोटीपर्यन्तस्य क्रियाकालस्य विचित्रत्वात्, वृद्धाः पुनरेवमाहुः-यावता चक्षुषो निमेषोन्मेषमात्राऽपि क्रिया क्रियते तावताऽपि कालेन विमात्रया स्तोकमात्रयाऽपीति, क्वचि-द्विमात्रेत्यस्य स्थाने ‘सपेहाए’ति दृश्यते तत्र च ‘स्वप्रेक्षया’ स्वेच्छया चक्षुःपक्ष्मनिपातो न तु परकृतः ‘सुहुम’ति सूक्ष्मबन्धादिकाला ‘ईरियावहिव’ति ईर्यापथो-गमनमार्गस्तत्र भवा एर्यापथिकी केवलयोगप्रत्ययेति भावः ‘किरिये’ति कर्म सातवेदनीयमित्यर्थः ‘कज्जइ’ति क्रियते भवतीत्यर्थः ।

उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकेवलिलक्षणगुणस्थानकत्रयवर्त्ती बीतरागोऽपि हि सक्रियत्वात्सातवेधं कर्म बन्धीति भावः, ‘से’ति ईर्यापथिकी क्रिया ‘पढमसमयबद्धपुडु’ति (प्रथमसमये) बद्धा कर्मतापादनात् स्पृष्टा जीवप्रदेशैः स्पर्शनात्ततः कर्मधारयो तत्पुरुषे च सति प्रथमसमयबद्धस्पृष्टा, तता द्वितीयसमये वेदिता-अनुभूतस्वरूपा, एवं तृतीयसमये ‘निर्जीर्णा’ अनुभूतस्वरूपत्वेन जीवप्रदेशेभ्यः परिशाटितेति ।

एतदेव वाक्यान्तरेणाह-सा बद्धा स्पृष्टा प्रथमे समये द्वितीये तु ‘उदीरिता’ उदयमुपनीता, किमुक्तं भवति ?-वेदिता, न ह्येकस्मिन् समये उदीरणा उदयश्च संभवतीत्येवं व्याख्यातं, तृतीये नु निर्जीर्णा, ततश्च ‘सेयकाले’ति एष्यत्काले ‘अकम्मं वावि’ति अकर्माऽपि च भवति, इह च यद्यपि तृतीयऽपि समये कर्माकर्म भवति तथाऽपि तत्क्षण एवातीतभावकर्मत्वेन द्रव्यकर्मत्वात्, तृतीये निर्जीर्णं कर्मेति व्यपदिश्यते, चतुर्थादिसमयेषु त्वकर्मैति, ‘अत्तत्तासंवुडस्से’त्यादिना चेदमुक्तं-यदि संयतोऽपि साश्रवः कर्म बन्धाति तदा सुतरामसंयतः, अनेन च जीवनावः कर्मजल-पूर्वमाणतयार्थः तोऽधोनिमज्जनमुक्तं, सक्रियस्य कर्मबन्धभणनाच्चाक्रियस्य तद्विपरीतत्वा-त्कर्मबन्धाभाव उक्तः, तथा च जीवनावोऽनाश्रवतायामूर्खगमनं सामर्थ्यादुपनीतमवसेयमिति

अथ यदुक्तं श्रमणानां प्रमादप्रत्यया क्रिया भवतीति, तत्र प्रमादपरत्वं तद्विपक्षत्वात्तदितरत्वं संयतस्य कालतो निरूपयन्नाह-

सू. (१८२) पमत्तसंजयस्स णं भंते ! पमत्तसंजमे वट्टमाणस्स सव्वावि य णं पमत्तद्धा कालओ केवच्चिरं होइ ? , मंडियपुत्ता ! एगजीवं पडुच्च जहत्तेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं देसूणा

पुव्वकोडी, नानाजीवे पडुच्च सव्वद्धा ॥

अप्पमत्तसंजयस्स णं भंते ! अप्पमत्तसंजमे वट्टमाणस्स सव्वावि य णं अप्पमत्तद्धा कालओ केवच्चिरं होइ ? , मंडियपुत्ता ! एगजीवं पडुच्च जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्को ० पुव्वकोडी देसूणा, नानाजीवे पडुच्च सव्वद्धं, सेवं भंते ! २ ति ।

भयवं मंडियपुत्ते अनगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥

वृ. 'सव्वावि य णं पमत्तद्ध' ति 'सर्वाऽपि च' सर्वकालसम्भवाऽपि च 'प्रमत्ताद्धा' प्रमत्त-गुणस्थानककालः 'कालतः' प्रमत्ताद्धासमूहलक्षणं कालमाश्रित्य 'कियच्चिरं' कियन्तं कालं यावद्भवतीति प्रश्नः, ननु कालत इति न वाच्यं, कियच्चिरमित्यनेनैव गतार्थः त्वात्, नैवं क्षेत्रत इत्यस्य व्यवच्छेदार्थः त्वात्, भवति हि क्षेत्रतः कियच्चिरमित्यपि प्रश्नः, यथाऽवधिज्ञानं क्षेत्रतः कियच्चिरं भवति ?, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि, कालतस्तु सातिरेका षट्षथिरिति, 'एकं समयं' ति, कथम् ?, उच्यते, प्रमत्तसंयमप्रतिपत्तिसमयसमनन्तरमेव मरणात्, 'देसूणा पुव्वकोडि' ति किल प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणे एव प्रमत्ताप्रमत्तगुणस्थानके, ते च पर्यायेण जायमाने देशोनपूर्वकोटिं यावदुत्कर्षेण भवतः, संयमवतो हि पूर्वकोटिरेव परमायुः, स च संयममष्टासु वर्षेषु गतेष्वेव लभते, महान्ति चाप्रमत्तान्तर्मुहूर्त्तपिक्षया प्रमत्तन्तर्मुहूर्त्तानि कल्पन्ते, एवं चान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणानां प्रमत्ताद्धानां सर्वासां मीलनेन देशोना पूर्वकोटी कालमानं भवति, अन्ये त्वाहुः-अष्टवर्षाणां पूर्वकोटिं यावदुत्कर्षतः प्रमत्तसंयतता स्यादिति ।

एवमप्रमत्तसूत्रमपि, नवरं 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' ति किलाप्रमत्ताद्धायां वर्तमानस्या-न्तर्मुहूर्त्तमध्ये मृत्युर्न भवतीति, चूर्निकारमतं तु प्रमत्तसंयतवर्ज सर्वोऽपि सर्ववर्तोऽप्रमत्त उच्यते, प्रमादाभावात्, स चोपशमश्रेणीं प्रतिपद्यमानो मुहूर्त्ताभ्यन्तरे कालं कुर्वन् जघन्यकालो लभ्यत इति, देशोनपूर्वकोटी तु केलिनमाश्रित्येति 'नानाजीवे पडुच्च सव्वद्ध' मित्युक्तं ।

अथ सर्वाद्धाभाविभावान्तरप्ररूपणायाह—

मू. (१८३) भंते ! ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ ता एवं वयासी-कम्हा णं भंते ! लवणसमुद्धे चाइसइमुद्धिइपुत्तमासिणीसु अतिरेयं वट्टति वा हायति वा ?, जहा जीवाभिगमे लवणसमुद्धवत्तव्वया नेयव्वा जाव लोयड्विती ।

जन्मं लवणसमुद्धे जंबूद्धीवं २ नो उप्पीलेति नो चेव णं एगोदगं करेइ लोयड्विई लोयाणुभावे सेवं भंते ! २ ति जाव विहरति ॥ '

वृ. 'भन्ते' ति इत्यादि 'अतिरेगंति' तित्यन्तरापेक्षया अधिकतरमित्यर्थः 'लवणसमुद्धवत्त-व्वया नेयव्व' ति जीवाभिगमोक्ता, कियद्धरं यावदित्याह- 'जावलोयड्विई' त्यादि, सा चैवमर्थः तः-कस्माद् भदन्तं ! लवणसमुद्रश्चतुर्दश्यादिष्वतिरेकेण वट्टति वा हीयते वा ?, इह प्रश्ने उत्तरं-लवणसमुद्रस्य मध्य भागे दिक्षु चत्वारो महापातालकलशा योजनलक्षप्रमाणाः सन्ति, तेषां चाधस्तने त्रिभागे वायुर्मध्यमे वायुदके उपरितने तूदकमिति, तथाऽन्ये क्षुद्रपातालकलशा योजनसहस्रप्रमाणा-श्चतुरशीत्युत्तराष्टशताधिकसप्तसहस्रसङ्ख्या वाच्यादियुक्तत्रिभागवन्तः सन्ति, तदीयवात-विक्षोभवशाञ्जलवृद्धिहानी अधम्यादिषु स्यातां —

तथा लवणशिखाया दशयोजनानां सहस्राणि विष्कम्भः षोडशोच्छ्रयो योजनार्द्धमुपरि वृद्धिहानी इत्यादि, अथ कस्माल्लवणो जम्बूद्वीपं नोत्सावयति ?, अर्हदादिप्रभावालोकस्थितिर्वैषा इति, एतदेवाह-‘लोयड्डि’ति लोकव्यवस्था ‘लोयानुभावे’ति लोकप्रभाव इति ॥

शतक-३ उद्देशकः-३ समाप्तः

— शतक-३ उद्देशकः-४ :—

वृ. अनन्तरोद्देशके क्रियोक्ता, सा च ज्ञानवतां प्रत्यक्षेति तदेव क्रियाविशेषमाश्रित्य विचित्रतया दर्शयंश्चतुर्थोद्देशकमाह, तस्य चेदं सूत्रम्-

मू. (१८४) अनगारे णं भंते ! भावियप्प देवं विउच्चियसमुग्घाएणं समोहयं जाणरूवेणं जायमाणं जाणइ पासइ ? गोयमा ! अत्थेगइए देवं पासइ नो जाणं पासइ १ अत्थेगइ जाणं पासइ नो देवं पासइ २ अत्थेगइए देवंपि पासइ जाणंपि पासइ ३ अत्थेगइ नो देवं पासइ नो जाणं पासइ ४ ।

अनगारे णं भंते ! भावियप्पा देविं वेउच्चियसमुग्घाएणं समोहयं जाणरूवेणं जायमाणं जाणइ पासइ ?, गोयमा ! एवं चेव ॥ अनगारे णं भंते ! भावियप्पा देवं सदेवीयं वेउच्चियसमुग्घाएणं समोहयं जाणरूवेणं जायमाणं जाणइ पासइ ?, गोयमा ! अत्थेगइए देवं सदेवीयं पासइ नो जाणं पासइ, एएणं अभिलावेणं चत्तारि भंगा ४ ।

अनगारे णं भंते ! भावियप्पा रुक्खस्स किं अंतो पासइ बाहिं पासइ चउभंगो । एवं किं मूलं पासइ कंदं पा० ?, चउभंगो, मूलं पा० खंदं पा० चउभंगो, एवं मूलेणं बीजं संजोएयव्वं, एवं कंदेणवि समं संजोएयव्वं जाव बीयं, एवं जाव पुप्फेण समं बीयं संजोएयव्वं ॥ अनगारे णं भंते ! भावियप्पा रुक्खस्स किं फलं पा० बीयं पा० ?, चउभंगो ॥

वृ. ‘अनगारे ण’मित्यादि, तत्र ‘भावियप्प’ति भावितात्मा संयमतपोभ्यामेवं विधाना-मनगाराणां हि प्रायोऽवधिज्ञानादिलब्धयो भवन्तीतिकृत्वा भावितात्मेत्युक्तं, ‘विउच्चियसमुग्घाएणं समोहयं’ति विहितोत्तरवैक्रियशरीरमित्यर्थः ‘जाणरूवेणं’तियानप्रकारेण शिविकाद्या-कारवता वैक्रियविमानेनेत्यर्थः ‘जायमाणं’ति यान्तं गच्छन्तं ‘जाणइ’ति ज्ञानेन ‘पासइ’ति दर्शनेन ?, उत्तरमिह चतुर्भङ्गी, विचित्रत्वादवधिज्ञानस्येति ।

‘अंतो’ति मध्यं काष्ठसारदि ‘बाहिं’ति बहिर्वर्ति त्वक्पत्रसञ्चयादि, ‘एवं मूलेण’मित्यादि, ‘एव’मिति मूलकन्दसूत्राभिलापेन मूलेन सह कन्दादिपदानि वाच्यानि यावद्वीजपदं, तत्र मूलं १ कन्दः २ स्कन्धः ३ त्वक् ४ शाखा ५ प्रवालं ६ पत्रं ७ पुष्पं ८ फलं ९ बीजं १० चेति दश पदानि, एषा च पञ्चचत्वारिंशद्विकसंयोगाः, एतावन्त्येवेह चतुर्भङ्गीसूत्राण्यधेयानीति ।

एतदेव दर्शयितुमाह-‘एवं कंदेणवी’त्यादि ॥ ‘देवं विउच्चियसमुग्घाएणं समोहयं’ति प्रागुक्तमतो वैक्रियाधिकारादिदमाह—

मू. (१८५) पभू णं भंते ! वाउकाए एगं महं इत्थिरुवं वा पुरिसरुवं वा हत्थिरुवं वा जाणरुवं वा एवं जुग्गगिल्लिथिल्लिसीयसंदमानियरुवं वा विउच्चित्तए ?, गोयमा ! नो तिण्डे समड्ढे, वाउकाएणं विकुच्चमाणे एगं महं पडागासंठियं रुवं विकुच्चइ । पभू णं भंते ! वाउकाए एगं महं पडागासंठियं रुवं विउच्चित्ता अनेगाइं जोयणाइं गमित्तए ?, हंता ! पभू ।

से भंते ! किं आयद्दीए गच्छइ परिद्दीए गच्छइ ?, गोयमा ! आयद्दीए ग० नो परिद्दीए ग० जहा आयद्दीए एवं चेव आयकम्मुणावि आयप्पओगेणवि भानियव्वं । से भंते ! किं ऊसिओदयं गच्छइ पयोदयं ग० ?, गोयमा ! ऊसिओदयंपि ग० पयोदयंपि ग० से भंते ! किं एगओपडागं गच्छइ दुहुपडागं गच्छइ ?, गोयमा ! एगओ पडागं गच्छइ नो दुहुओ पडागं गच्छइ, से णं भंते ! किं वाउकाए पडागा ?, गोयमा ! वाउकाए णं से नो खलु सा पडागा ।

वृ. 'पभूण'मित्यादि, 'जाणं'ति शकटं 'जुग्गं'ति गोच्छविषयप्रसिद्धं जम्पानं द्विहस्तप्रमाणं वेदिकोपशोभितं 'गेल्लि'ति हस्तिन उपरि कोल्लररूपा या मानुषं गिलतीव 'थिल्ली'ति लाटानां यदश्वदुपल्यानं तदन्यविषयेषु थिल्लीत्युच्यते 'सिय'ति शिबिका कूटाकाराच्छादितो जम्पानविशेषः 'संदमानिय'ति पुरुषप्रमाणायामो जम्पानविशेषः 'एगंमहं पडागासंठियं'ति महत् पूर्वप्रमाणापेक्षया पताकासंस्थितं स्वरूपेणैव वायोः पताकाकारशरीरत्वाद् वैक्रियावस्थायामपि तस्य तदाकारस्यैव भावादिति ।

'आइद्दीए'ति आत्मद्वया आत्मशक्त्याऽऽत्मलब्ध्या वा 'आयकम्मुण'ति आत्मक्रियाया 'आयप्पओगेण'ति न परप्रयुक्त इत्यर्थः, 'ऊसिओदयं'ति, उच्छृत-ऊर्ध्वम् उदय-आयामो यत्र गमने तदुच्छितोदयम्, ऊर्ध्वपताकमित्यर्थः, क्रियाविशेषणं चेदं, 'पतोदयं'ति पतदुदय-पतितपताकं गच्छति, ऊर्ध्वपताका स्थापना चेयम्, पतितपताकास्थापना त्वियम्-, 'एगओपडागं'ति एकतः-एकस्यां दिशि पताका यत्र तदेकतः पताकं, स्थापना त्वियम्-, 'दुहओपडागं'ति द्विधापताकं, स्थापना त्वियम्-

मू. (१८६) पभू णं भंते ! बलाहए एगं महं इत्थिरुवं वा जाव संदमानियरुवं वा परिणामेत्तए हंता पभू । पभू णं भंते ! बलाहए एगं महं इत्थिरुवं परिणामेत्ता अणेगाइं जोयणाइं गमित्तए ?, हंता पभू, से भंते ! किं आयद्दीए गच्छइ परिद्दीए गच्छइ ?, गोयमा ! नो आयद्दीए गच्छति, परिद्दीए ग० एवं नो आयकम्मुणा परकम्मुणा नो आयप्पओगेणं परप्पओगेणं ऊसितोदयं वा गच्छइ पयोदयं वा गच्छइ, से भंते ! किं बलाहए इत्थी ?, गोयमा ! बलाहए णं से नो खलु सा इत्थी, एवं पुरिसेण आसे हत्थी ।

पभू णं भंते ! बलाहए एगं महं जाणरुवं परिणामेत्ता अनेगाइं जोयणाइं गमित्तए जहा इत्थिरुवं तथा भानियव्वं, नवरं एगओचक्कवालंपि दुहओचक्कवालंपि गच्छइ(ति) भानियव्वं, जुग्गगिल्लिथिल्लीसीयासंदमानियाणं तहेव -

वृ. रूपान्तरक्रियाधिकांराद्बलाहकसूत्रानि- 'बलाहए'ति मेघः 'परिणामेत्तए'ति बलाहक-स्याजीवत्वेन विकुर्वणाया असम्भवात् परिणामयितुमित्युक्तं, परिणामश्चास्य विश्वसारूपः, 'नो आयद्दीए'ति अचेतनात्त्वान्मेधस्य विवक्षितायाः शक्तेरभावात्त्वान्द्वया गमनमस्ति, वायुना देवेन वा प्रेरितस्य तु स्यादपि गमनमतोऽभिधीयते- 'परिद्दीए'ति, एवं 'पुरिसे आसे हत्थि'ति स्त्रीरूपसूत्रमिव पुरुषरूपाश्वरूपहस्तिरूपसूत्राण्यधेतव्यानि, यानरूपसूत्रे विशषोऽस्तीति तद्दर्शयति- 'पभूणं भंते ! बलाहए एगं महं जाणरुवं परिणामेत्ता' इत्यादि 'पतोदयंपि गच्छइ' इत्येतदन्तं स्त्रीरूपसूत्रसमानमेव, विशेषः पुनरयम् -

'से भंते ! किं एगओचक्कवालं दुहओचक्कवालं गच्छइ ?, गोयमा ! एगओचक्कवालंपि

गच्छइ दुहओचक्रवालंपि गच्छइ'ति, अस्वैवोत्तररूपमंशमाह-नवरं 'एगओ' इत्यादि, इह यानं-शकटं चक्रवालं-चक्रं, शेषसूत्रेषु त्वयं विशेषो नास्ति, शकट एव चक्रवालसद्भावात्, ततश्च युग्यगिल्लिथिलिशिबिकास्यन्दमानिकारूपसूत्रानि स्त्रीरूपसूत्रवदध्येयानि, एतदेवाह-'जुग्ग-गिल्लिथिलिसीयासंदमानियानं तहेव'ति । परिणामाधिकारादिदमाह-

मू. (१८७) जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जितए से णं भंते ! किंलेसेसु उववज्जति गोयमा ! जल्लेसाइं दव्वाइं परियाइत्ता कालं करेइ तल्लेसेसु उववज्जइ, तं०-कण्हलेसेसु वा नीललेसेसु वा काललेसेसु वा, एवं जस्स जा लेस्सा सा तस्स भानियववा जाव जीवे णं भंते ! जे भविए जोतिसिएसु उववज्जितए ? पुच्छा, गोयमा ! जल्लेसाइं दव्वाइं परियाइतिरत्ता कालं करेइ तल्लेसेसु उववज्जइ, तं०-तेउलेसेसु ।

जीवे णं भंते ! जे भविए वेमानिएसु उववज्जितए से णं भंते ! किंलेसेसु उववज्जइ ?, गोयमा ! जल्लेसाइं दव्वाइं परियाइत्ता कालं करेइ तल्लेसेसु उववज्जइ, तं०-तेउलेसेसु वा पण्हलेसेसु वा सुक्कलेसेसु वा ॥

वृ. 'जीवे णं'मित्यादि, 'जे भविए'ति यो योग्यः 'किंलेसेसु'ति का कृष्णादीनामन्यतमा लेश्या येषां ते तथा तेषु किंलेश्येषु मध्ये, 'जल्लेसाइं'ति या लेश्या येषां द्रव्याणां तानि यल्लेश्यानि, यस्या लेश्यायाः सम्बन्धीनीत्यर्थः, 'परियाइत्ता'ति पर्यादाय परिगृह्य भावपरिणामेन कालं करोति-प्रियते तल्लेश्येषु नारकेषूपपद्यते, भवन्ति चात्र गाथाः ।

॥ १ ॥ "सव्वाहिं लेसाहिं पढमे समयंमि परिणयाहिं तु ।

नो कस्सवि उववाओ परे भवे अत्थि जीवस्स ॥

॥ २ ॥ अंतमुहुत्तंमि गए अंतमुहुत्तंमि सेसए घेव ।

लेस्साहिं परिणयाहिं जीवा गच्छन्ति परलोयं ॥

चतुर्विंशतिदण्डकस्य शेषपदान्यतिदिशन्नाह-'एव'मित्यादि, 'एव'मिति नारकसूत्रा-भिलापेनेत्यर्थः 'जस्स'ति असुरकुमारादेर्या लेश्या कृष्णादिका सा लेश्या तस्या-सुरकुमारादेर्भिनित्येति । नच्येतावतैव विवक्षितार्थः सिद्धेः किमर्थं भेदेनोक्तं 'जाव जीवे णं भंते' (जोइसिए) इत्यादि ?, उच्यते, दण्डकपर्यवसानसूत्रदर्शनार्थः, एवं तर्हि वैमानिकसूत्रमेव वाच्यं स्यात्तु ज्योतिष्कसूत्रमिति, सत्यं ।

किन्तु ज्योतिष्कवैमानिकः प्रशस्तलेश्या एव भवन्तीत्यस्य दर्शनार्थं तेषां भेदेनाभिधानं, विचित्रत्वाद्वा सूत्रगतेरिति ॥ देवपरिणामाधिकारादनगाररूपद्रव्यदेवपरिणामसूत्रानि-

मू. (१८८) अनगारे णं भंते ! भावियप्पा बाहिए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू वेभारं पव्वयं उल्लंघेत्तए वा पलंघेत्तए वा ?, गोयमा ! नो तिण्ढे सम्ढे । अनगारे णं भंते ! भावियप्पा बाहिए पोग्गले परियाइत्ता पभू वेभारं पव्वयं उल्लंघेत्तए वा पलंघेत्तए वा ?, हंता पभू । अनगारे णं भंते ! भावियप्पा बाहिए पोग्गले अपरियाइत्ता जावइयाइं रायगिहे नगरे रुवाइं एवइयाइं विकुव्वित्ता वेभारं पव्वयं अंतो अनुप्पविसित्ता पभू समं वा विसमं करेत्तए विसमं वा समं करेत्तए गोयमा ! नो इण्ढे सम्ढे, एवं चेव बितिओऽवि आलावगो नवरं परियातित्ता पभू ।

से भंते ! किं माई विकुव्वति अमाई विकुव्वइ ?, गोयमा ! माई विकुव्वइ नो अमाई

विकुव्वति, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ जाव नो अमाई विकुव्वइ ?, गोयमा ! माईणं पणीयं पाणभोयणं भोच्चा २ वामेति तस्स णं तेणं पणीएणं पाणभोयणेणं अट्ठिअट्ठिमिंजा बहली- भवति पयणुए मंससोनिए भवति, जेविय से अहाबायरा पोग्गला तेविय से परिणमंति, तंजहा- सोतिंदियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए अट्ठिअट्ठिमिंजकेसमंसुरोमनहत्ताए सुक्कत्ताए सोनियत्ताए, अमाई णं लूहं पाणभोयणं भोच्चा २ नो वामेइ, तस्स णं तेणं लूहेणं पाणभोयणेणं अट्ठिअट्ठिमिंजा० पयणु भवति बहले मंससोनिए, जेविय से अहाबादरा पोग्गला तेविय से परिणमंति, तंजहा- उच्चारत्ताए पासवणत्ताए जाव सोनियत्ताए, से तेणट्ठेणं जाव नो अमाई विकुव्वइ ।

माईणं तस्स ठाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कालं करेइ नत्थि तस्स आराहणा । अमाई णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ अत्थि तस्स आराहणा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।

वृ. 'बाहिरए'ति औदारिकशरीरव्यतिरिक्तान् वैक्रियानित्यर्थः 'वैभारं'ति वैभाराभिधानं राजगृहक्रीडापर्वतं 'उल्लंघित्तए वे'त्यादि तत्रोल्लङ्घनं सकृत् प्रलङ्घनं पुनः पुनरिति, 'नो इण्डे समट्ठे'ति वैक्रियपुद्गलपर्यादानं विना वैक्रियकरणस्यैवाभवात्, बाह्यपुद्गलपर्यादाने तु सति पर्वतस्योल्लङ्घनादौ प्रभुः स्यात्, महतः पर्वतातिक्रामिणः शरीरस्य सम्भवादिति, 'जावइयाइ'इत्यादि यावन्ति रूपानि पशुपुरुषादिरूपानि 'एवइयाइ'ति एतावन्ति 'विउव्वित्त'ति वैक्रियानि कृत्वा वैभारं पर्वतं समं सन्तं विषमं विषमं तु समं कर्तुमिति सम्बन्धः, किं कृत्वेत्याह-'अन्तः' मध्ये वैभारस्यैवानुप्रविश्य ।

'मायी'ति मायवान्, उपलक्षणत्वादस्य सकषायः प्रमत्त इति यावत्, अप्रमत्तो हि न वैक्रियं कुरुत इति, 'पणीयं'ति प्रणीतं गलत्स्नेहबिन्दुकं 'भोच्चा भोच्चा वामेति' बभनं करोति विरेचनां वा करोति वर्णबलाद्यर्थं, यथा प्रणीतभोजनं तद्वभनं च विक्रियास्वभावं मायित्वाद्भवति एवं वैक्रियकरणमपीति तात्पर्यं, 'बहलीभवन्ति'घनीभवन्ति, प्रणीतसामर्थ्यात्, 'पयणुए'ति अधनम् 'अहाबायर'ति यथोचितबादराः आहारपुद्गला इत्यर्थः परिणमन्ति श्रोत्रेन्द्रियादित्वेन, अन्यथा शरीरस्य दाढर्यासम्भवात्, 'लूहं'ति 'रूक्षम्' अप्रणीतं 'नोवामेइ'ति अकषायितया विक्रियाया- मनर्थित्वात्, 'पासवणत्ताए' इह यावत्करणादिदं धश्यम्- 'खेलत्ताए सिंघाणत्ताए वंतत्ताए पित्तत्ताए पूयत्ताए'ति, रूक्षभोजिन उच्चा रादितयैवाहारादिपुद्गलाः परिणमन्ति अन्यथा शरीरस्यासारताऽ- नापत्तेरिति ॥ अथ माय्यमायिनोः फलमाह-'माई णं'मित्यादि, 'तस्स ठाणस्स'ति तस्मात्स्थाना- द्विकुर्वणाकरणलक्षणात्प्रणीतभोजनलक्षणाद्वा, 'अमाई णं'मित्यादि, पूर्वं मायित्वाद्वैक्रियं प्रणीतभोजनं वा कृतवान् पश्चाज्जातानुतापोऽमायी सन् तस्मात्स्थानादालोचितप्रतिक्रान्तः सन् कालं करोति यस्तस्यास्त्याराधनेति ।

शतकं-३ उद्देशकः-४ समाप्तः

—: शतकं-३ उद्देशकः-५ :—

वृ. चतुर्थोद्देशके विकुर्वणोक्ता, पञ्चमेऽपि तामेव विशेषत आह-

मू. (१८९) अनगारे णं भंते ! भावियप्पा बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगं महं इत्थिरूवं वा जाव संदमानियरूवं वा विउव्वित्तए ? नो ति०, अनगारे णं भंते ! भावियप्पा

बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू एगं महं इत्थिरूवं वा जाव संदमानियरूवं वा विउच्चित्तए ?, हंता पभू, अनगारे णं भंते ! भावि, केवतियाइं पभू इत्थिरूवाइं विकुच्चित्तए ?, गोयमा ! से जहानामए जुवइं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा चक्कस्स वा नाभी अरगा उत्तासिया एवामेव अनगारेवि भावियप्पा वेउच्चियसमुग्घाएणं समोहणइ जाव पभूणं गोयमा ! अनगारेणं भावियप्पा केवलकप्पं जंबूदीवं बहुहं इत्थिरूवेहिं आइत्तं वित्तिकिन्नं जाव एस णं गोयमा ! अनगारस्स भावि० अयमेयारूवे विसए विसयमेत्ते वुच्चइ नो चेव णं संपत्तीए विकुच्चिसु वा ३, एवं परिवाडिए नेयव्वं जाव संदमानिया ।

से जहानामए केइ पुरिसे असिचम्मपायं गहाय गच्छेज्जा एवामेव भावियप्पा अनगारे वि असिचम्मपायहत्थकिच्चगएणं अप्पाणेणं उट्ठं वेहासं उप्पएज्जा ?, हंता उप्पएज्जा, अनगारे णं भंते ! भावियप्पा केवतियाइं पभू असिचम्मपायहत्थकिच्चगयाइं रूवाइं विउच्चित्तए ?, गोयमा ! से जहानामए-जुवतिं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा तं चेव जाव विउच्चिसु वा ३ ।

से जहानामए केइ पुरिसे एगओपडागं काउं गच्छेज्जा, एवामेव अनगारेवि भावियप्पा एगओपडागहत्थकिच्चगएणं अप्पाणेणं उट्ठं वेहासं उप्पएज्जा ? हंता गोयमा ! उप्पएज्जा, अनगारे णं भंते ! भावियप्पा केवतियाइं पभू एगओपडागाहत्थकिच्चगयाइं रूवाइं विकुच्चित्तए ? एवं चेव जाव विकुच्चिसु वा ३ । एवं दुहओपडागं पि ।

से जहानामए-केइ पुरिसे एगओजन्नोवइतं काउं गच्छेज्जा, एवामेव अण० भा० एगओजन्नोवइयकिच्चगएणं अप्पाणेणं उट्ठं वेहासं उप्पएज्जा ? हंता ! उप्पएज्जा, अनगारे णं भंते भावियप्पा केवतियाइं पभू एगओजण्णो वइयकिच्चगयाइं रूवाइं विकुच्चित्तए तं चेव जाव विकुच्चिसु वा ३, एवं दुहओजन्नोवइयं पि ।

से जहानामए-केइ पुरिसे एगओ पल्लत्थियं काउं चिट्ठेज्जा, एवामेव अनगारेवि भावियप्पा एवं चेव जाव विकुच्चिसु वा ३ एवं दुहओ पल्लियं कं पि । अनगारे णं भंते ! भावियप्पा बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगं महं आसरूवं वा हत्थिरूवं वा सीहरूवं वा वग्घवगदीविय अच्छतर-च्छपरासररूवं वा अभिभुंजित्तए ?, नो तिण्णइ समट्ठे, अनगारे णं एवं बाहिरए पोग्गले परियादित्ता पभू । अनगारे णं भंते ! भा० एगं महं आसरूवं वा अभिभुंजित्ता अनेगाइं जोयणाइं गमित्तए ? हंता ! पभू ।

से भंते ! किं आयट्ठीए गच्छति परिट्ठीए गच्छति ?, गोयमा ! आइट्ठीए गच्छइ नो परिट्ठीए, एवं आयकम्मुणा नो परकम्मुणा आयप्पओगेणं नो परप्पओगेणं उस्सिओदयं वा गच्छइ पयोदगं वा गच्छइ । से णं भंते ! किं अनगारे आसे ? गोयमा ! अनगारे णं से नो खलु से आसे, एवं जाव परासररूवं वा ।

से भंते ! किं मायी विकुच्चति मायी विकुच्चति ?, गोयमा ! मायी विकुच्चति नो अमायी विकुच्चति, माई णं भंते ! तस्स ठाणस्स अनालोइयपडिक्कंते कालं करेइ कहिं उववज्जति ?, गोयमा ! अन्नयरेसु आभियोगेसु देवलोगेसु देवत्ताए उववज्जइ, अमाई णं तस्स ठाणस्स आलोइ-यपडिक्कंते कालं करेइ कहिं उववज्जति ?, गोयमा ! अन्नयरेसु अणाभिओगेसु देवलोगेसु देवत्ताए उववज्जइ, सेवं भंते २ ति ।

वृ. 'अनगारेण'मित्यादि, 'असिचर्मपायंगहाय'ति असिचर्मपात्रं-स्फुरकः, अथवाऽसिश्च-
खडः चर्मपात्रं च-स्फुरकः खडकोशको वा असिचर्मपात्रं तद् गृहीत्वा 'असिचर्मपायहत्यकिञ्चगएणं
अप्पाणेणं'ति असिचर्मपात्रं हस्ते यस्य स तथा कृत्यं-सङ्गादिप्रयोजनं गतः-आश्रितः कृतयगतः
ततः कर्मधारयः, अतस्तेनात्मना, अथवाऽसिचर्मपात्रं कृत्वा हस्ते कृतं येनासी असिचर्मपात्र-
हस्तकृत्वाकृतस्तेन, प्राकृतत्वाच्चैवं प्रतीतश्च 'वग'ति वृकः 'दीविय'ति चतुष्पदविशेषः 'अच्छ'ति
ऋक्षः 'तरच्छ'ति व्याघ्रविशेषः 'परासर'ति सरभः, इहान्यान्यपि शृगालादिपदानि वाचनान्तरे
दृश्यन्ते ।

'अभिभुञ्जित्ते'ति 'अभियोक्तुं' विद्यादिसामर्थ्यतस्तदनुप्रवेशेन व्यापारयितुं, यच्च
स्वस्यानुप्रवेशेनाभियोजनं तद्विद्यादिसामर्थ्योपात्तबाह्यपुद्गलान् विना न स्यादितिकृत्वोच्यते-
'नो बाहिरएपुग्गले अपिरयाइत्त'ति । 'अनगारेणं से'-ति अनगार एवासौ तत्त्वतोऽनगारस्यैवाश्वा-
द्यनुप्रवेशेन व्याप्रियमाणत्वात् । 'माई अभिभुजइ'ति कषायवानभियुङ्ग इत्यर्थः, अधिकृतवाचनायां
'माई विउव्वइ'ति दृश्यते, तत्र चाभियोगोऽपि विकुर्वणेति, मन्तव्यं, विक्रियारूपत्वात्तस्येति,
'अन्नयरेसु'ति आभियोगिकदेवा अच्युतान्ता भवन्तीतिकृत्वाऽन्यतरेष्वित्युक्तं, केषुचिदित्यर्थः,
उत्पद्यते चाभियोजनभावानायुक्तः साधुराभियोगिकदेवेषु, करोति च विद्यादिलब्ध्युपजीवकोऽ-
भियोगभावनां, यदाह-

॥ १ ॥

“मंता जोगं काउं भूर्इकम्मं तु जो पउंजेति ।

सायरसइहिंहेउं अभिओगं भावणं कुणइ ॥

मू. (१९०)

इत्थीअसीपडागा जन्नोवइए य होइ बोद्धव्वे ।

पल्हत्थियपलियंके अभिओगविकुव्वणा माई ॥

वृ. 'इत्थी' त्यादिसङ्ग्रहाथा गतार्था ॥

शतकं-३ उद्देशकः-५ समाप्तः

-: शतकं-३ उद्देशकः-६ :-

वृ. विकुर्वणाऽधिकारसंबद्ध एव षष्ठ उद्देशकः, तस्य चादिसूत्रम्-

मू. (१९१) अनगारेणं भंते ! भावियप्पा माई मिच्छदिट्ठी वीरियलद्धीए वेउव्वियलद्धीए
विभंगनाणलद्धीए वाणारसिं नगरिं समोहए समोहनित्ता रायगिह नगरे रुवाइं जाणति पासति
हंता जाणइ पासइ । से भंते ! किं तहाभावं जाण० पा० अन्नहाभावं जा० पा० ?, गोयमा ! नो
तहाभावं जाण० पा० अन्नहाभावं जा० पा० । से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्च नो तहाभावं जा० पा०
अन्नहाभावं जाण० पा० ?, गोयमा ! तस्स णं एवं भवति-एवं खलु अहं रायगिहे नगरे समोहए
समोहनित्ता वाणारसीए नगरीए रुवाइं जाणामि पासामि, से से दंसणे विवच्चासे भवति, से तेण्डेणं
जाव पासति ।

अनगारेणं भंते ! भावियप्पा माई मिच्छदिट्ठी जाव रायगिहे नगरे समोहए समोहनित्ता
वाणारसीए नगरीए रुवाइं जाणइ पासइ ?, हंता जाणइ पासइ, तं चेव जाव तस्सं णं एवं होइ-
एवं खलु अहं वाणारसीए नगरीए समोहए २ रायगिहे नगरे रुवाइं जाणामि पासामि, से से दंसणे
विवच्चासे भवति, से तेण्डेणं जाव अन्नहाभावं जाणइ पासइ ।

अनगारे णं भंते ! भावियप्पा माई मिच्छदिट्ठी वीरियलद्धीए वेउव्वियलद्धीए विभंगनाणलद्धीए वाणारसिं नगरिं रायगिहं च नगरं अंतरा एगं महं जणवयवग्गं समोहए २ वाणारसिं नगरिं रायगहं च नगरं अंतरा एगं महं जणवयवग्गं जाणति पासति से भंते ! किं तहाभावं जाणइ पासइ अन्नहाभावं जाणइ पा० ? , गोयमा ! नो तहाभावं जाणति पासइ अन्नहाभावं जाणइ पासइ, से केणट्ठेणं जाव पासइ ? गोयमा ! तस्स खलु एवं भवति एस खलु वाणारसी नगरी एस खलु रायगिहे नगरे एस खलु अंतरा एगे महं जणवयवग्गे नो खलु एस महं वीरियलद्धी वेउव्वियलद्धी विभंगनाणल० इट्ठी जुत्ती जसे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे लद्धे पत्ते अभिसमन्नागए, से से दंसणे विवच्चासे भवति, से तेणट्ठेणं जाव पासति ॥

वृ. 'अनगारेण'मित्यादि, अनगारोगृहवासत्यागाद् भावितात्मा स्वसम्मानुसारिप्रशमादिभिः मापीत्युपलक्षणत्वात्कषायवान्, सम्यग्दष्टिरप्येवं स्यात्पाह-मिथ्यादष्टिरन्यतीर्थः क इत्यर्थः, वीर्यलब्ध्यादिभिः करणभूताभिः 'वाणारसिं नगरिं समोहए'ति विकुर्वितवान्, राजगृहे नगरे रूपानि पशुपुरषासादप्रभृतीनि जानाति पश्यति विभङ्गज्ञानलब्ध्या 'नो तहा भावं'ति यथा वस्तु तथा भावः-अभिसन्धिर्यत्र ज्ञाने तत्तथाभावं अथवा यथैव संवेद्यते तथैव भावो-बाह्यं वस्तु यत्र तत्तथाभावं अन्यथा भावो यत्र तदन्यथाभावं, क्रियाविशेषणे चेमे, स हि मन्यते-

अहं राजगृहं नगरं समवहतो वाराणस्यां रूपानि जानामि पश्यामीत्येवं 'से'ति तस्यानगारस्येति 'से'ति असौ दर्शने विपर्यासो-विपर्ययो भवति, अन्यदीयरूपाणामन्यदीयतया विकल्पितत्वात्, दिग्मोहादिव पूर्वामपि पश्चिमां मन्यमानस्येति, क्वचित् 'से से दंसणे विवरीए विवच्चासे'ति दृश्यते तत्र च तस्य तद्दर्शनं विपरीतं पूर्वामपि पश्चिमां मन्यमानस्येति, विपरीतं क्षेत्रव्यत्ययेनेतिकृत्वा विपर्यासो-मिथ्येत्यर्थः । एवं द्वितीयसूत्रमपि ॥

मू. (१९२) अनगारे णं भंते ! भावियप्पा अमाई सम्मदिट्ठी वीरियलद्धीए वेउव्वियलद्धीए ओहिनाणलद्धीए रायगिहे नगरे समोहए २ वाणारसीए नगरीए रूवाइं जाणइ पासइ ?, हंता, से भंते ! किं तहाभावं जाणइ पासइ अन्नहाभावं जाणति पासति ?, गोयमा ! तहाभावं जाणति पासति नो अन्नहाभावं जाणति पासति । से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ ?, गोयमा ! तस्स णं एवं भवति-एवं खलु अहं रायगिहे नगरे समोहनित्ता वाणारसीए नगरीए रूवाइं जाणामि पासामि, से से दंसणे अविवच्चासे भवति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चति, बीओ आलावगो एवं चेव नवरं वाणारसीए नगरीए समोहणा नेयव्वा रायगिहे नगरे रूवाइं जाणइ पासइ ।

अनगारे णं भंते ! भावियप्पा अमाई सम्मदिट्ठी वीरियलद्धीए वेउव्वियलद्धीए ओहिनाणलद्धीए रायगिहं नगरं वाणारसिनगरिं च अंतरा एगं महं जणवयवग्गं समोहए २ रायगिहं नगरं वाणारसिं च नगरिं तं च अंतरा एगं महं जणवयवग्गं जाणइ पासइ ?, हंता जा० पा०, से भंते ! किं तहाभावं जाणइ पासइ अन्नहाभावं जाणइ पासइ ?, गोयमा ! तहाभावं जाणइ पा०, नो अन्नहा भावं जा० पा० । से केणट्ठेणं ? गोयमा ! तस्स णं एवं भवति-नो खलु एस रायगिहे नगरे नो खलु एस वाणारसी नगरी नो खलु एस अंतरा एगे जणवयवग्गे एस खलु ममं वीरियलद्धी वेउव्वियलद्धी ओहिनाणलद्धी इट्ठी जुत्ती जसे बले वीरिए पुरिसक्कार परक्कमे लद्धे पत्ते अभिसमन्नागए से से दंसणे अविवच्चासे भवति से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चति तहाभावं जाणति पासति नो

अन्नहा भावं जाणति पासति ।

अनगारे णं भंते ! भावियप्पा बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगं महं गामरूवं वा नगररूवं वा जाव सन्निवेसरूवं वा विकुव्वित्तए ?, नो तिण्डे समड्ढे, एवं बित्तिओवि आलावगो, नवरं बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू । अनगारे णं भंते ! भावियप्पा केवतियाइं पभू गामरूवाइं विकुव्वित्तए ?, गोयमा ! से जहानामए जुवतिं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा तं चेव जाव विकुव्विसु वा ३ एवं जाव सन्निवेसरूवं वा ॥

वृ. तृतीयेतु 'वाणत्तरसिं च नगरिं रायगिहं नगरं अंतरा च एगं महं जणवयवग्गं समोहए' ति वाणारसीं राजगृहं तयोरेव चान्तरालवर्त्तिनं 'जनपदवर्ग' देशसमूहं समवहतो विकुव्वित्तवान् तथैव च तानि विभङ्गतो जानाति पश्यति केवलं नो तथाभावं, यतोऽसी वैक्रियाण्यपि तानि मन्यते स्वाभाविकानीति, 'जसे' ति यशोहेतुत्वाद्यशः, 'नगररूवं वा' इह यावत्करणादिदं ध्यं- 'निगमरूवं वा रायहानिरूवं वा खेडरूवं वा मंडबरूवं वा दोणमुहरूवं वा पट्टणरूवं वा आगरूवं वा आसमरूवं वा संवाहरूवं व' ति ।

विकुव्वणाधिकारात्तत्समर्थः देवविशेषप्ररूपणाय सूत्राणि—

मू. (१९३) चमरस्स णं भंते ! असुरिदस्स असुररत्तो कति आयरक्खदेवसाहस्सी प० ? गोयमा ! चत्तारि चउसट्ठीओ आयरक्खदेवसाहस्सीओ पन्नत्ताओ, ते णं आयरक्खा वन्नओ जहा रायप्पसेणइज्जे, एवं सव्वेसिं इंदाणं जस्स जत्तिया आयरक्खा भानियव्वा । सेवं भंते २ ॥

वृ. 'वन्नओ' ति आत्तरक्षदेवानां वर्णको वाच्यः, स चायम- 'सन्नद्धबद्धवम्मियकवय-उष्पीलियसरासणयपट्टिया पिणद्धगेवेज्जा बद्धआविद्धविमलवरचिंधपट्टा गहियाउहपरहणा तिणयाइं तिसिंधिवाइं वयरामयकोडीनि धनूइं अभिगिज्झ पयओ परिमाइयकंडकलावा नील-पानिणो पीयपानिणो रत्तपानिणो एवं चारुचावचम्मदंडखग्गपासपानिणो नीलपीयरत्त-चारुचावचम्मदंडखग्गपासवराधरा आयरक्खा रक्खोवगया गुत्ता गुत्तपालिया जुत्ता जुत्तपालिया पत्तेयं पत्तेयं समयओ विनयओ किंकरभूया इव चिद्धंति' ति अस्यायमर्थः-संनद्धाः संनिहतिकया कृतसन्नाहाः बद्धः कशाबन्धनतः वर्मितश्च वर्मीकृतः शरीरारोपणतः कवचः-कङ्कटो यैस्ते तथा

ततः सन्नद्धशब्देन कर्मधारयः, तथोत्पीडिता प्रत्यञ्चारोपणेन शरासनपट्टिका-धनुर्थिष्ठैस्ते तथा अथवा उत्पीडिता-बाहौ बद्धा शरासनपट्टिका-धनुर्द्धरप्रतीता यैस्ते तथा, तता पिनद्धं परिहितं ग्रैवेयकं-ग्रीवाभरणं यैस्ते तथा, तथा बद्धो ग्रन्थिदानेन आविद्धश्च शिरस्यारोपणेन विमलो वरश्च चिह्नपट्टो-योधतासूचको नेत्रादिवस्त्ररूपः सौवर्णो वा पट्टो यैस्ते तथा, तथा गृहीतान्यायुधानि प्रहरणाय यैस्ते तथा, अथवा गृहीतान्यायुधानि-क्षेप्यास्त्रानि प्रहरणानि च-तदितराणी यैस्ते तथा

'त्रिनतानि' मध्यपाश्वर्यद्वयलक्षणं स्थानत्रयेऽवनतानि, 'त्रिसन्धितानि' त्रिषु स्थानके, कृतसन्धिकानि नैकाङ्गिकानीत्यर्थः, वज्रमयकोटीनि धनूंषि अभिगृह्य पदतः-पदे मुष्टिस्थाने-तिष्ठन्तीति सम्बन्धः, परिमात्रिकः-सर्वतो मात्रावान् काण्डकलापो येषां ते तथा, नीलपाणय इत्यादिषु नीलादि-वर्णपुङ्खत्वावलीलादयो बाणभेदाः संभाव्यन्ते, चारुचापपाणय इत्यत्र चापं-धनुरेवानारोपितज्यमतो न पुनरुक्तता, चर्मपाणय इत्यत्र चर्मशब्देन स्फुरक उच्यते, दण्डादयः प्रतीताः, उक्तमेवार्थं सङ्ग्रहणेनाह-'नीलपीए'त्यादि, अथवा नीलादीन् सवनिव युगपत्केचिद्धार-

यन्ति देवशक्तेरिति दर्शयन्नाह-‘नीलपीए’त्यादि, ते चात्मरक्षा न सज्जामात्रेणैवेत्याह-

आत्मरक्षाः स्वाम्यात्मरक्षा इत्यर्थः, त एव विशेष्यन्ते-‘रक्षोपगताः’ रक्षामुपगताः सतरुं प्रयुक्तरक्षा इत्यर्थः, एतदेव कथमित्याह-‘गुप्ताः’ अभेदवृत्तयः, तथा ‘गुप्तपालिकाः’ तदन्यतो व्यावृत्तमनोवृत्तिकाः मण्डलीकाः ‘युक्ताः’ परस्परसंबद्धाः ‘युक्तपालिकाः’ निरन्तरमण्डलीकाः प्रत्येकम्-एकैकशः समयतः-पदातिसमाचारेण विनयतो-विनयेन किङ्करभूता इव-प्रेष्यत्वं प्राप्ता इवेति, अयं च पुस्तकान्तरे साक्षाददृश्यत एवेति ।

‘एवं सव्येसिर्मादाणं’ति एवमिति-चमरवत् सर्वेषामिन्द्राणां सामानिकचतुर्गुणा आत्मरक्षा वाच्याः, ते चार्थः त एवं-सर्वेषामिन्द्राणां सामानिकचतुर्गुणा आत्मरक्षाः, तत्र चतुःषष्टि सहस्राणि चमरेन्द्रस्येन्द्रसामानिकानां बलेस्तु षष्टि शेषभवनपतीन्द्राणां प्रत्येकं षट् सहस्राणि शक्रस्य चतुरशीति ईशानस्याशीति सनत्कुमारस्य द्विसप्तति माहेन्द्रस्य सप्तति ब्रह्मणः षष्टिः लान्तकस्य पञ्चाशत् शुक्रस्य चत्वारिंशत् सहस्रारस्य त्रिंशत् प्राणतस्य विंशतिः अच्युतस्य दश सहस्राणि सामानिकानामिति, यदाह-

॥ १ ॥ “चउसट्ठी सट्ठी खलु छच्च सहस्सा उ असुरवज्जाणं ।

सामानिया उ एए चउग्गुणा आचरक्खा उ ॥

॥ २ ॥ चउरासीइ असीई बावत्तरि सत्तरी य सट्ठी य ।

पन्ना चत्तालीसा तीसा वीसा दस सहस्सा ॥ इति ॥

शतकं-३ उद्देशकः-६ समाप्तः

— शतकं-३ उद्देशकः-७ :—

वृ. षष्ठोद्देशके इन्द्राणामात्मरक्षा उक्ताः, अथ सप्तमोद्देशके तेषामेव लोकपालान् दर्शयितुमाह-

मू. (१९४) रायगिहे नगरे जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी-सक्कस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरत्तो कति लोगपाला पन्नत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि लोगपाला पन्नत्ता, तंजहा-सोमे जमे वरुणे वेसमणे । एएसि णं भंते ! चउण्हं लोगपालाणं कति विमाणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि विमाणा पन्नत्ता, तंजहा-संझप्पभे वरसिद्धे सयंजले वग्गू । कहिं णं भंते ! सक्कस्स देविंदिस्स देवरत्तो सोमस्स महारत्तो संझप्पभे नामं महाविमाणे पन्नत्ते ?

गोयमा ! जंबूद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुस-मरमनिज्जाओ भूमिभागाओ उहं चंदिमसूरियगहगणनक्खत्ततारारूवाणं बहूइं जोयणाइं जाव पंच वडिंसया पन्नत्ता, तंजहा-असोयवडेंसए सत्तवन्नवडिंसए चंपयवडिंसए वूयवडिंसए मज्झे सोहम्मवडिंसए, तस्स णं सोहम्मवडेंसयस्स महाविमाणस्स पुरच्छिमेणं सोहम्मे कप्पे असंखेज्जाइं जोयणाइं वीतिवडिंता एत्थ णं सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो सोमस्स महारत्तो संझप्पभे नामं महाविमाणे पन्नत्ते अद्धतेरस जोयणसयसहस्साइं आयामविकखंभेणं उयालीसं जोयणसयसहस्साइं बावन्नं च सहस्साइं अड्डय अड्डयाले जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिकखेवेणं ५० जा सूरियाभविमाणस्स वत्तव्वया सा अपरिसेसा भानियव्वा जाव अभिसेयो नवरं सोमे देवे ।

संज्ञप्यभस्स णं महाविमाणस्स अहे सपक्खिं सपडिदिसिं असंखेज्जाइं जोयणसयसहस्साइं ओगाहिता एत्थ णं सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो सोमस्स महारत्तो सोमा नामं रायहाणी पन्नत्ता एणं जोयणसयसहस्सं आयामविकखंभेणं जंबूद्वीवपमाण वेमानियाणं पमाणस्स अद्धं नेयव्वं जाव उवरियलेणं सोलस जोयणसहस्साइं आयामविकखंभेणं पन्नासं जोयणसहस्साइं पंच य सत्तानउए जोयणसते किंचिविसेसूणे परिकखेवेणं पन्नत्ते पासायाणं चत्तारि परिवाडीओ नेयव्वाओ, सेसा नत्थि ।

सक्कस्स णं देविंदस्स देवरत्तो सोमस्स महारत्तो इमे देवा आणाउववायवयणनिदेसे चिद्धंति, तंजहा-सोमकाइयाति वा सोमदेवयकाइयाति वा विज्जुकुमारा विज्जुकुमारीओ अग्गिकुमारा अग्गिकुमारीओ वाउकुमारा वाउकुमारीओ चंदा सूरा गहा नक्खत्ता ताराख्वा जेयावत्ते तहप्पगारा सव्वे ते तब्भत्तिया तप्पक्खिया तब्भारिया सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो सोमस्समहारत्तो आणाउववायवयणनिदेसे चिद्धंति ।

जंबूद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पज्जंति, तंजहा-गहदंडाति वा गहमुसलाति वा गहगज्जियाति वा, एवं गहयुद्धाति वा गहसिंघाडगाति वा गहावसव्वाइ वा अब्भाति वा अब्भरुक्खाति वा संज्झाइ वा गंधव्वनगराति वा उक्कापायाति वा दिसीदाहाति वा (निग्धायाइ वा) गज्जियाति वा विज्जुयाति वा पंसुवुद्धीति वा जूवेत्ते वा जक्खालित्तत्ति धूमियाइ वा महियाइ वा रयुग्धयाइ वा चंदोवरागाति वा सूरिवरागाति वा चंदपरिवेसाति वा सूरपरिवेसाति वा पडिचंदाइ वा पडिसूराति वा इंदधणूति वा उदगमच्छकपिहसियअमोहापाईणवायाति वा पडीणवाताति वा जाव संवट्टयवाताति वा गामदाहाइ वा जाव सन्निवेसदाहाति वा पाणक्खया जणक्खया धणक्खया कुलक्खया वसणभूया ।

अनारिया जे यावत्ते तहप्पगारा न ते सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो सोमस्स महारत्तो अन्नाया अदिट्ठा असुया अमुया अविन्नाया तेसिं वा सोमकाइयाणं देवाणं, सक्कस्स णं देविंदस्स देवरत्तो सोमस्स महारत्तो इमे आहावच्चा अभिन्नाया होत्था, तंजहा-इंगालए वियालए लोहियक्खे सन्निघ्णे चंदे सूरु सुक्के बुहे बवहस्सती राहू ॥ सक्कस्स णं देविंदस्स देवरत्तो सोमस्स महारत्तो सत्तिभाणं पलिओवमं ठिती पन्नत्ता, अहावच्चाभिन्नायाणं देवाणं एणं पलिओवमं ठिई पन्नत्ता, एवमहिद्धीए जाव महानुभागे सोमे महाराया ।

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'बहूइं जोयणाइं' इह यावत्करणादिदं ६धयम्- 'बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयणसहस्साइं बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहूओ जोयणकोडीओ बहूओ जोयणकोडाकोडीओ उद्धं दूरं वीइवइत्ता एत्थ णं सोहम्मे नामं कप्पे पन्नत्ते पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिन्ने अद्धचंदसंठाणसंठिए अस्सिमालिभासरसिवन्नाहे असंखेज्जाओ जोयण कोडाकोडीओ आयामविकखंभेणं असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिकखेवेणं एत्थ णं सोहम्माणं देवाणं बत्तीसं विमाणावाससयसहस्साइं भवन्तीति अक्खाया । ते णं विमाणा सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिख्वा, तस्स मं सोहम्मकप्पस्स बहुमज्झदेस- भाए' इति, 'वीइवइत्त'ति व्यतिव्रज्य- व्यतिक्रम्य 'जा सूरियाभविमाणस्स'ति सूरिकाभविमानं राजप्रशनीयोपाङ्गोक्तस्वरूपं तद्वक्तव्यतेह वाच्या, तत्समानलक्षणत्वादस्येति, कियती सा वाच्या ? इत्याह- 'यावदभिषेकः' अभिनवोत्पन्नस्य

सोमस्य राज्याभिषेकं यावदिति, सा चेहातिबहुत्वात् लिखितेति ।

‘अहे’ इति तिर्यग्लोके ‘वेमानिया ण पमाणस्स’ इति वैमानिकानां सौधर्मविमान-सत्कप्रासादप्राकारद्वारादीनां प्रमाणस्येह नगर्यामद्धं ज्ञातव्यं ‘सेसा नत्थि’ इति सुधर्मादिकासभा इह न सन्ति, उत्पत्तिस्थानेष्वेव तासां भावात्, ‘सोमकाइय’ इति सोमस्य कायो-निकायो येषामस्ति ते सोमकायिकाः-सोमपरिवारभूताः ‘सोमदेवकाइय’ इति सोमदेवताः-तत्सामानिकादयस्तासां कायो येषामस्ति ते सोमदेवताकायिकाः सोमसामानिकादिदेवपरिवारभूता इत्यर्थः, ‘तारारूव’ इति तारकरूपाः ‘तब्भत्ति’ इति तत्र-सोमे भक्ति-सेवा बहुमानो वा येषां ते तद्भक्तिकाः ‘तप्पक्खिय’ इति सोमपाक्षिकाः ‘सोमस्य प्रयोजनेषु सहायाः ‘तब्भारिय’ इति ‘तद्भार्या’ तस्य सोमस्य भार्या इव भार्या अत्यन्तं वक्ष्यत्वात्पोषणीयत्वाच्चेति तद्भार्या, तद्भारो वा येषां बोद्धव्यतयाऽस्ति ते तद्भारिकाः

‘गहदंड’ इति दण्डा इव दण्डाः-तिर्यगायताः श्रेणयः ग्रहाणां-मङ्गलादीनां त्रिचतुरादीनां दण्डा ग्रहदण्डाः, एवं ग्रहमुशलादीनि नवरमूर्द्धायिताः श्रेणयः, ‘गहगज्जिय’ इति ग्रहसञ्चालादौ गर्जितानि-स्तनितानि ग्रहगर्जितानि ‘ग्रहयुद्धानि ग्रहयोरेकत्र नक्षत्रे दक्षिणोत्तरेण समश्रेणि-तयाऽवस्थानानि’ ‘ग्रहसिङ्घाटकानि’ ग्रहाणां सिङ्घाटकफलाकारेणावस्थानानि ‘ग्रहापसव्या-नि’ ग्रहाणामपसव्यगमानि प्रतीपगमनानीत्यर्थः, अभ्रात्मका वृक्षा अभ्रवृक्षाः ‘गन्धर्वनगरानि’ आकाशे व्यन्तरकृतानि नगराकाप्रतिबिम्बानि, ‘उल्कापाताः’ सरेखाः सोद्घोता वा तारकस्येव पाताः ‘दिग्दाहाः’ अन्यतमस्यां दिशि अधोऽन्धकारा उपरि प्रकाशात्मका दह्यमानमहानगर-प्रकाशकल्पाः ‘जूवय’ इति शुक्लपक्षे प्रतिपदादिदिनत्रयं यावद्यै-सन्ध्याछेदा आत्रियन्ते ते यूपकाः ‘जक्खालित्तय’ इति ‘यक्षोद्दीप्तानि’ आकाशे व्यन्तरकृतज्वलनानि, धूमिकामहिकयोर्वर्णकृतो विशेषः, तत्र धूमिका-धूम्रवर्णा घूसरा इत्यर्थः, महिका त्वापाण्डुरेति, ‘रउग्घाय’ इति दिशां रजस्वलत्वानि ‘चंदोवरागा सूरुवरागा’ चन्द्रसूर्यग्रहणानि ‘पडिचंद’ इति द्वितीयचन्द्राः ‘उदगमच्छ’ इति इन्द्रधनुःखण्डानि ‘कविहसिय’ इति अनभ्रे या विद्युत्सहसा तत् कपिहसितम् ।

अन्येत्वाहुः-कपिहसितं नाम यदाकाशे वानरमुखसंक्षस्य विकृतमुखस्य हसनम् ‘अमोह’ इति अमोघा आदित्योदयास्तसमययोरादित्यकिरणविकारजनिताः आताम्राः कृष्णाः श्यामा वा शकटोद्धिसंस्थिता दण्डा इति, ‘पाईणवाय’ इति पूर्वदिग्वाताः ‘पडीणवाय’ इति प्रतीचीनवाताः, यावत्करणादिदं क्ष्यम्-‘दाहिणवायाइ वा उदीणवायाइ वा उट्टवायाइ वा अहोवायाइ वा तिरिय-वायाइ वा विदिसीवायाइ वा वाउब्भामाइ वा वाउक्कलियाइ वा वायमंडलियाइ वा उक्कलियावायाइ वा मण्डलियावायाइ वा गुंजावायाइ वा झंझावायाइ’ इति, इह ‘वातोद्रामाः’ अनवस्थितवाताः ‘वातोल्लिकाः’ समुद्रोल्लिकावत् ‘वातमण्डलिका’ वातोल्थः ‘उत्कलि-कावाताः’ उत्कलि-काभिर्ये वान्ति ‘मण्डलिकावाताः’ मण्डलिकाभिर्ये वान्ति ‘गुजवाताः’ गुजन्तः सशब्दं ये वान्ति ‘झंझावाताः’ अशुभनिष्ठुराः ‘संवर्त्तकवाताः’ तृणादिसंवर्त्तनस्वभावा इति ।

अथानन्तरोक्तानां ग्रहदण्डादीनां प्रायिकफलानि दर्शयन्नाह-‘पाणक्खय’ इति बलक्षयाः ‘जणक्खय’ इति लोकमरणानि, निगमयन्नाह-‘वसणम्भूया अनारिया जे यावन्ने तहप्पगार’ इति, इहैवमक्षरघटना-न केवं प्राणक्षयादय एव, ये चान्ये एतद्व्यतिरिक्तास्तत्प्रकाराः-प्राणक्षयादितुल्याः ‘व्यसनभूताः’ आपद्रूपाः ‘अनार्या’ पापा-त्मकाः न तेऽज्ञाता इति योगः ‘अन्नाय’ इति अनुमानतः

‘अदिङ्’ति प्रत्यक्षापेक्षया ‘असुय’ति परवचनद्वारेण ‘अमुय’ति अस्मृता मनोऽपेक्षया ‘अविन्नाय’ति अवध्यपेक्षयेति ।

‘अहावच्चा’ति यथाऽपत्यानि तथा ये ते यथाऽपत्या देवाः पुत्रस्थानीया इत्यर्थः, ‘अभिन्नाया’ इति अभिमता अभिमतवस्तुकारित्वादिति ‘होत्थ’ति अभवन्, उपलक्षणत्वाच्चास्य भवन्ति भविष्यन्तीति द्रष्टव्यम्, ‘अहावच्चाभिन्नायाणं’ति यथाऽपत्यमेवमभिज्ञाता-अवगता यथाऽपत्याभिज्ञाताः, अथवा यथाऽपत्याश्च तेऽभिज्ञाताश्चेति कर्मधारयः, ते चाङ्गारकादयः पूर्वोक्ताः, एतेषु च यद्यपि चन्द्रसूर्ययोर्धर्षलक्षाद्यधिकं पल्योपमं तथाऽप्याधिक्यस्य विवितत्वादङ्गारकादीनां च ग्रहत्वेन पल्योपमस्यैव सद्भावात् पल्योपममित्युक्तमिति ।

मू. (१९५) कहिणं भंते ! सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो जमस्स महारत्तो वरसिद्धे नामं महाविमाणे पन्नत्ते ? , गोयमा ! सोहम्मवडिंसयस्स महाविमाणस्स दाहिणेणं सोहम्मे कप्पे असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं वीइवत्तिता एत्थ णं सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो जमस्स महारत्तो वरसिद्धे नामं महाविमाणे पन्नत्ते अद्धत्तेरस जोयणसयसहस्साइं जहा सोमस्स विमाणे तहा जाव अभिसेओ रायहाणी तहेव जाव पासायपंतीओ ।

सक्कस्स णं देविंदस्स देवरत्तो जमस्स महारत्तो इमे देवा आणां जाव चिद्धंति, तंजहा-जमकाइयाति वा जमदेवकाइयाइवा पेयकाइया इ वा पेयदेवकाइयाति वा असुरकुमारा असुरकुमारीओ कंदप्पा निरयवाला आभिओगा जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते तब्भत्तिगा तप्पक्खिया तब्भारिया सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो जमस्स महारत्तो आणाए जाव चिद्धंति ।

जंबूद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पज्जंति, तंजहा-डिंबाति वा डमराति वा कलहाति वा बोलाति वा खाराति वा महायुद्धाति वा महासंगामाति वा महासत्थनिवडणाति वा एवं पुरिसनिवडणाति वा महारुधिरनिवडणाइ वा दुब्भूयाति वा कुलरोगाति वा गामरोगाति वा मंडलरोगाति वा नगररोगाति वा सीसवेयणाइ वा अच्छिवेयणाइ वा कन्ननहदंतवेयणाइ वा इंदगाहाइ वा खंदगाहाइ वा कुमारगाहा जक्खगां भूयगां एगाहियाति वा बेआहियाति वा तेयाहियाति चाउत्थहियाति वा उव्वेयगाति कासां (खासाइवा) सासाति वा सोसेति वा जराइ वा दाहां कच्छकोहाति वा अजीरया पंडुरगा हरिसाइ वा भगंदराइ वा हिययसुलाति वा मत्थयसूं जोनिसूं पाससूं कुच्छिसूं गाममारीति वा नगरं खेडं कब्बडं दोणमुहं मडंबं पट्टणं आसमं संवाहं संनिवेसमारीति वा पाणक्खया धणक्खया जणक्खया कुलं वसणभूयमणारिया जे यावन्ने तहप्पगारा न ते सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो जमस्स महारत्तो अन्नायां ५ तैसिं वा जमकाइयाणं देवाणं ।

सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो जमस्स महारत्तो इमे देवा अहावच्चा अभिन्नाया होत्था, तंजहा-वृ. ‘पेयकाइय’ति ‘प्रेतकायिकाः’ व्यन्तरविशेषाः ‘पेयदेवतकाइय’ति प्रेतसत्कदेवतानां सम्बन्धिनः ‘कंदप्प’ति ये कन्दर्पभावनाभावितत्वेन कान्दर्पिकदेवेषूपत्तः कन्दर्पशीलाश्च, कन्दर्पश्च-अतिकेलिः, ‘आहियो’ति येऽभियोगभावनाभावितत्वेनाभियोगिकदेवेषूपत्तः अभियोगवर्तिनश्च, अभियोगश्च-आदेश इति ॥ डिंबाइ व’ति डिम्बा-विघ्नाः ‘डमर’ति एकराज्य एव राजकुमारा-दिक्तोपद्रवाः ‘कलह’ति वचनराटयः ‘बोल’ति अव्यक्ताक्षरध्वनिसमूहाः ‘खार’ति परस्परमत्सराः

‘महायुद्ध’ति महायुद्धानि व्यवस्थाविहीनमहारणाः ‘महासंगम’ति सव्यवस्थचक्रादिव्यूहरचनोपेत-
महारणाः महाशस्त्रनिपातनादयस्तु त्रयो महायुद्धादिकार्यभूताः ।

‘दुष्कृत्य’ति दुष्ट-जनधान्यादीनामुपद्रवहेतुत्वाद् भूताः-सत्त्वाः यूकामल्कुणोन्दुरतिदुप्रभृतयो
दुर्भूता इत्यय इत्यर्थः, इन्द्रप्रहादयः उन्मत्तताहेतवः, एकाहिकादयो ज्वरविशेषाः, ‘उब्बेयग’ति
उद्देगका इष्टवियोगादिजन्या उद्देगाः उद्देजका वा लोकोद्देगकारिणश्चौरादयः ‘कच्छकोह’ति
कक्षाणां-शरीरवयवविशेषाणां वनगहनानां वा कोथाः-कुथितत्वानि शटितानि वा कक्षाकोथाः
कक्षकोथा वा ।

मू. (१९६) अंबे १ अंबरिसे चैव २, सामे ३ सबलेति यावरे ४ ।

रुदो ५-वरुदे ६ काले ७ य, महाकालेति यावरे ८ ॥

वृ. ‘अम्ब’ इत्यादयः पञ्चदशासुरनिकायान्तर्वर्तिनः परमाधार्मिकनिकायाः, तत्र यो देवो
नारकानम्बरतले नीत्वा विमुञ्चत्यसौ अम्बइत्यभिधीयते १, यस्तु नारकान् कल्पनिकाभि खण्डशः
कृत्वा भ्राष्ट्रपाकयोग्यान् करोतीत्यसाम्बरीषस्य-भ्राष्ट्रस्य सम्बन्धादम्बरीष एवोच्यते २, यस्तु
तेषां शातनादि करोति वर्णतस्तु श्यामः स श्याम इति ३, ‘सबलेति यावरे’ति शबल इति चापरो
देव इति प्रक्रमः, स च तेषामन्त्रहृदयादीन्युत्पाटयति वर्णतश्च शबलः कर्बुर इत्यर्थः ४ ।

यः शक्तिकुन्तादिषु नारकान् प्रोतयति स रौद्रत्वादौद्र इति ५, यस्तु येषामेवाङ्गोपाङ्गानि
भनक्ति सोऽत्यन्तरौद्रत्वादुपरीद्र इति ६, यः पुनः कण्डादिषु पचति वर्णतश्च कालः स काल इति
७, ‘महाकालेति यावरे’ति महाकाल इति चापरो देव इति प्रक्रमः, तत्र यः श्लक्ष्णमांसानि
खण्डयित्वा खादयति वर्णतश्च महाकालः स महाकाल इति ८ ।

मू. (१९७) असिपत्ते ९ धणू १० कुंभे ११ बालू १२ वेंयरणीति य १३ ।

खरस्सरे १४ महाघोसे १५, एए पन्नरसाहिया ॥

वृ. ‘असी य’ति यो देवोऽसिना तान् छिनत्ति सोऽसिरेव ९, ‘असिपत्ते’ति अस्याकारपत्र-
वदनवनविकुर्वणादसिपत्रः १०, ‘कुंभे’ति कुम्भादिषु तेषां पचनाल्कुम्भः १, क्वचित्पठ्यते ‘असिप-
त्तेघणूकुंभे’ति, तत्रासिपत्रकुम्भौ पूर्ववत्, ‘घणु’ति यो धनुर्विमुक्तार्द्धचन्द्रादिभिर्बाणैः कर्णादीनां
छेदनभेदनादि करोति स धनुरिति ११, ‘बालू’ति कदम्बपुष्पाद्याकारबालुकासु यः पचति स
बालुक इति १२ ।

‘वेंयरणीति य’ वैतरणीति च देव इति प्रक्रमः, तत्र पूयरुधिरादिभृतवैतरण्यभिधान-
नदीविकुर्वणाद्वैतरणीति १३, ‘खरस्सर’ति यो वज्रकण्टकाकुलशाल्मलीवृक्षमारोप्य नारकं खरस्वरं
कुर्वन्तं कुर्वन् वा कर्षत्यसौ खरस्वरः १४, ‘महाघोसे’ति, यस्तु भीतान् पलायमानान्नारकान्
पशूनिव वाटकेषु महाघोषं कुर्वन्निरुणद्धि स महाघोष इति १५ ।

‘एए पन्नर’ति ‘एवम्’ उक्तन्यायेन ‘एते’ यमयथाऽपत्यदेवाः पञ्चदश आख्याता इति

मू. (१९८) सकस्स णं देविंदस्स देवरत्तो जमस्स महारत्तो सत्तिभागं पलिओवमं ठिती
पन्ता, अहावच्चाभिन्नायाणं देवाणं एगं पलिओवमं ठिती ५०, एवमंहिहिंए जाव जमे महाराया २ ।

मू. (१९९) कहि णं भंते ! सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो वरुणस्स महारत्तो सयंजले नामं महाविमाणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! तस्स णं सोहम्मवडिंसयस्स महाविमाणस्स पच्चत्थिमेणं सोहम्मे कप्पे असंखेज्जाइं जहा सोमस्स तहा विमाणरायहाणीओ भानियव्वा जाव पासायवडिंसया नवरं नामणाणत्तं । सक्कस्स णं वरुणस्स महारत्तो इमे देवा आणां जाव चिद्धंति, तं-वरुणकाइयाति वा वरुणदेवयकाइयाइ वा नागकुमारा नागकुमारीओ उदहिकुमारा उदहिकुमारीओ धनियकुमारा धनियकुमारीओ जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते तब्भत्तिया जाव चिद्धंति ।

जंबूदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पज्जंति, तंजहा-अतिवासाति वा मंदवासाति वा सुवुड्ढीति वा दुव्वुड्ढीति वा उदभ्येयाति वा उदप्पीलाइ वा उदवाहाति वा पव्वाहाति वा गामवाहाति वा जाव सन्निवेसवाहाति वा पाणक्खया जाव तेसिं वा वरुणकाइयाणं देवाणं सक्कस्स णं देविंदस्स देवरत्तो वरुणस्स महारत्तो जाव अहावच्चा भिन्नाया होत्था, तंजहा-कक्कोडए कद्दमए अंजणे संखवालए पुंडे पलासे मोएज्जए दहिमुहे अयंपुले कायरिए ।

सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो वरुणस्स महारत्तो देसूणाइं दो पलिओवमाइं ठिती पन्नत्ता, अहावच्चाभिन्नायाणं देवाणं एणं पलिओवमं ठिती प० एवंमहिड्ढीए जाव वरुणे महाराया ३ ।

वृ. 'अतिवास'ति अतिशयवर्षा वेगवद्वर्षणानीत्यर्थः, 'मन्दवास'ति शनैर्वर्षणानि 'सुवुड्ढि'ति धान्यादिनिष्पत्तिहेतुः 'दुव्वुड्ढि'ति धान्याद्यनिष्पत्तिहेतुः 'उदब्भेय'ति उदकोद्भेदाः गिरितटादिभ्यो जलोद्भवाः 'उदप्पील'ति उदकोत्पीलाः-तडागादिषु जलसमूहाः 'उदवाह'ति अपकृष्टान्यल्पान्युदकवहनानि, तान्येव प्रकर्षवन्ति प्रवाहाः, इह प्राणक्षयादयो जलकृता द्रष्टव्याः 'कक्कोडए'ति कर्कोटकभिधानोऽनुवेलन्धरनागराजावासभूतः पर्वतो लवणसमुद्रे ऐशान्यां दिश्यस्ति तन्निवासी नागराजः कर्कोटकः, 'कद्दमए'ति आग्नेय्यां तथैव विद्युत्प्रपर्वतस्तत्र कर्दमको नाम नागराजः 'अंजणे'ति वेलम्बाभिधानवायुकुमारराजस्य लोकपालोऽजनाभिधानः 'संखवालए'ति धरणाभिधाननागराजस्य लोकपालः शङ्खपालक नाम ।

शेषास्तु पुण्ड्रादयोऽप्रतीता इति ॥

मू. (२००) कहि णं भंते ! सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो वेसमणस्स महारत्तो वग्गूनामं महाविमाणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! तस्स णं सोहम्मवडिंसयस्स महाविमाणस्स उत्तरेणं जहा सोमस्स विमाणरायहानिवत्तव्वया तहा नेयव्वा जाव पासायवडिंसया ।

सक्कस्स णं देविंदस्स देवरत्तो वेसमणस्स महारत्तो इमे देवा आणाउववायवयणनिदेसे चिद्धंति, तंजहा-वेसमणकाइयाति वा वेसमणदेवकाइयाति वा सुवन्नकुमारा सुवन्नकुमारीओ दीवकुमारा दीवकुमारीओ दिसाकुमारा दिसाकुमारीओ वाणमंतरा वाणमंतरीओ जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते तब्भत्तिया जाव चिद्धंति ।

जंबूदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पज्जंति, तंजहा-अयागराइ वा तउयागराइ वा तंबयागराइ वा एवं सीसागराइ वा हिरन्न० सुवन्न० रयण० वयरागराइ वा वसुहाराति वा हिरन्नवासाति वा सुवन्नवासाति वा रयण० वड्ढर० आभरण० पत्त० पुष्फ० फल० बीय० मल्ल० वन्न० चुन्न० गंध० वत्थवासाइ वा हिरन्नवुड्ढीति वा सु० र० व० आ० प० पु० फ० बी० व० चुन्न० गंधवुड्ढी वत्थवुड्ढीति वा भायणवुड्ढीति वा खीरवुड्ढीति वा सुयालाति वा

दुष्कालाति वा अप्यग्धाति वा महग्धाति वा सुभिक्षाति वा दुभिक्षाति वा कयविक्रयाति वा सन्निहयाति वा संनिचयाति वा निहीति वा निहाणाति वा चिरपोरामाईं पहीणसामियाति वा पहीणसेउयाति वा (पहीणमग्नि वा) पहीणगोत्तागाराइ वा उच्छिन्नसामियाति वा उच्छिन्नसेउयाति वा उच्छिन्नगोत्तागाराति वा सिंघाडगतिगचउक्कचछरचउम्मुहमहापहपहेसु नगरनिद्धमणेषु वा सुसाणगिरिकंदरसंतिसेलोव- द्वाणभवणगिहेसु संनिक्खिताईं चिट्ठंति ।

सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो वेसमणस्स महारत्तो नताईं अन्नायाईं अदिट्ठाईं असुयाईं अविन्नायाईं तेसिं वा वेसमणकाइयाणं देवाणं, सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो वेसमणस्स महारत्तो इमे देवा अहावच्चाभिन्नाया होत्था, तंजहा-पुत्रभदे मानिभदे सालिभदे सुमणभदे चक्के रक्खे पुत्ररक्खे स्वप्पाणे स्वजसे स्वक्कामे समिद्धे अमोहे असंगे, सक्कस्स णं देविंदस्स देवरत्तो वेसमणस्स महारत्तो दो पलिओवमानि ठिती पन्नत्ता, अहावच्चाभिन्नायाणं देवाणं एणं पलिओवमं ठिती पन्नत्ता, एमहिट्ठीए जाव वेसमणे महाराया । सेवं भंते २ ॥

वृ. 'वसुहाराइ व'ति तीर्थः करजन्मादिष्वाकाशाद्रव्यवृष्टि 'हिरन्नवास'ति हिरण्यं-रूपं घटितसुवर्णमित्यन्ते, वर्षोऽल्पतरो वृष्टिस्तु महतीति वर्षवृष्टयोर्भेदः माल्यं तु ग्रथितपुष्पानि वर्ण-चन्दनं चूर्णो-गन्धद्रव्यसम्बन्धी गन्धाः-कोष्ठपुटपाकाः 'सुभिक्षाइ व'ति सुकाले दुष्काले वा भिक्षुकाणां भिक्षासमृद्धयः दुर्भिक्षास्तूक्तविपरीताः 'संनिहि' (याइ)ति घृतगुडादिस्थापनानि 'संनिचय' (याइ)ति धान्यसञ्चयाः 'निहीइ व'ति लक्षादिप्रमाणद्रव्यस्थापनानि 'निहाणाइ व'ति भूमिगतसहस्रादिसङ्ख्यद्रव्यस्य सञ्चयाः ।

किंविधानि ? इत्याह-'चिरपोराणाइ'ति चिरप्रतिष्ठितत्वेन पुराणानि चिरपुराणानि अत एव 'पहीणसामियाई'ति स्वल्पीभूतस्वामिकानि 'पहीणसेउयाई'ति प्रहीणाः-अल्पीभूताः सेक्ताः-सेचकः-धनप्रक्षेप्तारो येषां तानि तथा, प्रहीणमार्गानि वा, 'पहीणगोत्तागाराइ'ति प्रहीणं-विरलीभूत-मानुषं गोत्रागारं-तत्स्वामिगोत्रगृहं येषां तानि तथा -

-'उच्छिन्नसामियाई'ति निसत्ताकीभूतप्रभूनि 'नगरनिद्धमणेषु'ति 'नगरनिद्धमणेषु' नगरजलनिर्गमनेषु 'सुसाणगिरिकन्दरसंतिसेलोवद्वाणभवणगिहेसु'ति गृहशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् श्मशानगृहं-पितृवनगृहं गिरिगृहं-पर्वतोपरिगृहं कन्दरगृहं-गुहा शान्तिगृहं-शान्तिकर्मस्थानं शैलगृहं-पर्वतमुत्कीर्य यत्कृतं उपस्थानगृहं आस्थानमण्डपो भवनगृहं-कुटुम्बिवसनगृहमिति ।

शतक-३ उद्देशकः-७ समाप्तः

— शतक-३ उद्देशकः-८ —

मू. (२०१) रायगिहे नगरे जाव पञ्जुवासमाणे एवं वदासी-असुरुकुमाराणं भंते ! देवाणं कति देवा आहेवच्चं जाव विहरंति ?, गोयमा ! दस देवा आहेवच्चं जाव विहरंति, तंजहा-चमरे असुरिदे असुराराया सोमे जमे वरुणे वेसमणे बली वइरोयणिंदे वइरोयणाराया सोमे जमे वरुणे वेसमणे ।

नागकुमाराणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! दस देवा आहेवच्चं जाव विहरंति, तंजहा-धरणे नागकुमारिदे नागकुमाराराया कालवाले कोलवाले सेलवाले संखवाले भूयानंदे नागकुमारिदे नागकुमाराराया कालवाले कोलवाले संखवाले सेलवाले, जहा नागकुमारिदाणं एयाए वत्तव्वयाए

नेयव्वं एवं इमाणं नेयव्वं ।

सुवन्नकुमाराणं वेणुदेवे वेणुदाली चित्ते विचित्ते चित्तपक्खे विचित्तपक्खे विज्जुकुमाराणं हरिस्सहपभ १ सुप्पभ २ पभकंतं ३ सुप्पभकंतं ४, अग्गिकुमाराणं अग्गिसीहे अग्गिमाणव तेउ तेउसीहे तेउकंतं तेउप्पभे दीवकुमाराणं पुन्नविसिद्धरुयसुरुयरुयकंतरुयप्पभा उदहिकुमाराणं जलकंतं जलप्पभ जलजलरुयजलकंतजलप्पभा ।

दिसाकुमाराणं अमियगति अमियवाहण तुरियगति खिप्पगति सीहगति सीहविक्रमगति वाउकुमाराणं वेलंब पभंजण काल महाकाला अंजण रिद्धा धनियकुमाराणं घोस महाघोस आवत्तवियावत्तनंदियावत्तमहानंदियावत्ता, एवं भानियव्वं जहा असुरकुमारा सो० १ का० २ चि० ३ प० ४ ते० ५ रु० ६ ज० ७ तु० ८ का० ९ आ० १० ।

पिसायकुमाराणं पुच्छा, गोयमा ! दो देवा आहेवच्चं जाव विहरंति, तंजहा-

वृ. देववक्तव्यताप्रतिबद्ध एवाष्टमोद्देशकः, स च सुगम एव, नवरं 'सो १ का २ चि ३ प ४ ते ५ रु ६ ७ तु ८ का ९ आ १०' इत्यनेनाक्षरदशकेन दक्षिणभवनपतीन्द्राणां प्रथमलोकपालनामानि सूचितानि, वाचनान्तरे त्वेतान्येव गाथायां, सा चैयम्—

॥ १ ॥ सोमे य १ कालवाले २ चित्त ३ पभ ४ तेउ ५ तह रुप चेव ६ ।

जल तह ७ तुरयगई य ८ काले ९ आउत्त १० पढमा उ ॥

एवं द्वितीयादयोऽप्यभ्यूह्याः, इह च पुस्तकान्तरेऽयमर्थो दृश्यते-दक्षिणात्येषु लोकपालेषु प्रतिसूत्रं यौ तृतीयचतुर्थी तावौदीच्येषु चतुर्थः तृतीयाविति ।

मू. (२०२) काले य महाकाले सुरुवपडिरुव पुत्रभदेय ।

अमरवइ मानिभदे भीमे य तहा महाभीमे ॥

मू. (२०३) किंनरकिंपुरिसे खलु सप्पुरिसे खलु तहा महापुरिसे ।

अतिकाय महाकाए गीयरती चेव गीयजसे ॥

मू. (२०४) एते वाणमंतराणं देवाणं । जोतिसियाणं देवाणं दो देवा आहेवच्चं जाव विहरंति, तंजहा-चंदे य सूरै य । सोहम्मीसानेसुणं भंते ! कप्पेसु कइ देवा आहेवच्चं जाव विहरंति ? गोयमा ! दस देवा जाव विहरंति, तंजहा-सक्के देविंदे देवराया सोमे जमे वरुणे वेसमणे, ईसाने देविंदे देवराया सोमे जमे वरुणे वेसमणे, एसा वत्तव्वया सव्वेसुवि कप्पेसु, एए चेव भानियव्वा, जे य इंदा ते य भानियव्वा सेवं भंते २ ॥

वृ. एसा वत्तव्वया सव्वेसुवि कप्पेसु एए चेव भानियव्व'त्ति, 'एषा' सौधर्मशानोक्ता वक्तव्यता सर्वेष्वपि कल्पेषु-इन्द्रनिवासभूतेषु भनितव्या-सनत्कुमारादीन्द्रयुग्मेषु पूर्वोद्भाषेक्ष-योत्तरेन्द्रसम्बन्धिनां लोकपालानां तृतीयचतुर्थः योर्व्यत्ययो वाच्य इत्यर्थः ।

तथैत एव सोमादयः प्रतिदेवलोकं वाच्या न तु भवनपतीन्द्राणामिवापरापरे, 'जे य इंदा ते य भानियव्वा' शक्रादयो दशेन्द्रा वाच्याः, अन्तिमे देवलोकचतुष्टये इन्द्रद्वयभावादिति ॥

शतकं-३ उद्देशकः-८ समाप्तः

—: शतकं-३ उद्देशकः-९ :—

वृ. देवानां चावधिज्ञानसद्भावेऽपीन्द्रियोपयोगोऽप्यस्तीत्यत इन्द्रियविषयं निरूप-

यत्रवमोद्देशकमाह-

मू. (२०५) रायगिहे जाव एवं वदासी-कतिविहे णं भंते ! इंदियविसए पन्नत्ते ?, गोयमा पंचविहे इंदियविसए पन्नत्ते, तं०-सोतिंदियविसए जीवाभिगमे जोतिसियउद्देसो नेयव्वो अपरिसेसो

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'जीवाभिगमे जोइसियउद्देसओ नेयव्वो'ति, स चायम्- 'सोइंदिय-विसए जाव फासिंदियविसए । सोइंदियविसए णं भंते ! पोग्गलपरिणामे कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-सुब्भिसद्वपरिणामे य दुब्भिसद्वपरिणामे य' शुभाशुभशब्दपरिणाम इत्यर्थः । 'चक्खिंदियविसए पुच्छा, गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-सुरूवपरिणामे य दुरूवपरिणामे य, घाणिंदियविसए पुच्छा गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-सुब्भिगंधपरिणामे य दुब्भिगंधपरिणामे य, एवं जिब्भिंदियविसए सुरसपरिणामे य दुरसपरिणामे य, फासिंदियविसए सुहफासपरिणामे य दुहफासपरिणामे य' इत्यादि, वाचनान्तरे च 'इंदियविसए उच्चावयसुब्भिणो'ति दृश्यते तत्रेन्द्रिय-विषयं सूत्रं दर्शितमेव, उच्चावयसूत्रं त्वेवम् ।

'से नूनं भंते ! उच्चावएहिं सद्वपरिणामेहिं परिणममाणा पोग्गला परिणमंतीति वत्तव्वं सिया ?, हंता, गोयमा !' इत्यादि, 'सुब्भिणो'ति, इदं सूत्रं पुनरेवम्- 'से नूनं भंते ! सुब्भिसद्वपोग्गला दुब्भिसद्वत्ताए परिणमंति ? हंता गोयमा !' इत्यादीति ॥

शतकं-३ उद्देशकः-९ समाप्तः

— शतकं-३ उद्देशकः-१० :—

मू. (२०६) रायगिहे जाव एवं वदासी-चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुररत्तो कति परिसाओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! तओ परिसाओ पन्नत्ताओ, तंजहा-समिता चंडा जाया, एवं जहानुपुव्वीए जावऽद्युओ कप्पो, सेवं भंते ? ॥

वृ. प्रागिन्द्रियाण्युक्तानि, तद्वन्तश्च देवा इत देववक्तव्यताप्रतिबद्धो दशम उद्देशकः, स च सुगम एव, नवरं 'समिय'ति समिका उत्तमत्वेन स्थिरप्रकृतितया समवती स्वप्रभोर्वाकोपौत्सुक्या-दिभावात् शमयत्युपादेयवचनतयेति शमिका शमिता वा-अनुद्धता, 'चंड'ति तथाविध-महत्त्वाभावेनेषत्कोपादिभावाच्चण्डा, 'जाय'ति प्रकृतिमहत्त्ववर्जितत्वेनास्थानकोपादीनां जातत्वाज्जाता, एषा च क्रमेणाभ्यन्तरा मध्यमा बाह्या चेति, तत्राभ्यन्तरा समुत्पन्नप्रयोजनेन प्रभुणा गौरवार्हत्वादाकारितैव पार्श्वसमागच्छति तां चासौ अर्थः पदं पृच्छति, मध्यमा तूभयथाऽप्यागच्छति अल्पतरगौरवविषयत्वात् ।

अभ्यन्तरया चादिष्टमर्थः पदं तथा सह प्रबन्धाति-ग्रन्थिबन्धं करोतीत्यर्थः, बाह्या त्वनाकारितैवागच्छति अल्पतमगौरवविषयत्वात्, तस्याश्चार्थः पदं वर्णयत्येव, तत्राद्यायां चतुर्विंश-तिर्देवानां सहस्राणि द्वितीयायामष्टाविंशति तृतीयायां द्वात्रिंशदिति, तथा देवीशतानि क्रमेणाध्युष्टानि त्रीणि सार्द्धं च द्वे इति, तथा तद्देवानामायुः क्रमेणार्द्धतृतीयायानि पत्योपमानि द्वे सार्द्धं चेति देवीनां तु सार्द्धमेकं तदर्थं चेति । एवं बलेरपि नवरं देवप्रमाणं तदेव चतुश्चतुःसहस्रहीनं, देवीमानं तु शतेन शतेनाधिकमिति, आयुर्मानमपि तदेव नवरं पत्योपमाधिकमिति, एवमच्युतान्तानामिन्द्राणां प्रत्येकंतिः पर्षदो भवन्ति, नामतो देवादिप्रमाणतः स्थितिमानतश्च क्वचिक्लिष्टद्वेदेन भेदवत्यस्ताश्च

जीवाभिगमादवसेया इति ॥

शतकं-३ उद्देशकः-१० समाप्तः

शतकं-३ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता अभयदेवसूरि विरचिता
भगवती अङ्गसूत्रे तृतीयं शतकस्य टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-४

वृ. तृतीयशते प्रायेण देवाधिकार उक्तोऽतस्तदधिकारवदेव चतुर्थः शतं, तस्य पुनरुद्देशकार्याधिकारसङ्ग्रहाय गाथा—

मू. (२०७) चत्तारि वेमाणेहिं चत्तारि य होति रायहाणीहिं ।

नेरइए लेस्साहि य दस उद्देसा चउत्थसए ॥

— शतकं-४, उद्देशकाः १-२-३-४ :—

मू. (२०८) रायगिहे नगरे जाव एवं वयासी-ईसाणस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरन्नो कति लोगपाला पन्नत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि लोगपाला पन्नत्ता, तंजहा-सोमे जमे वेसमणे वरुणे । एएसि णं भंते ! लोगपालाणं कति विमाणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि विमाणा पन्नत्ता, तंजहा-सुमणे सव्वओभदे वग्गू सुवग्गू ।

कहि णं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो सोमस्स महारन्नो सुमणो नामं महाविमाणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! जंबूद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव ईसाणे णामं कप्पे पन्नत्ते, तत्थ णं जाव पंचवडेंसया पन्नत्ता, तंजहा-अंकवडेंसए फलिहवडेंसए रयणवडेंसए जायरुववडेंसए मज्झेय तत्थ ईसाणवडेंसए, तस्स णं ईसाणवडेंसयस्स महाविमाणस्स पुरच्छिमेणं तिरियमसंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं वीतिवतित्ता एत्थ णं ईसाणस्स ३ सोमस्स २ सुमणे नामं महाविमाणे पन्नत्ते अद्धतेरसजोयण जहा सक्कस्स वत्तव्वया ततियसए तहा ईसाणस्सवि जाव अच्चनिया समत्ता ।

चउण्हवि लोगपालाणं विमाणे २ उद्देसओ, चउसु विमाणेसु चत्तारि उद्देसा अपरिसेत्ता, नवरं ठितिए नाणत्तं ।

मू. (२०९) 'आदिदुय तिभागूणा पलिया धणयस्स होति दो चेव ।

दो सतिभागा वरुणे पलियमहावच्चदेवाणं ॥'

वृ. चत्तारीत्यादि व्यक्तार्था 'अच्चनिय'ति सिद्धायतने जिनप्रतिमाघर्चनमभिनवोत्पन्नस्य सोमाख्यलोकपालस्येति ॥

शतकं-४ उद्देशकाः-१, २, ३, ४ समाप्ताः

— शतकं-४ उद्देशकाः-५, ६, ७, ८ :—

मू. (२१०) रायहानिसुवि चत्तारि उद्देसा भानियव्वा जाव एवमहिद्वीए जाव वरुणे महाराया

वृ. 'रायहाणीसु चत्तारि उद्देसया भानियव्वा' ते चैवम्- 'कहिं णं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स

देवराज्ञो सोमस्स महाराज्ञो सोमानामं रायहाणी पन्तता ? , गोयमा ! सुमणस्स महाविमाणस्स अहे सपक्खि' इत्यादिपूर्वोक्तानुसारेण जीवाभिगमोक्तविजयराजधानीवर्णकानुसारेण चैकैक उद्देशकोऽध्येतव्य इति, नचेता राजधान्यः किल सोमादीनां शक्रस्येशानस्य च सम्बन्धिनां लोकपालानां प्रत्येकं तत एकादशे कुण्डलवराभिधाने द्वीपे द्वीपसागरप्रज्ञप्त्यां श्रूयन्ते, उक्तं हि तत्सङ्ग्रहिण्याम्-

॥ १ ॥ “कुण्डलनगस्स अब्भितरपासे होति रायहाणीओ ।

सोलस उत्तरपासे सोलस पुण दक्खिणे पासे ॥

॥ २ ॥ जा उत्तरेण सोलस ताओ ईसाणलोगपालाणं ।

सक्कस्स लोगपालाण दक्खिणे सोलस हवन्ति ॥

एताश्च सोमप्रभयमप्रभवैश्रमणप्रभवरुणप्रभाभिधानानां पर्वतानां प्रत्येकं चतसृषु दिक्षु भवन्ति, तत्र वैश्रमणनगरीरादौ कृत्वाऽभिहितम्—

॥ ३ ॥ “मज्झे होइ चउण्हं वेसमणपभो नगुत्तमो सेलो ।

रइकरयपव्वयसमो उव्वेहुच्चत्तविक्खंभे ॥

॥ ४ ॥ तस्स य नगुत्तमस्स उ चउद्दिसिं होति रायहाणीओ ।

जंबूद्वीवसमाओ विक्खंभायामओ ताओ ॥

॥ ५ ॥ पुव्वेण अयलभद्दा समुक्कसा रायहानि दाहिणओ ।

अवरेण ऊ कुबेरा धणप्पभा उत्तरे पासे ॥

॥ ६ ॥ एएणेव कमेणं वरुणस्सवि होति अवरपासंमि ।

वरुणप्पभसेलस्सवि चउद्दिसिं रायणाहीओ ॥

॥ ७ ॥ पुव्वेण होइ वरुणा वरुणपभा दक्खिणे दिसीभाए ।

अवरेण होइ कुमुया उत्तरओ पुंडरगिणीया ॥

॥ ८ ॥ एएणेव कमेणं सोमस्सवि होति अवरपासंमि ।

सोमप्पभसेलस्सवि चउद्दिसिं रायहाणीओ ॥

॥ ९ ॥ पुव्वेण होइ सोमा सोमप्पभ दक्खिणे दिसीभाए ।

सिवपागारा अवरेण होइ नलिणाम उत्तरओ ॥

॥ १० ॥ एएणेव कमेणं अंतकरस्सवि य होति अवरेणं ।

समवित्तिप्पभसेलस्स चउद्दिसिं रायहाणीओ ॥

॥ ११ ॥ पुव्वेण ऊ विसाला अतिव्विसाला उ दाहिणे पासे ।

सेज्जप्पभाऽवरेणं अमुया पुण उत्तरे पासे ॥

इति, इह च ग्रन्थे सौधमवतंसकादीशानावतंसकाद्यासङ्ख्यया योजनकोटीर्व्यतिक्रम्य प्रत्येकं पूर्वादिदिक्षु स्थितानि यानि सन्ध्याप्रमादीनि सुमनःप्रभृतीनि च विमानानि तेषामधोऽसङ्ख्याता योजनकोटीरवगाह्य प्रत्येकमेकैका नगर्युक्ता ततः कथं न विरोधः इति ? , अत्रोच्यते, अन्यास्ता नगर्यां याः कुण्डलेऽभिधीयन्ते एताश्चान्या इति, यथा शक्रेशानाग्रमहिषीणां नन्दीश्वरद्वीपे कुण्डलद्वीपे चेति

शतकं-४ उद्देशकाः-५, ६, ७, ८ समाप्ताः

—: शतकं-४ उद्देशक-९ :-

वृ. अनन्तरं देववक्तव्यतोक्ताऽथ वैक्रियशरीरसाधर्म्यान्नारकवक्तव्यताप्रतिबद्धो नवमोद्देशक उच्यते, तत्रेदमादिसूत्रम्—

मू. (२११) नेरइएणं भंते ! नेरतिएसु उववज्जइ अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ पन्नवणाए लेस्सापए ततिओ उद्देसओ भानियव्वो जाव नाणाइं ।

वृ. 'नेरइएण'मित्यादि, 'लेस्सापए'ति सप्तदशपदे 'तइओउद्देसओ भानियव्वो'ति क्वचिद् द्वितीय इति दृश्यते स चापपाठ इति, स चैवम्- 'गोयमा ! नेरइए नेरइएसु उववज्जइ नो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ' इत्यादि, अयं चास्यार्थः- नैरयिको नैरयिकेषूपपद्यते न पुनरनैरयिकः, कथं पुनरेतत् ?, उच्यते, यस्मान्नारकादिभवोपग्राहकमायुरेवातो नारकाद्यायुः- प्रथमसमयसंवेदन-काल एव नारकादिव्यपदेशो भवति ऋजुसूत्रनयदर्शनेन, यत उक्तं नयविद्भिर्ऋजुसूत्र-स्वरूपनिरूपणं कुर्वद्भिः

॥ १ ॥

“पलालं न दहत्यग्निर्भिद्यते न घटः कचित् ।

न शून्यान्निर्गमोऽस्तीह, न च शून्यं प्रविश्यते ॥

॥ २ ॥

नारकव्यतिरिक्तश्च, नरके नोपपद्यते ।

नारकान्नारकश्चास्य, न कश्चिद्विप्रमुच्यते ॥

इत्यादीति, 'जाव नाणाइं'ति, अयमुद्देशको ज्ञानाधिकारावसानोऽध्येतव्यः, स चायम्- 'कण्हलेस्से णं भंते ! जीवे कयरेसु नाणेसु होज्जा ?, गोयमा ! दोसु वा तिसु वा चउसु वा नाणेसु होज्जा, दोसु होज्जमाणे आभिनिबोहियसुयनाणेसु होज्जा' इत्यादि ॥

शतकं-४, उद्देशकः-९ समाप्तः

—: शतकं-४ उद्देशकः-१० :-

वृ. लेश्याधिकारात्तद्वत् एव दशमोद्देशकस्येदमादिसूत्रम्—

मू. (२१२) से नूनं भंते ! कण्हलेस्सा नीललेस्सं पप्प तारुवत्ताए तावन्नत्ताए एवं चउत्थो उद्देसओ पन्नवणाए चेव लेस्सापदे नेयव्वो जाव —

वृ. 'से नून'मित्यादि, 'तारुवत्ताए'ति तद्रूपतया-नीललेश्यास्वभावेन, एतदेव व्यनक्ति- 'तावन्नत्ताए'ति तस्या इवनीललेश्यावा इव वर्णो यस्याः सा तद्वर्णा तद्भावस्तत्ता तथा तद्वर्णतया, 'एवं चउत्थो उद्देसओ' इत्यादिवचनादेवं द्रष्टव्यम्- 'तागंधत्ताए तारसत्ताए ताफासत्ताए भुज्जो २ परिणमति ? हंता गोयमा ! कण्हलेसा नीललेसं पप्प तारुवत्ताए ५ भुज्जो २ परिणमति' अयमस्य भावार्थः यदा कृष्णलेश्यापरिणतो जीवो नीललेश्यायोग्यानि द्रव्यानि गृहीत्वा कालं करोति तदानीललेश्यापरिणत उत्पद्यते 'जल्लेसाइं दव्वाइं परियाइत्ता कालं करेइ तल्लेसे उववज्जइ'ति वचनात्, अतः कारणमेव कार्यं भवति, 'कण्हलेसा नीललेसं पप्पे'त्यादि तु कृष्णनीललेश्य-योर्भेदपरमुपचारादुक्तमिति ।

से केण्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ किण्हलेसा नीललेसं पप्प तारुवत्ताए ५ भुज्जो २ परिणमइ गोयमा ! से जहानामए-खीरे दूंसिं पप्प (तक्रमित्यर्थः) सुद्धे वा वत्थे रागं पप्प तारुवत्ताए भुज्जो २ परिणमइ, से एएण्ठेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ-कण्हलेसा' इत्यादि, एतेनैवाभिलापेन नीललेश्या

कापोतीं कापोती तैजसीं तैजसी पद्मां पद्माशुक्लां प्राप्य तद्रूपत्वादिना परिणमतीति वाच्यं, अथ कियद्दूरमयमुद्देशको वाच्यः ? इत्याह-‘जावे’ त्यादि ।

मू. (२१३) परिणामवन्नरसगंधसुद्धापसत्थसंकिलिङ्गहा ।
गतिपरिणामपदेसोगाहवग्गणाठाणमप्पबहुं ॥

वृ. ‘परिणामे’ त्यादिद्वारगायोक्तद्वारपरिसमाप्तिं यावदित्यर्थः, तत्र परिणामो दर्शित एव, तथा ‘वन्न’ति कृष्णादिलेश्यानां वर्णो वाच्यः, सचैवम्-‘कण्हलेसा णं भंते ए केरिसिया वन्नेणं पन्नते ?’ त्यदि, उत्तरं तु कृष्णलेश्या कृष्णा जीमूतादिवत् नीललेश्या नीला भृङ्गादिवत् कापोती कापोतवर्णा खदिरसारादिवत् तैजसी लोहिता शशकरक्तादिवत् पद्मा पीता चम्पकादिवत् शुक्ला २ शङ्खादिवदिति ।

तथा ‘रस’ति रसस्तासां वाच्यः, तत्र कृष्णा तिक्तरसा निम्बादिवत् नीला कटुकरसा नागरवत् कापोती कषायरसा अपक्ववदरवत् तेजोलेश्या अम्लमधुरापक्वाभ्रादिफलवत् पद्मलेश्या कटुकषायमधुररसा चन्द्रप्रभासुरादिवत् शुक्ललेश्या मधुररसा गुडादिवत्, ‘गंध’ति लेश्यानां गन्धो वाच्यः, तत्राद्यास्तिष्ठो दुरभिगन्धाः अन्त्यास्तु तदितराः ‘सुद्ध’ति अन्त्याः शुद्धा आद्यास्त्वितराः ‘अप्पसत्थ’ति आद्या अप्रशस्ता अन्त्यास्तु प्रशस्ताः ‘संकिलिङ्ग’ति आद्याः सङ्कलिष्टा अन्त्यास्त्वितराः ‘उण्ह’ति अन्त्या उष्णाः स्निग्धाश्च आद्यास्तु शीता रूक्षाश्च ‘गति’ति आद्या दुर्गतिहेतवोऽन्त्यास्तु सुगतिहेतवः ‘परिणाम’ति लेश्यानां कतिविधः परिणामः ? इति वाच्यं ।

तत्रासौ जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदान्निधा उत्पातादिभेदाद्वा त्रिधेति ‘पएस’ति आसां प्रदेशा वाच्यास्तत्र प्रत्येकमनन्तप्रदेशिका एता इति ‘ओगाह’ति अवगाहना आसां वाच्या तत्रैता असङ्ख्यातप्रदेशावगाढाः ‘वग्गण’ति वर्गणा आसां वाच्याः, तत्र वर्गणाः कृष्णलेश्या-दियोग्यद्रव्यवर्गणाः, ताश्चानन्ता औदारिकादिवर्गणावत्, ‘ठाण’ति तारतम्येन विचित्राध्यवसायनिबन्धनानि कृष्णादिद्रव्यवृन्दानि तानि चासङ्ख्ययानि अध्यवसायस्यानानामसङ्ख्यातत्वादिति, ‘अप्पबहुं’ति लेश्यास्थानानामल्पबहुत्वं वाच्यं, तच्चैवम्-‘एएसि णं भंते ! कण्हलेस्साठाणाणं जाव सुक्कलेसाठाणाण य जहन्नगाणं दव्वड्डयाए ३ कयरेरहिंतो अप्पा वा ४ ।

गोयमा ! सव्वत्थोवा जहन्नगा काउलेस्साठाणा दव्वड्डयाए जहन्नगा नीललेस्साठाणा दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा जहन्नगा कण्हलेसाठाणा दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा जहन्नगा तेउलेसाठाणा दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा जहन्नगा पण्हलेसाठाणा दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा जहन्नगा सुक्कलेस्साठाणा दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा’ इत्यादीनि ॥

मू. (२१४) सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

शतकं-४ उद्देशकः-१० समाप्तः

स्वतः सुबोधेऽपि शते तुरीये, व्याख्या मया काचिदियं विद्वद्वा ।

दुग्धे सदा स्वादुतमे स्वभावात्, क्षेपो न युक्तः किमु शर्करायाः ।

शतकं-४ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता अभयदेवसूरि विरचिता

भगवती अङ्गसूत्रे चतुर्थः शतकस्य टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-५

वृ. चतुर्थःशतान्ते लेश्या उक्ताः, पञ्चमशते तु प्रायो लेश्यावन्तो निरुप्यन्ते इत्येवंसन्ध्य-
स्यास्योद्देशकसङ्ग्रहाय गाथेयम्-

-: शतकं-५, उद्देशकः १ :-

मू. (२१५) चंपरवि १ अनिल २ गंठिय ३ सद्दे ४ छउमयु ५-६ एयण ७ नियंठे ८ ।

रायगिहं ९ चंपाचंदिमा १० य दस पंचमंमि सए ॥

वृ. 'चंपे'त्यादि, तत्र चम्पायां रविविषयप्रश्ननिर्णयार्थः प्रथम उद्देशकः १ 'अनिल'ति वायुविषयप्रश्ननिर्णयार्थोद्वितीयः २ 'गंठिय'ति जालग्रन्थिकाज्ञातज्ञापनीयार्थः निर्णयपरस्तृतीयः ३ 'सद्दे'ति शब्दविषयप्रश्ननिर्णयार्थःश्चतुर्थः ४ 'छउम'ति छद्मस्थवक्तव्यतार्थः पञ्चमः ५ ।

'आउ'ति आयुषोऽल्लादिप्रतिपादनार्थः षष्ठः ६ 'एयण'ति पुद्गलानामेजना-
द्यर्थःप्रतिपादकः सप्तमः ७ 'नियंठे'ति निर्ग्रन्थीपुत्राभिधानानगारविहितवस्तुविचारसारोऽष्टमः
८ 'रायगिहं'ति राजगृहनगरविचारणपरो नवमः ९ 'चंपाचंदिमा य'ति चम्पायां नगर्वाचचन्द्रमसो
वक्तव्यतार्थो दशमः १० ।

मू. (२१६) तेणं कालेणं २ चंपानामं नगरी होत्था, वन्नओ, तीसे णं चंपाए नगरीए पुन
भदे नामे चेइए होत्था वन्नओ, सामी समोसढे जाव परिसा पडिगया । तेणं कालेणं २ समणस्स
भगवओ महावीरस्स जेइ अंतेवासी इंदभूतीनामं अनगारे गोयमगोतेणं जाव एवं वदासी-जंबूदीवे
णं भंते ! दीवे सूरिया उदीणपादीणमुग्गच्छ पादीणदाहिणमागच्छंति, पादीण- दाहिणमुग्गच्छ
दाहिणपडीणमागच्छंति, दाहिणपडीणमुग्गच्छ पडीणउदीणमागच्छंति पडीणउदीणं उग्गच्छ
उदीचिपादीणमागच्छंति ?, हंता ! गोयमा ! जंबूदीवे णं दीवे सूरिया उदीचिपाईणमुग्गच्छ जाव
उदीचिपाईणमागच्छंति ॥

वृ. तत्र प्रथमोद्देशके किञ्चिल्लिख्यते- 'सूरिय'ति द्वौ सूर्यौ, जम्बूद्वीपे द्वयोरेव भावात्
'उदीणपाईण'ति उदगेव उदीचीनं प्रागेव प्राचीनं-उदीचीनं च तदुदीच्या आसन्नत्वात् प्राचीनं च
तद्वाच्याः प्रत्यासन्नत्वाद् उदीचीनप्राचीनंदिगन्तरं क्षेत्रदिगपेक्षया पूर्वोत्तरदिगित्यर्थः 'उग्गच्छ'ति
उद्गत्य क्रमेण तत्रोद्गमनं कृत्वेत्यर्थः 'पाईणदाहिणं'ति प्राचीनदक्षिणंदिगन्तरं पूर्वदक्षिणमित्यर्थः
'आगच्छंति'ति आगच्छतः क्रमेणैवास्तं यात इत्यर्थः, इह चोद्गमनमस्तमयं च द्रष्टृलोकवि-
वक्षयाऽवसेयं, तथाहि-येषामधश्यौ सन्तौ धश्यौ तौ स्यातां ते तयोरुद्गमनं व्यवहरन्ति येषां तु
धश्यौ सन्तावधश्यौ स्तस्ते तयोरस्तमयं व्यवहरन्तीत्यनियतावुदयास्तमयौ आह च-

॥ १ ॥ 'जह २ समए २ पुरओ संचरइ भक्खरो गयणे ।

तह तह इओवि नियमा जायइ रयणीय भावत्थो ॥

॥ २ ॥ एवं च सइ नराणं उदयत्थमणाइ होंतऽनिययाइ ।

सइ देसभेए कस्सइ किंची ववदिससए नियमा ॥

॥ ३ ॥ सइ चेव य निहिडो रुद्धमुहुत्तो कमेण सव्वेसिं ।

केसिंचीदाणिपि य विसयपमाणे रवी जेसिं ॥

इत्यादि, अनेन च सूत्रेण सूर्यस्य चतसृषु दिक्षु गतिरुक्ता, ततश्च ये मन्यन्ते सूर्यं पश्चिमसमुद्रं

प्रविश्य पातालेन गत्वा पुनः पूर्वसमुद्रमुदेतीत्यादि तन्मतं निषिद्धमिति ।

इह च सूर्यस्य सर्वतो गमनेऽपि प्रतिनियतत्वात्तत्प्रकाशस्य रात्रिदिवसविभागोऽस्तीति तं क्षेत्रभेदेन दर्शयन्नाह—

मू. (२१७) जयाणं भंते ! जंबूद्वीवे २ दाहिणद्वे दिवसे भवति तदा णं उत्तरद्वे दिवसे भवति जदा णं उत्तरद्वे दिवसे भवति तदा णं जंबूद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चत्थिमेणं राती भवति ? , हंता गोयमा ! जया णं जंबूद्वीवे २ दाहिणद्वे दिवसे जाव राती भवति ।

जदा णं भंते ! जंबू० मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं दिवसे भवति तदा णं पच्चत्थिमेणवि दिवसे भवति जया णं पच्चत्थिमेणं दिवसे भवति तदा णं जंबूद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं राती भवति ? , हंता गोयमा ! जदा णं जंबू० मंदरपुरच्छिमेणं दिवसे जाव राती भवति, जदा णं भंते ! जंबूद्वीवे २ दाहिणद्वे उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति तदा णं उत्तरद्वे उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति जदा णं उत्तरद्वे उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति तदा णं जंबूद्वीवे २ मंदरस्स पुरच्छिमपच्चत्थिमेणं जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राती भवति ? , हंता गोयमा जदा णं जंबू० जाव दुवालसमुहुत्ता राती भवति ।

जदा णं जंबू० मंदरस्स पुरच्छिमेणं उक्कोसए अट्टारस जाव तदा णं जंबूद्वीवे २ पच्चत्थिमेणवि उक्को० अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति जया णं पच्चत्थिमेणं उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति तदा णं भंते ! जंबूद्वीवे २ उत्तर० दुवालसमुहुत्ता जाव राती भवति ? , हंता गोयमा ! जाव भवति

जया णं भंते ! जंबू० दाहिणद्वे अट्टारसमुहुत्तानंतरे दिवसे भवति तदा णं उत्तरे अट्टारसमुहुत्तानंतरे दिवसे भवति जदा णं उत्तरे अट्टारसमुहुत्तानंतरे दिवसे भवति तदा णं जंबू० मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चत्थिमेणं सातिरेगा दुवालसमुहुत्ता राती भवति ? , हंता गोयमा ! जदा णं जंबू० जाव राती भवति । जदा णं भंते ! जंबूद्वीवे २ पुरच्छिमेणं अट्टारसमुहुत्तानंतरे दिवसे भवति तदा णं पच्चत्थिमेणं अट्टारसमुहुत्तानंतरे दिवसे भवति जदा णं पच्चत्थिमेणं अट्टारसमुहुत्तानंतरे दिवसे भवति तदा णं जंबू० २ मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं साइरेगा दुवालसमुहुत्ता राती भवति हंता गोयमा ! जाव भवति ।

एवं एतेणं कमेणं ओसारेयव्वं सत्तरसमुहुत्ते दिवसे तेरसमुहुत्ता राती भवति सत्तरसमुहुत्तानंतरे दिवसे सातिरेगा तेरसमुहुत्ता राती सोलसमुहुत्ते दिवसे चोदसमुहुत्ता राई सोलसमुहुत्तानंतरे दिवसे सातिरेगचोदसमुहुत्ता राती पन्नरसमुहुत्ते दिवसे पन्नरसमुहुत्ता राती भवति पन्नरसमुहुत्तानंतरे दिवसे सातिरेगा पन्नरसमुहुत्ता राती चोदसमुहुत्ते दिवसे सोलसमुहुत्ता राती चोदसमुहुत्तानंतरे दिवसे सातिरेगा सोलसमुहुत्ता राती तेरसमुहुत्ते दिवसे सत्तरसमुहुत्ता राती तेरसमुहुत्तानंतरे दिवसे सातिरेगा सोलसमुहुत्ता राती तेरसमुहुत्ते दिवसे सत्तरसमुहुत्ता राती तेरसमुहुत्तानंतरे दिवसे सातिरेगा सत्तरसमुहुत्ता राती ।

जया णं जंबू० दाहिणद्वे जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति तथा णं उत्तरद्वे, जया णं उत्तरद्वे तथा णं जंबूद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं उक्कोसिया अट्टारसमुहुत्ता राती भवति हंता गोयमा ! एवं चेव उच्चारेयव्वं जाव राई भवति ।

जया णं भंते ! जंबू० मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति

तया णं पच्चत्थिमेणवि० तया णं जंबू० मंदरस्स उत्तरदाहिणेणं उक्कोसिया अट्टारसमुहुत्ता राती भवति ?, हंता गोयमा ! जाव राती भवति ॥

बृ. 'जया ण'मित्यादि, इह सूर्यद्वयभावादेकदैव दिग्द्वये दिवस उक्तः, इह च यद्यपि दक्षिणाद्धे तथोत्तराद्धे इत्युक्तं तथाऽपि दक्षिणभागे उत्तरभागे चेति बोद्धव्यं, अर्द्धशब्दस्य भागमात्रार्थःत्वात्, यतो यदि दक्षिणाद्धे उत्तराद्धे च समग्र एव दिवसः स्यात्तदा कथं पूर्वेणापरेण च रात्रि स्यादिति वक्तुं युज्येत, अर्द्धद्वयग्रहणेन सर्वक्षेत्रस्य गृहीतत्वात्, इतश्च दक्षिणाद्धादिशब्देन दक्षिणादिदिग्भागमात्रमेवावसेयं न त्वर्द्ध अतो यदाऽपि दक्षिणोत्तरयोः सर्वोत्कृष्टो दिवसो भवति तदाऽपि जम्बूद्वीपस्य दशभागत्रयप्रमाणमेव तापक्षेत्रं तयोः प्रत्येकं स्याद्, दशभागद्वयमानं च पूर्वपश्चिमयोः प्रत्येकं रात्रिक्षेत्रं स्यात् ।

तथाहि-षट्था मुहूर्तः किल सूर्यो मण्डलं पूरयति, उत्कृष्टदिने चाष्टादशभिर्मुहूर्तैरुक्तं, अष्टादश च षष्टेर्दशभागत्रितयरूपा भवन्ति, तथा यदाऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति तदा रात्रिर्द्वादशमुहूर्ता भवति, द्वादश च षष्टेर्दशभागद्वयरूपा भवन्तीति, तत्र च मेरुं प्रति नव योजनसहस्रानि चत्वारि शतानि षडशीत्यदिकानि नव च दश भागा योजनस्येत्येतत्सर्वोत्कृष्टदिवसे दशभागत्रयरूपं तापक्षेत्रप्रमाणं भवति कथम् ?, मन्दरपरिक्षेपस्य किञ्चिद्भूतत्रयो विंशत्युत्तरषट्शताधिकैकत्रिंशद्योजनसहस्रमानस्य दशभिर्भागे हृते यल्लब्धं तस्य त्रिगुणितत्वे एतस्य भावादिति ।

तथा लवणसमुद्रं प्रति चतुर्नवतयोजनानां सहस्रानि अथै शतान्यष्टषष्टिकानि चत्वारश्च दशभागा योजनस्येत्येतदुत्कृष्टदिने तापक्षेत्रप्रमाणं भवति कथम् ?, जम्बूद्वीपपरिधेः किञ्चिद्भूतानां विंशत्युत्तरसप्तद्वयाधिकषोडशसहस्रोपेतयोजनलक्षत्रयमानस्य दशभिर्भागे हृते यल्लब्धं तस्य त्रिगुणितत्वे एतस्य भावादिति । जघन्यरात्रिक्षेत्रप्रमाणं चाप्येवमेव, नवरं परिधेर्दशभागो द्विगुणः कार्य, तत्राद्यं षड् योजनानां सहस्राणि त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि षट् च दशभागा योजनस्य द्वितीयं तु त्रिषष्टि सहाणि द्वे पञ्चचत्वारिंशदधिके योजनानां शते षट् च दशभागा योजनस्य सर्वलघी च दिवसे तापक्षेत्रमनन्तरोक्तरात्रिक्षेत्रतुल्यं रात्रिक्षेत्रं त्वनन्तरोक्ततापक्षेत्रतुल्यमिति, आयामस्तु तापक्षेत्रं जम्बूद्वीपमध्ये पञ्चचत्वारिंशद्योजनानां सहस्राणीति, लवणे च त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रीणि शतानि त्रयांशिदधिकानि त्रिभागश्च योजनस्य उभयमीलने त्वष्टसप्ततिः सहास्राणि त्रीणि शतानि त्रयांशिदधिकानि योजनत्रिभागश्चेति ।

'उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ'ति इह किल सूर्यस्य चतुरशीत्यधिकं मण्डलशतं भवति, तत्र किल जम्बूद्वीपमध्ये पञ्चषष्टिर्मण्डलानि भवन्ति, एकोनविंशत्यधिकं च तेषां शतं लवणसमुद्रस्य मध्ये भवति, तत्र च सर्वाभ्यन्तरे मण्डले यदा वर्तते सूर्यस्तदाऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, कथम् ?, यदा सर्वबाह्ये मण्डले वर्ततेऽसौ तदा सर्वजघन्यो द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति, ततश्च द्वितीयमण्डलादारभ्य प्रतिमण्डलं द्वाभ्यां मुहूर्तैकषष्टिभागाभ्यां दिनस्य वृद्धौ त्र्यशीत्यधिकशततमे मण्डले षड् मुहूर्ता वर्द्धन्त इत्येवमष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, अत एव द्वादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, त्रिंशन्मुहूर्तत्वादहोरात्रस्य ।

'अट्टारसमुहुत्तान्तरे'ति यदा सर्वाभ्यन्तरमण्डलान्तरे मण्डले वर्तते सूर्यस्तदा मुहूर्तैकषष्टिभागद्वयहीनाष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, स चाष्टादशमुहूर्तादिवसादनन्तरोऽ-

द्वादशमुहूर्तानन्तरमिति व्यपदिष्टः, 'सातिरेगा दुवालसमुहृत्ता राइ'ति द्वाभ्यां मुहूर्तैकषष्टिभागाभ्यामधिका द्वादशमुहूर्ता 'राइ भवइ'ति रात्रिप्रमाणं भवतीत्यर्थः, यावता भागेन दिनं हीयते तावता रात्रिर्वर्द्धते, त्रिंशन्मुहूर्तत्वादहोरात्रस्येति ॥

'एवं एएणं कमेणं' एवमित्युपसंहारे 'एतेन' अनन्तरोक्तेन 'जया णं भंते ! जंबूद्वीवे २ दाहिणह्वे' इत्यनेनेत्यर्थः, 'ओसारेयव्वं'ति दिनमानं हस्वीकार्यं, तदेव दर्शयति- 'सत्तरसे'त्यादि, तत्र सर्वाभ्यन्तरमण्डलानन्तरमण्डलादारभ्यैकत्रिंशत्तममण्डलाद्धे यदा सूर्यस्तदा सप्तदशमुहूर्तो दिवसो भवति, पूर्वोक्तहानिक्रमेण त्रयोदशमुहूर्ता च रात्रिरिति ।

'सत्तरसमुहृतानन्तरे'ति मुहूर्तैकषष्टिभागद्वयहीनसप्तदशमुहूर्तप्रमाणो दिवसः, अयं च द्वितीयादारभ्य द्वात्रिंशत्तममण्डलाद्धे भवति, एवमनन्तरत्वमन्यत्राप्यूह्यं, 'साइरेगतेरसमुहृत्ता राइ'ति मुहूर्तैकषष्टिभाद्वयेन सातिरेकत्वम्, एवं सर्वत्र 'सोलसमुहुत्ते दिवसे'ति द्वितीयादारभ्यैकषष्टितमण्डले षोडशमुहूर्तो दिवसो भवति, 'पन्नरसमुहुत्ते दिवसे'ति द्विनवतितममण्डलाद्धे वर्तमाने सूर्ये, 'चोइसमुहुत्ते दिवसे'ति द्वाविंशत्युत्तरशततमे मण्डले, 'तेरसमुहुत्ते दिवसे'ति सार्धद्विपञ्चाशदुत्तरशततमे मण्डले, 'वारसमुहुत्ते दिवसे'ति त्र्यंशीत्यधिकशततमे मण्डले सर्वबाह्य इत्यर्थः । कालाधिकारादिदमाह—

मू. (२१८) जया णं भंते ! जंबू० दाहिणह्वे वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ तया णं उत्तरह्वेवि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ जया णं उत्तरह्वेवि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ तया णं जंबूद्वीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं अणंतरपुरक्खडसमयंसि वासाणं प० स० प० ?, हंता गोयमा ! जया णं जंबू० २ दाहिणह्वे वासाणं प० स० पडिवज्जइ तह चेव जाव पडिवज्जइ । जया णं भंते ! जंबू० मंदरस्स० पुरच्छिमेणं वासाणं पढमे स० पडिवज्जइ तया णं पच्चत्थिमेणवि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ, जया णं पच्चत्थिमेणवि वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ तया णं जाव मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं अनंतरपच्छाकडसमयंसि वासाणं प० स० पडिवज्जे भवति हंता गोयमा ! जया णं जंबू० मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं, एवं चेव उच्चारयेव्वं जाव पडिवज्जे भवति ।

एवं जहा समएणं अभिलावो भनिओ वासाणं तहा आवलियाएवि २ भाणियव्वो, आणापाणुणवि ३ थोवेणवि ४ लवेणवि ५ महुत्तेणवि ६ अहोरत्तेणवि ७ पक्खेणवि ८ मासेणवि ९ उऊणावि १०, एएसिं सव्वेसिं जहा समयस्स अभिलावो तहा भाणियव्वो ।

जया णं भंते ! जंबू० दाहिणह्वे हेमंताणं पढमे समए पडिवज्जति जहेव वासाणं अभिलावो तहेव हेमंताणवि २० गिम्हाणवि ३० भाणियव्वो जाव उऊ, एवं एए तिन्निवि, एएसिं तीसं आलावगा भानियव्वो । जया णं भंते ! जंबू० मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणह्वे पढमे अयणे पडिवज्जइ तया णं उत्तरह्वेवि पढमे अयणे पडिवज्जइ, जहा समएणं अभिलावो तहेव अयणेणवि भानियव्वो जाव अनंतरपच्छाकडसमयंसि पढमे अयणे पडिवज्जे भवति, जहा अयणेणं अभिलावो तहा संवच्छरेणवि भाणियव्वो, जुएणवि वाससएणवि वाससहस्सेणवि वाससयसहस्सेणवि पुव्वेणवि पुव्वेणवि तुडियंगेणवि तुडिएणवि, एवं पुव्वे २ तुडिए २ अडडे २ अववे २ हूहए २ उप्पले २ पउमे २ नलिणे २ अच्छनिउरे २ अउए २ नउए २ पउए २ चूलिया २ सीसपहेलिया २ पलिओवमेणवि सागरोवमेणवि भाणियव्वो ।

जया णं भंते ! जंबूदीवे २ दाहिणहे पढमा ओसप्पिणी पडिवज्जइ तया णं उत्तरहेवि पढमाओसप्पिणी पडिवज्जइ, जया णं उत्तरहेवि पडिवज्जइतदा णं जंबूदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चत्थिमेण नेवत्थि ओसप्पिणी नेवत्थि उस्सप्पिणी अवट्टिए णं तत्थ काले पत्रते ? समणाउसो !, हंता गोयमा ! तं चेव उच्चारयेव्वं जाव समणाउसो !, जहा ओसप्पिणीए आलावओ भनिओ एवं उस्सप्पिणीएवि भाणियव्वो ।

बृ. 'जया णं भंते ! जंबूदीवे २ दाहिणहे वासाणं पढमे समए पडिवज्जइ' इत्यादि, 'वासाणं'ति चतुर्मासप्रमाणवर्षाकालस्य सम्बन्धी 'प्रथमः' आद्यः 'समयः' क्षणः 'प्रतिपद्यते' संपद्यते भवतीत्यर्थः, 'अनंतरपुरक्खडसमयंसि'ति अनन्तरो-निर्व्यवधानो दक्षिणाद्धे वर्षाप्रथमतापेक्षया स चातीतोऽपि स्यादत आह-पुरस्कृतः पुरोवर्त्ती भविष्यन्नित्यर्थः, समयः-प्रतीतः, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयोऽ-तस्तत्र, 'अनंतरपच्छकडसमयंसि'ति पूर्वापरविदेहवर्षाप्रथमसमयापेक्षया योऽनन्तरपथात्कृतोऽ-तीतः समयस्तत्र दक्षिणोत्तरयोर्वर्षाकालप्रथमसमयो भवतीति ॥ 'एवं जहा समएण'मित्यादि, आवलिकाऽभिलापश्चैवम्- 'जया णं भंते ! जंबूदीवे २ दाहिणहे वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जति तया णं उत्तरहेवि, जया णं उत्तरहे वासाणं पढमावलिया पडिवज्जति तया णं जंबूदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमपच्चत्थिमेणं अनंतरपुरक्खडसमयंसि वासाणं पढमा आवलिया पडिवज्जइ हंता गोयमा !, इत्यादि । एवमानप्राणादिपदेवपि, आवलिकाद्यर्थः पुनरयम्-आवलिकाअसङ्ख्या-तसमयात्मिका आनप्राणः-उच्छ्वासनिश्वासकालः स्तोकः-सप्तप्राणप्रमाणः लवस्तुसप्तस्तोकरूपः मुहूर्तपुनर्लवसप्तसप्ततिप्रमाणः, ऋतुस्तु मासद्वयमानः, 'हेमंताणं'ति शीतकालस्य 'गिम्हाण व'ति उष्णकालस्य 'पढमे अयणे'ति दक्षिणायनं श्रावणादित्वात्संवत्सरस्य 'जुएणवि'ति युगं-पञ्चसंवत्सरमानं 'पुव्वंगेणवि'ति पूर्वाङ्ग चतुर-शीतिवर्षलक्षाणां 'पुव्वेणवि'ति पूर्वं पूर्वाङ्गमेव चतुरशीतिवर्षलक्षेण गुणितं, एवं चतुर-शीतिवर्षलक्षगुणितमुत्तरोत्तरं स्थानं भवति, चतुर्नवत्यधिकं चाङ्कशतमन्तिमेस्थाने भवतीति । 'पढमा ओसप्पिनि'ति अवसरर्षयति भावानित्येवंशीलाऽवसरर्षिणी तस्याः प्रथमोविभागः-प्रथमावसरर्षिणी 'उस्सप्पिनि'ति उत्सरर्षयति भावानित्येवंशीला उत्सरर्षिणीति

मू. (२१९) लवणेणं भंते ! समुदे सूरिया उदीचिपाईणमुग्गच्छ जहेव जंबूदीवस्स वत्तव्वया भनिया सच्चेव सव्वा अपरिसेसिया लवणसमुदस्सवि भाणियव्वा, नवरं अभिलावो इमो नेयव्वो-जया णं भंते ! लवणेसमुदे दाहिणहे दिवसे भवति तं चेव जाव तदा णं लवणे समुदे पुरच्छिमपच्चत्थिमेणं राई भवति, एएणं अभिलावेणं नेयव्वं ।

जदा णं भंते ! लवणसमुदे दाहिणहे पढमाओसप्पिणी पडिवज्जइ तदा णं उत्तरहेवि पढमाओसप्पिणी पडिवज्जइ, जदा णं उत्तरहे पढमाओसप्पिणी पडिवज्जइ तदा णं लवणसमुदे पुरच्छिमपच्चत्थिमेणं नेवत्थि ओसप्पिणी २ समणाउसो !, हंता गोयमा ! जाव समणाउसो ! ॥ घायइसंडे णं भंते ! दीवे सूरिया उदीचिपादीणमुग्गच्छ जहेव जंबूदीवस्स वत्तव्वया भणिया सच्चेव घायइसंडस्सवि भानियव्वा, नवरं इमेणं अभिलावेणं सव्वे आलावगा भाणियव्वा ।

जया णं भंते ! घायइसंडे दीवे दाहिणहे दिवसे भवति तदा मं उत्तरहेवि जया णं उत्तरहेवि तदा मं घायइसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरच्छिमपच्चत्थिमेणं राती भवति?, हंता गोयमा ! एवं चेव जाव राती भवति । जदा णं भंते ! घायदसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरच्छिमेण दिवसे

भवति तदा णं पच्चत्थिमेणवि, जदाणं पच्चत्थिमेणवि तदा णं धायइसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं उत्तरेणं दाहिणेणं राती भवति ?, हंता गोयमा ! जाव भवति ।

एवं एएणं अभिलावेणं नेयव्वं जाव जया णं भंते ! दाहिणद्धे पढमा ओस्स० तया णं उत्तरद्धे जया णं उत्तरद्धे तया णं धायदसंडे दीवे मंदराणं पव्वयाणं पुरच्छिमपच्चत्थिमेणं नत्थि ओस० जाव ? समणाउसो !, हंता गोयमा ! जाव समणाउसो !, जहा लवणसमुदस्स वत्तव्वया तहा कालोदस्सवि भाणियव्वा, नवरं कालोदस्स नामं भानियव्वं ।

अब्भितरपुक्खरद्धे णं भंते ! सूरिया उदीचिपाईणमुग्गच्छ जहेव धायइसंडस्स वत्तव्वया तहेव अब्भितरपुक्खरद्धस्सवि भाणियव्वा नवरं अभिलावो जाव जाणेयव्वो जाव तया णं अब्भितरपुक्खरद्धे मंदराणं पुरच्छिमपच्चत्थिमेणं नेवत्थि ओस० नेवत्थि उस्सप्पिणी अवट्टिए णं तत्थ काले पन्नत्ते समणाउसो ! सेवं भंते २ ॥

शतकं-५ उद्देशकः-१ समाप्तः

— शतकं-५ उद्देशकः-२ :—

वृ. प्रथम उद्देशके दिक्षु दिवसादिविभाग उक्तः, द्वितीये तु तास्वेव चातं प्रतिपिपाद-
यिषुर्वातभेदांस्तावदभिधातुमा—

मू. (२२०) रायगिहे नगरे जाव एवं वदासी-अत्थि णं भंते ! ईसिं पुरेवाता पत्थावा० मंदावा० महावा० वायंति ? हंता अत्थि, अत्थि णं भंते ! पुरच्छिमेणं ईसिं पुरेवाया पत्थावाया मंदावाया महावाया वायंति ? हंता अत्थि । एवं पच्चत्थिमेणं दाहिणेणं उत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं पुरच्छिमदाहिणेणं दाहिणपच्चत्थिमेणं पच्छिमउत्तरेणं ॥

जया णं भंते ! पुरच्छिमेणं ईसिं पुरेवाया पत्थावाया मंदावा० महावा० वायंति तया णं पच्चत्थिमेणवि ईसिं पुरेवाया जया णं पच्चत्थिमेणं ईसिं पुरेवाया तया णं पुरच्छिमेणवि ?, हंता गोयमा ! जया णं पुरच्छिमेणं तया णं पच्चत्थिमेणवि ईसिं जया णं पच्चत्थिमेणवि ईसिं तया णं पुरच्छिमेणवि ईसिं, एवं दिसासु विदिसासु ।

अत्थि णं भंते ! दीविच्चया ईसिं ?, हंता अत्थि । अत्थि णं भंते ! सामुदया ईसिं ?, हंता अत्थि । जया णं भंते ! दीविच्चया ईसिं तया णं सा सामुदयावि ईसिं जया णं सामुदया ईसिं तया णं दीविच्चयावि ईसिं ?, नो इणद्धे समद्धे ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चति जया णं दीविच्चया ईसिं नो णं तया सामुदया ईसिं जया णं सामुदया ईसिं नो णं तया दीविच्चया ईसिं ?, गोयमा ! तेसिं णं वायाणं अन्नमन्नस्स विवच्चासेणं लवणे समुद्धे वेलं नातिकमइ से तेणट्ठेणं जाव वाया वायंति ।

अत्थि णं भंते ! ईसिं पुरेवाया पत्थावाया मंदावाया महावाया वायंति ?, हंता अत्थि । कया णं भंते ! ईसिं जाव वायंति ?, गोयमा ! जया णं वाउयाए अहारियं रियंति तया णं ईसिं जाव वायं वायंति । अत्थि णं भंते ! ईसिं० ? हंता अत्थि, कया णं भंते ! ईसिं पुरेवाया पत्था० ?, गोयमा ! जया णं वाउयाए उत्तरकिरियं रियइ तया णं ईसिं जाव वायंति ।

अत्थि णं भंते ! ईसिं० ?, हंता अत्थि, कया णं भंते ! ईसिं पुरेवाया पत्था० ?, गोयमा !

जया णं वाउकुमारा वाउकुमारीओ वा अण्णो वा परस्स वा तदुभयस्स वा अद्वाए वाउकायं उदीरेति तथा णं ईसिं पुरेवाया जाव वायंति ।

वाउकाए णं भंते ! वाउकायं चेव आणमंति पाण० जहा खंदए तहा चत्तारि आलावगा नेयव्वा अणेगसयसहस्स० पुढे उद्वाति वा, ससररी निक्खमति ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'अत्थि' ति अस्त्ययमर्थो-यदुत वाता वान्तीति योगः, कीदृशाः ? इत्याह- 'ईसिं पुरेवाय' ति मनाक् सत्रेहवाताः 'पत्थावाय' ति पथ्या वनस्पत्यादिहिता वायवः 'मंदावाय' ति मन्दाः शनैः संचारिणोऽमहावाता इत्यर्थः 'महावाय' ति उद्दण्डवाता अनल्पा इत्यर्थः 'पुरच्छिमेण' ति सुमेरोः पूर्वस्यां दिशीत्यर्थः, एवेतानि दिगविदिगपेक्षयाऽऽद्यै सूत्रानि ।

उक्तं दिग्भेदेन वातानां वानम्, अथ दिशामेव परस्परोपनिबन्धेन तदाह- 'जयाण' मित्यादि, इह च द्वे दिक्सूत्रे द्वे विदिकसूत्रे इति ।

अथ प्रकारान्तरेण वातस्वरूपनिरूपणसूत्रं, तत्र 'दीविच्चग' ति द्वैप्याद्वीपसम्बन्धिनः 'सामुद्व' ति समुद्रस्थैते सामुद्रिकाः 'अन्नमन्नविचक्षासेण' ति अन्योऽन्यव्यासेन यदैके ईषत्पुरोवातादिविशेषेण वान्ति तदेतरे न तथाविधा वान्तीत्यर्थः, 'वेल् नाइक्कमइ' ति तथाविधवातद्रव्यसामर्थ्याद्विवेलायास्तथास्वभावत्वाच्चेति ।

अथ वातानां वाने प्रकारान्तरेण वातस्वरूपत्रयं सूत्रत्रयेण दर्शयन्नाह- 'अत्थि ण' मित्यादि, इह च प्रथमवाक्यं प्रस्तावनार्थः मिति न पुनरुक्तमित्याशङ्कनीयं, 'अहारियं रियंति' ति रीतं रीति स्वभाव इत्यर्थः तस्यानतिक्रमेण यथारीतं 'रीयते' गच्छति यदा स्वाभाविक्या क्रिया गतिलक्षणा यत्र गमने तदुत्तरक्रियं, तद्यथा भवतीत्येवं रीयतेगच्छति, इह चैकसूत्रेणैव वायुवानकारणत्रयस्य वक्तुं शक्यत्वे यत्सूत्रत्रयकरणं तद्विचित्रत्वात्सूत्रगतेरिति मन्तव्यं, वाचनान्तरे त्वाद्यं कारणं महावातवर्जितानां, द्वितीयं तु मन्दवातवर्जितानां, तृतीयं तु चतुर्णामप्युक्तमिति ।

वायुकायाधिकारादेवेदमाह- 'वायुकाए ण' मित्यादि, 'जहा खंदए' इत्यदि, तत्र प्रथमो दर्शित एव, 'अनेगे' त्यादिर्द्वितीयः, सचैवम्- 'वाउयाए णं भंते ! वाउयाए चेव अनेगसयसहस्सखुत्तो उद्वाइत्ता २ तत्थैव भुज्जो २ पच्चायाइ ? , हंता गोयमा ! , 'पुढे उद्वाइ' ति तृतीयः, सचैवम्- 'से भंते ! किं पुढे उद्वाइ अपुढे उद्वाइ ? , गोयमा ! पुढे उद्वाइ नो अपुढे, 'ससररी' त्यादिः चतुर्थः, सचैवम्- 'से भंते ! किं ससररी निक्खमइ असरी निक्खमइ ? , गोयमा ! सिय ससररी' त्यादि ।

वायुकायश्चित्तितः, अथ वनस्पतिकायादीन् शरीरतश्चित्तयन्नाह-

मू. (२२१) अह भंते ! ओदणे कुम्मासे सुराए णं किंसरीराति वत्तव्वं सिया ? , गोयमा ओदणे कुम्मासे सुराए य जे घणे दव्वे एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च वणस्सइजीवसरीरा तओ पच्छा सत्थातीया सत्थपरिणामिआ अगनिज्झामिया अगणज्झूसिया (अगनिसेविया) अगनिपरिणामिया अगनिजीवसरीरा वत्तव्वं सिया, सुराए य जे दवे दव्वे एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च आउसीवसरीरा, तओ पच्छा सत्थातीया जाव अगनिकायसरीराति वत्तव्वं सिया । अहं भंते ! अए तंवे तउए सीसए उवले कसट्टिया एए णं किंसरीराइ वत्तव्वं सिया ? गोयमा ! अए तंवे तउए सीसए उवले कसट्टिया, एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च पुढविजीवसरीरा तओ पच्छा सत्थातीया जाव अगनिजीवसरीराति वत्तव्वं सिया ।

अहन्नं भंते ! अट्टी अट्टिज्झामे चम्मे चम्मज्झामे रोमे २ सिंगे २ खुरे २ नखे २ एते णं किंसरीराति वत्तव्वं सिया ?, गोयमा ! अट्टी चंमे रोमे सिंगे खुरे नहे एए णं तसपाणजीवसरीरा अट्टिज्झामे चम्मज्झामे रोमज्झामे सिंगं ० खुरं ० नहज्झामे एए णं पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च तसपाणजीवसरीरा तओ पच्छा सत्थातीया जाव अगनिजीवं ० ति वत्तव्वं सिया ।

अह भंते ! इंगाले छारिए भुसे गोमए एस णं किंसरीरा वत्तव्वं सिया ?, गोयमा ! इंगाले छारिए भुसे गोमए एए णं पुव्व भावपन्नवणं पडुच्च एगिंदियजीवसरीरप्पओगपरिणामियावि जाव पंघिंदियजीवसरीरप्पओगपरिणामियावि तओ पच्छा सत्थातीया जाव अगनिजीवसरीराति वत्तव्वं सिया ॥

वृ. 'अहे'त्यादि, 'एए णं'ति एतानि णमित्यलङ्कारे 'किंसरीर'ति केषां शरीरानि किंशरीरानि ? 'सुराएय जे घणे'ति सुरायां द्वेद्रव्ये स्यातां-घनद्रव्यं द्रवद्रव्यं च, तत्र यद् घनद्रव्यं 'पुव्वभावपन्नवणं पडुच्च'ति अतीतपर्यायप्ररूपणामङ्गीकृत्य वनस्पतिशरीरानि, पूर्वं हि ओदनादयो वनस्पतयः, 'तओ पच्छ'ति वनस्पतिजीवशरीरवाच्यत्वानन्तमग्निजीवशरीराणीति वक्तव्यं स्यादितिसम्बन्धः, किम्भूतानि सन्ति ? इत्याह-'सत्थातीय'ति शस्त्रेण-उदूखलमुशलयन्त्रकादिना करमभूतेनातीतानि-अतिक्रान्तानि पूर्वपर्यायमिति शस्त्रातीतानि 'सत्थपरिणामिय'ति शस्त्रेण परिणामितानि-कृतानि नवपर्यायानि शस्त्रपरिणामितानि ।

ततश्च 'अगनिज्झामिय'ति वह्निना ध्यामितानि-श्यामीकृतानि स्वकीयवर्णत्याजनात्, तथा 'अगनिज्झूसिय'ति अग्निना शोषितानि पूर्वस्वभावक्षपणात्, अग्निना सेवितानि वा 'जुषी प्रीतिसेवनयोः' इत्यस्य धातोः प्रयोगात्, 'अगनिपरिणामियाइ'ति संजाताग्निपरिणामानि उष्णयोगादिति, अथवा 'सत्थातीया'इत्यादौ शस्त्रमग्निरेव, 'अगनिज्झामिया'इत्यादि तु तद्व्याख्यानमेवेति, 'उवले'ति इह दग्धपाषाणः 'कसट्टिय'ति क(षप)ट्टः 'अट्टिज्झामि'ति अस्थि च तद्व्यामं च-अग्निना ध्यामलीकृतम्-आपादितपर्यायान्तरमित्यर्थः, 'इंगाले'इत्यादि, 'अङ्गारः' निर्व्वलितेन्धनं 'छारिए'ति 'क्षारकं' भस्म 'भुसे'ति बुसं 'गोयम'ति छगणम्, इह च बुसगोमयौ भूतपर्यायानुवृत्त्या दग्धावस्थौ ग्राह्यौ अन्यथाऽग्निध्यामितादिवक्ष्यमानविशेषणानामपनुपपत्तिरित्यादिति ।

एते पूर्वभावप्रज्ञापनां प्रतीत्यैकेन्द्रियजीवैः शरीरतया प्रयोगेण-स्वव्यापारेण परिणामिता ये ते तथा एकेन्द्रियशरीराणीत्यर्थः, 'अपि' समुच्चये, यावत्करणाद् द्वीन्द्रियजीवशरीरप्रयोगपरिणामिता अपीत्यादि दृश्यं, द्वीन्द्रियादिजीवशरीरपरिणतत्वं च यथासम्भवमेव न तु सर्वपदेष्विति, तत्र पूर्वमङ्गारो भस्म चैकेन्द्रियादिशरीररूपं भवति, एकेन्द्रियादिशरीराणामिन्धनत्वात्, बुसं तु यवोगधूमहरितावस्थायामेकेन्द्रियशरीरं, गोमयस्तु तृणाद्यवस्थायामेकेन्द्रियशरीरं, द्वीन्द्रियादीनां तु गवादिभिर्भक्षणे द्वीन्द्रियादिशरीरमिति ॥ पृथिव्यादिकार्याधिकारादपकायरूपस्य लवणोदधेः स्वरूपमाह-

मू. (२२२) लवणे णं भंते ! समुदे केवतियं चक्कवालविक्खंभेणं पन्नत्ते ?, एवं नेयव्वं जाव लोगट्ठितो लोगानुभावे, सेवं भंते ! २ ति भगवं जाव विहरइ ॥

वृ. 'लवणे ण'मित्यादि, 'एवं नेयव्वं'ति उक्ताभिलाषानुगुणतया नेतव्यं जीवाभिगमोक्तं

लवणसमुद्रसूत्रं, किमन्तमित्याह 'जाव लोगे'त्यादि, तच्चेदम्- 'केवइयं परिकखेवेणं ? , गोयमा ! दो जोयणसयसहस्साइं चकवालविकखंमेणं पन्नरस सयसहस्साइं एक्कासीयं च सहस्साइं सयं च इगुणयालं किंचिविसेसूणं परिकखेवेणं पन्नत्ते' इत्यादि ।

एतस्य चान्ते 'कम्हा णं भंते ! लवणसमुद्दे जंबूदीवं दीवं नो उब्बीलेइ' इत्यादी प्रश्ने 'गोयमा जंबुदीवे २ भरहेरवएसुवासेसु अरहंता चकवट्ठी' त्यादेरुत्तरप्रत्यस्यान्ते 'लोगट्ठिइ' इत्यादि द्रष्टव्यमिति शतकं-५ उद्देशकः-२ समाप्तः

— शतकं-५ उद्देशकः-३ :—

वृ. अनन्तरोक्तं लवणसमुद्रादिकं सत्यं सम्यग्ज्ञानिप्रतिपादितत्वात्, मिथ्याज्ञानिप्रतिपादितं त्वसत्यमपि स्यादिति दर्शयंस्तृतीयोद्देशकस्यादिसूत्रमिदमाह—

मू. (२२३) अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमातिक्खंति भा० प० एवं प० से जहानामए जालगंठिया सिया आनुपुव्विगढिया अनतरगढिया परंपरगढिया अन्नमन्नगढिया अन्नमन्नगुरुयत्ताए अन्नमन्नभारियत्ताए अन्नमन्नगुरुयसंभारियत्ताए अन्नमन्नघडत्ताए जाव चिट्ठंति, एवामेव बहूणं जीवाणं बहूसु आजातिसयसहस्सेसु बहूइं आउयसहस्साइं आनुपुव्विगढियाइं जाव चिट्ठंति, एगेऽविय णं जीवे एगेणं समएणं दो आउयाइं पडिसंवेदयति, तंजहा-इहभविआउयं च परभविआउयं च, जं समयं इहभविआउयं पडिसंवेदेइ तं समयं परभविआउयं पडिसंवेदेइ जाव सेकहमेयं भंते ! एवं ?

गोयमा ! जत्रं ते अन्नउत्थिया तं चेव जाव परभविआउयं च, जे ते एवमाहंसु तं मिच्छा, अहं पुण गोयमा ! एवमातिक्खामि जाव परूवेमि० अन्नमन्नघडत्ताए चिट्ठंति, एवामेव एगमेगस्स जीवस्स बहूहिं आजातिसहस्सेहिं बहूइं आउयसहस्साइं आनुपुव्विगढियाइं जाव चिट्ठंति, एगेऽविय णं जीवे एगेणं समएणं एगं आउयं पडिसंवेदेइ, तंजहा-इहभविआउयं वा परभविआउयं वा, जं समयं इहभविआउयं पडिसंवेदेइ नो तं समयं पर० पडिसंवेदेति जं समयं प० नो तं समयं इहभविआउयं प०, इहभविआउयस्स पडिसंवेयणाए नो परभविआउयं पडिसंवेदेइ परभविआउयस्स पडिसंवेयणाए नो इहभविआउयं पडिसंवेदेति ।

एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं आउयं प० तंजहा इहभ० वा परभ० वा ॥

वृ. 'अन्नउत्थिया ण'मित्यादि, 'जालगंठिय'ति जालं-मत्स्यबन्धनं तस्येव ग्रन्थयो यस्यां सा जालग्रन्थिका-जालिका, किंस्वरूपा सा ? इत्याह-'आनुपुव्विगढिय'ति आनुपूर्व्या-परिपाट्या ग्रथिता-गुम्फिता आधुचितग्रन्थीनामादौ विधानाद् अन्तोचितानां क्रमेणान्त एव करणात्, एतदेव प्रपञ्चयन्नाह-'अनंतरगढिय'ति प्रथमग्रन्थीनामनन्तरं व्यवस्थापितैर्ग्रन्थिभि सह ग्रथिता अनन्तरग्रथिता, एवं परस्परैः-व्यवहितैः सह ग्रथिता परस्परग्रथिता, किमुक्तं भवति ? - 'अन्नमन्नगढिय'ति अन्योऽन्य-परस्परेण एकेन ग्रन्थिना सहान्यो ग्रन्थिरन्येन च सहान्य इत्येवं ग्रथिता अन्योऽन्यग्रथिता, एवं च 'अन्नमन्नगुरुयत्ताए'ति अन्योऽन्येन ग्रन्थनाद् गुरुकता-विस्तीर्णता अन्योऽन्यगुरुकता तथा, 'अन्नमन्नभारियत्ताए'ति अन्योऽन्यस्य यो भारः स विद्यते यत्र तदन्योऽन्यभारिकं तद्भावस्तत्ता तथा, एतस्यैव प्रत्येकोक्तार्थः द्वयस्य संयोजनेन तयोरेव प्रकर्षमभिधातुमाह—

'अन्नमन्नगुरुयसंभारियत्ताए'ति अन्योऽन्येन गुरुकं यत्सम्भारिकं च तत्तथा तद्भावस्तत्ता

तथा, 'अन्नमन्नघडत्ताए'ति अन्योऽन्यं घटा-समुदायरचना यत्र तदन्योऽन्यघटं तद्भावस्तत्ता
तथा 'चिद्दइ'ति आस्ते, इति ध्यान्तोऽथ दार्ष्टान्तिक उच्यते- 'एवामेव'ति अनेनैव न्यायेन बहूनां
जीवनां सम्बन्धीनि 'बहूसु आजाइसहस्सेसु'ति अनेकेषु देवादिजन्मसु प्रतिजीवं क्रमप्रवृत्तेष्व-
धिकरणभूतेषु बहून्यायुष्कसहस्राणि तत्त्वामिजीवानामाजीतानां च बहुशतसहस्रसङ्ख्यत्वात्,
आनुपूर्वीग्रथितानीत्यादि पूर्ववद्वयाख्येयं नवरमिह भारिकत्वं कर्मपुद्गलापेक्षया वाच्यम् ॥
अथैतेषामायुषां को वेदनविधि- ? इत्याह-

'एगेऽविये'त्यादि, एकोऽपि च जीव आस्तामनेकः, एकेन समयेनेत्यादि प्रथमशतकवत्,
अत्रोत्तरं- 'जे ते एवमाहंसु' इत्यादि, मिथ्यात्वं घेषामेवम्-यानि हि बहूनां जीवनां बहून्यायुषि
जालग्रन्थिकावत्तिष्ठन्ति तानि यथास्वं जीवप्रदेशेषु संबद्धानि स्युरसंबद्धानि वा ?, यदि संबद्धानि
तदा कथं भिन्नभिन्नजीवस्थितानां तेषां जालग्रन्थिकाकल्पना कल्पयितुं शक्या ?, तथाऽपि
तत्कल्पने जीवानामपि जालग्रन्थिकाकल्पत्वं स्यात्तत्संबद्धत्वात्, तथा च सर्वजीनां सर्वायुःसंवेदनेन
सर्वभवभवनप्रसङ्ग इति । अथ जीवानामसंबद्धान्यायुषि तदा तद्वशाद्देवादिजन्मेति न स्याद-
संबद्धत्वादेवेत, यद्योक्तमेको जीव एकेन समयेन द्वे आयुषी वेदयति तदपि मिथ्या, आयुर्द्वयसंवेदने
युगपद्भवद्वय- प्रसङ्गादिति ।

'अहं पुण गोचमे'त्यादि, इह पक्षे जालग्रन्थिका-सङ्कलिकामात्रम्, 'एगमेगस्से'त्यादि,
एकैकस्य जीवस्य न तु बहूनां बहुधा ध्वाजातिसहस्रेषु क्रमवृत्तिष्वतीतकालिकेषु तत्कालापेक्षया
सत्सु बहून्यायुःसहस्राण्यतीतानि वर्तमानभवान्तानि अन्यभविकभन्यभविकेन प्रतिबद्धमित्येवं
सर्वानि परस्परं प्रतिबद्धानि भवन्ति न पुनरेकभव एव बहूनि 'इहभविआउयं व'ति वर्तमानभवायुः
'परभविआउयं व'ति परभवप्रायोग्यं यद्वर्तमानभवे निबद्धं तच्च परभवगतो यदा वेदयति तदा
व्यपदिश्यते 'परभविआउयं व'ति ॥ आयुः- प्रस्तावादिदमाह-

मू. (२२४) जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएस उववज्जितए से णं भंते ! किं साउए संकमइ
निराउए संकमइ ?, गोयमा ! साउए संकमइ नो निराउए संकमइ । से णं भंते ! आउए कहिं कडे
कहिं समाइन्ने ?, गोयमा ! पुरिमे भवे कडे पुरिमे भवे समाइन्ने, एवं जाव वेमानियाणं दंडओ ।

से नूनं भंते ! जे जंभविए जोणिं उववज्जितए से तमाउयं पकरेइ, तंजहा-नेरइयाउयं वा
जाव देवाउयं वा ?, हंता गोयमा ! जे जंभविए जोणिं उववज्जितए से तमाउयं पकरेइ, तंजहा-
नेरइयाउयं वा तिरि० मणु० देवाउयं वा, नेरइयाउयं पकरेमाणे सत्तविहं पकरेइ, तंजहा-रयणप्प-
भापुढविनेरइयाउयं वा जाव अहेसत्तमापुढविनेरइयाउयं वा, तिरिक्खजोणियाउयं पकरेमाणे
पंचविहं पकरेइ । तंजहा-एगिंदियतिरिक्खजोणियाउयं वा, भेदो सब्बो भाणियव्वो,

मणुस्साउयं दुविहं, देवाउयं चउव्विहं, सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

वृ. 'जीवे ण'मित्यादि, 'से णं भंते'ति अथ तद्भदन्त ! 'कहिं कडे'ति क्व भवे बद्धं
'समाइन्ने'ति समाचरितं तद्धेतुसमाचरणात्, 'जे जंभविए जोनि उववज्जितए'ति विभक्ति-
परिणामाद्यो यस्यां योनावुत्पत्तुं योग्य इत्यर्थः 'मणुस्साउयं दुविहं'ति समूच्छिन्नमगर्भव्युक्लान्तिक-
भेदाद्विधा 'देवाउयं चउव्विहं'ति भवनपत्यादिभेदादिति ।

शतकं-५ उद्देशकः-३ समाप्तः

—: शतकं-५ उद्देशक:-४ :—

वृ. अनन्तरोद्देशेऽन्यथूथिकछद्मस्थमनुष्यवक्तव्यतोक्ता, चतुर्थे तु मनुष्याणां छद्मस्थानां केवलानां च प्रायः सोच्यते इत्येवंसंबन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (२२५) छउमत्ये णं भंते ! मणुस्से आउडिज्जमाणाइं सद्दाइं सुणेइ, तंजहा-संखसद्दानि वा सिंगस० संखियस० खरमुहिस० पोयास० परिपिरियास० पणवस० पडहस० भंभास० होरंभस० भेरिसद्दानि वा झल्लरिस० वंदुहिस० तयानि वा वितयानि धणानि वा झुसिरानि वा ?, हंता गोयमा ! छउमत्ये णं मणुस्से आउडिज्जमाणाइं सद्दाइं सुणेइ, तंजहा-संखसद्दानि वा जाव झुसिरानि वा ।

ताइं भंते ! किं पुट्ठाइं सुणेइ अपुट्ठाइं सुणेइ ?, गोयमा ! पुट्ठाइं सुणेइ नो अपुट्ठाइं सुणेइ, जाव नियमा छदिसिं सुणेइ ।

छउमत्ये णं मणुस्से किं आरगयाइं सद्दाइं सुणेइ पारगयाइं सद्दाइं सुणेइ ?, गोयमा ! आरगयाइं सद्दाइं सुणेइ नो पारगयाइं सद्दाइं सुणेइ ।

जहा णं भंते ! छउमत्ये मणुस्से आरगयाइं सद्दाइं सुणेइ नो पारगयाइं सद्दाइं सुणेइ तथा णं भंते ! केवली मणुस्से किं आरगयाइं सद्दाइं सुणेइ पारगयाइं सद्दाइं सुणेइ ?, गोयमा ! केवली णं आरगयं वा पारगयं वा सव्वदूरमूलमणंतियं तद्वं जाणेइ पासेइ, से केणट्ठेणं तं घेव केवली णं आरगयं वा पारगयं वा जाव पासइ ?, गोयमा ! केवली णं पुरच्छिमेणं मियं पि जाणइ अमियं पि जा० एवं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं उट्ठं अहे मियं पि जाणइ अमियं पि जा० सव्वं जाणइ केवली सव्वं पासइ केवली सव्वओ जाणइ पासइ सव्वकालं जा० पा० सव्वभावे जाणइ केवली सव्वभावे पासइ केवली ।

अनंते नाणे केवलित्स अनंते दंसणे केवलित्स निव्वुडे नाणे केवलित्स निव्वुडे दंसणे केवलित्स से तेणट्ठेणं जाव पासइ ॥

वृ. ‘छउमत्ये णं’मित्यादि, ‘आउडिज्जमाणाइं’ति ‘जुड बन्धने’ इतिवचनाद् ‘आजोड्यमानेभ्यः’ आसंबध्यमानेभ्यो मुखहस्तदण्डादिना सह शङ्खपटहझल्लयादिभ्यो वाघविशेषेभ्य आकुट्यमानेभ्यो वा एम्य एव येजाताः शब्दास्ते आजोड्यमाना आकुट्यमाना एव वोच्यन्तेऽतस्ता-नाजोड्यमानाना आकुट्यमानान् वा शब्दान् शृणोति, इह च प्राकृतत्वेन शब्दशब्दस्य नपुंसकनिर्देशः

अथवा ‘आउडिज्जमाणाइं’ति ‘आकुट्यमानानि’ परस्परेणाभिहन्यमानानि ‘सद्दाइं’ति शब्दानि शब्दद्रव्यानि शङ्खादयः प्रतीताः नवरं ‘संखिय’ति शङ्खिका ह्रस्वः शङ्खः ‘खरमुहि’ति काहला ‘पोया’महती काहला ‘परिपिरिय’ति कोलिकपुटकावनद्धमुखो वाघविशेषः ‘पणव’ति भाण्डपटहो लघुपटहो वा तदन्यस्तु पटह इति ‘भंभ’ति ढक्का ‘होरंभ’ति रुढिगम्या ‘भेरि’ति महाढक्का ‘झल्लरि’ति बलयाकारो वाघविशेषः ‘वन्दुहि’ति देववाघविशेषः, अयोक्तानुक्तसङ्ग्रहद्वारेणाह-‘ततानि वे’त्यादि, ‘ततानि’ वीणादिवाद्यानि तज्जनितशब्दा अपि तताः एवमन्यदपि पदत्रयं, नवरमयं विशेषस्ततादीनाम्—

॥ १ ॥

“ततं वीणादिकं ज्ञेयं, विततं पटहादिकम् ।

धनं तु कांश्यतालादि, वंशादि शुषिरं मतम् ॥” इति

‘पुद्गाई सुणेह’ इत्यादि तु प्रथमशते आहारधिकारवदवसेयमिति । ‘आरगायाई’ति आराद्भागस्थितानिन्द्रियगोचरमागतानित्यर्थः ‘पारगयाई’ति इन्द्रियविषयात्परतोऽवस्थितानिति, ‘सव्वदूरमूलमनंतिय’ति सर्वथा दूर-विप्रकृष्टं मूलं च-निकटं सर्वदूरमूलं तद्योगाच्छब्दोऽपि सर्वदूरमूलोऽतस्तम् अत्यर्थं दूरवर्तिनमत्यन्तासन्नं चेत्यर्थः अन्तिकम्-आसन्नं तन्निषेधादनन्तिकम्, नजोऽल्पार्थःत्वान्नात्यन्तमन्तिकमदूरासन्नमित्यर्थः, तद्योगाच्छब्दोऽप्यनन्तिकोऽतस्तम्, अथवा ‘सव्व’ति अनेन ‘सव्वओ समंता’ इत्युपलक्षितं, ‘दूरमूलं’ति अनादिकमितिहृदयम्, ‘अनंतिय’ति अनन्तिकमित्यर्थः, ‘मिधंपि’ति परिमाणवद् गर्भजमनुष्यजीवद्रव्यादि, ‘अभिधंपि’ति अनन्त-मसङ्ख्येयं वा वनस्पतिपृथिवीजीवद्रव्यादि ‘सव्वं जाणइ’इत्यादि द्रव्याद्यपेक्षयोक्तम् ।

अथ कस्मात् सर्वं जानाति केवलीत्याद्युच्यते ? इत्यत आह-‘अनंते’इत्यादि, अनन्तं ज्ञानमनन्तार्थःविषयत्वात्, तथा ‘निव्वुडे नाणे केवलिस’ति ‘निवृतं’ निरावरणं ज्ञानं केवलिनः क्षायिकत्वात् शुद्धमित्यर्थः, वाचनान्तरे तु ‘निव्वुडे वितिमिरे विसुद्धे’ति विशेषणत्रयं ज्ञानदर्शन-योरभिधीयते, तत्र च ‘निवृतं’ निष्ठागतं ‘वितिमिरं’ क्षीणावरणमत एव विशुद्धमिति

अथ पुनरपि छद्मस्थमनुष्यमेवाश्रित्याह—

मू. (२२६) छउमत्थे णं भंते ! मणुसे हसेज्ज वा उस्सुयाएज्ज वा ?, हंता सहेज्ज वा उस्सुयाएज्ज वा, जहा णं भंते ! छउमत्थे मणुसे हसेज्ज जाव उस्सु० तहा णं केवलीहि हसेज्ज वा उस्सुयाएज्ज वा ?, गोयमा ! नो इण्ढे सम्ढे, से केण्ढेणं भंते ! जाव नो णं तहा केवली हसेज्ज वा जाव उस्सुयाएज्ज वा ?, गोयमा ! जन्नं जीवा चरित्तमोहनिज्जस्स कम्मस्स उदएणं हसंति वा उस्सुयायंति वा सेणं केवलिस नत्थि, सेतेण्ढेणं जाव नो णं तहा केवली हसेज्ज वा उस्सुयाएज्ज वा ।

जीवे णं भंते ! हसमाणे वा उस्सुयमाणे वा कइ कम्मपयडीओ बंधइ ?, गोयमा ! सत्तविह-बंधए वा अडुविहबंधए वा, एवं जाव वेमानिए, पोहत्तिएहिं जीवेगिंदियवज्जो तिय भंगो ।

छउमत्थे णं भंते ! मणुसे निदाएज्ज वा पयलाएज्ज वा !, हंता निदाएज्ज वा पयलाएज्ज वा, जहा हसेज्ज वा तहा नवरं दरिसणावरनिज्जस्स कम्मस्स उदएणं निदायंति वा पयलायंति वा, से णं केवलिस नत्थि, अन्नं तं घेव ।

जीवे णं भंते ! निदायमाणे वा पयलायमाणे वा कति कम्मपयडीओ बंधइ ?, गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अडुविहबंधए वा, एवं जाव वेमानिए, पोहत्तिएसु जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो

वृ. ‘छउमत्थे’त्यादि, ‘उस्सुयाएज्ज’ति अनुत्सुक उत्सुको भवेदुत्सुकायेत, विषयादानं प्रत्यूत्सुक्यं कुर्यादित्यर्थः, ‘जन्नंजीव’ति यस्मात् कारणाजीवः ‘से णं केवलिस नत्थि’ति तत्पुन-श्चारित्रमोहनीयं कर्म केवलिनो नास्तीत्यर्थः, ‘एवं जाव वेमानिए’ति, एवमिति जीवाभिलाप-बन्नारकादिर्दण्डको वाच्यो यावद्वैमानिक इति ।

स चैवम्-‘नेरइए णं भंते ! हसमाणे वा उस्सुयमाणे वा कइ कम्मपयडीओ बंधइ ?, गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अडुविहबंधए वा’ इत्यादि, इह च पृथिव्यादीनां हासः प्राग्भविकत-त्परिणामादवसेय इति, ‘पोहत्तिएहिं’ति पृथक्त्वसूत्रेषु-बहुवचनसूत्रेषु ‘जीवा णं भंते ! हसमाणा वा उस्सुयमाणा वा कइ कम्मपयडीओ बंधंति ?, गोयमा ! सत्तविहबंधगावि अडुविहबंधगावि’ इत्यादिषु ‘जीवेगिंदिए’त्यादि जीवपदमेकेन्द्रियपदानि च पृथिव्यादीनि वर्जयित्वाऽन्येष्वेकोनविंशतौ

नारकादिपदेषु 'त्रिकभङ्गः' भङ्गत्रयं वाच्यं, यतो जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च बहुत्वाज्जीवानां सप्तविधबन्धकाश्चाष्टविधबन्धकाश्चेत्येवमेक एव भङ्गको लभ्यते ।

नारकादिषु तु त्रयं, तथाहि-सर्व एव सप्तविधबन्धकाः स्युरित्येकः १, अथवा सप्तविध-बन्धकाश्चाष्टविधबन्धकश्चेत्येवं द्वितीयः २, अथवा सप्तविधबन्धकाश्चाष्टविधबन्धकाश्चेत्येवं तृतीयः ३ इति ।

अत्रैव छद्मस्थकेवल्यधिकारे इदमपरमाह-'छउमत्थे'त्यादि, 'निद्वाएज्ज व'त्ति निद्रां-सुखप्रतिबोधलक्षणां कुर्यात् निद्रायेत 'पयलाएज्ज व'त्ति प्रचलाम्-उद्धस्थितनिद्राकरणलक्षणां कुर्यात् प्रचलायेत् ।

केवल्यधिकारात्केवलिनो महावीरस्य संविधानकमाश्रित्येदमाह-

मू. (२२७) हरी णं भंते ! हरिनेगमेसी सक्कदूए इत्थीगब्भं संहरणमाणे किं गब्भाओ गब्भं साहरइ १ गब्भाओ जोणिं साहरइ २ जोणीओ गब्भं साहरइ ३ जोणीओ जोणिं साहरइ ४ ?, गोयमा ! नो गब्भाओ गब्भं साहरइ नो गब्भाओ जोणिं साहरइ नो जोणीओ जोणिं साहरइ परामुसिय २ अव्वाबाहेणं अव्वाबाहं जोणीओ गब्भं साहरइ ।

पभूणं भंते ! हरिनेगमेसी सक्कस्स णंदूए इत्थीगब्भं नहसिरंसि वा रोमकूवंसि वा साहरित्तए वा नीहरित्तए वा ?, हंता पभू, नो चेव णं तस्स गब्भस्स किंचिवि आबाहं वा विबाहं वा उप्पाएज्जा छविच्छेदं पुण करेज्जा, एसुहुमं च णं साहरिज्ज वा नीहरिज्ज वा ॥

वृ. 'हरी'त्यादि, इह च यद्यपि महावीरसंविधानाभिधायकं पदं न दृश्यते तथाऽपि हरिनैग-मेपीति वचनात्तदेवानुमीयते, हरिनैगमेषिणा भगवतो गर्भान्तरे नयनात्, यदि पुनः सामान्यतो गर्भहरणविवक्षाऽभविष्यत्तदा 'देवे णं भंते !' इत्यवश्यमिति, तत्र हरि-इन्द्रस्तत्सम्बन्धित्वात् हरिनैगमेपीति, नाम, 'सक्कदूए'ति शक्रदूतः शक्रादेशकारी पदात्यनीकाधिपतिर्येन शक्रादेशाद्भग-वान् महावीरो देवानन्दागर्भात्त्रिंशलागर्भे संहत इति, 'इत्थीगब्भं'ति स्त्रियाः सम्बन्धी गर्भसजीव-पुद्गलपिण्डकः स्त्रीगर्भस्तं 'संहरेमाणे'ति अन्यत्र नयन्, इह चतुर्भङ्गिका, तत्र 'गर्भाद्' गर्भाशया-दवधेः 'गर्भं' गर्भाशयान्तरं 'संहरति' प्रवेशयति 'गर्भं' सजीवपुद्गलपिण्डलक्षणमिति प्रकृतमित्येकः १, तथा गर्भादवधेः 'योनिं' गर्भनिर्गमद्वारं संहरति योन्योदरान्तरं प्रवेशयतीत्यर्थः २, तथा 'योनीतो' योनिद्वारेण गर्भं संहरति गर्भाशयं प्रवेशयतीत्यर्थः ३, तथा 'योनीतः' योनेः सकाशाद्योनिं 'संहरति' नयित योन्योदरान्निष्काशय योनिद्वारेणैवोदरान्तरं प्रवेशयतीत्यर्थः ४ ।

एतेषु शेषनिषेधेन तृतीयमनुजानन्नाह-'परामुसिए'त्यादि, 'परामृश्य २' तथाविधकरण-व्यापारेण संस्पृश्य २ स्त्रीगर्भम् 'अव्वाबाधमव्वाबाधेन' सुखं सुखेनेत्यर्थः 'योनीतः' योनिद्वारेण निष्काशय 'गर्भं' गर्भाशयं 'संहरति' गर्भमिति प्रकृतं, यच्चेह योनीतो निर्गमनं स्त्रीगर्भस्योक्तं तल्लोकव्यवहारानुवर्तनात्, तथाहि-निष्पन्नोऽनिष्पन्नो वा गर्भं स्वभावाद्योन्यैव निर्गच्छतीति ।

अयं च तस्य गर्भसंहरणे आचार उक्तः, अथ तत्सामर्थ्यं दर्शयन्नाह-'पभू ण'मित्यादि, 'नहसिरंसि'ति नखाग्रे 'साहरित्तए'ति संहर्तुं-प्रवेशयितुं 'नीहरित्तए'ति विभक्तिपरिणामेन नखशिरसो रोमकूपाद्वा 'निहर्तुं' निष्काशयितुम् 'आबाहं'ति ईषद्वाधां 'विबाहं'ति विशिष्टवाधां 'छविच्छेदं'ति शरीरच्छेदं पुनः कुर्यात्, गर्भस्य हि छविच्छेदमकृत्वा नखाग्रादी प्रवेशयितुमशक्यत्वात्

‘एसुहुमं च णं’ति इतिसूक्ष्ममिति एवं लघ्विति ।

अनन्तरं महावीरस्य सम्बन्धि गर्भान्तरसङ्क्रमणलक्षणमाश्चर्यमुक्तम्, अथ तच्छिष्यसम्बन्धि तदेव दर्शयितुमाह—

मू. (२२८) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी अइमुत्ते नामं कुमारसमणे पगतिभदए जाव विनीए, तए णं से अइमत्ते कुमारसमणे अनया कयाइ महावुड्ढिकार्यांसि निवयमाणंसि कक्खपडिग्गहरयहरणमायाए बहिया संपट्टिए विहाराए, तए णं से अइमुत्ते कुमारसमणे वाहयं वहमाणं पासइ २ मट्टियाए पालिं बंधइ नाविया मे २ नाविओविव नावमयं पडिग्गहणं उवगंसि कड्ड पव्वाहमाणे २ अभिरमइ, तं च थेरा अदक्खु, जेणेव समणे भगवं० तेणेव उवागच्छंति २ एवं वदासी—

एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी अतिमुत्ते नामं कुमारसमणे से णं भंते ! अतिमुत्ते कुमारसमणे कतिहिं भवग्गहणेहिं सिज्झिहिति जाव अंतं करेहिति ?, अज्जो समणे भगवं महावीरे ते थेरे एवं वयासी—

एवं खलु अज्जो ! मम अंतेवासी अइमुत्ते नामं कुमारसमणे पगतिभदए जाव विनीए से णं अइमुत्ते कुमारसमणे इमेणं चेव भवग्गहणेणं सिज्झिहिति जाव अंतं करेहिति, तं मा णं अज्जो ! तुब्भे अतिमुत्तं कुमारसमणं हीलेह निंदह खिसह गरहह अवमन्नह, तुब्भे णं देवाणुप्पिया ! अतिमुत्तं कुमारसमणं अगिलाए संगिण्हह अगिलाए उवगिण्हह अगिलाए भत्तेणं पाणेणं विनयेणं वेयावडियं करेह, अइमत्ते णं कुमारसमणे अंतकरे चेव अंतिमसरिरेए चेव ।

तए णं ते थेरा भगवंतो समणेणं भगवया म० एवं वुत्ता समाणा समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति अइमुत्तं कुमारसमणं अगिलाए संगिण्हंतित्ति जाव वेयावडियं करेति ॥

वृ. ‘तेण’मित्यादि, ‘कुमारसमणे’ति षड्वर्षजातस्य तस्य प्रव्रजितत्वात्, आह च—‘छव्व-रिसो पव्वइओ निग्गयं रोइऊण पावयणंति, एतदेव चाश्चर्यमिह, अन्यथा वर्षाष्टकादारान्न प्रव्रज्या स्यादिति, ‘कक्खपडिग्गहरयहरणमायाए’ति कक्षायां प्रतिग्रहकं रजोहरणं चादायेत्यर्थः ‘नाविया मे’ति ‘नौका’ द्रोणिका ‘मे’ ममेयमिति विकल्पयन्निति गम्यते ‘नाविओ विव नावं’ति नाविक इव-नौवाहक इव ‘नावं’ द्रोणीम् ‘अयं’ति असावतिमुक्तकमुनि प्रतिग्रहकं प्रवाहयन्नभिरमते, एवं च तस्य रमणक्रिया बालावस्थाबलादिति, ‘अदक्खु’ति ‘अद्राक्षु’ दृष्टवन्तः, ते च तदीयामत्यन्ता-नुचितां चेष्टां दृष्ट्वा तमुपहसन्त इव भगवन्तं पप्रच्छुः ।

एतदेवाह—‘एवं खलु’इत्यादि, ‘हीलेह’ति जात्याद्युद्धट्टनतः ‘निंदह’ति मनसा ‘खिसह’ति जनसमक्षं ‘गरहह’ति तत्समक्षम् ‘अवमन्नह’ति तदुचितप्रतिपत्त्यकरणेन ‘परिभवह’ति क्वचित्पाठस्तत्र परिभवः-समस्तपूर्वोक्तपदाकरणेन ‘अगिलाए’ति ‘अग्लान्या’ अखेदेन ‘संगिण्हह’ति ‘सङ्गृहीत’ स्वीकुरुत ‘उवगिण्हह’ति ‘उपगृहीत’ उपदृष्ट्यं कुरुत, एतदेवाह-‘वेयावडियं’ति वैयावृत्त्यं कुरुतास्येति शेषः, ‘अंतकरे चेव’ति भवच्छेदकरः, स च दूरतरभवेऽपि स्यादत आह—‘अंतिमसरिरेए चेव’त चरमशरीर इत्यर्थः ।

यथाऽयमतिमुक्तको भगवच्छिष्योऽन्तिमशरीरोऽभवत् एवमन्येऽन्तिमशरीरोऽभवत् एवमन्येऽपि यावन्तस्तच्छिष्या अन्तिमशरीराः संवृत्तास्तावतो दर्शयितुं प्रस्तावनामाह—

सू. (२२९) तेणं कालेणं २ महासुक्काओ कप्पाओ महासग्गाओ महाविमाणाओ दो देवा महिह्वीया जाव महानुभागा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूया, तए णं ते देवा समणं भगवं महावीरं मणसा वंदंति नमंसंति मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं पुच्छंति-कति णं भंते ! देवाणुप्पियाणं अंतेवासीसयाइं सिज्झिहंति जाव अंतं करेहंति ?, तए णं समणे भगवं महावीरे देवेहिं मणसा पुट्ठे तेसिं देवाणं मणसा चेव इमं एतारूवं वागरणं वागरेति-एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम सत्त अंतेवासीसयाइं सिज्झिहंति जाव अंतं करेहंति ।

तए णं ते देवा समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा पुट्ठेणं मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरिया समाणा हट्ठुट्ठा जाव हयहिया समणं भगवं महावीरं वंदंति णमंसंति २ ता मनसा चेव सुस्सुसभामा नमंसमामा अभिमुहा जाव पज्जुवासंति ।

तेणं कालेणं २ समणस्स भगवओ महावीरस्स जेठ्ठे अंतेवासी इंदभूती नामं अनगारे जाव अदूरसामंते उट्ठंजाणू जाव विहरति, तए णं तस्स भगवओ गोयमस्स ज्ञाणंतरियाए वट्ठमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्झित्था, एवं खलु दो देव महिह्वीया जाव महानुभागा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं पाउब्भूया तं नो खलु अहं ते देवे जाणामि कयराओ कप्पाओ वा सग्गाओ वा विमाणाओ कस्स वा अत्थस्स अट्ठाए इहं हव्वमागया ?

तं गच्छामि णं भगवं महावीरं वंदामि नमंसामि जाव पज्जुवासामि इमाइं च णं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिस्सामिति कट्ठु एवं संपहेति २ उट्ठाए उट्ठेति २ जेणेव समणे भगवं महा० जाव पज्जुवासति, गोयमादि समणे भगवं म० भगवं गोयमं एवं वदासी-से नूनं तव गोयमा ! ज्ञाणंतरियाए वट्ठमाणस्स इमेयारूवे अज्झत्थिए जाव जेणेव मम अंतिए तेणेव हव्वमागए से नूनं गोयमा अत्ये समत्ये ?, हंता अत्थि, तं गच्छाहि णं गोयमा ! एए चेव देवा इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेहंति ।

तए णं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुज्जाए समाणे समणं भगवं महावीरं वंदइं नमंसति २ जेणेव ते देवा तेणेव पहारेत्थ गमणाए, तए णं ते देवा भगवं गोयमं एज्जमाणं पासंति २ हट्ठा जाव हयहियया खिप्पामेव अब्भुट्ठेति २ खिप्पामेव पच्चुवागच्छंति २ जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छंति २ ता जाव नमंसित्ता एवं वयासी-एवं खलु भंते ! अहं महासुक्कातो कप्पातो महासग्गातो महाविमाणाओ दो देवा महिह्वीया जाव पाउब्भूता तए णं अहं समणं भगवं महावीरं वंदामो नमंसामो २ मणसा चेव इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छामो ।

कति णं भंते ! देवाणुप्पियाणं अंतेवासीसयाइं सिज्झिहंति जाव अंतं करेहंति ?, तए णं समणे भगवं महावीरे अहंहिं मणसा पुट्ठे अहं मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरेति-एवं खलु देवाणु० मम सत्त अंतेवासीसयाइं जाव अंतं करेहंति ।

तए णं अहं समणेणं भगवया महावीरेणं मणसा चेव पुट्ठेणं मणसा चेव इमं एयारूवं वागरणं वागरिया समाणा समणं भगवं महावीरं वंदामो नमंसामो २ जाव पज्जुवासामोत्तिकट्ठु भगवं गोतमं वंदंति नमंसंति २ जामेव दिसिं पाउ० तामेव दिसिं प० ।

सू. 'तेण'मित्यादि, 'महाशुक्कात्' सप्तमदेवलोकात् 'ज्ञाणंतरियाए'ति अन्तरस्य-विच्छेदस्य करणमन्तरिका ध्यानस्यान्तरिका ध्यानान्तरिका-आरब्धध्यानस्य समाप्तिरपूर्वस्यानारम्भमित्यर्थः

अतस्तस्यां वर्तमानस्य 'कप्पाओ'ति देवलोकात् 'सग्गाओ'ति स्वर्गाद्, देवलोकदेशात्प्रस्ता-
दित्यर्थः, 'विमाणाओ'ति प्रस्तटैकदेशादिति, 'वागरणाइ'ति व्याक्रियन्त इति व्याकरणाः-प्रश्नार्था
अधिकृता एव कल्पविमानादिलक्षणाः ॥ देवप्रस्तावादिदमाह-

मू. (२३०) भंतेति भगवं गोयमे समणं जाव एवं वदासी-देवा णं भंते ! संजयाति वत्तव्वं
सिया ?, गोयमा ! नो तिण्ढे सम्ढे, अब्बक्खाणमेयं, देवा णं भंते ! असंजताति वत्तव्वं सिया ?
गोयमा ! नो तिण्ढे०, निडुरववणमेयं, देवा णं भंते ! देवा णं भंते ! संजयासंजयाति
वत्तव्वं सिया ?, गोयमा ! नो तिण्ढे सम्ढे, असब्बूयमेयं देवाणं, से किं खाति णं भंते ! देवाति
वत्तव्वं सिया ?, गोयमा ! देवा णं नोसंजयाति वत्तव्वं सिया ॥

वृ. 'देवा णं'मित्यादि, 'से किं खाइ णं भंते ! देवाइ वत्तव्वं सिय'ति 'से' इति अर्थः
किमिति प्रश्नार्थः खाइति पुनरर्थः णं वाक्यालङ्कारार्थः देवा इति यद्वस्तु तद्वक्तव्यं स्यादिति ।
'नोसंजयाइ वत्तव्वं सिय'ति नोसंयता इत्येतद्वक्तव्यं स्यात्, असंयतशब्दपर्यायत्वेऽपि
नोसंयतशब्दस्यानिष्ठुरवचनत्वान्मुतशब्दापेक्षया परलोकीभूतशब्दवदिति ।

मू. (२३१) देवा णं भंते ! कयराए भासाए भासंति ?, कयरा वा भासा भासिज्जमाणी
विसिस्सति ?, गोयमा ! देवा णं अद्धमागहाए भासाए भासंति, सावि य णं अद्धमागहा भासा
भासिज्जमाणी विसिस्सति ॥

वृ. देवाधिकारादेवेदमाह-'देवा णं'मित्यादि 'विसिस्सइ'ति विशिष्यते विशिष्टा भवतीत्यर्थः,
'अद्धमागह'ति भाषा किल षड्विधा भवति, यदाह-

॥ १ ॥ "प्राकृतसंस्कृतमागधपिशाचभाषा च सौरसेनी च ।

षष्ठोऽत्र भूरिभेदो देशविशेषादपभ्रंशः ॥

तत्र मागधभाषालक्षणं किञ्चित्किञ्चिच्च प्राकृतभाषालक्षणं यस्यामस्ति सार्द्धं मागध्या
इति व्युत्पत्त्याऽर्द्धभागधीति । केवलिछद्मस्थस्य वक्तव्यताप्रस्ताव एवेदमाह-

मू. (२३२) केवली णं भंते ! अंतकरं वा अंतिमसरीरियं वा जाणति पासइ ?, हंता !
गोयमा ! जाणति पासति । जहा णं भंते ! केवली अंतकरं वा अंतिमसरीरियं वा जाणति पासति
तहा णं छउमत्येवि अंतकरं वा अंति मसरीरियं वा जाणति पासति ?, गोयमा ! नो तिण्ढे सम्ढे,
सोच्चा जाणति पासति, पमाणतो वा, से किं तं सोच्चा णं ?, केवलिसस वा केवलिसावयस्स वा
केवलिसावियाए वा केवलिउवासगस्स वा केवलिउवासियाए वा तप्पक्खियस्स वा तप्प-
क्खियसावगस्स वा तप्पक्खियसावियाए वा तप्पक्खियउवासगस्स वा तप्पक्खियउवासियाए
वा से तं सोच्चा ।

वृ. 'केवली'त्यादि, यथा केवली जानाति तथा छद्मस्थोन जानाति, कथञ्चित्पुनर्जानात्यपीति,
एतदेव दर्शयन्नाह- 'सोच्चे'त्यादि 'केवलिसस'ति 'केवलिनः' जिनस्यायमन्तकरो भविष्यतीत्यादि
वचनं श्रुत्वा जानातीति, 'केवलिसावगस्स व'ति जनस्य समीपे यः श्रवणार्थी सन् शृणोति
तद्वाक्यान्यसौ केवलिश्चावकः तस्य वचनं श्रुत्वा जानाति ।

स हि किल जिनस्य समीपे वाक्यान्तरानि शृण्वन् अयमन्तकरो भविष्यतीत्यादकमपि
वाक्यं शृणुयात् ततश्च तद्वचनश्रवणाज्जानातीति, 'केवलिउवासगस्स'ति केवलिनमुपास्ते यः

श्रवणानाकाङ्क्षीतदुपासनामात्रपरः सन्नसौ केवल्युपासकः तस्य वचः श्रुत्वा जानति, भावना प्रायः प्राग्वत्, 'तत्पक्खियस्स'ति केवलिपाक्षिकस्य स्वयंबुद्धस्येत्यर्थः, इह च श्रुतेति वचनेन प्रकीर्णकं वचनमात्रं ज्ञानमिमित्तताऽवसेयं, न त्वागमरूपं, तस्य प्रमाणग्रहणेन ग्रहीष्यमाणत्वादिति

मू. (२३३) से किं तं पमाणे ?, पमाणे चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-पच्चक्खे अनुमाने ओवम्मे आगमे, जहा अनुओगादारे तहा नेयव्वं पमाणं जाव तेण परं नो अत्तागमे नो अनंतरागमे परंपरागमे ।

वृ. 'पमाणे'ति प्रमीयते येनार्थःस्तत्रमाणं प्रमितिर्वा प्रमाणं 'पच्चक्खे'ति अक्षं-जीवम् अक्षानि वेन्द्रियानि प्रति गतं प्रत्यक्षम् 'अनुमाणे'ति अनु-लिङ्गग्रहणसम्बन्धस्मरणादेः पञ्चान्मीयतेऽनेनेत्यनुमानम् 'ओवम्मे'ति उपमीयते-सदृशतया गृह्यते वत्स्वनयेत्युपमा सैव औपम्यम् 'आगमे'ति आगच्छति गुरुपारम्पर्येणेत्यागमः, एषां स्वरूपं शास्त्रलाघवार्थः मतिदेशत आह

'जहे'त्यादि, एवं चैतत्स्वरूपम्-द्विविधं प्रत्यक्षमिन्द्रियनोइन्द्रियभेदात्, तत्रेन्द्रिप्रत्यक्षं पञ्चधा-श्रोत्रादीन्द्रियभेदात्, नोइन्द्रियप्रत्यक्षं त्रिधा-अवध्यादिभेदादिति, त्रिविधमनुमानं-पूर्ववच्छेषवद्-दृष्टसाधर्म्यवच्चेति, तत्र पूर्ववत् पूर्वोयलब्धासाधारणलक्षणान्मात्रादि प्रमातुः प्राप्ते पुत्रादिपरिज्ञानं, शेषवत् यत्कार्यादिलिङ्गात्परोक्षार्थः ज्ञानं यथा मयूरोऽतर केकायितादिति, दृष्टसाधर्म्यवत् यथैकस्य कार्षापणादेर्दर्शनादन्येऽप्येवंविधा एवेति प्रतिपत्तिरित्यादि, औपम्यं यथा गौर्गवयस्तथेत्यादि, आगमस्तु द्विधा-लौकिकलोकोत्तरभेदात्, त्रिधा वा सूत्रार्थोभयभेदात् ।

अन्यथा वा त्रिधा-आत्मागमानन्तरागमपरम्परागभेदात्, तत्रात्मागमादयोऽर्थः तः क्रमेण जिनगणधरतच्छिष्यापेक्षया द्रष्टव्याः, सूत्रतस्तु गणधरतच्छिष्यप्रशिष्यापेक्षयेति, एतस्य प्रकरणस्य सीमां कुर्वन्नाह-'जावे'त्यादि, 'तेण परं'ति गणधरशिष्याणां सूत्रतोऽनन्तरागमोऽर्थः तस्तु परम्परागमः ततः परं प्रशिष्याणामित्यर्थः ॥ केवलीतरप्रस्ताव एवेदमपरमाह-

मू. (२३४) केवली णं भंते ! चरिमकम्मं वा चरिमनिज्जरं वा जाणति पासति ?, हंता गोयमा ! जाणति पासति । जहा णं भंते ! केवली चरिमकम्मं व जहा णं अंतकरेणं आलावगो तहा चरिमकम्मेणवि अपरिसेसेओ नेयव्वो ।

वृ. 'केवली ण'मित्यादि, चरमकर्म यच्छैलेशीचरमसमयेऽनुभूयते चरमनिर्जरा तु यत्ततोऽनन्तरसमये जीवप्रदेशेभ्यः परिशटतीति ।

मू. (२३५) केवली णं भंते ! पणीयं मणं वा वइं वा धारेज्जा ?, हंता धारेज्जा, जहा णं भंते केवली पणीयं मणं वा वइं वा धारेज्जा ते णं वेमामिया देवा जाणंति पासंति ?, गोयमा ! अत्येगतिया जाणंति पा० अत्येगतिया न जाणंति न पा०, से केणट्ठेणं जाव न जाणंति न पासंति ?, गोयमा वेमामिया देवा दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-माइमिच्छादिट्ठिउववन्नगा य अमाइस-म्मदिट्ठिउववन्नगा य, तत्थ णं जे ते माइमिच्छादिट्ठिउववन्नगा ते न याणंति न पासंति, तत्थ णं जे ते अमाइसम्म-दिट्ठिउववन्नगा ते णं जाणंति पासंति, से केणट्ठेणं एवं वु० अमाइसम्मदिट्ठि जाव पा० ?, गोयमा अमाइ सम्मदिट्ठि दुविहा पन्नत्ता-अनंतरोववन्नगा य परंपरोववन्नगा य, तत्थ अनंतरोववन्नगान जा० परंपरोववन्नगा जाणंति, से केणट्ठेणं भंते ! एवं० परंपरोववन्नगा जाव जाणंति ?, गोयमा परंपरोववन्नगा दुविहा पन्नत्ता-पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, पज्जत्ता जा० अपज्जत्ता न जा०, एवं

अनंतरपरंपरपञ्चतपपञ्चता य उवउत्ता अनुउवत्ता, तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते जा० पा० से तेणट्ठेणं तं चेव ।

वृ. 'पणीय'न्ति प्रणीतं शुभतया प्रकृतं 'धारेज्ज'न्ति धारयेद्दयापारयेदित्यर्थः ।

'एवं अनंतरे'त्यादि, अस्यायमर्थः-यथा वैमानिका द्विविधा उक्ताः, मायिमिथ्यादृष्टीनां च ज्ञाननिषेधः, एवममायिसम्यग्दृष्टयोऽनन्तरोपपन्नपरम्परोपपन्नकभेदेन द्विधा वाच्याः, अनन्तरोपपन्नकानां च ज्ञाननिषेधः, तथा परम्परोपपन्नका अपि पर्याप्तकापर्याप्तकभेदेन द्विधा वाच्याः, अपर्याप्तकानां च ज्ञाननिषेधः, तथा पर्याप्तका उपयुक्तानुपयुक्तभेदेन द्विधा वाच्याः, अनुपयुक्तानां च ज्ञाननिषेधश्चेति ।

मू. (२३६) पभूणं भंते ! अनुत्तरोववाइया देवा तत्थगया चेव समाणा इहगएणं केवलिणा सद्धिं आलावं वा संलावं वा करेत्तए ? , हंता पभू, से केणट्ठेणं जाव पभूणं अनुत्तरोववाइया देवा जाव करेत्तए ? , गोयमा ! जन्नं अनुत्तरोववाइया देवा तत्थगया चेव समाणा अट्ठं वा हेउ वा पसिणं वा वागरणं वा कारणं वा पुच्छंति तए णं इहगए केवली अट्ठं वा जाव वागरणं वा वागरेति से तेणट्ठेणं । जन्नं भंते ! इहगए चेव केवली अट्ठं वा जाव वागरेति तन्नं अनुत्तरोववाइया देवा तत्थगया चेव समाणा जा० पा० ? , हंता ! जाणंति पासंति, से केणट्ठेणं जाव पासंति ? , गोयमा ! तेसिणं देवाणं अनंताओ मणोदव्ववग्गणाओ लद्धाओ पत्ताओ अभिसमन्नागयाओ भवंति से तेणट्ठेणं जन्नं इहगए केवली जाव पा० ॥

वृ. वाचनान्तरे त्विदं सूत्रं साक्षादेवोपलभ्यते 'आलावं व'न्ति सकृज्जल्पं 'संलावं व'न्ति मुहुर्मुहुर्जल्पं मानसिकमेवेति 'लद्धाओ'न्ति तदवधेर्विषयभावं गताः 'पत्ताओ'न्ति तदवधिना सामान्यतः प्राप्ताः परिच्छिन्ना इत्यर्थः 'अभिसमन्नागयाओ'न्ति विशेषतः परिच्छिन्नाः, यतस्तेषामवधिज्ञानं संभिनलोकनाडीविषयं, यच्च लोकनाडीग्राहकं तन्मनोवर्गणाग्राहकं भवत्येव, यतो योऽपिलोकसङ्ख्येयभागविषयोऽवधि सोऽपि मनोद्रव्यग्राही यः पुनः संभिन्नलोकनाडीविषयोऽसौ कथं मनोद्रव्यग्राही न भविष्यति ? , इष्यते च लोकसङ्ख्येयभागवधेर्मनोद्रव्यग्राहित्वं, यदाह- 'संखेज्ज मनोदव्वे भागो लोगपलियस्स बोद्धव्वो'न्ति ॥

मू. (२३७) अनुत्तरोववाइया णं भंते ! देवा किं उदिन्नमोहा उवसंतमोहा खीणमोहा ? , गोयमा ! नो उदिन्नमोहा उवसंतमोहा नो खीणमोहा ॥

वृ. अनुत्तरपुराधिकारादिदमाह- 'अनुत्तरे'त्यादि, 'उदिन्नमोह'न्ति उत्कट-वेदमोहनीयाः 'उवसंतमोह'न्ति अनुत्कटवेदमोहनीयाः, परिचाराणायाः कथञ्चिदप्यभावात्, नतु सर्वथोपशान्तमोहाः, उपशमश्रेणेत्येषामभावात्, 'नो खीणमोह'न्ति क्षपकश्रेण्या अभावादिति

पूर्वतनसूत्रे केवल्यधिकारादिदमाह-

मू. (२३८) केवली णं भंते ! आयाणेहिं जा० पा० ? , गोयमा ! नो तिणट्ठे स० से केणट्ठेणं जाव केवली णं आयाणेहिं न जाणइ न पासइ ? , गोयमा ! केवली णं पुरच्छिमेणं मियं पि जाणइ अमियं पि जा० जाव निव्वुडे दंसणे केवलिसस से तेण० ।

वृ. 'केवली'त्यादि, 'आयाणेहिं'न्ति आदीयते-गृह्यतेऽर्थः एभिरित्यादानानि-इन्द्रियानि तैर्न जानाति केवलित्वात् ।

मू. (२३९) केवली णं भंते ! अस्सि समयंसि जेसु आगासपदेसेसु हत्थं वा पायं वा बाहुं वा उरुं वा ओगाहिताणं चिद्धति पभू णं भंते ! केवली सेयकालंसिवि तेसु चेव आगासपदेसेसु हत्थं वा जाव ओगाहिता णं चिद्धित्ते ? , गोयमा ! णो ति०, से केणट्ठेणं भंते ! जाव केवली णं अस्सि समयंसि जेसु आगासपदेसेसु हत्थं वा जाव चिद्धति नो णं पभू केवली सेयकालंसिवि तेसु चेव आगासपदेसेसु हत्थं वा जाव चिद्धित्ते ? , गो० ! केवलस्स णं वीरियसजोगसद्दव्याए चलाइं उवकरणाइं भवंति चलोवगरणद्वायाए य णं केवली अस्सि समयंसि जेसु आगासपदेसेसु हत्थं वा जाव चिद्धति नो णं पभू केवली सेयकालंसिवि तेसु चेव जाव चिद्धित्ते, से तेणट्ठेणं जाव वुच्चइ-केवली णं अस्सि समयंसि जाव चिद्धित्ते ।

वृ. 'अस्सि समयंसि'ति अस्मिन् वर्तमाने समये 'ओगाहिताणं'ति 'अवगाह्य' आक्रम्य 'सेयकालंसिवि'ति एष्यत्कालेऽपि 'वीरियसजोगसद्दव्याए'ति वीर्य-वीर्यान्तरायक्षयप्रभवा शक्ति तत्प्रधानं सयोग-मानसादिव्यापारयुक्तं यत्सद्-विद्यमानं द्रव्यं-जीवद्रव्यं तत्तथा ।

वीर्यसद्भावेऽपि जीवद्रव्यस्य योगान्विना चलनं न स्यादिति सयोगशब्देन सदद्रव्यं विशेषितं, सदिति विशेषणं घटस्य सदा सत्तावधारणार्थं, अथवा स्वम्-आत्मा तद्रूपं द्रव्यं स्वद्रव्यं ततः कर्मधारयः, अथवा वीर्यप्रधानः सयोगो-योगवान् वीर्यसयोगः स चासौ सदद्रव्यश्च-मनःप्रभृतिवर्गणायुक्तो वीर्यसयोगसद्द्रव्यस्तस्य भावस्तत्ता तया हेतुभूतया 'चलाइं'ति अस्थिरानि 'उवकरणाइं'ति अङ्गानि 'चलोवगरणद्वायाए'ति चलोपकरलक्षणो योऽर्थःस्तद्भाव-श्चलोपकरणार्थःता तया, चशब्दः पुनरर्थः ।

मू. (२४०) पभू णं भंते ! चोहसपुव्वी घडाओ घडसहस्सं पडाओ पडसहस्सं कडाओ २ रहाओ २ छताओ छतसहस्सं दंडाओ दंडसहस्सं अभिनिव्वट्ठेता उवदंसेत्ते ? , हंता पभू, से केणट्ठेणं पभू चोहसपुव्वी जाव उवदंसेत्ते ? , गोयमा ! चउहसपुव्वस्स णं अनंताइं दव्वाइं उक्करिया भेएणं भिज्जमाणाइं लद्धाइं पत्ताइं अभिसमन्नागयाइं भवंति, से तेणट्ठेणं जाव उवदंसित्ते ए सेवं भंते ! सेवं भंते !

वृ. केवल्यधिकारात् श्रुतकेवलिनमधिकृत्याह-'घडाओ घडसहस्सं'ति घटादवघेर्घटनिश्चं कृत्वा घटसहस्रं 'अभिनिव्वट्ठिता'विधाया श्रुतसमुत्पलम्बिविशेषेणोपदर्शयितुं प्रभुरिति प्रश्नः, 'उक्करियाभेएणं'ति, इह पुद्गलानां भेदः पञ्चधा भवति, खण्डादिभेदात्, तत्र खण्डभेदः खण्डशो यो भवति लोष्टादेरिव प्रतरभेदोऽभ्रपटलानामिव चूर्निकाभेदस्तिलादिचूर्णवत् अनुतटिका-भेदोऽवतटभेदवत् उल्कारिकाभेद एरण्डबीजानामिवेति, तत्रोल्कारिकाभेदेन भिद्यमानानि ।

'लद्धाइं'ति लब्धिविशेषाद्ग्रहणविषयतां गतानि 'पत्ताइं'ति तत एव गृहीतानि 'अभिसमन्नागयाइं'ति घटादिरूपेण परिणमयितुमारब्धानि, ततस्तैर्यटसहस्रादि निर्वर्त्तयति, आहारकशरीरवत्, निर्वर्त्तय च दर्शयति जनानां, इह चोल्कारिकाभेदग्रहणं तद्भिन्नानामेव द्रव्याणां विवक्षितघटादिनिष्पादनसामर्थ्यमस्ति नान्येषामितिकृत्वेति ॥

शतकं-५ उद्देशकः-४ समाप्तः

—: शतकं-५ उद्देशकः-५ :-

वृ. अनन्तरोद्देशके चतुर्दशपूर्वविदो महानुभावतोक्ता, स च महानुभावत्वादेव छद्मस्थोऽपि

सेत्स्यतीति कस्याप्याशङ्का स्यादतस्तदपनोदाय पञ्चमोद्देशकस्येदमादिसूत्रम्-

मू. (२४१) छउमत्थे णं भंते ! मणूसे तीयमनंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेणं जहा पढमसए चउत्थुदेसे आलावगा तथा नेयच्चा जाव अलमत्थुत्ति वत्तव्वं सिया ।

वृ. 'छउमत्थे णं'मित्यादि, 'जहा पढमसए'इत्यादि, तत्र च छद्मस्थः आधोऽवधिकः पराधोऽवधिकश्च केवलेन संयमादिना न सिद्ध्यतीत्याद्यर्थः परं तावन्नेयं यावदुत्पन्नज्ञानादिधरः केवली अलमस्त्विति वक्तव्यं स्यादिति, यच्चेदं पूर्वाधीतमपीहाधीतं तत्सम्बन्धविशेषात्, स पुनरुद्देशकपातनायामुक्त एवेति ।

मू. (२४२) अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमातिक्खंति जाव परूवेति सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता एवंभूयं वेदणं वेदेति से कहमेयं भंते ! एवं ? , गोयमा ! जन्नं ते अन्नउत्थिया एवमातिक्खंति जाव वेदेति जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवमातिक्खामि जाव परूवेमि अत्येगइया पाणा भूया जीवा सत्ता एवंभूयं वेदणं वेदेति अत्येगइया पाणा भूया जीवा सत्ता अनेवंभूयं वेदणं वेदेति ।

से केणट्ठेणं अत्येगतिया ? तं चेव उच्चारयव्वं, गोयमा ! जे णं पाणा भूया जीवा सत्ता जहा कडा कम्मा तथा वेदणं वेदेति ते णं पाणा भूया जीवा सत्ता एवंभूयं वेदणं वेदेति, जे णं पाणा भूया जीवा सत्ता जहा कडा कम्मा नो तथा वेदणं वेदेति ते णं पाणा भूया जीवा सत्ता अनेवंभूयं वेदणं वेदेति, से तेणट्ठेणं तहेव ।

नेरइया णं भंते ! किं एवंभूयं वेदणं वेदेति अनेवंभूयं वेदणं वेदेति ? , गोयमा ! नेरइया णं एवंभूयं वेदणं वेदेति अनेवंभूयंपि वेदणं वेदेति ।

से केणट्ठेणं तं चेव ? , गोयमा ! जे णं नेरइया णं एवंभूयं वेदणं वेदेति अनेवंभूयंपि वेदणं वेदेति ।

से केणट्ठेणं तं चेव ? , गोयमा ! जे णं नेरइया जहा कडा कम्मा तथा वेयणं वेदेति ते णं नेरइया एवंभूयं वेदणं वेदेति जे णं नेरतिया जहा कडा कम्मा नो तथा वेदणं वेदेति ते णं नेरइया अनेवंभूयं वेदणं वेदेति, से तेणट्ठेणं, एवं जाव वेमानिया संसारमंडलं नेयव्वं ।

वृ. स्वयूथिकवक्तव्यताऽनन्तरमन्ययूथिकवक्तव्यतासूत्रं, तत्र च 'एवंभूयं वेयणं'ति यथाविधं कर्म निबद्धमेवंप्रकारतयोत्पन्नां 'वेदनां' असातादिकर्मोदयं 'वेदयन्ति' अनुभवन्ति, मिथात्वं चैतद्वादिनामेवं-न हि यथा बद्धं तथैव सर्वं कर्मानुभूयते ।

आयुःकर्मणो व्यभिचारात्, तथाहि-दीर्घकालानुभवनीयस्याप्यायुःकर्मणोऽल्पीयसाऽपि कालेनानुभवो भवति, कथमन्यथाऽपमृत्युव्यपदेशः सर्वजनप्रसिद्धः स्यात् ? , कथं वा महासंयुगादौ जीवलक्षणाणामप्येकदैव मृत्युरूपपद्येतेति ? , 'अनेवंभूयंपि'ति यथा बद्धं कर्म नैवंभूता अनेवंभूता अतस्तां, श्रूयन्ते ह्यागमे कर्मणः स्थितिघातरसघातादय इति, 'एवं जाव वेमानिया संसारमंडलं नेयव्वं'ति 'एवम्' उक्तक्रमेण वैमानिकवसानं संसारिजीवचक्रचालं नेतव्यमित्यर्थः ।

मू. (२४३) जंबूददीवे णं भंते ! भारहे वासे इमीसे ओसं कइ कुलगरा होत्था ? , गोयमा सत्त एवंतित्थयरा तित्थयरमायरो पियरो पढमा सिस्सिणीओ चक्कवट्ठीमायरो इत्थिरयणं बलदेवा वासुदेवा वासुदेवमायरो पियरो, एएसिं पडिसत्तू जहा समवाए परिवाडी तथा नेयच्चा, सेवं भंते २ जाव चिहरइ ॥

वृ. अथ चेह स्थाने वाचनान्तरे कुलकरतीर्थःकरादिवक्तव्यता इक्ष्यते, ततश्च संसारमण्डलशब्देन पारिभाषिकसंज्ञया सेह सूचितेति संभाव्यत इति ॥

शतकं-५ उद्देशकः-५ समाप्तः

—: शतकं-५ उद्देशकः-६ :—

वृ. अनन्तरोद्देशके जीवनां कर्मवेदनोक्ता, षष्ठे तु कर्मण एव बन्धनिबन्धनविशेषमाह, तस्य चादिसूत्रमिदम्—

मू. (२४४) कहन्नं भंते ! जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पकरेति ?, गोयमा ! तिहिं ठाणेहिं, तंजहा-पाणे अइवाएत्ता मुसं वइत्ता तहारुवं समणं वा माहणं वा अफासुएणं अनेसनिज्जेणं असनपानखाइमसाइमेणं पडिलाभेत्ता, एवं खलु जीवा अप्पाउयत्ताए कम्मं पकेइ ।

कहन्नं भंते ! जीवा दीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति ?, गोयमा ! तिहिं ठाणेहिं-नो पाणे अतिवाइत्ता नो मुसं वइत्ता तहारुवं समणं वा माहणं वा फासुएसनिज्जेणं असनपानखाइमसाइमेणं पडिलाभेत्ता एवं खलु जीवा दीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति ।

कहन्नं भंते ! जीवा असुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति ?, गोयमा ! पाणे अइवाइत्ता मुसं वइत्ता तहारुवं समणं वा माहणं वा हीलित्ता निंदित्ता खिसित्ता गरहित्ता अवमन्नित्ता अन्नयरेणं अमणुत्तेणं अपीतिकारेणं असनपानखाइमसाइमेणं पडिलाभेत्ता एवं खलु जीवा असुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति ।

कहन्नं भंते ! जीवा सुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति ?, गोयमा ! नो पाणे अइवाइत्ता नो मुसं वइत्ता तहारुवं समणं वा माहणं वा वंदित्ता नमंसित्ता जाव पज्जुवासित्ता अन्नयरेणं मणुत्तेणं पीइकारएणं असनपानखाइमसाइमेणं पडिला भेत्ता एवं खलु जीवा सुभदीहाउयत्ताए कम्मं पकरेति

वृ. 'कहन्न'मित्यादि, 'अप्पाउयत्ताए'ति अल्पमायुर्यसावल्पायुष्कस्तस्य भावस्तत्ता तस्यै अल्पायुष्कतायै अल्पजीवितव्यनिबन्धनमित्यर्थः, अल्पायुष्कतया वा, 'कर्म' आयुष्कलक्षणं 'प्रकुर्वन्ति' बध्नन्ति ?, 'पाणे अइवाएत्त'ति 'प्राणान्' जीवान् 'अतिपात्य' विनाशय 'मुसं वइत्त'ति मृषावादमुक्त्वा 'तहारुवं'ति तथाविधस्वभावः भक्तिदानोचितपात्र मित्यर्थः ।

'समणं व'ति श्राम्यते-तपस्यतीति श्रमणोऽतस्तं 'माहणं व'ति मा हनेत्येवं योऽन्यं प्रति वक्ति स्वयं हनननिवृत्तः सन्नसौ माहनः, ब्रह्म वा ब्रह्मचर्यं कुशलानुष्ठानं वाऽस्यास्तीति ब्राह्मणोऽतस्तं, वाशब्दौ समुच्चये ।

'अफासुएणं'ति न प्रगता असवः-असुमन्तो यस्मात्तदप्रासुकं सजीवमित्यर्थः 'अनेसनिज्जेणं'ति एष्यत इत्येषमीयं-कल्प्यं तन्निषेधादनेषणीयं तेन, अज्ञानादिना-प्रसिद्धेन 'पडिलाभेत्त'ति 'प्रतिलभ्य' लाभवन्तं कृत्वा, अथ निगमयन्नाह—

'एव'मित्यादि, 'एवम्' उक्तलक्षणेन क्रियात्रयेणेति, अयमत्र भावार्थः-अध्यवसायविशेषादेतत्त्रयं जघन्यायुःफलं भवति, अथवेहापेक्षिकी अल्पायुष्कता ग्राह्या, यतः किल जिनाग-माभिसंस्कृतमतयो मुनयः प्रथमवयसं भोगिनं कञ्चन मृतधृत्वा वक्तारो भवन्ति-नूनमनेन भवान्तरे किञ्चिदशुभं प्राणिघातादि वा सेवितमकल्प्यं वा मुनिभ्यो दत्तं येनायं भोग्ययल्पायुः संवृत्त इति, अनेय त्वाहुः-यो जीवो जिनसाधुगुणपक्षपातितया तत्पूजार्थं पृथिव्याधारभूणे स्वभाण्डास-

त्योत्कर्षणादिनाऽऽधाकर्मादिकरणेन च प्राणातिपातादिषु वर्तते तस्य वधादिविरतिरिवद्यदाननिमित्तायुष्कापेक्षयेयमल्पायुष्कताऽवसेया ।

अथ नैवं निर्विशेषणत्वासूत्रस्य, अल्पायुष्कत्वस्य च शुल्लकभवग्रहणरूपस्यापि प्राणातिपातादिहेतुतो युज्यमानत्वाद् अतः अथमभिधीयते सविशेषणप्राणातिपातादिवर्त्ती जीव आपेक्षिकी चाल्पायुष्कता इति ?, उच्यते, अविशेषणत्वेऽपि सूत्रस्य प्राणातिपातादेर्विशेषणमवश्यं वाच्यं, यत इतस्तृतीयसूत्रे प्राणातिपातादि एवाशुभदीर्घायुष्कता वक्ष्यति, न हि सामान्यहेतौ कार्यवैषम्यं युज्यते, सर्वत्रानाश्वासप्रसङ्गात् ।

तथा 'समणोवासयस्स णं भंते ! तहारूवं समणं वा माहणं वा अफासुएणं २ असणं ४ पडिलाभेमाणस्स किं कज्जइ ?, गोयमा ! बहुतरिया निज्जरा कज्जइ अप्तरे से पावे कम्मे कज्जइ'ति वक्ष्यमाणवचनादवसीयते-नैवेयं शुल्लकभवग्रहणरूपाऽल्पायुष्कता, न हि स्वल्पपापबहुनिर्जरा-निबन्धनस्यानुष्ठानस्य शुल्लकभवग्रहणनिमित्ता संभाव्यते, जनपूजाद्यनुष्ठानस्यापि तथाप्रसङ्गात्

नन्वेवं धर्मार्थप्राणातिपातमृषावादाप्रासुकदानं च कर्तव्यमापन्नमिति, अत्रोच्यते, आपद्यतां नाम भूमिकापेक्षया को दोषः ?, यतो यतिधर्माशक्तस्य गृहस्थस्य द्रव्यस्तवद्वारेण प्राणातिपातादिकमुक्तमेव प्रवचने, दानाधिकारे श्रूयते-द्विविधाः श्रमणोपासकाः-संविग्गभाविता लुब्धक-द्व्यन्तभाविता च भवन्ति, यथोक्तम्-

॥ १ ॥ "संविग्गभाविमाणं लोद्धयदिद्धंतभाविमाणं च ।

मोत्तूण खेतकाले भावं च कहंति सुद्धुंछं ॥"

तत्र लुब्धकद्व्यन्तभाविता आगमार्थानभिज्ञत्वाद्यथाकथञ्चिद्ददति, संविग्गभावितास्त्वागम-ज्ञत्वात्साधुसंयमबाधापरिहारित्वात्तदुपप्लव्यकत्वाच्चौचित्येन, आगमश्चैवम्-

॥ १ ॥ "संथरणंमिं असुद्धं दोण्हवि गेण्हंतदितयाणऽहियं ।

आउरदिद्धंतेणं तं चेव हियं असंथरणे ॥" (तथा)

नायागयाणं कम्पनिज्जाणं अन्नपाणाईणं दव्वाण मित्यादि, अथवेहाप्रासुकदानमल्पायुष्कतायां मुख्यं कारणं, इतरे तु सहकारिकारणे इति व्याख्येयं, प्राणातिपातनमृषावादनयोर्दान-विशेषणत्वात्, तथाहि-प्राणानतिपात्याधाकर्मादिकरणतो मृषोक्त्वा यथा भोः साधो ! स्वार्थःमिदं सिद्धं भक्तादिकल्पनीयं चातो नानेषणीयमिति शङ्का कार्येति, ततः प्रतिलभ्य तथा कर्म कुर्वन्तीति प्रक्रम इति, गम्भीरार्थं चेदं सूत्रमतोऽन्यथाऽपि यथाऽऽगमं भावनीयमिति ।

अथ दीर्घायुष्कताकारणान्याह-'कहन्न'मित्यदि, भवति हि जीवदयादिमतो दीर्घमायुर्यतोऽत्रापि तथैव भवन्ति दीर्घायुषं धृत्वा वक्तारो-जीवदयादि पूर्वं कृतमनेन तेनायं दीर्घायुः संवृतः, तथा सिद्धमेव वधादिविरतेदीर्घमायुस्तस्य देवगतिहेतुत्वात्, आह च-

॥ १ ॥ "अनुव्वयमहव्वएहि य बालतवोऽकामनिज्जराए य ।

देवाउयं निबंघइ सम्मदिद्धी य जो जीवो ॥"

देवगतौ च विवक्षया दीर्घमेवायुः, दानं चाश्रित्यैव वक्ष्यति-"समणोवासयस्स णं भंते ! तहारूवं समणं वा २ फासुएणं २ असणं ४ मेणं पडिलाभेमाणस्स किं कज्जइ ?, गोयमा ! एगं-तसो निज्जरा कज्जइ'ति, यच्च निर्जराकारणं तद्विशिष्टदीर्घायुःकारणतया न विरुद्धं महाव्रतवदिति, व्याख्यानान्तरमपि पूर्ववदेवेति ।

अथायुष एव दीर्घस्य सूत्रद्वयेनाशुभशुभत्वकारणान्याह-‘कहन्न’मित्यादि, प्राग्ब्रवरं श्रमणादिकं हीलनादिकरणतः प्रतिलभ्येत्यक्षरघटना, तत्र हीलनं-जात्याद्युद्धनतः कुत्सा निन्दनं-मनसा खिसनं-जनसमक्षं गर्हणं-तत्समक्षम् ‘अपमाननं’ अनभ्युत्थानादिकरणं ‘अन्यतरेण’ बहूनामेकतमेन ‘अमनोज्ञेन’ स्वरूपतोऽशोभनेन कदम्बादिना, अत एवाप्रीतिकारकेण, भक्तिमत-स्त्वमनोज्ञं मनोज्ञमेव मनोज्ञफलत्वात्, इह च सूत्रेऽशनादि प्रासुकाप्रासुकादिना न विशेषितं, हीलनादिकर्तुं प्रासुकादिविशेषणस्य दानस्य फलविशेषं प्रत्यकारणत्वेन मत्सरजनितहीलनादिविशेषणानामेव च प्रधानतया तत्कारणत्वेन विवक्षणात् ।

—वाचनान्तरे तु ‘अफासुएणं अनेसनिज्जेणं’ति ध्रियते तत्र च प्रासुकदानमपि हीलनादिविशेषितमशुभदीर्घायुःकारणं, अप्रासुकदानं तु विशेषत इत्युपदर्शयता ‘अफासुएणं’ इत्याद्युक्तमिति, प्राणातिपातमृषावादनयोर्दानविशेषणपक्षव्याख्यानमपि घटत एव, अवज्ञादानेऽपि प्राणातिपातादेर्ध्रियमानत्वादिति, भवति च प्राणातिपातादेरशुभदीर्घायुः, तेषां नरकगतिहेतुत्वात्, यदाह—

॥ १ ॥

“मिच्छद्धिमहारंभपरिग्गहो तिव्वलोभ निस्सीलो ।

नरयाउयं निबंघइ पावमई रोइपरिणामो ॥”

नरकगतौ च विवक्षया दीर्घमेवायुः ।

विपर्ययसूत्रं प्रागिव, नवरं इहापि प्रासुकाप्रासुकतया दानं न विशेषितं, पूर्वसूत्रविपर्ययत्वाद् अस्य, पूर्वसूत्रस्य चाविशेषणतया प्रवृत्तत्वात्, न च प्रासुकाप्रासुकदानयोः फलं प्रति न विशेषोऽस्ति, पूर्वसूत्रयोस्तस्य प्रतिपादितत्वात्, तस्मादिह प्रासुकैषणीयस्य दानस्य कल्याणप्राप्तावितरस्य चेदं फलमवसेयं, वाचनान्तरे तु ‘फासुएणं’मित्यादि ध्रियते एवेति, इह च प्रथममल्पायुःसूत्रं द्वितीयं तद्विपक्षस्तृतीयमशुभदीर्घायुःसूत्रं चतुर्थं तु तद्विपक्ष इति ॥

अनन्तरं कर्मबन्धक्रियोक्ता, अथ क्रियान्तराणां विषयनिरूपणायाह—

मू. (२४५) गाहावइस्स णं भंते ! भंडं विकिणमाणस्स केइ भंडं अवहरेज्जा ? तस्स णं भंते तं भंडं अनुगेसमाणस्स किं आरंभिया किरिया कज्जइ परिग्गहिया० माया० अप० मिच्छा० ?, गोयमा ! आरंभिया किरिया कज्जइ परि० माया० अप० मिच्छादंसणकिरिया सिय कज्जइ सिय नो कज्जइ ।

अहं से भंडे अभिसमन्नागए भवति, तओ से पच्छा सव्वाओ ताओ पयणुई भवन्ति ।

गाहावतिस्स णं भंते ! तं भंडं विकिणमाणस्स कतए भंडे सातिज्जेज्जा ?, भंडे य से अनुवणीए सिया, गाहावतिस्स णं भंते ! ताओ भंडाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ जाव मिच्छादंसणकिरिया कज्जइ ? कइयस्स वा ताओ भंडाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ जाव मिच्छादंसणकिरिया कज्जइ ? गोयमा ! गाहावइस्स ताओ भंडाओ आरंभिया किरिया कज्जइ जाव अपच्चक्खानिया मिच्छादंसणवत्तिया किरिया सिय कज्जइ सिय नो कज्जइ, कतियस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुई भवन्ति । गाहावतिस्स णं भंते ! भंडं विकिणमाणस्स जाव भंडे से उवणीए सिया ?

कतियस्स णं भंते ! ताओ भंडाओ किं आरंभिया किरिया कज्जति ?, गाहावइस्स वा ताओ भंडाओ किं आरंभिया किरिया कज्जति ?, गोयमा ! कइयस्स ताओ भंडाओ हेड्डिआओ

चत्तारि किरियाओ कज्जंति मिच्छादंसणकिरिया भयणाए गाहावत्तिस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुईभवन्ति ।

गाहावत्तिस्स णं भंते ! भंडं जाव धणे य से अनुवणीए सिया ? एवंपि जहा भंडे उवनीए तहा नेयव्वं, चउत्थो आलावगो धणे से उवनीए सिया जहा पडमो आलावगो भंडे य से अनुवणीए सिया तहा नेयव्वो, पडमचउत्थाणं एको गमो वित्तियतइयाणं एको गमो ।

अगनिकाए णं भंते ! अहुणोज्जलिते समाणे महाकम्भतराए चेव महाकिरियतराए चेव महासवतराए चेव महावेदनतराए चेव भवति, अहेणं सम्मए २ वोक्कसज्जमाणे २ चरिमकालसमयंसि इंगालभूए मुम्मुरभूते चारियभूए तओ पच्छा अप्पकम्भतराए चेव अप्पकिरियतराए चेव अप्पासवतराए चेव अप्पवेदनतराए चेव भवति ?, हंता गोयमा ! अगनिकाएणं अहुणोज्जलिते समाणे तं चेव ॥

वृ. 'गाहावइस्से' त्यादि, गृहपति-गृही "मिच्छादंसणकिरिया सिय कज्जइ" इत्यादि, मिथ्यादर्शनप्रत्यया क्रिया स्यात्-कदाचित् क्रियते-भवति स्यान्नो क्रियते-कदाचिन्न भवति, यदा मिथ्याधिर्गृहपतिस्तदाऽसौ भवति यदा तु सम्यग्धिष्टिस्तदा न भवतीत्यर्थः ।

अथ क्रियास्वेव विशेषमाह- 'अहे' त्यादि, 'अथे' ति पक्षान्तरघोतनार्थः 'से भंडे' ति तद्भाण्डं 'अभिसमन्नागाए' ति गेवषयता लब्धं भवति 'तओ' ति समन्वागमनात् 'से' ति तस्य गृहपतेः 'पश्चात्' समन्वागमानन्तरमेव 'सव्वाओ' ति यासां सम्भवोऽस्ति ता आरम्भिक्यादिक्रियाः 'पतणुईभवन्ति' ति प्रतनुकीभवन्ति हस्वीभवन्ति अपहृतभाण्डगवेषणकाले हि महत्यस्ता आसन् प्रयत्नविशेषपरत्वाद्गृहपतेस्तल्लभकाले तु प्रयत्नविशेषस्योपरतत्वात्ता हस्वीभवन्तीति ।

'कइए भंडं साइजेज्' ति क्रयिको-ग्राहको भाण्डं 'स्वादयेत्' सत्यङ्कारदानतः स्वीकुर्यात् 'अनुवणीए सिय' ति क्रयिकायासमर्पितत्वात्, 'कइयस्स णं ताओ सव्वाओ पतणुईभवन्ति' ति अप्राप्तभाण्डत्वेन तद्गतक्रियाणामल्पत्वादिति, गृहपतेस्तु महत्यो, भाण्डस्य तदीयत्वात्, क्रयिकस्य भाण्डे समर्पिते महत्यस्ताः, गृहपतेस्तु प्रतनुकाः २ ।

इदं भाण्डस्यानुपनीतोपनीतभेदात्सूत्रद्वयमुक्तम्, एवं धनस्यापि वाच्यं, तत्र प्रथममेवम्- 'गाहावइस्स णं भंते ! भंडं विक्रिणमाणस्स कइए भंडे साइजेज्जा ? धणे य से अनुवणीए सिया, कइयस्स णं भंते ! ताओ धणा किं आरंभिया किरिया कज्जइ ५ ?'

गाहावइस्स य ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ५ ?, गोयमा ! कइयस्स ताओ धणाओ हेड्डिल्लिओ चत्तारि किरियाओ कज्जंति, मिच्छादंसणकिरिया भयणाए, गाहावत्तिस्स णं ताओ सव्वाओ पतणुईभवन्ति, 'धनेऽनुपनीते क्रयिकस्य महत्यस्ता भवन्ति, धनस्य तदीयत्वात्, गृहपतेस्तु तास्तनुकाः, धनस्य तदानीमतदीयत्वात्, एवं द्वितीयसूत्रसमानमिदं तृतीयमत एवाह- 'एयंपि जहा भंडे उवनीए तहा नेयव्वं' ति द्वितीयसूत्रसमतयेत्यर्थः ३ ।

चतुर्थत्वेवमध्ययम्- 'गाहावइस्स णं भंते ! भंडं विक्रिणमाणस्स कइए भंडे साइजेज्जा धणे य से उवनीए सिया, गाहावइस्स णं भंते ! ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ५ ? कइयस्स वा ताओ धणाओ किं आरंभिया किरिया कज्जइ ५ ?, गोयमा ! गाहावइस्स ताओ

धणाओ आरंभिया ४ मिच्छादंसणवत्तिया किरिया सिय कज्झइ सिय नो कज्झइ, कइयस्स णं ताओ सव्वाओ पयणुईभवन्ति' धने उपनीते धनप्रत्ययत्वात्तासां गृहपतेर्महत्यः, क्रयिकस्य तु प्रतनुकाः धनस्य तदानीमतदीयत्वात्, एवं च प्रथमसूत्रसममिदं चतुर्थःमित्येतदनुसारेण च सूत्रपुस्तकाक्षराण्यनुगन्तव्यानि ।

क्रियाऽधिकारादिदमाह-‘अगनी’त्यादि, ‘अहुणोज्जलि’ति ‘धुनोज्ज्वलितः’ सद्यःप्रदीप्तः ‘महाकम्मतराए’ति विध्यायमानानलापेक्षयाऽतिशयेन महान्ति कर्मानि-ज्ञानावरणादीनि बन्धमाश्रित्य यस्यासौ महाकर्मतरः, एवमन्यान्यपि, नवरं क्रिया-दाहरूपा आश्रयो-नवकर्मो-पादानहेतुः वेदना-पीडा भाविनि तत्कर्मजन्या परस्परशरीरसंबाधजन्या वा ‘वोक्कसिज्जमणे’ति ‘व्यवकृष्यमाणः’ अपकर्ष गच्छन् ‘अप्पकम्मतराए’ति अङ्गाराद्यवस्थामाश्रित्य, अल्पशब्दः स्तोकार्थः, क्षारावस्थायां त्वभावार्थः ॥ क्रियाऽधिकारादेवेदमाह-

मू. (२४६) पुरिसे णं भंते ! धणुं परामुसइ धणुं परामुसित्ता उसुं परामुसइ २ ठाणं ठाइ ठाणं ठिच्चा आयतकन्नाययं उसुं करोति आययकन्नाययं उसुं करोत् उह्वं वेहासं उसुं उव्विहइ २ ततो णं से उसुं उह्वं वेहासं उव्विहिए समाणे जाइं तत्थ पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं अभिहणइ वत्तेति लेस्सेति संघाएइ संघट्टे परितावेइ किलामेइ ठाणाओ ठाणं संकामेइ जीवियाओ ववरोवेइ तए णं भंते ! से पुरिसे कतिकिरिए ?

गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे धणुं परामुसइ २ जाव उव्विहइ तावं च णं से पुरिसे कातियाए जाव पाणातिवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्टे, जेसिंपि यणं जीवाणं सरीरेहिं धणुं निव्वत्तिए तेऽवि यणं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे, एवं धणुपुट्टे पंचहिं किरियाहिं, जीवा पंचहिं, ण्हारु पंचहिं, उसू पंचहिं, सरे पत्तणे फले ण्हारु पंचहिं, ।

वृ. ‘पुरिसेण’मित्यादि ‘परामुसइ’ति ‘परामृशति’ गृह्णाति ‘आययकन्नाययं’ति आयतः-क्षेपाय प्रसारितः कर्णायतः-कर्णं यावदाकृष्टस्ततः कर्मधारयाद् आयतकर्णायतः अतस्तं, ‘इधुं’ बाणं ‘उह्वं वेहासं’ति उध्वमिति वृक्षशिखराद्यपेक्षयाऽपि स्यादत आह-‘विहायसि’ इत्याकाशे ‘उव्विहइ’ति ‘ऊध्वं विजहाति’ ऊध्वंक्षिपतीत्यर्थः, ‘अभिहणइ’ति अभिमुखमागच्छतो हन्ति ‘वत्तेइ’ति वर्तुलीकरोति शरीरसङ्कोचापादनात् ‘लेस्सेइ’ति ‘श्लेषयति’ आत्मनि श्लिष्टान् करोति ‘संघाएइ’ति अन्योऽन्यंगात्रैः संहतान् करोति ‘संघट्टेइ’ति मनाक् स्पृशति ‘परितावेइ’ति समन्ततः पीडयति ‘किलामेइ’ति भारणान्तिकादिसमुद्घातं नयति ‘ठाणाओ ठाणं संकामेइ’ त्वस्थानात्स्थानान्तरं नयति ‘जीवियाओ ववरोवेइ’ति च्युतजीवितान् करोतीति ।

‘किरियाहिं पुट्टे’ति क्रियाभि स्पृष्टः, क्रियाजन्येन कर्मणा बद्ध इत्यर्थः, ‘धणु’ति धनुः-दण्डगुणादिसमुदायः, ननु पुरुषस्य पञ्च क्रिया भवन्तु, कायादिव्यापाराणां तस्य ध्वंशमानत्वात्, धनुरादिनिर्वर्तकशरीराणां तु जीवानां कथं पञ्च क्रियाः ?, कायमात्रस्यापि तदीयस्य तदानीम-घेनत्वात्, अचेतनकायमात्रादपि बन्धाभ्युपगो सिद्धानामपि तद्वसङ्गः, तदीयशरीराणामपि प्राणातिपातहेतुत्वेन लोके विपरिवर्तमानत्वात् ।

किञ्च-यथा धनुरादीनि कायिक्यादिक्रियाहेतुत्वेन पापकर्मबन्धकारणानि भवन्ति तज्जीवानामेवं पात्रदण्डकादीनि जीवरक्षाहेतुत्वेन पुण्यकर्मनिबन्धानि स्युः, न्यानस्य समानत्वाद्

इति, अत्रोच्यते, अविरतिपरिणामाद् बन्धः, अविरतिपरिणामश्च यथा पुरुषस्यास्ति एवं धनुरादिनिर्वर्तकशरीरजीवानामपीति, सिद्धानां तु नास्त्यसाविति न बन्धः, पात्रादिजीवानां तु न पुण्यबन्धहेतुत्वं, तद्धेतोर्विवेकादेस्त्वभावादिति, किञ्च-सर्वज्ञवचनप्रामाण्याद्यथोक्तं तत्तथा श्रद्धेयमेवेति, इषुरिति शरपत्रफलादिसमुदायः ।

मू. (२४७) अहे णं से उसुं अप्पणो गुरुयत्ताए भारियत्ताए गुरुसंभारियत्ताए अहे वीससाए पच्चोवयमाणे जाइं तत्थ पाणाइं जाव जीवियाओ ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे कतिकिरिए

गोयमा ! जावं च णं से उसुं अप्पणो गुरुयत्ताए जाव ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्टे, जोसिं पि य णं जीवाणं सरीरेहिं धणू निव्वत्तिए तेवि जीवा चउहिं किरियाहिं, धणू पुट्टे चउहिं, जीवा चउहिं, ण्हारू चउहिं, उसू पंचहिं, सरे पत्तणे फले ण्हारू पंचहिं, जेवि य से जीवा अहे पच्चोवमाणस्स उवग्गहे चिड्ढंति तेवि य णं जीवा कातियाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ॥

वृ. 'अहे णं से उसू' इत्यादि, इह धनुष्मदादीनां यद्यपि सर्वक्रियासु कथञ्चिन्निमित्तभावोऽस्ति तथाऽपि विवक्षितबन्धं प्रत्यमुख्यप्रवृत्तिकतया विवक्षितवधक्रियायास्तैः कृतत्वेनाविवक्षमाच्छेषक्रियाणां च निमित्तभावमात्रेणापि तत्कृतत्वेन विवक्षणाच्चतस्ता उक्ताः, बाणादिजीवशरीराणां तु साक्षाद् वधक्रियायां प्रवृत्तत्वात्पञ्चेति ॥ अथ सम्यक्प्ररूपणाधिकारान्मिथ्याप्ररूपणानिरासपूर्वकं सम्यक्प्ररूपणामेव दर्शयन्नाह—

मू. (२४८) अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमातिक्खंति जाव परुवेति से जहानामए-जुवत्तिं जुवाणे हत्थेणं हत्थे गेण्हेज्जा चक्कस्स वा नाभी अरगा उत्तासिया एवामेव जाव चत्तारि पंच जोयणसयाइं बहुसमाइन्ने मणुयलोए मणुस्सेहिं, से कहमेयं भंते ! एवं ? , गोयमा ! जन्नं ते अन्नउत्थिया जाव मणुस्सेहिं जे ते एवमाहंसु मिच्छां, अहं पुण गोयमा ! एवमातिक्खामि जाव एवामेव चत्तारि पंच जोयणसयाइं बहुसमाइन्ने निरयलोए नेरइएहिं ॥

वृ. 'अन्नउत्थिए' इत्यादि, 'बहुसमाइन्ने'ति अत्यन्तमाकीर्णं, मिथ्यात्वं च तद्वचनस्य विभङ्गज्ञानपूर्वकत्वादवसेयमिति ।

मू. (२४९) नेरइया णं भंते ! किं एगत्तं पभू विउव्वित्तए पहुत्तं पभू विउव्वित्तए ? , जहा जीवाभिगमे आलावगो तहा नेयव्वो जाव दुरहियासे ॥

वृ. 'नेरइएहिं' इत्युक्तमतो नारकवक्तव्यतासूत्रम्- 'एगत्तं'ति एकत्वं प्रहरणानां 'पहुत्तं'ति 'पृथक्त्वं' बहुत्वं प्रहरणानामेव 'जहा जीवाभिगमे' इत्यादि, आलापकश्चैवम्- 'गोयमा ! एगत्तं पि पभू विउव्वित्तए पहुत्तं पि पभू विउव्वित्तए, एगत्तं विउव्वमाणे एगं महं भोग्गरूत्वं वा मुसुंढिरूत्वं वा' इत्यादि, 'पहुत्तं विउव्वमाणे भोग्गरूत्वा नि वा' इत्यादि, ताइं संखेज्जाइं नो असंखेज्जाइं एवं संबद्धाइं २ सरीराइं विउव्वंति विउव्वित्ता अन्नमन्नस्स कायं अभिहणमाणा २

वेयणं उदीरेति उज्जलं विउलं पगाढं कक्कसं कडुयं फरुसं निडुरं चंडं ति व्वं दुक्खं दुग्गं दुरहियासं'ति, तत्र 'उज्ज्वला' विपक्षलेशेनायकलङ्कितानि 'विपुला' शरीरव्यापिकां 'प्रगाढां' प्रकर्षवतीं 'कक्कशां' कर्कशद्रव्योपमामनिष्ठमित्यर्थः, एवं कटुकां परुषां निडुरां चेति 'चण्डां' रौद्रां 'तीव्रा' शक्तिं शरीरव्यापिकां 'दुःखाम्' असुखरूपां 'दुर्गा' दुःखाश्रयणीयाम्, अत एव दुरधिसह्यामिति

इयं च वेदना ज्ञानाधाराधनाविरहेण भवतीत्याराधनाऽभावं दर्शयितुमाह—

मू. (२५०) आहाकम्पं अणवज्जेति मणं पहारेत्ता भवति, से णं तस्स ठाणस्स अनालोइयपडिक्कंते कालं करेइ नत्थि तस्स आराहणा, से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ अत्थि तस्स आराहणा, एएणं गमेणं नेयव्वं-कीयगडं ठवियं इयं कंतारभत्तं दुब्बिक्खभत्तं वधलियाभत्तं गिलाणभत्तं सेज्जायरपिंडं रायपिंडं ।

आहाकम्पं अणवज्जेति बहुजणमज्झे भासित्ता सयमेव परिभुंजित्ता भवति से णं तस्स ठाणस्स जाव अत्थि तस्स आराहणा, एयंपि तह चेव जाव रायपिंडं ।

आहाकम्पं अणवज्जेति सयं अन्नमन्नस्स अनुप्पदावेत्ता भवति, से णं तस्स एयं तह चेव जाव रायपिंडि । आहाकम्पं णं अणवज्जेति बहुजणमज्झे पन्नवतित्ता भवति से णं तस्स जाव अत्थि आराहणा जाव रायपिंडं ॥

वृ. 'आहाकम्पे'त्यादि, 'अणवज्जे'ति 'अणवद्य'मिति निर्दोषमिति 'मणं पहारेत्'ति मानसं 'प्रधारयित्ता' स्थापयित्ता भवति, 'इयं'ति मोदकचूर्णादि पुनर्मोदकादितया रचितमौद्देशिकभेदरूपं 'कंतारभत्तं'ति कान्तारम्-अरण्यं तत्र भिक्षुकाणां निर्वाहार्थं यद्विहितं भक्तं तत्कान्तारभक्तं, एवंमन्यन्यपि, नवरं वार्दलिका-मेघदुर्निनं ।

'गिलाणभत्तं'ति ग्लानस्य नीरोगतार्थं भिक्षुकदानाय यत्कृतं भक्तं तद् ग्लानभक्तं, आधाकर्मदीनां सदोषत्वेनागमेऽभिहितानां निर्दोषताकल्पनं तत एव स्वयं भोजनमन्यसाधु-भ्योऽनुप्रदानं सभायां निर्दोषताभजनं च विपरीतश्रद्धानादिरूपत्वान्मिथ्यात्वादि, ततश्च ज्ञानादीनां विराधना स्फुटैवेति ॥

आधाकर्मदीनां पदार्थानाचार्यादयः सभायां प्रायः प्रज्ञापयन्तीत्याचार्यादीन् फलतो दर्शयन्नाह—

मू. (२५१) आयरियउवज्झाए णं भंते ! सविसयंसि गणं अगिलाए संगिण्हमाणे अगिलाए उवगिण्हमाणे कतिहिं भवग्गहणेहिं सिज्झति जायं अंतं करोति ?

गोयमा ! अत्थेगतिए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झति अत्थेगतिए दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झति तच्च पुण भवग्गहणं नातिक्कमति ॥

वृ. 'आयरिये'त्यादि, 'आयरियउवज्झाए णं'ति आचार्येण सहोपाध्याय आचार्योपाध्यायः 'सविसयंसि'ति 'स्वविषये' अर्थः दानसूत्रदानलक्षणे 'गणं'ति शिष्यवर्गं 'अगिलाए'ति अखेदेन संगृह्यन् स्वीकुर्वन् 'उपगृह्यन्' उपपृथग्यन्, द्वितीयः तृतीयश्च भवो मनुष्यभवो देवभवान्तरितो ऽर्थः, चारित्रवतोऽनन्तरो देवभव एव भवति न च तत्र सिद्धिरस्तीति ॥ परानुग्रहस्यानन्तर-फलमुक्तं, अथ परोपघातस्य तदाह—

मू. (२५२) जे णं भंते ! परं अलिएणं असम्भूतेणं अब्भक्खाणेणं अब्भक्खाति तस्स णं कहप्पगारा कम्मा कज्जंति ?, गोयमा ! जेणं परं अलिएणं असंतवयणेणं अब्भक्खाणेणं अब्भक्खाति तस्स णं तहप्पगारा चेव कम्मा कज्जंति ।

जत्थेव णं अभिसमागच्छति तत्थेव णं पडिसंवेदेति ततो से पच्छा वेदेति सेवं भंते २ ति ॥

वृ. 'जेण'मित्यादि, 'अलिएणं'ति 'अलीकेन भूतनिहवरूपे पालितब्रह्मचर्यसाधुविषयेऽपि नानेन ब्रह्मचर्यमनुपालि तमित्यादिरूपेण 'असम्भूएणं'ति अभूतोद्भावनरूपेण अचौरैऽपि

चौरोऽयमित्यादिना, अथवा 'अलीकेन' असत्येन, तच्च द्रव्यतोऽपि भवति लुब्धकादिना मृगादीन् पृष्ठस्य जानतोऽपि नाहं जानामीत्यादि ।

अत एवाह- 'असद्भूतेन' दुष्टाभिसन्धित्वादशोभनरूपेण अचौरेऽपि चौरोऽयमित्यादिना 'अब्भक्खाणेण'ति आभिमुख्येनाख्यानं-दोषाविष्करणमभ्याख्यानं तेन 'अभ्याख्याति' ब्रूते 'कहप्पगार'ति कथंप्रकारानि किंप्रकाराणीत्यर्थः, 'तहप्पगार'ति अभ्याख्यानफलानीत्यर्थः ।

'जत्थेव ण'मित्यादि, यत्रैव मानुषत्वादौ 'अभिसमागच्छति' उत्पद्यते तत्रैव प्रतिसंवेदय-
त्यभ्याख्यानफलं कर्म ततः पश्चाद्वेदयति-निर्जरयतीत्यर्थः ॥

शतक-५ उद्देशकः-६ समाप्तः

— शतक-५ उद्देशकः-७ :—

वृ. षष्ठोद्देशकान्त्यसूत्रे कर्मपुद्गलनिर्जरोक्ता, निर्जरा च चलनमिति सप्तमे पुद्गल-
चलनमधिकृत्येदमाह-

मू. (२५३) परमाणुपोग्गले णं भंते ! एयति वेयति जाव तं तं भावं परिणमति ?, गोयमा
सिय एयति वेयति जाव परिणमति सिय नो एयति जाव नो परिणमति ।

दुपदेसिए णं भंते ! खंधे एयति जाव परिणमइ ?, गोयमा ! सिय एयति जाव परिणमति
सिय नो एयति जाव णो परिणमति, सिय देसे एयति देसे नो एयति ।

तिप्पएसिए णं भंते ! खंधे एयति० गोयमा ! सिय एयति १ सिय नो एयति, २ सिय देसे
एयति नो देसे एयति ३ सिय देसे एयति नो देसा एयंति ४ सिय देसा एयंति नो देसे एयति ५ ।

चउप्पएसिए णं भंते खंधे एयति० ? गोयमा ! सिय एयति सिय नो एयति सिय देसे
एयति नो देसे एयति सिय देसे एयति नो देसा एयंति सिय देसा एयंति नो देसे एयति सिय देसा
एयंति नो देसा एयंति जहा चउप्पदेसिओ तथा पंचपदेसिओ तथा जाव अनंतपदेसिओ ॥

वृ. 'परमाणु' इत्यादि, 'सिय एयइ'ति कदाचिदेजते, कादाचित्कत्वात्सर्वपुद्गल-
लेष्वेजनादिधर्माणां । द्विप्रदेशिके त्रयो विकल्पाः-स्यादेजनं १ स्यादनेजनं २ स्याद्देशेनैजनं
देशेनानेजनं चेति ३, द्वयंशत्वात्तस्येति । त्रिप्रदेशिके पञ्च-आद्यास्त्रयस्त एव द्वयणुकस्यापि
तदीयस्यैकस्यांशस्य तथाविधपरिणामेनैकदेशतया विवक्षितत्वात्, तथा देशस्यैजनं
देशयोश्चानेजनमिति चतुर्थः, तथा देशयोरेजनं देशस्य चानेजनमिति पञ्चमः । एवं चतुःप्रदेशिकेऽपि
नवरं षट्, तत्र षष्ठो देशोरेजनं देशयोरेव चानेजनमिति ।

मू. (२५४) परमाणुपोग्गले णं भंते ! असिधारं वा खुरधारं वा ओगाहेज्जा ?, हंता !
ओगाहेज्जा ।

से णं भंते ! तत्थ छिजेज्ज वा भिजेज्ज वा ?, गोयमा ! नो तिण्ठे सम्भे, नो खलु तत्थ सत्थं
कमति, एवं जाव असंखेज्जपएसिओ ।

अनंतपदेसिए णं भंते ! खंधे असिधारं वा खुरधारं वा ओगाहेज्जा ?, हंता ! ओगाहेज्जा ।

से णं तत्थ छिजेज्ज वा भिजेज्ज वा ?, गोयमा ! अत्थेगतिए छिजेज्ज वा भिजेज्ज वा अत्थेगतिए
नो छिजेज्ज वा नो भिजेज्ज वा, एवं अग्निकायस्स भज्जंमज्जेणं तहिं नवरं झियाएज्जा भाणितव्वं,

एवं पुक्खलसंवट्ठगत्स महामेहत्स मज्झमज्जेणं तहिं उल्ले सिया, एवं गंगाए महाणदीए पडिसोयं हव्वमागच्छेज्जा, तहिं विनिहायमावज्जेज्जा, उदगावत्तं वा उदगबिंदुं वा ओगाहेज्जा से णं तत्थ परियावज्जेज्जा ॥

वृ. पुद्गलाधिकारादेवेदं सूत्रवृन्दम्-‘परमाणु’ इत्यादि, ‘ओगाहेज्ज’ति अवगाहेत आश्रयेत ‘छिद्येत’ द्विधाभावं यायात् ‘भिद्येत’ विदारणभावमात्रं यायात्, ‘नो खलु तत्थ सत्थं कमइ’ति परमाणुत्वादन्वया परमाणुत्वमेव न स्यादिति । ‘अत्येगइए छिजेज्ज’ति तथाविधबादरपरिणामत्वात् ‘अत्येगइए नो छिजेज्ज’ति सूक्ष्मपरिणामत्वात् ‘उल्ले सिय’ति आर्द्रो भवेत् ‘विनिहायमावज्जेज्ज’ति प्रतिस्खलनभापद्येत ‘परियावज्जेज्ज’ति ‘पय्यार्पद्येत’ विनश्येत् ॥

मू. (२५५) परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं सअद्धे समज्जे सपएसे ? उदाहु अणद्धे अमज्जे अपएसे ?, गोयमा ! अणद्धे अमज्जे अपएसे नो सअद्धे नो समज्जे नो सपएसे ।

दुपदेसिए णं भंते ! खंधे किं सअद्धे समज्जे सपदेसे उदाहु अणद्धे अमज्जे अपदेसे ?, गोयमा ! सअद्धे अमज्जे सपदेसे नो अणद्धे नो समज्जे नो अपदेसे ।

तिपदेसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा, गोयमा ! अणद्धे समज्जे सपदेसे नो सअद्धे नो अमज्जे नो अपदेसे, जहा दुपदेसिओ तथा जे समा ते भानियव्वा, जे विसमा जहा तिपएसिओ तथा भाणियव्वा ।

संखेज्जपदेसिए णं भंते ! खंधे किं सअद्धे ६ ? पुच्छा, गोयमा ! सिय सअद्धे अमज्जे सपदेसे सिय अणद्धे समज्जे सपदेसे जहा संखेज्जपदेसिओ तथा असंखेज्जपदेसिओऽवि अनंतपदेसिओऽवि ॥

वृ. ‘दुपएसिए’ इत्यादि, यस्य स्कन्धस्य समाः प्रदेशाः स साद्धो यस्य तु विषमाः स समध्यः, सङ्ख्यप्रदेशिकादिस्तु स्कन्धः समप्रदेशिकः इतरश्च, तत्र यः समप्रदेशिकः स साद्धोऽमध्यः, इतरस्तु विपरीत इति ॥

मू. (२५६) परमाणुपोग्गले णं भंते ! परमाणुपोग्गलं फुसमाणे किं देसेणं देसं फुसइ १ देसेणं देसे फुसइ २ देसेणं सव्वं फुसइ ३ देसेहिं देसं फुसति ४ देसेहिं देसे फुसइ ५ देसेहिं सव्वं फुसइ ६ सव्वेणं देसं फुसति ७ सव्वेणं देसे फुसति ८ सव्वेणं सव्वं फुसइ ९ ?, गोयमा ! नो देसेणं देसं फुसइ नो देसेणं देसे फुसति नो देसेणं सव्वं फुसइ नो देसेहिं देसं फुसति नो देसेहिं देसे फुसइ नो देसेहिं सव्वं फुसति नो सव्वेणं देसं फुसइ नो सव्वेणं देसे फुसति सव्वेणं सव्वं फुसइ ।

एवं परमाणुपोग्गले दुपदेसियं फुसमाणे सत्तमणवमेहिं फुसति, परमाणुपोग्गले तिपएसियं फुसमाणे निष्पच्छिमएहिं तिहिं फु०, जहा परमाणुपोग्गले तिपएसियं फुसाविओ एवं फुसावेयव्वो जाव अनंतपएसिओ ।

दुपएसिए णं भंते ! खंधे परमाणुपोग्गलं फुसमाणे पुच्छा, ततियनवमेहिं फुसति, दुपदेसियं फुसमाणो पढमतइयसत्तमणवमेहिं फुसइ, दुपदेसओतिपदेसियं फुसमाणो आदिल्लएहि य पच्छिल्लएहि य तिहिं फुसति, मज्झमएहिं तिहिं विपडिसेहेयव्वं, दुपदेसिओ जहा तिपदेसियं फुसावितो एवं फुसावेयव्वो जाव अनंतपएसियं ।

तिपएसिए णं भंते ! खंधे परमाणुपोग्गलं फुसमाणे पुच्छा, ततियछडनवमेहिं फुसति,

तिपएसिओ दुपएसियं फुसमाणो पढमएणं ततिएणं चउत्थछडुसत्तमनवमेहिं फुसति, तिपएसिओ तिपएसियं फुसमाणो सब्वेसुवि ठाणेसु फुसति, जहा तिपएसिओ तिपदेसियं फुसावितो एवं तिपदेसिओ जाव अनंतपएसिएण संजोएयव्वो, जहा तिपएसिओ एवं जाव अनंतपएसिओ भानियव्वो ॥

वृ. 'परमाणुपोग्गले णं भंते !' इत्यादि, 'किं देसेणं देस'मित्यादयो नव विकल्पाः, तत्र देशेन स्वकीयेन देशं तदीयं स्पृशति, देशेनेत्यनेन दशं देशान् सर्वमित्येवं शब्दत्रयपरेण त्रयः, एवं देशैरित्यनेन ३, सर्वेणेत्यनेन च त्रय एवेति ३।

अत्र च सर्वेण सर्वमित्येक एव घटते, परमाणोर्निरंशत्वेन शेषाणामसम्भवात्, ननु यदि सर्वेण सर्वं स्पृशतीत्युच्यते तदा परमाण्वोरेकत्वापत्तेः कथमपरापरपरमाणुयोगेन घटादिस्कन्ध-निष्पत्तिः ? इत, अत्रोच्यते, सर्वेण सर्वं स्पृशतीति कोऽर्थः ? , स्वात्मना तावन्योऽन्यस्य लगतो, न पुनरर्द्धांशेन, अर्द्धादिदेशस्य तयोरभावात्, घटाद्यभावापत्तिस्तु तदैव प्रसज्येत यदा तयोरेकत्वापत्ति, न च तयोः सा, स्वरूपभेदात् ।

'सत्तमनवमेहिं फुसइ'ति सर्वेण देशं सर्वेण सर्वमित्येताभ्यामित्यर्थः, तत्र यदा द्विप्रदेशिकः प्रदेशद्वयावस्थितो भवति तदा तस्य परमाणुः सर्वेण देशं स्पृशति, परमाणोस्तद्देशस्यैव विषयत्वात्, यदा तु द्विप्रदेशिकः परिणामसौक्ष्म्यादेकप्रदेशस्थो भवति तदा तं परमाणुः सर्वेण सर्वं स्पृशतीत्युच्यते, 'निपच्छिमएहिं तिहिं फुसइ'ति त्रिप्रदेशिकमसौ स्पृशंस्त्रिभिरन्यैः स्पृशति, तत्र यदा त्रिप्रदेशिकः प्रदेशत्रयस्थितो भवति तदा तस्य परमाणुः सर्वेण देशं स्पृशति परमाणोस्तद्देशस्यैव विषयत्वात्, यदा तु तस्यैकत्र प्रदेशे द्वौ प्रदेशौ अन्यत्रैकोऽवस्थितः स्यात्तदा एकप्रदेशस्थितपरमाणुद्वयस्य परमाणोः स्पर्शविषयत्वेन सर्वेण देशौ स्पृशतीत्युच्यते, ननु द्विप्रदेशिकेऽपि युक्तोऽयं विकल्पस्तत्रापि प्रदेशद्वयस्य स्पृश्यमानत्वात् ? , नैवं, यतस्तत्र द्विप्रदेशमात्र एवावयवीति कस्य देशौ स्पृशति ? , त्रिप्रदेशिके तु त्रयापेक्षया द्वयस्पर्शने एकोऽवशिष्यते ततश्च सर्वेण देशौ त्रिप्रदेशिकस्य स्पृशतीति व्यपदेशः साधुः स्यादिति, यदा त्वेकप्रदेशावगाढोऽसौ तदा सर्वेण सर्वं स्पृशतीति स्यादिति ।

'दुपएसिएण'मित्यादि, 'तइयनवमेहिं फुसइ'ति यदा द्विप्रदेशिकः द्विप्रदेशस्थस्तदा परमाणुं देशेन सर्वं स्पृशतीति तृतीयः, यदा त्वेकप्रदेशावगाढोऽसौ तदा सर्वेण सर्वमिति नवमः । 'दुपएसिओ दुपएसिय'मितयादि, यदा द्विप्रदेशिकी प्रत्येकं द्विप्रदेशावगाढौ तदा देशेन देशमिति प्रथमः, यदा त्वेक एकत्रान्यस्तु द्वयोस्तदा देशेन सर्वमिति तृतीयः, तथा सर्वेण देशमिति सप्तमः, नवमस्तु प्रतीति एवेति, अनया दिशाऽन्येऽपि व्याख्येया इति ॥ पुद्गलाधिकारादेव पुद्गलानां द्रव्यक्षेत्र-भावान् कालतश्चिन्तयति, तत्र-

मू. (२५७) परमाणुपोग्गले णं भंते ! कालतो केवच्चिरं होति ? , गोयमा ! जहन्नेणं एणं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, एवं जाव अनंतपएसिओ । एगपदेसोगाढे णं भंते ! पोग्गले सेए तम्मि वा ठाणेसु अन्नमि वा ठाणे कालओ केवचिरं होइ ? , गोयमा ! जह० एणं समयं उक्को० आवलियाए असंखेज्जभागं, एवं जाव असंखेज्जपदेसोगाढे ।

एगपदेसोगाढे णं भंते ! पोग्गले निरेए कालओ केवचिरं होइ ? , गोयमा ! जहन्नेणं एणं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, एवं जाव असंखेज्जपदेसोगाढे ।

एगुणकालएण णं भंते ! पोग्गले कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जह० एगं समयं उ० असंखेज्जं कालं एवं जाव अनंतगुणकालए, एवं वज्रगंधरसफास० जाव अनंतगुणलुक्खे, एवं सुहुमपरिणए पोग्गले एवं बादरपरिणए पोग्गले ।

सदपरिणए णं भंते ! पुग्गले कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! ज० एगं समयं उ० आवलियाए असंखेज्जभागं, असदपरिणए जहा एगुणकालए ।

परमाणुपोग्गलस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं ।

दुप्पएसियस्स णं भंते ! खंधस्स अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं ।

दुप्पएसियस्स णं भंते ! खंधस्स अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं अनंतं कालं, एवं जाव अनंतपएसिओ । एगपएसोगाढस्स णं भंते ! पोग्गलस्स सेयस्स अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, एवं जाव असंखेज्जपएसोगाढे ।

एगपएसोगाढस्स णं भंते ! पोग्गलस्स निरेयस्स अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं, एवं जाव असंखेज्जपएसोगाढे ।

वज्रगंधरसफासमुहुमपरिणयबायरपरिणयाणं एतेसिं जं चेव संचिद्धणा तं चेव अंतरं पि भाणियव्वं ।

सदपरिणयस्स णं भंते ! पोग्गलस्स अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं ।

असदपरिणयस्स णं भंते ! पोग्गलस्स अंतरं कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं ॥

वृ. 'परमाणु'इत्यादि द्रव्यचिन्ता 'उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं'ति असंख्येयकालात्परः पुद्गलानामेकरूपेण स्थित्यभावात् 'एगपएसोगाढे ण'मित्यादि क्षेत्रचिन्ता, 'सेए'ति 'सैजः' सकम्पः 'तम्मि वाठाणे'ति अधिकृत एव 'अन्नम्मि व'ति अधिकृतादन्यत्र 'उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जभागं'ति पुद्गलानामाकस्मिकत्वाच्चलनस्य न निरेजत्वादीनामिवासङ्ख्येयकालत्वं, 'असंखेज्जपएसोगाढे'ति अनन्तप्रदेशावगाढस्यासम्भवादसङ्ख्यातप्रदेशावगाढइत्युक्तं, 'निरेए'ति 'निरेजः' निष्प्रकम्पः ।

'परमाणुपोग्गलस्से'त्यादि, परमाणोरपरगते परमाणुत्वे यदपरमाणुत्वेन वर्तनमापरमाणु-त्वपरिणतेः तदन्तरं-स्कन्धसम्बन्धकालः, स चोत्कर्षतोऽसङ्ख्यात इति ।

द्विप्रदेशिकस्य तु शेषस्कन्धसम्बन्धकालः परमाणुकालश्चान्तरकालः, स च तेषामनन्तत्वात् प्रत्येकं चोत्कर्षतोऽसङ्ख्येयस्थितिकत्वादनन्तः, तथा योनिरेजस्य कालः ससैजस्यान्तरमिति कृत्वोक्तं सैजस्यान्तरमुत्कर्षतोऽसङ्ख्यातकाल इति, यस्तु सैजस्य कालः स निरेजस्यान्तरमिति कृत्वोक्तं निरेजस्यान्तरमुत्कर्षत आवलिकाया असङ्ख्यातो भाग इति ।

एकगुणकालकत्वादीनां चान्तरमेकगुणकालकत्वादिकालसमानमेव, न पुनर्द्विगुणकाल-

त्वादीनामनन्तत्वेन तदन्तरस्यानन्तत्वं, वचनप्रामाण्यात् । सूक्ष्मादिपरिणतानां त्ववस्थानतुल्य-
मेवान्तरं, यतो यदेवैकस्यावस्थानं तदेवान्यस्यान्तरं, तच्चासङ्ख्ययकालमानमिति ।

‘सधे’त्यादि तु सूत्रसिद्धम् ॥

मू. (२५८) एयस्स णं भंते ! दव्वहाणाउयस्स खेत्तहाणाउयस्स ओगाहणहाणाउयस्स
भावहाणाउयस्स कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवे खेत्तहाणाउए ओगा-
हणहाणाउए असंखेज्जगुणे दव्वहाणाउए असंखेज्जगुणे भावहाणाउए असंखेज्जगुणे-

वृ. ‘एयस्स णं भंते ! दव्वहाणाउयस्स’ति द्वयं-पुद्गलद्रव्यं तस्य स्थानं-भेदः परमाणु-
द्विप्रदेशिकादि तस्यायुः-स्थिति, अथवा द्रव्यस्याणुत्वादिभावेन यत्स्थानं तद्रूपमायुः द्रव्यस्था-
नायुस्तस्य ‘खित्तहाणाउयस्स’ति क्षेत्रस्य-आकाशस्य स्थानं-भेदः पुद्गलावगाहकृतस्तस्यायुः-
स्थिति, अथवा क्षेत्रे-एकप्रदेशादौ स्थानं-यत्पुद्गलानामवस्थानं तद्रूपमायुः क्षेत्रस्थानायुः, एवमव-
गाहनास्थानायुः भावस्थानायुश्च, नवरमवगाहना-नियतपरिमाणक्षेत्रावगाहित्वं पुद्गलानां
भावस्तुकालत्वादि, ननु क्षेत्रस्यावगाहनायाश्च को भेदः ?, उच्यते, क्षेत्रमवगाढमेव, अवगाहना
तु विवक्षितक्षेत्रादन्यत्रापि पुद्गलानां तत्परिमाणावगाहित्वमिति । ‘कयरे’इत्यादि कण्ठ्यं ।

मू. (२५९) खेतोगाहणदव्वे भावहाणाउयं च अप्पबहुं ।
खेत्ते सव्वत्थोवे से सा ठाणा असंखेज्जा ॥

वृ. एषां च परस्परेणाल्पबहुत्वव्याख्या गायानुसारेण कार्या, ताश्चेमाः-

- ॥ १ ॥ खेतोगाहणदव्वेभावहाणाउअप्पबहुयत्ते ।
थोवा असंखगुनिया तिन्नि य सेसा कहं नेया ॥
- ॥ २ ॥ श्वेतामुत्तताओ तेण समं बंधपच्चयाभावा ।
तो पोग्गलाण थोवो खेत्तावहाणकालो उ ॥
- ॥ ३ ॥ अन्नकखेतगयस्सवि तं चिय माणं चिरंपि संभवइ ।
ओगाहणनासे पुण खेत्तन्नत्तं फुडं होइ ॥
- ॥ ४ ॥ ओगाहणावबद्धा खेत्तद्धा अक्कियावबद्धा य ।
न उ ओगाहणकालो खेत्तद्धामेत्तसंबद्धो ॥
- ॥ ५ ॥ जम्हा तत्थऽन्नत्थ य सच्चिय ओगाहणा भवे खेत्ते ।
तम्हा खेत्तद्धाओऽवगाहणद्धा असंखगुणा ॥
- ॥ ६ ॥ संकोयविकोएण व उवरमियाएऽवगाहणाएवि ।
तत्तियमेत्ताणं चिय चिरंपि दव्वाणऽवत्थाणं ॥
- ॥ ७ ॥ संघायमेयओ वा दव्वोवरमे पुणाइ संखेत्ते ।
नियमा तदव्वोगाहणाए नासो न संदेहो ॥
- ॥ ८ ॥ ओगाहद्धा दव्वे संकोयविकोयओ य अवबद्धा ।
न उ दव्वं संकोयणविकोयमित्तेण संबद्धं ॥
- ॥ ९ ॥ जम्हा तत्थऽन्नत्थ व दव्वं ओगाहणाए तं चेव ।
दव्वद्धाऽसंखगुणा तम्हा ओगाहणद्धाओ ॥
- ॥ १० ॥ संघायमेयओ वा दव्वोवरमेऽवि पज्जवा संति ।

- तं कसिणगुणविरामे पुणाइ दव्वं न ओगाहो ॥
 ॥ ११ ॥ संघायभेयबंधानुवत्तिणी निच्चमेव दव्वद्धा ।
 न उ गुणकालो संघायभेयमेत्तऽद्धसंबद्धो ॥
 ॥ १२ ॥ जम्हा तत्थऽन्नत्थ य दव्वे खेत्तावगाहणासुं च ।
 ते चेव पज्जवा संति तो तदद्धा असंखगुणा ॥
 ॥ १३ ॥ आह अनेगंतोऽयं दव्वोवरमे गुणाणऽवत्थाणं ।
 गुणविप्परिणामंमि य दव्वविसेसो यऽनेगंतो ॥
 ॥ १४ ॥ विप्परिमयंमि दव्वे कम्मि गुणपरिणई भवे जुगवं ।
 कम्मिवि पुण तदवत्थे होई पुण गुणा परीणामी गुणविप्परीणामो ॥
 ॥ १५ ॥ भन्नइ सच्चं किं पुण गुणबाहुल्ला न सव्वगुणनासो ।
 दव्वस्स तदन्नत्तेऽवि बहुतराणं गुणाण ठिई ॥

अयमर्थः-क्षेत्रस्यामूर्तत्वेन क्षेत्रेण सह पुद्गलानां विशिष्टबन्धप्रत्ययस्य स्नेहादेरभावाच्चैकत्र ते चिरं तिष्ठन्तीति शेषः, यस्मादेवं तत इत्यादि व्यक्तं ।

अथावगाहनानुबहुत्वं भाव्यते-इह पूर्वार्द्धेन क्षेत्राद्धाया अधिका अवगाहनाद्धेत्युक्तम्, उत्तरार्द्धेन त्ववगाहनाद्धातो नाधिका क्षेत्राद्धेति । कथमेतदेवमिति ?, उच्यते, अवगाहन-यामगमनक्रियायां च नियता क्षेत्राद्धाः विवक्षेत्राद्धाया अभावेऽपि तस्या भावादिति अथ निगमनम् 'जम्हे'त्यादि ।

अथ द्रव्यायुर्बहुत्वं भाव्यते-सङ्कोचेन विकोचेन चोपरतायामप्यवगाहनायां यावन्ति द्रव्यानि पूर्वमासंस्तावतामेव चिरमपि तेषामवस्थानं संभवति, अनेनावगाहनानिवृत्तावपि द्रव्यं न निवर्तत इत्युक्तं, अथ द्रव्यनिवृत्तिविशेषेऽवगाहना निवर्तत एवेत्युच्यते-सङ्घातेन पुद्गलानां भेदेन वा तेषामेव यः सङ्क्षिप्तः-स्तोकावगाहनः स्कन्धो न तु प्राक्तनावगाहनः तत्र यो द्रव्योपरमो-द्रव्यान्यथात्वं तत्र सति, न च सङ्घातेन स सङ्क्षिप्तः स्कन्धो भवति, तत्र सति सूक्ष्मतरत्वेनापि तत्परिणतेः श्रवणात्, नियमात्तेषां-द्रव्याणामवगाहनाया नाशो भवति, कस्मादेवमित्यत उच्यते-अवगाहनाद्धा द्रव्येऽवबद्धा-नियतत्वेन संबद्धा कथं ?, सङ्कोचाद्विकोचाच्च, सङ्कोचविकोचादि परिहृत्येत्यर्थः, अवगाहना हि द्रव्ये सङ्कोचविकोचयोरभावे सति भवति तत्सद्भावे च न भवतीत्येवं द्रव्येऽवगाहना नियतत्वेन संबद्धेत्युच्यते द्रुमत्वे खदिरत्वमिवेति

उक्तविपर्ययमाह-न पुनद्रव्यं सङ्कोचविकोचमात्रे सत्यप्यवगाहनायां नियतत्वेन संबद्धं, सङ्कोचविकोचाभ्यामवगनानिवृत्तावपि द्रव्यं न निवर्तत इत्यवगाहनायां तत्रियतत्वेनासंबद्धमित्युच्यते, खदिरत्वे द्रुमत्ववदिति । अथ निगमनम् ।

अथ भावायुर्बहुत्वं भाव्यते-सङ्घातादिना द्रव्योपरमेऽपि पर्यवाः सन्ति, यथा मृष्टपटे शुक्लादिगुणाः, सकलगुणोपरमे तु न तद्रव्यं न चावगाहनाऽनुवर्तते, अनेन पर्यवाणां चिरं स्थानं द्रव्यस्य त्वचिरमित्युक्तम्, अथ कस्मादेवमिति ?, उच्यते-सङ्घातभेदलक्षणाभ्यां धर्माभ्यां यो बन्धः-सम्बन्धस्तदनुवर्तनी-तदनुसारिणी, सङ्घाताद्यभाव एव द्रव्याद्धायाः सद्भावात्तद्भावे चाभावात्, न पुनर्गुणकालः सङ्घातभेदमात्रकालसंबद्धः, सङ्घातादिभावेऽपि गुणानामनुवर्तनादिति

अथ निगमनम्-‘द्रव्यविशेषः’ द्रव्यपरिणामः ।

अनन्तरमायुरुक्तम्, अथायुष्मत आरम्भादिना चतुर्विंशतिदण्डकेन प्ररूपयन्नाह-

मू. (२६०) नेरइया णं भंते ! किं सारंभा सपरिग्गहा उदाहु अनारंभा अपरिग्गहा ?, गोयमा ! नेरइया सारंभा स परिग्गहा नो अनारंभा नो अपरिग्गहा । से केमट्ठेणं जाव अपरिग्गहा गोयमा ! नेरइया णं पुढविकायं समारंभंति जाव तसकायं समारंभंति सरीरा परिग्गहिया भवंति कम्मा परिग्गहिया भवंति सचित्ताचित्तमीसयाइं दब्बाइं परि० भ० , से तेणट्ठेणं तं चेव ।

असुरकुमारा णं भंते ! किं सारंभा ४ ? पुच्छ, गोयमा ! असुरकुमारा सारंभा सपरिग्गहा नो अनारंभा अप० । से केणट्ठेणं० ?, गोयमा ! असुरकुमारा णं पुढविकायं समारंभंति जाव तसकायं समारंभंति सरीरा परिग्गहिया भवंति कम्मा परिग्गहिया भवंति भवणा परि० भवंति देवा देवीओ मणुस्सा मणुस्सीओ तिरिक्खजोनिया तिरिक्खजोनिणीओ परिग्गहियाओ भवंति आसणसयणभंडमत्तोवगरणा परिग्गहिया भवंति सच्चित्ताचित्तमीसयाइं दब्बाइं परिग्गहियाइं भवंति से तेणट्ठेणं तहेव एवं जाव थणियकुमारा ।

एगिंदिया जहा नेरइया ।

बेइंदिया णं भंते ! किं सारंभा सपरिग्गहा तं चेव जाव सरीरा परिग्गहिया भवंति बाहिरिया भंडमत्तोवगरणा परि० भवंति सचित्ताचित्त० जाव भवंति एवं जाव चउरिंदिया ।

पंचेदियतिरिक्खजोनिया णं भंते ! तं चेव जाव कम्मा परि० भवन्ति टंका कूडा सेला सिहरी पब्भारा परिग्गहिया भवंति जलथलबिलगुहालेणा परिग्गहिया भवंति उज्झरनिज्झर-चिल्ललपल्लवप्पिणा परिग्गहिया भवंत अगडतडागदहनदीओ वाविपुक्खरिणीदीहिया गुंजालिया सरा सरपंतियाओ सरसरपंतियाआ बिलपंतियाओ परिग्गहियाओ भवंति आरामुज्जाणा काणणा वनाइं वनसंडाइं वनराईओ परिग्गहियाओ भवन्ति देवउलसभाप-वाधूभाखातियपरिखाओ परिग्गहियाओ भवंति पागारडालगवरियदारगोपुरा परिग्गहिया भवंति पासादघरसरणलेणआवणा परिग्गहिता भवंति सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरचउम्मुहमहापहा परिग्गहिया भवंति सगडरहजाण-जुग्गगिच्छिथिल्लिसीयसंदमानियाओ परिग्गहियाओ भवंति लोहीलोहकटाकहडुच्युया परिग्गहिया भवंति भवणा परिग्गहिया भवंति देवा देवीओ मणुस्सा मणुस्सीओ तिरिक्खजोनिओ तिरिक्ख-जोणिणीओ आसणसयणखंभंडसचित्ताचित्तमीसयाइं दब्बाइं परिग्गहियाइं भवंति से तेणट्ठेणं०, जहा तिरिक्खजोनिया तहा मणुस्साणवि भाणियव्वा ।

वाणभंतरजोतिसवेमानिया जहा भवणवासी तहा नेयव्वा ॥

वृ. ‘नेरइए’त्यादि, ‘भंडमत्तोवगरण’ति इह भाण्डानि-मृन्मयभाजनानि मात्रानिकांस्य-भाजनानि उपकरणानिलौहीकडुच्युकादीनि, एकेन्द्रियाणां परिग्रहोऽप्रत्याख्यानादवसेयः, ‘बाहिरया भंडमत्तोवगरण’ति उपकारसाधन्याद्विन्द्रियाणां शरीररक्षार्थं तत्कृतगृहकादीन्यवसेयानि ‘टंक’ति छिन्नटङ्काः ‘कुड’ति कूटानि शिखरानि वा हस्त्यादिबन्धनस्थानानि वा ‘सेल’ति मुण्डपर्वतः ‘सिहर’ति शिखरिणः-शिखरवन्तो गिरय-‘पब्भार’ति ईषदवनता गिरिदेशाः ‘लेण’ति उत्कीर्ण-पर्वतगृहाः ‘उज्झर’ति अवझरः-पर्वततटादुदकस्याधः पतनं ‘निज्झर’ति निज्झर-उदकस्य श्रवणं ‘चिल्ल’ति चिक्खल्लमिश्रोदको जलस्थानविशेषः ‘पल्ल’ति प्रह्लादनशीलः स एव ‘वप्पिण’ति

केदारवान् तटवान् वा देशः केदार एवेत्यन्ये ।

‘अगड’ति कूपः ‘वावि’ति वापी चतुरस्रो जलाशयविशेषः ‘पुष्करिणि’ति पुष्करिणी वृत्तः स एव पुष्करवान् वा ‘दीहिय’ति सारिण्यः ‘गुंजालिय’ति वक्रसारिण्यः ‘सर’ति सरांसि-स्वयंसंभूतजलाशयविशेषः ‘सरपंतियाओ’ति सरःपङ्क्तयः ‘सरसरपंतियाओ’ति यासु सरःपङ्क्तिषु एकस्मात्सरसोऽन्यस्मिन्नन्यस्मादन्यत्र एवं सञ्चारकपाटकेनोदकं संचरति ताः सरःसरःपङ्क्तयः बिलपङ्क्तयः-प्रतीताः ‘आराम’ति आरमन्ति येषु दमाधवीलतादिषु स्पत्यादीनि ते आरामाः ‘उज्जाण’ति ‘उद्यानानि’ पुष्पादिमद्वृक्षसङ्कुलानि उत्सवादौ बहुजनभोग्यानि ‘काणण’ति ‘काननानि’ सामान्यवृक्षसंयुक्तानि नगरासन्नानि ‘वण’ति वनानि नगरविप्रकृष्टानि ‘वनसंडाई’ति वनषण्डाः-एकजातीयवृक्षसमूहात्मकाः ।

‘वनराइ’ति वनराजयो-वृक्षपङ्क्तयः ‘खाइय’ति ‘खातिकाः’ उपरिविस्तीर्णाधः-सङ्कटखात-रूपाः ‘परिह’ति परिखाः अध उपरि च समखातरूपाः ‘अडालग’ति प्राकरोपर्याश्रय-विशेषाः ‘चरिय’ति ‘चरिका’ गृहप्राकारान्तरोहस्त्यादिप्रचारमार्ग ‘दार’ति द्वारं खड्किका ‘गोउर’ति ‘गोपुरं’ नगरप्रतोली ‘पासाय’ति प्रासाद देवानां राज्ञां च भवनानि, अथवा उत्सेधबहुलाः-

प्रासादाः ‘घर’ति गृहानि सामान्यजनानां सामान्यानि वा ‘सरण’ति ‘शरणानि’ तृणमयाव-सरिकादीनि ‘आवण’ति ‘आपणा’हट्टाः चतुर्मुखं-चतुर्मुखदेवकुलकादि ‘महापह’ति राजमार्ग ‘सगडे’त्यादि प्राग्वत् ‘लोहि’ति ‘लौहि’ मण्डकादिपचनिका ‘लोहकडाहि’ति कवेल्ली ‘कडुच्छुय’ति परिवेषणाद्यर्थो भाजनविशेषः ‘भवण’ति भवनपतिनिवासः ।

एते च नारकादयश्छद्मस्थत्वेन हेतुव्यवहारकत्वाद्धेतव उच्यन्ते इति तद्भेदान्निरूपयन्नाह-

मू. (२६१) पंचहेऊ पन्नत्ता, तंजहा-हेउं जाणइ हेउं पासइ हेउं बुण्णइ हेउं अभिसमागच्छति हेउं छउमत्थमरणं मरइ पंचेव हेऊ पं० तंजहा-हेउणा जाणइ जाव हेउणा छउमत्थमरणं मरइ । पंच हेऊ पन्नत्ता, तेजहा-हेउं न जाणइ जाव हेउं अन्नाणमरणं मरइ ॥ पंच हेऊ पन्नत्ता, तंजहा-हेउणा न जाणति जाव हेउणा अन्नाण मरणं मरति ॥

पंच अहेउ पन्नत्ता, तंजहा-अहेउं जाणइ जाव अहेउं केवलिमरणं मरइ ॥ पंच अहेऊ पन्नत्ता, तंजहा-अहेउणा जाणइ जाव अहेउणा केवलिमरणं मरइ ॥ पंच अहेऊ पन्नत्ता, तंजहा-अहेउणा न जाणइ जाव अहेउणा छउमत्थमरणं मरइ । सेवं भंते २ ति ॥

वृ. ‘पंच हेउ’ इत्यादि, इह हेतुषु वर्तमानः पुरुषो हेतुरेव तदुपयोगानन्यत्वात्, पञ्चविधत्वं चास्य क्रियाभेदादित्यत आह ‘हेउं जाणइ’ति ‘हेतुं’ साध्याविनाभूतं साधनिश्चयार्थं ‘जानाति’ विशेषतः सम्यगवगच्छति सम्यग्धिष्ठत्वात्, अयं पञ्चविधोऽपि सम्यग्धिर्मन्तव्यो मिध्यादष्टेः सूत्रद्वयात्परतो वक्ष्यमाणत्वादित्येकः, एवं हेतुं पश्यति सामान्यत एवावबोधादिति द्वितीयः, एवं हेतुं ‘बुध्यते’ सम्यक् श्रद्धत इति बोधेः सम्यक्श्रद्धानपर्यायत्वादिति तृतीयः, तथा हेतुम् ‘अभिसमागच्छति’ साध्यसिद्धीव्यापारणतः सम्यक्प्रानोतीति चतुर्थः, तथा “हेउं छउमत्थेत्यादि, हेतुः-अध्यवसानादिर्मरणकारणं तद्योगान्मरणमपि हेतुरतस्तं हेतुमदित्यर्थः छद्मस्थमरणं, न केवलिमरणं, तस्याहेतुकत्वात्, नाप्यज्ञानमरणमेतस्य सम्यगज्ञानित्वात् अज्ञानमरणस्य च वक्ष्य-माणत्वादित्येकः, एवं हेतुं पश्यति सामान्यत एवावबोधादिति द्वितीयः, एवं हेतुं ‘बुध्यते’ सम्यक्

श्रद्धत इति बोधेः सम्यक्श्रद्धानपर्यायत्वादिति तृतीयः, तथा हेतुम् 'अभिसमागच्छति' साध्यसिद्धौ व्यापारणतः सम्यक् श्रद्धत प्राप्नोतीति चतुर्थः, तथा 'हेउं छउमत्ये'त्यादि, हेतुः-अध्यवसाना-दिमरणकारणं तद्योगान्मरणमपि हेतुरतस्तं हेतुमदित्यर्थः छद्मस्थमरणं, न केवलमरणं, तस्या-हेतुकत्वात्, नाप्यज्ञानमरणमेतस्य सम्यग्ज्ञानित्वात् अज्ञानमरणस्य च वक्ष्यमाणत्वात् प्रियते-करोतीति पञ्चमः ।

प्रकारान्तरेण हेतूनेवाह- 'पंचे'त्यादि, 'हेतुना' अनुमानोत्थापकेन जानाति-अनुमेयं सम्यगवगच्छति सम्यग्दृष्टित्वादेकः, एवं पश्यतीति द्वितीयः, एवं 'बुध्यते' श्रद्धत इति तृतीयः, एवम् 'अभिसमागच्छति' प्राप्नोतीति चतुर्थः, तथाऽकेवलित्वात् 'हेतुना' अध्यवसानादिना छद्मस्थमरणं प्रियते इति पञ्चमः ॥ अथ मिथ्यादृष्टिमाश्रित्य हेतूनाह- 'पंचे'त्यादि, पञ्च क्रियाभेदात् हेतवो हेतुव्यवहारित्वात्, तत्र 'हेतुं' लिङ्गेन जानाति, नञः कुत्सार्थःत्वादसम्यग्वैति मिथ्यादृष्टित्वात् १, एवं न पश्यति २, एवं न बुध्यते ३, एवं नाभिसमागच्छति ४, तथा 'हेतुम्' अध्यवसानादिहेतु-युक्तमज्ञानमरणं 'प्रियते' करोति मिथ्यादृष्टित्वेनासम्यग्ज्ञानत्वादिति ५ ॥ हेतूनेव प्रकारान्तरेणाह- 'पंचे'त्यादि, 'हेतुना' लिङ्गेन न जानाति-असम्यगवगच्छति, एवमन्येऽपि चत्वारः ।

अथोक्तविपक्षभूतानहेतूनाह- 'पंचे'त्यादि, प्रत्यक्षज्ञानित्वादिनाऽहेतुव्यवहारित्वादहेतवः-केवलिनः, ते च पञ्च क्रियाभेदात् तद्यथा- 'अहेतुं जाणइ'ति अहेतु-न हेतुभावेन सर्वज्ञत्वेनानुमानानपेक्षत्वाद्धमादिकं जानाति स्वस्यानुमानोत्थापकतयेत्यर्थः अतोऽसावहेतुरेव, एवं पश्यतीत्यादि, तथा 'अहेतुं केवलमरणं भरइ'ति 'अहेतुं' निर्हेतुकं अनुपक्रमत्वात् केवलमरणं 'प्रियते' करोतीत्यहेतुरसौ पञ्चम इति ।

प्रकारान्तरेणाहेतूनेवाह- 'पंचे'त्यादि तथैव नवरम् 'अहेतुना' हेत्वभावेन केवलित्वाज्जानाति योऽसावहेतुरेव, एवं पश्यतीत्यादयोऽपि ३, 'अहेउणा केवलमरणं भरइ'ति 'अहेतुना' उपक्रमाभावेन केवलमरणं प्रियते, केवलिनो निर्हेतुकस्यैव तस्य भावादिति ।

अहेतूनेव प्रकारान्तरेणाह- 'पंच अहेऊ'इत्यादि, 'अहेतवः अहेतुव्यवहारिणः, ते च पञ्च ज्ञानादिभेदात्, तद्यथा- 'अहेउं न जाणइ'ति, 'अहेतुं' न हेतुभावेन स्वस्यानुमानानुत्थापकतयेत्यर्थः 'न जानाति' न सर्वथाऽवगच्छति, कथञ्चिदेवावगच्छतीत्यर्थः, नञो देशप्रतिषेधार्थःत्वात् ज्ञातुश्चावध्यादिज्ञानवत्त्वात् कथञ्चिज्ज्ञानमुक्तं, सर्वथाज्ञानं तु केवलिन एव स्यादिति, एवमन्यान्यपि ३, तथा 'अहेउं छउमत्यमरणं भरइ'ति अहेतुः अध्यवसानादेरुपक्रमकारणस्याभावात् छद्मस्थमरणम-केवलित्वात् न त्वज्ञानमरणमवध्यादिज्ञानवत्त्वेन ज्ञानित्वात्तस्येति ॥ अहेतूनेवान्यथाऽऽह- 'पंचे'त्यादि, तथैव नवरम् 'अहेतुना' हेत्वभावेन न जानाति कथञ्चिदेवाध्यवस्यतीति ।

गमनिकामात्रमेवेदमथानामप्येषां सूत्राणां, भावार्थं तु बहुश्रुता विदन्तीति ॥

शतकं-५, उद्देशकः-७ समाप्तः

— शतकं-५ उद्देशकः-८ :—

वृ. सममे उद्देशके पुद्गलाः स्थितितो निरूपिताः, अष्टमे तु त एव प्रदेशतो निरूप्यन्ते, इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदं प्रस्तावनासूत्रम्-

मू. (२६२) तेणं कालेणं २ जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं २ समणस्स ३ जाव

અંતેવાસી નારયપુત્તે નામં અનગારે પગતિભદ્રે જાવ વિહરતિ, તેણં કાલેણં ૨ સમણસ ૩ જાવ અંતેવાસી નિયંતિપુત્તે નામં અનં પગતિભદ્રે જાવ વિહરતિ, તદ્દેણં સે નિયંતિપુત્તે અનં જેનામેવ નારયપુત્તે અનગારે તેણેવ ઉવાગચ્છહ ૨ નારયપુત્તં અનં એવં વયાસી-સવ્વા પોગ્ગલા તે અજ્ઞો ! કિં સઅહ્વા સમજ્ઞા સપેસા ઉદાહુ અણહ્વા અમજ્ઞા અપેસા ? , અજ્ઞોત્તિ નારયપુત્તે અનગારે નિયંતિપુત્તં અનગારં એવં વયાસી-સવ્વપોગ્ગલા મે અજ્ઞો ! સઅહ્વા સમજ્ઞા સપેસા નો અણહ્વા અમજ્ઞા અપેસા ।

તદ્દેણં સે નિયંતિપુત્તે અનગારે નારયપુત્તં અનં એવં વદાસિ-જતિ ણં તે અજ્ઞો ! સવ્વપોગ્ગલા સઅહ્વા સમજ્ઞા સપેસા નો અણહ્વા અમજ્ઞા અપેસા કિં દવ્વાદેસેણં અજ્ઞો ! સવ્વપોગ્ગલા સઅહ્વા સમજ્ઞા સપેસા નો અણહ્વા અમજ્ઞા અપેસા ? છેતાદેસેણં અજ્ઞો ! સવ્વપોગ્ગલા સઅહ્વા સમજ્ઞા સપેસા તહેવ ચેવ, કાલાદેસેણં તં ચેવ, ભાવાદેસેણં અજ્ઞો ! તં ચેવ, તદ્દેણં સે નારયપુત્તે અનગારે નિયંતિપુત્તં અનગારં એવં વદાસી-દવ્વાદેસેણવિ મે અજ્ઞો ! સવ્વપોગ્ગલા સઅહ્વા સમજ્ઞા સપેસા નો અણહ્વા અમજ્ઞા અપેસા છેતાદેસેણવિ સવ્વે પોગ્ગલા સઅહ્વા તહ ઘેવ કાલાદેસેણવિ, તં ચેવ ભાવાદેસેણ વિ । તદ્દેણં સે નિયંતિપુત્તે અનં નારયપુત્તં અનગારં એવં વયાસી -

જતિ ણં હે અજ્ઞો ! દવ્વાદેસેણં સવ્વપોગ્ગલા સઅહ્વા સમજ્ઞા સપેસા નો અણહ્વા અમજ્ઞા અપેસા, એવં તે પરમાણુપોગ્ગલેવિ સઅહ્વા સમજ્ઞે સપેસે નો અણહ્વા અમજ્ઞે અપેસે, જતિ ણં અજ્ઞો ! છેતાદેસેણવિ સવ્વપોગ્ગલા સઅં ૩ જાવ એવં તે એગપેસોગાદેવિ પોગ્ગલે સઅ- હ્વા સમજ્ઞે સપેસે, જતિ ણં અજ્ઞો ! કાલાદેસેણં સવ્વપોગ્ગલા સઅહ્વા સમજ્ઞા સપેસા, એવં તે એગસમયઠિતીએવિ પોગ્ગલે ૩ તં ચેવ, જતિ ણં અજ્ઞો ! ભાવાદેસેણં સવ્વપોગ્ગલા સઅહ્વા સમજ્ઞા સપેસા ૩ ।

એવં તે એગણુકાલએવિ પોગ્ગલે સઅં ૩ તં ચેવ, અહ તે એવં ન ભવતિ તો જં વયસિ દવ્વાદેસેણવિ સવ્વપોગ્ગલા સઅં ૩ નો અણહ્વા અમજ્ઞા અપેસા એવં છેતાદેસેણવિ કાલાં ભાવાદેસેણવિ તત્રં મિચ્છા, તદ્દેણં સે નારયપુત્તે અનગારે નિયંતિપુત્તં અનં એવં વયાસી-નો ખલુ વયં દેવાં એમદ્દં જાણામો પાસામો, જતિ ણં દેવાં નો ગિલાયંતિ પરિકહિત્તે તં ઇચ્છામિ ણં દેવાં અંતિએ એમદ્દં સોદ્ધા નિસમ્મ જાનિત્તે, તદ્દેણં સે નિયંતિપુત્તે અનગારે નારયપુત્તં અનગારં એવં વયાસી-દવ્વાદેસેણવિ મે અજ્ઞો સવ્વે પોગ્ગલા સપેસાવિ અનંતા છેતાદેસેણવિ એવં ચેવ કાલાદેસેણવિ ભાવાદેસેણવિ એવં ચેવ ।

જે દવ્વઓ અપ્પદેસે સે છેત્તઓ નિયમા અપ્પદેસે કાલઓ સિય સપદેસે સિય અપદેસે ભાવઓ સિય સપદેસે સિય અપદેસે । જે છેત્તઓ અપ્પદેસે સે દવ્વઓ સિય સપદેસે સિય અપદેસે કાલઓ ભયણાએ ભાવઓ ભયણાએ । જહા છેત્તઓ એવં કાલઓ ભાવઓ ॥ જે દવ્વઓ સપદેસે સે છેત્તઓ સિય સપદેસે સિય અપદેસે, એવં કાલઓ ભાવઓવિ, જે છેત્તઓ સપદેસે સે દવ્વઓ નિયમા સપદેસે કાલઓ ભયણાએ ભાવઓ ભયણાએ જહા દવ્વઓ તહા કાલઓ ભાવઓવિ ।

એસિ ણં મંતે ! પોગ્ગલાણં દવ્વાદેસેણં છેતાદેસેણં કાલાદેસેણં ભાવાદેસેણં સપદેસાણં અપદેસાણં ય કયરે ૨ જાવ વિસેસાહિયા વા ? , નારયપુત્તા ! સવ્વત્થોવા પોગ્ગલા ભાવાદેસેણં અપદેસા કાલાદેસેણં અપદેસા અસંખેજ્ઞુણા દવ્વાદેસેણં અપદેસા અસંખેજ્ઞુણા છેતાદેસેણં

अपदेसा असंखेज्जगुणा खेत्तादेसेणं चैव सपदेसा असंखेज्जगुणा दब्बादेसेणं सपदेसा विसेसाहिया कालादेसेणं सपदेसा विसेसाहिया भावादेसेणं सपदेसा विसेसाहिया ।

त एणं से नारयपुत्ते अनगारे नियंटीपुत्तं अनगारं वंदइ नमंसइ नियंटीपुत्तं अनगारं वंदित्ता नमंसित्ता एयमद्वं सम्मं विणएणं भुज्जो २ खामेति २ ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ

वृ. 'तेण'मित्यादि, 'दब्बादेसेणं'ति द्रव्यप्रकारेण द्रव्यत इत्यर्थः परमाणुत्वाद्याश्रित्येतियावत् 'खेत्तादेसेणं'ति एकप्रदेशावगाढत्वादिनेत्यर्थः 'कालादेसेणं'ति एकादिसमयस्थितिकत्वेन 'भावादेसेणं'ति एकगुणकालकत्वादिना 'सव्वपोग्गलासपएसवी'त्यादि, इह च यत्सविपर्यसा-द्धादिपुद्गलविचारे प्रक्रान्ते सप्रदेशाप्रदेशा एव ते प्ररूपिताः तत्तेषां प्ररूपणे सार्द्धत्वादि प्ररूपितमेव भवतीति कृत्वैत्यवसेयं, तथाहि-सप्रदेशाः सार्द्धाः समध्यावा, इतरे त्वनर्द्धा अमध्याश्चेति, 'अनंत'ति तत्परिमाणज्ञानपनपरं तत्स्वरूपाभिधानम् ।

अथ द्रव्यतोऽप्रदेशस्य क्षेत्रादयाश्रित्याप्रदेशादित्वं निरूपयन्नाह-'जे दब्बओ अप्प-एसे'इत्यादि, यो द्रव्यतोऽप्रदेशः-परमाणुः स च क्षेत्रतो नियमादप्रदेशो, यस्मादसौ क्षेत्रस्यैकत्रैव प्रदेशोऽवगाहते प्रदेशद्वयाद्यवगाहे तु तस्याप्रदेशत्वमेव न स्यात्, कालतस्तु यद्यसावेकसमय-स्थितिकस्तदाऽप्रदेशोऽनेकसमयस्थितिकस्तु सप्रदेश इति, भावतः पुनर्यद्येकगुणकालका-दिस्तदाऽ-प्रदेशोऽनेकगुणकालकादिस्तु सप्रदेश इति ।

निरूपितो द्रव्यतोऽप्रदेशोऽथ क्षेत्रतोऽप्रदेशं निरूपयन्नाह-'जे खेत्तओ अप्पएसे'इत्यादि, यः क्षेत्रतोऽप्रदेशः स द्रव्यतः स्यात्सप्रदेशः, द्वयणुकविदेष्येकप्रदेशावगाहित्वात्, स्यादप्रदेशः, परमाणोरप्येकप्रदेशावगाहित्वात्, 'कालओ भयणाए'ति क्षेत्रतोऽप्रदेशो यः स कालतो भजनयाऽ-प्रदेशादिर्वाच्यः, तथाहि-एकप्रदेशावगाढः एकसमयस्थितिकत्वादप्रदेशोऽपि स्यात् अनेक-समयस्थितिकत्वाच्च सप्रदेशोऽपि स्यादिति 'भावओ भयणाए'ति क्षेत्रतोऽप्रदेशो योऽसावेकगुण-कालकत्वादप्रदेशोऽपि स्यात् अनेकगुणकालकादित्वाच्च सप्रदेशोऽपि स्यादिति ।

अथ कालाप्रदेशं भावाप्रदेशं च निरूपयन्नाह-'जहा खेत्तओ एवं कालओ भावओ'ति यथा क्षेत्रतोऽप्रदेश उक्तं एवं कालतो भावतश्चासौ वाच्यः, तथाहि-'जे कालओ अप्पएसे से दब्बओ सिय सप्पएसे सिय अप्पएसे' ।

एवं क्षेत्रतो भावतश्च, तथा-'जे भावओ अप्पएसे से दब्बओ सिय सप्पएसे सिय अप्पएसे' एवं क्षेत्रतः कालतश्चेति ।

उक्तोऽप्रदेशोऽथ सप्रदेशमाह-'जे दब्बओ सप्पएसे'इत्यादि, अयमर्थः-यो द्रव्यतो द्वयणुकदित्वेन सप्रदेशः स क्षेत्रतः स्यात्सप्रदेशो द्वयादिप्रदेशावगाहित्वात् स्यादप्रदेश एकप्रदेशाव-गाहित्वात्, एवं कालतो भावतश्च, तथा यः क्षेत्रतः सप्रदेशो द्वयादिप्रदेशावगाहित्वात् स द्रव्यतः सप्रदेश एव, द्रव्यतोऽप्रदेशस्य द्वयादिप्रदेशावगाहित्वाभावत् कालतो भावातश्चासौ द्विधाऽपि स्यादिति, तथा यः कालतः सप्रदेशः स द्रव्यतः क्षेत्रतो भावतश्च द्विधाऽपि स्यात्, तथा यो भावतः सप्रदेशः स द्रव्यक्षेत्रकालैर्द्विधाऽपि स्यादिति सप्रदेशसूत्राणां भावार्थः इति ।

अथैषामेव द्रव्यादितः सप्रदेशाप्रदेशानामल्पबहुत्वविभागमाह-'एएसि ण'मित्यादि सूत्रसिद्धं, नवरमस्यैव सूत्रोक्ताल्पबहुत्वस्य भावनार्थं गायामप्रपञ्चो वृद्धोक्तोऽभिधीयते-

- ॥ १ ॥ बोच्छं अप्पाबहुयं दव्वेखेतद्धभावओ वावि ।
अपएससप्पएसणं पोग्गलाणं समासेणं ॥
- ॥ २ ॥ दव्वेणं परमाणू खेत्तेणेगप्पएसमोगाढा ।
कालेणेगसमइया अपएससा पोग्गला होंति ॥
- ॥ ३ ॥ [वर्णादिभिरित्यर्थः] भावेणं अपएससा एगगुणा जे हवन्ति वन्नाई ।
ते छिय थोवा जं गुणबाहल्लं पायसो दव्वे ॥
- ॥ ४ ॥ एत्तो कालाएसेण अप्पएससा भवे असंखगुणा ।
किं कारणं पुण भवे भन्नति परिणामबाहल्ला ॥
- ॥ ५ ॥ भावेणं अपएससा जे ते कालेण हुंति दुविहावि ।
दुगुणादओवि एवं भावेणं जावऽन्तगुणा ॥
- ॥ ६ ॥ कालापएसयाणं एवं एक्केक्कओ हवति रासी ।
एक्केक्कगुणट्ठाणम्मि एगगुणकालयाईसु ॥
- ॥ ७ ॥ आहानंतगुणत्तणमेवं कालापएसयाणंति ।
जमणंतगुणट्ठाणेषु होंति रासीवि हु अनंता ॥
- ॥ ८ ॥ मन्नइ एगगुणानि अनंतभागंमि जं अनंतगुणा ।
तेणासंखगुणं छिय हवन्ति नानंतगुणियत्तं ॥
- ॥ ९ ॥ एवं वा भावमिणं पडुच्च कालापएसया सिद्धा ।
परमाणुपोग्गलाइसु दव्वेवि हु एस चेव गमो ॥
- ॥ १० ॥ एमेव होइ खेत्ते एगपएससावगाहणाईसु ।
ठाणंतरसंकंतिं पडुच्च कालेण मग्गणया ॥
- ॥ ११ ॥ संकोयविकोयंमि हु पडुच्च ओगाहणाए एमेव ।
तह सुहुमबायरनियेयसेयसद्धइपरिणामं ॥
- ॥ १२ ॥ एवं जो सव्वो छिय परिणामो पुग्गलाण इह समये ।
तं तं पडुच्च एसि कालेणं अप्पएसत्तं ॥
- ॥ १३ ॥ कालेण अप्पएससा एवं भावापएसएहिंतो ।
होंति असंखिज्जगुणा सिद्धा परिणामबाहल्ला ॥
- ॥ १४ ॥ एत्तो दव्वाएसेण अप्पएससा हवन्तिऽसंखगुणा ।
के पुण ते ? परमाणू कह ते बहुयत्ति ? तं सुणसु ॥
- ॥ १५ ॥ अणु १ संखेज्जपएसिय २ असंख ३ ऽन्तपएसिया चेव ४ ।
चउरो छिय रासी पोग्गलाण लोए अनंताणं ॥
- ॥ १६ ॥ तत्थानंतैहिंतो सुत्तेऽन्तप्पएसिएहिंतो ।
जेण पएसट्ठाए भनिय अणवो अनंतगुणा ॥
- ॥ १७ ॥ संखेज्जतिमे भागे संखेज्जपएसियाण वट्ठंति ।
नवरमसंखेज्जपएसियाण भागे असंखइमे ॥

- ॥ १८ ॥ सइवि असंखेज्जपएसियाण तेसिं असंखभागते ।
बाहुल्लं साहिज्जइ फुडमवसेसाहिं रासीहिं ॥
- ॥ १९ ॥ जेणेक्करासिणो छिय असंखभागेण सेसरासीणं ।
तेणासंखेज्जगुणा अणवो कालापएसेहिं ॥
- ॥ २० ॥ एत्तो असंखगुनिया एवन्ति खेत्तापए सिया समए ।
जं तो ते सब्बेवि य अपएसा खेत्ताओ अणवो ॥
- ॥ २१ ॥ दुपएसियाइएसुवि पएसपरिवट्ठिएसु ठाणेषु ।
लब्भइ इक्किओ चिय रासी खेत्तापएसाणं ॥
- ॥ २२ ॥ एत्तो खेत्ताएसेण धेव सपएसया असंखगुणा ।
एगपएसोगाढे मोत्तुं सेसावगाहणया ॥
- ॥ २३ ॥ ते पुण दुपएसोगाहणाइया सब्बपोग्गला सेसा ।
ते य असंखेज्जगुणा अवगाहणठाणवाहुल्ला ॥
- ॥ २४ ॥ दब्बेण होंति एत्तो पएस पोग्गला विसेसहिया ।
कालेण य भावेण य एमेव भवे विसेसहिया ॥
- ॥ २५ ॥ भावाईया वुट्ठी असंखगुनिया जमप्पएसणं ।
तो सप्पएसयाणं खेत्ताइविसेसपरिवुट्ठी ॥
- ॥ २६ ॥ मीसाण संकमं पइ सपएस खेत्ताओ असंखगुणा ।
भनिया सङ्गाणे पुण थोवच्चिय ते गहेयव्वा ॥
- ॥ २७ ॥ खेत्तेतण सप्पएस थोवा दव्वडुभावओ अहिया ।
सपएसप्पावहुयं सङ्गाणे अत्थओ एवं ॥
- ॥ २८ ॥ पढमं अपएसणं वीयं पुण होइ सप्पएसणं ।
तइयं पुण मीसाणं अप्पबहुं अत्थओ तिन्नि ॥
- ॥ २९ ॥ ठाणे ठाणे वट्ठइ भावाईणं जमप्पएसणं ।
तं चिय भावाईणं परिभस्सति सप्पएसणं ॥
- ॥ ३० ॥ अहवा खेत्ताईणं जमप्पएसण हायए कमसो ।
तं चिय खेत्ताईणं परिवट्ठइ सप्पएसणं ॥
- ॥ ३१ ॥ अवरोपरप्पसिद्धा वुट्ठी हानी य होइ दोण्हंपि ।
अपएससप्पएसण पोग्गलाणं सलक्खणओ ॥
- ॥ ३२ ॥ ते चेव ते चउहिवि जमुवचरिज्जंति पोग्गला दुविहा ।
तेण उ वुट्ठी हानी तेसिं अन्नोन्नसंदिद्धा ॥
- ॥ ३३ ॥ एएसिं रासीणं निदरिसणमिणं भणामि पच्चक्खं ।
वुट्ठीए सब्बपोग्गल जावं तावाण लक्खाओ ॥
- ॥ ३४ ॥ एक्कं च दो य पंच य दस य सहस्साई अप्पएसणं ।
भावाईणं कमसो चउणहवि जहोवइट्ठाणं ॥

॥ ३५ ॥

नउई पंचानउई अट्टानउई तहेव नवनवई ।

एवइयाई सहस्साई सप्पएसाण विवरीयं ॥

॥ ३६ ॥

एएसिं जहसंभवमत्थोवणयं करिज्ज रासीणं ।

सम्भावओ य जानिज्ज ते अनंते जिणाभिहिए ॥

द्रव्ये प्रायेण द्वयादिगुणा अनन्तगुणान्ताः कालकत्वादयो भवन्ति एकगुणकालकादयस्त्वल्पा इति भावः । ३ ॥

अयमर्थः यो हि यस्मिन् समये यद्वर्णगन्धरसस्पर्शसङ्घातभेदसूक्ष्मत्वबादरत्वादिपरिणामान्तरमापन्नः स तस्मिन् समये तदपेक्षया कालतोऽप्रदेश उच्यते, तत्र चैकसमयस्थितिरित्यन्ते, परिणामाश्च बहव इति प्रतिपरिणामं कालाप्रदेशसंभवात्तद्वहुत्वमिति । ४ ॥

एतदेव भाव्यते-भावतो येऽप्रदेशा एकगुणकालत्वादयो भवन्ति ते कालतो द्विविधा अपि भवन्ति-सप्रदेशा अप्रदेशाश्चेत्यर्थः, तथा भावेन द्विगुणादयोऽप्यनन्तगुणान्ताः, 'एव'मिति द्विविधा अपि भवन्ति, ततश्च एकगुणकालाद् द्विगुणकालादिषु गुणस्थानकेषु मध्ये एकैकस्मिन् गुणस्थानके कालाप्रदेशानामेकैको राशिर्भवति, ततश्चानन्तत्वाद् गुणस्थानकराशीनामनन्ता एव कालाप्रदेशराशयो भवन्ति ॥ ५-६ ॥

अथ प्रेरकः-एवमिति-यदि प्रतिगुणस्थानकं कालाप्रदेशराशयोऽभिधीयन्त इति, अत्रोत्तरम्-अयमभिप्रायः-यद्यप्यनन्तगुणकालत्वादीनामनन्ता राशयस्तथाऽप्येकगुणकालत्वादीनामनन्तभाग एव ते वर्तन्त इति न तदद्वन्द्वरेण कालाप्रदेशानामनन्तगुणत्वं अपि त्वसङ्ख्यातगुणत्वमेवेति ॥ ७-८ ॥

एवं तावत् 'भाव' वर्णादिपरिणामम् 'इमं' उक्तरूपमेकाद्यनन्तगुणस्थानवर्तिनमित्यर्थः प्रतीत्य कालाप्रदेशिकाः पुद्गलाः सिद्धाः, कालाप्रदेशता वा पुद्गलानां 'सिद्धा' प्रतिष्ठिता, 'द्रव्येऽपि' द्रव्यपरिणाममप्यङ्गीकृत्य परमाण्वादेषु 'एष एव' भावपरिणामोक्त एव गमः-व्याख्या ॥ ९ ॥

'एवमेव' द्रव्यपरिणामवद् भवति 'क्षेत्रे' क्षेत्रमधिकृत्य एकप्रदेशावगाढादिषु पुद्गलभेदेषु स्थानान्तरगमनं प्रतीत्य कालेन कालाप्रदेशानां मार्गणा ॥ १० ॥

यथा क्षेत्रतः एवमवगाहनादितोऽपीत्येतदुच्यते अवगाहनायाः सङ्कोचं च प्रतीत्य कालाप्रदेशाः स्युः, तथा सूक्ष्मबादरस्थिरास्थिरशब्दमनः कर्मादिपरिणामं च प्रतीत्येति ॥ ११ ॥

'एसिं'ति पुद्गलानामित्यर्थः ॥ १२-१३-१४-१५ ॥

अनन्तेभ्यः अनन्तप्रदेशिकस्कन्धेभ्यः प्रदेशार्थः तया परमाणवोऽनन्तगुणाः सूत्र उक्ताः, सूत्रं चेदम् "सर्व्वत्थोवा अनंतपएसिया खंधा दब्बड्डयाए ते चेव पएसड्डयाए अनंतगुणा परमाणु-पोगलादब्बड्डयाए पएसड्डयाए अनंतगुणा, संखेज्जपएसिया खंधा दब्बड्डयाए संखेज्जगुणा ते चेव पएसड्डयाए असंखेज्जगुणा असंखेज्जपएसिया खंधा दब्बड्डयाए असंखेज्जगुणा ते चेव पएसड्डयाए असंखेज्जगुण"ति । सङ्ख्येयतमे भागे सङ्ख्यातप्रदेशिकानामसङ्ख्येयतमे चासङ्ख्यात-प्रदेशिकानामणवो वर्तन्ते, उक्तसूत्रप्रमाण्यादिति ॥ १६-१७ ॥

रासीहिं सङ्ख्येयप्रदेशिकानन्तप्रदेशकाभिधानाम्याम्, वाऽभविष्यन्निति ॥ १८ ॥

'न शेषराश्यो'रिति, कालतः अस्यायमर्थः-अनन्तप्रदेशिकराशेरनन्तगुणास्ते, सङ्ख्यात-प्रदेशिकराशेस्तु सङ्ख्यातभागे, सङ्ख्यातभागस्य च विवक्षया नात्यन्तमल्पता, कालतः सप्रदेशेष्व-

प्रदेशेषु च वृत्तिमतामणूनां बहुत्वात्, कालप्रदेशानां च सामयिकत्वेनात्यन्तमल्पत्वात् कालप्रदेशेभ्योऽसङ्ख्यातगुणत्वं द्रव्याप्रदेशानामिति । एतद्भावना च वक्ष्यमाणस्थापनातोऽवसेया ॥ १९-२०-२१-२२-२३-२४-२५ ॥

‘मिश्राणा’मित्यप्रदेशसप्रदेशानां मीलितानां सङ्क्रमं प्रति-अप्रदेशेभ्यः सप्रदेशेष्वल्प-बहुत्वविचारे सङ्क्रमे क्षेत्रतः सप्रदेशा असङ्ख्येयगुणाः क्षेत्रतोऽप्रदेशेभ्यः सकाशात्, स्वस्थाने पुनः केवलसप्रदेशचिन्तायां स्तोका एव ते क्षेत्रतः सप्रदेशा इति ॥ २६ ॥

एतदेवोच्यते-अर्थःत इति व्याख्यानापेक्षया अर्थःतो-व्याख्यानद्वारेण त्रीण्यल्पबहुत्वानि भवन्ति, सूत्रे त्वेकमेव मिश्राल्पबहुत्वमुक्तमिति ॥ २७ ॥

यथा किल कल्पनया लक्षं समस्तपुद्गलास्तेषु भावकाल द्रव्यक्षेत्रतोऽप्रदेशाः क्रमेण एकद्विपञ्चदशसहस्रसङ्ख्याः, सप्रदेशास्तु नवनवत्यष्टनवतिपञ्चनवतिनवतिसहस्रसङ्ख्याः, ततश्च भावाप्रदेशेभ्यः कालाप्रदेशेषु सहस्रं वद्धति तदेव भावसप्रदेशेभ्यः कालसप्रदेशेषु हीयत इत्येवमन्यत्रापीति ॥ २८-२९-३०-३१ ॥

चतुर्भिरिति-भावकालादिभिरुपचर्यन्तां इति-विशेष्यन्ते ॥ ३२ ॥

कल्पनया यावन्तः सर्वपुद्गलास्तावत् लक्ष इति ॥ ३३ ॥

अनन्तरं पुद्गला निरूपितास्ते च जीवोपग्राहिण इति जीवांश्चिन्तयन्नाह-

मू. (२६३) भन्तेति भगवं गोयमे जाव एवं वयासी-जीवा णं भन्ते ! किं वहुंति हायंति अवड्डिया ?, गोयमा ! जीवा नो वहुंति नो हायंति अवड्डिया ! नेरइया णं भन्ते ! किं वहुंति हायंति अवड्डिया ?, गोयमा ! नेरइया वहुंतिवि हायंतिवि अवड्डियावि, जहा नेरइया एवं जाव वेमाणिया ! सिद्धा णं भन्ते ! पुच्छ, गोयमा ! सिद्धा वहुंति नो हायंति अवड्डियावि ।

जीवा णं भन्ते ! केवतियं कालं अवड्डिया ? सव्वद्धं । नेरइया णं भन्ते ! केवतियं कालं वहुंति ?, गोयमा ! ज० एगं समयं उक्को० आवलियाए असंखेज्जतिभागं, एवं हायति, नेरइया णं भन्ते ! केवतियं कालं अवड्डिया ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्को० चउव्वीसं मुहुत्ता, एवं सत्तमुवि पुढवीसु वहुंति हायंति भानियव्वं, नवरं अवड्डिएसु इमं नाणत्तं, तंजहा-रयणप्पभाए पुढवीए अडतालीसं मुहुत्ता सक्कर० चोद्धस रातिंदियाणं वालु० मासं पंक० दो मासा धूम० चत्तारि मासा तमाए अड मासा तम तमाए बारस मासा ।

असुरकुमारावि वहुंति हायंति जहा नेरइया, अवड्डिया जह० एकं समयं उक्को० अडचत्तालीसं मुहुत्ता, एवं दसविहावि, एगिंदिया वहुंतिवि हायंतिवि अवड्डियावि, एएहिं तिहिवि जहन्नेणं एकं समयं उक्को० आवलियाए असंखेज्जतिभागं, बेइंदिया वहुंति हायंति तहेव, अवड्डिया ज० एकं समयं उक्को० दो अंतोमुहुत्ता, एवं जाव चउरिंदिया, अवसेसा सव्वे वहुंति हायंति तहेव, अवड्डियाणं नामत्तं इमं, तं०-संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोनियाणं दो अंतोमुहुत्ता, गब्भवक्कंतियाणं चउव्वीसं मुहुत्ता, संमुच्छिममणुस्साणं अडचत्तालीसं मुहुत्ता, गब्भवक्कंतियमणुस्साणं चउव्वीसं मुहुत्ता ।

चाणमंतरजोतिसमोहम्पीसाणेसु अडचत्तालीसं मुहुत्ता, सणकुमारे अडारस रातिंदियाइं चत्तालीस यमुहु० माहिंदे चउवीसं रातिंदियाइं वीस यमु० बंभलोए पंचचत्तालीसं रातिंदियाइं, लंतए नउति रातिंदियाइं, महासुक्के सड्डिं रातिंदियसत्तं, सहस्सारे दो रातिंदियसयाइं, आणय-

पाणयाणं संखेज्जा मासा, आरणच्चुयाणं संखेज्जाइं वासाइं, एवं गेवेज्जदेवाणं विजयवेज-
यंतजयंतअपराजियाणं असंखिज्जाइं वाससहरसाइं, सच्चट्टसिद्धेयं पल्लिओवमस्स संखेज्जतिभागो,
एवं भाणियव्वं । वट्ठंति हायंति जहं० एकं समयं उ० आवलियाए असंखेज्जतिभागं, अवट्ठियाणं
जं भाणियं ।

सिद्धा णं भंते ! केवतियं कालं वट्ठंति ?, गोयमा ! जहं० एकं समयं उक्को० अट्ट समया,
केवतियं कालं अवट्ठिया ?, गोयमा ! जहं० एकसमयं उक्को० छम्मासा ।

जीवा णं भंते ! किं सोवचया सावचया सोवचयावचया निरुवचयनिरवचया ?, गोयमा
जीवा नो सोवचया नो सावचया नो सोवचयसावचया निरुवचयनिरवचया ।

एगिंदिया ततियपए, सेसा जीवा चउहिवि पदेहिवि भानियव्वा, सिद्धा णं भंते ! पुच्छ,
गोयमा ! सिद्धा सोवचया नो सावचया नो सोवचयसावचया निरुवचयनिरवचया ।

जीवा णं भंते ! केवतियं कालं निरुवचयनिरवचया ?, गोयमा ! सच्चट्ठं, नेरतिया णं
भंते ! केवतियं कालं सोवचया ?, गोयमा ! जहं० एकं समयं उ० आवलियाए असंखेज्जभागं
केवतियं कालं सावचया ? एवं चेव । केवतियं कालं सोवचयसावचया ?, एवं चेव । केवतियं
कालं निरुवचयनिरवचया ?, गोयमा ! ज० एकं समयं उक्को० बारसमु० एगिंदिया सच्चो
सोवचयसावचया सच्चट्ठं सेसा सच्चे सोवचयावि सावचयावि सोवचयसावचयावि
निरवचयनिरवचयावि जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जतिभागं अवट्ठिएहिं
वक्कतिकालो भाणियव्वो

सिद्धा णं भंते ! केवतियं कालं सोवचया ?, गोयमा ! जहं० एकं समयं उक्को० अट्ट
समया, केवतियं कालं निरवचयनिरवचया ?, जहं० एकं उ० छम्मासा । सेवं भंते २ ॥

वृ. 'जीवा णं'मित्यादि, 'नेरइया णं भंते ! केवतियं कालं अवट्ठिया ?, गोयमा ! जहन्नेणं
एकं समयं उक्कोसेणं चउवीसमुहुत्तं'ति, कथं ?, सप्तस्वपि पृथिवीषु द्वादश मुहूर्तान् यावन्न
कोऽप्युत्पद्यते उद्वर्तते वा, उत्कृष्टतो विरहकालस्यैवरूपत्वात्, अन्येषु पुरनद्वादशमुहूर्तेषु यावन्त
उत्पद्यन्ते तावन्त एवोद्वर्तन्त इत्येवं चतुर्विंशतिमुहूर्तान् यावन्नारकाणामेकपरिमाणत्वादवस्थितत्वं
वृद्धिहान्योरभाव इत्यर्थः, एवं रत्नप्रभादिषु यो यत्रोत्पादोद्वर्तनाविरह कालश्चतुर्विंशतिमुहूर्तादिको
व्युत्क्रान्तिपदेऽभिहितः स तत्र तेषु तत्तुल्यस्य समसङ्ख्यानामुत्पादोद्वर्तनाकालस्य मीलनाद् द्विगुनितः
सन्नवस्थितकालोऽष्टयत्वारिंशन्मुहूर्तादिकः सूत्रोक्तो भवति, विरहकालश्च प्रतिपदमवस्थान-
कालार्द्धभूतः स्वयमभ्युहा इति ।

'एगिंदिया वट्ठंतिवि'ति तेषु विरहाभावेऽपि बहुतराणामुत्पादादल्पतराणां चोद्वर्तनात्,
'हायंतिवि'ति बहुतराणामुद्वर्तनादल्पतराणां चोत्पादात्, 'अवट्ठियावि'ति तुल्यानामुत्पादा-
दुद्वर्तनाच्चेति, 'एतेहिं तिहिवि'ति एतेषु त्रिष्वपि एकेन्द्रियवृद्धयादिष्वावलिकाया असङ्ख्येयो
भागस्ततः परं यथायोगं वृद्धयादेरभावात्, 'दो अंतोमुहुत्त'ति एकमन्तमुहूर्तं विरहकालो द्वितीयं
तु समानानामुत्पादोद्वर्तकाल इति ।

'आणयपाणयाणं संखेज्जा मासा आरणच्चुयाणं संखेज्जा वास'ति, इह विरहकालस्य
सङ्ख्यातमासवर्षरूपस्य द्विगुनितत्वेऽपि सङ्ख्यातत्वमेवेत्यतः सङ्ख्याता मासा इत्याद्युक्तम्, 'एवं

गेवेज्जदेवाणं'ति इह यद्यपि त्रैवेयकधस्तनत्रये सङ्ख्यातानि वर्षाणां शतानि मध्यमे सहस्राणि उपरिमे लक्षानि विरह उच्यते तथापि द्विगुनितेऽपि च सङ्ख्यातवर्षत्वं न विरुध्यते, विजयादिषु त्वसङ्ख्या-तकालो विरहः स च द्विगुणोतोऽपि स एव, सवार्थः सिद्धे पल्योपमसङ्ख्येयभागः सोऽपि द्विगुनितः सङ्ख्येयभाग एव स्यादतएव उक्तं 'विजयवेजयंतजयंतापराजियाणं असंखेज्जाइं वाससहस्साइं' इत्यादीति ।

जीवादीनेव भङ्गयन्तरेणाह-'जीवाण'मित्यादि, 'सोपचयाः' सवृद्धयः प्राक्तनेष्वन्ये-षामुत्पादात् 'सापचयाः' प्राक्तनेभ्यः केषाञ्चिदुद्धर्तनात्सहानयः 'सोपचयसापचयाः' उत्पादोद्धर्त-नाभ्यां वृद्धिहान्योर्युगपद्भावात् 'सापचयाः' प्राक्तनेभ्यः केषाञ्चिदुद्धर्तनात्सहानयः 'सोपचय-सापचयाः' उत्पादोद्धर्तनाभ्यां वृद्धिहान्योर्युगपद्भावात्, निरूपचयनिरपचयाः उत्पादोद्धर्तनयोर-भावेन वृद्धिहान्योरभावात्, ननूपचयो वृद्धिरपचयस्तु हानि, युगपद्व्याभावरूपश्चावस्थितत्वं, एवं च शब्दभेदव्यतिरेकेण कोऽनयोः सूत्रयोर्भेदः ?, उच्यते, पूर्वं परिमाण मात्रमभिप्रेतम् ।

इह तु तदनपेक्षमुत्पादोद्धर्तनामात्रं, ततश्चेह तृतीयभङ्गके पूर्वोक्तवृद्धयादिविकल्पानां त्रयमपि स्यात्, तथाहि-बहुतरोत्पादे वृद्धिर्बहुत्तरोद्धर्तने च हानि, समोत्पादोद्धर्तनयोश्चाव-स्थितत्वमित्येवं भेद इति ।

'एणिंदिया तइयपए'ति सोपचयसापचया इत्यर्थः, युगपदुत्पादोद्धर्तनाभ्यां वृद्धि-हानिभावात्, शेषभङ्गकेषु तु ते न संभवन्ति, प्रत्येकमुत्पादोद्धर्तनयोस्ताद्विरहस्य चाभावादिति । 'अवडिऐहि'ति निरपचयनिरपचयेषु 'वक्कंतिकालो भानियच्चो'ति विरहकालो वाच्यः ॥

शतकं-५ उद्देशकः-८ समाप्तः

— शतकं-५ उद्देशकः-९ :—

वृ. इदं किलार्थः जातं गौतमो राजगृहे प्रायः पृष्ठवान् बहुशो भगवतस्तत्र विहारादिति राजगृहादिस्वरूपनिर्णयपरसूत्रप्रपञ्च नवमोद्देशकमाह-

मू. (२६४) तेणं कालेणं तेणं समएणं जाव एवं वयासी-किमिदं भंते ! नगरं रायगिहंति पवुच्चइ ?, किं पुढवी नगरं रायगिहंति पवुच्चइ, आऊ नगरं रायगिहंति पवुच्चइ ? जाव वणस्सइ ?, जहा एयणुदेसइ पंचिंदियतिरिक्खजोनियाणं वत्तव्वया तथा भानियच्चं जाव सचित्ताचि-त्तमीसयाइं दव्वाइं नगरं रायगिहंति पवुच्चइ ? गोयमा ! पुढवीवि नगरं रायगिहंति पवुच्चइ जाव सच्चत्ताचित्तमीसियाइं दव्वाइं नगरं रायगिहंति पवुच्चइ ।

से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! पुढवी जीवातिय अजीवातिय नगरं रायगिहंति पवुच्चइ जाव सचित्ताचित्तमीसियाइं दव्वाइं जीवातिय अजीवातिय नगरं रायगिहंति पवुच्चति से तेणट्ठेणं तं चेव ॥

वृ. 'तेण'मित्यादि, 'जहा एयणुदेसए'ति एजनोद्देशकोऽस्यैव पञ्चमशतस्य सप्तमः, तत्र पञ्चेन्द्रियतिर्यक्त्वव्यत्या 'टङ्काकूडा सेला सिंहरी'त्यादिका योक्ता सा इह भनितव्येति ।

अत्रोत्तरं-'पुढवीवि नगर'मित्यादि, पृथिव्यादिसमुदायो राजगृहं, न पृथिव्यादिसमुदायाद्धते राजगृहशब्दप्रवृत्ति, 'पुढवी जीवाइय अजीवाइय नगरं रायगिहंति पवुच्चइ'ति जीवाजीवस्वभावं राजगृहमिति प्रतीतं, ततश्च विवक्षिता पृथिवी सचेतनाचेतनत्वेन जीवाश्चाजीवाश्चेति राजगृहमिति

प्रोच्यत इति । पुद्गलाधिकारादिदमाह—

मू. (२६५) से नूणं भंते ! दिया उज्जोए रातिं अंधयारे ?, हंता गोयमा ! जाव अंधयारे ! से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! दिया सुभा पोगगला सुभे पोगगलपरिणामे रातिं असुभा पोगगला असुभे पोगगलपरिणामे से तेणट्ठेणं । नेरइया णं भंते ! किं उज्जोए अंधयारे ?, गोयमा ! नेरइयाणं नो उज्जोए अंधयारे, से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! नेरइया णं असुहा पोगगला असुभे पोगगलपरिणामे से तेणट्ठेणं ।

असुरकुमाराणं भंते ! किं उज्जोए अंधयारे ?, गोयमा ! असुरकुमाराणं उज्जोए नो अंधयारे से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! असुरकुमाराणं सुभा पोगगला सुभे पोगगलपरिणामे, से तेणट्ठेणं एवं बुद्धइ, एवं जाव धनिय कुमाराणं, पुढविकाइया जाव तेइंदिया जहा नेरइया ।

चउरिंदियाणं भंते ! किं उज्जोए अंधयारे ?, गोयमा ! उज्जोएवि अंधयारेवि, से केणट्ठेणं गोयमा ! चउरिंदियाणं सुभासुभा पोगगला सुभासुभे पोगगलपरिणामे, से तेणट्ठेणं एवं जाव मणुस्साणं वाणमंतरजोतिसवेमानिय जहा असुरकुमारा ॥

वृ. 'से नून'मित्यादि, 'दिवा सुभा पोगगल'ति 'दिवा' दिवसे शुभाः पुद्गला भवन्ति, किमुक्तं भवति ? -शुभः पुद्गलपरिणामः स चार्ककरसम्पर्कतु, 'रतिं'ति रात्रौ 'नेरइयाणं असुभा पोगगल'ति तत्क्षेत्रस्य पुद्गलशुभतानिमित्तभूतरविकरादिप्रकाशकवस्तुवर्जितत्वात्, 'असुरकुमाराणं सुभा पोगगल'ति तदाश्रयादीनां भास्वरत्वात् ।

'पुढविकाइए' इत्यादि, पृथिवीकायिकादयस्त्रीन्द्रियान्ता यथा नैरयिका उक्तास्तथा वाच्याः, एषां हि नास्त्युदद्योतोऽन्धकारं चास्ति, पुद्गलानामशुभत्वात्, इह चेयं भावना-एषामेतत्क्षेत्रे सत्यपि रविकरादिसंपर्के एषां चक्षुरिन्द्रियाभावेन धश्यवस्तुनो दर्शनाभावाच्छुभपुद्गलकार्यकरणेना शुभाः पुद्गला उच्यन्ते ततश्चैषामन्धकारमेवेति ।

'चउरिंदियाणं सुभासुभे पोगगल'ति एषां हि चक्षुसद्भावे रविकरादिसद्भावे ध्ययार्थावबोधहेतुत्वाच्छुभाः पुद्गलाः, रविकराद्यभावे त्वर्यावबोधाजनकत्वादशुभा इति ।

मू. (२६६) अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं तत्थगयाणं एवं पन्नायति-समयाति वा आवलियाति वा जाव ओसप्पिणीत वा उस्सप्पिणीति वा, नो तिणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं जाव समयाति वा आवलियाति वा ओसप्पिणीति वा उस्सप्पिणीति वा ?, गोयमा ! इहं तेसिं माणं इहं तेसिं पमाणं इहं तेसिं पन्नायति, तंजहा समयाति वा जाव उस्सप्पिणीति वा ।

से तेणट्ठेणं जाव नो एवं पन्नायए, तंजहा-समयाति वा जाव उस्सप्पिणीति वा, एवं जाव पंचेदियतिरिक्खजोनियाणं, अत्थि णं भंते ! मणुस्साणं एवं पन्नायति, तंजहा-समयाति वा जाव उस्सप्पिणीति वा ?, हंता ! अत्थि ।

से केणट्ठेणं ? गोयमा ! इहं तेसिं माणं इहं तेसिं पमाणं इहं चेव तेसिं एवं पन्नायति, तंजहा-समयाति वा जाव उस्सप्पिणीति वा से तेणं,

वाणमंतरजोतिसवेमानियाणं जहा नेरइयाणं ।

वृ. पुद्गला द्रव्यमिति तच्चिन्ताऽनन्तरं कालद्रव्यचिन्तासूत्रम्- 'तत्थ गयाणं'ति नरकेस्थितैः षष्ठ्यास्तृतीयार्थःत्वात्, 'एवं पन्नायति'ति इदं हि विज्ञायते 'समयाइव'ति समया इति वा 'इहंते-

सिं'ति 'इह' मनुष्यक्षेत्रे 'तेषां' समयादीनां 'मानं' परिमाणम्, आदित्यगतिसमभिव्यङ्ग्यत्वात्तस्य, आदित्यगतेश्च मनुष्यक्षेत्र एव भावात् नरकादौ त्वमादिति, 'इहं तेसिं पमाणं'ति 'इह' मनुष्यक्षेत्रे तेषां-समयादीनां प्रमाणं-प्रकृत्यं मानं सूक्ष्ममानमित्यर्थः, तत्र मुहूर्तस्तावन्मानं तदपेक्षया लवः सूक्ष्मत्वात्प्रमाणं तदपेक्षया स्तोकः प्रमाणं लवस्तु मानमित्येवं नेयं यावत्समय इति ।

ततश्च 'इहं तेसिं'मित्यादि, 'इह' मर्त्यलोके मनुजैस्तेषां-समयादीनां सम्बन्धि 'एवं' वक्ष्यमाणस्वरूपं समयत्वाद्येव ज्ञायते, तद्यथा-'समया इति वे'त्यादि, इह च समयक्षेत्राद्बहिर्वर्तिनां सर्वेषामपि समयाद्यज्ञानमवसेयं, तत्र समयादिकालस्याभावेन तद्व्यवहाराभावात्, तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्काश्च यद्यपि केचित् मनुष्यलोके सन्ति तथापि तेऽल्पाः प्रायस्तद्व्यवहारिणश्च इतरे तु बहव इति तदपेक्षया ते न जानन्तीत्युच्यत इति ।

कालनिरूपणाधिकाराद्रात्रिन्दिवलक्षणविशेषकालनिरूपणार्थः-मिदमाह-

मू. (२६७) तेणं कालेणं २ पासावच्छिज्जा थेरा भगवंतो जेणेव समणं भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति २ समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते ठिच्चा एवं वदासी-से नूनं भंते असंखेजे लोए अनंता रातिंदिया उप्पज्जिंसु वा उप्पज्जंति वा उप्पज्जिस्संति वा विगच्छिंसु वा विगच्छंति वा विगच्छिस्संति वा परित्ता रातिंदिया उप्पज्जिंसु वा ३ विगच्छिंसु वा ३ ?, हंता अज्जो असंखेजे लोए अनंता रातिंदिया तं चेव, से केणट्ठेणं जाव विगच्छिस्संति वा ?

से नूनं भंते ! अज्जो ! पासेणं अरहया पुरिसादानीएणं सासए लोए वुइए अनादीए अणवदग्गे परित्ते परिवुडे हेइ विच्छिन्ने मज्जे संखित्ते उप्पिं विसाले अहे पलियंकसंठिए मज्जे वरवइरविग्गहिंते उप्पिं उद्धमुङ्गाकारसंठिए(तं)सि च णं सासयंसि लोगंसि अनादियंसि अणवदग्गंसि परित्तंसि परिवडंसि हेइ विच्छिन्नंसि मज्जे संखित्तंसि उप्पिं विसालंसि अहे पलियंकसंठियंसि मज्जे वरवइरविग्गहियंसि उप्पिं उद्धमुङ्गाकारसंठियंसि अनंता जीवघणा उप्पज्जित्ता २ निलीयंति परित्ता जीवघणा उप्पज्जित्ता २ निलीयंति से नूनं भूए उप्पन्ने विगए परिणए अजीवेहिं लोकत्ति पलोक्कइ, जे लोकइ से लोए ?, हंता भगवं !, से तेणट्ठेणं अज्जो ! एवं वुइइ असंखेजे तं चेव ।

तत्पत्तिं च णं ते पासावच्छिज्जा थेरा भगवतो समणं भगवं महावीरं पच्चभिजाणांति सव्वन्नू सव्वदरिसी, तए णं ते थेरा भगवंतो समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति २ एवं वदासि-इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सप्पडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए, अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंथं करेह, तए णं ते पासावच्छिज्जा थेरा भगवंतो जाव चरिमेहिं उस्सासनिस्सासेहिं सिद्धा जाव सव्वदुक्खप्पहीणा अत्थेगतिया देवा देवलोएसु उववन्ना

वृ. 'तेणं कालेण'मित्यादि, तत्र 'असंखेजे लोए'त्ति असङ्ख्यातेऽसङ्ख्यातप्रदेशात्मकत्वात् लोके-चतुर्दशरज्ज्वात्मके क्षेत्रलोके आधारभूते 'अनंता राइंदिय'त्ति अनन्तपरिमाणानि रात्रिन्दिवानि-अहोरात्रानि 'उप्पज्जिंसु वा'इत्यादि उत्पन्नानि वा उत्पद्यन्ते वा उत्पत्त्यन्ते वा, पृच्छतामयमभिप्रायः-यदि नामासङ्ख्यातो लोकस्तदा तत्रानन्तानि तानि कथं भवितुमर्हन्ति ?, अल्पत्वादाधारस्य महत्त्वाच्चाधेयस्तेति, तथा 'परित्ता राइंदिय'त्ति परीत्तानि-नियतपरिमाणानि नानन्तानि, इहायमभिप्रायः-यद्यनन्तानि तानि तदा कथं परीत्तानि ? इत विरोधः, अत्र हन्तेत्याद्युत्तरं, अत्र चायमभिप्रायः-असङ्ख्यातप्रदेशेऽपि लोकेऽनन्ता जीवा वर्तन्ते तथाविधस्वरूपत्वाद् ।

एकत्राश्रये सहस्रादिसङ्ख्यप्रदीपप्रभा इव, ते चैकत्रै समयादिके कालेऽनन्ता उत्पद्यन्ते विनश्यन्ति च, स च समयादिकालस्तेषु साधारणशरीरावस्थायामनन्तेषु प्रत्येकशरीरावस्थायां च परीक्षेपु प्रत्येकं वर्तते, तत्स्थितिलक्षणपर्यायरूपत्वात्तस्य, तथा च कालोऽनन्तः परीक्षश्च भवतीति, एवं चासङ्ख्येयेऽपि लोके रात्रिन्दिवान्यनन्तानि परीक्षानि च कालत्रयेऽपि युज्यन्त इति

एतदेव प्रश्नपूर्वकं तत्संमतजिनमतेन दर्शयन्नाह-‘सेनून’मित्यादि, ‘भे’ति भवतां सम्बन्धिना ‘अज्जो’ति हे आर्या ! ‘पुरिसादानीएण’ति पुरुषाणां मध्ये आदानीयः-आदेयः पुरुषादानीयस्तेन ‘सासए’ति प्रतिक्षणस्थायी, स्थिर इत्यर्थः, ‘बुइए’ति उक्तः, स्थिरश्चोत्पत्तिकक्षणादारभ्य स्यादित्यत आह-‘अनाइए’ति अनादिकः, स च सान्तोऽपि स्याद्भव्यत्ववदित्याह-‘अनवयग्गे’ति अनवदग्रः-अनन्तः ‘परिते’ति परिमितः प्रदेशतः, अनेन लोकस्यासङ्ख्येयत्वं पार्श्वजिनस्यापि संमतमिति दर्शितम् ।

तथा ‘परिवुडे’ति अलोकेन परिवृतः ‘हेह्वा विच्छिन्ने’ति सप्तरज्जुविस्तृतत्वात् ‘मज्झे संखिते’ति एकरज्जुविस्तारत्वात् ‘उप्पि विसाले’ति ब्रह्मलोकदेशस्य पञ्चरज्जुविस्तारत्वात्, एतदेवोपमानतः प्राह-‘अहे पलियंकसंठिए’ति उपरिसङ्कीर्णत्वाधोविस्तृतत्वाभ्यां ‘मज्झे वरवइरविग्गहिए’ति वरवज्रवद्विग्रहः-शरीरमाकारो मध्यक्षामत्वेन यस्य स तथा, स्वार्थिः-क-श्चेकप्रत्ययः, ‘उप्पि उद्धमुङ्गागारसंठिए’ति ऊर्द्धो न तु तिरश्चीनो यो मृदङ्गस्तस्याकारेण संस्थितो यः स तथा, मल्लकसंपुटाकार इत्यर्थः, ‘अनन्ता जीवघण’ति ‘अनन्ताः’ परिमाणतः सूक्ष्मादि-साधारण-शरीराणां विवक्षितत्वात्, सन्तत्यपेक्षया वाऽनन्ताः, जीवसन्ततीनामपर्यवसानत्वात्

जीवाश्च ते घनाश्चानन्तपर्यायसमूहरूपत्वादसङ्ख्येयप्रदेशपिण्डरूपत्वाच्च जीवघनाः, किमित्याह-‘उप्पज्जिते’ति उत्पद्योत्पद्य ‘विलीयन्ते’ विनश्यन्ति, तथा ‘परीत्ता’ प्रत्येकशरीरा अनपेक्षितातीतानागतसन्तानतया वा सङ्क्षिप्ताः, जीवघना इत्यादि तथैव, अनेन च प्रश्ने यदुक्तम् ‘अनन्ता राइंदिया’ इत्यादि तस्योत्तरं सूचितं, यतोऽनन्तपरीक्षजीवसम्बन्धात्कालविशेषा अप्यनन्ताः परीक्षाश्च व्यपदिश्यन्तेऽतो विरोधः परिहृतो भवतीति । अथ लोकमेव स्वरूपत आह-

‘से (नून) भूए’ति यत्र जीवघना उत्पद्य २ विलीयन्ते स लोकोभूतः-सद्भूतो भवनधर्मयोगात्, स चानुत्पत्तिकोऽपि स्याद् यथा नयमतेनाकाशमत आह-उत्पन्नः, एवंविधश्चान-श्वरोऽपि स्याद् यथा विवक्षितघटाभाव इत्यत आह-विगतः, स चानन्वयोऽपि किल भवतीत्यत आह-परिणतः-पर्यायान्तरानि आपन्नो न तु निरन्वयनासेन नष्टः ।

अथ कथमयमेवंविधो निश्चीयते ? इत्याह-‘अजीवेहिं’ति ‘अजीवैः’ पुद्गलादिभिः सत्तां विभ्रद्भिर्रुत्पद्यमानैर्विगच्छद्भिः परिणमद्भिश्च लोकानन्यभूतैः ‘लोक्यते’ निश्चीयते ‘प्रलोक्यते’ प्रकर्षेण निश्चीयते, भूतादि धर्मकोऽयमिति, अत एव यथार्थः नामाऽसाविति दर्शयन्नाह-‘जे लोकइ से लोए’ति यो लोक्यते-विलोक्यते प्रमाणेन स लोको-लोकशब्दवाच्यो भवतीति, एवं लोकस्वरूपभिधायकपार्श्वजिनवचनसंस्मरणेन स्ववचनं भगवान् समर्थः तवानिति । ‘सपडिक्कमणं’ति आदिमान्तिमजिनयोरेवावश्यकरणीयः सप्रतिक्रमणो धर्मोऽन्येषां तु कदाचि-अतिक्रमणं, आह च-

॥ १ ॥ “सपडिक्कमणो धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिनस्स ।
मज्झिमगाण जिणाणं कारणजाए पडिक्कमणं ॥”ति ॥

अनन्तरं ‘देवलोएसु उचवन्ना । इत्युक्तमतो देवलोकप्ररूपणसूत्रम्-‘कतिविहाण’ ‘मित्थादि
मू. (२६८) कतिविहा णं भंते ! देवलोगा पन्नत्ता ?, गोयमा ! चउज्विहा देवलोगा
पन्नत्ता, तंजहा-भवणवासीवाणमंतरजोतिसियवेमानियभेदेण, भवणवासी दसविहा वाणमंतरा
अट्टविहा जोइसिया पंचविहा वेमानिया दुविहा ।

मू. (२६९) किमियं रायगिहंति य उज्जोए अंधयार समए य ।
पासंतिवासि पुच्छा रातिंदिय देवलोगा य ।

मू. (२७०) सेवं भंते ! २ ति ॥

शतकं-५ उद्देशकः-९ समाप्तः

—: शतकं-५ उद्देशकः-१० :-

वृ. अनन्तरोद्देशकान्ते देवा उक्ता इति देवविशेषभूतं चन्द्रं समुद्दिश्य दशमोद्देशकमाह,
तस्य चेदं सूत्रम्-

मू. (२७१) तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपानामं नयरी जहा पढमिहो उद्देसओ तथा
नेयव्वो एसोवि, नवरं चंदिमा भानियव्वा ॥

वृ. ‘तेणं कालेण’ मित्यादि, एतच्च चन्द्राभिलाषेन पञ्चमशतकप्रथमोद्देशकवज्जेयमिति ॥

शतकं-५ उद्देशकः-१० समाप्तः

श्रीरोहणाद्रेरिव पञ्चमस्य, शतस्य देशानिव साधुशब्दान् ।

विभिद्य कुश्येव बुधोपदिष्ट्या, प्रकाशिताः सन्मनिवन्मयाऽर्थाः ॥ १ ॥

शतकं-५ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता अभयदेवसूरिविरचिता

भगवतीअङ्गसूत्रे सप्तमशतकस्य टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-६

वृ. व्याख्यातं विचित्रार्थं पञ्चमं शतं, अथावसरायातं तथाविधमेव षष्ठमारभ्यते, तस्य
चोद्देशकार्थः सङ्ग्रहणी गाथेयम्-

मू. (२७२) वेयण १ आहार २ महस्सवे य ३ सपएस ४ तमुए य ५ ।

भविए ६ साली ७ पुढवी ८ कम्म ९ अन्नउत्थी १० दस उट्टगंमि सए ॥

वृ. ‘वेयणे’त्यादि, तत्र ‘वेयण’ति महावेदनो महानिर्जर इत्याद्यर्थप्रतिपादनपरः प्रथमः १
‘आहार’ति आहाराद्यर्थाभिधायको द्वितीयः २ ‘महस्सवे य’ति महाश्रयवस्य पुद्गला बध्यन्ते
इत्याद्यर्थाभिधानपरस्तृतीयः ३ ‘सपएस’ति सप्रदेशो जीवोऽप्रदेशो वा इत्याद्यर्थाभिधायकश्चतुर्थः ४
‘तमुए य’ति तमस्कायार्थः निरूपणार्थः पञ्चमः ५ । ‘भविए’ति भव्योनारकत्वादिनोत्पादस्य योग्यस्त-
द्वक्तव्यताऽनुगतः षष्ठः ६ ‘साली’ति शाल्यादिधान्यवक्तव्यताऽऽश्रितः सप्तमः ७ ‘पुढवी’ति

रत्नप्रभादिपृथिवीवक्तव्यताऽर्थोऽष्टमः ८ 'कम्म'ति कर्मबन्धाभिधायको वनमः ९ 'अन्नउत्थि'ति अन्ययूथिकवक्तव्यतार्थो दशमः १० इति ।

—: शतकं-६ उद्देशकः-१ :-

मू. (२७३) से नूनं भंते ! जे महावेदणे से महानिजरे जे महानिजरे से महावेदणे, महावेदणस्स य अप्पवेदणस्स य से से ए जे पसत्थनिजराए ?, हंता गोयमा ! जे महावेदणे एवं चेव । छट्ठसत्तमासु णं भंते ! पुढवीसु नेरइया महावेयणा ?, हंता महावेयणा, ते णं भंते ! समणेहिंतो निग्गंथेहिंतो महानिज्रतरा ?, गोयमा ! नो तिण्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ जे महावेदणे जाव पसत्थनिजराए ?

गोयमा से जहानामए-दुवे वत्था सिया, एगे वत्थे कट्ठमरागरत्ते एगे वत्थे खंजणरागरत्ते, एएसि णं गोयमा ! दोण्हं वत्थाणं कयरे वत्थे दुधोयतराए चेव दुवामतराए चेव दुपरिकम्मतराए चेव कयरे वा वत्थे सुधोयतराए चेव सुवामतराए चेव सुपरिकम्मतराए चेव ?, जे वा से वत्थे कट्ठमरागरत्ते जे वा से वत्थे खंजणरागरत्ते ?, भगवं ! तत्थ णं जे से वत्थे कट्ठमरागरत्ते से णं वत्थे दुधोयतराए चेव दुवामतराए चेव दुपरिकम्मतराए चेव ।

एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिकणीकयाइं (अ)सिलिट्टीकयाइं खिलीभूयाइं भवंति संपगाढं पियं ते वेदणं वेदेमाणा नो महानिजरा नो महापज्जवसाणा भवंति, से जहा वा केइ पुरिसे अहिगरणिं आकोडेमाणे महया २ सट्ठेणं महया २ घोसेणं महया २ परंपराधाएणं नो संचाएइ तीसे अहिगरणीए केइ अहाबायरे पोग्गले परिसाडित्तए एवामेव गोयमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं जाव नो महापज्जवसाणाइं भवंति ।

भगवं ! तत्थ जे से वत्थे खंजणरागरत्ते से णं वत्थे सुधोयतराए चेव सुवामतराए चेव सुपरिकम्मतराए चेव, एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं सिट्ठिलीकयाइं निट्ठियाइं कडाइं विप्परिणामियाइं खिप्पामेव विट्ठत्थाइं भवंति, जावतिचं तवतिचं पियं ते वेदणं वेदेमाणे महानिजरा महापज्जवसाणा भवंति । से जहानामए-केइ पुरिसे सुकूतणहत्थयं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा से नूनं गोयमा ! से सुकूतणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जति हंता मसमसाविज्जति ।

एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहाबायराइं कम्माइं जाव महापज्जवसाणा भवंति, से जहानामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवळंसि उदगबिंदु जाव हंता विट्ठंसमागच्छइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं जाव महापज्जवसाणा भवंति, से तेणट्ठेणं जे महावेदणे से महानिजरे जाव निजराए ॥

वृ. 'से नूनं भंते ! जे महावेयणे' इत्यादि, 'महावेदनः' उपसर्गादिसमुद्भूतविशिष्टपीडः 'महानिजराः' विशिष्टकर्मक्षयः, अनयोश्चान्योऽन्याविना भूतत्वाविर्भावनाय 'जे महानिजरे' इत्यादि प्रत्यावर्तनमित्येकः प्रश्नः, तथा महावेदनस्य चाल्पवेदनस्य च मध्ये स श्रेयान्यः 'प्रशस्तनिर्जराकः' कल्याणानुबन्धनिर्जरा इत्येष च द्वितीयः प्रश्नः, प्रश्नता च काकुपाठादवगम्या, हन्तेत्याद्युत्तरं, इह च प्रथमप्रश्नस्योत्तरे महोपसर्गकाले भगवान् महावीरो ज्ञातं, द्वितीयस्यापि स एवोपसर्गानुपसर्गावस्थायामिति ।

यो महावेदनः स महानिर्जर इति यदुक्तं तत्र व्यभिचारं शङ्कमान आह-‘छट्टी’त्यादि, ‘दुधोयतराए’ति दुष्करतरधावनप्रक्रियं ‘दुवातमताराए’ति ‘दुर्वाम्यतरकं’ दुस्त्याज्यतरकलङ्कं ‘दुष्परिकम्मताराए’ति कष्टकर्तव्यतेजोजननभङ्गकरणादिप्रक्रियम्, अनेन च विशेषणत्रयेणापि दुस्त्याज्यतरकलङ्कं ‘दुष्परिकम्मताराए’ति कष्टकर्तव्यतेजोजननभङ्गकरणादिप्रक्रियम्, अनेन च विशेषणत्रयेणापि दुर्विशोध्यमित्युक्तं, ‘गाढीकयाइ’ति आत्मप्रदेशैः सह गाढबद्धानि सन-सूत्रगाढबद्धसूचीकलापवत् ‘चिक्कणीकयाइ’ति सूक्ष्मकर्मस्कन्धानां सरसतया परस्परं गाढसम्बन्धकरणतो दुर्भेदीकृतानि तताविधमृत्पिण्डवत् ।

(अ)सिलिङ्गिकयाइ’ति निधत्तानि सूत्रबद्धाग्निमलोलोहशलाकाकलापवत् ‘खिलीभूतानि’ अनुभूतिव्यतिरिक्तोपायान्तरेण क्षपयितुमशक्यानि निकाचितानीत्यर्थः, विशेषणचतुष्टयेनाप्येतेन दुर्विशोध्यानि भवन्तीत्युक्तं भवति, एवं च ‘एवामेवे’ त्याद्युपनयवाक्यं सुघटनं स्याद्, यतश्च तानि दुर्विशोध्यानि स्युस्ततः ‘संपगाढ’मित्यादि ‘नोमहापञ्जवसाणा भवन्ति’ति, अनेन महानिर्जराया अभावस्य निर्वाणाभावलक्षणं फलमुक्तमिति नाप्रस्तुतत्वमित्याशङ्कनीयमिति ।

तदेवं यो महावेदनः स महानिर्जर इति विशिष्टजीवापेक्षमवगन्तव्यं न पुनर्नारका-दिक्लिष्टकर्मजीवापेक्षं, यदपि यो महानिर्जरः स महावेदन इत्युक्तं तदपि प्रायिकं, यतो भवत्ययोगी महानिर्जरो महावेदनस्तु भजनयेति ।

‘अहिगरनि’ति अधिकरणी यत्र लोहकारा अयोधनेन लोहानि कुड्यन्ति ‘आउडेमाणे’ति अकुड्यन् ‘सदेणं’ति अयोधनधातप्रभवेण ध्वनिना पुरुषहुङ्कृतिरूपेण वा ‘घोसेणं’ति तस्यैवानुनादेन ‘परंपराघाएणं’ति परम्परा-निरन्तरता तद्वधानो घातः-ताडनं परम्पराघातस्तेन उपर्युपरिघातेनेत्यर्थः, ‘अहाबायरे’ति स्थूलप्रकारान्, ‘एवामेवे’त्याद्युपनये ‘गाढीकयाइ’इत्यादि-विशेषणचतुष्केण दुष्परिशाटनीयानि भवन्तीत्युक्तं भवति, ‘सुधोयतराए’इत्यादि ।

अनेन सुविशोध्यं भवतीत्युक्तं स्यात्, ‘अहाबायराइ’ति स्थूलतरस्कन्धान्यसाराणीत्यर्थः ‘सिद्धिलीकयाइ’ति श्लथीकृतानि मन्दविपाकीकृतानि ‘निड्डियाइकयाइ’ति निस्सत्ताकानि विहितानि ‘विपरिणामियाइ’ति विपरिणामं नीतानि स्थितिधातरसघातादिभिः, तानि च वेदना उक्ता, सा च करणतो भवतीति करणसूत्रं, तत्र—

मू. (२७४) कतिविहे णं भंते ! करणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! चउव्विहे करणे पन्नत्ते, तंज-हामनकरणे वइकरणे कायकरणे कम्मकरणे । नेरइयाणं भंते ! कतिविहे करणे पन्नत्ते ?, गोयमा चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-मनकरणे वइकरणे कायकरणे कम्मकरणे ४, पंचिदियाणं सव्वेसिं चउव्विहे करणे पन्नत्ते । एगिंदियाणं दुविहे-कायकरणे य, विगलेंदियाणं ३-वइकरमे कायकरणे कम्मकरणे नेरइयाणं भंते ! किं करणओ असायं वेयणं वेयंति अकरणओ असायं वेयणं वेदेति ?, गोयमा ! नेरइयाणं करणओ असायं वेयणं वेयंति नो अकरणओ असायं वेयणं वेयंति । से केणट्ठेणं ० ?, गोयमा ! नेरइयाणं चउव्विहे करणे पन्नत्ते, तंजहा-मणकरणे वइकरणे कायकरणे कम्मकरणे, इच्चेएणं चउव्विहेणं करणेणं नेरइया करणओ असायं वेयणं वेयंति नो अकरणओ, से तेणट्ठेणं ० ।

असुरकुमारणं किं करणओ अकरणओ ?, गोयमा ! करणओ नो अकरणओ, से केण-

ट्रेणं० ?, गोयमा ! असुरकुमाराणं चउव्विहे करणे पन्तते, तंजहा-मनकरणे वयकरणे कायकरणे कम्मकरणे, इच्चेएणं सुभेणं करणेणं असुरकुमाराणं करणओ सायं वेयणं वेयंति नो अकरणओ, एवं जाव धनियकुमाराणं । पुढविकाइयाणं एवामेव पुच्छा, नवरं इच्चेएणं सुभासुभेणं करणेणं पुढविकाइया करणओ वेमायाए वेयणं वेयंति नो अकरणओ, ओरालियसरीरा सव्वे सुभासुभेणं वेमायाए । देवा सुभेणं सायं ॥

वृ. 'कम्मकरणं'ति कर्मविषयं करणं-जीववीर्यं बन्धनसङ्कमादिनिमित्तभूतं कर्मकरणं 'वेमायाए'ति विविधमात्रया कदाचित्सातां कदाचिदसातामित्यर्थः ।

मू. (२७५) जीवा णं भंते ! किं महावेयणा महानिज्जरा १ महावेदणा अप्पनिज्जरा २ अप्पवेदणा महानिज्जरा ३ अप्पवेदणा अप्पनिज्जरा ४ ?, गोयमा ! अत्थेगतिया जीवा महावेदणा महानिज्जरा १ अत्थेगतिया जीवा महावेयणा अप्पनिज्जरा २ अत्थेगतिया जीवा अप्पवेदणा महानिज्जरा ३ अत्थेगतिया जीवा अप्पवेदणा अप्पनिज्जरा ४ ।

से केणट्रेणं० ?, गोयमा ! पडिमापडिवन्नए अनगारे महावेदणे महानिज्जरे छट्ठसत्तमासु पुढवीसु नेरइया महावेदणा अप्पनिज्जरा सेलेसिं पडिवन्नए अनगारे अप्पवेदणे महानिज्जरे अनुत्तरोववाइया देवा अप्पवेदणा अप्पनिज्जरे अनुत्तरोववाइया देवा अप्पवेदणा अप्पनिज्जरा, सेवं भंते २ ति ।

मू. (२७६) महवेदणे य वत्थे कट्ठमखंजणमए य अहिगरणी ।
तणहत्थे य कवल्ले करण महावेदणा जीवा ॥

वृ. 'महावेयणे'इत्यादि सङ्ग्रहगाथा गतार्थाः ॥

शतकं-६ उद्देशकः-१ समाप्तः

— शतकं-६ उद्देशकः-२ :—

वृ. अनन्तरोद्देशको य एते सवेदना जीवा उक्तास्ते आहारका अपि भवन्तीत्याहारोद्देशकः-

मू. (२७७) रायगिहंनगरं जाव एवं वयासी-आहारुद्देशो जो पन्नवणाए सो सव्वो निरवसेसो नेयव्वो । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

वृ. सच प्रज्ञापनायामिव दृश्यः, एवं चासौ-नेरइयाणं भंते ! किं सच्चित्ताहारा १ अच्चित्ताहारा २ मीसाहारा ३ ?, गोयमा ! नो सच्चित्ताहारा १ अच्चित्ताहारा २ नो मीसाहारा ३' इत्यादि ॥

शतकं-६ उद्देशकः-२ समाप्तः

— शतकं-६ उद्देशकः-३ :—

वृ. अनन्तरोद्देशके पुद्गला आहारताश्चित्ताः, इह तु बन्धादि इत्येवंसम्बन्धस्य तृतीयोद्देशकस्यादावर्थः सङ्ग्रहगाथाद्वयम्—

मू. (२७८) बहुकम्मवत्थपोग्गलपयोगसावीससा य सादीए ।

कम्मट्ठित्तीत्थिसंजय सर्पं द्ढी य सन्नी य ॥

वृ. 'बहुकम्मे'त्यादि, 'बहुकम्म'ति महाकर्म सर्वतः पुद्गला बध्यन्त इत्यादि वाच्यं, 'वत्थे पोग्गला पयोगसा वीससा य'ति यथा वस्त्रे पुद्गलाः प्रयोगतो विश्रसातश्च चीयन्ते किमेवं

जीवानामपीति वाच्यं, 'साइए'ति वस्त्रस्य सादि पुद्गलचयः, एवं किं जीवानामप्यसौ ? इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं च वाच्यं 'कम्मट्ठि'ति कम्मस्थितिर्वाच्या, 'थिइ'ति किं स्त्री पुरुषादिर्वा कर्म बन्धाति ? इति वाच्यं, 'संजय'ति किं संयतादि ? 'सम्मदिट्ठि'ति किं सम्पद्व्यादि ? , एवं सञ्जी ।

मू. (२७९) भविय दंसण पज्जत्ते भासवपरत्त नाणजोगे य ।

अवओगाहारगसुहुमचरिमवंधी य अप्पबहुं ॥

वृ. भव्यो दर्शनी पर्याप्तको भाषकः परितो ज्ञानी योगी उपयोगी आहारकः सूक्ष्मः चरमः 'बंधेय'ति एतानाश्रित्य बन्धो वाच्यः, 'अप्पबहुं'ति एषामेव स्त्रीप्रभृतीनां कर्मबन्धकानां परस्परेणा-
ल्पबहुता वाच्येति । तत्र बहुकर्मद्वारे-

मू. (२८०) से नूनं भंते ! महाकम्मस्स महाकिरियस्स महासवस्स महावेदनस्स सव्वओ पोग्गला वज्झंति सव्वओ पोग्गला चिज्झंति सव्वओ पोग्गला उवचिज्झंति सया समियं च णं पोग्गला वज्झंति सया समियंपोग्गला चिज्झंति सया समियं पोग्गला उवचिज्झंति सया समियं च णंतस्स आया दुरुवत्ताए दुवन्नत्ताए दुग्ंधत्ताए दुरसत्ताए दुफासत्ताए अनिहुत्ताए अकंतं० अप्पियं० असुभं० अमणुन्नं० अमणामत्ताए अनिच्छियत्ताए अभिज्झियत्ताए अहत्ताए नो उहुत्ताए अकंतं० अप्पियं० असुभं० अमणुन्नं० अमणामत्ताए अनिच्छियत्ताए अभिज्झियत्ताए अहत्ताए नो उहुत्ताए दुक्खत्ताए नो सुहत्ताए भुज्जो २ परिणमंति ? हंता गोयमा ! महाकम्मस्स तं चेव ।

से केणट्ठेणं० ? , गोयमा ! से जहानामए-वत्थस्स अहयस्स वा धोयस्स वा तंतुगयस्स वा आनुपुब्बीए परिभुज्जमाणस्स सव्वओ पोग्गला वज्झंति सव्वओ पोग्गला चिज्झंति जाव परिणमंति से तेणट्ठेणं० ।

से नूनं भंते ! अप्पासवस्स अप्पकम्मस्स अप्पकिरियस्स अप्पवेदनस्स सव्वओ पोग्गला भिज्झंति सव्वओ पोग्गला छिज्झंति सव्वओ पोग्गला विद्धंसंति सव्वओ पोग्गला परिविद्धंसंति सया समियं पोग्गला भिज्झंति पोग्गला छिज्झंति विद्धस्संति परिविद्धस्संति सया समियं च णं तस्स आया सुरुवत्ताए पसत्थं नेयव्वं जाव सुहुत्ताए नो दुक्खत्ताए भुज्जो २ परिणमंति ? , हंता गोयमा जाव परिणमंति ।

से केणट्ठेणं० ? , गोयमा ! से जहानामए-वत्थस्स जल्लियस्स वा पंकियस्स वा मइल्लियस्स वा रइल्लियस्स वा आनुपुब्बीए परिकम्मिज्जमाणस्स सुद्धेणं वारिणा धोवेमाणस्स पोग्गला भिज्झंति जाव परिणमंति से तेणट्ठेणं० ॥

वृ. 'महाकम्मस्से'त्यादि, महाकर्मणः स्थित्याद्यपेक्षया 'महाक्रियस्य' अलघुकायिक्यादि-
क्रियस्य 'महाश्रवस्य' बृहन्मित्यात्वादिकर्मबन्धहेतुकस्य 'महावेदनस्य' महापीडस्य 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु सर्वान् वा जीवप्रदेशानाश्रित्य बध्यन्ते आसङ्कलनतः चीयन्ते-बन्धनतः उपचीयन्ते-
निषेकर-चनतः, अथवा बध्यन्ते-बन्धनतः चीयन्ते-निधत्ततः उपचीयन्ते निकाचनतः 'सया समियं'ति 'सदा' सर्वदा, सदात्वं च व्यवहारतोऽसातत्येऽपि स्यादित्यत आह-'समितं' सन्ततं 'तस्सआय'ति यस्य जीवस्य पुद्गला बध्यन्ते तस्यात्मा बाह्यात्मा शरीरमित्यर्थः ।

'अनिहुत्ताए'ति इच्छाया अविषयतया 'अकंतत्ताए'ति असुन्दरतया 'अप्पियत्ताए'ति

अप्रेमहेतुतया 'असुभत्ताए'ति इच्छाया अविषयतया 'अकंतत्ताए'ति असुन्दरतया 'अप्यिय-त्ताए'ति अप्रेमहेतुतया 'असुभत्ताए'ति अमङ्गल्यतयेत्यर्थः 'अमणुन्नत्ताए'ति न मनसा-भावतो ज्ञायते सुन्दरोऽयमित्यमनोज्ञस्तद्भावस्तत्ता तया, 'अमणामत्ताए'ति न मनसा अम्यते-गम्यते संस्मरणतोऽमनोऽभ्यस्तद्भावस्तत्ता तया, प्राप्नुमवाञ्छितत्वेन, 'अनिच्छियत्ताए'ति अनीप्सिततया प्राप्नुमनभिवाञ्छितत्वेन 'अभिञ्जियत्ताए'ति भिध्या-लोभः सा संजाता यत्र सो भिध्यितो न भिध्यितोऽभिध्यितस्तद्भावस्तत्ता तया 'अहत्ताए'ति जघन्यतया ।

'नो उट्ठत्ताए'ति न मुख्यतया 'अहयस्स व'ति अपरिभुक्तस्य 'धोयस्स व'ति परिभुज्यापि प्रक्षालितस्य 'तंतुगयस्स व'ति तन्नात्-तुरीवेमादेरपनीतमात्रस्य, 'बज्झंती'त्यादिना पदत्रयेणेह वस्त्रस्य पुद्गलानां च यथोत्तरं सम्बन्धप्रकर्ष उक्तः, 'भिज्झंति'ति प्राक्तनसम्बन्धविशेषत्यागात् 'विद्धंसंति'ति ततोऽधः पापात् 'परिविद्धंसंति'ति निशेषतया पातात् 'जल्लियस्स'ति 'यल्लियस्स' यानलगनधर्मोपेतमलयुक्तस्य 'पंकियस्स'ति आर्द्रमलोपेतस्य 'मइल्लियस्स'ति कठिनमलयुक्तस्य 'रइल्लियस्स'ति रज्जोयुक्तस्य 'परिकम्मिज्जमाणस्स'ति क्रियमाणशोधनार्थोपक्रमस्य ॥

मू. (२८१) वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचए किं पयोगसा वीससा ?, गोयमा ! पओगसावि वीससावि । जहा णं भंते ! वत्थस्स णं पोग्गलोवचए पओगसावि वीससावि तहा णं जीवाणं कम्मोवचए किं पओगसा वीससा ?, गोयमा ! पओगसा नो वीससा ।

से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! जीवाणं तिविहे पओगे पन्नत्ते, तंजहा-मणप्पओगे वइ० का० इच्चेतेणं तिविहेणं पओगेणं जीवाणं कम्मोवचए पओगसा नो वीससा, एवं सव्वेसिं पंचेदियाणं तिविहे पओगे भानियव्वे ० ।

पुढविकाइयाणं एगविहेणं पओगेणं एवं जाव वणस्सइकाइयाणं, विगलिंदियाणं दुविहे पओगे पन्नत्ते, तंजहा-वइपओगे य कायप्पओगे य, इच्चेतेणं दुविहेणं पओगेणं कम्मोवचए पओगसा नो वीससा, से एएणट्ठेणं जाव नो वीससा एवं जस्स जो पओगो जाव वेमानियाणं ॥

वृ. वस्त्रेत्यादिद्वारे 'पओगसा वीससा य'ति छान्दसत्वात्, 'प्रयोगेण'पुरुषव्यापारेण 'विश्रसया' स्वभावेनेति । 'जीवाणं कम्मोवचए पओगसा नो वीसस'ति प्रयोगेणैव, अन्यथाऽयोगस्यापि बन्धप्रसङ्गः ॥

मू. (२८२) वत्थस्स णं भंते ! पोग्गलोवचए किं सादीए सपज्जवसिए १ सादीए अपज्जवसिते २ अनादी सपज्ज० ३ अणा० अप० ४ ?, गोयमा ! वत्थस्स णं पोग्गलोवचए सादीए सपज्जवसिए नो सादीए अप० नो अणा० स० नो अणा० अप० ।

जहा णं भंते ! वत्थस्स पोग्गलोवचए सादीए सपज्ज० नो सादीए अप० नो अणा० सप० नो अणा० अप० तहा णं जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा, गोयमा ! अत्थेगतियाणं जीवाणं कम्मोवचए सादीए सपज्जवसिए अत्थे० अनादीए सपज्जवसिए अत्थे० अनादीए अपज्जवसिए नो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए सादीए अप० ।

से केण० ?, गोयमा ! ईरियावहियाबंधयस्स कम्मोवचए सादीए सप० भवसिद्धियस्स कम्मोवचए अनादीए सपज्जवसिए अभवसिद्धियस्स कम्मोवचए अनीदीए अपज्जवसिए, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चति अत्थे० जीवाणं कम्मोवचए सादीए नो चेव णं जीवाणं कम्मोवचए

सादीए अपज्वसिए, वत्थे णं भंते ! किं सादीए सपज्वसिए चउभंगो ?, गोयमा ! वत्थे सादीए सपज्वसिए अवसेसा तिन्नि विपडिसेहेयव्वा ।

जहा णं भंते ! वत्थे सादीए सपज्वसिए नो सादीए अपज० नो अनादीए सप० नो अनादीए अपज्वसिए तथा णं जीवाणं किं सादीया सपज्वसिया ? चउभंगो पुच्छा, गोयमा ! अत्थेगतिया सादीया सपज्वसिया चत्तारिवि भानियव्वा ।

से केणट्टेणं० ?, गोयमा ! नेरतिया तिरिक्खजोनिया मणुस्सा देवा गतिरागतिं पडुच्च सादीया सपज्वसिया सिद्धा गतिं पडुच्च सादीया अपज्वसिया, भवसिद्धिया लद्धिं पडुच्च अनादीया सपज्वसिया अभवसिद्धिया संसारं पडुच्च अनादीया अपज्वसिया, से तेणट्टेणं० ॥

वृ. सादिद्वारे 'ईरियावहियबंधयस्से'त्यादि, ईर्यापथो-गमनमार्गस्तत्र भवमैर्यापथिकं, केवलयोगप्रयोगप्रत्ययं कर्मैतर्थाः तद्वन्धकस्योपशान्तमोहस्य क्षीणमोहस्य सयोगिकेवलिनश्चेत्यर्थः, ऐर्यापथिककर्मणो हि अबद्धपूर्वस्य बन्धनात् सादित्वं, अयोग्यवस्थायां श्रेणिप्रतिपाते वाऽबन्धनात् सपर्यवसितत्वं, 'गतिरागइं पडुच्च'ति नारकादिगतौ गमनमाश्रित्य सादयः- आगमनमाश्रित्य सपर्यवसिता इत्यर्थः 'सिद्धा गइं पडुच्च साइया अपज्वसिय'ति, इहाक्षेपपरिहारावेवम्-

॥ १ ॥ "साइअपज्वसिया सिद्धा न य नाम तीयकालंमि ।

आसि कयाइवि सुन्ना सिद्धी सिद्धेहिं सिद्धंते ॥

॥ २ ॥ सव्वं साइ सरीरं न य नामादि मय देहसब्भावो ।

कालाणाइत्तणओ जहा व राइंदियाइणं ॥

॥ ३ ॥ सव्वो साइ सिद्धो न यादिमो विज्जइं तथा तं च ।

सिद्धी सिद्धा य सया निद्धिहा रोहपुच्छाए ॥ ति

'तं च'ति तच्च सिद्धानादित्वमिष्यते, यतः 'सिद्धी सिद्धा ये'त्यादीति । 'भवसिद्धिया लद्धि'मित्यादि, भवसिद्धिकानां भव्यत्वलब्धि सिद्धत्वेऽपैतीतिकृत्वाऽनादि सपर्यवसिता चेति

मू. (२८३) कति णं भंते ! कम्मप्पगडीओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! अट्ठ कम्मप्पगडीओ पन्नत्ता, तंजहा-नाणावरनिज्जं दरिसणावरनिज्जं जाव अंतराइयं ।

नाणावरनिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स केवतियं कालं बंधठिती पन्नत्ता ?, गोयमा ! जह० अंतोमुहुत्तं उक्को० तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ तिन्नि य वाससहस्साइं अबाहा, अबाहूनिया कम्मड्ढिती कम्मनिसेओ, एवं दरिसणावरनिज्जंपि, वेदनिज्जं जह० दो समया उक्को० जहा नाणावरनिज्जं, मोहनिज्जं जह० अंतोमुहुत्तं उक्को० सत्तरि सागरोवमकोडाकोडीओ ।

सत्त य वाससहस्साणि अबाधा, अबाहूनिया कम्मठिई कम्मनिसेगो, आउगं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्को० तेत्तीसं सागरोवमानि पुव्वकोडितिभागमब्भहियानि, (पुव्वोकोडितिभागो अबाहा, अबाहूनिया) कम्मड्ढिती कम्मनिसेओ, नामगोयाणं जह० अट्ठ मुहुत्ता उक्को० वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ दोन्नि य वाससहस्सानि अबाहा ।

अबाहूनिया कम्मड्ढिती कम्मनिसेओ, अंतरातियं जहा नाणावरनिज्जं ॥

वृ. कर्मस्थितिद्वारे 'तिन्नि य वाससहस्साइं अबाहा, अबाहाऊनिया कम्मठिई कम्मनिसेगो'ति 'बाध-लोडने' बाधत इति बाधा-कर्मण उदयः न बाधा अबाधा-कर्मणो बन्धस्योदय-

स्य चान्तरं अबाधया-उक्तलक्षणया ऊनिका अबाधोनिका कर्मस्थिति कर्मावस्थानकाल उक्त-
लक्षणः कर्मनिषेको भवति, तत्र कर्मनिषेको नाम कर्मदलिकस्यानुभवनार्थं रचनाविशेषः, तत्र
च प्रथमसमये बहुकं निषिञ्चति द्वितीयसमये विशेषहीनं तृतीयसमये विशेषहीनमेवं
यावदुक्तस्थितिकं कर्मदलिकं तावद्विशेषहीनं निषिञ्चति, तथा चोक्तम्—

॥ १ ॥

“मोत्तूण सगमवाहं पढमाइ ठिईइ बहुतरं दव्वं ।

सेसे विसेसहीणं जा उक्कोसंति सब्वासिं ॥

इदमुक्तं भवति-बद्धमपि ज्ञानावरणं कर्म त्रीणि वर्षसहस्राणि यावदवेद्यमानमास्ते,
ततस्तदूनोऽनुभवनकालस्तस्य, स च वर्षसहस्रत्रयन्यूनास्त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीमान इति ।
अन्ये त्वाहुः-अबाधाकालो वर्षसहस्रयमानो, बाधाकालश्च सागरोपमकोटीकोटीत्रिंशल्लक्षणः,
तद्द्वितयमपि च कर्मस्थितिकालः, स चाबाधाकालवर्तिजतः कर्मनिषेककालो भवति, एवमन्य-
कर्मस्वप्यबाधाकालो व्याख्येयो, नवरमायुषि त्रयंशत्सागरोपमानि निषेकः, पूर्वकोटीत्रिभाग-
श्चाबाधाकाल इति ।

‘वेयणिज्जं जहत्तेणं दो समय’ति केवलयोगप्रत्ययबन्धापेक्षया वेदनीयं द्विसमयस्थितिकं
भवति, एकत्र बध्यते द्वितीये वेद्यते, यच्चोच्यते ‘वेयणियस्स जहन्ना बारस नामगोयाण अड्ड(उ)-
मुहुत्त’ति तत्सकपायस्थितिबन्धमाश्रित्येति वेदितव्यमिति ॥

मू. (२८४) नाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं इत्थी बंधइ पुरिसो बंधइ नपुंसओ बंधइ ?
नोइत्थी नोपुरिसो नोनपुंसओ बंधइ ?, गोयमा ! इत्थीवि बंधइ पुरिसोवि बंधइ नपुंसओवि बंधइ
नोइत्थी नोपुरिसो नोनपुंसओ सिय बंधइ सिय नो बंधइ एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मप्यगडीओ
आउगे णं भंते ! कम्मं कं इत्थी बंधइ पुरिसो बंधइ नपुंसओ बंधइ० ? पुच्छा गोयमा ! इत्थी सिय
बंधइ सिय नो बंधइ, एवं तिन्निवि भानियव्वा, नोइत्थी नोपुरिसो नोनपुंसओ न बंधइ ।

नाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं संजए बंधइ असंजए० एवं संजयासंजए बंधइ
नोसंजयनोअसंजएनोसंजयासंजए बंधति ? गोयमा ! संजए सिय बंधति सिय नो बंधति असंजए
बंधइ संजयासंजएवि बंधइ नोसंजएनोअसंजएनोसंजयासंजए न बंधति, एवं आउगवज्जाओ
सत्तवि, आउगे हेड्डिल्ला तिन्नि भयणाए उवरिल्ले न बंधइ ।

नाणावरणिज्जं णं भंते ! कम्मं किं सम्मादिट्ठी बंधइ सम्मामिच्छदिट्ठी बंधइ, एवं आउगवज्जाओ
सत्तवि, आऊए हेड्डिल्ला दो भयणाए सम्मामिच्छदिट्ठी न बंधइ ।

नाणावरणिज्जं किं सन्नी बंधइ असन्नी बंधइ नोसन्नीनोअसन्नी बंधइ ?, गोयमा ! सन्नी
सिय बंधइ सिय नो बंधइ असन्नी बंधइ नोसन्नीनोअसन्नी न बंधइ, एवं वेदनिज्जाउगवज्जाओ छ
कम्मप्यगडीओ, वेदनिज्जं हेड्डिल्ला दो बंधंति, उवरिल्ले भयणाए, आउगं हेड्डिल्ला दो भयणाए,
उवरिल्लो न बंधइ ।

नाणावरणिज्जं कम्मं किं भवसिद्धीए बंधइ अभवसिद्धीए बंधइ नोभवसिद्धीएनोअभव-
सिद्धीए बंधति ?, गोयमा ! भवसिद्धीए भयणाए अभवसिद्धीए बंधति नोभवसिद्धीएनोअ-
भवसिद्धीए न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ सत्तवि, आउगं हेड्डिल्ला तिन्नि भयणाए उवरिल्ले न
बंधइ, एवं वेदणिज्जवज्जाओ सत्तवि, वेदणिज्जं हेड्डिल्ला तिन्नि बंधंति केवलदंसणी भयणाए ।

नाणावरणिजं कम्मं किं पज्जत्तओ बंधइ अपज्जत्तओ बंधइ नोपज्जत्तएनोअपज्जत्तए बंधइ गोयमा ! पज्जत्तए भयणाए, अपज्जत्तए बंधइ, नोपज्जत्तएनोअपज्जत्तए न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ, आउगं हेट्ठिल्ला दो भयणाए उवरिल्ले ण बंधइ ।

नाणावरणिजं किं भासए बंधइ अभासए० ?, गोयमा ! दोवि भयणाए, एवं वेदनियवज्जाओ सत्त, वेदनिजं भासए बंधइ अभासए भयणाए ।

नाणावरणिजं किं परित्ते बंधइ अपरित्ते बंधइ नोपरित्तेनोअपरित्ते बंधइ ?, गोयमा ! परित्ते भयणाए अपरित्ते बंधइ नोपरित्तेनोअपरित्ते न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ, आउए परित्तोवि अपरित्तोवि भयणाए, नोपरित्तोनोअपरित्तो न बंधइ ।

नाणावरणिजं कम्मं किं आभिनिबोहियनाणी बंधइ सुयनाणी ओहिनाणी मणपज्जवनाणी केवलनाणी बं० ?, गोयमा ! हेट्ठिल्ला चत्तारि भयणाए केवलनाणी न बंधइ, एवं वेदनिजवज्जाओ सत्तवि, वेदणिजं हेट्ठिल्ला चत्तारि बंधंति केवलनाणी भयणाए । नाणावरणिजं किं मतिअत्राणी बंधइ सुय० विभंग० ?, गोयमा ! (सव्वेवि) आउगवज्जाओ सत्तवि बंधंति, आउगं भयणाए ।

नाणावरणिजं किं मणजोगी बंधइ वय० काय० अजोगी बंधइ ?, गोयमा ! हेट्ठिल्ला तिन्नि भयणाए अजोगी न बंधइ, एवं वेदनिजवज्जाओ, वेदनिजं हेट्ठिल्ला बंधंति अजोगी न बंधइ

नाणावरणिजं किं सागारोवउत्ते बंधइ अनागारोवउत्ते बंधइ ?, गोयमा ! अट्ठसुवि भयणाए नाणावरणिजं किं आहाए बंधइ अनाहारए बंधइ ?, गोयमा ! दोवि भयणाए, एवं वेदनिजआउगवज्जाणं छण्हं, वेदनिजआहारए बंधति अनाहारए भयणाए, आउए आहारए भयणाए, अनाहारए न बंधति ।

नाणावरणिजं किं सुहुमे बंधइ बायरे बंधइ नोसुहुमेनोवादरे बंधइ ?, गोयमा ! सुहुमे बंधइ बायरे भयणा नोसुहुमेनोवादरे न बंधइ, एवं आउगवज्जाओ सत्तवि, आउए सुहुमे बायरे भयणाए नोसुहुमेनोबायरे न बंधइ ॥

नाणावरणिजं किं चरिमे अचरिमे बं० ?, गोयमा ! अट्ठवि भयणाए ॥

चू. स्त्रीद्वारे 'नाणावरणिजं णं भंते ! कम्मं किं इत्थी बंधइ' इत्यादि प्रश्नः, तत्र न स्त्री न पुरुषो न नपुंसको वेदोदयरहितः, स चानिवृत्तिवादरसम्परायप्रभृतिगुणस्थानकवर्त्ती भवति, तत्र चानिवृत्तिवादरसम्परायसूक्ष्मसम्परायौ ज्ञानावरणीयस्य बन्धकौ सप्तविधपड्विधबन्धकत्वात्, उपशान्तमोहादिस्त्वबन्धक एकविधबन्धकत्वात् अत उक्तं स्याद्बध्नाति स्यान्न बन्धातीति ॥

'आउगे णं भंते' इत्यादिप्रश्नः, तत्र स्यादित्रयमायुः स्याद्बध्नाति स्यान्न बन्धाति, बन्धकाले बध्नाति अबन्धकाले तु न वध्नाति, आयुषः सकृतेवैकत्र भवे बन्धात्, निवृत्तयादिवेदस्तु न बन्धाति, निवृत्तिवादरसम्परायादिगुणस्थानकेष्वायुर्वन्धस्य व्यवच्छिन्नत्वात् ।

संयतद्वारे 'नाणावरणिजं' मित्यादि, 'संयतः' आद्यसंयमचतुष्टयवृत्तिर्ज्ञानावरणं वध्नाति, यथाख्यातसंयतस्तूपशान्तमोहादिर्न वध्नाति अत उक्तं 'संजए सिवे' त्यादि, असंयतो मिथ्याध-
र्यादि संयतासंयतस्तु देशविरतस्तौ च वन्धीतः, निपिद्धसंयमादिभावस्तु सिद्धः, स च न वध्नाति, हेत्वभावादित्यर्थः, 'आउगे हेट्ठिल्ला तिन्निभयणाए' ति संयतोऽसंयतः संयतासंयतश्चायुर्वन्धकाले वध्नाति अन्यदा तु नेति भजनयेत्युक्तं, 'उवरिल्ले न बंधइ' ति संयतादिपूपरित्तनः सिद्धः स

चायुर्न बध्नाति ।

सम्यग्दृष्टिद्वारे 'सम्मदिद्धी सिय'ति सम्यग्दृष्टिः वीतरागस्तदितरश्च स्यात्तत्र वीतरागो ज्ञानावरणं न बध्नाति एकविधबन्धकत्वात् इतरश्च बध्नातिति स्यादित्युक्तं, मिथ्यादृष्टिमिश्रदृष्टी तु बन्धीत एवेति, 'आउए हेड्डिला दो भयणाए'ति सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टी आयुः स्याद्वध्नीत इत्यर्थः, तथाहि-सम्यग्दृष्टिरपूर्वकरणादिरायुर्न बध्नाति इतरस्तु आयुर्बन्धकाले तद्वध्नाति अन्यदा तु न बध्नाति, एवं मिथ्यादृष्टिरपि, मिश्रदृष्टिस्त्वायुर्न बध्नात्येव तद्वध्नाध्यवसायस्थानाभावादिति

सज्झिद्वारे 'सन्नी सिय बंधइ'ति 'सज्झी' मनः-पर्याप्तियुक्तः, स च यदि वीतरागस्तदा ज्ञानावरणं न बध्नाति यदि पुनरितरस्तदा बध्नाति ततः स्यादित्युक्तम्, 'असन्नी बंधइ'ति मनःपर्याप्तिविकलो बध्नात्येव 'नोसन्नीनोअसन्नी'ति केवली सिद्धश्च न बध्नाति, हेत्वभावात्, 'वेयनिज्जं हेड्डिला दो बंधंति'ति सज्झी च वेदनीयं बध्नीतः, अयोगिसिद्धवर्जानां तद्वन्धकत्वात्, 'उवरिल्ले भयणाए'ति उपरितनो नोसज्झीनोअसज्झी, स च सयोगायोगकेवली सिद्धश्च, तत्र यदि सयोगिकेवी तदा वेदनीयं बध्नाति यदि पुनरयोगिकेवली सिद्धो वा तदा न बध्नाति अतो भजनयेत्युक्तम्, 'आउंगं हेड्डिला दो भयणाए'ति सज्झी असज्झी वायुः स्याद्वध्नीतः, अन्तर्मुहूर्तमेव तद्वन्धनात्, 'उवरिल्ले न बंधइ'ति केवली सिद्धश्चायुर्न वध्नातीति ।

भवसिद्धिकद्वारे 'भवसिद्धिए भयणाए'ति भवसिद्धिको यो वीतरागः स न बध्नाति ज्ञानावरणं तदन्यस्तु भव्यो वध्नातीति भजनयेत्युक्तं 'नो भवसिद्धिएनोअभवसिद्धिए'ति सिद्धः, स च न बध्नाति, ज्ञानावरणं तदन्यस्तु भव्यो वध्नातीति भजनयेत्युक्तं 'नो भवसिद्धिएनो-अभवसिद्धिए'ति सिद्धः, स च न वध्नाति, 'आउयं दो हेड्डिला भयणाए'ति भव्योऽभव्यश्चायु-र्बन्धकाले बध्नीतोऽन्यदा तु न वध्नीत इत्यतो भजनयेत्युक्तम्, 'उवरिल्ले न बंधइ'ति सिद्धो न वध्नातीत्यर्थः ।

दर्शनद्वारे 'हेड्डिला तिन्नि भयणाए'ति चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनिनो यदि छद्मस्थवीतरागास्तदा न ज्ञानावरणं वध्नन्ति, वेदनीयस्यैव बन्धकत्वात्तेषां, सरागास्तु वध्नन्ति अतो भजनयेत्युक्तम्, 'उवरिल्ले न बंधइ'ति केवलदर्शनी भवस्थः सिद्धो वा न बध्नाति, हेत्वभावादित्यर्थः, 'वेयनिज्जं हेड्डिला तिन्नि बंधंति'ति आद्यास्त्रयो दर्शनिनश्छद्मस्थवीतरागाः सरागाश्च वेदनीयं वध्नन्त्येव, 'केवलदंसणी भयणाए'ति केवलदर्शनी सयोगिकेवली बध्नाति अयोगिकेवली सिद्धश्च वेदनीयं न वध्नातीति भजनयेत्युक्तम् ।

पर्याप्तकद्वारे 'पज्जत्तए भयणाए'ति पर्याप्तको वीतरागः सरागश्च स्यात्तत्र वीतरागो ज्ञानावरणं न बध्नाति सरागस्तु बध्नाति ततो भजनयेत्युक्तं, 'नोपज्जत्तएनोअपज्जत्तए न बंधइ'ति सिद्धो न वध्नातीत्यर्थः, 'आउंगं हेड्डिला दो भयणाए'ति पर्याप्तकापर्याप्तकावायुस्तद्वन्धकाले बध्नीतोऽन्यदानेति भजना, 'उवरिल्ले ने'ति सिद्धो न वध्नातीत्यर्थः ।

भाषकद्वारे 'दोवि भयणाए'ति भाषको-भाषालब्धिमांस्तदन्यस्त्वभाषकः, तत्र भाषको वीतरागो ज्ञानावरणीयं न बध्नाति सरागस्तु वध्नाति अभाषकस्त्वयोगी सिद्धश्च न वध्नाति पृथिव्यादयो विग्रहगत्यापन्नाश्च वध्नन्तीति 'दोवि भयणाए'इत्युक्तं, 'वेयनिज्जं भासए बंधइ'ति सयोग्यवसायनस्यापि भाषकस्य सद्देदनीयबन्धकत्वात् 'अभासए भयणाए'ति अभाषकस्त्वयोगी

सिद्धश्च न बध्नाति पृथिव्यादिकस्तु बध्नातीति, भजना ।

परीतद्वारे 'परीते भयणाए'ति 'परीतः' प्रत्येकशरीरोऽल्पसंसारो वा स च वीतरागोऽपि स्यात् न चासौ ज्ञानावरणीयं बध्नाति सरागपरीतस्तु बध्नातीति भजना, 'अपरिते बंधइ'ति 'अपरीतः' साधारणकायोऽनन्तसंसारो वा, स च बध्नाति, नोपरितेनोअपरिते न बंधइति सिद्धो न बध्नातीत्यर्थः 'आउयं परीतोवि अपरितोवि भयणाए'ति प्रत्येकशरीरादि आयुर्वन्धकाल एवायुर्वन्धातीति न तु सर्वदा ततो भजना, सिद्धस्तु न बध्नात्येवेत्यत आह-'नो परिते' इत्यादि ।

ज्ञानद्वारे 'हेड्डिळा चत्तारि भयणाए'ति आभिनिबोधिकज्ञानिप्रभृतयश्चत्वारो ज्ञानिनो ज्ञानावरणं वीतरागावस्थायां न बध्न्तीति सरागावस्थायां तु बध्न्तीति भजना, 'वेयनिज्जं हेड्डिळा चत्तारिवि बंधंति' ति वीतरागाणामपि छद्मस्थानां वेदनीयस्य बन्धकत्वात्, 'केवलनाणी भयणाए'ति सयोगिकेवलिनं वेदनीयस्य बन्धनादयोगिनां सिद्धानां चाबन्धनाद्भजनेति ।

योगद्वारे 'हेड्डिळा तिन्नि भयणाए'ति मनोवचनकाययोगिनो ये उपशान्तमोहक्षीणमोहस-योगिकेवलिनस्ते ज्ञानावरणं न वध्न्ति तदन्ये तु वध्न्तीति भजना 'अजोगी न बंधइ'ति अयोगी केवली सिद्धश्च न वध्नातीत्यर्थः 'वेयणिज्जं हेड्डिळा बंधंति'ति मनोयोग्यादयो वध्न्ति सयोगानां वेदनीयस्य बन्धकत्वात्, 'अयोगी न बंधइ'ति अयोगिनः सर्वकर्मणामबन्धकत्वादिति

उपयोगद्वारे 'अड्डसुवि भयणाए'त्त साकारनाकारो उपयोगौ सयोगानामयोगानां च स्यातां तत्रोपयोगद्वयेऽपि सयोगा ज्ञानावरणादि प्रकृतीर्यथायोगं वध्न्ति अयोगास्तु नेति भजनेति

आहारकद्वारे 'दोवि भयणाए'ति आहारको वीतरागोऽपि भवति न चासौ ज्ञानावरणं बध्नाति सरागस्तु बध्नातीति आहारको भजनया बध्नाति, तथाऽनाहारकः केवली विग्रहगत्यापन्नश्च स्यात्तत्र केवली न बध्नाति इतरस्तु बध्नातीति अनाहारकोऽपि भजनयेति । 'वेयणिज्जं आहारए बंधइ'ति अयोगिवर्जानां सर्वेषां वेदनीयस्य बन्धकत्वात् ।

'अनाहारए भयणाए'ति अनाहारको विग्रहगत्यापन्नः समुद्धातगतकेवली च वध्नाति अयोगि सिद्धश्च न बध्नातीति भजना, 'आउए आहारए भयणाए'ति आयुर्वन्धकाल एवायुषो बन्धनात् अन्यदा त्वबन्धकत्वाद्भजनेति 'अनाहारए न बंधति'ति विग्रहगतिगतानामय्यायुष्क-स्याबन्धकत्वादिति ॥

सूक्ष्मद्वारे 'बायरे भयणाए'ति वीतरागबादराणां ज्ञानावरणस्याबन्धकत्वात् सरागबादराणां च बन्धकत्वाद्भजनेति, सिद्धस्य पुनरबन्धकत्वादाह-'नो सुहुमे' इत्यादि, 'आउए सुहुमे बायरे भयणाए'ति बन्धकाले बन्धनादन्यदा त्वबन्धनाद्भजनेति ।

चरमद्वारे 'अड्वि भयणाए'ति, इह यस्य चरमो भवो भविष्यति स चरमाः, यस्य तु नासौ भविष्यति सोऽचरमः, सिद्धश्चाचरमः, चरमभवाभावात्, तत्र चरमो यथायोगमष्टापि बध्नाति अयोगित्वे तु नेत्येवं भजना, अचरमस्तु संसारी अष्टापि बध्नाति सिद्धस्तु नेत्येवमत्रापि भजनेति ॥

मू. (२८५) एएसिणं भंते ! जीवाणं इत्थिवेदगाणं पुरिसवेदगाणं नपुंसगवेदगाणं अवेयगाणा य कयरे २ अप्पा वा ४ ? , गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पुरिसवेदगा इत्थिवेदगा संखेज्जगुणा अवेदगा अनंतगुणा नपुंसगवेदगा अनंतगुणा ।

एएसिं सव्वेसिं पदाणं अप्पबहुगाइं उच्चारयेव्वाइं जाव सव्वत्थोवा जीवा अचरिमा चरिमा

अनंतगुणा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

वृ. अथाल्पबहुत्वद्वारं, तत्र 'इत्थीवेयगा संखेज्जगुणे'ति यतो देवनरतिर्यक्पुरुषेभ्यः तत्स्त्रियः क्रमेण द्वात्रिंशत्सप्तविंशतित्रिगुणा द्वात्रिंशत्सप्तविंशतित्रिरूपाधिकाश्च भवन्तीति, 'अवेयगा अनंतगुण'ति अनिवृत्तिवादरसम्परायादयः सिद्धाश्चावेदा अतस्तेषामनन्तत्वात् स्त्रीवेद-भ्योऽनन्तगुणा भवन्ति, 'नपुंसगवेयगा अनंतगुण'ति अनन्तकायिकानां सिद्धेभ्योऽनंतगुणानामिह गणनादिति ।

'एएसिं सब्वेसि'मित्यादि, 'एतेषां' पूर्वोक्तानां संयतादीनां चरमान्तानां चतुर्दशानां द्वाराणां तद्गतभेदापेक्षयाऽल्पबहुत्वमुच्चारयितव्यं, तद्यथा- 'एएसि णं भंते १ संजयाणं असंजयाणं संजयासंजयाणं नोसंजयनोअसंजयनोसंजायसंजयाणं कयेर कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा ४ गोयमा ! सब्वत्थोवा संजया संजयासंजया असंखेज्जगुणा नोसंजयनोअसंजयनोसंजयासंजया अनंतगुणा असंजया अनंतगुणा' इत्यादि प्रज्ञापनानुसारेण बाध्यं यावच्चरमाद्यल्पबहुत्वं, एतदेवाह- 'जाव सब्वत्थोवा जीवा अचरिमे'त्यादि, अत्राचरमा अभव्याः चरमाश्च ये भव्याश्चरमं भवं प्राप्स्यन्ति-सेत्स्यन्तीत्यर्थः ।

ते चाचरमेभ्योऽनन्तगुणा-, यस्मादभव्येभ्यः सिद्धा अनन्तगुणा भनिताः, चावन्तश्च सिद्धास्तावन्त एव चरमाः, यस्माद्यावन्तः सिद्धा अतीताद्यायां तावन्त एव सेत्स्यन्त्यनाग-ताद्यायामिति ॥

शतकं-६ उद्देशकः-३ समाप्तः

—: शतकं-६ उद्देशकः-४ :—

वृ. अनन्तरोद्देशके जीवो निरूपितोऽथ चतुर्थोद्देशकेऽपि तमेव भङ्गयन्तरेण निरूपयन्नाह-
मू. (२८६) जीवे णं भंते ! कालाएसेणं किं सपदेसे अपदेसे ?, गोयमा ! सपदेसे । नेरतिए णं भंते ! कालादेसेणं किं सपदेसे अपदेसे ?, गोयमा ! सिय सपदेसे सिय अपदेसे, एवं जाव सिद्धे । जीवा णं भंते ! कालादेसेणं किं सपदेसा अपदेसा ?, गोयमा ! नियमा सपदेसा । नेरइया णं भंते ! कालादेसेणं किं सपदेसा अपदेसा ?, गोयमा ! सब्वेवि ताव होज्जा सपदेसा १ अहवा सपएसा य अपदेसे य २ अहवा सपदेसा य अपदेसा य ३, एवं जाव धनियकुमारा ।

पुढविकाइया णं भंते ! किं सपदेसा अपदेसा ?, गोयमा ! सपदेसा वि अपदेसावि एवं जाव वणप्फइकाइया, सेसा जहा नेरइया तहा जाव सिद्धा ।

आहारगाणं जीवेगेदियवज्जो तियभंगो, अनाहारगाणं जीवेगिंदियवज्जा छब्भंगा एवं भानियव्वा-सपदेसा वा १ अपएसा वा २ अहगा सपदेसे य अपदेसे य ३ अहवा सपदेसे य अपदेसा य ४ अहवा सपदेसा य अपदेसे य ५ अहवा सपदेसा य अपदेसा य ६, सिद्धेहिं तियभंगो, भवसिद्धिया अभवसिद्धिया जहा ओहिया, नो भवसिद्धियनोअभवसिद्धिया जीवसिद्धेहिं तियभंगो, सन्नीहिं जीवादिओ तियभंगो, असन्नीहिं एगिंदियवज्जो तिय भंगो, नेरइयदेवमणुएहिं छब्भंगो, नोसन्निनोअसन्निजीवमणुयसिद्धेहिं तिय भंगो ।

सलेसा जहा ओहिया, कण्हलेस्सानीललेस्सा काउलेस्सा जहा आहारओ नवरं जस्स अत्थि एयाओ, तेउलेस्साए जीवादिओ तियभंगो, नवरं पुढविकाइएसु आउवणप्फतीसु छब्भंगा,

पहलेसमुक्कलेस्साए जीवादिओहिओ तियभंगो, अलेसीहिं जीवसिद्धेहिं तियभंगो मणुस्से छभंगा, सम्मदिद्धिहिं जीवाइतियभंगो, विगलिंदिएसु छभंगा, मिच्छदिद्धिहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो सम्मामिच्छदिद्धिहिं छभंगा, संजएहिं जीवाइओ तियभंगो, असंजएहिं एगिंदियवज्जो तियभंगो, संजयासंजएहिं तियभंगो जीवादिओ ।

नोसंजयनोअसंजयनोसंजयासंजय जीवसिद्धेहिं तियभंगो, सकसाईहिं जीवादिओ तियभंगो, एगिंदिएसु अभंगकं, कोहकसाईहिं जीवएगिंदियवज्जो तियभंगो, देवेहिं छभंगा, मानकसाईमायाकसाई जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो ।

नेरतियदेवेहिं छभंगा, लोभकसाईहिं जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो, नेरितएसु छभंगा, अकसाईजीवमणुएहिं सिद्धेहिं तियभंगो, ओहियनाणे आभिनिवोहियनाणे सुयनाणे जीवादिओ तियभंगो विगलिंदिएहिं छभंगा ।

ओहिनाणे मण०केवलनाणे जीवादिओ तियभंगो, ओहिए अन्नाणे मतिअन्नाणे सुयअन्नाणे एगिंदियवज्जो तियभंगो, विभंगनाणे जीवादिओ तियभंगो ।

सजोगी जहा ओहिओ मनजोगी वयजोगी कायजोगी जीवादिओ तियभंगो नवरं कायजोगी एगिंदिया तेसु अभंगकं ।

अजोगी जहा अलेसा, सागारोवउत्ते अनागारोवउत्ते जीवएगिंदियवज्जो तियभंगो सवेयगा य जहा सकसाई, इत्थिवेयगपुरिसवेयगनपुंसगवेयगसु जीवादिओ तियभंगो, नवरं नपुंसगवेदे एगिंदिएसु अभंगकं, अवेयगा जहा अकसाई ।

ससरीरी जहा ओहिओ, ओरालियवेउव्वियसरीराणं जीवएगिंदियवज्जो तियभंगो, आहारगसरीरे जीवमणुएसु छभंगा, तेयगकम्भगाणं जहा ओहिया, असरीरेहिं जीवसिद्धेहिं तियभंगो ।

आहारपज्जतीए सरीरपज्जतीए इंदियपज्जतीए आणापाणुपज्जतीए जीवएगिंदियवज्जो तियभंगो, भासमनपज्जतीए जहा सन्नी, आहारअपज्जतीए जहा अनाहारगा, सरीरअपज्जतीए इंदियअपज्जतीए आणापाणअपज्जतीए जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो । नेरइयदेवमणुएहिं छभंगा, भासामणअपज्जतीए जीवादिओ तियभंगो, नेरइयदेवमणुएहिं छभंगा ॥

वृ. 'जीवे ण' मित्वादि, 'कालाएसेण'ति कालप्रकारेण कालमाश्रित्येत्यर्थः 'सपएसे'ति सविभागः 'नियमा सपएसे'ति अनादित्वेन जीवस्यानन्तसमयस्थित्वात् सप्रदेशता, यो ह्येकसमयस्थिति सोऽप्रदेशः द्वादिदिसमयस्थितस्तु सप्रदेशः, इह चानया गाथया भावना कार्या

॥ १ ॥

“जो जस्त पढमसमए वट्ठति भावस्स सो उ अपदेसो ।

अन्मि वट्ठमाणो कालाएसेण सपएसो ॥”

नारकस्तु यः प्रथमसमयोत्पन्नः सोऽप्रदेशः द्वादिदिसमयोत्पन्नः पुनः सप्रदेशोऽत उक्तं 'सियसप्पएसेसिय अप्पएसे' एष तावदेकत्वेन जीवादि सिद्धावसानः षड्विंशतिदण्डकः कालतः सप्रदेशत्वादिना चिन्तितः, अथायमेव तथैव पृथक्त्वेन चिन्त्यते- 'सव्वेवि ताव होज्ज सपएस'ति उपपातविरहकालेऽसङ्ख्यातानां पूर्वोत्पन्नानां भावात्सर्वेऽपि सप्रदेशा भवेयुः, तथा पूर्वोत्पन्नेषु मध्ये यदैकोऽप्यन्यो नारक उत्पद्यते तदा तस्य प्रथमसमयोत्पन्नत्वेनाप्रदेशत्वात् शेषाणां च

द्वयादिसमयोत्पन्नत्वेन सप्रदेशत्वाद् उच्यते-‘सप्पएसा य अप्पएसे य’ति ।

एवं यदा बहव उत्पद्यमाना भवन्ति ते तदोच्यन्ते ‘सपएसा य अप्पएसा य’ति, उत्पद्यन्ते चैकदैकादयो नारकाः, यदाह—

॥ १ ॥

“एगो व दो व तिन्नि व संखमसंखा व एगसमएणं ।

उववज्जन्तेवइया उव्वइंतावि एमेव ॥”

‘पुढविकाइया ण’मित्यादि, एकेन्द्रियाणां पूर्वोत्पन्नानामुत्पद्यमानानां च बहूनां सम्भवात् ‘सपएसावि अप्पएसावी’त्युच्यते, ‘सेसा जहा नेरइए’त्यादि, यथा नारका अभिलापत्रयेणोक्तास्तथा शेषा द्वीन्द्रियादयः सिद्धावसाना वाच्याः, सर्वेषामेषां विहरसद्भावादेकाद्युत्पत्तेश्चेति । एवमाहार-कानाहारकशब्दविशेषितावेतावेकत्वपृथक्त्वदण्डकावध्येयौ ।

अध्ययनक्रमश्चाद्यम्-‘आहारए णं भंते ! जीवे कलाएसेणं किं सपएसे २ ? , गोयमा ! सिय सप्पएसे सिय अप्पएसे’ इत्यादि स्वधिया वाच्याः, तत्र यदा विग्रहे केवलिसमुद्घातेवाऽ-नाहारको भूत्वा पुनराहारकत्वं प्रतिपद्यते तदा तत्रथमसमयेऽप्रदेशो द्वितीयादिषु तु सप्रदेश इत्यत उच्यते-सिय सप्पएसे सिय अप्पएसे’ति, एवमेकत्वे सर्वेष्वपि सादिभावेषु, अनादिभावेषु तु ‘नियमा सप्पएसे’ति वाच्यं ।

पृथक्त्वदण्डके त्वेवमभिलापो दृश्यः-आहारया णं भंते ! जीवा कालाएसेणं किं सप्पएसा अप्पएसा ? , गोयमा ! सप्पएसावि अप्पएसावि’ति तत्र बहूनामाहारकत्वेनावस्थितानां भावात्स-प्रदेशत्वं तथा बहूनां विग्रहगतेरनन्तरं प्रथमसमये आहारकत्वसम्भवादप्रदेशत्वमप्याहारकाणां लभ्यत इति सप्रदेशा अपि अप्रदेशा अपीत्युक्तं, एवं पृथिव्यादयोऽप्यध्येयाः, नारकादयः पुनर्विकल्पत्रयेण वाच्याः, तद्यथा ।

‘आहारया णं भंते ! नेरइया किं सप्पएसा अप्पएसा ? , गोयमा ! सब्वेऽवि ताव होज्ज सप्पएसा १ अहवा सप्पएसा य अप्पएसे य २ अहवा सप्पएसा य अप्पएसा ये’ति ३, एतदेवाह-आहारगाणं जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो’ जीवपदमेकेन्द्रियपदपञ्चकं च वर्जयित्वा त्रिकरूपो भङ्गः-त्रिकभङ्गो-भङ्गत्रयं वाच्यमित्यर्थः, सिद्धपदं त्विह न वाच्यं, तेषामनाहारकत्वात्, अनाहार-कदण्डकद्वयमप्येकमुसरणीयं, तत्रानाहारको विग्रहगत्यापन्नः समुद्घातगतकेवली अयोगी सिद्धो वा स्यात्, स चानाहारकत्वप्रथमसमयेऽप्रदेशः द्वितीयादिषु तु सप्रदेशस्तेन स्यात् सप्रदेश इत्याद्युच्यते

पृथक्त्वदण्डके विशेषमाह-‘अनाहारगा ण’मित्यादि, जीवानेकेन्द्रियांश्च वर्जयन्तीति जीवैकेन्द्रियवर्जा, तान् वर्जयित्वेत्यर्थः, जीवपदे एकेन्द्रियपदे च ‘सपएसा य अप्पएसा ये’त्वेवंरूप एक एव भङ्गको, बहूनां विग्रहगत्यापन्नानां सप्रदेशानामप्रदेशानां च लाभात्, नारकादीनां द्वीन्द्रियादीनां च स्तोकराणामुत्पादः, तत्र चैकद्वयादीनामनाहारकाणां भावात् षड्भङ्गिकासम्भवः, तत्र द्वौ बहुवचनान्तौ अन्ये तु चत्वार एकवचनबहुवचनसंयोगात्, केवलैकवचनभङ्गकाविह न स्तः, पृथक्त्वस्याधिकृतत्वादिति ।

‘सिद्धेहिं तियभंगो’ति सप्रदेशपदस्य बहुवचनान्तस्यैव सम्भवात्, ‘भवसिद्धी य अभवसिद्धी य जहा ओहिय’ति, अयमर्थः औधिकदण्डकवदेषां प्रत्येकं दण्डकद्वयं, तत्र च भव्योऽभव्यो वा जीवो नियमात्सप्रदेशः, नारकादिस्तु सप्रदेशोऽप्रदेशो वा, बहवस्तु जीवाः सप्रदेशा एव, नारकाद्यास्तु

त्रिभङ्गवन्तः, एकेन्द्रियाः पुनः सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेत्येकभङ्ग एवेति, सिद्धपदं तु न वाच्यं, सिद्धानां भव्याभव्यविशेषणानुपपत्तेरिति ।

तथा 'नोभवसिद्धियनोअभवसिद्धिय'ति एतद्विशेषणं जीवादिदण्डकद्वयमध्येयं, तत्र चाभिलापः- 'नोभवसिद्धीएनोअभवसिद्धिए णं भंते ! जीवे सप्पएसे अप्पएसे ?' इत्यादि, एवं पृथक्त्वदण्डकोऽपि, केवलमिह जीवपदं सिद्धपदं चेति द्वयमेव, नारकादिपदानां नोभव्यनोअभव्यविशेषणस्यानुपपत्तेरिति, इह च पृथक्त्वदण्डके पूर्वोक्तं भङ्गकत्रयमनुसर्तव्यमत एवाह- 'जीवसिद्धेहिं तियभंगो'ति ।

सज्जिषु यौ दण्डकौ तयोर्द्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु भङ्गत्रयं भवतीत्यत आह- 'सन्नीहि' इत्यादि, तत्र सज्जिनो जीवाः कालतः सप्रदेशा भवन्ति चिरोत्पन्नानपेक्ष्य उत्पादविरहानन्तरं चैकस्योत्पत्तौ तस्मात्तस्यो सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेति स्यात्, बहूनामुत्पत्तिप्राथम्ये तु सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेति स्यात्, तदेवं भङ्गकत्रयमिति, एवं सर्वपदेषु, केवलमेतयोर्दण्डकयोरेकेन्द्रियविकलेन्द्रियसिद्धपदानि न वाच्यानि, तेषु सज्जिविशेषणस्यासम्भवादिति, 'असन्नीहिं' इत्यादि, अयमर्थः- असज्जिषु- असज्जिविषये द्वितीयदण्डके पृथिव्यादिपदानि वर्जयित्वा भङ्गकत्रयं प्रागदर्शितमेव वाच्यं, पृथिव्यादिपदेषु हि सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेत्येक एव, सदा बहूनामुत्पत्त्या तेषामप्रदेशबहुत्वस्यापि सम्भवात्, नैरयिकादीनां च व्यन्तरान्तानां सज्जिनामप्यसज्जित्वमसज्जिभ्य उत्पादाद्भूतभावतयाऽवसेयं, तथा नैरयिकादिष्वसज्जित्वस्य कादाचित्कत्वेनैकत्वबहुत्वसम्भवात्षड् भङ्गा भवन्ति, ते च दर्शिता एव ।

एतदेव- 'नेरइयदेवमणुए' इत्यादि, ज्योतिष्कवैमानिकसिद्धास्तु न वाच्यास्तेषामसज्जित्वस्यासम्भवात्, तथा नोसज्जिनोअसज्जिविशेषणदण्डकयोर्द्वितीयदण्डके जीवमनुजसिद्धपदेषु क्तरूपं भङ्गकत्रयं भवति, तेषु बहूनामवस्थितानां लाभादुत्पद्यमानानां चैकादीनां सम्भवादिति, एतयोश्च दण्डकयोर्जीवमनुजसिद्धपदान्येव भवन्ति, नारकादिपदानां नोसज्जीनोअसज्जीतिविशेषणस्याघटनादिति, सलेश्यदण्डकद्वये औघिकदण्डकवज्जीवनारकादयो वाच्याः, सलेश्यतायां जीवत्ववदनादित्वेन विशेषानुत्पादकत्वात् केवलं सिद्धपदं नाधीयते सिद्धानामलेश्यत्वादिति ।

कृष्णलेश्या नीललेश्याः कापोतलेश्याश्च जीवनारकादयः प्रत्येकं दण्डकद्वयेनाहारकजीवादिदुपयुज्य वाच्याः, केवलं यस्य जीवनारकादेरेताः सन्ति स एव वाच्यः, एतदेवाह- 'कण्ठलेसे'त्यादि, एताश्च ज्योतिष्कवैमानिकानां न भवन्ति सिद्धानां तु सर्वा न भवन्तीति तेजोलेश्याद्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु त एव त्रयो भङ्गाः पृथिव्यव्वनस्पतिषु पुनः षड् भङ्गाः यत एतेषु तेजोलेश्या एकादयो देवाः पूर्वोत्पन्ना उत्पद्यमानाश्च लभ्यन्त इति सप्रदेशानामप्रदेशानां चैकत्वबहुत्वसम्भव इति, एतदेवाह- 'तेउलेसाए' इत्यादि, इह नारकतेजोवायुविकलेन्द्रियसिद्धपदानि न वाच्यानि, तेजोलेश्याया अभावादिति, पद्मलेश्याशुक्ललेश्ययोर्द्वितीयदण्डके जीवादिषु पदेषु त एव त्रयो भङ्गकास्तदेवाह 'पम्हलेसे'त्यादि, इह च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्यवैमानिकपदान्येव वाच्यानि, अन्येष्वनयोरभावादिति, अलेश्यदण्डकयोर्जीवमनुष्यसिद्धपदान्येवोच्यन्ते, अन्येषामलेश्यत्वस्यासम्भवात्, तत्र च जीवसिद्धयोर्भङ्गकत्रयं तदेव, मनुष्येषु तु षड् भङ्गाः, अलेश्यतां

प्रतिपन्नानां प्रतिपद्यमानानां चैकादीनां मनुष्याणां सम्भवेन सप्रदेशत्वेऽप्रदेशत्वे चैकत्वबहुत्व-सम्भवादिति, इदमेवाह-‘अलेसीहिं’ इत्यादि ।

सम्यग्दृष्टिदण्डकयोः सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तिप्रथमसमयेऽप्रदेशत्वं द्वितीयादिषु तु सप्रदेशत्वं, तत्र द्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु त्रयो भङ्गाः तथैव, विकलेन्द्रियेषु तु षड्यतस्तेषु सासादनसम्यग्दृष्ट्य एकादयः पूर्वोत्पन्ना उत्पद्यमानाश्च लभ्यन्तेऽतः सप्रदेशत्वाप्रदेशत्वयोरेकत्वबहुत्वसम्भव इति ।

एतदेवाह-‘सम्यग्दृष्टीही’त्यादि, इहैकेन्द्रियपदानि वाच्यानि, तेषु सम्यग्दर्शनाभावादिति, ‘मिच्छद्दृष्टीहिं’ इत्यादि, मिथ्याद्दृष्टिद्वितीयदण्डके जीवादिपदेषु तु त्रयो भङ्गाः-मिथ्यात्वं प्रतिपन्ना बहवः सम्यक्त्वभ्रंशे तत्र प्रतिपद्यमानाश्चैकादयः सम्भवन्तीति कृत्वा, एकेन्द्रियपदेषु पुनः सप्रदेशा-श्चाप्रदेशाश्चेत्येक एव, तेष्ववस्थितानामुत्पद्यमानानां च बहूनामेव भावादिति, इह च सिद्धा न वाच्याः, तेषां मिथ्यात्वाभावादिति, सम्यग्मिथ्याद्दृष्टिवहुत्वदण्डके ‘सम्मामिच्छद्दृष्टीहिं छब्भंगा’ अयमर्थः-सम्यग्मिथ्याद्दृष्टत्वं प्रतिपन्नकाः प्रतिपद्यमानाश्चैकादयोऽपि लभ्यन्त इत्यतस्तेषु षड् भङ्गा भवन्तीति, इह चैकेन्द्रियविकलेन्द्रियसिद्धपदानि न वाच्यान्यसम्भवादिति ।

‘संजएहिं’ इत्यादि, ‘संयतेषु’ संयतशब्दविशेषितेषु जीवादिपदेषु त्रिकभङ्गः, संयमं प्रतिपन्नानां बहूनां प्रतिपद्यमानानां चैकादीनां भावात्, इह च जीवपदमनुष्यपदे एव वाच्ये, अन्यत्र संयतत्वाभावादिति, असंयतद्वितीयदण्डके-‘असंजएही’त्यादि, इहासंयतत्वं प्रतिपन्नानां बहूनां संयतत्वादिप्रतिपातेन तत्र प्रतिपद्यमानानां चैकादीनां भावाद्भङ्गकत्रयं, एकेन्द्रियाणां तु पूर्वोक्तयुक्त्या सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चैक एव भङ्गः इति, इह सिद्धपदं नाध्येयमसम्भवादिति । संयता-संयतबहुत्वदण्डके ‘संजयासंजएहिं’ इत्यादि, इह देशविरतिं प्रतिपन्नानां बहूनां संयमादसंयमाद्वा निवृत्य तां प्रतिपद्यमानानां चैकादीनां भावाद्भङ्गकत्रयसम्भवः, इह जीवपदश्चेन्द्रियतिर्यग्म-नुष्यपदान्येवाध्येयानि, तदन्यत्र संयतासंयतत्वस्याभावादिति ।

‘नोसंजए’त्यादी सैव भावना, नवरमिह जीवसिद्धपदे एव वाच्ये अत एवोक्तं ‘जीवसिद्धेहिं तियभंगो’ति । ‘सकसाईहिं जीवाइओ तियभंगो’ति, अयमर्थः-सकषायाणां सदाऽवस्थितत्वात् सप्रदेशा इत्येको भङ्गः, तथोपशमश्रेणीतः प्रच्यवमानत्वे सकषायित्वं प्रतिपद्यमाना एकादयो लभ्यन्ते ततश्च सप्रदेशाश्चाप्रदेशश्च तथा सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेत्यपरभङ्गकद्वयमिति, नारकादिषु तु प्रतीतमेव भङ्गकत्रयम्, ‘एगिदिएसु अभंगवं’ति अभङ्गकं-भङ्गकानामभावोऽभङ्गकं सप्रदेशाश्चा-प्रदेशाश्चेत्येक एव विकल्प इत्यर्थः, बहूनामवस्थितानामुत्पद्यमानानां च तेषु लाभादिति, इह च सिद्धपदं नाध्येयमकषायित्वात्, एवं क्रोधादिदण्डकेष्वपि, ‘कोहकसाईहिं जीवेगिदियबजो तियभंगो’ति, अयमर्थः-क्रोधकषायिद्वितीयदण्डके जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च सप्रदेशाश्चा-प्रदेशाश्चेत्येक एव भङ्ग शेषेषु त्रयः, ननु सकषायिजीवपदवत्कथमिह भङ्गत्रयं न लभ्यते ?, उच्यते, इह मानमाचालोभेभ्यो निवृत्ताः क्रोधं प्रतिपद्यमाना बहव एवं लभ्यन्ते, प्रत्येकं तद्वाशीनामनन्तत्वात्, न त्वेकादयो यथोपशमश्रेणीतः प्रच्यवमानाः सकषायित्वं प्रतिपत्तार इति

‘देवेहिं छब्भंग’ति देवपदेषु त्रयोदशस्वपि षड् भङ्गाः, तेषु क्रोधोदयवतामल्पत्वेनैकत्वे बहुत्वे च सप्रदेशाप्रदेशत्वयोः सम्भवादिति, मानकषायिमायाकषायिद्वितीयदण्डके ‘नेरइयदेवेहिं छब्भंग’ति नारकाणां देवानां च मध्येऽल्पा एव मानमायोदयवन्तो भवन्तीति पूर्वोक्तन्यायात्

षड् भङ्गा भवन्तीति, 'लोहकसाईहिं जीवेगेदियवज्जो तियभंगो'ति एतस्य क्रोधसूत्रवद्भावना, 'नेरइएहि छब्भंग'ति नारकाणां लोभोदयवतामल्पत्वात्पूर्वोक्ताः षड् भङ्गा भवन्तीति, आह च-
॥११॥ "कोहे माणे माया वोद्धवा सुरगणेहिं छब्भंगा ।

माणे माया लोभे नेरइएहिं पि छब्भंगा ॥"

देवा लोभप्रचुरा नरकाः क्रोधप्रचुरा इति, अकषायिद्वितीयदण्डके जीवमनुष्यसिद्धपदेषु भङ्गत्रयमन्येषासम्भवात्, एतदेवाह-'अकसाई' इत्यादि ।

'ओहियमाणे आभिनिबोहियमाणे सुयमाणे जीवाईओ तियभंगो'ति, औधिकज्ञानं-मत्यादिभिरविशेषितं तत्र मतिश्रुतज्ञानयोश्च बहुत्वदण्डके जीवादपदेषु त्रयो भङ्गाः पूर्वोक्ता भवन्ति, तत्रोधिकज्ञानमतिश्रुतज्ञानिनां सदाऽवस्थितत्वेन सप्रदेशानां भावात्, सप्रदेशा इत्येकः, तथा मिथ्याज्ञानान्मत्यादिज्ञानमात्रं मत्यज्ञानान्मतिज्ञानं श्रुताज्ञानाच्च श्रुतज्ञानं प्रतिपद्यमानानामेकादीनां लाभात्सप्रदेशाश्चाप्रदेशश्च तथा सप्रदेशाश्च अप्रदेशाश्चेति द्वावित्येवं त्रयमिति ।

'विगलेदिंएहिं छब्भंग'ति द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु सासादनसम्यक्त्वसम्भवेनाभिनिबो-धिकादिज्ञानिनामेकादीनां सम्भवात् एव षड् भङ्गाः, इह च यथायोगं पृथिव्यादयः सिद्धाश्च न वाच्याः, असम्भवादिति, एवमवध्यादिष्वपि भङ्गत्रयभावना, केवलमवधिदण्डकयोरेकेन्द्रिय-विकलेन्द्रियाः सिद्धाश्च न वाच्याः, मनःपर्यायदण्डकयोस्तु जीवा मनुष्याश्च वाच्याः, केवलदण्ड-कयोस्तु जीवमनुष्यसिद्धा वाच्याः, अत एव वाचनान्तरे दृश्यते 'विन्नेयं जस्स जं अत्थि'ति ।

'ओहिए अत्राणे' इत्यादि, सामान्येऽज्ञाने मत्यज्ञानादिभिरविशेषिते मत्यज्ञाने श्रुताज्ञाने च जीवादिषु त्रिभङ्गी भवति, एते हि सदाऽवस्थितत्वात्सप्रदेशा इत्येकः, यदा तु तदन्ये ज्ञानं विमुच्य मत्यज्ञानादितया परिणमन्ति तदैकादिस्मवेन सप्रदेशाश्चाप्रदेशश्चेत्यादिभङ्गद्वयमित्येवं भङ्गत्रयमिति, पृथिव्यादिषु तु सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेत्येक एवेत्यत आह-'एगिंदियवज्जो तियभंगो'ति, इह च त्रयेऽपि सिद्धा न वाच्याः, विभङ्गे तु जीवादिषु भङ्गत्रयं, तद्भावना च मत्यज्ञानादिवत्, केवलमिहैकेन्द्रियविकलेन्द्रियाः सिद्धाश्च न वाच्या इति, 'सजोई जहा ओहिओ'ति सयोगी जीवादिदण्डकद्वयेऽपि तथा वाच्यो यथौघिको जीवादिः, -

-स चैवम्-सयोगी जीवो नियमात्सप्रदेशो नारकादिस्तु सप्रदेशोऽप्रदेशो वा, वहवस्तु जीवाः सप्रदेशा एव, नारकाद्यास्तु त्रिभङ्गवन्तः, एकेन्द्रियाः पुनस्तृतीयभङ्गा इति, इह सिद्धपदं नाध्येवं, 'मणजोई' इत्यादि, मनोयोगिनो योगत्रयवन्तः सज्जिन इत्यर्थः, वाग्योगिन एकेन्द्रियवर्जा, काययोगिनस्तु सर्वेऽप्येकेन्द्रियादयः, एतेषु च जीवादिषु त्रिविधो भङ्गः, तद्भावना च मनोयोग्या-दीनामवस्थितत्वे प्रथमः, अमनोयोगित्वादित्यागाच्च मनोयोगित्वाद्युत्पादनाप्रदेशत्वाभेऽन्यद्भङ्गक-द्वयमिति नवरं काययोगिनो ये एकेन्द्रियास्तेष्वभङ्गकं, सप्रदेशा अप्रदेशाश्चेत्येक एव भङ्गक इत्यर्थः, एतेषु च योगत्रयदण्डकेषु जीवादिपदानि यथासम्भवमध्येयानि सिद्धपदं च न वाच्यमिति

'अजोगी जहा अलेस'ति दण्डकद्वयेऽप्यलेश्यसमवक्तव्यत्वात्तेषां, ततो द्वितीयदण्ड-केऽयोगिषु जीवसिद्धपदयोर्भङ्गकत्रयं मनुष्येषु च षड्भङ्गीति ॥ 'सागारे'त्यादि साकारोपयुक्तेष्व-नाकारोपयुक्तेषु च नारकादिषु त्रयो भङ्गाः, जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेत्येक एव, तत्र चान्यतरोपयोगादन्यतरमगमने प्रथमेतरसमयेष्वप्रदेशत्वसप्रदेशत्वे भावनीये, सिद्धानां

त्वेकसमयोपयोगित्वेऽपि साकारस्येतरस्य चोपयोगस्यासकृत्प्राप्तया सप्रदेशत्वं सकृत्प्राप्तया चाप्रदेशत्वमवसेयम्, एवं चासकृदवाप्तसाकारोपयोगान् बहूनाश्रित्य सप्रदेशा इत्येको भङ्गः, तानेव सकृदवाप्तसाकारोपयोगं चैकमाश्रित्य द्वितीयः, तथा तानेव सकृदवाप्तसाकारोपयोगांश्च बहूनाधिकृत्य तृतीयः, अनाकारोपयोगे त्वसकृत्प्राप्तानाकारोपयोगानाश्रित्य प्रथमः, तानेव सकृत्प्राप्तानाकारोपयोगं चैकमाश्रित्य द्वितीयः, उभयेषामप्यनेकत्वे तृतीय इति ।

‘सवेयगा जहा सकासाइ’ति सवेदानामपि जीवादिपदेषु भङ्गकत्रयभावात्, एकेन्द्रियेषु चैकभङ्गसद्भावात्, इह च वेदप्रतिपन्नान् बहून् श्रेणिप्रंशे च वेदं प्रतिपद्यमानादीनपेक्ष्य भङ्गकत्रयं भावनीयम्, ‘इत्थीवेयगे’त्यादि, इह वेदाद्वेदान्तरसङ्क्रान्तौ प्रथमे समयेऽप्रदेशत्वमितरेषु च सप्रदेशत्वमवगम्य भङ्गकत्रयं पूर्ववद्योज्यं न पुंसकवेददण्डकयोस्त्वेकेन्द्रियेष्वेको भङ्गः सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेत्येवरूपः प्रागुक्तयुक्तेरेवेति, स्त्रीदण्डकपुरुषदण्डकेषु देवपञ्चेन्द्रियतितिर्यग्मनुष्यपदान्येव, न पुंसकदण्डकयोस्तु देववर्जानि वाच्यनि, सिद्धपदं च सर्वेष्वपि न वाच्यमिति ।

“अवेयगा जहा अकसाइति जीवमनुष्यसिद्धपदेषु भङ्गकत्रयमकषायिवद्वाच्यमित्यर्थः ‘ससरीरी जहा ओहिओ’ति औधिकदण्डकवत्सशरीरिदण्डकयोर्जीवपदे सप्रदेशतैव वाच्याऽनादित्वात्सशरीरत्वस्य, नारकादिषु तु बहुत्वे भङ्गकत्रयमेकेन्द्रियेषु तृतीयभङ्ग इति ।

‘ओरालियवेउव्वियसरीराणं जीवेगिंदियवज्जो तियमंगो’ति औदारिकादिशरीरिसत्त्वेषु जीवपदे एकेन्द्रियपदेषु च बहुत्वे तृतीयभङ्ग एव, बहूनां प्रतिपन्नानां प्रतिपद्यमानानां चानुक्षणं लाभात्, शेषेषु भङ्गकत्रयं, बहूनां तेषु प्रतिपन्नानां तथौदारिकवैक्रियत्यागेनौदारिकं वैक्रियं च प्रतिपद्यमानानामेकादीनां लाभात्, इहौदारिकदण्डकयोर्नारका देवाश्च न वाच्याः, वैक्रियदण्डकयोस्तु पृथिव्यस्तेजोवनस्पतिविकलेन्द्रिया न वाच्याः, यश्च वैक्रियदण्डके एकेन्द्रियपदे तृतीयभङ्गोऽभिधीयते स वायूनामसङ्ख्यातानां प्रतिसमयं वैक्रियकरणमाश्रित्य, तथा यद्यपि पञ्चेन्द्रियतितिर्यश्चो मनुष्याश्च वैक्रियलब्धिमन्तोऽल्पे तथाऽपि भङ्गकत्रयवचनसामर्थ्याद् बहूनां वैक्रियावस्थानसम्भवः, तथैकादीनां तत्प्रतिपद्यमानता चावसेया ।

‘आहारगे’त्यादि, आहारकशरीरे जीवमनुष्ययोः षड् भङ्गकाः पूर्वोक्ता एव, आहारकशरीरिणामल्पत्वात्, शेषजीवानां तु तत्र संभवतीति, ‘तेयगे’त्यादि, तैजसकार्मणशरीरे समाश्रित्य जीवादयस्तथा वाच्या यथौधिकास्त एव, तत्र च जीवाः सप्रदेशा एव वाच्याः, अनादित्वात्तैजसादिसंयोगस्य, नारकादयस्तु त्रिभङ्गाः, एकेन्द्रियास्तु तृतीयाभङ्गाः, एतेषु च सशरीरादिदण्डकेषु सिद्धपदं नाध्येयमिति, ‘असरीरे’त्यादि अशरीरेषु जीवादिषु सप्रदेशतादित्वेन वस्तव्येषु जीवसिद्धपदयोः पूर्वोक्ता त्रिभङ्गी वाच्या, अन्यत्राशरीरत्वस्याभावादिति ।

‘आहारपज्जतीए’ इत्यादि, इह च जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च बहूनामाहारदिपर्याप्तीः प्रतिपन्नानां तदपर्याप्तित्यागेनाहारपर्याप्त्यादिभिः पर्याप्तिभावं गच्छतां च बहूनामेव भावात्सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेत्येक एव भङ्गः, शेषेषु तु त्रयो भङ्गा इति, ‘भासामणे’त्यादि, इह भाषामनसोः पर्याप्तिर्भाषामनःपर्याप्ति, भाषामनःपर्याप्तयोस्तु बहुश्रुताभिमतेन केनापि कारणेनैकत्वं विवक्षितं, ततश्च तथा पर्याप्तका यथा सज्ज्ञानस्तथा सप्रदेशादितया वाच्याः, सर्वपदेषु भङ्गकत्रयमित्यर्थः, पञ्चेन्द्रियपदान्येव चेह वाच्यानि, पर्याप्तीनां चेदं स्वरूपमाहुः-येन कारणेन भुक्तमाहारं खलं रसं

च कर्तुं समर्थो भवति तस्य करणस्य निष्पत्तिराहारपर्याप्तिः, करणं शक्तिरिति पर्यायी, तथा शरीरपर्याप्तिर्नाम येन करणेनौदारिकवैक्रियहारकाणां शरीराणां योग्यानि द्रव्यानि गृहीत्वौदारिकादिभावेन परिणमयति तस्य करणस्य निर्वृत्तिः शरीरपर्याप्तिरिति, तथा येन करणेनैकादीनामिन्द्रियाणां प्रायोग्यानि द्रव्यानि गृहीत्वाऽऽत्मीयान् विषयान् ज्ञातुं समर्थो भवति तस्य करणस्य निर्वृत्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः, तथा येन करणेनानप्राणप्रायोऽप्यानि द्रव्याण्यवलम्ब्यानप्राणतया निःस्रुप्तं समर्थो भवति तस्य करणस्य निर्वृत्तिरानप्राणपर्याप्तिरिति, तथा येन करणेन सत्यादिभाषा-प्रायोग्यानि द्रव्याण्यवलम्ब्यावलम्ब्य चतुर्विधया भाषया परिणम्य भाषानिसर्जनसमर्थो भवति तस्य करणस्य निष्पत्तिर्भाषापर्याप्तिः, तथा येन करणेन चतुर्विधमनोयोग्यानि द्रव्यानि गृहीत्वा मननसमर्थो भवति तस्य करणस्य निष्पत्तिर्मनःपर्याप्तिरिति ।

‘आहारअपज्जत्तीए’इत्यादि, इह जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च सप्रदेशाश्चाप्रदेशाश्चेत्येक एव भङ्गकोऽनवरतं विग्रहगतिमतामहारापर्याप्तिमतां बहूनां लाभात्, शेषेषु च षड् भङ्गाः पूर्वोक्ता एवाहारपर्याप्तिमतामल्पत्वात्, ‘सरीरअपज्जत्तीए’इत्यादि, इह जीवेष्वेकेन्द्रियेषु चैव एव भङ्गोऽन्यत्र तु त्रयं, शरीराद्यपर्याप्तिकानां कालतः सप्रदेशानां सदैव लाभात् अप्रदेशानां च कदाचिदेकादीनां च लाभात्, नारकदेवमनुष्येषु च षडेवेति ।

‘भासे’त्यादि, भाषामनःपर्याप्तयाऽपर्याप्तिकास्ते येषां जातितो भाषामनोयोग्यत्वे सति तदसिद्धिः, ते च पञ्चेन्द्रिया एव, यदि पुनर्भाषामनसोऽभावमात्रेण तदपर्याप्तिका अभविष्यन्त-दैकेन्द्रिया अपि तेऽभविष्यन्ततश्च जीवपदे तृतीय एव भङ्गः स्यात्, उच्यते च-‘जीवाइओ तिय-भंगो’ति, तत्र जीवेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु च बहूनां तदपर्याप्तिं प्रतिज्ञानां प्रतिपद्यमानानां चैकादीनां लाभात् पूर्वोक्तमेव भङ्गत्रयं, ‘नेरदयदेवमणुएसु छब्बंग’ति नैरयिकादिषु मनोऽपर्याप्तिका-नामल्पतरत्वेन सप्रदेशानामेकादीनां लाभात् एव षड् भङ्गाः, एषु च पर्याप्त्यपर्याप्तिदण्डकेषु सिद्धपदं नाध्येयमसम्भवादिति पूर्वोक्तद्वाराणां सङ्ग्रहगाथा-

मू. (२८७) सपदेसा आहारगभवियसन्निलेसा दिट्ठी संजयकसाए ।

नाणे जोगुवओगे वेदे य सरीरपज्जत्ती ॥

वृ. ‘सपएसे’त्यादि, ‘सपएस’ति कालतो जीवाः सप्रदेशाः इतरे चैकत्वबहुत्वाभ्यामुक्ताः, ‘आहारग’ति आहारका अनाहारकाश्च तथैव, ‘भविय’ति भव्या अभव्या उभयनिषेधाश्च तथैव, ‘सन्नि’ति सज्झिनोऽसज्झिनो द्वयनिषेधवन्तश्च तथैव, ‘लेस’ति सलेश्याः कृष्णादिलेश्याः अलेश्याश्च तथैव, दिट्ठित्ति ण्ठि सम्यगदृष्ट्यादिका ३ तद्वन्तस्तथैव ‘संजय’ति संयता असंयता मिश्रायनिषेधिनश्च तथैव, ।

‘कसाय’ति कषायिणः क्रोधादिमन्तः ४ अकषायाश्च तथैव, ‘नाणे’ति ज्ञानिनः आभिनिबोधिकादिज्ञानिनः ५ अज्ञानिनो मत्पज्ञानादिमन्तश्च ३ तथैव, ‘जोग’ति सयोगाः, मन-आदियोगिनः अयोगिनश्च तथैव, ‘उवओगे’ति साकारनाकारोपयोगास्तथैव, ‘वेद’ति सवेदाः स्त्रीवेदादिमन्तः ३ अवेदाश्च तथैव, ‘ससरीर’तिसशरीरा औदारिकादिमन्तः ५ अशरीराश्च तथैव, ‘पज्जत्ति’ति आहारादिपर्याप्तिमन्तः ५ तदपर्याप्तिकाश्च ५ तथैवोक्ता इति ॥

जीवाधिकारादेवाह -

मू. (२८८) जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणी अपच्चक्खाणी पच्चक्खाणापच्चक्खाणी ?, गोयमा ! जीवा पच्चक्खाणीवि अपच्चक्खाणीवि पच्चक्खाणापच्चक्खाणीवि । सच्चजीवाणं एवं पुच्छ, गोयमा ! नेरइया अपच्चक्खाणी जाव चउरिंदिया, सेसा दो पडिसेहेयव्वा, पंचेदियति-रिक्खजोनिया नो पच्चक्खाणी अपच्चक्खाणीवि पच्चक्खाणापच्चक्खाणीवि, मणुस्सा तिन्निवि, सेसा जहा नेरतिया ॥

जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणं जाणंति अपच्चक्खाणं जाणंति पच्चक्खाणापच्चक्खाणं जाणंति ?, गोयमा ! जे पंचेदिया ते तिन्निवि जाणंति अवसेसा पच्चक्खाणं न जाणंति ३ ।

जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणं कुव्वंति अपच्चक्खाणं कुव्वंति पच्चक्खाणापच्चक्खाणं कुव्वंति ?, जहा ओहिया तहा कुव्वणा ।

जीवा णं भंते ! किं पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया अपच्चक्खाणनि० पच्चक्खाणापच्चक्खाणनि० गोयमा ! जीवा य वेमानिया य पच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया तिन्निवि, अवसेसा अपच्चक्खाणनिव्वत्तियाउया ।

वृ. 'जीवा ण'मित्यादि, 'पच्चक्खानि'ति सर्वविरताः 'अपच्चक्खानि'ति अविरताः 'पच्चक्खाणापच्चक्खानि'ति देशविरता इति 'सेसा दो पडिसेहेयव्वा' प्रत्याख्यानदेशप्रत्याख्यान प्रतिषेधनीये, अविरतत्वान्नारकादीनामिति ॥ प्रत्याख्यानं च तज्ज्ञाने सति स्यादिति ज्ञानसूत्रं, तत्र च 'जे पंचेदिया ते तिन्निवि'ति नारकादयो दण्डकोक्ताः पञ्चेन्द्रियाः प्रत्याख्यानादित्रयं न जानन्त्यमनस्कत्वादिति ।

कृतं च प्रत्याख्यानं भवतीति तत्करणसूत्रं, प्रत्याख्यानमायुर्वन्धहेतुरपि भवतीत्यायुःसूत्रं, तत्र च 'जीवा ये'त्यादि, जीवपदे जीवाः प्रत्याख्यानादित्रयनिबद्धायुष्का वाच्याः, वैमानिकपदे च वैमानिका अथेवं, प्रत्याख्यानादित्रयवत्तां तेषूपादात्, 'अवसेस'ति नारकादयोऽप्रत्याख्याननिर्वृत्तायुषो, यतस्तेषु तत्वेनाविरता एवोत्पद्यन्ते इति ।

मू. (२८९) पच्चक्खाणं १ जाणइ २ कुव्वति ३ तिन्नेव आउनिव्वत्ती ४ ।

सपदेसुदेसंमि य एमेए दंडगा चउरो ॥

मू. (२९०) सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।

वृ. उक्तार्थः सङ्ग्रहगाथा- 'पच्चक्खाण'मित्यादि, प्रत्याख्यानमित्येतदर्थः एको दण्डकः, एवमन्ये त्रयः ।

शतकं-६ उद्देशकः-४ समाप्तः

— शतकं-६ उद्देशकः-५ :—

वृ. अनन्तरोद्देशके सप्रदेशा जीवा उक्ताः, अथ सप्रदेशमेव तमस्कायादिकं प्रतिपादयितुं पञ्चमोद्देशकमाह—

मू. (२९१) किमियं भंते ! तमुक्काएत्ति पवुच्चइ किं पुढवी तमुक्काएत्ति पवुच्चति आऊ तमुक्काएत्ति पवुच्चति ? गोयमा ! नो पुढवी तमुक्काएत्ति पवुच्चति आऊ तमुक्काएत्ति पवुच्चति । से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! पुढविकाएणं अत्थेगतिए सुभे देसं पकासेति अत्थेगइए देसं नो पकासेइ,

से तेण्डेणं० ।

तमुक्काए णं भंते ! कहिं समुट्ठिए कहिं सनिट्ठिए ?, गोयमा ! जंबुदीवस्स २ बहिया तिरियमसंखेज्जे दीवसमुदे वीईवत्तिता अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेतियन्ताओ अरुणो यं समुदं बायालीसं जोयणसहस्सानि ओगाहिता उवरिल्लाओ जलंताओ एकपदेसियाए सेदीए इत्थं तमुक्काए समुट्ठिए, सत्तरस एकवीसे जोयणसए उट्ठं उप्पइत्ता तओ पच्छा तिरियं पवित्थरमाणे २ सोहम्मीसाणसणकुमारमाहिंदे चत्तारिवि कप्पे आवरित्ताणं उट्ठंपि य णं जाव वंभलोगे कप्पे रिद्धिमाणपत्थडं संपत्ते एत्थ णं तमुक्काए णं सनिट्ठिए ।

तमुक्काए णं भंते ! किंसिंठिए पन्नत्ते ?, गोयमा ! अहे मल्लगमूलसंठिए उप्पि कुक्कडग-पंजरगसंठिए पन्नत्ते ॥ तमुक्काए णं भंते ! केवत्तियं विक्खंभेणं केवत्तियं परिक्खेवेणं पन्नत्ते ?, गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-संखेज्जवित्थडे य असंखेज्जवित्थडे य, तत्थ णं जे से संखेज्जवित्थडे से णं संखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं प०, तत्थ णं जे से असंखिज्जवित्थडे से णं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं विक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पन्नत्ताइं ।

तमुक्काए णं भंते ! केमहालए प० ?, गोयमा ! अयं णं जंबुदीवे २ सब्बदीवसमुदाणं सब्बव्भंतराए जाव परिक्खेवेणं पन्नत्ते ।

देवे णं महिट्ठीए जाव महानुभावे इणामेव २ त्तिकट्टु केवलकप्पं जंबुदीवं २ तिहिं अच्चरानिवाएहिं तिसत्तखुत्तो अनुपरियट्ठित्ताणं हव्वमागच्छेज्जा से णं देवे ताए उक्किट्ठाए तुरियाए जाव देवगईए वीईववमाणे २ जाव एकाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं छम्भासे वीतीवएज्जा अत्थेगतियं तमुकायं वीतीवएज्जा अत्थेगतियं नो तमुकायं वीतीवएज्जा, तमहालए णं गोयमा ! तमुक्काए पन्नत्ते ।

अत्थि णं भंते ! तमुक्काए गेहाति वा गेहावणाति वा ?, नो तिण्डे समट्ठे, अत्थि णं भंते !, तमुक्काए गामाति वा जाव सनिवेसाति वा ?, नो तिण्डे समट्ठे । अत्थि णं भंते ! तमुक्काए ओराला बलाहवा संसेयंति संमुच्छंति संवासंति वा ?, हंता अत्थि, तं भंते ! किं देवो पकरेति असुरो पकरेति नागो पकरेति ?, गोयमा ! देवोवि पकरेति असुरोवि पकरेति नागोवि पकरेति

अत्थि णं भंते ! तमुक्काए बादरे थनियसडे बायरे विज्जुए ?, हंता अत्थि, तं भंते ! किं देवो पकरेति ? ३, तिन्निवि पकरेति अत्थि णं भंते ! तमुक्काए वाचरे पुढविकाए वाचरे अगनिकाए ?, नो तिण्डे समट्ठे नन्नत्थ विग्गहगतिसमावन्नएणं । अत्थि णं भंते ! तमुक्काए चंदिमसूरिय-गहगणनक्खत्तारारूवा ?, नो तिण्डे समट्ठे, पलियस्सतो पुन अत्थि ।

अत्थि णं भंते ! तमुक्काए चंदा भाति वा सूर भाति वा ?, नो तिण्डे समट्ठे, कादूसनिया पुण सा । तमुक्काए णं भंते ! केरिसए वज्जेणं पन्नत्ते ?, गोयमा ! काले कालावभासे गंभीरलोमहरिस-जणणे भीमे उत्तासणए परमकिण्हे वज्जेणं पन्नत्ते, देवेवि णं अत्थेगतिए जे णं तप्पढमयाए पासित्ता णं खुभाएज्जा अहे णं अभिसमागच्छेज्जा तओ पच्छा सीहं २ तुरियं २ खिप्पामेव वीतीवएज्जा

तमुकायस्स णं भंते ! कति नामधेज्जा पन्नत्ता ?, गोयमा ! तेरस नामधेज्जा पन्नत्ता, तंजहा-तमेति वा तमुक्काएति वा अंधकारेइ वा महांधकारेइ वा लोगंधकारेइ वा लोगतमिस्सेइ

वा देवंधकारेति वा देवतमिस्सेति वा देवारत्रेति वा देववूहेति वा देवफलहेति वा देवपडिक्रोमेति वा अरुणोदएति वा समुद्रे ।

तमुकाए णं भंते ! किं पुढवीपरिणामे आउपरिणामे जीवपरिणामे पोग्गलपरिणामे ?, गोयमा ! नो पुढविपरिणामे आउपरिणामेवि जीवपरिणामेवि पोग्गलपरिणामेवि । तमुकाए णं भंते ! सव्वे पाणा भूया जीवा सत्ता पुढविकाइयत्ताए जाव तसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा ?, हंता गो० ! असति अदुवा अनंतखुत्तो नो चेव णं बादरपुढविकाइयत्ताए बादरअगनिकाइयत्ताए वा

वृ. 'किमिय'मित्यादि, 'तमुकाए'ति तमसां-तमिश्रपुद्गलानां कायो-राशिस्तमस्कायः स च नियत एवेह स्कन्धः कश्चिद्विवक्षितः, स च तादृशः पृथ्वीरजःस्कन्धो वा स्यादुदकरजःस्कन्धो वा न त्वन्यस्तदन्यस्यातादृशत्वादिति पृथिव्यव्यविषयसन्देहादाह-किं पुढवी'त्यादि, व्यक्तं, 'पुढविकाए ण'मित्यादि, पृथिवीकायोऽस्येककः कश्चिच्छुभो-भास्वरः, यः किंविधः ? इत्याह-देशं विवक्षितक्षेत्रस्य प्रकाशयति भास्वरत्वान्मण्यादिवत्, तथाऽस्येककः पृथिवीकायो देशं-पृथिवीकायान्तरं प्रकाशयमपि न प्रकाशयत्यभास्वरत्वादन्योपलवत्, नैवं पुनरप्यायस्तस्य सर्वस्याप्यप्रकाशकत्वात्, ततश्च तमस्कायस्य सर्वथैवाप्रकाशकत्वादप्यायपरिणामतैव ।

'एगपएसियाए'ति एक एव च न द्वयादय उत्तरार्धयं प्रति प्रदेशो यस्यां सा तथा तथा, सममित्तितयेत्यर्थः, न च वाच्यमेकप्रदेशप्रमाणयेति, असङ्ख्यातप्रदेशावगाहस्वभावत्वेन जीवानां तस्यां जीवावगाहाभावप्रसङ्गात्, तमस्कायस्य च स्तिबुकाकाराफप्रियिकजीवात्मकत्वात् बाह्यमान-स्य च प्रतिपादयिष्यमाणत्वादिति, 'इत्यणं'ति प्रज्ञापकालेख्यलिखितस्यारुणोदसमुद्रा-देधिकरण-तोपदर्शनार्थःमुक्तत्वात्, 'अहे'इत्यादि, अधः-अधस्तान्मल्लकमूलसंस्थितः-शरावबुध्न-संस्थानः, समजलान्तस्योपरि सप्तदश योजनशतान्येकविंशत्यधिकानि यावद्वल्लयसंस्थानत्वात् 'केवइयं विक्खंभेणं'ति विस्तारेण क्वचिद् 'आयामविक्खंभेणं'ति दृश्यते, तत्र चायाम-उच्चत्वमिति । 'संखेज्जवित्थडे'इत्यादि, सङ्ख्यातयोजनविस्तृतः, आदित आरभ्योर्ध्वं सङ्ख्येययोजनानि यावत्ततोऽसङ्ख्यातयोजनविस्तृत उपरि तस्य विस्तारगामित्वेनोक्तत्वात्, 'असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं'ति सङ्ख्यातयोजनविस्तृतत्वेऽपि तमस्कायस्यासङ्ख्याततमद्वीपरि-रिक्षेपतो बृहत्तरत्वात्परि-रिक्षेपस्यासङ्ख्यातयोजनसहप्रमाणत्वम्, आन्तरवहिरिक्षेपविभागस्तु नोक्तः, उभयस्याप्यसङ्ख्याततया तुल्यत्वादिति ।

'देवे ण'मित्यादि, अथ किंपर्यन्तमिदं देवस्य महद्द्वयादिकं विशेषणम् ? इत्याह-'जाव इणामेवे'त्यादि, इह यावच्छब्द एदम्पर्यार्थः, यतो देवस्य महद्द्वयादिविशेषणानि गमनसामर्थ्यप्रकर्षप्रतिपादनाभिप्रायेणैव प्रतिपादितानि 'इणामेवत्तिकड्डु' इदं गमनमेवम्-अतिशीघ्रत्वावेदकचपुटि-कारूपहस्तव्यापारोपदर्शनपरम्, अनुस्वाराश्रयणं च प्राकृतत्वात् द्विवचनं च शीघ्रत्वातिशयोपदर्शन-परमिति-उपदर्शनार्थः 'कृत्वा' विधायेति, 'केवलकणं'ति केवलज्ञानकल्पं परिपूर्णमित्यर्थः, वृद्धव्याख्या तु-केवलः-संपूर्ण कल्पत इति कल्पः-स्वकार्यकरणसमर्थो वस्तुरूप इतियावत्, केवलश्चासौ कल्पश्चेति केवलकल्पस्तं ।

'तिहिं अछरानिवाएहिं'ति तिसृभिश्चपुटिकाभिरित्यर्थः 'तिसत्तखुत्तो'ति त्रिगुणाः सप्त त्रिसप्त त्रिसप्तवारांस्त्रिसप्तकृत्व एकविंशतिवारानित्यर्थः 'हव्वं'ति शीघ्रम् 'अत्थेगइय'मित्यादि,

सङ्ख्यातयोजनमानं व्यतिव्रजेदितरं तु नेति । 'ओराला बलाहय'ति महान्तो मेघाः 'संसेयंति'ति संस्विधन्ते तज्जनकपुद्गलस्नेहसम्पत्त्या, संमूर्च्छन्ति तत्पुद्गलमीलनात्तदाकारतयोत्पत्तेः । 'तं भन्ते'ति तत् संस्वेदनं संमूर्च्छनं वर्षणं च ।

'बायरे विज्जुयारे'ति, इह न बादरतेजस्कायिका मन्तव्याः, इहैव तेषां निषेत्यमाणत्वात्, किन्तु देवप्रभावजनिता भास्वराः पुद्गलास्त इति, 'नन्त्य विग्गहगईसमावन्नेणं'ति न इति योऽयं निषेधो बादरपृथिवीतेजसोः सोऽन्यत्र विग्रहगतिसमापन्नविग्रहत्यैव बादरे ते भवतः, पृथिवी हि बादरा रत्नप्रभाद्यास्वष्टासु पृथिवीषु गिरिवमानेषु, तेजस्तु मनुजक्षेत्र एवेति, तृतीया चेह पञ्चम्यर्थे प्राकृतत्वादिति, 'पलियस्सओ पुण अत्थि'ति परिपार्श्वतः पुनः सन्ति तमस्कायस्य चन्द्रादय इत्यर्थः, 'कादूसनिया पुण सा' इति ननु त्पार्श्वतश्चन्द्रादीनां सद्भावात्तस्मादपि तत्रास्ति सत्यं, केवलं कम्-आत्मानं दूषयति तमस्कायपरिणामेन परिणमनात् कदूषणा सैव कदूषनिका, दीर्घता च प्राकृतत्वात्, अतः सत्यस्य सावसीति, 'काले'ति कृष्ण- 'कालावभासे'ति कालोऽपि कश्चित् कुतोऽपि कालो नावभासत इत्यत आह-कालावभासः कालदीप्तिर्वा 'गंभीरलोभहरिस-जणणे'ति गम्भीरश्चासौ भीषणत्वाद्गोमहर्षजननश्चेति गम्भीररोमहर्षजननः, रोमहर्षजनकत्वे हेतुमाह—

'भीमे'ति भीष्मः 'उत्तासणए'ति उत्कम्पहेतुः, निगमयन्नाह- 'परमे'त्यादि, यत एवमत एवाह- 'देवेविण'मित्यादि, 'तप्पढमयाए'ति दर्शनप्रथमतायां 'खुभाएज्ज'ति 'स्कन्हीयात्' शुभ्येत, 'अहेण'मित्यादि अथ 'एनं' तमस्कायम् 'अभिसमागच्छेत्' प्रविशेत्ततो भयात् 'सीहं'ति कायव-तेरतिवेगेन 'तुरियं तुरियं'ति मनोगतेरतिवेगात्, किमुक्तं भवति ? क्षिप्रमेव, 'वीइवएज्ज'ति व्यतिव्रजेदिति ॥

'तमेति वे'त्यादि, तमः अन्धकाररूपत्वात् इत्येतत् 'वा' विकल्पार्थः, तमस्काय इति वाऽन्धकाररूपत्वात्, अन्धकारमिति वा तमोरूपत्वात्, महान्धकारमिति वा महातमोरूपत्वात्, लोकान्धकारमिति वा लोकमध्ये तथाविधस्यान्यस्यान्धकारस्याभावात्, एवं लोकतमिश्रमिति वा, देवान्धकारमिति वा देवानामपि तत्रोद्द्योताभावेनान्धकारात्मकत्वात्, एवं देवतमिश्रमिति वा, देवारण्यमित वा, बलवद्देवमयान्नश्यतां देवानां तथाविधारण्यमिव शरणभूतत्वात्, देवव्यूह इति वा देवानां दुर्भेदत्वाद्द्यूह इव चक्रादिव्यूह इव देवव्यूहः, देवपरिघ इति वा देवानां भयोत्पादकत्वेन गमनविघातहेतुत्वात्, देवप्रतिक्षोभ इति वा तत्क्षोभहेतुत्वात्, अरुणोदक इति वा समुद्रः, अरुणोदकसमुद्रजलविकारत्वादिति ।

पूर्वं पृथिव्यादेस्तमस्कायशब्दवाच्यता पृष्टा अथ पृथिव्यपूकायपर्यायितां पृथिव्यपकायौ च जीवपुद्गलरूपाविति तत्पर्यायितां च प्रश्नयन्नाह- 'तमुक्काएण'मित्यादि, बादरवायुवनस्पत-यसाश्च तत्रोत्पद्यन्तेऽपूकाये तदुत्पत्तिसम्भवान्न त्वितरेऽस्वस्थानत्वात्, अत उक्तं 'नो नेव ण'मित्यादि ।

तमस्कायसाध्यात्कृष्णराजिप्रकरणम्—

भू. (२९२) कति णं भन्ते ! कण्हराईओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा अड् कण्हराईओ पन्नत्ताओ !
कहि णं भन्ते ! एयाओ अड् कण्हराईओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! उप्पि सणंकुमारमाहिंदाणं

कम्पाणं हिट्ठं बंभलोए कप्पे रिट्ठे विमाणे पत्थडे, एत्थ णं अक्खाडगसमचउरंससंटाणसंठियाओ
अट्ठ कण्हरातीओ पन्नत्ताओ, तंजहा-पुरच्छिमेणं दो पच्चत्थिमेणं दो दाहिणेणं दो उत्तरेणं दो,
पुरच्छिमब्भंतरा कण्हराई दाहिणं बाहिरं कण्हरातिं पुट्ठा दाहिणम्भंतरा कण्हराती पच्चत्थिमबाहिरं
कण्हराई पुट्ठा पच्चत्थिमम्भंतरा कण्हराई उत्तरबाहिरं कण्हरातिं पुट्ठा उत्तरम्भंतरा कण्हराती
पुरच्छिमबाहिरं कण्हरातिं पुट्ठा, दो पुरच्छिमपच्चत्थिमाओ बाहिराओ कण्हरातीओ छलंसाओ
दो उत्तरदाहिणबाहिराओ कण्हरातीओ तंसाओ दो पुरच्छिमपच्चत्थिमाओ अम्भितराओ कण्हरातीओ
चउरंसाओ दो उत्तरदाहिणाओ अबभितराओ कण्हरातीओ चउरंसाओ ।

मू. (२९३) 'पुव्वावरा छलंसा तंसा पुण दाहिणुत्तरा बज्झा ।

अम्भंतर चउरंसा सव्वावि य कण्हरातीओ ॥'

मू. (२९४) कण्हराईओ णं भंते ! केवतियं आयामेणं केवतियं विक्खंभेणं केवतियं
परिक्खेवेणं पन्नत्ता ?, गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं
विक्खंभेणं असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं परिक्खेवेणं पन्नत्ताओ । कण्हरातीओ णं भंते ! केम-
हालियाओ पन्नत्ता ?, गोयमा ! अयन्नं जंवुदीवे २ जाव अट्ठमासं वीतीवएज्जा अत्थेगतियं
कण्हरातीं वीतीवएज्जा अत्थेगइयं कण्हरातीं नो वीतीवएज्जा, एमहालियाओ णं गोयमा !
कण्हरातीओ पन्नत्ताओ ।

अत्थि णं भंते ! कण्हरातीसु मेहाति वा गेहावणाति वा ?, नो तिण्ठे समट्ठे । अत्थि णं भंते
कण्हरातीसु गामाति वा ० ?, नो तिण्ठे समट्ठे । अत्थि णं भंते ! कण्ह० ओराला बलाहया
संमुच्छति ३ ?, हंता अत्थि, तं भंते ! किं देवो प० ३ ?, गो० देवो पकरोति नो असुरो नो नागो
य । अत्थि णं भंते ! कण्हराईसु वादरे थनियसदे जहा ओराला तथा ।

अत्थि णं भंते ! कण्हराईए वादरे आउकाए वादरे अग्निकाए वायरे वणफइकाए ?,
नो तिण्ठे समट्ठे, नन्नत्थ विग्गहगति समावन्नएणं । अत्थि णं चंदिमसूरिय ४ प० ?, नो तिण्ठे
अत्थि णं कण्ह० चंदाभाति वा २ ?, नो तिण्ठे समट्ठे । कण्हरातीओ णं भंते ? केरिसियाओ
वज्जेणं पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! कालाओ जाव खिप्पामेव वीतीवएज्जा ।

कण्हरातीओ णं भंते ! कति नामधेज्जा पन्नत्ता ? गोयमा ! अट्ठ नामधेज्जा पन्नत्ता, तंजहा-
कण्हरातिलि वा मेहरातीति वा मधाइति वा माधवतीति वा वायफलहेति वा वायप- लिक्खोभेइ
वा देवफलहेइ वा देवपलिक्खभेति वा । कण्हरातीओ णं भंते ! किं पुट्ठविपरिणामाओ
आउपरिणामाओ जीवपरिणामाओ पुग्गलपरिणामाओ ?, गोयमा ! पुट्ठवीपरिणामाओ नो
आउपरिणामाओ जीवपरिणामाओ वि पुग्गलपरिणामाओवि ।

कण्हरातीसु णं भंते ! सव्वे पाणा भूया जीवा सत्ता उववन्नपुव्वा ?, हंता गोयमा ! असइं
अदुवा अनंतखुत्तो नो चेव णं वादर आउकाइयत्ताए वादर अग्निकाइयत्ताए वा वादरवण-
फ्तिकाइयत्ताए वा ।

वृ. 'कण्हराईओ'ति कृष्णवर्णपुद्गलरेखाः 'हव्वं'ति समं किलेति वृत्तिकारः प्राह 'अक्खा-
डगे'त्यादि, इह आखाटकः-प्रेक्षास्थाने आसनविशेषलक्षणस्तत्संस्थिताः, 'नो असुरो'इत्यादि,
असुरनागकुमाराणां तत्र गमनासम्भवादिति ।

‘कण्हराईति व’त्ति पूर्ववत्, मेघराजीति वा कालमेघरेखातुल्यत्वात्, मघेति वा तमिश्रतया षष्ठानरकपृथवीतुल्यत्वात्, माघवतीति वा तमिश्रतयैव सप्तमनरकपृथिवीतुल्यत्वात्, ‘वायफलि-हेइव’ति वातोऽत्र वात्या तद्वद्वातमिश्रत्वात् परिघश्च दुर्लङ्घ्यत्वात् सा वातपरिघः ।

‘वायपरिक्खोभेइ व’ति वातोऽत्रापि वात्या तद्वद्वातमिश्रत्वात् परिक्षोभश्च परिक्षोभहेतुत्वात् सा वातपरिक्षोभ इति, ‘देवफलिहेइ व’त्ति क्षोभयति देवानां परिघेव-अर्गलेव दुर्लङ्घ्यत्वादेवपरिघ इति ‘देवपलिक्खोभेइ व’त्ति देवानां परिक्षोभहेतुत्वादिति ॥

मू. (२९५) एतेसिणं अट्ठण्हं कण्हराईणं अट्ठसु उवासंतरेसु अट्ठ लोगंतियविमाणे पन्नत्ता, तंजहा-१ अच्ची २ अच्चिमाली ३ वडरोयणे ४ पभंकरे ५ चंदाभेइसूराभे ७ सुक्का भे ८ सुपतिट्ठाभे मज्जे ९ रिट्ठाभे । कहि णं भंते ! अच्चीविमाणे प० ?, गोयमा ! उत्तरपुरच्छिमेणं, कहि णं भंते ! अच्चिमालीविमाणे प० ?, गोयमा ! पुरच्छिमेणं, एवं परिवाडीए नेयव्वं जाव कहि णं भंते ! रिट्ठे विमाणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! बहुमज्जदेसभागे । एएसु णं अट्ठसु लोगंतियविमाणेसु अट्ठविहा लोगंतियदेवा परवसंति, तंजहा ।

वृ. ‘अट्ठसु उवासंतरेसु’त्ति द्वयोरन्तरमवकाशान्तरं तत्राभ्यन्तरोत्तरपूर्वयोरेकं पूर्वयोर्द्वितीयं अभ्यन्तरपूर्वदक्षिणयोस्तृतीयं दक्षिणयोश्चतुर्थं अभ्यन्तरदक्षिणपश्चिमयोः पञ्चमं पश्चिमयोः षष्ठं अभ्यन्तरपश्चिमोत्तरयोः सप्तमं उत्तरयोरष्टमं, ‘लोगंतियविमाण’ति लोकस्य-ब्रह्मलोकस्यान्ते-समीपे भवानि लोकान्तिकानि तानि च तानि विमानानि चेति समासः, लोकान्तिका वा देवास्तेषां विमानानीति समासः, इह चावकाशान्तरवर्तिष्वष्टासु अर्द्धिप्रभृतिषु विमानेषु वाच्येषु यत् कृष्णराजीनां मध्यभागवर्ति रिष्ठं विमानं नवममुक्तं तद्विमानप्रस्तावादवसेयम् ।

मू. (२९६) सारस्सयमाइच्चा वण्ही वरुणा य गढतोया य ।

तुसिया अव्वाबाहाअग्गिच्चा चेव रिट्ठा य ॥

वृ. ‘सारस्सयमाइच्चाण’मित्यादि, इह सारस्वतादित्ययोः समुदितयोः सप्त देवाः सप्त च देवशतानि परिवार इत्यक्षरानुसारेणावसीयत ।

मू. (२९७) कहि णं भंते ! सारस्सया देवा परिवसंति ?, गोयमा ! अच्चिविमाणे परिवसंति, कहि णं भंते ! आदिच्चा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! अच्चिमालिविमाणे, एवं नेयव्वं जहानुपुव्वीए जाव कहि णं भंते ! रिट्ठा देवा परिवसंति ?, गोयमा ! रिट्ठविमाणे ॥ सारस्सयमाइच्चाणं भंते ! देवाणं कति देवा कति देवसया पन्नत्ता ?, गोयमा ! सत्त देव सत्त देवसया परिवारो पन्नत्तो, वण्हीवरुणाणं देवाणं चउढस देवा चउढस देवसहस्सा परिवारो पन्नत्तो, गढतोयतुसिया णं देवाणं सत्त देवा सत्त देवसहस्सा पन्नत्ता, अवसेसाणं नव देवा नव देवसया पन्नत्ता ।

मू. (२९८) ‘पठमजुगलम्भि सत्त उ सयानि बीयंमि चोढससहस्सा ।

तइए सत्तसहस्सा नव चेव सयानि सेसेसु ॥

वृ. एवमुत्तत्रापि, ‘अवसेसाणं’ति अव्याबाधाग्नेयारिष्ठानाम् ।

मू. (२९९) लोगंतियविमाणे णं भंते ! किंपतिट्ठिया पन्नत्ता ?, गोयमा ! वाउपइट्ठिया पन्नत्ता, एवं नेयव्वं ॥ ‘विमाणेणं पतिट्ठाणं बाहल्लुच्चतमेव संठाणं ।’ बंभलोयवत्तव्वया नेयव्वा

(जहा जीवाभिगमे देवुदेसए) जाव हंता गोयमा ! असतिं अदुवा अनंतखुत्तो ! नो चेव णं देवित्ताए लोगंतियविमाणेसु णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पन्नत्ता ?, गोयमा ! अट्ट सागरोवमाइं ठिती पन्नत्ता । लोगंतियविमाणेहिंतो णं भंते ! केवतियं अबाहाए लोगंते पन्नत्ते ?, गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं अबाहाए लोगंते पन्नत्ते । सेवं भंते ! सेवं भंते !

वृ. 'एवं नेयव्वं'ति पूर्वोक्तप्रश्नोत्तराभिलापेन लोकान्तकविमानवक्तव्यताज्ञातं नेतव्यं, तदेव पूर्वोक्तेन सह दर्शयति- 'विमाणाण'मित्यादि गाथासु, तत्र विमानप्रतिष्ठानं दर्शितमेव, बाहल्यं तु विमानानां पृथिवीबाहल्यं तच्च पञ्चविंशतियोजनशतानि, उच्चत्वं तु सप्त योजनशतानि, संस्थानं पुनरेषां नानाविधमनावलिकाप्रविष्टत्वात्, आवलिकाप्रविष्टानि हि वृत्तत्रयस्रचतुरस्रभेदात् त्रिसंस्थानान्येव भवन्तीति ।

'बंभलोए' इत्यादि, ब्रह्मलोके या विमानानां देवानां च जीवाभिगभोक्ता वक्तव्यता सा तेषु 'नेतव्या' अनुसर्तव्या, कियदुदरम् ? इत्यत आह- 'जावे'त्यादि, सा चेयं लेशतः- 'लोर्यंतिय- विमाणा णं भंते ! कतिवन्ना पन्नत्ता ? गोयमा ! तिवन्ना पं० लोहिया हालिधा सुक्खिस्सा, एवं पभाए निच्चालोया गंधेण इट्ठगंधा एवं इट्ठफासा एवं सव्वरयणमया तेषु देवा समचउरंसा अल्लमहुगवन्ना पन्हेसे ।'

लोर्यंतियविमाणेसु णं भंते ! सव्वे पाणा ४ पुढविकाइयत्ताए ५ देवत्ताए उववन्नपुव्वा ?, 'हंते'त्यादि लिखितमेव, 'केवतियं'ति छान्दसत्वात् कियत्वा 'अबाधया' अन्तरेण लोकान्तः प्रज्ञप्त इति ॥

शतकं-६ उद्देशकः-५ समाप्तः

— शतकं-६ उद्देशकः-६ —

व्याख्यातो विमानादिवक्तव्यताऽनुगतः पञ्चमोद्देशकः, अथ षष्ठस्तथाविध एव व्याख्यायते, तत्र—

मू. (३००) कति णं भंते ! पुढवीओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! सत्त पुढवीओ पन्नत्ताओ, तंजहा-रयणप्पभा जाव तमतमा, रयणप्पभादीणं आवासा भानियव्वा जाव अहेसत्तमाए, एवं जे जत्तिया आवासा ते भानियव्वा जाव कति णं भंते ! अनुत्तरविमाणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंच अनुत्तरविमाणा पन्नत्ता, तंजहा-विजए जाव सव्वड्ढसिद्धे ।

वृ. 'कइ ण'मित्यादि सूत्रम्, इह पृथिव्यो नरकपृथिव्य ईषत्प्राग्भाराया अनधिकरिष्यमाणत्वात्, इह च पूर्वोक्तमपि यत् पृथिव्याद्युक्तं तत्तदपेक्षमारणान्तिकसमुद्घातवक्तव्यताऽभिधानार्थःमिति न पुनरुक्तता ।

मू. (३०१) जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्धाएणं समोहए समोहनित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! तत्थगते चेव आहारेज्ज वा परिणामेज्ज वा सरीरं वा बंधेज्जा ?, गोयमा ! अत्येगतिए तत्थगए चेव आहारेज्ज वा परिणामेज्ज वा सरीरं वा बंधेज्ज वा, अत्येगतिए तओ पडि-नियत्तति, ततो पडिनियत्तित्ता इहमागच्छति २ दोच्चंपिमारणंतियसमुग्धाएणं समोहणइ २ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए

उववज्जित्तए, ततो पच्छा आहारेज्ज वा परिणामेज्ज वा सरीरं वा बंधेज्जा एवं जाव अहेसत्तमा पुढवी जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्धाएणं समोहए २ जे भविए चउसट्ठीए असुरकुमारा-वाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमारत्ताए उववज्जित्तए जहा नेरइया तहा भानियव्वा जाव धनियकुमारा ।

जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्धाएणं समोहए २ जे भविए असंखेज्जेसु पुढविकाइ-यावाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि पुढविकाइयावासंसि पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं केवतियं गच्छेज्जा केवतियं पाउणेज्जा ?, गोयमा ! लोयंतं गच्छेज्जा लोयंतं पाउनिज्जा, से णं भंते ! तत्थगए चेव आहारेज्ज वा परिणामेज्ज वा सरीरं वा बंधेज्जा ?, गोयमा ! अत्थेगतिए तत्थए चेव आहारेज्ज वा परिणामेज्ज वा सरीरं वा बंधेज्ज अत्थेगतिए तओ पडिनियत्तति २ ता इह हव्वमागच्छइ २ ता दोछंपि मारणंतियसमुग्धाएणं समोहणति २ ता मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागमेत्तं वा संखेज्जतिभागमेत्तं वा वालगं वा वालगगपुहुत्तं वा एवं लिक्खं जूयं जवंअंगुलं जाव जोयणकोडिं वा जोयणकोडाकोडिं वा संखेज्जेसु वा असंखेज्जेसु वा जोयणसहस्सेसु लोगंते वा एगपदेसियं सेढिं मोत्तूण असंखेज्जेसु पुढविकाइया-वाससयसहस्सेसु अन्नयरंसि पुढविकाइयावासंसि पुढविकाइयत्ताए उववज्जेत्ता तओ पच्छा आहारेज्ज वा परिणामेज्ज वा सरीरं वा बंधेज्जा जहा पुरच्छिमेणं मंदरस्स पव्वयस्स आलावओ भणिओ एवं दाहिणेणं पच्चत्थिमेणं उत्तरेणं उट्ठे अहे, जहा पुढविकाइया तहा एगिंदियाणं सव्वेसिं, एक्केकस्स छ आलावया भाणियव्वा ।

जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्धाएणं समोहए २ ता जे भविए असंखेज्जेसु वेदियावा-ससयसहस्सेसु अन्नयरंसि वेदियावासंसि वेइंदियत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! तत्थगए चेव जहा नेरइया, एवं जाव अनुत्तरोववाइया ।

जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्धाएणं समोहए २ जे भविए एवं पंचसु अनुत्तरेसु महति-महालएस महाविमाणेसु अन्नयरंसि अनुत्तरविमाणंसि अनुत्तरोववाइयदेवत्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते ! तत्थगए चेव जाव आहारेज्ज वा परिणामेज्ज वा सरीरं वा बंधेज्ज । सेवं भंते ! सेवं भंते

वृ. 'तत्थगए चेव'ति नरकावासप्राप्त एव 'आहारेज्ज वा' पुद्गलानादघात् 'परिणामेज्ज व'ति तेषामेव खलरसविभागं कुर्यात् 'सरीरं वा बंधेज्ज'ति तैरेव शरीरं निष्पादयेत् । 'अत्थेगइए'ति यस्तस्मिन्नेव समुद्घाते प्रियते 'ततो पडिनियत्तति' ततो-नरकावासात्समुद्घाताद्वा 'इह समागच्छ-इ'ति स्वशरीरे 'केवइयं गच्छेज्ज'ति कियद्दूरं गच्छेद् ? गमनमाश्रित्य —

— 'केवइयं पाउणेज्ज'ति कियद्दूरं प्राप्नुयात् ? अवस्थानमाश्रित्य, 'अंगुलस्स असंखेज्जइ-भागमेत्तं वे'त्यादि, इह द्वितीया सप्तम्यर्थे द्रष्टव्या, अङ्गुलं इह यावत्करणादिदं दृश्यं- 'विहत्थि वा रयणिं वा कुट्थिं वा घणुं वा कोसं वा जोयणं वा जोयणसयं वा जोयणसहस्सं वा जोयणसयसहस्सं वा' इति 'लोगंते वे'त्यत्र गत्वेति शेषः ।

ततश्चायमर्थः-उत्पादस्थानानुसारेणाङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रादिके क्षेत्रे समुद्घाततो गत्वा, कथम् ? इत्याह- 'एगपएसियं सेढिं मोत्तूण'ति यद्यप्यसङ्ख्येयप्रदेशावगाहस्वभावो जीवस्तथाऽपि नैकप्रदेशश्रेणीवर्त्यसङ्ख्यप्रदेशावगाहनेन गच्छति तथास्वभावत्वादित्यतस्तां मुक्त्वेत्युक्तमिति

शतकं-६ उद्देशकः-६ समाप्तः

-: शतकं-६ उद्देशक:-७ :-

वृ. षष्ठोद्देशके जीववक्तव्यतोक्ता सप्तमे तु जीवविशेषयोनिवक्तव्यतादिरर्थः उच्यते, तत्र चेदं सूत्रम्-

मू. (३०२) अहं भंते ! सालीणं वीहीणं गोधूमाणं जवाणं जवजवाणं एएसि णं धन्नाणं कोट्टाउत्ताणं पल्लाउत्ताणं मंचाउत्ताणं मालाउत्ताणं उल्लिताणं लिताणं पिहियाणं मुधियाणं लंछियाणं केवतियं कालं जोणी संचिद्धइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि संवच्छराइं तेण परं जोणी पमिलायइ तेण परं जोनि पविद्धंसइ तेण परं बीए अबीए भवति तेण परं जोणीवोच्छेदे पन्नत्ते समणाउसो !

-अहं भंते ! कलायमसूरतिलमुग्गमासनिष्कावकुलत्थआलिसंदगसतीणपिमंथगमादीणं एएसि णं धन्नाणं जहा सालीणं तहा एयाणवि, नवरं पंच संवच्छराइं, सेसं तं चेव ।

अहं भंते ! अयसिकुसुंभगकोट्ठकंगुवरगरालगकोट्सगसणसरिसवमूलगबीयमादीणं एएसि णं धन्नाणं, एयानिवि तहेव, नवरं सत्त संवच्छराइं, सेसं तं चेव ॥

वृ. 'अहं भंते' इत्यादि, 'सालीणं'ति कलमादीनां 'वीहीणं'ति सामान्यतः 'जवजवाणं'ति यवविशेषाणाम् 'एतेसि णं'-मित्यादि, उक्तत्वेन प्रत्यक्षाणां, 'कोट्टाउत्ताणं'ति कोष्ठे-कुशूले आगुप्तानि-तत्प्रक्षेपणेन(संरक्षणेन)संरक्षितानि कोष्ठागुप्तानि तेषां 'पल्लाउत्ताणं'ति इह पत्न्यो-वंशार्दिमयो धान्याधारविशेषः 'मंचाउत्ताणं मालाउत्ताणं'मित्यत्र मञ्चमालयोर्भेदः- 'अक्कुडे होइ मंचो मालो य घरोवरिं होति' 'ओलित्ताणं'ति द्वारदेशे पिधानेन सह गोमयादिनाऽवलित्तानां 'लित्ताणं'ति सर्वतो गोमयादिनैव लिप्तानां 'पिहियाणं'ति स्थगितानां तथाविधाच्छादनेन 'मुधियाणं'ति मृत्तिकादिमुद्रावतां 'लंछियाणं'ति रेखादिकृतलाञ्छनानां, 'जोनि'ति अङ्कुरोत्पत्तिहेतुः 'तेण परं'ति ततः परं 'परिमलायइ'ति प्रम्लायति वर्णादिना हीयते 'पविद्धंसइ'ति क्षीयते ।

एवं च बीजमबीजं च भवति-उत्तमपि नाङ्कुरमुत्पादयति, किमुक्तं भवति ? - 'तेण परं जोणीवोच्छेए पन्नत्ते'ति । 'कलाय'ति कलाया वृत्तचनका इत्यन्ये 'मसूर'ति भिलङ्गाः चवलका एवान्ये 'सईण'ति तुवरी 'पलिमंथग'ति वृत्तचनकाः कालचनका इत्यन्ये 'अयसि'ति भङ्गी 'कुसुंभग'तिलट्टा 'वरग'ति वरट्टो, 'रालग'ति कङ्कुविशेषः 'कोट्सग'ति कोट्रवविशेषः 'सण'ति त्वकप्रधाननालो धान्यविशेषः 'सरिसव'ति सिद्धार्थः काः 'मूलगबीय'ति मूलकबीजानि शाकविशेषबीजानीत्यर्थः ।

अनन्तरं स्थितिरुक्ताऽतः स्थितेरेव विशेषाणां मुहूर्तादीनां स्वरूपाभिधानार्थः माह-

मू. (३०३) एगमेगस्स णं भंते ! मुहुत्तस्स केवतिया ऊसासद्धा वियाहिया ?, गोयमा ! असंखेज्जाणं समयाणं समुदयसमितिसमागमेणं सा एगा आवलियत्ति पवुच्चइ, संखेज्जा आवलिया ऊसाओ संखेज्जा आवलिया निस्साओ-

वृ. 'ऊसासद्धा वियाहिय'ति उच्छ्वासाद्धा इति उच्छ्वासप्रमितकालविशेषः 'व्याख्याताः' उक्ता भगवद्भिरेति, अत्रोत्तरम् 'असंखेज्जे'त्यादि, असङ्ख्यातानां समयानां सन्बन्धिनां ये समुदाया-वृन्दानि तेषां याः समितयो-मीलनानि तासां यः समागमः-संयोगः समुदायसमितिसमागमस्तेन यत्कालमानं भवतीति गम्यते सैकाऽऽवलिकेति प्रोच्यते, 'संखेज्जा आवलिय'ति किल षट्पञ्चाश-

दधिकशतद्वयेनावलिकानां शुल्लकभवग्रहणं भवति, तानि च सप्तदश सातिरेकानि उच्छ्वासनिश्वा-
सकाले, एवं च सङ्ख्याता आवलिका उच्छ्वासकालो भवति ।

मू. (३०४) हृदस्स अणवगल्लस, निरुवकिड्ढस्स जंतुणो ।
एगे ऊसासनीसासे, एस पाणुत्ति वुच्चति ॥

वृ. 'हृदस्से' त्यादि, 'हृदस्य' तुष्टस्य 'अनवकल्पस्य' जरसाऽनभिभूतस्य 'निरुपकलिष्टस्य'
व्याधिना प्राक् साम्प्रतं चानभिभूतस्य 'जन्तोः' मनुष्यादेरेक उच्छ्वासेन सह निःश्वास उच्छ्वासनि-
श्वासः य इति गम्यते एष प्राण इत्युच्यते ।

मू. (३०५) सत्तपाणूइं से थोवे सत्तं थोवाइ से लवे ।
लवाणं सत्तहत्तरिए एस मुहुत्ते वियाहिए ॥

वृ. 'सत्ते' त्यादि गाथा, 'सत्त पाणू' इति प्राकृतत्वात् सप्त प्राणा उच्छ्वासनि-श्वासा य
इति गम्यते स स्तोक इत्युच्यत इति वर्तते, एवं सप्त स्तोका ये स लवः, लवानां सप्तसप्तत्या एषः-
अधिकृतो मुहूर्त्तो व्याख्यात इति ।

मू. (३०६) तिन्नि सहस्सा सत्त य सयाइं तेवत्तरिं च ऊसासा ।
एस मुहुत्तो दिट्ठो सव्वेहिं अनंतनाणीहिं ॥

वृ. 'तिन्नि सहस्सा' गाथा अस्या भावार्थोऽयम्-सप्तभिरुच्छ्वासैः स्तोकाः स्तोकाश्च लवे
सप्त ततो लवः सप्तभिर्गुणितो जातैकोनपञ्चाशत्, मुहूर्त्तं च सप्तसप्ततिर्लवा इति सा एकोनपञ्चाशता
गुणितेते जातं यथोक्तं मानमिति ।

मू. (३०७) एएणं मुहुत्तपमाणेणं तीसमुहुत्तो अहोरत्तो, पन्नरस अहोरत्ता पक्खो दो पक्खा
मासे दो मासा उऊ तिन्नि उउए अयणे दो अयणे संवच्छरे पंचसवच्छरिए जुगे वीसं जुगाइं
वाससयं दस वाससयाइं वाससहस्सं सयं वाससहस्साइं वाससयसहस्सं चउरासीत वाससयसह-
स्सानि से एगे पुव्वंगे चउरासीती पुव्वंगसयसहस्सां से एगे पुव्वे, ।

एवं तुडिए २ अडडे २ अववे २ हूहूए २ उप्पले २ पउमे २ नलिणे २ अच्छनिउरे २ अउए
२ पउए य २ नउए य २ चूलिया २ सीसपहेलया २ एताव ताव गनिए एताव ताव गनियस्स
विसए, तेण परं ? ओवमिए ।

से किं तं ओवमिए ?, २ दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-पलिओवमे य सागरोवमे य, से किं तं
पलिओवमे ? से किं तं सागरोवमे ? ।

वृ. 'एताव ताव गनियस्स विसए' ति एतावान्-शीर्षप्रहेलिकाप्रमेयराशिपरिमाणः तावदिति
क्रमार्थः गनितविषयो-गनितगोचरः गनितप्रमेय इत्यर्थः । 'ओवमिय' ति उपमया निर्वृतामौपमिकं
उपमामन्तरेण यत् कालप्रमाणमनतिशयिना ग्रहीतुं न शक्यते तदौपमिकमिति भावः ॥ अथ
पल्योपमादिप्ररूपणाय परमाण्वादित्स्वरूपमभिधित्सुराह-

मू. (३०८) सत्थेण सुतिक्खेणवि छेत्तुं भेत्तुं च जं किर न सक्का ।
तं परमाणुं सिद्धा वयति आदिं पमाणाणं ॥

वृ. 'सत्थेणे' त्यादि, छेत्तुमिति खड्गादिना द्विधा कर्तुं 'भेत्तुं' सूच्यादिना सच्छिद्रं कर्तुं 'वा'
विकल्पे किलेति इत्यर्थः न तु सिद्धाः- सिद्धिं गतास्तेषां वदनस्यासम्भवादिति, 'आदि' प्रथमं

‘प्रमाणानं’ वक्ष्यमाणोत्श्लक्ष्णश्लक्षिणकादीनामिति, यद्यपि च नैश्चयिकरपमाणोरपीदमेव लक्षणं तथाऽपीह प्रमाणाधिकाराद्वयावहारिकपरमाणुलक्षणमिदमवसेयम् ॥

मू. (३०९) अनंताणं परमाणुपोग्गलाणं समुदयसमितिसमागमेणं सा एगा उस्सण्हसण्हियाति वा सण्हसण्हियाति वा उद्धरेणूति वा तसरेणूति वा रहरेणूति वा वालग्गेइ वा लिक्खाति वा जूयाति वा जवमज्जेति वा अंगुलेति वा, अट्ठ उस्सण्हसण्हियाओ सा एगा सण्हसण्हिया अट्ठ सण्हसण्हियाओ सा एगा उद्धरेणू अट्ठ उद्धरेणूओ सा एगा तसरेणू अट्ठ तसरेणूओ सा एगा रहरेणू अट्ठ रहरेणूओ से एगे देवकुरुत्तरकुरुगाणं मणूसाणं वालग्गे एवं हरिवासरम्मगहेम-वएरन्नवयाणं पुच्चविदेहाणं मणूसाणं अट्ठ वालग्गा सा एगा लिक्खा अट्ठ लक्खाओ सा एगा जूया ।

अट्ठ जूयाओ से एगे जवमज्जे अट्ठजवमज्जाओ से एगे अंगुले, एएणं अंगुलपमाणेणं च अंगुलानि पादो बारस अंगुलाइं विहत्थी चउच्चिसं अंगुलाइं रयणी अडयालीसं अंगुलाइं कुच्छी छत्रउति अंगुलानि से एगे दंडेति वा धनूति वा जूएति वा नालियाति वा अक्खेति वा मुसलेति वा, एएणं धनुष्पमाणेणं दो धनुसहस्साइं गाउयं चत्तारि गाउयाइं जोयणं ।

एएणं जोयणपमाणेणं जे पल्ले जोयणं आयामविक्खंभेणं जोयणं उट्ठं उच्चत्तेणं तं तिउणं सविसेसं परिरएणं, से णं एगाहियवेहायतेयाहिय उक्कोसं सत्तरत्तप्परूढाणं संभट्ठे संनिचिए भरिए वालग्गकोडीणं, से णं वालग्गे नो अग्गी दहेज्जा नो वाऊ हरेज्जा नो कुत्थेज्जा नो परिविद्धंसेज्जा नो पूतित्ताए हव्वमागच्छेज्जा, ततो णं वाससए २ एगमेणं वालग्गं अवहाय जावतिएणं कालेणं से पल्ले खीणे नीरए निम्मले निट्टिए निट्ठेवे अवहडे विसुद्धे भवति, से तं पलिओवमे । गाहा-

वृ. अथ प्रमाणान्तरलक्षणमाह-‘अनंताणं’मित्यादि, ‘अनन्तानां’ व्यावहारिकपरमाणुपुद्गलानां समुदयाः-द्वयादिसमुदयास्तेषां समितयोभीलनानि तासां समागमः-परिणाम-वशादेकीभवनं समुदयसमितिसमागमस्तेन या परिमाणमात्रेति गम्यते, सा एकाऽत्यन्तं श्लक्ष्णा श्लक्ष्णश्लक्ष्णा सैव श्लक्ष्णश्लक्षिणका उत्-प्राबल्येन श्लक्ष्णश्लक्षिणका उत्श्लक्ष्णश्लक्षिणका ‘इति’ उपदर्शने ‘वा’ समुच्चये, एते च उत्श्लक्ष्णश्लक्षिणकादयोऽङ्गुलान्ता दशप्रमाणभेदा यतोत्तरमष्टगुणाः सन्तोऽपि प्रत्येकमनन्तपरमाणुत्वं न व्यभिचरन्तीत्यत उक्तम्-

‘उस्सण्हसण्हियाइ वे’त्यादि, ‘सण्हसण्हिय’ति प्राक्तनप्रमाणापेक्षयाऽष्टगुणत्वाद् उद्धरेण्वपेक्षया त्वष्टमभागत्वात् श्लक्ष्णश्लक्षिणका इत्युच्यते, ‘उद्धरेणू’ति उद्धाधस्तियैकच-लनधर्मोपलभ्यो रेणुः ऊद्धरेणुः ‘तसरेणू’ति त्र्यस्यति-पौरस्त्यादिवायुप्रेरितो गच्छति यो रेणुः स त्रसरेणुः ‘रहरेणू’ति रथगमनोत्खातो रेणू रथरेणुः, वालाग्रलिक्षादयः प्रतीताः ‘रयनि’ति हस्तः ‘नालिय’ति यष्टिवशेषः ‘अक्खे’ति शकटावयवविशेषः ‘तं तिउणं सविसेसं परिरएणं’ति तद् योजनं त्रिगुणं सविशेषं, वृत्तपरिधेः किञ्चिन्मूलपङ्कगाधिकत्रगुणत्वात्, ‘से णं एकाहियवेहायतेहि-य’ति षष्ठीबहुवचनलोपाद् एकाहिकद्वयाहिकत्रयाहिकानाम् ‘उक्कोस’ति उत्कर्षतः सप्तरात्रप्ररूढानां भृतो वालाग्रकोटीनामिति सम्बन्धः, तत्रैहिक्यो मुण्डिते शिरसि एकेनाह्वा यावत्यो भवन्तीति, एवं शेषास्वपि भावना कार्या ।

कथम्भूतः ? इत्याह-‘संमृष्टः’ आकर्णभृतः संनिचितः प्रचयविशेषात्रिविडः, किंवहुना ? ० एवं भृतोऽसौ येन ‘ते णं’ति तानि वालाग्रानि ‘नो कुत्थेज्ज’ति न कुत्थेयुः प्रचयविशेषाच्छुषिरा-

भावाद्यायोरसम्भवाच्च नासारतां गच्छेयुरित्यर्थः, अत एव 'नो परिविद्धंसेज'ति न परिविद्धंसेरन्-
कतिपयपरिशाटमप्यङ्गीकृत्य न विद्ध्वंसं गच्छेयुः, अत एव च 'नो पूडत्ताए हव्वमागच्छेज'ति न
पूडितया-न पूतिभावंकदाचिदागच्छेयुः 'तओणं'ति तेभ्यो वालाग्रेभ्यः 'एगमेगं वालगं अवहाय'ति
एकैकं वालाग्रमपनीय कालो मीघत इति शेषः, ततश्च 'जावइएण'मित्यादि, यावता कालेन स
पत्यः 'खीणे'ति वालाग्राकर्षणात्क्षयमुपगत आकृष्टधान्यकोष्ठागारवत्, तथा 'नीरए'ति निर्गत-
रजःकल्पसूक्ष्मतरवालाग्रोऽपकृष्टधान्ययरजःकोष्ठागारवत्, तथा 'निम्मले'ति विगतमलकल्प-
सूक्ष्मतरवालाग्रः प्रमार्जनिकाप्रमृष्टकोष्ठागारवत्, तथा 'निड्डिय'ति अपनेयद्रव्यापनयमाश्रित्य
निष्ठां गतः विशिष्टप्रयत्नप्रमार्जितकोष्ठागारवत्, तथा 'निछेव'ति अत्यन्तसंश्लेषात्तन्मयतागत-
वालाग्रापहारादपनीतभित्त्यादिगत धान्यलेपकोष्ठागारवत्, अथ कस्मान्निलेपः ? इत्यत आह-
'अवहडे'ति निशेषवालाग्रलेपापहारात् अत एव 'विसुद्धे'ति रजोमलकल्पवालाग्रविगमकृतशुद्ध-
त्वापेक्षया लेपकल्पवालाग्रापहारेण विशेषतः शुद्धो विसुद्धः, एकार्थाश्चैते शब्दाः, व्यावहारिकं
चेदमद्वयापत्योपमं, इदमेव यदाऽसङ्ख्येयखण्डीकृतैकैकवालाग्रभृतपल्याद्वयशते २ खण्डशोऽ-
पोद्धारः क्रियते तदा सूक्ष्ममुच्यते, समये समयेऽपोद्धारे तु द्विधैवोद्धारपत्योपमं भवति, तथा
तैरेव पालाग्रैर्ये स्पृष्टाः प्रदेशास्तेषां प्रतिसमयापोद्धारे यः कालस्तद्वयावहारिकं क्षेत्रपत्योपमं,
पुनस्तैरेवासङ्ख्येय-खण्डीकृतैः स्पृष्टास्पृष्टानां तथैवापोद्धारे यः कालस्तत्सूक्ष्मं क्षेत्रपत्योपमम् ॥

मू. (३१०) एएसिं पल्लणं कोडाकोडी हवेज्ज दसगुनिया ।

तं सागरोवमस्स उ एक्कस्स भवे परिमाणं ॥

मू. (३११) एएणं सागरोवमपमाणेणं चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा
१ तिन्नि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमा २ दो सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमदूसमा
३ एगा सागरोवमकोडाकोडी बायालीसाए वाससहस्सेहिं ऊनिया कालो दूसमसुसमा ४ एक्कवीसं
वाससहस्साइं कालो दूसमा ५ एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दूसमदूसमा ६ ।

पुनरवि उस्सप्पिणीए एक्कवीसं वाससहस्साइं कालो दूसमदूसमा १ एक्कवीसं वाससहस्साइं
जाव चत्तारि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो सुसमसुसमा, दस सागरोवमकोडाकोडीओ कालो
ओसप्पिणी दस सागरोवमकोडाकोडी कालो उस्सप्पिणी वीसं सागरोवमकोडाकोडीओ कालो
ओसप्पिणी य उस्सप्पिणी य ॥

वृ. एवं सागरोपममपि विज्ञेयमिति ॥ कालाधिकारादिदमाह-

मू. (३१२) जंबूदीवेणं भंते ! दीवे इमीसे ओसप्पिणीए सुसमसुसभाए समाए उत्तमड्ड-
पत्ताए भरहस्स वासस्स केरिसए आगारभावपडोयारे होत्था ?, गोयमा ! बहुसमरमनिजे भूमिभागे
होत्था, से जहानामए-आलिङ्गपुक्खरेति वा एवं उत्तरकुरुवत्तव्वया नेयव्वा जाव आसयंति सयंति,
तीसेणं समाए भारहे वासे तत्थ २ देसे २ तहिं २ बहवे ओराला कुधला जाव कुसविकुसविसुद्ध-
रुक्खमूला जाव छव्विहा मणुस्सा अणुसज्जित्था पन्नत्ता ० तं ०-पह्मगंधा १ मियगंधा २ अममा ३
तेयतली ४ सहा ५ सनिचारि ६ । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

वृ. 'जंबूदीवेण'मित्यादि, 'उत्तमड्डपत्ताए'ति उत्तमान्-तत्कालापेक्षयोत्कृष्टनर्यान्-आयुष्का-दीन्
प्राप्ता उत्तमार्थः प्राप्ता उत्तमकाष्ठं प्राप्ता वा-प्रकृष्टावस्थां गता तस्याम् 'आगारभावपडोयारे'ति

आकारस्य-आकृतेर्भावाः-पर्यायाः, अथवाऽऽकाराश्च भावाश्च आकारभावास्तेषां प्रत्यवतारः-
अवतरणमाविर्भाव आकारभावप्रत्यवतारः 'बहुसमरमनिज्ज'ति बहुसमः-अत्यन्तसमोऽत एव
रमणीयो यः स तथा, 'आलिङ्गपुक्खरे'ति मुरजमुखपुटं, लाघवाय सूत्रमतिदिशन्नाह-

'एव'मित्यादि, उत्तरकुरुवक्तव्यता च जीवनाभिगमोक्तैव ६श्या-'मुङ्गपुक्खरेइ वा
सरतलेइ वा' सरस्तलं सर एव 'करतलेइ वा' करतलं कर एवेत्यादिति । एवं भूमिसमताया भूमि-
भागगततृणमणीनां वर्णपञ्चकस्य सुरभिगन्धस्य मृदुस्पर्शस्य शुभशब्दस्य वाप्यादीनां वाप्या-
घनुगतोत्पातपर्वतादीनामुत्पातपर्वताद्याश्रितानां हंसासनादीनां लतागृहादीनां शिलापट्टकादीनां
च वर्णको वाच्यः, तदन्ये चैतद् ६क्ष्यम्-'तत्थ णं बहवे भारया मणुस्सा मणुस्सीओ य आसयंति
सयंति चिद्धंति निसीयंति तयद्धंती'त्यादि ।

'तत्थ तत्थे'त्यादि, तत्र तत्र भारतस्य खण्डे खण्डे 'देसे देसे' खण्डांशे खण्डांशे 'तहिं
तहिं'ति देशस्यान्ते, २, उद्दालकादयो वृक्षविशेषाः यावत्करणात् 'कयमाला नट्टमाला' इत्यादि
६क्ष्यं, 'कुसविकुसविमुद्धरुक्खमूल'ति कुशाः-दर्भा विकुशा-बल्बजादयः तृणविशेषास्तैर्विशुद्धानि-
तदपेदानि वृक्षमूलानितदयोभागा येषां ते तथा, यावत्करणात् 'मूलमंतो कंदमंतो' इत्यादि ६क्ष्यम्,
'अनुसज्जित्थ'ति 'अनुसक्तवन्तः' पूर्वकालात् कालान्तरमनुवृत्तवन्तः 'पम्हगंध'ति पद्मसमगन्धयः
'मियगंध'ति मृगमदगन्धयः 'अनुसक्तवन्तः' पूर्वकालात् कालान्तरमनुवृत्तवन्तः 'पम्हगंध'ति
पद्मसमगन्धयः 'मियगंध'ति मृगमदगन्धयः 'अमम'तति ममकाररहिताः 'तेयतलि'ति तेजश्च
तलं च-रूपं येषामस्ति ते तेजस्तलिनः 'सह'ति सहिष्णवः समर्था 'सनिचारे'ति शनैः-मन्दमुत्सुक-
त्वाभावाच्चरन्तीत्येवंशीलाः शनैश्चारिणः ॥

शतकं-६ उद्देशकः-७ समाप्तः

—: शतकं-६ उद्देशकः-८ :-

वृ. समभोद्देशके भारतस्य स्वरूपमुक्तमष्टमे तु पृथिवीनां तदुच्यते, तत्र चादिसूत्रम्-

मू. (३१३) कइ णं भंते ! पुढवीओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! अट्ट पुढवीओ पन्नत्ताओ,
तंजहा-रयणप्पभा जाव इसीप्पम्भार ! अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे गेहाति
वा गेहावणाति वा ?, गोयमा ! नो तिण्हे समट्टे ।

अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए अहे गामाति वा जाव संनिवेसाति वा ? नो तिण्हे
समट्टे । अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे उराला बलाहया संसेयंति संमुच्छंति
वासंति वासंति ?, हंता अत्थि, तिन्निवि पकरोति देवोवि पकरोति असुरोवि प० नागोवि प० ।

अत्थि णं भंते ! इमीसे रयण० बादरे धनियसडे ?, हंता अत्थि, तिन्निवि पकरोति । अत्थि
णं भंते ! इमीसे रयण० अहे बादरे अगनिकाए ?, गोयमा ! नो तिण्हे समट्टे, नन्नत्थ विग्गहग-
तिसमावन्नएणं । अत्थि णं भंते ! इमीसे रयण० अहे चंदिम जाव तारारूवा ?, नो तिण्हे समट्टे ।
अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए चंदाभाति वा ? , नो इण्हे समट्टे ।

एवंदोद्याएवि पुढवीए भानियव्वं, एवंतद्द्याएवि भानियव्वं, नवरंदेवोवि पकरोति असुरोवि
पकरोति नो नागो पकरोति, घउत्थाएवि एवं नवरं देवो एक्को पकरोति नो असुरो० नो नागो
पकरोति, एवं हेड्डिहासु सव्वासु देवो एक्को पकरोति ।

अत्थि णं भंते ! सोहम्मीसाणाणं कप्पाणं अहे गेहाइ वा २ ? , नो इण्ठे सम्भे । अत्थि णं भंते ! उराला बलाहया ? हंता अत्थि, देवो पकरेति असुरोवि पकरेइ नो नाओ पकरेइ, एवं थनियसदेवि ।

अत्थि णं भंते ! बायरे पुढविकाए बादरे अगनिकाए ? , नो इण्ठे सम्भे, नन्नत्थ विग्गहगतिसमावन्नएणं । अत्थि णं भंते ! चंदिम० ? , नो तिण्ठे सम्भे । अत्थि णं भंते ! गामा-इ वा ? , नो तिण्ठे स० । अत्थि णं भंते ! चंदाभाति वा ? , नो तिण्ठे सम्भे ।

एवं सणकुमारमाहिंदेसु नवरं देवो एगो पकरेति । एवं बंभलोएवि । एवं बंभलोगस्स उवरिं सब्वहिं देवो पकरेति, पुच्छियव्वो य, बायरे आउकाए बायरे अगनिकाए बायरे वन्नस्सइकाए अन्नं तं चेव ॥ गाहा-

वृ. 'कइ ण'मित्यादि, 'बादरे अगनिकाए'इत्यादि, ननु यथा बादराग्नेर्मनुष्यक्षेत्र एव सद्भावान्निषेध इहोच्यते एवं बादरपृथिवीकायस्यापि निषेधो वाच्यः स्यात् पृथिव्यादिव्येव स्वस्थानेषु तस्य भावादिति, सत्यं, किन्तु नेह यद्यत्र नास्ति तत्तत्र सर्वं निषिध्यते मनुष्यादिवद् विचित्रत्वात् सूत्रगतरेतोऽसतोऽपीह पृथिवीकायस्य न निषेध उक्तः, अप्कायायुवनस्पतीनां त्विह घनोदध्यादिभावेन भावान्निषेधाभावः सुगम एवेति, 'नो नाओ'ति नागकुमारस्य तृतीयायाः पृथिव्या अधोगमनं नास्तीत्यत एवानुमीयते ।

'नो असुरो नो नागो'ति, इहाप्यत इव वचनाच्चतुर्थ्यादीनामधोऽसुरकुमारनागकुमारयोर्गमनं नास्तीत्यनुमीयते, सौधर्मेशानयोस्त्वधोऽसुरो गच्छति चमरवत् न नागकुमारः अशक्तत्वात्, अत एवाह- 'देवो पकरे'इत्यादि, इह च बादरपृथिवीतेजसोर्निषेधः सुगम एवास्वस्थानत्वात्, तथाऽब्रूयायुवनस्पतीनामनिषेधोऽपि सुगम एव, तयोरुदधिप्रतिष्ठितत्वेनाब्वनस्पतिसम्भवाद् बायोश्च सर्वत्र भावादिति ।

'एवं सणकुमारमाहिंदेसु'ति इहातिदेशतो बादराब्वनस्पतीनां सम्भवोऽनुमीयते, स च तमस्कायसद्भावतोऽवसेय इति । 'एवं बंभलोयस्स उवरिं सब्वहिं'ति अच्युतं यावदित्यर्थः, परतो देवस्यापि गमो नास्तीति न तत्कृतबलाहकादेर्भावः 'पुच्छियव्वो य'ति बादरोऽप्का-योऽग्निकायो वनस्पतिकायश्च प्रष्टव्यः, 'अन्नं तं चेव'ति वचनान्निषेधश्च, यतोऽनेन विशेषोक्ता-दन्यत्सर्वं पूर्वोक्तमेव वाच्यमिति सूचितं, तथा ग्रैवेयकादीषट्प्राग्भारान्तेषु पूर्वोक्तं सर्वं गेहादिक-मधिकृतवाचनायामनुक्तमपि निषेधतोऽध्येयमिति ॥ अथ पृथिव्यादयो ये यत्राध्येतव्यास्तां सूत्रसङ्ग्रहाययाऽऽह-

मू. (३१४) तमुकाए कप्पपणए अग्नी पुढवी य अग्नि पुढवीसु ।

आउतेऊवणस्सइ कप्पुवरिमकण्हराईसु ॥

वृ. 'तमुकाय'गाहा, 'तमुकाए'ति तमस्कायप्रकरणे प्रागुक्ते 'कप्पपणए'ति अनन्तरोक्त-सौधर्मादिदेवलोकापञ्चके च 'अग्नी पुढवी य'ति अग्निकायपृथिवीकायावध्यतय्यौ- 'अत्थि णं भंते ! बादरे पुढविकाए बादरे अगनिकाए ? , नो इण्ठे सम्भे, नन्नत्थ विग्गहगतिसमावन्नएणं' इत्यनेनाभिलाषेन । ।

तथा 'अग्नि'ति अग्निकायोऽध्येतव्यः 'पुढवीसु'ति रत्नप्रभादिपृथिवीसूत्रेषु, 'अत्थि

णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे बादरे अगनिकाए' इत्याद्यभिलापेनेति । तथा 'आउतेऊव-
णस्सइ' ति अष्कायतेजोवनस्पतयोऽध्येतव्याः- 'अस्थि णं भंते !' बादरे आउकाए बायरे तेउक्काए
बायरे वणस्सइकाए ? , नो इण्णेण समट्ठे' इत्यादिनाऽभिलापेन, केषु ?

इत्याह- 'कप्पुवरिम' ति कल्पपञ्चकोपरितनकल्पसूत्रेषु, तथा 'कण्हराईसु' ति प्रागुक्ते
कृष्णराजीसूत्र इति, इह च ब्रह्मलोकोपरितनस्थानामधो योऽब्वनस्पतिनिषेधः स यान्यबूवायुप्रति-
ष्ठितानि तेषामध आनन्तर्येण वायोरेव भावादाकाशप्रतिष्ठितानामाकाशस्यैव भावादवगन्तव्यः,
अग्नेस्त्वस्थस्थानादिति ।

अनन्तरं बादराष्कायादयोऽभिहितास्ते चायुर्बन्धे सति भवन्तीत्यायुर्बन्धसूत्रम्—

**मू. (३१५) कतिविहे णं भंते ! आउयबंधए पन्नत्ता ? , गोयमा ! छव्विहे आउयबंधे
पन्नत्ते, तंजहा-जातिनामनिहत्ताउए १ गतिनामनिहत्ताउए २ ठितिनामनिहत्ताउए ३ ओगाहणा-
नामनिहत्ताउए ३ पएसनामनिहत्ताउए ५ अनुभागनामनिहत्ताउए ६ दंडओ जाव वेमानियाणं ।**

**जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिहत्ता जाव अनुभागनिहत्ता ? , गोयमा ! जातिनामनिहत्तावि
जाव अनुभागनामनिहत्तावि, दंडओ जाव वेमानियाणं । जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिहत्ताउया
जाव अनु भागनामनिहत्ताउया ? , गोयमा ! जाइनामनिहत्ताउयावि जाव अनुभागनामनिहत्ता-
उयावि, दंडओ जाव वेमानियाणं । एवं एए दुवालस दंडगा भानियव्वा ।**

जीवा णं भंते ! किं जातिनामनिहत्ता १ जाइनाम- निहत्ताउया २ ? , १२ ।

**जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिउत्ता ३ जातिनामनिउत्ताउया ४ जाइगोयनिहत्ता ५ जाइगोय-
निहत्ताउया ६ जातिगोयनिउत्ता ७ जाइगोयनिउत्ताउया ८ जाइनामगोयनिहत्ता ९ जाइनाम-
गोयनिहत्ताउया १० जाइनामगोयनिउत्ता ११ ? जीवा णं भंते ! किं जाइनामगोयनिउत्ताउया
१२ जाव अनुभागनामगोयनिउत्ताउया ? , गोयमा ! जाइनामगोयनिउत्ताउयावि जाव अनुभाग-
नामगोयनिउत्ताउयावि दंडओ जाव वेमानियाणं ॥**

**वृ. तत्र 'जातिनामनिहत्ताउए' ति जाति एकेन्द्रियजात्यादि पञ्चधा सैव नामेति-नामकर्मण
उत्तरप्रकृतिविशेषो जीवपरिणामो वा तेन सह निधत्तं-निषिक्तं यदायुस्तज्जातिनामनिधत्तायुः,
निषेकश्च कर्मपुद्गलानां प्रतिसमयमनुभवनार्थं रचनेति १, 'गतिनामनिधत्ताउए' ति गति-
नरकादिका चतुर्था शेषं तथैव २, 'ठिइनामनिधत्ताउए' ति स्थितिरिति यत्स्थातव्यं क्वचिद्विवक्षित-
भवे जीवेनायुः कर्मणा वा सैव नामः-परिणामो धर्मस्थितिनामः तेन विशिष्टं निधत्तं यदायुर्दलिकरूपं
तत् स्थितिनामनिधत्तायुः ३ ।**

अथवेह सूत्रे जातिनामगतिनामावगाहनानामग्रहणाज्जातिगत्यवगाहनानां प्रकृतिमात्रमुक्तं,
स्थितिप्रदेशानुभागनामग्रहणात्तासामेव स्थित्यादय उक्तास्ते च जात्यादिनामसम्बन्धित्वान्नाम
कर्मरूपा एवेति नामशब्दः सर्वत्र कर्मार्थो घटत इति स्थितिरूपं नाम-नामकर्म स्थितिनाम तेन
सह निधत्तं यदायुस्तस्थितिनामनिधत्तायुरिति ३, 'ओगाहणानामनिधत्ताउए' ति अवगाहते यस्यां
जीवः साऽवगाहना-शरीरं औदारिकादि तस्या नाम-औदारिकादिशरीरनामकर्मैव्यवगाहनानाम
अवगाहनारूपो वा नामः परिणामोऽवगाहनानाम तेन सह यन्निधत्तायुस्तदवगाहनानामनिध-
त्तायुः ४, 'पएसनामनिहत्ताउए' ति प्रदेशानां-आयुःकर्मद्रव्याणां नाम-तथाविधा परिणति प्रदेश-

नामः प्रदेशरूपं वा नाम-कर्मविशेष इत्यर्थः प्रदेशनाम तेन सह निधत्तमायुस्तद्विदेशनामनिधत्तायुरिति ५ ।

‘अनुभागनामनिधत्ताउ’ति अनुभाग-आयुर्द्रव्याणामेव विपाकस्तद्वक्षण एव नाम-परिणामोऽनुभागनामः अनुभागरूपं वा नामकर्म अनुभागनाम तेन सह निधत्तं यदायुस्तदनुभागनामनिधत्तायुरिति ६ ।

अथ किमर्थं जात्यादिनामकर्मणाऽऽयुर्विशेष्यते? , उच्यते, आयुष्कस्य प्राधान्योपदर्शनार्थं यस्मान्नारकाद्यायुरुदये सि जात्यादिनामकर्मणामुदयो भवति, नारकादिभवोपग्राहकं चायुरेव, यस्मादुक्तमिहैव ।

‘नेरइए णं भंते ! नेरइए सु उववज्जइ अनेरइए नेरइए सु उववज्जइ ? , गोयमा ! नेरइए नेरइए सु उववज्जइ नो अनेरइए नेरइए सु उववज्जइ’ति, एतदुक्तं भवति-नारकायुः प्रथमसमयसंवेदन एव नारका उच्यन्ते तत्सहचारिणां च पञ्चेन्द्रियजात्यादिनामकर्मणामप्युदय इति, इह चायुर्बन्धस्य षड्विधत्वे उपक्षिप्ते यदायुषः षड्विधत्वमुक्तं तदायुषो बन्धाव्यतिरेकाद्वृद्धस्यैव चायुर्व्यपदेश-शिष्यत्वादिति । ‘दंडओ’ति ‘नेरइयाणं भंते ! कतिविहे आउयबंथे पन्नते ?’ इत्यादिर्वैमानिकान्तश्चतुर्विंशतिदण्डको वाच्योऽत एवाह-‘जाव वेमानियाणं’ति ॥

अथ कर्मविशेषाधिकारात्तद्विशेषितानां जीवादपदानां द्वादश दण्डकानाह-‘जीवा णं भंते !’ इत्यादि, ‘जातिनाम निहत्त’ति जातिनाम निधत्तं-निषिक्तं विशिष्टबन्धं वा कृतं यैस्ते जातिनामनिधत्ताः १ एवं गतिनामनिधत्ताः २, यावत्करणात् ‘ठितिनामनिहत्ता ३ ओगाहणानामनिहत्ता ४ पएसनामनिहत्ता ५ अनुभागनामनिहत्ता ६’ इति द्दश्यं, व्याख्या तथैव ।

नवरं जात्यादिनाम्नां या स्थितिर्ये च प्रदेशा यश्चानुभागस्तत्स्थित्यादिनाम अवगाहनानाम-शरीरनामेति, अयमेको दण्डको वैमानिकान्तः १, तथा ‘जातिनामनिहत्ताउ’ति जातिनाम्ना सह निधत्तमायुर्यैस्ते जातिनामनिधत्तायुषः, एवमन्यान्यपि पदानि, अयमन्यो दण्डकः २, एवमेते ‘दुवालस दंडंग’ति अमुना प्रकारेण द्वादश दण्डका भवन्ति, तत्र द्वावाधौ दर्शितावपि सङ्ख्यापूरणार्थं पुनर्दर्शयति-जातिनामनिधत्ता इत्यादिरेकः, ‘जाइनामनिहत्ताउया’ इत्यादिद्वितीयः २ ।

‘जीवा णं भंते ! किं जाइनामनिउत्ता’ इत्यादिस्तृतीयः ३, तत्र जातिनाम नियुक्तं-नितरां युक्तं संबद्धं निकाचितं वेदेन वा नियुक्तं यैस्ते जातिनामनियुक्ताः, एवमन्यान्यपि ५, ‘जाइनामनिउत्ताउया’ इत्यादिश्चतुर्थः, तत्र जातिनाम्ना सह नियुक्तं-निकाचितं वेदयितुमारब्धं वाऽऽयुर्यैस्ते तथा, एवमन्यान्यपि ५, ‘जाइगोयनिहत्ता’ इयादि पञ्चमः, तत्र जाते-एकेन्द्रियादिकाया यदुचितं गोत्रं-नीचैर्गोत्रादि तज्जातिगोत्रं तन्निधत्तं यैस्ते जातिगोत्रनिधत्ता, एवमन्यान्यपि ५, जाइगोयनिहत्ताउया य इत्यादि षष्ठः, तत्र जितागोत्रेण सह निधत्तमायुर्यैस्ते जातिगोत्रनिधत्तायुष एवमन्यान्यपि ५ ‘जाइगोयनिउत्ता’ इत्यादिसप्तमः ७ तत्र जातिगोत्रं नियुक्तं यैस्ते तथा, एवमन्यान्यपि ५ ।

—‘जाइगोयनिउत्ताउया’ इत्यादिरष्टमः ८ तत्र जातिगोत्रेण सह नियुक्तमायुर्यैस्ते तथा एवमन्यान्यपि ५, ‘जातिनामगोयनिहत्ता’ इत्यादिर्नवमः ९ तत्र जातिनाम गोत्रं च निधत्तं यैस्ते तथा, एवमन्यान्यपि ५ ।

‘जीवा णं भंते ! किं जाइनामगोयनिहत्ताउया ?’ इत्यादिर्दशमः १० तत्र जातिनाम्ना

गोत्रेण च सह निधत्तमायुर्वैस्ते तथा, एवमन्यान्यपि ५, 'जाइनामगोयनिउत्ता' इत्यादिरेकादशः ११ तत्र जातिनाम गोत्रं च नियुक्तं यैस्ते तथा, एवमन्यान्यपि ५, 'जीवा णं भंते ! किं जाइनाम-गोयनिउत्ताउया' इत्यादिर्द्वादशः १२, तत्र जातिनाम्ना गोत्रेण च सह नियुक्तमायुर्वैस्ते तथा, एवमन्यान्यपि ५ ।

इह च जात्यादिनामगोत्रयोरायुषश्च भवोपग्राहे प्राधान्यख्यापनार्थं यतायोगं जीवा विशेषिताः, वाचनान्तरे चाद्या एवाद्यै दण्डका दृश्यन्त इति ।

पूर्वं जीवाः स्वधर्मतः प्ररूपिताः, अथ लवणसमुद्रं स्वधर्मत एव प्ररूपयन्नाह—

मू. (३१६) लवणेण णं भंते ! समुदे किं उस्सिओदए पत्थडोदए खुभियजले अखुभियजले गोयमा ! लवणे णं समुदे उस्सिओदए नो पत्थडोदए खुभियजले नो अखुभियजले एत्तो आढत्तं जहा जीवाभिगे जाव से तेण० गोयमा ! बाहिरया णं दीवसमुद्धा पुन्ना पुन्नप्पमाणा वोल्हमाणा वोसट्टमाणा समभरघडत्ताए चिद्धंति संठाणओ एगविहिविहाणा वित्थारओ अनेगविहिविहाणा दुगुणादुगुणप्पमाणओ जाव अस्सि तिरियलोए असंखेज्जा दीवसमुद्धा सयंभुरमणपज्जवसाणा पन्नत्ता समणाउसो !

दीवसमुद्धा णं भंते ! केवतिया नामधेज्जेहिं पन्नत्ता ?, गोयमा ! जावतिया लोए सुभा नामा सुभा रूवा सुभा गंधा सुभा रसा सुभा फासा एवतिया णं दीवसमुद्धा नामधेज्जेहिं पन्नत्ता, एवं नेयव्वा सुभा नामा उद्धारो परिणामो सब्बजीवा णं । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ।

वृ. 'लवणेण'मित्यादि, 'उस्सिओदए'ति 'उच्छिस्तोदकः' ऊर्ध्ववृद्धिगतजलः, तद्वृद्धिश्च साधिकषोडशयोजनसहस्राणि 'पत्थडोदए'ति प्रस्तुतोदक समजल इत्यर्थः 'खुभियजले'ति वेलावशात्, वेला च महापातालकलशगतवायुक्षोभादिति, 'एत्तो आढत्त'मित्यादि, इतः सूत्रादारब्धं सध्या जीवाभिगमे तथाऽध्येतव्यं, तच्चेदम्- 'जहा णं भंते ! लवणसमुद्धे उस्सिओदए नो पत्थडोदए खुभियजले नो अखुभियजले तथा णं बाहिरगा समुद्धा किं उस्सिओदगा ४ ?, गोयमा ! बाहिरगा समुद्धा नो उस्सिओदगा पत्थडोदगा नो खुभियजला अखुभियजला पुन्ना पुन्नप्पमाणा वोल्हमाणा वोसट्टमाणा समभरघडत्ताए चिद्धंति ।

अत्थि णं भंते ! लवणसमुद्धे बहवे ओराला बलाहया संसेयंति संमुच्छंति वासं वासंति ?, हंता अत्थि । जहा णं भंते ! लवणे समुद्धे बहवे ओराला ५ तथा णं बाहिरसुवि समुद्धेसु ओराला ५ नो इणद्धे समद्धे । से केणद्धेणं भंते ! एवं वुच्चइ-बाहिरगा णं समुद्धा पुन्ना जाव घडत्ताए चिद्धंति ?, गोयमा ! बाहिरएसु णं समुद्धेसु बहवे उदगजोणीया जीवा पोग्गला य उदगत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उववज्जंति' शेषं तु लिखितमेवास्ति, व्यक्तं चेदमिति ।

'संठाणओ' इत्यादि, एकेन 'विधिना' प्रकारेण चक्रवाललक्षणेन विधानं-स्वरूपस्य करणं येषां ते एकविधिविधानाः, विस्तारतोऽनेकविधिविधानाः, कुतः ? इत्याह- 'दुगुणे'त्यादि, इह यावत्करणादिदं दृश्यम्- 'पवित्थरमाणा २ बहुउप्पलपउमकुमुयनलिणसुभगसोगंधियपुंडरीयमहा-पुंडरीयसतपत्तसहस्सपत्तकेसरफुल्लोवइया' उत्पलादीनां केशरैः फुल्लैश्चोपपेता इत्यर्थः 'उब्भास-माणवीइय'ति, (अवभासमानवीचयः सामान्यवातस्य सर्वत्र भावात् पातालकलशानाम-न्यत्राभावेऽपि नासंगतिर्वीचीनां) 'सुभा नाम'ति स्वस्तिकश्रीवत्सादीनि 'सुभा रूव'ति शुक्ल-

पीतादीनि देवादीनि वा 'सुभागंध'ति सुरभिगन्धभेदाः गन्धवन्तो वा कर्षूरादयः 'सुभारस'ति मधुरादयः रसवन्तो वा शर्करादयः 'सुभाफास'ति मृदुप्रभृतयः स्पर्शवन्तो वा नवनीतादयः

'एवं नेयव्वा सुभानाम'ति एवमिति-द्वीपसमुद्राभिधायकतया नेतव्यानि शुभनामानि पूर्वोक्तानि, तथा 'उद्धारो'ति द्वीपसमुद्रेषूद्धारो नेतव्यः, स चैवम्-'दीवसमुद्राणं भंते ! केवइया उद्धारसमएणं पन्नत्ता ? , गोयमा ! जावइया अट्टाइज्जाणं उद्धारसागरोवमाणं उद्धारसमया एवइया दीवसमुद्राउद्धारसमएणं पन्नत्ता' येनैकैकेन समयेन एकैकं वालाग्रमुद्धियतेऽसावुद्धारसमयोऽतस्तेन ।

तथा 'परिणामो'ति परिणामो नेतव्यो द्वीपसमुद्रेषु, स चैवम्-'दीवसमुद्राणं भंते ! किं पुढविपरिणामा आउपरिणामा जीवपरिणामा पोग्गलपरिणामा ? , गोयमा ! पुढवीपरिणामावि आउपरिणामावि जीवपरिणामावि पोग्गलपरिणामावी'त्यादि ।

तथा 'सव्वजीवाणं'ति सर्वजीवानां द्वीपसमुद्रेषूत्पादो नेतव्यः, स चैवम्-'दीवसमुद्रेषुणं भंते ! सव्वेपाणा ४ पुढविकाइयत्ताए जाव तसकाइयत्ताए उववन्नपुव्वा ? , हंता गोयमा ! असइं अदुवा अनंतखुत्तो'ति ॥

शतकं-६ उद्देशकः-८ समाप्तः

— शतकं-६ उद्देशकः-९ :—

वृ. द्वीपादिषु जीवाः पृथिव्यादित्वेनोत्पन्नपूर्वा इत्यष्टमोद्देशके उक्तं, नवमे तूत्पादस्य कर्मबन्धपूर्वकत्वादसावेव प्ररूप्यत इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (३१७) जीवे णं भंते ! नाणावरणज्जं कम्मं बंधमाणे कति कम्मपगडीओ बंधति ? , गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्टविहबंधए वा छव्विहबंधए वा, बंधुदेसो पन्नवणाए नेयव्वो

वृ. 'जीवेण' मित्यादि, 'सत्तविहबंधए' आयुर्बन्धकाले 'अट्टविहबंधए'ति आयुर्बन्धकाले 'छव्विहबंधए'ति सूक्ष्मसम्परायावस्थायां मोहायुषोरबन्धकत्वात् ।

'बंधुदेसो'इत्यादि, बन्धोद्देशकः प्रज्ञापनायाः सम्बन्धी चतुर्विंशतितमपदात्मकोऽत्र स्थाने 'नेतव्यः' अध्येतव्यः, स चायम्-'नेरइए णं भंते ! नाणावरनिज्जं कम्मं बंधमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ ? , गोयमा ! अट्टविहबंधगे वा सत्तविहबंधगे वा एवं जाव वेमानिए, नवरं मणुस्से जहा जीवे'इत्यादि ॥ जीवाधिकारादेवजीवमधिकृत्याह—

मू. (३१८) देवे णं भंते ! महिह्णीए जाव महानुभाए बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगवन्नं एगरूवं विउव्वित्तए ? , गोयमा ! नो तिण्हे ० । देवे णं भंते ! बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू ? , हंता पभू, से णं भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वति तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वति अन्नत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वति ? , गोयमा ! नो इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वति, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वति, नो अन्नत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वति, एवं एएणं गमेणं जाव एगवन्नं एगरूवं १ एगवन्नं अणेगरूवं २ अनेगवन्नं एगरूवं ३ अनेगवन्नं अनेगरूवं ४ चउभंगो ।

देवे णं भंते ! महिह्णीए जाव महानुभागे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू कालयं पोग्गलं

नीलगपोगलत्ताए परिणामेत्तए नीलगं पोगगलं वा कालगपोगलत्ताए परिणामेत्तए ?, गीयमा नो तिण्ठे समठ्ठे, परियाइत्ता पभू । से णं भंते ! किं इहगए पोगगले तं चेव नवरं परिणा-मेतित्ति भानियच्चं, एवं कालगपोगलं लोहियपोगलत्ताए, एवं कालएणं जाव सुक्किलं, एवं णीलएणं जाव सुक्किलं, एवं लोहियपोगलं जाव सुक्किलत्ताए, एवं हालिदएणं जाव सुक्किलं ।

एवं एयाए परिवाडीए गंधरसफास० कक्खडफासपोगल मउयफासपोगलत्ताए २ एवं दो गरुयलहुय २ सीयउसिण २ निछलुक्ख २, वन्नाइ सव्वत्थ परिणामेइ, आलावगा य दो दो पोगगले अपरियाइत्ता परियाइत्ता ॥

वृ. 'देवेण'मित्यादि, 'एगवन्नं'ति कालाद्येकवर्णम् 'एकरूपम्' एकविधाकारं स्वशरीरादि, 'इहगए'ति प्रज्ञापकापेक्षया इहगतान् प्रज्ञापकप्रत्यक्षासन्नक्षेत्रस्थितानित्यर्थः 'तत्थगए'ति देवः किल प्रायो देवस्थान एव वर्तत इति तत्रगतान् देवलोकदिगतान् 'अन्नत्थगए'ति प्रज्ञापक-क्षेत्रादेवस्थानाच्चापरत्रस्थितान्, तत्र च स्वस्थान एव प्रायोविकुर्वते यतः कृतोत्तरवैक्रियरूप एव प्रायोऽन्वय गच्छतीति नो इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय इत्याद्युक्तमिति ।

'कालयं पोगगलं नीलपोगलत्ताए'इत्यादौ कालनीललोहितहारिद्रशुक्ललक्षणानां पञ्चानां वर्णानां दश द्विकसंयोगसूत्राण्यध्येयानि ।

'एवं एयाए परिवाडीए गंधरसफास'ति इह सुरभिदुरभिलक्षणगन्धद्वयस्यैकमेव, तिक्तकटुकषायाम्लमधुररसलक्षणानां पञ्चानां रसानां दश द्विकसंयोगसूत्राण्यध्येयानि, अष्टानां च स्पर्शानां चत्वारि सूत्रानि, परस्परविरुद्धेन कर्कशमृद्धादिना द्वयेनैकैकसूत्रनिष्पादनादिति ।

देवाधिकारादिदमाह—

मू. (३१९) अविमुद्धलेसे णं भंते ! देवे असमोहएणं अप्पाणएणं अविमुद्धलेसं देवं देविं अन्नयरं जाणति पासति ? नोतिण्ठे समठ्ठे, एवं अविमुद्धलेसे असमोहएणं अप्पाणेणं विमुद्धलेसं देवं ३, २ ।

अविमुद्धलेसे समोहएणं अप्पाणेणं अविमुद्धलसं देवं ३, ।

अविमुद्धलेसे देवे समोहएणं अप्पाणेणं विमुद्धलेसं देवं ३, ४ । अविमुद्धलेसे समोहया असमोहएणं अप्पाणेणं अविमुद्धलेसं देवं ३, ५ अविमुद्धलेसे समोहया० विमुद्धलेसं देवं ३, ६ विमुद्धलेसे असमो० अविमुद्धलेसं देवं ३, १ । विमुद्धलेसे असमोहएणं विमुद्धलेसं देवं ३, २ । विमुद्धलेसे णं भंते ! देवे समोहएणं अविमुद्धलेसं देवं ३ जाणइ०, हंता जाणइ०, एवं विमुद्ध० समो० विमुद्धलेसं देवं ३ जाणइ ?, हंता जाणइ ४ ।

विमुद्धलेसे समोहयासमोहएणं अविमुद्धलेसं देवं ३, ५ । विमुद्धलेसे समोहयासमोहएणं विमुद्धलेसं देवं ३, ६ । एवं हेड्डिहं अड्डिहं न जाणइ न पासइ उवरिल्लएहिं चउहिं जाणइ पासइ । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

वृ. 'अविमुद्धे'त्यादि, 'अविमुद्धलेसेणं'ति अविमुद्धलेश्यो-विभङ्गज्ञानोदेवः 'असमोहएणं अप्पाणेणं'ति अनुपयुक्तेनात्मना इहाविशुद्धलेश्यः १ असमवहतात्मा देवः २ अविशुद्धलेश्यं देवादिकम् ३, इत्यस्य पदत्रयस्य द्वादशविकल्पा भवन्ति, तद्यथा- 'अविमुद्धलेसे णं देवे असमोहएणं अप्पाणेणं अविमुद्धलेसं देवं ३ जाणइ पासइ ?, नो इण्ठे समठ्ठे' इत्येको विकल्पः १ ।

‘अविसुद्धलेसे असमोहएणं विसुद्धलेसं देवं ३ नो इण्डे समड्डे’इति द्वितीयः २ ।
अविसुद्धलेसे समोहएणं अविसुद्धलेसं देवं० नो इण्डे समड्डे’इति तृतीयः ३ । ‘अविसुद्धलेसे
समोहएणं विसुद्धलेसं देवं०, नो इण्डे समड्डे’इति चतुर्थः ४ ।

‘अविसुद्धलेसे समोहयासमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेसं देवं ३, नो इण्डे समड्डे’ इति
पञ्चमः ५ । ‘अविसुद्धलेसे समोहयासमोहएणं विसुद्धलेसं देवं ३, नो इण्डे समड्डे’इति षष्ठः ६ ।

‘विसुद्धलेसे’ असमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेसं देवं ३ नो इण्डेत्ति सप्तमः ७ । विसुद्धलेसे
असमोहएणं विसुद्धलेसं देवं ३, नो इण्डे समड्डे’त्ति अष्टमः ८ । एतैरष्टभिर्विकल्पैर्न जानाति, तत्र
षड्भिर्मिथ्याधित्वात्, द्वाभ्यां त्वनुपयुक्तत्वादिति ।

‘विसुद्धलेसे समोहएणं अविसुद्धलेसं देवं ३ जाणइ ? , हंता जाणइ’इति नवमः ९ ।
‘विसुद्धलेसे समोहएणं विसुद्धलेसं देवं ३ जाणइ ? हंता जाणइ’इति दशमः १० ।

विसुद्धलेसे समोहयासमोहएणं अप्पाणेणं अविसुद्धलेसं देवं ३ जाणइ २ ? , हंता जाणइ’त्ति
एकादश ११ । ‘विसुद्धलेसे समोहयासमोहएणं अप्पाणेणं विसुद्धलेसं देवं ३ जाणइ २’त्ति
द्वादश १२ ।

एभिः पुनश्चतुर्भिर्विकल्पैः सम्यग्धित्वादुपयुक्तत्वानुपयुक्तत्वाच्च जानाति, उपयो-
गानुपयोगपक्षे उपयोगांशस्य सम्यग्ज्ञानहेतुत्वादिति । एतदेवाह-‘एवं हेड्डिहं’इत्यादि, वाचनान्तरे
तु सर्वमेवेदं साक्षाद् दृश्यत इति ॥

शतक-६ उद्देशकः-९ समाप्तः

- शतक-६ उद्देशकः-१० :-

वृ. प्राग्विशुद्धलेश्यस्य ज्ञानाभाव उक्तः, अथ दशमोद्देशकेऽपि तमेव दर्शयन्निदमाह-
मू. (३२०) अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति जाव परूवेति जावतिया रायगिहे नयरे
जीवा एवइयाणं जीवाणं नो चक्रिया केइ सुहं वा दुहं वा जाव कोलड्डियामायमवि निष्फा- वमयमवि
कलममयमवि ! एवं ? , गोयमा ! जन्नं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव मिच्छं ते एवमाहंसु

अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि सव्वलोएवि य णं सव्वजीवाणं नो
चक्रिया कोई सुहं वा तं चेव जाव उवदंसित्तए । से केणड्डेणं ? , गोयमा ! अयन्नं जंबूदीवे २ जाव
विसेसाहिए परिकखेवेणं पन्नत्ते, देवे णं महिड्डीए जाव महानुभागे एगं महं सविले वणं गंधसमुग्गं
गहायतं अवधलेति तं अवधलेत्ता जाव इणामेव कड्डु केवलकप्पं जंबूदीवं २ तिहिं अचछरानिवाएहिं
तिसत्तखुत्तो अनुपरियट्ठिता णं हव्वमागच्छेज्जा ।

से नूनं गोयमा ! से केवलकप्पे जंबूदीवे २ तेहिं घाणपोग्गलेहिं फुडे ? , हंता फुडे, चक्रिया
णं गोयमा ! केति तेसिं घाणपोग्गलाणं कोलड्डियामायमवि जाव उवदंसित्तए ? , नो तिण्डे
समड्डे, से तेण्डेणं जाव उवदंसित्तए ॥

वृ. ‘अन्नउत्थी’त्यादि, ‘नो चक्रिय’त्ति न शुक्नुयात् ‘जाव कोलड्डियामायमवि’त्ति आस्तां
बहु बहुतरं वा यावत् कुवलास्थिकमात्रमपि तत्र कुवलास्थिकं-बदरकुलकः ‘निष्फाव’त्ति वल्लः
‘कल’त्ति कलायः ‘जूय’त्ति यूका ‘अयन्न’मिथ्यादिदृष्टान्तोपनयः, एवं यथा गन्धपुद्गलाना
मतिसूक्ष्म-त्वेनामूर्तकल्पत्वात् कुवलास्थिकमात्रादिकं न दर्शयितं शक्यते एवं सर्वजीवानां सुखस्य

दुःखस्य चेति ॥ जीवाधिकारादेवेदमाह—

मू. (३२१) जीवे णं भंते ! जीवे २ जीवे ?, गोयमा ! जीवे ताव नियमा जीवे जीवेवि नियमा जीवे ।

जीवे णं भंते ! नेरइए नेरइए जीवे ?, गोयमा ! नेरइए ताव नियमा जीवे पुण सिय नेरइए सिय अनेरइए, जीवे णं भंते ! असुरकुमारे असुरकुमारे जीवे ?, गोयमा ! असुरकुमारे ताव नियमा जीवे जीवे पुण सिय असुरकुमारे सिय नो असुरकुमारे, एवं दंडओ भानियव्वो जाव वेमानियाणं ।

जीवति भंते ! जीवे जीवे जीवति ?, गोयमा ! जीवति ताव नियमा जीवे जीवे पुण सिय जीवति सिय नो जीवति, जीवति भंते ! नेरइए २ जीवति ?, गोयमा ! नेरइए ताव नियमा जीवति २ पुण सिय नेरइए सिय अनेरइए, एवं दंडओ नेयव्वो जाव वेमानियाणं ।

भवसिद्धीए णं भंते ! नेरइए २ भवसिद्धीए ?, गोयमा ! भवसिद्धीए सिय नेरइए सिय अनेरइए नेरइएऽविय सिय भवसिद्धीए सिय अभवसिद्धीए, एवं दंडओ जाव वेमानियाणं ॥

वृ. ‘जीवे णं भंते ! जीवे जीवे जीवे ?’ इह एकेन जीवशब्देन जीव एव गृह्यते द्वितीयेन च चैतन्यमित्यतः प्रश्नः, उत्तरं पुनर्जीवचैतन्ययोः परस्परेणाविनाभूतत्वाज्जीवश्चैतन्येव चैतन्यमपि जीव एवेत्येवमर्थः मवगन्तव्यं, नारकादिषु पदेषु पुनर्जीवत्वमव्यभिचारि जीवेषु तु नारकादित्वं व्यभिचारीत्यत आह ।

‘जीवे णं भंते ! नेरइए’ इत्यादि । जीवाधिकारादेवाह— ‘जीवति भंते ! जीवे जीवे जीवइ’ति, जीवति-प्राणान् धारयति यः स जीवः उत यो जीवः स जीवति ? इति प्रश्नः, उत्तरं तु यो जीवति स तावन्नियमाज्जीवः, अजीवस्यायुः कर्माभावेन जीवनाभावात्, जीवस्तु स्याज्जीवति स्यान्न जीवति, सिद्धस्य जीवनभावादिति, नारकादिस्तु नियमाज्जीवति, संसारिणः सर्वस्य प्राणधारणधर्मकत्वात् जीवतीति पुनः स्यान्नारकादिः स्यादनारकादिरिति, प्राणधारणस्य सर्वेषां सद्भावादिति जीवाधिकारात्तद्गतमेवान्यतीर्थिः कवस्तव्यतामाह—

मू. (३२२) अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति जाव परूवेति एवं खलु सव्वे पाणा भूया जीवा सत्ता एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति, से कहमेयं भंते ! एवं ?, गोयमा ! जन्नं ते अन्नउत्थिया जाव मिच्छं ते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि अत्थेगइया पाणा भूया जीवा सत्ता एगंतदुक्खं वेयणं वेयंति आहच्च सायं ।

अत्थेगतिपा पाणा भूया जीवा सत्ता एगंतसायं वेयणं वेयंति आहच्च अस्सायं वेयणं वेयंति, अत्थेगइया पाणा भूया जीवा सत्ता वेमायाए वेयणं वेयंति आहच्च सायमसायं ।

से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! नेरइयाएगंतदुक्खंवेयणं आहच्च सायं, भवणवइवाण-मंतरजोइसवेमानिया एगंतसायं वेदणं वेयंति आहच्च असायं, पुढविक्काइया जाव मणुस्सा वेमायाए वेयणं वेयंति आहच्च सायमसायं, से तेणट्ठेणं ॥

वृ. ‘अन्नउत्थिया’ इत्यादि, ‘आहच्च सायं’ति कदाचित्सातां वेदनां, कथम् ? इति चेदुच्यते— ‘उववाएण व सायं नेरइओ देवकमुणा वावि’ । ‘आहच्च असायंति देवा आहननप्रियविप्रयोगा-दिष्वसातां वेदनां वेदयन्तीति, ‘वेमायाए’ति विविधया मात्रया कदाचित्सातां कदाचिदसातामित्यर्थः

जीवाधिकारादेवेदमाह—

मू. (३२३) नेरइया णं भंते ! जे पोग्गले अत्तमायाए आहारेति ते किं आयसरीरखेतोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेति अनंतरखेतोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेति परंपरखेतोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेति ?, गौयमा ! आयसरीरखेतोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेति नो अनंतरखेतोगाढे पोग्गले अत्तमायाए आहारेति नो परंपरखेतोगाढे, जहा नेरइया तहा जाव वेमाणियाणं दंडओ ।

वृ. 'नेरइया ण'मित्यादि 'अत्तमायाए'त्ति आत्मना आदाय-गृहीत्वेत्यर्थः 'आयस-रीरखेतोगाढे'त्ति स्वशरीरक्षेत्रेऽवस्थितानित्यर्थः 'अनंतरखेतोगाढे'त्ति आत्मशरीरावगाह क्षेत्रापेक्षया यदनन्तरं क्षेत्रं तत्रावगाढानित्यर्थः, 'परंपराखेतोगाढे'त्ति आत्मक्षेत्रानन्तरक्षेत्राद्यत्परं क्षेत्रं तत्रावगाढानित्यर्थः । 'अत्तमायाए'इत्युक्तमत आदानसाधर्म्यात् ।

मू. (३२४) केवली णं भंते ! आयाणेहिं जाणति पासति ?, गौयमा ! नो तिण्डेणं । से केण्डेणं ?, गौयमा ! केवली णं पुरच्छिमेणं मियंपि जाणइ अमियंपि जाणइ जाव निव्वुडे दंसणे केवलिसस से तेण्डेणं ।

वृ. 'केवली ण'मित्यादि सूत्रं, तत्र च 'आयाणेहिं'ति इन्द्रियैः ।

मू. (३२५) जीवाण सुहं दुक्खं जीवे जीवति तहेव भविया य ।
एगंतदुक्खवेयण अत्तमाया य केवली ।

वृ. दशमोद्देशकार्यः सङ्ग्रहाय गाथा- 'जीवाण'मित्यादि गतार्थः ॥

मू. (३२६) सेवं भंते ! सेवं भंते ! ।

शतकं-६ उद्देशकः-१० समाप्तः

॥ १ ॥ प्रतीत्य भेदं किल नालिकेरं, षष्ठं शतं मन्मतिदन्तमञ्जि ।

तथाऽपि विद्वत्सभसच्छिलायां, नियोज्य नीतं स्वपरोपयोगम्

शतकं-६ समाप्तः

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता अभयदेवसूरि विरचिता

भगवतीअङ्गसूत्रे षष्ठस्यशतकस्य टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-७

वृ. व्याख्यातं जीवाद्यर्थः प्रतिपादनपरं षष्ठं शतम्, अथ जीवाद्यर्थः प्रतिपादनपरमेव सप्तमशतं व्याख्यायते, तत्र चादावेवोद्देशकार्यः सङ्ग्रहगाथा-

मू. (३२७) आहार १ विरति २ थावर ३ जीवा ४ पक्खी य ५ आउ ६ अनगारे ७ ।

छउमत्थ ८ असंबुड ९ अन्नउत्थि १० दस सत्तमंसि सए ॥

वृ. 'आहारे'त्यादि, तत्र 'आहार'त्ति आहारकानाहारकवक्तव्यतार्थः प्रथमः १ 'विरइ'त्ति प्रत्याख्यानार्थो द्वितीयः २ 'थावर'त्ति वनस्पतिवक्तव्यतार्थः तृतीयः ३ 'जीव'त्ति संसारिजीव-

प्रज्ञापनार्थःश्चतुर्थः ४ 'पक्खी य'ति खचरजीवयोनिवक्तव्यतार्थः पञ्चमः ५ ।

'आउ'ति आयुष्कवक्तव्यतार्थः षष्ठः 'अनगार'ति अनगारवक्तव्यतार्थः सप्तमः ७ 'छउ-
मत्थ'ति छद्मस्थमनुष्यवक्तव्यतार्थोऽष्टमः ८ 'असंवुड'ति असंवृतानगारवक्तव्यतार्थो नवमः
९ 'अन्नउत्थिय'ति कालोदायिप्रभृतिपरतीर्थःकवक्तव्यतार्थो दशमः १० इति ॥

— शतकं-७ उद्देशकः-१ :-

मू. (३२८) तेणं कालेणं तेणं समएणं जाव एवं वंदासी-जीवेणं भंते ! कं समयमनाहारए
भवइ ? , गोयमा ! पढमे समए सिय आहारए सिय अनाहारए बितिए समए सिय आहारए सिय
अनाहारए ततिए समए सिय आहारए सिय अणाहारए चउत्थे समए नियमा आहारए, एवं दंडओ ।

जीवा य एगिंदिया य चउत्थे समए सेसा ततिए समए ।

जीवेणं भंते ! 'कं समयं सव्वप्पाहारए भवति ? , गोयमा ! पढमसमयोववन्नए वा घरमसमए
भवत्थे वा एत्थ णं जीवेणं सव्वप्पाहारए भवइ, दंडओ भानियव्वो जाव वेमानियाणं ॥

वृ. 'कं समयं अणाहारए'ति परभवं गच्छन् कस्मिन् समयेऽनाहारको भवति ? इति
प्रश्नः, उत्तरं तु यदा जीव ऋजुगत्योत्पादस्थानं गच्छति तदा परभवायुषः प्रथम एव समये आहारको
भवति, यदा तु विग्रहगत्या गच्छति तदा प्रथमसमये वक्रेऽनाहारको भवति, उत्पत्तिस्थानानवाप्तौ
तदाहारणीयपुद्गलानामभावाद्, अत आह —

'पढमे समए सिय आहारए सिय अणाहारए'ति, तथा यदैकेन वक्रेण द्वाभ्यां समयाभ्या-
भुत्पद्यते तदा प्रथमेऽनाहारको द्वितीये त्वाहारकः, यदा तु वक्रद्वयेन त्रिभिः समयैरुत्पद्यते तदा
प्रथमे द्वितीये चानाहारक इत्यत आह —

'बीयसमये सिय आहारए सिय अनाहारए'ति, तथा यदा वक्रद्वयेन त्रिभिः समयैरुत्पद्यते
तदाऽऽद्ययोरनाहारकस्तृतीये त्वाहारकः, यदा तु वक्रत्रयेण चतुर्भिः समयैरुत्पद्यते समयत्रयेऽ-
नाहारकश्चतुर्थे तु नियमादाहारक इतिकृत्वा —

— 'तइए समए सिय' इत्याद्युक्तं, वक्रत्रयं घेत्यं भवति-नाड्या बहिर्विदिगव्यवस्थितस्य
सतो यस्याधोलोकादूर्ध्वलोके उत्पादो नाड्या बहिरेव दिशि भवति सोऽवश्यमकेने समयेन
विश्रेणितः समश्रेणीं प्रतिपद्यते द्वितीयेन नाडीं प्रविशति तृतीयेनोर्ध्वलोकं गच्छति चतुर्थेन लोक-
नाडीतो निर्गत्योत्पत्तिस्थाने उत्पद्यते, इह चाद्ये समयत्रये वक्रत्रयमवगन्तव्यं, समश्रेण्यैव गमनात् ।

अन्ये त्वाहुः-वक्रचतुष्टयमपि संभवति, यदा हि विदिशो विदिश्येद्योत्पद्यते तत्र समयत्रयं
प्राग्वत् चतुर्थे समये तु नाडीतो निर्गत्य समश्रेणिं प्रतिपद्यते पञ्चमेन तूत्पत्तिस्थानं प्राप्नोति, तत्र
चाद्ये समयचतुष्टये वक्रचतुष्टयं स्यात्, तत्र चानाहारक इति, इदं च सूत्रे न दर्शितं, प्रायेणेत्थ-
मनुत्पत्तेरिति ।

'एवंदंडओ'ति अमुनाऽभिलाषेण चतुर्विंशतिदण्डको वाच्यः, तत्र च जीवपदे एकेन्द्रियपदेषु
च पूर्वोक्तभावनयैव चतुर्थे समये नियमादाहारक इति वाच्यं, शेषेषु तृतीयसमये नियमादाहारक
इति, तत्र यो नारकादित्रसस्त्रसेष्वेवोत्पद्यते तस्य नाड्या बहिस्तादागमनं गमनं च नास्तीति
तृतीयसमये नियमादाहारकत्वं, तथाहि —

यो मत्स्यादिर्भरतस्य पूर्वभागादैरवतपश्चिमभागास्याधो नेरकेषूत्पद्यते स एकेन समयेन

भरतस्य पूर्वभागात्पश्चिमं भागं याति द्वितीयेन तु तत् ऐरवतपश्चिमं भागं ततस्तृतीयेन नरकमिति, अत्र चाद्ययोरनाहारकस्तृतीये त्वाहारकः, एतदेव दर्शयति-‘जीवा एणिदिया य चउत्थे समये सेसा तइयसमए’ति ।

‘कं समयं सव्वप्पाहारए’ति कस्मिन् समये सर्वाल्पः-सर्वथा स्तोको न यस्मादन्यः स्तोकतरोऽस्ति स आहारो यस्य स सर्वाल्पाहारः य एव सर्वालपाहारकः, ‘पढमसमयोववन्नए’ति प्रथमसमय उत्पन्नस्य प्रथमो वा समयो यत्र तत् प्रथमसमयं तदुत्पन्नं-उत्पत्तिर्यस्य स तथा, उत्पत्तेः प्रथमसमय इत्यर्थः, तदाहारग्रहणहेतोः शरीरस्याल्पत्वात्सर्वाल्पाहारता भवतीति ।

‘चरमसमयभवत्थेव’ति चरमसमये भवस्य-जीवितस्य तिष्ठति यः स तथा, आयुषश्चरम-समय इत्यर्थः, तदानीं प्रदेशानां संहतत्वेनाल्पेषु शरीरावयवेषु स्थितत्वात्सर्वाल्पाहारतेति

अनाहारकत्वं च जीवानां विशेषतो लोकसंस्थानवशाद्भवीति लोकप्ररूपणसूत्रम्-

मू. (३२९) किंसंठिए णं भंते ! लोए पन्नत्ते ? , गोयमा ! सुपइड्डगसंठिए लोए पन्नत्ते, हेड्डा विच्छिन्ने जाव उप्पि उड्डमुड्डंगागारसंठिए ।

तेसिं णं सासयंसि लोगंसि हेड्डा विच्छिन्नंसि जाव उप्पि उड्डमुड्डंगागारसंठियंसि उप्पन्नानाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली जीवेवि जाणइ पासइ अजीवेवि जाणइ पासइ तओ पच्छा सिज्झति जाव अंतं करेइ ॥

वृ. ‘सुपइड्डगसंठिए’ति सुप्रतिष्ठकं शरयन्त्रकं तच्चेह उपरिस्थापितकलशादिकं ग्राह्यं, तथाविधेनैव लोकसाध्योपपत्तेरिति, एतस्यैव भावनार्थः माह-‘हेड्डा विच्छिन्ने’ इत्यादि, यावत्करणात् ‘भज्जे संखिते उप्पि विसाले अहे पलियंकसंठाणसंठिए मज्जे वरवयरविग्गहिए’ति ६शयं, व्याख्या चास्य प्राग्वदिति ॥ अनन्तरं लोकस्वरूपमुक्तं, तत्र यत्केवली करोती तद्दर्शयन्नाह-‘तंसी’त्यादि ‘अंतं करेइ’ति, अत्र क्रियोक्ता, अथ तद्विशेषमेव श्रमणोपासकस्य दर्शयन्नाह-

मू. (३३०) समणोवासगस्स णं भंते ! सामाइयकडस्स समणोवासए अछमाणस्स तस्स णं भंते ! किं ईरियावहिया किरिया कज्जइ ? संपराइया किरिया कज्जइ ? , गोयमा ! नो ईरियावहिया किरिया कज्जइ संपराइया किरिया कज्जइ, से केणट्ठेणं जाव संप० गो० समणोवासयस्स णं सामाइयकडस्स समणोवासए अछमाणस्स आया अहिगरणी भवइ आयाहिगरणवत्तियं चणं तस्स नो ईरियावहिया किरिया कज्जर संपराइया किरिया कज्जई, से तेणट्ठेणं जाव संपराइया

वृ. ‘समणे’त्यादि, ‘सामाइयकडस्स’ति कृतसामायिकस्य, तथा ‘श्रमणोपाश्रये’ साधुवसता-वासीनस्य-तिष्ठतः ‘तस्सण’न्ति यो यथार्थः स्तस्य श्रमणोपासकस्यैवेति, किलाकृत-सामायिकस्य तथा साध्वाश्रयेऽनवतिष्ठमानस्य भवति साम्प्रायिकी क्रिया, विशेषणद्वययोगे पुनरैर्वापथिकी युक्ता निरुद्धकषायत्वादित्याशङ्का अतोऽयं प्रश्नः ।

उत्तरं तु ‘आयाहिकरणीभवति’ति आत्मा-जीवः अधिकरणानि-हलशकटादीनि कषायाश्रयभूतानि यस्य सन्ति सोऽधिकरणी, ततश्च ‘आयाहिकरणवत्तियं चणं’ति आत्मनोऽ-धिकरणानि आत्माधिकरणानि तान्येव प्रत्ययः-कारणं यत्र क्रियाकरणे तदात्माधिकरणप्रत्ययं साम्प्रायिकी क्रिया क्रियत इति योगः ।

मू. (३३१) समणोवासगस्स णं भंते ! पुव्वामेव तसपाणसमारंभे पच्चक्खाए भवति

पुढविसमारंभे अपच्चक्खाए भवइ से य पुढविं खणमाणेऽनयरं तसं पाणं विहिंसेज्जा से णं भंते ! तं वयं अतिचरति ? , नो तिण्ढे सम्ढे, नो खलु से तस्स अतिवायाए आउट्ठति ।

समणोवासयस्स णं भंते ! पुब्बामेव वणस्सइसमारंभे पच्चक्खाए से य पुढविं खणमाणे अन्नयरस्स रुक्खस्स मूलं छिंदेज्जा से णं भंते ! तं वयं अतिचरति, ! नो तिण्ढे सम्ढे, नो खलु तस्स अइवायाए आउट्ठति ।

वृ. श्रमणोपासकाधिकारादेव 'समणोवासगे' त्यादि प्रकरणम्, तत्र च 'तसपाणसमारंभे'ति त्रसवधः 'नो खलु से तस्स अतिवायाए आउट्ठइ'ति न खलु असौ 'तस्य' त्रसप्राणस्य 'अतिपाता-य'वधाय 'आवर्त्तते' प्रवर्तते इति न सङ्कल्पवधोऽसौ, सङ्कल्पवधादेव च निवृत्तोऽसौ, न चैष तस्य संपन्न इति नासावतिचरति व्रतं ।

मू. (३३२) समणोवासए णं भंते ! तहारूवं समणं वा माहणं वा फासुएसनिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेमाणे किं लब्भइ ?, गोयमा ! समणोवासए णं तहारूवं समणं वा जाव पडिलाभेमाणे तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा समाहिं उप्पाएति, समाहिकार-एणं तमेव समाहिं पडिलभइ । समणोवासए णं भंते ! तहारूवं समणं वा जाव पडिलाभेसाणे किं चयति ?, गोयमा ! जीवियं चयति दुच्चयं चयति दुक्करं करेति दुल्लहं लहइ बोहिं बुज्झइ तओ पच्छा सिज्झति जाव अंतं करेति ।

वृ. 'किं चयइ ?' किं ददातीत्यर्थः 'जीवियं चयइ'ति जीवितमिव ददाति, अन्नादि द्रव्यं यच्छन् जीवितस्यैव त्यागं करोतीत्यर्थः, जीवितस्येवात्रादिद्रव्यस्य दुस्त्यजत्वात्, एतदेवाह- 'दुच्चयं चयइ'ति दुस्त्यजमेतत्, त्यागस्य दुष्करत्वात्, एतदेवाह- दुष्करं करोतीति, अथवा किं त्यजति- किं विरहयति ?, उच्यते, जीवितमिव जीवितं कर्मणो दीर्घास्थितिं 'दुच्चयं'ति दुष्टं कर्मद्रव्यसञ्चयं 'दुक्करं'ति दुष्करमपूर्वकरणतो ग्रन्थिभेदं, ततश्च 'दुल्लंभं लभइ'ति अनिवृत्तिकरणं लभते, ततश्च 'बोहिं बुज्झइ'ति 'बोधिं सम्यग्दर्शनं' 'बुध्यते' अनुभवति ।

इह च श्रमणोपासकः साधूपासनामात्रकारी ग्राह्यः, तदपेक्षयैवास्य सूत्रार्थस्य घटमानतवात्, 'तओ पच्छ'ति तदनन्तरं सिद्ध्यतीत्यादि प्राग्वत् अन्यत्राप्युक्तं दानविशेषस्य बोधिगुणत्वं, यदाह- "अनुकंपऽकामनिज्जरबालतवे दानविनए" त्यादि, तथा-

॥ १ ॥

“केई तेणेव भवेण निव्वुया सव्वकम्मओ मुक्का ।

केई तइयभवेणं सिज्झिस्संति जिनसगासे ॥”

—अनन्तरमकर्मत्वमुक्तमतोऽकर्मसूत्रम्—

मू. (३३३) अत्थि णं भंते ! अकम्मस्स गती पन्नायति ?, हंता अत्थि ।

कहन्नं भंते ! अकम्मस्स गती पन्नायति ?, गोयमा ! निस्संगयाए निरंगणयाए गतिपरिणामेवं बंधणछेयणयाए निरंधणयाए पुव्वपओगेणं अकम्मस्स गती पन्नता ।

कहन्नं भंते ! निस्संगयाए निरंगणयाए गइपरिणामेणं बंधणछेयणयाए निरंधणयाए पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गती पन्नायति ?

से जहानामए-केइ पुरिसे सुक्कं तुवं निच्छिड्डं निरुवहयंति आनुपुव्वीए परिकम्मेमाणे २ दब्भेहि य कुसेहि य वेदेइ २ अट्ठहिं मट्ठियालेवेहिं लिंपइ २ उण्हे दत्तयति भूतिं २ सुक्कं समाणं

अथाहमतारमपोरसियंसि उदगंसि पक्खिवेज्जा ।

से नूनं गोयमा ! से तुंवे तेसिं अट्ठण्हं मट्ठियालेवाणं गुरुयत्ताए भारियत्ताए गुरुसंभारियत्ताए सलिलतलमतिवइत्ता अहे धरनितलपइट्ठाणे भवइ ?, हंता भवइ, अहेणं से तुंवे अट्ठण्हं मट्ठियालेवाणं परिक्वएणं धरनितलमतिवइत्ता उप्पिं सलिलतलपइट्ठाणे भवइ ?, हंता भवइ

एवं खलु गोयमा ! निस्संगयाए निरंगणयाए गइपरिणामेणं अकम्मस्स गई पन्नायति । कहन्नं भंते ! बंधणछेदणयाए अकम्मस्स गई पन्नत्ता ?, गोयमा ! से जहानामए-कलसिंबलियाइ वा मुग्गसिंबलियाइ वा माससिंबलियाइ वा सिंबलिसिंबलियाइ वा एरंडमिंजियाइ वा उण्हे दिन्ना सुक्का समाणी फुडित्ता णं एगंतमंतं गच्छइ, एवं खलु गोयमा ! ।

कहन्नं भंते ! निरंधणयाए अकम्मस्स गती ?, गोयमा ! से जहानामए-धूमस्स इंधणविष्-मुक्कस्स उट्ठं वीससाए निव्वाघाएणं, गती पवत्तति, एवं खलु गोयमा ! ०

कहन्नं भंते ! पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गती पन्नत्ता ?, गोयमा ! से जहानामए-कडस्स कोदंडविष्मुक्कस्स लक्खाभिमुही निव्वाघाएणं गती पवत्तइ, एवं खलु गोयमा ! नीसंगयाए निरंगणयाए जाव पुव्वप्पओगेणं अकम्मस्स गती पन्नत्ता ॥

वृ. 'गई पन्नायइ'ति गतिप्रज्ञायते अभयपगम्यते इति यावत् 'निस्संगयाए'ति 'निसङ्गतया' कर्मलापगमेन 'निरंगणयाए'ति नीरागतया मोहापगमेन 'गतिपरिणामेणं'ति गतिस्वभावतयाऽ-लाबुद्रव्यस्येव 'बंधणछेदणयाए'ति कर्मबन्धनछेदनेन एरण्डफलस्येव 'निरन्धणताए'ति कर्मन्धनविमोचनेन धूमस्येव 'पुव्वप्पओगेणं'ति सकर्मतायां गतिपरिणामवत्त्वेन बाणस्येवेति ।

एतदेव विवृण्वन्नाह- 'कहन्नं' मित्यादि, 'निरुवहयं'ति वाताघनुपहतं 'दब्भेहि य'ति दर्भैः समूलैः 'कुसेहि य'ति कुशैः-दर्भैरेव छिन्नमूलैः 'भूइं भूइं'न्ति भूयो भूयः 'अत्थाहे'त्यादि, इह मकारौ प्राकृतप्रभवावतः अस्ताद्येऽत एवातारेऽत एव 'अपौरुषेय' अपुरुषप्रमाणे 'कलसिंबलियाइ वा' कलायाभिधानधान्यफलिका 'सिंबलि'ति वृक्षविशेषः 'एरंडमिंजिया' एरण्डफलम् 'एगंतमंतं गच्छइ'ति एक इत्येवमन्तो-निश्चयो यत्रासावेकान्त एक इत्यर्थः अतस्तमनतं भूभागं गच्छति । इह च बीजस्य गमनेऽपि कलायसिंबलिकादेस्तदुक्तं तत्तयोरभेदोपचारादिति, 'उट्ठं वीससाए'ति ऊर्ध्वं 'विसया' स्वभावेन 'निव्वाघाएणं'ति कटाद्याच्छादनाभावात् ।

अकम्मणो वक्तव्यतोक्ता, अथाकर्मविपर्ययभूतस्य स कर्मणो वक्तव्यतामाह-

मू. (३३४) दुक्खी भंते ! दुक्खेणं फुडे अदुक्खी दुक्खेणं फुडे ?, गोयमा ! दुक्खी दुक्खेणं फुडे नो अदुक्खी दुक्खेणं फुडे ।

दुक्खी णं भंते ! नेरतिए दुक्खेणं फुडे अदुक्खी नेरतिए दुक्खेणं फुडे ?, गोयमा ! दुक्खी नेरइए दुक्खेणं फुडे नो अदुक्खी नेरतिए दुक्खेणं फुडे, एवं दंडओ जाव वेमानियाणं ।

एवं पंच दंडगा नेयव्वा-दुक्खी दुक्खेणं फुडे १ दुक्खी दुक्खं परियायइ २ दुक्खी दुक्खं उदीरेइ ३ दुक्खी दुक्खं वेदेति ४ दुक्खी दुक्खं निज्जेरति ५ ॥

वृ. 'दुक्खी भंते ! दुक्खेणं फुडे'ति दुःखनिमित्तत्वात् दुःखं-कर्म तद्वान् जीवो दुःखो भदन्त ! दुःखेन-दुःखहेतुत्वात् कर्मणा-स्पृष्टो बद्धः 'नो अदुक्खी'त्यादि, 'नो' नैव अदुःखी-अकर्मा दुःखेन स्पृष्टः सिद्धस्यापि तत्र सङ्गादिति ।

‘एवं पंच दंडका नेयव्व’ति ‘एवम्’ इत्यनन्तरोक्ताभिलापेन पञ्च दण्डका नेतव्याः, तत्र दुःखी दुःखेन स्पृष्ट इत्येक उक्त एव १, ‘दुःखी दुःखं परियायई’ति द्वितीयः, तत्र ‘दुःखी’ कर्मवान् ‘दुःखं’ कर्म ‘पर्यादवाति’ सामस्येनोपादत्ते, निधत्तादि करोतीत्यर्थः २, ‘उदीरेइ’ति तृतीयः ३, ‘वेएइ’ति चतुर्थः ४, ‘निजरेइ’ति पञ्चमः ५ ।

उदीरणवेदननिर्जरणानि तु व्याख्यातानि प्रागिति । कर्मबन्धाधिकारात्कर्मबन्ध-चिन्तान्वितमनगारसूत्रं, अनगाराधिकाराच्च तत्पानक- भोजनसूत्रानि—

मू. (३३५) अनगारस्स णं भंते ! अनाउत्तं गच्छमाणस्स वा चिट्ठमाणस्स वा निसियमाणस्स वा तुयट्ठमाणस्स वा अनाउत्तं वत्थं पडिगहं कंबलं पायपुंछणं गेण्हमाणस्स वा निक्खिवमाणस्स वा तस्सं णं भंते ! किं ईरियावहिया किरिया कज्जइ ? संपराइया किरिया कज्जइ ?, गो० नो ईरियावहिया किरिया कज्जति संपराइया किरिया कज्जति ।

से केणट्ठेणं० ?, गोयमा ! जस्स णं कोहमाणमायालोभा वोच्छिन्ना भवन्ति तस्स णं ईरियावहिया किरिया कज्जइ नो संपराइया किरिया कज्जइ, जसस णं कोहमाणमायालोभा अवोच्छिन्ना भवन्ति तस्स णं संपराय किरिया कज्जइ नो ईरिया वहिया, अहासुत्तं रीयमाणस्स ईरियावहिया किरिया कज्जइ उस्सुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ, से णं उस्सुत्तमेव रियति, से तेणट्ठेणं०

वृ. तत्र च ‘वोच्छिन्ने’ति अनुदिताः

मू. (३३६) अह भंते ! सइंगालस्स सधूमस्स संजोयणादोसदुड्ढस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पन्नत्ते ?, गोयमा ! जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा फासुएसनिज्जं असनपान ४ पडिगाहिता मुच्छिए गिद्धे गट्टिए अज्झोववन्ने आहारं आहारेति एस णं गोयमा ! सइंगाले पानभोयणे, जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा फासुएसनिज्जं असनपान ४ पडिगाहिता महया २ अप्पत्तियकोहकिलामं करेमाणे आहारमाहारेइ एस णं गोयमा ! सधूमे पाणभोयणे, जे णं निग्गंथे वा २ जाव पडिगहेत्ता गुणुप्पायणहेउं अन्नदव्वेण सद्धिं संजोएत्ता आहारमाहारेइ एस णं गोयमा ! संजोयणादोसदुड्ढे पाणभोयणे, एस णं गोयमा ! सइंगालस्स सधूमस्स संजोयणादोसदुड्ढस्स पाणभोयणस्स अट्ठे प०

अह भंते ! वीतिंगालस्स वीयधूमस्स संजोयणादोसविप्पमुक्कस्स पाणभोयणस्स के अट्ठे पन्नत्ते ?, गोयमा ! जे णं निग्गंथो वा जाव पडिगहेत्ता अमुच्छिए जाव आहारेति एस णं गोयमा वीतिंगाले पानभोयणे, जे णं निग्गंथे निग्गंथी वा २ जाव पडिगाहेत्ता नो महया अप्पत्तियं जाव आहारेइ, एस णं गोयमा ! वीयधूमे पानभोयणे, जे णं निग्गंथे निग्गंथी वा २ जाव पडिगाहेत्ता जहालद्धं तहा आहारमाहारेइ एस णं गोयमा ! संजोयणादोसविप्पमुक्के पानभोयणे, एस णं गोयमा ! वीतिंगालस्स वीयधूमस्स संजोयणादोसविप्पमुक्कस्स पाणभोयणस्स अट्ठे पन्नत्ते ।

वृ. ‘सइंगालस्स’ति चारित्रेन्धनमङ्गारमिव यः करोति भोजनविषयरागाग्नि सोऽङ्गार एवोच्यते तेन सह यद्वर्तते पानकादि तत् साङ्गारं तस्य ‘सधूमस्स’ति चारित्रेन्धनधूमहेतुत्वात् धूमो-द्वेषस्तेन सह यत्पानकादि तत् सधूमं तस्य ‘संजोयणादोसदुड्ढस्स’ति संयोजना-द्रव्यस्य गुणविशेषणार्थं द्रव्यान्तरेण योजनं सैव दोषस्तेन दुष्टं यत्तत्तथा तस्य ।

‘जे णं’ति विभक्तिपरिणामाद्यमाहारमाहारयतीति सम्बन्धः ‘मुच्छिए’ति मोहवान् दोषानभिज्ञत्वात् ‘गिद्धे’ति तद्विशेषाकाङ्क्षावान् ‘गड्डिए’ति तद्गतस्नेहतन्तुभिः संदर्भितः

‘अञ्जोववत्रे’ति तदेकाग्रतां गतः ‘आहारमाहारेइ’ति भोजनं करोति ‘एसणं’ति ‘एषः’ आहारः साङ्गारं पानभोजनं, ‘महया अप्पत्तियं’ति महदप्रीतिकम् अप्रेम ‘कोहकिलामं’ति क्रोधात्कलमः-शरीरायासः क्रोधक्लमोऽतस्तं, ‘गुणुप्पायणहेउं’ति रसविशेषोत्पादनायेत्यर्थः, वीङ्गालस्सति वीतो गतोऽङ्गारो-रागो यस्यमात्तद्धीताङ्गारं,

मू. (३३७) अह भंते ! खेत्तातिकंतस्स कालातिकंतस्स मग्गातिकंतस्स पमाणातिकंतस्स पाणभोयणस्स के अट्टे पन्नते ? , गो० जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा फासुएसनिजं णं असणं ४ अनुग्गए सूरिए पडिग्गाहिता उग्गए सूरिए आहारमाहारेति एस णं गोयमा ! खित्तातिकंते पाणभोयणे

जे णं निग्गंथो वा २ जाव साइमं पढमाए पोरिसीए पडिग्गाहेत्ता पच्छिमं पोरिसिं उवायणावेत्ता आहारं आहारेइ एस णं गोयमा ! कालातिकंते पानभोयणे, जे णं निग्गंथो वा २ जाव साइमं पडिग्गाहिता परं अद्धजोयणमेराए वीङ्कमावड्त्ता आहारमाहारेइ एस णं गोयमा ! मग्गातिकंते पाणभोयणे, जे णं निग्गंथो वा निग्गंथी वा फासुएसनिजं जाव साइमं पडिग्गाहिता परं वत्तीसाए कुक्कुडिअंडगपमाणमेत्ताणं कवलाणं आहारमाहारेइ ।

एस णं गोयमा ! पमाणाइकंते पाणभोयणे, अट्टकुक्कुडिअंडगपमाणमेत्ते कवले आहारमाहारेणामे अप्पाहारे दुवालसकुक्कुडिअंडगपमाणमेत्ते कवले आहारमाहारेमाणे अवहोमोयरिया सोलसककुक्कुडिअंडगपमाणमेत्ते कवले आहारमाहारेमाणे दुभागपत्ते चउव्वीसं कुक्कुडिअंडगपमाणे जाव आहारमाहारेमाणे ओमोदरिए वत्तीसं कुक्कुडिअंडगमेत्ते कवले आहारमाहारेमाणे पमाणप्पत्ते एत्तो एक्केणवि गासेणं ऊणगं आहारमाहारेमाणे समणे निग्गंथे नो पकामरसभोई इति वत्तव्वं सिया, एस णं गोयमा ! खेत्तादिकंतस्स कालातिकंतस्स मग्गातिकंतस्स पमाणातिकंतस्स पाणभोयणस्स अट्टे पन्नते ॥

वृ. ‘खेत्ताइकंतस्स’ति क्षेत्रं-सूर्यसम्बन्धि तापक्षेत्रं दिनमित्यर्थः तदतिक्रान्तं यत्तत् क्षेत्रातिक्रान्तं तस्य । ‘कालाइकंतस्स’ति कालं-दिवसस्य प्रहरत्रयलक्षणमतिक्रान्तं कालातिक्रान्तं तस्य, ‘मग्गाइकंतस्स’ति अर्द्धयोजनमतिक्रान्तस्य ‘पमाणाइकंतस्स’ति द्वात्रिंशत्कवललक्षणमतिक्रान्तस्य, ‘उवाइणावित्तं’ति उपादापय्य-प्रापयेत्यर्थः परं ‘अद्धजोयणमेराए’ति द्वात्रिंशत्कवललक्षणमतिक्रान्तस्य, ‘उवाइणावित्तं’ति उपादापय्य-प्रापयेत्यर्थः परं ‘अद्धजोयणमेराए’ति अर्द्धयोजनल-क्षण-मर्यादायाः परत इत्यर्थः ‘वीतिक्कमावेत्तं’ति उपादापय्य-प्रापयेत्यर्थः ।

‘कुक्कुडिअंडगपमाणमेत्ताणं’ति कुक्कुटचण्डकस्य यत् प्रमाणं-मानं तत् परिमाणं-मानं येषां ते तथा, अथवा कुक्कुटीव-कुटीरमिव जीवस्याश्रयत्वात्, कुटी-शरीरं कुत्सिता अशुचिप्रायत्वात् कुटी कुक्कुटी तस्या अण्डमिवाण्डकं-उदरपूरकत्वादाहारः कुक्कुटचण्डकं तस्य प्रमाणतो मात्रा-द्वात्रिंशत्मांशरूपा येषां ते कुक्कुटचण्डकप्रमाणमात्रा अतस्तेषामयमभिप्रायः ।

यावान् यस्य पुरुषस्याहारस्तस्याहारस्य द्वात्रिंशत्तमो भागस्तत् पुरुषापेक्षया कवलः, इदमेव कवलमानमाश्रित्य प्रसिद्धकवलचतुःषष्ट्यादिमानाहारस्यापि पुरुषस्य द्वात्रिंशता कवलैः प्रमाणप्राप्ततोपपन्ना स्यात्, नहि स्वभोजनस्यार्द्धं भुक्तवतः प्रमाणप्राप्तत्वमुपपद्यते, प्रथमव्याख्यानं तु प्रायिकपक्षापेक्षयाऽवगन्तव्यमिति । ‘अप्पाहारे’ति अल्पाहारः साधुर्भवतीति गम्यम्, अथवाऽप्यै

कुक्कुट्यण्डकप्रमाणमात्रान् कवलानाहारम् 'आहारयति' कुर्वति साधौ 'अल्पाहारः' स्तोकाहारः, चतुर्थांशरूपत्वात्तस्य, एवमुत्तरत्रापि 'आहारेमाणे' इत्येतत्पदं प्रथमैकवचनान्तं सप्तम्येकवचनान्तं वा व्याख्येयम् ।

'अवहोमोयरिय'ति अवमस्य-ऊनस्योदरस्य करणमवमोदरिका, अपकृष्टं-किञ्चिदूनमर्द्धं यस्यां साऽपार्द्धा द्वित्रिशतकवलापेक्षया द्वादशानामपार्द्धरूपत्वात् अपार्द्धा चासाववमोदरिका चेति समासः सा भवतीत्येवं सप्तम्यन्तव्याख्यानं नेयं, प्रथमान्तव्याख्यानं तु धर्मधर्मिणोरभेदादपार्द्धावमोदरिकाः साधुर्भवतीत्येवं नेतव्यं, 'दुभागप्सते'ति द्विभागः-अर्द्धं तस्मात्तो द्विभागप्राप्त आहारो भवतीति गम्यं, द्विभागो वा प्राप्तोऽनेनेति द्विभागप्राप्तः साधुर्भवतीति गम्यम् ।

'ओमोयरिय'ति अवमोदरिका भवति धर्मधर्मिणोरभेदाद्वाऽवमोदरिकाः साधुर्भवतीति गम्यं, 'पकामरसभोइ'ति प्रकामं-अत्यर्थं रसानां-मधुरादिभेदानां भोगी-भोक्ता प्रकारमरसभोगीति गम्यं, **मू. (३३८) अह भंते ! सत्थातीयस्स सत्थपरिणामियस्स एसियस्स वेसियस्स समुदानियस्स पाणभोयणस्स के अडे पन्नत्ते ?**

गोयमा ! जे णं निग्गंथे वा निग्गंथी वा निक्खित्तसत्थमुसले ववगयमालावन्नगविलेवणे ववगयचुयइयत्तत्तदेहं जीवविप्पजडं अकयमकारियमसंकप्पियमणाहूयमकीयकडमणुद्धिं नवकोडीपरिसुद्धं दंसदोसविप्पमुक्कं उग्गमुप्पायसेसणासुपरिसुद्धं वीतिंगालं वीतधूमं संजोयणादोसविप्पमुक्कं असुरसुरं अचवचवं अदुयमविलंबियं अपरिसाडीं अक्खोवंजणवणाणुलेवणभूयं संयमजायामायावतियं संजमभारवहणइयाए बिलमिव पन्नगभूएणं अप्पाणेणं आहारमाहारेति एस णं गोयमा ! सत्थातीयस्स सत्थपरिणामियस्स जाव पाणभोयणस्स अयमडे पन्नत्ते ।

सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

वृ. 'सत्थातीतस्स'ति शस्त्राद्-अग्न्यादेरतीतं-उत्तीर्णं शस्त्रातीतम्, एवंभूतं च तथा-विधपृथुकादिवदपरिणतमपि स्यादत आह- 'सत्थपरिणामियस्स'ति वर्णादीनामन्यथाकरणे-नाचित्तीकृतस्येत्यर्थः, अनेन प्रासुकत्वमुक्तम्, 'एसियस्स'ति एषणीयस्य गवेषणाविशुद्ध्या वा गवेषितस्य 'वेसियस्स'ति विशेषणविविधैर्वा प्रकारैरेषितं-व्येषितं ग्रहणैषणाग्रासैषणाविशोधितं तस्य, अथवा वेषो-मुनिनेपथ्यं स हेतुलाभे यस्य तद्वैषिकम्-आकारमात्रदर्शनादवाप्तं न त्वावर्जनया, अनेन पुनरुत्पादनादोषोपहमाह, 'सामुदानियस्स'ति ततस्ततो भिस्कारूपस्य, किंभूतो निर्ग्रन्थः ? इत्याह-

'निक्खित्तसत्थमुसले'ति त्यक्तखड्गादिशस्त्रमुशलः 'ववगयमालावन्नगविलेवणे'ति व्यपगतपुष्पमालाघन्दनानुलेपनः, स्वरूपविशेषणे चेमे न तु व्यवच्छेदार्थं, निर्ग्रन्थानामेवंरूपत्वादेवेति, 'ववगयचुयचइयत्तत्तदेहं'ति व्यपगताः-स्वयं पृथग्भूता भोज्यवस्तुसंभवा आगन्तुका वा कृम्यादयः च्युता-मृताः स्वत एव परतो वाऽभ्यवहार्यवस्त्वात्मकाः पृथिवीकायिकादयः 'चइय'ति त्याजिता-भोज्यद्रव्यात् पृथक्कारिता दायकेन 'चत्त'ति स्वयमेव दायकेन त्यक्ता-भक्ष्यद्रव्यात्पृथक् ता 'देहा' अभेदविवक्षया देहिनो यस्मात् स तथा तमाहारं, वृद्धव्याख्या तु व्यपगतः-ओषतश्चेतनापर्यायादपेतः च्युतः-जीवनक्रियातो भ्रष्टः च्यावितः-स्वत एवायुष्कक्षयेण भ्रंशितः त्यक्तदेहः-परित्यक्तजीवसंसर्गजनिताहारप्रभवोपचयः, -

-तत एषां कर्मधारयोऽतस्तं, किमुक्तं भवति ? इत्याह-'जीवविप्पजडं'ति प्रासुकमित्यर्थः

‘अकयमकारियमसंकपियमणाहूयमकीयगडमणुद्धिं’ अकृतं-साध्वर्थःमनिर्वर्तितं दायकेन, एवमकारितं दायकेनैव, अनेन विशेषणद्वयेनानाधाकर्मिकउपात्तः ‘असङ्कल्पितं’ स्वार्थं संस्कुर्वता साध्वर्थःतया न सङ्कल्पितम्, अनेनाप्यनाधाकर्मिक एव गृहीतः, स्वार्थःमारब्धस्य साध्वर्थं निष्ठां गतस्याप्याधाकर्मिकत्वात्, न च विद्यते आहूतं-आह्वानमामन्त्रणं नित्यं मद्गृहे पोषमात्रमन्नं ग्राह्यमित्येवंरूपं कर्मकराद्याकारणं वा साध्वर्थं स्थानान्तरादन्नाद्यानयनाय यत्र सोऽनाहूतः- अनित्यपिण्डोऽनभ्याहृतो वेत्यर्थः, स्पन्द्या वाऽऽहूतं तन्निषेधादनाहृतो, दायकेनास्पन्द्या दीयमानमित्यर्थः, अनेन भावतोऽपरिणताभिधानएषणादोषनिषेध उक्तोऽतस्तम् ‘अक्रीतकृतं’ क्रयेण साधुदेयं न कृतम्, अनुदिष्टम्-अनौद्देशिकं, ‘नवकोडीपरिसुद्धं’ति इह कोटयो विभागा स्ताश्चेमाः

बीजादिकं जीवं न हन्ति न घातयति घ्नन्तं नानुमन्यते ३, एवं न पचति ३ न क्रीणाति ३ इत्येवंरूपाः, ‘दसदोसविष्मकुक्कं’ति दोषाः-शङ्कितभ्रक्षितादयः ‘उग्गमुपायणेसणासुपरिसुद्धं’ति उद्गमश्च-आघाकर्म्यादि षोडशविधः उत्पादना च-धात्रीदूत्यादिका षोडशविधैव उद्गमोत्पादने एतद्विषया या एषणा-पिण्डविशुद्धिस्तया सुष्ठु परिशुद्धो यः स उद्गमोत्पादनैषणा- सुपरिशुद्धोऽतस्तम्, अनेन चोक्तानुक्तसङ्ग्रहः कृतः, वीताङ्गारादीनि क्रियाविशेषणान्यपि भवन्ति प्रायोऽनेन च ग्रासैषणाविशुद्धिरुक्ता ।

‘असुरसुरं’त अनुकरणशब्दोऽयम् एमचवचवमित्यपि, ‘अदुयं’ति अशीघ्रम् ‘अविलंविचं’-ति नातिमन्थरं ‘अपरिसाडिंति अनवयवोज्झनम् ‘अक्खोवज्जणवणानुलेवणभूयं’ति अक्षोपाजनं च-शकटधूर्भ्रक्षणं व्रणानुलेपनं च-क्षतस्यौषधेन विलेपनं अक्षोपाजनव्रणानुलेपने ते इव चिवक्षितार्थःसिद्धिरसादिनिरभिष्वङ्गतासाधर्म्यादयः सोऽक्षोपाजनव्रणानुलेपनभूतोऽतस्तं, क्रियाविशेषणं वा, ‘संजमजायामायावत्तियं’ति संयमयात्रा-संयमानुपालनं सैव मात्रा-आलम्बनसमूहांशः संयमयात्रामात्रा प्रत्ययो यत्र स तथाऽतस्तं संयमयात्रोमात्राप्रत्ययं वा यथा भवति, एतदेव वाक्यान्तरेणाह ।

‘संयमभारवहणद्वयाए’ति संयम एव भारस्तस्य वहनं-पालनं स एवार्थः संयमभारवहनार्थः स्तद्भावस्तत्ता तस्यै, ‘विलमिव पन्नगभूएणं अप्पाणेणं’ति बिले इव-रन्ध्रे इव ‘पन्नगभूतेन’ सर्पकल्पेन आत्मना करणभूतेनाहारमुक्तविशेषणम् ‘आहारयति’ शरीरकोष्ठके प्रक्षिपति, यथा किल बिले सर्प आत्मानं प्रवेशयति पाश्वानसंस्पृशन् एवं साधुर्वदनकन्दरपाश्वानसंस्पृश-ब्राह्मणेण तदसञ्चारणतो जठरबिले आहारं प्रवेशयतीति ।

‘एसणं’ति ‘एषः’अनन्तरोक्तविशेषण आहारः शस्त्रातीतादिविशेषणस्य पानभोजनस्य अर्थः-अभिधेयः प्रज्ञप्त इति ॥

शतक-७ उद्देशकः-९ समाप्तः

— शतक-७ उद्देशकः-२ :—

वृ. प्रथमोद्देशके प्रत्याख्यानानिो वक्तव्यतोक्ता द्वितीये तु प्रत्याख्यानं निरूपयन्नाह—

मू. (३३९) से नूनं भंते ! सव्वपाणेहिं सव्वभूएहिं सव्ववजीवेहिं सव्वसत्तेहिं पच्चक्खाय-मिति वदमाणस्स सुपच्चक्खायं भवति दुपच्चक्खायं भवति ?, गोयमा ! सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं

पद्यक्खायमिति वदमाणस्स सिय सुपद्यक्खायं भवति सिय दुपद्यक्खायं भवति ।

से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ सव्वपाणेहिं जाव सिय दुपद्यक्खायं भवति ?, गोयमा ! जस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पद्यक्खायमिति वदमाणस्स नो एवं अभिसमन्नागयं भवति इमे जीवा इमे अजीवा इमे तसा इमे थावरा तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पद्यक्खायमिति वदमाणस्स नो सुपद्यक्खायं भवति दुपद्यक्खायं भवति ।

एवं खलु से दुपद्यक्खाई सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पद्यक्खायमिति वदमाणो नो सच्चं भासं भासइ मोसं भासं भासइ, एवं खलु से मुसावाई सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं तिविहं तिविहेणं असंजयविरयपडिहयपद्यक्खायपावकम्मे सकिरिए असुवुडे एगंतदंडे एगंतबाले यावि भवति, जस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पद्यक्खायमिति वदमाणस्स एवं अभिसमन्नागयं भवइ ।

इमे जीवा इमे अजीवा इमे तसा इमे थावरा, तस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पद्यक्खायमिति वदमाणस्स सुपद्यक्खायं भवति नो दुपद्यक्खायं भवति, एवं खलु से सुपद्यक्खाई सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं पद्यक्खायमिति वयमाणे सच्चं भासं भासइ नो मोसं भासं भासइ, एवं खलु से सच्चवादी सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं तिविहं तिविहेणं संजयविरयपडिहयपद्यक्खायपावकम्मे अकिरिए सुवुडे एगंतपंडिएयावि भवति ।

से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव सिय दुपद्यक्खायं भवति ॥

वृ. 'से नून'मित्यादि, 'सिय सुपद्यक्खायं सिय दुपद्यक्खायं' इति प्रतिपाद्य दुष्प्रत्याख्या-नत्वर्णनं कृतं तद्यथासङ्ख्यन्यायत्यागेन यथाऽऽसन्नतान्यायमङ्गीकृत्येति द्रष्टव्यं, 'नो एवं अभिसमन्नागयं भवति'ति 'नो' नैव 'एवम्' इति वक्ष्यमाणप्रकारमभिसमन्वागतं-अवगतं स्यात्, 'नो सुपद्यक्खायं भवति'ति ज्ञानाभावेन यथावदपरिपालनात् सुप्रत्याख्यानत्वाभावः, 'सव्वपाणेहिं'ति सर्वप्राणेषु ४ 'तिविहं'ति त्रिविधं कृतकारितानुमतिभेदभिन्नं योगमाश्रित्य 'तिविहेणं'ति त्रिविधेन मनोवाक्कायलक्षणेन करणेन ।

'असंजयविरयपडिहयपद्यक्खायपावकम्मे'ति संयतो-वधादिपरिहारे प्रयतः विरतो-वधादेर्निवृत्तः प्रतिहतानि-अतीतकालसम्बन्धीनि निन्दातः प्रत्याख्यातानि चानागतप्रत्याख्यानेन पापानि कर्मानि येन स तथा, ततः संयतादिपदानां कर्मतविधारयस्ततस्तन्निषेधाद् असंयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा, अत एव 'सकिरिए'ति कायिक्यादिक्रियायुक्तः सकर्मबन्धनो वाऽत एव 'असंवुडे'ति असंवृताश्रवद्वारः, अत एव 'एगंतदंडे'ति एकान्तेन-सर्वथैव परान् दण्डतीत्येकान्तदण्डः, अत एव 'एकान्तबालः' सर्वथा बालिशोऽज्ञ इत्यर्थः ।

प्रत्याख्यानाधिकारादेव तद्भेदानाह—

मू. (३४०) कतिविहे णं भंते ! पद्यक्खाणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! दुविहे पद्यक्खाणे पन्नत्ते, तंजहा-मूलगुणपद्यक्खाणे य उत्तरगुणपद्यक्खाणे य ।

मूलगुणपद्यक्खाणे णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-सव्वमूल-गुणपद्यक्खाणे य देसमूलगुणपद्यक्खाणे य, सव्वमूलगुणपद्यक्खाणे णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते गोयमा ! पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं जाव सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं ।

देसमूलगुणपद्यक्खाणे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-

धूलाओ पाणाइवायाओ वेरमणं जाव धूलाओ परिग्गहाओ वेरमणं ।

उत्तरगुणपच्चक्खाणेणं भंते! कतिविहे पन्नत्ते?, गोयमा! दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-सव्वुत्तरगुण-
पच्चक्खाणे य देसुत्तरगुणपच्चक्खाणे य ।

सव्वुत्तरगुणपच्चक्खाणे णं भंते! कतिविहे पन्नत्ते?, गोयमा! दसविहे पन्नत्ते, तंजहा ।

वृ. 'कतिविहेण'मित्यादि, 'मूलगुणपच्चक्खाणेय'ति चारित्रिकल्पवृक्षस्य मूलकल्पा गुणाः-
प्राणातिपातविरमणादयो मूलगुणास्तद्रूपं प्रत्याख्यानं-निवृत्तिर्मूलगुणविषयं वा प्रत्याख्यानं-
अभ्युपगमो मूलगुणप्रत्याख्यानम् ।

उत्तरगुणपच्चक्खाणेय'ति मूलगुणापेक्षयोत्तरभूत गुणा वृक्षस्य शाखा इवोत्तरगुणास्तेषु
प्रत्याख्यानमुत्तरगुणप्रत्याख्यानं ।

'सव्वमूलगुणे'त्यादि, सर्वथा मूलगुणप्रत्याख्यानं सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानं देशतो
मूलगुणप्रत्याख्यानं देशमूलगुणप्रत्याख्यानं, तत्र सर्वमूलगुणप्रत्याख्यानं सर्वविरतानां, देशमूल-
गुणप्रत्याख्यानं तु देशविरतानाम् ।

मू. (३४१) अनागय १ मइकंतं २ कोडीसहियं ३ नियंटियं ४ चेव ।

सागारं ५ मनागारं ६ परिमाणकडं ७ निरवसेसं ८-

साकेयं ९ चेव अद्धाए १० पच्चक्खाणं भवे दसहा ॥

वृ. 'अनागय'गाहा, अनागतकरणादनागतं, पर्युषणादावाचार्यादिवैयावृत्त्यकरणे-
नान्तरायसद्भावादारत एव तत्तपःकरणमित्यर्थः, आह च-

॥ १ ॥ "हो ही पज्जोसवणा मम य तथा अंतराइयं होज्जा ।

गुरुवेयावच्चेणं १ तवस्सि २ गेलन्नयाए वा ३ ॥

॥ २ ॥ सो दाइ तवोकम्मं पडिवज्जइ तं अनागए काले ।

एयं पच्चक्खाणं अनागयं होइ नायव्वं ॥

-इति, एवमितिक्रान्तकरणादतिक्रान्तं, भावना तु प्राग्वत, उक्तं च-

॥ १ ॥ "पज्जोसवणाइ तवं जो खलु न करेइ कारणज्जाए ।

गुरुवेयावच्चेणं १ तवस्सि २ गेलन्नयाए वा ३ ॥

॥ २ ॥ सो दाइ तवोकम्मं पडिवज्जइ तं अइच्छिए काले ।

एयं पच्चक्खाणं अतिकंतं होइ नायव्वं ॥ ति,

कोटीसहितमिति-मीलितप्रत्याख्यानद्वयकोटि चतुर्थादि कृत्वाऽनन्तरमेव चतुर्थादिः
करणमित्यर्थः, अवाचि च-

॥ २ ॥ "पट्टवणओ उ दिवसो पच्चक्खाणस्स निट्टवणओ य ।

जहियं समेति दोन्नि उ तं भन्नइ कोडिसहियं तु ॥"

'नियंटितं चेव'नितरां यन्त्रितं नियन्त्रितं, प्रतिज्ञातदिनानौद ग्लानत्वाद्यन्तरायभावेऽपि
नियमात्कर्तव्यमिति हृदयं, यदाह-

॥ १ ॥ "मासे मासे य तवो अमुगो दिणंमि एवइओ ।

हट्ठेण गिलाणेण च कायव्वो जाव ऊसासो ॥

॥ २ ॥

एयं पद्यकृत्वाणं नियंति यं धीरपुरिसपन्नं ।

जं गेण्हंतऽनगारा अनिस्सियप्पा अपडिबद्धा ॥

‘साकार’मिति आक्रियन्त इत्याकाराः-प्रत्याख्यानापवादहेतवो महत्तराकारादयः सहाकारैर्वर्तन्त इति साकारम्, अविद्यमानाकारमनाकारं-यद्विशिष्टप्रयोजनसम्भवाभावे कान्तरा-दुर्भिक्षादौ महत्तराद्याकारमनुच्चारयद्भिर्विधीयते तदनाकारमिति भावः, केवलमनाकारेऽप्य-नाभोगसहसाकारावुच्चारयितव्यावेव, काष्ठाङ्गुल्यादेर्मुखे प्रक्षेपणतो भङ्गो मा भूदिति, अतोऽना-भोगसहसाकारापेक्षया सर्वदा साकारमेवेति, ‘परिमाणकृत’मिति इत्यादिभिः कृतपरिमाणम्, अभानि च-

॥ १ ॥

“दत्तीहि व कवलेहि व घरेहि भिक्खाहिं अहव दव्वेहिं ।

जो भत्तपरिच्चायं करेति परिमाणकडमेयं ॥”

-‘निरवशेषं’ समग्राशनादिविषयं, भनितं च-

॥ १ ॥

“सव्वं असणं सव्वं च पाणगं सव्वखज्जपेज्जविहिं ।

परिहरइ सव्वभावेणेयं भनियं निरवसेसं ॥

साएयं चेव’ति केतः-चिह्नं सह केतेन वर्तते सकेतं, दीर्घता च प्राकृतत्वात्, सङ्केतयुक्तत्वाद्वा सङ्केतम्-अङ्गुष्ठसहितादि, यदाह-

“अंगुड्ढगंठीघरसेऊसासथिबुगजोइक्खे ।

भनियं सकेयमेयं धीरेहिं अनंतणाणीहिं ॥

‘अद्धाए’ति अद्धा-कालस्तस्याः प्रत्याख्यानं-पौरुष्यादिकालस्य नियमनम्, आह च-

॥ १ ॥

“अद्धापद्यकृत्वाणं जं तं कालप्पमाणेणं ।

पुरिमह्वपोरुसीहिं मुहुत्तमासद्धमासेहिं ॥

मू. (३४२) देसुत्तरगुणपद्यकृत्वाणेणं भन्ते ! कइविहे पन्नते ?, गीयमा ! सत्तविहे पन्नते, तंजहा-दिसिच्चयं १ उवभोगपरीभोगपरिमाणं २ अनत्थदंडवेरमणं ३ सामाइयं ४ देसावगासियं ५ पोसहोववासो ६ अतिहिसंविभागो ७ अपच्छिममारणंतियसंलेहणाझूसणाराहणता ।

वृ. ‘उवभोगपरिभोगपरिमाणं’ति उपभोगः-सकृद्भोगः, स चासनपानानुलेपनादीनां, परिभोग-स्तु पुनः पुनर्भोगः, स चासनशयनवसनवनितादीनाम् ।

‘अपच्छिममारणंतियसंलेहणाझूसणाराहणय’ति पश्चिमैवामङ्गलपरिहारार्थः मपश्चिमा मरणं-प्राणत्यागलक्षणम्, इह यद्यपि प्रतिक्षणमावीचीमरणमस्ति तथापि न तद्गृह्यते, किं तर्हि ?, विवक्षितसर्वयुष्कक्षयलक्षणं इति, मरणमेवान्तो मरणान्तस्तत्र भवा मारणान्तिकी संलिख्यते-कृशीक्रियतेऽनया शरीरकषायादीति संलेखना-तपोविशेषलक्षणा ततः कर्मधारयाद् अपश्चिम-मारणान्तिकसंलेखना तस्या जोषणं-सेवनं तस्याराधनम्-अखण्डकालकरणं तद्भावः अपश्चिममारणान्तिकसंलेखनाजोषणाराधनता ।

इह च सप्त दिग्भ्रतादयो देशोत्तरगुणा एव, संलेखना तु भजनया, तथाहि-सा देशोत्तर-गुणवतो देशोत्तरगुणः, आवश्यकं तथाऽभिधानात्, इतरस्य तु सर्वोत्तरगुणः साकारानाकारा-दिप्रत्याख्यानरूपत्वादिति संलेखनामविगण्य सप्त देशोत्तरगुणा इत्युक्तम्, अस्याश्चैतेषु पाठो देशोत्तरगुणधारिणाऽपीयमन्ते विधातव्येत्यस्यार्थःस्य ख्यापनार्थः इति ॥

अधोक्तभेदेन प्रत्याख्यानेन तद्विपर्ययेण च जीवादिपदानि विशेषयन्नाह—

मू. (३४३) जीवा णं भंते ! किं मूलगुणपञ्चकखाणी उत्तरगुणपञ्चकखाणी अपञ्चकखाणी
गोयमा ! जीवा मूलगुणपञ्चकखाणीवि उत्तरगुणपञ्चकखाणीवि अपञ्चकखाणीवि ।

नेरइया णं भंते ! किं मूलगुणपञ्चकखाणी० पुच्छा ?, गोयमा ! नेरइया नो
मूलगुणपञ्चकखाणी नो उत्तरगुणपञ्चकखाणी अपञ्चकखाणी, एवं जाव चउरिदिया ।

पंचिंदियतिरिक्खजोनिया मणुस्सा य जहा जीवा, वाणमंतरजोइसियवेमानिया जहा नेरइया
एएसि णं भंते ! मूलगुणपञ्चकखाणी उत्तरगुणपञ्चकखाणी अपञ्चकखाणी य कयरे २
हिंतो जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सवत्थोवा जीवा मूलगुणपञ्चकखाणी उत्तरगुणपञ्चकखाणी
असंखेज्जगुणा अपञ्चकखाणी अनंतगुणा ।

एएसि णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोनियाणं पुच्छा, गोयमा ! सवत्थोवा जीवा पंचिंदियति-
रिक्खजोनिया मूलगुणपञ्चकखाणी उत्तरगुणपञ्चकखाणी असंखेज्जगुणा अपञ्चकखाणी
असंखिज्जगुणा ।

एएसि णं भंते ! मणुस्साणं मूलगुणपञ्चकखाणीणं० पुच्छा, गोयमा ! सवत्थोवा मणुस्सा
मूलगुणपञ्चकखाणी उत्तरगुणपञ्चकखाणी संखेज्जगुणा अपञ्चकखाणी असंखेज्जगुणा ।

जीवा णं भंते ! किं सव्वमूलगुणपञ्चकखाणी देसमूलगुणपञ्चकखाणी अपञ्चकखाणी ?,
गोयमा ! जीवा सव्वमूलगुणपञ्चकखाणी देसमूलगुणपञ्चकखाणी अपञ्चकखाणीवि । नेरइयाणं
पुच्छा, गोयमा ! नेरइया नो सव्वमूलगुणपञ्चकखाणी नो देसमूलगुणपञ्चकखाणी अपञ्चकखाणी,
एवं जाव चउरिदिया

पंचिंदियतिरिक्खपुच्छा, गोयमा ! पंचिंदियतिरिक्ख० नो सव्वमूलगुणपञ्चकखाणी देसमूल-
गुणपञ्चकखाणी अपञ्चकखाणीवि, मणुस्सा जहा जीवा, वाणमंतरजोइसवेमानिया जहा नेरइया

एएसि णं भंते ! जीवाणं सव्वमूलगुणपञ्चकखाणीणं देसमूलगुणपञ्चकखाणीणं अपञ्चकखा-
णीण य कयरे २ हिंतो जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सवत्थोवा जीवा सव्वमूलगुणपञ्चकखाणी
देसमूलगुणपञ्चकखाणी असंखेज्जगुणा अपञ्चकखाणी अणंतगुणा । एवं अप्पाबहुगानि तिन्निवि
जहा पढमिल्लए दंडए, नवरं सवत्थोवा पंचिंदियतिरिक्खजोनिया देसमूलगुणपञ्चकखाणी
अपञ्चकखाणी असंखेज्जगुणा ।

जीवा णं भंते ! किं सव्वुत्तरगुणपञ्चकखाणी देसुत्तरगुणपञ्चकखामी अपञ्चकखाणी ?,
गोयमा ! जीवा सव्वुत्तरगुणपञ्चकखाणीवि तिन्निवि, पंचिंदियतिरिक्खजोनिया मणुस्सा य एवं
चेव, सेसा अपञ्चकखाणी जाव वेमानिया ।

एएसि णं भंते ! जीवाणं सव्वुत्तरगुणपञ्चकखाणी अप्पाबहुगानि तिन्निव जहा पढमे दंडए
जाव मणूसाणं ।

जीवा णं भंते ! किं संजया असंजया संजयासंजया ?, गोयमा ! जीवा संजयावि असंजयावि
संजयासंजयावि तिन्निवि, एवं जहेव पन्नवणाए तहेव भानियव्वं, जाव वेमानिया, अप्पाबहुगं
तहेव तिणहवि भानियव्वं ।

जीवा णं भंते ! किं पञ्चकखाणी अपञ्चकखाणी पञ्चकखाणापञ्चकखाणी ?, गोयमा !

जीवा पञ्चकखाणीवि एवं तिन्निवि, एवं मणुस्साणवि तिन्निवि, पंचिंदियतिरिक्खजोनिया आइल्लविरहिया सेसा सव्वे अपञ्चकखाणी जाव वेमाणिया ।

एएसि णं भंते ! जीवाणं पञ्चकखाणीणं जाव विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा पञ्चकखाणी पञ्चकखाणापञ्चकखाणी असंखेज्ज-गुणा अपञ्चकखाणी अणंतगुणा, पंचेदियति-रिक्खजोनिया सव्वत्थोवा पञ्चकखाणापञ्चकखाणी अपञ्चकखाणी असंखेज्जगुणा, मणुस्सा सव्वत्थोवा पञ्चकखाणी पञ्चकखाणापञ्चकखाणी संखेज्जगुणा अपञ्चकखाणी असंखेज्जगुणा ॥

वृ. 'जीवा ण'मित्यादि, 'पंचिंदियतिरिक्खजोनिया मणुस्सा य जहा जीव'ति मूलगुण-प्रत्याख्यानिन उत्तरगुणप्रत्याख्यानिनोऽप्रत्याख्यानिनश्च, नवरं पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो देशत एव मूलगुणप्रत्याख्यानिनः, सर्वविरतेस्तोषामभावात्, इह चोक्तं गायथा-

॥ १ ॥ "तिरियाणं चारितं निवारियं अह य तो पुणो तेसिं ।

सुव्वइ सुव्वइ बहुयाणं चिय महव्वयारोवणं समए ॥"

—परिहारोऽपि गायथैव—

॥ २ ॥ "न मइ० महव्वयसब्भावेऽवि चरमपरिणामसंभवो तेसिं ।

न बहुगुणाणं पि जहा केवलसंभूइपरिणामो ॥" ति

अथ मूलगुणप्रत्याख्यानादिमतमेवात्पत्वादि चिन्तयति—'एएसि ण'मित्यादि, 'सव्वत्थोवा जीवा मूलगुणपञ्चकखाणी'ति देशतः सर्वतो वा ये मूलगुणवन्तस्ते स्तोकाः, देशसर्वाभ्यामुत्तर-गुणवतामसङ्ख्येयगुणत्वात्, इह च सर्वविरतेषु ये उत्तरगुणवन्तस्तेऽवश्यं मूलगुणवन्तः, मूलगुण-वन्तस्तु स्यादुत्तरगुणवन्तः स्यात्तद्विकलाः, य एव च तद्विकलास्त एवेह मूलगुणवन्तो ग्राह्याः, ते चेतरेभ्यः स्तोका एव, बहुतरयतीनां दशविधप्रत्याख्यानयुक्तत्वात्, तेऽपि च मूलगुणेभ्यः सङ्ख्यात-गुणा एव नासङ्ख्यातगुणाः, सर्वयतीनामपि सङ्ख्यातत्वात् ।

देशविरतेषु पुनर्मूलगुणवद्भयो भिन्ना अष्टुत्तरगुनिनो लभ्यन्ते, ते च मधुमांसादि-विचित्राभिग्रहवशाद्बहुतरा भवन्तीति कृत्वा देशविरतोत्तरगुणवतोऽधिकृत्योत्तरगुणवतां मूलगुणवद्भयोऽसङ्ख्यातगुणत्वं भवति, अत एवाह—'उत्तरगुणपञ्चकखाणी असंखेज्जगुण'ति, 'अपञ्चकखाणी अनंतगुण'ति मनुष्यपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च एव प्रत्याख्यानिनोऽन्ये त्वप्रत्याख्यानिन एव, वनस्पतिप्रभृतिकत्वात्तेषामनन्तगुणत्वमिति ।

मनुष्यसूत्रे 'अपञ्चकखाणी असंखेज्जगुणे'ति यदुक्तं तत्संमूर्च्छिममनुष्यग्रहणेनावसेयमितरेषां सङ्ख्यातत्वादिति । 'एवं अण्पबहुगानि तिन्निवि जहा पढमिल्लए दंडए'ति तत्रैकं जीवानामिदमेव, द्वितीयं पञ्चेन्द्रियतिरिक्खां, तृतीयं तु मनुष्याणाम्, एतानि च यथा निर्विशेषणमूलगुणादिप्रतिबद्धे दण्डके उक्तानि एवमिह त्रीण्यपि वाच्यानि, विशेषमाह—'नवर'मित्यादि, 'पंचेदियतिरिक्खजोनिया मणुस्सा य एवं चेव'ति यथा जीवाः सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानादय उक्ता एवं पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो ननुष्याश्च वाच्याः, इह च पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चोऽपि सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानिनो भवन्तीत्यवसेयं, देशविरतानां देशतः सर्वोत्तरगुणप्रत्याख्यानस्याभिमतत्वादिति ।

मूलगुणप्रत्याख्यानिप्रभृतयश्च संयतादयो भवन्तीति संयतादिसूत्रम्—'तिन्निवि'ति जीवास्त्रिविधा अपीत्यर्थः, 'एवं जहेवे'त्यादि, 'एवम्' अनेनाभिलापेन यथैव प्रज्ञापनायां तथैव

सूत्रमिदमध्यैयं, तच्चैवम्-‘नेरइया णं भंते ! किं संजया असंजया संजयासंजया ?, गोयमा ! नो संजया असंजया नो संजयासंजये’त्यादि ।

‘अप्पा’ इत्यादि, अल्पबहुत्वं संयतादीनां तथैव यथा प्रज्ञापनायामुक्तं ‘तिण्हवि’ति जीवानां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां च, तत्र सर्वस्तोकाः संयता जीवाः, संयतासंयता असंजयेयगुणाः, असंयतास्त्वनन्तगुणाः, पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चस्तु सर्वस्तोकाः संयतासंयताः असंयता असंजयेयगुणाः, मनुष्यास्तु सर्वस्तोकाः संयताः संयतासंयताः संजयेयगुणाः असंयता असंजयेयगुणा इति ।

संयतादयश्च प्रत्याख्यान्यादित्वे सति भवन्तीति प्रत्याख्यान्यादिसूत्रम्-ननु षष्ठशते चतुर्थोद्दि-
शके प्रत्याख्यान्यादयः प्ररूपिता इति किं पुनस्तद्व्यरूपणेन ?, सत्यमेतत् किन्त्वल्पबहुत्वचिन्ता-
रहितास्तत्र प्ररूपिता इह तु तद्युक्ताः सम्बन्धान्तरद्वारायाताश्चेति ।

जीवाधिकारात्तच्छाश्वतत्वसूत्रानि-तत्र च--

मू. (३४४) जीवा णं भंते ! किं सासया असासया ?, गोयमा ! जीवा सिय सासया सिय असासया ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ-जीवा सिय सासया सिय असासया ?, गोयमा !, दव्वड्डयाए सासया भावड्डयाए असासया, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ-जाव सिय असासया ।

नेरइया णं भंते ! किं सासया असासा ?, एवं जहा जीवा तथा नेरइयावि, एवं जाव वेमानिया जाव सिय सासया सिय असासया । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

वृ. ‘दव्वड्डयाए’ति जीवद्रव्यत्वेनेत्यर्थः ‘भावड्डयाए’ति नारकादिपर्यायत्वेनेत्यर्थः ॥

शतकं-७ उद्देशकः-२ समाप्तः

— शतकं-७ उद्देशकः-३ :—

वृ. जीवाधिकारप्रतिबन्ध एव तृतीयोद्देशकस्तत्सूत्रम्-

मू. (३४५) वणस्सइकाइया णं भंते ! किंकालं सव्वप्पाहारगा वा सव्वमहाहारगा वा भवंति ?, गोयमा ! पाउसवरिसारत्तेसु णं भंते ! किंकालं सव्वप्पाहारगा वा सव्वमहाहारगा वा भवंति ?, गोयमा ! पाउसवरिसारत्तेसु णं एत्थ णं वणस्सइकाइया सव्वमहाहारगा भवंति तदानंतरं च णं सरए तयानंतरं च णं हेमंते तदानंतरं च णं वसंते तदानंतरं च णं गिह्हे सु णं वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति ।

जइ णं भंते ! गिह्हासु वणस्सइकाइया सव्वप्पाहारगा भवंति । कम्हा णं भंते ! गिह्हासु बहवे वणस्सइकाइया पत्तिया पुप्फिया फलि हरिगरेरिज्जमाणा सिरीए अईव अईव उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिड्ढंति ?, गोयमा ! गिह्हा सु णं बहवे उसिणजोनिया जीवा य पोग्गला य वणस्सइकाइयत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उववज्जंति, एळं खलु गोयमा ! गिह्हासु बहवे वणस्सइकाइया पत्तिया पुप्फिया जाव चिड्ढंति ।

वृ. ‘वणस्सइकाइया णं भंते !’ इत्यादि, ‘किंकालं’ति कस्मिन् काले ‘पाउसे’त्यादि प्रावृडादौ बहुत्वाञ्जलत्वेनहस्य महाहारतोक्ता, प्रावृट् श्रावणादिर्वर्षारात्रोऽश्वयुजादि ‘सरदे’ति शरत् मार्गशीर्षादिस्तत्र चाल्पाहारा भवन्तीति ज्ञेयं ।

ग्रीष्मे सर्वाल्पाहारतोक्ताऽत एव च शेषेष्वल्पहारा क्रमेण द्रष्टव्येति, ‘हरितगरेरिज्ज-

माणे'ति हरितकाश्च ते नीलका रेरिज्जमानाश्च-देदीप्यमाना हरितकरेरिज्यमानाः 'सिरिए'ति वनलक्ष्म्या 'उसिणजोनिय'ति उष्णमेव योनिर्येषां ते उष्णयोनिकाः ।

मू. (३४६) से नूनं भंते ! मूला मूलजीवफुडा कंदा कंदजीवफुडा जाव बीया बीयजीवफुडा हंता गोयमा ! मूला मूलजीवफुडा जाव बीया बीयजीवफुडा ।

जति णं भंते ! मूला मूलजीवफुडा जाव बीया बीयजीवफुडा कम्हा णं भंते ! वणस्सइकाइया आहारेंति कम्हा परिणामेंति ?, गोयमा ! मूला मूलजीवफुडा पुढविजीवपडिबद्धा तम्हा आहारेंति तम्हा परिणामेंति कंदा कंदजीवफुडा मूलजीवपडिबद्धा तम्हा आहारेइ तम्हा परिणामेइ ।

एवं जाव बीया बीयजीवफुडा फलजीवपडिबद्धा तम्हा आहारेइ तम्हा परिणामेइ ॥

वृ. 'मूला मूलजीवफुड'ति मूलानि मूलजीवैः स्पृथानि व्याप्तानीत्यर्थः, यावत्करणात् 'खंधा खंधजीवफुडा एवं तथा साला पवाला पत्ता पुप्फा फल'ति दृश्यम् ।

'जइ ण'मित्यादि, यदि भदन्त ! मूलादीन्येवं मूलादिजीवैः स्पृथानि तदा 'कम्हा'ति 'कस्मात्' केन हेतुना कथमित्यर्थः वनस्पतय आहारयन्ति ?, आहारस्य भूमिगतत्वात् मूलादिजीवानां च मूलादिव्याप्त्यैवावस्थितत्वात् केषाञ्चिद् परस्परव्यवधानेन भूमेर्दूरवर्तित्वादिति, अत्रोत्तरं, मूलानि मूलजीवस्पृथानि केवलं पृथिवीजीवप्रतिबद्धानि 'तम्हा'ति 'तस्मात्' तदप्रतिबन्धाद्धेतोः पृथिवीरसं मूलजीवा आहारयन्तीति ।

कन्दाः कन्दजीवस्पृथाः केवलं मूलजीवप्रतिबद्धाः 'तस्मात्' तदप्रतिबन्धात् मूलजीवोपात्तं पृथिवीरसमाहारयन्तीत्येवं स्कन्धादिष्वपि वाच्यम् ।

मू. (३४७) अह भंते ! आलुए मूलए सिंगबरे हिरिली सिरिलि सिस्सिरिली किड्डिया छिरिया छीरिविरालिया कण्हकंदे वज्जकंदे सूरणकंदे खेलूडे अहए भद्दमुत्था पिंडहलिद्धा लोही नीहू धीहू थिरुगा मुग्गकन्नी अस्सकन्नी सीहंडी मुंसुंढी जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते अनंतजीवा विविहसत्ता ? हंता गोयमा ! आलुए मूलए जाव अनंतजीवा विविहसत्ता ॥

वृ. 'आलुए'इत्यादि, एते चानन्तकायभेदा लोकरुद्धिगम्याः, 'तहप्पगार'ति 'तथाप्रकाराः' आलुकादिसदृशाः 'अनंतजीव'ति अनन्ता जीवा येषु ते तथा 'विविहसत्त'ति विविधा-बहुप्रकारा वर्णादिभेदात् सत्त्वा येषामनन्तकाधिकवनस्पतिभेदानां ते तथा -

-अथवैकस्वरूपैरपि जीवैरेषामनन्तजीविता स्यादित्याशङ्कयामाह-विचित्रकर्मतयाऽ-नेकविधाः सत्त्वा येषु ते तथा, 'विविहसत्त'ति क्वचिद् दृश्यते तत्र विचित्रा विधयो-भेदा येषां ते तथा ते सत्त्वा येषु ते तथा ॥ जीवाधिकारादेवेदमाह-

मू. (३४८) सिय भंते ! कण्हलेसे नेरइए अप्पकम्मतराए नीललेसे नेरइए महाकम्मतराए हंता सिया । से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ-कण्हलेसे नेरइए अप्पकम्मतराए नीललेसे नेरइए महाकम्मतराए गोयमा ! ठित्तिं पडुच्च, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव महाकम्मतराए ।

सिय भंते ! नीललेसे नेरइए अप्पकम्मतराए काउलेसे नेरइए महाकम्मतराए ?, हंता सिया, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चति-नीललेसे अप्पकम्मतराए काउलेसे नेरइए महाकम्मतराए गोयमा ! ठित्तिं पडुच्च, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव महाकम्मतराए ।

एवं असुरकुमारेवि, नवरं तेउलेस्सा अब्भहिया एवं जाव वेमानिया, जस्स जइ लेसाओ

तस्स तत्तिआ भानियव्वाओ, जोइसियस्स न भन्नइ, जाव सिय भंते ! पन्हलेसे वेमानिए अण्पकम्म-तराए सुक्कलेसे वेमानिए महाकम्मतराए ?, हंता सिया, से केणट्ठेणं० सेसंजहा नेरइयस्स जाव-कम्मतराए ॥

वृ. 'सिय भंते ! कण्हलेसे नेरइए' इत्यादि, 'ठिटि पडुच्च' ति, अत्रेयं भावना-सप्तम-पृथिवीनारकः कृष्णलेश्यस्तस्य च स्वस्थितौ बहुक्षपितायां तच्छेषे वर्तमाने पञ्चमपृथिव्यां सप्तदशसागरोपमस्थितिर्नारको नीललेश्यः समुत्पन्नः, तमपेक्ष्य स कृष्णलेश्योऽल्पकर्माव्यपदिश्यते, एवमुत्तरसूत्राण्यपि भावनीयानि ।

'जोइसियस्स न भन्नइ' ति एकस्या एव तेजोलेश्यायास्तस्य सद्भावात् संयोगो नास्तीति सलेश्या जीवाश्च वेदनावन्तो भवन्तीति वेदनासूत्राणि-

मू. (३५०) से नूनं भंते ! जा वेदणा सा निज्जरा जा निज्जरा वेदणा ?, गोयमा ! नो तिणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जा वेयणा न सा निज्जरा जा निज्जरा न सा वेयणा ?, गोयमा कम्म वेदणा नो कम्म निज्जरा, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव न सा वेदणा ।

नेरइयाणं भंते ! जा वेदणा सा निज्जरा जा निज्जरा सा वेयणा ?, गोयमा ! नो तिणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयाणं जा वेयणा न सा निज्जरा जा निज्जरा न सा वेयणा ?, गोयमा ! नेरइयाणं कम्म वेदणा नो कम्म निज्जरा, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव न सा वेयणा, एवं जाव वेमानियाणं ।

से नूनं भंते ! जं वेदेसु तं निज्जरिंसु जं निज्जरिंसु तं वेदेसु ?, नो तिणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जं वेदेसु नो तं निज्जरिंसु जं निज्जरिंसु नो तं वेदेसु ?, गोयमा ! कम्मं वेदेसु नो कम्मं निज्जरिंसु, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव नो तं वेदेसु, नेरइयाणं भंते ! जं वेदेसु तं निज्जरिंसु ? एवं नेरइयावि एवं जाव वेमानिया ।

से नूनं भंते ! जं वेदेति तं निज्जरेति जं निज्जरेति तं वेदेति ?, गोयमा ! नो तिणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव नो तं वेदेति ?, गोयमा ! कम्मं वेदेति नो कम्मं निज्जरेति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव नो तं वेदेति, एवं नेरइयावि जाव वेमानिया ।

से नूनं भंते ! जं वेदिस्संति तं निज्जरिस्संति जं निज्जरिस्संति तं वेदिस्संति ?, गोयमा ! नो तिणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं जाव नो तं वेदिस्संति ?, गोयमा ! कम्मं वेदिस्संति नो कम्मं निज्जरिस्संति, से तेणट्ठेणं जाव नो तं निज्जरिस्संति, एवं नेरइयावि जाव वेमानिया ।

से नूनं भंते ! जे वेदनासमए से निज्जरासमए जे निज्जरासमए से वेदणासमए ?, नो तिणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जे वेयणासमए न से निज्जरासमए जे निज्जरासमए न से वेदणासमए ?, गोयमा ! जं समयं वेदेति नो तं समयं निज्जरेति जं समयं निज्जरेति नो तं समयं वेदेति, अन्नमि समए वेदेति अन्नमि समए निज्जरेति अन्ने से वेदणासमए अन्ने से निज्जरासमए, से तेणट्ठेणं जाव न से वेदणासमए न से निज्जरासमए ।

नेरइयाणं भंते ! जे वेदणासमए से निज्जरासमए जे निज्जरासमए से वेदणासमए ?, गोयमा नो तिणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयाणं जे वेदणासमए न से निज्जरासमए जे

निज्जरासमए न से वेदणासमए ?, गोयमा ! नेरइया णं जं समयं वेदेति नो तं समयं निज्जरेति जं समयं निज्जरेति नो तं समयं वेदेति अन्नमि समए वेदेति अन्नमि समए निज्जरेति अन्ने से वेदणासमए अन्ने से निज्जरासमए, से तेणट्ठेणं जाव न से वेदणासमए एवं जाव वेमानिया ॥

वृ. 'कम्म वेयण'ति उदयंप्राप्तं कम्म वेदना धर्मधर्मिणोरभेदविवक्षणात्, 'नोकम्मं निज्जरे'ति कर्माभावो निर्जरा तस्या एवंस्वरूपत्वादिति 'नोकम्मं निज्जरे'सु'ति वेदितरसं कर्म नोकम्मं तन्निर्जरीतवन्तः ।

कम्मभूतस्य कम्मणो निर्जराणासम्भवादिति ॥ पूर्वकृतकर्मणश्च वेदना तद्वत्ता च कथञ्चिच्छाश्वतत्वे सति पुज्यत इति तच्छाश्वतत्वसूत्रानि, तत्र च—

मू. (३५०) नेरइया णं भंते ! किं सासया असासया ?, गोयमा ! सिय सासया सिय असासया । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइया सिय सासया सिय असासया ?, गोयमा ! अव्वोच्छित्तिणयइयाए सासया वोच्छित्तिणयइयाए असासया से तेणट्ठेणं जाव सिय सासया सिय असासया ।

एवं जाव वेमानिया जाव सिय असासया । सेवं भंते ! सेवं भंते ति ॥

वृ. 'अव्वोच्छित्तिणयइयाए'ति अव्यवच्छित्तिप्रधानो नयोऽव्यवच्छित्तिनयस्तस्यार्थोऽव्यव्यवच्छित्तिनयार्थः स्तद्भावस्तत्ता तथाऽव्यवच्छित्तिनयार्थः तथा-द्रव्यमाश्रित्य शाश्वता इत्यर्थः ।

'वोच्छित्तिणयइयाए'ति व्यवच्छित्तिप्रधानो यो नयस्तस्य योऽर्थः-पर्यायलक्षणस्तस्य यो भावः सा व्यवच्छित्तिनयार्थः ता तथा २-पर्यायानाश्रित्य अशाश्वता नारका इति ॥

शतकं-७ उद्देशकः-३ समाप्तः

—: शतकं-७ उद्देशकः-४ :—

वृ. तृतीयोद्देशके संसारिणः शाश्वतादिस्वरूपतो निरूपिताश्चतुर्थोद्देशके तु तानेव भेदतो निरूपयन्नाह—

मू. (३५१) रायगिहे नगरे जाव एवं वदासी-कतिविहा णं भंते ! संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता ?, गोयमा ! छव्विहा संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता, तंजहा-पुढविकाइया एवं जहा जीवाभिगमे जाव सम्मत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा । सेवं भंते सेवं भंतेति ।

वृ. 'कतिविहा ण'मित्यादि, 'एवं जहा जीवाभिगमे'ति एवं च तत्रैतत्सूत्रम्- 'पुढविकाइया जाव तसकाइया, से किं तं पुढविकाइया ?, पुढविकाइया दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-सुहुमपुढविकाइया बायरपुढविकाइया' इत्यादि, अन्तः पुनरस्य 'एगे जीवे एगेणं समएणं एकं किरियं पकरेइ' ।

तंजहा-सम्मत्तकिरियं वा मिच्छत्तकिरियं वा अत एवोक्तं 'जाव सम्मत्ते'त्यादि, वाचनान्तरत्विदं दृश्यते—

मू. (३५२) जीवा छव्विह पुढवी जीवाण ठिती भवड्ढिती काए ।

निल्लेवण अनगारे किरिया सम्मत्तमिच्छत्ता ॥

वृ. "जीवा छविह पुढवी जीवाण ठिती भवड्ढिती काए ।

निल्लेवण अनगारे किरिया सम्मत्त मिच्छत्ता ॥" इति,

तत्र च षड्विधा जीवा दर्शिता एव, 'पुढवि'त्ति षड्विधा बादरपृथ्वी श्लक्ष्णा १ शुद्धा २ बालुका ३ मन्ःशिला ४ शर्करा ५ खरपृथिवी ६ भेदात्, तथैषामेव पृथिवीभेद- जीवानां स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तादिका यथा योगं द्वाविंशतिवर्षसहस्रान्ता वाच्या ।

तथानारकादिषु भवस्थितिर्वाच्या, सा च सामान्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तादिका त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाना, तथा कायस्थितिर्वाच्या, सा च जीवस्य जीवकाये सर्वाद्धमित्येवमादिका, तथा निर्लेपना वाच्या, साचैवं-प्रत्युत्पन्नपृथिवीकायिकाः समया पहारेण जघन्यपदेऽसङ्ख्याभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपहियन्ते, एवमुत्कृष्टपदेऽपि, किन्तु जघन्यपदादुत्कृष्टपदसङ्ख्येयगुणित्यादि ।

'अनगारे'त्ति अनगारवक्तव्यता वाच्या, सा चैवम्-अविशुद्धलेश्योऽनगारोऽसमवहतेनात्मनाऽविशुद्धलेश्यं देवं देवीमनगारं जानाति ?, नायमर्थः (समर्थः) इत्यादि । 'किरिया समत् मिच्छते'त्ति एवं ६श्यः-अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति-एको जीव एकेन समयेन द्वे क्रिये प्रकरोति सम्यक्त्वाक्रियां मिथ्यात्वक्रियांचेति, मिथ्या चैतद्विरोधादिति ।

शतक-७ उद्देशकः-४ समाप्तः

— शतक-७ उद्देशकः-५ :—

वृ. चतुर्थे संसारिणो भेदत उक्ताः, पञ्चमे तु तद्विशेषाणामेव योनिःसङ्ग्रहं भेदत आह-

मू. (३५३) रायगिहे जाव एवं वदासी-खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोनियाणं भंते ! कतिविहे णं जोणीसंगहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! ति विहे जोणीसंगहे पन्नत्ते, तंजहा-अंडया पोयया संमुच्छिमा, एवं जहा जीवाभिगमे जाव नो चेव णं ते विमाणे वीतीवएज्जा ।

एवंमहालयाणं गोयमा ! ते विमाणा पन्नत्ता ।

वृ. 'खहयरे'त्यादि, 'जोणीसंगहे'त्ति योनि-उत्पत्तिहेतुर्जीवस्य तथा सङ्ग्रहः-अनेकेषामेक-शब्दा-भिलाष्यत्वं योनिःसङ्ग्रहः, 'अंडय'त्ति अण्डाज्जायन्ते अण्डजाः-हंसादयः, 'पोयय'त्ति पोतवद्वस्त्रवज्जरायुवर्जिततया शुद्धदेहा योनिविशेषाज्जाताः पोतादिव वा-बोहित्याज्जाताः पोता इव वावस्त्रसंमार्जिता इव जाताः पोतजाः-वल्लुल्यादयः 'संमुच्छिम'त्ति संमूर्च्छेन योनिविशेषधर्मेण निर्वृत्ताः संमूर्च्छिमाः बहिर्कादयः ।

'एवं जहा जीवाभिगमे'त्ति एवं च तत्रैतत्सूत्रम्-'अंडया ति विहा पन्नत्ता, तंजहा-इत्थी पुरिसा नपुंसया, एवं पोययावि, वत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे नपुंसगा'इत्यादि, एतदन्तसूत्रं त्वेवम्-'अत्थि णं भंते ! विमाणां विजयां जयंतां वेजयंतां अपराजियां ?, हंता अत्थि, ते णं भंते ! विमाणा केमहालया पन्नत्ता ?, गोयमा ! आवइयं च णं सूरिए उदेइ जावइयं च णं सूरिए अत्थमेइ यावताऽन्तरेणेत्यर्थः एवंरूपां नव उवासंतरां अत्थेगइयस्स देवस्स एगे विक्कमे सिया णं देवे ताए उक्किहाए तुरियाए जाव दिव्वाए देवगईए वीईवयमाणे २ जाव एगाहं वा दुयाहं वा उक्कोसेणं छम्मासे वीईवएज्ज'त्ति, शेषं तु लिखितमेवास्ते, तदेव च पर्यन्तसूत्रतया यावत्करणेन दर्शितमिति ।

मू. (३५४) जोणीसंग्रह लेसा दिट्ठी नाणे य जोग उवओगे ।

उववायठितिसमुग्घाय- चवणजातीकुलविहीओ

सेवं भंते सेवं भंते ति ।

वृ. वाचनान्तरे त्विदं दृश्यते—

जोणिसंगहलेसा दिट्ठी नाणे य जोग उवओगे ।

उववा- यठिइसमुग्घायचवणजाईकुलविहीओ ।

तत्र योनिसङ्ग्रहो दर्शित एव, लेश्यादीनि त्वर्थो दर्शयन्ते-एषां लेश्याः षड् दृश्यस्तिस्त्रः-
ज्ञानानि त्रीनि आद्यानि भजनया अज्ञानानि तु त्रीनि भजनयैव योगास्त्रयः उपयोगौ द्वौ उपपातः
सामान्य तश्चतसृभ्योऽपि गतिभ्यः स्थितिरन्तर्मुहूर्तादिका पल्पोपमासङ्ख्येयभागपर्यवसाना
समुद्घाताः केवल्याहारकवर्जः पञ्च तथा च्युत्वा ते गतिचतुष्टयेऽपि यान्ति तथैषां जातौ द्वादश
कुलकोटीलक्षा भवन्तीति ।

शतकं-७ उद्देशकः-५ समाप्तः

—: शतकं-७ उद्देशकः-६ :—

वृ. अनन्तरं योनिसङ्ग्रहादिरर्थः उक्तः, स चायुष्मतां भवतीत्यायुष्कादिनिरूपणार्थः षष्ठः-

मू. (३५५) रायगिहे जाव एवं वदासी-जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जितए से
णं भंते ! किं इहगए नेरइयाउयं पकरेति उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ उववन्ने नेरइयाउयं
पकरेइ ? गोयमा ! इहगए नेरइयाउयं पकरेइ नो उववज्जमाणे नेरइयाउयं पकरेइ नो उववन्ने
नेरइयाउयं पकरेइ ?, एवं असुरकुमारेसुवि एवं जाव वेमानिएसु ।

जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जितए से णं भंते ! किं इहगए नेरइयाउयं पडिसंवेदेति
उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेति उववन्ने नेरइयाउयं पडिसंवेदेति ?, गोयमा ! नेरइए नो
इहगए नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ उववज्जमाणे नेरइयाउयं पडिसंवेदेइ उववन्नेवि नेरइयाउयं
पडिसंवेदेति एवं जाव वेमानिएसु ।

जीवे णं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जितए से णं भंते ! किं इहगए महावेदणे ?
उववन्ने महावेदणे ?, गोयमा ! इहगए सिय महावेयणे सिय अप्पवेदणे उववज्जमाणे सिय महावेदणे
सिय अप्पवेदणे अहे णं उववन्ने भवति तओ पच्छा एगंतदुक्खं वेयणं वेयति आहच्च सायं ।

जीवे णं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जितए पुच्छा, गोयमा ! इहगए सिय महावेदणे
सिय अप्पवेदणे उववज्जमाणे सिय महावेदणे सिय अप्पवेदणे अहे णं उववन्ने भवइ तओ पच्छा
एगंतसायं वेयणं वेदेति आहच्च असायं, एवं जाव धनियकुमारेसु ।

जीवे णं भंते ! जे भविए पुढविकाएसु उववज्जितए पुच्छा, गोयमा ! इहगए सिय महावेयणे
सिय अप्पवेयणे, एवं उववज्जमाणेवि, अहे णं उववन्ने भवति तओ पच्छा वेमायाए वेयणं वेयति
एवं जाव मणुस्सेसु, वाणमंतरजोइसियवेमानिएसु जहा असुरकुमारेसु ।

वृ. तत्र च 'एगंतदुक्खं वेयणं'ति सर्वथा दुःखरूपां वेदनयकर्मभूतिभूतिम् 'आहच्च सायं'ति
कदाचित्सुखरूपां नरकपालादीनामसंयोगकाले, 'एगंतसायं'ति भवप्रत्ययात् 'आहच्च असायं'ति
प्रहाराद्युपनिपातात् ।

मू. (३५६) जीवा णं भंते ! किं आभोगनिव्वत्तियाउया अनाभोगनिव्वत्तियाउया ?,
गोयमा ! नो आभोगनिव्वत्तियाउया अणनभोगनिव्वत्तियाउया, एवं नेरइयावि, एवं जाव वेमानिया

मू. (३५७) अत्थि णं भंते ! जीवा णं कक्कसवेयनिज्जा कम्मा कज्जंति ?, हंता अत्थि, कहन्नं भंते ! जीवा णं कक्कसवेयनिज्जा कम्मा कज्जंति ?, गोयमा ! पाणाइवाएणं जाव मिच्छादंसणसल्लेणं, एवं खलु गोयमा ! जीवाणं कक्कसवेयनिज्जा कम्मा कज्जंति ?,

अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं कक्कसवेयनिज्जा कम्मा कज्जंति, एवं चेव एवं जाव वेमानियाणं अत्थि णं भंते ! जीवा णं अकक्कसवेयनिज्जा कम्मा कज्जंति ?, हन्ता अत्थि, कहन्नं भंते ! सकक्कसवेयनिज्जा कम्मा कज्जंति ?, गोयमा ! पाणाइवायवेरमणेणं जाव परिग्गहवेरमणेणं कोहविवेगेणं जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगेणं, एवं खलु गोयमा ! जीवाणं अकक्कसवेयनिज्जा कम्मा कज्जंति

अत्थि णं भंते ! नेरइय अकक्कसवेयनिज्जा कम्मा कज्जंति ?, गोयमा ! नो तिण्ढे समद्दे, एवं जाव वेमानिया, नवरं मणुस्साणं जहा जीवाणं ।

वृ. 'कक्कसवेयनिज्जाकम्मा'त्ति कर्कशैः-रौद्रदुःखैर्वेद्यंते यानि तानि कर्कशवेदनीयानि स्कन्दकाचार्यासाधूनामिवेति 'अकक्कसवेयनिज्जे'ति अकर्कशेन-सुखेन वेद्यन्ते यानि तान्यकर्कशवेदनीयानि भरतादीनामिव, 'पाणाइवायवेरमणेणं'ति संयमेनेत्यर्थः, नारकादीनां तु संयमाभावात्तदभावोऽवसेयः ।

मू. (३५८) अत्थि णं भंते ! जीवाणं सायावेयनिज्जा कम्मा कज्जंति ?, हंता अत्थि, कहन्नं भंते ! जीवाणं सातावेयनिज्जा कम्मा कज्जंति ?, गोयमा ! पाणाणुकंपाए भूयाणुकंपाए जीवाणुकंपाए सत्ताणुकंपाए बहूणं पाणाणं जाव सत्ताणं अदुक्खणयाए असोयणयाए अजूरणयाए अतिप्पणयाए अपिट्ठणयाए अपरियावणयाए एवं खलु गोयमा ! जीवाणं सायावेयनिज्जा कम्मा कज्जंति, एवं नेरइयाणवि, एवं जाव वेमानियाणं ।

अत्थि णं भंते ! जीवाणं अस्सायावेयनिज्जा कम्मा कज्जंति ?, हंता अत्थि ।

कहन्नं भंते ! जीवाणं अस्सायावेयनिज्जा कम्मा कज्जंति ?, गोयमा ! परदुक्खणयाए परसोयणयाए परजूरणयाए परतिप्पणयाए परपिट्ठणयाए परपरियावणयाए बहूणं पाणाणं जाव सत्ताणं दुक्खणयाए सोयणयाए व परियावणयाए एवं खलु गोयमा ! जीवाणं अस्सायावेयनिज्जा कम्मा कज्जंति, एवं नेरइयाणवि, एवं जाव वेमानियाणं ॥

वृ. 'अदुक्खणयाए'त्ति दुःखस्य करणं दुःखनं तदविद्यमानं यस्यासावदुःखनस्तद्भावस्तत्ता तथा अदुःखनतया अदुःखकरणेनेत्यर्थः, एतदेव प्रपञ्च्यते- 'असोयणयाए'त्ति दैन्यानुत्पादनेन 'अजूरणयाए'त्ति शरीरापचयकारिशोकानुत्पादनेन 'अतिप्पणयाए'त्ति अश्रुलालादिक्षरणकारण-शोकानुत्पादनेन 'अपिट्ठणयाए'त्ति यष्ट्यादिताडनपरिहारेण 'अपरियावणयाए'त्ति शरीरपरितापानुत्पादनेन ॥ दुःखप्रस्तावादिदमाह-

मू. (३५९) जंबुदीवे णं भंते ! दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए दूसमदूसमाए समाए उत्तमकट्टपत्ताए भरहस्स वासस् केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सति ?, गोयमा ! कालो भविस्सइ हाहाभूए भंभाभूए कोलाहलव्भूए समयानुभावेण य णं खरफरुसघूलिमइला दुव्विसहा वाउला भयंकरा वाया संवट्ठगा य वाईंति, इह अभिक्खं घूमाईंति य दिसा समंता रउत्सला रेणुकलुसतमपडलनिरालोगा समयलुक्खयाए य णं अहियं चंदा सीयं मोच्छंति अहियं सूरिया तवइस्सति अदुत्तरं च णं अभिक्खणं बहवे अरसमेहा विरसमेहा खारमेहा खट्टमेहा अग्गिमेहा

विज्जुमेहा विसमेहा असनिमेहा अप्पवनिज्जोदगा वाहिरोगवेदणोदीरणापरिणामसलिला
अमणुत्रपानियगा चंडानिलपहयतिक्वधाराविवायपउर वासंवासिहिंति ।

जे णं भारहे वासे गामागरनगरखेडकब्बडमंडबदोणमुहपट्टणासमागयं जणवयं
चउप्पयगवेलगए खहयरे य पक्खिसंदे गामारत्रपयारनिए तसे य पाणे बहुप्पगारे रुक्खगुच्छगुम्भ-
लयवल्लितणपव्वगहरितोसहिपवालंकुरमादए यत णवणस्सइकाए विद्धंसेहिंति पव्वयगिरिडोंगर
उच्छल भट्टिमादीए वेयहगिरिवज्जे वेरावेहिंति सलिलिबिल-गड्ड-दुग्-विसमंनिन्नुत्रयाइं च
गंगासिंधुवज्जाइं समीकरेहिंति ।

तीसे णं भंते ! समाए भरहवासस्स भूमीए केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सति ?,
गोयमा ! भूमी भविस्सति इंगालभूया मुम्मुरभूया ठारियभूया वत्तकवेल्लयभूया तत्तसमजोतिभूया
धूलिबहुला रेणुबहुला पंकवहुला पणगबहुला चलनिबहुला बहूणं धरनिगोयराणं सत्ताणं दोनिकमा
य भविस्सति ॥

वृ. 'जंबुदीवे ण'मित्यादि, 'उत्तमकट्टपत्ताए'ति परमकाष्ठाप्राप्तायाम्, उत्तमावस्थायां
गतायामित्यर्थः, परमकट्टप्राप्तायां वा, 'आगारभावडोयारे'ति आकारभावस्य-आकृतिलक्षण-
पर्यायस्य प्रत्यवतारः-अवतरणम् आकारभावप्रत्यवतारः 'हाहाभूए'ति हाहाइत्येतस्य शब्दस्य
दुःखार्तलोकेन करणं हाहोच्यते तद्भूतः-प्राप्तो यः कालः स हाहाभूतः 'भंभाभूए'ति भां भां
इत्यस्य शब्दस्य दुःखार्तगवादिभिः करणं भंभोच्यते तद्भूतो यः स भंभाभूतः, भम्भा वा-भेरी सा
चान्तः शून्या ततो भम्भेव यः कालो जनक्षयाच्छून्यः स भम्भाभूत उच्यते ।

'कोलाहलभूए'ति कोलाहल इहार्तशकुनिसमूहध्वनिस्तं भूतः-प्राप्तः कोलाहलभूतः
'समयानभावेण य णं'ति कालविशेषसामर्थेयन च णमित्यलङ्कारे 'खरफरुसधूलिभइल'ति
खरपरुषाः-अत्यन्तकठोरा धूल्या च मलिना ये वातास्ते तथा 'दुब्बिसह'ति दुःसहा 'वाउल'ति
व्याकुला असमजसा इत्यर्थः 'संवट्टय'ति तृणकाष्ठादीनां संवर्तकाः 'इह'ति अस्मिन् काले 'अभि-
क्खं'ति अभीक्षणं 'घूमाहिंति य दिस्'ति घूमाधिष्यन्ते-घूममुद्धमिष्यन्ति दिशः, पुनः किंभूतास्ताः इत्याह ।

'समंता रुउस्सल'ति समन्तात्-सर्वतो रजस्वला-रजोयुक्ता अत एव 'रेणुकलुसतम-
पटलनिरालोगा'रेणुना-धूल्या कलुषा-मलिना रेणुकलुषाः तमःपटलेन अन्धकारवृन्देन निरालोकाः-
निरस्तप्रकाशा निरस्तदृष्टिप्रसरा वा तमःपटलनिरालोकाः, ततः कर्मधारयः, 'समयलुक्खपाए
णं' कालरूक्षतया चेत्यर्थः 'अहिय'न्ति अरसा-अमनोज्ञा मनोज्ञरसवर्जितजला ये मेघास्ते तथा
'वेरसमेह'ति विरुद्धरसा मेघाः, एतदेवाभिव्यज्यते-'खारमेह'ति सर्जादिक्षारसमानरस-
जलोपेतमेघाः 'खत्तमेह'ति करीषसमानरसजलोपेतमेघाः ।

'खट्टमेह'ति कचिद्दृश्यते तत्रान्लजला इत्यर्थः 'अग्निमेह'ति अग्निवद्वाहकारिजला
इत्यर्थः 'विज्जुमेह'ति विद्युत्प्रधाना एव जलवर्जिता इत्यर्थः विद्युन्निपातवन्तो वा विद्युन्निपातकार्यका-
रिजलनिपातवन्तो वा 'विसमेह'ति जनमरणेहतुजर्ला इत्यर्थः 'असनिमेह'ति करकादिनिपातवन्तः
पर्वतादिदारणसमर्थः जलत्वेन वा वज्रमेघाः 'अप्पवनिज्जोदग'ति अपातव्यजलाः 'अजवनिज्जोदए'ति
क्वचिद् दृश्यते तत्रायापनीयं-न यापनाप्रयोजनमुदकं येषां अयापनीयोदकाः 'वाहिरोगवेद-
णोदीरणापरिणामसलिल'ति व्याधयः-स्थिराः कुष्ठादयो रोगाः-सद्योघातिनः शूलादयस्तज्जन्त्याया

वेदनाया योदीरणा सैव परिणामो यस्य सलिलस्य तत्तथा तदेवविधं सलिलं येषां ते तथाऽत एवामनोज्ञपानीयकाः ।

‘चंडानिलपहयतिक्खधारानिवायपउरं’ति चण्डानिलेन प्रहतानां तीक्ष्णानां-वेगवतीनां धाराणां यो निपातः स प्रचुरो यत्र वर्षे स तथाऽतस्तं ‘जेणं’ति येन वर्षेण करणभूतेन पूर्वोक्तविशेषणा मेघाविध्वंसयिष्यन्तीति सम्बन्धः ‘जणवयं’ति मनुष्यलोकं ‘चउप्पयगवेलए’ति इह चतुष्पदशब्देन महिष्यादयो गृह्यन्ते गोशब्देन गावः एलकशब्देन तु उरभ्राः ‘खहयरे’ति खचरांश्च, कान् ? इत्याह— ‘पक्खिसंघे’ति पक्षिसङ्घातान्, तथा ‘गामारन्नपयारनिरए’ति ग्रामारण्ययोर्ग्रामप्रचारस्तत्र निरता ये ते तथा तान्, कान् ? इत्याह—

‘तसे पाणे बहुप्पयारे’ति द्वीन्द्रियादीनित्यर्थः, ‘रुक्खे’त्यादि, तत्र वृक्षाः-चूतादयः गुच्छाः-वृन्ताकीप्रभृतयः गुल्मानवमालिकाप्रभृतयः लता-अशोकलतादयः वल्यो-वालुङ्गीप्रभृतयः तृणानि-वीरणादीनि पर्वगा-इक्षुप्रभृतयः हरितानि दूर्वादीनि औषध्यः-शाल्यादयः प्रवालाः-पल्लावङ्कुराः अङ्कुराः-शाल्यादिबीजसूचयः ततो वृक्षादीनां द्वन्द्वस्ततस्ते आदिर्येषां ते तथा तांश्च, आदिशब्दात्, कदल्यादिवलयानि पद्मादयश्च जलजविशेषा ग्राह्याः, कानेवंविधान् ? इत्याह— ‘तणवणस्सइ-काइए’ति बादरवनस्पतीनित्यर्थः ‘पव्वए’त्यादि, यद्यपि पर्वतादयोऽन्यत्रैकार्थः तथा रूढास्तथापीह विशेषो ऽर्थः, तथाहि-पर्वतननात्-उत्सवविस्तारणात्पर्वताः-ऋषिपर्वता उज्जयन्तवैभारादयः गृणन्ति-शब्दायन्ते जननिवासभूतत्वेनेति गिरयः-गोपालगिरिचित्रकूटप्रभृतयः, डुङ्गानां-शिलावृन्दानां चौरवृन्दानां चास्तित्वात् डुङ्गाराः-शिलोच्चयमात्ररूपाः ‘उच्छ(त्य)ल’ति उत्-उन्नतानि स्थलानि घूल्यच्छय्यरूपाण्युच्छ (त्य)लानि, क्वचिदुच्छब्दो न ऽर्थयते, ‘भट्ठि’ति पांश्वादिबर्जिता भूमयस्तत एषां द्वन्द्वस्ततस्ते आदिर्येषां ते तथा तान्, आदिशब्दात् प्रासादशिखरादिपरिग्रहः ।

‘विरावेहिंति’ति विद्रावयिष्यन्ति, ‘सलिले’त्यादि सलिलविलानि च-भूमिननिर्जरा गतांश्च-श्वभ्रानि दुर्गानि च-खातवलयप्राकारादिदुर्गमानि विषमानि च-विषमभूमिप्रतिष्ठितानि निम्नोन्नतानि च-प्रतीतानि द्वन्द्वोऽतस्तानि ।

‘तत्तसमजोइभूय’ति तत्तेन-तापेन समा-तुल्याः ज्योतिषा-वह्निना भूता-जाता या सा तथा ‘धूलीबहुले’त्यादौ धूली-पांशुः रेणुः-वालुका पङ्कः-कईमः पनकः-प्रबलः कईमविशेषः, चलनप्रमाणः कईमश्चलनीत्युच्यते, ‘दुन्निकम’ति दुःखेन नितरां क्रमः-क्रमणं यस्यां सा दुर्निक्रमा

मू. (३६०) तीसे णं भंते ! समाए भारहे दासे मणुयाणं केरिसए आगारभावपडोयारे भविस्सति ? , गोयमा ! मणुया भविस्संति दुरूवा दुवव्वा दुगंधा दुरसा दुफासा अनिद्धा अकंता जाव अमणामा हीनस्सरा दीनस्सरा अनिद्धस्सरा जाव अमणामस्सरा अनादेज्जवयणपच्चायाया निल्लज्जा कूडकवडकलहवबंधवेरैनियरा मज्जायातिक्रमणहाणा अकज्जनिच्चुज्जता गुरुनियोयविनय-रहियाय विकलरूवा परूढनहकेसमंसुरोमा काला खरफरुसझाभवव्वा फुट्टिसिरा कविलपलियकेसा बहुणहारु(नि) संपिनद्धदुदंसनिज्जरूवा संकुडियवलीतरंगपरिवेढियंगमंगा जरापरिणतव्व धेरगनरा पविरलपरिसडियदंतसेदी उब्भडघडमुहा विसमनयणा वंकनासा वंगवली विगयभेसणमुहा कच्छूकसारभिभूया -

—खरतिक्खनखकंडूइयविकखयतणू दहुकिडिभसिंझफुडियफरुसच्चवी चित्तलंगा

टोलागतिविसमसंधिबंधणउकुडुअड्डिगविभत्तदुब्बलकुसंघयणकुप्पमाणकुसंठिया कुरुवा
कुठाणासणकुसेज्जकुभोइणो असुइणो अनेगवाहिपरिपीलियंगमंगा खलंतवेज्जलगीतिनिरुच्छहा
सत्तपरिवज्जिया वेगयचिद्धा नद्धेतया अभिक्खणं सीयउण्हखरफरुसवायविज्जडिया मलिण-
पंसुरयगुंडियंगमंगा बहुकोहमाणमाया बहुलोभा असुहदुक्खभोगी ओसत्रं धम्मसन्नसम्प-त्तपरिब्रह्मा
उक्कोसेणं रयनिष्पमाणमेत्ता सोलसवीसतिवासपरमाउसो पुत्तनत्तुपरियालपणयवहुला गंगांसिंधूओ
महानदीओ वेयह्वं च पव्वयं निस्साए वावत्तरिं निओदा बीयं बीयामेत्ता विलवासिओ भविस्सति
ते णं भंते ! मणुया किमाहारमाहारंते ? , गोयमा ! ते णं काले णं ते णं समए णं गंगांसिंधूओ
महानदीओ रहपहवित्थराओ अक्खसोयप्पमाणमेत्तं जलं वोज्झिहिंति सेवि य णं जले बहुमच्छक-
छभाइन्ने नो चेव णं आउयबहुले भविस्सति, तए णं ते मणुया सुरुग्गमणमुहुत्तंसि य सूरत्थमणमुहुत्तंसि
य बिलेहिंतो २ निद्धाइत्ता मच्छकछभे थलाइं गाहेहिंति सीयायवतत्तएहिं मच्छकछएहिं एकवीसं
वाससहस्साइं विरिं कप्पेमाणा विहरिस्सति ।

ते णं भंते ! मणुया निस्सीला निग्गुणा निम्मेरा निप्पच्चक्खाणपोसहोववासा ओसन्नं भंसाहारा
मच्छाहारा खोद्दाहारा कुनिमाहारा कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिंति ? कहिं उववज्झिहिंति
गोयमा ! ओसत्रं नरगतिरिक्खजोनिएसु उववज्झंति, ते णं भंते ! सीहा धग्घा वगा दीविया अच्छ
तरच्छा परस्सरा निस्सीला तहेव जाव कहिं उववज्झिहिंति ?

गोयमा ! ओसत्रं नरगतिरिक्खजोनिएसु उववज्झिहिंति, ते णं भंते ! ढंका कंकाविलका
महुगा सिही निस्सीला तहेव जाव ओसत्रं नरगतिरिक्खजोनिएसु उववज्झिहिंति । सेवं भंते ! सेवं
भंते ! ति ॥

वृ. 'दुरूव'त्ति दुःखभावा 'अणाएज्जवयणपच्चायाय'त्ति अनादेयवचनप्रत्याजाते येषां ते
तथा, प्रत्याजातं तु जन्म, 'कूडे'त्यादौ कूडं-भ्रान्तिजनकद्रव्यं कपटं-वञ्चनाय वेषान्तरादिकरणं
'गुरुनिओगविनयरहिया य'त्ति गुरुषु-मात्रादिषु नियोगेन-अवश्यंतया यो विनयस्तेन रहिता ये
ते तथा, चःसमुच्चये 'विकलरूव'त्ति सम्पूर्णरूपाः 'खरफरुसज्झामवन्न'त्ति खरपरूपाः स्पर्शतोऽ-
तीवकठोराः ध्यामवर्णा-अनुज्ज्वलवर्णास्ततः कर्मधारयः 'फुट्टिसि'त्ति विकीर्णशिरोजा इत्यर्थः
'कविलपलियकेस'त्ति कपिलाः पलिताश्च-शुक्लाः केशा येषां ते तथा 'बहुण्हारुसंपिणद्ध-
दुहंसनिज्जरूव'त्ति बहुस्तायुभिः संपिणद्धं-बद्धमत एव दुःखेन दर्शनीयं रूपं येषां ते तथा 'संकुडिय-
वलीतरंगपरिवेदिङ्गमंगा' सङ्कुटितं वलीलक्षणतरङ्गैः परिवेष्टितं चाङ्गं येषां ते तथा, क इव ?
इत्यत आह—

'जरापरिणयव्व थेरयणर'त्ति जरापरिणतस्थविरनरा इवेत्यर्थः, स्थविराश्चान्यथाऽपि
व्यपदिश्यन्त इति जरापरिणतग्रहणं, तथा 'परिवलपरिसडियदंतसेडी' प्रविरला दन्तविरलत्वेन
परिशट्टिता च दन्तानां केषाश्चित्पतितत्वेन भग्नत्वेन वा दन्तश्रेणिर्न्येषां ते तथा 'उब्भडघडमुह'त्ति
उद्भटं-विकरालं घटकमुखमिव मुखं तुच्छदशनच्छदत्वाद्येषां ते तथा 'उब्भडघाडामुह'त्ति क्वचित्तत्र
उद्भटे-स्पष्टे घाटामुखे-शिरोदेशविशेषौ येषां ते तथा 'वंकवलीविगयभेसणमुह'त्ति वङ्क-वक्रं
पाठान्तरेण व्यङ्ग-सलाञ्छनं वलिभिर्विकृतं च-बीभत्सं भेषणं-भयजनकं मुखं येषां ते तथा 'कच्छू-
कसराभिभूया' कच्छूः-पामा तथा कशरैश्च-खशरैरभिभूता-व्याप्त ये ते तथा ।

अत एव 'खरतिक्खनखकंडुइयविकखयतणु'ति खरतीक्ष्णनखानां कण्डूयितेन विकृता-
कृतव्रणा तनुः-शरीरं येषां ते तथा, 'दहुकिडिभसिंझफुडियफरुसच्छवि'ति दहुकिडिभसिध्मानि
क्षुद्रकुष्ठविशेषास्तत्प्रधाना स्फुटिता परुषा च छविशरीरत्वग्वेषां ते तथा, अत एव 'चित्तलंग'ति
कर्बुरावयवाः, 'टोले'त्यादि, टोलगतयः-उप्लादिसमप्रचाराः पाठान्तरेण टोलाकृतयः-अप्रशस्ता-
काराः विषभानि ह्रस्वदीर्घत्वादिना सन्धिरूपानि बन्धनानि येषां ते विषमसन्धिवन्धनाः उत्कुटुकानि-
यथास्थानमनिविष्टानि अस्थिकानि-कीकसानि विभक्तानीव च-दृश्यमानान्तरालानीव येषां ते
उत्कुटुकास्थिकविभक्ताः अथवोत्कुटुकास्थितास्तथास्वभावत्वाद्विभक्ताश्च-भोजनविशेषरहिता
येते तथा, दुर्बला-बलहीनाः कुसंहनननाः-सेवार्त्तसंहनननाः कुप्रमाणाः-प्रमाणहीनाः कुसंस्थिताः-
दुःसंस्थानाः ।

तत एषां 'टोलगे'त्यादिपदानां कर्मधारयः, अत एव 'कुरुव'ति कुरुषाः 'कुड्डाणा-
सणकुसेज्जकुमोइणो'ति कुत्तिताश्रयविष्टरदुःशयनदुर्भोजनाः 'असुइणो'ति अशुचयः स्नानब्रह्म-
चर्यादिवर्जितत्वात्, अश्रुतयो वा शास्त्रवर्जिताः, 'खलंतविज्झलगइ'ति खलन्ती-सखलन्ती विह्वला
च-अर्दवितर्दा गतिर्येषां ते तथा अनेकव्याधिरोगपीडितत्वात् 'विगयचेट्टानइतेय'ति विकृतचेष्टा
नष्टतेजसश्चेत्यर्थः 'सीए'त्यादि शीतेनोष्णेन खरपुरुषवातेन च 'विज्झडिय'ति मिश्रितं व्याप्तमित्यर्थः
मलिनं च पांशुरूपेण रजसा द्रव्यरजसेत्यर्थः 'उग्गुडिय'ति उद्धूलितं चाङ्ग २ येषां ते तथा
'असुहुदुक्खभागि'ति दुःखानुबन्धिदुःखभागिन इत्यर्थः ।

'ओसन्नं'ति बाहुल्येन 'धम्मसन्नं'ति धर्मश्चन्द्राऽवसन्ना गलिता सम्यक्त्वभ्रष्टा
'रयनिपमाणमेत्त'ति रत्नेः-हस्तस्य यत्प्रमाणं-अङ्गुलचतुर्विंशतिलक्षणं तेन मात्रा-परिमाणं येषां
ते रत्निप्रमाणमात्राः 'सोलवीसइवासपरमाउसो'ति इह कदाचित् षोडश वर्षानि कदाचिच्च
विंशतिवर्षानि परमायुर्येषां ते तथा 'पुत्तनत्तुपरियालपमयबहुल'ति पुत्राः-सुताः नप्तारः-पोत्रा
दौहित्राश्च एतल्लक्षणो यः परिवारस्तत्र यः प्रणयः-स्नेहः स बहुलो-बहुय्येषां ते तथा -

-पाठान्तरे 'पुत्तनत्तुपरिपालणबहुल'ति तत्र च पुत्रादीनां परिपालनं बहुलं-बाहुल्येन
येषां ते तथा, अनेनात्पायुष्कत्वेऽपि बह्वपत्यया तेषामुक्ताऽल्पेनापि कालेन यौवनसद्भावादिति,
'निस्साए'ति निश्चाय-निश्चां कृत्वेत्यर्थः 'निओय'ति निगोदाः-कुटुम्बानीत्यर्थः 'बीयं'ति बीजमिव
बीजं भविष्यतां जनसमूहानां हेतुत्वात् 'बीयमेत्त'ति बीजस्येव मात्रा-परिमाणं येषां ते बीजमात्राः
स्वल्पाः स्वरूपत इत्यर्थः ।

'रहपह'ति रथपथः-शकटचक्रद्वयप्रमितो मार्ग 'अक्खसोयप्पमाणमेत्तं'ति अक्षश्रोतः-
चक्रधुरः प्रवेशरन्ध्रं तदेव प्रमाणमक्षश्रोतःप्रमाणं तेन मात्रा-परिमाणमवगाहतो यस्य तत्तथोक्ता
'वोञ्झिहिंति, सेवियणं जले' वक्ष्यतः 'आऊबहुले'ति बह्वपकायमित्यर्थः 'निद्धाहिंति'ति 'निद्धा-
'विष्यन्ति' निर्गमिष्यन्ति 'गाहेहिंति'ति 'ग्राहयिष्यन्ति' प्रापयिष्यन्ति स्थलेषु स्थापयिष्यन्तीत्यर्थः
'वित्तिं कप्पेमाणे'ति जीविकां कुर्वन्तः ।

'निस्सील'ति महाव्रताणुव्रतविकलाः 'निग्गुण'ति उत्तरगुणविकलाः 'निम्मरे'ति अविद्य-
मानकुलादिमर्यादाः 'निपच्चक्खाणपोसहोववास'ति असत्पौरुष्यादिनियमा अविद्यमानाष्ट्या-
दिपूर्वोपवासाश्चेत्यर्थः 'ओसन्नं'ति प्रायो मांसाहाराः, कथम् ? इत्याह-भत्स्याहारा यतः, तथा

‘खोदाहार’ति मधुभोजिनः भूक्षोदेन वाऽऽहारो येषां ते क्षोदाहाराः ‘कुनिमाहारे’ति कुणपः-
शबस्तद्रसोऽपि वसादि कुणपस्तदाहाराः ।

‘तेणं’ति ये तदानी क्षीणावशेषाश्चतुष्पदाः केचन भविष्यन्ति ‘अच्छ’ति ऋक्षाः ‘तरच्छ’ति
व्याघ्रविशेषाः ‘परस्सर’ति शरभाः, ‘ढंक्’ति काकाः ‘मद्गु’ति मद्गवो-जलवायसाः ‘सिहि’ति मयूराः ॥

शतकं-७ उद्देशकः-६ समाप्तः

— शतकं-७ उद्देशकः-७ :—

वृ. अनन्तरोद्देशकेनरकादावुत्पत्तिरुक्ता, सा चासंवृतानाम्, अथैतद्विपर्ययभूतस्य संवृतस्य
यद्भवति तत्सप्तमोद्देशके आह—

मू. (३६१) संवुडस्स णं भंते ! अणगारस्स आउत्तं गच्छमाणस्स जाव आउत्तं तुयट्ठमाणस्स
आउत्तं वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं गेण्हमाणस्स वा निक्खिबमाणस्स वा तस्स णं भंते ! किं
ईरियावहिया किरिया कज्जइ संपराइया किरिया कज्जइ ?, गोयमा ! संवुडस्स णं अनगारस्स
जाव तस्स णं ईरियावहिया करिया कज्जइ नो संपराइया किरिया कज्जइति ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-संवुडस्स णं जाव नो संपराइया किरिया कज्जइ ?, गोयमा !
जस्स णं कोहमाणमायालोभा वोच्छिन्ना भवंति तस्स णं ईरियावहिया किरिया कज्जइ, तहेव जाव
उत्सुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ, से णं अहासुत्तमेव रीयइ, से तेणट्ठेणं गोयमा !
जाव नो संपराइया किरिया कज्जइ ॥

वृ. ‘संवुडे’त्यादि ॥ संवृतश्च कामभोगानाश्रित्य भवतीति कामभोगप्ररूपणाय ।

मू. (३६२) रूवी भंते ! कामा अरूवी कामा ?, गोयमा ! रूवी कामा समणाउसो ! नो
अरूवीकामा । सचित्ता भंते ! कामा अचित्ता कामा ?, गोयमा ! सचित्तावि कामा अचित्ताविकामा । जीवा
भंते ! कामा अजीवा कामा ?, गोयमा ! जीवावि कामा अजीवावि कामा ।

जीवाणं भंते ! कामा अजीवाणं कामा ?, गोयमा ! जीवाणं कामा नो अजीवाणं कामा,
कतिविहा णं भंते ! कामा पन्नत्ता ?, दुविहा कामा पन्नत्ता, तंजहा-सदा य रूवा य,

रूवी भंते ! भोगा अरूवी भोगा ?, गोयमा ! रूवी भोगा नो अरूवी भोगा, सचित्ता भंते
भोगा अचित्ता भोगा ?, गोयमा ! सचित्तावि भोगा अचित्तावि भोगा, जीवा णं भंते ! भोगा ?
पुच्छ, गोयमा ! जीवावि भोगा अजीवावि भोगा, जीवाणं भंते ! भोगा अजीवाणं भोगा ?,
गोयमा ! जीवाणं भोगा नो अजीवाणं भोगा, कतिविहा णं भंते ! भोगा पन्नत्ता ?, गोयमा !
तिविहा भोगा पन्नत्ता तंजहा-गंधा रसा फासा ।

कतिविहा णं भंते ! कामभोगा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंचविहा कामभोगा पन्नत्ता, तंजहा-
सदा रूवा गंधा रसा फासा ।

जीवा णं भंते ! किं कामी भोगी ?, गोयमा ! जीवा कामीवि भोगीवि । से केणट्ठेणं भंते !
एवं वुच्चइ जीवा कामीवि भोगीवि ?, गोयमा ! सोइदियवक्खिदियाइं पडुच्च कामी घाणिदिय-
जिब्भिदियफासिंदियाइं पडुच्च भोगी, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव भोगीवि ।

नेरइया णं भंते ! किं कामी भोगी ?, एवं चेव एवं जाव धनियकुमारा ।

पुढविकाइयाणं पुच्छ, गोयमा ! पुढविकाइया नो कामी भोगी, से केणट्ठेणं जाव भोगी

गोयमा ! फासिंदियं पडुच्च से तेणट्टेणं जाव भोगी, एवं जाव वणस्सइकाइया, वेइदिया एवं चेव नवरं जिब्भदियफासिंदियाइं पडुच्च भोगी, तेइंदियावि एवं चेव नवरं घाणिंदियजिब्भदियफासिंदियाइं पडुच्च भोगी, चउरिंदियाणं पुच्छा गोयमा ! चउरिंदिया कामीवि भोगीवि, से केणट्टेणं जाव भोगीवि ?, गोयमा ! चक्खिंदियं पडुच्च कामी घाणिंदियजिब्भदियफासिंदियाइं पडुच्च भोगी, से तेणट्टेणं जाव भोगीवि, अवसेसा जहा जीवा जाव वेमानिया ।

एसि णं भंते ! जीवाणं कामभोगीणं नोकामीणं नोभोगीणं भोगीणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा कामभोगी नोकामीनोभोगी अनंतगुणा भोगी अनंतगुणा ॥

वृ. 'रूवी'त्यादि सूत्रवृन्दमाह-तत्र रूपं-मूर्तता तदस्ति येषां ते रूपिणः, तद्विपरीता-स्वरूपिणः, काम्यन्ते-अभिलष्यन्ते एव न तु विशिष्टशरीरसंस्पर्शद्वारेणोपयुज्यन्ते चे ते कामाः-मनोज्ञाः शब्दाः संस्थानानि वर्णाश्च, अत्रोत्तरं-रूपिणः कामा नो अरूपिणः, पुद्गलधर्मत्वेन तेषां मूर्तत्वादिति, 'सचित्ते'त्यादि, सचित्ता अपि कामाः समनस्कप्रानिरूपापेक्षया, अचित्ता अपि कामा भवन्ति, शब्दद्रव्यापेक्षयाऽसज्जिजीवशरीररूपापेक्षया चेति ।

'जीवे'त्यादि, जीवा अपि कामा भवन्ति जीवशरीररूपापेक्षया, अजीवा अपि कामा भवन्ति शब्दापेक्षया चित्रपुत्रिकादिरूपापेक्षया चेति । 'जीवाण'मित्यादि, जीवानामेव कामा भवन्ति कामहेतुत्वात्, अजीवानां न कामा भवन्ति तेषां कामासम्भवादिति ।

'रूवि'मित्यादि, भुज्यन्ते-शरीरेण उपभुज्यन्ते इति भोगाः-विशिष्टगन्धरसस्पर्शद्रव्यानि 'रूविं भोग'ति रूपिणो भोगा नो अरूपिणः पुद्गलधर्मत्वेन तेषां मूर्तत्वादिति । 'सचित्ते'त्यादि, सचित्ता अपि भोगा भवन्ति गन्धादिप्रधानजीवशरीराणां केषाञ्चित्समनस्कत्वात्, तथाऽचित्ता अपि भोगा भवन्ति केषाञ्चिद्गन्धादिविशिष्टजीवशरीराणाममनस्कत्वात् ।

'जीवावि भोग'ति जीवशरीराणां विशिष्टगन्धादिगुणयुक्तत्वात्, 'अजीवावि भोग'ति अजीवद्रव्याणां विशिष्टगन्धादिगुणोपेतत्वात्, 'अजीवावि भोग'ति अजीवद्रव्याणां विशिष्टगन्धादिगुणोपेतत्वादिति ।

'सव्वत्थोवा कामभोगि'ति ते हि चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाश्च स्युस्ते च स्तोका एव, 'नो कामीनो भोगि'ति सिद्धास्ते च तेभ्योऽनन्तगुणा एव, 'भोगि'ति एकद्वित्रीन्द्रियास्ते च तेभ्योऽनन्तगुणा वनस्पतीनामनन्तगुणत्वादिति । भोगाधिकारादिदमाह-

मू. (३६३) छउमत्थेणं भंते ! मणूसे जे भविए अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववज्जितए, से नूनं भंते ! से खीणभोगी नो पभू उट्ठाणेणं कम्मेणं बलेणं वीरिएणं पुरिसकारपरकमेणं विउलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए ।

से नूनं भंते ! एयमट्ठं एवं वयह ?, गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे, पभूणं उट्ठाणेणवि कम्मेणवि बलेणवि वीरिएणवि पुरुसकारपरकमेणवि अन्नयराइं विपुलाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए, तम्हा भोगी भोगे परिचयमाणे महानिज्जरे महापज्जवसाणे भवइ १ ।

आहोहिए णं भंते ! मणुस्से जे भविए अन्नयरेसु देवलोएसु एवं चेव जहा छउमत्थे जाव महापज्जवसाणे भवति २ । परमाहोहिए णं भंते ! मणुस्से जे भविए तेणेव भवगहणेणं सिज्जित्तए

जाव अंतं करेत्तए ? , से नूनं भंते ! से खीणभोगी सेसं जहा छउमत्थस्स ३ ।

केवली णं भंते ! मणुस्से जे भविए तेणेव भवग्गहणेणं एवं जहा परमाहोहिए जाव महापज्जवसाणे भवइ ४ ॥

वृ. 'छउमत्थे ण'मित्यादि सूत्रचतुष्कं, तत्र च 'से नूनं भंते ! से खीणभोगि'ति 'से'ति 'असौ' मनुष्यः 'नूनं' निश्चितं भदन्त ! 'से'ति कथमर्थः कथंशब्दश्च परिप्रश्नार्थः 'खीणभोगि'ति भोगो जीवस्य यत्रास्ति तद्भोगि-शरीरं तत्क्षीणं तपोरोगादिभिर्यस्य सः क्षीणभोगी क्षीणतनुर्दुर्बल इतियावत्, 'नो पभू'ति न समर्थः ।

'उट्ठणेणं'ति ऊर्द्धीभवनेन 'कम्मेणं'ति गमनादिना 'बलेणं'ति देहप्राणेन 'वीरिएणं'ति जीवबलेन 'पुरिसङ्कारपरक्कमेणं'ति पुरुषाभिमानेन तेनैव च साधितस्वप्रयोजनेनेत्यर्थः 'भोगभोगाई'ति मनोज्ञशब्ददीन् ।

'से नूनं भंते ! एयमइं एवं वयह' अथ निश्चितं भदन्त ! एतम्-अनन्तरोक्तमर्थःमेवम्-अमुनैव प्रकारेण वदथ यूयम् ? इति प्रश्नः, पृच्छतोऽयमभिप्रायः- यद्यसौ न प्रभूस्तदाऽसौ भोगभोजनासमर्थःत्वात् भोगी अत एव न भोगत्यागीत्यतः कथं निर्जरावान् ? कथं वा देवलोकगमनपर्यवसानोऽस्तु ? , उत्तरं तु 'नो इण्हे समइं'ति, कस्माद् ? , यतः 'पभू णं से'ति स क्षीणभोगी मनुष्यः 'अन्नतराई'ति एकतरान् कांश्चित्क्षीणशरीरसाधूचितान्, एवं चोचितभोगमुक्तिसमर्थःत्वाद्भोगित्वं तत्प्रत्याख्यानाच्च तत्त्यागित्वं ततो निर्जरा ततोऽपि च देवलोकगतिरिति

'आहोहिए णं'ति "आधोऽवधिकः नियतक्षेत्रविषयावधिज्ञानि 'परमाहोहिए णं'ति परमाधोऽवधिकज्ञानी, अयं च चरमशरीरएव भवतीत्यत आह-'तेणेव भवग्गहणेणं सिज्जित्तए'-इत्यादि ॥ अनन्तरं छद्मस्थादिज्ञानवक्तव्यतोक्ता, अथ पृथिव्याद्यज्ञानिवक्तव्यतोच्यते-

मू. (३६४) जे इमे भंते ! असन्नियो पाणा, तंजहा-पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया छट्ठा य एगतिया सा, एए णं अंधा मूढा तमंपविट्ठा तमपडलमोहजालपडिच्चन्ना अकामनुकरणं वेदणं वेदंतीति वत्तव्वं सिया ? , हंता गोयमा ! जे इमे असन्नयो पाणा जाव पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया छट्ठा य जाव वेदणं वेदंतीति वत्तव्वं सिया ।

अत्थि णं भंते ! पभूवि अकामनिकरणं वेदणं वेदंति ? , हंता गोयमा ! अत्थि, कहन्नं भंते पभूवि अकामनिकरणं वेदणं वेदंति ? , गोयमा ! जे णं नो पभू विना दीवेणं अंधकारसि रुवाइं पासित्तए जे णं नो पभू पुरओ रुवाइं अनिज्झाइत्ता णं पासित्तए जे णं नो पभू मग्गओ रुवाइं अणवयक्खित्ता णं पासित्तए ।

जे णं नो पभू पासओ रुवाइं अनालोइत्ता णं पासित्तए जे णं नो पभू उट्ठं रुवाइं अनालोएत्ताणा पासित्तए जे णं नो पभू अहे रुवाइं अनालोएत्ता णं पासित्तए एस णं गोयमा ! पभूवि अकामनिकरणं वेदणं वेदंति ।

अत्थि णं भंते ! पभूवि पकामनिकरणं वेदणं वेदंति ? , हंता अत्थि, कहन्नं भंते ! पभूवि पकामनिकरणं वेदणं वेदंति ? , गोयमा ! जे णं नो पभू समुद्दस्स पारं गमित्तए जे णं नो पभू समुद्दस्स पारगयाइं रुवाइं पासित्तए जे णं नो पभू देवलोगं गमित्तए जे णं नो पभू देवलोगगयाइं रुवाइं पासित्तए एस णं गोयमा ! पभूवि पकामनिकरणं वेदणं वेदंति । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।

वृ. 'जे इमे' इत्यादि, 'एगइया तस' ति 'एके' केचन न सर्वे संमुखिमा इत्यर्थः 'अंध' ति अंधा इवान्धा-अज्ञानाः 'मूढ' ति मूढाः तत्त्वश्रद्धानं प्रति एत एवोपमयोच्यन्ते 'तमं प्रविष्ट' ति तमः प्रविष्टा इव तमः प्रविष्टाः 'तमपडलमोहजालपडिच्छन्न' ति तमः पटलमिव तमः पटलं-ज्ञानावरणं मोहो-मोहनीयं तदेव जालं मोहजालं ताभ्यां प्रतिच्छन्ना । आच्छादिता ये ते तथा ।

'अकामनिकरणं' ति अकामो-वेदमानुभावेऽनिच्छाऽमनस्कत्वात् स एव निकरणं-कारणं यत्र तदकामनिकरणम् अज्ञानप्रत्ययमिति भावस्तद्यथा भवतीत्येवं 'वेदनां' सुखदुःखरूपां वेदनं वा-संवेदनं 'वेदयन्ति' अनुभवन्तीति ।

अथासंज्ञिविपक्षमाश्रित्याह-'अत्थी'त्यादि, अस्त्ययं पक्षो यदुत 'पभूवि' ति प्रभुरपि संज्ञित्वेन यथावद्रूपादिज्ञाने समर्थोऽप्यास्तामसंज्ञित्वेनाप्रभुरित्यपिशब्दार्थः 'अकामनिकरणम्' अनिच्छाप्रत्ययमनाभोगात्, अन्येत्वाहुः- अकामेन-अनिच्छया 'निकरणं' क्रियाया-इष्टार्थः प्राप्ति-क्षणाया अभावो यत्र वेदने तत्तथा तद्यथा भवतीत्येवं वेदनां वेदयन्तीति प्रश्नः, उत्तरं तु 'जे ण' ति यः प्राणी संज्ञित्वेनोपायसद्भावेन च हेयादीनां हानादौ समर्थोऽपि 'नो पहु' ति न समर्थो विना प्रदीपेनान्धकारे रूपानि 'पासितए' ति द्रष्टुम्, एषोऽकामप्रत्ययं वेदनां वेदयतीति सम्बन्धः, 'पुरओ' ति अग्रतः 'अनिज्झाएत्ता णं' ति 'अनिद्धयायि' चक्षुरव्यापार्य 'मग्गओ' ति पृष्ठतः 'अनव-यक्खित्ता णं' ति 'अनवेक्ष्य' पश्चाद्भागमनवलोक्येति ।

अकामनिकरणं वेदनां वेदयतीत्युक्तम्, अथ तद्विपर्ययमाह-'अत्थिण' मित्यादि, 'प्रभुरपि' संज्ञित्वेन रूपदर्शनसमर्थोऽपि 'पकामनिकरणं' ति प्रकामः-ईप्सितार्थाप्राप्तिः प्रवर्द्धमानतया प्रकृत्योऽभिलाषः स एव निकरणं-कारणं यत्र वेदने तत्तथा, अन्येत्वाहुः-प्रकामे-तीव्राभिलाषे सति प्रकामं वा अत्यर्थः निकरणम्-इष्टार्थः साधकक्रियाणामभावो यत्र तत् प्रकामनिकरणं तद्यथा भवतीत्येवं वेदनां वेदयतति प्रश्नः, उत्तरं तु 'जे ण' मित्यादि, यो न प्रभुः समुद्रस्य पारं गन्तुं तद्गतद्रव्यप्राप्त्यर्थं सत्यपि तथाविधशक्तिवैकल्यात्, अत एव च यो न प्रभुः समुद्रस्य पारगतानि रूपानि द्रष्टुं, स तद्गताभिलाषातिरेकात् प्रकामनिकरणं वेदनां वेदयतीति ॥

शतकं-७ उद्देशकः-७ समाप्तः

— शतकं-७ उद्देशकः-८ :—

वृ. सप्तमोद्देशकस्यान्ते छाद्यास्थिकं वेदनमुक्तमष्टमे त्वादावेव छद्मस्थवक्तव्यतोच्यते, तत्र चेदं सूत्रम्—

मू. (३६५) छउमत्थे णं भंते ! मणूसे तीयमनंतं सासयं समयं केवलेणं संजमेणं एवं जहा पढमसए चउत्थे उद्देसए तथा भानियव्वं जाव अलमत्थु ॥

वृ. 'छउमत्थे णं' मित्यादि, एतच्च यथा प्राग् व्याख्यातं तथा द्रष्टव्यम् ॥ अथ जीवाधिका-रादिदमाह—

मू. (३६६) से नूनं भंते ! हत्थिस्स य कुंथुस्स य समे चेव जीवे ? , हंता गोयमा ! हत्थिस्स कुंथुस्स य, एवं जहा रायप्पसेणइजे जाव खुडियं वा महालियं वा से तेणइणेणं गोयमा ! जाव समे चेव जीवे ॥

वृ. 'से नूनं' मित्यादि, 'एवं जहा रायप्पसेणइजे' ति, तत्र चैतत्सूत्रमेवं-समे चेव जीवे, से

नूनं भंते ! हत्थीओ कुंथूअप्पकम्मतराए चेव अप्पकिरियतराए चेव अप्पासवतराए चेव कुंथुओ हत्थी महाकम्मतराए चेव ३ ?, हंता गोयमा !

कम्हाणं भंते ! हत्थिस्स य कुंथुस्स य समे चेव जीवे ?, गोयमा ! से जहानामए-कूडागारसाला सिया दुहओ लिता गुत्ता गुत्तदुवारा निवाया निवायगंभीरा अहे णं केई पुरिसे पईवं च जोई च गहाय तं कूडागारसालं अंतो २ अनुपविसेइ २ तीसे कूडागारसालाए सब्बओ समंता घण-निचियनिरन्तरनिच्छिड्डाई दुवारवयणाई पिहेति तीसे य बहुमज्झदेसभाए तं पईवं पलीवेज्जा, से य पईवे कूडागारसालं अंतो २ ओभासति उज्जोएइ तवइ पभासेइ नो चेव णं कूडागारसालाए बाहिं, तए णं से पुरिसे तं पईवं इड्डरेणं पिहेइ, तए णं से पईवे इड्डरस्स अंतो २ ओभासेइ नो चेव णं इड्डरस्स बाहिं, एवं गोकिलं जएणं गंडवाणियाए पच्छिपिडएणं आढएणं अट्ठाढएणं पत्थएणं अद्धपत्थएणं कुलवेणं अद्धकुलवेणं चउब्भाइयाए अट्ठभाइयाए सोलसियाए बत्तीसियाए चउसड्डियाए ।

तए णं से पुरिसे तं पईवं दीवगचंपणएणं पिहेइ, तए णं से पईवे तं दीवगचंपणयं अंतो २ ओभासइ नो चेव णं दीवगचंपणयस्स बाहिं नो चेव णं चउसड्डियाए बाहिं जाव नो चेव णं कूडागारसालाए बाहिं, एवामेव गोयमा ! जीवेवि जारिसियं पुब्बकम्मनिबद्धं बोदिं निव्वत्तेइ तं असंखेज्जेहिं जीवपएसेहिं सचितीकरोइ शेषं तु लिखितमेवास्ति ।

अस्य चायमर्थः-कूटाकारेण-शिखराकृत्या युक्ता शाला कूटाकारशाला 'दुहओ लिता' बहिरन्तश्च गोमयादिना लिता 'गुप्ता' प्राकाराद्यावृता 'गुत्तदुवारा' कपाटादियुक्तद्वारा 'निवाया' वायुप्रवेशरहिता, किल महदगृहं प्रायो निवातं न भवतीत्यत आह- 'निवायगंभीरा' निवातविशाले-त्यर्थः 'पईवं' तैलदशाभाजनं 'जोई'ति अग्निं 'घणनिचयनिरन्तरं निच्छिड्डाई दुवारवयणाई पिहेति' द्वाराण्येव वदनानि-मुखानि द्वारवदनानि पिधत्ते, कीदृशानि कृत्या ? इत्याह ।

घननिचितानि कपाटादिद्वारपिधानानां द्वारशाखादिषु गाढनियोजनेन तानि च तानि निरन्तरं कपाटादीनामन्तराभावेन निश्छिद्रानि च-नीरन्ध्रानि धननिचितनिरन्तरनिश्छिद्रानि 'इड्डरेणं'ति गन्त्रीदधनकेन 'गोकिलंजएणं'ति गोचरणार्थं महावंशमयभाजनविशेषेण डल्लयेत्यर्थः 'गंडवानियाए'ति 'गण्डपानिका' वंशमयभाजनविशेष एव यो गण्डेन-हस्तेन गृह्यते डल्लतो लघुतरः 'पच्छिपिडएणं'ति पच्छिकालक्षणपिटकेन आढकादीनि प्रतीतानि नवरं 'चउब्भाइय'ति घटकस्य-रसमानविशेषस्य चतुर्थः भागमात्रो मानविशेषः 'अट्ठभाइया' तस्यैवाष्टमभागमात्रो मानविशेषः एवं 'सोलसिया' षोडशभागमाना 'बत्तीसिया' तस्यैव द्वात्रिंशद्भागमात्रा 'चतुष्पट्टिका' तस्यैव चतुःषष्टितमांशवभावा पलमिति तात्पर्यं 'दीवगचंपण'ति दीपकचम्पकेन दीपाच्छादनेन कोशिकेनेत्यर्थः, एतच्च सर्वमपि वाचनान्तरे साक्षाल्लिखितमेव दृश्यत इति ।

जीवाधिकारादिदमाह—

मू. (३६७) नेरइयाणं भंते ! पावे कम्मे जे य कडे जे य कज्जइ जे य कज्जिस्सइ सब्बे से दुक्खे जे निज्जिन्ने से सुहे ?, हंता गोयमा ! नेरइयाणं पावे कम्मे जाव सुहे, एवं जाव वेमानियाणं चू. 'नेरइयाण'मित्यदि, 'सब्बे से दुक्खे'ति दुःखहेतुसंसारनिबन्धनत्वाद् दुःखं 'जे निज्जिन्ने से सुहे'ति सुखस्वरूपमोक्षहेतुत्वादयत्रिर्जीर्णं कर्म तत्सुखमुच्यते ॥ नारकादयश्च सज्जिन इति सज्जा आह—

मू. (३६८) कति णं भंते ! सन्नाओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! दस सन्नाओ पन्नत्ताओ, तंजहा-आहारसन्ना १ भयसन्ना २ मेहुणसन्ना ३ परिणहसन्ना ४ कोहसन्ना ५ माणसन्ना ६ मायासन्ना ७ लोभसन्ना ८ लोगसन्ना ९ ओहसन्ना १०, एवं जाव वेमानियाणं ॥ नेरइया दसविहं वेयनिजं पच्चनुभवमाणा विहरंति, तंजहा-सीयं उसिणं खुहं पियासं कंडुं परज्जं जरं दाहं भयं सोगं ॥

वृ. 'कति ण' मित्यादि, तत्र सज्ज्ञानं सज्ज्ञा-आभोग इत्यर्थः मनोविज्ञानमित्यन्ते संज्ञायते वाऽनयेति सज्ज्ञा वेदनीयमोहनीयोदयाश्रया ज्ञानदर्शनावरणक्षयोपशमाश्रया च विचित्राहारादिप्राप्तये क्रियैवेत्यर्थः, सा चोपाधिभेदादिभयमाना दशप्रकारा भवति, तद्यथा-

'आहारसन्ने'त्यादि, तत्र क्षुद्धेदनीयोदयात् कावलिकाद्याहारार्थं पुद्गलोपादानक्रियैव संज्ञायतेऽनया तद्धानित्याहारसज्ज्ञा, तथा भयमोहनीयोदयाद्भयोद्भ्रान्तधृष्टिवदनविकार-रोमाञ्चोद्भेदादिक्रियैव सज्ज्ञायतेऽनयेति भयसज्ज्ञा, तथा पुर्वेदाद्युदयान्मैथुनाय स्त्रयाद्यङ्गालोकनप्रसन्नवदनसंस्तम्भितोरुवेपथुप्रभृतिलक्षणा क्रियैव सज्ज्ञायतेऽनयेति मैथुनसज्ज्ञा

तथा क्रोधोदयादावेशगर्भा प्ररुक्षनयनदन्तच्छदस्फुरणादिचेष्टैव सज्ज्ञायतेऽनयेति क्रोधसज्ज्ञा, तथा मानोदयादहङ्कारात्मिकोत्सेकक्रियैव सज्ज्ञायतेऽनयेति मानसज्ज्ञा, तथा मायोदयेनाशुभसहक्लेशादनृतसंभाषणादिक्रियैव सज्ज्ञायतेऽनयेति मायासज्ज्ञा, तथा लोभोदयाल्लालसान्वितासचित्तेतरद्रव्यप्रार्थनैव सज्ज्ञायतेऽनयेति लोभसज्ज्ञा ।

तथा मतिज्ञानावरणक्षयोपशमाच्छब्दाद्यर्थः गोचरा सामान्यावबोधक्रियैव सज्ज्ञायते वस्त्वनयेति ओधसज्ज्ञा, एवं शब्दाद्यर्थः गोचरा विशेषावबोधक्रियैव सज्ज्ञायतेऽनयेति लोकसज्ज्ञा, ततश्चौधसज्ज्ञा दर्शनोपयोगो लोकसज्ज्ञा तु ज्ञानोपयोग इति, व्यत्ययं त्वन्ये, अन्ये पुनरित्थमभिदधति-सामान्यप्रवृत्तिरोधसज्ज्ञा लोकधृष्टिस्तु लोसज्ज्ञा, एताश्च सुखप्रतिपत्तये स्पष्टरूपाः पञ्चेन्द्रियानधिकृत्योक्ताः, एकेन्द्रियादीनां तु प्रायो यतोक्तक्रियानिबन्धनकर्मोदयादिरूपा एवावगन्तव्या इति ।

जीवाधिकारात्-'नेरइये'त्यादि, 'परज्ज'ति पारवश्यम् ।

प्राग् वेदोक्ता सा च कर्मवशात् तच्च क्रियाविशेषात् सा च महतामितरेषां च समैवेति दर्शयितुमाह-

मू. (३६९) से नूनं भंते ! हत्थिस्स य कुंथुस्स य समा वेव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जति हंता गोयमा ! हत्थिस्स य कुंथुस्स य जाव कज्जति । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव कज्जइ ?, गोयमा ! अवरितं पडुच्च, से तेणट्ठेणं जाव कज्जइ ।

वृ. 'से नूनं भंते ! हत्थिस्से'त्यादि, अनन्तरमविरतिरुक्ता सा च संयतानामप्याधा-कर्मभोजिनां कथञ्चिदस्तीत्यतः पृच्छति ।

मू. (३७०) आहाकम्मन्नं भंते ! भुंजमाणे किं बंधइ ? किं पकरेइ ? किं चिणाइ ? किं उवचिणाइ ? एवं जहा पढमे सए नवमे उद्देसए तहा भानियव्वं जाव सासए पंडिए पंडियत्तं असासयं, सेवं भंते ! सेवं भंते ति ॥

वृ. 'अहे'त्यादि, 'सासए पंडिए पंडियत्तं असासयं'ति अयमर्थः-जीवः शाश्वतः पण्डितत्वमशाश्वतं चारित्रस्य भ्रंशादिति ॥

शतकं-७ उद्देशकः-८ समाप्तः

-: शतकं-७ उद्देशक:-९ :-

वृ. पूर्वमाधाकर्मभोक्तृत्वेनासंवृतवक्तव्यतोक्ता, नवभोद्देशकोऽपि तद्वक्तव्यतोच्यते, तत्र चादिसूत्रम्--

मू. (३७१) असंवुडे णं भंते ! अनगारे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगवन्नं एगरुवं विउव्वित्तए ?, नो तिण्ठे समड्ढे । असंवुडे णं भंते ! अनगारे बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू एगवन्नं एगरुवं जाव हंता पभू ।

से भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वति अन्नत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ ?, गोयमा ! इहगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ नो तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ नो अन्नत्थगए पोग्गले जाव विकुव्वति ।

एवं एगवन्नं अनेगरुवं चउभंगो जहा छट्ठसए नवमे उद्देसए तहा इहावि भानियव्वं, नवरं अनगारे इहगयं इहगए चेव पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ, सेसं तं चेव जाव लुक्खपोग्गलं निद्धपोग्गलत्ताए परिणामेत्तए ?, हंता पभू, से भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता जाव नो अन्नत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ ॥

वृ. 'असंवुडे ण'मित्यादि, 'असंवृतः' प्रमत्तः 'इहगए'ति इह प्रच्छको गौतमस्तदपेक्षया इहशब्दवाच्यो मनुष्यलोकस्ततश्च 'इहगतान्' नरलोकव्यवस्थितान् 'तत्थगए'ति वैक्रियं कृत्वा यत्र यास्यति तत्र व्यवस्थितानित्यर्थः ।

अन्नत्थगए'ति उक्तस्थानद्वयव्यतिरिक्तस्थानाश्रितानित्यर्थः 'नवरं'ति अयं विशेषः- 'इहगए'इति इहगतः अनगार इति इहगतान् पुद्गलानिति च वाच्यं, तत्र तु देव इति तत्रगतानिति चोक्तमिति ।

अनन्तरं पुद्गलपरिणामविशेष उक्तः, स सङ्ग्रामे सविशेषो भवतीति सङ्ग्रामविशेषवक्तव्यताभणनाय प्रस्तावयन्नाह-

मू. (३७२) नायमेयं अरहया सुयमेयं अरहया विन्नायमेवं अरहया महासिलाकंटं संगामे २ ।

महासिलाकंटं णं भंते ! संगामे वड्डमाणे के जइत्था के पराजइत्था ?, गोयमा ! वज्जी विदेहपुत्ते जइत्था, नवमल्लई नवलेच्छई कासीकोसलगा अट्टारसवि गणरायाणो पराजइत्था ।

तए णं से कोनिए राया महासिलाकंटं संगामं उवड्डियं जानित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ २ एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया । उदाई हत्थिरायं पडिकप्पेह हयगयरहजोहकलियं चाउरंणिणिं सेणिं सन्नाहेह २ त्ता मम एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चपपिणह । तए णं ते कोडुंबियपुरिसा कोणिएणं रत्ता एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठ जाव अंजलिं कट्ठ एवं सामी ! तहत्ति आणाए विनएणं वयणं पडिसुणंति २ खिप्पामेव छेयायरियोवएसमतिकप्पणाविकप्पोहिं सुनिउणोहिं एवं जहा उववाइए जाव भीमं संगामियं अउज्झं उदाई हत्थिरायं पडिकप्पेति हयगय जाव सन्नाहेति २ जेणेव कूणिए राया तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छइत्ता करयल० कूणियस्स रत्तो तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति ।

तए णं से कूणिए राया जेणेव मज्जणधरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता मज्जणधरं अनुपविसइ मज्जणधरं अनुपविसित्ता ण्हाए कयबलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सव्वालांका-

रविभूसिए सन्नद्धबद्धवम्बिकवए उप्पालियसरासणपट्टिए पिणद्धगेवेज्जे विमलवरबद्धचिंधपट्टे
गहियाउहप्पहरणे सकोरिंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं चउचामारवालवीतियंगे मंगलजयस-
दकयालोए एवं जहा उववाइए जाव उवागच्छित्ता उदाइं हत्थिरायं दुरुढे ।

तए णं से कूणिए राया हरोत्थयसुकयरइयवच्छे जहा उववाइए जाव सेयवरचामराहिं
उद्धुव्वमाणीहिं उद्धुव्वमाणीहिं हयगयरहपवरजोहकलियाए चाउरंगिणीए सेनाए सद्धिं संपरिवुडे
महया भडचडगरविंदपरिक्खित्ते जेणेव महासिलाए कंटए संगामे तेणेव उवागच्छइ तेणेव
उवागच्छित्ता महासिलाकंटयं संगामं ओयाए, पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया एणं महं अभेज्जकवयं
वडरपडिरुवगं विउव्वित्ताणं चिट्ठति, एवं खलु दो इंदा संगामं संगामेति, तंजहा-देविंदे य मणुइंदे
य, एगहत्थिणावि णं पभू कूणिए राया पराजिन्निए, तए णं से कूणिए राया महासिलाकंटकं
संगामं संगामेमाणे नवमल्लइ नवलेच्छइ कासीकोसलगा अडारसवि गणरायाणो हयमहियपवर-
वीरघाइयवियडियचिंधद्धयपडागे किच्छपाणगए दिसो दिसिं पडिसेहित्था ।

से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ महासिलाकंटए संगामे ?, गोयमा ! महासिलाकंटए णं
संगामे वट्टमाणे जे तत्थ आसे वा हत्थी वा जोहे वा सारही वा तणेण वा पत्तेण वा कट्टेण वा
सक्कराए वा अभिहम्पति सव्वे से जाणइ महासिलाए अहं अभिहए म० २, से तेणट्टेणं गोयमा !
महासिलाकंटए संगामे । महासिलाकंटए णं भंते ! संगामे वट्टमाणे कति जणसयसाहस्सीओ
वहियाओ ?, गोयमा ! चउरासीइं जणसयसाहस्सीओ वहियाओ ।

ते णं भंते ! मणुया निस्सीला जाव निप्पच्चक्खाणपोसहोववासा सा रुद्धा परिकुविया
समरवहिया अनुवसंता कालमासे कालं किच्चा कहिं गया कहिं उववन्ना ?, गोयमा ! ओसन्नं
नरगतिरिक्खजोनिएसु उववन्ना ॥

वृ. 'नायमेय'मित्यादि, ज्ञातं सामान्यतः 'एतत्' वक्ष्यमाणं वस्तु 'अर्हता' भगवता महावीरेण
सर्वज्ञत्वात्, तथा 'सुवं'ति स्मृतमिव स्मृतं स्पष्टप्रतिभासभावात्, विज्ञातं विशेषतः, किं तत् ?
इत्याह— 'महासिलाकंटए संगामे'ति महाशिलैव कण्टको जीवितभेदकत्वात् महाशिलाकण्ट-
कस्ततश्च यत्र तृणशलाकादिनाऽप्यभिहतस्याश्वहस्त्यादेर्महाशिलाकण्टकेनेवाभ्याहतस्य वेदना
जायते स सङ्ग्रामो महाशिलाकण्टक एवोच्यते, द्विर्वचनं चोल्लेखस्यानुकरणे, एवं च किलायं
सङ्ग्रामः सञ्जातः—

चम्पायां कूणिको राजा बभूव, तस्य चानुजौ हल्लविहल्लाभिधानो भ्रातरौ सेचनकाभिधान-
गन्धहस्तिनि समारुढौ दिव्यकुण्डलदिव्यवसनदिव्यहारविभूषितौ विलसन्तौ दृष्ट्वा पद्मावत्यभिधाना
कूणिकराजस्य भार्या मत्सराद्वन्तिनोऽपहाराय तं प्रेरितवती, तेन तौ तं याचितौ, तौ च तद्भया-
द्वैशाल्यां नगर्यां स्वकीयमातामहस्य चेटकाभिधानस्य राज्ञोऽन्तिकं सहस्तिकौ सान्तःपुरपरिवारौ
गतवन्तौ, कूणिकेन च दूतप्रेषणतो मार्गितौ, न च तेन प्रेषितौ, ततः कूणिकेन भाणितं-यति न
प्रेषयसि तौ ! तदा युद्धसञ्जो भव, तेनापि भानितम्-एष सञ्जोऽस्मि ।

ततः कूणिकेन कालादयो दश स्वकीया भिन्नमातृका भ्रातरो राजानश्चेतकेन सह सङ्ग्रामा-
याहूताः, तत्रैकैकस्य त्रीणि २ हस्तिनां सहस्रानि, एवं रथानामश्वानां च, मनुष्याणां तु प्रत्येकं

तिस्रः २ कोटयः, कूणिकस्याप्येवमेव ।

एनं च व्यतिकरं ज्ञात्वा चेटकेनाप्यष्टादशगणराजा मिलिताः, तेषां चेटकस्य च प्रत्येकमेवमेव हस्त्यादिपरिमाणं, ततो युद्धं संप्रलग्नं, चेटकराजश्च प्रतिपन्नप्रतत्वेन दिनमध्ये एकमेव शरं मुञ्चति, अमोधबाणश्च सः, तत्र च कूणिकसैन्ये गरुडव्यूहः, चेटकसैन्ये च सागरव्यूहो विरचितः, ततश्च कूणिकस्य कालोदण्डनायको युद्धयमानस्तावद्गतो यावच्चेटकः, ततस्तेनैकशरनिपातेनासौ निपातितो, भग्नं च कूणिकबलं, गते च द्वे अपि बले निजं निजमावासस्थानम् एवं च दशसु दिवसेषु चेटकेन विनाशिता दशापि कालादयः, एकादशे तु दिवसे चेटकजयार्थं देवताराधनाय कूणिकोऽष्टमभक्तं प्रजग्राह ।

ततः शक्रो बभाण-चेटकः श्रावक इत्यहं न तं प्रति प्रहरामि नवरं भवन्तं संरक्षामि, ततोऽसौ तद्रक्षार्थं वज्रप्रतिरूपकमभेद्यकवचं कृतवान्, चमरस्तु द्वौ सङ्ग्रामौ विकुर्वितवान्-महाशिलाकण्डकं रथमुशलं चेति ॥

‘जइत्थ’ति जितवान् ‘पराजइत्थ’ति पराजितवान् हारितवानित्यर्थः ‘वज्जि’ति ‘वज्री’ इन्द्रः ‘विदेहपुते’ति कोनिकः, एतावेव तत्र जेतारी नान्यः कश्चिदिति ‘नव मल्लइ’ति मल्लकिनामानो राजविशेषाः ‘नव लेच्छइ’ति लेच्छकिनामानो राजविशेषा एव ‘कासीकोसलग’ति काशी-वाणारसी तज्जनपदोऽपि काशी तत्सम्बन्धिन आद्या नव कोशला-अयोध्या तज्जनपदोऽपि कोशला तत्सम्बन्धिनो नव द्वितीयाः, ‘गणरायाणो’ति समुत्पन्ने प्रयोजने ये गणं कुर्वन्ति ते गणप्रधाना राजानो गणराजाः सामन्ता इत्यर्थः, ते च तदानीं चेटकराज्यवैशालीनगरीनायकस्य साहाय्याय गणं कृतवन्त इति ।

अथ महाशिलाकण्टके सङ्ग्रामे चमरेण विकुर्विते सति कूणिको यदकरोत्तद्दर्शनार्थः-मिदमाह-‘तए ण’मित्यादि, ततो महाशिलाकण्टकसङ्ग्रामविकुर्वणानन्तरमुदायिनामानं ‘हत्थिरायं’ति हस्तिप्रधानं ‘पडिकप्पेह’ति सन्नद्धं कुरुत ‘पच्चप्पिणह’ति प्रत्यर्पयत निवेदयतेत्यर्थः, ‘हट्टतुड्ड’ इह यावत्करणादेवं दृश्यम्-‘हट्टतुड्डचित्तमाणंदिनानंदिया पीइमणा’इत्यादि, तत्र हृष्टतुष्टं अत्यर्थं तुष्टं हृष्टं वा-विस्मितं तुष्टं च-तोषवच्चित्तं-मनो यत्र तत्तथा तद् हृष्टतुष्टचित्तं यथा भवति इत्येवमानन्दिता-ईषन्मुखसौम्यतादिभावैः समृद्धिमुपगताः, ततश्च नन्दिताः-समृद्धितरतामुपगताः प्रीति-प्रीणनं-आप्यायनं मनसि येषां ते प्रीतिमनसः ‘अंजलिं कट्ठु’ति ।

इदं त्वेवं दृश्यम्-‘करयलपरिगहियं दसण्हं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्ठु’ तत्र शिरसाऽप्राप्तं-असंस्पृष्टं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वेत्यर्थः ‘एवं सामी ! तहति आणाएविनएणं वयणं पडिसुणेति’ति एवं स्वामिन् ! तथेति आज्ञया इत्येवंविधशब्दभणनरूपो यो विनयः स तथा तेन वचनं राज्ञः सम्बन्धि ‘प्रतिश्रु ण्वन्ति’ अभ्युपगच्छन्ति ‘छेयायरिओएसमइकप्पणाविगप्पेहिं’ति छेको-निपुणो य आचार्य-शिल्पोपदेशदाता तस्योपदेशाद् या मति-बुद्धिस्तस्या ये कल्पनाविकल्पाः-कृतिभेदास्ते तथा तैः प्रतिकल्पयन्तीति योगः ‘सुनिउणेहिं’ति कल्पनाविकल्पानां विशेषणं नरैर्वा सुनिपुणैः ।

‘एवं जहा उववाइए’ति तत्र चेदं सूत्रमेवम्-‘उज्जलनेवत्थहव्वपरिवच्छियं’ उज्ज्वलनेपथ्येन-निर्मलवेषेण ‘हव्वं’ति शीघ्रं परिपक्षितः-परिगृहीतः परिवृतो यः स तथा तं, सुसज्जं ‘वम्मियसन्नद्ध-बद्धकवड्यउष्णीलियवच्छकच्छगेवज्जगल्लगल्लगल्लभूसणविराडयं’ वर्म्मनि नियुक्तावार्म्मिकास्तैः

सन्नद्धः-कृतसन्नाहोवार्मिकसन्नद्धः बद्धा कवचिका-सन्नाहविशेषो यस्य स बद्धकवचिकः उत्पीडिता-
गाढीकृता वक्षसि कक्षा-हृदयरज्जुर्यस्य स तथा ग्रैवेयकं बद्धं गलके यस्य स तथा वरभूषणैर्विराजितो
यः स तथा ततः कर्मधारयोऽतस्तम् 'अहियतेयजुत्तं विरड्यवरकम्पूरसललियपलंबावचूल-
चामरोयरकयंधयारं' विरचते वरकर्णपूरे-प्रधानकर्णाभरणविशेषौ यस्य स तथा सललितानि
प्रलम्बानि अवचूलानि यस्य स तथा चामरोक्त्रेण कृतमन्धकारं यत्र स तथा ततः कर्मधारयोऽतस्तं
'चित्तपरिच्छोयपच्छयं' चित्तपरिच्छोको-लघुः प्रच्छदो-वस्त्रविशेषो यस्य स तथाऽतस्तं
'कणगघडियसुतगसुबद्धकच्छं' कनकघटितसूत्रकेण सुष्ठु बद्धा कक्षा-उरोबन्धनं यस्य स तथा
तं 'बहुपहरणावरणाभरियजुञ्जसज्जं' बहूनां प्रहरणानां (मस्यादीनां) मावरणानां च-स्फुरकंकट-
कादीनां भृतो युद्धसज्जश्च यः स तथाऽतस्तं 'सछत्तं सज्जयं सघटं' 'पंचामेलियपरिमंडि-याभिरामं'
पञ्चभिरापीडिकाभः-चूडाभिः परिमण्डितोऽभिरामश्च-रम्यो यः स तथाऽतस्तम् 'ओसारियजमल-
जुल्यघटं' अवसारितं-अवलम्बितं यमलं-समयुगलं-द्वयं घण्टयोर्वयत्र स तथाऽतस्तं 'विजुपिण्डं
व कालमेहं' भास्वरप्रहरणाभरणादीनां विद्युत्कल्पता कालत्वाच्च गलस्य मेघसमतेति 'उप्पाड्यपव्वयं
व सक्खं' औत्पादिकपर्वतमिव साक्षादित्यर्थः 'मत्तं मेहमिव गुलुगुलंतं मनपवणज- इणवेगं'
मनःपवनजवी वेगो यस्य स तथाऽतस्तं, शेषं तु लिखितमेवास्ति, वाचनान्तरे त्विदं साक्षाद्विखितमेव
दृश्यत इति ।

'कयबलिकम्मे'ति देवानां कृतबलिकर्मा 'कयकोउयमंगलापायच्छित्ते'ति कृतानि कौतुक-
मङ्गलान्येव प्रायश्चित्तानीव दुःस्वप्नादिव्यपोहायावश्यं कर्तव्यत्वात् प्रायश्चित्तानि येन स, तथा,
तत्र कौतुकानि-मषीपुण्ड्रादीनि मङ्गलानि-सिद्धार्थः कादीनि 'सन्नद्धबद्धवम्मियकवए'ति सन्नद्धः
संहननिकया तथा बद्धः कशाबन्धनतो वर्मितोः वर्मस्य कृतोऽङ्गे निवेशनात् कवचः-कङ्कटो
येन स तथा, ततः कर्मधारयः, 'उप्पीलियसरासणपट्टि'ति उत्पीडिता-गुणसारणेन कृतीवपीडा
शरासनपट्टिका-धनुर्दण्डो येन स तथा, उत्पीडिता वा-बाही बद्धा शरासनपट्टिका-बाहुपट्टिका
येन स तथा, 'पिण्डग्रेवेज्ज विमलवरबद्धचिंधपट्टे'ति पिण्डं-परिहितं ग्रैवेयकं-ग्रीवाभरणं येन
स तथा विमलवरो बद्धश्चिह्नपट्टो-योधचिह्नपट्टो येन स तथा, ततः कर्मधारयः ।

'गहियाउहपहरणे'ति गृहीतानि आयुधानि-शस्त्रानि प्रहरणाय-परेषां प्रहारकरणाय येन
स तथा, अथवाऽऽयुधानि-अक्षेयशस्त्रानि खड्गादीनि प्रहरणानि तु-क्षेयशस्त्रानि नाराचादीनि
ततो गृहीतान्यायुधप्रहरणानि येन स तथा, 'सकोरिंटमल्लदामेणं'ति सह कोरिण्टप्रधानैः-कोरिण्टका-
भिधानकुसुमगुच्छैर्माल्यदामभि-पुष्पमालाभिर्यत्तत्तथा तेन, 'चउचामरवालवीइयंगे'ति चतुर्णां
चामराणां वालैर्वीजितमङ्गं यस्य स तथा, 'मंगलजयसदकयालो'ति मङ्गलो-माङ्गल्यो जयशब्दः
कृतो-जनैर्विहित आलोके-दर्शने यस्य स तथा -

'एवं जहा उववाइए जाव' इत्यनेनेदं सूचितम्- 'अनेगगणनायगदंडनायगराईसरतल-
वरमार्डबियकोडुंबियमंतिमहामंतिगणगदवारियअमच्चवेडपीढमहणगरनिगमसेट्टे सेनावइसत्थ-
वाहदूयसंधिपाल सद्धिं संपरिवुडे धवलमहामेहनियाएविव गहगणदिप्पंतरिक्ख- तारागणाण मज्झे
ससिब्ब पिपदंसणे नरवई मज्झणधराओ पडिनिक्खमइ मज्झणधराओ पडिनिक्खमित्ता जेणेव
बाहिरिया उवट्टाणसाला जेणामेव उदाई हत्थिराया तेणामेव उवागच्छइ'ति

तत्रानेके ये गणनायकाः-प्रकृतिमहत्तराः दण्डनायकाः-तन्त्रपालाः राजानो-माण्डलिकाः-
ईश्वरा-युवराजाः तलवराः-परितुष्टनरपतिप्रदत्तपट्टनबन्धविभूषिता राजस्थानीया माडम्बिकाः-
छिन्नमण्डन्वाधिपाः कौटुम्बिकाः-कतिपयकुटुम्बप्रभवोऽवलगकाः मन्त्रिणः-प्रतीताः महामन्त्रिणो-
मन्त्रिमण्डलप्रधानाः गणकाः-ज्योतिषिकाः भाण्डागारिका इत्यन्ये दौवारिकाः-प्रतीहाराः अमात्या-
राज्याधिष्ठायकाः चेटाः-पादमूलिकाः पीठमर्द्दाः-आस्थाने आसनासीनसेवकाः वयस्या इत्यर्थः
नगरमिह सैन्यनिवासिप्रकृतयः निगमाः-कारनिका वनिजो वा श्रेष्ठिनः-श्रीदेवताऽध्यासि-
तसौवर्णपट्टविभूषितोत्तमाङ्गाः सेनापतयो-नृपतिनिरूपितचतुरङ्गसैन्यनायकाः सार्थःवाहाः प्रतीताः
दूता-अन्येषां राजादेशनिवेदकाः सन्धिपालाः-राज्यसन्धिरक्षकाः ।

एतेषां द्वन्द्वस्ततस्तैः, इह तृतीयाबहुवचनलोपो द्रष्टव्यः 'सद्धिं'ति सार्द्धं सहेत्यर्थः, न
केवलं तत्सहितत्वमेव अपि तु तैः समितिसमन्तात् परिवृतः-परिकरित इति, 'हारोत्थयसुकयर-
इयवच्छे' हारावस्तुतेन-हारावच्छादनेन सुष्ठु कृतरतिकं वक्षः-उरो यस्य स तथा, 'जहा चेव
उववाइए'ति तत्र चैवमिदं सूत्रम्- 'पालंबपलंबमाणपडसुयउत्तरिजे' इत्यादि तत्र प्रालम्बेनदीर्घेण
प्रलम्बमानेन-शुम्बमानेन पटेन सुष्ठु कृतमुत्तरीयं-उत्तरासङ्गो येन स तथा, 'महया भडचडगरवंद-
परिक्खिते'ति महाभटानां विस्तारवस्तुत्वेन परिकरित इत्यर्थः 'ओयाए'ति 'उपयातः' उपागतः
'अभेज्जकवयं'ति परपरहरणाभेद्यावरणं 'वडरपडिरूवगं'ति वज्रसदृशम् 'एगहत्थिणावि'ति
एकेनापि गजेनेत्यर्थः 'पराजिनित्तए'ति परानभिभवितुमित्यर्थः । 'हयमहियपवरवीरधाइयविव-
डियचिंधच्छयपडागे'ति हताः-प्रहारदानतो मथिता-माननिर्मथनतः प्रवरवीराः-प्रधानभटा
घातिताश्च येषां ते तथा, विपतिताश्चिह्नध्वजाः-चक्रादिचिह्नप्रधानध्वजः पताकाश्चतदन्था येषां
ते तथा, ततः कर्मधारयोऽतस्तान्, 'किच्छपाणगए'ति कृच्छ्रगतप्राणान्-कष्टपतिप्राणानित्यर्थः
'दिसोदिसिं'ति दिशः सकाशादन्यस्या दिशि अभिमतदिकूत्यागादिगन्तराभिमुखेनेत्यर्थः, अथवा
दिगेवापदिग् नाशनाभिप्रायेण यत्र प्रतिषेधने तदिगपदिक् तद्यथा भवत्येवं, 'पडिसेहित्थ'ति
प्रतिषेधितवान् युद्धात्रिवर्त्तितवानित्यर्थः ॥

मू. (३७३) नायमेयं अरहया सुयमेयं अरहया वित्रायमेयं अरहया रहमुसले संगामे,
रहमुसले णं भंते ! संगामे वट्टमाणे के जइत्था के पराजइत्था ?, गोयमा ! वज्जी विदेहपुत्ते चमरे
असुरिदे असुरकुमारराया जइत्था नव मल्लई नव लेच्छई पराजइत्था ।

तए णं से कूनिए राया रहमुसलं संगामं उवड्डियं सेसं जहा महासिलाकंटए नवरं भूयानंदे
हत्थिराया जाव रहमुसलसंगामं ओयाए, पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया, एवं तहेव जावचिद्धंति,
मग्गओ य से चमरे असुरिदे असुरकुमारराया एवं महं आया सं किट्ठिणपडिरूवगं चिउच्चित्ताणं
चिद्धइ, एवं खलु तओ इंदा संगामं संगामेति, तंजहा-देविंदे य मणुइंदे य असुरिदिय, एगहत्थिणावि
णं पभू कूनिए राया जइत्तए तहेव जाव दिसो दिसिं पडिसेहित्था ।

से केणड्डेणं भंते ! रहमुसले संगामे २ ?, गोयमा ! रहमुसले णं संगामे वट्टमाणे एगे रहे
अनासए असारहिए अमारोहए समुसले महया जणक्खयं जणवहं जणप्पमहं जणसंवट्टकयं
रुहिरकहमं करेमाणे सच्चओ समंता परिधावित्था से तेणड्डेणं जाव रहमुसले संगामे । रहमुसले
णं भंते ! संगामे वट्टमाणे कति जणसयसाहस्सीओ वहियाओ ?, गोयमा ! छत्रउत्तिं जणसय-

साहस्सीओ बहियाओ ।

ते णं भंते ! मणुया निस्सीला जाव उववन्ना ?, गोयमा ! तत्थ णं दत्त साहस्सीओ एगाए मच्छीए कुच्छिसि उववन्नाओ, एगे देवलोगेसु उववन्ने, एगे सुकुले पच्चायाए, अवसेसा ओसन्नं नरगतिरिक्खजोनिएसु उववन्ना ।

मू. (३७४) कम्हा णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया कूनीयस्स रत्तो साहेज्जं दलइत्था ।

गोयमा ! सक्के देविंदे देवराया पुव्वसंगतिए चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया परियायसंगतिए, एवं खलु गोयमा ! सक्के देविंदे देवराया चमरे य असुरिंदे असुरकुमारराया कूनीयस्स रत्तो साहिज्जं दलइत्था ।

मू. (३७५) बहुजणे णं भंते ! अन्नमत्तस्स एवमाइक्खंति जाव परूवेति एवं खलु बहवे मणुस्सा अन्नयरेसु उच्चावएसु संगामेसु अभिमुहा चेव पहया समाणा कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति, से कहमेयं भंते ! एवं ?, गोयमा ! जन्नं से बहुजणो अन्नमत्तस्स एवं आइक्खति जाव उववत्तारो भवंति जे ते एवमाहंसु मिच्छंते एवमाहंसु अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि ।

एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं वेसाली नामं नगरी होत्था, वन्नओ, तत्थ णं वेसालीए नगरीए वरुणे नामं नागनत्तुए परिवसइ अट्टे जाव अपरिभूए समणोवासए अभिगय-जीवा जीवा जाव पडिलाभेमाणे छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खितेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणे विहरति, तए णं ते वरुणे नागनत्तुए अन्नया कयाइ रायाभिओगेणं गणाभिओगेणं बलाभियोगेणं रहमुसले संगामे आणत्ते समाणे छट्ठभत्तिए अट्ठमभत्तं अनुवट्ठेति अट्ठमभत्तं अनुवट्ठेत्ता कोडुंबियपुरिसे सदावेइ २ एवं वदासी -

खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्घटं आसरहं जुत्तामेव उवट्ठावेह हयगयरहपवर जाव सन्नाहेत्ता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह ।

तए णं से कोडुंबियपुरिसा जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव सच्छत्तं सज्झयं जाव उवट्ठावेति हयगयरह जाव सन्नाहेति २ जेणेव वरुणे नागनत्तुए जाव पच्चप्पिणंति, तए णं से वरुणे नागनत्तुए जेणेव मज्झणघरे तेणेव उवागच्छति जहा कूणिओ जाव पायच्छित्ते सब्बालंकारविभूसिए सन्नद्धबद्धे सकोरेंटमल्लदामेणं जाव धरिज्जमाणेणं अनंगगणनायग जाव दूयसंधिपाल सद्धिं संपरिवुडे मज्झणधराओ पडिनिक्खमति पडिनिक्खमिता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव चाउग्घटं आसरहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता चाउग्घटं आसहं दुरुहइ २ हयगयरह जाव संपरिवुडे महया भडचडगर ० जाव परिकिच्छते जेणेव रहमुसले संगामे तेणेव उवागच्छइत्ता रहमुसलं संगामं ओयाओ ।

तए णं से वरुणे नागनत्तुए रहमुसलं संगामं ओयाए समाणे अयमोयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ-कप्पति मे रहमुसलं संगामं संगामेमाणस्स जे पुच्चिं पहणइ से पडिहमित्तए अवसेसे नो कप्पतीति, अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगेण्हइ अभिगेण्हइत्ता रहमुसलं संगामं संगामेति, तए णं तस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स रहमुसलं संगाम संगामेमाणस्स एगे पुरिसे सरिसए सरिसत्तए

सरिसव्वए सरिसभंडमत्तोवगरणे रहेणं पडिरहं हव्वमागए, तए णं से पुरिसे वरुणं नागनत्तुयं एवं वयासी ।

पहण भो वरुणा ! नागनत्तुया ! प० २, तए णं से वरुणे नागनत्तुए तं पुरिसं एवं वदासी-
नो खलु मे कप्पइ देवाणुप्पिया ! पुब्बि अहयस्स पहनित्तए, तुमं चेव णं पुव्वं पहणाहि, तए णं से
पुरिसे वरुणं नागनत्तुएणं एवं वुत्ते समाणे आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे घणु पामुसइ २ उसुं
परामुसइ उसुं परामुसित्ता ठाणं ठाति ठाणं ठिच्चा आययकन्नाययं उसुं करेइ आययकन्नाययं उसुं
करेत्ता वरुणं नागनत्तुयं गाढप्पहारी करेइ ।

तए णं से वरुणे नागनत्तुए तेणं पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे आसुरुत्ते जाव मिसि-
मिसेमाणे घणुं परामुसइ घणु परामुसित्ता उसुं परामुसइ उसुं परामुसित्ता आययकन्नाययं उसुं
करेइ आययकन्नाययं ० २ तं पुरिसं एगाहच्चं कूडाहच्चं जीवियाओ ववरोवइ ।

तए णं से वरुणे नागनत्तुए तेणं पुरिसेणं गाढप्पहारी कए समाणे अत्थामे अबले अवीरिए
अपुरिसक्कारपरक्कमे अधारनिज्जमितिकट्टु तुरए निगिण्हइ तुरए निगिण्हित्ता रहं परावत्तेइ रहं
परावत्तित्ता रहमुसलाओ संगामाओ पडिनिक्खमति २ एगंतमंतं अवक्कमइ एगंतमंतं अवक्कमिता
तुरए निगिण्हइ २ रहं ठवेइ २ त्ता रहाओ पच्चोरुहइ रहाओ २ रहाओ तुरए मोएइ तुरए मोएत्ता
तुरए विसज्जेइ २ त्ता २ दब्भसंधारगं संधरइ २ दब्भसं० दुरुहइ २ पुरच्छाभिमुहे संपलियं कनिसन्ने
करयल जाव कट्टु एवं वयासी —

नमोत्थुणं अरिहंताणं जाव संपत्ताणं नमोऽत्थुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स आइगरस्स
जाव संपाविडकामस्स मम धम्मावरियस्स धम्मोवदेसगस्स वंदामि णं भगवन्तं तत्थगयं इहगए
पासउ मे से भगवं तत्थगए जाव वंदति नमंसति २ एवं वयासी ।

पुब्बिपि मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए थूलए पाणातिवाए पच्चक्खाए
जावजीवाए एवं जाव थूलए परिग्गहे पच्चक्खाए जावजीवाए, इयाणिपि णं अरिहंतस्स भगवओ
महावीरस्स अंतियं सव्वं पाणातिवायं पच्चक्खामि जावजीवाए एवं जहा खंदओ जाव एयपि णं
चरमेहिं ऊसासनीसासेहिं वोसिरिस्सामित्तिकट्टु सन्नाहपट्टं मुयइ सन्नाहपट्टं मुइत्ता सल्लुद्धरणं करेति
सल्लुद्धरणं करेत्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते आनुपुब्बीए कालगए ।

तए णं तस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स एगे पियबालवयंसए रहमुसलं संगामं संगामेमाणे
एगेणं पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे अत्थामे अबले जाव अधारनिज्जमितिकट्टु वरुणं नगनत्तुयं
रहमुसलाओ संगामाओ पडिनिक्खममाणं पासइ पासइत्ता तुरए निगेण्हइ तुरए निगेण्हित्ता जहा
वरुणे जाव तुरए विसज्जेति पडसंधारगं दुरुहइ पडसंधारगं दुरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे जाव अंजलिं
कट्टु एवं वयासी —

जाइणं भंते ! मम पियबालवयस्सस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स सीलाइं वयाइं गुणाइं वेरमणाइं
पच्चक्खाणपोसहोववासाइं ताइ णं ममपि भवंतुत्तिकट्टु सन्नाहपट्टं मुयइ २ सल्लुद्धरणं करेति सल्लुद्धरणं
करेत्ता आनुपुब्बीए कालगए, तए णं तं वरुणं नागनत्तुयं कालगयं जानित्ता अहासन्निहिएहिं
वाणमंतरेहिं देवेहिं दिव्वे सुरभिग्गंधोदगवासे वुट्ठे दसद्धवन्ने कुसुमे निवाडिए दिव्वेय गीयगंधवन्निनादे
कए यावि होत्था ।

तए णं तस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स तं दिव्वं देविह्विं दिव्वं देवज्जुतिं दिव्वं देवानुभागं
सुनित्ता य पासित्ता य बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परुवेति-एवं खलु देवानुप्पिया !
बहवे मणुस्सा जाव उववत्तारो भवन्ति ॥

वृ. 'सारुद्ध' ति संरुद्धाः मनसा 'परिकुविय' ति शरीरे समन्ताद्दर्शितकोपविकाराः 'समर-
वहिय' ति सङ्ग्रामे हताः 'रहमुसले' ति यत्र रथो मुशलेन युक्तः परिघावन् महाजनक्षयं कृ तवान्
असौ रथमुशलः 'मग्गओ' ति पृष्ठतः 'आयसं' ति लोहमयं 'किट्ठिणपडिरुवगं' ति किठिनं वंशमय-
स्तापसम्बन्धी भाजनविशेषस्तत्प्रतिरूपकं-तदाकारं वस्तु 'अनासए' ति अश्वरहितः 'असारहिए' ति
असारथिकः 'अनारोहए' ति 'अनारोहकः' योधवर्जितः 'महताजणक्खयं' ति महाजनविनाशं
'जणवहं' ति जनवधं जनव्यथां वा 'जणपमद्दं' ति लोकचूर्णनं 'जणसंवड्ढक्खं' ति जनसंवर्त इव-
लोकसंहार इव जनसंवर्त्तल्पोऽतस्तम् ।

'एगे देवलोगे सु उववन्ने एगे सुकुलपच्चायाए' तिति एतत्स्वत एव वक्ष्यति । 'पुव्वसंगइए' ति
कार्तिकश्रेष्ठयवस्थायां शक्रस्य कूनिजजीवो मित्रमभवत् 'परियायसंगइए' ति पूर्यतापसावस्थायां
चमरस्यासौ तापसपर्यायवर्ती मित्रमासीदिति ।

'जन्नं से बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ' इत्यत्रैकवचनप्रक्रमे 'जे ते एवमाहं सु' इत्यत्र
यो बहुवचननिर्देशः स व्यक्त्यपेक्षोऽवसेयः 'अहिगयजीवाजीवे' इत्यत्र यावत्करणात् 'उवल-
द्धुपन्नपावा' इत्यादि दृश्यं 'पडिलाभेमाणे' ति, इदं च 'समणे निगंथे फासुएणं एसनिज्जेणं असणपाण-
खाइमसाइमेणं वत्थपडिग्गहक्कं बलरओहरणेणं पीढफलगसेज्जासंधारएणं पडिलाभेमाणे विहरइ'
इत्येवं दृश्यं, 'चाउघंटं' ति घण्टाचतुष्टयोपेतम् 'आसरहं' ति अश्ववहनीयं रथं 'जुत्तामेव' ति
युक्तमेव रथसामग्रयेति गम्यं 'सज्झय' मित्यत्र यावत्करणादिदं दृश्यं ।

'सघंटं सपडगं सतोरणवरं सणंदिधोसं सकिंकिणीहेमजालपेरंतपरिक्खितं' सकिङ्किणीकेन-
क्षुद्रघण्टिकायुक्तेन हेमजालेन पर्यन्तेषु परिक्षितो यः स तथा तं 'हेमवयचित्ततेनिसकणग-
निउत्तदारुयागं' हैमवतानि-हेमवदिगिरिजातानि चित्रानि-विचित्रानि तैनिशानि-तिनिशाभिधा-
नवृक्षसम्बन्धीनि स हि दृढोभवतीति तद्रहणं कनकनियुक्तानि नियुक्तकनकानि दारुनि यत्र स
तथा तं 'सुसंविद्धचक्रमंडलधुरागं' सुष्ठु संविद्धे चक्रे यत्र मण्डला च-वृत्ता धूर्यत्र स तथा तं
'कालायससुकयनेमिजंतकम्मं' कालायसेन-लोहविशेषेण सुष्ठु कृ तं नेमेः-चक्रमण्डलमालाया
यन्त्रकर्म-बन्धनक्रिया यत्र स तथा तम् -

- 'आइन्नवरतुरयसुसंपउत्तं' जात्यप्रधानाश्वैः सुष्ठु संप्रयुक्तमित्यर्थः, 'कुसलनरच्छेयसार-
हिसुसंपगहियं' कुशलनररूपो यश्छेकसारथि-दक्षप्राजिता तेन सुष्ठु संप्रगृहीतो यः स तथा तं
'सरसयबत्तीसयतोणपरिमंडियं' शराणां शतं प्रत्येकं येषु ते शरशतास्तैर्द्वात्रिंशता तोणैः-शरधिभि
परिमण्डितो यः स तथा तं 'सकंकडवडेंसगं' सह कङ्कटैः-कवचैरवतंसैश्च-शेखरकैः शिरस्त्राणभूतैर्य
स तथा तं 'सचावसरपहरणावरणभरियजोहजुद्धसज्जं' सह चापशैर्यानि प्रहरणानि-खड्गादीनी
आवरणानि च-स्फुरकादीनि तेषां भूतोऽत एव योधानां युद्धसज्जश्च-युद्धप्रगुणो यः स तथा तं,
'चाउघंटं आसरहं जुत्तामेव' ति वाचनान्तरे तु साक्षादेवेदं दृश्यत इति ।

'अयमेयारूवं' ति प्राकृतत्वादिदम् एतद्रूपं वक्ष्यमाणरूपं 'सरिसए' ति सधशकः-समानः
'सरिसत्तए' ति सधशत्वक् 'सरिसव्वए' ति सधगवाः 'सरिसभंडमतोवगरणे' ति सधशी भाण्डमात्रा-

प्रहरणकोशादिरूपा उपकरणं च-कङ्कटादिकं यस्य स तथा, 'पडिरहं'ति रथं प्रति 'आमुरुते'ति आशु-शुभ्रं रुतः-कोपोदयाद्विमूढः 'रूपं लुप विमोहने' इति वचनात्, स्फुरितकोपलिङ्गो वा, यावत्करणादिदं दृश्यं 'रुद्धे कुविण् चंडिक्रिण्'ति तत्र 'रुद्धः' उदितक्रोधः 'कुपितः' प्रवृद्धकोपोदयः 'चाण्डिक्रियतः' सञ्जातचाण्डिक्रियः प्रकटितरौद्ररूप इत्यर्थः 'मिसिमिसीमाणे'ति क्रोधानिना दीप्यमान इव एकार्थः कावैते शब्दाः कोपप्रकर्षप्रतिपादनार्थः मुक्ताः ।

'ठाणं'ति पादन्यासविशेषलक्षणं 'ठाति'ति करोति 'आययकन्याययं'ति आयतः-आकृष्टः सामान्येन स एव कर्णायतः-आकर्णमाकृष्ट आयतकर्णायतस्तम्, 'एगाहच्च'ति एका हत्या-हननं प्रहारो यत्र जीवितव्यपरोपणे तदेकाहृत्यं तद्यथा भवति, 'कूडाहच्च'ति कूटे इव तथाविधपाषाण-संपुटादौ कालविलम्बाभावसाधर्म्यादाहत्या-आहननं यत्र तत् कूटाहृत्यम् 'अस्थामे'ति 'अस्थामा' सामान्यतः शक्तिविकलः 'अबले'ति शरीरशक्तिवर्जितः 'अवीरिए'ति मानसशक्तिवर्जितः 'अपुरिस्कारपरक्क मे'ति व्यक्तं नवरं पुरुषकारः-पुरुषाभिमानः स एव निष्पादितस्वप्रयोजनः पराक्रमः 'अधारनिज्जं'ति आत्मनो धरणं कर्तुमशक्यम् 'इतिकड्डु'ति इतिकृत्वा इतिहेतोरित्यर्थः 'तुरए निगिण्हइ'ति अश्वान् गच्छतो निरुणद्धीत्यर्थः 'एगंतमंतं'ति 'एकान्तं' विजनम् 'अनंतं' भूमिभागं 'सीलाइ'ति फलानपेक्षाः प्रवृत्तयः ताश्च प्रक्रमाच्छुभाः 'वयाइ'ति अहिंसादीनि 'गुणाइ'ति गुणव्रतानि 'वेरमणाइ'ति सामान्येन रागादिविरतयः 'पच्चक्खणपोसहोववासाइ'ति प्रत्याख्यानं-पौरुष्यादिविषयं पौषधोपवास--पर्वदिनोपवासः 'गीयगंधव्वनिनाए'ति गीतं-गानमात्रं गन्धर्व-तदेव मुरजादिध्वनिसनाथं तल्लक्षणो निनादः-शब्दो गीतगन्धर्वनिनादः ।

मू. (३७६) वरुणे णं भंते ! नागनत्तुए कालमासे कालं किच्चा कहिं गए कहिं उववन्ने ?, गोयमा ! सोहम्मे कप्पे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववन्ने, तत्थ णं अत्येगतियाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमानि ठिती पन्नत्ता, तत्त णं वरुणस्सवि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिती पन्नत्ता ।

से णं भंते ! वरुणे देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिति जाव अंते करेहिति वरुणस्स णं भंते ! नागनत्तुयस्स पियबालवयंसए कालमासे कालं किच्चा कहिं गए ? कहिं उववन्ने ?

गोयमा ! सुकुले पच्चायाते । से णं भंते ! तओहिंतो अणंतं उव्वट्ठित्ता कहिं गच्छहिति कहिं उववज्जहिति ?, गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिति जाव अंतं करेति ।

सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

वृ. 'कालमासे'ति मरणमासे मासस्योपलक्षणत्वात् कालदिवसे इत्याद्यपि द्रष्टव्यं 'कहिं गए कहिं उववन्ने'ति प्रश्नद्वये 'सोहम्मे'त्याद्येकमेवोत्तरं गमनपूर्वकत्वादुत्पादस्योत्पादाभिधानेन गमनं सामर्थ्यादिवगतमेवेत्यभिप्रायादिति । 'आउक्खएणं' आयुःकर्मदलिकनिर्जरणेन 'भवक्खएणं'ति देवभवनिबन्धनदेवगत्यादिकर्मनिर्जरणेन 'ठिइक्खएणं'ति आयुष्कादिकर्मणां स्थितिनिर्जरणेनेति ।

शतकं-७ उद्देशकः-९ समाप्तः

— शतकं-७ उद्देशकः-१० :—

वृ. अनन्तरोद्देशके परमतनिरास उक्तो दशमेऽपि स एवोच्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदं सूत्रम्-

मू. (३७७) तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नगरे होत्था चण्णओ, गुणसिलए चेइए वन्नओ, जाव पुढविसिलापट्टए वन्नओ, तस्सं णं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदूरसामंते बहवे अन्नउत्थिया परिवसंति, तंजहा-कालोदाई सेलोदाई सेवालोदाई उदए नामुदए तम्मुदए अन्नवालए सेलवालए संखवालए सुहत्थी गाहावई ।

तए णं तेसिं अन्नउत्थियाणं अन्नया कयाई एगयओ समुवागयाणं सन्निविट्ठाणं सन्निसन्नाणं अयमेयारुवे मिहो कहासमुल्लावे समुप्पज्जित्था-एवं खलु समणे नायपुत्ते पंच अत्थिकाए पन्नवेति, तंजहा-धम्मत्थिकायं जाव आगासत्थिकायं । तत्थ णं समणे नायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अजीवकाए पन्नवेति, तंजहा धम्मत्थिकायं अधम्मत्थिकायं आगासत्थिकायं पोग्गलत्थिकायं, एगं च समणे नायपुत्ते जीवत्थिकायं अरूविकायं जीवकायं पन्नवेति ।

तत्थ णं समणे नायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अरूविकाए पन्नवेति, तंजहा-धम्मत्थिकायं अधम्मत्थिकायं आगासत्थिकायं जीवत्थिकायं, एगं च णं समणे नायपुत्ते पोग्गलत्थिकायं रूविकायं अजीवकायं पन्नवेति, से कहमेयं मन्ने एवं ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जाव गुणसिलए चेइए समोसढे जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूईनामं अनगारे गोयमगेतेणं एवं जहा बितियसए नियंतुहेसए जाव भिक्खायरियाए अडमाणे अहापन्नत्तं भत्तपाणं पडिग्गहिता रायगिहाओ जाव अतुरियमचवलमसंभंतं जाव रियं सोहेमाणे तेसिं अन्नउत्थियाणं अदूरसामंतेणं वीइवयति ।

तए णं ते अन्नउत्थिया भगवं गोयमं अदूरसामंतेणं वीइवयमाणं पासंति पासेत्ता अन्नमन्नं सदावेति अन्नमन्नं सदावेत्तां एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! अहं इमा कहा अविप्पकडा अयं च णं गोयमे अमंह अदूरसामंतेणं वीइवयइ तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अहं गोयमं एयमहुं पुच्छितएत्तिकडु अन्नमन्नस्स अंतिए एयमहुं पडिसुणेति २ ता जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छंति तेणेव उवागच्छित्ता ते भगवं गोयमं एवं वयासी -

एवं खलु गोयमा ! तव धम्मायरिए धम्मोवदेसए समणे नायपुत्ते पंच अत्थिकाए पन्नवेति, तंजहा-धम्मत्थिकायं जाव आगासत्थिकायं, तं चेव जाव रूविकायं अजीवकायं पन्नवेति से कहमेयं भंते ! गोयमा ! एवं ।

तए णं से भगवं गोयमे ते अन्नउत्थिए एवं वयासी-नो खलु वयं देवाणुप्पिया ! अत्थिभावं नत्थिति वदामो नत्थिभावं अत्थिति वदामो, अहं णं देवाणुप्पिया ! सव्वं अत्थिभावं अत्थीति वदामो सव्वं नत्थिभावं नत्थीति वयामो, तं चेय सा खलु तुब्भे देवाणुप्पिया ! एयमहुं सयमेव पञ्चवेक्खहत्तिकडु ते अन्नउत्थिए एवं वयासी एवं २ जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे एवं जहा नियंतुहेसए जाव भत्तपाणं पडिदंसेति भत्तपाणं पडिदंसेत्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ नच्चासन्ने जाव पज्जुवासति ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे महाकहापडिवन्ने याव होत्था, कालोदाई यतं देसं हव्वमागए, कालोदाईति समणे भगवं महावीरे कालोदाई एवं वयासी-से नूनं कालोदाई अन्नया कयाई एगयओ सहियाणं समुवागयाणं सन्निविट्ठाणं तहेव जाव से कहमेयं मन्ने एवं ।

से नूनं कालोदाई अत्ये समट्टे ?, हंता अत्थि तं, सच्चे णं एसमट्टे कालोदाई अहं पंचत्थिकायं पन्नवेमि, तंजहा-धम्मत्थिकायं जाव पोग्गलत्थिकायं, तत्थ णं अहं चत्तारि अत्थिकाए अजीवत्थिकाए अजीवतया पन्नवेमि तहेव जाव एगं च णं अहं पोग्गलत्थिकायं रुविकायं पन्नवेमि, तए णं से कालोदाई समणं भगवं महावीरं एवं वदासी-एयंसि णं भंते ! धम्मत्थिकायंसि अधम्मत्थिकायंसि आगासत्थिकायंसि अरुविकायंसि अजीवकायंसि चक्किया केइ आसइत्तए वा १ सइत्तए वा २ चिट्ठइत्तए वा ३ नीसीइत्तए वा ४ तुयट्ठित्तए वा ५ ?, नो तिणट्ठे, कालोदाई एगंसि णं पोग्गलत्थिकायंसि रुविकायंसि अजीवकायंसि चक्किया केइ आसइत्तए वा सइत्तए वा जाव तुयट्ठित्तए वा ।

एयंसि णं भंते ! पोग्गलत्थिकायंसि रुविकायंसि अजीवकायंसि जीवाणं पावा कम्मा पावकम्मफलविवागसंजुत्ता कज्जंति !, नो इणट्ठे समट्टे कालोदाई ! !

एयंसि णं जीवत्थिकायंसि अरुविकायंसि जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति ?, हंता कज्जंति, एत्थ णं से कालोदाई संबुद्धे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतियं धम्मं निसामेत्तए एवं जहा खंदए तहेव पव्वइए तहेव एक्कारस अंगाई जाव विहरइ ।

वृ. 'तेण'मित्यादि, 'एगयओसमुवागयाणं'ति स्थानान्तरेभ्य एकत्र स्थाने समागतानामागत्य च 'सन्निविट्ठाणं'ति उपविष्टानाम्, उपवेशनं चोक्तुदुक्त्वादिनाऽपि स्यादत आह- 'सन्निसन्नाणं'ति संगततया निषन्नानां सुखासीनानामिति यावत् 'अत्थिकाए'ति प्रदेशराशीन् 'अजीवकाए'ति अजीवाश्च-ते अचेतनाः कायाश्च-राशयोऽजीवकायास्तान् 'जीवत्थिकाय'मित्येतस्य स्वरूपविशेषणाय- 'अरुविकायं'ति अमूर्तमित्यर्थः ।

'जीवकायं'ति जीवनं जीवो-ज्ञानाद्युपयोगस्तद्विधानः कायो जीवकायोऽतस्तं, कैश्चिज्जीवास्तिकायो जडतयाऽभ्युपगम्यतेऽतस्तन्मतव्युदासावेदमुक्तमिति, 'सेकहमेयं मन्ने एवं ?'ति अथ कथमेदस्तिकायवस्तु मन्य इति वितर्कार्थः 'एवम्' अमुनाऽचेतनादिविभागेन भवतीति, एषां समुल्लापः, 'इमा कहा अविप्पकड'ति इयं कथ-एषाऽस्तिकायवस्तव्यताऽप्यानुकूल्येन प्रकृता-प्रक्रान्ता, अथवा न विशेषेण प्रकटा-प्रतीता अविप्रकटा, 'अविउप्पकड'ति पाठान्तरं तत्र अविद्वत्प्रकृताः-अविज्ञप्रकृता अथवा न विशेषत उत्त-प्राबल्यतश्च प्रकटा अव्युत्प्रकटा

'अयं च'ति अयं पुनः "तं चेयसा इति यस्माद्वयं सर्वमस्ति भावमेवास्तीति वदामः तथाविधसंवाददर्शनेन भवतामपि प्रसिद्धमिदं तत्-तस्मात् 'चेतसा' मनसा 'वेदसा'ति पाठान्तरे ज्ञानेन प्रमाणाबाधितत्वलक्षणेन 'एयमट्ठं'ति अमुमस्तिकायस्वरूपलक्षणमर्थं स्वयमेव 'प्रत्युपेक्षध्वं' पर्यालोचयतेति, 'महाकहापडिवन्ने'ति महाकथाप्रबन्धेन महाजनस्य तत्त्वदर्शनेन, 'एयंसि णं'ति एतस्मिन् उक्तस्वरूपे 'चक्किया केइ'ति शक्नुयात् कश्चित् ॥

'एयंसि णं भंते ! पोग्गलत्थिकायंसि' इत्यादि, अयमस्य भावार्थः-जीवसम्बन्धीनि पाप-कर्माण्यऽशुभस्वरूपफलक्षणविपाकदायीनि पुद्गलास्तिकाये न भवन्ति, अचेतनत्वेनानुभव-वर्जित्वात्तस्य, जीवास्तिकाय एव च तानि तथा भवन्ति अनुभवयुक्तत्वात्तस्येति । प्राक्कालोदायि-प्रश्नद्वारेण कर्मवक्तव्यतोक्ता, अधुना तु तत्प्रश्नद्वारेणैव तान्येव यथा पापफलविपाकादीनि

भवन्ति तथोपदिदर्शयिषुः 'एत्थ णं से' इत्यादि संविधानकशेषभणनपूर्वकमिदमाह-

मू. (३७८) तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ रायगिहाओ गुणसिलए चेइए पडिनिक्खमति बहिया जणवयविहारं विहरइ ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नगरे गुणसिले नामं चेइए होत्था, तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ जाव समोसडे परिआ पडिगया, तए णं से कालोदाई अनगारे अन्नया कयाइ जणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ समणं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी अत्थि णं भंते ! जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति ?, हंता अत्थि ।

कहन्ने भंते ! जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जंति ?, कालोदाई से जहानामए केइ पुरिसे मणुत्रं थालीपागसुद्धं अट्टारसवंजणाउलं विससंमिस्सं भोयणं भुंजेज्जा तस्स णं भोयणस्स आवाए भद्दए भवति तओ पच्छा परिणममाणे परि० दुरुवत्ताए दुगंधत्ताए जहा महासवए जाव भुज्जो २ परिणमति एवामेव कालोदाई जीवाणं पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले तस्स णं आवाए भद्दए भवइ तओ पच्छा विपरिणममाणे २ दुरुवत्ताए जाव भुज्जो २ परिणमति ।

एवं खलु कालोदाई जीवाणं पावा कम्मा पावफलविवागं जाव कज्जंति । अत्थि णं भंते ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा कल्लाणफलविवागसंजुत्ता कज्जंति ?, हंता अत्थि, कहन्ने भंते ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा जाव कज्जंति ?, कालोदाई ! से जहानामए केइ पुरिसे मणुत्रं थालीपागसुद्धं अट्टारसवंजणाकुलं ओसहमिस्सं भोयणं भुंजेज्जा, तस्स णं भोयणस्स आवाए नो भद्दए भवइ, तओ पच्छा परिणमाणे २ सुरुवत्ताए सुवन्नत्ताए जाव सुहत्ताए नो दुक्खत्ताए भुज्जो २ परिणमति

एवामेव कालोदाई ! जीवाणं पाणाइवायवेरमणे जाव परिग्गहवेरमणे कोहविवेगे जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे तस्स णं आवाए नो भद्दए भवइ तओ पच्छा परिणममाणे २ सुरुवत्ताए जाव नो दुक्खत्ताए भुज्जो २ परिणमइ, एवं खलु कालोदाई ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा जाव कज्जंति

वृ. 'अत्थि णं'मित्यादि, अस्तीदं वस्तु यदुत जीवानां पापानि कर्मानि पापो यः फलरूपो विपाकस्तत्संयुक्तानि भवन्तीत्यर्थः 'थालीपागसुद्धं'ति स्थात्यां-उखायां पाको यस्य तत् स्थालीपाकम्, अन्यत्र हि पक्कमपक्वं वा न तथाविधं स्यादिति विशेषणं, शुद्धं-भक्तदोषवर्जितं, ततः कर्मधारयः, स्थालीपाकेन वा शुद्धमिति विग्रहः, 'अट्टारसवंजणाउलं'ति अष्टादशभिलोकप्रती-तैर्व्यञ्जनैः-शालनकस्तक्रादिभिर्वा आकुलं-सङ्कीर्णयत्तत्तथा, अथवाऽष्टादशभेदं च तद्व्यञ्जनाकुलं चेति, अत्र भेदपदलोपेन समासः, अष्टादश भेदाश्चैते--

॥ १ ॥ "सूओ १ दणो २ जवन्नं ३ तिन्नि य मंसाइ ६ गोरसो ७ जूसो ८ ।

भक्खा ९ गुललावनिया १० मूलफला ११ हरियगं १२ डागो १३ ॥

॥ २ ॥ होई रसालू य १४ तहा पाणं १५ पाणीय १६ पाणगं १७ चेव ।

अट्टारसमो सागो १८ निरुवहओ लोइओ पिंडो ॥

तत्र मांसत्रयं-जलजादिसत्कं 'जूषो' मुद्गतन्दुलजीरककटुभाण्डादिरसः 'भक्ष्यानि' खण्ड-खाद्यादीनि 'गुललावनिया' गुडर्पपरपटिका लोकप्रसिद्धा गुडधाना वा, मूलफलान्येकमेव पदं 'हरितकं' जीरकादि 'डाको' वास्तुलकादिभर्जिका 'रसालूः' मञ्जिका, तल्लक्षणं चेदम्--

॥ १ ॥ "दो घयपला महुपलं दहियस्सद्धाढयं मिरियवीसा ।

दस खंडगुलपलाइं एस रसालू निवइजोगो ॥

‘पानं’ सुरादि ‘पानीयं’ जलं पानकं द्राक्षापानकादि शाकः-तक्रसिद्ध इति, ‘आवाय’ ‘ति आपातस्तथमतया संसर्गः ‘भद्ग’ ‘ति मधुरत्वान्मनोहरः ‘दुरूवताए’ ‘ति दूरूपतया हेतूभूतया ‘जहा महासवए’ ‘ति षष्ठशतस्य तृतीयोद्देशको महाश्रवकस्तत्र यथेवं सूत्रं तथेहाप्यध्वेयम्, ‘एवामेव’ ‘ति विषमिश्रभोजनवत् ।

‘जीवा णं भंते ! पाणाइवाए’ इत्यादौ भवतीतिशेषः ‘तस्स णं’ ‘ति तस्य प्राणातिपातादेः ‘तओ पच्छा विपरिणममाणे’ ‘ति ‘ततः पश्चात्’ आपातानन्तरं ‘विपरिणमत्’ परिणामान्तरानि गच्छत् प्राणातिपातादि कार्ये गारणोपचारात् प्राणातिपातादिहेतुकं कर्मेति ‘दुरूवताए’ ‘ति दूरूपताहेतुतया परिणमति दूरूपतां करोतीत्यर्थः ।

‘ओसहमिस्सं’ ‘ति औषधं-महातिक्तकघृतादि ‘एवामेव’ ‘ति औषधमिश्रभोजनवत् ‘तस्स णं’ ‘ति प्राणितापातविरमणादेः ‘आवाए नो भद्ग भवति’ ‘ति इन्द्रियप्रतिकूलत्वात्, ‘परिणममाणे’ ‘ति प्राणातिपातविरमणादिप्रभवं पुण्यकर्म परिणामान्तरानि गच्छत् ।

अनन्तरं कर्मानि फलतो निरूपितानि, अथ क्रियाविशेषमाश्रित्य तत्कर्तृपुरुषद्वयद्वारेण कर्मादीनामल्पबहुत्वे निरूपयति-

मू. (३७९) दो भंते ! पुरिसा सरिसया जाव सरिसभंडमतोवगरणा अत्रमत्रेणं सद्धिं अग्निकायं समारंभंति तत्थ णं एगे पुरिसे अग्निकायं उज्जालेति एगे पुरिसे अग्निकायं निव्वावेति, एएसि णं भंते ! दोण्हं पुरिसाणं कयरे २ पुरिसे महाकम्मतराए चेव महाकिरियतराए चेव महासवतराए चेव महावेयणतराए चेव कयरे वा पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव ?, जे से पुरिसे अग्निकायं उज्जालेइ जे वा से पुरिसे अग्निकायं निव्वावेति ?

कालोदाई ! तत्थ णं जे से पुरिसे अग्निकायं उज्जालेइ से णं पुरिसे महाकम्मतराए चेव जाव महावेयणतराए चेव, तत्थ णं जे से पुरिसे अग्निकायं निव्वावेइ से णं पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव ।

से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चइ-तत्थ णं जे से पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चेव ?, कालोदाई तत्थ णं जे से पुरिसे अग्निकायं उज्जालेइ से णं पुरिसे बहुतराणं पुढविकायं समारंभति बहुतराणं आउक्कायं समारंभति अप्पतराणं तेऊकायं समारंभति बहुतराणं वाऊकायं समारंभति बहुतराणं वणस्सइकायं समारंभति बहुतराणं तसकायं समारंभति ।

तत्थ णं जे से पुरिसे अग्निकायं निव्वावेति से णं पुरिसे अप्पतराणं पुढविकायं समारंभइ अप्पतराणं आउक्कायं समारंभइ बहुतराणं तेउक्कायं समारंभति अप्पतराणं वाउक्कायं समारंभइ अप्पतराणं वणस्सइकायं समारंभइ अप्पतराणं तसकायं समारंभति से तेण्डेणं कालोदाई ! जाव अप्पवेयणतराए चेव ॥

वृ. ‘दो भंते !’ इत्यादि, ‘अग्निकायं समारंभंति’ ‘ति तेजःकायं समारंभते उपद्रवयतः, तत्रैक उज्ज्वालनेनान्यस्तु विध्यापनेन, तत्रोज्ज्वालने बहुतरतेजसामुत्पादेऽप्यल्पतराणां विनाशोऽप्यस्ति तथैव दर्शनात्, अत उक्तं ‘तत्थ णं एगे’ इत्यादि –

‘महाकम्मतराए चेव’ ‘ति अतिशयेन महत्कर्म-ज्ञानावरणादिकं यस्य स तथा, चैवशब्दः समुच्चये, एवं ‘महाकिरियतराए चेव’ ‘ति नवरं क्रिया-दाहरूपा ‘महासवतराए चेव’ ‘ति बृहत्क-

र्मबन्धहेतुकः 'महावेयणतराए चेव'ति महती वेदना जीवानां यस्मात्स तथा ।

अनन्तरमनिवक्तव्यतोक्ता, अग्निश्च सचेतनः सन्नवभासते, एवमचित्ता अपि पुद्गलाः किमवभासन्ते ? इति प्रश्नयन्नाह—

मू. (३८०) अत्थि णं भंते ! अचित्तावि पोग्गला ओभासंति उज्जोवेति तवेति पभासेति हंता अत्थि ।

कयरे णं भंते ! अचित्तावि पोग्गला ओभासंति जाव पभासेति ? कालोदाई ! कुद्धस्स अनगारस्स तेयलेस्सा निसद्धा समाणी दूरं गंता दूरं निपतइ देसं गंता देसं निपतइ जहिं जहिं च णं सा निपतइ तहिं तहिं च णं ते अचित्तावि पोग्गला ओभासंति जाव पभासंति ।

एएणं कालोदाई ! ते अचित्तावि पोग्गला ओभासंति जाव पभासेति, तए णं से कालोदाई अनगारे समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ बहूहिं चउत्थछट्ठम जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।

वृ. 'अत्थि ण'मित्यादि, 'अचित्तावि'ति सचेतनास्तेजस्कायिकादयस्तावदवभासन्त एवेत्यपिशब्दार्थः, 'ओभासंति'ति सप्रकाशा भवन्ति 'उज्जोइति'ति वस्तुदद्योतयन्ति 'तवंति'ति तापं कुर्वन्ति 'पभासंति'ति तथाविधवस्तुदाहकत्वेन प्रभावं लभन्ते 'कुद्धस्स'ति विभक्ति-परिणामाद्बुद्धेन 'दूरं गन्ता दूरं निवयइ'ति दूरगामिनीति दूरे निपततीत्यर्थः ।

अथवा दूरे गत्वा दूरे निपततीत्यर्थः, 'देसं गंता देसं निवयइ'ति अभिप्रेतस्य गन्तव्यस्य क्रमशतादेर्देशे-तददर्शादौ गमनस्वभावेऽपि देशे तददर्शादौ निपततीत्यर्थः, क्त्वाप्रत्ययपक्षोऽप्येवमेव, 'जहिं जहिं च'ति यत्र यत्र दूरे वा तद्देशे वा सा तजोलेश्या निपतति 'तहिं तहिं' तत्र तत्र दूरे तद्देशे वा 'ते'ति तेजोलेश्यासम्बन्धिनः ।

शतकं-७ उद्देशकः-१० समाप्तः

॥ १ ॥

शिष्टोपदिष्टयष्टया पदविन्यासं शनैरहं कुर्वन् ।

सप्तमशतविवृतिपतं लङ्घितवान् वृद्धपुरुष इव ॥

शतकं-७ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता अभयदेवसूरिविरता

भगवतीअङ्गसूत्रे सप्तमशतकस्य टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-८

वृ. पूर्व पुद्गलादयो भावाः प्ररूपिता इहापि त एव प्रकारान्तरेण प्ररूप्यन्त इत्येवं संबद्धमथाष्टमशतं विव्रियते, तस्य चोद्देशसङ्ग्रहार्थः 'पुग्गले'त्यादिगाथामाह—

मू. (३८१)पोग्गल १ आसीविस २ रुक्ख ३ किरिय ४ आजीव ५ फासुग ६ मदत्ते ७ ।

पडिनीय ८ बंध ९ आराहणा य १० दस अडुमंमि सए ॥

वृ. 'पोग्गल'ति पुद्गलपरिणामार्थः प्रथम उद्देशकः पुद्गल एवोच्यते एवमन्यत्रापि १, 'आसीविस'ति आशीविषादिविषयो द्वितीयः २ 'रुक्ख'ति सङ्ख्यातजीवादिवृक्षविषयस्तृतीयः ३

‘किरिय’ति कायिक्यादिक्रियाभिधानार्थःश्चतुर्थः ४ ‘आजीव’ति आजीविकवक्तव्यार्थः पञ्चमः ५ ‘फासुग’ति प्रासुकदानादिविषयः षष्ठः ६ ‘अदत्ते’ति अदत्तादानविचारणार्थः सप्तमः ७ ‘पडिनीय’ति गुरुप्रत्यनीकाद्यर्थःप्ररूपणार्थोऽष्टमः ८ ‘बंध’ति प्रयोगबन्धाद्यभिधानार्थो नवमः ९ ‘आराहण’ति देशाराधनाद्यर्थो दशमः १० ॥

—: शतकं-८ उद्देशकः-१ :-

मू. (३८२) रायगिहे जाव एवं वयासी-कइविहा णं भंते ! पोग्गला पन्नत्ता ?, गोयमा तिविहा पोग्गला पन्नत्ता, तंजहा-पओगपरिणया मीससापरिणया वीससापरिणया ।

वृ. ‘पओगपरिणय’ति जीवव्यापारेण शरीरादितया परिणताः ‘मीससापरिणय’ति मिश्रकपरिणताः-प्रयोगविम्लसाभ्यां परिणताः प्रयोगपरिणाममत्यजन्तो विम्लसया स्वभावान्तरमापादिता मुक्तकडेवरारिरूपाः, अथवौदारिकादिवर्गणारूपा विम्लसया निष्पादिताः सन्तो ये जीव-प्रयोगेणैकेन्द्रियादिशरीरप्रभृतिपरिणामान्तरमापादितास्ते मिश्रपरिणताः ।

ननु प्रयोगपरिणामोऽप्येवंविध एव ततः क एषां विशेषः ?, सत्यं, किन्तु प्रयोगपरिणतेषु विम्लसा सत्यपि न विवक्षिता इति । ‘वीससापरिणय’ति स्वभावपरिणताः ।

अथ ‘पओगपरिणयाण’मित्यादिना ग्रन्थेन नवभिर्दण्डकैः प्रयोगपरिणतपुद्गलान् निरूपयति, तत्र च-

मू. (३८३) पओगपरिणया णं भंते ! पोग्गला कइविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा-एगिंदियपओगपरिणया बेइंदियपओगपरिणया जाव पंचिंदियपओगपरिणया एगिंदियपओगपरिणया णं भंते ! पोग्गला कइविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंचविहा, तंजहा-पुढविक्काइयएगिंदियपयोगपरिणया जाव वणस्सइकाइयएगिंदियपयोगपरिणया ।

पुढविक्काइयएगिंदियपओगपरिणया णं भंते ! पोग्गला कइविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-सुहुमपुढविक्काइयएगिंदियपओगपरिणया बादरपुढविक्काइयएगिंदियपयोगपरिणया, आउक्काइयएगिंदियपओगपरिणया एवं चेव, एवंदुपयओ भेदो जाव वणस्सइकाइया य । बेइंदियपयोगपरिणया णं पुच्छा, गोयमा ! अनेगविहा पन्नत्ता, तंजहा-, एवं तेइंदियचउरिंदियपओगपरिणयावि ।

पंचिंदियपयोगपरिणयाणं पुच्छा गोयमा ! चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा-नेरइयपंचिंदियपयोगपरिणया तिरिक्ख०, एवं मणुस्स० देवपंचिंदिय० ।

नेरइयपंचिंदियपओग० पुच्छा, गोयमा ! सत्तविहा पन्नत्ता, तंजहा-रयणप्पभापुढविनेरइयपयोगपरिणयावि जाव अहेसत्तमपुढविनेरइय पंचिंदियपयोगपरिणयावि ।

तिरिक्खजोनियपंचिंदियपओगपरिणया णं पुच्छा, गोयमा ! तिविहा पन्नत्ता, तंजहा-जलचरपंचिंदियतिरिक्खजोनिय० थलचरतिरिक्खजोनियपंचिंदिय० खहचरतिरिक्खपंचिंदिय०, जलयरतिरिक्खजोनियपओगपुच्छा, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-संमुच्छिमजलयर० गम्भव-क्कंतियजलयर०, थलयरतिरिक्ख० पुच्छा, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-चउप्पयथलयर० परिसप्पथ-लयर०, चउप्पयथलयर० पुच्छा, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा संमुच्छिमचउप्पयथलयर० गम्भवक्कंतियचउप्पयथलयर० ।

एवं एएणं अभिलावेणं परिसप्पा दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-उरपरिसप्पा य भुयपरिसप्पा य, उरपरिसप्पा दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-संमुच्छाय गब्भवक्कंतियाय, एवं भुयपरिसप्पावि, एवं खहयरावि मणुस्सपंचिंदियपयोगपुच्छा, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा संमुच्छिमणुस्सं गब्भवक्कंतियमणुस्सं ।

देवपंचिंदियपयोगपुच्छा, गोयमा ! चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा भवणवासिदेवपंचिंदियपयोगं एवं जाव वेमानिया ।

भवणवासिदेवपंचिंदियपुच्छा, गोयमा ! दसविहा पन्नत्ता, तंजहा-असुरकुमारा जाव थनियकुमारा ।

एवं एएणं अभिलावेणं अडुविहा वाणमंतरा पिसाया जाव गंधव्वा ।

जोइसिया पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा-चंदविमाणजोतिसिय जाव ताराविमाणजोतिसियदेवं वेमानिया दविहा पन्नत्ता, तंजहा-कप्पोववन्नं कप्पातीतगवेमानियां, कप्पोवगा दुवालसविहा पन्नत्ता, तंजहा-सोहम्मकप्पोवगं जाव अद्युयकप्पोवगवेमानिया । कप्पातीतं, गो ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहागेवेज्जकप्पातीतवे अनुत्तरोववाइयकप्पातीतवे, गेवेज्जकप्पातीतगा नवविहा पन्नत्ता, तंजहा-हेड्ढिम २ गेवेज्जकप्पातीतगं जाव उवरिम २ गेविज्जकप्पातीयं । अनुत्तरोववाइयप्पातीतगवेमानियदेवपंचिंदियपयोगपरिणया णं भंते ! पोग्गला कइविहा पं, गोयमा ! पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा-विजयअनुत्तरोववाइयं जाव परिणं जाव सव्वट्ठसिद्ध-अनुत्तरोववाइयदेवपंचिंदिय जाव परिणया ।

सुहुमपुढविकाइयएगिंदियपयोगपरिणया णं भंते ! पोग्गला कइविहा पन्नत्ता ?, गोयमा दुविहा पन्नत्ता, पज्जत्तगसुहुमपुढविकाइय जाव परिणया य अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइय व परिणया य, बादरपुढविकाइयएगिंदियं जाव वणस्सइकाइया, एक्केका दुविहा पोग्गला-सुहुमा य बादरा य पज्जत्तगा अपज्जत्तगा य भाणियव्वा

बेदियपयोगपरिणया णं पुच्छ, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा पज्जत्तबेदियपयोगपरिणया य अपज्जत्तग जाव परिणया य, एवं तेइंदियावि एवं चउरिंदियावि ।

रयणप्पभापुढविनेरइयं पुच्छ, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-पज्जत्तगरयणप्पभापुढवि जाव परिणया य अपज्जत्तगजावपरिणया य, एवं जाव अहेसत्तमा ।

संमुच्छिमजलयरतिरिक्खपुच्छ, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-पज्जत्तगं अपज्जत्तगं एवं गब्भवक्कंतियावि, संमुच्छिमचउप्पयथलयरा एवं चेव गब्भवक्कंतिया य, एवं जाव संमुच्छिमखहयरगब्भवक्कंतिया य एक्केक्के पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य भानियव्वा ।

संमुच्छिमणुस्सपंचिंदियपुच्छ, गोयमा ! एगविहा पन्नत्ता, अपज्जत्तगा चेव । गब्भवक्कंतिय-मणुस्सपंचिंदियपुच्छ, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-पज्जत्तगगब्भवक्कंतियावि अपज्जत्तगगब्भवक्कंतियावि ।

असुरकुमारभवणवासिदेवाणं पुच्छ, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-पज्जत्तगअसुरकुमारं अपज्जत्तगअसुरं, एवं जाव थनियकुमारा पज्जत्तगा अपज्जत्तगा य, एवं एएणं अभिलावेणं दुयएणं भेदेणं पिसाया य जाव गंधव्वा, चंदा जाव ताराविमाणां, सोहम्मकप्पोवगा जाव अद्युओ,

હિદ્ધિ-મહિદ્ધિમેગેવિજ્ઞકપ્પાતીયજાવઉવરિમઉવરિમેગેવિજ્ઞ૦, વિજયઅનુત્તરો૦ જાવ અપરાજિય૦ સવ્વહસિદ્ધકપ્પાતીયપુચ્છા, ગોયમા ! દુવિહા પત્રત્તા, તંજહા-પજ્ઞત્તસવ્વહસિદ્ધઅનુત્તરો૦ અપજ્ઞત્તગસવ્વહ જાવ પરિણયાવિ, ૨ દંડગા ।

જે અપજ્ઞત્તા સુહુમપુઢવીકાઈયર્ગિંદિયપયોગપરિણયા તે ઓરાલિયતેયાકમ્મગસરીર-પ્પયોગપરિણયા જે પજ્ઞત્તા સુહુમ૦ જાવ પરિણયા તે ઓરાલિયતેયાકમ્મગસરીરપ્પયોગપરિણયા એવં જાવ ચઠરિંદિયા પજ્ઞત્તા, નવરં જે પજ્ઞત્તવાદરવાઠકાઈયર્ગિંદિયપયોગપરિણયા તે ઓરાલિય-વેઠવ્વિયતેયાકમ્મસરીર જાવ પરિણતા, સેસંતં ચેવ, જે અપજ્ઞત્તરયણપ્પભાપુઢવિનેરૂપિંદિય-પયોગપરિણયા તે વેઠવ્વિયતેયાકમ્મસરીરપ્પયોગપરિણયા, એવં પજ્ઞત્તયાવિ, એવં જાવ અહેસત્તમા

જે અપજ્ઞત્તગસંમુચ્છિમજલપરેણા પરિણયા તે ઓરાલિયતેયાકમ્માસરીર જાવ પરિણયા એવં પજ્ઞત્તગાવિ, ગમ્મવક્કંતિયા અપજ્ઞત્તયા એવં ચેવ પજ્ઞત્તયાણં એવં ચેવ નવરં સરીરગાનિ ચત્તારિ જહા વાદરવાઠકાઈયાણં પજ્ઞત્તગાણં, એવં જહા જલચરેસુ ચત્તારિ આલાવગા ભનિયા એવં ચઠપ્પ-યઉપરપરિસપ્પભુયપરિસપ્પહયરેસુવિ ચત્તારિ આલાવગા ભાનિયવ્વા ।

જે સંમુચ્છિમમણુસ્સપંચિંદિયપયોગપરિણયા તે ઓરાલિયતેયાકમ્માસરીર જાવ પરિણયા, એવં ગમ્મવક્કંતિયાવિ અપજ્ઞત્તગાવિ પજ્ઞત્તગાવિ એવં ચેવ, નવરં સરીરગાનિ પંચ ભાનિયવ્વાનિ, જે અપજ્ઞત્તા અસુરકુમારભવણવાસિ જહા નેરૂયા તહેવ એવં પજ્ઞત્તગાવિ, એવં દુયર્ણં ભેદેણં જાવ ધનિયકુમારા એવં પિસાયા જાવ ગંધવ્વા ચંદા જાવ તારાવિમાણા, સોહમ્મો કપ્પો જાવ અદ્ધુઓ હેદ્ધિમ ૨ ગેવેજ્ઞજાવઉવરિમ ૨ ગેવેજ્ઞ૦ વિજયઅનુત્તરોવવાઈએ જવા સવ્વહસિદ્ધઅનુ૦ એકેકેણં દુયઓ ભેદો ભાનિયવ્વો જાવ જે પજ્ઞત્તસવ્વહસિદ્ધઅનુત્તરોવવાઈયા જાવ પરિણયા તે વેઠવ્વિયતેયાકમ્માસરીરપયોગપરિણયા, દંડગા ૩ ।

જે અપજ્ઞત્તા સુહુમપુઢવિકાઈયર્ગિંદિયપયોગપરિણતા તે ફાસિંદિયપયોગપરિણયા જે પજ્ઞત્તા સુહુપુઢવિકાઈયા એવં ચેવ, જે અપજ્ઞત્તા વાદરપુઢવિકાઈયા એવં ચેવ, એવં પજ્ઞત્તગાવિ, એવં ચઠક્ર્ણં ભેદેણં જાવ વણસ્સઠ્ઠકાઈયા, જે અપજ્ઞત્તા બેઈંદિયપયોગપરિણયા તે જિભ્મિંદિ-યફાસિંદિયપયોગપરિણયા જે પજ્ઞત્તા બેઈંદિયા એવં ચેવ, એવં જાવ ચઠરિંદિયા નવરં એકેકં ઈંદિયં વઢ્ઠેયવ્વં જાવ અપજ્ઞત્તા રયણપ્પભાપુઢવિનેરૂપિંદિયપયોગપરિણયા તે સોઈંદિયચક્ષિંદિ-યધાનિદિયજિભ્મિંદિયફાસિંદિયપયોગપરિણયા એવં સવ્વે ભાનિયવ્વા, તિરિક્ખજોનિયમણુસ્સદેવા જાવ જે પજ્ઞત્તા સવ્વહસિદ્ધઅનુત્તરોવવાઈય જાવ પરિણયા તે સોઈંદિયચક્ષિંદિય જાવ પરિણયા ૪ ।

જે અપજ્ઞત્તા સુહુમપુઢવિકાઈયર્ગિંદિયઓરાલિયતેયકમ્માસરીરપ્પયોગપરિણયા તે ફાસિંદિયપયોગપરિણયા જે પજ્ઞત્તા સુહુમ૦ એવં ચેવ વાદર૦ અપજ્ઞત્તા એવં ચેવ, એવં પજ્ઞત્તગાવિ, એવં ઇર્ણં અભિલાવેણં જસસ જઈંદિયાનિ સરીરાનિ ય તાનિ ભાનિયવ્વાનિ જાવ જે ય પજ્ઞત્તા સવ્વહસિદ્ધઅનુત્તરોવવાઈય જાવ દેવપંચિંદિયવેઠવ્વિયતેયાકમ્માસરીરપયોગપરિણયા તે સોઈંદિય-ચક્ષિંદિય જાવ ફાસિંદિયપયોગપરિણયા ૫ ।

જે અપજ્ઞત્તા સુહુમપુઢવિકાઈયર્ગિંદિયપયોગપરિણયા તે વત્તઓ કાલવત્તપરિણયાવિ નીલ૦ લોહિય૦ હાલિદ્ધ૦ સુક્કિલ્લ૦ ગંધઓ સુભિગંધપરિણયાવિ દુભિંધપરિણયાવિ રસઓ તિત્તરસ- પરિણયાવિ કઢુયરસપરિણયાવિ કસાયરસપ૦ અંબિલરસપ૦ મહુરરસપ૦ ફાસઓ

कम्बडकासपरि० जाव लुक्खफासपरि० संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणयावि वट्ट० तंस० चउरंस० आयतसंठा-णपरिणयावि, जे पज्जता सुहुमपुढवि० एवं चेव एवं जहाणुपुब्बीए नेयव्वं जाव जे पज्जता सब्बड-सिद्धअनुत्तरोववाइय जाव परिणयावि ते वन्नओ कालवन्नपरिणयावि जाव आययसंठाणपरिणयावि ६ ।

जे अपज्जता सुहुमपुढवि० एगिंदियओरालियतेयाकम्मासरीरपयोगपरिणया ते वन्नओ कालवन्नपरि० जाव आययसंठाणपरि० जे पज्जता सुहुमपुढवि० एवं चेव, एवं जहाणुपुब्बीए नेयव्वं जस्स जइ सरीरानि जाव जे पज्जता सब्बडसिद्धअनुत्तरोववाइयदेवपंचिंदियविउव्वि-येयाकम्मासरीरा जाव पिणया ते वन्नओ कालवन्नपरिणयावि जाव आयतसंठाणपरिणयावि ७

जे अपज्जता सुहुमपुढविकाइयएगिंदियफासिंदियपयोगपरिणया ते वन्नओ कालवन्न-परिणया जाव आययसंठाणपरिणयावि जे पज्जता सुहुमपुढवि एवं चेव एवं जहाणुपुब्बीए जस्स जइ इंदियानि तस्स तत्तियानि भनियव्वानि जाव जे पज्जता सब्बडसिद्धअनुत्तरजाव-देवपंचिंदियसोइंदिय जाव फासिंदियपयोगपरिणयावि ते वन्नओ कालवन्नपरिणया जाव आययसंठाणपरिणयावि ८ ।

जे अपज्जता सुहुमपुढविकाइयएगिंदियओरालियतेयाकम्माफासिंदियपयोगपरिणया ते वन्नओ कालवन्नपरिणयावि जाव आयतसंठाणप० जे पज्जता सुहुमपुढवि० एवं चेव, एवं जहाणुपुब्बीए जस्स जइ सरीरानि इंदियानि य तस्स तइ भानियव्वानि जाव जे पज्जता सब्बडसिद्ध-अनुत्तरोववाइया जाव देवपंचिंदियवेउव्वियतेयाकम्मा सोइंदिय जाव फासिंदियपयोगपरि० ते वन्नओ कालवन्नपरि० जाव आयसंठाणपरिणयावि एवं एए नव दंडग' ९ ॥

वृ. एकेन्द्रियादिसर्वार्थःसिद्धदेवान्तजीवभेदविशेषितप्रयोगपरिणतानां पुद्गलानां प्रथमो दण्डकः, तत्र च 'आउक्काइयएगिंदिय एवं चेव'ति पृथिवीकायिकैकेन्द्रियप्रयोगपरिणता इव अप्कायिकैकेन्द्रियप्रयोगपरिणतावाच्या इत्यर्थः 'एवंदुयओ'ति पृथिव्यप्कायप्रयोगपरिणतेष्विव द्विको-द्विपरिणामो द्विपादो वा भेदः-सूक्ष्मबादरविशेषणः कृतस्तेस्तथा ते जः कायिकैकेन्द्रिय-प्रयोगपरिणतादिषु वाच्य इत्यर्थः, 'अनेगविह'ति पुलाककृमिकादिभेदत्वाद् द्वीन्द्रियाणां, त्रीन्द्रियप्रयोगपरिणता अयनेकविधाः कुन्धुपिपीलिकादिभेदत्वात्तेषां, चतुरिन्द्रियप्रयोगपरिणता अयनेकविधा एव मक्षिकामशकादिभेदत्वात्तेषाम्, एतदेव सूचयन्नाह-'एवं तेइंदी'त्यादि ।

'सुहुमपुढविकाइए'इत्यादि सर्वार्थसिद्धदेवान्तः पर्याप्तकापर्याप्तकविशेषणो द्वितीयो दण्डकः, तत्र 'एक्केके'त्यादि एकैकस्मिन् काये सूक्ष्मबादरभेदाद्विविधाः पुद्गला वाच्याः, ते च प्रत्येकं पर्याप्तकापर्याप्तकभेदात्सुनर्हिविधा वाच्या इत्यर्थः ।

'जे अपज्जता सुहुमपुढवी'त्यादिरौदारिकादिशरीरविशेषणस्तृतीयो दण्डकः, तत्र च 'ओरालियतेयाकम्मासरीरपओगपरिणय'ति औदारिकतैजसकर्मणशरीराणां यः प्रयोगस्तेन परिणता ये ते तथा, पृथिव्यादीनां हि एतदेव शरीरत्रयं भवतीतिकृत्वा तत्रयगपरिणता एव ते भवन्ति, बादरपर्याप्तकवायूनां त्वाहारकर्जशरीरचतुष्टयं भवतीतिकृत्वाऽऽह-नवरं 'जे पज्जते'त्यादि । 'एवंगम्भवक्कंतियावि अपज्जत्तग'ति वैक्रियाहारकशरीराभावाद् गर्भव्युत्क्रान्तिका अथपर्याप्तका

मनुष्यास्त्रिशरीरा एवेत्यर्थः ।

‘जे अपज्जत्ता सुहुमपुढवी’ त्यादिरिन्द्रियविशेषणश्चतुर्थो दण्डकः ४ ।

‘जे अपज्जत्ता सुहुमपुढवी’ त्यादिरीदारिकादिशरीरस्पर्शादीन्द्रियविशेषणः पञ्चमः ५ ।

‘जे अपज्जत्ता सुहुमपुढवी’ त्यादि वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानविशेषणः षष्ठः ६ ।

एवमीदारिकादिशरीरवर्णादिभावविशेषणः सप्तमः ७ ।

इन्द्रियवर्णादिविशेषणोऽष्टमः ८ ॥

शरीरेन्द्रियवर्णादिविशेषणो नवम ९ इति ।

अत एवाह एते नव दण्डकाः ॥

मू. (३८४) मीसापरिणया णं भंते ! पोग्गला कतिविहा पन्नत्ता !, गोयमा ! पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा-एगिंदियमीसापरिणया जाव पंचिंदियमीसापरिणया एगिंदियमीसापरिणया णं भंते ! पोग्गला कतिविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! । एवं जहा पओगपरिणएहिं नव दंडगा भनिया एवं मीसापरिणएहि वि नव दंडगा भानियव्वा, तहेव सव्वं निरवसेसं, नवरं अभिलावो मीसापरिणया भानियव्वं, सेसं तं चेव, जाव जे पज्जत्ता सव्वइसिद्ध अनुत्तर जाव आययसंठापणपरिणयावि ॥

बृ. मिश्रपरिणतेष्वप्येत एव नव दण्डका इति ।

मू. (३८५) वीससापरिणया णं भंते ! पोग्गला कतिविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा-वन्नपरिणया गंधपरिणया रसपरिणया फासपरिणया संठाणपरिणया जे वन्नपरिणया ते पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा-कालवन्नपरिणया जाव सुक्खिवन्नपरिणया ।

जे गंधपरिणया ते दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-सुब्धिगंधपरिणयावि दुब्धिगंधपरिणयावि, एवं जहा पन्नवणापदे तहेव निरवसेसं जाव से संठाणओ आयगतसंठाणपरिणया ते वन्नओ कालवन्नपरिणयावि जाव लुक्खफासपरिणयावि ।

बृ. अथ विश्रसापरिणतपुद्गलांश्चिन्तयति-‘वीससापरिणया ण’मित्यादि, ‘एवं जहा पन्नवणापए’ति तत्रैवमिदं सूत्रं-‘जे रसपरिणया ते पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा-तित्तरसपरिणया एवं कडुय० कसाय० अंबिल० म्हरुरसपरिणया, जे फासपरिणया ते अट्टविहा प० तं०-कक्खड-फासपरिणया एवं मउय० गरुय० लहुय० सीय० उसिण० निद्ध० लुक्खफासपरिणया य’ इत्यादि अथैकं पुद्गलद्रव्यमाश्रित्य परिणामं चिन्तयन्नाह-

मू. (३८६) एगे भंते ! दव्वे किं पयोगपरिणए मीसापरिणए वीससापरिणए ?, गोयमा ! पयोगपरिणए वा मीसापरिणए वा वीससापरिणए वा ।

जइ पयोगपरिणए किं मणप्पयोगपरिणए वइप्पयोगपरिणए कायप्पयोगपरिणए ?, गोयमा ! मणप्पयोगपरिणए वा वइप्पयोगपरिणए वा कायप्पओगपरिणए वा ।

जइ मणप्पओगपरिणए किं सच्चमणप्पओगपरिणए मोसमणपपयोग० सच्चा मोसमणप्पयो० असच्चा मोसमणप्पयो० ?, गोयमा ! सच्चमणप्पयोगपरिणए० मोसमणप्पयोग० सच्चा मोसमणप्प० असच्चा मोसमणप्प०, जइ सच्चमणप्पओगप० किं आरंभसच्चमणप्पयो० अनारंभसच्चमणप्पयो-गपरि० सारंभसच्चमणप्पयोग० असारंभसच्चमण० समारंभसच्चमणप्पयोगपरि० असमारंभसच्च-मणप्पयो-गपरिणए ?, गोयमा ! आरंभसच्चमणप्पओगपरिणए वा जाव असमारंभसच्चमणप्प-

योगपरिणए वा ।

जइ मोसमणप्पयोगपरिणए किं आरंभमोसमणप्पयोगपरिणए वा ? एवं जहा सच्चेणं तहा मोसेणवि, एवं सच्चामोसमणप्पओगपरिणएवि, एवं असच्चामोसमणप्पयोगेणवि ।

जइ वइप्पयोगपरिणए किं सच्चवइप्पयोगपरिणए मोसवयप्पयोगपरिणए ? एवं जहा मणप्पयोगपरिणए तहा वयप्पयोगपरिणएवि जाव असमारंभवप्पयोगपरिणए वा ।

जइ कायप्पयोगपरिणए किं ओरालियसरीरकायप्पयोगपरिणए ओरालियमीसासरीरकायप्पयो० वेउच्चियसरीरकायप्प० वेउच्चियमीसासरीरकायप्पयोगपरिणए आहारगसरीरकायप्पओगपरिणए आहारकमीसासरीरकायप्पयोगपरिणए कम्मासरीरकायप्पओगपरिणए ?, गोयमा ! ओरालियसरीरकायप्पओगपरिणए वा जाव कम्मासरीरकायप्पओगपरिणए वा, जइ ओरालियसरीरकायप्पओगपरिणए ।

किं एगिंदियओरालियसरीरकायप्पओगपरिणए एवं जाव पंचिंदियओरालिय जाव परि० ?, गोयमा ! एगिंदियओरालियसरीरायप्पओगपरिणए वा वेदियजाव परिणए वा पंचिंदिय जाव परिणए वा, जइ एगिंदियओरालियसरीरकायप्पओगपरिणए किं पुढविकाइयएगिंदिय जाव परिणए जाव वणस्सइकायइयएगिंदियओरालियसरीरकायप्पओगपरिणए कं पुढविकाइयएगिंदिय जाव परिणए जाव वणस्सइकायइयएगिंदियओरालियसरीरकायप्पओगपरिणए वा ?, गोयमा ! पुढविकाइयएगिंदियपयोग जाव परिणए वा जाव वणस्सइकाइयएगिंदिय जाव परिणए वा ।

जइ पुढविकाइयएगिंदियओरालियसरीर जाव परिणए किं सुहुमपुढविकाइय जा परिणए बायरपुढविकाइयएगिंदिय जाव परिणए ?, गोयमा ! सुहुमपुढविकाइयएगिंदिय जाव परिणए बायरपुढविकाइय जाव परिणए, जइ सुहुमपुढविकाइय जाव परिणए किं पज्जत्तसुहुमपुढवि जाव परिणए अपज्जत्तसुहुमपुढवी जाव परिणए ?, गोयमा ! पज्जत्तसुहुमपुढविकाइय जाव परिणए वा अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइय जाव परिणए वा, एवं बादरावि, एवं जाव वणस्सइकाइयाणं चउक्कओ भेदो ।

वेइंदियतेइंदियचउरिदियाणं दुयओ भेदो पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य । जइ पंचिंदियओरालियसरीरकायप्पओगपरिणए किं तिरिक्खजोनियपंचिंदियओरालियसरीरकायप्पओगपरिणए मणुस्सपंचिंदिय जाव परिणए ?, गोयमा ! तिरिक्खजोनिय जाव परिणए वा मणुस्सपंचिंदिय जाव परिणए वा, जइ तिरिक्खजोनिय जाव परिणए किं जलचरतिरिक्खजोनिय जाव परिणए वा थलचरखहचर०, एवं चउक्कओ भेदो जाव खहचराणं ।

जइ मणुस्सपंचिंदिय जाव परिणए किं संमुच्चिमणुस्सपंचिंदिय जाव परिणए गब्भवक्कंतियमणुस्स जाव परिणए ? गोयमा ! दोसुवि, जइ गब्भवक्कंतियमणुस्स जाव परिणए किं पज्जत्तगब्भवक्कंतिय जाव परिणए अपज्जत्तगब्भवक्कंतियमणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरकायप्पयोगपरिणए ?, गोयमा ! पज्जत्तगब्भवक्कंतिय जाव परिणए वा अपज्जत्तगब्भवक्कंतिय जाव परिणए १ ।

जइ ओरालियमीसासरीरकायप्पओगपरिणए किं एगिंदियओरालियमीसासरीरकायप्पओगपरिणए वेइंदियजावपरिणए जाव पंचेदियओरालिय जाव परिणए ?, गोयमा ! एगिंदिय-

ओरालिय एवं जहा ओरालियसरीरकायप्पयोगपरिणएणं आलावगो भनियो तथा ओरालियमीसा सरीरकायप्पओगपरिणएवि आलावगो भानियव्वो, नवरं बायरवाउक्काइयगम्भवक्कंतियपंचिंदिय-तिरिक्खजोनियगम्भवक्कंतियमणुस्साणं, एएसि णं पज्जतापज्जत्तगाणं सेसाणं अपज्जत्तगाणं २ ।

जइ वेउव्वियसरीरकायप्पयोगपरिणए किं एगिंदियवेउव्वियसरीरकायप्पओगपरिणए जाव पंचिंदियवेउव्वियसरीर जावपरिणए ?, गोयमा ! एगिंदिय जाव परिणए वा पंचिंदिय जाव परिणए, जइ एगिंदिय जाव परिणए किं वाउक्काइयएगिंदिय जाव परिणए अवाउक्काइय-एगिंदिय जाव परिणए ?, गोयमा ! आउक्काइयएगिंदियजाव परिणए नो अवाउक्काइय जाव परिणए, एवं एएण अभिलावेणं जहा ओगाहणसंठाणे वेउव्वियसरीरं भनिवं तथा इहवि भानियव्वं जाव पज्जत्तसव्वड्डसिद्धअनुत्तरोववातियकम्पातीयवेमानियदेवपंचिंदियवेउव्वियसरीरकायप्प-ओगपरिणए वा अपज्जत्तसव्वड्डसिद्धकायप्पयोगपरिणए वा ३ ।

जइ वेउव्वियमीसासरीरकायप्पयोगपरिणए किं एगिंदियमीसासरीरकायप्पओगपरिणए वा जाव पंचिंदियमीसासरीरकायप्पयोगपरिणए ?, एवं जहा वेउव्वियं तथा मीसगंपि, नवरं देवनेरइयाणं अपज्जत्तगाणं सेसाणं पज्जत्तगाणं तहेव जाव नो पज्जत्तसव्वड्डसिद्धअनुत्तरो जाव पओग० अपज्जत्तसव्वड्डसिद्धअनुत्तरोववातियदेवपंचिंदियवेउव्वियमीसासरीरकायप्पओग-परिणए ४ ।

जइ आहारगसरीरकायप्पओगपरिणए किं मणुस्साहारगसरीरकायप्पओगपरिणए अमणुस्साहारग जाव प० ?, एवं जहा ओगाहणसंठाणे जाव इड्डिपत्तपमत्तसंजयसम्मदिड्डिपज्जत्त-गसंखेज्जवासाउय जाव परिणए नो अनिड्डिपत्तपमत्तसंजयसम्मदिड्डिपज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव प० ५ ।

जइ आहारगमीसासरीरकायप्पयोगप० किं मणुसासाहारगमीसासरीर० ? एवं जहा आहरिगं तहेव मीसगंपि निरवसेसं भाणियव्वं ६ ।

जइ कम्मासरीरकायप्पओगप० किं एगिंदियकम्मासरीरकायप्पओगप० जाव पंचिंदिय-कम्मासरीर जाव प० ?, गोयमा ! एगिंदियकम्मासरीरकायप्पओ० एवं जहा ओगाहण संठाणे कम्मगस्स भेदो तहेव इहावि जाव पज्जत्तसव्वड्डसिद्धअनुत्तरो यवाइय जाव देवपंचिंदिय-कम्मासरीरकायप्पयोगपरिणए अपज्जत्तसव्वड्डसिद्ध अणु० जाव परिणए वा० ७ ।

जइ मीसापरिणए किं मणमीसापरिणए वयमीसापरिणए कायमीसापरिणए ?, गोयमा मणमीसापरिणए वयमीसा० कायमीसापरिणए वा, जइ मणमीसापरिणए किं सच्चमणमीसा-परिणए वा मोसमणमीसापरिणए वा जहा पओगपरिणए तथा मीसापरिणएवि भानियव्वं निरवसेसं जाव पज्जत्तसव्वड्डसिद्धअनुत्तरोववाइय जाव देवपंचिंदियकम्मासरीरगमीसापरिणए वा अपज्जत्तसव्वड्डसिद्धअनु० जाव कम्मासरीरमीसापरिणए वा ।

जइ वीससापरिणए किं वन्नपरिणए गंधपरिणए रसपरिणए फासपरिणए संठाणपरिणए गोयमा ! वन्नपरिणए वा गंधपरिणए वा रसपरिणए वा फासपरिणए वा संठाणपरिणए वा, जइ वन्नपरिणए किं कालवन्नपरिणए नील जाव सुक्खिन्नवन्नपरिणए ?, गोयमा ! कालवन्नपरिणए जाव सुक्खिन्नवन्नपरिणए, जइ गंधपरिणए किं सुब्धिगंधपरिणए दुब्धिगंधपरिणए ? गोयमा !

सुब्धिगंधपरिणए दुब्धिगंधपरिणए, जइ रसपरिणए किं तित्तरसपरिणए ? ५, पुच्छा, गोयमा ! तित्तरसपरिणए जाव म्हुसरसपरिणए, जइ फासपरिणए किं कक्खडफासपरिणए जाव लुक्ख-फासपरिणए ? गोयमा ! कक्खडफासपरिणए जाव लुक्खफासपरिणए, जइ संठाणपरिणए पुच्छा, गोयमा ! परिमंडलसंठाणपरिणए वा जाव आययसंठाणपरिणए वा ॥

वृ. 'एगे'इत्यादि, 'मणपओगपरिणए'ति मनस्तया परिणतमित्यर्थः 'वइष्पयोगपरिणए'ति भाषाद्रव्यं काययोगेन गृहीत्वा वाच्योगेन निसृज्यमानं वाकप्रयोगपरिणतमित्युच्यते 'कायप्प-ओगपरिणए'ति औदारिकादिकाययोगेन गृहीतमौदारिकादिवर्णणाद्रव्यमौदारिकायतया परिणतं कायप्रयोगपरिणतमित्युच्यते, 'सइ'मणे'त्यादि सद्वभूतार्थः चिन्तननिबन्धनस्य मनसः प्रयोगः सत्यमनः प्रयोग उच्यते, एवमन्तेऽपि नवरं मृषा-असद्वभूतोऽर्थः सत्यमुषा-मिश्रो यथा पञ्चसु दारकेषु जातेषु दश दारका जाता ईति, असत्यमृषा-सत्यमृषास्वरूपमतिक्रान्तो यथा देहीत्यादि, 'आरंभसच्चे'त्यादि, आरम्भो-जीवोपघातस्तद्विषयं सत्यमारम्भसत्यं तद्विषयो यो मनःप्रयोगस्तेन परिणतं यत्तत्तथा, एवमुत्तत्रापि नवः मनारम्भो-जीवानुपघातः 'सारंभ'ति संरम्भो-वधसङ्कल्पः समारम्भस्तु परिताप इति ।

'ओरालिए'त्यादि, औदारिकशरीरमेव पुद्गलस्कन्धरूपत्वेनोपचीयमानत्वाद् काय औदारिकशरीरकायस्तस्य यः प्रयोगः औदारिकशरीरस्य वा यः कायप्रयोगः स तथा, अयं च पर्याप्तकस्यैव वेदितव्यस्तेन यत् परिणतं तत्तथा, 'ओरालियमिस्सासरीरकायप्पयोगपरिणय'ति औदारिकमुत्पत्तिकालेऽसम्पूर्णं सत् मिश्रं कार्मणेनेति औदारिकमिश्रं तदेवौदारिकमिश्रं तल्लक्षणं शरीरमौदारिकमिश्रकशरीरं तदेव कायस्तस्य यः प्रयोगः औदारिकमिश्रकशरीरस्य वा यः कायप्रयोगः स औदारिकमिश्रकशरीरकायप्रयोगस्तेन परिणतं यत्तत्तथा, अयं पुनरौदारिकमिश्रकशरीरकायप्रयोगोऽपर्याप्तकस्यैव वेदितव्यः, यत् आह--

॥ १ ॥

“जोएण कम्मएणं आहारेई अनंतरं जीवो ।

तेण परं मीसेणं जाव सरीरस्स निष्फत्ती ॥”

एवं तावत् कार्मणेनौदारिकशरीरस्य मिश्रता उत्पत्तिमाश्रित्य तस्य प्रदानत्वात्, यदा पुनरौदारिकशरीरी वैक्रियलब्धिसंपन्नो मनुष्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः पर्याप्तबादरवायुकायिको वा वैक्रियं करोति तदा औदारिककाययोग एव वर्तमानः प्रदेशान् विक्षिप्य वैक्रियशरीरयोग्यान् पुद्गलानुपादाय यावद् वैक्रियशरीरपर्याप्तया न पर्याप्तिं गच्छति तावद्वैक्रियेणौदारिकशरीरस्य मिश्रता, प्रारम्भकत्वेन तस्य प्रधानत्वात्, एवमाहारकेणाप्यौदारिकशरीरस्य मिश्रता वेदितव्येति, 'वेउब्बियसरीरकायप्पओगपरिणए'ति इह वैक्रियशरीरकायप्रयोगो वैक्रियपर्याप्त कस्येति ।

'वेउब्बियमीसासरीरकायप्पओगपरिणए'ति, इह वैक्रियमिश्रकशरीरकायप्रयोगो देवनारकेषूत्पद्यमानस्यार्थाप्तकस्य, मिश्रता चेह वैक्रियशरीरस्य कार्मणेनैव, लब्धिवैक्रियपरित्यागे त्वौदारिकप्रवेशाद्वायामौदारिकोपादानाय प्रवृत्ते वैक्रियप्राधान्यादौदारिकेणापि वैक्रियस्य मिश्रतेति

'आहारगसरीरकायप्पयोगपरिणए'ति इहाहारकशरीरकायप्रयोग आहारकशरीरनिर्वृत्तौ सत्यां तदानीं तस्यैव प्रधानत्वात् ।

'आहारगमीसासरीरकायप्पयोगपरिणए'ति इहाहारकमिश्रशरीरकायप्रयोग आहारकस्यै-

दारिकेण मिश्रतायां, स चाहारकत्वागेनौदारिकग्रहणाभिमुखस्य, एतदुक्तं भवति-यदाऽऽहारक-शरीरी भूत्वा कृतकार्यः पुनरप्यौदारिकं गृह्णाति तदाऽऽहारकस्य प्रधानत्वादौदारिकप्रवेशं प्रति व्यापारभावान्न परित्यजति यावत्सर्वथैवाहारकं तावदौदारिकेण सह मिश्रतेति, ननु तत्तेन सर्वथाऽमुक्तं पूर्वनिर्वर्तितं तिष्ठत्येव तत्कृतं गृह्णाति ?, सत्यं तिष्ठति तत् तथाऽप्यौदारिक-शरीरोपादानार्थं प्रवृत्त इति गृह्णात्येवेत्युच्यत इति ।

‘कम्मासरीरकायप्पओगपरिणए’ति इह कर्मणशरीरकायप्रयोगो विग्रहे समुद्धातगतस्य च केवलिनस्तृतीयचतुर्थः पञ्चमसमयेषु भवति, उक्तं च-‘कर्मणशरीरयोगी चतुर्थः के पञ्चमे तृतीये चे’ति, एवं प्रज्ञापनाटीकानुसारेणौदारिकशरीरकायप्रयोगादीनां व्याख्या, शतकटीकाऽनुसारतः पुनर्मिश्रकायप्रयोगाणामेवं-औदारिकमिश्र औदारिक एवापरिपूर्णो मिश्र उच्यते, यथा गुडमिश्रं दधि, न गुडतया नापि दधितया व्यपदिश्यते तत् ताभ्यामपरिपूर्णत्वात्, एवमौदारिकं मिश्रं कर्मणेनैव नौदारिकतया नापि कर्मणतया व्यपदेष्टुं शक्यमपरिपूर्णत्वादिति तस्यौदा-रिकमिश्रव्यपदेशः, एवं वैक्रियाहारकमिश्रावपीति, नवरं ‘बायरवाउक्काइए’ इत्यादि ।

यथौदारिकशरीरकायप्रयोगपरिणते सूक्ष्मपृथिवीकायिकादि प्रतीत्यालापकोऽधीत-स्तथौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगपरिणतेऽपि वाच्यो, नवरमयं विशेषः-तत्र सर्वेऽपि सूक्ष्म-पृथिवीकायिकादयः पर्याप्तापर्याप्तविशेषणा अधीता इह तु बादरवायुकायिका गर्भजपञ्चेन्द्रियतिय-गमनुष्याश्च पर्याप्तिकापर्याप्तकविशेषणा अध्येतव्याः, शेषास्त्वपर्याप्तकविशेषणा एव, यतो बादरवायुकायिकादीनां पर्याप्तकावस्थायामपि वैक्रियारम्भणत औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगो लभ्यते, शेषाणां पुनरपर्याप्तकावस्थायामेवेति ।

‘जहा ओगाहणसंठाणे’ति प्रज्ञापनायामेकविंशतितमपदे, तत्र चैवमिदं सूत्रं-‘जइ वाउक्काइ-यएगिंदियवेउज्वियसरीरकायप्पयोगपरिणए किं सुहुमवाउक्काइयएगिंदिय जाव परिणए बादरवाउक्काइयएगिंदिय जाव परिणए ?, गोयमा ! नोसुहुमजाव परिणए बायर जाव परिणए’ इत्यादीति

‘एवं जहा ओगाहणसंठाणे’ति तत्र चैवमिदं सूत्रं-‘गोयमा ! नो अमणुस्साहारगसरीर-कायप्पओगपरिणए मणुस्साहारगसरीरकायप्पओगपरिणए’ इत्यादि । ‘एवं जहा ओगाहणासंठाणे कम्मगस्स भेओ’ति स चायं भेदः-‘वेइंदियकम्मासरीरकायप्पओगपरिणए वा एवं तेइंदियच-उरिंदिय’ इत्यादिरिति ।

अथ ब्रव्यद्वयं चिन्त्यब्राह्म-

मू. (३८७) दो भंते ! दच्चा किं पयोगपरिणया मीसापरिणया वीससापरिणया ?, गोयमा पओगपरिणया वा १ मीसापरिणया वा २ वीससापरिणया वा ३ अहवा एगे पओगपरिणए एगे मीसापरिणए ४ अहवेगे पओगप० एगे वीससापरि० ५ अहवा एगे मीसापरिणए एगे वीससा-परिणए एवं ६ ।

जइ पओगपरिणया किं मप्पयोगपरिणया वइप्पयोग० कायप्पयोगपरिणया ?, गोयमा मणप्पयो० वइप्पयोगप० कायप्पयोगपरिणया वा अहवेगे मणप्पयोगप० एगे वयप्पयोगप०, अहवेगे मणप्पयोगपरिणए कायप०, अहवेगे वयप्पयोगप० एगे कायप्पओगपरि०, जइ मणप्प-योगप० किं सच्चमणप्पयोगप० ४ ।

गोयमा ! सच्चमणप्पयोगपरिणया वा जाव असच्चा मोसमणप्पयोगप० १ अहवा एगे

सद्यम णप्पयोगपरिणए एगे मोसमणप्पओगपरिणए १ अहवा एगे सद्यमणप्पओगप० एगे सद्यमोसणप्पओगपरिणए २ अहवा एगे सद्यमणप्पयोगपरिणया एगे असद्यमोसमणप्पओगपरिणए ३ अहवा एगे मोसमणप्पयोगप० एगे सद्यमोसमणप्पयोगप० ४ अहवा एगे मोसमणप्पयोगप० एगे असद्यमोसमणप्पयोगप० ५ अहवा एगे सद्यमोसमणप्पओगप० एगे असद्यमोसमणप्पओगप० ६ ।

जइ सच्चमणप्पओगप० किं आरंभसच्चमणप्पयोगपरिणए जाव असमारंभसच्चमणप्पयोगप०?, गोयमा! आरंभसच्चमणप्पयोगपरिणया वा जाव असमारंभसच्चमणप्पयोगपरिणया वा, अहवा एगे आरंभसच्चमणप्पयोगप० एगे णारंभसच्चमणप्पयोगप० एवं एएणं गमएणं दुयसंजोएणं नेयव्वं, सब्बे संयोगा जत्थ जत्तिया उट्ठेति ते भानियव्वा जाव सब्बद्विसिद्धगति । जइ मीसाप० किं मणमीसापरि० एवं मीसापरि० वि० ।

जइ वीससापरिण्या किं वन्नपरिण्या गंधप० एवं वीससापरिण्यावि जाव अहवा एगे
चउरससंठाणपरि० एगे आययसंठाणपरिणए वा ।

तिन्नि भंते ! दब्बा किं पयोपरिणया मीसाप० वीससाप० ?, गोयमा ! पयोगपरिणया वा मीसा परिणया वा वीससापरिणया वा १ अहवा एगे पयोगपरिणए दो मीसाप० १ अहवेगे पयोगपरिणए दो वीससाप० २ अहवा दो पयोगपरिणया एगे मीससापरिणए ३ अहवा दो पयोगप० एगे वीससाप० ४ अहवा एगे मीसापरिणए दो वीससाप० ५ अहवा ४ दो मीससाप० एगे वीससाप० ६ अहवा एगे पयोगप० एगे मीसापरि० एगे वीससाप० ७ ।

जइ पयोगप० किं मणपयोगपरिणया वइपयोगप० कायपयोगप० ?, गोयमा ! मणपयोगपरिणया वा एवं एक्कगसंयोगो दुयासंयोगो तियासंयोगो भानियव्वो, जइ मणपयोगपरि० किं सच्चमणपयोगपरिणए ४ ?, गोयमा ! सच्चमणपयोगपरिणया वा जाव असच्चामोसमण-पयोगपरिणए वा ४, अहवा एगे सच्चमणपयोगपरिणए दो मोसमणपयोगपरिणया वा, एवं दुयासंयोगो तियासंयोगो भानियव्वो, एत्थवि तहेव जाव अहवा एगे तंसंठाणपरिणए वा एगे चउरंसंठाणपरिणए वा एगे आययसंठाणपरिणए वा ।

चत्वारि भन्ते ! द्रव्या किं पओगपरिणया ३ ?, गोयमा ! पयोगपरिणया वा मीसापरिणया वा वीससापरिणया वा, अहवा एगे पओगपरिणए तिन्नि मीसापरिणया १ अहवा एगे पओगपरिणए तिन्नि वीससापरिणया २ अहवा दो पयोगपरिणया दो मीसापरिणया ३ अहवा दो पयोगपरिणया दो वीससापरिणया ४ अहवा तिन्नि पओगपरिणया एगे मीससापरिणया ५ अहवा तिन्नि पओगपरिणया एगे वीससापरिणए ६ अहवा एगे मीससापरिणए तिन्नि वीससापरिणया ७ अहवा दो मीसापरिणया दो वीससापरिणया ८ अहवा तिन्नि मीसापरिणया एगे वीससापरिणए ९ अहवा एगे पओगपरिणए दो वीससापरिणया (एगे मीसापरिणए) १ अहवा एगे पयोगपरिणए दो मीसापरिणया एगे वीससापरिणए २ अहवा दो पयोगपरिणया एगे मीसापरिणए एगे वीससापरिणए ३ । जइ पयोगपरिणया किं मण्यपयोगपरिणया ३ ।

एवं एएणं कमेणं पंच छ सत्त जाव दस संखेज्जा असंखेज्जा अनंता य दव्वा भानियव्वा
(एक्कगसंजोणेण) दयासंजोएणं तियासंजोएणं जाव दससंजोएणं बारसंजोएणं उवज्जिकुणं

जत्थ जत्तिया संजोगा उट्ठेति ते सव्वे भानियव्वा, एए पुण जहा नवमसए पवेसणए भनिहाभि
तहा उवजुञ्जिऊण भानियव्वा जाव असंखेज्जा अनंता एवं चेव, नवरं एकं पदं अब्भहियं, जाव
अहवा अनंता परिमंडलसंठाणपरिणया जाव अनंता आययसंठाणपरिणया ॥

वृ. 'दो भंते !' इत्यादि, इह प्रयोगपरिणतादिपदत्रये एकत्वे त्रयो विकल्पाः, द्विकयोगेऽपि
त्रय एवेत्येवं षट्, एवं मनः-प्रयोगादित्रयेऽपि, सत्यमनःप्रयोगपरिणतादीनि तु चत्वारि पदानि
तेष्वेकत्वे चत्वारि द्विकयोगे तु षट् एवं सर्वेऽपि दश, आरम्भसत्यमनःप्रयोगपरिणतादीनि च
षट् पदानि, तेष्वेकत्वे षड् द्विकयोगे तु पञ्चदश सर्वेऽप्येकविंशति ६ ।

सूत्रे च 'अहवा एगे आरंभसत्तमणप्पओगपरिणए' इत्यादिनेह द्विकयोगे प्रथम एव भङ्गको
दर्शितः, शेषांस्तदन्यपदसम्भवांश्चातिदेशेन पुनर्दर्शयतोक्तम्- 'एवं एएणं गमेणं' इत्यादि एवमेतेन
गमेनारम्भसत्यमनःप्रयोगादिपदप्रदर्शितेन द्विकसंयोगेन नेतव्यं समस्तं द्रव्यद्वयसूत्रं, द्विकसंयोगस्य
चैकत्वविकल्पाभिधानपूर्वकत्वादेकत्वविकल्पैश्चेति ६श्वं, तत्र च यत्रारम्भसत्यमनः प्रयोगा-
दिपदसमूहे यावन्तो द्विकसंयोगा उत्तिष्ठन्ते सर्वे ते तत्र भनितव्याः, तत्र चारम्भसत्यमनः प्रयोगा
दर्शिता एव, आरम्भादिपदषट्कविशेषितेषु पुनरित्यमेव त्रिषु मृषामनःप्रयोगादिषु, चतुर्षु च
सत्यवाक्यप्रयोगादिषु तु प्रत्येकमेकत्वे षड् विकल्पाः ।

द्विकसंयोगे तु पञ्चदशेत्येवं प्रत्येकमेवमेव सर्वेष्वप्येकविंशति, औदारिकशरीरकाय-
प्रयोगादिषु तु सप्तसु पदेष्वेकत्वे सप्त द्विकयोगे त्वेकविंशतिरित्येवमष्टाविंशतिरिति एवमेकेन्द्रिया-
दिपृथिव्यादिपदप्रभृतिभिः पूर्वाक्तक्रमेणौदारिकादिकायप्रयोगपरिणतद्रव्यद्वयं प्रपञ्चनीयं, कियदूरं
यावत् ? इत्याह- 'जाव सव्वडुसिद्ध' ति, एतच्चैवं- 'जाव सव्वडुसिद्ध अनुत्तरोववाइय कप्पातीत-
गवेमानियदेवपंचेदियकम्मासरीरकायप्पओगपरिणया किं पज्जत्तसव्वडुसिद्धजाव परिणया अपज्जत्त
सव्वडुसिद्धजाव परिणया वा ? , गोयमा ! पज्जत्तसव्वडुसिद्ध जाव परिणया वा अपज्जत्तसव्वडुसिद्ध
जावपरिणया वा ? , अहवा एगे पज्जत्तसव्वडुसिद्ध जाव परिणए एगे अपज्जत्तसव्वडुसिद्ध जाव
परिणए' ति ।

'एवं वीससापरिणयावि' ति एवमिति-प्रयोगपरिणतद्रव्यद्वयवस्त्येकविकल्पैर्द्विकसंयोगैश्च
विश्रसापरिणते अपि द्रव्ये वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानेषु पञ्चादिभेदेषु वाच्ये, कियदूरं यावत् ?
इत्याह- 'जाव अहवेगे' इत्यादि, अयं च पञ्चभेदसंस्थानस्य दशानां द्विकसंयोगानां दशम इति ।

अथ द्रव्यत्रयं चिन्तयन्नाह- 'तिन्नी' त्यादि, इह प्रयोगपरिणतादिपदत्रये एकत्वे विकल्पाः
द्विकसंयोगे तु षट्, कथम् ? , आद्यस्यैकत्वे शेषयोः क्रमेण द्वित्वे द्वौ तथाऽऽद्यस्य द्वित्वे शेषयोः
क्रमेणैकत्वेऽन्यौ द्वौ ४ तथा द्वितीयस्यैकत्वे तृतीयस्य च द्वित्वेऽन्यः ५ तथा द्वितीयस्य द्वित्वे
तृतीयस्य चैकत्वेऽन्यः ६ इत्येवं षट्, त्रिकयोगे त्वेक एवेत्येवं सर्वे दश, एवं मनः प्रयोगादिपदत्रयेऽपि,
अत एवाह-

'एवमेक्कसंजोगो' इत्यादि, सत्यमनःप्रयोगादिनि तु चत्वारि पदानीत्यत एकत्वे चत्वारो
द्विकसंयोगे तु द्वादश, कथम् ? , आद्यस्यैकत्वेन शेषाणां त्रयाणां क्रमेणानेकत्वेन त्रयो लब्धाः,
पुनरन्ये त्रय आद्यस्यानेकत्वेन शेषाणां त्रयाणां क्रमेणैकत्वेन ६, तथा द्वितीयस्यैकत्वेन शेषयोः
क्रमेणानेकत्वेन द्वौ, पुनर्द्वितीयस्यानेकत्वेन शेषयोः क्रमेणैकत्वेन द्वावेव तृतीय चतुर्थः योरेकत्वा-

नकेत्वाभ्यामेकः पुनर्विपर्ययेणैक इत्येवं द्वादश त्रिकयोगे तु चत्वार इत्येवं सर्वेऽपि विंशतिरिति सूत्रे तु कांश्चिदुपदर्श्य शेषानतिदेशत आह- 'एवं द्रव्यासंजोगो' इत्यादि, 'एत्यवि तहेव' इति अत्रापि द्रव्यत्रयाधिकारे तथैव वाच्यं सूत्रं यथा द्रव्यद्वयाधिरे उक्तं, तत्र च मनोवाक्यायप्रभेदतो यः प्रयोगपरिणामो मिश्रतापरिणामो वर्णादिभेदतश्च विश्रसापरिणाम उक्तः स इहापि वाच्य इति भावः, किमन्तं तत्सूत्रं वाच्यम् ? इत्याह- 'जावे' इत्यादि, इह च परिमण्डलादीनि पञ्च पदानि तेषु चैकत्वे पञ्च विकल्पाः द्विकसंयोगे तु विंशति, कथम् ? , आद्यस्यैकत्वे शेषाणां च क्रमेणानेकत्वे तथाऽऽद्यस्यानेकत्वे शेषाणां तु क्रमेणैवैकत्वे एवं द्वितीयस्यैकत्वेऽनेकत्वे च शेषत्रयस्य चानेकत्वे एकत्वे च षट् तथा तृतीयस्यैकत्वे च द्वयोश्चानेकत्वे एकत्वे च चत्वारः तथा चतुर्थः स्यैकत्वेऽनेकत्वे च पञ्चमस्य चानेकत्वे एकत्वे च द्वावित्येवं सर्वेऽपि विंशतिः ।

त्रिकयोगे तु दश अत्र च 'अहवा एगे तंससंठाणे' इत्यादिना त्रिकयोगानां दशमो दर्शित इति ।

अथ द्रव्यचतुष्कमाश्रित्याह- 'चत्तारि भंते !' इत्यादि, इह प्रयोगपरिणतादित्रये एकत्वे त्रयो द्विकसंयोगे तु नव, कथम् ? , आद्यस्यैकत्वे द्वयोश्च क्रमेण त्रित्वे द्वौ, तथाऽऽद्यस्य द्वित्वे द्वयोरपि क्रमेणैव द्वित्वेऽन्यौ द्वौ, तथाऽऽद्यस्य त्रित्वे द्वयोश्च क्रमेणैवैकत्वेऽन्यौ द्वौ, तथा द्वितीय-स्यैकत्वेऽन्यस्य त्रित्वे तथा द्वयोरपि द्वित्वे तथा द्वितीयस्य त्रित्वेऽन्यस्य चैकत्वे त्रयोऽन्ये इत्येवं सर्वेऽपि नव त्रययोगे तु त्रय एव भवन्तीत्येवं सर्वेऽपि पञ्चदश इति ।

'जइ पओगपरिणया किं मणप्पओगे' इत्यादिना चोक्तशेषं द्रव्यचतुष्कप्रकरणमुपलक्षितं, तच्च पूर्वोक्तानुसारेण संस्थानसूत्रान्तमुचितमङ्गकोपेतं समस्तमध्येयमिति । अथ पञ्चादिद्रव्यप्रकरणाभ्यतिदेशतो दर्शयन्नाह- 'एवं एएण' इत्यादि, एवं चाभिलापः- 'पंचभंते ! दव्वा किं पओगपरिणया ३ ? , गोयमा ! पओगपरिणया ३ अहवा एगे पओगपरिणए चत्तारि मीसापरिणया' इत्यादि, इह च द्विकसंयोगे विकल्पा द्वादश, कथम् ? , एकं चत्वारि च १ द्वे त्रीनि च २ त्रीनि द्वे च ३ चत्वार्येकं च ३ इत्येवं चत्वारो विकल्पा द्रव्यपञ्चकमाश्रित्यैकत्र द्विकसंयोगे पदत्रयस्य त्रयो द्विकसंयोगास्ते च चतुर्भिर्गुणिता द्वादशेति, त्रिकयोगे तु षट्, कथम् ? , त्रीण्येकमेकं च १ एकं त्रीण्येकं च २ एकमेकं त्रीनि च ३ द्वे द्वे एकं च ४ द्वे एकं द्वे च ५ एकं द्वे द्वे च ६ इत्येवं षट्, 'जाव दससंजोएण' इति इह यावत्करणाद्यतुष्कादिसंयोगाः सूचिताः, तत्र च द्रव्यपञ्चकापेक्षया सत्यमनः-प्रयोगादिषु चतुर्षु पदेषु द्विकत्रिकचतुष्कसंयोगा भवन्ति ।

तत्र च द्विकसंयोगाश्चतुर्विंशति २४, कथम् ? , चतुर्णां पदानां षट् द्विकसंयोगाः, तत्र चैकैकस्मिन् पूर्वोक्तक्रमेण चत्वारो विकल्पाः षन्नां च चतुर्भिर्गुणे (च) चतुर्विंशतिरिति, त्रिकसंयोगा अपि चतुर्विंशति, कथम् ? , चतुर्णां पदानां त्रिकसंयोगाश्चत्वारः, एकैकस्मिन् पूर्वोक्तक्रमेण षड् विकल्पाः, चतुर्णां च षड्भिर्गुणे चतुर्विंशतिरिति, चतुष्कसंयोगे तु चत्वारः, कथम् ? , आदौ, द्वे त्रिषु चैकैकं १ तथा द्वितीयस्थाने द्वे शेषेषु चैकैकं २ तथा तृतीये स्थाने द्वे शेषेषु चैकैकं ३ तथा चतुर्थे द्वे शेषेषु चैकैकम् ४ इत्येवं चत्वार इति, एकेन्द्रियादिषु तु पञ्चसु पदेषु द्विकचतुष्कपञ्चकसंयोगा भवन्ति, तत्र च द्विकसंयोगाश्चत्वारिंशत् ।

कथम् ? , पञ्चानां पदानां दश द्विकसंयोगा एकैकस्मिन् द्विकसंयोगे पूर्वोक्तक्रमेण चत्वारो

विकल्पा दशानां च चतुर्भिर्गुणने चत्वारिंशदिति, त्रिकसंयोगे तु षष्टिः ।

कथम् ? , पञ्चानां पदानां दश त्रिकसंयोगाः एकैकस्मिंश्च त्रिकसंयोगे पूर्वोक्तक्रमेण षड् विकल्पाः दशानां च षड्भिर्गुणने षष्टिरिति ।

चतुष्कसंयोगास्तु विंशतिः, कथम् ? , पञ्चानां पदानां तु चतुष्कसंयोगे पञ्च विकल्पा एकैकस्मिंश्च पूर्वोक्तक्रमेण चत्वारो भङ्गाः पञ्चानां चतुर्भिर्गुणने विंशतिरिति, पञ्चकसंयोगे त्वेक एवेति, एव षट्कादिसंयोगा अपि वाच्याः ।

नवरं षट्कसंयोग आरम्भसत्यमनःप्रयोगादिपदान्याश्रित्य सप्तकसंयोगस्त्वैदारिकादिका-यप्रयोगमाश्रित्य अष्टकसंयोगस्तु व्यन्तरभेदान् नवकसंयोगस्तु त्रैवेयकभेदान् दशकसंयोगस्तु भवनपतिभेदानाश्रित्य वैक्रियशरीरकायप्रयोगापेक्षया व्यन्तरभेदान् नवकसंयोगस्तु त्रैवेयकभेदान् दशकसंयोगस्तु भवनपतिभेदानाश्रित्य वैक्रियशरीरकायप्रयोगापेक्षया समवसेयः, एकादशसंयोगस्तु सूत्रेनोक्तः, पूर्वोक्तपदेषु तस्यासम्भवात्, द्वादशसंयोगस्तु कल्पोपपन्नदेवभेदाना-श्रित्य वैक्रियशरीर-कायप्रयोगापेक्षया वेति ।

‘पवेसण’ति नवमशतकसत्कतृतीयोद्देशके गाङ्गेयाभिधानानगारकृतनरकादिगतप्रवेशन-विचारे, कियन्ति तदनुसारेण द्रव्यानि वाच्यानि ? इत्याह-‘जाव असंखेजे’ति असङ्ख्यातान्तनार-कादिवक्तव्यताश्रयं हि तत्सूत्रम्, इह तु यो विशेषस्तमाह-‘अनन्ता’इत्यादि, एतेदेवाभिलापतो दर्शयन्नाह-‘जाव अनन्ते’इत्यादि ।

अथैतेषामेवाल्पबहुत्वं चिन्तयन्नाह-

मू. (३८८) एएसि णं भंते ! पोग्गलाणं पयोगपरिणयाणं मीसापरिणयाणं वीससापरिणयाणं य कयरे ? हितो जाव विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सव्वत्थोवा पोग्गला पयोगपरिणया मीसापरिणया अनन्तगुणा वीससापरिणया अणन्तगुणा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

वृ. ‘एएसि ण’मित्यादि, ‘सव्वत्थोव पुग्गला पओगपरिणय’ति कायादिरूतया, जीवपुद्गलसम्बन्धकालस्य स्तोक्तत्वात्, ‘मीसापरिणया अनन्तगुण’ति कायादिप्रयोगपरिणतेभ्यः सकाशान्मिश्रकपरिणता अनन्तगुणाः, यतः प्रयोगकृतमाकारमपरित्यजन्तो विश्रसया ये परिणामान्तरमुपागता मुक्तकडेवराद्यवयवरूपास्तेऽनन्तानन्ताः, विश्रसापरिणतास्तु तेभ्योऽप्यनन्तगुणाः, परमाण्वादीनां जीवाग्रहणप्रायोग्याणामप्यनन्तत्वादिति ॥

शतकं-८ उद्देशकः-१ समाप्तः

— शतकं-८ उद्देशकः-२ :—

वृ. प्रथमे पुद्गलपरिणाम उक्तो, द्वितीये तु स एवाशीविषद्वारेणोच्यते इत्येवंसम्बन्धस्या-स्यादिसूत्रम्—

मू. (३८९) कतिविहा णं भंते ! आसीविसा पन्नत्ता ? , गोयमा ! दुविहा आसीविसा पन्नत्ता, तंजहा-जातिआसीविसा य कम्मआसीविसा य, जाइआसीविसा णं भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ? गोयमा ! चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा-विच्छुजजातिआसीविसे मंडुक्कजातिआसीविसे उरगजातिआसीविसे मणुस्सजातिआसीविसे,

विच्छुयजातिआसीविसस्स णं भंते! केवतिए विसए पन्नत्ते। गोयमा! पभूणं विच्छुयजाति-
आसीविसे अद्धभरहप्पमाणमेत्तं बोदिं विसेणं विसपरिगयं विसड्डमाणं पकरेतए, विसए से
विसड्डयाए नो चेव णं संपत्तीए करेणु वा करेति वा करिस्संति वा १, मंडुक्कजातिआसीविसपुच्छा,
गोयमा! पभू णं मंडुक्कजातिआसीविसे भरहप्पमाणमेत्तं बोदिं विसेणं विसपरिगयं सेसं तं चेव
जाव करेस्संति वा २, एवं उरगजातिआसीविसस्सवि नवरं जंबुद्वीवप्पमाणमेत्तं बोदिं विसेणं
विसपरिगयं सेसं तं चेव जाव करेस्संति वा ३, मणुस्सजाति- आसीविसस्सवि एवं चेव नवरं
समयखेत्तप्पमाणमेत्तं बोदिं विसेण विसपरिगयं सेसं तं चेव जाव करेस्संति वा ४।

जइ कम्मआसीविसे किं नेरइयकम्मआसीविसे तिरिक्खजोनियकम्मआसीविसे
मणुस्सकम्मआसीविसे देवकम्मासीविसे?, गोयमा! नो नेरइयकम्मासीविसे तिरिक्खजोनिय-
कम्मासीविसेवि मणुस्सकम्मा० देवकम्मासी०, जइ तिरिक्खजोनियकम्मासीविसे किं एगिंदिय-
तिरिक्खजोनियकम्मासीविसे जाव नो चउरिंदियतिरिक्खजोनियकम्मासीविसे पंचिंदियतिरि-
क्खजोनियकम्मासीविसे, जइ पंचिंदियतिरिक्खजोनियजावकम्मासीविसे किं संमुच्छिम
पंचिंदियतिरिक्खजोनियजावकम्मासीविसे गब्भवक्कंतिपंचिंदियतिरिक्खजोनियकम्मासीविसे?,
एवं जहा वेउब्बियसरीरस्स भेदो जाव पज्जत्तासंखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतिपंचिंदियतिरिक्ख-
जोनियकम्मासीविसे नो अपज्जत्तासंखेज्जवासाउयजावकम्मासीविसे।

जइ मणुस्सकम्मासीविसे किं संमुच्छि मणुस्सकम्मासीविसे गब्भवक्कंतिमणुस्सकम्मा-
सीविसे?, गोयमा! नो संमुच्छिमणुस्सकम्मासीविसे गब्भवक्कंतिमणुस्सकम्मासीविसे एवं
जहा वेउब्बियसरीरं जाव पज्जत्तासंखेज्जवासाउयकम्मभूमगगब्भवक्कंतिमणुस्सकम्मासीविसे नो
अपज्जत्ता जाव कम्मसीविसे।

जइ देवकम्मासीविसे किं भवणवासीदेवकम्मासीविसे जाव वेमानियदेवकम्मासीविसे
गोयमा! भवणवासीदेवकम्मासीविसे वाणमंतर० जोतिसिय० वेमानियदेवकम्मासीविसे, जइ
भवणवासिदेवकम्मासीविसे से किं असुरकुमारभवणवासिदेवकम्मासीविसे जाव धनियकुमार
जाव कम्मासीविसे?, गोयमा! असुरकुमारभवणवासिदेवकम्मासीविसेवि जाव धनियकुमार-
आसीविसेवि, जइ असुरकुमार जाव कम्मासीविसे किं पज्जत्त असुरकुमार जाव कम्मासीविसे
अपज्जत्त असुरकुमारभवणवासिकम्मासीविसे? गोयमा! नो पज्जत्त असुरकुमार जाव कम्मासीविसे
अपज्जत्त असुरकुमार भवणवासिकम्मासीविसे एवं धनियकुमारणं, जइ वाणमंतरदेवकम्मासीविसे
किं पिसायवाणमंतर० एवं सव्वेसिपि अपजत्तगाणं, जोइसियाणं सव्वेसिं अपजत्तगाणं।

जइ वेमानियदेवकम्मासीविसे किं कप्पोवगवेमानियदेवकम्मसीविसे कप्पातीयेमानिय-
देवकम्मासीविसे?, गोयमा! कप्पोवगवेमानियदेवकम्मासीविसे नो कप्पातीयवेमानियदेव जाव
कम्मासीविसे, जइ कप्पोवगवेमानियदेवकम्मासीविसे किं सोहम्मकप्पोव० जाव कम्मासीविसे
अद्ध्यकप्पो वा जाव कम्मासीविसे?, गोयमा! सोहम्मकप्पोवगवेमानियदेवकम्मासीविसेवि
जाव सहस्सारकप्पोवगवेमानियदेवकम्मासीविसे, नो आणयकप्पोवग जाव नो अद्ध्यकप्पोवग-
वेमानियदेव०।

जइ सोहम्मकप्पोवग जाव कम्मासीविसे किं पज्जत्तसोहम्मकप्पोवगवेमानिय० अपजत्तग-

सोहम्मग०?, गोयमा! नो पज्जत सोहम्मकप्पोवगवेमानिय० अपज्जत सोहम्हवगवेमानियदेव-
कम्मासीविसे, एवं जाव नो पज्जतासहस्सारकप्पोवगवेमानिय जाव कम्मासीविसे, अपज्जत
सहस्सार- कप्पोवगजावकम्मासीविसे ॥

वृ. 'कइविहे'त्यादि, 'आसिवस'ति आशीविषाः दंष्ट्राविषाः 'जाइआसीविस'ति जाल्या-
जन्मनाऽऽशीविषाजात्याशीविषाः 'कम्मआसीव्वि'ति कर्मणा-क्रियया शापादिनोपघात-
करणेनाशीविषाः कर्माशीविषाः, तत्र पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च कर्माशीविष पर्याप्तका एव,
एते हि तपश्चरणानुष्ठानतोऽन्यतो वा गुणतः खल्वाशीविषा भवन्ति, शापप्रदानेनैव व्यापाद-
यन्तीत्यथ एते चाशीविषलब्धिस्वभावात् सहस्रारान्तदेवेष्वेवोत्पद्यन्ते, देवास्त्वेत एव ये देवत्वेनोत्प-
न्नास्तेऽपर्याप्तकावस्थायामनुस्तभवतया कर्माशीविषा इति, उक्तञ्च शब्दार्थः भेदसम्भवादि
भाष्यकारेण-

॥ १ ॥ "आसीदाढा तग्गयमहाविसाऽऽसीवित्तु विहभेया ।
ते कम्मजाइभेएण नेगहा चउविहविगप्पा ॥"

'केवइए'ति कियान् 'विसए'ति गोचरो विषयस्तेति गम्यम् 'अद्धभरहप्पमाणमेत्तं'ति
अर्द्धभरतस्य यत् प्रमाणं-सातिरेकत्रिषष्ट्यधिकयोजनशतद्वयलक्षणं तदेव मात्रा-प्रमाणं यस्याः
सा तथा तां 'बोदिं'त तनुं 'विसेणं'ति विषेण स्वकीयाशीप्रभवेण करणभूतेन 'विसपरिगयं'ति
विषं भावप्रधानत्वाद्निर्देशस्य विषतां परिगता-प्राप्ता विषपरिगताऽतस्ताम्, अतएव 'विसट्ठमारिणं'ति
विकसन्ती-विदलन्ती 'करेतए'ति कर्तुं 'विसए से'ति गोचरोऽसौ, अथवा 'से' तस्य वृश्चिकस्य
'विसट्ठयाए'ति विषमेवार्थो विषाघ्नसद्भावस्तत्ता तस्या विषार्थः तायाः-विषत्वस्य तस्यां वा
'नो नैवेत्यर्थः 'संपत्तीए'ति संपत्त्या एवंविधबोन्दिसंप्राप्तिद्वारेण 'करिंसु'ति अकार्षुर्वृश्चिका
इति गम्यते, इह चैकवचनप्रक्रमेऽपि बहुवचननिर्देशो वृश्चिकाशीविषाणां बहुत्वज्ञापनधम्, एवं
कुर्वन्ति करिष्यन्तीत्यपि, त्रिकालनिर्देशश्चाभीषां त्रैकालिकत्वज्ञापनार्थः, 'समयक्खेत्त'ति
'समयक्षेत्रं' मनुष्यक्षेत्रम् ।

'एवं जहावेउव्वियसरीरस्स भेउ'ति यथा वैक्रियं भणता जीवभेदो भनितस्तथेहापि
वाच्योऽसावित्यर्थः, स- 'गोयमा! नो संमुच्छिमपंचिंदियतिरिक्खजोनियकम्मासीविसे गब्भवक्कंति-
यपंचिंदियतिरिक्खजोनियकम्मासीविसे, गब्भवक्कंतियपंचिंदियतिरिक्ख जोनियकम्मासीविसे
किं संखेज्जवासाउयगब्भवक्कंतिय पंचिंदियतिरिक्खजोनियकम्मासविसे असंखेज्जवासाउय जाव
कम्मासीविसे?, गोयमा! संखेज्जवासाउय जाव कम्मासीविसे नो असंखेज्जवासाउय जाव कम्मा-
सीविसे, जइ संखेज्ज जाव कम्मासीविसे किं पज्जतसंखेज्ज जाव कम्मासीविसे अपज्जतसंखेज्ज
जाव कम्मासीविसे?, गोयमा! शेषं लिखितमेवास्ति ॥

एतच्चोक्तं वस्तु अज्ञानो न जानाति, ज्ञान्यपि कश्चिदश वस्तूनि कथञ्चिन्न जानातीति
दर्शयन्नाह-

मू. (३९०) दस ठाणाइं छउमत्थे सव्वभावेणं न जाणइ न पासइ, तंजहा-धम्मत्थिकायं १
अधम्मत्थिकायं २ आगासत्थिकायं जीवं असरीरपडिबद्धं ४ परमाणुपोग्गलं ५ सद्दं ६ गंधं ७
वातं ८ अयं जिणे भविस्सइ वान वा भविस्सइ ९ अयं सव्वदुक्खाण अंतं करेस्सति वा न वा

करेसइ १०।

एयानि चैव उषन्ननाणदंसणघरे अरहा जिणे केवली सब्बभावेणं जाणइ पासइ, तंजहा-धम्मधिकायं जाव करेसंति वा न वा करेसंति ।

वृ. 'दसे'त्यादि, 'स्थानानि' वस्तूनि गुणपर्यायाश्रितत्वात्, छद्मस्थ इहावध्याद्यतिशयविकलो गृह्यते, अन्यथाऽमूर्तत्वेन धर्मास्तिकायादीनजानत्रपि परमाण्वादि जानात्येवासौ, मूर्तत्वात्तस्य, समस्तमूर्तविषयत्वाच्चावधिविशेषस्य ।

अथ सर्वभावेनेत्युक्तं ततश्च तत् कथञ्चिज्ज्ञानत्रयनन्तपर्यायतया न जानातीति, सत्यं, केवलमेवं दर्शयति सङ्ख्यानियमो व्यर्थः स्यात्, घटादीनां सुबहूनामर्थानामकेवलिना सर्वपर्यायतया ज्ञातुमशक्यत्वात्, सर्वभावेन च साक्षात्कारेण-चक्षुप्रत्यक्षेणेति हृदयं, श्रुतज्ञानादिना त्वसाक्षात्कारेण जानात्यपि ।

'जीवं असरीरपडिवद्धं'ति देहविमुक्तं सिद्धमित्यर्थः, 'परमाणुपुग्गलं'ति परमाणुश्चासौ पुद्गलश्चेति, उपलक्षणमेतत्तेन द्वयणुकादिकमपि कश्चिन्न जानातीति, अयमिति-प्रत्यक्षः कोऽपि प्राणी जिनो-वीतरागो भविष्यति न वा भविष्यतीति नवमम् ९ 'अयं'मित्यादि च दशमम् ।

उक्तव्यतिरेकमाह-'एयाणी'त्यादि, 'सब्वभावेणं जाणइ'ति सर्वभावेन साक्षात्कारेण जानाति केवलज्ञानेनेति हृदयम् ॥ जानातीत्युक्तमतो ज्ञानसूत्रम्-

मू. (३९१) कतिविहे णं भंते ! नाणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे नाणे पन्नत्ते, तंजहा-आभिनिबोहियनाणे सुयनाणे ओहिनाणे मणपज्जवनाणे केवलनाणे ।

से किं तं आभिनिबोहियनाणे ?, आभिनिबोहियनाणे चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-उग्गहो ईहा अवाओ धारणा, एवं जहा रायप्पसेणइए नाणाणं भेदो तहेव इहवि भानियव्वो जाव सेतं केवलनाणे ।

अन्नाणे णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! तिविहे पन्नत्ते, तंजहा मइअन्नाणे सुयअन्नाणे विभंगन्नाणे ।

से किं तं मइअन्नाणे ?, २ चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-उग्गहो जाव धारणा । से किं तं उग्गहे १ दुविहे पन्नत्ते तंजहा-अत्थोग्गहे य वंजणोग्गहे य, एवं जहेव आभिनिबोहियनाणं तहेव, नवरं एगद्धियवज्जं जाव नोइदियधारणा, सेतं धारणा, सेतं मइअन्नाणे ।

से किं तं सुयअन्नाणे ?, २ जं इमं अन्नानिएहिं मिच्छदिट्ठिएहिं जहा नंदीए जाव चत्तारि वेदा संवोवंगा, सेतं सुयअन्नाणे ।

से किं तं विभंगन्नाणे ?, २ अनेगविहे पन्नत्ते तंजहा-गामसंठिए नगरसंठिए जाव संनिवेससंठिए दीवसंठिए समुदसंठिए वाससंठिए वासहरसंठिए पव्वयसंठिए रुक्खसंठिए धूभसंठिए हयसंठिए गयसंठिए नरसंठिए किंनरसंठिए किंपुरिसंठिए महारगगंधव्वसंठिए उसभसंठिए पसुपसयविहगवानरणाणासंठाणसंठिए पन्नत्ते ।

जीवा णं भंते ! किं नाणी अन्नाणी ?, गोयमा ! जीवा नाणीवि अन्नाणीवि, जे नाणी ते अत्थेगतिया दुन्नाणी अत्थेगतिया तिन्नाणी अत्थेगतिया चउनाणी अत्थेगतिया एगनाणी जे दुन्नाणी ते आभिनिबोहियनाणी य सुयनाणी य जे तिन्नाणी ते आभिनिबोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी

अहवा आभिनिबोहियनाणी सुयनाणी मणपञ्चवनाणी जे चउनाणी ते आभिनिबोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी मणपञ्चवनाणी जे एगनाणी नियणा केवलनाणी, जे अन्नाणी ते अत्येगतिया दुअन्नाणी अत्येगतिया तिअन्नाणी जे दुअन्नाणी ते मइअन्नाणी य सुयअन्नाणी य जे तियअन्नाणी ते मइअन्नाणी सुयअन्नाणी विभंगनाणी ।

नेरइया णं भंते ! किं नाणी अन्नाणी ?, गोयमा ! नानिवि अन्नाणीवि, जे नाणी ते नियमा तिन्नाणी, तंजहा-आभिनिबोहि० सुयना० ओहिना० जे अन्नाणी ते अत्येगतिया दुअन्नाणी अत्येगतिया तिअन्नाणी, एवं तिन्नि अन्नाणानि भयणाए ।

असुरकुमारा णं भंते ! किं नाणी अन्नाणी ?, जहेव नेरइया तहेव तिन्नि नाणानि नियमा, तिन्नि अन्नाणानि भयणाए, एवं जाव धनियकु० । पुढविकाइया णं भंते ! किं नाणी अन्नाणी ?, गोयमा ! नो नाणी अन्नाणी, जे अन्नाणी ते नियमा दुअन्नाणी-मइअन्नाणी य सुयअन्ना०, एवं जाव वणस्सइका० ।

बेइंदियाणं पुच्छा, गोयमा ! नाणीवि अन्नाणीवि, जे नाणी ते नियमा दुन्नाणी, तंजहा-आभिनिबोहियनाणी य सुयनाणी य, जे अन्नाणी ते नियमा दुअन्नाणी आभिनिबोहियअन्नाणी सुयअन्नाणी, एवं तेइंदियचउरिदियावि, पंचिंदियतिरिक्खजो० पुच्छा, गोयमा ! नाणीवि अन्नाणीवि, जे नाणी ते अत्ये० दुन्नाणी अत्ये० तिन्ना० एवं तिन्नि नाणानि तिन्नि अन्नाणानि य भयणाए ।

मणुस्सा जहा जीवा तहेव पंच नाणानि तिन्नि अन्नाणानि भयणाए । वाणमंत० जहा ने० जोइसियवेमानियणं तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा नियमा । सिद्धा णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! नाणी नो अन्नाणी, नियमा एगनाणी केवलनाणी ।

वृ. तत्र च 'आभिनिबोहियनाणे'ति अर्थाभिमुखोऽविपर्ययरूपत्वात् नियतोऽसंशयरूपत्वाद्बोधः संवेदनमभिनिबोधः स एव स्वार्थः केकप्रत्ययोपादानादाभिनिबोधिकं, ज्ञातिर्ज्ञायते वाऽनेनेति ज्ञानम्, आभिनिबोधिकं च तज्ज्ञानं चेति आभिनिबोधिकज्ञानम्-इन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तो बोध इति ।

'सुयनाणे'ति श्रूयते तदिति श्रुतं-शब्दः स एव ज्ञानं भावश्रुतकारणत्वात् कारणे कार्योपचारात् श्रुतज्ञानं, श्रुताद्वा-शब्दात् ज्ञानं श्रुतज्ञानम्-इन्द्रियमनोनिमित्तः श्रुतग्रन्थानुसारी बोध इति ।

'ओहिनाणे'ति अवधीयते-अधोऽधो विस्तृतं वस्तु परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यवधि स एव ज्ञानम् अवधिना वा-मर्यादया मूर्तद्रव्याण्येव जानाति नेतराणीति व्यवस्थया ज्ञानमवधिज्ञानं ।

'मनपञ्चवणाणे'ति मनसोमन्यमानमनोद्रव्याणां पर्यवः-परिच्छेदो मनःपर्ययः स एव ज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं मनःपर्यायाणां वा-तदवस्थाविशेषाणां ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानम् ।

'केवलनाणे'ति केवलमेकं मत्यादिज्ञाननिरपेक्षत्वात् शुद्धं वा आवरणमलकलङ्करहितत्वात् सकलं वा-तत्प्रथमतयैवाशेषतदावरणाभावतः सम्पूर्णोत्पत्तेः असाधारणं वाऽनन्यसदृशत्वात् अनन्तं वा ज्ञेयानन्तत्वात् यथायऽवस्थिताशेषभूतभवद्भाविभावस्वभावावभासीति भावना तच्च तत् ज्ञानं चेति केवलज्ञानम् ।

'उग्गहो'ति सामान्यार्थः स्य-अशेषविशेषनिरपेक्षस्यानिरदेश्यस्य रूपादे-अव इति-प्रथमतो ग्रहणं-परिच्छेदनमवग्रहः 'ईह'ति सदर्थः विशेषालोचनमीहा 'अवाओ'ति प्रक्रान्तार्थः विनिश्चयोऽवायः 'धारणे'ति अवगतार्थः विशेषधरणं धारणा 'एवं जहे'त्यादि, 'एवम्' उक्तक्रमेण

यथा राजप्रश्नकृते द्वितीयोपाङ्गे ज्ञानानां भेदो भनितस्तथैवेहापि भनितव्यः, स चैवम्

‘से किं तं उग्गहे ? , उग्गहे दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-अत्थोग्गहे य वंजणोग्गहे य’ इत्यादिरिति, यच्च वाचनान्तरे श्रुतज्ञानाधिकारे यथा नन्द्यामङ्गप्ररूपणेत्यभिधाय ‘जाव भवियअभविया तत्तो सिद्धा असिद्धा ये’त्युक्तं तस्यायमर्थः-श्रुतज्ञानसूत्रावसाने किल नन्द्यां श्रुतविषयं दर्शयतेदम-भिहितम्-‘इच्छेयंमि दुयालसंगे गनिपिड अनंता भावा अनंता अभावा जाव अनंता भवसिद्धिया अनंता अभवसिद्धिया अनंता सिद्धा अनंता असिद्धा पन्नत्ते’ति, अस्य च सूत्रस्य या सङ्गहगाथा-

॥ १ ॥

“भावमभावा हेऊमहेउ कारणमकारणा जीवा ।

अज्जीव भवियाऽभविया तत्तो सिद्धा असिद्धा य ॥”

इत्येवंरूपा तस्याः खण्डमिदमेतदन्तं श्रुतज्ञानसूत्रमिहाध्येयमिति ॥ ज्ञानविपर्ययस्त्वज्ञानमिति तत्सूत्रम्-तत्रच ‘अन्नाणे’ति नञः कुत्सार्थःत्वात् कुत्सितं ज्ञानमज्ञानं, कुत्सितत्वं च मिथ्यात्वसंवलितत्वात्, उक्त्वञ्च-

॥ १ ॥

“अविसेसिया मइच्चिय सम्पदिद्धिस्स सा मइन्नाणं ।

मइन्नाणं मिच्छदिद्धिस्स सुयंपि एमेव ॥”

‘विभंगनाणे’ति विरुद्धा भङ्गा-वस्तुविकल्पा यस्मिंस्तद्विभङ्ग तच्च तज्ज्ञानं च अथवा विरूपो भङ्गः-अवधिभेदो विभङ्गः स चासौ ज्ञानं चेति विभङ्गज्ञानम्, इह च कुत्सा विभङ्गशब्देनैव गमितेति न ज्ञानशब्दो नञा विशेषितः ।

‘अत्थोग्गहे य’ति अर्थत इत्यर्थःस्तस्यावग्रहः अर्थावग्रहः-सकलविशेषनिरपेक्षानिर्देश्यार्थः-ग्रहणमेकसामयिकमिति भावार्थः, ‘वंजणोग्गहे य’ति व्यज्यतेऽनेनार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनं तद्योपकरणेन्द्रियं शब्दादिपरणतद्रव्यसङ्घातो वा, ततश्च व्यञ्जनेन-उपकरणेन्द्रियेण व्यञ्जनानांवा-शब्दादिपरिणतद्रव्याणामवग्रहो व्यञ्जनावग्रहः, अत्रार्थावग्रहस्य सुलक्ष्यत्वात् सकलेन्द्रियारय-व्यापकत्वाच्च प्रथममुपन्यासः, ‘एवं जेहेव’त्यादि, यथैवाभिनिबोधिकज्ञानमधीतं तथैव मत्तज्ञान-मप्यध्येयं, तच्चैवम् ।

‘से किं तं वंजणोग्गहे ? , २ चउब्बिहे पन्नत्ते, तंजहा-सोइंदियवंजणोग्गहे धाणिंदियवंजणोग्गहे जिब्बिंदियवंजणोग्गहे फासिंदियवंजणोग्गहे’ इत्यादि, यश्चेह विशेषस्तमाह-‘नवरं एगद्धियवञ्जं ति इहाभिनिबोधिकज्ञाने’ ‘उग्गिण्हणया अवधारणया सवणया अवलंबणया मेहे’त्यादीनि पञ्च पञ्चैकार्थिःकान्यवग्रहादीनामधीतानि, मत्तज्ञाने तु न तान्यध्येयानीति भावः, ‘जाव नोइंदियधारण’ति इदमन्त्यपदं यावदित्यर्थः ।

‘जंइमंअन्नाणिएहि’ति यदिदम् ‘अज्ञानिकैः’ निर्ज्ञानैः, तत्राल्पज्ञानभावादधनवदशीलवद्वा सम्यग्दृष्टयोऽप्यज्ञानिकाः प्रोच्यन्तेऽत एवाह-मिध्यादृष्टिभिः, ‘जहा नंदीए’ति, तत्रैवमेतत्सूत्रम्-‘सच्छंदबुद्धिमइविगप्पियं तंजहा-भारहं रमायण’मित्यादि, तत्रावग्रहेहे बुद्धिः अवायधारणे च मतिः, स्वच्छन्देन-स्वाभिप्रायेण तत्त्वतः सर्वज्ञाप्रणीतार्थानुसारमन्तरेण बुद्धिमतिभ्यां विकल्पितं स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितं-स्वबुद्धिकल्पनाशिल्पनिर्मितमित्यर्थः ‘चत्तारि य वेय’ति नाम ऋक् यजुः अथर्वा चेति ‘संगोवंग’ति इहाज्ञानि-शिक्षादीनि षट् उपाङ्गानि च-तद्वयाख्यानरूपानि ‘गामसंठिए’ति ग्रामालम्बनत्वाद् ग्रामाकारम्, एवमन्यान्यपि, नवरं ‘वाससंठिए’ति भरतादिवर्षा-

कारं 'वासहरसंठिए'ति हिमवदादिवर्षधरपर्वताकारं 'हयसंठिए'अश्वाकारं, 'पसय'ति पसय-संठिए, तत्र पसयः-आटव्यो द्विदुरश्चतुष्पदविशेषः, एवं च नानाविधसंस्थानसंस्थितमिति ।

अनन्तरं ज्ञानान्यज्ञानानि चोक्तानि, अथ ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च निरूपयन्नाह- 'जीवा णं भंते' इत्यादि, इह च नारकाधिकारे 'जे नाणी ते नियमा तिन्नाणी'ति सम्यग्दृष्टिनारकाणां भवप्रत्ययमवधिज्ञानमस्तीतिकृत्वा ते नियमातिज्ञानिनः, 'जे अन्नाणे अत्येगतिया दुअन्नाणी अत्येगतिया तिअन्नाणी'ति, कथम्?, उच्यते, असज्जिनः सन्तो ये नारकेषूपद्यन्ते तेषामपर्याप्तकावस्थायां विभङ्गाभावाद्यमेवाज्ञानद्वयमिति ते द्वयज्ञानिनः ये तु मिथ्यादृष्टिसज्जिभ्य उत्पद्यन्ते तेषां भवप्रत्ययो भवप्रत्ययो विभङ्गो भवतीति ते त्र्यज्ञानिनः ।

एतदेव निगमनयन्नाह 'एवं तिन्नि अन्नाणानि भयणाए'ति । 'वेइंदियाण'मित्यादि, द्वीन्द्रियाः केचित् ज्ञानिनोऽपि सास्वादनसम्यग्दर्शनभावेनापर्याप्तकावस्थायां भवन्तीत्यत उच्यते 'नाणीवि अन्नाणीवि'ति ।

अनन्तरं जीवादिषु षड्विंशतिपदेषु ज्ञान्यज्ञानिनश्चिन्तिताः, अथ तान्येव गतीन्द्रियकायादिद्वारेण चिन्तयन्नाह—

मू. (३९२) निरयगइया णं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी ?, गोयमा ! नाणीवि अन्नाणीवि, तिन्नि नाणाइं नियमा तिन्नि अन्नाणाइं भयणाए । तिरियगइया णं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी ?, गोयमा ! दो नाणा दो अन्नाणा नियमा । मणुस्सगइया णं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी ?, गोयमा ! तिन्नि नाणाइं भयणाए दो अन्नाणाइं नियमा, देवगतिया जहा निरयगतिय सद्धगतिया णं भंते ! जहा सिद्धा ।

सइंदियाणं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी ?, गोयमा ! चत्तारि नाणाइं तिन्नि अन्नाणाइं भयणाए । एगिंदिया णं भंते ! जीवा किं नाणी० ?, जहा पुढविकाइया वेइंदियतेइंदिच्चउरिंदियाणं दो नाणा दो अन्नाणा वा नियमा । पंविंदिया जहा सइंदिया । अनिंदिया णं भंते ! जीवा किं नाणी० ?, जहा सिद्धा ।

सकाइया णं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी?, गोयमा ! पंच नाणाणी तिन्नि अन्नाणाइं भयणाए । पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया नो नाणी अन्नाणी नियमा दुअन्नाणी, तंजहामतिन्नाणी य सुयअन्नाणी य, तसकाइया जहा सकाइया । अकाइया णं भंते ! जीवा किं नाणी० जहा सिद्धा ३ ॥ सुहुमा णं भंते ! जीवा किं नाणी० ? जहा पुढविकाइया । बादरा णं भंते ! जीवा किं नाणी० ? जहा सकद्धवा । नोसुहुमानोबादरा णं भंते ! जीवा० जहा सिद्धा ४ ॥

पज्जत्ता णं भंते ! जीवा किं नाणी० ?, जहा सकाइया । पज्जत्ता णं भंते ! नेरइया किं नाणी० ?, तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा नियमा जहा नेरइए एवं जाव थनियकुमारा । पुढविकाइया जहा एगिंदिया, एवं जाव चउरिंदिया । पज्जत्ता णं भंते ! पंचिंदियतिरेक्खजोनिया किं नाणी अन्नाणी ?, तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा भयणाए । मणुस्सा जहा सकाइया । वाणमंतरा जोइसिया वेमानिया जहा नेरइया ।

अपज्जत्ता णं भंते ! जीवा किं नाणी० २ ?, तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा भयणाए । अपज्जत्ता णं भंते ! नेरतिया किं नाणी अन्नाणी ?, तिन्नि नाणा नियमा तिन्नि अन्नाणा भयणाए, एवं जाव

धणियकुमारा । पुढविक्काइया जाव वणस्सइकाइया जहा एगिंदिया । बेदियाण पुच्छा, दो नाणा दो अन्नाणा नियमा, एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोनियाणं । अपज्जत्तगा णं भंते ! मणुस्सा किं नाणी अन्नाणी ?, तिन्नि नाणाइं भयणाए दो अन्नाणाइं नियमा, वाणमंतरा जहा नेरइया, अप्पजत्तगा जोइसियवेमानिया णं तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा नियमा । नो पज्जत्तगा नो अपज्जत्तगा णं भंते ! जीवा किं नाणी० ?, जहा सिद्धा ५ ।

निरयभवत्था णं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी ?, जहा निरयगतिंया । तिरियभवत्था णं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी ?, तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा भयणाए । मणुस्सभवत्था णं० जहा सकाइया । देवभवत्था णं भंते ! जहा निरयभवत्था । अभवत्था जहा सिद्धा ।

भवसिद्धिया णं भंते ! जीवा किं नाणी० ?, जहा सकाइया, अभवसिद्धियाणं पुच्छा, गोयमा ! नो नाणी अन्नाणी तिन्नि अन्नाणाइं भयणाए । नोभवसिद्धियानो अभवसिद्धिया णं भंते जीवा० जहा सिद्धाधा ७ ।

सत्रीणं पुच्छा जहा सईदिया, असत्री जहा बेईदिया, नोसत्रीनो असत्री जहा सिद्धा ८ ॥

वृ. 'निरयगइया णं'मित्यादि, गत्यादिद्वारानि चैतानि—

॥ १ ॥ “गइइंदिए य काए सुहमे पज्जत्तए भवत्थे य ।

भवसिद्धिए य सत्री लद्धी उवओग जोगे य ॥

॥ २ ॥ लेसा कसाय वेए आहारे नाणगोयरे काले ।

अंतर अप्पबहुयं च पज्जवा चेह दाराइं ॥”

तत्र च निरये गति-गमनं येषां ते निरयगतिकास्तेषाम्, इह च सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टो वा ज्ञानिनोऽज्ञानिनो वा ये पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्येभ्यो नरके उत्पत्तुकामा अन्तरगतौ वर्तन्ते ते निरय-गतिका विवक्षिताः, एतद्व्ययोजनत्वाद्गतित्प्रहणस्येति, ‘तिन्नि नाणाइं नियम’ति अवधेर्भवप्रत्य-यत्वेनान्तरगतावपि भावात् ‘तिन्नि अन्नाणाइं भयणाए’ति असंज्ञानां नरके गच्छतां द्वे अज्ञाने अपर्याप्तकत्वे विभङ्गस्याभावात् संज्ञानां तु मिथ्यादृष्टीनां त्रीण्यज्ञानानि भवप्रत्ययविभङ्गस्य सद्भावाद् अतस्त्रीण्यज्ञानानि भजनयेत्युच्यत इति ।

‘तिरियगइया णं’ति तिर्यक्षु गतिः-गमनं येषां ते तिर्यग्गतिकास्तेषां तदपान्तरालवर्तिनां ‘दो नाण’ति सम्यग्दृष्टयो ह्यवधिज्ञाने प्रपतिते एव तिर्यक्षु गच्छन्ति तेन तेषां द्वे एव ज्ञाने ‘दो अन्नाणे’ति मिथ्यादृष्टयोऽपि हि विभङ्गज्ञाने प्रतिपतिते एव तिर्यक्षु गच्छन्ति तेन तेषां द्वे अज्ञाने इति ।

‘मणुस्सगइया णं’मित्यादौ, ‘तिन्नि नाणाइं भयणाए’ति मनुष्यगतौ हि गच्छन्तः केचिज्ज्ञा-निनोऽवधिना सहैव गच्छन्ति तीर्थः क्वरवत् केचिच्च तद्विमुच्य तेषां त्रीणि वा द्वे वा ज्ञाने स्यातामिति, ये पुनरज्ञानिनो मनुष्यगतावुत्पत्तुकामास्तेषां प्रतिपतित एव विभङ्गे तत्रोत्पत्ति स्यादित्यत उक्तं ‘दो अन्नाणाइं नियम’ति ।

‘देवगइया जहा निरयगइय’ति देवगतौ ये ज्ञानिनो यातुकामास्तेषामवधिर्भवप्रत्ययो देवायुः प्रथमसमय एवोत्पद्यतेऽतस्तेषां नारकाणामिवोच्यते, ‘तिन्नि नाणाइं नियम’ति, ये त्वज्ञानिनस्तेऽसंज्ञिभ्य उत्पद्यमाना द्वयज्ञानिनः, अपर्याप्तकत्वे विभङ्गस्याभावात् संज्ञिभ्य

उत्पद्यमानास्त्वज्ञानिनो भवप्रत्ययविभङ्गस्य सद्भावाद् अतस्तेषां नारकाणाविमोच्यते-‘तित्र अत्राणां भयणा’ इति । ‘सिद्धिगइयाण’ मित्यादि, यथा सिद्धाः केवलज्ञानिन एव एवं सिद्धिगतिका अपि वाच्या इति भावः, यद्यपि च सिद्धाना सिद्धिगतिकानां चान्तरगत्यभावात् विशेषोऽस्ति तथाऽपीह गतिद्वारबलायातत्वात् दर्शिताः, एवं द्वारान्तरेष्वपि परस्परान्तर्भावेऽपि तत्तद्विशेषापेक्षयाऽपौनरुक्त्यं भावनीयमिति ।

अथेन्द्रियद्वारे ‘सइंदिये’ त्यादि, ‘सेन्द्रियाः’ इन्द्रियोपयोगवन्तस्ते च ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र ज्ञानिनां चत्वारि ज्ञानानि भजनया स्यात् द्वे स्यात् त्रीणी स्यान्त्वत्वारि, केवलज्ञानं तु नास्ति तेषाम्, अतीन्द्रियज्ञानत्वात्तस्य, द्वयादिभावश्च ज्ञानानां लब्ध्यपेक्षया, उपयोगापेक्षया तु सर्वेषामेकदैकमेव ज्ञानम्, अज्ञानिनां तु त्रीण्यज्ञानानि भजनयैव स्यात् द्वे स्यात्त्रीणीति, ‘जहा पुढविकाइय’ ति एकेन्द्रिया मिथ्यादृष्टत्वादज्ञानिनस्ते च द्वयज्ञाना एवेत्यर्थः ।

‘बेइंदिये’ त्यादि, एषां द्वे ज्ञाने, सासादनस्तेषूप्यद्यत इतिकृत्वा, सासादनश्चोत्कृष्टतः षडावलिकामानोऽतो द्वे ज्ञाने तेषु लभ्येत इति । ‘अर्निंदिय’ ति केवलिनः ।

कायद्वारे-‘सकाइयाण’ मित्यादि, सह कायेन-औदारिकादिना शरीरेण पृथिव्यादिषट्कायान्यतरेण वा कायेन ये ते सकायास्त एव सकायिकाः, ते च केवलिनोऽपि स्युरिति सकायिकानां सम्यग्दर्शां पञ्च ज्ञानानि मिथ्यादर्शां तु त्रीण्यज्ञानानि भजनया स्युरिति । ‘अकाइयाण’ ति नास्ति कायः-उक्तलक्षणो येषां तेऽकायास्त एवाकायिकाः सिद्धाः ।

सूक्ष्मद्वारे-‘जहा पुढविकाइय’ ति द्वयज्ञानिनः सूक्ष्मा मिथ्यादृष्टत्वादित्यर्थः ‘जहा सकाइय’ ति बादराः केवलिनोऽपि भवन्तीतिकृत्वा ते सकायिकवद्भजनया पञ्चज्ञानिनस्त्रयज्ञानिनश्च वाच्या इति ।

पर्याप्तकद्वारे-‘जहा सकाइय’ ति पर्याप्तकाः केवलिनोऽपि स्युरिति ते सकायिकवत्पूर्वोक्तप्रकारेण वाच्याः । पर्याप्तकद्वार एव चतुर्विंशतिदण्डके पर्याप्तनारकाणां ‘तित्रि अत्राणा नियम’ ति अपर्याप्तकानामेवासंज्ञिनारकाणां विभङ्गाभाव इति पर्याप्तकावस्थायां तेषामज्ञानत्रयमेवेति । ‘एवं जाव चउरिंदिय’ ति द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाः पर्याप्तका द्वयज्ञानिन एवेत्यर्थः ।

‘पज्जत्ता णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खे’ त्यादि, पर्याप्तकपञ्चेन्द्रियतिरश्चावधिर्विभङ्गो वा केषाञ्चित्स्यात्केषाञ्चित्पुनर्नेति त्रीणि ज्ञानान्यज्ञानानि वा द्वे वा ज्ञाने अज्ञाने वा तेषां स्यातामिति । ‘बेइंदियाणंदो नाणे’ त्यादि, अपर्याप्तकद्वीन्द्रियादीनां केषाञ्चित्सासादनसम्यग्दर्शनस्य सद्भावाद् द्वे ज्ञाने केषाञ्चित्पुनस्तस्यासद्भावाद्दे एवाज्ञाने । अपर्याप्तकमनुष्याणां पुनः सम्यग्दर्शमावधिभावे त्रीणि ज्ञानानि यथा तीर्थः करणां, तदभावे तु द्वे ज्ञाने, मिथ्यादर्शां तु द्वे एवाज्ञाने, विभङ्गस्यापर्याप्तकत्वे तेषामभावात्, अत एवोक्तं ‘तित्रि नाणां भयणा’ दो अत्राणां नियम’ ति ।

‘वाणमंतरे’ त्यादि, व्यन्तरा अपर्याप्तका नारका इव त्रिज्ञाना द्वयज्ञानास्त्रयज्ञाना वा वाच्याः, तेष्वप्यसंज्ञिभ्य उत्पद्यमानानामपर्याप्तकानां विभङ्गाभावात् शेषाणां चावधिर्विभङ्गस्य वा भावात् ‘जोइसिए’ त्यादि, एतेषु हि संज्ञिभ्य एवोत्पद्यन्ते, तेषां चापर्याप्तकत्वेऽपि भवप्रत्ययस्यावधिर्विभङ्गस्य चावश्यभावात् त्रीणि ज्ञानान्यज्ञानानि वा स्युरिति । ‘नोपज्जत्तग्नो अपज्जत्तग’ ति सिद्धाः ।

भवस्थद्वारे-‘निरयभवस्था ण’मित्यादि, निरयभवे तिष्ठन्तीति निरयभवस्थाःप्राप्तो-
त्पत्तिस्थानाः, ते च यथा निरयगतिकास्त्रिज्ञाना द्वयज्ञानास्त्र्यज्ञानाश्चोक्तास्तथा वाच्या इति ।

भवसिद्धिकद्वारे-‘जहा सकाइय’त्ति भवसिद्धिकाः केवलिनोऽपीति ते सकायिकद्भजनया
पञ्चज्ञानाः तथा यावत्सम्यक्त्वं न प्रतिपन्नास्तावद्भजनयैव त्र्यज्ञानाश्च वाच्या इति । अभव-
सिद्धिकानां त्वज्ञानत्रयं भजनया स्यात्सदा मिथ्याधृष्टत्वात्तेषामत उक्तं ‘नो नाणी अत्राणी’त्यादीति
सज्झिद्वारे-‘जहा सइंदिय’त्ति ज्ञानानि चत्वारि भजनया अज्ञानानि च त्रीनि तथैवेत्यर्थः
‘असत्री जहा बेइंदिय’त्ति अपर्याप्तकावस्थायां ज्ञानद्वयमपि सासादनतया स्यात्, पर्याप्तकावस्थायां
त्वज्ञानद्वयमेवेत्यर्थः । लब्धिद्वारे लब्धिभेदान् दर्शयन्नाह—

मू. (३९३) कइविहा णं भंते ! लद्धी पन्नत्ता ?, गोयमा ! दसविहा लद्धी पन्नत्ता, तंजहा-
नाणलद्धी १ दंसणलद्धी २ चरित्तलद्धी ३ चरित्ताचरित्तलद्धी ४ दानलद्धी ५ लाभलद्धी ६
भोगलद्धी ७ उवभोगलद्धी ८ वीरियलद्धी ९ इंदियलद्धी १० ।

नाणलद्धी णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा-
आभिनिबोहियनाणलद्धी जाव केवलनाणलद्धी ।

अत्राणलद्धी णं भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! तिविहा पन्नत्ता, तंजहा-
मइअत्राणलद्धी सुयअत्राणलद्धी विभंगनाणलद्धी ।

दंसणलद्धी णं भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! तिविहा पन्नत्ता, तंजहा-सम्मदंसणलद्धी
मिच्छादंसणलद्धी सम्मामिच्छादंसणलद्धी ।

चरित्तलद्धी णं भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा-सामाइ-
यचरित्तलद्धी छेदोवट्ठावनियलद्धी परिहारविसुद्धलद्धी सुहुमसंपरागलद्धी अहक्खायचरित्तलद्धी
चरित्ताचरित्तलद्धी णं भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! एगागारा पन्नत्ता, एवं जाव उवभोगलद्धी
एगागारा पन्नत्ता ।

वीरियलद्धी णं भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! तिविहा पन्नत्ता, तंजहा-बालवी-
रियलद्धी पंडियवीरियलद्धी बालपंडियवीरियलद्धी । इंदियलद्धी णं भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ?,
गोयमा ! पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा सोइंदियलद्धी जाव फासिंदियलद्धी ।

नाणलद्धिया णं भंते ! जीवा किं नाणी अत्राणी ?, गोयमा ! नाणी नो अत्राणी, अत्थेगतिया
दुत्राणी, एवं पंच नाणाइं भयणाए । तस्स अलद्धीया णं भंते ! जीवा किं नाणी अत्राणी ?, गोयमा
नो नाणी अत्राणी, अत्थेगतिया दुअत्राणी तिन्नि अत्राणानि भयणाए । आभिनिबोहियनाणलद्धिया
णं भंते ! जीवा किं नाणी अत्राणी ?, गोयमा ! नाणी नो अत्राणी, अत्थेगतिया दुत्राणी चत्तारि
नाणाइं भयणाए ।

तस्स अलद्धिया णं भंते ! जीवा किं नाणी अत्राणी ?, गोयमा ! नाणीवि अत्राणीवि, जे
नाणी ते नियमा एगनाणी केवलनाणी, जे अत्राणी ते अत्थेगइया दुअत्राणी तिन्नि अत्राणाइं
भयणाए । एवं सुयनाणलद्धीयावि, तस्स अलद्धीयावि जहा आभिनिबोहियनाणस्स लद्धीया ।
ओहिनाणलद्धीया णं पुच्छा, गोयमा ! नाणी नो अत्राणी, अत्थेगतिया तिन्नाणी अत्थेगतिया
चउनाणी, जे तिन्नाणि ते आभिनिबोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी, जे चउनाणी ते

आभिनिबोहियनाणी सुय० ओहि० मणपञ्चवनाणी ।

तस्स अलद्धीया णं भंते ! जीवा किं नाणी०, गोयमा ! नाणीवि अत्राणीवि । एवं ओहिनाणवज्जाइं चत्तारि नाणाइं तिन्नि अत्राणाइं भयणाए । मणपञ्चवनाणलद्धिया णं पुच्छ, गोयमा ! नाणी नो अत्राणी ।

अत्येगतियातिन्नाणी अत्येगतिया चउनाणी, जे तिन्नाणी ते आभिनिबोहियनाणी सुयनाणी मणपञ्चवनाणी, जे चउनाणी ते आइनिबोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी मणपञ्चवनाणी, तस्स अलद्धीया णं पुच्छ, गोयमा ! नाणीवि अत्राणीवि, मणपञ्चवनाणवज्जाइं चत्तारि णनमाइं, तिन्नि अत्राणाइं भयणाए । केवलनाणलद्धिया णं भंते ! जीवा किं नाणी अत्राणी ?, गोयमा ! नाणी नो अत्राणी, नियमा एगनाणी केवलनाणी, तस्स अलद्धियाणं पुच्छ, गोयमा ! नाणीवि अत्रानिवि, केवलनाणवज्जाइं चत्तारि नाणाइं तिन्नि अत्राणाइं भयणाए ।

अत्राणलद्धिया णं पुच्छ, गोयमा ! नो नाणी अत्राणी, तिन्नि अत्राणाइं भयणाए, तस्स अलद्धियाणं पुच्छ, गोयमा ! नाणी नो अत्राणी, पंच नाणाइं भयणाए जहा अत्राणस्स लद्धिया अलद्धिया य भनिया एवं मइअत्राणस्स सुयअत्राणस्स य लद्धिया अलद्धिया य भानियव्वा । विभंगनाणलद्धियाणां तिन्नि अत्राणाइं नियमा, तस्स अलद्धियाणां पंच नाणाइं भयणाए दो अत्राणाइं नियमा ॥

दंसणलद्धिया णं भंते ! जीवा किं नाणी अत्राणी ?, गोयमा ! नाणीवि अत्राणीवि, पंच नाणाइं तिन्नि अत्राणाइं भयणाए, तस्स अलद्धिया णं भंते ! जीवा किं नाणी अत्राणी ?, गोयमा तस्स अलद्धिया नत्थि ।

सम्मदंसणलद्धियाणं पंच नाणाइं भयणाए, तस्स अलद्धियाणं तिन्नि अत्राणाइं भयणाए, मिच्छादंसणलद्धिया णं भंते ! पुच्छ, तिन्नि अत्राणाइं भयणाए, तस्स अलद्धियाणं पंच नाणाइं तिन्नि य अत्राणाइं भयणाए, सम्मामिच्छादंसणलद्धिया य अलद्धिया जहा मिच्छादंसणलद्धी अलद्धी तहेव भानियव्वं ॥

चरित्तलद्धिया णं भंते ! जीवा किं नाणी अत्राणी ?, गोयमा ! पंचन नाणाइं भयणाए, तस्स अलद्धियाणं मणपञ्चवनाणवज्जाइं चत्तारि नाणाइं तिन्नि य अत्राणाइं भयणाए, सामाइ-यचरित्तलद्धिया णं भंते ! जीवा किं नाणी अत्राणी ?, गोयमा ! नाणी केवलवज्जाइं चत्तारि नाणाइं भयणाए, तस्स अलद्धियाणं पंच नाणाइं तिन्नि य अत्राणाइं भयणाए, एवं जहा सामाइ-यचरित्तलद्धिया य भनिया एवं जहा जाव अहक्खायचरित्तलद्धिया अलद्धिया य भानियव्वा, नवरं अहक्खायचरित्तलद्धिया पंच नाणाइं भ०, चरित्ताचरित्तलद्धिया णं भंते ! जीवा किं नाणी अत्राणी ?, गोयमा ! नाणी नो अत्राणी, अत्येगइया दुन्नाणी अत्येगतिया तिन्नाणी, जे दुन्नाणी ते आभिनिबोहियनाणी य सुयनाणी य, जे तिन्नाणी ते आभि० सुयना० ओहिना०, तस्स अल० पंच नाणाइं तिन्नि अत्राणाइं भयणाए ४ ।

दानलद्धियाणं पंच नाणाइं तिन्नि अत्राणाइं भयणाए, तस्स अ० पुच्छ, गोयमा ! नाणी नो अत्राणी, नियमा एगनाणी केवलनाणी । एवं जाव वीरियस्स लद्धी अलद्धी य भानियव्वा ।

बालवीरियलद्धियाणं तिन्नि नाणाइं तिन्नि अत्राणाइं भयणाए, तस्स अलद्धियाणं पंच

नाणाई पंडियवीरियलद्धियाणं पंच नाणाई भयणाए, तस्स अलद्धियाणं मणपञ्जवनाणवज्जाई नाणाई अत्राणानि तिन्नि य भयणाए । बालपंडियवीरियलद्धियाणं भंते ! जीवा० तिन्नि नाणाई भयणाए, तस्स अलद्धियाणं पंच नाणाई तिन्नि अत्रायाई भयणाए ।

इंदियलद्धियाणं भंते ! जीवा किं नाणी अत्राणी ?, गोयमा ! चत्तारि नाणाई तिन्नि य अत्राणाई भयणाए, तस्स अलद्धियाणं पुच्छा, गोयमा ! नाणी नो अत्राणी नियमा एगनाणी केवलनाणी, सोइंदियलद्धियाणं जहा इंदियलद्धिया, तस्स अलद्धियाणं पुच्छा, गोयमा ! नाणीवि अत्राणीवि, जे नाणी ते अत्येगतिया दुत्राणी अत्येगतिया एगत्राणी जे दुत्राणी ते आभिनिबोहियनाणी सुयनाणी जे एगनाणी ते केवलनाणी, जे अत्राणी ते नियमा दुअत्राणी, तंजहा-मइअत्राणी य सुयअत्राणी य, चक्खिंदियघाणिंदियाणं लद्धियाणं अलद्धियाणं य जहेव सोइंदियस्स, जिब्बिंदियलद्धियाणं चत्तारि नाणाई तिन्नि य अत्राणानि भयणाए ।

तस्स अलद्धियाणं पुच्छा, गोयमा ! नाणीवि अत्राणीवि जे नाणी ते नियमा एगनाणी केवलनाणी, जे अत्राणी ते नियमा दुअत्राणी, तंजहा-मइअत्राणी य सुयअत्राणी य, फासिंदियलद्धियाणं अलद्धियाणं जहा इंदियलद्धिया य अलद्धिया य ॥

वृ. 'कतिविहाण'मित्यादि, तत्र लब्धिः-आत्मनो ज्ञानादिगुणानां तत्तत्कर्मक्षयादितो लाभः, सा च दशविधा, तत्र ज्ञानस्य-विशेषबोधस्य पञ्चप्रकारस्य तथाविधज्ञानानावरणक्षयक्षयोपशमाभ्यां लब्धिर्ज्ञानलब्धि, एवमन्यत्रापि, नवरं च दर्शनं-रुचिररूप आत्मनः परिणामः, चारित्रं-चारित्रमोहनीयक्षयक्षयोपशमोपशमजो जीवपरिणामः, तथा चरित्रं च तदचरित्रं चेति चरित्राचरित्र-संयमासंयमः, तच्चाप्रत्याख्यानकषायक्षयोपशमजो जीवपरिणामः ।

दानादिलब्ध्यस्तु पञ्चप्रकारान्तरायक्षयक्षयोपशमसम्भवाः, इह च सकृद्भोजनमशनादीनां भोगः, पौनःपुन्येन चोपभोजनमुपभोगः, स च वस्त्रभवनादेः, दानादीनि तु प्रसिद्धानीति ।

तथा इन्द्रियाणां-स्पर्शनादीनां मतिज्ञानावरणक्षयोपशमसम्भूतानामेकेन्द्रियादिजातिनाम-कर्मोदयनियमितक्रमाणां पर्याप्तकनामकर्मादिसामर्थ्यासिद्धानां ब्रह्मभावरूपाणां लब्धिरात्म-नीतीन्द्रियलब्धिः ॥ अथ ज्ञानलब्धेर्विपर्यभूताऽज्ञानलब्धिरित्यज्ञानलब्धिनिरूपणायाह- 'अत्राणलद्धी'त्यादि ।

'सम्पदंसणे'त्यादि, इह सम्यग्दर्शनं मिथ्यात्वमोहनीयकर्मणुवेदनोपशम २ क्षय २ क्षयोपशम ३ समुत्थ आत्मपरिणामः, मिथ्यादर्शनमशुद्धमिथ्यात्वदलिकोदयसमुत्थो जीवपरिणामः, सम्यग्मिथ्यादर्शनं त्वर्द्धविशुद्धमिथ्यात्वदलिकोदयसमुत्थ आत्मपरिणाम एव ॥

'सामाड्यचरित्तलद्धि'ति सामायिकं-सावधयोगविरतिरूपं एतदेव चरित्रं सामायिकचरित्रं तस्य लब्धि सामायिकचरित्रलब्धि, सामायिकचरित्रं च द्विधा-इत्वरं यावत्कथिकं च, तत्राल्प-कालमित्वरं, तच्च भरतैरावतेषु प्रथमपश्चिमतीर्थः करतीर्थेष्वनारोपितव्रतस्य शिक्षकस्य भवति, यावत्कथिकं तु यावज्जीविकं, तच्च मध्यमवैदेहिकतीर्थः झरतीर्थान्तर्गतसाधूनामवसेयं, तेषामुप-स्थापनाया अभावात्, नचितरस्यापि यावज्जीवितया प्रतिज्ञानात् तस्यैव चोपस्थापनायां परित्यागात् कथं न प्रतिज्ञालोपः ?, अत्रोच्यते, अतिचाराभावात्, तस्यैव सामान्यतः सावधयोगनिवृत्तिरूपेणा-वस्थितस्य शुद्ध्यन्तरापादनेन सज्जामात्रविशेषादिति ।

‘छेओवद्वावनियचरित्तलद्धि’ति छेदे-प्राक्तनसंयमस्य व्यवच्छेदे सति यदुपस्थापनीयं-साधावारोपणीयं तच्छेदोपस्थापनीयं, पूर्वपर्यायच्छेदेन महाव्रतानामारोपणमित्यर्थः, तच्च सातिचारमनतिचारं च, तत्रानतिचारमित्तरसामायिकस्य शिक्षकस्यारोप्यते, तीर्थान्तरसङ्गन्तौ वा, यथा पार्श्वनाथतीर्थाद्वर्द्धमानस्वामित्यर्थं सङ्गमनतः पञ्चयामधर्मप्राप्ता, सातिचारं तु मूलगुण-घातिनो यद्व्रतारोपणं, तच्च तच्चरित्रं च छेदोपस्थापनीयचरित्रं तस्य लब्धिश्छेदोपस्थापनी-यचरित्रलब्धिः

‘परिहारविसुद्धियचरित्तलद्धि’ति परिहारः-तपोविशेषस्तेन विशुद्धिर्यस्मिंस्तत्प-रिहारविशुद्धिकं, शेषं तथैव, एतच्च द्विविधं-निर्विशमानकं निर्विष्टकायिकं च, तत्र निर्विशमान-कास्तदासेवकास्तदव्यतिरेकात्तदपि निर्विशमानकम्, आसेवितविवक्षितचारित्रकायास्तु निर्विष्टका-यास्त एव निर्विष्टकायिकास्तदव्यतिरेकात्तदपि निर्विष्टकायिकमिति, इह च नवको गणो भवति, तत्र चत्वारः परिहारिका भवन्ति, अपरे तु तद्वैयावृत्यकराश्चत्वार एवानुपरिहारिकाः, एकस्तु कल्पस्थितो वाचनाचार्यो गुरुभूत इत्यर्थः, एतेषां च निर्विशमानकानामयं परिहारः-

॥ १ ॥ “परिहारियाण उ तवोजहन्न मज्झो तहेव उक्कोसो ।

सीउण्णवासकाले भनिओ धीरेहिं पत्तेयं ॥

॥ २ ॥ तत्थ जहन्नो गिम्हे चउत्थ छट्ठं तु होइ मज्झिमओ ।

अडुममिह उक्कोसो एत्तो सिसिरे पवक्खामि ॥

॥ ३ ॥ सिसिरे उ जहन्नाई छट्ठाई दसमचरिमगा होति ।

वासासु अडुमाई बारसपज्जन्तओ नेइ ॥

॥ ४ ॥ पारणगे आयामं पंचसु गह दोसऽभिग्गहो भिक्खे ।

कप्पट्ठिया य पइदिण करेति एमेव आयामं ॥

इह सप्तस्वेषणासु मध्ये आद्ययोरग्रह एव, पञ्चसु पुनर्ग्रहः, तत्राप्येकतरया भक्तमेकतरया च पानकमित्येवं द्वयोरभिग्रहोऽवगन्तव्य इति ।

॥ ५ ॥ ‘एवं छम्मासतवं चरिउं परिहारिगा अनुचरंत ।

अनुचरगे परिहारियपयट्ठिए जाव छम्मासा ॥

॥ ६ ॥ कप्पट्ठिओवि एवं छम्मासतवं करेइ सेसा उ ।

अनुपरिहारिगभावं वयंति कप्पट्ठियत्तं च ॥

॥ ७ ॥ एवेसो अट्ठारसमासपमाणो उ वन्निओ कप्पो ।

संखेवओ विसेसो सुत्ता एयस्स नायव्वो ॥

॥ ८ ॥ कप्पसमत्तीइ तयं जिणकप्पं वा उवेंति गच्छं वा ।

पडिवज्जमाणगा पुण जिणस्सगासे पवज्जंति ॥

॥ ९ ॥ तित्थयरसमीवासेवगस्स पासे व नो य अन्नस्स ।

एएसिं जं चरणं परिहारविसुद्धियं तं तु ॥

अन्यैस्तु व्याख्यातं-परिहारतो मासिकं चतुर्लघ्वादि तपश्चरति यस्तस्य परिहारिकच-रित्रलब्धिर्भवतीति, इदं च परिहारतपो यथा स्यात्तथोच्यते-

॥ १ ॥ “नवमस्स तइयवत्थउं जहन्न उक्कोस ऊणगा दस उ ।

सुत्तत्थभिग्गहा पुण दव्वाइ तवो रयणमाती ॥”

अयमर्थः यस्य जघन्यतो नवमपूर्वं तृतीयं वस्तु यावद्भूति उत्कर्षतस्तु दश पूर्वानि न्यूनानि सूत्रतोऽर्थः तो भवन्ति, द्रव्यादयश्चाभिग्रहा रत्नाचल्यादिना च तपस्तस्य परिहारतपो दीयते, तद्दाने न निरुपसर्गार्थं कायोत्सर्गो विधीयते, शुभे च नक्षत्रादौ तदतिपत्ति, तथा गुरुस्तं ब्रूते- यथाऽहं तव वाचनाचार्य अयं च गीतार्थः साधुः सहायस्ते, शेषसाधवोऽपि वाच्याः, यथा ।

॥ १ ॥ “एस एवं पडिवज्जइ न किंचि आलवइ मा य आलवह ।

अत्तट्ठचित्तगस्स उ वाधाओ भे न कायव्वो ॥”

तथा कथमममालापादिरहितः संस्तपः करिष्यामीत्येवं बिभ्यतस्तस्य भयापहारः कार्यः, कल्पस्थितश्च तस्यैतत्करोति-

॥ १ ॥ “किइकम्मं च पडिच्छइ परिन्न पडिपुच्छयं पि से देइ ।

सो वि य गुरुमुवचिइइ उदंतमवि पुच्छओ कहइ ॥”

इह परिज्ञा-प्रत्याख्यानं प्रतिपृच्छ त्वालापकः, ततोऽसौ यदा ग्लानीभूतः सन्नृत्यानादि स्वयं कर्तुं न शक्नोति तदा भणति-उत्थानादि कर्तुमिच्छामि, ततोऽनुपरिहारकस्तूष्णीक एव तदभिप्रेतं समस्तमपि करोति, आह च-

॥ १ ॥ “उट्ठेज्ज निसीएज्जा भिक्खं हिंडेज्ज भंडगं पेहे ।

कुवियपियबंधवस्स व करेइ इयरोवि तुसिणीओ ॥”

तपश्च तस्य ग्रीष्मशिशिरवर्षासु जघन्यादिभेदेन चतुर्थादिद्वादशान्तं पूर्वोक्तमेवेति ।

‘सुहुमसंपरायचरित्तलद्धि’ति संपरैति-पर्यटति संसारमेभिरिति सम्परायाः-कषायाः सूक्ष्मा-लोभांशावशेषरूपाः सम्पराया यत्र तत् सूक्ष्मसम्परायं शेषं तथैव, एतदपि द्विधा-विशुद्धयामानकं सङ्क्लिश्यमानकं च, तत्र विशुद्धयमानकं क्षपकोपशमकश्चेति द्वयमारोहतो भवति १ सङ्क्लिश्यमानकं तूपशमश्रेणीतः प्रच्यवमानस्येति २ ।

‘अहक्खायचरित्तलद्धी’ति यथा-येन प्रकारेण आख्यातं-अभिहितमकषायतयेत्यर्थः तथैव यत्तद्यथाख्यातं, तदपि द्विविधम्-उपशमकक्षपकश्चेति भेदात्, सेषं तथैवेति ।

एवं ‘चरित्ताचरित्ते’त्यादौ, ‘एगागार’ति मूलगुणोत्तरगुणादीनां तद्भेदानामविवक्षणात् द्वितीयकषायक्षयोपशमलभ्यपरिणाममात्रस्यैव च विवक्षणाच्चरित्राचरित्तलब्धेरैकाकारत्वमवसेयम् एवं दानलब्ध्यादीनामप्येकाकारत्वं, भेदानामविवक्षणात् ।

‘बालवीरियलद्धी’त्यादि, बालस्य-असंयतस्य यद्दीर्यं-असंयमयोगेषु प्रवृत्तिनिबन्धनभूतं तस्य या लब्धिश्चात्रिमोहोदयादीर्यान्तरायक्षयोपशमाच्च सा तथा, एवमितरे अपि यथायोगं वाच्ये, नवरं पण्डितः-संयतो, बालपण्डितस्तु संयतासंयत इति ।

‘तस्स अलद्धिया णं’ति तस्य ज्ञानस्य अलब्धिकाः-अलब्धिमतः ज्ञानलब्धिरहिता इत्यर्थः

‘आभिनिबोहियनाणे’त्यादि, आभिनिबोधिकज्ञानलब्धिकानां चत्वारि ज्ञानानि भजनया, केवलिनो नास्त्याभिनिबोधिकज्ञानमिति, मतिज्ञानस्यालब्धिकास्तु ये ज्ञानिनस्ते केवलिनस्ते चैकज्ञानिन एव, ये त्वज्ञानिनस्तेऽज्ञानद्वयवन्तोऽज्ञानत्रयवन्तो वा, एवं श्रुतेऽपि । ‘ओहिना-

णलद्धी'त्यादि अवधिज्ञानलब्धिकास्त्रिज्ञानाः केवलमनःपर्यायासद्भावे चतुर्ज्ञाना वा केवलाभावात्, अवधिज्ञानस्यालब्धिकास्तु ये ज्ञानिनस्ते द्विज्ञाना मतिश्रुतभावात्, त्रिज्ञाना वा मतुश्रुतमनःपर्यायभावात्, एकज्ञाना वा केवलभावात्, ये त्वज्ञानिनस्ते द्वयज्ञाना मत्यज्ञानश्रुताज्ञानभावात्, त्र्यज्ञाना वाऽज्ञानत्रयस्यापि भावात् ।

'मनपञ्जवे'त्यादि, मनःपर्यवज्ञानलब्धिकास्त्रिज्ञाना अवधिकेवलाभावात्, चतुर्ज्ञाना वा केवलस्यैवाभावात्, मनःपर्यवज्ञानस्यालब्धिकास्तु ये ज्ञानिनस्ते द्विज्ञाना आद्यद्वयभावात्, त्रिज्ञाना वाऽऽद्यत्रयभावात्, एकज्ञाना वा केवलस्यैव भावात्, ये त्वज्ञानिनस्ते द्वयज्ञाना आद्याज्ञानद्वयभावात्, त्र्यज्ञाना वाऽज्ञानत्रयस्यापि भावात् ।

'केवलनाणे'त्यादि, केवलज्ञानलब्धिका एकज्ञानिनस्ते च केवलज्ञानिन एव, केवलज्ञानस्यालब्धिकास्तु ये ज्ञानिनस्तेषामाद्यं ज्ञानद्वयं तत्त्रयं मतिश्रुतावधिज्ञानानि मतिश्रुतमनःपर्यायज्ञानानि वा केवलज्ञानवर्जानि चत्वारि वा ज्ञानानि भवन्ति, ये त्वज्ञानिनस्तेषामाद्यज्ञानद्वयं तत्त्रयं वा भवतीत्येवं भजनाऽवसेयेति ।

'अज्ञानलद्धियाण'मित्यादि, अज्ञानलब्धिका अज्ञानिनस्तेषां च त्रीण्यज्ञानानि भजनया, द्वे अज्ञाने त्रीणि वाऽज्ञानानीत्यर्थः, अज्ञानलब्धिकास्तु ज्ञानिनस्तेषां च पञ्च ज्ञानानि भजनया पूर्वोपदर्शितया वाच्यानि, 'जहा अज्ञाने'त्यादि, अज्ञानलब्धिकानां त्रीण्यज्ञानानि भजनयोक्तानि मत्यज्ञानश्रुताज्ञानलब्धिकानामपि तानि तथैव, तथाऽज्ञानालब्धिकानां पञ्च ज्ञानानि भजनयोक्तानि, मत्यज्ञानश्रुताज्ञानालब्धिकानामपि पञ्च ज्ञानानि भजनयैव वाच्यानीति ।

'विभंगे'त्यादि, विभङ्गज्ञानलब्धिकानां तु त्रीण्यज्ञानानि नियमात्, तदलब्धिकानां तु ज्ञानिनां पञ्च ज्ञानानि भजनया, अज्ञानिनां च द्वे अज्ञाने नियमादिति ॥ 'दंसणलद्धी'त्यादि, 'दर्शनलब्धिकः' श्रद्धानमात्रलब्धिकाः इत्यर्थः ते च सम्यकश्रद्धानवन्तो ज्ञाननस्तदितरे त्वज्ञानिनः, तत्र ज्ञानिनां पञ्च ज्ञानानि भजनया, अज्ञानिनां तु त्रीण्यज्ञानानि भजनयैवेति । 'तस्स अलद्धिया नत्थि'ति तस्य दर्शनस्य येषामलब्धित्ते न सन्त्येव, सर्वजीवानां रुचिमात्रस्यास्तित्वादिति ।

'सम्मदंसणलद्धियाण'ति सम्यग्दृष्टीनां, 'तस्स अलद्धियाण'मित्यादि, 'तस्यालब्धिकानां' सम्यग्दर्शनस्यालब्धिमतां मिथ्यादृष्टीनां च त्रीण्यज्ञानानि भजनया, यतो मिश्रदृष्टीनामप्यज्ञानमेव, तात्त्विकसद्बोधहेतुत्वाभावान्मिश्रस्येति ।

'मिच्छादंसणलद्धियाण'ति मिथ्यादृष्टीनां, 'तस्स अलद्धियाण'मित्यादि, 'तस्यालब्धिकानां' मिथ्यादर्शनस्यालब्धिमतां सम्यग्दृष्टीनां च क्रमेण पञ्च ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि च भजनयेति ।

'चरित्तलद्धी'त्यादि चरित्रलब्धिका ज्ञानिन एव, तेषां च पञ्च ज्ञानानि भजनया, यतः केवल्यपि चारित्री । चारित्रालब्धिकास्तु ये ज्ञानिनस्तेषां मनःपर्यववर्जानि चत्वारि ज्ञानानि भजनया भवन्ति, कथम्?, असंयतत्वे आद्यं ज्ञानद्वयं तत्त्रयं वा, सिद्धत्वे च केवलज्ञानं, सिद्धानामपि चरित्रलब्धिः शून्यत्वाद्, यतस्ते नोचारित्रिणो नोअचारित्रिण इति, ये त्वज्ञानिनस्तेषां त्रीण्यज्ञानानि भजनया ।

'सामाइए'त्यादि, सामायिकचरित्रलब्धिका ज्ञानिन एव, तेषां च केवलज्ञानवर्जानि चत्वारि ज्ञानानि भजनया, सामायिकचरित्रालब्धिकास्तु ये ज्ञानिनस्तेषां पञ्च ज्ञानानि भजना, छेदोपस्थापनी-

यादिभावेन सिद्धभावेन वा, ये त्वज्ञानिनस्तेषां त्रीण्यज्ञानानि भजनया ।

एवं छेदोपस्थापनीयादिष्वपि वाच्यम्, एतदेवाह-‘एव’मित्यादि, तत्र छेदोपस्थापनीयादिचरित्रत्रयलब्धयो ज्ञानिन एव, तेषां चाद्यानि चत्वारि ज्ञानानि भजनया, तदलब्धयो यथाख्यातचारित्रलब्धयश्च ये ज्ञानिनस्तेषां पञ्च ज्ञानानि भजनया, ये त्वज्ञानिनस्तेषामज्ञानत्रयं भजनयैव, यथाख्यातचारित्रलब्धिकानां तु विशेषोऽस्ति अतस्तद्दर्शनायाह-

‘नवरं अहम्ब्रूये’त्यादि, सामायिकादिचारित्रचतुष्टयलब्धिमतं छद्मस्थत्वेन चत्वार्येव ज्ञानानि भजनया, यथाख्यातचारित्रलब्धिमतं छद्मस्थेतरभावेन पञ्चापि भजनया भवन्तीति तेषां तथैव तान्युक्तानीति ।

‘चरित्ताचरिते’त्यादौ, ‘तस्स अलद्धिय’ति चरित्राचरित्रस्यालब्धिकाः श्रावकादन्ये, ते च ये ज्ञानिनस्तेषां पञ्च ज्ञानानि भजनया, ये त्वज्ञानिनस्तेषां त्रीण्यज्ञानानि भजनयैव ॥ ‘दानलद्धी’त्यादि, दानान्तरायक्षयक्षयोपशमाद्दाने दातव्ये लब्धिर्येषां ते दानलब्धयः, ते च ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र ये ज्ञानिनस्तेषां पञ्च ज्ञानानि भजनया, केवलज्ञानिनामपि दानलब्धियुक्तत्वात्, ये त्वज्ञानिनस्तेषां त्रीण्यज्ञानानि भजनयैव, दानस्यालब्धिकास्तु सिद्धास्ते च दानान्तरायक्षयेऽपि दातव्याभावात् सम्प्रदानासत्त्वाद्दानप्रयोजनाभावाच्च दानालब्धय उक्तास्ते च नियमात्केवलज्ञानिन इति ।

लाभभोगोपभोगवीर्यलब्धीः सेतरा अतिदिशन्नाह-‘एव’मित्यादि, इह चालब्धयः सिद्धानामेवोक्तन्यायादवसेयाः, ननु दानाद्यन्तरायक्षयात्केवलानां दानादयः सर्वप्रकारेण कस्मात्र भवन्ति ? इति, उच्यते, प्रयोजनाभावात्, कृतकृत्याहि ते भगवन्त इति ॥

‘बालवीरियलद्धियाण’मित्यादि, बालवीर्यलब्धयः-असंयताः तेषां च ज्ञानिनां त्रीणि ज्ञानानि अज्ञानिनां च त्रीण्यज्ञानानि भजनया भवन्ति, तदलब्धिकास्तु संयताः संयतासंयताश्च ते च ज्ञानिन एव, एतेषां च पञ्च ज्ञानानि भजनया । ‘पंडियवीरिये’त्यादौ, ‘तस्स अलद्धियाणं’ति असंयतानां संयतासंयतानां सिद्धानां चेत्यर्थः, तत्रासंयतानामाद्यं ज्ञानत्रयमज्ञानत्रयं च भजनया, संयतासंयतानां तु ज्ञानत्रयं भजनयैव भवति, सिद्धानां तु केवलज्ञानमेव, मनःपर्यायज्ञानं तु पण्डितवीर्यलब्धिमतमेव भवति तान्येषामत उक्तं ‘मणपञ्जवे’त्यादि, सिद्धानां च पण्डितवीर्यालब्धिकत्वं पण्डितवीर्यवाच्ये प्रत्युपेक्षणाद्यनुष्ठाने प्रवृत्त्यभावात्, ‘बालपंडि’इत्यादौ, तस्स अलद्धियाणं’ति अश्रावकाणामित्यर्थः ।

‘इंदियलद्धियाण’मित्यादि, इन्द्रियलब्धिका ये ज्ञानिनस्तेषां चत्वारि ज्ञानानि भजनया, केवलं तु नास्ति, तेषां केवलिन एवेत्येकमेव तेषां ज्ञानमिति । ‘सोइंदिय’इत्यादि, श्रोत्रेन्द्रियलब्धय इन्द्रियलब्धि पुनः केवलिन एवेत्येकमेव तेषां ज्ञानमिति । ‘सोइंदिय’इत्यादि, श्रोत्रेन्द्रियलब्धय इन्द्रियलब्धिका इव वाच्याः, ते च ये ज्ञानिनस्तेऽकेवलित्वादाद्यज्ञानचतुष्टयवन्तो भजनया भवन्ति, अज्ञानिनस्तु भजनया त्र्यज्ञानाः, श्रोत्रेन्द्रियालब्धिकास्तु ये ज्ञानिनस्ते आद्यद्विज्ञानिनः, तेऽपर्याप्तकाः सासादन सम्यग्दर्शिनो विकलेन्द्रियाः एकज्ञानिनो वा केवल ज्ञानिनः, ते हि श्रोत्रेन्द्रियालब्धिका इन्द्रियोपयोगाभावात्, ये त्वज्ञानितस्ते पुनराद्याज्ञानद्वयवन्त इति ।

‘चकिखंदिए’इत्यादि, अयमर्थः-यथा श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमतं चत्वारि ज्ञानानि भजनय त्रीणि

चाज्ञानानि भजनयैव तदलब्धिकानां च द्वे ज्ञाने द्वे चाज्ञाने एकं च ज्ञानमुक्तमेवं चक्षुरिन्द्रियलब्धिकानां घ्राणेन्द्रियलब्धिकानां च तदलब्धिकानां च वाच्यं, तत्र चक्षुरिन्द्रियलब्धिका घ्राणेन्द्रियलब्धिकाश्च ये पञ्चेन्द्रियास्तेषां केवलवर्जानि चत्वारि ज्ञानानि त्रीणि चाज्ञानानि भजनयैव, ये तु विकलेन्द्रियाश्चक्षुरिन्द्रियघ्राणेन्द्रियलब्धिकास्तेषां सासादन सम्यग्दर्शन भावे आद्यज्ञानरूपं तदभावे त्वाद्यमेवाज्ञान द्वयं, चक्षुरिन्द्रियघ्राणेन्द्रियलब्धिकास्तु यथायोगं त्रिद्व्येकेन्द्रियाः केवलिनश्च, तत्र द्वीन्द्रियादनां सासादन भावे आद्यज्ञानद्वय सम्भवः, तदभावे त्वाद्याज्ञानद्वय सम्भवः, केवलिनानां त्येकं केवलज्ञानमिति ।

जिबिंदिय इत्यादी, 'तस्स अलद्धिय'ति जिह्वा लब्धिवर्जिताः, ते च केवलिन एकेन्द्रियाश्चेत्यत आह- "नाणीवीत्यादि, ये ज्ञानिनस्ते नियमात्केवलज्ञानिनः येऽज्ञानिनस्ते नियमाद् द्व्यज्ञानिनः एकेन्द्रियाणां सासादनभावतोऽपि सम्यग्दर्शनस्याभावाद् विभङ्गाभावाच्चेति सासादनभावतोऽपि सम्यग्दर्शनस्याभावाद् विभङ्गाभावाच्चेति ।

'फासिंदिय' इत्यादि, स्पर्शेन्द्रियलब्धिकाः केवलवर्जज्ञानचतुष्कवन्तो भजनया तथैवाज्ञानत्रयवन्तो वा, स्पर्शेन्द्रियलब्धिकास्तु केवलिन एव, इन्द्रियलब्धिलब्धिमन्तोऽप्येवंविधा एवेत्यत उक्तं 'जहा इंदिए' इत्यादि ॥ उपयोगद्वारे-

मू. (३९४) सागारोवउत्ता णं भंते ! जीवा किं नाणी अत्राणी ?, पंच नाणाइं तिन्नि अत्राणाइं भयणाए ! आभिनिबोहियनाणसाकारोवउत्ता णं भंते ! चत्तारि नाणाइं भयणाए ! एवं सुयनाण- सागरोवउत्तावि ।

ओहिनाणसागारोवउत्ता जहा ओहिनाणलद्धिया, मणपज्जवनाणसागारोवउत्ता जहा मनपज्जवनाणलद्धिया, केवलनाणसागारोवउत्ता जहा केवलनाणलद्धिया, मइअत्राणसागारोवउत्ता णं तिन्नि अत्राणाइं भयणाए, एवं सुयअत्राणसागारोवउत्तावि, विभंगनाणसागारोवउत्ता णं तिन्नि अत्राणाइं नियमा ।

अनागारोवउत्ता णं भंते ! जीवा किं नाणी अत्राणी ?, पंच नाणाइं तिन्नि अत्राणाइं भयणाए ! एवं चक्खुदंसणअचक्खुदंसणअनागारोवउत्तावि, नवरं चत्तारि नाणाइं तिन्नि अत्राणाइं भयणाए, ओहिदंसणअनागारोवउत्ता णं पुच्छ, गोयमा ! नाणीविअत्राणीवि, जेनाणी ते अत्थेगतिया तिन्नाणी अत्थेगतिया चउनाणी, जे तिन्नाणी ते आभिनिबोहिय० सुयनाणी ओहिनाणी, जे चउनाणी ते आभिनिबोहियनाणी जाव मनपज्जवनाणी, जे अत्राणी ते नियमा तिअत्राणी, तंजहा-मइअत्राणी सुयअत्राणी विभंगनाणी, केवलदंसणअनागारोवउत्ता जहा केवलनाणलद्धिया

सजोगी णं भंते ! जीवा किं नाणी जहा सकाइया, एवं मणजोगी वइजोगी कायजोगीवि, जोगीवि, अजोगी जहा सिद्धा ॥ सलेस्सा णं भंते ! जहा सकाइया, कण्हलेस्सा णं भंते ! जहा सइंदिया, एवं जाव पण्हलेसा, सुक्कलेस्सा जहा सलेस्सा जहा सिद्धा ।

सकसाई णं भंते ! जहा सइंदिया एवं जाव लोहकसाई, अकसाई णं भंते ! नाणाइं भयणाए सवेदगा णं भंते ! जहा सइंदिया, एवं इत्थिवेदगावि, एवं पुरिसवेयगा एवं नपुंसकवे०, अवेदगा जहा अकसाई ।

आहारगाणं भंते ! जीवा जहा सकसाई नवरं केवलनाणं पि, अनाहारगा णं भंते ! जीवा

किं नाणी अत्राणी ?, मणपञ्चवनाणवज्जाइं नामाइं अत्राणापि य तित्ति भयणाए ॥

वृ. 'सागारोवउत्ते'त्यादि, आकारो-विशेषस्तेन सह यो बोधः स साकारः, विशेषग्राहको बोध इत्यर्थः, तस्मिन्नुपयुक्ताः-तत्संवेदका ये ते साकारोपयुक्ताः, ते च ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र ज्ञानिनां पञ्च ज्ञानानि भजनया-स्याद् द्वे स्यात्त्रीणि स्याच्चत्वारि स्यादेकं, यच्च स्यादेकं यच्च स्याद्द्वे इत्याद्युच्यते तल्लब्धिमात्रङ्गीकृत्य, उपयोगापेक्षया त्वेकदा एकमेव ज्ञानमज्ञानं वेति, अज्ञानिनां तु त्रीण्यज्ञानानि भजनयैवेति ।

अथ साकारोपयोगभेदापेक्षमाह- 'आभिणी'त्यादि, 'ओहिनाणसागारे'त्यादि, अवधि-ज्ञानसाकारोपयुक्ता यथाऽवधिज्ञानलब्धिकाः प्रागुक्ताः स्यात् त्रिज्ञानिनो मतिश्रुतावधियोगात् स्याच्चतुर्ज्ञानिनो मति श्रुतावधिमनःपर्यवयोगात्तथा वाच्याः ।

'मनपञ्चवे'त्यादि, मनःपर्यवज्ञानसाकारोपयुक्ता यथा मनःपर्यवज्ञानलब्धिकाः प्रागुक्ताः स्यात्त्रिज्ञानिनो मतिश्रुतमनःपर्यवयोगात् स्याच्चतुर्ज्ञानिनः केवलवर्जज्ञानयोगात्तथा वाच्या इति

'अनगारोवउत्ता ण'मित्यादि, अविद्यमान आकारो यत्र तदनाकारं-दर्शनं तत्रपयुक्ताः-तत्संवेदनका ये ते तथा, ते च ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र ज्ञानिनां लब्ध्यपेक्षया पञ्च ज्ञानानि भजनया, अज्ञानिनां तु त्रीण्यज्ञानानि भजनयैव । 'एव'मित्यादि, यथाऽनाकारोपयुक्ता ज्ञानिनो-ऽज्ञानिनश्चोक्ताः एवंचक्षुर्दर्शनाद्यपयुक्ता अपि, 'नवर'ति विशेषः पुनरयं-चक्षुर्दर्शनेतरोपयुक्ताः केवलिनो न भवन्तीति तेषां चत्वारि ज्ञानानि भजनयेति ।

योगद्वारे-'सजोगी ण'मित्यादि, 'जहा सकाइय'ति प्रागुक्ते कायद्वारे यथा सकायिका भजनया पञ्चज्ञानास्त्रयज्ञानाश्चोक्तास्तथा सयोगा अपि वाच्याः एवं मनोयोग्यादयोऽपि, केवलिनोऽपि मनोयोगादीनां भावात्, तथा मिथ्यादृशां मनोयोगादिमतामज्ञानत्रयभावाच्च, 'अजोगी जहा सिद्ध'ति अयोगिनः केवललक्षणैकज्ञानिन इत्यर्थः ।

लेश्याद्वारे-'जहा सकाइय'ति सलेश्याः सकायिकवद्भजनया पञ्चज्ञानास्त्रयज्ञानाश्च वाच्याः, केवलिनोऽपि शुक्ललेश्यासम्भवेन सलेश्यत्वात्, 'कण्हेलेसे'त्यादि, 'जहासईदिय'ति कृष्णलेश्याश्चतुर्ज्ञानिनस्त्रयज्ञानिनश्च भजनयेत्यर्थः, 'सुक्कलेसा जहा सलेस'ति पञ्चज्ञानिनो भजनया त्र्यज्ञानिनश्चेत्यर्थः । 'अलेस्सा जहा सिद्ध'ति एकज्ञानिन इत्यर्थः ।

कषायद्वारे-'सकसाई जहा सईदिय'ति भजनया केवलवर्जचतुर्ज्ञानिनस्त्रयज्ञानिनश्चेत्यर्थः, 'अकसाईण'मित्यादि, अकषायिणां पञ्च ज्ञानानि भजनया, कथम्?, उच्यते, छद्मस्थो वीतरागः केवली चाकषायः, तत्र च छद्मस्थवीतरागस्याद्यं ज्ञानचतुष्कं भजनया भवति, केवलिनस्तु पञ्चममिति । वेदद्वारे-'जहा सईदिय'ति सवेदकाः सेन्द्रियवद्भजनया केवलवर्जचतुर्ज्ञानिनस्त्रयज्ञानिनश्च वाच्याः, 'अवेदगा जहा अकसाई'ति अवेदका अकषायिवद्भजनया पञ्चज्ञाना वाच्याः, यतोऽनिवृत्तिबादरादयोऽवेदका भवन्ति, तेषु च छद्मस्थानां चत्वारि ज्ञानानि भजनया केवलिनानां तु पञ्चममिति ।

आहारकद्वारे-'आहारगे'त्यादि, सकषाया भजनया चतुर्ज्ञानास्त्रयज्ञानाश्चोक्ताः आहारका अप्येवमेव, नवरमाहारकाणां केवलमप्यस्ति, केवलिन आहारकत्वादपीति, 'अनाहारगा ण'मित्यादि, मनःपर्यवज्ञानमाहारकाणामेव, आद्यं पुनर्ज्ञानत्रयमज्ञानत्रयं च विग्रहे भवति, केवलं

च केवलिसमुद्घातशीलेशीसिद्धावस्थावस्वनाहारकाणामपि स्यादत उक्तं 'मनपञ्चवे'त्यादि ।
अथ ज्ञानगोचरद्वारे—

मू. (३९५) आभिनिबोहियनाणस्स णं भंते ! केवतिए विसए पन्नत्ते ?, गोयमा ! से समासओ चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ, दव्वओ णं आभिनिबोहियनाणी आएसेणं सव्वदव्वाइं जाणइ पासइ, खेत्तओ आभिनिबोहियनाणी आएसेणं सव्वखेत्तं जानिइ पासइ, एवं कालओवि, एवं भावओवि ।

सुयनाणस्स णं भंते ! केवतिए विसए पन्नत्ते ?, गोयमा ! से समासओ चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-दव्वओ ४, दव्वओ णं सुयनाणी उवउत्ते सव्वदव्वाइं जाणति पासति, एवं खेत्तओवि कालओवि, भावओ णं सुयनाणी उवउत्ते सव्वभावे जाणति पासति ।

ओहिनाणस्स णं भंते ! केवतिए विसए पन्नत्ते ?, गोयमा ! से समासओ चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-दव्वओ ४, दव्वओ णं ओहिनाणी रुविदव्वाइं जाणइ पासइ जहा नंदीए जाव भावओ ।

मनपञ्चवनाणस्स णं भंते ! केवतिए विसए पन्नत्ते ?, गोयमा ! से समासओ चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-दव्वओ ४, दव्वओ णं उज्जुमती अनंते अनंतपदेसिए जहा नंदीए जाव भावओ केवलनाणस्स णं भंते ! केवतिए विसए पन्नत्ते ?, गोयमा ! से समासओ चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ, दव्वओ णं केवलनाणी सव्वदव्वाइं जाणइ पासइ एवं जाव भावओ ।

मइअन्नाणस्स णं भंते ! केवतिए विसए पन्नत्ते ?, गोयमा ! से समासओ चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ, दव्वओ णं मइअन्नाणी मइअन्नाणपरिगयाइं दव्वाइं जाणइ, एवं जाव भावओ मइअन्नाणी मइअन्नाणपरिगए भावे जाणइ पासइ ।

सुयअन्नाणस्स णं भंते ! केवतिए विसए पन्नत्ते ?, गोयमा ! से समासओ चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-दव्वओ ४, दव्वओ णं सुयअन्नाणी सुयअन्नाणपरिगयाइं दव्वाइं आघवेति पन्नवेति परुवेइ, एवं खेत्तओ कालओ, भावओ णं सुयअन्नाणी सुयअन्नाणपरिगए भावे आघवेति तं चेव विभंगनाणस्स णं भंते ! केवतिए विसए पन्नत्ते ?, गोयमा ! से समासओ चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-दव्वओ ४, दव्वओ णं विभंगनाणी विभंगनाणपरिगयाइं दव्वाइं जाणइ पासइ, एवं जाव भावओ णं विभंगनाणी विभंगनाणपरिगए भावे जाणइ पासइ ।

पू. 'केवइए'ति किंपरिमाणः 'विसए'ति गोचरग्राह्योऽर्थः इतियावत्, तं च भेदपरिमाण-तस्तावदाह- 'से'इत्यादि, 'सः'आभिनिबोधिकज्ञानविषयस्तद्वाऽऽभिनिबोधिकज्ञानं 'समा-सतः'सङ्क्षेपेण प्रभेदानां भेदेष्वन्तर्भावेनेत्यर्थः चतुर्विधश्चतुर्विधं वा, द्रव्यतोःद्रव्याणि धर्मास्ति-कायादीन्याश्रित्य क्षेत्रतो-द्रव्याधारमाकाशमात्रं वा क्षेत्रमाश्रित्य कालतः-अद्भ्यो द्रव्यपर्यायावस्थितिं वा समाश्रित्य भावतः-औदयिकादिभावान् द्रव्याणां वा पर्यायान् समाश्रित्य 'दव्वओ णं'ति द्रव्यमाश्रित्याभिनिबोधिकज्ञानविषयद्रव्यं वाऽऽश्रित्य यदामिनिबोधिकज्ञानं तत्र 'आएसेणं'ति आदेशः-प्रकारः सामान्यविशेषरूपस्तत्र चादेशेन-ओघतो द्रव्यमात्रतया न तु तद्गतसर्वविशेषा-पेक्षयेति भावः, अथवा 'आदेशेन' श्रुतपरिकर्मिततया 'सर्वद्रव्यानि' धर्मास्ति कायादीनि 'जानाति' अवायधारणापेक्षयाऽवबुध्यते, ज्ञानास्यावायधारणारूपत्वात्, 'पासइ'ति पश्यति अवग्रहेहा-

पेक्षयाऽवबुध्यते, अवग्रहेहयोर्दर्शनत्वात्, आह च भाष्यकारः—

॥ १ ॥ “नाणमवायधिर्दो दंसणमिद्धं जहो ग्गहेहाओ ।

तह तत्तरुई सम्मं रोड्ज्जइ जेण तं नाणं ॥”

तथा—“जंसामत्रग्गहणं दंसणमेयं विसेसियं नाणं”

अवग्रहेह च सामान्यार्थः ग्रहणरूपे अवायधारणे च विशेषग्रहणस्वभावे इति, नन्वष्टाविंशतिभेदमानमाभिनिबोधिकज्ञानमुच्यते ।

यदाह—“आभिनिबोहियनाणे अट्ठावीसं हवन्ति पयडीओ”ति

इह च व्याख्याने श्रोत्रादिभेदेन षड्भेदतयाऽवायधारणयोर्द्वादशविदं मतिज्ञानं प्राप्तं, तथा श्रोत्रादिभेदेनैव षड्भेदतयाऽर्थावग्रहर्हयो व्यञ्जनावग्रहस्य च चतुर्विधतया षोडशविधं चक्षुरादिदर्शनमिति प्रथममिति कथं न विरोधः ? , सत्यमेतत्, किन्त्वविक्षयित्वा मतिज्ञानचक्षुरादिदर्शनयोर्भेद मतिज्ञानमष्टाविंशतिधोच्यते इति पूज्या व्याचक्षत इति, ‘खेत्तओ’ति क्षेत्रमाश्रित्याभिनिबोधिकज्ञानविषयक्षेत्रं वाऽऽश्रित्य यदाभिनिबोधिकज्ञानं तत्र ‘आदेसेण’ति ओघतः श्रुतपरिकर्मिततया वा ‘सव्वं खेत्त’ति लोकालोकरूपम्, एवं कालतो भावतश्चेति, आह च भाष्यकारः—

॥ १ ॥ “आएसोत्ति पगारो ओघादेसेण सव्वदव्वाइ ।

धम्मत्थिकाइयाइ जाणइ न उ सव्वभावेणं ॥

॥ २ ॥ खेत्तं लोगालोणं कालं सव्वद्धमहव तिविहं पि ।

पंचोदइयाइए भावे जज्जेयमेवइयं ॥

॥ ३ ॥ आएसोत्ति व सुत्तं सुओवलद्धेसु तस्स मइनाणं ।

पसरइ तव्वावणया विणावि सुत्ताणुसारेणं ॥ इति

इदं च सूत्रं नन्वामिहैव वाचनान्तरे ‘न पासइ’ति पाठान्तरेणाधीतम्, एवं च नन्दिटीकाकृता व्याख्यातम्—“आदेशः-प्रकारः, स च सामान्यतो विशेषतश्च, तत्र द्वयजातिसामान्यादेशेन सर्वद्रव्यानि धर्मास्तिकायादीनि जानाति, विशेषतोऽपि यथा धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायस्य देश इत्यादि, न पश्यति सर्वान् धर्मास्तिकायादीन्, शब्दादींस्तु योग्यदेशावस्थितान् पश्यत्यपीति,” ‘उवउत्ते’ति” भावश्रुतोपयुक्तो नानुपयुक्तः, सह नाभिधानादभिधेयप्रतिपत्तिसमर्थो भवतीति विशेषणमुपात्तं, ‘सर्वद्रव्यानि’ धर्मास्तिकायादीनि ‘जानाति’ विशेषतोऽवगच्छति, श्रुतज्ञानस्य तत्स्वरूपत्वात्, पश्यति च श्रुतानुवर्तिना मानसेन अचक्षुर्दर्शनेन, सर्वद्रव्याणि चाभिलाष्यान्वेव जानाति।

पश्यति चाभिन्नदशपूर्वधरादिः श्रुतकेवली, तदारतस्तु भजना, सा पुनर्मतिविशेषतो ज्ञातव्येति, वृद्धैः पुनः पश्यतीत्यत्रेदमुक्तं ननु पश्यतीति कथं ? , कथंचन, सकलोगचरदर्शनायोगात् अत्रोच्यते, प्रज्ञापनायां श्रुतज्ञानशयत्तायाः प्रतिपादितत्वादनुत्तरविमानादीनां चालेख्यकरणात् सर्वथा चादृष्टस्यालेख्यकरणानुपपत्तेः, एवं क्षेत्रादिष्वपि भावनीयमिति, अन्ये तु ‘न पासइ’ति पठन्तीति, ननु ‘वओ णं सुयनाणी उवउत्ते सव्वभावे जाणइ’ इति यदुक्तमिह तत् ‘सुए चरित्ते न पज्जवा सव्वे’ति । अनेन च सह कथं न विरुध्यते —

उच्यते, इह सूत्रे सर्वग्रहणेन पञ्चौदयिकादयो भावा गृह्यन्ते, तांश्च सर्वान् जातितो जानाति,

अथवा यद्यप्यभिलाष्यानां भावानामनन्तभाग एव श्रुतनिबद्धस्तथापि प्रसङ्गानुप्रसङ्गतः सर्वेऽप्यभिलाष्याः श्रुतविषया उच्यन्ते अतस्तदपेक्षया सर्वभावानजानातीत्युक्तम्, अनभिलाष्यभावापेक्षया तु “सुए चरिते न पञ्चवा सव्वे” इत्युक्तमिति न विरोधः । ‘दव्वओ ण’मित्यादि, अवधिज्ञानी रूपिद्रव्यानि पुद्गलद्रव्याणीत्यर्थः, तानि च जघन्येनानन्तानि तैजसभाषाद्रव्याणामपात्तरालवर्तीनि, यत् उक्तं-“तेयाभासादव्वण अंतरा एत्थ लभति पड्डवओ”ति, उक्तृष्टतस्तु सर्वबादरसूक्ष्मभेदभिन्नानि जानाति विशेषाकारेण, ज्ञानत्वात्तस्य ।

पश्यति सामान्याकारेणावधिज्ञानिनोऽवधिदर्शनस्यावश्यम्भावात्, नन्वादी दर्शनं ततो ज्ञानमिति क्रमस्तत्किमर्थः मेनं परित्यज्य प्रथमं जानातीत्युक्तम् ?, अत्रोच्यते, इहावधिज्ञानाधिकारात्, प्रधान्यख्यापनार्थः मादौ जानातीत्युक्तम्, अवधिदर्शनस्य त्ववधिबिम्बसाधारणत्वेनाप्रधानत्वात् पश्चात्पश्यतीति, अथवा सर्वा एव लब्धयः साकारोपयोगोपयुक्तस्योत्पद्यन्ते लब्धिश्चावधिज्ञानमिति साकारोपयोगोपयुक्तस्यावधिज्ञानलब्धिर्जायते इत्येतस्यार्थः स्य ज्ञापनार्थं साकारोपयोगाभिधायकं जानातीति प्रथममुक्तं ततः क्रमेणोपयोगप्रवृत्तेः पश्यतीति ।

‘जहा नंदीए’ति, एवं च तत्रेदं सूत्रं-‘खेतओ णं ओहिनाणी जहव्वेणं अंगलस्स असंखेज्जइभागं जाणइ पासइ’ इत्यादि, व्याख्या पुनरेवं-क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्येनाङ्गुलस्यासङ्ख्येयभागमुत्कृष्टतोऽसङ्ख्येयान्यलोके शक्तिमपेक्ष्य लोकप्रमाणानि खण्डानि जानाति पश्यति, कालतोऽवधिज्ञानी जघन्येनावलिकाया असङ्ख्येयं भागमुत्कृष्टतोऽसङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिणीरतीता अनागताश्च जानाति पश्यति, तद्गतरूपिद्रव्यावगमात्, अथ कियदूरं यावदिह नन्दीसूत्रं वाच्यम् इत्याह -

‘जाव भावओ’ति भावाधिकारं यावदित्यर्थः, स चैवं-भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येनान्तान् भावानाधारद्रव्यानन्तत्वाज्जानाति पश्यति, न तु प्रतिद्रव्यमिति, उत्कृष्टतोऽप्यनन्तान् भावान् जानाति पश्यति च, तेऽपि चोत्कृष्टपदिनः सर्वपर्यायाणामनन्तभाग इति, ‘उज्जुमइ’ति मननं मतिः संवेदनमित्यर्थः ऋज्वी-सामान्यग्राहिणी मति ऋजुमति-घटोऽनेन चिन्तित इत्यध्यवसायनिबन्धना मनोद्रव्यपरिच्छित्तिरित्यर्थः, अथवा ऋज्वी मतिरित्यसावृजुमतिस्तद्वानेव गृह्यते, ‘अनंते’ति ‘अनन्तान्’ अपरिमितान् ‘अनंतपएसिए’ति अनन्तपरमाण्वात्मकान् ।

‘जहा नंदीए’ति, तत्र चेदं सूत्रमेवं-‘खंदे जाणइ पासइ’ति तत्र ‘स्कन्धान्’ विशिष्टैकपरिणामपरिणतान् सज्जिभिः पर्याप्तैकैः प्राणिभिरुद्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्तीभिर्मनस्त्वेन परिणामितानित्यर्थः, ‘जाणइ’ति मनः पर्यायज्ञानावरणक्षयोपशमस्य पटुत्वात्साक्षात्कारेण विशेषभूयिष्ठपरिच्छेदात् जानातीत्युच्यते, तदालोचितं पुनरर्थघटादिलक्षणं मनः पर्यायज्ञानं स्वरूपाध्यक्षतो न जानाति किन्तु तत्परिणामान्यथाऽनुपपत्त्याऽतः पश्यतीत्युच्यते, उक्तं भाष्यकारेण-‘जाणइ बज्जेऽनुमाणाओ’ति, इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यं, यतो मूर्तद्रव्यालम्बनमेवेदं, मन्तारश्चामूर्तमपि धर्मास्तिकायादिकं मन्येरन्, न च तदनेन साक्षात्कर्तुं शक्यते, तथा चतुर्विधं च चक्षुर्दर्शनादि दर्शनमुक्तमतो भिन्नलम्बनमेवेदमवसेयं, तत्र च दर्शनसम्भवात्पश्यतीत्यपि न दुष्टम्, एकप्रमात्रपेक्षया तदनन्तरभाविताद्योपन्यस्तमित्यलमिति विस्तरेण ।

‘ते चेव उ विउलमई अब्भहियतराए वितिमिरतराए विसुद्धतराए जाणइ पासइ’ तानेव

स्कन्धान् विपुलाविशेषग्राहिणी मतिर्विपुलमति-घटोऽनेन चिन्तितः स च सौवर्ण पाटलिपुत्रकोऽ-
घतनो महानित्याद्यध्यवसायहेतुभूता मनोद्रव्यविज्ञप्तिः, अथवा विपुला मतिर्यस्यासौ विपुलमति-
स्तद्वानेव, 'अभ्यधिकतरकान्' ऋजुमतिर्दृष्टस्कन्धापेक्षया बहुतरान् द्रव्यार्थः तथा वर्णादिभिश्च
वित्तिमिरतरा इव-अतिशयेन विगतान्धकारा इव ये ते वित्तिमिरतरास्त एव वित्तिमिरतरका
अतस्तान्, अत एव 'विशुद्धतरकान्' विस्पष्टतरकान् जानाति पश्यति च ।

तथा 'खेत्तओ णं उज्जुमई अहे जाव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उवरिमहे द्विल्ले खुडागपपरे
उड्डं जाव जोइसस्स उवरिमतले तिरियं जाव अंतोमणुस्सखेत्ते अह्वाइजेसु दीवसमुद्देसु पन्नरससु
कम्मभूमीसु छप्पन्नाए अंतरदीवगेसु सन्नीणं पंचिंदियाणं पज्जत्तगाणं मनोगए भावे जाणइ पासइ'
तत्र क्षेत्रत ऋजुमतिरयः-अधस्ताद् यावदमुष्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरिमाधस्त्यान् शुल्लकप्रतरान्
तावत्, किं? -मनोगतान् भावान् जानाति पश्यतीति योगः, तत्र रुचकाभिधानातिर्यगूलोकमध्यादधो
यावन्नव योजनशतानि तावदमुष्या रत्नप्रभाया उपरिमाः शुल्लकप्रतराः, शुल्लकत्वं च तेषामधोलो-
कप्रतरापेक्षया, तेभ्योऽपि येऽधस्तादधोलोकग्रामान् यावत्तेऽधस्तनाः शुल्लकप्रतरा ऊर्ध्वं
यावज्ज्योतिषश्च-ज्योतिश्चकस्योपरितलं ।

- 'तिरियं जाव अंतोमणुस्सखेत्ते' ति तिर्यङ् यावदन्दर्मुष्यक्षेत्रं मनुष्यक्षेत्रस्यान्तं
यावदित्यर्थः, तदेव विभागत आह- 'अह्वाइजेसु' इत्यादि, तथा 'तं चेव विउलमई अह्वाइजेहिं
अंगुलेहिं अब्भहियतराणं विउलतराणं विसुद्धतराणं वित्तिमिरतराणं जाणइ पासइ' ति तत्र 'तं
चेव' ति इह क्षेत्राधिकारस्य प्रधान्यात्तदेव मनोलब्धिसमन्वितजीवाधारं क्षेत्रभिगृह्यते,
तत्राभ्यधिकतरकमायाम- विष्कम्भावाश्रित्य विपुलतरकं बाहल्यमाश्रित्य 'विशुद्धतरकं'
निर्मलतरकं वित्तिमिरतरकं तु तिमिरकल्पतदावरणस्य विशिष्टरक्षयोपशमसद्भावादिति, तथा-
'कालओ णं उज्जुमई जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणवि पलिओवमस्स
असंखेज्जइ भागं जाणइ पासइ अईयं अनागयं च, तं चेव विपुलमई विसुद्धतराणं वित्तिमिरतराणं
जाणइ पासइ' ।

किञ्चन्द्रनीसूत्रमिहाध्येयम् ? इत्याह- 'जाव भावओ' ति भावसूत्रं यावदित्यर्थः, तच्चैवं-
'भावओ णं उज्जुमई अनंते भावे जाणइ पासइ सव्वभावाणं अनंतभागं जाणइ पासइ, तं चेव
विपुलमई विसुद्धराणं वित्तिमिरतराणं जाणइ पासइ' ति । 'केवलनाणस्से' त्यादि, 'एवं जाव
भावओ' ति 'एवम्' उक्तन्यायेन यावद्भावत् इत्यादि तावत्केवलविषयभिदायिनन्दी-
सूत्रमिहाध्येयमित्यर्थः, तच्चैवं- 'खेत्तओ णं केवलनाणी सव्वखेत्तं जाणइ पासइ' इह च धर्मास्तिका-
यादिसर्वद्रव्यग्रहणेनाकाशद्रव्यस्य ग्रहणेऽपि यत्पुनरुपादानं तत्तस्य क्षेत्रत्वेन रूढत्वादिति, 'कालओ
णं केवलनाणी सव्वं कालं जाणइ पासइ, भावओ णं केवली सव्वभावे जाणइ पासइ' ॥

'मइअन्नाणस्से' त्यादि, 'मइअन्नाणपरिगयाइ' ति मत्त्यज्ञानेन मिथ्यादर्शनसंवलितेनावग्र-
हादिनीत्यक्तिकादिना च परिगतानि-विषयीकृतानि यानि तानि तथा, जानात्यपायादिना पश्यत्य-
वग्रहादिना, यवात्करणादिदं दृश्यं- 'खेत्तओ णं मइअन्नाणी मइअन्नाणपरिगयं खेत्तं जाणइ पासइ,
कालओ णं मइअन्नानि मइअन्नाणपरिगयं कालं जाणइ पासइ' ति ।

'सुयअन्नाणे' त्यादि, 'सुयअन्नाणपरिगयाइ' ति श्रुताज्ञानेन-मिथ्यादृष्टिपरिगृहीतेन

सम्यक्श्रुतेन लौकिकश्रुतेन कुप्रावचनिकश्रुतेन वा यानि परिगतानि-विषयीकृतानि तानि तथा 'आघवेइ'ति आग्राहयति अर्थापयति वा आख्यापयति वा प्रत्याययतीत्यर्थः 'प्रज्ञापयति' भेदतः कथयति 'प्ररूपयति' उपपत्तितः कथयतीति, वाचनान्तरे पुनरिदमधिकमवलोक्यते- 'दंसेति निदंसेति उवदंसेति'ति तत्र च दर्शयति उपमामात्रतस्तच्च यथा गौस्तथा गवय इत्यादि, निदर्शयति हेतुद्वयान्तोपन्यासेन उपदर्शयति उपनयनिगनाभ्यां मतान्तरदर्शनेन वेति ।

'दव्वओ मं विभंगनानि'त्यादौ 'जाणइ'ति विभङ्गज्ञानेन 'पासइ'ति अवधिदर्शनेनेति ।

मू. (३९६) नाणी णं भंते ! णनणीति कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! नाणी दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-साइए वा अपज्जवसिए साइए वा सपज्जवसिए, तत्थ णं सं जे साइए सपज्जवसिए से जहत्तेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं सातिरेगाइं । आभिनिबोहियणाणी णं भंते ! आभिनिबोहिय० एवं नाणी आभिनिबोहियनामी जाव केवलनाणी । अन्नाणी मइअन्नाणी सुयअन्नाणी विभंगनाणी, एसिं दसण्हवि संचिड्डणा जहा कायटिईए ॥

अंतरं सव्वं जहा जीवाभिगमे ॥ अप्पाबहुगानि तित्रि जहा बहुवत्तव्वयाए ।

केवतिया णं भंते ! आभिनिबोहियनाणपज्जवा पन्नत्ता ?, गोयमा ! अनन्ता आभिनिबोहियनाणपज्जवा पन्नत्ता । केवतिया णं भंते ! सुयनाणपज्जवा पन्नत्ता ?, एवं चैव एवं जाव केवलनाणस्स । एवं मइअन्नाणस्स सुयअन्नाणस्स, केवतिया णं भंते ! विभंगनाणपज्जवा पन्नत्ता गोयमा ! अनन्ता विभंगनाणपज्जवा पन्नत्ता ।

एसिं णं भंते ! आभिनिबोहियनाणपज्जवाणं सुयनाण० ओहिनाण० मणपज्जवनाण० केवलनाणपज्जवाणय कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा मनपज्जवनाणपज्जवा ओहिनाणपज्जवा अनंतगुणा सुयनाणपज्जवा अनंतगुणा आभिनिबोहियनाणपज्जवा अनंतगुणा केवलनाणपज्जवा अनंतगुणा ।

एसिं णं भंते ! मइअन्नाणपज्जवाणं सुयअन्नाण० विभंगनाणपज्जवाणय कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा विभंगनाणपज्जवा सुयअन्नाणपज्जवा अनंतगुणा मइअन्नाणपज्जवा अनंतगुणा ।

एसिं णं भंते ! आभिनिबोहियनाणपज्जवाणं जाव केवलनाणप० मइअन्नाणप० सुयअन्नाणप० विभंगनाणप० कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा मणपज्जवनाणपज्जवा विभंगनाणपज्जवा अनंतगुणा ओहिनाणपज्जवा अनंतगुणा सुयअन्नाणपज्जवा अनंतगुणा सुयनाणपज्जवा विसेसाहिया मइअन्नाणपज्जवा अनंतगुणा आभिनिबोहियनाणपज्जवा विसेसाहिया केवलनाणपज्जवा अनंतगुणा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

वृ. अथ कालद्वारे 'साइए'इत्यादि, इहाद्यः केवली द्वितीयस्तु मत्यादिमान्, तत्राद्यस्य साद्यपर्यवसितेति शब्दत एव कालः प्रतीयत इति ॥

द्वितीयस्यैव तं जघन्येतरं भेदमुपदर्शयितुमिदमाह- 'तत्त णं जे से साइए' इत्यादि, तत्र च 'जहत्तेणं अंतोमुहुत्तं'ति आद्यं ज्ञानद्वयमाश्रित्योक्तं, तस्यैव जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमात्रत्वात्, तथा 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं साइरेगाइं'ति यदुक्तं तदाद्यं ज्ञानत्रयमाश्रित्य, तस्य हि उत्कर्षेणैतावत्येव स्थिति, सा चैवं भवति-

॥ १ ॥

“दो वारे विजयाइसु गयस्स तित्रच्चुए अहव ताइं ।

अइरेगं नरभविंयं नानाजीवाणं सव्वखं ॥”

‘आभिनिबोहिये’त्यादि सूचामात्रम्, एवं चैतद्धृष्यम्-‘आभिनिबोहियनाणी णं भंते ! आभिनिबोहियनाणित्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?’ ति ‘एवं नाणी आभिनिबोहियनाणी’त्यादि, अयमर्थः-‘एवं’मित्यनन्तरोक्तेन ‘आभिनिबोहिये’त्यादिना सूत्रक्रमेण ज्ञान्याभिनिबोधिकज्ञानिश्रुत-ज्ञान्यवधिज्ञानिमनःपर्यवज्ञानिकेवलज्ञान्यज्ञानिमत्यज्ञानिश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानिनां ‘संचिद्वणे’ति अवस्थितिकालो यथा कायस्थितौ प्रज्ञापनाया अष्टादशे पदेऽभिहितस्तथा वाच्यः, तत्र ज्ञानिनां पूर्वमुक्त एवावस्थितिकालः, यच्च पूर्वमुक्तस्याप्यतिदेशतः पुनर्भणनं तदेकप्रकरणपतितत्वादित्यव-सेयम्, आभिनिबोधिकज्ञानादिद्वयस्य तु जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतस्तु सातिरेकानि षट्पष्टिः सागरोपमानि, अवधिज्ञानिनामप्येव, नवरं जघन्यतो विशेषः, स चायम्-‘ओहिनाणी जहन्नेणं एक्कं समयं’ कथं ?, यदा विभङ्गज्ञानी सम्यक्त्वं प्रपद्यते ततप्रथमसमय एव विभङ्गमवधिज्ञानं भवति तदनन्तरमेव च तत् प्रतिपतति तदा एकं समयमवधिर्भवतीत्युच्यते ।

‘मनपञ्चवनाणी णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं देसुना पूर्वकोटी कथं ? संयतम्याप्रमत्ताद्धायां वर्तमानस्य मनःपर्यवज्ञानमुत्पन्नं तत् उत्पत्तिसमयसमयनन्तरमेव विनष्टं चेत्येवमेकं समयं, तथा चरणकाल उत्कृष्टो देशोना पूर्वकोटी, तत्प्रतिपत्तिसमनन्तरमेव च यदा मनःपर्यवज्ञानमुत्पन्नमाजन्म घानुवृत्तं तदा भवति मनःपर्यवस्योत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटीति केवलनाणी णं पुच्छा, गोयमा ! साइए अपञ्चवसिए, अन्नाणी मइअन्नाणी सुयअन्नाणी णं पुच्छा, गोयमा ! अन्नाणी मइअन्नाणी सुयअन्नाणी यतिविहे पन्नत्ते, तंजहा अनाइए वा अपञ्चवसिए अभव्यानां १ अनाइए वा सपञ्चवसिए भव्यानां २ साइए वा सपञ्चवसिए प्रतिपत्ति- तसम्यग्दर्शनानां ३, ‘तत्थ णंजे से साइए सपञ्चवसिए से जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ सम्यक्त्वप्रतिपत्ति- तस्यान्तर्मुहूर्तोपरि सम्यक्त्वप्रतिपत्तौ, ‘उक्कोसेणं अनंतं कालं अनंता उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अवहं पोग्गलपरियट्ठं देसूणं’ सम्यक्त्वाद्विषय वनस्पत्यादिष्वनन्ता उत्सर्पिण्य-वसर्पिणीरतिवाह्य पुनः प्राप्तसम्यग्दर्शनस्येति । ‘विभंगनाणी णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं’ उत्पत्तिसम-यानन्तरमवप्रतिपाते ‘उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं देसूनपुव्वकोडिअब्भ-हियाइं’ देशोनां पूर्वकोटिं विभङ्गितया मनुष्येषु जीवित्वाऽसिद्धानादावुत्पन्नस्येति ।

अन्तरद्वारे-‘अंतरं सव्वं जहा जीवाभिगमे’ति पञ्चानां ज्ञानानां त्रयाणां चाज्ञानानामन्तरं सर्वं यथा जीवाभिगमे तथा वाच्यं, तच्चैवम्-आभिनिबोहियनाणस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अनंतं कालं जाव अवहं पोग्गलपरियट्ठं देसूणं, सुयनानिओहिनाभीमणपञ्चवनाणीणं एवं चेव, केवलनानिस्स पुच्छा, गोयमा ! नत्थि अंतरं, मइअन्नानिस्स सुयअन्नानिस्स य पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं साइरेगाइं । विभंगनानिस्स पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सइ-कालो’ति ।

अल्पबहुत्वद्वारे-‘अप्पाबहुगानि तिन्नि जहा बहुवत्तव्वयाए’ति अल्पबहुत्वानि त्रीणि ज्ञानिनां

परस्परेणाज्ञानिनां च ज्ञान्यज्ञानिनां च यथाऽल्पबहुत्ववक्तव्यतायां प्रज्ञापनासम्बन्धिन्यामभिहितानि तथा वाच्यानीति, तानि चैवम्-‘एएसि णं भंते ! जीवाणं आभिनिबोहियनाणीणं ५ कयरे २ हिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सब्बत्थोवा जीवा मणपज्जवणाणी ओहिनाणी असंखेज्जगुणा आभिनिबोहियनाणी सुयनाणी दोवि तुल्ला विसेसाहिया केवलनाणी अनंतगुणा’ इत्येकम् १ ।

‘एएसि णं भंते ! जीवाणं मइअन्नाणीणं ३ कयरे २ हिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सब्बत्थोवा जीवा विभंगनाणी मइअन्नाणी सुयअन्नाणी दोवि तुल्ला अनंतगुणा’ इति द्वितीयम् २ । ‘एएसि णं भंते ! जीवाणं आभिनिबोहियनाणीणं ५ मइअन्नाणीणं ३ कयरे २ हिंतो जाव विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सब्बत्थोवा जीवा मणपज्जवणाणी ओहिनाणी असंखेज्जगुणा आभिनिबोहियनाणी सुयनाणी यदोवि तुल्ला विसेसाहिया विभंगनाणी असंखेज्जगुणा केवलनाणी अनंतगुणा मइअन्नाणी सुयअन्नाणी दोवि तुल्ला अनंतगुणा’ इति, तत्र ज्ञानिसूत्रे स्तोका मनःपर्यायज्ञानिनो यस्माद्धन्द्रिमादासंयतस्यैव तद्भवति, अवधिज्ञानिनस्तु चतसृष्वपि गतिषु सन्तीति तेभ्योऽसङ्ख्येयगुणाः, आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्चान्योऽन्यं तुल्याः, अवधिज्ञानिभ्यस्तु विशेषाधिकाः, यतस्तेऽवधिज्ञानिनोऽपि मनःपर्यायज्ञानिनोऽपि अवधिमनःपर्यायज्ञानिनोऽपि अवध्यादिरहिता अपि पञ्चेन्द्रिया भवन्ति सास्वादनसम्यग्दर्शनसद्भावे विकलेन्द्रिया अपि च मतिश्रुतज्ञानिनो लभ्यन्त इति, केवलज्ञानिनस्त्वनन्तगुणाः, सिद्धानां सर्वज्ञानिभ्योऽनन्तगुणत्वात् ।

अज्ञानिसूत्रे तु विभङ्गज्ञानिनः स्तोकाः, यस्मात् पञ्चेन्द्रिया एव ते भवन्ति, तेभ्योऽनन्तगुणा मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनः, यतो मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्चैकेन्द्रिया अपीति न तेभ्यस्तेऽनन्तगुणाः, परस्परतश्च तुल्याः । तथा मिश्रसूत्रे स्तोका मनःपर्यायज्ञानिनः, अवधिज्ञानिनस्तु तेभ्योऽसङ्ख्येयगुणाः, आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्चान्योऽन्यं तुल्याः प्राक्तनेभ्यश्च विशेषाधिकाः, इह युक्ति पूर्वोक्तेव, आभिनिबोधिकज्ञानिश्रुतज्ञानिभ्यो विभङ्गज्ञानिनोऽसङ्ख्येयगुणाः, कथम् उच्यते, यतः सम्यग्दृष्टिभ्यः सुरनारकेभ्यो मिथ्यादृष्ट्यस्तेऽसङ्ख्येयगुणा उक्तास्तेन विभङ्गज्ञानिन आभिनिबोधिकज्ञानिः श्रुतज्ञानिभ्योऽसङ्ख्येयगुणाः, केवलज्ञानिनस्तु विभङ्गज्ञानिभ्योऽनन्तगुणाः, सिद्धानामेकेन्द्रियवर्जसर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणत्वात्, मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्चान्योऽन्यं तुल्याः, केवलज्ञानिभ्यस्त्वनन्तगुणाः, घनस्पतिष्वपि तेषां भावात्, तेषां च सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वादिति

अथ पर्यायद्वारे-‘केवइया’ इत्यादि, आभिनिबोधिकज्ञानस्य पर्यायाः-विशेषधर्मा आभिनिबोधिकज्ञानपर्यायाः, ते च द्विविधाः स्वपरपर्यायभेदात्, तत्र येऽवग्रहादयो मतिविशेषाः क्षयोपशमवैचित्र्यात्ते स्वपर्यायास्ते चानन्तगुणाः, कथम् ? , एकस्मादवग्रहादेरन्योऽवग्रहादिरनन्तभागवृद्ध्या विशुद्धः १ अन्यस्त्वसङ्ख्येयभागवृद्ध्या २ अपरः सङ्ख्येयभागवृद्ध्या ३ अन्यतरः सङ्ख्येयगुणवृद्ध्या ४ तदन्योऽसङ्ख्येयगुणवृद्ध्या ५ अपरस्त्वनन्तगुणवृद्ध्या ६ इति, एवं च सङ्ख्यातस्य सङ्ख्यातभेदत्वादसंख्यातस्य चासङ्ख्यातभेदत्वादनन्तस्य चानन्तभेदत्वादनन्ता विशेषा भवन्ति, अथवा तज्ज्ञेयस्यानन्तत्वात् प्रतिज्ञेयं च तस्य भिद्यमानत्वात् अथवा मतिज्ञानमविभागपरिच्छेदैर्बुद्ध्या छिद्यमानमनन्तखण्डं भवतीत्येवमनन्तास्तत्पर्यायाः, तथा ये

परार्थानन्तपर्यायास्ते तस्य परपर्यायास्ते च स्वपर्यायिभ्योऽनन्तगुणाः, परेषामनन्तगुणत्वादिति, ननु यदि ते परपर्यायास्तदा तस्येति न व्यपदेष्टुं युक्तं, परसम्बन्धित्वात्, अथ तस्य ते तदा न परपर्यायास्ते व्यपदेष्टव्याः, स्वसम्बन्धित्वादिति, अत्रोच्यते, यस्मात्तत्रासम्बद्धास्ते तस्मात्तेषां परपर्यायव्यपदेशः, यस्माच्च ते परित्यज्यमानत्वेन तथा स्वपर्यायाणां स्वपर्याया एते इत्येवंविशेषण-हेतुत्वेन च तस्मिन्नुपयुज्यन्ते तस्मात्तस्य पर्याया इति व्यपदिश्यन्ते, यथाऽसम्बद्धमपि धनं स्वधनं उपयुज्यमानत्वादिति, आह च-

॥ १ ॥ “जइ ते परपञ्जाया न तस्स अह तस्स न परपञ्जाया ।

जं तंमि असंबद्धा तो परपञ्जायववएसो ॥

॥ २ ॥ चायसपञ्जायविसेसणाइणा तस्स जमुवजुञ्जंति ।

सधणमिवासंबद्धं हवंति तो पञ्जवा तस्स ॥ ति ।

‘केवइयाणं भंते ! सुयुनाणे’ त्यादौ, ‘एवं चेव’ति अनन्ताः श्रुतज्ञानपर्यायाः प्रज्ञप्ता इत्यर्थः, ते च स्वपर्यायाः परपर्यायाश्च, तत्र स्वपर्याया ये श्रुतज्ञानस्य स्वतोऽक्षरश्रुतादयो भेदास्ते चानन्ताः क्षयोपशमवैचित्र्यविषयानन्त्याभ्यां श्रुतनुसारिणां बोधानामनन्तत्वात् अविभाग-पलिच्छेदानन्त्याच्च, परपर्यायास्त्वनन्ताः सर्वभावानां प्रतीता एव, अथवा श्रुत-ग्रन्थनुसारि ज्ञानं श्रुतज्ञानं, श्रुतग्रन्थश्चाक्षरात्मकः, अक्षराणि चाकारादीनि, तेषां चैकैकमक्षरं यथायोगमुदात्तानुदात्तस्वरितभेदात् सानुनासिकनिरनुनासिकभेदात् अल्पप्रयत्नमहाप्रयत्नभेदादिमिश्र संयुक्तसंयोगा-संयुक्तसंयोगभेदात् द्वयादिसंयोगभेदादभिधेयानन्त्याच्च भिद्यमानमनन्तभेदं भवति, ते च तस्य स्वपर्यायाः, परपर्यायाश्चान्येऽनन्ता एव, एवं चानन्तपर्यायं तत्, आह च-

॥ १ ॥ “एकैकमक्खरं पुण सपरपञ्जायमेयओ भिन्नं ।

तं सब्बद्वपञ्जायरासिमाणं मुणेचय्वं ॥

॥ २ ॥ जे लब्भइ केवलो से सवन्नसहिओ य पज्जवेऽगारो ।

ते तस्स सपञ्जाया सेसा परपज्जवा तस्स ” ति

एवं चाक्षरात्मकत्वेनाक्षरपर्यायोपेतत्वादनन्ताः श्रुतज्ञानस्य पर्याया इति, ‘एवं जाव’ति करणादिदं दृश्यं-‘केवइयाणं भंते ! ओहिनाणपज्जवा पन्नत्ता ? , गोयमा ! अनन्ता ओहिनाण-पज्जवा पन्नत्ता । केवइयाणं भंते ! मणपज्जवनाणपज्जवा पन्नत्ता ? , गोयमा ! अनन्ता मणपज्जवनाण-पज्जवा पन्नत्ता । केवइयाणं भंते ! केवलनाणपज्जवा पन्नत्ता ? , गोयमा ! अनन्ता केवलनाणपज्जवा पन्नत्ता’ इति, तत्रावधिज्ञानस्य स्वपर्याया येऽवधिज्ञानभेदाः सभवप्रत्ययक्षायोपशमिकभेदात् नारकतिर्यगमनुष्यदेवरूपतत्त्वामिभेदाद् असङ्ख्यात्भेदतद्विषयभूतक्षेत्रकालभेदाद् अनन्तभेदतद्विषयद्रव्यपर्यायभेदादविभागपलिच्छेदाच्च ते चैवमनन्ता इति, मनःपर्यायज्ञानस्य केवलज्ञानस्य च स्वपर्याया ये स्वाभ्यादिभेदेन स्वगता विशेष्यास्ते चानन्ता अनन्तद्रव्यपर्यायपरिच्छेदापेक्षयाऽविभागपलिच्छेदापेक्षया वेति, एवं मत्तज्ञानादित्रयेऽन्यनन्तपर्यायत्वमूह्यमिति । अथ पर्यायाणामेवाल्पबहुत्वनिरूपणायाह-

‘एएसि ण’मित्यादि, इह च स्वपर्यायापेक्षयैवैषामल्पबहुत्वमवसेयं, स्वपर्यायापेक्षया तु सर्वेषां तुल्यपर्यायत्वादिति, तत्र सर्वस्तोका मनःपर्यायज्ञानपर्यायास्तस्य मनोमात्रविषयत्वात्,

तेभ्योऽवधिज्ञानपर्याय अनन्तगुणाः, मनःपर्यायज्ञानापेक्षयाऽवधिज्ञानस्य द्रव्यपर्यायतोऽनन्तगुणविषयत्वात्, तेभ्यः श्रुतज्ञानपर्याया अनन्तगुणाः, ततस्तस्य रूपरूपिद्रव्यविषयत्वेनान्तगुणविषयत्वात्, ततोऽप्याभिनिबोधिकज्ञानपर्याया अनन्तगुणाः, ततस्तस्याभिलाष्याभिलाष्यद्रव्यादिविषयत्वेनानन्तगुणविषयत्वात्, ततःकेवलज्ञानपर्याया अनन्तगुणाः, सर्वद्रव्यपर्यायाविषयत्वात्तस्येति ।

एवमज्ञाननसूत्रेऽप्यल्पबहुत्वकारणं सूत्रानुसारेणोहनीयं, मिश्रसूत्रे तु स्तोका मनःपर्यायज्ञानपर्यावाः, इहोपपत्तिप्राग्वत्, तेभ्योविभङ्गज्ञानपर्यावा अनन्तगुणाः, मनःपर्यायज्ञानापेक्षया विभङ्गस्य बहुतमविषयत्वात्, तथाहि-विभङ्गज्ञानमूध्वार्ध उपरिमग्नैवेयकादारभ्य सप्तमपृथिव्यन्ते क्षेत्रे तिर्यक् चासङ्ख्यातद्वीपसमुद्ररूपे क्षेत्रे यानि रूपिद्रव्यानि तानि कानिचिज्ज्ञानाति कांश्चित्तत्पर्यायांश्च, तानि च मनः-पर्यायज्ञानविषयापेक्षयाऽनन्तगुणानीति, तेभ्योऽवधिज्ञानपर्यावा अनन्तगुणाः, अवधेः सकलरूपिद्रव्यप्रतिद्रव्यासङ्ख्यातपर्यायविषयत्वेन विभङ्गापेक्षया अनन्तगुणविषयत्वात्, तेभ्योऽपि श्रुताज्ञानपर्यावा अनन्तगुणाः, श्रुताज्ञानस्य श्रुतज्ञानवदोघादेशेन समस्तमूर्त्तामूर्त्तद्रव्यसर्वपर्यायविषयत्वेनावधिज्ञानापेक्षयाऽनन्तगुणविषयत्वात्, तेभ्यः तेभ्योऽपि मत्त्यज्ञानपर्यावा अनन्तगुणाः, यतः श्रुतज्ञानमभिलाष्यवस्तुविषयमेव, मत्त्यज्ञानं तु तदनन्तगुणानभिलाष्यवस्तुविषयमपीति, ततोऽपि भूतिज्ञानपर्यावा विशेषधिकाः, केषाञ्चिदपि मत्त्यज्ञानाविषयीकृतभावानां विषयीकरणात्, तद्धि मत्त्यज्ञानापेक्षया स्फुटतरमिति, ततोऽपि केवलज्ञानपर्यावा अनन्तगुणाः, सर्वाद्धाभाविनां समस्तद्रव्यपर्यायाणामनन्यसाधारणावभासनादिति ॥

शतकं-८ उद्देशकः-२ समाप्तः

—: शतकं-८ उद्देशकः-३ :—

वृ. अनन्तरमाभिनिबोधिकादिकं ज्ञानं पर्यवतः प्ररूपितं, तेन च वृक्षादयोऽर्था ज्ञायन्तेऽतस्तृतीयोद्देशके वृक्षविशेषानाह—

मू. (३९७) कइविहा णं भंते ! रुक्खा पन्नत्ता ?, गोयमा ! तिविहा रुक्खा पन्नत्ता, तंजहा-संखेज्जजीविया असंखेज्जजीविया अनंतजीविया ।

से किं तं संखेज्जजीविया ?, संखे० अनेगविहा पन्नत्ता, तंजहा-ताले तमाले तकलि तेतलि जहा पन्नवणाए जाव नालिएरी, जे यावन्ने तहप्पगारा, सेत्तं संखेज्जजीविया ।

से किं तं असंखेज्जजीविया ?, असंखेज्जजीविया दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-एगड्डिया य बहुबीयगा य ।

से किं तं एगड्डिया ?, २ अनेगविहा पन्नत्ता, तंजहा-निबंधजंबू० एवं जहा पन्नवणापए जाव फला बहुबीयगा, सेत्तं बहुबीयगा, सेत्तं असंखेज्जजीविया ।

से किं तं अनंतजीविया ?, अंतजीविया अनेगविहा पन्नत्ता, तंजहा-आलुए मूलए सिंगबेरे, एवं जहा सत्तमसए जाव सीउण्हे सिउंढी, जे यावन्ने त० सेत्तं अनंतजीविया ॥

वृ. 'कई'त्यादि, 'संखेज्जजीविय'ति सङ्ख्याता जीवा येषु सन्ति ते सङ्ख्यातजीविकाः, एवमन्यदपि पदद्वयं, 'जहा पन्नवणाए'ति यथा प्रज्ञापनायां तथाऽत्रेदं सूत्रमध्येयं, तत्र चैवमेतत्-

॥ १ ॥ ताले तमाले तक्कलि तेतलि साले य सालकल्लाणे ।
सरले जायइ केयइ कंदलि तह चम्मरुक्खे य ॥
॥ २ ॥ भुयरुक्खे हिं गुरुक्खे लवंगरुक्खे य होइ बोद्धव्वे ।
पूयफली खज्जुरी बोद्धव्वा नालिएरी य ॥

‘जे यावन्ने तहप्पगारे’ति ये चाथ्यन्ते तथाप्रकारा वृक्षविशेषास्ते सङ्ख्यातजीविका इति प्रक्रमः । ‘एगद्धिया य’ति एकमस्थिकं-फलमध्ये बीजं येषां ते एकास्थिकाः ‘बहुबीयगा य’ति बहूनि बीजानि फलमध्ये येषां ते बहुबीजकाः-अनेकास्थिकाः ‘जहा पन्नवणापए’ति यथा प्रज्ञापनाख्ये प्रज्ञापनाप्रथमपदे तथाऽत्रेदं सूत्रमध्येयं, तच्चैव-

॥ १ ॥ “निवंबजंबुकोसंबसालअंकोल्लपीलुसल्लूया ।
सल्लइमोयइमालुय बउलपलासे करंजे य ॥” इत्यादि ।
-तथा “से किं तं बहुबीयगा ?, बहुबीयगा अनेगविहा पन्नत्ता, तंजहा-
॥ १ ॥ अत्थियतेंदुकविट्ठे अंबाडमगाउलुंगविट्ठे य ।
आमलगफणसदाडिम आसोठ्ठे उंबरवडे य ॥” इत्यादि ।

अन्तिमं पुनरिदं सूत्रमत्र-“एएसिं मूलिवा असंखेज्जजीविया कंदावि खंधावि तयावि सालावि पवालावि, पत्ता पत्तेयजीविया पुष्पा अनेगजीविया फला बहुबीयग”ति, एतदन्तं चेदं वाच्यमिति दर्शयन्नाह-‘जावे’त्यादि । अथ जीवाधिकारादिदमाह-

मू. (३९८) अह भंते ! कुम्मे कुम्मावलिया गोहे गोहावलिया गोणे गोणावलिया मणुस्से मणुस्सावलिया महिसे महिसावलिया एएसि णं दुहा वा तिहा वा संखेज्जहावि छिन्नाणं जे अंतरा तेवि णं तेहिं जीवपएसेहिं फुडा ?, हंता फुडा ।

पुरिसे णं भंते ! (जं अंतरं) ते अंतरे हत्थेण वा पादेण वा अंगुलियाए वा सलागाए वा कट्ठेण वा कलिचेण वा आमुसमाणे वा संमुसमाणे वा आलिहमाणे वा विलिहमाणे वा अन्नयरेण वा तिकखेणं सत्थजाएणं आच्छिंदमाणे वा विच्छिंदमाणे वा अग्निकाएणं वा समोडहमाणे तेसिं जीवपएसाणं किंचि आबाहं वा विबाहं वा उप्पायइ छविच्छेदं वा करेइ ?, नो तिण्ठे समट्ठे, नो खलु तत्थ सत्थं संकमइ ॥

वृ. ‘अहे’त्यादि, ‘कुम्मे’ति ‘कूर्म’ कच्छपः ‘कुम्मावलिय’ति ‘कूर्मावलिका’ कच्छपपडिकाः ‘गोहे’ति गोधा सरीसृपविशेषः ‘जं अंतरं’न्ति यान्यन्तरालानि ‘ते अंतरे’ति तान्यन्तरानि ‘कलिचेण व’ति क्षुद्रकाष्ठरूपेण ‘आमुसमाणे व’ति आमृशन् ईषत् स्पृशन्नित्यर्थः ‘संमुसमाणेय’ति संमृशन् सामस्त्येन स्पृशन्नित्यर्थः ‘आलिहमाणे व’ति आलिखन् ईषत् सकृद्वाऽऽकर्षन् ‘विलिहमाणे व’ति विलिखन् नितरामनेकशो वा कर्षन् ।

आच्छिंदमाणे व’ति ईषत् सकृद्वा छिन्दन् ‘विच्छिंदमाणे व’ति नितरामसकृद्वा छिन्दन् ‘समोडहमाणे’ति समुपदहन् ‘आबाहं व’ति ईषद्वाधां ‘वाबाहं व’ति व्याबाधां-प्रकृष्टपीडाम् ।

कूर्मादिजीवाधिकारात्तदुत्पत्तिक्षेत्रस्य रत्नप्रभादेश्वरमाचरमविभागदर्शनायाह-

मू. (३९९) कति णं भंते ! पुढवी ओ पन्नत्ता ओ ?, गोयमा ! अट्ठपुढवीओ पन्नत्ताओ, तंजहा-रयणप्पभा जाव अहे सत्तमा पुढवि ईसिपड्ढाभा । इमा णं भंते ! रयणप्पभापुढवी किं

चरिमा अचरिमा ?, चरिमपदं निरवसेसं भानियव्वं जाव वेमानिया णं भंते ! फासचरिमेणं किं चरिमा अचरिमा ?, गोयमा ! चरिभावि अचरिमावि । सेवं भंते ! २ ॥

बृ. 'कइ ण'मित्यादि, तत्र 'इमा णं भंते ! रयणप्पभापुढवी किं चरिमा अचरिमा ?' इति, अथ केयं चमाचरमपरिभाषा ? इति, अत्रोच्यते, चरमं नाम प्रान्तं पर्यन्तवर्ति, आपेक्षिकं च चरमत्वं, यदुक्तम्—“अन्यद्रव्यापेक्षयेदं चरमं द्रव्यमिति, यथा पूर्वशरीरापेक्षया चरमं शरीरं” मिति, तथा अचरमं ना अप्रान्तं मध्यवर्ति, आपेक्षिकं च चरमत्वं, यदुक्तम्—“अन्यद्रव्यापेक्षयेदं चरमं द्रव्यं, यथाऽन्यशरीरापेक्षया मध्यशरीरमिति, इह स्थाने प्रज्ञापनादशमं पदं वाच्यं, एतदेवाह-

‘चरिमे’त्यादि, तत्र पदद्वयं दर्शितमेव, शेषो तु दर्शयति-‘चरिमाइं अचरिमाइं चरिमंतपएसा अचरिमंतपएसा ?, गोयमा ! इमा णं रयणप्पभापुढवी नो चरिमा नो अचरिमा नो चरिमाइं नो अचरिमाइं नोच रिमंतपएसा नो अचरिमंतपएसा नियमा अचरिमं चरमानि न य चरिमंतपएसा य अचरिमंतपएसा य’ इत्यादि, तत्र किं चरिमा अचरिमा ? इत्येकवचनान्तः प्रश्नः ‘चरिमाइं अचरिमाइं’ इति बहुवचनान्तः प्रश्नः, ‘चरिमंतपएसा अचरिमंतपएसा’ति चरिमाण्येवान्तवर्तित्वादन्ताश्चरिमान्तास्तेषां प्रदेशा इति समासः, तथाऽचरममेवान्तो-विभागोऽचरमान्तस्तस्य प्रदेशा अचरमान्तप्रदेशाः, गोयमा ! नो चरिमा नो अचरिमा चरमत्वं ह्येतदापेक्षिकम्, अपेक्षणीय-स्याभावाच्च कथं चरिमा भविष्यति ?, अचरमत्वमप्यपेक्षयैव भवति ततः कथमन्यस्यापेक्षणीयस्याभावेऽचरमत्वं भवति ?, यदि हि रत्नप्रभाया मध्येऽन्या पृथिवी स्यात्तदा तस्याश्चरमत्वं युज्यते, न चास्ति सा, तस्मान्न चरमासौ, तथा यदि तस्या बाह्यतोऽन्या पृथिवी स्यात्तदा तस्या अचरमत्वं युज्यते न चास्ति सा तस्मान्नाचरमाऽसाविति, अयं च वाक्यार्थोऽत्र-किमियं रत्नप्रभा पश्चिमा उत मध्यमा ? इति, तदेतद्वृत्तयमपि यथा न संभवति तथोक्तम् ।

अथ ‘नो चरिमाइं नो अचरिमाइं’ति कथं ?, यदा तस्याश्चरमव्यपदेशोऽपि नास्ति तदा चरमाणीति कथं भविष्यति ?, एवमचरमाण्यपि, तथा ‘नो चरिमंतपएसा नो अचरिमंतपएसा’ति, अत्रापि चरमत्वस्याचरमत्वस्य चाभावात्तत्प्रदेशकल्पनाया अप्यभाव एवेत्यत उक्तं-नो चरिमान्तप्रदेशा नोअचरिमान्तप्रदेशा रत्नप्रभा इति, किं तर्हि ‘नियमात्’ नियमेनाचरमं च चरमानि च, एतदुक्तं भवति-अवश्यंतयेयं केवलभङ्गवाच्या न भवति, अवयवावयविरूपत्वादसङ्ख्येय-प्रदेशावगाढत्वाद्यथोक्तनिर्वचनविषयैवेति ।

तथाहि रत्नप्रभा तावदनेन प्रकारेण व्यवस्थितेति विनयेजनानुग्रहाय लिख्यते, एवमनवस्थितायां यानि प्रान्तेषु व्यवस्थितानि तदध्यासितक्षेत्रखण्डानि तानि तथाविधविशिष्टक-परिणामयुक्तत्वाच्चरमानि, यत्पुनर्मध्ये महद् रत्नप्रभाक्रान्तं क्षेत्रखण्डं तदपि तथा विधपरिणाम-युक्तत्वाच्चरमं तदुभयसमुदायरूपा चेयमन्यथा तदभावप्रसङ्गात्, पदेशपरिकल्पनायां तु चरमान्तप्रदेशाश्चाचरमान्तप्रदेशाश्च, कथं ?, ये बाह्यखण्डप्रदेशास्ते चरमान्तप्रदेशाः ये च मध्यखण्ड-प्रदेशास्तेऽचरमान्तप्रदेशा इति, अनेन चैकान्तदुर्णयनिरासप्रधानेन निर्वचनसूत्रेणावयवावयविरूपं वस्त्वित्याह, तयोश्च भेदाभेद इति । एवं शर्करादिष्वपि, अथ कियदूरं तद्वच्च्यम् ? इत्याह-

‘जावे’त्यादि, ये वैमानिकभवसम्भवं स्पर्शं लप्स्यन्ते पुनस्तत्रानुत्पादेन मुक्तिगमनात्ते वैमानिकाः स्पर्शचरमेण चरमाः, ये तु तं पुनर्लप्स्यन्ते ते त्वचरमा इति ॥

शतकं-८ उद्देशकः-३ समाप्तः

—: शतकं-८ उद्देशकः-४ :—

वृ. अनन्तरोद्देशके वैमानिका उक्तास्ते च क्रियावन्त इति चतुर्थोद्देशके ता उच्यन्ते, तत्र च 'रायगिहे' इत्यादिसूत्रम्-

मू. (४००) रायगिहे जाव एवं वयासी-कति णं भंते ! किरियाओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! पंच किरियाओ पन्नत्ताओ, तंजहा-काइया अहिगरनिया ।

एवं किरियापदं निरवसेसं भानियब्बं जाव मायावत्तियाओ किरियाओ विसेसाहियाओ, सेवं भंते ! २ ति भगवं गोयमे० ॥

वृ. 'एवं किरियापयं'ति, 'एवम्' एतेन क्रमेण क्रियापदं प्रज्ञापनाया द्वाविंशतितमं, तच्चैवं-काइया अहिगरनिया पाओसिया पारियावनिया पाणाइवायकिरिया' इत्यादि, अन्तिमं पुनरिदं सूत्रमत्र 'एयासि णं भंते ! आरंभियाणं परिगहियाणं अप्पच्चक्खानियाणं मायावत्तियाणं मिच्छादंसण वत्तियाण च कयरेरहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ?

गोयमा ! सब्बत्थोवा मिच्छादंसणवत्तियाओ किरियाओ' मिथ्यादशमेव तद्भावात्, 'अप्पच्चक्खानकिरियाओ विसेसाहियाओ' मिथ्यादशमविरतसम्यग्दशां च तासां भावात्, 'परिगहियाओ विसेसाहियाओ' पूर्वोक्तानां देशविरतानां च तासां भावात्, 'आरंभियाओ किरियाओ विसेसाहियाओ' पूर्वोक्तानां प्रमत्तसंयतानां च तासां भावात्, 'मायावत्तियाओ विसेसाहियाओ' पूर्वोक्तानामप्रमत्तसंयतानां च तद्भावादिति, एतदन्तं चेदं वाच्यमिति दर्शयन्नाह- 'जावे'त्यादि, इह गाधे-

॥ १ ॥

“मिच्छापच्चक्खाने परिगहारंभमायकिरियाओ ।

कमसो मिच्छा अविरयदेसपमत्तप्पमत्ताणं ॥”

॥ २ ॥

मिच्छित्तवत्तियाओ मिच्छहिट्ठीण चेव तो थोवा ।

सेसाणं एक्केक्को चहुइ रासी तओ अहिया ॥ इति

शतकं-८ उद्देशकः-४ समाप्तः

—: शतकं-८ उद्देशकः-५ :—

वृ. क्रियाधिकारात्पञ्चमोद्देशके परिग्रहादिक्रियाविषयं विचारं दर्शयन्नाह-

मू. (४०१) रायगिहे जाव एवं वयासी-आजीविया णं भंते ! थेरे भगवंते एवं वयासी-समणोवासगस्स णं भंते ? सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छमाणस्स केइ भंडे अवहरेज्जा से णं भंते ! तं भंडं अनुगवेसमाणे किं सयं भंडं अनुगवेसइ परायणं भंडं अनुगवेसइ ? गोयमा ! सयं भंडं अनुगवेसति नो परिगयं भंडं अनुगवेसइ, तस्स णं भंते ! तेहिं सीलव्ययगुणवेरमणपच्चक्खान-पोसहोववासेहिं से भंडे अभंडे भवति ?, हंता भवति ।

से केणं खाइ णं अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सयं भंडं अनुगवेसइ नो परायणं भंडं अनुगवेसइ गोयमा ! तस्स णं एवं भवति-नो मे हिरन्ने नो मे सुवन्ने नो मे कंसे नो मे दूसे नो मे विउलघणकणगर-यणमनिमोत्तियसंखसिलप्पवात्तरयणमादीए संतसारसावदेजे, ममत्तभावे पुण से अपरिन्नाए भवति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-सयं भंडं अनुगवेसइ नो परायणं भंडं अनुगवेसइ ।

समणोवासगस्स णं भंते ! सामाइयकडस्स समणोवस्सए अच्छमाणस्स केति जायं चरेज्जा

से णं भंते ! किं जायं चरइ अजायं चरइ ? , गोयमा ! जायं चरइ नो अजायं चरइ, तस्स णं भंते ! तेहिं सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं सा जाया अजाया भवइ ? , हंता भवइ, से केणं खाइ णं अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-जायं चरइ नो अजायं चरइ ।

गोयमा ! तस्स णं एवं भवइ-नो मे माता नो मे पिता नो मे भाया नो मे भगिनी नो मे भज्जा नो मे पुत्ता नो मे धूया नो मे सुण्हा, पेज्जबंधणे पुण से अवोच्छिन्ने भवइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव नो अजायं चरइ ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, गौतमो भगवन्तमेवमवादीत्- 'आजीविकाः' गोशालकशिष्या भदन्त 'स्थविरान्' निर्ग्रन्थान् भगवतः 'एवं' वक्ष्यमाणप्रकारमवादिषुः, यच्च ते तान् प्रत्यवादिषुस्तद्गौतमः स्वयमेव पृच्छन्नाह 'समणोवासगस्स णं' मित्यादि, 'सामाड्यकडस्स' ति कृतसामायिकस्य-प्रतिपन्ना-द्यशिक्षाव्रतस्य, श्रमणोपाश्रये हि श्रावकः सामायिकं प्रायः प्रतिपद्ये इत्यत उक्तं श्रमणोपाश्रये आसीनस्येति, 'केइ' ति कश्चित्पुरुषः 'भंडं' ति वस्त्रादिकं वस्तु गृहवर्ति साधूपाश्रय वर्ति वा 'अवहरेज्ज' ति अपहरेत् 'से' ति स श्रमणोपासकः 'तं भंडं' ति द्व-अपहृतं भाण्डम् 'अनुगवेसमाणे' ति सामायिकपरिसमाप्यनन्तरं गवेषयन् 'सभंडं' ति स्वकीयं भाण्डं 'परागयं' ति परकीयं वा ? , पृच्छतोऽयमभिप्रायः- स्वसम्बन्धित्वात्तत्स्वीयं सामायिकप्रतिपत्तौ च परिग्रहस्य प्रत्याख्या-तत्वादस्वकीयमतः प्रश्नः, 'अत्रोत्तरं- 'सभंडं' ति स्वभाण्डं, 'तेहिं' ति वैविधक्षितैर्यथाक्षयोपशमं गृहीतैरित्यर्थः, 'सीले' त्यादि, तत्र शीलव्रतानि-अणुव्रतानि गुणा-गुणव्रतानि विरमणानि-रागादिविर-तयः प्रत्याख्यानं-नमस्कारसहितादि पौषधोपवासः-पर्वदिनोपवासनं तत एषां द्वन्द्वोऽतस्तैः, इह च शीलव्रतादीनां ग्रहणेऽपि सावद्ययोगविरत्या विरमणशब्दोपात्तया प्रयोजनं तस्या एव परिग्रहस्या-परिग्रहतानिमित्तत्वेन भाण्डस्याभाण्डताभवनहेतुत्वादिति 'से भंडे अभंडे भवइ' ति 'तत्' अपहृतं भाण्डमभाण्डं भवत्यसंबन्धव्यवहार्यत्वात् ॥

'से केणं' ति अथ केन 'खाइ णं' ति पुनः 'अट्ठेणं' ति अर्थेन हेतुना 'एवं भवइ' ति एवंभूतो मनःपरिणामो भवति 'नो मे हिरन्ने' इत्यादि, हिरण्यादिपरिग्रहस्य द्विविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यातत्वात्, उक्तानुक्तार्थानुसङ्ग्रहेणाह- 'नो मे' इत्यादि धनं-गनिमादि गवादि वा कनकं-प्रतीतं रत्नानि-कर्कतनादीनि मणयः-चन्द्रकान्तादयः मौक्तिकानि शङ्खाश्च प्रतीताः शिलाप्रवालानि-विद्रुमाणि, अथवा शिला-मुक्ताशिलाद्याः प्रवालानि-विद्रुमानि रक्तरत्नानि-पद्मरागादीनि तत एषां द्वन्द्वस्ततो विपुलानि-धनादिन्यादिर्यस्य स तत्तथा 'संत' ति विद्यमान 'सार' ति प्रधानं 'सावएज्ज' ति स्वापतेयं द्रव्यम्, एतस्य च पदत्रयस्य कर्मधारयः, अथ यदि तद्भाण्डमभाण्ड, भवति तदा कथं स्वकीयं तद् गवेषयति ? इत्याशङ्क्याह- 'ममत्ते' त्यादि, परिग्रहादिविषये मनोवाक्कायानां करणकारणे तेन प्रत्याख्याते ममत्वभावः पुनः-हिरण्यादिविषये ममतापरिणामः पुनः 'अपरिज्ञातः' अप्रत्याख्यातो भवति, अनुमतेरप्रत्याख्यातत्वात्, ममत्वभावस्य चानुमतिरूपत्वादिति ।

'केइ जायं चरेज्ज' ति कश्चिद् उपपत्तिरित्यर्थः 'जायां' भार्या 'चरेत्' सेवेत, 'सुण्हा' ति सुषाणुत्रभार्या 'पेज्जबंधणे' ति प्रेमाव-प्रीतिरेव बन्धनं प्रेमबन्धनं तत्पुनः 'से' तस्य श्राद्धस्याव्यवच्छिन्नं भवति, अनुमतेरप्रत्याख्यातत्वात् प्रेमानुबन्धस्य चानुमतिरूपत्वादिति ॥

मू. (४०२) समणोवासगस्स णं भंते ! पुब्बामेव थूलए पाणाइवाए अपच्चक्खाए भवइ से

णं भंते ! पच्छा पच्चाइक्खमाणे किं करेति ? , गोयमा ! तीयं पडिक्कमइ पडुप्पन्नं संवरेइ अनागयं पच्चक्खाति ॥ तीयं पडिक्कममाणे किं तिविहं तिविहेणं पडिक्कमति १ तिविहं दुविहेणं पडिक्कमति २ तिविहं एगविहेणं पडिक्कमति ३ दुविहं तिविहेणं पडिक्कमति ४ दुविहं दुविहेणं पडिक्कमति ५ दुविहं एगविहेणं पडिक्कमति ६ एक्कविहं तिविहेणं पडिक्कमति ७ एक्कविहं दुविहेणं पडिक्कमति ८ एक्कविहं एगविहेणं पडिक्कमति ९ ।

गोयमा ! तिविहं तिविहेणं पडिक्कमति तिविहं दुविहेण वा पडिक्कमति तं चेव जाव एक्कविहं वा एक्कविहेणं पडिक्कमति, तिविहं वा तिविहेणं पडिक्कममाणे न करेति न कारवेति करेत्तं नानुजाणइ मणसा वयसा कायसा १, तिविहं दुविहेणं पडि० न क० न का० करेत्तं नानुजाणइ मणसा वयसा २, अहवा न करेइ न का० करेत्तं नानुजा० मणसा कायसा ३, अह न करेइ ३ वयसा कायसा ४

तिविहं एगविहेणं पडि० न करेति ३ मणसा ५, अहवा न करेइ ३ वयसा ६, अहवा न करेइ ३ कायसा ७, दुविहं ति० प० न करेइ न का० मणसा वयसा कायसा ८, अहवा न करेइ करेत्तं नानुजाणइ मण० वय० काय० ९, अहवा न कारवेइ करेत्तं नानुजा० मणसा वयसा कायसा १०, दु० दु० प० न क० न का० म० व० ११, अहवा न क० न का० म० कायसा १२, अहवा न क० न का० वयसा कायसा १३, अहवा न करेइ करेत्तं नानुजाणइ मणसा वयसा १४

अहवा न करे० करेत्तं नानुजाणइ मणसा कायसा १५, अहवा न करेति करेत्तं नानुजाणति वयसा कायसा १६, अहवा न कारवेति करेत्तं नानुजाणति मणसा वयसा १७, अहवा न कारवेइ करेत्तं नानुजाणइ मणसा कायसा १८, अहवा न कारवेति करेत्तं नानुजाणइ वयसा कायसा १९, दुविहं एक्कविहेणं पडिक्कममाणे न करेति न कारवेति मणसा २०, अहवा न करेति न कारवेति वयसा २१, अहवा न करेति न कारवेति कायसा २२, अहवा न करेति करेत्तं नानुजाणइ मणसा २३, अहवा न करेइ करेत्तं नानुजाणइ वयसा २४, अहवा न करेइ करेत्तं नानुजाणइ कायसा २५, अहवा न कारवेइ कारवेइ करेत्तं नानुजाणइ मणसा २६ ।

अहवा न कारवेइ करेत्तं नानुजाणइ वयसा २७ अहवा न कारवेइनु करेत्तं नानुजाणइ कायसा २८, एगविहं तिविहेणं पडि० न करेति मणसा वयसा कायसा २९, अहवा न कारवेइ मण० वय० कायसा ३०, अहवा करेत्तं नानुजा० मणसा ०३१, एक्कविहं दुविहेणं पडिक्कममाणे न करेति मणसा वयसा ३२, अहवा न करेति मणसा कायसा ३३, अहवा न करेइ वयसा कायसा ३४, अहवा न अहवा करेत्तं नानुजा० मणसा वयसा ३८ ।

अहवा करेत्तं नानुजा० मणसा कायसा ३९, अहवा करेत्तं नानु जाणइ वयसा कायसा ४०, एक्कविहं एगविहेणं पडिक्कममाणे न करेति मणसा ४१, अहवा न करेति वयसा ४२, अहवा न करेति कायसा ४३, अहवा न कारवेति मणसा ४४, अहवा न कारवेति वयसा ४५, अहवा न कारवेइ कायसा ४६, अहवा करेत्तं नाणुजाणइ मणसा ४७ अहवा करेत्तं नानुजा० वयसा ४८ अहवा करेत्तं नानुजाणइ कायसा ४९ ।

पडुप्पन्नं संवरेमाणे किं तिविहं तिविहेणं संवरेइ ? , एवं जहा पडिक्कममाणेणं एगूणपन्नं भंगा भनिया एवं संवरमाणेणवि एगूणपन्नं भंगा भानियच्चा ।

अनागयं पच्चक्खमाणे किं किं तिविहं तिविहेणं पच्चक्खाइ ? एवं ते चेव भंगा एगूणपन्ना

भानियव्वा जाव अहवा करेत्तं नानुजाणइ कायसा ॥ समणोवासगस्स णं भंते ! पुब्बामेव थूलमुसावाए अपच्चक्खाए भवइ से णं भंते ! पच्छा पच्चाइक्खमाणे एवं जहा पाणाइवायस्स सीयालं भंगसयं भनियं तथा मुसावायस्सवि भानियव्वं । एवं अदित्रादाणस्सवि, एवं थूलगस्स मेहुणस्सवि थूलगस्स परिग्गहस्सवि जाव अहवा करेत्तं नानुजाणइ कायसा ।

एए खलु एरिसगा समणोवासगा भवन्ति, नो खलु एरिसगा आजीवियोवासगा भवन्ति ।

वृ. 'समणोवासयस्स णं'ति तृतीयार्थःत्वात्, षष्ठ्याः श्रमणोपासकेनेत्यर्थः सम्बन्धमात्र-विवक्षया वा षष्ठीयं, 'पुब्बामेव'ति प्राक्कालमेव सम्यक्त्वप्रतिपत्तिसमनन्तरमेवेत्यर्थः 'अपच्च-क्खाए'ति न प्रत्याख्यातो भवति, तदा देशविरतिपरिणाम्याजातत्वात्, ततश्च 'से णं'ति श्रमणो-पासकः 'पश्चात्' प्राणातिपातविरतिकावले 'पच्चाइक्खमाणे'ति प्रत्याचक्षाणः प्राणातिपातमिति गम्यते किं करोति ? इति प्रश्नः ।

वाचनान्तरे तु 'अपच्चक्खाए' इत्यस्य स्थाने 'पच्चक्खाए'ति दृश्यते 'पच्चाइक्खमाणे' इत्यस्य च स्थाने 'पच्चक्खावेमाणे'ति दृश्यते, तत्र च प्रत्याख्याता स्वयमेव प्रत्याख्यापयंश्च गुरुणा हेतुकर्त्ता प्राणातिपातप्रत्याख्यानं गुरुणाऽऽत्मानं ग्राहयन्नित्यर्थः इति, 'तीत'मित्यादि, 'तीतम्' अतीतकालकृतं प्राणातिपातं 'प्रतिक्रामति' ततो निन्दाद्वारेण निवर्तत इत्यर्थः पडुप्पन्नं'ति प्रत्युत्पन्न-वर्त्तमानकालीनं प्राणातिपातं 'संवृणोति' न करोतीत्यर्थः 'अनागतं' भविष्यत्कालविषयं 'प्रत्याख्याति' न करिष्यामीत्यादिप्रतिजानीते । 'तिविहंतिविहेण'मित्यादि, इह च नव विकल्पास्तत्र गाथा—

॥ १ ॥ “तिन्नि तिया तिन्नि दुया तिन्नि य एक्का हवन्ति जोगेसु ।

तिदुएक्कं तिदुएक्कं तिदुएक्कं चेव करणाइं ॥”

—एतेषु च विकल्पेष्वेकादयो विकल्पा लभ्यन्ते, आह च—

॥ १ ॥ “एगो तिन्नि य तियगा दो नवगा तह य तिन्नि नव नव य ।

भंगनवगस्स एवं भंगा एगूणपन्नासं ॥

तत्र 'तिविहंतिविहेणं'ति 'त्रिविधं' त्रिप्रकारं करणकारणानुमतिभेदात् प्राणातिपात-योगमिति गम्यते, 'त्रिविधेन' मनोवचनकायलक्षणेन करणेन प्रतिक्रामति, ततो निन्दनेन विरमति, 'तिविहं दुविहेणं'ति त्रिविधं वधकरणादिभेदात् 'द्विविधेन' करणेन मनःप्रभृतीना-मेकतरवर्जिततद्वयेन, 'तिविहं एगविहेणं'ति त्रिविधं तथैव 'एकविधेन' मनःप्रभृतीनामेकतमेन करणेनेति 'दुविहंतिविहेणं'द्विविधं कृतादीनामन्यतमद्वयरूपं योगं 'त्रिविधेन' मनःप्रभृतिकरणेन, एवमन्येऽपि, 'तिविहंतिविहेणं पडिक्कमाणे' इत्यादि, 'न करोति' न स्वयं विदधाति अतीतकाले प्राणातिपातं ।

मनसा हा हतोऽहं येन मया तदाऽसौ न हत इत्येवमनुध्यानात्, तथा 'न' नैव कारयति मनसैव यथा हा न युक्तं कृतं यदसौ परेण न धातित इति चिन्तनात्, तथा 'कुर्वन्तं' विदधान-मुपलक्षणत्वात् कारयन्तं वा समनुजानन्तं वा परमात्मानं प्राणातिपातं 'नानुजानाति' नानुमोदयति, मनसैव वधानुस्मरणेन तदनुमोदनात्, एवं न करोति न कारयति कुर्वन्तं नानुजानाति वचसा, तथाविधवचनप्रवर्त्तनात्, एवं न करोति न कारयति कुर्वन्तं नानुजानाति कायेन तथाविधाङ्गवि-

कारकरणादिति, न चेह यथासङ्ख्यत्रायो न करोति मनसा न कारयति वचसा नानुजानाति कायेनेत्येवंलक्षणोऽनुसरणीयो, वक्तृविवक्षाऽधीनत्वात् सर्वन्यायानां वक्ष्यमाणविकल्पायोगाच्चेति, एवं त्रिविधं त्रिविधेनेत्यत्र विकल्पे एक एव विकल्पः तदन्येषु पुनर्दितीयतृतीयचतुर्थेषु त्रयः २ पञ्चमषष्ठ्योर्नव नवसप्तमे त्रयः अष्टमनवदशयोर्नव नवेति ।

एवं सर्वेऽप्येकोनपञ्चाशत्, एवमियमतीतकालमाश्रित्य कृता करणकारणादियोजना, अथवैवमेवाऽतीतकाले मनःप्रभृतीनां कृतं कारितमनुज्ञातं वा वधं क्रमेण न करोति न कारयति न चानुजानाति तन्निन्देन तदनुमोदननिषेधतस्ततो निवर्त्तत इत्यर्थः, तन्निन्दनस्याभावे हि तदनुमोदनानिवृत्तेः कृतादिरसौ क्रियमाणादिरिव स्यादिति, वर्त्तमानकालं त्वाश्रित्य सुगमैव, भविष्यत्कालापेक्षया त्वेवमसौ न करोति मनसा तं हनिष्यामीत्यस्य चिन्तनात्, न कारयति मनसैव तमहं धातयिष्यामीत्यस्य चिन्तनात्, नानुजानाति मनसा भाविनं मनसा भाविनं वधमनुश्रुत्य हर्षकरणात्, एवं वाचा कायेन च तयोस्तथाविधयोः करणादिति, अथचैवमेव भविष्यत्काले मनःप्रभृतिना करिष्यमाणं कारिष्यमाणमनुमंस्यामानं वा वधं क्रमेण न करोति न कारयति न चानुजानाति ततो निवृत्तिमभ्युपगच्छतीत्यर्थः, सर्वेषां चैषां मीलने सप्तचत्वारिंशदधिकं भङ्गकशतं भवति । इह च त्रिविधं त्रिविधेनेति विकल्पमाश्रित्याक्षेपपरिहारौ वृद्धाक्तावेवम्—

॥ १ ॥ “न करेइच्छादितियं गिहिणो कह होइ देसविरयस्स ? ।

भन्नइ विसयस्स बहिं पडिसेहो अनुमईएवि ॥

॥ २ ॥ केई भणंति गिहिणो तिविहं तिविहेण नत्थि संवरणं ।

तं न जओ निदिहं इहेव सुत्ते विसेसेउं ॥

॥ ३ ॥ तो कह निजुत्तीए ऽनुमइनिसेहोत्ति ? सो सविसयंमि ।

सामनन्ने वऽन्नत्थ उ तिविहं तिविहेण को दोसो ॥

इह च ‘सविसयंमि’ति स्वविषये यथानुमतिरस्ति ‘सामन्ने व’ति सामान्ये वाऽविशेषे प्रत्याख्यानं सति ‘अन्नत्थ उ’ति विशेषे स्वयंभूरमणजलधिमत्स्यादौ ।

॥ १ ॥ “पुत्ताइसंतइनिमित्तमेत्तमेगारसिं पवन्नस्स ।

जंपंति केइ गिहिणो दिक्खाभिमुहस्स तिविहंमि ॥”

यथा च त्रिविधं त्रिविधेनेत्यत्राक्षेपपरिहारौ कृतौ तथाऽन्यत्रापि कार्यो यत्रानुमतेरनुपवेशोऽस्तीति । अथ कथं मनसा करणादि ? , उच्यते, यथा वाक्काययोरिति, आह च—

॥ १ ॥ “आह कहं पुण मणसा करणं कारावणं अनुमई य ।

जइ वइतणुजोगेहिं करणाई तह भवे मणसा ॥

॥ २ ॥ तयहीणत्ता वइतणुकरणाईणं च अहव मणकरणं ।

सावज्जोगमणणं पन्नत्तं वीयरगेहिं ॥

॥ ३ ॥ कारावण पुण मणसा चित्तेइ करेउ एस सावज्जं ।

चित्तेई य कए उण सुडु कयं अनुमई होइ ॥ इति

इह च पञ्चस्वणुव्रतेषु प्रत्येकं सप्तचत्वारिंशदधिकस्य भङ्गशतस्य भावाद् भङ्गकानां सप्त शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि भवन्तीति ॥ यत् स्थविरा आजीविकैः श्रमणोपासकगतं वस्तु पृथः

गौतमेन च भगवांस्तत्तावदुक्तम्, अथानन्तरोक्तशीलाः श्रमणोपासका एव भवन्ति न पुनराजी-
विकोपासकाः आजीविकानां गुणित्वेनाभिमत्ता अपीति दर्शयन्नाह-‘एए खलु’ इत्यादि, ‘एते
खलु’ एत एव परिदृश्यमाना निर्ग्रन्थसत्का इत्यर्थः ‘एरिसग’ति ईदृशकाः प्राणातिपातादिष्वती-
तप्रतिक्रमणादिमन्तः, ‘नो खलु’ति नैव ‘एरिसग’ति उक्तरूपा उक्तार्थानापरिज्ञानात् ‘आजीवि-
ओवासय’ति गोशालकशिष्यश्रावकाः ।

अथैतस्यैवार्थःस्य विशेषतः समर्थःनार्थःमाजीविकसमयार्थःस्य तदुपासकविशेषस्वरूपस्य
चाभिधानपूर्वकमाजीविकोपासकापेक्षया श्रमणोपासकानुत्कर्षयितुमाह—

मू. (४०३) आजीवियसमयस्स णं अयमढ्ढे पन्नत्ते अक्खीणपडिभोइणो सव्वे सत्ता से
हंता छेत्ता भेत्ता लुंप्पित्ता विलुंप्पित्ता उदवइत्ता आहारमाहारेत्ति, तत्थ खलु इमे दुवालयस आजीवी-
योवासगा भवन्ति, तंजहा-ताले १ तालपल्लवे २ उच्चिहे ३ संविहे ४ अवविहे ५ उदए ६ नामुदए
७ नमुदए ८ अनुवालयए ९ संखवालयए १० अयंवल्ले ११ कायरए १२ ।

इच्छेते दुवालयसमाजीवियोवासगा अरिहंतदेवतागा अम्मापिउसुसूसागा पंचफलपडिक्कंता,
तंजहा-उंबरेहिं वडेहिं बोरेहिं सतरेहिं पिल्लंखुहिं, पलंडुल्लहसणकंदमूलविवज्जगा अनिल्लंछिएहिं
अणक्कभिन्नेहिं गोणेहिं तसपाणविवज्जिएहिं चित्तेहिं वित्तिं कप्पेमाणे विहरन्ति, एएवि ताव एवं
इच्छंति, किमंग पुण जे इमे समणोवासगा भवन्ति जेसिं नो कप्पंति इमाइं पन्नरस कम्मादानां सयं
करेत्तए वा कारवेत्तए वा करेत्तं वा अन्नं न समनुजाणेत्तए ।

तंजहा-इंगालकम्मे वणकम्मे साडीकम्मे भाडीकम्मे फोडीकम्मे दंतवानिज्जे लक्खवानिज्जे
केसवानिज्जे रसवानिज्जे विसवानिज्जे जंतपीलणकम्मे निल्लंछणकम्मे दवग्गिदावणया सरदहतलाय-
परिसोसणया असतीपोसणया, इच्छेते समणोवासगा सुक्का सुक्काभिजातीया भविया भवित्ता
कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति ॥

वृ. ‘आजीविए’त्यादि, आजीविकसमयः-गोशालकसिद्धान्तः तस्य ‘अयमढ्ढे’ति
इदमभिधेयम्-‘अक्खीणपरिभोइणो सव्वे सत्त’ति अक्षीणं-अक्षीणायुष्कमप्राप्तुकं परिभुजत
इत्येवंशीला अक्षीणपरिभोगिनः, अथवा इन्प्रत्ययस्य स्वार्थःकत्वादक्षीणपरिभोगा-अनपग-
ताहारभोगासक्तय इत्यर्थः ‘सर्वे सत्त्वाः’ असंयताः सर्वे प्राणिनः, यद्येवं ततः किम् ? इत्याह-‘से
हंते’त्यादि, ‘से’ति ततः ‘हंत’ति हत्वा लगुडादिना अभ्यवहार्यप्राणिजातं ‘छित्त्वा’असिपुत्रिकादिना
द्विधा कृत्वा ‘भित्त्वा’ शूलादिना भिन्नं कृत्वा ‘लुप्त्वा’ पक्षादिलोपनेन ‘विलुप्य’ त्वचो विलोपनेन
‘अपद्रव्य’विनाश्याहारमाहारयन्ति, ‘तत्थ’ति ‘तत्र’ एवंस्थितेऽसंयतसत्त्वर्गेहननादिदोषपरायणे
इत्यर्थः आजीविकसमये वाऽधिकरणभूते द्वादशेति विशेषानुष्ठानत्वात् परिगणिता आनन्दा-
दिश्रमणोपासकवदन्यथा बहवस्ते, ‘ताले’ति तालाभिधान एकः, एवं तालप्रलम्बादयोऽपि,
‘अरिहंतदेवयाग’ति गोशालकस्य तत्कल्पनयाऽर्हत्वात्, ‘पंचफलपडिक्कंति’ति फलपञ्चकान्निवृत्ताः,
उदुम्बरादीनि च पञ्च पदानि पञ्चमीबहुवचनान्तानि प्रतिकान्तशब्दानुस्मरणादिति, ‘अनिल्लंछि-
एहिं’ति अवर्द्धितकैः ‘अनक्कभिन्नेहिं’ति अनस्तितैः ।

‘एतेवि ताव एवं इच्छंति’ एतेऽपि तावद्विशिष्टयोग्यताविकला इत्यर्थः एवमिच्छन्ति-
अमुना प्रकारेण वाञ्छन्ति धर्ममिति गम्यम्, ‘किमंग पुणे’त्यादि, किं पुनर्ये इमे श्रमणोपासका

भवन्ति ते नेच्छन्तीति गम्यम् ?, इच्छन्त्येवेति, विशिष्टतरदेवगुरुप्रवचनसमाश्रितत्वात्तेषां, 'कम्मादाणाइ'ति कर्म्मणि-ज्ञानावरमादीन्यादीयन्ते यैस्तानि कर्मादानानि, अथवा कर्मानि च तान्यादानानि च-कर्मादानानि कर्महेतव इति विग्रहः ।

'इंगाले'त्यादि, अङ्गारविषयं कर्म अङ्गारकर्म-अङ्गाराणां करणविक्रयस्वरूपम्, एवमग्निव्यापाररूपं यदन्यदपीष्टकापादाकादिकं कर्म तदङ्गारकर्मोच्यते, अङ्गारशब्दस्य तदन्योपलक्षणत्वात्, 'वणकम्मे'ति वनविषयं कर्म वनकर्म-वनच्छेदनविक्रयरूपम्, एवं बीजपेषणाद्यपि, 'साडी-कम्मे'ति शकटानां वाहनघटनविक्रयादि 'भाडीकम्मे'ति भाट्या-भाटकेन कर्म अन्यदीयद्रव्याणां शकटादिभिर्देशान्तरनयनं गोगृहादिसमर्पणं भाटीकर्म 'फोडीकम्मे'ति स्फोटि-भूमेः स्फोटनं हलकुद्वालादिभिः सैव कर्म स्फोटीकर्म ।

'दंतवाणिज्जे'ति दन्तानां-हस्त्रास्तिविषाणानाम् उपलक्षणत्वाद्देशं चर्मचामरपूतिकेशादीनां वाणिज्यं-क्रयविक्रयो दन्तवाणिज्यं 'लखवाणिज्जं'ति लाक्षया आकरे ग्रहणतो विक्रयः, एतच्च त्रससंस्क्तिनिमित्तस्यान्यस्यापि तिलादेर्द्रव्यस्य यद्वाणिज्यं तस्योपलक्षणं, 'केशवाणिज्जे'ति केशवज्जीवानां गोमहिषीस्त्रीप्रभृतिकानां विक्रयः 'रसवाणिज्जे'ति मद्यादिरसविक्रयः 'विस-वानिज्जे'ति विषस्योपलक्षणत्वाच्छस्त्रवाणिज्यस्याप्यनेनावरोधः ।

'जंतपीलनकम्मे'ति यन्त्रेण तिलेक्षादीनां यत्पीडनं तदेव कर्म यन्त्रपीडनकर्म 'निल्लंछण-कम्मे'ति निर्लाञ्छनमेव-वर्द्धितककरणमेव कर्म निर्लाञ्छनकर्म 'दवग्गिदावमय'ति दवाग्नेः-दवस्य दापनं-दाने प्रयोजकत्वमुपलक्षणत्वाद्दानं च दवान्निदापनं तदेव प्राकृतत्वाद् 'दवग्गिदावणया' 'सरदहतलाशयविशेषस्य परिशोषणं यत्तत्तथा, तदेव प्राकृतत्वात् स्वार्थः कताप्रत्यये 'सरदहतलाय-परिसोसणया' 'असईपोसणय'ति दास्याः पोषणं तद्भाटीग्रहमणय, अनेन च कुर्कुटमार्जारदिक्षुद्र-जीवपोषणमप्याक्षिप्तं दृश्यमिति ।

'इच्चेते'ति 'इति' एवं प्रकारः 'एते' निर्ग्रन्थसत्त्वाः 'सुक्का'ति शुक्ला अभिन्नवृत्ता अमत्सरिणः कृतज्ञाः सदारम्भिणो हितानुबन्धाश्च 'सुक्काभिजाइ य'ति 'शुक्लाभिजात्याः' शुक्लप्रधानाः ।

मू. (४०४) कतिविहा णं भंते (देवा) देवलोगा पन्नत्ता ?, गोयमा ! चउच्चिहा देवत्ताए उववत्तारो तंजहा-भवणवासिवाणमंतरजोइसवेमानिया, सेवं भंते २ ॥

वृ. अनन्तरं देवतयोपपत्तारो भवन्तीत्युक्तमथ देवानेव भेदत आह- 'कतिविहा ण'मित्यादि

शतकं-८ उद्देशकः-५ समाप्तः

— शतकं-८ उद्देशकः-६ :—

वृ. पञ्चमे श्रमणोपासकाधिकार उक्तः, षष्ठेऽप्यसावेवोच्यते, इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदं सूत्रम्-

मू. (४०५) समणोवासगस्स णं भंते ! तहारूवं समणं वा माहणं वा फासुएसनिज्जेणं असनपानखाइमसाइमेणं पडिलाभेमाणस्स किं कज्जति ?, गोयमा ! एगंतसो निज्जरा कज्जइ नत्थि य से पावे कम्मे कज्जति ।

समणोवासगस्स णं भंते ! तहारूवं समणं वा माहणं वा फासुएणं अनेसनिज्जेणं असन-पानजावपडिलाभेमाणस्स किं कज्जइ ?, गोयमा ! बहुतरिया से निज्जरा कज्जइ अप्यतराए से पावे

कम्मे कज्जइ ।

समणोवासगस्स णं भंते ! तहारुवं अस्संजयअविरयपडिहयपच्चखायपावकम्मं फासुएण वा अफासुएण वा एसनिज्जेण वा अनेसनिज्जेव वा असनपान जाव किं कज्जइ ?, गोयमा ! एगंतसो से पावे कम्मे कज्जइ नत्थि से काइ निज्जरा कज्जइ ॥

वृ. 'समणे'त्यादि, 'किं कज्जइ'ति किं फलं भवतीत्यर्थः, 'एगंतसो'ति एकान्तेन तस्य श्रमणोपासकस्य, 'नत्थि यसे'ति नास्ति चैतद् यत् 'से'तस्य पापं कर्म 'क्रियते'भवति अप्रासुकदाने इवेति, 'बहुतरिय'ति पापकर्मपेक्षया 'अप्पतराए'ति अल्पतरं निर्जरापेक्षया, अयमर्थः-गुणवते पात्रायाप्रासुकादिद्रव्यदाने चारित्रिकायोपष्टम्भो जीवघातो व्यवहारतस्तच्चारित्रबाधा च भवति, ततश्च-चारित्रिकायोपष्टम्भान्निर्जरा जीवघातादेश्च पापं कर्म, तत्र च स्वहेतुसामर्थ्यात्पापपेक्षया बहुतरानिर्जरा निर्जरापेक्षया चाल्पतरं पापं भवति, इह च विवेचका मन्यन्ते-असंस्तरणादिकारणत एवाप्रासुकादिदाने बहुतरा निर्जरा भवति नाकारणे, यत् उक्तम्-

॥ १ ॥ "संथरणंमि असुद्धं दोणहवि गेण्हंतदित्तयाणऽहियं ।

आउरदिद्धंतेणं तं चेव हियं असंथरणे ॥" इति,

अन्ये त्वाहुः-अकारणेऽपि गुणवत्पात्रायाप्रासुकादिदाने परिणामवशादबहुतरा निर्जरा भवत्यल्पतरं च पापं कर्मेति, निर्विशेषणत्वात् सूत्रस्य परिणामस्य च प्रमाणत्वात्, आह च-

॥ १ ॥ "परमरहस्समिसीणं समत्तगनिपिडगझरियसाराणं ।

परिणामियं पमाणं निच्छयमवलंबमाणं ॥

यच्चोच्यते 'संथरणंमि असुद्ध'मित्यादिनाऽशुद्धं द्वयोरपि दातृगृहीत्रोरहितायेति तद्ग्राहकस्य व्यवहारतः संयमविराधनात् दायकस्य च लुब्धकदृष्टान्तभावितत्वेनाव्युत्पन्नत्वेन वा ददतः शुभाल्पायुष्कतानिमित्तत्वात्, शुभमपि चायुरल्पमहितं विवक्षया, शुभाल्पायुष्कतानिमित्तत्वं चाप्रासुकादिदानस्याल्पायुष्कताफलप्रतिपादकसूत्रे प्राक् चर्चितं, यत्पुनरिह तत्त्वं तत्केवलिगम्यमिति

तृतीयसूत्रे 'अस्संजयअविरये' त्यादिनाऽगुणवान् पात्रविशेष उक्तः, 'फासुएण वा अफासुएण वा'इत्यादिना तु प्रासुकाप्रासुकादेर्दानस्य पापकर्मफलता निर्जराया अभावश्चोक्तः, असंयमोपष्टम्भस्योभयत्रापि तुल्यत्वात्, यश्च प्रासुकादौ जीवघाताभावेन अप्रासुकादौ च जीवघातसद्भावेन विशेषः सोऽत्र न विवक्षितः, पापकर्मणो निर्जराया अभावस्यैव च विवक्षितत्वादिति, सूत्रत्रयेणापि चानेन मोक्षार्थःमेव यद्दानं तच्चिन्तिनं, यत्पुनरनुकम्पादानमौचित्यदानं वा तत्र चिन्तितं, निर्जरायास्तत्रानपेक्षणीयत्वाद्, अनुकम्पौचित्ययोरेव चापेक्षणीयत्वादिति, उक्तञ्च-

॥ १ ॥ "मोक्खत्थं जं दाणं तं पइ एसो विही समक्खाओ ।

अनुकंपादाणं पुण जिणेहिं न कयाइ पडिसिद्धं ॥" इति

दानाधिकारादेवदमाह-

मू. (४०६) निगंथं च णं गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए अनुप्पविट्ठं केई दोहिं पिंडेहिं उवनिमंतेज्जा-एगं आउसो ! अप्पणा भुंजाहि एगं थेराणं दलयाहि, से य तं पिण्डं पडिगहेज्जा, थेरा य से अनुगवेसियच्चा सिया जत्थेव अनुगेवसमाणे थेरे पासिज्जा तत्थेवाणुप्पदायच्चे सिया नो चेव णं अनुगवेसमाणे थेरे पासिज्जा तं नो अप्पणा भुंजेज्जा नो अन्नेसिं दावए एगंते अनावाए

अचित्ते बहुफासुए थंडिल्ले पडिलेहेत्ता पमज्जित्ता परिट्ठावेयव्वे सिया ।

निगंथं च णं गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए अनुप्पविट्ठं केति तिहिं पिंडेहिं उवनिमंतेज्जा-
एगं आउसो ! अप्पणा भुंजाहि दो धेराणं दलयाहि, सेय ते पडिग्गहेज्जा, धेरा य से अनुगवेसेयव्वा
सेसं तं चेव जाव परिट्ठावेयव्वे सिया, एवं जाव दसहिं पिंडेहिं उवनिमंतेज्जा नवरं एग आउसो !
अप्पणा भुंजाहि नव धेराणं दलयाह सेसं तं चेव जा परिट्ठावेयव्वे सिया ।

निगंथं च णं गाहावइ जाव केइ दोहिं पडिग्गहेहिं उवनिमंतेज्जा एगं आउसो ! अप्पणा
पडिभुंजाहि एगं धेराणं दलयाहि, सेय तं पडिग्गहेज्जा, तहेव जाव तं नो अप्पणा पडिभुंजेज्जा नो
अन्नेसिं दावए सेसं तं चेव जाव परिट्ठावेयव्वे सिया, एवं जाव दसहिं पडिग्गहेहिं, एवं जहा
पडिग्गहवत्तव्वया भनिया एवं गोच्छगरयरहरणचोलपट्टगकंबललट्टीसंधारगवत्तव्वया य भानियव्वा
जाव दसहिं संधारएहिं उवनिमंतेज्जा जाव परिट्ठावेयव्वे सिया ॥

वृ. 'निगंथं चे' त्यादि, इह चशब्दः पुनरर्थःस्तस्य चैवं घटना-निर्ग्रन्थाय संयतादिविशेषणाय
प्रासुकादिदाने गृहपतेरेकान्तेन निर्जरा भवति, निर्ग्रन्थः पुनः 'गृहपतिकुलं' गृहिगृहं 'पिंडवाय-
पडियाए' ति पिण्डस्य पातो-भोजनस्य पात्रे गृहस्थान्निपतनं तत्र प्रतिज्ञा-ज्ञानं बुद्धि पिण्डपातप्रतिज्ञा
तया, पिण्डस्य पातो मम पात्रे भवत्वितिबुद्धयेत्यर्थः, 'उवनिमंतेज्ज' ति भिक्षो ! गृहाणेदं
पिण्डद्वयमित्य-भिदध्यादित्यर्थः ।

तत्र च 'एग'मित्वादि, 'सेय'तिस पुनर्निर्ग्रन्थः 'तं'ति स्थविरपिण्डं 'धेरा य से'ति स्थविराः
पुनः 'तस्य'निर्ग्रन्थस्य 'सिय'ति स्थुर्भवन्तीत्यर्थः, 'दावए'ति दद्यात् दापयेद्वा अदत्तादानप्रसङ्गात्,
गृहपतिना हि पिण्डोऽसौ विवक्षितस्थविरभ्य एव दत्तो नान्यस्मै इति, 'एगंते'ति जनालोकवर्जिते
'अनावाए'ति जनसंपातवर्जिते 'अचित्ते'ति अचेतने, नाचेतनमात्रेणैवेत्यत आह-

'बहुफासुए'ति बहुधा प्रासुकं बहुप्रासुकं तत्र, अनेन चाचिरकालकृते विकृते दिस्तीर्णे
दूरावगाढे त्रसप्राणवीजरहिते धेति सङ्गृहीतं द्रष्टव्यमिति, 'सेय ते'ति स च निर्ग्रन्थः 'तौ'स्थविरा-
पिण्डी 'पडिग्गाहेज्ज'ति प्रतिगृहीयादिति । निर्ग्रन्थप्रस्तावादितमाह-

मू. (४०७) निगंथेण य गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए पविट्ठेणं अन्नयरे अकिच्चठाणे
पडिसेविए, तस्स णं एवं भवति-इहेव ताव अहं एयस्स ठाणस्स आलोएमि पडिक्कयामि निंदामि
पच्छा धेराणं अंतियं विसोहेमि अकरणयाए अब्बुट्ठेमि अहारिहं पायच्छित्तं तवोकम्मं पडिवज्जामि,
तओ पच्छा धेराणं अंतियं आलोएस्सामि जाव तवोकम्मं पडिवज्जिस्सामि, सेय संपट्ठिओ असंपत्ते
धेरा य पुव्वामेव अमुहा सिया से णं भंते ! किं आराहए विराहए ?, गोयमा ! आराहए नो
विराहए १ ।

से य संपट्ठिए असंपत्ते अप्पणा य पुव्वामेव अमुहा सिया सेणं भंते ! किं आराहए विराहए ?,
गोयमा ! आराहए नो विराहए ?, गोयमा ! आराहए नो विराहए २, सेय संपट्ठिए असंपत्ते
अप्पणा य पुव्वामेव धेरा य कालं करेज्जा से णं भंते ! किं आराहए विराहए ?, गोयमा ! आराहए
नो विराहए ३, से य संपट्ठिए असंपत्ते अप्पणा य पुव्वामेव कालं करेज्जा से णं भंते ! किं आराहए
विराहए ?, गोयमा ! आराहए नो विराहए ४, सेय संपट्ठिए संपत्ते धेराय समुहा सिया सेणं भंते ! किं
आराहए विराहए ?, गोयमा ! आराहए नो विराहए, से य संपट्ठिए संपत्ते अप्पणा य, एवं

संपत्तेणवि चत्तारि आलावगा भानियव्वा जहेव असंपत्तेणं ।

निग्गंथेण य बहिया वियारभूमिं विहारभूमिं वा निक्खंतेणं अन्नयरे अकिच्चट्ठाणे पडिसेविए तस्स णं एवं भवति-इहेव ताव अहं एवं एत्थवि एते चेव अट्ठ आलावगा भानियव्वा जाव नो विराहए । निग्गंथेण य गामानुगामं दूइज्जमाणेणं अन्नयरे अकिच्चट्ठाणे पडिसेविए तस्स णं एवं भवति इहेव ताव अहं एत्थवि ते चेव अट्ठ आलावगा भानियव्वा जाव नो विराहए ।

निग्गंथीए य गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए अनुपविट्ठाए अन्यरे अकिच्चट्ठाणे पडिसेविए तीसे णं अंतियं आलोएस्सामि जाव पडिचज्जिस्सामि, साय संपड्डिया असंपत्ता पवत्तिणी य अमुहा जहा निग्गंथस्स तिन्निगमा भनिया एवं निग्गंथीएवि तिन्नि आलावगा भानियव्वा जाव आराहिया नो विराहिया ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ-आराहए नो विराहए ?, गोयमा ! से जहा नामए-केइ पुरिसे एगं महं उन्नालोमं वा गयलोमं वा सणलोमं वा कप्पासलोमं वा तणसूयं वा दुहा वा तिहा वा संखेज्जहा वा छिंदित्ता अगनिकायंसि पक्खिवेज्जा से नूनं गोयमा ! छिज्जमाणे छिन्ने पक्खिप्पमाणे पक्खित्ते दज्जमाणे दट्ठेति वत्तव्वं सिया ?, हंता भगवं ! छिज्जमाणे छिन्ने जाव दट्ठेति वत्तव्वं सिया, से जहा वा केइ पुरिसे वत्थं अहतं वा घोटं वा तंतुगयं वा मंजिद्धादोणीए पक्खिवेज्जा से नूनं गोयमा ! उक्खिप्पमाणे उक्खित्ते पक्खिप्पमाणे पक्खित्ते रज्जमाणे रत्तेति वत्तव्वं सिया ? ।

हंता भगवं ! उक्खिप्पमाणे उक्खित्ते जाव रत्तेति वत्तव्वं सिया, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ-आराहए नो विराहए ॥

वृ. 'निग्गंथेण ये'त्यादि, इह चशब्दः पुनरर्थःस्तस्य घटना चैवं-निर्ग्रन्थं कश्चित् पिण्डपातप्रतिज्ञया प्रविष्टं पिण्डादिनोपनिमन्त्रयेत् तेन च निर्ग्रन्थेन पुनः 'अकिच्चट्ठाणे'ति कृत्यस्य-करणस्य स्थानं-आयः कृत्यस्थानं तन्निषेधः अकृत्यस्थानं-मूलगुणादिप्रतिसेवारूपोऽ-कार्यविशेषः 'तस्स णं'तितस्य निर्ग्रन्थस्य सञ्जातानुतापस्य 'एवं भवति' एवंप्रकारं मनोभवति 'एयस्स ठाणस्स'ति विभक्तिपरिणामाद् 'एतत्स्थानम्' अनन्तरासेवितम् 'आलोचयामि' स्थापना-चार्यनिवेदनेन 'प्रतिक्रमामि' मिथ्यादुष्कृतदानेन 'निन्दामि' स्वसमक्षं स्वस्याकृत्यस्थानस्य वा कुत्सनेन 'गहं' गुरुसमक्षं कुत्सनेन 'विउट्ठमि'ति विज्रोटयामि-तदनुबन्धं छिनधि 'विशोधयामि' प्रायश्चित्तपङ्कं प्रायश्चित्ताभ्युपगमेन 'अकरणतया' अकरणेन 'अभ्युत्तिष्ठामि' अभ्युत्थितो भवामीति 'अहारिहं'ति 'यथाहं' यथोचितम्, एतच्च गीतार्थः तायामेव भवति नान्यथा, 'अंतियं'ति समीपं गत इति शेषः 'थेरा अमुहा सिय'ति स्थविराः पुनः 'अमुखाः'निर्वाचः स्युर्वातादिदोषात्, ततश्च तस्यालोचना-दिपरिणामे सत्यपि नालोचनादि संपद्यत इत्यतः प्रश्नयति-

'से ण'मित्यादि, 'आराहए'ति मोक्षमार्गस्याराधकः शुद्ध इत्यर्थः भावस्य शुद्धत्वात्, संभवति चालोचनापरिणतौ सत्यां कथञ्चित्तदप्राप्ताव्याराधकत्वं, यत उक्तं मरममाश्रित्य-

॥ १ ॥ "आलोयणापरिणओ सम्मं संपड्डिओ गुरुसगासे ।

जइ मरइ अंतरे छिय तहावि सुद्धोत्ति भावाओ ॥"

स्थविरात्मभेदेन चेह द्वे अमुखसूत्रे, द्वे कालगतसूत्रे, इत्येवं चत्वारि असंप्राप्तसूत्रानि ४, संप्राप्तसूत्राण्यप्येवं चत्वार्येव ४, एवमेतान्यष्टौ पिण्डपातार्थगृहपतिकुलेप्रविष्टस्य, एवंविचारभूम्ना-

दावष्ट ८, एवं ग्रामगमनेऽष्टौ, एवमेतानि चतुर्विंशतिः सूत्रानि एवं निग्रन्थिकाया अपि चतुर्विंशति सूत्राणीति ।

अथनालोचित एव कथमाराधकः ? इत्याशङ्कामुत्तरं चाह-‘सेकेण्डेण’मित्यादि, ‘तणसूयं व’ति तृणाग्रं वा ‘छिज्जमाणे छिन्ने’ति क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदेन प्रतिक्षणं कार्यस्य निष्पत्तेः छिद्यमानं छिन्नमित्युच्यते, एवमसावालोचनापरिणतौ सत्यामाराधनाप्रवृत्त आराधक एवेति । ‘अहयं व’ति ‘अहतं’ नवं ‘घोयं’ति तृणाग्रं वा ‘छिज्जमाणे छिन्ने’ति क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदेन प्रतिक्षणं कार्यस्य निष्पत्तेः छिद्यमानं छिन्नमित्युच्यते, एवमसावालोचनापरिणतौ सत्यामाराधनाप्रवृत्त आराधक एवेति । ‘अहयं व’ति ‘अहतं’ नवं ‘घोयं’ति प्रक्षालितं ‘तंतुग्गयं’ति तन्त्रोद्गतं तूरिवेमादेरुत्तीर्णमात्रं ‘मंजीद्वादोणीए’ति मज्झिष्ठारागभाजने ।

आराधकश्च दीपवद्दीप्यत इति दीपस्वरूपं निरपयन्नाह—

मू. (४०८) पईवस्स णं भंते ! झियायमाणस्स किं पदीवे झियाति लट्ठी झियाइ वत्ती झियाइ तेह्ले झियाइ दीवचंपए झियाइ जोति झियाइ ? गोयमा ! नो पदीवे झियाइ जाव नो पदीवचंपए झियाइ जोइ झियाइ ।

अगारस्स णं भंते ! झियायमाणस्स किं आगारे झियाइ कुड्डा झियाइ कडणा झि० धारणा झि० बलहरणे झि० वंसा० मल्ल झि० वग्गा झियाइ छित्तरा झियाइ छाणे झियाति जोति झियाति गोयमा ! नो अगारे झियाति नो कुड्डा झियाति जाव नो छाणे झियाति जोति झियाति ॥

मू. (४०९) जीवे णं भंते ! ओरालियसरीराओ कतिकिरिए ?, गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिए सिय पंचकिए सिय अकिए ।

नेरइए णं भंते ! ओरालियसरीराओ कतिकिरिया (ए) ?, गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिए सिय पंचकिए । असुरकुमारे णं भंते ! ओरालियसरीराओ कतिकिरिए ? एवं चेव, एवं जाव वेमानिए, नवरं मणुस्से जहा जीवे ।

जीवे णं भंते ! ओरालियसरीरेहिंतो कतिकिरिए ?, गोयमा ! सिय तिकिरिए जाव सिय अकिए । नेरइए णं भंते ! ओरालियसरीरेहिंतो कतिकिरिए ?, एवं एसो जहा पढमो दंडओ तहा इमोवि अपरिसेसो भानियव्वो जाव वेमानिए, नवरं मणुस्से जहा जीवे ।

जीवा णं भंते ! ओरालियसरीराओ कतिकिरिया ?, गोयमा ! सिय तिकिरिया जाव सिय अकिरिया, नेरइया णं भंते ! ओरालियसरीराओ कतिकिरिया ?, एवं एसोवि जहा पढमो दंडओ तहा भानियव्वो, जाव वेमानिया, नवरं मणुस्सा जहा जीवा ।

जीवा णं भंते ! ओरालियसरीरेहिंतो कतिकिरिया ?, गोयमा ! तिकिरियावि चउकिरियावि पंचकिरियावि अकिरियावि, नेरइया णं भंते ! ओरालियसरीरेहिंतो कडकिएरिया ?, गोयमा ! तिकिरियावि चउकिरियावि पंचकिरियावि एवं जाव वेमानिया, नवरं मणुस्सा जहा जीवा ।

जीवेणं भंते ! वेउव्वियसरीराओ कतिकिरिए ?, गोयमा ? सिय तिकिरिए सिय चउकिए सिय अकिए, नेरइए णं भंते ! वेउव्वियसरीराओ कतिकिरिए ?, गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिए एवं जाव वेमानिए, नवरं मणुस्से जहा जीवे, एवं जहा ओरालियसरीराणं

चत्तारि दंडका तथा वेउच्चियसरीरेणवि चत्तारि दंडगा भानियव्वा, नवरं पंचमकिरिया न भन्नइ, सेसं तं चेव, एवं जहा वेउच्चियं तथा आहारगं पि तेयगं पि कम्मगं पि भानियव्वं, एकंके चत्तारि दंडगा भानियव्वा जाव वेमानिया णं भंते ! कम्मगसरीरेहिंतो कइकिरिया ?, गोयमा ! तिकिरियावि चउकिरियावि सेवं भंते ! सेवं भंते ! !

वृ. 'पदीवस्से'त्यादि, 'झियायमाणस्स'ति ध्यायतो ध्यायमानस्य वा ज्वलत इत्यर्थः 'पदीवे'ति प्रदीपो दीपयष्ट्यादिसमुदायः 'झियाइ'ति ध्यायति ध्यायते वा ज्वलति 'लड्ढि'ति दीपयष्टि 'वत्ति'ति दशा 'दीवचंपए'ति दीपस्थगनक 'जोइ'ति अग्निः ।

ज्वलनप्रस्तावादिदमाह-अङ्गारस्स ण 'मित्यादि, इह चागारं-कुटीप्रहं 'कुड्ड'ति भित्तयः 'कडम'ति त्रिङ्काः 'धारण'ति बलहरणाधारभूते स्थूणे 'बलहरणे'ति धारणयोरुपरिवर्तितिर्यगा-यतकाष्ठं 'मोभ'इति यत्प्रसिद्धं 'वंस'ति वंशाश्छित्त्वराधारभूताः 'मल्ल'ति मल्लाः-कुड्यावष्टम्भ-नस्थाणवः बलहरणा धारणाश्रितानि वा छित्त्वराधारभूतानि उदध्वर्वाधयतानि काष्ठानि 'वाग'ति बल्का-वंशादिबन्धनभूता वटादित्वचः 'छित्तर'ति छित्वरानि-वंशादिमयानि छादनाधारभूतानि किलिञ्जानि 'छाणे'ति छादनं दर्भादिमयं पटलमिति ।

इत्थं च तेजसां ज्वलनक्रिया परशरीराश्रयेति परशरीरमौदारिकाद्याश्रित्य जीवस्य नारकादेश्च क्रिया अभिधातुमाह- 'जीवे ण'मित्यादि, 'ओरालियसरीराओ'ति औदारिकशरीरात्-परकीयमौदारिकशरीरमाश्रित्य कतिक्रियो जीवः ? इति प्रश्नः, उत्तरं तु 'सिय तिकिरिए'ति यदैको जीवोऽन्यपृथिव्यादेः सम्बन्ध्यौदारिकशरीर-माश्रित्य कायं व्यापारयति तदा त्रिक्रियः, कायिक्यधिकरनिकीप्राद्वेषिकीनां भावात्, एतासां च परस्परैणाविनाभूतत्वात्, स्यात्त्रिक्रिय इत्युक्तं न पुनः स्यादेकक्रियः स्याद्वद्विक्रिय इति, अविनाभावश्च तासां भवम्-अधिकृतक्रिया ह्यवीतरागस्यैव नैतरस्य, तथाविधकर्मबन्धहेतुत्वात् ।

अवीतरागकायस्य चाधिकरणत्वेन प्रद्वेषान्वितत्वेन च कायक्रियासद्भावे इतरयोरव-श्यंभावः, इतरभावे च कायिकीसद्भावः, उक्तञ्च प्रज्ञापनायामिहार्थे- 'जस्स णं जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स अहिगरनिया किरिया नियमा कज्जइ, जस्स अहिगरनिया किरिया कज्जइ तस्सवि काइया किरिया नियमा कज्जइ' इत्यादि, तथाऽऽधक्रियात्रयसद्भावे उत्तरक्रियाद्वयं भजनया भवति, यदाह- 'जस्स णं जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स पारियावनिया सिय कज्जइ सिय नो कज्जइ' इत्यादि, ततश्च यदा कायव्यापारद्वारेणाद्यक्रियात्रय एव वर्तते न तु परिता-पयति न चातिपातयति तदा त्रिक्रिय एवत्यतोऽपि स्यात्त्रिक्रिय इत्युक्तं, यदा तु परितापयति तदा चतुष्क्रियः, आद्यक्रियात्रयस्य तत्रावश्यंभावात्, यदा त्वतिपातयति तदा पञ्चक्रियः, आद्य-क्रियाचतुष्कस्य तत्रावश्यंभावात्, उक्तञ्च- 'जस्स पारियावनिया किरिया कज्जइ तस्स काइया नियमा कज्जइ'त्यादीति, अत एवाह- 'सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए'ति, तथा 'सिय अकिरिय'ति वीतरागावस्थामाश्रित्य, तस्या हि वीतरागत्वादेव न सन्त्यधिकृतक्रिया इति ।

'नेरइए ण'मित्यादि, नारको यस्मादौदारिकशरीरवन्तं पृथिव्यादिकं स्पृशति परितापयति विनाशयति च तस्मादौदारिकात् स्यात्त्रिक्रिय इत्यादि, अक्रियस्त्वयं न भवति, अवीतरागत्वेन क्रियाणावश्यंभावित्वादिति, 'एवं चेव'ति स्यात्त्रिक्रिय इत्यादि सर्वेष्वसुरादिपदेषु वाच्यमित्यर्थः,

‘मणुस्से जहा जीवे’ति जीवपदे इव मनुष्यपदेऽक्रियत्वमपि वाच्यमित्यर्थः, जीवपदे मनुष्य-सिद्धापेक्षयैवाक्रियत्वस्याधीतत्वादिति, ‘ओरालियसरीरेहिंते’ति औदारिकशरीरेभ्य इत्येवं बहुत्वापेक्षोऽयमपरो दण्डकः, एवमेतौ जीवस्यैकत्वेन द्वौ दण्डकौ, एवमेव च जीवस्य बहुत्वेनापरी द्वौ, एवमौदारिकशरीरापेक्षया चत्वारो दण्डका इति ।

‘जीवेण’मित्यादि, जीवः परकीयं वैक्रियशरीरमाश्रित्य कतिक्रियः ?, उच्यते, स्यात्त्रिक्रिय इत्यादि, पञ्चक्रियश्चेह नोच्यते, प्राणातिपातस्य वैक्रियशरीरिणः कर्तुमशक्यत्वाद्, अविरतिमात्रस्य चेहाविवक्षितत्वाद्, अत एवोक्तं-‘पंचमकिरिया न भन्नइ’ति, ‘एवं जहा वेउच्चियं तथा आहारयंपि तेयगंपि कम्मगंपि भानियच्चं’ति, अनेनाहारकादिशरीरत्रयमप्याश्रित्य दण्डकचतुष्टयेन नैरयिका-दिजीवानां त्रिक्रियत्वं चतुष्क्रियत्वं चोक्तं, पञ्चक्रियत्वं तु निवारितं, मारयितुमशक्यत्वात्तस्येति, अथ नारकस्याधोलोकवर्तित्वादाहारकशरीरस्य च मनुष्यलोकवर्तित्वेन तत्क्रियानामविषयत्वात् कथमाहारकशरीरमाश्रित्य नारकः स्यात्त्रिक्रियः स्याच्चतुष्क्रिय इति ०

अत्रोच्यते, यावत्पूर्वशरीरमव्युत्सृष्टं जीवनिर्वर्तितपरिणामं न त्यजति तावत्पूर्वभाव-प्रज्ञापनानयमतेन निर्वर्तकजीवस्यैवेति व्यपदिश्यते घृतघटन्यायेनेत्यतो नारकपूर्वभवदेहो नारकस्यैव तद्देशेन च मनुष्यलोकवर्तिनाऽऽस्थ्यादिरूपेण यदाहारकशरीरं स्पृश्यते परिताप्यते वा तदाहारकदेहान्नारकस्त्रिक्रियश्चतुष्क्रियो वा भवति, कायिकीभावे इतरयोरवश्यंभावात्, पारितापनिकीभावे चाद्यत्रयस्यावश्यंभावादिति । एवमिहान्यदपि वि (तद्वि)षयमवगन्तव्यं, यच्च तैजसकर्मणशरीरापेक्षया जीवानां परितापकत्वं तदौदारिकाद्याश्रितत्वेन तयोरवसेयं, स्वरूपेण तयोः परितापयितुमशक्यत्वादिति ॥

शतकं-८ उद्देशकः-६ समाप्तः

— शतकं-८ उद्देशकः-७ —

वृ. षष्ठोद्देशके क्रियाव्यतिकर उक्त इति क्रियाप्रस्तावात् सप्तमोद्देशके प्रद्वेषक्रियानि-मित्तकोऽन्यथधिकविवादव्यतिकर उच्यते, इत्येवं सम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (४१०) तेणं कालेणं २ रायगिहे नगरे वन्नओ, गुणसिलए चेइए वन्नओ, जाव पुढविसिलावडुओ, तस्स णं गुणसिलस्स चेइयस्स अदूरसामंते बहवे अन्नउत्थिया परिवसंति, तेणं कालेणं २ समणे भगवं महावीरे आदिगरे जाव समीसडे जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं २ समणस्स भगवओ महावीरस्स बहवे अंतेवासी थेरा भगवंतो जातिसंपन्ना कुलसंपन्ना जहा वितियसए जाव जीवियासामरणभयविष्णुक्का समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उड्डंजाणू अहोसिरा ज्ञाणकोडोवगया संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा जाव विहरंति ।

तए णं ते अन्नउत्थिया जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छंति २ ता ते थेरे भगवंते एवं वयासीतुब्भे णं अज्जो ! तिविहं तिविहेणं अस्संजयअविरयअप्पडिहय जहा सत्तमसए वितिए उदेसए जाव एगंतबाले यावि भवह, तए णं ते थेरा भगवंतो ते अन्नउत्थिए एवं वयासी-केण कारणेणं अज्जो ! अहे तिविहं तिविहेणं अस्संजयअविरय जाव एगंतबाला यावि भवामो ।

तए णं ते अन्नउत्थिया ते थेरे भगवंते एवं वयासी-तुब्भे णं अज्जो ! अदित्रं गेण्हह अदित्रं भुंजह अदित्रं सातिज्जह, तए णं ते तुब्भे अदित्रं गेण्हमाणा अदित्रं भुंजमाणा अदित्रं सातिज्जमाणा

તિવિહં તિવિહેળં અસ્સંજયઅવિરય જાવ એગંતબાલા યાવિ ભવહ,

તણં તે થેરા ભગવંતો તે અન્નઉત્થિયે એવં વયાસી-કેળ કારણેળં અજ્ઞો ! અહે અદિત્તં ગેળ્હામો અદિત્તં ધુંજામો અદિત્તં સાતિજ્ઞામો ?, જણં અહે અદિત્તં ગેળ્હમાણા જાવ અદિત્તં સાતિજ્ઞમાણા તિવિહં તિવિહેળં અસ્સંજય જાવ એગંતબાલા યાવિ ભવામો ?

તણં તે અન્નઉત્થિયા તે થેરે ભગવંતે એવં વયાસી-તુજ્ઞાળં અજ્ઞો ! દિજ્ઞમાણે અદિત્તે પડિગ્ગહેજ્ઞમાણે અપડિગ્ગહિયે નિસ્સરિજ્ઞમાણે અનિસદ્દે, તુબ્બેળં અજ્ઞો ! દિજ્ઞમાળં પડિગ્ગહાળં અસંપત્તં એત્થળં અંતરા કેદ્દ અવહરિજ્ઞા, ગાહાવડ્ડસ્સળં તં મંતે ! નો ખલુ તં તુજ્ઞે, તણં તુજ્ઞે અદિત્તં ગેળ્હજાવ અદિત્તં સાતિજ્ઞહ, તણં તુજ્ઞે અદિત્તં ગેળ્હમાણા જાવ એગંતબાલા યાવિ ભવહ !

તણં તે થેરા ભગવંતો તે અન્નઉત્થિયે એવં વયાસી-નો ખલુ અજ્ઞો ! અહે અદિત્તં ગિળ્હામો અદિત્તં ધુંજામો અદિત્તં સાતિજ્ઞામો અહેળં અજ્ઞો ! દિત્તં ગેળ્હામો દિત્તં ધુંજામો દિત્તં સાતિજ્ઞામો, તણં અહે દિત્તં ગેળ્હમાણા દિત્તં ધુંજામાણા દિત્તં સાતિજ્ઞમાણા તિવિહં તિવિહેળં સંજયવિરયપડિહય જહા સત્તમસણં જાવ એગંતપંડિયા યાવિ ભવામો, તણં તે અન્નઉત્થિયા તે થેરે ભગવંતે એવં વયાસી-કેળ કારણેળં અજ્ઞો ! તુજ્ઞે દિત્તં ગેળ્હજાવ દિત્તં સાતિજ્ઞહ, જણં તુજ્ઞે દિત્તં ગેળ્હમાણા જાવ એગંતપંડિયા યાવિ ભવહ !

તણં તે થેરા ભગવંતો તે અન્નઉત્થિયે એવં વયાસી-અહેળં અજ્ઞો ! દિજ્ઞમાણે દિત્તે પડિગ્ગહેજ્ઞમાણે પડિગ્ગહિયે નિસિરિજ્ઞમાણે નિસદ્દે જેળં અહેળં અજ્ઞો ! દિજ્ઞમાળં પડિગ્ગહાળં અસંપત્તં એત્થળં અંતરા કેદ્દ અવહરેજ્ઞા અઘ્ઘાળં તં ણો ખલુ તં ગાહાવડ્ડસ્સ, જણં અહે દિત્તં ગેળ્હામો દિત્તં ધુંજામો દિત્તં સાતિજ્ઞામો તણં અહે દિત્તં ગેળ્હમાણા જાવ દિત્તં સાતિજ્ઞમાણા તિવિહં તિવિહેળં સંજય જાવ એગંતપંડિયા યાવિ ભવામો, તુજ્ઞેળં અજ્ઞો ! અપ્પણા ચેવ તિવિહં તિવિહેળં અસ્સંજય જાવ એગંતબાલા યાવિ ભવહ !

તણં તે અન્નઉત્થિયા તે થેરે ભગવંતે એવં વયાસી-કેળ કારણેળં અજ્ઞો ! અહે તિવિહં જાવ એગંતબાલા યાવિ ભવામો ! તણં તે થેરા ભગવંતો તે અન્નઉત્થિયે એવં વયાસી-તુજ્ઞેળં અજ્ઞો અદિત્તં ગેળ્હહ ૩, તણં તુ અજ્ઞો તુબ્બે અદિત્તં ગે ૦ જાવ એગંત ૦, તણં તે અન્નઉત્થિયા તે તેરે ભગવંતે એવં વયાસ-કેળ કારણેળં અજ્ઞો ! અહે અદિત્તં ગેળ્હામો જાવ એગંતવા ૦ ?

તણં તે થેરે ભગવંતે તે અન્નઉત્થિયે એવં વયાસી-તુજ્ઞેળં અજ્ઞો ! દિજ્ઞમાણે અદિત્તે તં ચેવ જાવ ગાહાવડ્ડસ્સળં નો ખલુ તં તુજ્ઞે, તણં તુજ્ઞે અદિત્તં ગેળ્હહ, તં ચેવ જાવ એગંતબાલા યાવિ ભવહ, તણં તે અન્નઉ ૦ તે થેરે ૫ ૦ એવં વ ૦-તુજ્ઞેળં અજ્ઞો ! તિવિહં તિવિહેળં અસ્સંજય જાવ એગંતવા ૦ ભવહ, તણં તે થેરા ૫ ૦ તે અન્નઉત્થિયે એવં વયાસી-કેળ કારણેળં અહે તિવિહં તિવિહેળં જાવ એગંતબાલા યાવિ ભવામો ?

તણં તે અન્નઉત્થિયા તે થેરે ભગવંતે એવં વયાસી-તુજ્ઞેળં અજ્ઞો ! રીયં રીયમાણા પુદ્ધિં પેદ્ધેહ અભિહણહ વત્તેહ લેસેહ સંધાણહ સંપદ્દેહ પરિતાવેહ કિલામેહ ઉદ્ધવેહ તણં તુજ્ઞે પુદ્ધિં પેદ્ધેમાણે જાવ ઉદ્ધવેમાણા તિવિહં તિવિહેળં અસંજયઅવિરય જાવ એગંતબાલા યાવિ ભવહ,

તણં તે થેરા ભગવંતો તે અન્નઉત્થિયે એવં વયાસી-નો ખલુ અજ્ઞો ! અહે રીયં રીયમાણા પુદ્ધિં પેદ્ધેમો અભિહણામો જાવ ઉદ્ધવેમો અહેળં અજ્ઞો ! રીયં રીયમાણા કાયં વા જોયં વા રિયં

वा पडुच्च देसं देसेणं वयामो पएसं पएसेणं वयामो ते णं अन्हे देसं देसेणं वयमाणा पएसं पएसेणं वयमाणा नो पुढविं पेच्चेमो अभिहणामो जाव उवद्देवमो ।

तए णं अन्हे पुढवि अपेच्चेमाणा अणभिहणेमाणा जाव अनुवद्देवमाणा तिविहं तिविहेणं संजय जाव एगंतपंडिया यावि भवामो, तुज्जे णं अज्जो ! अप्पणा चेव तिविहं तिविहेणं अस्संजय जाव बाला यावि भवह ।

तए णं ते अन्नउत्थिया थेरे भगवंते एवं वयासी-केण कारणेणं अज्जो ! अन्हे तिविहं तिविहेणं जाव एगंतबाला यावि भवामो ?, तए णं ते थेरा भगवंतो ते अन्नउत्थिए एवं वयासी-तुज्जे णं अज्जो ! रीयं रीयमाणा पुढविं पे० जाव उद्देवह, तए णं तुज्जे पुढविं पेच्चेमाणा जाव उवद्देवमाणा तिविहं तिविहेणं जाव एगंतबाला यावि भवह ।

तए णं ते अन्नउत्थिया ते थेरे भगवंते एवं वयासी-तुज्जे णं अज्जो ! गममाणे अगते वीतिकमिज्जमाणे अवीतिकंते रायगिहं नगरं संपाविउकामे असंपत्ते, तए णं ते थेरा भगवंतो ते अन्नउत्थिए एवं वयासी-नो खलु अज्जो ! अन्हं गममाणे अगए वीडकमिज्जमाणे अवीतिकंते रायगिहं नगरं जाव असंपत्ते, अन्हा णं अज्जो ! गममाणे गए वीतिकमिज्जमाणे वीतिकंते रायगिहं गरं संपाविउकामे संपत्ते तुज्जे णं अप्पणा चेव गममाणे अगए वीतिकमिज्जमाणे अवीतिकंते रायगिहं नगरं जाव असंपत्ते ।

तए णं ते थेरा भगवंतो अन्नउत्थिए एवं पडिहणेन्ति पडिहन्तिता गइप्पवायं नाम अज्झयणं पन्नवंसु ।

वृ. 'तेण' मित्यादि, तत्र 'अज्जो' ति हे आर्याः ! 'तिविहं तिविहेणं' ति त्रिविधं करणादिकं योगमाश्रित्य त्रिविधेन मनः-प्रभृतिकरणेन 'अदिन्नं साइज्जहं' ति अदत्तं स्वदध्वे अनुमन्यध्व इत्यर्थः 'दिज्जमाणे अदिन्ने' इत्यादि दीयमानमदत्तं, दीयमानस्य वर्तमानकालत्वाद् दत्तस्य चातीतकालवर्तित्वाद् वर्तमानतीतयोश्चात्यन्तभिन्नत्वाद्दीयमानं दत्तं न भवति दत्तमेव दत्तमिति व्यपदिश्यते, एवं प्रतिगृह्यमाणादावपि, तत्र दीयमानं दायकपेक्षया प्रतिगृह्यमाणं ग्राहकापेक्षया 'निसृज्यमानं' क्षिप्यमाणं पात्रापेक्षयेति 'अंतरे' ति अवसरे, अयमभिप्रायः-यदि दीयमानं पात्रेऽपतितं सद्दत्तं भवति तदा तस्य दत्तस्य सतः पात्रपतनलक्षणं ग्रहणं कृतं भवति, यदा तु तद्दीयमानमदत्तं तदा पात्रपतनलक्षणं ग्रहणमदत्तस्येति प्राप्तमिति, निरन्त्योत्तरवाक्ये तु 'अन्हे णं अज्जो ! दिज्जमाणे दिन्ने' इत्यदि यदुक्तं तत्र क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदाद्दीयमानत्वादेर्दत्तत्वादि समयसेयमिति ।

अथ दीयमानमदत्तमित्यादेर्भवन्मतत्वाद् यूयमेवासंयतत्वादिगुणा इत्यावेदनायान्ययूथिकान् प्रति स्थविराः प्राहुः- 'तुज्जे णं अज्जो ! अप्पणा चेवे' त्यादि, 'रीयं रीयमाणं' ति 'रीतं' गमनं 'रीय-माणाः' गच्छन्तो गमनं कुर्वाणा इत्यर्थः 'पुढविं पेच्चेह' पृथिवीमाक्रमथेत्यर्थः 'अभिहणहं' ति पादाभ्या- माभिमुख्येन हथ 'वत्तेह' ति पादाभिधातेनैव 'वर्त्तयथ' श्लक्ष्णतां नयथ 'लेसेह' ति 'श्लेषयथ' भूम्यां श्लिष्टां कुरुथ 'संघाएह' ति 'सङ्घातयथ' संहतां कुरुथ 'संघट्टेह' ति 'सङ्घट्टयथ' स्पृशथ 'परितावेह' ति 'परितापयथ' समन्ताज्जातसन्तापां कुरुथ 'किलामेह' ति क्लमयथ- मारणान्तिक- समुदघातं गमयथेत्यर्थः 'उवद्देवह' ति उपद्रवयथ मारयथेत्यर्थः 'कायं व' ति 'कायं'

शरीरं प्रतीत्यो- द्धारादिकायकार्यमित्यर्थः 'जोगं व'ति 'योगं' ग्लानवैयावृत्यादिव्यापारं प्रतीत्य 'रियं वा पडुच्च'ति 'कृतं' सत्यं प्रतीत्य-अकायादिजीवसंरक्षणं संयमाश्रित्यथः 'देस देसेणं वयामी'ति प्रभूतायाः पृथिव्या ये विवक्षिता देशास्तैर्वजामो नाविशेषेण, ईर्यासमितिपरायणत्वेन सचेतनदेशपरिहारतोऽ-चेतनदेशैर्ब्रजाम इत्यर्थः, एवं 'पएसं पएसेणं वयामो'इत्यपि नवरं देशो-भूमेर्महत्त्वण्डं प्रदेशस्तु-लघुतरमिति ।

अथोक्तगुणयोगेन नास्माकमिवैषां गमनमस्तीत्यभिप्रायतः स्थविराः यूयमेव पृथिव्या-क्रमणादितोऽसंयतत्वादिगुणा इति प्रतिपादनायान्ययूथिकान् प्रत्याहुः- 'तुज्जे णं अज्जो'इत्यादि 'गइप्पवायंति गति प्रोद्यते-प्ररूप्यते यत्र तद्गतिप्रवाहं गतेर्वा-प्रवृत्तेः क्रियायाः प्रपातः-प्रपतनसम्भव-प्रयोगादिष्वर्थेषु वर्तनं गतिप्रपातस्तत्प्रतिपादकमध्ययनं गतिप्रपातं तत् प्रज्ञापितवन्तो, गतिविचारप्रस्तावादिति ॥

मू. (४११) कइविहे णं भंते ! गइप्पवाए पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे गइप्पवाए पन्नत्ते, तंजहा-पयोगगती ततगती बंधणछेयणगती उववायगती विहायगती, एत्तो आरब्ध पयोगपयं निरवसेसं भानियव्वं, जाव सेत्तं विहायगई ! सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।

वृ. अथ गतिप्रपातमेव बेदतोऽभिधातुमाह- 'कइविहे ण'मित्यादि, 'पओगगति'ति इह गतिप्रपातभेदप्रक्रमे यद्गतिभेदभणनं तद्गतिधर्मत्वात् प्रपातस्य गतिभेदभणने गतिप्रपातभेदा एव भनिया भवन्तीति न्यायादवसेयं, तत्र प्रयोगस्य सत्यमनःप्रभृतिकस्य पञ्चदशविधस्य गतिः-प्रवृत्तिप्रयोगगतिः, 'ततगइ'ति ततस्य-ग्रामनगरादिकंगन्तुं प्रवृत्तत्वेन तच्चाप्राप्तत्वेन तदनन्तरालपथे वर्तमानतया प्रसारितक्रमतया च विस्तारं गतस्य गतिस्ततगतिति, ततो वाऽवधिभूतग्रामादेर्नगरादौ गति प्राकृतत्वेन ततगई ।

अस्मिंश्च स्थाने इतः सूत्रादारभ्य प्रज्ञापनायां षोडशं प्रयोगपदं 'सेत्तं विहायगई' एतत्सूत्रं यावद्वाच्यमेतदेवाह- 'एत्तो'इत्यादि, तच्चैवं- 'बंधणछेयणगई उववायगई विहायगई'इत्यादि, तत्र बन्धनच्छेदनगति-बन्धनस्य कर्मणः सम्बन्धस्य वा छेदने-अभावे गतिर्जीवस्य शरीरात् शरीरस्य वा जीवाद्बन्धनच्छेदनगति, उपपातगतिस्तु त्रिविधा-क्षेत्रभवनोभवभेदात्, तत्र नारकतिर्यगनर-देवसिद्धानां यत् क्षेत्रे उपपाताय-उत्पादाय गमनं सा क्षेत्रोपपातगति, या च नारकादनामेव स्वभावे उपपातरूपा गति सा भवोपपातगति, यच्च सिद्धपुद्गलयोर्मनमात्रं सा नोभवोपपातगति, विहायोगतिस्तु स्पृशद्गत्यादिकाऽनेकविधेति ।

शतकं-८ उद्देशकः-७ समाप्तः

—: शतकं-८ उद्देशकः-८ :-

वृ. अनन्तरोद्देशके स्थविरान् प्रत्यन्ययूथिकाः प्रत्यनीका उक्ताः, अष्टमे तु गुर्वादिप्रत्यनीका उच्यन्ते, इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदं सूत्रम्—

मू. (४१२) रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी-गुरु णं भंते ! पडुच्च कति पडिणीया प० गोयमा ! तओ पडिनीया प०, तंजहा आयरियपडिणीए उवज्जायपडिणीए धेरपडिणीए ।

गइणं भंते ! पडुच्च कति पडिणीया पन्नत्ता ?, गोयमा ! तओ पडिणीया प०, इहलोगपडिणीए परलोगपडिणीए दुहओलोगपडिणीए ॥ समूहन् भंते ! पडुच्च कति पडिणीया पन्नत्ता ?, गोयमा

तओ पडिणीया प०, तंजहा कुलपडिणीए गणपडिणीए संघपडिणीए ।

अनुकंपं पडुछ पुच्छा, गोयमा ! तओ पडिणीया पन्नत्ता, तंजहा-तवस्सिपडिणीए गिलाणपडिणीए सेहपडिणीए ।

सुयन्नं भंते ! पडुछ पुच्छा, गोयमा ! तओ पडिणीया पन्नत्ता, तंजहा-सुत्तपडिणीए अत्थपडिणीए तदुभयपडिणीए ।

भावं णं भंते ! पडुछ पुच्छा, गोयमा ! तओ पडिणीया पन्नत्ता, तंजहा-नाणपडिणीए दंसणपडिणीए चरित्तपडिणीए ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, तत्र 'गुरूणं'ति 'गुरून्' तत्त्वोपदेशकान् प्रतीत्य-आश्रित्य प्रत्यनी-कमिव-प्रतिसैन्यमिव प्रतिकूलतया य त प्रत्यनीकाः, तत्राचार्यः-अर्थव्याख्याता उपाध्यायः-सूत्रदाता स्थविरस्तु जातिश्रुतपर्यायः, तत्र जात्या षष्टिवर्षजातः श्रुतस्थविरः-समवायघरः पर्यायस्थविरो-विंशतिवर्षपर्यायः, एतत्प्रत्यनीकता चैवम्-

॥ १ ॥ "जच्चाईहि अवन्नं भासइ वट्टइ न यावि उववाए ।

अहिओ छिह्पेही पगासवाई अणणुलोमो ॥

॥ २ ॥ अहवावि वए एवं उवएस परस्स देंति एवं तु ।

दसविहवेयावच्चे कायव्व सयं न कुव्वंति ॥

'गइणं'मित्यादि, 'गतिं' मानुष्यत्वादिकां प्रतीत्य तन्नेहलोकस्य-प्रत्यक्षस्य मानुषत्वलक्षण-पर्यायस्य प्रत्यनीक इन्द्रियार्थः प्रतिकूलकारित्वात् पश्चाग्नि तपस्विवद् इहलोकप्रत्यनीकः, परलोको-जन्मान्तरं तत्प्रत्यनीकः-इन्द्रियार्थः तत्परः, द्विधालोकप्रत्यनीकश्च चौर्यादिभिरिन्द्रियार्थः साधनपरः

'समूहन्नं भंते !' इत्यादि, 'समूहं' साधुसमुदायं प्रतीत्य तत्र कुलं-चान्द्रादिकं तत्समूहो गणः-कोटिकादिस्तत्समूहः सङ्घः, प्रत्यनीकता चैतेषामवर्णवादादिभिरिति, कुलादिलक्षणं चेदम्-

॥ १ ॥ "एत्थ कुलं विन्नेयं एगायरियस्स संतई जा उ ।

तिण्ह कुलाण मिहो पुण सावेक्खाणं गणो होइ ॥

॥ २ ॥ सव्वोवि नाणदंसणचरणगुणविहूसियाण समणाणं ।

समुदाओ पुण संघो गणसमुदाओत्तिकाऊणं ॥

'अनुकंपं'मित्यादि, अनुकम्पा-भक्तपानादिभिरूपष्टम्भस्तां प्रतीत्य, तत्र तपस्वी-क्षपकः-ग्लानो-रोगादिभिरसमर्थः शैक्षः-अभिनवप्रव्रजितः, एते ह्यनुकम्पनीया भवन्ति, तदकरणाकारणाभ्यां च प्रत्यनीकतेति ।

'सुयन्नं'मित्यादि, 'श्रुतं'सूत्रादि तत्र सूत्रं-व्याख्येयम् अर्थः-तद्व्याख्यानं निर्युक्त्यादि तदुभयं-एतद्विस्तृतं, तत्प्रत्यनीकता च-

॥ १ ॥ "काया वया य ते छिय ते चेव पमाय अप्पमाया य ।

मोक्खाहिगारियाणं जोइसजोणीहिं किं कज्जं ॥"

-इत्यादि दूषणोद्भावनं ।-

'भाव'मित्यादि, भावः-पर्यायः, स च जीवाजीवगतः, तत्र जीवस्य प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, तत्र प्रशस्तः-क्षायिकादिप्रशस्तो विवक्ष्यौदयिकः, क्षायिकादि पुनर्ज्ञानादिरूपोऽतो भावान्

ज्ञानादीन् प्रति प्रत्यनीकः तेषां वितथप्ररूपणतो दूषणतो वा, यथा—

॥ १ ॥

“पाययसुत्तनिबद्धं को वा जाणइ पणीय केणेयं ।

किं वा चरणेण तु दाणेण विणा उ हवइति ॥”

एते च प्रत्यनीका अपुनःकरणेनाभ्युत्थिताः शुद्धिमर्हन्ति शुद्धिश्च व्यवहारादिति व्यवहार-
प्ररूपणायाह—

मू. (४१३) कइविहे णं भंते ! ववहारे पत्रत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे ववहारे पत्रत्ते तंजहा-
आगमे सुत्तं आणा धारणा जीए, जहा से तत्थ आगमे सिया आगमेणं ववहारं पड्डवेज्जा, नो य से
तत्थ आगमे सिया जहा से तत्थ सुत्ते सिया सुएणं ववहारं पड्डवेज्जा, नो वा से तत्थ सुए सिया जहा
से तत्थ आणा सिया आणाए ववहारं पड्डवेज्जा, नो य से तत्थ आणा सिया जहा से तत्थ धारणा
सिया धारणाए णं ववहारं पड्डवेज्जा, नो य से तत्थ धारणा सिया जहा से तत्थ जीए सिया जीएणं
ववहारं पड्डवेज्जा, इच्चेएहिं पंचहिं ववहारं पड्डवेज्जा, तंजहा-

आगमेणं सुएणं आणाए धारणाए जीएणं, जहा २ से आगमे सुए आणा धारणा जीए
तहा २ ववहारं पड्डवेज्जा ।

से किमाहु भंते !, आगमबलिया समणा निगंथा इच्चेतं पंचविहं ववहारं जया २ जहिं २
तहा २ तहिं २ अनिसिओवसितं सम्मं ववहरमाणे समणे निगंथे आणाए आराहए भवइ ।

वृ. ‘कइविहे ण’ मित्यादि, व्यवहरणं व्यवहारो-मुमुक्षुप्रवृत्तिनिवृत्तिरूपः इह तु तन्निबन्ध-
नत्वात् ज्ञानविशेषोऽपि व्यवहारः, तत्रागम्यन्ते-परिच्छिद्यन्ते अर्था अनेनेत्यागमः-केवलमनः
पर्यायावधिपूर्वचतुर्दशकदशकनवकरूपः, तथा श्रुतं शेषमाचारप्रकल्पादि, नवादिपूर्वाणां च
श्रुतत्वेऽप्यतीन्द्रियार्थेषु विशिष्टज्ञानहेतुत्वेन सातिशयत्वादागमव्यपदेशः केवलवदिति, तथा-
ऽऽज्ञा-यदगीतार्थः स्य पुरतो गूढार्थः पदैर्देशान्तरस्थगीतार्थः निवेदनायातीचारालोचनं इतरस्यापि
तथैव शुद्धिदानं, तथा धारणा-गीतार्थः संविग्नेन द्रव्याद्यपेक्षया यत्रापराधे यथा या विशुद्धि
कृता तामवधारय यदगुप्तमेवालोचनदानतस्तत्रैव तथैव तामेव प्रयुङ्क्तो इति वैयावृत्यकरादेर्वा
गच्छेपग्रहकारिणोऽशेषानुचितस्य प्रायश्चित्तपदानां प्रदर्शितानां धरणमिति, तथा जीतं द्रव्यक्षेत्र-
कालभावपुरुषप्रतिसेवानुवृत्त्या संहननधृत्यादिपरिहानिमवेक्ष्य यत् प्रायश्चित्तदानं यो वा यत्र
गच्छे सूत्रातिरिक्तः कारणतः प्रायश्चित्तव्यवहारः प्रवर्तितो बहुभिरन्यैश्चानुवर्तित इति ।

आगमादीनां व्यापारणे उत्सर्गापवादावाह-‘जहे’त्यादि, यथेति यथाप्रकारः केवलादी-
नामन्यतमः ‘से’ तस्य व्यवहर्तुं स चोक्तलक्षणो व्यवहारः ‘तत्र’ तेषु पञ्चसु व्यवहारेषु मध्ये
तस्मिन् वा प्रयाश्चित्तदानादिव्यवहारकाले व्यवहर्तव्ये वा वस्तुनि विषये ‘आगमः’ केवलादि
‘स्यात्’ भवेत् तादृशेनेति शेषः आगमेन ‘व्यवहारं’ प्रायश्चित्तदानादिकं ‘प्रस्थापयेत्’ प्रवर्तयेत्
न शेषैः आगमेऽपि षड्विधे केवलेनावध्यबोधतिवात्तस्य, तदभावे मनःपर्यायेण, एवं प्रधानत-
राभावे इतरेणेति ।

अथ ‘नो’ नैव चशब्दो यदिशब्दार्थः ‘से’ तस्य स वा तत्र व्यवहर्तव्यादावागमः स्यात्,
‘यथा’ यत्राकारं ‘से’ तस्य तत्र व्यवहर्तव्यादौ श्रुतं स्यात् तादृशेन श्रुतेन व्यवहारं प्रस्थापयेदिति,
‘इच्चेएहिं’ इत्यादि निगमनं सामान्येन, ‘जहा जहा से’ इत्यादि तु विशेषनिगमनमिति ।

एतैर्व्यवहर्तुं फलं प्रश्नद्वारेणाह-‘से किं’मित्यादि, अथ किं हे भदन्त !-भट्टारक ‘आहुः’ प्रतिपादयन्ति ? ये ‘आगमबलिकाः’ उक्तज्ञानविशेषबलवन्तः श्रमणा निर्ग्रन्थाः केवलप्रभृतयः ‘इच्छेयं’ति इत्येतद्व्यवहारं, अथवा इत्येवमिति-एवं प्रत्यक्षं पञ्चविधं व्यवहारं प्रायश्चित्तदानादिरूपं ‘सम्पन्नं व्यवहरमाणे’ति संबध्यते, व्यवहरन् प्रवर्तयन्नित्यर्थः, कथं ?-‘सम्पन्नं’ति सम्यक्, तदेव कथम् ? इत्याह-‘यदा २’ यस्मिन् २ अवसरे ‘यत्र २’ प्रयोजने वा क्षेत्रे वा यो व उचितस्तं तमिति शेषः तदा २ काले तस्मिन् २ प्रयोजनादौ, कथम्भूतम् ? इत्याह-अनिश्रितैः-सर्वांशंसारहितैरुपाश्रितैः-अङ्गीकृतोऽनिश्रितोपाश्रितस्तम्, अथवा निश्रितश्च-शिष्यत्वादि प्रतिपन्नः उपाश्रितश्च एव वैयावृत्यकरत्वादिना प्रत्यासन्नतरस्तौ, अथवा निश्रितं-रागः उपाश्रितं च-द्वेषस्ते, अथवा निश्रितं च-आहारादिलिप्सा उपाश्रितं च-शिष्यप्रतीच्छककुलाद्यपेक्षा ते न स्तो यत्र तत्तथेति क्रियाविशेषणं, सर्वथा पक्षपातरहितत्वेन यथावदित्यर्थः, इह पूज्यव्याख्या-

॥ १ ॥

“रागो य होइ निस्सा उवस्सिओ दोसअंजुतो,

अहवण आहारार्इ दाही मज्झं तु एस निस्सा उ ।

सीसो पडिच्छओ वा होइ उवस्सा कलादीया ॥” इति

आज्ञायाजिनोपदेशस्याराधको भवतीति, हन्त ! आहुरेवेति गुरुवचनं गम्यमिति, अन्ये तु ‘से किमाहु भन्ते !’ इत्याद्येवं व्याख्यान्ति-अथ किमाहु भदन्त ! आगमबलिकाः श्रमणा निर्ग्रन्थाः पञ्चविधव्यवहारस्य फलमिति शेषः, अत्रोत्तरमाह-‘इच्छेयं’मित्यादि ।

मू. (४१४) कइविहे णं भन्ते ! बंधे पन्नत्ते ?, गोयमा ! दुविहे बंधे पन्नत्ते, तंजहा-ईरियावहियाबंधेय संपराइयबंधेय । ईरियावहियन्नं भन्ते ! कम्मं किं नेइओ बंधइ तिरिक्खजोनिओ बंधइ तिरिक्खजोनिणी बंधइ मणुस्सो बंधइ मणुस्सी बं० देवो बं० देवी बं० ?, गोयमा ! नो नेइओ बंधइ नो तिरिक्खजोणीओ बंधइ नो तिरिक्खजोनिणी बंध नो देवो बंधइ नो देवी बंधइ पुव्वपडिवन्नए पडुच्च मणुस्सा य मणुस्सीओ य बं० पडिवज्जमाणए पडुच्च मणुस्सो वा बंधइ १ मणुस्सी वा बंधइ २ मणुस्सा वा बंधंति ३ मणुस्सीओ वा बंधंति ४ अहवा मणुस्सो य मणुस्सी य बंधइ ५ अहवा मणुस्सो य मणुस्सीओ य बंधन्ति ६ अहवा मणुस्सा य मणुस्सी य बंधंति ७ अहवा मणुस्सा य मणुस्सीओ य बं० ।

तं भन्ते ! किं इत्थी बंधइ पुरिसो बंधइ नपुंसगो बंधति इत्थीओ बंधन्ति पुरिसा बं० नपुंसगा बंधन्ति नोइत्थीनोपुरिसोनो नपुंसओ बंधइ ?, गोयमा ! नो इत्थी बंधइ नो पुरिसो बं० जाव नो नपुंसगा बंधन्ति पुव्वपडिवन्नए पडुच्च अवगयवेदा बंधंति, पडिवज्जमाणए य पडुच्च अवगयवेदो वा बंधंति अवगयवेदा वा बंधंति ।

जइ भन्ते ! अवगयवेदो वा बंधइ अवगयवेदा वा बंधंति ते भन्ते ! किं इत्थीपच्छाकडो बं० पुरिसपच्छाकडो बं० २ नपुंसकपच्छाकडो बं० ३ इत्थीपच्छाकडा बंधंति ४ पुरिसपच्छाकडावि बंधंति ५ नपुंसगपच्छाकडावि बं० ६ उदाहु इत्थिपच्छाकडो य पुरिसपच्छाकडो य बंधंति ४ उदाहु इत्थीपच्छाकडो य नपुंसगपच्छाकडो य बंधइ ४ उदाहु पुरिसपच्छाकडो य नपुंसगपच्छाकडो य बंधइ ४ उदाहु इत्थिपच्छाकडो य पुरिसपच्छाकडो य नपुंसगपच्छाकडो य भानियव्वं ८, एवं एते छव्वीसं भंगा २ ६ जाव उदाहु इत्थीपच्छाकडा य पुरिसप० नपुंसकप० बंधंति ?

गोयमा ! इत्थिपच्छाकडोवि बंधइ १ पुरिसपच्छाकडोवि बं० २ नपुंसगपच्छाकडोवि बं० ३ इत्थिपच्छाकडोवि बं० ४ पुरिसपच्छाकडोवि बं० ५ नपुंसकपच्छाकडोवि बं० ६ अहवा इत्थिप-च्छाकडो पुरिसपच्छाकडो य बंधइ ७ एवं एए चेव छव्वीसं भंगा भानियव्वा, जाव अहवा इत्थि-पच्छाकडो य पुरिसपच्छाकडो य नपुंसगपच्छाकडो य बंधंति ।

तं भंते ! किं बंधी बंधइ बंधिस्सइ १ बंधी बंधइ न बंधिस्सइ २ बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ३ बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ ४ न बंधी बंधइ बंधिस्सइ ५ न बंधी बंधइ न बंधिस्सइ ६ न बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ७ न बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ ८ ?

गोयमा ! भवागरिसं पडुच्च अत्थेगतिए बंधी बंधइ बंधिस्सइ अत्थेगतिए बंधी बंधइ न बंधिस्सइ, एवं तं चेव सव्वं जाव अत्थेगतिए न बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ, गहमागरिसं पडुच्च अत्थेगतिए बंधी बंधइ बंधिस्सइ एवं जाव अत्थेगतिए न बंधी बंधइ बंधिस्सइ, नो चेव णं न बंधी बंधइ न बंधिस्सइ, अत्थेगतिए न बंधी न बंधइ बंधिस्सइ अत्थेगतिए न बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ साइयं अपज्जवसियं बंधइ अनाइयं सपज्जवसियं बंधइ अनाइयं अपज्जवसियं बंधइ ?, गोयमा ! साइयं सपज्जवसियं बंधइ नो साइयं अपज्जवसियं बंधइ नो अनाइयं सपज्जवसियं बंधइ नो अनाइयं अपज्जवसियं बंधइ ।

तं भंते ! किं देसेणं देसं बंधइ देसेणं सव्वं बंधइ सव्वेणं देसं बंधइ सव्वेणं सव्वं बंधइ ?, गोयमा ! नो देसेणं देसं बंधइ नो देसेणं सव्वं बंधइ नो सव्वेणं देसं बंधइ सव्वेणं सव्वं बंधइ ॥

वृ. आज्ञाराधकश्च कर्म क्षपयति शुभं वा तद् बध्नातीति बन्धं निरूपयन्नाह- 'कई' त्यादि, 'बंधे'ति द्रव्यतो निगडादिबन्धो भावतः कर्मबन्धः, इह च प्रक्रमात् कर्मबन्धोऽधिकृतः 'ईरियाव-हियाबंधे य'ति ईर्या-गमनं तद्विधान- पन्था-मार्ग ईर्यापथस्तत्र भवमैर्यापथिकं-केवलयोगप्रत्ययं कर्म तस्य यो बन्धः स तथा, स चैकस्य वेदनीयस्य, 'संपराइयबंधे य'ति संपरैति-संसारं पर्यटति एभिरिति सम्परायाः-कषायास्तेषु भवं साम्परायिकं कर्म तस्य यो बन्धः स साम्परायिकबन्धः कषायप्रत्यय इत्यर्थः, स चावीतरागगुणस्थानकेषु सर्वेष्विति ।

'नो नेरइओ' इत्यादि, मनुष्यस्यैव तद्वन्धो, यस्मादुपशान्तमोहक्षीणमोहसंयोगकेवलिनामेव तद्वन्धनमिति, 'पुव्वपडिवन्नए' इत्यादि, पूर्व-प्राक्काले प्रतिपन्नमैर्यापथिकबन्धकत्वं यैस्ते पूर्वप्रतिपन्न-कास्तान्, तद्वन्धकत्वद्वितीयादिसमयवर्तिन इत्यर्थः, ते च सदैव बहवः पुरुषाः स्त्रियश्च सन्ति उभयेषां केवलिनां सदैव भावादत्त उक्तं 'मणुस्सा य मणुस्सीओ य बंधंति'ति, 'पडिवज्जमाणए'ति प्रतिपद्य-मानकान् एर्यापथिककर्मबन्धनप्रथमसमयवर्तिन इत्यर्थः, एषां च विरहसम्भवाद् एकदा मनुष्यस्य स्त्रियाश्चैकैकयोगे एकत्वबहुत्वाभ्यां चत्वारो विकल्पाः, द्विकसंयोगे तथैव चत्वारः, एवमेते सर्वेऽप्यथै, स्थापना चेत्यमेषाम्-पु० १ स्त्री १ पुं ३० स्त्री ३ ।

एतदेवाह- 'मणुस्से वा' इत्यादि, एषां च पुंस्त्वादि तत्तल्लिङ्गापेक्षया न तु वेदापेक्षया, क्षीणोपशान्तवेदत्वात् । अथ वेदापेक्षं स्त्रीत्वाद्यधिकृत्याह-

'तं भंते ! किं'मित्यादि, 'नो इत्थी' इत्यादि च पदत्रयनिषेधेनावेदकः प्रश्नितः, उत्तरे तु षण्णां पदानां निषेधः सप्तमपदोक्तस्तु व्यपगतवेदः, तत्र च पूर्वप्रतिपन्नाः प्रतिपद्यमानकाश्च भवन्ति, तत्र पूर्वप्रतिपन्नकानां विगतवेदानां सदा बहुत्वभावात् आह- 'पुव्वपडिवन्ने'त्यादि,

प्रतिपद्यमानकानां तु सामयिकत्वाद् विरहभावेनैकादिसम्भवाद्विकल्पद्वयमत एवाह-
‘पडिवज्जमाणे’त्यादि ।

अपगतवेदमैर्यापथिकबन्धमाश्रित्य स्त्रीत्वादि भूतभावापेक्षया विकल्पयन्नाह-‘जई’त्यादि,
‘तं भंते !’तदा भदन्त ! तद्वा कर्म ‘इत्थीपच्छाकडे’ति भावप्रधानत्वाद्निर्देशस्य स्त्रीत्वं पश्चात्कृतं-
भूततां नीतं येनावेदकेनासी स्त्रीपश्चात्कृतः, एवमन्यान्यपि, इहैककयोगे एकत्वबहुत्वाभ्यां षड्
विकल्पाः द्विकयोगे तु तथैव द्वादश त्रिकयोगे पुनस्तथैवाधौ, एते च सर्वे षड्विंशति, इयं चैषां
स्थापना-स्त्री १ पु० १ न० १ स्त्री ३ पु० ३ न० ३ ।

सूत्रेन चतुर्भङ्गयष्टभङ्गीनां प्रथमविकल्पा दर्शिताः सर्वान्तिमश्चेति अर्थर्यापथिकर्मबन्धनमेव-
कालत्रयेण विकल्पयन्नाह-‘तं भंते !’ इत्यादि, ‘तद्’ एर्यापथिकं कर्म ‘बन्धी’ति बद्धवान् बघ्नाति
भन्त्यति चेत्येको विकल्पः, एवमन्येऽपि सप्त, एषां च स्थापना । उत्तरं तु ‘भवे’ त्यादि, भवे
अनेकत्रोपशमादिश्रेणिप्राप्तया आकर्ष-एर्यापथिक कर्माणुग्रहणं भवाकर्षस्तं प्रतीत्य ‘अस्त्यैकः’
भवत्येकः कश्चिज्जीवः प्रथमवैकल्पिकः, तथा हि -

पूर्वभवे उपशान्तमोहत्वे सत्यैर्यापथिकं कर्म बद्धवान् वर्तमानभवे चोपशान्तमोहत्वे
बघ्नाति अनागते चोपशान्तमोहावस्थायां भन्त्यतीति १ द्वितीयस्तु यः पूर्वस्मिन् भवे उपशान्तमोहत्वं
लब्धवान् वर्तमाने च क्षीणमोहत्वं प्राप्तः स पूर्वं बद्धवान् वर्तमाने च बघ्नाति शैलेश्यवस्थायां
पुनर्न भन्त्यतीति २, तृतीयः पूर्वजन्मनि उपशान्तमोहत्वे बद्धवान् तत्प्रतिपतितो न बघ्नाति
अनागते चोपशान्तमोहत्वं प्रतिपत्यते तदा भन्त्यतीति ३, चतुर्थःस्तु शैलेशीपूर्वकाले बद्धवान्
शैलेश्यां च न बघ्नाति न च पुनर्भन्त्यतीति ४, पञ्चमस्तु पूर्वजन्मनि नोपशान्तमोहत्वं लब्धवानिति
न बद्धवान् अधुना लब्धमिति बघ्नाति पुनरप्येष्यत्काले उपशान्तमोहाद्यवस्थायां भन्त्यतीति
पञ्चमः ५, षष्ठः पुनः क्षीणमोहत्वादि न लब्धवानिति न पूर्वं बद्धवान् अधुना तु क्षीणमोहत्वं
लब्धमिति बघ्नाति शैलेश्यवस्थायां पुनर्न भन्त्यतीति षष्ठः ६, स्तमः पुनर्भवस्य, स ह्यनादौ
काले न बद्धवान् अधुनाऽपि कश्चिन्न बघ्नाति कालान्तरे तु भन्त्यतीति ७, अष्टमस्त्वभव्यस्य
८, स च प्रतीत एव ।

‘गहणागरिस’मित्यादि, एकस्मिन्नेव भवे एर्यापथिककर्मपुद्गलानां ग्रहणरूपो य
आकर्षोऽसौ ग्रहणाकर्षस्तं प्रतीत्यास्त्येकः कश्चिज्जीवः प्रथमवैकल्पिकः, तथाहि-उपशान्तमोहा-
दिर्यदा एर्यापथिकं कर्म बद्ध्वा बघ्नाति तदाऽतीतसमयापेक्षया बद्धवान् वर्तमानसमयापेक्षया
च बघ्नाति अनागत-समयापेक्षया २, तृतीयस्तु उपशान्तमोहत्वे बद्धवान् तत्प्रतिपतितस्तु न बघ्नाति
पुनस्तत्रैव भवे उपशमश्रेणीं प्रतिपन्नो भन्त्यतीति, एकभवे चोपशमश्रेणीं द्विवारं प्राप्यत एवेति
३, चतुर्थः पुनः सयोगित्वे बद्धवन् शैलेश्यवस्थायां न बघ्नाति न च भन्त्यतीति ४, पञ्चमः
पुनरायुषः पूर्वभागे उपशान्तमोहत्वादि न लब्धमिति न बद्धवान् अधुना तु लब्धमिति बघ्नाति
तदध्याया एव चैष्यत्समयेषु पुनर्भन्त्यतीति ५ ।

षष्ठस्तु नास्त्येव, तत्र बद्धवान् बघ्नातीत्यनयोरुपपद्यमानत्वेऽपि न भन्त्यतीति
इत्यस्यानुपपद्यमानत्वात्, तथाहि-आयुषः पूर्वभागे उपशान्तमोहत्वादि न लब्धमिति न बद्धवान्
तल्लभसमये च बघ्नाति ततोऽनन्तरसमयेषु च भन्त्यत्येव न तु न भन्त्यति, समयमात्रस्य

बन्धस्येहाभावात्, यस्तु मोहोपशमनिर्ग्रन्थस्य समयान्तरमरणेनैर्यापधिककर्मबन्धः समयमात्रो भवति नासीषष्ठविकल्पहेतुः, तदनन्तरैर्यापधिककर्मबन्धाभावस्य भावान्तरवर्तित्वाद्गृहणाकर्षस्य चेह प्रक्रान्तत्वात्, यदि पुनः सयोगिचरमसमये बध्नाति ततोऽनन्तरं न भनत्स्यतीति विवक्ष्येत तदा यत्सयोगिचरमसमये बध्नातीति तद्वन्धपूर्वकमेव स्यान्नाबन्धपूर्वकं, तत्पूर्वसमये तस्य बन्धकत्वात्, एवं च द्वितीय एव भङ्गः स्यान्न पुनः षष्ठ इति ६, सप्तमः पुनर्भवविशेषस्य ७, अष्टमस्त्वभव्यस्येति ८ ।

इह च भवाकर्षपिषेष्पष्टसु भङ्गकेषु 'बंधी बंधइ बंधिस्सइ' इत्यत्र प्रथमे भङ्गे उपशान्तमोहः, 'बंधी बंधइ न बंधिस्सइ' इत्यत्र चतुर्थे शैलेशीगतः, 'न बंधी न बंधइ बंधिस्सइ' इत्यत्र सप्तमे भव्यः, 'न बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ' इत्यत्राष्टमेऽभव्यः, ग्रहणाकर्षपिषेष्पु पुनरेतेष्वेव प्रथमे उपशान्तमोहः क्षीणमोहो वा, द्वितीये तु केवली, तृतीये तूपशान्तमोहः, चतुर्थे शैलेशीगतः पञ्चमे उपशान्तमोहः क्षीणमोहो वा, षष्ठः शून्यः, सप्तमे भव्यो भाविमोहोपशमो भाविमोहक्षयो वा, अष्टमे त्वभव्य इति ।

अथैर्यापधिकबन्धमेव निरूपयन्नाह- 'त' मित्यादि, 'तत' एर्यापधिकं कर्म 'साइयं सपज्ज-वसियं मित्यादि चतुर्भङ्गी तत्र चैर्यापधिककर्मणः प्रथम भङ्गे बन्धोऽन्येष तदसम्भवादिति 'त' मित्यादि, 'तत्' एर्यापधिकं कर्म 'देसेणं देसं' ति 'देशेन' जीवदेशेन 'देशं' कर्मदेशं बध्नातीत्यादि चतुर्भङ्गी, तत्र च देशेन कर्मणो देशः सर्वं वा कर्म सर्वात्मना वा कर्मणो देशो न बध्यते, किं तर्हि सर्वात्मना सर्वमेव बध्यते, तथास्वभावत्वाज्जीवस्येति ।

अथ साम्प्रायिकबन्धनिरूपणायाह-

मू. (४१५) संपराइयन्नं भंते ! कम्मं किं नेरइयो बंधइ तिरिक्खजोणीओ बंधइ जाव देवी बंधइ ?, गोयमा ! नेरइओवि बंधइ तिरिक्खजोणीओवि बंधइ तिरिक्खजोणीवि बंधइ मणुस्सोवि बंधइ मणुस्सीवि बंधइ देवोवि बंधइ देवीवि बंधइ ।

तं भंते ! किं इत्थी बंधइ पुरिसो बं० तहेव जाव नोइत्थीनोपुरिसोनो नपुंसओ बंधइ ?, गोयमा ! इत्थीवि बं० पुरिसोवि बंधइ जाव नपुंसगोवि बंधइ अहवेए य अवगयवेदो य बंधइ अहवेए य अवगयवेया य बंधइ ।

जइ भंते ! अवगयवेदो य बंधइ अवगयवेदा य बंधन्ति तं भंते ! किं इत्थीपच्छाकडो बंधइ पुरिसपच्छाकडो बंधइ ? एवं जहेव अवगयवेदो य बंधइ अवगयवेदाय बंधन्ति तं भंते ! किं इत्थीपच्छाकडो बंधइ पुरिसपच्छाकडो बंधइ ? एवं जहेव ईरियावहियाबंधगस्स तहेव निरवसेसं जाव अहवा इत्थीपच्छाकडा य पुरिसपच्छाकडा य (बंधइ) नपुंसगपच्छाकडा य बंधन्ति ।

तं भंते ! किं बंधी बंधइ बंधिस्सइ १ बंधी बंधइ न बंधिस्सइ २ बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ३ बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ ४ ?, गोयमा ! अत्येगतिए बंधी बंधइ बंधिस्सइ १ अत्येगतिए बंधी बंधइ न बंधिस्सइ २ अत्येगतिए बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ३ अत्येगतिए बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ

तं भंते ! किं साइयं सपज्जवसियं बंधइ ? पुच्छा तहेव, गोयमा ! साइयं वा सपज्जवसियं बंधइ अणाइयं वा सपज्जवसियं बंधइ अणाइयं वा अपज्जवसियं बंधइ णो चेवणं साइयं अपज्जवसियं बंधइ । तं भंते ! किं देसेणं देसं बंधइ एवं जहेव ईरियावहियाबंधगस्स जाव सव्वेणं सव्वं बंधि ।

बु. 'संपराइयं ण'मित्यादि, 'किं नेरइओ' इत्यादयः सप्त प्रश्नाः, उत्तरानि च ससैव, एतेषु च मनुष्यमनुषिवर्जाः पञ्च साम्परायिकबन्धका एव सकषायत्वात्, मनुष्यमनुष्यी तु सकषायित्वे सति साम्परायिकं बध्नीतो न पुनरन्यदेति ॥

साम्परायिकबन्धमेव स्याद्यपेक्षया निरूपयन्नाह- 'तं भंते ! किं इत्थी'त्यादि, इह यास्यादयो विवक्षितैकत्वबहुत्वाः षट् सर्वदा साम्परायिकं बध्न्ति, अपगतवेदश्च कदाचिदेव, तस्य कादाचि-
त्कत्वात्, ततश्च स्यादयः केवला बध्न्ति अपगतवेदसहिताश्च, ततश्च यदाऽपगतवेदसहिता-
स्तदोच्यते अथवैते स्यादयः बध्न्ति अपगतवेदश्च, तस्यैकस्यापि सम्भवात्, अथवैते स्यादयो
बध्न्ति अपगतवेदाश्च, तेषां बहूनामपि सम्भवात्, अपगतवेदश्च साम्परायिकबन्धको वेदत्रये
उपशान्ते क्षीणे वा यावद्यथाख्यातं न प्राप्नोति तावल्लभ्यत इति, इह च पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमान-
कविवक्षा न कृता, द्वयोरप्येकत्वबहुत्वयोर्भावेन निर्विशेषत्वात्, तथाहि-अपगतवेदत्वे साम्परा-
यिकबन्धोऽल्पकालीन एव, तत्र च योऽपगतवेदत्वं प्रतिपन्नपूर्वं साम्परायिकं बध्नात्यसावेकोऽनेको
वा स्यात्, एवं प्रतिपद्यमानकोऽपीति ।

अथ साम्परायिककर्मबन्धमेव कालत्रयेण विकल्पयन्नाह- 'तं भंते ! किं'मित्यादि, इह च
पूर्वोक्तेष्वष्टासु विकल्पेष्वष्टाश्रित्वार एव संभवन्ति नेतरे, जीवानां साम्परायिककर्मबन्ध-
स्यानादित्वेन 'न बंधी'त्यस्यानुपपद्यमानत्वात्, तत्र प्रथमः सर्व एव संसारी यथाख्यातासंप्राप्तोप-
शमकक्षापकावसानः, स हि पूर्वं बद्धवान् वर्तमानकाले तु बध्नाति अनागतकालापेक्षया तु
भन्त्यति १, द्वितीयस्तु मोहक्षयात्पूर्वभतीतकालापेक्षया बद्धवान् वर्तमानकाले तु बध्नाति
भाविमोहक्ष-यापेक्षया तु न भन्त्यति २, तृतीयः पुनरुपशान्तमोहत्वात् पूर्वं बद्धवान् उपशान्तमोहत्वे
न बध्नाति तस्माच्छ्रुतः पुनर्भन्त्यतीति ३, चतुर्थःस्तु मोहक्षयात्पूर्वं साम्परायिकं कर्म बद्धवान्
उपशान्त मोहत्वे न बध्नाति तस्माच्छ्रुतः पुनर्भन्त्यतीति ३, चतुर्थःस्तु मोहक्षयात्पूर्वं साम्परायिकं
कर्म बद्धवान् मोहक्षे न बध्नाति न च भन्त्यतीति ।

साम्परायिककर्मबन्धमेवाश्रित्याह 'तं'मित्यादि, 'साइयं वा सपञ्जवसियं बंधइ'ति उपशान्त-
मोहतायाश्च्युतः पुनरुपशान्तमोहतां क्षीणमोहतां वा प्रतिपत्त्यमानः, 'अणाइयं वा सपञ्जवसियं
बंधइ'ति आदितः क्षपकापेक्षमिदम्, 'अणाइयं वा अपञ्जवसियं बंधइ'ति एतच्चाभ्यापेक्षं, 'नो
चेव णं साइयं अपञ्जवसियं बंधइ'ति, सादिसाम्परायिकबन्धो हि मोहोपशमाच्छ्रुतस्यैव भवति,
तस्य चावश्यं मोक्षयायित्वात्साम्परायिकबन्धस्य व्यवच्छेदसम्भवः, ततश्च न सादिरपर्यवसानः
साम्परायिकबन्धोऽस्तीति ।

अनन्तरं कर्मवक्तव्यतोक्ता, अथ कर्मस्वेव यथायोगं परीषहावतारं निरूपयितुमिच्छुः
कर्मप्रकृतीः परीषहांश्च तावदाह—

मू. (४१६) कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! अडु कम्मपयडीओ
पन्नत्ताओ, तंजहा-नाणावरनिजं जाव अंतराइयं ।

कइ णं भंते ! परीसहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! बावीसं परीसहा पन्नत्ता, तंजहा-दिगिंछापरीसहे
पिवासापरीसहे जाव दंसणपरीसहे ।

एए णं भंते ! बावीसं परीसहा कतिसु कम्मपगडीसु समयोरंति ?, गोयमा ! चउसु

कम्पपयडीसु समोयरंति, तंजहा-नाणावरनिजे वेयनिजे मोहनिजे अंतराइए ।

नाणावरनिजेणं भंते ! कम्मे कति परीसहा समोयरंति ?, गोयमा ! दो परीसहा समोयरंति, तंजहा पन्नापरीसहे नाणपरीसहे य ।

वेयनिजेणं भंते ! कम्मे कति परीसहा समोयरंति ?, गोयमा ! एक्कारस परीसहा समोयरंति, तंजहा-

वृ. 'कति ण'मित्यादि, 'परीसह'त्ति परीति-समन्तात् स्वहेतुभिरुदीरिता मार्गाच्यवननिर्जरार्थं साध्यादिभिः सह्यन्त इति परीषहास्ते च द्वाविंशतिरिति 'दिगिंछ'त्ति बुभुक्षा सैव परीषहः-तपोऽर्थः मनेषणीयभक्तपरिहारार्थं वा मुमुक्षुणा परिषह्यमाणत्वात् दिगिंछापरीसहेति, एवं पिपासापरीसहोऽपि, यावच्छब्दलब्धं सव्याख्यानमेवं ६५- 'सीयपरीसहे' उशिणपरीसहे' शीतोष्णे परीषहौ आतापनार्थं शीतोष्णबाधायामप्यग्निसेवास्नानाद्यकृत्यपरिवर्जनार्थं वा मुमुक्षुणा तयोः परिषह्यमाणत्वात्, एवमुत्तरत्रापि, 'दंसमसगपरीसहे' दंश मशकाश्च-चतुरिन्द्रियविशेषाः, उपलक्षणत्वाश्चैषां युकामत्कृणमक्षिकादिपरिग्रहः, परीषहता चैतेषां देहव्ययामुत्पादयत्वपि तेष्मिन्निवारणभयद्वेषाभावतः ।

'अचेलपरीसहे' चेलानां-वाससामभावोऽचेलं तच्च परीषहोऽचेलतायां जीर्णापूर्णमलिना-दिचेलत्वे च लज्जादैन्याकाङ्क्षाघकरणेन परिषह्यमाणत्वादिति, 'अरइपरीसहे' अरति-मोहनीयजो मनोविकारः सा च परीषहस्तन्निषेधेनेन सहनादिति 'इत्थियापरीसहे' स्त्रियाः परीषहः २ तत् परीषहणं च तन्निरेपेक्षत्वं ब्रह्मचर्यमित्यर्थः 'चरियापरीसहे' चर्या-ग्रामनगरादिषु संचरणं तत्परिषहणं चाप्रतिबद्धतया तत्करणं 'निसीहियापरीसहे' नैषेधिकी-स्वाध्यायभूमि सूत्रागारादिरूपा तत्परिषहणं च तत्रोपसर्गेष्वत्रासः 'सेज्जापरीसहे' शय्या-वतिस्तत्परिषहणं च तज्जन्दुदुःखादेरुपेक्षा ।

'अक्कोसपरीसहे' आक्रोशो-दुर्वचनं 'वहपरीसहे' व्यधो वधे वा-यष्ट्यादिताडनं तत्परिषहणं च क्षान्त्यवलम्बनं 'जायणापरीसहे' याज्ञा-भिक्षणं तत्परिषहणं च तत्र मानवर्जनम् 'अलाभपरीसहे' अलाभः-प्रतीतस्तत्परिषहणं च तत्र दैन्याभावः 'रोगपरीसहे' रोगो-रुक् तत्परिषहणं च तत्पीडासहनं चिकित्सावर्जनं च 'तणफासपरीसहे' तृणस्पर्श-कुशादिस्पर्शस्तत्परिषहणं च कादाचित्कतृणग्रहणे तत्संस्पर्शजन्यदुःखाधिसहनं 'जल्लपरीसहे' जल्लो-मलस्तत्परिषहणं च देशतः सर्वतो वा स्नानोद्धर्तनादिवर्जनं 'सक्कारपुरक्कारपरीसहे' सत्कारो-वस्त्रादिपूजा पुरस्कारो-राजादिकृताभ्युत्थानादिस्तत्परिषहणं च तत्सद्भावे आत्मोत्कर्षवर्जनं तदभावे दैन्यवर्जनं तदनाकाङ्क्ष चेति ।

'पन्नापरीसहे' प्रज्ञा-मतिज्ञानविशेषस्तत्परिषहणं च प्रज्ञाया अभावे उद्वेगाकरणं तद्भावे च मदाकरणं 'नाणपरीसहे' ज्ञानं-मत्यादि तत्परिषहणं च तस्य विशिष्टस्य सद्भावे मदवर्जनमभावे च दैन्यपरिवर्जनं, ग्रन्थान्तरे त्वज्ञानपरीषह इति पठ्यते, 'दंसणपरीसहे' दर्शनं-तत्त्वश्रद्धानं तत्परिषहणं च जिनानां जिनोक्तसूक्ष्मभावानां चाश्रद्धानवर्जनमिति ।

'कइसु कम्पपयडीसु समोयरंति'त्ति कतिषु कर्मप्रकृतिषु विषये परीषहाः समवतारं व्रजन्तीत्यर्थः 'पण्णापरीसहे' त्यादिप्रज्ञापरीषहे ज्ञानावरणे मतिज्ञानावरणरूपे समवतरति, प्रज्ञाया अभावमाश्रित्य, तदभावस्य ज्ञानवरणोदयसम्भवत्वात्, यत्तु, तदभावे दैन्यपरिवर्जनं तत्सद्भावे च मानवर्जनं तच्चारित्रमोहनीयक्षयोपशमादेरिति, एवं ज्ञानपरीषहोऽपि नवरं मत्यादिज्ञानावरणेऽवतरति, 'पंचे'त्यादिगाथा ।

मू. (४१७) पंचेव आनुपुव्वी चरिया सेज्जा वहे य रोगे य ।

तणफास जल्लमेव य एक्कारस वेदनिज्जंमि ॥

वृ. 'पंचेव आनुपुव्वी'ति क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकपरीषहा इत्यर्थः, एतेषु च पीडैव वेदनीयोत्यातदधिसहनं तु चारित्रमोहनीयक्षयोपशमादिसम्भवं, अधिसहनस्य चारित्ररूपत्वादिति

मू. (४१८) दंसणमोहणिज्जे णं भंते ! कम्मे कति परीसहा समोयरंति, गोयमा ! एगे दंसणपरीसहे समोयरइ, चरित्तमोहणिज्जे णं भंते ! कम्मे कति परीसहा समोयरंति ?, गोयमा ! एगे दंसणपरीसहे समोयरइ, चरित्तमोहणिज्जे णं भंते ! कम्मे कति परीसहा समोयरंति ?, गोयमा सत्त परीसहा समोयरंति, तंजहा-

वृ. 'एगे दंसणपरीसहे समोयरंति'ति यतो दर्शनं तत्त्वश्रद्धानरूपं दर्शनमोहनीयस्य क्षयोपशमादौ भवति उदये तु न भवतीत्यतस्तत्र दर्शनपरीषहः समवतरतीति ।

मू. (४१९) अरती अचेल इत्थी निसीहिया जायणा य अक्कोसे ।

सक्कारपुरक्कारे चरित्तमोहंमि सत्तेते ॥

वृ. 'अरई' त्यादि गाथा, तत्र चारतिपरिषहोऽरतिमोहनीये तज्जन्यत्वात्, अचेलपरीषहो जुगुप्सामोहनीये लज्जापेक्षया, स्त्रीपरीषहः पुरुषवेदमोहे स्व्यपेक्षया तु पुरुषपरीषह-स्त्रीवेदमोहे, तत्त्वतः स्त्र्याद्यभिलाषरूपत्वात्तस्य, नैषेधिकीपरीषहो भयमोहे उपसर्गभयापेक्षया, याज्ञापरीषहो मानमोहे तदुष्करत्वापेक्षया, आक्रोशपरीषहः क्रोधमोहे क्रोधोत्पत्यपेक्षया, सत्कारपुरस्कारपरीषहो मानमोहे भदोत्पत्यपेक्षया समवतरति, सामान्यतस्तु सर्वेऽप्येते चारित्रमोहनीये समवतरन्तीति ।

मू. (४२०) अंतराइए णं भंते ! कम्मे कति परीसहा समोयरंति ?, गोयमा ! एगे अलाभपरीसहे समोयरइ ।

सत्तविहबंधगस्स णं भंते ! कति परीसहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! बावीसं परीसहा पण्मत्ता, वीसं पुण वेदेइ, जं समयं सीयपरीसहं वेदेति नो तं समयं उसिणपरीसहं वेदेइ जं समयं उसिणपरीसहं वेदेइ नो तं समयं सीयपरीसहं वेदेइ, जं समयं परियापरीसहं वेदेति नो तं समयं निसीहियापरीसहं वेदेति जं समयं निसीहियापरीसहं वेदेइ नो तं समयं चरियापरीसहं वेदेइ ।

अडुविहबंधगस्स णं भंते ! कति परीसहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! बावीसं परीसहा पन्नत्ता, तंजहा-छुहापरीसहे पिवासापरीसहे सीयप० दंसप० मसगप० जाव अलाभप०, एवं अडुविहबंधगस्स वि सत्तविहबंधगस्स वि ।

छव्विहबंधगस्स णं भंते ! सरागछउमत्थस्स कति परीसहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! चोदस परीसहा पन्नत्ता बारस पुण वेदेइ, जं समयं सीयपरीसहं वेदेइ णं तं समयं उसिणपरीसहं वेदेइ जं समयं उसिणपरीसहं वेदेइ नो तं समयं सीयपरीसहं वेदेइ, जं समयं चरियापरीसहं वेदेति नो तं समयं सेज्जापरीसहं वेदेइ जं समयं सेज्जापरीसहं वेदेति नो तं समयं चरियापरीसहं वेदेइ ।

एगविहबंधगस्स णं भंते ! वीयराछउमत्थस्स कति परीसहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! एवं चेव जहेव छव्विहबंधगस्स णं ।

एगविहबंधगस्स णं भंते ! सजोगिभवत्थकेवलस्स कति परीसहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! एक्कारस परीसहा पन्नत्ता, नव पुण वेदेइ, सेसं जहा छव्विहबंधगस्स ।

अबंधगस्स णं भंते ! अजोगिभवत्यकैवलस्स कति परीसहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! एकारस परीसहा पन्नत्ता, नव पुण वेदेइ, जं समयं सीयपरीसहं वेदेति नो तं समयं उसिणपरीसहं वेदेइ जं समयं उसिणपरीसहं वेदेति नो तं समयं सीयपरीसहं वेदेइ, जं समयं चरियपरीसहं वेदेइ नो तं समयं सेज्जापरीसहं वेदेति जं समयं सेज्जापरिसहं वेदेइ नो तं समयं चरियापरीसहं वेदेइ ॥

बू. 'एगे अलाभपरीसहे समयरति' ति अलाभपरीषह एवान्तराये समयतरति, अन्तरारं चेह लाभान्तरारं, तदुदय एव लाभभावात्, तदधिसहनं च चारित्रमोहनीयक्षयोपशम इति ॥ अथ बन्धस्थानान्याश्रित्यपरीषहान् विचारयन्नाह- 'सत्तविहे' त्यादि, सप्तविधबन्धकः-आयुर्व-र्जशेषकर्मबन्धकः 'जं समयं सीयपरीसहं' मित्यादि, यत्र समये शीतपरीषहं वेदयते न तत्रोष्णपरीसहं, शीतोष्णयोः परस्परकमत्यन्तविरोधेनैकदैकत्रासम्भवात्, अथ यद्यपि शीतोष्णयोरैकदैकत्रासम्भवस्तथाऽप्यात्यन्तिके शीते तताविधानिसन्निधौ युगपदेवैकस्य पुंस एकस्यां दिशि शीतमन्यस्यां चोष्णमित्येवं द्वयोरपि शीतोष्णपरीषहयोरस्ति सम्भवः, नैतदेवं, कालकृ तशीतोष्णाश्रयत्वादधिकृतसूत्रस्यैवंविधव्यतिकरस्य वा प्रायेण तपस्विनामभावादिति ।

तथा 'जं समयं चरियापरीसहं' मित्यादि तत्र चर्या-ग्रामादिषु संचरणं नैषेधिकी च-ग्रामादिषु प्रतिपन्नमासकल्पादेः स्वाध्यायादिनिमित्तं शय्यातो विविक्त तरोपाश्रये गत्वा निषदनम्, एवं चानयोर्विहारावस्थानरूपत्वेन परस्परविरोधात्रैकदा सम्भवः, अथ नैषेधिकीवच्छय्याऽपि चर्याया सह विरुद्धेति न तयोरेकदा सम्भवस्ततैश्चकोनविंशतेरेव परीषहाणामुत्कर्षेणैकदा वेदनं प्राप्तमिति, नैवं, यतो ग्रामादिगमनप्रवृत्तौ यदा कश्चिदैतुक्पादनिवृत्ततत्परिणाम एव विश्रामभोजनाद्यर्थः मित्त्वशय्यायां वर्तते तदोभयमप्यविरुद्धमेव, तत्त्वतश्चर्याया असमाप्तत्वाद् आश्रयस्य चाश्रयणादिति, यद्येवं तर्हि कथं षड्विधबन्धकमाश्रित्य वक्ष्यति-

'जं समयं चरियापरीसहं वे' एति नो तं समयं सेज्जापरिसहं वे' इत्यादीति ?, अत्रोच्यते, षड्विधबन्धको मोहनीयस्या विद्यमानकल्पत्वात् सर्वत्रैतुक्पादाभावेन शय्याकाले शय्यायामेव वर्तते न तु बादररागवदौतुक्पदेन विहारपरिणामाविच्छेदाच्चर्यामपि, अतस्तदपेक्षया तयोः परस्परविरोधाद्युगपदसम्भवः, ततश्च साध्वेव 'जं समयं चरि' त्यादीति ।

'छव्विहबंधे' त्यादि, षड्विधबन्धकस्यायुर्मोहवर्जानां बन्धकस्य सूक्ष्मसम्परायस्येत्यर्थः, एतदेवाह- 'सरागछउमत्थस्से' त्यादि, सूक्ष्मलोभाणूनां वेदनात्सरागोऽनुत्पन्नकेवलत्वाच्छ्रद्धास्ततः कर्मधारयोऽतस्तस्य 'चोदस परीसहं' ति अद्यानां मोहनीयसम्भवानां तस्य मोहाभावेनाभावात्- द्वाविंशतेः शेषाश्चतुर्दशपरीषहा इति, ननु सूक्ष्मसम्परायस्य चतुर्दशानामेवाभिधानान्मोहनीयसम्भवानामथानासम्भवा इत्युक्तं, ततश्च सामर्थ्यादनिवृत्तिबादरसंपरायस्य मोहनीयसम्भवानामथानामपि सम्भवः प्राप्तः, कथं चैतद् युज्यते ?

यतो दर्शनसप्तकोपशमे बादरकषायस्य दर्शनमोहनीयोदयाभावेन दर्शनपरीषहाभावात्सप्तानामेव सम्भवो नाद्यानां, अथ दर्शनमोहनीयसत्तापेक्षयाऽसावपीष्यत इत्य, प्यावेव तर्हि उपशमकत्वे सूक्ष्मसम्परायस्यापि मोहनीयसत्तासद्भावात्कथं तदुत्पाः सर्वेऽपि परीषहा न भवन्ति इति, न्यायस्य समानत्वादिति, अत्रोच्यते, यस्माद्दर्शनसप्तकोपशमस्योपपत्तेर नपुंसकवेदाद्युपशमकालेऽनिवृत्तिबादरसम्परायो भवति, न चावश्यकादिव्यतिरिक्तग्रन्थान्तरमतेन दर्शनत्रयस्य

बृहति भागे उपशान्ते शेषे चानुपशान्ते एव स्यात्, नपुंसकवेदं चासौ तेन सहोपशमयितुमुपक्रमते, ततश्च नपुंसकवेदोपशमावसरेऽनिवृत्तिबादरसम्परायस्य सतो दर्शनमोहस्य प्रदेशत उदयोऽस्ति न तु सत्तैव, ततस्तत्प्रत्ययो दर्शनपरीषहस्तस्यास्तीति, ततश्चाद्यवपि भवन्तीति, सूक्ष्मसम्परायस्य तु मोहसत्तायामपि न परीषहहेतुभूतः सूक्ष्मोऽपि मोहनीयोदयोऽस्तीति न मोहजन्यपरीषहसम्भवः, आह च—

॥ १ ॥ “मोहनिमित्ता अद्वि बायररागे परीसहा किह नु ।
किह वा सुहुमसरागे न होंति उवसामए सव्वे ॥
—आचार्य आह—

॥ २ ॥ सत्तगपरओ छियजेण बायरो जं च सावसेसंमि ।
मग्गिंभि पुरिल्ले लग्गइ तो दंसणस्सावि ॥

॥ ३ ॥ लब्भइ पएसकम्मं पडुच्च सुहुमोदओ तओ अद्व ।
तस्स भनिया न सुहुमे न तस्स सुहुमोदओऽवि जओ ॥

यच्च सूक्ष्मसम्परायस्य सूक्ष्मलोभकिट्टिकानामुदयो नासौ परीषहहेतुर्लोभहेतुकस्य परीषहस्यानभिधानात्, यदि च कोऽपि कथञ्चिदसौ स्यात्तदा तस्येहात्यन्ताल्पत्वेनाविवक्षेति ‘एगविहबंधगस्स’ति वेदनीयवन्धकस्येत्यर्थः, कस्य तस्य ? इत्यत आह—‘वीयरगच्छउ-मत्थस्स’ति उपशान्तमोहस्य क्षीणमोहस्य चेत्यर्थः ‘एवं धेवे’त्यादि चतुर्दश प्रज्ञासा द्वादश पुनर्वेदयतीत्यर्थः, शीतोष्णयोश्चर्याश्रययोश्च पर्यायेण वेदनादिति ।

अनन्तरं परीषहा उक्तास्तेषु चोष्णपरीषहस्तद्धेतवश्च सूर्या इत्यतः सूर्यवक्तव्यतायां निरूपयन्नाह—

मू. (४२१) जंबुदीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति मज्झंतियमुहुत्तंसि मूले य दूरे य दीसंति अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति ?, हंता गोयमा जंबुदीवे णं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य तं चेव जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति ।

जंबुदीवे णं भंते ! दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि मज्झंतियमुहुत्तंसि अत्थमणमुहुत्तंसि सव्वत्थ समा उच्चत्तेणं ? हंता गोयमा ! जंबुदीवे णं दीवे सूरिया उग्गमण जाव उच्चत्तेणं

जइणं भंते ! जंबुदीवे२ सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि य मज्झंतिय अत्थमणमुहुत्तंसि मूले जाव उच्चत्तेणं से केणं खाइ अट्टेणं भंते ! एवं बुद्धइ जंबुदीवे णं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति जाव अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति ?, गोयमा लेसापडिधाएणं उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति लेसाभितावेणं मज्झंतियमुहुत्तंसि मूले य दूरे य दीसंति लेसापिडधाएणं अत्थमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसंति, सेतेणट्टेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ—जंबुदीवे णं दीवे सूरिया उग्गमणमुहुत्तंसि दूरे य मूले य दीसन्ति जाव अत्थमण जाव दीसंति ।

जंबुदीवे णं भंते ! दीवे सूरिया किं तीयं खेत्तं गच्छंति पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति अनागयं खेत्तं गच्छंति ?, गोयमा ! नो तीयं खेत्तं गच्छंति पडुप्पन्नं खेत्तं गच्छंति नो अनागयं खेत्तं गच्छंति,

जंबुद्वीवे णं दीवे सूरिया किं तीयं खेतं ओभासंति पडुप्पन्नं खेतं ओभासंति अनागयं खेतं ओभासंति, तं भंते ! किं पुट्टं ओभासंति अपुट्टं ओभासंति ?, गोयमा ! पुट्टं ओभासंति नो अपुट्टं ओभासंति जाव नियमा छद्दिसिं । जंबुद्वीवे णं भंते ! दीवे सूरिया किं तीयं खेतं उज्जोवेति एवं चेव जाव नियमा छद्दिसिं, एवं तवेति एवं भासंति जाव नियमा छद्दिसिं ।

जंबुद्वीवे णं भंते ! दीवे सूरियाणं किं तीए खेत्ते किरिया कज्जइ पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ अनागए खेत्ते किरिया कज्जइ ?, गोयमा ! नो तीए खेत्ते किरिया कज्जइ पडुप्पन्ने खेत्ते किरिया कज्जइ नो अनागए खेत्ते किरिया कज्जइ, सा भंते ! किं पुट्टा कज्जति अपुट्टा कज्जइ ?, गोयमा ! पुट्टा कज्जइ नो अपुट्टा कज्जति जाव नियमा छद्दिसिं ।

जंबुद्वीवे णं भंते ! दीवे सूरिया केवतियं खेतं उट्ठं तवंति केवतियं खेतं अहे तवंति केवतियं खेतं तिरियं तवंति ?, गोयमा ! एणं जोयणसयं उट्ठं तवंति अड्डारस जोयणसयाइं अहे तवंति सीयालीस जोयणसहस्साइं दोन्नि तेवट्ठे जोयणसए एक वीसं च सट्ठियाए जोयणस्स तिरियं तवंति ।

अंतो णं भंते ! मानुसुत्तरस्स पव्वयस्स जे चंदिमसूरियगहगणनक्खत्ततारारूवा ते णं भंते देवा किं उट्ठोववन्नगा जहा जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं जाव उक्कोसेणं छम्मासा । बहिया णं भंते माणुसुत्तरस्स जहा जीवाभिगमे जाव इंदडाणे णं भंते ! केवतियं कालं उववाएणं विरहिए पन्नत्ते गोयमा ! जहत्तेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

वृ. 'जंबुद्वीवे' इत्यादि, 'दूरे य मूले य दीसंति' ति 'दूरे च' द्रष्टव्यस्थानापेक्षया व्यवहिते देशे 'मूले च' आसन्ने द्रष्टृप्रतीत्यपेक्षया सूर्यो दृश्येते, द्रष्टा हि स्वरूपतो बहुभिर्योजनसहस्रैरवयवहित-मुद्गमास्तमय योः सूर्यं पश्यति, आसन्नं पुनर्मन्यते, सद्भूतं तु विप्र कर्षं सन्तमपि न प्रतिपद्यत इति । 'मज्झंति यमुहुत्तंसि मूले य दूरे य दीसंति' ति मध्यो-मध्यामोऽन्तो विभागो गगनस्य दिवसस्य वा मध्यान्तः स यस्य मुहुर्त्तस्यास्ति स मध्यान्तिकः स चासी मुहुर्त्तश्चेति मध्यान्तिकमुहुर्त्तस्तत्र 'मूले च' आसन्ने देशे द्रष्टव्यस्थानापेक्षया 'दूरे च' व्यवहिते देशे द्रष्टृप्रतीत्यपेक्षया सूर्यो दृश्येते, द्रष्टा हि मध्याह्ने उदयास्तमनदर्शनापेक्षयाऽऽसन्नं रविं पश्यति योजनशताष्टकेनैव तदा तस्य व्यवहितत्वात्, मन्यते पुनरुदयास्तमयप्रतीत्यपेक्षया व्यवहितमिति ।

'सव्वत्थ समा उच्चत्तेणं' ति समभूतलापेक्षया सर्वत्रोच्चत्वमथै योजनशतानीतिकृत्वा, 'लेसापडिघाएणं' तेजसः प्रतिघातेन दूरतरत्वात् तद्देशस्य तदप्रसरणेनेत्यर्थः, 'लेश्याप्रतिघाते हि सुखदृश्यत्वेन दूरस्थोऽपि स्वरूपपेण सूर्य आसन्नप्रततिं जनयति, 'लेसाभितावेणं' ति तेजसोऽभितापेन, मध्याह्ने हि आसन्नतरत्वात्सूर्यस्तेजसा प्रतपति, तेजःप्रतापे च दुर्दृश्यत्वेन प्रत्यासन्नोऽप्यसी दूरप्रतीतिं जनयतीति ।

'नो तीयं खेतं गच्छंति' ति अतीतक्षेत्रस्थातिक्रान्तत्वात्, 'पडुप्पन्नं' ति वर्तमानं गम्यमानमित्यर्थः, 'नो अनागयं' ति गमिष्यमाणमित्यर्थः, इह च यदाकाशखण्डमादित्यः स्वतेजसा व्याप्नोति तत् क्षेत्रमुच्यते, 'ओभासंति' ति 'अवभासयतः' ईषदुदधोमित्यर्थः, इह च यदाकाश-खण्डमादित्यः स्वतेजसा व्याप्नोति तत् क्षेत्रमुच्यते, 'ओभासंति' ति 'अवभासयतः' ईषदुदधोतयतः 'पुट्टं' ति तेजसा स्पृष्ट 'जाव नियमा छद्दिसिं' ति इह यावत्करणादिदं दृश्यं-तं भंते ! किं ओगाढं

ओभासइ अनोगाढं ओभासइ ? , गोयमा ! ओगाढं ओभासाइ नो अनोगाढं'मित्यादि 'तं भंते ! कतिदिसिं ओभासेइ ? , गोयमा !' इत्येतदन्तमिति । 'उज्जोवेति'ति 'उद्द्योतयतः' अत्यर्थं द्योतयतः 'तवंति'ति तापयतः उष्णं रश्मित्वात्तयोः 'भासंति'ति भासयतः शोभयत इत्यर्थः ।

उक्तमेवार्थं शिष्यहिताय प्रकारान्तरेणाह- 'जंबू' इत्यादि, 'किरिया कज्जइ'ति अवभासनादिका क्रिया भवतीत्यर्थः 'पुड्ड'ति तेजसा स्पृष्टात्-स्पर्शनाद् या सा स्पृष्टा 'एगं जोयणसयं उहं तवंति'ति स्वस्वविमानस्योपरि योजनशतप्रमाणस्यैव तापक्षेत्रस्य भावात् 'अट्टारस जोयणसयाइं अहे तवंति'ति, कथं ? , सूर्यादृष्टासु योजनशतेषु भूतलं भूतलाच्च योजनसहेऽ- धोलोकग्रामा भवन्ति तांश्च यावदुदद्योतनादिति, 'सीयालीस'मित्यादि, एतच्च सर्वोत्कृष्टदिवसे चक्षुस्पर्शपेक्षयाऽवसेयमिति ।

अनन्तरं सूर्यवक्तव्यतोक्ता, अथ सामान्येन ज्योतिष्कवक्तव्यामाह- 'अंतो णं भंते' इत्यादि, 'जहा जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं'ति तत्र चेदं सूत्रमेवं- 'कप्पोववन्नगा विमाणोववन्नगा चारोववन्नगा चारड्डिइया गइरइया गइसमावन्नगा ? , गोयमा ! ते णं देवा नो उट्टोववन्नगा नो कप्पोववन्नगा विमाणोववन्नगा चारोववन्नगा' ज्योतिश्चक्रचरणोपलक्षितक्षेत्रोपपन्ना इत्यर्थः 'नो चारड्डिइया' इह चारो-ज्योतिषामवस्थानक्षेत्रं 'नो' नैव चारे स्थितिर्येषां ते तेषा अत एव 'गइरइया' अत एव 'गइसमावन्नगा' इत्यादि, कियदूरमिदं वाच्यम् ? इत्याह-

'जाव उक्कोसेणं छम्मास'ति इदं चैवं द्रष्टव्यम्- 'इंदड्डाणे णं भंते ! केवइयं कालं विरहिण् उवावणं' गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं छम्मास'ति, 'जही जीवाभिगमे'ति, इदमप्येवं तत्र- 'जं चंदिमसूरियगहगण नक्खत्तरातारारूवा ते णं भंते ! देवा किं उट्टोववन्नगा ?' इत्यादि प्रश्नसूत्रम्, उत्तरं तु 'गोयमा ! ते णं देवा नो उट्टोववन्नगा नो कप्पोववन्नगा विमाणोववन्नगा नो चारोववन्नगा चारड्डिइया नो गइरइया नो गइसमावन्नगे'त्यादीति ।

शतकं-८ उद्देशकः-८ समाप्तः

-: शतकं-८ उद्देशकः-९ :-

वृ. अष्टमोद्देशके ज्योतिषां वक्तव्यतोक्ता, सा च वैश्रसिकीति वैश्रसिकं प्रयोगिकं च बन्धं प्रतिपिपादयिषुर्नवमोद्देशकमाह, तस्य चेदमादिसूत्रम्-

मू. (४२२) कइविहे णं भंते ! बंधे पन्नत्ते ? , गोयमा ! दुविहे बंधे पन्नत्ते, तंजहा-पयोगबंधे य वीससाबंधे य ॥

वृ. 'कइविहे णं'मित्यादि 'बंधे'ति बन्धः-पुद्गलादिविषयः सम्बन्धः 'पओगबंधे य'ति जीवप्रयोगकृतः 'वीससाबंधे य'ति स्वभावसंपन्नः ।

मू. (४२३) वीससाबंधे णं भंते ! किति विहे पन्नत्ते ? , गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-साइयवीससाबंधे अनाइवीससाबंधे य । अनाइयवीससाबंधे णं भंते ! किति विहे पन्नत्ते ? , गोयमा ति विहे पन्नत्ते, तंजहा-धम्मत्थिकायअन्नमन्नअनादीयवीससाबंधे अधम्मत्थिकायअन्नमन्नअनादीयवीससाबंधे आगासत्थिकायअन्नमन्नअनादीयवीससाबंधे ।

धम्मत्थिकायअन्नमन्नअनादीयवीससाबंधे णं भंते ! किं देसबंधे सच्चबंधे ? , गोयमा ! देसबंधे नो सच्चबंधे, एवं चेव अधम्मत्थिकायअन्नमन्नअनादीयवीससाबंधे वि, एवमागासत्थिकाय-

अन्नमन्न- अनादीयवीससाबंधे ।

धम्मत्थिकायअन्नमन्नअनाइयवीससाबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! सव्वद्धं, एवं अधम्मत्थिकाए, एवं आगासत्थिकाये ।

सादीयवीससाबंधे णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! ति विहे पन्नत्ते, तंजहा-बंधणपच्चइए भायणपच्चइए परिणामपच्चइए ।

से किं तं बंधणपच्चइए ?, २ जन्नं परमाणुपुग्गला दुपएसिया तिपएसिया जाव दसपएसिया संखेज्जपएसिया असंखेज्जपएसिया, अनंतपएसियाणं भंते ! खंधाणं वेमायनिद्धयाए वेमालुक्खयाए वेमायनिद्धलुक्खयाए बंधणपच्चए णं बंधे समुप्पज्जइ जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, सेत्तं बंधणपच्चइए ।

से किं तं भायणपच्चइए ?, भा० २ जन्नं जुन्नसुराजुन्नगुलजुन्नतंदुलाणं भायणपच्चइएणं बंधे समुप्पज्जइ जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं, सेत्तं भायणपच्चइए ।

से किं तं परिणामपच्चइए ?, परिणामपच्चइए जन्नं अब्भाणं अब्भरुक्खाणं जहा ततियसए जाव अमोहाणं परिणामपच्चइए णं बंधे समुप्पज्जइ जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं छम्मासा, सेत्तं परिणामपच्चइए, सेत्तं सादीयवीससाबंधे, सेत्तं वीससाबंधे ॥

वृ. यथासत्तिन्यायमाश्रित्याह-‘वीससे’त्यादि, ‘धम्मत्थिकायअन्नमन्नअनाइयवीससाबंधे य’ति धर्मास्तिकायस्यान्योऽन्य-प्रदेशानां परस्परण योऽनादिको विश्रसाबन्धः स तथा एवमुत्तरत्रापि ‘देसबंधे’ति देशतो देशापेक्षया बन्धो देशबन्धो यथा सङ्कलिकाकटिकानां, ‘सव्वबंधे’ति सर्वतः सर्वात्मना बन्धः सर्वबन्धो यथा क्षीरनीरयोः ‘देसबन्धे नो सव्वबंधे’ति धर्मास्तिकायस्य प्रदेशानां परस्परसंस्पर्शेन व्यवस्थितत्वाद्देशबन्ध एव न पुनः सर्वबन्धः, तत्र हि एकस्य प्रदेशस्य प्रदेशान्तरेः सर्वथा बन्धोऽन्योऽन्यान्तर्भावेनैकप्रदेशत्वमेव स्यात् नासङ्ख्येयप्रदेशत्वमिति ॥

‘सव्वद्धं’ति सर्वाद्धां-सर्वकालं ‘साइयवीससाबंधे य’ति सादिको यो विश्रसाबन्धः स तथा, ‘बंधणपच्चइए’ति बध्यतेऽनेनेति बन्धनं-विवक्षितस्निग्धतादिको गुणः स एव प्रत्ययो-हेतुर्यत्र स तथा एवं भाजनप्रत्ययः परिणामप्रत्ययश्च, नवरं भाजनं-आधारः परिणामो-रूपान्तरगमनं ‘जन्नं परमाणुपुग्गले’त्यादौ परमाणुपुद्गलः परमाणुरेव ‘वेमायनिद्धयाए’ति विषमा मात्रा यस्यां सा विमात्रा सा चासौ स्निग्धता चेति विमात्रस्निग्धता तथा, एवमन्यदपि पदद्वयम्, इदमुक्तं भवति-

॥ १ ॥ “समनिद्धयाए बन्धो न होइ समलुक्खयाएवि न होइ ।

वेमायनिद्धलुक्खत्तणेण बंधो उ खंधाणं ॥”

अयमर्थः-समगुणस्निग्धस्य समगुणस्निग्धेन परमामुद्वयणुकादिना बन्धो न भवति, समगुणरूक्षस्यापि समगुणरूक्षेण, यदा पुनर्विमा मात्रा तदा भवति बन्धः, विषममात्रानिरूपणार्थं चोच्यते-

॥ १ ॥ “निद्धस्स निद्धेण दुयाहिएणं, लुक्खस्स लुक्खेण दुयाहिएणं ।

निद्धस्स लुक्खेण उवेइ बंधो, जहन्नवज्जो विसमो समो वा ॥” इति

बंधणपच्चइएणं’ति बन्धनस्यबन्धस्य प्रत्ययो-हेतुरुक्तरूपविमात्रस्निग्धतादिलक्षणो बन्धनमेव वाविवक्षितस्नेहादि प्रत्ययो बन्धनप्रत्ययनेति सामान्यं विमात्र-

स्निग्धतयेत्यादयस्तु तद्भेदा इति । 'असंखेजं कालं'ति असङ्ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीरूपं 'जुन्न-
मु'त्यादि तत्र जीर्णसुरायाः स्थायीभवनलक्षणो बन्धः, जीर्णगुडस्य जीर्णतन्दुलानां च पिण्डी-भवनलक्षणः

मू. (४२४) से किं तं पयोगबंधे?, पयोगबंधेति विहे पन्नत्ते, तंजहा-अनाइए वा अपज्ववसिए
साइए वा अपज्ववसिए साइए वा सपज्ववसिए, तत्थ णं जे से अनाइए अपज्ववसिए से णं अट्ठण्हं
जीवमज्झापएसाणं ॥ तत्थवि णं तिण्हं २ अनाइए अपज्ववसिए सेसाणं साइए, तत्थ णं जे से
सादीए अपज्ववसिए से णं सिद्धाणं तत्थ णं जे से साइए सपज्ववसिए से णं चउव्विहे पन्नत्ते,
तंजहा-आलावणबंधे अल्लियावणबंधे सररीबंधे सररीप्पयोगबंधे ।

से किं तं आलावणबंधे?, आलावणबंधे जन्नं तणभाराण वा कट्ठभाराण वा पत्तभाराण
वा पलालभाराण वा वेल्लभाराण वा वेत्तलयावगवरत्तरजुवल्लिकुसदब्बमादिएहिं आलावणबंधं
समुप्पज्जइ जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेजं कालं, सेत्तं आलावणबंधे ।

से किं तं अल्लियावणबंधे?, अल्लियावणबंधे चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-लेसणाबंधे उच्चयबंधे
समुच्चयबंधे साहणणाबंधे, से किं तं लेसणाबंधे?, लेसणाबंधे जन्नं कुट्ठाणं कोट्टिमाणं खंभाणं
पासायाणं कट्ठाणं चम्माणं घडाणं पडाणं कडाणं छुहाचिक्खिल्लसिलेसलक्खमहुसित्थमाइएहिं
लेसणाएहिं बंधे समुप्पज्जइ जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेजं कालं, सेत्तं लेसणाबंधे ।

से किं ते उच्चयबंधे?, उच्चयबंधे जन्नं तणरासीण वा कट्ठरासीण वा पत्तरासीण वा
तुसरासीण वा भुसरासीण वा गोमयरासीण वा अवगररासण वा उच्चतेणं बंधे समुप्पज्जइ जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेजं कालं, सेत्तं उच्चयबंधे ।

से किं तं समुच्चयबंधे?, समुच्चयबंधे जन्नं अगडतडागनदीदहवावीपुक्खरिणीदीहियाणं
गुंजालियाणं सराणं सरपंतिआणं सरसरपंतियाणं बिलपंतियाणं देवकुलसभापव्वथूभखाइयाणं
फरिहाणं पागारइल्लगचरियदारगोपुरत्तोरणाणं पासायघरसरणलेणआवणाणं सिंघाडगतिथच-
उक्कचच्चरचउम्मुहमहापहमादीणं छुहाचिक्खिल्लसिलेससमुच्चएणं बंधं समुच्चए णं बंधे समुप्पज्जइ
जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेमं संखेजं कालं, सेत्तं समुच्चयबंधे ।

से किं तं साहणणाबंधे?, साहणणाबंधे दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-देससाहणणाबंधे य सव्वसाह-
णणाबंधे य, से किं तं देससाहणणाबंधे?, देससाहणणाबंधे जन्नं सगडरहजाणजुग्गगिल्लिथिल्लिसी-
यसंदमानियालोहीलोहकडाहकडुच्छुआसणसयणखंभंभंडमत्तोवगरणमाईणं देससाहणणाबंधे
समुप्पज्जइ जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेजं कालं, सेत्तं देससाहणणाबंधे, से किं तं सव्वसाह-
णणाबंधे?, सव्वसाहणणाबंधे से णं खीरोदगमाईणं, सेत्तं सव्वसाहणणाबंधे, सेत्तं साहणणाबंधे,
सेत्तं अल्लियावणबंधे ।

से किं तं सररीबंधे?, सररीबंधे दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-पुव्वप्पओगपुच्चइए य पडुप्पन्नप-
ओगपच्चइए य, से किं तं पुव्वप्पयोगपच्चइए?, पुव्वपओगपच्चइए जन्नं नेरइयाणं संसारवत्थाणं
सव्वजीवाणं तत्थ २ तेसु २ कारणेसु समोहणमाणाणं जीवप्पदेसाणं बंधे समुप्पज्जइ सेत्तं पुव्वप्प-
योगपच्चइए, से किं तं पडुप्पन्नप्पयोगपच्चइए?, २ जन्नं केवलनाणस्स अनगारस्स केवलिसमुग्घाएणं
समोहयस्स ताओ समुग्घायाओ पडिनियत्तेमाणस्स अंतरा मंथे वट्ठमामस्स तेयाकम्माणं बंधे
समुप्पज्जइ, किं कारणं?, ताहे से पएसा एगत्तीगया य भवंतित्ति, सेत्तं पडुप्पन्नप्पयोगपच्चइए,
सेत्तं सररीबंधे ।

से किं तं सरीरप्पयोगबंधे ?, सरीरप्पयोगबंधे पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-ओरालिय-सरीरप्पओगबंधे वेउव्वियसरीरप्पओगबंधे आहारगसरीरप्पओगबंदे तेयासरीरप्पयोगबंधे कम्मासरीरप्पयोगबंधे। ओरालियसरीरप्पयोगबंधे णं भंते! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा! पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-एगिंदियओरालियसरीरप्पयोगबंधे बेंदियओ० जाव पंचिंदियओरालिय-सरीरप्पयोगबंधे। एगिंदियओरालियसरीरप्पयोगबंधे णं भंते! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा! पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-पुढविकाइयएगिंदिय० एवं एएणं अभिलावेण भेदो जहा ओगाहणसंठाणे ओरालियसरीरस्स तथा भानियव्वो जाव पज्जत्तगब्भवक्कंतियमणुस्सपंचिंदियओरालियसरीर-प्पयोगबंधे य अपज्जत्तगब्भवक्कंतियमणुस० जाव बंधे य।

ओरालियसरीरप्पयोगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं ?, गोयमा! वीरियसजोग-सद्वव्याए पमादपच्चया कम्मं च जोगं च भवं च आउयं च पडुच्च ओरालियसरीरप्पयोगनामकम्मस्स उदएणं ओरालियसरीरप्पयोगबंधे ॥ एगिंदियओरालियसरीरप्पयोगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं ?, एवं चेव, पुढविकाइयए-गिंदियओरालियसरीरप्पयोगबंधे एवं चेव, जाव वणस्सइ-काइया, एवं बेइंदिया एवं तेइंदिया एवं चउरिंदियतिरिक्खजोनिय०, पंचिंदियओरालिय-सरीरप्पयोगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं ?, एवं चेव, मणुस्सपंचिंदियओरालिय-सरीरप्पयोगबंधे णं भंते! कस्स कम्मस्स उदएणं ?, गोयमा! वीरियसजोगसद्वव्याए पमादपच्चया जाव आउयं च पडुच्च मणुस्सपंचिंदिय-ओरालियसरीरप्पयोगनामाए कम्मस्स उदएणं।

ओरालियसरीरप्पयोगबंदे णं भंते! किं देसबंदे सव्वबंधे ?, गोयमा! देसबंधेवि सव्वबंधेवि, एगिंदियओरालियसरीरप्पयोगबंधे णं भंते! किं देसबंधे सव्वबंधे ?, एवं चेव, एवं पुढविकाइया, एवं जाव मणुस्सपंचिंदियओरालियसरीरप्पयोगबंदे णं भंते! किं देसबंधे सव्वबंधे ?, गोयमा! देसबंधेवि सव्वबंधेवि।

ओरालियसरीरप्पयोगबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा! सव्वबंधे एकं समयं, देसबंधे जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं समयऊणाइं, एगिंदियओरालिय-सरीरप्पयोगबंधे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा! सव्वबंधे एकं समयं देसबंधे जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयऊणाइं, पुढविकाइयएगिंदियपुच्छ, गोयमा! सव्वबंधे एकं समयं देसबंधे जहन्नेणं खुड्ढागभवग्गहणं तिसमयऊणं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयऊणाइं, एवं सव्वेसिं सव्वबंदो एकं समयं देसबंदो जेसिं नत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं जहन्नेणं खुड्ढागं भवग्गहणं तिसमयऊणं उक्कोसेणं जा जस्स ठिती सा समयऊणा कायव्वा, जेसिं पुण अत्थि वेउव्वियसरीरं तेसिं देसबंधो जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं जा जस्स ठिती सा समयऊणा कायव्वा जाव मणुस्साणं देसबंधे जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं समयूणाइं।

ओरालियसरीरबंधंतरे णं भंते! कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा! सव्वबंधंतरे जहन्नेणं खुड्ढागं भवग्गहणं तिसमयऊणं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडिसमयाहियाइं, देसबंधंतरे जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं तिसमयाहियाइं एगिंदियओरालियपुच्छ गोयमा सव्वबंधंतरे जहन्नेणं खुड्ढागं भवग्गहणं तिसमयऊणं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समयाहियाइं,

देसबंधंतरं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं, पुढविकाइयएगिंदियपुच्छा गो० ! सव्वबंधंतरं जहेव एगिंदियस्स तहेव भानियव्वं, देसबंधंतरं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं तिन्नि समया जहा पुढविकाइयाणं, एवं जाव चउरिंदियाणं वाउक्काइयवज्जाणं, नवरं सव्वबंधंतरं उक्कोसेणं जा जस्स ठिती सा समयाहिया कायव्वा, वाउक्काइयाणं सव्वबंधंतरं जहन्नेणं खुड्गागभवग्गहणं तिसमयऊणं उक्कोसेणं तिन्नि वाससहस्साइं समयाहियाइं, देसबंधंतरं जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं, पंचिंदियतिरिक्खजोनियओरालियपुच्छा, सव्वबंधंतरं जहन्नेणं खुड्गागभवग्गहणं तिसमयऊणं उक्कोसेणं पुव्वकोडी समयाहिया, देसबंधंतरं जहा एगिंदियाणं तहा पंचिंदियतिरिक्खजो०, एवं मणुस्साणवि निरवसेसं भानियव्वं जाव उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं ।

जीवस्स णं भंते ! एगिंदियत्ते नोएगिंदियत्ते पुनरवि एगिंदियत्ते एगिंदियओरालियसरीरप्प-ओगबंधंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहन्नेणं दो खुड्गागभवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखेज्जावासमब्भहियाइं, देसबंधंतरं जहन्नेणं खुड्गागं भवग्गहणं समयाहियं उक्कोसेणं दो सागरोवमसहस्साइं संखज्जावासमब्भहियाइं, जीवस्स णं भंते ! पुढविकाइयत्ते नोपुढविकाइयत्ते पुनरवि पुढविकाइयत्ते पुढविकाइयएगिंदियओरालिय-सरीरप्पयोगबंधंतरं कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहन्नेणं दो खुड्गाइं भवग्गहणाइं तिसमयऊणाइं उक्कोसेणं अनंतं कालं अनन्ता उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अनन्ता लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरियट्ठा ते णं पोग्गलपरियट्ठा आवलियाए असंखेज्जइभागो, देसबंधंतरं जहन्नेणं खुड्गागभवग्गहणं समयाहियं उक्कोसेणं अनंतं कालं जाव आवलियाए असंखेज्जइभागो ।

जहा पुढविकाइयाणं एवं वणस्सइकाइयवज्जाणं जावमणुस्साणं, वणस्सइकाइयाणं दोन्नि खुड्गाइं, एवं चेव उक्कोसेणं असंखिज्जं कालं असंखिज्जाओ उस्सप्पिनिओसप्पिणीओ सकालओ खेत्तओ असंखेज्जा लोगा, एवं देसबंधंतरं पि उक्कोसेणं पुढवीकालो ।

एएसि णं भंते ! जीवाणं ओरालियसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं अबंधगाण य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा ओरालियसरीरस्स सव्वबंधगा अबंधगा विसेसाहिया देसबंधगा असंखेज्जगुणा ।

बृ. 'पओगबंधे'ति जीवव्यापारबन्धः स च जीवप्रदेशानामौदारिकादिपुद्गलानां वा 'अनाइएवा'इत्यादयो द्वितीयवर्जास्त्रयो भङ्गाः, तत्र प्रथमभङ्गोदाहरणायाह- 'तत्थ णं जे से'इत्यादि, अस्य किल जीवस्यासङ्ख्येयप्रदेशिकस्याथै ये मध्यप्रदेशास्तेषामनादिरपर्यवसितो बन्धो, यदाऽपि लोकं व्याप्य तिष्ठति जीवस्तदाऽप्यसौ तथैवेति, अन्येषां पुनर्जीवप्रदेशानां विपरिवर्तमानत्वा-न्नास्त्यनादिरपर्यवसितो बन्धः, एतेषामुपर्यन्ते चत्वारः, एवमेतेऽथै ।

एवं तावत्समुदायतोऽद्यानं बन्ध उक्तः, अथ तेष्वेकैकेनात्मप्रदेशेन सह यावतां परस्परं सम्बन्धो भवति तद्दर्शनायाह- 'तत्थवि ण'मित्यादि, 'तत्रापि' तेष्वष्टसु जीवप्रदेशेषु मध्ये त्रयाणां त्रयाणामेकैकेन सहानादिरपर्यवसितो बन्धः, तथाहि- पूर्वोक्तप्रकारेणावस्थितानाम-द्यानामुपरितनप्रतरस्य यः कश्चिद्विवक्षितस्तस्य द्वौ पार्श्ववर्तिनावेकश्चाधोवर्तीत्येते त्रयः संबध्यन्ते शेषस्त्वेक उपरितनस्त्रयश्चाधस्तना न संबध्यन्ते व्यवहितत्वात्, एवमधस्तनप्रतरापेक्षयाऽपीति घूर्निकारव्याख्या, टीकाकारव्याख्या तु दुरवगमत्वात्परिहृतेति, 'सेसाणं साइए'ति शेषाणां

मध्यामाद्याभ्योऽन्येषां सादिविपरिवर्तमानत्वात्, एतेन प्रथममङ्ग उदाहृतः, अनादिसपर्यवसित इत्ययं तु द्वितीयो भङ्ग इह न संभवति, अनादिसंबद्धानामथानां जीवप्रदेशानामपरिवर्तमानत्वेन बन्धस्य सपर्यवसितत्वानुपपत्तेरिति ।

अथ तृतीयो भङ्ग उदाह्रियते-‘तत्थ णं जे से साइए’इत्यादि, सिद्धानां सादिरपर्यवसितो जीवप्रदेशबन्धः, शैलेश्यवस्थायां संस्थापितप्रदेशानां सिद्धत्वेऽपि चलनाभावादिति । अथ चतुर्थः भङ्ग भेदत आह-‘तत्थ णं जे से साइए’इत्यादि, ‘आलावणबंधे’ति आलाप्यते-आलीनं क्रिय तएभिरित्यालापनानिरञ्ज्यादीनि तैर्बन्धस्तृणादीनामालापनबन्धः ‘अल्लियावणबंधे’ति अल्लियावणं-द्रव्यस्य द्रव्यान्तरेण श्लेषादिनाऽऽलीनस्य यत्करणं तद्रूपो यो बन्धः स तथा –

‘सरीरबंधे’ति समुद्घाते सति यो विस्तारितसङ्कोचितजीवप्रदेशसम्बन्धविशेषवशात्तैज-सादिशरीरप्रदेशानां सम्बन्धविशेषः स शरीरबन्धः, शरीरबन्ध इत्यन्ये, तत्र शरीरिणः समुद्घाते विक्षिप्तजीवप्रदेशानां सङ्कोचने यो बन्धः स शरीरबन्ध इति, ‘सरीरप्योगबंधे’ति शरीरस्य-औदारिकादेर्यः प्रयोगेण-वीर्यान्तरायक्षयोपशमादिजनिव्यापारेण बन्धः-तत्सुदलोपादानं शरीररूपस्य वा प्रयोगस्य यो बन्धः स शरीरप्रयोगबन्धः ।

‘तणभाराण व’ति तृणभारास्तृणभारकास्तेषां ‘वेत्ते’त्यादि वेत्रलता-जलवंशकम्बा‘वाग’ति यत्कः वरत्रा-चर्ममयी रज्जुः-सनादिमयी वल्ली-त्रपुष्यादिका कुशा-निर्मूलदर्भा दर्भास्तु समूलाः, आदिशब्दाच्चीवरादिग्रहः, ‘लेसणाबंधे’ति श्लेषणा-श्लथद्रव्येण द्रव्ययोः सम्बन्धनं तद्रूपो यो बन्धः स तथा, ‘उच्चयबंधे’ति उच्चयः-ऊर्ध्वं चयनं-राशीकरणं तद्रूपो बन्ध उच्चयबन्धः, ‘समुच्चयबंधे’ति सङ्गतः-उच्चयापेक्षया विशिष्टतर उच्चयः समुच्चयः स एव बन्धः समुच्चयबन्धः, ‘साहणणाबंधे’ति संहननं-अवयवानां सङ्घातनं तद्रूपो यो बन्धः स संहननबन्धः, दीर्घत्वादि चेह प्राकृतशैलीप्रभवमिति, ‘कुट्टिमाणं’ति मनिभूमिकानां ‘छुहाचिक्खिल्ले’त्यादौ ‘सिलेस’ति श्लेषोवज्रलेपः ‘लक्ख’ति जतु ‘महुसित्थ’ति मदनम्, आदिशब्दाद् गुग्गुलुरालाखल्यादिग्रहः ‘अवगरासीण व’ति कचचरराशीनाम् ‘उच्चएणं’ति ऊर्ध्वं चयनेन ‘अगडतलागनई’इत्यादि प्रायः प्राग् व्याख्यातमेव ।

‘देससाहणणाबंधेय’ति देशेन देशस्य संहननलक्षणो बन्धः-सम्बन्धः शकटाङ्गादीनामिवेति देशसंहनन बन्धः, ‘सव्वसाहणणा बंधेय’ति सर्वेण संहनन लक्षणो बन्धः-सम्बन्धः क्षीरनीरादीनामिवेति सर्वहननबन्धः ‘जन्नं सगड’हे’त्यादि, शकटादीनि च पदानि प्राग् व्याख्यातान्यपि शिष्यहिताय पुनर्व्याख्येयान्ते-तत्र च ‘सगड’ति गन्त्री ‘रह’ति स्यन्दनः ‘जाण’ति यानं-लघुगन्त्री ‘जुग्ग’ति युग्यं गोल्लविषयप्रसिद्धं द्विहस्तप्रमाणं वेदिकोपशोभितं जम्पानं ‘गिल्लि’ति हस्तिन उपरि कोल्लं यन्मानुषं गिलतीव ‘थिल्लि’ति अङ्गुष्ठपल्लवं ‘सीय’ति शिबिका-कूटाकारेणाच्छादितो जम्पानविशेषः ‘संदमानिय’ति पुरुषप्रमाणो जम्पानविशेषः ‘लोहि’ति मण्डकादिपचनभाजनं ‘लोहकडाहे’ति भाजनविशेष एव ‘कडुच्छु’ति परिवेषणभाजनम् आसनशयनस्तम्भाः प्रतीताः ‘भंड’ति मृन्मयभाजनं ‘मत्त’ति अमत्रं भाजनविशेषः ‘उवगरण’ति नानाप्रकारं तदन्योपकरणमिति ।

‘पुव्वप्योगपच्चइए य’ति पूर्वः-प्राक्कालासेवितः प्रयोगो-जीवव्यापारो वेदनाकषायादिसमुद्घातरूपः प्रत्ययः-कारणं यत्र शरीरबन्धे स तथा स एव पूर्वप्रयोगप्रत्ययिकः, पच्चुप्पन्नप-

ओगपञ्चइएय'ति प्रत्युत्पन्नः-अप्राप्तपूर्वो वर्तमान इत्यर्थः प्रयोगः-केवलिसमुद्धातलक्षणव्यापारः प्रत्ययो यत्र स तथा स एव प्रत्युत्पन्नप्रयोगप्रत्ययिकः ।

'नेरइवाईण'मित्यादि, 'तत्थ तत्थ'ति अनेन समुद्धातकरणक्षेत्राणां बाहुल्यमाह, 'तेसु तेसु'ति अनेन समुद्धातकारणानां वेदनादीनां बाहुल्यमुक्तं 'समोहणमाणाणं'ति समुद्ध्यन्यमानानां समुद्धातं शरीराद्धिर्जीवप्रदेशप्रक्षेपलक्षणं गच्छतां 'जीवपएसाणं'ति इह जीवप्रदेशानामित्युक्ता-वपि शरीरबन्धाधिकारान्तात्स्थायत्तद्वयपदेश इति न्यायेन जीवप्रदेशाश्रिततैजसकर्मणशरीर-प्रदेशानामिति द्रष्टव्यं, शरीरिबन्ध इत्यत्र तु पक्षे समुद्धातेन विक्षिप्य सङ्कोचितानामुपसर्जनी-कृततैजसादिशरीरप्रदेशानां जीवप्रदेशानामेवेति 'बंधे'ति रचनादिविशेषः, 'जन्नं केवले'त्यादि, केवलिसमुद्धातेन दण्ड १ कपाट २ मथिकरणा ३ न्तरपूरण ४ लक्षणेन 'समुपहतस्य' विस्तारित-जीवप्रदेशस्य 'ततः' समुद्धातात् 'प्रतिनिवर्तमानस्य' प्रदेशान् संहरतः, समुद्धातप्रतिनिव-र्तमानत्वं च पञ्चमादिष्वनेकेषु समयेषु स्यादित्यतो विशेषमाह-'अंतरामंथे वट्टमाणस्स'ति निवर्तनक्रियाया अन्तरे-मध्येऽवस्थितस्य पञ्चमसमय इत्यर्थः, यद्यपि च षष्ठादिसमयेषु तैजसा-दिशरीरसङ्घातः समुत्पद्यते तथाऽप्यभूतपूर्वतया पञ्चमसमय एवासौ भवति शेषेषु तु भूतपूर्वत-यैवेतिकृत्वा 'अंतरामंथे वट्टमाणस्से'त्युक्तमिति, 'तेयाकम्माणं बंदे समुप्पज्जइ'ति तैजसकर्मणयोः शरीरयोः 'बन्धः' सङ्घातः समुत्पद्यते 'किं कारणं' कुतो हेतोः ?, उच्यते-

'ताहे'ति तदा समुद्धातनिवृत्तिकाले 'से'ति तस्य केवलिनः 'प्रदेशः' जीवप्रदेशाः 'एगत्तीगय'ति एकत्वं गताः-संघातमापन्ना भवन्ति, तदनुवृत्त्या च तैजसादिशरीरप्रदेशानां बन्धः समुत्पद्यत इति प्रकृतम्, शरीरिबन्ध इत्यत्र तु पक्षे 'तेयाकम्माणं बंधे समुप्पज्जइ'ति तैजस-कर्मणाश्रयभूतत्वात्तैजसकर्मणाः शरीरिप्रदेशास्तेषां बन्धः समुत्पद्यत इति व्याख्येयम्, 'वीरिय-सजोगसद्वव्याए'ति वीर्य-वीर्यान्तरायक्षयादिकृता शक्तिर्योगाः-मनःप्रभृतयः सह योगैर्वर्तत इति सयोगः सन्ति-विद्यमानानि द्रव्यानि-तथाविधपुद्गल यस्य जीवस्यासौ सद्व्यव्यः वीर्यप्रधानः सयोगो वीर्यसयोगः स चासौ सद्व्यव्यश्चेति विग्रहस्तद्भावस्तत्ता तया वीर्यसयोगसद्व्यव्यतया, सवीर्यतया सयोगतया सद्व्यव्यतया जीवस्य, तथा 'पमाद्यपञ्चय'ति 'प्रमादप्रत्ययात्' प्रमादलक्ष-णकारणात् तथा 'कम्मं च'ति कर्म च एकेन्द्रियजात्यादिकमुदयवर्ति 'जोगं च'ति 'योगं च' काययोगादिकं 'भवं च'ति 'भवं च'तिर्यग्भवादिकमनुभूयमानम् 'आउयं च'ति 'आयुष्कं च'तिर्यगायुष्काद्युदयवर्ति 'पडुच्च'ति 'प्रतीत्य' आश्रित्य ।

'ओरालिए'त्यादि औदारिकशरीरप्रयोगसम्पादकं यन्नाम तदौदारिकशरीरप्रयोगनाम तस्य कर्मण उदयेनौदारिकशरीरप्रयोगबन्धो भवतीति शेषः, एतानि च वीर्यसयोगसद्व्यव्यतादीनि पदान्यौदारिकशरीरप्रयोगनामकर्मोदयस्य विशेषणतया व्याख्येयानि, वीर्यसयोगसद्व्यव्यतया हेतुभूतया यो विवक्षितकर्मोदयस्तेनेत्यादिना प्रकारेण, स्वतन्त्रानि वैतान्यौदारिकशरीरप्रयोगबन्धस्य कारणानि, तत्र च पक्षे यदौदारिकशरीरप्रयोगबन्धः कस्य कर्मण उदयेन ? इति पृष्टे यदन्यान्यपि कारणान्यभिधीयन्ते तद्विवक्षितकर्मोदयोऽभिहितान्येव सहकारिकारणान्यपेक्ष्येह कारणतयाऽ-वसेय इत्यस्यार्थःस्य ज्ञापनार्थःमिति ॥ 'एगिदिए'त्यादौ 'एवं चेव'ति अनेनाधिकृतसूत्रस्य पूर्वसूत्रस-मताभिधानेऽपि 'ओरालियसरीरणओगनामाए'इत्यत्र पदे 'एगिदियओरालियसरीर-

प्यओगनामाए'इत्ययंविशेषो दृश्यः, एकेन्द्रियौदारिकशरीरप्रयोबन्धस्येहाधिकृतत्वात्, एवमुत्तर-
त्रापि वाच्यमिति ।

'देसबंधेऽविसर्गबंधेऽविति तत्र यथाऽपूपः स्नेहभृततप्ततापिकायां प्रक्षिप्तः प्रथमसमये
घृतादि गृह्यतेव शेषेषु तु समयेषु गृह्णाति विसृजति च एवमयं जीवो यदा प्राक्तनं शरीरकं
विहायान्यद्गृह्णाति तदा प्रथमसमये उत्पत्तिस्थानगतान् शरीरप्रायोग्यपुद्गलान् गृह्णात्येवेत्यं
सर्वबन्धः, ततो द्वितीयादिषु समयेषु तान् गृह्णाति विसृजति चेत्येवं देशबन्धः, ततश्चैवमौदारिकस्य
देशबन्धोऽप्यस्तीति सर्वबन्धोऽप्यस्तीति ।

'सर्वबंधं एकं समयं'ति अपूपदृष्टान्तेनैव तत्सर्वबन्धकस्यैकसमयत्वादिति, 'देसबंधे'-
इत्यादि, तत्र यदा वायुर्मुन्यप्यादिर्वा वैक्रियं कृत्वा विहाय च पुनरौदारिकस्य समयमेकं सर्वबन्धं
कृत्वा पुनस्तस्य देशबन्धं कुर्वन्नेकसमयानन्तरं म्रियते तदा जघन्यत एकं समयं देशबन्धोऽस्य
भवतीति, 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं समयउणाइं'ति, कथं ?, यस्मादौदारिकशरीरिणां
त्रीनि पत्त्योपमान्युत्कर्षतः स्थितिः तेषु च प्रथमसमये सर्वबन्धक इति समयन्यूनानि त्रीनि पत्त्योप-
मान्युत्कर्षत औदारिकशरीरिणां देशबन्धकालो भवति ।

'एगिंदियओरालिए'त्यादि, 'देसबंधे जहन्नेणं एक्कं समयं'ति, कथं ?, वायुरौदारिकशरीरी
वैक्रियं गतः पुनरौदारिकप्रतिपत्तौ सर्वबन्धको भूत्वा देशबन्धकस्यैकं समयं भूत्वा मृतः इत्येवमिति,
'उक्कोसेणं बावीस'मित्यादि, एकेन्द्रियाणामुत्कर्षतो द्वाविंशतिर्वर्षसहस्रानि स्थितिस्तत्रासौ
प्रथमसमये सर्वबन्धकः शेषकालं देशबन्ध इत्येवं समयोनानि द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राण्ये-
केन्द्रियाणामुत्कर्षतो देशबन्धकाल इति ।

'पुढविकाइए'त्यादि, 'देसबंधे जहन्नेणं खुड्डगं भवग्गहणं तिसमयऊणं'ति, कथम् ?,
औदारिकशरीरिणां क्षुल्लकभवग्रहणं जघन्यतो जीवितं, तच्च गाथाभिर्निरूप्यते-

॥ १ ॥ "दोन्नि सयाइं नियमा छप्पन्नाइं पमाणओ होंति ।

आवलियपमाणेणं खुड्डगभवग्गहणमेयं ॥

॥ २ ॥ पणसद्धिं सहस्साइं पंचेव सयाइं तह य छतीसा ।

खुड्डगभवग्गहणा हवंति अंतोमुहुत्तेणं ॥

॥ ३ ॥ सत्तरस भवग्गहणा खुड्डागा हुंति आणुपाणंभि ।

तेरस चेव सयाइं पंचानउयाइं अंसाणं ॥

इहोक्तलक्षणस्य ६५५३६ मुहूर्तगतक्षुल्लकभवग्रहणराशेः सहस्रत्रयशतसप्तत्रिसप्ति-
लक्षणेन ३७७३ मुहूर्तगतोच्छराशिना भागे हते यल्लभ्यते तदेकत्रोच्छसे क्षुल्लकभवग्रहणपरि-
माणं भवति, तच्च सप्तदश, अवशिष्टस्तूक्तलक्षणोऽशराशिर्मवतिति, अयमभिप्रायः-येषामंशानां
त्रिभिः सहस्रैः सप्तभिश्च त्रिसप्तत्यधिकशतैः क्षुल्लकभवग्रहणं भवति तेषामंशानां पञ्चनवत्यधिकानि
त्रयोदश शतानि अष्टदशस्यापि क्षुल्लकभवग्रहणस्य तत्र भवन्तीति, तत्र यः पृथिवीकायिकसमयेन
विग्रहेणागतः स तृतीयसमये सर्वबन्धकः शेषेषु देशबन्धको भूत्वा आक्षुल्लकभवग्रहणं मृतः,
मृतश्च सन्नविग्रेहनागतो यदा तदा सर्वबन्धक एव भवतीति, एवं च ये ते विग्रहसमयायस्तैरूनं
क्षुल्लकमित्युच्यते ।

‘उक्ल्लोसेण बावीस’मित्यादि भावितमेवेति, ‘देसबन्धो जेसिं नत्थी’त्यादि, अयमर्थः- असेजोवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां क्षुल्लकभवग्रहणं त्रिसमयोनं जघन्यतो देशबन्धो यतस्तेषां वैक्रियशरीरं नास्ति, वैक्रियशरीरे हि सत्येकसमयो जघन्यत औदारिकदेशबन्धः पूर्वोक्तयुक्त्या स्यादिति, ‘उक्ल्लोसेण जाजस्से’ त्यादि तत्रापां वर्षसहस्राणि सप्तोत्कर्षतः स्थिति, तेजसामहोरात्राणि त्रीणि, वनस्पतीनां वर्षसहस्राणि दश द्वीन्द्रियाणां द्वादश वर्षाणि त्रीन्द्रियाणामेकोनपञ्चाशदहोरात्राणि चतुरिन्द्रियाणां षण्मासाः, तत एषां सर्वबन्धसमयोना उत्कृष्टतो देशबन्धस्थितिर्भवतीति ‘जेसिं पुणे’त्यादि, ते च वायवः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च, एषां जघन्येन देशबन्ध एकं समयं, भावना च प्रागिव, ‘उक्ल्लोसेण’मित्यादि तत्र वायूनां त्रीणि वर्षसहस्रानि उत्कर्षतः स्थिति, पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां च पत्न्योपमत्रयम्, इयं च स्थिति सर्वबन्धसमयोना उत्कृष्टतो देशबन्ध-स्थितिरेषां भवतीत्यतिदेशतो मनुष्याणां देशबन्धस्थितौ लब्धायामप्यन्तिमसूत्रत्वेन साक्षादेव तेषां तामाह- ‘जाव मणुस्साण’मित्यादि ।

उक्त औदारिकशरीरप्रयोगबन्धस्य कालोऽथ तस्यैवान्तरं निरूपयन्नाह- ‘ओरालिए’त्यादिस सर्वबन्धान्तरं जघन्यत) क्षुल्लकभवग्रहणं त्रिसमयोनं, कथं ?, त्रिसमयविग्रहेणौदारिकशरीर-रिष्वागतस्तत्र द्वौ समयावनाहारकस्तृतीयसमये सर्वबन्धकः क्षुल्लकभवं च स्थित्वा मृत औदारिक-शरीररिष्वेवोत्पन्नस्तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धकः, एवं च सर्वबन्धस्य सर्वबन्धकः क्षुल्लकभवं च स्थित्वा मृत औदारिकशरीररिष्वेवोत्पन्नस्तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धकः, एवं च सर्वबन्धस्य सर्वबन्धस्य चान्तरं क्षुल्लकभवो विग्रहगतसमयत्रयोनः, ‘उक्ल्लोसेण’मित्यादि, उत्कृष्टतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि पूर्वकोटेः समयाभ्यधिकानि सर्वबन्धान्तरं भवतीति, कथं ?, मनुष्यादिष्वविग्रहेणागतस्तत्र च प्रथमसमय एव सर्वबन्धको भूत्वा पूर्वकोटिं च स्थित्वा त्रयशित्सागरोपमस्थितिर्नारकः सर्वार्थः सिद्धको वा भूत्वा त्रिसमयेन विग्रहेणौदारिकशरीरी संपन्नस्तत्र च विग्रहस्य द्वौ समया-वनाहारकस्तृतीये च समये सर्वबन्धकः, औदारिकशरीरस्यैव च यौ तौ द्वावनाहारसमयौ तयोरेकः पूर्वकोटीसर्वबन्ध-समयस्थाने क्षिप्तस्ततश्च पूर्णा पूर्वकोटी जाता एकश्च समयोऽतिरिक्तः, एवं च सर्वबन्धस्य सर्वबन्धस्य चोत्कृष्टमन्तरं यथोक्तमानं भवतीति ।

‘देसबन्धंतर’मित्यादि, देशबन्धान्तरं जघन्येनैकं समयं, कथं ?, देशबन्धको मृतः सन्नवि-ग्रहेणोत्पन्नस्तत्र च प्रथम एव समये सर्वबन्धको द्वितीयादिषु च समयेषु देशबन्धकः संपन्नः, तदेवं देशबन्धस्य देशबन्धस्य चान्तरं जघन्यत एकः समयः सर्वबन्धसम्बन्धीति । ‘उक्ल्लोसेण’मित्यादि, उत्कृष्टतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि त्रिसमयाधिकानि देशबन्धस्य देशबन्धस्यान्तरं भवतीति, कथं देशबन्धको मृत उत्पन्नश्च त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमायुः सर्वार्थः सिद्धादौ, ततश्च च्युत्वा त्रिसमयेन विग्रहेणौदारिकशरीरी संपन्नस्तत्र च विग्रहस्य समयद्वयेऽनाहारकस्तृतीये च समये सर्वबन्धकस्ततो देशबन्धकोऽजनि, एवं चोत्कृष्टमन्तरालं देशबन्धस्य देशबन्धस्य च यथोक्तं भवतीति ।

औदारिकबन्धस्य सामान्यतोऽन्तरमुक्तमथ विशेषतस्तस्य तदाह- ‘एगिदिए’त्यादि, एकेन्द्रियस्यौदारिकसर्वबन्धान्तरं जघन्यतः क्षुल्लकभवग्रहणं त्रिसमयोनं, कथं ?, त्रिसमयेन विग्रहेण पृथिव्यादिष्वागतस्तत्र च विग्रहस्य समयद्वयमनाहारकस्तृतीये च समये सर्वबन्धकस्ततः क्षुल्लकं भवग्रहणं त्रिसमयोनं स्थित्वा मृतः अविग्रहेण च यदोत्पद्य सर्वबन्धक एव भवति तदा सर्वबन्धयोर्यथोक्तमन्तरं भवतीति ।

‘उक्कोसेण’मित्यादि, उत्कृष्टः सर्वबन्धान्तरं द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि समयाधिकानि भवन्ति, कथम् ?, अविग्रहेण पृथ्वीकायिकेष्वगातः प्रथम एव च समये सर्वबन्धकस्ततो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि स्थित्वा समयोनानि विग्रहगत्या त्रिसमययाऽन्येषु पृथिव्यादिषूत्पन्नस्तत्र च समयद्वयमनाहारको भूत्वा तृतीयसमये सर्वबन्धकः संपन्नः, अनाहारकसमययोश्चैकौ, द्विंशतिवर्षसहस्रेषु समयोनेषु क्षिप्तस्तत्पूरणार्थं, ततस्तत्र द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि समयश्चैकेन्द्रियाणां सर्वबन्धयोरुत्कृष्टमन्तरं भवतीति । ‘देसबंधंतर’मित्यादि तत्रैकेन्द्रियौदारिकदेशबन्धान्तरं जघन्येनैकं समयं, कथं ?, देशबन्धको मृतः सन्नविग्रहेण सर्वबन्धको भूत्वा एकस्मिन् समये पुनर्देशबन्धक एव जातः, एवं च देशबन्धयोर्यजघन्यत एकः समयोऽन्तरं भवतीति ।

‘उक्कोसेण अंतोमुहूर्तं’ति, कथं ?, वायुरौदारिकशरीरस्य देशबन्धकः सन् वैक्रियं गतस्तत्र घान्तमुहूर्तं स्थित्वा पुनरौदारिकशरीरस्य सर्वबन्धको भूत्वा देशबन्धक एव जातः, एवं च देशबन्धयोरुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्तमन्तरमिति ।

‘पुढविकाइए’त्यादि, ‘देसबंधंतरं जहन्नेण’ एकं समयं उक्कोसेणं तिन्नि समय’ति, कथं ?, पृथिवीकायिको देशबन्धको मृतः सन्नविग्रहगत्या पृथिवीकायिकेष्वेवोत्पन्नः एकं समयं च सर्वबन्धको भूत्वा पुनर्देशबन्धको जातः एवमेकसमयो देशबन्धयोर्यजघन्योनान्तरं, तथा पृथिवीकायिको देशबन्धको मृतः सन् त्रिसमयविग्रहेण तेष्वेवोत्पन्नस्तत्र च समयद्वयमनाहारकः तृतीयसमये च सर्वबन्धक भूत्वा पुनर्देशबन्धको जातः, एवं च त्रयः समया उत्कर्षतो देशबन्धयोरन्तरमिति । अथाकायिकादीनां बन्धान्तरमतिदेशत आह-‘जहा पुढविकाइयाण’मित्यादि, अत्रैव च सर्वथा समतापरिहारार्थः माह-‘नवर’मित्यादि, एवं चातिदेशतो यल्लब्धं तद्वश्यते-अकायिकानां जघन्यं सर्वबन्धान्तरं क्षुल्लकभवग्रहणं त्रिसमयोनं उत्कृष्टं तु सप्तवर्षसहस्राणि समयाधिकानि, देशबन्धान्तरं जघन्यमेकः समय उत्कृष्टं तु त्रयः समयाः, एवं वायुवर्जानां तेजः-प्रभृतीनामपि, नवरमुत्कृष्टं सर्वबन्धान्तरं स्वकीया स्वकीया स्थिति समयाधिका वाच्या ।

अथादिदेशे वायुकायिकवर्जानामित्यनेनातिदिष्टबन्धान्तरेभ्यो वायुबन्धान्तरस्य विलक्षणता सूचितेति वायुबन्धान्तरं भेदेनाह-‘वाउक्काइयाण’मित्यादि, तत्र च वायुकायिकानामुत्कर्षेण देशबन्धान्तरमन्तर्मुहूर्तं, कथं ?, वायुरौदारिकशरीरस्य देशबन्धकः सन् वैक्रियबन्धमन्तर्मुहूर्तं कृत्वा पुनरौदारिकसर्वबन्धसमयानन्तरमौदारिकदेशबन्धं यदा करोति तदा यथोक्तमन्तरं भवतीति

‘पंचिंदिये’त्यादि, तत्र सर्वबन्धान्तरं जघन्यं भावितमेव उत्कृष्टं तु भाव्यते-पञ्चेन्द्रियतिर्यङ् अविग्रहेणोत्पन्नः प्रथम एव च समये सर्वबन्धकस्ततः समयोनां पूर्वकोटिं जीवित्वा विग्रहगत्या त्रिसमयया तेष्वेवोत्पन्नस्तत्र च द्वावनाहारकसमयौ तृतीये च समये सर्वबन्धकः संपन्नः, अनाहारकसमययोश्चैकः समयोनायां पूर्वकोट्यां क्षिप्तस्तत्पूरणार्थः मेकस्त्वधिक इत्येवं यथोक्तमन्तरं भवतीति, देशबन्धान्तरं तु यथैकेन्द्रियाणां, तच्चैवं-जघन्यमेकः समयः, कथं ?, देशबन्धको मृतः सर्वबन्धसमयानन्तरं देशबन्धको जात इत्येवं, उत्कर्षेण त्वन्तर्मुहूर्तं ?, कथं ?, औदारिकशरीरि देसबन्धकः सन् वैक्रियं प्रतिपन्नस्तत्रान्तर्मुहूर्तमन्तरमिति, एवं मनुष्याणामपीति, एतदेवाह-‘जहा पंचिंदिये’त्यादि ।

औदारिकबन्धान्तरं प्रकारान्तरेणाह-‘जीवे’त्यादि, एकेन्द्रियत्वे ‘नोएणिंदियते’ति

द्वीन्द्रियत्वादौ पुनरेकेन्द्रियत्वे सति यत्सर्वबन्धान्तरं तज्जघन्येन द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे त्रिसमयोने, कथम् ?, एकेन्द्रियसमयया विग्रहगत्योत्पन्नस्तत्र च समयद्वयमनाहारको भूत्वा तृतीयसमये सर्वबन्धको जातः, एवं च सर्वबन्धयोरुक्तमन्तरं जातमिति ।

‘उक्कोसेण’ दो सागरोवमसहसाइं संखेज्जवासमम्भियाइं’ति, कथम् ?, अविग्रहेणैकेन्द्रियः समुत्पन्नस्तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको भूत्वा द्वाविंशति वर्षसहस्राणि जीवित्वा मृतसकायिकेषु चोत्पन्नः, तत्र स सङ्ख्यातवर्षाभ्यधिकसागरोपमसहस्रद्वयरूपामुत्कृष्टसकायिककायस्थितिमतिवाह्य एकेन्द्रियेष्वेवोत्पद्य सर्वबन्धको जात इत्येवं सर्वबन्धयोर्यथोक्तमन्तरं भवति, सर्वबन्धसमयहीन-एकेन्द्रियोत्कृष्टभवस्थितेसकायस्थितौ प्रक्षेपणेऽपि सङ्ख्यातस्थानानां सङ्ख्यातभेदत्वेन सङ्ख्यातवर्षाभ्यधिकत्वस्याव्याहतत्वादिति ।

‘देसबंधंतरं जहन्नेणं खुड्ढाणं भवग्गहणं समयाहियं’ति, कथम् ?, एकेन्द्रियो देशबन्धकः सन् मृत्वा द्वीन्द्रियादेषु क्षुल्लकभवग्रहणमनुभूयाविग्रहेण चागत्य प्रथमसमये सर्वबन्धको भूत्वा द्वितीये देशबन्धको भवति, एवं च देशबन्धान्तरं क्षुल्लकभवः सर्वबन्धसमयातिरिक्तः, ‘उक्कोसेण’-मित्यादि सर्वबन्धान्तरभावनोक्तप्रकारेण भावनीयमिति ।

अथ पृथिवीकायिकबन्धान्तरं चिन्तयन्नाह-‘जीवस्से’त्यादि, ‘एवं चेव’ति करणात् ‘तिस-मचऊणाइं’ति ध्ययम्, ‘उक्कोसेणं अनंतं कालं’ति, इह कालानन्तत्वं वनस्पतिकायस्थितिकालापेक्ष-याऽनन्तकालमित्युक्तं तद्विभजनार्थः माह-‘अनंताओ’इत्यादि, अयमभिप्रायः-तस्यानन्तस्य कालस्य समयेषु अवसर्पिण्युत्सर्पिणीसमयैरपहियमाणेष्वनन्ता अवसर्पिण्युत्स-र्पिण्यो भवन्तीति, ‘कालओ’ति इदं कालापेक्षयामानं, ‘खेत्तओ’ति क्षेत्रापेक्षया पुनरिदम्-‘अनंता लोग’ति, अयमर्थः-तस्यानन्तकालस्य समयेषु लोकाकाशप्रदेशैरपहियमाणेष्वनन्ता लोका भवन्ति, अथ तत्र कियन्तः पुद्गलपरावर्त्ता भवन्ति ? इत्यत आह-

‘असंखेजे’त्यादि पुद्गलपरावर्त्तलक्षणं सामान्येन पुनरिदं-दशभिः कोटीकोटीभिरद्धा-पल्योपमा-नामेकं सागरोपमं दशभिः सागरोपमकोटीकोटीभिरवसर्पिणी, उत्सर्पिण्यप्येवमेव, ता अवसर्पिण्युत्सर्पिण्योऽनन्ताः पुद्गलपरावर्त्तः, एतद्विशेषलक्षणं तु इहैव वक्ष्यतीति, पुद्गलप-रावर्त्तानामेवास-ङ्ख्यातत्वनियमनाचाह-‘आवलिए’त्यादि, असङ्ख्यातसमयसमुदायश्चावलिकेति

‘देसबंधंतरं’ जहन्नेण’मित्यादि, भावना त्वेवं-पृथिवीकायिको देशबन्धकः सन्मृतः पृथिवीकायिकेषु क्षुल्लकभवग्रहणं जीवित्वा मृतः सन् पुनरविग्रहेण पृथिवीकायिकेष्वेवोत्पन्नः, तत्र च सर्वबन्धसमयानन्तरं देशबन्धको जातः, एवं च सर्वबन्धसमयेनाधिकमेकं क्षुल्लकभवग्रहणं देशबन्धयोरन्तरमिति ।

‘वणस्सइकाइयाणं दोन्नि खुड्ढाइं’ति वनस्पतिकायिकानां जघन्यतः सर्वबन्धान्तरं द्वे क्षुल्लके भवग्रहणे ‘एवं चेव’तिकरणात्रिसमयोने इति ध्ययम्, एतद्भावना च वनस्पतिकायिकस्त्रिसमयेन विग्रहेणोत्पन्नः तत्र च विग्रहस्य समयद्वयमनाहारकस्तृतीये समये च सर्वबन्धको भूत्वा क्षुल्लकभवं च जीवित्वा पुनः पृथिव्यादिषु क्षुल्लकभवमेव स्थित्वा पुनरविग्रहेण वनस्पतिकायिकेष्वेवोत्पन्नः प्रथमसमये च सर्वबन्धकोऽसाविति सर्वबन्धयोस्त्रिसमयोने द्वे क्षुल्लकभवग्रहणे अन्तरं भवति इति

‘उक्कोसेण’मित्यादि, अयं च पृथिव्यादिषु कायस्थितिकालः ‘एवं देसबंधंतरं’ति यथा

पृथिव्यादीनां देशबन्धान्तरं जघन्यमेवं वनस्पतेरपि, तच्च शुद्धकभवग्रहणं समयाधिकं, भावना चास्य पूर्ववत्, 'उक्कोसेणं पुढविकालो'ति उत्कर्षेण वनस्पतेर्देशबन्धान्तरं 'पृथिवीकालः' पृथिवी-कायस्थितिकालोऽसङ्ख्यातावसर्पिण्युत्सर्पिण्यादिरूप इति ।

अथौदारिकदेशबन्धकादीनामल्पत्वादिनिरूपणायाह- 'एएसी'त्यादि, तत्र सर्वस्तोकाः सर्वबन्धकास्तेषामुत्पत्तिसमय एव भावात्, अबन्धका विशेषाधिकाः, यतो विग्रहगती सिद्धत्वादौ च ते भवन्ति, ते च सर्वबन्धकापेक्षया विशेषाधिकाः, देशबन्धका असङ्ख्यातगुणाः, देशबन्धकाल-स्यासङ्ख्यातगुणत्वात्, एतस्य च सूत्रस्य भावनां विशेषतोऽग्रे वक्ष्याम इति ।

अथ वैक्रियशरीरप्रयोबन्धनिरूपणायाह-

मू. (४२५) वेउव्वियसरीरप्पयोगबन्धे णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-एगिंदियवेउव्वियसरीरप्पयोगबन्धे य पंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पयोगबन्धे य ।

जइ एगिंदियवेउव्वियसरीरप्पयोगबन्धे किं वाउक्काइयएगिंदियसरीरप्पयोगबन्धे य अवाउक्काइयएगिंदिय० एवं एएणं अभिलावेणं जहा ओगाहणसंठाणे वेउव्वियसरीरभेदो तहा भानियव्वो जाव पज्जत्तसव्वइसिद्धअनुत्तरोववाइयकप्पातीयवेमानियदेवपंचिंदियवेउव्विय-सरीरप्पयोगबन्धे य अपज्जत्तसव्वइसिद्धअनुत्तरोववाइय जाव पयोगबन्धे य ।

वेउव्वियसरीरप्पयोगबन्धे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?, गोयमा ! वीरियसजोगस-द्वव्याए जाव आउयं वा लद्धिं वा पडुच्च वेउव्वियसरीरप्पयोगनामाए कम्मस्स उदएणं वेउव्विय-सरीरप्पयोगबन्धे ।

वाउक्काइयएगिंदियवेउव्वियसरीरप्पयोग० पुच्छा, गोयमा ! वीरियसजोगसद्वव्याए चेव जाव लद्धिं च पडुच्च वाउक्काइयएगिंदियवेउव्विय जाव बंधो । रयणप्पभापुढविनेरइयपंचिंदियवेउ-व्वियसरीरप्पयोगबन्धे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?, गोयमा ! वीरियसयोगसद्वव्याए जाव आउयं वा पडुच्च रयणप्पभापुढवि० जाव बंधे, एवं जाव अहेसत्तमाए ।

तिरिक्खजोनियपंचिंदियवेउव्वियसरीरपुच्छा, गोयमा ! वीरिय० जहा वाउक्काइयाणं, मणुस्सपंचिंदियवेउव्विय० एवं चेव, असुरकुमारभवणवासिदेवपंचिंदियवेउव्विय० जहा रयणप्प-भापुढविनेरइया एवं जाव थनियकुमारा, एवं वाणमंतरा एवं जोइसिया एवं सोहम्मकप्पोवगवा वेमानिया एवं जाव अच्चुयगेवेज्जकप्पातीया वेमानिया, एवं चेव अनुत्तरोववाइयकप्पातीया वेमाणीया एवं चेव ।

वेउव्वियसरीरप्पयोगबन्धे णं भंते ! किं देसबन्धे सव्वबन्धे ?, गोयमा ! देसबन्धेवि सव्वबन्धेवि, वाउक्काइयएगिंदिय एवं चेव रयणप्पभापुढविनेरइया एवं चेव, एवं जाव अनुत्तरोववाइया ॥ वेउव्वियसरीरप्पयोगबन्धे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! सव्वबन्धे जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं दो समया, देसबन्धे जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयूणाइं

वाउक्काइएगिंदियवेउव्वियपुच्छा, गोयमा ! सव्वबन्धे एक्कं समयं देसबन्धे जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं ।

रयणप्पभापुढविनेरइय पुच्छा, गोयमा ! सव्वबन्धे एक्कं समयं देसबन्धे जहन्नेणं दसवास-सहस्साइं तिसमयऊणाइं उक्कोसेणं सागरोवमं समऊणं, एवं जाव अहेसत्तमा, नवरं देसबन्धे

जस्स जा जहन्निया ठिती सा समऊणा कायव्वा जस्स जाव उक्कोसा सा समयूणा ।

पंचिंदियतिरिक्खजोनियाण मणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं । असुरकुमारनागकुमार० जाव अनुत्तरोववाइयाणं जहा नेरइयाणं नवरं जस्स जा ठिईसा भानियव्वा जाव अनुत्तरोववाइयाणं सव्वबंधे एक्कं समयं देसबंधे जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमां तिसमऊणाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समऊणाइं ।

वेउव्वियसरीरप्पयोगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अनंतं कालं अनंताओ जाव आवलियाए असंखेज्जइभागो, एवं देसबंधंतरं पि ॥ वाउक्काइयवेउव्वियसरीरपुच्छ, गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं, एवं देसबंधंतरं पि ।

तिरिक्खजोनियपंचिंदियवेउव्वियसरीरप्पयोगबंधंतरं पुच्छ, गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडीपुहुत्तं, एवं देसबंधंतरं पि, मणूस्ससवि ।

जीवस्स णं भंते ! वाउकाइयत्ते नोवाउकाइयत्ते पुनरवि वाउकाइयत्ते वाउकाइयएगिंदिय० वेउव्वियपुच्छ गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, एवं देसबंधंतरं पि ।

जीवस्स णं भंते ! रयणप्पभापुढविनेरइयत्ते नोरयणप्पभापुढवि० पुच्छ, गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहन्नेणं दस वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं वणस्सइकालो, देसबंधंतरं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अनंतं कालं वणस्सइकालो, एवं जाव अहेसत्तमाए, नवरं जा जस्स ठिती जहन्निया सा सव्वबंधंतरं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा, सेसं तं चेव, पंचिंदियतिरिक्खजोनियमणुस्साण य जहा वाउक्काइयाणं । असुरकुमारनागकुमार जाव सहस्सारदेवाणं एएसिं जहा रयणप्पभापुढविनेरइयाणं नवरं सव्वबंधंतरे जस्स जा ठिती जहन्निया सा अंतोमुहुत्तमब्भहिया कायव्वा, सेसं तं चेव ।

जीवस्स णं भंते ! आणयदेवत्ते नोआणयपुच्छ, गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहन्नेणं अट्टारस सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अनंतं कालं वणस्सइकालो, देसबंधंतरं जहन्नेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं वणस्सइकालो, एवं जाव अच्चुए नवरं जस्स जा ठिती सा सव्वबंधंतरं जह० वासपुहुत्तमब्भहिया कायव्वा सेसं तं चेव । गेवेज्जकप्पातीयपुच्छ, गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अनंतं कालं वणस्सइकालो, देसबंधंतरं जहन्नेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं वणस्सइकालो ।

जीवस्स णं भंते ! अनुत्तरोववातियपुच्छ, गोयमा ! सव्वबंधंतरं जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं, देसबंधंतरं जहन्नेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं सागरोवमाइं ।

एएसि णं भंते ! जीवाणं वेउव्वियसरीरस्स देसबंधगाणं सव्वबंधगाणं अबंधगाण य कयरे २ हितो जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधगा देसबंधगा असंखेज्जगुणा अबंधगा अनंतगुणा ।

आहारगसरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! एगागारे पन्नत्ते । जइ

एगागारे पन्नत्ते किं मणुस्साहारगसरीरप्पयोगबंधे किं अमणुस्साहारगसरीरप्पयोगबंधे ?, गोयमा मणुस्साहारगसरीरप्पयोगबंधे नो अमणुस्साहारगसरीरप्पयोगबंधे, एवं एएणं अभिलावेणं जहा ओगाहणसंठाणे जाव इड्ढिपत्तमत्तसंजयसम्मदिड्ढिपत्तसंखेज्जवासाउयकम्ममूमिग-गढ्वक्कंतियमणुस्साहारगसरीरप्पयोगबंधे णो अनिड्ढिपत्तपमत्त जाव आहारगसरीरप्पयोगबंधे आहारगसरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?, गोयमा ! वीरियसयोग-सद्वय्याए जाव लद्धिं पडुच्च आहारगसरीरप्पयोगनामाए कम्मस्स उदएणं आहारगसरीरप्पयोगबंधे आहारगसरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे सव्वबंधे ?, गोयमा ! देसबंधेवि सव्वबंधेवि ! आहारगसरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! सव्वबंधे एक्कं समयं देसबंधे जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं ।

आहारगसरीरप्पयोगबंधंतरे णं भंते ! कालो केवचिरं होइ ?, गोयमा ! सव्वबंधंतरे जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अनंतं कालं अनंताओ ओसप्पिनिउत्सप्पिणीओ कालओ खेतओ अनंता लोया अवड्ढुपोग्गलपरियट्ठं देसूणं, एवं देसबंधंतरं पि ।

एएसि णं भंते ! जीवाणं आहारगसरीरस्स देसवंधगाणं सव्वबंधगाणं अबंधगाणं य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सव्वबंधगा देसबंधगा संखेज्जगुणा अबंधगा अनंतगुणा ३ ॥

वृ. तत्र 'एगिदियवेउव्विए' त्यादि वायुकायिकापेक्षमुक्तं, 'पंचिंदिए' त्यादि तु पञ्चेन्द्रिय-तिर्यङ्गनुष्यदेवनारकापेक्षमिति, । 'वीरिये' त्यादौ यावत्करणात् 'पमायपच्चया कम्मं च जोगं च भवं च' ति द्रष्टव्यं 'लद्धि व' ति वैक्रियकरणलब्धि वा प्रतीत्य, एतच्च वायुपञ्चेन्द्रियति-र्यङ्गनुष्यान-पेक्ष्योक्तं, तेन वायुकायादिसूत्रेषु लब्धि वैक्रियशरीरबन्धस्य प्रत्ययतया वक्ष्यति, नारकदेवसूत्रेषु पुनस्तां विहाय वीर्यसयोगसद्रव्यतादीन् प्रत्ययतया वक्ष्यतीति ॥

'सव्वबंधे जहन्नेणं एक्कं समयं' ति, कथं ?, वैक्रियशरीरिषूत्पद्यमानो लब्धितो वा तत् कुर्वन् समयमेकं सर्वबन्धको भवतीत्येवमेकं समयं सर्वबन्ध इति, 'उक्कोसेणं दो समयं' ति, कथं ?, औदारिकशरीरि वैक्रियतां प्रतिपद्यमानः सर्वबन्धको भूत्वा मृतः पुनर्नारकत्वं देवत्वं वा यदा प्राप्नोति तदा प्रथमसमये वैक्रियस्य सर्वबन्धक एवेतिकृत्वा वैक्रियशरीरस्य सर्वबन्धको भूत्वा मृतः पुनर्नारकत्व देवत्वं वा यदा प्राप्नोति तदा प्रथमसमये वैक्रियस्य सर्वबन्धक एवेतिकृत्वा वैक्रियशरीरस्य सर्वबन्धक उत्कृष्टतः समयद्वयमिति, 'देसबंधे जहन्नेणं एक्कं समयं' ति, कथं ?, औदारिकशरीरि वैक्रियतां प्रतिपद्यमानः प्रथमसमये सर्वबन्धको भवति द्वितीयसमये देशबन्धको भूत्वा मृत इत्येवं देशबन्धो जघन्यत एकं समयमिति, 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं समयऊणाइं' ति, कथं ?, देवेषु नारकेषु चोत्कृष्टस्थितिषूत्पद्यमानः प्रथमसमये सर्वबन्धको वैक्रियशरीरस्य ततः परं देशबन्धकरस्तेन सर्वबन्धक-समयेनोनानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्युत्कर्षतो देशबन्ध इति ॥

'वाउक्काइए' त्यादि, 'देसबंधे जहन्नेणं एक्कं समयं' ति, कथं ?, वायुरौदारिकशरीरि सन् वैक्रियं गतस्ततः प्रथमसमये सर्वबन्धको द्वितीयसमये देशबन्धको भूत्वा मृत इत्येवं जघन्येनैको देशबन्धसमयः 'उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं' ति वैक्रियशरीरेण स एव यदाऽन्तर्मुहूर्त्तमात्रमास्ते तदोत्कर्षतो देशबन्धोऽन्तर्मुहूर्त्तं, लब्धिवैक्रियशरीरेणो जीवतोऽन्तर्मुहूर्त्तात्परतो न वैक्रियशरीरावस्थानमस्ति,

पुनरीदारिकशरीरस्यावश्यं प्रतिपत्तेरिति ॥

‘रयणष्पमे’त्यादि, ‘देसबंधे जहन्नेणं दस वाससहस्साइं ति० समयऊणाइं’ति, कथं ?, त्रिसमय-विग्रहेण रत्नप्रभायां जघन्यस्थितिर्नारिकः समुत्पन्नः तत्र च समयद्वयमनाहारकस्तृतीये च समये सर्वबन्धकस्ततो देशबन्धको वैक्रियस्यतदेवमाद्यसमयत्रयन्यूनं वर्षसहस्रदशकं जघन्यतो देशबन्धः, ‘उक्कोसेणं सागरोवमं समयऊणं’ति, कथं ?, अविग्रहेण रत्नप्रभायामुत्कृष्टस्थितिर्नारिकः समुत्पन्नः, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको वैक्रियशरीरस्य ततः परं देशबन्धकस्तेन सर्वबन्धसमयेनोनं सागरोपममुत्कर्षतो देशबन्ध इति, एवं सर्वत्र सर्वबन्धः समयं देशबन्धश्च जघन्यो विग्रहसमयत्रय-न्यूनो निजनिजजघन्यस्थितिप्रमाणो वाच्यः, सर्वबन्धसमयन्यूनोत्कृष्टस्थितिप्रमाणश्चोत्कृष्टदेशबन्ध इति, एतदेवाह—

‘एवं जावे’त्यादि, पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गनुष्णाणां वैक्रियसर्वबन्ध एकं समयं देशबन्धस्तु जघन्यत एकं समयमुत्कर्षेण त्वन्तर्मुहूर्तम्—

एतदेवातिदेशेनाह-‘पंचिंदिये’त्यादि, यच्च ।

॥ १ ॥

“अंतमुहुत्तं निरएसु होइ चत्तारि तिरियमणुएसु ।

देवसु अद्धमासो उक्कोस विउज्जणाकालो ॥”

इति वचनसामर्थ्यान्तर्मुहूर्तचतुष्टयं तेषां देसबन्ध इत्युच्यते तन्मतान्तरमित्यवसेयमिति उक्तो वैक्रियशरीरप्रयोगबन्धस्य कालः, अथ तस्यैवान्तरं निरूपयन्नाह-‘वेउज्जिये’त्यादि, ‘सर्वबंधंतरं जहन्नेणं एकं समयं’ति, कथं ?, औदारिकशरीरी वैक्रियं गतः प्रथमसमये सर्वबन्धको द्वितीये, देशबन्धको भूत्वा मृतो देवेषु नारकेषु वा वैक्रियशरीरिष्वविग्रहेणोत्पद्यमानः प्रथमसमये सर्वबन्धको द्वितीये देशबन्धको भूत्वा मृतो देवेषु नारकेषु वा वैक्रियशरीरिष्वविग्रहेणोत्पद्यमानः प्रथमसमये सर्वबन्धक इत्येवमेकः समयः सर्वबन्धान्तरमिति, ‘उक्कोसेणं अनंतं कालं’ति, कथं ?, औदारिकशरीरी वैक्रियं गतो वैक्रियशरीरिषु वा देवादिवसु समुत्पन्नः स च प्रथमसमये सर्वबन्धको भूत्वा देशबन्धं च कृत्वा मृतः ततः परमनन्तं कालमौदारिकशरीरिषु वनस्पत्यादिषु स्थित्वा वैक्रियशरीर-वत्सुत्पन्नः, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको जातः, एवं च सर्वबन्धचोर्यथोक्तमन्तरं भवतीति, ‘एवं देसबंधंतरं पि’ति, जघन्येनैकं समयमुत्कृष्टतोऽनन्तं कालमित्यर्थः, भावना चास्य पूर्वोक्ता-नुसारेणेति ।

‘वाउक्काइए’त्यादि ‘सर्वबंधंतरं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ति, कथं ?, वायुरौदारिकशरीरी वैक्रियमापन्नः, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको भूत्वा मृतः पुनर्वायुरेव जातः, तस्य चापर्याप्तकस्य वैक्रियशक्तिनिर्विर्भवतीत्यन्तर्मुहूर्तमात्रेणासौ पर्याप्तको भूत्वा वैक्रियशरीरमारभते, तत्र चासौ प्रथमसमये सर्वबन्धको जात इत्येवं सर्वबन्धान्तरमन्तर्मुहूर्तमिति, ‘उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभागं’ति, कथं ?, वायुरौदारिकशरीरी वैक्रियं गतः, तत्प्रथमसमये च सर्वबन्धकस्ततो देशबन्धको भूत्वा मृतस्ततः परमौदारिकशरीरिषु वायुषु पल्थोपमासङ्ख्येयभागमतिवाह्यावश्यं वैक्रियं करोति, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धकः, एवं च सर्वबन्धचोर्यथोक्तमन्तरं भवतीति, ‘एवं देसबंधंतरं पि’ति, अस्य भावना प्रागिवेति ।

‘तिरिक्खे’त्यादि, ‘सर्वबन्धन्तरं जहन्नेण अंतोमुहुत्तं’ति, कथं?, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको वैक्रियं गतः तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धकस्ततः परं देशबन्धकोऽन्तर्मुहूर्तमात्रं तत औदारिकस्य सर्वबन्धको भूत्वा समयं देशबन्धको जातः पुनरपि श्रद्धेयमुत्पन्न वैक्रियं करोमीति पुनर्वैक्रियं कुर्वतः प्रथमसमये सर्वबन्धः, एवं च सर्वबन्धयोर्यथोक्तमन्तरं भवतीति, ‘उक्कोसेणं पुव्वकोडि-पुहुत्तं’ति, कथं?, पूर्वकोट्यायुः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको वैक्रियं गतः, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धकस्ततो देशबन्धको भूत्वा कालान्तरे मृतस्तत्र पूर्वकोट्यायुः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्वेवोत्पन्नः पूर्वजन्मना सह सप्ताष्टौ वा वारान्, ततः सप्तमेऽष्टमे वा भवे वैक्रियं गतः, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धं कृत्वा देशबन्धं करोतीति, एवं च सर्वबन्धयोरुत्कृष्टं यथोक्तमन्तरं भवतीति, ‘एवं देसबन्धन्तरं’ति, भावना चास्य सर्वबन्धान्तरोक्तभावनानुसारेण कर्तव्येति ।

वैक्रियशरीरवन्धान्तरमेव प्रकारान्तरेण चिन्तयन्नाह-‘जीवस्से’त्यादि, ‘सर्वबन्धन्तरं जहन्नेण अंतोमुहुत्तं’ति, कथं?, वायुवैक्रियशरीरं प्रतिपन्नः, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको भूत्वा मृतस्ततः पृथिवीकायिकेषूपन्नः तत्रापि क्षुल्लकभवग्रहणमात्रं स्थित्वा पुनर्वायुर्जातः, तत्रापि कतिपयान् क्षुल्लकभवान् स्थित्वा वैक्रियं गतः, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धको जातस्ततश्च वैक्रियस्य सर्वबन्धयोरन्तरं बहवः क्षुल्लकभवास्ते च बहवोऽप्यन्तर्मुहूर्तं, अन्तर्मुहूर्तं बहूनां क्षुल्लकभवानां प्रतिपादितत्वात्, ततश्च सर्वबन्धान्तरं यथोक्तं भवतीति, ‘उक्कोसेणं अनन्तं कालं वणस्सइकालो’ति, कथं?, वायुवैक्रियशरीरिभवन् मृतो वनस्पत्यादिष्वनन्तं कालं स्थित्वा वैक्रियशरीरं पुनर्यदा लप्स्यते तदा यथोक्तमन्तरं भविष्यतीति, ‘एवं देसबन्धन्तरं’ति, भावना चास्य प्रागुक्तानुसारेणेति ॥

रत्नप्रभासूत्रे ‘सर्वबन्धन्तरं’मित्यादि, एतद्भाव्यते-रत्नप्रभानारको दशवर्षसहस्रस्थितिक उत्पत्तौ सर्वबन्धकः तत उद्धृतस्तु गर्भजपञ्चेन्द्रियेष्वन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा रत्नप्रभायां पुनरप्युत्पन्नः तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धक इत्येवं सूतोक्तं जघन्यमन्तरं सर्वबन्धयोरिति, अयं च यदाऽपि प्रथमोत्पत्तौ त्रिसमयविग्रहेणोत्पद्यते तदापि न दश वर्षसहस्राणि त्रिसमयन्यूनानि भवन्ति, अन्तर्मुहूर्तस्य मध्यात्समयत्रयस्य तत्र प्रक्षेपात्, न च तत्रक्षेपेऽप्यन्तर्मुहूर्तस्यान्तर्मुहूर्तत्वव्याघातस्तस्यानेकभेदत्वादिति, ‘उक्कोसेणं वणस्सइकालो’ति, कथं?, रत्नप्रभानारक उत्पत्तौ सर्वबन्धकः तत उद्धृतश्चानन्तं कालं वनस्पत्यादिषु स्थित्वा पुनस्तत्रैवोत्पद्यमानः सर्वबन्धक इत्येवमुत्कृष्टमन्तरमिति, ‘देसबन्धन्तरं जहन्नेण अंतोमुहुत्तं’ति, कथं?, रत्नप्रभानारको देशबन्धकः सन् मृतोऽन्तर्मुहूर्तायुः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्तयोत्पद्य भूत्वा रत्नप्रभानारकतयोत्पन्नः, तत्र च द्वितीयसमये देशबन्धक इत्येवं जघन्यं देशबन्धान्तरमिति, ‘उक्कोसेणं’मित्यादि, भावना प्रागुक्तानुसारेणेति ।

शर्कराप्रभादिनारकाणां वैक्रियशरीरवन्धान्तरमतिदेशतः सङ्क्षेपार्थः भाह-‘एवं जावे’त्यादि, द्वितीयादिपृथिवीषु च जघन्या स्थिति क्रमेणैकं त्रीणि सप्त दश सप्तदश द्वाविंशतिश्च सामान्यमपानीति पंचिदिण्’त्यादौ ‘जहा वा उकाइयाणं’ति जघन्येनान्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतः पुनरनन्तं कालमित्यर्थः असुरकुमारदयस्तु सहस्रारान्ता देवा उत्पत्तिसमये सर्वबन्धं कृत्वा स्वकीयां च जघन्यं स्थितिमनुपाल्य पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु जघन्येनान्तर्मुहूर्तायुष्कत्वेन समुत्पद्य भूत्वा च तेष्वेव सर्वबन्धका जाताः, एवं च तेषां वैक्रियस्य जघन्यं सर्वबन्धान्तरं जघन्या तत्स्थितिरन्तर्मुहूर्ताधिका चकत्वा, उत्कृष्टं त्वनन्तं कालं, यथा रत्नप्रभानारकाणामिति, एतद्दर्शनायाह—

‘असुरकुमारे’त्यादि, तत्र जघन्या स्थितिरसुरकुमारादीनां व्यन्तराणां च दश वर्षसहस्राणि ज्योतिष्काणां पल्योपमाष्टभागः सौधर्मादिषु तु ‘पलियमहियं दो सार साहिया सत्तदस य चोद्दस य वर्षसहस्राणि ज्योतिष्काणां पल्योपमाष्टभागः सौधर्मादिषु तु ‘पलियमहियं दो सार साहिया सत्तदस य चोद्दस य सतरस य’ इत्यादि ।

आनतसूत्रे ‘सब्बबंधंतर’मित्यादि, एतस्य भावना आनतकल्पीयो देव उत्पत्तौ सर्वबन्धकः, स चाष्टादशसागरोपमानि तत्र स्थित्वा ततश्च्युतो वर्षपृथक्त्वं मनुष्येषु स्थित्वा पुनस्तत्रैवोत्पन्नः प्रथमसमये चासौ सर्वबन्धक इत्येवं सर्वबन्धान्तरं जघन्यमष्टादश सागरोपमानि वर्षपृथक्त्वं मनुष्येषु स्थित्वा पुनस्तत्रैवोत्पन्नः प्रथमसमये चासौ सर्वबन्धक इत्येवं सर्वबन्धान्तरं जघन्यमष्टादश सागरोपमानि वर्षपृथक्त्वाधिकाणीति, उत्कृष्टं त्वनन्तं कालं, कथं?, स एव सतस्माच्च्युतोऽनन्तं कालं वनस्पत्यादिषु स्थित्वा पुनस्तत्रैवोत्पन्नः प्रथमसमये चासौ सर्वबन्धक इत्येवमिति, ‘देसबंधंतरं जहन्नेणं वासुपुहुत्तं’ति, कथं?, स एव देशबन्धकः संश्रयतो वर्षपृथक्त्वं मनुष्यत्वमनुभूय पुनस्तत्रैव गतस्तस्य च सर्वबन्धान्तरं देशबन्ध इत्येवं सूत्रोक्तमन्तरं भवति, इह च यद्यपि सर्वबन्धसमयाधिकं वर्षपृथक्त्वं भवति तथाऽपि तस्य वर्षपृथक्त्वादनर्थान्तरत्वविवक्षया न भेदेन गणनमिति । एवं प्राणतारणाच्युतग्रैवेयकसूतराण्यपि ज्ञेयानि ।

अथ सनत्कुमारादिसहस्रारान्ता देवा जघन्यतो नवदिनायुष्केभ्यः आनताद्यच्युतान्तास्तु नवमासायुष्केभ्यः समुत्पद्यन्त इति जीवसमासेऽभिधीयते, ततश्च जघन्यं तत्सर्वबन्धान्तरं तत्तदधिकतज्जघन्यस्थितिरूपं प्राप्नोतीति, सत्यमेतत्, केवलं मतान्तरमेवेदमिति ॥ अनुत्तरविमान-सूत्रे तु ‘उक्कोसेण’मित्यादि, उत्कृष्टं सर्वबन्धान्तरं देशबन्धान्तरं च सङ्ख्यातानि सागरोपमानि, यतो नान्तकालमनुत्तरविमानच्युतः ‘संसरति, तानि च जीवसमासमतेन द्विसङ्ख्यानीति ।

अथ वैक्रियशरीरदेशबन्धकादीनामल्पत्वादिनिरूपणायाह-‘एएसी’त्यादि, तत्र सर्वस्तोका वैक्रियसर्वबन्धकास्तत्कालस्याल्पत्वात्, देशबन्धका असङ्ख्यातगुणास्तत्कालस्य तदपेक्षया-ऽसङ्ख्येयगुणत्वात्, अबन्धकास्त्वनन्तगुणाः सिद्धानां वनस्पत्यादीनां च तदपेक्षयाऽनन्तगुणत्वादिति

अथाहारक शरीरप्रयोग बन्धमधिकृत्याह-‘आहारे’ त्यादि, ‘एगागारे’ ति एकः प्रकारो नौदारियादिबन्धवदेकेन्द्रियाद्यनेकप्रकार इत्यर्थः, ‘सब्बबंधे एक्कं समयं’ति आद्यसमय एव सर्वबन्ध-भावात्, ‘देसबंधे जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं’ति, कथं?, जघन्यत उत्कर्षतश्चान्त-मुहुत्तमात्रमेवाहारकशरीरी भवति, परत औदारिकशरीरस्यावश्य ग्रहणात्, तत्र चान्तमुहुत्तं आद्यसमये सर्वबन्धः उत्तरकालं च देशबन्ध इति ।

अथाहारकशरीरप्रयोगबन्धस्थैवान्तरनिरूपणायाह-‘आहारे’ त्यादि, ‘सब्बबंधंतरं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ति, कथं?, मनुष्य आहारकशरीरं प्रतिपन्नस्तत्प्रथमसमये च सर्वबन्धकस्ततोऽन्त-मुहुत्तमात्रं स्थित्यौदारिकशरीरं गतस्तत्राप्यन्तर्मुहुत्तं स्थितः, पुनरपि च तस्य संशयादि आहार-कशरीरकरणकारणमुत्पन्नं ततः पुनरप्याहारकशरीरं गृह्णाति, तत्र च प्रथमसमये सर्वबन्धक एवेति, एवं च सर्वबन्धान्तरमन्तर्मुहुत्तं, द्वयोरप्यन्तर्मुहुत्तयोरेकत्वविक्षणादिति, ‘उक्कोसेणं अनन्तं कालं’ति, कथं?, यतोऽनन्तकालादाहारकशरीरं पुनर्न भवति इति, कालानन्त्यमेव विशेषेणाह-

‘अनन्ताओ उस्सप्पिणीओ ओस्सप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अनन्ता लोग’ति, एतद्वयाख्यानं च प्राग्वत् । अथ तत्र पुद्गलपरावर्तपरिमाणं किं भवति ? इत्याह—

‘अवहं पोगलपरियट्ठं देसूणं’ति, ‘अपार्धम्’ अपगताद्धमर्द्धमात्रमित्यर्थः ‘पुद्गलपरावर्त’ प्रागुक्तस्वरूपम्, अपार्द्धमप्यर्द्धतः पूर्णं स्यादत आह-देशोनमिति । ‘एवं देसबंधंतरपि’ति जघन्येनान्तर्मुहूर्तमत्कर्षतः पुनरपार्द्ध पुद्गल- परावर्त देशोनं, भावना तु पूर्वोक्तानुसारेणेति ।

अथाहारकशरीरदेशबन्धकादीनामल्पत्वादिनिरूपणायाह- ‘एएसि ण’मित्यादि, तत्र सर्वस्तोका आहारकस्य सर्वबन्धकास्तत्सर्वबन्धकालस्याल्पत्वात्, देशबन्धकाः सङ्ख्यातगुणा स्तदेशबन्धकालस्य बहुत्वात्, असङ्ख्यातगुणास्तु ते न भवन्ति, यतो मनुष्या अपि सङ्ख्याताः किं पुनराहारकशरीरदेशबन्धकाः ?, अबन्धकास्त्वनन्तगुणाः, आहारकशरीरं हि मनुष्याणां तत्रापि संयतानां तेषामपि केषाञ्चिदेव कदाचिदेव च भवतीति, शेषकाले ते शेषसत्त्वाश्चाबन्धकाः, ततश्च सिद्धवनस्पत्यादिनामन्तगुणत्वादनन्तगुणास्त इति ।

अथ तैजसशरीरप्रयोगबन्धमधिकृत्याह—

मू. (४२६) तेयासरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-एगिंदियतेयासरीरप्पयोगबंधे वेइंदिय० तेइंदिय० जाव पंचिंदियतेयासरीरप्पयोगबंधे । एगिंदियतेयासरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ? एवं एएणं अभिलावेणं भेदो जहा ओगाहणसंठाणे जाव पज्जत्तसव्वट्ठसिद्धअनुत्तरोववाइयकप्पातीयवेमानियदेव-पंचिंदियतेयासरीरप्पयोगबंधे य अपज्जत्तसव्वट्ठसिद्धअनुत्तरोववाइयजावबंधे य ।

तेयासरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?, गोयमा ! वीरियसज्जोसद्वव्याए जाव आउयं च पडुच्च तेयासरीरप्पयोगनामाए कम्मस्स उदएणं तेयासरीरप्पयोगबंधे ।

तेयासरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे सव्वबंधे ?, गोयमा ! देसबंधे नो सव्वबंधे ।

तेयासरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-अनाइए वा अपज्जवसिए अनाइए वा सपज्जवसिए ।

तेयासरीरप्पयोगबंधंतरं णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! अनाइयस्स अपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं, अनाइयस्स सपज्जवसियस्स नत्थि अंतरं ।

एएसि णं भंते ! जीवाणं तेयासरीरस्स देसबंधगाणं अबंधगाणं य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा जीवा तेयासरीरस्स अबंधगा देसबंधगा अनंतगुणा ४ ।

वृ. ‘तेये’त्यादि, ‘नो सव्वबंधे’ति तैजसरीरस्यानादित्वात् सर्वबन्धोऽस्ति, तस्य प्रथमतः पुद्गलोपादानरूपत्वादिति । ‘अनाइए वा अपज्जवसिए’इत्यादि, तत्रायं तैजसशरीरबन्धोऽनादिरपर्यवसितोऽभव्यानां अनादि सपर्यवसितस्तु भव्यानामिति ।

अथ तैजसशरीरप्रयोगबन्धस्यैवान्तरनिरूपणायाह-‘तेये’त्यादि, ‘अनाइयस्से’त्यादि, यस्मात्संसारस्थो जीवस्तैजसशरीरबन्धेन द्वयरूपेणापि सदाऽविनिर्मुक्त एव भवति तस्माद्य-रूपस्थाप्यस्य नास्त्यन्तरमिति । अथ तैजसशरीरदेशबन्धकाबन्धकानामल्पत्वादिनिरूपणाया-‘एएसि’त्यादि, तत्र सर्वस्तोकास्तैजसशरीरस्याबन्धकाः सिद्धानामेव तदबन्धकत्वात्, देशबन्धकास्त्वनन्तगुणास्तदेश- बन्धकानां सकलसंसारिणां सिद्धेभ्योऽनन्तगुणत्वादिति ।

अथ कर्मणशरीरप्रयोगबन्धमधिकृत्याह—

मू. (४२७) कम्मासरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! अट्ठविहे पन्नत्ते तंजहा-नाणावरनिज्जकम्मासरीरप्पयोगबंधे जाव अंतराइयकम्मासरीरप्पयोगबंधे ।

नाणावरनिज्जकम्मासरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?, गोयमा ! नाण-पडिणीययाए नाणनिहवणयाए नाणंतराएणं नाणप्पदोसेणं नाणच्चासादणाए नाणविसंवादणा-जोगेणं नाणावरनिज्जकम्मासरीरप्पयोगनामाए कम्मस्स उदएणं नाणावर-निज्जकम्मासरीरप्पयोगबंधे दरिसणावरनिज्जकम्मासरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?, गोयमा ! दंसणपडिणीययाए एवं जहा नाणावरनिज्जं नवरं दंसणनाम धेतव्वं जाव दंसणविसंवादणाजोगेणं दरिसणावरनिज्जकम्मासरीरप्पयोगनामाए कम्मस्स उदएणं जावप्पओगबंधे ।

सायावेयनिज्जकम्मासरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! कस्स कम्मस्स उदएणं ?, गोयमा ! पाणाणु-कंपयाए भूयाणुकंपयाए एवं जहा सत्तमसए दंसमोद्देसए जाव अपरियावणयाए सायावेयनिज्जक-म्मासरीरप्पयोगनामाए कम्मस्स उदएणं सायावेयनिकम्मा जाव बंधे ।

अस्सायावेयनिज्जपुच्छा, गोयमा ! परदुक्खणयाए परसोयणयाए जहा सत्तमसए दंसमोद्दे-सए जाव परियावणयाए अस्सायावेयनिज्जकम्मा जाव पयोगबंधे ।

मोहनिज्जकम्मासरीरप्पयोगपुच्छा, गोयमा ! तिक्वकोहयाए तिक्वमाणयाए तिक्वमायाए तिक्वल्लोभाए तिक्वदंसणमोहनिज्जयाए तिक्वचरित्तमोहनिज्जयाए मोहनिज्जकम्मासरीरजाव-पयोगबंधे ।

नेरइयाउयकम्मासरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! महारंभयाए महापरिग्गहयाए कुणिमाहारेणं पंचिंदियवहेणं नेरइयाउयकम्मासरीरप्पयोगनामाए कम्मस्स उदएणं नेरइया-उयकम्मासरीर जाव पयोगबंधे ।

तिरिक्खजोनियाउयकम्मासरीरप्पओगपुच्छा, गोयमा ! माइल्लियाए नियडिल्लियाए अलियवयणेणं कूडलकूडमाणेणं तिरिक्खजोनियकम्मासरीरजावपयोगबंधे । मणुस्सा-उयकम्मासरीरपुच्छा, गोयमा ! पगइभइयाए पगइविणीययाए साणुक्कोसयाए अमच्छरियाए मणुस्साउयकम्मा जावपयोगबंधे ।

देवाउयकम्मासरीरपुच्छा, गोयमा ! सरागसंमेणं संजमासंजमेणं बालतवोकम्मेणं अकामनिज्जराए देवाउयकम्मासरीर जावपयोगबंधे ।

सुभनाकम्मासरीरपुच्छा, गोयमा ! कायउज्जुययाए भावुज्जुययाए भासुज्जुययाए अविसंवाद-णजोगेणं सुभनामकम्मासरीर जावप्पयोगबंधे ॥

असुभनामकम्मासरीरपुच्छा, गोयमा ! कायअणुज्जुययाए भवअणुज्जुययाए भासअणु-ज्जुययाए विसंवायणायोगेणं असुभनामकम्माजाव पयोगबंधे ।

उच्चागोयकम्मासरीरपुच्छा, गोयमा ! जातिअमदेणं कुलअमदेणं बलअमदेणं रूवअमदेणं तवअमदेणं सुयअमदेणं लाभअमदेणं इस्सरियअमदेणं उच्चागोयकम्मासरीरजाव पयोगबंधे, नीयागोयकम्मासरीरपुच्छा, गोयमा ! जातिमदेणं कुलमदेणं बलमदेणं जाव इस्सरियमदेणं नीयागोयकम्मासरीरजावपयोगबंधे ।

अंतराइयकम्मासरीरपुच्छ, गोयमा ! दानंतराएणं लाभंतराएणं भोगंतराएणं उवभोगंतरा-
एणं वीरियंतराएणं अंतराइयकम्मासरीरप्पयोगनामाए कम्मस्स उदएणं अंतराइयकम्मासरीर-
प्पयोगबंधे ।

नाणावरनिज्जकम्मासरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! किं देसबंधे ? , गोयमा ! देसबंधेनो सव्वबंधे,
एवं जाव अंतराइयकम्मा० । नाणावरनिज्जकम्मासरीरप्पयोगबंधे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं
होइ ? , गोयमा ! नाणा० दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-अनाइए सपज्जवसिए अनाइए अपज्जवसिए वा
एवं जहा तेयगस्स सचिट्ठणा तहेव एवं जाव अंतराइयकम्मस्स । नाणावरनिज्ज- कम्मासरीर-
प्पयोगबंधंतरे णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ? , गोयमा ! अनाइयस्स एवं जहा तेयगसरीरस्स
अंतरं तहेव एवं जाव अंतराइयस्स ।

एएसि णं भंते ! जीवाणं नाणावरनिज्जस्स कम्मस्स देसबंधगाणं अवंधगाण य कयरे २
जाव अप्पाबहुणं जहा तेयगस्स, एवं आउयवज्जं जाव अंतराइयस्स । आउयस्स पुच्छ, गोयमा !
सव्वत्थोवा जीवा आउयस्स कम्मस्स देसबंधगा अवंधगा संवेज्जगुणा ५ ।

वृ. 'कम्मासरीरे' त्यादि, 'नाणपडिणीययाए'ति ज्ञानस्य-श्रुतादेस्तदभेदात् ज्ञानवतां वा
या प्रत्यनीकता-साप्तान्येन प्रतिकूलता सा तथा तथा, 'माणनिहवणयाए'ति ज्ञानस्य-श्रुतस्य
श्रुतगुरूणां वा या निहवता-अपलपनं सा तथा तथा ।

'नाणंतराएणं'ति ज्ञानस्य-श्रुतस्यान्तरायः-तद्ग्रहणादौ विघ्नो यः स तथा तेन, 'नाणप-
ओसेणं'ति ज्ञाने-श्रुतादौ ज्ञानवत्सु वा यः प्रद्वेषः-अप्रीति-तद्ग्रहणादौ विघ्नो यः स तथा तेन,
'नाणपओसेणं'ति ज्ञाने-श्रुतादौ ज्ञानवत्सु वा यः प्रद्वेषः-अप्रीति स तथा तेन, 'नाणऽच्चासायणाए'ति
ज्ञानस्य ज्ञानिनां वा याऽत्याशातना-हीलना सा तथा तथा ।

'नाणविसंवायणाजोगेणं'ति ज्ञानस्य ज्ञानिनां वा विसंवादनयोगो-व्यभिचारदर्शनाय
व्यापारो यः स तथा तेन, एतानि च बाह्यानि कारणानि ज्ञानावरणीयकर्मणशरीरबन्धे, अथाऽऽन्तरं
कारणमाह- 'नाणावरनिज्ज'मित्यादि, ज्ञानावरणीयहेतुत्वेन ज्ञानावरणीयलक्षणं यत्कर्मणशरीर-
प्रयोगनाम तत्तथा तस्य कर्मण उदयेनेति ।

'दंसणपडिणीययाए'ति इह दर्शनं-चक्षुर्दर्शनादि, 'तिव्वदंसणमोहनिज्जयाए'ति
तीव्रमिथ्यातत्त्वयेत्यर्थः ।

'तिव्वचरित्तमोहनिज्जयाए'ति कषायव्यतिरिक्तं नोकषायलक्षणमिह चारित्रमोहनीयं
ग्राह्यं, तीव्रक्रोधतयेत्यादिना कषायचारित्रमोहनीयस्य प्रागुक्तत्वादिति ।

'महारंभयाए'ति अपरिमितमकृष्याद्यारम्भतयेत्यर्थः, 'महारंभपरिगहयाए'ति अपरिमाण-
परिग्रहतया 'कुणिमाहारेणं'ति मासंभोजनेनेति 'माइल्लायए'ति परवञ्चनबुद्धिवत्तया
'नियडिल्लायए'निकृति-वञ्चनार्थं चेष्टा मायाप्रच्छादनार्थं मायान्तरमित्येके अत्यादरकरणेन
परवञ्चनमित्ये तद्वत्तया, 'पगइमइयाए'ति स्वभावतः पराननुतापितया 'साणक्कोसयाए'ति
सानुकम्पतया 'अमच्छरिययाए'ति मत्सरिकः-परगुणानामसोढा तद्भावनिषेधोऽमत्सरिकता तथा ।

'सुभनामकम्मे'त्यादि, इह शुभनाम देवगत्यादिकं 'कायउज्जुययाए'ति कायर्जुकतया
परावञ्चनपरकायवेष्टया 'भावुज्जुययाए'ति भावर्जुकतया परावञ्चनपरमनःप्रवृत्त्येत्यर्थः, 'भासुज्जु-

ययाए'ति भाषर्जुकतया भाषाऽऽर्जवेनेत्यर्थः 'अविसंवायणाजोगेण'ति विसंवादनं-अन्यथा-प्रतिपन्नस्यान्यथाकरणं तद्रूपो योगो-व्यापारस्तेन वा योगः-सम्बन्धो विसंवादनयोगसन्निषेधादविसंवादनयोगस्तेन, इह च कायर्जुक्तादित्रयं वर्तमानकालात्थं, अविसंवादनयोगस्त्वतीतवर्त्मानलक्षणकालद्वयाश्रय इति ।

‘असुभनामकम्मे’त्यादि, इह चाशुभनाम नरकगत्यादिकम् ।

‘कम्मासरीरप्पवगबंधे णं’मित्यादि, कर्मणशरीरप्रयोगवन्धप्रकरणं तैजसशरीर-प्रयोगवन्धप्रकरणवन्नेयं, यस्तु विशेषोऽसावुच्यते-‘सव्वत्थोवा आउयस्स कम्मस्स देसबंधं’ति, सर्वस्तोकत्वमेषामायुर्वन्धद्वयाः स्तोकत्वादवन्ध्यायास्तु बहुगणत्वात्, तदवन्धकाः सङ्ख्यातगुणाः, नन्वसङ्ख्यातगुणास्तदवन्धकाः कस्मान्नोक्ताः ? तदवन्धाद्वया असङ्ख्यातजीविताना-थित्यास-ङ्ख्यातगुणत्वात्, उच्यते, इदमनन्तकाधिकानाथित्य सूत्रं, तत्र चानन्तकाधिकाः सङ्ख्यात-जीविता एव, ते चायुष्कस्यावन्धकास्तद्देशवन्धकेभ्यः सङ्ख्यातगुणा एव भवन्ति ।

यद्यवन्धकाः सिद्धादयस्तन्मध्ये क्षिप्यन्ते तथाऽपि तेभ्य- सङ्ख्यातगुणा एव ते, सिद्धाद्यवन्धकानामनन्तानामप्यनन्तकाधिकायुर्वन्धकापेक्षयाऽनन्तभागत्वादिति ।

ननु यदायुषोऽवन्धकाः सन्तो बन्धका भवन्ति तदा कथं न सर्वबन्धसम्भवस्तेषाम् ? , उच्यते, न हि आयुःप्रकृतिरसती सर्वातिर्निवध्यते औदारिकादिशरीरवदिति न सर्वबन्धसम्भव इति । प्रकारान्तरेणौदारिकादि चिन्तयन्नाह-

मू. (४२८) जस्स णं भंते ! ओरालियसरीरस्स सव्वबंधे से णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए अबंधए ?, गोयमा ! नो बंधए अबंधए, आहारगसरीरस्स किं बंधए अबंधए ?, गोयमा ! नो बंधए अबंधए, तेयासरीरस्स किं बंधए अबंधए ?, गोयमा ! बंधए नो अबंधए, जइ बंधइ किं देसबंधए सव्वबंधए ?, गोयमा ! देसबंधए नो सव्वबंधए, कम्मासरीरस्स किं बंधए अबंधए ?, जहेव तेयगस्स जाव देसबंधए नो सव्वबंधए ।

जस्स णं भंते ! ओरालियसरस्स देसबंधे से णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स किं बंधए अबंधए गोयमा ! नो बंधए अबंधए, एवं जहेव सव्वबंधेणं भनियं तहेव देसबंधेणवि भानियव्वं जाव कम्मगस्स णं ।

जस्स णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स सव्वबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए अबंधए ?, गोयमा ! नो बंधए अबंधए, आहारगसरीरस्स एवं चेव, तेयगस्स कम्मगस्स यजहेव ओरालिएणं समं भनियं तहेव भानियव्वं जाव देसबंधए नो सव्वबंधए ।

जस्स णं भंते ! वेउव्वियसरीरस्स देसबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए अबंधए ?, गोयमा ! नो बंधए अबंधए, एवं जहा सव्वबंधेणं भनियं तहेव देसबंधेणवि भानियव्वं जाव कम्मगस्स ।

जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स सव्वबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधए अबंधए ?, गोयमा ! नो बंधए अबंधए, एवं वेउव्वियस्सवि, तेयाकम्माणं जहेव ओरालिएणं समं भनियं तहेव भानियव्वं ।

जस्स णं भंते ! आहारगसरीरस्स देसबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीर० एवं जहा आहार-

गसरीरस्स सच्चबंधेणं भनियं तथा देसबंधेणवि भानियच्चं जाव कम्मगस्स ।

जस्स णं भंते ! तेयासरीरस्स देसबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स किं बंधइ अबंधए गोयमा ! बंधए वा अबंधए वा, जइ बंधए किं देसबंधए सच्चबंधए ?, गोयमा ! देसबंधए वा सच्चबंधए वा, वेउच्चियसरीरस्स किं बंधए अबंधए ? एवं चेव, एवं आहारगसरीरस्सवि, कम्मगसरीरस्स किं बंधए अबंधए ?, गोयमा ! बंधए नो अबंधए, जइ बंधए किं देसबंधए सच्चबंधए ?, गोयमा ! देसबंधए नो सच्चबंधए ।

जस्स णं भंते ! कम्मगसरीरस्स देसबंधे से णं भंते ! ओरालियसरीरस्स जहा तेयगस्स वत्तच्चया भनिया तथा कम्मगस्सवि भानियच्चं जाव तेयासरीरस्स जाव देसबंधए नो सच्चबंधए वृ. 'जस्से' त्यादि, 'नो बंधए' ति, न ह्येकसमये औदारिकवैक्रियबोर्बन्धो विद्यत इतिकृत्वा नो बन्धक इति । एवमाहारकस्यापि । तैजसस्य पुनः सदैवाविरहितत्वाद्बन्धको देशबन्धकेन, सर्वबन्धस्तु नास्त्येव तस्येति । एवं कार्मणशरीरस्यापि वाच्यमिति । एवमौदारिकसर्वबन्धमाश्रित्य शेषाणां बन्धचिन्तार्थः अनन्तरं दण्डक उक्तोऽधौदारिकस्यैव देशबन्धकमाश्रित्यान्यमाह-

'जस्स ण'मित्यादि, अथ वैक्रियस्य सर्वबन्धमाश्रित्य शेषाणां बन्धचिन्तार्थोऽन्यो दण्डकः, तत्र च 'तेयगस्स कम्मगस्स जहेवे' त्यादि, यधौदारिकशरीरसर्वबन्धकस्य तैजसकार्मणयोर्देशबन्धकत्वमुक्तमेवं वैक्रियशरीरसर्वबन्धकस्यापि तयोर्देशबन्धकत्वं वाच्यमिति भावः ।

वैक्रियदेशबन्धदण्डक आहारकस्य सर्वबन्धदण्डको देशबन्धदण्डकश्च सुगम एव । तैजसदेशबन्धकदण्डके तु 'बंधए वा अबंधए' ति तैजसदेशबन्धक औदारिकशरीरस्य बन्धको वा स्यादबन्धको वा, तत्र विग्रहे वर्तमानोऽबन्धकोऽविग्रहस्थः पुनर्बन्धकः स एवोत्पत्तिक्षेत्र-प्राप्तिप्रथमसमये सर्वबन्धकद्वितीयादौ तु देशबन्धक इति, एवं कार्मणशरीरदेशबन्धकदण्डकेऽपि वाच्यमिति ।

अधौदारिकादिशरीरदेशबन्धकादीनामल्पत्वादिनिरूपणायाह-

मू. (४२९) एएसि णं भंते ! सच्चजीवाणं ओरालियवेउच्चियआहारगतेयाकम्मासरीरगाणं देसबंधगाणं सच्चबंधगाणं अबंधगाणं य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सच्चत्थोवा जीवा आहारगसरीरस्स सच्चबंधगा १ तस्स चेव देसबंधगा संखेज्जगुणा २ वेउच्चियसरीरस्स सच्चबंधगा असंखेज्जगुणा ३ तस्स चेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा ४ तेयाकम्मगाणं दुण्हवि तुल्ला अबंधगा अनंतगुणा ५ ।

—ओरालियसरीरस्स सच्चबंधगा अनंतगुणा ६ तस्स चेव अबंधगा विसेसाहिया ७ तस्स चेव देसबंधगा असंखेज्जगुणा ८ तेयाकम्मगाणं देसबंधगा विसेसाहिया ९ वेउच्चियसरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया १० आहारगसरीरस्स अबंधगा विसेसाहिया ११ । सेवं भंते ! २ ।

वृ. 'एएसी' त्यादि, तत्र सर्वस्तोका आहारकशरीरस्य सर्वबन्धकाः यस्मात्ते चतुर्दश-पूर्वधरास्तथाविधप्रयोजनवन्त एव भवन्ति, सर्वबन्धकालश्च समयमेवेति, तस्यैव च देशबन्धकाः सङ्ख्येयगुणाः, देशबन्धकालस्य बहुत्वात्, वैक्रियशरीरस्य सर्वबन्धका असङ्ख्येयगुणाः, तेषां तेभ्योऽसङ्ख्यातगुणत्वात्, तस्यैव च देशबन्धका असङ्ख्येयगुणाः, सर्वबन्धाद्धापेक्षया देशबन्धाद्धाया असङ्ख्यातगुणत्वात्, अथवा सर्वबन्धकाः प्रतिपद्यमानकाः देशबन्धकास्तु पूर्वप्रतिपन्नाः, प्रतिपद्यमानकेभ्यश्च पूर्वप्रतिपन्नानां बहुत्वात् ।

वैक्रियसर्वबन्धकेभ्यो देशबन्धका असङ्ख्ययगुणाः, तैजसकाम्मणयोरबन्धका अनन्तगुणाः, यस्मात्ते सिद्धास्ते च वैक्रियदेशबन्धकेभ्योऽनन्तगुणा एव, वनस्पतिवर्जसर्वजीवेभ्यः सिद्धानामनन्तगुणत्वादिति, औदारिकशरीरस्य सर्वबन्धका अनन्तगुणास्ते च वनस्पतिप्रभृतीन् प्रतीत्य प्रत्येतव्याः, तस्यैव चाबन्धका विशेषाधिकाः, एते हि विग्रहगतिकाः सिद्धादयश्च भवन्ति, तत्र च सिद्धादीनामत्यन्ताल्पत्वेनेहाविवक्षा, विग्रहगतिकाश्च वक्ष्यमाणन्यायेन सर्वबन्धकेभ्यो बहुतरा इति तेभ्यस्तदबन्धका विशेषाधिका इति ।

तस्यैव चौदारिकस्य देशबन्धका असङ्ख्यातगुणाः, विग्रहास्त्रापेक्षया देशबन्धास्त्राया असङ्ख्यातगुणत्वात्, तेजसकाम्मणयोर्देशबन्धका विशेषाधिकाः, यस्मात्सर्वेऽपि संसारिणस्तैजसकाम्मणयोर्देशबन्धका भवन्ति, तत्र च ये विग्रहगतिका औदारिकसर्वबन्धका वैक्रियादिबन्धकाश्च ते औदारिकदेशबन्धकेभ्योऽतिरिच्यन्ते इति ते विशेषाधिका इति, वैक्रियशरीरस्याबन्धका विशेषाधिकाः, यस्माद्वैक्रियस्य बन्धकाः प्रायो देवनारका एव शेषास्तु तदबन्धकाः सिद्धाश्च, तत्र च सिद्धास्तैजसादिदेशबन्धकेभ्योऽतिरिच्यन्ते इति ते विशेषाधिका उक्ताः ।

आहारकशरीरस्याबन्धका विशेषाधिका यस्मान्मनुष्याणामेवाहारकशरीरं वैक्रियं तु तदन्येषामपि, तोत वैक्रियबन्धकेभ्य आहारकबन्धकानां स्तोक्तत्वेन वैक्रियाबन्धकेभ्य आहारकाबन्धका विशेषाधिका इति ।

—इहाल्पबहुत्वाधिकारे वृद्धा गाथा एवं प्रपञ्चितवन्तः—

- ॥ १ ॥ ओरालसव्वबंधा थोवा अब्बंधया विसेसहिया ।
तत्तो य देसबंधा असंखगुनिया कहं मेया ॥
- ॥ २ ॥ पढमंमि सव्वबंधो समए सेसेसु देसबंधो उ ।
सिद्धाईण अबंधो विग्गहगइयाण य जियाणं ॥
- ॥ ३ ॥ इह पुण विग्गहिए छिय पडुच्च भनिया अबंधगा अहिया ।
सिद्धा अनंतभागंमि सव्वबन्धाणवि भवन्ति ॥
- ॥ ४ ॥ उजुयाय एगवंका एगवंका दुहओवंका गई भवे तिविहा ।
पढमाइ सव्वबंधा सव्वे बीयाइ अद्धं तु ॥
- ॥ ५ ॥ तइयाइ तइयभंगो लब्भइ जीवाण सव्वबंधाणं ।
इति तिन्नि सव्वबंधा रासी तिन्नेव य अबंधा ॥
- ॥ ६ ॥ रासिप्पमाणओ ते तुल्लाऽबंधा य सव्वबंधा य ।
संखापमाणओ पुण अबंधगा पुण जहब्भहिया ॥
- ॥ ७ ॥ जे एगसमइया ते एगनिगोदंमि छदिसिं एंति ।
दुसमइया तिपयरिया तिसमईया सेसलोगाओ ॥
- ॥ ८ ॥ तिरियाययं चउदिसि पयरमसंखप्पएसबाहल्लं ।
उहं पुव्वावरदाहिणुत्तरायया य दो पयरा ॥
- ॥ ९ ॥ जे तिपयरिया ते छदिसिएहिंतो भवंतऽसंखगुणा ।
सेसावि असंखगुणा खेत्तासंखेज्जगुनियत्ता ॥

- ॥ १० ॥ एवं विसेसअहिया अबंधया सव्वबंधएहिं तो ।
तिसमइयविग्गहं पुण पडुच्च सुत्तं इमं होइ ॥
- ॥ ११ ॥ चउसमयविग्गहं पुण संखेज्जगुणा अबंधगा होति ।
एएसिं निदरिसणं ठवणारासीहिं वोच्छामि ॥
- ॥ १२ ॥ पढमो होइ सहस्सं दुसमइया दोवि लक्खमेक्केकं ।
तिसमइया पुण तिन्निवि रासी कोडी भवेक्केका ॥
- ॥ १३ ॥ एएसिं जहसंभवमत्थोवणयं करेज्ज रासीणं ।
एत्तो असंखगुनिया वोच्छं जह देसबंधा से ॥
- ॥ १४ ॥ एगो असंखभागो वट्टइ उववट्टणोववायम्मि ।
एगनिगोए निच्चं एवं सेसेसुवि स एव ॥
- ॥ १५ ॥ अंतोमुहुत्तमेत्ता ठिई निगोयाण जं विनिदिट्ठा ।
पल्लंति निगोया तम्हा अंतोमुहुत्तेणं ॥
- ॥ १६ ॥ तेसिं ठितिसमयाणं विग्गहसमया हवंति जइभागे ।
एवतिभागे सव्वे विग्गहिया सेसजीवाणं ॥
- ॥ १७ ॥ सव्वेवि य विग्गहिया सेसाणं जं असंखभागमि ।
तेणासंखगुणा देसबंधयाऽबंधएहिंतो ॥
- ॥ १८ ॥ वेउव्वियआहारगतेयाकम्माइं पढियसिद्धाइं ।
तहवि विसेसो जो जत्थ तत्थ तं तं भणीहामि ॥
- ॥ १९ ॥ वेउव्वियसव्वबंधा थोवा जे पढमसमयदेवाई ।
तस्सेव देसबंधा असंखगुनिया कहं के वा ॥
- ॥ २० ॥ तेसिं चिय जे सेसा ते सव्वे सव्वबंधए मोत्तुं ।
होति अबंधाणंता तव्वज्जा सेसजीवा जे ॥
- ॥ २१ ॥ आहारसव्वबंधा थोवा दो तिन्नि पंच वा इस वा ।
संखेज्जगुणा देसे ते उ पुहुत्तं सहस्साणं ॥
- ॥ २२ ॥ तव्वज्जा सव्वजिया अबंधया ते हवंतऽनंतगुणा ।
थोवा अबन्धया तेयगस्स संसारमुक्का जे ॥
- ॥ २३ ॥ सेसा य देसबंधा तव्वज्जा ते हवंतऽणंतगुणा ।
एवं कम्मगभेयावि नवरि नाणत्तमाउम्मि ॥
- ॥ २४ ॥ थोवा आउयबंधा संखेज्जगुणा अबंधया होति ।
तेयाकम्माणं सव्वबंधगा नत्थऽणाइत्ता ॥
- ॥ २५ ॥ अस्संखेज्जगुणा आउगस्स किमबंधगा न भन्नंति ।
जम्हा असंखभागो उव्वट्टइ एगसमएणं ॥
- ॥ २६ ॥ भन्नइ एगसमइओ कालो उव्वट्टणाइ जीवाणं ।
बंधणकालो पुण आउगस्स अंतोमुहुत्तो उ ॥

- ॥ २७ ॥ जीवा ढिईकाले आउयबंधद्धमाइए लद्धं ।
एवइभागे आउस्स बंधया सेसजीवाणं ॥
- ॥ २८ ॥ जं संखेज्जतिभागो ढिईकालस्साउबंधकालो उ ।
तम्हाऽसंखगुणा से अबंधया बंधएहिंतो ॥
- ॥ २९ ॥ संजोगप्पबहुयं आहारगसव्वबंधगा थोवा ।
तस्सेव देसबंधा संखगुणा ते य पुव्वुत्ता ॥
- ॥ ३० ॥ तत्तो वेउव्वियसव्वबंधगा दरिसिया असंखगुणा ।
जमसंखा देवाई उववज्जंतोगसमएणं ॥
- ॥ ३१ ॥ तस्सेव देसबंधा असंखगुनिया हवंति पुव्वुत्ता ।
तेयगकम्माबंधा अनंतगुनिया य ते सिद्धा ॥
- ॥ ३२ ॥ तत्तो उ अनंतगुणा औरालियसव्वबंधगा होंति ।
तस्सेव ततोऽबंधा य देसबंधा य पुव्वुत्ता ॥
- ॥ ३३ ॥ तत्तो तेयगकम्माणं देसबंधा भवे विसेसहिया ।
ते चेवोरालियदेसबंधगा होंतिमे वऽन्ने ॥
- ॥ ३४ ॥ जे तस्स सव्वबंधा अबंधग जे य नेरइयदेवा ।
एएहिं साहिया ते पुणाइ के सव्वसंसारी ॥
- ॥ ३५ ॥ वेउव्वियस्स तत्तो अबंधगा साहिय विसेसेणं ।
ते चेव य नेरइयाइविरहिया सिद्धसंजुता ॥
- ॥ ३६ ॥ आहारगस्स तत्तो अबंधगा साहिया विसेसेणं ।
ते पुण के ? सव्वजीवा आहारगलद्धिए मोत्तुं ॥

इहीदारिकसर्वबन्धादीनामल्पत्वादिभावनार्थं सर्वबन्धादिस्वरूपं तावदुच्यते-इह ऋ जुगत्या विग्रहगत्या चोत्पद्यमानानां जीवानामुत्पत्तिक्षेत्रप्राप्तिप्रथमसमये सर्वबन्धो भवति, द्वितीयात्ति तु देशबन्धः, सिद्धादीनामित्यत्रादिशब्दाद्वैक्रियादिबन्धकानां च जीवानामौदारिकस्यावन्ध, इह च सिद्धादीनामबन्धकत्वेऽप्यत्यन्ताल्पत्वेनाविवक्षणाद्वैग्रहिकानेव प्रतीत्य सर्वबन्ध-कंभ्योऽबन्धका विशेषाधिका उक्ता इति ॥ १-२ ॥

एतदेवाह-साधारणेष्वपि सर्वबन्धभावात्सर्वबन्धकाः सिद्धेभ्योऽनन्तगुणाः, यत एवं ततः सिद्धास्तेषामनन्तभागे वर्तन्ते, यदि च सिद्धा अपि तेषामनन्तभागे वर्तन्ते तदा सुतरां वैक्रियबन्धकादय इति प्रतीयन्त, एव ततश्च तान् विहायैव सिद्धपदमेवाधीतमिति ॥ ३ ॥

अथ सर्वबन्धकानामबन्धकानां च समताभिधानपूर्वकमबन्धकानां विशेषाधिकत्वमुपदर्शयितुमाह-ऋज्वायतायां गतौ सर्वबन्धका एवाद्यसमये भवन्त्येवमेकस्तेषां राशिः, एकवक्रया ये उत्पद्यन्ते तेषां ये प्रथमे समये तेऽबन्धका द्वितीये तु सर्वबन्धका इत्येवं तेषां द्वितीयो राशिः, स चैकवक्राभिधानद्वितीयगत्योत्पद्यमानानामर्द्धभूतो भवतीति, द्विवक्रया गत्या ये पुनरुत्पद्यन्ते ते आद्ये समयद्वयेऽबन्धकास्तृतीये तु सर्वबन्धकाः, अयं च सर्वबन्धकानां तृतीयो राशिः, स च द्विवक्राभिधानतृतीयगत्योत्पद्यमानानां त्रिभागभूतो भवति, तृतीयसमयभावित्वात्तस्य,

एवं च त्रयः सर्वबन्धकानां राशयः त्रय एव चाबन्धकानां, समयभेदेन राशिभेदादिति, एवं च ते राशिप्रमाण- तस्तुल्य यद्यपि भवन्ति तथाऽपि सङ्ख्यातप्रमाणतोऽधिका अबन्धका भवन्ति ॥ ४-५-६ ॥

ते चैवम्-ये एकसमयिका ऋजुगत्योत्पद्यमानका इत्यर्थः ते एकस्मिन्निगोदे-साधारणशरीरे लोकमध्यस्थिते षड्भ्यो दिग्भ्योऽनुश्रेण्याऽऽगच्छन्ति, ये पुनर्द्विसमयिका एकवक्रगत्योत्पद्यमाना इत्यर्थः ते त्रिप्रतरिकाः-प्रतरत्रयादागच्छन्ति, विदिशो वक्रेणाऽऽगमनात्, प्रतरश्व वक्ष्यमाणस्वरूप, ये पुनस्त्रिसमयिकाः-समयत्रयेण वक्रद्वयेन चोत्पद्यमानकस्ते शेषलोकात् प्रतरत्रयातिरिक्तलोका-दागच्छन्तीति ॥ ७ ॥

प्रतरप्ररूपणयाह-लोकमध्यगतैकनिगोदमधिकृत्य तिर्यगायतश्चतसृषु दिक्षु प्रतरः कल्प्यते, असङ्ख्येयप्रदेशबाहल्यो-विवक्षितनिगोदोत्पादकालोचितावगाहनाबाहल्य इत्यर्थः तन्मात्रबाहल्यावेव 'उद्दे'ति ऊर्द्धाधोलोकान्तगतौ पूर्वापरायतो दक्षिणोत्तरायतश्चेति द्वौ प्रतराविति ॥ ८ ॥

अथाधिकृतमल्पबहुत्वमुच्यते-ये जीवास्त्रिप्रतरिका एकवक्रया गत्योत्पत्तिमन्तस्ते षड्दिग्भ्यः-ऋजुगत्या षड्भ्यो दिग्भ्यः सकाशाद् भवन्त्यसङ्ख्येयगुणाः, शेषा अपि ते त्रिसमयिकाः शेषोलाकादागतास्तेऽप्यसङ्ख्येयगुणा भवन्ति, कुतः ?, क्षेत्रामङ्ख्यागनितत्वाद्, यतः षड्दिक्-क्षेत्रात्रिप्रतरमसङ्ख्येयगुणं ततोऽपि शेषलोक इति ॥ ९ ॥

ततः किम् ? इत्याह-वक्रद्वयमाश्रित्येदं सूत्रमित्यर्थः ॥ १० ॥

प्रथमऋजुगत्युत्पन्नसर्वबन्धकराशि सहं परिकल्पितं, क्षेत्रस्याल्पत्वात्, द्विसमयोत्पन्नानां द्वौ राशी, एकोऽबन्धकानामन्यः सर्वबन्धकानां, तौ च प्रत्येकं लक्षमानौ, तत्क्षेत्रस्य बहुतरत्वात्, ये पुनस्त्रिभिः समयैरुत्पद्यन्ते तेषां त्रयो राशयः, तत्र चाद्ययोः समययोरबन्धकौ द्वौ राशी तृतीयस्तु सर्वबन्धको राशिः, ते च त्रयोऽपि प्रत्येकं कोटीमानास्तत्क्षेत्रस्य बहुतरत्वादिति, तदेवं राशित्रयेऽपि सर्वबन्धकाः सहस्रं लक्षं कोटी चेत्येवं सर्वस्तोकाः, अबन्धकास्तु लक्षं कोटीद्वयं चेत्येवं विशेषाधिकास्त इति ॥ १२ ॥

अनेन च गाथाद्वयेनोद्धर्तनाभणनाद्विग्रह समय सम्भवः, अन्तर्मुहूर्तान्ते परिवर्तना-भणनाच्चनिगोद-स्थितिसमयमानमुक्तं, ततश्च अयमर्थः-॥ १३-१४ ॥

तेषामेव वैक्रियबन्धकानां सर्वबन्धकान् मुक्त्वा ये शेषास्ते सर्वे वैक्रियस्य देशबन्धका भवन्ति, तत्र च सर्वबन्धकान् मुक्त्वेत्तेन कथमित्यस्य निर्वचनमुक्तं, ये शेषा इत्यनेन तु के वेत्यस्येति, अबन्धकास्तु तस्यानन्ता भवन्ति, ते च के ? , ते तद्वर्जा-वैक्रियसर्वदेशबन्धकवर्जाः शेषजीवास्ते चौदारिकादिबन्धकाः देवादयश्च वैग्रहिका इति ॥ २१ ॥

'तद्वर्जा' आहारकबन्धवर्जा सर्वजीवा अबन्धका इत्याहारकाबन्धस्वरूपमुक्तं, ते च पूर्वभ्योऽनन्तगुणा भवन्ति ॥ २२-२४ ॥

सङ्ख्यातगुणा आयुष्काबन्धका इति यदुक्तं तत्र प्रश्नयन्नाह-एकोऽसङ्ख्यभागो निगोदजीवानां सर्वदोद्धर्तते, स च बद्धायुषामेव, तदन्येषामुद्धर्तनाऽभावात्, तेभ्यश्च ये शेषास्तेऽबद्धायुषः, ते च तदपेक्षयाऽसङ्ख्यातगुणा एवेत्येवमसङ्ख्यगुणा आयुष्काबन्धकाः स्युरिति ॥ २५

अत्रोच्यते, निगोदजीवभवकालपेक्षया तेषामायुर्बन्धकालः सङ्ख्यातभागवृत्तिरित्यबन्धकाः

सङ्ख्यातगुणा एव । एतदेव भाव्यते-निगोदजीवानां स्थितिकालोऽन्तर्मुहूर्तमानः, स च कल्पनया समयलक्षं, तत्र 'आयुर्बन्धाद्धया' आयुर्बन्धकालेनान्तर्मुहूर्तमानेनैव कल्पनया समयसहस्रलक्षणेन भाजिते सति यल्लब्धं कल्पनया शतरूपं एतावति भागे वर्तन्ते आयुर्बन्धकाः 'सेसजीवाणं'ति शेषजीवानां तदबन्धकानामित्यर्थः, तत्र किल लक्षापेक्षया शतं सङ्ख्येयतमो भागोऽतो बन्धकेभ्योऽ-
न्धकाः सङ्ख्येयगुणा भवन्तीति ॥ २६-२७ ॥

एतदेव भाव्यते ॥ २८ ॥ समाप्तोऽयं बन्धः ॥

शतकं-८ उद्देशकः-९ समाप्त

-: शतकं-८ उद्देशकः-१० :-

वृ. अनन्तरोद्देशके बन्धादयोऽर्था उक्ताः, तांश्च श्रुतशीलसंपन्नाः पुरुषा विचारयन्तीति श्रुतादिसंपन्नपुरुषप्रभृतिपदार्थः विचारणार्थो दशम उद्देशकः, तस्य चेदमादिसूत्रम्-

मू. (४३०) रायगिहे नगरे जाव एवं वयासी-अन्नउत्थिया णं भंते ! एव माइक्खंति जाव एवं परुवेति-एवं खलु सीलं सेयं १ सुयं सेयं २ सुयं सेयं ३ सीलं सेयं ४, से कहमेयं भंते ! एवं ?, गोयमा ! जन्नं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परुवेमि ।

एवं खलु मए चत्तारि पुरिसजाया पन्नत्ता, तंजहा-सीलसंपन्ने नामं एगे नो सुयसंपन्ने १ सुयसंपन्ने नामं एगे नो सीलसंपन्ने २ एगे सीलसंपन्नेवि सुयसंपन्नेवि ३ एगे नो सीलसंपन्ने नो सुयसंपन्ने ४ ।

तत्थ णं जे से पढमे पुरिसजाए से णं पुरिसे सीलवं असुयवं, उवरए अवित्रायधम्मे, एस णं गोयमा ! मए पुरिसे देसाराहए पन्नत्ते ।

तत्थ णं जे से दोच्चे पुरिसजाए से णं पुरिसे असीलवं सुयवं, अनुवरए वित्रायधम्मे, एस णं गोयमा ! मए पुरिसे देसविराहए पन्नत्ते ।

तत्थ णं जे से तच्चे पुरिसजाए से णं पुरिसे सीलवं सुयवं, उवरए वित्रायधम्मे, एस णं गोयमा ! मए पुरिसे सब्बाराहए पन्नत्ते ।

तत्थ णं जे से चउत्थे पुरिसजाए से णं पुरिसे असीलवं असुतवं, अनुवरए अविन्नायधम्मे, एस णं गोयमा ? मए पुरिसे सब्बविराहए पन्नत्ते ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, तत्र च 'एवं खलु सीलं सेयं १ सुयं सेयं २ सुयं सेयं ३ सीलं सेयं ४' इत्येतस्य चूर्णनुसारेण व्याख्या- 'एवं' लोकसिद्धन्यायेन 'खलु' निश्चयेन इहान्ययूयिकाः केचित् क्रियामात्रादेवामीष्टार्थः सिद्धिमिच्छन्ति न च किञ्चिदपि ज्ञानेन प्रयोजनं, निश्चेष्टत्वात्, घटादिकरणप्रवृत्तावाकाशादिपदार्थः वत्, पठ्यते च-

॥ १ ॥ "क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम् ।

यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात्सुखितो भवेत् ॥"

॥ १ ॥ तथा-"जहा खरो चंदणभारवाही, भारस्स भागी न हु चंदणस्स ।

एवं खु नाणी चरणेण हीणो, नाणस्स भागी नहु सोगईए ॥"

अतस्ते प्ररूपयन्ति-शीलं श्रेयः प्राणातिपातादिविरमणध्यानाध्ययनादिरूपा क्रियैव श्रेयः-

अतिशयेन प्रशस्यं श्लाघ्यं पुरुषार्थः साधकत्वात्, श्रेयं वा-समाश्रयणीयं पुरुषार्थः विशेषार्थिः ना, अन्ये तु ज्ञानादेवेत्यर्थः सिद्धिमिच्छन्ति न क्रियातः, ज्ञानविकलस्य क्रियावतोऽपि फलसिद्धयदर्शनात्, अधीयते च-

॥ १ ॥ “विज्ञप्तिः फलदा पुंसां, न क्रिया फलदा मता ।

मिथ्याज्ञानाद्वृत्तस्य, फलासंवाददर्शनात् ॥”

॥ १ ॥ तथा-पदमं नाणं तओ दया, एवं चिद्दुइ सव्वसंजए ।

अन्नाणी किं काही किं वा नाही छेयपावयं ॥”

अतस्ते प्ररूपयन्ति-श्रुतं श्रेयः, श्रुतं-श्रुतज्ञानं तदेव श्रेयः-अतिप्रशस्यमाश्रयणीयं वा पुरुषार्थः सिद्धिहेतुत्वात् न तु शीलमिति, अन्ये तु ज्ञानक्रियाभ्यामन्योऽन्यनिरपेक्षाभ्यां फलमिच्छन्ति, ज्ञानं क्रियाविकलमेतौपसर्जनीभूतक्रियं वा फलदं क्रियाऽपि ज्ञानविकला उपसर्जनीभूतज्ञाना वा फलदेति भावः, भगन्ति च-

॥ १ ॥ “किञ्चिद्वेदमयं पात्रं, किञ्चित्पात्रं तपोमयम् ।

आगमिष्यति तत्पात्रं, यत्पात्रं तारयिष्यति ॥”

अतस्ते प्ररूपयन्ति-श्रुतं श्रेयः तथा शीलं श्रेयः ३, द्वयोरपि प्रत्येकं पुरुषस्य पवित्रता-निबन्धनत्वादिति, अन्ये तु व्याचक्षते-शीलं श्रेयस्तावन्मुख्यवृत्त्या तथा श्रुतं श्रेयः-श्रुतमपि श्रेयो गौणवृत्त्या तदुपकारित्वादित्यर्थः इत्येकीयं मतं, अन्यदीयमतं तु श्रुतं श्रेयस्तावत्तथा शीलमपि श्रेयो गौणवृत्त्या तदुपकारित्वादित्यर्थः, अयं चार्थः इह सूत्रे काकुपाठाद्विध्यते, एतस्य च प्रथम-व्याख्यानेऽन्ययूथिकमतस्य मिथ्यात्वं, पूर्वोक्तपक्षत्रयस्यापि फलसिद्धावनङ्गत्वात् समुदायपक्षस्यैव च फलसिद्धिकरणत्वात्, आह च-

॥ १ ॥ “नाणं पयासयं सोहओ तवो संजमो य गुत्तिकरो ।

तिण्हं पि समाओगे मोक्खो जिनसासणे भनिओ ॥”

-तपःसंयमी च शीलमेव, तथा-

॥ १ ॥ “संजोगसिद्धीइ फलं वयंति, न हु एगचक्केण रहो पयाइ ।

अंधो य पंगू य वणे समिद्धा, ते संपउत्ता नगरं पविद्धा ॥” इति,

द्वितीयव्याख्यानपक्षेऽपि मिथ्यात्वं, संयोगतः फलसिद्धेर्दृष्टत्वाद्, एकैकस्य प्रधानेतर-विवक्षयाऽसङ्गतत्वादिति, अहं पुनर्गौतम ! एवमाख्यामि यावत्परूपयामीत्यत्र श्रुतयुक्तं शीलं श्रेयः इत्येतावान् वाक्यशेषो दृश्यः, अथ कस्मादेवं ?, अत्रोच्यते-

‘एवं’मित्यादि, एवं वक्ष्यमाणन्यायेन-‘पुरिसजाव’ति पुरुषप्रकाराः ‘सीलवं असुयवं’ति कोऽर्थः ?, ‘उवरए अविन्नायधम्मे’ति ‘उपरतः’ निवृत्तः स्वबुद्ध्या पापात् ‘अविज्ञातधर्मा’ भावतोऽ-नधिगतश्रुतज्ञानो बालतपस्वीत्यर्थः, गीतार्थानिश्चिततपश्चरणनिरतोऽगीतार्थः इत्यन्ये, ‘देसारा-हए’ति देशं-स्तोकमंशं मोक्षमार्गस्याराधयतीत्यर्थः सम्यग्बोधरहितत्वात् क्रियापरत्वाच्चेति, ‘असीलवं सुयवं’ति, कोऽर्थः ?-‘अणुवरए विन्नायधम्मे’ति पापादनिवृत्तो विज्ञातधर्मा चाविरतिसम्य-रुद्धिरिति भावः ।

‘देसविराहए’ति देशं-स्तोकमंशं ज्ञानादित्रयरूपस्य मोक्षमार्गस्य तृतीयभागरूपं चारित्रं

विराधयतीत्यर्थः, प्राप्तस्य तस्यापालनादप्राप्तेर्वा, 'सव्वाराहए'ति सर्व्व-त्रिप्रकारमपि भोक्षमार्गमा-
राधयतीत्यर्थः, श्रुतशब्देन ज्ञानदर्शनयोः सङ्गृहीतत्वात्, न हि मिथ्याधिर्विज्ञातधर्मा तत्त्वतो
भवतीति, एतेन समुदितयोः शीलश्रुतयोः श्रेयस्त्वमुक्तमिति 'सव्वाराहए'त्युक्तम् ।

अथाराधनामेव भेदत आह—

मू. (४३१) कतिविहा णं भंते ! आराहणा पन्नत्ता ? , गोयमा ! तिविहा आराहणा
पन्नत्ता, तंजहा-नाणाराहणा दंसणाराहणा चरित्ताराहणा ।

नाणाराहणा णं भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ? , गोयमा ! तिविहा पन्नत्ता, तंजहा-उक्कोसिया
मज्झिमा जहन्ना । दंसणाराहणा णं भंते ! ०, एवं चेव तिविहावि । एवं चरित्ताराहणावि ॥

जस्स णं भंते ! उक्कोसिया नाणाराहणा तस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा जस्स उक्कोसिया
दंसणाराहणा तस्स उक्कोसिया नाणाराहणा ? , गोयमा ! जस्स उक्कोसिया नाणाराहणा तस्स
दंसणाराहणा उक्कोसिया वा अजहन्नउक्कोसिया वा, जस्स पुण उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स
नाणाराहणा उक्कोसा वा जहन्ना वा अजहन्नमनुक्कोसा वा ।

जस्स णं भंते ! उक्कोसिया नाणाराहणा तस्स उक्कोसिया चरित्ताराहणा जस्सुक्कोसिया
चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया नाणाराहणा, जहा उक्कोसिया नाणाराहणा यदंसणाराहणा य भनिया
तहा उक्कोसिया नाणाराहणा य चरित्ताराहणा य भानियव्वा ।

जस्स णं भंते ! उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्सुक्कोसिया चरित्ताराहणा जस्सुक्कोसिया
चरित्ताराहणा तस्सुक्कोसिया दंसणाराहणा ? , गोयमा ! जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा तस्स
चरित्ताराहणा उक्कोसा वा जहन्ना वा अजहन्नमनुक्कोसा वा जस्स पुण उक्कोसिया चरित्ताराहणा
तस्स दंसणाराहणा नियमा उक्कोसा ।

उक्कोसियं णं भंते ! नाणाराहणं आराहेत्ता कतिहिं भवग्गहणेहिं सिज्झंति जाव अंतं
करेति ? , गोयमा ! अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करेति अत्थेगतिए दोच्चेणं
भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करेति. अत्थेगतिए कप्पोवएसु वा कप्पातीएसु वा उववज्जंति,
उक्कोसियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता कतिहिं भवग्गहणेहिं एवं चेव, उक्कोसियन्नं भंते !
चरित्ताराहणं आराहेत्ता, एवं चेव, नवरं अत्थेगतिए कप्पातीयएसु उववज्जंति ।

मज्झिमियं णं भंते ! नाणाराहणं आराहेत्ता कतिहिं भवग्गहणेहिं सिज्झंति जाव अंतं
करेति ? , गोयमा ! अत्थेगतिए दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेति तच्च पुण भवग्गहणं
नाइक्कमइ, मज्झिमियं णं भंते ! दंसणाराहणं आराहेत्ता एवं चेव, एवं मज्झिमियं चरित्ताराहणंपि ।

जहन्नियन्नंभंते ! नाणाराहणं आराहेत्ता कतिहिं भवग्गहणेहिं सिज्झंति जाव अंतं करेति
गोयमा ! अत्थेगतिए तच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ सत्तट्ठभवग्गहणाइपुण नाइक्कमइ
॥ एवं दंसणाराहणंपि, एवं चरित्ताराहणंपि ।

वृ. 'कतिविहा ण'मित्यादि, 'आराहण'ति आराधना-निरतिचारतयाऽनुपालना, तत्र
ज्ञानं पञ्चप्रकारं श्रुतं वा तस्याराधना-कालाद्युपचारकरणं दर्शनं-सम्प्रत्ययं तस्याराधना-निरशङ्कित-
यादित्तजरानुपालनं चारित्रं-सामायिकादि तदाराधना-निरतिचारता, 'उक्कोसिय'ति उत्कर्षा
ज्ञानमाराधना-ज्ञानश्रुतानुष्ठानेषु प्रकृत्यप्रयत्नता 'मज्झिम'ति तेष्वेव मध्यमप्रयत्नता 'जहन्न'ति
तत्प्रेमात्मकप्रयत्नता ।

एवं दर्शनाराधना चारित्राराधना चेति ।

अथोक्ताऽऽराधनाभेदानामेव परस्परोपनिबन्धमभिधातुमाह-‘जस्स ण’मित्यादि, ‘अजहनुक्कोसा व’ति जघन्या चासौ उत्रक्षा च-उत्कृष्टा जघन्योत्कर्षा तन्निषेधादजघन्योत्कर्षा मध्यमेत्यर्थः, उत्कृष्टज्ञानाराधनावतो हि आद्ये द्वे दर्शनाराधने भवतो न पुनस्तृतीया, तथास्वभावत्वात्तस्येति ।

‘जस्स पुणे’त्यादि उत्कृष्टदर्शनाराधनावतो हि ज्ञानं प्रति त्रिप्रकारस्यापि प्रयत्नस्य सम्भवोऽस्तीति त्रिप्रकाराऽपि तदाराधना भजनया भवतीति । उत्कृष्टज्ञानचारित्राराधनासंयोगसूत्रे तूत्तरं-यस्योत्कृष्टा ज्ञानाराधना तस्य चारित्राराधना उत्कृष्टा मध्यमा वा स्यात्, उत्कृष्टज्ञानाराधनावतो हि चारित्रं प्रति नाल्पतमप्रयत्नता स्यात्तत्त्वभावात्तस्येति, उत्कृष्टदर्शनचारित्राराधनासंयोगसूत्रे तूत्तरं-‘जस्स उक्कोसिया दंसणाराहणा’इत्यादि, यस्योत्कृष्टा दर्शनाराधना तस्य चारित्राधना त्रिविधाऽपि भजनया स्यात्, उत्कृष्टदर्शनाराधनावतो हि चारित्रं प्रति प्रयत्नस्य त्रिविधस्याप्यविरुद्धत्वादिति ।

उत्कृष्टायां तु चारित्राराधनायामुत्कृष्टैव दर्शनाराधना, प्रकृष्टचारित्रस्य प्रकृष्टदर्शानुगतत्वादिति ॥ अथाराधनाभेदानां फलप्रदर्शनायाह-‘उक्कोसियं ण’मित्यादि, ‘तेणेव भवग्ग-हणेणं सिज्झइ’ति उत्कृष्टां ज्ञानाराधनामाराध्य तेनैव भवग्रहणेन सिद्ध्यति, उत्कृष्टचारित्राराधनायाः सद्भावे, ‘कप्पोवएसु व’ति ‘कल्पोपगेषु’ सौधर्मादिदेवलोकोपगेषु देवेषु मध्ये उपपद्यते, मध्यम-चारित्राराधनासद्भावे, ‘कप्पातीएसु व’ति ग्रैवेयकादिदेवेषूपपद्यते, मध्यमोत्कृष्टचारित्र-ाराधनासद्भावे इति, तथा-

‘उक्कोसियं णं भंते ! दंसणाराहणं’मित्यादि, ‘एवं चेव’ति करणात् ‘तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ’ इत्यादिदृश्यं, तद्भवसिद्ध्यदि च तस्यां स्यात्, चारित्राराधनायास्तत्रोत्कृष्टाया मध्यमाया-श्लोक्तत्वादिति, तथा-

‘उक्कोसियं णं भंते ! चारित्ताराहणं’मित्यादौ ‘एवं चेव’ति करणात् ‘तेणेव भवग्गहणे-ण’मित्यादि दृश्यं, केवलं तत्र ‘अत्येगइएकप्पोवगेसु वे’त्यभिहितमिह तु तन्न वाच्यं उत्कृष्ट चारित्राराधनावतःसौधर्मादि कल्पेष्वगमनाद्वाच्यं पुनः अत्येगइए कप्पातीएसु उववज्झइ’ति सिद्धिगमनाभावे तस्यानुत्तरसुरेषु गमनात्, एतदेव दर्शयतोक्तं ‘नवर’मित्यादि ।

मध्यमज्ञानाराधनासूत्रे मध्यमत्वं ज्ञानाराधनाया अधिकृतभव एव निर्वाणाभावात्, भावे पुनरुत्कृष्टत्वमवश्यम्भावीत्यवसेयं, निर्वाणान्यथाऽनुपपत्तेरिति, ‘दोच्चेणं’ति अधिकृतमनुष्य-भवापेक्षया द्वितीयेन मनुष्यभवेन ‘तच्चं पुण भवग्गहणं’ति अधिकृतमनुष्यभवग्रहणापेक्षया तृतीयं मनुष्यभवग्रहणं, एताश्च चारित्राराधनासंवलितानाद्यााराधना इह विवक्षिताः ।

कथमन्यथा जघन्यज्ञानाराधनामाश्रित्य वक्ष्यति ‘सत्तडुभवग्गहणाइं पुण नाइक्कमइ’ति, यतश्चारित्राराधनाया एवेदं फलमुक्तं, यदाह-“अडुभवा उ चरित्तेति श्रुतसम्यक्त्वदेश-विरति-भवास्त्वसङ्ख्येया उक्ताः, ततश्चरणाराधनारहिता ज्ञानदर्शनाराधना असङ्ख्येयभविका अपि भवन्ति नत्वष्टभविका एवेति ॥

अनन्तरं जीवपरिणाम उक्तोऽथ पुद्गलपरिणामाभिधानायाह-

मू. (४३२) कतिविहे णं भंते ! पोग्गलपरिणामे पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे पोग्गल-

परिणामे पन्नत्ते, तंजहा-वन्नपरिणामे १ गंधप० २ रसप० ३ फासप० ४ संठाणप० ५ ।

वन्नपरिणामे णं कइविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-कालवन्नपरिणामे जाव सुक्खिवन्नपरिणामे ।

एएणंअभिलावेणं गंधपरिणामेदुविहे रसपणामे पंचविहे फासपरिणामे अद्विविहे, संठाणप० भंते ! कइविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-परिमंडलसंठाणपरिणामे जाव आययसंठाणपरिणामे ॥

वृ- 'कइविहे ण'मित्यादि, 'वन्नपरिणामे'ति यत्पुद्गलो वर्णान्तरत्यागाद्वर्णान्तरं चात्यसौ वर्णपरिणाम इति, एवमन्यत्रापि, 'परिमंडलसंठाणपरिणामे'ति इह परिमण्डलसंस्थानं वलयाकारं, यावत्करणाच्च 'वट्टसंठाणपरिणामे तंसंठाणपरिणामे चउरंसंठाणपरिणामे'ति दध्यम् ।

पुद्गलाधिकारादिदमाह-

मू. (४३३) एगे भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसे किं दव्वं १ दव्वदेसे २ दव्वाइ ३ दव्वदेसा ४ उदाहु दव्वं च दव्वदेसे य ५ उदाहु दव्वं च दव्वदेसा य ६ उदाहु दव्वाइ च दव्वदेसे य ७ उदाहु दव्वाइ च दव्वदेसा य ८ ?, गोयमा ! सिय दव्वं सिय दव्वदेसे नो दव्वाइ नो दव्वदेसा नो दव्वं च दव्वदेसे य जाव नो दव्वाइ च दव्वदेसा य ।

दो भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं दव्वदेसे पुच्छा तहेव, गोयमा ! सिय दव्वं १ सिय दव्वदेसे २ सिय दव्वाइ ३ सिय दव्वदेसा ४ सिय दव्वं च दव्वदेसे य ५ नो दव्वं च दव्वदेसा य ६ सेसा पडिसेहेयव्वा ।

तिन्नि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं दव्वदेसे ० ? पुच्छा, गोयमा ! सिय दव्वं १ सिय दव्वदेसे २ एवं सत्त भंगा भाणियव्वा, जाव सिय दव्वाइ च दव्वदेसे य नो दव्वदेसा य ।

चत्तारि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं ? पुच्छा, गोयमा ! सिय दव्वं १ सिय दव्वदेसे २ अद्विवि भंगा भाणियव्वा जाव सिय दव्वाइ च दव्वदेसा य ८ ।

जहि चत्तारि भणिया एवं पंच छ सत्त जाव असंखेज्जा । अनंता भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा किं दव्वं ० ?, एवं चेव जाव सिय दव्वाइ च दव्वदेसा य ॥

वृ. 'एगे भंते पोग्गलत्थिकाये' इत्यादि, पुद्गलास्तिकायस्य-एकागुणाकादिपुद्गलराशेः प्रदेशो-निरंशोऽंशः पुद्गलास्तिकायप्रदेशः-परमाणुः द्रव्यं-गुणपर्याययोगि द्रव्यदेशो-द्रव्या-वयवः, एवमेकत्वबहुत्वाभ्यां प्रत्येक विकल्पाश्चत्वारः, द्विकसंयोगा अपि चत्वार एवेति प्रश्नः उत्तरं तु स्याद्द्रव्यं द्रव्यान्तरा-सम्बन्धे सति, स्याद्द्रव्यदेशो द्रव्यान्तरसम्बन्धे सति, शेषविकल्पानां तु प्रतिषेधः, परमाणोरेकत्वेन बहुत्वस्य द्विकसंयोगस्य चाभावादिति ।

'दो भंते !' इत्यादि, इहाष्टासु भङ्गकेषु मध्ये आद्याः पञ्च भवन्ति, न शेषाः, तत्र द्वौ प्रदेशौ स्याद्द्रव्यं, कथं ?, यदा तौ द्विप्रदेशिकस्कन्धतया परिणतौ तदा द्रव्यं १, यदा तु द्वयणुकस्कन्ध-भावगतावेव तौ द्रव्यान्तरसम्बन्धमुपगतौ तदा द्रव्यदेशः २, यदा तु तौ द्वावपि भेदेन व्यवस्थितौ तदा द्रव्ये ३, यदा तु तावेव द्वयणुकस्कन्धतामनापद्य द्रव्यान्तरेण सम्बन्धमुपगतौ तदा द्रव्यदेशाः

यदा पुनस्तयोरेकः केवलतया स्थितो द्वितीयश्च द्रव्यान्तरेण सम्बद्धस्तदा द्रव्यं च द्रव्यदेशश्चति पञ्चमः, शेषविकल्पानां तु प्रतिषेधोऽसम्भवादिति ।

‘तित्रिभंते!’ इत्यादि, त्रिषु प्रदेशेष्वष्टमविकल्पवर्जाः सप्त विकल्पाः संभवन्ति, तथाहि यदा त्रयोऽपि त्रिप्रदेशिकस्कन्धतया परिणतास्तदा द्रव्यं १, यदा तु त्रिप्रदेशिकस्कन्धतया परिणता एव द्रव्यान्तरसम्बन्धमुपगतास्तदा द्रव्यदेशः २, यदा पुनस्तत्रयोऽपि भेदेन व्यवस्थिता द्वौ वा द्वयणुकी-भूतावेकस्तु केवल एव स्थितस्तदा ‘दव्वाइ’ति ३, यदा तु ते त्रयोऽपि स्कन्धतामनागता एव द्वौ वा द्वयणुकीभूतावेकस्तु केवल एवेत्येवं द्रव्यान्तरेण संबद्धास्तदा ‘दव्वदेसा’ इति ४, यदा तु तेषां द्वौ द्वयणुकतया परिणतावेकश्च द्रव्यान्तरेण संबद्धः अथवैकः केवल एव स्थितो द्वौ तु द्वयणुकतया परिणम्य द्रव्यान्तरेण संबद्धौ तदा ‘दव्वं च दव्वदेसे च’ति ५, यदा तु तेषामेकः केवल एव स्थितो द्वौ च भेदेन द्रव्यान्तरेण संबद्धौ तदा ‘दव्वं च दव्वदेसा य’ति ६, यदा पुनस्तेषां द्वौ भेदेन स्थितावेकश्च द्रव्यान्तरेण संबद्धास्तदा ‘दव्वाइ च दव्वदेसे च’ति ७, अष्टमविकल्पस्तु न संभवति, उभयत्र त्रिषु प्रदेशेषु बहुवचनाभावात्, प्रदेशचतुष्टयादौ त्वष्टमोऽपि संभवति, उभयत्रापि बहुवचनसद्भावादिति

मू. (४३४) केवतिया णं भंते ! लोयागासपएसा पन्नत्ता ?, गोयमा ! असंखेज्जा लोयागास-पएसा पन्नत्ता ॥ एगमेगस्स णं भंते ! जीवस्स केवइया जीवपएसा पन्नत्ता ?, गोयमा ! जावतिया लोयागासपएसा एगमेगस्स णं जीवस्स एवतिया जीवपएसा पन्नत्ता ॥

वृ. अनन्तरं परमाण्वादिवक्तव्यतोक्ता, परमाण्वादयश्च लोकाकाशप्रदेशावगाहिनो भवन्तीति तद्वक्तव्यतामाह—‘केवइया ण’मित्यादि, ‘असंखेज्ज’ति यस्मादसङ्ख्येयप्रदेशिको लोकास्तस्मात्तस्य प्रदेशा असङ्ख्येया इति । प्रदेशाधिकारादेवेदमाह—‘एगमेगस्से’त्यादि, एकैकस्य जीवस्य तावन्तः प्रदेशा यावन्तो लोकाकाशस्य, कथं ?, यस्माज्जीवः केवलिसमुद्घातकाले सर्व लोकाकाशं व्याप्यावतिष्ठति तस्माज्जोकाकाशप्रदेशप्रमाणास्त इति ।

जीवप्रदेशाश्च प्रायः कर्मप्रकृतिभिरनुगता इति तद्वक्तव्यतामभिधातुमाह—

मू. (४३५) कति णं भंते ! कम्मपगडीओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! अट्ठ कम्मपगडीओ पन्नत्ताओ, तंजहा—नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं ।

नेरइयाणं भंते ! कइ कम्मपगडीओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! अट्ठ, एवं सव्वजीवाणं अट्ठकम्मपगडीओ ठावेयव्वाओ जाव वेमाणियाणं ।

नाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स केवतिया अविभागपलिच्छेदा पन्नत्ता ?, गोयमा ! अनन्ता अविभागपलिच्छेदा पन्नत्ता, नेरइयाणं भंते ! नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवतिया अविभागपलिच्छेदा पन्नत्ता ?, गोयमा ! अनन्ता अविभागपलिच्छेदा पन्नत्ता, एवं सव्वजीवाणं जाव वेमाणियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनन्ता अविभागपलिच्छेदा पन्नत्ता, एवं जहा नाणावरणिज्जस्स अविभागपलिच्छेदा भणिया तथा अट्ठण्हवि कम्मपगडीणं भाणियव्वा जाव वेमाणियाणं ।

अंतराइयस्स ! एगमेगस्स णं भंते ! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेदेहिं आवेढिए परिवेढिए सिया ?, गोयमा ! सिया आवेढियपरिवेढिए

सिय नो आवेढियपरिवेढिए, जइ आवेढियपरिवेढिए नियमा अनंतेहिं, एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स एगमेगे जीवपएसे नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अविभागपलिच्छेदेहिं आवेढिए परिवेढिते ?, गोयमा ! नियमा अनंतेहिं, जहा नेरइयस्स एवं जाव वेमाणियस्स, नवरं मणूसस्स जहा जीवस्स ।

एगमेगस्स णं भंते ! जीवस्स एगमेगे जीवपएसे दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवतिएहिं एवं जहेव नाणावरणिज्जस्स तहेव दंडगो भाणियव्वो जाव वेमाणियस्स, एवं जाव अंतराइयस्स भाणियव्वं ।

नवरं वेयणिज्जस्स आउयस्स नामस्स गोयस्स एएसिं चउण्हवि कम्माणं मणूसस्स जहा नेरइयस्स तथा भाणियव्वं सेसं तं चेव ॥

वृ. 'कइ ण'मित्यादि, 'अविभागपलिच्छेद'ति परिच्छिद्यन्त इति परिच्छेदा-अंशास्ते च सविभागा अपि भवन्त्यतो विशेष्यन्ते-अवभागाश्च ते परिच्छेदाश्चेत्यविभागपरिच्छेदाः, निरंशा अंशा इत्यर्थः, ते च ज्ञानावरणीयस्य कर्मणोऽनन्ताः, कथं ?, ज्ञानावरणीयं यावतो ज्ञानस्याविभागान् भेदान् आवृणोति तावन्त एव तस्याविभागपरिच्छेदाः, दलिकापेक्षया वाऽनन्ततत्पर-माणुरूपाः

'अविभागपलिच्छेदेहिं'ति तत्परमाणुभि 'आवेढिए परिवेढिए'ति आवेष्टितपरिवेष्टितोऽत्यन्तं परिवेष्टित इत्यर्थः आवेष्टय परिवेष्टित इति वा 'सिय नो आवेढियपरिवेढिए'ति केवलिनं प्रतीत्य तस्य क्षीणज्ञानावरणत्वेन तद्वदेशस्य ज्ञानावरणीयाविभागपलिच्छेदैरावेष्टनपरिवेष्टनाभावादिति ।

'मणूसस्स जहा जीवस्स'ति 'सिय आवेढिये'त्यादि वाच्यमित्यर्थः, मनुष्यापेक्षयाऽऽवेष्टितपरिवेष्टितत्वस्य तदितरस्य च सम्भवात् । एवं दर्शनावरणीयमोहनीयान्तरावेष्टेष्वपि वाच्यं, वेदनीयायुष्कनामगोत्रेषु पुनर्जीवपद एव भजना वाच्या सिद्धापेक्षया, मनुष्यपदे तु नासौ, तत्र वेदनीयादीनां भावादित्येतदेवाह-'नवरं वेयणिज्जस्से'त्यादि ।

अथ ज्ञानावरणं शेषैः सह चिन्त्यते-

मू. (४३६) जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं जस्स दंसणावरणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ?, गोयमा ! जस्स णं नाणावरणिज्जं तस्स दंसणावरणिज्जं नियमा अत्थि जस्स णं दरिसणावरणिज्जं तस्सवि नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि ।

जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं जस्स वेयणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ?, गोयमा ! जस्स नाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि जस्स पुण वेयणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि ।

जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं जस्स मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ?, गोयमा ! जस्स नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं नियमा अत्थि ।

जस्स णं भंते ! नाणावरणिज्जं तस्स आउयं एवं जहा वेयणिज्जेण समं भणियं तथा आउएणवि समं भाणियव्वं, एवं नामेणवि एवं गोएणि समं, अंतराइएण समं जहा दरिसणावरणिज्जेणं समं

तहेव नियमा परोप्परं भाणियव्वाणि १ ।

जस्स णं भंते ! दरिसणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं जस्स वेयणिज्जं तस्स दरिसणावरणिज्जं जहा नाणावरणिज्जं उवरिमेहिं सत्तिहिं कम्मेहिं समं भाणियं तथा दरिसणावरणिज्जंपि उवरिमेहिं छहिं कम्मेहिं समं भाणियव्वं जाव अंतराइएणं २ ।

जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं जस्स मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं ?, गोयमा ! जस्स वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स पुण मोहणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि ।

जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स आउयं ?, एवं एयाणि परोप्परं नियमा, जहा आउएण समं एवं नामेणवि गोएणवि समं भाणियव्वं ।

जस्स णं भंते ! वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं ? पुच्छा, गोयमा ! जस्स वेयणिज्जं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स वेयणिज्जं नियमा अत्थि ३ ।

जस्स णं भंते ! मोहणिज्जं तस्स आउयं जस्स आउयं तस्स मोहणिज्जं ?, गोयमा ! जस्स मोहणिज्जं तस्स आउयं नियमा अत्थि जस्स पुण आउयं तस्स पुण मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि, एवं नामं गोयं अंतराइयं च भाणियव्वं ४ ।

जस्स णं भंते ! आउयं तस्स नामं ? पुच्छा, गोयमा ! दोवि परोप्परं नियमं, एवं गोत्तेणवि समं भाणियव्वं ।

जस्स णं भंते ! आउयं तस्स अंतराइं ? , गोयमा ! जस्स आउयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स आउयं नियमा ५ ।

जस्स णं भंते ! नामं तस्स गोयं जस्स णं गोयं तस्स णं नामं ?, पुच्छा, गोयमा ! जस्स णं नामं तस्स णं नियमा गोयं जस्स णं गोयं तस्स नियमा नामं, गोयमा ! दोवि एए परोप्परं नियमा, जस्स णं भंते ! नामं तस्स अंतराइयं ? पुच्छा, गोयमा ! जस्स नामं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स नामं नियमा अत्थि ६ ।

जस्स णं भंते ! गोयं तस्स अंतराइयं ? पुच्छा, गोयमा ! जस्स णं गोयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि सिय नत्थि, जस्स पुण अंतराइयं तस्स गोयं नियमा अत्थि ७ ॥

बृ. 'जस्स णं'मित्यादि, 'जस्स पुण वेयणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि'ति अकेवलिनं केवलिनं च प्रतीत्य, अकेवलिनो हि वेदनीयं ज्ञानावरणीयं चास्ति, केवलिनस्तु वेदनीयमस्ति न तु ज्ञानावरणीयमिति ।

'जस्स नाणावरणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि'ति अक्षपकं क्षपकं च प्रतीत्य, अक्षपकस्य हि ज्ञानावरणीयं मोहनीयं चास्ति, क्षपकस्य तु मोहक्षये यावत् केवलज्ञानं नोत्पद्यते तावज्ज्ञानावरणीयमस्ति न तु मोहनीयमिति ।

एवं च यथा ज्ञानावरणीयं वेदनीयेन सममधीतं तथाऽऽयुषा नाम्ना गोत्रेण च सहाध्येयं, उक्तप्रकारेण भजनायाः सर्वेषु तेषु भावात्, 'अंतराएणं च समं' ज्ञानावरणीयं तथा वाच्यं यथा दर्शनावरणं, निर्भजनमित्यर्थः, एतेवाह—'एवं जहा वेयणिज्जेण समं'मित्यादि, 'नियमा परोप्परं

भाणियव्वाणि'ति कोऽर्थः ? — 'जस्स नाणावरणिज्जं तस्स नियमा अंतराइयं जस्स अंतराइयं तस्स नियमा नाणावरणिज्ज'मित्येवमनयोः परस्परं नियमो वाच्य इत्यर्थः ।

अथ दर्शनावरणं शेषैः षड्भिः सह चिन्त्यन्नाह— 'जस्से त्यादि, अयं च गमो ज्ञानावरणीय-गमसम एवेति । 'जस्स णं भंते ! वेयणिज्ज'मित्यादिना तु वेदनीयं शेषैः पञ्चभिः सह चिन्त्यते, तत्र च 'जस्स वेयणिज्जं तस्स मोहणिज्जं सिय अत्थि सिय नत्थि'ति अक्षीणमोहं क्षीणमोहं च प्रतीत्य, अक्षीणमोहस्य हि वेदनीयं मोहनीयं चास्ति, क्षीणमोहस्य तु वेदनीयमस्ति न तु मोहनीयमिति

'एवं एयाणि परोप्परं नियम'ति कोऽर्थः ? — यस्य वेदनीयं तस्य नियमादायुर्यस्यायुस्तस्य नियमाद्वेदनीयमित्येवमेते वाच्ये इत्यर्थः, एवं नाम गोत्राभ्यामपि वाच्यं, एतदेवाह— 'जहा आउएणे'त्यादि, अन्तरायेण तु भजनया यतो वेदनीयं अन्तरायं चाकेवलनामस्ति केवलानां तु वेदनीयमस्ति न त्वन्तरायं, एतदेव दर्शयतोक्तं 'जस्स वेयणिज्जं तस्य अंतराइयं सिय अत्थि सिय नत्थि'ति ।

अथ मोहनीयमन्यैश्चतुर्भिः सह चिन्त्यते, तत्र यस्य मोहनीयं तस्यायुर्नियमादकेवलिन इव, यस्य पुनरायुस्तस्य मोहनीयं भजनया, यतोऽक्षीणमोहस्यायुर्मोहनीयं चास्ति क्षीणमोहस्य त्वायुरेवेति, 'एवं नामं गोयं अंतराइयं च भाणियव्वं'ति, अयमर्थः—यस्य मोहनीयं तस्य नाम गोत्रमन्तरायं च नियमादस्ति, यस्य पुनर्नामादित्रयं तस्य मोहनीयं स्यादस्त्यक्षीणमोहस्येव, स्यान्नास्ति क्षीणमोहस्येवेति ।

अथायुरन्यैस्त्रिभिः सह चिन्त्यते—'जस्स णं भंते ! आउय'मित्यादि, 'दोवि परोप्परं नियम'ति कोऽर्थः ? — 'जस्स आउयं तस्स नियमा नामं जस्स नामं तस्स नियमा आउयं' इत्यर्थः, एवं गोत्रेणापि, 'जस्स आउयं तस्स अंतराइयं सिय अत्थि सिय नत्थि'ति यस्यायुस्तस्यान्तरायं स्यादस्ति अकेवलिवत् स्यान्नास्ति केवलिवदिति ।

'जस्स णं भंते ! नामं' इत्यादिना नामान्येन द्वयेन सह चिन्त्यते, तत्र यस्य नाम तस्य नियमाद्गोत्रं यस्य गोत्रं तस्य नियमान्नाम, तथा यस्य नाम तस्यान्तरायं स्यादस्त्यकेवलिवत् स्यान्नास्ति केवलिवदिति । एवं गोत्रान्तराययोरपि भजना भावनीयेति ।

मू. (४३७) जीवे णं भंते ! किं पोग्गली पोग्गले ?, गोयमा ! जीवे पोग्गलीवि पोग्गलेवि, से केण्डेणं भंते ! एवं वुछइ जीवे पोग्गलीवि पोग्गलेवि ?, गोयमा ! से जहानामए छतेणं छती दंडेणं दंडी घडेणं घडी पडेणं पडी करेणं करी एवामेव गोयमा ! जीवेवि सोइंदियचक्खिंदि-यघाणिंदियजिब्धिंदियफासिंदियाइं पडुछ पोग्गली, जीवं पडुछ पोग्गले, से तेण्डेणं गोयमा ! एवं वुछइ जीवे पोग्गलीवि पोग्गलेवि ।

नेरइए णं भंते ! किं पोग्गली० ?, एवं चेव, एवं जाव वेमाणिए नवरं जस्स जइ इंदियाइं तस्स तइवि भाणियव्वाइं । सिद्धे णं भंते ! किं पोग्गली पोग्गले ?, गोयमा ! नो पोग्गली पोग्गले, से केण्डेणं भंते ! एवं वुछइ जाव पोग्गले ?, गोयमा ! जीवं पडुछ, से तेण्डेणं गोयमा ! एवं वुछइ सिद्धे नो पोग्गली पोग्गले । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. अनन्तरं कर्मोक्तं तच्च पुद्गलात्मकमतस्तदधिकारादिदमाह—'जीवे ण'मित्यादि, 'पोग्गलीवि'ति पुद्गलाः—श्रोत्रादिरूपा विद्यन्ते यस्यासौ पुद्गली, 'पुग्गलेवि'ति 'पुद्गल इति

सञ्ज्ञा जीवस्य ततस्तद्योगात् पुद्गल इति । एतदेव दर्शयन्नाह—‘से केणट्टेण’ मित्यादि ॥

शतकं—८ उद्देशकः—१० समाप्तः

सद्भक्त्याहुतिना विवृद्धमहसा पार्श्वप्रसादाग्निना,
तन्नामाक्षरमन्त्रजसिविधिना विघ्नेन्धनलोषितः ।
सम्पन्नेऽनधशान्तिकर्मकरणे क्षेमादहं नीतवान्,
सिद्धिं शिल्पिवदेतदष्टमशत- व्याख्यानसम्मन्दिरम् ॥

शतकं—८ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता अभय देवसूरिविरचिता
भगवती अङ्गसूत्रे अष्टमशतकस्य टीका परीसमाप्ता ।

शतकं—९

वृ. व्याख्यातमष्टमशतमथ नवरममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—अष्टमशतेविविधाः
पदार्था उक्ताः, नवमेऽपि त एव भङ्गयन्तरेणोच्यन्ते, इत्येवंसम्बन्धस्योद्देशकार्थः संसूचिकेयं गाथा—

मू. (४३८) जंबुद्वीवे १ जोइस २ अंतरदीवा ३० असोच्च १ गंगेय ३२ ।

कुंडंगामे ३३ पुरिसे ३४ नवममि सए चउत्तीसा ॥

वृ. ‘जंबुद्वीवे’ इत्यादि, तत्र ‘जंबुद्वीवे’ति तत्र जम्बूद्वीपवक्तव्यताविषयः प्रथमोद्देशकः
१, ‘जोइस’ति ज्योतिष्कविषय द्वितीयः २, ‘अंतरदीव’ति अन्तरद्वीपविषया अष्टाविंशतिरु-
द्देशकः ३०, ‘असोच्च’ति अश्रुत्वा धर्म लभेतेत्याद्यर्थः प्रतिपादनार्थः एकत्रिंशत्तमः ३१, ‘गंगेय’ति
गाङ्गेयामिधानगारवक्तव्यतार्थो द्वात्रिंशत्तमः ३२, ‘कुंडंगामे’ति ब्राह्मणकुण्डग्रामविषय-
यस्त्रिंशत्तमः ३३, ‘पुरिसे’ति पुरुषः पुरुषं धनत्रित्यादिवक्तव्यतार्थः श्रुतस्त्रिंशत्तम ३४ इति ॥

—: शतकं—९ उद्देशकः—१ :—

मू. (४३९) तेणं कालेणं तेणं समएणं महिलानामं नगरी होत्था वन्नओ, माणभदे चेइए
वन्नओ, सामी समोसदे परिसा निग्गया जाव भगवं गोयमे पज्जुवासमाणे एवं वयासी—कहि णं
भंते ! जंबुद्वीवे दीवे ? किं संठिए णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे ।

एवं जंबुद्वीव पन्नत्ती भाणियव्वा जाव एवामेव सपुव्वावरेणं जंबुद्वीवे २ चोइस सलिला
सयसहस्सा छप्पन्नं च सहस्सा भवंतीति मक्खाया । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. ‘कहि णं भंते’ इत्यादि, कस्मिन् देशे इत्यर्थः ‘एवं जंबुद्वीवपन्नत्ती भाणियव्व’ति, सा
चेयम्—‘केमहालए णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे किमागारभावपडोयारे णं भंते ! जंबुद्वीवे दीवे पन्नत्ते
कस्मिन्नाकारभावे प्रत्यवतारो यस्य स तथा ‘गोयमा ! अयन्नं जंबुद्वीवे दीवे सव्वदीवसमुद्धानं
सव्वब्भंतरए सव्वखुड्ढाए वट्टे तिल्लपूयसंठाणसंठिए वट्टे रहचक्कवालसंठाणसंठिए वट्टे
पुक्खरकन्नियासंठाणसंठिए वट्टे पडिपुन्नचंदसंठाणसंठिए पन्नत्ते एणं जोयणसयसहस्सं आया-
मविकखंभेण’ मित्यादि, किमन्तेयं व्याख्या ? इत्याह—‘जावे’त्यादि ।

‘एवामेव’ति उक्तेनैव न्यायेन पूर्वापरसमुद्रगमनादिना ‘सपुव्वावरेण’ति सह पूर्वेण

नदीवृन्देनापरं सपूर्वापरं तेन 'चोदस सलिला सहयसहसा छप्पन्नं च सहसा भवंतीति मक्खाय'ति इह 'सलिलाशतसहस्राणि' नदीलक्षाणि, एतत्सङ्ख्या चैवं—भरतैरावतयोगङ्गासिन्धुरक्तारक्तवत्यः प्रत्येकं चतुर्दशभिर्नदीनां सहस्रैर्युक्ताः, तथा हैमवतैरण्यवतयोः रोहित्रोहितांशा सुवर्णकूला रूप्यकूलाः प्रत्येकमष्टाविंशत्या हस्रैर्युक्ताः, तथा हरिवर्षरम्यकवर्षयोर्हरिहरिकान्तानरकान्तानारीकान्ताः प्रत्येकं षट्पञ्चाशता हस्रैर्युक्ताः समुद्रमुपयान्ति, तथा महविदेहे शीताशीतोदे प्रत्येकं पञ्चभिलक्षैर्द्वात्रिंशता च सहस्रैर्युक्ते समुद्रमुपयात इति, सर्वासां च मीलने सूत्रोक्तं प्रमाणं भवति वाचनान्तरे पुनरिदं दृश्यते—'जहा जंबूद्वीवपत्रत्ती ए तहा नेयव्वं जोइसविहूणं जाव—

॥ १ ॥ खंडा जोयण वासा पव्वय कूडा य तित्थ सेढीओ ।

विजयद्वहसलिलाउ य पिंडए होति संगहणी ॥ ति ।

तत्र 'जोइसविहूणं'ति जंबूद्वीपप्रज्ञप्त्यां ज्योतिष्कवक्तव्यताऽस्ति तद्विहीनं समस्तं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति सूत्रमस्योद्देशकस्य सूत्रं ज्ञेयं, किंपर्यवसानं पुनस्तद् ? इत्याह—'जाव खंडे'त्यादि, तत्र 'खंडे'ति जम्बूद्वीपो भरतक्षेत्रप्रमाणानि खण्डानि कियन्ति स्यात् ?, उच्यते, नवत्यधिकं खण्डशतं, 'जोयण'ति जम्बूद्वीपः कियन्ति योजनप्रमाणानि खण्डानि स्यात् ?, उच्यते —

॥ १ ॥ 'सत्तेव य कोडिसया णउया छप्पन्नसयसहसाइं ।

चउनउइं च सहसा सयं दिवहं च साहीयं ॥ इति,

॥ २ ॥ गाउयमेगं पन्नरस धनुस्सया तह धनूणि पन्नरसा ।

सइं च अंगुलाइं जंबु दीवस्स गणियपयं ॥

गणितपदमित्येवंप्रकारस्य गणितस्य सङ्ज्ञा 'वास'ति जम्बूद्वीपे भरतहेमवतादीनि सप्त वर्षाणि क्षेत्राणीत्यर्थः, 'पव्वय'ति जम्बूद्वीपे कियन्तः पर्वताः ?, उच्यन्ते, षड् वर्षधरपर्वता हिमवदादयः एको मन्दरः एकश्चित्रकूटः एक एव विचित्रकूटः, एतौ च देवकुरुषु, द्वौ यमकपर्वतौ, एतौ चोत्तरकुरुषु, द्वे शते काञ्चनकानाम्, एते च शीताशीतोदयोः पार्श्वतो, विंशति वक्षस्काराः, चतुस्त्रिंशदीर्घविजयार्द्धपर्वताश्चत्वारो वर्तुलविजयार्द्धाः, एवं द्वे शते एकोनसप्तत्यधिके पर्वतानां भवत । 'कूड'ति कियन्ति पर्वकूटानि ?, उच्यते, षट्पञ्चाशद्वर्षधरकूटानि पन्नवतिर्वक्षस्कारकूटानि त्रीणि षडुत्तराणि विजयार्द्धकूटानां शतानि नव च मन्दरकूटानि, एवं चत्वारि सप्तषट्यधिकानि कूटशतानि भवन्ति ।

'तित्थ'ति जम्बूद्वीपे कियन्ति तीर्थानि ?, उच्यते, भरतादिषु चतुस्त्रिंशति खण्डेषु मागधवर-दामप्रभासाख्यानि त्रीणि त्रीणि तीर्थानि भवन्ति, एवं चैकं द्वयुत्तरं तीर्थः शतं भवतीति ।

'सेढीओ'ति विद्याधरश्रेणयः आभियोगिकश्रेणयश्च कियन्त्यः ?, उच्यते, अष्टषष्टि प्रत्येकमासां भवन्ति, विजयार्द्धपर्वतेषु प्रत्येकं द्वयोर्द्वयोर्भावात्, एवं च षट्त्रिंशदधिकं श्रेणिशतं भवतीति ।

विजय'ति कियन्ति चक्रवर्तिविजेतव्यानि भूखण्डानि ?, उच्यते, चतस्त्रिंशत्, एतावन्त एव राजधान्यादयोऽर्था इति ।

दह'ति क्रियन्तो महाहदाः ?, उच्यते, पद्मादयः षड् दश च नीलवदादय उत्तरकुरुदेव-कुरुमध्यवर्तिन इत्येवं षोडश । 'सलिल'ति नद्यस्तत्रमाणं च दर्शितमेव, 'पिंडए होति संगहणी'ति उद्देशकार्यानां पिण्डके—मीलके विषयभूते इयं सङ्ग्रहणीगाथा भवतीति ।

शतक—९ उद्देशकः—९ समाप्तः

—: शतकं—९ उद्देशकः—२ :—

बृ. अनन्तरोद्देशके जम्बूद्वीपवक्तव्यतोक्ता द्वितीये तु जम्बूद्वीपादिषु ज्योतिष्कवक्तव्य-
ताऽभिधीयते, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (४४०) रायगिहे जाव एवं वयासी—जम्बुद्वीवे णं भंते ! दीवे केवइया चंदा पभासिंसु
वा पभासेति वा पभासिस्संति वा ?, एवं जहा जीवाभिगमे जाव—

बृ. ‘रायगिहे’ इत्यादि, ‘एवं जहा जीवाभिगमे’ति तत्र चैतसूत्रमेवम्—‘केवतिया चंदा
पभासिंसु वा पभासिति वा पभासिस्संति वा ? केवतिया सूरिया तर्विंसु वा तवंति वा तविस्संति
वा ? केवइया नक्खत्ता जोयं जोइंसु वा ? केवइया महग्गहा चारं चरिंसु वा ? केवइयाओ
तारागणकोडाकोडीओ सोहिंसु वा ?’ शोभां कृतवत्य इत्यर्थः ।

‘गोयमा ! जम्बुद्वीवे दीवे दो चंदा पभासिंसु वा ३ दो सूरिया तर्विंसु वा ३ छप्पन्नं नक्खत्ता
जोगं जोइंसु वा ३ छावत्तरं गहसयं चारं चरिंसु वा ३’ बहुवचनमिह छान्दसत्वादिति ।

मू. (४४१) ‘एगं च सयसहस्सं तेत्तीसं खलु भवे सहस्साइं ।

नव य सया पन्नासा तारागणकोडिकोडीणं ॥’

मू. (४४२) सोभं सोभिंसु सोमिति सोभिस्संति ॥

बृ. ‘एगं च सयसहस्सं तेत्तीसं खलु भवे सहस्साइं’ शेषं तु सूत्रपुस्तके लिखितमेवास्ते ।

मू. (४४३) लवणे णं भंते ! समुद्दे केवतिया चंदा पभासिंसु वा पभासिति वा पभासिस्संति
वा ३ एवं जहा जीवाभिगमे जाव ताराओ ॥ धायइसंडे कालोदे पुक्खरवरे अर्ब्भितरपुक्खरवरे
मणुस्सखेत्ते, एएसु सव्वेसु जहा जीवाभिगमे जाव—‘एगससीपरिवारे तारागणकोडाकोडीणं’ ।

पुक्खरवरे णं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा पभासिंसु वा ?, एवं सव्वेसु दीवसमुद्देसु जोतिसियाणं
भाणियव्वं जाव सयभूरमणे जाव सोभं सोभिंसु वा सोमंति वा सोभिस्संति वा ।

सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

बृ. ‘लवणे णं भंते !’ इत्यादौ ‘एवं जहा जीवाभिगमे’ति तत्र चेदं सूत्रमेवं—‘केवइया चंदा
पभासिंसु वा ३ केवतिया सूरिया तर्विंसु वा ३’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं पूर्ववत्, उत्तरं तु ‘गोयमा !
लवणे णं समुद्दे चत्तारि चंदा पभासिंसु वा ३ चत्तारि सूरिया तर्विंसु वा ३ बारसोत्तरं नक्खत्तसयं
जोगं जोइंसु वा ३ तिन्नि बावन्ना महग्गहसया चारं चरिंसु वा ३ दोन्नि सयसहस्सा सत्तट्ठिं च
सहस्सा नवसया तारागणकोडिकोणीणं सोहं सोहिंसु वा ३’ सूत्रपर्यन्तमाह—‘जाव ताराओ’ति
तारकासूत्रं यावत्तच्च दर्शितमेवेति ।

‘धायइसंडे’ इत्यादौ यदुक्तं ‘जहा जीवाभिगमे’ तदेवं भावनीयं—‘धायइसंडे णं भंते !
दीवे—केवतिया चंदा पभासिंसु वा ३ केवतिया सूरिया तर्विंसु वा ३ ?’ इत्यादिप्रश्नाः पूर्ववत्,
उत्तरं तु ‘गोयमा ! बारस चंदा पभासिंसु वा ३ बारस सूरिया तर्विंसु वा ३, एवं—

॥ १ ॥ ‘चउवीसंसिरविणो नक्खत्तसया य तिन्नि छत्तीसा ।

एगं च गहसहस्सं छप्पन्नं धायइसंड ॥’

॥ २ ॥ अद्देव सयसहस्सा तिन्नि सहस्साइं सत्त य सयाइं ।

धायइसंडे दीवे तारागणकोडिकोडीणं ॥

सोहं सोहिंसु वा ३ । 'कालोए णं भंते ! समुद्दे केवतिया चंदा' इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु 'गोयमा !—

॥ १ ॥ 'बायालीसं चंदा बायालीसं च दिनयरा दित्ता ।

कालोदहिमि एए चरंति संबद्धलेसागा ॥

॥ २ ॥ नक्खत्तसहस्स एगं एगं छावत्तरं च सयमन्नं ।

छच्च सया छन्नउया महागहा तिन्नि य सहस्सा ॥

॥ ३ ॥ अड्ढावीसं कालोदहिमि बारस य तह सहस्साइं ।

नव य सया पन्नासा तारागणकोडिकोडीणं ॥

सोहं सोहिंसु वा ३ ।

तथा 'पुक्खरवरदीवे णं भंते ! दीवे केवइया चंदा' इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं त्वेतद्गाथाऽनु-
सारेणावसेयं—

॥ १ ॥ 'चोयालं चंदसयं चोयालं चेव सूरियाण सयं ।

पुक्खरवरमि दीवे भमंति एए पयासिता ॥'

इह च यद्भ्रमणमुक्तं न तत्सर्वाश्चन्द्रादित्यानपेक्ष्य, किं तर्हि ? पुष्करद्वीपाभ्यन्तरार्द्धवर्तिनी
द्विसप्ततिमेवेति

॥ १ ॥ चत्तारि सहस्साइं बत्तीसं चेव होति नक्खत्ता ।

छच्च सया बावत्तरि महागहा बारससहस्सा ॥

॥ २ ॥ छन्नउइ सयसहस्सा चोयालीसं भवे सहस्साइं ।

चत्तारि सया पुक्खरि तारागणकोडिकोडीणं ॥

सोहं सोहिंस वा ।

तथा—'अब्भितरपुक्खरद्धे णं भंते ! केवतिया चंदा ?' इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु—

॥ १ ॥ 'बावत्तरिं च चंदा बावत्तरिमेव दिनयरा दित्ता ।

पुक्खरवरदीवद्धे चरंति एए पयासिता ॥

॥ २ ॥ तिन्नि सया छत्तीसा छच्च सहस्सा महग्गहाणं तु ।

नक्खत्ताणं तु भवे सोलाइं दुवे सहस्साइं ॥

॥ ३ ॥ अड्ढाल सयसहस्सा बावीसं खलु भवे सहस्साइं ।

दो य सय पुक्खरद्धे तारागणकोडिकोडीणं ॥

सोभं सोभिंसु वा ३ ।

तथा—'मणुस्सखेत्ते णं भंते ! केवइया चंदा ?' इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु—

॥ १ ॥ 'बत्तीसं चंदसयं बत्तीसं चेव सूरियाणसयं ।

सयलं मणुस्सलोयं चरंति एए पयासिता ॥

॥ २ ॥ एक्कारस य सहस्सा छप्पिय सोला महागहाणं तु ।

छच्च सया छन्नउया नक्खत्ता तिन्नि य सहस्सा ॥

॥ ३ ॥ अडसीइ सयसहस्सा चालीस सहस्स मणुयलोगंमि ।

सत्त य सया अणूणा तारागणकोडिकोडीणं ॥

-इत्यादि, किमन्तमिदं वाच्यम्? इत्याह--‘जावे’त्यादि, अस्य च सूत्रांशस्यायं पूर्वोऽशः-

॥ १ ॥ ‘अड्ढासीइं च गहा अड्ढावीसं च होइ नक्खत्ता ।

एगससीपरिवारो एत्तो ताराण वोच्छामि ॥

छावट्ठि सहस्साइं नव चेव सयाइं पंच सयराइं ति ।

‘पुक्खरोदे णं भंते ! समुद्दे केवइया चंदा’ इत्यादौ प्रश्ने इदमुत्तरं द्रस्यं-‘संखेज्जा चंदा पभासिंसु वा ३’ इत्यादि, ‘एवं सव्वेसु दीवसमुद्देसु’ति पूर्वोक्तेन प्रश्नेन यथासम्भवं सङ्ख्याता असङ्ख्याताश्च चन्द्रादय इत्यादिना चोत्तरेणेत्यर्थः, द्वीपसमुद्रनामानि चैवं-पुष्करोदसमुद्रादनन्तरो वरुणवरो द्वीपस्ततो वरुणोदः समुद्रः, एवं क्षीरवरक्षीरोदौ धृतवरधृतोदौ क्षोदवरक्षोदोदौ नन्दीश्वर-वरनन्दीश्वरोदौ अरुणारुणोदौ अरुणवरारुणवरोदौ अरुणवरावभासारुणवरावभासोदौ कुण्डलकुण्डलोदौ कुण्डलवरकुण्डलवरोदौ कुण्डलवरावभासकुण्डलवरावभासोदौ रुचकरुचकोदौ रुचकवररुचकवरोदौ रुचकवरावभासरुचकवरावभासोदौ इत्यादीन्यसङ्ख्यातानि, यतोऽसङ्ख्याता द्वीपसमुद्रा इति ॥

शतकं-९-उद्देशकः २-समाप्तः

-: शतकं-९ उद्देशकः ३-३० :-

वृ. द्वितीयोद्देशके द्वीपवरवक्तव्यतोक्ता, तृतीयेऽपि प्रकारामन्तरेण सैवोच्यते, इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (४४४) रायगिहे जाव एवं वयासी-, कहि णं भंते ! दाहिणिज्जाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं दीवे पन्नत्ते?, गोयमा ! जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स पुरच्छिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं उत्तरपुरच्छिमे णं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहिन्ता एत्थ णं दाहिणिज्जाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं दीवे पन्नत्ते, तं गोयमा ! तिन्नि जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं नवएक्खेनवन्ने जोयणसए किंचिविसेसूणं परिकखेवेणं पन्नत्ते ।

से णं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वनसंडेणं सव्वओ समंता संपरिक्खत्ते दोण्हवि पमाणं वन्नओय, एवं एएणं कमेणं जहा जीवाभिगमे जाव सुद्धदंतदीवे जाव देवलीगपरिगहिया णं ते मणुया पन्नत्ता समणासो ! ।

एवं अड्ढावीसं अंतरदीवा सएणं २ आयामविक्खंभेणं भाणियव्वा, नवरं दीवे २ उद्देसओ एवं सव्वेवि अड्ढावीसं उद्देसगा भाणियव्वा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

वृ. ‘रायगिहे’ इत्यादि, ‘दाहिणिज्जाणं’ति उत्तरान्तरद्वीपव्यवच्छेदार्थः-‘एवं जहा जीवाभिगमे’ति, तत्र चेदमेवं सूत्रं ‘चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स उत्तरपुरच्छिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुद्दं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहिन्ता एत्थ णं दाहिणिज्जाणं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयनामं दीवे पन्नत्ते, तिन्नि जोयणसयाइं आयामविक्खंभेणं नवएगूणपन्ने जोयणसए किंचिविसेसूणे

परिक्रवेण । सेणं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण य वनसंडेणं सव्वओ समंता संपरिकिखत्ते इत्यादि, इह च वेदिकावनखण्डकल्पवृक्षमनुष्यमनुष्यीवर्णकोऽभिधीयते, तथा तन्मनुष्याणां चतुर्थः भक्ता-
दाहार्थः उत्पद्यते, ते च पृथिवीरसपुष्पफलाहाराः, तत्पृथिवी च रसतः खण्डादितुल्या, ते च मनुष्या वृक्षगेहाः, तत्र च गेहाद्यभावः, तन्मनुष्याणां च स्थिति पत्न्योपमासङ्ख्येयभागप्रमाणा, षण्मासावशेषा-युषश्च ते मिथुनकानि प्रमुवते, एकाशीतं च दिनानि तेऽपत्यमिथुनकानि पालयन्ति, उच्छ्वसितादिना च ते मृत्वा देवेषूद्यन्ते, इत्यादयश्चार्था अभिधीयन्ते इति ।

—वाचनान्तरे त्विदं दृश्यते—‘एवं जहा जीवाभिगमे उत्तरकुरुवत्तव्वयाए नेयव्वो, नाणत्तं अट्ठघणुसया उस्सेहो चउसद्धी पिट्ठकण्डया अणुसज्जणा नत्थि’ति, तत्रायमर्थः—उत्तरकुरुषु मनुष्याणां त्रीणि गव्यूतान्युत्सेध उक्त इह त्वष्टी धनुःशतानि, तथा तेषु मनुष्याणां द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके पृष्ठकरण्डकानामुक्ते इह तु चतुःषष्टिरिति, तथा—‘उत्तरकुराए णं भंते ! कुराए कइविहा मणुस्सा अनुसज्जंति ? , गोयमा ! छव्विहा मनुस्सा अनुसज्जंति, तंजहा—पम्हगंधा मियगंधा अममा तेयली सहा सनिंचारी’इत्येवं मनुष्याणामनुषज्जना तत्रोक्ता इह तु सा नास्ति, तथाविधमनुष्याणां तत्राभावात्, एवं चेह त्रीणि नानात्वस्थानान्युक्तानि, सन्ति पुनरन्यान्यपि स्थित्यादीनि, किन्तु तान्यभियुक्तेन भवानीयानीति, अयं चेहैकोरुकद्धी-पोद्देशकस्तृतीयः ।

अथ प्रकृतवाचनमनुसृत्योच्यते—किमन्तमिदं जीवाभिगमसूत्रमिह वाच्यम् ? इत्याह—‘जावे’त्यादि ‘यावत् शुद्धदन्दद्धीपः’ शुद्धदन्ताभिधानाष्टाविंशतितमान्तरद्धीपवक्तव्यतां यावत्, साऽपि कियदूरं यावद्वाच्या ? इत्याह—

‘देवलोकपरिग्रहे’त्यादि, देवलोकः परिग्रहो येषां ते देवलोकपरिग्रहाः देवगतिगामिनः इत्यर्थः, इह चैकैकस्मिन्नन्तरद्धीपे एकैक उद्देशकः, तत्र चैकोरुकद्धीपोद्देशकानन्तरमाभासिकद्धीपोद्देशकः, तत्र चैवं सूत्रं—

‘कहि णं भंते ! दाहिणिज्जाणं आभासियमणूसाणं आभासिए नामं दीवे पन्नत्ते ? , गोयमा जंबुद्धीवे दीवे चुल्लहिमवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणपुरच्छिमिल्लाओ चरिमंताओ लवणसमुदं तिन्नि जोयणसयाइं ओगाहिन्ता एत्थ णं दाहिणिज्जाणं आभासियनामं दीवे पन्नत्ते’ शेषमेकोरुकद्धीपवदिति चतुर्थः । एवं वैषाणिकद्धीपोद्देशकोऽपि नवरं दक्षिणापराच्चरमान्तादिति पञ्चमः ५ । एवं लाङ्गूलिकद्धीपोद्देशकोऽपि, नवरमुत्तरापराच्चरमान्तादिति षष्ठः ६ । एवं हयकर्णद्धीपोद्देशको नवरमेकोरुकस्थोत्तरपौरस्त्याच्चरमान्ताल्लवणसमुद्रं चत्वारि योजनशतान्यवगाह्य चतुर्थं योजनशतायामविष्कम्भो हयकर्णद्धीपो भवतीति सप्तमः ७ । एवं गजकर्णद्धीपोद्देशकोऽपि, नवरं गजकर्णद्धीप आभासिकद्धीपस्य दक्षिणपौरस्त्याच्चरमान्ताल्लवणसमुद्रमवगाह्य चत्वारि योजनशतानि हयकर्णद्धीपसमो भवतीत्यष्टमः ८ । एवं गोकर्णद्धीपोद्देशकोऽपि, नवरमसौ वैषाणिकद्धीपस्य दक्षिणापराच्चरमान्तादित नवमः ९ । एवं शङ्कुलीकर्णद्धीपोद्देशकोऽपि, नवरमसौ लाङ्गूलिकद्धीपस्योत्तरापराच्चरमान्तादिति दशमः १० ।

—एवमादर्शमुखद्धीपमेण्डमुखद्धीपायोमुखद्धीपगोमुखद्धीपा हयकर्णादीनां चतुर्णां क्रमेण पूर्वोत्तरपूर्वदक्षिणदक्षिणापरापरोत्तरेभ्यश्चरमान्तेभ्यः पञ्च योजनशतानि लवणोदधिमवगाह्य

पञ्चयोजनशतायामविष्कम्भा भवन्ति, तत्रतिपादकाश्चान्ये चत्वार उद्देशका भवन्तीति १४ । एतेषामेवादशमुखादीनां पूर्वोत्तरादिभ्यश्चरमान्तेभ्यः षड् योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य षड्योजनशतायामविष्कम्भाः क्र०मेणाश्वमुखद्वीपहस्तिमुखद्वीपसिंहमुखद्वीपव्याघ्रमुखद्वीपा भवन्ति, तत्रतिपादकाश्चान्ये चत्वार उद्देशका भवन्तीति १८ एतेषामेवाश्वमुखदीनां तथैव सप्त योजनशतानि लवणसमुद्रगाह्य सप्तयोजनशतायामविष्कम्भा अश्वकर्णद्वीपहस्तिकर्णद्वीप-कर्णद्वीपकर्णप्रावरणद्वीपाः प्रावरणद्वीपा भवन्ति, तत्रतिपादकाश्चापरे चत्वार एवोद्देशका इति २२ एतेषामेवाश्वकर्णदीनां तथैवाष्टयोजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्याष्टयोजनशतायामविष्कम्भा उत्क्रामुखद्वीपमेघमुखद्वीपविद्युन्मुखद्वीपविद्युदन्तद्वीपा भवन्ति, तत्रतिपादकाश्चान्ये चत्वार एवोद्देशका इति २६ ।

एतेषामेवोत्क्रामुखद्वीपादीनां तथैव नव योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य नवयोजन-शतायामविष्कम्भाः घनदन्तद्वीपलघुदन्तद्वीपगूढदन्तद्वीपशुद्धदन्तद्वीपा भवन्ति, तत्रतिपादकाश्चान्ये चत्वार एवोद्देशका इति, एवमादितोऽत्र त्रिंशत्तमः शुद्धदन्तोद्देशकः ३० इति ॥

शतकं-९ उद्देशकाः-३-३० समाप्ताः

शतकं-९ उद्देशकः-३१

वृ. उक्तरूपाश्चार्था केवलिधर्माद् ज्ञायन्ते तं चाश्रुत्वाऽपि कोऽपि लाभत इत्याद्यर्थः प्रति-पादनपरमेकत्रिंशत्तममुद्देशकमप्याह, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (४४५) रायगिहे जाव एवं वयासी-असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा केवलिसावगस्स वा केवलिसावियाए वा केवलिउवासगस्स वा केवलिउवासियाए वा तप्पक्खियस्स वा तप्पक्खिय-सावगस्स वा तप्पक्खियसावियाए वा तप्पक्खियउवासगस्स वा तप्पक्खियउवासियाए वा केवलि-पन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए ?, गोयमा ! असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा अत्येगतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए अत्येगतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ-असोच्चा णं जाव नो लभेज्जा सवणयाए ?, गोयमा ! जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ से णं असोच्चाकेवलिस्स वा जाव तप्प-क्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नोकडे भवइ से णं असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-तं चेव जाव नो लभेज्जा सवणयाए ।

असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलं बोहिं वुज्जेज्जा ?, गोयमा ! असोच्चा णं केवलिस्स वा जाव अत्येगतिए केवलं बोहिं वुज्जेज्जा अत्येगतिए केवलं बोहिं नो वुज्जेज्जा ।

से केणट्ठेणं भंते ! जाव नो वुज्जेज्जा ? गोयमा ! जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ से णं असोच्चाकेवलिस्स वा जाव केवलं बोहिं वुज्जेज्जा, जस्स णं दरिसणाव-रणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ से णं असोच्चाकेवलिस्स वा जाव केवलं बोहिं नो

बुद्धेजा, से तेण्डेणं जाव नो बुद्धेजा ।

असोद्या णं भंते ! केवलिसस वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलं मुंडे भवित्ता आगाराओ अनगारियं पव्वएजा ?, गोयमा ! असोद्या णं केवलिसस वा जाव उवासियाए वा अत्येगतिए केवलं मुंडे भवित्ता आगाराओ अनगारियं पव्वइजा अत्येगतिए केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अनगारियं नो पव्वएजा ।

से केण्डेणं जाव नो पव्वएजा ?, गोयमा ! जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसे कडे भवति से णं असोद्याकेवलिसस वा जाव केवलं मुंडे भवित्ता अगाराओ अनगारियं पव्वएजा, जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवति से णं असोद्याकेवलिसस वा जाव मुंडे भवित्ता जाव नो पव्वएजा, से तेण्डेणं गोयमा ! जाव नो पव्वएजा ।

असोद्या णं भंते ! केवलिसस वा जाव उवासियाए वा केवलं बंभचेरवासं आवसेजा ?, गोयमा ! असोद्या णं केवलिसस वा जाव उवासियाए वा अत्येगतिए केवलं बंभचेरवासं आवसेजा अत्येगतिए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेजा, से केण्डेणं भंते ! एवं बुद्धइ जाव नो आवसेजा ?, गोयमा ! जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ से णं असोद्याकेवलिसस वा जाव केवलं बंभचेरवासं आवसेजा, जस्स णं चरित्तावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ से णं असोद्याकेवलिसस वा जाव नो आवसेजा, से तेण्डेणं जाव नो आवसेजा ।

असोद्या णं भंते ! केवलिसस वा जाव केवलेणं संजमेणं संजमेजा ?, गोयमा ! असोद्या णं केवलिसस जाव उवासियाए वा जाव अत्येगतिए केवलेणं संजमेणं संजमेजा अत्येगतिए केवलेणं संजमेणं नो संजमेजा, से केण्डेणं जाव नो संजमेजा ?, गोयमा ! जस्स णं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ से णं असोद्या णं केवलिसस वा जाव केवलेणं संजमेणं संजमेजा जस्स णं जयणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ से णं असोद्याकेवलिसस वा जाव नो संजमेजा, से तेण्डेणं गोयमा ! जाव अत्येगतिए नो संजमेजा ।

असोद्या णं भंते ! केवलिसस वा जाव उवासियाए वा केवलेणं संवरेणं संवरेजा ?, गोयमा ! असोद्याणं केवलिसस जाव अत्येगतिए केवलेणं संवरेणं संवरेजा अत्येगतिए केवलेणं जाव नो संवरेजा, से केण्डेणं जाव नो संवरेजा ?, गोयमा ! जस्स णं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ से णं असोद्याकेवलिसस वा जाव केवलेणं संवरेणं संवरेजा, जस्स णं अज्झवसाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ से णं असोद्याकेवलिसस वा जाव नो संवरेजा, से तेण्डेणं जाव नो संवरेजा ।

असोद्या णं भंते ! केवलिसस जाव केवलं आभिनिबोहियनाणं उप्पाडेजा ?, गोयमा ! असोद्याणं केवलिसस वा जाव उवासियाए वा अत्येगतिए केवलं आभिनिबोहियनाणं उप्पाडेजा अत्येगतिए केवलं आभिनिबोहियनाणं नो उप्पाडेजा, से केण्डेणं जाव नो उप्पाडेजा ?, गोयमा ! जस्स णं आभिनिबोहियनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ से णं असोद्याकेवलिसस वा जाव केवलं आभिनिबोहियनाणं उप्पाडेजा, जस्स णं आभिनिबोहियनाणं नो उप्पाडेजा से तेण्डेणं जाव नो उप्पाडेजा ।

असोच्चा णं भंते ! केवलि० जाव केवलं सुयनाणं उप्पाडेज्जा एवं जहा आभिनिबोहियनाणस्स वत्तव्वया भणिया तहा सुयनाणस्सवि भाणियव्वा, नवरं सुयनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे । एवं चेव केवलं ओहिनाणं भाणियव्वं, नवरं ओहिनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे, एवं केवलं मणपज्जनानं उप्पाडेज्जा, नवरं मणपज्जवणनणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भाणियव्वे ।

असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलनाणं उप्पाडेज्जा, एवं चेव नवरं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए भाणियव्वे, सेसं तं चेव, से तेणट्ठेणं गोयमा एवं वुच्चइ जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा ।

असोच्चा णं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए केवलं बोहिं बुज्जेज्जा केवलं मुंडे भवित्ता आगाराओ अनगारियं पव्वएज्जा केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा केवलेणं संवरेणं संवरेज्जा केवलं आभिनिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा जाव केवलं मणपज्जवनाणं उप्पाडेज्जा केवलनाणं उप्पाडेज्जा ?, गोयमा ! असोच्चाणं केवलिस्स वा जाव उवासियाए वा अत्येगतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए अत्येगतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए अत्येगतिए केवलं बोहिं बुज्जेज्जा अत्येगतिए केवलं बोहिं नो बुज्जेज्जा अत्येगतिए केवलं मुंडे भवित्ता आगाराओ अनगारियं पव्वएज्जा अत्येगतिए जाव नो पव्वएज्जा अत्येगतिए केवलं बंभचेरवासं आवसेज्जा अत्येगतिए केवलं बंभचेरवासं नो आवसेज्जा अत्येगतिए केवलेणं संजमेणं संजमेज्जा अत्येगतिए केवलेणं संजमेणं नो संजमेज्जा एवं संवरेणवि, अत्येगतिए केवलं आभिनिबोहियनाणं उप्पाडेज्जा अत्येगतिए जाव नो उप्पाडेज्जा, एवं जाव मणपज्जवनाणं, अत्येगतिए केवलनाणं उप्पाडेज्जा अत्येगतिए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ असोच्चाणं तं चेव जाव अत्येगतिए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा ?, गोयमा ! जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ १ जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ २ जस्स णं धम्मंतराइयाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ ३ एवं चरित्तावरणिज्जाणं ४ जयणावरणिज्जाणं ५ अज्झवसाणावरणिज्जाणं ६ आभिनिबोहियनाणावरणिज्जाणं ७ जाव मणपज्जवनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे नो कडे भवइ १० जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं जाव खए नो कडे भवइ ११ ।

—से णं असोच्चाकेवलिस्स वा जाव केवलिपन्नत्तं धम्मं नो लभेज्जा सवणयाए केवलं बोहिं नो बुज्जेज्जा जाव केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा, जस्स णं नाणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे भवति जस्स णं दरिसणावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ जस्स णं धम्मंतराइयाणं एवं जाव जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए कडे भवइ से णं असोच्चाकेवलिस्स वा जाव केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए केवलं बोहिं बुज्जेज्जा जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, तत्र च 'असोच्च' ति अश्रुत्वा—धर्मफलादिप्रतिपादकवचनमनाकर्ण्य प्राक्कृतधर्मानुरागादेवेत्यर्थः 'केवलिस्स व' ति 'केवलिनः' जिनस्य 'केवलिसावगस्स व' ति केवली येन स्वयमेव पृष्ठः श्रुतं वा येन तद्वचनमसौ केवलिश्रावकस्तस्य 'केवलिउवासगस्स

व'ति केवलिन उपासनां विदधानेन केवलिनैवान्यस्य कथ्यमानं श्रुतं येनासौ केवल्युपासकः 'तपस्विण्यस्'ति केवलिनः पाक्षिकस्य स्वयंबुद्धस्य 'धम्म'ति श्रुत्रचारित्ररूपं 'लभेज'ति प्राप्नुयात् 'सवणयाए'ति श्रवणतया श्रवणरूपतया श्रोतुमित्यर्थः ।

'नाणावरणिज्जाणं'ति बहुवचनं ज्ञानावरणीयस्य मतिज्ञानावरणादिभेदेनावग्रहमत्यावरणादिभेदेन च बहुत्वात्, इह च क्षयोपशमग्रहणात् मत्यावरणाद्येव तद् ग्राह्यं न तु केवलावरणं तत्र क्षयस्यैव भावात्, ज्ञानावरणीयस्य क्षयोपशमश्च गिरिसरिदुपलघोलनान्यायेनापि कस्यचित्स्यात्, तत्सद्भावे चाश्रुत्वाऽपि धर्मं लभते श्रोतुं, क्षयोपशमस्यैव तल्लामेऽन्तरङ्गकारणत्वादिति ।

'केवलं बोहिं'ति शुद्धं सम्यग्दर्शनं 'बुद्धेज्ज'ति बुद्धयेतानुभवेदित्यर्थः यथा प्रत्येकबुद्धादि, एवमुत्तरत्रायुदाहर्तव्यं, 'दरिसणावरणिज्जाणं'ति इह दर्शनावरणीयं दर्शमोहनीयमभिगृह्यते, बोधेः सम्यग्दर्शनपर्यायत्वात् तल्लामस्य च तत्क्षयोपशमजन्यत्वादिति ।

'केवलं मुंडे भवित्ता आगाराओ अनगारियं'ति 'केवलां' शुद्धां सम्पूर्णां वाऽनगारितामिति योगः 'धम्मंतराइयाणं'ति अन्तरायो-विघ्नः सोऽस्ति येषु तान्यन्तरायिकाणि धर्मस्य-चारित्रप्रतिपत्तिलक्षणस्यान्तरायिकाणि धर्मान्तरायिकाणि तेषां वीर्यान्तरायचारित्रमोहनीयभेदानामित्यर्थः, 'चारित्तावरणिज्जाणं'ति, इह वेदलक्षणानि चारित्रावरणीयानि विशेषतो ग्राह्याणि, मैथुनविरतिलक्षणस्य ब्रह्मचर्यवासस्य विशेषतस्तेषामेवावारकत्वात् ।

'केवलेणं संजमेणं संजमेज्ज'ति इह संयमः प्रतिपन्नचरित्रस्य तदतिचारपरिहाराय यतनाविशेषः, 'जयणावरणिज्जाणं'ति इह तु यतनावरणीयानि चारित्रविशेषविषयीवीर्यान्तरायलक्षणानिमन्तव्यानि 'अज्जवसाणावरणिज्जाणं'ति संवरशब्देन शुभाध्यवसायवृत्तेर्विक्षितत्वात् तस्याश्च भावचारित्ररूपत्वेन तदावरणक्षयोपशमलभ्यत्वात् अध्यवसानावरणीयशब्देनेह भावाचारित्रावरणीयान्युक्तानीति ।

पूर्वोक्तानेवार्थान पुनः समुदायनाह- 'असोच्चाणं भंते !' इत्यादि ॥ अथाश्रुत्वैव केवल्यादिवचनं यथा कश्चित् केवलज्ञानमुत्पादयेत्तथा दर्शयितुमाह-

मू. (४४६) तस्स णं भंते ! छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोक्कम्मेणं उट्ठं बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय सूराम्भिमहस्स आयावणभूमिए आयावेमाणस्स पगतिभद्दयाए पगइउवसंतयाए पगतिपयणुकोहमाणमायालोभयाए मिउमद्ववसंपन्नयाए अल्लीवणयाए भद्दयाए विनीययाए अन्नया कयाइ सुभेणं अज्जवसाणेणं सुभेणं परिणामेणं लेस्साहिं विसुज्झमाणीहिं २ तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स विव्भंगे नामं अन्नाणे समुप्पज्जइ ।

से णं तेणं विव्भंगनाणेणं समुप्पज्जेणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणं असंखेज्जाइ जौयणसहस्साइ जाणइ पासइ ।

से णं तेणं विव्भंगनाणेणं समुप्पज्जेणं जीवेवि जाणइ अजीवेवि जाणइ पासंडत्थे सारंभे सपरिग्गहे संकिलिस्समाणेवि जाणइ विसुज्झमाणेवि जाणइ से णं पुव्वामेव सम्भत्तं पडिवज्जइ संभत्तं पडिवज्जित्ता समणधम्मं रोएति समणधम्मं रोएत्ता चरित्तं पडिवज्जइ चरित्तं पडिवज्जित्ता लिंगं पडिवज्जइ, तस्स णं तेहिं मिच्छत्तपज्जवेहिं परिहायमाणेहिं २ सम्मदंसणपज्जवेहिं परिवट्ठमाणेहिं

२ से विवर्धे अत्राणे सम्पत्परिग्रहिणं खिप्पामेव ओही परावत्तइ ॥

वृ. 'तस्से'त्यादि 'तस्स'ति चोऽश्रुचैव केलज्ञानमुत्पादयेत्तस्य कस्यापि 'छट्ठंछट्ठेण'-मित्यादि च यदुक्तं तत्रायः षष्ठतपश्चरणवतो बालतपस्विनो विभङ्गः—ज्ञानविशेष उत्पद्यत इति ज्ञापनार्थःमिति, 'पगिज्झिय'ति प्रगृह्य धृत्वेत्यर्थः 'पगतिभदयाए'इत्यादीनि तु प्राग्वन्तु, 'तयावरणि- ज्ञाणं'ति विभङ्गज्ञानावरणीयानाम् 'ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स'ति इहेहा—सदर्थीभिमुखा ज्ञानवेद्य अपोहस्तु—विपक्षनिरासः मार्गणं च—अन्वयधर्मालोचनं गवेषणं तु—व्यतिरेकधर्मा-लोचनमिति 'से णं'ति असौ बालतपस्वी 'जीवेवि जाणइ'ति कथञ्चिदेव न तु साक्षात् मूर्तगोचरत्वा-तस्य 'पासंडत्थे'ति व्रतस्थान् 'सारंमे सपरिग्रहे'ति सारम्भान् सपरिग्रहान् सतः, किंविधान् जानाति ? इत्याह—

'संकिलिस्समाणेवि जाणइ'ति महत्या सङ्कलितश्चयमानतया सङ्कलितश्चयमानानपि जानाति 'विसुज्झमाणेवि जाणइ'ति अल्पीयस्याऽपि विशुद्धयमानतया विशुद्धमानानपि जानाति, आरम्भादिमतामेवंस्वरूपत्वात्, 'से णं'ति असौ विभङ्गज्ञानी जीवाजीवस्वरूपपाषण्डस्थसङ्कलितश्चयमानताविज्ञायकः सन् 'पुच्चामेव'ति चारित्रप्रतिपत्तेः पूर्वमेव 'सम्पत्तं'ति सम्यग्भावं 'समण-धम्मं'ति साधुधर्मं 'रोएइ'ति श्रद्धते चिकीर्षति वा 'ओही परावत्तइ'ति अवधिर्भवतीत्यर्थः, इह च यद्यपि चारित्रप्रतिपत्तिमादावभिधाय सम्यक्त्वपरिगृहीतं विभङ्गज्ञानमवधिर्भवतीति पश्चादुक्तं तथाऽपि चारित्रप्रतिपत्तेः पूर्वं सम्यक्त्वप्रतिपत्तिकाल एव विभङ्गज्ञान्यावधिभावो द्रष्टव्यः, सम्यक्त्व-चारित्रभावे विभङ्गज्ञानस्याभाववदिति ।

अथैनमेव लेश्यादिभिर्निरूपयन्नाह—

मू. (४४७) से णं भंते ! कतिलेस्सासु होज्जा ?, गोयमा ! तिसु विसुद्धलेस्सासु होज्जा, तंजहा—तेउलेस्साए पम्हलेस्साए सुक्कलेस्साए ।

से णं भंते ! कतिसु नाणेसु होज्जा ?, गोयमा ! तिसु आभिनिबोहियनाणसुयनाणओहिनाणेसु होज्जा ।

से णं भंते ! किं सजोगी होज्जा अजोगी होज्जा ?, गोयमा ! सजोगी होज्जा नो अजोगी होज्जा, जइ सजोगी होज्जा किं मणजोगी होज्जा वइजोगी होज्जा कायजोगी होज्जा ?, गोयमा ! मणजोगी वा होज्जा वइजोगी वा होज्जा कायजोगी वा होज्जा

से णं भंते ! किं सागरोवउत्ते होज्जा अनागारोवउत्ते होज्जा ?, गोयमा ! सागारोवउत्ते वा होज्जा अनागारोवउत्ते वा होज्जा ।

से णं भंते ! कयरंमि संघयणे होज्जा ?, गोयमा ! वइरोसभनारायसंघयणे होज्जा ।

से णं भंते ! कयरंमि संठाणे होज्जा ?, गोयमा ! छहं संठाणाणं अन्नयरे संठाणे होज्जा ।

से णं भंते ! कयरंमि उच्चते होज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं सत्त रयणी उक्कोसेणं पंचधनुसतिए होज्जा ।

से णं भंते ! कयरंमि आउए होज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं सातिरेगड्ढवासाउए उक्कोसेणं पुच्चकोडिआउए होज्जा ।

से णं भंते ! किं सवेदए होज्जा अवेदए होज्जा ?, गोयमा ! सवेदए होज्जा नो अवेदए होज्जा,

जइ सवेदए होजा किं इत्थीवेदए होजा पुरिसवेदए होजा नपुंसगवेदए होजा पुरिसनपुंसगवेदए होजा ?, गोयमा ! नो इत्थीवेदए होजा पुरिसवेदए वा होजा नो नपुंसगवेदए होजा पुरिसनपुंसगवेदए वा होजा ।

से णं भंते ! किं सकसाई होजा अकसाई होजा ?, गोयमा ! सकसाई होजा नो अकसाई होजा, जई सकसाई होजा से णं भंते ! कतिसु कसाएसु होजा ?, गोयमा ! चउसु संजलण-कोहमाणमायालोभेसु होजा ।

तस्स णं भंते ! केवतिया अज्झवसाणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! असंखेजा अज्झवसाणा पन्नत्ता, ते णं भंते ! पसत्था अप्पसत्था ?, गोयमा ! पसत्था नो अप्पसत्था ।

से णं भंते ! तेहिं पसत्थेहिं अज्झवसाणेहिं वट्टमाणेहिं अनंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोइए अणंतेहिं तिरिक्खजोणियजाव विसंजोएइ अणंतेहिं मणुस्सभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ अणंतेहिं तिरिक्खजोणियजाव विसंजोएइ अणंतेहिं मणुस्सभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ अणंतेहिं देवभवग्गहणेहिंतो अप्पाणं विसंजोएइ ।

जाओवि यसेइमाओ नेरइयतिरिक्खजोणियमणुस्सदेवगतिनामाओ चत्तारि उत्तरपयडीओ तासिं च णं उवग्गहिए अणंताणुबंधी कोहमाणायालोभे खवेइ अणं० २ अपच्चक्खाणकसाए कोहमाणमायोलेभ खवेइ अणं० २ अपच्चक्खाणकसाए कोहमाणमायालोभे खवेइ अप्प० २ पच्चक्खाणावरणकोहमाणमायालोभे खवेइ पच्च० २ संजलणकोहमाणमायाभे कवेइ संज० २ पंचविहं नाणाव० नवविहं दरिसणाव० पंचविहमंतराइयं तालमत्थकडं च णं मोहणिज्जं कट्ठ कम्मरयविकरणकरं अपुच्चकरणं अणुपविट्ठस्स अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे कसिणे पडिपुत्ते केवलवरानाणदंसणे समुप्पत्ते ।

वृ. 'से णं भंते !' इत्यादि, तत्र 'से णं'ति स यो विभङ्गज्ञानी भूत्वाऽवधिज्ञानं चारित्रं च प्रतिपन्नः 'तिसु विसुद्धलेस्सासु होज्ज'ति यतो भावलेश्यासु प्रशस्तास्वेव सम्यक्त्वादि प्रतिपद्यते नाविसुद्धास्विति ।

'तिसु आभिनिबोहिए'त्यादि, सम्यक्त्वमतिश्रुतावधिज्ञानिनां विभङ्गविनिवर्तनकाले तस्य युगपद्भावादाद्ये ज्ञानत्रय एवासौ तदा वर्तत इति ।

'नो अजोगी होज्ज'ति अवधिज्ञानकालेऽयोगित्वस्याभावात्, 'मणजोगी'त्यादि चैकतरयोगप्रधान्यापेक्षयाऽवगन्तव्यं ।

'सागारोवउत्ते वे'त्यादि, तस्य हि विभङ्गज्ञानान्निवर्तमानस्योपयोगद्वयेऽपि वर्तमानस्य सम्यक्त्वावधिज्ञानप्रतिपत्तिरस्तीति, ननु 'सच्चाओ लद्धीओ सागारोवओगोवउत्तस्स भवन्ती'-त्यागमादनाकारोपयोगे सम्यक्त्वावधिलब्धिविरोधः ?, नैवं, प्रवर्द्धमानपरिणामजी-वविषयत्वात् तस्यागमस्य, अवस्थितपरिणामापेक्षया चानाकारोपयोगेऽपि लब्धिलाभस्य सम्भवादिति ।

'वइरोसभनारायसंघयणे होज्ज'ति प्राप्तव्यकेवलज्ञानत्वात्तस्य, केवलज्ञानप्राप्तिश्च प्रथमसंहनन एव भवतीति, एवमुत्तरत्रापीति ।

‘सवेयए होज्ज’ति विभङ्गस्यावधिभावकाले न वेदक्षयोऽस्तीत्यसौ सवेद एव, ‘नोइत्थिवेयए होज्ज’ति स्त्रिया एवंविधस्य व्यतिकरस्य स्वभावत् एवाभावात् ‘पुरिसनपुंसगवेयए’ति वर्द्धितकत्वादित्ये नपुंसकः पुरुषनपुंसकः ।

‘सकसाई होज्ज’ति विभङ्गावधिकाले कषायक्षयस्याभावाद् ‘चउसु संजलणकोहमाण-मायालोभेसु होज्ज’ति स ह्यवधिज्ञानतापरिणतविभङ्गज्ञानश्रणं प्रतिपन्नः उक्तः, तस्य च तत्काले चरणयुक्तत्वात्सञ्चलना एव क्रोधादयो भवन्तीति ।

‘पसत्थ’ति विभङ्गस्यावधिभावो हि नाप्रशस्ताध्यवसानस्य भवतीत्यत उक्तं—प्रशस्तान्य-ध्यवसायस्थानानीति । ‘अनंतेहिं’ति ‘अनन्तैः’ अनन्तानागतकालभाविभिः ‘विसंजोएइ’ति विसंयोजयति, तत्रासियोग्यताया अपनोदादिति ।

‘जाओऽविय’ति यापि च ‘नैरइयतिरिक्खजोगियमणुस्सदेवगतिनामाओ’ति एतदभिधानाः ‘उत्तरपयडीओ’ति नामकर्माभिधानाया मूलप्रकृतेरुत्तरभेदभूताः ‘तासिं च णं’ति तासां च नैरयिकगत्याद्युत्तरप्रकृतीनां चशब्दादन्यासां च ‘उवग्गहिए’ति औपग्रहिकान्—उपष्टम्भ-प्रयोजनान् अनन्तानुबन्धिनः क्रोधमानमायालोभान् क्षपयति, तथाऽप्रत्याख्यानार्दींश्च तथाविधानेव क्षपयतीति, ‘पंचविहं नाणावरणिज्जं’ति मतिज्ञानावरणादिभेदात् ‘नवविहं दंसणावरणिज्जं’ति चक्षुर्दर्शनाद्या-वरणचतुष्कस्य निद्रापञ्चकस्य च मीलनान्नवविधत्वमस्य ‘पंचविहं अंतराइयं’ति दानलाभ-भोगोपभोगवीर्यविशेषितत्वादिति पञ्चविधत्वमन्तरायस्य, तत्र क्षपयतीति सम्बन्धः किं कृत्वा ? इत्यत आह—

‘तालमत्थकडं च णं मोहणिज्जं कट्टु’ति मस्तकं—मस्तकशूची कृतं—छिन्नं यस्यसौ मस्तक-कृतः, तालश्चासौ मस्तककृतश्च तालमस्तककृतः, छान्दसत्वाच्चैवं निर्देशः, तालमस्तककृत इव यत्तत्तालमस्तककृतम्, अयमर्थः—छिन्नमस्तकतालकल्पं च मोहनीयं कृत्वा, यथा हि छिन्नमस्तकतालः क्षीणो भवति एवं मोहनीयं च क्षीणं कृत्वेति भावः, इदं चोक्तमोहनीयभेदशेषापेक्षया द्रष्टव्यमिति, अथवाऽथ कस्मादनन्तानुबन्ध्यादिस्वभावे तत्र क्षपिते सति ज्ञानावरणीयादि क्षपयत्येव ? इति, अत आह—

‘तालमत्थे’त्यादि, तालमस्तकस्येव कृत्वं—क्रिया यस्य तत्तालमस्तककृत्वं तदेवंविधं च मोहनीयं ‘कट्टु’ति इतिशब्दस्येह गम्यमानत्वादितिकृत्वा—इतिहेतोस्तत्र क्षपिते ज्ञानावरणीयादि क्षपयत्येवेति, तालमस्तमोहनीययोश्च क्रियासाधर्म्यमेव, यथा हि तालमस्तकविनाशक्रियाऽ-वश्यम्भावितालविनाशा एवं मोहनीयकर्मविनाशक्रियाऽप्यवश्यम्भाविशेषकर्मविनाशेति, आह च—

॥ १ ॥ “मस्तकसूचिविनाशे तालस्य यथा ध्रुवो भवति नाशः ।

तद्वत्कर्मविनासोऽपि मोहनीयक्षये नित्यम् ॥”

ततश्च कर्मरजोविकरणकरं—तद्विक्षेपकम् अपूर्वकरणम्—असद्वशाध्यवसायविशेषम-नुप्रविष्टस्य, अनन्तं विषयानन्यात् अनुत्तरं सर्वोत्तमत्वात् निर्व्यार्थात् कटकुट्यादिभिर्प्रतिहननात् निरावरणं सर्वथा स्वावरणक्षयात् कृत्स्नं सकलार्थः ग्राहकत्वात् प्रतिपूर्णं सकलस्वांशयुक्त-तयोत्पन्नत्वात् केवलवरज्ञानदर्शनं—केवलमभिधानतो वरं ज्ञानान्तरापेक्षया ज्ञानं च दर्शनं च

ज्ञानदर्शनं समाहारद्वन्द्वस्ततः केवलादीनां कर्मधारयः । इह च क्षपणाक्रमः—

॥ १ ॥ अणमिच्छमीससम् अडु नपुंसित्विवेयछक्कं च ।

पुमवेयं च खवेई कोहाईए य संजलणे ॥”

इत्यादिग्रन्थान्तरप्रसिद्धो, न चायमिहाश्रितो यथा कथञ्चित्क्षपणामात्रस्यैव विवक्षितत्वादिति

मू. (४४८) से णं भंते ! केवलिपन्नतं धम्मं आधवेज्ज वा पन्नवेज्ज वा परुवेज्ज वा ?, नो तिणट्ठे समट्ठे, णन्तत्थ एगन्नाएण वा एगवागरणेण वा ।

से णं भंते ! पच्चावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा ?, नो तिणट्ठे समट्ठे, उवदेसं पुण करेज्जा, से णं भंते सिज्झति जाव अंतं करेति ?, हंता सिज्झति जाव अंतं करेति ।

वृ. ‘आधवेज्ज’ति आग्राहयेच्छिष्यान् अर्थापयेद्वा—प्रतिपादनतः पूजां प्रापयेत् ‘पन्नवेज्ज’ति प्रज्ञापयेद्भेदभणनतो बोधयेद्वा ‘परुवेज्ज’ति उपपत्तिकथनतः ‘नन्तत्थ एगन्नाएण व’ति न इति योऽयं निषेधः सोऽन्यत्रैकज्ञाताद्, एकमुदाहरणं वर्जयित्वेत्यर्थः, तथाविधकल्पत्वादस्येति, ‘एगवागरणेण व’ति एकव्याकरणादेकोत्तरादित्यर्थः ‘पच्चावेज्जा व’ति प्रव्राजयेद्रजोहरणादिद्रव्य-लिङ्गानतः ‘मुंडावेज्ज व’ति मुण्डयेच्छिरोलुञ्चनतः ‘उवएसं पुण करेज्ज’ति अमुष्य पार्श्वे प्रव्रजेत्यादिकमुपदेशं कुर्यात् ।

मू. (४४९) से णं भंते ! किं उहं होज्जा अहे होज्जा तिरियं होज्जा ?, गोयमा ! उहं वा होज्जा अहे वा होज्जा तिरियं वा होज्जा, उहं होज्जमाणे सदावइ वियडावइ गंधावइ मालवंतपरियाएसु वट्टवेयट्ठपवएसु होज्जा, साहरणं पडुच्च सोमनसवने वा पंडगवने वा होज्जा, अहे होज्जमाणे गड्डाए वा दरीए वा होज्जा, साहरणं पडुच्च पायाले वा भवणे वा होज्जा, तिरियं होज्जमाणे पन्नरससु कम्मभूमीसु होज्जा, साहरणं पडुच्च अट्टाइजे दीवसमुदे तदेक्कदेसभाए होज्जा ।

ते णं भंते ! एगसमएणं केवतिया होज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं दस, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ असोच्चाणं केवलित्स वा जाव अत्येगतिए केवलिपन्नतं धम्मं लभेज्जा सवणयाए अत्येगतिए केवलनाणं नो उप्पाडेज्जा ।

वृ. ‘सदावइ’त्यादि, शब्दापातिप्रभृतयो यथाक्रमं जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यभिप्रायेण हैमवत-हरिवर्षरम्यकैरण्यवतेषु क्षेत्रसमासाभिप्रायेण तु हैमवतैर्ण्यवतहरिवर्षरम्यकेषु भवन्ति, तेषु च तस्य भाव आकाशगमनलब्धिसम्पन्नस्य तत्र गतस्य केवलज्ञानोत्पादसद्भावे सति, ‘साहरणं पडुच्च’ति देवेन नयनं प्रतीत्य ।

‘सोमनसवने’ति सोमनसवनं मेरौ तृतीयं ‘पंडगवने’ति मेरौ चतुर्थः ‘गड्डाए व’ति गर्ते—निम्ने भूभागेऽधोलोकग्रामादौ ‘दरीए व’ति तत्रैव निम्नतरप्रदेशे ‘पायाले व’ति महापातालकलशे वलयामुखादौ ‘भवणे व’ति भवनवासिदेवनिवासे ।

‘पन्नरससु कम्मभूमीसु’ति पञ्च भरतानि पञ्च ऐरवतानि पञ्च महाविदेहा इत्येवंलक्षणासु कर्माणि कृषिवाणिज्यादीनि तद्व्याधाना भूमयः कर्मभूमयस्तासु ‘अट्टाइजे’त्यादि अर्द्धतृतीयं येषां तेऽर्द्धतृतीयास्ते च ते द्वीपाश्चेति समासः, अर्द्धतृतीयद्वीपाश्च समुद्रौ च तत्परिमितावर्द्धतृतीयद्वीप-समुद्रास्तेषां स चासौ विवक्षितो देशरूपो भागः—अंशोऽर्द्धतृतीयद्वीप-समुद्रतदेकदेशभागस्तत्र

अनन्तरं केवलयादिवचनाश्रवणे यत्स्यात्तदुक्तमथ तच्छ्रवणे यत्स्यात्तदाह—

मू. (४५०) सोद्याणं भंते ! केवलिस्स वा जाव तप्पक्खियउवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए ?, गोयमा ! सोद्याणं केवलिस्स वा जाव अत्थेगतिए केवलिपन्नत्तं धम्मं एवं जाव चेव असोद्याए वत्तव्वया सा चेव सोद्याएवि भाणियव्वा, नवरं अभिलावो सोद्येति, सेसं तं चेव निरवसेसं जाव जस्स णं मणपज्जवनाणवरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमे कडे भवइ जस्स णं केवलनाणावरणिज्जाणं कम्माणं खए कडे भवइ ।

से णं सोद्याकेवलिस्स वा जाव उवासियाए वा केवलिपन्नत्तं धम्मं लब्भइ सवणयाए केवलं वोहिं बुज्जेज्जा जाव केवलनाणं उप्पाडेज्जा, तस्स णं अट्ठमं अट्ठमेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणस्स पगइ भद्दयाए तहेव जाव गवेसणं करेमाणस्स ओहिणाणे समुप्पज्जइ, से णं तेणं ओहिनाणेणं समुप्पन्नेणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं अलोए लोयप्पमाणमेत्ताइं खण्डाइं जाणइ पासइ ।

से णं भंते ! कतिसु लेस्सासु होज्जा ?, गोयमा ! छसु लेस्सासु होज्जा, तंजहा—कण्हलेसाए जाव सुक्कलेसाए ।

से णं भंते ! कतिसु नाणेसु होज्जा ?, गोयमा ! तिसु वा चउसु वा होज्जा, तिसु होज्जमाणे तिसु आभिनिवोहियनाणसुयनाणओहिनाणेसु होज्जा, चउसु होज्जा माणे आभि० सुय० ओहि० मणप० होज्जा ।

से णं भंते ! किं सयोगी होज्जा अयोगी होज्जा ?, एवं जोगोवओगो संघयणं संटाणं उच्चत्तं आउयं च, एयाणि सव्वाणि जहा असोद्याए तहेव भाणियव्वाणि ।

से णं भंते ! किं सवेदए० ? पुच्छ, गोयमा ! सवेदए वा होज्जा अवेदए वा, जइ अवेदए होज्जा किं उवसंतवेयए होज्जा खीणवेयए होज्जा ?, गोयमा ! नो उवसंतवेदए होज्जा खीणवेदए होज्जा, जइ सवेदए होज्जा किं इत्थीवेदए होज्जा पुरिसवेदए होज्जा नपुंसगवेदए वा होज्जा पुरिसन-पुंसगवेदए होज्जा ?, पुच्छ, गोयमा ! इत्थीवेदए वा होज्जा पुरिसवेदए वा होज्जा पुरिसनपुंसगवेदए होज्जा ।

से णं भंते ! किं सकसाई होज्जा अकसाई वा होज्जा ?, गोयमा ! सकसाई वा होज्जा अक-साई वा होज्जा, जई अकसाई होज्जा किं उवसंतकसाई होज्जा खीणकसाई होज्जा ?, गोयमा नो उवसंतकसाई होज्जा खीणकसाई होज्जा,

जई सकसाई होज्जा । से णं भंते ! कतिसु कसाएसु होज्जा ?, गोयमा ! चउसु वा दोसु वा एक्कमि वा होज्जा, चउसु होज्जमाणे चउसु संजलणकोहमाणमायालोभेसु होज्जा, तिसु होज्जमाणे तिसु संजलणमाणमायालोभेसु होज्जा, दोसु होज्जमाणे दोसु संजलणमायालोभेसु होज्जा, एगमि होज्जमाणे एगमि संजलणे लोभे होज्जा ।

तस्स णं भंते ! केवतिया अज्झवसाणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! असंखेज्जा, एवं जहा असोद्याए तहेव जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जइ, से णं भंते ! केवलिपन्नत्ते धम्मं आघवेज्ज वा पन्नवेज्ज वा परूवेज्ज वा ?, हंता आघवेज्ज वा पन्नवेज्ज वा परूवेज्ज वा ।

से णं भंते ! पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा ?, हंता गोयमा ! पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा, तस्स

णं भंते ! सिस्सावि पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा ?, हंता पव्वावेज्ज वा मुण्डावेज्ज वा, तस्स णं भंते !
पसिस्सावि पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा ?, हंता पव्वावेज्ज वा मुंडावेज्ज वा ।

से णं भंते ! सिज्झति बुज्झति जायं अंतं करेइ ?, हंता सिज्झइ वा जाव अंतं करेइ तस्स
णं भंते ! सिस्सावि सिज्झंति जाव अंतं करेन्ति ?, हंता सिज्झंति जाव अंतं करेन्ति, तस्स णं भंते
! पसिस्सावि सिज्झंति जाव अंतं करन्ति, एवं चेव जाव अंतं करेन्ति ।

से णं भंते ! किं उहं होज्जा जहेव असोच्चाए जाव तदेक्कदेसभाए होज्जा । ते णं भंते !
एगसमाएणं केवतिया होज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तित्रि वा उक्कोसेणं अट्टसयं
१०८, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-सोच्चाणं केवलित्स वा जाव केवलित्वासियाए वा जाव
अत्थेगतिए केवलनानं उप्पाडेज्जा अत्थेगतिए नो केवलनानं उप्पाडेज्जा । सेवंभंते ! २ ति ॥

वृ. 'सोच्चाण'मित्यादि, अथ यथैव केवलयादिवचनाश्रवणावाप्तबोध्यादेः केवलज्ञानमुत्पद्यते
न तथैव तच्छ्रवणावाप्तबोध्यादेः किन्तु प्रकारान्तरेणेति दर्शयितुमाह-

'तस्स ण'मित्यादि, 'तस्स'ति यः श्रुत्वा केवलज्ञानमुत्पादयेत्तस्य कस्याप्यर्थात् प्रतिपन्न-
सम्यग्दर्शनचारित्रिलङ्घस्य 'अट्टमअट्टमेण'मित्यादि च यदुक्तं तद्व्यायो विकृष्टतपश्चरणवतः
साधोरवधिज्ञानमुत्पद्यत इति ज्ञापनार्थःमिति, 'लोयप्पमाणमेत्ताइ'ति लोकस्यय वतप्रमाणं तदेव
मात्रा-परिमाणं येषां तानि तथा । अथैनमेव लेश्यादिभिर्निरूपयन्नाह-

'से णं भंते !' इत्यादि, तत्र 'से णं'ति सोऽनन्तरोक्तविशेषणोऽधिज्ञानि 'छसुलेसासु
होज्ज'ति यद्यपि भावेलेश्यासु प्रशस्तास्वेव तिसृष्वपि ज्ञानं लभते तथाऽपि द्रव्यलेश्याः प्रतीत्य
षट्स्वपि लेश्यासु लभते सम्यक्त्वश्रुतवत्, यदाह-'सम्मत्तसुयं सव्वासु लब्भइ'ति तल्लामे चासौ
षट्स्वपि भवतीत्युच्यत इति, 'तिसुव'ति अवधिज्ञानस्याद्यज्ञानद्वयाविनाभूतत्वादधिकृतावधिज्ञानी
त्रिषु ज्ञानेषु भवेदिति, 'चउसु वा होज्ज'ति मतिश्रुतमनःपर्यायज्ञानिनोऽवधिज्ञानोत्पत्तौ ज्ञानचतुष्य-
भावाद्यतुर्षु ज्ञानेष्वधिकृतावधिज्ञानी भवेदिति ।

'सवेयएवा'इत्यादि, अक्षीणवेदस्याधिज्ञानोत्पत्तौ सवेदकः सन्नवधिज्ञानी भवेत्,
क्षीणवेदसय चावधिज्ञानोत्पत्ताववेदकः सन्नयं स्यात्, 'नो उवसंतवेयए होज्ज'ति उपशान्तवेदोऽ-
यमवधिज्ञानी न भवति, प्राप्तव्यकेवलज्ञानस्यास्य विवक्षितत्वादिति । 'सकसाई वा'इत्यादि, यः
कषायाक्षये सत्यवधिं लभते स सकषायी सन्नवधिज्ञानी भवेत्, यस्तु कषायक्षयेऽसावकषायीति

'चउसु वे'त्यादि, यद्यक्षीणकषायः सन्नविधं लभते तदाऽयं चारित्रयुक्तत्वाद्यतुर्षु सञ्जवल-
नकषायेषु भवति, यदा तु क्षपकश्रेणिर्वर्तित्वेन सञ्जवलनक्रोधे क्षीणेऽवधिं लभते तदा त्रिषु
सञ्जवलनमानादिषु, यदा तु तथैव सञ्जवलनक्रोधमानयोः क्षीणयोस्तदा द्वयोः, एवमेकत्रेति ।

शतकं-९ उद्देशकः-३१ समाप्तः

:- शतकं-९ उद्देशकः-३२ :-

वृ. अनन्तरोद्देशके केवलयादिवचनं श्रुत्वा केवलज्ञानमुत्पादयेदित्युक्तम्, इह तु येन
केवलिवचनं श्रुत्वा तदुत्पादितं स दर्शयते, इत्येवंसंबद्धस्य द्वात्रिंशत्तमोद्देशकस्येदमादिसूत्रम्-

मू. (४५१) तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणियगामे नगरे होत्था वज्जओ, दूतिपलासे चेइए, सामी समोसढे, परिसा निग्गया, धम्मो कहिओ, परिसा पडिगया ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं पासावच्चिज्जे गंगेए नामं अनगारे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छइत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते टिच्चा समणं भगवं महावीरं एवं वयासी-

संतरं भंते ! नेरइया उववज्जंति निरंतरं नेरइया उववज्जंति ?, गंगेया ! संतरंपि नेरइया उववज्जंति निरंतरंपि नेरइया उववज्जंति, संतरं भंते ! असुरकुमारा उववज्जंति निरंतरं असुरकुमारा उववज्जंति ?, गंगेया ! संतरंपि असुरकुमारा उववज्जंति निरंतरंपि असुरकुमारा उववज्जंति एवं जाव थणियकुमारा ।

संतरं भंते ! पुढविकाइया उववज्जंति निरंतरं पुढविकाइया उववज्जंति ?, गंगेया ! नो संतरं पुढविकाइया उववज्जंति निरंतरं पुढविकाइया उववज्जंति, एवं जाव वणस्सइकाइया, बेइंदिया जाव वेमाणिया एते जहा नेरइया ।

वृ. 'तेण' मित्वादि, 'संतरं' ति समयादिकालापेक्षया सविच्छेदं, तत्र चैकेन्द्रियाणामनुसमय-मुत्पादात् निरन्तरत्वमन्येषां तूत्यादे विरहस्यापि भावात् सान्तरत्वं निरन्तरत्वं साविच्छेदं, तत्र चैकेन्द्रियाणामनुसमयमुत्पादात् निरन्तरत्वमन्येषां तूत्यादे विरहस्यापि भावात् सान्तरत्वं निरन्तरत्वं च बाध्यमिति ।

मू. (४५२) संतरं भंते ! नेरइया उववहंति निरंतरं नेरइया उववहंति ?, गंगेया ! संतरंपि नेरइया उववहंति निरंतरंपि नेरइया उववहंति, एवं जाव थणियकुमारा ।

संतरं भंते ! पुढविकाइया उववहंति ? पुच्छा, गंगेया ! नो संतरं पुढविकाइया उववहंति निरंतरं पुढविकाइया उववहंति, एव जाव वणस्सइकाइया नो संतरं निरंतरं उववहंति ।

संतरं भंते ! बेइंदिया उववहंति निरंतरं बेइंदिया उववहंति ?, गंगेया ! संतरंपि बेइंदिया उववहंति निरंतरंपि बेइंदिया उववहंति, एवं जाव वाणमंतरा ।

संतरं भंते ! जोइसिया चयंति ? पुच्छा, गंगेया ! संतरंपि जोइसिया चयंति निरंतरंपि जोइसिया चयंति, एवं जाव वेमाणियावि ।

वृ. उत्पन्नानां च सतामुद्धर्तना भवतीत्यतस्यां निरूपयन्नाह--'संतरं भंते ! नेरइया उववहंती'-त्यादि ॥ उद्वृत्तानां च केषाञ्चिद्गत्यन्तरे प्रवेशनं भवतीत्यतस्तन्निरूपणायाह--

मू. (४५३) कइविहे णं भंते ! पवेसणए पन्नत्ते ?, गंगेया ! चउव्विहे पवेसणए पन्नत्ते तंजहा--नेरइयपवेसणए तिरियजोणियपवेसणए मणुस्सपवेसणए देवपवेसणए ।

नेरइयपवेसणए णं भंते ! कहविहे पन्नत्ते ?, गंगेया ! सत्तविहे पन्नत्ते, तंजहा--रयणप्पभापुढविनेरइयपवेसणए जाव अहेसत्तमापुढविनेरइयपवेसणए ।

एगे णं भंते ! नेरइए नेरइयपवेसणएणं पविसणमाणे किं रयणप्पभाए होज्जा सक्करप्पभाए होज्जा जाव अहोसत्तमाए होज्जा ?, गंगेया ! रयणप्पभाए वा होज्जा जाव अहेसत्तमाए वा होज्जा ।

दो भंते ! नेरइया नेरइयपवेसणएणं पविसमाणा किं रयणप्पभाए होज्जा जाव अहेसत्तमाए

होज़ा ?, गंगेया ! रयणप्पभाए वा होज़ा जाव अहेसत्तमाए वा होज़ा, अहवा एगे रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए होज़ा अहवा एगे रयणप्पभाए एगे वालुयप्पभाए होज़ा जाव एगे रयणप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा, अहवा एगे सक्करप्पभाए एगे वालुयप्पभाए होज़ा जाव अहवा एगे सक्करप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा, अहवा एगे वालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए होज़ा एवं जाव अहवा एगे वालुयप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा, एवं एक्केका पुढवी छुड्येच्चा जाव अहवा एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा ।

तिन्नि भंते ! नेरइया नेरइयपवेसणएणं पविसमाणा किं रयणप्पभाए होज़ा जाव अहेसत्तमाए होज़ा ?, गंगेया ! रयणप्पभाए वा होज़ा जाव अहेसत्तमाए वा होज़ा, अहवा एगे रयणप्पभाए दो सक्करप्पभाए होज़ा जाव अहवा एगे रयणप्पभाए दो अहेसत्तमाए होज़ा ६ अहवा दो रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए होज़ा जाव अहवा दो रयणप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा १२ अहवा एगे सक्करप्पभाए दो वालुयप्पभाए होज़ा जाव अहवा एगे सक्करप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा १७ अहवा दो सक्करप्पभाए एगे वालुयप्पभाए होज़ा जाव अहवा दो सक्करप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा २२ एवं जहा सक्करप्पभाए वत्तव्वया भणिया तथा सव्वपुढवीणं भाणियच्चा जाव अहवा दो तमाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा, ४-४-३-३-२-२-१-१ (४२) ।

अहवा एगे रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए एगे वालुयप्पभाए होज़ा १ अहवा एगे रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए एगे पंकप्पभाए होज़ा २ जाव अहवा एगे रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा ५ अहवा एगे रयणप्पभाए एगे वालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए होज़ा ६ अहवा एगे रयणप्पभाए एगे वालुयप्पभाए एगे धूमप्पभाए होज़ा ७ एवं जाव अहवा एगे रयणप्पभाए एगे वालुयप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा ९ ।

अहवा एगे रयणप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे धूमप्पभाए होज़ा १० जाव अहवा एगे रयणप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा १२ अहवा एगे रयणप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे तमाए होज़ा १३ अहवा एगे रयणप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा १४ अहवा एगे रयणप्पभाए एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा १५ अहवा एगे सक्करप्पभाए एगे वालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए होज़ा १६ अहवा एगे सक्करप्पभाए एगे वालुयप्पभाए एगे धूमप्पभाए होज़ा १७ जाव अहवा एगे सक्करप्पभाए एगे वालुयप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा १९ ।

अहवा एगे सक्करप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे धूमप्पभाए होज़ा २० जाव अहवा एगे सक्कर० एगे पंक० एगे अहेसत्तमाए होज़ा २२ अहवा एगे सक्करप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे तमाए होज़ा २३ अहवा एगे सक्करप्पभाए एगे धूमप्प० एगे अहेसत्तमाए होज़ा २४ अहवा एगे सक्करप्पभाए एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा २५ अहवा एगे वालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे धूमप्पभाए होज़ा २६ अहवा एगे वालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे तमाए होज़ा २७ ।

अहवा एगे वालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा २७ अहवा एगे वालुयप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे तमाए होज़ा २९ अहवा एगे वालुयप्पभाए एगे धूमप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा ३० अहवा एगे वालुयप्पभाए एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होज़ा ३१

अहवा एगे पंकप्पभाए एगे घूमप्पभाए एगे तमाए होज्जा ३२ अहवा एगे पंकप्पभाए एगे घूमप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा ३३ अहवा एगे पंकप्पभाए एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा ३४ अहवा एगे घूमप्पभाए एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा ३५ ।

चत्तारि भंते ! नेरइया नेरइयपवेसणएणं पविसमाणा किं रयणप्पभाए होज्जा ? पुच्छा, गंगेया ! रयणप्पभाए वा होज्जा जाव अहेसत्तमाए वा होज्जा ७, अहवा एगे रयणप्पभाए तिन्नि सक्करप्पभाए होज्जा अहवा एगे रयणप्पभाए तिन्नि वालुयप्पभाए होज्जा एवं जाव अहवा एगे रयणप्पभाए तिन्नि अहेसत्तमाए होज्जा ६ अहवा दो रयणप्पभाए दो सक्करप्पभाए होज्जा एवं जाव अहवा दो रयणप्पभाए दो अहेसत्तमाए होज्जा १२, अहवा तिन्नि रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए होज्जा, एवं जाव अहवा तिन्नि रयणप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा १८, अहवा एगे सक्करप्पभाए तिन्नि वालुयप्पभाए होज्जा, एवं जहेव रयणप्पभाए उवरिमाहिं समं चारियं तथा सक्करप्पभाएवि उवरिमाहिं समं चारियव्वं ५, एवं एक्केकाए समं चारियव्वं जाव अहवा तिन्नि तमाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा १२-६-३-(६३) ।

अहवा एगे रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए दो वालुयप्पभाए होज्जा अहवा एगे रयणप्पभाए एगे सक्कर० दो पंक० होज्जा एवं जाव एगे रयणप्पभाए एगे सक्कर० दो अहेसत्तमाए होज्जा ५ अहवा एगे रयण० दो सक्कर० एगे वालुयप्पभाए होज्जा एवं जाव अहवा एगे रयण० दो सक्कर० एगे अहेसत्तमाए होज्जा १० अहवा दो रयण० एगे सक्कर० एगे वालुयप्पभाए होज्जा, एवं जाव अहवा दो रयण० एगे सक्कर० एगे अहेसत्तमाए होज्जा १५ अहवा एगे रयण० एगे वालुय० दो पंकप्पभाए होज्जा एवं जाव अहवा एगे रयणप्पभाए एगे वालुय० दो अहेसत्तमाए होज्जा ४ एवं एएणं गमएणं जहा तिण्हं तियजोगो तथा भाणियच्चो जाव अहवा दो घूमप्पभाए एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा १०५ ।

अहवा एगे रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए एगे वालुयप्पभाए एगे पंकप्पभाए होज्जा १ अहवा एगे रयणप्पभाए एगे सक्कर० एगे वालुय० एगे घूमप्पभाए होज्जा २ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे वालुय० एगे तमाए होज्जा ३ अहवा एगे रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए एगे वालुयप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा ४ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे पंक० एगे घूमप्पभाए ५ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे पंकप्पभा० एगे तमाए होज्जा ६ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे पंक० एगे अहेसत्तमाए होज्जा ७ अहवा एगे रयणप्पभाए एगे सक्कर० एगे घूम० एगे तमाए होज्जा ८ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे घूम० एगे अहेसत्तमाए होज्जा ९ ।

अहवा एगे रयण० एगे सक्करप्पभाए एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा १० अहवा एगे रयण० एगे वालुय० एगे पंक० एगे घूमप्पभाए होज्जा ११ अहवा एगे रयण० एगे वालुय० एगे पंक० एगे तमाए होज्जा १२ अहवा एगे रयण० एगे वालुय० एगे पंक० एगे अहेसत्तमाए होज्जा १३ अहवा एगे रयण० एगे वालुय० एगे घूम० एगे तमाए होज्जा १४ अहवा एगे रयणप्पभाए एगे वालुय० एगे घूम० एगे अहेसत्तमाए होज्जा १५ अहवा एगे रयण० एगे वालुय० एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा १६ अहवा एगे रयण० एगे पंक० एगे घूम० एगे तमाए होज्जा १७

अहवा एगे रयण० एगे पंक० एगे घूम० एगे अहेसत्तमाए होजा १८ ।

अहवा एगे रयण० एगे पंक० एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होजा १९ अहवा एगे रयण० एगे घूम० एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होजा २० अहवा एगे सक्कर० एगे वालुय० एगे पंक० एगे घूमप्पभाए होजा २१ एवं जहा रयणप्पभाए उवरिमाओ पुढवीओ चारियाओ तहा सक्करप्पभाएवि उवरिमाओ चारियव्वाओ जाव अहवा एगे सक्कर० एगे घूम० एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होजा ३० ।

अहवा एगे वालुय० एगे पंक० एगे घूम० एगे तमाए होजा ३१ अहवा एगे वालुय० एगे पंक० एगे घूमप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होजा ३२ अहवा एगे वालुय० एगे पंक० एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होजा ३३ अहवा एगे वालुय० एगे घूम० एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होजा ३४ अहवा एगे पंक० एगे घूम० एगे तमाए एगे अहेसत्तः माए होजा ३५ ।

वृ. 'कइविहे ण'मित्यादि, 'पवेसणए'ति गत्यन्तरादुद्वृत्तस्य विजातीयगतौ जीवस्य प्रवेशनं, उत्पाद इत्यर्थः, 'एगेभंते ! नेरइए'इत्यादौ सप्त विकल्पाः ।

'दो भंते ! नेरइए'त्यादावष्टाविंशतिर्विकल्पास्तत्र रत्नप्रभाद्याः सप्तापि पृथिवीक्रमेण पट्टादौ व्यवस्थाप्याक्षरसञ्चारणया पृथिवीनामेकत्वद्विकसंयोगाभ्यां तेऽवसेयाः, तत्रैकैकपृथिव्यां नारक-द्वयोत्पत्ति, लक्षणैकत्वे सप्त विकल्पाः, पृथिवीद्वये नारकद्वयोत्पत्तिलक्षणद्विकयोगे त्वेकविंश-तिरित्येवमष्टाविंशति 'एवं एक्केक्का पुढवी छड्डेयव्वे'ति अक्षरसञ्चारणापेक्षयेदमुक्तमिति ।

'तिन्नि भंते ! नेरइए'त्यादौ चतुरशीतिर्विकल्पाः, तथाहि—पृथिवीनामेकत्वे सप्त विकल्पाः, द्विकसंयोगे तु तासामेको द्वावित्यनेन नारकातोपादविकल्पेन रत्नप्रभया सह शेषाभि क्रमेण चारिताभिर्लब्धाः षड्, द्वावेक इत्यनेनापि नारकोत्पादविकल्पेन षडेव, तदेते द्वादश १२, एवं शर्कराप्रभया पञ्च पञ्चेति दश एवं वालुकाप्रभयाऽष्टौ पङ्कप्रभया षट् घूमप्रभया चत्वारः तमःप्रभया द्वाविति, द्विकयोगे द्विचत्वारिंशत्, त्रिकयोगे तु तासां पञ्चत्रिंशद्विकल्पास्ते चाक्षरसञ्चारणया गम्यास्तदेवमेते सर्वेऽपि चतुरशीतिरिति । ७ । ४२ । ३५ ॥ ८४ ॥

'चत्तारि भंते ! नेरइया'इत्यादौ दशोत्तरे द्वे शते विकल्पानां, तथाहि—पृथिवीनामेकत्वे सप्त विकल्पाः, द्विकसंयोगे तु तासामेकस्त्रय इत्यनेन नारकोत्पादविकल्पेन रत्नप्रभया सह शेषाभिः क्रमेण चारिताभिर्लब्धाः षट्, द्वौ द्वावित्यनेनापि षट्, त्रय एक इत्यनेनापि षडेव, तदेवमेतेऽष्टादश, शर्कराप्रभया तु तथैव त्रिषु पूर्वोक्तनारकोत्पादविकल्पेषु पञ्च पञ्चेति पञ्चदश, एवं वालुकाप्रभया चत्वारवश्चत्वार इति द्वादश, पङ्कप्रभया त्रयस्त्रय इति नव, घूमप्रभया द्वौ द्वाविति षट्, तमः—प्रभवैकैक इति त्रयः, तदेवमेते द्विकसंयोगे त्रिषष्टिः ६३ ।

तथा पृथिवीनां त्रिकयोगे एक एको द्वौ चेत्येवं नारकोत्पादविकल्पे रत्नप्रभाशर्कराप्रभाभ्यां सहान्याभि क्रमेण चारिताभिर्लब्धाः पञ्च, एको द्वावेकश्चेत्येवं नारकोत्पादविकल्पान्तरेऽपि पञ्च, द्वावेक एकश्चेत्येवमपि नारकोत्पादविकल्पान्तरे पञ्चैवेति पञ्चदश १५, एवं रत्नप्रभावालुकाप्रभाभ्यां सप्तोत्तराभि क्रमेण चारिताभिर्लब्धा द्वादश १२ ।

एवं रत्नप्रभापङ्कप्रभाभ्यां नव, रत्नप्रभाघूमप्रभाभ्यां षट्, रत्नप्रभातमःप्रभाभ्यां त्रयः,

शर्कराप्रभावालुकाप्रभाभ्यां द्वादश १२, शर्कराप्रभापङ्कप्रभाभ्यां नव, शर्कराप्रभाधूमप्रभाभ्यां षट्, शर्कराप्रभातमःप्रभाभ्यां त्रयः, वालुकाप्रभापङ्कप्रभाभ्यां नव, वालुकाप्रभाधूमप्रभाभ्यां षट्, वालुकाप्रभातमःप्रभाभ्यां त्रयः, पङ्कप्रभाधूमप्रभाभ्यां षट्, पङ्कप्रभातमःप्रभाभ्यां त्रयः, धूमप्रभाभिस्तु त्रय इति ।

तदेवं त्रिकयोगे पञ्चोत्तरं शतं चतुष्कसंयोगे तु पञ्चत्रिंशदिति, एवं सप्तानां त्रिषष्टेः पञ्चोत्तरशतस्य पञ्चत्रिंशतश्च मीलने द्वे शते दशोत्तरे भवत इति ॥

मू. (४५३ वर्तते) पंच भंते ! नेरइया नेरइयप्पवेसणएणं पविसमाणा किं रयणप्पभाए होज्जा ? पुच्छा, गंगेया ! रयणप्पभाए वा होज्जा व अहेसत्तभाए वा होज्जा अहवा एगे रयण० चत्तारि सक्करप्पभाए होज्जा जाव अहवा एगे रयण० चत्तारि अहेसत्तमाए होज्जा अहवा दो रयण० तिन्नि सक्करप्पभाए होज्जा एवं जाव अहवा दो रयणप्पभाए तिन्नि अहेसत्तमाए होज्जा अहवा तिन्नि रयण० दो सक्करप्पभाए होज्जा एवं जाव अहेसत्तमाए होज्जा अहवा चत्तारि रयण० एगे सक्करप्पभाए होज्जा एवं जाव अहसा चत्तारि रयण० एगे अहेसत्तमाए होज्जा अहवा एगे सक्कर० चत्तारि वालुयप्पभाए होज्जा एवं जहा रयणप्पभाए समं उवरिमपुढवीओ चारियाओ तहा सक्करप्पभाएवि समं चारेयव्वाओ जाव अहवा चत्तारि सक्करप्पभाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा ।

एवं एक्केकाए समं चारेयव्वाओ जाव अहवा चत्तारि तमाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० तिन्नि वालुयप्पभाए होज्जा एवं जाव अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० तन्नि अहेसत्तमाए होज्जा अहवा एगे रयण० दो सक्कर० दो वालुयप्पभाए होज्जा एवं जाव अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० तिन्नि अहेसत्तमाए होज्जा अहवा एगे रयण० दो सक्कर तिन्नि वालुयप्पभाए होज्जा एवं जाव अहवा एवं जाव अहवा एगे रयण० दो सक्कर० दो अहेसत्तमाए होज्जा अहवा दो रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए दो वालुयप्पभाए होज्जा एवं जाव अहवा दो रयणप्पभाए एगे सक्करप्पभाए दो अहेसत्तमाए होज्जा अहवा एगे रयण० तिन्नि सक्कर० एगे वालुयप्पभाए होज्जा एवं जाव अहवा एगे रयण० तिन्नि सक्कर० एगे अहेसत्तमाए होज्जा अहवा दो रयण० दो सक्कर० एगे वालुयप्पभाए होज्जा ।

एवं जाव अहेसत्तमाए अहवा तिन्नि रयण० एगे सक्कर० एगे वालुयप्पभाए होज्जा एवं जाव अहवा तिन्नि रयण० एगे सक्कर० एगे अहेसत्तमाए होज्जा अहवा एगे रयण० एगे वालुय० तिन्नि पंकप्पभाए होज्जा, एवं एएणं कमेणं जहा चउम्हं तियासंजोगो भणितो तहा पंचण्हवि तियासंजोगो भणियव्वो नवरं तत्थ एगो संचारिज्जइ इह दोन्नि सेसं तं चेव जाव अहवा तिन्नि धूमप्पभाए एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा अहवा एगे रयण० एगे सक्कर एगे वालुय० दो पंकप्पभाए होज्जा ।

एवं जाव अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे वालुय दो अहेसत्तमाए होज्जा ४, अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० दो वालुय० एगे पंकप्पमाए होज्जा एवं जाव अहेसत्तमाए ८, अहवा एगे रयण० एगे सक्करप्पमाए एगे वालुय० एगे पंकप्पमाए होज्जा !

एवं जाव अहवा एगे रयण० दो सक्कर० एगे वालुय एगे अहेसत्तमाए होज्जा १२ अहवा

दो रयण० एगे सक्कर० एगे वालुय० एगे पंकप्पभाए होजा एवं जाव अहवा दो रयण० एगे सक्कर० एगे वालुय० एगे अहेसत्तमाए होजा १६ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे पंक० दो घूमप्पभाए होजा

एवं जहा चउण्हं चउक्कसंजोगो भणिओ तहा पंचणहवि चउक्कसंजोगो भाणियव्वो ।

नवरं अब्भहियं एगो संचारेयव्वो, एवं जाव अहवा दो पंक एगे घूम० एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होजा अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे वालुय० एगे पंक० एगे घूमप्पभाए होजा १ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे वालुय० एगे पंक० एगे तमाए होजा २ अहवा एगे रयण० जाव एगे पंक० एगे अहेसत्तमाए होजा ३ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे वालुयप्पभाए एगे घूमप्पभाए एगे तमाए होजा ४ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे वालुय० एगे घूमाए एगे अहेसत्तमाए होजा ५ । अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे वालुय० एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होजा ६ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे पंक० एगे घूम० एगे तमाए होजा ७ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे पंक० एगे घूम० एगे अहेसत्तमाए होजा ८ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे पंक० एगे तम० एगे अहेसत्तमाए होजा ९ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे घूम० एगे तम० एगे अहेसत्तमाए होजा १०

अहवा एगे रयण० एगे वालुय० एगे पंक० एगे घूम० एगे तमाए होजा ११ अहवा एगे रयण० एगे वालुय० एगे पंक० एगे घूम० एगे अहेसत्तमाए होजा १२ अहवा एगे रयण० एगे वालुय० एगे पंक० एगे घूम० एगे अहेसत्तमाए होजा १३ अहवा एगे रयण० एगे वालुय० एगे घूम० एगे तम० एगे अहेसत्तमाए होजा १४ अहवा एगे रयण० एगे पंक० जाव एगे अहेसत्तमाए होजा १५ ।

अहवा एगे सक्कर० एगे वालुय० जाव एगे तमाए होजा १६ अहवा एगे सक्कर० जाव एगे पंक० एगे घूम० एगे अहेसत्तमाए होजा १७ अहवा एगे सक्कर० जाव एगे पंक० एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होजा १८ अहवा एगे सक्कर० एगे वालुय० एगे घूम० एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होजा १९ अहवा एगे सक्कर० एगे पंक० जाव एगे अहेसत्तमाए होजा २० अहवा एगे वालुय० जाव एगे अहे सत्तमाए होजा २१ ॥

वृ. 'पंच भंते ! नेरइया' इत्यादि, पूर्वोक्तक्रमेण भावनीयं, नवरं सङ्क्षेपेण विकल्पसङ्ख्या दर्शयति—एकत्वे सप्त विकल्पाः ।

द्विकसंयोगे तु चतुरशीति, कथं ? , द्विकसंयोगे सप्तानां पदानामेकविंशतिर्भङ्गाः, पञ्चानां च नारकाणां द्विधाकरणेऽक्षसञ्चारणावगम्याश्चत्वारो विकल्पा भवन्ति, तद्यथा—एकश्चत्वारश्च, द्वौ त्रयश्च, त्रयो द्वौ च, चत्वार एकश्चेति, तदेवमेकविंशतिश्चतुर्भिर्गुणिता चतुरशीतिर्भवतीति ।

त्रिकयोगे तु सप्तानां पदानां पञ्चत्रिंशद्विकल्पाः, पञ्चानां च त्रित्वेन स्थापने षड्विकल्पास्तद्यथा—एक एकस्त्रयश्च, एको द्वौ द्वौ च, द्वावेको द्वौ च, एकस्त्रय एकश्च, द्वौ द्वावेकश्च, त्रय एक एकश्चेति, तदेवं पञ्चत्रिंशतः षड्विर्गुणेन दसोत्तरं भङ्गशतद्वयं भवति ।

चतुष्कसंयोगे तु सप्तानां पञ्चत्रिंशद्विकल्पाः, पञ्चानां चतुराशितया स्थापने चत्वारो विकल्पा-

स्तद्यथा—१११२ । ११२१ । १२११ । २१११ ।

तदेवं पञ्चत्रिंशत्तुर्भिर्गुणने चत्वारिंशदधिकं शतं भवतीति, पञ्चयोगे त्वेकविंशतिरिति, सर्वमीलने च चत्वारि शतानि द्विषष्टिकानि भवन्तीति ॥

मू. (४५३ वर्तते) छब्मंते ! नेरइया भनेरइयप्पवेसणएणं पविसमाणा किं रयणप्पभाए होज्जा पुच्छा, गंगेया ! रयणप्पभाए वा होज्जा ? जाव अहेसत्तमाए वा होज्जा ७ अहवा एगे रयण० पंच सक्करप्पभाए वा होज्जा अहवा एगे रयण० पंच वालुयप्पभाए वा होज्जा जाव अहवा एगे रयण० पंच अहेसत्तमाए होज्जा अहवा दो रयण० चत्तारि सक्करप्पभाए होज्जा जाव अहवा दो रयण० चत्तारि अहेसत्तमाए होज्जा अहवा तिन्न रयण० तिन्नि सक्कर० ।

एवं एएणं कमेणं जहा पंचण्हं दुयासंजोगो तहा छण्हवि भाणियव्वो नवरं एक्को अब्भहिओ संचारेयव्वो जाव अहवा पंच तमाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा, अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० चत्तारि वालुयप्पभाए होज्जा अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० चत्तारि पंकप्पभाए होज्जा ।

एवं जाव अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० चत्तारि अहेसत्तमाए होज्जा अहवा एगे रयण० दो सक्कर० तिन्नि वालुयप्पभाए होज्जा ।

एवं एएणं कमेणं जहा पंचण्हं तियासंजोगो भणिओ तहा छण्हवि भाणियव्वो नवरं एक्को अहिओ उच्चारयेव्वो, सेसं तं चेव ३४ ।

चउक्कसंजोगोवि तहेव, पंचगसंजोगोवि तहेव, नवरं एक्को अब्भहिओ संचारेयव्वो जाव पच्छिमो भंगो अहवा दो वालुय० एगे पंक० एगे घूम० एगे तम० एगे अहेसत्तमाए होज्जा अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० जाव एगे तमाए होज्जा १ अहवा एगे रयण० जाव एगे घूम० एगे अहेसत्तमाए होज्जा २ अहवा एगे रयण० जाव एगे पंक० एगे तमाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा ३

अहवा एगे रयण० जाव एगे वालुय० एगे घूम० जाव एगे अहेसत्तमाए होज्जा ४ अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० एगे पंक० जाव एगे अहेसत्तमाए होज्जा ५ अहवा एगे रयण० एगे वालुय० जाव एगे अहेसत्तमाए होज्जा ६ अहवा एगे सक्करप्पभाए एगे वालुयप्पभाए जाव एगे अहेसत्तमाए होज्जा ७ ।

वृ. 'छब्मंते नेरइये'त्यादि ॥ इहैकत्वे सप्त, द्विकयोगे तु षण्णां द्वित्वे पञ्च विकल्पास्तद्यथा—११५ । २४ । ३३ । ४२ । ५१ । तैश्च सप्तपदद्विकसंयोगे एकविंशतेर्गुणनात् पञ्चोत्तरं भङ्गशतं भवति, त्रिकयोगे तु षण्णां त्रित्वे दश विकल्पास्तद्यथा—११४ । १२३ । २१३ । १३२ । २२२ । ३१२ । १४१ । २३१ । ३२१ । ४११ ।

एतैश्च पञ्चत्रिंशतः सप्तपदत्रिकसंयोगानां गुणनात् त्रीणि शतानि पञ्चाशदधिकानि भवन्ति चतुष्कसंयोगे तु षण्णां चतुराशितया स्थापने दश विकल्पास्तद्यथा—१११३ । ११२२ । १२१२ । २११२ । ११३१ । १२२१ । २१२१ । १३११ । २२११ । ३१११ ।

पञ्चत्रिंशत्तुर्भिर्गुणने चत्वारिंशदधिकं शतं भवतीति, पञ्चयोगे त्वेकविंशतिरिति, सर्वमीलने च चत्वारि शतानि द्विषष्टिकानि भवन्तीति ॥

पञ्चोत्तरं शतमिति, षट्कसंयोगे तु सप्तैव ।

ते च सर्वमीलने नव शतानि चतुर्विंशत्युत्तराणि भवन्तीति ॥

मू. (४५३ वर्तते) सत्त भंते ! नेरइया नेरइयपवेसणएणं पविसमाणा पुच्छा, गंगेया ! रयणप्पभाए वा होज्जा जाव अहे सत्तमाए वा होज्जा ७, अहवा एगे रयणप्पभाए छ सक्करप्पभाए होज्जा ।

एवं एएणं कमेणं जहा छण्हं दुयासंजोगो तथा सत्तण्हवि भाणियव्वं नवरं एगो अब्भहिओ संचारिज्झइ । सेसं तं चेव, तियासंजोगो चउक्कसंजोगो पंचसंजोगो छक्कसंजोगो य छण्हं जहा तथा सत्तण्हवि भाणियव्वं ।

नवरं एक्केक्को अब्भहिओ संचारेयव्वो जाव छक्कसंजोगो अहवा दो सक्कर० एगे वालुय० जाव एगे अहेसत्तमाए होज्जा अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० जाव एगे अहेसत्तमाए होज्जा ॥

बृ. 'सत्त भंते !' इत्यादि, इहैकत्वे सप्त, द्विकयोगे तु सप्तानां द्वित्वे षड् विकल्पास्तद्यथा-१६।२५।३४।४३।५२।६१। षड्भिश्च सप्तपदद्विकसंयोगएकविंशतेर्गुणनात् षड्विंसत्युत्तरं भङ्गकशतं भवति, त्रिकयोगे तु सप्तानां त्रित्वे पञ्चदश विकल्पास्तद्यथा-११५।१२४।२१४।१३३।२२३।३१३।१४२।३३२।३२२।४१२।१५१।२४१।३३१।४२१।५११

एतैश्च पञ्चत्रिंशतः सप्तपदत्रिकसंयोगानां गुणनात् पञ्च शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि भवन्तीति, चतुष्कयोगे तु सप्तानां चतुराशितया स्थापने एक एक एकश्चत्वारश्चेत्यादयो विंशतिर्विकल्पाः ते च वक्ष्यमाणाश्च पूर्वोक्तभङ्गकानुसारेणाक्षसञ्चारणाकुशलेन स्वयमेवावगन्तव्याः, विंशत्या च पञ्चत्रिंशतः सप्तपदचतुष्कसंयोगानां गुणनात् सप्त शतानि विकल्पानां भवन्ति, पञ्चकसंयोगे तु सप्तानां पञ्चतया स्थापने एक एक एक एकयश्चेत्यादयः पञ्चदश विकल्पाः, एतैश्च सप्तपदपञ्चकसंयोगएकविंशतेर्गुणनात्राणि शतानि पञ्चदशोत्तराणि भवन्ति ।

षट्कसंयोगे तु सप्तानां षोढाकरणे पञ्चैकका द्वौ चेत्यादयः १११११२ षड् विकल्पाः ।

सप्तानां च पदानां षट्कसंयोगे सप्त विकल्पाः. तेषां च षड्भिर्गुणने द्विचत्वारिंशद्विकल्पा भवन्ति, सप्तकसंयोगे त्वेक एवेति, सर्वमीलने च सप्तदश शतानि षोडशोत्तराणि भवन्ति ॥

मू. (४५३ वर्तते) अट्ठ भंते नेरतिया नेरइयपवेसणएणं पविसमाणा पुच्छा, गंगेया ! रयणप्पभाए वा होज्जा जाव अहेसत्तमाए वा होज्जा अहवा एगे रयण० सत्त सक्करप्पभाए होज्जा एवं दुयासंजोगो जाव छक्कसंजोगो य जहा सत्तण्हं भणिओ तथा अट्ठण्हवि भाणियव्वो ।

नवरं एक्केक्को अब्भहिओ संचारेयव्वो सेसं तं चेव जाव छक्कसंजोगस्स अहवा तिन्नि सक्कर० एगे वालुय० जाव एगे अहेसत्तमाए होज्जा अहवा एगे रयण० जाव एगे तमाए दो अहेसत्तमाए होज्जा अहवा एगे रयण० जाव दो तमाए एगे अहेसत्तमाए होज्जा ।

एवं संचारेयव्व जाव अहवा दो रयण० एगे सक्कर० जाव एगे अहेसत्तमाए होज्जा ॥

बृ. 'अट्ठ भंते !' इत्यादि, इहैकत्वे सप्त विकल्पाः ।

द्विकसंयोगे त्वस्थानां द्वित्वे एकः सप्तेत्यादयः सप्त विकल्पाः प्रतीता एव, तैश्च सप्तपदद्विकसंयोगैकविंशतेर्गुणनाच्छतं सप्तचत्वारिंशदधिकानां भवतीति ।

त्रिकसंयोगे त्वथानां त्रित्वे एक एकः षड इत्यादय एकविंशतिर्विकल्पाः, तैश्च सप्तपद-
त्रिकसंयोगे पञ्चत्रिंशतो गुणने सप्त शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि भवन्ति ।

चतुष्कसंयोगे त्वथानां चतुर्द्धात्वे एक एक एकः पञ्चेत्यादयः पञ्चत्रिंशद्विकल्पाः, तैश्च
सप्तपदचतुष्कसंयोगानां पञ्चत्रिंशतो गुणने द्वादश शतानि पञ्चविंशत्युत्तराणि भङ्गकानां भवन्तीति
पञ्चकसंयोगे त्वथानां पञ्चत्वे एक एक एक एकश्चत्वारश्चेत्यादयः पञ्चत्रिंशद्विकल्पाः,
तैश्च सप्तपदपञ्चकसंयोगैकविंशतेर्गुणने सप्त शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि भवन्तीति ।

षट्कसंयोगे त्वथानां षोढात्वे पञ्चैककास्त्रयश्चेत्यादयः ११११३ एकविंशतिर्विकल्पाः
तैश्च सप्तपदषट्कसंयोगानां सप्तकस्य गुणने सप्तचत्वारिंशदधिकं भङ्गकशतं भवतीति,
सप्तसंयोगे पुनरथानां सप्तधात्वे सप्त विकल्पाः प्रतीता एव, तैश्चैकैकस्य सप्तकसंयोगस्य गुणने
सप्तैव विकल्पाः, एषां च मीलने त्रीणि सहस्राणि त्र्युत्तराणि भवन्तीति ॥

मू. (४५३ वर्तते) नव भंते ! नेरतिया नेरतियपवेसणएणं पविसमाणा किं पुच्छा, गंगेया
रयणप्पभाए वा होज्जा जाव अहेसत्तमाए वा होज्जा अहवा एगे रयण० अडु सक्करप्पभाए होज्जा
एवं दुयासंजोगो जाव सत्तगसंजोगो य जहा अट्टण्हं भणियं तथा नवण्हंपि भाणियव्वं ।

नवरं एकेको अब्भहिओ संचारेयव्वो, सेसं तं चव पच्छिमो मालवगो अहवा तिन्नि रयण०
एगे सक्कर० एगे वालुय० जाव एगे अहेसत्तमाए वा होज्जा ॥

वृ. 'नव भंते !' इत्यादि, इहाप्येकत्वे सप्तैव ।

द्विकसंयोगे तु नवानां द्वित्वेऽष्टैर्विकल्पाः प्रतीता एव, तैश्चैकविंशतेः सप्तपदद्विकसंयोगानां
गुणनेऽष्टषष्ठ्यधिकं भङ्गकशतं भवतीति ।

त्रिकसंयोगे तु नवानां द्वावेककौ तृतीयश्च सप्तकः ११७ इत्येवमादयोऽष्टविंशतिर्विकल्पाः,
तैश्च सप्तपदत्रिकसंयोगपञ्चत्रिंशतो गुणने नवशतान्यशीत्युत्तराणि भङ्गकानां भवन्तीति ।

चतुष्कयोगे तु नवानां चतुर्द्धात्वे त्रय एककाः षट् चेत्यादयः १११६ षट्पञ्चाशद्विकल्पाः,
तैश्च सप्तपदचतुष्कसंयोगपञ्चत्रिंशतो गुणने सहं नव शतानि षष्टिश्च भङ्गकानां भवन्तीति ।

पञ्चकसंयोगे तु नवानां पञ्चधात्वे चत्वार एककाः पञ्चकश्चेत्यादयः ११११५ सप्तति-०
विकल्पाः, तैश्च सप्तपदपञ्चकसंयोगैकविंशतेर्गुणने सहं चत्वारि शतानि सप्ततिश्च भङ्गकानां
भवन्तीति ।

षट्कसंयोगे तु नवानां षोढात्वे पञ्चैककाश्चतुष्ककश्चेत्यादयः १११११४ षट्पञ्चाशद्विक-
ल्पा भवन्ति, तैश्च सप्तपदषट्कसंयोगसप्तकस्य गुणने शतत्रयं दिनवत्यधिकं भङ्गकानां भवन्तीति
सप्तपदसंयोगे पुनर्नवानां सप्तत्वे एककाः षट् त्रिकश्चेत्यादयो १११११३ ऽष्टविंशति-
विकल्पा भवन्तीति ।

तैश्चैकस्य सप्तकसंयोगस्य गुणनेऽष्टविंशतिरेव भङ्गकाः, एषां च सर्वेषां मीलने पञ्च सहस्राणि
पञ्चोत्तराणि विकल्पानां भवन्तीति ॥

मू. (४५३ वर्तते) दस भंते ! नेरइया नेरइयपवेसणएणं पविसमाणा पुच्छा, गंगेया !
रयणप्पभाए होज्जा जाव अहेसत्तमाए वा होज्जा ७ अहवा एगे रयणप्पभाए नव सक्करप्पभाए होज्जा ।

एवं द्युयासंजोगो जाव सत्तसंजोगो य जहा नवण्हं नवरं एक्केको अब्बहिओ संचारेयव्यो
सेसंतं वेव अपच्छिमअलावगो अहवा चत्तारि रयण० एगे सक्करप्पभाए जाव एगे अहेसत्तमाए होजा ॥

वृ. 'दस भंते !' इत्यादि, इहाप्येकत्वे सप्तैव ।

द्विकसंयोगे तु दशानां द्विधात्वे एको नव चेत्येवमादयो नव विकल्पाः, तैश्चैकविंशतेः
सप्तपदद्विकसंयोगानं गुणने एकोननवत्यधिकं भङ्गकशतं भवतीति ।

त्रिकयोगे तु दशानां त्रिधात्वे एक एकोऽष्टौ चेत्येवमादयः षट्त्रिंशद्विकल्पाः, तैश्च सप्तप-
दत्रिकसंयोगपञ्चत्रिंशतो गुणने द्वादश शतानि षष्ट्यधिकानि भङ्गकानां भवन्तीति ।

चतुष्कसंयोगे तु दशानां चतुर्धात्वे एककत्रयं सप्तकश्चेत्येवमादयश्चतुरशीतिर्विकल्पाः,
तैश्च सप्तपदचतुष्कसंयोगपञ्चत्रिंशतो गुणेन एकोनत्रिंशच्छतानि चत्वारिंशदधिकानि भङ्गकानां
भवन्तीति ।

पञ्चकसंयोगे तु दशानां पञ्चधात्वे चत्वार एककाः षट्कश्चेत्यादयः षड्विंशत्युत्तरशतसङ्ख्या
विकल्पा भवन्ति तैश्च सप्तपदपञ्चकसंयोगैकविंशतेर्गुणने षड्विंशति शतानि षट्चत्वारिंशदधिकानि
भङ्गकानां भवन्तीति ।

षट्कसंयोगे तु दशानां षोढात्वे षड्भेदकाः पञ्चकश्चेत्यादयः षड्विंशत्युत्तर शतसङ्ख्या
विकल्पा भवन्ति, तैश्च सप्तपदषट्कसंयोगसप्तकस्य गुणनेऽष्टौ शतानि द्व्यशीत्यदिकानि भङ्गकानां
भवन्तीति ।

सप्तकसंयोगे तु दशानां सप्तधात्वे षडेककाश्चतुष्कश्चेत्येवमादयश्चतुरशीतिर्विकल्पाः ।
तैश्चैकस्य सप्तकसंयोगस्य गुणने चतुरशीतिरेव भङ्गकानां भवन्ति, सर्वेषां चैषां मीलनेऽष्ट
सहस्राणि अष्टोत्तराणि विकल्पानां भवन्तीति ॥

मू. (४५३ वर्तते) संखेजा भंते ! नेरइया नेरइयप्पवेसणएणं पविसमाणा पुच्छा, गंगेया !
रयणप्पभाए वा होजा जाव अहेसत्तमाए वा होजा ७ अहवा एगे रयण० संखेजा सक्करप्पभाए
होजा । एवं जाव अहवा एगे रयण० संखेजा अहेसत्तमाए होजा अहवा दो रयण० संखेजा
सक्करप्पभाए वा होजा एवं जाव अहवा दो रयण० संखेजा अहेसत्तमाए होजा अहवा तिन्नि
रयण० संखेजा सक्करप्पभाए होजा ।

एवं एएणं कमेणं एक्केको संचारेयव्यो जाव अहवा दस रयण संखेजा सक्करप्पभाए होजा
एवं जाव अहवा दस रयण० संखेजा अहेसत्तमाए होजा अहवा संखेजा रयण० संखेजा सक्करप्पभाए
होजा जाव अहवा संखेजा रयणप्पभाए संखेजा अहेसत्तमाए होजा अहवा एगे सक्कर० संखेजा
वालुयप्पभाए होजा ।

एवं जहा रयणप्पभाए उवरिमपुढवीएहिं समं चारिया एवं सक्करप्पभाए वि उवरिमपुढवीएहिं
समं चारेयव्या, एवं एक्केका पुढवी उवरिमपुढवीएहिं समं चारेयव्या जाव अहवा संखेजा तमाए
संखेजा अहेसत्तमाए होजा अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० संखेजा वालुयप्पभाए होजा अहवा
एगे रयण० एगे सक्कर० संखेजा पंकप्पभाए होजा जाव अहवा एगे रयण० एगे सक्कर० संखेजा
अहेसत्तमाए होजा अहवा एगे रयण० जो सक्कर० संखेजा वालुयप्पभाए होजा अहवा एगे

पुनराद्याभिश्चतसृभिः प्रथमश्चतुष्कसंयोगः, तत्र चाद्यासु तिसृष्वेवैकचतुर्थ्या तु सङ्ख्याता इत्येको विकल्पस्ततः पूर्वोक्तक्रमेण तृतीयायां दशमचारे सङ्ख्यातपदं, एवं द्वितीयायां प्रथमायां च ।

तत एते सर्वेऽप्येकत्र चतुष्कयोगे एकत्रिंशत्, अनया च सप्तपदचतुष्कसंयोगानां पञ्चत्रिंशतो गुणने सहस्रं पञ्चाशीत्यधिकं भवति, पञ्चकसंयोगेषु त्वाद्याभिः पञ्चभिः प्रथमः पञ्चकयोगः, तत्र चाद्यासु चतसृष्वेकैकः पञ्चम्यां तु सङ्ख्याता इत्येको विकल्पः ततः पूर्वोक्तक्रमेण चतुर्थ्या दशमचारे सङ्ख्यातपदं, एवं शेषास्वपि ।

तत एते सर्वेऽप्येकत्र पञ्चकयोगे एकचत्वारिंशत्, अस्याश्च प्रत्येकं सप्तपदपञ्चकसंयोगानामेकविंशतेर्लाभादष्ट शतानि एकषष्ट्यधिकानि भवन्ति ।

षट्कसंयोगेषु तु पूर्वोक्तक्रमेणैकत्र षट्कसंयोगे एकपञ्चाशद्विकल्पा भवन्ति, अस्याश्च प्रत्येकं सप्तपदषट्कयोगे सप्तकलाभात्रीणि शतानि सप्तपञ्चाशदधिकानि भवन्ति ।

सप्तकसंयोगे तु पूर्वोक्तभावन्यैकषष्टिर्विकल्पा भवन्ति, सर्वेषां चैषां मीलने त्रयस्त्रिंशच्छतानि सप्तत्रिंशदधिकानि भवन्ति ॥

मू. (४५३ वर्तते) असंखेज्जा भंते ! नेरइया नेरइयपवेसणएणं पुच्छ, गंगेया ! रयणप्पभाए वा होज्जा जाव अहेसत्तमाए होज्जा, अहवा एगे रयण० असंखेज्जा सक्करप्पभाए होज्जा ।

एवं दुयासंजोगो जाव सत्तगसंजोगो य जहा संखिज्जाणं भणिओ तथा असंखेज्जाणवि भाणियव्वो, नवरं असंखेज्जाओ अब्भहिओ भाणियव्वो ।

सेसंतं चेव जाव सत्तगसंजोगस्स पच्छिमो मालाचगो अहवा असंखेज्जा रयण० असंखेज्जा सक्कर० जाव असंखेज्जा अहेसत्तमाए होज्जा ॥

वृ. 'असंखेज्जा भंते !' इत्यादि, सङ्ख्यातप्रवेशनकवदेवैतदसङ्ख्यातप्रवेशनकं वाच्यं, नवरमिहासङ्ख्यातपदं दवादशमधीयते, तत्र चैकत्वे सप्तैव ।

द्विकसंयोगादौ तु विकल्पप्रमाणवृद्धिर्भवति, सा चैवं—द्विकसंयोगे द्वे शते द्विपञ्चाशदधिके त्रिकसंयोगेऽष्टौ शतानि पञ्चोत्तराणि ८०५ ।

चतुष्कसंयोगे त्वेकादश शतानि नवत्यधिकानि ११९० ।

पञ्चकसंयोगे पुनर्नव शतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि ९४५ ।

षट्कसंयोगे तु त्रीणि शतानि द्विनवत्यधिकानि ३९२ ।

सप्तकसंयोगे पुनः सप्तषष्टिः, एतेषां च सर्वेषां मीलने षट्त्रिंशच्छतानि अष्टपञ्चाशदधिकानि भवन्तीति ।

अथ प्रकारान्तरेण नारकप्रवेशनकमेवाह—

मू. (४५३ वर्तते) उक्कोसेणं भंते ! नेरइया नेरतियपवेसणं पुच्छ, गंगेया ! सव्ववि ताव रयणप्पभाए होज्जा अहवा रयणप्पभाए य सक्करप्पभाए य होज्जा अवा रयणप्पभाए य वालुयप्पभाए य होज्जा जाव अहवा रयणप्पभाए य अहेसत्तमाए होज्जा अहवा रयणप्पभाए य सक्करप्पभाए य वालुयप्पभाए य होज्जा एवं जाव अहवा रयण० सक्करप्पभाए य अहेसत्तमाए य होज्जा ५ अहवा

रयण० वालुय० पंकप्पभाए य होज्जा जाव अहवा रयण० वालुय० अहेसत्तमाए होज्जा ४ अहवा रयण० पंकप्पभाए धूमाए होज्जा एवं रयणप्पभं अमुयंतेसु जहा तिण्हं तियासंजोगो भणिओ भणिओ तहा भाणियव्वं जाव अहवा रयण० तमाए य अहेसत्तमाए य होज्जा १५ ।

अहवा रयणप्पभाए सक्करप्पभाए वालुय० पंकप्पभाए य होज्जा अहवा रयणप्पभाए सक्करप्पभाए वालुय० धूमप्पभाए य होज्जा जाव अहवा रयणप्पभाए सक्करप्पभाए वालुय० अहेसत्तमाए य होज्जा ४ ।

अहवा रयण० सक्कर० पंक० धूमप्पभाए य होज्जा एवं रयणप्पभं अमुयंतेसु जहा चउण्हं चउक्कसंजोगो तहा भाणियव्वं जाव अहवा रयण० धूम० तमाए अहेसत्तमाए होज्जा अहवा रयण० सक्कर० वालुय० पंक० धूमप्पभाए य होज्जा १ अहवा रयणप्पभाए जाव पंक० तमाए य होज्जा २ अहवा रयण० जाव पंक० अहेसत्तमाए य होज्जा ३ अहवा रयण० सक्कर० वालुय० धूम० तमाए य होज्जा ४ ।

एवं रयणप्पभं अमुयंतेसु जहा पंचण्हं पञ्चकसंजोगो तहा भाणियव्वं जाव अहवा रयण० पंकप्पभा० जाव अहेसत्तमाए होज्जा अहवा रयण० सक्कर० जाव धूमप्पभाए पमाए य होज्जा १ अहवा रयण० जाव धूम० अहेसत्तमाए य होज्जा २ अहवा रयण० सक्कर० जाव पंक० तमाए य अहेसत्तमाए य होज्जा ३ अहवा रयण० सक्कर० वालुय० धूमप्पभाए तमाए अहेसत्तमाए होज्जा ४ अहवा रयण० सक्कर० पंक० जाव अहेसत्तमाए य होज्जा ५ अहवा रयण० वालुय० जाव अहेसत्तमाए होज्जा ६ अहवा रयणप्पभाए य सक्कर० जाव अहेसत्तमाए य होज्जा ७ ॥

एयस्स णं भंते ! रयणप्पभापुढविनेरइयपवेसणगस्स सक्करप्पभापुढवि० जाव अहेसत्तमापुढविनेरइयपवेसणगस्स य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गंगेया ! सव्वत्थीवे अहेसत्तमापुढविनेरइयपवेसणए तमापुढविनेरइयपवेसणए असंखेज्जगुणे एवं पडिलोमगं जाव रयणप्पभापुढविनेरइयवेसणए असंखेज्जगुणे ॥

वृ. 'उक्कोसेण'मित्यादि, उत्कर्षा-उत्कृष्टपदिनो येनोत्कर्षत उत्पद्यन्ते 'ते सव्वेवि'ति ये उत्कृष्टपदिनस्ते सर्वेऽपि रत्नप्रभायां भवेयुः सद्भाभिनां तत्त्वानानां च बहुत्वात् ।

इह प्रक्रमे द्विकयोगे षड् भङ्गका त्रिकयोगे पञ्चदश चतुष्कसंयोगे विंशति ।

पञ्चकसंयोगे पञ्चदश षड्योगे षट् सप्तकयोगे त्वेक इति ।

अथ रत्नप्रभादिष्वेव नारकप्रवेशनकस्याल्पत्वादिनिरूपणायाह- 'एयस्स ण'मित्यादि, तत्र सर्वस्तोकं सप्तमपृथिवीनारकप्रवेशनकं, तद्गामिनां शेषापक्षया स्तोकत्वात्, ततः षष्ठ्याम-सङ्ख्यातगुणं, तद्गामिनामसङ्ख्यातगुणत्वात्, एवमुत्तरत्रापि ।

अथ तिर्यग्योनिकप्रवेशनकप्ररूपणायाह-

मू. (४५४) तिरिक्खजोणियपवेसणए णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गंगेया ! पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-एगिंदियतिरिक्खजोणियपवेसणए जाव पंचेदियतिरिक्खजोणियपवेसणए ।

एगे भंते ! तिरिक्खजोणिए तिरिक्खजोणियपवेसणएणं पविसमाणे किं एगिंदिएसु होज्जा जाव पंचिंदिएसु होज्जा ?, गंगेया ! एगिंदिएसु वा होज्जा जाव पंचिंदिएसु वा होज्जा ।

दो भंते ! तिरिक्खजोणिया पुच्छा, गंगेया ! एगिंदिएसु वा होज्जा जाव पंचिंदियएसु वा होज्जा, अहवा एगे एगिंदिएसु होज्जा एगे बेइंदिएसु होज्जा एवं जहा नेरइयपवेसणए तथा तिरिक्खजोणियपवेसणएवि भाणियव्व जाव असंखेज्जा ।

उक्कोसा भंते ! तिरिक्खजोणिया पुच्छा, गंगेया ! सव्वेवि ताव एगिंदिएसु होज्जा अहवा एगिंदिएसु वा बेइंदिएसु वा होज्जा, एवं जहा नेरतिय चारिया तथा तिरिक्खजोणियावि चारेयव्वा, एगिंदिया अमुञ्चंतेसु दुयासंजोगो तियासंजोगो चउक्कसंजोगो पंचसंजोगो उवउवज्जिऊण भाणियव्वो जाव अहवा एगिंदिएसु वा बेइंदिय जाव पंचिंदिएसु वा होज्जा ।

एयस्स णं भंते ! एगिंदियतिरिक्खजोणियपवेसणगस्स जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियपवेसणयस्स करे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गंगेया ! सव्वथोवा पंचिंदियतिरिक्खजोणियपवेसणए चउरिंदियतिरिक्खजोणिय विसेसाहिए तेइंदिय० विसेसाहिए बेइंदिय० विसेसाहिए एगिंदियतिरिक्ख० विसेसाहिए ॥

वृ. 'तिरिक्खे'त्यादि, इहैकस्तिर्यग्योनिक एकेन्द्रियेषु भवेदित्युक्तं, तत्र च यद्यप्येकेन्द्रियेष्वेकः कदाचिदप्युत्पद्यमानो न लभ्यतेऽनन्तानामेव तत्र प्रतिसमयमुत्पत्तस्तथाऽपि देवादिभ्य उद्बृत्य यस्तत्रोत्पद्यते तदपेक्षयैकोऽपि लभ्यते, एतदेव च प्रवेशनकमुच्यते यद्विजातीयेभ्य आगत्य विजातीयेषु प्रविशति सजातीयस्तु सजातीयेषु प्रविष्ट एवेति किं तत्र प्रवेशनकमिति, तत्र चैकस्य क्रमेणैकेन्द्रियादिषु पञ्चसु पदेषूत्पादे पञ्च विकल्पाः, द्वयोरप्येकैकस्मिन्नुत्पादे पञ्चैव, द्विकयोगे तु दश, एतदेव सूचयता 'अहवा एगे एगिंदिएसु' इत्याद्युक्तम् ।

अथ सङ्क्षेपार्थं त्र्यादीनामसङ्ख्यातपर्यन्तानां तिर्यग्योनिकानां प्रवेशनकमतिदेशेन दर्शयन्नाह—'एवं जहे'त्यादि, नारकप्रवेशनकसमानमिदं सर्वं, परं तत्र सप्तसु पृथिवीवैष्वाकादयो नारका उत्पादिताः तिर्यञ्चस्तु तथैव पञ्चसु स्थानेषूत्पादनीयाः, ततो विकल्पनानात्वं भवति, तच्चाभि-युक्तेन पूर्वोक्तन्यायेन स्वयमवगन्तव्यमिति, इह चानन्तानामेकेन्द्रियाणामुत्पादेऽप्यनन्तपदं नास्ति प्रवेशनकस्योक्तलक्षणस्यासङ्ख्यातानामेव लाभादिति, 'सव्वेवि ताव एगिंदिएसु होज्जा'ति एकेन्द्रियाणामतिबहूनामनुसमयमुत्पादात्, 'दुयसंजोगो' इत्यादि, इह प्रक्रमे द्विकसंयोगश्चतुर्द्धा त्रिकसंयोगः षोढा चतुष्कसंयोगश्चतुर्द्धा पञ्चकसंयोगस्त्वेक एवेति ।

'सव्वथोवा पंचिंदियतिरिक्खजोणियपवेसणए'ति पञ्चेन्द्रियजीवानां स्तोकत्वादिति, ततश्चतुरिन्द्रियादिप्रवेशनकानि परस्परेण विशेषाधिकानीति ॥

मू. (४५५) मणुस्सपवेसणए णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गंगेया ! दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—संमुच्छिमणुस्सपवेसणए गम्भवक्कंतियमणुस्सपवेसणए य ।

एगे भंते ! मणुस्से मणुस्सपवेसणएणं पविसमाणे किं संमुच्छिमणुस्सेसु होज्जा गम्भवक्कंतियमणुस्सेसु होज्जा ?, गंगेया ! संमुच्छिमणुस्सेसु वा होज्जा गम्भवक्कंतियमणुस्सेसु वा होज्जा ।

दो भंते ! मणुस्सा० पुच्छा, गंगेया ! संमुच्छिमणुस्सेसु वा होज्जा गम्भवक्कंतियमणुस्सेसु वा होज्जा अहवा एगे संमुच्छिमणुस्सेसु वा होज्जा एगे गम्भवक्कंतियमणुस्सेसु वा होज्जा, एवं एएणं कमेणं जहा नेरइयपवेसणए तथा मणुस्सपवेसणएवि भाणियव्वे जाव दस ।

संखेज्जा भंते ! मणुस्सा पुच्छा, गंगेया ! संमुच्छिममणुस्सेसु वा होज्जा गब्भवक्कंतियमणुस्सेसु वा होज्जा अहवा एगे संमुच्छिममणुस्सेसु होज्जा संखेज्जा गब्भवक्कंतिय मणुस्सेसु वा होज्जा अहवा दो संमुच्छिममणुस्सेसु होज्जा संखेज्जा गब्भवक्कंतियमणुस्सेसु होज्जा एवं एक्केकं उस्सारित्तं सु जाव अहवा संखेज्जा संमुच्छिममणुस्सेसु होज्जा संखेज्जा गब्भवक्कंतियमणुस्सेसु होज्जा ।

असंखेज्जा भंते ! मणुस्सा पुच्छा, गंगेया ! सव्वेवि ताव संमुच्छिममणुस्सेसु होज्जा अहवा असंखेज्जा संमुच्छिममणुस्सेसु एगे गब्भवक्कंतियमणुस्सेसु होज्जा अहवा असंखेज्जा संमुच्छिममणुस्सेसु दो गब्भवक्कंतियमणुस्सेसु होज्जा एवं जाव असंखेज्जा संमुच्छिममणुस्सेसु होज्जा संखेज्जा गब्भवक्कंतियमणुस्सेसु होज्जा ॥

उक्कोसा भंते ! मणुस्सा पुच्छा, गंगेया ! सव्वेवि ताव संमुच्छिममणुस्सेसु होज्जा अहवा संमुच्छिममणुस्सेसु य गब्भवक्कंतियमणुस्सेसु वा होज्जा । एयस्स णं भंते ! संमुच्छिममणुस्सपवेसणगस्स गब्भवक्कंतियमणुस्सपवेसणगस्स य कयरे २ जाव विसेसाहिया ?, गंगेया ! सव्वत्थोवा गब्भवक्कंतियमणुस्सपवेसणए संमुच्छिममणुस्सपवेसणए असंखेज्जगुणे ।

वृ. मनुष्यप्रवेशनकं देवप्रवेशनकं च सुगमं, तथाऽपि किञ्चिल्लिख्ये—मनुष्याणां स्थानकद्वये संमूर्च्छिमगर्भजलक्षणे प्रविशतीति द्वयमाश्रित्यैकादिसङ्ख्यातान्तेषु पूर्ववद्विकल्पाः कार्या, तत्र चातिदेशानामन्तिमं सङ्ख्यातपदमिति तद्विकल्पान् साक्षादर्शयन्नाह—

‘संखेज्जे’त्यादि, इह द्विकयोगे पूर्ववदेकादश विकल्पाः, असङ्ख्यातपदे तु पूर्वं द्वादश विकल्पा उक्ता इह पुनरेकादशैव, यतो यदि संमूर्च्छिमेषु गर्भजेषु चासङ्ख्यातत्वं स्यात्तदा द्वादशोऽपि विकल्पो भवेत्, न चैवं, इह गर्भजमनुष्याणां स्वरूपतोऽप्यसङ्ख्यातानामभावेन तद्ववेशनकेऽसङ्ख्यातासम्भवाद् ।

अतोऽसङ्ख्यातपदेऽपि विकल्पैकादशकदर्शनायाह—‘असंखेज्जा’ इत्यादि ।

‘उक्कोसा भंते’ इत्यादि, ‘सव्वेवि ताव संमुच्छिममणुस्सेसु होज्जा’ति संमूर्च्छिमानामसङ्ख्यातानां भावेन प्रविशतामप्यसङ्ख्यातानां सम्भवस्ततश्च मनुष्यप्रवेशनकं प्रत्युत्कृष्टपदिनस्तेषु सर्वेऽपि भवन्तीति, अत एव संमूर्च्छिममनुष्यप्रवेशनकमितरापेक्षयाऽसङ्ख्यातगुणमवगन्तव्यमिति ।

मू. (४५६) देवपवेसणए णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गंगेया ! चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा—भवणवासिदेवपवेसणए जाव वेमाणियदेवपवेसणए ।

एगे भंते ! देवपवेसणएणं पविसमाणे किं भवणवासीसु होज्जा वाणमंतरजोइसियवेमाणिएसु होज्जा ?, गंगेया ! भवणवासीसु वा होज्जा वाणमंतरजोइसियवेमाणिएसु वा होज्जा ।

दो भंते ! देवा देवपवेसणए पुच्छा, गंगेया ! भवणवासीसु वा होज्जा वाणमंतरजोइसियवेमाणिएसु वा होज्जा अहवा एगे भवणवासीसु एगे वाणमंतरेसु होज्जा एवं जहा तिरिक्खजोणियपवेसणए तथा देवपवेसणएवि भाणियव्वे जाव असंखेज्जत्ति ।

उक्कोसा भंते ! पुच्छा, गंगेया ! सव्वेवि ताव जोइसिएसु होज्जा अहवा जोइसियभवणवासीसु य होज्जा अहवा जोइसियवाणमंतरेसु य होज्जा अहवा जोइसियवेमाणिएसु य होज्जा अहवा जोइसिएसु य भवणवासीसु य वाणमंतरेसु य होज्जा अहवा जोइसिएसु य भवणवासिसु य वेमाणिएसु य

होज्ञा अहवा जोइसिएसु वाणमंतरेसु वेमाणिएसु य होज्ञा अहवा जोइसिएसु य भवणवासीसु य वाणमंतरेसु य वेमाणिएसु य होज्ञा ।

एयस्स णं भंते ! भवणवासिदेवपवेसणगस्स वाणमंतरदेवपवेसणगस्स जोइसियदेवपवेसणगस्स वेमाणियदेवपवेसणगस्स य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गंगेया ! सव्वत्थोवे वेमाणियदेवपवेसणए भवणवासिदेवपवेसणए असंखेज्जगुणे वाणमंतरदेवपवेसणए असंखेज्जगुणे जोइसियदेवपवेसणए संखेज्जगुणे ।

वृ. देवप्रवेशनके 'सव्वेवि ताव जोइसिएसु होज्ञ'ति ज्योतिष्कगामिनो बहव इति तेषूक्तपदिनो देवप्रवेशनकवन्तः सर्वेऽपि भवन्तीति ।

मू. (४५७) एयस्स णं भंते ! नेरइयपवेसणगस्स तिरिक्खं मणुस्सं देवपवेसणगस्स कयरे कयरे जाव विसेसाहिए वा ?

गंगेया ! सव्वत्थोवे मणुस्सपवेसणए नेरइयपवेसणए असंखेज्जगुणे देवपवेसणए असंखेज्जगुणे तिरिक्खजोणियपवेसणए असंखेज्जगुणे ।

'सव्वत्थोवे वेमाणियदेवपवेसणे'ति तद्गामिनां तत्स्थानानां चाल्पत्वादिति ।

वृ. अथ नारकादिप्रवेशनकस्यैवाल्पत्वादि निरूपयन्नाह—'एयस्स ण'मित्यादि, तत्र सर्वस्तोकं मनुष्यप्रवेशनकं, मनुष्यक्षेत्र एव तस्य भावात्, तस्य च स्तोकत्वात् ।

नैरधिकप्रवेशनकं त्वसङ्ख्यातगुणं, तद्गामिनामसङ्ख्यातगुणत्वात्, एवमुत्तरत्रापीति ।

अनन्तरं प्रवेशनकमुक्तं तत्पुनरुत्पादोद्धर्तनारूपमिति नारकादीनामुत्पादमुद्धर्तनां च सान्तरनिरन्तरतया निरूपयन्नाह—

मू. (४५८) संतरं भंते ! नेरइया उववज्जंति निरंतरं नेरइया उववज्जंति संतरं असुरकुमारा उववज्जंति निरंतरं असुरकुमारा जाव संतरं वेमाणिया उववज्जंति निरंतरं वेमाणिया उववज्जंति संतरं नेरइया उववज्जंति निरंतरं नेरतिया उववज्जंति जाव संतरं वाणमंतरा उववज्जंति नरंतरं वाणमंतरा उववज्जंति संतरं जोइसिया चयंति निरंतरं जोइसिया चयंति संतरं वेमाणिया चयंति निरंतरं वेमाणिया चयंति ।

गंगेया ! संतरंपि नेरतिया उववज्जंति निरंतरं नेरतिया उववज्जंति जाव संतरंपि थणियकुमारा उववज्जंति निरंतरं थणियकुमारा उववज्जंति नो संतरंपि पुढविक्काइया उववज्जंति निरंतरं पुढविक्काइया उववज्जंति एवं जाव वणस्सइकाइया सेसा जहा नेरइया जाव संतरंपि वेमाणिया उववज्जंति निरंतरंपि वेमाणिया उववज्जंति ।

संतरंपि नेरइया उववज्जंति निरंतरंपि नेरइया उववज्जंति एवं जाव थणियकुमारा नो संतरं पुढविक्काइया उववज्जंति निरंतरं पुढविक्काइया उववज्जंति एवं जाव वणस्सइकाइया सेसा जहा नेरइया, नवरं जोइसियवेमाणिया चयंति अभिलावो, जाव संतरंपि वेमाणिया चयंति निरंतरं वेमाणिया चयंति ।

संतो भंते ! नेरतिया उववज्जंति असंतो भंते ! नेरइया उववज्जंति ?, गंगेया ! संतो नेरइया उववज्जंति नो असंतो नेरइया ववज्जंति, एवं जाव वेमाणिया

संतो भंते ! नेरतिया उववज्जंति असंतो नेरइया उववज्जंति ?, गंगेया ! संतो नेरइया उववज्जंति नो असंतो नेरइया उववज्जंति, एवं जाव वेमाणिया, नवरं जोइसियवेमाणिएसु चयंति भाणियव्वं ।

संतो भंते ! नेरइया उववज्जंति असंतो भंते ! नेरइया उववज्जंति संतो असुरकुमारा उववज्जंति जाव सतो वेमाणिया उववज्जंति असतो वेमाणिया उववज्जंति सतो नेरतिया उववज्जंति असतो नेरइया उववज्जंति संतो असुरकुमारा उववज्जंति जाव संतो वेमाणिया चयंति असतो वेमाणिया चयंति ?

गंगेया ! सतो नेरइया उववज्जंति नो असओ नेरइया उववज्जंति सओ असुरकुमारा उववज्जंति नो असतो असुरकुमारा उववज्जंति जाव सओ वेमाणिया उववज्जंति नो असतो वेमाणिया उववज्जंति सतो नेरतिया उववज्जंति नो असतो नेरइया उववज्जंति जाव सतो वेमाणिया चयंति नो असतो वेमाणिया० ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ सतो नेरइया उववज्जंति नो असतो नेरइया उववज्जंति जाव सओ वेमाणिया चयंति नो असओ वेमाणिया चयंति ?, से नूनं भंते ! गंगेया ! पासेणं अरहया पुरिसादानीएणं सासए लोए बुइए अनादीए अणवयग्गे जहा पंचमसए जाव जे लोक्कइ से लोए, से तेणट्ठेणं गंगेया ! एवं बुद्धइ जाव सतो वेमाणिया चयंति नो असतो वेमाणिया चयंति ।

सयं भंते ! एवं जाणह उदाहु असयं असोच्चा एते एवं जाणह उदाहु सोच्चा सतो नेरइया उववज्जंति नो असतो नेरइया उववज्जंति जाव सओ वेमाणिया चयंति नो असओ वेमाणिया चयंति ?, गंगेया ! सयं एते एवं जाणामि नो सयं, असोच्चा एते एवं जाणामि नो सोच्चा सतो नेरइया उववज्जंति नो असओ नेरइया उववज्जंति जाव सतो वेमाणिया चयंति, नो असतो वेमाणिया चयंति,

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ तं चैव जाव नो असतो वेमाणिया चयंति ?, गंगेया ! केवली णं पुरच्छिमेणं मियं पि जाणइ अमियं पि जाणइ दाहिणेणं एवं जहा सगड्ढेसए जाव निव्वुडे नाणे केवलिस्स, से तेणट्ठेणं गंगेया ! एवं बुद्धइ तं चैव जाव नो असतो वेमाणिया चयंति ।

सयं भंते ! नेरइया नेरइएसु उववज्जंति असयं नेरइया नेरइएसु उववज्जंति ?, गंगेया ! सयं नेरइया नेरइएसु उववज्जंति नो असयं नेरइया नेरइएसु उववज्जंति ?, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ जाव उववज्जंति ?, गंगेया ! कम्मोदएणं कम्मगुरुयत्ताए कम्मभारियत्ताए कम्मगुरुसंभारियत्ताए असुभाणं कम्माणं उदएणं असुभाणं कम्माणं विवागेणं असुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं नेरइया नेरइएसु उववज्जंति नो असयं नेरइया नेरइएसु उववज्जंति, से तेणट्ठेणं गंगेया ! जाव उववज्जंति

सयं भंते ! असुरकुमारा पुच्छा, गंगेया ! सयं असुरकुमारा जाव उववज्जंति नो असयं असुरकुमारा जाव उववज्जंति, से केणट्ठेणं तं चैव जाव उववज्जंति ?, गंगेया ! कम्मोदएणं कम्मोवसमेणं कम्मविगतीए कम्मविसोहीए कम्मविसुद्धीए सुभाणं कम्माणं उदएणं सुभाणं कम्माणं विवागेणं सुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं असुरकुमारा असुरकुमारत्ताए जाव उववज्जंति नो असयं असुरकुमारा असुरकुमारत्ताए उववज्जंति से तेणट्ठेणं जाव उववज्जंति एवं जाव थणियकुमारा सयं भंते ! पुढविकाइया० पुच्छा, गंगेया ! सयं पुढविकाइया जाव उववज्जंति नो असयं

पुच्छा जाव उववज्जंति, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ जाव उववज्जंति ?, गंगेया ! कम्मोदएणं कम्मगुरुयत्ताए कम्मभारियत्ताए कम्मगुरुसंभारियत्ताए सुभासुभाणं कम्माणं उदएणं सुभासुभाणं कम्माणं विवागेणं सुभासुभाणं कम्माणं फलविवागेणं सयं पुढविकाइया जाव उववज्जंति नो असयं पुढविकाइया जाव उववज्जंति, से तेणट्ठेणं जाव उववज्जंति ।

एवं जाव मणुस्सा, वाणमंतरजोइसिया वेमाणिया जहा असुरकुमारा, से तेणट्ठेणं गंगेया एवं बुद्धइ सयं वेमाणिया जाव उववज्जंति नो असयं जाव उववज्जंति ।

वृ. 'संतरं भंते !' इत्यादि, अथ नारकादीनामुत्पादातेः सान्तरादित्वं प्रवेशनकात्पूर्वं निरूपितमेवेति किं पुनस्तन्निरूप्यते ? इति, अत्रोच्यते, पूर्वनारकादीनां प्रत्येकमुत्पादस्य सान्तरत्वादि निरूपितं, तथैवोद्धर्तनायाः, इह तु पुनर्नारकादिसर्वजीवभेदानां समुदायतः समुदितयोरेव चोत्पादोद्धर्तनयोस्तन्निरूप्यत इति ॥ अथ नारकादीनामेव प्रकारान्तरेणोत्पादोद्धर्तने निरपयन्नाह—

'सओ भंते !' इत्यादि, तत्र च 'सओ नेरइया उववज्जंति'ति 'सन्तः' विद्यमाना द्रव्यार्थः तथा, नहि सर्वथैवासत् किञ्चिदुत्पद्यते स असत्त्वादेव खरविषाणवत्, सत्त्वं च तेषां जीवद्रव्यापेक्षया नारकपर्यायापेक्षया वा, तथाहि—भाविनारकपर्यायापेक्षया द्रव्यतो नारकाः सन्तो नारका उत्पद्यन्ते, नारकायुष्कोदयाद्वा भावनारका एव नारकत्वेनोत्पद्यन्ते इति । अथवा 'सओ'ति विभक्तिपरिणामात् सत्सु प्रागुत्पन्नेष्वन्ये समुत्पद्यन्ते नास्तु, लोकस्य शाश्वतत्वेन नारकादीनां सर्वदैव सद्भावादिति ।

'से नूनं भंते ! गंगेया' इत्यादि, अनेन च तस्मिन्नान्तेनैव स्वमतं पोषितं, यतः पार्श्वेनार्हता शाश्वतो लोक उक्तोऽतो लोकस्य शाश्वतत्वात्सन्त एव सत्त्वेव वा नारकादय उत्पद्यन्ते च्यवन्ते चेति साध्वेवोच्यत इति ।

अथ गाङ्गेयो भगवतोऽतिशायिनीं ज्ञानसम्पदं सम्भावयन् विकल्पयन्नाह—'सयं भंते !' इत्यादि, स्वयमात्मना लिङ्गानपेक्षमित्यर्थः 'एवं'ति वक्ष्यमाणप्रकारं वस्तु 'असयं'ति अस्वयं परतो लिङ्गत इत्यर्थः, तथा 'असोच्च'ति अश्रुत्वाऽऽगमानपेक्षम् 'एतेवं'ति एतदेवमित्यर्थः 'सोच्च'ति पुरुषान्तरवचनं श्रुत्वाऽऽगमत इत्यर्थः 'सयं एतेवं जाणामि'ति स्वयमेतदेवं जानामि, परमार्थिः क-प्रत्यक्षसाक्षात्कृतसमस्तवस्तुस्तोमस्वभावत्वान्मम 'सयं नेरइया नेरइएसु उववज्जंति'ति स्वयमेव नारका उत्पद्यन्ते नास्वयं—नेश्वरपारतन्त्र्यादेः, यथा कैश्चिदुच्यते—

॥ १ ॥

“अज्ञो जन्तुरनीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः ।

ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्स्वर्गं वा श्वप्नमेव वा ॥” इति

ईश्वरस्य हि कालादिकारणकलापव्यतिरिक्तस्य युक्तिभिर्विचार्यमाणस्याघटनादिति, 'कम्मोदएणं'ति कर्मणामुदितत्वेन, न च कर्मोदयमात्रेण नारकेषूपद्यन्ते, केवलानामपि तस्य भावादः, अत आह—'कम्मगुरुयत्ताए'ति कर्मणां गुरुकता कर्मगुरुकता तथा 'कम्मभारियत्ताए'ति भारोऽस्ति येषां तानि भारिकाणि तद्भावो भारिकता कर्मणां भारिकता कर्मभारिकता तथा चेत्यर्थः, तथा महदपि किञ्चिदल्पभारं दृष्टं तथाविधभारमपि च किञ्चिदमहदित्यत आह—'कम्मगुरु-संभारियत्ताए'ति गुरोः सम्भारिकस्य च भावो गुरुसम्भारिता, गुरुता सम्भारिकता चेत्यर्थः, कर्मणां गुसम्भारिकता कर्मगुरुसम्भारिकता तथा, अतिप्रकर्षावस्थयेत्यर्थः, एतच्च त्रयं शुभकम्मपिक्षयाऽपि

स्यादत आह—

‘असुभाण’मित्यादि, उदयः प्रदेशतोऽपि स्यादत आह—‘विवागेण’ति विपाको यथाबद्धरसानुभूति, सचमन्दोऽपि स्यादत आह—‘फलविवागेण’ति फलस्येवालाबुकादेर्विपाको—विपच्यमानता रसप्रकर्षावस्था फलविपाकस्तेन ।

असुरकुमारसूत्रे ‘कम्मोदएण’ति असुरकुमारोचितकर्मणामुदयेन, वाचनान्तरेषु ‘कम्मोदसमेण’ति दृश्यते, तत्र चाशुभकर्मणामुपशमेन सामान्यतः ‘कम्मविगईए’ति कर्मणाम-शुभानां विगत्या—विगमेन स्थितिमाश्रित्य ‘कम्मविसोहीए’ति रसमाश्रित्य ‘कम्मविसुद्धीए’ति प्रदेशापेया, एकार्था वैते शब्दा इति ।

पृथ्वीकायिकसूत्रे ‘सुभासुभाण’ति शुभानां शुभवर्णगन्धादीनाम् अशुभानां तेषामेक-न्द्रियजात्यादीनां च ।

मू. (४५९) तप्पभिइं च णं से गंगेये अनगारे समणं भगवं महावीरं पच्चभिजाणइ सव्वज्जु सव्वदरिसी ।

तए णं से गंगेये अनगारे समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ करेत्ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी ।

इच्छामि णं भंते ! तुज्झं अंतियं चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं एवं जहा कालास-वेसियपुत्तो तहेव भाणियव्वं जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥ सेवं भंते ! सेवं भंते !

वृ. ‘तप्पभिइं च’ति यस्मिन् समयेऽनन्तरोक्तं वस्तु भगवता प्रतिपादितं ज्ञानस्य तत्तथा, चशब्दः पुनरर्थे समुद्येय वा ‘से’ति असौ ‘पच्चभिजाणइ’ति प्रत्यभिजानाति स्म, किं कृत्वा ? इत्याह—सर्वज्ञं सर्वदर्शिनं, जातप्रत्ययत्वादिति ॥

शतकं—९ उद्देशक—३२ समाप्तः

—ः शतकं—९ उद्देशक—३३ :—

वृ. गाङ्गेयो भवदुपासनातः सिद्धः अन्यस्तु कर्मवशाद्विपर्ययमप्यवानोति यथा जमालि-रित्येद्दर्शनाय त्रयशित्तमोद्देशकः, तस्य चेदं प्रस्तावनासूत्रम्—

मू. (४६०) तेणं कालेणं तेणं समएणं माहणकुंडंगामे नयरे होत्था वज्जओ, बहुसालए चेतिए वज्जओ, तत्थ णं माहणकुंडंगामे नयरे उसभदत्ते नामं माहणे परिवसति अट्ठे दित्ते वित्ते जाव अपरिभूए रिउवेदजजुवेदसामवेदअथव्वणवेद जहा खदंओ जाव अन्नेसुय बहुसु बंभन्नएसु नएसु सुपरिनिड्डिए समणोवासए अभिगयजीवाजीवे उवलद्धपुन्नपावे जाव अप्पाणं भावेमाणे विहरति ।

तस्स णं उसभदत्तमाहणस्स देवानंदा नामं माहणी होत्था, सुकुमालपाणिपाया जाव पियदंसणा सुरूवा समणोवासिया अभिगयजीवाजीवा उवलद्धपुन्नपावा जाव विहरइ ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसढे, परिसा जाव पञ्चुवासति, तए णं से उसभदत्ते माहणे इमीसे कहाए लद्धे समणे हट्ठ जाव हियए जेणेव देवानंदा माहणी तेणेवउवागच्छति २

देवानंदं माहणि एवं वयासी-

एवं खलु देवाणुप्पिए ! समणे भगवं महावीरे आदिगरे जाव सव्वनू सव्वदरिसी आगासगएणं चक्केणं जाव सुहंसुहेणं विहरमाणे बहुसालए वेइए अहापिडरूपं जावविहरति, तं महाफलं खलु देवाणुप्पिए ! जाव तहारूवाणं अरिहंताणं भगवंताणं नामगोयस्सवि सवणयाए किमंग पुण अभिगमनवंदननमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासणयाए ।

एगस्सव आयरियस्स धम्मियस्स सुवणस्स सवणयाए किमंग पुण विउलस्स अट्टस्स गहणयाए ।

-तं गच्छामो णं देवाणुप्पिए ! समणं भगवं महावीरं वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो, एयन्नं इहभवे य परभवे य हियाए सुहाए खमाए निस्सेसाए आनुगामियत्ताए भविस्सइ ।

तएणं सा देवानंदा माहणी उसभदत्तेणं माहणेणं एवं वुत्ता समाणी हट्टजाव हियया करयलजावकट्ट उसभदत्तस्स माहणस्स एयमट्ठं विनएणं पडिसुणेइ, तए णं से उसभदत्ते माहणे कोडुंबियपुरिसे सदावेइ कोडुंबिय पुरिसे सदावेत्ता एवं वयासि-

खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! लहुकरणजुत्तजोइयसमखुरवालिहाणसमलिहियसिगेहिं जंबूनयामयकलावजुत्त(स्स)परिविसिट्ठेहिं रययामयघंटासुत्तरज्जुयपवरकंचणनत्थपग्ग-होग्गहियएहिं नीलुप्पलकयामेलएहि पवरगोणजुवाणएहिं नाणामणियणघंटियाजालपरिगयं सुजायजुगजोत्तरज्जुयजुगपसत्थसुविरचितनिम्मियं पवरलक्खणोववेयं धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्टवेह २ मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह ।

तए णं ते कोडुंबियपुरिसा उसभदत्तेणं माहणेणं एवं वुत्ता समाणा हट्ट जाव हियया करयल० एवं सामी ! तहत्ति आणाए विनएणं वयणं जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव लहुकरणजुत्तजाव धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवट्टवेत्ता जाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति ।

तए णं से उसभदत्ते माहणे ण्हाए जाव अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे साओ गिहाओ पडिनिक्खमति साओ गिहाओ पडिनिक्खमिता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव धम्मिए जाणप्पवरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छिता धम्मियं जाणप्पवरं दुरुढे ।

तए णं सा देवानंदा माहणी अंतो अंतेउरंसि ण्हाया कयबलकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता किंच वरपादपत्तनेउरमणिमेहलाहारविरइयउचियकडगखुडायएकावलीकंठसुत्तउ-रत्थगेवेज्जसोणिसुत्तगनाणामणिरयणभूसणविराइयंगी चीणंसुयवत्थपवरपरिहिया दुगुल्ल-सुकुमालउत्तरिज्जा सव्वोउयसुरभिकुसुमवरियसिरया वरचंदणवंदिया वराभरणभूसियंगी काला-गुरुधूवधूविया सिरिसमाणवेसा जाव अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा बहूहिं खुज्जाहिं चिलाइयाहिं वामणियाहिं वडहियाहिं बब्बरियाहिं ईसिगणियाहिं जोण्हियाहिं चारुगणियाहिं पल्लवियाहिं ल्हासियाहिं लउसियाहिं आरबीहिं दमिलीहिं सिंघलीहिं पुलिदीहिं पुक्खलीहिं मुरंडीहिं सबरीहिं पारसीहिं नाणादेसीहिं विदेसपरिपंडियाहिं इंगितचितितपत्थियवियाणियाहिं सदेसनेवत्थ-गहियवेसाहिं कुसलाहिं विनीयाहिं य चेडिया चक्रवाल वरिसघर थेरकंचुइअ महत्तरग वंदपक्खित्ता अंतेउराओ निग्गच्छति अंतेउराओ निग्गच्छित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव धम्मिए

जाणप्पवरं तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवाच्छित्ता जाव धम्मियं जाणप्पवरं दुरुढा ।

तए णं से उसभदत्ते माहणे देवानंदाए माहणीए सद्धिं धम्मियं जाणप्पवरं दुरुढे समाने णियगपरियालसंपरिवुडे माहणकुंडग्गामं नगरं मज्झमज्झेणं निग्गच्छइ निग्गच्छइत्ता जेणेव बहुसालए चेइए तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छइत्ता छत्तादीए तित्थकरातीसए पासइ छ० २ धम्मियं जाणप्पवरं ठवेइ २ ता धम्मियाओ जाणप्पवराओ पच्चोरुहइ घ० २ समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छति ।

तंजहा—सचित्ताणं दब्बाणं विउसरणयाए एवं जहा वित्तियसए जाव तिविहाए पज्जुवासण-याए पज्जुवासति, तए णं सा देवानंदा माहणी धम्मियाओ जाणप्पवराओ पच्चोरुभति धम्मियाओ जाणप्पवराओ पच्चोरुभित्ता बहूहिं खुज्जाहिं जाव महत्तरगवंदपरिक्खित्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छइ ।

तंजहा—सचित्ताणं दब्बाणं विउसरणयाए अचित्ताणं दब्बाणं अविमोयणयाए विनयोणयाए गायलट्टीए चक्खुफासे अंजलिपग्गहेणं मणस्स एगत्तीभावकरणेणं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ २ ता वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता उसभदत्तं माहणं पुरओ कट्टठिया चेव सपरिवारा सुत्तसूसमाणी नमंसमाणी अभिमुहा विनएणं पंजलिउडा जाव पज्जुवासइ ।

वृ. 'तेणं कालेण'मित्यादि, 'अहे'ति समृद्धः 'दित्ते'ति दीप्तः—तेजस्वी दत्तो वा—दर्पवान् 'वित्ते'ति प्रसिद्धः, यावत्करणात् 'विच्छिन्नविउलभचणसयणासणजाणवाहणाइत्ते' इत्यादि ६३यं 'हियाए'ति हिताय पथ्यान्नवत् 'सुहाए'ति सुखाय शर्मणे 'खमाए'ति क्षमत्वाय सङ्गतत्वायेत्यर्थः 'आनुगामियत्ताए'ति अनुगामिकत्वाय शुभानुबन्धायेत्यर्थः 'हइ' इह यावत्करणादेवं ६३यं—'हइतुइचित्तमाणंदिया' हइतुइम्—अत्यर्थं तुष्टं हष्टं वा—विस्मितं तुष्टं—तोषवच्चित्तं यत्र तत्तथा, तद्यथा भवत्येवमानंदिता—ईषन्मुखसौम्यतादिभावैः समृद्धिमुपगता ।

ततश्च नन्दिता—स्मृद्धितरतामुपगता 'पीडमणा' प्रीति—प्रीणनं—आध्यायनं मनसि यस्याः सा प्रीतिमनाः 'परमसौमनस्सिवा' परमसौमनस्यं—सुष्ठुसुमनस्कता सज्जातं यस्याः सा परमसौमनस्यिता 'हरिसवसविसम्पमाणहियया हर्षवशेन विसप्रपद्—विस्तारयायि हृदयं यस्याः सा तथा 'लहुकरणजुत्तजोइए' इत्यादि, लघुकरणं—शीघ्रक्रियादक्षत्वं तेन युक्तौ यौगिकौ च—प्रशस्तयोगवर्त्तोप्रशस्तसदृशरूपत्वाद्यौ तौ तथा, समाः खुराश्च—प्रतीताः 'वालिहाण'ति बालघाने—पुच्छौ ययौस्तौ तथा, समानि लिखितानि उल्लिखितानि श्रृङ्गाणि तथा, समाः खुराश्च—प्रतीताः 'वालिहाण'ति बालघाने—पुच्छौ ययौस्तौ तथा, समानि लिखितानि उल्लिखितानि श्रृङ्गाणि ययौस्तौ तथा ।

ततः कर्मधारयोऽस्ताभ्यां लघुकरणयुक्तयौगिकसमखुरवालघानसमलिखितश्रृङ्गाभ्यां, गोयुवभ्यां युक्तमेव यानप्रवरमुपस्थापयतेति सम्बन्धः, पुनः किंभूताभ्याम् ? इत्याह—जाम्बूनदमयी—सुवर्णनिर्वृत्तौ यौ कलापौकण्ठाभरणविशेषौ ताभ्यां युक्तौ प्रतिविशिष्टौ च—प्रधानी जवादिभिर्यौ तौ तथा ताभ्यां जाम्बूनदमयकलापयुक्तप्रतिविशिष्टकाभ्यां रजतमय्यौ—रूपविकारी घण्टेययोस्तौ तथा, सूत्ररज्जुके—कार्पासिकसूत्रदवरकमय्यौ चरकाश्चने—प्रवरसुवर्णमण्डितत्वेन प्रधानसुवर्णे

ये नस्ते—नासिकारज्जु तयोः प्रग्रहेण—रश्मिनाऽवगृहीतकौ—बद्धौ यौ तौ तथा ।

ततः कर्मधारयोऽतस्ताभ्यां रजतमयघण्टसूत्ररज्जुकरकाञ्चननस्ताप्रग्रहावगृहीतकाभ्यां, नीलोत्पलैः—जलजविशेषैः कृतो—विहितः ‘आमेल’ति आपीडः—शेखरो ययोस्तौ तथा ताभ्यां नीलोत्पलकृतापीडकाभ्यां ‘पवरगोणजुवाणएहिं’ति प्रवरगोयुवाभ्यां नानामणिरत्नानां सत्कं यद् घण्टिकाप्रधानं जालं—जालकं तेन परिगतं—परिक्षिप्तं यत्तत्तथा, सुजातं—सुजातदारुमयं यद् युगं—यूपस्तत्सुजातयुगं तच्च यौकरज्जुकायुगं च—योक्त्राभिधानरज्जुकायुगं सुजातयुगयोक्त्ररज्जुकायुगेते प्रशस्ते—अतिशुभे सुविरचिते—सुघटिते निर्मिते—निवेशिते यत्र यत् सुजातयुगयोक्त्ररज्जुकायुगप्रशस्तसुविरचितनिर्मितम् । ‘एव’मित्यादि, एवं स्वामिन् ! तथेत्याज्ञया इत्येवं ब्रुवाणा इत्यर्थः ‘विनयेन’ अञ्जलिकरणादिना ।

‘तए णं सा देवानंदा माहणी’त्यादि, इह च स्थाने वाचनान्तरे देवानन्दावर्णक एवं दृश्यते—‘अंतो अंतेउरंसि ण्हाया’ ‘अन्तः’ मध्येऽन्तःपुरस्य स्नाता, अनेन च कुलीनाः स्त्रियः प्रच्छन्नाः स्नान्तीति दर्शितं ।

‘कयबलिकम्भा’ गृहदेवताः प्रतीत्य ‘कयकोउयमंगलपायच्छित्ता’ कृतानि कौतुकमङ्गलान्येव प्रायश्चित्तान्यवश्यंकार्यत्वात् यया सा तथा, तत्र कौतुकानिमपीतिलकादीनि मङ्गलानि—सिद्धार्थक—दूर्वादीनि ‘किञ्च’ति किञ्चान्यद् ‘वरपादपत्तनेउरमणिमेहलाहारविरइयउचियकङ्गखुडुयएगा—वलीकंठसुत्तउरत्थगेवेअसोणिमुत्तगणाणामणिरयणभूसणविराइयं गी’ वराभ्यां पादपरासनुपुराभ्यां मणिमेखलया हारेण विरचितै रतितैर्वा उचितैः—युक्तैः कटकैश्च ‘खुडुग’ति अङ्गुलीकैश्च एकावल्या च—विचित्रमणिकमय्या कण्ठसूत्रेण च—उरःस्थेन च रुद्धिगम्येन ग्रैवेयकेण च प्रतीतेन उरःस्थग्रैवेयकेण वा श्रोणिसूत्रकेण च—कटीसूत्रेण नानामणिरत्नानां भूषणैश्च विराजितमङ्ग—शरीरं यस्याः सा तथा ।

‘चीणंसुयवत्थपवरपरिहिया’ चीनांशुकं नाम यद् वस्त्राणां मध्ये प्रवरं तत्परिहितं—निवसनीकृतं यया सा तथा ‘दुगुल्लसुकुमालउत्तरिजा’ दुकूलो—वृक्षविशेषस्तद्वत्काञ्जातं दुकूलं—वस्त्रविशेषस्तत् सुकुमारमुत्तरीयम्—उपरिकायाच्छादनं यस्याः सा तथा —

‘सव्वोउयसुरभिकुसुमवरियसिरया’ सर्वर्तुकसुरभिकुसुमैर्वृत्ता—वेष्टिताः शिरोजा यस्याः सा तथा ‘वरचंदणवंदिया’ वरचन्दनं वन्दितं ललाटे निवेशितं यया सा तथा ‘वराभरणभूसियंगी’ति व्यक्तं ‘कालागुरुधूवधूविया’ इत्यपि व्यक्तं ‘सिरीसमाणवेसा’ श्रीः—देवता तया समाननेपथ्या, इतः प्रकृतवाचनाऽनुश्रियते—

‘खुडुाहिं’ति कुब्जिकाभिर्वक्रजङ्घाभिरित्यर्थः ‘चिलाइयाहिं’ति चिलातदेशोत्पन्नाभिः, यावत्करणादिदं दृश्यं—‘वामणियाहिं’ ह्रस्वशरीराभिः ‘वडहियाहिं’ मडहकोष्ठाभिः ‘बब्बरियाहिं’ पओसियाहं ईसिगणियाहिं वासगणियाहिं जोण्हियाहिं पल्हवियाहिं ल्हासियाहिं लउसियाहिं आरबीहिं दमिलाहिं सिंहलीहिं पुलिंदीहिं पक्कनीहिं बहलीहिं मुरुंडीहिं सबरीहिं पारसीहिं नाणादेसविदेसपरिपिंडियाहिं’ नानादेशेभ्यो—बहुविधजनपदेभ्यो विदेशे—तद्देशापेक्षया देशान्तरे परिपिण्डिता यास्तास्तथा ‘सदेसनेवत्थगहियवेसाहिं’ स्वदेशनेपथ्यमिव गृहीतो वेषो

यकाभिस्तास्तथा ताभिः—

—‘इंगियचितियपत्थियवियाणियाहिं’ इङ्गितेन—नयानादिचेष्टया चिन्तितं च परेण प्रार्थितं तं च—अभिलषितं विजानन्ति यास्तास्तथा ताभिः ‘कुसलाहिं विणीयाहिं’ युक्ता इति गम्यते ‘चेडियाच-
क्रवालवरिसधरथेरकंचुइअमहत्तरयवंदपरिखित्ता’ चेटीचक्रवालेनार्थात्त्वदेशसम्भवेन
वर्षधारणां—वर्धितककरणेन नपुंसकीकृतानामन्तःपुरमहल्लकानां ‘थेरकंचुइअ’ति स्थविर-
कञ्चुकिनां—अन्तःपुरप्रयोजननिवेदकानां प्रतीकाराणां वा महत्तरकाणां च—अन्तःपुरकार्यचिन्तकानां
वृन्देन परिक्षिता या सा तथा ।

इदं च सर्वं वाचनान्तरे साक्षादेवास्ति —

‘सच्चित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए’ति पुष्पताम्बूलादिद्रव्याणां व्युत्सर्जनया त्योगेनेत्यर्थः
‘अचित्ताणं दव्वाणं अविमोयणयाए’ति वस्त्रादीनामत्यागेनेत्यर्थः ‘मणस्स एगत्तीभावकरणेण’
अनेकस्य सत एकतालक्षणभावकरणेन ‘ठिया चेव’ति ऊर्ध्वस्थानस्थितैव अनुपविष्टेत्यर्थः ।

मू. (४६१) तए णं सा देवानंदा माहणी आगयपण्हाया पप्फुयलोयणा संवरियलयबाहा
कंचुयपरिखित्तिया धाराहयकलंबंगपिव समूसवियरोमकूवा समणं भगवं महावीरं अनिमिसाए
दिट्ठीए देहमाणी चिट्ठि ।

भंते ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-
किन्नं भंते ! एसा देवानंदा माहणी आगयपण्हाया तं चेव जाव रोमकूवा देवानुप्पिए अनिमिसाए
दिट्ठीए देहमाणी चिट्ठइ ?, गोयमादि समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एव वयासी—

एवं खलु गोयमा ! देवाणंदा माहणी मम अम्मगा, अहन्नं देवानंदाए माहणीए अत्तए, तए
णं सा देवानंदा माहणी तेणं पुच्चपुत्तसिणेहानुराएणं आगयपण्हाया जाव समूसवियरोमकूवा मम
अनिमिसाए दिट्ठीए देहमाणी २ चिट्ठइ ।

वृ. ‘आगयपण्हाय’ति ‘आयातप्रश्रवा’ पुत्रस्नेहादागतस्तनमुखस्तन्येत्यर्थः ‘पप्फुयलोयणा’
प्रप्लुतलोचना पुत्रदर्शनात् प्रवर्तितानन्दजलेन ‘संवरियलयबाहा’ संवृतौ—हर्षातिरेका-
दतिस्थूरीभवन्तौ निषिद्धौ बलथैः—कटर्कबाहू—भुजौ यस्याः सा तथा ‘कंचुयपरिखित्तिया’ कञ्चुको-
वारबाणः परिक्षितो विस्तारितो हर्षातिरेकस्थूरीभूतशरीरतया यया सा तथा ‘धाराहयकलंबंगपिव’
समूसवियरोमकूवा’ मेघधाराभ्याहतकदम्बपुष्पमिव समुच्छसितानि रोमाणि कूपेषु—रोमरन्ध्रेषु
यस्याः सा तथा ‘देहमाणी’ति प्रेक्षमाणा, आभीक्ष्ण्ये चात्र द्विरुक्तिः ॥

मू. (४६२) तए णं समणे भगवं महावीरे उसभदत्तस्स माहणस्स देवानंदाए माहणीए
तीसे य महतिमहालियाए इसिपरिसाए जाव परिसा पडिगया ।

तए णं से उसभदत्ते माहणे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म
हट्ठुट्ठे उट्ठाए उट्ठे उट्ठाए उट्ठेत्ता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो जाव नमंसित्ता एवं वदासी—एवमेयं
भंते ! तहमेयं भंते ! जहा खंदओ जाव सेयं तुज्जे वदहत्ति कट्ठु उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्कमइ
उत्तरपु० २त्ता सयमेव आभरणमल्लालंकारं ओमुयइ समयमे० २त्ता सयमेव पंचमुड्डियं लोयं
करेति समयमे० २त्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ समणं भगवं महावीरं

तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव नमंसित्ता एवं वयासी-

आलित्ते णं भंते ! लोए पलित्ते णं भंते ! लोए आलित्तपलित्ते णं भंते ! लोए जराए मरणेण य, एवं एएणं कमेणं इमं जहा खंदओ तहेव पव्वइओ जाव सामाइयमाइयाइं एकारस अंगाइं अहिज्जइ जाव बहूहिं चउत्थछट्टुमदसमजाव विचित्तेहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे बहूइं वासाइं सामन्नपरियाणं पाउणइ २ मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेति मास० २ सट्ठि भित्ताइं अनसणाए छेदेति सट्ठिं २ ता जस्सट्ठाए कीरति नग्गभावो जाव तमइं आराहइ जाव तमइं आराहेत्ता तए णं सो जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ।

तए णं सा देवानंदा माहणी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठा समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं जाव नमंसित्ता एवं वयासी-एवमेयं भंते ! तहमेयं भंते ! एवं जहा उसभदत्तो तहेव जाव धम्माइक्खियं ।

तए णं समणे भगवं महावीरे देवानंदे माहणिं सयमेव पव्वावेति सय २ सयमेव अज्जचंदनाए अज्जाए सीसिणिताए दलयइ ।

तए णं सा अज्जचंदणा अज्जा देवानंदं माहणिं सयमेव पव्वावेति सयमेव मुंडावेति सयमेव सेहावेति एवं जहेव उसभदत्तो तहेव अज्जचंदनाए अज्जाए इमं एयारूवं धम्मियं उवदेसं सम्मं संपडिवज्जइ तमाणाए तह गच्छइ जाव संजमेणं संजमति, तए णं सा देवानंदा अज्जा अज्जचंदनाए अज्जाए अंतियं सामाइयमाइयाइं एकारस अंगाइं अहिज्जइ सेसं तं चेव जाव सव्वदुक्खप्पहीणा ।

वृ. 'भंते'ति भदन्त ! इत्येवमामन्त्रणवचसाऽऽमन्त्रयेत्यर्थः 'गोयमाइ'ति गौतम इति एवमामन्त्रयेत्यर्थः अथवा गौतम इति नामोच्चारणम् 'अहे'ति आमन्त्रणार्थो निपातः हे भो इत्यादिवत् 'अत्तए'ति आत्मजः-पुत्रः 'पुव्वपुत्तसिणेहाणुराएणं'ति पूर्व-प्रथमगर्भाधानकालसम्भवो यः पुत्रस्नेहलक्षणोऽनुरागः स पूर्वपुत्रस्नेहानुरागस्तेन 'महतिमहालियाएत्ति महती चासावतिमहती चेति महातिमहती तस्यै, आलप्रत्ययश्चेह प्राकृतप्रभवः, 'इसिपरिसाए'ति पश्यन्तीति ऋ षयो-ज्ञानिनस्तद्रूपा पर्वत-परिवार ऋषिपर्वतस्यै ।

-यावत्करणादिदं दृश्यं-'मुनिपरिसाए जइपरिसाए अनेगसयाए अनेगसयविंदपरिवा-राए'इत्यादि, तत्र मुनयो-वाच्यमा यतयस्तु-धर्मक्रियासु प्रयतमानाः अनेकानि शतानि यस्याः सा तथा तस्यै अनेकशतप्रमाणानि वृन्दानि-परिवारो यस्याः सा तथा तस्यै ।

- 'तए णं सा अज्जचंदना अज्जे'त्यादि, इह च देवानन्दाया भगवता प्रब्राजनकरणेऽपि यदार्यचन्दनया पुनस्तत्करणं तत्तत्रैवानवगतावगमकरणादिना विशेषाधानमित्यवगन्तव्यमिति 'तमाणाए'ति तदाज्ञया-आर्यचन्दनाज्ञया ॥

मू. (४६३) तस्स णं माहणकुंडंगामस्स नगरस्स पच्चत्थिमेणं एत्थ णं खत्तियकुंडंगामे नामं नगरे होत्था वन्नओ, तत्थ णं खत्तियकुंडंगामे नयरे जमालीनामं खत्तियकुमारं परिवसति अहे दित्ते जाव अपरिभूए उरुपि पासायवरगए फुट्टमाणेहिं मुइंगमत्थएहिं बत्तीसतिबद्धेहिं नाडएहिं नाणाविहवरतरुणीसंपउत्तेहिं उवनच्चिज्जमाणे उवनच्चिज्जमाणे उवगिज्जमाणे २ उवलालिज्जमाणे उव० २ पाउसवासात्तसरदहेमंतवसंतगिम्हपज्जंते छप्पिउऊ जहा विभवेणं माणमाणे २ कालं

गालेमाणे इट्ठे सद्वफरिसरसरुवगंधे पंचविहे माणुस्सए कामभोगे पच्चणुब्बवमाणे विहरइ ।

तएणं खत्तियकुंडग्गामे नगरे सिंघाडगितियचउक्कचच्चरजाव बहुजणसद्दइ वा जहा उववाइए जाव एवं पन्नवेइ एवं परुवेइ-एवं खलु देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे आइगरे जाव सव्वन्नू सव्वदरिसी माहणकुंडग्गामस्स नगरस्स बहिया बहुसालए चेइए अहापडिरुवं जाव विहरइ, तं महप्फलं खलु देवाणुप्पिया ! तहारूवाणं अरहंताणं भगवंताणं जहा उववाइए जाव एगाभिमुहे खत्तियकुंडग्गामं नगरं मज्झंमज्झेणं निग्गच्छंति निग्गच्छित्ता जेणेव माहणकुंडग्गामे नगरे जेणेव बहुसालए चेइए एवं जहा उववाइए जाव तिविहाए पञ्जुवासणाए पञ्जुवासंति ।

तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स तं महया जणसद्दं वा जाव जणसन्निवायं वा सुणमाणस्स वा पासमाणस्स वा अयमेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था-किन्नं अज्ज खत्तियकुंडग्गामे नगरे इंदमहेइ वा खंदमहेइ वा मुगुंदमहेइ वा णागमहेइ वा जक्खमहेइ वा भूयमहेइ वा कूवमहेइ वा तडागमहेइ वा नर्दमहेइ वा दहमहेइ वा पव्वयमहेइ वा रुक्खमहेइ वा चेइयमहेइ वा थूभमहेइ वा जन्नं एए बहवे उग्गा भोगा राइन्ना इक्खाणा नाया कोरव्वा खत्तिया खत्तियपुत्ता भडा भडपुत्ता जहा उववाइए जाव सत्थवाहप्पभिइए ण्हाया कयबलिकम्मा जहा उववाइए जाव निग्गच्छंति ?, एवं सपेहेइ एवं सपेहिता कंचुइज्जपुरिसं सद्दावेति कंचु० २ एवं वयासी-किन्हं देवाणुप्पिया ! अज्ज खत्तियकुंडग्गामे नगरे इंदमहेइ वा जाव निग्गच्छंति ?

तए णं से कंचुइज्जपुरिसे जमालिणा खत्तियकुमारेणं एवं वुत्ते समाणे हट्ठुट्ठे समणस्स भगवओ महावीरस्स आगमणगहियविणिच्छए करयल० जमालि खत्तियकुमारं जएणं विजएणं वद्धावेइ वद्धावेत्ता एवं वयासी-नो खलु देवाणुप्पिया ! अज्ज खत्तियकुंडग्गामे नगरे इंदमहेइ वा जाव निग्गच्छइ, एवं खलु देवाणुप्पिया ! अज्ज समणे भगवं महावीरे जाव सव्वन्नू सव्वदरिसी माहणकुंडग्गामस्स नगरस्स बहिया बहुसालए चेइए अहापडिरुवं उग्गहं जाव विहरति, तए णं एए बहवे उग्गा भोगा जाव अप्पेगइया वंदणवत्तियं जाव निग्गच्छंति ।

तए णं से जमालियखत्तियकुमारे कंचुइज्जपुरिसस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठु० कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ कोडुंबियपुरिसे सद्दावइत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्घंटं आसरहं जुत्तामेव उवडुवेह उवडुवेत्ता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तए णं ते कोडुंबियपुरिसा जमालिणा खत्तियकुमारेणं एवं वुत्ता समाणा जाव पच्चप्पिणंति ।

तए णं से जमालियखत्तियकुमारे जेणेव मज्जणधरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता ण्हाए कयबलिकम्मे जहा उववाइए परिसावन्नओ तथा भाणियव्वं जाव चंदणाकिन्नगायसरीरे सव्वालंकारविभूसिए मज्जणधराओ पडिनिक्खमइ मज्जणधराओ पडिनिक्खमिता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव चाउग्घंटं आसरहे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता चाउग्घंटं आसरहं दुरुहेइ चाउ० २ ता सकोरंटमल्लदामेणं उत्तेणं धरिज्जमाणेणं महया भडवडकरपहकरवंदपरिक्खित्ते खत्तियकुंडग्गामं नगरं मज्झंमज्झेणं निग्गच्छइ निग्गच्छित्ता जेणेव माहणकुंडग्गामे नगरे जेणेव बहुसालए चेइए तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता तुरए निगिण्हेइ तुरए २ ता रहं ठवेइ रहं ठवेत्ता रहाओ पच्चोरुहति रहा २ ता पुप्फंतबोलाउहमादीयं वाहणाओय विसज्जेइ २ ता एगसाडियं

उत्तरासंगं करेइ उत्तरासंगं करेत्ता आयंतं चौखे परमसुइब्भूए अंजलिमउलियहत्ये जेणेव समणे
भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ तेमेव उवागच्छिता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिण-
पयाहिणं करेइ २ तिक्खुत्तो २ जाव तिविहाए पञ्चुवासणाए पञ्चुवासइ ।

तए णं समणे भगवं महावीरं जमालिस्स खत्तियकुमारस्स तीसे य महत्तिमहालियाए
इसिजावधम्मकहा जाव परिसा पडिगया, तए णं ते जमाली खत्तियकुमारे समणस्स भगवओ
महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हइ जाव उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठाए उट्ठेत्ता समणं भगवं महावीरं
तिक्खुत्तो जाव नमंस्सिता एवं वयासी -

सदहामि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं पत्तयाभि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं रोएमि णं भंते !
निग्गंथं पावयणं अब्भुट्ठेमि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं एवमेयं भंते ! तहमेयं भंते ! अवितहमेयं
भंते ! असंदिद्धमेयं भंते ! जाव से जहेयं तुज्जे वदह, जंनवरं देवाणुप्पिया ! अम्मापियरो आपुच्छामि ।

तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अतियं मुंडे भवित्ता अगाराओ अनगारियं पव्वयामि, अहासुहं
देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं ॥

वृ. 'फुट्टमाणेहिं'ति अतिरभसाऽऽस्फालनात्फुट्ठिभरिव विदलद्भिभरिवेत्यर्थः 'मुडंगम-
त्यएहिं'ति मृदङ्गानां-मर्दलानां मस्तकानीव मस्तकानि-उपरिभागाः पुटानीत्यर्थः मृदङ्गमस्तकानि
'बत्तीसतिबद्धेहिं'ति द्वात्रिंशताऽभिनैतव्यप्रकारैः पात्रैरित्येके बद्धानि द्वात्रिंशद्बद्धानि तैः
'उवनच्चिज्जमाणे'ति उपनृत्यमानः तमुपश्रित्य नर्तनात् 'उवगिज्जमाणे'ति तद्गुणगानात्
'उवलालिज्जमाणे'ति उपलाल्यमान ईप्सितार्थः सम्पादनात् 'पाउसे'त्यादि, तत्र प्रावृट् श्रावणादि
वर्षारात्रोऽश्वयुजादि शरत् मार्गशीर्षादि हेमन्तो माघादि वसन्तः चैत्रादि ग्रीष्मो ज्येष्ठादि, ततश्च
प्रावृट् च वर्षारात्रश्च शरच्च हेमन्तश्च वसन्तश्चेति प्रावृड्वर्षारात्रशरद्धेमन्तवसन्तास्ते च ते
ग्रीष्मपर्यन्ताश्चेति कर्मधारयोऽतस्तान् षडपि 'ऋतून्' कालविशेषान् 'माणमाणे'ति मानयन्
तदनुभावमनुभवन् 'गालेमाणे'ति 'गालयन्' अतिवाहयन् ॥

'सिधाडगतिगचउक्कचच्चर' इह यावत्करणादिदं दृश्यं- 'चउम्मुहमहापहपेसु'ति,
'बहुजणसदेइ व'ति यत्र श्रृङ्गाटकादौ बहूनां जनानां शब्दस्तत्र बहुजनोऽन्योऽन्यस्यैवमाख्यातीति
वाक्यार्थः, तत्र च बहुजनशब्दः परस्परालापारिरूपः, इतिशब्दो वाक्यालङ्कारे वाशब्दो विकल्पे,
'जहा उववाइए'ति तत्र चेदं सूत्रमेवं लेशतः- 'जनवूहेइ वा जनबोलेइ वा जनकलकलेति वा
जनुम्मीइ वा जनुक्कलियाइ वा जनसन्निवाएइ वा बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ एवं भासइ'ति,
अस्यायमर्थः-

'जनवूहः' जनसमुदायः बोलः अव्यक्तवर्णो ध्वनि कलकलः-स एवोपलभ्यमानवचन-
विभागः ऊर्भि-सम्बाधः उत्कलिका-तद्घुतरः समुदायः संनिपातः-अपरापरस्थानेभ्यो जनाना-
मेकत्र मीलनं आख्याति सामान्यतः भाषते व्यक्तपर्यायवचनतः, एतदेवार्थः द्वयं पर्यायतः क्रमेणाह-
एवं प्रज्ञापयति एवं प्ररूपयतीति, 'अहापडिक्खं' इह यावत्करणादिदं दृश्यम्- 'उग्गहं ओगिण्हति
ओगिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्याणं भावेमाणे'ति, 'जहा उववाइए'ति, तदेव लेशतो दृश्यते-

'नामगोयस्सवि सवणयाए किमंग पुण अभिगमनवंदननमंसणपडिपुच्छणपञ्चुवासणयाए

एगस्सवि आयरियस्स सुवयणस्स सवणयाए ? किमंग पुण विउलस्स अडुस गहणयाए ?, तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! समणं ३ वंदामो एयं णे पेच्च भवे हियाए ५ भविस्सइत्तिकहु बहवे उग्गाउग्गपुत्ता एवं भोगा राइन्ना खत्तिया भडा अप्पेगइया वंदणवत्तियं एवं पूयणवत्तियं सक्कारवत्तियं (सम्मानवत्तियं) कोउहलवत्तियं अप्पेगतिया जीयमेयंतिकहु ण्हाया कयवलिकम्मा' इत्यादि 'एवं जहा उववाइए' तत्र चैतदेवं सूत्रं 'तेणामेव उवागच्छति तेणामेव उवागच्छित्ता छत्ताइए तित्थयरातिसए पासंति जाणवाहणाइं ठाईति' इत्यादि ।

'अयमेयारूवे'ति अयमेतद्रूपो वक्ष्यमाणस्वरूपः 'अज्झत्थिए'ति आध्यात्मिकः—आत्माश्रितः, यावत्करणादिदं ध्वं—'चितिए'ति स्मरणरूपः 'पत्थिए'ति प्रार्थितः—लब्धुं प्रार्थितः 'मनोगए'ति अवहिप्रकाशितः 'संकप्पे'ति विकल्पः 'इंदमहेइ व'ति इन्द्रमह—इन्द्रोत्सवः 'खंदमहेइ व'ति स्कन्दमहः—कार्तिकेयोत्सवः 'मुगुंदमहेइ व'ति इह मुकुन्दो वासुदेवो बलदेवो वा 'जहा उववाइए'ति तत्र चेदमेवं सूत्रं—'माहणा भडा जोहा मल्लई लेच्छई अत्रे य बहवे राईसरतलवर-माडंबियकोडुंबियइत्थमसेइसिणावइ'ति तत्र 'मटाः' शूराः 'योधाः' सहस्रयोधादयः, मल्लई लेच्छई राजविशेषाः 'राजानः' सामन्ताः 'ईश्वराः' युवराजादयः 'तलवराः' राजवल्लभाः 'माडम्बिकाः' संनिवेशविशेषनायकाः 'कोडुम्बिकाः' कतिपयकुटुम्बनायकाः 'इभ्याः' महाधनाः 'जहा उववा-इए'ति अनेन चेदं सूचितं—'कयकोउयमंगलापयच्छित्ता सिरसाकंठेमालाकडा' इत्यादि, शिरसा कंठे च माला कृता—धृता यैस्ते तषा प्राकृतत्वाच्चैवं निर्देशः, 'आगमणगहियविणिच्छए'ति आगमने गृहीतः—कृतो विनिश्चयो निर्णयो येन स तथा 'जएणं विजएणं वद्धावेइ'ति जय त्वं विजयस्व त्वमित्येवमाशीर्वचनेन भगवतः समागमनसूचनेन तमानन्देन वर्द्धयतीति भावः ।

'अप्पेगतिया वंदणवत्तियं जाव निग्गच्छंति' इह यावत्करणादिदं ध्वं—'अप्पेगइया पूयणवत्तियं एवं सक्कारवत्तियं सम्मानवत्तियं कोउहलवत्तियं असुयाइं सुणिस्सामो सुयाइं निस्संकियाइं करिस्सामो मुंडे भवित्ता आगाराओ अनगारियं पव्वइस्सामो अप्पेगइया हयगया एवं गयरहसिवियासंदमाणिपागया अप्पेगइया पावविहारचारिणो पुरिसवग्गुरापरिविक्खित्ता महत्ता उक्कट्टिसीहणायबोलकलकलरवेणं समुदरवभूयंपि व करेमाणा खत्तियकुंडग्गामस्स नगरस्स मज्झमज्झेणं'ति ।

'चाउग्घंटं'ति चतुर्घण्टोपेतम् 'आसरहं'ति अश्ववाह्वरयं 'जुत्तामेव'ति युक्तमेव 'जहा उववाइए परिसावन्नओ'ति यथा कौणिकस्यौपपातिके परिवारवर्णक उक्तः स तथाऽस्यापीत्यर्थः, स चायम्—'अनेगगणनायगदंडनायगराईसरतलवरमाडंबियकोडुंबियमंतिमहामंतिगणगदोवा-रियअमच्चचेडपीढमद्दुनगरनिगमसेइसिथवाह दूयसंधिवालसद्धि संपरिवुडे'ति, तत्रानेके ये गणनायकाः—प्रकृतिमहत्तराः दण्डनायकाः—तन्त्रपालकाः राजानोमाण्डलिकाः ईश्वरा—युवरा-जानः तलवराः—परितुष्टनरपतिप्रदत्तपट्टबन्धविभूषिता राजस्थानीयाः माडम्बिकाः—छिन्नमडम्बा धिपाः कोडुम्बिकाः—कतिपयकुटुम्बप्रभवः अवलगकाः सेवकाः मन्त्रिणः—प्रतीताः महामन्त्रिणो—मन्त्रिमण्डलप्रधानाः हस्तिसाधनोपरिका इति च वृद्धाः ।

गणकाः—गणितज्ञाः भाण्डागारिका इति च वृद्धाः दौवारिकाः—प्रतीहाराः अमात्या—राज्या-

धिष्ठायकाः चेटाः—पादमूलिकाः पीठर्मद्वाः—आस्थाने आसनासीनसेवकाः वयस्या इत्यर्थः नगरं—
नगरवासिकप्रकृतयः निगमाः—कारणिकाः श्रेष्ठिनः—श्रीदेवताऽध्यासितसौवर्णप-ट्टविभूषितोत्त-
माङ्गा सेनापतयः—सैन्यनायकाः दूताः—अन्वेषणं राजादेशनिवेदकाः सन्धिपाला—राज्यसन्धिर-
क्षकाः, एषां द्वन्द्वस्ततस्तैः, इह तृतीयावहुवचनलोपो द्रष्टव्यः 'सार्द्ध' सह, न केवलं सहितत्वमेवापि
तुतैः समिति—समन्तात् परिवृतः—परिकरित इति 'चंदणुक्खितगायसरीरे'ति चन्दनोपलिताङ्गदेहा
इत्यर्थः 'महयाभडचडगरपहकरवंदपरिक्खिते'ति 'महय'ति महता वृहता प्रकारेणेति गम्यते,
भटानां प्राकृतत्वान्महाभटानां वा 'चडगर'ति चटकरवन्तो—विस्तरवन्तः 'पहकर'ति समूहास्तेषां
यद्वृन्दं तेन परिक्षितो यः स तथा 'पुष्फतंबोलाउहमाइयं'ति इहादिशब्दा-च्छेखरच्छत्रचामरा-
दिपरिग्रहः 'आयंते'ति शौचार्थः कृतजलस्पर्श 'चोक्खे'ति आचमनादपनी-ताशुचिद्रव्यः 'परमसुइ-
ब्भूए'ति अत एवात्यर्थः शुचीभूतः 'अंजलिमउलियहत्थे'ति अञ्जलिना मुकुलमिव कृतौ हस्तौ
येन स तथा ॥

मू. (४६४) तए णं से जमाली खत्तियकुमारे समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ते
समाणे हट्टुट्टे समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो जाव नमंसित्ता तमेव चाउग्यंतं आसरहं दुरुहेइ
दुरुहिता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ वहुसालाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ
पडिनिक्खमिता सकोरंटजाव धरिज्जमाणेणं महया भडचडगरजावपरिक्खिते ।

जेणेव खत्तियकुंडग्गामे नयरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता खत्तियकुंडग्गामं
नगरं मज्झमज्जेणं जेणेव सए गिहे जेणेव वाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ तेणेव
उवागच्छित्ता तुरए निगिण्हइ तुरए निगिण्हित्ता रहं ठवेइ रहं ठवेत्ता रहाओ पच्चोरुहइ रहाओ
पच्चोरुहिता जेणेव अट्ठितरिया उवट्ठाणसाला जेणेव अम्मापियरो तेणेव उवागच्छइ तेणेव
उवागच्छित्ता अम्मापियरो जएणं विजएणं वट्ठावेइ वट्ठावेत्ता एवं वयासी—

एवं खलु अम्मताओ ! मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मे निसंते, सेवि य मे
धम्मेइच्छिए पडिच्छिए अभिरुइए, तए णं तं जमालिं खत्तियकुमारं अम्मापियरो एवं वयासि—धन्नेसि
णं तुमं जाया ! कयत्थेसि णं तुमं जाया ! कयपुन्नेसि णं तुमं जाया ! कयलक्खणेसि णं तुमं जाया
जन्नं तुमे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मे निसंते सेवि य धम्मे इच्छिए पडिच्छिए
अभिरुइए, तए णं से जमाली खत्तियकुमारे अम्मापियरो दोच्चां पि एवं वयासी ।

एवं खलु मए अम्मताओ समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मे निसंते जाव अभिरुइए,
तए णं अहं अम्मताओ ! संसारभजव्विग्गे भीए जम्मजरामरणेणं तं इच्छामिणं अम्म ! ताओ !
तुज्जेहिं अब्भणुत्ताए समाणे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं मुंडे भवित्ता आगाराओ
अनगारियं पव्वइत्तए । तए णं सा जमालिस्स खत्तियकुमारस्स माता तं अनिट्ठं अकंतं अप्पियं
अमणुत्तं अमणामं असुयपुव्वं गिरं सोच्चां निसम्म सेयागयरो मकूवपगलंतविलीनगत्ता
सोगभरपवेवियंगमंगी नित्तेया दीनविमनवयणा करयलमलियव्व कमलमाला तक्खणओलुग्ग-
दुब्बलसरीरलायन्नसुत्तनिच्छाया गयसिरीया पसिडिलभूसणपडंतखुन्नियसंचुन्नियधवलवल-

यपव्भट्टउत्तरिआ मुच्छावसणइचेतगुरुई सुकुमालविकिन्नकेसहत्था परसुणियत्तव्व चंपगलया निव्वत्तमहे व्व इंदलट्टीविमुक्कसंथिबंघणा कोट्टिमत्तलंसि धसत्ति सव्वंगेहिं संनिवडिया ।

तए णं सा जमालिस्स खत्तियकुमारस्स माया ससंभमोयत्तियाए तुरियं कंचनभिंमारुह-
विनिग्गयसीयलविमलजलधारापरिसिंचमाणनिव्ववियगायलंटी उक्खेवयतालियंटवीयणग-
जणियवाएणं सफुसिएणं अंतैउरपरिजणेणं आसासिया समाणी रोयमाणी कंदमाणी सोयमाणी
विलवमाणी जमालिं खत्तियकुमारं एवं वयासी ।

तुमंसि णं जाया ! अहं एगे पुत्ते इडे कंते पिए मणुत्रे मणामे थेजे वेसासिया संमए बहुमए
अनुमए भंडकरंडगसमाणे रयणे रयणब्भूए जीविऊसविये हिययानंदिजणणे उंबरपुष्फमिव
दुल्लभे सवणयाए किमंग पुण पासणयाए ?, तं नो खलु जाया ! अम्हे इच्छामो तुज्झं खणमवि
विप्पओगं, तं अच्छाहि ताव जाया ! जाव ताव अम्हे जीवामो, तओ पच्छा अम्हेहिं कालगएहिं
समाणेहिं परिणयवये वड्हियकुलवंसंतुत्तुकजंमि निरवयक्खे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं
मुंडे भवित्ता आगाराओ अनगारियं पव्वइहिसि ।

तए णं से जमाली खत्तियकुमारो अम्मापियरो एवं वयासी तहावी णं तं अम्म ! ताओ !
जन्नं तुज्झे मम एवं वदह तुमंसि णं जाया ! अहं एगे पुत्ते इडे कंते तं चेव जाव पव्वइहिसि, एवं
खलु अम्म ! ताओ ! माणुस्सए भवे अनेगजाइजरामरणरोगसारीरमाणुस्सए कामदुक्खवेयण-
वसणसतोवदवाभिभूए अधुए अनितिए असासए संज्झम्भरागसरिसे जलबुब्बुदसमाणे
कुसग्गजलविंदुसन्निभे सुविणगदंसणोवमे विज्जुलयाचंचले अनिच्चे सडणपडणविद्धंसणधम्मए पुब्बिं
वा पच्छा वा अवस्सविप्पजहियव्वे भविस्सइ, से केस णं जाणि अम्म ! ताओ ! के पुब्बिं गमणयाए
के पच्छा गमणयाए ?, तं इच्छामि णं अम्मताओ ! तुज्झेहिं अब्भणुत्ताए समाणे समणस्स भगवओ
महावीरस्स जाव पव्वइत्तए । तए णं तं जमालिं खत्तियकुमारं अम्मापियरो एवं वयासी—

इमं च ते जाया ! सरीरगं पविसिद्धरूवलक्खणवंजणगुणोववेयं उत्तमबलवीरियसत्तजुत्तं
विन्नाणवियक्खणं ससोहग्गगुणसमुत्तियं अभिजायमहक्खमं विविहवाहिरोगरहियं
निरुवहयउदत्तलट्ठं पंचिंदियपडुपढमजोव्वणत्थं अनेगउत्तमगुणेहिं संजुत्तं तं अणुहोहि ताव जाव
जाया ! नियगसरीररूवसोहग्गजोव्वणगुणे, तओ पच्छा अनुभूयनियगसरीररूवसोहग्ग-
जोव्वणगुणे अम्हेहिं कालगएहिं समाणेहिं परिणयवये वड्हियकुलवंसंतुत्तुकजंमि निरवयक्खे
समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं मुंडे भवित्ता आगाराओ अनगारियं पव्वइहिसि, तए णं से
जमाली खत्तियकुमारो अम्मापियरो एवं वयासी—

तहावि णं तं अम्मताओ ! जन्नं तुज्झे मम एवं वदह—इमं च णं ते जाया ! सरीरगं तं चेव
जाव पव्वइहिसि, एवं खलु अम्मताओ ! माणुस्सगं सरीरं दुक्खाययणं विविहवाहिसयसंनिकेतं
अड्हियेकदुड्हियं छिराण्हारुजालओणद्धसंपिणद्धं मड्हियभंडं वदुब्बलं असुइसंकिलिट्ठं अनिड्वियसव्व
कालसंठप्पियं जराकुणिमज्जरघरं व सडणपडणविद्धंसणधम्मं पुब्बिं वा पच्छा वा अवस्स-
विप्पजहियव्वं भविस्सइ ।

से केस णं जाणति ? अम्मताओ ! के पुब्बिं तं चेव जाव पव्वइत्तए । तए णं तं जमालिं

खत्तियकुमारं अम्मापियरो एवं वयासी-इमाओ य ते जाया ! विपुलकुलबालियाओ सरित्तयाओ सरिव्वयाओ सरिसलावन्नरुवजोव्वणुणोववेयाओ सरिरसएहिंतो अकुलेहिंतो आणियल्लियाओ कलाकुसलसव्वकाललालियसुहोचियाओ मद्दवगुणजुत्तनिउणविणओवयारपंडियवियक्खणाओ मंजुलमियमहुरभणियविहसियविप्पेक्खियगतिविसालचिड्डियविसारदाओ अविकलकुल-सीलसालिणीओ विसुद्धकुलवंसंताणतंतुवद्धणप्पग(ब्भु) ब्भवप्पभाविणीओ मणाणुकूलहियइ-च्छियाओ अद्ध तुज्झ गुणवल्लाओ उत्तमाओ निच्चं भावाणुत्तरसव्वंगसुंदरीओ भारियाओ ।

—तं भुंजाहि ताव जाया ! एताहिं सद्धिं विउले माणुस्सए कामभोगे, तओ पच्छा भुत्तभोगी विसयविगययोच्छिन्नकोउहल्ले अहेहिं कालगएहिं जाव पव्वइहिसि । तए णं से जमाली खत्तियकुमारे अम्मापियरो एवं वयासी—

तहावि णं तं अम्म ! ताओ ! जन्नं तुज्झे मम एवं वयह इमाओ ते जाया विपुलकुलजाव-पव्वइहिसि, एवं खलु अम्म ! ताओ ! माणुस्सयकामभोगा असुई असासया वंतासवा पित्तासवा खेलासवा सुक्कासवा सोणिवासवा उच्चारपासवणखेलसिंघाणगवंतपित्तपूयसुक्कसोणियसमुब्भवा अमणुन्नदुरुवमुत्तपूयपुरीसपुत्रा मयगंधुस्सासअसुभनिस्सासाउव्वेयणगा बीभत्था अप्पकालिया लहूसगा कलमलाहिया शदुकखबहुजणसाहारणा परिकिलेसकिच्छदुक्खसज्झा अबुहजननि-सेविया सदा साहुगरणिज्जा अनंतसंसारवद्धणा कडुगफलविवागा चुडलिव्व अमुच्चमा णदुक्खाणुवंधिणो सिद्धिगमणविग्घा, से केस णं जाणति अम्मताओ ! के पुब्बिं गमणयाए के पच्छ गमणयाए ?, तं इच्छामि णं अम्मताओ ! जाव पव्वइत्तए ।

तए णं तं जमालिं खत्तियकुमारं अम्मापियरो एवं वयासी-इमे य ते जाया ! अज्जय-पज्जयपिउपज्जयागए बहु हिरन्ने य सुवन्ने य कंसे य दूसे य विउलघणकणगजाव संतसार-सावएज्जे अलाहि जाव आसत्तमाओ कुलवंसाओ पकामं दाउं पकामं भोतुं पकामं परिभाएउं तं अनुहोहि ताव जाया ! विउलेमाणुस्सए इहिसिक्कारसमुदए, तओ पच्छा हूयकल्लाणे वड्डियकुलतंतु जाव पव्वइहिसि । तए णं से जमाली खत्तियकुमारे अम्मापियरो एवं वयासी—

तहावि णं तं अम्मताओ ! जन्नं तुज्झे मम एवे वदह-इमं च ते जाया ! अज्जगपज्जगजाव-पव्वइहिसि, एवं खलु अम्मताओ ! हिरन्ने य सुवन्ने य जाव सावएज्जे अग्निसाहिए चोरसाहिए रायसाहिए मच्चुसाहिए दाइयसाहिए अग्निसामन्ने जाव दाइयसामन्ने अधुवे अनितिए असासए पुब्बिं वा पच्छा वा अवस्सविप्पजहियव्वे भविस्सइ, से केस णं जाणइ तं चेव जाव पव्वइत्तए ।

तए णं तं जमालिं खत्तियकुमारं अम्मताओ जाहे नो संचाएत्ति विसयानुलोमाहिं बहूहिं आघवमाहि य पन्नवणाहि य सन्नवणाहि य विन्नवणाहि य आघवेत्तए वा पन्नवेत्तए वा सन्नवेत्तए वा विन्नवेत्तए वा ताहे विसयपडिक्काहिं संजमभयुव्वेयणकराहिं पन्नवणाहिं पन्नवेमाणा एवं वयासी—

एवं खलु जाया ! निग्गंधे पावयणे सच्चे अनुत्तरे केवले जहा आवस्सए जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेति अहीव एगंतदिड्डीए खुरो इव एगंतधाराए लोहमया जवा चावेयव्वा वालुयाकवले इव निस्साए गंगा वा महानदी पडिसोयगमणयाए महासमुद्रे वा भुयाहिं दुत्तरो तिक्खं कमियव्वं गरुयं लंबेयव्वं असिधारणं वतं चरियव्वं, नो खलु कप्पइ जाया ! समणाणं निग्गंधाणं अहाकम्मिएत्ति

वा उदेसएइ वा मिससजाएइ वा अज्झोयरएइ वा पूइवइ वा कीएइ वा पामिच्चेइ वा अच्छेज्जेइ वा अनि सट्ठेइ वा अभिहट्ठेइ वा कंतारभत्तेइ वा दुब्बिक्खभत्तेइ वा गिलाणभत्तेइ वा वदलियाभत्तेइ वा पाहुणगभत्तेइ वा सेज्जायरपिंडेइ वा रायपिंडेइ वा मूलभोयणेइ वा कंदभोयणेइ वा फलभोयणेइ वा बीयभोयणेइ वा हरियभोयणेइ वा भुत्तए वा पायए वा ।

तुमं च णं जाया ! सुहसमुचिए नो चेव णं दुसमुचिते नालं सीयं नालं उण्हं नालं खुहा नालं पिपासा नालं चोरा नालं वाला नालं दंसा नालं मसया नालं वाइयपितियसेभियसन्निवाइए विविहे रोगायकं परीसहोवसग्गे उदिन्ने अहियासेत्तए, तं नो खलु जाया ! अम्हे इच्छामो तुज्झं खणमवि विष्पओगंतं अच्छाहि ताव जाया ! जाव ताव अम्हे जीवामो, तओ पच्छा अम्हेहिं जाव पव्वइहिसि तए णं से जमाली खत्तियकुमारं अम्मापियरो एवं वयासी-

तहावि णं तं अम्म ! ताओ जन्नं तुज्झे ममं एवं वयह-एवं खलु जाया ! निग्गंथे पावयणे सच्चे अनुत्तरे केवले तं चेव जाव पव्वइहिसि, एवं खलु अम्मताओ ! निग्गंथे पावयणे कीवाणं कायराणं कापुरिसाणं इहलोगपडिबद्धाणं परलोगपरंमुहाणं विसयतिसियाणं दुरणुचरे पागय-जणस्स, धीरस्स निच्छियस्स ववसियस्स नो खलु एत्थं किंचिवि दुक्कर करणयाए, तं इच्छामि णं अम्म ! ताओ ! तुज्झेहिं अब्भुणुन्नाए समाणे समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव पव्वइत्तए ।

तए णं जमालिं खत्तियकुमारं अम्मापियरो जाहे नो संचाएति विसयानुलोमाहि य विसयण्डिकूलाहि य बहूहि य आघवणाहि य पन्नवणाहि य ४ आघवेत्तए वा जाव विन्नवेत्तए वा ॥ हे अकामए चेव जमालिस्स खत्तियकुमारस्स निक्खमणं अणुमन्नित्था ॥

वृ. 'सद्दहामि'ति श्रद्धे सामान्यतः 'पत्तियामि'ति उपपत्तिभि प्रत्येभि प्रीतिविषयं वा करोमि 'रोएमि'ति चिकीर्षामि 'अब्भुट्ठेमि'ति अभ्युत्तिष्ठामि 'एवमेयं'ति उपलभ्यमानप्रकारवत् 'तहमेयं'ति आप्तवचनावगतपूर्वाभिमतप्रकारवत् 'अवितहमेयं'ति पूर्वमभिमतप्रकारयुक्तमपि सदन्वया विगताभिमतप्रकारमपि किञ्चित्स्यादत उच्यते- 'अवितथमेतत्' न कालान्तरेऽपि विगताभिमतप्रकारमिति ।

'अम्म ! ताओ'ति हे अम्ब ! हे-मातरित्यर्थः हे तात ! हे-पितरित्यर्थः 'निसंते'ति निशमितः श्रुत इत्यर्थः 'इच्छिए'ति इष्टः 'पडिच्छिए'ति पुनः पुनरिष्टः भावतो वा प्रतिपन्नः 'अभिरुइए'ति स्वादुभावमिवोपगतः 'धन्नेऽसि'ति धनं लब्ध्वा 'असि' भवसि 'जाय'ति हे पुत्र ! कृतलक्षणः ॥

'अनिट्ठं'ति आवाञ्छिताम् 'अकंतं'ति अकमनीयाम् 'अप्पियं'ति अप्रीतिकरीम् 'अणु-मन्नं'ति न मनसा ज्ञायते सुन्दरतयेत्यमनोज्ञा ताम् 'अमणामं'ति न मनसा अम्यते-गम्यते पुनः पुनः संस्मरणेनेत्यमनोज्ञातां 'सेयागयरोमकूवपगलंतविलीणगता' स्वेदानागतेन रोमकूपेभ्यः प्रगलन्ति-क्षरन्ति विलीनानि च-क्लिन्नानि गात्राणि यस्याः सा तथा 'सोगभरपवेवियंगमंगी' शोकभरेण प्रवेपितं-प्रकम्पितमङ्गमङ्गं यस्याः सा तथा 'नित्तेया' निर्व्वीर्या 'दीनविमणवयणा' दीनस्येव विमनस इव वदनं यस्याः सा तथा 'तक्खणओलुग्गदुब्बलसरीरलावन्नसुन्ननि च्छाय'ति तत्क्षणमेव-प्रव्रजामीतिवचनश्रवणक्षण एव अवस्करणं-म्लानं दुर्बलं च शरीरं यस्याः सा तथा, लावण्येन शून्या लावण्यंशून्, निश्छायानिष्प्रभा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः ।

‘गयसिरीय’ति निशोभा ‘पसिदिलभूषणपडंतखुन्नियसंचुन्नियधवलवलयपम्भडुत्तरिज्ञा’ प्रशिथिलानि भूषणानि दुर्बलत्वाद्यस्याः सा तथा पतन्ति-कृशीभूतबाहुत्वाद्विगलन्ति ‘खुन्निय’ति भूमिपतनात् प्रदेशान्तरेषु नमितानि संचूर्णितानि च-भग्नानि कानिचिद्धवलयवलयानि-तथा-विधकटकानि यस्याः सा तथा, प्रभृष्टं व्याकुलत्वादुत्तरीयं-वसनविशेषो यस्याः सा तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः, ‘मुच्छावसणङ्गचेयगरुड’ति मूर्च्छावशान्नदे चेतेसि गुर्वी-अलघुशरीरा या सा तथा ‘सुकुलमाला वा विकीर्णा केशा हस्तौ च यस्याः सा तथा ।’

‘परसुनियतव्य चंपगलय’ति परशुच्छिन्नेव चम्पकलता ‘निव्यत्तमहे व्य इंदलिङ्’ति निवृत्तोत्सवेन्द्रयष्टिः ‘दिमुक्कसंधिबंधण’ति श्लथीकृतसन्धिबन्धना ‘ससंभभोयत्तियाए तुरियंकंच-णभिगारमुहविणिग्गयसीयलजलविमलधारपरिसिंचमाणनिव्ववियगायलङ्घि’ति ससम्भ्रमं व्याकुलचित्ततया अपवर्तयति-क्षिपति या सा तथा तथा ससम्भ्रमापवर्तिकया चेद्वेति गम्ये त्वरितं-शीघ्रं काञ्चनभृङ्गारमुखविनिर्गता या शीतजलविमलधारा तथा परिषिच्यमाना निर्व्वापितास्वस्थीकृता गात्रयष्टिर्यस्याः सा तथा ।

अथवा ससम्भ्रमापवर्तिकया-ससम्भ्रमक्षिप्तया काञ्चनभृङ्गारमुखविनिर्गतशीतलजलविमलधारयेत्येवं व्याख्येयं, लुप्ततृतीयैकवचनदर्शनात्, ‘उक्खेवगतालिचंटवीचणगजणिय-वाएण’ति उल्लेखकोवंशलादिमयो मुष्टिग्राह्यदण्डमध्यभागः तालवृन्तं-तालाभिधानवृक्षपत्रवृन्तं तत्पत्रच्छोट इत्यर्थः तदाकारं वा चर्ममयं वीजनकं तु-वंशादिमयमेवान्तग्राह्यदण्ड एतैर्जनितो यो वातः स तथा तेन ‘सफुसिएण’सोदकबिन्दुना ‘रोयमाणी’ अश्रुविमोचनात् ‘कंदमाणी’ महाध्वनिकरणात् ‘सोयमाणी’ मनसा शोचनात् ‘विलवमाणी’ आर्त्तवचनकरणात् ।

‘इट्टे’इत्यादि पूर्ववत् ‘थेज्जे’ति स्थैर्यगुणयोगात्स्थैर्यं ‘वेसासिए’ति विश्वासस्थानं ‘संमए’ति संमतस्तत्कृतकार्याणां संमतत्वात् ‘बहुमए’ति बहुमतः-बहुष्वपि कार्येषु बहुवा-अनल्पतयाऽ-स्तोकतया मतो बहुमतः ‘अनुमए’ति कार्यव्याघातस्य पश्चादपि मतोऽनुमतः ‘भंडकरण्डगसमाणे’ भाण्डं-आभरणं करण्डकः-तद्भाजनं तत्समानस्तस्यादेयत्वात् ‘रयणे’ति रत्नं मनुष्यजाता-बुक्कृष्टत्वात् रज्जो वा रज्जक इत्यर्थः ‘रयणभूए’ति चिन्तारत्नादिविकल्पः ‘जीविऊसविए’ति जीवितमुत्सूते-प्रसूत इति जीवितोत्सवः स एव जीवितोत्सविकः जीवितविषये वा उत्सवो-महः स इव यः स जीवितोत्सविकः जीवितोच्छसिक इति पाठान्तरं ‘हिययाणांदिजणणे’ मनःसमृद्धि-कारकः ‘उंबरे’त्यादि, उदम्बरपुष्पं ह्यलभ्यं भवत्यतस्तेनोपमानं ‘सवणयाए’ति श्रवणतायै श्रोतुमित्यर्थः ।

‘किमंग पुण’ति किंपुनः अंगेत्यामन्त्रणे ‘अच्छाहि ताव जाया ! जाव ताव अहे जीवामो’ति, इत्यत्राऽऽस्वतावद् हे ता ! यावद्वयं जीवाम इत्येतावतैव विवक्षितसिद्धौ यत्पुनस्तावच्छब्दस्योच्चारणं तद्भाषामात्रमेवेति ‘वड्ढियकुलवंसंततुकज्जम्पि निरयवक्खे’ति ‘वड्ढिय’ति सप्तम्येकवचनलो-पदर्शनाद्वर्द्धिते-पुत्रपौत्रादिभिर्वृद्धिमुपनीते कुलरूपो वंशो न वेणुरूपः कुलवंशः-सन्तानः स एव तन्तुर्दीधत्वसाधर्म्यात् कुलवंशतन्तुः स एव कार्यं-कृत्यं कुलवंशतन्तुकार्यं तत्र, अथवा वर्द्धितशब्दः कर्मधारयेण सम्बन्धनीयस्तत्र सति ‘निरवकाङ्क्षाः’ निरपेक्षः सन् सकलप्रयोजनानाम् ‘तहाविणं तं’ति तथैव नान्यथेत्यर्थः यदुक्तं ‘अहेहिं कालगएहिं पव्वइहिसि’ तदाश्रित्या-

सावाह—‘एवं खलु’ इत्यादि, एवं वक्ष्यमाणेन न्यायेन ‘अनेगजाइजरामरणरोगसारिरमाणसएका-
मदुक्खवेयणवसणसओवद्ववाभिभूए’ति अनेकानि यानि जातिजरामरणरोगरूपाणि शारीराणि
मानसिकानि च प्रकामं—अत्यर्थं दुःखानि तानि तथा तेषां यद्वेदनं, व्यसनानां च—चौर्यधूता-
दीनां यानि शतानि उपद्रवाश्च—राजचौर्यादिकृतास्तैरभिभूतो य स तथा, अत एव ‘अधुवे’ति न
ध्रुवः—सूर्योदयवन्न प्रतिनियतकालेऽवश्यम्भावी ‘अणितिए’ति इतिशब्दो नियतरूपोपदर्शनपरः
ततश्च न विद्यत इति यत्रासावनितिकः—अविद्यमाननियतस्वरूप इत्यर्थः, ईश्वरादेरपि दारिद्र्यादि-
भावात्, ‘असासए’ति क्षणनश्वरत्वात्, अशाश्वतत्वमेवोपमानैर्दर्शयन्नाह—‘संज्ञे’त्यादि, किमुक्तं
भवति ? इत्याह—

‘अनिच्छे’ति अथवा प्राग् जीवितापेक्षयाऽनित्यत्वमुक्तमथ शरीरस्वरूपापेक्षया तदाह
‘अनिच्छे’ ‘सडणपडणविद्धंसणधम्मे’ति शटनं—कुष्ठादिनाऽङ्गुल्यादेः पतनं बाह्यादेः खड्गच्छेदादिना
विध्वंसनं—क्षयः एत एव धर्मा यस्य स तथा ‘पुव्वि वि’ति विवक्षितकालात्पूर्वं वा ‘पच्छा वि’ति
विवक्षितकालात्पश्चाद्वा ‘अवस्सविप्पजहियव्वे’ति अवश्यं ‘विप्रजहातव्यः’त्याज्यः ‘जे केसणं
जाणइ’ति अथ कोऽसौ जानात्यस्माकं, न कोऽपीत्यर्थ, ‘केपुव्वि गमणयाए’ति कः पूर्वं पित्रोः
पुत्रस्य वाऽन्यतो गमनाय परलोक उत्सहते कः पश्चाद्गमनाय तत्रैवोत्सहते, कः पूर्वं को वा
पश्चान्नियत इत्यर्थः ।

‘पविसिद्धरुवं’ति प्रविशिष्टरूपं ‘लक्खणवज्जणगुणोववेयं’ लक्षणम् ‘अरिथिप्पवर्थः सुखं
मांसे, त्वचि भोगाः स्त्रियोऽक्षिषु । गत्तौ यानं स्वरे चाज्ञा, सर्वं सत्त्वे प्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥’ इत्यादि,
व्यञ्जनं—मषतिलकादिकं तयोर्यो गुणः—प्रशस्तत्वं तेनोपपेतं—सङ्गतं यत्तत्तथा ‘उत्तमबल-
वीरियसत्तजुतं’ उत्तमैर्बलवीर्यसत्त्वैर्युक्तं यत्तत्तथा, तत्र बलं—शारीरः प्राणो वीर्यं—मात्रसोऽवश्यम्भः
सत्त्वं—चित्तविशेष एव, यदाह—‘सत्त्वमवैक्लव्यकरमध्यवसानकरं च अथवा उत्तमयोर्बल-
वीर्ययोर्त्यसत्त्वं—सत्ता तेन युक्तं यत्तत्तथा ‘ससोहग्गुणसमूसियं’ति समौभाग्यं गुणसमुच्छ्रितं चेत्यर्थः
‘अभिजायमहक्खमं’ति अभिजातं—कुलीनं महती क्षमा यत्र तत्तथा, ततः कर्मधारयः, अथवाऽ-
भिजातानां मध्ये महत्—पूज्यं क्षमं—समर्थं च यत्तत्तथा, ‘निरुवहयउदत्तलड्डपंचिदियपडुं’ति
निरुपहतानि—अविद्यमानवाताद्युपघातानि उदात्तानि—उत्तमवर्णादिगुणानि अत एव लघानि—
मनोहराणि पश्चात्पीन्द्रियाणि पटूनि च—स्वविषयग्रहणदक्षाणि यत्र तत्तथा ‘विविहवाहिसय-
संनिकेयं’ति इह संनिकेतं—स्थानम् ‘अड्डियेकड्डुड्डिये’ति अस्थिकान्येव काष्ठानि काठिन्यसाधर्म्यात्-
तभ्यो यदुत्थितं तत्तथा ।

—‘छिराण्हारुजालओणद्धसंपिणद्धं’ति शिरा—नाड्यः ‘ण्हारु’ति स्नायवस्तासां यज्जालं—
समूहस्तेनोपद्धं संपिणद्धं—अत्यर्थं वेष्टितं यत्तत्तथा ‘असुइसंकिलिडुं’ति अशुचिना—अमेध्येन
सङ्क्लिष्टं—दुष्टं यत्तत्तथा ‘अनिट्ठवियसव्वकालसंठप्पयं’ति अनिष्ठापिता—असमापिता सर्वकालं—
सदा संस्थाप्यता—तत्कृत्यकरणं यस्य स तथा ‘जराकुणिमज्जरधरं’ जराकुणपञ्च—जीर्णताप्रधा-
नशबो जर्जरगृहं च—जीर्णगृहं समाहारद्वन्द्वाज्जराकुणपञ्जरगृहं, तदेवं किम् ? इत्याह—‘सडणे’त्यादि
‘विपुले’त्यादि, विपुलकुलाश्च ता बालिकाश्चेति विग्रहः कलाकुशलाश्च ताः सर्वकाल-

लातिकाश्चेति कलाकुशलसर्वकाललालिताः ताश्च ताः सुखोचिताश्चेति विग्रहः—, मार्दवगुणयुक्तो निपुणो यो विनयोपचारस्तत्र पण्डितविचक्षणा—अत्यन्तविशारदा यास्तास्तथा ततः कर्मधारयः, ‘मंजुलमियमहुरभणियविहसियविषेक्खियगइविलासविट्ठियविसारयाओ’ मञ्जुलं—कोमलं शब्दतः भित्तं—परिमितं मधुरं—अकठोरमर्थः तो यद्भणितं तत्तथा तच्च विहसितं च विप्रेक्षितं च गतिश्च विलासश्च—नेत्रविकारो गतिविलासो वा—विलसन्ती गति विस्थितं च—विशिष्टा स्थितिरिति द्वन्द्वः एतेषु विशारदा यास्तास्तथा, ‘अविकलकुलसीलसालिणीओ’ अविकलकुलाः—ऋद्धिप-रिपूर्ण-कुलाः शीलशालिन्यश्च—शीलशोभिन्व इति विग्रहः ।

‘विसुद्धकुलवंससंताणतंतुवद्धणपगब्भवयभाविणीओ’ विशुद्धकुलवंश एव सन्तानन्तुः—विस्तारितन्तुस्तद्वर्द्धनेन—पुत्रोत्पादनद्वारेण तद्वृद्धौ प्रगल्भं—समर्थं यद्वयो—यौवनं तस्य भावः—सत्ता विद्यते यासां तास्तथा ‘विसुद्धकुलवंससंताणतंतुवद्धणपगब्भवयभाविणीओ’ति पाठान्तरं तत्र च विशुद्धकुलवंशसन्तानतन्तुवर्द्धना ये प्रगल्भाः—प्रकृष्टगर्भास्तेषां य उद्भवः—सम्भूतिस्तत्रयः प्रभावः—सामर्थ्यं स यासामस्ति तास्तथा ‘मणाणुकूलहियइच्छियाओ’ मनोऽनुकूलाश्च ता हृदयेनेप्सिताश्चेति कर्मधारयः ‘अड्ढ तुज्झ गुणवद्धभाओ’ति गुणैर्वद्धभा यास्तास्तथा ‘विसयविगयवोच्छिन्नकोउहल्ले’ति, विषयेषु-शब्दादिषु विगत-व्यवच्छिन्नम्—अत्यन्तक्षीणं कौतुहलं यस्य स तथा ॥

माणुस्सगा कामभोगत्ति, इह कामभोगग्रहणेन तदाधारभूतानि स्त्रीपुरुषशरीराण्यभिप्रेतानि, ‘उच्चारे’त्यादि, उच्चारदिभ्यः समुद्भवो येषां ते तथा ‘अमणुज्जदुरुवमुत्त-पूयपुरीस-पुत्रा’ अमनोज्ञाश्च ते दुरुपमूत्रेण पुतिकपुरीषेण च पूर्णाश्चेति विग्रहः—, इह च दूरूपं—विरूपं पूतिकं च—कुथितं, ‘मयगंधुस्सासअसुभनिस्सासउव्वेयणगा’ मृतस्येव गन्धो यस्य स मृतगन्धि स चासावुच्छस मृतगन्ध्युच्छसस्तेनाशुभनिश्वासेन चोद्वेगजनकाउद्वेगकाणो जनस्य ये ते तथा उच्छ्वासश्च—मुखादिना वायुग्रहणं निश्वासस्तु—तन्निर्गमः ‘वीभच्छ’ति जुगुप्सोत्पादकाः ‘लहुस्सग’ति लघुस्वकाः—लघुस्वभावाः ‘कलमलाहिवासदुक्खबहुजणसाहारणा’ कलमलस्य—शरीरसत्काशुभद्रव्यविशेषस्याधिवासेन—अवस्थानेन दुःखा—दुखरूपाय ये ते तथा तथा बहुजनानां साधारणा भोग्यत्वेन ये ते तथा, ततः कर्मधारयः ।

‘परिकिलेसकिच्छदुक्खसज्झा’ परिकलेशेन—महामानसायासेन कृच्छ्रदुःखेन च—गाढशरीरायासेन ये साध्यन्ते—वशीक्रियन्ते ये ते तथा ‘कडुगफलविवागा’ विपाकः पाकोऽपि स्यादतो शेष्यते—फलरूपो विपाकः फलविपाकः कटुकः फलविपाको येषां ते तथा ‘चुडलिव्व’ति प्रदीप्ततृणपूलिकेव ‘अमुच्चमाणे’ति इह प्रथमाबहुवचनलोपो दृश्यः ।

‘इमे य ते जाया ! अज्जयपज्जयपिउपज्जयागए’ इदं च तव पुत्र ! आर्य—पितामहः प्रार्यकः—पितुः पितामहः पितृप्रार्यकः—पितुः प्रपितामहस्तेभ्यः सकाशादागतं यत्तत्तथा, अथवाऽऽर्यकप्रार्यकपितृणां च पर्ययः—पर्यायः परिपाटिरित्यर्थः तेनागतं यत्तत्तथा ‘विपुलधणकणग’ इह यावत्करणादिदं दृश्यं—‘रयणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालरत्तरयणमाइए’ति तत्र ‘विपुलधणे’ति प्रचुरं गवादि ‘कणग’ति दान्यं ‘रयण’ति कर्कतनादीनि ‘मणि’ति चन्द्रकान्ताद्याः मौक्तिकानि सङ्घाश्च

प्रतीताः 'सीलपवाल'ति विदुमाणि 'रत्तरयण'ति पद्मरागास्तान्यादिर्यस्त तत्तथा 'संतसारसा-
वएज्जे'ति 'संत'ति विद्यमानं स्वायत्तमित्यर्थः 'सार'ति प्रधानं 'सावएज्ज'ति स्वापतेयं द्रव्यं,
ततः कर्मधारयः, किम्भूतं तत् ? इत्याह—

'अलाहि'ति अलं—पर्याप्तं भवति 'याव'ति यत्परिमाणम् 'आसत्तमाओ कुलवंसाओ'ति
आसत्तमात् कुलवंश्यात्—कुललक्षणवंशे भवः कुलवंश्यस्तस्मात्, सप्तमं पुरुषं यावदित्यर्थः 'पकामं
दाउ'न्ति अत्यर्थं दीनादिभ्यो दातुम्, एवं भोक्तुं—स्वयं भोगेन 'परिभाएउं'ति परिभाजयितुं
दायादादीनां, प्रकामदानादिषु यावत् स्वापतेयमलं तावदस्तीति हृदयम् 'अगिसाहिए'इत्यादि,
अन्यादेः साधारणमित्यर्थः 'दाइयसाहिए'ति दायादाः—पुत्रादयः एतदेव द्रव्यस्यातिपारवश्य-
प्रतिपादनार्थं पर्यायान्तरेणाह—'अगिसामन्ने'इत्यादि, 'विसयाणुलोमाहिं'ति विषयाणां—शब्दादी-
नामनुलोभाः—तेषु प्रवृत्तिजनकत्वेनानुकूला विषयानुलोमास्ताभिः 'आघवणाहि य'ति
आख्यापनाभिः—सामान्यतो भणनैः 'पन्नवणाहि य'ति प्रज्ञापनाभिश्च—विशेषकथनैः 'सन्नवणाहि
य'ति सञ्ज्ञापनाभिः—सम्बोधनाभिः 'विन्नवणाहि य'ति विज्ञापनाभिश्च—विज्ञप्तिकाभिः सप्रणय-
प्रार्थनैः, चकाराः समुच्चयार्थाः, 'आघवित्तए व'ति आख्यातुम्, एवमन्यान्यपि पूर्वपदेषु क्रमेणोत्त-
राणि योजनीयानि, 'विसयपडिकूलाहिं'ति विषयाणां प्रतिकूलाः—तत्परिभोगनिषेधकत्वेन
प्रतिलोभा यास्तास्तथा ताभिः 'संजमभउव्वेयणकरीहिं'ति संयमाद्भयं—भीतिं उद्वेजनं च—चलनं
कुर्वन्तीत्येवंशीला यास्तास्तथा ताभिः ।

'सच्चे'ति सद्भ्यो हितत्वात् 'अनुत्तरे'ति अविद्यमानप्रधानतरम्, अन्यदपि तथाविधं
भविष्यतीत्याह—'केवल'ति केवलं—अद्वितीयं 'जहावस्सए'त्त एवं चेदं तत्र सूत्रं—'पडिपुत्रे'
अपवर्गप्रापकगुणैर्भूतं 'नेयाउए' नायकं भोक्षगमकमित्यर्थः नैयायिकं वा न्यायानपेतत्वात्
'संसुद्धे'सामस्येन शुद्धं 'सल्लगतणे' मायादिशल्पकर्तनं 'सिद्धिमग्गे' हितार्थः प्राप्सुपायः 'मुत्तिमग्गे'
अहितविच्युतेरुपायः निज्जाणमग्गे' सिद्धिक्षेत्रगमनोपायः, 'निव्वाणमग्गे' सकलकर्मविरहज-
सुखोपायः 'अवितहे' कालान्तरेऽप्यनपगततथाविधाभिमतप्रकारम् 'अविसंधि' प्रवाहेणाव्यवच्छिन्नं
'सव्वदुक्खप्पहीणमग्गे' सकलाशर्मक्षयोपायः 'एत्थं ठिया जीवा सिज्झन्ति बुज्झन्ति मुच्चन्ति
परिनिव्वायन्ति'ति

'अहीवेगंतदिट्ठीए' अहेरिव एकोऽन्तो—निश्चयो यस्याः सा (एकान्ता सा) दृष्टिः—
बुद्धिर्यस्मिन् निर्ग्रन्थप्रवचने चारित्रपालनं प्रति तदेकान्तदृष्टिकम्, अहिपक्षे आमिषग्रहणैकता-
नतालक्षणा एकान्ता—एकनिश्चया दृष्टि—द्गु यस्य स एकान्तदृष्टिकः 'खुरो इव एगंतधाराए'ति
एकान्ता—उत्सर्गलक्षणैकविभागाश्रया धारेव धारा—क्रिया यत्र ततथा, 'लोहमये'त्यादि, लोहमया
यवा इव चर्वयितव्याः, निर्ग्रन्थं प्रवचनं दुष्करमिति हृदयं, 'वालुये'त्यादि, वालुकाकवल इव
निरास्वादं वैषयिकसुखास्वादानपेक्षया, प्रवचनमिति, 'ग्गे'त्यादि, गङ्गा वा—गङ्गेव महानदी
प्रतिश्रोतसा गमनं प्रतिश्रोतोगमनं तद्भावस्तथा तथा, प्रतिश्रोतोगमनेन गङ्गेव दुस्तरं प्रवचनमिति
भावः, एवं समुद्रोपमं प्रवचनमपि, 'तिक्खं कमियव्वं'ति यदेतत् प्रवचनं तत्तीक्ष्णं खङ्गादि क्रमितव्यं,
यथा हि खङ्गादि क्रमितमशक्यमेवमशक्यं प्रवचनमनुपालयितुमितिभावः 'गरुयं लंबेयव्वं'ति

‘गुरुकं’ महाशिलादिकं ‘लम्बयितव्यम्’ अवलम्बनीयं रज्ज्वादिनिबद्धं हस्तादिना धरणीयं प्रवचनं, गुरुकलम्बनमिव दुष्करं तदिति भावः, ‘असी’त्यादि, असेधारा यस्मिन् व्रते आक्रमणीयतया तदसिधाराकं ‘व्रतं’ नियमः ‘चरितव्यम्’ आसेवितव्यं, यदेतत् प्रवचनानुपालनं तद्वहुदुष्करमित्यर्थः अथ कस्मादेतस्य दुष्करत्वम् ?

अत्रोच्यते ‘नो’ इत्यादि, आधाकर्मिकमिति, एतद्वा ‘अञ्जोयरएइ वा’ अध्यवपूरक इति वा, तल्लक्षणं चेदं—स्वार्थं मूलाद्रहणे कृते साध्याद्यर्थः अधिकतरकणक्षेपणमिति ‘कन्तारभत्तेइ व’ति कान्तारं अरण्यं तत्र यद्विभक्त्यर्थं संस्क्रियते तत्कान्तारभक्तम्, एकमन्यान्यपि, ‘भोत्तए व’ति भोक्तुं ‘पायए व’ति पातुं वा ‘नालं’ न समर्थः शीताद्यधिसोढुमिति योगः, इह च कूलचित्राकृतत्वेन द्वितीयार्थे प्रथमा दृश्या, ‘वाल’ति व्यालाश्वपापदभुजगलक्षणान् ‘रोगायकं’ति इह रोगाः—कुष्ठादयः आतङ्का—आशुघातिनः सूलादयः ‘कीवाणं’ति मन्दसंहननानां ‘कायरारणं’ति चित्तावष्टम्भवर्जितानाम् अत एव ‘कापुरिसाणं’ति, पूर्वोक्तमेवार्थः मन्वयव्यतिरेकाभ्यां पुनराह—

‘दुरनु’ इत्यादि, ‘दुरनुचरं’ दुःखासेव्यं प्रवचनमिति प्रकृतं ‘धीरस्स’ति साहसिकस्य तस्यापि ‘निश्चितस्य’ कर्तव्यमेवेदमिति कृतनिश्चयस्य तस्यापि ‘व्यस्थितस्य’ उपायप्रवृत्तस्य ‘एत्थं’ति प्रवचने लोके वा, दुष्करत्वं च ज्ञानोपदेशापेक्षयाऽस्यादत्त आह—‘करणतया’ करणेन संयमस्य अनुष्ठानेनेत्यर्थः ॥

मू. (४६५) तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावेत्ता एवं वयासी —

खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! खत्तियकुंडग्गामं नगरं सन्धिंतरबाहिरियं आसियसंमज्जि-ओवलित्तं जहा उववाइए जाव पच्चप्पिणंति, तए णं से जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया दोच्चं पि कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावइत्ता एवं वयासी—

खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! जमालिस्स खत्तियकुमारस्स महत्थं महग्घं महरिहं विपुलं निक्खमणाभिसेयं उवट्टवेह, तए णं ते कोडुंबियपुरिसे तहेव जाव पच्चप्पिणंति ।

तए णं तं जमालिं खत्तियकुमारं अम्मापियरो सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहं निसीयावेति निसीयावेत्ता अट्टसएणं सोवन्निघाणं कलसाणं एवं जहा रायप्पसेणइजे जाव अट्टसएणं भोमेज्जाणं कलसाणं सव्विट्ठीए जाव रवेणं महया महया निक्खमणाभिसेगेणं अभिसिंचइ निक्खमणाभिसेगेणं अभिसिंचित्ता करयल जाव जएणं विजएणं वट्ठावेन्ति, जएणं विजएणं वट्ठावेत्ता एवं वयासी

भण जाया ! किं देमो ! किं पयच्छामो ? किणा वा ते अट्ठो ? , तए णं से जमाली खत्तियकुमारे अम्मापियरो एवं वयासी —

इच्छामि णं अम्म ! ताओ ! कुतियावणाओ रयहरणं च पडिग्गहं च आणित्तं कासवणं च सद्दावेइ, तए णं से जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावेत्ता एवं वयासी—

खिप्पामेव भो देवाणुप्पिए ! सिरिधराओ तिन्नि सयसहस्साइं गहाय दोहि सयसहस्सेहिं कुतियावणाओ रयहरणं च पडिग्गहं च आणेह सयसहस्सेणं कासवणं च सद्दावेह, तए णं ते कोडुंबियपुरिसे जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिउणा एवं वुत्ता समाणा हट्ठुत्ता करयल जाव

पडिसुणेत्ता खिप्पामेव सिरिधराओ तिन्नि सयसहस्साइं तहेव जाव कासवणं सदावेत्ति ।

तएणं से कासवए जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिउणा कोडुंबियपुरिसेहिं सदाविए समाणे हट्ठेतुट्ठेण्हाए कयबलिकम्मे जाव सरीरे जेणेव जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता करयल० जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पियरं जएणं विजएणं वद्धावेइ जएणं विजएणं वद्धावित्ता एवं वयासी –

संदिसंतु णं देवाणुप्पिया ! जं मए करणिज्जं ।

तएणं से जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया तं कासवणं एवं वयासी तुमं देवाणुप्पिया ! जमालिस्स खत्तियकुमारस्स परेणं जत्तेणं चउरंगुलवज्जे निक्खमणपयोगे अगगकेसे पडिकप्पेहि

तएणं से कासवे जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिउणा एवं वुत्त समाणे हट्ठेतुट्ठे करयल जाव एवं सामी ! तहत्ताणाए विनएणं वयणं पडिसुणेइ २ त्ता सुरभिणा गंदोदएणं हत्यपावे पक्खालेइ सुरभिणा २ सुद्धाए अट्ठपडलाए पोत्तीए मुहं बंधइ मुहं बंधित्ता जमालिस्स खत्तियकुमारस्स परेणं जत्तेणं चउरंगुलवज्जे निक्खमणपयोगे अगगकेसे कप्पइ ।

तएणं सा जमालिस्स खत्तियकुमारस्स माया हंसलक्खणेणं पडसाडएणं अगगकेसे पडिच्छइ अगगकेसे पडिच्छित्ता सुरभिणा गंधोदएणं पक्खालेइ सुरभिणा गंधोदएणं पक्खालेत्ता अग्गेहिं वरेहिं गंधेहिं मल्लेहिं अच्चेत्ति २ सुद्धवत्थेणं बंधेइ सुद्धवत्थेणं बंधित्ता रयणकरंडगंसि पक्खिवति २ हारवारिधारासिंदुवारच्छिन्नमुत्तावलिप्पगासाइं सुयवियोगदूसहाइं असूइं विणिम्भयमाणी २ एवं वयासी –

एसणं अहं जमालिस्स खत्तियकुमारस्स बहूसु तिहीसु य पव्वणीसु य उस्सवेसु य जन्नेसु य छणेसु य अपच्छिमे दरिसणे भविस्सतीतिकट्ठ ओसीसमगूले ठवेत्ति, तएणं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स अम्मापियरो दोच्चंपि उत्तरावक्कमणं सीहासणं रयावेत्ति २ दोच्चंपि जमालिस्स खत्तियकुमारस्स सीयापीयएहिं कलसेहिं नाणहेत्ति सीयापीयएहिं कलसेहिं नाणहेत्ता पण्हसुकुमालाए सुरभिणं गंधकासाइए गायाइं लूहेत्ति सुरभिणं गंधकासाइए गायाइं लूहेत्ता सरसेणं गोसीसचंदणेणं गायाइं अनुलिंपन्ति गायाइं अनुलिंपित्ता नासानिस्सासवायवोज्झं चक्खुहरं वन्नफरिसजुत्तं हयलालापेलवातिरेगं धवलं कणगखधियंतकम्भं महरिहं हंसलक्खणपडसाडगं परिहंति २ हारं पिणद्धेत्ति २ अद्धहारं पिणद्धेत्त २ एवं जहा सूरियाभस्स अलंकारो तहेव जाव चित्तं रयणसंकडुक्कं मउडं पिणद्धंति, किं बहुणा ?, गंधिमवेदिमपूरिमसंधातिमेणं चउव्विहेणं मल्लेणं कप्परुक्खणं पिव अलंकियविभूसियं करेत्ति ।

तएणं से जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया कोडुंबियपुरिसे सदावेइ सदावेत्ता एवं वयासी – खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अनेगखंभसयसन्निविट्ठं लीलट्ठियसालभंजियागं जहा रायप्पसेणइज्जे विमाणवन्नओ जाव मणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्तं पुरिससहस्सवाहणीयं सीयं उवड्वेह उवड्वेहत्ता मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तएणं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पच्चप्पिणंति

तएणं से जमाली खत्तियकुमारे केसालंकारेणं वत्थालंकारेणं मल्लालंकारेणं आभरणांलंकारेणं चव्विहेणं अलंकारेणं अलंकारिए समाणे पडिपुत्रालंकारे सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ सीहासणाओ

अबुद्धेता सीयं अणुप्पदाहिणीकरेमाणे सीयं दुरुहइ २ सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे सन्निसन्ने तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स माया ण्हाया कयबलि जाव सरीरा हंसलक्खणं पडसाडगं गहाय सीयं अणुप्पदाहिणीकरेमाणी सीयंदुरुहइ सीयंदुरुहिता जमालिस्स खत्तियकुमारस्स दाहिणे पासे भद्दासणवरंसि संनिसन्ना, तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स अम्मधाईण्हाया जाव सरीरा रयहरणं च पडिग्गहं च गहाय सीयं अणुप्पदाहिणी करेमाणी सीयं दुरुहइ सीयं दुरुहिता जमालिस्स खत्तियकुमारस्स वामे पासे भद्दासणवरंसि संनिसन्ना ।

तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिड्डओ एगा वरतरुणी सिंगारागारचारुवेसा संगयगय जाव रुवजोव्वणविलासकलिया सुंदरथणं हिमरययकुमुदकुंदेदुप्पगासं सकोरेटमल्लदामं धवलं आयवत्तं गहाय सलीलं उवरि धारेमाणी २ चिड्ढति, तए णं तस्स जमालिस्स उभओपासिं दुवे वरतरुणीओ सिंगारागारचारुजावकलियाओ नाणामणिकणधरयणविमलमहरिहत-वणिज्जुलविचित्तवित्तदंडाओ चिल्लियाओ संखंककुंदेदुदगरयअमयमहियफेणपुन्नपुंजसंनिकासाओ धवलाओ चामराओ गहाय सलीलं वीयमाणीओ वीयमाणीओ चिड्ढति तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स उत्तरपुरच्छिमेणं एगा वरतरुणी सिंगारागारजाव कलिया सेतरययामयविमल-सलिलपुन्नं मत्तगयमहामुहाकितिसमाणं भिंगारं गहाय चिड्ढइ ।

तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स दाहिणपुरच्छिमेणं एगा वरतरुणी सिंगारागारजाव कलिया चित्तकणगदंडं तालवेंटं गहाय चिड्ढति, तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ को० २ ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! सरिसयं सरित्तयं सरिव्वयं सरिसलावन्नरुवजोव्वणगुणोववेयं एगाभरणं वसणगहियनिज्जोयं कोडुंबियवरतरुणसहस्सं सद्दावेह ।

तए णं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव सरिसयं सरित्तयं जाव सद्दावेति, तए णं ते कोडुंबियपुरिसा जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिउणा कोडुंबियपुरिसेहिं सद्दाविया समाणा हट्टतुड्डं ण्हाया कयबलिकम्मा यकोउयमंगलपायच्छित्ता एगाभरणवसणगहियनिज्जोया जेणेव जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया तेणेव उवागच्छइ ते० २ ता करयलजाव वद्धावेत्ता एवं वयासी-संदिसंतु णं देवाणुप्पिया ! जं अम्हेहिं करणिज्जं ।

—तए णं से जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया तं कोडुंबियवरतरुणसहस्सं पि एवं वयासी-तुज्जे णं देवाणुप्पिया ! ण्हाया कयबलिकम्मा जाव गहियनिज्जोगा जमालिस्स खत्तियकुमारस्स सीयं परिवहह ।

तए णं ते कोडुंबियपुरिसा जमालिस्स खत्तियकुमारस्स जाव पडिसुणेत्ता ण्हाया जाव गहियनिज्जोगा जमालिस्स खत्तियकुमारस्स सीयं परिवहति ।

तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पुरिससहस्सवाहिणीं सीयं दुरुहस्स समाणस्स तप्पढमयाए इमे अड्डमंगलगा पुरओ अहाणुपुब्बीए संपड्डिया, तं०—सोत्थिय सिरिवच्छजाव दप्पणा, तदानंतरं च णं पुन्नकलसभिंगारं जहा उववाइए जाव गगणतलमणुलिहंती पुरओ अहानुपुब्बीए संपड्डिया, एवं जहा उववाइए तहेव भाणियव्वं जाव आलोयं वा करेमाणा जय २

सहं च पञ्जमाणा पुरओ अहानुपुब्बीए संपड्डिया ।

तदानन्तरं च णं बहवे उग्गा भोगा जहा उववाइए जाव महापुरिसवगुरपरिक्खित्ता जमालिस्स खत्तियस्स पुरओ य मग्गओ य पासओ य अहानुपुब्बीए संपड्डिया ।

तए णं से जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पिया ण्हाया कयबलिकम्मा जाव विभूसिए हत्थिखंघ-
वरगए सकोरेंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं सेयवरचामराहिं उद्धुव्वमाणे २ हयगयरहप-
वरजोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धिं संपरिचुडे महयाभडचडगर जावपरिक्खित्ते जमालिस्स
खत्तियकुमारस्स पिड्डओ २ अनुगच्छइ ।

तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स पुरओ महं आसा आसवरा उभओ पासिं नागा
नागवरा पिड्डओ रहा रहसंगेल्ली ।

तए णं से जमाली खत्तियकुमारस्स अब्भुग्गयभिंगारे परिग्गहियतालियंटे ऊसवियसेतछत्ते
पवीइयसेतचामरवालवीयणीए सव्विह्वीए जाव नादितरवेणं । तयानन्तरं च णं बहवे लद्धिग्गाहा
कुंतग्गाहा जाव पुत्थयगाहा जाववीणगाहा, तयानन्तरं च णं अट्टसयं गयाणं अट्टसयं तुरयाणं
अट्टसयं रहाणं तयानन्तरं च णं लउडअसिकोतहत्थाणं बहुणं पायत्ताणीणं पुरओ संपड्डियं, तयानन्तरं
च णं बहवे राईसरतलवरजावसत्यवाहप्पभिड्डओ पुरओ संपड्डिया जाव नादितरवेणं खत्तियकुंडग्गामं
नगरं मज्झमज्झेणं जेणेव माहणकुंडग्गामे नयरे जेणेव बहुसालए चेइए जेणेव समणे भगवं
महावीरे तेणेव प्हारेत्थ गमणाए ।

तए णं तस्स जमालिस्स खत्तियकुमारस्स खत्तियकुंडग्गाणं नगरं मज्झमज्झेणं निग्गच्छमा-
णस्स सिंघाडगतिवचउक्कजाव पहेसु बहवे अत्थत्थिया जहा उववाइए जाव अभिनंदंता य
अभित्थुणंता य एवं वयासी-जय जय नंदा धम्मेणं जय जय नंदा तवेण जय जय नंदा ! भद्दं ते
अभग्गेहिं नाणदंसणचरित्तमुत्तमेहिं जिणाहि इंदियाइं जियं च पालेहि समणधम्मं जियविग्घोऽवि
य वसाहि तं देव ! सिद्धिमज्जे निहणाहि य रागदोसमल्ले तवेण धितिधणियबद्धकच्छे मद्दाहि
अट्टकम्मसत्तू ज्ञाणेणं उत्तमेणं सुक्केणं अप्पमत्तो हराहि याराहणपडागं च धीर ! तेलोक्करंगमज्जे
पावय वित्तिमिरमनुत्तरं केवलं च नाणं गच्छय मोक्खं परं पदं जिणवरोवदिट्ठेणं सिद्धिमग्गेणं
अकुडिलेणं हंता परीसहवमूं अभिविय गामकंटकोवसग्गाणं धम्मेते अविग्घमत्थुत्तिकट्ठु अभिनंदंति
य अभित्थुणंति य ।

तए णं से जमाली खत्तियकुमारं नयणमालासहस्सेहिं पिच्छिज्जमाणे २ एवं जहा उववाइए
कूणिओ जाव निग्गच्छति निग्गच्छित्ता जेणेव माहणकुंडग्गामे नयरे जेणेव बहुसालए चेइए
तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता छत्तादीए तित्थगरातिसए पासइ पासित्ता पुरिससहस्सवाहिणीं
सीयं ठवेइ २ पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ पच्चोरुहइ ।

तए णं तं जमालिं खत्तियकुमारं अम्मापियरो पुरओ काउं जेणेव समणे भगवं महावीरे
तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो जाव नमंसित्ता एवं
वदासी-एवं खलु भंते ! जमाली खत्तियकुमारं अहं एगे पुत्ते इड्ढेकंते जाव किमंग पुण पासणयाए
से जहानामए-उप्पलेइ वा पउमेइ वा जाव पउमसहस्सपत्तइ वा पंके जाए जले संचुट्ठे नोवलिप्पति

पंकरएणं नोवल्लिप्पइ जलरएणं एवामेव जमालीवि खत्तियकुमारे कामेहिं जाए भोगेहिं संवुद्धे नोवल्लिप्पइ कामरएणं नोवल्लिप्पइ भोगरएणं नोवल्लिप्पइ भित्तनाइनियग-सयणसंबंधिपरिजणेणं एस णं देवाणुप्पिया ! संसारभउव्विग्गे भीए जम्मणमरणेणं देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भविता अगाराओ अनगारियं पव्वएइ, तं एयन्नं देवाणुप्पियाणं अम्हे भिक्खं दलयामो, पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया ! सीसभिक्खं ।

तए णं सम० ३ तं जमालिं खत्तियकुमारं एवं वयासी-अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंघं तए णं से जमाली खत्तियकुमारे समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ते समाणे हट्ठुट्ठे समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो जाव नमंसित्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्कमइ २ सयमेव आभरण-मल्लालंकारं ओमुयइ, तते णं से जमालिस्स खत्तियकुमारस्स माया हंसलक्खणेणं पडसाडएणं आभरणमल्लालंकारं पडिच्छति पडिच्छित्ता हारवारिजाव विणिम्मयमाणा वि० २ जमालिं खत्तिय-कुमारं एवं वयासी-पडियव्वं जाया ! जइयव्वं जाया ! परिक्रमियव्वं जाया ! अस्सिं च णं अट्ठे नो पमायेतव्वंतिकट्ठु जमालिस्स खत्तियकुमारस्स अम्मापियरो समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया ।

तए णं से जमाली खत्तिए सयमेय पंचमुट्ठियं लोयं करेति २ जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता एवं जहा उसभदत्तो तहेव पव्वइओ नवरं पंचहिं पुरिससएहिं सद्धिं तहेव जाव सव्वं सामाइयमाइयाइ एक्कारस अंगाइं अहिज्जइ सामाइयमा० अहिज्जेत्ता बहूहिं चउत्थउट्ठुमजावमासद्धमासखमणेहिं विचित्तेहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥

वृ. 'सर्विभतरबाहिरियं'ति सहाभ्यन्तरेण बाहिरिकया च-बहिर्भागन यत्तत्तथा 'आसियसम्मज्झिओवलित्तं'ति आसिक्त्वमुदकेन संमार्जितं प्रमार्जनिकादिना उपलिप्तं च गोमयादिना यत्तत्तथा 'जहा उववाइए'ति एवं चैतत्तत्र-'सिंघाडगतिथचउक्कचच्चरचउम्मुहमहापहपहेसु आसित्तसित्तसुइयसंमट्ठरत्थंतरावणवीहिंयं' आसिक्तानि-ईषत्सिक्तानि सिक्तानि च-तदन्यान्यत एव शुचिकानि-पवित्राणि संमृष्टानि कचवरापनयनेन रथ्यान्तराणि-रथ्यामध्यानि आपणवीथयश्च-हट्ठमार्गा यत्र तत्तथा 'मंचाइमंचकलियं नानाविहरागभूसियझयपडागाइ-पडागमंडियं' नानाविधरागैरुच्छ्रितैर्ध्वजैः-चक्रसिंहादिलाञ्छनोपेतैः पताकाभिश्च-तदितराभिड्-रति पताकाभिश्च-पताकोपरिवर्त्तिनीभिर्मण्डितं यत्तत्तथा इत्यादि 'महत्थं'ति महाप्रयोजनं 'महग्घं'ति महामूल्यं 'महरिहं'ति महार्हं-महापूज्यं महतां वा योग्यं 'निक्खमणाभिसेयं'ति निष्क्रमणा-भिषेकसामग्रीम् 'एवं जहा रायप्पसेणइज्जे'ति ।

एवं चैतत्तत्र-'अट्ठसएणं सुवन्नमयाणं कलसाणं अट्ठसएणं रूपमयाणं कलसाणं अट्ठसएणं मणिमयाणं कलसाणं अट्ठसएणं सुवन्नरूपमयाणं कलसाणं अट्ठसएणं सुवन्नमणिमयाणं कलसाणं अट्ठसएणं रूपमणिमयाणं कलसाणं अट्ठसएणं सुवन्नरूपमणिमयाणं कलसाणं अट्ठसएणं' 'भोमेज्जाणं'ति मृन्मयानां 'सव्विद्धीए'ति सर्व्वद्ध्या-समस्तछत्रादिराजचिह्नरूपया, यावत्करणादिदं ६५- 'सव्वजुईए'सर्व्वधुत्या-आभरणादिसम्बन्धिन्या सर्व्वयुक्त्या वा-उचितेष्टवस्तुघटनालक्षणया 'सव्वबलेणं' सर्व्वसैन्धवेन 'सव्वसमुदएणं' पौरादिभी-लनेन 'सव्वायरेणं' सर्व्वोचितकृत्यकरणरूपेण

‘सव्वविभूईए’ सर्वसम्पदा ‘सव्वविभूसाए’ समस्तशोभया ‘सव्वसंभमेणं’ प्रमोदकृतीत्युक्त्वेन ‘सव्वपुप्फगंधमल्लालंकारेणं सव्वतुडियसद्दसंनिनाएणं’ सर्व्वतूर्य्यशब्दानां मीलने यः सङ्गतो निनादो—महाघोषः स तथा तेन, अल्पेष्वपि ऋद्धयादिषु सर्व्वशब्दप्रवृत्तिर्दृष्टेत्यत आह ।

‘महया इह्दीए महया जुईए महया बलेणं महया समुदएणं’ ‘महया वरतुडियजमगसम-गप्पवाइएणं’ यमकसमकं युगपदित्यर्थः ‘संखपणवपडहभेरिझल्लरिखरमुहिहुडुक्कमुरय-मुइंगदुंदुहिनिग्घोसनाइय’ति पणवो—भाण्डपटहः भेरी—महती ढक्का महाकाहला वा झल्लरी—अल्पोच्छ्रया महामुखा चर्म्मविनद्धा खरमुखी—काहला मुरजो—महामर्दलः मृदङ्गो—मर्दलः दुन्दुभी—ढक्काविशेष एव ततः शङ्खादीनां निर्घोषो महाप्रयत्नोत्पादितः शब्दोनादितंतु—ध्वनिमात्रं एतद्व्यलक्षणो यो रवः स तथा तेन ।

‘किं देमो’ति किं दद्यो भवदभिमतेभ्यः ‘किं पयच्छामो’ति भवते एव, अथवा दद्यः सामान्यतः प्रयच्छामः प्रकर्षेणेति विशेषः ‘किणा व’ति केन वा ‘कुत्तियावणाओ’ति कुत्रिकं—स्वर्गमर्त्यपाताललक्षणं भूत्रयंतत्सम्भवि वस्त्वपि कुत्रिकंतत्सम्पादको य आपणो—हट्टो देवाधिष्ठित-त्वेनासौ कुत्रिकापणस्तस्मात् ‘कासवगं’ति नापितं ‘सिरिधराओ’ति भाण्डागारात् ‘अग्गकेसे’ति अग्रभूताः केशा अग्रकेशास्तान् ‘हंसलक्खणेणं’ शुक्लेन हंसचिह्नेन वा ‘पडसाइएणं’ति पटरूपः शाटकः पटशाटकः, शाटको हि शटनकारकोऽप्युच्यत इति तद्व्यवच्छेदार्थः पटग्रहणम्, अथवा शाटको वस्त्रमात्रं स च पृथलः पटोऽभिधीयत इति पटशाटकः, ‘अग्गेहिं’ति ‘अग्रैः’ प्रधानैः, एतदेव व्याचष्टे—‘वरेहिं’ति ‘हारवारिधारसिंदुवारच्छिन्नमुत्तावलिप्पगासाइं’ति इह ‘सिंदुवार’ति वृक्षविशेषो निर्गुण्डीती केचित् तत्कुसुमानि सिन्दुवाराणि तानि च शुक्लानीति ।

‘एस णं’ति एतत्, अग्रकेशवस्तु अथवैतद्दर्शनमिति योगो णमित्यलङ्कारे ‘तिहीसु य’ति मदनत्रयोदश्यादितिथिषु ‘पव्वणीसु य’ति पर्व्वणीषु च कार्तिक्यादिषु ‘उस्सवेसु य’ति प्रियसङ्ग-मादिमहेषु ‘जन्नेसु य’ति नागादिपूजासु ‘छणेसु य’ति इन्द्रोत्सवादिप्रसङ्गेषु ‘अपच्छिमे’ति अकार-स्यामङ्गलपरिहारार्थः त्वात् पश्चिम् दर्शनं भविष्यति एतत् केशदर्शनमपनीतकेशावस्थस्य जमालि-कुमारस्य यद्दर्शनं सर्व्वदर्शनपाश्चात्यं तद्भविष्यतीति भावः, अथवा न पश्चिम् पौनःपुन्येन जमालिकुमारस्य दर्शनमेतद्दर्शनं भविष्यतीत्यर्थः ।

‘दोच्चं पि’ति द्वितीयं वारं ‘उत्तरावक्कमणं’ति उत्तरस्यां दिश्यपक्रमणं—अवतरणं यस्मात्तदुत्तरापक्रमणम्—उत्तराभिमुखं पूर्व्वतु पूर्वाभिमुखमासीदिति ‘सीयापीयएहिं’ति रूय्यमयैः सुवर्णमयैश्चेत्यर्थः ‘पम्हलसुकुमालाए’ति पक्षभवत्या सुकुमालया चैत्यर्थः ‘गंधकासाइए’ति गन्धप्रधानया कषायरक्तया शाटिकेत्यर्थः ‘नासानीसासे’त्यादि नासानिश्वासावातवाह्यमतिल-धुत्वात् चक्षुर्हरं—लोचनानन्ददायकत्वात् चक्षूरोधकं वा धनत्वात् ‘वन्नपरिसजुत्तं’ति प्रधानवर्ण-स्पर्शमित्यर्थः हयलालायाः सकाशात् पेलवं—मृदु अतिकेरेण—अतिशयेन यत्तत्तथा कनकेन खचितं—मण्डितं अन्तयोः—अञ्चलयोः कर्म—वानलक्षणं यत्तत्तथा ‘हारं’ति अष्टादशसरिकं ‘पिणद्धंति’पिनह्यतः पितराविति शेषः ‘अद्धहारं’ति नवसरिकम् ‘एवं जहा सूरियाभस्स अलंकारो तहेव’ति, स चैवम् ।

एगावलिं पिण्डंति एवं मुक्तावलिं कणगावलिं रयणावलिं अंगयाइं केऊराइं कडगाइं तुडियाइं कडिसुत्तयं दसमुद्दयाणंतयं वच्छसुत्तं मुरविं कंटमुरविं पालंबं कुंडलाइं चूडामणिं'ति तत्रैकावली-विचित्रमणिकमयी मुक्तावली-केवलमुक्ताफलमयीकनकावली-सौवर्णमणिकमयी रत्नावली-रत्नमयी अङ्गदं केयूरं च बाह्याभरणविशेषः, एतयोश्च यद्यपि नामकोशे एकार्थः तोक्ता तथाऽपीहाऽऽकारविशेषाद् भेदोऽवगन्तव्यः, कटकं-कलाचिकाभरणविशेषः त्रुटिकं-बाहुर-शिका दशमुद्रिकानन्तकं-हस्ताङ्गुलीमुद्रिकादशकं वक्षःसूत्रं-हृदयाभरणभूतसुवर्णसङ्कलकं 'वेच्छासुत्तं'ति पाठान्तरं तत्र वैकक्षिकासूत्रम्-उत्तरासङ्गपरिधानीयं सङ्कलकं मुरवीमुरजाकार-माभरणं कण्ठमुखी-तदेव कण्ठासन्नतरावस्थानं प्रालम्बं-शुम्बनकं, वाचनान्तरे त्वयमलङ्कार-वर्णकः साक्षाल्लिखित एव द्यत इति, 'रयणसंकडुकडं'ति रत्नसङ्कटं च तदुत्कटं च-उत्कटं रत्नसङ्कटोत्कटं 'गन्धिमवेढिमपूरिमसंघाइमेणं'ति इह ग्रन्थिमं-ग्रन्थननिर्वृतं सूत्रग्रथितमालादि वेष्टिमं-वेष्टितनिष्पन्नं पुष्पलम्बूसकादि पूरिमं-येन वंशशलाकामयपञ्जरकादि कूर्चादि वा पूर्वते सङ्घातिमं तु यत्परस्परतो नालसङ्घातनेन सङ्घात्यते 'अलंकियविभूसियं'ति अलङ्कृतश्चासौ कृतालङ्कारोऽत एव विभूषितश्च-सञ्जातविभूषश्चेत्यलङ्कृतविभूषितस्तं ।

वाचनान्तरे पुनरिदमधिकं 'दह्रमलयसुगन्धिगन्धिर्हं गायार्इं भुंकुंर्देति'ति दृश्यते, तत्र च दर्दरमलयाभिधापर्वतयोः सम्बन्धिस्तदुद्भूतचन्दनादिद्रव्ययजत्वेन ये सुगन्धयो गन्धिका-गन्धावासास्ते तथा, अन्ये त्वाहुः-दर्दरः-चीवरावनन्दं कुण्डिकादिभाजनमुखं तेन गालितास्तत्र पक्वावाये 'मलय'ति मलयोद्भवत्वेन मलयजस्य-श्रीखण्डस्य सम्बन्धिनः सुगन्धयो गन्धिका-गन्धास्ते तथा तैर्गात्राणि 'भुंकुंर्देति'ति उद्धूलयन्ति ।

'अनेगखंभसयसन्निविद्धं'ति अनेकेषु स्तम्भशतेषु सन्निविष्टा या सा तथा अनेकानि वा स्तम्भशतानि सन्निविष्टानि यस्यां सा तथा तां 'लीलङ्घियसालिभंजियागं'ति लीलास्थिताः शालिभ-ञ्जिकाः-पुत्रिकाविशेषा यत्र सा तथा तां, वाचनान्तरे पुनरिदमेवं दृश्यते-'अम्बुगयसुक-यवइवेइ-यतोरणवरइयलीलङ्घियसालिभंजियागं'ति तत्र चाभ्युदगते-उच्छिष्टे सुकृतव-ज्वेदिकायाः सम्बन्धिनः तोरणवरे रचिता लीलास्थिता शालिभञ्जिका यस्यां सा तथा तां 'जहा रायप्पसेणइजे विमाणवन्नओ'ति एवमस्या अपि वाच्य इत्यर्थः स चायम्-'ईहामियउसभतुरगनरमगरविहग-वालकिन्नररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तं' ईहामृगादिभिभक्तिभि-विच्छित्त-मिश्चित्रा-चित्रवती या सा तथा तां, तत्र ईहामृगा-वृकाः ऋषभाः वृषभाः व्यालकाः-श्वापदा भुजङ्गा वाकिन्नरा-देवविशेषाः रुरुवो-मृगविशेषाः सरभाः-परासराः वनलता-चम्पकलसादिकाः पद्मलता-मृणालिकाः शेषपदानि प्रतीतान्येव 'संभुग्गयवइरवेइ-यापरिगयाभिरामं'स्तम्भेषु उद्गता-निविष्टा या वज्रवेदिका तथा परिगता-परिकरिता अत एवाभिरामा च-रम्या या सा तथा तां 'विज्जाहरजमलजुयलजंतजुत्तंपिव' विद्याधरयोर्द्वयं यमलं-समश्रेणीकं युगलं-द्वयं तेनेव यन्त्रेण-सञ्चरिष्णुपुरुषप्रतिमाद्वयरूपेण युक्ता या सा था ताम्, आर्षत्वाच्चैवविधः समासः ।

'अच्चीसहस्समालिणीयं' अर्च्चिसहमालाः-दीप्तिहस्समालिनीकं सन्ति यस्यां सा तथा, स्वार्थिःककप्रत्यये च अर्च्चिःसहस्रमालिनीका तां, 'रूवगसहस्सकलियं' 'भिसमाणं' दीप्यमानं

‘भिम्बिसमाणां’ अत्यर्थदीप्यमानां ‘चक्षुबुलोयणलेसं’ चक्षुःकर्तृलोकने—अवलोकनेसतिलिशतीव—दर्शनीयत्वातिशयात् श्लिष्यतीव यस्यां सा तथा तां ‘सुहृफासं सस्तिरीयरूवं’ सशोभरूपकां ‘घंटावलिचलियमहुरमणहरसरं’ घण्टावल्याश्चलिते—चलने मधुरो मनोहरश्च स्वरो यस्यां सा तथा तां ‘सुहं कंतं दरिसणिज्जं निउणोवियमिसिमिसंतमणिरयणघंटियाजालपरिक्खित्तं’ निपुणेन—शिल्पिना ओपितं—परिकर्मितं ‘मिसिमिसंतं’ चिकचिकायमानं भणिरलानां सम्बन्धि यद् घण्टिकाजालं—किङ्किणीवृन्दं तेन परिक्षिप्ता परिकरिता या सा तथा तां, वाचनान्तरे पुनरयं वर्णकः साक्षाद् द्यत एवेति ।

‘केसालंकारेण’ति केशा एवालङ्कारः केशालङ्कारस्तेन, यद्यपि तस्य तदानीं केशाः कल्पिता इति केशालङ्कारो न सम्यक् तथाऽपि कियतामपि सद्भावात्तद्भाव इति, अथवा केशानामलङ्कारः पुष्पादि केशालङ्कारस्तेन, ‘वत्यालंकारेण’ति वस्त्रलक्षणालङ्कारेण ‘सिंगारागारचारुवेस’ति शृङ्गारस्य—रसविशेषस्या गारमिव यश्चारुश्च वेषो—नेपथ्यं यस्याः सा तथा, अथवा शृङ्गारप्रधान आकारश्चारुश्च वेषो यस्याः सा तथा ‘संगते’त्यादौ यावत्करणादेवं दृश्यं—‘संगयगयहणिय-भणियचिड्डियविलाससंलाससंलावुल्लवनिउणजुलोदयारकुसल’ति तत्र च सङ्गतेषु गतादिषु निपुणा युक्तेषूपचारेषु कुशला च या सा तथा, इह च विलासो नेत्रविकारो, यदाह—

“हावो मुखविकारः स्याद्भावश्चित्तसमुद्भवः ।

विलासो नेत्रजो ज्ञेयो, विभ्रमो भ्रूसमुद्भवः ॥ १ ॥” इति
—तथा संलापो—मिथोभाषा उल्लापस्तु काकुवर्णनं, यदाह—

॥ १ ॥

“अनुलापो मुहुर्भाषा, प्रलापोऽनर्थः कं वचः ।

काकूवा वर्णनमुल्लापः, संलापो भाषणं मिथः ॥ १ ॥” इति

‘सुन्दरथण’ इत्यनेन ‘सुन्दरथणजहणवयणकरचरणणयणलावन्नरूवजोव्वणगुणोव-वेय’ति सूचितं, तत्र च सुन्दरा ये स्तनादयोऽर्थास्तैरुपेता या सा तथा, लावण्यं चेह स्पृहणीयता रूपं—आकृतिर्वीवनं—तारुण्यं गुणा—मृतुस्वरत्वादयः ‘हिमरययकुमुयकुंदेंदुप्पगासं’ति हिमं च रजतं च कुमुदं च कुन्दश्चेन्दुश्चेति द्वन्द्वस्तेषामिव प्रकाशो यस्य तत्तथा ‘सकोरेंटमल्लदामं’ति सकोरेण्ट-कानि—कोरेण्टपुष्पगुच्छयुक्तानि माल्यदामानि—पुष्पमाला यत्र तत्तथा ‘नणामणिकणगरय-णविमलमहरिहतवणिज्जउज्जलविचित्तदंडाओ’ति नानामणिकनकरत्नानां विमलस्य महार्हस्य महार्हस्य वा तपनीयस्य च सत्कावुज्ज्वलौ विचित्रौ दण्डकौ ययोस्ते तथा, अथात्र कनकतपनीययोः को विशेषः ?

उच्यते, कनकं पीतं तपनीयं रक्तमिति, ‘चिल्लियाओ’ति दीप्यमाने लीने इत्येके ‘संखंक-कुंददगरयअमयमहियफेणपुंजसंनिगासाओ’ति शङ्खाङ्कुन्ददकरजसाममृतस्य मथितस्य सतो यः फेनपुञ्जस्तस्य च संनिकाशे—सदृशे ये ते तथा, इह चाङ्को रत्नविशेष इति, ‘चामराओ’ति यद्यपि चामरशब्दो नपुंसकलिङ्गो रूढस्तथाऽपीह स्त्रीलिङ्गतया निर्दिष्टस्तथैव कचिद्भूढत्वादिति

‘मत्तगयमहामुहाकिइसमाणं’ति मत्तगजस्य यन्महामुखं तस्य याऽऽकृति—आकारस्तया समानं यत्तत्तथा ‘एगाभरणवसणगहियणिज्जोय’ति एकः—एकादश आभरणवसनलक्षणो गृहीतो

निर्योगः-परिकरो यैस्ते तथा ।

‘तत्पठमयाए’ति तेषां विवक्षितानां मध्ये प्रथमता तत्रथमता तथा ‘अट्टङ्गमंगलग’ति अष्टावष्टाविति वीप्सायां द्विवचनं मङ्गलकानि-माङ्गल्यवस्तूनि, अन्ये त्वाहुः- अष्टसङ्ख्यानि अष्टमङ्गलकञ्ज्ञानि वस्तूनि ‘जाव दम्पणं’ति इह यावत्करणादिदं दृश्यं-‘नंदियावत्तवद्धमाण-गमदासणकलसमच्छ’ति तत्र वर्द्धमानकं-शरावं (वसंपुटं पुरुषारूढपुरुष इत्यन्ये स्वस्तिक-पञ्चकमित्यन्ये प्रासादविशेषमित्यन्ये ‘जहा उववाइए’ति, अनेन च यदुपात्तं तद्वाचनान्तरे साक्षादेवास्ति, तच्चेदं ।

‘दिव्या य छत्तपडागा’दिव्येव दिव्याप्रधाना छत्रसहिता तथा ‘सचामरादरसरइयआ-लोयदरिसण्जा वाउन्दुयविजयवेजयंती य ऊसिय’ति सह चामराभ्यां या सा सचामरा आदर्शो रचितोयस्यां साऽऽदर्शरचिता आलोकं-दृष्टगोचरं यावद्दृश्यतेऽत्युच्चत्वेन या साऽऽलोकदर्शनीया, ततः कर्मधारयः, ‘सचामरा दंसणरइयआलोयदरिसणिज्ज’ति पाठान्तरे तु सचामरेति भिन्नपदं, तथा दर्शने-जमालेद्विष्टपथे रचिता-विहिता दर्शनरचिता दर्शने वा सति रतिदा-सखप्रदा दर्शन-रतिदा सा चासावालोकदर्शनीया चेति कर्मधारयः, काऽसौ ? इत्याह-वातोद्धूता विजयसूचिका वैजयन्ती-पार्श्वतो लघुपताकिकाद्वययुक्ता पताकाविशेषा वातोद्धूतविजयवैजयन्ती ‘उच्छ्रेता’ उच्चा, कथमिव ?

गणतलमणुलिहंतीति गगनतल आकाशतलमणुलिख्तीवानुलिखन्ती अत्युच्चतयेति ‘जहा उववाइए’ति अनेन यत्सूचितं तदिदं-‘तयानंतरं च णं वेरुलियभिसंतविमलदंडं’ भिसंत’ति दीप्यमानं ‘पलंबकोरंटमल्लदामोवसोहियं चंदमंडलनिभं समूसियं विमलमायवत्तं पवरं सीहासणं च मणिरयणपायपीढं’ ‘सपाउयाजुगसमाउत्तं’ स्वकीयपादुकायुगसमायुक्तं ‘बहुकिंकरकम्मगर-पुरिसपायत्तपरिक्खित्तं’ बहवो ये किङ्कराः-प्रतिकर्म प्रभोः पृच्छकिरणः कर्मकराश्च तदन्यथा-विधास्ते च ते पुरुषाश्चेति समासः पादात्तं च-सितसमूहः बहुकिङ्करादिभिः परिक्षिप्तं यत्तत्तथा ‘पुरओ अहानुपुव्वीए संपड्डियं, तयानंतरं च णं बहवे लड्डिग्गाहा कुंतग्गाहा चामरग्गाहा पासग्गाहा चावग्गाहा पोत्यग्गाहा फलगग्गाहा पीढयग्गाहा वीणग्गाहा कूवयग्गाहा’ कुतपः-तैलादिभाज-नविशेषः ‘हडणग्गाहा’ हडणो-द्रव्यादिभाजनं ताम्बूलार्थं पूगफलादिभाजनं वा ‘पुरओ अहानु-पुव्वीए संपड्डिया’ ।

तयानंतरं च णं बहवे दंडिणो मुंडिणो सिंहडिणो-शिखाधारिणः जटिणो-जटाधराः पिच्छिणो-मयूरादिपिच्छवाहिनः हासकरा ये हसन्ति डमरकरा-विडवरकारिणः दवकराः-परिहासकारिणः चाटुकराः-प्रियवादिनः कंदप्पिया कामप्रधानकेलिकारिणः कुकुइया-भाण्डाः भाण्डप्राया वा ‘वायंता गायंता य नद्यंता य हासंता य भासंता य सासंता य शिक्षयन्तः ‘साविता य’ इदं चेदं भविष्यतीत्येवंभूतवचांसि श्रावयन्तः ‘रुक्खंता य’ अन्यायं रक्षन्तः ‘आलोकं च करेमाणे’त्यादि तु लिखितमेवास्ति इति, एतच्च वाचनान्तरे प्रायः साक्षाद्दृश्यत एव, तथेदमपरं तत्रैवाधिकं ।

‘तयानंतरं च णं जट्टाणं वरमल्लिहाणाणं चंचुच्चियललियपुलयविक्रमविलासियगईणं

हरिमेलामउलमल्लियच्छाणं थासगअमिलाणचमरगंडपरिमंडियकडीणं अडुसयं वरतुरगाणं पुरओ अहानुपुव्वीए संपट्टियं, तयानंतरं च णं ईसिं दंताणं ईसिं मत्ताणं ईसिं उन्नयविसालधवलदंताणं कंचणकोसीपविट्ठदंतोवसोहियाणं अडुसयं गयकलहाणं पुरओ अहानुपुव्वीए संपट्टियं ।

तयानंतरं च णं सच्छत्ताणं सज्झयाणं सधंदाणं सपडागाणं सतोरणवराणं सखिखिणीहेम-जालपेरंतपरिक्खित्ताणं सनन्दिघोसाणं हेमवयवित्तिणिसकणगनिञ्जुत्तदारुगाणं सुसंविद्धच-क्कमंडलधुराणं कालायससुकयनेमिजंतकम्माणं आइन्नवरतुरगसुसंपउत्ताणं कुसलनरच्छेयसार-हिसुसंपग्गहियाणं सरसबत्तीसतोणपरिमंडियाणं सकंकडवडेसगाणं सचावसरपहरणावरण-भरियजुद्धसज्जाणं अडुसयं रहाणं पुरओ अहानुपुव्वीए संपट्टियं, तयानंतरं च णं असिसत्ति-कोंततोमरसूललउडाभिंडिमालघणुबाणसज्जं पायत्ताणीयं पुरओ अहानुपुव्वीए संपट्टियं ।

तयानंतरं च णं बहवे राईसरतलवरकोडुंबियमाडंबियइब्मसेट्टिसेणावइसत्यवाहपभिइओ अप्पेगइया हयगया अप्पेगया गयगया अप्पेगइया रहगया पुरओ अहानुपुव्वीए संपट्टियं'ति तत्र च 'वरमल्लिहाणाणं'ति वरं माल्याधानं-पुष्पबन्धनस्थानं शिरःकेशकलापो येषां ते वरमाल्या-धानास्तेषाम्, इकारः प्राकृतप्रभवो 'वाल्लिहाण'मित्यादाविवेति, अथवा वरमल्लिकावद् शुक्लत्वेन प्रवरविचकिलकुसुमवद् ध्राणं-नासिका येषां ते तथा तेषां क्वचित् 'तरमल्लिहायाणाणं'ति दृश्यते तत्र च तरो-वेगो बलं, तथा 'मल मल्ल धारणे'ततश्च तरोमल्ली-तरोधारको वेगादिधारको ह्ययनः-संवत्सरो वर्तते येषां ते तरोमल्लिहायनाः-यौवनवन्त इत्यर्थः अतस्तेषां वरतुरगाणामितियोगः 'वरमल्लिभासणाणं'ति क्वचिद्दृश्यते ।

तत्र तु प्रधानमाल्यवतामत एव दीप्तिमतां चेत्यर्थः 'चंचुच्चियललियपुलियविक्रम-विलासियगईणं'ति 'चंचुच्चियं'ति प्राकृतत्वेन चञ्चुरितं-कुटिलगमनम्, अथवा चञ्चु-शुकचञ्चुस्त-द्वद्धकृतया उच्चितम्-उच्चता करणं पदस्योत्पादनं वा (शुक) पादस्येवेति चञ्चुच्चितं तश्च ललितं-क्रीडितं पुलितं च-गतिविशेषः प्रसिद्ध एव विक्रमश्च-विशिष्टं क्रमणं क्षेत्रलङ्घनमिति द्वद्धस्त-देतत्प्रधाना विलासिता-विशेषेणोल्लासिता गतिर्येस्ते तथा तेषां कचिदिदं विशेषणैवं दृश्यते- 'चंचुच्चिय-ललियपुलियचलचवलचंचलगईणं'ति तत्र च चञ्चुरितललितपुलितरूप चलानां-अस्थिराणां सतां चञ्चुलेभ्यः सकाशाच्चञ्चला-अतीवचटुला गतिर्येषां ते तथा तेषां 'हरिमेल-मउलमल्लियच्छाणं'ति हरिमेलको-वनस्पतिविशेषस्तस्य मुकुलं-कुड्मलं मल्लिका च-विचकिल-स्तद्वदक्षिणी येषां, शुक्लाक्षणामित्यर्थः, 'थासगअमिलाणचामरगंडपरिमंडिय- करीणं'ति स्थासका-दर्पणाकारा अस्वालङ्कारविशेषास्तैरम्लानचामरैर्गण्डैश्च-अमलिनचामरदण्डैः परिमण्डिता कटिर्येषां ते तथा तेषां कचित्पुनरेवमिदं विशेषणमेव दृश्यते-

'मुहमंडगओचूलगथासगमिलाणचामरगण्डपरिमंडियकडीणं'ति तत्र मुखभाण्डकं-मुखाभरणम् अवचूलाश्च-प्रलम्बमानपुच्छाः स्थासकाः-प्रतीताः 'मिलाण'ति पर्याणानि च येषां सन्ति ते तथा मत्वर्थीयलोपदर्शनात्, चमरी (चामर) गण्डपरिमण्डितकटय इति पूर्ववत्, ततश्च कर्मधारयोऽतस्तेषां क्वचित्पुनरेवमिदं दृश्यते- 'थासगअहिलाणचामरगंडपरिमंडियकडीणं'ति तत्र तु अहिलाणं-मुखसंयमनं ततश्च 'थासगअहिलाण' इत्यत्र मत्वर्थीयलोपेनोत्तरपदेन सह कर्मधारयः कार्य, तथा 'ईसिं दंताणं'ति 'ईषद्दान्तानां' मनागग्राहितशिक्षाणां गजकलभानामिति

योगः 'ईसिउच्छंगउन्नयविसालधवलदंताणं'ति उत्सङ्गः-पृष्ठदेशः ईषदुत्सङ्गे उन्नता विशालाश्च ये यौवनारम्भवर्तित्वात्ते तथा ते च ते धवलदन्ताश्चेति समासोऽतस्तेषां 'कंचणकोसीप-विद्धदंतोवसोहियाणं'ति इह काञ्चनकोशी-सुवरणमयी खोला, रथवर्णकेतु 'सज्जयाणं सपडागाणं' इत्यत्र गरुडादिरुपयुक्तो ध्वजः तदितरा तु पताका 'सखिखिणीहेमजालपेरंतपरिक्खित्ताणं'ति सकिङ्किणीकं-क्षुद्रवण्टिकोपेतं यद् हेमजालं-सुवर्णमयस्तदाभरणविशेषस्तेन पर्यन्तेषु परिक्षिता ये ते तथा, तेषां 'सनंदिघोसाणं'ति इह नन्दी-द्वादशतूर्यसमुदायः, तानि चेमानि-

॥ १ ॥ "भंभा १ मउंद २ मदल ३ कडंब ४ झल्लरि ५ हुडुक्क ६ कंसाला ७ ।

काहल ८ तलिमा ९ वंसो १० संखो ११ पणवो १२ य बारसमो ॥"

इति 'हेमवयचित्तिणिगणनिजुत्तदारुगाणं'ति हैमवतानि-हिमवद्दिगिरिसम्भवानि चित्राणि-विविधानि तैनिशानि-तिनिशाभिधानतरुसम्बन्धीनि कनकनियुक्तानि-सुवर्ण-खचितानि दारुकाणि-काष्ठानि येषु ते तथा तेषां, 'सुसंविद्धचक्रमंडलधाराणं'ति सुष्ठुसंविद्धानि चक्राणि मण्डलाश्च वृत्ता धारा येषां ते तथा तेषां 'सुसिलिद्धचित्तमंडलधुराणं'ति क्वचिद्दृश्यते तत्र सुष्ठु संश्लिष्टाः चित्रवत्कुर्वत्यो मण्डलाश्च-वृत्ता धारा येषां ते तथा तेषां 'सुसिलिद्धचित्त-मंडलधुराणं'ति क्वचिद्दृश्यते तत्र सुष्ठु संश्लिष्टाः चित्रवत्कुर्वत्यो मण्डलाश्च-वृत्ता धुरो येषां ते तथा तेषां 'कालायससुकयनेमिजंतकम्पाणं'ति कालायसेन-लोहविशेषेण सुष्ठु कृतं नेमैः-चक्रमण्डनधाराया यन्त्रकर्म-बन्धनक्रिया येषां ते तथा तेषाम् 'आइन्नवरतुरगसुसंपउत्ताणं'ति आकीर्णै-जात्यैर्वरतुरगैः सुष्ठु संप्रयुक्ता ये ते तथा तेषां 'कुसलनरच्छेयसारहिसुसंपग्गहियाणं'ति कुशलनरैः-विज्ञपुरुषैश्छेकसारधिमिश्र-दक्षप्राजितृभि सुष्ठु संप्रगृहीता ये ते तथा तेषां 'सरसयब-त्तीसतोणपरिमंडियाणं'ति शरशतप्रधाना ये द्वात्रिंशत्तोणा-भस्त्रकास्तैः परिमण्डिता ये ते तथा तेषां 'सकंकडवडेंसगाणं'ति सह कङ्कटैः-कवचैरवतंसकैश्च-शेखरकैः शिरस्त्राणैर्वा ये ते तथा तेषां 'सचावसरपहरावरणभरियजुद्धसज्जाणं'ति सह चापैः शरैश्च यानि प्रहरणानि-कुन्तादीनि आवरणानि च-स्फुरकादीनि तेषां भरिता युद्धसज्जाश्च-युद्धप्रगुणा ये ते तथा तेषां, शेषं तु प्रतीतार्थःमेवेति ।

अथाधिकृतवाचनाऽनुश्रियते-'तयानंतं च णं बहवे उग्गा' इत्यादि, तत्र 'उग्गाः' आदिदे-वेनारक्षकत्वे नियुक्तास्तद्वंश्याश्च भोगास्तेनैव व्यवहृतास्तद्वंश्याश्च 'जहा उववाइए'ति करणादिदं ध्वयं-'राइन्ना खत्तियाइक्खागा नाया कोरव्वा' इत्यादि, तत्र 'राजन्त्याः' आदिदेवेनैव वयस्यतया व्यवहृतास्तद्वंश्याश्च क्षत्रियाश्च प्रतीताः 'इक्वाकवः' नाभेयवंशजाः 'ज्ञाताः' इक्वाकुवंशविशेषभूताः 'कोरव्व'ति कुरवः-कुरुवंशजाः, अथ कियदन्तमिदं सूत्रमिहाध्ययम्? इत्याह-'जाव महापुरिस-वग्गुरापरिक्खिते'ति वागुरा-मृगबन्धनं वागुरेव वागुरा सर्वतः परिवारणसाधर्म्यात् पुरुषाश्च ते वागुरा च पुरुषवागुरा महती चासौ पुरुषवागुरा च महापुरुषवागुरा तथा परिक्षिता ये ते तथा 'महंआस'ति महाश्वः, किम्भूताः? इत्याह-

'आसवरा' अश्वानां मध्येवराः 'आसवार'ति पाठान्तरं तत्र 'अश्ववाराः' अश्वारूढपुरुषाः 'उभओ पासि'ति उभयोः पार्श्वयोः 'नाग'ति नागाहस्तिनः नागवरा-हस्तिनां प्रधानाः 'रहसंगे-ल्लि'ति रथसमुदायः 'अब्भुग्गयभिगारे'ति अभ्युदगतः-अभिमुखमुत्पादितो भृङ्गारो यस्य स तथा 'पग्गहियतालियंते' प्रगृहीतं तालवृन्तं यं प्रति स तथा 'ऊसवियसेयच्छते' उच्छ्रितश्चेतच्छत्रः

‘पवीइयसेयचामरवालवीयणीए’ प्रवीजिता श्वेतचामरवालानां सत्का व्यजनिका यं अथवा प्रवीजिते श्वेतचामरे वालव्यजनिके च यं स तथा –

‘जहा उववाइए’ति करणादिदं दृश्यं—‘कामत्थिया भोगत्थिया’ कामौ—शुभशब्दरूपे भोगाः—शुभगन्धादयः ‘लाभत्थिया’ धनादिलाभार्थिनः ‘इड्डिसिय’ति रुद्धिगम्याः ‘किट्टिसिय’ति कित्त्विषिका भाण्डादय इत्यर्थः क्वचित् किट्टिसिकस्थाने ‘किव्विसिय’ति पठ्यते ‘कारोडिया’ कापालिकाः ‘कारवाहिया’ कारंराजदेयं द्रव्यं वहन्तीत्येवंशीलाः सकारवाहिनस्त एव कारवाहिकाः करवाधिता वा ‘संखिया’ घन्दनगर्भशङ्खहस्ता माङ्गल्यकारिणः शङ्खावादका वा ‘चक्किया’ चाक्रिकाः—चक्रप्रहरणाः कुम्भकारादयो वा ‘नंगलिया’ गलावलम्बितसुवर्णादिमयलाङ्गलप्रतिकृतिधारिणो भट्टविशेषाः कर्षका वा ‘मुहमंगलिया’ मुखे मङ्गलं येषामस्ति ते मुखमङ्गलिकाः—चाटुकारिणः ‘बद्धमाणा’ स्कन्धारोपितपुरुषाः ‘पूसमाणावा’ मागधाः ‘इज्जिसिया पिण्डिसिया घंटिय’ति क्वचिद् दृश्यते, तत्र च इज्यां—पूजामिच्छन्त्येषयन्ति वा ये ते इज्यैषास्त एव स्वार्थिः केकप्रत्ययविधानाद् इज्यैषिकाः, एवं पिण्डैषिका अपि, नवरपिण्डो—भोजनं, घण्टिकास्तु ये घण्टया चरन्ति तां वा वादयन्तीति, ‘ताहिं’ति ताभिर्विवक्षिताभिरित्यर्थः, विवक्षित्वमेवाह—

‘इड्डाहिं’ इष्यन्ते स्मेतीष्टस्ताभिः, प्रयोजनवशादिष्टमपि किञ्चित्स्वरूपतः कान्तं स्यादकान्तं चेत्यत आह ‘कंताहिं’ कमनीयशब्दाभिरित्यर्थः ‘पियाहिं’ प्रियार्थाभिः ‘मणुन्नाहिं’ मनसा ज्ञायन्ते सुन्दरतया यास्ता मनोज्ञा भावतः सुन्दरा इत्यर्थः ताभिः ‘मणामाहिं’ मनसाऽन्यन्ते—गम्यन्ते पुनः पुनर्या सुन्दरत्वातिशयात्ता मनोऽमास्ताभिः ‘ओरालाहिं’ उदाराभिः शब्दतोऽर्थः तश्च ‘कल्लाणाहिं’ कल्याणप्राप्तिसूचिकाभिः ‘सिवाहिं’ उपद्रवरहिताभिः शब्दार्थदूषणरहिताभिरित्यर्थः ‘घन्नाहिं’ धनलम्बिकाभिः ‘मंगल्लाहिं’ मङ्गले—अनर्थः प्रतिधाते साध्वीभिः ‘सस्सिरियाहिं’ शोभायुक्ताभिः ‘हिययगमणिज्जाहिं’ गम्भीरार्थः तः सुबोधभिः रित्यर्थः ‘हिययपल्हायणिज्जाहिं’ हृदयगतकोप-शोकादि-ग्रन्थिविलयनकरीभिरित्यर्थः ‘मियमहुरगंभीरगाहियाहिं’ मिताः—परिमिताक्षरा मधुराः—कोमलशब्दाः गम्भीरामहाध्वनयो दुरवधार्यामयर्थं श्रोतृन् ग्राहयन्ति यास्ता ग्राहिकास्ततः पदचतुष्टयस्य कर्मधारयोऽतस्ताभिः ‘मियमहुरगंभीरसस्सिरियाहिं’ति क्वचिद् दृश्यते ।

तत्र च मिताः अक्षरतो मधुराः शब्दतो गम्भीरा—अर्थः तो ध्वनितश्च स्वश्रीः—आत्मसम्पद यासां तास्तथा ताभिः ‘अट्टसइयाहिं’ अर्थः शतानि यासु सन्ति ना अर्थः शतिकास्ताभिः अथवा सह—बहुफलत्वं अर्थः तः सइयाओ अट्टसइयाओ ‘ताहिं अपुणरुत्ताहिं वग्हूहिं’ वाग्भिर्गीभिरकार्थिः—कानि वा प्राय इष्टदीनि वाग्विशेषणानीति ‘अनवरयं’ सन्ततम् ‘अभिनन्दंता ये’त्यादि तु लिखित-मेवास्ते, तत्र चाभिनन्दयन्तो—जय जीवेत्यादि भणन्तोऽभिवृद्धिमाचक्षाणाः ‘जय जये’त्याशीर्वचनं भक्तिसम्पन्ने च द्विवचनं ‘नंदा धम्मणे’ति ‘नन्द’ वद्धस्व धर्मेण एवं तपसाऽपि, अथवा जय जय विपक्षं, केन ?

धर्मेण हे नन्द ! इत्येवमक्षरघटनेति ‘जय २ नंदा ! भदं ते’ जय त्वं हे जगन्नन्दिकर ! भद्रं ते भवतादिति गमयं ‘जियविग्घोऽविय’ति जितविघ्नश्च ‘वसाहि तं देव ! सिद्धमज्जे’ति वस त्वं हे देव ! सिद्धमध्ये देवसिद्धमध्ये वा ‘निहणाहि ये’त्यादि निर्घातय च रागद्वेषमल्लौ तपसा, कथम्भूतः न ? इत्याह—धृतिरेव धनिकं अत्यर्थं बद्धा कक्षा (कच्छोटो) येन स तथा, मल्लो हि मल्लान्तरजयसमर्थो भवति गाढबद्धकक्षः सन्नितिकृत्वोक्तं ‘धिइधणिये’त्यादि, तथ ‘अप्पमत्तो’

इत्यादि, 'हराहि'ति गृहाण आराधना-ज्ञानादिसम्यकपालना सैव पताका जयप्राप्तनटग्राह्या आराधनापताका तां त्रैलोक्यमेव रङ्गमध्यं-मल्लयुद्धद्रष्टृमहाजनमध्यं तत्र, "हंता परीसहचमू"ति हत्वा परीषहसैन्यं, अथवा 'हन्ता' घातकः परीषहचमू इति विभक्तिपरिणामात् शीलार्थः कतृवन्त-त्वाद्वा हन्ता परीषहचमूमिति 'अभिभविय'ति अभिभूय-जित्वा 'ग्रामकण्टकोवसर्गाण'ति इन्द्रियग्रामप्रतिकूलोपसर्गानित्यर्थः णं वाक्यालङ्कारे अथवा 'अभिभविता' जेता ग्रामकण्टकोप-सर्गाणामिति, किं बहुना ? - 'धम्मे ते' इत्यादि ।

'नयणमालासहस्तेहि'ति नयनमालाः-श्रेणीभूतजननेत्रपङ्क्तयः 'एवं जहा उववाइए'ति अनेन यत्सूचितं तदिदं- 'वयणमासहस्तेहि'अभिधुव्वमाणे २ हिययमालासहस्तेहि'अभिनिदिज्जमाणे २' जनमनःसमूहैः समुद्धिमुपनीयमानो जय जीव नन्देत्यादिपर्यालोचनादिति भावः 'मणोरहमाला-सहस्तेहि'विच्छिप्पमाणे २' एतस्य पादमूले वत्स्याम इत्यादिभिर्जनविकल्पैर्विशेषण स्पृश्यमान इत्यर्थः 'कंतिरूवसोहग्गजोव्वणगुणेहि' पत्थिज्जमाणे २' कान्त्यादिभिर्गुणैर्हेतुभूतैः प्रार्थ्यमानो भर्तृतया स्वामितया वा जनैरिति 'अंगुलिमासहस्तेहि'दाइज्जमाणे २' 'दाहिणहत्थेणं बहूणं नरना-रिसहस्साणं अंजलिमालासहस्साइं पडिच्छेमाणे २ भवणभित्ती (पन्ती) सहस्साइं' 'समइच्छिमाणे २' समतिक्रा-मन्नित्यर्थः 'तंतीलतालगीयवाइयरवेणं' तन्त्री-वीणा तलाः-हस्ताः तालाः-कांसिकाः तलताला वा-हस्ततालाः गीतवादिता-प्रतीते एषां यो रवः स तथा तेन 'महुरेणं मणहरेणं' 'जय २ सहुग्घोस-मीसएणं' जयेतिशब्दस्य यद् उद्घोषणं तेन मिश्रो यः स तथा तेन तथा 'मंजुमंजुणा घोसेणं' अतिकोमलेन ध्वनिना स्तावकलोकसम्बन्धिना नूपुरादिभूषणसम्बन्धिना वा 'अप्पडिबु-ज्जमाणे'ति अप्रतिबुद्ध्यमानः-शब्दान्तराण्यनवधारयन् अप्रत्युद्ध्यमानो वा-अनपहियमाणमान-सो वैराग्यगतमानसत्वादिति ।

'कंदरगिरिविवरकुहरगिरिवरपासादुद्धधणभवणदेवकुलसिंघाडगतिगचउक्कचच्चर आरामुज्जाकाणणसभप्पवप्पसेदसेभावे'ति कन्दराणि-भूमिविवराणि गिरीणां विवरकुहराणि-गुहाः पर्वतान्तराणि वा गिरिवराः-प्रधानपर्वताः प्रासादाः-सप्तभूमिकादयः ऊर्ध्वधनभवनानि-उच्चाविरल्लगेहानि देवकुलानि-प्रतीतानि श्रृङ्गाटकत्रिकचतुष्कचत्तराणि प्राग्वत् आरामाः-पुष्पजातिप्रधाना वनखण्डाः उद्यानानि-पुष्पादिमद्वृक्षयुक्तानि काननानि-नगराद् दूरवर्तीनि सभा-आस्थायिकाः प्रपा-जलदानस्थानि एतेषां ये प्रदेशदेशरूपा भागास्ते तथा तान्, प्रदेशा-लघुतरा भागाः देशास्तु महत्तराः, अयं पुनर्वण्डकः क्वचिदन्यथा दृश्यते-'कंदरदरिकुहर-विवरगिरिपाथारङ्गालचरियदारगोउरपा सायदुवारभवणदेवकुलआरामुज्जाकाणणसभप्पएस'ति प्रतीतार्थः श्रार्थः, 'पडिसुयाससहस्ससंकुले करेमाणे'ति प्रतिश्रुत्यतसहस्रसङ्कुलान्प्रतिशब्दलक्ष-सङ्कुलानित्यर्थः कुर्वन् २ निर्गच्छतीति सम्बन्धः 'हयहेसियहत्थिगुलुगुलाइयरहघणघणाइय-सद्धमीसएणं महया कलकलरवेण य जणस्स सुमहुरेणं पूरंतोऽवरं समंता सुयंधवरकुसुमचुन्न-उविद्धवासरेणुमइलं णभं करंतं' सुगन्धीनां-वरकुसुमानां चूर्णानां च 'उब्बिद्ध' ऊर्ध्वगतो यो वासरेणुः-वासकं रजस्तेन मलिनं यत्तत्तथा ।

'कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवनिववहेण जीवलोगमिव वासयंतं' कालागुरु-गन्धद्रव्यविशेषः प्रवरकुन्दुरुक्कं-वरचीडा तुरुक्कंसिल्लहं धूपः-तदन्यः एतल्लक्षणा वा एषामेतस्य

वा यो निवहः स तथा तेन जीवलोकां वासयन्निवेति 'समंतओ खुमियचक्रवालं' क्षुभितानि चक्रवालानि—जनमण्डलानि यत्र गमने तत्तथा तद्यथा भवत्येवं निर्गच्छतीति सम्बन्धः 'पउरजणबाल-पुइपमुइयतुरियपहावियविउलाउलबोलबहुलं नभं करेते' पौरजनाश्च अथवा प्रचुरजनाश्च बाला वृद्धाश्च ये प्रमुदिताः त्वरितप्रधाविताश्च—शीघ्रं गच्छन्तस्तेषां नगरस्स मज्झमज्झेणंति, शेषं तु लिखितमेवास्त इति ।

'पउमेइ व'ति इह यावत्करणादिदं धश्यं—'कुमुदेइ वा नलिणेइ वा सुभगेइ वा सोगंधिएइ वा' इत्यादि, एषां च भेदोरुद्धिगम्यः, 'कामेहिं जाए'ति कामेषु—शब्दादिरूपेषु जातः 'भोगेहिं संवुडे'ति भोगा—गन्धरसस्पर्शास्तेषु मध्ये संवृद्धो—वृद्धिमुपगतः 'नोवलिप्पइ कामरण'ति कामलक्षणं रजः कामरजस्तेन कामरजसा कामरतेन वा—कामानुरागेण 'मित्तनाई' इत्यादि, मित्राणि—प्रतीतानि ज्ञातयः—स्वजातीयाः निजका—मातुलादयः स्वजनाः—पितृपितृ-व्यादयः सम्बन्धिनः—श्वशुरादयः परिजनो—दासादि, इह समाहारद्वन्द्वस्ततस्तेन नोपलिप्यते—स्नेहतः सम्बन्धो न भवतीत्यर्थः 'हारवारि' इह यावत्करणादिदं धश्यं—'धारासिंदुवारच्छिन्नमुत्ता-वलिपयासाइं अंसूणि'ति ।

'जइयव्व'ति प्राप्तेषु संयमयोगेषु प्रयत्नः कार्यं 'जाया !' हे पुत्र ! 'घडियव्व'ति अप्राप्तानां संयमयोगानां प्राप्तये घटना कार्या 'परिक्कमियव्व'ति पराक्रमः कार्यं पुरुषत्वाभिमानः सिद्धफलः कर्तव्य इति भावः, किमुक्तं भवति ?—'अस्सिं चे'त्यादि, अस्मिन्श्चार्थे—प्रब्रज्यानुपालनलक्षणे न प्रमादयितव्यमिति, 'एवं जहा उसभदत्तो' इत्यनेन यत्सूचितं तदितं—'तेणामेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिकुत्तो आयाहिणं पयाहिणं पकरोइ २ वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—आलित्ते णं भंते ! लोए' इत्यादि, व्याख्यातं चेदं प्रागिति ।

मू. (४६६) तएणं से जमाली अनगारे अन्नया कयाइ जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति वंदित्ता २ एवं वयासी—इच्छामि णं भंते ! तुज्जेहिं अब्भुन्नाए समणे पंचहिं अनगारसएहिं सद्धिं बहिया जणवयविहारं विहरित्ताए, तएणं से समणे भगवं महावीरे जमालिस्स अनगारस्स एयमड्डं नो आढाइ नो परिजाणाइ तुसिणीए संचिद्धइ

तए णं से जमाली अनगारे समणं भगवं महावीरं दोछंपि तच्छंपि एवं वयासी—इच्छामि णं भंते ! तुज्जेहिं अब्भुन्नाए समणे पंचहिं अनगारसएहिं सद्धिं जाव विहरित्ताए, तए णं समणे भगवं महावीरे जमालिस्स अनगारस्स दोछंपि तच्छंपि एयमड्डं णो आढाइ जाव तुसिणीए संचिद्धइ

तए णं से जमाली अनगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियाओ बहुसालाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता पंचहिं अनगारसएहिं सद्धिं बहिया जणवयविहारं विहरइ, तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थीनामं नयरी होत्था वन्नओ, कोट्टए चेइए वन्नओ, जाव वनसंडस्स, तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नाम नयरी होत्था वन्नओ पुन्नभदे चेइए वन्नओ, जाव पुढविसिलावड्डओ ।

तए णं से जमाली अनगारे अन्नया कयाइ पंचहिं अनगारसएहिं सद्धिं संपरिवुडे पुव्वानुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं दूइजमाणे जेणेव सावत्थी नयरी जेणेव कोट्टए चेइए तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता अहापडिरुवं उग्गहं उग्गिण्हति अहापडिरुवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं

तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ।

तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयावि पुब्बाणुपुब्बिं चरमाणे जाव सुहं सुहेणं विहरमाणे जेमेव चंपानगरी जेणेव पुन्नभदे चेइए तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छिता अहापडिरुवं उगहं उग्गिण्हति अहा० २ संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ।

तए णं तस्स जमालिस्स अनगारस्स तेहिं अरसेहि य विरसेहि य अंतेहि य पंतेहि य लूहेहि य तुच्छेहि य कालाइक्कंतेहि य पमाणाइक्कंतेहि य सीतएहि य पाणभोयणेहिं अन्नया कयावि सीररंगंसि विउले रोगातंके पाउब्भूए उज्जले विउले पगाढे कक्कसे कडुए चंडे दुक्खे दुग्गे तिच्चे दुरहियासे पित्तज्जरपरिगतसीरे दाहवक्कंतिए यावि विहरइ ।

तए णं से जमाली अनगारे वेयणाए अभिभूए समाणे समणे निग्गंथे सद्दावेइ सद्दावेत्ता एवं वयासी-तुज्जे णं देवाणुप्पिया ! मम सेज्जासंधारणं संथरेह ।

तए णं ते समणा निग्गंथा जमालिस्स अनगारस्स एयमड्डं विनएणं पडिसुणेति पडिसुणेत्ता जमालिस्स अनगारस्स सेज्जासंधारणं संथरेति ।

तए णं से जमाली अनगारे बलियतरं वेदनाए अभिभूए समाणे दोच्चंपि समणे निग्गंथे सद्दावेइ २ ता दोच्चंपि एवं वयासी-ममन्नं देवाणुप्पिया ! सेज्जासंधारणं किं कडे कज्जइ ?, एवं बुत्ते समाणे समणा निग्गंथा बिंति-भो सामी ! कीरइ, तए णं ते समणा निग्गंथा जमालि अनगारं एवं वयासीणो खलु देवाणुप्पियाणं सेज्जासंधारणं कडे कज्जति ।

तए णं तस्स जमालिस्स अनगारस्स अयमेयारुवे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था-जन्नं समणे भगवं महावीरे एवं आइक्खइ जाव एवं परूवेइ-एवं खलु चलमाणे चलिए उदीरिज्जमाणे उदीरिए जाव निज्जरिज्जमाणे निज्जिन्ने तं णं मिच्छा इमं च णं पच्चक्खमेव दीसइ सेज्जासंधारणं कज्जमाणे अकडे संधरिज्जमाणे असंधरिए जह्वा णं सेज्जासंधारणं कज्जमाणे अकडे संधरिज्जमाणे असंधरिए तम्हा चलमाणेवि अचलिए जाव निज्जरिज्जमाणेवि अनिज्जिन्ने, एवं संपेहेइ एवं संपेहेत्ता समणे निग्गंथे सद्दावेइ समणे निग्गंथे सद्दावेत्ता एवं वयासी-जन्नं देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे एवं आइक्खइ जाव परूवेइ-एवं खलु चलमाणे चलिए तं चेव सव्वं जाव निज्जरिज्जमाणे अनिज्जिन्ने ।

तए णं जमालिस्स अनगारस्स एवं आइक्खमाणस्स जाव परूवेमाणस्स अत्थेगइया समणा निग्गंथा एयमड्डं सदहंति पत्तिरयंति रोयंति अत्थेगइया समणा निग्गंथा एयमड्डं नो सदहंति ३, तत्थ णं जे ते समणा निग्गंथा जमालिस्स अनगारस्स एयमड्डं सदहंति ३ ते णं जमालिं चेव अनगारं उवसंपज्जित्ताणं विहरंति ।

तत्थ णं जे ते समणा निग्गंथा जमालिस्स अनगारस्स एयमड्डं नो सदहंति नो पत्तिरयंति नो रोयंति ते णं जमालिस्स अनगारस्स अंतियाओ कोट्टयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमंति २ पुब्बाणुपुब्बिं चरमाणे गाभाणुगामं दूइ० जेणेव चंपानयरी जेणेव पुन्नभदे चेइए जेणेव समणं भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करोति २ ता वंदइ नमंसइ २ समणं भगवं महावीरं उवसंपज्जित्ता णं विहरंति ।

वृ. 'नो आढाइ'ति नाद्रियते तत्रार्थेनादरवान् भवति 'नो परिजाणइ'ति न परिजानातीत्यर्थः भाविदोषत्वेनोपेक्षणीयत्वात्तस्येति ॥ 'अरसेहि य'ति हिङ्गवादिभिरसंस्कृतत्वादविद्यमानरसैः 'विरसेहि य'ति पुराणत्वाद्विगतरसैः 'अंतेहि य'ति अरसतया सर्वधान्यान्तवर्तितभिर्वल्लचणकादिभिः 'पंतेहि य'ति तैरेव भुक्तावशेषत्वेन पर्युथितत्वेन वा प्रकर्षणान्तवर्तित्वात्प्राप्तैः 'लूहेहि य'ति रूक्षैः 'तुच्छेहि य'ति अल्पैः 'कालाइकंतेहि य'ति तृष्णाबुभुक्षाकालाप्राप्तैः 'पमाणाइकंतेहि य'ति बुभुक्षापिपासामात्रानुचितैः 'रोगायंके'ति रोगो-व्याधि स चासावातङ्गश्च-कृच्छ्रजीवितकारीति रोगातङ्गः 'उज्जले'ति उज्ज्वलो-विपक्षलेशेनाप्यलङ्घितत्वात् 'तिउले'ति त्रीनपि मनःप्रभृति-कानार्थान्तुलयति-जयतीति त्रितुलः, कचिद्विपुल इत्युच्यते, तत्र विपुलः सकलकायव्यापकत्वात्

'पगाढे'ति प्रकर्षवृत्ति 'कक्कसे'ति कर्कशद्रव्यमिव कर्कशोऽनिष्ट इत्यर्थः- 'कडुए'ति कटुकं नागरादि तदिव यः स कटुकोऽनिष्ट एवेति 'चंडे'ति रौद्रः 'दुक्खे'ति दुःखहेतुः 'दुग्गे'ति कष्टसाध्य इत्यर्थः 'तिव्वे'ति तीव्रं-तिक्तं निम्बादिद्रव्यं तदिव तीव्रः, किमुक्तं भवति 'दुरहियासे'ति दुरधिसह्यः 'दाहवकंतिए'ति दाहो व्युत्क्रान्तः-उत्पन्नो यस्यासी दाहव्युत्क्रान्तः स एव दाहव्युत्क्रान्तिकः 'सेज्जासंधारणं'ति शय्यायै-शयनाय संस्तारकः शय्यासंस्तारकः ।

'बलियतरं'ति गाढतरं 'किं कडे कज्जइ'ति किं निष्पन्न उत निष्पाद्यते?, अनेनातीतकाल-निर्देशेन वर्तमानकालनिर्देशेन च कृतकिर्यमाणयोर्भेद उक्तः, उत्तरेऽप्येवमेव, तदेवं संस्तारक-कर्तृसाधुभिरपि क्रियमाणस्याकृततोक्ता, ततश्चासौ स्वकीयवचनसंस्तारककर्तृसाधुवचन-योर्विमर्शात् प्ररूपितवान्-क्रियमाणं कृतं यदभ्युपगम्यते तन्न सङ्गच्छते, यतो येन क्रियमाणं कृतमित्यभ्युपगतं तेन विद्यमानस्य करणक्रिया प्रतिपन्ना, तथा च बहवो दोषाः, तथाहि-यत्कृतं तत्क्रियमाणं न भवति, विद्यमानत्वाच्चिरन्तनघटवत् ।

अथ कृतमपि क्रियते ततः क्रियतां नित्यं कृतत्वात् प्रथमसमय इवेति, न च क्रियास-माप्तिर्भवति सर्वदा क्रियमाणत्वादादिसमयवदिति, तथा यदि क्रियमाणं कृतं स्यात्तदा क्रियावैफल्यं स्याद् अकृतविषय एव तस्याः सफलत्वात्, तथा पूर्वमसदेव भवद्दृश्यते इत्यध्यक्षविरोधश्च, तथा घटादिकार्यनिष्पत्तौ दीर्घं क्रियाकलो दृश्यते, यतो नारम्भकाल एव घटादिकार्यं दृश्यते नापि स्थासकादिकाले, किं तर्हि, तत्क्रियाऽवसाने, यतश्चैवं ततो न क्रियाकालेषु युक्तं कार्यं किन्तु क्रियाऽवसाने एवेति, आह च भाष्यकारः-

॥ १ ॥

“जस्सेह कज्जमाणं कयंति तेणेह विज्जमाणस्स ।

करणकिरिया पवन्ना तहा य बहुदोसपडिवत्ती ॥

॥ २ ॥

कयमिह न कज्जमाणं तब्भावाओ चिरंतनघडोव्व ।

अहवा कयंपि कीरइ कीरउ निच्च न य समत्ती ॥

॥ ३ ॥

किरियावेफल्लंपि य पुव्वमभूयं च दीसए हुंतं ।

दीसइ दीहो य जओ किरियाकालो घडाईणं ॥

॥ ४ ॥

नारंभे छियदीसइ न सिवादद्धाइ दीसइ तदंते ।

तो नहि किरियाकाले जुत्तं कज्जं तदंतंमि ॥ इति

‘अत्येगइया समणा निगंथा एयमहुं नो सहंति’ति ये च न श्रद्धधृति तेषां मतमिदं—नाकृतं अभूतमविद्यमानमित्यर्थः क्रियते अभावात् खपुष्पवत् यदि पुनरकृतमपि असदपीत्यर्थः क्रियते तदा खरविषाणमपि क्रियतामसत्त्वा विशेषात्, अपि च कृतकरण पक्षे नित्यक्रियादयो दोषा भणितास्ते च असत्करणपक्षेऽपि तुल्या वर्तन्ते, तथाहि—नात्यन्तमसत् क्रियतेऽसद्भावात् खरविषाणमिव, अथात्यन्तासदपि क्रियते तदा नित्यं तत्करणप्रसङ्गः, न चात्यन्तासतः करणे क्रियासमाप्तिर्भवति, तथाऽत्यन्तासतः करणे क्रियावेफल्यं च स्यादसत्त्वादेव खरविषाणवत्, अथ च अविद्यमानस्य करणाभ्युपगमे नित्यक्रियादयो दोषाः कष्टतरका भवन्ति, अत्यन्ताभावरूपत्वात् खरविषाण इवेति, विद्यमानपक्षे तु पर्यायविशेषणापर्ययणात् स्यादपि क्रियाव्यपदेशो यथाऽऽकाशं कुरु, तथा च नित्यक्रियादयो दोषा न भवन्ति, न पुनरयं न्यायोऽत्यन्तासति खरविषाणादावस्तोति, यद्योक्तं—

पूर्वमसदेवोत्पद्यमानं दृश्यते इति प्रत्यक्षविरोधः, तत्रोच्यते, यदि पूर्वमभूतं सद्भवदृश्यते तदा पूर्वमभूतं सद्भवत् कस्त्वया खरविषाणमपि न दृश्यते, यद्योक्तं—‘दीर्घ क्रियाकालो दृश्यते, तत्रोच्यते’, प्रतिसमयमुत्पन्नानां परस्परणेपद्विलक्षणानां सुबह्वीनां स्यासकोसादीनामारम्भसमयेष्वेव निष्ठानुयायिनीनां कार्यकोटीनां दीर्घ क्रियाकालो यदि दृश्यते तदा किमत्र घटस्यायातं ? येनोच्यते—दृश्यते दीर्घश्च क्रियाकालो घटादीनामिति, यद्योक्तं—‘नारम्भएव दृश्यते’ इत्यादि, तत्रोच्यते, कार्यान्तरारम्भे कार्यान्तरं कथं दृश्यतां पटारम्भे घटवत् ?, शिवकस्थासकादयश्च कार्यविशेषा घटस्वरूपा न भवन्ति, ततः शिवकादिकाले कतं घटो दृश्यतामिति ।

किंच—अन्यसमय एव घटः समारब्धः ?, तत्रैव च यद्यसौ दृश्यते तदा को दोषः ?, एवं च क्रियमाण एव कृतो भवति, क्रियमाणसमयस्य निरंशत्वात्, यदि च संप्रतिसमये क्रियाकालेऽप्यकृतं वस्तु तदाऽतिक्रान्ते कथं क्रियतां कथं दृश्यतामिति ?, क्रियाया उभयोरपि विनष्टत्वानुत्पन्नत्वेनासत्त्वादसम्बध्यमानत्वात्, तस्मात् क्रियाकाल एव क्रियमाणं कृतमिति, आह च—

॥ १ ॥ “थेराण मयं नाकयमभावओ कीरण खपुष्पं व ।

अहव अकयं पि कीरइ कीरउ तो खरविसाणं पि ॥

॥ २ ॥ निच्चकिरियाइ दोसा नणु तुल्ला असइ कट्टतरया वा ।

पुव्वमभूयं न ते दीसइ किं खरविसाणं पि ॥

॥ ३ ॥ पइसमउत्पन्नाणं परोप्परविलक्खणाण सुबहूणं ।

दीहो किरियाकालो जइ दीसइ किं च कुंभस्स ॥

॥ ४ ॥ अन्नारंभे अन्नं किह दीसउ ? जह घडो पडारंभे ।

सिवगादओ न कुंभो किह दीसउ तदद्दाए ॥

॥ ५ ॥ अंते छिय आरद्धो जइ दीसइ तंमि चेव को दोसो ? ।

अकयं च संपइ गए किहु कीरउ किह व एसंमि ? ॥

—इत्यादि बहु वक्तव्यं तच्च विशेषावश्यकदावगन्तव्यमिति ।—

मू. (४६७) तए णं से जमाली अनगारे अत्रया कयावि ताओ रोगायंकाओ विष्णुमुक्के हडे तुडे जाए अरोए बलियसरीरे सावत्थीओ नयरीओ कोड्डयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ २

पुष्पाणुपुष्पि चरमाणे गामाणुगामं दूइजमाणे जेणेव चंपा नयरी जेणेव पुन्नभदे चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते ठिच्चा समणं भगवं महावीरं एवं वयासी -

जहा णं देवाणुप्पियाणं बहवे अंतेवासी समणा निग्गंथा छउमत्था भवेत्ता छउमत्थावक्कमणेणं अवक्कंता नो खलु अहं तहा छउमत्थे भविता छउमत्थावक्कमणेणं अवक्कमिए, अहन्नं उप्पन्नणाण-दंसणधरे अरहा जिणे केवली भविता केवलिअवक्कमणेणं अवक्कमिए ।

तए णं भगवं गोयमे जमालिं अनगारं एवं वयासी - नो खलु जमाली ! केवलिस्स नाणे वा दंसणे वा सेलसि वा थंभंसि वा धूभंसि वा आवरिज्जइ वा निवारिज्जइ वा, जइ णं तुमं जमाली ! उप्पन्नणाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली भविता केवलिअवक्कमणेणं अवक्कंते तो णं इमाइं दो वागरणाइं वागरेहि - सासए लोए जमाली ! असासए लोए जमाली ?, सासए जीवे जमाली ! असासए जीवे जमाली ?

तए णं से जमाली अनगारे भगवया गोयमेणं एवं वुत्ते समाणे संकिए कंखिए जाव कलुससमावन्ने जाए यावि होत्था, नो संचाएति भगवओ गोयमस्स किंचिवि पमोक्खमाइक्खित्तए तुसिणीए संचिइइ, जमालीति समणे भगवं महावीरे जमालिं अणगारं एवं वयासी -

अत्थि णं जमाली ममं बहवे अंतेवासी समणा निग्गंथा छउमत्था जे णं एयं वागरणं वागरित्तए जहा णं अहं नो चेव णं एयप्पगारं भासं भासित्तए जहा णं तुणं, सासए लोए जमाली जन्न कयावि नासि न कयावि न भवति न कदावि न भविस्सइ भुवि च भवइ य भविस्सइ य धुवे नतिए सासए अक्खए अव्वए अवड्डिए निच्चे, असासए लोए जमाली ! जओ ओसप्पिणी भविता उस्सप्पिणी भवइ उस्सप्पिणी भविता ओसप्पिणी भवइ, सासए जीवे जमाली ! जं न कयाइ नासि जाव निच्चे असासए जीवे जमाली जन्नं नेरइए भविता तिरिक्खजोणिए भवइ तिरिक्खजोणिए भविता मणुस्से भवइ मणुस्से भविता देवे भवइ ।

तए णं से जमाली अनगारे समणस्स भगवओ महावीरस्स एवमाइक्खमणस्स जाव एवं परुवेमाणस्स एयमड्डं नो सदहइ नो पत्तिएइ नो रोएइ एयमड्डं असदहमाणे अपत्तियमाणे अरोएमाणे दोच्चं पि समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ आयाए अवक्कमइ दोच्चं पि आयाए अवक्कमित्त बहूहिं असब्भावुब्भावणाहिं मिच्छत्ताभिनिवेसेहि य अप्पाणं च परं च तदुभयं च वुग्गाहेमाणे वुप्पाएमाणे बहूयाइं वासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ २ अद्धमासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेइ अ० २ तीसं भत्ताइं अनसणाए छेदेति २ तस्स ठाणस्स अनालोइयपडिक्कंते कालमासे कालं किच्चा लंतए कप्पे तेरससागरोवमठितिए सु देवकिव्विसिए सु देवे सु देवकिव्विसियत्ताए उववन्ने ।

वृ. 'छउमत्थावक्कमणेणं' ति छद्मस्थानां सतामपक्रमणं - गुरुकुलाभिर्गमनं छद्मस्थापक्रमणं तेन, 'आवरिज्जइ' ति ईषदन्निपते 'निवारिज्जइ' ति नितरां वार्यते प्रतिहन्यत इत्यर्थः 'न कयाइ नासी' त्यादि तत्र न कदाचिन्नासीदनादित्वात् न कदाचिन्न भवति सदैव भावात् न कदाचिन्न भविष्यति अपर्यवसितत्वात्, किं तर्हि ?

'भुवि चे' त्यादिततश्चायं त्रिकालभावित्वेनाचलत्वाद् ध्रुवो मेवादिबत् ध्रुवत्वादेव 'नियतः'

नियताकारो नियतत्वादेव शाश्वतः प्रतिक्षणमप्यसत्त्वस्याभावत् शाश्वतत्वादेव 'अक्षयः' निर्विनाशः, अक्षयत्वादेवाव्ययः प्रदेशापेक्षया, अवस्थितो द्रव्यापेक्षया, नित्यस्तदुभयापेक्षया, एकार्णां चैते शब्दाः ।

मू. (४६८) तए णं से भगवं गोयमे जमालिं अनगारं कालगयं जाणित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ ते० २ समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी कुसिस्से जमालिनामं अनगारे से णं भंते ! जमाली अनगारे कालमासे कालं किच्चा कहिं गए कहिं उववन्ने ।

गोयमादि समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी-एवं खलु गोयमा ! ममं अंतेवासी कुसिस्से जमाली नामं से णं तदा मम एवं आइक्खमाणस्स ४ एयमड्ढणो सद्दहइ ३ एयमड्ढं असद्दहमाणे ३ दोच्चं पि ममं अंतियाओ आयाए अवक्कमइ २ बहूहिं असब्भावुब्भावणाहिं तं चेव जाव देवकिव्विसियत्ताए उववन्ने ।

वृ. 'आयाए'ति आत्मना 'असब्भावुब्भावणाहिं'ति असद्भावानां-वितथार्थानु-द्भावना-उत्प्रेक्षणानि असद्भावोद्भावनास्ताभिः 'मिच्छताभिनिवेसेहि य'ति मिथ्यात्वात्-मिथ्यादर्शनेत्यादयेऽभिनिवेशा-आग्रहास्ते तथातैः 'बुग्गाहेमाणे'ति व्युद्ग्राहयन् विरुद्धग्रहवन्तं कुर्वन्नित्यर्थः 'वुप्पाएमाणे'ति व्युत्पादयन् दुर्विदग्धीकुर्वन्नित्यर्थः ।

मू. (४६९) कतिविहा णं भंते ! देवकिव्विसिया पन्नत्ता ?, गोयमा ! तिविहा देवकिव्विसिया पन्नत्ता, तंजहा-तिपलिओवमड्ढिइया तिसागरोवमड्ढिइया तेरससागरोवमड्ढिइया, कहि णं भंते ! तिपलिओवमड्ढितीया देवकिव्विसिया परिवसंति ? गोयमा ! उप्पिं जोइसियाणं हिड्ढिं सोहम्मीसाणेसु कप्पेसु एत्थ णं तिपलिओवमड्ढिइया देवकिव्विसिया परिवसंति ।

कहि णं भंते ! तिसागरोवमड्ढिइया देवकिव्विसिया परिवसंति ?, गोयमा ! उप्पिं सोहम्मी-साणाणं कप्पाणं हिड्ढिं सणकुमारमाहिंदेसु कप्पेसु एत्थ णं तिसागरोवमड्ढिइया देवकिव्विसिया परिवसंति, कहि णं भंते ! तेरससागरोवमड्ढिइया देवकिव्विसिया देवा परिवसंति ?, गोयमा ! उप्पिं बंभलोगस्स कप्पस्स हिड्ढि लंतए कप्पे एत्थ णं तेरससागरोवमड्ढिइया देवकिव्विसिया देवा परिवसंति । देवकिव्विसिया णं भंते ! केसु कम्मादानेसु देवकिव्विसियत्ताए उववत्तारो भवंति ?

गोयमा ! जेइमे जीवा आयरियपडिणीया उवज्झायपडिणीया कुलपडिणीया गणपडिणीया संघपडिणीया आयरियउवज्झायाणं अयसकरा अवन्नकरा अकित्तिकरा बहूहिं असब्भावुब्भावणाहिं मिच्छताभिनिवेसेहि य अप्पाणं च ३ बुग्गाहेमाणा वुप्पाएमाणा बहूइं वासाइं सामन्नपरियाणं पाउणंति पा० २ तस्स ठाणस्स अनालोइयपडिक्कंते कालमासे कालं किच्चा अन्नयेरेसु देवकिव्विसिएसु देवकिव्विसियत्ताए उववत्तारो भवतं, तं०-तिपलिओवमड्ढितीएसु वा तिसागरोवमड्ढितीएसु वा

देवकिव्विसियाणं भंते ! ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अनंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति ?, गोयमा ! जाव चत्तारि पंच नेरइयतिरिक्खजोणिय-मणुस्स देवभवग्गहणाइं संसारं अनुपरियट्ठित्ता तओ पच्छ सिज्झंति बुज्झंति जाव अंतं करेति, अत्थेगइया अनादीयं अनवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतं संसारकतारं अनुपरियट्ठंति ।

जमाली णं भंते ! अनगारे अरसाहारे विरसाहारे अंताहारे लूहाहारे तुच्छाहारे अरसजीवी विरसजीवी जाव तुच्छजीवी उवसंतजीवी पसंतजीवी विवित्तजीवी ?, हंता गोयमा ! जमाली णं अनगारे अरसाहारे विरसाहारे जाव विवित्तजीवी ।

जति णं भंते ! जमाली अनगारे अरसाहारे विरसाहारे जाव विवित्तजीवी कम्हा णं भंते ! जमाली अनगारे कालमासे कालं किच्चा लंतए कप्पे तेरससागरोवमड्डितिएसु देवकिव्विसिएसु देवेसु देवकिव्विसियत्ताए उववन्ने ?, गोयमा ! जमाली णं अनगारे आयरियपडिणीए उवज्झाय-पडिणीए आयरियउवज्झायाणं अयसकारए जाव बुप्पाएमाणे जाव बहूइं वासाइं सामन्नपरियाणं पाउणित्ता अद्धमासियाए संलेहणाए तीसं भत्ताइं अनसणाए छेदेति तीसं २ तस्स ठाणस्स अनालोइयपडिकंते कालमासे कालं किच्चा लंतए कप्पे जाव उववन्ने ।

वृ. 'केसु कम्मादानेसु' ति केषु कमहितुषु सत्त्वित्यर्थः 'अजसकारगे' त्यादौ सर्वदिग्गामिनी प्रसिद्धिर्पशस्तत्प्रतिषेधादयशः, अवर्णस्त्वप्रसिद्धिमात्रम्, अकीर्तिं पुनरेकदिग्गामिन्यप्रसिद्धिरिति 'अरसाहारे' त्यादि, इह च 'अरसाहारे' इत्याद्यपेक्षया 'अरसजीवी' त्यादि न पुनरुक्तं शीलादिप्रत्य-यार्थेन भिन्नार्थः त्यादिति, 'उवसंतजीवी' ति उपशान्तोऽन्तर्वृत्त्या जीवतीत्येवंशील उपशान्तजीवी, एवं प्रशान्तजीवी नवरं प्रशान्तो बहिर्वृत्त्या, 'विवित्तजीवी' ति इह विवित्तः ख्यादिसंसक्ता-सनादिवर्जनत इति । अथ भगवता श्रीमन्महावीरेण सर्वज्ञत्वादमुं तद्व्यतिकरं जानताऽपि किमिति प्रव्राजितोऽसौ ? इति, उच्यते अवश्यम्भाविभावानां महानुभावैरपि सर्वज्ञत्वादमुं तद्व्यतिकरं जानताऽपि किमित प्रव्राजितोऽसौ ? इति, उच्यते, अवश्यम्भाविभावानां महानुभावैरपि प्रायो लङ्घयितुमशक्यत्वाद् इत्यमेव वा गुणविशेषदर्शनाद्, अमूढलक्षाहि भगवन्तोऽर्हन्तो न निष्प्रयोजनं क्रियासु प्रवर्तन्त इति ॥

मू. (४७०) जमाली णं भंते ! देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खएणं जाव कहिं उवव - जइ ?, गोयमा ! चत्तारि पंच तिरिक्खजोणियमणुस्स देवभवग्गहणाइं संसारं अनुपरियट्ठित्ता तओ पच्चा सिञ्झिहिति जाव अंतं काहेति । सेवं भंते २ ति ॥

शतकं-९ उद्देशकः-३३ समाप्तः

-: शतकं-९ उद्देशकः-३४ :-

वृ. अनन्तरोद्देशके गुरुप्रत्यनीकतया स्वगुणव्याघात उक्तश्चतुस्त्रिंशत्तमे तु पुरुषव्याघातेन तदन्यजीवव्याघात उच्यत इत्यैवं संबद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (४७१) तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव एवं वयासी-पुरिसे णं भंते ! पुरिसं हणमाणे किं पुरिसं हणइ नोपुरिसं हणइ ?, गोयमा ! पुरिसं पि हणइ नोपुरिसेवि हणति, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ पुरिसं पि हणइ नोपुरिसेवि हणइ ?, गोयमा ! तस्स णं एवं भवइ एवं खलु अहं एगं पुरिसं हणामि से णं एगं पुरिसं हणमाणे अनेगजीवा हणइ, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ पुरिसं पि हणइ नोपुरिसेवि हणति ।

पुरिसे णं भंते ! आसं हणमाणे किं आसं हणइ नोआसेवि हणइ ?, गोयमा ! आसं पि

हणइ नोआसेवि हणइ, से केणट्टेणं अट्ठोतहेव, एवं हत्थिं सीहं वग्घं जाव चिल्ल लगं ।

पुरिसे णं भंते ! अन्नयरं तसपाणं हणमाणे किं अन्नयरं तसपाणं हणइ नो अन्नयरे तसपाणे हणइ ? गोयमा ! अन्नयरं तसपाणं हणइ नो अन्नयरेवि तसेपाणे हणइ, से केणट्टेणं भंते एवं वुच्चइ अन्नयरं तसपाणं नो अन्नयरेवि तसेपाणे हणइ ? गोयमा ! तस्सणं एवं भवइ एवं खलु अहं एगं अन्नयरं तसं पाणं हणामि सेणं एगं अन्नयरं तसं पाणं हणेमाणे अनेगे जीवे हणइ, से तेणट्टेणं गोयमा ! तं चेव सव्वेवि एक्क गमा ।

पुरिसे णं भंते ! इसिं हणमाणे किं इसिं हणइ नोइसिं हणइ ? गोयमा इसिं हणइ नो इसिं हणइ से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव नोइसिं हणइ ? गोयमा ! तस्स णं एवं भवइ एवं खलु अहं एगं इसिं हणामि, से णं एगं इसिं हणमाणे अन्नंते जीवे हणइ से तेणट्टेणं निक्खेवओ

पुरिसे णं भंते ! पुरिसं हणमाणे किं पुरिसवैरेणं पुट्ठे नोपुरिसवैरेणं पुट्ठे ?, गोयमा ! नियमा ताव पुरिसवैरेणं पुट्ठे अहवा पुरिसवैरेणं य नोपुसवैरेणं य पुट्ठे अहवा पुरिसवैरेणं य नोपुरिसवैरेहि पुट्ठे, एवं आसं एवं जाव चिल्ललगं जाव अहवा चिल्ललगवैरेणं य नो चिल्ललगवैरेहि य पुट्ठे, पुरिसे णं भंते ! इसिं हणमाणे किं इसिवैरेणं पुट्ठे नोइसिवैरेणं ?, गोयमा ! नियमा इसिवैरेणं य नोइसिवैरेहि य पुट्ठे

वृ. 'तेण'मित्यादि, 'नोपुरिसं हणइ'ति पुरुषव्यतिरिक्तं जीवान्तरं हन्ति 'अनेगे जीवे हणइ'ति 'अनेकान् जीवान्' यूकाशतपदिकाकृमिगण्डोलकादीन् तदाश्रितान् तच्छरीरा-वष्ट्यांस्तदुधिरप्लावितादींश्च हन्ति, अथवा स्वकायस्याकुञ्चनप्रसरणादिनेति, 'छणइ'तिक्वचित्था-दुत्तराणि स एवार्थः, क्षणघातोहिसार्थःत्वात्, बाहुल्याश्रयं चेदं सूत्रं, तेन पुरुषं घ्नन् तथाविधसाम-ग्रीवशात् कश्चित्तमेव हन्ति कश्चिदेकमपि जीवान्तरं हन्तीत्यपि द्रष्टव्यं, वक्ष्यमाणभङ्गकत्र-यान्यथाऽनुपपत्तेरिति, 'एते सव्वे एक्कगमा' 'एते' हस्त्यादयः 'एकगमाः' सट्शभिलापाः 'इसिं'ति ऋषिम् 'अन्नंते जीवे हणइ'ति ऋषिं घ्नन्ननन्तान् जीवान् हन्ति, यतस्तदघातेऽनन्तानां घातो भवति, मृतस्य तस्य विरतेरभावेनानन्तजीवघातकत्वभावात्, अथवा ऋषिर्जीवान् बहून् प्राणिनः प्रतिबोधयति, ते च प्रतिबुद्धाः क्रमेण मोक्षमासादयन्ति, मुक्तश्चानन्तानामपि संसारिणामघातका भवन्ति, तद्वधे चैतत्सर्वं न भवत्यतस्तद्वधेऽनन्तजीववधो भगवतीति, 'निक्खेवओ'ति नगमनं

'नियमा पुरिसवैरेणे'त्यादि, पुरुषस्य हतत्वान्नियमात्पुरुषवधपापेन स्पृष्ट इत्येको भङ्गः, तत्र च यदि प्राण्यन्तरमपि हतं तदा पुरुषवैरेण नोपुरुषवैरेण चेति द्वितीयः, यदि तु बहवः प्राणिनो हतास्तत्र तदा पुरुषवैरेण नोपुरुषवैरेणैवेति तृतीयः, एवं सर्वत्र त्रयम्, ऋषिपक्षे तु ऋषिवैरेण नोऋषिवैरेणैवेत्येक एव, ननु यो मृतो मोक्षं चास्यत्यविरतो न भविष्यति तस्यैवैवधेः ऋषिवैरेणैव भवत्यतः प्रथमविकल्पसम्भवः, अथ चरमशरीरस्य निरुपक्रमायुष्कत्वान्न हननसम्भवस्ततोऽ-चरमशरीरापेक्षया यथोक्तभङ्गसम्भवो, नैवं, यतो यद्यपि चरमशरीरो निरुपक्रमायुष्कस्तथाऽपि तद्वधाय प्रवृत्तस्य यमुनराजस्येव वैरमस्त्येवेति प्रथमभङ्गकसम्भव इति, सत्यं, किन्तु यस्य ऋषेः सोपक्रमायुष्कत्वात् पुरुषकृतो वधो भवति तमाश्रित्येदं सूत्रं प्रवृत्तं, तस्यैव हननस्य मुख्यवृत्त्या पुरुषकृतत्वादिति ।

प्राग् हननमुक्तं, हननं चोच्छादिवियोगोऽतउच्छ्वासादिवक्तव्यतामाह—

मू. (४७२) पुढविकाइया णं भंते ! पुढविकायं चेव आणमंति वा पाणमंति वा ऊससंति वा नीससंति वा ?, हंता गोयमा ! पुढविकाइए पुढविकाइयं चेव आणमंति वा जाव नीससंति वा पुढवीकाइए णं भंते ! आउकाइयं आणमंति वा जाव नीससंति ?, हंता गोयमा ! पुढविकाइए आउकाइयं आणमंति वा जाव नीससंति वा, एवं तेउकाइयं वाउकाइयं एवं वणस्सइयं ।

आउकाइए णं भंते ! पुढवीकाइयं आणमंति वा पाणमंति वा ?, एवं चेव, आउकाइए णं भंते ! आउकाइयं चेव आणमंति वा ?, एवं चेव, एवं तेउवाऊवणस्सइकाइयं ।

तेऊकाइ णं भंते ! पुढविकाइयं आणमंति वा ?, एवं जाव वणस्सइकाइए णं भंते ! वणस्सइकाइयं चेव आणमंति वा तहेव ।

पुढविकाइए णं भंते ! पुढविकाइयं चेव आणममाणे वा पाणममाणे वा ऊससमाणे वा नीससमाणे वा कइकिरिए ?, गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए ।

पुढविकाइए णं भंते ! आउकाइयं आणममाणे वा ० ? एवं चेव एवं जाव वणस्सइकाइयं, एवं आउकाइएणावि सब्बेवि भाणियव्वा, एवं तेउकाइएणावि, एवं वाउकाइएणावि, जाव वणस्सइकाइए णं भंते ! वणस्सइकाइयं चेव आणममाणे वा ? पुच्छा, गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए ॥

वृ. 'पुढविकाइए णं भंते' इत्यादि, इह पूज्यव्याख्या यथा वनस्पतिरन्यस्योपर्यन्वः स्थितस्तत्तेजोग्रहणं करोति एवं पृथिवीकायिकादयोऽप्यन्योऽन्यसंबद्धत्वात्तत्तद्रूपं प्राणापानादि कुर्वन्तीति, तत्रैक- पृथिवीकायिकोऽन्यं स्वसंबद्धं पृथिवीकायिकम् अनिति-तद्रूपमुच्छसं करोति, यथोदरस्थितकर्पूरः पुरुषः कर्पूरस्वभावमुच्छसं करोति, एवमष्कायादिकानिति, एवं पृथिवीकायिकसूत्राणि पञ्च, एवमेवाष्कायादयः प्रत्येकं पञ्च सूत्राणि लभन्त इति पञ्चविंशति सूत्राण्येतानीति ।

क्रियासूत्राण्यपि पञ्चविंशतिस्तत्र 'सिय तिकिरिए'ति यदा पृथिवीकायिकादि पृथिवीकायिकादिरूपमुच्छसं कुर्वन्नपि न तस्य पीडामुत्पादयति स्वभावविशेषात्तदाऽसौ कायिक्यादित्रिक्रियः स्यात्, यदा तु तस्य पीडामुत्पादयति तदा पारितापनिकीक्रियाभावाद्युत्क्रियः, प्राणातिपातसद्भावे तु पञ्चक्रिय इति ।

मू. (४७३) वाउकाइए णं भंते ! रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कतिकिरिए गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए ।

एवं कंदं एवं जाव मूलं बीयं पचालेमाणे वा पुच्छा, गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ।

वृ. क्रियाधिकारादेवेदमाह- 'वाउकाइए णं' मित्यादि, इह च वायुना वृक्षमूलस्य प्रचलनं प्रपातनं वा तदा संभवति यथा नदीभित्यादिषु पृथिव्या अनावृत्तं तत्स्यादिति । अथ कथं प्रपातेन त्रिक्रियत्वं परितापादेः सम्भवात् ?, उच्यते, अचेतनमूलापेक्षयेति ।

शतकं-९ उद्देशकः-३४ समाप्तः

॥११॥ असम्मनोव्योमतलप्रचारिणा, श्रीपार्श्वसूर्यस्य विसर्पितेजसा ।
दुर्धृष्यसंमोहतमोऽ-पसारणाद्, विभक्तमेवं नवमं शतं मया ।

शतक-९ समाप्तम्

**मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता अभयदेवसूरि विरचिता
भगवतीअङ्गसूत्रे नवमशतकस्य टीका परिसमाप्ता ।**

शतक-१०

वृ. व्याख्यातं नवमं शतम्, अथ दशमं व्याख्यायते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—अनन्तरशते जीवादयोऽर्था प्रतिपादिताः इहापि त एव प्रकारान्तरेण प्रतिपाद्यन्ते, इत्येवंसम्बन्धस्यास्योद्देशकार्थः सङ्ग्रहगाथेयम्—

मू. (४७४) 'दिसि १ संवुडअनगारे २ आयट्ठी ३ सामहत्थि ४ देवे ५ सभा ६ ।

उत्तरअंतरदीवा २८ दसमंभिसयंमि चोत्तीसा ॥

वृ. 'दिसे' त्यादि, 'दिस'ति दिशमाश्रित्यप्रथम उद्देशकः १ 'संवुडअनगारे'ति संवृतानगार-विषयोद्वितीयः २ 'आइट्ठि'ति आत्मद्वयादेवो देवी वा वासान्तराणि व्यतिक्रामेदित्याद्यर्थाभिधायकस्तृतीयः ३ 'सामहत्थि'ति श्यामहस्तयभिदानश्रीमन्महावीरशिष्टप्रश्नप्रतिबद्ध-श्चतुर्थः ४ ।

'देवि'ति चमराद्यग्रमहिषीप्ररूणार्थः पञ्चमः ५ 'सभ'ति सुधर्मसभाप्रतिपादनार्थः षष्ठः ६ 'उत्तरअंतरदीवि'ति उत्तरस्यांदिशि येऽन्तरद्वीपास्तत्प्रतिपादनार्था अष्टाविंशततिरुद्देशकाः, एवं चादितो दशमे शते चतुस्त्रिंशदुद्देशका भवन्तीति ॥

— शतक-१० उद्देशकः-१ :-

मू. (४७५) रायगिहे जाव एवं वयासी-किमियं भंते ! पाईणाति पवुच्चई ?, गोयमा !
जीवा चेव अजीवा चेव, किमियं भंते ! पडीणाति पवुच्चई ?, गोयमा ! एवं चेव एवं दाहिणा एवं उदीणा एवं उट्टा एवं अहोवि ।

कति णं भंते ! दिसाओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! दस दिसाओ पन्नत्ताओ, तंजहा-पुरच्छिमा १ पुरच्छिमदाहिणा २ दाहिणा ३ दाहिणपच्चत्थिमा ४ पच्चत्थिमा ५ पच्चत्थिमुत्तरा ६ उत्तरा ७ उत्तरपुरच्छिमा ८ उट्टा ९ अहो १० ।

एयासि णं भंते ! दसण्हं दिसाणं कति नामधेज्जा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दस नामधेज्जा पन्नत्ता, तंजहा—

इंदा १ अग्गेयी २ जमा य ३ नेरती ४ वारुणी ५ वायव्वा ६

सोमा ७ ईसाणीय ८ विमला य ९ तमा य १० बोद्धव्वा ।

इंदा णं भंते ! दिसा किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा अजीवा अजीवपदेसा अजीवपएसा गोयमा ! जीवावि ३ तं चेव जाव अजीवपएसावि, जे जीवा ते नियमा एगिंदिया बेइंदिया जाव पंचिंदिया अनिंदिया, जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा जाव अनिंदियदेसा, जे जीवपएसा ते एगिंदियपएसा बेइंदियपएसा जाव अनिंदियपएसा ।

जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता, तंजहारूवी अजीवा य अरूवी अजीवा य, जे रूवी अजीवा ते चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा-खंधा १ खंधदेसा २ खंधपएसा ३ परमाणुपोग्गला ४।

जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पन्नत्ता, तंजहा-नोधम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पएसा नोधम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकायस्स देसे अधम्मत्थिकायस्स पएसा नोआगसत्थिकाए आगासत्थिकायस्स देसे आकासत्थिकायस्स पएसा अद्धासमए।

अग्गेई णं भंते ! दिसा किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा ? पुच्छा, गोयमा ! नो जीवा जीवदेसावि १ जीवपएसावि २ अजीवावि १ अजीवदेसावि २ अजीवपएसावि ३।

जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा अहवा एगिंदियदेसा य वेइंदियस्स देसे १ अहवा एगिंदियदेसा य वेइंदियस्स देसा २ अहवा एगिंदियदेसा य वेइंदियाण य देसा ३ अहवा एगिंदियदेसा तेइंदियस्स देसे एवं चेव तियभंगो भाणियच्चो एवं जाव अनिंदियाणं तिय भंगो, जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा अहवा एगिंदियपएसा य वेइंदियस्स पएसा अहवा एगिंदियपदेसा य वेइंदियाण य पएसा एवं आइल्लविरहिओ जाव अनिंदियाणं।

जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-रूविअजीवाय अरूवीअजीवा य जे रूवी अजीवा ते चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा-खंधा जाव परमाणुपोग्गला ४, जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पन्नत्ता, तंजहा-नो धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पएसा एवं अधम्मत्थिकायस्सवि जाव आगासत्थिकायस्स पएसा अद्धासमए।

विदिसासु नत्थि जीवा देसे भंगो य होइ सच्चत्थ । जमा णं भंते ! दिसा किं जीवा जहा इंदा तहेव निरवसेसा नेरई य जहा अग्गेयी वारुणीजहा इंदा वायव्या जहा अग्गेयी सोमा जहा इंदा ईसाणी जहा अग्गेयी, विमलाए जीवा जहा अग्गेयी, अजीवा जहा इंदा, एवं तयाएवि, नवरं अरूवी छव्विहा अद्धासमयो न भन्नति ॥

वृ. 'किमियं भंते ! पाईणत्ति पवुच्चइ'त्ति किमेतद्वस्तु यत् प्रागेव प्राचीनं दिग्विवक्षायां 'प्राची वा' प्राची पूर्वोत्ते प्रोच्यते, उत्तरं तु जीवाश्चैव भवति-प्राच्यांदिशि जीवा अजीवाश्च सन्तीति।

'इंदे'त्यादि, इन्द्रो देवता यस्याः सैन्द्री 'अग्निर्देवता यस्याः साऽऽग्नेयी, एवं यमो देवता, याम्या निर्वृतिर्देवता नैर्वृत्ती वरुणो देवता वारुणी वायुर्देवता वायव्या सोमदेवता सौम्या ईशानदेवता ऐशानी विमलतया विमला तमा-रात्रिस्तदाकारत्वात्तमाऽन्धकारेत्यर्थः, अत्र ऐन्द्री पूर्वा शेषाः क्रमेण, विमला तूर्ध्वा तमा पुनरधोदिगिति, इह च दिशः शकटोद्धिसंस्थिताः विदिशस्तु मुक्तावल्याकाराः ऊर्ध्वाधोदिशौ च रुचकाकारे, आह च-

“सगडुद्धिसंठियाओ महादिसाओ हवंति चत्तारि ।

मुत्तावलीव चउरो दो चेव य होंति रुयगनिमे ॥” इति

'जीवावी'त्यादि, ऐन्द्री दिग्जीवा तस्यांजीवानामस्तित्वात्, एवं जीवदेशा जीवप्रदेशाश्चेति, तताऽजीवानां पुद्गलादीनामस्तित्वादजीवाः धर्मास्तिकायादिदेशानां पुनरस्तित्वादजीवदेशाः एवमजीवप्रदेशा अपीति, तत्र ये जीवास्त एकैन्द्रियादयोऽनिन्द्रियाश्च केवलिनः, ये तु जीवदेशास्त एकैन्द्रियादीनाम् ६।

एवं जीवप्रदेशा अपि, 'जे अरूवी अजीवा ते सत्तविह'ति, कथं ?, नोधम्मत्थिकाए, अयमर्थः—धर्मास्तिकायः समस्त एवोच्यते, स च प्राचीदिग् न भवति, तदेकदेशभूतत्वात्तस्याः, किन्तु धर्मास्तिकायस्य देशः, सा तदेकदेशभागरूपेति १, तथा तस्यैव प्रदेशाः सा भवति, असङ्ख्येय-प्रदेशात्मकत्वात्तस्याः २, एवमधर्मास्तिकायस्य देशः प्रदेशाश्च ३-४, एवामाकाशास्तिकायस्यापि देशः प्रदेशाश्च ५-६, अद्धासमयश्चेति ७, तदेवं सप्तप्रकारारूप्यजीवरूपा ऐन्द्री दिगिति ।

'अग्गेयी ण'मित्यादप्रश्नः, उत्तरे तु जीवा निषेधनीयः, विदिशामेकप्रदेशे च जीवानाम-वगाहामावात्, असङ्ख्यातप्रदेशावगाहित्वात्तेषां, तत्र 'जे जीवदेसा ते नियमा ण्णेदियदेस'ति एकेन्द्रियाणां सकललोकव्यापकत्वादाग्नेय्यां नियमादेकेन्द्रियदेशाः सन्तीति, 'अहवे'त्यादि, एकेन्द्रियाणां सकललोकव्यापकत्वादेव द्वीन्द्रियाणां चात्पत्वेन कचिदेकस्यापि तस्य सम्भवादुच्यते एकेन्द्रियाणां देशाश्च द्वीन्द्रियस्य देशश्चेति द्विकयोगे प्रथमः, अथवैकेन्द्रियपदं तथैव द्वीन्द्रियपदे त्वेकवचनं देशपदे पुनर्वहुवचनमिति द्वितीयः, अयं च यदा द्वीन्द्रियो द्वयादिभिर्देशैस्तां स्पृशति तदा स्यादिति, अथवैकेन्द्रियपदं तथैव द्वीन्द्रियपदं देशपदं च बहुवचनान्तमिति तृतीयः, स्थापना—'एगिं० देसा ३ वेइं १ देसे एगिं० देसा ३ वेइं १ देसा ३ एगिं० देसा ३ वेइं० ३ देसा ३

एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियानिन्द्रियैः सह प्रत्येकं भङ्गकत्रयं दृश्यम्, एवं प्रदेशपक्षोऽपि वाच्यो, नवरमिह द्वीन्द्रियादिषु प्रदेशपदं बहुवचनान्तमेव, यतो लोकव्यापकावस्थानिन्द्रियवर्जजीवानां यत्रैकः प्रदेशस्तत्रासङ्ख्यातास्ते भवन्ति, लोकव्यापकावस्थानिन्द्रियस्य पुनर्यद्यप्येकत्र क्षेत्रप्रदेशे एक एव प्रदेशस्तथाऽपि तत्रप्रदेशपदे बहुवचनमेवाग्नेय्यां तत्रप्रदेशानामसङ्ख्यातानामवगाढत्वाद्, अतः सर्वेषु द्विकयोगेष्व्याद्यविरहितं भङ्गकद्वयमेव भवतीत्येतदेवाह—'आइल्लविरिहओ'ति द्विकभङ्ग इति शेषः ।

'विमलाए जीवा जहा अग्गेईए'ति विमलायामपि जीवानामनवगाहात् 'अजीवा जहा इंदाए'ति सभानवक्तव्यत्वात्, 'एवं तमावि'ति विमलावत्तमाऽपि वाच्येत्यर्थः, अथ विमलायामनिन्द्रियसम्भवात्तद्देशादयो युक्तास्तमायां तु तस्यासम्भवात्कथं ते ? इति, उच्यते, दण्डाद्यवस्थं तमाश्रित्य तस्य देशो देशाः प्रदेशाश्च विवक्षायां तत्रापि युक्ता एवेति ।

अथ तमायां विशेषमाह—'नवर'मित्यादि, 'अद्धासमयो न भन्नइ'ति समयव्यवहारो हि सञ्जरिणुसूर्यादिप्रकाशकृतः, स च तमाया नास्तीति तत्राद्धासमयो न भण्यत इत्यर्थः ।

अथ विमलायामपि नास्त्यसाविति कथं तत्र समयव्यवहारः ? इति, उच्यते, मन्दरावयवभूतस्फटिककाण्डे सूर्यादिप्रभासङ्क्रान्तिद्वारेण तत्र सञ्जरिणुसूर्यादिप्रकाशभावादिति अनन्तरजीवादिरूपा दिशः प्ररूपिता, जीवाश्च शरीरिणोऽपि भवन्तीति शरीरप्ररूप-णायाह—

मू. (४७६) कति णं भंते ! सरीरा पन्नता ?, गोयमा ! पंच सरीरा पन्नता, तंजहा—ओरालिए जाव कम्माए । ओरालियसरीरे णं भंते ! कतिविहे पन्नते ?, एवं ओगाहणसंठाणं निरवसेसं भाणियव्वं जाव अप्पावहुंति । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ।

वृ. 'कइ णं भंते !' इत्यादि, 'ओगाहणसंठाणं'ति प्रज्ञापनायामेकविंशतितमं पदं,

तच्चैवं-‘पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-एगिंदियओरालियसरीरे जाव पंचिंदियओरालियसरीरे’ इत्यादि, पुस्तकान्तरे त्वस्य सङ्ग्रहगाथोपलभ्यते, सा चैयम्-

॥ १ ॥ “कइसंठाणपमाणं पोगलचिणणा सरीरसंजोगो ।

दव्वपएसणबहुं सरीरओगाहणाए या ॥”

तत्र च कतीति कति शरीराणीति वाच्यं, तानि पुनरौदारिकादीनि पञ्च, तथा ‘संठाणं’ति औदारिकादीनां संस्थानं वाच्यं, यथा नानासंस्थानमौदारिकं, तथा ‘पमाणं’ति एषामेव प्रमाणं वाच्यं, यथा-औदारिकं जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रमुत्कृष्टतस्तु सातिरेकयोजनसहस्रमानं, तथैषामेव पुद्गलचयो वाच्यो, यथौदारिकस्य निव्वार्धातेन षट्सु दिक्षु व्याघातं प्रतीत्य स्यात्त्रिदिशीत्यादि, तथैषामेव संयोगो वाच्यो ।

यथा यस्यौदारिकशरीरं तस्य वैक्रियं स्यादस्तीत्यादि, तथैषामेव द्रव्यार्थः प्रदेशार्थः तयाऽ-
ल्पबहुत्वं वाच्यं, यथा ‘सव्वत्थोवा आहारगसरीरा दव्वड्डयाए’ इत्यादि, तथैषामेवावगाहनाया
अल्पबहुत्वं वाच्यं, यथा ‘सव्वत्थोवा ओरालियसरीरस्स जहन्निआ ओगाहणा’ इत्यादि ।

शतकं-१० उद्देशकः-१ समाप्तः

— शतकं-१० उद्देशकः-२ :-

वृ. अनन्तरोद्देशकान्ते शरीराण्युक्तानि शरीरी च क्रियाकारी भवतीति क्रियाप्ररूपणाय
द्वितीय उद्देशकः- , तस्य चेदमादिसूत्रम्-

मू. (४७७) रायगिहे जाव एवं वयासी-संवुडस्स णं भंते ! अनगारस्स वीयीपंधे ठिच्चा
पुरओ रुवाइं निज्जायमाणस्स मग्गओ रुवाइं अवयक्खमाणस्स पासओ रुवाइं अवलोएमाणस्स
उहं रुवाइं ओलोएमाणस्स अहे रुवाइं आलोएमाणस्स तस्स णं भंते ! किं ईरियावहिया किरिया
कज्जइ संपराइया किरिया कज्जइ ?

गोयमा ! संवुडस्स णं अनगारस्स वीयीपंधे ठिच्चा जाव तस्स णं नो ईरियावहिया किरिया
कज्जइ संपराइया किरिया कज्जइ, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ संवड० जाव संपराइया किरिया
कज्जइ ? , गोयमा ! जस्स णं कोहमाणमायालोभा एवं जहा सत्तमसए पढमोद्देसए जाव से णं
उस्सुत्तमेव रीयति, से तेणट्ठेणं जाव संपराइया किरिया कज्जइ ।

संवुडस्स णं भंते ! अनगारस्स अवीयीपंधे ठिच्चा पुरओ रुवाइं निज्जायमाणस्स जाव
तस्स णं भंते ! किं ईरियावहिया किरिया कज्जइ ? , पुच्छा, गोयमा ! संवुड० जाव तस्स णं ईरिया-
वहिया किरिया कज्जइ नो संपराइया किरिया कज्जइ, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जहा सत्तमेसए
पढमोद्देसए जाव से णं अहासुत्तमेव रीयति से तेणट्ठेणं जाव नो संपराइया किरिया कज्जइ ॥

वृ. ‘रायगिहे’ इत्यादि, तत्र ‘संवुडस्स’ति संवृतस्य सामान्येन प्राप्तातिपाताद्याश्रव-
द्धारसंवतोपेतस्य ‘वीईपंधे ठिच्चे’ति वीचिशब्दः सम्प्रयोगे, स च सम्प्रयोगोर्द्वयोर्भवति, ततश्चेह
कषायाणां जीवस्य च सम्बन्धो वीचिशब्दवाच्यः ततश्च वीचिमतः कषायवतो मतुपप्रत्ययस्य
षष्ठयाश्च लोपदर्शनात्, अथवा ‘विचिरपृथग्भावे’ इति वचनाद्विविच्य-पृथग्भूय यथाऽऽख्या-
तसंयमात् कषायोदयमनपवार्येत्यर्थः ।

अथवा विचिन्त्य रागादिविकल्पादित्यर्थः, अथवा विरूपा कृति-क्रिया सरागत्वात् यस्मिन्नवस्थाने तद्विकृति यथा भवतीत्येवं स्थित्वा 'पंथे'ति मार्गे 'अवयक्खमाणस्स'ति अवका-
इक्षतोऽपेक्षमाणस्य वा, पथिग्रहणस्य चोपलक्षणत्वादयन्त्राभ्याधारे स्थित्वेति द्रष्टव्यं, 'नो
ईरियावहिया किरिया कज्झइ'ति न केवलयोगप्रत्यया कर्मबन्धक्रिया भवति सकषायत्वात्तस्येति
'जस्स णं कोहमाणमायालोभा' इह 'एवं जहे'त्याद्यतिदेशादिदं दृश्यं--'वोच्छिन्नाः भवंति
तस्स णं ईरियावहिया किरिया कज्झइ, जस्स णं कोहमाणमायालोभा अवोरीयं रीयमाणस्स संपराइया
किरिया कज्झइ'ति व्याख्या चास्य प्राग्वदिति ।

'सेणं उस्सुतमेव'ति स पुनरुत्सूत्रमेवागमातिक्रमणत एव 'रीयइ'ति गच्छति । 'संवुडस्से'-
त्याद्युक्तविपर्ययसूत्रं, तत्र च 'अवीइ'ति 'अवीचिमतः' अकषायसम्बन्धवतः 'अविचिच्य' वा
अपृथग्भूय यथाऽऽख्यातसंयमात्, अविचिन्त्य वा रागविकल्पाभावेनेत्यर्थः अविचृति वा यथा भवतीति
अनन्तरं क्रियोक्ता, क्रियावतां च प्रायो योनिप्राप्तिर्भवतीति योनिप्ररूपणायाह-

मू. (४७८) 'कइविहा णं भंते ! जोणी पन्नत्ता ?, गोयमा ! ति विहा जोणी पन्नत्ता,
तंजहा-सीया उसिणा सीतोसिणा, एवं जोणीपयं निरवसेसं भाणियव्वं ॥

वृ. 'कतिविहा ण'मित्यादि, तत्र च 'जोणि'ति 'यु मिश्रणे' इतिवचनाद् युवन्ति-
तैजकामर्मणशरीरवन्त औदारिकादिशरीरयोग्यस्कन्धसमुदायेन मिश्रीभवन्ति जीवा यस्यां सा
योनिः सा च त्रिविधा शीतादिभेदात्, तत्र 'सीय'ति शीतस्पर्शा 'उसिण'ति उष्णस्पर्शा 'सीओसि-
ण'ति द्विस्वभावा 'एवंजोणीपयं निरवसेसं भाणियव्वं'ति योनिपदं च प्रज्ञापनायां नवमं पदं, तच्चेदं-

'नेरइयाणं भंते ! किं सीया जोणी उसिणा जोणी सीओसिणा जोणी ?, गोयमा ! सीयावि
जोणी उसिणावि जोणी नो सीओसिणा जोणी'त्यादि, अयमर्थः--'सीयावि जोणि'ति आद्यासु
तिसृषु नरकपृथिवीषु चतुर्थ्यां च केषुचिन्नारकावासेषु नारकाणां यदुपपातक्षेत्रं तच्छीतस्पर्शपरिण-
तमिति तेषां शीताऽपि योनि, 'उसिणावि जोणि'ति शेषासु पृथिवीषु चतुर्थः पृथिवीनारकावासेषु
च केषुचिन्नारकाणां यदुपपातक्षेत्रं तदुष्णस्पर्शपरिणतमिति तेषामुष्णाऽपि योनि, 'नो सीओसिणा
जोणि'ति न मध्यमस्वभावा योनिस्तथास्वभावत्वात्, शीतादियोनिप्रकरणार्थः सङ्ग्रहस्तु प्रायेणैवं-

॥ १ ॥ "सीओसिणजोणीया सव्वे देवा य गम्भवक्कंती ।

उसिणा य तेउकाए दुह नरए ति विह सेसेसु ॥"

—'गम्भवक्कंति'ति गर्भोत्पत्तिकताः ।-

तथा--'कतिविहा णं भंते ! जोणी पन्नत्ता ?, गोयमा ! ति विहा जोणी पन्नत्ता, तंजहा-सच्चित्ता
अचित्ता भीसिवा'इत्यादि, सच्चित्तादियानिप्रकरणार्थः सङ्ग्रहस्तु प्रायेणैवम्-

॥ २ ॥ "अच्चित्ता खलु जोणी नेरइयाणं तहेव देवाणं ।

भीसा य गम्भवासे ति विहा पुण होइ सेसेसु ॥"

सत्यप्येकेन्द्रियसूक्ष्मजीवनिकायसम्भवे नारकदेवानां यदुपपातक्षेत्रं तत्र केनचिज्जीवेन
परिगृहीतमित्यचित्ता तेषां योनि, गर्भवासयोनिस्तु मिश्रा शुक्रशोणितपुद्गलानामचित्तानां,
गर्भाशयस्य सचेतनस्य भावादिति, शेषाणां पृथिव्यादीनां संमूर्च्छनजानां च मनुष्यादीनामुपपातक्षेत्रे

जीवेन परिगृहीतेऽपरिगृहीते उभयरूपे चोत्पत्तिरिति त्रिविधाऽपि योनिरिति ।

तथा—‘कतिविहा णं भंते ! जोणी पन्नता ? , गोयमा ! तिविहा जोणी पन्नता, तंजहा संवुडजोणी वियडाजोणी संवुडवियडाजोणी’त्यादि, संवृत्तादियोनिप्रकरणार्थः सङ्ग्रहस्तु प्राय एवम्—

॥ १ ॥

“एगिंदियनेरइया संवुडजोणी तहेव देवा य ।

विगलिंदिएसु वियडा संवुडवियडा य गब्भंमि ॥”

एकेन्द्रियाणां संवृता योनिस्तथास्वभावत्वात्, नारकाणामपि संवृतैव, यतो नरकनिष्कुटाः संवृतगवाक्षकल्पास्तेषु च जातास्ते वर्द्धमानमूर्त्यस्तेभ्यः पतन्ति शीतेभ्यो निष्कुटेभ्य उष्णेषु नरकेषु उष्णेभ्यस्तु शीतेष्विति, देवानामपि संवृतैव यतो देवशयनीये दूष्यान्तरितोऽ-
ङ्गुलासङ्ख्यातभागमात्रावगाहनो देव उत्पद्यत इति । तथा—

‘कतिविहा णं भंते ! जोणी पन्नता ? गोयमा ! तिविहा जोणी पन्नता, तंजहा—कुम्मुन्नया संखावत्ता वंसीपत्ते’ त्यादि, एतद्वक्तव्य- तासङ्ग्रहश्चैव—

॥ १ ॥

संखावत्ता जोणी इत्थीरणयस्स होति वित्रेया ।

तीए पुण उष्णो नियमा उ विणस्सइ गब्भो ॥

॥ २ ॥

कुम्मुन्नयजोणीए तित्थयरा चक्किवासुदेवा य ।

रामावि य जायंते सेसाए सेसगजणो उ ॥

अनन्तरं योनिरुक्ता, योनिमतां च वेदना भवन्तीति तत्प्ररूपणायाह—

मू. (४७९) कतिविहा णं भंते ! वेयणा पन्नता ? , गोयमा ! तिविहा वेयणा पन्नता,

तंजहा—सीया उसिणा सीओसिणा, एवं वेयणापयं निरवसेसं भाणियव्वं जाव नेरइयाणं भंते ।

किं दुक्खं वेदणं वदेति सुहं वेयणं वेयंति अदुक्खमसुहं वेयणं वेयंति ? , गोयमा ! दुक्खं पि वेयणं वेयंति सुहं पि वेयणं वेयंति अदुक्खमसुहं पि वेयणं वेयंति ॥

बृ. ‘कइविहा ण’मित्यादि, ‘एवं वेयणापयं भाणियव्वं’ति वेदनापदं च प्रज्ञापनायां पञ्चत्रिंशत्तमं, तच्च लेशतो दृश्यते—‘नेरइयाणं भंते ! किं सीयं वेयणं वेयंति ३ ? , गोयमा ! सीयं पि वेयणं वेयंति एवं उसिणं पि नो सीओसिणं’ एवमसुरादयो वैमानिकान्ताः ‘एवं चउव्विहा वेयणा दव्वओ खेतओ कालओ भावओ’ तत्र पुद्गलद्रव्यसम्बन्धाद्रव्यवेदना नरकादिक्षेत्र-
सम्बन्धात्क्षेत्रवेदना नारकादिकालसम्बन्धात्कालवेदना शोकक्रोधादिभावसम्बन्धाद्भाववेदना, सर्वे संसारिणश्चतुर्विधमपि ।

तथा ‘तिविहा वेयणा—सारीरामाणसा सारीरमाणसा’ समनस्कास्त्रिविधमपि असज्जिनस्तु शारीरीमेव, तथा ‘तिविहा वेयणा साया असाया सायासाया’ सर्वे संसारिण- त्रिविधमपि, तथा ‘तिविहा वेयणा—दुक्खा सुहा अदुक्खमसुहा’ सर्वे त्रिविधमपि, सातासातसुखदुःखयोश्चायं विशेषः—सातासाते अनुक्रमेणोदयप्राप्तानां वेदनीयकर्मपुद्गलानाम- नुभवरूपे, सुखदुःखे तु परीदीर्यमाणवेदनीयानुभवरूपे ।

तथा ‘दुविहा वेयणा—अब्भुवगमिया उवक्कमिया’ आभ्युपगमिकी या स्वयम्भुपगम्य वेद्यते यथा साधवः केशोल्लुञ्चनातापनादिभिर्वेद्यन्ति औपक्रमिकी तु स्वयमुदीर्णस्योदीरणाकरणेन

चोदयमुपनीतस्य वेद्यस्यानुभवात्, द्विविधामपि पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्याश्च शेषास्त्वीपक्रमि-
कीमेवेति, तथा 'दुविहा वेयणा-निदा य अनिदा य' निदा-चित्तवती विपरीता त्वनिदेति, सज्जिनो-
द्विविधामसज्जिनस्त्वनिदामेवेति । -इह च प्रज्ञापनायां द्वारगाथाऽस्ति, सा चेयं-

॥ १ ॥ "सीया च दव्व सारीरसाय तह वेयणा हवइ दुक्खा ।

अब्भुवगमुवक्किमया निदा य अनिदा य नायव्वा ॥"

अस्याश्च पूर्वार्द्धोक्तान्येव द्वाराण्यधिकृतवाचनायां सूचितानि यतस्तत्राप्युक्तं 'निदा य
अनिदा य वज्जं'ति ॥ वेदनाप्रस्तावाद्वेदनाहेतुभूतां प्रतिमां निरूपयन्नाह-

मू. (४८०) मासियन्नं भंते ! भिक्खुपडिमं पडिवन्नस्स अनगारस्स निचच्चं वोसट्ठे काये
चियत्ते देहे, एवं मासिया भिक्खु पडिमा निरवसेसा भाणियव्वा (जाव दसाहिं) जाव आराहिया भवइ ।

वृ. 'मासियन्न'मित्यादि, मासः परिमाणं चस्याः सा मासिकी तां 'भिक्षुप्रतिमां' साधुप्रति-
ज्ञाविशेषं 'वोसट्ठे काए'ति व्युत्सृष्टे स्नानादिपरिकर्मवर्जनात् 'चियत्ते देहे'ति त्यक्ते वधबन्धाद्यवा-
रणात्, अथवा 'चियत्ते' संमते प्रीतिविषये धर्मसाधनेषु प्रधानत्वाद्देहस्येति 'एवं मासिया
भिक्खुपडिमा'इत्यादि । अनेन च यदतिदिष्टं तदिदं- 'जे केइ परीसहोवसग्गा उप्पज्जंति, तंजहा-दिव्वा
वा माणुसा वा तिरिक्खजोणिया वा ते उप्पन्ने सम्मं सहइ खमइ तितिक्खइ अहयासेई'त्यादि, तत्र
सहते स्थानाविचलनतः क्षमते क्रोधाभावात्, तितिक्षते दैन्याभावात् क्रमेण वा मनःप्रभृतिभिः,
किमुक्तं भवति ? -अधिसहत इति ।

मू. (४८१) भिक्खु य अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता से णं तस्स ठाणस्स अनालोइ-
यपडिक्कंते कालं करेइ नत्थि तस्स आराहणा, से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ
अत्थि तस्स आराहणा, भिक्खू य अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता तस्स णं एवं भवइ पच्छावि
णं अहं धरमकालसमयंसि एयस्स ठाणस्स आलोएस्सामि जाव पडिवज्जिस्सामि ।

से णं तस्स ठाणस्स अनालोइयपडिक्कंते जाव नत्थि तस्स आराहणा, से णं तस्स ठाणस्स
आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ अत्थि तस्स आराहणा, भिक्खू य अन्नयरं अकिच्चट्ठाणं पडिसेवित्ता
तस्स णं एवं भवइ ।

जइ ताव समणोवासगावि कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो
भवन्ति किमंग पुण अहं अन्नपन्नियदेवत्तणंपि नो लभिस्सामित्तिक्कु से णं तस्स ठाणस्स अनालोइय-
पडिक्कंते कालं करेइ नत्थि तस्स आराहणा से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेइ
अत्थि तस्स आराहणा । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. आराहिया भवतीत्युक्तमथाराधनाः यथा न स्याद्यथा च स्यात्तद्दर्शयन्नाह- 'भिक्खू य
अन्नयरं अकिच्चट्ठाण'मित्यादि, इह च शब्दश्चेदित्येतस्यार्थवर्तते, स च भिक्षोरकृत्यस्थानासेनस्य
प्रायेणासम्भवप्रदर्शनपरः, 'डिसेवित्'ति अकृत्यस्थानं प्रतिषेविता भवतीति गम्यं, वाचनान्तरे
त्वस्य स्थाने 'पडिसेविज्ज'ति दृश्यते, 'से णं'ति सभिःक्षु 'तस्स ठाणस्स'ति तत्स्थानम् 'अणपन्निय-
देवत्तणंपि नो लभिस्सामि'ति अणपन्निका-व्यन्तरनिकायविशेषास्तत्सम्बन्धिदेवत्वमणपन्निका-
देवत्वं तदपि नोपलप्स्य इति ।

शतकं-१० उद्देशकः-२ समाप्तः

—: शतकं—१० उद्देशकः—३ :—

द्वितीयोद्देशकान्ते देवत्वमुक्तम्, अथ तृतीये देवस्वरूपमभिधीयते, इत्येवंसम्बन्ध-
स्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (४८२) रायगिहे जाव एवं वयासी—आइहीए णं भंते ! देवे जाव चत्तारि पंच
देवावासंतराई वीतिकंते तेण परं परिहीए ?, हंता गोयमा ! आइहीए णं तं चेव, एवं असुरकुमारेवि,
नवरं असुरकुमारावासंतराई सेसं तं चेव, एवं एएणं कमेणं जाव थणियकुमारे, एवं वाणमंतरे
जोइसवेमाणिय जाव तेण परं परिहीए !

अप्पहिंए णं भंते ! देवे से महहिंयस्स देवस्स मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा ?, नो तिण्ढे समढ्ढे
समिहीए णं भंते ! देवे समहिंयस्स देवस्स मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा ?, नो तिण्ढे समढ्ढे,
पमतं पुण वीइवएज्जा !

से णं भंते ! किं विमोहिता पभूअविमोहिता पभू ?, गोयमा ! विमोहेत्ता पभू नो अविमोहेत्ता
पभू ! से भंते ! किं पुच्चिं विमोहेत्ता पच्छा वीइवएज्जा पुच्चिं वीइवएत्ता पच्छ विमोहेज्जा ?, गोयमा
पुच्चिं विमोहेत्ता पच्छा वीइवएज्जा नो पुच्चिं वीइवएत्ता पच्छा विमोहेज्जा ! महिहीए णं भंते ! देवे
अप्पहिंयस्स देवस्स मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा ? हंता, वीइवएज्जा !

से णं भंते ! किं विमोहिता पभूअविमोहेत्ता पभू ?, गोयमा ! विमोहेत्तावि पभूअविमोहेत्तावि
पभू ! से भंते ! किं पुच्चिं विमोहेत्ता पच्छा वीइवएज्जा पुच्चिं वीइवएत्ता पच्छा विमोहेज्जा ?, गोयमा
पुच्चिं वा विमोहेत्ता पच्छा वीइवएज्जा पुच्चिं वा वीइवएत्ता पच्छा विमोहेज्जा !

अप्पिहिंए णं भंते ! असुरकुमारे महहिंयस्स असुरकुमारस्स मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा ?,
नो इण्ढे समढ्ढे, एवं असुरकुमारेवि तिन्नि आलावगा भाणियव्वा जहा ओहिंएणं देवेणं भणिया,
एवं जाव थणियकुमाराणं, वाणमंतरजोइसिवेमाणिएणं एवं चेव !

अप्पहिंए णं भंते ! देवे महिहिंयाए देवीए मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा ?, नो इण्ढे समढ्ढे,
समहिंए णं भंते ! देवे समिहीयाए देवीए मज्झंमज्झेणं एवं तहेव देवेण य देवीण य दंडओ
भाणियव्वो जाव वेमाणियाए ! अप्पहिंया णं भंते ! देवी महहिंयस्स देवस्स मज्झंमज्झेणं एवं
एसोवि तइओ दंडओ भाणियव्वो जाव महहिंया वेमाणिणी अप्पहिंयस्स वेमाणियस्स मज्झंमज्झेणं
वीइवएज्जा ?, हंता वीइवएज्जा !

अप्पहिंया णं भंते ! देवी महिहिंयाए देवीए मज्झंमज्झेण वीइवएज्जा ?, नो इण्ढे समढ्ढे,
एवं समहिंया देवी समहिंयाए देवीए, तहेव, महहिंयावि देवी अप्पहिंयाए देवीए तहेव, एवं
एक्केक्के तिन्नि २ आलावगा भाणियव्व जाव महहिंया णं भंते ! वेमाणिणी अप्पहिंयाए वेमाणिणीए
मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा ?, हंता वीइवएज्जा !

सा भंते ! किं विमोहिता पभूतहेव जाव पुच्चिं वा वीइवएत्ता पच्छा विमोहेज्जा एए चत्तारि दंडगा ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'आइहीए णं' ति आत्मद्वया स्वकीयशक्त्या, अथवाऽऽत्मन एव
ऋद्धिर्यस्यासावात्मद्विकः 'देवे' ति सामान्यः 'देवावासंतराई' ति देवावासविशेषान् 'वीइकंते' ति
'व्यतिक्रान्तः' लङ्घितवान्, क्वचिद् व्यतिव्रजतीति पाठः, 'तेण परं' ति ततः परं 'परिहीए' ति

परद्वया परर्द्धिको वा 'विमोहिता पभु'ति 'विमोह्य' महिकाघन्धकारकरणेन मोहमुत्पाद्य
अपश्यन्तमेव तं व्यतिक्रामेदिति भावः ।

‘एवं असुरकुमारेण वि तित्रि आलावग’ति अल्पर्द्धिकमहर्द्धिकयोरेकः समर्द्धिकयोरन्यः
महर्द्धिकाल्पर्द्धिकयोरपर इत्येवं त्रयः, ‘ओहिणं देवेण’ति सामान्येन देवेन १, एवमालापकत्रयोपेतो
देवदेवीदण्डको वैमानिकान्तोऽन्यः २, एवमेव च देवीदेवदण्डको वैमानिकान्त एवापरः ३,
एवमेव च देव्योर्दण्डकोऽन्यः ४ इत्येवं चत्वार एते दण्डकाः ।

अनन्तरं देवक्रियोक्ता, सा चातिविस्मयकारिणीति विस्मयकरं वस्त्वन्तरं प्रश्नयन्नाह—

मू. (४८३) आसस्स णं भंते ! धावमाणस्स किं खुवुत्ति करेति ?, गोयमा ! आसस्स णं
धावमाणस्स ह्रियस्स य जगयस्स य अंतरा एत्थ णं कब्बडए नामं वाए संमुच्छइ जेणं आसस्स
धावमाणस्स खुवुत्ति करेइ ॥

वृ. ‘आसस्से’त्यादि, ‘ह्रियस्स य जगयस्स य’ति ह्रदयस्य यकृतश्च—दक्षिणकुक्षि-
गतोदरावयवविशेषस्य ‘अन्तरा’ अन्तराले । अनन्तरं ‘खुवु’ति प्ररूपितं तच्च शब्दः, स च
भाषारूपोऽपि स्यादिति भाषाविशेषान् भाषणीयत्वेन प्रदर्शयितुमाह—

मू. (४८४) अह भंते ! आसइस्सामो सइस्सामो चिट्ठिस्सामो निसिइस्सामो तुयट्ठिस्सामो

वृ. ‘अह भंते !’ इत्यादि, अथेति परिप्रश्नार्थः ‘भंते !’ति भदन्त ! इत्येवं भगवन्तं महावीरमा-
मन्त्रय गौतमः पृच्छति—‘आसइस्सामो’ति आश्रयिष्यामो वयमाश्रयणीयं वस्तु ‘सइस्सामो’ति
शयिष्यामः ‘चिट्ठिस्सामो’ति ऊर्ध्वस्थानेन स्थास्यामः ‘निसिइस्सामो’ति निषेत्स्याम उपवेक्ष्याम
इत्यर्थः ‘तुयट्ठिस्सामो’ति संस्तारके भविष्याम इत्यादिका भाषा किं प्रज्ञापनी ? इति योगः ।

मू. (४८५) आमंतणि आणवणी जायणि तह पुच्छणी य पन्नवणी ।

पच्चक्खाणी भांसा भासा इच्छानुलोमा य ॥

वृ. अनेन चोपलक्षणपरवचनेन भाषाविशेषाणमेवंजातीयानां प्रज्ञापनीयत्वं पृष्टमथ
भाषाजातीनां तत्पृच्छति—‘आमंतणि’गाहा, तत्र आमन्त्रणी हे देवदत्त ! इत्यादिका, एषा च
क्लिप्त वस्तुनोऽविधायकत्वादनपेक्षकत्वाच्च सत्यादिभाषात्रयलक्षणवियोगतश्चासत्यामृषेति
प्रज्ञापनादावुक्ता, एवमाज्ञापन्यादिकामपि ।

‘आणवणि’ति आज्ञापनी कार्ये परस्य प्रवर्तनी यथा घटं कुरु ‘जायणि’ति याचनी—
वस्तुविशेषस्य देहीत्येवंमार्गरूपा तथेति समुच्चये ‘पुच्छणी य’ति प्रच्छनी—अविज्ञातस्य संदिग्धस्य
वाऽर्थस्य ज्ञानार्थं तदभियुक्तप्रेरणरूपा ‘पन्नवणि’ति प्रज्ञापनी—विनेयस्यापदेशदानरूपा यथा—

॥ १ ॥ “पाणवहाओ नियत्ता भवंति दीहाउया अरोगा य ।

एमाई पन्नवणी पन्नत्ता वीयरारेहिं ॥”

‘पच्चक्खाणीभास’ति प्रत्याख्यानी याचमानस्यादित्सा मे अतो मां मा याचस्वेत्यादि
प्रत्याख्यानरूपा भाषा ‘इच्छानुलोम’ति प्रतिपादयितुयां इच्छा तदनुलोमा—तदनुकूला इच्छानुलोमा
यथा कार्ये प्रेरितस्य एवमस्तु ममाप्यभिप्रेतमेतदिति वचः ।

मू. (४८६) अनभिग्गाहिया भासा भासा य अभिग्गाहंभि बोद्धव्वा ।

संसयकरणी भासा वोयडमव्वोयडा चेव ॥

पन्नवणी णं एसा न एसा भासा मोसा ?, हंता गोयमा ! आसइस्सामो तं चेव जाव न एसा भासा मोसा । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. 'अणभिग्गहिया भासा' गाहा, अनभिगृहीता—अर्थानभिग्रहेण योच्यते इत्यादिवत् 'भासा य अभिग्गहंमि बोद्धव्या' भाषा चाभिग्रह बोद्धव्या—अर्थः भभिगृह्य योच्यते घटादिवत्, 'संसयकरणी भास'ति याऽनेकार्थः प्रतिपत्तिकरी सा संशयकरणी यथा सैन्धवशब्दः पुरुषलवणवाजिषु वर्तमान इति 'वोयड'ति व्याकृता लोकप्रतीतशब्दार्था 'अव्वोयड'ति अव्याकृता—गम्भीरशब्दार्था मन्मनाक्षर- प्रयुक्ता वाऽनाविर्भावितार्था, 'पन्नवणी णं'ति प्रज्ञाप्यतेऽर्थोऽनयेति प्रज्ञापनी—अर्थः कथनी वक्तव्येत्यर्थः ।

'न एसा मोस'ति नैषा मृषा—नार्थानभिधायिनी नावक्तव्येत्यर्थः, पृच्छतोऽयमभिप्रायः—आश्रयिष्याम इत्यादिका भाषा भविष्यत्कालविषया सा चान्तरायसम्भवेन व्यभिचारिण्यपि स्यात् तथैकार्थः विषयाऽपि बहुवचनान्ततयोक्तेत्येवमयथार्था तथा आमामन्त्रणीप्रभृतिका विधिप्रतिषेध्यां न सत्यभाषावद्वस्तुनि नियतेत्यतः किमियं वक्तव्या स्यात् ? इति, उत्तरं तु 'हंता' इत्यादि, इदमत्र हृदयमआश्रयिष्याम इत्यादिकाऽनवधारणत्वाद्वर्तमानयोगेनेत्येतद्विकल्पगर्भत्वादात्मनि गुरी चैकार्थः मृत्येऽपि बहुवचनस्यानुमतत्वात्प्रज्ञापन्येव, तथाऽमन्त्रण्यादिकाऽपि वस्तुनो विधिप्रतिषेधा विधायकत्वेऽपि या निरवद्यपुरुषार्थ साधनी सा प्रज्ञापन्येवेति ।

शतकं—१० उद्देशकः—३ समाप्तः

—ः शतकं—१० उद्देशकः—४ :—

वृ. तृतीयोद्देशके देववक्तव्यतोक्ता, चतुर्थेऽप्यसावेवोच्यते इत्येवंसम्बन्धस्या-
स्येदमादिसूत्रम्—

मू. (४८७) तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणियगामे नाम नयरे होत्था वन्नओ, दूतिपलासए चेइए, सामी समोसडे, जाव परिसा पडिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेडे अंतेवासी इंदभूर्इ नामं अणगारे जाव उहंजाणू जाव विहरइ ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी सामहत्थी नामं अनगारे पयइभदए जहा रोहे जाव उहंजाणू जाव विहरइ, तए णं ते सामहत्थी अनगारे जायसडे जाव उह्वाए उह्वा जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छिता भगवं गोयमं तिकखुत्तो जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी—अत्थि णं भंते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमारस्स तायत्तीसगा देवा ?, हंता अत्थि, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमारस्स तायत्तीसगा देवा ता० २ ?, एवं खलु सामहत्थी ! ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्वीवे २ भारहे वासे कायंदी नामं नयरी होत्था वन्नओ, तत्थ णं कायंदीए नयरीए तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा परिवसइ अह्वा जाव अपरिभूया अभिगयजीवाजीवा उवलद्धपुनपावा विहरति जाव तए णं ते तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासया पुव्वि उग्गा उग्गविहारी संविग्गा संविग्गविहारी भविता तओ पच्छा पासत्था पासत्थविहारी ओसन्ना ओसन्नविहारी कुसीला कुसीलविहारी अहाछंदा अहाछंदविहारी बहूइ

वासाई समणोवासगपरियागं पाउणंति २ अद्धमासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेंति अत्ताणं झूसेत्ता तीसं भत्ताई अणसणाए छेदेति २ तस्स ठाणस्स अनालोइयपडिक्कंता कालमासे कालं किच्चा चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो तायत्तीसगदेवत्ताए उववन्ना ।

जप्पभिइं च णं भंते ! कायंदगा तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो तायत्तीसदेवत्ताए उववन्ना तप्पभिइं च णं भंते ! एवं वुच्चइ चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो तायत्तीसगा देवा ? , तए णं भगवं गोयमे सामहत्थिणा अनगारेणं एवं वुत्ते समाणे संकिए कंखिए वितिगिच्छिए उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठाए उट्ठेत्ता सामहत्थिणा अनगारेणं सद्धिं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-

अत्थिणं भंते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररत्तो तायत्तीसगा देवा ता० २ ? , हंता अत्थि, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ? , एवं तं चेव सव्वं भाणियव्वं जाव तप्पभिइं च णं एवं वुच्चइ चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो तायत्तीसगा देवा २ ? , नो इणट्ठे समट्ठे, गोयमा ! चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो तायत्तीसगाणं देवाणं सासए नामधेजे पन्नत्ते, जं न कयाइ नासी न कयाइन भवति न कयाई न भविस्सई जाव निच्चे अव्वोच्छित्तिनयड्डयाए अन्ने चयंति अन्ने उववज्जंति ।

अत्थि णं भंते ! बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरत्तायत्तीसगा देवा ? ता० २ ? , हंता अत्थि, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ बलिस्स वइरोयणिंदस्स जाव तायत्तीसगा देवा ता० २ ? , एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबूदीवे २ भारहे वासे बिभेले नामं संनिवेसे होत्था वन्नओ, तत्थ णं बिभेले संनिवेसे जहा चमरस्स जाव उववन्ना, जप्पभिइं च णं भंते ! ते विभेलगा तायत्तीसं सहाया गाहावइसमणोवासगा बलिस्स वइ० सेसं तं चेव जाव निच्चे अव्वोच्छित्तिनयड्डयाए अन्ने चयंति अन्ने उववज्जंति ।

अत्थि णं भंते ! धरणस्स नागकुमारिंदस्स नागकुमाररत्तो तायत्तीसगा देवा ता० २ ? , हंता अत्थि, से केणट्ठेणं जाव तायत्तीसगा देवा २ ? , गोयमा ! धरणस्स नागकुमारिंदस्स नागकुमाररत्तो तायत्तीसगाणं देवाणं सासए नामधेजे पन्नत्ते जं न कयाइ नासी जाव अन्ने चयंति अन्ने उववज्जंति, एवं भूपानंदस्सवि एवं जाव महाघोसस्स ।

अत्थि णं भंते ! सक्क स्स देविंदस्स देवरत्तो पुच्छा, हंता अत्थि, से केणट्ठेणं जाव तायत्तीसगा देवा २ ? , एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे पालासए नामं संनिवेसे होत्था वन्नओ, तत्थ णं पालासए सन्निवेसे तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा जहा चमरस्स जाव विहरंति, तए णं तायत्तीसं सहाया गाहावई समणोवासगा पुव्विपि पच्छावि उग्गाउग्गविहारी संविग्गा संविग्गविहारी बहूइं वासाई समणोवासगपरियागं पाउणित्ता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेइ झूसित्ता सद्धिं भत्ताई अणसणाए छेदेति २ आलोइयपडिक्कंता समाहिपत्ता कालमासे कालं किच्चा जाव उववन्ना ।

जप्पभिइं च णं भंते ! पालासिगा तायत्तीस सहाया गाहावई समणोवासगा सेसं जहा चमरस्स जाव उववज्जंति । अत्थि णं भंते ईसाणस्स एवं जहा सक्कस्स नवरं चंपाए नयरीए जाव उववन्ना, जप्पभिइं च णं भंते ! चंपिज्जा तायत्तीसं सहाया, सेसं तं चेव जाव अन्ने उववज्जंति ।

अत्थि णं भंते ! सणकुमारस्स देविंदस्स देवरत्तो पुच्छा, हंता अत्थि, से केणट्ठेणं जहा धरणस्स तहेव एवं जाव पाणयस्स एवं अच्चुयस्स जाव अत्ते उववज्जंति । सेवं भंते ! सेवं भंते ॥

वृ. 'तेण'मित्यादि, 'तायत्तीसग'ति त्रायस्त्रिंश-मन्त्रिचिकल्पाः 'तायत्तीसं सहाया गाहावड'ति त्रयस्त्रिंशत्परिमाणाः 'सहायाः' परस्परेण साहायककारिणः 'गृहपतयः' कुटुम्बनायकाः 'उग्ग'ति उग्रा उदात्ता भावतः 'उग्गविहारि'ति उदात्ताचाराः सदनुष्ठानत्वात् 'संविग्ग'ति संविग्नाः—मोक्षं प्रति प्रचलिताः संसारभीरवो वा 'संविग्गविहारि'ति संविग्गविहारः—संविग्गानुष्ठानमस्ति येषां ते तथा 'पासत्थि'ति ज्ञानादिबहिर्वर्तिनः 'पासत्थविहारी'ति आकालं पार्श्वस्थसमाचाराः 'ओसन्नि'ति अवसन्ना इव—श्रान्ता इवावसन्ना आलस्यादनुष्ठानासम्पत्करणत्वात् 'ओसन्न-विहार'ति आजन्म शिथिलाचारा इत्यर्थः 'कुसील'ति ज्ञानाद्याचारविराधनात् 'कुसीलविहारि'ति आजन्मापि ज्ञानाद्याचारविराधनात् 'अहाछंद'ति यथाकथञ्चिन्नागमपरतन्त्रतया छन्दः—अभिप्रायो बोधः प्रवचनार्थेषु येषां ते यथाच्छन्दाः, ते चैकदाऽपि भवन्तीत्यत आह—'अहाछंदविहारि'ति आजन्मापि यथाच्छन्दा एवेति । 'तप्पभिडं च णं'ति यत्प्रभृति त्रयस्त्रिंशत्सङ्ख्योपेतास्ते श्रावकास्तत्रोत्पन्नास्तत्रभृति न पूर्वमिति ॥

शतकं—१० उद्देशकः—४ समाप्तः

—शतकं—१० उद्देशकः—५—

वृ. चतुर्थोद्देशके देववक्तव्यतोक्ता, पञ्चमे तु देवीवक्तव्यतोच्यते इत्येवंसम्बन्धस्या-
स्पेदमादिसूत्रम्—

मू. (४८८) तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नगरे गुणसिलए चेइए जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स बहवे अंतेवासी थेरा भगवंतो जाइसंपन्ना जहा अट्ठमे सए सत्तमुद्देसए जाव विहरंति ।

तए णं ते थेरा भगवंतो जायसट्ठा जाव संसया जहा गोयमसामी जाव पजुवासमाणा एवं वयासी—चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो कति अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ ?, अज्जो ! पंच अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहा—काली रायी रयणी विज्जु मेहा, तत्थ णं एगमेगाए देवीए अट्ठद्वेवीसहस्सा परिवारो पन्नत्तो, पभूणं भंते ! ताओ एगमेगा देवी अन्नाइ अट्ठ-द्वेवीसहस्साइ परिवारं विउच्चित्ते ?, एवामेव सपुब्बावरेणं चत्तालीसं देवीसहस्सा, सेतंतुडिण ।

पभू णं भंते ! चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया चमरचंचाए रायहाणीए सभाए चमरंसि सीहासणंसि तुडिणं सद्धिं दिव्वाइ भोगभोगाइ भुंजमाणे विहरित्ते ?, नो तिणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नो पभू चमरे असुरिंदे चमरचंचाए रायहाणीए जाव विहरित्ते ?, अज्जो चमरस्स णं असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो चमरचंचाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए माणवए चेइयखंभे वडिरामए सु गोलवड्समुग्गए सु बहूओ जिणसकहाओ संनिक्खित्ताओ चिट्ठंति, जाओ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो अत्तेसिं च बहूणं असुरकुमाराणं देवाणं य देवीणं य अच्चणिज्जाओ वंदणिज्जाओ नमंसणिज्जाओ पूयणिज्जाओ सक्कारणिज्जाओ सम्माणणिज्जाओ कल्लाणं मंगल देवयं चेइयं पजुवासणिज्जाओ भवतिं तेसिं पणिहाए नो पभू, से तेणट्ठेणं अज्जो ! एवं वुच्चइ—नो पभू चमरे असुरिंदे जाव राया चमरचंचाए जाव विहरित्ते ।

पभू णं अज्जो ! चमरे असुरिदे असुरकुमारराया चमरचंचाए रायहाणीए सभासुहम्माए चमरंसि सीहासणंसि चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीहिं सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए जाव अत्रेहिं च बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहि य देवीहि य सद्धिं संपरिवुडे महाहाय जाव भुंजमाणे विहरित्ते० केवलं परियारिद्धीए नो चेव णं मेहुणवत्तियं ॥

मू. (४८९) चमरस्स णं भंते ! असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो सोमस्स महारत्तो कति अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ ?, अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहाकणगा कणगलया चित्तगुत्ता वसुंधरा, तत्थ णं एगमेगाए देवीए एगमेगंसि देविसहस्सं परिवारो पन्नत्तो, पभू णं ताओ एगमेगाए देवीए अन्नं एगमेगं देवीसहस्सं परियारं विउच्चित्ते, एवामेव सपुच्चावरेणं चत्तारि देविसहस्सा, सेतं तुडिणं । पभू णं भंते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो सोमे महाराया सोमाए रायहाणीए सभाए सुहम्माए सोमंसि सीहासणंसि तुडिणं अवसेसं जहा चमरस्स, नवरं परियारो जहा सुरियाभस्स, सेसं तं चेव, जाव नो चेव णं मेहुणवत्तियं ।

चमरस्स णं भंते ! जाव रत्तो जमस्स महारत्तो कति अग्गमहिंसीओ ?, एवं चेव नवरं जमाए रायहाणीए सेसं जहा सोमस्स एवं वरुणस्सवि, नवरं वरुणाए रायणाहीए, एवं वेसमणस्सवि नवरं वेसमणाए रायहाणीए सेसं तं चेव जाव मेहुणवत्तियं ।

बलिस्स णं भंते ! वडरोयणिंदस्स पुच्छा, अज्जो ! पंच २ अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहा—सुभा निमुंभा रंभा निरंभा मदणा, तत्थ णं एगमेगाए देवीए अट्ठइ सेसं जहा चमरस्स, नवरं बलिचंचाए रायहाणीए परियारो जहा मोउद्देसए, सेसं तं चेव, जाव मेहुणवत्तियं ।

बलिस्स णं भंते ! वडरोयणिंदस्स वडरोयणरत्तो सोमस्स महारत्तो कति अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ ?, अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहा—मीणगा सुभदा विजया असणी, तत्थ णं एगमेगाए देवीए सेसं जहा चमरसोमस्स, एवं जाव वेसमणस्स ।

धरणस्स णं भंते ! नागकुमारिंदस्स नागकुमाररत्तो कति अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ ?, अज्जो छ अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहा—इला सुक्का सदारा सोदामणी इंदा घणविज्जुया, तत्थ णं एगमेगाए देवीए छ छ देविसहस्सा परिवारो पन्नत्तो, पभू णं भंते ! ताओ एगमेगाए देवीए अन्नाइं छ छ देविसहस्साइं परियारं विउच्चित्ते एवामेव सपुच्चावरेणं छत्तीसं देविसहस्साइं, सेतं तुडिणं । पभू णं भंते ! धरणे सेसं तं चेव, नवरं धरणाए रायहाणीए धरणंसि सीहासणंसि सओ परियाओ संसे तं चेव ।

धरणस्स णं भंते ! नागकुमारिंदस्स कालवालस्स लोगपालस्स महारत्तो कति अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ ?, अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहा—असोगा विमला सुष्पभा सुदंसणा, तत्थ णं एगमेगाए अवसेसं जहा चमरस्स लोगपालाणं, एवं सेसाणं तिण्हवि । भूयाणंदस्स णं भंते पुच्छा, अज्जो ! छ अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहा—रूया रूयंसा सुखया रुयगावती रुयकंता रुयप्पभा, तत्थ णं एगमेगाए देवीए अवसेसं जहा धरणस्स, भूयानंदस्स णं भंते ! नागवित्तस्स पुच्छा अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहा—सुणंदा सुभदा सुजाया सुमणा ।

तत्थ णं एगमेगाए देवीए अवसेसं जहा चमरलोगपालाणं एवं सेसाणं तिण्हवि लोगपालाणं, जे दाहिणिच्छाणिंदा तेसिं जहा धरणिंदस्स, लोगपालाणं पि तेसिं जहा धरणस्स लोगपालाणं,

उत्तरिह्वाणं इंदाणं जहा भूयानंदस्स, लोगपालाणवि तेसिं जहा भूयानंदस्स लोगपालाणं, नवरं इंदाणं सव्वेसिं रायहाणीओ सीहासणाणि य सरिसणामगाणि परियरो जहा तइयसए पढमे उद्देसए, लोगपालां सव्वेसिं रायहाणीओ सीहासणाणि य सरिसणामगाणि परियरो जहा चमरस्स लोगपालाणं कालस्स । कालस्स णं भंते ! पिसाखिंदस्स पिसायरत्रो कति अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहा—कमला कमलपभ्भा उप्पला सुदंसणा, तत्थ णं एगमेगाए देवीए एगमेगं देवीसहस्सं सेसं जहा चमरलोगपालाणं, परियरो तहेव, नवरं कालाए रायहाणीए कालंसि सीहासणांसि, सेसं तं चेव, एवं महाकालस्सवि ।

सुरुवस्स णं भंते ! भूइंदस्स रत्तो पुच्छा, अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहा—रुववती बहुरुवा सुरुवा सुभगा, तत्थ णं एगमेगाए सेसं जहा कालस्स, एवं पडिरुवस्सवि पुन्नभदस्स णं भंते ! जखिंदस्स पुच्छा अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहापुन्ना बहुपुत्तिया उत्तमा तारया, तत्थ णं एगमेगाए सेसं जहा कालस्स, एवं पडिरुवस्सवि । पुन्नभदस्स णं भंते ! जखिंदस्स पुच्छा अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहा पुन्ना बहुपुत्तिया उत्तमा तारया, तत्थ णं एगमेगाए सेसं जहा कालस्स, एवं भाणिभदस्सवि ।

भीमस्स णं भंते ! रक्खसिंदस्स पुच्छा, अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहा—पउणा पउमावती कणगा रयणपभ्भा, तत्थ णं एगमेगा सेसं जहा कालस्स । एवं महाभीमस्सवि किन्नरस्स णं भंते ! पुच्छा अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहा—वडेंसा केतुमती रतिसेणा रइप्पिया, तत्थ णं सेसं तं चेव, एवं किंपुरिसस्सवि ।

सप्पुरिसस्स णं पुच्छा अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसीओ पन्नत्ताओ, तंजहा—रोहिणी नवमिया हिरी पुष्फवती, तत्थ णं एगमेगा०, सेसं तं चेव, एवं महापुरिसस्सवि । अतिकायस्स णं पुच्छा, अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसी पन्नत्ता, तंजहा—भुयंगा भुयंगवती महाकच्छा फुडा, तत्थ णं०, सेसं तं चेव, एवं महाकायस्सवि । गीयरइस्स णं भंते ! पुच्छा, अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसी पन्नत्ता, तंजहा—सुधोसा विमला सुस्सरा सरस्सई, तत्थ णं०, सेसं तं चेव, एवं गीयजसस्सवि, सव्वेसिं एएसिं जहा कालस्स, नवरं सरिसणामिया ओरायहाणीओ सीहासणाणि य, सेसं तं चेव ।

चंदस्स णं भंते ! जोइसिंदस्स जोइसरत्तो पुच्छा, अज्जो चत्तारि अग्गमहिंसी पन्नत्ता, तंजहा—चंदपभ्भा दोसिणाभा अच्चिमाली पभंकरा, एवं जहा जीवाभिगमे जोइसियउद्देसए तहेव, सूरस्सवि सूरपभ्भा आयवाभा अच्चिमाली पभंकरा, सेसं तं चेव, जहा नो चेव णं मेहुणवत्तियं

इंगालस्स णं भंते ! महग्गहस्स कति अग्ग० पुच्छा, अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसी पन्नत्ता, तंजहा—विजया वेजयंती जयंती अपराजिया, तत्थ णं एगमेगाए देवीए सेसं तं चेव जहा चंदस्स, नवरं इंगालवडेंसए विमाणे इंगालगांसि सीहासणांसि सेसं तं चेव, वियालगस्सवि, एवं अट्टासीतीएवि महागणाणं भाणियव्वं जाव भावकेउस्स, नवरं वडेंसगा सीहासणाणि य सरिसणामगाणि, सेसं तं चेव ।

सक्कस्स णं भंते ! देविंदस्स देवरत्तो पुच्छा, अज्जो ! अट्ट अग्गमहिंसी पन्नत्ता, तंजहा—पउमा सिवा सेया अंजु अमला अच्छरा नवमिया रोहिणी, तत्थ णं एगमेगाए देवीए सोलस सोलस देविसहस्सा परिवारो पन्नत्तो, पभू णं ताओ एगमेगा देवी अन्नाइं सोलस देविसहस्सपरियारं विउव्वित्तए, एवामेव सपुब्बावरेणं अट्टावीसुत्तरं देविसयसहस्सं परिवारं विउव्वित्तए, सेत्तं तुडिए

पभू णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडेंसए विमाणे सभाए सुहम्माए सक्कंसि सीहासणंसि तुडिएणं सद्धिं सेसं जहा चमरस्स, नवरं परिवारो जहा मोउद्देसए ।

सक्कस्स णं देविंदस्स देवरत्तो सोमस्स महारत्तो कति अग्गमहिंसीओ ?, पुच्छ, अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसी पन्नत्ता, तंजहा—रोहिणी मदणा चित्ता सोमा, तत्थ णं एगमेगा० सेसं जहा चमरलोगपालाणं, नवरं सयंपभे विमाणे सभाए सुहम्माए सोमंसि सीहासणंसि, सेसं तं चेव, एवं जाव वेसमणस्स, नवरं विमाणाइं जहा तइयसए ।

ईसाणस्स णं भंते ! पुच्छ, अज्जो ! अट्ट अग्गमहिंसी पन्नत्ता, तंजहा—कण्हा कण्हराईं रामा रामरक्खिवा वसू वसुगुत्ता वसुमित्ता वसुंधरा, तत्थ णं एगमेगाए०, सेसं जहा सक्कस्स ।

ईसाणस्स णं भंते ! देविंदस्स सोमस्स महारत्तो कति अग्गमहिंसीओ ?, पुच्छ, अज्जो ! चत्तारि अग्गमहिंसी पन्नत्ता, तंजहा—पुढवी रायी रयणी विज्जू, तत्थ णं०, सेसं जहा सक्कस्स लोगपालाणं, एवं भंतेति जाव विहरइ ॥

वृ. 'तेण'मित्यादि, 'सेतं तुडिए'ति तुडिकं नाम वर्गः, 'वइरामएसु'ति वज्रमयेषु 'गोलव-ट्टसमुगाएसु'ति गोलकाकारा वृत्तसमुद्रकाः गोलवृत्तसमुद्रकास्तेषु 'जिणसकहाओ'ति 'जिनसक्कीनि' जिनास्थीनि 'अच्चणिज्जाओ'ति चन्दनादिना 'वंदणिज्जाओ'ति स्तुतिभिः 'नमंसणिज्जाओ' प्रणामतः 'पूयणिज्जाओ' पुष्पैः 'सक्कारणिज्जाओ' वस्त्रादिभिः 'सम्माणणिज्जाओ' प्रतिपत्तिविशेषैः कल्याणमित्यादिवुद्ध्या 'पञ्जुवासणिज्जाओ'ति, 'महयाहय' इह चावत्करणादिदं दृश्यं—'नट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियधणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं'ति तत्र च महता—वृहता अहतानि—अच्छिन्नानि आख्यानकप्रतिबद्धानि वा यानि नाट्यगीतवादितानि तेषां तन्त्रीलतालानां च 'तुडिय'ति सेषतूर्याणां च घनमृदङ्गस्य च—मेघसमानध्वनिमर्दलस्य पटुना पुरुषेण प्रवादितस्य यो रवः स तथा तेन प्रभुर्भोगान् भुञ्जानो विहर्तुमित्युक्तं ।

तत्रैव विशेषमाह—'केवलं पर्यारिद्धीए'ति 'केवलं' नवरं परिवारः—परिचारणा स चेह स्त्रीशब्दश्रवणरूपसंदर्शनादिरूपः स एव ऋद्धि—सम्पत् परिवारर्द्धिस्तथा परिवारद्ध्या वा कलत्रादिपरिजनपरिचारणामात्रेणेत्यर्थः 'नो चेव णं मेहुणवत्तियं'ति नैव च मैथुनप्रत्ययं यथा भवति एवं भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुं प्रभुरिति प्रकृतमिति ।

'परिवारो जहा मोउद्देसए'ति तृतीयशतस्य प्रथमोद्देशके इत्यर्थः 'सओ परिवारो'ति धरणस्य स्वकः परिवारो वाच्यः, स चैवं—'छहिं सामाणियसाहस्सीहिं तायत्तीसाए तायत्तीसाएहिं अन्नेहि य बह्हिं नागकुमारोहिं देवेहि य देवीहि य सद्धिं संपरिवुडे'ति 'एवं जहा जीवाभिगमे'इत्यादि

अनेन च यत्सूचितं तदिदं—'तत्थ णं एगमेगाए देवीए चत्तारि २ देविसाहस्सीओ परिवारो पन्नत्तो, पहुणं ताओ एगमेगा देवी अन्नाइं चत्तारि २ देवीसहस्साइं परिवारं विउच्चित्तेए, एवामेव सपुव्वावरेणं सोलस देविसाहस्सीओ पन्नत्ताओ'इति 'सेतं तुडिय'मित्यादीति, 'एवं अट्टासीतिएवि महागहाणं भाणियच्चं'ति, तत्र द्वयोर्वक्तव्यतोक्तैव शेषाणां तु लोहिताक्षशनैश्चराघुणि-कप्राघुणिककणकणकणादीनां सा वाच्येति । 'विमाणाइं जहा तइयसए'ति तत्र सोमस्योक्तमेव यमवरुणवैश्रमणानां तु क्रमेण वरसिद्धे सयंजले वग्गुत्ति विमाणा 'जहा चउत्थसए'ति क्रमेण च तानीशानलोकपालानामिमानि—'सुमणे सच्चओभदे वग्गू सुवग्गू'इति ॥

शतक-१० उद्देशकः-५ समाप्तः

—: शतकं-१० उद्देशकः-६ :-

वृ. पञ्चमोद्देशके देववक्तव्यतोक्ता, पष्ठे तु देवाश्रयविशेषं प्रतिपाद्यन्नाह—

मू. (४९०) कहि णं भंते ! सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो सभा सुहम्मा पन्नत्ता ?, गोयमा ! जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए एवं जहा रायप्पसेणइज्जे जाव पंच वडेंसगा पन्नत्ता, तंजहा—असोगवडेंसए जाव मज्जे सोहम्मवडेंसए, सेणं सोहम्मवडेंसए महाविमाणे अद्धतेरस य जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं ।

वृ. 'कहिण'मित्यादि, 'एवं जहा रायप्पसेणइज्जे' इत्यादिकरणादेवं दृश्यं—'पुढवीए बहुस-मरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उड्डं चंदमसूरियगहगणनक्खत्ततारारुवाणं बहूइं जोयणाइं बहूइं जोयणसयाइं एवं सहस्साइं एवं सयसहस्साइं बहूओ जोयणकोडीओ बहूओ जोयणकोडा-कोडीओ उड्डं दूरं वीइवइत्ता एत्थ णं सोहम्मे नामं कप्पे पन्नत्ते' इत्यादि, 'असोगवडेंसए' इह यावत्करणादिदृश्यं—'सत्तवन्नवडेंसए चंपगवडेंसए चूयवडेंसए'ति, विवक्षिताभिधेयसूचिका चेत्यमतिदेशगाथा—

मू. (४९१) एवं जह सूरियाभे तहेव माणं तहेव उववाओ ।

सक्कस्स य अभिसेओ तहेव जह सूरियाभस्स ॥

वृ. 'एवं जह सूरियाभे 'एवम्' अनेन क्रमेण यथा सूरिकाभे विमाने राजप्रश्नकृताख्य-ग्रन्थोक्ते प्रमाणमुक्तं तथैवास्मिन् वाच्यं, तथा यथा सूरिकाभाभिधानदेवस्य देवत्वेन तत्रोपपात उक्तस्तथैवोपपातः शक्येह वाच्योऽभिषेकश्चेति, तत्र प्रमाणं—आयामविक्कम्पसम्बन्धिदर्शितं, शेषं पुनरिदम्—'ऊयालीसं च सयसहस्साइं बावन्नं सहस्साइं अद्ध य अडयाले जोयणसए परिक्वेवेणं'ति । उपपातश्चैवं—'तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे देवराया अहुणोववन्नमेत्ते चेव समाणे पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ, तंजहा—आहारपज्जत्तीए ५' इत्यादि ।

अभिषेकः पुनरेवं—'तए णं सक्के देविंदे देवराया जेणेव अभिसेयसभा तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता अभिसेयसमं अणुप्पयाहिणीकरेमाणे २ पुरच्छिमिल्लेणं दारेणं अनुपविसइ जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता सीहासणवरगते पुरच्छाभिमुहे निसन्ने ।

तए णं तस्स सक्कस्स ३ सामानियपरिसोववन्नगा देवा आभिओगिए देवे सद्दावेत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणप्पिया ! सक्कस्स ३ सामाणियपरिसोववन्नगा देवा आभिओगिए देवे सद्दावेत्ता सद्दावेत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! सक्कस्स ३ महत्थं महरिहं विउलं इंदाभिसेयं उवट्टवेह' इत्यादि, 'अलंकार अच्चणिया य तहेव'ति यथा सूरिकाभस्य तथैवालङ्कारः अर्चनिका चेन्द्रस्य वाच्या ।

मू. (४९२) अलंकारअच्चणिया तहेव जाव आयरक्खत्ति, दो सागरोवमाइं ठिती । सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया केमहिट्ठीए जाव केमहसोक्खे ?, गोयमा ! महिट्ठीए जाव महसोक्खे, से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसहस्साणं जाव विहरति एवंमहट्ठिए जाव महासोक्खे सक्के देविंदे देवराया । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. तत्रालङ्कारः—'तए णं से सक्के देवे तप्पढमयाए पण्हलसूमालाए सुरभीए गंधकासाइयाए गायाइं लूहेइ २ सरसेणं गोसीसचंदणेणं गायाइं अनुलिंपइ २ नासानीसासवायवोज्झं चक्खहरं वन्नफरिसजुतं हयलालापेलवातिरेणं धवलकणगखचियंतकममं आगासफालियसम्पभं दिव्वं देवदूसजुयलं नियंसेति २ हारं पिणद्धेती'त्यादीति ।

अर्चनिकालेशस्त्वेवं-‘तए णं से सक्के ३ सिद्धाययणं पुरच्छिमिल्लेणं दारेणं अनुप्पविसइ २ जेणेव देवच्छंदए जेणेव जिनपडिमा तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छिता जिनपडिमाणं आलोए पणामं कोइ २ लोमहत्थगंगेणइ २ जिणपडिमाओ लोमहत्थएणं पमज्जइ २ जिनपडिमाओ सुरभिणा गंधोदएणं ण्हाणेइ’ति, ‘जाव आयरक्ख’ति अर्चनिकायाः परो ग्रन्थस्तावद्वाच्यो यावदात्मरक्षाः, स चैवं लेशतः-‘तए णं से सक्के ३ सभं सुहम्मं अनुप्पविसइ २ सीहासणे पुरच्छभिमुहे निसीयइ, तए णं तस्स सक्कस्स ३ अवरुत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमेणं चउरासीई सामानियसाहस्सीओ निसीयंति पुरच्छिमेणं अट्ठ अग्गमहिसीओ दाहिणपुरच्छिमेणं अब्भितरिया परिसा बारस देवसाहस्सीओ निसीयंति दाहिणेणं मज्झिमियाए परिसाए चोदस देवसाहस्सीओ दाहिणपच्चत्थिमेणं बाहिरीयाए परिसाए सोलस देवसाहस्सीओ पच्चत्थिमेणं सत्त अणियाहिवईणे, तए णं तस्स सक्कस्स ३ चउदिसिंद चत्तारि आयरक्खदेवचउरासीसाहस्सीओ निसीयंती’त्यादीति, ‘केमहट्ठीए’ इह यावत्करणादिदं दृश्यं-

‘केमहज्जुइए केमहानुभागे केमहायसे केमहाबले ?’ति, ‘बत्तीसाए विमाणावास-सयसहस्साणं’ इह यावत्करणादिदं दृश्यं-‘चउरासीए सामानियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं जाव अन्नेसिं च बहूणं जाव देवाणं देवीणं य आहेवच्चं जाव कारेमाणे पालेमाणे’ति ॥

शतकं-१० उद्देशकः-६ समाप्तः

—: शतकं-१० उद्देशकः-७ :—

वृ. षष्ठोद्देशके सुधम्मसंभोक्ता, सा चाश्रय इत्याश्रयाधिकारादाश्रयविशेषा-नन्तरद्वीपाभिधानान् मेरोरुत्तरदिग्दर्शिशिखरिपर्वतदंष्ट्रागतान् लवणसमुद्रान्तर्वर्त्तिनोऽ-ष्टाविंशतिमभिधित्सुरष्टाविंशतिमुद्देशकानाह-

मू. (४९३) कहिन्नं भंते ! उत्तरिल्लं एगोरुयमणुस्साणं एगोरुयदीवे नामं दीवे पन्नत्ते ?, एवं जहा जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं जाव सुद्धदंतदीवोत्ति, एए अट्ठावीसं उदेसगा भाणियव्वा सेवं भंते ! सेवं भंतेति जाव विहरति ॥

वृ. ‘कहि णं भंते ! उत्तरिल्लान्’मित्यादि ॥ ‘जहा जीवाभिगमे’इत्यमतिदेशः-पूर्वोक्तदाक्षिणात्यान्तरद्वीपवक्तव्यताऽनुसारेणावगन्तव्यः ॥

शतकं-१० उद्देशकः-७ समाप्तः

॥ १ ॥ इति गुरुजनशिक्षापाश्वर्नाथप्रसादप्रसूततरपत्रद्वन्द्वसामर्थ्यमाप्य ।

दशमशतविचारक्षमाधराग्रयेऽधिरूढः, शकुनिशिशुरिवाहं तुच्छबोधाङ्गकोऽपि ॥

शतकं-१० समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता संपादिता भगवतीअङ्गसूत्रे
अभयदेवसुरि विरचिता दशम शतकस्य टीका परि समाप्ता ।

५ भगवतीअङ्गसूत्र-भा. १ - समाप्तः

શતકં-૧૧ થી ૪૧ માટે જુઓ

❀ “આગમસુત્તાણિ-સટીકં” ભાગ-૬ ❀

નોંધ : પાંચમું અંગસૂત્ર ભગવતી બે વિભાગમાં છે.

ભાગ-૫ અને ભાગ-૬

જેના શતક ૧ થી ૧૦ ભાગ-૫માં છે.

બાકીના બધાં ભાગ-૬ માં છે.

ભાવભરી વંદના

જેમના દ્વારા સૂત્રમાં ગુંથાયેલ જિનવાણીનો ભવ્ય વારસો
વર્તમાનકાલીન “આગમસાહિત્ય”માં પ્રાપ્ત થયો
એ સર્વે સૂરિવર આદિ આર્ષ પૂજ્યશ્રીઓને-

પંચમ ગણધર શ્રી સુધર્મા સ્વામી	ચૌદ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી
દશ પૂર્વધર શ્રી શય્યાંભવસૂરિ	(અનામી) સર્વે શ્રુત સ્થવીર મહર્ષિઓ
દેવવાચક ગણિ	શ્રી સ્યામાચાર્ય
દેવર્દિગણિ ક્ષમાશ્રમણ	જિનભદ્ર ગણિ ક્ષમાશ્રમણ
સંઘદાસગણિ	સિદ્ધસેન ગણિ
જિનદાસ ગણિ મહત્તર	અગત્યસિંહ સૂરિ
શીલાંકાચાર્ય	અભયદેવસૂરિ
મલયગિરિસૂરિ	ક્ષેમકીર્તિસૂરિ
હરિભદ્રસૂરિ	આર્યરક્ષિત સૂરિ (?)
દ્રોણાચાર્ય	ચંદ્ર સૂરિ
વાદિવેતાલ શાંતિચંદ્ર સૂરિ	મલ્લધારી હેમચંદ્રસૂરિ
શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાય	ધર્મસાગર ઉપાધ્યાય
ગુણરત્નસૂરી	વિજય વિમલગણિ
વીરભદ્ર	ઋષિપાલ
	બ્રહ્મમુનિ
	તિલકસૂરિ

સૂત્ર-નિર્યુક્તિ - ભાષ્ય - ચૂર્ણિ - વૃત્તિ - આદિના રચયિતા અન્ય સર્વે પૂજ્યશ્રી

વર્તમાન કાલિન આગમ સાહિત્ય વારસાને

સંશોધન-સંપાદન-લેખન આદિ દ્વારા મુદ્રીત/અમુદ્રીત સ્વરૂપે રજૂ કર્તા

સર્વે શ્રુતાનુરાગી પૂજ્યપુરુષોને

આનંદ સાગરસૂરિજી	ચંદ્રસાગર સૂરિજી	મુનિ માણેક
જિન વિજયજી	પુન્યવિજયજી	ચતુરવિજયજી
જંબુ વિજયજી	અમરમુનિજી	કનૈયાલાલજી
લાભસાગરસૂરિજી	આચાર્ય તુલસી	ચંપક સાગરજી

સ્મરણાંજલિ

બાબુ ધનપતસિંહ	પંઠ બેચરદાસ	પંઠ જીવરાજભાઈ
પંઠ ભગવાનદાસ	પંઠ રૂપેન્દ્રકુમાર	પંઠ હીરાલાલ
શ્રુત પ્રકાશક સર્વે સંસ્થાઓ		

૪૫ આગમ મૂળ તથા વિવરણનું શ્લોક પ્રમાણદર્શક કોષ્ટક

ક્રમ	આગમસૂત્રનામ	મૂલ શ્લોક પ્રમાણ	વૃત્તિ-કર્તા	વૃત્તિ શ્લોકપ્રમાણ
૧.	આચાર	૨૫૫૪	શીલાઙ્ગાચાર્ય	૧૨૦૦૦
૨.	સૂત્રકૃત	૨૧૦૦	શીલાઙ્ગાચાર્ય	૧૨૮૫૦
૩.	સ્થાન	૩૭૦૦	અમ્બદેવસૂરિ	૧૪૨૫૦
૪.	સમવાય	૧૬૬૭	અમ્બદેવસૂરિ	૩૫૭૫
૫.	ભગવતી	૧૫૭૫૧	અમ્બદેવસૂરિ	૧૮૬૧૬
૬.	જ્ઞાતાધર્મકથા	૫૪૫૦	અમ્બદેવસૂરિ	૩૮૦૦
૭.	ઉપાસકદશા	૮૧૨	અમ્બદેવસૂરિ	૮૦૦
૮.	અન્તઃકૃદશા	૯૦૦	અમ્બદેવસૂરિ	૪૦૦
૯.	અનુત્તરોપપાતિકદશા	૧૧૨	અમ્બદેવસૂરિ	૧૦૦
૧૦.	પ્રશ્નવ્યાકરણ	૧૩૦૦	અમ્બદેવસૂરિ	૫૬૩૦
૧૧.	વિપાકશ્રુત	૧૨૫૦	અમ્બદેવસૂરિ	૯૦૦
૧૨.	ઔપપાતિક	૧૧૬૭	અમ્બદેવસૂરિ	૩૧૨૫
૧૩.	રાજપ્રશ્નિય	૨૧૨૦	મલયગિરિસૂરિ	૩૭૦૦
૧૪.	જીવાજીવાભિગમ	૪૭૦૦	મલયગિરિસૂરિ	૧૪૦૦૦
૧૫.	પ્રજ્ઞાપના	૭૭૮૭	મલયગિરિસૂરિ	૧૬૦૦૦
૧૬.	સૂર્યપ્રજ્ઞાસિ	૨૨૧૬	મલયગિરિસૂરિ	૯૦૦૦
૧૭.	ચન્દ્રપ્રજ્ઞાસિ	૨૩૦૦	મલયગિરિસૂરિ	૯૧૦૦
૧૮.	જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિ	૪૪૫૪	શાન્તિચન્દ્રઉપાધ્યાય	૧૮૦૦૦
૧૯થી	નિરયાવલિકા	૧૧૦૦	ચન્દ્રસૂરિ	૬૦૦
૨૩.	(પૃષ્ઠ ઉપાઙ્ગ)	—	—	—
૨૪.	ચતુઃશરણ	૮૦	વિજયવિમલગણિ	(?) ૨૦૦
૨૫.	આતુર પ્રત્યાખ્યાન	૧૦૦	ગુણરત્નસૂરિ (અવચૂરિ)	(?) ૧૫૦
૨૬.	મહાપ્રત્યાખ્યાન	૧૭૬	આનન્દસાગરસૂરિ (સંસ્કૃતછાયા)	૧૭૬
૨૭.	ભક્તપરિજ્ઞા	૨૧૫	આનન્દસાગરસૂરિ (સંસ્કૃતછાયા)	૨૧૫
૨૮.	તન્દુલ વૈચારિક	૫૦૦	વિજયવિમલગણિ	(?) ૫૦૦
૨૯.	સંસ્તારક	૧૫૫	ગુણરત્ન સૂરિ (અવચૂરિ)	૧૧૦
૩૦.	ગચ્છાચાર*	૧૭૫	વિજયવિમલગણિ	૧૫૬૦
૩૧.	ગણિવિદ્યા	૧૦૫	આનન્દસાગરસૂરિ (સંસ્કૃતછાયા)	૧૦૫

ક્રમ	આગમસૂત્રનામ	• મૂલ શ્લોક પ્રમાણ	વૃત્તિ-કર્તા	• વૃત્તિ શ્લોકપ્રમાણ
૩૨.	દેવેન્દ્રસ્તવ	૩૭૫	આનન્દસાગરસૂરિ (સંસ્કૃત છાયા)	૩૭૫
૩૩.	મરણસમાધિ *	૮૩૭	આનન્દસાગરસૂરિ (સંસ્કૃત છાયા)	૮૩૭
૩૪.	નિશીથ	૮૨૧	જિનદાસગણિ (ચૂર્ણિ) સદ્દાસગણિ (ભાષ્ય)	૨૮૦૦૦ ૭૫૦૦
૩૫.	વૃહત્કલ્પ	૪૭૩	મલયાગિરિ+ક્ષેમકીર્તિ સદ્દાસગણિ (ભાષ્ય)	૪૨૬૦૦ ૭૬૦૦
૩૬.	વ્યવહાર	૩૭૩	મલયાગિરિ સદ્દાસગણિ (ભાષ્ય)	૩૪૦૦૦ ૬૪૦૦
૩૭.	દશાશ્રુતસ્કન્ધ	૮૧૬	- ? - (ચૂર્ણિ)	૨૨૨૫
૩૮.	જીતકલ્પ *	૧૩૦	સિદ્ધસેનગણિ (ચૂર્ણિ)	૧૦૦૦
૩૯.	મહાનિશીથ	૪૫૪૮	-	-
૪૦.	આવશ્યક	૧૩૦	હરિભદ્રસૂરિ	૨૨૦૦૦
૪૧.	ઓઘનિયુક્તિ	તિ. ૧૩૫૫	દ્રોણાચાર્ય	(?) ૭૫૦૦
-	પિન્ડનિયુક્તિ *	તિ. ૮૩૫	મલયાગિરિસૂરિ	૭૦૦૦
૪૨.	દશવૈકાલિક	૮૩૫	હરિભદ્રસૂરિ	૭૦૦૦
૪૩.	ઉત્તરાધ્યયન	૨૦૦૦	શાંતિસૂરિ	૧૬૦૦૦
૪૪.	નન્દી	૭૦૦	મલયાગિરિસૂરિ	૭૭૩૨
૪૫.	અનુયોગદ્વાર	૨૦૦૦	મલધારીહેમચન્દ્રસૂરિ	૫૯૦૦

નોંધ :-

- (૧) ઉક્ત ૪૫ આગમ સૂત્રોમાં વર્તમાન કાળે પહેલાં ૧ થી ૧૧ અંગસૂત્રો, ૧૨ થી ૨૩ ઉપાંગસૂત્રો, ૨૪ થી ૩૩ પ્રકીર્ણકસૂત્રો ૩૪ થી ૩૯ છેદસૂત્રો, ૪૦ થી ૪૩ મૂળસૂત્રો, ૪૪-૪૫ ચૂલિકાસૂત્રોના નામે હાલ પ્રસિદ્ધ છે.
- (૨) ઉક્ત શ્લોક સંખ્યા અમે ઉપલબ્ધ માહિતી અને પૃષ્ઠ સંખ્યા આધારે નોંધેલ છે. જો કે તે સંખ્યા માટે મતાંતર તો જોવા મળે જ છે. જેમકે આચાર સૂત્રમાં ૨૫૦૦, ૨૫૫૪, ૨૫૨૫ એવા ત્રણ શ્લોક પ્રમાણ જાણવા મળેલ છે. આવો મત-ભેદ અન્ય સૂત્રોમાં પણ છે.
- (૩) ઉક્ત વૃત્તિ-આદિ જે નોંધ છે તે અમે કરેલ સંપાદન મુજબની છે. તે સિવાયની પણ વૃત્તિ-ચૂર્ણિ આદિ સાહિત્ય મુદ્રિત કે અમુદ્રિત અવસ્થામાં હાલ ઉપલબ્ધ છે જ.
- (૪) ગચ્છાચાર અને મરણસમાધિ ના વિકલ્પે ચંદાવેજ્ઞાય અને વીરસ્તવ પ્રકીર્ણક આવે છે. જે અમે “આગમસુતાણિ” માં મૂળ રૂપે અને “આગમદીપ”માં અક્ષરશઃ ગુજરાતી અનુવાદ રૂપે આપેલ છે. તેમજ જીતકલ્પ જેના વિકલ્પ રૂપે છે એ

પંચકલ્પનું ભાષ્ય અમે “આગમસુત્તાણિ”માં સંપાદીત કર્યું છે.

- (૫) ઓઘ અને પિણ્ડ એ બંને નિર્યુક્તિ વિકલ્પે છે. જે હાલ મૂળસૂત્ર રૂપે પ્રસિદ્ધ છે. જે બંનેની વૃત્તિ અમે આપી છે. તેમજ તેમાં ભાષ્યની ગાથાઓ પણ સમાવિષ્ટ થઈ છે.
- (૬) ચાર પ્રકીર્ણક સૂત્રો અને મહાનિશીય એ પાંચ આગમની કોઈ વૃત્તિ આદિ ઉપલબ્ધ થવાનો ઉલ્લેખ મળતો નથી. પ્રકીર્ણક ની સંસ્કૃત છાયા ઉપલબ્ધ છે તેથી મૂકી છે. નિશીય-દશા-જિતકલ્પ એ ત્રણેની ચૂર્ણિ આપી છે. જેમાં દશા અને જીતકલ્પ એ બંને ઉપરવૃત્તિ મળતી હોવાનો ઉલ્લેખ છે, પણ અમે તે મેળવી શક્યા નથી. જ્યારે નિશીય ઉપર તો માત્ર વીસમા ઉદ્દેશક:ની જ વૃત્તિ નો ઉલ્લેખ મળે છે.

► વર્તમાન કાળે ૪૫ આગમમાં ઉપલબ્ધ નિર્યુક્તિ: ◄

ક્રમ	નિર્યુક્તિ	શ્લોકપ્રમાણ	ક્રમ	નિર્યુક્તિ	શ્લોકપ્રમાણ
૧.	આચાર-નિર્યુક્તિ	૪૫૦	૬.	આવશ્યક-નિર્યુક્તિ	૨૫૦૦
૨.	સૂત્રકૃત-નિર્યુક્તિ	૨૬૫	૭.	ઓઘનિર્યુક્તિ	૧૩૫૫
૩.	વૃહત્કલ્પ-નિર્યુક્તિ ★	—	૮.	પિણ્ડનિર્યુક્તિ	૮૩૫
૪.	વ્યવહાર-નિર્યુક્તિ ★	—	૯.	દશવૈકાલિક-નિર્યુક્તિ	૫૦૦
૫.	દશાશ્રુત-નિર્યુક્તિ	૧૮૦	૧૦.	ઉત્તરાધ્યયન-નિર્યુક્તિ	૭૦૦

નોંધ :-

- (૧) અહીં આપેલ શ્લોક પ્રમાણ એ ગાથા સંખ્યા નથી. “૩૨ અક્ષરનો એક શ્લોક” એ પ્રમાણથી નોંધાયેલ શ્લોક પ્રમાણ છે.
- (૨) ★ વૃહત્કલ્પ અને વ્યવહાર એ બંને સૂત્રોની નિર્યુક્તિ હાલ ભાષ્ય માં ભળી ગઈ છે. જેનો યથાસંભવ ઉલ્લેખ વૃત્તિકાર મહર્ષિ એ ભાષ્ય ઉપરની વૃત્તિમાં કર્યો હોય તેવું જોવા મળેલ છે.
- (૩) ઓઘ અને પિણ્ડનિર્યુક્તિ સ્વતંત્ર મૂળઆગમ સ્વરૂપે સ્થાન પામેલ છે તેથી તેનું સ્વતંત્ર સંપાદન આગમ-૪૧ રૂપે થયેલ છે. (તેમજ આ સંપાદનમાં પણ છે.)
- (૪) બાકીની છ નિર્યુક્તિમાંથી દશાશ્રુતસ્કન્ધ નિર્યુક્તિ ઉપર ચૂર્ણિ અને અન્ય પાંચ નિર્યુક્તિ ઉપરની વૃત્તિ અમે અમારા સંપાદનમાં પ્રકાશીત કરી છે. જ્યાં આ છ નિર્યુક્તિ સ્પષ્ટ અલગ જોઈ શકાય છે.
- (૫) નિર્યુક્તિકર્તા તરીકે ભદ્રવાહુસ્વામી નો ઉલ્લેખ જ જોવા મળે છે.

વર્તમાન કાળે ૪૫ આગમમાં ઉપલબ્ધ ભાષ્યં

ક્રમ	ભાષ્ય	શ્લોકપ્રમાણ	ક્રમ	ભાષ્ય	ગાથાપ્રમાણ
૧.	નિશીષભાષ્ય	૭૫૦૦	૬.	આવશ્યકભાષ્ય *	૪૮૩
૨.	વૃહત્કલ્પભાષ્ય	૭૬૦૦	૭.	ઓઘનિર્યુક્તિભાષ્ય *	૩૨૨
૩.	વ્યવહારભાષ્ય	૬૪૦૦	૮.	પિણ્ડનિર્યુક્તિભાષ્ય *	૪૬
૪.	પદ્મકલ્પભાષ્ય	૩૧૮૫	૯.	દશવૈકાલિકભાષ્ય *	૬૩
૫.	જીતકલ્પભાષ્ય	૩૧૨૫	૧૦.	ઉત્તરાધ્યયનભાષ્ય (?)	-

નોંધ :-

- (૧) નિશીષ, વૃહત્કલ્પ અને વ્યવહારભાષ્યના કર્તા સદ્વદાસગણિ હોવાનું જણાય છે. અમારા સંપાદનમાં નિશીષ ભાષ્ય તેની ચૂર્ણ સાથે અને વૃહત્કલ્પ તથા વ્યવહાર ભાષ્ય તેની-તેની વૃત્તિ સાથે સમાવિષ્ટ થયું છે.
- (૨) પદ્મકલ્પભાષ્ય અમારા આગમસુત્તાણિ ભાગ-૩૮ માં પ્રકાશીત થયું.
- (૩) આવશ્યકભાષ્ય માં ગાથા પ્રમાણ ૪૮૩ લખ્યું જેમાં ૧૮૩ ગાથા મૂળભાષ્ય રૂપે છે અને ૩૦૦ ગાથા અન્ય એક ભાષ્યની છે. જેનો સમાવેશ આવશ્યક સૂત્ર-સદીક માં કર્યો છે. [જે કે વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય ખૂબજ પ્રસિધ્ધ થયું છે પણ તે સમગ્ર આવશ્યકસૂત્ર- ઉપરનું ભાષ્ય નથી અને અધ્યયનો અનુસારની અલગ અલગ વૃત્તિ આદિ પેટા વિવરણો તો આવશ્યક અને જીતકલ્પ એ બંને ઉપર મળે છે. જેનો અત્રે ઉલ્લેખ અમે કરેલ નથી.]
- (૪) ઓઘનિર્યુક્તિ, પિણ્ડનિર્યુક્તિ, દશવૈકાલિકભાષ્ય નો સમાવેશ તેની તેની વૃત્તિ માં થયો જ છે. પણ તેનો કર્તા વિશેનો ઉલ્લેખ અમોને મળેલ નથી. [ઓઘનિર્યુક્તિ ઉપર ૩૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ભાષ્યનો ઉલ્લેખ પણ જોવા મળેલ છે.]
- (૫) ઉત્તરાધ્યયનભાષ્યની ગાથા નિર્યુક્તિમાં ભળી ગયાનું સંભળાય છે (?)
- (૬) આ રીતે અંગ - ઉપાંગ - પ્રકીર્ણક - ચૂલિકા એ ૩૫ આગમ સૂત્રો ઉપરનો કોઈ ભાષ્યનો ઉલ્લેખ અમારી જાણમાં આવેલ નથી. કોઈક સ્થાને સાક્ષી પાઠ-આદિ સ્વરૂપે ભાષ્યગાથા જોવા મળે છે.
- (૭) ભાષ્યકર્તા તરીકે મુખ્ય નામ સદ્વદાસગણિ જોવા મળેલ છે. તેમજ જિનભદ્રગણિ-ક્ષમાશ્રમણ અને સિદ્ધસેન ગણિ નો પણ ઉલ્લેખ મળે છે. કેટલાંક ભાષ્યના કર્તા અજ્ઞાત જ છે.

વર્તમાન કાળે ૪૫ આગમમાં ઉપલબ્ધ ચૂર્ણ:

ક્રમ	ચૂર્ણ	શ્લોકપ્રમાણ	ક્રમ	ચૂર્ણ	શ્લોકપ્રમાણ
૧.	આચાર-ચૂર્ણ	૮૩૦૦	૯.	દશાશ્રુતસ્કન્ધચૂર્ણ	૨૨૨૫
૨.	સૂત્રકૃત-ચૂર્ણ	૧૧૦૦	૧૦.	પञ्ચકલ્પચૂર્ણ	૩૨૭૫
૩.	ભગવતી-ચૂર્ણ	૩૧૧૪	૧૧.	જીતકલ્પચૂર્ણ	૧૦૦૦
૪.	જીવાભિગમ-ચૂર્ણ	૧૫૦૦	૧૨.	આવશ્યકચૂર્ણ	૧૮૫૦૦
૫.	જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ-ચૂર્ણ	૧૮૭૧	૧૩.	દશવૈકાલિકચૂર્ણ	૭૦૦૦
૬.	નિશીથચૂર્ણ	૨૮૦૦૦	૧૪.	ઉત્તરાધ્યયનચૂર્ણ	૫૮૫૦
૭.	વૃહત્કલ્પચૂર્ણ	૧૬૦૦૦	૧૫.	નન્દીચૂર્ણ	૧૫૦૦
૮.	વ્યવહારચૂર્ણ	૧૨૦૦	૧૬.	અનુયોગદારચૂર્ણ	૨૨૬૫

નોંધ :-

- (૧) ઉક્ત ૧૬ ચૂર્ણમાંથી નિશીથ, દશાશ્રુતસ્કન્ધ, જીતકલ્પ એ ત્રણ ચૂર્ણ અમારા આ સંપાદનમાં સમાવાઈ ગયેલ છે.
- (૨) આચાર, સૂત્રકૃત, આવશ્યક, દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન, નન્દી, અનુયોગદાર એ સાત ચૂર્ણ પૂજ્યપાદ આગમોદ્ધારક શ્રી એ પ્રકાશીત કરાવી છે.
- (૩) દશવૈકાલિકની બીજી એક ચૂર્ણ જે અગત્યસિંહસૂરિકૃત છે તેનું પ્રકાશન પૂજ્ય શ્રી પુન્યવિજયજીએ કરાવેલ છે.
- (૪) જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિચૂર્ણ વિશે હીરાલાલ કાપડીયા પ્રશ્નાર્થચિહ્ન ઉભું કરે છે. ભગવતી ચૂર્ણ તો મળેજ છે, પણ હજી પ્રકાશીત થઈ નથી. તેમજ વૃહત્કલ્પ, વ્યવહાર, પञ्ચકલ્પ એ ત્રણ હસ્તપ્રતો અમે જોઈ છે પણ પ્રકાશીત થયાનું જાણમાં નથી.
- (૫) ચૂર્ણિકાર તરીકે જિનદાસગણિમહત્તરનું નામ મુખ્યત્વે સંભળાય છે. કેટલાકના મતે અમુક ચૂર્ણના કર્તાનો સ્પષ્ટોલ્લેખ મળતો નથી.

“આગમ-પંચાંગી” એક ચિન્ત્ય બાબત”

- ૧ વર્તમાન કાળે પ્રાપ્ત આગમ સાહિત્યની વિચારણા પછી ખરેખર આગમના પાંચ અંગોમાં કેટલું અને શું ઉપલબ્ધ છે તે જાણ્યા પછી એક પ્રશ્ન થાય કે આગમ પંચાંગી ની વાતો કેટલી ચિન્ત્ય છે. અંગ-ઉપાંગ-પ્રકીર્ણક-ચૂલિકા એ ૩૫ આગમો ઉપર ભાષ્ય નથી. એટલે ૩૫ આગમનું એક અંગ તો અપ્રાપ્ય જ બન્યું. સૂત્ર પરત્વે ઉપલબ્ધ નિર્ણયિક્તિ ફક્ત ૭ છે. એટલે ૩૫ આગમોનું એક અંગ અપ્રાપ્ય જ બન્યું. આ રીતે ક્યાંક ભાષ્ય, ક્યાંક નિર્ણયિક્તિ અને ક્યાંક ચૂર્ણના અભાવે વર્તમાન કાળે સુવ્યવસ્થિત પંચાંગી એક માત્ર આવશ્યક સૂત્રની ગણાય.
- ૨ નન્દીસૂત્ર માં પંચાંગીને બદલે સંગ્રહણી, પ્રતિપત્તિઓ વગેરેના પણ ઉલ્લેખ છે.

► ૪૫ આગમ અંતર્ગત વર્તમાન કાળે ઉપલબ્ધ વિભાગો ◄

[સૂચના :- અમે સંપાદીત કરેલ આગમસુત્તાણિ-સટીક માં બેક્રી નંબરના પૃષ્ઠો ઉપર જમણી બાજુ આગમસૂત્ર ના નામ પછી અંકો આપેલ છે. જેમકે ૧/૩/૬/૨/૫૪ વગેરે. આ અંકો તે તે આગમના વિભાગીકરણને જણાવે છે. જેમકે આચારમાં પ્રથમ અંક શ્રુતસ્કન્ધનો છે તેના વિભાગ રૂપે બીજો અંક ચૂલા છે તેના પેટા વિભાગ રૂપે ત્રીજો અંક અધ્યયનનો છે. તેના પેટા વિભાગ રૂપે ચોથો અંક ઉદ્દેશક નો છે. તેના પેટા વિભાગ રૂપે છેલ્લો અંક મૂલનો છે. આ મૂલ ગદ્ય કે પદ્ય હોઈ શકે. જો ગદ્ય હોય તો ત્યાં પેરેગ્રાફ સ્પર્ધલધી કે છટ્ટુ લખાણ છે અને ગાથા/પદ્ય ને પદ્યની સ્પર્ધલધી ॥ - ॥ ગોઠવેલ છે.

પ્રત્યેક આગમ માટે આ રીતે જ ઓબ્લિકમાં (/) પછી ના વિભાગને તેના-તેના પેટા-પેટા વિભાગ સમજવા.

જ્યાં જે-તે પેટા વિભાગ ન હોય ત્યાં (/) ઓબ્લિક પછી ડેસ મુકીને તે વિભાગ ત્યાં નથી તેમ સુચવેલું છે.]

(૧) આચાર - શ્રુતસ્કન્ધ:/ચૂલા/અધ્યયન/ઉદ્દેશક:/મૂલ
ચૂલા નામક પેટા વિભાગ બીજા શ્રુતસ્કન્ધ.માં જ છે.

(૨) સૂત્રકૃત - શ્રુતસ્કન્ધ:/અધ્યયન/ઉદ્દેશક:/મૂલ

(૩) સ્થાન - સ્થાન/અધ્યયન/મૂલ

(૪) સમવાય - સમવાય:/મૂલ

(૫) મગવતી - શતક/વર્ગ:-અંતરશતક/ઉદ્દેશક:/મૂલ

અહીં શતકના પેટા વિભાગમાં બે નામો છે. (૧) વર્ગ: (૨) અંતરશતક કેમકે શતક ૨૧, ૨૨, ૨૩ માં શતક ના પેટા વિભાગનું નામ વર્ગ: જ રાખેલ છે. શતક - ૩૩, ૩૪, ૩૫, ૩૬, ૪૦ ના પેટા વિભાગને અંતરશતક અથવા શતકશતક નામથી ઓળખાવાય છે.

(૬) જ્ઞાતાધર્મકથા- શ્રુતસ્કન્ધ:/વર્ગ:/અધ્યયન/મૂલ

પહેલા શ્રુતસ્કન્ધમાં અધ્યયન જ છે. બીજા શ્રુતસ્કન્ધ નો પેટાવિભાગ વર્ગ નામે છે અને તે વર્ગ ના પેટા વિભાગમાં અધ્યયન છે.

(૭) ઉપાસકદશા- અધ્યયન/મૂલ

(૮) અન્તકૃદશા- વર્ગ:/અધ્યયન/મૂલ

(૯) અનુત્તરોપપાતિકદશા- વર્ગ:/અધ્યયન/મૂલ

(૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણ- દ્વાર/અધ્યયન/મૂલ

આશ્રવ અને સંવર એવા સ્પષ્ટ બે ભેદ છે જેને આશ્રવદ્વાર અને સંવરદ્વાર કહ્યા છે. (કોઈક દ્વાર ને બદલે શ્રુતસ્કન્ધ શબ્દ પ્રયોગ પણ કરે છે)

(૧૧) વિપાકશ્રુત- શ્રુતસ્કન્ધ:/અધ્યયન/મૂલ

(૧૨) ઔપપાતિક- મૂલ

(૧૩) રાજપ્રશ્નીય- મૂલ

(૧૪) **જીવાજીવાભિગમ-** *પ્રતિપત્તિ:/* ઉદ્દેશક:/મૂલં

આ આગમમાં ઉક્ત ત્રણ વિભાગો કયાં છે તો પણ સમજણ માટે પ્રતિપત્તિ: પછી એક પેટાવિભાગ નોંધનીય છે. કેમકે પ્રતિપત્તિ -૩-માં નેરડય, તિરિક્વજોગિય, મનુષ્ય, દેવ એવા ચાર પેટાવિભાગો પડે છે. તેથી તિપત્તિ/(નેરડયઆદિ)/ઉદ્દેશક:/મૂલં એ રીતે સ્પષ્ટ અલગ પાડેલા છે, એજ રીતે દશમી પ્રતિપત્તિ ના ઉદ્દેશક: નવ નથી પણ તે પેટાવિભાગ પ્રતિપત્તિ: નામે જ છે.

(૧૫) **પ્રજ્ઞાપના-** પદં/ઉદ્દેશક:/દ્વારં/મૂલં

પદના પેટા વિભાગમાં ક્યાંક ઉદ્દેશક: છે, ક્યાંક દ્વારં છે પણ પદ-૨૮ની પેટા વિભાગમાં ઉદ્દેશક: અને તેના પેટા વિભાગમાં દ્વારં પણ છે.

(૧૬) **સૂર્યપ્રજ્ઞાસિ-** પ્રાભૃતં/પ્રાભૃતપ્રાભૃતં/મૂલં

(૧૭) **ચન્દ્રપ્રજ્ઞાસિ-** પ્રાભૃતં/પ્રાભૃતપ્રાભૃતં/મૂલં

આગમ ૧૬-૧૭માં પ્રાભૃતપ્રાભૃત ના પણ પ્રતિપત્તિ: નામક પેટા વિભાગ છે. પણ ઉદ્દેશક: આદિ મુજબ તેનો વિશેષ વિસ્તાર થાયેલ નથી.

(૧૮) **જમ્બૂદીપપ્રજ્ઞાસિ-** વક્ષસ્કાર:/મૂલં

(૧૯) **નિરયાવલિકા** - અધ્યયનં/મૂલં

(૨૦) **કલ્પવતંસિકા** - અધ્યયનં/મૂલં

(૨૧) **પુષ્પિતા** - અધ્યયનં/મૂલં

(૨૨) **પુષ્પચૂલિકા** - અધ્યયનં/મૂલં

(૨૩) **વણ્નિદશા** - અધ્યયનં/મૂલં

આગમ ૧૮ થી ૨૩ નિરયાવલિકાદિ નામથી સાથે જોવા મળે છે કેમકે તેને ઉપાંગના પાંચ વર્ગ તરીકે સૂત્રકારે ઓળખાવેલા છે. જેમાં વર્ગ-૧, નિરયાવલિકા, વર્ગ-૨ કલ્પવતંસિકા... વગેરે જાણવા

(૨૪ થી ૩૩) **ચતુ:શરણ (આદિ દશેપયત્રા) મૂલં**

(૩૪) **નિશીથ** - ઉદ્દેશક:/મૂલં

(૩૫) **વૃહત્કલ્પ** - ઉદ્દેશક:/મૂલં

(૩૬) **વ્યવહાર** - ઉદ્દેશક:/મૂલં

(૩૭) **દશાશ્રુતસ્કન્ધ** - દશા/મૂલં

(૩૮) **જીતકલ્પ** - મૂલં

(૩૯) **મહાનિશીથ** - અધ્યયનં/ઉદ્દેશક:/મૂલં

(૪૦) **આવશ્યક** - અધ્યયનં/મૂલં

(૪૧) **ઑઘ/પિણ્ડનિયુક્તિ** - મૂલં

(૪૨) **દશવૈકાલિક** - અધ્યયનં/ઉદ્દેશક:/મૂલં

(૪૩) **ઉત્તરાધ્યયન** - અધ્યયનં/મૂલં

(૪૪- ૪૫) **નન્દી-અનુયોગદ્વાર** - મૂલં

અમારા સંપાદીત ૪૫ આગમોમાં આવતા મૂલ નો અંક તથા તેમાં સમાવિષ્ટ ગાથા

ક્રમ	આગમસૂત્ર	મૂલ	ગાથા	ક્રમ	આગમસૂત્ર	મૂલ	ગાથા
૧.	આચાર	૫૫૨	૧૪૭	૨૪.	ઘતુ:શરણ	૬૩	૬૩
૨.	સૂત્રકૃત	૮૦૬	૭૨૩	૨૫.	આતુરપ્રત્યાહ્યાન	૭૧	૭૦
૩.	સ્થાન	૧૦૧૦	૧૬૯	૨૬.	મહાપ્રત્યાહ્યાન	૧૪૨	૧૪૨
૪.	સમવાય	૩૮૩	૯૩	૨૭.	મક્તપરિજ્ઞા	૧૭૨	૧૭૨
૫.	મગવતી	૧૦૮૭	૧૧૪	૨૮.	તંદુલદૈચારિક	૧૬૧	૧૩૯
૬.	જ્ઞાતાધર્મકથા	૨૪૧	૫૭	૨૯.	સંસ્તારક	૧૩૩	૧૩૩
૭.	ઉપાસક દશા	૭૩	૧૩	૩૦.	ગચ્છાચાર	૧૩૭	૧૩૭
૮.	અન્તકૃદ્દશા	૬૨	૧૨	૩૧.	ગણિવિદ્યા	૮૨	૮૨
૯.	અનુત્તરોપપાતિક	૧૩	૪	૩૨.	દેવેન્દ્રસ્તવ	૩૦૭	૩૦૭
૧૦.	પ્રશ્નવ્યાકરણ	૪૭	૧૪	૩૩.	મરણસમાધિ	૬૬૪	૬૬૪
૧૧.	વિપાકશ્રુત	૪૭	૩	૩૪.	નિશીષ	૧૪૨૦	-
૧૨.	ઔપપાતિક	૭૭	૩૦	૩૫.	વૃહત્કલ્પ	૨૧૫	-
૧૩.	રાજપ્રશ્નિય	૮૫	-	૩૬.	વ્યવહાર	૨૮૫	-
૧૪.	જીવાભિગમ	૩૯૮	૯૩	૩૭.	દશાશ્રુતસ્કન્ધ	૧૧૪	૫૬
૧૫.	પ્રજ્ઞાપના	૬૨૨	૨૩૧	૩૮.	જીતકલ્પ	૧૦૩	૧૦૩
૧૬.	સૂર્યપ્રજ્ઞા	૨૧૪	૧૦૩	૩૯.	મહાનિશીથ	૧૫૨૮	૮
૧૭.	ચન્દ્રપ્રજ્ઞા	૨૧૮	૧૦૭	૪૦.	આવશ્યક	૯૨	૨૧
૧૮.	જન્મ્વૃદ્ધિપ્રજ્ઞા	૩૬૫	૧૩૧	૪૧.	ઓષનિર્મુક્તિ	૧૧૬૫	૧૧૬૫
૧૯.	નિરયાવલિકા	૨૧	-	૪૧.	પિણ્ડનિર્મુક્તિ	૭૧૨	૭૧૨
૨૦.	કલ્પવત્સિકા	૫	૧	૪૨.	દશવૈકાલિક	૫૪૦	૫૧૫
૨૧.	પુખ્તિતા	૧૧	૨	૪૩.	ઉત્તરાધ્યયન	૧૭૩૧	૧૬૪૦
૨૨.	પુષ્પપૂલિકા	૩	૧	૪૪.	નન્દી	૧૬૮	૯૩
૨૩.	વળિદશા	૫	૧	૪૫.	અનુવોગદ્વાર	૩૫૦	૧૪૧

નોંધ :- ઉક્ત ગાથા સંખ્યાનો સમાવેશ મૂલમાં થઈ જાય છે. તે મૂલ સિવાયની અલગ ગાથા સમજવી નહીં. મૂલ શબ્દ એ અમો સૂત્ર અને ગાથા બંને માટે નો આપેલો સંયુક્ત અનુક્રમ છે. ગાથા બધાંજ સંપાદનોમાં સામાન્ય અંક ધરાવતી હોવાથી તેનો અલગ અંક આપેલ છે. પણ સૂત્રના વિભાગ દરેક સંપાદકે ભિન્નભિન્ન રીતે કર્યા હોવાથી અમે સૂત્રાંક જુદો પાડતા નથી.

-: અમારા પ્રકાશનો :-

- [૧] અભિનવ હેમ લઘુપ્રક્રિયા - ૧ - સત્તાઙ્ગ વિવરણમ્
 [૨] અભિનવ હેમ લઘુપ્રક્રિયા - ૨ - સત્તાઙ્ગ વિવરણમ્
 [૩] અભિનવ હેમ લઘુપ્રક્રિયા - ૩ - સત્તાઙ્ગ વિવરણમ્
 [૪] અભિનવ હેમ લઘુપ્રક્રિયા - ૪ - સત્તાઙ્ગ વિવરણમ્
 [૫] વૃદ્ધન્તમાલા
 [૬] ચૈત્યવન્દન પર્વમાલા
 [૭] ચૈત્યવન્દન સङ્ગ્રહ - તીર્થજિનવિશેષ
 [૮] ચૈત્યવન્દન ચોવિંશી
 [૯] શત્રુઞ્જય ભક્તિ [આવૃત્તિ-દો]
 [૧૦] અભિનવ જૈન પદ્યાઙ્ગ - ૨૦૪૬
 [૧૧] અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ - ૧- શ્રાવક કર્તવ્ય - ૧ થી ૧૧
 [૧૨] અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ - ૨- શ્રાવક કર્તવ્ય - ૧૨ થી ૧૫
 [૧૩] અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ - ૩- શ્રાવક કર્તવ્ય - ૧૬ થી ૩૬
 [૧૪] નવપદ - શ્રીપાલ (શાશ્વતી ઓળીના વ્યાખ્યાન રૂપે)
 [૧૫] સમાધિ મરણ [વિધિ - સૂત્ર - પદ્ય - આરાધના-મરણભેદ-સંગ્રહ]
 [૧૬] ચૈત્યવંદન માળા [૭૭૮ ચૈત્યવંદનોનો સંગ્રહ]
 [૧૭] તત્વાર્થ સૂત્ર પ્રબોધટીકા [અધ્યાય-૧]
 [૧૮] તત્વાર્થ સૂત્રના આગમ આધાર સ્થાનો
 [૧૯] સિદ્ધાચલનો સાથી [આવૃત્તિ - બે]
 [૨૦] ચૈત્ય પરિપાટી
 [૨૧] અમદાવાદ જિનમંદિર ઉપાશ્રય આદિ ડિરેક્ટરી
 [૨૨] શત્રુઞ્જય ભક્તિ [આવૃત્તિ - બે]
 [૨૩] શ્રી નવકારમંત્ર નવલાખ જાપ નોંધપોથી
 [૨૪] શ્રી ચારિત્ર પદ એક કરોડ જાપ નોંધપોથી
 [૨૫] શ્રી બારવ્રત પુસ્તિકા તથા અન્ય નિયમો - [આવૃત્તિ - ચાર]
 [૨૬] અભિનવ જૈન પંચાંગ - ૨૦૪૨ [સર્વપ્રથમ ૧૩ વિભાગોમાં]
 [૨૭] શ્રી જ્ઞાનપદ પૂજા
 [૨૮] અંતિમ આરાધના તથા સાધુ સાધ્વી કાળધર્મ વિધિ
 [૨૯] શ્રાવક અંતિમ આરાધના [આવૃત્તિ ત્રણ]
 [૩૦] વીતરાગ સ્તુતિ સંચય [૧૧૫૧ ભાવવાહી સ્તુતિઓ]
 [૩૧] (પૂજ્ય આગમોદ્ધારક શ્રી ના સમુદાયના) કાયમી સંપર્ક સ્થળો
 [૩૨] તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૧
 [૩૩] તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૨
 [૩૪] તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૩
 [૩૫] તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૪

[૩૬]	તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૫
[૩૭]	તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૬
[૩૮]	તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૭
[૩૯]	તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૮
[૪૦]	તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૯
[૪૧]	તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૧૦

પ્રકાશન ૧ થી ૪૧ અભિનવશ્રુત પ્રકાશને પ્રગટ કરેલ છે.

[૪૨]	આયારો	[આગમસુત્તાણિ-૧]	પદમં અંગસુતં
[૪૩]	સૂયગડો	[આગમસુત્તાણિ-૨]	વીઅં અંગસુતં
[૪૪]	ઠાળં	[આગમસુત્તાણિ-૩]	તદ્યં અંગસુતં
[૪૫]	સમવાઓ	[આગમસુત્તાણિ-૪]	ચત્થયં અંગસુતં
[૪૬]	વિવાહપત્રતિ	[આગમસુત્તાણિ-૫]	પંચમં અંગસુતં
[૪૭]	નાયાધમ્મકહાઓ	[આગમસુત્તાણિ-૬]	છટ્થં અંગસુતં
[૪૮]	ઉવાસગદસાઓ	[આગમસુત્તાણિ-૭]	સત્તમં અંગસુતં
[૪૯]	અંતગહ્વદસાઓ	[આગમસુત્તાણિ-૮]	અઢ્ઢમં અંગસુતં
[૫૦]	અનુત્તોવવાડ્યદસાઓ	[આગમસુત્તાણિ-૯]	નવમં અંગસુતં
[૫૧]	પળ્લાવાગરણં	[આગમસુત્તાણિ-૧૦]	દસમં અંગસુતં
[૫૨]	વિવાગસૂયં	[આગમસુત્તાણિ-૧૧]	એક્કરસમં અંગસુતં
[૫૩]	ઉવવાડ્યં	[આગમસુત્તાણિ-૧૨]	પદમં ઉવંગસુતં
[૫૪]	રાયપ્પસેણિયં	[આગમસુત્તાણિ-૧૩]	વીઅં ઉવંગસુતં
[૫૫]	જીવાજીવાભિગમં	[આગમસુત્તાણિ-૧૪]	તદ્યં ઉવંગસુતં
[૫૬]	પત્રવળાસુતં	[આગમસુત્તાણિ-૧૫]	ચત્થયં ઉવંગસુતં
[૫૭]	સૂરપત્રતિ:	[આગમસુત્તાણિ-૧૬]	પંચમં ઉવંગસુતં
[૫૮]	ચંદપત્રતિ:	[આગમસુત્તાણિ-૧૭]	છટ્થં ઉવંગસુતં
[૫૯]	જંબૂદ્વીવપત્રતિ	[આગમસુત્તાણિ-૧૮]	સત્તમં ઉવંગસુતં
[૬૦]	નિરયાવલિયાણં	[આગમસુત્તાણિ-૧૯]	અઢ્ઢમં ઉવંગસુતં
[૬૧]	કપ્પવડિંસિયાણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૦]	નવમં ઉવંગસુતં
[૬૨]	પુષ્કિયાણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૧]	દસમં ઉવંગસુતં
[૬૩]	પુષ્કચૂલિયાણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૨]	એક્કરસમં ઉવંગસુતં
[૬૪]	વળ્હિદસાણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૩]	બારસમં ઉવંગસુતં
[૬૫]	ચત્તસરણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૪]	પદમં પડ્ડિણ્ણાણં
[૬૬]	આરપદ્ધક્ષણાણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૫]	વીઅં પડ્ડિણ્ણાણં
[૬૭]	મહાપદ્ધક્ષણાણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૬]	તીદ્યં પડ્ડિણ્ણાણં
[૬૮]	ભત્તપરિણા	[આગમસુત્તાણિ-૨૭]	ચત્થયં પડ્ડિણ્ણાણં

[૬૧]	તંદુલવેયાલિયં	[આગમસુત્તાણિ-૨૮]	પંચમં પર્વણગં
[૭૦]	સંથારગં	[આગમસુત્તાણિ-૨૯]	છટ્થં પર્વણગં
[૭૧]	મચ્છાવાર	[આગમસુત્તાણિ-૩૦/૧]	સત્તમં પર્વણગં-૧
[૭૨]	ચંદાવેજ્ઞયં	[આગમસુત્તાણિ-૩૦/૨]	સત્તમં પર્વણગં-૨
[૭૩]	ગણિયિજ્ઞા	[આગમસુત્તાણિ-૩૧]	અઢમં પર્વણગં
[૭૪]	દેવિંદત્થઓ	[આગમસુત્તાણિ-૩૨]	નવમં પર્વણગં
[૭૫]	મરણસમાહિ	[આગમસુત્તાણિ-૩૩/૧]	દસમં પર્વણગં-૧
[૭૬]	વીરત્થવ	[આગમસુત્તાણિ-૩૩/૨]	દસમં પર્વણગં-૨
[૭૭]	નિસીહ	[આગમસુત્તાણિ-૩૪]	પઢમં છેયસુત્તં
[૭૮]	બુહત્કપ્પો	[આગમસુત્તાણિ-૩૫]	વીઅં છેયસુત્તં
[૭૯]	વવહાર	[આગમસુત્તાણિ-૩૬]	તઇયં છેવસુત્તં
[૮૦]	દસાસુયક્કથં	[આગમસુત્તાણિ-૩૭]	ચઠત્થં છેયસુત્તં
[૮૧]	જીયકપ્પો	[આગમસુત્તાણિ-૩૮/૧]	પંચમં છેયસુત્તં-૧
[૮૨]	પંચકપ્પમાસ	[આગમસુત્તાણિ-૩૮/૨]	પંચમં છેયસુત્તં-૨
[૮૩]	મહાનિસીહં	[આગમસુત્તાણિ-૩૯]	છટ્થં છેયસુત્તં
[૮૪]	આવસસસયં	[આગમસુત્તાણિ-૪૦]	પઢમં મૂલસુત્તં
[૮૫]	ઓહનિજ્ઞુત્તિ	[આગમસુત્તાણિ-૪૧/૧]	વીઅં મૂલસુત્તં-૧
[૮૬]	પિંડનિજ્ઞુત્તિ	[આગમસુત્તાણિ-૪૧/૨]	વીઅં મૂલસુત્તં-૨
[૮૭]	દસવેયાલિયં	[આગમસુત્તાણિ-૪૨]	તઇયં મૂલસુત્તં
[૮૮]	ઉત્તરજ્ઞયણં	[આગમસુત્તાણિ-૪૩]	ચઠત્થં મૂલસુત્તં
[૮૯]	નંદીસૂયં	[આગમસુત્તાણિ-૪૪]	પઢમા ચૂલિયા
[૯૦]	અનુઓગદારં	[આગમસુત્તાણિ-૪૫]	વિતિયા ચૂલિયા

પ્રકાશન ૪૨ થી ૮૦ આગમશ્રુત પ્રકાશને પ્રગટ કરેલ છે.

[૯૧]	આપાર -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૧]	પહેલું અંગસૂત્ર
[૯૨]	સૂયગડ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૧]	બીજું અંગસૂત્ર
[૯૩]	ઠાણ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૧]	ત્રીજું અંગસૂત્ર
[૯૪]	સમવાય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૧]	ચોથું અંગસૂત્ર
[૯૫]	વિવાહપત્રતિ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૨]	પાંચમું અંગસૂત્ર
[૯૬]	નાયાધમ્મકહા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૩]	છટ્થું અંગસૂત્ર
[૯૭]	ઉવાસગદસા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૩]	સાતમું અંગસૂત્ર
[૯૮]	અંતગડદસા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૩]	આઠમું અંગસૂત્ર
[૯૯]	અનુત્તરોપપાતિકદસા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૩]	નવમું અંગસૂત્ર
[૧૦૦]	પહ્લાવાગરજ્ઞ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૩]	દશમું અંગસૂત્ર

[૧૦૧] વિવાગસૂય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૩]	અગિયારમું અંગસૂત્ર
[૧૦૨] ઉવવાઈય	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૪]	પહેલું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૩] રાયપ્પસેશિય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૪]	બીજું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૪] જીવાજીવાભિગમ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૪]	ત્રીજું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૫] પન્નવજ્ઞાસુત્ત	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૪]	ચોથું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૬] સૂરપન્નત્તિ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	પાંચમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૭] ચંદપન્નત્તિ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	છઠ્ઠું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૮] જંબુદીવપન્નત્તિ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	સાતમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૯] નિરયાવલિયા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	આઠમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૧૦] કપ્પવર્ણિસિયા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	નવમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૧૧] પુલ્લિયા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	દશમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૧૨] પુલ્લચૂલિયા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	અગિયારમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૧૩] વણ્ણિદ્દસા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	બારમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૧૪] ચઉસરણ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	પહેલો પયત્તો
[૧૧૫] આઉરપ્પચ્ચકપાણ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	બીજો પયત્તો
[૧૧૬] મહાપચ્ચકપાણ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	ત્રીજો પયત્તો
[૧૧૭] ભત્તપરિણ્ણા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	ચોથો પયત્તો
[૧૧૮] તંદુલવેયાલિય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	પાંચમો પયત્તો
[૧૧૯] સંધારગ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	છઠ્ઠો પયત્તો
[૧૨૦] ગચ્છાપાર -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	સાતમો પયત્તો-૧
[૧૨૧] ચંદાવેજ્ઞય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	સાતમો પયત્તો-૨
[૧૨૨] ગણ્ણિવિજ્ઞય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	આઠમો પયત્તો
[૧૨૩] દેવિદત્થઓ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	નવમો પયત્તો
[૧૨૪] વીરત્થવ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	દશમો પયત્તો
[૧૨૫] નિસીહ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	પહેલું છેદસૂત્ર
[૧૨૬] બુહતકપ્પ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	બીજું છેદસૂત્ર
[૧૨૭] વવહાર -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	ત્રીજું છેદસૂત્ર
[૧૨૮] દસાસુપ્પખંધ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	ચોથું છેદસૂત્ર
[૧૨૯] જ્યકપ્પો -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	પાંચમું છેદસૂત્ર
[૧૩૦] મહાનિસીહ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	છઠ્ઠું છેદસૂત્ર
[૧૩૧] આવસ્સય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	પહેલું મૂલસૂત્ર
[૧૩૨] ઓહનિજ્જુત્તિ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	બીજું મૂલસૂત્ર-૧
[૧૩૩] પિંડનિજ્જુત્તિ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	બીજું મૂલસૂત્ર-૨
[૧૩૪] દસવેયાલિય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	ત્રીજું મૂલસૂત્ર

[૧૩૫] ઉત્તરજૂઝયાશ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	ચોથું મૂલસુત્ર
[૧૩૬] નંદીસુતં -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	પહેલી ચૂલિકા
[૧૩૭] અનુયોગદ્વાર -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	બીજી ચૂલિકા

પ્રકાશન ૯૧ થી ૧૩૭ આગમદીપ પ્રકાશને પ્રગટ કરેલ છે.

[૧૩૮] દીક્ષા યોગાદિ વિધિ	
[૧૩૯] ૪૫ આગમ મહાપૂજન વિધિ	
[૧૪૦] આચારાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧
[૧૪૧] સૂત્રકૃતાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૨
[૧૪૨] સ્થાનાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૩
[૧૪૩] સમવાયાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૪
[૧૪૪] ભગવતીઅન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૫/૬
[૧૪૫] જ્ઞાતાધર્મકથાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૭
[૧૪૬] ઉપાસકદશાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૭
[૧૪૭] અન્તઃકૃદશાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૭
[૧૪૮] અનુત્તરોપપાતિકદશાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૭
[૧૪૯] પ્રશ્નવ્યાકરણાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૭
[૧૫૦] વિપાકશ્રુતાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૮
[૧૫૧] ઔપપાતિકઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૮
[૧૫૨] રાજપ્રશ્નિયઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૮
[૧૫૩] જીવાજીવાભિગમઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૯
[૧૫૪] પ્રજ્ઞાપનાઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૦/૧૧
[૧૫૫] સૂર્યપ્રજ્ઞસિઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૨
[૧૫૬] ચન્દ્રપ્રજ્ઞસિઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૨
[૧૫૭] જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૩
[૧૫૮] નિરયાવલિકાઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૫૯] કલ્પવતંસિકાઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૦] પુષ્પિતાઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૧] પુષ્પચૂલિકાઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૨] ઘણ્હિદસાઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૩] ચતુઃશરણપ્રકીર્ણકસૂત્ર સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૪] આતુરપ્રત્યાવ્યાનપ્રકીર્ણકસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૫] મહાપ્રત્યાવ્યાનપ્રકીર્ણકસૂત્રં સચ્ચાયં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૬] મક્તપરિજ્ઞાપ્રકીર્ણકસૂત્રં સચ્ચાયં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪

[૧૬૭]	તંદુલવૈચારિકપ્રકીર્ણકસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૪
[૧૬૮]	સંસ્તારકપ્રકીર્ણકસૂત્રં સચ્ચાયં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૪
[૧૬૯]	ગચ્છાચારપ્રકીર્ણકસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૪
[૧૭૦]	ગણિવિદ્યાપ્રકીર્ણકસૂત્રં સચ્ચાયં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૪
[૧૭૧]	દેવેન્દ્રસ્તવપ્રકીર્ણકસૂત્રં સચ્ચાયં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૪
[૧૭૨]	મરણસમાધિપ્રકીર્ણકસૂત્રં સચ્ચાયં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૪
[૧૭૩]	નિશીઘ્હેદસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૫-૧૬-૧૭
[૧૭૪]	બૃહત્કલ્પહેદસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૮-૧૯-૨૦
[૧૭૫]	ચ્ચવહારહેદસૂત્રં સટીકં	આગમ સુત્તાણિ સટીકં-૨૧-૨૨
[૧૭૬]	દશાશ્રુતસ્કન્ધહેદસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૩
[૧૭૭]	જીતકલ્પહેદસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૩
[૧૭૮]	મહાનિશીઘસૂત્રં (મૂલં)	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૩
[૧૭૯]	આવશ્યકમૂલસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૪-૨૫
[૧૮૦]	ઓઘનિયુક્તિમૂલસૂત્રં સટીકં	આગમ સુત્તાણિ સટીકં-૨૬
[૧૮૧]	પિષ્ઠનિયુક્તિમૂલસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૬
[૧૮૨]	દશવૈકાલિકમૂલસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૭
[૧૮૩]	ઉત્તરાધ્યયનમૂલસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૮-૨૯
[૧૮૪]	નન્દી-ચૂલિકાસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૩૦
[૧૮૫]	અનુયોગદ્વારચૂલિકાસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૩૦

પ્રકાશન ૧૩૯ થી ૧૮૫ આગમશ્રુત પ્રકાશને પ્રગટ કરેલ છે.

—: સંપર્ક સ્થળ :—

‘આગમ આરાધના કેન્દ્ર’

શીતલનાથ સોસાયટી-વિભાગ-૧, ફ્લેટ નં-૧૩, ૪થે માળે
શ્રી નમિનાથ જૈન ટેરાસરજી પાછળ, બ્લોક સે-૨૨, ખાનપુર
અમદાવાદ-૧

“आगमसुत्ताणि-सटीकं” भाग १ धी ३० नुं विवरण

आगमसुत्ताणि	समाविष्टाआगमाः
भाग-१	आयार
भाग-२	सूत्रकृत
भाग-३	स्थान
भाग-४	समवाय
भाग-५-६	भगवती (अपरनाम व्याख्याप्रज्ञप्ति)
भाग-७	ज्ञाताधर्मकथा, उपासकदशा, अन्तकृदशा, अनुत्तरोपपातिकदशा, प्रश्नव्याकरण
भाग-८	विपाकश्रुत, औपपातिक, राजप्रश्निय
भाग-९	जीवाजीवाभिगम
भाग-१०-११	प्रज्ञापना
भाग-१२	सूर्यप्रज्ञप्ति, चन्द्रप्रज्ञप्ति
भाग-१३	जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति
भाग-१४	निरवायलिका, कल्पवत्सिका, पुष्पिका, पुष्पचूलिका वण्हिदशा, धातुःशरण, आतुरप्रत्याख्यान, महाप्रत्याख्यान, भक्तपरिज्ञा, तन्तुलविवारिक, संस्कारक, गन्धधार, गणिविद्या, देवेन्द्रस्तव, मरणसमाधि
भाग-१५-१६-१७	नीशीध
भाग-१८-१९-२०	बृहत्कल्प
भाग-२१-२२	व्यवहार
भाग-२३	दशाश्रुतस्कन्ध, जीतकल्प, महनिशीध
भाग-२४-२५	आवश्यक
भाग-२६	ओघनिर्युक्ति, पिण्डनिर्युक्ति
भाग-२७	दशवैकालिक
भाग-२८-२९	उत्तराध्ययन
भाग-३०	नन्दी, अनुयोगद्वार

श्रुतिः

चूर्णिः

भाष्यं

निर्णीतः

मूलं

नमो नमो निम्मल दंसणस्स

आगमसुत्ताणि (सटीकं)

भागः - ६

स्थानक-

: संशोधक सम्पादकश्च :

मुनि दीपरत्नसागर

बालब्रह्मचारी श्री नेमिनाथाय नमः
नमो नमो निम्मल दंसणस्स
श्री आनंद-समा-ललित-सुशील-सुधर्मसागर गुरुभ्योनमः

आगम सुत्ताणि (सटीकं)

भाग:-६ भगवतीअङ्गसूत्रं-२

अपरनाम - व्याख्याप्रज्ञप्ति-अङ्गसूत्र

-: संशोधकः सम्पादकश्च :-

मुनि दीपरत्नसागर

ता. १४/४/२०००

रविवार २०५६

चैत्र सुद ११

४५- आगम सुत्ताणि-सटीकं
मूल्य रू.११०००/-

卐 आगम श्रुत प्रकाशन 卐

-: संपर्क स्थल :-

“आगम आराधना केन्द्र” शीतलनाथ सोसायटी विभाग-१,
फ्लेट नं-१३, ४-थी मंझिल, ब्हायसेन्टर, खानपुर,
अहमदाबाद (गुजरात)

भगवत्यङ्गसूत्रस्य विषयानुक्रमः

शतकानि ११ - ४१, मूलाङ्काः-४९४.....१०८६

मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
□	शतकं-११		-५६८	उद्देशकः-३ नरकं	१०४
४९४-४९८	उद्देशकः-१ उत्पलः	५	-५८३	उद्देशकः-४ पृथ्वी	१०४
-४९९	उद्देशकः-२ शालूकः	१०	-५८४	उद्देशकः-५ आहारः	११७
-५००	उद्देशकः-३ पलाशः	१०	-५८८	उद्देशकः-६ उपपातः	११७
-५०१	उद्देशकः-४ कुम्भिकः	१०	-५९२	उद्देशकः-७ भाषा	१२१
-५०२	उद्देशकः-५ नालिकः	१०	-५९३	उद्देशकः-८ कर्मप्रकृतिः	१२६
-५०३	उद्देशकः-६ पद्मं	१०	-५९४	उद्देशकः-९ अनगारवैक्रियः	१२७
-५०४	उद्देशकः-७ कर्णिकः	१०	-५९५	उद्देशकः-१० समुद्रघात	१२९
-५०५	उद्देशकः-८ नलिनं	११	□	शतकं-१४	
-५०९	उद्देशकः-९ शिवराजर्षिं	११	-५९९	उद्देशकः-१ चरमः	१३१
-५१३	उद्देशकः-१० लोकः	१८	-६०२	उद्देशकः-२ उन्मादः	१३५
-५२४	उद्देशकः-११ कालः	३१	-६०६	उद्देशकः-३ शरीरं	१३७
-५२८	उद्देशकः-१२ आलभिका	४८	-६११	उद्देशकः-४ पुद्गलः	१४०
□	शतकं-१२		-६१४	उद्देशकः-५ अग्निः	१४३
-५३३	उद्देशकः-१ शंखः	५१	-६१७	उद्देशकः-६ आहारः	१४५
-५३६	उद्देशकः-२ जयंति	५५	-६२३	उद्देशकः-७ संश्लेषः	१४८
-५३७	उद्देशकः-३ पृथ्वी	५९	-६३०	उद्देशकः-८ अंतरं	१५४
-५४१	उद्देशकः-४ पुद्गल	६०	-६३५	उद्देशकः-९ अनगारः	१५७
-५४५	उद्देशकः-५ अतिपात	७०	-६३६	उद्देशकः-१० केवली	१६०
-५४९	उद्देशकः-६ राहु	७४	□	शतकं-१५	
-५५१	उद्देशकः-७ लोकः	७८	-६५९	गोशालकः	१६१
-५५३	उद्देशकः-८ नाग	८१	□	शतकं-१६	
-५५९	उद्देशकः-९ देव	८२	-६६५	उद्देशकः-१ अधिकरणः	१९९
-५६२	उद्देशकः-१० आत्मा	८७	-६६९	उद्देशकः-२ जरा	२०२
□	शतकं-१३		-६७१	उद्देशकः-३ कर्मः	२०५
-५६६	उद्देशकः-१ पृथ्वी	९५	-६७२	उद्देशकः-४ जावंतियं	२०७
-५६७	उद्देशकः-२ देवः	१००	-६७६	उद्देशकः-४ गंगदत्तः	२०८

मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
-६८१	उद्देशकः-६ स्वप्नः	२१२	-७६७	उद्देशकः-५ चरमः	२७७
-६८२	उद्देशकः-७ उपयोगः	२१७	-७६८	उद्देशकः-६ द्वीपः	२७८
-६८६	उद्देशकः-८ लोकः	२१८	-७६९	उद्देशकः-७ भवने	२७९
-६८७	उद्देशकः-९ बलिन्द्रः	२२१	-७७३	उद्देशकः-८ निर्वृत्तिः	२७९
-६८८	उद्देशकः-१० अवधिः	२२२	-७७४	उद्देशकः-९ कारणः	२८१
-६९२	उद्देशकः-११-१४ द्विपः दिभावः	२२३	-७७८	उद्देशकः-१० व्यतरः	२८२
□	शतकं-१७		□	शतकं-२०	
-६९८	उद्देशकः-१ कुंजरं	२२४	-७८०	उद्देशकः-१ बेइन्द्रियं	२८३
-७०२	उद्देशकः-२ संयतः	२२७	-७८२	उद्देशकः-२ आकाशः	२८४
-७०५	उद्देशकः-३ शैलेषी	२३०	-७८४	उद्देशकः-३ प्राणवधः	२८६
-७०७	उद्देशकः-४ क्रिया	२३३	-७८५	उद्देशकः-४ उपचयः	२८७
-७१४	उद्देशकः-६-११ पृथ्व्यादि कायः	२३५	-७८८	उद्देशकः-५ परमाणु	२८७
-७१५	उद्देशकः-१२ एकेन्द्रियः	२३६	-७९१	उद्देशकः-६ अंतरं	२९९
-७२०	उद्देशकः-१३-१७ नागादिकुमाराः	२३७	-७९२	उद्देशकः-७ बन्धः	३००
□	शतकं-१८		-८००	उद्देशकः-८ भूमिः	३०१
-७२६	उद्देशकः-१ प्रथमः	२३७	-८०२	उद्देशकः-९ चारणः	३०४
-७२७	उद्देशकः-२ विशाखा	२४४	-८०५	उद्देशकः-१० आयुः	३०५
-७३२	उद्देशकः-३ माकदी पुत्रः	२४६	□	शतकं-२१	
-७३५	उद्देशकः-४ प्राणातिपातः	२५१	-८१४	वर्ग-१ शाल्यादिः	३११
-७३९	उद्देशकः-५ असुरकुमारः	२५३	-८२१	वर्ग-२-८ मूलअलसी, वंश,	३१३
-७४१	उद्देशकः-६ गुडवर्णादिः	२५५		इक्षु, सेडिय, अम्ररुह, तुलसी	
-७४८	उद्देशकः-७ केवली	२५६	□	शतकं-२२	
-७४८	उद्देशकः-८ अनगरक्रिया	२६१	-८२८	वर्ग-१-६ ताड, निंब, अगस्तिकः,	३१४
-७५२	उद्देशकः-९ भव्यद्रव्यं	२६४		वेंगन, सिरियक पुष्पकलिका	
-७५७	उद्देशकः-१० सोमिलः	२६४	□	शतकं-२३	
□	शतकं-१९		-८३४	वर्ग-१-४ आलु, लोही,	३१६
-७५९	उद्देशकः-१ लेश्या	२६९		आय, पाठा	
-७६०	उद्देशकः-२ गर्भः	२६९	□	शतकं-२४	
-७६४	उद्देशकः-३ पृथ्वी	२७०	-८४२	उद्देशकः-१ नैरयिकः	३१७
-७६५	उद्देशकः-४ महाश्रवः	२७६	-८४३	उद्देशकः-२ परिमाणः	३३०

मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	मूलाङ्कः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
-८४५	उद्देशकाः-३-११ नागादि कुमाराः	३३४	□	शतकं-३२	
-८५२	उद्देशकाः-१-२-१६ पृथ्व्यादिः	३३६	-१०१७	उद्देशकाः-१-२८	४७५
-८५६	उद्देशकाः-१७-२० वेइन्द्रियादि	३४७		नारकस्य उद्घर्तनं, उपपातः	
-८६०	उद्देशकाः-२१-२४ मनुष्यादि	३५६		लेश्या आदिः	
□	शतकं-२५		□	शतकं-३३	
-९७४	उद्देशकाः-१-१२ लेश्या, द्रव्यं, संस्थानं, युग्मं, पर्यव, निर्गन्धः, संयतः, ओषः, भव्यः अभव्यः, सम्यग्दृष्टिः, मिथ्यादृष्टिः	३६६	-१०३२	एकेन्द्रिय शतकानि-१२	४७६
			□	शतकं-३४	
			-१०४३	एकेन्द्रियशतकानि-१२	४८०
			□	शतकं-३५	
□	शतकं-२६		-१०५७	एकेन्द्रिय शतकानि-१२	४९१
-९९०	उद्देशकाः-१-११ जीवः लेश्या, पक्विस्रव्यं, दृष्टिः, अज्ञानं, ज्ञानं, सज्ञा वेदः, कषायः, उपयोगः, योगः	४५०	□	शतकं-३६	
			-१०६०	द्विइन्द्रियशतकानि-१२	४९९
			□	शतकं-३७	
□	शतकं-२७		-१०६१	त्रिइन्द्रिय शतकं	५००
-९९१	उद्देशकाः-१-११ जीव आदि जाव-२६ शतकं	४६१	□	शतकं ३८	
			-१०६२	चतुरिन्द्रियशतकं	५००
□	शतकं-२८		□	शतकं-३९	
-९९४	उद्देशकाः-१-११ जीव आदि जाव-२६ शतकं	४६१	-१०६३	असंज्ञी पञ्चेन्द्रियशतकानि	५००
			□	शतकं-४०	
□	शतकं-२९		-१०६७	संज्ञीपञ्चेन्द्रिय शतकानि-२१	५००
-९९७	उद्देशकाः-१-११ जीव आदि आदि जाव-२६ शतकं	४६३	□	शतकं-४१	
□	शतकं-३०		-१०७९	उद्देशकाः-१-१९६	५०५
-१००२	उद्देशकाः-१-११ समयसरणः लेश्यादि	४६५		राशियुग्मं, व्योजराशिः, द्वापर युग्मं राशिः, कल्योजः राशिः, इत्यादि	
□	शतकं-३१		-१०८६	उपसंहार गाथा	५०९
-१०१५	उद्देशकाः-१-२८ युग्मं, नरकः, उपपातः आदि	४७२			

આર્થિક અનુદાતા

-પ.પૂ. માલવભુષણ તપસ્વી આચાર્યદેવ શ્રી નવરત્નસાગર સૂરીશ્વરજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી શ્રી લાલભાઈ દેવચંદ શાહ તરફથી - નકલ એક.

-પ.પૂ. સરળ સ્વભાવી-શ્રીમદ્ ભગવતીસૂત્ર વ્યાખ્યાન પદુ આચાર્યદેવ શ્રી નરદેવસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા. તથા પૂજ્યશ્રીના શિષ્યરત્ન તપસ્વી ગણિવર્ચશ્રી ચંદ્રકીર્તિસાગરજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી શ્રી પુરુષાદાનીય પાર્શ્વનાથ શ્વે. મૂર્તિ. જેન સંઘ, દેવકીનંદન સોસાયટી, અમદાવાદ તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. શાસન પ્રભાવક-કિચારાગી આચાર્યદેવશ્રી વિજય ઋચકચંદ્ર સૂરીશ્વરજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી એક સદ્ગૃહસ્થ તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. સાહિત્યપ્રેમી મુનિરાજ શ્રી સર્વોદય સાગરજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી-“અચલગચ્છાધિપતિ પ.પૂ. આ.ભ.શ્રી ગુણસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના શિષ્યરત્ન પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી ચારિત્રરત્નસાગરજી મ. ની ૧૯મી અઢાઈ નિમિત્તે-શ્રી ચારિત્રરત્ન ફા.ચે.ટ્રસ્ટ તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. યૈયાવૃત્ત્યકારિકા સાધ્વી શ્રી મલયાશ્રીજી મ.સા.ના શિષ્યા વ્યવહાર વિચક્ષણા પૂ. સાધ્વી શ્રી હિતજ્ઞાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી જેન આરાધના મંદિર-“જ્ઞાનખાતા” તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. સૌમ્યમૂર્તિ સાધ્વીશ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી પ.પૂ. મુરુમાતા-ઘાત્સલ્યમૂર્તિ સા.શ્રી રત્નત્રયાશ્રીજી મ.ની પંચમી પુન્યતિથિ નિમિત્તે શ્રીમતી લીલમબેન પ્રાણલાલ પી. દામાણી તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. સ્વનામધન્યાં સા. શ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજી તથા તેઓના શિષ્યા સા.શ્રી સમજાશ્રીજીની પ્રેરણાથી-૨૦૫૩ના યશસ્વી ચાતુર્માસ નિમિત્તે શ્રી પાર્શ્વપદ્માવતી જેન સંઘ, પાણલનગર, અમદાવાદ તરફથી નકલ બે.

-પ.પૂ. રત્નત્રયારાધકા સાધ્વીશ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજી તથા તેઓશ્રીના શિષ્યા સા. શ્રી સમજાશ્રીજીની પ્રેરણાથી સંવત ૨૦૫૪ના નિર્મળ આરાધનામય ચાતુર્માસની સ્મૃતિમાં-ઘાટલોડિયા (પાવાપુરી) જેન શ્વે. મૂર્તિ. સંઘ, અમદાવાદ તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. સાધ્વી શ્રી રત્નગયાશ્રીજી મ.ના પરમ વિનેયા સા.શ્રી સૌમ્યગુણાશ્રીજીની પ્રેરણાથી તેઓના સંસારીભાઈશ્રી ઇન્દ્રવદનભાઈ દામાણીના અનુમોદનીય પુરુષાર્થથી “આગમ દીપ-સંપુટ”ના બદલામાં પ્રાપ્ત રકમમાંથી-નકલ ચાર.

-પ.પૂ. પ્રશમરસનિમગ્ના સાધ્વીશ્રી પ્રશમશીલાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી-સમ્મેતશિખર તિર્થોદ્ધારિકા પ.પૂ. સાધ્વીશ્રી રંજનશ્રીજી મ.સા.ના શિષ્યા અપ્રતિમ યૈયાવૃત્ત્યકારિકા સા.શ્રી મલયાશ્રીજી તત્ શિષ્યા સા. શ્રી નરેન્દ્રશ્રીજી-તત્ શિષ્યા સા. શ્રી પ્રગુણાશ્રીજી મ.ના. આત્મશ્રેયાર્થે-અરિહંત ટાવર, જેન સંઘ, મુંબઈ તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. આગમોદ્ધારક આચાર્યદેવશ્રી ના સમુદાયવર્તી પ.પૂજ્ય યૈયાવૃત્ત્યકારિકા સા.શ્રી મલયાશ્રીજી મ.ના શિષ્યા પૂ.સા. શ્રી કેવલ્યશ્રીજી મ.ના શિષ્યા પૂ.સા.શ્રી ભવ્યાનંદશ્રીજી મ.સા.ના સુશિષ્યા મિષ્ટભાષી સાધ્વીશ્રી પૂર્ણપ્રજ્ઞાશ્રીજી મ.સા. તથા તેમના વિનિત શિષ્યા સા. શ્રી પૂર્ણદર્શિતાશ્રીજી તથા સા. પૂર્ણનંદીતાશ્રીજીની પ્રેરણાથી-સર્વોદય પાર્શ્વનાથ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, મુલુન્ક મુંબઈ તરફથી નકલ એક.

-પ.પૂ. યૈયાવૃત્ત્યકારિકા સાધ્વીશ્રી મલયાશ્રીજી મ.ના પ્રશિષ્યા સા. શ્રી ભવ્યાનંદશ્રીજીમ.ના સુવિનિતા સા.શ્રી કલ્પપ્રજ્ઞાશ્રીજી તથા કોકીલકંઠી સા. શ્રી કેરવપ્રજ્ઞાશ્રીજી ની પ્રેરણાથી -મેહુલ સોસાયટી, આરાધનાભવન, સુભાષનગર, વડોદરાની બહેનો તરફથી નકલ એક

-શ્રી વિશાશ્રીમાળી તપગચ્છજ્ઞાતિ-જ્ઞાનખાતું, જેન પાઠશાળા, જામનગર તરફથી નકલ બે.

-શ્રી મંગળ પારેખનો ખાંચો-જેન શ્વે. મૂર્તિ. સંઘ, અમદાવાદ. તરફથી ર૦૫૪ના ચાતુર્માસ નિમિત્તે નકલ બે.

- શ્રી આકોટા જેન સંઘ, વડોદરાની બહેનો તરફથી નકલ એક.

-શ્રીમતી નયનાબેન રમેશચંદ્ર શાહ, વડોદરાની પ્રેરણાથી આગમોના સેટના બદલામાં પ્રાપ્ત રકમમાંથી નકલ પાંચ.

**શેષ સર્વે રકમ “અમારા”આજ પર્યન્ત પ્રકાશનોના
બદલામાં પ્રાપ્ત થયેલી છે.**

नमो नमो निम्नल दंसणस्त
पंचम गणधर श्री सुधर्मास्वामिने नमः

५ भगवतीअङ्गसूत्रं (२)

सटीकं

(अपरनाम - व्याख्या प्रज्ञप्त्यङ्गसूत्रं-सटीकं)

पञ्चम अङ्गसूत्रं (भाग-२)

(मूलम् + अभयदेवसूरिविरचिता वृत्तिः)

शतक-११

वृ. व्याख्यातं दशमं शतं, अथैकादशं व्याख्यायते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—
अनन्तरशतस्यान्तेऽन्तरद्वीपा उक्तास्ते च वनस्पतिवहुला इति वनस्पतिविशेषप्रभृति-
पदार्थः स्वरूपप्रतिपादनायैकादशं शतं भवतीत्येवंसम्बद्धस्यास्योद्देशकार्थः सङ्ग्रहगाथा—

मू. (४९४) उप्पल १ सालु २ पलासे ३ कुंभी ४ नाली य ५ पउम ६ कत्री ७ य ।

नलिनसिव ९ लोग १० काला ११ लंभिय १२ दस दोय एक्कारे ॥

वृ. 'उप्पले'त्यादि, उत्पलार्थः प्रथमोद्देशकः १ 'सालु'ति शालूकं—उत्पलकन्दस्तदर्थो
द्वितीयः २ 'पलासे'ति पलाशः—किंशुकस्तदर्थः तृतीयः ३ 'कुंभी'ति वनस्पतिविशेषस्तदर्थः चतुर्थः
४ नाडीवद्यस्य फलानि स नाडीको—वनस्पतिविशेष एव तदर्थः पञ्चमः ५ 'पउम'ति पद्मार्थः
षष्ठः ६ 'कत्रीय'ति कर्णिकार्थः सप्तमः ७ 'नलिण'ति नलिनार्थोऽष्टमः ८ यद्यपि चोत्पलपद्मनलिनानां
नामकोशे एकार्थः तोच्यते तथाऽपीह रूढेर्विशेषोऽवसेयः, 'सिव'ति शिवराजर्षिवक्तव्यतार्थो
नवमः ९ 'लोग'ति लोकार्थो दशमः १० 'कालालभि'ति कालार्थः एकादशः ११ आलभिकायां
नगर्या यत्प्ररूपितं तत्प्रतिपादक उद्देशकोऽप्यालभिक इत्युच्यते ततोऽसौ द्वादश १२, 'दस दो य
एक्कारि'ति द्वादशोद्देशका एकादशे शते भवन्तीति । तत्र प्रथमोद्देशकद्वारसङ्ग्रहगाथा वाचनान्तरे
ऽष्टास्ताश्चेमाः—

मू. (४९५) उववाओ १ परिमाणं २ अहवारु ३ द्यत्त ४ बंध ५ वेदे ६ य ।

उदए ७ उदीरणाए ८ लेसा ९ दिड्डी १० य नाणे ११ य ॥

मू. (४९६) जोगु १२ वओगे १३ वन्न १४ रसमाई १५ ऊसासगे १६ य आहारे १७ ।

विरई १८ किरिया १९ बंधे २० सन्न २१ कसापि २२ त्थि २३ बंधे २४ य ॥

मू. (४९७) सत्तिं २५ दिय २६ अणुबंधे २७ संवेहा २८ हार २९ ठिड ३० समुधाए ३१ ।

चयणं ३२ मूलादीसु य उववाओ ३३ सव्वजीवाणं ॥

वृ. 'उववाओ' इत्यादि, एतासां चार्थः उद्देशकार्थाधिगमगम्य इति ।

मू. (४९८) तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव पञ्जुवासमाणे एवं वयासी-उप्पले णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे अनेगजीवे ? , गोयमा ! एगजीवे नो अनोगजीवे, तेण परं जे अत्रे जीवा उववज्जति ते णं नो एगजीवा अनेगजीवा ।

ते णं भंते ! जीवा कओहिंतो उववज्जति ? किं नेरइएहिंतो उववज्जति तिरि० मणु० देवेहिंतो उववज्जति ? , गोयमा ! नो नेरतिएहिंतो उववज्जति तिरिक्खजोणिएहिंतोवि उववज्जति मणुस्सेहिंतो० देवेहिंतोवि उववज्जति, एवं उववाओ भाणियव्वो जहा वक्कंतीए वणस्सइकाइयाणं जाव ईसाणेति १ ।

ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जति ? , गोयमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिव्वि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जति २ ते णं भंते ! जीवा समए २ अवहीरमाणा २ केवतिकालेणं अवहीरंति ? , गोयमा ! ते णं असंखेज्जा समए २ अवहीरमाणा २ असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं अवहीरंति नो चेव णं अवहिया सिया ३ ।

तेसि णं भंते ! जीवाणं केमहालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता ? , गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं ४ ते णं भंते ! जीवा नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधगा अबंधगा ? , गोयमा ! नो अबंधगा बंधए वा बंधगा वा एवं जाव अंतराइयस्स, नवरं आउयस्स पुच्छा, गोयमा ! बंधए वा अबंधए वा बंधगा वा अबंधगा वा अहवा बंधए य अबंधए य अहवा बंधए य अबंधगा य अहवा बंधगा य अबंधए य अहवा बंधगा य अबंधगा य ८ एते अट्ठ भंगा ५ ।

ते णं भंते ! जीवा नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं वेदगा अवेदगा ? , गोयमा ! नो अवेदगा वेदए वा वेदगा वा एवं जाव अंतराइयस्स, ते णं भंते ! जीवा किं सायावेयगा असायावेयगा ? , गोयमा ! सायावेदए वा असायावेयए वा अट्ठ भंगा ६ ।

ते णं भंते ! जीवा नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं उदई अनुदई ? , गोयमा ! नो अनुदई उदई वा उदइणो वा, एवं जाव अंतराइयस्स ७ ते णं भंते ! जीवा नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं उदीरगा० ? , गोयमा ! नो अनणुदीरगा उदीरए वा उदीरगा वा, एवं जाव अंतराइयस्स, नवरं वेयणिज्जाउएसु अट्ठ भंगा ८ ।

ते णं भंते ! जीवा किं कण्हलेसा नीललेसा काउलेसा तेउलेसा ? , गोयमा ! कण्हलेसे वा जाव तेउलेसे वा कण्हलेसा वा नीललेसा वा काउलेसा वा तेउलेसा वा अहवा कण्हलेसे य नीललेसे य एवं एए दुयासंजोगतियासंजोगवउक्कसंजोगेणं असीती भंगा भवंति ९ ।

ते णं भंते ! जीवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी ? , गोयमा ! नो सम्मदिट्ठी नो सम्मामिच्छादिट्ठी मिच्छादिट्ठ वा मिच्छादिट्ठिणो वा १० ।

ते णं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी ? , गोयमा ! नो नाणी अन्नाणी वा अन्नाणिणो वा ११ ते णं भंते ! जीवा किं मणजोगी वयजोगी कायजोगी ? , गोयमा ! नो मणजोगी नो वयजोगी कायजो गीवा कायजोगिणो वा १२ ।

ते णं भंते ! जीवा किं सागारोवउत्ता अनागारोवउत्ता ? , गोयमा ! सागारोवउत्ते वा अनागारोवउत्ते वा अट्ठ भंगा १३ तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीरगा कतिवन्ना कतिगंधा कतिरसा

कतिफासा पत्रता ?, गोयमा ! पंचवन्ना पंचरसा दुग्ंधा अड्डफासा पत्रता, ते पुण अप्पणा अवन्ना अगंधा अरसा अफासा पत्रता १४-१५ ।

ते णं भंते ! जीवा किं उस्सासा निस्सासा नो उस्सासनिसासा ?, गोयमा ! उस्सासए वा १ निस्सासए वा २ नो उस्सासनिस्सासए वा ३ उस्सासगा वा ४ निस्सासगा वा ५ नो उस्सासनीसासगा वा ६, अहवा उस्सासए य निस्सासए य ४ अहवा उस्सासए य नो उस्सासनिस्सासए य अहवा निस्सासए य नो उस्सासनीसासए य ४, अहवा ऊसासए य नीसासए य नो उस्सानिस्सासए य अड्ड भंगा एए छव्वीसं भंगा भवंति १६ ॥

ते णं भंते ! जीवा किं आहारगा अनाहारगा ?, गोयमा ! नो अनाहारगा आहारए वा अनाहारए वा एवं अड्ड भंगा १७ । ते णं भंते ! जीवा किं विरता अविरता विरताविरता ?, गोयमा ! नो विरता नो विरयाविरया अविरए वा अविरया वा १८ ।

ते णं भंते ! जीवा किं सकिरिया अकिरिया /, गोयमा ! नो अकिरिया सकिरिए वा सकिरिया वा १९ । ते णं भंते ! जीवा किं सत्तविहबंधगा अट्ठविहबंधगा ?, गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा अट्ठ भंगा २० । ते णं भंते ! जीवा कि आहारसन्नोवउत्ता भयसन्नोवउत्ता मेहुणसन्नोवउत्ता परिग्गहसन्नोवउत्ता ?, गोयमा ! आहारसन्नोवउत्ता वा असीती भंगा २१ ते णं भंते ! जीवा किं कोहकसाई माणकसाई मायाकसाई लोभकसाई ?, असीती भंगा २२ ।

ते णं भंते ! जीवा किं इत्थीवेदगा पुरिसवेदगा नपुंसगवेदगा ?, गोयमा ! नो इत्थीवेदगा नो पुरिसवेदगा नपुंसगवेदए वा नपुंसगवेदगा वा २३ । ते णं भंते ! जीवा किं इत्थीवेदबंधगा पुरिसवेदबंधगा नपुंसगवेदबंधगा ?, गोयमा इत्थीवेदबंधए वा पुरिसवेदबंधए वा नपुंसगवेदबंधए वा, छव्वीसं भंगा २४ ।

ते मं भंते ! जीवा किं सत्री असत्री ?, गोयमा ! नो सत्री असत्री वा असत्रिणो वा २५ । ते णं भंते ! जीवा किं सइंदिया अनिंदिया ?, गोयमा ! नो अनिंदिया सइंदिए वा सइंदिया वा २६ से णं भंते ! उप्पलजीवेति कालतो केवचिरं होई ? गोयमा जहन्ने णं अंतोमुहूतं उक्कोसेणं असंखेज्ज कालं २७ ।

से णं भंते उप्पलजीवे पुढविजीवे पुणरवि उप्पलजीवेति केवतियं कालं सेवेज्जा ?, केवतियं कालं गतिरागतिं करेज्जा ?, गोयमा ! भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, एवतियं कालं सेवेज्जा एवतियं कालं गतिरागतिं करेज्जा, से णं भंते ! उप्पलजीवे आउजीवे एवं चेव एवं जहा पुढविजीवे भणिए तहा जाव वाउजीवे भाणियव्वे, से णं भंते ! उप्पलजीवे से वणस्सइजीवे से पुणरवि उप्पलजीवेति केवइयं कालं सेवेज्जा केवतियं कालं गतिरागतिं कज्जइ ?, गोयमा ! भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अनंताइं भवग्गहणाइं, कालाएसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं अनंतं कालं तरुकालं एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गतिरागतिं कज्जइ, से णं भंते ! उप्पलजीवे वेइंदियजीवे पुणरवि उप्पलजीवेति केवइयं कालं सेवेज्जा केवइयं कालं गतिरागतिं कज्जइ ?, गोयमा ! भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं संखेज्जं कालं एवतियं कालं सेवेज्जा एवतियं कालं

गतिरागतिं कज्जइ, एवं तेइंदियजीवे, एवं चउरिंदियजीवेवि, से णं भंते ! उप्पलजीवे पंचोदियतिरिक्खजोणियजीवे पुणरवि उप्पलजीवेति पुच्छा, गोयमा ! भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ट भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्कोसेणं पुव्वकोडिपुहुत्ताइं एवतियं कालं सेवेज्जा एवतियं कालं गतिरागतिं करेज्जा, एवं मणुस्सेणवि समं जाव एवतियं कालं गतिरागतिं करेज्जा २८ ।

ते णं भंते ! जीवा किमाहारमाहारेति ?, गोयमा ! दव्वओ अनंतपएसियाइं दव्वाइं एवं जहा आहारुद्वेसए वणस्सइकाइयाणं आहारो तहेव जाव सव्वप्पणयाए आहारमाहारेति नवरं नियमा छद्विसिं सेसं तं चेव २९ । तेसि णं भंते ! जीवाणं केवइयं कालं ठिई पण्णत्ता ?, गोयमा जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दस वाससहस्साइं ३० ।

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति समुग्घाया पन्नत्ता ?, गोयमा ! तओ समुग्घाया पन्नत्ता, तंजहा—वेदणासमुग्घाए कसायस० मारणंतियस० ३१ । ते णं भंते ! जीवा मारणंतियसमुग्घाएणं किं समोहया मरंति असमोहया मरंति ?, गोयमा ! समोहयावि मरंति असमोहयावि मरंति ३२

ते णं भंते ! जीवा अनंतरं उव्वज्जिता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति किं नेरइयसु उववज्जंति तिरिक्खजोणिएसु उवव० एवं जहा वक्कंतीए उव्वट्ठणाए वणस्सकाइयाणं तहा भाणियव्वं । अह भंते ! सव्वपाणा सव्वभूया सव्वजीवा सव्वसत्ता उप्पलमूलत्ताए उप्पलकंदत्ताए उप्पलनालत्ताए उप्पलपतत्ताए उप्पलकेसरत्ताए उप्पलकन्नियत्ताए उप्पलथिश्शुगत्ताए उववन्नपुव्वा ?, हंता गोयमा असतिं अदुवा अनंतक्खुत्तो । सेवं भंते ! सेवं भंते ति ३३ ॥

वृ. 'उप्पले णं भंते ! एगपत्ताए' इत्यादि, 'उत्पलं' नीलोत्पलादि एकं पत्रं यत्र तदेकपत्रकं अथवा एकं च तत्पत्रं चैकपत्रं तदेवैकपत्रकं तत्र सति, एकपत्रकं चेह किशलयावस्थाया उपरि द्रष्टव्यम्, 'एगजीवे'ति यदा हि एकपत्रावस्थं तदैकजीवं तत्, यदा तु द्वितीयादिपत्रं तेन समारब्धं भवति तदा नैकपत्रावस्था तस्येति बहवो जीवास्तत्रोत्पद्यन्त इति, एतदेवाह—

'तेण पर'मित्यादि, 'तेण पर'ति ततः—प्रथमपत्रात् परतः 'जे अत्रे जीवा उववज्जंति'ति येऽन्ये—प्रथमपत्रव्यतिरिक्ता जीवा जीवाश्रयत्वात्पत्रादयोऽवयवा उत्पद्यन्ते ते 'नैकजीवाः' नैकजीवाश्रयाः किन्त्वनैकजीवाया इति, अथवा 'तेणे'त्यादि, ततः—एकपत्रात्परतः सेषपत्रादिष्वित्यर्थः येऽन्ये जीवा उत्पद्यन्ते ते 'नैकजीवा' नैककाः किन्त्वनैकजीवा अनेके इत्यर्थः

'ते णं भंते ! जीव'ति ये उत्पले प्रथमपत्राद्यवस्थायामुत्पद्यन्ते 'जहा वक्कंतीए'ति प्रज्ञापनायाः षष्ठपदे, स चैवमुपपातः—'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं ?, गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतोवि उववज्जंति'इत्यादि, एवं मनुष्यभेदा वाच्याः—'जइ देवेहिंतो उववज्जंति किं भवणवासी'त्यादि प्रश्नो निर्वाचनं च ईशानान्तदेवेभ्य उत्पद्यन्त इत्युपयुज्य वाच्यमिति, तदेतेनोपपात उक्तः ॥ 'जहन्नेण एक्कोवे'त्यादिना तु परिमाणम् २ । 'ते णं असंखेज्जा समए'इत्यादिना त्वपहार उक्तः, एवं द्वारयोजना कार्या ३ । उच्चत्वद्वारे 'सारेणं जोयणसहस्सं'ति तथाविधसमुद्गोतीर्थः कादाविदमुच्चत्व-मुत्पलस्यावसेयम् ४ ।

बन्धद्वारे 'बंधए बंधया व'ति एकपत्रावस्थायां बन्धक एकत्वात् द्वायादिपत्रावस्थायां च बन्धका बहुत्वादिति, एवं सर्वकर्मसु, आयुष्के तु तदबन्धावस्थाऽपि स्यात् तदपेक्षया चाबन्धकोऽपि

अबन्धका अपि च भवन्तीति, एतदेवाह-‘नवर’मित्यादि, इह बन्धकाबन्धकपदयोरेकत्वयोगे एकवचनेन द्वौ विकल्पौ बहुवचनेन च द्वौ द्विकयोगे तु यथायोगमेकत्वबहुत्वाभ्यां चत्वारः इत्येवमष्टौ विकल्पाः,

वेदनद्वारे ते भदन्त ! जीवा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः किं वेदका अवेदकाः ?, अत्रापि एकपत्रतावामेकवचनान्तता अन्यत्र तु बहुवचनान्तता एवं यावदन्तरायस्य, वेदनीये सातासाताभ्यां पूर्ववदष्टौ भङ्गाः, इह च सर्वत्र प्रथमपत्रापेक्षयैकवचनान्तता, ततः परं तु बहुवचनान्तता, वेदनं अनुक्रमोदितस्योदीरणीदीरितस्य वा कर्मणोऽनुभवः, उदयश्चानुक्रमोदितस्यैवेति वेदकत्वप्रूपणेऽपि भेदेनोदयित्वप्ररूपण ७ मिति ।

उदीरणाद्वारे ‘नो अनुदीरग’ति तस्यामवस्थायां तेषामनुदीरकत्वस्यासम्भवात् । ‘वेयणिजाउएसु अहं भंग’ति वेदनीये-सातासातापेक्षया आयुषि पुनरुदीरकत्वानुदीर-कत्वापेक्षयाऽष्टौ भङ्गाः, अनुदीरकत्वं चायुष उदीरणायाः कादाचित्कत्वादिति ।

लेश्याद्वारेऽशीतिर्भङ्गाः, कथम् ?, एककयोगे एकवचनेन चत्वारो बहुवचनेनापि चत्वार एव, द्विकयोगे तु यथायोगमेकवचनबहुवचनाभ्यां चतुर्भङ्गी, चतुर्णां च पदानां षड् द्विकयोगास्ते चतुर्गुणाश्चतुर्विंशति, त्रिकयोगे तु त्रयाणां पदानामष्टौ भङ्गाः, चतुर्णां च पदानां चत्वारस्त्रिकसंयोगास्ते चाष्टाभिर्गुणिता द्वात्रिंशत्, चतुष्कसंयोगे तु षोडश भङ्गाः, सर्वमीलने चाशीतिरिति, अत एवोक्तं ‘गोयमा ! कणहलेसे वे’त्यादि ।

वर्णादिद्वारे ‘ते पुण अष्पणा अवन्न’ति शरीराण्येव तेषां पञ्चवर्णादीनि ते पुनरुत्पलजीवाः ‘अष्पण’ति स्वरूपेण ‘अवर्णा’ वर्मादिवर्जिताः अमूर्तत्वात्तेषामिति ।

उच्छ्वासकद्वारे ‘नो उस्सासनिस्सासए’ति अपर्मात्तावस्थायाम्, इह च षड्विंशतिर्भङ्गाः, कथम् ?, एककयोगे एकवचनान्तास्त्रयः बहुवचनान्ता अपि त्रयः, द्विकयोगे तु यथायोगमेकत्वबहुत्वाभ्यां तिस्रस्तुर्भङ्गिका इति द्वादश, त्रिकयोगे त्वष्टाविति, अत एवाह-‘ए ए छवीसं भंगा भवन्ति’ति ॥

आहारकद्वारे ‘आहारए वा अनाहारए’ति विग्रहगतावनाहारकोऽन्यदा त्वाहारकस्तत्र चाष्टौ भङ्गाः पूर्ववत् । सज्जीद्वारे कषायद्वारे चाशीतिर्भङ्गाः लेश्याद्वारवद्वयाख्येयाः । ‘से णं भन्ते ! उप्पलजीवे’ति इत्यादिनोत्पलत्वस्थितिरनुबन्धपर्यायतयोक्ता ।

‘से णं भन्ते ! उप्पलजीवे पुढविजीवे’ति इत्यादिना तु संवेधस्थितिरुक्ता, तत्र च ‘भवदेसेण’ति भवप्रकारेण भवमाश्रित्येत्यर्थः ‘जहन्नेणं दो भवग्गहणाइ’ति एकं पृथिवीकायिकत्वे ततो द्वितीयमुत्पलत्वे ततः परं मनुष्यादिवर्ति गच्छेदिति ।

‘कालेदेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्त’ति पृथिवीत्वेनान्तर्मुहूर्त्तं पुनरुत्पलत्वे नान्तर्मुहूर्त्तमित्येवं कालादशेन जघन्यतो द्वे अन्तर्मुहूर्त्तं इति, एवं द्वीन्द्रियादिषु नेयम्, ‘उक्कोसेणं अहं भवग्गहणाइ’ति चत्वारि पञ्चेन्द्रियतिरश्चत्वारि चोत्पलस्येत्येवमष्टौ भवग्रहणान्युत्कर्षत इति, ‘उक्कोसेणं पुब्बकोडीपुहुत्त’ति चतुर्षु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भवग्रहणेषु चतः पूर्वकोट्यः उत्कृष्टकालस्य विवक्षितत्वेनोत्पलकायोद्वत्तजीवयोगोत्कृष्टपञ्चेन्द्रियतिर्यकस्थितेग्रहणात्, उत्पलजीवितं त्वेतास्वधिकमित्येवमुत्कृष्टतः पूर्वकोटीपृथक्त्वं भवतीति ।

‘एवंजहाआहारुद्देसएवणस्सइकाइयाण’मित्यादि, अनेन च यदतिदिष्टं तदिदं-“खेतओ असंखेज्जपएसोगाढाईकालओ अन्नयरकालडिइयाई भावओ चन्नमंताई’इत्यादि, -‘सव्वप्पण्याए’ति सर्वात्मना ‘नवरं नियमा छद्दिस्सि’ति पृथिवीकायिकादयः सूक्ष्मतया निष्कुटगतत्वेन स्यादिति स्यात्, तिसुषुदिक्षु स्याद्यत्तसूषुदिक्षु इत्यादिनापि प्रकारेणाहारमाहारयन्ति, उत्पलजीवास्तु वादरत्वेन तथाविधनिष्कुटेष्वभावात्रियमात्षट्सु दिक्ष्वाहारयन्तीति ।

‘वक्कंतीए’ति प्रज्ञापनायाः षष्ठपदे ‘उवट्टणाए’ति उद्धर्तनाधिकारे, तत्र चेदमेवं सूत्रं-‘मणुएसु उववज्जंति देवेसु उववज्जंति ?, गोयमा ! नो नेइएसु उववज्जंति तिरिएसु उववज्जंति मणुएसु उववज्जंति नो देवेसु उववज्जंति’ ‘उप्पलकेसरत्ताए’ति इह केसराणि-कर्णिक्याः परितोऽवयवाः ‘उप्पलकन्नियत्ताए’ति इह तु कर्णिका-बीजकोशः ‘उप्पलधिभुगत्ताए’ति धिभुगा च यतः पत्राणि प्रभवन्ति ॥

शतकं-११ उद्देशकः-१ समाप्तः

— शतकं-११ उद्देशकः-२ :—

मू. (४९९) सालुए णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे अनेगजीवे ?, गोयमा ! एगजीवे एवं उप्पलुद्देसगवत्तव्वया अपरिसेसा भाणियव्वा जाव अनंतखुत्तो, नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं घणुपुहुत्तं, सेसं तं चेव । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

— शतकं-११ उद्देशकः-३ :—

मू. (५००) पलासेणं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे अनेगजीवे ?, एवं उप्पलुद्देसगवत्तव्वया अपरिसेसा भाणियव्वा, नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं गाउयपहुत्ता, देवा एसु चेव न उववज्जंति । लेसासु ते णं भंते ! जीवा किं कण्हलेसे नीललेसे काउलेसे ? , गोयमा ! कण्हलेसे वा नीललेसे वा काउलेसे वा छव्वीसं भंगा, सेसंतं चेव । सेवं भंते ! २ ति ॥

— शतकं-११ उद्देशकः-४ :—

मू. (५०१) कुंभिए णं भंते जीवा एगपत्तए किं एगजीवे अनेगजीवे ?, एवं जहा पलासुद्देसए तहा भाणियव्वे, नवरं ठिती जहन्नेणं अंतोपुहुत्तं उक्कोसेणं वासपुहुत्तं, सेसं तं चेव । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

— शतकं-११ उद्देशकः-५ :—

मू. (५०२) नालिए णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे अनेगजीवे ?, एवं कुंभिएद्देसगवत्तव्वया निरवसेसं भाणियव्वा । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

— शतकं-११ उद्देशकः-६ :—

मू. (५०३) पउमे णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे अनेगजीवे ?, एवं उप्पलुद्देसगवत्तव्वया निरवसेसं भाणियव्वा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

— शतकं-११ उद्देशकः-७ :—

मू. (५०४) कन्निए णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे ? , एवं वेव निरवसेसं भाणियव्वं सेवं भंते ! सेवं भंते ति ।

शतकं-११ उद्देशकः-८

मू. (५०५) नलिणे णं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे अनेगजीवे ?, एवं चेव निरवसेसं जाव अनंतक्खुत्तो ॥ सेवं भंते सेवं भंतेति ।

वृ. शालुकोद्देशकादयः समोद्देशकाः प्राय उत्पलोद्देशकसमानगमाः ।

विशेषः पुनर्यो यत्र सतत्र सूत्रसिद्ध एव, नवरं पलाशोद्देशके यदुक्तं 'देवेसु न उववज्जंति' ति तस्यायमर्थः-उत्पलोद्देशके हि देवेभ्य उद्वृत्ता उत्पले उत्पद्यन्त इत्युक्तमिह तु पलाशे नोत्पद्यन्त इति वाच्यम्, अप्रशस्तत्वात्तस्य, यतस्ते प्रशस्तेष्वेवोत्पलादिवनस्पतिषूत्पद्यन्त इति ।

तथा 'लेसासु' ति लेश्याद्वारे इदमध्येयमिति वाक्यशेषः, तदेव दर्शयते-

'ते ण'मित्यादि, इयमत्र देवत्वोद्वृत्त उत्पद्यते पूर्वोक्तयुक्तेः, एवं चेह तेजोलेश्या न संभवति, तदभावादाद्या एव तिस्रो लेश्या इह भवन्ति, एतासु च षड्विंशतिर्भङ्गाः, त्रयाणां पदानमेतावताव भावादिति । एतेषु चोद्देशकेषु नानात्वसङ्ग्रहार्थास्तिषो गाथाः-

॥ १ ॥ "सालंमि घणुपुहत्तं होइ पलासे य गाउयपुहत्तं ।

जोयणसहस्समहिंयं अवसेसाणं तु छण्हं पि ॥

॥ २ ॥ कुंभीए नालियाए वासपुहत्तं ठिई उ वोद्धव्वा ।

दस वाससहस्साइं अवसेसाणं तु छण्हं पि ॥

॥ ३ ॥ कुंभीए नालियाए होति पलासे य तिन्नि लेसाओ ।

घत्तारि उ लेसाओ अवसेसाणं तु पंचण्हं ॥

शतकं-११ उद्देशकः-८ समाप्ताः

— शतकं-११ उद्देशकः-९ :—

वृ. अनन्तरमुत्पलादयोऽर्था निरूपिताः, एवंभूताश्चार्थान् सर्वज्ञ एव यथावज्ज्ञातुं समर्थो पुनरन्यो, द्वीपसमुद्रानिव शिवराजार्थिः, इति सम्बन्धेन शिवराजार्थिसंविधानकं नवमोद्देशकं प्राह, तस्य चेदमादिसूत्रम्-

मू. (५०६) तेणं कालेणं तेणं समएणं हत्थिणापुरे नामं नगरे होत्था वन्नओ, तस्स णं हत्थिनागपुरस्स नगरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमेदिसीभागे एत्थ णं सहसंबवणे नामं उज्जाणे पासादीए जाव पडिरुवे, तत्थ णं हत्थिणापुरे नगरे सिवे नामं राया होत्था महयाहिमवंतं वन्नओ, तस्स णं सिवस्स रत्नो धारिणी नामं देवी होत्था सुकुमाल पाणिपाया वन्नओ, तस्स णं सिवस्स रत्नो पुत्ते धारणीए अत्तए सिवभट्टए नामं कुमारे होत्था सुकुमालं जहा सूरियकंते जाव पच्चुवेक्खमाणे पच्चुवेक्खमाणे विहरइ ।

तए णं तस्स सिवस्स रत्नो अन्नया कयावि पुव्वरत्तवरत्तकालसमयंसि रजधुरं चिंतेमाणस्स अयमेयारुवे अब्भत्थिए जाव समुप्पज्जित्था-अत्थि ता मे पुरा पोरणाणं जहा तामलिस्स जाव पुत्तेहिं वट्ठामि पसूहिं वट्ठामि रज्जेणं वट्ठामि एवं रट्ठेणं बलेणं वाहणेणं कोसेणं कोट्टागारेणं पुरेणं अंतोउरेणं वट्ठामि विपुलधणकणगरयणजावसंतसारसावएज्जेणं अतीव २ अभिवट्ठामि तं किन्नं अहं पुरा पोरणाणं जाव एगंतसोक्खयं उव्वेहमाणे विहरामि ?, तं जाव ताव अहं हिरत्तेणं

वहामि तं चेव जाव अभिवहामि जाव मे सामंतरायाणोवि वसेवइति ताव ता मे सेयं कळं पाउप्यभयाए जाव जलंते सुबहुं लोहीलोहकडाहकडुच्छुयं तंबियं तावसभंडगं घडावेत्ता सिवभदं कुमारं रजे ठावेत्ता तं सुबहुं लोहीलोहकडाहकडुच्छुयं तंबियं तावसभंडगं गहाय जे इमे गंगाकूले वाणपत्था तावसा भवंति ।

होत्तिया पोत्तिया कोत्तिया जन्नई सड्ई थालई जं च उडुदंतुकखलिया उम्भज्जया संमज्जगा निमज्जगा संपनक्खाला उद्धकंडूयगा अहोकंडूयगा दाहिणकूलगा उत्तरकूलगा संखधमया कूलधमया मितलुद्धा हत्थितावसा जलाभिसेयकिट्ठिणगाया अवंवासिणो वाउवासिणो जलवासिणो चेलवासिणो अंबुभक्खिणो वायभक्खिणो सेवालभक्खिणो मूलाहारा कंदाहारा पत्ताहारा पुष्पाहारा फलाहारा बीयाहारा परिसडियकंदमूलपंडुपत्तपुष्फफलाहारा उडंडा रुक्खमूलिया बालवासिणो वक्कपासिणो दिसापोकखिया आयावणाहिं पंचगितावेहिं इंगालसोल्लियंपिव कंडुसोल्लियंपिव कडुसोल्लियंपिव अप्पाणं जाव करेमाणा विहरंति जहा उववाइ जाव कडुसोल्लियंपिव अप्पाणं करेमाणा विहरंति ।

तत्थ णं जे ते दिसापोकखियतावसा तेसिं अंतियं मुंडे भवित्ता दिसापोकखियतावसत्ताए पव्वइतए, पव्वइएवियणं समाणे अयमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हिस्सामि—कणइ मे जावज्जीवाए छट्ठंछट्ठेणं अनिविक्खित्तेणं दिसाचक्रवालेणं तवोकम्भेणं उड्डं बाहाओ पगिज्झिय २ जाव विहरित्तएत्तिकडु, एवं संपेहेति संपेहेत्ता कळं जाव जलंते सुबहुं लोहीलोह जाव घडावेत्ता कोडुं बियपुरिसे सदावेइ सदावेत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! हत्थिनागपुरं नगरं सञ्चित्तवाहिरियं आसिय जाव तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति । तए णं से सिवे राया दोछंपि कोडुबियपुरिसे सदावेति २ एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! सिवभदस्स कुमारस्स महत्थं ३ विउलं रायाभिसेयं उवडुवेह, तए णं ते कोडुंबिय-पुरिसा तहेव उवडुवेति ।

तए णं से सिवे राया अनेगगणनायगदंडनायग जाव संधिपाल सद्धिं संपरिवुडे सिवभदं कुमारं सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहंनिसीयावेत्ति २ अट्टसएणं सोवन्नियाणं कलसाणं जाव अट्टसएणं भोमेज्जाणं कलसाणं सच्चिद्वीए जाव रवेणं महया २ रायाभिसेएणं अभिसिंचइ २ पम्हलसुकुमालाए सुरभिए गंधकासाईए गयाइ लूहेइ पम्ह० २ सरसेणं गोसीसेणं एवं जहेव जमालिस्स अलंकारो तहेव जावकप्परुक्खगंपिव अलंकियविभूसियं करेति २ करयल जाव कडु सिवभदं कुमारं जएणं विजएणं वद्धावेति जएणं विजएणं वद्धावेत्ता ताहिं इड्ढाहिं कंताहिं पियाहिं जहा उववाइए कोणियस्स जाव परमाउं पालयाहि इड्डजणसंपरिवुडे हत्थिजणपुरस्स नगरस्स अत्रेसिं च बहूणं गामागरनगर जाव विहराहित्तिकडु जयजयसदं पउंजंति ।

तए णं से सिवभदं कुमारे राया जाए महया हिमवंत० वन्नओ जाव विहरइ, तए णं से सिवे राया अत्रया कयाइं सोभनंसि तिहिकरणदिवसमुहुत्तनक्खत्तंसि विपुलं असनपानखाइमसाइमं वक्खडावेति उवक्खडावेत्ता मित्तनाइनियगजावपरिजणं रायाणो य खत्तिया आमंतेति आमंतेत्ता तओ पच्छा ण्हाए जाव सरीरे भोयणवेलाए भोयणमंडवंसि सुहासणवरगए तेणं मित्तननतिनियगसयण जाव परिजणेणं राएहि य खत्तिएहि य सद्धिं विपुलं असनपानखाइमसाइमं एवं जहा तामली जाव सक्कारेति संमाणेति सक्कारेत्ता संमाणेत्ता तं मित्तनाति जाव परिजणं रायाणो य

खति ए य सिवभद्रं च रायाणं आपुच्छइ आपुच्छिता सुबहुं लोहीलोहकडाहकडुच्छं जाव भंगं गहाय जेइमे गंगाकूलगा वाणपत्था तावसा भवति तं चेव जाव तेसिं अंतियं मुंडे भविता दिसापोक्खि-यतावसताए पव्वइए, पव्वइएऽविय णं समाणे अयमेवारुवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ-कप्पइ मे जावज्जीवाए छट्ठं तं चेव जाव अभिग्गहं अभिगिण्हइ २ पढमं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जिताणं विहरइ

तए णं से सिवे रायरिसी पढमछट्ठक्खमणपारणगंसि आयावणभूमीए पच्चोरुहइ आयावणभूमिए पच्चोरुहिता वागलवत्थनियत्थे जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवा-गच्छिता किट्ठिणसंकाइयं गिण्हइ गिण्हिता पुरच्छिमं दिसं पोक्खेइ पुरच्छिमाए दिसाए सोमे महाराया पत्थाणे पत्थियं अभिरक्खउ सिवे रायरिसी अभि० २, जाणि य तत्थ कंदाणि य मूलाणि य तयाणि य पत्ताणि य पुष्पाणि य फलाणि य वीयाणि य हरियाणि य ताणि अनुजाणउत्ति कट्ठ पुरच्छिमं दिसं पसरति पुर० २ जाणि य तत्थ कंदाणि य जव हरियाणि य ताइं गेण्हइ २ किट्ठिणसंकाइयं भरेइ किट्ठि० २ दब्भे य कुसे य समिहाओ य पत्तामोडं च गेण्हइ २ जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ २ किट्ठिणसंकाइयं ठवेइ किट्ठि० २ वेदिं वट्ठेइ २ उवलेवणसंमज्जणं करेइ उ० २ दब्भसगम्भकलसाहत्थगए ।

जेणेव गंगा महानदी तेणेव उवागच्छइ गंगामहानदीं ओगाहेति २ जलमज्जणं करेइ २ जलकीडंकरेइ २ जलाभिसेयं करेति २ आयंतं चोक्खे परमसुइभूए देवयपितिकयकज्जे दब्भसगम्भकलसाहत्थगए गंगाओ महानईओ पच्चुत्तरइ २ जेणेव सए उडए तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छिता दब्भेहि य कुसेहि य वालुयाएहि य वेतिं रएति वेतिं रएत्ता सरएणं अरिणं महेति सर० २ अग्गि पाडेति २ अग्गि संघुक्केइ २ समिहाकट्ठाइं पक्खिवइ समिहाकट्ठाइं पक्खिविता अग्गि उज्जालेइ अग्गि उज्जालेत्ता-अग्गिस्स दाहिणे पासे, सत्तंगाइं समादहे । तं०-

वृ. 'तेणं कालेण' मित्यादि, 'महया हिमवंत वन्नओ' ति अनेन 'महया हिमवंत महंत मलय-मंदरमहिंदसारे' इत्यादि राजवर्णको वाच्य इति सूचितं, तत्र महाहिमवानिव महान् शेषराजापेक्षया तथा मलयः-पर्वतविशेषो मन्दरो-मेरु महेन्द्रः-शक्रादिर्देवराजस्तद्वत्सारः-प्रधानो यः स तथा, 'सुकुमाल० वन्नओ' ति अनेन च 'सुकुमालपाणिपाये' त्यादि राजीवर्णको वाच्य इति सूचितं, 'सुकुमालजहा सूरियकंते जाव पच्चुवेक्खमाणे २ विहरइ' ति अस्यायमर्थः- 'सुकुमाल-पाणिपा-एलक्खणवज्जणगुणोववेए' इत्यादिना यथा राजप्रश्नकृताभिधाने ग्रन्थे सूर्यकान्तो राजकुमारः 'पच्चुवेक्खमाणे २ विहरइ' इत्येतदन्तेन वर्णकेन वर्णितस्तथा, 'पच्चुवेक्खमाणे २ विहरइ' इत्येतच्चैवमिह सम्बन्धीनीयं ।

'से णं सिवभद्दे कुमारे जुवराया यावि होत्था सिवस्स रत्तो रज्जं च रट्ठं च वलं च वाहणं च कोसं च कोट्ठागारं च पुरं च अंतेउरं च जणवयं च सयमेव पच्चुवेक्खमाणे विहरइ' ति ।

'वाणपत्थ' ति वने भवा वानी प्रस्थानं प्रस्था-अवस्थितिर्वानी प्रस्था येषां ते वानप्रस्थाः, अथवा- "ब्रह्मचारी गृहस्थश्च, वानप्रस्थो यतिस्तथा" इति चत्वारो लोकप्रतीता आश्रमाः, एतेषां च तृतीयाश्रमवर्तिनो वानप्रस्थाः, 'होत्तिय' ति अग्निहोत्रिकाः 'पोत्तिय' ति वस्त्रधारिणः 'सोत्तिय' ति क्वचित्पाठस्तत्राप्ययमेवार्थः 'जहा उववाइए' इत्येतस्मादतिदेशादिदं दृश्यं- 'कोत्तिया जन्नई थालई हुंव उट्ठा दंतुक्खलिया उम्मज्जगा सम्मज्जगा निमज्जगा संपक्खला दक्खिणकूलगा उत्तरकूलगा

संखधमगा कूलधमगा भिगलुद्धया हत्थितावसा उहंडगा दिसापोक्खिणो वक्कवासिणो चेलवासिणो जलवासिणो रुक्खमूलिया अंबुभक्खिणो वाउभक्खिणो सेवालभक्खिणो मूलाहारा कंदाहारा तथाहारा पत्ताहारा पुप्फाहारा फलाहारा बीयाहारा परिसडियकंदमूलतयपत्तपुप्फफलाहारा जलाभिसेयकढिणगाया आयावणाहिं पंचग्गितावेहिं इंगालसोळियं कंदुसोळियंति तत्र ।

‘कोत्तिय’ति भूमिशायिनः ‘जन्नइ’ति यज्ञयाजिनः ‘सहइ’ति श्राद्धाः ‘थालइ’ति गृहीतभाण्डाः ‘हुंवउड्डं’ति कुण्डिकाश्रमणाः ‘दंतुक्खलिय’ति फलभोजिनः ‘उम्मज्जग’ति उम्मज्जनमात्रेण ये स्नान्ति ‘संमज्जग’ति उम्मज्जनस्यैवासकृतकरणेन ये स्नान्ति ‘निमज्जग’ति स्थानार्थं निमग्ना एव ये क्षणं तिष्ठन्ति ‘संपक्खाल’ति मृत्तिकादिघर्षणपूर्वकं येऽङ्गं क्षालयन्ति ‘दक्खिणफूलग’ति यैर्गङ्गाया दक्षिणकूल एव वास्तव्यम् ‘उत्तरकूलग’ति उक्तविपरीताः ‘संखधमग’ति शङ्खं ध्मात्वा ये जेमन्ति यद्यन्यः कोऽपि नागच्छतीति ‘कूलधमग’ति ये कूले स्थित्वा शब्दं कृत्वा भुञ्जते ‘मियलुद्धय’ति प्रतीता एव ‘हत्थितावस’ति ये हस्तिनं मारयित्वा तेनैव बहुकालं भोजनतो थापयन्ति ‘उहंडग’ति ऊर्ध्वकृतदण्डा ये संचरन्ति ‘दिसापोक्खिणो’ति उदकेन दिशः प्रोक्ष्य ये फलपुष्पादि समुचिन्वन्ति ‘वक्कलवासिणो’ति वल्कलवाससः ‘चेलवासिणो’ति व्यक्तं पाटान्तरे ‘चेलवासिणो’ति समुद्रवेलासंनिधिव्यासिनः ‘जलवासिणो’ति ये जलनिमग्ना एवासते, शेषाः प्रतीता, नवरं ‘जलाभिसेयकढिणगाय’ति येऽस्तात्वा न भुञ्जते स्नानाद्वा पाण्डुरीभूतगात्रा इति वृद्धाः, कचित् ‘जलाभिसेयकढिणगायभूय’ति दृश्यते तत्र जलाभिषेककठिनं गात्रं भूताः—प्राप्ता ये तै तथा, ‘इंगालसोळियं’ति अङ्गारैरिव पक्वं ‘कंदुसोळियं’ति कन्दुपकमिवेति

‘दिसाचक्कवालएणं तवोकम्मेणं’ति एकत्र पारणके पूर्वस्यां दिशि यानि फलादीनि तान्याहत्य भुङ्क्ते द्वितीये तु दक्षिणस्यामित्येवं दिक्चक्रवालेन यत्र तपः—कर्मणि पारणककरणं तत्तपः कर्म दिक्चक्रवालमुच्यते तेन तपःकर्मणेति ‘ताहिं इड्ढाहिं कंताहिं पियाहिं’ इत्यत्र ‘एवं जहा उववाइए’ इत्येतत्करणादिदं दृश्यं—‘मणुत्राहिं मणामाहिं जाव चग्गूहिं अनवरयं अभिनंदंता य अभियुणंता य एवं वयासी—जय २ नंदा जय जय भद्दा ! जय २ नंदा ! भदं ते अजियं जिणाहि जियं पालियाहि जियमज्जे वसाहि अजियं च जिणाहि सत्तपुक्खं जियं च पालेहि मित्तपक्खं जियविग्घोऽविय वसाहि तं देव ! सयणमज्ज दंदो इव देवाणं चंदो इव ताराणं धरणो इव नागाणं भरहो इव मणुयाणं बहूइं वासाइं बहूइं वाससंसाइं वहूइं वाससहसाइं अणहसमग्गे य हट्ठुड्ढोति, एतच्च व्यक्तमेवेति ।

‘वागलवत्थनियत्थे’ति वल्कलं—वल्कस्तस्येदं वाल्कलं तद्वं निवसितं येन स वाल्कलवनिवसितः ‘उडए’ति उटजः—तापसगृहं ‘किढिणसंकाइयगं’ति ‘किढिण’ति वंशमय-स्तापसभाजनविशेषस्ततश्च तयोः साङ्कायिकं—भारोद्धहनयन्त्रं किढिणसाङ्कायिकं ‘महाराय’ति लोकपालः ‘पत्थाणे पत्थियं’ति ‘प्रस्थाने’ परलोकसाधनमार्गे ‘प्रस्थितं’ प्रवृत्तं फलाधाहरणार्थं गमने वा प्रवृत्तं शिवराजर्षि ‘दब्बे य’ति समूलान् ‘कुसे य’ति दर्भनिव निर्मूलान् ‘समिहाओ य’ति समिधः—काष्ठिकाः ‘पत्तामोडं च’ तरुशाखामोडितपत्राणि ‘वेदिंवहेइ’ति वेदिकां—देवार्चनस्थानं वर्द्धनी—बहुकरिका तांप्रयुङ्क्ते इति वर्द्धयति—प्रमार्जयतीत्यर्थः—‘उवलेवणसंमज्जणं करेइ’ति इहोपलेपनं गोमयादिना संमर्जनं तु जलेन संमार्जनं वा सोधनं ‘दब्बफलसाहत्थगए’ति

दर्भाश्च कलशश्च हस्ते गता यस्य स तथा 'दब्भसगब्भकलसगहत्थगए'ति कचित् तत्र दर्भेण सगर्भो यः कलशकः स हस्ते गतो यस्य स तथा 'जलमज्झणं'ति जलेन देहशुद्धिमात्रं 'जलकीडं'ति देहशुद्ध्यावपि जलेनाभिरतं 'जलाभिसेयं'ति जलक्षरणम् 'आयंते'ति जलस्पर्शात् 'चोक्खे'ति अशुचिद्रव्यापगमात्, किमुक्तं भवति ? -

'परमसुइमू'ति, 'देवयपिइकयकज्जे'ति देवतानां पितृणां च कृतं कार्यं-जलाजलि-दानादिकं येन स तथा, 'सरएणं अरणिं महेइ'ति 'शरकेन' निर्मथ्यनकाष्ठेन 'अरणिं' निर्मथ्यनीयकाष्ठं 'मथ्नाति' गर्षयति, 'अग्गिस्स दाहिणे'इत्यादि साद्धः श्लोकस्तद्यथाशब्दवर्जः ।

मू. (५०७) सकहं वक्कलं ठाणं, सिज्जा भंडं कमंडलुं ॥

दंडदारुं तथा पाणं अहे ताइं समादहे ।

महुणा य घएण य तंदुलेहि य अग्गिं हुणइ, अग्गिं हुणित्ता चरुं साहेइ, चरुं साहेत्ता वलिं वइस्सदेवं करेइ वलिं वइस्सदेवं करेत्ता अतिहिपूयं करेइ अतिहिपूयं करेत्ता तओ पच्छा अप्पणा आहारमाहारेति ।

वृ. तत्र च 'सत्तांगाइं' सप्ताङ्गानि 'समादधाति' संनिधापयति सकथां १ वत्कलं २ स्थानं ३ शय्याभाण्डं ४ कमण्डलुं ५ दंडदारु ६ तथाऽऽत्मान ७ मिति, तत्र सकथा-तत्समयप्रसिद्ध उपकरणविशेषः स्थानं-ज्योतिस्थानं पात्रस्थानं वा शय्याभाण्डं शय्योपकरणं दण्डदारु-दण्डकः आत्मा-प्रतीति इति । 'चरुं साहेति'ति चरु-भाजनविशेषस्तत्र पच्यमानद्रव्यमपि चरुरेव तं चरुं वलिमित्यर्थः 'साधयति' रन्धयति 'वलिंवइस्सदेवं करेइ'ति वलिना वैश्वानरं पूजयतीत्यर्थः, 'अतिहिपूयं करेइ'ति अतिथेः-आगन्तुकस्य पूजां करोतीति ।

मू. (५०८) तए णं से सिवे रायरिसी दोच्चं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ, तए णं से सिवे रायरिसी दोच्चे छट्ठक्खमणपारणगंसि आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ आयावण० २ एवं जहा पढमपारणगं नवरं दाहिणगं दिसं पोक्खेति २ दाहिणाए दिसाए जमे महाराया पत्थाणे पत्थियं सेसं तं चेव आहारमाहारेइ ।

तए णं से सिवरायरिसी तच्चं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरति, तए णं से सिवे रायरिसी सेसं तं चेव नवरं पच्चच्छिमाए दिसाए वरुणे महाराया पत्थाणे पत्थियं सेसं तं चेव जाव आहारमाहारेइ, तए णं से सिवे रायरिसी चउत्थं छट्ठक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ । तए णं से सिवे रायरिसी चउत्थं छट्ठक्खमणं एवं तं चेव नवरं उत्तरदिसं पोक्खेइ उत्तराए दिसाए वेसमणे महाराया पत्थाणे पत्थियं अभिरक्खउ सिवं, सेसं तं चेव जाव तओ पच्छा अप्पणा आहारमाहारेइ ।

तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स छट्ठंछट्ठेणं अनिक्खित्तेणं दिसाचक्कवालेणं जाव आयावेमाणस्स पगइभइयाए जाव विणीययाए अन्नया कयावि तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओव-समेणं ईहापोहमग्गणगवेसणं करेमाणस्स विब्भंगे नामं अन्नाणे समुप्पन्ने, से णं तेणं विब्भंगानाणेणं समुप्पन्नेणं पासइ अस्सिं लोए सत्त दीवे सत्त समुद्रे तेण परं न जाणति न पासति, तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अयमेयारूवे अब्भत्थिए जाव समुप्पज्जित्था-अत्थि णं ममं अइसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने एवं खलु अस्सिं लोए सत्त दीवा सत्त समुद्धा तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य समुद्धा य, एवं सपेहेइ एवं० २ आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ आ० २ वागलवत्थनियत्थे जेणेव सए उडए तेणेव

उवागच्छइ २ सुवहुं लोहीलोहकडाहकडुच्छयुं जाव भंडगं किट्ठिणसंकाइयं च गेण्हइ २ ।

जेणेव हत्थिणापुरे नगरे जेणेव तावसावसहे तेणेव उवागच्छइ उवा० २ भंडनिकखेवं करेइ २ हत्थिणापुरे नगरे सिंघाडगतिगजावपहेसु बहुजणस्स एवमाइक्खइ जाव एवं परूवेइ—अत्थि णं देवाणुप्पिया ! ममं अतिसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने, एवं खलु अस्सि लोए जाव दीवा य समुद्दा य, तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हत्थिणापुरे नगरे सिंघाडग-तिगजाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेइ ।

एवं खलु देवाणुप्पिया ! सिवे रायरिसी एवं आइक्खइ जाव परूवेइ—अत्थि णं देवाणुप्पिया ममं अतिसेसे नाणदंसणे जाव तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य, से कहमेयं मन्ने एवं ? । तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसट्ठे परिसा जाव पडिगया ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी जहा वितियसए नियंतुट्ठेसए जाव अडमाणे बहुजणसदं निसासेइ बहुजणो अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ एवं जाव परूवेइ—एवं खलु देवाणुप्पिया ! सिवे रायरिसी एवं आइक्खइ जाव परूवेइ—अत्थि णं देवाणुप्पिया तं चेव जाव वोच्छिन्ना दीवा समुद्दा य, से कहमेयं मन्ने एवं ?

तए णं भगवं गोयमे बहुजणस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म जाव सट्ठे जहा नियंतुट्ठेसए जाव तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य, से कहमेयं भंते ! एवं ? गोयमादि समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी—जन्नं गोयमा ! से बहुजणे अन्नमन्नस्स एवमातिक्खइ तं चेव सव्वं भाणियव्वं जाव भंडनिकखेवं करेति हत्थिणापुरे नगरे सिंघाडग० तं चेव जाव वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य, तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म तं चेव सव्वं भाणियव्वं जाव तेण परं वोच्छिन्ना दीवा य समुद्दा य तण्णं मिच्छ, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि । एवं खलु जंबुद्दीवादीया दीवा लवणादीया समुद्दा संटाणओ एगविहिविहाणा वित्थारओ अनेगहिबिहिणा एवं जहा जीवाभिगमे जाव सयंभूरमणपन्नवसाणा अस्सि तिरियलोए असंखेजे दीवसमुद्दे पन्नत्ते समणाउसो ! ।

अत्थि णं भंते ! जंबुद्दीवे दीवे दव्वाइं सवन्नाइं पि० अवन्नाइं पि सगंधाइं पि अगंधाइं पि सरसाइं पि अरसाइं पि सफासाइं पि अफासाइं पि अन्नमन्नबद्धाइं अन्नमन्नपुट्ठाइं जाव घडत्ताए चिट्ठंति ? , हंता अत्थि । अत्थि णं भंते ! लवणसमुद्दे दव्वाइं सवन्नाइं पि अवन्नाइं पि सगंधाइं अगंधाइं पि सरसाइं पि अरसाइं पि सफासाइं पि अफासाइं पि अन्नमन्नबद्धाइं अन्नमन्नपुट्ठाइं जाव घडत्ताए चिट्ठंति ? , हंता अत्थि । अत्थि णं भंते ! घायइसंडे दीवे दव्वाइं सवन्नाइं पि० एवं चेव एवं जाव सयंभूरमणसमुद्दे ? जाव हंता अत्थि । तए णं सा महतिमहालिया महच्चपरिसा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठा समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया ।

तए णं हत्थिणापुरे नगरे सिंघाडगजावपहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेइ—जन्नं देवाणुप्पिया ! सिवे रायरिसी एवमाइक्खइ जाव परूवेइ—अत्थि णं देवाणुप्पिया ! ममं अतिसेसे नाणे जाव समुद्दा य तं नो इण्ठे समट्ठे, समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ जाव परूवेइ—एवं खलु एयस्स सिवस्स रायरिसिस्स छट्ठंछट्ठेणं तं चेव जाव भंडनिकखेवं करेइ भंडनिकखेवं

करेत्ता हथिणापुरे नगरे सिंघाडग जाव समुदा य । तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अंतियं
 एयमड्डं सोच्चा निसम्भ जाव समुदा य तण्णं मिच्छा, समणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ०—एवं
 खलु जंबुदीवादीया दीवा लवणादीया समुदा तं चेव जाव असंखेज्जा दीवसमुदा पन्नत्ता समणाउसो
 तए णं से सिवे रायरिसी बहुजणस्स अंतियं एयमड्डं सोच्चा निसम्भ संकिए कंखिए वितिगिच्छिए
 भेदसमावन्ने कलुससमावन्ने जाए यावि होत्ता ।

तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स तंखियस्स कंखियस्स जाव कलुससमावन्नेस्स से विभंगे
 अन्नाणे खिप्पामेव परिवडिए, तए णं तस्स सिवस्स रायरिसिस्स अयमेयारूवे अब्भत्थिए जाव
 समुष्पज्जित्था—एवं खलु समणे भगवं महावीरे आदिगरे तित्थगरे जाव सव्वन्नू सव्वदरिसी
 आगासगण्णं चक्रेणं जाव सहसंबवने उज्जाणे अहापडिरूवं जाव विहरइ, तं महाफलं खलु
 तहारूवाणं अरहंताणं भगवंताणं नामगोयस्स जहा उववाइए जाव गहणयाए, तं गच्छामि णं
 समणं महावीरं वंदामि जाव पज्जुवासामि ।

एयं णे इहभवेय परभवेय जाव भविस्सइत्तिकड्डु एवं संपेहेति एवं २ ता जेणेव तावसावसहे
 तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता तावसवसहं अनुप्पविसति २ ता सुबहुं लोहीलोहकडाह
 जाव किट्ठिणसंकातिगं घ गेण्हइ गेण्हित्ता तावसावसहाओ पडिनिक्खमति ताव० २
 परिवडियविब्भंगे हथिनागपुरं नगरं मज्झमज्जेणं निग्गच्छइ निग्गच्छित्ता जेणेव सहसंबवने
 उज्जाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं
 तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने नाइदूरे जाव
 पंजलिउडे पज्जुवासइ । तए णं समणे भगवं महावीरे सिवस्स रायरिसिस्स तीसे य महतिमहालियाए
 जाव आणाए आराहए भवइ, तए णं से सिवे रायरिसी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं
 धम्मं सोच्चा निसम्भ जहा खंदओ जाव उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्कमइ २ सुबहुं लोहीलोहकडाह
 जाव किट्ठिणसंकातिगं एगंते एडेइ ए० २ सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेति सयमे० २ समणं भगवं
 महावीरं एवं जहेव उसभदत्ते तहेव पव्वइओ तहेव इक्कारस अंगाइं अहिज्जति तहेव सव्वं जाव
 सव्वदुक्खप्पहीणे ॥

वृ. 'से कहमेयं मन्ने एवं'ति अत्र मन्येशब्दो वितर्कार्थः 'वित्तियसए नियंतुदेसए'ति
 द्वितीयशतेपञ्चमोद्देशक इत्यर्थः 'एगविहिविहाण'ति एकेन विधिना—प्रकारेण विधानं—व्यवस्थानं
 येषां ते तथा, सर्वेषां वृत्तत्वात्, 'वित्थारओ अनेगविहिविहाण'ति द्विगुण २ विस्तारत्वात्तेषामिति
 'एवं जहाजीवाभिगमे' इत्यनेन यदिह सूचितं तदिदं—

'दुगुणादुगुणं पडुप्पाएमाणा पवित्थरमाणा ओभासमानवीइया' अवभासमानवीचयः—
 शोभमानतरङ्गाः, 'समुद्रापेक्षमिदं विशेषणं, 'बहुष्पलकुमुदनलिणसुभगसोगंधियपुंडरीयमहापुंडरीय-
 सयपत्तसहस्सपत्तसयसहस्सपत्तपफुल्लकेसरोववेया' बहूनामुत्पलादीनां प्रपुञ्जानां—विकसितानां
 यानि केशराणि तैरुपचिताः—संयुक्ता ये ते तथा, तत्रोत्पलानि—नीलोत्पलादीनि कुमुदानि—
 चन्द्रबोध्यानि पुण्डरीकाणि—सितानि शेषपदानि तु रूढिगम्यानि 'पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेइया
 परिक्खित्ता पत्तेयं २ वनसंडपरिक्खित्त'ति ।

‘सवन्नाइं पि’ति पुद्गलद्रव्याणि ‘अवन्नाइं पि’ति धर्मास्तिकायादीनि ‘अन्नमन्नबद्धां’ति परस्परेण गाढाश्लेषाणि ‘अन्नमन्नपुद्गां’ति परस्परेण गाढाश्लेषाणि, इह यावत्करणादिदमेवं दृश्यम्—‘अन्नमन्नबद्धपुद्गां’ अन्नमन्नघडताए चिद्धंति’ तत्र चान्योऽन्यबद्धस्पृष्टान्यनन्तरोक्तुण-
द्वययोगात्, किमुक्तं भवति ?—अन्योऽन्यघटतया—परस्परसम्बद्धतया तिष्ठन्ति ‘तावसावसहे’ति तापसावसथः—तापसमठ इति ।

अनन्तरं शिवराजर्षे सिद्धिरुक्ता, तां च संहननादिभिर्निरूपयन्निदमाह—

मू. (५०९) भंतेत्तिभगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता
एवं वयासी—जीवा णं भंते ! सिज्झमाणा कयरंमि संघयणे सिज्झंति ?, गोयमा ! वयरोसभणा-
रायसंघयणे सिज्झंति एवं जहेव उववाइए तहेव संघयणं संठाणं उच्चत्तं आउयं च परिवसणा ।
एवं सिद्धिगंडिया निरवसेसा भाणियव्वा जाव अव्वाबाहं सोक्खं अणुहवंति सासयासिद्धा
सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. ‘भंते ति’ इत्यादि, अथ लाघवार्थः मतिदेशमाह—‘एवं जहेवे’त्यादि, ‘एवम्’
अनन्तरदर्शितानाभिलापेन यथौपपातिके सिद्धानधिकृत्य संहननाद्युक्तं तथैवेहापि वाच्यं, तत्र
च संहननादिद्वाराणां सङ्ग्रहाया गाथापूर्वार्द्ध—‘संघयणं संठाणं उच्चत्तं आउयं च परिवसण’ति
तत्र संहननमुक्तमेव, संस्थानादि त्वेवं—तत्र संस्थाने षण्णां संस्थानानामन्यतरस्मिन् सिद्धयन्ति ।

उच्चत्वे तु जघन्यतः सप्तरत्निप्रमाणे उत्कृष्टतस्तु पञ्चधनुःशतके, आयुषि पुनर्जघन्यतः
सातिरेकाष्टवर्षप्रमाणे उत्कृष्टतस्तु पूर्वकोटीमाने, परिवसना पुनरेवं—रत्नप्रभादिपृथिवीनां
सौधर्मादीनां चेषागभारान्तानां क्षेत्रविशेषाणामधो न परिवसन्ति सिद्धाः किन्तु सर्वार्थः सिद्धम-
हाविमानस्योपरितनात्तूपिकाग्रादूर्ध्वं द्वादश योजनानि व्यतिक्रम्येषागभारा नाम पृथिवी
पञ्चचत्वारिंशद्योजनलक्षप्रमाणाऽऽयामविष्कम्भाभ्यां वर्णतः श्वेताऽत्यन्तरभ्याऽस्ति तस्याश्चोपरि
योने लोकान्तो भवति, तस्य च योजनस्योपरितनगव्यूतोपरितनषड्भागे सिद्धाः परिवसन्तीति ।

‘एवं सिद्धिगंडिया निरवसेसा भाणियव्व’ति एवमिति—पूर्वोक्तसंहननादिद्वार-
निरूपणक्रमेण ‘सिद्धिगण्डिका’ सिद्धिस्वरूपप्रतिपादनपरा वाक्यपद्धतिरौपपातिकप्रसि-
द्धाऽध्येया, इयं च परिवसनद्वारं यावदर्थः लेशतो दर्शिता, तत्परतस्त्वेवं—‘कहिं पडिहया सिद्धा
कहिं सिद्धा पडिहिया ?’ इत्यादिका, अथ किमन्तेयम् ? इत्याह—‘जावे’त्यादि । ‘अव्वाबाहं
सोक्खं’मित्यादि चेह गाथोत्तराद्धमधीतं, समग्रगाथा पुनरियं—

॥ १ ॥

“निच्छिन्नसव्वदुक्खा जाइजरा मरणवंधणविमुक्का ।

अव्वाबाहं सोक्खं अणुहुंती सासयं सिद्धा ॥” इति ॥

शतकं—११ उद्देशकः—९ समाप्तः

—ः शतकं—११ उद्देशकः—१० :—

वृ. नवमोद्देशकस्यान्ते लोकान्ते सिद्धपरिवसनोक्तेत्यतो लोकस्वरूपमेव दशमे प्राह, तस्य
घेदमादिसूत्रम्—

मू. (५१०) रायगिहे जाव एवं वयासी—कतिविहे णं भंते ! लोए पन्नत्ते ?, गोयमा !
चत्तविहे लोए पन्नत्ते, तंजहा—दव्वलोए खेतलोए काललोए भावलोए ।

खेत्तलोएणं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! तिविहे पन्नत्ते, तंजहा—अहोलोयखेत्तलोए
तिरियलोयखेत्तलोए २ उह्लोयखेत्तलोए ३ ।

अहोलोयखेत्तलोए णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! सत्तविहे पन्नत्ते, तंजहा—
रयणप्पभापुढविअहोलोयखेत्तलोए जाव अहेसत्तमापुढविअहोलोयखेत्तलोए । तिरियलोयखेत्तलोए
णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! असंखेज्जविहे पन्नत्ते, तंजहा—जंबुदीवे तिरियखेत्तलोए
जाव सयंभूरमणसमुद्धे तिरियलोयखेत्तलोए । उह्लोयखेत्तलोए णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?,
गोयमा ! पन्नरसविहे पन्नत्ते, तंजहा—सोहम्मकप्पउह्लोयखेत्तलोए जाव अच्चुयउह्लोए
गेवेज्जविमाणउह्लोए अनुत्तरविमाण० ईसिंपब्भारपुढविउह्लोयखेत्तलोए ।

अहोलोयखेत्तलोए णं भंते ! किंसंठिए पन्नत्ते ?, गोयमा ! तप्पागारसंठिए पन्नत्ते ।
तिरियलोयखेत्तलोए णं भंते ! किंसंठिए पन्नत्ते ?, गोयमा ! झल्लरिसंठिए पन्नत्ते । उह्लोयखेत्तलोय-
पुच्छा उह्लमुङ्गाकारसंठिए पन्नत्ते । लोए णं भंते ! किंसंठिए पन्नत्ते ?, गोयमा सुपइङ्गसंठिए
लोए पन्नत्ते, तंजहा—हेह्हा विच्छिन्ने मज्झे संखित्ते जहा सत्तमसए पढमुद्देसए जाव अंतं करंति ।
अलोए णं भंते ! किंसंठिए पन्नत्ते ?, गोयमा ! झुसिरगोलसंठिए पन्नत्ते ।

अहोलोयखेत्तलोए णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा ? एवं जह इंदा दिसा तहेव
निरवसेसं भाणियत्वं जाव अद्धासमए । तिरियलोयखेत्तलोए णं भंते ! किं जीवा० ?, एवं चेव,
एवं उह्लोयखेत्तलोएवि, नवरं अरूवी छव्विहा अद्धासमओ नत्थि ॥ लोए णं भंते ! किं जीवा
जहा वित्तियसए अत्थिउद्देसए लोयागासे, नवरं अरूवी सत्तवि जाव अहम्मत्थिकायस्स पएसा
नो आगासत्थिकाये आगासत्थिकायस्स देसे आगासत्थिकायपएसा अद्धासमए सेसं तं चेव ॥
अलोए णं भंते ! किं जीवा० ? एवं जहा अत्थिकायउद्देसए अलोयागासे तहेव निरवसेसं जाव
अनंतभागूणे ।

अहोलोयखेत्तलोयस्स णं भंते ! एगंमि आगासपएसे किं जीवा जीवदेसा जीवप्पएसा
अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा ?, गोयमा ! नो जीवा जीवदेसावि जीवपएसा वि अजीवावि
अजीवदेसावि अजीवपएसा वि, जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा १ अहवा एगिंदियदेसा य
बेइंदियस्स देसे २ अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियाण य देसा ३ एवं मज्झिक्खविरहिओ जाव
अनिंदिएसु जाव अहवा एगिंदियदेसा य अनिंदियदेसा य, जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा
१ अहवा एगिंदियपएसा य बेइंदियस्स पएसा २ अहवा एगिंदियपएसा य बेइंदियाण य पसा ३
एवं आइल्लविरहिओ जाव पंचिंदिएसु अणिंदिएसु तियभंगो, जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता,
तंजहा—रूवी अजीवा य अरूवी अजीवा य, रूवी तहेव, जे अरूवी अजीवा ते पंचविहा पन्नत्ता,
तंजहा—नो धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे १ धम्मत्थिकायस्स पएसे २ एवं अहम्मत्थिकायस्सवि
४ अद्धासमए ५ ।

तिरियलोयखेत्तलोयस्स णं भंते ! एगंमि आगासपएसे किं जीवा० ?, एवं जहा
अहोलोयखेत्तलोयस्स तहेव, एवं उह्लोयखेत्तलोयस्सवि, नवरं अद्धासमओ नत्थि, अरूवी
छव्विहा । लोयस्स जहा अहोलोयखेत्तलोयस्स एगंमि आगासपएसे ॥ अलोयस्स णं भंते !
एगंमि आगासपएसेपुच्छा, गोयमा ! नोजीवा नोजीवदेसा तं चेव जाव अनंतोहिं अगुरुयलहुयगुणेहिं

संजुते सच्चागासस्स अनंतभागूणे ।

दब्बओ णं अहेलोगखेतलोए अनंताइं जीवदब्बाइं अनंताइं अजीवदब्बाइं अनंता जीवाजीवदब्बा एव तिरियलोयखेतलोएवि, एवं ऊह्लोयखेतलोएवि, दब्बओ णं अलोए नेवत्थि जीवदब्बा नेवत्थि अजीवदब्बा नेवत्थि जीवाजीवदब्बा एगे अजीवदब्बदेसे जाव सच्चागासअनंतभागूणे ।

कालओ णं अहेलोयखेतलोए न कयाइ नासि जाव निच्चे एवं जाव अहोलोगे ।

भावओ णं अहेलोगखेतलोए अनंता वन्नपज्जवा जहा खंदए जाव अनंता अगुरुयल-हुयपज्जवा एवं जाव लोए, भावओ णं अलोए नेवत्थि वन्नपज्जवा जाव नेवत्थि अगुरुयलहुयपज्जवा एगे अजीवदब्बदेसे जाव अनंतभागूणे ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'दब्बलोए' ति द्रव्यलोक आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो द्रव्यलोको लोकशब्दार्थः ज्ञस्तत्रानुपयुक्तः 'अनुपयोगो द्रव्य' मिति वचनात्, आह च मङ्गलं प्रतीत्य द्रव्यलक्षणम्—

॥ १ ॥ “आगमओऽनुवउत्तो मंगलसद्धानुवासिओ वत्ता ।

तत्राणलद्धिजुत्तो उ नोवउत्तोत्ति दब्बं ॥” ति

नोआगमतस्तु ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्वयतिरिक्तभेदात्त्रिविधः, तत्र लोकशब्दार्थः ज्ञस्य शरीरं मृतावस्थं ज्ञानापेक्षया भूतलोकपर्यायतया धृतकुम्भवलोकोः स च ज्ञशरीररूपो द्रव्यभूतो लोको ज्ञशरीरद्रव्यलोकः, नोशब्दश्चेह सर्वनिषेधे, तथा लोकशब्दार्थं ज्ञास्यति यस्तस्य शरीरं सचेतनं भाविलोकभावत्वेन मधुघटवद् भव्यशरीरद्रव्यलोकः, नोशब्दश्चेह सर्वनिषेधे, तथा लोकशब्दार्थं ज्ञास्यति यस्तस्य शरीरं सचेतनं भाविलोकभावत्वेन मधुघटवद् भव्यशरीरद्रव्यलोकः, नोशब्द इहापि सर्वनिषेध एव, ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तश्च द्रव्यलोको द्रव्याण्येव धर्मास्तिकायादीनि, आह च—

॥ १ ॥ “जीवमजीवे रूविमरूवि सपएस अप्पएसे य ।

जाणाहि दब्बलोयं निच्चमणिच्चं च जं दब्बं ॥”

इहापि नोशब्दः सर्वनिषेधे आगमशब्दवाच्यस्य ज्ञानस्य सर्वथा निषेधात्, 'खेतलोए' ति क्षेत्ररूपो लोकः स क्षेत्रलोकः, आह च—

॥ १ ॥ “आगासस्स पएसा उहं च अहे य तिरियलोए य ।

जाणाहि खेतलोयं अनंतजिणदेसियं सम्मं ॥”

'काललोए' ति कालः—समयादि—तद्रूपो लोकः काललोकः, आह च—

॥ १ ॥ “समयावली मुहुत्ता दिवसअहोत्तपक्खमासा य ।

संवच्छरजुगपलिया सागरउस्सप्पिपरियट्ठा ॥”

'भावलोए' ति भावलोको द्वेधा—आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो लोकशब्दार्थः ज्ञस्तत्र चोपयुक्तः भावरूपो लोको भावलोक इति नो आगमस्तु भावा—औदायिकादयस्तद्रूपो लोको भावलोकः, आह च—

॥ १ ॥ “ओदइए उवसमिए खइए य तहा खओवसमिए य ।

परिणामसन्निवाए य छव्विहो भालोगो उ ॥” इति

इह नोशब्दः सर्वनिषेधे मिश्रवचनो वा, आगमस्य ज्ञानत्वात् क्षायिकक्षायोपश-
मिकज्ञानस्वरूपभावविशेषेण च मिश्रत्वादौदयिकादिभावलोकस्येति ।

‘अहेलोयखेतलोए’ति अधोलोकरूपः क्षेत्रलोकोऽधो लोकक्षेत्रलोकः, इह किलाष्ट्रदेशो
रुचकस्तस्य चाधस्तनप्रतरस्याधो नव योजनशतानि यावत्तिर्यग्लोकस्ततः परेणाधः—स्थितत्वाद-
धोलोकः साधिकसप्तरज्जुप्रमाणः, ‘तिरियलोयखेतलोए’ति रुचकापेक्षयाऽध उपरि च नव २
योजनशतमानस्तिर्यगूरपत्वात्तिर्यग्लोकस्तद्रूपः क्षेत्रलोकस्तिर्यग्लोकक्षेत्रलोकः, ‘उड्डलोय-
खेतलोए’ति तिर्यग्लोकस्योपरि देशोनसप्त रज्जुप्रमाण ऊर्ध्वभागवर्त्तित्वादूर्ध्वलोकस्तद्रूपः क्षेत्रलोक
ऊर्ध्वलोकक्षेत्रलोकः । अधडाऽधः—अशुभः परिणामो बाहुल्येन क्षेत्रानुभावाद् यत्र लोके द्रव्याणा-
मसावधोलोकः, तथा तिर्यङ्—मध्यमानुभावं क्षेत्रं नातिशुभं नास्त्यशुभं तद्रूपो लोकस्तिर्यग्लोकः,
तथा ऊर्ध्व—शुभः परिणामो बाहुल्येन द्रव्याणां यत्रासावूर्ध्वलोकः, आह च—

॥ १ ॥

“अहव अहोपरिणामो खेतणुभावेण जेण ओसत्तं ।

असुहो अहोति भणिओ दव्वाणं तेणऽहोलोगो ॥

इत्यादि, ‘तप्पागारसंठिए’ति तप्त्रः—उड्डपकः, अधोलोकक्षेत्रलोकोऽधोमुखश-
रावाकारसंस्थान इत्यर्थः, ‘झल्लरिसंठिए’ति अल्पोच्छ्रयत्वा न्महाविस्तारत्वाच्च तिर्यग्लोकक्षेत्रलोको
झल्लरीसंस्थितः, ‘उड्डमुङ्गागारसंठिए’ति ऊर्ध्वः—ऊर्ध्वमुखो यो मृदङ्गस्तदाकारेण संस्थितो
यः स तथा शरावसंपुटाकार इत्यर्थः, ‘सुपड्डगसं, ठिए’ति सुप्रतिष्ठकं—स्थापनकं तच्चेहरोपित-
चारकादि गृह्यते, तथाविधेनैव लोकसादृश्योपपत्तेरिति, ‘जहा सत्तमसए’इत्यादौ यावत्करणादिदं
ध्वम्—‘उप्पि विसाले अहे पलियंकसंठाणसंठिए मज्जे वरवइरविग्गहिए उप्पि उड्डमुङ्गागरसंठिए
तेसिं च णं सासयंसि लोगंसि हेट्ठा विच्छिन्नंसि जाव उप्पि उड्डमुङ्गागारसंठियंसि उप्पन्नाणदंसणधरे
अरहा जिणे केवली जीवेवि जाणइ अजीवेवि जाणइ तओ पच्छा सिज्झइ बुज्झइ’ इत्यादीति,
‘झुसिरगोलसंठिए’ति अन्तःशुषिरगोलकाकारो यतोऽलोकस्य लोकः शुषिरमिवाभाति, ।

‘अहेलोयखेतलोए णं भंते !’ इत्यादि, ‘एवं जहा इंदा दिसा तहेव निरवसेसं भाणियव्वं’ति
दशमशते प्रथमोद्देशके यथा ऐन्द्री दिगुक्ता तथैव निरवशेषमधोलोकस्वरूपं भणितव्यं, तच्चैवम्—
‘अहेलोयखेतलोए णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा अजीवा अजीवदेसा अजीवप-
एसा ? , गोयमा ! जीवावि जीवदेसावि जीवपएसावि अजीवावि अजीदेसावि अजीवपएसावि’ इ-
त्यादि, नवरमित्यादि, अधोलोकतिर्यग्लोकयोररूपिणः सप्तविधाः प्रागुक्ताः धर्माधर्माकाशास्तिका-
यानां देशाः ३ प्रदेशाः ३ कालश्चेत्येवम्, ऊर्ध्वलोके तु रविप्रकाशाभिव्यङ्ग्यः कालो नास्ति,
तिर्यगधोलोकयोरेव रविप्रकाशस्य भावाद, अतः षडेव त इति ।

‘लोएण’मित्यादि, ‘जहा वीयसए अत्थिउद्देसए’ति यता द्वितीयशते दशमोद्देशक इत्यर्थः
‘लोयागासे’ति लोकाकाशे विषयभूते जीवादय उक्ता एवमिहापीत्यर्थः, ‘नवर’मिति केवलमयं
विशेषः—तत्रारूपिणः पञ्चविधा उक्ता इह तु सप्तविधा वाच्याः, तत्र हि लोकाकाशमाधारतया
विवक्षितमत आकाशभेदास्तत्र नोच्यन्ते, इह तु लोकोऽस्तिकायसमुदायरूप आधारतया
विवक्षितोऽत आकाशभेदा अप्याधेया भवन्तीति सप्त, ते चैवं—धर्मास्तिकायः, लोके परिपूर्णस्य
तस्य विद्यमानत्वात्, धर्मास्तिकायदेशस्तु न भवति धर्मास्तिकायस्यैव तत्र भावात्, धर्मास्तिकाय-

प्रदेशाश्च सन्ति, तद्रूपत्वाद्धर्मास्तिकायस्येति द्वयं, एवमधर्मास्तिकायेऽपि द्वयं ४, तथा नो आकाशस्तिकायो, लोकस्य तस्यैतद्देशत्वात्, आकाशदेशस्तु भवति, तदंशत्वात् लोकस्य, तत्प्रदेशाश्च सन्ति ६, कालश्चे ७ ति सप्त ॥

‘अलोएण णं भंते !’ इत्यादि, इदं च ‘एवं जहे’ त्याद्यतिदेशादेवश्चम्—‘अलोए णं भंते ! किं जीवा जीवदेस जीवपएसा अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा ? , गोयमा ! नो जीवदेसा नो जीवपएसा नो अजीवदेसा नो अजीवपएसा एगे अजीवदव्वदेसे अनंतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते सब्वागासे अनंतभागूणे’ति तत्र सर्वाकाशमनन्तभागोनमित्यस्यायमर्थः—लोकलक्षणेन समस्ताकाशस्यानन्तभागेन न्यूनं सर्वाकाशमलोक इति ।

‘अहोलोगखेत्तलोगस्स णं भंते ! एगंमि आगासपएसे’ इत्यादि, नो जीवा एकप्रदेशे तेषामनवगाहनात्, बहूनां पुनर्जीवानां देशस्य प्रदेशस्य चावगाहनात् उच्यते ‘जीवदेसावि जीवपएसावि’ति, यद्यपि धर्मास्तिकायाद्यजीवद्रव्यं नैकत्राकाशप्रदेशेऽवगाहते तथाऽपि परमाणुकादिद्रव्याणां कालद्रव्यस्य चावगाहनादुच्यते—‘अजीवावि’ति द्वयणुकादिस्कन्धदेशानां त्ववगाहनादुक्तम्—‘अजीवदेसावि’ति, धर्माधर्मास्तिकायप्रदेशयोः पुद्गलद्रव्यप्रदेशानां चावगाहनादुच्यते—‘अजीवपएसावि’ति, ‘एवं मज्झिंल्लविरहिओ’ति दशमशतप्रदर्शितत्रिकभङ्गे ‘अहवा एगिंदियदेसाय वेइंदियदेसाय’ इत्येवंरूपो यो मध्यमभङ्गस्तद्विरहितोऽसौ त्रिकभङ्गः, ‘एव’मिति सूत्रप्रदर्शितभङ्गद्वय-रूपोऽध्येतव्यो, मध्यमभङ्गस्येहासम्भवात्, तथाहि—द्वीन्द्रियस्यैकस्यैकत्राकाशप्रदेशे बहवो देशा न सन्ति, देशस्यैव भावात्, ‘एवं आइल्लविरहिओ’ति ‘अहवा एगिंदियस्स पएसा य वेइंदियस्स पएसाय’ इत्येवंरूपाद्यभङ्गकविरहितस्त्रिकभङ्गः, ‘एव’मिति सूत्रप्रदर्शितभङ्गद्वय-रूपोऽध्येतव्यः, आद्यभङ्गकस्येहासम्भवात्, तथाहि—नास्येवैकत्राकाशप्रदेशे केवलिसमुदघातं विनैकस्य जीवस्यैकप्रदेशसम्भवोऽसङ्ख्यातामेव भावादिति, ‘अगिंदिएसु तियभंगो’ति अनिन्द्रियेषूक्त-भङ्गकत्यमपि सम्भवतीतिकृत्वा तेषु तद्वाच्यमिति ।

‘रूवी तहेव’ति स्कन्धाः देशाः प्रदेशा अणवश्चेत्यर्थः ‘नो धम्मत्थिकाये’ति नो धर्मास्तिकाय एकत्राकाशप्रदेशे संभवत्यसङ्ख्यातप्रदेशावगाहितत्वात्तस्येति, ‘धम्मत्थिकायस्स देसे’ति यद्यपि धर्मास्तिकायस्यैकत्राकाशप्रदेशे प्रदेश एवास्ति तथाऽपि देशोऽवयव इत्यनर्थान्तरत्वेना-वयवमात्रस्यैव विवक्षितत्वात् निरंशतायाश्च तत्र सत्या अपि अविवक्षितत्वाद्धर्मास्तिकायस्य देश इत्युक्तं, प्रदेशस्तु निरुपचरित एवास्तीत्यत उच्यते—‘धम्मत्थिकायस्स पएसे’ति, ‘एवमहम्मत्थिकायस्सवि’ति ‘नो अधम्मत्थिकाए अहम्मत्थिकायस्स देसे अहम्मत्थिकायस्स पएसे’ इत्येवमधर्मास्तिकायसूत्रं वाच्यमित्यर्थः, ‘अद्धासमओ नत्थि, अरूवी घउव्विह’ति ऊर्ध्वलोकेऽद्धा-समयो नास्तीति अरूपिणश्चतुर्विधाः—धर्मास्तिकायदेशादयः ऊर्ध्वलोक एकत्राकाशप्रदेशे सम्भवन्तीति ‘लोगस्स जहा अहोलोगखेत्तलोगस्स एगंमि आगासपएसे’ति अधोलोकक्षेत्रलोक-स्यैकत्राकाशप्रदेशे यद्वक्तव्यमुक्तं तल्लोकस्याप्येकत्राकाशप्रदेशे वाच्यमित्यर्थः, तच्चैदं—लोगस्स णं भंते ! एगंमि आगासपएसे किं जीवा ० ? पुच्छ गोयमा ! ‘नो जीवे’त्यादि प्राग्वत् ।

‘अहेलोयखेत्तलोए अनंता वन्नपज्जव’ति अधोलोकक्षेत्रलोकेऽनन्ता वर्णपर्यवाः एकगुणकालकादीनामनन्तगुणकालाद्यवसानानां पुद्गलानां तत्र भावात् । अलोकसूत्रे ‘नेवत्थि

अगुरुलहयपञ्चव'ति अगुरुलघुपर्यवोपेतद्व्याणां पुद्गलादीनां तत्राभावात् ॥

मू. (५११) लोए णं भंते ! केमहालए पन्नते ?, गोयमा ! अयन्नं जंबुदीवे २ सव्वदी० जाव परिखेवेणं, तेणं कालेणं तेणं समएणं छ देवा महिद्धीया जाव महेसक्खा जंबुदीवे २ मंदरे पव्वए मंदरचूलियं सव्वओ समंता संपरिक्खित्ताणं चिट्ठेज्जा, अहे णं चत्तारि दिसाकुमारीओ महत्तरियाओ चत्तारि बलिपिंडे गहाय जंबुदीवस्स २ चउसुवि दिसासु बहियाभिमुहीओ ठिच्चा ते चत्तारि बलिपिंडे जमगसमगं बहिगाभिमुहे पक्खिवेज्जा, पभू णं गोयमा ! ताओ एगमेगे देवे ते चत्तारि बलिपिंडे धरणितलमसंपते खिप्पामेव पडिसाहरित्तए ।

ते णं गोयमा ! देवा ताए उक्किट्ठाए जाव देवगइए एगे देवे पुरच्छाभिमुहे पयाते एवं दाहिणाभिमुहे एवं पच्चत्थाभिमुहे एवं उत्तराभिमुहे एवं उट्ठाभि० एगे देवे अहोभिमुहे पयाए, तेणं कालेणं तेणं समएणं वाससहस्साउए दारए पयाए ।

तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पहीणा भवन्ति नो चेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणंति, तए णं तस्स दारगस्स आउए पहीणे भवति, नो चेव णं जाव संपाउणंति, तए णं तस्स दारगस्स अट्ठिमिंजा पहीणा भवन्ति नो चेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणंति, तए णं तस्स दारगस्स आसत्तमेवि कुलवंसे पहीणे भवति नो चेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणंति, तए णं तस्स दारगस्स नामगोएवि पहीणे भवति नो चेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणंति ।

तेसि णं भंते ! देवाणं किं गए बहुए अगए बहुए ?, गोयमा ! गए बहुए नो अगए बहुए, गयाउ से अगए असंखेज्जभागे अगयाउ से गए असंखेज्जगुणे, लोए णं गोयमा ! एमहालए पन्नते । अलोए णं भंते ! केमहालए पन्नते ?, गोयमा ! अयन्नं समयखेते पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं जहा खंदए जाव परिक्खेवेणं, तेणं कालेणं तेणं समएणं दस देव महिद्धीया तहेव जाव संपरिक्खित्ताणं संचिट्ठेज्जा ।

अहे णं अट्ठ दिसाकुमारीओ महत्तरियाओ अट्ठ बलिपिंडे गहाय माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स चउसुवि दिसासु चउसुवि विदिसासु बहियाभिमुहीओ ठिच्चा अट्ठ बलिपिंडे गहाय माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जमगसमगं बहियाभिमुहीओ पक्खिवेज्जा, पभू णं गोयमा ! तओ एगमेगे देवे ते अट्ठ बलिपिंडे धरणितलमसंपते खिप्पामेव पडिसाहरित्तए ।

ते णं गोयमा ! देवा ताए उक्किट्ठाए जाव देवगइए लोगंसि ठिच्चा असव्भावपट्टवणाए एगे देवे पुरच्छाभिमुहे पयाए एगे देवे दाहिणपुरच्छाभिमुहे पयाए एवं जाव उत्तरपुरच्छाभिमुहे एगे देवे उट्ठाभिमुहे एगे देवे अहोभिमुहे पयाए ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं वाससयसहस्साउए दारए पयाए, तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पहीणा भवन्ति नो चेव णं ते देवा अलोयंतं संपाउणंति, तं चेव०, तेसि णं देवाणं किं गए बहुए अगए बहुए ?, गोयमा ! नो गए बहुए अगए बहुए गयाउ से अगए अनंतगुणे अगयाउ से गए अनंतभागे, अलोए णं गोयमा ! एमहालए पन्नते ॥

बृ. 'सव्वदीव'ति इह यावत्करणादिदं दृश्यं—'समुद्धानं अर्धंतरए सव्वखुट्ठाए वट्ठे तेस्सापूप-संठाणसंठिए वट्ठे रहचक्कवालसंठाणसंठिए वट्ठे पुक्खरकत्रियासंठाणसंठिए वट्ठे पडिपुन्नचंदसंठाणसंठिए एक्क जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं ति त्रि जोयणसयसहस्साइं सोलसय सहस्साइं

दोत्रि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्नि य कोसे अट्ठावीसं च धनुसयं तेरस अंगुलाइं अट्ठंगुलं च किंचि विसेसाहियं'ति ।

‘ताए उक्किट्ठाए’ति इह यावत्करणादिदं दृश्यं—‘तुरियाए चवलाए चंडाए सिहाए उड्डुयाए जयणाए छेयाए दिव्वाए’ति तत्र ‘त्वरितया’ आकुलया ‘चपलया’ कायचापल्येन ‘चण्डयारौद्रया गत्युत्कर्षयोगात् ‘सिंहया’ दाढर्यस्थिरतया ‘उड्डुतया’ दर्पातिशयेन ‘जयिन्या’ विपक्षजेतृत्वेन ‘छेकया’ निपुण्या ‘देव्यया’ दिव भवयेति, ‘पुरच्छाभिमुहे’ति मेवपेक्षया, ‘आसत्तमे कुलवंसे पहीणे’ति कुलरूपो वंशः प्रहीणो भवति आसत्तमादपि वंश्यात्, सत्तममपि वंश्यं यावदित्यर्थः ।

‘गयाउ से अगए असंखेज्जिभागे अगयाउ से गए असंखेज्जगुणे’ति, ननु पूर्वादिषु प्रत्येकमर्द्धरज्जुप्रमाणत्वाल्लोकस्योर्द्धाधश्च किञ्चिज्भूनाधिकसत्तरज्जुप्रमाणत्वात्तुल्यया गत्या गच्छतां देवानां कथं षट्सुविदिक्षु गतादगतं क्षेत्रमसङ्ख्यातभागमात्रं अगताच्च गतमसङ्ख्यातगुणमिति ?, क्षेत्रवैषम्यादिति भावः, अत्रोच्यते, धनचतुरीकृतस्य लोकस्यैव कल्पितत्वाच्च दोषः, ननु यद्युक्तस्वरूपयाऽपि गत्या गच्छन्तो देवा लोकान्तं बहुनापि कालेन न लभन्ते तदा कथमच्युताजिनजन्मादिषु द्रागवतरन्ति ? बहुत्वात्क्षेत्रस्याल्पत्वादवतरणकालस्येति, सत्यं, किन्तु मन्देयं गति जिनजन्माद्यवतरणगतिस्तु शीघ्रतमेति ‘असम्भावपट्टवणाए’ति असद्भूतार्थः कल्पनयेत्यर्थः ।

मू. (५१२) लोगस्स णं भंते ! एगंमि आगासपएसे जे एगिंदियपएसा जाव पंचिंदियपएसा अनिंदियपदेसा अन्नमन्नबद्धा अन्नमन्नपुट्ठा जाव अन्नमन्नसमभरघडत्ताए चिट्ठंति ।

अत्थि णं भंते ! अन्नमन्नस्स किंचि आबाहं वा वाबाहं वा उप्पायंति छविच्छेदं वा करेति ?, नो तिण्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ लोगस्स णं एगंमि आगासपएसे जे एगिंदियपएसा जाव चिट्ठंति नत्थि णं भंते ! अन्नमन्नस्स किंचि आबाहं वा जाव करेति ?, गोयमा से जहानामए नट्टिया सिया सिंगारगारचारुवेसा जाव कलिया रंगट्ठणंसि जणसयाउलंसि जणसयसहस्साउलंसि बत्तीसइविहस्स नट्टस्स अन्नयरं नट्टविहिं उवदंसेज्जा ।

से नूणं गोयमा ! ते पेच्छगा तं नट्टियं अनिमिसाए दिट्ठीए सव्वओ समंता समभिलो-
एंति ?, हंता समभिलोएंति, ताओ णं गोयमा ! दिट्ठीओ तंसि नट्टियंसि सव्वओ समंता संनिपडि-
याओ ?, हंता सन्निपडियाओ, अत्थि णं गोयमा ! ताओ दिट्ठीओ तीसे नट्टिए किंचि वि आबाहं
वा वाबाहं वा उप्पाएंति छविच्छेदं वा करेति । नो तिण्ठे समट्ठे, अहवा सा नट्टिया तासिं दिट्ठीणं
किंचि आबाहं वा वाबाहं वा उप्पाएंति छविच्छेदं वा करेइ ?, नो तिण्ठे समट्ठे, ताओ वा दिट्ठीओ
अन्नमन्नाए दिट्ठीए किंचि आबाहं वा वाबाहं वा उप्पाएंति छविच्छेदं वा करेन्ति ?, नो तिण्ठे
समट्ठे, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ तं येव जाव छविच्छेदं वा करेति ॥

वृ. पूर्व लोकालोकवक्तव्यतोक्ता, अथ लोकैकप्रदेशगतं वक्तव्यविशेषं दर्शयन्नाह—
‘लोगस्स णं’मित्यादि, ‘अत्थि णं भंते’ति अस्त्ययं भदन्त ! पक्षः, इह च त इति शेषो दृश्यः, ‘जाव कलिय’ति इह यावत्करणादेवं दृश्यं ‘संगयगयहसियमणियचिट्ठियविलाससललियसंला-
वनिउणजुत्तोवयारकलिय’ति, ‘बत्तीसइविहस्स नट्टस्स’ति द्वात्रिंशद् विधा—भेदा यस्य तत्तथा
तस्य नाट्यस्य, तत्र ईहामृगऋषभतुरगनरमकरविहगव्यालककिन्नरादिभक्ति चित्रो नामैको
नाट्यविधि, एतच्चरिताभिनयनमिति संभाव्यते, एवमन्येऽप्येकत्रिंशद्विधयोरारजप्रश्नकृतानुसारतोवाच्याः

मू. (५१३) लोगस्स णं भंते ! एगंमि आगासपए जहन्नपए जीवपएसाणं उक्कोसपए जीवपएसाणं सब्बजीवाणं य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सब्बथोवा लोगस्स एगंमि आगासपएसे जहन्नपए जीवपएसा । सब्बजीवा असंखेज्जगुणा, उक्कोसपए जीवपएसा विसेसाहिया । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. लोकैकप्रदेशाधिकारादेवेदमाह—‘लोगस्स ण’मित्यादि, अस्य व्याख्या—यथा किलैतेषु त्रयोदशसु प्रदेशेषु त्रयोदशप्रदेशकानि दिग्दशकस्पर्शानि त्रयोदश द्रव्याणि स्थितानि तेषां च प्रत्याकाशप्रदेशं त्रयोदश त्रयोदश प्रदेशा भवन्ति, एवं लोकाकाशप्रदेशेऽनन्तजीवावगा-हेनैकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽनन्ता जीवप्रदेशा भवन्ति, लोके च सूक्ष्मा अनन्तजीवात्मका निगोदाः पृथिव्यादिसर्वजीवासङ्ख्येयकतुल्याः सन्ति, तेषां चैकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशे जीवप्रदेशा अनन्ता भवन्ति, तेषां च जघन्यपदे एकत्राकाशप्रदेशे सर्वस्तोका जीवप्रदेशाः, तेभ्यश्च सर्वजीवा असङ्ख्येय-गुणाः, उत्कृष्टपदे पुनस्तेभ्यो विशेषाधिका जीवप्रदेशा इति ।

वृ. (५११-५१३) अयं च सूत्रार्थोऽमूभिर्वृद्धोक्तगाथाभिर्भावीयः—

॥ १ ॥ लोगस्सेगपएसे जहन्नयपयंमि जियपएसाणं ।

उक्कोसपए य तहा सब्बजियाणं च के बहुया ? ॥ (इति प्रश्नः)

॥ २ ॥ (उत्तरं पुनरत्र)—थोवा जहण्णयपए जियप्पएसा जिया असंखगुणा ।

उक्कोसपयपएसा तओ विसेसाहिया भणिया ॥

अथ जघन्यपदमुत्कृष्टपदं चोच्यते—

॥ ३ ॥ तत्थ पुण जहन्नयपं लोगंतो जत्थ फासणा तिदिसिं ।

छद्दिसिमुक्कोसपयं समत्तगोलंमि नन्नत्थ ॥

तत्र—तयोर्जघन्येतरपरदयोर्जघन्यपदं लोकान्ते भवति ‘जत्थ’ति यत्र गोलके स्पर्शना निगोददेशैस्तिष्ठेव दिक्षु भवति, शेषदिशामलोकेनावृतत्वात्, सा च खण्डगोल एव भवतीति भावः, ‘छद्दिसि’ति यत्र पुनर्गोलके षट्स्वपि दिक्षु निगोददेशैः स्पर्शना भवति तत्रोत्कृष्टपदं भवति, तच्च समस्तगौलेः परिपूर्णगोलके भवति, नान्यत्र, खण्डगोलकेन भवतीत्यर्थः, सम्पूर्णगोलकश्च लोकमध्य एव स्यादिति ॥ अथ परिवचनमाशङ्कमान आह—

॥ ४ ॥ उक्कोसमसंखगुणं जहन्नयाओ पयं हवइ किं तु ।

ननु तिदिसिंफुसणाओ छद्दिसिंफुसणा भवे दुगुणा ॥

उत्कर्षउत्कृष्टपदमसङ्ख्यातगुणं जीवप्रदेशापेक्षया जघन्यकात्यदादिति गम्यं, भवति ‘किन्तु’ कथं तु, न भवतीत्यर्थः, कस्मादेवम् ? इत्याह—‘ननु’निश्चितम्, अक्षमायां वा ननुशब्दः, त्रिदिकस्पर्शनायाः काशात् षडदिकस्पर्शना भवेद्दिगुणेति, इह च काकुपाठाद्धेतुत्वं प्रतीयत इति, अतो द्विगुणमेवोत्कृष्टं पदं स्यादसङ्ख्यातगुणं च तदिष्यते, जघन्यपदाश्रितजीवप्रदेशापेक्षयाऽ-सङ्ख्यातगुणसर्वजीवेभ्यो विशेषाधिकजीवप्रदेशोपेतत्वात्तस्येति । इहोत्तरम्—

॥ ५ ॥ थोवा जहन्नयपए निगोचमित्तावगाहणाफुसणा ।

फुसणासंखगुणत्ता उक्कोसपए असंखगुणा ॥

स्तोका जीवप्रदेशा जघन्यपदे, कस्मात् ? इत्याह—निगोदमात्रे क्षेत्रेऽवगाहना येषां ते

तथा एकावगाहना इत्यर्थः, तैरेव यत्स्पर्शनं—अवगाहनं जघन्यपदस्य तन्निगोदमात्रावगाहनस्पर्शनं तस्मात्, खण्डगोलकनिष्पादकनिगोदैस्तस्यासंस्पर्शनादित्यर्थः, भूम्यासत्रापवरककोणान्तिम-प्रदेशसंश्लेषो हि जघन्यपदाख्यः प्रदेशः, तं चालोकसम्बन्धादेकावगाहना एव निगोदाः स्पृशन्ति, न तु खण्डगोलनिष्पादकाः, तत्र किल जघन्यपदं कल्पनया जीवशतं स्पृशति, तस्य च प्रत्येकं कल्पनयैव प्रदेशलक्षं तत्रावगाढमित्येवं जघन्यपदा कोटी जीवप्रदेशानामवगाढेत्येवं स्तोकास्तत्र जीवप्रदेशा इति । अथोत्कृष्टपदजीवप्रदेशपरिमाणमुच्यते—‘फुसणासंखगुणत’ति स्पर्शनायाः—उत्कृष्टपदस्य पूर्णगोलकनिष्पादकनिगोदैः संस्पर्शनाया यदसङ्ख्यातगुणत्वं जघन्यपदापेक्षया तत्तथा तस्माद्धेतोरुत्कृष्टदेऽसङ्ख्यातगुणा जीवप्रदेशा जघन्यपदापेक्षया भवन्ति, उत्कृष्टपदं हि सम्पूर्ण-गोलकनिष्पादकनिगोदैरेकावगाहनैरसङ्ख्येयैः तथोत्कृष्टपदाविमोचनेनैकैकप्रदेशपरिहानिभिः प्रत्येकमसङ्ख्येयैरेव स्पृष्टं, तच्च किल कल्पनया कोटी सहस्रेण जीवानां स्पृश्यते, तत्र च प्रत्येकं जीवप्रदेशलक्षस्यावगाहनाजीवप्रदेशानां दशकोटीकोट्योऽवगाढाः स्युरित्येवमुत्कृष्टपदे तेऽसङ्ख्येयगुणा भावनीया इति । अथ गोलकप्ररूपणयाह—

॥ ६ ॥ उक्कोसपयममोत्तुं निगोयओगाहणाए सव्वतो ।

निष्फाइज्जइ गोलो पएसपरिवुद्धिहाणीहिं ॥

‘उत्कृष्टपदं’ विवक्षितप्रदेशम् अमुञ्चद्भिः निगोदावगाहनाया एकस्याः ‘सर्वतः’ सर्वासु दिक्षु निगोदान्तराणि स्थापयद्भिर्निष्पाद्यते गोलः, कथं?, प्रदेशपरिवृद्धिहानिभ्यां—कांश्चित् प्रदेशान् विवक्षितावगाहनाया आक्रमद्भिः कांश्चिद्विमुञ्चद्भिर्नित्यर्थः, एवमेकगोलकनिष्पत्ति, गोलकान्तरकल्पनायाह—

॥ ७ ॥ तत्तोच्चिय गोलाओ उक्कोसपयंमुइतु जो अन्नो ।

होइ निगोओ तंमिवि अन्नो निष्फज्जती गोलो ॥

तमेवोक्तलक्षणं गोलकमाश्रित्यान्यो गोलको निष्पद्यते, कथम्?, उत्कृष्टपदं प्राक्तन-गोलकसम्बन्धि विमुच्य योऽन्यो भवति निगोदस्तस्मिन्नुत्कृष्टपदकल्पनेनेति । तथा च यत्स्यात्तदाह—

॥ ८ ॥ एवं निगोयमेत्ते खेत्ते गोलस्स होइ निष्फत्ती ।

एवं निष्पज्जंते लोगे गोला असंखिज्जा ॥

‘एवम्’ उक्तक्रमेण निगोदमात्रे क्षेत्रे गोलकस्य भवति निष्पत्ति, विवक्षितनिगोदावगा-हातिरिक्तनिगोदप्रदेशानां गोलकान्तरानुप्रवेशात्, एवं च निष्पद्यन्ते लोके गोलका असङ्ख्येयाः, असङ्ख्येयत्वात् निगोदावगाहनानां, प्रतिनिगोदावगाहनं च गोलकनिष्पत्तेरिति ॥ अथ किमिदमेव प्रतिगोलकं यदुक्तमुत्कृष्टपदं तदेवेह ग्राह्यमुतान्यत्? इत्यस्यामाशङ्कयामाह—

॥ ९ ॥ ववहारनएण इमं उक्कोसपयावि एत्तिया चेव ।

जं पुण उक्कसपयं नेच्छइयं होइ तं वोच्छं ॥

‘ववहारनयेन’ सामान्येन ‘इदम्’ अनन्तरोक्तमुत्कृष्टपदमुक्तं, काक्वाचेदमध्येयं, तेन नेहेदं ग्राह्यमित्यर्थः स्यात्, अथ कस्मादेवम्? इत्याह—‘उक्कोसपयावि एत्तिया चेव’ति न केवलं गोलका असङ्ख्येयाः उत्कर्षपदान्यपि परिपूर्णगोलकप्ररूपितानि एतावन्येव—असङ्ख्येयान्येव भवन्ति यस्मात्ततो न नियतमुत्कृष्टपदं किञ्चन स्यादिति भावः, यत्पुनरुत्कृष्टपदं नैश्चधिकं भवति

सर्वोत्कर्षयोगाद् यदिहग्राह्यमित्यर्थः तद्वक्ष्ये । तदेवाह —

॥ १० ॥ बायरनिगोयविग्गहगइयाइ जत्थ समहिया अत्रे ।

गोला हुज्ज सुवहुला नेच्छइयपयं तदुक्कोसं ॥

बादरनिगोदानां—कन्दादीनां विग्रहगतिकादयो बादरनिगोदविग्रहगतिकादयः, आदिशब्दश्चेहविग्रहगतिकावरोधार्थः, यत्रोक्तृष्टपदे समधिका अन्ये—सूक्ष्मनिगोदगोलकेभ्योऽपरे गोलका भवेयुः सुबहवो नैश्चयिकपदं तदुत्कर्षं बादरनिगोदा हि पृथिव्यादिषु पृथ्व्यादयश्च स्वस्थानेषु स्वरूपतो भवन्ति न सूक्ष्मनिगोदवत्सर्वत्रेत्यतो यत्र क्वचित् भवन्ति तदुक्तृष्टपदं तात्त्विकमिति भावः । एतदेव दर्शयन्नाह—

॥ ११ ॥ इहरा पडुच्च सुहुमा बहुतुल्ला पायसो सगलगोला ।

तो बायराइगहणं कीरइ उक्कोसयपयं ॥

‘इहर’ति बादरनिगोदाश्रयणं विना सूक्ष्मनिगोदान् प्रतीत्य बहुतुल्याः—निगोदसङ्ख्यया समानाः प्रायशः, प्रायोग्रहणमेकादिना न्यूनाधिकत्वे व्यभिचारपरिहारार्थं, क एते ? इत्याह—सकलगोलाः, न तु खण्डगोलाः, अतो न नियतं किञ्चिदुक्तृष्टपदं लभ्यते, यत एवं तो बादरनिगोदादिग्रहणं क्रियते उक्तृष्टपदे ॥ अथ गोलकादीनां प्रमाणमाह—

॥ १२ ॥ गोला य असंखेज्जा होंति निओया असंखया गोले ।

एक्कोक्कोउ निगोओ अनंतजीवो मुणेयव्वो ॥

अथ जीवप्रदेशपरिमाणप्ररूपणापूर्वकं निगोदादीनामवगाहनामानमभिधित्सुराह—

॥ १३ ॥ लोगस्स य जीवस्स य होन्ति पएसा असंखया तुल्ला ।

अंगुलअसंखभागो निगोयजियगलगोगाहो ॥

लोकजीवयोः प्रत्येसमसङ्ख्येयाः प्रदेशा भवन्ति ते च परस्परं तुल्या एव, एषां च सङ्कोच-विशेषाद् अङ्गुलासङ्ख्येयभागो निगोदस्य तज्जीवस्य गोलकस्य चावगाह इति निगोदादिसमावगाहना तामेव समर्थः यन्नाह—

॥ १४ ॥ जंमि जिओ तंमेव उ निगोअ तो तम्मि चेव गोलेवि ।

निप्फज्जइ जं खेते तो ते तुल्लावगाहणया ॥

यस्मिन् क्षेत्रे जीवोऽवगाहते तस्मिन्नेव निगोदो, निगोदव्याप्तया जीवस्यावस्थानात्, ‘तो’ति ततः—तदनन्तरं निगोदमात्रत्वाद् गोलकावगाहनाया इति, यद्—यस्मात्क्षेत्रे—आकाशे ततस्ते—जीवनिगोदगोलाः ‘तुल्यावगाहनाकाः’ समानावगाहनाका इति । अथ जीवाद्यवगाहनासमता-सामर्थ्येन यदेकत्र प्रदेशे जीवप्रदेशमानं भवति तद्धि भण्डिषुस्तत्प्रस्तावनार्थं प्रश्नं कारयन्नाह—

॥ १५ ॥ उक्कोसपयपएसे किमेगजीवप्पएसरासिस्स ।

होज्जेगनिगोयस्स व गोलस्स व किं समोगाढं ॥

—तत्र जीवमाश्रित्योत्तरम्—

॥ १६ ॥ जीवस्स लोगमेत्तस्स सुहुमओगाहणावगाढस्स ।

एक्केकंमि पएसे होंति पएसा असंखेज्जा ॥

ते च किल कल्पनया कोटीशतसङ्ख्यस्य जीवप्रदेशराशेः प्रदेशदशसहस्रीस्वरूपजीवा-

वगाहनया भागे हृते लक्षमाना भवन्तीति ॥ अथ निगोदमाश्रित्याह-

॥ १७ ॥ लोगस्स हि ए भागे निगोयओगाहणा ए जं लद्धं ।

उक्कोसपएऽतिगयं एतियमेक्केजीवाओ ॥

‘लोकस्य’ कल्पनया प्रदेशकोटीशतमानस्य हृते भागे निगोदावगाहनया कल्पनातः प्रदेशदशसहस्रीमानया यल्लब्धं तच्च किल लक्षपरिमाणमुत्कृष्टपदेऽतिगतं-अवगाढमेता-वदेकैकजीवात्, अनन्तजीवात्, अनन्तजीवात्मकनिगोदसम्बन्धिन एकैकजीवसत्कमित्यर्थः । अनेन नीगोदसत्कमुत्कृष्टपदे यदवगाढं तद्दर्शितमथ गोलकसत्कं यत्तत्रावगाढं तद्दर्शयति-

॥ १८ ॥ एवं दव्वडाओ सव्वेसिं एकगोलजीवाणं ।

उक्कोसपयमइगया होति पएसा असंखगुणा ॥

यथा निगोदजीवेभ्योऽसङ्ख्येयगुणास्तत्प्रदेशा उत्कृष्टपदेऽतिगता एवं ‘द्रव्यार्थात्’ द्रव्यार्थः तया न तु प्रदेशार्थः तया ‘सव्वेसिं’ति सर्वेभ्य एकगोलगतजीवद्रव्येभ्यः सकाशादुत्कृष्टपदम-गतिगता भवन्ति प्रदेशा असङ्ख्यातगुणाः । इह किलानन्तजीवोऽपि निगोदः कल्पनया लक्षजीवः, गोलकश्वासङ्ख्यातनिगोदोऽपि कल्पनया लक्षनिगोदः, ततश्च लक्षस्य लक्षगुणे कोटीसहस्रङ्ख्याः कल्पनया गोलके जीवा भवन्ति, तत्प्रदेशानां चलक्षं लक्षमुत्कृष्टपदेऽतिगतं, अतश्चैकगोलकजीव-सङ्ख्यया लक्षगुणे कोटीकोटीदशकसङ्ख्या एकत्र प्रदेशे कल्पनया जीवप्रदेशा भवन्तीति । गोलकजीवेभ्य सकाशादेकत्र प्रदेशेऽसङ्ख्येयगुणा जीवप्रदेशा भवन्तीत्युक्तमथ तत्र गुणकारराशेः परिमाणनिर्णयार्थः मुच्यते-

॥ १९ ॥ तं पुण केवइएणं गुणियमसंखेज्जयं भवेज्जा हि ।

भन्नइ दव्वडाइ जावइया सव्व गोलति ।

तत्पुनरनन्तरोक्तमुत्कृष्टपदातिगतजीवप्रदेशराशिसम्बन्धि ‘कियता’ किं परिमाणेना-सङ्ख्येयराशिना गुणितं सत् ‘असंखेज्जयं’ति असङ्ख्येयकम्-असङ्ख्यातगुणनाद्वारायातं ‘भवेत्’ स्यादिति ?, भण्यते अत्रोत्तरं, द्रव्यार्थः तया न तु प्रदेशार्थः तया यावन्तः ‘सर्वगोलकाः’ सकलगोल-कास्तावन्त इति गम्यं, स चोत्कृष्टपदगतैकजीवप्रदेशराशिर्मन्तव्यः, सकलगोलकानां तत्तुल्यत्वादिति

॥ २० ॥ किं कारणमोगाहणतुल्लता जियमिगोयगोलाणं ।

गोला उक्कोसपएकजियपएसेहं तो तुल्ला ॥

‘किं कारणं’ति कस्मात्कारणाद् यावन्तः सर्वगोलास्तावन्त एवोत्कृष्टपदगतैकजीवप्र-देशाः ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-अवगाहनातुल्यत्वात्, केषामियमित्याह-जीवनिगोदगोलानाम्, अवगाहनातुल्यत्वं चैषामङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रावगाहितत्वादिति प्रश्नः, यस्मादेवं ‘तो’ति तस्मा-द्गोलाः सकललोकसम्बन्धिनः उत्कृष्टपदे ये एकस्य जीवस्य प्रदेशास्ते तथा तैरुत्कृष्टपदेक-जीवप्रदेशैस्तुल्या भवन्ति एतस्यैव भावनार्थः मुच्यते-

॥ २१ ॥ गोलेहि हि ए लोगे आगच्छइ जं तमेगजीवस्स ।

उक्कोसपयगयपएसरासितुल्लं वहइ जम्हा ॥

‘गोलेः’ गोलावगाहनाप्रदेशैः कल्पनया दशसहस्रङ्ख्यैः ‘हृते’ विभक्ते हृतभाग इत्यर्थः ‘लोके’ लोकप्रदेशराशौ कल्पनया एककोटीशतप्रमाणे ‘आगच्छति’ लभ्यते ‘यत्’ सर्वगोलसङ्ख्या-

स्थानं कल्पनया लक्षमित्यर्थः तदेकजीवस्य सम्बन्धिना पूर्वोक्तप्रकारतः कल्पनया लक्षप्रमाणेनै-
वोत्कृष्टपदगतप्रदेशराशिना तुल्यं भवति यस्मात्तस्माद्गोला उत्कृष्टपदैकजीवदेशैस्तुल्या भवन्तीति
प्रकृतमेवेति । एवं गोलकानामुत्कृष्टपदगतैकजीवप्रदेशानां च तुल्यत्वं समर्थितं, पुनस्तदेव
प्रकारान्तरेण समर्थयति—

॥ २२ ॥ अहवा लोगपएसे एकैकेउठविय गोलमेएकैकं ।

एवं उक्कोसपएक्कजियपेसेसु मायंति ॥

अथवा लोकस्यैव प्रदेशे एकैकस्मिन् 'स्थापय'निधेहि विवक्षितसमत्वबुभुत्सो !
गोलकमेकैकं, ततश्च 'एवम्' उक्तक्रमस्थापने उत्कृष्टपदे ये एकजीवप्रदेशास्ते तथा तेषु तत्परि-
माणेष्वकाशप्रदेशेष्वित्यर्थः मान्ति गोला इति गम्यं, यावन्त उत्कृष्टपदे एकजीवप्रदेशास्तावन्तो
गोलका अपि भवन्तीत्यर्थः, ते च कल्पनया किल लक्षप्रमाणा उभयेऽपीति । अथ सर्वजीवेभ्य
उत्कृष्टपदजीवप्रदेशा विशेषाधिका इति बिभणिषुस्तेषां सर्वजीवानां च तावत्समतामाह—

॥ २३ ॥ गोलो जीवो य समा पएसओ जं च सञ्जीवावि ।

होति समोगाहण्या मज्झिमओगाहणं पप्प ॥

गोलको जीवश्च समौ प्रदेशतः—अवगाहनाप्रदेशानाश्रित्य, कल्पनया द्वयोरपि प्रदेशदश-
सहस्रामवगाढत्वात्, 'जं'च'ति यस्माच्च सर्वजीवा अपि सूक्ष्मा भवन्ति समावगाहनका मद्यमाव-
गाहनामाश्रित्य, कल्पनया हि जघन्यावगाहना पञ्चप्रदेशसहस्राणि उत्कृष्टा तु पञ्चदशेति द्वयोश्च
मीलनेनाद्धीकरणेन च दशसहस्राणि मध्यमा भवतीति ।

॥ २४ ॥ तेण फुडं चिय सिद्धं एगपएसंमि जे जियपएसा ।

ते सव्वजीवतुल्ला सुणसु पुणो जह विससहिया ॥

इह किलासद्भावस्थापनया कोटीशतसङ्ख्यप्रदेशस्य जीवस्याकाशप्रदेशदशसहस्रामव-
गाढस्य जीवस्य प्रतिप्रदेशं प्रदेशलक्षं भवति, तच्च पूर्वोक्तप्रकारतो निगोदवर्तिना जीवलक्षेण
गुणितं कोटीसहस्रं भवति, पुनरपि च तदेकगोलवर्तिना निगोदलक्षेण गुणितं कोटीकोटीदशकप्रमाणं
भवति, जीवप्रमाणमप्येतदेव, तथाहि—कोटीशतसंख्यप्रदेशे लोके दशसहस्रावगाहिनां गोलानां
लक्षं भवति, प्रतिगोलकं च निगोदलक्षकल्पनात् निगोदानां कोटीसहस्रं भवति, प्रतिनिगोदं च
जीवलक्षकल्पनात् सर्वजीवानां कोटीकोटीदशकं भवतीति । अथ सर्वजीवेभ्य उत्कृष्टपद-
गतजीवप्रदेशा विशेषाधिका इति दर्शयति—

॥ २५ ॥ जं संति केइ खंडा गोला लोगंतवत्तिणो अन्ने ।

बायरविग्गहिएहि य उक्कसपयं जमब्भहियं ।

यस्माद्विद्यन्ते केचित्खण्डा गोला लोकान्तवर्तिनः 'अन्ने'ति पूर्णगोलकेभ्योऽपरेऽतो
जीवराशिः कल्पनया कोटीकोटीदशकरूप ऊनो भवति पूर्णगोलकतायामेव तस्य यथोक्तस्य
भावात्, ततश्च येन जीवराशिना खण्डगोलका पूर्णभूताः स सर्वजीवराशेरपनीयते असद्भूतत्वा-
त्तस्य, स च किल कल्पनया कोटीमानः, तत्र चापनीते सर्वजीवराशिः स्तोकतरो भवति, उत्कृष्टपदं
तु यथोक्तप्रमाणमेवेति तत्त्वतो विशेषाधिकं भवति, समता पुनः खण्डगोलानां पूर्णताविवक्षणा-
क्तेति, तथा बादरविग्रहिकैश्च—बादरनिगोदादिजीवप्रदेशैश्चोत्कृष्टपदं यद्—यस्मात्सर्वजीवराशेर-

भ्यधिकं ततः सर्वजीवेभ्य उत्कृष्टपदे जीवप्रदेशा विशेषाधिका भवन्तीति, इयमत्र भावना-
बादरविग्रहगतिकादीनमनन्तानां जीवानां सूक्ष्मजीवासङ्ख्ययभागवर्तिनां कल्पनया कोटीप्राय-
सङ्ख्यानां पूर्वोक्तजीवराशिप्रमाणे प्रक्षेपणेन समताप्राप्तावपि तस्य बादरादिजीवराशेः
कोटीप्रायसङ्ख्यस्य मध्यादुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयभागस्य कल्पनया शतसङ्ख्यस्य विवक्षितसूक्ष्मगोलका-
वगाहनायामवगाहनात् एकैकस्मिंश्च प्रदेशे प्रत्येकं जीवप्रदेशलक्षस्यावगाढत्वात् लक्षस्य च
शतगुणत्वेन कोटीप्रमाणत्वात् तस्याश्चोत्कृष्टपदे प्रक्षेपात्पूर्वोक्तमुत्कृष्टपदजीवप्रदेशमानं कोट्याऽ-
धिकं भवतीति । यस्मादेवं-

॥ २६ ॥

तस्मात्सर्वेहितो जीवेहितो फुडं गहेयव्यं ।

उक्कोसपयपएसा हीति विसेसाहिया नियमा ॥

-इदमेव प्रकारान्तरेण भाव्यते-

॥ २७ ॥

अहवा जेण बहुसमा सुहुमा लोएऽवगाहणाए य ।

तेणेएकैकं जीवं बुद्धीए विरल्ल एलोए ॥

यतो बहुसमाः- प्रायेण समाना जीवसङ्ख्यया कल्पनया एकैकावगाहनायां जीवकोटी-
सहस्रस्यावस्थानात्, खण्डगोलकैर्व्यभिचारपरिहारार्थं चेह बहुग्रहणं, 'सूक्ष्माः' सूक्ष्मनिगोदगोलकाः
कल्पनया लक्षकल्पाः 'लोके' चतुर्दशरज्ज्वात्मके, तथाऽवगाहनया च समाः, कल्पनया दशसु
दशसु प्रदेशसहस्रेष्ववगाढत्वात्, तस्मादेकप्रदेशावगाढजीवप्रदेशानां सर्वजीवानां च समताप-
रिज्ञानार्थःमेकैकं जीवं बुद्ध्या 'विरल्ल'एति केवलियसमुद्धातगत्या विस्तारयेल्लोके, अथमत्र
भावार्थः- यावन्तो कोलकस्यैकत्र प्रदेशे जीवप्रदेशा भवन्ति कल्पनया कोटीरदशकप्रमाणास्तावन्त
एवं विस्तारेतेषु जीवेषु लोकस्यैकत्र प्रदेशे ते भवन्ति, सर्वजीवा अन्येतत्समाना एवेति, अत
एवाह-

॥ २८ ॥

एवंपि समा जीवा एगपएसगयजियपएसेहिं ।

बायरबाहुल्ला पुण हीति पएसा विसेसहिया ॥

एवमपि न केवलं 'गोल जीवो य समा' इत्यादिना पूर्वोक्तन्यायेन समा जीवा एकप्रदेश-
गतैर्जीवप्रदेशैरिति, उत्तरार्द्धस्य तु भावना प्राग्वदवसेयेति । अथ पूर्वोक्तराशीनां निदर्शना-
न्यभिधित्तुः प्रस्तावयन्नाह-

॥ २९ ॥

तेसिं पुण रासीणं निदरिसणमिणं भणामि पच्चक्खं ।

सुहगहणगाहणत्थं ठवणारासिष्णमाणेहिं ॥

॥ ३० ॥

गोलाण लक्खमेक्क गोले २ निगोयलक्खं तु ।

एक्केकेय निगोए जीवाणं लक्खमएक्केकं ॥

॥ ३१ ॥

कोडिसयमेगजीवप्पएसमाणं तमेव लोगस्स ।

गोलनिगोयजियाणं दस उ सहस्सा समोगाहो ॥

॥ ३२ ॥

जीवस्सेएक्केकेस्स य दससाहस्सावगाहिणो लोगे ।

एक्केकेमि पएसे पएसलक्खं समोगाढं ॥

॥ ३३ ॥

जीवसयस्स जहन्ने पर्यामि कोडी जियप्पएसणं ।

ओगाढा उक्कोसे पर्यमि वोच्छं पएसगं ॥

॥ ३४ ॥ कोडिसहस्रजियाणं कोडाकोडीदसम्पसाणं ।

उक्कोसे ओगाढा सब्वजियाऽवेत्तिया चेव ॥

॥ ३५ ॥ कोडी उक्कोसपर्यमि वायरजियम्पएसप्खेवो ।

सोहणयमेत्तियं चिय कायव्वं खंडगोलाणं ॥

उत्कृष्टपदे सूक्ष्मजीवप्रदेशराशेरूपरि कोटीप्रमाणो बादरजीवप्रदेशानां प्रक्षेपः कार्य, शतकल्पत्वाद्विवक्षितसूक्ष्मगोलकावगाढबादरजीवानां, तेषां च प्रत्येकं प्रदेशलक्षस्योत्कृष्ट-पदेऽवस्थितत्वात्, तन्मीलने च कोटी सद्भावादिति, तथा सर्वजीवराशेश्चोद्धाच्छोधनकं-अपनयनम् 'एत्तियं चिय'ति एतावतामेव-कोटीसङ्ख्यानामेव कर्तव्यं, 'खण्डगोलानां' खण्डगोलकपूर्णताकरणे नियुक्तजीवानां तेषामसद्भाविकत्वादिति ।

॥ ३६ ॥ एएसि जहासंभवमत्थोवणयं करेज्ज रासीणं ।

सम्भावओ य जाणिज्ज ते अनंता असंखा वा ॥

इहार्थोपनयो यथास्थानं प्रायः प्राग्दर्शित एव, 'अनंत'ति निगोदे जीवा यद्यपि लक्षमाना उक्तास्तथाऽप्यनन्ताः, एवं सर्वजीवा अपि, तथा निगोदादयो ये लक्षमाना उक्तास्तेऽप्यसङ्ख्येया अवसेया इति ।

शतकं-११ उद्देशकः-१० समाप्तः

— शतकं-११ उद्देशकः-११ —

वृ. अनन्तरोद्देशके लोकवक्तव्यतोक्ता, इह तु लोकवर्तिकालद्रव्यवक्तव्यतोच्यते, इत्येवंसम्बद्धस्यास्यैकादशोद्देशकस्येदमादिसूत्रम्—

मू. (५१४) तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणियगामे नामं नगरे होत्था वन्नओ, दूतिपलासे चेइए वन्नओ जाव पुढविसिलापट्टओ, तत्थ णं वाणियगामे नगरे सुदंसणे नामं सेट्ठी परिवसइ अट्ठे जाव अपरिभूइ समणोवासए अभिगयजीवाजीवे जाव विहरइ, सामी समोसट्ठे जाव परिसा पज्जुवासइ ।

तए णं से सुदंसणे सेट्ठी इमीसे कहाए लद्धे समणे हट्ठुट्ठे ण्हाए कय जाव पायच्छित्ते सब्वालंकारविभूसिए साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ साओ गिहाओ पडिनिक्खमित्ता सकोरेंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेणं पायविहारचारेणं महया पुरिसवग्गुरापरिक्खित्ते वाणियगामं नगरं मज्झमज्झेणं निग्गच्छइ निग्गच्छित्ता जेणेव दूतिपलासे चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छति, तं—सच्चित्ताणं दव्वाणं जहा उसभदत्तो जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासइ ।

तए णं समणे भगवं महावीरे सुदंसणस्स सेट्ठिस्स तीसे य महतिमहालयाए जाव आराहए भवइ । तए णं से सुदंसणे सेट्ठी समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्प हट्ठुट्ठं उट्ठाए उट्ठेइरत्ता समणं भगवं महावीरं तिकवुत्तो जाव निमंसित्ता एवं वयासी ।

कइविहे णं भंते ! काले पन्नत्ते ?, सुदंसणा ! चउव्विहे काले पन्नत्ते, तं—पमाणकाले १ अहाउनिव्वत्तिकाले २ मरणकाले ३ अट्ठाकाले ४, से किं तं पमाणकाले ?, २ दुविहे ५० तं

—दिवसपमाणकाले १ राइप्पमाणकाले य २, चउपोरिसिए दिवसे चउपोरिसिया राई भवइ ।

वृ. 'तेण'मित्यादि, 'पमाणकाले'ति प्रमीयते—परिच्छिद्यते येन वर्षशतादि तत् प्रमाणं स चासौ कालश्चेति प्रमाणकालः प्रमाणं वा—परिच्छेदनं वर्षदिस्तत्प्रधानस्तदर्थो वा कालः प्रमाणकालः—अद्धाकालस्य विशेषो दिवसादिलक्षणः, आह च—

॥ १ ॥ “दुविहो पमाणकालो दिवसपमाणं च होइ राईय ।
चउपोरिसिओ दिवसो राई चउपोरिसी चेव ॥”

अहाउनिव्वत्तिकाले ति यथा—येन प्रकारेणायुषो निर्वृत्ति—बन्धनं तथा य— कालः— अवस्थितिरसौ यथायुर्निर्वृत्तिकालो—नारकाद्यायुष्कलक्षणः, अयं चाद्धाकाल एवायुः कर्मानुभव-विशिष्टः सर्वेषामेव संसारिजीवानां स्यात्, आह च—

॥ १ ॥ “नेरइयतिरियमणुया देवाण अहाउयं तु जं जेणं ।
निव्वत्तियमन्नभवे पालेंति अहाउकालो सो ॥”

‘मरणकाले’ति मरणेन विअद्धा—शिष्टः कालः मरणकालः—अद्धाकालः एव, मरणमेव वा कालो मरणस्य कालपर्यायत्वान्मरणकालः, ‘अद्धाकाले’ति समयादयो विशेषास्तद्वृषः कालोऽ-द्धाकालः—चन्द्रसूर्यादिक्रियाविशिष्टोऽर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्त्ती समवादि, आह च—

॥ १ ॥ “समयावलिममुहुत्ता दिवसअहोरत्तपक्खमासा य ।
संवच्छरजुगपलिया सागरओस्सप्पिपरियट्ठा ॥” इति

अनन्तरं चतुष्पौरुषीको दिवसश्चतुष्पौरुषीका च रात्रिर्भवतीत्युक्तमय पौरुषीमेव प्ररूपयन्नाह—

मू. (५१५) उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ, जदा णं भंते ! उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवति तदा णं कतिभागमुहुत्तभागेणं परिहायमाणी परि० २ जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवति ?, जदा णं जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवति तदा णं कतिभागमुहुत्तभागेणं परिवट्ठमाणी २ उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ । सुदंसणा ! जदा णं उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ तदा णं बावीससयभागमुहुत्तभागेणं परिहायमाणी परि० २ जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ ।

जदा णं जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ तथा णं बावीससय-भागमुहुत्तभागेणं परिवट्ठमाणी परि० २ उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवति । कदा णं भंते ! उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स राईए वा पोरिसी भवइ ? कदा वा जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ ?

सुदंसणा ! जदा णं उक्कोसिए अड्डारसमुहुत्ते दिवसे भवइ जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ तदा णं उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता दिवसस्स पोरिसी भवइ जहन्निया तिमुहुत्ता राईए पोरिसी भवइ, जया णं उक्कोसिया अड्डारसमुहुत्तिआ राई भवति जहन्निए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ तदा णं उक्कोसिया अद्धपंचममुहुत्ता राईए पोरिसी भवइ जहन्निया तिमुहुत्ता दिवसस्स

पोरिसी भवइ । कदा णं भंते ! उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ ? कदा वा उक्कोसिया अट्टारसमुहुत्ता राई भवति जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ ?

सुदंसणा ! आसाढपुत्रिमाए उक्कोसए अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवइ जहन्निया दुवालसमुहुत्ता राई भवइ, पोसस्स पुत्रिमाए णं उक्कोसिया अट्टारसमुहुत्ता राई भवइ जहन्नए दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ । अत्थि णं भंते ! दिवसा य गईओ य समा चेव भवन्ति ?, हंता ! अत्थि ।

कदा णं भंते ! दिवसा य राईओ य समा चेव भवन्ति ?, सुदंसणा ! चित्तासोयपुत्रिमासु णं, एत्थ णं दिवसा य राईओ य समा चेव भवन्ति, पन्नरसमुहुत्ते दिवसे पन्नरसमुहुत्ता राई भवइ चउभागमुहुत्तभागूणा चउमुहुत्ता दिवसस्स वा राईए वा पोरिसी भवइ, सेत्तं पमाणकाले ।

वृ. 'उक्कोसिये'त्यादि, 'अद्धपंचमुहुत्त'ति अष्टादशमुहुत्तस्य दिवसस्य रात्रेवां चतुर्थो भागो यस्मादर्द्धपञ्चममुहूर्ता नवघटिका इत्यर्थः ततोऽर्द्धपञ्चमा मुहूर्ता यस्यां सा तथा, 'तिमुहुत्त'ति द्वादशमुहूर्तस्य दिवसादेश्चतुर्थो भागस्त्रिमुहूर्तो भवति अतस्त्र्यो मुहूर्ताः—षट् घटिका यस्यां सा तथा, 'कइ भागमुहुत्तभागेण'ति कतिभागः—कतिखभागस्तद्रूपो मुहूर्तभागः कतिभाग-मुहूर्तभागेन, कतिथेन मुहूर्तांशेनेत्यर्थः 'बावीससयभागमुहुत्तभागेण'ति इहार्द्धपञ्चमानां त्रयाणां च मुहूर्तानां विशेषः सार्द्धो मुहूर्तः, स च त्र्यशीत्याधिकेन दिवसशतेन वर्द्धते हीयते च, स च सार्द्धो मुहूर्तस्त्र्यशीत्याधिकशतभागतया व्यवस्थाप्यते, तत्र च मुहूर्ते द्वाविंशत्यधिकं भागशतं भवत्यतोऽभिधीयते—'बावीसे'त्यादि, द्वाविंशत्यधिकशततमभागरूपेण मुहूर्तभागेनेत्यर्थः ।

'आसाढपुत्रिमाए'इत्यादि, इह 'आषढपौर्णमास्या'मिति यदुक्तं तत् पञ्चसंवत्सरिकयुगस्यान्तिमवर्षपिक्षयाऽवसेयं, यतस्तत्रैवाषाढपौर्णमास्यामष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, अर्द्धपञ्चममुहूर्ता च तत्पौरुषी भवति, वर्षान्तरे तु यत्र दिवसे कर्क० सङ्क्रान्तिर्जायते तत्रैवासौ भवतीति समवसेयमिति, एवं पौषपौर्णमास्यामयौचित्येन वाच्यमिति ।

अनन्तरं रात्रिदिवसयोर्वैपयमभिहितं, अथ तयोरेव समतां दर्शयन्नाह—'अत्थिण'मित्यादि, इह च 'चित्तासोयपुत्रिमाएसु णं'मित्यादि यदुच्यते तद्वयवहारनयापेक्षं, निश्चयतस्तु कर्क० मकरसङ्क्रान्तिदिनादारभ्य यद् द्विनवतितममहोरात्रं तस्यार्द्धं समा दिवरात्रिप्रमाणतेति, तत्र च पञ्चदशमुहूर्ते दिने रात्रौ वा पौरुषीप्रमाणं त्रयो मुहूर्तायश्च मुहूर्तचतुर्भागा भवन्ति, दिनचतुर्भाग-रूपत्वात्तस्याः, एतदेवाह—'चउभागे'त्यादि, चतुर्भागरूपो यो मुहूर्तभागस्तेनोना चतुर्भाग मुहूर्तभागोना चत्वारो मुहूर्ता यस्यां पौरुष्यां सा तथेति ॥

मू. (५१६) से किं तं अहाउनिव्वत्तिकाले ?, अहा० २ जत्रं जेणं नेरइएण वा तिरिक्खजोणिएण वा मणुस्सेण वां देवेण वा अहाउयंनिव्वत्तियं सेत्तं पालेमाणे अहाउनिव्वत्तिकाले से किं तं मरणकाले ?, २ जीवो वा सरीराओ सरीरं वा जीवाओ, सेत्तं मरणकाले । से किं तं अद्धाकाले ?, अद्धा० २ अनेगविहे पन्नत्ते, से णं समयड्डयाए आवलियड्डयाए जाव उस्सप्पिणीड्डयाए ।

एस णं सुदंसणा ! अद्धा दोहारच्छेदेणं छिज्जमाणी जाहे विभागं नो हव्वमागच्छइ सेत्तं समए, समयड्डयाए असंखेज्जाणं समयाणं समुदयसमिइसमागमेणं सा एगा आवलियत्ति पवुच्चइ,

संखेज्जाओ आवलियाओ जहा सालिउद्देसए जाव सागरोवमस्स उ एगस्स भवे परिमाणं ।

एएहि णं भंते ! पलिओवमसागरोवमेहिं किं पयोयणं ?, सुदंसणा ! एएहिं पलिओवमसागरोवमेहिं नेरइयतिरिक्खजोणियमणुस्सदेवाणं आउयाइं मविज्जंति ।

वृ. 'से किं तं अहाउनिव्वत्तियकाले' इत्यादि, इह च 'जेणं'ति सामान्यनिर्देशे ततश्च येन केनचिन्नाराकाद्यन्यतमेन 'अहाउयं निव्वत्तियं'ति यत्प्रकारमायुष्क—जीवितमन्तर्मुहूर्तादि यथाऽऽयुष्कं 'निर्वर्त्तितं' निबद्धं । 'जीवो वा सरीरे'त्यादि, जीवो वा शरीरात् शरीरं वा जीवात् वियुज्यत इति शेषः, वाशब्दौ शरीर जीवयोरवधिभावस्येच्छानुसारिताप्रतिपादनार्थाविति ।

'से किं तं अद्धाकाले' इत्यादि, अद्धाकालोऽनेकविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा—'समयद्वयाए'ति समयरूपोऽर्थः समयार्थःस्तद्भावस्तत्ता तथा समयभावेनत्यर्थः एवमन्यत्रापि, यावत्करणात् 'मुहूर्तद्वयाए' इत्यादि दृश्यमिति । अथानन्तरोक्तस्य समयादिकालस्य स्वरूपमभिधातुमाह—'एस ण'मित्यादि, एषा अनन्तरोक्तोत्सर्पिण्यादिका 'अद्धा दोहारच्छेयणेणं'ति द्वौ हारौ—भागी यत्र छेदने द्विध वा कारः—करणं यत्र तद् द्विहारं द्विधाकारं वा तेन 'जाहे'ति यदा तदा समय इति शेषः 'सेत्त'मित्यादि निगमनम् ।

'असंखेज्जाण'मित्यादि, असङ्ख्यातानां समयानां सम्बन्धिनो ये समुदया—वृन्दानि तेषां याः समितयो—मीलनानि तासां यः समागमः—संयोगः स समुदयसमितिसमागमस्तेन यत्कालभानं भवतीति गम्यते सैकावलिकेति प्रोच्यते, 'सालिउद्देसए'ति षष्ठशतस्य सप्तमोद्देशके ॥

मू. (५१७) 'नेरइयाणं भंते ! केवइयंकालं ठिई पन्नत्ता ?, एवं ठिईपदं निरवसेसं भाणियव्वं जाव अजहन्नमणुकोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिठी पन्नत्ता ।

वृ. पत्त्योपमसागरोपमाभ्यां नैरयिकादीनामायुष्काणि मीयन्त इत्युक्तमथ तदायुष्कमानमेव प्रज्ञापयन्नाह—'नेरइयाण'मित्यादि, 'ठिठिपयं'ति प्रज्ञापनायां चतुर्थः पदं ॥

मू. (५१८) अत्थि णं भंते ! एएसिं पलिओवमसागरोवमाणं खएति वा अवचयेति वा ?, हंता अत्थि, से केणद्वेणं भंते ! एवं वुच्चइ अत्थि णं एएसिं णं पलिओवमसागरोवमाणं जाव अवचयेति वा ? । एवं खलु सुदंसणा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं हत्थिणागपुरे नामं नगरे होत्था वन्नओ, सहसंबवने उज्जाणे वन्नओ, तत्थ णं हत्थिणागपुरे नगरे बले नामं राया होत्था वन्नओ, तस्स णं बलस्स रन्नो पभावई नामं देवी होत्था सुकुमालं वन्नओ जाव विहरइ ।

तएणंसा पभावई देवी अन्नया कयाई तंसि तारिसगंसि वासघरंसि अब्भितरओ सचित्तकम्मे बाहिरओ दूमियघट्टमट्टे विचित्तउल्लोगविज्जिगतले मणिरयणपणासियंधयारे बहुसमसुविभत्तदेसभाए पंचवन्नसरससुरभिमुक्कपुष्पपुंजोवयारकलिए कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूममघमघंत-गंधुद्वयाभिरामे सुगंधिवरगंधि ए गंधवट्ठिभूए तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि सालिगणवट्ठिए उभओ विब्बोयणे दुहओ उन्नए मज्जेणयगंभीरे गंगापुलिणवालयउद्दालसालिसए उववियखोमियदुगुल्ल-पट्टपडिच्छन्ने सुविरयरयत्ताणे रत्तंसुयसंवुए सुरम्मे आइणगरूयबूरणवणीयतूलफासे सुगंधवर-कुसुमचुन्नसयणोवयारकलिए अद्धरत्तकालसमयंसि सुत्तजागरा ओहीरमाणी २ ।

अयमेयारूवं ओरालं कल्लाणं सिवं धन्नं मगल्लं सत्सिरीयं महासुविणं पासित्ताणं पडिबुद्धा हाररययखीरसागरससंकिरणदगरयरयमहासेलपंडुरतरोरुमणिज्जपेच्छणिज्जं थिरलट्टपउ-

द्ववृषीवरसुसिलिद्विसिद्धित्वखदाढाविडंविद्यमुहं परिकम्पियजघ्नकमलकोमलमाइय
सोभंतलद्वउष्टं रतुप्पलपत्तमउयसुकुमालतालुजीहं मूसागयपवरकणगतावियआवत्तायंत-
वद्वतडिविमलसरिसनयणं विसालपीवरुहं पडिपुत्रविमलखंधं मिउविसयसुहुमलक्खण-
पसत्थविच्छिन्नकेसरसडोवसोभयंऊसियसुनिम्पियसुजायअप्फोडियलंगूलं सोमं सोमाकारंलीलायंतं
जंभायंतं नहयलाओ ओवयमाणं निययवयणमतिवयंतं सीहं सुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धा ।

तए णं सा पभावती देवी अयमेयारूवं ओरालं जाव सस्सिरीयं महासुविणं पासित्ता णं
पडिबुद्धा समाणी हट्टुद्व जाव हियया धारहयकलंबपुष्पं पिव समूससियरोमकूवा तं सुविणं
ओगिण्हति ओगिण्हिता सयणिज्जाओ अब्भुट्टेइ सयणिज्जाओ अब्भुट्टेइ अतुरियमचवलमसंभंताए
अविलंबियाए रायहंससरिरीए गईए जेणेव बलस्स रत्तो सयणिजे तेणेव उवागच्छइ तेणेव
उवागच्छिता बलं रायं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुत्राहिं मणामाहिं ओरालाहिं कल्लाणाहिं
सिवाहिं धन्नाहिं मंगल्लाहिं सस्सिरीयाहिं मियमहुरमंजुलाहिं गिराहिं संलवमाणी संलवमाणी पडिबोहेति
पडिबोहेत्ता बलेणं रत्ता अब्भणुत्राया समाणी नाणा मणिरयणभत्तिवित्तंसि भद्दासणंसि नितीयति
नितीयित्ता आसत्था वीसत्था सुहासणवरगया बलं रायं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव संलवमाणी २
एवं वधासी । एवं खलु अहं देवाणुप्पिया ! अज्ज तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि सालिंगणं तं चेव
जाव नियगवयणमइवयंतं सीहंसुविणो पासित्ता णं पडिबुद्धा, तण्णं देवाणुप्पिया ! एयस्स ओरालस्स
जाव महासुविणस्स के मन्ने कल्लाणे फलवित्तिवित्तेसे भविस्सइ ?

तए णं से बले राया पभावईए देवीए अंतियं एयमइं सोच्चा निसम्म हट्टुद्व जाव हयहियये
धाराहयनीवसुराभिकुसुमचंचुमालइयतणुयऊसवियरोमकूवे तं सुविणं ओगिण्हइ ओगिण्हिता
ईह पविस्सइ ईहं पविसित्ता अप्पणो साभाविणं मइवुव्वएणं बुद्धिविज्जाणेणं तस्स सुविणस्स
अत्थोग्गहणं करेइ तस्स ० २ ता पभावईं देविताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव मंगल्लाहिं मियमहुरस्सि ०
संलवमाणे २ एवं वयासी ।

ओराले णं तुमे देवी ! सुविणे दिट्ठे कल्लाणे णं तुमे जाव सस्सिरीए णं तुमे देवी ! सुविणे
दिट्ठे आरोगतुट्ठिदीहाउकल्लाणमंगल्लकारए णं तुमे देवी ! सुविणे दिट्ठे अत्यलाभो देवाणुप्पिए !
भोगलाभो देवाणुप्पिए ! पुत्तलाभो देवाणुप्पिए ! रत्तलाभो देवाणुप्पिए ! एवं खलु तुमं देवाणुप्पिए
नवणं मासाणं बहुपडिपुत्राणं अद्धइमाणं राइंदियाणं विड्ढकंताणं अहं कुलकेउं कुलदीवं कुलपव्वयं
कुलवडेंसयं कुलतिलगं कुलकित्तिकरं कुलनंदिकरं कुलजसकरं कुलाधारं कुलपायवं कुलविव-
द्धणकरं सुकुमालपाणिपायं अहीण (पडि) पुत्रपंचिदियसरीरं जाव ससिसोमाकारं कंतं पियदंसणं
सुरूवं देवकुमारसमप्यभं दारगं पयाहिसि । सेऽवि य णं दारए उम्मुक्कबालभावे विज्जायपरिमयमित्ते
जोव्वणगमणुप्पते सूरु वीरे विकत्ते वित्थिन्नविउलबलबाहणे रत्तवई राया भविस्सइ, तं उराले णं
तुमे जाव सुमिणे दिट्ठे आरोगतुट्ठि जाव मंगल्लकारए णं तुमे देवी ! सुविणे दिट्ठेतिक्कट्ट पभावतिं
देविं ताहिं इट्ठाहिं जाव वग्गूहिं दोच्चं पि तच्चं पि अणुवूहति ।

तए णं सा पभावती देवी बलस्स रत्तो अंतियं एयमइं सोच्चा निसम्म हट्टुद्व ० करयल
जाव एवं वयासी-एवमेयं देवाणुप्पिया ! पडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया ! अवितहमेयं देवाणुप्पिया
असंदिद्धमेयं दे० इच्छियमेयं देवाणुप्पिया ! पडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया ! इच्छियपडिच्छियमेयं

देवाणुष्पिया ! से जहेयं तुज्जे वदहत्तिकट्टु तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ पडिच्छिता बलेणं रत्ता अब्भुण्णया समाणी नानामणिरयणभत्तिच्छाओ भद्दासणाओ अब्भुड्डेइ अब्भुड्डेत्ता अतुरियम-चवल जाव गतीए जेणेव सए सयणिज्जे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छिता सयणिज्जं सि निसीयति निसीइत्ता एवं वयासी मा से उत्तमे पहाणे मंगल्ले सुविणे अत्रेहिं पावसुमिणेहिं पडिहम्मि-स्सइत्तिकट्टु देवगुरुजणसंबद्धाहिं पसत्थाहिं मंगल्लाहिं धम्मियाहिं कहाहिं सुविणजागरियं पडिजाग-रमाणी २ विहरति । तए णं से बले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावेत्ता एवं वयासी-

खिप्पामेव भो देवाणुष्पिया अज्ज सविसेसं बाहिरियं उवट्ठाणसालं गंधोदयसित्तसुइयसंम-ज्जिओवलितं सुगंधवरपंचवन्नपुष्पो वयारकलियं कालागुरुपवरकुंदुरुक्कजाव गंधवट्ठिभूयं करेह य करावेह य करेत्ता करावेत्ता सीहासणं एएह सीहासणं रयावेत्ता ममेतं जाव पच्चप्पिणह, तए णं ते कोडुंबियजाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव सविसेसं बाहिरियं उवट्ठाणसालं जाव पच्चप्पिणंति ।

तए णं से बले राया पच्चसकालसमयंसि सयणिज्जाओ अब्भुड्डेइ सयणिज्जाओ अब्भुड्डेत्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ पायपीढाओ पच्चोरुहिन्ता जेणेव अट्ठणसाला तेणेव उवागच्छति अट्ठणसालं अणुपविसइ जहा उववाइए तहेव अट्ठणसाला तहेव मज्जणघरे जाव ससिच्च पियदंसणे नरवई मज्जणघराओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमिता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणाला तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छिता सीहासणवरंसि पुरच्छाभिमुहे निसीयइ निसीइत्ता अप्पणो उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए अट्ठ भद्दासणाइं सेयवत्थपच्चुत्थुयाइं सिद्धत्थगकयमंगलोवयाराइं रयावेइ रयावेत्ता अप्पणो अदूरसामंते नानामणिरयणमंडियं अहियपेच्छणिज्जं महग्घवरपट्ठणुग्गयं सण्हपट्ठ-हुभत्तिसयचित्तताणं ईहामियउसभजावभत्तिचित्तं अब्भितरियं जवणियं अंछावेइ अंछावेत्ता नानामणिरयणभत्तिचित्तं अंछरमउयमसूरगोच्छं सेयवत्थपच्चुत्थुयं अंगसुहफासुयं सुमउयं पभावतीए देवीए भद्दासणं रयावेइ रयावेत्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ सद्दावेत्ता एवं वयासी ।

खिप्पामेव भो देवाणुष्पिया ! अट्ठंगमहानिमित्तसुत्तत्थधारए विविहसत्थकुसले सुविण-लक्खणपाढए सद्दावेह, तए णं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पडिसुणेत्ता बलस्स रत्तो अंतियाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमिता सिग्घं तुरियं चवलं चंडं वेइयं हत्थिणपुरं नगरं मज्झमज्जेणं जेणेव तेसिं सुविणलक्खणपाढगाणं गिहाइं तेणेव उवागच्छन्ति तेणेव उवागच्छिता ते सुविणलक्खणपाढए सद्दावेति । तए णं ते सुविणलक्खणपाढगा बलस्स रत्तो कोडुंबियपुरिसेहिं सद्दाविया समाणा हट्ठुड्डं ण्हाया कयजाव सरीरासिद्धत्थगहरियालियाकयमंगलमुट्ठाणा सएहिं २ गिहेहिंतो निग्गाच्छिति स० २ हत्थिणापुरं नगरं मज्झमज्जेणं जेणेव बलस्स रत्तो भवणवरवडेंसए तेणेव उवागच्छन्ति तेणेव उवागच्छिता भवणवरवडेंसगपडिदुवारंसि एगओ मिलंति एगओ मिलित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवगच्छन्ति तेणेव उवागच्छिता करयल० बलरायं जएणं विजएणं वट्ठावेति

तए णं सुविणलक्खणपाढगा बलेणं रत्ता वंदियपूइयसक्कारियसम्माणिया समाणा पत्तेयं २ पुच्चत्रत्थेसु भद्दासणेसु निसीयंति, तए णं से बले राया पभावतिं देविं जवणियंतरियं ठावेइ ठावेत्ता पुष्पफलपडिपुन्नहत्थे परेणं विनएणं ते सुविणलक्खणपाढए एवं वयासी-एवं खलु देवाणुष्पिया ! पभावती देवी अज्ज तंसि तारिसगंसि वासधरंसि जाव सीहं सुविणे पासित्ता णं

पडिबुद्धा तण्णं देवाणुप्पिया ! एयस्स ओरालस्स जाव के मन्ने कल्लणे फलवित्तिविसेसे भवि-
स्सइ ? तए णं सुविणलक्खणपाढगा बलस्स रत्तो अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठं तं
सुविणं ओगिण्हइ २ ईहं अणुप्पविसइ अणुप्पविसित्ता तस्स सुविणस्स अत्थोग्गहणं करेइ तस्स०
२ ता अन्नमन्नेणं सद्धिं संचालेति २ तस्स सविणस्स लद्धट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा विणिच्छियट्ठा
अभिगयट्ठा बलस्स रत्तो पुरओ सुविणस्स लद्धट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा विणिच्छियट्ठ अभिगयट्ठा
बलस्स रत्तो पुरओ सुविणसत्थाइ उच्चारमाणा उ० २ एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! अहं
सुविणसत्थंसि वायालीसं सुविणा तीसं महासुविणा वावत्तरि सव्वसुविणा दिट्ठा, तत्थ णं देवाणुप्पिया
तित्थगरमायरो वा चक्कवट्ठिमायरो वा तित्थगरंसि वा चक्कवट्ठिसि वा गम्भं वक्कममाणंसि एएसिं
तीसाए महासुविणाणं इमे चोद्धस महासुविणे पासित्तानं पडिबुज्जंति, तंजहा -

वृ. अथ पत्न्योपमसागरोपमयोरिति प्रचुरकालत्वेन क्षयमसम्भावयन् प्रश्नयन्नाह- 'अस्थि
ण' मित्यादि, 'खये'ति सर्वविनाशः 'अवचए'ति देशतोऽपगम इति ।

अथ पत्न्योपमादिक्षयं तस्यैव सुदर्शनस्य चरितेन दर्शयन्निदमाह- 'एवं खलु सुदंसणे' त्यादि,
'तंसितारिसगंसि'ति तस्मिंस्तादृशके-वक्तुमशक्यस्वरूपे पुण्यवतां योग्य इत्यर्थः 'दूमियघट्टमट्ठ'ति
दूमितं-धवलितं घट्टं कोमलपाषाणादिना अत एव मृष्टं-मसृणं यत्तत्तथा तस्मिन् 'विचित्तउ-
ल्लोयचिल्लयतले'ति विचित्रो-विविधचित्रयुक्तः उल्लोकः-उपरिभागो यत्र 'चिल्लियं'ति दीप्यमानं
तलं च-अधोभागो यत्र तत्तथा तत्र 'पंचवत्तसरससुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिए'ति पञ्चवर्णेन
सरसेन सुरभिणा च मुक्तेन-क्षितेन पुष्पपुञ्जलक्षणेनोपचारेण-पूजया कलितं यत्तत्तथा तत्र
'कालागुरुपवरकुदुरुक्कतुरुक्कधूवमधमधंतगतं धुल्लुयाभिरामे'ति कालागुरुप्रभृतीनां धूपानां यो
मधमधायमानो गन्धउद्धूतः-उद्धूतस्तेनाभिरामं-रम्यं यत्तत्तथा तत्र, कुन्दुरुक्का-चीडा
तुरुक्क-सिल्लहकं, 'सुगंधिवरगंधिए'ति सुगन्धयः-सद्गन्धाः वरगन्धाः-वरवासाः सन्ति यत्र
तत्तथा तत्र -

'गंधवट्ठिभूए'ति सौरभ्यातिशयाद्गन्धद्रव्यगुटिकाकल्पे 'सालिगणवट्ठिए'ति
सहालिङ्गनवर्त्याः शरीरप्रमाणोपधानेन यत्तत्तथा तत्र 'उभओ विब्बोयणे' उभयतः-शिरोऽन्त-
पादान्तावाश्रित्य विब्बोयणे-उपधानके यत्र तत्तथा तत्र 'दुहओ उन्नए' उभयत उन्नते 'मज्जेणय-
गंभीरे' मध्ये नतं च-निम्नं गम्भीरं च महत्वाद् यत्तत्तथा तत्र, अथवा मध्येन च-मध्यभागेन च
गम्भीरे यत्तत्तथा, 'गंडविब्बोयणे'ति क्वचिद् दृश्यते तत्र च सुपरिकर्मितगण्डोपधाने इत्यर्थः
'गंगापुलिणवालुउद्दालसालिसए' गङ्गापुलिनालुकाया योऽवदालः-अवदलनपादादिन्या-सेऽधोग-
मनमित्यर्थः तेन सदृशकमतिमृदुत्वाद्यत्तत्तथा तत्र, दृश्यते च हंसतूल्यादीनामयं न्याय इति ।

'उवचियखोमियदुगुल्लपट्ठपडिच्छायणे' 'उवचिय'ति परिकर्मितं यत् क्षौभिकं दुकूलं-
कार्पासिकमतसीमयं वा वस्त्रं युगलापेक्षया यः पट्टः-शाटकः स प्रतिच्छादनं आच्छादनं यस्य
तत्तथा तत्र 'सुविरयरयताणे' सुष्ठु विरचितं-रचितं रजाणं-आच्छादनविशेषोऽपरिभोगावस्थायां
यस्मिंस्तत्तथा तत्र 'रत्तंसुयसंवुए' रक्तांशुकसंवृते-मशकगृहाभिधानवस्त्रविशेषावृते 'आङ्गण-
रूपबुरनवनीयतूलफासे' आम्रिनकं-चर्ममयो वस्त्रविशेषः स च स्वभावादतिकोमलो भवति
रुतं-च-कर्पासपक्ष्म वूरं च-वनस्पतिविशेषः नवनीतं च-प्रक्षणं तूलश्च-अर्कतूल इति द्वन्द्वस्तन

केउं'ति केतुश्चिह्नं ध्वज इत्यनर्थान्तरं केतुरिव केतुर्दभुतत्वात् कुलस्य केतु- कुलकेतुस्तं, एवमन्यत्रापि, 'कुलदीवं'ति दीप इव दीपः प्रकाशकत्वात् 'कुलपव्ययं'ति पर्वतोऽनभिभवनीयस्थि- राश्रयतासाधन्यात् 'कुलवडैसयं'ति कुलावतंसकं कुलस्यावतंसकः-शेखर उत्तमत्वात् 'कुलतिलयं'ति तिलको-विशेषको भूषकत्वात् 'कुलकितिकरं'ति इह कीर्तिकदिग्गामिनी प्रसिद्धि 'कुलनंदिकरं'ति तत्समृद्धिहेतुत्वात् 'कुलजसकरं'ति इह यशः-सर्वदिग्गामी प्रसिद्धिविशेष 'कुलपायवं'ति पादपश्चाश्रयणीयच्छयत्वात् 'कुलविवहणकरं'ति विविधैः प्रकारैर्वर्द्धनं विवर्धनं तत्करणशीलं 'अहीणपुत्रपंचिदियसरीरं'ति अहीनानि-स्वरूपतः पूर्णानि-सङ्ख्याया पुण्यानि वा-पूतानि पञ्चेन्द्रियाणि यत्र तत्तथा तदेवंविधं शरीरं यस्य स तथा तं -

यावत्करणात् 'लक्ष्मणवज्रजणगुणोववेय'मित्यादि दृश्यं, तत्र लक्षणानि-स्वस्तिकादीनि व्यञ्जनानि-मषतिलकादीनि तेषां तेषां यो गुणः-प्रशस्तता तेनोपपेतो-युक्तो यः स तथा तं 'ससिसोमाकारं कतं पियदंसणं सुरुवं' शशिवत् सौम्याकारं कान्तं च-कनीयं अत एव प्रियं द्रष्टृणां दर्शनं-रूपं यस्य स तथा तं 'विज्ञायपरिणयमिते'ति विज्ञ एव विज्ञकः स चासौ परिणतमात्रश्च कलादिष्विति गम्यते विज्ञकपरिणतमात्रः 'सूरे'ति दानतोऽभ्युपेतनिर्वाहणतो वा 'वीरे'ति सङ्ग्रामतः 'विक्रंते'ति विक्रान्तः-परकीयभूमण्डलाक्रमणतः 'विच्छिन्नविपुलबल-वाहणे'ति विस्तीर्णविपुले-अतिविस्तीर्णे बलवाहने-सैन्यगजादिके यस्य स तथा 'रजवड'ति स्वतन्त्र इत्यर्थः 'भा मे से'ति मा ममासौ स्वप्न इत्यर्थः 'उत्तमे'ति स्वरूपतः 'पहाणे'ति अर्थः प्राप्तिरूप-प्रधानफलतः 'मंगल्ले'ति अनर्थः प्रतिघातरूपफलापेक्षयेति 'सुमिणजागरियं'ति स्वप्नसंरक्षणाय जागरिका-निद्रानिषेधः स्वप्नजागरिका तां 'पडिजागरमाणी'ति प्रतिजाग्रती-कुर्वन्ती, आभीक्ष्ण्ये च द्विर्वचनम् ।

'गन्धोदयसितसुइयसममज्जिओवलितं'ति गन्धोदकेन सिक्ता सुचिका-पवित्रा संमार्जिता कचवरापनयनेन उपलिप्ता छमणादिना या सा तथा तां, इदं च विशेषणं गन्धोदकसिक्तसंमार्जितो-पलिप्तशुचिकामित्येवं दृश्यं, सिक्ताद्यनन्तरभावित्वाच्छुचिकत्वस्येति, 'अट्टणसाल'ति व्यायामशाला 'जहा उववाइए तहेव अट्टणसाला तहेव मज्जणधरे'ति यथौतिपपातिकेऽट्टणशालाव्यतिकरो मज्जनगृहव्यतिक-रश्चाधीतस्तथेहाप्यध्येतव्य इत्यर्थः, स चायम्-'अनेगवायामजोगवग्गण-वामदणमल्लयुद्धकरणेहिं संते'इत्यादि, तत्र घानेकानि व्यायामार्थः यानि योग्यादीनि तानि तथा तैः, तत्र योग्या-गुणनिका वलूगनं-उल्ललनं व्यामर्दनं-परस्परेणाङ्गमोटनमिति, मज्जनगृह-व्यतिकरस्तु 'जेणेव मज्जणधरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छिता मज्जणधरं अणुपविसइ समंतजालाभिरामे' समन्ततो जालकाभिरमणीये 'विचित्तमणिरयणकुट्टिमतले रमणिजे ण्हाणमंड-वंसि नानामणिरयण-भत्तिचित्तं सि ण्हाणपीढंसि सुहनि सण्णे'इत्यादिरिति ।

'महग्घवरपट्टणग्गयं'ति महार्धा च सा वरपत्तनोद्गता च-वरवस्त्रोत्पत्तिस्थानसम्भवेति समासोऽतस्तां वरपट्टनाद्वा-प्रधानवेष्टनकाद् उद्गता-निर्गता या सा तथा तां 'सण्हपट्टभ-तिसयचित्तताणं'ति 'सण्हपट्ट'ति सूक्ष्मपट्टः सूत्रमयो भक्तिशतचित्रस्थानः-तानको यस्यां सा तथा ताम् 'ईहामिए'त्यादि यावत्करणादेवं दृश्यम्-'ईहामियउसभणरतुरगमकरविहगवालग-किन्नररुहरभचमरकुंजरवमलयभत्तिचित्तं'ति तत्रेहामृगा-वृका ऋषभाः-वृषभाः नरतुर-

गमकरविहगाः प्रतीताः व्यालाः—स्वापदभुजगाः किन्नराः—च्यन्तरविशेषाः रुरवो—मृगविशेषाः शरमा—आटव्या महाकायाः पशवः परासरेति पर्यायाः चमरा—आटव्या गावः कुञ्जरा—गजाः वनलता—अशोकादिलताः पद्मलताः—पद्मिन्यः एतासां यका भक्तयो—विच्छित्तयस्ताभिश्चित्रा या सा तथा तां 'अब्धितरियं'ति अभ्यन्तरा 'जवणियं'ति यवनिकाम् 'अंछवेइ'ति आकर्षयति 'अत्थरयमउयमसूरगोत्थयं'ति आस्तरकेण—प्रततेन मृदुमसूरकेण वा अथवाऽस्तरजसा—निर्मलेन मृदुमसूरकेणायस्तृतं—आच्छादितं यत्तत्तथा 'अंगसुहफासयं' अङ्गसुखो—देहस्य शर्महेतुः स्पर्शो यस्य तदङ्गसुखस्पर्शकम् । 'अहुंगमहानिमित्तसुत्तत्थधारए'ति अष्टाङ्गं—अष्टावयवं चन्म-हानिमित्तं—परोक्षार्थःप्रति-पत्तिकारणव्युत्पादकं महाशास्त्रं तस्य यौ सूत्रार्थौ तौ धारयन्ति ये ते तथा तान्, निमित्ताङ्गानि चाष्टाविमानि—

॥ १ ॥ “अहु निमित्तंगाइ दिव्वु १ पातं २ तरिकख ३ भोमं च ४ ।

अंगं ५ सर ६ लक्खण ७ वंजणं च ८ तिविहं पुणेक्केळं॥”

'सिग्घ'मित्यादीन्येकार्थानि पदानि औत्सुक्योत्कर्षप्रतिपादनपराणि । 'सिद्धत्यगह-रियालियाकयमंगलमुद्धाण'ति सिद्धार्थःकाः—सर्षपाः हरितालिका—दूर्वा तल्लक्षणानि कृ तानि मङ्गलानि मूर्ध्नि यैस्ते तथा 'संचालंति'त् सञ्चारयन्ति 'लद्धु'ति स्वतः 'गहियड्ड'ति परस्मात् 'पुच्छियड्ड'ति संशये सति परस्परतः 'विणिच्छियड्ड'ति प्रश्नानन्तरं अत एवाभिगतार्था इति ।

'सुविण'ति सामान्यफलत्वात् 'महासुविण'ति महाफलत्वात् 'वावत्तरि'ति त्रिंशतो द्विचत्वारिंशतश्च मीलनादिति 'गब्भं वक्कममाणंसि'ति गर्भं व्युत्क्रामति—प्रविशति सतीत्यर्थः ।

मू. (५१९) गयवसहसीहअभिसेयदामससिदिणयरं झयं कुंभं ।

पउमसरसागरविमाणभवणरयणुच्चयसिहिं च १४ ॥

वृ. 'गयवसहे'त्यादि, इह च 'अभिसेय'ति लक्ष्या अभिषेकः 'दाम'ति पुष्पमाला, 'विमाणभवण'ति एकमेव, तत्र विमानाकारं भवनं विमानभवनं, अथवा देवलोकाद्योऽवतरति तन्माता विमानं पश्यति वस्तु नरकात् तन्माता भवनमिति, इह च गाथायां केषुचित्पदेष्वनुस्वार-स्याश्रवणं गाथाऽनुलोम्याद् श्रयमिति ।

मू. (५२०) वासुदेवमायरो वा वासुदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं चोदसण्हं महासुवि-णाणं अन्नयरे सत्त महासुविणे पासित्ताणं पडिबुज्झंति, बलदेवमायोरं वा बलदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं चोदसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति, मंडलियमायरो वा मंडलियंसि गब्भं वक्कममाणंसि एतेसि णं चउदसण्हं महासुविणाणं अन्नयरं एगं महासुविणं पासित्ता णं पडिबुज्झन्ति ।

इमे य णं देवाणुप्पिया ! पभावतीए देवीए एगे महासुविणे दिट्ठे, तं ओराले णं देवाणुप्पिया पभावतीए देवीए सुविणे दिट्ठे जाव आरोग्गतुड्ड जाव मंगल्लकारेण णं देवाणुप्पिया ! पभावतीए देवीए सुविणे दिट्ठे, अत्थलाभो देवाणुप्पिए ! भोगं पुत्तं रज्जलाभो देवाणुप्पिए ! एवं खलु देवाणुप्पिए ! पभावती देवी नवणं मासाणं बहुपडिपुत्ताणं जाव वीतिक्कताणं तुण्हं कुलकेउं जाव पयाहिति, सेऽविय णं दारए उम्भुक्कबालभावे जाव रज्जवई राया भविस्सइ अनगारे वा भावियप्पा, तं ओराले णं देवाणुप्पिया ! पभावतीए देवीए सुविणे दिट्ठे जाव आरोग्गतुड्डदीहाउयकल्लाणजाव

दिद्वे । तए णं से बले राया सुविणलक्खणपादगाणं अंतिए एयमइं सोच्चा निसम्म हइतुइ करयल जाव कइ ते सुविणलक्खणपादगे एवं वयासी-एवमेयं देवाणुप्पिया ! जाव से जहेयं तुब्बे वदहत्तिकइ तं सुविणं सम्मं पडिच्छि तं० ता सुविणलक्खणपादए विउलेणं असणपाणखाइ-मसाइमपुप्फवत्थगंधमल्लालंकारेणं सक्करेति संमाणेति सक्करिता संमाणेत्ता विउलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयति २ विपुलं २ पडिवसज्जेति पडिविसज्जेत्ता सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ सी० अब्भुट्ठेत्ता जेणेव पभावती देवी तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता पभावतीं देवीं ताहिं इड्ढाहिं कंताहिं जाव संलवमाणे संलवमाणे एवं वयासी ।

एवं खलु देवाणुप्पिया ! सुविणसत्थंसिबायालीसं सुविणा तीसं महासुविणा बावत्तरि सव्वसुविणा दिद्वा, तत्थ णं देवाणुप्पिए ! तत्थगरमायरो वा चक्कवट्ठिमायरो वा तं चेव जाव अन्नयरं एणं महासुविणं पासित्ता णं पडिबुज्जंति, इमेय णं तुमे देवाणुप्पिए ! एगे महासुविणे दिद्वे तं ओराले तुमे देवी ! सुविणे दिद्वे जाव रज्जवई राया भविस्सइ अनगारे वा भावियप्पा, तं ओराले णं तुमे देवी ! सुविणे दिद्वे जाव दिद्वेत्तिकइ पभावतिं देविं ताहिं इड्ढाहिं कंताहिं जाव दोछंपि तच्चंपि अणुबूहइ । तए णं सा पभावती देवी बलस्स रत्तो अंतियं एयमइं सोच्चा निसम्म हइतुइकरयलजाव एवं वयासी एयमेयं देवाणुप्पिया ! जाव तं सुविणं सम्मं पडिच्छति तं सुविणं सम्मं पडिच्छित्ता बलेणं रत्ता अब्भुण्णाय समाणी नानामणिरयणभत्तिचित्त जाव अब्भुट्ठेति अतुरियमचलजावगतीए जेणेव सए भवणे तेणेव उवागच्छइ त्ता (२) सयं भवणमणुपविड्ढा ।

तए णं सा पभावती देवी ण्हाया कयबलिकम्मा जाव सव्वालंकारविभूसिया तं गब्भं नाइसीएहिं नाइउण्हेहिं नाइत्तिहेहिं नाइकडुएहिं नाइकसाएहिं नाइअंबिलेहिं नाइभहुरेहिं उउभय-माणसुहेहिं भोयणच्छायणगंधमल्लेहिं जं तस्स गब्भस्स हियं मितं पत्थं गब्भपोसणं तं देसे य काले य आहारमाहारेमाणी विवित्तमउएहिं सयमासणेहिं पडिरिक्कुहाए मनानुकूलाए विहारभूमीए पसत्थदोहला संपुत्रदोहला सम्माणियदोहला अवमाणियदोहला वोच्छिन्नदोहला ववणीयदोहला ववगयरोगमोह भयपरित्तासा तं गब्भं सुहंसुहेणं परिवहति । तए णं सा पभावती देवी नवण्हं मासाणं बहुपडिपुत्राणं अद्धवमाण राइंदियाणं वीतिकंताणं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुत्र-पंचिंदियसरीरं लक्खणवज्जणगुणोववेयं जाव ससिसोमाकारं कंतं पियदंसणं सुखवं दारयं पयाया

तए णं तीसे पभावतीए देवीए अंगपडियारियाओ पभावतिं देविं पसूयं जाणेत्ता जेणेव बले राया तेणेव उवागच्छन्ति तेणेव उवागच्छित्ता करयल जाव बलं रायं जयेणं विजएणं वद्धावेति जएणं विजएणं वद्धावेत्ता एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! पभावती पियइयाए पियं निवेदेमो पियं भे भवउ । तए णं से बले राया अंगपडियारियाणं अंतियं एयमइं सोच्चा निसम्म हइतुइ जाव धाराहयणीव जावरोमकूवे तासिं अंगपडियारियाणं मउडवज्जं जहामालियं ओमोयं दलयति २ सेतं रययामयं विमलसलिलपुत्रं भिंगारं च गिण्हइ गिण्हित्ता मत्थए धोवइ मत्थए धोवित्ता विउलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयति पीइदाणं दलयित्ता सक्करेति सम्माणेति ॥

च. 'जीवियारिहं'ति जीविकोचितम् ।

'उउभयमाणसुहेहिं'ति ऋतौ २ भज्यमानानि यानि सुखानि-सुखहेतवः शुभानि वा तानि तथा तैः 'हियं'ति तमेव गर्भमपेक्ष्य 'मियं'ति परिमितं-नाधिकमूनं वा 'पत्थं'ति सामान्येन

पथं, किमुक्तं भवति ? - 'गन्धपोषणं'ति गर्भपोषकमिति 'देसे य'ति उचितभूप्रदेशे 'काले य'ति तताविधावसरे 'विविक्तमउएहिं'ति विविक्तानि-दोषवियुक्तानि लोकान्तरासङ्कीर्णानि वा मृदुकानि च-कोमलानि यानि तानि तथा तैः 'पइरिक्कुसुहाए'ति प्रतिरिक्तत्वेन तथाविधज-नापेक्षया विजनत्वेन सुखा शुभावाया सा तथातया 'पसत्यदोहल'ति अनिन्द्यमनोरथा 'संपुत्रदोहला' अभिलषितार्थः पूरणात् 'संमाणियदोहला' प्राप्तस्याभिलषितार्थः स्य भोगात् 'अविमाणियदोहल'ति क्षणमपि लेशेनापि च नापूर्णमनोरथेत्यर्थः अत एव 'वोच्छिन्नदोहल'ति त्रुटितवाञ्छेत्यर्थः ।

दोहदव्यवच्छेदस्यैव प्रकर्षाभिधानायाह- 'विणीयदोहल'ति 'चवगए'इत्यादि, इह च मोहो-मूढता भयं-भीतिमात्रं परित्रासः-अकस्माद्भयम्, इह स्थाने वाचनान्तरे 'सुहंसुहेणं आसयइ सुयइ चिहइ निसीयइ तुयइ'ति दृश्यते तत्र च 'सुहंसुहेणं'ति गर्भानावाधया 'आसयइ'ति आश्रयत्याश्रयणीयं वस्तु 'सुयइ'ति शेते 'चिहइ'ति ऊर्द्धस्थानेन तिष्ठति 'निसीयइ'ति उपविशति 'तुयइ'ति शय्यायां वर्तत इति ।

'पियइयाए'ति प्रियार्थः तायै-प्रीत्यर्थः मित्यर्थः 'पियं निवेणो'ति 'प्रियम्' इष्टवस्तु पुत्रजन्मलक्षणं निवेदयामः 'पियं भे भवउ'ति एतच्च प्रियनिवेदनं प्रियं भवतां भवतु तदन्यद्वा प्रियं भवत्विति । 'मउडवज्जं'ति मुकुटस्य राजचिह्नत्वात् स्त्रीणां चानुचितत्वात्तस्येति तद्वर्जनं 'जहामालियं'ति यथामालितं-यथा धारितं यथा परिहितमित्यर्थः 'ओमोव'ति अवमुच्यते-परिधीयते यः सोऽवभोकः-आभरणंतं 'मत्यए धोवइ'ति अङ्गप्रतिचारिकाणां मस्तकानि शालयति दासत्वापनयनार्थं, स्वामिना धौतमस्तकस्य हि दासत्वमपगच्छतीति लोकव्यवहारः ।

मू. (५२१) तए णं से बले राया कोडुंबियपुरिसे सदावेइ सदावेत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! हत्थिणापुरे नयरे चारगसोहणं करेह चारग० २ माणुम्माणवट्ठणं करेह मा० २ हत्थिणापुरं नगरं सत्थितरवाहिरियं आसियसंमज्झिओवलितं जाव करेह कारवेह करेत्ता य कारवेत्ता य जूयसहस्सं वा चक्कसहस्सं वा पूयामहामहिमसक्कारं वा उस्सवेह २ ममेतमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तए णं ते कोडुंबियपुरिसा बलेणं रत्ता एवं वुत्ता० जाव पच्चप्पिणंति ।

तए णं से बले राया जेणेव अट्ठणसाला तेणेव उवागच्छति तेणेव उवागच्छिता तं चेव जाव मज्जणघराओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमिता उस्सुक्क उक्करं उक्किडुं अदिज्जं अमिज्जं अभडप्पवेसं अदंडकोडंडिमं अधरिमं गणियावरनाडइज्जकलियं अनेगतालाचराणुचरियं अणुडुयमुइगं अमिलायमल्लदामं पमुइयपक्कलियं सपुरजणजाणवयं दसदिवसे ठिइवडियं करेति ।

तए णं से बले राया दसाहियाए ठिइवडिवाए वट्ठमाणीए सइए य साहस्सिए य सयसाहस्सिए य जाए य दाए य भाए य दलमाण य दवावेमाणे य सए य साहस्सिए य सयसाहस्सिए य लंभे पडिच्छेमाणे पडिच्छावेमाणे एवं विहरइ ।

तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पढमेदिवसे ठिइवडियं करेइ तइए दिवसे चंदसूरदंसणियं करेइ छडे दिवसे जागरियं करेइ एक्कारसमे दिवसे वीतिकंते निव्वत्ते असुइजायकम्मकरणे संपत्ते बारसाहदिवसे विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडाविति उ० २ जहा सियो जाव खतिए य आमंतेति आ० २ तओ पच्छा ण्हाया कय० तं चेव जाव सक्करेति सम्माणेति २ तस्सेव मित्ताणातिजाव राईण य खत्तियाण य पुरओ अज्जयपज्जयपिउपज्जयागयं बहुपुरिसपरंपरप्परुदं

कुलाणुरुवं कुलसरिसं कुलसंताणतंतुवद्धणकरं अयमेयारुवं गोत्रं गुणनिष्कत्रं नामधेजं करोति-जम्हा णं अहं इमे दारए वलस्स रत्तो पुते पभावतीए देवीए अत्तए तं होउ णं अमंह एयस्स दारगस्स नामधेजं महब्बले, तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधेजं करोति महब्बलेति।

तएणं सं महब्बले दारए पंचधाईपरिग्गहिए, तंजहा-खीरधाईए एवं जहा दढपइने जाव निवायनिव्वाधार्यसि सुहंसुहेणं परिवहति। तएणं तस्स महब्बलस्स दारगस्स अम्मापियरो अनुपुब्बेणं ठितिवडियं वा चंदसूरदंसावणियं वा जागरियं वा नामकरणं वा परंगामणं वा पयचंकमणं वा जेमामणं वा पिंडवद्धणं वा पज्जपावणं वा कण्णवेहणं वा संवच्छरपडिलेहणं वा चोलोयणं च उवणयणं च अन्नाणि य बहूणि गब्बाधाणजम्मणमादियाइं कोउयाइं करोति।

तए णं तं महब्बलंकुमारं अम्मापियरो सातिरेगट्टवासगं जाणित्ता सोभनंसि तिहिकरण-मुहुत्तंसि एवं जहा दढप्पइत्तो जाव अलं भोगसमत्ते जाए यावि होत्था।

तए णं तं महब्बं कुमारं उम्मुक्कवालभावं जाव अलं भोगसमत्थं विजाणित्ता अम्मापियरो अट्ट पासायवडेंसए करोति २ अब्भुग्गयमूसियपहसिए इव वन्नओ जहा रायप्पसेणइज्जे जाव पडिरुवे तेसि णं पासायवडेंसगाणं बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महेगं भवणं करोति अनेगखंभस-यसंनिविट्ठं वन्नओ जहा रायप्पसेणइज्जे पेच्छाधरमंडवंसि जाव पडिरुवे ॥

वृ. 'चारगसोहणं'ति वन्धिविमोचनमित्यर्थः 'माणुम्माणवद्धणं करेह'ति इह मानं-सधान्यविषयम् उन्मानं-तुलारूपम् 'उस्सुक्क'ति 'उच्छुत्कां' मुक्तशुल्कां स्थितिपतितां कारयतीति सम्बन्धः, शुल्ककं तु विक्रयभाण्डं प्रति राजदेयं द्रव्यम्, 'उक्करं'ति उन्मुक्तकरां, करस्तु गवादीन् प्रति प्रतिवर्षं राजदेयं द्रव्यं, 'उक्किट्ठं'ति उत्कृष्टं-प्रवानां कर्षणनिषेधाद्वा 'अदिज्जं'ति विक्रय-निषेधेनाविद्यमानदातव्यां 'अमिज्जं'ति विक्रयप्रतिषेधादेवाविद्यमानामातव्यां अविद्यमानमायां वा 'अभडप्पवेसं'ति अविद्यमानो भटानां-राजाज्ञादायिनां पुरुषाणां प्रवेशः कुटुम्बिगेहेषु यस्यां सा तथा तां 'अदंडकोदंडिमं'ति दण्डलभ्यं द्रव्यं दण्ड एव कुदण्डेन निर्वृत्तं द्रव्यं कुदण्डिमं तन्नास्ति यस्यां साऽदण्डकुदण्डिमा तां -

तत्र दण्डः-अपराधानुसारेण राजग्राह्यं द्रव्यं कुदण्डस्तु-कारणिकानां प्रज्ञापराधान्म-ह्यप्यपराधिनाऽपराधे अल्पं राजग्राह्यं द्रव्यमिति, 'अधरिमं'ति अविद्यमानधारणीयद्रव्याम् ऋणमुत्कलनात् 'गणियावरनाडइज्जकलियं' गणिकावरैः-वेश्याप्रधानैर्नाटकीयैः-नाटसम्बन्धिभिः पात्रैः कलिता या सा तथा ताम् 'अणेगतालाचराणुचरियं' नानाविधप्रेक्षाचारिसेवितामित्यर्थः 'अनुद्धइयमुडंग' अनुद्धता-वादनार्थं वादकैरविमुक्ता मृदङ्गा यस्यां सा तथा ताम् 'अमिलाय-मल्लदामं' अम्लानपुष्पमालां 'पमुडयपक्कलियं'ति प्रमुदितजनयोग्याद्यमुदिता प्रकण्डितजनयोगा-द्यकीडिता ततः कर्मधारयोऽतस्तां 'सपुरजणजाणवयं' सह पुरजनेन जानपदेन च-जनपद-सम्बन्धिजनेन या वर्त्तते सा तथा तां -

वाचनान्तरे 'विजयवेजइयं'ति दृश्यते तत्र चातिशयेन विजयो विजयविजयः स प्रयोजनं यस्याः सा विजयवैजयिकी तां 'ठिइवडियं'ति स्थितौ-कुलस्य लोकस्य वा मर्यादायां पतिता-गता या पुत्रजन्महप्रक्रया सा स्थितिपतिताऽतस्तां 'दसाहियाए'ति दसाहिकायां-दशदिवसप्रमाणायां 'जाए य'ति यागान्-पूजाविशेषान् 'दाए य'ति दायांश्च दानानि 'भाए य'ति भागांश्च-

विवक्षितद्रव्यांशान् 'चंदसूरदंसणियं' ति चन्द्रसूर्यदर्शनाभिदानुत्सवं 'जागरियं' ति रात्रिजागरण-
रूपमुत्सवविशेषं 'निवृत्ते असुइजायकम्मकरणे' ति 'निवृत्ते' अतिक्रान्ते अशुचीनां जातकर्मणां
करणमशुचिताजकर्मकरणं तत्र 'संपत्ते वारसाहदिवसे' ति संप्राप्ते द्वादशाख्यदिवसे ।

अथवा द्वादशानामह्नां समाहारो द्वादशाहं तस्य दिवसो द्वादशाहदिवसो येन स पूर्यते
तत्र, 'कुलाणुरुवं' ति कुलोचितं, कस्मादेवम् ? इत्याह—'कुलसरिसं' ति कुलसदृशं, तत्कुलस्य
बलवत्पुरुषकुलत्वान्महाबल इति नाम्नश्च बलवदर्थभिधायकत्वात् तत्कुलस्य महाबल इति
नाम्नश्च साधयमिति 'कुलसंतामतंतुवद्धणकरं' ति कुलरूपो यः सन्तानः स एव तन्तुदीर्घत्वा-
त्तद्धर्त्तनकरं माङ्गल्यत्वाद्यत्र तत्तथा 'अयमेयारुवं' ति इदमेतद्वृत्तं 'गोणं' ति गौणं तद्यामुख्यमप्युच्यत
इत्यत आह—'गुणनिष्कत्रं' ति, 'जम्हा णं अम्हं' इत्यादि अस्माकमयं दारकः प्रभावतीदेव्यात्मजो
यस्माद्बलस्य राज्ञः पुत्रस्तस्मात्पितुर्नामानुसारिनामास्य दारकस्यास्तु महाबल इति ।

'जहा दढपइत्रे' ति यथौपपातिके दृढप्रतिज्ञोऽधीतस्तथाऽयं वक्तव्यः, तच्चैवं—'मज्झणधाईए
मंडणधाईए कीलावणधाईए अंकधाईए' इत्यादि, 'निवायनिव्वाघायंसि' त्यादि च वाक्यमिहैवं
सम्बन्धनीयं 'गिरिकंदरमल्लीणेव्व चंपगपायवे निवायनिव्वाघायंसि सुहंसुहेणं परिवड्ढइ' ति ।

'परंगामणंति भूमौ सर्पणं' 'पयचंकामणं' ति पादाभ्यां सञ्चारणं 'जेमामणं' ति भोजनकारणं
'पिंडवद्धणं' ति कवलवृद्धिकारणं 'पज्जपावणं' ति प्रजल्पकारणं 'कण्णेहणं' ति प्रतीतं 'संवच्छर-
पडिलेहणं' ति वर्षप्रत्यिकरणं 'चोलोयणं' चूडाधरणम् 'उवणयणं' ति कलाग्राहणं 'गब्भाहाणजम्मण-
माइयाइं कोउयाइं करेति' ति गर्भाधानादिषु यानि कौतुकानि—रक्षाविधानादीनि तानि गर्भाधाना-
दीन्येवोच्यन्त इति गर्भाधानजन्मादिकानि कौतुकानीत्येवं समानाधिकरणतया निर्देशः कृतः,
'एवं जहा दढपइत्रो' इत्यनेन यत्सूचितं तदेवं दृश्यं 'सोहणंसि तिहिकरणनक्खत्तमुहुत्तंसि ण्हायं
कयबलिकम्मं कयकोउयमंगलपायच्छित्तं सव्वालंकारविभूसियं महया इड्डिसक्क रसमुदएणं
कलायरियस्स उवणयंती' त्यादीति ।

'अब्भुगयमूसियपहसिते इव' अभ्युद्गतोच्छ्रितान्—अत्युच्चान् इह चैवं व्याख्यानां
द्वितीयाबहुवचनलोपदर्शनात्, 'पहसिते इव' ति प्रहसितानिव—श्वेतप्रभापटलप्रबलतया हसत
इवेत्यर्थः 'वन्नओ जहा रायप्पसेणइज्जे' इत्यनेने यत्सूनेने यत्सूचितं तदिदं—'मणिकणगरयण-
भत्तिचित्तवाउद्धुयविजयवेजयंती पडागाछत्ताइच्छत्तकलिए तुंगे गगणत्तलमभिलंघ- माण-
सिहरे' इत्यादि, एतच्च प्रतीतिार्थः भव, नवरं 'मणिकनकरत्तानां भक्तिभि—विच्छित्तिभिश्चित्रा ये
ते तथा, वातोद्धृता वा विजयसूचिका वैजयन्त्यभिधानाः पताकाश्छत्रातिच्छत्राणि च तैः कलिता
ये ते तथा ततः कर्मधारवस्ततस्तान् 'अणेगखं भसयसंनिविट्ठं' ति अनेकेषु स्तम्भशतेषु संनिविट्ठं
यदनेकानि वा स्तम्भशतानि संनिविट्ठानि यत्र तत्तथा 'वन्नओ जहा रायप्पसेणइज्जे
पेच्छाधरमंडवंसि' तति यथा राजप्रश्नकृते प्रेक्षागृहमण्डपविषयो वर्णक उक्तस्तथाऽस्य वाच्य
इत्यर्थः । स च 'लीलडियसालिभंजियाग' मित्यादिरिति ।

मू. (५२२) तए णं तं महब्बलं कुमारं अम्मापियरो अत्रया कयावि सोभनंसि तिहिकरण-
दिवसनक्खत्तमुहुत्तंसि ण्हायं कयबलिकम्मं कयकोउयमंगलपाय० सव्वालंकारविभूसियं
पमक्खणगण्हाणगीयवाइयपसाहणइंगतिलगकंकणअविहववहुउवणीयं मंगलसुजंपिएहि य

वरकोउयमंगलोवयारकयसंतिकम्भं सरिसयाणं सरित्तयाणं सरिव्वयाणं सरिसलावन्नरुव-
जोव्वणगुणोववेयाणं विणीयाणं कयकोउयमंगलपायच्छित्ताणं सरिसएहिं रायकुलेहिंतो
आणिल्लियाणं अट्टण्हं रायवरकन्नाणं एगदिवसेणं पाणिं गिण्हाविंसु ।

तएणं तस्स महाबलस्स कुमारस्स अम्मापियरो अयमेयारूवं पीइदाणं दलयति तं०—अट्ट
हिरन्नकोडीओ अट्ट सुवन्नकोडीओ अट्ट मउडे मउडप्पवरे अट्ट कुंडलजुए कुंडलजुयप्पवरे अट्ट
हारे हारप्पवरे अट्ट अट्टहारे अट्टहारप्पवरे अट्ट एगावलीओ एगावलिप्पवराओ एवं मुत्तावलीओ
एवं कणगावलीओ एवं रयणावलीओ अट्ट कडगजोए कडगजोयप्पवरे एवं तुडियजोए अट्ट
खोमजुयलाइं खोमजुयलप्पवरां एवं वडगजुयलाइं एवं पट्टजुयलाइं एवं दुगुल्लजुयलाइं अट्ट सिरीओ
अट्ट हिरीओ—एवं धिईओ कितीओ बुद्धीओ लच्छीओ अट्ट नंदाइं अट्ट भदाइं अट्ट तले तलप्पवरे
सव्वरयणामए नियगवरभवणकेऊ अट्ट झए झयप्पवरे अट्ट वये वयप्पवरे दसगोसाहस्सिएणं
वएणं अट्ट नाडगाइं नाडगप्पवराइं वत्तीसवद्धेणं नाडएणं अट्ट आसे आसप्पवरे सव्वरयणामए
सिरिधरपडिरूवए अट्ट हत्थी हत्थिप्पवरे सव्वरयणामए सिरिधरपडिरूवए अट्ट जाणाइं जाणप्पवराइं
अट्ट जुगाइं जुगप्पवराइं एवं सिविवाओ एवं संदमाणीओ एवं गिल्लीओ थिल्लीओ अट्ट वियडजाणाइं
वियडजाणप्पवराइं अट्टरहे पारिजाणिए अट्टरहे संगामिए अट्ट आसे आसप्पवरे अट्ट हत्थी
हत्थिप्पवरे अट्ट गामे गामप्पवरे दसकुलसाहस्सिएणं गामेणं अट्ट दासे दासप्पवरे एवं चेव दासीओ
एवं किंकरे एवं कंचुड्जे एवं वरिसधरे एवं महत्तरए ।

अट्ट सोवन्निए ओलंबणदीवे अट्ट रुप्पामए ओलंबणदीवे अट्ट सुवन्नरुप्पामए ओलंबणदीवे
अट्ट सोवन्निए उक्कंघणदीवे एवं चेव तिन्निवि अट्ट सोवन्निए थाले अट्ट रुप्पामए थाले अट्ट सुवन्नरुप्पामए
ताले अट्ट सोवन्नियाओ पत्तीओ ३ अट्ट सोवन्नियाइं थासयाइं ३ अट्ट सोवन्नियाइं मंगलाइं ३ अट्ट
सोवन्नियाओ तलियाओ अट्ट सोवन्नियाओ भिसियाओ अट्ट सोवन्नियाओ करोडियाओ अट्ट
सोवन्निए पल्लंके अट्ट सोवन्नियाओ पडिसेज्जाओ अट्ट हंसासणाइं अट्ट कोंचासणाइं एवं गरुलासणाइं
उन्नयासणाइं पणयासणाइं दीहासणाइं भदासणाइं पक्खासणाइं मगरासणाइं अट्ट पउनास-णाइं

अट्ट दिसासोवत्थियासणाइं अट्ट तेल्लसमग्गे जहा रायप्पसेणइज्जे जाव अट्ट सरिसवसमुग्गे
अट्ट खुज्जाओ जहा उववाइए जाव अट्ट पारिसीओ अट्ट छते अट्ट छत्तधारिओ चेडीओ अट्ट
चामराओ अट्ट चामरधारीओ चेडीओ अट्ट तालियंटे अट्ट तालियंटधारीओ चेडीओ अट्ट करोडिया-
धारीओ चेडीओ अट्ट खीरधातीओ जाव अट्ट अंकधातीओ—अट्ट अंगमद्वियाओ अट्ट उम्भद्वियाओ
अट्ट ण्हावियाओ अट्ट पसाहियाओ अट्ट वन्नगपेसीओ अट्ट चुन्नगपेसीओ अट्ट कोट्टागारीओ अट्ट
दवकारीओ अट्ट दवकारीओ अट्ट उवत्थाणियाओ अट्ट नाडइज्जाओ अट्ट कोट्टुंबिणीओ अट्ट
महाणसिणीओ अट्ट भंडागारिणीओ अट्ट अज्झाधारिणीओ अट्ट पुक्कधरणीओ अट्ट पाणिधरणीओ
अट्ट बलिकारीओ अट्ट सेज्जाकारीओ अट्ट अब्भितरियाओ पडिहारीओ अट्ट बाहिरियाओ
पडिहारीओ अट्ट मालाकारीओ अट्ट पेसणकारीओ अत्रं वा सुबुहं हिरन्नं वा सुवन्नं वा कंसं वा दूंसं
वा विउलधणकणगजावसंतसारसावएज्जं अलाहि जाव आसत्तमाओ कुलवंसाओ पकामं दाउं
पकामं भोतुं पकामं परिभाएउं ।

तएणं से महब्बले कुमारे एगमेगाए भज्जाए एगमेगं हिरन्नकोडिं दलयति एगमेगं सुवन्नकोडिं

दलयति एगमेगं मउडं मउडप्पवरं दलयति एवं तं चेव सच्चं जाव एगमेगं पेसणकारिं दलयति अत्रं वा सुबहुं हिरत्रं वा जाव परिभाएउं, तए णं से महब्बले कुमारे उयिं पासायवरगए जहा जमाली जाव विहरति ।

वृ. 'पमक्खणगण्हाणगीयवाइयपसाहणङ्गितिलगकंकणअविहववहुउवणीयं'ति प्रप्रक्षणकं—अभ्यञ्जनं स्नानगीतवादितानि प्रतीतानि प्रसाधनं—मण्डनं अष्टस्वङ्गेषु तिलकाः—पुण्डाणि अष्टाङ्गतिलकाः कङ्कणं च—रक्तदवरकरूपं एतानि अविधववधूभि—जीवत्पतिकनारी-भिरूपनीतानि यस्य स तथा तं 'मंगलसुजंप्पिएहि य'ति मङ्गलानि—दध्यक्षतादीनि गीतगान-विशेषा वा तासु जल्पितानि च—आसीर्वचनानीति द्वन्द्वस्तैः करणभूतैः 'पाणिं गिण्हाविंसु'ति सम्बन्धः ।

किं भूतं तम् ? इत्याह—'वरकोउयमङ्गलोवयारकयसंतिकम्भं' वराणि यानि कौतुकानि—भूतिरक्षादीनि मङ्गलानि च—सिद्धार्थःकादीनि तद्रूपो य उपचारः—पूजा तेन कृतं शान्तिकर्म—दुरितोपशमक्रिया यस्य स तथा तं 'सरिसियाणं'ति सधसीनां परस्परतो महाबलापेक्षया वा 'सरित्तयाणं'ति सधकत्वचां—सद्दशच्छवीनां 'सरिव्वयाणं'ति सधगवयसां, 'सरिसलावन्ने'त्यादि, इह च लावण्यं—मनोज्ञता रूपं—आकृतिर्यौवनं—युवता गुणाः—प्रियभाषित्वादयः, 'कुण्डलजोए'ति कुण्डलयुगानि 'कडगजोए'ति कलाचिकामरणयुगानि 'तुडिय'ति बाह्याभरणं 'खोमे'ति कार्पासिकं अतसीमयं वा वस्त्रं 'पडग'ति त्रसरीमयं 'पट्ट'ति पट्टसूत्रमयं 'दुगुल्ल'ति दुकलाभिधानवृक्षत्व-गनिष्पन्नं श्रीप्रभृतयः षडदेवताप्रतिमाः नन्दादीनि मङ्गलवस्तूनि अन्ये त्याहुः—नन्दं—वृत्तं लोहासनं भद्रं—शासनं मूढक इति यत्प्रसिद्धं ।

'तले'ति तालवृक्षान् 'वय'ति व्रजान्—गोकुलानि 'सिरिधरपडिरवए'ति भाण्डागारतुल्यान् रत्नमयत्वात् 'जाणाइ'ति शकटादीनि 'जुग्गाइ'ति गोल्लविषयप्रसिद्धानि जम्पानानि 'सिबियाओ'ति शिबिकाः—कूटाकाराच्छादितजम्पानरूपाः 'संदमाणियाओ'ति स्पन्दमानिकाः पुरुषप्रमाणाजम्पान-विशेषानेव 'गिल्लीओ'ति हस्तिन उपरि कोल्लराकाशः 'थिल्लीओ'ति लाटानां यानि अङ्गुपल्या-नानितान्यन्यविषयेषु थिल्लीओ अभिधीयन्तेऽतस्ताः 'वियडजाणाइ'ति विवृतयानानि तल्लटक-वर्जितशकटानि, 'पारिजाणिए'ति परियानप्रयोजनाः पारियानिकास्तान् 'संगामिए'ति सङ्ग्राम-प्रयोजनाः साङ्गामिकास्तान्, तेषां च कटीप्रमाणा फलकवेदिका भवति, 'किंकरे'ति प्रतिकर्मः पृच्छाकारिणः 'कंचुइजे'ति प्रतीहारान् 'वरसधरे'ति वर्षधरान् वर्द्धितकमहल्लकान् ।

'महत्तरान्' अन्तःपुरकार्यचिन्तकान् 'ओलंबणदीवे'ति श्रृङ्गलाबद्धदीपान् 'उक्कं चण-दीवे'ति उत्कञ्चनदीपान् ऊर्ध्वदण्डवतः 'एवं चेव तिन्निवि'ति रूप्यसुवर्णसुवर्णरूप्यभेदात् 'पंजर-दीवे'ति अग्रपटलादिपञ्जरयुक्तान् 'थासगाइ'ति आदर्शकाकारान् 'तलियाओ'ति पात्रीविशेषान् 'कविचियाओ'ति कलाचिकाः 'अवएडए'ति तापिकाहस्तकान् 'अवयक्काओ'ति अवपाक्या-स्तापका इति संभाव्यते 'भिसियाओ'ति आसनविशेषान् 'पडिसेज्जाओ'ति उत्तरशय्याः हंसास-नादीनि हंसाद्याकारोपलक्षितानि उन्नताद्याकारोपलक्षितानि च शब्दतोऽवगन्तव्यानि, 'जहा रायप्पसेणइजे'इत्यनेने यत्सूचितं तदिदम्—

'अङ्गकुडसमुगे एवं पत्तचोयतगरएलहरियालहिं गुलयमणोसिलअंजणसमुगे'ति, 'जहा

उववाइए' इत्यनेन यत्सूचितं तदिहैव देवानन्दाव्यतिकरेऽस्तीति तत एव दृश्यं, 'करोडिया-
धारीओ'ति स्थगिकाधारिणीः 'अड्ड अंगमदियाओ अड्ड ओमदियाओ'ति इहाङ्गमर्दिकाना-
मुन्मर्दिकानां चाल्पबहुमर्दनकृतो विशेषः 'पसाहियाओ'ति मण्डनकारिणीः ।

'वन्नगपेसीओ'ति चन्दनपेषणकारिका हरितालादिपेषिका वा 'चुन्नगपेसीओ'ति इह
चूर्ण—ताम्बूलचूर्णा गन्धद्रव्यचूर्णौ वां 'दवकारीओ'ति परिहासकारिणीः 'उवत्याणियाओ'ति
या आस्थानगतानां समीपे वर्तन्ते 'नाडइज्जाओ'ति नाटकसम्बन्धिनीः 'कुडुंबिणीओ'ति पदातिरूपाः
'महाणसिणीओ'ति रसवतीकारिकाः शेषपदानि रूढिगम्यानि ।

मू. (५२३) तेणं कालेणं २ विमलस्स अरहओ पओप्पए धम्मघोसे नामं अनगारे जाइसंपन्ने
वन्नओ जहा केसिसामिस्स जाव पंचहिं अनगारसएहिं सद्धिं संपरिवुडे पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे
गामाणुगामं दूतिज्जमाणे जेणेव हत्थिणागपुरे नगरे जेणेव सहसंबवने उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ
२ अहापडिरुवं उग्गहं ओगिण्हति २ संजमेणं तवसा अम्माणं भावेमाणे विहरति तएणं हत्थिणापुरे
नगरे सिंघाडगतिय जाव परिसा पज्जुवासइ ।

तए णं तस्स महब्बलस्स कुमारस्स तं महया जणसद्धं वा जणवूहं वा एवं जहा जमाली
तहेव चिंता तहेव कंचुइज्जपुरिसं सद्दावेति, कंचुइज्जपुरिसोवि तहेव अक्खाति, नवरं धम्मघोसस्स
अनगारस्स आगमणगहियविणिच्छए करयलजाव निग्गच्छइ, एवं खलु देवाणुप्पया ! विमलस्स
अरहओ पउप्पए धम्मघोसे नामं अनगारे सेसं तं चेव जाव सोवि तहेव रहवरेणं निग्गच्छति,
धम्मकहा जहा केसिसामिस्स, सोवि तहेव अम्मापियरो आपुच्छइ ।

नवरं धम्मघोसस्स अनगारस्स अंतियं मुंडे भवित्ता अगाराओ अनगारियं पव्वइत्तए तहेव
वुत्तपडिवुत्तया नवरं इमाओ य ते जाया विउलरायकुलवालियाओ कला० सेसं तं चेव जाव ताहे
अकामाईं चेव महब्बलकुभारं एवं वयासी—तं इच्छामो ते जाया ! एगदिवसमविरज्जसिरिं पासित्तए,
तए णं से महब्बले कुभारे अम्मापियराण वयणमणुयत्तमाणे तुसिणीए संचिद्धति ।

तए णं से वले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ एवं जहा सिवभदस्स तहेव रायाभिसेओ
भाणियव्वो जाव अभिसिंचति करयलपरिग्गहियं महब्बलं कुमारं जएणं विजएणं वद्धावेति
जएणं विजएणं वद्धावित्ता जाव एवं वयासी -- भण जाया ! किं देमो किं पयच्छामो सेसं जहा
जमालिस्स तहेव जाव तए णं से महब्बले अनगारे धम्मघोसस्स अनगारस्स अंतियं सामाइयमाइयाईं
चोदस पुव्वाइं अहिज्जति अ० २ बहूहिं चउत्थजाव विचित्तेहिं तंवोक्कमेहिं अम्माणं भावेमाणे
बहुपडिपुन्नाइं दुवालस वासाईं सामन्नपरियागं पाउणति बहू० मासियाए संलेहणाए सद्धिभत्ताईं
अनसणाए० आलोइयपडिक्कं ते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा उड्डं चंदमसूरिय जहा अम्भडो
जाव बंभलोए कप्पे देवत्ताए उववन्ने ।

तत्थ णं अत्थेगतियाणं देवाणं दस सागरोवमाईं ठिती पन्नत्ता, तत्थ णं महब्बलस्सवि दस
सागरोवमाईं ठिती पन्नत्ता, सेणं तुमं सुदंसणा ! बंभलोगे कप्पे दस सागरोवमाईं दिव्वाइं भोगभोगाईं
भुंजमाणे विहरित्ता ताओ चेव देवलोगाओ आउक्खएणं ३ अनंतरं चयं चइत्ता इहेव वाणियगामे
नगरे सेट्ठिकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाए ।

मू. (५२४) तए णं तुमे सुदंसणा ! उम्मुक्क भावेणं वित्रायपरिणयमेत्तेणं जोव्वणगमणुप्पत्तेणं

तहारूवाणं थेराणं अंतियं केवलिपन्नते धम्मे निसंते, सेऽविय धम्मे इच्छिए पडिच्छिए अभिरुइए तं सुद्धु णं तुमं सुदंसणा ! इदाणिं पकरेसि । से तेणद्वेणं सुदंसणा ! एवं वुच्चइ-अत्थि णं एतेसिं पलिओवमसागरोवमाणं खयेति वा अवचयेति वा, तए णं तस्स सुदंसणस्स सेड्डिस्सि समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमड्डं सोच्चा निसम्म सुभेणं अण्णवसाणेणं सुभेणं परिणामेणं लेसाहिं विसुज्झमाणीहिं तयावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहपोहभग्गणगवेसणं करेमाणस्स सत्तीपुच्चे जातीसरणे समुप्पन्ने एयमड्डं सम्मं अभिसमेति ।

तए णं से सुदंसणे सेट्ठी समणेणं भगवया महावीरेणं संभारियपुव्वभवे दुग्गुणाणीयसङ्गसेणे आनंदं सुपुन्नयणे समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आ० २ वं० नमं० २ ता एवं वयासी-एवमेयं भंते ! जाव से जहेयं तुज्जे वदहतिकट्ट उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्क मइ सेसं जहा उसभदत्तस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणे, नवरं चोदस पुच्चाइं अहिज्जइ, बहुपडिपुत्ताइं दुवालस वासाइं सामंनपरियाणं पाउणइ, सेसं तं चेव । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

वृ. 'विमलस्स'ति अस्यामवसर्पिण्या त्रयोदशजिनेन्द्रस्य 'पउप्पए'ति प्रपौत्रकः-प्रशिष्यः अथवा प्रपौत्रिके-शिष्यसन्ताने 'जहा केसिसामिस्स'ति यथा केशिनाम्न आचार्यस्य राजप्रश्नकृताधीतस्य वर्णक उक्तस्तथाऽस्य वाच्यः, स च 'कुलसंपन्ने बलसंपन्ने रुवसंपन्ने विनयसंपन्ने' इत्यादिरिति, 'वुत्तपडिवुत्तय'ति उक्तप्रत्युक्तिका भणितानि मातुः प्रतिभणितानि च महाबलस्येत्यर्थः, नवरमित्यादि, जमालिचरिते हि विपुलकुलबालिका इत्यधीतमिह तु विपुलराजकुलबालिका इत्येतदध्येतव्यं, कला इत्यनेन चेदं सूचितं ।

'कलाकुसलसव्वकाललालियसुहोइयाओ'ति, 'सिवभइस्स'ति एकादशशतनवमोद्देशकामिहितस्य शिवराजर्षिपुत्रस्य, 'जहा अम्मडो'ति यथौपपातिके अम्मडोऽधीतस्तथाऽयमिह वाच्यः, तत्र च यावत्करमादेतसूत्रमेवं दृश्यं- 'गहगणनक्खत्ततारारूवाणं बहूइं जोयणाइं वहुइं जोयणसयाइं वहुइं जोयणसहस्साइं बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहूइं जोयणकोडाकोडीओ उहं दूरं उप्पइत्ता सोहम्मीसाणसणं कुमारमाहिंदे कप्पे वीइवइत्त'ति ।

इह च किल चतुर्दशपूर्वधरस्य जघन्यतोऽपि लान्तके उपपात इष्यते, "जावंति लंतगाओ चउदसपुव्वी जहन्नउववाओ"ति वचनादेतस्य चतुर्दशपूर्वधरस्यापि यद्ब्रह्मलोक उपपात उक्तस्तत् केनापि मनागु विस्मरणादिना प्रकारेण चतुर्दशपूर्वाणामपरिपूर्णत्वादिति संभावयन्तीति ।

'सत्ती पुव्वजाईसरणे'ति सज्जिरूपा या पूर्वा जातिस्तस्याः स्मरणं यत्तत्तथा 'अहिसमेइ'ति अधिगच्छतीत्यर्थः 'दुग्गुणाणीयसङ्गसंवेगे'ति पूर्वकालापेक्षया द्विगुणावानीतौ श्रद्धासंवेगौ यस्य स तथा, तत्र श्रद्धा-तत्त्वश्रद्धानं सदनुष्ठानचिकीर्षा वा संवेगो-भवभयं मोक्षाभिलाषो वेति, 'उसभदत्तस्स'ति नवमशते त्रयस्त्रिंशत्तमोद्देशकेऽभिहितस्येति ॥

शतकं-११ उद्देशकः-११ समाप्तः

-: शतकं-११ उद्देशकः-१२ :-

वृ. एकादशोद्देशके काल उक्तो द्वादशेऽपि स एव भङ्गयन्तरेणोच्यते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (५२५) तेणं कालेणं २ आलमिया नामं नगरी होत्था वन्नओ, संखवणे चेइए वन्नओ,

तत्त्व णं आलभियाए नगरीए बहवे इसिभदपत्तपाभोक्खा समणो वासया परिवसंति अद्वा जाव अपरिभूया अभिगयजीवाजीवा जाव विहरंति । तए णं तेसिं समणोवासयाणं अत्रया कयावि एगयओ सहियाणं समुवागयाणं संनिविट्ठाणं सन्निसत्रामं अयमेयारूवे मिहो कहासमुल्लावे समुपज्जित्या-देवलोगेसु णं अज्जो ! देवाणं केवतियं कालं ठिती पन्नता ?

तए णं से इसिभदपुत्ते समणोवासए देवद्वितीगहियट्ठे ते समणोवासए एवं वयासी-देवलोगेसु णं अज्जो ! देवाणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं ठिती पन्नता, तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया जाव दससमयाहिया संखेजसमयाहिया असंखेजसमयाहिया उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिती पन्नता, तेण परं वोच्छिन्ना देवा य देवलोगा य ।

तए णं ते समणोवासया इसिभदपुत्तस्स समणोवासगस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव एवं परूवेमाणस्स एयमट्ठं नो सदहंति नो पत्तियंति नो रोयंति एयमट्ठं असदहमाणा अपत्तियमाणा अरोएमाणा जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया ।

मू. (५२६) तेणं कालेणं २ समणे भगवं महावीरे जाव समोसट्ठे जाव परिसा पज्जवासइ तए णं ते समणोवासया इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा हट्ठुट्ठा एवं जहा तुंगिउदेसए जाव पञ्जुवासंति तए णं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसे य महति० धम्मकहा जाव आणाए आराहए भवइ । तए णं ते समणोवासया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठा उट्ठाए उट्ठेइ ४० २ समणं भगवं महावीरं वंदन्ति नमंसन्ति २ एवं वदासी-एवं खलु भंते ! इसि भदपत्ते समणोवासए अहं एवं आइक्खइ जाव परूवेइ-देवलोगेसु णं अज्जो ! देवाणं जहन्नेणं दस वाससहस्साइं ठिती पन्नता तेण परं समयाहिया जाव तेण परं वोच्छिन्ना देवा य देवलोगा य

से कहमेयं भंते ! एवं ?, अज्जोत्ति समणे भगवं महावीरे ते समणोवासए एवं वयासी-जन्नं अज्जो ! इसिभदपुत्ते समणोवासए तुज्झं एवं आइक्खइ जाव परूवेइ-देवलोगेसु णं अज्जो ! देवाणं जहन्नेणं दस वाससहस्साइं ठिई पन्नता तेण परं समयाहिया जाव तेण परं वोच्छिन्ना देवा य देवलोगा य, सच्चे णं एसमट्ठे, अहं पुण अज्जो ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि-देवलोगेसु णं अज्जो ! देवाणं जहन्नेणं दस वाससहस्साइं तं चेव जाव तेण परं वोच्छिन्ना देवा य देवलोगा य, सच्चे णं एसमट्ठे । तए णं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म समणं भगवं महावीरं वंदन्ति नमंसन्ति २ जेणेव इसिभदपुत्ते समणोवासए तेणेव उवागच्छिन्ति २ इसिभदपुत्तं समणोवासगं वंदन्ति नमंसन्ति २ एयमट्ठं समं विणएणं भुज्जो २ खामेति । तए णं समणोवासया पसिणाइं पुच्छंति पु० २ अट्ठाइं परियावेयंति अ० २ समणं भगवं महावीरं वंदन्ति नमंसन्ति वं० २ जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया ।

मू. (५२७) भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वं० २ एवं वयासी-पभू णं भंते ! इसिभदपुत्ते समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतियं मुंडे भविता आगाराओ अनगारियं पव्वइत्तए ?, गोयमा ! नो तिणट्ठे समट्ठे ।

गोयमा ! इसिभदपुत्ते समणोवासए बहूहिं सीलव्वयगुणवयवेरमणपच्चक्खाण-

पोसहोववासेहिं अहापरिग्गहिएहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे बहूइं सीलव्ययगुणवय-
वेरणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं अहापरिग्गहिएहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे बहूइं बासाइं
समणोवासगपरियाणं पाउहिति ब० २ मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झूसेहिति मा० २ सद्धिं
भत्ताइं अणसणाइं छेदेहिति २ आलोइयपडिक्क ते समाहिपते कलमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे
अरुणाभे विमाणे देवताए उववज्जिहिति, तत्थ णं अत्येगतियाणं देवाणं चत्तारि पलिओवमाइं
ठिती पन्नत्ता ।

तत्थ णं इसिभद्दपुत्तस्सवि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइं ठिती भविस्सति । से णं भंते !
इसिभद्दपुत्ते देवे तातो देवलोगाओ आउक्खएणं भव० ठिउक्खएणं जाव कहिं उववज्जिहिति ? ,
गोयमा ! महाविदेहे वास सिज्झिहिति जाव अंतं काहेति । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति भगवं गोयमे
जाव अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ।

मू. (५२८) तएणं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयावि आलभियाओ नगीओ संखवणाओ
चेइयाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमिप्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं आलभिया नामं नगरी होत्था वन्नओ, तत्थ णं संखवणे नामं
चेइए होत्था वन्नओ, तस्स णं संखवणस्स अदूरसामंते पोग्गले नामं परिव्यायए परिवसति रिउब्बेदज-
जुरवेदजावनएसु सुपरिनिद्धिए छट्ठंछट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उहु बाहाओ जाव आयावेमाणे
विहरति । तए णं तस्स पोग्गलस्स छट्ठंछट्ठेणं जाव आयावेमाणस्स पगतिभद्दयाए जहा सिवस्स
जाव विब्भंगे नामं अन्नाणे समुप्पन्ने, से णं तेणं विब्भंगेणं नाणेणं समुप्पन्नेणं बंभलोए कप्पे देवाणं
ठिति जाणति पासति ।

तएणं तस्स पोग्गलस्स परिव्यायगस्स अयमेयारूवे अब्भत्थिए जाव समुप्पज्झित्था—अत्थि
णं ममं अइसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने, देवलोएसु णं देवाणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं ठिती पन्नत्ता
तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया जाव उक्कोसेणं असंखेज्जसमयाहिया उक्कोसेणं दससागरोवमाइं
ठिती पन्नत्ता तेण परं वोच्छिन्ना देवा य देवलोगा य, एवं संपेहेति एवं २ आयावणभूमीओ
पच्चोरुहइ आ० २ तिदंडकुंडिया जाव धाउरत्ताओ य गेण्हइ गे० २ जेणेव आलंभिया नगरी
जेणेव परिव्यायगावसहे तेणेव उवागच्छइ पुवा० २ भंडनिक्खेवं करेति भं० २ आलंभियाए
नगरीए सिंघाडग जाव हेसु अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परूवेइ ।

अत्थि णं देवाणुप्पिया ! ममं अतिसेसे नाणदंसणे समुप्पन्ने, देवलोएसु णं देवाणं जहन्नेणं
दसवाससहस्साइं तहेव जाव वोच्छिन्ना देवा य देवलोगा य । तए णं आलंभियाए नगरीए एएणं
अभिलावेणं जहा सिवस्स तं चेव जाव से कहमेयं मन्ने एवं ? , सामी समोसढे जाव परिसा
पडिगया, भगवं गोयमे तहेव भिक्खायरियाए तहेव बहुजणसद्धं निसामेइ तहेव बहुजणसद्धं निसामेत्ता
तहेव सव्वं भाणियव्वं जाव अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि एवं भासामि जाव परूवेमि—
देवलोएसु णं देवाणं जहन्नेणं दस वाससहस्साइं ठिती पन्नत्ता तेण परं समयाहिया दुसमयाहिया
जाव उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिती पन्नत्ता, तेण परं वोच्छिन्ना देवा य देवलोगा य ।

अत्थि णं भंते ! सोहम्मे कप्पे दब्बाइं सवन्नाइंपि अन्नान्नाइंपि तहेव जाव हंता अत्थि, एवं
ईसाणेवि, एवं जाव अद्युए, एवं गेवेज्जविमाणेसु अणुत्तरविमाणेसुवि, ईसिपब्भाराएवि जाव

हंता अत्थि, तएणं सा महतिमहालिया जाव पडिगया, तएणं आलंभियाए नगरीए सिंघाडगति य०
अवसेसं जहा सिवस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणे नवरं तिदंडकुंडियं जाव धाउरत्तवत्थपरिहिए
परिवडियविब्भंगे आलंभियं नगरं मज्झं० निग्गच्छति जाव उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्क मति
अ० २ तिदंडकुंडियं च जहा खंदओ जाव पव्वइओ सेसं जहा सिवस्स जाव अव्वाबाहं सोक्खं
अनुभवति सासयं सिद्धा । सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'तेण'मित्यादि, 'एगओ'त्त एकत्र 'समुवागयाणं'ति समायातानां 'सहियाणं'ति
मिलितानां 'समुचिट्ठाणं'ति आसनग्रहणेन 'सन्निसन्नाणं'ति संनिहिततया निषण्णानां 'मिहो'ति
परस्परं 'देवड्ढित्तिगहियट्ठे'ति देवस्थिति विषये गृहीतार्थो-गृहीतपरमार्थो यः स तथा ।

'तुंगिउद्देसए'ति द्वितीयशतस्य पञ्चमे ॥

शतकं-११ उद्देशकः-१२ समाप्तः

॥ १ ॥ एकादशशतमेवं व्याख्यातमबुद्धिनाऽपि यन्मयका ।

हेतुस्तत्राग्रहिता श्रीवागदेवीप्रसादो वा ॥

शतकं-११ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादीता भगवती अङ्गसूत्रे
अभयदेवसूरि विरचिता एकादशशतकस्य टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-१२

वृ. व्याख्यातं विविधार्थमेकादशं शतम्, अथ तथाविधमेव द्वादशमारभ्यते, तस्य
चोद्देशकार्याभिधानार्था गाथेयम्-

मू. (५२९)संखे १ जयंति २ पुढवि ३ पुगल ४ अइवाय ५ राहु ६ लोगे य ७ ।

नागे य ८ देव ९ आया १० वारसमसए दुसुद्देसा ॥

वृ. 'संखे'त्यादि ० । शङ्खश्रमणोपासकविषयः प्रथम उद्देशकः । 'जयंति'ति जयन्त्यभिधा-
नश्राविकाविषयो द्वितीयः । 'पुढवि'ति रत्नप्रभापृथिवीविषयस्तृतीयः । 'पुगल'त्तपुद्गलविषय-
श्चतुर्थः । 'अइवाए'ति प्राणातिपातादिविषयः पञ्चमः । 'राहु'ति राहुवक्तव्यतार्थः षष्ठः । 'लोगे
य'ति लोकविषयः सप्तमः । 'नागे य'ति सर्पवक्तव्यतार्थोऽष्टमः । 'देव'ति देवभेदविषयो
नवमः । 'आय'ति आत्मभेदनिरूपणार्थो दशम इति ।

-: शतकं-१२ उद्देशकः-१ :-

मू. (५३०) तेणं कालेणं २ सावत्थीनाम नगरी होत्था वन्नओ, कोइए चेइए वन्नओ, तत्थ
णं सावत्थीए नगरीए बहवे संखप्पामोक्खा समणोवासगा परिवसंति अट्ठा जाव अपरिभूया
अभिगयजीवाजीवा जाव विहरंति, तस्स णं संखस्स समणोवासगास्स उप्पाला नामं भारिया
होत्था सुकुमाल जाव सुरूवा समणोवासिया अभिगयजीवा २ जाव विहरइ ।

तत्थ णं सावत्थीए नगरीए पोक्खलीनामं समणोवासए परिवसइ अट्ठे अभिगयजाव विहरइ,
तेणं कालेणं २ सामी समोसढे परिसा निग्गया जाव पज्जुवा०, तए णं ते समणोवासगा इमीसे
जहा आलभियाए जाव पज्जुवासइ ।

तए णं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसे य महति० धम्मकहा जाव परिसा पडिगया, तए णं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठुडु० समणं भ० म० वं० न० वं० न० पसिणाइं पुच्छंति प० अट्ठाइं परियादियंति अ० २ अट्ठाए उट्ठेति उ० २ समणस्स भ० महा० अंतियाओ कोट्टयाओ चेइयाओ पडिनि० प० २ जेणेव सावत्थी नगरी तेणेव पहारेत्थ गमणाए ।

चू. तत्र प्रथमोद्देशके किञ्चिल्लिख्यते—

मू. (५३१) तए णं से संखे समणोवासए ते समणोवासए एवं वयासी—तुज्जेणं देवाणुप्पिया विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेह, तए णं अहे तं विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा विसाएमाणा परिभुंजेमाणा परिभाएमाणा पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणा विहरिस्सामो । तए णं ते समणोवासगा संखस्स समणो एयमट्ठं विनएणं पडितुणंति, तए णं तस्स संखस्स समणोवासगस्स अयमेयारूवे अब्भत्थिए जाव समुप्पज्जित्था—नो खलु मे सेयं तं विउलं असणं जाव साइमं अस्साएमाणस्स ४ पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणस्स विहरित्तए ।

सेयं खलु मे पोसहसालाए पोसहियस्स बंभचारिस्स उम्मुक्क मणिसुवन्नस्स ववगयमाला-वन्नगविलेवणस्स निक्खित्तसत्थमुसस्स एगस्स अबिइयस्स दब्भसंथारोवगयस्स पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणस्स विहरित्तएत्तिकट्ठु एवं संपेहेति २ जेणेव सावत्थीनगरी जेणेव सए गिहे जेणेव उप्पला समणोवासिया तेणेव उवा० २ उप्पलं समणोवासियं आपुच्छइ २ जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ २ पोसहसालं अणुपविसइ २ पोसहसालं पमज्जइ पो० २ उच्चारपासवणभूमीं पडिलेहेइ उ० २ दब्भसंथारगं संथरति दब्भ० २ दब्भसंथारगं दुरुहइ दु० २ पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणे विहरति ।

तए णं ते समणोवासगा जेणेव सावत्थी नगरी जेणेव साइं गिहाइं तेणेव उवाग० २ विपुलं असणं पाणं खाइमं साइं उवक्खडावेति उ० २ अन्नमन्ने सद्दावेति अ० २ एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पिया ! अहेहिं सेविउले असणपाणखाइमसाइमे उवक्खडाविए, संखेय णं समणोवासए नो हव्वमागच्छइ, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अहं संखं समणोवासगं सद्दावेत्तए ।

तए णं से पोक्खली समणोवासए ते समणोवासए एवं वयासी—अच्छहणं तुज्जे देवाणुप्पिया सुनिच्चुया वीसत्था अहन्नं संखं समणोवासगं सद्दावेमिक्किट्ठु तेसिं समणोवासगाणं अंतियाओ पडिनिक्खमति प० २ सावत्थीए नगरीए मज्झमज्जेणं जेणेव संखस्स समणोवासगस्स गिहे तेणेव उवाग० २ संखस्स समणोवासगस्स गिहं अणुपविट्ठे ।

तए णं सा उप्पला समणोवासिया पोक्खलिं समणोवासयं एज्जमाणं पासइ पा० २ हट्ठुडु० आसणाओ अब्बुट्ठेइ अ० २ ता सत्तट्ठ पयाइं अणुगच्छइ २ पोक्खलिं समणोवासगं वंदति नमंसति वं० न० आसणेणं उवनिमंतेइ अ० २ एवं वयासी—संदिसंतुणं देवाणुप्पिया ! किमागमणप्पयोयणं

तए णं से पोक्खली समणोवासए उप्पलं समणोवासयं एवं वयासी—कहिन्नं देवाणुप्पिए संखे समणोवासए ?, तए णं सा उप्पला समणोवासिया पोक्खलं समणोवासयं एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया ! संखे समणोवासए पोसहसालाए पोसहिए बंभयारी जाव विहरइ ।

तए णं से पोक्खली समणोवासए जेणेव पोसहसाला जेणेव संखे समणोवासए तेणेव

उवागच्छइ २ गमणागमणाए पडिक्क मइ ग० २ संखं समणोवासगं वंदति नमंसति वं० न० एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! अन्हेंहिं से विउले असणजाव साइमे उवक्खडाविणं तं गच्छामो मं देवाणुप्पिया ! तं विउलं असणं जाव साइमं आसाएमाणा जाव पडिजागरमाणा विहरामो ।

तएण से संखे समणोवासए पोक्खलिं समणोवासगं एवं वयासी-नो खलु कप्पइ देवाणुप्पिया तं विउलं असणं पाणं काइमं साइमं आसाएमाणस्स जाव पडिजागरमाणस्स विहरितए, कप्पइ मे पोसहसालाए पोसहियस्स जाव विहरितए, तं छंदेणं देवाणुप्पिया ! तुब्भे तं विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं आसाएमाणा जाव विहरइ । तए णं से पोक्खलीसमणोवासगे संखस्स समणोवासगस्स अंतियाओ पोसहसालाओ पडिनिक्खमइ २ ता सावत्थिं नगरिं मज्झमज्झेणं जेणेव ते समणोवासगा तेणेव उवागच्छइ २ ते समणोवासए एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! संखे समणोवासए पोसहसालाए पोसहिए जाव विहरइ, तं छंदेणं देवाणुप्पिया ! तुज्जे विउलं असन-पानखाइमसाइमे जाव विहरह, संखे णं समणोवासए नो हव्वमागच्छइ ।

तए णं ते समणोवासगा तं विउलं असणपाणखाइमसाइमे आसाएमाणा जाव विहरंति ।

तए णं तस्स संखस्स समणोवासगस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूढे जाव समुप्पिज्जित्था-सेयं खलु मे कल्लं जाव जलंते समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता जाव पञ्जुवासित्ता तओ पडिनियत्तस्स पक्खियं पोसहं पारितएत्तिकट्ठु एवं संपेहेति एवं २ कल्लं जाव जलंते पोसहसालाओ पडिनिक्खमति प० २ सुद्धप्पावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवर परिहिए सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमति सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमिक्का पादविहारचारेणं सावत्थिं नगरिं मज्झमज्झेणं जाव पञ्जुवासति, अभिगमो नत्थि ।

तए णं ते समणोवासगा कल्लं पादु० जाव जलंते णहाया कयबलिकमा जाव सरीरा सुएहिं सुएहिं गेहेहिं तो पडिनिक्खमंति सुएहिं २ एगयओ मिलायंति एगयओ २ सेसं जहा पढमं जाव पञ्जुवा संति । तए णं समणे भगवं महावीरे तेसिं समणोवासगाणं तीसेय धम्मकहा जाव आणाए आराहए भवति ।

तए णं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्भ हट्ठुट्ठा उट्ठाए उट्ठेति उ० २ समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति वं० २ ता न० २ ता जेणेव संखे समणोवासए तेणेव उवागच्छन्ति २ संखं समणोवासयं एवं वयासी-तुमं देवाणुप्पिया ! हिज्जा अन्हेंहिं अप्पणा चेव एवं वयासी-तुम्हे णं देवाणुप्पिया ! विउं असणं जाव विहरिस्सामो तए णं तुमं पोसहसालाए जाव विहरिए तं सुद्ध णं तुमं देवाणुप्पिया ! अन्हं हीलसि, अज्जोत्ति समणे भगवं महावीरे ते समणोवासए एवं वयासी-मा णं अज्जो ! तुज्जे संखं समणोवासगं हीलह निंदह खिंसह गरहह अवमन्नह, संखे णं समणोवासए पियधम्मे चेव ददधम्मे चेव सुदक्खुजागरियं जागरिए ।

वृ. 'आसाएमाण' ति ईषत्स्वादयन्तो बहु च त्यजन्तः इक्षुखण्डादेरिव 'विस्साएमाण' ति विशेषेण स्वादयन्तोऽल्पमेव त्यजन्तः खर्जूरादेरिव 'परिभाएमाण' ति ददतः 'परिभुजेमाण' ति ति सर्वमुपभुञ्जाना अल्पमप्यपरित्यजन्तः, एतेषां च पदानां वार्तामानिकप्रत्ययान्तत्वेऽप्यतीत-प्रत्ययान्तता द्रष्टव्या, ततश्च तद्विपुलमशनाद्यास्वादितवन्तः सन्तः 'पक्खियं पोसहं पडिजागरमाणा विहरिस्सामो' ति पक्षे-अर्द्धमासि भवं पाक्षिकं 'पौषधम्' अव्यापारपौषधं 'प्रतिजाग्रतः' अनुपा-

लयन्तः 'विहरिष्यामः' स्थास्यामः, यद्येहातीतकालीनप्रत्ययान्तत्वेऽपि वार्तमानिकप्रत्ययोपादानं तद्भोजनानन्तरमेवाक्षेपेण पौषधाभ्युपगमप्रदर्शनार्थं, एवमुत्तरत्रापि गमनिका कार्येत्येके ।

अन्ये तु व्याचक्षते—इह किल पौषधं पर्वदिनानुष्ठानं, तच्च द्वेधा—इष्टजनभोजनदानादिरूपमाहारपौषधरूपं च, तत्र शङ्ख इष्टजनभोजनदानरूपं पौषधं कर्तुंकामः सन यदुक्तवांस्तद्दर्शयतेदमुक्तं—'तए णं अन्हे तं विउलं असणपाणखाइमसाइं अस्साएमामे' इत्यादि, पुनश्च शङ्ख एव संवेगविशे, वशादाद्यपौषधविनिवृत्तमनाः द्वितीयपौषधं चिकीर्षुर्वाञ्छित्तिवांस्तद्दर्शयतेदमुक्तम्—

'नो खलु मे सेयं त'मित्यादि, 'एगस्स अविइयस्स'ति 'एकस्य' बाह्यसहायापेक्षया केवलस्य 'अद्वितीयस्य' तथाविधक्रोधादिसहायापेक्षया केवलस्यैव, न चैकस्येति भणनादेकाकिन एव पौषधशालायां पौषधं कर्तुं कल्पत इत्यवधारणीयं, एतस्य चरितानुवादरूपत्वात् तथा ग्रन्थान्तरे बहूनां श्रावकाणां पौषधशालायां मिलनश्रवणाद्दोषाभावात्पस्परिणामस्मरणादिविशिष्टगुणसम्भवाच्चेति गमणागमणा ए पडिक्क मइ'ति ईर्यापथिकी प्रतिक्रमतीत्यर्थः, 'छंदेण'ति स्वाभिप्रायेण नं तु मदीयाज्ञयेति ।

'पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि'ति पूर्वरात्रश्च—रात्रेः पूर्वो भागः अपगता रात्रिरपररात्रः स च पूर्वरात्रापररात्रस्तल्लक्षणः कालसमयो यः स तथा तत्र 'धम्मजागरियं'ति धर्माय धर्मचिन्तया वा जागरिका—जागरणं धर्मजागरिका तां 'पारित्तएत्तिकट्टु एवं संपेहेइ'ति 'पारयितुं' रं नेतुम् 'एवं सम्प्रेक्षते' इत्यालोचयति, किमित्याह—'इतिकर्तुम्' एतस्यैवार्थःस्य करणयेति ।

'अभिगमो नत्थि'ति पञ्चप्रकारः पूर्वोक्तोऽभिगमो नास्त्यस्य, सचित्तादिद्रव्याणां विमोचनीयानामभावादिति । 'जहा पढमं'ति यथा तेषामेव प्रथमनिर्गमस्तथा द्वितीयनिर्गमोऽपि वाच्य इत्यर्थः, 'हिज्जो'ति ह्यो—ह्यस्तनदिने ।

मू. (५३२) भंतेति भगवं गोयमे समणं भ० महा० वं० न० २ एवं वयासी—कइविहा णं भंते ! जागरिया पण्णत्ता ?, गोयमा ! तिविहा जागरिया पण्णत्ता तंजहा—

बुद्धजागरिया अबुद्धजागरिया सुदक्खुजागरिया, से केण० एवं बु० तिविहा जागरिया पण्णत्ता तंजहा—बुद्धाजा० १ अबुद्धजा० २ सुदक्खु० ३ ?, गोयमा ! जे इमे अरिहंता भगवंता उप्पन्नानाणदंसणधरा जहा खंदए जाव सबू सव्वदरिसी एए णं बुद्धा बुद्धजागरियं जागरंति, जे इमे अनगारा भगवंतो ईरियासमिया भासासमिया जाव गुत्तवंभवारी एए णं अबुद्धा अबुद्धजागरियं जागरंति, जे इमे समणोवासगा अभिगयजीवाजीवा जाव विहरन्ति एते णं सुदक्खुजागरियं जागरंति । से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ तिविहा जागरिया जाव सुदक्खुजागरिया ।

वृ. 'सुदक्खुजागरियं जागरिए'ति सुद्ध दरिसणं जस्स सो सुदक्खू तस्स जागरियाप्रमादनिद्राव्यपोहेन जागरणं सुदक्खुजागरिया तां जागरितः कृतवानित्यर्थः, 'बुद्धा बुद्धजागरियं जागरंति'ति बुद्धाः केवलावबोधेन, ते च बुद्धानां—व्यपोढाज्ञाननिद्राणां जागरिका—प्रबोधो बुद्धजागरिका तां कुर्वन्ति 'अबुद्धा अबुद्धजागरियं जागरंति'ति अबुद्धाः केवलज्ञानाभावेन यथासम्भवं शेषज्ञानसद्भावाच्च बुद्धसदृशास्ते चाबुद्धानां छद्मस्थज्ञानवतां या जागरिका सा तथा तां जाग्रति । अथ भगवन्तं शङ्खस्तेषां मनाकपरिकुपितश्रमणोपासकानां कोपोपशमनाय क्रोधादिविपाकं पृच्छन्नाह—

मू. (५३३) तए णं से संखे समणोवासए समणं भ० महावीरं वंदइ नमं० २ एवं वयासी-कोहवसट्टे णं भंते ! जीवे किं बंधए किं पकरेति किं चिणाति किं उवचिणाति ?, संखा कोहवसट्टे णं जीवे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ सिट्ठिलबंधणवद्धाओ एवं जहा पढमसए असंबुडस्स अनगारस्स जाव अनुपरियइइ । मानवसट्टे णं भंते ! जीवे एवं चेव एवं मायावसट्टेवि एवं लोभवसट्टेवि जाव अणुपरियइइ ।

तए णं ते समणोवासगा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमइं सोच्चा निसम्भ भीया तत्था तसिया संसारभउच्चिगा समणं भगवं महावीरं वं० नमं० २ जेणेव संखे समणोवासए तेणेव उवा० २ संखं समणोवासगं वं० न० २ ता एयमइं संमं विणएणं भुजो २ खामेति ।

तए णं ते समणोवासगा सेसं जहा आलंभियाए जाव पडिगया, भंतेति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ एवं वयासी-पभूणं भंते ! संखे समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतियं सेसं जहा इसिभदुत्तस्स जाव अंतं काहेति । सेवं भंते ! सेवं भंते ति जाव विहरइ ।

वृ. 'कोहवसट्टे ण' मित्यादि, 'इसिभदुत्तस्स' ति अनन्तरशतोक्तस्येति ।

शतक-१२ उद्देशकः-१ समाप्तः

-: शतक-१२ उद्देशकः-२ :-

वृ. अनन्तरोद्देशके श्रमणोपासकविशेषप्रश्नितार्थः निर्णयो महावीरकृतो दर्शितः इह तु श्रमणोपासिकाविशेषप्रश्नितार्थः निर्णयस्तत्कृत एव दर्शयते, इत्येवं संबद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (५३४) तेणं कालेणं २ कोसंबी नामं नगरी होत्था वन्नओ, चंदोवतरणे चेइए वन्नओ, तत्थ णं कोसंबीए नगरीए सहस्साणीयस्स रत्तो पोत्ते सयाणीयस्स रत्तो पुत्ते चेडगस्स रत्तो नत्तुए मिगावतीए देवीए अत्तए जयंतीए समणोवासियाए भत्तिजए उदायणे नामं राया होत्था वन्नओ तत्थ णं कोसंबीए नयरीए सहस्साणीयस्स रत्तो सुण्हा सयाणीयस्स रत्तो भज्जा चेडगस्स रत्तो धूया उदायनस्स रत्तो माया जयंतीए समणोवासियाए भाउज्जा मिगावती नामं देवी होत्था वन्नओ सुकुमालजावसुरुवा समणोवासिया जाव विहरइ ।

तत्थ णं कोसंबीए नगरीए सहस्साणीयस्स रत्तो धूया सयाणीयस्स रत्तो भगिणी उदायनस्स रत्तो पिउच्छा मिगावतीए देवीए नणंदा वेसालीसावयाणं अरहंताणं पुब्बसिज्जायरी जयंती नामं समणोवासिया होत्था सुकुमाल जाव सुरुवा अभिगय जाव वि० ।

वृ. 'तेणं कालेण' मित्यादि, 'पोत्ते' ति पौत्रः-पुत्रस्यापत्यं 'चेडगस्स' ति वैशालीराजस्य 'नत्तुए' ति नत्ता-दौहित्रः 'भाउज्ज' ति भ्रातृजाया 'वेसालीसावयाणं अरहंतां पुब्बसिज्जायरी' ति वैशालिको-भगवान्महावीरस्तस्य वचनं शृण्वन्ति श्रावयन्ति वा तद्रसिकत्वादिति वैशालिक-श्रावकास्तेषाम् 'आर्हतानाम्' अर्हद्वतानां साधूनामिति गम्यं 'पूर्वशय्यातरा' प्रथमस्थानदात्री, साधवो ह्यपूर्वं समायातास्तद्गृह एव प्रथमं वसतिं याचन्ते तस्याः स्थानदात्रीत्वेन प्रसिद्धत्वादिति सा पूर्वशय्यातरा ।

मू. (५३५) तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसट्टे जाव परिसा पज्जुवासइ ।

तए णं से उदायणे राया इमीसे कहाए लद्धट्टे समाणे हट्ठुट्टे कोडुंबियपुरिसे सदावेइ को० २ एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! कोसंबिं नगरिमब्भितरवाहिरियं एवं जहा कूणिओ

तहेव सव्वं जाव पञ्जुवासए ।

तए णं सा जयंती समणोवासिया इमीसे कहाए लद्धुद्धा समाणी हद्धुद्धा जेणेव मियावती देवी तेणेव उवा० २ मियावतीं देवीं एवं वयासी—एवं जहा नवमसए उसभदत्तो जाव भविस्सइ

तए णं सा मियावती देवी जयंतीए समणोवासियाए जहा देवानंदा जाव पडिसुणेति । तए णं सा मियावती देवी कोडुंबियपुरेस सदावेइ को० २ एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया लहुकरणजुत्तजोइयजाव धम्मियं जाणप्पवरं जुत्तामेव उवडुवेह जाव उवडुवेति जाव पच्चप्पिणंति

तए णं सा मियावती देवी जयंतीए समणोवासियाए सद्धिं ण्हाया कयबलिकम्मा जाव सररीरा बहूहिं खुज्जाहिं जाव अंतेउराओ निग्गच्छति अं० २ जेणेव बाहिरिया उवड्ढाणसाला जेणेव धम्मिए जाणप्पवर तेणेव उ० २ जाव रुद्धा । तए णं सा मियावती देवी जयंतीए समणो-वासियाए सद्धिं धम्मियं जाणप्पवरं दुरुद्धा समाणी नियगपरियालगा जहा उसभदत्तो जाव धम्मियाओ जाणप्पवराओ पच्चोरुहि ।

तए णं सा मियावती देवी जयंतीए समणोवासियाए सद्धिं बहूहिं खुज्जाहिं जहा देवानंदा जाव वं० नमं० उदायणं रायं पुरओ कट्ठु ठितिया चेव जाव पञ्जुवासइ ।

तए णं समणे भगवं महा० उदायणस्स रत्तो मियावईए देवीए जयंतीए समणोवासियाए तीसे य महतिमहा० जाव धम्मं० परिसा पडिगया उदायणे पडिगए मियावती देवीवि पडिगया

मू. (५३६) तए णं सा जयंती समणोवासिया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म हद्धुद्धा समणं भ० महावीरं वं० न० २ एवं वयासी—कहिन्नं भंते ! जीवा गरु-यत्तं हव्वमागच्छन्ति ?, जयंती ! पाणाइवाएणं जाव मिच्छादंसणसत्तेणं, एवं खलु जीवा गरुयत्तं हव्वं० एवं जहा पढमसए जाव वीयीवयंति । भवसिद्धियत्तणं भंते ! जीवाणं किं सभावओ परिणामओ ?, जयंती ! सभावओ नो परिणामओ । सव्वेवि णं भंते ! भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति हंता ! जयंती ! सव्वेवि णं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति ।

जइ भंते ! सव्वे भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति तम्हा णं भवसिद्धियविरहिए लोए भविस्सइ ?, नो तिण्डे समड्ढे, से केण खाइएणं अट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ सव्वेवि णं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति नो चेव णं भवसिद्धियविरहिए लोए भविस्सइ ?, जयंती ! से जहानामए सव्वागाससेदी सिया अनादीया अनवदग्गा परित्ता परिवुडा सा णं परमाणुपोग्गलमेत्तेहिं खंडेहिं समये २ अवहीरमाणी २ अनंताहिं ओसप्पिणीअवसप्पिणीहिं अवहीरंति नो चेव णं अवहिया सिया, से तेण्डेणं जयंती ! एवं बुद्धइ सव्वेवि णं भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्संति नो चेव णं भवसिद्धिअविरहिए लोए भविस्सइ ।

सुत्तत्तं भंते ! साहू जागरियत्तं साहू ?, जयंती ! अत्थेगइयाणं जीवाणं सुत्तत्तं साहू अत्थेग-तियाणं जीवाणं जागरियत्तं साहू, से केण्डेणं भंते ! एवं बुद्धइ अत्थेगइयाणं जाव साहू ?, जयंती जे इमे जीवा अहम्मिया अहम्माणुया अहम्मिद्धा अहम्मक्खाई अहम्मपलोई अहम्मपलज्जमाणा अहम्मसमुदायारा अहम्मेणं चेव त्रित्तिं कप्पेमाणा विहरंति एएसि णं जीवाणं सुत्तत्तं साहू, एए णं जीवा सुत्ता समाणा नो बहूणं पाणभूयजीवसत्ताणं दुक्खणयाए सोयणयाए जाव परियावणयाए वट्ठंति । एए णं जीवा सुत्ता समाणा अप्पाणं वा परं वा तदुभयं वा नो बहूहिं अहम्मियाहिं संजोयणाहिं

संजोएत्तारो भवन्ति, एएसिं जीवाणं सुत्तत्तं साहू, जयंती ! जे इमे जीवा धम्मिया धम्माणुया जाव धम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणा विहरन्ति एएसिं णं जीवाणं जागरियत्तं साहू, एए णं जीवा जागरा समाणा बहूणं पाणाणं जाव सत्ताणं अदुक्खणयाए जाव अपरियावणियाए वडंति, ते णं जीवा जागरमाणा अप्पाणं वा परं वा तदुभयं वा बहूहिं धम्मियाहिं संजोयणाहिं संजोएत्तारो भवन्ति ।

एएणं जीवा जागरमाणा धम्मजागरियाए अप्पाणं जागरइत्तारो भवन्ति, एएसिं णं जीवाणं जागरियत्तं साहू, से तेणट्ठेणं जयंती ! एवं वुच्चइ अत्थेगइयाणं जीवाणं सुत्तत्तं साहू अत्थेगइयाणं जीवाणं जागरियत्तं साहू ।

बलियत्तं भंते ! साहू दुब्बलियत्तं साहू ?, जयंती ! अत्थेगइयाणं जीवाणं बलियत्तं साहू अत्थेगइयाणं जीवाणं दुब्बलियत्तं साहू, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव साहू ?, जयंती ! जे इमे जीवा अहम्मिया जाव विहरन्ति एएसिं णं जीवाणं दुब्बलियत्तं साहू, एए णं जीवा एवं जहा सुत्तस्स तहा दुब्बलियस्स वत्तव्वया भाणियव्वा, बलियस्स जहा जागरस्स तहा भाणियव्वं जाव संजोएत्तारो भवन्ति, एएसिं णं जीवाणं बलियत्तं साहू, से तेणट्ठेणं जयंती ! एवं वुच्चइ तं चेव जाव साहू । दक्खत्तं भंते ! साहू आलसियत्तं साहू ?, जयंती ! अत्थेगतियाणं जीवाणं दक्खत्तं साहू अत्थेगतियाणं जीवाणं आलसियत्तं साहू, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ तं चेव जाव साहू ?, जयंती ! जे इमे जीवा अहम्मिया जाव विहरन्ति एएसिं णं जीवाणं आलसियत्तं साहू ।

एए णं जीवा आलसा समाणा नो बहूणं जहा सुत्ता आलसा भाणियव्वा, जहा जागरा तहा दक्खा भाणियव्वं जाव संजोएत्तारो भवन्ति, एए णं जीवा दक्खा समाणा बहूहिं आयरियवेया-वच्चेहिं जाव उव्वञ्जाय० धेर० तवस्सि० गिलाणवे० सेहवे० कुलवे० गणवे० संघवे० साहम्मियवेयावच्चेहिं अत्ताणं संजोएत्तारो भवन्ति, एएसिं णं जीवाणं दक्खत्तं साहू, से तेणट्ठेणं तं चेव जाव साहू । सोइंदियवसट्ठे णं भंते ! जीवे किं बंधइ ?, एवं जहा कोहवसट्ठे तहेव जाव अणुपरियइइ । एवं चक्खिंदियवसट्ठेवि, एवं जाव फासिंदियवसट्ठे जाव अनुपरियइइ । तए णं सा जयंती समणोवासिया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठा सेसं जहा देवानंदाए तहेव पव्वइया जाव सव्वदुक्खप्पहीणा । सेवं भंते ! २ ति ।

चू० 'सभावओ'ति स्वभावतः पुद्गलानां मूर्तत्ववत् 'परिणामओ'ति 'परिणामेन' अभूतस्य भवनेन पुरुषस्य तारुण्यवत् । 'सव्वेविणं भंते ! भवसिद्धिया जीवा सिज्झिस्सन्ति'ति भवा-भाविनी सिद्धिर्येषां ते भवसिद्धिकास्ते सर्वेऽपि भदन्त ! जीवाः सेत्थ्यन्ति ? इति प्रश्नः, 'हंते' त्यादि तूत्तरम्, अयं चात्यार्थः—समस्ता अपि भवसिद्धिका जीवाः सेत्थ्यन्त्यन्यथा भवसिद्धिकत्वमेव न स्यादिति । अथ सर्वभवसिद्धिकानां सेत्थ्यमानताऽभ्युपगमे भवसिद्धिकशून्यता लोकस्य स्यात् नैवं, समयज्ञातात्, तथाहि—सर्व एवानागतकालसमया वर्त्तमानतां लप्स्यन्ते—

॥ १ ॥ "भवति स नामातीतः प्राप्नो यो नाम वर्त्तमानत्वम् ।

एष्णंश्च नाम स भवति यः प्राप्स्यति वर्त्तमानत्वम् ॥"

इत्यभ्युपगमात्, न घानागतकालसमयविरहितो लोको भविष्यतीति । अथैतामेवाशङ्कां जयन्ती प्रश्नद्वारेणास्मदुक्तसमयज्ञातापेक्षया ज्ञातान्तरेण परिहर्तुमाह—'जइण'मित्यादि इत्येके व्याख्यान्ति, अन्ये तु व्याचक्षते—सर्वेऽपि भदन्त ! भवसिद्धिका जीवाः सेत्थ्यन्ति—ये केचन

सेत्स्यन्ति ते सर्वेऽपि भवसिद्धिका एव नाभवसिद्धिक एकोऽपि, अन्यथा भवसिद्धिकत्वमेव न स्यादित्यभिप्रायः, 'हन्ते' त्याद्युत्तरम् ।

अथ यदि ये केचन सेत्स्यन्ति सर्वेऽपि भवसिद्धिका एव नाभवसिद्धिक एकोऽपीत्यभ्युपगम्यते तदा कालेन सर्वभवसिद्धिकानां सिद्धिगमनाद् भव्यशून्यता जगतः स्यादिति जयन्त्याशङ्कं तत्परिहारं च दर्शयितुमाह—'जइ ण'मित्यादि, 'सव्वागाससेडि'ति सर्वाकाशस्य—बुद्ध्याचतुरप्रतरी-कृतस्य श्रेणि—प्रदेशपङ्क्ति सर्वाकाशश्रेणि 'परित्त'ति एकप्रदेशिकत्वेन विष्कम्भाभावेन परिभिता 'परिवुड'ति श्रेण्यन्तरैः परिकरिता, स्वरूपमेतत्तस्याः, अत्रार्थे वृद्धोक्ता भावनागाथा भवन्ती—

॥ १ ॥ "तो भन्नइ किं न सिज्झति अहव किमभव्वसावसेसत्ता ।

निल्लेवणं न जुज्झइ तेसिं तो कारणं अन्नं ॥"

अयमर्थः—यदि भवसिद्धिकाः सेत्स्यन्तीत्यभ्युपगम्यते ततो भणति शिष्यः—कस्मात् त्वं ते सर्वेऽपि सिद्धयन्ति?, अन्यथा भवसिद्धिकत्वस्यैवाभावात्, अथवाऽपरं दूषणं—कस्मादभव्वसावशेषत्वाद्—अभव्यावशेषत्वेनाभव्यान् विमुच्येत्यर्थः तेषां भव्यानां निर्लेपनं न युज्यते?, युज्यत एवेति भावः, यस्मादेवं ततः कारणं—सिद्धेर्हेतुरन्यद्भव्यत्वातिरिक्तं वाच्यं, तत्र सति सर्वभव्यनिर्लेपनप्रसङ्गादिति ।

॥ २ ॥ "भन्नइ तेसिमभव्वेवि पइ अनिल्लेवणं न उ विरोहो ।

न उ सव्वभव्वसिद्धी सिद्धा सिद्धंतसिद्धीओ ॥"

अयमर्थः—भण्यते अत्रोत्तरं भव्यत्वमेव सिद्धिगमनकारणं न त्वन्यत्किञ्चित्, तत्र च सत्यपि भव्यत्वे सिद्धिगमनकारणे 'तेषां' भव्यानाम् 'अभव्यानपि प्रति' अभव्यानप्याश्रित्य 'अनिर्लेपनम्' अव्यवच्छेदः, अभव्यानवशिष्य यद्भव्यानां निर्लेपनमुक्तं तदपि नेत्यर्थः 'न तु' न पुनरिहार्ये 'विरोधः' बाधाऽस्ति सिद्धान्तसिद्धत्वात्, एतदेवाह—न तु इत्यादि, न हि सर्वभव्यसिद्धि सिद्धा सिद्धान्तसिद्धेरिति ॥

॥ ३ ॥ "किह पुण भव्वबहुता सव्वागासस्यएसदिहुंता ।

नवि सिज्झिहिंति तो भणइ किंनु भव्वत्तणं तेसिं ॥

॥ ४ ॥ जइ होऊ णं भव्वावि केइ सिद्धिं न घेव गच्छंति ।

एवं तेवि अभव्वा को व विसेसो भवे तेसिं ॥

॥ ५ ॥ भन्नइ भव्वो जोगो दारुय दलियंति वावि पज्जाया ।

जोगोवि पुण न सिज्झइ कोई रुक्खाइदिहुंता ॥

॥ ६ ॥ पडिमाईणं जोगा बहवो गोसीसचंदणुभाई ।

संति अजोगावि इहं अन्ने एरंडभेडाई ॥

॥ ७ ॥ न य पुण पडिमुष्पायणसंपत्ती होइ सव्वजोगाणं ।

जेसिपि असंपत्ती न य तेसि अजोगया होइ ॥

॥ ८ ॥ किं पुण जा संपत्ती सा नियमा होइ जोगगरुक्खाणं ।

न य होइ अजोगाणं एमेव य भव्वसिज्झणया ॥

॥ ९ ॥ सिज्झिस्संति य भव्वा सव्वेवित्ति भणियं च जं पहुणा ।

तंपि य एयाएच्चिय दिट्ठीए जयंतिपुच्छाए ॥

—भव्यानामेव सिद्धिरित्येतया दृष्टया—मतेनेति—

- ॥ १० ॥ “अहवा पडुच्च कालं न सव्वभव्याण होइ वोच्छिस्ती ।
जं तीतनागयाओ अद्धाओ दोवि तुल्लाओ ॥
॥ ११ ॥ तत्थातीतद्धाए सिद्धो एक्को अनंतभागे सिं ।
कामं तावइओ छिय सिज्झिहिइ अनागयद्धाए ॥
॥ १२ ॥ ते दो अनंतभागा होउं सोछिय अनंतभागे सिं ।
एवंपि सव्वभव्याण सिद्धिगमणं अनिद्धिउं ॥

तौ द्वावप्यनन्तभागौ मीलितौ सर्वजीवानामनन्त एव भाग इति, यत्पुनरिदमुच्यते—
अतीताद्धतोऽनागताद्धाऽनन्तगुणेति तन्मतान्तरं, तस्य चेदं बीजं—यदि द्वे अपि ते समाने स्यातां
तदा मुहूर्त्तादावतिक्रान्तेऽतीताद्धा समधिका अनागताद्धा च हीनेति हतं समत्वम्, एवं च मुहूर्त्तादिभि
प्रतिक्षणं क्षीयमाणाऽप्यनागताद्धा यतो न क्षीयते ततोऽवसितं ततः साऽनन्तगुणेति, यद्योभयोः
समत्वं तदेवं—यथाऽनागताद्धाया अन्तो नास्ति एवमतीताद्धाया आदिरिति समतेति ।

जीवाश्च न सुप्ताः किं तर्हि जागरा एवेति सुप्तजागरसूत्रम्—तत्र च ‘सुप्तं’ति निद्रावशत्वं
‘जागरित्यं’ति जागरणं जागरः सोऽस्यास्तीति जागरिकस्तद्भावो जागरिकत्वम् ‘अहम्मिय’ति
धर्मेण—श्रुतचारित्ररूपेण धरन्तीति धार्मिकास्तन्निषेधादधार्मिकाः, कुत एतदेव तमित्यत आह—
‘अहम्माणुया’ धर्मः—श्रुतरूपमनुगच्छन्तीति धर्मानुगास्तन्निषेधादधर्मानुगाः, कुत एतदेवमित्यत
आह— ‘अहम्मिद्वा’ धर्मः—श्रुतरूप एवेष्टो—वल्लभः पूजितो येषां ते धर्मेष्टाः धर्मिणां वेष्टा धर्मीष्टाः
अतिशयेन वा धर्मिणो धर्मिष्ठास्तन्निषेधादधर्मेष्टा अधर्मीष्टा अधर्मिष्ठा च, अत एव ‘अहम्मकळाई’
न धर्ममाख्यान्तीत्येवंशीला अधर्माख्यायिनः अथवा न धर्मात्ख्यातिर्येषां तेऽधर्मख्यातय ‘अहम्म-
पलोइ’ति न धर्ममुपादेयतया प्रलोकयन्ति ये तेऽधर्मप्रलोकिनः ‘अहम्मपलज्जण’ति न धर्मं
प्ररज्यन्ते—आसजन्ति ये तेऽधर्मप्ररज्जनाः ।

एवं च ‘अहम्मसमुदाचार’तिति न धर्मरूपः—चारित्रात्मकः समुदाचारः—समाचारः सप्रभेदो
वाऽऽचारो येषां ते तथा, अत एव ‘अहम्मेण चेवे’त्यादि, ‘अधर्मेण’ चारित्र श्रुतिविरुद्धरूपेण
‘वृत्ति’ जीविकां ‘कल्पयन्तः’ कुर्वाणा इति ॥ अनन्तरं सुप्तजाग्रतां साधुत्वं प्ररूपितम्, अथ
दुर्बलादीनां तथैव तदेव प्ररूपयन् सूत्रद्वयमाह—

‘बलियत्तं भंते !’ इत्यादि, ‘बलियत्तं’ति बलमस्यास्तीति बलिकस्तद्भावो बलिकत्वं
‘दुब्बलियत्तं’ति दुष्टं बलमस्यास्तीति दुर्बलिकस्तद्भावो दुर्बलिकत्वं । दक्षत्वं च तेषां साधु ये
नेन्द्रियवशा भवन्तीतीन्द्रियवशानां यद्भवति तदाह—‘सोइदिए’त्यादि, ‘सोइन्दियवसट्टे’ति
श्रोत्रेन्द्रियवशेन—तत्पारतन्त्रयेण ऋतः—पीडितः श्रोत्रेन्द्रियवशार्तः श्रोत्रेन्द्रियवशं वा ऋतो—गतः
श्रोत्रेन्द्रियवशार्तः ।

शतकं-१२ उद्देशकः-२ समाप्त

—ः शतकं-१२ उद्देशकः-३ :—

वृ. अनन्तरं श्रोत्रादीन्द्रियवशार्ता अष्टकर्मप्रकृतीर्बजन्तीत्युक्तं, तद्वन्नाद्य नरकपृथिवी-
ष्वप्युत्पद्यन्त इति नरकपृथिवीस्वरूपप्रतिपादनाय तृतीयोद्देशकमाह, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (५३७) रायगिहे जाव एवं वयासी-कइ णं भंते ! पुढवीओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! सत्त पुढवीओ पन्नत्ताओ, तंजहा-पढमा दोछा जाव सत्तमा !

पढमा णं भंते ! पुढवी किंनामा किंगोत्ता पन्नत्ता ?, गोयमा ! धम्मा नामेणं रयणप्पभा गोतेणं एवं जहा जीवाभिगमे पढमो नेरइयउदेसओ सो चेव निरवसेसो भाणियव्वो जाव अप्पाबहुगंति सेवं भंते ! सेवं भंतेति !

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'किंनामा किंगोय'ति त्र नाम-याधच्छिकमभिधानं गोत्रं च-अन्वर्थिः कमिति 'एवं जहा जीवाभिगमे' इत्यादिना यत्सूचितं तदिदं- 'दोछा णं भंते ! पुढवी किंनामा किंगोया पन्नत्ता ?, गोयमा ! वंसा नामेणं सक्क रप्पभा गोतेणं' मित्यादीति ।

शतकं-१२ उद्देशकः-३ समाप्तः

— शतकं-१२ उद्देशकः-४ —

वृ. अनन्तरं पृथिव्य उक्तास्ताश्च पुद्गलात्मिका इति पुद्गलांश्चिन्तयन्धतुर्तोद्देशकमाह, तस्य चेमादिसूत्रम्—

मू. (५३८) रायगिहे जाव एवं वयासी-दो भंते ! परमाणुपोग्गला एगयओ साहन्नंति एगयओ साहण्णिता किं भवति ?, गोयमा ! दुप्पएसिए खंधे भवइ, से भिज्जमाणे दुहा कज्जइ एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ परमाणुपोग्गले भवइ ।

तिन्नि भंते ! परमाणुपोग्गला एगयओ साहन्नंति २ किं भवति ?, गोयमा ! तिपएसिए खंधे भवति, से भिज्जमाणे दुहावि तिहावि कज्जइ, दुहा कज्जमाणे एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ दुपएसिए खंधे भवइ, तिहा कज्जमाणे तिन्नि परमाणुपोग्गला भवंति ।

चत्तारि भंते ! परमाणुपोग्गला एगयओ साहन्नंति जाव पुच्छ, गोयमा ! चउपएसिए खंधे भवइ, से भिज्जमाणे दुहावि तिहावि चउहावि कज्जइ, दुहा कज्जमाणे एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ तिपएसिए खंधे भवइ, अहवा दो दुपएसिया खंधा भवति, तिहा कज्जमाणे एगयओ दो परमाणुपोग्गला एगयओ दुप्पएसिए खंधे भवइ, चउहा कज्जमाणे चत्तारि परमाणुपोग्गला भवंति

पंच भंते ! परमाणुपोग्गला पुच्छ, गोयमा ! पंचपएसिए खंधे भवइ, से भिज्जमाणे दुहावि तिहावि चउहावि पंचहावि कज्जइ, दुहा कज्जमाणे एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ चउपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ दुप्पएसिए कंधे भवति एगयओ तिपएसिए खंधे भवइ, तिहा कज्जमाणे एगयओ दो परमाणुपोग्गला एगयओ तिप्पएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ दो दुपएसिया खंधा भवंति, चउहा कज्जमाणे एगयओ तिन्नि परमाणुपोग्गला एगयओ दुप्पएसिए खंधे भवति, पंचहा कज्जमाणे पंच परमाणुपोग्गला भवंति ।

छब्भंते ! परमाणुपोग्गला पुच्छ, गोयमा ! छप्पएसिए खंधे भवइ, से भिज्जमाणे दुहावि तिहावि जाव छव्विहावि कज्जइ, दुहा कज्जमाणे एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ पंचपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ दुप्पएसिए खंधे एगयओ चउपएसिए खंधे भवइ अहवा दो तिपएसिया खंधा भवइ, तिहा कज्जमाणे एगयओ दो परमाणुपोग्गला एगयओ चउपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ दुपएसिए खंधे एगयओ तिपएसिए खंधे भवइ अहवा तिन्नि दुपएसिया खंधा भवन्ति चउहा कज्जमाणे एगयओ तिन्नि परमाणुपोग्गला एगयओ तिपएसिए

खंधे भवइ अहवा एगयओ दो परमाणुपोग्ला भवन्ति एगयओ दो दुप्पएसिया खंधा भवन्ति, पंचहा कज्जमाणे एगयओ चत्तारि परमाणुपोग्ला एगयओ दुपएसिए खंधे भवति, छहा कज्जमाणे छ परमाणुपोग्ला भवन्ति ।

सत्त भंते ! परमाणुपोग्ला पुच्छा, गीयमा ! सत्तपएसिए खंधे भवइ, से भिज्जमाणे दुहावि जाव सत्तहावि कज्जइ, दुहा कज्जमाणे एगयओ परमाणुपोग्ले एगयओ छप्पएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ दुप्पएसिए खंधे भवइ एगओ पंचपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ तिप्पएसिए एगयओ चउपएसिए खंधे भवइ, तिहा कज्जमाणे एगयओ दो परमाणुपोग्ला एगयओ पंचपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ परमाणुपोग्ले एगयओ दुपएसिए खंधे एगयओ चउपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ दो तिपएसिया खंधा भवन्ति अहवा एगयओ दो दुपएसिया खंधा भवन्ति एगयओ तिपएसिए खंधे भवति । चउहा कज्जमाणे एगयओ तिन्नि परमाणुपोग्ला एगयओ चउप्पएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ दो परमाणु० एगयओ दुपएसिए खंधे एगयओ तिपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ तिन्नि दुपएसिया खंधा भवन्ति, पंचहा कज्जमाणे एगयओ चत्तारि परमाणु० एगयओ तिपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ तिन्नि परमाणु० एगयओ दो दुपएसिया खंधा भवन्ति, छहा कज्जमाणे एगयओ पंच परमाणु० एगयओ दुपएसिए खंधे भवइ, सत्तहा कज्जमाणे सत्त परमाणु भवन्ति ।

अहु भंते ! परमाणुपोग्ला पुच्छा, गीयमा ! अहुपएसिए खंधे भवइ जाव दुहा कज्जमाणे एगयओ परमाणु० एगयओ सत्तपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ दुपएसिए खंधे एगयओ छप्पएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ तिपएसिए० एगयओ पंचपएसिए खंधे भवइ अहवा दो चउप्पएसिया खंधा भवन्ति, तिहा कज्जमाणे एगयओ परमाणु० एगयओ छप्पएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ दुप्पएसिए खंधे एगयओ छपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ तिपएसिए खंधे एगयओ चउपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ दो दुपएसिया खंधा एगयओ चउप्पएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ दुपएसिए खंधे एगयओ दो तिपएसिया खंधा भवति । चउहा कज्जमाणे एगयओ तिन्नि परमाणुपोग्ला एगयओ पंचपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ दोन्नि परमाणुपोग्ला एगयओ दुपएसिए खंधे एगयओ चउप्पएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ दो परमाणु० एगयओ दो तिपएसिया खंधा भवन्ति अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ दो दुपएसिया खंधा एगयओ तिपएसिए खंधे भवति अहवा चत्तारि दुपएसिया खंधा भवन्ति, पंचहा कज्जमाणे एगयओ चत्तारि परमाणुपोग्ला एगयओ चउप्पएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ तिन्नि परमाणु० एगयओ दुपएसिए एगयओ तिपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ दो परमाणु० एगयओ तिन्नि दुपएसिया खंधा भवन्ति, छहा कज्जमाणे एगयओ पंच परमाणु० एगयओ तिपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ चत्तारि परमाणु० एगयओ दो दुपएसिया खंधा भवइ, सत्तहा कज्जमाणे एगयओ छ परमाणुपोग्ला एगयओ दुपएसिए खंधे भवइ अहुहा कज्जमाणे अहु परमाणुपोग्ला भवन्ति ।

नव भंते ! परमाणुपोग्ला पुच्छा, गीयमा ! जाव नवविहा कज्जन्ति, दुहा कज्जमाणे एगयओ परमाणु० एगयओ अहुपएसिए खंधे भवति, एवं एक्केक संचारेतेहि जाव अहवा एगयओ

ચઝપ્પણિયે ઁંધે ંગયઓ પંચપણિયે ઁંધે ભવતિ, તિહા કઝમાણે ંગયઓ દો પરમાણુપોગલા ંગયઓ સત્તપણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગયઓ પરમાણુ ંગયઓ દુપણિયે ંગયઓ ઁપ્પણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગયઓ પરમાણુ ંગયઓ તિપણિયે કંધે ંગયઓ પંચપણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગયઓ પરમાણુ ંગયઓ દો ચઝપ્પણિયા ઁંધા ભવંતિ અહવા ંગયઓ દુપણિયે ઁંધે ંગયઓ તિપણિયે ઁંધે ંગયઓ ચઝપણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા તિત્રિ તિપણિયા ઁંધા ભવંતિ । ચઝહા કઝમાણે ંગયઓ તિત્રિ પરમાણુ ંગયઓ ઁપ્પણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગયઓ દો પરમાણુ ંગયઓ દુપણિયે ઁંધે ંગયઓ પંચપણિયે ઁંધે ભવતિ અહવા ંગયઓ દો પરમાણુ ંગયઓ તિપણિયે ઁંધે ંગયઓ ચઝપ્પણિયે ઁંધે ભવતિ અહવા ંગયઓ પરમાણુ ંગયઓ દો દુપણિયા ઁંધા ંગયઓ ચઝપ્પણિયે ઁંધે ભવતિ અહવા ંગયઓ પરમાણુ ંગયઓ દુપણિયે ઁંધે ંગયઓ દો તિપણિયા ઁંધા ભવંતિ અહવા ંગયઓ તિત્રિ દુપ્પણિયા ઁંધા ંગયઓ તિપણિયે ઁંધે ભવતિ ।

—પંચહા કઝમાણે ંગયઓ ચત્તારિ પરમાણુ ંગયઓ પંચપણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગયઓ તિત્રિ પરમાણુ ંગયઓ દુપણિયે ંગયઓ ચઝપ્પણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગયઓ તિત્રિ પરમાણુ ંગયઓ દો તિપણિયા ઁંધા ભવંતિ અહવા ંગયઓ દો પરમાણુપોગલા ંગયઓ દો દુપણિયા ઁંધા ંગયઓ તિપણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગયઓ પરમાણુ ંગયઓ ચત્તારિ દુપણિયા ઁંધા ભવતિ । ઁહા કઝમાણે ંગયઓ પંચ પરમાણુપોગલા ંગયઓ ચઝપ્પણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગયઓ ચત્તારિ પરમાણુ ંગયઓ દુપ્પણિયે ંગયઓ તિપણિયે કંધે ભવતિ અહવા ંગયઓ તિત્રિ પરમાણુ ંગયઓ તિત્રિ દુપ્પણિયા ઁંધા ભવંતિ, સત્તહા કઝમાણે ંગયઓ ઁ પરમાણુ ંગયઓ તિપ્પણિયે ઁંધે ભવતિ અહવા ંગયઓ પંચ પરમાણુ ંગયઓ દો દુપણિયા ઁંધા ભવંતિ, અઙ્ઙહા કઝમાણે ંગયઓ સત્ત પરમાણુ ંગયઓ દુપણિયે ઁંધે ભવતિ, નવહા કઝમાણે નવ પરમાણુપોગલા ભવંતિ ।

દસ ભંતે ! પરમાણુપોગલા ઝાવદુહા કઝમાણે ંગયઓ પરમાણુપોગલે ંગયઓ નવપણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગય દુપણિયે ઁંધે ંગયઓ અઙ્ઙપણિયે ઁંધે ભવઙ ંગયઓ સંચારેયવ્વંતિ ઝાવ અહવા દો પંચ પણિયા ઁંધા ભવંતિ, તિહા કઝમાણે ંગયઓ દો પરમાણુ ંગયઓ અઙ્ઙપણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગયઓ પરમાણુ ંગયઓ દુપણિયે ંગયઓ સત્તપણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગયઓ પરમાણુ ંગયઓ તિપણિયે ઁંધે ભવઙ ંગયઓ ઁપ્પણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગયઓ પરમાણુ ંગયઓ ચઝપ્પણિયે ંગયઓ પંચપણિયે ઁંધે ભવતિ અહવા ંગયઓ દુપણિયે ઁંધે ંગયઓ દો ચઝપ્પણિયા ઁંધા ભવંતિ અહવા ંગયઓ દો તિપણિયા ઁંધા ંગયઓ ચઝપ્પણિયે ઁંધે ભવઙ । ચઝહા કઝમાણે ંગયઓ તિત્રિ પરમાણુ ંગયઓ સત્તપણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગયઓ દો પરમાણુ ંગયઓ દુપણિયે ંગયઓ ઁપ્પણિયે ઁંધે ભવઙ અહવા ંગયઓ દો પરમાણુ ંગયઓ તિપ્પણિયે ઁંધે ંગયઓ પંચપણિયે ઁંધે ભવતિ અહવા ંગયઓ દો પરમાણુ ંગયઓ દો ચઝપ્પણિયા અહવા ંગયઓ પરમાણુ ંગયઓ દુપણિયે ંગયઓ તિપણિયે ંગયઓ ચઝપ્પણિયે અહવા ંગયઓ પરમાણુ ંગયઓ તિત્રિ તિપણિયા અહવા ંગયઓ તિત્રિ દુપણિયા ઁંધા ંગયઓ ચઝપણિયે અહવા ંગયઓ દો

दुपएसिया खंधा एगयओ दो तिपएसिया खंधा भवन्ति ।

पंचहा कज्जमाणे एगयओ चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ छपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ तिन्नि परमाणु० एगयओ दुपएसिए खंधे० एगयओ पंचपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ तिन्नि परमाणु० एगयओ तिपएसिए खंधे एगयओ चउपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ दो परमाणु० एगयओ दुपएसिए खंधे० एगयओ दो तिपएसिया खंधा भवन्ति अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ तिन्नि दुपएसिया० एगयओ तिपएसिए खंधे भवति अहवा पंच दुपएसिया खंधा भवन्ति । छाहा कज्जमाणे एगयओ पंच परमाणु० एगयओ पंचपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ चत्तारि परमाणु० एगयओ दुपएसिए० एगयओ चउपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ चत्तारि परमाणु० एगयओ दो तिपएसिया खंधा भवन्ति अहवा एगयओ तिन्नि परमाणु० एगयओ दो दुपएसिया खंधा० एगयओ तिपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ दो परमाणु० एगयओ चत्तारि दुपएसिया खंधा भवन्ति ।

सत्तहा कज्जमाणे एगयओ छ परमाणु० एगयओ चउपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ पंच परमाणु० एगयओ दुपएसिए एगयओ तिपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ चत्तारि परमाणु० एगयओ तिन्नि दुपएसिया खंधा भवन्ति, अट्टहा कज्जमाणे एगयओ सत्त परमाणु० एग- यओ तिपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ छ परमाणु० एगयओ दो दुपएसिया खंधा भवन्ति, नवहा कज्जमाणे एगयओ अट्ट परमाणु० एगयओ दुपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ छ परमाणु० एगयओ दो दुपएसिया खंधा भवन्ति, दसहा कज्जमाणे दस परमाणुपोग्गला भवन्ति

संखेज्जा भन्ते ! परमाणुपोग्गला एगयओ साहज्जन्ति एगयओ साहण्णित्ता किं भवति ?, गोयमा ! संखेज्जपएसिए खंधे भवति, से भिज्जमाणे दुहावि जाव दसहावि संखेज्जहावि कज्जन्ति, दुहा कज्जमाणे एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ संखेज्जपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ दुपएसिए खंधे एगयओ संखेज्जपएसिए खंधे भवति एवं अहवा एगयओ तिपएसिए एगयओ सं० खंधे भवति एवं जाव अहवा एगयओ दसपएसिए खंधे एगयओ संखेज्जपएसिए खंधे भवति अहवा दो संखेज्जपएसिया खंधा भवन्ति । तिहा कज्जमाणे एगयओ दो परमाणु० एगयओ संखेज्जपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ दुपएसिए खंधे० एगयओ संखेज्जपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ तिपएसिए खंधे० एगयओ संखेज्जपएसिए खंधे भवइ एवं जाव अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ दसपएसिए खंधे० एगयओ संखेज्जपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ परमाणु० एग- यओ दो संखेज्जपएसिया खंधा भवन्ति अहवा एगयओ दुपएसिए० एगयओ दो संखेज्जपएसिया खंधा भवन्ति, एवं जाव अहवा एगयओ दसपएसिए० एगयओ दो संखेज्जपएसिया खंधा भवन्ति अहवा तिन्नि संखेज्जपएसिया खंधा भवन्ति ।

चउहा कज्जमाणे एगयओ तिन्नि परमाणु० एगयओ संखेज्जपएसिए भवति अहवा एगयओ दो परमाणु० एगयओ दुपएसिए० एगयओ संखेज्जपएसिए भवति अहवा एगयओ दो परमाणु० एगयओ तिप्पएसिए० एगयओ संखेज्जपएसिए भवति एवं जाव अहवा एगयओ दो परमाणु० एगयओ दसपएसिए एगयओ संखेज्जपएसिए भवति अहवा एगयओ दो परमाणु० एगयओ दो

संखेजपएसिया खंधा भवन्ति अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ दुपएसिए एगयओ दो संखेजपएसिया खंधा भवन्ति जाव अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ दसपएसिए एगयओ दो संखेजेजपएसिया खंधा भवन्ति अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ तिन्नि संखेजपएसिया खंधा भवन्ति अहवा एगयओ दुपएसिए एगयओ तिन्नि संखेजपएसिया भवन्ति जाव अहवा एगयओ दसपएसिए एगयओ तिन्नि संखेजपएसिया भवन्ति अहवा चत्तारि संखेजपएसिया भवन्ति एवं एएणं कमेणं पंचगसंजोगोवि भाणियव्वो जाव नवगसंजोगो ।

दसहा कजमाणे एगयओ नव परमाणु० एगयओ संखेजपएसिए भवति अहवा एगयओ अट्ठ परमाणु० एगयओ दुपएसिए एगयओ संखेजपएसिए खंधे भवति एएणं कमेणं एक्केको पू० जाव अहवा एगयओ दसपएसिए एगयओ नव संखेजपएसिया भवन्ति अहवा दस संखेजपएसिया खंधा भवन्ति संखेजहाकजमाणे संखेजा परमाणुपोगला भवन्ति ।

असंखेजा भन्ते ! परमाणुपोगला एगयओ साहणीति एगयओ साहणित्ता किं भवति ?, गोयमा ! असंखेजपएसिए खंधे भवति, सेभिजमाणे दुहावि जाव दसहावि संखेजहावि असंखेजहावि कज्जइ, दुहा कजमाणे एगयओ परमाणु० एगयओ असंखेजपएसिए भवति जाव अहवा एगयओ दसपएसिए एगयओ असंखिजपएसिए भवति अहवा एगयओ संखेजपएसिए खंधे एगयओ असंखेजपएसिए खंधे भवति अहवा दो असंखेजपएसिया खंधा भवन्ति ।

तहा कजमाणे एगयओ दो परमाणु० एगयओ असंखेजपएसिए भवति अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ दुपएसिए एगयओ असंखिजपएसिए भवति जाव अहवा एगयओ परमाणु० एगयओ दसपएसिए एगयओ असंखेजपएसिए भवति अहवा एगे परमाणु० एगे संखेजपएसिए एगे असंखेजपएसिए भवति अहवा एगे परमाणु० एगयओ दो असंखेजपएसिया खंधा भवन्ति अहवा एगे दुपएसिए एगयओ दो असंखेजपएसिया भवन्ति एवं जाव अहवा एगे संखेजेजपएसिए भवति एगयओ दो असंखिजपएसिया खंधा भवन्ति अहवा तिन्नि असंखेजपएसिया भवन्ति ।

चउहा कजमाणे एगयओ तिन्नि परमाणु० एग० असंखेजपएसिए भवति एवं चउक्कगसंजोगो जाव दसगसंजोगो एए जहेव संखेजपएसियस्स नवरं असंखेजगं एणं अहिणं भाणियव्वं जाव अहवा दस असंखेजपएसिया खंधा भवन्ति, संखेजहा कजमाणे एगयओ संखेजा परमाणुपोगला एगयओ असंखेजपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ संखेजा दुपएसिया खंधा एगयओ असंखेजपएसिए खंधे भवति एवं जाव अहवा एगयओ संखेजा दसपएसिया खंधा एगयओ असंखेजपएसिए खंधे भवति अहवा एगयओ संखिजा संखिजपएसिया खंधा एगयओ असंखि-जपएसिए खंधे भवति अहवा संखेजा असंखेजपएसिया खंधा भवन्ति, असंखिजहा कजमाणे असंखेजा परमाणुपोगला भवन्ति ।

अनन्ता णं भन्ते ! परमाणुपोगला जाव किं भवन्ति ?, गोयमा ! अनन्तपएसिए खंधे भवति, सेभिजमाणे दुहावि तिहावि जाव दसहावि संखिजा असंखिजा अनन्तहावि कज्जइ, दुहा कजमाणे एगयओ परमाणुपोगले दुहावि तिहावि जाव दसहावि संखिजा असंखिजा अनन्तहावि कज्जइ, दुहा कजमाणे एगयओ दो परमाणु० एगयओ अनन्तपएसिए भवति अहवा एग० परमाणु० एग० दुपएसिए एग० अनन्तपएसिए भवति जाव अहवा एग० परमाणु० एग०

असंखेजपएसिए एग० अणंतपएसिए भवति अहवा एग० परमाणु० एग० दो अनंतपएसिया भवति अहवा एग० दुपएसिए एग० दो अनंतपएसिया भवति एवं जाव अहवा एगयओ दसपएसिए एगयओ दो अनन्ताएसिया कंधा भवति अहवा एग० संखेजपदे० एगयओ दो अनंतपएसिया खंधा भवति अहवा एग० असंखेजपएसिए खंधे एगयओ दो अनंतपएसिया खंधा भवति अहवा तिन्नि अनंतपएसिया खंधा भवति ।

चउहा कजमाणे एग० तिन्नि परमाणु० एगयओ अनंतपएसिए भवति एवं चउकसंजोगो जाव असंखेजगसंजोगो, एते सव्व जहेव असंखेज्जाणं भणिया तहेव अनन्ताणवि भाणियव्वा नवरं एक्कं अनंतगं अब्बहियं भाणियव्वं जाव अहवा एगयओ संखेज्जा संखिजपएसिया खंधा एग० अनंतपएसिया भवति अहवा एग० संखेज्जा असंखेजपएसिया खंधा एग० अनंतपएसिए खंधे भवति अहवा संखिज्जा अनंतपएसिया खंधा भवति । असंखेज्जा कजमाणे एगयओ असंखेज्जा परमाणु० एग० अनंतपएसिए खंधे भवइ अहवा एगयओ असंखिज्जा दुपएसिया खंधा एग० अनंतपएसिए भवति जाव अहवा एग० असंखेज्जा संखिजपएसिया एग० अनंतपएसिए भवति अहवा एग० असंखिज्जा असंखिजपएसिया खंधा एग० अनंतपएसिए भवति अहवा असंखेज्जा अनंतपएसिया खंधा भवति, अनन्तहा कजमाणे अनन्ता परमाणुपोग्गला भवति ।

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि 'एगयओ' ति एकत्वतः एकतयेत्यर्थः 'साहभंति' ति संहन्ते संहतौ भवत इत्यर्थः, द्विप्रदेशिकस्कन्धस्य भेदे एको विकल्पः, त्रिप्रदेशिकस्य द्वौ, चतुष्प्रदेशिकस्य चत्वारः, पञ्चप्रदेशिकस्य षट्, षट्प्रदेशिकस्य दश, सप्तप्रदेशिकस्य चतुर्दश, अष्टप्रदेशिकस्यैकविंशति, नवप्रदेशिकस्याष्टविंशति, दसप्रदेशिकस्य चत्वारिंशत्, सङ्ख्यातप्रदेशिकस्य द्विधाभेदे ११ त्रिधा भेदे २१ चतुर्द्धा भेदे ३१ पञ्चधाभेदे ४१ सप्तधात्वे ६१ अष्टधात्वे ७१ नवधात्वे ८१ दशधात्वे ९१ सङ्ख्यातभेदत्वे त्वेक एव विकल्पः, तमेवाह—

'संखेज्जा कजमाणे संखेज्जा परमाणुपोग्गला भवति' त्त, असङ्ख्यातप्रदेशिकस्य तु द्विधाभावे १२ त्रिधात्वे २३ चतुर्द्धात्वे ३४ पञ्चधात्वे ४५ षोढात्वे ५६ सप्तधात्वे ६७ अष्टधात्वे ७८ नवधात्वे ८९ दशभेदत्वे १०० सङ्ख्यातभेदत्वे द्वादश असङ्ख्यातभेदकरणे त्वेक एव, तमेवाह—

'असंखेज्जा परमाणुपोग्गला भवति' ति, अनन्तप्रदेशिकस्य तु द्विधात्वे १३ त्रिधात्वे २५ चतुर्द्धात्वे ३७ पञ्चधात्वे ४९ षड्विधत्वे ६१ सप्तधात्वे ७३ अष्टधात्वे ८५ नवधात्वे ७९ दशधात्वे १०९ सङ्ख्यातत्वे १२ असङ्ख्यातत्वे १३ अनन्तभेदकरणे त्वेक एव विकल्पः, तमेवाह—

'अनन्तहा कजमाणे' इत्यादि ॥ 'दो भंते ! परमाणुपोग्गला साहण्णंती' त्यादिना पुद्गलानां प्राक् संहननमुक्तं 'से भिजमाणे दुहा कजइ' इत्यादिना च तेषां भेद उक्तः, अथ तावेवाश्रित्याह—

मू. (५३९) एसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं साहणणाभेदानुवाएणं अनन्तानन्ता पोग्गलपरियट्ठा समनुगंतव्वा भवंतीति मक्खाया ?, हंता गोयमा ! एसि णं परमाणुपोग्गलाणं साहणणा जाव णक्खाया । कइविहे णं भंते ! पोग्गलपरियट्ठे पन्नत्ते ?, गोयमा ! सत्तविहा पो० परि० पन्नत्ता, तंजहा—ओरालियपो० परि० वेउव्विय० तेयापो० कम्मापो० मणपो० परियट्ठे वइपोग्गलपरियट्ठे आणापाणुपोग्गलपरियट्ठे ।

नेरइयाणं भंते ! कतिविहे पोग्गलपरियट्टे पन्नत्ते ?, गोयमा ! सत्तविहे पोग्गलपरियट्टे पन्नत्ते, तंजहा—ओरालियपो० वेउब्बियपोग्गलपरियट्टे जाव आणापाणुपोग्गलपरियट्टे एवं जाव वेमाणियाणं ।

एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स केवइया ओरालियपोग्गलपरियट्टा अतीया ?, अनंता, केवइया पुरेक्खडा ?, कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि जहन्नेणं एक्कं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनंता वा ।

एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स केवतिया वेउब्बियपोग्गलपरियट्टा अतीया ?, अनंता, एवं जहेव ओरालियपोग्गलपरियट्टा तहेव वेउब्बियपोग्गलपरियट्टावि भाणियच्चा, एवं जाव वेमाणियस्स आणापाणुपोग्गलपरियट्टा, एते एगत्तिया सत्त दंडगा भवंति ।

नेरइयाणं भंते ! केवतिया ओ० पोग्गलपरियट्टा अतीया ?, गोयमा अनंता, केवइया पुरेक्खडा ?, अनंता, एवं जाव वेमाणियाणं, एवं वेउब्बियपोग्गलपरियट्टावि एवं जाव आणापाणुपोग्गलपरियट्टा वेमाणियाणं, एवं एए पोहत्तिया सत्त चउब्बीसतिदंडगा ।

एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स नेर० केवतिया ओरालियपोग्गलपरियट्टा अतीया ?, नत्थि एक्कोवि, केवतिया पुरेक्खडा ?, नत्थि एक्कोवि, एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स असुरकुमारत्ते केवतिया ओरालियपोग्गलपरियट्टा० एवं चेव एवं जाव थणियकुमारत्ते जहा असुरकुमारत्ते । एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स पुढविकाइयत्ते केवतिया ओरालियपोग्गलपरियट्टा अतीया ?, अनंता, केवतिया पुरेक्खडा ?, कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि तस्स जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनंता वा एवं जाव मणुस्सत्ते, वाणमंतरजोइसियवेमाणियत्ते जहा असुरकुमारत्ते ।

एगमेगस्स णं भंते ! असुरकुमारस्स नेरइयत्ते केवतिया अतीया ओरालियपोग्गलपरियट्टा एवं जहा नेरइयस्स वत्तव्वया भणिया तहा असुरकुमारस्सवि भाणियच्चा जाव वेमाणि०, एवं जाव थणियकुमारस्स, एवं पुढविकाइयस्सवि, एव जाव वेमाणियस्स, सब्वेसिं एक्को गमो ।

एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स नेर० केव० वेउ० पोग्गलपरियट्टा अतीया ?, अनंता, केवतिया पुरेक्खडा ?, एकोत्तरिया जाव अनंता, एवं जाव थणियकुमारत्ते, पुढवीकाइयत्ते पुच्छ, नत्थि एक्कोवि, केवतिया पुरेक्खडा ?, नत्थि एक्कोवि, एवं जत्थ वेउब्बियसरीरं अत्थि तत्थ एगुत्तरिओ जत्थ नत्थि तत्थ जहा पुढविकाइयत्ते तहा भाणियच्चं, जाव वेमाणियस्स वेमाणियत्ते तेयापोग्गलपरियट्टा कम्मापोग्गलपरियट्टा य सब्वत्थ एकोत्तरिया भाणियच्चा, मणपोग्गलपरियट्टा सब्वेसु पंचिदिएसु एगोत्तरिया, विगल्लिदिएसु नत्थि, वइपोग्गलपरियट्टा एवं चेव, नवरं एगिदिएसु नत्थि भाणियच्चा । आणापाणुपोग्गलपरियट्टा सब्वत्थ एकोत्तरिया जाव वेमाणियस्स वेमाणियत्ते

नेरइयाणं भंते ! नेरइयत्ते केवतिया ओरालियपोग्गलपरियट्टा अतीया ?, नत्थि एक्कोवि, केवइया पुरेक्खडा ?, नत्थि एक्कोवि, एवं जाव थणियकुमारत्ते, पुढविकाइयत्ते पुच्छ, गोयमा ! अनंता, केवइया पुरेक्खडा ?, अनंता, एवं जाव मणुस्सत्ते, वाणमंतरजोइसियवेमाणियत्ते जहा नेरइयत्ते एवं जाव वेमाणियस्स वेमाणियत्ते, एवं सत्तवि पोग्गलपरियट्टा भाणियच्चा, जत्थ अत्थि तत्थ अतीयावि पुरेक्खडावि अनंता भाणियच्चा, जत्थ नत्थि तत्थ दोवि नत्थि भाणियच्चा

जाव वेमाणियाणं वेमाणियत्ते केवतिया आणापाणुपोग्गलपरियट्ठा अतीया ?, अनंता, केवतिया पुरेक्खडा ?, अनंता ।

वृ. 'एएसि ण'मित्यादि, 'एतेषाम्'अनन्तरोक्तस्वरूपाणां परमाणुपुद्गलानां परमाणुनामित्यर्थः 'साहणणाभेयाणुवाएण'ति 'साहणण'ति प्राकृतत्वात् संहननं-सङ्घातो भेदश्च-वियोजनं तयोरनुपातो-योगः संहननभेदानुपातस्तेन सर्वपुद्गलद्रव्यैः सह परमाणूनां संयोगेन वियोगेन चेत्यर्थः, 'अनंतानंत'ति अनन्तेन गुणिता अनन्ता अनन्तानन्ताः, एकोऽपि हि परमाणुद्वयगुणादिभिरनन्ताणुकानैर्द्रव्यैः सह संयुज्यमानोऽनन्तान् परिवर्तान् लभते, प्रतिद्रव्यं परिवर्तभावात्, अनन्तत्वाच्च परमाणूनां, प्रतिपरमाणु चानन्तत्वात्परिवर्तानां परमाणुपुद्गल-परिवर्तानामनन्तानन्तत्वं द्रष्टव्यमिति ।

'पुग्गलपरियट्ठ'ति पुद्गलैः-पुद्गलद्रव्यैः सह परिवर्तः-परमाणूनां मीलनानि पुद्गलपरिवर्तः 'समनुगन्तव्याः' अनुगन्तव्या भवन्तीति हेतोः 'आख्याताः' प्ररूपिताः भगवद्भिः-रिति गम्यते, मकारश्च प्राकृतशैलीप्रभवः ॥ अथ पुद्गलपरावर्तस्यैव भेदाभिधानायाह-'कइविहे ण'मित्यादि, 'ओरालियपोग्गलपरियट्ठे'ति औदारिकशरीरे वर्तमानेन जीवेन यदौदारिकशरीरप्रायोग्यद्रव्याणामौदारिकशरीरतया सामस्येन ग्रहणसावौदारिकपुद्गलपरिवर्तः, एवमन्येऽपि 'नेरइयाणं'ति नारकजीवानामनादौ संसारे संसरतां सप्तविधः पुद्गलपरावर्तः प्रज्ञतः ।

'एगमेगस्से'त्यादि, अतीतानन्ता अनादित्वात् अतीतकालस्य जीवस्य चानादित्वात् अपरापरपुद्गलग्रहणस्वरूपत्वाच्चेति । 'पुरक्खडे'ति पुरस्कृता भविष्यन्तः 'कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि'ति कस्यापि जीवस्य दूरभयस्याभयस्य वा ते सन्ति, कस्यापि न सन्ति, उद्धृत्य यो मानुषत्वमासाद्य सिद्धिं यास्यति सङ्ख्येयैरसङ्ख्येयैर्वा भवैर्यास्यति यः सिद्धिं तस्यापि परिवर्तो नास्ति, अनन्त कालपूर्वत्वात्स्येति । 'एगत्तिय'ति एकत्विकाः-एकनारकाद्याश्रयाः 'सत्त'ति औदारिकादिसप्तविधपुद्गल-विषयत्वात्सप्तदण्डकाश्चतुर्विंशतिदण्डका भवन्ति, एकत्वपृथ-कत्वदण्डकानां चायं विशेषः-एकत्वदण्डकेषु पुरस्कृतपुद्गलपरावर्तः कस्यापि न सन्त्यपि, बहुत्वदण्डकेषु तु ते सन्ति, जीवसामान्याश्रयणादिति । 'एगमेगस्से'त्यादि, 'नत्थि एक्कोवि'ति नारकत्वे वर्तमानस्यौ-दारिकपुद्गलग्रहणाभावादिति ।

'एगमेगस्स णं भंते! नेरइयस्स असुरकुमारत्ते'इत्यादि, इह च नैरयिकस्य वर्तमानकालीनस्य असुरकुमारत्वे चातीतानागतकालसम्बन्धिनि 'एगुत्तरिया जाव अनंता व'ति अनेनेदं सूचितं-'कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि, जस्सत्थि तस्स जहन्नेणं एक्को वा दोन्नि वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनंता वा' इति 'वेउब्बियसरीरं तत्थ एकोत्तरिओ'ति यत्र वायुकाये मनुष्यपञ्चेन्द्रियतयैश्च व्यन्तरादिषु च वैक्रि यशरीरं तत्रैको वेत्यादि वाच्यमित्यर्थः, 'जत्थ नत्थी'त्यादि यत्राकायादौ नास्ति वैक्रि यं तत्र यथा पृथिवीकाधिकत्वे तथा वाच्यं, न सन्ति वैक्रयपुद्गलपरावर्ता इति वाच्यमित्यर्थः, 'तेयापोग्गले'त्यादि तैजसकर्मणपुद्गलपरावर्ता भविष्यन्त एकादयः सर्वेषु नारकादिजीवपदेषु पूर्ववद्वाच्यास्तैजसकर्मणयोः सर्वेषु भावादिति ।

'मनपोग्गले'त्यादि, मनःपुद्गलपरावर्तः पञ्चेन्द्रियेष्वेव सन्ति, भविष्यन्तश्च ते एकोत्तरिकाः पूर्ववद्वाच्याः, 'विंगलिंदिएसु नत्थि'ति विकलेन्द्रियग्रहणेन चैकेन्द्रिया अपि ग्राह्याः तेषामपीन्द्रि-

याणामसम्पूर्णत्वात् मनोवृत्तेऽश्वाभावाद् अतस्तेष्वपि मनः पुद्गलपरावर्तान् न सन्ति । 'वइपोग्गलपरियट्ठा एवं चेव'ति तैजसादिपरिवर्तवत्सर्वनाराकादिजीवपदेषु वाच्याः, नवरमेकेन्द्रियेषु वचनाभावात् सन्तीति वाच्याः । 'नेरइयाण'मित्यादिना पृथक्त्वदण्डकानाह, 'जाव वेमाणिषाण'मित्यादिना पर्यन्तिम- दण्डको दर्शितः ।

अथौदारिकादिपुद्गलपरावर्तानां स्वरूपमुपदर्शयितुमाह—

मू. (५४०) से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ—ओरालियपोग्गलपरियट्ठा ओ० ?, गोयमा ! जण्णं जीवेणं ओरालियसरीरे वट्टमाणेणं ओरालियसरीरपयोगाईं दब्बाईं ओरालियसरीरत्ताए गहियाईं बद्धाईं पुड्डाईं कडाईं पड्डवियाईं निविट्ठाईं अभिनिविट्ठाईं अभिसम्मागयाईं परियाइयाईं परिणामियाईं निज्जिन्नाईं निसिरियाईं निसिट्ठाईं भवंति से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ ओरालियपोग्गलपरियट्ठे ओरा० २, एवं वेउच्चियपोग्गलपरियट्ठेवि ।

नवरं वेउच्चियसरीरे वट्टमाणेणं वेउच्चियसरीरपयोगाईं सेसं तं चेव सव्वं एवं जाव आणापाणुपोग्गलपरियट्ठे, नवरं आणापाणुपयोगाईं सव्वदब्बाईं आणापाणुत्ताए सेसं तं चेव ।

ओरालियपोग्गलपरियट्ठेणं भंते ! केवइकालस्स निव्वत्तिज्जइ ?, गोयमा ! अनंताहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं एवतिकालस्स निव्वत्तिज्जइ, एवं वेउच्चियपोग्गलपरियट्ठेवि, एवं जाव आणापाणुपोग्गलपरियट्ठेवि ।

एयस्स णं भंते ! ओरालियपोग्गलपरियट्ठनिव्वत्तणाकालस्स वेउच्चियपोग्गला जाव आणापाणुपोग्गलपरियट्ठनिव्वत्तणाकालस्स कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवे कम्मगपोग्गलपरियट्ठनिव्वत्तणाकाले तेयापोग्गलपरियट्ठनिव्वत्तणाकाले अनंतगुणे ओरालियपोग्गलपरियट्ठे अनंतगुणे आणापाणुपोग्गल० अनंतगुणे मणपोग्गल० अनंतगुणे वइपो० अनंतगुणे वेउच्चियपो० परियट्ठनिव्वत्तणाकाले अनंतगुणे ॥

धृ. 'से केणट्ठेण'मित्यादि, 'गहियाई'ति स्वीकृतानि 'बद्धाई'ति जीवप्रदेशैरात्मीकरणात्, कुतः ? इत्याह—'पुड्डाई'ति यतः पूर्वसृष्टानि तनौरेणुवत् अथवा 'पुष्टानि' पोषितान्यपरापरग्रहणतः 'कडाई'ति पूर्वपरिणामापेक्षया परिणामान्तरेण कृतानि 'पड्डवियाई'ति प्रस्थापितानि—स्थिरीकृतानि जीवेन 'निवट्ठाई'ति यतः स्थापितानि ततो निविष्टानि जीवेन स्वयम् 'अभिनिविट्ठाई'ति अभि—अभिविधिना निविष्टानि सर्वाण्यपि जीवे लग्नानीत्यर्थः 'अभिसम्मागत्याई'ति अभिविधिना सर्वाणीत्यर्थः समन्वागतानि—सम्प्राप्तानि जीवेन रसानुभूतिं समाश्रित्य 'परियाइयाई'ति पर्याप्तानि—जीवेन सर्वावयवैरात्तानि तद्रसादानद्वारेण 'परिणामियाई'ति रसानुभूतित एव परिणामान्तरमापादितानि 'निज्जिन्नाई'ति क्षीणरसीकृतानि 'निसिरियाई'ति जीवप्रदेशेभ्यो निसृतानि, कथं ? — 'निसिट्ठाई'ति जीवेन निसृष्टानि स्वप्रदेशेभ्यस्त्याजितानि, इहाद्यानि चत्वारि पदान्यौदारिकपुद्गलानां ग्रहणविषयाणि तदुत्तराणि तु पञ्च स्थितिविषयाणि तदुत्तराणि तु चत्वारि विगमविषयाणीति ।

अथ पुद्गलपरावर्तानां निर्वर्तनकालं तदल्पबहुत्वं च दर्शयन्नाह—'ओरालिये'त्यादि, 'केवइकालस्स'ति कियता कालेन निर्वर्त्यते ?, 'अनंताहिं उस्सप्पिणिओसप्पिणीहिं'ति एकस्य जीवस्य ग्राहकत्वात् पुद्गलानां चानन्तत्वात् पूर्वगृहीतानां च ग्रहणस्यागण्यमानत्वादनन्ता

अवसर्पिष्य इत्यादि सुष्ठुक्तमिति । 'सर्व्वत्थोवे कम्मपोग्गले'त्यादि, सर्वस्तोकः कम्मण-पुद्गलपरिवर्त्तनिर्वर्त्तनाकालः, ते हि सूक्ष्मा बहुतमपरमाणुनिष्पन्नाश्च भवन्ति, ततस्ते सकृदपि बहवो गृह्यन्ते, सर्वेषु च नारकादिपदेषु वर्त्तमानस्य जीवस्य तेऽनुसमयं ग्रहणायात्तीति स्वल्पकालेनापि तत्सकलपुद्गलग्रहणं भवतीति, ततस्तैजसपुद्गलपरिवर्त्तनिर्वर्त्तनाकालः, ते हि सूक्ष्मा बहुतमपरमाणुनिष्पन्नाश्च भवन्ति, ततस्ते सकृदपि बहवो गृह्यन्ते, सर्वेषु च नारकादिपदेषु वर्त्तमानस्य जीवस्य तेऽनुसमयं ग्रहणमायात्तीति स्वल्पकालेनापि तत्सकलपुद्गलग्रहणं भवतीति, ततस्तैजसपुद्गलपरिवर्त्तनिर्वर्त्तनाकालोऽनन्तगुणो ।

यतः स्थूलत्वेन तैजसपुद्गलानामल्पानामेकदा ग्रहणम्, एकग्रहणे चाल्पप्रदेशनिष्पन्नत्वेन तेषामल्पानामेव तदणूनां ग्रहणं भवत्यतोऽनन्तगुणोऽसाविति, तत औदारिकपुद्गलपरिवर्त्तनिर्वर्त्तनाकालोऽनन्तगुणो, यत औदारिकपुद्गला अतिस्थूराः, स्थूराणां चाल्पानामेवैकदा ग्रहणं भवति अल्पतरप्रदेशाश्च ते ततस्तद्रहणेऽप्येकदाऽल्पा एवाणवो गृह्यन्ते, न च कम्मणतैजस-पुद्गलवत्तेषां सर्वपदेषु ग्रहणमस्ति, औदारिकशरीरिणामेव तद्रहणाद्, अतो बृहत्तैव कालेन तेषां ग्रहणमिति, तत आनप्राणपुद्गलपरिवर्त्तनाकालोऽनन्तगुणः, यद्यपि हि औदारिकपुद्गलेभ्य आनप्राणपुद्गलाः सूक्ष्मा द्युप्रदेशिकाश्चेति तेषामल्पकालेन ग्रहणं संभवति तथाऽप्यपर्याप्तकावस्थायां तेषामग्रहणात्पर्याप्तकावस्थायामप्यदारिकशरीरपुद्गलापेक्षया तेषामल्पीयसामेव ग्रहणान्न शीघ्रं तद्रहणमित्यौदारिकपुद्गलपरिवर्त्तनिर्वर्त्तनाकालादनन्तगुणताऽऽनप्राणपुद्गलपरिवर्त्तनिर्वर्त्तनाकालस्येति,

ततो मनःपुद्गलपरिवर्त्तनिर्वर्त्तनाकालोऽनन्तगुणः, कथम्?, यद्यप्यानप्राणपुद्गलेभ्यो मनःपुद्गलाः सूक्ष्मा बहुप्रदेशाश्चेत्यल्पकालेन तेषां ग्रहणं भवति तथाऽप्येकेन्द्रियादिका-यस्थितिवशान्नमनसश्चिरेण लाभान्नानसपुद्गलपरिवर्त्तो बहुकालसाध्य इत्यनन्तगुण उक्तः, ततोऽपि वाक्पुद्गलपरिवर्त्तनिर्वर्त्तनाकालोऽनन्तगुणः, कथम्?, यद्यपि मनसः सकाशाद्भाषा शीघ्रतरं लभ्यते द्वीन्द्रियाद्यवस्थायां च भवति तथाऽपि मनोद्वयेभ्यो भाषाद्रव्याणामतिस्थूलतया स्तोकानामेवैकदा ग्रहणात्ततोऽनन्तगुणो वाक्पुद्गलपरिवर्त्तनिर्वर्त्तनाकाल इति, ततो वैक्रयपुद्गलपरिवर्त्तनिर्वर्त्तनाकालोऽनन्तगुणो, वैक्रयशरीरस्यातिबहुकाललभ्यत्वादिति ।

पुद्गलपरिवर्त्तानामेवाल्पबहुत्वं दर्शयन्नाह-

मू. (५४१) एएसिणं भंते ! ओरालियपोग्गलपरियट्ठाणं जाव आणापाणुपोग्गलपरियट्ठाणं य कयरे २ हितो जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सर्व्वत्थोवा वेउच्चियपो० वडपो० परि० अनंत- गुणा मणपोग्गलप० अनंत० आणापाणुपोग्गल० अनंतगुणा ओरालियपो० अनंतगुणा तेषापो० अनंत० कम्मपोग्गल० अनंतगुणा । सेवं भंते ! सेवं भंतेति भगवं जाव विहरइ ।

वृ. 'एएसिण'मित्यादि, सर्वस्तोका वैक्रियपुद्गलपरिवर्त्ता बहुतमकालनिर्वर्त्तनीयत्वात्तेषां, ततोऽनन्तगुणा वागदिषया अल्पतरकालनिर्वर्त्तत्वात्, एवं पूर्वोक्तयुक्ता बहुबहुतराः क्रमेणान्येऽपि वाच्या इति ॥

शतकं-१२ उद्देशकः-४ समाप्तः

—: शतकं—१२ उद्देशकः—५ :—

वृ. अनन्तरोद्देशके पुद्गला उक्तास्तत्प्रस्तावात्कर्मपुद्गलस्वरूपभिधानाय पञ्चम
द्देशकमाह—

मू. (५४२) रायगिहे जाव एवं वयासी—अह भंते ! पाणाइवा० मुसा० अदि० मेहु०
परि० एस णं कतिवन्ने कतिगंधे कतिरसे कतिफासे पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचवन्ने पंचरसे दुग्ंधे
चउफासे पन्नत्ते ।

अह भंते ! कोहे १ कोवे २ रोसे ३ दोसे ४ अखमे ५ संजलणे ६ कलहे ७ चंडिक ८ भंडणे
९ विवादे १० एस णं कतिवन्ने जाव कतिफासे पण्णत्ते ?, गोयमा ! पंचवन्ने पंचरसे दुग्ंधे
चउफासे पण्णत्ते ।

अह भंते ! माणे मदे दप्पे थंभे गव्वे अतुक्कोसे परपरिवाए उक्कसे अवक्कासे उन्नामे दुन्नामे
१२ एस णं कतिवन्ने ४ ?, गोयमा ! पंचवन्ने जहा कोहे तहेव ।

अह भंते ! माया उवही नियडीवलये गहणे णूमे कक्क कुरूए जिम्हे किच्चिसे १० आयरण्या
गूहण्या वंचण्या पलिउंचण्या सात्तिजोगेय १५ एस णं कतिवन्ने ४ ?, गोयमा ! पंचवन्ने जहेव
कोहे अह भंते ! लोभे इच्छा मुच्छा कंखा गेही तण्हा भिज्झा अभिज्झा आसासण्या पत्थण्या
१० लालप्पण्या कामासा भोगासा जीवियासा मरणासा नंदीरागे १६ एस णं कतिवन्ने ?, जहेव
कोहे । अह भंते ! पेजे दोसे कलहे जाव मिच्छादंसणसल्ले एस णं कतिवन्ने ! जहेव कोहे तहेव
चउफासे ॥

मू. (५४३) अह भंते ! पाणाइवायवेरमणे जाव परिग्गहवेरमणे कोहविवेगे जाव
मिच्छादंसणसल्लविवेगे एस णं कतिवन्ने जाव कतिफासे पन्नत्ते ?, गोयमा ! अवन्ने अगंधे अरसे
अफासे पन्नत्ते ॥ अह भंते ! उप्पत्तिया वेणइया कम्मिया परिणामिया एस णं कतिवन्ना तं चेव
जाव अफासा पन्नत्ता ।

अह भंते ! उग्गहे ईहा अवाये धारणा एस णं कतिवन्ना ?, एवं चेव जाव अफासा पन्नत्ता
अह भंते ! उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिस्कारपरक्कमे एस णं कतिवन्ने ? तं चेव जाव
अफासे पन्नत्ते ।

सत्तमे णं भंते ! उवासंतरे कतिवन्ने ? एवं चेव जाव अफासे पन्नत्ते ।

सत्तमे णं भंते ! तणुवाए कतिवन्ने ?, जहा पाणाइवाए, नवरं अट्ठफासे पन्नत्ते, एवं जहा
सत्तमे तनवाए तथा सत्तमे धनवाए धनोदधि पुढवी, छट्ठे उवासंतरे अवन्ने, तनुवाए जाव छट्ठी
पुढवी एयाइं अट्ठ फासाइं, एवं जहा सत्तमाए पुढवीए वत्तव्वया भणिया तथा जाव पढमाए
पुढवीए भाणियव्वं, जंबुद्धीवे २ सयंभुरमणे समुद्दे सोहम्मे कप्पे जाव ईसिपम्भारा पुढवी नेरतियावासा
जाव वेमाणियावासा एयाणि सव्वाणि अट्ठफासाणि ।

नेरइया णं भंते ! कतिवन्ना जाव कतिफासा पन्नत्ता ?, गोयमा ! वेउच्चियतेयां पडुच्च
पंचवन्ना पंचरसा दुग्ंधा अट्ठफासा पन्नत्ता, कम्मणं पडुच्च पंचवन्ना पंचरसा दुग्ंधा चउफासा
पण्णत्ता, जीवं पडुच्च अवन्ना जाव अफासा पन्नत्ता, एवं जाव थणिय०,

पुढविकाइयपुच्छ, गोयमा ! ओरालियतेयगाइं पडुच्च पंचवन्ना जाव अट्ठफासा पन्नत्ता,

कम्मगं पडुच्च जहा नेर०, जीवं पडुच्च तहेव, एवं जाव चउरिदि०, नवरं वाउक्कइया ओरा० वेउ० तेयगाइं पडुच्च पंचवत्ता जाव अट्टफासा पन्नता । सेसं जहा नेरइयाणं, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जहा वाउक्कइया, मणुस्साणं पुच्छा ओरालियवेउब्बियआहारगतेयगाइं पडुच्च पंचवत्ता जाव अट्टफासा पन्नता, कम्मगं जीवं च पडुच्च जहा नेर०, वाणमंतरजोइसयवेमाणिया जहा नेर० धम्मत्थिकाए जाव पोग्गल० एए सव्वे अवत्ता, नवरं पोग्गल० पंचवत्ते पंचरसे दुग्ंधे अट्टफासे पन्नते, नाणावरणिजे जाव अंतराइए एयाणि चउफासाणि ।

कण्हलेसा णं भंते ! कइवत्ता० ? पुच्छा दव्वलेसं पडुच्च पंचवत्ता जाव अट्टफासा पन्नता, भावलेसं पडुच्च अवत्ता ४, एवं जाव सुक्कलेस्सा ।

सम्पदिद्धि ३ चक्खुदंसणे ४ आभिनिबोहियनाणे जाव विव्वंगनाणे आहारसत्ता जाव परिग्गहसत्ता एयाणि अवत्ताणि ४, एओरालियसरीरे जाव तेयगसरीरे एयाणि अट्टफासाणि कम्मगसरीरे चउफासे, मणजोगे वयजोगे य चउफासे, कायजोगे अट्टफासे, सागारोवओगो य अणागारोवओगो य अवत्ता ।

सव्वदव्वा णं भंते ! कतिवत्ता ? पुच्छा, गोयमा ! अत्थेगतिया सव्वदव्वा पंचवत्ता जाव अट्टफासा पन्नता अत्थेगतिया सव्वदव्वा पंचवत्ता चउफासा पन्नता अत्थेगतिया सव्वदव्वा एगग्ंधा एगवण्णा एगरसा दुफासा पन्नता अत्थेगइया सव्वदव्वा अवत्ता जाव अफासा पन्नता ।

एवं सव्वपएसावि सव्वपज्जवावि, तीयद्धा अवत्ता जाव अफासा पन्नता, एवं अनाग-यद्धावि, एवं सव्वद्धावि ॥

वृ. 'रावगिहे' इत्यादि 'पाणाइवाए' ति प्राणातिपातजनितं तज्जनकं वा चारित्रमोहनीयं कर्मोपचारात् प्राणातिपात एव, एवमुत्तरत्रापि, तस्य च पुद्गलरूपत्वाद्धर्मादयो भवन्तीत्यत उक्तं 'पंचवत्ते' इत्यादि, आह च—

॥ १ ॥

“पंचरसपंचवत्तेहिं परिणयं दुविहग्ंधचउफासं ।

दवियमनंतपएसं सिद्धेहिं अनंतगुण हीणं ॥” इति

‘चउफासे’ ति निग्ंधरूक्षशीतोष्णाक्याश्चत्वारः स्पर्शा सूक्ष्मपरिणामपरिणतपुद्गलानां भवन्ति, सूक्ष्मपरिणामं च कर्मेति ।

‘कोहे’ ति क्रोधपरिणामजनकं कर्म, तत्र क्रोध इति सामान्यं नाम कोपादयस्तु तद्विशेषाः, तत्र कोपः क्रोधोदयात्स्वभावाच्चलनमात्रं, रोषः—क्रधस्यैवानुबन्ध, दोषः आत्मनः परस्य वा दूषणं, एतच्च क्रधकार्यं, द्वेषो वाऽप्रीतिमात्रम्, अक्षमा—परकृतापराधस्यासहनं, सज्जवलनो—मुहुर्मुहुः क्रोधाग्निना ज्वलनं, कलहो—महता शब्देनान्योऽन्यमसमजसभाषणं, एतच्च क्रोधकार्यं, चाण्डिक्यं रौद्राकारकरणं, एतदपि क्रोधकार्यमेव, भण्डनं—दण्डादिभिर्युद्धं, एतदपि क्रोधकार्यमेव, विवादो—विप्रतिपत्तिसमुत्थयवचनानि, इदमपि तत्कारयमेवेति, क्रोधैकार्था वैते शब्दाः ।

‘माने’ ति मानपरिणामजनकं कर्म, तत्र मान इति सामान्यं नाम, मदादयस्तु तद्विशेषाः, तत्र मदो—हर्षमात्रं दर्पो—दृप्तता स्तम्भः—अनम्रता गर्व—शौण्डीर्यं ।

‘अतुक्कोसे’ ति आत्मनः परेभ्यः सकाशाद्गुणैरुत्कर्षणम्—उत्कृष्टताऽभिदानं परपरिवादः—परेषामपवदनं परिषातो वा गुणेभ्यः परिषातनमिति, ‘उक्कोसे’ ति उत्कर्षणं आत्मनः परस्य वा

मनाक् क्रिययोत्कृष्टताकरणं उत्काशनं वा—प्रकाशनमभिमानत्वकीयसमृद्धयादेः ‘अवक्त्रे’ति अपकर्षणमवकर्षणं वा अभिमानादात्मनः परस्य वा क्रियारम्भात् कुतोऽपि व्यावर्तनमिति अप्रकाशो वाऽभिमानादेवेति । ‘उण्णए’ति उच्छिन्नं नतं—पूर्वप्रवृत्तं नमनमभिमानादुन्नतम्, उच्छिन्नो वा नयो—नीतिरभि- मानादेवोन्नयो नयाभाव इत्यर्थः, ‘उन्नामे’ति प्रनतस्य मदानुप्रवेशादुन्नमनं ‘दुन्नामे’ति मदाहुष्टं नमनं दुर्नाम इति, इह च स्तम्भादीनि मानकार्याणि मानवाचका वैते ध्वनय इति ।

‘माय’ति सामान्यं उपध्यादयस्तद्भेदाः, तत्र ‘उवहि’ति उपधीयते येनासावुपधिः—वञ्चनीय- समीपगमनहेतुर्भावः ‘नियडि’ति नितरां करणं निकृति- आदरकरणेन परवञ्चनं पूर्वकृतमाया- प्रच्छादनार्थं वा मायान्तरकरणं ‘वलए’ति येन भावेन वलयमिव वक्र वचनं चेष्टा वा प्रवर्तते स भावो वलयं ‘गहणे’ति परव्यामोहनाय यद्वचनजालं तद्गहनमिव गहनं ‘णूमे’ति परवञ्चनाय निप्रताया निम्नस्थानस्य वाऽश्रयणं तन्नूमति ‘कक्के’ति कल्कं हंसादिरूपं पापं तन्निमित्तो यो वञ्चनाभिप्रायः स कल्कमेवोच्यते ‘कुरुए’ति कुत्सितं यथा भवत्येवं रूपयति—विमोहयति यत्तत्कुरूपं भाण्डादिकरम्म मायाविशेष एव ।

‘जिम्हे’ति येन परवञ्चनाभिप्रायेण जैह्वं—क्रियासु मान्यमालम्बते स भावो जैह्वमेवेति ‘किव्विसे’ति यतो मायाविशेषाज्जन्मान्तरेऽत्रैव वा भवे किल्बिषः—किल्बिषिको भवति स किल्बिष एवेति, ‘आयरणय’ति यतो मायाविशेषादादरणं—अव्युपगमं कस्यापि वस्तुनः करोत्यसावादरणं, तावत्ययस्य च स्वार्थिः कत्वाद् आयरण्या, आचरणं वा—परप्रतारणाय विविधक्रियाणामाचरणं, ‘गूढनया’ गूहनं गोपायनं स्वरूपस्य ‘वंचणया’ वञ्चनं—परस्य प्रतारणं ‘पलिउंचणया’ प्रतिकुञ्चनं सरलतया प्रवृत्तस्य वचनस्य खण्डनं ‘साइजोगे’ति अविश्रम्भसम्बन्धः सातिशयेन वा द्रव्येण निरतिशयस्य योगस्तत्रातिरूपकरणमित्यर्थः, मायैकार्था वैते ध्वनय इति ।

‘लोभे’ति सामान्यं इच्छादयस्तद्विशेषाः, तत्रेच्छा—अभिलाषमात्रं ‘मुच्छा कंखा गेही’ति मूर्च्छा—संरक्षणानुबन्धः काङ्क्षा—अप्राप्तार्थाशंसा ‘गेहि’ति गृद्धि—प्राप्तार्थेष्वसक्ति ‘तण्ह’ति तृष्णा—प्राप्तार्थानामव्ययेच्छा ‘भिज्ज’ति अभि—व्याप्तया विषयाणां ध्यानं—तदेकाग्रत्वमभिध्या- पिधानादिवदकारलोपादिभिध्या ‘अभिज्झ’ति न भिध्या अभिध्या भिध्यासद्वंशं भावान्तरं, तत्र द्वाभिनिवेशो भिध्या ध्यानलक्षणत्वात्तस्याः, अद्वैताभिनिवेशस्तत्त्वभिध्या चित्तलक्षणत्वात्तस्याः

ध्यानचित्तयोस्त्वयं विशेषः—“जं थिरमज्झवसाणं तं ज्ञाणं जं चलं तयं चित्तं”ति ‘आसासणय’ति आशंसनं—मम पुत्रस्य शिष्यस्य वा इदमिदं च भूयादित्यादिरूपा आशीः ‘पत्थणय’ति प्रार्थनं—परं प्रतीत्यर्थः याश्चा ‘लालप्यणय’ति प्रार्थनमेव भृसं लपनतः ‘कामास’ति शब्दरूपप्राप्तिसम्भावना ‘भोगास’ति गन्धादिप्राप्तिसम्भावना ‘जीवितास’ति जीवितव्यप्राप्ति- सम्भावना, ‘मरणास’ति कस्याश्चिदवस्थायां मरणप्राप्तिसम्भावना, इदं च क्वचिन्न दृश्यते, ‘नंदिरागे’ति समृद्धौ सत्यां रागो—हर्षो नन्दिरागः, ‘पेजे’ति प्रेम—पुत्रादिविषयः स्नेहः ‘दोसे’ति अप्रीति कलहः—इह प्रेमहासादिप्रभवं युद्धं, यावत्करणात् ‘अब्भक्खाणेपेसुन्ने अरइरई परपरिवाए मायामो से’ति दृश्यम् ।

अथोक्तानामेवाष्टादशानां प्राणातिपातादिकानां पापस्थानानां ये विपर्यस्तेषां स्वरूपाभिधानायाह— ‘अहे’त्यादि, ‘अवन्ने’ति वधादिविरमणानि जीवोपयोगस्वरूपाणि

जीवोपयोगश्चामूर्तोऽमूर्तत्वाच्च तस्य वधादिविरमणानाममूर्तत्वं तस्माच्चावर्णादित्वमिति ।

जीवस्वरूपविशेषमेवाधिकृत्याह—‘उपत्तिरिति’ उत्पत्तिरेव प्रयोजनं यस्याः सा औत्पत्तिकी, ननु क्षयोपशमः प्रयोजनमस्याः ? सत्यं, स खल्वन्तरङ्गत्वात्सर्वबुद्धिसाधारण इति न विवक्ष्यते, न चान्यच्छस्त्रकर्माभ्यासादिकमपेक्षत इति, ‘वेणइय’ति विनयो—गुरुशुश्रूषा स कारणमस्यास्तद्वधाना वा वैनयिकी, ‘कम्मय’त्त अनाचार्यकं कर्म साचार्यकं शिल्पं कादाचित्कं वा कर्म शिल्पं तु नित्य-व्यापारः, ततश्च कर्मणो जाता कर्मजा, ‘पारिणामिय’ति परि-समन्ताग्रमनं परिणामः—सुदीर्घकालपूर्वापरार्थावलोकनादिजन्म आत्मधर्म स कारणं यस्याः सा पारिणामिकी बुद्धिरिति वाक्यशेषः, इयमपि वर्णादिरहिता जीवधर्मत्वेनामूर्तत्वात् ।

जीवधर्माधिकारादवग्रहादिसूत्रं कर्मादिसूत्रं च, अमूर्ताधिकारादवकाशान्तर सूत्रं अमूर्तत्वविपर्ययात्तनुवातादिसूत्राणि चाह—तत्र च ‘सत्तमे णं भंते ! उदासंतरे’ति प्रथमद्वितीय-पृथिव्योर्दन्तराले आकाशखण्डं तद्वत्तमं तदपेक्षया सप्तमं सप्तम्या अधस्तात्तस्योपरिष्ठा-त्सप्तमस्तनुवातास्तस्योपरि सप्तमो धनवातास्तस्याप्युपरि सप्तमो धनोदधिस्तस्याप्युपरि सप्तमी पृथिवी, तनुवातादीनां च पञ्चवर्णादित्वं पौद्गलिकत्वेन मूर्तत्वात्, अष्टस्पर्शत्वं च बादरपरिणामत्वात्, अष्टौ च स्पर्शा शीतोष्णस्निग्ध-रूक्षमृदुकाठिनलघुगुरुभेदादिति ।

जम्बूद्वीपे इत्यत्र यावत्करणाद्वर्णसमुद्रादीनि पदानि वाच्यानि ‘जाव वेमाणियावासा’ इह यावत्करणादसुरकुमारावासादिपरिग्रहः, ते च भवनानि नगराणि विमानानि तिर्यगलोके तन्नगर्यश्चेति । ‘वेउव्वियतेयाइं पडुच्च’ति वक्रियतैजसशरीरे हि बादरपरिणामपुद्गलरूपे ततो बादरत्वात्तयोर्नारकाणामष्टस्पर्शत्वं, ‘कम्मणं पडुच्च’ति कर्मणं हि सूक्ष्मपरिणामपुद्गलरूप-मतश्चतुःस्पर्श, ते च शीतोष्णस्निग्धरूक्षाः ।

‘धम्मत्थिकाए’ इह यावत्करणादेवं दृश्यम्—‘अधम्मत्थिकाए आगासत्थिकाए पोग्गलत्थि-काए अद्धासमए आवलिया मुहुते’ इत्यादि, ‘दव्वलेसं पडुच्च’ति इह द्रव्यलेश्यावर्णः ‘भावलेसं पडुच्च’ति भावलेश्या-आन्तरः परिणामः, इह च कृष्णलेश्यादीनि परिग्रहसज्ज्ञाऽवसानानि अवर्णादीनि जीवपरिणामत्वात्, औदारिकादीनि चत्वारि शरीराणि पञ्चवर्णादिविशेषणानि अष्टस्पर्शानि च बादरपरिणामपुद्गलरूपत्वात्, सर्वत्र च चतुःस्पर्शत्वे सूक्ष्मपरिणामः कारणं अष्टस्पर्शत्वे च बादरपरिणामः कारणं वाच्यमिति, ‘सव्वदव्व’ति सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि ‘अत्थेगइया सव्वदव्वा पंचवत्ते’त्यादि बादरपुद्गलद्रव्याणि प्रतीत्योक्तं सर्वद्रव्याणां मध्ये कानिचिद्धर्मास्तिकायादीनि ‘अत्थेगइया सव्वदव्वा पंचवत्ते’त्यादि बादरपुद्गलद्रव्याणि प्रतीत्योक्तं सर्वद्रव्याणां मध्ये कानिचित्सर्ववर्णादीनीति भावार्थः ‘चउफासा’ इत्येतच्च पुद्गलद्रव्याण्येव सूक्ष्माणि प्रतीत्योक्तं ।

‘एगगंधे’त्यादि च परमाण्वादिद्रव्याणि प्रतीत्योक्तं, यदाह परमा-गुद्रव्यमाश्रित्य—

॥ १ ॥ “कारणमेव तदन्त्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः ।

एकरस वर्णगन्धो द्विस्पर्शः कार्यलिङ्गश्च ॥” इति,

स्पर्शद्वयं च सूक्ष्मसम्बन्धिनां चतुर्णां स्पर्शानामन्यतरदविरुद्धं भवति, तथाहि—स्निग्धोष्ण-लक्षणं स्निग्धशीतलक्षणं वा रूक्षशीतलक्षणं रूक्षोष्णलक्षणं वेति, ‘अवण्णे’त्यादि च धर्मास्ति-कायादिद्रव्याण्याश्रित्योक्तं, द्रव्याश्रितत्वात्प्रदेशपर्यवाणां द्रव्यसूत्रानन्तरं तत्सूत्रं, तत्र च

प्रदेशा—द्रव्यस्य निर्विभागा अंशाः पर्यवास्तु धर्मा, ते चैवंकरणादेवं वाच्याः—

‘सच्चपएसा णं भंते ! कइवण्णा ? पुच्छा, गोयमा ! अत्येगइया सच्चपएसा पंचवन्ना जाव अट्टफासा’ इत्यादि । एवं च पर्यवसूत्रमपि, इह च मूर्तद्रव्याणां प्रदेशाः पर्यवाश्च मूर्तद्रव्य-वत्पञ्चवर्णादयः, अमूर्तद्रव्याणां चामूर्तद्रव्यवदवर्णदय इति । अतीताद्धादित्रयं चामूर्तत्वा-दवर्णादिकम् । वर्णाधिकारादेवेदवाह—

मू. (५४४) जीवे णं भंते ! गब्भं वक्कममाणे कतिवन्नं कतिगंधं कतिरसं कतिफासं परिणामं परिणमइ ?, गोयमा ! पंचवन्नं पंचरसं दुग्धं अट्टफासं परिणामं परिणमइ ।

वृ. ‘जीवे ण’मित्यादि, ‘परिणामं परिणमइ’ति स्वरूपं गच्छति कतिवर्णादिना रूपेण परिणमतीत्यर्थः ‘पंचवन्नं’ति गर्भव्युत्क्रमकाले जीवशरीरस्य पञ्चवर्णादित्वात् गर्भव्युत्क्रमणकाले जीवपरिणामस्य पञ्चवर्णादित्वमवसेयमिति ।

अनन्तरं गर्भं व्युत्क्रामन् जीवो वर्णादिभिर्विचित्रं परिणामं परिणमतीत्युक्तम्, अथ विचित्रपरिणाम एव जीवस्य यो भवति तददर्शयितुमाह—

मू. (५४५) कम्मओ णं भंते ! जीवे नो अकम्मओ विभत्तिभावं परिणमइ कम्मओ णं जए नो अकम्मओ विभत्तिभावं परिणमइ ?, हंता गोयमा ! कम्मओ णं तं चेव जाव परिणमइ नो अकम्मओ विभत्तिभावं परिणमइ, सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. ‘कम्मओ ण’मित्यादि, कर्मतः सकाशात् नो अकर्मतः—न कर्माणि विना जीवो ‘विभक्तिभावं’ विभागरूपं भावं नारकतिर्यगमनुष्याभरभवेषु नानारूपं परिणाममित्यर्थः ‘परिणमति’ गच्छति तथा । ‘कम्मओ णं जए’ति गच्छति तांस्तान्नारकादिभावानिति ‘जगत्’ जीवसमूहो जीवद्रव्यस्यैव वा विशेषो जङ्गमाभिधानो ‘जगन्ति’ जङ्गमान्याहु’रिति वचनादिति ।

शतकं—१२ उद्देशकः—५ समाप्तः

—ः शतकं—१२ उद्देशकः—६ः—

वृ. जगतो विभक्तिभावः कर्मत इति पञ्चमोद्देशकान्ते, उक्तं, स च राहुग्रसने चन्द्रस्यापि स्यादिति शङ्कानिरासाय षष्ठोद्देशकमाह, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (५४६) रायगिहे जाव एवं वयासी—बहुजणे णं भंते ! अन्नमन्नस्स एवमाइक्खति जाव एवं परुवेइ—एवं खलु राहू चंदं गेण्हति एवं ० २, से कहमेयं भंते ! एवं ?, गोयमा ! जन्नं से बहुजणे णं अन्नमन्नस्स जाव मिच्छं ते एव माहंसु ।

अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जव एवं परुवेमि—एवं खलु राहू देवे महिहिंए जाव महेसक्खे वरवत्थधरे वरमल्लधरे वरगंधधरे वराभरणधारी, राहुस्स णं देवस्स नव नामधेज्जा पन्नत्ता, तंजहा—सिंघाडए १ जडिलए २ खंभए ३ खरए ४ दहुरे ५ मगरे ६ मच्छे ७ कच्छमे ८ कण्हसप्पे ९ ।

राहुस्स णं देवस्स विमाणा पंचवन्ना पन्नत्ता, तंजहा—किण्हा नीला लोहिया हालिद्दा सुक्ख्हा, अत्थि कालए राहुविमाणे खंजणवन्नाभे पन्नत्ते अत्थि नीलए राहुविमाणे लाउयवन्नाभे पं० अत्थि लोहिंए राहुविमाणे मंजिद्वन्नाभे पं० अत्थि पीतए राहुविमाणे हालिद्वन्नाभे पन्नत्ते अत्थि सुक्खिंए राहुविमाणे भासरासि वन्नाभे पन्नत्ते । जया णं राहू आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउव्वमाणे वा

परियारेमाणे वा चंदलेस्सं पुरिच्छमेणं आवरेत्ता णं पच्चच्छिमेणं वीतीवयइ तदा णं पुरिच्छिमेणं चंदे उवदंसेति पच्चच्छिमेणं आवरेत्ताणं पुरिच्छिमेणं वीतीवयति तदा णं पच्चच्छिमेणं चंदे उवदंसेति वा परियारेमाणे चंदलेस्सं पच्चच्छिमेणं आवरेत्ताणं पुरिच्छिमेणं वीतीवयति तदा णं पच्चच्छिमेणं चंदे उवदंसेति पुरिच्छिमेणं राहू ।

एवं जहा पुरिच्छिमेणं पच्चच्छिमेणं दो आलावगा भणिया एवं दाहिणेणं उत्तरेण य दो आलावगा भा० । एवं उत्तरपुरिच्छिमेणं दाहिणपच्छिमेणं य दो आलावगा भा० दाहिणपुरिच्छिमेणं उत्तरपुरिच्छिमेणं दो आलावगा भा० एवं चेव जाव तदा णं उत्तरपच्चच्छिमे णं चंदे उवदंसेति दाहिणपुरिच्छिमेणं राहू ।

जदा णं राहू आगच्छमाणे वा गच्छमाणे विउव्वं परियारेमाणे चंदलेस्सं आवरेमाणे २ चिड्ढति तदा णं मणुस्सलोए मणुस्सा वदंति-एवं खलु राहू चंदं गे० एवं०, जदा णं राहू आगच्छमाणे ४ चंदस्स लेस्सं आवरेत्ताणं पासेणं वीइवयइ तदा णं मणुस्सलोए मणुस्सा वदंति-एवं खलु चंदेणं राहुस्स कुच्छी भिन्ना एवं०, जदा णं राहू आगच्छमाणे वा ४ । चंदस्स लेस्सं आवरेत्ताणं पच्चोसकइ तदा णं मणुस्सलोए मणुस्सा वदंति-एवं खलु राहुणा चंदे वंते, एवं०, जदा णं राहू आगच्छमाणे वा ४ जाव परियारेमाणे वा चंदलेस्सं अहे सपक्खि सपडिदिसिं आवरेत्ताणं चिड्ढति तदा णं मणुस्सलोए मणुस्सा वदंति-एवं खलु राहुणा चंदे घत्थे एवं० ।

कतिविहे णं भंते ! राहू पन्नत्ते ? गोयमा ! दुविहे राहू पन्नत्ते ? , तंजहा-धुवराहू पव्वराहू य, तत्थ णं जे से धुवराहू से णं बहुलपक्खस्स पाडिवए पन्नरसतिभागेणं पन्नसइ भागं चंदस्स लेस्सं आवरेमाणे २ चिड्ढति, तंजहा-पदमाए पदमं भागं वितियाए वितियं भागं जाव पन्नरसेसु पन्नरसमं भागं, चरिमसमये चंदे रत्ते भवति अवसेसे समये चंदे रत्ते य विरत्ते य भवति । तमेव सुक्कपक्खस्स उवदंसेमाणे उव० २ चिड्ढति पदमाए पदमं भागं जाव पन्नरसेसु पन्नरसमं भागं, चरिमसमये चंदे विरत्ते भवइ अवसेसे समये चंदे रत्ते य विरत्ते य भवइ, तत्थ णं जे से पव्वराहू से जहन्नेणं छण्हं मासाणं उक्कोसेणं बायालीसाए मासाणं चंदस्स अडयालीसाए संवच्छराणं सूरस्स ।

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'मिच्छंते एवमाहसु' ति, इह तद्वचनमिथ्यात्वमप्रमाणकत्वात् कुप्रवचन-संस्कारोपनीतत्वाच्च, ग्रहणं हि राहुचन्द्रयोर्विमानापेक्षं, न च विमानयोर्ग्रासकग्रसनीय-सम्भवोऽस्ति आश्रयमात्रत्वात्तरभवनानामिव, अथेदं गृहमनेन ग्रस्तमिति दृष्टस्तद्वयवहारः ? , सत्यं, स खल्व्वाच्छाद्याच्छादकभावे सति नान्यथा, आच्छादनभावेन च ग्रासविवक्षायामिहापि न विरोध इति । अथ यदत्र सम्यक् तद्दर्शयितुमाह-'अहं पणे'त्यादि ॥ 'खंजणवन्नाभे' ति खञ्जनं दीपमल्लि-कामलस्तस्य यो वर्णस्तद्वद्वाभा यस्य तत्तथा 'लाउयवन्नाभे' ति 'लाउयं' ति तुम्बिका तच्चेहाक्वावस्थं ग्राह्यमिति 'भासरसिवण्णाभे' ति भस्मराशिवर्णाभं, ततश्च किमित्याह -

'जया णं' मित्यादि, 'आगच्छमाणे व' ति गत्वाऽतिचारेण तत प्रतिनिवर्तमानः कृष्णवर्णादिना विमानेनेति शेषः 'गच्छमाणे व' ति स्वभावचारेण चरन्, एतेन च पदद्वयेन स्वाभाविकी गतिरुक्ता, 'विउव्वमाणे व' ति विकुर्वणां कुवन् 'परियारेमाणे व' ति परिचारयन् कामक्रडां कुर्वन्, एतस्मिन् द्वयेऽतित्वरया प्रवर्तमानो विसंस्थुलचेष्टया स्वविमानमसमञ्जसं क्लयति, एतच्च द्वयमस्वाभाविकविमानगतिग्रहणायोक्तमिति, 'चंदलेस्सं पुरिच्छिमेणं आवरेत्ताणं' ति स्वविमानेन

चन्द्रविमानावरणे चन्द्रदीप्तेरावृत्तत्वाच्चन्द्रलेश्यां पुरस्तादावृत्त्य 'पञ्चच्छिमेणं वीडवयइ'ति चन्द्रापेक्षया परेण यातीत्यर्थः 'पुरच्छिमेणं चंदे उवदंसेइ पञ्चच्छिमेणं राहु'ति राहूपेक्षया पूर्वस्यां दिशि चन्द्र आत्मानमुपदर्शयति चन्द्रापेक्षया च पश्चिमायां राहुरात्मानमुपदर्शयतीत्यर्थः ।

एवंविधस्वभावत्वां च राहोश्चन्द्रस्य यद्भवति तदाह—'जया ण'मित्यादि, 'आवरोमाणे' इत्यत्र द्विर्वचनं तिष्ठतीति क्रियाविशेषणत्वात् 'चंदेण राहुस्स कुच्छी भिन्न'ति राहोरंशस्य मध्येन चन्द्रो गत इति वाच्यं, चन्द्रेण राहोः कुक्षिर्भिन्न इति व्यपदिशन्तीति, 'पच्चोसकइ'ति 'प्रत्यवसप्रप्रति' व्यावर्तते 'वंते'ति 'वान्तः परित्यक्तः', 'संपक्खि सपडिदिसं'ति सपक्षं—समानदिगू यथा भवति सप्रतिदिक्—समानविदिक् च यथा भवतीत्येवं चन्द्रलेश्यां 'आवृत्त्य' अवष्टभ्य तिष्ठतीत्येवं योगः, अत आवरणमात्रमेवेदं वैमलसिकं चन्द्रस्य राहुणा ग्रसनं न तु कर्मणमिति ।

अथ राहोर्भेदमाह—'कइविहे ण'मित्यादि, यश्चन्द्रस्य सदैव संनिहितः संचरति स ध्रुवराहुः, आह च—

॥ १ ॥

किण्हं राहुविमाणं निच्चं चंदेण होइ अविरहियं ।

चउरंगुलमप्पत्तं हेट्ठा चंदस्स तं चरइ ॥ इति

यस्तु पर्वणि—पौर्णमास्यामावास्ययोश्चन्द्रादित्ययोरुपरागं करोति स पर्वराहुरिति ।

'तत्थ मं जे से ध्रुवराहु'इत्यादि 'पाडिबए'ति प्रतिपद आरभ्येति शेषः पञ्चदशभागेन स्वकीयेन करणभूतेन पञ्चदशभागं 'चंदस्स लेस्सं'ति विभक्तिव्यत्ययाच्चन्द्रस्य लेश्यायाः चन्द्रबिम्ब-सम्बन्धिनमित्यर्थः आवृण्वन् २ प्रत्यहं तिष्ठति, 'पढमाए'ति प्रथमतिथौ, 'पन्नरसेसु'ति पञ्चदशसु दिनेषु अमावास्यायामित्यर्थः 'पन्नरसमं भागं' 'आवरिताणं चिट्ठइ'ति वाक्यशेषः, एवं च यद्भवति तदाह—'चरिमे'त्यादि, चरमसमये पञ्चदशभागोपेतस्य कृष्णपक्षस्यान्तिमे काले कालविशेषे वा चन्द्रो रक्तो भवति—राहुणोपरक्तो भवति सर्वथाऽप्याच्छादित इत्यर्थः, अवशेषे समये प्रतिप-दादिकाले चन्द्रो रक्तो वा विरक्तो वा भवति, अंशेन राहुणोपरक्तोऽशान्तरेण चानुपरक्तः आच्छादिता-नाच्छादित इत्यर्थः ।

'तमेव'ति तमेव चन्द्रलेश्यापञ्चदशभागं शुक्लपक्षस्य प्रतिपदादिष्विति गम्यते 'उपदर्शयन् २' पञ्चदशभागेन स्वयमपसरणतः प्रकटयन् प्रकटयंस्तिष्ठति, 'चरिमसमये'ति पौर्णमास्यां चन्द्रो विरक्तो भवति सर्वथैव शुक्लीभवतीत्यर्थः सर्वथाऽनाच्छादितत्वादिति, इह चायं भावार्थः—षोडशभागीकृतस्य चन्द्रस्य षोडशो भागोऽवस्थित एवास्ते, ये चान्ये भागास्तन् राहुः प्रतितिथ्येकैकं भागं कृष्णपक्षे आवृणोति शुक्ले तु विमुञ्चतीति, उक्तञ्च ज्योतिष्करण्डके—

॥ १ ॥

"सोलसभागे काऊण उडुवई हायएत्थ पन्नरसं ।

तत्तिथ्यमेत्ते भागे पुणोवि परिवहई जोण्हा ॥"

इति, इह तु षोडशभाकल्पना न कृता व्यवहारीणां षोडशभागस्यावस्थितस्यानुपलक्षणादिति सम्भावयाम इति, ननु चन्द्रविमानस्य पञ्चैकषष्टिभागन्यूनयोजनप्रमाणत्वाद् राहुविमानस्य च ग्रहविमानत्वेनार्द्धयोजनप्रमाणत्वात्कथं पञ्चदशे दिने चन्द्रविमानस्य महत्त्वेनेतरस्य च लघुत्वेन सर्वावरणं स्यात् ? इति, अत्रोच्यते, यदिदं ग्रहविमानानामर्द्धयोजनमिति प्रमाणं तत्राधिकं, ततश्च राहोर्ग्रहस्योक्ताधिकप्रमाणमपि विमानं संभाव्यते, अन्ये पुनराहुः—लघीयसोऽपि

राहुविमानस्य महता तमिस्तरश्मिजालेन तदात्रियत इति, ननु कतिपयान् दिवसान् यावद् धुवराहुविमानं वृत्तमुपलभ्यते ग्रहण इव कतिपयांश्च न तथेति किमत्र कारणम् ?

अत्रोच्यते, येषु दिवसेष्वत्यर्थं तमसाऽभिभूयते शशी तेषु तद्विमानं वृत्तमामाति येषु पुनर्नाभिभूयतेऽसौ विशुद्धयमानत्वात् तेषु न वृत्तमाभाति, तथा चोक्तम्—

॥ १ ॥ “वदृच्छेओ कइवइदिवसे धुवराहुणो विमाणस्स ।

दीसइ परं न दीसइ जह गहणे पव्वराहुस्स ॥”

॥ १ ॥ आचार्य आह—“अद्यत्वं नहि तमसाऽभिभूयते जं ससी विसुज्झंतो ।

तेण न वदृच्छेओ गहणे उ तमो तमोबहुलो ॥” इति

‘तत्थ णं जे से पव्वे’त्यादि, ‘बायालीसाए भासाणं’ सार्द्धस्य वर्षत्रयस्योपरि चन्द्रस्य लेश्यामावृत्य तिष्ठतीति गम्यं, सूरस्याप्येवं नवरमुत्कृष्टतयाऽष्टचत्वारिंशता संवत्सराणामिति ।

अथ चन्द्रस्य ‘ससि’ति यदभिधानं तस्यान्वर्थाभिधानायाह—

मू. (५४७) से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ—चंदे ससी २ ?, गोयमा ! चंदस्स णं जोइसिंदस्स जोइसरत्रो मियंके विमाणे कंता देवी कंताओ देवीओ कंताइं आसणसयणखंभंभंमत्तोवगराणं अप्पणोवि य णं चंदे जोइसिंदे जोइसराया सोमे कंते सुभए पियदंसणे सुरुवे से तेणट्ठेणं०

वृ. ‘से केण’मित्यादि, ‘मियंके’ति मृगचिह्नत्वात् मृगाङ्के विमानेऽधिकरणभूते ‘सोमे’ति ‘सौम्यः’ अरौद्राकारो नीरोगो वा ‘कंते’ति कान्तियोगात् ‘सुभए’ति सुभगः—सौभाग्ययुक्तत्वाद्बल्लभो जनस्य ‘पियदंसणे’ति प्रेमकारिदर्शनः, कस्मादेवम् ? अत आह—सुरूपः ‘से तेण’मित्यादि अथ तेन कारणेनोच्यते ‘ससी’ति सह श्रिया वर्तत इति सश्रीः तदीयदेवादीनां स्वस्य च कान्त्यादि-युक्तत्वादिति, प्राकृतभाषापेक्षया च ससीति सिद्धम् ।

अथादित्यशब्दस्यान्वर्थाभिधानायाह—

मू. (५४८) से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ—सूरे आइच्चे सूरे० २ ?, गोयमा ! सूरादिया णं समयाइ वा आवलियाइ वा जाव उस्सप्पिणी वा अवसप्पिणीइ वा से तेणट्ठेणं जाव आइच्चे० २

वृ. ‘से केण’मित्यादि, ‘सूराइय’ति सूरः आदि—प्रथमो येषां ते सूरादिकाः, के ? इत्याह—‘समयाइ व’ति समयाः—अहोरात्रादिकालभेदानां निर्विभागा अंशाः, तथाहि—सूर्योदयमवधिं कृत्वाऽहोरात्रारम्भकः समयो गण्यते आवलिका मुहूर्तादयश्चेति ‘से तेण’मित्यादि अथ तेनार्थेन सूर आदित्य इत्युच्यते, आदौ अहोरात्रसमयादीनां भव आदित्य इति व्युत्पत्तेः, त्वप्रत्ययश्चेहार्षत्वादिति अथ तेयोरेवाग्रमहिष्यादिदर्शनायाह—

मू. (५४९) चंदस्स णं भंते ! जोइसिंदस्स जोइसरत्रो कंति अग्गमहिसीओ पन्नत्ताओ जहादसमसए जाव नो चेव णं मेहुणवत्तिंयं । सूरस्सवि तहेव । चंदमसूरियाणं भंते ! जोइसरायाणो केरिसए कामभोगे पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ?

गोयमा ! से जहानामाए केइ पुरिसे पढमजोव्वणुट्ठाणबलसे पढमजोव्वणुट्ठाणबलट्ठाए भारियाए सद्धिं अचिरवत्तविवाहकजे अत्थगवेसणयाए सोलवसासविप्पवासिए से णं तओ लद्धडे कयकजे अणहसमग्गे पुनरवि नियगगिहं हव्वमागए कयबलिकम्मे कयकोउयमंगल-पायच्छित्ते सव्वालंकारविभूसिए मणुत्रं थालिपागसुद्धं अट्टारसवंजणाकुल भोयणं भुत्ते समाणे

तंसि तारिसगंसि वासधरंसि वन्नओ महब्बले कुमारे जाव सयणोवचारकलिए ताए तारिसियाए भारियाए सिंगारागारचारुवेसाए जाव कलियाए अनुरत्ताए अविरत्ताए मनानुकूलाए सद्धिं इहे सद्दे फरिसे जाव पंचविहे माणुस्सए कामभोगे पच्चणुब्भवमाणे विहरति ।

सेणं गोयमा ! पुरिसेविउसमणकालसमयंसि केरिसयं यासोक्खं पच्चणुब्भवमाणो विहरति ओरालं समणाउसो !, तस्स णं गोयमा ! पुरिसस्स कामभोगेहिंतो असुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं एत्तो अनंतगुणविसिद्धतराए चेव कामभोगा, असुरिंदवज्जियाणं भवणवासियाणं देवाणं कामभोगेहिंतो असुरकुमाराणं देवाणं एत्तो अनंतगुणविसिद्धतराए चेव कामभोगा ।

असुरकुमाराणं देवाणं कामभोगेहिंतो गहगणनक्खत्ततारारुवाणं जोतिसियाणं देवाणं एत्तो अनंतगुणविसिद्धतराए चेव कामभोगा, गहगणनक्खत्तजाव कामभोगेहिंतो चंदिमसूरियाणं जोतिसियाणं जोतिसराईणं एत्तो अनंतगुणविसिद्धयरा चेव कामभोगा, चंदिमसूरियाणं गोयमा जोतिसिंदा जोतिसरायाणो एरिसे कामभोगे पच्चणुब्भवमाणा विरहंति ।

सेवं भंते ! सेवं भंतेति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव विहरइ ॥

वृ. 'चंदस्से' त्यादि, 'पढमजोव्वणुद्वाणबलत्थे' ति 'प्रथमयौवनोत्थाने' प्रथमयौवनोद्गमे यद्बलं—प्राणस्तत्र यस्तिष्ठति स तथा 'अचिरवृत्तविवाहकज्जे' अचिरवृत्तविवाहकार्यं 'वन्नओ महाबले' ति महाबलोद्देशके वासगृहवर्णको दृश्य इत्यर्थः 'अनुरत्ताए' ति अनुरागवत्या 'अविरत्ताए' ति विप्रियकरणेऽप्यविरक्तया 'मनानुकूलाए' ति पतिमनसोऽनुकूलवृत्तिकया 'विउसमणकालसमयंसि' ति व्यवशमनं—पुंवेदविकारोपशमस्तस्य यः कालसमयः स तथा तत्र रतावसान इत्यर्थः । इति भगवता पृष्ठे गौतम आह—'ओरालं समणाउसो' ति, 'तस्स णं गोयमा पुरिसस्स कामभोगेहिंतो' इहाप्रेतनः 'एत्तो' ति शब्दो योज्यते ततश्चैतेभ्य उक्तस्वरूपेभ्यो व्यन्तराणां देवानाम-नन्तगुणविशिष्टतया चैव कामभोगा भवन्तीति, क्वचित्तु एत्तोशब्दो नाभिधीयते

शतकं—१२ उद्देशकः—६ समाप्तः

—: शतकं—१२ उद्देशकः—७—

वृ. अनन्तरोद्देशक चन्द्रादीनामतिशयसौख्यमुक्तं, ते च लोकस्यांशे भवन्तति लोकांशे जीवस्य जन्ममरणवक्तव्यताप्ररूपणार्थः सप्तमोद्देशक उच्यते, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (५५०) तेणं कालेणं २ जाव एवं वयासी—केमहालए णं भंते ! लोए पन्नते ?, गोयमा महत्तिमहालए लोए पन्नते, पुरच्छिमेणं असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ दाहिणेणं असंखिज्जाओ एवं चेव एवं पच्चच्छिमेणवि एवं उत्तरेणवि एवं उहंपि अहे असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ आयामविक्खंभेणं ।

एयंसि णं भंते ! एमहालगंसि लोगंसि अत्थि केइ परमाणुपोग्गलमेत्तेवि पएसे जत्थ णं अयं जीवे न जाए वा न मए वावि ?, गोयमा ! नोइण्ढे समइ, से केण्ढेणं भंते ! एवं बुद्धइ एयंसि णं एमहालगंसि लोगंसि नत्थि केइ परमाणुपोग्गलमेत्तेतवि पएसे जत्थ णं अयं जीवे न जाए वा न मए वावि ? गोयमा ! से जहानामए—केइ पुरिसे अयासयस्स एणं महं अयावयं करेज्जा, सेणं तत्थ जहन्नेणं एक्कोवा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं अयासहस्सं पक्खिवेज्जा ताओ णं तत्थ पउरगोयराओ पुरपाणिआओ जहन्नेणं एगाहं वा बियाहं वा तियाहं वा उक्कोसेणं छम्मासे परिवसेज्जा ।

अत्थि णं गोयमा ! तस्स अयावयस्स केइ परमाणुपोग्गलमेत्तेवि पएसे जे णं तासिं अयाणं उच्चारण वा पासवणेण वा खेलेण वा सिंघाणएण वा बंतेण वा पित्तेण वा पूएण वा सुक्केण वा सोणिएण वा चम्मोहिं वा रोमेहिं वा सिंगेहिं वा खुरोहिं वा नहेहिं वा अनाकंतपुव्वे भवइ ?

भगवं ! नो तिण्हे समट्ठे, होज्जावि णं गोयमा ! तस्स अयावयस्स केइ परमाणुपोग्गलमेत्तेवि पएसे जे णं तासिं अयाणं उच्चारण वा जाव नहेहिं वा अणकंतपुव्वे नो चेव णं एयंसि एमहालगंसि लोगंसि लोगस्स य सासयं भावं संसारस्स य अनादिभावं जीवस्स य निच्चभावं कम्मबहुत्तं जम्भणमरणबाहुल्लं च पडुच्च नत्थि केइ परमाणुपोग्गलमेत्तेवि पएसे जत्थ णं अयं जीवे न जाए वा न मए वावि, से तेण्हेणं तं चेव जाव न मए वावि ।

वृ. 'तेण'मित्यादि, 'परमाणुपोग्गलमेत्तेवि'ति इहापि सम्भावनायां 'अयासयस्स'ति षष्ठयाश्चतुर्थःत्वाद् अजाशताय 'अयावयं'ति अजाव्रजम् अजावाटकमित्यर्थः 'उक्कोसेणं अयासहस्सं पक्खिवेज्ज'ति यदिहाजाशतप्रायोग्ये वाटके उत्कर्षेणाजासहस्रप्रक्षेपणमभिहितं तत्तासामिति- सङ्कीर्णतयाऽवस्थानख्यानार्थःमिति, 'पउमरगोयराओ पउरपाणीयाओ'ति प्रचुरचरणभूमयः प्रचुरपानीयाश्च, अनेन च तासां प्रचुरमूत्रपुरीषसम्भवो बुभुक्षापिपासाविरहेण सुस्थतया चिरंजीवित्वं चोक्तं 'नहेहि व'ति नखाः-खराग्रभागास्तैः 'नो चेव णं एयंसि एमहालयंसि लोगंसि' इत्यस्य 'अत्थिकेइ परमाणुपोग्गलमेत्तेवि पएसे' इत्यादिना पूर्वोक्ताभिलापेन सम्बन्धः महत्वालोक्तस्य, कथमिदमिति चेदत आह-

'लोगस्से'त्यादि क्षयिणो ह्येवं न संभवतीत्यत उक्तं लोकस्य शाश्वतभावं प्रतीत्येति योगः, शाश्वतत्वेऽपि लोकस्य संसारस्य सादित्वे नैवं स्यादित्यनादित्वं तस्योक्तं, नानाजीवापेक्षया संसारस्यानादित्वेऽपि विवक्षितजीवस्यानित्यत्वे नोक्तोऽर्थः स्यादतो जीवस्य नित्यत्वमुक्तं, नित्यत्वेऽपि जीवस्य कर्माल्पत्वे तथाविधसंसरणाभावन्नोक्तं वस्तु स्यादतः कर्मबाहुल्यमुक्तं, कर्मबाहुल्येऽपि जन्मादेरल्पत्वे नोक्तोऽर्थः स्यादिति जन्मादिबाहुल्यमुक्तमिति ।

एतदेव प्रपञ्चयन्नाह-

'मू (५५१) कति णं भंते ! पुढवीओ पन्नताओ ?, गोयमा ! सत्त पुढवीओ पन्नताओ जहा पढमसए पंचमउद्देसए तहेव आवासा ठावेयच्चा जाव अनुत्तरविमाणेति जाव अपराजिए सव्वट्ठसिद्धे । अयन्नं भंते ! जीवे इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसांए निरयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि निरयावासंसि पुढविकाइयत्ताए जाव वणस्सइकाइयत्ताए नरगत्ताए नेरइयत्ताए उववन्नपुव्वे ?, हंता गोयमा ! असइं गोयमा ! अदुवा अनंतखुत्तो, अयन्नं भंते ! जीवे सक्करप्पभाए पुढवीए पणवीसा एवं जहा रयणप्पभाए तहेव दो आलावगा भाणियच्चा, एवं जाव धूमप्पभाए ।

अयन्नं भंते ! जीवे तमाए पुढवीए पंचूणे निरयावाससयसहस्से एगमेगंसि सेसं तं चेव, अयन्नं भंते ! जीवे अहेसत्तमाए पुढवीए पंचसु अनुत्तरेसु महतिमहालएसु महानिरएसु एगमेगंसि निरयावासंसि सेसं जहारयणप्पभाए, अयन्नं भंते ! जीवे चोसट्ठीए असुरकुमारावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि असुरकुमारावासंसि पुढविकाइयत्ताए जाव वणस्सइकाइयत्ताए देवत्ताए देवीत्ताए आसणसयणभंडमतोवगरणत्ताए उववन्नपुव्वे ?, हंता गोयमा ! जाव अनंत खुत्तो ।

सव्वजीवावि णं भंते ! एवं चेव, एवं थणियकुमारेसु, नाणत्तं आवासेसु, आवासा पुव्वभ-

णिया, अयन्नं भंते ! जीवे असंखेज्जेसु पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि पुढविकाइयावासंसि पुढविकाइयत्ताए जाव वण० उववन्नपुव्वे ?, हंता गोयमा ! जाव अनंतं खुतो एवं सव्वजीवावि एवं जाव वणस्सइकाइएसु । अयन्नं भंते ! जीवे असंखेज्जेसु वेदियावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि वेदियावासंसि पुढविकाइयत्ताए जाव वणस्सइकाइयत्ताए वेइंदियत्ताए उववन्नपुव्वे ?, हंता गोयमा ! जाव खुतो, सव्वजिवावि णं एवं चेव एवं जाव मणुस्सेसु, नवरं तांदियएसु जाव वणस्सइकाइयत्ताए तेंदियत्ताए चउरिंदियएसु चउरिंदियत्ताए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु पंचिंदियतिरिक्खजोणियत्ताए मणुस्सेसु मणुस्सत्ताए सेसं जहा वेदियाणं वाणमंतरजोइसियसोहम्मीसाणेसु य जहा असुरकुमाराणं, अयन्नं भंते ! जीवे सणकुमारे कप्पे बारससु विमाणावाससयसहस्सेसु एगमेगंसि विमाणिवावासंसि पुढविकाइयत्ताए सेसं जहा असुरकुमाराणं जाव अनंतखुतो, नो चेव णं देवीत्ताए, एवं सव्वजीवावि ।

एवं जाव आणयपाणएसु, एवं आरणह्मुएसुवि, अयन्नं भंते ! जीवे तिसुवि अट्टारसुत्तरेसु गोविज्जविमाणावाससयेसु एवं चेव, अयन्नं भंते ! जीवे पंचसु अनुत्तरविमाणेसु एगमेगंसि अनुत्तरविमाणंसि पुढवि तहेव जाव अनंतखुतो नो चेव णं देवत्ताए वा देवीत्ताए वा एवं सव्वजीवावि अयन्नं भंते ! जीवे सव्वजीवाणं नाइत्ताए पियत्ताए भाइत्ताए भगिनिताए भज्जत्ताए पुत्तत्ताए घूयत्ताए सुण्हत्ताए उववन्नपुव्वे ?, हंता गोयमा ! असइं अदुवा अनंतखुतो, सव्वजीवावि णं भंते ! इमस्स जीवस्स माइत्ताए जाव उववन्नपुव्वे ?, हंता गोयमा ! जाव अनंतखुतो, अयन्नं भंते ! जीवे सव्वजीवाणं अरित्ताए वेरियत्ताए घायकत्ता वहगत्ताए पडिनीयत्ताए पच्चामित्तत्ताए उववन्नपुव्वे ?, हंता गोयमा ! जीवा अनंतखुतो, सव्वजीवावि णं भंते ! एवं चेव ।

अयन्नं भंते ! जीवे सव्वजीवाणं रायत्ताए जुवरायत्ताए जाव सत्थवाहत्ताए उववन्नपुव्वे हंता गोयमा ! असत्तिं जाव अनंतखुतो, सव्वजीवाणं एवं चेव ।

अयन्नं भंते ! जीवे सव्वजीवाणं दासत्ताए पेसत्ताए भयगत्ताए भाइल्लगत्ताए भोगपुरिसत्ताए सीसत्ताए वेसत्ताए उववन्नपुव्वे ?, हंता गोयमा ! जाव अनंतखुतो, एवं सव्वजीवावि अनंतखुतो सेवं भंते ! सेवं भंतेति जाव विहरइ ।

वृ. 'कइ ण'मित्यादि, 'नरगत्ताए'ति नरकावासपृथिवीकायिकतयेत्यर्थः 'असइं'ति असकृद्-अनेकशः 'अदुव'ति अथवा 'अनंतखुतो'ति अनन्तकृत्वः-अनन्तवारान् 'असंखेज्जेसु पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु'ति इहासङ्ख्यातेषु पृथिवीकायिकावासेषु एतावतैव सिद्धेर्यच्छ-तसहस्रग्रहणं ततेषामतिबहुत्वख्यापनार्थं, नवरं 'तेइंदियएसु'इत्यादि त्रीन्द्रियादिसूत्रेषु द्वीन्द्रियसूत्रात् त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियेत्यादिनैव विशेष इत्यर्थः । 'नो चेव णं देवीत्ताए'ति ईशानान्तेष्वेव देवस्थानेषु देव्य उत्पद्यन्ते सनत्कुमारादिषु पुनर्तैतिकृत्वा 'नो चेव णं देवीत्ताए' इत्युक्तं 'नो चेव णं देवत्ताए देवीत्ताए व'ति अनुत्तरविमानेष्वनन्तकृत्वो देवा नोत्पद्यन्ते देव्यश्च सर्वथैवेति 'नो चेव ण'मित्याद्युक्तमिति, 'अरित्ताए'ति सामान्यतः शत्रुभावेन 'वेरियत्ताए'ति वैरिकः-शत्रुभावानु-बन्धयुक्तस्तत्तया 'घायगत्ताए'ति मारकतया 'वहगत्ताए'ति व्यधकतया ताडकतयेत्यर्थः 'पडिनीयत्ताए'ति प्रत्यनीकतया-कार्योपघातकतया 'पच्चामित्तत्ताए'ति अमित्रसहायतया ।

'दासत्ताए'ति गृहदासीपुत्रतया 'पेसत्ताए'ति प्रेष्यतया-आदेश्यतया 'भयगत्ताए'ति

भृतकतया दुष्कालादौ पोषिततया 'भाइल्लगत्ताए'ति कृष्णादिलाभस्य भागग्राहकत्वेन 'भोगपुरिस-
त्ताए'ति अन्यैरुपार्जितार्थानां भोगकारिणरतया 'सीसत्ताए'ति शिक्षणीयतया 'वेसत्ताए'ति
द्वेष्यतयेति ।

शतक-१२ उद्देशकः-७ समाप्तः

— शतक-१२ उद्देशकः-८ :—

वृ. सप्तमे जीवानामुत्पत्तिश्चिन्तिता, अष्टमेऽपि सैव भङ्गयन्तरेण चिन्त्यते,
इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (५५२) तेणं कालेणं तेणं समएणं जाव एवं वयासी-देवे णं भंते ! महद्दीए जाव
महेसक्खे अनंतरं चयं चइत्ता विसरीरेसु नागेसु उववज्जेज्जा हंता गोयमा ! उववज्जेज्जा ।

से णं तत्थ अच्चियवंदियपूइयसक्कारियसम्भाणिए दिव्वे सच्चे सच्चोवाए संनिहियपाडिहेरे
यावि भवेज्जा ?, हंता भवेज्जा ! से णं भंते ! तओहिंतो अनंतरं उव्वट्ठित्ता सिज्जेज्जा वुज्जेज्जा जाव
अंतं करेज्जा ?, हंता सिज्जेज्जा जाव अंतं करेज्जा ।

देवे णं भंते ! महद्दीए एवं चेव जाव विसरीरेसु मणीसु उववज्जेज्जा, एवं चेव जहा नागाणं
देवे णं भंते ! महद्दीए जाव विसरीरेसु रुक्खेसु उववज्जेज्जा ?, हंता उववज्जेज्जा एवं चेव, नवरं इमं
नाणत्तं जाव सन्निहियपाडिहेरे लाउल्लोइयमहिंते यावि भवेज्जा ?, हंता भवेज्जा सेसं तं चेव जाव
अंतं करेज्जा ।

वृ. 'तेण'मित्यादि, 'विसरीरेसु'ति द्वे शरीरे येषां ते द्विशरीरास्तेषु, येहि नागशरीरं त्यक्त्वा
मनुष्यशरीरमवाप्य सेत्स्यन्ति ते द्विशरीरा इति, 'नागेसु'ति सप्रपेषु हस्तिषु वा 'तत्थ'ति नागजन्मनि
यत्र वा क्षेत्रे जातः 'अच्चिए'त्यादि, इहार्चित्तादिपदानां पञ्चानां कर्मधारयः तत्र चार्चित्तश्चन्दनादिना
वन्दितः स्तुत्या पूजितः पुष्पादिना सत्कारितो-वस्त्रादिना सन्मानितः प्रतिपत्तिविशेषेण 'दिव्वे'ति
प्रधानः 'सच्चे'ति स्वप्नादिप्रकारेण तदुपदिष्टस्यावितथत्वात् 'सच्चोवाए'ति सत्यावपातः सफलसेव
इत्यर्थः, कुत एतत् ? इत्याह—

'सन्निहियपाडिहेरे'ति सन्निहितं—अदूरवर्ति प्रातिहार्यं पूर्वसङ्गतिकादिदेवताकृतं प्रतिहारकर्म
यस्य स तथा 'मणीसु'ति पृथिवीवाकायविकारेषु 'लाउल्लोइयमहिं'ति 'लाइयं'ति छगणादिना
भूमिकायाः संमृटीकरणं 'उल्लोइयं'ति सेटिकादिना कुड्यानां धवलनं एतेनैव द्वयेन महितो यः
स तथा, एतच्च विशेषणं वृक्षस्य पीठापेक्षया, विशिष्टवृक्षा हि बद्धपीठा भवन्तीति ।

मू. (५५३) अहं भंते ! गोलंगूलवसभे कुक्कडवसभे मंडुक्कवसभे एएणं निस्सीला निव्वया
निग्गुणा निम्मेरा निप्पच्चक्खाणपोसहोववासा कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए
उक्कोसेणं सागरोवमड्ढितीयांसि नरगंसि नेरइयत्ताए उववज्जेज्जा ।

समणे भगवं महावीरे वागरेइ—उववज्जमाणे उवज्जेत्ति वत्तव्वं सिया ।

अहं भंते ! सीहे वग्धे जहा उस्सप्पिणीउद्देसए जाव परस्सरे एए णं निस्सीला एवं चेव
जाव वत्तव्वं सिया, अहं भंते ! ढंके कंके विलए मग्गुए सिखीए, एए णं निस्सीला०, सेसं तं चेव
जाव वत्तव्वं सिया । सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइ ।

घृ. 'गोलंगूलवसभे'ति गोलाङ्गूलानां—वानराणां मध्ये महान् स एव वा विदग्धो विदग्धपर्यायत्वाद्दृषभशब्दस्य, एवं कुर्कुटवृषभोऽपि, एवं मण्डूकवृषभोऽपि, 'निस्सील'ति समाधानरहिताः 'निव्वय'ति अणुव्रतरहिताः 'निग्गुण'ति गुणव्रतैः क्षमादिभिर्वा रहिताः 'नेरइयत्ताए उववज्जेज्जा' इति प्रश्नः, इह च 'उववज्जेज्जा' इत्येतदुत्तरं, तस्य चासम्भवमाशङ्कमानस्तत्परिहारमाह—

'समणे' इत्यादि, असम्भवश्चैवं—यत्र समये गोलाङ्गूलदयो न तत्र समये नारकास्ते अतः कथं ते नारकतयोत्पद्यन्ते इति वक्तव्यं स्याद् ?, अत्रोच्यते—श्रमणो भगवान् महावीरो न तु जमाल्यादि एवं व्याकरोति—यदुत उत्पद्यमानमुत्पन्नमिति वक्तव्यं स्यात्, क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदाद्, अतस्ते गोलाङ्गूलप्रभृतयो नारकतयोत्पत्तुकामा नारका एवेति कृत्वा सुहृच्यते 'नेरइयत्ताए उववज्जेज्जा'ति, 'उत्सप्पिणिउद्देसए'ति सप्तमशतस्य षष्ठ इति ॥

शतकं—१२, उद्देशकः—८ समाप्तः

—: शतकं—१२ उद्देशकः—९:—

घृ. अष्टमोद्देशके देवस्य नागादिषूपतिरुक्ता नवमे तु देवा एव प्ररूप्यन्त इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (५५४) कइविहा णं भंते ! देवा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंचविहा देवा पन्नत्ता, तंजहा—भवियदव्वदेवा १ नेरदेवा २ धम्मदेवा ३ देवाहिदेवा ४ भावदेवा ५, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ भवियदव्वदेवा भवियदव्वदेवा ?, गोयमा ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजणिए वा मणुस्से वा देवेसु उववज्जितए से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ भवियदव्वदेवा २ ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ नरदेवा नरदेवा ?, गोयमा ! जे इमे रायाणो चाउरंतचक्कवट्ठी उप्पन्नसमत्तचकरयणप्पहाणा नवनीहीपडणो समिद्धकोसा बत्तीसं रायवरसहसुजायमग्गा सागरवरमेहलाहिवणो मणुस्सिंदा से तेणट्ठेणं जाव नरदेवा २ ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ धम्मदेवा धम्मदेवा ?, गोयमा ! जे इमे अनगारा भगवंतो ईरियासमिया जाव गुत्तबंभयारी से तेणट्ठेणं जाव धम्मदेवा २ ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ देवाधिदेवा देवाधिदेवा ?, गोयमा ! जे इमे अरिहंता भगवंतो उप्पन्नानाणदंसणधरा जाव सव्वदरिसी से तेणट्ठेणं जाव देवाधिदेवा २ ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ—भावदेवा भावदेवा ?, गोयमा ! जे इमे भवणवइ-वाणमंतरजोइसवेमाणिया देवा देवगतिनामगोयाइं कम्माइं वेदेंति से तेणट्ठेणं जाव भावदेवा ।

घृ. 'कइविहा ण'मित्यादि, दीव्यन्ति—क्रीडां कुर्वन्ति दीव्यन्ते वा—स्तूयन्ते वाऽऽराध्यतयेति देवाः 'भवियदव्वदेव'ति द्रव्यभूता देवा द्रव्यदेवाः, द्रव्यता चाप्राधान्याद्भूतभावित्वाद्भाविभावत्वाद्वा, तत्राप्राधान्याद्देवगुणशून्या देवा द्रव्यदेवा यथा साध्वाभासा द्रव्यसाधवः, भूतभावपक्षे तु भूतस्य देवत्वपर्यायस्य प्रतिपन्नकारणा भावदेवत्वाच्च्युता द्रव्यदेवाः, भाविभावपक्षे तु भाविनो देवत्वपर्यायस्य योग्या देवतयोत्पत्त्यमाना द्रव्यदेवाः, तत्र भाविभावपक्षपरिग्रहार्थः माह—भव्याश्च ते द्रव्यदेवाश्चेति भव्यद्रव्यदेवाः । 'नरदेव'ति नराणां मध्ये देवा—आराधयाः क्रीडाकान्त्यादियुक्ता वा नराश्च ते देवाश्चेति वा नरदेवाः, 'धम्मदेव'ति धर्मेण—श्रुतादिना देवा

धर्मप्रधाना वा देवा धर्मदेवाः, 'देवाइदेव'ति देवान् शेषानतिक्रान्ताः पारमार्थिः कदेवत्वयोगाद्देवा देवातिदेवाः, 'देवाहिदेव'ति क्वचिद्दृश्यते तत्र च देवानामधिकाः पारमार्थिः कदेवत्वयोगाद् देवा देवाधिदेवाः, 'भावदेव'ति भावेन- देवगत्यादिकर्मोदयजातपर्यायेण देवा भावदेवाः ।

'जे भवि' इत्यादि, इह जातो एकवचनमतो बहुवचनार्थे व्याख्येयं, ततश्च ये भव्याः-योग्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका वा मनुष्या वा देवेषूपेतुं ते यस्माद्भाविदेवभावा इति गम्यं अथ 'तेनार्थेन' तेन कारणेन हे गौम ! तान् प्रत्येवमुच्यते-भव्यद्रव्यदेवा इति ।

'जे इमे' इत्यादि, 'चाउरंतचक्रवट्टि'ति चतुरन्ताया भरतादिपृथिव्या एते स्वामिन इति चातुरन्ताः चक्रण वर्तनशीलत्वाच्चक्रवर्तिनस्ततः कर्मधारयः, चतुरन्तग्रहणेन च वासुदेवादीनां व्युदासः, त यस्मादिति वाक्यशेषः 'उप्पन्नसमत्तचक्ररणप्पहाण'ति आर्षत्वाभिर्देशस्योत्पन्नं समस्तरत्नप्रधानं चक्रं येषां ते तथा 'सागरवरमेहलाविहङ्गो'ति सागर एव वरा मेखला-काञ्ची यस्याः सा सागरवरमेखला-पृथ्वी तस्या अधिपतयो ये ते तथा, सागरमेखलान्तपृथिव्यधिपतय इति भावः, 'सेतेणट्टेण'ति अथ 'तेनार्थेन' तेन कारणेन गौतम ! तान् प्रत्येवमुच्यते-नरदेवा इति ।

'जे इमे' इत्यादि, ये इमेऽनगारा भगवन्तस्ते यस्मादिति वाक्यशेषः ईर्यासमिति इत्यादि 'से तेणट्टेण'ति अथ तेनार्थेन गौतम ! तान् प्रत्येवमुच्यते धर्मदेवा इति । 'जे इमे' इत्यादि, ये इमेऽन्तो भगवन्तस्ते यस्मादुत्पन्नज्ञानदर्शनधरा इत्यादि 'से तेणट्टेण'ति अथ तेनार्थेन तान् प्रति गौतम एवमुच्यते-देवातिदेवा इति । 'जे इमे' इत्यादि, ये इमे भवनपतयस्ते यस्माद्देवगतिनागोत्रे कर्मणी वेदयन्ति अनेनार्थेन तान् प्रत्येवमुच्यते-भावदेवा इति । एवं देवान् प्ररूप्य तेषामेवोत्पादं प्ररूपयन्नाह-

मू. (५५५) भवियदव्वदेवा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्ख० मणुस्स० देवेहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरि० मणु० देवेहिंतो वि उववज्जंति भेदो जहा वक्कतीए सव्वेसु उववाएयव्वा जाव अणुत्तरोववाइयति । नवरं असंखेज्जवासाउय अकम्मभूमगअंतर दीवसव्वट्टीसिद्धवज्ज जाव अपराजियदेवे-हिंतो वि उववज्जंति, नो सव्वट्टसिद्धदेवेहिंतो उववज्जंति । नरदेवा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जं-ति ? किं नेरतिए० पुच्छा, गोयमा ! नेरतिएहिंतो वि उववज्जंति नो तिरि० नो मणु० देवेहिंतो वि उववज्जंति ।

जइ नेरइएहिंतो उववज्जंति किं रयणप्पभापुढविनेरइएहिंतो उववज्जंति जाव अहे सत्तमापुढविनेरइएहिंत उववज्जंति ?, गोयमा ! रयणप्पभापुढविनेरइएहिंतो उववज्जंति नो सक्कर-जाव नो अहेसत्तमापुढविनेरइएहिंतो उववज्जंति । जइ देवेहिंतो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतर० जोइसिय० वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति वाणमंतर एवं सव्वदेवेसु अववाएयव्वा वक्कतीभेदेण जाव सव्वट्टसिद्धति ।

धम्मदेवा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति वाणमंतर एवं सव्वदेवेसु उववाएयव्वा वक्कतीभेदेण जाव सव्वट्टसिद्धति, नवरं तमा अहेसत्तमाए नो उववाओ असंखिज्जवासाउय अकम्मभूमग-अंतरदीवगवज्जेसु ॥ देवानुधिदेवाणं भंते ! कतोहिंतो उवज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति ? पुच्छा, गोयमा ! नेरइएहिंतो उववज्जंति नो तिरि० नो मणु० देवेहिंतो वि उववज्जंति ।

जइ नेरइएहिंतो एवं तिसु पुढवीसु उववज्जंति संसाओ खोडेयव्वाओ, जइ देवेहिंतो,

वेमाणिएसु सव्वेसु उववज्जंति जाव सव्वइसिद्धति, सेसा खोडेयव्वा ।

भावदेवा णं भंते ! कओहंतो उववज्जंति ?, एवं जहा वक्कतीए भवणवासीणं उववाओ तहा भाणियव्वो ।

वृ. 'भवियदव्वदेवाणं भंते !' इत्यादि, 'भेदो'ति 'जइ नेरइएहंतो उववज्जंति किं रयणप्प-भापुढविनेरइएहंतो' इत्यादि भेदो वाच्यः, 'जहा वक्कतीए'ति यथा प्रज्ञापनाषष्ठपदे, नवरमित्यादि, 'असंखेज्जवासाउय'ति असङ्ख्यातवर्षायुष्काः कर्मभूमिजाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्या असङ्ख्यात-वर्षायुषामकर्मभूमिजादीनां साक्षादेव गृहीतत्वात् एतेभ्यश्चोदृत्ता भव्यद्रव्यदेवा न भवन्ति, भावदेवेभ्येव तेषामुत्पादात्, सर्वार्थः सिद्धिकास्तु भव्यद्रव्यसिद्ध एव भवन्तीत्यत एतेभ्योऽन्यो र्वे भव्यद्रव्यदेवतयोत्पादनीया इति, धम्मदेवसूत्रे 'नवर'मित्यादि, 'तम'ति षष्ठपृथिवी तत उद्वृत्तानां चारित्रं नास्ति, तथाऽघः सप्तम्यास्तेजसो वायोरसङ्ख्येयवर्षायुष्ककर्मभूमि-जेभ्योऽ-कर्मभूमिजेभ्योऽन्तरक्षीपजेभ्यश्चोदृत्तानां मानुषत्वाभावान्न चारित्रं, ततश्च न धम्मदेवत्वमिति

देवाधिदेवसूत्रे 'तिसु पुढवीसु उववज्जंति'ति तिसुभ्यः पृथिवीभ्य उद्वृत्ता देवातिदेवा उत्पद्यन्ते 'सेसाओ खोडेयव्वाओ'ति शेषाः पृथिव्यो निषेधयितव्या इत्यर्थः ताभ्य उद्वृत्तानां देवाधिदेव-त्वस्याभावादिति । 'भावदेवा ण'मित्यादि, इह च बहुतरस्थानेभ्य उद्वृत्ता भवनवासितयोत्पद्यन्ते असंज्ञिनामपि तेषूत्पादाद् अत उक्तं 'जहा वक्कतीए भवणवासीणं उववाओ' इत्यादि ॥ अथ तेषामेव स्थितिं प्ररूपयन्नाह—

मू. (५५६) भवियदव्वदेवाणं भंते ! केवतियं कालं ठिती पन्नत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं ।

नरदेवाणं पृच्छा गोयमा ! जहन्नेणं सत्त वाससयाइं उक्कोसेणं चउरासीइं पुव्वसयसहस्साइं धम्मदेवाणं भंते ! पृच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी, देवाधिदेवाणं पृच्छा गोयमा ! जहन्नेणं वावत्तरिं वासाइं उक्कोसेणं चउरासीइं पुव्वसयसहस्साइं ।

भावदेवाणं पृच्छा गोयमा ! जहन्नेणं दस वाससहस्साइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ।

वृ. 'भवियदव्वदेवाणं'मित्यादि, 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं'ति अन्तर्मुहूर्तायुषः पञ्चेन्द्रियतिरश्चो देवेपूत्पादाद्भव्यद्रव्यदेवस्य जघन्याऽन्तर्मुहूर्तस्थिति, 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं'ति उत्तर-कुर्वादिमनुजादीनां देवेभ्योत्पादात् ते च भव्यद्रव्यदेवाः तेषां चोत्कर्षतो यथोक्ता स्थितिरिति । 'सत्त वाससयाइं'ति यथा ब्रह्मदत्तस्य 'चउरासीपुव्वसयसहस्साइं'ति यथा भरतस्य ।

धर्मदेवानां 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं'ति योऽन्तर्मुहूर्तावशेषायुश्चारित्रं प्रतिपद्यते तदपेक्षमिदं, 'उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी'ति तु यो देशोनपूर्वोकोट्यायुश्चारित्रं प्रतिपद्यते तदपेक्षमिति, ऊनता च पूर्वकोट्या अष्टाभिर्वषैः अष्टवर्षस्येव प्रव्रज्यार्हत्वात्, यद्य षड्वर्षस्त्रिवर्षो वा प्रव्रजितोऽति-मुक्तको वैरस्वामी वा तत्कादाचित्कमिति न सूत्रावतारिति ।

देवाधिदेवानां 'जहन्नेणं वावत्तरिं वासाइं'ति श्रीमन्महावीरस्येव 'उक्कोसेणं छउरा सीइ पुव्वसयसहस्साइं'ति ऋषभस्वामिनो यथा—

भावदेवानां 'जहन्नेणं दस वाससहस्साइं'ति यथा व्यन्तराणां 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं'ति यथा सर्वार्थः सिद्धदेवानां ॥ अथ तेषामेव विकुर्वणां प्ररूपयन्नाह ।

मू. (५५७) भवियदब्बदेवा णं भंते ! किं एगत्तं पभू विउच्चित्तए पुहुत्तं पभू विउच्चित्तए गोयमा ! एगत्तं पि पभू विउच्चित्तए पुहुत्तं पि पभू विउच्चित्तए, एगत्तं विउच्चमाणे एगिंदियरूवं वा जाव पंचिंदियरूवं वा पुहुत्तं विउच्चमाणे एगिंदियरूवाणि वा जाव पंचिंदियरूवाणि वा ताइं संखेज्जाणि वा असंखेज्जाणि वा संबद्धाणि वा असंबद्धाणि वा सरिसाणि वा असरिसाणि वा विउच्चंति विउच्चित्ता तओ पच्छा अप्पणो जहिच्छियाइं कज्जाइं करोति एवं नरदेवावि, एवं धम्मदेवावि देवाधिदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! एगत्तं पि पभू विउच्चित्तए पुहुत्तं पि पभू विउच्चित्तए नो चेव णं संपत्तीए विउच्चिसु वा विउच्चित्ति वा वा विउच्चिस्संति वा । भावादेवाणं पुच्छा जहा भवियदब्बदेवा ।

वृ. 'भवियदब्बदेवा ण'मित्यादि 'एगत्तं पभू विउच्चित्तए'ति भव्यद्रव्यदेवो मनुष्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्वा वैक्रियलब्धिसम्पन्नः 'एकत्वम्' एकरूपं 'प्रभुः' समर्थो विकुर्वयितुं 'पुहुत्तं'ति नानारूपाणि, देवाधिदेवास्तु सर्वथा औत्सुक्यवर्जितत्वात् विकुर्वते शक्तिसद्भावेऽपीत्यत उच्यते—'नो चेव ण'मित्यादि, 'संपत्तीए'ति वैक्रियरूपसम्पादनेन, विकुर्वणशक्तिस्तु विद्यते, तल्लब्धिमात्रस्य विद्यमानत्वात् ।

मू. (५५८) भवियदब्बदेवेणं भंते १ अनंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं गच्छंति ? कहिं उववज्जंति ? किं नेरइएसु उववज्जंति ? जाव देवेसु उववज्जंति ?, गोयमा ! नो नेरइएसु उववज्जंति नो तिरि० नो मणु० देवेसु उववज्जंति, जइ देवेसु उववज्जंति सव्वदेवेसु उववज्जंति जाव सव्वट्ठसिद्धंति । नरदेवा णं भंते ! अनंतरं उव्वट्ठित्ता पुच्छा, गोयमा ! नेरइएसु उववज्जंति नो तिरि० नो मणु० नो देवेसु उववज्जंति, जइ नेरइएसु उववज्जंति०, सत्तसुवि पुढवीसु उववज्जंति ।

धम्मदेवा णं भंते ! अनंतरं पुच्छा, गोयमा ! नो नेरइएसु उववज्जेज्जा नो तिरि० नो मणु० देवेसु उववज्जंति, जइ देवेसु उववज्जंति किं भवणवासि पुच्छा, गोयमा ! नो भवणवासिदेवेसु उववज्जंति नो वाणमंतरं नो जोइसियं वेमाणियदेवेसु उववज्जंति, सव्वेसु वेमाणिएसु उववज्जंति जाव सव्वट्ठसिद्धअनुत्तरोववाइएसु जाव उववज्जंति, अत्थेगइया सिज्जंति जाव अंतं करोति ।

देवाधिदेवा अनंतरं उववट्ठित्ता कहिं गच्छंति कहिं उववज्जंति ?, गोयमा ! सिज्जंति जाव अंतं करोति । भावदेवा णं भंते ! अनंतरं उव्वट्ठित्ता पुच्छ जहा वक्कंतीए असुरकुमाराणं उव्वट्ठणा तथा भाणियब्बा ।

भवियदब्बदेवे णं भंते ! भवियदब्बदेवेत्ति कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं, एवं जहेव ठिई सच्चेव संचिद्धणावि जाव भावदेवस्स, नवरं धम्मदेवस्स जह० एक्कं समयं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी ।

भवियदब्बदेवस्स णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ ?, गोयमा ! जह० दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वहिंयाइं उक्कोसेणं अनंतं कालं वणस्सइकालो ।

नरदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं सातिरेगं सागरोवमं उक्कोसेणं अनंतं कालं अवहं पोगलपरियट्ठं देसूणं । धम्म देवस्स णं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमपुहुत्तं उक्कोसेणं अनंतं कालं जाव अवहं पोगलपरियट्ठं देसूणं ।

देवाधिदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! नत्थि अंतरं । भावदेवस्स णं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं

अंतोमुहुतं उक्कोसेणं अनंतं कालं वणस्सइकालो । एएसि णं भंते ! भवियदव्वदेवाणं नरदेवाणं जाव भावदेवाणं य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सब्वत्थोवा नरदेवा देवाधिदेवा संखेज्जगुणा धम्मदेवा संखेज्जगुणा भवियदव्वदेवा असंखेज्जगुणा भावदेवा असंखेज्जगुणा भावदेवा असंखेज्जगुणा ।

वृ. अथ तेषामेवोद्वर्तनां प्ररूपयन्नाह—‘भवियदव्वे’त्यादि, इह च भविकद्रव्यदेवानां भाविदेव भवस्वभावनत्वात्तारकादिभवत्रयनिषेधः । नरदेवसूत्रे तु ‘नरइएसु उववज्जंति’ति अत्यक्तकामभोगा नरदेवा नैरयिकेषूत्पद्यन्ते शेषत्रये तु तन्निषेधः, तत्र च यद्यपि केचिच्चक्रवर्तिनो देवेषूत्पद्यन्ते तथाऽपि ते नरदेवत्वत्यागेन धम्मदेवत्व-प्राप्ताविति न दोषः, ‘जहा वक्कंतीए असुरकुमाराणं उव्वट्ठणा तहा भाणियव्व’ति असुरकुमारा बहुषु जीवास्थानेषु गच्छन्तीति कृत्वा तैरतिदेशः कृतः, असुरादयो हीशानान्ताः पृथिव्यादिष्वपि गच्छन्तीति ॥ अथ तेषामेवानुबन्धं प्ररूपयन्नाह ।

‘भवियदव्वदेवेण’मित्यादि, ‘भवियदव्वदेवेइ’ति भव्यद्रव्यदेव इत्यमुं पर्यायमत्यजत्रित्यर्थः ‘जहन्नेणमंतोमुहुत’मित्यादि पूर्ववदिति । ‘एवं जहेव ठिई सच्चेव संचिद्वाणवि’ति ‘एवम्’ अनेन न्यायेन यैव ‘स्थिति’ भवस्थिति प्राग् वर्णिता सैवैषां संस्थितिरपि तत्पर्यायानुबन्धोऽपीत्यर्थः, विशेषं त्वाह—‘नवर’मित्यादि, धर्ममदेवस्य, जघन्येनैकं समयं स्थिति अशुभभावं गत्वा ततो निवृत्तस्य सुभभावप्रतिपत्तिसमयानन्तरमेव मरणादिति ॥ अथैतेषामेवान्तरं प्ररूपयन्नाह ।

‘भवियदव्वदेवस्स णं भंते !’ इत्यादि, ‘जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुतमव्वहियाइं’ति भव्यद्रव्यदेवस्यान्तरं जघन्येन दशवर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि, कथं ?, भव्यद्रव्यदेवो भूत्वा दशवर्षसहस्रस्थितिषु व्यन्तरादिषूत्पद्य च्युत्वा शुभपृथिव्यादौ गत्वाऽन्तर्मुहूर्तस्थित्वा पुनर्भव्य-द्रव्यदेव एवोपजायत इत्येवं, एतच्च टीकासुपजीव्य व्याख्यातं, इह कश्चिदाह—ननु देवत्वाच्च्युत-स्यानन्तरमेव भव्यद्रव्यदेवतोत्पत्तिसम्भवाद्दशवर्षसहस्राण्येव जघन्यतस्यस्यान्तरं भवत्यतः कथमन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि तान्युक्तानि इति, अत्रोच्यते—सर्वजघन्यायुर्देवश्च्युतः सन् शुभपृथिव्या-दिषूत्पद्य भव्यद्रव्यदेवेषूत्पद्यत इति टीकाकारमतमवसीयते, तथा च यथोक्तमन्तरं भवतीति, अन्ये पुनराहुः—इह बद्धायुरेव भव्यद्रव्यदेवोऽभिप्रेतस्तेन जघन्यस्थितिकाद्देवत्वाच्च्युत्वाऽन्त-र्मुहूर्तस्थितिकभव्यद्रव्यदेवत्वेनोत्पन्नस्यान्तर्मुहूर्तोपर देवायुषो बन्धनाद् यथोक्तमन्तरं भवतीति, अथवा भव्यद्रव्यदेवस्य जन्मनोर्मरणयोर्वाऽन्तरस्य ग्रहणाद् यथोक्तमन्तरमिति ।

‘नरदेवाणं’मित्यादि, ‘जहन्नेणं साइरेणं सागरोवमं’ति, कथम् ?, अपरित्यक्तसङ्गा-श्चक्रवर्तिनो नरकपृथिवीषूत्पद्यन्ते, तासु च यथास्वमुत्कृष्टस्थितयो भवन्ति, सातिरेकत्वं च नरदेवभवे चक्ररत्नोत्पत्तेरर्वाचीनकालेन द्रष्टव्यं, उत्कृष्टतस्तु देशेन पुद्गलपरावर्त्ताद्धिं कथं ?, चक्रवर्त्तित्वं हि सन्ध्यष्टय एव निर्वर्तयन्ति, तेषां च देशोनापार्द्धपुद्गलपरावर्त्त एव संसारो भवति, तदन्यभवे च कश्चिन्नरदेवत्वं लभत इत्येवमिति ।

‘धम्मदेवस्स णं’मित्यादि, ‘जहन्नेणं पत्तिओवमपुहत्तं’ति, कथं ?, चारित्रवान् कश्चित् सौधर्मे पल्लोपमपृथक्त्वायुष्केषूत्पद्य ततश्च्युतो धम्मदेवत्वं लभत इत्येवमिति, यच्च मनुजत्वे उत्पन्नश्चारित्रं विनाऽऽस्ते तदधिकमपि सत् पल्लोपमपृथक्त्वेऽन्तर्भावितमिति । ‘भावदेवस्स णं’मित्यादि, ‘जहन्नेणं अंतोमुहुतं’ति, कथं ?, भावदेवश्च्युतोऽन्तर्मुहूर्तमन्यत्र स्थित्वा पुनरपि

भावदेवो जात इत्येवं जघन्येनान्तर्मुहूर्तमन्तरमिति ॥ अथैतेषामेवाल्पबहुत्वं प्ररूपयन्नाह-

मू. (५५९) एएसिणं भंते ! भावेदेवाणं भवनवासीणं वाणमंतराणं जोइसियाणं वेमामियाणं सोहम्मगाणं जाव अद्युयगामं गेवेज्जगाणं अनुत्तरोववाइयाण य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा गोयमा ! सब्बत्थोवा अनुत्तरोववाइया भावदेवा उवरिमगेवेज्जा भावदेवा संखेज्जगुणा मज्झिमगेवेज्जा संखेज्जगुणा हेट्ठिमगेवेज्जा संखेज्जगुणा अद्युए कप्प देवा संखेज्जगुणा जाव आणयकप्पे देवा संखेज्जगुणा एवं जहा जीवाभिगमे तिविहे देवपुरिसे अप्पाबहुयं जाव जोतिसिया भावदेवा असंखेज्जगुणा ! सेवं भंते ! २ ।

वृ. 'एएसि ण'मित्यादि, 'सब्बत्थोवा नरदेव'ति भरतैरवतेशु प्रत्येकं द्वादशानामेव तेषामुत्पत्तेर्विजयेषु च वासुदेवसम्भवात् सर्वेष्वेकदाऽनुत्पत्तेरिति । 'देवाइदेवा संखेज्जगुण'ति भरतादिषु प्रत्येकं तेषां चक्रवर्त्तिभ्यो द्विगुणतयोत्पत्तेर्विजयेषु च वासुदेवोपेतेष्वप्युत्पत्तेरिति । 'धम्मदेवा संखेज्जगुण'ति साधूनामेकदाऽपि कोटीसहस्रपृथक्त्वसद्भावादिति, 'भवियदब्बदेवा असंखेज्जगुण'ति देशविरतादीनां देवगतिगामिनामसङ्ख्यातत्वात्, 'भावदेवा असंखेज्जगुण'ति स्वरूपेणैव तेषामतिबहुत्वादिति ।

अथ भावदेवविशेषाणां भवनपत्यादीनामल्पबहुत्वप्ररूपणायाह-'एएसि ण'मित्यादि, 'जहा जीवाभिगमे तिविहे'इत्यादि, इह च 'तिविहे'ति त्रिविधजीवाधिकार इत्यर्थः देवपुरुषाणा-मल्पबहुत्वमुक्तं तथेहापि वाच्यं, तच्चैवं-'सहसारे कप्पे देवा असंखेज्जगुणा महासुक्के असंखेज्जगुणा लंतए असंखेज्जगुणा वंभलोए देवा असंखेज्जगुणा माहिंदे देवा असंखेज्जगुणा सणंकुमारे कप्पे देवा असंखेज्जगुणा ईसाणे देवा असंखेज्जगुणा सोहम्मे देवा संखेज्जगुणा भवणवासिदेवा असंखेज्जगुणा वाणमंतरा देवा असंखेज्जगुण'ति ।

शतक-१२ उद्देशकः-९ समाप्तः

—: शतक-१२ उद्देशकः-१० :-

वृ. नवमोद्देशके देवा उक्तास्ते चात्मन इत्यात्मस्वरूपस्य भेदतो निरूपणाय दशमोद्देशकमाह, तस्य चेदमादिसूत्रम्-

मू. (५६०) कइविहा णं भंते ! आया पन्नत्ता ?, गोयमा ! अइविहा आया पन्नत्ता, तंजहा-दवियाया कसायाया योगाया उवओगाया नाणाया दंसणाया चरित्ताया वीरियाया ।

जस्स णं भंते ! दवियाया तस्स कसायाया जस्स कसायाया तस्स दवियाया ?, गोयमा ! जस्स दवियाया तस्स कसायाया सिय अत्थि सिय नत्थि जस्स पुण कसायाया तस्स दवियाया नियमं अत्थि । जस्स णं भंते ! दवियाया तस्स जोगाया ? एवं जहा दवियाया कसायाया भणिया तहा दवियाया जोगाया भाणियव्वा ।

जस्स णं भंते ! दवियाया तस्स उवओगाया एवं सब्बत्थ पुच्छा भाणियव्वा, गोयमा ! जस्स दवियाया तस्स उवओगाया नियमं अत्थि, जस्सवि उवओगाया तस्सवि दवियाया नियमं अत्थि । जस्स दवियाया तस्स नाणाया भयणाए जस्स पुण नाणाया तस्स दवियाया नियमं अत्थि, जस्स दवियाया तस्स दंसणाया नियमं अत्थि जस्सवि दंसणाया तस्स दवियाया नियमं अत्थि, जस्स दवियाया तस्स चरित्ताया भयणाए जस्स पुण चरित्ताया तस्स दवियाया नियमं अत्थि, एवं

वीरियायाएवि समं ।

जस्स णं भंते ! कसायाया तस्स जोगाया पुच्छा, गोयमा ! जस्स कसायाया तस्स जोगाया नियमं अत्थि, जस्स पुण जोगाया तस्स कसायाया सिय अत्थि सिय नत्थि, एवं उवओगायाएवि समं कसायाया नेयव्वा, कसायाया य नाणाया य परोप्परं दोवि भइयव्वाओ, जहा कसायाया य उवओगाया य तहा कसायाया य दंसणाया य कसायाया य चरित्ताया य दोवि परोप्परं भइयव्वाओ, जहा कसायाया य जोगाया य तहा कसायाया य वीरियाया य भाणियव्वाओ, एवं जहा कसायायाए वत्तव्वया भाणिया तहा जोगायाएवि उवरिमाहिं समं भाणियव्वाओ । जहा दवियायाए वत्तव्वयाभाणिया तहा उवओगायाएवि उवरिल्लाहिं समं भाणियव्वा ।

जस्स चरित्ता या सिय अत्थि सिय नत्थि जस्स पुण चरित्ताया तस्स नाणाया नियमं अत्थि, नाणाया वीरियाया दोवि परोप्परं भयणाए । जस्स दंसणाया तस्स उवरिमाओ दोवि भयणाए, जस्स पुण ताओ तस्स दंसणाया नियमं अत्थि । जस्स चरित्ताया तस्स वीरियाया नियमं अत्थि जस्स पुण वीरियाया तस्स चरित्ताया सिय अत्थि सिय नत्थि ।

एयासि णं भंते ! दवियायाणं कसायायाणं जाव वीरियायाण य कयरे २ जाव विसेसा० गोयमा ! सब्बत्थोवाओ चरित्तायाओ नाणायाओ अनतगुणाओ कसायाओ अनंत० जोगायाओ वि० वीरियायाओवि उवओगदवियदंसणायाओ तिन्निवि तुल्लाओ वि० ।

वृ. 'कइविहा ण'मिति, 'आय'त्ति अतति-सन्ततं गच्छति अपरापरान् स्वपरपर्याया-नित्यात्मा, अथवा अतधातोर्गमनार्थःत्वेन ज्ञानार्थःत्वादतति-सन्ततमवगच्छति उपयोगलक्षण-त्वादित्यात्मा, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे स्त्रीलिङ्गनिर्देशः, तस्य चोपयोगलक्षणत्वात्सामान्येनैक-विधत्वेऽप्युपाधिभेदादष्टधात्वं ।

तत्र 'दवियाय'त्ति द्रव्यं-त्रिकालानुगाम्युपपसर्जनीकृतकषायादिपर्यायं तद्रूप आत्मा द्रव्यात्मा सर्वेषां जीवानां, 'कसायाय'त्ति द्रव्यं-त्रिकालानुगाम्युपपसर्जनीकृतकषायादिपर्यायं तद्रूप आत्मा द्रव्यात्मा सर्वेषां जीवानां, 'कसायाय'त्ति क्रोधादिकषायविशिष्ट आत्मा कषायात्मा अक्षीणानुपशान्तकषायाणां, 'जोगाय'त्ति योगा-मनःप्रभृतिव्यापारास्तत्प्रधान आत्मा योगात्मा योगवतामेव, 'उवओगाया'त्ति उपयोगः-साकारानाकारभेदस्तत्प्रधान आत्मा उपयोगात्मा सिद्धसंसारिस्वरूपः सर्वजीवानां, अथवा विवक्षितवस्तूपयोगापेक्षयोपयोगात्मा, 'नाणाया'त्ति ज्ञानविशेषित उपपसर्जनीकृतदर्शनादिरात्मा ज्ञानात्मा सम्यग्दृष्टेः, एवं दर्शनात्मादयोऽपि नवरं दर्शनात्मा सर्वजीवानां, चारित्रात्मा विरतानां, वीर्य-उत्थानादि तदात्मा सर्वसंसारिणामिति, उक्तञ्च-

॥ १ ॥

“जीवानां द्रव्यात्मा ज्ञेयः सकषायिणां कषायात्मा ।

योगः सयोगिनां पुनरुपयोगः सर्वजीवानाम् ॥

॥ २ ॥

ज्ञानं सम्यग्दृष्टेर्दर्शनमथ भवति सर्वजीवानाम् ।

चारित्रं विरतानां तु सर्वसंसारिणां वीर्यम् ॥ इति ॥

एवमष्टयाऽऽत्मानं प्ररूप्याथ यस्मात्प्रभेदस्य यदन्यदात्मभेदान्तरं युज्यते च न युज्यते च तस्य तद्दर्शयितुमाह-‘जस्स ण’मित्यादि, इहाष्टौ पदानि स्थाप्यन्ते, तत्र प्रथमपदं शेषैः सप्तभिः

सह चिन्त्यते, तत्र यस्य जीवस्य 'द्रव्यात्मा' द्रव्यात्मत्वं जीवत्वमित्यर्थः तस्य कषायात्मा 'स्यादस्ति' कदाचिदस्ति सकषायावस्थायां 'स्यान्नास्ति' कदाचिन्नास्ति क्षीणोपशान्तकषायावस्थायां, यस्य पुनः कषायात्माऽस्ति तस्य द्रव्यात्मा द्रव्यात्मत्वं-जीवत्वं नियमादस्ति, जीवत्वं विना कषायाणामभावादिति । तथा यस्य द्रव्यात्मा तस्य योगात्माऽस्ति, योगवतामिव, नास्ति चायोगि-सिद्धानामिव, तथा यस्य योगात्मा तस्य द्रव्यात्मा नियमादस्ति, जीवत्वं विना योगानामभावात्, एतदेव पूर्वसूत्रोपमानेन दर्शयन्नाह- 'एवं जहा दवियाये' त्यादि । तथा यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा तस्य नियमादुपयोगात्मा, यस्याप्युपयोगात्मा तस्य नियमाद्द्रव्यात्मा, एतयोः परस्परेणाविनाभूतत्वाद् यथा सिद्धस्य, तदन्यस्य च द्रव्यात्माऽस्त्युपयोगात्मा चोपयोगलक्षणत्वाज्जीवानां, एतदेवाह- 'जस्स दवियाये' त्यादि ।

तथा 'जस्स दवियाया तस्स नाणाया भयणाए जस्स पुण नाणाया तस्स दवियाया नियमं अत्थि'ति यस्य जीवस्य द्रव्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यथा स्मयग्दधीनां स्यान्नास्ति यथा मिथ्याग्दधीनामित्येवं भजना, यस्य तु ज्ञानात्मा तस्य द्रव्यात्मा नियमादस्ति, यथा सिद्धस्येति । 'जस्स दवियाया तस्स दंसणाया नियमं अत्थि'ति यथा सिद्धस्य केवलदर्शनं 'जस्सवि दंसणाया तस्स दवियाया नियमं अत्थि'ति यथा चक्षुर्दर्शनादिदर्शनवतां जीवत्वमिति, तथा 'जस्स दवियाया तस्स चरित्ताया भयणाए'ति यतः सिद्धस्याविरतस्य वा द्रव्यात्मत्वे सत्यपि चारित्रात्मा नास्ति विरतानां चास्तीति भजनेति, 'एवं वीरियातेवि समं'ति यथा द्रव्यात्मनश्चारित्रात्मना सह भजनेक्ता नियमश्चैवं वीर्यात्मनाऽपि सहेति, तथाहि-यस्य द्रव्यात्मा तस्य वीर्यात्मा नास्ति, यथा सकरण-वीर्यपिक्षया सिद्धस्य तदन्यस्य त्वस्तीति भजना, वीर्यात्मनस्तु द्रव्यात्माऽस्त्येव यथा संसारिणामिति

अथ कषायात्मना सहान्यानि षट् पदानि चिन्त्यन्ते- 'जस्स ण'मित्यादि, यस्य कषायात्मा तस्य योगात्माऽस्त्येव, नहि सकषायोऽयोगी भवति, यस्य तु योगात्मा तस्य कषायात्मा स्याद्वा न वा, सयोगानां सकषायाणामकषायाणां च भावादिति, 'एवं उवओगाया, एवी'त्यादि, अयमर्थः-यस्य कषायात्मा तस्योपयोगात्माऽवश्यं भवति, उपयोगरहितस्य कषायाणामभावात्, यस्य पुनरुपयोगात्मा तस्य कषायात्मा भजनया, उपयोगात्मतायां सत्यामपि कषायाणामेव कषायात्मा भवति निष्कषायाणां तु नासाविति भजनेति ।

तथा 'कसायाया य नाणाया य परोप्परं दोवि भइयव्वाओ'ति, कथम्?, यस्य कषायात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति, यतः कषायिणः सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानात्माऽस्ति मिथ्याग्दृष्टस्तु तस्य नास्त्यसाविति भजना, तथा यस्य ज्ञानात्मास्ति तस्य कषायात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, ज्ञानिनां कषायभावात् तदभावाच्चेति भजनेति, 'जहा कसायाया उवओगाया य तहा कसायाया य दंसणाया य'ति अतिदेशः, तस्माच्चेदं लब्धं- 'जस्स कसायाया तस्स दंसणाया नियमं अत्थि' दर्शनरहितस्य घटादेः कषायात्मनोऽभावात् 'जस्स पुण दंसणाया तस्स कसायाया सिय अत्थि सिय नत्थि' दर्शनवतां कषायसद्भाववत्तदभावाच्चेति, दृष्टान्तार्थःस्तु प्राक् प्रसिद्ध एवेति ।

'कसायाया य चरित्ताया य दोवि परोप्परं भइयव्वाओ'ति, भजना चैवं-यस्य कषायात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, कथं?, कषायिणां चारित्रस्य सद्भावात् प्रमत्तयतीनामिव तदभावाच्चासंयतानामिवेति, तथा यस्य चारित्रात्मा तस्य कषायात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति, कथं

सामायिकादिचारित्रिणां कषायाणां भावाद् यथाख्यातचारित्रिणां च तदभावादिति, 'जहा कसायाया यजोगाया यतहा कसायाया वीरियाया य भाणियव्वाओ'ति दृष्टान्तः प्राक्-प्रसिद्धः, दार्ष्टान्ति-कस्त्वेवंयस्य कषायात्मा तस्य वीर्यात्मा नियमादस्ति, न हि कषायवान् वीर्यविकलोऽस्ति, यस्य पुनर्वीर्यात्मा स्य कषायात्मा भजनया, यतो वीर्यवान् नियमादस्ति, न हि कषायवान् वीर्यविकलोऽस्ति, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्य कषायात्मा भजनया, यतो वीर्यवान् सकषायोऽपि स्याद् यथा संयतः अकषायोऽपि स्याद् यथा केवलीति ६ ।

अथ योगात्माऽग्रेतनपदैः पञ्चभिः सह चिन्तनीयस्तत्र च लाघवार्थः भतिदिशन्नाह--'एवं जहा कसायायाए वत्तव्वया भणिवा तहा जोगायाएविउवरिमाहिं समं भाणियव्व'ति, सा चैवम्-यस्य योगात्मा तस्योपयोगात्मा नियमाद् यथा सयोगानां, यस्य पुनरुपयोगात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति यथा सयोगानां स्यान्नास्ति यथाऽयोगिनां सिद्धानां चेति, तथा यस्य योगात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति सम्यग्दृष्टीनामिव स्यान्नास्ति मिथ्यादृष्टीनामिव, यस्य ज्ञानात्मा तस्यापि योगात्मा स्यादस्ति सयोगिनामिव स्यान्नास्त्ययोगिनामिवेति, तथा यस्य योगात्मा तस्य दर्शनात्माऽस्त्येव योगिनामिव यस्य च दर्शनात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति योगवतामिव स्यान्नास्त्ययोगिनामिव, तथा यस्य योगात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति विरतानामिव स्यान्नास्त्यविरतानामिव, यस्यापि चारित्रात्मा तस्य योगात्मा स्यादस्ति सयोगचारित्रवतामिव स्यान्नास्त्ययोगिनामिवेति ।

वाचनान्तरे पुनरिदमेवं दृश्यते--'जस्स चरित्ताया तस्स जोगाया नियम'ति तत्र च चारित्रस्य प्रत्युपेक्षाणादिव्यापाररूपस्य विवक्षितत्वात्तस्य च योगाविनाभावित्वात् यस्य चारित्रात्मा तस्य योगात्मा नियमादित्युच्यत इति, तथा यस्य योगात्मा तस्य वीर्यात्माऽस्त्येव योगसद्भावे वीर्यस्यावश्यम्भावात्, यस्य तु वीर्यात्मा तस्य योगात्मा भजनया यतो वीर्यविशेषवान् सयोग्यपि स्याद् यथा सयोगकेवल्यादि अयोग्यपि स्याद् यथाऽयोगिकेवलीति ५ ।

अथोपयोगात्मना सहान्यानि चत्वारि यथा सम्यग्दृशां स्यान्नास्ति यथा मिथ्यादृशां, यस्य च ज्ञानात्मा तस्यावश्यमुपयोगात्मा सिद्धानामिवेति १, तता यस्योपयोगात्मा तस्य दर्शनात्माऽस्त्येव यस्यापि दर्शनात्मा तस्योपयोगात्माऽस्त्येव यथा सिद्धादीनामिवेति २, तथा यस्योपयोगात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति स्यान्नास्ति यथा संयतानामसंयतानां च, यस्य तु चारित्रात्मा तस्योपयोगात्माऽस्त्येवेति यथा संयतानां ३, तथा यस्योपयोगात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति संसारिणामिव स्यान्नास्ति सिद्धानामिव यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्योपयोगात्माऽस्त्येव संसारिणामिवेति ४ ।

अथ ज्ञानात्मना सहान्यानि त्रीणि चिन्त्यन्ते--'जस्स नाणे'त्यादि, तत्र यस्य ज्ञानात्मा तस्य दर्शनात्माऽस्त्येव सम्यग्दृशामिव, यस्य च दर्शनात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति यता सम्यग्दृशां स्यान्नास्ति यथा मिथ्यादृशामत एवोक्तं 'भयणाए'ति १ । तथा 'जस्स नाणाया तस्स चरित्ताया सिय अत्थि'ति संयतानामिव 'सिय नत्थि'त्त असंयतानामिव 'जस्स पुण चरित्ताया तस्स नाणाया नियमं अत्थि'ति ज्ञानं विना चारित्रस्या- भावादिति २, तथा 'नाणाये'त्यादि अस्यार्थः--यस्य ज्ञानात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति केवल्यादी-नामिव स्यान्नास्ति सिद्धानामिव, यस्यापि वीर्यात्मा तस्य ज्ञानात्मा स्यादस्ति सम्यग्दृष्टेरिव स्यान्नास्ति मिथ्यादृश्य इवेति ३ ।

अथ दर्शनात्मना सह द्वे चिन्त्येते--'जस्स दंसणाये'त्यादि, भावना चास्य-यस्य दर्शनात्मा

तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति संयतानामिव स्यान्नास्त्यसंयतानामिव, यस्य च चारित्रात्मा तस्य दर्शनात्माऽस्त्येव साधूनामिवेति ? , तथा यस्य दर्शनात्मा तस्य वीर्यात्मा स्यादस्ति संसारिणामिव स्यान्नास्ति सिद्धानामिव, यस्य च वीर्यात्मा तस्य दर्शनात्माऽस्त्येव संसारिणामिवेति २ ।

अथान्तिमपदयोर्योजना-‘जस्स चरित्ते’त्यादि, यस्य चारित्रात्मा तस्य वीर्यात्माऽस्त्येव, वीर्यविना चारित्रस्याभावात्, यस्य पुनर्वीर्यात्मा तस्य चारित्रात्मा स्यादस्ति साधूनामिव स्यान्नास्त्य-संयतानामिवेति ।

अधुनैषामेवात्मनामल्पबहुत्वमुच्यते-‘सच्चत्थोवाओ चरित्तायाओ’ति चारित्रिणां सङ्ख्यातत्वात् ‘नाणायाओ अनंतगुणाओ’ति सिद्धादीनां सम्यग्दशां चारित्रेभ्योऽनन्तगुणत्वात् ‘कसायाओ अनंतगुणाओ’तिसिद्धेभ्यः कषायोदयवतामनन्तगुणत्वात् ‘जोगायाओ विसेसाहियाओ’ति अपगतकषायोदयैर्योगवद्भिरधिका इत्यर्थः ‘वीरियायाओ विसेसाहियाओ’ति अयोगिभिरधिका इत्यर्थः, अयोगिनां वीर्यवत्त्वादिति, ‘उवओगदवियदंसणायाओ तिनिवि तुल्लाओ विसेसाहियाओ’ति परस्परापेक्षया तुल्याः, सर्वेषां सामान्यजीवरूपत्वात्, वीर्यात्मभ्यः सकाशादुप-योगद्रव्यदर्शनात्मानो विशेषाधिका यतो वीर्यात्मानः सिद्धाश्च मीलिता उपयोगाद्यात्मानो भवन्ति, ते च वीर्यात्मभ्यः सिद्धराशिनाऽधिका भवन्तीति, भवन्ति चात्र गाथाः-

॥ १ ॥ “कोडीसहस्सपुहुत्तं जईण तो थोवियाओ चरणाया ।

नाणायाऽनंतगुणा पडुच्च सिद्धे य सिद्धाओ ॥

॥ २ ॥ होति कसायायाओऽनंतगुणा जेण ते सरागाणं ।

जोगाया भणियाओ अयोगिवज्जाण तो अहिया ॥

॥ ३ ॥ जं सेलेसिगयाणवि लद्धी विरियं तओ समहियाओ ।

उवओगदवियदंसण सच्चजिया णं ततो अहिया ॥ इति ।

मू. (५६१) आया भंते ! नाणे अत्राणे ? , गोयमा ! आया सिय नाणे सिय अत्राणे नाणे पुण नियमं आया । आया भंते ! नेरइयाणं नाणे अत्रे नेरइयाणं नाणे ? गोयमा ! आया नेरइयाणं सिय नाणे सिय अत्राणे नाणे पुण से नियमं आया एवं जाव थणियकुमाराणं ।

आया भंते ! पुढवि० अत्राणे अत्रे पुढविकाइयाणं अत्राणे ? गोयमा ! आया पुढविकाइयाणं नियमं अत्राणे अत्राणेवि नियमं आया, एवं जाव वणस्सइका० बेइदियतेइंदिय जाव वेमाणियाणं जहा नेरइयाणं ।

आया भंते ! दंसणे अत्रे दंसणे ? गोयमा !, आया नियमं दंसणे दंसणेवि नियमं आया ।

आया भंते ! नेर० दंसणे अत्रे नेरइयाणं दंसणे ? , गोयमा ! आया नेरइयाणं नियमा दंसणे दंसणेवि से नियमं आया एवं जाव वेमा० निरंतरं दंडओ ।

वृ. अथात्मना एव स्वरूपनिरूपणायाह-‘आया भंते ! नाणे’इत्यादि, आत्मा ज्ञानं योऽय-मात्माऽसौ ज्ञानं न तयोर्भेदः अथात्मनोऽन्यज्ज्ञानमिति प्रश्नः, उत्तरं तु-आत्मा स्याज्ज्ञानं सम्यक्त्वे सति मत्वादिज्ञानस्वभावत्वात्तस्य, स्यादज्ञानं मिथ्यात्वे सति तस्य मत्त्वज्ञानादिस्वभावत्वात्, ज्ञानं पुनर्नियमादात्मा आत्मधर्मत्वाज्ज्ञास्य, न च सर्वथा धर्मो धर्मिणो भिद्यते, सर्वथा भेदे हि विप्रकृष्टगुणिनो गुणमात्रोपलब्धौ प्रतिनियतगुणिविषय एव संशयो न स्यात्, तदन्त्येभ्योऽपि तस्य

भेदाविशेषात्, दृश्यते च यदा कश्चिद्धरिततरुतरुणशाखाविसररन्ध्रोदरान्त रतः किमपि शुक्लं पश्यति तदा किमियं पताका किमियं बलाका -

इत्थेवं प्रतिनियतगुणिविषयोऽसौ, नापि धर्मिणो धर्मं सर्वथैवाभिन्नः, सर्वथैवाभेदे हि संशयानुत्पत्तिरेव, गुणग्रहणत एव गुणिनोऽपि गृहीतत्वादतः कथञ्चिदभेदपक्षमाश्रित्य ज्ञानं पुनर्नियमादात्मेत्युच्यत इति, इह चात्मा ज्ञानं व्यभिचरति ज्ञानं त्वात्मानं न व्यभिचरति खदिरवनस्पतिवदिति सूत्रगर्भार्थः इति ॥ अमुमेवार्थं दण्डके निरूपयन्नाह ।

‘आये’त्यादि, नारकाणां ‘आत्मा’ आत्मस्वरूपं ज्ञानं उतान्यन्नारकाणां ज्ञानं ? तेभ्यो व्यतिरिक्तमित्यर्थः इति प्रश्नः, उत्तरं तु आत्मा नारकाणां स्याज्ज्ञानं सम्यग्दर्शनभावात् स्यादज्ञानं मिथ्यादर्शनभावात्, ज्ञानं पुनः ‘से’ति तन्नारकसम्बन्धि आत्मा न तद्व्यतिरिक्तमित्यर्थः ।

‘आया भंते ! पुढविकाइयाण’मित्यादि, ‘आत्मा’ आत्मस्वरूपमज्ञानमुतान्यत्तत्तेषां ?, उत्तरं तु-आत्मा तेषामज्ञानरूपो नान्यत्तत्तेभ्य इति भावार्थः । एवं दर्शनसूत्राण्यपि, नवरं सम्यग्दृष्टि-मिथ्यादृष्टयोर्दर्शनस्याविशिष्टत्वादात्मा दर्शनं दर्शनमप्यात्मैवेति वाच्यं, यत्र हि धर्मं विपर्ययो नास्ति तत्र नियम एवोपनीयते न व्यभिचारो, यथेहैव दर्शने, यत्र तु विपर्ययोऽस्ति तत्र व्यभिचारो नियमश्च यथा ज्ञाने, आत्मा ज्ञानरूपोऽज्ञानरूपश्चेति व्यभिचारः, ज्ञानं त्वात्मैवेति नियम इति ।

मू. (५६२) आया भंते ! रयणप्पभापु० अन्ना रयणप्पभा पुढवी !, गोयमा ! रयणप्पभा सिय आया सिय नो आया सिय अवत्तत्त्वं आयाति य नो आयाइ य, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ रयणप्पभा पुढवी सिय आया सिय नो आया सिय अवत्तत्त्वं आतातिय नो आतातिय ?, गोयमा अप्पणो आदिट्ठे आया परस्स आदिट्ठे नो आया तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तत्त्वं रयणप्पभा पुढवी आयातिय नो आयाति य से तेणट्ठेणं तं चेव जाव नो आयातिय ।

आया भंते ! सक्करप्पभा पुढवी जहा रयणप्पभा पुढवी तहा सक्करप्पभाएवि एवं जाव अहे सत्तमा । आया भंते ! सोहम्मकप्पे पुच्छा, गोयमा ! सोहम्मे कप्पे सिय आया सिय नो आया जाव नो आयाति य, से केणट्ठेणं भंते ! जाव नो आयातिय ?, गोयमा ! अप्पणो आइट्ठे आया परस्स आइट्ठे नो आया तदुभयस्स अवत्तत्त्वं आताति य नो आताति य, से तेणट्ठेणं तं चेव जाव नो आयाति य, एवं जाव अद्युए कप्पे आया भंते ! गेविज्जविमाणे अन्ने गेविज्जविमाणे एवं जहा रयणप्पभा तहेव, एवं अनुत्तरविमाणावि, एवं ईसिपब्भारावि ।

आया भंते ! परमाणुपोग्गले अन्ने परमाणुपोग्गले ? एवं जहा सोहम्मे कप्पे तहा परमाणुपोग्गलेवि भाणियच्चे ॥ आया भंते ! दुपएसिए खंधे अन्ने दुपएसिए खंधे ?, गोयमा ! दुपएसिए खंधे सिय आया १ सिय नो आया २ सिय अवत्तत्त्वं आयाइ य नो आयातिय ३ सिय आया य नो आया य ४ सिय आया य अवत्तत्त्वं आयाति य नो आयाति य ५ सिय नो आया य अवत्तत्त्वं आयाति य नो आयाति य ६ । से केणट्ठेणं भंते ! एवं तं चेव जाव नो आयाति य अवत्तत्त्वं आयाति य नो आयाति य गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया १ परस्स आदिट्ठे नो आया २ तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तत्त्वं दुपएसिए खंधे आयाति य नो आयाति य ३ देसे आदिट्ठे सम्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे असम्भावपज्जवे दुपएसिए खंधे आया य नो आया य ४ देसे आदिट्ठे सम्भावपज्जवे देसे आदिट्ठे तदुभयपज्जवे दुपएसिए खंधे आया य अवत्तत्त्वं आयाइ य नो आयाइ य ५ देसे

आदिहे असम्भावपञ्जवे देसे आदिहे तदुभयपञ्जवे तिपएसिए खंधे नो आया य अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य ६ से तेणहेणं तं चेव जाव नो आयाति य ।

आया भंते ! तिपएसिए खंधे अन्ने तिपएसिए कंधे ?, गोयमा ! तिपएसिए खंधे सिय आया १ सिय नो आया २ सिय अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य ३ सिय आया य नो आया य ४ सिय आया य नो आयाओ य ५ सिय आयाउ य नो आया य ६ सिय आया य अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य ७ सिय आयाइय अवत्तव्वाइं आयाओ य नो आयाओ य ८ सिय आयाओ य अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य ९ सिय नो आया य अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य १० सिय आया य अवत्तव्वाइं आयाओ य नो आयाओ य ११ सिय नो आयाओ य अवत्तव्वं आयाइ य नो आयाइ य १२ सिय आया य नो आया य अवत्तव्वं आयाइ य नो आयाइ य १३ । से केणहेणं भंते ! एवं वुच्चइ तिपएसिए खंधे सिय आया एवं चेव उच्चारयेव्वं जाव सिय आया य नो आया य अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य ?, गोयमा ! अप्पणो आइहे आय १ परस्स आइहे नो आया २ तदुभयस्स आइहे अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य ३ देसे आइहे सम्भावपञ्जवे देसे आदिहे असम्भावपञ्जवे तिपएसिए खंधे आयाय नो आया य ४ देसे आदिहे सम्भावपञ्जवे देसा आइहा असम्भावपञ्जवे तिपएसिए खंधे आया य नो आयाओ य ५ देसा आदिहा सम्भावपञ्जवे देसे आदिहे असम्भावपञ्जवे तिपएसिए खंधे आयाओ य नो आया य ६ देसे आदिहे सम्भावपञ्जवे देसे आदिहे तदुभयपञ्जवे तिपएसिए खंधे आया य अवत्तव्वं आयाइ य नो आयाइ य ७ देसे आदिहे सम्भावपञ्जवे देसा आदिहा तदुभयपञ्जवा तिपएसिए खंधे आया य अवत्तव्वाइं आयाउ य नो आयाउ य ८ --

--देसा आदिहा सम्भावपञ्जवा देसे आदिहे तदुभयपञ्जवे तिपएसिए खंधे आयाउ य अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य ९ एए तिन्नि भंगा, देसे आदिहे असम्भावपञ्जवे देसे आदिहे तदुभयपञ्जवे तिपएसिए खंधे नो आया य अवत्तव्वं आयाइ य नो आयाति य १० देसे आदिहे असम्भावपञ्जवे देसा आदिहा तदुभयपञ्जवा तिपएसिए खंधे नो आया य अवत्तव्वाइं आयाउ य नो आयाउ य ११ देसा आदिहा असम्भावपञ्जवा देसे आदिहे तदुभयपञ्जवे तिपएसिए खंधे नो आयाउ य अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य १२ देसे आदिहे सम्भावपञ्जवे देसे आदिहे असम्भावपञ्जवे देसे आदिहे तदुभयपञ्जवे तिपएसिए खंधे आया य नो आया य अवत्तव्वं आयाति य नो आया इ य १३ से तेणहेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ तिपएसिए कंधे सिय आया तं चेव जाव नो आयाति य

आया भंते ! चउप्पएसिए खंधे अन्ने० पुच्छा, गोयमा ! चउप्पएसिए खंधे सिय आया १ सिय नो आया २ सिय अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य ३ सिय आया य नो आया य ४ सिय आया य अवत्तव्वं ४ सिय नो आया य अवत्तव्वं ४ सिय आया य नो आया य अवत्तव्वं आयाति य नो आयाओ य अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य १८ सिय आयाओ य नो आया य अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य १९ । से केणहेणं भंते ! एवं वुच्चइ चउप्पएसिए खंधे सिय आया य नो आया य अवत्तव्वं तं चेव अहे पडिउच्चारयेव्वं ? गोयमा ! अप्पणो आदिहे आया १ परस्स आदिहे नो आया २ तदुभयस्स आदिहे अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य ३ देसे आदिहे

सम्भावपञ्जवे देसे आदिट्ठे असम्भावपञ्जवे चउभंगो, सम्भावपञ्जवेणं तदुभयेण य चउभंगो असम्भावेणं तदुभयेण य चउभंगो, देसे आदिट्ठे सम्भावपञ्जवे देसे आदिट्ठे असम्भावपञ्जवे देसे आदिट्ठे तदुभयपञ्जवे चउप्पएसिए खंधे आया य नो आया य अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य, देसे आदिट्ठे सम्भावपञ्जवे देसे आदिट्ठे असम्भावपञ्जवे देसा आदिट्ठे तदुभयपञ्जवा चउप्पएसिए खंधे भवइ आया य नो आया य अवत्तव्वाइं आयाओ य नो आयाओ य १७ -

—देसे आदिट्ठे सम्भावपञ्जवे देसा आदिट्ठे असम्भावपञ्जवा देसे आदिट्ठे तदुभयपञ्जवे चउप्पएसिए खंधे आया य नो आयाओ य अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य १७ देसा आइट्ठे सम्भावपञ्जवा देसे आइट्ठे असम्भावप० देसे आइट्ठे तदुभयपञ्जवे चउप्पएसिए खंधे आयाओ य नो आया य अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य १९ से तेणट्ठेणं० एवं वुच्चइ चउप्पएसिए खंधे सिय आया सिय नो आया सिय अवत्तव्वं निक्खेवे ते चेव भंगा उच्चारयेव्वा जाव नो आयाति य आया भंते ! पंचपएसिए खंधे अने पंचपएसिए खंधे ?, गोयमा ! पंचपएसिए खंधे सिय आया १ सिय नो आया २ सिय अवत्तव्वं आयाति य नो आयाति य ३ सिय आया य नो आया य सिय अवत्तव्वं ४ नो आया य अवत्तव्वेण य ४ तियगसंजोगे एक्कोन पडइ, से केणट्ठेणं भंते ! तं चेव पडिउच्चारयेव्वं ?, गोयमा ! अप्पणो आदिट्ठे आया १ परस्स आदिट्ठे नो आया २ तदुभयस्स आदिट्ठे अवत्तव्वं ३ देसे आदिट्ठे सम्भावपञ्जवे देसे आदिट्ठे असम्भावपञ्जवे एवं दुयगसंजोगे सव्वे पडंति तियगसंजोगे एक्कोन पडइ । छप्पएसियस्स सव्वे पडंति जहा छप्पएसिए एवं जाव अनंतपएसिए । सेवं भंते ! सेवं भंतेति जाव विहरति ।

वृ. आत्माधिकारादलप्रवादिभावानात्मत्वादिभावेन चिन्तयन्नाह—‘आया भंते !’ इत्यादि, अतति—सततं गच्छति तांस्तान् पर्यायानित्यात्मा ततश्चात्मा—सद्रूपा रत्नप्रभा पृथिवी ‘अन्न’ति अनात्मा असद्रूपेत्यर्थः ‘सिय आया सिय नोआय’ति स्यात्सती स्यादसती ‘सिय अवत्तव्वं’ति आत्मत्वेनानात्मत्वेन च व्यपदेशुमशक्यं वस्तित्वेति भावः, कथमवक्तव्यम् ? इत्याह—आत्मेति च नोआत्मेति च वक्तुमशक्यमित्यर्थः, ‘अप्पणो आइट्ठे’ति आत्मनः—स्वस्य रत्नप्रभाया एव वर्णादि-पर्यायैः ‘आदिट्ठे’ आदेशे सति तैर्व्यपदिष्टा सतीत्यर्थः आत्मा भवति, स्वपर्यायापेक्षया सतीत्यर्थः, ‘परस्स आइट्ठे नोआय’ति परस्य शर्करादिपृथिव्यन्तरस्य पर्यायैरादिट्ठे—आदेशे सति तैर्व्यपदिष्टा सतीत्यर्थः नोआत्मा—अनात्मा भवति, पररूपापेक्षयाऽसतीत्यर्थः ।

‘तदुभयस्स आइट्ठे अवत्तव्वं’ति तयोः—स्वपरयोरुभयं तदेव बोधयं तदुभयं तस्य पर्यायैरादिट्ठे—आदेशे सति तदुभयपर्यायैर्व्यपदिष्टेत्यर्थः ‘अवक्तव्यम्’ अवाच्यं वस्तु स्यात्, तथाहि—न ह्यसौ आत्मेति वक्तुं शक्या, परपर्यायापेक्षयाऽनात्मत्वात्तस्याः, नाप्यनात्मेति वक्तुं शक्या, स्वपर्यायापेक्षया तस्या आत्मत्वादिति, अवक्तव्यत्वं चात्मानात्मशब्दापेक्षयैव न तु सर्वथा, अवक्तव्यशब्देनैव तस्या उच्यमानत्वाद्, अनभिलाष्यभावामपि भावपदार्थः वस्तुप्रभृतिशब्दैर-नभिलाष्यशब्देन वाऽभिलाष्यत्वादिति । एवं परमाणुसूत्रमपि ।

द्विप्रदेशिकसूत्रे षड् भङ्गाः, तत्राद्यायः सकलस्कन्धापेक्षाः पूर्वोक्ता एव तदन्ये तु त्रयो देशापेक्षाः, तत्र च ‘गोयमे’त्यत आरभ्य व्याख्यायते—‘अप्पणो’ति स्वस्य पर्यायैः ‘आदिट्ठे’ति आदिट्ठे—आदेशे सति आदिट्ठे इत्यर्थः द्विप्रदेशिकस्कन्ध आत्मा भवति १ एवं परस्य पर्यायैरा-

दिष्टोऽनात्मा २ तदुभयस्य-द्विप्रदेशिकस्कन्धतदन्यस्कन्धलक्षणस्य पर्यायैरादिष्टोऽसाववक्तव्यं वस्तु स्यात्, कथम्?, आत्मेति चानात्मेति चेति २ । तथा द्विप्रदेशत्वात्तस्य देश एक आदिष्टः, सद्भावप्रधानाः-सत्तानुगताः पर्यवा यस्मिन् स सद्भावपर्यवः, अथवा तृतीयाबहुवचनमिदं स्वपर्यवैरित्यर्थः, द्वितीयस्तु देश आदिष्टः असद्भावपर्यवः परपर्यायैरित्यर्थः, परपर्यवाश्च तदीयद्वितीयदेशसम्बन्धिनो वस्तुन्तरसम्बन्धिनो वेति, ततश्चासौ द्विप्रदेशिकः स्कन्धः क्रमेणात्मा चेति नोआत्मा चेति ४, तथा तस्य देश आदिष्टः सद्भावपर्यवो देशश्चोभयपर्यवस्ततोऽसावात्मा चावक्तव्यं चेति ५, तथा तस्यैव देश आदि-ष्टोऽसद्भावपर्यवो देशस्तूभयपर्यवस्ततोऽसौ नोआत्मा चावक्तव्यं च स्यादिति ६, सप्तमः पुनरात्मा च नोआत्मा चावक्तव्यं चेत्येवंरूपो न भवति द्विप्रदेशिके इयंशत्वादस्य त्रिप्रदेशिकादौ तु स्यादिति सप्तमङ्गी ।

त्रिप्रदेशिकस्कन्धेतु त्रयोदश भङ्गास्तत्र पूर्वोक्तेषु सप्तस्वाद्याः सकलादेशायस्तथैव, तदन्येषु तु त्रिषु त्रयस्य एकवचनबहुवचनभेदात्, सप्तमस्त्वेकविधि एव, यच्चेह प्रदेशद्वयेऽप्येकवचनं क्वचित्तत्तस्य प्रदेशद्वयस्यैकप्रदेशावगाढत्वाहेतुनैकत्वविवक्षणात्, भेदविवक्षायां च बहुवचनमिति चतुष्प्रदेशिकेऽप्येवं नवरमेकोनविंशतिर्भङ्गाः, तत्र त्रयः सकलादेशाः तथैव शेषेषु चतुर्षु प्रत्येकं चत्वारो विकल्पाः, ते चैवं चतुर्थादिषु त्रिषु- सप्तमस्त्वेवम्- । पञ्चप्रदेशिकेतु द्वाविंशतिः स्तत्राद्यास्त्रयस्तथैव, तदुत्तरेषु च त्रिषु प्रत्येकं चत्वारो विकल्पास्तथैव, सप्तमे तु सप्त, तत्र त्रिकसंयोगे किलाद्यौ भङ्गका भवन्ति, तेषु च सप्तैवेह ग्राह्या एकस्तु तेषु च सप्तैवेह ग्राह्या एकस्तु तेषु न पतत्यसम्भवात् ।

इदमेवाह-‘तिगसंयोगे’त्यादि, षट्प्रदेशिके त्रयोविंशतिरिति ।

शतकं-१२ उद्देशकः-१० समाप्तः

गम्भीररूपस्य महोदधेर्योतः परं पारमुपैति मङ्गु ।

गतावशक्तोऽपि निजप्रकृत्या, कस्याप्यष्टस्य विजृम्भितं तत् ।

शतकं-१२ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता भगवती अङ्गसूत्रे
अभयदेवसूरि विरचिता द्वादशशतकस्य टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-१३

वृ. व्याख्यातं द्वादशं शतं, तत्रचानेकधा जीवादयः पदार्था उक्ताः, त्रयोदशशतेऽपि त एव भङ्गयन्तरेणोच्यन्त इत्येवं सम्बन्धमिदं व्याख्यायते, तत्र पुनरियमुद्देशकसङ्ग्रहाद्या-

मू. (५६३) पुढवी १ देव २ मनंतर ३ पुढवी ४ आहारमेव ५ उववाए ६ ।

भासा ७ कम ८ अनगारे केयाघडिया ९ समुग्धाए १० ।

वृ. पुढवी’त्यादि, ‘पुढवी’ति नरकपृथिवीविषयः प्रथमः १, ‘देव’ति देवप्ररूपणार्थो द्वितीयः २ ‘अनंतर’ति अनन्तराहारा नारका इत्याद्यर्थः प्रतिपादनपरस्तृतीयः ३, ‘पुढवि’ति पृथिवीगतव-
क्तव्यताप्रतिबद्धश्चतुर्थः ४, ‘आहारे’ति नारकाद्याहारप्ररूपणार्थः पञ्चमः ५, ‘उववाए’ति नारका-

द्युपपातार्थः षष्ठः ६, 'भास'ति भाषार्थः सप्तमः ७ 'कम्प'ति कर्मप्रकृतिप्ररूपणार्थोऽष्टमः ८, 'अनगारे केयाघडिय'ति अनगारो-भावितात्मा लब्धिसामर्थ्यात् 'केयाघडिय'ति रज्जुबद्धघटिकाहस्तः सन् विहायसि ब्रजेदित्याद्यर्थःप्रतिपादनार्थो नवमः ९, 'समुग्धाए'ति समुद्घात-प्रतिपादनार्थो दशम इति ।

—: शतकं-१३ उद्देशकः-१ :-

मू. (५६४) रायगिहे जाव एवं वयासी-कति णं भंते ! पुढवीओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! सत्त पुढवीओ पन्नत्ताओ, तंजहा-रयणप्पभा जाव अहेसत्तमा ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए केवतिया निरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता ?, गोयमा तीसं निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता, ते णं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ?, गोयमा संखेज्जवित्थडावि असंखेज्जवित्थडावि ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु नरएसु एगसमएणं केवतिया नेरइया उववज्जंति १ ? केवतिया काउलेस्सा उववज्जंति २ ? केवइया कण्हपक्खिया उववज्जंति ३ ? केवतिया सुक्कपक्खिया उववज्जंति ४ ? केवतिया सन्नी उववज्जंति ५ ? केवतिया असन्नी उववज्जंति ६ ? केवतिया भवसिद्धिया उव० ७ ? केवतिया अभवसिद्धिया उव० ८ ? केवतिया आभिनिबोहियनाणी उव० ९ ?

—केवइया सुयनाणी उव० १० ? केवइया ओहिनाणी उव० ११ ? केवइया मइअन्नाण उव० १२ ? केवइया सुयअन्नाणी उव० १३ ? केवइया विभंगनाणी उव० १४ ? केवइया चक्खुदंसणी उव० १५ ? केवइया अचक्खुदंसणी उव० १६ ? केवइया ओहिदंसणी उव० १७ ? केवइया आहारसन्नोवउत्ता उव० १८ ? केवइया भयसन्नोवउत्ता उव० १९ ।

—केवइया मेहुणसन्नोवउत्ता उव० २० ? केवइया परिग्गहसन्नोवउत्ता उव० २१ ? केवइया इत्थिवेयगा उव० २२ ? केवइया पुरिसवेदगा उव० २३ ? केवइया नपुंसगवेदगा उव० २४ ? केवइया कोहकसाई उव० २५ ? जाव केवइया लोभकसायी उव० २८ ? केवइया सोइंदियउवउत्ता उव० २९ ।

—जाव केवइया फासिंदियोवउत्ता उव० ३३ ? केवइया नोइंदियोवउत्ता उव० ३४ ? केवतिया मणजोगी उव० ३५ ? केवतिया वड्जोगी उव० ३६ ? केवतिया काथजोगी उव० ३७ ? केवतिया सागारोवउत्ता उव० ३८ ? केवतिया अणनगारोवउत्ता उव० ३९

गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु नरएसु जहन्नेणं एक्कोवा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा नेरइया उव०, जहन्नेणं एक्कोवा दो वा तिन्नि वा उक्को संखेज्जा काउलेस्सा उव०, जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा कण्हपक्खिया उव०, एवं सुक्कपक्खियावि, एवं सन्नी एवं असन्नीवि एवं भवसिद्धिया एवं अभवसिद्धिया आभिनिबोहियना० सुयना० ओहिना० मइअन्नाणी सुयअन्नाणी विभंगना० चक्खुदंसणी ण उव० जहन्नेणं एक्कोवा दो वा तिन्नि वा उक्कोसे० संखे० अचक्खुसणी उव० एवं ओहिदंसणीवि

आहारसन्नोवउत्तावि जाव परिग्गहसन्नोवउ० इत्थिवेयगा न उव० पुरिसवेयगावि न उव० जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा नपुंसगवेदगा उव० एवं कोहकसाई

जाव लोभ० सोइंदियउवउत्ता न उवव० एवं जाव फासिंदिओवउत्ता न उवव० जहन्नेणं एक्कं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा नोइंदिओवउत्ता उववज्जंति मणजोगी ण उववज्जंति एवं वइजोगीवी जहन्नेणं एक्कं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा कायजोगी उववज्जंति एवं सागरोवउत्तावि एवं अनागरोवउत्तावि ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु नरएसु एगसमएणं केवइया नेरइया उववज्जंति ? केवतिया काउलेस्सा उववज्जंति ? जाव केवतिया अनागरोवउत्ता उव्वज्जंति ? , गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु नरएसु एगसमएणं जहन्नेणं एक्कं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा नेरइया उववज्जंति, एवं जाव सत्री, असत्री न उव्वज्जंति, जहन्नेणं एक्कं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा भवसिन्धीया उव्वज्जंति एवं जाव सुयअन्नाणी विभंगनाणी न उववज्जंति ।

चक्खुदंसणी न उव्वज्जंति, जहन्नेणं एक्कं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा अचक्खुदंसणी उव्वज्जंति, एवं जाव लोभकसायी, सोइंदियउवउत्ता न उव्वज्जंति एवं जाव फासिंदियोवउत्ता न उव्वज्जंति, जहन्नेणं एक्को व दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा नोइंदियोवउत्ता उव्वज्जंति मणजोगी न उव्वज्जंति एवं वइजोगीवि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा कायजोगी उव्वज्जंति वं सागरोवउत्ता अनागरोवउत्ता ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु नरएसु केवइया नेरइया पन्नत्ता ? केवइया काउलेस्सा जाव केवतिया अनागरोवउत्ता पन्नत्ता ? केवतिया अनंतरोववन्नगा पन्नत्ता १ ? केवइया परंपरोववन्नगा पन्नत्ता २ ? केवइया अनंतरोगाढा पन्नत्ता ३ ? केवइया परंपरोगाढा प० ४ ? केवइया अनंतराहारा प० ५ ? केवतिया परंपराहारा ६ ? केवतिया अनंतरपज्जत्ता प० ७ ? केवतिया परंपरपज्जत्ता पन्नत्ता ८ ? केवतिया चरिमा प० ९ ? केवतिया अचरिमा प० १० ?

गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु नरएसु संखेज्जा नेरतिया प० संखेज्जा काउलेसा प० एवं जाव संखेज्जा सत्री प०, असत्री सिय अत्थि सिय नत्थि जइ अत्थि जहन्नेणं एक्कं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा प०, संखेज्जा भवसिन्धी प० एवं जाव संखेज्जा परिग्गहसन्नोवउत्ता प० इत्थिवेदगा नत्थि पुरिसवेदगा नत्थि संखेज्जा नपुंसगवेदगा प०, एवं कोहकसायीवि मानकसाई जहा असत्री एवं जाव लोभक० संखेज्जा सोइंदियोवउत्ता प० एवं जाव फासिंदियोवउत्ता नोइंदियोवउत्ता जहा असत्री संखेज्जा मणजोगी प० एवं जाव अणागा- रोवउत्ता, अणंतरोववन्नगा सिय अत्थि सिय नत्थि जइ अत्थि जहा असत्री, संखेज्जा परंपरोववन्न० प०, एवं जहा अनंतरोववन्नगा तथा अनंतरोगाढा अनंतरा-हारगा अनंतरपज्जत्ता परंपरोगाढा जाव अचरिमा जहा परंपरोववन्नगा ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु असंखेज्जवित्थडेसु एगसमएणं केवतिया नेरइया उववज्जंति जाव केवतिया अनागरोवउत्ता उववज्जंति ? , गोयमा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु असंखेज्जवित्थडेसु नरएसु एगसमएणं

जह० एक्कं वा दो वा तिन्नि वा उक्को० असंखेज्जा नेरइया उवव०, एवं जहेव संखेज्जवित्थडेसु तिन्नि गमगा तथा असंखेज्जवित्थडेसुवि तिन्नि गमगा, नवरं असंखेज्जा भा० सेसं तं चेव जाव असंखेज्जा अचरिमा प०, नाणत्तं लेस्सासु, लेसाओ जहा पढमसए नवरं संखेज्जवित्थडेसुवि असंखेज्जवित्थडेसुवि ओहिनाणी ओहिदंसणी य संखेज्जा उव्वद्वावेयव्वा, सेसं तं चेव ।

सक्करप्पभाएणं भंते ! पुढवीए केवतिया निरयावास० पुच्छ, गोयमा ! पणवीसं निरयावास-सयसहस्सा पन्नत्ता, ते णं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा एवं जहा रयणप्पभाए तथा सक्करप्पभाएवि, नवरं असन्नी तिसुवि गमएसु न भन्नति, सेसं तं चेव ।

वालुयप्पभाएणं पुच्छ, गोयमा ! पन्नरस निरया वाससयसहस्सा प० सेसं जहा सक्करप्पभाए नाणत्तं लेसासु लेसाओ जहा पढमसए । पंकप्पभाए पुच्छ, गोयमा ! दस निरयावास०, एवं जहा सक्करप्पभाए नवरं ओहिनाणी ओहिदंसणी य न उव्वद्दंति, सेसं तं चेव ।

धूमप्पभाए णं पुच्छ, गोयमा ! तिन्नि निरयावाससयसहस्सा एवं जहा पंकप्पभाए ।

तमाए णं भंते ! पुढवीए केवतिया निरयावास० पुच्छ, गोयमा ! एगे पंचूणे निरयावाससयसहस्से पण्णत्ते, सेसं जहा पंकप्पभाए ।

अहेसत्तमाए णं भंते ! पुढवीए कति अनुत्तरा महतिमहालया महानिरया प० गो० ?, पंच अनुत्तरा जाव अपइद्वाणे ।

ते णं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ?, गोयमा ! संखेज्जवित्थडे य असंखेज्जवित्थडाय, अहेसत्तमाए णं भंते ! पुढवीए पंचसु अनुत्तरेसु महतिमहालया जाव महानिरएसु संखेज्जवित्थडे नरए एगसमएणं केवतिया उव० ?, एवं जहा पंकप्पभाए नवरं तिसु नाणेसु न उवव० न उव्वद्दं०, पन्नत्त एसु तहेव अत्थि, एवं असंखेज्जवित्थडेसुवि नवरं असंखेज्जा भाणियव्वो

वृ. तत्र प्रथमोद्देशके किञ्चिद्विच्यते—‘केवइ काउलेसा उववज्जंति’ति रत्नप्रभापृथिव्यां कापोतलेश्या एवोत्पद्यन्ते न कृष्णलेश्यादय इति कापोतलेश्यानेवाश्रित्य प्रश्नः कृत इति । ‘केवइया कण्हपक्खिए’ इत्यादि, एषां च लक्षणमिदं—

॥ १॥

‘जेसिमवद्दो पोग्गलपरियट्ठो सेसओ उ संसारो ।

ते सुक्कपक्खिया खलु अहिगे पुण कण्हपक्खीया ॥’

चक्खुदंसणी न उववज्जंति’ति इन्द्रियत्यागेन तत्रोत्पत्तेरिति, तर्हि अचक्षुर्दर्शनिनः कथमुत्पद्यन्ते ?, उच्यते, इन्द्रियानाश्रितस्य सामान्योपयोगमात्रस्याचक्षुर्दर्शनशब्दाभिधेयतस्योत्पाद-समयेऽपि भावादचक्षुर्दर्शनिन उत्पद्यन्त इत्युच्यत इति, ‘इत्थीवेयगे’ त्यादि, स्त्रीपुरुषवेदा नोत्पद्यन्ते भवप्रत्ययान्नपुंसकवेदत्वात्तेषां, ‘सोइदिओवउत्ता’ इत्यादि श्रोत्राद्युपयुक्ता नोत्पद्यन्ते इन्द्रियाणां तदानीमभावात् ‘नोइदिओवउत्ता उववज्जंति’ति नोइन्द्रियं—मनस्तत्र च यद्यपि मनः पर्याप्तयभावे द्रव्यमनो नास्ति तथाऽपि भावमनसश्चैतन्यरूपस्य सदा भावात्तेनोपयुक्तानामुत्पत्तेर्नोइन्द्रियोपयुक्ता उत्पद्यन्त इत्युच्यत इति, ‘मनजोगी’ त्यादि मनोयोगिनो वाग्योगिनश्च नोत्पद्यन्ते, उत्पत्तिसमयेऽ-पर्याप्तकत्वेन मनोवाचोरभावादिति, ‘कायजोगी उववज्जंति’ति सर्वसंसारिणां काययोगस्य सदैव भावादिति ।

अथ रत्नप्रभानारकाणामेवोद्धर्तनामभिधातुमाह—‘इमीसे ण’मित्यादि, ‘असन्नी न

उववज्जंति'ति उद्धर्तना हि परभवप्रथमसमये स्थातुं न च नारका असज्जिषूत्पद्यन्तेऽ-तस्तेऽसज्जिनः सन्तो नोद्धर्तन्त इत्युच्यते, एवं 'विभंगनाणी न उववज्जंती'त्यपि भावनीयं, शेषाणि तु पदान्युत्पादवद्व्याख्येयानि, उक्तञ्च चूर्ण्यम्-

॥ १ ॥

“असन्निणो य विब्भंगिणो य उव्वज्जणाइ वज्जेजा ।

दोसुवि य चक्खुदंसणी मणवइ तह इंदियाइ वा ॥” इति ॥

अनन्तरं रत्नप्रभनारकाणामुत्पादे उद्धर्तनायां च परिमाणमुक्तमथ तेषामेव सत्तायां तदाह-‘इमीसेण’मित्यादि, ‘केवइया अनंतरोववन्नग’ति कियन्तः प्रथमसमयोत्पन्नाः ? इत्यर्थः ‘परंपरोववन्नग’ति उत्पत्तिसमयापेक्षया द्वयादिसमयेषु वर्तमानाः ‘अनंतरावगाढ’ति विवक्षितक्षेत्रे प्रथमसमयावगाढाः ‘परंपरोगाढ’ति विवक्षितक्षेत्रे द्वितीयादिकः समयोऽवगाढे येषां ते परम्परावगाढाः ‘केवइया चरिम’ति चरमो नारकभवेषु स एव भवो येषां ते चरमाः, नारकभवस्य वा चरमसमये वर्तमानाश्चरमाः, अचरमास्त्वितरे, ‘असन्नी सिय अत्थि सिय नत्थि’ति असज्जिभ्य उद्बृत्त्य ये नारकत्वेनोत्पन्नास्तेऽपर्याप्तकावस्थायामसज्जिनो भूतभावत्वात्ते चाल्पा इति कृत्वा ‘सिय अत्थी’त्याद्युक्तं, मानमायालोभकषायोपयुक्तानां नोइन्द्रियोपयुक्तानमनन्तरोपपन्नानामनन्तरावगाढानामनन्तराहारकाणामनन्तरपर्याप्तकानां च कादाचित्कत्वात् ‘सिय अत्थि’ इत्यादि वाच्यं, शेषाणां तु बहुत्वात्सङ्ख्याता इति वार्च्यमिति ।

अनन्तरं सङ्ख्यातविस्तृतनरकावासनारकवक्तव्यतोक्ता, अथ तद्विपर्यवक्तव्यतामभिधातुमाह-‘इमीसे ण’मित्यादि, ‘तिन्नि गमग’ति ‘उववज्जंति उव्वज्जंति पन्नत्ति’ति एते त्रयो गमाः, ‘ओहिनाणी ओहिदंसणी य संखेजा उव्वज्जावेयव्व’ति कथं ?, ते हि तीर्थःङ्कारादय एव भवन्ति, ते च स्तोकाः स्तोकत्वाच्च सङ्ख्याता एवेति, ‘नवरं असन्नीतिसुवि गमएसु न भन्नति’ कस्मात् ?, उच्यते-असज्जिनः प्रथमायामेवोत्पद्यन्ते ‘असन्नी खलु पढमं’ इति वचनादिति, ‘नाणत्तं लेसासु लेसाओ जहा पढमसए’ति, इहाद्यपृथिवीद्वयापेक्षया तृतीयादिपृथिवीषु नानात्वं लेश्यासु भवति, ताश्च यथा प्रथमशते तथाऽध्येयाः, तत्र च सङ्ग्रहाद्येयं-

॥ १ ॥

“काऊ दोसु तइयाइ मीसिया नीलिया चउत्थीए ।

पंचमिए मीसा कण्हा तत्तो परमकण्हा ॥” इति ।

‘नवरं ओहिनाणी ओहिदंसणी य न उववज्जंति’ति, कस्मात् ?, उच्यते, ते हि प्रायस्तीर्थःकरा एव, ते च चतुर्थ्या उद्बृत्ता नोत्पद्यन्ते इति, ‘जाव अपइङ्गणे’ति इह यावत्करणात् ‘काले महाकाले रोरुए महारोरुए’ति दृश्यम् इह च मध्यम एव सङ्ख्येयविस्तृत इति, ‘नवरं तिसु नाणेसु न उववज्जंति न उव्वज्जंति’ति सम्यक्त्वभ्रष्टानामेव तत्रोत्पादात् तत उद्धर्तनाच्चाद्येषु त्रिषु ज्ञानेषु नोत्पद्यन्ते नापि चोद्धर्तन्त इति ‘पन्नत्ताएसु तहेव अत्थि’ति एतेषु पञ्चसु नरकावासेषु कियन्त आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनश्च प्रज्ञप्ताः ? इत्यत्र तृतीयगमे तथैव-प्रथमादिपृथिवीष्विव सन्ति, तत्रोत्पन्नानां सम्यग्दर्शनलाभे आभिनिबोधिकदिज्ञानत्रयभावादिति

॥ (५६५) इमीसेणं भंते ! रयणमभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जविं नरएसु किं सम्मदीड्ढी नेरतिया उवव० मिच्छदिड्ढी ने० उव० सम्मामिच्छदिड्ढी नेर० उव० ?, गोयमा ! सम्मदिड्ढीवि नेरइया उव० मिच्छदिड्ढीवि नेरइया उव० नो सम्मामिच्छदिड्ढी उव० ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु नरएसु किं सम्मदिट्ठी नेर० उव्वज्जंति एवं चेव ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडा नरगा किं सम्मदिट्ठीहिं नेरइएहिं अविरहिया मिच्छादिट्ठीहिं नेरइएहिं अविरहिया सम्मामिच्छदिट्ठीहिं नेरइएहिं अविरहिया वा ?, गोयमा ! सम्मदिट्ठीहिं नेरइएहिं अविरहिया मिच्छादिट्ठीहिं नेरइएहिं अविरहिया सम्मामिच्छादिट्ठीहिं अविरहिया विरहिया वा, एवं असंखेज्जवित्थडेसुवि तिन्नि गमगा भाणियव्वा, एवं सक्करप्पभाएवि, एवं जाव तमाएवि ।

अहेसत्तमाए णं भंते ! पुढवीए पंचसु अनुत्तरेसु जाव संखेज्जवित्थडे नरए किं सम्मदिट्ठीनेरइया पुच्छा, गोयमा ! सम्मदिट्ठीनेरइया न उवव० मिच्छादिट्ठीनेरइया उवव० सम्मामिच्छदिट्ठी नेरइया न उवव० एवं उववज्जंतिवि अविरहिए जहेव रयणप्पभाए, एवं असंखेज्जवित्थडेसुवि तिन्नि गमगा

वृ. अथ रत्नप्रभादिनारकवक्तव्यतामेव सम्यग्दृष्ट्यादीनाश्रित्याह—‘इमीसे ण’मित्यादि, ‘नोसम्मामिच्छादिट्ठी उववज्जंति’ति “न सम्मामिच्छो कुणइ काल” मिति वचनात् मिश्रदृष्ट्यो न प्रियन्ते नापि तद्भवप्रत्ययं तेषामवधिज्ञानं स्यात् येन मिश्रदृष्ट्यः सन्तस्ते उत्पद्येरन्, ‘सम्मामिच्छदिट्ठीहिं नेरइएहिं अविरहिया विरहिया व’ति कादाचित्कत्वेन तेषां विरहसंभवादिनि अथ नारकवक्तव्यताव भङ्गयन्तरेणाह—

मू. (५६६) से नूनं भंते ! कण्हलेस्से नीललेस्से जाव सुकलेस्से भविता कण्हलेस्सेसु नेरइएसु उवव० ?, हंता गोयमा ! कण्हलेस्से जाव उववज्जंति, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुघइ कण्ह-लेस्से जाव उववज्जंति ?, गोयमा ! लेस्सट्ठाणेसु संकिलिस्समाणेसु संकि० २ कण्हलेसं परिणमइ कण्ह० २ कण्हलेसेसु नेरइएसु उववज्जंति से तेणट्ठेणं जाव उववज्जंति ।

से नूनं भंते ! कण्हलेस्स जाव सुकले स्से भविता नीललेस्सेसु नेरइएसु उववज्जंति ?, हंता गोयमा ! जाव उववज्जंति, से केणट्ठेणं जाव उववज्जंति ?, गोयमा ! लेस्सट्ठाणेसु संकिलिस्समाणेसु वा विसुज्झमाणेसु नीललेस्सं परिणमंति नील० २ नीललेस्सेसु उवव से तेणट्ठेणं गोयमा जाव उवव० । से नूनं भंते ! कण्हलेस्से नील जाव भविता काउलेस्सेसु नेरइएसु उवव० एवं जहा नीललेस्सा तहा काउलेस्सावि भाणियव्वा जाव से तेणट्ठेणं जाव उववज्जंति । सेवं भंते ! सेवं भंत

वृ. ‘से नून’मित्यादि, ‘लेस्सट्ठाणेसु’ति लेश्याभेदेषु ‘संकिलिस्समाणेसु’ति अविशुद्धिं गच्छत्सु ‘कण्हलेसं परिणमइ’ति कृष्णलेश्यां याति ततश्च ‘कण्हलेसे’त्यादि ।

‘संकिलिस्समाणेसु वा विसुद्धमाणेसु व’ति प्रशस्तलेश्यास्थानेषु अविशुद्धिं गच्छत्सु अप्रशस्तलेश्यास्थानेषु च विशुद्धिं गच्छत्सु, नीललेश्यां परिणमतीति भावः ।

शतकं—१३ उद्देशकः—१ समाप्तः

— शतकं—१३ उद्देशकः—२ :—

वृ. प्रथमोद्देशके नारका उक्ताः द्वितीये त्वौपपातिकत्वसाधन्याददेवा उच्यन्ते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदं सूत्रम्—

मू. (५६७) कइविहा णं भंते ! देवा पन्नत्ता ?, गोयमा ! चउव्विहा देवा पन्नत्ता, तंजहा—भवणवासी वाणमंतरा जो० वेमा० । भवणवासी णं भंते ! देवा कतिविहा पन्नत्ता ?,

गोयमा ! दसविहा पन्नत्ता, तंजहा-असुरकुमारा एवं भेओ जहा बितियसए देवुदेसए जाव अपराजिया सव्वइसिद्धगा ।

केवइया णं भंते ! असुरकुमारावाससयसहस्सा पन्नत्ता ?, गोयमा ! चोसइं असुरकुमारावाससयसहस्सा पन्नत्ता, ते णं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवि० ?, गोयमा ! संखेज्जवित्थडावि असंखेज्जवि० चोसइी णं भंते ! असुरकुमारावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु असुरकुमारावासेसु एगसमएणं केवतिया असुरकुमारा उवव० जाव केवतिया तेउलेसा उवव० केवतिया कण्हपक्खिया उववजंति एवं जहा रयणप्पभाए तहेव पुच्छा तहेव वागरणं नवरं दोहिं वेदेहिं उववजंति, नपुंसगवेयगा न उवव०, सेसं तं० उव्वइंतगावि तहेव नवरं असत्री उव्वइंति, ओहिनाणी ओहिदंसणी य न उव्वइंति, सेसं तं चेव, पन्नत्तएसु तहेव नवरं संखेज्जगा इत्थिदेवगा पन्नत्ता एवं पुरिसवेदगावि, नपुंसगवेदगा नत्थि, कोहकसाई सिय अत्थि सिय नत्थि जइ अत्थि जह० एक्कं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा पन्नत्ता एवं माण माया संखेज्जा लोभकसाई पन्नत्ता सेसं तं चेव तिसुवि गमएसु संखेज्जेसु चत्तारि लेस्साओ भाणियव्वाओ, एवं असंखेज्जवित्थडेसुवि नवरं तिसुवि गमएसु असंखेज्जा भाणियव्वा जाव असंखेज्जा अचरिमा पन्नत्ता । केवतिया णं भंते ! नागकुमारावास० ? एवं जाव थणियकुमारा नवरं जत्थ जत्तिया भवणा ।

केवतिया णं भंते ! वाणमंतरावाससयसहस्सा पन्नत्ता ?, गोयमा ! असंखेज्जा वाणमंतरावाससयसहस्सा पन्नत्ता, ते णं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ?, गोयमा ! संखेज्जवित्थडा नो असंखेज्जवित्थडा, संखेज्जेसु णं भंते ! वाणंतरावाससयसहस्सेसु एगसमएणं केवतिया वाणमंतरा उवव० ?, एवं जहा असुरकुमाराणं संखेज्जवित्थडेसु तिन्नि गमगा तहेव भाणियव्वा वाणमंतराणवि तिन्नि गमगा । केवतिया णं भंते ! जोतिसियविमाणावाससयसहस्सा पन्नत्ता ?, गोयमा ! असंखेज्जा जोइसियविमाणावाससयसहस्सा पण्णत्ता, तेणं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा० ?, एवं जहा वाणमंतराणं तहा जोइसियाणवि तिन्नि गमगा भाणियव्वा नवरं एगा तेउलेस्सा, उववजंतेसु पन्नत्तेसु य असत्री नत्थि, सेसं तं चेव ।

सोहम्मे णं भंते ! कप्पे केवतिया विमाणावाससयसहस्सा पन्नत्ता ?, गोयमा ! बत्तीसं विमाणावाससयसहस्सा पन्नत्ता, ते णं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ?, गोयमा ! संखेज्जवित्थडावि असंखेज्जवित्थडावि, सोहम्मे णं भंते ! कप्पे बत्तीसाए विमाणावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु विमाणेसु एगसमएणं केवतिया सोहम्मा देवा उववजंति ? केवतिया तेउलेसा उववजंति ? एवं जहा जोइसियाणं तिन्नि गमगा तहेव तिन्नि गमगा भाणियव्वा नवरं तिसुवि संखेज्जा भाणियव्वा, ओहिनाणी ओहिदंसणी य चयावेयव्वा, सेसं तं चेव ।

असंखेज्जवित्थडेसु एवं चेव तिन्नि गमगा नवरं तिसुवि गमएसु असंखेज्जा भाणियव्वा, ओहिनाणी य ओहिदंसणी य संखेज्जा चयंति, सेसं तं चेव, एवं जहा सोहम्मे वत्तव्या भणिया तहा ईसाणेवि छ गमगा भाणियव्वा, सणकुमारे एवं चेव नवरं इत्थीवेयगा न उववजंति पन्नत्तेसु य न भण्णांति, असत्री तिसुवि गमएसु न भण्णांति, सेसं तं चेव, एवं जाव सहस्सारे, नाणत्तं विमाणेसु लेस्सासु य, सेसं तं चेव ।

आणयपाणयेसु णं भंते ! कप्पेसु केवतिया विमाणावाससया पन्नत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि

विमाणावाससया पन्नत्ता, ते णं भंते ! किं संखेज्जं असंखे० गोयमा ! संखेज्जवित्थं असंखेज्जवि० एवं संखेज्जवित्थडेसु तिन्नि गमगा जहा सहसारे असंखेज्जवित्थडे० उववज्जंतेसु य चयंतेसु य एवं चेव संखेज्जा भाणियव्वा पन्नत्तेसु असंखेज्जा नवरं नोइंदियोउत्ता अनंतरोववन्नगा अनंतरोगाढगा अनंतराहारागा अणंतरपज्जत्तागा य एएसिं जहन्नेणं एक्कं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा प०॥ सेसा असंखेज्जा भाणियव्वा ।

आरणघुएसु एवं चेव जहा आणयपाणएसु नाणत्तं विमाणेसु, एवं गेवेज्जगावि ।

कति णं भंते ! अनुत्तरविमाणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंच अनुत्तरविमाणा पन्नत्ता, ते णं भंते ! किं संखेज्जवित्थडा असंखेज्जवित्थडा ?, गोयमा ! संखेज्जवित्थडे य असंखेज्जवित्थडा य ।

पंचसु णं भंते ! अनुत्तरविमाणेसु संखेज्जवित्थडे विमाणे एगसमएणं केवतिया अनुत्तरवाइया देवा उवव० ?, केवतिया सुक्कलेस्सा उवव० ? पुच्छ, तहेव गोयमा ! पंचसु णं अनुत्तरविमाणेसु संखेज्जवित्थडे अनुत्तरविमाणे एगसमएणं जह० एक्कं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा अनुत्तरवाइया देवा उववज्जंति एवं जहा गेवेज्जविमाणेसु संखेज्जवित्थडेसु नवरं किण्ह-पक्खिया अभवसिद्धिया तिसु अन्नाणेसु एए न उववज्जंति न चयंति न पन्नत्ताएसु भाणियव्वा अचरिभावि खोडिज्जंति जाव संखेज्जा चरिमा पं० सेसं तं०, असंखेज्जवित्थडेसुवि एए न भन्नंति नवरं अचरिमा अत्थि, सेसं जहा गेवेज्जएसु असंखेज्जवित्थडेसु जाव असंखेज्जा अचरिमा प० ।

चोसट्ठीए णं भंते ! असुरकुमारावाससयसहस्सेसु संखेज्जवित्थडेसु असुरकुमारावासेसु किं सम्मादिट्ठी असुरकुमारा उवव० मिच्छादिट्ठी एवं जहा रयणप्पभाए तिन्नि आलावगा भणिया तहा भाणियव्वा, एवं असंखेज्जवित्थडेसुवि तिन्नि गमगा, बं जाव गेवेज्जवि० अनुत्तरवि० एवं चेव, नवरं तिसुवि आलावएसु मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी य न भन्नंति, सेसं तं चेव ।

से नूनं भंते ! कण्हलेस्सा नीलजाव सुक्कलेस्से भवित्ता कण्हलेस्सेसु देवेसु उवव० ?, हंता गोयमा ! एवं जहेव नेरइएसु पढमे उदेसए तहेव भाणियव्वं, नीललेसाएवि जहेव नेरइयाणं जहा नीललेस्साए, एवं जाव पण्हलेस्सेसु सुक्कलेस्सेसु एवं चेव, नवरं लेस्सट्ठाणेसु विसुज्झमाणेसु वि० २ सुक्कलेस्सं परणमति सु० २ सुक्कलेस्सेसु देवेसु उववज्जंति, से तेणट्ठेणं जाव उववज्जंति । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ।

वृ. 'कइविहे' त्यादि, 'संखेज्जवित्थडावि असंखेज्जवित्थडावि' ति इह गाथा—

॥ १ ॥ "जंबुदीवसमा खलु भवणा जे हुंति सव्वखुड्डागा ।

संखेज्जवित्थडा मज्झिमा उ सेसा असंखेज्जा ॥ इति

'दोहि विवेहिं उववज्जंति' ति द्वयोरपि स्त्रीपुंवेदयोरुत्पद्यन्ते, तयोरेव तेषु भावात्, 'असन्नी उव्वइंति' ति असुरादीशानान्तदेवानामसज्जिज्जपि पृथिव्यादिपूतादात्, 'ओहिनाणी ओहिंदसणी य न उव्वइंति' ति असुराद्युद्वृत्तानां तीर्थःकरादित्वालाभात् तीर्थःकरादीनामेवावधिमतामुद्वृत्तेः, 'पन्नत्ताएसु तहेव' ति 'प्रज्ञप्तकेषु' प्रज्ञप्तदोषलक्षितगमाधीतेष्वसुरकुमारेषु तथैव यथा प्रथमोद्देशके 'कोहकसाई' इत्यादि, क्रोधमानमायाकषायोदयवन्तो देवेषु कादाचित्का अत उक्तं 'सिय अत्थी' त्यादि, लोभकषायोदयवन्तस्तु सार्वदिका अत उक्तं 'संखेज्जा लोभकसाई पन्नत्ता' ति, 'तिसुवि गमएसु चत्तारि लेसाओ भाणियव्वाओ' ति 'उववज्जंति उव्वइंति पन्नत्ता' इत्येवंलक्षणेपु

त्रिष्वपि गमेषु चतो लेश्यास्तेजो लेश्यान्ता भणितव्याः, एता एव हि असुरकुमारादीनां भवन्तीति,
'जल्य जलिया भवण'ति यत्र निकाये यावन्ति भवनलक्षाणि तत्र तावन्त्युच्चारणीयानि, यथा—

॥ १ ॥ “चउसड्डी असुराणं नागकुमाराणं होइ चुलसीई ।

बावत्तरि कणगाणं वाउकुमाराणं छन्नउई ॥

॥ २ ॥ दीवदिसाउदहीणं विज्जुकमारिंदथणियमग्गीणं ।

जुयलाणं पत्तेयं छावत्तरिमो सयहस्सा ॥

—व्यन्तरसूत्रे ‘संखेज्जवित्थड’ति, इह गाथा—

॥ १ ॥ “जंबुद्वीवसमा खलु उक्कोसेणं हवंति ते नगरा ।

खुड्डा खेतसमा खलु विदेहसमगा उमज्झिमगा ॥”

ज्योतिष्कसूत्रे सङ्ख्यातविस्तृता विमानावासाः ‘एगसड्ढिभागं काऊण जोयण’मित्यादिना
ग्रन्थेन प्रमातव्याः ‘नवरं एगा तेउलेस्स’ति व्यन्तरेषु लेश्याचतुष्टयमुक्तमेतेषु तु तेजो लेश्यैवैका
वाच्या, तथा ‘उववज्जंतेसु पन्नत्तेसु य असत्री नत्थि’ति व्यन्तरेष्वसज्झिन उत्पद्यन्त इत्युक्तमिह
तु तन्निषेधः, प्रज्ञप्तेष्वपीह तन्निषेध उत्पादाभावादिति । सौधर्मसूत्रे ‘ओहिनाणी’ तत्तश्च्युता
यतस्तीर्थः करदयो भवन्त्यतोऽवधिज्ञाना-दयश्चयावयितव्याः ‘ओहिनाणी ओहिदंसणी य संखेज्जा
चयति’ति सङ्ख्यातानामेव तीर्थः क-रादित्वेनोत्पादादिति ।

‘छ गमग’ति उत्पादादययः सङ्ख्यातविस्तृतानाश्रित्य अत एव च त्रयोऽसङ्ख्यात-
विस्तृतानाश्रित्य एवं षड् गमाः, ‘नवरं इत्थिवेयगे’त्यादि, स्त्रियः सनत्कुमारादिषु नोत्पद्यन्ते न
च सन्ति उद्वृत्तौ तु स्यु ‘असत्री तिसुवि गमएसु न भन्नइ’ति सनत्कुमारादिदेवानां सज्झिभ्य
एवोत्पादेन च्युतानां च सज्झिष्वेव गमनेन गमत्रयेष्वसज्झित्वस्याभावादिति ।

‘एवं जाव सहस्सारे’ति सहस्रारान्तेषु तिश्चामुत्पादेनासङ्ख्यातानां त्रिष्वपि गमेषु भावादिति
‘नाणत्तं विमाणेषु लेसासु य’ति तत्र विमानेषु नानात्वं ‘बत्तीसअट्ठवीसे’त्यादिना ग्रन्थेन समवसेयं,
लेश्यासु पुनरिदं—

॥ १ ॥ तेउ १ तेऊ २ तहा तेउ पम्ह ३ तम्हा ४ य पम्हसुक्का य ५ ।

सुक्का य ६ परमसुक्का ७ सुक्काइविमाणवासीणं ॥ इति,

इह च सर्वेष्वपि शुक्रादिदेवस्तानेषु परमशुक्तेति ॥ आनतादिसूत्रे ‘संखेज्जवित्थ-
डेसु’इत्यादि, उत्पादेऽवस्थाने ध्ववने च सङ्ख्यातविस्तृतत्वाद्विमानानां सङ्ख्याता एव भवन्तीति
भावः, असङ्ख्यातविस्तृतेषु पुनरुत्पादध्ववनयोः सङ्ख्याता एव, यतो गर्भजमनुष्येभ्य एवान-
तादिषूपत्यन्ते ते च सङ्ख्याता एव, तथाऽऽनतादिभ्यश्च्युता गर्भजमनुष्येभ्येवोत्पद्यन्तेऽतः समयेन
सङ्ख्यातानामेवोत्पादध्ववनसम्भवः, अवस्थितिस्त्वसङ्ख्यातानामपि स्यादसङ्ख्यातजीवितत्वेनैकदैव
जीवितकालेऽसङ्ख्यातानामुत्पादादिति । ‘पन्नत्तेसु असंखेज्जा नवरं नोईदिओवउत्ते’त्यादिप्रज्ञप्तक-
गमेऽसङ्ख्येया वाच्याः केवलं नोईद्रियोपयुक्तादिषु पञ्चसु पदेषु सङ्ख्याता एव, तेषामुत्पादावसर
एव भावाद, उत्पत्तिश्च सङ्ख्यातानामेवेति दर्शितं प्रागिति, ‘पंच अनुत्तरोववाइय’ति तत्र मध्यमं
सङ्ख्यातविस्तृतं योजनलक्षप्रमाणत्वादिति ।

‘नवरं कण्हपक्खिण’त्यादि, इह सम्यग्दधीनामेत्पादात् कृष्णपाक्षिकादिपदानां गमत्रयेऽपि

निषेधः, 'अचरिमावि खोडिज्जंति'ति येषां चरमोऽनुत्तरदेवभवः स एव ते चरमास्तदितरे त्वचरमास्ते च निषेधनीयाः, यत्तश्चरमा एव मध्यमे विमाने उत्पद्यन्त इति । 'असंखेज्जवित्थडेसुवि एए न भज्जंति'ति इहैते कृष्णपाक्षिकादयः 'नवरं अचरिमा अत्थि'ति यतो बाह्यविमानेषु पुनरुत्पद्यन्त इति । 'तिन्नि आलावग'ति सम्यग्धृष्टिमिथ्याधृष्टिसम्यग्मिथ्याधृष्टिविषया इति ।

'नवरं तिसुवि आलावगेसु' इत्यादि, उप्पत्तीए चवणे पन्नत्तालावए य मिथ्याधृष्टि सम्यग्मिथ्याधृष्टिश्च न वाच्यः, अनुत्तरसुरेषु तस्यासम्भवादिति । त्रयोदशशते द्वितीयः ।

शतकं-१३ उद्देशकः-२ समाप्तः

-: शतकं-१३ उद्देशकः-३ :-

बृ. अनन्तरोद्देशके देववक्तव्यतोक्ता, देवाश्च प्रायः परिचारणावन्त इति परिचारणानिरूपणार्थं तृतीयोद्देशकमाह, तस्य चेदमादि सूत्रम्-

मू. (५६८) 'नेरइया णं भंते! अनंतराहारा ततो निव्वत्तणया एवं परियारणापदं निरवसेसं भाणियव्वं! सेवं भंते! सेवं भंते! !

बृ. 'नेरइया ण'मित्यादि, 'अनंतराहार'ति उपपातक्षेत्रप्राप्तिसमय एवाहारयन्तीत्यर्थः, 'तओ निव्वत्तणय'ति ततः शरीरनिर्वृत्ति, 'एवं परियारणे'त्यादि, परिचारणापदं-प्रज्ञापनायां चतुर्शित्तमं, तच्चैव- 'तओ परियाइयणया तओ परिणामणया तओ परियारणया तओ पच्छा विउव्वणया हंता गोयमा' इत्यादि ।

'तओ परियाइयणय'त्त ततः पर्यापानम्-अङ्गप्रत्यङ्गैः समन्तादापानमित्यर्थः 'तओ परिणाम-णय'ति ततः आपीतस्य-उपात्तस्य परिणतिरिन्द्रियादिविभागेन 'तओ परियारणय'ति ततः शब्दादिविषयोपभोग इत्यर्थः 'तओ पच्छा विउव्वणय'ति ततो विक्रया नानारूपा इत्यर्थः इति ॥

शतकं-१३ उद्देशकः-३ समाप्तः

-: शतकं-१३ उद्देशकः-४ :-

बृ. अनन्तरोद्देशके परिचारणोक्ता, सा च नारकादीनां भवतीति नारकाद्यर्थःप्रतिपादनार्थं चतुर्थोद्देशकमाह, तस्य चेदमादिसूत्रम् ।

मू. (५६९) 'कति णं भंते! पुढवीओ पन्नत्ताओ?, गोयमा! सत्त पुढवीओ पन्नत्ताओ, तंजहा- रयणप्पभा जाव अहे सत्तमा ।

अहेसत्तमाए णं भंते! पुढवीए पंच अनुत्तरा महतिमहालया जाव अपइट्ठाणे ।

ते णं नरगा छट्ठीए तमाए पुढवीए नरएहिंतो महंततरा चेव १ महाविच्छिन्नतरा चेव २ महावासतरा चेव ३ महापइरिकतरा चेव ४, नो तहा महापवेसणतरा चेव १ नो आइन्नतरा चेव २ नो आउलतरा चेव ३ अनोयणतरा चेव ४ ।

तेसु णं नरएसु नेरतिया छट्ठीए तमाए पुढवीए नेरइएहिंतो महाकम्मतरा चेव १ महाकिरियतरा चेव २ महासवतरा चेव ३ महावेयणतरा चेव ४ नो तहा अप्पकम्मतरा चेव १ नो अप्पकिरियतरा चेव २ नो अप्पासवरा चेव ३ नो अप्पवेदणतरा चेव ४ अप्पट्ठियतरा चेव १

अप्यजुत्तियतरा चेव २ नो तथा महद्वियतरा चेव १ नो महजुइयतरा चेव २ ।

छट्टीए णं तमाए पुढवीए एगे पंचूणे निरयावाससयसहस्से पन्नते, ते णं नरगा अहेसत्तमाए पुढवीए नेरइएहिंतो नो तथा महत्तरा चेव महाविच्छिन्न ० ४ महप्पवेसणतरा चेव आइन्न ० ४ तेसु णं नरएसु णं नेरतिया अहेसत्तमाए पुढवीए नेरइएहिंतो अप्पकम्मतरा चेव अप्पकिरि ० ४ नो तथा महाकम्मतरा चेव महाकिरिय ४ महद्वियतरा चेव महाजुइयतरा चेव नो तथा अप्पद्वियतरा चेव अप्पजुइयतरा चेव ।

छट्टीए णं तमाए पुढवीए नरगा पंचमाए धूमप्पभाप पु ० नरएहिंतो महत्तरा चेव ४ नो तथा महप्पवेसणतरा चेव ४, तेसु णं नरएसु नेरतिया पंचमाए धूमप्पभाप पुढवीएहिंतो महाकम्मतरा चेव ४ नो तथा अप्पकम्मतरा चेव ४ अप्पद्वियतरा चेव २ नो तथा महद्वियतरा चेव २ ।

पंचमाए णं धूमप्पभाप पुढवीए तिन्नि निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता एवं जहा छट्टीए भणिया एवं सत्तवि पुढवीओ परोप्परं भण्णांति जाव रयणयभंति जाव नो तथा महद्वियतरा चेव अप्पजुत्तियतरा चेव ।

वृ. 'कइ ण'मित्यादि, इह च द्वारगाथे क्वचिद् दृश्यते, तद्यथा—

॥ १ ॥ "नेरइय १ फास २ पणिहो ३ निरयंते ४ चेव लोयमज्जे य ५ ।

दिसिविदिसाण य पवहा ६ पवत्तणं अत्थिकाएहिं ७ ॥

॥ २ ॥ अत्थी पएसफुसणा ८ ओगाहणया य जीवमोगाद्ध ।

अत्थि पएसनिसीयण बहुस्समे लोगसंठाणे ॥ इति

अनयोश्चार्थः उद्देशकार्थाधिगमावगम्य एवेति, 'महत्तरा चेव'ति आयामतः 'विच्छिन्नतरा चेव'ति विष्कम्भतः 'महावासतरा चेव'ति अवकाशो—बहूनां विवक्षितद्रव्याणामवस्थानयोग्यं क्षेत्रं महानवकाशो येषु ते महावकाशाः अतिशयेन महावकाशा महावकाशतराः, ते च महाजनसङ्कीर्णा अपि भवन्तीत्यत उच्यते 'महापइरिक्कतरा चेव'ति महत्तरातिरिक्तं—विजनमतिशयेन येषु ते तथा 'नो तथा महापवेसणतरा चेव'ति 'नो' नैव 'तथा' तेन प्रकारेण यथा षष्ठपृथिवीनरका अतिशयेन महत्प्रवेशनं—गत्यन्तरात्ररकगतौ जीवानां प्रवेशो येषु ते तथा, षष्ठपृथिव्यपेक्षयाऽसङ्ख्यगुणहीनत्वात्तत्रारकाणामिति, नोशब्द उत्तरपदद्वयेऽपि सम्बन्धनीयः, यत एव नो महाप्रवेशनतरा अत एवं 'नो आइन्नतरा चेव'ति नान्यन्तमाकीर्णा—सङ्कीर्णा नारकैः 'नो आउलतरा चेव'ति इतिकर्तव्यतया ये आकुला नारकलोकास्तेषामतिशयेन योगादाकुलतरास्ततो नोशब्दयोगः, किमुक्तं भवति ।

'अनोमानतरा चेव'ति अतिशयेनासङ्कीर्णा इत्यर्थः—क्वचित्सुनरिदमेवं दृश्यते—'अनोयणता चेव'ति तत्र चानोदनतराः व्याकुलजनाभावातिशयेन परस्परं नोदनवर्जिता इत्यर्थः 'महाकम्मतर'ति आयुष्कवेदनीयादिकर्मणां महत्त्वात् 'महाकिरियतर'ति कायिक्यादिक्रियाणां महत्त्वात् तत्काले कायमहत्वात्पूर्वकाले च महाभादित्वाद् अत एव महाश्रवतरा इति 'महावेयणतर'ति महाकर्मत्वात्, 'नो तहे'त्यादिना निषेधतस्तदेवोक्तं, विधिप्रतिषेधतो वाक्यप्रवृत्तेः, नोशब्दश्चेह प्रत्येकं सम्बन्धनीयः पदचतुष्टयइति, तथा 'अप्पद्वियतर'ति अवध्यादिद्रष्टव्यत्वात् 'अप्पजुइयतर'ति दीप्तेरभावात्

एतदेव व्यतिरेकेणोच्यते—‘नो तहामहद्विप’ इत्यादि, नोशब्दः पदद्वयेऽपि सम्बन्धनीयः

मू. (५७०) रयणप्पभापुढविनेरइया णं भंते ! केरिसयं पुढविफासं पद्यणुअवमाणा विहरंति ? , गोयमा ! अनिट्ठं जाव अमणामं एवं जाव अहेसत्तमपुढविनेरइया एवं आउफासं एवं जाव वणस्सइफासं ।

वृ. स्पर्शद्वारे ‘एवं जाव वणस्सइफासं’ति इह यावत्करणातेजस्कायिकस्पर्शसूत्रं वायुकायिकस्पर्शसूत्रं च सूचितं, तत्र च कश्चिदाह—ननु सप्तस्वपि पृथिवीषु तेजस्कायिक-वर्जपृथिवीकायिकादिस्पर्शो नारकाणां युक्तः येषां तासु विद्यमानत्वात् बादरतेजसां तु समयक्षेत्र एव सद्भावात् सूक्ष्मतेजसां पुनस्तत्र सद्भावेऽपि स्पर्शनिन्द्रियविषयत्वादिति ।

अत्रोच्यते, इह तेजस्कायिकस्येव परमाधार्मिकविनिर्मितज्वलनसद्भावस्तुनः स्पर्श तेजस्कायिकस्पर्श इति व्याख्येयं न तु साक्षात्तेजस्कायिकस्यैव असंभवात् अथवा भवान्तरानुभूत-तेजस्कायिकपर्यायपृथिवीकायिकादिजीवस्पर्शपेक्षयेदं व्याख्येयमिति ॥

मू. (५७१) इमाणं भंते ! रयणप्पभापुढवी दोच्चं सक्करप्पभं पुढविं पणिहाय सव्वमहंति या वाहल्लेणं सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु एवं जहा जीवाभिगमे बितिए नेरइयउद्देसए ।

वृ. प्रणिधिद्वारे ‘पणिहाय’ति प्रणिधाय—प्रतीत्य ‘सव्वमहंतय’ति, सर्वथा महती अशीति-सहस्राधिकयोजनलक्षप्रमाणत्वाद्वलप्रभावाहल्यस्य शर्कराप्रभावाहल्यस्य च द्वात्रिंशत्सहस्राधिक-योजनलक्षमानत्वात् ‘सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु’ति सर्वथा लघ्वी ‘सर्वान्तेषु’ पूर्वापरदक्षिणोत्तर-विभागेषु, आयामविष्कम्भाभ्यां रज्जुप्रमाणत्वाद्वलप्रभायासततो महत्तरत्वात् शर्कराप्रभायाः, ‘एवं जहा जीवाभिगमे’ इत्यादि । अनेन च यत्सूचितं तदिदं—‘हंता गोयमा ! इमा णं रयणप्पभा पुढवी दोच्चं पुढविं पणिहाय जाव सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु । दोच्चा णं भंते ! पुढवी तच्चं पुढविं पणिहाय सव्वखुड्डिया जाव सव्वंतेसु, एवं एणं अभिलावेणं जाव छट्ठिया पुढवी अहे सत्तमं पुढविं पणिहाय जाव सव्वखुड्डिया सव्वंतेसु’ति ॥

मू. (५७२) इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए निरयपरिसामंतेसु जे पुढविकाइया एवं जहा नेरइयउद्देसए जाव अहेसत्तमाए ।

वृ. निरयान्तद्वारे ‘निरयपरिसामंतेसु’ति निरयावासानां पार्श्वत इत्यर्थः ‘जहा नेरइय-उद्देसए’ति जीवा भिगमसम्बन्धिनि, तत्र चैवमिदं सूत्रम्—‘आउक्काइया तेउक्काइया वाउक्काइया वणस्सइकाइया, ते णं जीवा महाकम्मतरा चेव जाव महावेयणतरा चेव ? , हंता गोयमा !’

मू. (५७३) कहि णं भंते ! लोगस्स आयाममज्जे पन्नत्ते ? , गोयमा ! इमीसे णं रयणप्पभाए उवासंतरस्स असंखेज्जतिभागं ओगाहेत्ता एत्थ णं लोगस्स आयाममज्जे पन्नत्ते ।

कहि णं भंते ! अहेलोगस्स आयाममज्जे पन्नत्ते ? , गोयमा ! चउत्थीए पंकप्पभाए पुढवीए उवासंतरस्स सातिरेगं अद्धं ओगाहिता एत्थ णं अहेलोगस्स आयाममज्जे पन्नत्ते ।

कहि णं भंते ! उट्ठलोगस्स आयाममज्जे पन्नत्ते ? , गोयमा ! उप्पिं सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं हेट्ठिं बंभलोए कप्पे रिट्ठविमाणे पत्थडे एत्थ णं उट्ठलोगस्स आयाममज्जे पन्नत्ते ।

कहिन्नं भंते ! तिरियलोगस्स आयाममज्जे पन्नत्ते ? , गोयमा ! जंबूदीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स बहुमज्जदेसभाए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उवरिमहेड्डिल्लेसु खुड्ढागपयरेसु एत्थ णं

तिरियलोगस्समज्जे अट्ठपएसिए रुयए पन्नत्ते, जओ णं इमाओ दस दिसाओ पवहंति, तंजहा-
पुरच्छिमा पुरच्छिमदाहिणा एवं जहा दसमसए नामधेज्जंति ।

वृ. लोकमध्यद्वारे 'चउत्थीए पंकप्पभाए' इत्यादि, रुचकस्याधो नवयोजनशता-
न्यतिक्रम्याधोलोको भवति लोकान्तं यावत्, स च सातिरेकाः सप्त रज्जवस्तन्मध्यभागः चतुर्थाः
पञ्चम्याश्च पृथिव्या यदवकाशान्तरं तस्य सातरेकमर्द्धमतिवाह्य भवतीति । तथा रुचकस्योपरि
नवयोजनशतान्यतिक्रम्योर्द्धलोको व्यपदिश्यते लोकान्तमेव यावत्, स च सप्त रज्जवः
किञ्चिन्न्यूनास्तस्य च मध्यभागप्रतिपादनावाह- 'उत्थिं सणंकुमारमारहिंदाणं कप्पाण' मित्यादि ।

तथा 'उवरिमहिद्विल्लेसु खुड्ढागपयरेसु' ति लोकस्य वज्रमध्यत्वाद्वलप्रभाया रत्नकाण्डे
सर्वशुल्लकं प्रतरद्वयमस्ति, तयोश्चोपरिमो यत आरभ्य लोकस्योपरिमुखा वृद्धि 'हेद्विल्ले' ति अधस्तनो
यत आरभ्य लोकस्याधोमुखा वृद्धि तयोरुपरिमाधस्तनयोः 'खुड्ढागपयरेसु' ति शुल्लकप्रतरयोः
सर्वलघुप्रदेशप्रतरयोः । 'एत्थ णं' ति प्रज्ञापकेनोपायतः प्रदर्श्यमाने तिर्यग्लोकमध्येऽष्टप्रदेशको
रुचकः प्रज्ञातः, यश्च तिर्यग्लोकमध्ये प्रज्ञातः स सामर्थ्यात्तिर्यग्लोकायाममध्यं भवत्येवेति,
किम्भूतोऽसावष्ट- प्रदेशिको रुचकः ? इत्याह- 'जओ णं इमाओ' इत्यादि -

मू. (५७४) इंदा णं भंते ! दिसा किमादीया किंपवहा कतिपदेसादीया कतिपदेसुत्तरा
कतिपदेसीया किंपज्जवसिया किंसंठिया पन्नत्ता ?, गोयमा ! इंदा णं दिसा रुयगादीया रुयगप्पवहा
दुपएसदीया दुपएसुत्तरा लोगं पडुच्च असंखेज्जपएसिया अलोगं पडुच्च अनंतपएसिया लोगं पडुच्च
साईया सपज्जवसिया अलोगं पडुच्च साईया अपज्जवसिया लोगं पडुच्च मुरजसंठिया अलोगं पडुच्च
सगडुद्धिसंठिया पन्नत्ता ।

अग्गेयी णं भंते ! दिसी किमादीया किंपवहा कतिपएसदीया कतिपएसविच्छिन्ना
कतिपएसीया किंपज्जवसिया किंसंठिया पन्नत्ता ?, गोयमा ! अग्गेयी णं दिसा रुयगादीया रुयगप्प-
वहा एगपएसदीया एगपएसविच्छिन्ना अनुत्तरा लोगं पडुच्च असंखेज्जपएसीया अलोगं पडुच्च
अनंतपएसीया लोगं पडुच्च साईया सपज्जव० अलोगं पडुच्च साईया अपज्जवसिया छिन्नमुत्ताव-
लिसंठिया पन्नत्ता ।

जमा जहा इंदा, नेरइया जहा अग्गेयी, एवं जहा इंदा तथा दिसाओ चत्तारि जहा अग्गेई
तहा चत्तारिवि विदिसाओ ।

विमला णं भंते ! दिसा किमादीया० ?, पुच्छा जहा अग्गेयीए, गोयमा ! विमला णं दिसा
रुयगादीया रुयगप्पवहा चउप्पएसदीया दुपएसविच्छिन्ना अनुत्तरा लोगं पडुच्च सेसं जहा अग्गेयीए
नवरं रुयगसंठिया पन्नत्ता एवं तमावि ।

वृ. दिगविदिक्प्रवहद्वारे 'किमाइय' ति क आदिः- प्रथमो यस्याः सा किमादिका आदिश्च
विवक्षया विपर्ययेणापि स्यादित्यत आह- 'किंपवह' ति प्रवहति-प्रवर्तते अस्मादिति प्रवहः कः
प्रवहो यस्याः सा तथा 'कतिपएसाइय' ति कति प्रदेशा आदिष्यस्याः सा कतिप्रदेशादिका
'कतिपएसुत्तर' ति कतिप्रदेशा उत्तरे-वृद्धौ यस्याः सा ।

तथा 'लोकं पडुच्च मुरजसंठिय' ति लोकान्तस्य परिमण्डलाकारत्वेन मुरजसंस्थानता दिशः
स्यात्ततश्च लोकान्तं प्रतीत्य मुरजसंस्थितेत्युक्तं, एतस्य च पूर्वा दिशमाश्रित्य चूर्णिकारकृत्यं

भावना-‘पुव्वुत्तराए पएसहाणीए तहा दाहिणपुव्वाए रुयगदेसे मुरजहेड्डं दिसि अंते चउप्पएसो दडुव्वा मज्जे य तुडं हवइ’ति । ‘अलोणं पडुच्च सगडुद्धिसंठिय’ति रुचके तु तुण्डं कल्पनीयं आदौ संकीर्णत्वात् तत उत्तरोत्तरं विस्तीर्णत्वादिति, ‘एगपएसविच्छिन्न’ति, कथम् ? अत आह-‘अमुत्तर’ति वृद्धिवर्जिता यत इति ॥

मू. (५७५) किमियं भंते ! लोएत्ति पवुच्चइ ?, गोयमा ! पंचत्थिकाया, एस णं एवतिए लोएत्ति पवुच्चइ, तंजहा-धम्मत्थिकाए अहम्मत्थिकाए जाव पोगलत्थिकाए ।

धम्मत्थिकाए णं भंते ! जीवाणं किं पवत्तति ?, गोयमा ! धम्मत्थिकाएणं जीवाणं आगम-णगमण भासुम्मेसमणजोगा वड्जोगा कायजोगा जे यावन्ने तहप्पगारा चला भावा सव्वे ते धम्मत्थिकाए पवत्तंति, गइलक्खणे णं धम्मत्थिकाए ।

अहम्मत्थिकाएणं जीवाणं किं पवत्तति ?, गोयमा ! अहम्मत्थिकाएणं जीवाणं ठाणनिसीयणतुयट्ठण मणस्स य एगतीभावकरणता जे यावन्ने ० थिरा भावा सव्वे ते अहम्मत्थिकाये पवत्तंति, ठाणलक्खणे णं अहम्मत्थिकाए । आगासत्थिकाए णं भंते ! जीवाणं अजीवाणं य किं पवत्तति ?, गोयमा ! आगासत्थिकाएणं जीवदव्वाणं य अजीवदव्वाणं य भायणभूए-

चू. प्रवर्तनद्वारे ‘आगमणगमणे’ इत्यादि, आगमनगमने प्रतीते भाषा-व्यक्तवचनं ‘भाष व्यक्तायां चाचि’ इति वचनात् उन्मेषः-अक्षिव्यापारविशेषः मनोयोगवाग्योगकाययोगाः प्रतीता एव तेषां च द्वन्द्वस्ततस्ते, इह च मनोयोगादयः सामान्यरूपाः आगामनादयस्तु तद्विशेषा इति भेदेनोपात्ताः, भवति च सामान्यग्रहणेऽपि विशेषग्रहणं तत्स्वरूपोपदर्शनार्थः भिति ।

‘जे यावन्ने तहप्पगार’ति ‘ये चाप्यन्ये’ आगमनादिभ्योऽपरे ‘तथाप्रकाराः’ आगमना-दिसदृशाः भ्रमणचलनादयः ‘जला भाव’ति चलस्वभावाः पर्यायाः सर्वे ते धर्मास्तिकाये सति प्रवर्तन्ते, कुत ? इत्याह-

‘गइलक्खणे णं धम्मत्थिकाए’ति । ‘ठाण निसीयण ०’ ‘कायोत्सर्गासनशयनानि प्रथमा-बहुवचनलोपदर्शनात्, तथा मनसश्चानेकत्वस्यैकत्वस्य भवनमेकत्वीभावस्तस्य यत्करणं तत्तथा

‘आगासत्थिकाएण’मित्यादि, जीवद्रव्याणां चाजीवद्रव्याणां च भेदेन भाजनभूतः, अनेन चेदमुक्तं भवति-एतस्मिन् सति जीवादीनामवगाहः प्रवर्तते एतस्यैव प्रश्रितत्वादिति, भाजन-भावमेवास्य दर्शयन्नाह-

मू. (५७६) एगेणवि से पुन्ने दोहिवि पुन्ने सयंपि माएज्जा ।

कोडिसएणवि पुन्ने कोडिसहस्संपि माएज्जा ॥

अवगाहणालक्खणे णं आगासत्थिकाए ।

चू. ‘एगेणवी’त्यादि, एकेन-परमाण्वादिना ‘से’ति असौ आकाशस्तिकायप्रदेश इति गम्यते ‘पूर्ण’ भृतस्तथा द्वाभ्यामपि ताभ्यामसौ पूर्णः, कथमेतत् ?, परिणामभेदात् यथाऽपवर-काकाशमेकप्रदीपप्रभाटलेनापि पूर्यते द्वितीयमपि तत्तत्र माति यावच्छतमपि तेषां तत्र माति ।

तथौषधिविशेषापादितपरिणामादेकत्र पारदकर्षे सुवर्णकर्षशतं प्रविशति, पारदकर्षभूतं च सदौषधिसामर्थ्यात् पुनः पारदस्य कर्ष सुवर्णस्य च कर्षशतं भवति विचित्रत्वासुदृगपरि-णामस्येति ।

मू. (५७७) जीवत्थिकाएणं भंते ! जीवाणं किं पवत्तति ?, गोयमा ! जीवत्थिकाएणं जीवे अनंतानं आभिनिबोहियनाणपज्जवाणं अनंताणं सयनाणपज्जवाणं एवं जहा वितियसए अत्थिकायउद्देसए जाव उवओगं गच्छति, उवओगलक्खणे णं जीवे ।

पोग्गलत्थिकाएणं पुच्छा, गोयमा ! पोग्गलत्थिकाएणं जीवाणं ओरालियवेउव्वियआहारए तेयाकम्मए सोइंदियचक्खिंदियधाणिंदियजिब्भंदियफासिंदियमणजोगवयजोगकाजोगआणा-पाणूणं च ग्रहणं पवत्तति, ग्रहणलक्खणे णं पोग्गलत्थिकाए ॥

वृ. 'अवगाहणालक्खणे णं'ति इहावगाहना-आश्रयभावः ॥ 'जीवत्थिकाएण'मित्यादि, जीवास्तिकायेनेति अन्तर्भूतभावप्रत्ययत्वाजीवास्तिकायत्वेन जीवतयेत्यर्थः भदन्त ! जीवानां किं प्रवर्तते ? इति प्रश्नः, उत्तरं तु प्रतीतार्थःमेवेति ।

'पोग्गलत्थिकाएण'मित्यादि, इहोदारिकादिशरीराणां श्रोत्रेन्द्रियादीनां मनोयोगान्तानामानप्राणानां च ग्रहणं प्रवर्तते इति वाक्यार्थः, पुद्गलमयत्वादौदारिकादीनामिति ।

अस्तिकायप्रदेशस्पर्शद्वारे-

मू. (५७८) 'एगे भंते ! धम्मत्थिकायपदेसे केवतिएहिं धम्मत्थिकायपएसेहिं पुट्टे ?, गोयमा ! जहन्नपदे तिहिं उक्कोसपदे छहिं ।' केवतिएहिं अहम्मत्थिकायपएसेहिं पुट्टे ?, गोयमा ! जहन्नपए चउहिं उक्कोसपए सत्तहिं । केवतिएहिं आगासत्थिकायपएसेहिं पुट्टे ?, गोयमा ! सत्तहिं केवतिएहिं जीवत्थिकायपएसेहिं पुट्टे ?, गोयमा ! अनंतेहिं । केवतिएहिं पोग्गलत्थिकायपएसेहिं पुट्टे ?, गोयमा ! अनंतेहिं । केवतिएहिं अद्धासमएहिं पुट्टे ?, सिय पुट्टे सिय नो पुट्टे जइ पुट्टे नियमं अनंतेहिं ।

एगे भंते ! अहम्मत्थिकायपएसे केवतिएहिं पुट्टे ? जहन्नपए तिहिं उक्कोसपए छहिं सेसं जहा धम्मत्थिकायसस । एगे भंते ! आगासत्थिकायपएसे केवतिएहिं धम्मत्थिकायपएसेहिं पुट्टे गोयमा ! सिय पुट्टे सिय नो पुट्टे, जइ पुट्टे जहन्नपदे एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा चउहिं वा उक्कोसपए सत्तहिं, एवं अहम्मत्थिकायपएसेहिं वि ।

केवतिएहिं आगासत्थिकाय ? कहिं, केवतिएहिं जीवत्थिकायपएसेहिं पुट्टे ?, सिय पुट्टे सिय नो पुट्टे, जइ पुट्टे नियमं अनंतेहिं । एवं पोग्गलत्थिकायपएसेहिं वि अद्धासमएहिं वि ।

वृ. 'एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे'इत्यादि, 'जहन्नपए तिहिं'ति जघन्यपदं लोकान्तनिष्कृतरूपयत्रैकस्य धर्मास्तिकायादिप्रदेशस्यातिस्तौकैरन्यैः स्पर्शना भवति तच्च भूमासन्नाप-वरककोणदेशप्रायः, इहोपरितनेनैकेन द्वाभ्यां च पार्श्वत एको विवक्षितः प्रदेशः स्पृष्टः, एवं जघन्येन त्रिभिरिति ।

'उक्कोसपए छहिं'ति विवक्षितस्यैक उपर्येकोऽधस्तनश्चत्वारो दिक्षु इत्येवं षड्भिः रिदं च प्रतरमध्ये, । 'जहन्नपदे चउहिं'ति धर्मास्तिकायप्रदेशो जघन्यपदेऽधर्मास्तिकायप्रदेशैश्चतुर्भिः स्पृष्ट इति, कथं ?, तथैव त्रयः, चतुर्थःस्तु धर्मास्तिकायप्रदेशस्थानस्थित एवेति, उत्कृष्टपदे सप्त-भिरिति, कथं ?, षड् दिक्पट्टके, सप्तमस्तु धर्मास्तिकायप्रदेशस्थ एवेति २ ।

आकाशप्रदेशैः सप्तभिरेव, लोकान्तेऽप्यलोकाकाशप्रदेशानां विद्यमानत्वात् ३ ।

'केवतिएहिं जीवत्थिकाए'इत्यादि 'अनंतेहिं'ति अनन्तैरनन्तजीवसम्बन्धिनामनन्तानां

प्रदेशानां तत्रैकधर्मास्तिकायप्रदेशे पार्श्वतश्च दिक्त्रयादौ विद्यमानत्वादिति ४ एवं पुद्गला-
स्तिकायप्रदेशैरपि ५ । 'केवतिएहिं अद्वासमएहिं' इत्यादि, अद्वासमयः समयक्षेत्र एव न परतोऽतः
स्यात्स्पृष्टः स्यात्रेति, 'जइ पुढे नियमं अनंतैहिं' ति अनादित्वादद्वासमयानां अथवा वर्तमानसम-
यालिङ्गितानि न्यूनानि धर्मास्तिकायप्रदेशस्पर्शनाऽनुसारेणावसेया ६ ॥

'एगे भंते ! आगासत्थिकायपएसे' इत्यादि, 'सिय पुढे' ति लोकमाश्रित्य 'सिय नो पुढे' ति
अलोकमाश्रित्य 'जइ पुढे' इत्यादि यदि स्पृष्टस्तदा जघन्यपदे एकेन धर्मास्तिकायप्रदेशेन स्पृष्टः,
कथम् ? , एवंविधलोकान्तवर्तिना धर्मास्तिकाययैकप्रदेशेन शेषधर्मास्तिकायप्रदेशेभ्यो
निर्गतनैकोऽग्रभागवर्त्यलोकाकाशप्रदेशः स्पृष्टो वक्रगतस्त्वसौ द्वाभ्यं यस्य चालोकाकाशप्रदेशस्याग्र
तोऽधस्तादुपरि च धर्मास्तिकायप्रदेशाः सन्ति स त्रिभिर्धर्मास्तिकायप्रदेशैः स्पृष्टः, स चैवम्-
यस्त्वेवं- लोकान्ते कोणगतो व्योमप्रदेशोऽसावेकेन धर्मास्तिकायप्रदेशेन तदवगाढेनान्येन
चोपरिवर्तिनाऽधोवर्तिना वा द्वाभ्यां च दिग्द्वयावस्थिताभ्यां स्पृष्ट इत्येवं चतुर्भि यश्चाध उपरि च
तथा दिग्द्वये तत्रैव वर्तमानेन धर्मास्तिकायप्रदेशेन स्पृष्टः स पञ्चभिः य पुनरध उपरि च तथा
दिक्त्रये तत्रैव च प्रवर्तमानेन धर्मास्तिकायप्रदेशेन स्पृष्टः स षड्भिः, यश्चाध उपरि च तथा
दिक्चतुष्टये तत्रैव च वर्तमानेन धर्मास्तिकायप्रदेशेन स्पृष्टः स सप्तभिर्धर्मास्तिकायप्रदेशैः स्पृष्टो
भवतीति १, एवमधर्मास्तिकायप्रदेशैरपि २ ।

'केवइएहिं आगासत्थिकायपएसेहिं ? , 'छहिं' ति एकस्य लोकाकाशप्रदेशस्यालोकाकाश-
प्रदेशस्य वा षड्दिग्ब्यवस्थितैरेव स्पर्शनात् षड्भिरित्युक्तम् ३ जीवास्तिकायसूत्रे 'सिय पुढे' ति
यद्यसौ लोकाकाशप्रदेशो विवक्षितस्ततः स्पृष्टः 'सिय नो पुढे' ति यद्यसावल्लोकाकाशप्रदेशविशेष-
स्तदा न स्पृष्टो जीवानां तत्राभावादिति ४-५ एवं पुद्गलाद्वाप्रदेशैः ६ ॥

मू. (५७९) एगं भंते ! जीवत्थिकायपएसे केवतिएहिं धम्मत्थिं पुच्छा जहन्नपदे चउहिं
उक्कोसपए सत्तहिं, एवं अहम्मत्थिकायपएसेहिं वि ।

केवतिएहिं आगासत्थिं ? , सत्तहिं । केवतिएहिं जीवत्थिं ? , सेसं जहा धम्मत्थिकायस्स
एगे भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसे केवतिएहिं धम्मत्थिकायपए ? एवं जहेव जीवत्थिकायस्स
दो भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा केवतिएहिं धम्मत्थिकायपएसेहिं पुद्धा ? , जहन्नपए
छहिं उक्कोसपए बारसहिं, एवं अहम्मत्थिकायपएसेहिं वि । केवतिएहिं आगासत्थिकायं ? ,
बारसहिं, सेसं जहा धम्मत्थिकायस्स ।

तिन्नि भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसा केवतिएहिं धम्मत्थिं ? , जहन्नपए अडुहिं उक्कोसपए
सत्तरसहिं । एवं अहम्मत्थिकायपएसेहिं वि । केवतिएहिं आगासत्थिं ? , सत्तरसहिं, सेसं जहा
धम्मत्थिकायस्स । एवं एएणं गमेणं भाणियच्चं जाव दस, नवरं जहन्नपदे दोन्नि पक्खिवियच्चा
उक्कोसपए पंच ।

चत्तारि पोग्गलत्थिकायस्सं, जहन्नपए दसहिं उक्कों वावीसाए, पंच पुग्गलं जहं
बारसहिं उक्कोसं सत्तावीसाए, छ पोग्गलं जहं चोद्दसहिं उक्कों बत्तीसाए, सत्त पों जहन्नेणं
सोलसहिं उक्कोस सत्तत्तीसाए, अडु पों जहन्नं अड्डारसहिं उक्कोसे णं बायालीसाए, नव पों
जहन्नं वीसाए उक्कों सीयालीसाए, दस जहं वावीसाए उक्कों बावन्नाए ।

आगासत्थिकायस्स सच्चत्थ उक्कोसगं भाणियव्वं ॥ संखेज्जा भंते ! पोगलत्थिकायपएसो केवतिएहिं धम्मत्थिकायपएसोहिं पुट्टा ? , जहन्नपदे तेणेव संखेज्जएणं दुग्गुणेणं दुरुवाहिएणं उक्कोसपए तेणेव संखेज्जएणं पंचगुणेणं दुरुवाहिएणं, केवतिएहिं अधम्मत्थिकायपएसोहिं एवं चेव, केवतिएहिं आगासत्थिकायतेणेव संखेज्जएणं पंचगुणेणं दुरुवाहिएणं, केवइएहिं जीवत्थिकाय० ? , अनंतेहिं, केवइएहिं पोगलत्थिकाय० ? , अनंतेहिं, केवइएहिं अद्धासमएहिं ? , सिय पुट्टे सिय नो पुट्टे जाव अनंतेहिं ।

असंखेज्जा भंते ! पोगलत्थिकायपएसो केवतिएहिं धम्मत्थि० ? , जहन्नपए तेणेव असंखेज्जएणं दुग्गुणेणं दुरुवाहिएणं उक्को० तेणेव असंखेज्जएणं पंचगुणेणं दुरुवाहिएणं, सेसं जहा संखेज्जाणं जाव नियमं अनंतेहिं । अनंता भंते ! पोगलत्थिकायपएसो केवतिएहिं धम्मत्थिकाय०, एवं जहा असंखेज्जा तहा अनंतावि निरवसेसं ।

एगे भंते ! अद्धासमए केवतिएहिं धम्मत्थिकायपएसोहिं पुट्टे ? , सत्तहिं, केवतिएहिं अहम्मत्थि० ? , एवं चेव एवं आगासत्थिकाएहिं, केवतिएहिं जीव० ? , अणंतेहिं, एवं जाव अद्धासमएहिं ॥ धम्मत्थिकाएणं भंते ! केवतिएहिं धम्मत्थिकायपएसोहिं पुट्टे ? , नत्थि एक्केणवि, केवतिएहिं अधम्मत्थिकायपएसोहिं ? , असंखेज्जेहिं, केवतिएहिं आगासत्थि० प० ? , असंखेज्जेहिं, केवतिएहिं जीवत्थिकायपएस० ? , अनंतेहिं, केवतिएहिं पोगलत्थिकायपएसोहिं ? , अनंतेहिं, केवतिएहिं अद्धासमएहिं ? , सिय पुट्टे सिय नो पुट्टं, जइ पुट्टे नियमा अनंतेहिं ।

अहम्मत्थिकाएणं भंते ! केव० धम्मत्थिकाय० ? , असंखेज्जेहिं, केवतिएहिं अहम्मत्थि० नत्थि एक्केणवि, सेसं जहा धम्मत्थिकायस्स, एवं एएणं गमएणं सच्चवेवि सद्धानए नत्थि एक्केणवि पुट्टा, परद्धानए आदिल्लएहिं तिहिं असंखेज्जेहिं भाणियव्वं, पच्छिल्लएसु अनंता भाणियव्वा, जाव अद्धासमयोत्ति, जाव केवतिएहिं अद्धासमएहिं पुट्टे ? , नत्थि एक्केणवि ॥

वृ. 'एगे भंते ! जीवत्थिकायपएसो' इत्यादि, जघन्यपदे लोकान्तकोणलक्षणे सर्वात्म्यत्वात्तत्र स्पर्शकप्रदेशानां चतुर्भिरिति, कथम् ? , अध उपरि वा एको द्वौ च दिशोरेकस्तु यत्र जीवप्रदेश एवावगाढ इत्येवं, एकश्च जीवास्तिकायप्रदेश एकत्राकाशप्रदेशादौ केवलिसमुद्घात एव लभ्यत इति, 'उक्कोसपए सत्तहिं'ति पूर्ववत्, 'एवं अहम्मे'त्यादि पूर्वोक्तानुसारेण भावनीयम् ६ ॥

धर्मास्तिकायादीनां ४ पुद्गलास्तिकायस्य चैकैकप्रदेशस्य स्पर्शनोक्ता, अथ तस्यैव द्विप्रदेशादिकन्धानां तां दर्शयन्नाह—

'दो भंते !' इत्यादि, चूर्णिकारव्याख्यानमिदं—लोकान्ते द्विप्रदेशिकः स्कन्ध एकप्रदेश-समवगाढः स च प्रतिद्रव्यावगाहं प्रदेश इति नयमताश्रयणेनावगाहप्रदेशस्यैकस्यापि भिन्नत्वाद् द्वाभ्यां स्पृष्टः, तथा यस्यस्योपर्यधस्ताद्वा प्रदेशस्तस्यापि पुद्गलद्वयस्पर्शनेन नयमतादेव भेदाद् द्वाभ्यां, तथा पार्श्वप्रदेशावेकैकमणुं स्पृशतः परस्परव्यवहितत्वाद् इत्येवं जघन्यपदे पङ्क्तिः धर्मास्तिकाय-प्रदेशैर्द्रव्यणुकस्कन्धः स्पृश्यते, नयमतानङ्गीकारणे तु चतुर्भिरव्यणुकस्य जघन्यतः स्पर्शना स्यादिति" ।

वृत्तिकृता त्वेवमुक्तम्— "इह यद्विन्दुद्वयं तत्परमाणुद्वयमिति मन्तव्यं तत्र चार्वाचीनः परमाणुर्धर्मास्तिकायप्रदेशेनार्वाक्स्थितेन स्पृष्टः, परभागवर्ती च परतः स्थितेन एवं द्वौ, तथा

ययोः प्रदेशयोर्मध्ये परमाणू स्थाप्येते तयोरग्रेतनाभ्यां प्रदेशाभ्या तौ स्पृष्टौ एकेनैको द्वितीयेन च द्वितीय इति चत्वारो द्वौ चावगाढत्वादेव स्पृष्टावित्येवं षट् । 'उक्कोसपए बारसहिं'ति, कथं ?, परमाणुद्वयेन द्वौ द्विप्रदेशावगाढत्वात्स्पृष्टौ द्वौ बाधस्तनौ उपरितनौ उपरितनौ च द्वौ पूर्वापरपार्श्वयोश्च द्वौ २ दक्षिणोत्तरपार्श्वयोश्चैकैक इत्येवमेते द्वाशेति १ । एवमधर्मास्तिकायप्रदेशैरपि २ ।

'केवतिएहिं आगासत्तिकायप्पएसेहिं ?, 'बारसहिं'ति इह जघन्यपदं नास्ति लोकान्तेऽ-
प्याकाशप्रदेशानां विद्यमानत्वादिति द्वादशमिरित्युक्तं ३, 'सेसंजहा धम्मत्तिकायस्स'ति, अयमर्थः—
'दो भंते ! पोग्गलत्तिकायप्पएसा केवतिएहिं जीवत्तिकायप्पएसेहिं पुट्ठा ?, गो० अण्तेहिं ४ ।
एवं पुद्गलास्तिकायप्रदेशैरपि ५, अन्दासमयैः स्यात् स्पृष्टौ स्यान्न, यदि स्पृष्टौ तदा नियमादनन्तैरिति ६ ।

'तित्रिभंते !' इत्यादि, 'जहन्नपए अट्ठहिं'ति, कथं ?, पूर्वोक्तनयमतनावगाढप्रदेशस्त्रिधा
अधस्तनोऽप्युरितनोऽपि वा त्रिधा द्वौ पार्श्वत इत्येवमष्टौ, 'उक्कोसपए सत्तरसहिं'ति
प्राग्बद्भावनीयं, इह च सर्वत्र जघन्यपदे विवक्षितपरमाणुभ्यो द्विगुणा द्विरूपाधिकाश्च स्पर्शकाः
प्रदेशा भवन्ति, उत्कृष्टपदे त विवक्षितपरमाणुभ्यः पञ्चगुणा द्विरूपाधिकाश्च ते भवन्ति, तत्र
चैकाणोद्विगुणत्वे द्वौ द्वयसहित्वे च चत्वारो जघन्यपदे स्पर्शकाः प्रदेशाः, उत्कृष्टपदे त्वेकाणोः
पञ्चगुणत्वे द्विकसहित्वे च सप्त स्पर्शकाः प्रदेशा भवन्ति, एवं द्वयणुकत्रयणुकादिष्वपि ।

एतदेवाह—'एवं एएणं गमएण'मित्यादि, 'आगासत्तिकायस्स सव्वत्थ उक्कोसपयं भाणिय-
व्वं'ति 'सर्वत्र' एकप्रदेशिकाघनन्तप्रदेशिकान्ते सूत्रगणे उत्कृष्टपदमेव न जघन्यकमित्यर्थः आकाश-
स्य सर्वत्र विद्यमानत्वादिति ।

'संखेज्जा भंते !' इत्यादि, 'तेणेव'ति यत् सङ्ख्येयकमयः स्कन्धस्तेनैव प्रदेशसङ्ख्येयकेन
द्विगुणेन द्विरूपाधिकेन स्पृष्टः, इह भावा—विंशतिप्रदेशिकः स्कन्धो लोकान् एकप्रदेशे स्थितः स
च नयमतेन विंशत्याऽवगाढप्रदेशैः विंशत्यैव च नयमतेनैवाधस्तनैरुपरितनैर्वा प्रदेशैः द्वाभ्यां च
पार्श्वप्रदेशाभ्यां स्पृश्यत इति, उत्कृष्टपदे तु विंशत्या निरुपचरितैरवगाढप्रदेशैः, एवमधस्तनै
२० रुपरितनैः २० पूर्वापरपार्श्वयोश्च विंशत्या २० द्वाभ्यां च दक्षिणोत्तरपार्श्वस्थिताभ्यां स्पृष्टस्ततश्च
विंशतिरूपः सङ्ख्याताणुकः स्कन्धः पञ्चगुणया विंशत्या प्रदेशानां प्रदेशद्वयेन च स्पृष्ट इति, अत
एव चोक्तम् 'उक्कोसपए तेणेव संखेज्जाएणं पंचगुणेणं दुरुवाहिएणं'ति ।

'असंखेज्जा' इत्यादौ षट्सूत्री तथैव । 'अनन्ता भंते !' इत्यादिरपि षट्सूत्री तथैव, नवरमिह
यथा जघन्यपदे औपचारिका अवगा- हप्रदेशा अधस्तना उपरितना वा तथोत्कृष्टपदेऽपि, न हि
निरुपचरिता अनन्ता आकाशप्रदेशा अवगाहतः सन्ति, लोकस्याप्यसङ्ख्यातप्रदेशात्मकत्वादिति
इह च प्रकरणे इमे वृद्धोक्तगाथे भवतः—

॥ १ ॥

“धम्मोइपएसेहिं दुपएसाई जहन्नपयन्मि ।

दुगुणदुरुवहिएणं तेणेव कहं नु हु फुसेज्जा ॥

'एमे भंते ! अन्दासमए' इत्यादि, इह वर्तमानसमयविशिष्टः समयक्षेत्रमध्यवर्ती परमाणुर-
द्धासमयो ग्राह्यः, अन्यथा तस्य धर्मास्तिकायादिप्रदेशैः सप्तभिः स्पर्शना न स्यात्, इह च जघन्यपदं
नास्ति, मनुष्यक्षेत्रमध्यवर्तित्वादन्दासमयस्य, जघन्यपदस्य च लोकान्त एव सम्भवादिति, तत्र
सप्तभिरिति, कथम् ?, अन्दासमयविशिष्टं परमाणुद्वयमेकत्रधर्मास्तिकायप्रदेशेऽवगाढमन्ये च

तस्य षट्सु दिक्ष्विति सतेति, जीवास्तिकायप्रदेशैश्चानन्तरैकप्रदेशेऽपि तेशामनन्तत्वात्, 'एवं जाव अद्धासमएहिं'ति ।

इह यावत्करणादिदं सूचितम्—एकोऽद्धासमयोऽनन्तैः पुद्गलास्तिकायप्रदेशैरद्धासमयैश्च स्पृष्ट इति, भावना चास्यैवम्—अद्धासमयविशिष्टमणुद्रव्यमद्धासमयः, स चैकः पुद्गलास्तिकाय-प्रदेशैरनन्तैः स्पृश्यते, एकद्रव्यस्य स्थाने पार्श्वतश्चानन्तानां पुद्गलानां सद्भावात्, तथाऽद्धासम-यैरनन्तरसौ स्पृश्यते अद्धासमयविशिष्टानमनन्तानामप्यणुद्रव्याणामद्धासमयत्वेन विवक्षितत्वात् तेषां च तस्य स्थाने तत्पार्श्वतश्च सद्भावादिति ।

धर्मास्तिकायादीनां प्रदेशतः स्पर्शनोक्ताऽथ द्रव्यतस्तामाह—'धम्मत्थिकाएण'मित्यादि, 'नत्थि एणेणवि'तिसकलस्य धर्मास्तिकायद्रव्यस्य प्रशिनितत्वात् तद्व्यतिरिक्त्यस्य च धर्मास्तिकाय-प्रदेशस्याभावादुक्तं नास्ति—न विद्यतेऽयं पक्षो यदुत एकेनापि धर्मास्तिकायप्रदेशेनासौ धर्मास्ति-कायः स्पृष्ट इति, तथा धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकायप्रदेशैरसङ्ख्येयैः स्पृष्टो, धर्मास्तिकायप्रदेशानन्तर एव व्यवस्थितत्वादधर्मास्तिकायसम्बन्धिनामसङ्ख्यातानामपि प्रदेशानामिति, आकाशास्तिकाय-प्रदेशैरप्यसङ्ख्येयैः, असङ्ख्येयप्रदेशस्वरूपलोकाकाशप्रमाणत्वाद्धर्मास्तिकायस्य, जीवपुद्ग-लप्रदेशैस्तु धर्मास्तिकायोऽनन्तैः स्पृष्टः, तद्व्याप्तया धर्मास्तिकायस्यावस्थितत्वात्तेषां चानन्तत्वात्, अद्धासमयैः पुनरसौ स्पृष्टश्चास्पृष्टश्च, तत्र यः स्पृष्टः सोऽनन्तरिति ।

एवमधर्मास्तिकायस्य ६ आकाशास्तिकायस्य ६ जीवास्तिकायस्य ६ पुद्गलास्तिकायस्य ६ अद्धासमयस्य च ६ सूत्राणि वाच्यानि, केवलं यत्र धर्मास्तिकायादिस्तत्रदेशैरेव चिन्त्यते तत्त्वस्थानमितरच्च परस्थानं, तत्र स्वस्थाने 'नत्थि एणेणवि पुट्ठे' इति निर्वचनं वाच्यं, परस्थाने च धर्मास्तिकायादित्रयसूत्रेषु ३ असङ्ख्येयैः स्पृष्ट इति वाच्यं, असङ्ख्यातप्रदेशत्वाद्धर्माधर्मास्तिकाय-योस्तत्संस्पृष्टाकाशस्य च, जीवादित्रयसूत्रेषु चानन्तैः प्रदेशैः स्पृष्ट इति वाच्यं, अनन्तप्रदेशत्वात्तेषा-मिति, एतदेव दर्शयन्नाह—

'एवं एएणं गमएण'मित्यादि, इह चाकाशसूत्रेऽयि विशेषो द्रष्टव्यः—आकाशास्तिकायो धर्मास्तिकायादिप्रदेशैः स्पृष्टश्चास्पृष्टश्च, तत्र यः स्पृष्ट सोऽसङ्ख्येयैर्धर्माधर्मास्तिकाययोः प्रदेशैर्जी-वास्तिकायादीनां त्वनन्तरिति, 'जाव अद्धासमओ'ति अद्धासमयसूत्रं यावत् सूत्राणी वाच्या-नीत्यर्थः, 'जाव केवइएहिं' इत्यादौ यावत्करणादद्धासमयसूत्रे आद्यं पदपञ्चं सूचितं षष्ठं तु लिखितमेवास्ते, तत्र तु 'नत्थि एक्केणवि'ति निरुपचरितस्याद्धासमयस्यैकस्यैव भावात्, अतीता-नागतसमययोश्च विनयानुत्पन्नत्वेनासत्त्वान्न समयान्तरेण स्पृष्टताऽस्तीति । अथावगाहद्वारं, तत्र—

मू. (५८०) जत्थ णं भंते ! एगे धम्मत्थिकायपएसे ओगाढे तत्थ केवतिया धम्मत्थिकाय-प्पएसा ओगाढा ?, नत्थि एक्कोवि, केवतिया अहम्मत्थिकायप्पएसा ओगाढा ?, एक्को, केवतिया आगासत्थिकाय० ?, एक्को, केवतिया जीवत्थि० ? अनंता, केवतिया पोग्गलत्थि० ?, अनंता, केवतिया अद्धासमया ?, सिय ओगाढा सिय नो ओगाढा जइ ओगाढा अनंता ।

जत्थ णं भंते ! एगे अहम्मत्थिकायपएसे ओगाढे तत्थ केवतिया धम्मत्थि० ?, एक्को, केवतिया अहम्मत्थि० ?, नत्थि एक्कवि, सेसं जहा धम्मत्थिकायस्स

जत्थ णं भंते ! एगे आगसत्थिकायपएसे ओगाढे तत्थ केवतिया धम्मत्थिकाय० ?, सिय ओगाढा सिय नो ओगाढा, जइ ओगाढा एक्को, एवं अहम्मत्थिकायपएसावि, केवइया आगासत्थिकाय० ?, नत्थि एक्कोवि, केवतिया जीवत्थि० ?, सिय ओगाढा सिय नो ओगाढा, जइ ओगाढा अनंता, एवं जाव अद्धासमया ।

जत्थ णं भंते ! एगे जीवत्थिकायपएसे ओगाढे तत्थ केवतिया धम्मत्थि० ?, एक्को, एवं अहम्मत्थिकाय० एवं आगासत्थिकायपएसावि, केवतिया जीवत्थि० ?, अनंता, सेसं जहा धम्मत्थि-कायस्स । जत्थ णं भंते ! एगे पोग्गलत्थिकायपएसे ओगाढे तत्थ केवतिया धम्मत्थिकाय० एवं जहा जीवत्थिकायपएसे तहेव निरवसेसं । जत्थ णं भंते ! दो पोग्गलत्थिकायपदेसा ओगाढा तत्थ केवतिया धम्मत्थिकाय० ?, सिय एक्कोसिय दोन्नि, एवं अहम्मत्थिकायस्सि, एवं आगासत्थिकाय-स्सवि, सेसं जहा धम्मत्थिकायस्स ।

जत्थ णं भंते ! तिन्नि पोग्गलत्थि० तत्थ केवइया धम्मत्थिकाय० ?, सिय एक्कोसिय दोन्नि सिय तिन्नि, एवं अहम्मत्थिकायस्सवि, एवं आगासत्थिकायस्सवि, सेसं जहेव दोण्हं, एवं एक्केको वड्डियव्वो पएसो आइल्लएहिं तिहिं अत्थिकाएहिं, सेसं जहेव दोण्हं जाव दसण्ह सिय एक्कोससय दोन्नि सिय तिन्नि जाव सिय दस, संखेज्जाणं सिय एक्कोसय दोन्नि जाव सिय दस सिय संखेज्जा, असंखेज्जाणं सिय एक्क जाव सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा, जहा असंखेज्जा एवं अनंतावि ।

जत्थ णं भंते ! एगे अद्धासमए ओगाढे तत्थ केवतिया धम्मत्थि० ?, एक्को, केवतिया अहम्मत्थि० ?, एक्को, केवतिया आगासत्थि० ?, एक्को, केवइया जीवत्थि० ?, अनंता, एवं जाव अद्धासमया । जत्थ णं भंते ! धम्मत्थिकाए ओगाढे तत्थ केवतिया धम्मत्थिकायप० ओगाढा नत्थि एक्कोवि, केवतिया अहम्मत्थिकाय० ?, असंखेज्जा, केवतिया आगास० ?, असंखेज्जा, केवतिया जीवत्थिकाय० ?, अनंता, एवं जाव अद्धासमया ।

जत्थ णं भंते ! अहम्मत्थिकाए ओगाढे तत्थ केवतिया धम्मत्थिकाय० ?, असंखेज्जा, केवतिया अहम्मत्थि० ?, नत्थि एक्कोवि, सेसं जहा धम्मत्थिकायस्स, एवं सव्वे, सद्धाने नत्थि एक्कोवि भाणियव्वं, परद्धाणे आदिल्ला तिन्नि असंखेज्जा भाणियव्व्वा, पच्छिल्ला तिन्नि अनंता भाणियव्व्वा जाव अद्धासमओत्ति जाव केवतिया अद्धासमया ओगाढा नत्थि एक्कोवि ।

जत्थ णं भंते ! एगे पुढविकाइए ओगाढे तत्थ णं केवतिया पुढविकोइया ओगाढा ?, असंखेज्जा, केवतिया आउक्कोइया ओगाढा ?, असंखेज्जा, केवइया तेउकाइया ओगाढा ?, असंखेज्जा, केवइया वाउ० ओगाढा ?, असंखेज्जा, केवतिया वणस्सइकाइया ओगाढा ?, अनंता ।

जत्थ णं भंते ! एगे आउकाइए ओगाढे तत्थ णं केवतिया पुढवि० असंखेज्जा, केवतिया आउ० असंखेज्जा, एवं जहेव पुढविकाइयाणं वत्तव्वता तहेव सव्वेसिं निरवसेसं भाणियव्वं जाव वणस्सइकाइयाणं जाव केवतिया वणस्सइकाइया ओगाढा ?, अनंता ॥

वृ. 'जत्थ णं भंते !' इत्यादि, यत्र प्रदेशे एके धर्मास्तिकायस्य प्रदेशो ऽवगाढस्तत्रान्यस्तत्रादेशो नास्तीति कृत्वा ऽऽह— 'नत्थि एक्कोवि' ति, धर्मास्तिकायप्रदेशस्थाने ऽधर्मास्तिकायप्रदेशस्य विद्यमानत्वादाह— 'एक्को' ति, एवमाकाशास्तिकायस्याप्येक एव, जीवास्तिकायपुद्गलास्तिकाययोः पुनरनन्ताः प्रदेशा एकैकस्य धर्मास्तिकायप्रदेशस्य स्थाने सन्ति तैः प्रत्येकमनन्तैर्व्याप्तोऽसावत

उक्तम्-‘अनंत’ति, अद्धासमयास्तु मनुष्यलोक एव सन्ति न परतोऽतो धर्मास्तिकायप्रदेशे तेषामवगाहोऽस्ति नास्ति च, यत्रास्ति तत्रानन्तानां भावनातु प्राग्वत्, एतदेवाह-‘अद्धासमये’त्यादि ‘जत्थण’मित्यादीन्यधर्मास्तिकायसूत्राणि षड् धर्मास्तिकायसूत्राणीव वाच्यानि, आकाशास्तिकायसूत्रेषु ‘सिय ओगाढा सिय नो ओगाढ’ति लोकालोकरूपत्वादाकाशस्य लोकाकाशेऽवगाढा अलोकाकाशे तु न तदभावात् ॥ जत्थणं भंते ! पोग्गलत्थिकायपएसे’ त्यादि, सियो एक्को सिय दोन्नि ति यदैकत्राकाशप्रदेशे द्वयणुकः स्कन्धोऽवगाढः स्यात्तदा तत्र धर्मास्तिकायप्रदेश एक एव, यदा तु द्वयोराकाशप्रदेशयोरसाववगाढः स्यात्तदा तत्र द्वा धर्मप्रदेशाववगाढौ स्यातामिति, एवमवगाहनानुसारेणाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकाययोरपि स्यादेकः स्याद्विविति भावनीयं, ‘सेसं जहा धम्मत्थिकायस्स’ति शेषमित्युक्तापेक्षया जीवास्तिकायपुद्गलास्तिकायाद्धासमयलक्षणं त्रयं यथा धर्मास्तिकायप्रदेशवक्तव्यतायामुक्तं तथा पुद्गल-प्रदेशद्वयवक्तव्यतायामपि, पुद्गलप्रदेशद्वयस्थाने तदीया अनन्ताः प्रदेशा अवगाढा इत्यर्थः । पुद्गलप्रदेशत्रयसूत्रेषु ‘सिय इक्क’ इत्यादि, यदा त्रयोऽप्यणव एकत्रावगाढास्तदा तत्रैक धर्मास्ति-कायप्रदेशोऽवगाढः, यदा तु द्वयो १ । २ स्तदा द्वाववगाढौ, यदा तु त्रिषु । १ । १ । १ । तदा त्रय इति, एवमधर्मास्तिकायस्याकाशास्तिकायस्य च वाच्यं ।

‘सेसं जहेव दोण्हं’ति ‘शेषं’ जीवपुद्गलाद्धासमयाश्रितं सूत्रत्रयं यथैव द्वयोः पुद्गलप्रदेशयोरवगाहचिन्तायामधीतं तथैव पुद्गलप्रदेशत्रयचिन्तायामप्यध्येयं, पुद्गलप्रदेशत्रयस्थानेऽनन्ता जीवप्रदेशा अवगाढा इत्येवमध्येयमित्यर्थः ।

‘एवं एक्केक्कोवट्टेयव्वो पएसो आइल्लेहिं तिहिं २ अत्थिकाएहिं’ति यथा पुद्गलप्रदेशत्रयावगाहचिन्तायां धर्मास्तिकायादिसूत्रत्रये एकैकः प्रदेशो वृद्धिं नीतः एवं पुद्गलप्रदेशचतुष्टयाद्यवगाहचिन्तायामप्येकैकस्तत्र वर्द्धनीयः, तथाहि-

‘जत्थणं भंते ! चत्तारि पोग्गलत्थिकायप्पएसा ओगाढा तत्थ केवइया धम्मत्थिकायप्पएसा ओगाढा ?, सिय एक्को सिय दोन्नि सिय तिन्नि सिय चत्तारि’ इत्यादि, भावना चास्य प्रागिव, ‘सेसेहिं जहेव दोण्हं’ति शेषेषु जीवास्तिकायादिषु त्रिषु सूत्रेषु पुद्गलप्रदेशचतुष्टयचिन्तायां तथा वाच्यं यथा तेष्वेव पुद्गलप्रदेशद्वावगाहचिन्तायामुक्तं, तथैव-

‘जत्थणं भंते ! चत्तारि पोग्गलत्थिकायप्पएसा ओगाढा तत्थ केवतिया जीवत्थिकायप्पएसा ओगाढा ?, अनन्ता’ इत्यादि, ‘जहा असंखेज्जा एवं अनन्तावि’ति, अस्यायं भावार्थः-

‘जत्थणं भंते ! अनन्ता पोग्गलत्थिकायप्पएसा ओगाढा तत्थ केवतिया धम्मत्थिकायप्पएसा ओगाढा ?, सिय एक्को सिय दोन्नि जाव सिय असंखेज्जा’ एतदेवाध्येयं न तु ‘सिय अनन्त’ति, धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायलोकाकाशप्रदेशानामनन्तानामभावादिति ।

अथ प्रकारान्तरेणावगाहद्वारमेवाह-‘जत्थण’मित्यादि, धर्मास्तिकायशब्देन समस्ततत्त्वप्रदेशसङ्ग्रहात् प्रदेशान्तराणां चाभावादुच्यते-यत्र धर्मास्तिकायोऽवगाढस्तत्र नास्त्येकोऽपि तत्त्वप्रदेशोऽवगाढ इति, अधर्मास्तिकायाकाशास्तिकाययोरसङ्ख्येयाः प्रदेशा अवगाढा असङ्ख्येयप्रदेशत्वादधर्मास्तिकायलोकाकाशयोः, जीवास्तिकायसूत्रे चानन्तास्तत्त्वप्रदेशाः, अनन्तप्रदेशत्वाज्जीवास्तिकायस्य, पुद्गलास्तिकायसूत्राद्धासूत्रयोरप्येवं, एतदेवाह-‘एवं जाव अद्धासमय’ति

अथैकस्य पृथिव्यादीजीवस्य स्थाने कियन्तः पृथिव्यादिजीवा अवगाढाः ? इत्येवमर्थं 'जीवमोगाढ'ति द्वारं प्रतिपादयितुमाह—'जत्थ णं भंते ! एगे पुढविक्काइए' इत्यादि, एकपृथिवी-कायिकावगाहेऽसङ्ख्येयाः प्रत्येकं पृथिवीकायिकादयश्चत्वारः सूक्ष्मा अवगाढाः, यदाह—'जत्थ एगे तत्थ नियमा असंखेज्ज'ति, वनस्पतयस्त्वनन्ता इति ॥

अथास्तिकायप्रदेशनिषदनद्वारं, तत्र च—

मू. (५८१) एयंसिणं भंते ! धम्मत्थिकाय० अधम्मत्थिकाय० आगासत्थिकायंसि चक्किया केई आसइत्तए वा चिट्ठित्तए वा निसीइत्तए वा तुइट्ठित्तए वा ?, नो इण्ढे समट्ठे, अनन्ता पुण तत्थ जीवा ओगाढा, से केण्ढेणं भंते ! एवं वुच्चइ एतंसि णं धम्मत्थि० जाव आगासत्थिकायंसि नो चक्किया केई आसइत्तए वा जाव ओगाढा ? गोयमा ! से जहा नामए—कूडागारसाला सिया दुहओ लिता गुत्ता गुत्तदुवारा जहा रायप्प- सेणइज्जे जाव दुवारवयणाइं पिहेइ दु० २ तीसे कूडागारसालाए बहुमज्झदेसभाए जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं पदीवसहस्सं पलीवेज्जा से नूणं गोयमा ! ताओ पदीवलेस्साओ अन्नमन्नंबद्धाओ अन्नमन्नपुढाओ जाव अन्नमन्न-घडत्ताए चिट्ठित्ति ?, हंता चिट्ठित्ति, चक्किया णं गोयमा ! केई तासु पदीवलेस्सासु आसइत्तए वा जाव तुयट्ठित्तए वा ?, भगवं ! नो तिण्ढे समट्ठे, अनन्ता पुण तत्थ जीवा ओगाढा, से तेण्ढेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव ओगाढा ॥

वृ. 'एयंसि ण'मित्यादि, एतस्मिन् णमित्यलङ्कारे 'चक्किय'ति शक्नुयात्कश्चित् पुरुषः ॥ अथ बहुसमेति द्वारं, तत्र—

मू. (५८२) कहि णं भंते ! लोए बहुसमे ? कहि णं भंते ! लोए सव्वविग्गहिए प० ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उवरिमहेड्डिल्लेसु खुड्ढागपयरेसु एत्थ णं लोए बहुसमे एत्थ णं लोए सव्वविग्गहिए पन्नत्ते ।

कहि णं भंते ! विग्गहविग्गहिए लोए पन्नत्ते ?, गोयमा ! विग्गहकंडए एत्थ णं विग्गह-विग्गहिए लोए पन्नत्ते ॥

वृ. 'कहि ण'मित्यादि, 'बहुसमे'ति अत्यन्तं समः, लोको हि क्वचिद्वर्द्धमानः क्वचि-द्धीयमानोऽतस्तन्निषेधाद्बहुसमो वृद्धिहानिवर्जित इत्यर्थः 'सव्वविग्गहिए'ति विग्रहो वक्र लघुमित्यर्थः तदस्यास्तीति विग्रहिकः सर्वथा विग्रहिकः सर्वविग्रहिकः सर्वसङ्क्षिप्त इत्यर्थः ।

'उवरिमहेड्डिल्लेसु खुड्ढागपयरेसु'ति उपरिमोयमवधीकृत्योर्द्धप्रतरवृद्धिप्रवृत्ता, अधस्तनश्च यमवधीकृत्याधः प्रतरप्रवृद्धिप्रवृत्ता, ततस्तयोरुपरितनाधस्तनयोः क्षुल्लकप्रतरयोः शेषापेक्षया लघुतरयो रज्जुप्रमाणायामविष्कम्भयोस्तिर्यगूलोकमध्यभागवर्तिनोः ।

'एत्थ णं'ति एतयोः—प्रज्ञापकेनोपदर्श्यमानतया प्रत्यक्षयोः 'विग्गहविग्गहिए'ति विग्रहो—वक्र यदयुक्तो विग्रहः—शरीरं यस्यास्ति स विग्रहविग्रहिकः ।

'विग्गहकंडए'ति विग्रहो—वक्रकण्डकं—अवयवो विग्रहरूपकण्डकं—विग्रहकण्डकं तत्र ब्रह्मलोककूर्पर इत्यर्थः यत्र वा प्रदेशवृद्ध्या हान्या वा वक्र भवति तद्विग्रहकण्डकं, तच्च प्रायौ लोकोन्तेष्वस्तीति । अथ लोकसंस्थानद्वारं, तत्र च—

मू. (५८३) किंसंठिए णं भंते ! लोए पन्नत्ते ?, गोयमा ! सुपइड्डियसंठिए लोए पन्नत्ते,

हेट्टा विच्छिन्ने मज्जे जहा सत्तमसए पढमुद्देसे जाव अंतं करेति ॥

एयस्स णं भंते ! अहेलोगस्स तिरियलोगस्स उट्टलोगस्स यकयरे २हिंतो जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवे तिरियलोए उट्टलोए असंखेज्जगुमे अहेलोए विसेसाहिए । सेवं भंते सेवं भंतेति ॥

वृ. 'सव्वत्थोवे तिरियलोए'ति अष्टादशयोजनशतायामत्वात्, 'उट्टलोए असंखेज्जगुणे'ति किञ्चिन्नूनसप्तारञ्जुच्छित्त्वात् 'अहे लोए विसेसाहिए'ति किञ्चित्समधिकसप्तारञ्जुच्छित्त्वादिति
शतकं-१३ उद्देशकः-४ समाप्त

—: शतकं-१३ उद्देशकः-५ :—

वृ. अनन्तरोद्देशके लोकस्वरूपमुक्तं, तत्र च नारकादयो भवन्तीति नारकादिवक्तव्यतां पञ्चमोद्देशकेनाह, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (५८४) नेरइया णं भंते ! किं सचित्ताहारा अचित्ताहारा मीसाहारा ?, गोयमा ! नो सचित्ताहारा अचित्ताहारा नो मीसाहारा, एवं असुरकुमारा पढमो नेरइयउद्देसओ निरवसेसो भाणियव्वो ॥ सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. 'नेरइया णं भंते !' इत्यादि, 'पढमो नेरइयउद्देसओ' इत्यादि, अयं च प्रज्ञापनायाम-
ष्टाविंशतितमस्याहारपदस्य प्रथमः, स चैवं दृश्यः—'नेरइया णं भंते ! किं सचित्ताहारा अचित्ताहारा मीसाहारा ?, गोयमा ! सचित्ताहारा अचित्ताहारा नो मीसाहारा ।' 'एवं असुरकुमारे'त्यादीति ॥

शतकं-१३ उद्देशकः-५ समाप्तः

—: शतकं-१३ उद्देशकः-६ :—

वृ. अनन्तरोद्देशके नारगादिवक्तव्यतोक्ता षष्ठेऽपि सैवोच्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्ये-
दमादिसूत्रम्—

मू. (५८५) रायगिहे जाव एवं वयासी-संतरं भंते ! नेरतिया उववज्जंति निरंतरं नेरइया उववज्जंति ?, गोयमा ! संतरंपि नेरइया उवव० निरतरंपि नेरइया उववज्जंति ।

एवं असुरकुमारावि, एवं जहा गंगेये तहेव दौ दंडगा जाव संतरंपि वेमाणिया चयंति निरंतरंपि वेमाणिया चयंति ।

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'गंगेए'ति नवमशतद्वात्रिंशत्तमोद्देशकाभिहिते 'दो दंडग'ति उत्पत्तिदण्डक उद्धर्तनादण्डकश्चेति ॥ अनन्तरं वैमानिकानां च्यवनमुक्तं, ते च देवा इति देवाधि-
काराच्चमराभिधानस्य देवविशेषस्यावासविशेषप्ररूपणायाह—

मू. (५८६) कहन्नं भंते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररत्तो चमरचंचा नामं आवासे पन्तते गोयमा ! जंबुद्दीवे २ मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं तिरियमसंखेजे दीवसमुद्दे एवं जहा बितियए सभाए उद्देसए वतव्वया सद्येव अपरिसेसा नेयव्वा नवरं इमं नाणत्तं जाव तिगिच्छकूडस्स उप्पाय-
पव्वयस्स चमरचंचाए रायहाणीए घरमचंचस्स आवासपव्वयस्स अत्रेसिं च बहूणं सेसं तं चेव जाव तेरस य अंगुलाई अद्धंगुलं च किंचिविसेसा० परिक्खेवेणं ।

तीसे णं चमरचंचाए रायहाणीए दाहिणपच्चच्छिमेणं छक्कोडिसए पणपत्रं च कोडीओ

पणतीसं च सयसहस्साइं पन्नासं च सहस्साइं अरुणोदगसमुद्धं तिरियं वीइवइत्ता एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो चमरचंचे नामं आवासे पन्नत्ते, चउरासीइं जोयणसहस्साइं आयामवि-
क्खंभेणं दो जोयणसयसहस्सा पन्नाइं च सहस्साइं छच्चबत्तीसे जोयणसए किंचिविसेसाहिए
परिक्खेवेणं

से णं एगेणं पागारेणं सव्वओ संमत्ता संपरिकिखत्ते, से णं पागारे दिवहं जोयणसयं उहं
उच्चतेणं एवं चमरचंचाए रायहाणीए वत्तव्वया भाणियव्वा सभाविहूणा जाव चत्तारि पासायपंतीओ
चमरे णं भंते ! असुरिंदे असुरकुमारराया चमरचंचे आवासे वसहिं उवेति ?, नो तिण्ढे
समढ्ढे, से केणं खाइ अट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ चमरचंचे आवासे च ० २ ?, गोयमा ! से जहानामए—इहं
मणुस्सलोगंसि उवगारियलेणाइ वा उज्जाणियलेणाइ वा निज्जाणियलेणाइ वा धारिवारियलेणाइ
वा तत्थ णं बहवे मणुस्सा य मणुस्साओ य आसयंति सयंति जहा रायप्पसेणइज्जे जाव कल्लापफल-
वित्तिविसेसं पच्चणुअवमाणा विहरंति अन्नत्थ पुण वसहिं उवेति । एवामेव गोयमा ! चमरस्स
असुरिंदस्स असुरकुमाररत्तो चमरचंचे आवासे केवलं किङ्कारतिपत्तियं अन्नत्थ पुण वसहिं उवेति
से तेणं जाव आवासे, सेवं भंते ! सेवं भेतेत्ति जाव विहरइ ॥

बृ. 'कहिनं भंते !' इत्यादि, 'सभाविहूणं'ति सुधर्माद्याः पञ्चेह सभा न वाच्याः, कियदूरं
यावदियमिह चमरचंचाराजधानीवक्तव्यता भणितव्या ? इत्याह—'जाव चत्तारि पासायपंतीओ'ति
ताश्च प्राक् प्रदर्शिता एवेति । 'उवगारियलेणाइ व'ति 'औपकारिकलयनानि' प्रासादादिपीठकल्नि
'उज्जाणियलेणाइ व'ति उद्यानगतजनानामुपकारिकगृहाणि नगरप्रदेशगृहाणि वा 'निज्जाणियलेणाइ
व'ति नगर-निर्गमगृहाणि 'धारिवारियलेणाइ व'ति धाराप्रधानं वारिजलं येषु तानि धारावारिकाणि
तानि च तानि लयनानि चेति वाक्यम् 'आसयंति'ति 'आश्रयन्ते' ईषद्भजन्ते 'सयंति'ति 'श्रयन्ते'
अनीषद्भजन्ते ।

—अथवा 'आसयंति' ईषत्त्वपन्ति 'सयंति' अनीषत्त्वपन्ति 'जहा रायप्पसेणइज्जे'ति
अनेन यत्सूचितं तदिदं—'चिद्धंति' ऊर्ध्वस्थानेन तेषु तिष्ठन्ति 'निसीयंति' उपविशन्ति 'तुयइंति'
निषण्णा आसते 'हसंति' परिहासं कुर्वन्ति 'रमन्ते' अक्षादिना रतिं कुर्वन्ति 'ललन्ति' ईप्सितक्रया-
विशेषान् कुर्वन्ति 'कीलंति' कामक्रिडां कुर्वन्ति 'किङ्कुंति' अन्तर्भूतकारितार्थः त्वादन्यान् क्रिडयन्ति
'मोहयन्ति' मोहनं—निधुवनं विदधति ।

'पुरापोराणाणं सुचित्राणं सुपरिक्रंताणं सुभाणं कडाणं कम्माणं'ति व्याख्या चास्य प्राग्वदिति,
'वसहिं उवेति'ति वासमुपयान्ति, 'एवामेवे'त्यादि, 'एवमेव' मनुष्याणामौपकारिकादिल-
यनवच्चमरस्य ३ चमरचञ्च आवासो न निवासस्थानं केवलं किन्तु 'किङ्कारिपत्तियं'ति क्रडायां
रति—आनन्दः क्रीडारति अथवा क्रीडा च रतिश्च क्रीडारती सा ते वा प्रत्ययोनिमित्ततं यत्र तत्
क्रीडारतिप्रत्ययं तत्रागच्छतीति शेषः ।

अनन्तरमसुरकुमारविशेषावासवक्तव्यतोक्ता, असुरकुमारेषु च विराधितदेशसर्वसंयमा
उत्पद्यन्ते ततश्च तेषु योऽत्र तीर्थे उत्पन्नस्तर्धनायोपक्रमते—

मू. (५८७) तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ रायगिहाओ नगराओ गुणसिलाओ
'जाव विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नामं नयरी होत्था वन्नओ पुन्नभदे चेइए वन्नओ, तए

णं समणे भगवं महावीरे अत्रया कदाइ पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे जाव विहरमाणे जेणेव चंपा नगरी जेणेव पुत्रभदे चेतिए तेणेव उवाग० २ जाव विहरइ ।

तेणं कालेणं २ सिंधुसोवीरेसु जणवएसु वीतीभए नामं नगरे होत्था वन्नओ, तस्स णं वीतीभयस्स नगरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए एत्थ णं मियवणे नामं उज्जाणे होत्था सव्वोउय० वन्नओ, तत्थ णं वीतीभए नगरे उदायणे नामं राया होत्था महया वन्नओ, तस्स णं उदायणस्स रत्तो पभावती नामं देवी होत्था सुकुमाल० वन्नओ ।

तस्स णं उदानमस्सरत्तो पुत्ते पभावतीए देवीए अत्तए अभीतिनामं कुमारे होत्था सुकुमाल जहा सिवभदे जाव पच्चवेक्खमाणे विहरति, तस्स णं उदायणस्स रत्तो नियए भायणेज्जे कंसीनामं कुमारे होत्था सुकुमाल जाव सुरूवे, से णं उदायने राया सिंधुसोवीरप्पामोक्खाणं सोलसण्हं जणवयाणं वीतीभयप्पामोक्खाणं तिण्हं तेसद्धीणं नगरागरसयाणं महसेनप्पामोक्खाणं दसण्हं राईणं बद्धमउडाणं विदिन्नछत्तचामरवालवीयणाणं अन्नेसिं च बहूणं राईसरतलवरजाव सत्थवाहप्पभिईणं आहेवच्चं जाव कारेमाणे पालेमाणे समणोवासए अभिगयजीवाजीवे जाव विहरइ । तए णं से उदायणे राया अत्रया कयाइ जेणेव पोसहसाला तेणेव उवागच्छइ जहा संखे जाव विहरइ ।

तए णं तस्स उदायणस्स रत्तो पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि धम्मजागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूवे अब्भत्थिए जाव समुप्पज्जित्था-धन्ना णं ते गामागरनगरखेडकब्बडमडंडवदोण-मुहपट्ठणासमसंबाहसन्निवेसा जत्थ णं समणे भगवं महावीरे विहरइ, धन्ना णं ते राईसरतल-वरजावसत्थवाहप्पभिईओ जे णं समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति जाव पञ्जुवासंति ।

जइ णं समणे भगवं महावीरे पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं जाव विहरमाणे इहमा-गच्छेज्जा इह समोसरेज्जा इहेव वीतीभयस्स नगरस्स बहिया मियवणे उज्जाणे अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हिता संजमेणं तवसा जाव विहरेज्जा तो णं अहं समणं भगवं महावीरं वंदेज्जा नमंसेज्जा जाव पञ्जुवासेज्जा, तए णं समणे भगवं महावीरे उदायणस्स रत्तो अयमेयारूवं अब्भत्थियं जाव समुप्पन्नं वियाणिता चंपाओ नगरीओ पुत्रभदाओ चेइयाओ पडिनिक्खमति पडिनि० २ पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणु० जाव विहरमाणे जेणेव सिंधुसोवीरे जणवए जेणेव वीतीभये नगरे जेणेव मियवणे उज्जाणे तेणेव उवा० २ जाव विहरति ।

तए णं वीतीभये नगरे सिंघाडगजाव परिसा पञ्जुवासइ । तए णं से उदायणे राया इमीसे कहाए लद्धे समणे हट्ठुट्ठ० कोडुंबियपुरिसे सद्दावेति को० २ एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चीयीभयं नगरं सन्निभितरवाहिरियं जहा कूणिओ उववाइए जाव पञ्जुवासति, पभावतीपामोक्खाओ देवीओ तहेव जाव पञ्जुवासंति, धम्मकहा । तए णं से उदायने राया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठे उट्ठाए उट्ठे २ समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो जाव नमंसित्ता एवं वयासी-एवमेयं भंते ! तहमेयं भंते ! जाव से जहेयं तुज्जे वदहत्तिकट्ठ जं नवरं देवाणुप्पिया ! अभीयिकुमारं रज्जे ठावेमि, तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता जाव पव्वयामि, अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंथं ।

तए णं से उदायणे राया समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ते समणे हट्ठुट्ठे समणं भगवं

महावीरं वंदति नमंसति २ तमेव आभिसेकं हत्थिं दुरुइह २ ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ मियवणाओ उज्जाणाओ पडिनिक्खमति ५० २ जेणेव वीतीभये नगरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए । तए णं तस्स उदायणस्स रत्तो अयमेयारुवे अब्भत्थिए जाव समुप्पज्जित्था—एवं खलु अभीयीकुमारे ममं एगे पुत्तेइहे कंतेजाव किमंग पुण पासणयाए ? , तंजति णं अहं अभीयीकुमारं रज्जे ठावेत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं मुंडे भविता जाव पव्वयामि तो णं अभीयीकुमारे रज्जे य रट्ठेय जाव जणवए माणुस्सए सुय कामभोगेसु मुच्छिए गिद्धे गट्टिए अज्झोववन्ने अनादीयं अनवदग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं अनुपरियट्ठिस्सइ, तं नो खलु मे सेयं अभीयीकुमारं रज्जे ठावेत्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव पव्वइत्तए, सेयं खलु मे नियगं भाइणेज्जं केसिं कुमारं रज्जे ठावेत्ता समणस्स भगवओ जाव पव्वइत्तए, एवं संपेहेइ एवं संपे० २ जेणेव वीतीभये नगरे तेणेव उवागच्छइ २ वीतीभयं नगरं मज्झंमज्झेणं जेणेव सए गेहे जेणेव बाहिरिया उवड्डाणसाला तेणेव उवाग० २ आभिसेकं हत्थिं ठवेति आभि० २ आभिसेक्काओ हत्थीओ पच्चोरुभइ आ० २ जेणेव सीहासणे तेणेव उवागच्छति २ सीहासनवरंसि पुरत्थाभिमुहे निसीति नि० २ कोडुंबियपुरिसे सदावेति को० २ एवं वयासी ।

खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! वीतीभयं नगरं सव्विंभितरबाहिरियं जाव पच्चप्पिणंति, तए णं से उदायने राया दोच्चं पि कोडुंबियपुरिसे सदावेति स० २ एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया केसिस्स कुमारस्स महत्थं ३ एवं रायाभिसेओ जहा सिवभद्दस्स कुमारस्स तहेव भाणियव्वो जाव परमाउं पालयाहि इड्डजणसंपरिवुडे सिंधुसोवीरपामोक्खाणं सोलसण्हं जणवयाणं वीतीभयपामोक्खाणं० महसेण० राया अत्तेसिं चवहूणं राईसर जाव करेमाणे पालेमाणे विहराहितिकट्टु जयजयसदं पउजंति । तए णं से केसीकुमारे राया जाए महया जाव विहरति ।

तए णं से उदायणे राया केसिं रायाणं आपुच्छइ, तए णं से केसीराया कोडुंबियपुरिसे सदावेति एवं जहा जमालिस्स तहेव सव्विंभितरबाहिरियं तहेव जाव निक्खमणाभिसेयं उवड्डवेति, तए णं से केसीराया अनेगणणायग जाव संपरिवुडे उदायनं रायं सीहसणवरंसि पुरत्थाभिमुहे निसीयावेति २ अट्टसएणं सोवन्नियाणं एवं जहा जमालिस्स जाव एवं वयासी—भण सामी ! किं देमो ? किं पयच्छामो ? किंणा वाते अट्ठो ?

तए णं से उदायणे राया केसिं रायं एवं वयासी—इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! कुत्तियावणाओ एवं जहा जमालिस्स नवरं पउमावती अगगकेसे पडिच्छइ पियविप्पयोगदूसणा, तए णं से केसी राया दोच्चं पि उत्तरावक्रमणं सीहासणं रयावेति दो० २ उदायनं रायं सेयापीतएहिं कलसेहिं सेसं जहा जमालिस्स जाव सन्निसन्ने तहेव अम्भधाती नवरं पउमावती हंसलक्खणं पडसाडगं गहाय सेसं तं चेव जाव सीयाओ पच्चोरुभति सी० २ जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो वंदति नमंसति वं० नमं० उत्तरपुरच्छिमं दिसीभागं अवक्कमति उ० २ सयमेव आभरणमल्लालंकारं तं चेव पउमावती पडिच्छति जाव घडियव्वं सामी ! जाव नो पमादेयव्वंतिकट्टु, केसी राया पउमावती य समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ जाव पडिगया तए णं से उदायने राया सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं सेसं जहा उसभद्दत्तस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणे मू. (५८८) तए णं तस्स अभीयिस्स कुमारस्स अन्नदा कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि

कुडुंबजागरियं जागरमाणस्स अयमेयारूवे अब्बत्थिए जाव समुप्पज्जित्था—एवं खलु अहं उदायनस्स पुत्ते पभावतीए देवीए अत्तए—तए णं से उदायणे राया ममं अवहाय नियगं भायणिज्जं केसिकुमारं रज्जे ठावेत्ता समणस्स भगवओ जाव पव्वइए, इमेणं एयारूवेणं महया अप्पत्तिएणं मणोमाणसिएणं दुक्खेणं अभिभूए समाणे अंतपुरपरियालसंपरिवुडे सभंडमत्तोवगरणमायाए वीतीभयाओ नयराओ पडिनिगच्छंति पडिनि० २ पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं वूइज्जमाणे जेणेव चंपा नयरी जेणेव कूणिए राया तेणेव उवा० २ कूणियं रायं उवसंपज्जित्ताणं विह० तत्थवि णं से विउलभोगसमितिसमन्नागए यावि होत्था ।

तए णं से अभीयीकुमारे समणोवासए यावि होत्था, अभिगय जाव विहरइ, उदायनंमि रायरिसिंमि समनुबद्धवेरे यावि होत्था, तेणं कालेणं २ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए निरयपरिसामंतेसु चोसट्ठिं असुरकुमारावाससयसहस्सा पत्रत्ता, तए णं से अभीयी कुमारे बहूइं वासाइं समणोवासग-परियागं पाउणति पा० २ अद्धमासियाए संलेहणाए तीसं भत्ताइं अणसणाए छेएइ २ तस्स ठाणस्स अनालोइयपडिक्कंते कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए तीसाए निरय-परिसामंतेसु चोयट्ठीए आयावा जाव सहस्सेसु अन्नयरंसि आयावा असुरकुमारावासंसि असुरकुमारदेवत्ताए उव० ।

तत्थ णं अत्थेग० आयावगाणं असुरकुमाराणं देवाणं एगं पलि० ठिई प० तत्थ णं अभीयिस्सवि देवस्स कर्हिं ग० ? कर्हिं उव० ?, गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिंति जाव अंतं काहिंति, सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. 'तए ण'मित्यादि, 'सिंधुसोवीरेसु'ति सिन्धुनद्या आसन्नाः सौवीरा—जनपदविशेषाः सिन्धुसौवीरास्तेषु 'वीईभए'ति विगता इतयो भयानि च यतस्यद्वीतिभयं विदव्भेति केचित् 'सव्वोउयवन्नओ'ति अनेनेदं सूचितं—'सव्वोउयपुप्फफलसमिद्धे रम्मे नंदनवनप्पगासे' इत्यादीति 'नगरागरसयाणं'ति करादायकानि नगराणि सुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानान्याकरा नगराणि चाकराश्चेति नगराकरास्तेषां शतानि नगराकरशतानि तेषां 'नगरसयाणं'ति क्वचित्पाठः, 'विदिन्नछत्तचामरवालवीयणाणं'ति वित्तीणाणि छत्राणि चामररूपवालव्यजनिकाश्च येषां ते तथा तेषाम् । 'अप्पत्तिएणं मणोमाणसिएणं दुक्खेणं'ति 'अप्रीतिकेन' अप्रीतिस्वभावेन मनसो विकारो मानसिकं मनसि मानसिं न बहिरुपलक्ष्यमाणविकारं यत्तन्मनोमानसिकं तेन,

—केनैवंविधेन ? इत्याह—दुःखेन, 'सभंडमत्तोवगरणमायाव'ति स्वां—स्वकीयां भाण्डमात्रां भाजनरूपं परिच्छदं उपकरणं च—शय्यादि गृहीत्वेत्यर्थः, अथवा सह भाण्डमात्रया यदुपकरणं तत्तथातदादाय, 'समनुबद्धवेरि'ति अव्यवच्छिन्नवैरिभावः 'निरयपरिसामंतेसु'ति नरकपरिपाश्वर्तः 'चोयट्ठीए आयावा असुरकुमारावासेसु'ति इह 'आयाव'ति असुरकुमारविशेषाः, विशेषतस्तु नावगम्यत इति ॥

शतक-१३ उद्देशकः-६ समाप्तः

—: शतक-१३ उद्देशकः-७ :-

वृ. य एतेऽनन्तरोद्देशकेऽर्था उक्तास्ते भाषयाऽतो भाषाया एव निरूपणाय सप्तम उच्यते, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मृ. (५८९) रायगिहे जाव एवं वयासी—आया भंते ! भासा अन्ना भासा ?, गोयमा ! नो

आया भास्य अत्रा भासा, रूविं भंते ! भासा अरूविं भासा ?, गोयमा ! रूविं भासा नो अरूविं भासा, सच्चित्ता भंते ! भासा अचित्ता भासा ?, गोयमा ! नो सचित्ता भासा अचित्ता भासा ।

जीवा भंते ! भासा अजीवा भासा ?, गोयमा ! नो जीवा भासा अजीवा भासा । जीवाणं भंते ! भासा अजीवाणं भासा ?, गोयमा ! जीवाणं भासा नो अजीवाणं भासा ।

पुर्व्विं भंते ! भासा भासिज्जमाणी भासा भासासमयवीतिक्रंता भासा ?, गोयमा ! नो पुर्व्विं भासा भासिज्जमाणी भासा नो भासासमयवीतिक्रंता भासा ।

पुर्व्विं भंते ! भासा भिज्जति भासिज्जमाणी भासा भिज्जति भासासमयवीतिक्रंता भासा भिज्जति ?, गोयमा ! नो पुर्व्विं भासा भिज्जति भासिज्जमाणी भासा भिज्जइ नो भासासमयवीतिक्रंता भासा भिज्जति ।

कतिविहा णं भंते ! भासा पन्नत्ता ?, गोयमा ! चउव्विहा भासा पन्नत्ता, तंजहा-सच्चा मोसा सच्चा मोसा असच्चा मोसा ॥

वृ. 'रावगिहे' इत्यादि, 'आया भंते ! भास' ति काकाऽध्येयं आत्मा-जीवो भाषा जीवस्वभावा भाषेत्यर्थः यतो जीवेन व्यापार्यते जीवस्य च बन्धमोक्षार्था भवति ततो जीवधर्मत्वाज्जीव इति व्यपदेशार्हा ज्ञानवदिति, अथान्या भाषा-न जीवस्वरूपा श्रोत्रेन्द्रिग्राह्यत्वेन मूर्ततयाऽऽत्मना च निसृज्यमानत्वात्तथाविधलोपादिवत् अचेतनत्वाच्चाकाशवत्, यद्येकं-जीवेन व्यापार्यमाण-त्वाज्जीवः स्याज्ज्ञानवत्तदनैकान्तिकं, जीवव्यापारस्य जीवादत्यन्तं भिन्नस्वरूपेऽपि दात्रादौ दर्शनादिति । 'रूविं भंते ! भास' ति रूपिणी भदन्त ! भाषा श्रोत्रस्यानुग्रहोपघातकारित्वात्तथाविधकर्णाभरणादिवत्, अथारूपिणी भाषा चक्षुषाऽनुपलभ्यत्वाद्धर्मास्तिकायादिवदिति शङ्का अतः प्रश्नः, उत्तरं तु रूपिणी भाषा, यच्च चक्षुरग्राह्यत्वमरूपित्वसाधनायोक्तं तदनैकान्तिकं, परमाणुवायुपिशाचादीनां रूपवतामपि चक्षुरग्राह्यत्वेनाभिमतत्वादिति ।

अनात्मरूपाऽपि सचित्तासौ भविष्यति जीवच्छरीरवदिति पृच्छग्राह- 'सचित्ते' इत्यादि, उत्तरं तु नो सचित्ता जीवनिःसृष्टपुद्गलसंहतिरूपत्वात्तथाविधलेष्टुवत्, तथा 'जीवा भंते !' इत्यादि, जीवतीति जीवा-प्राणधारणस्वरूपा भाषा उतैतद्विलक्षणेति प्रश्नः, अत्रोत्तरं नो जीवा, उच्छ्वासादिप्राणानां तस्या अभावादिति । इह कैश्चिदभ्युपगम्यते अपौरुषेयी वेदभाषा, तन्मतं मनस्याध्याह- 'जीवाण' मित्यादि, उत्तरं तु जीवानां भाषा, वर्णानां तात्वादिव्यापारजन्यत्वात् तात्वादिव्यापारस्य च जीवाश्रितत्वात्, यद्यपि चाजीवेभ्यः शब्द उत्पद्यते तथाऽपि नासौ भाषा, भाषा-पर्यासिजन्यस्यैव शब्दस्य भाषात्वेनाभिमतत्वादिति ।

तथा 'पुर्व्वि' मित्यादि, अत्रोत्तरं-नो पूर्वं भाषणाद् भाषा भवति मृत्पिण्डावरथायां घट इव, भाष्यमाणा-निसर्गावस्थायां वर्तमाना भाषा घटावरथायां घटस्वरूपमिव, 'नो' नैव भाषा-सम्यव्यतिर्क्रान्ता-भाषासमयो-निसृज्यमानावस्थातो यावद्भाषापरिणामसमयस्तं व्यतिक्रान्ता या सा तथा भाषा भवति, घटसमयातिक्रान्तघटवत् कपालावस्थ इत्यर्थः ।

'पुर्व्विं भंते !' इत्यादि, अत्रोत्तरं- 'नो' नैव पूर्वं निसर्गसमयाद्भाषाद्रव्यभेदेन भाषा भिद्यते, भाष्यमाणा भिद्यते, अयमत्राभिप्रायः-इह कश्चिन्मन्दप्रयत्नो वक्ता भवति स चाभिन्नान्येव शब्द-द्रव्याणि निसृजति, तानि च निसृष्टान्यसङ्ख्येयात्मकत्वात् परिस्थूरत्वाच्च विभिद्यन्ते, विभिद्यमानानि

च सङ्ख्येयानि योजनानि गत्वा शब्दपरिणामत्यागमेव कुर्वन्ति, कश्चित्तु महाप्रयत्नो भवति स खल्वदानविस्मयप्रयत्नाभ्यां भित्तैव विसृजति, तानि च सूक्ष्मत्वाद्बहुत्वाच्चानन्तगुणवृद्ध्या वर्द्धमानानि षट्सु दिक्षु लोकान्तमानुवन्ति, अत्र च यस्यामवस्थायां शब्दपरिणामस्तस्यां भाष्यमाण-ताऽवसेयेति, 'नो भासासमयवीडकंते'ति परित्यक्तभाषापरिणामेत्यर्थः उक्तृप्रयत्नस्य तदानीं निवृत्तत्वादिति भावः ।

अनन्तरं भाषा निरूपिता, सा च प्रायो मनःपूर्विका भवतीति मनोनिरूपणायाह—

मू. (५९०) आया भंते ! मणे अत्रे मणे ?, गोयमा ! नो आया मणे अत्रे मणे जहा भासा तहा मणेवि जाव नो अजीवाणं मणे, पुव्विं भंते ! मणे मणिज्जमाणे मणे ? एवं जहेव भासा, पुव्विं भंते ! मणे भिज्जति मणिज्जमाणे मणे भिज्जति मणसमयवीतिक्कंते मणे भिज्जति ?, एवं जहेव भासा ।

कतिविहे णं भंते ! मणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! चउव्विहे मणे पन्नत्ते, तंजहा—सच्चे जाव असच्चा मोसे ।

वृ. 'आया भंते ! मणे' इत्यादि, एतत्सूत्राणि च भाषासूत्रवन्नेयानि, केवलमिह मनोद्वयसमुदयो मनोनेपकारी मनः—पर्याप्तिनामकर्मोदयसम्पाद्यो, भेदश्च तेषां विदलनमात्रमिति अनन्तरं मनो निरूपितं तद्य काये सत्येव भवतीति काय निरूपणायाह—

मू. (५९१) आया भंते ! काये अत्रे काये ?, गोयमा ! आयावि काये अत्रेवि काये, रूविं भंते ! काये अरूवि काये ?, पुच्छ, गोयमा ! रूविपि काये अरूविपि काए, एवं एक्कक्क पुच्छ, गोयमा ! सच्चित्तेवि काये अच्चित्तेवि काए, जीवेवि काएं अजीवेवि काए, जीवाणवि काए अजीवाणवि काए ।

पुव्विं भंते ! काये पुच्छ, गोयमा ! पुव्विपि काए कायिज्जमाणेवि काए कायसमयवीतिक्कंतेवि काये, पुव्विं भंते ! काये भिज्जति पुच्छ, गोयमा ! पुव्विपि काए कायिज्जमाणेवि काए कायसमयवीतिक्कंतेवि काये, पुव्विं भंते ! काये पन्नत्ते ?, गोयमा ! सत्तविहे काये पन्नत्ते, तंजहा—ओराले ओरालियमीसए वेउव्विए वेउव्वियमीसए आहारए आहारगमीसए कम्मए ॥

वृ. 'आया भंते ! काये' इत्यादि, आत्मा कायः कायेन कृतस्यानुभवनात्, न ह्यन्येन कृतमन्योऽनुभवति अकृतागमप्रसङ्गात्, अथान्य आत्मनः कायः कायैकदेशच्छेऽपि संवेदनस्य सम्पूर्णत्वेनाभ्युपगमादिति प्रश्नः, उत्तरं त्वात्माऽपि कायः कथञ्चित्तदव्यतिरेकात् क्षीरनीरवत् अन्ययस्मिण्डवत् काञ्चनोपलवद्वा, अत एव कायस्पर्शं सत्यात्मनः संवेदनं भवति, अत एव च कायेन कृतमात्मना भवान्तरे वेद्यते, अत्यन्तभेदे चाकृतागमप्रसङ्ग इति ।

'अत्रेवि काये'ति अत्यन्ताभेदे हि शरीरांशच्छेदे जीवांशच्छेदप्रसङ्गः, तता च संवेदनासम्पूर्णता स्यात्, तथा शरीरस्य दाहे आत्मनोऽपि दाहप्रसङ्गेन परलोकाभावप्रसङ्ग इत्यतः कथञ्चिदात्मनोऽन्योऽपि काय इति, अन्यैस्तु कर्मणकायमाश्रित्यात्मा काय इति व्याख्यातं, कर्मणकायस्य संसार्यात्मनश्च परस्परव्यभिचरितत्वेनैकस्वरूपत्वात्, 'अत्रेवि काए'ति औदारिकादिकायापेक्षया जीवादन्यः कायस्तद्विमोचनेन तद्भेदसिद्धिरिति, 'रूविपि काए'ति रूप्यपि कायः औदारिकादिकायस्थूलरूपापेक्षया, अरूप्यपि कायः कर्मणकायस्यातिसूक्ष्मरूपित्वेनारूपित्व-विवक्षणात् 'एवं एक्केक्के पुच्छ'ति पूर्वोक्तप्रकारेणैकैकसूत्रे पृच्छा विधेया, तद्यथा—'सचित्ते भंते !

काये अचित्ते काये ?' इत्यादि, अत्रोत्तरं—'सचित्ते वि काए' जीवदवस्थायां चैतन्यसमन्वितत्वात्, 'अचित्ते वि काए' मृतावस्थायां चैतन्यस्याभावात्, 'जीवे वि काये' ति जीवोऽपि विवक्षितोच्छासादिप्राणयुक्तोऽपि भवति कायः औदारिकादिशरीरमपेक्ष्य, 'अजीवे वि काये' ति अजीवोऽपि उच्छ्वासादिरहितोऽपि भवति कायः कर्मणशरीरमपेक्ष्य, 'जीवाण वि काये' ति जीवानां सम्बन्धी 'कायः' शरीरं भवति, 'अजीवाण वि काये' ति अजीवानामपि स्थापनार्हदादीनां 'कायः' शरीरं भवति शरीराकार इत्यर्थः ।

'पुर्वि वि काए' ति जीवसम्बन्धकालात्पूर्वमपि कायो भवति यथा भविष्यज्जीवसम्बन्धं मृतवर्तुशरीरं 'काइज्जमाणे वि काए' ति जीवेन चीयमानोऽपि कायो भवति यथा जीवच्छरीरं, 'कायसमयवीतिक्रंते वि काए' ति कायसमयो—जीवेन कायस्य कायताकरणलक्षणस्तं व्यतिक्रान्तो यः स तथा सोऽपि काय एव मृतकडेवरवत्, 'पुर्वि वि काए भिज्जइ' ति जीवेन कायतया ग्रहणसमयात्पूर्वमपि कायो मधुघटादिन्यायेन द्रव्यकायो भिद्यते प्रतिक्षणं पुद्गलचयापचयभावात्, 'काइज्जमाणे वि काए भिज्जइ' ति जीवेन कार्याक्रियमाणोऽपि कायो भिद्यते, सिकताकण-कलापमुष्टिग्रहणवत् पुद्गलानामनुक्षणं परिशाटनभावात्, 'कायसमयवीतिक्रंते वि काये भिज्जइ' ति कायसमयव्यतिक्रान्त्य च कायता भूतभावतया घृतकुम्भादिन्यायेन, भेदश्च पुद्गलानां तत्त्वभावतयेति, घूर्णिकारेण पुनः कायसूत्राणि कायशब्दस्य केवलशरीरार्थः त्यागेन चयमात्रवाचकत्वमङ्गीकृत्य व्याख्यातानि, यदाह—

'कायसद्वो सव्वभावसामन्नसरीरवाइ' कायशब्दः सर्वभावानां सामान्यं यच्छरीरं चयमात्रं तद्वाचक इत्यर्थः, एवं च 'आया वि काए सेसदव्वाणि वि काये' ति, इदमुक्तं भवति—आत्माऽपि कायः प्रदेशसञ्चय इत्यर्थः तदन्योऽप्यर्थः कायप्रदेशसञ्चयरूपत्वादिति, रूपी कायः पुद्गलस्कन्धापेक्षया, अरूपी कायो जीवधर्मास्तिकायाद्यपेक्षया, सचित्तः कायो जीवच्छरीरापेक्षया, अचित्तः कायोऽचेतनसञ्चयापेक्षया, जीवः कायः—उच्छ्वासादियुक्तावयवसञ्चयरूपः, अजीवः कायः तद्विलक्षणः, जीवानां कायो—जीवराशि, अजीवानां कायः—परमाण्वादिराशिरिति, एवं शेषाण्यपि

अथ कायस्यैव भेदानाह—'कइविहे ण' मित्यादि, अयं च सप्तविधोऽपि प्राग्विस्तरेण व्याख्यातः इह तु स्थानाशून्यार्थं लेशतो व्याख्यायते, तत्र च 'ओरालि ए' ति औदारिकशरीरमेव पुद्गलस्कन्धरूपत्वादुपचीयमानत्वात्काय औदारिककायः, अयं च पर्याप्तकस्यैवेति, 'ओरालियमीस ए' ति औदारिकश्चासौ मिश्रश्च कर्ममेनेत्यौदारिकमिश्रः, अयं चापर्याप्तकस्य, 'वेउब्बिय' ति वैक्रियः पर्याप्तकस्य देवादेः, 'वेउब्बियमीस ए' ति वैक्रियश्चासौ मिश्रश्च कर्मणेनेति वैक्रियमिश्रः, अयं चाप्रतिपूर्णवैक्रियशरीरस्य देवादेः, 'आहार ए' ति आहारकः आहारकशरीरनिवृत्तौ, 'आहारगमीस ए' ति आहारकपरित्यागेनौदारिकग्रहणाद्योद्यतस्याहारकमिश्रो भवति मिश्रता पुनरौदारिकेणेति, 'कम्म ए' ति विग्रहगतौ केवलसमुद्घाते वा कर्मणः स्यादिति ।

अनन्तरं काय उक्तस्तत्यागे च मरणं भवतीति तदाह—

मू. (५९२) कतिविहे णं भंते ! मरणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे मरणे पन्नत्ते, तंजहा—आवीचियमरणे ओहिमरणे आदितियमरणे बालमरणे पंडियमरणे ।

आवीचियमरणे णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा—द्व्यावी-

चियमरणे खेत्तावीचियमरणे कालावीचियमरणे भवावीचियमरणे भावावीचियमरणे ।

दव्यावीचियमरणे णं भंते ! कतिविहे पन्तते ?, गोयमा ! चउव्विहे पन्तते, तंजहा-
नेरइयदव्यावीचियमरणे तिरिक्खजोणियदव्यावीचियमरणे मणुस्सदव्यावीचियमरणे देवदव्या-
वीचियमरणे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयदव्यावीचियमरणे नेरइयदव्यावीचियमरणे ?,
गोयमा ! जण्णं नेरइया नेरइए दव्वे वट्टमाणा जाइं दव्वाइं नेरइयाउयत्ताए गहियाइं बद्धाइं पुट्ठाइं
कडाइं पट्टवियाइं निविट्ठाइं अभिनिविट्ठाइं अभिसमन्नागयाइं भवन्ति ताइं दव्वाइं आवीची अनुसमयं
निरंतरं मरन्ति कट्ठु से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ नेरइयदव्यावीचियमरणे, एवं जाव देवदव्या-
वीचियमरणे ।

खेत्तावीचियमरणे णं भंते ! कतिविहे पन्तते ?, गोयमा ! चउव्विहे पण्णत्ते, तंजहा-
नेरइयखेत्तावीचियमरणे जाव देव०, से केणट्ठेणं भंते ! एवं० नेरइयखेत्तावीचियमरणे नेर० ?
जण्णं नेरइया नेरइयखेत्ते वट्टमाणा जाइं दव्वाइं नेरइयाउयत्ताए एवं जहेव दव्यावीचियमरणे
तहेव खेत्तावीचियमरणेवि, एवं जाव भावावीचियमरणे ।

ओहिमरणे णं भंते ! कतिविहे पन्तते ?, गोयमा ! पंचविहे पन्तते, तंजहा-दव्वोहिमरणे
खेत्तोहिमरणे जाव भावोहिमरणे । दव्वोहिमरणे णं भंते ! कतिविहे पन्तते ?, गोयमा ! चउव्विहे
पन्तते, तंजहा-नेरइयदव्वोहिमरणे जाव देवदव्वोहिमरणे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वु० नेरइयद-
व्वोहिमरणे २ ?, गोयमा ! जण्णं नेरइया नेरइयदव्वे वट्टमाणा जाइं दव्वाइं संपयं मरन्ति जण्णं
नेरइयाताइं दव्वाइं अनागए काले पुणोवि मरिस्सन्ति से तेण० गोयमा ! जाव दव्वोहिमरणे, एवं
तिरिक्खजोणिय० मणुस्स० देवोहिमरणेवि, एवं एण्णं गमेणं खेत्तोहिमरणेवि कालोहिमरणेवि
भवोहिमरणेवि भावोहिमरणेवि ।

आइंतियमरणे णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! पंचविहे पन्नत्ते, तं०-दव्वादितियमरणे खेत्तादितिय-
मरणे जाव भावादितियमरणे, दव्वादितियमरणे, से केणट्ठे० एवं वु० नेरइयदव्वादितियमरणे
नेर० २ ?, गो० ! जण्णं नेरइया नेरइयदव्वे वट्टमाणा जाइं दव्वाइं संपयं मरन्ति जेणं नेरइया ताइं
दव्वाइं अनागए काले नो पुणोवि मरिस्सन्ति से तेणट्ठेणं जावमरणे, एवं तिरिक्ख० मणुस्स०
देवाइंतियमरणे, एवं खेत्ताइंतियमरणेवि एवं जाव भावाइंतियमरणेवि ।

वालमरणे णं भंते ! कतिविहे प० ?, गो० ! दुवालसविहे पं० तं०-वलमरणं जहा
खंदए जाव गद्धपट्टे । पंडियमरणे णं भंते ! कइविहे पण्णत्ते ?, गोयमा ! दुविहे पण्णत्ते, तंजहा-
पाओवगमणे य भत्तपच्चक्खाणे य । पाओवगमणे णं भंते ! कतिविहे प० ?, गोयमा ! दुविहे
प०, तं०-नीहारिमे य अनीहारिमे य जाव नियमं अपडिक्कमे ।

भत्तपच्चक्खाणे णं भंते ! कतिविहे प० ?, एवं तं चैव नवरं नियमं सपडिक्कमे । सेवं भंते
वृ. 'कतिविहे णं भंते ! मरणे' इत्यादि, 'आवीइयमरणे' ति आ-समन्ताद्वीचयः-प्रतिसम-
यमनुभूयमानायुषोऽपरापरायुर्दलिकोदयात्पूर्वपूर्वायुर्दलिकविच्युतिलक्षणाऽवस्था यस्मिन्
तदावीचिकं अथवाऽविद्यमाना वीचि-विच्छेदो यत्र तदवीचिकं अवीचिकमेवावीचिकं तच्च तन्मरणं
चेत्यावीचिकमरणं ।

'ओहिमरणे' ति अवधि-मर्यादा ततश्चावधिना मरणमवधिमरणं, यानि हि नारका-

दिभवनिबन्धनतयाऽऽयुःकर्मदलिकान्यनुभूय प्रियते, यदि पुनस्तान्येवानुभूय मरिष्यते तदा तदवधिमरणमुच्यते, तदद्रव्यापेक्षया पुनस्तद्रहणावधिं यावज्जीवस्य मृतत्वात्, संभवति च गृहीतोऽपि ज्ञातानां कर्मदलिकानां पुनर्ग्रहणं परिणाम वैचित्र्यादिति

‘आइतियमरणे’ त्त अत्यन्तं भवमान्यन्तिकं तच्च तन्मरणं चेति वाक्यं, यानि हि नरकाद्यायुष्कतया कर्मदलिकान्यनुभूय प्रियते मृतश्च न पुनस्तान्यनुभूय पुनर्मरिष्यत इत्येवं यन्मरणं, तच्च तद्रव्यापेक्षयाऽत्यन्तभावितादात्यन्तिकमिति

‘बालमरणे’ति अविरतमरणं ‘पंडियमरणे’ति सर्वविरतमरणं, तत्रावीचिकमरणं पञ्चधा द्रव्यादिभेदन, द्रव्यावीचिकमरणं च चतुर्द्धा नारकादिभेदात्, तत्र नारकदन्यावीचिकमरण-प्रतिपादनायाह—

‘जण्ण’मित्यादि, ‘यत्’ यस्माद्धेतोर्नैरयिका नारकत्वे द्रव्ये नारकजीवत्वेन वर्तमाना मरन्तीति योगः, ‘नेरइयाउयत्ताए’ति नैरयिकायुष्कतया ‘गहियाइ’ति स्पर्शनतः ‘बद्धाई’ति बन्धनतः ‘पुट्टाई’ति पोषितानि प्रदेसप्रक्षेपतः ‘कडाई’ति विशिष्टानुभागतः ‘पट्टवियाई’ति स्थितिसम्पादनेन ‘निविट्टाई’ति जीवप्रदेशेषु ‘अभिनिविट्टाई’ति जीवप्रदेशेष्वभिध्यातया निविष्टानि अतिगाढतां गतानीत्यर्थः, ततश्च ‘अभिसमन्नागयाई’ति अभिसमन्नागतानि—उदयावलिकायामागतानि तानि द्रव्याणि ‘आविइ’ति, किमुक्तं भवति ‘अनुसमयं’ति अनुसमयं—प्रतिक्षणम् ।

एतच्च कतिपयसमयसमाश्रयणतोऽपि स्यादत् आह—‘निरंतरं मरंति’ति ‘निरन्तरम्’ अव्यवच्छेदेन सकलसमयेष्वित्यर्थः प्रियन्ते विमुञ्चन्तीत्यर्थः ‘इतिकट्टु’ति इतिहेतोर्नैरयिकद्रव्यावीचिकमरणमुच्यत इति शेषः, एतस्यैव निगमनार्थः माह—‘से तेणट्टेण’मित्यादि ।

‘एवं जाव भावावीचियमरणे’ति इह यावत्करणात् कालवीचिकमरणं भवावीचिकमरणं च द्रष्टव्यं, तत्र चैवं पाठः—‘कालावीइयमरणे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ? , गोयमा ! चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा—नेरइयकालावीइयमरणे ४, से केणट्टेणं नेरइयकालावीचियमरणे २ ? , गोयमा जन्नं नेरइया नेरइयकाले वट्टमाणा’इत्यादि, एवं भवावीचिकमरणमप्यध्येयम् ।

नैरयिकद्रव्यावधिमरणसूत्रे ‘जण्ण’मित्यादि, एवं चेहाक्षरघटना—नैरयिकद्रव्ये वर्तमाना ये नैरयिका यानि द्रव्याणि साम्प्रतं प्रियन्ते—त्यजन्ति तानि द्रव्याण्यनागतकाले पुनस्त इति गम्यं मरिष्यन्ते—त्यक्ष्यन्तीति यत्तन्नैरयिकद्रव्यावधिमरणमुच्यत इति शेषः ‘से तेणट्टेण’मित्यादि निगमनम्

पण्डितमरणसूत्रे ‘नीहारिमे अनीहारिमे’ति यत्पादपोषगमनमाश्रयस्यैकदेशे विधीयते तन्निर्हारिमं, कडेवरस्या निर्हरणीयत्वात्, यच्च गिरिकन्दरादौ विधीयते तदनिर्हारिमं, कडेवरस्या-निर्हरणीयत्वात्, ‘निमं अप्पडिकम्मे’ति शरीरप्रतिकर्मवर्जितमेव, चतुर्विधाहारप्रत्याख्याननिष्पन्नं चेदं भवतीति, ‘तं चेव’ति करणात्रिहारिममनिर्हारिमं चेति ६श्यं, सप्रतिकर्मैव चेदं भवतीति ॥

शतकं—१३ उद्देशकः—७ समाप्तः

—ः शतकं—१३ उद्देशक—८—

वृ. अनन्तरोद्देशके मरणमुक्तं, तच्चायुष्कर्मस्थितिक्षयरूपमिति कर्मणां स्थितिप्रतिपाद-नार्थोऽष्टम उद्देशकस्तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (५९३) कति णं भंते ! कम्मपगडीओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! अट्ट कम्मपगडीओ

पन्नत्ताओ एवं बंधड्डिउद्देसो भाणियव्वो निरवसेसो जहा पन्नवणाए । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

वृ. 'कति ण'मित्यादि, 'एवं बंधड्डिउद्देसओ'ति 'एवम्' अनेन प्रश्नोत्तरक्रमेण बन्धस्य-कर्मबन्धस्य स्थितिर्बन्धस्थितिः कर्मस्थितिरित्यर्थः तदर्थः उद्देशको बन्धस्थित्युद्देशको भणितव्यः, स च प्रज्ञापनायास्त्रयोविंशतितमपदस्य द्वितीयः, इह वाचनान्तरे सङ्ग्रहणीगाथाऽस्ति, सा चेयं-

॥ १ ॥

'पयडीणं भेयठिई बंधोवि य इंदियाणुवाएणं ।

केरिसय जहन्नठिई बंधइ उक्कोसियं वावि ॥'

अस्याश्चायमर्थः-कर्मप्रकृतीनां भेदो वाच्यः, स चैवं-'कइ णं भंते ! कम्मपयडीओ प० गोयमा ! अहु कम्मपगडीओ प०, तं०-नाणावरणिज्जं दंसणावरणिज्ज'मित्यादि, तथा ।

'नाणावरणिज्जे णं भंते ! कम्मे कतिविहे पन्नत्ते ? , गोयमा ! पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा-आभिनिबोहियनाणावरणिज्जे सुयनाणावरणिज्जे'इत्यादि । तथा प्रकृतीनां स्थितिर्वाच्या ।

सा चैवं-नाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स केवइयं कालं ठिठी पन्नत्ता ? , गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ'इत्यादि, तथा बन्धो ज्ञानावरणीयादिकर्मणाभिन्द्रियानुपातेन वाच्यः, एकेन्द्रियादिर्जीवः कः कियतीं कर्म्मस्थितिं बध्नाति ? इति वाच्यमित्यर्थः, स चैवम्-'एण्दिद्या णं भंते ! जीवा नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधंति गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्स तिन्नि सत्तभागे पलिओवमस्स असंखेज्जेणं भागेणं ऊणए उक्कोसेणं ते चेव पडिपुत्ते बंधंति'इत्यादि ।

तथा कीदृशो जीवो जघन्यां स्थितिं कर्मणामुत्कृष्टं वा बध्नातीति वाच्यं, तच्चेदं-'नाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स जहन्नठिईबंधए क० ? , गोयमा ! अन्नयरे सुहुमसंपरा उवसामए वा खवए वा एस णं गो० ! नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स जहन्नठिईबंधए तव्वइरित्ते अजहन्ने'इत्यादि

शतकं-१३ उद्देशकः-८ समाप्तः

—: शतकं-१३ उद्देशकः-९:—

वृ. अनन्तरोद्देशके कर्म्मस्थितिरुक्ता, कर्मवशाच्च वैक्रिय करणशक्तिर्भवतीति तद्वर्णनार्थो नवम उद्देशकस्तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (५९४) रायगिहे जाव एवं वयासी-से जहानामए-केइ पुरिसे केयाघडियं गहाय गच्छेज्जा, एवामेव अनगारेवि भावियप्पा केयाघडियाकिच्चहत्थगएणं अप्पाणेणं उहुं वेहासं उप्पाएज्जा गोयमा ! हंता उप्पाएज्जा ।

अनगारे णं भंते ! भावियप्पा केवतियाइं पभू केयाघडियाहत्थकिच्चगयाइं रुवाइं विउव्वित्तए गोयमा ! से जहानामए-जुवतिं जुवाणे हत्थेणं हत्थे एवं जहा तइयसए पंचमुद्देसए जाव नो चेव णं संपत्तीए विउव्विसु वा विउव्विति वा विउव्विस्संति वा ।

से जहानामए-केइ पुरिसे हिरन्नपेलं गहाय गच्छेज्जा एवामेव अनगारेविं भावियप्पा हिरण्णपेलहत्थकिच्चगएणं अप्पाणेणं सेसं तं चेव, एवं सुवन्नपेलं एवं रयणपेलं वइरपेलं वत्थपेलं आभरणपेलं, एवं वियलकिहुं सुबकिहुं चम्मकिहुं कंबलकिहुं, एवं अयभारं तंबभारं तउयभारं

सीसगभारं हिरन्नभारं सुवन्नभारं वडरभारं ।

से जहानामए-वग्गुली सिया दोवि पाए उल्लंबिया २ उहंपादाअहोसिरा चिट्ठेज्जा एवामेव अनगारेवि भावियप्पा वग्गुलीकिच्चगएणं अप्पाणेणं उहं वेहासं, एवं जत्रोवइयवत्तव्वया भ० जाव विउच्चिस्संति वा । से जहानामए-जलोया सिया उदगंसि कायं उच्चिहिया २ गच्छेज्जा एवा-समेव सेसं जहा वग्गुलीए से जहानामए-बीयंबीयगसउणे सिया दोवि पाए समतुरंगेमाणे स० २ गच्छेज्जा एवाव अनगारे सेसं तं चेव ।

से जहानामए-पक्खिविरालिए सिया रुक्खाओ रुक्खंडेवेमाणे गच्छेज्जा एवामेव अनगारे सेसं तं चेव । से जहानामए-जीवंजीवगसउणे सिया दोवि पाए समतुरंगेमाणे स० २ गच्छेज्जा एवामेव अनगारे सेसं तं चेव । से जहानामए-हंससियातीराओ तीरं अभिरममाणे २ गच्छेज्जा एवामेव अनगारे हंसकिच्चगएणं अप्पाणेणं सेसं तं चेव, से जहानामए समुद्वायसए सिया वीईओ वीई डेवेमाणे गच्छेज्जा एवामेव तहेव ।

से जहानामए-केइ पुरिसे चक्रं गहाय गच्छेज्जा एवामेव अनगारेवि भावियप्पा चक्रह-त्यकिच्चगएणं अप्पाणेणं सेसं जहा केयाघडियाए, एवं छत्तं एवं चामरं से जहानामए-केइ पुरिसे रयणं गहाय गच्छेज्जा एवं चेव, एवं वडरं वेरुलियं जाव रिद्धं, एवं उप्पलहत्थगं एवं पउमहत्थगं एवं कुमुदहत्थगं एवं जाव से जहानामए-केइ पुरिसे सहस्सपत्तगं गहाय गच्छेज्जा एवं चेव ।

से जहानामए-केइ पुरिसे भिसं अवहलिय २ गच्छेज्जा एवामेव अनगारेवि भिसकिच्चगएणं अप्पाणेणं तं चेव, से जहानामए-मुणालिया सिया उदगंसि कायं उम्मज्जिय २ चिट्ठिज्जा एवामेव सेसं जहा वग्गुलीए ।

से जहानामए-वनसंडे सिया किण्हे किण्होभासे जाव निकुरुंबभूए पासादीए ४ एवामेव अनगारेवि भावियप्पा वणंडकिच्चगएणं अप्पाणेणं उहं वेहासं उप्पाएज्जा सेसं तं चेव ।

से जहानामए-पुक्खरणी सिया चउक्कोणा समतीरा अनुपुव्वसुजायजावसहुव्वइ-यमहुरसरणादिया पासादीया ४ एवामेव अनगारेवि भावियप्पा पोक्खरणीकिच्चगएणं अप्पाणेणं उहं वेहासं उप्पाएज्जा ?, हंता उप्पाएज्जा, अनगारे णं भंते ! भावियप्पा केवतियाइं पभू पोक्खर-णीकिच्चगयाइं रुवाइं विउच्चित्तए ?, सेसं तं चेव जाव विउच्चिस्संति वा ।

से भंते ! किं मायी विउच्चति अमायी विउच्चति ?, गोयमा ! मायी विउच्चइ नो अमायी विउच्चइ, मायी णं तस्स ठाणस्स अनालोइय० एवं जहा तइयसए घउत्थुद्देसए जाव अत्थि तस्स आराहणा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइत्ति ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'केयाघडियं' ति रज्जुप्रान्तबद्धघटिकां 'केयाघडियाकिच्चहत्थगएणं' ति केयाघटिकालक्षणं यत्कृत्यं-कार्यं तत् हस्ते गतं यस्य स तथा तेनात्मना 'वेहासं' ति विभक्ति-परिणामात् 'विहायसि' आकाशे 'केयाघडियाकिच्चहत्थगयाइं' ति केयाघटिकालक्षणं कृत्यं हस्ते गतं येषां तानि तथा, 'हिरन्नपेडं' ति हिरण्यस्य मञ्जूषां 'वियलकिलं' ति विदलानां वंशार्द्धानां यः कटः स तथा तं 'सुंबकिडुं' ति वीरणकटं 'चम्मकिडुं' ति चर्मव्यूतं खट्वादिकं 'कंबलकिडुं' ति ऊर्णामयं कम्बलं-जीनादि, 'वग्गुली' ति चर्मपक्षः पक्षिविशेषः 'वग्गुलिकिच्चगएणं' ति वग्गुलीलक्षणं कृत्यं-कार्यं गतं-प्राप्तं येन स तथा तद्रूपतां गत इत्यर्थः ।

‘एवं जन्मोवइयवत्तव्वया भाणियव्वा’ इत्यनेनेदं सूचितं—‘हंता उष्णएज्जा, अनगारेणं भंते! भावियप्पा केवइयाइं पभू वग्गुलिरूवाइं विउव्वित्तए? , गोयमा ! से जहानामएजुवर्त्ति जुवाणे हत्थेणं हत्थे गिण्हेज्जा’ इत्यादि, ‘जलोय’ति जलौका द्वीन्द्रियजीवविशेषः ‘उव्विहिय’ति उद्ध्व २ उच्छेर्व्य २ इत्यर्थः ‘बीयंबीयगसउणे’ति बीजंबीजकामिधानः शकुनि स्यात् ‘दोवि पाए’ति द्वावपि पादौ ‘समतुरंगेमाणे’ति समी—तुल्यौ तुरङ्गस्य—अश्वस्य समोत्सेपणं कुर्वन् सम तुरंगयमाणः समकमुत्पाटयन्नित्यर्थः ‘पक्खिविरालए’ति जीवविशेषः ‘डेवेमाणे’ति अतिक्रामन्नित्यर्थः, ‘वीईओ वीई’ति कल्लोलात् कल्लोलं, ‘वेरुलियं’ ।

इह यावत्करणादिदं ६श्यं—‘लोहियक्खं मसारगल्लं हंसगळ्ळं पुलगं सोगंधियं जोईरसं अंकं अंजणं रयणं जायरूवं अंजणपुलगं फलिहं’ति, ‘कुमुदहत्थगं’ इत्यत्र त्वेवं यावत्करणादिदं ६श्यं—

‘नलिनहत्थगं सुभगहत्थगं सोगंधियहत्थगं पुंडरीयहत्थगं महापुंडरीयहत्थगं सयवत्त-हत्थगं’ति, ‘विसं’ति विसं—मृणालम् ‘अवदालिय’ति अवदार्य—दारयित्वा ‘मुणालिय’ति नलिनी कायम् ‘उम्मज्जिय’ति कायमुन्मज्जय—उन्मग्नं कृत्वा, ‘किण्हे किण्होभासे’ति ‘कृष्णः’ कृष्णवर्णोऽ-जनवत्स्वरूपेण कृष्ण एवावभासते—द्रष्टृणां प्रतिभातीति कृष्णावभासः ।

इह यावत्करणादिदं ६श्यं—‘नीले नीलोभासे हरिए हरिओभासे सीए सीओभासे निद्धे निद्धोभासे तिव्वे तिव्वोभासे किण्हे किण्हच्छाए नीले नीलच्छाए हरिए हरियच्छाए सीए सीयच्छाए तिव्वे तिव्वच्छाए घणकडियकडिच्छाए रम्मे महामेहनिउरंवभूए’ति तत्र च ‘नीले नीलोभासे’ति प्रदेशान्तरे ‘हरिए हरिओभासे’ति प्रदेशान्तर एव मीलश्च भयूरगलवत् हरितस्तु शुक्रपिच्छवत्-हरितालाभ इति च वृद्धाः ।

‘सीए सीओभास’त्ती शीतः स्पशपिक्षया वल्लयाद्याक्रान्तत्वादिति च वृद्धाः ‘निद्धे निद्धोभासे’ति स्निग्धो रूक्षत्ववर्जितः ‘तिव्वे तिव्वोभासे’ति ‘तीव्रः’ वर्णादिगुणप्रकर्षवान् ‘किण्हे-किण्हच्छाए’ति इह कृष्णशब्दः कृष्णच्छाय इत्यस्य विशेषणमिति न पुनरुक्तता, तथाह—कृष्णः सन् कृष्णच्छायः, छाया चादित्यावरणजन्यो वस्तुविशेषः, एवमुत्तरपदेष्वपि ।

‘घणकडियकडिच्छाए’ति अन्योऽन्यं शाखानुप्रवेशाद्वहलं निरन्तरच्छा इत्यर्थः, ‘अनुपुव्वसुजाय’ इत्यत्र यावत्करणादेवं ६श्यम्—‘अनुपुव्वसुजायवप्पगंभीरसीयलजला’ अनुपूर्वेण सुजाता वप्रा यत्र गम्भीरं शीतलं च जलं यत्र सा तथेत्यादि, ‘सहुन्नइयमहुरसरनाइय’ति इदमेवं ६श्यं—‘सुयबरहिणमयणसालकोंचकोइलकोज्जकभिंकारकोंडलकजीवंजीवकनंदीमुह-कविलपिगं-लखगकारंडगचक्कवायकलहंससार अनेगसउणगणमिहुणविरइयसहुन्नइयमहुरसरह-नाइय’ति तत्र शुकादीनां सारसान्तानामनेकेषां शकुनिगणानां मिथुनैर्विरचितं शब्दोन्नतिकं च—उन्नतशब्दकं मधुरस्वरं च नादितंलपितं यस्यां सा तथेति ॥

शतकं-१३ उद्देशकः-९ समाप्तः

— शतकं-१३ उद्देशकः-१० :—

वृ. अनन्तरोद्देशके वैक्रयकरणमुक्तं, तच्च समुद्घाते सति छद्मस्थस्य भवतीति छात्रस्थिकसमुद्घाताभिधानार्थो दशम उद्देशकस्तस्य चेदमादिसूत्रम्—

सू. (५९५) कति णं भंते ! छाउमत्थियसमुग्घाया पन्नत्ता ?, गोयमा ! छ छाउमत्थिया

समुग्धाया पत्रता, तंजहा-वेयणासमुग्धाए एवं छाउमत्थियसमुग्धाया नेयव्वा जहा पत्रवणाए जाव आहारगसमुग्धायेति । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ।

वृ. 'कइ ण'मित्यादि, 'छाउमत्थिय'ति छद्मस्थः-अकेवली तत्र भवाश्छाद्यस्थिकाः 'समुग्धा-ये'ति 'हन हिंसागत्योः' हननं घातः सम्-एकीभावे उत्-प्राबल्ये ततश्चैकीभावेन प्राबल्येन च घातः समुद्घातः, अथ केन सहैकीभावगमनम्?, उच्यते, यदाऽऽत्मा वेदनादिसमुद्घातं गतस्तदा वेदनाद्यनुभवज्ञानपरिणत एव भवतीति वेदनाद्यनुभवज्ञानेन सहैकीभावः, प्राबल्येन घातः कथम्? उच्यते, यस्माद्वेदनादिसमुद्घातपरिणतो बहून् वेदनीयादिकर्मप्रदेशान् कालान्तरानुभ-वयोग्यानुदीराकरणेनाकृष्योदये प्रक्षिप्यानुभूय निर्जरयति-आत्मप्रदेशैः सह संश्लिष्टान् सातयतीत्यर्थः अतः प्राबल्येन घात इति, अयं चेह षड्विध इति बहुवचनं ।

तत्र 'वेयणासमुग्धाए'ति एकः, 'एवं छाउमत्थिए' इत्यादिअतिदेशः, 'जहा पत्रवणाए'ति इह षट्त्रिंशत्तमपद इति शेषः, ते च शेषाः पञ्चैवं-'कसायसमुग्धाए २ मारणंतियसमुग्धाए ३ वेउव्वियसमुग्धाए ४ तेयगसमुग्धाए ५ आहारगसमुग्धाए ६'ति ।

तत्र वेदनासमुद्घातः असद्वेधर्माश्रयः कषायसमुद्घातः कषायाख्यचारित्रमोहनीयकर्माश्रयः मारणान्तिकसमुद्घातः अन्तर्मुहूर्तशेषायुष्ककर्माश्रयः वैकुर्विकतैजसाहार-कसमुद्घाताः शरीरनामकर्माश्रयाः, तत्र वेदनासमुद्घातसमुद्धत आत्मा वेदनीयकर्मपुद्गलशातं करोति, कषायसमुद्घातसमुद्धतः कषायपुद्गलशातं, मारणान्तिकसमुद्घातसमुद्धत आयुष्क-कर्मपुद्गलशातं वैकुर्विकसमुद्घातसमुद्धतस्तु जीवप्रदेशान् शरीराद्वहिर्निष्काश्य शरीरविष्कम्भबाहल्यमात्रमायामतश्च सङ्ख्येयानि योजनानि दण्डं निसृजति निसृज्य च यथास्थूलान् वैक्रिय-शरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धान् सातयति सूक्ष्मांश्चादत्ते, यथोक्तं ।

'वेउव्वियसमुग्धाएणं समोहणइ समोहणिता संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं निसिइ २ अहाबायरे पोग्गले परिसाडेइ २ अहासुहुमे पोग्गले आइयइ'ति । एवं तैजसाहारकसमुद्घातावपि व्याख्येयाविति ॥

शतकं-१३ उद्देशकः-१० समाप्तः

त्रयोदशस्यास्य शतस्य वृत्तिः, कृता मया पूज्यपदप्रसादात् ।
न ह्यन्धकारे विहितोद्यमोऽपि, दीपं विना पश्यति वस्तुजातम् ॥

शतकं-१३ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता भगवती अङ्गसूत्रे
त्रयोदश शतस्य अभयदेवसूरि विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-१४

वृ. व्याख्यातं विचित्रार्थः त्रयोदशं शतम्, अथ विचित्रार्थमेव क्रमायातं चतुर्दशमारभ्यते, तत्र च दशोद्देशकास्तत्सङ्ग्रहागथा चेयम्-

मू. (५९६) चर १ उम्माद २ सरीरे ३ पोग्गल ४ अगणी ५ तहा किमाहारे ६ ।

संसिद्ध ७ मंतरे खलु ८ अणगारे ९ केवली चेव १० ।

वृ. 'चरउम्माद सरीरे' इत्यादि, तत्र 'चर'ति सूचामात्रत्वादस्य चरमशब्दोपलक्षितोऽपि चरमः प्रथम उद्देशकः, 'उम्माय'ति उम्मादार्थाभिधायकत्वादुम्मादो द्वितीयः, 'सरीरे'ति शरीरशब्दोपलक्षित्वाच्छरीरस्तृतीयः, 'पुगल'ति पुद्गलार्थाभिधायकत्वात्पुद्गलश्चतुर्थः ।

'अगणी'ति अग्निशब्दोपलक्षितत्वाद्दिग्नि पञ्चमः, किमाहारे'ति किमाहार इत्येवंविध-प्रश्नोपलक्षितत्वात्किमाहारः षष्ठः, 'संसिद्ध'ति 'चिरसंसिद्धोऽसि गोयम'ति इत्यत्र पदेयः संश्लिष्ट-शब्दस्तदुपलक्षितत्वात् संश्लिष्टोद्देशकः सप्तमः, 'अंतरे'ति पृथिवीनामन्तराभिधायकत्वादनन्तरोद्देश-कोऽष्टमः, 'अनगारे'ति अनगारेति पूर्वदत्वादनगारोद्देशको नवमः, 'केवलि'ति केवलीति प्रथम-पदत्वात्केवली दशमोद्देशक इति ।

— शतकं १४ उद्देशकः -१ :-

मू. (५९७) रायगिहे जाव एवं वयासी-अणगारे णं भंते ! भावियप्पा चरमं देवावासं वीतिकंते परमं देवावासमसंपत्ते एत्थ णं अंतरा कालं करेज्जा तस्स णं भंते ! कहिं गती कहिं उववाए पत्रते ?, गोयमा ! जे से तत्थ परियस्सओ तल्लेसा देवावासा तहिं तस्स उववाए पत्रते ।
से य तत्थ गए विराहेज्जा कम्मलेस्सामेव पडिमडइ, से य तत्थ गए नो विराहेज्जा एयामेव लेस्सं उवसंपज्जिताणं विहरति ।

अनगारे णं भंते ! भावियप्पा चरमं असुरकुमारावासं वीतिकंते परमअसुरकुमारा० एवं चेव एवं जाव थणियकुमारावासं जोइसियावासं एवं वेमाणियावासं जाव विहरइ ॥

वृ. तत्र प्रथमोद्देशके किञ्चिल्लिख्यते—'चरमं देवावासं वीतिकंते परमं देवावासं असंपत्ते'ति, 'चरमम्' अवर्गभागवर्तिनं स्थित्यादिभि 'देवावासं' सौधर्मादिदेवलोकं 'व्यतिक्रान्तः' लङ्घितस्तदुपपातहेतुभूतलेश्यापरिणामापेक्षया 'परमं' परभागवर्तिनं स्थित्यादिभिरेव 'देवावासं' सनत्कुमारादिदेवलोकं 'असम्प्राप्तः' तदुपपातहेतुभूतलेश्यापरिणामापेक्षयैव ।

इदमुक्तं भवति—प्रशस्तोष्वध्यवसायस्थानेषूत्तरोत्तरेषु वर्तमान आराद्भागस्थित-सौधर्मादिगतदेवस्थित्यादिबन्धयोग्यतामतिक्रान्तः परभागवर्तिसनत्कुमारादिगतदेवस्थित्यादिबन्धयोग्यतां चाप्राप्तः 'एत्थ णं अंतर'ति इहावसरे 'कालं करेज्ज'ति प्रियते यस्तस्य कोत्पादः

इति प्रश्नः, उत्तरं तु 'जे से तत्थ'ति अथ ये तत्रेति—तयोः चरमदेवावासपरमदेवावासयोः 'परिपार्श्वतः' समीपे सौधमदिरासन्नः सनत्कुमारादेर्वाऽऽसन्नास्तयोर्मध्यभागे ईशानादावित्यर्थः 'तल्लेसा देवावासा'ति यस्यां लेश्यायां वर्तमानः साधुर्भूतः सा लेश्या येषु ते तल्लेश्या देवावासाः 'तहिं'ति तेषु देवावासेषु तस्यानगारस्य गतिर्भवतीति ।

यत उच्यते—“जल्लेसे मरइ जीवे तल्लेसे चेव उववज्जइ”ति 'से य'ति स पुनरनगारस्तत्र मध्यमभागवर्तिनि देवावासे गतः 'विराहिज्ज'ति येन लेश्यापरिणामेन तत्रोत्पन्नस्तं परिणामं यदि विराधयेत्तदा । 'कम्मलेस्सामेव'ति कर्मणः सकाशाद्या लेश्या—जीवपरिणति सा कर्मलेश्या भावलेश्येत्यर्थः 'तामेव प्रतिपतति' तस्या एव प्रतिपतति अशुभतरतां याति न तु द्रव्यलेश्यायाः प्रतिपतति, सा हि प्राक्तन्येवास्ते, द्रव्यतोऽवस्थितलेश्यत्वादेवानामिति ।

पक्षान्तरमाह—'से य तत्थे'त्यादि, 'सः' अनगारः 'तत्र' मध्यमदेवावासे गतः सन् यदि न विराधयेत्तं परिणामं तदा तामेव च लेश्या यथोत्पन्नः 'उपसम्पद्य' आश्रित्य 'विहरति' आस्त इति

इदं सामान्यं देवावांसमाश्रित्योक्तं । अथ विशेषितं तमेवाश्रित्याह— ‘अनगारे ण’मित्यादि, ननु यो भावितात्माऽनगारः स कथमसुरकुमारेषूत्पत्स्यते विराधितसंयमानां तत्रोत्पादविति, उच्यते, पूर्वकालापेक्षया भावितात्मत्वम्, अन्तकाले च संयमविराधनासद्भावादसुरकुमारादित्योपपात इति न दोषः, बालतपस्वी वाऽयं भावितात्मा द्रष्टव्य इति ।

अनन्तरं देवगतिरुक्तेति गत्यधिकारान्नारकगतिमाश्रित्याह— ‘नेरइयाण’ मित्यादि, ‘कहं सीहा गइ’ति ‘कथं’ केन प्रकारेण कीदृशीत्यर्थः शीघ्रा गतिः, नारकाणामुत्पद्यमानानां शीघ्रा गतिर्भव-तीति प्रतीतं, यादृशेन च शीघ्रत्वेन शीघ्राऽसाविति च न प्रतीतमित्यतः प्रश्नः कृतः ।

‘कहं सीहे गइ विसए’ति कथमिति कीदृशः ‘सीहे’ति शीघ्रगतिहेतुत्वाच्छीघ्रो गतिविषयो— गतिगोचरस्तद्धेतुत्वात्काल इत्यर्थः, कीदृशी शीघ्रा गति ? कीदृशश्च तत्कालः ? इति तात्पर्यं, ‘तरुणे’ति प्रवर्द्धमानवः, स च दुर्बलोऽपि स्यादत आह— ‘बलवं’ति शारीरप्राणवान्, बलं च कालविशेषाद्विशिष्टं भवतीत्यत आह—

‘जुगवं’ति युगं—सुषमदुष्पमादि कालविशेषस्तत्प्रशस्तं विशिष्टबलहेतुभूतं यस्यास्त्यसौ युगवान्, यावत्करणादिदं दृश्यं— ‘जुवाणे’ वयःप्राप्तः ‘अप्पायंके’ अल्पशब्दस्याभावा-र्थःत्वाद्नातङ्को—नीरोगः ‘थिरग्गहत्थे’ स्थिराग्रहस्तः सुलेखकवत् ‘दढपाणिपायपासपिडंतरोरुप-रिणए’ दृढं पाणिपादं यस्य पाश्वो पृष्ठन्तरे च ऊरु च परिणते—परिनिष्ठिततां गते यस्य स तथा उत्तमसंहनन इत्यर्थः, ‘तलजमलजुयलपरिधनिभवाहू’ तलौ—तालवृक्षौ तयोर्मलं—समश्रेणीकं यद् युगलं—द्वयं परिधश्च—अर्गला तन्निभौ—तत्सदृशौ दीर्घसरलपीनत्वादिना बाहू यस्य स तथा ।

‘चम्मेदुदुहणमुड्डियेसमाहयनिचियगायकाए’ चर्मण्या दुघणेन मुष्टिकेन च समाहतानि अभ्यासप्रवृत्तस्य निचितानि गात्राणि यत्र स तथाविधः कायो यस्य स तथा, चर्मण्यदयश्च लोकप्र-तीताः, ‘ओरसबलसमन्नागए’ आन्तरबलयुक्तः ‘लंघणपवणजङ्गवायामसमत्थे’ ज्विनशब्दः— शीघ्रवचनः ‘छेए’ प्रयोगज्ञः ‘दक्खे’ शीघ्रकारी ‘पत्तट्ठे’ अधिकृतकर्मणि निष्ठां गतः ‘कुसले’ आलोचितकारी ‘मेहावी’ सकृत्श्रुतदृष्टकर्मज्ञः ‘निउणे’ उपायारम्भकः, एवंविधस्य हि पुरुषस्य शीघ्रं गत्यादिकं भवतीत्यतो बहुविशेषणोपादानमिति ।

‘आउंटियं’ति सङ्कोचितं ‘विक्खिन्नं’ति ‘विकीर्णं’ प्रसारितां ‘साहरेज्ज’ति ‘साहरेत्’ सङ्कोचयेत् ‘विक्खिरेज्ज’ति विकिरेत्—प्रसारयेत् ‘उम्मिसियं’ति ‘उन्मिषितम्’ उन्मीलितं ‘निमिसेज्ज’ति निमीलयेत्, ‘भवेयारुवे’ति काक्वाध्येयं, काकुपाठे चायमर्थः स्यात् यदुतैवं मन्यसे त्वं गौतम ! भवेत्तद्रूपं—भवेत्स स्वभावः शीघ्रतायां नरकगतेस्तद्विषय च यदुक्तं विशेषण-पुरुष- बाहुप्रसारणादेरिति, एवं गौतममत्तमाशङ्क्य भगवानाह—नायमर्थः समर्थ, अथ कस्मा-देवमित्याह

मू. (५९८) ‘नेरइयाणं भंते ! कहं सीहा गति कहं सीहे गतिविसए पन्तते ?

गोयमा ! से जहानामए—केडपुरिसे तरुणे बलवं जुगवं जाव निउणसिण्योवगए आउड्डियं बाहं पसारेज्जा पसारियं वा बाहं आउंटेज्जा विक्खिण्णं वा मुट्ठिं साहरेज्जा साहरियं वा मुट्ठिं विक्खिरेज्जा उन्निमिसियं वा अच्छिं निम्मिसेज्जा निम्मिसियं वा अच्छिं उम्मिसेज्जा, भवे एयारुवे ?, नो तिण्ढे समट्ठे, नेरइया णं एगसमएण वा दुसमएण वा विसमएण वा विगगहेणं उववज्जंति ।

नेरइयाणं गोयमा ! तहा सीहा गती तहा सीहे गतिविसए पन्नत्ते एवं जाव वेमाणियाणं,
नवरं एगिंदियाणं चउसमइए विग्गहे भाणियव्वे । सेसं तं चेव ॥

वृ. 'नेरइयाण'मित्यादि, अयमभिप्रायः—नारकाणां गतिरेकद्वित्रिसमया बाहुप्रसारणादिका
चासङ्ख्येयसमयेति कथं तादृशी गतिर्भवति नारकाणामिति, तत्र च 'एगसमएण व'ति एकेन
समयेनोपपद्यन्त इति योगः, ते च ऋजुगतावेव, वाशब्दो विकल्पे, इह च विग्रहशब्दो न सम्बन्धितः,
तस्यैकसामायिकस्याभावात्, 'दुसमएण व'ति द्वौ समयौ यत्र स द्विसमयस्तेन विग्रहेणेति योगः,
एवं त्रिसमयेन वा विग्रहेण—वक्रेण, तत्र द्विसमयो विग्रह एवं—यदा भरतस्य पूर्वस्या दिशो नरके
पश्चिमायामुत्पद्यते तदैकेन समयेनाधो याति द्वितीयेन तु तिर्यगुत्पत्तिस्थानमिति, त्रिसमयविग्रहस्त्वेवं

यदा भरतस्य पूर्वदक्षिणाया दिशो नारकेऽपरोततरायां दिशि गत्वोत्पद्यते तदैकेन समयेनाधः
समश्रेण्या याति द्वितीयेन च तिर्यक् पश्चिमायां तृतीयेन तु तिर्यगेव वायव्यां दिशि उत्पत्तिस्थानमिति,
तदनेन गतिकाल उक्तः, एतदभिधानाच्च शीघ्रा गतिर्यादृशी तदुक्तमिति, अथ निगमयन्नाह—

'नेरइयाण'मित्यादि, 'तहा सीहा गइ'ति यथोक्तपटः समयत्रये भवति 'तहा सीहे
गइविसए'ति तथैव, त्रसनाड्या बहिस्तादधोलोके विदिशो दिशं यात्येकेन, जीवानामनुश्रेणिगम-
नात्, द्वितीयेन तु लोकमध्ये प्रपिंशति तृतीयेनोर्ध्वं याति चतुर्थेन तु त्रसनाडीतो निर्गत्य दिग्व्यवस्थि-
तमुत्पादस्थानं प्राप्नोतीति, एतच्च बाहुल्यमङ्गीकृत्योच्यते, अन्यथा पञ्चसमयोऽपि विग्रहो भवेदेके-
न्द्रयाणां, तथाहि— त्रसनाड्या बहिस्तादधोलोके विदिशो दिशं यात्येकेन द्वितीयेन लोकमध्ये
तृतीयेनोर्ध्वलोके चतुर्थेन ततस्तिर्यक् पूर्वादिदिशो निर्गच्छति ततः पञ्चमेन विदिग्व्यवस्थित-
मुत्पत्तिस्थानं यातीति, उक्तञ्च—

॥ १ ॥ "विदिसाउ दिंसि पढमे बीए पइ सरइ नाडिमज्झंमि ।

उहं तइए तुरिए उ नीइ विदिसं तु पंचमए ॥" इति

'सेसं तं चेव'ति 'पुढविक्काइयाणं भंते ! कहं सीहा गइ ?' इत्यादि सर्वं यथा नारकाणां
तथा वाच्यमित्यर्थः ॥ अनन्तरं गतिमाश्रित्य नारकादिदण्डक उक्तः, अथानन्तरोत्पन्नत्वादि
प्रतीत्यापरं तमेवाह—

मू. (५९९) 'नेरइयाणं भंते ! किं अनंतरोववन्नगा परंपरोववन्नगा अनंतरपरंपरअणुववन्न
गा ?, गोयमा ! नेर० अनंतरोववन्नगावि परंपरोववन्नगावि अनंतरपरंपरअणुववन्नगावि ।

से केण० एवं वु० जाव अनंतरपरंपरअणुववन्नगावि ?, गोयमा ! जे णं नेरइया पढम-
समयोववन्नगा ते णं नेरइया अनंतरोववन्नगा, जे णं नेरइया अपढमसमयोववन्नगा ते णं नेरइया
परंपरोववन्नगा, जे णं नेर० विग्गहगइसमावन्नगा ते णं नेरइया अनंतरपरंपरअणुववन्नगा, से
तेण्डेणं जाव अणुववन्नगावि, एवं निरंतरं जाव वेमा० ?

अनंतरववन्नगा णं भंते ! नेरइया किं नेरइयाउयं पकरेति तिरिक्ख० मणुस्स० देवाउयं
पकरेति ?, गोयमा ! नो नेरइयाउयं पकरेति जाव नो देवाउयं पकरेति । परंपरोववन्नगा णं भंते
नेरइया किं नेरइयाउयं पकरेति जाव देवाउयं पकरेति ?, गोयमा ! नो नेरइयाउयं पकरेति
तिरिक्खजोणियाउयं पकरेति तिरिक्खजोणियाउयं पकरेति मणुस्साउयं पकरेति नो देवाउयं
पकरेति । अनंतरपरंपरअणुववन्नगा णं भंते ! नेर० किं नेरइयाउयं प० पुच्छ नो नेरइयाउयं

पकरोति जाव नो देवाउयं पकरोति, एवं जाव वेमाणिया, नवरं पंचिंदियतिरिक्खजोगिया मणुस्सा य परंपरोववन्नगा चत्तारिवि आउयाइं प०, सेसं तं चेव २ ॥

नेरइया णं भंते ! किं अनंतरनिग्गया परंपरनिग्गया अनंतरपरंपरअनिग्गया ?, गोयमा नेरइया णं अनंतरनिग्गयावि जाव अनंतरपरंपरनिग्गयावि, से केणट्टेणं जाव अनिग्ग यावि ?, गोयमा ! जे णं नेरइया पढमसमयनिग्गया ते णं नेरइया अनंतरनिग्गया जे णं नेरइया अपढम-समयनिग्गया ते णं नेरइया परंपरनिग्गया जे णं नेरइया विग्गहगतिसमावन्नगा ते णं नेरइया अनंतरपरंपरअणिग्गया, से तेणट्टेणं गो० ! जाव अणिग्गयावि, एवं जाव वेमाणिया ३ ॥

अनंतरनिग्गया णं भंते ! नेरइया किं नेरइयाउयं पकरोति जाव देवाउयं पकरोति ?, गोयमा ! नो नेरइयाउयं पकरोति जाव नो देवाउयं पकरोति । परंपरनिग्गया णं भंते ! नेरइया किं नेरइयाउयं० पुच्छा, गोयमा ! नेरइयायंपि पकरोति जाव देवाउयंपि पकरोति । अनंतरपरंपरअनिग्गया णं भंते ! नेरइया पुच्छा, गोयमा ! नो नेरइयाउयं पकरोति जाव नो देवाउयं पकरोति, एवं निरवसेसं जाव वेमाणिया ४ ।

नेरइया णं भंते ! कं अनंतरं खेदोवन्नगा परंपरखेदोववन्नग अनंतरपरंपरखेदाणुववन्नगा ?, गो० नेरइया० एवं एएणं अभिलावेणं तं चेव चत्तारि दंडगा भाणियव्वा । सेवं भंते !

वृ. 'नेरइया ण'मित्यादि, 'अनंतरोववन्नग'ति न विद्यते अन्तरं—समयादिव्यवधानं उपपन्ने—उपपाते येषां ते अनन्तरोपपन्नकाः 'परंपरोववन्नग'ति परम्परा—द्वित्रादिसमयता उपपन्ने—उपपाते येषां ते परम्परोपपन्नकाः, 'अनंतरपरंपरअणुववन्नग'ति अनन्तरं—अव्यवधानं परम्परं च—द्वित्रादिसमयरूपमविद्यमानं उत्पन्नं—उत्पादो येषां ते तथा, एते च विग्रहगतिकाः, विग्रहगतौ हि द्विविधस्याप्युत्पादस्याविद्यमानत्वादिति ॥

अथानन्तरोपपन्नादीनाश्रित्यायुर्बन्धमभिधातुमाह—'अनंतरे'त्यादि, इह चानन्तरोपपन्ना-नामनन्तरपरम्परानुपपन्नानां च चतुर्विधस्याप्यायुषः प्रतिषेधोऽध्येतव्यः, तस्यामवस्थायां तथाविधा-ध्यवसायस्थानाभावेन सर्वजीवानामायुषो बन्धाभावात्, स्वायुषभिगादौ च शेषे बन्धसद्भावात्, परम्परोपपन्नकास्तु स्वायुषः षण्मासे शेषे मतान्तरेणोत्कर्षतः षण्मासे जघन्यतश्चान्तमुहूर्तं शेषे भवप्रत्ययातिर्यग्मनुष्यायुषीएव कुर्वन्ति नेतरे इति, 'एवं जाव वेमाणिय'ति अनेनोक्तालाप-कत्रययुक्तश्चतुर्विंशतिदण्डकोऽध्येतव्य इति सूचितं, यश्चात्र विशेषस्तं दर्शयितुमाह—'नवरं पंचिंदिए'त्यादि ।

अथानन्तरनिर्गतादीनाऽपरंदण्डकमाह—'नेरइया ण'मित्यादि, तत्र निश्चितं स्थानान्तर-प्राप्त्या गतं—गमनं निर्गतं अनन्तरं—समयादिना निर्व्यवधानं निर्गतं येषां तेऽनन्तरनिर्गतास्ते च येषां नरकादुद्भूतानां स्थानान्तरं प्राप्तानां प्रथमः समयो वर्तते, तथा परम्परेण—समयपरम्परया निर्गतं येषां ते तथा, ते च येषां नरकादुद्भूतानामुत्पत्तिस्थानप्राप्तानां द्वयादयः समयाः, अनन्तरपरम्परानिर्गतास्तु ये नरकादुद्भूताः सन्तो विग्रहगतौ वर्तन्ते न तावदुत्पादक्षेत्रमासादयन्ति तेषामनन्तरभावेन परम्परभावेन चोत्पादक्षेत्रप्राप्तत्वेन निश्चयेनानिर्गतत्वादिति ।

अथानन्तरनिर्गतादीनाश्रित्यायुर्बन्धमभिधातुमाह—'अनंतरे'त्यादि, इह च परम्परानिर्गता नारकाः सर्वाण्यायुषि बध्न्न्ति, यतस्ते मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यश्च एव च भवन्ति, ते च सर्वायुर्बन्धका

एवेति, एवं सर्वेऽपि परम्परनिर्गता वैक्रियजन्मानः, औदारिकजन्मानोऽप्युद्वृताः केचिन्मनुष्यपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो भवन्त्यतस्तेऽपि सर्वायुर्बन्धका एवेति ।

अनन्तरं निर्गता उक्तास्ते च क्वचिदुत्पद्यमानाः सुखेनोत्पद्यन्ते दुःखेन वेति दुःखोत्पन्नकानाश्रित्याह—‘नेरइये’त्यादि, ‘अनन्तरखेदोववन्नग’ति अनन्तरं—समयाद्यव्यवहितं खेदेन—दुःखेनोपपन्नं—उत्पादक्षेत्रप्रातिलक्षणं येषां तेऽनन्तरखेदोपपन्नकाः खेदप्रधानोत्पत्तिप्रथमसमयवर्तिन इत्यर्थः ‘परंपरक्खेओववन्नग’ति परम्पराद्वित्रादिसमयता खेदेनोपपन्ने उत्पादे—येषां ते परम्पराखेदोपपन्नकाः ।

‘अनन्तरपरंपरखेदाणुववन्नग’ति अनन्तरं परम्परं च खेदेन नास्त्युपपन्नकं येषां ते तथा विग्रहगतिवर्तिन इत्यर्थः, ‘ते चेव चत्तारि दंडगा भाणियव्व’ति त एव पूर्वोक्ता उत्पन्नदण्डकादयः खेदशब्दविशेषिताश्चत्वारो दण्डका भणितव्याः, तत्र च प्रथमः खेदोपपन्नदण्डको द्वितीयस्तदायुष्कदण्डकस्तृतीयः खेदनिर्गतदण्डकश्चतुर्थःस्तु तदायुष्कदण्डक इति ॥

शतकं-१४ उद्देशकः-१ समाप्तः

— शतकं-१४ उद्देशकः-२ :—

वृ. अनन्तरोद्देशकेऽनन्तरोपपन्ननैरयिकादिवक्तव्यतोक्ता, नैरयिकादयश्च मोहवन्तो भवन्ति, मोहश्चोन्माद इत्युन्मादप्ररूपणार्थो द्वितीय उद्देशकः, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (६००) कतिविहे णं भंते ! उम्मादे पन्तते ?, गोयमा ! दुविहे उम्मादे पन्तते, तंजहा—जक्खावेसे य मोहणिज्जस्स य कम्मस्स उदएणं, तत्थ णं जे से जक्खाएसे सेणं सुहवेयणतराए चेव सुहविमोयणतराए चेव, तत्थ णं जे से मोहणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं से णं दुहवेयणतराए चेव दुहविमोयणतराए चेव ।

नेरइयाणं भंते ! कतिविहे उम्मादे पन्तते ?, गोयमा ! दुविहे उम्मादे पन्तते, तंजहा—जक्खावेसे य मोहणिज्जस्स य कम्मस्स उदएणं, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयाणं दुविहे उम्मादे पन्तते, तंजहा—जक्खावेसे य मोहणिज्जस्स जाव उदएणं ?, गोयमा ! देवे वा से असुभे पोग्गले पक्खिवेज्जा । से णं तेसिं असुभाणं पोग्गलाणं पक्खिवणयाए जक्खाएसं उम्मादं पाउणेज्जा, मोहणिज्जस्स वा कम्मस्स उदएणं मोहणिज्जं उम्मायं पाउणेज्जा, से केणट्ठेणं जाव उम्माए ।

असुरकुमाराणं भंते ! कतिविहे उम्मादे पन्तते ?, एवं जहेव नेरइयाणं नवरं देवे वा से महिहीयतराए असुभे पोग्गले पक्खिवेज्जा से णं तेसिं असुभाणं पोग्गलाणं पक्खिवणयाए जक्खाएसं उम्मादं पाउणेज्जा मोहणिज्जस्स वा सेसं तं चेव, से तेणट्ठेणं जाव उदएणं एवं जाव थणियकुमाराणं, पुढविकाइयाणं जाव मणुसाणं एएसिं जहा नेरइयाणं ।

चाणमंतरजोइसवेमाणियाणं जहा असुरकुमाराणं ॥

वृ. ‘कतिविहे ण’मित्यादि, ‘उन्मादः’ उन्मत्तता विविक्तचेतनाभ्रंश इत्यर्थः ‘जक्खाएसे य’ति यक्षो—देवस्तेनावेशः— प्राणिनोऽधिष्ठानं यक्षावेशः ।

‘मोहणिज्जस्से’त्यादि तत्र मोहनीयं—मिथ्यात्वमोहनीयं तस्योदयादुन्मादो भवति यतस्तदुदयवर्ती जन्तुरतत्त्वं तत्त्वं मन्यते तत्त्वमपि चातत्त्वं, चारित्रमोहनीयं वा यतस्तदुदये जानन्नपि विषयादीनां स्वरूपमजानन्नपि वर्तते, अथवा चारित्रमोहनीयस्यैव विशेषो वेदाख्यो मोहनीयं,

यतस्यदुदयविशेषेऽप्युन्मत्त एवं भवति, यदाह—

॥ १ ॥ “चित्तेइ १ इद्धमिच्छइ २ दीहं नीससइ ३ तथा जरे ४ दाहे ५ ।

भत्तअरोअग ६ मुच्छा ७ उम्माय ८ नयाणई ९ मरणं १० ॥” इति ।

एतयोश्चोन्मादत्वे समानेऽपि विशेषं दर्शयन्नाह—“तत्थ ण”मित्यादि तत्र तयोर्मध्ये ‘सुहवेयणतराए चेव’ति अतिशयेन सुखेन—मोहजन्योन्मादापेक्षयाऽक्लेशेन वेदनं—अनुभवनं यस्यासौ सुखवेदनतरः स एव सुखवेदनतरकः, चैवशब्दः स्वरूपावधारणे, ‘सुहविमोयणतराएचेव’ति अतिशयेन सुखेन विमोचनं वियोजनं यस्मादसौ सुखविमोचनतरः, कप्रत्यस्तथैव ।

“तत्थ ण”मित्यादि, मोहजन्योन्माद इतरापेक्षया दुःखवेदनतरो भवत्यनन्तसंसारकारणत्वात्, संसारस्य च दुःखवेदनस्वभावत्वात्, इतरस्तु सुखवेदनतर एव, एकभविकत्वादिति, तथा मोहजोन्माद इतरापेक्षया दुःखविमोचनतरो भवति, विद्यामन्त्रतन्त्रदेवानुग्रहवतामपि वार्तिकानां तस्यासाध्यत्वात्, इतरस्तु सुखविमोचनतर एव भवति यन्त्रमात्रेणापि तस्य निग्रहीतुं शक्यत्वादिति, आह च—

॥ १ ॥ “सर्वज्ञमन्त्रवाद्यपि यस्य न सर्वस्य निग्रहे शक्तः ।

मिथ्यामोहोन्मादः स केन किल कथ्यतां तुल्यः ? ॥”

इदं च द्वयमपि चतुर्विंशतिदण्डके योजयन्नाह—“नेरइयाण”मित्यादि, ‘पुढविकाइयाण’-मित्यादौ यदुक्तं ‘जहा नेरइयाणं’ति तेन ‘देवे वा से असुभे पोग्गले पक्खिवेज्जा’इत्येतद् यक्षावेशे पृथिव्यादिसूत्रेषु अध्यापितं, ‘वाणमंतरे’त्यादौ तु यदुक्तं ‘जहा असुरकुमाराणं’तेन यक्षावेश एव व्यन्तरादिसूत्रेषु ‘देवे वा स महद्धियतराए’इत्येतदध्यापितं, मोहोन्मादालापकस्तु सर्वसूत्रेषु समान इति ॥ अनन्तरं वैमानिकदेवानां मोहनीयोन्मादलक्षणः क्रियाविशेष उक्तः, अथ वृष्टिकायकरणरूपं तमेव देवेन्द्रादिदेवानां दर्शयन् प्रस्तावनापूर्वकमाह—

मू. (६०१) अत्थि णं भंते ! पज्जन्ने कालवासे वुड्ढिकायं पकरेति ?, हंता अत्थि ।

जाहे णं भंते ! सक्क ! देविंदे देवराया वुड्ढिकायं काउकामे भवति से कहमियाणि पकरेति गोयमा ! ताहे चेव णं से सक्के देविंदे देवराया अब्भंतरपरिसए देवे सद्दावेति, तए णं ते अब्भितरपरिसगा देवा सद्दाविया समाणा मज्झिमपरिसए देवे सद्दावेति ।

तए णं ते मज्झिमपरिसगा देवा सद्दाविया समाणा बाहिरपरिसए देवे सद्दावेति, तए णं ते बाहिरपरिसगा देवा सद्दाविया समाणा बाहिरं बाहिरगा देवा सद्दावेति ।

तए णं ते बाहिरगा देवा सद्दाविया समाणा आभिओगिए देवे सद्दावेति, तए णं ते जाव सद्दाविया समाणा वुड्ढिकाए देवे सद्दावेति । तए णं ते वुड्ढिकाइया देवा सद्दाविया समाणा वुड्ढिकायं पकरेति, एवं खलु गोयमा ! सक्के देविंदे देवराया वुड्ढिकायं पकरेति ।

अत्थि णं भंते ! असुरकुमारावि देवा वुड्ढिकायं पकरेति ?, हंता अत्थि, किं पत्तियन्नं भंते असुरकुमारा देवा वुड्ढिकायं पकरेति ?, गोयमा ! जेइमे अरहंता भगवंता एएसि णं जम्मणमहिमासु वा निक्खम्मणमहिमासु वा णनणुप्पायमहिमासु वा परिनिब्बाणमहिमासु वा एवं खलु गोयमा ! असुरकुमारावि देवा वुड्ढिकायं पकरेति ।

एवं नागकुमारावि एवं जाव थणियकुमारा वाणमंतरजोइसियवेमाणिय एवं चेव ॥

वृ. 'अत्थि ण'मित्यादि, 'अत्थि'ति अस्त्येतत् 'पञ्जने'ति पर्जन्यः 'कालवासि'ति काले-
प्रावृषि वर्षतीत्येवंशीलः कालवर्षी, अथवा कालश्चासौ वर्षी चेति कालवर्षी, 'वृष्टिकायं' प्रवर्षणतो
जलसमूहं प्रकरोति प्रवर्षतीत्यर्थः, इह स्थाने शक्रोऽपि तं प्रकरोतीति दृश्यं, तत्र च पर्जन्यस्य
प्रवर्षणक्रियायां तत्त्वाभाव्यतालक्षणो विधि प्रतीत एव, शक्रप्रवर्षणक्रियाविधिस्त्वप्रतीत इति
तं दर्शयन्नाह-

'जाहे'इत्यादि, अथवा पर्जन्य इन्द्र एवोच्यते, स च कालवर्षी काले-जिनजन्मादिमहादौ
वर्षतीतिकृत्वा, 'जाहे ण'ति यदा 'से कहमियाणि पकरेइ'ति स शक्ति कथं तदानीं प्रकरोति ?,
वृष्टिकायमिति प्रकृतम् ।

असुरकुमारसूत्रे 'किं पत्तियणं'ति किं प्रत्ययं-कारणमाश्रित्येत्यर्थः 'जम्मणमहिमासु
व'ति जम्महिमासु जम्मोत्सवान् निमित्तीकृत्येत्यर्थः । देवक्रियाऽधिकारादिदमपरमाह-

मू. (६०२) जाहे णं भंते ! ईसाणे देविंदे देवराया तमुक्कायं काउकामे भवति से कहमियाणि
पकरेति ?, गोयमा ! ताहे चेव णं से ईसाणे देविंदे देवराया अब्भितरपरिसए देवे सदावेति ।

तए णं ते अब्भितरपरिसगा देवा सदाविया समाणा एवं जहेव सक्कस्स जाव तए णं ते
आभिओगिया देवा सदाविया समाणा तमुक्काइए देवे सदावेति ।

तए णं ते समुक्काइया देवा सदाविया समाणा तमुक्कायं पकरेति, एवं खलु गोयमा ! ईसाणे
देविंदे देवराया तमुक्कायं पकरेति ।

अत्थि णं भंते ! असुरकुमारा देवा तमुक्कायं पकरेति ?, गोयमा ! किङ्कारतिपत्तियं वा
पडिणीयविमोहणड्डयाए वा गुत्तीसंरक्खणहेउं वा अप्पणो वा सरीरपच्छायणड्डयाए ।

एवं खलु गोयमा ! असुरकुमारावि देवा तमुक्कायं पकरेति एवं जाव वेमाणिया । सेवं भंते
२ ति जाव विहरइ ॥

वृ. 'जाहे ण'मित्यादि, 'तमुक्काए'ति तमस्कायकारिणः 'किङ्कारिपत्तियं'ति क्रडारूपा
रति क्रीडारति अथवा क्रीडा च-खेलनं रतिश्च-निधुवनं क्रीडारती सैव ते एव वा प्रत्ययः-कारणं
यत्र तत् क्रडारतिप्रत्ययं 'गुत्तीसंरक्खणहेउं व'ति गोपनीयद्रव्यसंरक्षणहेतोर्वेति ॥

शतकं-१४ उद्देशकः-२ समाप्तः

-: शतकं-१४ उद्देशकः-३ :-

द्वितीयोद्देशके देवव्यतिकर उक्तः, तृतीयेऽपि स एवोच्ये इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (६०३) देवे णं भंते ! महाकाए महासरीरे अनगारस्स भावियप्पणो मज्झमज्जेणं
वीइवएज्जा ?, गोयमा ! अत्थेगइए वीइवएज्जा अत्थेगतिए नो वीइवएज्जा ।

से केणडेणं भंते ! एवं बुद्धइ अत्थेगतिए वीइवएज्जा अत्थेगतिए नो वीइवएज्जा ?

गोयमा ! दुविहा देवा पन्नता, तंजहा-मायीमिच्छादिद्वीउववन्नगा य अमायीसम्म-
दिद्वीउववन्नगा य, तत्थ णं जे से मायी मिच्छदिद्वीउववन्नए देवे से णं अनगारं भावियप्पाणं पासइ
२ नो वंदति नो नमंसति नो सक्कारेति नो कल्लणं मंगलं देवयं चेइयं जाव पज्जुवासति, से णं
अनगारस्स भावियप्पणो मज्झमज्जेणं वीइवएज्जा, तत्थ णं जे से अमायी सम्मदिद्वीउववन्नए देवे
से णं अनगारं भावियप्पाणं पासइ पासित्ता वंदति नमंसति जाव पज्जुवासति, से णं अनगारस्स
भावियप्पणो मज्झमज्जेणं नो वीयीवएज्जा, से तेण० गोयमा ! एवं बुद्धइ जाव नो वीइवएज्जा ।

असुरकुमारे णं भंते ! महाकाये महासरिरे एवं चेव एवं देवदंडओ भाणियव्वो जाव वेमाणिणिए ॥

वृ. 'देवे ण'मित्यादि, इह च क्वचिदियं द्वारागाथा दृश्यते—

॥ १ ॥ "महक्काए सक्कारे सत्थेणं वीईवयंति देवाउ ।

वासं चेव य ठाणा नेरइयाणं तु परिणामे ॥" इति ।

अस्याश्चार्थः उद्देशकार्याधिगमावगम्य एवेति । 'महाकाय'ति महान्-बृहन् प्रशस्तो वा कायो-निकायो यस्य स महाकायः, 'महासरिरे'ति बृहत्तनुः ।

'एवं देवदंडओ भाणियव्वो'ति नारकपृथिवीकायिकादीनामधिकृतव्यतिकरस्यासम्भवाद् देवानामेव च संभवाद्देवदण्डकोऽत्र व्यतिकरे भणितव्य इति ॥ प्राग देवानाश्रित्य मध्यगमनलक्षणो दुर्विनय उक्तः ॥ अथ नैरयिकादीनाश्रित्य विनयविशेषानाह—

मू. (६०४) अत्थि णं भंते ! नेरइयाणं सक्कारेति वा सम्माणेति वा किइक्कमेइ वा अभ्युद्वाणेइ वा अंजलिपग्गहेति वा आसणाभिग्गहेति वा आसणाणुप्पदाणेति वा इंतस्स पच्चुग्गच्छणया ठियस्स पज्जुवासणया गच्छंतस्स पडिसंसाहणया ?, नो तिण्ठे समडे ।

अत्थि णं भंते ! असुरकुमाराणं सक्कारेति वा सम्माणेति वा जाव पडिसंसाहणया वा ?, हंता अत्थि, एवं जाव धणियकुमाराणं, पुढविकाइयाणं जाव चउरिदियाणं एएसिं जहा नेरइयाणं

अत्थि णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं सक्कारेइ वा जाव पडिसंसाहणया ?, हंता अत्थि, नो चेव णं आसणाभिग्गहेइ वा आसणाणुप्पयाणेइ वा, मणुस्साणं जाव वेमाणिणियाणं जहा असुरकुमाराणं ॥

वृ. 'अत्थि ण'मित्यादि, 'सक्कारेइ व'ति सत्कारो-विनयार्हेषु वन्दनादिनाऽऽदरकरणं प्रवरवस्त्रादिदानं वा 'सत्कारो पवरवत्थमाईहिं' इति वचनात् 'सम्माणेइ व'ति स्मन्तः-तथाविधप्रतिपत्तिकरणं 'किइक्कमेइ व'ति कृतिकर्मवन्दनं कार्यकरणं वा 'अभ्युद्वाणेइ व'ति अभ्युत्थानं-गौरवार्हदर्शने विष्टरत्यागः 'अंजलिपग्गहेइ व'ति अंजलिप्रग्रहः-अंजलिकरणम् ।

'आसणाभिग्गहेइ व'ति आसनाभिग्रहः-तिष्ठत एव गौरव्यस्यासनानयनपूर्वक-मुपविशतेति भणनं 'आसणाणुप्पयाणेइ व'ति आसनानुप्रदानं-गौरव्यमाश्रित्यासनस्य स्थानान्तरसञ्चारणं 'इंतस्स पच्चुग्गच्छणय'ति आगच्छतो गौरव्यस्याभिमुखगमनं 'ठियस्स पज्जुवासणय'ति तिष्ठतो गौरव्यस्य सेवेति 'गच्छतस्स पडिसंसाहणय'ति गच्छतोऽनुव्रजनमिति, अयं च विनयो नारकाणां नास्ति, सततं दुःस्थत्वादिति ।

मू. (६०५) अप्पट्ठीए णं भंते ! देवे महद्धियस्स देवस्स मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा ?, नो तिण्ठे समडे, समिट्ठीए णं भंते ! देवे समद्धियस्स देवस्स मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा, नो इणमडे समडे, पमतं पुण वीइवएज्जा ।

से णं भंते ! किं सत्थेणं अवक्कमित्ता पभू अणक्कमित्ता पभू ?, गीयमा ! अवक्कमित्ता पभू नो अणक्कमित्ता पभू, से णं भंते ! किं पुत्थिं सत्थेणं अक्कमित्ता पच्छा वीयीवएज्जा पुत्थिं वीईव० पच्छा सत्थेणं अक्कमेज्जा ।

एवं एएणं अभित्तावेणं जहा दसमसए आइट्ठीउद्देसए तहेव निरवसेसं चत्तारि दंडगा भाणियव्वा जाव महद्धिया वेमाणिणी अप्पट्ठियाए वेमाणिणीए ॥

वृ. पूर्व विनय उक्तः, अथ तद्विपर्ययभूताविनयविशेषं देवानां परस्परं प्रतिपादयन्नाह—‘अप्पहिणं’मित्यादि, ‘एवं एणं अभिलावेण’मित्यादौ ‘आइडिउद्देसए’ति दशम-शतस्य तृतीयोद्देशके ‘निरवसेसं’ति समस्तं प्रथमं दण्डकसूत्रं वाच्यं, तत्र चात्पद्धिकम-हर्दिकालापकः समर्द्धिकालपकश्चेत्यालापकद्वयं साक्षादेव दर्शितं, केवलं समर्द्धिकालापकस्यान्तेऽयं सूत्रशेषो दृश्यः—

गोयमा ! पुर्वि सत्थेणं अक्कमिता पच्छा वीइवएज्जा नो पुर्वि वईवइत्ता पच्छा सत्थेणं अक्कमिज्जति, तृतीयस्तु महर्द्धिकालापद्धिकालापक एवं—‘महहिणं भंते ! देवे अप्पहिण्येस्स देवस्स मज्झंमज्झेणं वीइवएज्जा ? , हंता वीइएज्जा, से णं भंते ! किं सत्थेणं अक्कमिता पभू अणक्कमिता पभू ? ’ शस्त्रेण हत्वाऽहत्वा वेत्यर्थः, ‘गोयमा ! अक्कमितावि पभू अणक्कमितावि पभू, से णं भंते ! किं पुर्वि सत्थेणं अक्कमिता पच्छा वीइवएज्जा पुर्वि वीइवएज्जा पच्छा सत्थेणं अक्कमेज्जा ? , गोयमा ! पुर्वि वा सत्थेणं अक्कमिता पच्छा वीइवएज्जा पुर्वि वा वीइवइत्ता पच्छा सत्थेणं अक्कमिज्ज’ति, ‘चत्तारि दंडगा भाणियव्व’ति ।

[तत्र प्रथमदण्डक उक्तालापकत्रयात्मको देवस्य देवस्य च, द्वितीयस्त्वेवंविध एव नवरं देवस्य च देव्याश्च, एवं तृतीयोऽपि नवरं देव्याश्च देवस्य च, चतुर्थोऽप्येवं नवरं देव्याश्च देव्याश्चेति, अत एवाहं—‘जाव महहिण्ये वेमाणिणी अप्पहिण्ये वेमाणिणीए’ति, ‘मज्झंमज्झेणं’मित्यादि तु पूर्वोक्तानुसारेणाध्येयमिति । अनन्तरं देववक्तव्यतोक्ता ।]

अथैकान्तदुःखितत्वेन तद्विपर्ययभूता नारका इति तद्वक्तव्यतामाह—

मू (६०६) रयणप्पभापुढविनेरइया णं भंते ! केरिसियं पोग्गलपरिणामं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ? , गोयमा ! अनिट्ठं जाव अमणामं एवं जाव अहेसत्तमापुढविनेरइया ।

‘एवं वेदणापरिणामं एवं जहा जीवाभिगमे वित्तिए नेरइयउद्देसए जाव अहेसत्तमापुढविनेरइया णं भंते ! केरिसियं परिग्गहसत्तापरिणामं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ? , गोयमा ! अनिट्ठं जाव अमणामं । सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. ‘रयणे’त्यादि, ‘एवं वेयणापरिणामं’ति पुद्गलपरिणामवद् वेदनापरिणामं प्रत्यनुभवन्ति नारकाः, तत्र चैवमभिलापः—

‘रयणप्पभापुढविनेरइया णं भंते ! केरिसियं वेयणापरिणामं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ? , गोयमा ! अनिट्ठं जाव अमणामं एवं जाव अहेसत्तमापुढविनेरइया ।

शेषसूत्रातिदेशायाह—‘एवं जहा जीवाभिगमे’ इत्यादि जीवाभिगमोक्तानि चैतानि विंशति पदानि, तद्यथा—

॥ १ ॥ “पोग्गलपरिणामं १ वेयणाइ २ लेसाइ ३ नामगोए य ४ ।

अरई ५ भए ६ सोगे ७ खुहा ८ पिवासा य ९ वाही य १० ॥

॥ २ ॥ उस्सासे ११ अणुतावे १२ कोहे १३ माणे य १४ माय १५ लोभे य १६ ।

चत्तारि य सत्ताओ २० नेरइयाणं परीणामे ॥

इति, तत्र चाद्यपदद्वयस्याभिलापो दर्शित एव, शेषाणि त्वष्टादशाद्यपदद्वयाभिलापेनाध्येयानीति ॥

शतकं-१४ उद्देशकः-३ समाप्तः

—: शतकं—१४ उद्देशकः—४ :—

वृ. तृतीयोद्देशके नारकाणां पुद्गलपरिणाम उक्त इति, चतुर्थोद्देशकेऽप पुद्गलपरिणामविशेष एवोच्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (६०७) एस णं भंते ! पोग्गले तीतमनंतं सासयं समयं लुक्खी समयं अलुक्खी समयं लुक्खी वा अलुक्खी वा ? पुव्विं च णं करणेणं अनेगवन्नं अनेगरूवं परिणामं परिणमति ? , अह से परिणामे निज्जिन्ने भवति तओ पच्छा एगवन्ने एगरूवे सिया ? , हंता गोयमा ! एस णं पोग्गले तीते तं चेव जाव एगरूवे सिया ।

एस णं भंते ! पोग्गले पडुप्पन्नं सासयं समयं ? एवं चेव, एवं अनागयमनंतंपि ॥ एस णं भंते ! खंधे तीतमनंतं ? एवं चेव खंधेवि जहा पोग्गले ॥

वृ. 'एस णं भंते !' इत्यादि, इह पुनरुद्देशकार्थः सङ्ग्रहगाथा क्वचिद् दृश्यते, सा चेयं—

॥ १ ॥ “पोग्गल १ खंधे २ जीवे ३ परमाणु ४ सासय ५ चरमे य ।

दुविहे खलु परिणामे अज्जीवाणं च जीवाणं ६ ॥”

अस्याश्चार्थः उद्देशकार्थाधिगमावगम्य एवेति, 'पोग्गले'ति पुद्गलः परमाणुः स्कन्धरूपश्च 'तीतमनंतं सासयं समयं'ति विभक्तिपरिणामादतीते अनन्ते अपरिमाणत्वात् शाश्वते अक्षयत्वात् 'समये' काले 'समयं लुक्खी'ति समयमेकं यावद्रूक्षस्पर्शसद्भावाद्वृक्षी ।

तथा 'समयं अलुक्खी'ति समयमेकं यावद्रूक्षस्पर्शसद्भावाद्वृक्षी 'अरूक्षी' स्निग्धस्पर्शवान् बभूव, इदं च पदद्वयं परमाणौ स्कन्धे च संभवति, तथा 'समयं लुक्खी वा अलुक्खी व'ति समयमेव रूक्षश्चार्थरूक्षश्च रूक्षस्निग्धलक्षणस्पर्शद्वयोपेतो बभूव, इदं च स्कन्धापेक्षं यतो द्वयणुकादिरस्कन्धे देशो रूक्षो देशश्चार्थरूक्षो भवतीत्येवं युगपद्रूक्षस्निग्धस्पर्शसम्भवः, वाशब्दौ चेह समुच्चयार्थो, एवंरूपश्च सन्नसौ किमनेकवर्णादिपरिणामं परिणमति पुनश्चैकवर्णादिपरिणामः स्यात् ? इति पृच्छन्नाह—

'पुव्विं च णं करणेणं अनेगवन्नं अनेगरूवं परिणामं परिणमइ' इत्यादि, 'पूरूवं च' एकवर्णादिपरिणामाग्रागेव 'करणेन' प्रयोगकरणेन विश्रसाकरणेन वा 'अनेकवर्ण' कालनीलादिवर्णभेदेनानेकरूपं गन्धरसस्पर्शसंस्थानभेदेन 'परिणामं' पर्यायं परिणमति अतीकालविषयत्वादस्य परिणतवानिति द्रष्टव्यं पुद्गल इति प्रकृतं, स च यदि परमाणुस्तदा समयभेदेनानेकवर्णादित्वं परिणतवान्, यदि च स्कन्धस्तदा यौगपद्येनापीति ।

'अह से'ति 'अथ' अनन्तरं सः—एष परमाणोः स्कन्धस्य चानेकवर्णादिपरिणामो 'निर्जीण' क्षीणो भवति परिणामान्तराधायककारणोपनिपातवशात् 'ततः पश्चात्' निर्जरणानन्तरम् 'एकवर्ण' अपेतवर्णान्तरत्वादेकरूपो विवक्षितगन्धादिपर्यायापेक्षयाऽपरपर्यायाणामपेतत्वात् 'सिय'ति बभूव अतीतकालविषयत्वादस्येति प्रश्नः, इहोत्तरमेतदेवेति, अनेन च परिणामिता पुद्गलद्रव्यस्य प्रतिपादितेति ।

'एस णं'मित्यादि वर्तमानकालसूत्रं, तत्र च 'पडुप्पन्नं'ति विभक्तिपरिणामात् 'प्रत्युत्पन्ने' वर्तमाने 'शाश्वते' सदैव तस्य भावात् 'समये' कालमात्रे 'एवं चेव'ति करणात्पूर्वसूत्रोक्तमिदं दृश्यं—'समयं लुक्खी समयं अलुक्खी समयं लुक्खी वा अलुक्खी वा' इत्यादि, यद्येहानन्तमिति नाधीतं तद्वर्तमानसमयस्थानन्तत्वासम्भवात्, अतीतानागतसूत्रयास्त्वनन्तामत्यधीतं तयोरनन्त-

त्वसम्भवादिति ।

अनन्तरं पुद्गलस्वरूपं निरूपितं, पुद्गलश्च स्कन्धोऽपि भवतीति पुद्गलभेदभूतस्य स्कन्धस्य स्वरूपं निरूपयन्नाह— 'एसणं भंते ! खंथे' इत्यादि ॥ स्कन्धश्च स्वप्रदेशापेक्षया जीवोऽपि स्यादिति तस्य भेद जीवस्वरूपं निरूपयन्नाह—

मू. (६०८) एस णं भंते ! जीवे तीतमनंतं सासयं समयं दुक्खी समयं अदुक्खी समयं दुक्खी वा अदुक्खी वा ? पुब्बिं च करणेणं अनेगभूयं परिणामं परिणमइ अह से वेयणिज्जे निज्जिन्ने भवति तओ पच्छा एगभावे एगभूए सिया ?, हंता गोयमा ! एसणं जीवे जाव एगभूए सिया, एवं पडुप्पन्नं सासयं समयं, एवं अनागयमनंतं सासयं समयं ॥

वृ. 'एसणं भंते ! जीवे' इत्यादि, 'एषः' प्रत्यक्षो जीवोऽतीतेऽनन्ते शाश्वते समये समयमेकं दुःखी दुःखहेतुयोगात् समयं चादुःखी सुखहेतुयोगाद्भवू समयमेव च दुःखी वाऽदुःखी वा, वाशब्दयोः समुच्चयार्थः त्वादुःखी च सुखी च तद्धेतुयोगात्, न पुनरेकदा सुखदुःखवेदनमस्ति एकोपयोगत्वाज्जीवस्येति, एवरूपश्च सन्नसौ स्वहेतुतः किमनेकभावं परिणामं परिणमति पुनश्चैकभावपरिणामः स्यात् ? इति पृच्छन्नाह—

'पुब्बिं च करणेणं अनेगभावं अनेगभूयं परिणामं परिणमइ' 'पूर्वं च' एकभावपरिणामात्प्रागेव करमेन कालस्वभावादिकारणसंवलिततया शुभाशुभकर्मवन्धहेतुभूतया क्रिययाऽनेको भावः—पर्यायो दुःखित्वादिरूपो यस्मिन् स तथा तमनेकभावं परिणाममिति योगः 'अनेगभूयं'ति अनेकभावत्वादेवानेकरूपं 'परिणामं' स्वभावं 'परिणमइ'ति अतीतकालविषयत्वादस्य 'परिणतवान्' प्राप्तवानिति ।

'अह से'ति अथ 'तत्' दुःखितत्वाद्यनेकभावहेतुभूतं 'वेयणिज्जे'ति वेदनीयं कर्म उपलक्षणत्वाच्चास्य ज्ञानावरणीयादि च 'निर्जीर्णं' क्षीणं भवति ततः पश्चात् 'एगभावे'ति एको भावः सांसारिकसुखविपर्ययात् स्वाभाविकसुखरूपो यस्यासावेकभावोऽत एव 'एकभूतः' एकत्वं प्राप्तः 'सिय'ति बभूव कर्मकृतधर्मान्तरविरहादिति प्रश्नः, इहोत्तरमेतदेव ।

एवं प्रत्युत्पन्नानागतसूत्रे अपीति ॥ पूर्वं स्कन्ध उक्तः, स च स्कन्धरूपत्यागाद्विनाशी भवति, एवं परमाणुरपि स्यान्न वा ? इत्याशङ्कयामाह—

मू. (६०९) परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं सासए असासए ?, गोयमा ! सिय सासए सिय असासए, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सिय सासए सिय असासए ?, गोयमा ! द्व्वड्डयाए सासए वन्नपज्जवेहिं जाव फासपज्जवेहिं असासए से तेणट्ठेणं जाव सिय सासए सिय असासए ।

वृ. 'परमाणुपोग्गले णं'ति पुद्गलः स्कन्धोऽपि स्यादतः परमाणुग्रहणं 'सासए'ति शाश्वद्भवनात् 'शाश्वतः' नित्यः अशाश्वतस्त्वनित्यः 'सिय सासए'ति कथञ्चिच्छाश्वतः 'द्व्वड्डयाए'ति द्रव्यं—उपेक्षितपर्यायं वस्तु तदेवार्थो द्रव्यार्थः स्तद्भावस्तत्ता तथा द्रव्यार्थः तथा शाश्वतः स्कन्धान्तर्भवोऽपि परमाणुत्वस्याविनष्टत्वात् प्रदेशलक्षणव्यपदेशान्तरव्यपदेश्यत्वात् ।

'वन्नपज्जवेहिं'ति परि—सामस्येनावन्ति—गच्छन्ति ये ते पर्यवा विशेषा धर्मा इत्यनर्थान्तरं ते च वर्णादिभेदादनेकध्येत्यतो विशेष्यते—वर्णस्य पर्यवा वर्णपर्यवा अतस्तैः, 'असासए'ति विनाशी, पर्यवाणां पर्यवत्वेनैव विनश्वरत्वादिति ॥ परमाण्वधिकारादेवेदमाह ।

मू. (६१०) परमाणुपोगले णं भंते ! किं चरमे अचरमे ?, गोयमा ! दव्वादेसेणं नो चरिमे अचरिमे, खेत्तादेसेणं सिय चरिमे सिय अचरिमे, कालादेसेणं सिय चरमे सिय अचरिमे, भावादेसेणं सिय चरिमे सिय अचरिमे ॥

वृ. 'परमाणु' इत्यादि, 'चरमे' ति यः परमाणुर्यस्माद्विवक्षितभावाद्भ्युतः सन् पुनस्तं भावं न प्राप्स्यति स तद्भावापेक्षया चरमः, एतद्विपरीतस्त्वचरम इति, तत्र 'दव्वादेसेणं' ति आदेशः—प्रकारो द्रव्यरूप आदेशो द्रव्यादेशस्तेन नो चरमः, सहि द्रव्यतः परमाणुत्वाद्भ्युतः सङ्घातमवाप्यापि ततश्च्युतः परमाणुत्वलक्षणं द्रव्यत्वमवाप्स्यतीति ।

'खेत्तादेसेणं' ति क्षेत्रविशेषितत्वलक्षणप्रकारेण 'स्यात्' कदाचिच्चरमः, कथम् ?, यत्र क्षेत्रे केवली समुद्धातं गतस्तत्र क्षेत्रेयः परमाणुरवगाढोऽसौ तत्र क्षेत्रे तेन केवलिना समुद्धातगतेन विशेषितो न कदाचनाप्यवगाहं लप्स्यते, केवलिनो निर्वाणगमनादित्वेवं क्षेत्रतश्चरमोऽसाविति, निर्विशेषणक्षेत्रापेक्षया त्वचरमः, तत्क्षेत्रावगाहस्य तेन लप्स्यमानत्वादिति ।

'कालादेसेणं' ति कालविशेषितत्वलक्षणप्रकारेण 'सिय चरमे' ति कथञ्चिच्चरमः, कथम् यत्र काले पूर्वाहादौ केवलिना समुद्धातः कृतस्तत्रैव यः परमाणुतया संवृतः स च तं कालविशेषं केवलिसमुद्धातविशेषितं न कदाचनापि प्राप्स्यति तस्य केवलिनः सिद्धिगमनेन पुनः परमाणुतया संवृतः स च तं कालविशेषं केवलिसमुद्धातविशेषितं न कदाचनापि प्राप्स्यति तस्य केवलिनः सिद्धिगमनेन पुनः समुद्धाताभावादिति तदपेक्षया कालतश्चरमोऽसाविति, निर्विशेषणकालापेक्षया त्वचरम इति ।

'भावाएसेणं' ति भावो—वर्णादिविशेषस्तद्विशेषलक्षणप्रकारेण 'स्याच्चरमः' कथञ्चिच्चरमः, कथं ?, विवक्षितकेवलिसमुद्धातवसरे यः पुद्गलो वर्णादिभावविशेषं परिणतः स विवक्षितकेवलिसमुद्धातविशेषितवर्णपरिणामापेक्षया चरमो यस्मात्तत् केवलिनिर्वाणे पुनस्तं परिणाममसौ न प्राप्स्यतीति, इदं च व्याख्यानं चूर्णिकारमतमुपजीव्य कृतमिति । अनन्तरं परमाणोश्चरमत्वाच्चरमत्वलक्षणः परिणामः प्रतिपादितः, अथ परिणामस्यैव भेदाभिधानायाह—

मू. (६११) कइविहे णं भंते ! परिणामे पन्नत्ते ?, गोयमा ! दुविहे परिणामे पन्नत्ते, तंजहा—जीवपरिणामे य अजीवपरिणामे य, एवं परिणामपयं निरवसेसं भाणियव्वं । सेवं भंते ! २ जाव विहरति ॥

वृ. 'कइविहे णं' मित्यादि, तत्र परिणामनं—द्रव्यस्यावस्थान्तरगमनं परिणामः, आह च—
॥ १ ॥ "परिणामो ह्यर्थान्तरगमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् ।

न तु सर्वथा विनाशः परिणामस्तद्विदामिष्टः ॥" इति ।

'परिणामपयं' ति प्रज्ञापनायां त्रयोदशं परिणामपदं, तच्चैवं—'जीवपरिणामे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! दसविहे पन्नत्ते, तंजहा गइपरिणामे इंदियपरिणामे एवं कसायलेसा जोगउवओगे नाणदंसणचरित्तवेदपरिणामे' इत्यादि, तथा—

'अजीवपरिणामे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! दसविहे पन्नत्ते तंजहा—बंधपरिणामे १ गइपरिणामे २ एवं संठाण ३ भेय ४ वन्न ५ गंध ६ रस ७ फास ८ अगुरुलहुय ९ सदपरिणामे १०" इत्यादि ॥

शतकं—१४ उद्देशकः—४ समाप्तः

—: शतक-१४ उद्देशक:-५ :-

वृ. चतुर्थोद्देशके परिणाम उक्त इति परिणामाधिकाराद्वयतिव्रजनादिकं विचित्रं परिणाममधिकृत्य पञ्चमोद्देशकमाह, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

‘मृ. (६१२) नेरइए णं भंते ! अग्निकायस्स मज्झमज्झेणं वीइवएज्जा ?, गोयमा ! अत्थेगतिए वीइवएज्जा अत्थेगतिए नो वीइवएज्जा, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ अत्थेगइए वीइवएज्जा अत्थेगतिए नो वीइवएज्जा ?, गोयमा ! नेरइया दुविहा पन्नत्ता, तंजहा—विग्गहगतिसमावन्नगा य अविग्गहगतिसमावन्नगा य, तत्थ णं जे से विग्गहगतिसमावन्नए नेरतिए से णं अग्निकायस्स मज्झमज्झेणं वीइवएज्जा, से णं तत्थ झियाएज्जा ?, नो तिणट्ठे समट्ठे, नो खलु तत्थ सत्थं कमइ, तत्थ णं जे से अविग्गहगइसमावन्नए नेरइए से णं अग्निकायस्स मज्झमज्झेणं नो वीइवएज्जा, से तेणट्ठेणं जाव नो वीइवएज्जा ।

असुरकुमारे णं भंते ! अग्निकायस्स पच्छा, गोयमा ! अत्थेगतिए वीइवएज्जा अत्थेगतिए नो वीइवएज्जा, से केणट्ठेणं जाव नो वीइवएज्जा ?, गोयमा ! असुरकुमारा दुविहा पन्नत्ता, तंजहा—विग्गहगइसमावन्नगा य अविग्गहगइसमावन्नगा य, तत्थ णं जे से विग्गहगइसमावन्नए असुरकुमारे से णं एवं जहेव नेरतिए जाव वक्कमति, तत्थ णं जे से अविग्गहगइसमावन्नए असुरकुमारे से णं अत्थेगतिए अग्निकायस्स मज्झमज्झेणं वीतीवएज्जा अत्थेगतिए नो वीइव०, जे णं वीतीवएज्जा से णं तत्थ झियाएज्जा ? नो तिणट्ठे समट्ठे, नो खलु तत्थ सत्थं कमति, से तेणट्ठेणं एवं जाव थणियकुमारे, एगिंदिया जहा नेरइया ।

बेइंदिया णं भंते ! अग्निकायस्स मज्झमज्झेणं जहा असुरकुमारे तहा बेइंदिएवि, नवरं जे णं वीयीवएज्जा से णं तत्थ झियाएज्जा ?, हंता झियाएज्जा, से णं तं चेव एवं जाव चउरिंदिए ॥

पंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! अग्निकायपुच्छा, गोयमा ! अत्थेगतिए वीइवएज्जा अत्थेगतिए नो वीइवएज्जा, से तेणट्ठेणं० ?, गोयमा ! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पन्नत्ता, तंजगा—विग्गहगतिसमावन्नगा य अविग्गहगइमासवन्नगा य, विग्गहगइमासवन्नए जहेव नेरइए जाव नो खलु तत्थ सत्थं कमइ ।

अविग्गहगइसमावन्नगा पंचिंदियतिरिक्खजोणि दुविहा पन्नत्ता, तंजहा—इह्मिप्पत्ता य अणिह्मिप्पत्ता य, तत्थ मं जे से इह्मिप्पत्ते पंचिंदियतिरिक्खजोणिए से णं अत्थेगइए अग्निकायस्स मज्झमज्झेणं वीयीवएज्जा अत्थेगतिए नो वीयीवएज्जा, जे णं वीयीवएज्जा से णं तत्थ झियाएज्जा नो तिणट्ठे समट्ठे, नो खलु तत्थ सत्थं कमइ ।

तत्थ णं जे से अणिह्मिप्पत्ते पंचिंदियतिरिक्खजोणिए से णं अत्थेगतिए अग्निकायस्स मज्झमज्झेणं वीयीवएज्जा अत्थेगतिए नो वीइवएज्जा, जे णं वीयीवएज्जा से णं तत्थ झियाएज्जा ?, हंता झियाएज्जा, से तेणट्ठेणं जाव नो वीयीवएज्जा ।

एवं मणुस्सेवि, चाणमंतरजोइसियवेमाणिए जहा असुरकुमारे ॥

वृ. ‘नेरइए णं’मित्यादि, इह च क्वचिदुद्देशकार्थः सङ्ग्रहाया धश्यते, सा चेयं—

॥ १ ॥ “नेरइय अगणिमज्झे दस ठाणा तिरिय पोग्गले देवे ।

पव्वयभित्ती उल्लंघणा य पल्लंघणा चेव ॥” इति ।

अर्थःश्चास्या उद्देशकार्थविगमगम्य इति, 'नो खलु तत्थ सत्थं कमइ'ति विग्रहगतिसमापन्नो हि कार्मणशरीरत्वेन सूक्ष्मः, सूक्ष्मत्वाच्च तत्र 'शस्त्रम्' अग्न्यादिकं न क्रामति ।

'तत्थ णं जे से' इत्यादि, अविग्रहगतिसमापन्न उत्पत्तिकेन्द्रोपपन्नोऽभिधीयते न तु ऋजुगति-समापन्नः तस्येह प्रकरणेऽनधिकृतत्वात्, स घाग्निकायस्य मध्येन न व्यतिव्रजति, नारकक्षेत्रे बादराग्निकायस्याभावात्, मनुष्यक्षेत्र एव तद्भावात्, यच्चोत्तराध्ययनादिषु श्रूयते—“हुयासणे जलंतंमि दह्णुपुव्वो अनेगसो ।” इत्यादि तदग्निसंक्षेत्राद्व्यान्तरापेक्षयाऽवसेयं, संभवन्ति च तथाविधशक्तिमन्ति द्रव्याणि तेजोलेश्याद्रव्यवदिति ।

असुरकुमारसूत्रे विग्रहगतिको नारकवत्, अविग्रहगतिकस्तु कोऽप्यनेर्मध्येन व्यतिव्रजेत् यो मनुष्यलोकमागच्छति, यस्तु न तत्रागच्छति असौ न व्यतिव्रजेत्, व्यतिव्रजन्नि च न ध्यायते ध्यायते वा, यतो न खलु तत्र शस्त्रं क्रमते सूक्ष्मत्वाद्द्वैक्यशरीरस्य शीघ्रत्वाच्च तद्गतेरिति ।

'एगिंदिय जहा नेरइय'ति, कथम्?, यतो विग्रहे तेऽप्यग्निमध्येन व्यतिव्रजन्ति सूक्ष्मत्वान्न दहन्ते च, अविग्रहगतिसमापन्नकाश्च तेऽपि नाग्नेर्मध्येन व्यतिव्रजन्ति स्थावरत्वात्, तेजोवायूनां गतिसतयाऽग्नेर्मध्येन व्यतिव्रजनं यद् दृश्यते तदिह न विवक्षिमिति सम्भाव्यते, स्थावरत्वमात्रस्यैव विवक्षितत्वात्, स्थावरत्वे हि अस्ति कथञ्चित्तेषां गत्यभावो यदपेक्षया स्थावरास्ते व्यपदिश्यन्ते, अन्यथाऽधिकृतव्यपदेश्य निर्विबन्धनता स्यात्, तथा तद्वाच्यादिपारतन्त्रेण पृथिव्यादीनामग्निमध्येन व्यतिव्रजनं दृश्यते तदिह न विवक्षितं, स्वातन्त्र्यकृतस्यैव तस्य विवक्षणात्, चूर्णिकारः पुनरेवमाह—

'एगिंदियाण गर्इ नत्थि'ति ते न गच्छन्ति, एगे वाउक्काइया परपेरणेसु गच्छंति विराहिजंति य'ति, पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सूत्रे 'इह्मिप्ता य'ति वैक्रियलब्धिसम्पन्नाः 'अत्थेगइए अग्निकाय-स्से'त्यादि, अस्त्येककः कश्चित् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको यो मनुष्यलोकवर्ती स तत्राग्निकायसम्प-वातमध्येन व्यतिव्रजेत्, यस्तु मनुष्यक्षेत्राद्बहिर्नासावग्नेर्मध्येन व्यतिव्रजेत्, अग्नेरेव तत्राभावात्, तदन्यो वा तथाविधसामग्र्यभावात्, 'नो खलु तत्थ सत्थं कमइ'ति वैक्रियादिलब्धिमति पञ्चेन्द्रिय-तिरश्चि नाग्न्यादिकं शस्त्रं क्रमते इति ॥ अथ दश स्थानानीति द्वारमभिधातुमाह—

मू. (६१३) नेरतिया दस ठाणाइं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति, तंजहा—अनिद्धा सद्वा अनिद्धा रूवा अनिद्धा गंधा अनिद्धा रसा अनिद्धा फासा अनिद्धा गती अनिद्धा ठिती अनिद्धे लावत्रे अनिद्धे जसे किती अनिद्धे उट्ठाणकम्बलवीरियपुरिसकारपरकमे ।

असुरकुमारा एव ठाणाइं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति, तंजहा—इद्धा सद्वा इद्धा रूवा जाव इद्धे उट्ठाणकम्बलवीरियपुरिसकारपरकमे एवं जाव थणियकुमारा ।

पुढविकाइया छट्ठाणाइं पच्चणुब्भवमाणा वि०, तं०—इद्धानिद्धा फासा इद्धानिद्धा गती एवं जाव परकमे, एवं जाव वणस्सइकाइया ।

बेइंदिया सत्तट्ठाणाइं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति, तंजहा—इद्धानिद्धा रसा सेसंजहा एगिंदियाणं, तेंदिया णं अट्ठाणाइं पच्चणुब्भवमाणा वि०, तं०—इद्धानिद्धा गंधा सेसंजहा बेइंदियाणं चउरिंदिया नवट्ठाणाइं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति, तं०—इद्धानिद्धा रूवा 'सेसंजहा तेंदियाणं' ।

पंचिंदियतिरिक्खजोणिया दसठाणाइं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति, तंजहा—इद्धानिद्धा सद्वा

जाव परक्रमे, एवं मणुस्सावि, वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा ॥

वृ. 'नेरइया दस ठाणाई' इत्यादि, तत्र 'अनिट्टा गइ'ति अप्रशस्तविहायोगतिनामोदय-सम्पाद्या नरकगतिरूपा वा, 'अनिट्टा ठिति'ति प्राकृतत्वादिनिघेति द्रष्टव्यं यशसा-सर्वदिग्गा-मिप्रख्यातिरूपेण पराक्रमकृतेन वा सह कीर्ति-एकदिग्गामिनी प्रख्यातिर्दानफलभूता वा यशःकीर्ति, अनिष्टत्वं च तस्या दुष्प्रख्यातिरूपत्वात्, अनिट्टे उट्टाणे'त्यादि, उत्थानादयो वीर्यान्तराय-क्षयोपशमादिजन्यवीर्यविशेषाः, अनिष्टत्वं च तेषां कुत्तितत्वादिति ।

'पुढविक्काइए'त्यादि, 'छट्टाणाई'ति पृथिवीकायिकानामेकेन्द्रियत्वेन पूर्वोक्तदशस्थानक-मध्ये शब्दरूपगन्धरसा न विषय इति स्पर्शादीन्येव षट् ते प्रत्यनुभवन्ति, 'इट्टानिट्टा फास'ति सातासा-तोदयसम्भवात् शुभाशुभक्षेत्रोत्पत्तिभावाच्च, 'इट्टानिट्टा गइ'ति यद्यपि तेषां स्थावरत्वेन गमनरूपा गतिर्नास्ति स्वभावतस्तथाऽपि परप्रत्यया सा भवतीति शुभाशुभत्वेनेष्टानिष्टव्यपदेशार्हा स्यात्, अथवा यद्यपि पापरूपत्वात्तिर्यग्गतिरनिष्टैव स्यात्तथाऽपीषट्मागभाराऽप्रतिष्ठानादिक्षेत्रोत्पत्ति-द्वारेणेष्टानिष्टगतिस्तेषां भावनीयेति ।

'एवं जाव परक्रमे'ति वचनादिदं दृश्यम्- 'इट्टानिट्टा ठिई'सा च गतिवद्भावनीया 'इट्टानिट्टे लावत्रे' इदं च मण्यन्धपाषाणादिषु भावनीयम् 'इट्टानिट्टे जसोकिती' इयं सत्प्रख्यात्यसत्प्रख्यातिरूपा मण्यादिष्वेवावसेयेति, 'इट्टानिट्टे उट्टाणजावपरक्रमे' उत्थानादि च यद्यपि तेषां स्थावरत्वान्नास्ति तथाऽपि प्राग्भवानुभूतोत्थानादिसंस्कारवशात्तदितिष्टमनिष्टं वाऽवसेयमिति ।

'बेदिया सत्तट्टाणाई'ति शब्दरूपगन्धानां तदविषयत्वात्, रसस्पर्शादिस्थानानि च शेषाण्येकेन्द्रियाणामिवेष्टानिष्टान्यवसेयानि, गतिस्तु तेषां त्रसत्वाद्गमनरूपा द्विधाऽप्यस्ति, भवगतिस्तूत्पत्तिस्थानविशेषेणेष्टानिष्टाऽवसेयेति ।

अथ 'तिरियोगगले देवे' इत्यादिद्वारगाथोक्तार्थाभिधानायाह-

मू. (६१४) देवे णं भंते ! महिहिण्ण जाव महेसक्खे बाहिरए पोग्गे अपरियाइत्ता पभू तिरियपव्वयं वा तिरियभित्तिं वा उल्लंघेत्ताए वा पल्लंघेत्ताए वा ?, गोयमा ! नो तिण्ण्डे सम्पट्ठे ।

देवे णं भंते ! महिहिण्ण जाव महेसक्खे बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू तिरिय जाव पल्लंघेत्ताए वा ?, हंता पभू ! सेवं भंते भंतेत्ति ॥

वृ. 'देवे ण'मित्यादि, 'बाहिरए'ति भवधारणीयशरीरव्यतिरिक्तान् 'अपरियाइत्त'ति 'अपर्यादाय' अगृहीत्वा 'तिरियपव्वयं'ति तिरिश्चीनं पर्वतं गच्छतो मार्गावरोधकं 'तिरियं भित्तिं व'ति तिर्थभित्ति-तिरिश्चीनां प्राकारवरण्डिकाडिभित्तिं पर्वतखण्डं वेति 'उल्लंघेत्ताए'ति सकृदुल्लङ्घने 'पल्लंघेत्ताए व'ति पुनः पुनर्लङ्घनेनेति ॥

शतकं-१४ उद्देशकः-५ समाप्तः

-: शतकं-१४ उद्देशकः-६ :-

वृ. पञ्चमोद्देशके नारकादिजीववक्तव्यतोक्ता षष्ठेऽपि सैवोच्यते इत्येवंसम्बद्धस्या-स्येदमादिसूत्रम्-

मू. (६१५) रायगिहे जाव एवं वयासी-नेरइय णं भंते ! किमाहारा किं परिमाणा किं जोणीया किं ठितीया पन्नत्ता ?, गोयमा ! नेरइया णं पोग्गलाहारा पोग्गलपरिणामा पोग्गल-जोणिया पोग्गलद्धितीया कम्मोवगा कम्मनियाणा कम्मद्धितीया कम्मुणामेव विप्परियासमेति एवं जाव वेमाणिआ ।

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'किमाहार' ति किमाहारयन्तीति किमाहाराः 'किं परिणाम' ति किमाहारितं सत्परिणामयन्तीति किं परिणामाः 'किं जोणीय' ति का योनि-उत्पत्तिस्थानं येषां ते किं योनिः, एवं किं स्थितिकाः, स्थितिश्च अवस्थानहेतुः, अत्रोत्तरं क्रमेणैव दृश्यं व्यक्तं च ।

नवरं 'पुग्गलजोणीय' ति पुद्गलाः-शीतादिस्पर्शा योनी येषां ते तथा, नारकाहि शीतयोनय उष्णयोनयश्चेति, 'पोग्गलद्धिइय' ति पुद्गला-आयुष्कर्म पुद्गलाः स्थितिर्येषां नरके स्थितिहेतुवाते तथा, अथ कस्मात्ते पुद्गलस्थितयो भवन्तीत्यत आह-

'कम्मोवगे' त्यादि कर्म-ज्ञानावरणादि पुद्गलरूपमुपगच्छन्ति-बन्धनद्वारेणोपयन्तीति कम्मोपगाः, कर्मनिदानं-नारकत्वनिमित्तं कर्म बन्धनिमित्तं वा येषां ते कर्मनिदानाः, तथा कर्मणः-कर्मपुद्गलेभ्यः सकाशात्स्थितिर्येषां ते कर्म्मस्थितयः, तथा 'कम्मुणामेव विप्परियासमेति' कर्मणैव हेतुभूतेन मकार आगमिकः विपर्यासं-पर्यायान्तरं पर्यायापर्यायादिकमायान्ति-प्राप्नुवन्ति अतस्ते पुद्गलस्थितयो भवन्तीति ॥ आहारमेवाश्रित्याह-

मू. (६१६) नेरइया णं भंते ! किं वीचीदव्वाइं आहारेति अवीचिदव्वाइं आहारेति ?, गोयमा ! नेरतिआ वीचिदव्वाइं पि आहारेति अवीचिदव्वाइं पि आहारेति, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरतिआ वीचि० तं चेव जाव आहारेति ?

गोयमा ! जे णं नेरइया एगपएसूणाइं पि दव्वाइं आहारेति ते णं नेरतिआ वीचिदव्वाइं आहारेति, जे णं नेरतिआ पडिपुत्राइं दव्वाइं आहारेति, ते णं नेरइया अवीचिदव्वाइं आहारेति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव आहारेति, एवं जाव वेमाणिआ आहारेति ॥

वृ. 'नेरइया णं' मित्यादि, 'वीचिदव्वाइं' ति वीचि-विवक्षितद्रव्याणां तदवयवानां च परस्परेण पृथग्भावः 'वीचिरपृथग्भावे' इति वचनात्, तत्र वीचिप्रधानानि द्रव्याणि वीचिद्रव्याणि एकादिप्रदेश-न्यूनानीत्यर्थः, एतन्निषेधादवीचिद्रव्याणि, अयमत्र भावः-यावता द्रव्यसमुदायेनाहारः पूर्यते स एकादिप्रदेशो नो वीचिद्रव्याण्युच्यन्ते परिपूर्णस्त्ववीचिद्रव्याणीति टीकाकारः ।

घूर्णिकारस्त्वाहारद्रव्यवर्णनामधिकृत्येदं व्याख्यातवान्, तत्र च याः सर्वोत्कृष्टाहार-द्ववर्णनास्ता अवीचिद्रव्याणि, यास्तु ताभ्य एकादिना प्रदेशेन हीनास्ता वीचिद्रव्याणीति, 'एगपएस-ऊणाइं पि दव्वाइं' ति एकप्रदेशो नान्यपि अपिशब्दादनेकप्रदेशो नान्यपीति । अनन्तरं दण्डकस्यान्ते वैमानिकानामाहारभोग उक्तः, अथ वैमानिकविशेषस्य कामभोगोपदर्शनायाह-

मू. (६१७) जाहे णं भंते ! सक्ख देविंदे देवराया दिव्वाइं भोगभोगाइं भुजिउं कामे भवति से कहमियाणिं पकरेति ?, गोयमा ! ताहे चेव णं से सक्खे देविंदे देवराया एगं महं नेमिपडिरुवगं विउच्चति एगं जोयणसयसहस्सं आयामिक्खं भेणं तिन्नि जोयणसयसहस्साइं जाव अद्धं गुलं च किंचिविसेसाहियं परिक्खेवेणं ।

तस्स णं नेमिपडिरुवस्स उवरिं बहुसमरमणिजे भूमिभागे पत्रत्ते जाव मणीणं फास्ते, तस्स

णं नेमिपडिरूवगस्स बहुमज्झदेसभागे तत्थ णं महं एगं पासायवडेंसगं विउव्वति पंच जोयणसयाइं उहं उच्चतेणं अट्ठाइजाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणं अब्भुग्गयमूसियवन्नओ जाव पडिरूवं, तस्स पासायवडेंसगस्य उल्लोए पउमलयभत्तिचित्ते जाव पडिरूवे ।

तस्स णं पासायवडेंसगस्स अंतो बहुसमरमणिजे भूमिभागे जाव मणीणं फासे मणिपेढिया अट्ठजोयणिया जहा वेमाणियाणं, तीसे णं मणिपेढियाए उवरिं महं एगे देवसयणिजे विउव्वइ सयणिजवन्नओ जाव पडिरूवे, तत्थ णं से सक्के देविंदे देवराया अट्ठहिं अग्गमहिंसीहिं सपरिवाराहिं दोहि य अनिएहिं नट्ठाणिण य गंधव्वाणिण य सद्धिं महयाहयनट्ठजाव दिव्वां भोगभोगाईं भुंजमाणे विहरइ ॥

जाहे ईसाणे देविंदे देवराया दिव्वाइं जहा सक्के हा ईसाणेवि निरवसेसं, एवं सणंकुमारेवि, नवरं पासायवडेंसओ छ जोयणसयाइं उहं उच्चतेणं तिन्नि जोयणसयाइं विक्खंभेणं मणिपेढिया तहेव अट्ठजोयणिया ।

तीसे णं मणिपेढियाए उवरिं एत्थ णं महेगं सीहासणं विउव्वइ सपरिवारं भाणियव्वं, तत्थ णं सणंकुमारे देविंदे देवराया बावत्तरीए सामानियसाहस्सीहिं जाव चउहिं बावत्तरीहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं य बहूहिं सणंकुमारकप्पवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं य देवीहिं य सद्धिं संपरिवुडे महया जाव विहरइ ।

एवं जहा सणंकुमारे तहा जाव पाणओ अच्चुओ नवरं जो जस्स परिवारो सो तस्स भाणियव्वो पासायउच्चतं जं सएसु २ कप्पेसु विमाणणं उच्चतं अद्धद्धं वित्थारो जाव अच्चुयस्स नवजोयणसयाइं उहं उच्चतेणं अद्धपंचमाइं जोयणसयाइं विक्खंभेणं, तत्थ णं गोयमा ! अच्चुए देविंदे देवराया दसहिं सामाणियसाहस्सीहिं जाव विहरइ सेसं तं चेव सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'जाहे ण'मित्यादि, 'जाहे'ति यदा 'भोगभोगाई'ति भुज्यन्त इति भोगाः—स्पर्शादयः भोगार्हा भोगा भोगभोगाः मनोज्ञस्पर्शादय इत्यर्थः तान् 'से कहमियाणि पकरेइ'ति अथ 'कथं'केन प्रकारेण तदानीं प्रकरोति ?—प्रवर्तत इत्यर्थः ।

'नेमिपडिरूवगं'ति नेमि—चक्रधारा तद्योगाच्चक्रमपि नेमि—तत्रतिरूपकं—वृत्ततया तत्सदृशं स्थानमिति शेषः, 'तिन्नि जोयणे'त्यादौ यावत्करणादिदं दृश्यं—'सोलस य जोयमसहस्साइं दो य सयाइं सत्तावीसाहियाइं कोसतियं अट्ठावीसाहियं धनुसयं तेरस य अंगुलाइं'ति, 'उवरिं'ति उपरिष्ठात् 'बहुसमरमणिजे'ति अत्यन्तसमोरम्यश्चेत्यर्थः 'जाव मणीणं फासो'ति भूमिभाग-वर्णकस्तावद्वाच्यो यावन्मणीनां स्पर्शवर्णक इत्यर्थः ।

स चायं—'से जहानामए—आलिगपोक्खरेइ वा मुइंगपोक्खरेइ वा'इत्यादि, आलिङ्गपुष्करं मुरजमुखपुटं—मर्दलमुखपुटं तद्वत्सम इत्यर्थः, तथा 'सच्छाएहिं सप्पभेहिं समरीईहिं सउज्जोएहिं नाणाविहपंचवत्तेहिं मणीहिं उवसोहिए तंजहा—किण्हेहिं ५'इत्यादि वर्णगन्धसस्पर्शवर्णको मणीनां वाच्य इति ।

'अब्भुग्गयमूसियवन्नओ'ति अभ्युद्गतोच्छ्रितादि प्रासादवर्णको वाच्य इत्यर्थः, स च पूर्ववत्, 'उल्लोए'ति उल्लोकः उल्लोचो वा—उपरितलं 'पउमलयाभत्तिचित्ते'ति पद्मानि लताश्च पद्मल-तास्तद्रूपाभिर्भक्तिभिः—विच्छित्तिभिश्चित्रो यः स तथा, यावत्करणादिदं दृश्यं—'पासाइए

दरिसणिजे अभिरुवे'ति, 'मणिपेढिया अट्टजोयणिया जहा वेमाणियाणं'ति मणिपीठिका वाच्या, सा चायमविष्कम्भाभ्यामष्टयोजनिका यथा वैमानिकानां सम्बन्धिनी न तु व्यन्तरादिसत्केव, तस्या अन्यथास्वरूपत्वात् ।

सा पुनरेवं—'तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एणं मणिपेढियं विउव्वइ, सा णं मणिपेढिया अट्टजोयणाइं आयामविकखंभेणं पन्नत्ता घत्तारि जोयणाइं बाहल्लेणं सव्वरयणांमई अच्छा जाव पडिरुव'ति, 'सयणिज्जवन्नओ'ति शयनीयवर्णको वाच्यः, स चैवं—'तस्स णं देवसयणिज्जस्स इमेयारुवे वन्नावासे पन्नते' वर्णकव्यासः—वर्णकविस्तरः, 'तंजहा—नानामणिमया पडिपाया सोवन्निया पाया नानामणिमयाइं पायसीसगाइं'इत्यादिरिति, 'दोहि य अनीएहिं'ति अनीकं—सैन्यं 'नट्टाणीएणय'ति नाट्यं—नृत्यं तत्कारकमनीकं—जनसमूहो नाट्यानीकं एवं गन्धर्वानीकं नवरं गन्धर्वं—गीतं, 'महये'त्यादि यावत्करणादेवं ६१यं—

'महाहायनट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं'ति व्याख्या चास्य प्राग्वत्, इह च यत् शक्रस्य सुधर्मसभालक्षणभोगस्थानसद्भावेऽपि भोगार्थः नेमिप्रतिरूपकादिविकुर्वणं तज्जिनास्थामाशातनापरिहारार्थं, सुधर्मसभायां हि माणवके स्तम्भे जिनास्थीनि समुद्रकेषु सन्ति, तत्प्रत्यासत्तौ च भोगानुभवने तदबहुमानः कृतः स्यात् स चाशातनेति ।

'सिंहासणं विउव्वइ'ति सनत्कुमारदेवेन्द्र—सिंहासनं विकुरुते न तु शक्रे शानाविव देवशयनीयं, स्पर्शमात्रेण तस्य परिचारकत्वात् शयनीयेन प्रयोजनमिति भावः, 'सपरिवारं'ति स्वकीय-परिवारयोग्यासनपरिकरितमित्यर्थः, 'नवरं जो जस्स परिवारो सो तस्स भाणियव्वो'ति तत्र सनत्कुमारस्य परिवार उक्तः, एवं माहेन्द्रस्य तु सप्तति सामानिकसहस्राणि चतस्रश्चाङ्गरक्षसहस्राणां सप्ततयः, ब्रह्मणः षष्टि सामानिकसहस्राणां लान्तकस्य पञ्चाशत् शुकस्य चत्वारिंशत् सहारस्य त्रिंशत् प्राणतस्य विंशति अच्युतस्य तु दश सामानिकसहस्राणि, सर्वत्रापि च सामानिकचतुर्गुणा आत्मरक्षा इति ।

'पासायउच्चतं ज'मित्यादि तत्र सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः षड् योजनशतानि प्रासादस्योच्चत्वं ब्रह्मलान्तकयोः सप्त शुकसहस्रारयोरष्टौ प्राणतेन्द्रस्याच्युतेन्द्रस्य च नवेति, इह च सनत्कुमारादयः सामानिकादिपरिवारसहितास्तत्र नेमिप्रतिरूपके गच्छन्ति, तत्समक्षमपि स्पर्शादिप्रतिचारणाया अविरुद्धत्वात्, शक्रे शानौ तु न तथा, सामानिकादिपरिवारसमक्षं कायप्रतिचारणाया लज्जनीयत्वेन विरुद्धत्वादिति ॥

शतकं—१४ उद्देशकः—६ समाप्तः

— शतकं—१४ उद्देशकः—७ —

वृ. षष्ठोद्देशकान्ते प्राणताव्युतेन्द्रयोर्भोगानुभूतिरुक्ता, सा च तयोः कथञ्चित्तुल्येति तुल्यताऽभिधानार्थः सप्तमोद्देशकः, तस्य चेदमसूत्रम्—

मू. (६१८) रायगिहे जाव एवं वयासी परिसा पडिगया, गोयमादी समे भगवं महावीरे भगवं गोयमं आमतेत्ता एवं वयासी ।

चिरसंसिद्धोऽसि मे गोयमा ! चिरसंथुओऽसि मे गोयमा ! चिरपरिचिओऽसि मे गोयमा
चिरजुसिओऽसि मे गोयमा ! चिराणुगओऽसि मे गोयमा ! चिराणुवत्तीसि मे गोयमा ! अनंतं

देवलोए अनंतरं माणुस्सए भवे ।

किं परं ? मरणा कायस्स भेदा इओ चुत्ता दोवि तुल्ला एगद्धा अविसेसमणाणत्ता भविस्सामो वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, तत्र किल भगवान् श्रीमन्महावीरः केवलज्ञानप्राप्तया सखेदस्य गौतमस्वामिनः समाश्वासनायात्मनस्तस्य च भाविनीं तुल्यतां प्रतिपादयितुमिदमाह—'गोयमे' त्यादि 'चिरसंसिद्धोऽसि' ति चिरं बहुकालं यावत् चिरे वा—अतीते प्रभूते काले संश्लिष्टः—स्नेहासंबद्धश्चिरसंश्लिष्टः 'असि' भवसि 'मे' मया मम वा त्वं हे गौतम !, 'चिरसंयुओ' ति चिरं—बहुकालम् अतीतं यावत् संस्तुतः—स्नेहावशंसितश्चिरसंस्तुतः, एवं 'चिरपरिचिए' ति पुनः पुनर्दर्शनतः परिचितश्चिरपरिचितः, 'चिरजुसिए' ति चिरसेविताश्चिरप्रीतो वा 'जुषीप्रीतिसेवनयोः' इति वचनात्, 'चिराणुगए' ति चिरमनुगतो ममानुगतिकारित्वात्, 'चिराणुवत्तीसि' ति चिरमनुवृत्ति—अनुकूलवर्तिता यस्यासौ चिरानुवृत्ति, इदं च चिरसंश्लिष्टत्वादिकं कासीत् ? इत्याह—

'अनंतरं देवलोए' ति अनन्तरं—निर्यवधानं यता भवत्येवं देवलोके अनन्तरे देवभवे इत्यर्थः ततोऽपि—अनन्तरं मनुष्यभवे, जात्यर्थः त्वादेकवचनस्य देवभवेषु मनुष्यभवेषु चेति द्रष्टव्यं, तत्र किल त्रिपृष्ठभवे भगवतो गौतमः सारथित्वेन चिरसंश्लिष्टत्वादिधर्मयुक्त आसीत्, एवमन्येष्वपि भवेषु संभवतीति, एवं च यदि तव गाढत्वेन स्नेहस्य न केवलज्ञानमुत्पद्यते भविष्यति च तवापि स्नेहक्षये तदित्यधृतिं मा कृथा इति गम्यते, 'किं परं ? , मरण' ति किं बहुना 'परं' ति परतो 'मरणात्' मृत्योः, किमुक्तं भवति ?

कायस्य भेदाद्धेतोः 'इओ चुय' ति 'इतः' प्रत्यक्षान्मनुष्यभवाच्च्युतौ 'दोवि' ति द्वावप्यावां तुल्यौ भविष्याव इति योगः, तत्र 'तुल्यौ' समानजीवद्वयौ 'एकद्ध' ति 'एकाथौ' एकप्रयोजनान्वन्तसुखप्रयोजनत्वात् एकस्थौ वा—एकक्षेत्राश्रितौ सिद्धिक्षेत्रापेक्षयेति 'अविसेसमणाणत्त' ति 'अविशेष' निर्विशेषं यथा भवत्येवम् 'अनानात्वौ' तुल्यज्ञानदर्शनादिपर्यायाविति, इदं च किल यदा भगवता गौतमेन चैत्यबन्धनायाद्यपदं गत्वा प्रत्यागच्छता पञ्चदशतापसशतानि प्रव्रजितानि समुत्पन्नकेवलानि च श्रीमन्महावीरसमवरसरमणमानीतानि तीर्थः प्रणामकरणसमनन्तरं च केवलिपर्षदि समुपविष्टानि, गौतमेन चाविदितत्वेवलोत्पादव्यतिकरेणाभिहितानि यथा—आगच्छत भोः साधवः ! भगवन्तं बन्ध्वमिति, जिननायकेन च गौतमोऽभिहितो यथा—गौतम ! मा केवलिनामाशातनां कार्षी ।

ततो गौतमो मिथ्यादुष्कृतमदात्, तथा यानहं प्रव्राजयामि तेषां केवलमुत्पद्यते न पुनर्मम ततः किं तन् नोत्पत्स्यत एवेति विकल्पादधृतिं चकार, ततो जगद्गुरुणा गदितोऽसौ मनः समाधानाय, यथा गौतम ! चत्वारः कटा भवन्ति—सुखकटो विदलकटश्चर्मकटः कम्बलकटश्चेति, एवं शिष्या अपि गुरोः प्रतिबन्धसाधर्म्येण सुखकटसमादयश्चत्वार एव भवन्ति, तत्र त्वं मयि कम्बलकटसमान इत्येतस्यार्थः स्य समर्थः नाय भगवता तदाऽभिहितमिति ।

एवं भाविन्यामात्मतुल्यतायां भगवताऽभिहितायां 'अतिप्रियमश्नद्धेय' मितिकृत्वा यद्यन्योऽप्येनमर्थं जानाति तदा साधुर्भवतीत्यनेनाभिप्रायेण गौतम एवाह—

मू. (६१९) जहा णं भंते ! त्वं एयमद्धं जाणामो पासामो तथा णं अनुत्तरोववाइयावि देवा एयमद्धं जा० पा० ?, हंता गोयमा ! जहा णं वयं एयमद्धं जाणामो पासामो तथा अनुत्तरोववाइयावि

देवा एयमद्वं जा० पा० ।

से केणद्वेणं जाव पासंति ?, गोयमा ! अनुत्तरोववाइया णं अनंताओ मनोद्ववग्गणाओ लद्धाओ पत्ताओ अभिसमन्नागयाओ भवंति, से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव पासंति ॥

वृ. 'जहाणमित्यादि, 'एयमद्वं'ति 'एतमर्थः' आवयोर्भावितुल्यतालक्षणं 'वयं जाणामो'ति यूयं च वयं चेत्येकशेषाद्वयं तत्र यूयं केवलज्ञानेन जानीथ वयं तु भवदुपदेशात् ।

तताऽनुत्तरोपपातिका अपि देवा एनमर्थं जानन्तीति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरं—'हंता गोयमा इत्यादि, 'मणोद्ववग्गणाओ लद्धाओ'ति मनोद्ववग्गणा लद्धास्तद्विषयावधिज्ञान-लब्धिमात्रापेक्षया 'पत्ताओ'ति प्राप्तास्त्वेद्वयपरिच्छेदतः 'अभिसमन्नागयाओ'ति अभिसमन्वागताः तद्गुणपर्यायपरिच्छेदतः ।

अयमत्रगर्भार्थः—अनुत्तरोपपातिका देवा विशिष्टावधिना मनोद्ववग्गणा जानन्ति पश्यन्ति च, तासां चावयोरयोग्यवस्थायामदर्शनेन निर्वाणगमनं निश्चिन्वन्ति, ततश्चावयोर्भावि-तुल्यतालक्षणमर्थं जानन्ति पश्यन्ति चेति व्यपदिश्यत इति ॥ तुल्यताप्रक्रमादेवेदमाह—

मू. (६२०) कइविहे णं भंते ! तुल्लए पन्नत्ते ?, गोयमा ! छविहे तुल्लए पन्नत्ते, तंजहा-द्ववतुल्लए खेत्तुल्लए कालतुल्लए भवतुल्लए संठाणतुल्लए, से केणद्वेणं भंते ! एवं वुच्चइ द्वव-तुल्लए ?, गोयमा ! परमाणुपोग्गले परमाणुपोग्गलस्स द्ववओ तुल्ले परमाणुपोग्गले परमा-णुपोग्गलवइरित्तस्स द्ववओ नो तुल्ले, दुपएसिए खंधे दुपएसियस्स खंधस्स द्ववओ तुल्ले दुपएसिए खंधे दुपएसियवइरित्तस्स खंधस्स द्ववओ नो तुल्ले एवं जाव दसपएसिए, तुल्लसंखेज्जपएसिए खंधे तुल्लसंखेज्जपएसियस्स खंधस्स द्ववओ तुल्ले तुल्लसंखेज्जपएसिए खंधे तुल्लसंखेज्ज-एसियवइरित्तस्स खंधस्स द्ववओ नो तुल्ले, एवं तुल्लअसंखेज्जपएसिएवि एवं तुल्लअणंतपएसिएवि, से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ द्ववओ तुल्लए ।

से केणद्वेणं भंते ! एवं वुच्चइ खेत्तुल्लए ? , गोयमा ! एगपएसोगाढे पोग्गले एगपएसोगाढस्स पोग्गलस्स खेत्तओ तुल्ले एगपएसोगाढे पोग्गले एगपएसोगाढवइरित्तस्स पोग्गलस्स खेत्तओ नो तुल्ले, एवं जाव दसपएसोगाढे, तुल्लसंखेज्जपएसोगाढे० तुल्लसंखेज्ज० एवं तुल्लअसंखेज्जपएसोगाढेवि, से तेणद्वेणं जाव खेत्तुल्लए ।

से केणद्वेणं भंते ! एवं वुच्चइ कालतुल्लए ? , गोयमा ! एगसमयठितीए पोग्गले एग० २ कालओ तुल्ले एगसमयठितीए पोग्गले एगसमयठितीवइरित्तस्स पोग्गलस्स कालओ नो तुल्ले एवं जाव दससमयठितीए तुल्लसंखेज्जसमयठितीए एवं चेव एवं तुल्लअसंखेज्जसमयठितीएवि, से तेणद्वेणं जाव कालतुल्लए ।

से केणद्वेणं भंते ! एवं वुच्चइ भवतुल्लए ?, गोयमा ! नेरइए नेरइयस्स भवड्डयाए तुल्ले नेरइयवइरित्तस्स भवड्डयाए नो तुल्ले तिरिक्खजोणिए एवं चेव एवं मणुस्से एवं देवेवि, से तेणद्वेणं जाव भवतुल्लए ।

से केणद्वेणं भंते ! एवं वुच्चइ भावतुल्लए भावतुल्लए ?, गोयमा ! एगगुणकालए पोग्गले एगगुणकालस्स पोग्गलस्स भावओ तुल्ले एगगुणकालए पोग्गले एगगुणकालगवइरित्तस्स पोग्गलस्स भावओ णो तुल्ले एवं जाव दसगुणकालए एवं तुल्लसंखेज्जगुणकालए पोग्गले एवं तुल्लअसंखेज्जगुण-

कालएवि एवं तुल्लअनंतगुणकालएवि ।

जहा कालए एवं नीलए लोहियए हालिदे सुकल्ले, एवं सुब्भिगंधे एवं दुब्भिगंधे, एवं तित्ते जाव महुरे, एवं कक्खडे जाव लुक्खे, उदइए भावे उदइयस्स भावस्स भावओ तुल्ले उदइए भावे उदइयभाववइरित्तस्स भावस्स भावओ नो तुल्ले, एवं उवसमिए० खइए० खओवसमिए० पारिणामिए० संनिवाइए भावे संनिवाइयस्स भावस्स, से तेणट्ठेणं गो० ! एवं बुच्चइ भावतुल्लए २ ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ संठाणतुल्लए २ ? , गोयमा ! परिमंडले संठाणे परिमंडलस्स संठाणसस संठाणओ तुल्ले परिमंडलसंठाणवइरित्तस्स संठाणओ नो तुल्ले एवं वट्ठे तंसे चउरंसे आयए, समचउरंसंठाणे समचउरंसस्स संठाणस्स संठाणओ तुल्ले समचउरंसे संठाणे समचउरंसंठाणवइरित्तस्स संठाणस्स संठाणओ नो तुल्ले एवं परिमंडले एवं जाव हुंडे, से तेण० जाव संठाणतुल्लए सं० २ ॥

बृ. 'कइविहे' इत्यादि, तुल्यं समं तदेव तुल्यकं 'दब्बतुल्लए'ति द्रव्यतः—एकाणुकाद्यपेक्षया तुल्यकं द्रव्यतुल्यकम्, अथवा द्रव्यं च तत्तुल्यकं च द्रव्यान्तरेणेति द्रव्यतुल्यकं विशेषणव्यव्याप्तु, 'खेततुल्लए'ति क्षेत्रतः—एकप्रदेशावगाढत्वादिना तुल्यकं क्षेत्रतुल्यकम्, एवं शेषाण्यपि, नवरं भवो—नारकादिः भावो—वर्णादिरौदयिकादिर्वा संस्थानं—परिमण्डलादि, इह च तुल्यव्यतिरिक्तमतुल्यं भवतीति तदपीह व्याख्यास्यते, 'तुल्लंखेज्जपएसिए'ति तुल्या—समानाः सङ्ख्येयाः प्रदेशा यत्र स तथा, तुल्यग्रहणमिह सङ्ख्यातत्वस्य सङ्ख्यातभेदत्वात् सङ्ख्यातमात्रेण तुल्यताऽस्य स्याद् अपि तु समानसङ्ख्यत्वेनेत्यस्वार्थःस्य प्रतिपादनार्थःमु, एवमन्यत्रापीति, यच्चेहानन्त-क्षेत्रप्रदेशावगाढ-त्वमनन्तसमयस्थायित्वं च नोक्तं तदवगाहप्रदेशानां स्थितिसमयानां च पुद्गलानाश्रित्या- नन्तानामभावादिति ।

'भवइयाए'ति भव एवार्थो भवार्थःस्तद्भावस्तत्ता तथा भवार्थःतया, 'उदइए भावे'ति उदयः—कर्मणां विपाकः स एवौदयिकः—क्रियामात्रं अथवा उदयेन निष्पन्नः औदयिको भावो—नारकत्वादिपर्यायविशेषः औदयिकस्य भावस्य नारकत्वादेर्भावतो—भावसामान्यमाश्रित्य तुल्यः—समः, 'एवं उवसमिए'ति औपशमिकोऽप्येवं वाच्यः, तथाहि—'उवसमिए भावे उवसमि-यस्स भावस्स भावओ तुल्ले उवसमिए भावे उवसमियवइरित्तस्स भावस्स भावओ नो तुल्ले'ति, एवं शेषेष्वपि वाच्यं ।

तत्रोपशमः—उदीर्णस्य कर्मणः क्षयोऽनुदीर्णस्य विष्कम्भितोदयत्वं स एवौपशमिकः—क्रियामात्रं उपशमेन वा निर्वृत्तः औपशमिकः—सम्यग्दर्शनादि, 'खइए'ति क्षयः—कर्माभावः स एव क्षायिक क्षयेण वा निर्वृत्तः क्षायिकः—केवलज्ञानादि, 'ओवसमिए'ति क्षयेण—उदयप्राप्तकर्मणो विनाशेन सहोपशमो—विष्कम्भितोदयत्वं क्षयोपशमः स एव क्षायोपशमिकः—क्रियामात्रमेव क्षयोपशमेन व निर्वृत्तः क्षायोपशमिकः—मतिज्ञानादिपर्यायविशेषः, नन्वौपशमिकस्य क्षायोपशमिकस्य च कः प्रतिविशेषः, उभयत्राप्युदीर्णस्य क्षयस्यानुदीर्णस्य चोपशमस्य भावात् उच्यते, क्षायोपशमिके विपाकवेदनमेव नास्ति प्रदेशवेदनं पुनरस्त्येव, औपशमिके तु प्रदेशवेदनमपि नास्तीति, 'पारिणामिए'ति परिणमनं परिणामः स एव पारिणामिकः, 'सन्निवाइए'ति सन्निपातः—औदयिकादिभावानां द्वयादिसंयोगस्तेन निर्वृत्तः सन्निपातिकः ।

‘संठाणतुल्लए’ति संस्थानं—आकृतिविशेषः, तच्च द्वेधा—जीवाजीवभेदात्, तत्राजीवसंस्थानं पञ्चधा, तत्र ‘परिमंडले संठाणे’ति परिमण्डलसंस्थानं बहिस्ताद्वृत्ताकारं मध्ये शुषिरं यथा बलयस्य, तच्च द्वेधा—घनप्रतरभेदात्, ‘वट्टे’ति वृत्तं—परिमण्डलमेवान्तःशुषिररहितं यथा कुलालचक्रस्य, इदमपि द्वेधा—घनप्रतरभेदात्, पुनरेकैकं द्विधा—समसङ्ख्यविषमसङ्ख्यप्रदेशभेदात्, एवं त्र्यस्रं चतुरं च, नवरस्रं ‘त्र्यस्रं’ त्रिकोणं शृङ्गाटकस्येव चतुरं तु चतुष्कोणं यथा कुम्भिकायाः, आयतदीर्घयथादण्डस्य, तच्च त्रेधा—श्रेण्यायतप्रतरायतघनायतभेदात्, पुनरेकैकं द्विधा—समसङ्ख्य-विषमसङ्ख्यप्रदेशभेदात्, इदं च पञ्चविधमपि विश्रसाप्रयोगाभ्यां भवति ।

जीवसंस्थानं तु संस्थानाभिधाननामकर्म्मोत्तरप्रकृत्युदयसम्पाद्यो जीवानामाकारः, तच्च षोढा, तत्राद्यं ‘समचउरसे’ति तुल्यारोहपरिणाहं सम्पूर्णाङ्गावयवं स्वाङ्गुलाष्टशतोच्छ्रयं समचतुरस्रं, तुल्यारोहपरिणाहत्वेन समत्वात् पूर्णावयवत्वेन च चतुरत्वात्तस्य, चतुरं सङ्गतमिति पर्यायौ, ‘एवं परिमंडलेवि’ति यथा समचतुरस्रमुक्तं तथा न्यग्रोधपरिमण्डलमपीत्यर्थः, न्यग्रोधो—वटवृक्षस्तद्वत्परिमण्डलं नाभीत उपरि चतुरस्रलक्षणयुक्तमधश्च तदनुरूपं न भवति—तस्माद्व्यमाणा-द्धीनतरमिति, ‘एवं जाव हुंडे’ति इह यावत्करणात् ‘साई खुजे वामणे’ति इयं तत्र ‘साई’ति सादि नाभीतोऽ-धश्चतुरलक्षणयुक्तमुपरि च तदनुरूपं न भवति, ‘खुजौ’ति कुजं ग्रीवादौ हस्तपादयोश्चतुर-श्रलक्षणयुक्तं सङ्क्षिप्तविकृतमध्यं, ‘वामणे’ति वामनं लक्षणयुक्तमध्यं ग्रीवादौ हस्तपादयोरप्या-दिलक्षणन्यूनं, ‘हुंडे’ति हुण्डं प्रायः सर्वावयवेष्वदिलक्षणविसंवादोपेतमिति ।

अनन्तरं संस्थानवक्तव्यतोक्ता, अथ संस्थानवतोऽनगारस्य वक्तव्यताविशेष-मभिधातुकाम आह—

मू. (६२१) भत्तपच्चक्खायए णं भंते ! अनगारे मुच्छिए जाव अज्झोववन्ने आहारमाहारेति अहे णं वीससाए कालं करोति तओ पच्छा अमुच्छिए अगिद्धे जाव अणज्झोववन्ने आहारमाहारेति ?, हंता गोयमा ! भत्तपच्चक्खायए णं अनगारे तं चेव ।

से केणट्टेणं भंते ! एवं वु० भत्तपच्चक्खायए णं तं चेव ?, गोयमा ! भत्तपच्चक्खायए णं अनगारे मुच्छिए जाव अज्झोववन्ने भवइ अहे णं वीससाए कालं करेइ तओ पच्छा अमुच्छिए जाव आहारे भवइ से तेणट्टेणं गोयमा ! जाव आहारमाहारेति ॥

वृ. ‘भत्ते’त्यादि, तत्र ‘भत्तपच्चक्खये णं’ति अनशनी ‘मूर्च्छितः’ सज्जातमूर्च्छाः—जाताहारसंरक्षणानुबन्धः तदोषविषये वा मूढः ‘मूर्च्छा मोहसमुच्छ्रययोः’ इति वचनात्, यावत्करणादिदं इत्यं—‘गट्टिए’ प्रथित आहारविषयस्नेहतनुभि संदर्भितः ग्रन्थ श्रन्थ संदर्भे इति वचनात् ‘गिद्धे’ गृद्धः प्राप्ताहारे आसक्तोऽतृप्तत्वेन वातदाकाङ्क्षावान् ‘गृध्र अभिकाङ्क्षायाम्’ इति वचनात् ‘अज्झोववन्ने’ति अद्युपपन्नः—अप्राप्ताहार चिन्तामाधिक्येनोपपन्नः ।

‘आहारं’ वायुतैलाभ्यङ्गादिकमोदनादिकं वाऽभ्यवहार्यं तीव्रक्षुद्धेदनीयकर्मोदयादसमाधौ सति तदुपशमनाय प्रयुक्तम् ‘आहारयति’ उपभुङ्क्ते ‘अहे णं’ति ‘अथ’ आहारानन्तरं ‘विश्रसया’ स्वभावत एव ‘कालं’ति कालो—मरणं काल इव कालो मारणान्तिकसमुद्घातस्तं ‘करोति’ याति ‘तओ पच्छ’ति ततो—मारणान्तिकसमुद्घातात् पश्चात् तस्माद्विवृत्त इत्यर्थः

अमूर्च्छितादिविशेषणविशेषित आहारमाहारयति प्रशान्तपरिणामसद्भावादिति प्रश्नः,

अत्रोत्तरं-हंता गोयमा !' इत्यादि, अनेन तु प्रश्नार्थः एवाभ्युपगतः, कस्यापि भक्तप्रत्याख्या-
तुरेवंभूतभावस्य सद्भावादिति । अनन्तरं भक्तप्रत्याख्यातुरनगारस्य वक्तव्यतोक्ता, स च
कश्चिदनुत्तरसुरेपूष्यत इति तद्वक्तव्यतामाह-

मू. (६२२) अथि णं भंते ! लवसत्तमा देवा ल० २ ?, हंता अथि, से केणद्वेणं भन्ते ! एवं
बुद्धइ लवसत्तमा देवा ल० २ ?

गोयमा ! जे जहानामए-केइ पुरिसे तरुणे जाव निउणसिप्पोवगए सालीण वा वीहीण
वा गोधूमाण वा जवाण वा जवजवाण वा पक्काणं परियाताणं हरियाणं हरियकंडाणं तिवखेणं
नवपञ्जणएणं असिअएणं पडिसाहरिया प० २ पडिसंखिविया २ जावइणामेव २ तिकइ सत्तलवए
लुएज्जा ! जति णं गोयमा ! तेसिं देवाणं एवतिलं कालं आउए पहुप्पते तो णं ते देवा तेणं चेव
भवगहणेणं सिज्झंता जाव अंतं करंता, से तेणद्वेणं जाव लवसत्तमा देवा लव सत्तमा देवा

वृ. 'अथि ण'मित्यादि, लवाः-शाल्यादिकवलिकालवनक्रयाप्रमिताः कालविभागाः
सप्त-सप्तसङ्ख्यामानं-प्रमाणं यस्य कालस्यासौ लवसप्तमस्तं लवसप्तमं कालं यावदायुष्यप्रभवति
सति ये शुभाध्यवसायवृत्तयः सन्तः सिद्धिं न गता अपि तु देवेषूत्पन्नास्ते लवसप्तमाः, ते च
सर्वार्थः सिद्धाभिधानानुत्तसुरविमाननिवासिनः, 'से जहा नामए'ति 'सः' कश्चित् 'यथानामकः'
अनिर्दिष्टनामा पुरुषः 'तरुणे' इत्यादेर्व्याख्यानं प्रागिव 'पक्काणं'ति पक्वां 'परियायाणं'ति
'पर्यवगतानां' लवनीयावस्थां प्राप्तानां 'हरियाणं'ति पिङ्गीभूतजालानां, ते च पत्रापेक्षयाऽपि भवन्तीत्याह-

'हरियकंडाणं'ति पिङ्गीभूतजालानां 'नवपञ्जणपएणं'ति नवं-प्रत्यग्रं 'पञ्जणयं'ति
प्रतापितस्यायोधनकुट्टनेन तीक्ष्णीकृतस्य पायनं-जलनिबोलनं यस्य तत्रवपायनं तेन 'असियएणं'ति
दात्रेण 'पडिसाहरिय'ति प्रतिसंहत्य विकीर्णलालान् बाहुना संगृह्य 'पडिसंखि-विय'ति मुष्टिग्रहणेन
सङ्ख्य 'जाव इणामेवे'त्यादि प्रज्ञापकस्य लवनक्रियाशीघ्रत्वोप- दर्शनपरचप्पुटिकादिहस्त-
व्यापारसूचकं वचनं 'सत्तलवे'ति लूयन्त इति लवाः शाल्यादिना- लमुष्टयस्तान् लवान् 'लूएज्ज'ति
लुनीयात्, तत्र च सप्तलवलवने यावान्कालो भवतीति वाक्यशेषो दृश्यः, ततः किमित्याह-'जइ
ण'मित्यादि, 'तेसिं देवाणं'ति द्रव्यदेवत्वे साध्ववस्थायामित्यर्थः 'तेणं चेव'ति यस्य भवग्रहणस्य
सम्बन्धि आयुर्न पूर्णं तेनैव, मनुष्यभवग्रहणेनेत्यर्थः ।

मू. (६२३) अथि णं भंते ! अनुत्तरोववाइया देवा अ० २ ?, हंता अथि, से केणद्वेणं
भंते ! एवं बुद्धइ अ० २ ? गोयमा ! अनुत्तरोववाइयाणं देवाणं अनुत्तरा सद्वा जाव अनुत्तरा
फासा, से तेणद्वेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ जाव अणुत्तरोववाइया देवा अ० २ ।

अनुत्तरोववाइया णं भंते ! देवा णं केवतिएणं कम्मावसेसेणं अनुत्तरोववाइयदेवत्ताए
उववन्ना ?, गोयमा ! जावतियं छट्ठभत्तिए समणे निग्गंथे कम्मं निज्जरेति एवतिएणं कम्मावसेसेणं
अनुत्तरोववाइयदेवत्ताए उववन्ना ?, गोयमा ! जावतियं छट्ठभत्तिए समणे निग्गंथे कम्मं निज्जरेति
एवतिएणं कम्मावसेसेणं अनुत्तरोववाइया देवा देवत्ताए उववन्ना । सेवं भंते ! २ ति । १०

वृ. लवसप्तमा अनुत्तरोपपातिका इत्यनुत्तरोपपातिकदेवरूपरूपणाय सूत्रद्वयमभिधातुमाह-
'अथि ण'मित्यादि, 'अनुत्तरोववाइय'ति अनुत्तरः-सर्वप्रधानोऽनुत्तरशब्दादिविषययोगात्
उपपातो-जन्म अनुत्तरोपपातः सोऽस्ति येषां तेऽनुत्तरोपपातिकाः ।

‘जावइयं छट्ठभस्तिए’ इत्यादि किल षष्ठभक्तिकः सुसाधुर्यावत् कर्म क्षपयति एतावता कर्मावशेषेण—अनिर्जीर्णेनानुत्तरोपपातिका देवा उत्पन्ना इति ॥

शतकं—१४ उद्देशकः—७ समाप्तः

—: शतकं—१४ उद्देशकः—८:—

वृ. सप्तमे तुल्यतारूपो वस्तुनो धर्मोऽभिहितः, अष्टमे त्वन्तररूपः स एवाभिधीयते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (६२४) इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए सक्करप्पभाए य पुढवीए केवतियं अबाहाए अंतरे पन्नते ?, गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं अबाहाए अंतरे पन्नते ।

सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए वालुयप्पभाए य पुढवीए केवतियं एवं चेव एवं जाव तमाए अहेसत्तमाए य । अहेसत्तमाए णं भंते ! पुढवीए अलोगस्स य केवतियं आबाहाए अंतरे पन्नते ?, गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं आबाहाए अंतरे पन्नते ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए जोतिसस्स य केवतियं पुच्छ, गोयमा सत्तनउए जोयणसए आबाहाए अंतरे पन्नते,

जोतिसस्स णं भंते ! सोहम्मीसाणाण य कप्पाणं केवतियं पुच्छ, गोयमा ! असंखेज्जाइं जोयण जाव अंतरे पन्नते ।

सोहम्मीसाणाणं भंते ! सणंकुमारमाहिंदाण य केवतियं एवं चेव, सणंकुमारमाहिंदाणं भंते ! बंभलोगस्स कप्पस्स य केवतियं एवं चेव, बंभलोगस्स णं भंते ! लंतगस्स य कप्पस्स केवतियं एवं चेव । लंतयस्स णं भंते ! महासुकस्स य कप्पस्स केवतियं एवं चेव, एवं महासुकस्स कप्पस्स सहस्सारस्स य, एवं सहस्सारस्स आणयपाणयकप्पाणं, एवं आणयपाणयाण य कप्पाणं आरणच्चुयाण य कप्पाणं । एवं आरणच्चुयाणं गेविज्जविमाणाण य,

एवं गेविज्जविमाणाणं अनुत्तरविमाणाण य । अनुत्तरविमाणाणं भंते ! ईसिंपब्भाराए य पुढवीए केवतिए पुच्छ । गोयमा ! दुवालसजोयणे अबाहाए अंतरे पण्णत्ते, ईसिंपब्भाराए णं भंते ! पुढवीए अलोगस्स य केवतिए अबाहाए पुच्छ, गोयमा ! देसूणं जोयणं अबाहाए अंतरे पण्णत्ते ॥

वृ. ‘इमीसेण’मित्यादि, ‘अबाहाए अंतरे’ति बाधा—परस्परसंश्लेषतः पीडनं न बाधाअबाधा तथा अबाधया यदन्तरं व्यवधानमित्यर्थः, इहान्तरशब्दो मध्यविशेषादिष्वर्थेषु वर्तमानो दृष्टस्ततस्तद्व्यवच्छेदेन व्यवधानार्थः परिग्रहार्थः मबाधाग्रहणं ।

‘असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं’ति इह योजनं प्रायः प्रमाणाङ्गुलनिष्पन्नं ग्राह्यं, “नगपुढविमाणाइं मिणसु पमाणंगुलेणं तु ।” इत्यत्र नगादिग्रहणस्योपलक्षणत्वादित्यत्राऽऽदित्यप्रकाशादेरपि प्रमाणयोजनाप्रमेयता स्यात्, तथा चाधोलोकग्रामेषु तत्रप्रकाशाप्राप्तिं प्राप्नोत्यात्माङ्गुलस्यानियतत्वेनाव्यवहाराङ्गतया रविप्रकाशस्योच्छ्रययोजनप्रमेयत्वात्, तस्य चातिलघुत्वेन प्रमाणयोजनप्रमितक्षेत्राणामव्याप्तिरिति, यद्येहेषग्रामाभ्याः पृथिव्या लोकान्तस्य चान्तरं तदुच्छ्रयाङ्गुलनिष्पन्नयोजनप्रमेयमित्यनुमीयते, यतस्तस्य योजनस्योपरितनक्रशस्य षड्भागे सिद्धावगाहना धनुस्त्रिभागयुक्तत्रयस्त्रिंशदधिकधनुःशतत्रयमानाभिहिता ।

सा चोच्छ्रययोजनाश्रयणत एव युज्यत इति, उक्तञ्च—

॥ १ ॥

“ईसीपञ्चाराए उवरिं खलु जोयणस्स जो कोसो ।

कोसस्स य छब्भाए सिद्धाणोगाहणा भणिया ॥” इति ।

‘देसूणं जोयणं’ति इह सिद्धयलोकयोर्देशोनं योजनमन्तरमुक्तं आवश्यकं तु योजनमेव, तत्र च किञ्चिद्भूतताया अविवक्षणात्र विरोधो मन्तव्य इति । अनन्तरं पृथिव्याद्यन्तरमुक्तं तच्च जीवानां गम्यमिति जीवविशेषगतिमाश्रित्येदं सूत्रत्रयमाह-

मू. (६२५) एसणं भंते ! सालरुक्खे उण्हाभिहए तण्हाभिहए दवग्गिजालाभिहए कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिति कहिं उववज्जिहिति ?, गोयमा ! इहेव रायगिहे नगरे सालरुक्खत्ताए पच्चायाहिति, सेणं तत्थ अच्चियवंदियपूइयसक्कारियसम्माणिए दिव्वे सच्चोवाए सन्निहियपाडहेरे लाउल्लोइयमहिं यावि भविस्सइ, से णं भंते ! तओहिंतो अनन्तरं उव्वट्ठित्ता कहिं गमिहिति कहिं उववज्जिहिति ?, गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहितिजाव अंतं काहिति ।

एस भंते ! साललद्धिया उण्हाभिहया तण्णाभिहया दवग्गिजालाभिहया कालभासे कालं किच्चा जाव कहिं उववज्जिहिति ?, गोयमा ! इहेव जंबूदीवे २ भारहे वासे विज्झिगिरिपायमूले महेसरिए नगरीए सामलिरुक्खत्ताए पच्चायाहिति, साणं तत्थ अच्चियवंदियपूइय जाव लाउल्लोइय-महिं यावि भविस्सइ, से णं भंते ! तओहिंतो अनन्तरं उव्वट्ठित्ता सेसं जहा सालरुक्खस्स जाव अंतं काहिति ।

एस णं भंते ! उंबरलद्धिया उण्हाभिहया ३ कालमासे कालं किच्चा जाव कहिं उववज्जि-हिति ?, गोयमा ! इहेव जंबूदीवे २ भारहे वासे पाडलिपुत्ते नामं नगरे पाडलिरुक्खत्ताए पच्चायाहिति, से णं तत्थ अच्चियवंदिय जाव भविस्सति, से णं भंते ! अनन्तरं उव्वट्ठित्ता सेसं तं चेव जाव अंतं काहिति ॥

वृ. ‘एसणं’मित्यादि, ‘दिव्वे’ति प्रधानः ‘सच्चोवाए’ति ‘सत्यावपातः’ सफलसेवः, कस्मा-देवमित्यत आह-‘सन्निहियपाडिहेरे’ति संनिहितं-विहितं प्रातिहार्यं-प्रतीहारकर्म सांनिध्यं देवेन यस्य स तथा । ‘साललद्धियं’ति शालयष्टिका, इह च यद्यपि शालवृक्षादावनेके जीवा भवन्ति तथाऽपि प्रथमजीवापेक्षं सूत्रत्रयमभिनेतव्यं १ ।

एवंविधप्रश्नाश्च वनस्पतीनां जीवत्वमश्रद्धधानं श्रोतामपेक्ष्य भगवता गौतमेन कृता इत्यवसेयमिति । गतिप्रक्रमादिदमाह-

मू. (६२६) तेणं कालेणं तेणं समएणं अम्मडस्स परिव्वायगस्स सत्त अंतेवासीसया गिहकालसमयंसि एवं जहा उवावाइए जाव आराहगा ।

मू. (६२७) बहुजणे णं भंते ! अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ एवं खलु अम्मडे परिव्वायए कं पिण्णपुरे नगरे घरसए एवं जहा उववाइए अम्मडस्स वत्तव्वया जाव दड्ढप्पइण्णो अंतं काहिति

वृ. ‘तेणं’मित्यादि, ‘एवं जहा उववाइए जाव आराहग’ति इह यावत्करणादिदमर्थः तो लेशेन दृश्यं-ग्रीष्मकालसमये गङ्गाया उभयकूलतः काम्पिल्यपुरात् पुरिमतालपुरं संप्रस्थितानि ततस्तेषामटवीमनुप्रविष्टानां पूर्वगृहीतमुदकं परिभुज्यमां क्षीणं ततस्ते तृष्णाभिभूता उदकदातारमलभमाना अदत्तं च तदगृह्णन्तोऽर्हन्नमस्कारपूर्वकमनशनमप्रतिपत्त्या कालं कृत्वा ब्रह्मलोकं गताः परलोकस्य चाराधका इति ।

‘घरसए’ इत्यत्र ‘एवं जहे’त्यादिना यत्सूचितं तदर्थःतो लेशेनैवं धश्यं-भुङ्क्ते सति चेति, एतच्च श्रुत्वा गौतम आह-कथमेतद् भदन्त !, ततो भगवानुवाच-गौतम ! सत्यमेतेद्, यतस्तस्य वैक्रयलब्धिरस्ति ततो जनविस्मापनहेतोरेवं कुरुते, ततो गौतम उवाच-प्रव्रजिष्यत्येव भगवतां समीपे?, भगवानुवाच-चैव, केवलमयमधिगतजीवाजीवत्वादिगुणः कृतानशनो ब्रह्मलोके गमिष्यति, तश्च्युतश्च महाविदेहे दृढप्रतिज्ञाभिधानो महर्द्धिको भूत्वा सेत्स्यतीति । अयमेतच्छिष्याश्च देवतयोत्पन्ना इति देवाधिकारादेववक्तव्यतासूत्राण्युद्देशकसमाप्तिं यावत्-

मू. (६२८) अत्थि णं भंते ! अच्चावाहा देवा अच्चावाहा देवा ?, हंता अत्थि, से केणहेणं भंते ! एवं बुद्धं अच्चावाहा देवा २ ?, गोयमा ! पभू णं एगमेगे अच्चावाहे देवे एगमेगस्स पुरिसस्स एगमेगंसि अच्छिपत्तंसि दिव्वं देविहं दिव्वं देवजुत्तिं दिव्वं देवजुत्तिं दिव्वं देवाणुभागं दिव्वं बत्तीसतिविहं नड्ढविहं उवदंसेत्तए ।

नो चेव णं तस्स पुरिसस्स किंचि आवाहं वा वावाहं वा उप्पाएइ छविच्छेय वा करेति, एसुहुमं च णं उवदंसेज्जा, से तेणहेणं जाव अच्चावाहा २ देवा २ ।

वृ. तत्र च ‘अच्चावाह’ति व्याबाधन्ते-परं पीडयन्तीति व्याबाधास्तन्निषेधादव्याबाधाः, ते च लोकान्तिकदेवमध्यगता द्रष्टव्याः, यदाह-

॥ १ ॥

“सारसयमाइच्चा वण्ही वरुणा य गदतोया य ।

तुसिया अच्चावाहा अग्गिच्चा चेव रिद्धा य ॥” इति ।

‘अच्छिपत्तंसि’ अक्षिपत्रे-अक्षिपश्मणि ‘आवाहं व’ति ईषद्धाधां ‘पवाहं व’ति प्रकृष्टवाधां ‘वावाहं’ति क्वचित् तत्र तु ‘व्याबाधां’ विशिष्टावाधां ‘छविच्छेयं’ति शरीरच्छेदम् ‘एसुहुमं च णं’ति ‘इति सूक्ष्मम्’ एवं सूक्ष्मं या भवत्येवमुपदर्शयिनाट्यविधिमिति प्रकृतं ।

मू. (६२९) पभू णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया पुरिसस्स सीसं पाणिणा असिणा छिंदिता कमंडलुंमि पक्खिवित्तए ?, हंता पभू, से कहमिदाणिं पकरेति ?

गोयमा ! छिंदिया २ च णं पक्खिवेज्जा भिंदिया भिंदिया च णं पक्खिवेज्जा कोट्टिया कोट्टिया च णं पक्खिवेज्जा चुन्निया चुन्निया च णं पक्खिवेज्जा तओ पच्छा खिप्पामेव पडिसंघाएज्जा नो चेव णं तस्स पुरिसस्स किंचि आवाहं वा वावाहं वाउ प्पाएज्जा छविच्छेदं पुण करेति, एसुहुमं च णं पक्खिज्जा

वृ. ‘सपाणिण’ति स्वकपाणिना ‘से कहमियाणिं पकरेइ’ति यदि शक्रः शिरसः कमण्डल्यां प्रक्षेपण प्रभुस्तत्प्रक्षेपणं कथं तदानीं करोति ?, उच्यते, ‘छिंदिया छिंदिया व णं’ति छित्वा २ क्षुरप्रादिना कूष्माण्डादिकमिव श्लक्ष्णखण्डीकृत्येत्यर्थः, वाशब्दो विकल्पार्थः प्रक्षिपेत् कमण्डल्यां, ‘भिंदिय’ति विदार्योर्ध्वपाटनेन शाटकादिकमिव, ‘कुट्टिय’ति कुट्टयित्वा उदूखलादौ तिलादिकमिव ‘चुन्निय’ति चूर्णयित्वा शिलायां शिलापुत्रकादिना गन्धद्रव्यादिकमिव ‘ततोपच्छ’ति कमण्डलुप्रक्षेपणानन्तरमित्यर्थः ‘परिसंघाएज्ज’ति मीलयेदित्यर्थः ‘एसुहुमं च णं पक्खिवेज्ज’ति कमण्डल्यामिति प्रकृतं ।

मू. (६३०) अत्थि णं भंते ! जंभया देवा जंभया देवा ?, हंता अत्थि से केणहेणं भंते ! एवं बुद्धं जंभया देवा भंजया देवा ? गोयमा ! जंभगा णं देवा निच्चं पमुइयपक्कीलिया कंदप्परतिमोहण-

सीला जत्रं ते देवे कुद्धे पासेज्जा से णं पुरिसे मंहंतं अयसं पाउणिज्जा जे णं ते देवे तुद्धे पासेज्जा से णं मंहंतं जसं पाउणेज्जा, से तेणद्धेणं गोयमा ! जंभगा देवा २ ॥

कतिविहाणं भंते ! जंभगा देवा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दसविहा पन्नत्ता, तंजहा-अन्नजंभगा पाणजंभगा वत्थजंभगा लेसजंभगा सयणजंभगा पुष्फजंभगा फलजंभगा पुष्फफलजंभगा विज्जाजंभगा अवियत्तजंभगा -

जंभगा णं भंते ! देवा कहिं वसहिं उवोति ?, गोयमा ! सव्वेसु चेव दीहवेयहेसु चित्तविचित्तजमगपव्वएसु कंचणपव्वएसु य एत्थ णं जंभगा देवा वसहिं उवोति । जंभगाणं भंते ! देवाणं केवतियं कालं ठिती पन्नत्ता ?, गोयमा ! एणं पलिओवमं ठिती फन्नत्ता । सेवं भंते ! सेवं भंतेति जाव विहरति ॥

वृ. 'जंभग'ति जृम्भन्ते-विजृम्भन्ते स्वच्छन्दचारितया चेष्टन्ते ये ते जृम्भकाः-तिर्यग्लोकवासिनो व्यन्तरदेवाः, 'पमुइयपक्कलिय'ति प्रमुदिताश्च ते-तोषवन्तः प्रक्रीडिताश्च-प्रकृष्टक्रीडाः प्रमुदितप्रक्रीडिताः, 'कंदप्परइ'ति अत्यर्थं केलिरतिकाः 'मोहणसील'ति निधुवन-शीलाः 'अजसं'ति उपलक्षणत्वादस्यानर्थं प्राप्नुयात् 'जसं'ति उपलक्षणत्वादस्यार्थं-वैक्रीयलब्ध्यादिकं प्राप्नुयात् वैरस्वामिवत् शापानुग्रहकरमसमर्थः त्वात् तच्छीलत्वाच्च तेषामिति 'अन्नजंभगे'त्यादि अन्ने-भोजनविषये तदभावसद्भावात्पत्वबहुत्वसरत्वनीरसत्वादिकरणतो जृम्भन्ते विजृम्भन्ते ये ते तथा, एवं पानादिष्वपि वाच्यं, नवरं 'लेणं'तिलयनं-गृहं 'पुष्फ-सजंभग'ति उभयजृम्भकाः, एतस्य च स्थाने 'मंतजंभग'ति वाचनान्तरे दृश्यते ।

'अवियत्तजंभग'ति अव्यक्ता अन्नाद्यविभागेन जृम्भका ये ते तथा, क्वचित्तु 'अहिव-इजंभग'ति दृश्यते तत्र चाधिपतौ-राजादिनायकविषये जृम्भका ये ते तथा, 'सव्वेसु चेव दीहवे-यहेसु'ति 'सव्वेषु' प्रतिक्षेत्रं तेषां भावात् सप्तत्यधिकशतसङ्ख्येषु 'दीर्घविजयाद्धेषु' पर्वतविशेषेषु, दीर्घग्रहणं च वर्तुलविजयाद्धव्यवच्छेदार्थं, 'चित्तविचित्तजमगपव्वएसु'ति देवकुरुषु शीतोदानद्या उभयपार्श्वतश्चित्रकूटो विचित्रकूटश्च पर्वतः, तथोत्तरकुरुषु शीताभिधाननद्या उभयतो यमकसमकाभिधानौ पर्वतौ स्तस्तेषु ।

'कंचणपव्वएसु'ति उत्तरकुरुषु शीतानदीसम्बन्धिनां पञ्चानां नीलवदादिहदानां क्रमव्यवस्थितानां प्रत्येकं पूर्वापरतटयोर्दश दश काञ्चनाभिधाना गिरयः सन्ति ते च शतं भवन्ति, एवं देवकुरुष्वपि शीतोदानद्याः सम्बन्धिनां निषदहदादीनां पञ्चानां महाहदानामिति, तदेवं द्वे शते, एवं घातकीखण्डपूर्वार्धादिष्वप्यतस्तेष्विति ॥

शतक-१४ उद्देशकः-८ समाप्तः

-: शतक-१४ उद्देशकः-९ :-

वृ. अनन्तरोद्देशकान्यसूत्रेषु देवानां चित्रार्थः विषयं सामर्थ्यमुक्तं, तस्मिंश्च सत्यपि यथा तेषां स्वकर्मलेश्यापरिज्ञानसामर्थ्यं कथञ्चिन्नास्ति तथा साधोरपीत्याद्यर्थः निर्णयार्थो नवमो-द्देशकोऽभिधीयते, इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (६३१) अनगारे णं भंते ! भावियप्पा अप्पणो कम्मलेस्सं न जाणइ न पासइ तं पुण जीवं सरुविं सकम्मलेस्सं जाणइ पासइ ?, हंता गोयमा ! अनगारे णं भाणियप्पा अप्पणो जाव

पासति । अत्थि णं भंते ! सरूवी सकम्मलेस्सा पोग्गला ओभासंति ४ ? , हंता अत्थि ।

कयरे णं भंते ! सरूवी सकम्मलेस्सा पोग्गला ओभासंति जाव पभासेंति ? , गोयमा ! जाओ इमाओ चंदिमसूरियाणं देवाणं विमाणेहिंतो लेस्साओ बहिया अभिनिस्सडाओ ताओ ओभासंति पभासेंति एवं एएणं गोयमा ! ते सरूवी सकम्मलेस्सा पोग्गला ओभासेंति ४ ॥

वृ. 'अनगारे ण'मित्यादि, अनगारः 'भावितात्मा' संयमभावन या वासितान्तः करणः सम्बन्धिनीं कर्मणो योग्या लेश्या-कृष्णादिका कर्मणो वा लेश्या-'लिश श्लेषणे' इति वचनात् सम्बन्धः कर्मलेश्या तां न जानाति विशेषतो न पश्यति च सामान्यतः, कृष्णादिलेश्यायाः कर्मद्रव्यश्लेषणस्य चातिसूक्ष्मत्वेन छद्मस्थज्ञानागोचरत्वात्, 'तं पुण जीवं'ति यो जीवः कर्मलेश्यावांस्तं पुनः 'जीवम्' आत्मानं 'सरूविं'ति सह रूपेण-रूपरूपवतोरभेदाच्छरीरेण वर्तते योऽसौ समासान्तविधेः सरूपी तं सरूपिणं सशरीरमित्यर्थः अत एव 'सकम्मलेश्यं' कर्मलेश्यया सह वर्तमानं जानाति शरीरस्य चक्षुर्ग्राह्यत्वाज्जीवस्य च कथञ्चिच्छरीराव्यतिरेकादिति ।

'सरूविं सकम्मलेस्सं'ति प्रागुक्तम्, अथ तदेवाधिकृत्य प्रश्नयन्नाह-'अत्थि ण'मित्यादि, 'सरूविं'ति सह रूपेण-मूर्ततया येते 'सरूपिणः' वर्णादिमन्तः 'सकम्मलेस्स'ति पूर्ववत् 'पुद्गलाः' स्कन्धरूपाः 'ओभासंति'ति प्रकाशन्ते 'लेसाओ'त तेजांसि 'बहिया अभिनिस्सडाओ'ति बहिस्तादभिनिःसृता-निर्गताः, इह च यद्यपि चन्द्रादिविमानपुद्गला एव पृथिवीकायिकत्वेन सचेतनत्वात्सकर्मलेश्यास्तथाऽपि तन्निर्गतप्रकाशपुद्गलानां तद्धेतुकत्वेनोपधारात्सकर्मलेश्यवमवगन्तव्यमिति । पुद्गलाधिकारादिदमाह-

मू. (६३२) नेरइयाणं भंते ! किं अत्ता पोग्गला अणत्ता पोग्गला ? , गोयमा ! नो अत्ता पोग्गला अणत्ता पोग्गला ।

असुरकुमाराणं भंते ! किं अत्ता पोग्गला अणत्ता पोग्गला ? , गोयमा ! अत्ता पोग्गला नो अणत्ता पोग्गला, एवं जाव थणियकुमाराणं ।

पुढविकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ! अत्तावि पोग्गला अणत्तावि पोग्गला, एवं जाव मणुत्साणं, वाणमंतरजोइसियवेमाणियाणं जहा असुरकुमाराणं ।

नेरइयाणं भंते ! किं इद्धा पोग्गला अनिद्धा पोग्गला ? , गोयमा ! नो इद्धा पोग्गला अनिद्धा पोग्गला जहा अत्ता भणिया एवं इद्धावि कंतावि पियावि मणुत्तावि भाणियव्वा एए पंच दंडगा ।

वृ. 'नेरइयाण'मित्यादि, 'अत्त'ति आ-अभिविधिना त्रायन्ते-दुःखात् संरक्षन्ति सुखं चोत्पादयन्तीति आत्राः आप्ता वा-एकान्तहिताः, अत एव रमणीया इति वृद्धैर्व्याख्यातं, एते च ये मनोज्ञाः प्राग् व्याख्यातास्ते दृश्याः, तथा 'इद्धे'त्यादि प्राग्वत् ।

मू. (६३३) देवेणं भंते ! महद्दि ए जाव महेसक्खे रुवसहस्सं विजज्वित्ता पभू भासासहस्सं भासित्तए ? , हंता पभू, सा णं भंते ! किं एगा भासा भासासहस्सं ? , गोयमा ! एगा णं सा भासा नो खलु तं भासासहस्सं ॥

वृ. पुद्गलाधिकारादेवेदमाह-'देवे म'मित्यादि, 'एगा णं सा भासा भास'ति एकाऽसौ भाषा, जीवैकत्वेनोपयोगैकत्वात्, एकस्य जीवस्यैकदा एक एवोपयोग इष्यते, ततश्च यदा सत्याद्यन्तरस्यां भाषायां वर्तते तदा नान्यस्यामित्येकैव भाषेति । पुद्गलाधिकारादेवेदमाह-

मू. (६३४) तेणं कालेणं २ भगवं गोयमे अचिरुगगं बालसूरियं जासुमणाकुसुमपुंजपकासं

लोहितं पासइ पासित्ता जायसद्धे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ जाव नमसित्ता जाव एवं वयासी -

किमिदं भंते ! सूरिए किमिदं भंते ! सूरियस्स अट्ठे ? , गोयमा ! सुभे सूरिए सुभे सूरियस्स अट्ठे । किमिदं भंते ! सूरिए किमिदं भंते ! सूरियस्स पभाए एवं चेव, एवं छाया एवं लेस्सा ।

वृ. 'तेण'मित्यादि, 'अचिरोद्गतम्' उद्गतमात्रमत एव बालसूर्य 'जासुमणाकुसुमप-गासं'ति जासुमणा नाम वृक्षस्तत्कुसुमप्रकाशमत एव लोहितकमिति 'किमिदं'ति किंस्वरूपमिदं सूर्यवस्तु, तथा किमिदं भदन्त ! सूर्यस्य-सूर्यशब्दस्यार्थः-अन्वर्थःवस्तु ?

सुभे सूरिए'ति शुभस्वरूपं सूर्यवस्तु सूर्यविमानपृथिवीकायिकानामातपाभिधान-पुण्यप्रकृत्युदयवर्तित्वात् लोकेऽपि प्रशस्ततया प्रतीतत्वात् ज्योतिष्केन्द्रत्वाच्च, तथा शुभः सूर्यशब्दार्थःस्तथाहि-सूरेभ्यः-क्षमातपौदानसङ्ग्रामादिवीरेभ्योहितः सूर्येण वा साधुः सूर्यः 'पभ'ति दीप्तिः छाया-शोभा प्रतिबिम्बं वा लेश्या-वर्णः । लेश्याप्रक्रमादिदमाह-

मू. (६३५) जे इमे भंते ! अज्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरंति एते णं कस्स तेयलेस्सं वीतीवयंति ? , गोयमा ! मासपरियाए समणे निग्गंथे वाणमंतराणं देवाणं तेयलेस्सं वीइवयंति ।

दुमासपरियाए समणे निग्गंथे असुरिंदवज्जियाणं भवणवासीणं देवाणं तेयलेस्सं वीयीवयंति एवं एणं अभिलावेणं तिमासपरियाए समणे नि० असुरकुमारारणं देवाणं तेय० चउम्मासपरियाए सगहनक्खत्तारारूवाणं जोतिसियाणं देवाणं तेय० पंचमासपरियाएय सचंदि-मसूरियाणं जोतिसिंदाणं जोतिसरायाणं तेय० ।

छम्मासपरियाए समणे सोहम्मीसाणाणं देवाणं० सत्तमासपरियाए सणकुमारमाहिंदाणं देवाणं० अट्ठमासपरियाए बंभलोगलंतगाणं देवाणं तेय० नवमासपरियाए समणे महासुक्कसह-स्साराणं देवाणं तेय० दसमासपरियाए आणयपाणयआरणधुयाणं देवाणं० ।

एक्कारसमासपरियाए गेवेज्जगाणं देवाणं० बारसमासपरियाए समणे निग्गंथे अणु-त्तरोववाइयाणं देवाणं तेयलेस्सं वीयीवयंति ।

तेण परं सुक्क सुक्कभिजाए भवित्ता तओ पच्छा सिज्झति जाव अंतं करेति । सेवं भंते ! सेवं भंतेति जाव विहरति ।

वृ. 'जे इमे'इत्यादि, ये इमे प्रत्यक्षाः 'अज्जत्ताए'ति आर्यतया पापकर्मबहिर्भूतता अद्यतया वा-अधुनाःतनतया वर्तमानकालतयेत्यर्थः 'तेयलेस्सं'ति तेजोलेश्यां-सुखासिकां तेजोलेश्या हि प्रशस्तलेश्योपलक्षणं सा च सुखासिका हेतुरिति कारणे कार्योपचारात्तेजोलेश्याशब्देन सुखासिका विवक्षितेति, 'वीइवयंति' व्यतिव्रजन्ति व्यतिक्रमन्ति ।

'असुरिंदवज्ज्याणं'ति चमरबलवर्जितानां 'तेण परं'ति ततः संवत्सरात्परतः 'सुक्के'ति शुक्लो नामाभिन्नवृत्तोऽमत्सरी कृतज्ञः सदारम्भी हितानुबन्ध इति, निरतिचारचरण इत्यन्ते, 'सुक्काभिजाइ'ति शुक्लाभिजात्यः परमशुक्ल इत्यर्थः, अत एवोक्तम्-

“आकिञ्चन्यं मुख्यं ब्रह्मापि परं सदागमविशुद्धम् ।

सर्वं शुक्लमिदं खलु निघमात्संवत्सरादूर्द्धम्”

एतच्च श्रमणविशेषमेवाश्रित्योच्यते न पुनः सर्वं एवैवविधो भवतीति

शतकं-१४ उद्देशकः-९ समाप्तः

—: शतकं-१४ उद्देशक:-१० :-

वृ. अनन्तरं शुक्ल उक्तः, स च तत्त्वतः केवलीति केलिप्रभृत्यर्थः प्रतिबद्धो दशम उद्देशकः, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (६३६) केवली णं भंते ! छउमत्थं जाणइ पासइ ?, हंता जाणइ पासइ, जहा णं भंते केवली छउमत्थं जाणइ पासइ तथा णं सिद्धेवि छउमत्थं जाणइ पासइ ?, हंता जाणइ पासइ ।

केवली णं भंते ! आहोहियं जाणइ पासइ ?, एवं चेव, एवं परमाहोहियं, एवं केवलिं एवं सिद्धं जाव जहा णं भंते ! केवली सिद्धं जाणइ पासइ तह णं सिद्धेवि सिद्धं जाणइ पासइ ?, हंता जाणइ पासइ ।

केवली णं भंते ! भासेज्ज वा वागरेज्ज वा ?, हंता भासेज्ज वा वागरेज्ज वा, जहा णं भंते ! केवली भासेज्ज वा वागरेज्ज वा तथा णं सिद्धेवि भासेज्ज वा वागरेज्ज वा ?, नो तिण्डे समड्ढे ।

से केण्डेणं भंते ! एवं बुद्धज्ज जहा णं केवली णं भासेज्ज वा वागरेज्ज वा नो तथा णं सिद्धे भासेज्ज वा वागरेज्ज वा ?, गोयमा ! केवली णं सउड्डाणे सकम्म सबले सवीरिए सपुरिसक्करपरकमे, सिद्धे णं अणुड्डाणे जाव अपुरिसक्करपरकमे, से तेण्डेणं जाव वागरेज्ज वा, केवली णं भंते ! उम्मिसेज्ज वा निमिसेज्ज वा । हंता उम्मिसेज्ज वा निमिसेज्ज वा एवं चेव, एवं आउड्डेज्ज वा पसारेज्ज वा, एवं ठाणं वा सेज्जं वा निसीहियं वा चएज्जा,

केवली णं भंते ! इमं रयणप्पभं पुढविं रयणप्पभापुढवीति जाणति पासति ?, हंता जाणइ पासइ । जहा णं भंते ! केवली इमं रयणप्पभं पुढविं रयणप्पभापुढवीति जाणइ पासइ तथा णं सिद्धेवि इमं रयणप्पभं पुढविं रयणप्पभापुढवीति जाणइ पासइ ?, हंता जाणइ पासइ ।

केवली णं भंते ! सक्करप्पभं पुढविं सक्करपभापुढवीति जाणइ पासइ ? एवं चेव एवं जाव अहेसत्तमा ।

केवली णं भंते ! सोहम्मं कप्पं जाणइ पासइ ?, हंता जाणइ पासइ, एवं चेव, एवं ईसाणं एवं जाव अच्चयं, केवली णं भंते ! गेवेज्जविमाणे गेवेज्जविमाणेति जाणइ पासइ ?, एवं चेव, एवं अनुत्तरिवमाणेवि, केवली ईसिपब्भारं पुढविं ईसीपब्भारपुढवीति जाणइ पासइ ?, एवं चेव ।

केवली णं भंते ! परमाणुपोग्गलं परमाणुपोग्गलेति जाणइ पासइ ?, एवं चेव, एवं दुपएसियं खंधं एवं जाव जहा णं भंते ! केवली अनंतपएसियं खंधं अनंतपएसिए खंधेति जाणइ पासइ तथा णं सिद्धेवि अनंतपएसियं जाव पासइ ?, हंता जाणइ पासइ । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

वृ. 'केवली'त्यादि, इह केवलिशब्देन भवस्थकेवली गृह्यते उत्तरत्र सिद्धग्रहणादिति, 'आहोहियं'ति प्रतिनियतक्षेत्रावधिज्ञानं 'परमाहोहियं'ति परमावधिकं 'भासेज्ज'ति भाषेतापृष्ट एव 'वागरेज्ज'ति प्रष्टः सन् व्याकुर्यादिति 'ठाणं'ति ऊर्ध्वस्थानं निषदनस्थानं त्वग्वर्तनस्थानं चेति 'सेज्जं'ति शय्यां-वसतिं 'निसीहियं'ति अल्पतरकालिकां वसतिं 'चएज्ज'ति कुर्यादिति ॥

शतकं-१४ उद्देशक:-१० समाप्तः

—: शतकं-१४ समाप्तम् :-

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता भगवतीअङ्गसूत्रे
चतुर्दशशतकस्य अभयदेवसुरि विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-१५

बृ. व्याख्यातं चतुर्दशशतम्, अय पञ्चदशमारभ्यते, तस्य चायं पूर्वण सहामिसम्बन्धः-
अनन्तरशते केवली रत्नप्रभादिकं वस्तु जानातीत्युक्तं तत्परिज्ञानं चात्मसम्बन्धि यथा भगवता
श्रीमन्महावीरेण गौतमायाविर्भावितं गोशालकस्य स्वशिष्याभासस्य नरकादिगतिमधिकृत्य
तथाऽनेनोच्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (६३७) नमो सुयदेवयाए भगवईए ।

तेणं कालेणं २ सावत्थी नामं नगरी होत्था वन्नओ, तीसे णं सावत्थीए नगरीए बहिया
उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए तत्थ णं कोट्टए नामं चेइए होत्था वन्नओ ।

तत्थ णं सावत्थीए नगरीए हालाहला नामं कुंभकारी आजीविओवासिया परिवसति
अहा जाव अपरिभूया आजीवियसमयंसि लद्धद्वा गहियद्वा पुच्छियद्वा विणिच्छियद्वा अद्धिमिज-
पेम्माणुरागरत्ता अयमाउसो ! आजीवियसमये अट्ठे अयं परमट्ठे सेसे अणट्ठेति आजीवियसमएणं
अप्पाणं भावेमाणी विहरइ । *

तेणं कालेणं २ गोसाले मंखलिपुत्ते चउव्वीसवासपरियाए हालाहलाए कुंभकारीए
कुंभकारावणंसि आजीवियसंघसंपरिवुडे आजीवियसमएणं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ।

तए णं तस्स गोसा० मंखलिपु० अत्रदा कदायि इमे छ दिसाचरा अंतियं पाउब्भवित्था,
तंजहा-साणे कलंदे कणियारे अच्छिदे अग्निवेसायणे अज्जुत्ते गोमायुपुत्ते, तए णं ते छ दिसाचरा
अट्ठविहं पुव्वगयं मग्गदसमं सतेहिं २ मतिदंसणेहिं निजुहंति स० २ गोसालं मंखलिपुत्तं उवट्ठाइंसु

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते तेणं अट्ठंगस्स महानिमित्तस्स केणइ उल्लोयमेत्तेणं सव्वेसि
पाणाणं भू० जी० सत्ताणं इमाइं छ अणइक्कमणिज्जाइं वागरणाइं वागरेति, तं०-लाभं अलाभं
सुहं दुक्खं जीवियं मरणं तहा ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते तेणं अट्ठंगस्स महानिमित्तस्स केणइ उल्लोयमेत्तेणं सावत्थीए
नगरीए अजिणे जिणप्पलावी अणरहा अरहप्पलावी अकेवली केवलप्पलावी असवन्नू
सव्वनुप्पलावी अजिणे जिणसहं पगासेमाणे विहरइ ॥

बृ. 'तेण'मित्यादि, मंखलिपुत्ते'ति मङ्गल्यभिधानमङ्गल्यपुत्रः 'चउव्वीसवासपरियाए'ति
चतुर्विंशतिवर्षप्रमाणप्रव्रज्यापर्यायः 'दिसाचर'ति दिशं-मेरां चरन्ति-यान्ति मन्यन्ते भगवतो
वयं शिष्या इति दिक्चराः देशाटा वा, दिक्चरा भगवच्छिष्याः पार्श्वस्थीभूता इति टीकाकारः
'पासावच्चिज्ज'ति चूर्णिकारः 'अंतियं पाउब्भविज्ज'ति समीपमागताः ।

'अट्ठविहं पुव्वगयं मग्गदसमं'ति अष्टविधम्-अष्टप्रकारं निमित्तमिति शेषः, तच्चेदं-दिव्यं
१ औत्पातं २ आन्तरिक्षं ३ भौमं ४ आह्वं ५ स्वरं ६ लक्षणं ७ व्यञ्जनं ८ चेति, पूर्वगतं-
पूर्वाभिधानश्रुतविशेषमध्यगतं ।

तथा मार्गौ-गीतमार्गं नृत्यमार्गं लक्षण सम्भाव्येते 'दसमं'ति अत्र नवमशब्दस्य लुप्तस्य
दर्शनान्नवमदशमाविति दृश्यं, ततश्च मार्गौ नवमदशमौ यत्र ततथा, 'सएहिं' २ ति स्वकैः २

स्वकीयैः २ 'मद्दंसमेहिं'ति मतेः बुद्धर्मत्या वा दर्शनानि—प्रमेयस्य परिच्छेदनानि मतिदर्शनानि तैः 'निज्जुहंति'ति निर्यूथयन्तन पूर्वलक्षणश्रुतपर्याययूथान्निर्धारयन्ति उद्धरन्तीत्यर्थः 'उवद्वाइंसु'ति उपस्थितवन्तः आश्रितन्त इत्यर्थः, 'अड्ढगस्स'ति अष्टभेदस्य 'केणइ'ति केनचित्—तथाविधजनानाविदितस्वरूपेण 'उल्लोयमेत्तेण'ति उद्देशमात्रेण ।

'इमाइं छ अणइक्कमणिज्जाइं'ति इमानि षड् अनतिक्रमणीयानि—व्यभिचारयितुमशक्यानि 'वागरणाइं'ति पृष्टेन सता यानि व्याक्रियन्ते—अभिधीयन्ते तानि व्याकरणानि पुरुषार्थोपयोगित्वाद्यैतानि षडुक्तानि, अन्यथा नष्टमुष्टिचिन्तालूकाप्रभृतीन्यन्यान्यपि बहूनि निमित्तगोचरीभवन्तीति 'अजिणेजिणप्पलावि'ति अजीनः—अवीतरागः सन् जिनमात्मानं प्रकर्षणलपतीत्येवंशीलो जिनप्रलापी, एवमन्यान्यपि पदानि वाच्यानि, नवरम् अर्हन्—पूजार्हः केवली—परिपूर्णज्ञानादि, किमुक्तं भवति ?— 'अजिणे'इत्यादि ।

मू. (६३८) तएणं सावत्थीए नगरीए सिंघाडगजाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव एवं परूवेति एवं खलु देवाणुप्पिया ! गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावी जाव पकासेमाणे विहरति, से कहमेयं मन्ने एवं ? , तेणं कालेणं २ सामी समोसडे जाव परिसा पडिगया ।

तेणं कालेणं २ समणस्स भगवओ महावीरस्स जेठ्ठे अंतेवासी इंदभूतीनामं अनगारे गोयमगोत्तेणं जाव छडुंछट्टेणं एवं जहा बितियसए नियंत्तुदेसए जाव अडमाणे बहुजणसदं निसामेति, बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ ४—एवं खलु देवाणुप्पिया ! गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावी जाव पगासेमाणे विहरति, से कहमेयं मन्ने एवं ?

तएणं भगवं गोयमे बहुजणस्स अतियं एयमडुं सोच्चा निसम्म जाव जायसट्टे जाव भत्तपाणं पडिदंसेति जाव पज्जुवासमाणे एवं व०—एवं खलु अहं भंते ! तं चेव जाव जिणसदं पगासेमाणे विहरति से कहमेयं भंते ! एवं ? , तं इच्छामिणं भंते ! गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स उट्ठाणपरियाणिंयं परिकहियं, गोयमादी समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी—'जण्णं'

से बहुजणे अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ ४—एवं खलु गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावी जाव पगासेमाणे विहरइ तण्णं मिच्चा, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि ।

एवं खलु एयस्स गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स मंखलिनामं मंखे पिता होत्था, तस्स णं मंखलिस्स मंखस्स भद्धानां भारिया होत्था सुकुमाल जाव पडिरूवा, तएणं सा भद्दा भारिया अन्नदा कदायि गुच्चिणी यावि होत्था, तेणं कालेणं २ सरवणे नामं सन्निवेसे होत्था रिद्धत्थिमिए जाव सन्निभप्पासे पासादीए ४, तत्थ णं सरवणे सन्निवेसे गोबहुले नामं माहणे परिवसति अट्टे जाव अपरिभूए रिउवेद जाव सुपरिनिड्डिए यावि होत्था, तस्स णं गोबहुलस्स माहणस्स गोसाला यावि होत्था ।

तएणं से मंखलीमंखे नामं अन्नया कयाइ भद्दाए भारियाए गुच्चिणीए सद्धिं चित्तफल-गहत्थगए मंखत्तणेणं अप्पाणं भावेमाणे पुच्चाणुपुच्चिं चरमाणे गामाणुगामं दूइजमाणे जेणेव सरवणे सन्निवेसे जेणेव गोबहुलस्स माहमस्स गोसाला तेणेव उवा० २ गोबहुलस्स माहणस्स गोसालाए एगदेसंसि भंडनिक्खेवं करेति भंड० २ सरवणे सन्निवेसे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं झरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे वसहीए सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेति वसहीए सव्वओ समंता मग्गणवेसणं करमाणे अन्नत्थ वसहिं अलभमाणे तस्सेव गोबहुलस्स माणहस्स

गोसालाए एगदेसंसि वासावासं उवागए ।

तएणं सा भदा भारिया नवण्हं मासाणं बहुपडिपुत्राणं अद्धडुमाण राईदियाणं वीतिकंताणं सुसुमालजाव पडिरुवणं दारगं पयाया, तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरे एक्कारसमे दिवसे वीतिकंते जाव वारहसाहे दिवसे अयमेयारूवं गुणं गुणनिष्फत्रं नामधेज्जं ० क०—जम्हा णं अहं इमे दारए गोबहुलस्स माहणस्स गोसालाए जाए तं होउ णं अहं इमस्स दारगस्स नामधेज्जं गोसाले गोसालेति ।

तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधेज्जं करेति गोसालेति, तए णं से गोसाले दारए उम्मुक्कवाल भावे विण्णायपरिणयमेत्ते जोव्वणगमणुप्पत्ते सयमेव पाडिएकं चित्तफलं करेति सयमेव चित्तफलगहत्थगए मंखत्तणेणं अप्पाणं भावेमाणे विहरति ॥

वृ. 'एवं जहा बितियसए नियंतुहेसए' ति द्वितीयशतस्य पञ्चमोद्देशके 'उद्घाणपरियाणियं' ति परियानं—विविधव्यतिकरपरिगमनं तदेव पारियानिकं—चरितम् उत्थानात्—जन्मन आरभ्य पारियानिकं उत्थानपारियानिकं तत्परिकथितं भगवद्भिरेति गम्यते ।

'मंखे' ति मङ्खः—चित्रफलकव्यग्रकरो भिक्षाकविशेषः 'सुकुमाल' इह यावत्करणादेवं दृश्यं—'सुकुमालपाणिपाए लक्खणवंजणगुणोववेए' इत्यादि ।

'रिद्धत्थिमिय' इह यावत्करणादेवं दृश्यम्—'ऋद्धत्थिमियसमिद्धे पमुइयजणजाणवए' इत्यादि व्याख्या तु पूर्ववत्, 'चित्तफलगहत्थगए' ति चित्रफलकं हस्ते गतं यस्य स तथा, 'पाडिएकं' ति एकमात्मानं प्रति प्रत्येकं पितुः फलकाद्भिन्नमित्यर्थः ।

मू. (६३१) तेणं कालेणं २ अहं गोयमा ! तीसं वासाइं आगारवासमज्जे वसित्ता अम्मापिईहिं देवत्तगएहिं एवं जहा भावणाए जाव एगं देवदूसमादाय मुंडे भवित्ता आगाराओ अनगारियं पव्वइत्तए ।

तए णं अहं गोयमा ! पढमं वासावासं अद्धमासं अद्धमासेणं खममाणे अड्डियगामं निस्साए पढमं अंतरावासं वासावासं उवागए, दोच्चं वासं मासं मासेणं खममाणे पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं दूइजमाणे जेणेव रायगिहे नगरे जेणेव नालिंदा बाहिरिया जेणेव तंतुवायसाला तेणेव उवागच्छामि ते ० २ अहापडिरुवं उग्गहं ओगिणहामि अहा ० २ तंतुवायसालाए एगदेसंसि वासावासं उवागए, तए णं अहं गोयमा ! पढमं मासखमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरामि ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते चित्तफलगहत्थगए मंखत्तणेणं अप्पाणं भावेमाणे पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे जाव दूइजमाणे जेणेव रायगिहे नगरे जेणेव नालिंदा बाहिया जेणेव तंतुवायसाला तेणेव उवागच्छइ ते ० २ तंतुवायसालाए एगदेसंसि भंडनिकखेवं करेति भं ० २ रायगिहे नगरे उच्चनीय जाव अन्नत्थ कत्थवि वसहिं अलभमाणे तीसे य तंतुवायसालाए एगदेसंसि वासावासं उवागए जत्थेव णं अहं गोयमा !, पढममासखमणपारणगंसि तंतुवायसालाओ पडिनिक्खमामि तंतु ० २ नालंदाबाहिरियं मज्झमंज्जेणं जेणेव रायगिहे नगरे तेणेव उवा ० २ रायगिहे नगरे उच्चनीय जाव अडमाणे विजयस्स गाहावइस्स गिहं अणुपविट्ठे ।

तए णं से विजए गांहावती ममं एजमाणं पासति २ हइतुडु ० खिप्पामेव आसणाओ अब्बुडेइ खि ० २ पायपीढाओ पच्चोरुहइ २ ममं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाणं करेति २ ममं वंदति

नर्मसति २ ममं विउलेणं असणपाणखाइसाइमेणं पडिलाभेस्सामितिकट्टु तुट्ठे पडिलाभेमाणेवि तुट्ठे पडिलाभितेवि तुट्ठे ।

तए णं तस्स विजयस्स गाहावइस्स तेणं दव्वसुद्धेणं दायगसुद्धेणं (तवस्सिविसुद्धेणं तिकरणसुद्धेणं पडिगाहगसुद्धेणं) ति विहेणं तिकरणसुद्धेणं दाणेणं मए पडिलाभिए समाणे देवाउए निबद्धे संसारे परित्तीकए गिहंसि य से इमाइं पंच दिव्वाइं पाउब्भूयाइं, तंजहा-वसुधारा बुद्धा १ सदद्धवन्ने कुसुमे निवातिए २ चेलुक्खेवे कए ३ आहयाओ देवदुंदुभीओ ४ अंतरावि य णं आगासे अहो दाणे २ ति घुट्टे ५ ।

तए णं रायगिहे नगरे सिंघाडगजाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव एवं परूवेइ-धन्ने णं देवाणुप्पिया ! विजए गाहावती कयत्थे णं देवाणुप्पिया ! विजये गाहावई कयपुन्ने णं देवाणुप्पिया ! विजए गाहावई कयलक्खणे णं देवाणुप्पिया ! विजये गाहावई कया णं लोया देवाणुप्पिया ! विजयस्स गाहावइस्स जस्स णं गिहंसि तहारवे साधु साधूरूवे पडिलाभिए समाणे इमाइं पंच दिव्वाइं पाउब्भूयाइं, तंजहा-वसुधारा बुद्धा जाव अहो दाने २ घुट्टे, तं धन्ने कयत्थे कयपुन्ने कयलक्खणे कया णं लोया सुलद्धे माणुस्सए जम्मजीवियफले विजयस्स गाहावइस्स विज० २ ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म समुप्पन्नसंसए समुप्पन्नकोउहल्ले जेणेव विजयस्स गाहावइस्स गिहे तेणेव उवागच्छइ तेणेव० २ पासइ विजयस्स गाहावइस्स गिहंसि वसुहारं बुट्ठं दसद्धवन्नं कुसुमं निवडियं ममं च णं विजयस्स गाहावइस्स गिहाओ पडिनिक्खममाणं पासति २ हट्ठतुट्ठे जेणेव ममं अंतिए तेणेव उवाग० २ ममं तिकखुत्तो आयाहिणपयाहिणं कोइ २ ममं वं० २ ममं एवं वयासी-

तज्जे णं भंते ! ममं धम्मारिया अहन्नं तज्जं धम्मंतेवासी तए णं अहं गोयमा ! गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स एयमट्ठं नो आढामि नो परिजाणामि तुसिणीए संचिडामि, तए णं अहं गोयमा ! रायगिहाओ नगराओ पडिनिक्खमामि प० २ नालंदं बाहिरियं मज्झंमज्जेणं जेणेव तंतुवायसाला तेणेव उवा० २ दोच्चं मासक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरामि ।

तए णं अहं गोयमा ! दोच्चं मासक्खमणपारणगंसि तंतुवायसालाओ पडिनिक्खमामि तं० २ नालंदं बाहिरियं मज्झंमज्जेणं जेणेव रायगिहे नगरे जाव अडमाणे आनंदस्स गाहावइस्स गिहं अणुप्पविट्ठे, तए णं से आनंदे गाहावती ममं एज्जमाणं पासति एवं जहेव विजयस्स नवरं ममं विउलाए खज्जगविहीए पडिलाभेस्सामीति तुट्ठे सेसं तं चेव जाव तच्चं मासक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरामि, तए णं अहं गोयमा ! तच्चमासक्खमणपारणगंसि तंतुवायसालाओ पडिनिक्खमाणि तं० २ तहेव जाव अडमाणे सुणंदस्स गाहावइस्स गिहं अणुप्पविट्ठे, तए णं से सुनंदे गाहावती एवं जहेव विजयगाहावती नवरं ममंसव्वकामगुणिएणं भोयणेणं पडिलाभेति सेसं तं चेव जाव चउत्थं मासक्खमणं उवसंपज्जित्ताणं विहरामि ।

तीसे णं नालंदाए बाहिरियाए अदूरसामंते एत्थ णं कोल्लाए नामं सन्निवेसे होत्था सन्निवेसवन्नओ, तत्थ णं कोल्लाए सन्निवेसे बहुले नामं माहणे परिवसइ अट्ठे जाव अपरिभूए रिउव्वेयजावसुपरिनिड्डिए यावि होत्था, तए णं से बहुले माहणेकतियचाउम्मासियपाडिवगंसि विउलेणं महधयसंजुत्तेणं परमन्नेणं माहणे आयामेत्था ।

तए णं अहं गोयमा ! चउत्थमासक्खमणपारणंसे तंतावायसालाओ पडिनिक्खमामि तं० २ नालंदं बाहिरियं मज्झमज्जेणं निग्गच्छामि नि० २ जेणेव कोल्लाए सन्निवेसे तेणेव उवागच्छामि २ कुल्लाए सन्निवेसे उच्चनीय० जावअडमाणस्स बहुलस्स माहणस्स गिहं अणुप्पविट्ठे, तए णं से बहुले माहणे ममं एज्जमाणं तहेव जावममं विउलेणं महुययसंजुत्तेणं परमत्तेणं पडिलाभेस्सामीति तुट्ठे सेसं जहा विजयस्स जाव बहुले माहणे बहु० ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते ममं तंतुवायसालाए अपासमाणे रायगिहे नगरे सञ्चित-
रबाहिरियाए ममं सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेति ममं कथवि सुतिं वा खुतिं वा पवत्तिं वा
अलभमाणे जेणेव तंतुवायसाला तेणेव उवा २ साडियाओ य पाडियाओ य कुंडियाओ य पाहणाओ
य चित्तफलं च माहणे आयामेति आयामेता सउत्तरोट्ठं मुंडं कारेति स० २ तंतुवायसालाओ
पडिनिक्खममि तं० २ नालंदं बाहिरियं मज्झमज्जेणं निग्गच्छइ निग्ग० २ जेणेव कोल्लागसन्निवेसे
तेणेव उवागच्छइ ।

तए णं तस्स कोल्लागस्स सन्निवेसस्स बहिया बहिया बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खति
जाव परूवेति-धत्ते णं देवाणुप्पिया ! बहु माहणे तं चेव जाव जीवियफले बहुलस्स माहणस्स ब०
२, तए णं तस्स गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स बहुजणस्स अंतियं एयमड्डं सोच्चा निसम्म अयमेयारूवे
अब्भत्थिए जाव समुप्पज्जित्या-जारिसिय णं ममं धम्मायरियस्स धम्मोवदेसणस्स समणस्स भगवओ
महावीरस्स इही जुत्ती जसे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे लद्धे पत्ते अभिसमन्नागए नो खलु
अत्थि तारिसिया णं अन्नस्स कस्सइ तहारूवस्स समणस्स व माहणस्स वा इही जुत्ती जाव परिक्रमे
लद्धे पत्ते अभिसमन्नागए तं निससंदिद्धं च णं एत्थ ममं धम्मायरिए धम्मोवदेसए समणे भगवं
महावीरे भविसस्सीतिकड्डु कोल्लागसन्निवेसे सञ्चितरबाहिरिए ममं सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं
करेइ ममं सव्वओ जाव करेमाणे कोल्लागसन्निवेसस्स बहिया पणियभूमीए मए सद्धिं अभिसमन्नागए

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते हट्ठुट्ठे ममं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं जाव नमंस्सिता
एवं वयासी-तुज्जे णं भंते ! मम धम्मायरिया अहन्नं तुज्झं अंतेवासी, तए णं अहं गोयमा !
गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स एयमड्डं पडिसुणेमि, तए णं अहं गोयमा ! गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं
सद्धिं पणियभूमीए छव्वासाइं लाभं अलाभं सुखं दुक्खं सक्कारमसक्कारं पच्चणुब्भवमाणे
अणिच्चजागरियं विहरित्या ॥

वृ. 'आगारवासमज्जे वसित'ति अगारवासं-गृहवासमध्युष्य-आसेव्य 'एवं जहा
भावणाए'ति आचारद्वितीयश्रुतस्कन्धस्य पञ्चदशेऽध्ययने, अनेन चेदं सूचितं-

'समत्तपइत्ते नाहं समणो होइं अम्मापियरंमि जीवंते'ति समाप्ताभिग्रह इत्यर्थः 'चिच्चा
हिरन्न चिच्चा सुवन्नं चिच्चा बल'मित्यादीनि, 'पढं वासं'ति विभक्तिपरिणामात् प्रव्रज्याप्रतिपत्तेः
प्रथमे वर्षे 'निस्साए'ति निश्चाय निश्चान् कृत्वेत्यर्थः 'पढं अंतरावासं'ति विभक्तिपरिणामादेव
प्रथमेऽन्तरं-अवसरो वर्षस्य-वृष्टेर्यत्रासावन्तरवर्षं अथवाऽन्तरेऽपि-जिगमिषत्क्षेत्रमप्राप्यापि
यत्र सति साधुभिरवश्यमावासो विधीयते सोऽन्तरावासो-वर्षाकालस्तत्र 'वासावासं'ति वर्षासु
वासः-चातुर्मासिकमवस्थानं वर्षावासस्तमुपागतः-उपाश्रितः ।

'दोच्चं वासं'ति द्वितीये वर्षे 'तंतुवायसाल'ति कुविन्दशाला 'अंजलिमउलियहत्थे'ति

अञ्जलिना मुकुलिती—मुकुलाकारौ कृतौ हस्ती येन स तथा, 'द्व्यसुद्धेणं'ति द्वयं—ओदनादिकं शुद्धं—उद्गमादिदोषरहितं यत्र दाने तत्तथा तेन 'दायगसुद्धेणं'ति दायकः शुद्धो यत्राशंसादि-दोषरहितत्वात् तत्तथा तेन, एवमितरदपि । 'तिविहेणं'ति उक्तलक्षणेन त्रिविधेन, अथवा त्रिविधेन कृतकारितानुमतिभेदेन त्रिकरण-शुद्धेन—मनोवाङ्मायशुद्धेन ।

'वसुहारा बुद्धं'ति वसुधारा द्रव्यरूपा धारा वृष्टा 'अहो दानं'ति अहोशब्दो विस्मये 'कयत्ये णं'ति कृतार्थः—कृतस्वप्रयोजनः 'कयलक्खणे'ति कृतफलवल्लक्षण इत्यर्थः 'कया णं लोग'ति कृतौ शुभफलौ अवयवे समुदायोपचारात् लोकौ—इहलोकपरलोकौ 'जम्मजीवियफले'ति जन्मनो जीवितव्यस्य च यत्फलं तत्तथा 'तहारूवे साहु साहरुवे'ति 'तथारूपे' तथाविधे अविज्ञातव्रतविशेष इत्यर्थः 'साधौ' श्रमणे 'साधुरूपे' साध्वाकारे, 'धम्मंतेवासि'ति शिल्पादिग्रहणार्थः मपि शिष्यो भवतीत्यत उच्यते—धर्मान्तेवासी, 'खज्जगविहीए'ति खण्डखाद्यादिलक्षणभोजनप्रकारेण 'सव्वकामगुणिणं'ति सर्वे कामगुणा—अभिलाषविषयभूता रसादयः सञ्जाता यत्र तत्सर्वकामगुणितं तेन 'परमत्रेणं'ति परमत्रेण—क्षैरेय्या 'आयामेत्य'ति आचाभितवान् तद्भोजनदानद्वारेणोच्छिष्टता-सम्पादनेन तच्छुद्ध्यर्थः माचमनं कारितवान् भोजितवानिति तात्पर्यार्थः ।

'सब्भितराविहिरिणं'ति सहाभ्यन्तरेण विभागेन बाह्येन च यत्तत्तथा तत्र 'मग्गणगवेसणं'ति अन्वयतो मार्गणं व्यतिरेकतो गवेषणं ततश्च समाहारद्वन्द्वः 'सुइं व'ति श्रूयत इति श्रुति—शब्दस्तां चक्षुषा किल दृश्यमानोऽर्थः शब्देन निश्चीयत इति श्रुतिग्रहणं 'खुइं व'ति क्षवणं क्षुति—छीकृतं ताम्, एषाऽप्यदृश्यमनुष्यादिगमिका भवतीति गृहीता, 'पवत्तिं व'ति प्रवृत्तिं—वार्ता, 'साडि-याओ'ति परिधानवाणि 'पाडयाओ'ति उत्तरीयवस्त्राणि ।

क्वचित् 'भंडियाओ'ति दृश्यते तत्र भण्डिका—रन्धनादिभाजनानि, 'माहणे आयामेति'ति शाटिकादीनर्थान् ब्राह्मणान् लम्बयति शाटिकादीन् ब्राह्मणेभ्यो ददातीत्यर्थः, 'सउत्तरोइं'ति सह उत्तरौष्ठेन सोत्तरौष्ठं—सश्मश्रुकं यता भवतीत्येवं 'मुंडं'ति मुण्डनं कारयति नापितेन 'पणियभूमि'ति पणितभूमौ—भाण्डविश्रामस्थाने प्रणीतभूमौ वा—मनोज्ञभूमौ 'अभिसमन्नागए'ति मिलितः 'एयमडं पडिसुणेमि'ति अभ्युपगच्छामि, यच्चैतस्यायोग्यस्याभ्युपगमनं सगवतस्तदक्षीणरागतया परिचयेनेषत्स्नेहगभानुकम्पासद्भावात् छद्मस्थतयाऽनागतदोषानवगमादवश्यं भावित्वा-च्चैतस्यार्थः स्येति भावनीयमिति ।

'पणियभूमि'ति पणितभूमेरारभ्य प्रणीतभूमौ वा—मनोज्ञभूमौ विहतवानिति योगः, 'अनिच्चजागरियं'ति अनित्यचिन्तां कुर्वन्निति वाक्यशेषः ।

मू. (६४०) तए णं अहं गोयमा ! अत्रया कदायि पढमसरदकालसमयंसि अप्पबुद्धिकायंसि गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं सिद्धिं सिद्धत्थगामाओ नगराओ कुमारगामं नगरं संपट्टीए विहाराए, तस्स णं सिद्धत्थस्स गामस्स नगरस्स कुमारगामस्स नगरस्स य अंतरा एत्थ णं महं एगे तिलथंभए पत्तिए पुप्फि ए हरियगरेरिज्जमाणे सिरीए अतीव २ उवसोभेमाणे २ चिट्ठइ ।

तए णं गोसाले मंखलिपुत्ते तं तिलथंभगं पासइ २ ममं वं० नमं० २ एवं वयासी—एस णं भंते ! तिलथंभए किं निप्फजिस्सइ नो निप्फजिस्सवि ? , एए य सत्त तिलपुप्फजीवा उदाइत्ता २ कहिं गच्छिहंति कहिं उववज्जिहंति ?

तए णं अहं गोयमा ! गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी-गोसाला ! एस णं तिलथंभए निष्फज्जिस्सए नोन निष्फज्जिस्सइ, एएय सत्त तिलपुष्फजीवा आ उदाइत्ता २ एयस्स चेव तिलथंभग-स्स एगाए तिलसंगुलियाए सत्त तिला पच्चायाइस्संति ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते ममं एवं आइक्खमाणस्स एयमइं नो सदहति नो पत्तियति नो रोएइ एयमइं असदहमा० अपत्तिय० अरोएमाणे ममं पणिहाए अयण्णं मिच्छावादी भवउत्तिकइ ममं अंतियाओ सणियं २ पच्चोसकइ २ जेणेव से तिलथंभए तेणेव उवा० २ तं तिलथंभगं सलेइयायं चेव उप्पाडेइ उ० २ एगंते एडेति, तक्खणमेत्तं च णं गोयमा ! दिव्वे अब्भवद्दलए पाउब्भूए ।

तए णं से दिव्वे अब्भवद्दलए खिप्पामेव पतणतणाएति २ खिप्पामेव पविज्जुयाति २ खिप्पामेव नच्चोदगं नातिमड्ढिं पविरलपफुसियं रयरेणुविसासणं दिव्वं सलिलोदगं वासं वासति तेणं से तिलथंभए आसत्थे पच्चायाए तत्थेव बद्धमूले तत्थेव पतिट्ठिए, ते य सत्त तिलपुष्फजीवा उदाइत्ता २ तस्सेव तिलथंभगस्स एगाए तिलसंगुलियाए सत्त तिला पच्चायाया ॥

वृ. 'पढमसरयकालसमयंसि'ति समयभाषया मार्गशीर्षपौषौ शरदभिधीयते तत्र प्रथमशरत्कालसमये मार्गशीर्षे, 'अप्पवुट्ठिकायंसि'ति अल्पशब्दस्याभाववचनत्वादविद्यमानवर्ष इत्यर्थः, अन्ये त्वश्वयुक्कार्तिकौ शरदित्याहुः, अल्पवृष्टिकायत्वाच्च तत्रापि विहरतां न दूषणमिति, एतच्चासङ्गतमेव, भगवतोऽप्यवश्यं पर्युषणस्य कर्तव्यत्वेन पर्युषणाकल्पेऽभिहितत्वादिति । 'हरियगरेरिज्जमाणे'ति हरितक इतिकृत्व 'रेरिज्जमाणे'ति अतिशयेन राजमान इत्यर्थः ।

'तए णं अहं गोयमा ! गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासि'ति, इह यद्भगवतः पूर्वकाल-प्रतिपन्नमौनाभिग्रहस्यापि प्रत्युत्तरदानं तदेकादिकं वचनं मुत्कलमित्येवमभिग्रहणस्य संभाव्य-मानत्वेन न विरुद्धमिति, 'तिलसंगुलियाए'ति तिलफलिकायां 'ममंपणिहाए'ति मां प्रणिधाय-मामाश्रित्यायं मिथ्यावादी भवत्वितिविकल्पं कृत्वा, 'अब्भवद्दलए'ति अभ्ररूपं वारो जलस्य दलिकं-कारणमभ्रवार्दलकं 'पतणतणायइ'ति प्रकर्षेण तणतणायते गर्जतीत्यर्थः 'नच्चोदमं'ति नात्युदकं यथा भवति 'नाइमड्ढियं'ति नातिकर्दमं यथा भवतीत्यर्थः ।

'पविरलपफुसियं'ति प्रविरलाः परस्पृशिका-विप्रुषो यत्र तत्तथा, 'रयरेणुविणासणं'ति रजो-वातोत्पादितं व्योमवर्ति रेणवश्च-भूमिस्थितपांशवस्तद्विनाशनं-तदुपशमकं, 'सलिलोद-गवासं'ति सलिलाः-शीतादिमहान्यस्तासामिव यदुदकं-रसादिगुणसाधर्म्यादिति तस्य यो वर्ष स सलिलोदकवर्षोऽतस्तं, 'बद्धमूले'ति बद्धमूलः सन् 'तत्थेव पड्ठिए'ति यत्र पतितस्तत्रैव प्रतिष्ठितः ।

मू. (६४१) तए णं अहं गोयमा ! गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं सद्धिं जेणेव कुंडग्गामे नगरे तेणेव उवा० । तए णं तस्स कुंडग्गामस्स नगरस्स बहिया वेसियायणे नामं बालतवस्सी छड्ढंछडेणं अनिक्खितेणं तवोकम्पनेणं उट्ठं बाहाओ पगिज्झिय २ सूराभिमुहे आयावणभूमीए आयावेमाणे विहरइ आइच्चतेयतवियाओ य से छप्पईओ सव्वओ समंता अभिनिस्सवन्ति पाणभूयजीव-सत्तदयइयाए च णं पडियाओ २ तत्थेव २ भुज्जो २ पच्चोरुभेति ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते वेसियायणं बालतवस्सि पासति पा० २ ममं अंतियाओ सणियं २ पच्चोसकइ ममं २ जेणेव वेसियायणे बालतवस्सी तेणेव उवा० २ वेसियायणं बालतवस्सि

एवं वयासी—किं भवं मुणी मुणिए उदाहु जूयासेज्जायरए ?, तए णं से वेसियायणे बालतवस्सी गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स एयमड्डं णो आढाति नो परियाणाति तुसिणीए संचिद्धति ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते वेसियायणं बालतवस्सि दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी—किं भवं मुणी मुणिए जाव सेज्जायरए, तए णं से वेसियायणे बातवस्सी गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं दोच्चंपि तच्चंपि एवं वुत्ते सभाणे आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे आयावणभूमीओ पच्चोरुभति आ० २ तेयासमुग्घाएणं समोहन्नइ तेयासमुग्घाएणं समोहन्निता सत्तट्ठपयाइ पच्चोसकइ स० २ गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स वहाए सरीरगंसि तेयं निसिरइ ।

तए णं अहं गोयमा ! गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स अनुकंपणइयाए वेसियायणस्स बालतवस्सिस्स तेयपडिसाहरणइयाए एत्थ णं अंतरा अहं सीयलियं तेयलेस्सं निसिरामि जाए सा ममं सीयलियाए तेयलेस्सा वेसियायणस्स बालतवस्सिस्स सीओसिणा तेयलेस्सा पडिहया ।

तए णं से वेसियायणे बालतवस्सी ममं सीयलयाए तेयलेस्साए सीओसिणं तेयलेस्सं पडिहयं जाणित्ता गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स सरीरगस्स किंचिं आबाहं वा वाबाहं वा छविच्छेदं वा अकीरमाणं पासित्ता सीओसिणं तेयलेस्सं पडिसाइइ सीओ० २ ममं एवं वयासी—से गयमेयं भगवं ! से गयमेयं भगवं ! ।

तए णं गोसाले मंखलिपुत्ते ममं एवं वयासी—किण्हं भंते ! एस जूयासिज्जायरे तुज्जे एवं वयासी—से गयमेयं भगवं ! गयगयमेयं भगवं !, तए णं अहं गोयमा ! गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी—तुमं णं गोसाला ! वेसियायणं बालतवस्सि पाससि पासित्ता ममं अंतियाओ तुसिणियं २ पच्चोसकसि जेणेव वेसियायणे बालतवस्सी तेणेव उवागच्छसिते० २ वेसियायणं बालतवस्सि एवं वयासी—किं भवं मुनी मुणिन उदाहु जूयासेज्जायरए ?

तए णं से वेसियायणे बालतवस्सी तव एयमड्डं नो आढाति नो परिजाणाति तुसिणीए संचिद्धइ, तए णं तुमं गोसाला वेसियायणं बालतवस्सि दोच्चंपि तच्चंपि एवं वयासी—किं भवं मुणी मुणिए जाव सेज्जायरए, तए णं से वेसियायणे बालतवस्सी तुमं दोच्चंपि तच्चंपि एवं वुत्ते सभाणे आसुरुत्ते जाव पच्चोसकति प० २ तव वहाए सरीरगंसि तेयलेस्सं निसिरइ ।

तए णं अहं गोसाला ! तव अनुकंपणइयाए वेसियायणस्स बालतवस्सिस्स सीयतेयलेस्सा—पडिसाहरणइयाए एत्थ णं अंतरा सीयलियतेयलेस्सं निसिराणि जांव पडिहयं जाणित्ता तव य सरीरगस्स किंचि आबाहं वा वाबाहं वा छविच्छेदं वा अकीरमाणं पासेत्ता सीओसिणं तेयलेस्सं पडिसाहरति सी० २ ममं एवं वयासी—से गयमेयं भगवं गयगय मेयं भगवं ?

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते ममं अंतियाओ एयमड्डं सोच्चा निसम्म मीए जाव संजायभये ममं वंदति नमंसति ममं २ एवं वयासी—कहन्नं भंते ! संखितविउलतेयलेस्से भवति ?, तए णं अहं गोयमा ! गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी—जेणं गोसाला एगाए सणहाए कुम्मासपिंडियाए एगेण य वियडासएणं छट्ठंछट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोक्कमेणं उट्ठं बाहाओ पणिग्गिइय २ जाव विहरति से णं अंतो छण्हं मासाणं संखितविउलतेयलेस्से भवति ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते ममं एयमड्डं सम्भं विणएणं पडिसुणेति ।

वृ. 'पाणभूयजीवसत्तदयइयाए'ति प्राणादिषु सभायेन या दया सैवार्थः प्राणादिद-

यार्यस्तद्भावस्तत्तातया, अथवा षट्पदिका एव प्राणानामुच्छ्वासादीनां भावात्प्राणाः भवनधर्मक-
त्वाद्भूताः उपयोगलक्षणत्वाज्जीवाः सत्त्वोपपेतत्वात्सत्तास्ततः कर्मधारयस्तदर्थतायै, चशब्दः
पुनरर्थः, 'तत्त्वेव'ति शिरःप्रभृतिके, 'किं भवं मुणी मुणिए'ति किं भवान् 'मुनि' तपस्वी जातः
'मुणिए'ति ज्ञाते तत्त्वे सति ज्ञात्वा वा तत्त्वम्, अथवा किं भवान् 'मुनी' तपस्विनी 'मुणिए'ति
मुनिकः—तपस्वीति, अथवा किं भवान् 'मुनि' यति उत 'मुणिकः' ग्रहगृहीतः ।

'उदाहु'ति उताहो इति विकल्पार्थो निपातः 'जूयासेजायरए'ति यूकानां स्थानदातेति,
सत्तद्दृष्ट्या पयाइ पच्चोसकइ'ति प्रयतनविशेषार्थमुर्मभ्रइव प्रहारदानार्थमिति, 'सीउसिणं तेयलेस्स'ति
स्वां—स्वकीयामुष्णां तेजोलेश्या 'से गयमेयं भगवं गयगयमेवं भगवं'ति अथ गतं अवगतमेतन्मया
हे भगवन् ! यथा भगवतः प्रसादादयं न दग्धः स म्भ्रभावाथर्थाच्च गतशब्दस्य पुनः पुनरुच्चारणम्,
च यद्गोशालकस्य संरक्षणं भगवता कृतं तत्सरागत्वेन दयैकरसत्वाद्भगवतः, यच्च सुनक्षत्र-
सर्वानुभूतिमुनिपुङ्गवयोर्न करिष्यति तद्धीतरागत्वेन लब्ध्यनुपजीवकत्वादवश्यं भाविभा-
वत्वाद्देयवसेयमिति ।

संखितविउलतेयलेसे'ति सङ्क्षिप्ताऽप्रयोगकाले विपुला प्रयोगकाले तेजोलेश्या—लब्धिवि-
शेषो यस्य स तथा 'सनहाए'ति सनखया यस्यां पिण्डिकायां बध्यमानायामङ्गुलीनखा अङ्गुष्ठस्याधो
लगन्ति सा सनखेत्युच्यते 'कुम्मासपिंडियाए'ति कुल्माषाः—अर्द्धस्विन्ना मुद्गादयो माषा इत्यन्ये
'वियडासएणं'ति विकटं—जलं तस्याशयः आश्रयो वा—स्थानं विकटाशयो विकटाश्रयो वा
तेन, अमुं च प्रस्तावाच्चलुकमाहु वृद्धाः ।

मू. (६४२) तए णं अहं गोयमा ! अन्नदा कदाइ गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं सद्धिं कुम्मागामाओ
नगराओ सिद्धत्थग्गामं नगरं संपट्टिए विहाराए जाहे य मो तं देसं हव्वमागया जत्थ णं से तिलथंभए
तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते एवं वयासी—तुज्जे णं भंते ! तदा ममं एवं आइक्खह जाव
परूवेह—गोसाला ! एस णं तिलथंभए निष्फज्जिस्सइ तं चेव जाव पच्चाइस्संति तण्णं मिच्छा इमं च
णं पच्चक्खमेव दीसइ एस णं से तिलथंभए नो निष्फन्ने अनिष्फन्नमेव ते य सत्त तिलयपुष्फजीवा
उदाइत्ता २ नो एयस्स चेव तिलथंभगस्स एगाए तिलसंगुलियाए सत्त तिला पच्चायाया ।

तए णं अहं गोयमा ! गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी—तुमं णं गोसाला ! तदा ममं एवं
आइक्खमाणस्स जाव परूवेमाणस्स एयमद्धं नो सदहसि नो पत्तियसि रोययसि एयमद्धं असदहमाणे
अपत्तिमाणे अरोएमाणे ममं पणिहाए अयन्नं मिच्छावादी भवउत्तिकट्टु ममं अंतियाओ सणिचं
२ पच्चोसकसि प० २ जेणेव से तिलथंभए तेणेव उवा० २ जाव एगंतमंते एडेसि ।

तक्खणमेत्तं गोसाला ! दिव्वे अब्भवदलए पाउब्भूए, तए णं से दिव्वे अब्भवदलए खिप्पामेव
तं चेव जाव तस्स चेव तिलथंभगस्स एगाए तिलसंगुलियाए सत्त तिला पच्चायाया, तं एस णं
गोसाला ! से तिलथंभए निष्फन्ने नो अनिष्फन्नमेव, ते य सत्त तिलपुष्फजीवा उदाइत्ता २ एयस्स
चेव तिलथंभयस्स एगाए तिलसंगुलियाए सत्त तिला पच्चायाया, एवं खलु गोसाला ! वणस्सइकाइया
पउट्टपरिहारं परिहरंति ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते ममं एवमाइक्खमाणस्स जाव परूवेमाणस्स एयमद्धं नो
सदहति ३ एयमद्धं असदहमाणे जीव अरोएमाणे जेणेव से तिलथंभए तेणेव उवा० २ ताओ

तिलथंभयाओ तं तिलसंगुलियं खुड्ढति खुड्ढित्ता करयलंसि सत्त तिले पप्फोडेइ, तए णं तस्स गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स ते सत्त तिले गणमाणस्स अयमेयारूवे अब्बत्थिए जाव समुप्पजित्थ्या ।

एवं खलु सव्वजीवावि पउट्टपरिहारं परहरंति, एस णं गोयमा ! गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स पउट्टे एस णं गोयमा ! गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स ममं अंतियाओ आयाए अवक्कमणे पं० ।

वृ. 'जाहेयमो'त्ति यदा च स्मो-भवामो वयं 'अनिष्फन्नमेव'त्ति भकारस्यागमिकत्वादनियन्त्र एव । 'वणस्सइकाइयाओ पउट्टपरिहारं परिहरंति'त्ति परिवृत्य २-मृत्वा २ यस्तस्यैव वनस्पतिशरीर-स्य परिहारः-परिभोगस्तत्रैवोत्पादोऽसौ परिवृत्यपरिहारस्तं परिहरन्ति-कुर्वन्तीत्यर्थः, 'खुड्ढ'त्ति त्रोटयति 'पउट्टे'त्ति परिवर्तः परिवर्तवाद इत्यर्थः 'आयाए अवक्कमणे'त्ति आत्मनाऽऽदाय चोपदेशम् 'अपक्रमणम्' अपसरणं ।

मू. (६४३) तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते एगाए सणहाए कुम्मासपिंडियाए य एगेण य वियडासएणं छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तेवोक्कम्मेणं उट्ठं बाहाओ पगिज्झिय २ जाव विहरइ ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते अंतो छणं मासाणं संखित्तविउलतेयलेसे जाए ।

मू. (६४४) तए णं तस्स गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स अत्रया कयावि इमे छट्ठिसाचरा अंतिय पाउब्बवित्थ्या तं-साणो तं चेव सव्वं जाव अजिणे जिणसदं पगासेमाणे विहरति, तं नो खलु गोयमा ! कोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावी जाव जिणसदं पगासेमाणे विहरइ, गोसाले णं मंखलिपुत्ते अजिणे जिणप्पलावी जाव पगासेमाणे विहरइ, तए णं सा महतिमहालया महच्चपरिसा जहा सिवे जाव पडिगया ।

तए णं सावत्थीए नगरीए सिंघाडग जाव बहुजणो अन्नमन्नस्स जाव परूवेइ-जन्नदेवाणुप्पिया गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावी जाव विहरइ तं मिच्छा, समणे भगवं महावीरे एवं आइक्खइ जाव परूवेइ एवं खलु तस्स गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स मंखली नामं मंखपिता होत्था ।

तए णं तस्स मंखलिस्स एवं चेव तं सव्वं भाणियव्वं जाव अजिणे जिणसदं पगासेमाणे विहरइ, तं नो खलु गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावी जाव विहरइ गोसाले मंखलिपुत्ते अजिणे जिणप्पलावी जाव विहरइ, समणे भगवं महावीरे जिणे जिणप्पलावी जाव जिणसदं पगासेमाणे विहरइ ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते बहुजणस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे आयावणभूमीओ पच्चोरुहइ आयावणभूमीओ पच्चोरुहइत्ता सावत्थि नगरिं मज्झमज्झेणं जेणेव हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणे तेणेव उवागच्छइ तेणे० २ हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणंसि आजीवियसंघसंपरिवुडे महया अमरिसं वहमाणे एवं वावि विहरइ

वृ. 'जहा सिवे'त्ति शिवराजर्षिचरिते 'महया अमरिस'त्ति महान्तममर्षम् 'एवं वावि'त्ति एवं चेति प्रज्ञापकोपदर्शमानकोपचिह्नम्, अपीति समुच्चये ।

मू. (६४५) तेणं कालेणं २ समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवसी आनंदे नामं थेरे पगइभइए जाव विणीए छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोक्कम्मेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ, तए णं से आणंदे थेरे छट्ठक्खमणपाणगंसि पढमाए पोरिसीए एवं जहा गोयमसामी तहेव आपुच्छइ तहेव जाव उच्चनीयमज्झिमजाव अडमाणे हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणस्स

अदूरसामंते वीडवयइ ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते आनंदं थेरं हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणस्स अदूरसामंतेणं वीडवयमाणं पासइ पा० २ एवं वयासी-एहि ताव आनंदा ! इओ एगं महं उवमियं निसामेहि, तए णं से आनंदं थेरे गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं एवं वुत्ते समाणे जेणेव हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणे जेणेव गोसाले मंखलिपुत्ते तेणेव उवागच्छति ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते आणंदं थेरं एवं वयासी-एवं खलु आनंदा ! इतो चिरातीयाए अद्धाए केइ उच्चावगा वणिगा अत्थअत्थी अत्थलुद्धा अत्थगवेसी अत्थकंखिया अत्थपिवासा अत्थगवेसणवाए णामाविहविउलपणियभंडमायाए सगडीसागडेणं सुबहुं भत्तपाणं पत्थयणं गहाय एगं महं अगामियं अणोहियं छिन्नावायं दीहमद्धं अडविं अणुप्पविट्ठा ।

तए णं तेसिं वणिगाणं तीसे अकामियाए अमोहियाए छिन्नावायाए दीहमद्धाए अडवीए किंचि देसं अणुप्पत्ताणं समाणाणं से पुव्वगहिए उदए अणुपुव्वेणं परिभुंजेमाणे परि० २ खीणे, तए णं ते वणिगा खीणोदता समाणा तण्हाए परिब्भवमाणा अन्नमन्ने सद्दावेति अन्न० २ एवं य०- एवं खलु देवाणुप्पिया ! अन्हं इमीसे अगामियाए जाव अडवीए किंचि देसं अणुप्पत्ताणं समाणाणं से पुव्वगहिए उदए अणुपुव्वेणं परिभुंजेमाणे परि० खीणे तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अन्हं इमीसे अगामियाए जाव अडवीए उदगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेत्तएत्तिकट्ठु अन्नमन्नस्स अंतिए एयमद्धं पडिसुणेति अन्न० २ तीसे णं अगामियाए जाव अडवीए उदगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेत्ति उदगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेमाणा एगं महं वणसंडं आसादेति किण्हं किण्होभासं जाव निकुरंबभूयं पासादीयं जाव पडिरुवं ।

तस्स णं वनसंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महेगं वम्भीयं आसादेति, तस्स णं वम्भीयस्स चत्तारि वप्पुओ अब्भुग्गयाओ अभिनिस्सदाओ तिरियं सुसंपगहियाओ अहे पन्नगद्धवाओ पन्नगद्धसंठाणसंठियाओ पासादीयाओ जाव पडिरुवाओ, तए णं ते वाणिगा हट्ठुट्ठु० अन्नमन्नं सद्दावेति अ० २ एवं वयासी-एवं खलु देवा० ! अन्हं इमीसे अगामियाए जाव सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेमाणेहिं इमे वनसंडे आसादिए किण्हं किण्होभासे इमस्स णं वनसंडस्स बहुमज्झदेसभाए इमे वम्भीए आसादिए इमस्स णं वम्भीयस्स चत्तारि वप्पुओ अब्भुग्गयाओ जाव पडिरुवाओ तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अन्हं इमस्स वम्भीयस्स पढमं वप्पिं भिन्दितए अवि याइं ओरालं उदगरयणं अस्सादेस्सामो ।

तए णं ते वाणिगा अन्नमन्नस्स अंतियं एयमद्धं पडिसुणेति अं० २ तस्स वम्भीयस्स पढमं वप्पिं भिंदति, ते णं तत्थ अच्चं पत्थं जच्चं तणुयं फालियवननाभं ओरालं उदगरयणं आसादेति, तए णं ते वणिगा हट्ठुट्ठु० पाणियं पिबंति पा० २ वाहणाइं पज्जेति वा०० २ भायणाइं भरेति भा० २ दोच्चपि अन्नमन्नं एवं वदासी - एवं खलु देवाणुप्पिया ! अन्हं इमस्स वम्भीयस्स पढमाए वप्पीए भिन्नाए ओराले उदगरयणे अस्सादिए तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अन्हं इमस्स वम्भीयस्स दोच्चपि वप्पिं भिंदितए, अवि याइं एत्थ ओरालं सुवन्नरयणं आसादेस्सामो, तए णं ते वणिगा अन्नमन्नस्स अंतियं एयमद्धं पडिसुणेति अं० २ तस्स वम्भीयस्स दोच्चपि वप्पिं भिंदति ते णं तत्थ अच्चं जच्चं तावणिज्जं महत्थं महत्थं महरिहं ओरालं सुवन्नरयणं अस्सदेति ।

तए णं ते वणिग्या हट्ठुडु० भायणाइं भरोति २ पवहणाइं भरोति २ तच्चपि अन्नमन्नं एवं व०—एवं खलु दे० ! अहं इमस्स वम्मीयस्स पढमाए वप्पाए भिन्नाए ओराले उदगरयणे आसादिए दोच्चाए वप्पाए भिन्नाए ओराले सुवन्नरयणे अस्सादिए तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अहं इमस्स वम्मीयस्स तच्चपि वप्पिं भिंदितए, अविद्याइं एत्थ ओरालं मणिरयणं अस्सादेस्सामो, तए णं ते वणिग्या अन्नमन्नस्स अंतियं एयमड्डं पडिसुणेति अं० २ तस्स वम्मीयस्स तच्चपि वप्पिं भिंदति, ते णं तत्थ विमंल निम्मलं निब्बलं निकलं महत्थं महग्घं महरिहं ओरालं मणिरयणं अस्सादेति ।

तए णं ते वणिग्या हट्ठुडु० भायणाइं भरोति भा० २ पवहणाइं भरोति २ चउत्थपि अन्नमन्नं एवं वयासी—एवं खलु देवा० ! अहं इमस्स वम्मीयस्स पढमाए वप्पाए भिन्नाए ओराले उदगरयणे अस्सादिए दोच्चाए वप्पाए भिन्नाए ओराले सुवण्णरयणे अस्सादिए तच्चाए वप्पाए भिन्नाए ओराले मणिरयणे अस्सादिए तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अहं इमस्स वम्मीयस्स चउत्थपि वप्पिं भिंदितए अवि याइं उत्तमं महग्घं महरिहं ओरालं वड्डरयणं अस्सादेस्सामो ।

तए णं तेसिं वणिग्याणं एगे वणिए हियकामए सुहकामए पत्थकामए आनुकंपिए निस्सेसिए हियसुहनिस्सेसकामए ते वणिए एवं वयासी—एवं खलु देवा० ! अहं इमस्स वम्मीयस्स पढमाए वप्पाए भिन्नाए ओराले उदगरयणे जाव तच्चाए वप्पाए भिन्नाए ओराले मणिरयणे अस्सादिए तं होउ अलाहि पज्जत्तं एसा चउत्थी वप्पामा भिज्जउ, चउत्थी णे वप्पा सउवसग्गा यावि होत्था, तए णं ते वणिग्या तस्स वणियस्स हियकामगस्स सुहकामजाव हियसुहनिस्सेसकामगस्स एवमाइ-क्खमाणस्स जाव परूवेमाणस्स एयमड्डं नो सद्दहंति जाव नो रोयंति, एयमड्डं असद्दहमाणा जाव अरोएमाणा तस्स वम्मीयस्स चउत्थपि वप्पिं भिंदति, ते णं तत्थ उग्गविसं चंडविसं घोरविसं महाविसं अतिकायमहाकायं मसिमूसाकालगयं नयणविसरोसपुत्रं अंजणपुंजनिगरप्पगासं रत्तच्छं जमलजुयलचंचलचलंतजीहं धरणितलवेणियभूयं उक्कडफुडुकुडिलजडुलक्खडविकड-फडाडोवकरणदच्छं लोहागरधम्मणाणधमधमंतधोसं अनागलियचंडतिव्वरोसं समुहिं तुरियं चवलं धमंतं दिट्ठीविसं सप्पं संघट्ठेति ।

तए णं से दिट्ठीविसे सप्पे तेहिं वणिएहिं संघट्ठिए समाणे आसुरुत्ते जाव मिसमिसेमाणे सणियं २ उट्ठेति २ सरसरसरस्स वम्मीयस्स सिहरतं दुरुहेइं सि० २ आइच्चं निज्झाति आ० २ ते वणिए अनिमिसाए दिट्ठीए सव्वओ समंता समभिलोएति, तए णं ते वणिग्या तेणं दिट्ठीविसेणं सप्पेणं अनिमिसाए दिट्ठीए दव्वओ समंता समभिलोइया सभाणा खिप्पामेव सभंडमत्तोवगरणया एगाहच्चं कूडाहच्चं भासरासी कया यावि होत्था, तत्थ णं जे से वणिए तेसिं वणिग्याणं हियकामए जाव हियसुहनिस्सेसकामए से णं अणुकंपयाए देवयाए सभंडमत्ता नियगं नगरं साहिए ।

एवामेव आणंदा ! तववि धम्मायरिएणं धम्मोवएसएणं समणेणं नायपुत्तेणं ओराले परियाए आसाइए ओराला कित्तिवन्नसद्दसिलोगा सदेवमणुयासुरे लोए पुव्वंति गुबंति थुवंति इति खलु समणे भगवं महावीरे इति० २, तं जदि मे से अज्ज किंचिवि वदति तो णं तवेणं तेएणं एगाहच्चं कूडाहच्चं भासरासिं करेमि जहा वा वालेणं ते वणिग्या, तुमं च णं आनंदा ! सारक्खामि संगोवामि जहा वा से वणिए तेसिं वणिग्याणं हियकामए जाव निस्सेसकामए अणुकंपयाए देवयाए सभंडमत्तोव० जाव साहिए, तंगच्छणं तुमं आनंदा ! तव धम्मायरियस्स धम्मोवएसगस्स समणस्स

नायपुत्तस्स एयमड्डं परिकहेहि ।

तए णं से आणंदे थेर गोसाले मंखलिपुत्तेणं एवं वुत्ते समाणे भीए जाव संजायभए गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स अंतियाओ हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणाओ पडिनिक्खमति २ सिग्घं तुरियं सावत्थि नगरिं मज्झमज्झेणं निग्गच्छइ नि० जेणेव कोट्टए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवा० २ समणं भगवं महावीरं तिकवुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेति २ वंदति नमं० २ एवं व०—एवं खलु अहं भंते ! छट्ठक्खमणपारणगंसि तुज्जेहिं अब्भणुत्राए समाणे सावत्थीए नगरीए उच्चनीयजाव अडमाणे हालाहलाए कुंभकारीए जाव वीयीवयामि ।

तए णं गोसाले मंखलिपुत्ते ममं हालाहलाए जाव पासित्ता एवं वयासी—एहि ताव आनंदा इओ एणं महं उवमियं निसामेहि, तए णं अहं गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं एवं वुत्ते समाणे जेणेव हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणे जेणेव गोसाले मंखलिपुत्ते तेणेव उवागच्छामि, तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते ममं एवं वयासी—एवं खलु आनंदा ! इओ चिरातीयाए अद्धाए केइ उच्चावया वणिया एवं तं चेव जाव सव्वं निरवसेसं भाणियव्वं जाव नियगनगरं सहिए तं गच्छ णं तुमं आनंदा ! धम्मायरियस्स धम्पोव० जाव परिकहेहि ।

वृ. 'महं उवमियं'ति मम सम्बन्धि महद्वा विशिष्टं—औपम्यमुपम दधान्त इत्यर्थः 'चिरातीयाए अद्धाए'ति चिरमतीते काले 'उच्चावय'ति उच्चावचा—उत्तमानुत्तमाः 'अत्यत्थि'ति द्रव्यप्रयोजनाः, कुत एवम्? इत्याह—'अत्थलुद्ध'ति द्रव्यलालसाः अत एव 'अत्यगवेसिय'ति, अर्थगवेषिणोऽपि कुत इत्याह—'अत्यकंखिय'ति प्राप्तेऽप्यर्थेऽविच्छिन्नेच्छाः, 'अत्यपिवासिय'ति अप्राप्तार्थविषय-सञ्जाततृष्णाः, यत एवमत एवाह—'अत्यगवेसणयाए' इत्यादि,

'पणियभंडे'ति पणितं व्यवहारस्तदर्थं भाण्डं पणितं वा—क्रयाणकं तद्रूपं भाण्डं न तु भाजनमिति पणितभाण्डं 'सगडीसागडेणं'ति शकटयोगन्त्रिकाः शकटानां—गन्त्रीविशेषाणां समूह—शाकटं ततः समाहारद्वन्द्वोऽतस्तेन 'भक्तपाणपत्ययणं'ति भक्तपानरूपं यत्पत्यदनं—शम्बलं तत्तथा, 'अगामियं'ति अग्रामिकां अकामिकां वा—अनभिला-षविषयभूताम् 'अनोहियं'ति अविद्यमान-जलौधिकामतिगहनत्वेनाविद्यमानोहां वा 'छिन्नावायं'ति व्यवच्छिन्नसार्थधोषाद्यापातां 'दीहमद्धं'ति दीर्घमार्गां दीर्घकालां वा 'किण्हं किण्होभासं' इह यावत्करणादिदं दृश्यं—'नीलं नीलोभासं हरियं हरिओभासं'मित्यादि, व्याख्या चास्य प्राग्वत्,

'महेगं वम्भीयं'ति महान्तमेकं वल्मीकं 'वप्पुओ'ति वर्षूषि—शरीराणि शिखराणीत्यर्थः 'अब्भुग्गयाओ'ति अभ्युद्ग-तान्यभ्रोद्गतानि वोद्यानीत्यर्थः 'अभिनि सढाओ'ति अभिविधिना निर्गताः सटाः—तदवयवरूपाः केशरिस्कन्धसटावद् येषां तान्यभिनिशटानि, इदं च तेषाभूर्द्धगतं स्वरूपमथ तिर्यगाह—'तिरियं सुसंपगहियाओ'ति 'सुसंप्रगृहीतानि' सुसंवृतानि नातिविस्ती-र्णनीत्यर्थः, अधः कंभूतानि? इत्याह—'अहे पणगद्धरूवाओ'ति सर्पाद्धरूपाणि यादृशं पत्रगस्योदर-च्छिन्नस्य पुच्छैत ऊर्ध्वार्कृतमर्द्धमधो विस्तीर्णमुपयुपरि चातिश्लक्ष्णं भवतीत्येवं रूपं येषां तानि तथा, पत्रगाद्धरूपाणि चर्वणादिनाऽपि भवन्तीत्याह—'पत्रगद्धसंठाणसंठियाओ'ति भावितमेव

'ओरालं उदगरयणं आसाइस्सामो'ति अश्यायमभिप्रायः—एवंविधभूमिगतं कलोदकं भवति वल्मीके चावश्यम्भाविनो गताः अतः शिखरभेदे गतः प्रकटो भविष्यति तत्र च जलं

भविष्यतीति, 'अच्छं'ति निर्मलं 'पथ्यं'ति पथ्यं—रोगोपशमहेतुः जघ्नंति जात्यं संस्काररहितं 'तणयं'ति तनुकं सुजरमित्यर्थः 'फालियवण्णाभं'ति स्फटिकवर्णवदामा यस्य तत्तथा, अत एव 'ओरालं'ति प्रधानम् 'उदगरयणं'ति उदकमेव रत्नमुदकरत्नं उदकजातौ तस्योत्कृष्टत्वात्, 'वाहणाइं पज्जेति'ति वलीवर्दादिवाहनानि पाययन्ति 'अच्छं'ति निर्मलं 'जघ्नं'ति अकृत्रिमं 'तावणिज्जं'ति तापनीयं तापसहं 'महत्थं'ति महाप्रयोजनं 'महग्घं'ति महामूल्यं 'महरिहं'ति महतां योग्यं 'विमलं'ति विगतागन्तुकमलं 'निम्मलं'ति स्वाभाविकमलरहितं 'नित्तलं'ति निस्तलमतिवृत्तमित्यर्थः 'निक्कलं'ति निष्कलं त्रासादिरत्नदोषरहितं 'वडररयणं'ति वज्राभिधानरत्नं, 'हियकामए'ति इह हितं अपायाभावः 'सुहकामए'ति सुखं—आनन्दरूपं 'पथ्यकामए'ति पथ्यमिव पथ्यं—आनन्दकारणं वस्तु 'आनुकंपिए'ति अनुकम्पया चरतीत्यानुकम्पिकः 'निस्सेयसए'ति निश्चेयसं यन्मोक्षमिच्छतीति नैःश्रेयसिकः, अधिकृतवाणिजस्योक्तैरेव गुणैः कैश्चिद्युगपद्योगमाह—

'हिए'त्यादि, 'तं होउ अलाहि पज्जत्तंणे'ति तत्—तस्माद् भवतु अलं पर्याप्तमित्येते शब्दाः प्रतिषेधवाचकत्वेनैकार्था आत्यन्तिकप्रतिषेधप्रतिपादनार्थमुक्ताः 'णे'ति नः—अस्माकं 'सउवसग्गायावि'ति इह चापीति सम्भावनार्थः, 'उग्गविसं'ति दुर्जरविषं 'चंडविसं'ति दष्टकनरकायस्य जगिति व्यापकविषं 'घोरविसं'ति परम्पराया पुरुषसहस्रस्यापि हननसमर्थविषं 'महाविषं'ति जम्बूद्वीप-प्रमाणस्यापि देहस्य व्यापनसमर्थविषम् 'अइकायमहाकायं'ति कायान् शेषाहीनाम-तिक्कान्तोऽ-तिकायोऽत एव महाकायस्ततः कर्मधारयः, अथवाऽतिकायानां मध्ये महाकायोऽतिकायमहा-कायोऽतस्तं, 'मसिमूसाकालय'ति मषी—कज्जलं मूषा च—सुवर्णादितापनभाजनविशेषस्ते इव कालको यः स तथा तं 'नयणविसरोसपुत्रं'ति नयनविषेण—दृष्टिविषेण रोषेण च पूर्णो यः स तथा तम् 'अंजणपुंजनिगरप्पंगासं'ति अंजनपुञ्जानां निकरस्येव प्रकाशोदीर्घस्य स तथा तं—

—पूर्वकालवर्णत्वमुक्तमिह तु दीप्तिरिति न पुनरुक्ततेति, 'रत्तच्छं'ति रक्ताक्षं 'जमलजुयल्लचंचलचलंतजीहं'ति जलं—सहवर्ति युगलं—द्वयं चञ्चलं यथा भवत्येवं चलन्त्योः—अतिचपलयोर्जिह्वयोर्यस्य स तथा तं, प्राकृतत्वाच्चैवं समासः, 'घरणितलवेणिभूयं'ति घरणीतलस्य वेणीभूतो—वनिताशिरसः केशबन्धविशेष इव यः कृष्णत्वदीर्घत्वश्लक्ष्णपश्चाद्भागत्वादिसाधर्म्यात् स तथा तम् 'उक्कडफुडकुडिलजडुलकक्खडवियडफडाडोवकरणदच्छं'ति उत्कटो बलवताऽडन्येनाध्वंसनीयत्वात् स्फुटो—व्यक्तः प्रयत्नविहितत्वात् कुटिलो—वक्रस्तत्स्वरूपत्वात् जटिलः—स्कन्धदेशे केशरिणामिवाहीनां केसरसद्भावात् कर्कशो—निष्ठुरो कलवत्वात् विकटो—विस्तीर्णो यः स्फटाटोपः—फणासंरम्भस्तत्करणे दक्षो यः स तथा तं ।

'लोहागरधम्ममाणधमधमेंतघोसं'ति लोहस्येवाकरे ध्यायमानस्य—अग्निना ताप्यमानस्य धमधमायमानो धमधमेतिवर्णव्यक्तिमिवोत्पादयन् घोषः—शब्दो यस्य स तथा तम्, 'अनागलियचंडतिव्वरोसं'ति अनिर्गलितः—अनिवारितोऽनाकलितो वाऽप्रमेयश्चण्डः तीव्रो रोषो यस्य स तथा तं, 'समुहियतुरियचवलं धमंतं'ति शुनो मुखं श्वमुखं तस्येवाचरणं श्वमुखिका—कौलेयकस्येव भक्षणं तां त्वरितं च चपलमतिचटुलतय धमन्तं—शब्दं कुर्वन्तमित्यर्थः 'सरसरसरसरस्स'ति सर्पगतैरनुकरणम् 'आइच्चं निज्जायइ'ति आदित्यं पश्यति दृष्टिलक्षणविषयस्य तीक्ष्णतार्थं 'सभंडमत्तोवगरणमायाय'ति सह भाण्डमात्रया—पणितपरिच्छदेन उपकरणमात्रया

च ये ते तथा, 'एगाहच्च'ति एका एव आहत्या-आहननं प्रहारो यत्र भस्मीकरणे तदेकाहृत्यं तद्यथा भवत्येवं, कथमिव ? इत्याह-

'कूडाहच्च'ति कूटस्येव-पाषाणमयमारणमहायन्त्रस्येवाहत्या-आहननं यत्र तत् कूटाहृत्यं तद्यथा भवतीत्येवं, 'परियाए'ति पर्यायः-अवस्था 'कितिवन्नसदसिलोग'ति इह वृद्धव्याख्या-सर्वदिग्व्यापी साधुवादः कीर्ति एकदिग्व्यापी वरअणः अर्द्धदिग्व्यापी शब्दः तत्स्थान एव श्लोकः श्लाघेति यावत् 'सदेवमणुयासुरे लोए'ति सह देवैर्मनुजैरसुरैश्च यो लोको-जीवलोकः स तथा तत्र, 'पुव्वंति'ति 'प्लवन्ते' गच्छन्ति 'लुङ्गत्तौ' इति वचनात् 'गुवन्ति' 'गुप्यन्ति' व्याकुलीभवन्ति 'गुप व्याकुलत्वे' इति वचनात् 'शुवन्ति'ति कचित्तत्र 'स्तूयन्ते' अभिष्टूयन्ते-अभिनन्दन्ते, कचित् परिभमन्तीति दृश्यते, व्यक्तं चैतदिति, एतदेव दर्शयति-'इति स्वत्वि'त्यादि, इतिशब्दः प्रख्यातगुणानुवादनार्थः, 'तं'ति तस्मादिति निगमनं, 'तवेणं तेए'ति तपोजन्यं तेजस्तप एव वा तेन 'तेजसा' तेजोलेश्यया 'जहा वा बालेण'ति यथैव 'व्यालेन' भुजगेन 'सारक्खामि'ति संरक्षामि दाहभयात् 'संगोवयामि'ति संगोपयामि क्षेमस्थानप्रापणेन ।

मू. (६४६) तं पभूणं भंते ! गोसाले मंखलिपुत्ते तणेव तेएणं एगाहच्चं कूडाहच्चं भासरासिं करेतए ? विसए णं भंते ! गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स जाव करेतए ? समत्थे णं भंते ! गोसाले जाव करेतए ?, पभू णं आनंदा ! गोसाले मंखलिपुत्ते तवेणं जाव करेतए विसए णं आनंदा ! गोसाले जाव करेतए समत्थे णं आनंदा ! गोसाले जाव करे०, नो चेव णं अरिहंते भगवंत, परियावणियं पुण करेज्जा ।

जावतिएणं आनंदा ! गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स तवतेए एत्तो अनंतगुणविसिद्धयराए चेव तवतेए अनगाराणं भगवंताणं, खंतिखमा पुण अनगारा भगवंतो, जावइएणं आनंदा ! अनगाराणं भगवंताणं तवतेए एत्तो अनंतगुणविसिद्धयराए चेव तवतेए थेराणं भगवंताणं खंतिखमा पुण थेरा भगवंतो, जावतिएणं आनंदा ! थेराणं भगवंताणं तवतेए एत्तो अनंतगुणविसिद्धियतराए चेव तवतेए अरिहंताणं भगवंताणं, खंतिखमा पुण अरिहंता भग० ।

तं पभूणं आणंदा ! गोसाले मं० पुत्ते तवेणं तेएणं जाव करेतए विसए णं आनंदा ! जाव करे० समत्थे णं आनंदा ! जाव करे० नो चेव णं अरिहंते भगवंते, पारियावणियं पुण करेज्जा ।

मू. (६४७) तं गच्छ णं तुमं आनंदा ! गोयमाईणं समणाणं निग्गंथाणं एयमट्ठं परिकहेहि-मा णं अज्जो ! तुज्जे केइ गोसालं मंखलिपुत्तं धम्मियाए पडिचोयणाए पडिचोएउ धम्मियाए पडिसारणाए पडिसारेउ धम्मिएणं पडोयारेणं पडोयारेउ, गोसाले णं मंखलिपुत्ते समणेहिं निग्गं० मिच्छं विपडिवन्ने ।

तए णं से आणंदे थेरे समणेणं भ० महावीरेणं एवं वुत्ते स० समणं भ० म० वं० नमं० २० जेणेव गोयमादिसमणा निग्गंथा तेणेव उवाग० २ गोयमादि समणे निग्गंथे आमंतेति आ० २ एवं व०-एवं खलु अज्जो ! छट्ठक्खमणपारणगांसि समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुज्जाए समाणे सावत्थीए नगरीए उच्चनीय तं चेव सव्वं जाव नायपुत्तस्स एयमट्ठं परिकहेहि, तं मा णं अज्जो ! तुज्जे केइ गोसालं मंखलिपुत्तं धम्मियाए पडिचोयणाए पडिचोएउ जाव मिच्छं विपडिवन्ने

मू. (६४८) जावं च ण आनंदे थेरे गोयमाईणं समणाणं निग्गंथाणं एयमट्ठं परिकहेइ तावं

च णं से गोसाले मंख० पु० हालाह० कुं० कुंभकारावणाओ पडिनि० पडिनि० आजीवियसंधसंप-
रिवुडे महया अमरिसं वहमाणे सिग्धं तुरियं जाव सावत्थि नगरिं मज्झमज्जेणं निग्ग० २ जेणेव
कोट्टए चेइए जेणेव समणे भ० महा० तेणेव उवा० ते० २ सणस्स भ० म० अदूरसामंते ठिच्चा
समणं भ० महा० एवं वयासी -

सुद्धु णं आउसो ! कासवा ! ममं एवं वयासी साहू णं आउसो ! कासवा ! ममं एवं वयासी-
गोसाले मंखलिपुत्ते ममं धम्मतेवासी गोसाले० २, जे णं से मंखलिपुत्ते तव धम्मंतेवासी से णं सुक्के
सुक्काभिजाइए भवित्ता कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवताए उववज्जे ।

अहन्नं उदाइनामं कुंडियायणीए अज्जुणस्स गोयमपुत्तस्स सरीरगं विप्पजहामि, अ० २
गोसास्स मंखलिपुत्तस्स सरीरगं अणुप्पविसामि गो० २ इमं सत्तमं पउट्टपरिहारं परिहरामि, जेवि
आइं आउसो ! कासवा ! अहं समयंति केइ सिज्झिणु वा सिज्झंति वा सिज्झिस्संति वा सब्वे ते
चउरासीतिं महाकप्पसयसहस्साइं सत्त दिव्वे सत्त संजूहे सत्त संनिगब्भे सत्त पउट्टपरिहारे पंच
कम्मणि सयसहस्साइं सट्ठिं च सहस्साइं छच्च सए तिन्नि य कम्मंसे अनुपुब्बेणं खवइत्ता तओ
पच्छा सिज्झंति बुज्झंति मुच्चंति परिनिव्वाइंति सब्वदुखाणमंतं करेसु वा करेति वा करिस्संति वा

से जहा वा गंगा महानदी जओ पवूढा जहिं वा पज्जुवत्थिया एस णं अद्धपंचजोयणसयाइं
आयामेणं अद्धजोयणं विक्खंभेणं पंच घनुसयाइं उवेहेणं एएणं गंगापमाणेणं सत्तगंगाओ सा
एगा महागंगा सत्त महागंगाओ सा एगा सादीणगंगा सत्त सादीणगंगाओ सा एगा मच्चुगंगा सत्त
मच्चुगंगाओ सा एगा लोहियगंगा सत्त लोहियगंगाओ सा एगा आवतीगंगा सत्त आवतीगंगाओ
सा एगा परमावती एवामेव सपुब्बावरेणं एणं गंगासयसहस्सं सत्तर सहस्सा छच्चगुणपन्नगंगासया
भवंतीति मक्खाया ।

तासिं दुविहे उद्धारे पन्नत्ते, तंजहा-सुहुमबोदिकलेवरे चेव बायरबोदिलकेवरे चेव, तत्थ
णं जे से सुहुमबोदिकलेवरे से ठप्पे तत्थ णं जे से बायरबोदिकलेवरे तओ णं वाससए २ गए २
एगमेगं गंगावालुयं अवहाय जावतिएणं कालेणं से कोट्टे खीणे नीरेए निल्लेवे निट्टिए भवति सेतं
सरे सरप्पमाणे, एएणं सरप्पमाणेणं तिन्नि सरसयसाहस्सीओ से एगे महाकप्पे चउरासीइ
महाकप्पसयसहस्साइं से एगे महामानसे, अनंताओ संजूहाओ जीवे चयं चइत्ता उवरिल्ले माणसे
संजूहे देवे उववज्जति ।

-से णं तत्थ दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ विहरित्ता ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं
भवक्खएणं ठिइक्खएणं अनंतरं चयं चइत्ता पढमे सन्निगब्भे जीवे पच्चायाति, से णं तओहिंतो
अनंतरं उव्वट्ठित्ता मज्झिल्ले माणसे संजूहे देवे उववज्जइ । से णं तत्थ दिव्वाइं भोगभोगाइं जाव
विहरित्ता ताओ देवलोयाओ आउ० । जाव चइत्ता दोच्चे सन्निगब्भे जीवे पच्चायाति ।

-से णं तओहिंतो अनंतरं उव्वट्ठित्ता हेट्ठिल्ले माणसे संजूहे देवे उववज्जइ, से णं तत्थ
दिव्वाइं जाव चइत्ता तच्चे सन्निगब्भे जीवे पच्चायाति, से णं तओहिंतो जाव उव्वट्ठित्ता उवरिल्ले
माणुसुत्तरे संजूहे देवे उववज्जिहिंति, से णं तत्थ दिव्वाइं भोग जाव चइत्ता चउत्थे सन्निगब्भे जीवे
पच्चायाति, से णं तओहिंतो अनंतरं उव्वट्ठित्ता मज्झिल्ले माणुसुत्तरे संजूहे देवे उववज्जति ।

-से णं तत्थ दिव्वाइं भोग जाव चइत्ता पंचमे सन्निगब्भे जीवे पच्चायाति, से णं तओहिंतो

अनंतरं उव्वट्ठिता हिड्डिल्ले माणुसुत्ते संजूहे देवे उववज्जति, से णं तत्थ दिव्वाइं भोग जाव चइत्ता छट्ठे सन्निगम्भे जीवे पच्चायाति, से णं तओहिंतो अनंतरं उववट्ठिता बंभलोगे नामं से कप्पे पन्नत्ते पाईणपडीणायते उदीणदाहिणविच्छिन्ने जहा ठाणपदे जाव पंच वडेंसगा पं०, तंजहा-असोगवडेंसए जाव पडिस्वा ।

—से णं तत्थ देवे उववज्जइ, से णं तत्थ दस सागरोवमाइं दिव्वाइं भोग जाव चइत्ता सत्तमे सन्निगम्भे जीवे पच्चायाति, से णं तत्थ नवण्हं मासाणं बहुपडिपुत्ताणं अद्धइमाण जाव वीतिक्कंताणं सुकुमालगभदलए मिउकुंडलकुंभियकेसए मद्दगंडलकत्रपीढए देवकुमारसप्पभए दारए पयायति, से णं अहं कासवा !, तेणं अहं आउसो ! कासवा ! कोमारियपव्वज्जाए कोमारएणं बंभवेरवासेणं अविद्धकत्रए चेव संखाणं पडिलभामि सं० २ इमे सत्त पउट्टपरिहारे परिहरामि, तंजहा-एणेज्जगस्स मल्लरामस्स मल्लमंडियस्स रोहस्स भारद्वाइस्स अज्जुणगस्स गोयमपुत्तस्स गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स

तत्थ णं जे से पढमे पउट्टपरिहारे से णं रायगिहस्स नगरस्स बहिया मंडियकुच्छिंसि चेइयंसि उदाइस्स कुंडियायणस्स सरीरं विप्पजहामि उदा० २ एणेज्जगस्स सरीरं अनुप्पविसामि एणे० २ बावीसं वासाइं पडमं पउट्टपरिहारं परिहरामि, तत्थ णं जे से दोच्चे पउट्टपरिहारे से उदंडपुरस्स नगरस्स बहिया चंदोयरणंसि चेइयंसि एणेज्जगस्स सरीरं विप्पजहामि २ ता एणे० मल्लरामस्स सरीरं अनुप्पविसामि मल्ल २ एकवीसं वासाइं दोच्चे पउट्टपरिहारं परिहरामि ।

तत्थ णं जे से तच्चे पउट्टपरिहारे से णं वंपाए नगरीए बहिया अंगमंदिरं चेइयंसि मल्लरामस्स सरीरं विप्पजहामि मल्ल० मंडियस्स सरीरं अनुप्पविसामि मल्लमंडि० २ वीसं वासाइं तच्चं पउट्टप-रिहारं परिहरामि, तत्थ णं जे से चउत्थे पउट्टपरिहारे से णं वाणारसीए नगरीए बहिया काममहावणंसि चेइयंसि मंडियस्स सरीरं विप्पजहामि मंडि० २ रोहस्स सरीरं अनुप्पविसामि, रोह० २ एकूणवीसं वासाइं य चउत्थं पउट्टपरिहारं परिहरामि, तत्थ णं जे से पंचमे पउट्टपरिहारे से णं आलभियाए नगरीए बहिया पत्तलागयंसि चेइयंसि रोहस्स सरीरं विप्पजहामि रोह० २ भारद्वाइस्स सरीरं अनुप्पविसामि भा० २ अड्डारस वासाइं पंचमं पउट्टपरिहारं परिहरामि ।

तत्थ णं जे से छट्ठे पउट्टपरिहारे से णं वेसालीए नगरीए बहिया कौंडियायणंसि चेइयंसि भारद्वाइस्स सरीरं विप्पजहामि भा० २ अज्जुणगस्स गोयमपुत्तस्स सरीरं अनुप्पविसामि अ० २ सत्तर वासाइं छट्ठं पउट्टपरिहारं परिहरामि, तत्थ णं जे से सत्तमे पउट्टपरिहारे से णं इहेव सावत्थीए नगरीए हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणंसि अज्जुणगस्स गोयमपुत्तस्स सरीरं विप्पजहामि अज्जुणयस्स २ गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स सरीरं अलं थिरं धुवं धारणिज्जं सीयसहं उण्हसहं खुहासहं विविहदंसमसगपरीसहोवसग्गसहं थिरसंघयणंतिकट्टु तं अनुप्पविसामि तं० २ तं से णं सोलस वासाइं इमं सत्तमं पउट्टपरिहारं परिहरामि ।

एवामेव आउसो ! कासवा ! एणेणं तेत्तीसेणं वाससएणं सत्त पउट्टपरिहारा परिहरिया भवंतीति मक्खाया, तं सुट्ठु णं आउसो ! कासवा ! ममं एवं वयासी साधु णं आउसो ! कासवा ! ममं एवं वयासी-गोसाले मंखलिपुत्ते ममं धम्मंतेवासित्ति गोसाले० २ ॥

वृ. 'पभु'ति प्रभविष्णुर्गोशालको भस्मराशि कर्तुम् ? इत्येकः प्रश्नः, प्रभुत्वं च द्विधा-

विषयमात्रापेक्षया तत्करणतश्चेति पुनः पृच्छति—‘विसएण’मित्यादि, अनेन च प्रथमो विकल्पः पृष्टः, ‘समत्येण’मित्यादिना तु द्वितीय इति, ‘पारितावणिंयं’ति पारितापनिकीं क्रियां पुनः कुर्यादिति ‘अणगाराणं’ति सामान्यसाधूनां ‘खंतिक्खम’ति क्षान्त्या—क्रोधनिग्रहेण क्षमन्त इति क्षान्तिक्षमाः ‘थेराणं’ति आचारयादीनां वयःश्रुतपर्यायस्यविराणां ।

‘पडिचोयणाए’ति तन्मनतप्रतिकूला चोदना—कर्तव्यप्रोत्साहानां प्रतिचोदना तथा ‘पडिसाहरणाए’ति तन्मतप्रतिकूलतया विस्मृतार्थस्मारणां तथा, किमुक्तं भवति ?—‘धम्मि-एण’मित्यादि, ‘पडोयारेणं’ति प्रत्युपचारेण प्रत्युपकारेण वा ‘पडोयारेउत्ति’ प्रत्युपचारयतु प्रत्युपचारं करोतु एवं प्रत्युपकारयतु वा ‘मिच्छं विपडिवत्ते’ति मिथ्यात्वं नैच्छयं वा—अनार्यत्वं विशेषतः प्रतिपन्न इत्यर्थः ।

‘सुदुणं’ति उपालम्भवचनम् ‘आउसो’ति हे आयष्मन् !—चिरप्रशस्तजीवित ! ‘कासव’ति काश्यपगोत्रीय ! ‘सत्तमं पउट्टपरिहारं परिहरामि’ति सत्तमं शरीरान्तरप्रवेशं करोमीत्यर्थः, ‘जेवि आइं’ति येऽपि च ‘आइं’ति निपातः ‘चउरासीइं महाकम्पसयसहस्साइं’इत्यादि गोशालकसिद्धान्तार्थः स्थाप्यो, वृद्धैरप्यनाख्यातत्वात्, आह च चूर्णिकारः—

संदिद्धताओ तस्स सिद्धंतस्स न लक्खिज्जइ’ति तथाऽपि शब्दानुसारेण किञ्चिदुच्यते—चतुरशीतिमहाकल्पशतसहस्राणि क्षपयित्वेति योगः, तत्र कल्पाः—कालविशेषाः, ते च लोकप्रसिद्धा अपि भवन्तीति यद्वयवच्छेदार्थकमुक्तं महाकल्पावक्ष्यमाणस्वरूपास्तेषां यानि शतसहस्राणि—लक्षाणि तानि तथा, ‘सत्त दिव्वे’ति सप्त ‘दिव्यान्’ देवभवान् ‘सत्त संजुहे’ति सप्त संयूधान्—निकायविशेषान्, ‘सत्त सन्निगब्भे’ति सज्जिगर्भान्—मनुष्यगर्भवसतीः, एते च तन्मतेन मोक्षगामिनां सप्तस्यान्तरा भवन्ति वक्ष्यति चैवैतान् स्वयमेवेति, ‘सत्त पउट्टपरिहारे’ति सप्त शरीरान्तरप्रवेशान्, एते च सप्तमसज्जिगर्भान्तरं क्रमेणावसेयाः, तथा ‘पंचे’त्यादाविदं संभाव्यते ‘पंच कम्मणि सय- सहस्साइं’ति कर्मणि—कर्मविषये कर्मणामित्यर्थं पञ्च शतसहस्राणि लक्षाणि ‘तिन्नि य कम्मसि’ति त्रींश्च कर्मभेदान् ‘खवइत्त’ति ‘क्षपयित्वा’ अतिवाह्य ।

‘से जहे’त्यादिना महाकल्पप्रमाणमाह, तत्र ‘से जहा व’ति महाकल्पप्रमाणवाक्योपन्यासार्थः ‘जहिं वा पज्जुवत्थिय’ति यत्र गत्वा परि—सामस्त्येन उपस्थिता—उपरता समाप्ता इत्यर्थः ‘एस णं अद्ध’ति एष गङ्गाया मार्ग ‘एएणं गंगापमाणेणं’ति गङ्गायास्तन्मार्गस्य चाभेदाद्गङ्गाप्रमाणेनेत्युक्तम् ‘एवामेव’ति उक्तेनैव क्रमेण ‘सपुव्वावरेणं’ति सह पूर्वेण गङ्गादिना यदपरं महागङ्गादितु सपूर्वापरं तेन भावप्रत्ययलोपदर्शनात्सपूर्वापरतवेत्यर्थः ।

‘तासिं दुविहे’इत्यादि, तासां गङ्गादीनां गङ्गादिगतवालुकाकणादीनामित्यर्थः द्विविध उद्धारः उद्धारणीयद्वैविध्यात्, ‘सुहुमबोदिकलेवरे चेव’ति सूक्ष्मबोदीनि सूक्ष्माकाराणि कलेवराणि—असङ्ख्यातखण्डीकृतवालुकाकणरूपाणि यत्रोद्दारे स तथा ‘बायरबोदिकलेवरे चेव’ति बादर-बोदीनि—बादराकाराणि कलेवराणि—वालुकाकणरूपाणि यत्र तथा, ‘ठप्पे’ति न व्याख्येयः इतरस्तु व्याख्येय इत्यर्थः ‘अवहाय’ति अपहाय—त्यक्त्वा ‘से कोट्ठे’ति सकोटो—गङ्गासमुदायात्मकः ‘खीणे’ति क्षीणः स चावशेषसद्भावेऽप्युच्यते यथा क्षीणधान्यं कोष्ठागारमत उच्यते ‘नीरे’ति नीरजाः स च तद्भूमिगतरजसामप्यभावे उच्यते इत्याह—

‘निष्ठेवे’ति निर्लेपः भूमिमित्यादिसंश्लिष्टसिकतालेषाभावात्, किमुक्तं भवति ? – ‘निष्ठितः’ निरवयवीकृत इति ‘सेतं सरे’ति अथ तत्तावत्काखण्डं सरः—सरःसज्जं भवति मानससज्जं सर इत्यर्थः ‘सरम्पमाणे’ति सर एवोक्तलक्षणं प्रमाणं—वक्ष्यमाणमहाकल्पादेर्मानं सरःप्रमाणं ‘महामाणसे’ति मानसोत्तरं, यदुक्तं चतुरशीतिर्महाकल्पशतसहस्राणीति तद्वरूपितम्, अथ सप्तानां दिव्यादीनां प्ररूपणायाह—‘अनन्ताओ संजूहाओति अनन्तजीवसमुदायरूपात्रिक्याते ‘चयं चउत्त’ति चयं व्युत्वा—ध्यवनं कृत्वा चयं वा—देहं ‘घइत्त’ति त्यक्त्वा ‘उवरिल्ले’ति उपरितन-मध्यमाधस्तनानां मानसानां सद्भावात् तदन्यव्यवच्छेदायोपरितने इत्युक्तं ‘माणसे’ति गङ्गादि-प्ररूपणतः प्रागुक्तस्वरूपे सरसि सरःप्रमाणायुष्कयुक्ते इत्यर्थः ‘संजूहे’ति निकायविशेषे देवे ‘उववज्जइ’ति प्रथमो दिव्यभवः सज्जिगर्भसङ्ख्यासूत्रोक्त एव ।

एवं त्रिषु मानसेषु संयूथेष्वसंयूथसहितेषु चत्वारि संयूथानि त्रयश्च देवभवाः, तथा ‘मानसोत्तरे’ति महामानसे पूर्वोक्तमहाकल्पप्रमितायुष्कवति, यद्यप्रागुक्तं चतुरशीतिर्महाकल्पान् शतसहस्राणि क्षपयित्वेति तद्व्यममहामानसापेक्षयेति द्रष्टव्यं, अन्यथा त्रिषु महामानसेषु बहुतराणि सानि स्युरिति, एतेषु चोपरिमादिभेदात्रिषु मानसोत्तरेषु त्रीण्येव संयूथानि त्रयश्च देवभावः आदितस्तु सप्त संयूथानि षट् च देवभवाः, सप्तमदेवभवस्तु ब्रह्मलोके, स च संयूथं न भवति, सूत्रे संयूथत्वेना-नभिहितत्वादिति, ‘पाईणपडीणायएउदीणदाहिणविच्छिन्ने’ति इहायामविष्कम्भयोः स्थापनामात्र-त्वमवगन्तव्यं तस्य प्रतिपूर्णचन्द्रसंस्थासंस्थितत्वेन तयोस्तुल्यत्वादिति ‘जहा ठाणपए’ति ब्रह्मलोकस्वरूपं तथा वाच्यं यथा ‘स्थानपदे’ प्रज्ञापनाद्वितीयप्रकरणे, तच्चैवं—

‘पडिपुनचंदसंठाणसंठिएअच्चिमाली भासरासिप्पभे’इत्यादि, ‘असोगवडेंसए’ इत्यत्र यावत्करणात् ‘सत्तिवन्नवडेंसए चंपगवडेंसए चूयवडेंसए मज्जे यबंभलोयवडेंसए’इत्यादि ६श्रयं, ‘सुकुमालगभद्लए’ति सुकुमारकश्चासौ भद्रश्च—भद्रमूर्तिरिति समासः, लकारककारौ तु स्वार्थिका-विति, ‘मिउकुंडलकुंचियकेसए’ति मृदवः कुण्डलमिव—दर्मादिकुण्डलकमिव कुञ्चिताश्च केशा यस्य स तथा ‘मट्ठाण्डतलकण्णपीढए’ति मृष्टगण्डतले कर्णपीठके—कर्णाभरणविशेषौ यस्य स तथा, ‘देवकुमारसप्पभए’ति देवकुमारवत्सप्रभः देवकुमारसमानप्रभोवा यः स तथा कशब्दः स्वार्थिक इति, ‘कोमारियाए पव्वज्जाए’ति कुश्रुतिशलाकयाऽविद्धकर्ण—अव्युत्पन्नमतिरित्यर्थः

‘एणेज्जस्से’त्यादि, इहेणकादयः पञ्च नामतोऽभिहिताः द्वौ पुनरन्त्यौ पितृनामसहिताविति ‘अलं थिरं’ति अत्यर्थं स्थिरं विवक्षितकालं यावदवश्यंस्थायित्वात् ‘धुवं’ति ध्रुवं तद्गुणानां ध्रुवत्वात् अत एव ‘धारणिज्जं’ति धारयितुं योग्यम्, एतदेव भावयितुमाह—‘सीए’इत्यादि, एवंभूतं च तत् कुतः ? इत्याह—‘थिरसंघयणं’ति अविघटमानसंहननमित्यर्थः ‘इतिकट्टु’ति ‘इतिकृत्वा’ इतिहेतोस्तदनुप्रविशामीति ।

मू. (६४९) तएणं समणे भगवं महावीरे गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी—गोसाला ! से जहानामए—तेणए सिया गामेल्लएहिं परव्ममाणे प० २ कथय गुडं वा दरिं वा दुग्गं वा निन्नं वा पव्वयं वा विसमं वा अणस्सादेमाणे एगेणं महं उन्नालोमेण वा सणलोमेण वा कप्पासपप्पेण वा तणसूएण वा अत्ताणं आवरेत्ताणं विट्ठेज्जा ।

से णं अनावरिए आवरियमिति अप्पाणं मन्नइ अप्पच्छन्ने य पच्छन्नमिति अप्पाणं मन्नइ

अणिलुके णिलुकमिति अप्पाणं मन्नति अपलाए पलायमिति अप्पाणं मन्नति एवमावे तुमं पि गोसाला ! अणत्रे संते अन्नमिति अप्पाणं उपलभसि तं मा एवं गोसाला ! नारिहसि गोसाला ! सच्चेव ते सा छाया नो अत्रा ।

वृ. 'गड्ढं व'ति गर्तः श्वघ्नं 'दरिं'ति श्रृगालादिकृतभूविवरविशेषं 'दुग्गं'ति दुःखगम्यं वनगहनादि 'निन्नं'ति निम्नं शुष्कसरः प्रभृति 'पव्वयं व'ति प्रतीतं 'विसमं'ति गर्तपाषाणादिव्याकुलम् 'एगेण महं'ति एकेन महता 'तणसूएण व'ति 'तृणसूकेन' तृणाग्रेण 'अनावरिए'ति अनावृतोऽ-सावावरणस्याल्पत्वात् 'उवलभसि'ति उपलभयसि दर्शयसीत्यर्थः 'तं मा एवं गोसाल'ति इह कुर्विति शेषः 'नारिहसि गोसाल'ति इह चैवं कर्तुमिति शेषः, 'सच्चेव ते सा छाया'ति सैव ते छाया अन्यथा दर्शयितुमिष्टा छाया-प्रकृतिः ।

मू. (६५०) 'तएणं से गोसाले मंखलिपुत्ते समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ते समाणे आसुरुत्ते ५ समणं भगवं महावीरं उच्चावयाहिं आउसणाहिं आउसति उच्चा० २ उच्चावयाहिं उच्छंसणाहिं उच्छंसेति उच्छंसेत्ता उच्चावयाहिं निब्भंछणाहिं निब्भंछेत उ० २ उच्चावयाहिं निच्छोडणाहिं निच्छोडेति उ० २ एवं वयासी - नट्टेसि कदाइ विणट्टेसि कदाइ भट्टोऽसि कयाइ नट्टविणट्टे भट्टेसि कदायि अज्ज ! न भवसि नाहि ते ममाहिं तो सुहमत्थि ।

वृ. उच्चावयाहिं'ति असमञ्जसाभिः 'आउसणाहिं'ति मृतोऽसि त्वमित्यादि- भिर्वचनैः 'आक्रोशयति' शपति 'उच्छंसणाहिं'ति दुष्कुलीनेत्यादिभिः कुलाद्यभिमानपातनार्थैर्वचनैः 'उच्छंसेइ'ति कुलाद्यभिमानादधः पातयतीव 'निब्भंछणाहिं'ति न त्वया मम प्रयोजनमित्यादिभिः परुषवचनैः 'निब्भंछेइ'ति नितरां दुष्टमभिधत्ते 'निच्छोडणाहिं'ति त्वज्जास्मदीयांस्ती-र्थकरालङ्कारानित्यादिभिः 'निच्छोडेइ'ति प्राप्तमर्थं त्याजयतीति 'नट्टेसि कयाइ'ति नष्टः स्वाचारनाशात् 'असि' भवसि त्वं 'कयाइ'ति कदाचिदिति वितर्कार्थः अहमेवं मन्ये यदुत नष्टस्त्वमसीति 'विणट्टेसि' - ति मृतोऽसि 'भट्टोसि'ति भ्रष्टोऽसि-सम्पदः व्यपेतोऽसि त्वं धर्मत्रयस्य यौगपद्येन योगात् नष्टविनष्टभ्रष्टोऽसीति 'नाहि ते'ति नैव ते ।

मू. (६५१) तेणं कालेणं २ समणस्स भगवओ म० अंतेवासी पाईणजाणवए सव्वानुभूती णनमं अनगारे पगईभदए जाव विणीए धम्मयायरियानुरागेणं एयमड्ढं असदहमामे उट्ठाए उट्ठेति उ० २ जेणेव गोसाले मंखलिपुत्ते तेणेव उवा० २ गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी -

जेवि ताव गोसाला ! तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतियं एगमवि आयरियं धम्मियं सुवयणं निसामेति सेवि ताव वंदति नमंसति जाव कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासइ किमंग पुण तुमं गोसाला ! भगवया चेव पच्चाविए भगवया चेव मुंडाविए भगवया चेव सेहाविए भगवया चेव सिक्खाविए भगवया चेव बहुस्सुतीकए भगवओ चेव मिच्छं विप्पडिवन्ने ।

तं मा एवं गोसाला ! नारिहसि गोसाला ! सच्चेव ते सा छाया नो अत्रा, तएणं से गोसाले मंखलिपुत्ते सव्वानुभूतिनामं अनगारेणं एवं वुत्ते समाणे आसुरुत्ते ५ सव्वानुभूतिं अनगारं तवेणं तएणं एगाहच्चं कूडाहच्चं जाव भासरासिं करेति, तएणं से गोसाले मंखलिपुत्ते सव्वानुभूतिं अणगारं तवेणं तेणं एगाहच्चं कूडाहच्चं जाव भासरासिं करेत्ता दोच्चं पि समणं भगवं महावीरं उच्चावयाहिं आउसणाहिं आउसइ जाव सुहं नत्थि ।

तेणं कालेणं २ समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी कोसलजाणवए सुनक्खते नामं अनगारे पगइभए विणीए धम्मायरियानुरागेणं जहा सव्वानुभूती तहेव जाव सच्चेव ते सा छाया नो अत्रा । तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते सुनक्खत्तेणं अनगारेणं एवं वुत्ते समाणए आसुरुत्ते ५ सुनक्खत्तं अनगारं तवेणं तेएणं परितावेइ, तए णं से सुनक्खत्ते अनगारे गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं तवेणं तेएणं परिताविए समाणे समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ समणं भगवन्तं महावीरं तिक्वुत्तो २ वंदइ नमंसइ २ सयमेव पंच महव्वयाइं आरुभेति स० २ समणा य समणीओ य खामेइ सम० २ आलोइयपडिक्कते समाहिपत्ते आनुपुब्बीए कालगए ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते सुनक्खत्तं अनगारं तवेणं तेएणं परितावेत्ता तच्चपि समणं भगवं महावीरं उच्चावयाहिं आउसणाहिं आउसति सव्वं तं चेव जाव सुहं नत्थि । तए णं समणे भगवं महावीरे गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी-जेवि ताव गोसाला ! तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा तं चेव जाव पज्जुवासेइ, किमंग पुण गोसाला ! तुमं मए चेव पव्वाविए जाव मए चेव बहुसुईकए ममं चेव मिच्छं विप्पडिवन्ने ?, तं मा एवं गोसाला ! जाव नो अत्रा ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ते समाणे आसुरुत्ते ५ तेयासमुग्धाएणं समोहन्नइ तेया० सत्तइ पयाइं पच्चोसकइ २ समणस्स भगवओ महावीरस्स वहाए सरीरगंसि तेयं निसिरति से जहानामए वाउक्कलियाइ वा वायमंडलियाइ वा सेलंसि वा कुडुंसि वा थंभंसि वा थूभंसि वा आवारिज्जमाणी वा निवारिज्जमाणी वा सा णं तत्थेव नो कमति नो पक्कमति एवामेव गोसालस्सवि मंखलिपुत्तस्स तवे तेए समणस्स भगवओ महावीरस्स वहाए सरीरगंस निसिद्धे समाणे सेणं तत्थ नो कमति नो पक्कमति अंचि करेति अंचि० २ आयाहिणपयाहिणं करेति आ० २ उहं वेहासं उप्पइए, से णं तओ पडिहए पडिनियत्ते समाणे तमेव गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स सरीरगं अणुडहमाणे २ अंतो २ अणुप्पविद्धे ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते सएणं तेएणं अत्राइद्धे समाणे समणं भगवं महावीरं एवं वयासी-तुमं णं आउसो ! कासवा ! ममं तवेणं तेएणं अत्राइद्धे समाणे अंतो छहं भासाणं पित्तज्जरपरिगयसरीरे दाहवक्कंतीए छउमत्थे चेव कालं करेस्ससि, तए णं समणे भगवं महावीरे गोसालं मंखलिपुत्तं एवं वयासी-नो खलु अहं गोसाला ! तव तवेणं तेएणं अत्राइद्धे समाणे अंतो छहं जाव कालं करेस्सामि अहन्नं अत्राइं सोलस वासाइं जिणे सुहत्थी विहरिस्सामि तुमं णं गोसाला ! अप्पणा चेव सयेणं तेएणं अत्राइद्धे समाणे अंतो सत्तरत्तस्स पित्तज्जरपरिगयसरीरे जाव छउमत्थे चेव कालं करेस्ससि, तए णं सावत्थीए नगरीए सिंघाडग जाव पहेसु बहुजणो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव एवं परूवेइ ।

एवं खलु-देवाणुप्पिया ! सावत्थीए नगरीए बहिया कोडए चेइए दुवे जिणा संलवंति, एगे वयंति-तुमं पुब्बिं कालं करेस्ससि एगे वदंति तुमं पुब्बिं कालं करेस्ससि, तत्थ णं के पुण सम्मावादी के पुण मिच्छावादी ?, तत्थ णं जे से अहप्पहाणे जणे से वदति-समणे भगवं महावीरे सम्मावादी गोसाले मंखलिपुत्ते मिच्छावादी, अज्जोति समणे भगवं महावीरे समणे निग्गंथे आमंतेत्ता एवं वयासी-अज्जो ! से जहानामए तणरासीए वा कट्टरासीइ वा पत्तरासीइ वा तयारासीइ वा तुसरासीइ वा भुसरासीइ गोमयरासीइ वा अवकररासीइ वा अगणिझामिए अगणिझूसिए

अगणिपरिणामिए हयतेये गयतेये नडुतेये भडुतेये लुत्ततेए विणडुतेये जाव एवामेव गोसाले मंखलिपुत्ते मम वहाए सरीरगंसि तेयं निसिरेत्ता हयतेये गयतेये जाव विणडुतेये जाए ।

तं छंदेणं अज्जो ! तुज्जे गोसालं मंखलिपुत्तं धम्मियाए पडिचोयणाए पडिचोएह धम्मि० २ धम्मियाए पडिसारणाए पडिसारेह धम्मि० २ धम्मिएणं पडोयारेणं पडोयारेह धम्मि० २ अट्टेहि य हेऊहि य पसिणेहि य वागरणेहि य कारणेहि य निष्पट्टपसिणवागरणं करेह, तए णं ते समणा निग्गंथा समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ता समाणा समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति वं० न० जेणेव गोसाले मंखलिपुत्ते तेणेव उवागच्छंति तेणेव २ गोसालं मंखलिपुत्तं धम्मियाए पडिचोयणाए पडिचोएंति ध० २ धम्मियाए पडिसारणाए पडिसारहेति ध० २ धम्मिएणं पडोयारेणं पडोयारेति ध० २ अट्टेहि य हेऊहि य कारणेहि य जाव वागरणं वागरेति ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते समणेहिं निग्गंथेहिं धम्मियाए पडिचोयणाए पडिचोतिज्जमाणे जाव निष्पट्टपसिणवागरणे कीरमाणे आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे नो संचाएति समणाणं निग्गंथाणं सरीरगस्स किंचि आबाहं वा वाबाहं वा उप्पाएत्तए छविच्छेदं वा करेत्तए ।

तए णं ते आजीविया थेरा गोसालं मंखलिपुत्तं समणेहिं निग्गंथेहिं धम्मियाए पडिचोयणाए पडिचोएज्जमाणं धम्मियाए पडिसारणाए पडिसारिज्जमाणं धम्मिएणं पडोयारेणं य पडोयारेज्जमाणं अट्टेहि य हेऊहि य जाव कीरमाणं आसुरुत्तं जाव मिसिमिसेमाणं समणाणं निग्गंथाणं सरीरगस्स किंचि आबाहं वा वाबाहं वा छविच्छेदं वा अकरेमाणं पासंति पा० २ गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स अंतियाओ आयाए अवक्कमंति आयाए अवक्कमिता २ जेणेव समणे भगवं महावीरं उवसंपज्जिताणं विहरंति, अत्थेगइया आजीविया थेरा गोसालं चेव मंखलिपुत्तं उवसंपज्जिताणं विहरंति ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते जस्सट्ठाए हव्वमागए तमडुं असाहेमाणे रुंदाइं पलोएमाणे दीहुण्हाइं नीसासमाणे दाढियाए लोमाए लुंचाणे अवडुं कंडूयमाणे पुयलिं पफ्फोडेमाणे हत्थे विणिट्ठुणमाणे दोहिवि पाएहिं भमिं कोट्टेमाणे हाहा अहो ! हओऽहमस्सीतिकड्डु समणस्स भ० महा० अंतियाओ कोट्टयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमति प० २ जेणेव सावत्थी नगरी जेणेव हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणे तेणेव उवागच्छइ ते० २ हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणंसि अंबकूणगहत्थगए मज्जपाणगं पियमाणे अभिक्खणं गायमाणे अभिक्खणं नच्चमाणे अभिक्खणं हालाहलाए कुंभकारीए अंजलिकम्मं करेमाणे सीयलएणं मट्ठियापाणएणं आयंचणइउदएणं गायइं परिसिंचमाणे विहरति ।

वृ. 'पाईणजाणवए'ति प्राचीनजानपदः प्राच्य इत्यर्थः 'पव्वाविए'ति शिष्यत्वेनाभ्युपगतः 'अब्भुवगमो पवज्ज'ति वचनात्, 'मुंडाविए'ति मुण्डितस्य तस्य शिष्यत्वेनानुमननात् 'सेहाविए'ति व्रतित्वेन सेधितः व्रतिसमाचारसेवायां भगवतो हेतुभूतत्वात् 'सिक्खाविए'ति शिक्षितस्तेजोलेश्याद्युपदेशदानतः 'बहुस्सुईकए'ति नियतिवादादिप्रतिपत्तिहेतुभूतत्वात् 'कोसलजाणवए'ति अयोध्यादेशोत्पन्नः । 'वाउक्कलियाइ व'ति वातोत्कलिका स्थित्वा २ यो वातो वाति सा वातोत्कलिका 'वायमंडलियाइ व'ति मण्डलकिकाभिर्यो वाति 'सेलंसि वा' इत्यादौ तृतीयार्थे सप्तमी 'आवरिज्जमाणि'ति स्वल्पमाना 'निवारिज्जमाणि'ति निवर्तयमाना 'नो कमइ'ति न क्रमते न प्रभवति 'नो पक्कमइ'ति न प्रकर्षेण क्रमते 'अंचितांचि'ति अश्रिते-सकृद्गते अश्रितेन

वा-सकृद्गतेन देशेनाञ्चि-पुनर्गमनमञ्चिताञ्चिः, अथवाऽञ्चया-गमनेन सह आञ्चिः-आगमन-मञ्चयाञ्चिर्मागम इत्यर्थः तां करोति 'अत्राड्डे'ति 'अन्वाचिष्टः' अभिव्याप्तः 'सुहृत्वि'ति सुहृत्स्तीव सुहृत्स्ती 'अहम्पहाणे जणे'ति यथापरधानो जनो यो यः प्रधान इत्यर्थः.

'अगणिझामिए'ति अग्निना ध्यातो-दग्धो ध्यामितो वा ईषद्दग्धः 'अगणिझूसिए'ति अग्निना सेवितः क्षपितो वा 'अगणिपरिणमिए'ति अग्निना परिणामितः-पूर्वस्वभावत्याजनेना-त्मभावं नीतः, ततश्च हततेजा धूत्यादिना गततेजाः क्वचित् स्वत एव नष्टतेजाः क्वचिदव्य-क्रीभूततेजाः भ्रष्टतेजाः क्वचित्स्वरूपभ्रष्टतेजा-ध्यामतेजा इत्यर्थं लुप्ततेजाः क्वचित् अर्द्धभूत-तेजाः 'लुपलु'च्छेदने छिदिर्द्वैधीभावे' इतिवचनात्, किमुक्तं भवति ? - 'विनष्टतेजा' निःसत्ताकी-भूततेजाः, एकार्था वैते शब्दाः, 'छेदेण'ति स्वाभिप्रायेणयथेष्टमित्यर्थः 'निष्पट्टपसिणवागरणं'ति निर्गतानि स्पष्टानि प्रश्नव्याकरणाणि यस्य स तथा तम् ।

'रुंदाइं पलोएमाणे'ति दीर्घा षष्ठीर्दिक्षु प्रक्षिपन्नित्यर्थः, मानधनानां हतमानानां लक्षणमिदं, 'दीहुण्हाइं नीसासमाणे'ति निश्वासानिति गम्यते 'दाढियाए लोमाइं'ति उत्तरौष्ठस्य रोमाणि 'अवहुं'ति कृकाटिकां 'पुयलिं पफोडेमाणे'ति 'पुततटीं' पुतप्रदेशं प्रस्फोटयन् 'विणिद्धुणमाणे'ति विनिर्धुन्वन् 'हाहा अहोहओऽहमस्मीतिकट्टु'ति हा हा अहो हतोऽहमस्मीति कृत्वा-इति भणित्वेत्यर्थः 'अंबकूणगहत्थगए'ति आप्रफलहस्तगतः स्वकीयतपस्तेजोजनितदाहोपशमनार्थमाग्रास्थिकं चूषन्निति भावः, गानादयस्तु मद्यपानकृता विकाराः समवसेयाः, 'मड्डियापाणएणं'ति मृत्तिकाभिश्चि-तजलेन, मृत्तिकाजलं सामान्यमप्यस्त्यत आह-'आयंचणिओदएणं'ति इह टीकाव्याख्या-आतन्यनिकोदकं कुम्भकारस्य यद्भाजने स्थितं तेमनाय मृन्मिश्रं जलं तेन ।

मू. (६५२) अजोति समणे भगवं महावीरे समणे निग्गंधे आमंतेत्ता एवं वयासी-जावतिएणं अजो ! गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं ममं वहाए सरीरगंसि तेये निसड्डे से णं अलाहि पज्जत्ते सोलसणं जणवयाणं, तं०-अंगाणं बंगाणं भगहाणं मलयाणं मालवगाणं अत्थाणं वत्थाणं कोत्थाणं पाढाणं लाढाणं वज्जाणं मोलीणं कासीणं कोसलाणं अवाहाणं सुंभुत्तराणं घाताए वहाए उच्छादणयाए भासीकरणयाए ।

-जंपिय अजो ! गोसाले मंखलिपुत्ते हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणंसि अंबकूणग-हत्थगए मज्जापाणं पियमाणे अभिक्खणं जाव अंजलिकम्मं करेमाणे विहरइ तस्सवि य णं वज्जस्स पच्छादणइयाए इमाइं अड्ड चरिमाइं पन्नवेति, तंजहा-चरिमे पाणे चरिमे गेये चरिमे नड्डे चरिमे अंजलिकम्मे चरिमे पोक्खलसंबड्डए महामेहे चरिमे सेयणए गंधहत्थी चरिमे महासिलाकंटए संगामे अहं च णं इमीसे ओसप्पिमीए चउवीसाए तित्थकराणं चरिमे तित्थकरे सिज्झिस्सं जाव अंतं करेस्संति ।

-जंपिय अजो ! गोसाले मंखलिपुत्ते सीयलएणं मड्डियापाणएणं आयंचणिउदएणं गाय्याइं परिसिचमाणे विहरइ तस्सवि य णं वज्जस्स पच्छादणइयाए इमाइं चत्तारि पाणगाइं पन्नवेति ।

से किं तं पाणए ?, पाणए चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा गोपुड्ड हत्थमदियए आयावतत्तए सिलापव्वड्डए, सेत्तं पाणए, से किं तं अपाणए ?, अपाणए चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-थालपाणए तयापाणए सिंवलपाणए सुद्धपाणए, से किं तं थालपाणए ?, २ जण्णं दाथालगं वा दावारगं वा

दाकुंभं वा दाकलसं वा सीयलगं उल्लगं हत्येहिं परामुसइ न य पाणियं पियइ सेतं थालपाणए ।
 से किं तं तयापाणए ?, २ जण्णं अंबं वा अंबाडगं वा जहा पओगपदे जाव बोरं वा
 तिंदुरुयं वा (तरुयं) वा तरुणं वा आमगं वा आसगंसि आवीलेति वा पवीलेति वा न य पाणियं
 पियइ सेतं तयापाणए, से किं तं सिंबलिपाणए ?, २ जण्णं कलसंगलियं वा मुण्णसिंगलियं वा
 माससंगलियं वा सिंबलिसंगलियं वा तरुणियं आमियं आसगंसि आवीलेति वा पवीलेति वा न
 य पणियं पियति सेतं सिंबलिपाणए ।

से किं तं सुद्धपाणए ?, सु० जण्णं छम्मासे सुद्धखाइणं खाइति दो मासे पुढविसंथारोवगए
 य दो मासे कट्ठसंथारोवगए दो मासे दब्भसंथारोवगए, तस्स णं बहुपडिपुत्ताणं छण्हं मासाणं
 अंतिमराइए इमे दो देवा महड्डिया जाव महेसक्खा अंतियं पाउब्भवंति, तं० पुत्रभदेय माणिभदे
 य, तए णं ते देवा सीयलएहिं उल्लएहिं हत्येहिं गायइ परामुसंति जे णं ते देवे साइज्जति से णं
 आसीविसत्ताए कम्मं पकरेति जे णं ते देवे नो साइज्जति तस्स णं संसि सरीरगंसि अगनिकाए
 संभवति, से णं सएणं तेएणं सरीरगं ज्ञामेति स० २ तओ पच्छा सिज्जति जाव अंतं करेति, सेतं
 सुद्धपाणए ।

तथ्य णं सावत्थीए नयरीए अयंपुले नामं आजीविओवासए परिवसइ अहेजाव अपरिभूए
 जहा हालाहला जाव आजीवियसमएणं अप्पां भावेमाणे विहरति, तए णं तस्स अयंपुलस्स
 आजीविओवासगस्स अत्रया कदायि पुच्चरत्तावरत्तकालसमयंसि कुडुंबजागरियं जागरमाणस्स
 अयमेयारूवे अब्भत्थिए जाव समुप्पज्जित्था—किंसंठिया हल्ला पन्नत्ता ?, तए णं तस्स अयंपुलस्स
 आजीविओवासगस्स दोच्चं पि अयमेयारूवे अब्भत्थिए जाव समुप्पज्जित्था—एवं खलु ममं धम्मायरिए
 धम्मोवदेसए गोसाले मंखलिपुत्ते उप्पन्नानाणदंसणधरे जाव सच्चवू सच्चवरिसी इहेव सावत्थीए
 नगरीए हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणंसि आजीवियसंधसंपरिवुडे आजीवियसमएणं
 अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ।

—तं सेयं खलु मे कल्लं जाव जलंतं गोसालं मंखलिपुत्तं वंदित्ता जाव पञ्जुवासेत्ता इमं
 एयारूवं वागरणं वागरित्तएत्तिकट्ठु एवं संपेहेति एवं० २ कल्लं जाव जलंतं ण्हाए कयजाव अप्प-
 महग्घाभर- णालंकियसरीरे साओ गिहाओ पडिनिक्खमति सा० २ पायविहारचारेणं सावत्थिं
 नगरिं मज्झमज्झेणं जेणेव हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणे तेणेव उवाग० २ पासइ गोसालं
 मंखलिपुत्तं हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणंसि अंबकूणगहत्थगयं जाव अंजलिकमं करेमाणं
 सीयलयाएणं मट्ठिया जाव गायइ परिसिंचमाणं पासइ २ लज्जिए विलिए विड्डे सणियं २ पच्चोसक्कइ

तए णं ते आजीविया धेरा अयंपुलं आजीवियोवासगं लज्जियं जाव पच्चोसक्कमाणं पासइ
 पा० २ एवं वयासी—एहि ताव अयंपुला ! एत्तओ, तए णं से अयंपुले आजीवियोवासए आजी-
 वियधेरेहिं एवं वुत्ते समाने जेणेव आजीविया धेरा तेणेव उवागच्छइ तेणेव० २ आजीविए धेर
 वंदति नमंसति २ नच्चासन्ने जाव पञ्जुवासइ, अयंपुलाइ आजीविया धेरा अयंपुलं आजीवियोवासगं
 एवं व० । से नूणं ते अयंपुला ! पुच्चरत्तावरत्तकालसमयंसि जाव किंसंठिया हल्ला पन्नत्ता ?, तए
 णं तव अयंपुला ! दोच्चं पि अयमेया० तं वेव सच्चं भाणियच्चं जाव सावत्थिं नगरिं मज्झमज्झेणं
 जेणेव हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणे जेणेव इहं तेणेव हच्चमागए ।

से नूनं ते अयंपुला ! अड्डे समड्डे ?, हंता अत्थि, जंपि य अयंपुला ! तव धम्मायरिए धम्मोवदेसए गोसाले मंखलिपुत्ते हाताहलाए कुंभकारिए कुंभकारावणंसि अंबकूणगहत्थगए जाव अंजलिं करेमाणे विहरति तत्थवि णं भगवं इमाइं अड्ड चरिमाइं पन्नवेति, तं०—चरिमे पाणे जाव अंतं करेस्सति, जेवि य अयंपुला ! तए धम्मायरिए धम्मोवदेसए गोसाले मंखलिपुत्ते सीयलयाए णं मट्ठिया जाव विहरति तत्थवि णं भंते ! इमाइं चत्तारि पाणगाइं चत्तारि अपाणगाइं पन्नवेति, से किं तं पाणए ? २ जाव तओ पच्छा सिज्जति जाव अंतं करेति, तं गच्छ णं तुमं अयंपुला ! एस चेव तव धम्मायरिए धम्मोवदेसए गोसाले मंखलिपुत्ते इमं एयारूवं वागरणं वागरित्तएति ।

तए णं से अयंपुले आजीवियोवासए आजीविएहिं थेरेहिं एवं वुत्ते समाणे हट्ठुड्डे उड्डाए उड्डेति उ० २ जेणेव गोसाले मंखलिपुत्ते तेणेव पहारेत्थ गमणाए तए णं ते आजीविया थेरा गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स अंबकूणगपडावणड्डयाए एगंतमंते संगारं कुव्वइ, तए णं ते आजीविया थेरा गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स अंबकूणगपडावणड्डाए एगंतमंते संगारं कुव्वइ, तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते आजीवियाणं थेराणं संगारं पडिच्छइ सं० २ अंबकूणगं एगंतमंते एडेइ ।

तए णं से अयंपुले आजीवियोवासए जेणेव गोसाले मंखलिपुत्ते तेणेव उवाग० तेणेव० २ गोसालं मंखलिपुत्तं तिकवुत्तो जाव पञ्जुवासति, अयंपुलादी गोसाले मंखलिपुत्ते अयंपुलं आजीवियोवासणं एवं वयासी—से नूनं अयंपुला ! पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि जाव जेणेव ममं अंतियं तेणेव हव्वमाणए, से नूनं अयंपुला ! अड्डे समड्डे ?, हंता अत्थि, तं नो खलु एस अंबकूणए अंबचोयए णं एसे, किंसंठिया हल्ला पन्नत्ता ?, वंसीमूलसंठिया हल्ला पन्नत्ता, वीणं वाएहि रे वीरगा वी० २ । तए णं से अयंपुले आजीवियोवासए गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं इमं एयारूवं वागरणं वागरिए समाणे हट्ठुड्डे जाव हियए गोसालं मंखलिपुत्तं वं० न० २ पसिणाइं पु० प० २ अड्डाइं परियादियइ अ० २ उड्डाए उड्डेति उ० २ गोसालं मंखलिपुत्तं वं० न० २ जाव पडिगए ।

तए णं से गोसाले मंखलिपुत्ते अप्पणो मरणं आभोएइ २ आजीविए थेरे सद्दावेइ आ० २ एवं वयासी—तुज्जे णं देवाणुप्पिया ! ममं कालगयं जाणेत्ता सुरभिणा गंधोदएणं ण्हाणेह सु० २ पण्हलसुकुमालाए गंधकासाईए गायार्इ लूहेह गा० २ सरसेणं गोसीसचंदणेणं गायार्इ अणुलिंपह स० २ महरिहं हंसलक्खणं पाडसाडगं नियंसेह मह० २ सव्वालंकारविभूसियं कोरेह स० २ पुरिससहस्सवाहिणिं सीयं दूरूहेह पुरि० २ सावत्थीए नयरीए सिंघाडगजावपहेसु महया महया सद्देणं उग्घोसेमाणा एवं वदह ।

एवं खलु देवाणुप्पिया ! गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावी जाव जिणसदं पगासेमाणे विहरित्ता इमीसे ओसप्पिणीए चउवीसाए तित्थयराणं चरिमे तित्थयरे सिद्धे जाव सव्वदुक्खप्पहीणे इड्डिसक्कारसमुदएणं ममं सरीरसग्गं नीहरणं करेह, तए णं ते आजीविया थेरा गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स एयमड्डं विणएणं पडिसुणेंति ।

वृ. 'अलाहि पज्जंते'ति 'अलम्' अत्यर्थं पर्याप्तः शक्तो घातायेति योगः घातायेति हननाय तदाश्रितत्रसापेक्षया 'वहाए'ति वधाय एतच्च तदाश्रितस्थावरापेक्षया 'उच्छायणयाए'ति उच्छादनतायै सचेतनाचेतनतद्गतवस्तूच्छादनायेति, एतच्च प्रकारान्तरेणापि भवतीत्यग्निपरिणामोपदर्शनायाह—'भासीकरणयाए'ति ।

‘वज्रस्स’ति वर्जस्य—अवद्यस्य वज्रस्य वा मद्यपानादिपापस्येत्यर्थः ‘चरमे’ति न पुनरिदं भविष्यतीतिकृत्वा चरमं, तत्र पानकादीनि चत्वारि स्वगतानि, चरमता चैषां स्वस्य निर्वाणगमनेन पुनरकरणात्, एतानि च किल निर्वाणकाले जिनस्यावश्यम्भावीनीति नास्त्येतेषु दोष इत्यस्य तथा नाहमेतानि दाहोपशमायोपसेवामीत्यस्य चार्थस्य प्रकाशनार्थत्वादवद्यप्रच्छादनार्थानि भवन्ति, पुष्कलसंवर्तकादीनि तु त्रीणि बाह्यानि प्रकृतानुपयोगेऽपि चरमसामान्याञ्जनचित्तरञ्जनाय चरमाण्युक्तानि, जनेन हि तेषां सातिशयत्वाच्चरमता श्रद्धीयते ततस्तैः सहोक्तनामाप्रकूणक-पानकादीनामपि सा सुश्रद्धया भवत्विति बुद्ध्येति ।

‘पाणगाइ’ति जलविशेषा व्रतियोग्याः ‘अपाणयाइ’ति पानकसंज्ञानि शीतलत्वेन दाहोपशमहेतवः ‘गोपुड्डए’ति गोपृष्ठाद्यत्पतितं ‘हत्थमद्धियं’ति हस्तेन मर्दितं—मृदितं मलितमित्यर्थः यथैतदेवातन्यनिकोदकं ‘थालपाणए’ति स्थालं—त्रट्टं तत्पानकमिव दाहोपशमहेतुत्वात् स्थालपा-नकम्, उपलक्षणत्वादस्य भाजनान्तरग्रहोऽपि ष्यः, एवमन्यान्यपि नवरत्नक-छल्ली सीम्बली—कलायादिफलिका, ‘सुद्धपाणए’ति देवहस्तस्पर्श इति, ‘दाथालय’ति उदकाद्रं स्थालकं ‘दावारगं’ति उदकवारकं ‘दाकुंभगं’ति इह कुम्भो महान् ‘दाकलसं’ति कलशस्तु लघुतरः ‘जहा पओगपए’ति प्रज्ञापनायां षोडशपदे, तत्र चेदमेवमभिधीयते ।

‘भव्वं वा फणसं वा दालिमं वा’ इत्यादि ‘तरुणगं’ति अभिवनम् ‘आमगं’ति अपक्वम् ‘आसगंसि’ति मुखे ‘आपीडयेत्’ ईषत् प्रपीडयेत् प्रकर्षत इह यदिति शेषः ‘कल’ति कलायो—धान्यविशेषः ‘सिंवलि’ति वृक्षविशेषः ‘पुढविसंथारोवगए’ इत्यत्र वर्तत इति शेषो ष्यः ‘जे णं ते देवे साइज्जइ’ति यस्तौ देवौ ‘स्वदते’ अनुमन्यते ‘संसि’ति स्वके स्वकीये इत्यर्थः ।

‘हल्ल’ति गोवालिकातृणसमानाकारः कीटकविशेषः ‘जाव सव्वन्नू’ इति इह यावत्करणादिदं ष्यं—‘जिणे अरहा केवली’ति, ‘वागरणं’ति प्रश्नः ‘वागरितए’ति प्रष्टुं ‘विलिए’ति व्यलीकितः सजातव्यलीकः ‘विड्डे’ति व्रीडाऽस्यास्तीति व्रीडः—लज्जाप्रकर्षवानित्यर्थः, भूमार्थेऽस्त्यर्थप्रत्य-योपादनात् । ‘एगंतमंते’ति विजने भूविभागे यावदयंपुलो गोशालकान्तिके नागच्छतीत्यर्थः ‘संगारं’ति ‘सङ्केतम्’ अयंपुलो भवत्समीपे आगमिष्यति ततो भवानाप्रकूणिकं परित्यजतु संवृतश्च भवत्वेवंरूप-मिति ।

‘तंनो खलु एस अंबकूणए’ति तदिदं किलाम्रास्थिकं न भवति यद्रतिनामकल्यं यद्भवताऽ-ऽम्रास्थिकतया विकल्पितं, किन्त्विदं यद्भवता दृष्टं तदाम्रात्वक, एतदेवाह—‘अंबचोयएणं एसे’ति इयं च निर्वाणगमनकाले आश्रयणीयैव, त्वक्पानकत्वादस्या इति ।

तथा हल्लासंस्थानं यत्पृष्ठमासीत्तद्दर्शयन्नाह—‘वंसीमूलसंठिय’ति इदं च वंशीमूलसंस्थितत्वं तृणगोवालिकायाः लोकप्रतीतमेवेति, एतावत्युक्ते मदिरामदविह्वलितमनोवृत्तिरसावकस्मादाह—‘वीणवाएहिं रे वीरगा २’ एतदेव द्विरावर्तयति, एतच्चोन्मादवचनं तस्योपासकस्य शृण्वतोऽन व्यलीककारणं जातं, यो हिं सिद्धिं गच्छति स चरमं गेयादि करोतीत्यादिवचनैर्विमोहितमतिवदिति ‘हंसलक्खणं’ति हंसस्वरूपं शुक्लमित्यर्थं हंसचिह्नं चेति ‘इद्दीसक्कारसमुदएणं’ ऋद्धया ये सत्काराः—पूजाविशेषास्तेषां यः समुदयः स तथा तेन, अथवा ऋद्धिसत्कारसमुदयैरित्यर्थः, समुदयश्च जनानां सङ्घः ।

मू. (६५३) तए णं तस्स गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स सत्तरत्तंसि परिणममाणंसि पडिलद्धसम्मत्तस्स अयमेयारूवे अब्भत्थिए जाव समुप्पज्झित्था-नो खलु अहं जिणे जिणप्पलावी जाव जिणसदं पगासेमाणं विहरति ।

अहं णं गोसाले चैव मंखलिपुत्ते समणघायए समणमारए समणपडिणीए आयरियउ-वज्झायाणं अयसकारए अवन्नकारए अकित्तिकारए बहूहिं असत्तावुत्तावणाहिं मिच्छताभि-निवेसेहि य अप्पाणं वा परं वा तदुभयं वा वुग्गाहेमाणे वुप्पाएमाणे विहरित्ता सएणं तेएणं अन्नाइहे समाणे अंतो अत्तरत्तस्स पित्तज्जरपरिगयसरीरे दाहवक्कंतीए छउमत्थे चैव कालं करेस्सं ।

समणे भगवं महावीरे जिणे जिणप्पलावी जाव जिणसदं पगासेमाणे विहरइ, एवं संपेहेति एवं संपेहिता आजीविए थेरे सद्दावेइ आ० २ उच्चावयसवहसाविए करेति उच्चा० २ एवं वावसी-न खलु अहं जिणे जिणप्पलावी जाव पकासेमाणे विहरइ ।

अहन्नं गोसाले मंखलिपुत्ते समणघायए जाव छउमत्थे चैव कालं करेस्सं, समणे भगवं महावीरे जिणे जिणप्पलावी जाव जिणसदं पगासेमाणे विहरइ, तं तुज्जे णं देवाणुप्पिया ! ममं कालगयं जाणेत्ता वामे पाए सुंबेणं बंधह वा० २ तिक्खुत्तो मुहे उड्डुहह ति० २ सावत्थीए नगरीए सिंघाडगजाव पहेसु आकट्टिविकिट्ठिं करेमाणा महया २ सद्देणं उग्घोसेमाणा उ० एवं वदह-नो खलु देवाणुप्पिया ! गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावी जाव विहरिए ।

एस णं गोसाले चैव मंखलिपुत्ते समणघायए जाव छउमत्थे चैव कालगए, समणे भगवं महावीरे जिणे जिणप्पलावी जाव विहरइ महया अणिट्ठिअसक्कारसमुदएणं ममं सरीरगस्स नीहरणं करेज्जाह, एवं वदित्ता कालगए ।

वृ. 'समणघायए'ति श्रमणयोस्तेजोलेश्याक्षेपलक्षणघातदानात् घातदो घातको वा, अत एव श्रमणमारक इति, 'दाहवक्कंतीए'ति दाहोत्पत्त्या 'सुंबेणं'ति वत्करज्जवा 'उड्डुमह'ति अव-ष्टीव्यत-निष्टीव्यत, कचित् 'उड्डुमह'ति दृश्यते तत्र चापशब्दं किञ्चित्क्षिपतेत्यर्थः 'आकट्टिवि-कट्ठि'ति आकर्षवैकर्षिकाम् ।

मू. (६५४) तए णं आजीविया थेरा गोसालं मंखलिपुत्तं कालगयं जाणित्ता हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणस्स दुवाराइं पिहेति दु० २ हालाहलाए कुंभकारीए कुंभकारावणस्स बहुमज्झदेसभाए सावत्थि नगरिं आलिहंति सा० २ गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स सरीरगं वामे पादे सुंबेणं बंधति वा० २ तिक्खुत्तो मुहे उड्डुइं ति २ सावत्थीए नगरीए सिंघाडगजाव पहेसु आकट्टिविकिट्ठिं करेमाणा नीयं २ सद्देणं उग्घोसेमाणा उ० २ एवं वयासी-नो खलु देवाणुप्पिया ! गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावी जाव विहरइ ।

एस णं चैव गोसा० मंखलिपु० समणघायए जाव छउमत्थे चैव कालगए सम० भ० महा० जिणे जिणप्प० जाव विहरइ सवहपडिमोक्खणगं करेति स० २ दोच्चपि पूयासक्कराथिरीकरण-ड्डयाएगोसालस्स मंखलिपु० वामाओ पादाओ सुंबं मुयंति सु० २ हालाहला० कुं० कुं० दुवारवयणाइं अवगुणंति अ० २ गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स सरीरगं सुरभिणा गंधोदएणं ण्हाणेति तं चैव जाव महया इट्ठिसक्कारसमुदएणं गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स सरीरस्स नीहरणं करेति ॥

वृ. 'पूयासक्काराथिरीकरणड्डयाए'ति पूजासत्कारयोः पूर्वप्राप्तयोः स्थिरताहेतोः यदि तु ते

गोशालकशरीरस्य विशिष्टपूजां न कुर्वन्ति तदा लोको जानाति नायं जिनो बभूव न चैते जिनशिष्या इत्येवमस्थिरौ पूजासत्कारौ स्यातामिति तयो—स्थिरकरणार्थम् 'अवगुणंति'ति अपावृण्वन्ति ।

मू. (६५५) तए णं सम० भ० म० अत्रया कदापि सावत्थीओ नगरीओ कौट्टयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमति पडि० २ बहिया जणवयविहारं विहरइ ।

तेणं कालेणं २ मेंढियगामे नामं नगरे होत्था वन्नओ, तस्स णं मेंढियगामस्स नगरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमेदिसीभाए एत्थ णं सालकोट्टए नामं चेइए होत्था वन्नओ जाव पुढविसिलापट्टओ, तस्स णं सालकोट्टगस्स णं चेइयस्स अदूरसामंते एत्थणं महेगे मालुयाकच्छएयावि होत्था किण्हे किण्होभासे जाव निकुंभूए पतिए पुफिए फलिए हरियगरेरिज्जमाणे सिरीए अतीव २ उवसोभमाणे विट्ठति, तत्थ णं मेंढियगामे नगरे रेवती नामं गाहावइणी परिवसति अट्ठा जाव अपरिभूया, तए णं समणे भगवं महावीरे अत्रया कदापि पुब्बाणुपुब्बं चरमाणे जाव जेणेव मेंढियगामे नगरे जेणेव साण(ल)कोट्टे चेइए जाव परिसा पडिगया ।

तए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स सरीरगंसि विपुले रोगायंके पाउब्भूए उज्जले जाव दुरहियासे पित्तज्वरपरिगयसरीरे दाहवक्कंतीए यावि विहरति, अविद्याइं लोहियवच्चाइं पि पकरेइ, चाउव्वन्नं वागरेति—एवं खलु समणे भ० महा० गोशालस्स मंखलिपुत्तस्स तवेणं तेएणं अत्राड्डे समाणे अंतो छण्हं मासाणं पित्तज्वरपरिगयसरीरे दाहवक्कंतीए छउमत्थे चेव कालं करेस्सति ।

तेणं कालेणं २ समणस्स भग० महा० अंतेवासी सीहे नामं अनगारे पगइभइए जाव विणीए मालुयाकच्छगस्स अदूरसामंते छट्ठंछट्ठेणं अनिक्खितेणं २ तवोकम्मेणं उड्ढंबाहा जाव विहरति, तए णं तस्स सीहस्स अनगारस्स ज्ञाणंतरियाए वट्टमाणस्स अयमेयारूवे जाव समुप्पज्जित्था—एवं खलु ममं धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स समणस्स भगवओ महावीरस्स सरीरगंसि विउले रोगायंके पाउब्भूए उज्जले जाव छउमत्थे चेव कालं करिस्सति, वदिस्संति य णं अत्रत्तिथिया छउमत्थे चेव कालगए, इमेणं एयारूवेणं महया मणोमाणसिएणं दुक्खेणं अभिभूए समाणे आयावणभूमीओ पच्चोरुभइ आया० २ जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवा० २ मालुयाकच्छणं अंतो २ अणुपविसइ मालुया० २ महया २ सदेणं कुहुकुहुस्स परुत्ते ।

अज्जोत्ति समणे भगवं महावीरे समणे निग्गंथे आमंतेति आ० २ एवं वयासी—एवं खलु अज्जो ! ममं अंतेवसी सीहे नामं अनगारे पगइभइए तं चेव सक्वं भाणियव्वं जाव परुत्ते, तं गच्छह णं अज्जो ! तुज्जे सीहं अनगारं सद्दह, तए णं ते समणा निग्गंथा समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ता सणा समणं भगवं महावीरं वं० न० २ समणस्स भग० म० अंतियाओ साणकोट्टयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमंति सा० २ जेणेव मालुयाकच्छए जेणेव सीहे अनगारे तेणेव उवागच्छन्ति २ सीहं अनगारं एवं वयासी सीहा ! धम्मायरिया सद्दावेति ।

तए णं से सीहे अनगारे समणेहिं निग्गंथेहिं सद्धिं मालुयाकच्छगाओ पडिनिक्खमति प० २ जेणेव साणकोट्टए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवा० २ समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आ० २ जाव पज्जुवासति, सीहादि समणे भगवं महावीरे सीहं अनगारं एवं वयासी—से नूणं ते सीहा ! ज्ञाणंतरियाए वट्टमाणस्स अयमेया रूवे जाव परुत्ते ।

से नूणं ते सीहा ! अट्टे समट्टे ?, हंता अत्थि, तं नो खलु अहं सीहा ! गोशालस्स मंखलिपुत्तस्स

तवेणं तेएणं अन्नाइडे समाणे अंतो छहं मासाणं जाव कालं करेस्सं, अहन्नं अन्नाइं अद्धसोलस वासाइं जिणे सुहत्थी विहरिस्सामि, तं गच्छइ णं तुमं सीहा ! मेढियगामं नगरं रेवतीए गाहावतिणीए गिहे तथ णं रेवतीए गाहावतिणीए ममं अट्ठाए दुवे कवोयसरीरा उवक्खडिया तेहिं नो अट्ठो, अत्थ से अन्ने परियासिए मज्जारकडए कुक्कुडमंसए तमाहराहि एएणं अट्ठो ।

तए णं से सीहे अनगारे समणेणं भगवया महावीरेणं एवं वुत्ते समाणे हट्ठुट्ठे जाव हियए समणं भगवं महावीरं वं० नमं० वं० न० अतुरियमचवलमसंभंतं मुहपोत्तिं पडिलेहेति मु० २ जहा गोयमसामी जाव जेणेव समणे भ० म० तेणेव उवा० २ सममं भ० महा० वंद० न० २ समणस्स भ० महा० अंतियाओ साणकोट्ठाओ चेइयाओ पडिनिक्खमति ५० २ अतुरियजाव जेणेव मेढियगामे नगरे तेणेव उवा० २ मेढियगामं नगरं मज्झमज्झेणं जेणेव रेवतीए गाहावडणीए गिहे तेणेव उवा० २ रेवतीए गाहावतिणीए गिहं अणुप्पविट्ठे ।

तए णं सा रेवती गाहावतिणी सीहं अनगारं एज्जमाणं पासति पा० २ हट्ठुट्ठु० खिप्पामेव आसणाओ अबुट्ठेइ २ सीहं अनगारं सत्तड्ढ पाइं अणुगच्छइ स० २ तिकखुत्तो आ० २ वंदति न० २ एवं वयासी—संदिस्तु णं देवाणुप्पिया ! किमागमणप्पयोयणं ?

तए णं से सीहे अनगारे रेवतिं गाहावडणीं एवं वयासी—एवं खलु तुमे देवाणुप्पिए ! समणं भ० म० अट्ठाए दुवे कवोयसरीरा उवक्खडिया तेहिं नो अत्थे, अत्थि ते अन्ने पारियासिए मज्जारकडए कुक्कुडमंसए एयमाहराहि, तेणं अट्ठो ।

तए णं सा रेवती गाहावडणी सीहं अनगारं एवं वयासी—कंस णं सीहा ! से नाणी वा तवस्सी वा जे णं तव एस अट्ठे मम ताव रहस्सकडे हव्वमक्खाए जओ णं तुमं जाणासि ? एवं जहा खंदए जाव जओ णं अहं जाणामि, तए णं सा रेवती गाहावतिणी सीहस्स अनगारस्स अंतियं एयमड्डं सोच्चा निसम्भ हट्ठुट्ठा जेणेव भत्तधरे तेणेव उवा० २ पत्तगं मोएति पत्तगं मोएत्ता जेणेव सीहे अनगारे तेणेव उवा० २ सीहस्स अनगारस्स पडिग्गहगंसि तं सव्वं संमं निस्सिरति ।

तए णं तीए रेवतीए गाहावतिणीए तेणं दव्वसुट्ठेणं जाव दाणेणं सीहे अनगारे पडिलाभिए समाणे देवाउए निबद्धे जहा विजयस्स जाव जम्मजीवियफले रेवतीए गाहावतिणीए रेवती० २

तए णं से सीहे अनगारे रेवतीए गाहावतिणीए गिहाओ पडिनिक्खमति० २ मेढियगामं नगरं मज्झमज्झेणं निग्गच्छति निग्गच्छइत्ता जहा गोयमसामी जाव भत्तपाणं पडिदंसेति २ समणस्स भगवओ महावीरस्स पाणिसि तं सव्वं संमं निस्सिरति, तए णं समणे भगवं महावीरे अमुच्छिए जाव अणज्झोववन्ने बिलमिव पन्नगभूएणं अप्पाणेणं तमाहारं सरीरकोट्ठागंसि पक्खिवति

तए णं समणस्स भगओ महावीरस्स तमाहारं आहारियस्स समाणस्स से विपुले रोगायंके खिप्पामेव उवसमं पत्ते हट्ठे जाए आरोगे बलियसरीरे तुट्ठा समणा तुट्ठाओ समणीओ तुट्ठा सावया तुट्ठाओ सावियाओ तुट्ठा देवा तुट्ठाओ देवीओ सदेवमणुयारे लोए तुट्ठे हट्ठे जाए समणे भगवं महावीरे हट्ठ० २ ।

चू. 'साणकोट्टए नामं चेईए होत्था वन्नओ'ति तद्वर्णको वाच्यः स च 'चिराईए' इत्यादि 'जाव पुढविसिलापट्ठओ'ति पृथिवीशिलापट्टकवर्णकं यावत् स च—'तस्स णं असोगवरपायवस्स हेट्ठा ईसिखंधीसमल्लीणे' इत्यादि 'मालुयाकच्छए'ति मालुका नाम एकास्थिका वृक्षविशेषास्तेषां

यत्कक्षं—गहनं तत्तथा । 'विउले'ति शरीरव्यापकत्वात् 'रोगायंके'ति रोगः—पीडाकारी स चासावातङ्कश्च—व्याधिरिति रोगातङ्कः 'उज्जले'ति उज्ज्वलः पीडापोहलक्षणविपक्षलेशे-नाप्यक-लङ्कितः, यावत्करणादिदं दृश्यं—'तिउले' ग्रीन-मनोवाक्कायलक्षणानर्थास्तुल्यति-जयतीति त्रितुलः 'पगाढे' प्रकर्षवान् 'कक्कसे' कर्कशद्रव्यमिवानिष्ट इत्यर्थः 'कडुए' तथैव 'चंडे' रौद्रः 'तिव्वे' सामान्यस्य झगितिमरणहेतुः 'दुक्खे'ति दुःखो दुःखहेतुत्वात् 'दुग्गे'ति कचित् तत्र च दुर्गमिवा-नभिभवनीयत्वात्, किमुक्तं भवति ।

'दुरहियासे'ति दुरधिसह्यः सोढुमशक्य इत्यर्थः 'दाहवक्कंतीए'त् दाहो व्युज्जन्त —उत्पन्नो यस्य स स्वार्थिककप्रत्यये दाहव्युज्जक्रन्तिकः 'अविद्याइं'ति अपिचेत्यभ्युद्यये 'आई'ति वाक्यालङ्कारे 'लोहियवच्चाइं'ति लोहितवर्चास्यपि—रुधिरात्मकपुरीषाण्यपि करोति किमन्येन पीडावर्णनेनेति भावः, तानि हि किलात्यन्तवेदनोत्पादके रोगे सति भवन्ति, 'चाउवण्णं'ति चातुर्वर्ण्यं—ब्राह्मणा-दिलोकः । 'झाणंतरियाए'ति एकस्य ध्यानस्य समाप्तिरन्यस्यानारभ्य इत्येषा ध्यानान्तरिका तस्यां 'मणोमाणसिएणं'ति मनस्येव न बहिर्वचनादिभिरप्रकाशितत्वात् यन्मानसिकं दुःखं तन्मनोमानसिकं तेन 'दुवे कवोया' इत्यादेः श्रूयमाणमेवार्थं केचिन्मन्यन्ते ।

अन्ये त्वाहुः—कपोतकः—पक्षिविशेषस्तद्वद्द्वये फले वर्णसाधर्म्यात्ते कपोते—कूष्माण्डे ह्रस्व कपोते कपोतके ते च ते शरीरे वनस्पतिजीवदेहत्वात् कपोतकशरीरे, अथवा कपोतकशरीरे इव घूसरवर्णसाधर्म्यादेव कपोतकशरीरे कूष्माण्डफले एव ते उपसंस्कृते—संस्कृते 'तेहिं नो अट्ठो'ति बहुपापत्वात् 'पारिआसिए'ति परिवासितं ह्यस्तनमित्यर्थः ।

'मज्जारकडए' इत्यादेरपि केचित् श्रूयमाणमेवार्थं मन्यन्ते, अन्ये त्वाहुः—माज्जारो—वायुविशेषस्तदुपशमनाय कृतं—संस्कृतं माज्जारिकृतम्, अपरे त्वाहुःमाज्जारो—विरालिकाभिधानो वनस्पतिविशेषस्तेन कृतं—भावितं यत्तत्तथा, किं तत् ? इत्याह— 'कुर्कुटकमांसकं' बीजपूरकं कटाहम् 'आहाराहि'ति निरवधत्वादिति ।

'पत्तगं भोएति'ति पात्रकं—पिठरकाविशेषं मुञ्चति सिक्कके उपरिकृतं सत्तस्मादवतार-यतीत्यर्थं 'जहा विजयस्स'ति यथा इहैव—इह शते विजयस्य वसुधाराद्युक्तं एवं तस्या अपि वाञ्छित्यर्थं, 'बिलमिवे'त्यादि 'बिले इव' रन्दे इव 'पन्नगभूतेन' सर्पकल्पेन 'आत्मना' करणभूतेन 'तं' सिंहानगारोपनीतमाहारं शरीरकोष्ठके प्रक्षिपतीति 'हट्ठे'ति 'हट्ठः' निव्यार्थिः 'अरोगे'ति निष्पीडः 'तुट्ठे हट्ठ जाए'ति 'तुष्टः' तोषवान् 'हट्ठः' विस्मितः, कस्मादेवम् ? इत्याह—'समणे'-इत्यादि 'हट्ठे'ति नीरोगो जात इति ।

मू. (६५६) भंतेति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदति नमं० २ एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी पाईणजाणवए सव्वानुभूतीनामं अनगारे पगतिभद्दए जाव विणीए। से णं भंते ! तदा गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं तवेणं भासरासीकए समाणे कहिंगए कहिं उववन्ने ?, एवं खलु गोयमा ! ममं अंतेवासी पाईणजाणवए सव्वानुभूतीनामं अनगारे पगईभद्दए जाव विणीए । से णं तदा गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं तवेणं भासरासीकए समाणे उट्ठं चंदिमसूरिय जाव वंभलंतकमहासुक्क कप्पे वीइवइत्ता सहस्सारे कप्पे देवत्ताए उववन्ने, तत्थ णं अत्थेगतियाणं देवाणं अट्ठारस सागरोवमाइं ठिती पत्तत्ता तत्थ णं सव्वानुभूतिस्सवि देवस्स अट्ठारस सागरोवमाइं

ठिठी पन्नता, से णं सव्वानुभूति देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खेणं जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिंति जाव अंतं करेहिंति ।

एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी कोसलजाणवए सुनक्खत्ते नामं अनगारे पगइभइए जाव विणीए, से णं भंते ! तदा णं गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं तवेणं परिताविए समाणे कालमासे कालं किच्चा कहिं गए कहिं उववन्ने ?, एवं खलु गोयमा ! ममं अंतेवासी सुनक्खत्ते नामं अनगारे पगइभइए जाव विणीए ।

से णं तदा गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं तवेणं तेएणं परिताविए समाणे जेणेव ममं अंतिए तेणेव उवागं २ वंदति नमं २ सयमेव पंच महव्वयइं आरुभेति सयमेव पंच महव्वयइं ० समणा य समणीओ य खामेति २ आलोइयपडिक्क ते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा उइं चंदिम-सूरियजाव आरणकप्पे वीईवइत्ता अच्चुए कप्पे देवत्ताए उववन्ने ।

तत्थ णं अत्थेगितियाणं देवाणं बावीसं सागरोवमाइं ठिठी पन्नता, तत्थ णं सुनक्खत्तस्सवि देवस्स बावीसं सागरोवमाइं सेसं जहा सव्वानुभूतिस्स जाव अंतं काहिंति ।

मू. (६५७) एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतेवासी कुसिस्से गोसाले नामं मंखलिपुत्ते से णं भंते ! गोसाले मंखलिपुत्ते कालमासे कालं किच्चा कहिं गं कहिं उवं ?, एवं खलु गोयमा ! ममं अंतेवासी कुसिस्से गोसाले नामं मंखलिपुत्ते समणघायए जाव छउमत्थे चैव कालमासे कालं किच्चा उइं चंदिम जाव अच्चुए कप्पे दे ० उवं, तत्थ णं अत्थेगं देवाणं बावीसं सां ठिठी पं तत्थ णं गोसालस्सवि देवस्स बावीसं सां ठिठी पं ।

से णं भंते ! गोसाले देवे ताओ देवं आउक्खं ३ जाव कहिं उववज्झिहिंति ?, गोयमा ! इहेव जंबू २ भारहे वासे विंजगिरिपायमूले पंडेसु नवणं मां बहुपं जाव वीतिकंताणं जाव सुरुवे दारए पयाहिंति, जंरयणिं च णं से दारए जाइहिंति तं रयणिं च णं सयदुवारे नगरे सभ्भितर-बाहिरिए भारगसो य कुंभगसो य पउभवासे य रयणवासे य वासे वासिहिंति ।

तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो एक्कारसमे दिवसे वीतिकंते जाव संपत्ते बारसाहदिवसे अयमेयारुत्वं गोणं गुणनिष्फन्नं नामधेज्जं काहिंति—जम्हा णं अहं इमंसे दारगंसि जायंसि समाणंसि सयदुवारे नगरे सभ्भितरबाहिरिए जाव रयणवासे वुट्ठे तं होउ णं अहं इमस्स दारगस्स नामधेज्जं महापउमे महां । तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधेज्जं करेहिंति महापउमोत्ति, तए णं तं महापउणं दारगं अम्मापियरो सातिरेगट्ठवासजायगं जाणित्ता सोभनंसि तिहिकरणदिवसनक्खत्त-मुहुत्तंसि महया २ रायाभिसेगेणं अभिसिंचेहिंति, से णं तत्थ राया भविस्सति महया हिमवंत-महंतवन्नओ जाव विहरिस्सइ ।

तए णं तस्स महापउमस्स रत्तो अन्नदा कदायि दो देवा महट्ठिया जाव महेसक्खा सेणाकम्मं काहिंति, तं—पुन्नभदे य माणिभदे य, तए णं सयदुवारे नगरे बहवे राईसरतलवरजाव महेसक्खा सेणाकम्मं जाव सत्थवाहप्पभिईओ अन्नमन्नं सहावेहिंति अं एवं वदेहिंति—जम्हा णं देवाणुप्पिया ! अहं महापउमस्स रत्तो दो देवा महट्ठिया जाव सेनाकम्मं करेहिंति तं—पुन्नभदे य माणिभदे य, तं होउ णं देवाणुप्पिया ! अहं महापउमस्स रत्तो दोच्चं पि नामधेज्जे देवसेने दे ० २ ।

तए णं तस्स महापउमस्स रत्तो दोच्चेऽवि नामधेज्जे भविस्सति देवसेनेति २, तए णं तस्स

देवसेनस्स रत्तो अत्रया कयाइ सेते संखतलविमलसन्निगासे चउदंतं हत्थिरयणे समुप्पजिस्सइ, तए णं से देवसेने राया त सेयं संखतलविमलसन्निगासं चउदंतं हत्थिरयणं दूरुढे समणे सयदुवारं नगरं मज्झमज्जेणं अभिक्खणं २ अतिजाहिति निज्जाहिति य, तए णं सयदुवारे नगरे बहवे राईसरजाव पभिईओ अन्नमन्नं सदावेति अ० २ वदेहिंति—जन्हाणं देवाणुप्पिया! अहं देवसेनस्स रत्तो सेते संखतलसन्निगासे चउदंतं हत्थिरयणे समुप्पजे, तं होउ णं देवाणुप्पिया! अहं देवसेनस्स रत्तो सेते संखतलसन्निगासे चउदंतं हत्थिरयणं समुप्पजे, तं होउ णं देवाणुप्पिया! अहं देवसेनस्स रत्तो तच्चेवि नामधेजे विमलवाहणे वि० २, तए णं तस्स देवसेनस्स रत्तो तच्चेवि नामधेजे विमलवाहणेति ।

तए णं से विमलवाहणे राया अत्रया कदायि समणेहिं निग्गंथेहिं मिच्छं विप्पडिवज्जिहिति अप्पेगतिए आउसेहिंति अप्पेगतिए अवहसिहिंति अप्पेगतिए निच्छोडेहिंति अप्पेगतिए निब्भत्थेहिंति अप्पेगतिए बंधेहिंति अप्पेगतिए निरुंभेहिंति अप्पेगतियाणं छविच्छेदं करेहिंति अप्पेगतिए पमारहेहिंति अप्पेगतियाणं उद्देवेहिंति अप्पेगतियाणं वत्थं पाडग्गहं कंबलं पायपुंछणं आच्छिंदहिंति विच्छिंदहिंति भिंदिहिंति अवहरिहिंति अप्पेगतियाणं भत्तपाणं वोच्छिंदहिंति अप्पेगतिए निन्नगरे करेहिंति अप्पेगतिए निव्विसए करेहिंति ।

तए णं सयदुवारे नगरे बहवे राईसरजाव वदेहिंति—एवं खलु देवाणु० विमलवाहणे राया समणेहिं निग्गंथेहिं मिच्छं विप्पडिवज्जे अप्पेगतिए आउस्सति जाव निव्विसए करेति, तं नो खलु देवाणुप्पिया! एयं अहं सेयं नो खलु एयं विमलवाहणस्स रत्तो सेयं नो खलु एयं रज्जस्स वा रट्ठस्स वा बलस्स वा वाहणस्स वा पुरस्स वा अंतेउरस्स वा जणवयस्स वा सेयं जणं विमलवाहणे राया समणेहिं निग्गंथेहिं मिच्छं विप्पडिवज्जे, तं सेयं नो खलु एयं विमलवाहणस्स रत्तो सेयं नो खलु एयं रज्जस्स वा रट्ठस्स वा बालस्स वा बाहणस्स वा पुरस्स वा अंतेउरस्स वा जणवयस्स वा सेयं जणं विमलवाहणे राया समणेहिं निग्गंथेहिं मिच्छं विप्पडिवज्जे, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया! अहं विमलवाहणं रायं एयमद्वं विन्नवित्तएत्तिकडु अन्नमन्नस्स अंतियं एयमद्वं पडिसुणेति अ० २ जेणेव विमलवाहणे राया तेणेव उ० २ करयलपरिग्गहियं विमलवाहणं रायं जएणं विजएणं वद्धावेति ज० २ एवं व०—एवं खलु देवाणु० समणेहिं निग्गंथेहिं मिच्छं विप्पडिवज्जा अप्पेगतिए आउस्संति जाव अप्पेगतिए निव्विसए करेति ।

—तं नो खलु एयं देवाणुप्पियाणं सेयं नो खलु एयं अहं सेयं नो खलु एयं रज्जस्स वा जाव जणवयस्स वा सेयं जं णं देवाणुप्पिया! समणेहिं निग्गंथेहिं मिच्छं विप्पडिवज्जा तं विरमंतु णं देवाणुप्पिया! एअस्स अट्ठस्स अकरणयाए, तए णं से विमलवाहणे राया तेहिं बहूहिं राईसरजाव सत्थवाहपभिईहिं एयमद्वं विन्नते समणे नो धम्मोति नो तवोति मिच्छा विणएणं एयमद्वं पडिसणेहि तस्स णं सयदुवारस्स नगरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसी भागे एत्थ णं सुभूमिभागे नाम उज्जाणे भविस्सइ सव्वोउय वन्नओ ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं विमलस्स अरहओ पउप्पए सुमंगले नाम अनगारे जाइसंपन्ने जहा धम्मघोसस्स वन्नओ जाव संखित्तविउलतेयलेस्से तिन्नाणोवगए सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स अदूरसामंते छट्ठंछट्ठेणं अनि० जाव आयावेमाणे विहरिस्सति ।

तए णं से विमलवाहणे राया अत्रया कदायि रहचरियं काउं निज्राहिति, तए णं से विमलवाहणे राया सुभूमिभागस्स उज्जाणस्स अदूरसामंते रहचरियं करेमाणे सुमंगलं अनगारं छट्ठंछट्ठेणं जाव आयावेमाणं पासिहिति पा० २ आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे सुमंगलं अनगारं रहसिरेणं नोलावेहिति ।

तए णं से सुमंगले अनगारे विमलवाहणेणं रत्ना रहसिरेणं नोलाविए मसाणे सणियं २ उट्ठेहिति उ० २ दोच्चंपि उट्ठं बाहाओ पगिज्झिय जाव आयावेमाणे विहरिस्सति, तए णं से विमलवाहणे राया सुमंगलं अनगारं दोच्चंपि रहसिरेणं नोलावेहिति ।

तए णं से सुमंगलं अनगारे विमलवाहणेणं रत्ना दोच्चंपि रहसिरेणं नोलाविए समाणे सणियं २ उट्ठेहिति उ० २ ओहिं पउंजति २ ता विमलवाहणस्स रण्णे तीतद्धं ओहिणा आभोएहिति २ ता विमलवाहणं रायं एवं वडिहिति--नो खलु तुमं विमलवाहणे राया नो खलु तुमं देवसेने राया नो खलु तुमं महापउमे राया, तुमण्णं इओ तच्चे भव्याहणे गोसाले नामं मंखलिपुत्ते होत्या समणघायए जाव छउमत्थे चेव कालगए ।

तंजति ते तदा सव्वानुभूतिणा अनगारेणं पभुणावि होऊणं सम्मं सहियं खमियं तितिकखयं अहियासियं जइ ते तदा सुनक्खत्तेणं अण० जाव अहियासियं, जइ ते तदा समणेणं भगवया महावीरेणं पभुणावि जाव अहियासियं, तं नो खलु ते अहं तथा सम्मं सहिस्सं जाव अहियासिस्सं, अहं ते नवरं सहयं सरहं ससारहियं तवेणं तेएणं एगाहच्चं कूडाहच्चं भासरासिं करेज्जामि ।

तए णं से विमलवाहणे राया सुमंगलेणं अनगारेणं एवं वुत्ते समाणे आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे सुमंगलं अनगारं तच्चंपि रहसिरेणं नोलावेहिति, तए णं से सुमंगले अनगारे विमलवाहणेणं रण्णा तच्चंपि रहसिरेणं नोलाविए समाणे आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे आयावण-भूमीओ पच्चोरुभइ आ० २ तेयासमुग्घाएणं समोहनहिति तेया० २ सत्तड्ड पयाइ पच्चोसकहिति सत्तड्ड० २ विमलवाहणं रायं सहयं सरहं ससारहियं तवेणं तेएणं जाव भासरासिं करेहिति ।

सुमंगलेणं भंते ! अणगारे विमलवाहणं रायं सहयं जाव भासरासिं करेता कहिं गच्छिहिति कहिं उववज्जिहिति ?, गोयमा ! सुमंगले अणगारे णं विमलवाहणं रायं सहयं जाव भासरासिं करेता बहूहिं चउत्थ छट्ठड्डमसमदुवालसजावविचित्तेहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे बहूइं वासाइं सामन्नपरियागं पाउणेहि २ ता मासियाए संलेहणाए सड्ढिं भत्ताए अणसणाए जाव छेदेत्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते उट्ठं चंदिमजाव गेविज्जविमणावाससयं वीयीवड्त्ता सव्वड्डसिद्धे महाविमाणे देवत्ताए उववज्जिहिति ।

तत्थ णं देवाणं अजहन्नमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिती प०, तत्थ णं सुमंगलस्सवि देवस्स अजहन्नमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिती पत्रत्ता । से णं भंते ! सुमंगले देवे तमओ देवलोगाओ जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिति जाव अंतं करेति ।

वृ. 'भारगसो य' ति भारपरिमाणतः, भारश्च--भारकः पुरुषोद्वहनीयो विंशतिपलशतप्रमाणो वेति, 'कुंभगसो य' ति कुम्भो--जघन्य आढकानां षष्ट्या मध्यमस्त्वशीत्या उत्कृष्टः पुनः शतेनेति, 'पउमवासे य रणवासे य वासे वासिहिति' ति 'वर्ष' वृष्टिर्वर्षिष्यति, किंविधः ? इत्याह--'पच्चवर्षः'

पद्मवर्षरूपः, एवं रत्नवर्ष इति, 'सेए'ति श्वेतः, कथंभूतः ?

'संखदलविमलसन्निगासे'ति शङ्खस्य यद्दलं—खण्डं तलं वा तद्रूपं विमलं तत्संनिकाशः—सदृशो यः स तथा, प्राकृत्वाच्चैवं समासः, 'आउसिहिइ'ति आक्रोशान् दास्यति 'निच्छोडेहिइ'ति पुरुषान्तरसन्धिदहस्ताद्यवयवाः कारणतो ये श्रमणास्तांस्ततो वियोजयिष्यति 'निम्भत्थेहिइ'ति आक्रोशव्यतिरिक्तदुर्वचनानि दास्यति 'पमारोहिइ'ति प्रमारं—मरणक्रियाप्रारम्भं करिष्यति प्रमारयिष्यति 'उद्देहिइ'ति अपद्रावयिष्यति ।

अथवा 'पमारिहिइ'ति मारयिष्यति 'उद्देहिइ'ति उपद्रवान् करिष्यति 'आच्छिदिहिइ'ति ईषत् छेत्यति 'विच्छिदेहिइ'ति विशेषेण विविधतया वा छेत्यति 'भिदिहिइ'ति स्फोटयिष्यति पात्रपेक्षमेतत् 'अवहरिहिइ'ति अपहरिष्यति—उद्दालयिष्यति 'निन्नगरे करेहिइ'ति 'निन्नगरान्' नगरनिष्क्रान्तान् करिष्यति, 'रज्जस्स व'ति राज्यस्य वा, राज्यं च राजादिपदार्थसमुदायः, आह च—

॥ १ ॥

“स्वान्यमात्यश्च राष्ट्रं च, कोशो दुर्गं बलं सुहृत् ।

सप्ताङ्गमुच्यते राज्यं, बुद्धिसत्त्वसमाश्रयम् ॥”

राष्ट्रादयस्तु तद्विशेषाः, किन्तु राष्ट्रं—जनपदैकदेशः, 'विरमंतु णं देवाणुप्पिया ! एअस्स अट्ठस्स अकरणयाए'ति विरमणं किल वचनाद्यपेक्षयाऽपि स्यादत उच्यते—अकरणतया—करणनिषेधरूपतया ।

'विमलस्स'ति विमलजिनः किलोत्सर्पिण्यामेकविंशतितमः समवाये दृश्यते स घावसर्पिणीचतुर्थजिनस्थाने प्राप्नोति तस्माच्चावार्चीनजिनान्तरेषु बहवः सागरोपमकोटयोऽतिक्रान्ता लेभ्यन्ते, अयं च महापद्मो द्वाविंशतेः सागरोपमाणामन्ते भविष्यती दुःखगमभिदं, अथवा यो द्वाविंशतेः सागरोपमाणामन्ते तीर्थकृदुत्सर्पिण्यां भविष्यति तस्यापि विमल इति नाम संभाव्यते, अनेकाभिधानाभिधेयत्वान्महापुरुषाणामिति, 'पउप्पए'ति शिष्यसन्तानः ।

'जहा धम्मधोसस्स वज्जओ'ति यथा धर्मघोषस्य—एकादशशतैकादशोद्देशकाभिहितस्य वर्णकस्तथाऽस्य वाच्यः, स च 'जाइसंपन्ने कुलसंपन्ने बलसंपन्ने' इत्यादिरिति 'रहचरियं'ति रथचर्या 'नोल्लावेहिइ'ति नोदयिष्यति—प्रेरयिष्यति सहितमित्यादय एकार्थाः ।

मू. (६५८) विमलवाहणे णं भंते ! राया सुमंगलेणं अनगारेणं सहए जाव भासरासीकए समाणे कहिं गच्छेहिहि कहिं उववज्जिहिहि ? , गोयमा ! विमलवाहणे णं राया सुमंगलेणं अनगारेणं सहये जाव भासरासीकए समाणे अहेसत्तमाए पुढवीए उक्कोसकालड्डियंसि नरगंसि नेरइयत्ताए उववज्जिहिहि । से णं ततो अनंतरं उव्वट्ठिता मच्छेसु उववज्जिहिहि, से णं तत्थ सत्थवज्जे दाहवक्कंतीए कालमासे कालं किच्चा दोच्चं पि अहे सत्तमाए पुढवीए उक्कोस कालड्डित्तीयंसि नरगंसि नेरइयत्ताए उववज्जिहिहि, से णं तओऽनंतरं उव्वट्ठिता दोच्चं पि मच्छेसु उववज्जिहिहि —

तत्थवि णं सत्थवज्जे जाव किच्चा छट्ठीए तमाए पुढवीए उक्कोसकालड्डियंसि नरगंसि नेरइयत्ताए उववज्जिहिहि । से णं तओहिंतो जाव उव्वट्ठिता इत्थियासु उववज्जिहिहि, तत्थवि णं सत्थवज्जे दाह जाव दोच्चं पि छट्ठीए तमाए पुढवीए उक्कोसकाल जाव उव्वट्ठिता दोच्चं पि इत्थियासु उवव०, तत्थावे णं सत्थवज्जे जाव किच्चा पंचमाए धूमप्पभाए पुढवीए उक्कोसकाल जाव उव्वट्ठिता उरएसु उववज्जिहिहि, तत्थवि णं सत्थवज्जे जाव किच्चा दोच्चं पि पंचमाए जाव उव्वट्ठिता दोच्चं पि

उरएसु उववज्जिहिति, जाव किच्चा चउत्थीए पंकप्पभाए पुढवीए उक्कोसकालट्टितीयंसि जाव उव्वट्ठिता सीहेसु उववज्जिहिति तत्थवि णं सत्थवज्जे तहेव जाव किच्चा दोच्चंपि चउत्थीए पंकजाव उव्वट्ठिता दोच्चंपि सीहेसु उवव० जाव किच्चा तच्चाए वालुयप्पभाए उक्कोसकालजाव उव्वट्ठिता पक्खीसु उवव० ।

तत्थवि णं सत्थवज्जे जाव किच्चा दोच्चंपि तच्चाए वालुयजाव उव्वट्ठिता दोच्चंपि पक्खीसु उवव० जाव किच्चा दोच्चाए सक्करप्पभाए जाव उव्वट्ठिता सिरीसवेसु उवव० तत्थवि णं सत्थ० जाव किच्चा दोच्चंपि दोच्चाए सक्करप्पभाए जाव उव्वट्ठिता दोच्चंपि सिरीसवेसु उवव० ।

—जाव किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसकालट्टितीयंसि नरगंसि नेरइयत्ताए उववज्जिहिति, जाव उव्वट्ठिता सन्नीसु उवव० तत्थवि णं सत्थवज्जे जाव किच्चा असन्नीसु उववज्जिहिति, तत्थवि णं सत्थवज्जे जाव किच्चा दोच्चंपि इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पलिओवमस्स असंखेज्ज भागट्टितीयंसि नरगंसि नेरइयत्ताए उववज्जिहिति ।

से णं तओ जाव उव्वट्ठिता जाइं इमाइं खहयरविहाणाइं भवंति, तं०—चम्मपक्खीणं लोमपक्खीणं समुग्गपक्खीणं विययपक्खीणं तेसु अनेगसयसहस्सखुत्तो उदाइत्ता २ तत्थेव २ भुज्जो २ पच्चाहिति, सब्बत्थवि णं सत्थवज्जे दाहवक्कंतीए कालमासे कालं किच्चा जाइं इमाइं भुयपरिसप्पविहाणाइं भवंति, तंजहा—गोहाणं नउत्ताणं जहा पन्नवणापए जाव जाहगाणं ।

—तेसु अनेगसयसहस्सखुत्तो सेसं जहा खहचराणं जाव किच्चा जाइं इमाइं उरपरिसप्पविहाणाइं भवंति तं०—अहीणं अयगराणं आसालियाणं महोरगाणं, तेसु अणेगंसयसह० जाव किच्चा जाइं इमाइं चउत्थदविहाणाइं भवंति, तं०—एगखुराणं दुखुराणं गंडीपदाणं सणहपदाणं, तेसु अणेगसय-सहस्स जाव किच्चा जाइं इमाइं जलयरविहाणाइं भवंति तं०—मच्छाणं कच्छमाणं जाव सुसुमाराणं, तेसु अणेगसयसह० जाव किच्चा जाइं इमाइं चउरिंदियविहाणाइं भवंति, तं०—अंधियाणं पोत्तियाणं जहा पन्नवणापदे जाव गोमयकीडाणं ।

तेसु अनेगसयसह जाव किच्चा जाइं इमाइं तेइंदियविहाणाइं भवंति, तं०—उववियाणं जाव हत्थिसोडाणं तेसु अनेगजाव किच्चा जाइं इमाइं बेइंदियविहाणाइं भवंति तं०—पुलाकिमियाणं जाव समुद्लिक्खाणं, तेसु अनेगसयजाव किच्चा जाइं इमाइं वणस्सइविहाणाइं भवंति, तं०—रुक्खाणं गुच्छाणं जाव कुहणाणं, तेसु अनेगसय जाव पच्चायाइस्सइ, उस्सन्नं च णं कडुयरुक्खेसु कडुयवल्लीसु सब्बत्थवि णं सत्थवज्जे जाव किच्चा जाइं इमाइं वाउक्कायविहाणाइं भवंति ।

तंजहा—पाईणवायाणं जाव सुद्धवायाणं तेसु अनेगसयसहस्सजाव किच्चा जाइं इमाइं तेउक्काइयविहाणाइं भवंति, तं०—इंगालाणं जाव सूरकंतमणिनिसियाणं, तेसु अनेगसयसह० जाव किच्चा जाइं इमाइं आउक्काइयविहाणाइं भवंति, तं०—उस्साणं जाव खातोदगाणं, तेसु अनेगसयसहजाव पच्चायातिसइ, उस्सण्णं च णं खारोदएसु खातोदएसु, सब्बत्थवि णं सत्थवज्जे जाव किच्चा जाइं इमाइं पुढविक्काइयविहाणाइं भवंति ।

—तं०—पुढवीणं सक्कराणं जाव सूरकंताणं, तेसु अनेगसयजाव पच्चायाहिति, उस्सन्नं च णं खरबायरपुढविक्काइएसु, सब्बत्थवि णं सत्थवज्जे जाव किच्चा रायगिहे नगरे बाहिं खरियत्ताए उववज्जिहेइ, तत्थवि णं सत्थवज्जे जाव किच्चा दुच्चंपि रायगिहे नगरे अंतो खरियत्ताए उववज्जिहिति,

तत्थवि णं सत्थवज्जे जाव किम्मा ॥

वृ. 'सत्थवज्जे'ति शस्त्रवध्यः सन् 'दाहवक्कंतीए'ति दाहोत्पत्त्या कालं कृत्वेति योगः दाहव्युत्क्रान्तिको वा भूत्वेति शेषः, इह च यथोक्तक्रमेणैवासज्जिप्रभृतयो रत्नप्रभादिषु यत् उत्पद्यन्त इत्यसौ तथैवोत्पादितः, यदाह—

॥ १ ॥ “अस्सन्नी खलु पढमं दोछं च सिरीसिवा तइय पक्खी ।

सीहा जंति चउत्थि उरगा पुण पंचमि पुढविं ॥

छट्ठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमि पुढविं । इति ।

'खहचरविहाणाइं'ति इह विधानानि—भेदाः 'चम्मपक्खीणं'ति वलुलीप्रभृतीनां 'लोमपक्खीणं'ति हंसप्रभृतीनां 'समुग्गपक्खीणं'ति समुद्रगकाकारपक्षवतां मनुष्यक्षेत्रबहिर्वर्तिनां 'विययपक्खीणं'ति विस्तारितपक्षवतां समयक्षेत्रबहिर्वर्तिनामेवेति 'अणेगसयसहस्सखुत्तो' इत्यादि तु यदुक्तं तत्सान्तरमवसेयं, निरन्तरस्य पञ्चेन्द्रियत्वलाभस्योत्कर्षतोऽप्यष्टभवप्रमाणस्यैव भावात्

यदाह—'पंचिंदियतिरियनरा सत्तइभवा भवग्गहेण'ति 'जहा पन्नवणापए'ति प्रज्ञापनायाः प्रथमपदे, तत्र चैवमिदं—'सरडणं सल्लण'मित्यादि ।

'एगखुराणं'ति अश्वादीनां 'दुखुराणं'ति गवादीनां 'गंडीपयाणं'ति हस्त्यादीनां 'सणहप्पयाणं'ति सनखपदानां सिंहदिनखराणां 'कच्छमाणं'ति इह यावत्करणादिदं दृश्यं—'गाहाणं मगराणं पोत्तियाणं'इत्यत्र 'जहा पन्नवणापए'ति अनेन यत्सूचितं तदिदं—'मच्छियाणं गमसियाणं'मित्यादि, 'उवचियाणं' इह यावत्करणादिदं दृश्यं—'रोहिणियाणं कुंधूणं पिविलियाणं'मित्यादि, 'पुलाकिमियाणं'मित्यत्र यावत्करणादिदं दृश्यं—

'कुच्छिकिमियाणं गंडूलगाणं गोलोमाणं'मित्यादि, 'रुक्खाणं'ति वृक्षाणामेकास्थिकबहुबीजकभेदेन द्विविधानां, तत्रैकास्थिकाः निम्बाप्रादयः बहुबीजा—अस्थिकतिन्दुकादयः, 'गुच्छाणं'ति वृन्ताकीप्रभृतीनां यावत्करणादिदं दृश्यं—

'गुम्माणं लयाणं वल्लीणं पव्वगाणं तणाणं वलयाणं हरियाणं ओसहीणं जलरुहाणं'ति तत्र 'गुल्मानां' नवमालिकाप्रभृतीनां 'लतानां' पद्मलतादीनां 'वल्लीनां' पुष्पफलीप्रभृतीनां 'पर्वकाणाम्' इक्षुप्रभृतीनां 'तृणानां' दर्भकुशादीनां 'वलयाणां' तालतमालादीनां 'हरितानाम्' अध्यारोहकन्दुलीयकादीनाम् 'औषधीनां' शालिगोधूमप्रभृतीनां 'जलरुहाणां' कुमुदादीनां 'कुहणाणं'ति कुहुणानाम् आयुकायप्रभृतिभूमास्फोटानाम् 'उत्सन्नं च णं'ति बाहुल्येन पुनः, 'पाईणवायाणं'ति पूर्ववातानां यावत्करणादेवं दृश्यं—

'पडीणवायाणं दाहिणवायाणं'मित्यादि, 'सुद्धवायाणं'ति मन्दस्तिमितवायूनाम्, 'इंगालाणं' इह यावत्करणादेवं दृश्यं—'जालाणं मुम्पुराणं अच्चीणं'मित्यादि, तत्र च 'ज्वालानाम्' अनलसम्बद्धस्वरूपाणां 'मुम्पुराणां' फुक्फुकादौ मसृणाग्निरूपाणाम् 'अर्चिषाम्' अनलाप्रतिबद्धज्वालानामिति 'ओसाणं'ति रात्रिजलानाम्, इह यावत्करणादिदं दृश्यं—

'हिमाणं महियाणं'ति, 'खाओदयाणं'ति खातायां—भूमौ यान्युदकानि तानि खातोदकानि, 'पुढवीणं'ति मृत्तिकाणां 'सक्कराणं'ति शर्करिकाणां यावत्करणादिदं दृश्यं—'चालुयाणं उवलाणं'ति, 'सूरकंताणं'ति मणिविशेषाणां, 'वाहिं खरियत्ताए'ति नगरवहिवर्तिविश्यात्वेन प्रान्तजवेश्या-

त्वेनेत्यन्ये, 'अंतोखरियत्ताए'ति नगराभ्यन्तरवेश्यात्वेन विशिष्टवेश्यात्वेनेत्यन्ये ।

मू. (६५९) इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे विंजगिरिपायमूले बेभेले सत्रिवेसे माहणकुलंसि दारियत्ताए पद्यायाहिति । तए णं तं दारियं अम्मापियरो उम्मुक्कवालभावं जोव्वण-गमणुप्पत्तं पडिरुवणं सुक्कणं पडिरुविएणं विणएणं पडिरुवियसस भत्तारस्स भारियत्ताए दलइस्सति, सा णं तस्स भारिया भविस्सति इडा कंता जाव अणुमया भंडकरंडगसमाणा तेल्लकेला इव सुसंगोविया चेलपेडा इव सुसंपरिगहिया रयणकरंडओ विव सुसारक्खिया सुसंगोविया मा णं सीयं मा णं उण्हं जाव परिस्सहोवसग्गा फुसंतु ।

तए णं सा दारिया अन्नदा कदायि गुब्बिणी ससुरकुलाओ कुलधरं निजमाणी अंतरा दवग्गिजालाभिहया कालमासे कालं किच्चा दाहिणिल्लेसु अग्गिकुमारेसु देवेसु देवत्ताए उववज्जिहिति, से णं ततोहिंतो अनंतरं उव्वट्ठिता माणुस्सं विग्गहं लभिहिति माणुस्सं २ केवलं बोहिं बुज्झिहिति के० २ मुंडे भवित्ता आगाराओ अनगारियं पव्वहिति, तत्थविय णं विराहियसामन्ने कालमासे कालं किच्चा दाहिणिल्लेसु असुरकुमारेसु देवेसु देवत्ताए उववज्जिहिति ।

से णं तओहिंतो जाव उव्वट्ठिता माणुस्सं विग्गहं तं चेव जाव तत्थवि णं विराहियसामन्ने कालमासे जाव किच्चा दाहिणिल्लेसु नागकुमारेसु देवेसु देवत्ताए उववज्जिहिति, से णं तओहिंतो अनंतरं एवं एणं अभिलावेणं दाहिणिल्लेसु सुवन्नकुमारेसु एवं विज्जुकुमारेसु एवं अग्गिकुमारवज्जं जाव दाहिणिल्लेसु थणियकुमारेसु से णं तओ जाव उव्वट्ठिता माणुस्सं विग्गहं लभिहिति जाव विहाहियसामन्ने जोइसिएसु देवेसु उववज्जिहिति ।

से ण तओ अनंतरं चयं चइत्ता माणुस्सं विग्गहं लभिहिति जाव अविराहियसामन्ने कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववज्जिहिति, से णं तओहिंतो अनंतरं चयं चइत्ता माणुस्सं विग्गहं लभिहि केवलं बोहिं बुज्झिहिति, तत्थवि णं अविराहियसामन्ने कालमासे कालं किच्चा ईसाणे कप्पे देवत्ताए उववज्जिहिति । से णं तओ चइत्ता माणुस्सं विग्गहं लभिहिति, तत्थवि णं अविराहियसामन्ने कालमासे कालं किच्चा सणकुमारे कप्पे देवत्ताए उववज्जिहिति, से णं तओहिंतो एवं जहा सणकुमारे तथा बंभलोए महासुक्के आणए आरणे ।

से णं तओ जाव अविरिहायसामन्ने कालमासे कालं किच्चा सव्वइसिद्धे महाविमाणे देवत्ताए उववज्जिहिति, से णं तओहिंतो अनंतरं चयं चइत्ता महाविदेहे वासे जाइं इमाइं कुलाइं भवति-अह्माइं जाव अपरिभूयाइं, तहप्पगारेसु कुलेसु पुत्तत्ताए पद्यायाहिति, एवं जहा उववाइए ददप्पइन्नवत्तव्वया सच्चेव वत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा जाव केवलवरानाणदंसणे समुप्पज्जिहिति ।

तए णं से ददप्पइन्ने केवली अप्पणो तीअद्धं आभोएहीइ अप्प० २ समणे निग्गंथे सद्दावेहिति सम० २ एवं वदिहीइ-एवं खलु अहं अज्जो ! इओ चिरातीयात अद्धाए गोसाले नामं मंखलिपुत्ते होत्था समणघायए जाव छउमत्थे चेव कालगए तम्मूलं च णं अहं अज्जो ! अनादीयं अणवदग्गं जाव संसारकंतरं अणुपरियट्ठिहिति जहा णं अहं ।

तए णं ते समणा निग्गंथा ददप्पइन्नस्स केवलस्स अंतियं एयम० सो० निसम्म भीया तत्था तसिया संसारभउव्विग्गा ददप्पइन्नं केवलं वंदिहिति वं० २ तस्स ठाणस्स आलोइएहिंति निंदिहिंति जाव पडिवज्जिहिति, तए णं से ददप्पइन्ने केवली बहूइं वासाइं केवलपरियागं पाउणिहिति

बहूहिं २ अप्पणो आउसेसं जाणेता भत्तं पच्चक्खाहिंति एवं जहा उववाइए जाव सव्वदुक्खाणमत्तं काहिंति । सेवं भत्ते ! २ ति जाव विहरइ ॥

वृ. 'पडिखविणं सुक्केणं' ति 'प्रतिरूपकेन' उचितेन शुक्लेन—दानेन 'भंडकरंडगसमाणे' ति आभरणभाजनतुल्या आदेयेत्यर्थः 'तेल्लकेला इव सुसंगोविण' ति तैलकेला इव—तैलाश्रयो भाजनविशेषः सौराष्ट्रप्रसिद्धः सा च सुष्ठु संगोपनीया भवत्यन्यथा लुठति ततश्च तैलहानिः स्यादिति, 'चेलपेडा इव सुसंगपरिगहिय' ति चेलपेडावत्—वस्त्रमञ्जूषेव सुष्ठु संपरिवृता (गृहीता)—निरुपद्रवे स्थाने निवेशिता ।

'दाहिणिह्लेसु असुरकुमारेसु देवेसु देवताए उववज्झिहिंति' ति विराधितश्रामण्यत्वादयथाऽ-नगाराणां वैमानिकेष्वेवोत्पत्तिः स्यादिति, यच्चेह 'दाहिणिह्लेसु' ति प्रोच्यते तत्तस्य क्रूरकर्मत्वेन दक्षिणक्षेत्रेष्वेवोत्पाद इति कृत्या, 'अविराहियसामन्ने' ति आराधितचरण इत्यर्थः, आराधितचरणता चेह चरणप्रतिपत्तिसमयादारभ्य मरणान्तं यावन्निरतिचारतया तस्य पालना, आह च—

॥ ११ ॥

“आराहणा य एत्थं चरणपडिवत्तिसमयओ पभिई ।

आमरणंतमजस्स संजमपरिपालणं विहिणा ॥” इति ।

एवं चेह यद्यपि चारित्रपतिपत्तिभवा विराधनायुक्ता अग्निकुमारवर्जभवनपति-ज्योतिष्कत्वहेतुभवसहिता दश अविराधनाभवास्तु यथोक्तसौधर्मादिदेवलोकसर्वार्थसिद्धयु-त्पत्तिहेतवः सप्ताष्टमश्च सिद्धिगमनभव इत्येवमष्टादश चारित्रभवा उक्ताः, श्रूयन्ते चाष्टैव भवांश्चारित्रं भवति तथाऽपि न विरोधः, अविराधनाभवानामेव ग्रहणादिति, अन्ये त्वाहुः—

“अद्भु भवा उ चरित्ते” इत्यत्र सुत्रू आदानभवानां वृत्तिकृता व्याख्यातत्वं चारित्रप्रतिपत्ति-विशेषिता एव भवा ग्राह्याः, नाराधनाविराधनाविशेषणं कार्यम्, अन्यथा यद्भगवता श्रीमन्महा-वीरेण हालिकाय प्रव्रज्या बीजमिति दापिता तन्निरर्थकं स्यात्, सम्यक्त्वमात्रेणैव बीजमात्रस्य सिद्धत्वात्, यत्तु चारित्रदानं तस्य तदष्टमचारित्रे सिद्धिरेतस्य स्यादिति विकल्पादुपपन्नं स्यादिति ।

यच्च दशसु विराधनाभवेषु तस्य चारित्रमुपवर्णितं तद्द्रव्यतोऽपि स्यादिति न दोष इति, अन्ये त्वाहुः—न हि वृत्तिकारवचनमात्रावष्टम्भादेवाधिकृतसूत्रमन्यथा व्याख्येयं भवति, आवश्यकचूर्णिकारेणाप्याराधनापक्षस्य समर्थितत्वादिति ।

‘एवं जहा उववाइए’ इत्यादि भावितमेवाम्मडपरिव्राजककथानक इति ॥

शतकं—१५ समाप्तम्

श्रीमन्महावीरजिनप्रभावाद्गोशालकाहङ्कङ्कितवद्गतेषु ।

समस्तविघ्नेषु समापितेयं, वृत्तिः शते पञ्चदशे मयेति ॥

मुनि दीपरत्नसागेण संशोधितासम्पादिता भगवतीअङ्ग सूत्रे

पञ्चदशशतकस्य अभयदेवसूरि विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

शतकं—१६

वृ. व्याख्यातं पञ्चदशं शतं, तत्र चैकेन्द्रियादिषु गोशालकजीवास्थानेकधा जन्म मरणं चोक्तं, इहापि जीवस्य जन्ममरणाद्युच्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येयमुद्देशकाभिधानसूचिका गाथा—

मू. (६६०) अहिगरणि जरा कम्मे जावतियं गंगदत्त सुमिणे य ।

उवओग लोग बलि ओही दीव उदही दिसा थणिया ॥

वृ. 'अहिगरणी'त्यादि, 'अहिगरणि'ति अधिक्रयते-घ्रियते कुट्टनार्थं लोहादि यस्यां साऽधिकरणी-लोहाराद्युपकरणविशेषस्तदभूतिपदार्थविशेषितार्थविषय उद्देशकोऽधिकरण्ये-वोच्यते, स चात्र प्रथमः 'जर'ति जराघर्षविषयत्वाज्जरेति द्वितीयः ।

'कम्मे'ति कर्मप्रकृतिप्रभृतिकार्यविषयत्वात्कर्म्येति तृतीयः, 'जावइयं'ति 'जावइय'मित्य-नेनादिशब्देनोपलक्षितो जावइयमिति चतुर्थः । 'गंगदत्त'ति गङ्गदत्तदेववक्तव्यताप्रतिबद्धत्वाद् गङ्गदत्त एव पञ्चमः, 'सुमिणे य'ति स्वन्विषयत्वात्स्वन् इति षष्ठः ।

'उवओग'ति उपयोगार्थप्रतिपादकत्वादुपयोग एव सप्तमः, 'लोग'ति लोकस्वरूपाभि-धायकत्वाल्लोक एवाष्टमः । 'बलि'ति बलिसम्बन्धिपदार्थाभिधायिकत्वाद्बलिवेन नवम्, 'ओहि'ति अवधिज्ञान-प्ररूपणार्थत्वाद्बलिवेन दशमः ।

'दीव'ति द्वीपकुमारवक्तव्यतार्थो द्वीप एवैकादशः 'उदहि'ति उदधिकुमारविषय-त्वादुदधिवेन द्वादशः ।

'दिसि'ति दिक्कुमारविषयत्वाद्दिगेव त्रयोदशः, 'थणिए'ति स्तनितकुमारविषयत्वात्स्तनित एवं चतुर्दश इति ।

—: शतकं -१६-उद्देशक:-१ :-

मू. (६६१) तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव पज्जुवासमामे एवं वयासी-अत्थि णं भंते ! अधिकरणिंसी वाउयाए वक्कमति ?, हंता अत्थि, से भंते ! किं पुड्डे उद्दाइ अपुड्डे उद्दाइ ?, गोयमा ! पुड्डे उद्दाइ नो अपुड्डे उद्दाइ, से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ एवं जहा खंदए जाव नो असरीरी निक्खमइ ।

वृ. तत्राधिकरणीत्युद्देशकार्यप्रस्तावनार्थमाह--'तेण'मित्यादि, 'अत्थि'ति अस्त्ययं पक्षः 'अहिगरणिंसी'तति अधिकरण्यां 'वाउयाए'ति वायुकायः 'वक्कमइ'ति व्युत्क्रामति अयोधनाभि-घातेनोत्पद्यते, अयं चाक्रान्तसम्भवत्वेनादावचेतनतयोत्पन्नोऽपि पश्चात्सचेतनीयभवतीति सम्भाव्यत इति । उत्पन्नश्च सन् प्रियत इति प्रश्नयन्नाह--'से भंते'इत्यादि, 'पुड्डे'ति स्पृष्टः स्वकायशस्त्रादिना सशरीरश्च कडेवरात्रिष्कामति कार्मणाद्यपेक्षया औदारिकाद्यपेक्षया त्वशरीरीति ॥

अग्निसहचरत्वाद्वायोर्वायुसूत्रानन्तरमग्निसूत्रमाह--

मू. (६६२) इंगालकारियाए णं भंते ! अग्निकाए केवतियं कालं संचिद्धति ?, गोयमा ! जहवेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि राइंदियाइ, अत्रेवि तत्थ वाउयाए वक्कमति, न विणा वाउयाएणं अग्निकाए उज्जलति ॥

वृ. 'इंगाले'त्यादि, 'इंगालकारियाए'ति अङ्गारान् करोतीति अङ्गारकारिका--अग्निशकटिका तस्यां, न केवलं तस्यामग्निकायो भवति 'अत्रेऽविऽत्थ'ति अन्योऽप्यत्र वायुकायो व्युत्क्रामति, यत्रानिस्तत्र वायुरितिकृत्वा, कस्मादेवमित्याह-- 'न विणे'त्यादि ।

अग्न्यधिकारादेवाग्नितप्तलोहमधिकृत्याह--

मू. (६६३) 'पुरिसे णं भंते ! अयं अयकोड्डंसी अयोमएणं संडासएणं उव्विहमाणे वा पव्विहमाणे वा कतिकिरिए ?, गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे अयं अयकोड्डंसी अयोमएणं

संडासएणं उव्विहिति वा पव्विहिति वा तावं च णं से पुरिसे कातियाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे, जेसिंपिय णं जीवाणं सरीरेहिंतो अए निव्वत्तिए अयकोट्टे निव्वत्तिए संडासए निव्वत्तिए इंगाला निव्वत्तिया इंगालकट्ठिणि निव्वत्तिया भत्था निव्वत्तिया तेवि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा ।

पुरिसे णं भंते ! अयं अयकोट्टाओ अयोमएणं संडासएणं गहाय अहिकरणिसि उक्खिब्वमाणे वा निक्खिब्वमाणे वा कतिकिरिए ?, गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे अयं अयकोट्टाओ जाव निक्खिब्व वा० तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे

जेसिंपि णं जीवा णं सरीरेहिंतो अयो निव्वत्तिए संडासए निव्वत्तिए चम्भेट्टे निव्वत्तिए मुट्ठिए निव्वत्तिए अधिकरणि० अधिकरणिखोडी नि० उदगदोणी नि० अधिकरणसाला निव्वत्तिया तेवि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा ॥

वृ. 'पुरिसे णं भंते !' इत्यादि, 'अयं' ति लोहम् 'अयकोट्टंसि' ति लोहप्रतापनार्ते कुशूले 'उव्विहमाणे व' ति उल्लिपन् वा 'पव्विहमाणे व' ति प्रक्षिपन् वा 'इंगालकट्ठिणि' ति ईषद्वङ्गाग्रा लोहमययष्टि 'मत्थ' ति ध्मानखल्ला, इह चायः प्रभृतिपदार्थनिर्वर्तकजीवानां पञ्चक्रियत्वमविरति-भावेनावसेयमिति ।

'चम्भेट्टे' ति लोहमयः प्रतलायतो लोहादिकुट्टनप्रयोजनो लोहकाराद्युपकरणविशेषः, 'मुट्ठिए' ति लघुतरो धनः 'अहिकरणिखोडि' ति यत्र काष्ठेऽधिकरणी निवेश्यते 'उदगदोणि' ति जलभाजनं यत्र तप्तं लोहं शीतलीकरणाय क्षिप्यते 'अहिकरणसाल' ति लोहपरिकर्मगृहम् ।

प्राक्क्रियाः प्ररूपियास्तासु चाधिकरणिकी, सा चाधिकरणिनोऽधिकरणे सति भवतीत्य-तस्तद्व्यतिरूपणायाह—

मू. (६६४) जीवे णं भंते ! कं अधिकरणी अधिकरणं ?, गोयमा ! जीवे अधिकरणीवि अधिकरणंपि, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवे अधिकरणीवि अधिकरणंपि ?, गोयमा ! अविरतिं पडुच्च से तेणट्ठेणं जाव अहिकरणंपि ॥

नेरइए णं भंते ! किं अधिकरणी अधिकरणं ?, गोयमा ! अधिकरणीवि अधिकरणंपि एवं जहेव जीवे तहेव नेरइएवि, एवं निरंतरं जाव वेमाणिए ।

जीवे णं भंते किं साहिकरणी निरहिकरणी ? गोयमा ! साहिकरणी नो निरहिकरणी, से केणट्ठेणं पुच्छ, गोयमा ! अविरतिं पडुच्च, से तेणट्ठेणं जाव नो निरहिकरणी एवं जाव वेमाणिए

जीवेणं भंते ! किं आयाहिकरणी पराहिकरणी तदुभयाहिकरणी, गोयमा ! आयाहिकरणीवि पराहिकरणीवि तदुभयाहिकरणीवि, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव तदुभयाहिकरणीवि ?, गोयमा ! अविरतिं पडुच्च, से तेणट्ठेणं जाव तदुभयाहिकरणीवि, एवं जाव वेमाणिए ।

जीवाणं भंते ! अधिकरणे किं आयप्पओगनिव्वत्तिए परप्पयोगनिव्वत्तिए तदुभयप्प-योगनिव्वत्तिए ?, गोयमा ! आयप्पयोगनिव्वत्तिएवि परप्पयोगनिव्वत्तिएवि तदुभयप्पयोग-निव्वत्तिएवि, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ?, गोयमा ! अविरतिं पडुच्च, से तेणट्ठेणं जाव तदुभ-यप्पयोगनिव्वत्तिएवि, एवं जाव वेमाणियाणं ॥

वृ. 'जीवेण' मित्यादि, 'अहिकरणीवि' ति अधिकरणं—दुर्गतिनिमित्तं वस्तु तच्च विवक्षया

शरीरभिन्द्रियाणि च तथा बाह्यो हलगन्त्यादिपरिग्रहस्तदस्यास्तीत्यधिकरणी जीवः 'अधिकरणं पि-
'ति शरीराद्यधिकरणेभ्यः कथञ्चिदव्यतिरिक्तत्वादधिकरणं जीवः एतच्च द्वयं जीवस्याविरतिं
प्रतीत्योच्यते तेन विरतिमान् असौ शरीरादिभावेऽपि नाधिकरणी नाप्यधिकरणमविरतियुक्तस्यैव
शरीरादेरधिकरणत्वादिति । एतदेव चतुर्विंशतिदण्डके दर्शयति-

'नेरइए' इत्यादि, अधिकरणी जीव इति प्रागुक्तं, स च दूरवर्तिनाऽप्यधिकरणेन स्याद्
यथा गोमान् इत्यतः पृच्छति- 'जीवे ण' मित्यादि, 'साहिग- रणि'ति सह-सहभाविनाऽ-
धिकरणेन-शरीरादिना वर्तत इति समासान्तेन्विधि साधिकरणी, संसारिजीवस्य शरीरेन्द्रिय-
रूपाधिकरणस्य सर्वदैव सहचारित्वात् साधिकरणत्वमुपदिश्यते, शस्त्राद्यधिकरणापेक्षया तु
स्वस्वाभिभावस्य तदविरतिरूपस्य सहवर्तित्वाज्जीवः साधिकरणीत्युच्यते, अत एव वक्ष्यति ।

'अविरइं पडुच्च'ति, अत एव संयतानां शरीरादिसद्भावेऽप्यविरतेरभावान्न साधिकरणित्वं,
'निरहिगरणि'ति निर्गतमधिकरणमस्मादिति निरधिकरणी समासान्तविधेः अधिकरणदूरव-
र्त्तित्यर्थः, स च न भवति, अविरतेरधिकरणभूताया अदूरवर्तित्वादिति, अथवा सहाधिकरणिभिः-
पुत्रमित्रा-दभिर्वर्तत इति साधिकरणी, कस्यापि जीवस्य पुत्रादीनामभावेऽपि तद्विषयविरतेरभावा-
त्साधिकरणित्वमवसेयमत एव नो निरधिकरणीत्यपि मन्तव्यमिति ।

अधिकरणाधिकारादेवेदमाह 'जीवेण' मित्यादि, 'आयाहिगरणि'ति अधिकरणी कृष्या-
दिमान् आत्मनाऽधिकरणी आत्माधिकरणी, ननु यस्य कृष्यादि नास्ति स कथमधिकरणीति ?,
अत्रोच्यते, अविरत्यपेक्षयेति, अत एवाविरतिं प्रतीत्येति वक्ष्यति, 'पराहिगरणि'ति परतः-
परेषामधिकरणे प्रवर्तनेनाधिकरणी पराधिकरणी, 'तदुभयाहिगरणि'ति तयोः-आत्मपरयोरुभयं
तदुभयं ततोऽधिकरणी यः स तथेति ।

अथाधिकरणस्यैव हेतुप्ररूपणार्थमाह-'जीवाण' मित्यादि, 'आयप्पओगनिव्वततिए'ति
आत्मनः प्रयोगेण-मनःप्रभृतिव्यापारेण निर्वर्त्तितं-निष्पादितं यत्तत्तथा, एवमन्यदपि द्वयम् ।

ननु यस्य वचनादि परप्रवर्त्तनं वस्तु नास्ति तस्य कथं परप्रयोगनिर्वर्त्ततादि भविष्यतीत्याश-
ङ्कामुपदर्श्य परिहरन्नाह-'से केण' मित्यादि, अविरत्यपेक्षया त्रिविधमप्यस्तीति भावनीयमिति
अथ शरीराणामिन्द्रियाणां योगानां च निर्वर्त्तनाया जीवादेरधिकरणित्वादि प्ररूपयन्निदमाह-

मू. (६६५) कइ णं भंते ! सरीरा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंच सरीरा पण्णत्ता, तंजहा-
ओरालिए जाव कम्मए । कति णं भंते ! इंदिया पन्नत्ता ?, गोयम ! पंच इंदिया पन्नत्ता, तंजहा-
सोइंदिए जाव फासिंदिए, कतिविहे णं भंते ! जोए पन्नत्ते ?, गोयमा ! तिविहे जोए पन्नत्ते,
तंजहा-मणजोए वइजोए कायजोए ।

जीवे णं भंते ! ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे किं अधिकरणी अधिकरणं ?, गोयमा !
अधिकरणीवि अधिकरणांपि, से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ अधिकरणीवि अधिकरणांपि ?,
गोयमा ! अविरतिं पडुच्च, से तेणट्टेणं जाव अधिकरणांपि, पुढविकाइएणं भंते ! ओरालियसरीरं
निव्वत्तेमाणे किं अधिकरणी अधिकरणं ?, एवं चेव, एवं जाव माणुस्से ।

एवं वेउव्वियसरीरं, नवरं जस्स अत्थि । जीवे णं भंते ! आहारगसरीरं निव्वत्तेमाणे किं
अधिकरणी ? पुच्छा, गोयमा ! अधिकरणीवि अधिकरणांपि, से केणट्टेणं जाव अधिकरणांपि ?,

गोयमा ! पमायं पडुच्च, से तेणट्ठेणं जाव अधिकरणं पि, एवं मणुस्सेवि, तेयासरीरं जहा ओरालियं, नवरं सव्वजीवाणं भाणियव्वं, एवं कम्मगसरीरं पि ।

जीवेणं भंते ! सोइंदियं निव्वत्तेमाणे किं अधिकरणी अधिकरणं ?, एवं जहेव ओरालियसरीरं तहेव सोइंदियं पि भाणियव्वं, नवरं जस्स अत्थि सोइंदियं, एवं चक्खिंदियघाणिदिंयजिब्भदिय-फासिंदियाणवि, नवरं जाणियव्वं जस्स जं अत्थि ।

जीवे णं भंते ! मणजोगं निव्वत्तमाणे किं अधिकरणी अधिकरणं, एवं जहेव सोइंदियं तहेव निरवसेसं, वइजोगो एवं चेव, नवरं एगिंदियवज्जाणं, एवं कायजोगोवि, नवरं नव्वजीवाणं जाव वेमाणिए । सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'कति णं भंते !' इत्यादि, 'अहिगरणीवि अहिगरणं पि' ति पूर्ववत् 'एवं चेव' ति अनेन जीवसूत्राभिलापः पृथिवीकायिकसूत्रे समस्तो वाच्य इति दर्शितम्, 'एवं वेउच्चि' इत्यादि व्यक्तं, नवरं 'जस्स अत्थि' ति इह तस्य जीवपदस्य वाच्यमिति शेषः ।

तत्र नारकदेवानां वायोः पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणां च तदस्तीति ज्ञेयं, 'पमायं पडुच्च' ति इहाहारकशरीरं संयमवतामेव भवति तत्र चाविरतेरभावेऽपि प्रमादादधिकरणित्वमवसेयं, दण्डकचिन्तायां चाहारकं मनुष्यस्यैव भवतीत्यत उक्तम्—

'एवं मणुस्सेवि' ति, 'नवरं जस्स अत्थि सोइंदियं' ति तस्य वाच्यमिति शेषः तच्चैकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जानामन्येषां स्यादिति ॥

शतकं—१६ उद्देशकः—१ समाप्तः

—ः शतकं—१६ उद्देशकः—२ :—

वृ. प्रथमोद्देशके जीवानामधिकरणमुक्तं, द्वितीये तु तेषामेव जराशोकादिको धरम्म उच्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (६६६) रायगिहे जाव एवं वयासी—जीवाणं भंते ! किं जरा सोगे ?, गोयमा ! जीवाणं जरावि सोगेवि, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बु० जाव सोगेवि ?, गोयमा ! जे णं जीवा सारीरं वेदणं वेदेति तेसि णं जीवाणं जरा जे णं जीवा माणसं वेदणं वेदेति तेसि णं जीवाणं सोगे से तेणट्ठेणं जाव सोगेवि, एवं नेरइयाणवि, एवं जाव थणियकुमाराणं ।

पुढविकाइयाणं भंते ! किं जरा सोगे ?, गोयमा ! पुढविकाइयाणं जरा नो सोगे, से केणट्ठेणं जाव नो सोगे ?, गोयमा ! पुढविकाइयाणं सारीरं वेदणं वेदेति नो मानसं वेदणं वेदेति से तेणट्ठेणं जाव नो सोगे, एवं जाव चउरिंदियाणं, सेसाणं जहा जीवाणं जाव वेमाणियाणं, सेवं भंते ! २ ति जाव पजुवासति ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'जर' ति 'जृ वयोहानौ' इति वचनात् जरणं जरा—वयोहानि शारीरदुःखरूपा चेयमतो यदन्यदपि शारीरं दुःखं तदनयोपलक्षितं, ततश्च जीवानां किं जरा भवति ?, 'सोगे' ति शोचनं शोको—दैन्यम्, उपलक्षणत्वादेव चास्य सकलमानसदुःखपरिग्रहस्ततश्च उत शोको भवतीति ।

चतुर्विंशतिदण्डके च येषां शरीरं तेषां जरा येषां तु मनोऽप्यस्ति तेषामुभयमिति ॥ अनन्तरं वैमानिकानां जराशोका वुक्तौ अथ तेषामेव विशेषस्य शक्रस्य वक्तव्यतामभिधातुकाम आह—

मू. (६६७) तेणं कालेणं २ सक्के देविंदे देवराया वज्रपाणी पुरंदरे जाव भुंजमाणे विहरइ, इमं चणं केवलकणं जंबुदीवं २ विपुलेणं ओहिणा आभोएमाणे २ पासति समणं भगवं महावीरं जंबुदीवं २ एवं जहा ईसाणे ।

तइयसए तहेव सक्कोवि नवरं आभिओगे ण सद्दावेति हरी पायत्ताणियाहिबई सुघोसा घंटा पालओ विमाणकारी पालगं विमाणं उत्तरिल्ले निज्जाणमग्गे दाहिणपुरच्छिमिल्ले रतिकरपव्वए सेसं तं चेव जाव नामगं सावेत्ता पज्जुवासति धम्मकहा जाव परिसा पडिगया ।

तए णं से सक्के देविंदे देवराया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठुड्डु० समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ एवं वयासी- कतिविहे णं भंते ! उग्गहे पज्जत्ते सक्के ! पंचविहे उग्गहे पन्नत्ते, तंजहा-देविंदोग्गहे रायोग्गहे गाहावइउग्गहे सागारियउग्गहे साहम्मियउग्गहे ।

जे इमे भंते ! अज्जत्ताए समणा निगंथा विहरंति एएसि णं अहं उग्गहं अणुजाणामीतिकड्डु समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ तमेव दिव्वं जाणविमाणंदुरुहति २ जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए । भंतेति भगवं गोयमे समणं भगवं महा० वंदति न० २ एवं वयासी- जं णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया तुज्जे णं एवं वदइ सच्चे णं एसमट्ठे ?, हंता सच्चे ॥

वृ. 'तेणं कालेण'मित्यादि, 'एवं जहा ईसाणो तइयसए तहा सक्कोवि'ति यथेशानस्तृतीयशते प्रथमोद्देशके राजप्रशनीयातिदेशेनाभिहितस्तथा शक्रोऽपीह वाच्यः, सर्वथा साम्यपरिहारार्थं त्वाह- 'नवरमाभिओगे ण सद्दावइ' इत्यादि तत्र किलेशानो महावीरमवधिनाऽवलोक्याभियोगिकान् देवान् शब्दयामास शक्रस्तु नैवं, तथा तत्र लघुपराक्रमः पदात्यनीकाधिपतिर्नन्दिषोषघण्टाताडनाय नियुक्त उक्तः इह तु सुघोषाघण्टाताडनाय हरिणैगमेषी नियुक्त इति वाच्यं ।

तथा तत्र पुष्पको विमानकारी उक्त इह तु पालकोऽसौ वाच्य, तथा तत्र पुष्पकं विमान-मुक्तमिह तु पालकं वाच्यं, ततथा तत्र दक्षिणो निर्याणमार्ग उक्त इह तूत्तरो वाच्यः, तथा तत्र नन्दिश्वरद्वीपे उत्तरपूर्वो रतिकरपर्वत ईशानेन्द्रस्यावतारायोक्त इह तु पूर्वदक्षिणोऽसौ वाच्यः 'नामगं सावेत्त'ति स्वकीयं नाम श्रावयित्वा यदुताहं भदन्त ! शक्रदेवराजो भवन्तं वन्दे नमस्यामि चेत्येवम् ।

'उग्गहे'ति अवगृह्यते-स्वामिना स्वीक्रियते यः सोऽवग्रहः 'देविंदोग्गहेय'ति देवेन्द्रः-शक्र ईशानो वा तस्यावग्रहो-दक्षिणं लोकार्द्धमुत्तरं वेति देवेन्द्रावग्रहः 'राओग्गहे'ति राजा-चक्रवर्ती तस्यावग्रहः-षट्खण्डभरतादिकेत्रं राजावग्रहः 'गाहावइउग्गहे'ति गृहपति-माण्डलिको राजा तस्यावग्रहः-स्वकीयं मण्डलमिति गृहपत्यवग्रहः 'सागारियउग्गहे'ति सहागारेण-गेहेन वर्तत इति सागारः स एव सागारिकस्तस्यावग्रहो-गृहमेवेति सागारिकावग्रहः ।

'साहम्मियउग्गहे'ति समानेन धर्मेण चरन्तीति साधर्मिकाः साध्वपेक्षया साधव एव तेषामवग्रहः-तदाभाव्यं पञ्चक्रोशपरिमाणं क्षेत्रमृतुबद्धे मासमेकं वर्षासु चतुरो मासान् यावदिति साधर्मिकावग्रहः । एवमुपश्रुत्येन्द्रो यदावच्छौ तदाह- 'जे इमे' इत्यादि, 'एवं वयइ'ति एवं पूर्वोक्तम् 'अहं उग्गहं अणुजाणामि' इत्येवंरूपं 'वदति' अभिधत्ते सत्य एषोऽर्थ इति ।

अथ भवत्वयमर्थ सत्यस्तथाऽप्ययं स्वरूपेण सम्यग्वादी उत न ? इत्याशङ्क्याह-

मू. (६६८) सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं सम्मावादी मिच्छावादी ?, गोयमा ! सम्मावादी नो मिच्छावादी ॥ सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं सच्चं भासं भासति मोसं भासं भासति सच्चा मोसं भासं भासति असच्चा मोसं भासं भासति ? गोयमा सच्चं भासं भासति जाव असच्चा मोसं भासं भासति ॥

सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं सावज्जं भासं भासति अणवज्जं भासं भासति ?, गोयमा सावज्जं भासं भासति अणवज्जं भासं भासति, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ—सावज्जं जाव अणवज्जं भासं भासति ?, गोयमा ! जाहे णं सक्के देविंदे देवराया सुहुमकायं अणिजूहिताणं भासं भासति ताहे णं सक्के सावज्जं भासं भासति जाहे णं सक्के सुहुमकायं निजूहिता णं भासं भासति ताहे णं सक्के अणवज्जं भासं भासति, से तेणट्ठेणं जाव भासति ।

सक्के णं भंते ! देविंदे देवराया किं भवसिद्धीए अभवसि० सम्मदिट्ठीए एवं जहा मोउद्देसए सणंकुमारो जाव नो अचरिमे ॥

वृ. 'सक्केण' मित्यादि, सन्त्यग् वदितुं शीलं—स्वभावो वस्य स सन्त्यग्वादी प्रायेणासौ सन्त्यगेव वदतीति । सन्त्यग्वादशीलत्वेऽपि प्रमादादिना किमसौ चतुर्विधां भाषां भाषते न वा ? इति प्रश्नयन्नाह—'सक्के ण' मित्यादि, सत्याऽपि भाषा कथञ्चिद्भाष्यमाणा सावधा संभवतीति पुनः पृच्छति—'सक्के ण' मित्यादि, 'सावज्जं'ति सहावद्येन—गर्हितकर्मणेति सावधा तां 'जाहे णं'ति यदा 'सुहुम-कायं'ति सूक्ष्मकायं हस्तादिकं वस्तिति वृद्धाः, अन्ये त्वाहुः—

'सुहुमकायं'ति वस्त्रम् 'अनिजूहितं'त 'अपोह्य' अदत्त्वा, हस्ताद्यावृत्तमुखस्य हि भाषमाणस्य जीववरक्षणतोऽनवधा भाषा भवति अन्या तु सावधेति ॥ शक्रमेवाधिकृत्याह—'सक्केण' मित्यादि, 'मोउद्देसए'ति तृतीयशते प्रथमोद्देशके ॥

मू. (६६९) जीवाणं भंते ! किं केयकडा कम्मा कज्जंति अचेयकडा कम्मा कज्जंति ?, गोयमा ! जीवाणं केयकडा कम्मा कज्जंति नो अचेयकडा कम्मा कज्जंति, से केण० भंते ! एवं वुच्चइ जाव कज्जंति ?

गोयमा ! जीवाणं आहारोवचिया पोग्गला बोदिचिया पोग्गला कलेवरचिया पोग्गला तथा २ णं ते पोग्गला परिणमंति नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो !, दुट्ठाणेषु दुसेज्जासु दुत्तिरीहियासु तथा २ णं ते पोग्गलं परिणमंति नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो !, आयंके से वहाए होति संकप्पे से वहाए होति मरणंते से वहाए होति तथा २ णं ते पोग्गला परिणमंति नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो ! । से तेणट्ठेणं जाव कम्मा कज्जंति,

एवं नेरतियाणवि एवं जाव वेमाणियां । सेवं भंते ! जाव विहरंति ॥

वृ. अनन्तरं शक्रस्वरूपमुक्तं, तच्च कर्मतो भवतीति सम्बन्धेन कर्मस्वरूपप्ररूपणायाह—'जीवाण' मित्यादि, 'केयकडकम्म'ति चेतः—चैतन्यं जीवस्वरूपभूता चेतनेत्यर्थतेन कृतानि—वद्धानि चेतःकृतानि कर्माणि 'कज्जंति'ति भवन्ति, कथम् ? इति चेदुच्यते—

'जीवाणं'ति जीवानामेव नाजीवानाम् 'आहारोवचिया पोग्गल'ति आहाररूपत-योपचिताः—सञ्चिता ये पुद्गलाः 'बोदिचिया पोग्गल'ति इह बोद्धिः—अव्यक्तावयवं शरीरं ततो बोद्धितया चिता ये पुद्गलाः, तथा 'कडेवरचिय'ति कडेवरतया चिता ये पुद्गलाः 'तथा

तथा ते पुद्गला परिणमन्ति'ति तेन तेन प्रकारेण आहारादित्येत्यर्थः ते पुद्गलाः परिणमन्ति, एवं च कर्मपुद्गला अपि जीवानामेव तथा २ परिणमन्तीतिकृत्वा चैयकृतानि कर्माणि ।

अतो निगम्यते—'नस्थि अचेयकडा कम्म'ति न भवन्ति 'अचेतःकृतानि' अचेतन्यकृतानि कर्माणि हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! इति, अथवा 'चेयकडा कम्मा कज्जंति'ति चेयं—चयनं चय इत्यर्थः भावे प्रत्ययविधानात् तत्कृतानि सञ्चयकृतानि पुद्गलसञ्चयरूपाणि कर्माणि भवन्ति, कथम् ? , 'आहारोवचिया पोग्गला'इत्यादि, आहाररूपा उपचिताः सन्तः पुद्गला भवन्ति, तथा बोद्धिरूपाश्चिताः सन्तः पुद्गला भवन्ति ।

तथा कडेवररूपाश्चिताः सन्तः पुद्गला भवन्ति, किं बहुना ? , तथोच्छ्वासादिरूपतया ते पुद्गलाः परिणमन्ति घयादेवेति शेषः, एवं च न सन्ति 'अचेयकृतानि' असञ्चयकृतानि कर्माणि आहारबोद्धिकडेवरपुद्गलवदिति । तथा 'दुड्डणेषु'ति शीतातपदंशमशकादिकतेषु—कायोत्सर्गासनाद्याश्रयेषु 'दुसेज्जासु'ति दुःखोत्पादकवसतिषु 'दुन्निसीहियासु'ति दुःखहेतुस्वाध्यायभूमिषु 'तथा २'तेन २ प्रकारेण बहुविधासातोत्पादकतया 'ते पोग्गल'ति ते कर्म्मणपुद्गलाः परिणमन्ति, ततश्च जीवानामेवासातसम्भवात्तैरेवासातहेतुभूतकर्माणि कृतानि अन्यथाऽकृताभ्यागमदोषप्रसङ्गः, जीवकृतत्वे च तेषां चेतः—कृतत्वं सिद्धमतो 'नस्थि अचेयकडा कम्म'ति, चेयत्याख्यानं त्वेवं नीयते—यतो दुःस्थानादिष्वसात-हेतुतया पुद्गलाः परिणमन्ति अतो नोऽचेयकृतानि कर्माणि—नासञ्चयरूपाणि कर्माणि ।

असञ्चयरूपाणामतिसूक्ष्मत्वेनासातोत्पादकत्वासम्भवाद् विषलववदिति, तथा 'आयंके'इत्यादि, 'आतङ्कः' कृच्छ्रजीवितकारी ज्वरादि 'से' तस्य जीवस्य 'वधाय' मरणाय भवति, एवं 'सङ्कल्पः' भयादिविकल्पः मरणान्तः—मरणरूपोऽन्तो—विनाशो यस्मात्सः मरणान्तः—दण्डादिघातः, तत्र च 'तथा २' तेन २ प्रकारेण वधजनकत्वेन ते 'पुद्गलाः' आतङ्कादिजनकासात-संवेदनीयसम्बन्धिनः 'परिणमन्ति' वर्तन्ते ।

एवं च वधस्य जीवानामेव भावाद् वधहेतवोऽसातवेदपुद्गला जीवकृताः अतश्चेतः कृतानि कर्माणि न सन्त्यचेतः—कृतानि, चेयव्याख्यानं तु पूर्वोक्तानुसारेणावगन्तव्यमिति ॥

शतकं-१६ उद्देशकः-२ समाप्तः

— शतकं-१६ उद्देशकः-३ :—

वृ. द्वितीयोद्देशकान्ते कर्माभिहितं, तृतीयेऽपि तदेवोच्यते, इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (६७०) रायगिहे जाव एवं चयासी—कति णं भंते ! कम्मपयडीओ पन्नत्ताओ ? , अड् कम्मपयडीओ —नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं, एवं जाव वेमा० ।

जीवे णं भंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं वेदेमाणे कति कम्मपयडीओ वेदेति ? , गोयमा ! अड् कममपयडीओ, एवं जहा पन्नवणाए वेदावेउद्देसओ सो चेव निरवसेसो भाणियव्वो, वेदाबंधोवि तहेव, बंधावेदोवि तहेव, बंधाबंधोवि तहेव भाणियव्वो जाव वेमाणियाणंति ।

सेवं भंते ! २ जाव विहरति ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'एवं जहा पन्नवणाए' इत्यादि, 'वेयावेउद्देसओ'ति वेदे—वेदने

कर्मप्रकृतेः एकस्याः वेदो-वेदनमन्यासां प्रकृतीनां यत्रोद्देशकेऽभिधीयते स वेदावेदः स एवोद्देशकः-प्रज्ञापनायाः सप्तविंशतितमं पदं वेदावेदोद्देशकः, दीर्घता चेह सञ्ज्ञात्वात् ।

स चैवमर्थतः-गौतम ! अष्ट कर्मकृत् तीर्वेदयति सप्त वा मोहस्य क्षये उपशमे वा एवं मनुष्योऽपि, नारकादिस्तु वैमानिकान्तोऽष्टावेवेत्येवमादिरिति । 'वेदाबंधोवि तहेव'ति एकस्याः कर्मप्रकृतेर्वेदे-वेदने अन्यासां कियतीनां बन्धो भवतीति प्रतिपाद्यते यत्रासौ वेदाबन्ध उच्यते, सोऽपि तथैव प्रज्ञापनायामिवेत्यर्थः, स च प्रज्ञापनायां षड्विंशतितमपदरूपः, एवं चासौ-

कइ णं भंते ! कम्मपगडीओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! अडु कम्मपगडीओ पन्नत्ताओ, तंजहा-नाणावरणं जाव अंतराइयं, एवं नेरइयाणं जाव वेमाणियाणं । जीवेणं भंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं वेदेमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ ?, गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अडुविहबंधए वा छव्विहबंधए वा एगविहबंधए वा' इत्यादि ।

तत्राष्टविधबन्धकः प्रतीतः, सप्तविधबन्धकस्त्वायुर्बन्धकालादन्यत्र, षड्विधबन्धक आयुर्मोहवर्जानां सूक्ष्मसम्परायः, एकविधबन्धको वेदनीयापेक्षायोपशान्तमोहादिः, 'बंधावेदोवि तहेव'ति एकस्याः कर्मप्रकृतेर्बन्धे सत्यन्यासां कियतीनां वेदो भवति ? इत्येवमर्थो बन्धावेद उद्देशक उच्यते, सोऽपि तथैव-प्रज्ञापनायामिवेत्यर्थः, स च प्रज्ञापनायां पञ्चविंशतितमपदरूपः

एवं चासौ-'कइ णं भंते !' इत्यादि प्रागिव, विशेषस्तत्त्वं-'जीवे णं भंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं बंधेमाणे कइ कम्मपगडीओ वेएइ ?, गोयमा ! नियमा अडु कम्मपगडीओ वेएइ' इत्यादि, 'बंधाबंधो'ति एकस्या बन्धेऽन्यासां कियतीनां बन्धः ? इति यत्रोच्यतेऽसौ बन्धाबन्ध इत्युच्यते, स च प्रज्ञापनायां चतुर्विंशतितम पदं, स चैवं-'कइ णं'त्यादि तथैव, विशेषः ।

पुनरयं-'जीवे णं भंते ! नाणावरणिज्जं कम्मं बंधेमाणे कइ कम्मपगडीओ बंधइ ?, गोयमा सत्तविहबंधए वा अडुविहबंधए वा छव्विहबंधए वा' इत्यादि, इह सङ्ग्रहाया क्वचिद् दृश्यते-

॥ १ ॥ "वेयावेओपढमो १ वेयाबंधो य बीयओ होइ २ ।

बंधावेओ तइओ ३ चउत्थओ बंधबंधो उ ४ ॥" इति ॥

अनन्तरं बन्धक्रिया उक्तेति क्रियाविशेषाभिधानाय प्रस्तावनापूर्वकमिदमाह-

मू. (६७१) तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नदा कदायि रायगिहाओ नगराओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमति २ बहिया जणवयविहारं विहरति, तेणं कालेणं तेणं समएणं उल्लुयतीरे नामं नगरे होत्था वन्नओ, तस्स णं उल्लुयतीरस्स नगरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसिभाए एत्थं एगजंबूए नामं चेइए होत्था वन्नओ । तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नदा कदायि पुब्बाणुपुब्बि चरमाणे जाव एगजंबूए समोसडे जाव परिसा पडिगया, भंतेति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमसित्ता एवं वयासी -

अनगरस्स णं भंते ! भावियप्पणो छट्ठंछट्ठेणं अनिक्खितेणं जाव आयावेमाणस्स तस्स णं पुरच्छिमेणं अवहं दिवसं नो कप्पति हत्थं वा पादं वा बाहं वा ऊरुं वा आउट्ठावेत्तए वा पसारत्तए वा । तस्स णं अंसियाओ लंबंति तं च वेज्जे अदक्खु ईसिं पाडेति ईसिं २ अंसियाओ छिंदेज्जा से नूनं भंते ! जे छिंदति तस्स किरिया कज्जति जस्स छिज्जति नो तस्स किरिया कज्जइ नन्नत्थेगेणं धम्मंतराएणं हंता गोयमा ! जे छिंदति जाव धम्मंतराएणं । सेवं भंते !

वृ. 'तए ण'मित्यादि ॥ 'पुरच्छिमेण'ति पूर्वभागे-पूर्वाह्ने इत्यर्थः 'अवह्णं'ति अपगताद्धर्मदिवसं यावत् न कल्पते हस्ताद्याकुण्टयितुं कायोत्सर्गव्यवस्थितत्वात् 'पञ्चच्छिमेण'ति पश्चिमभागे 'अवह्णं'दिवसं ति दिनाद्धर्मयावत् कल्पते हस्ताद्याकुण्टयितुं कायोत्सर्गभावात्, एतच्च चूर्ण्यनुसारितया व्याख्यातं ।

'तस्स च'ति तस्य पुनः साधोरेवं कायोत्सर्गाभिग्रहवतः 'अंसियाओ'ति अर्शासि तानि च नासिकासत्कानीति चूर्णिकारः, 'तं च'ति तं चानगारं कृतकायोत्सर्गं लम्बमानार्शसम् 'अदक्खु'ति अद्राक्षीत्, ततश्चार्शसां छेदार्थं 'ईसिं पाडेइ'ति तमनगारं भूम्यां पातयति, नापातितस्यार्शश्चेदः कर्तुं शक्यत इति, 'तस्स'ति वैद्यस्य 'क्रिया' व्यापाररूपा सा च शुभा धर्मबुद्ध्या छिन्दानस्य लोभादिना त्वशुभा 'क्रियते' भवति 'जस्स छिज्जइ'ति यस्य साधोरर्शासि छिद्यन्ते नो तस्य क्रिया भवति निव्यापारित्वात् ।

किं सर्वथा क्रियाया अभावः ?, नैवमत आह- 'नन्नत्थे'त्यादि, नेति योऽयं निषेधः सोऽन्यत्रैकस्माद्धर्मान्तरायाद्, धर्मान्तरायलक्षणक्रिया तस्यापि भवतीति भावः, धर्मान्तरायश्च शुभध्यानरायश्च शुभध्यानविच्छेदादर्शश्चेदानुमोदनाद्वेति ॥

शतक-१६ उद्देशकः-३ समाप्तः

-: शतक-१६ उद्देशकः-४ :-

वृ. अनन्तरोद्देशकेऽनगारवक्तव्यतोक्ता, चतुर्थेऽप्यसावेवोच्यते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (६७२) रायगिहे जाव एवं वयासी-जावतियत्रं भंते ! अन्नइलायए समणे निगंथे कम्मं निज्जेरति एवतियं कम्मं नरएसु नेरतियाणं वासेण वा वासेहिं वा वाससएहिं वा खवति ?, नो तिण्ढे सम्ढे । जावतियण्णं भंते ! चउत्थभत्तिए समणे निगंथे कम्मं निज्जेरति एवतियं कम्मं नरएसु नेरइया वाससएणं वा वाससएहिं वा वाससहस्सेहिं वा वाससयसहस्सेहिं (न) वा खवयंति नो तिण्ढे सम्ढे ।

जावतियत्रं भंते ! छट्ठभत्तिए समणे निगंथे कम्मं निज्जेरति एवतियं कम्मं नरएसु नेरइया वाससहस्सेण वा वाससहस्सेहिं वा वाससयसहस्सेण (हिं) वा खवयंति ?, नो तिण्ढे सम्ढे ।

जावतियत्रं भंते ! अट्ठभत्तिए समणे निगंथे कम्मं निज्जेरति एवतियं कम्मं नरएसु नेरतिया वाससयसहस्सेण वा वाससयसहस्सेहिं वा वासकोडीए वा खवयंति ?, नो तिण्ढे सम्ढे ।

जावतिन्नं भंते ! दसमभत्तिए समणे निगंथे कम्मं निज्जेरति एवतियं कम्मं नरएसु नेरतिया वासकोडीए वा वासकोडीहिं वा वासकोडाकोडीए वा खवयंति ? नो तिण्ढे सम्ढे, से केण्ढेणं भंते ! एव बुद्धि जावतियं अन्नइलातए समणे निगंथे कम्मं निज्जेरति एवतियं कम्मं नरएसु नेरतिया वासेण वा वासेहिं वा वाससएण वा (जाव) वास (सय) सहस्सेण वा नो खवयंति जावतियं चउत्थभत्तिए ।

एवं तं चेव पुव्वभणियं उच्चारयेच्चं जाव वासकोडाकोडीए वा नो खवयंति ?, गोयमा ! से जहानामए-केइ पुरिसे जुन्ने जराजजरियदेहे सिढिलतयावलितरंगसं पिण्डगत्ते पविरल-परिसडियदंतसेडी उण्हाभिहए तण्हाभिहए आउरे झुंझिए पिवासिए दुव्वले किलंते एणं महं

कोसंबगंडियं सुक्कं जडिलं गंठिल्लं चिक्कणं वाइद्धं अपत्तियं मुंडेण परसुणा अवक्कमेज्जा ।

तए णं से पुरिसे महंताइं २ सदाइं करेइ नो महंताइं २ दलाइं अवद्दालेइ, एवामेव गोयमा नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिक्कणीकयाइं एवं जहा छट्ठसए जाव नो महापज्जवसाणा भवन्ति, से जहानामए—केइं पुरिसे अहिकरणिं आउडेमाणे महया जाव नो महापज्जवसाणा भवन्ति से जहानामए—केइं पुरिसे तरुणे बलवं जाव मेहावी निउणसिप्पोवगाए एणं महं सामलिगंडियं उल्लं अजडिलं अगंठिल्लं अचिक्कणं अवाइद्धं सपत्तियं तिकखेण परसुणा अक्कमेज्जा ।

तए णं से णं पुरिसे नो महंताइं २ सदाइं करेति महंताइं २ दलाइं अवद्दालेति, एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं अहावादराइं कम्माइं सिद्धिलीकयाइं निद्धियाइं कयाइं जाव खिप्पामेव परिविद्धत्थाइं भवन्ति जावतियं तावतियं जाव महापज्जवसाणा भवन्ति ।

से जहा वा केइ पुरिसे सुक्कतणहत्थणं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा एवं जहा छट्ठसए तहा अयोक्कवलेवि जाव महाप० भवन्ति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ जावतियं अन्नइलायए समणे निग्गंथे कम्मं नि० चेव जाव वासकोडाकोडीए वा नो खवयन्ति ।

सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइ ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'अन्नगिलायते'ति अन्नं विना ग्लायति—ग्लानो भवतीत्यन्नग्लायकः प्रत्यग्रकूरादिनिष्पत्तिं यावद् बुभुक्षतुरतया प्रतीक्षितुशक्नुवन् यः पर्युषितकूरादि प्रांतरेव भुङ्क्ते कूरगङ्गुकप्राथ इत्यर्थ, चूर्णिकारेण तु निस्पृहत्वात् 'सीयकूरभोई अंतपंताहारे'ति व्याख्यातं, अथ कथमिदं प्रत्याय्यं यदुत नारको महाकथापन्नो महताऽपि कालेन तावत्कर्म न क्षपयति यावत्साधुरल्पकथापन्नोऽल्पकालेनेति ?, उच्यते, ध्यान्ततः, स चायं—

'से जहानामए केइ पुरिसे'ति यथेति ध्यान्ते नाम—सम्भावने ए इत्यलङ्कारे 'से'ति स कश्चित्पुरुषः 'जुन्ने'ति जीर्ण—हानिगतदेहः, स च कारणवशादवृद्धभावेऽपि स्यादत आह—'जहारजज्जरियदेहे'ति व्यक्तं, अतएव 'सिद्धिल(त्त)तयालितरंगसंपिणद्धगते'ति शिथिलतया त्वचायलीरङ्गैश्च संपिणद्धं—परिगतं गात्रं—देहो यस्य स तथा 'पविरलपरिसडियदंतसेडि'ति प्रविरलाः—केचित् क्वचिच्च परिशटिता दंता यस्यां सा तथाविधा श्रेणिर्दन्तानामेव यस्य स तथा

'आउरे'ति आतुरः—दुःस्थः 'झुंझिए'ति बुभुक्षितः झुरित इति टीकाकारः 'दुब्बले'ति बलहीनः 'किलंते'ति मनःक्लमं गतः, एवरूपो हि पुरुषश्छेदनेऽसमर्थो भवतीत्येवं विशेषितः, 'कोसंबगंडियं'ति 'कोसंब'ति वृक्षविशेषस्तस्य गण्डिकाः खण्डविशेषस्तां 'जडिलं'ति जटावतीं वलितोद्धलितामिति वृद्धाः 'गंठिल्लं'ति ग्रन्थिमतीं 'चिक्कणं'ति श्लक्ष्णस्कन्धनिष्पन्नां 'वाइद्धं'न्ति व्यादिग्धां—विशिष्टद्रव्योपदिग्धां वक्रमिति वृद्धाः 'अपत्तियं'ति अपात्रिकाम्—अविद्यमानाधाराम्, एवम्भूता च गण्डिका दुश्छेद्या भवतीत्येवं विशेषिता, तथा परशुरपि मुण्डः—अच्छेदको भवतीति मुण्ड इति विशेषितः, शेषं तूद्देशकान्तं यावत् षष्ठशत- वद्वयाख्येयमिति ॥

शतकं—१६ उद्देशकः—४ समाप्तः

— शतकं—१६ उद्देशकः—५ :—

वृ. चतुर्थोद्देशके नारकाणां कर्मनिर्जरणशक्तिस्वरूपमुक्तां, पञ्चमे तु देवस्यागमनादिशक्तिस्वरूपमुच्यते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (६७३) तेणं कालेणं तेणं समएणं उल्लुयतीरे नामं नगरे होत्या वन्नओ, एगजंबूए चेइए वन्नओ, तेणं कालेणं तेणं समएणं सामी समोसडे जाव परिसा पज्जुवासति ।

तेणं कालेणं २ सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी एवं जहेव वितियउद्देसए तहेव दिव्वेणं जाणविमाणेणं आगओ जाव जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ जाव नमंसित्ता एवं वयासी-देवे णं भंते ! महड्डिए जाव महेसक्खे बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू आगमित्तए ? नो तिण्डे समड्डे ।

देवे णं भंते ! महड्डिए जाव महेसक्खे बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू आगमित्तए ?, हंता पभू, देवे णं भंते ! महड्डिए एवं एएणं अभिलावेणं गमित्तए २ एवं भासित्तए वा वागरित्तए वा ३ उम्मिसावेत्तए वा निमिसावेत्तए वा ४ आउट्टावेत्तए वा पसारेत्तए वा ५ ठाणं वा सेज्जं वा निसीहियं वा चेइत्तए वा ६ एवं विउव्वित्तए वा ७ एवं परियारावेत्तए वा ८ जाव हंता पभू ।

इमाइं अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ, इमाइं २ संभंतियवंदणएणं वंदति संभंतिय० २ तमेव दिव्वं जाणविमामं दुरुहति २ जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए ।

वृ. 'तेण'मित्यादि, इह सर्वोऽपि संसारी बाह्यान् पुद्गलाननुपादाय न काश्चित् क्रिया करोतीति सिद्धमेव, किन्तु देवः किल महर्द्धिकः, महर्द्धिकत्वादेव च गमनादिक्रियां मा कदाचित् करिष्यतीति सम्भावनायां शक्रः प्रश्नं चकार ।

'देवे णं भंते !' इत्यादि, 'भासित्तए वा वागरित्तए व'ति भाषितुं-चक्तुं व्याकर्तुम्-उत्तरं दातुमित्यनयोर्विशेषः, प्रश्नश्चायं तृतीयः, उन्मेषादिश्चतुर्थः, आकुण्टनादि पञ्चमः, स्थानादि षष्ठः, विकुर्वितुमिति सप्तमः, परिचारयितुमष्टमः ८ 'उक्खित्तपसिणवागरणाइं'ति उल्लिखनी-बोद्धिस्तानि-अविस्तारितस्वरूपाणि प्रच्छनीयत्वात्प्रश्नाः व्याक्रियमाणत्वाच्च व्याकरणानि यानि तानि तथा 'संभंतियवंदणएणं' ति सम्भ्रान्तिः सम्भ्रमः औत्सुक्यं तया निवृत्तं साम्प्रान्तिकं यद्वन्दनं तत्तथा तेन ।

मू. (६७४) भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ एवं वयासी-अन्नदा णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया देवाणुप्पियं वंदति नमंसति सक्कारेति जाव पज्जुवासति, किण्हं भंते अज्ज सक्के देविंदे देवराया देवाणुप्पियं अट्ठ उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ २ संभंतियवंदणएणं वंदति नमंसति २ जाव पडिगए ?, गोयमादि समणे भगवं म० भगवं गोयमं एवं वयासी- एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं २ महासुक्के कप्पे महासामाणे विमाणे दो देवा महड्डिया जाव महेसक्खा एगविमाणंसि देवत्ताए उववन्ना, तं०-मायिमिच्छदिट्ठिउववन्नए य अमायिसम्मदिट्ठिउववन्नए य ।

तए णं से मायिमिच्छादिट्ठिउववन्नए देवे तं अमायिसम्मदिट्ठिउववन्नं देवं एवं वयासी-परिणममाणा पोग्गला नो परिणया अपरिणया परिणमंतीति पोग्गला नो परिणया अपरिणया, तए णं से अमायिसम्मदिट्ठी उववन्नए देवे तं मायिमिच्छदिट्ठीउववन्नं देवं एवं वयासी- परिणममामा पोग्गला परिणया नो अपरिणया परिणमंतीति पोग्गला परिणया नो अपरिणया, तं मायिमिच्छदिट्ठीउववन्नं एवं पडिहणइ २ ओहिं पउंजइ ओहिं २ ममं ओहिणा आभोएइ ममं २ अयमेयारूवे जाव समुप्पज्जित्था ।

एवं खलु समणे भगवं महावीरे जंबुद्वीवे २ जेणेव भारहे वासे जेणेव उल्लुयतीरे नगरे जेणेव एगजंबुए चेइए अहापडिखवं जाव विहरति, तं सेयं खलु मे समणं भगवं महावीरं वंदिता जाव पज्जुवासिता इमं एयारुवं वागरणं पुच्छित्तएत्तिकड्डु एवं संपेहेइ एवं संपेहिता घउहिवि सामानियसाहस्सीहिं परियारो जहा सूरियाभस्स जाव निग्योसनाइयरवेणं जेणेव जंबुद्वीवे २ जेणेव भारहे वासे जेणेव उल्लुयातीरे नगरे जेणेव एगजंबुए चेइए जेणेव ममं अंतियं तेणेव पहारेत्य गमणाए ।

तएणं से सक्के देविंदे देवराया तस्स देवस्स तं दिव्वं देवड्ढिं दिव्वं देवजुतिं दिव्वं देवाणुभागं दिव्वं तेयलेस्सं असहमाणे ममं अट्ट उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ संपंतिय जाव पडिगए ।

वृ. 'परिणममाणा पोग्गला नो परिणय'ति वर्त्तमानातीतकालयोर्विरोधादत एवाह— 'अपरिणय'ति, इहैवोपपत्तमाह परिणमन्तीति कृत्वा नो परिणतास्तेव्यपदिश्यन्त इति मिथ्या- धष्टिवचनं, सम्यग्धष्टि पुनराह—

मू. (६७५) जावंच णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमड्डं परिकहेति तावं च णं से देवे तं देसं हव्वमागए, तएणं से देवे समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो वंदति नमंसति २ एवं वयासी—एवं खलु भंते ! महासुक्के पप्पे महासामाणे विमाणे एगे मायिमिच्छदिद्धिउववन्नए देवे ममं एवं वयासी—

परिणममाणा पोग्गला नो परिणया अपरिणया परिणमन्तीति पोग्गला नो परिणया अपरिणया, तएणं अहं तं मायिमिच्छदिद्धिउववन्नं देवं एवं वयासी—परिणममाणा पोग्गला परिणया नो अपरिणया परिणमन्तीति पोग्गला परिणया नो अपरिणया ।

से कहमेयं भंते ! एवं ? , गंगदत्तादिसमणे भगवं महावीरे गंगदत्तं एवं वयासी—अहंपि णं गंगदत्ता ! एवमाइक्खामि ४ परिणममाणा पोग्गला जाव नो अपरिणया सच्चमेसे अट्टे ।

तएणं से गंगदत्ते देवे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमड्डं सोच्चा निसम्प हट्टुट्टे समणं भगवं महावीरं वंदति नमं० २ नच्चासन्ने जाव पज्जुवासति, तएणं समणे भ० महावीरे गंगदत्तस्स देवस्स तीसे य जाव धम्मं परिकहेइ जाव आराहए भवति ।

तएणं से गंगदत्ते देवे समणस्स भगवओ० अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्प हट्टुट्टे उट्ठाए उट्टेति उ० २ समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ एवं वयासी—अहण्हं भंते ! गंगदत्ते देवे किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए ? एवं जहा सूरियाभो जाव बत्तीसतिविहं नट्टविहं उवदंसेति उव० २ जाव तामेव दिसं पडिगए ॥

वृ. 'परिणममाणा पोग्गलापरिणया नो अपरिणय'ति, कुतः ? इत्याह—परिणमन्तीतिकृत्वा पुद्गलाः परिणता नो अपरिणताः, परिणमन्तीति हि यदुच्यते तत्परिणामसद्भावे नान्यथाऽ- तिप्रसङ्गात्, परिणामसद्भावे तु परिणमन्तीति व्यपदेशे परिणतत्वमवश्यंभावि, यदि हि परिणामे सत्यपि परिणतत्वं न स्यात्तदा सर्वदा तदभावप्रसङ्ग इति ।

'परिवारो जहा सूरियाभस्से'त्यनेनेदं सूचितं 'तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अनिएहिं सत्तहिं अणियाहिवईहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अत्रेहि य बहूहिं महासामाणाविमाणवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं सद्धिं संपरिवुडे' इत्यादि ।

मू. (६७६) भंतेति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी-गंगदत्तस्स णं भंते ! देवस्स सा दिव्वा देवही दिव्वा देवजुती जाव अणुप्पविट्ठा ?, गोयमा ! सरीरं गया सरीरं अणुप्पविट्ठा कूडागारसालादिहंतो जाव सरीरं अणुप्पविट्ठा ।

अहो णं भंते ! गंगदत्ते देवे महद्धिए जाव महेसक्खे ?, गंगदत्तेणं भंते ! देवेणं सा दिव्वा देवही दिव्वा देवजुती किण्णा लद्धा जाव गंगदत्तेणं देवेणं सा दिव्वा देवही जाव अभिसमन्नागया ?, गोयमादी समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी -

एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं २ इहेव जंबुद्वीवे २ भारहे वासे हत्थिणापुरे नामं नगरे होत्था वन्नओ, सहसंबवने उज्जाणे वन्नओ, तत्थ णं हत्थिणापुरे नगरे गंगते नामं गाहावती परिवसति अट्ठे जाव अपरिभूए, तेणं कालेणं २ मुणिसुव्वए अरहा आदिगरे जाव सव्वनू सव्वदरिसी आगासगएणं चक्रणं जाव पकट्टिज्जमाणेणं प० सीसगणसंपरिवुडे पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं जाव जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे जाव विहरति परिसा निग्गया जाव पञ्जुवासति

तए णं से गंगदत्ते गाहावती इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे हट्ठुट्ठ जाव कयबलिजाव सरीरे साओ गिहाओ पडिनिक्खमति २ पायविहारचारेणं हत्थिणागपुरं नगरं मज्झमज्झेणं निग्गच्छति २ जेणेव सहसंबवने उज्जाणे जेणेव मुणिसुव्वए अरहा तेणेव उवागच्छइ २ मुणिसुव्वयं अरहं तिक्खुत्तो आ० २ जाव तिविहाए पञ्जुवासणाए पञ्जुवासति ।

तए णं मुनिसुव्वए अरहा गंगदत्तस्स गाहावतिस्स तीसे य महतिजाव परिसा पडिगया, तए णं से गंगदत्ते गाहावती मुनिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठ० उट्ठाए उट्ठति २ मुनिसुव्वयं अरहं वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-सद्दहामि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं जाव से जहेयं तुज्झे वदह, जं नवरं देवाणुप्पिया ! जेड्ढुत्तं कुडुंवे ठावेमि तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं मुंडे जाव पव्वयामि ।

अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंथं, तए णं से गंगदत्ते गाहावई मुनिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे हट्ठुट्ठ० मुणिसुव्वयं अरिहं वंदति न० २ मुनिसुव्वयस्स अरहओ अंतियाओ सहसंबवणाओ उज्जाणाओ पडिनिक्खमति प० २ जेणेव हत्थिणापुरे नगरे जेणेव सए गिहे तेणेव उवा० २ विउलं असणं पाणं जाव उवक्खडावेति उ० २ मित्तनातिनियगजाव आमंतेति आमंतेत्ता तओ पच्छाण्हाए जहा पूरणे जाव जेड्ढुत्तं कुडुंवे ठावेति तं मित्तणाति जाव जेड्ढुत्तं च आपुच्छति आ० २ पुरिससहस्सवाहणिं सीयंदुरुहति पुरिससह० २ मित्तनातिनियगजाव परिजणेणं जेड्ढुत्तेण य समणुगम्ममाणमगे सव्विहीए जावणादितरवेणं हत्थिणागपुरं मज्झमज्झेणं निग्गच्छइ नि० २ जेणेव सहसंबवने उज्जाणे तेणेव उवा० २ छत्तादिते तित्थगरातिसए पासति एवं जहा उदायणो जाव सयमेव आभरणं मुयइ स० २ सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करोति स० २ ।

जेणेव मुनिसुव्वए अरहा एवं जहेव उदायणो तहेव पव्वइए, तहेव एक्कारस अंगाई अहिज्जइ जाव मासियाए संलेहणाए सट्ठिं भत्ताई अणसणा जाव छेदेति सट्ठिं भत्ताई० २ आलोइय-पडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किट्ठा महासुक्के पप्पे महासामाणे विमाणे उववायसभाए देवसयणिज्जं सि जाव गंगदत्तदेवत्ताए उववन्ने ।

तए णं से गंगदत्ते देवे अहुणोववन्नमेत्तए समाणे पंचविहाए पज्जतीए पज्जतिभावं गच्छति,

तंजहा—आहारपञ्जतीए जाव भासामणपञ्जतीए, एवं खलु गोयमा ! गंगदत्तेणं देवेणं सा दिव्वा देवही जाव अभिसम० । गंगदत्तस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पन्नत्ता ?, गोयमा ! सत्तरस-सागरोवमाइं ठिती । गंगदत्ते णं भंते ! देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं जाव महावि० वासे सिज्झिहिति जाव अंतं काहिति ॥ सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'दिवं तेयलेस्सं असहमाणे'ति इह किल शक्रः पूर्वभवे कार्तिकाभिधानोऽभिनवश्रेष्ठी बभूव गङ्गदत्तस्तु जीर्णं श्रेष्ठीति, तयोश्च प्रायो मत्सरो भवतीत्यसावसहनकारणं संभाव्यत इति ।

'एवं जहा सूरियाओ'ति अनेनेदं सूचितं 'सम्मादिही मिच्छादिही परित्तसंसारिए अनतसंसारिए सुलभवोहिए दुल्लभवोहिए आराहए विराहए चरिमे अचरिमे' इत्यादीति ॥

शतकं—१६ उद्देशकः—५ समाप्तः

—: शतकं—१६ उद्देशकः—६ :—

वृ. पञ्चमोद्देशके गङ्गदत्तस्य सिद्धिरुक्ता, सा च भव्यानां केषाञ्चित् स्वप्नेनापि सूचिता भवतीति स्वप्नस्वरूपं षष्ठेनोच्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (६७७) कतिविहे णं भंते ! सुविणदंसणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे सुविणदंसणे पन्नत्ते, तंजहा—अहातच्चे पयाणे चिंतासुविणे तच्चिवरीए अवत्तदंसणे ।

सुत्ते णं भंते ! सुविणं पासति जागरे सुविणं पासति सुत्तजागरे सुविणं पासति ?, गोयमा नो सुत्ते सुविणं पासइ नो जागरे सुविणं पासइ सुत्तजागरे सुविणं पासइ ।

जीवाणं भंते ! किं सुत्ता जागरा सुत्तजागरा ?, गोयमा ! जीवा सुत्तावि जागरावि सुत्तजागरावि, नेरइया णं भंते ! किं सुत्ता० ? पुच्छा, गोयमा ! नेरइया सुत्ता नो जागरा नो सुत्तजागरा, एवं जाव चउरिदिया ।

पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते ! किं सुत्ता० पुच्छा, गोयमा ! सुत्ता नो जागरा सुत्तजागरावि, मणुस्सा जहा जीवा, वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया ॥

वृ. 'कइविहे'इत्यादि, 'सुविणदंसणे'ति स्वप्नस्य—स्वापक्रियानुगतार्थविकल्पस्य दर्शनं—अनुभवनं, तच्च स्वप्नभेदात्पञ्चविधमिति, 'अहातच्चे'ति यथा—येन प्रकारेण तथ्यं—सत्यं तत्त्वं वा तेन यो वर्ततेऽसौ यथातथ्यो यथातत्त्वो वा, स च दृष्टार्थाविसंवादी फलाविसंवादी वा, तत्र दृष्टार्थाविसंवादी स्वप्नः किल कोऽपि स्वप्नं पश्यति यथा मह्यं फलं हस्ते दत्तं जागरितस्तथैव पश्यतीति, फलाविसंवादी तु किल कोऽपि गोवृषकुञ्जराधारूढमात्मानं पश्यति बुद्धश्च कालान्तरे सम्पदं लभत इति ।

'पयाणे'ति प्रतननं प्रतानो—विस्तारस्तद्रूपः स्वप्नो यथातथ्यः तदन्यो वा प्रतान इत्युच्यते, विशेषणकृत एव चानयोर्भेदः एवमुत्तरत्रापि, 'चिंतासुमिणे'ति जाग्रदवस्थस्य या चिन्ता—अर्थचिन्तनं तत्संदर्शनात्मकः स्वप्नश्चिन्तास्वप्नः, 'तच्चिवरीय'ति यादृशं वस्तु स्वप्ने दृष्टं तद्विपरीतस्यार्थस्य जागरणे यत्र प्राप्तिः स तद्विपरीतस्वप्नो यथा कश्चिदात्मानं मेध्यविलिप्तं स्वप्ने पश्यति जागरितस्तु मेध्यमर्थं कंचन प्राप्नोतीति, अन्ये तु तद्विपरीतमेवमाहुः—

कश्चित् स्वरूपेण मृत्तिकास्थलमारूढः स्वप्ने च पश्यत्यात्मानमश्वारूढमिति, 'अव्यक्तदंसणे'ति अव्यक्तं—अस्पष्टं दर्शनं—अनुभवः स्वप्नार्थस्य यत्रासावव्यक्तदर्शनः ॥

स्वप्नाधिकारादेवेदमभिधातुमाह--‘सुतेण’मित्यादि, ‘सुत्तजागरे’ति नातिसुप्तो नातिजाग्रदित्यर्थः, इह सुप्तो जागरश्च द्रव्यभावाभ्यां स्यात्तत्र द्रव्यतो निद्रापेक्षया भावतश्च विरत्यपेक्षया, तत्र च स्वप्नव्यतिकरो निद्रापेक्ष उक्तः, अथ विरत्यपेक्षया जीवादीनां पञ्चविंशतेः पदानां सुप्तत्वजागरत्वे प्रूपयन्नाह ।

‘जीवा ण’मित्यादि, तत्र ‘सुत्त’ति सर्वविरतिरूपनैश्चयिकप्रबोधभावात् ‘जागर’ति सर्वविरतिरूपप्रवरजागरसद्भावात् ‘सुत्तजागर’ति अविरतिरूपसुप्तप्रबुद्धतासद्भावादिति ॥ पूर्वं स्वप्नद्रष्टार उक्ताः, अथ स्वप्नस्यैव तथ्यातथ्यविभागदर्शनार्थं तानेवाह--‘संवुडेण’मित्यादि, ‘संवृतः’ निरुद्धाश्रवद्धारः सर्वविरत इत्यर्थः, अथ च जागरस्य च शब्दकृत एव विशेषः, द्वयोरपि सर्वविरताभिधायकत्वात् किन्तु जागरः सर्वविरतियुक्तो बोधापेक्षयोच्यते संवृतस्तु तथाविधबोधोपेतसर्वविरत्यपेक्षयेति ।

मू. (६७८) संवुडे णं भंते ! सुविणं पासइ असंवुडे सुविणं पासइ संवुडासंवुडे सुविणं पासइ ?, गोयमा ! संवुडेवि सुविणं पासइ असंवुडेवि सुविणं पासइ संवुडासंवुडेवि सुविणं पासइ, संवुडे सुविणं पासति अहातच्चं पासति, असंवुडे सुविणं पासति तहावि तं होज्जा अत्रहा या तं होज्जा, संवुडासंवुडे सुविणं पासति एवं चेव ॥

जीवा णं भंते ! किं संवुडा असंवुडा संवुडासंवुडा ?, गोयमा ! जीवा संवुडावि असंवुडावि संवुडासंवुडावि, एवं जहेव सुत्ताणं दंडओ तहेव भाणियव्वो ॥

कति णं भंते ! सुविणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! बायालीसं सुविणा पन्नत्ता, कइ णं भंते ! महासुविणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! तीसं महासुविणा पन्नत्ता, कति णं भंते ! सब्वसुविणा प० ?, गोयमा ! बावत्तारिं सब्वसुविणा पन्नत्ता ।

तिथ्यरमायरो णं भंते ! तिथ्यगरंसि गब्भं व कममाणंसि कति महासुविणे पासित्ताणं पडिबुज्झंति ?, गोयमा ! तिथ्यरमायरो णं तिथ्यगरंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं तीसाए महासुविणाणं इमे चोदस महासुविणे पासित्ताणं पडिबुज्झंति, तं०-गयउसभसीहअभिसेयजाव सिहिं च । चक्कवट्टिमायरो णं भंते ! चक्कवट्टिमायरो चक्कवट्टिसि गब्भं वक्कममाणंसि कति महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति ?, गोयमा ! चक्कवट्टिमायरो चक्कवट्टिसि जाव वक्कममाणंसि एएसिं तीसाए महासु० एवं जहा तिथ्यरमायोर जाव सिहिं च ।

वासुदेवमायरो णं पुच्छ, गोयमा ! वासुदेवमायरो जाव वक्कममाणंसि एएसिं चोदसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे सत्त महासुविणे पासित्ताणं पडि० । बलदेवमायरो णं पुच्छ, गोयमा ! बलदेवमायरो जाव एएसिं चोदसण्हं महासुं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडि० ।

मंडलियमायरो णं भंते ! पुच्छ०, गोयमा ! मंडलियमायरो जाव एएसिं चोदसण्हं महासु० अन्नयरं एगं महं सुविणं जाव पडिबु० ।

वृ. ‘संवुडे णं सुविणं पासइ अहातच्चं पासइ’ति सत्यमित्यर्थः, संवृतश्चेह विशिष्टतरसंवृतत्वयुक्तो प्राज्ञः स च प्रायः क्षीणमलत्वात् देवताऽनग्रहयुक्तत्वाच्च सत्यं स्वप्नं पश्यतीति ।

अनन्तरं संवृतादिः स्वप्नं पश्यतीत्युक्तमथ संवृतत्वाद्येव जीवादिषु दर्शयन्नाह--‘जीवा ण’मित्यादि । स्वप्नाधिकारादेवेदमाह--‘कइ णं’मित्यादि, ‘बायालीसं सुविणं’ति विशिष्टफलसूच-

कस्वप्नापेक्षया द्विचत्वारिंशदन्यथाऽसङ्ख्येयास्ते संभवन्तीति, 'महासुविण'ति महत्तमफलसूचकाः 'बावत्तरि'ति एतेषामेव मीलनात् ।

मू. (६७९) समणे भ० महावीरे छउमत्थकालियाए अंतिमराइयंसि इमे दस महासुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धे, तं० । एगं च णं महं घोररूवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं पासित्ताणं पडिबुद्धे १ एगं च णं महं सुक्कलपक्खगं पुंसकोइलं सुविणे पासि० २ ।

एगं च णं महं चित्तविचित्तपक्खगं पुंसकोइलगं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ३ एगं च णं महं दामदुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ता० ४ । एगं च णं महं सेयगोवग्गं सुविणे पा० ५ एगं च णं महं पउमसरं सव्वओ समंता कुसुमिय० सुविणे० ६ ।

एगं च णं महं सागरं उम्मीवीयीसहस्सकलियं भुयाहिं तित्रं सुविणे पासित्ता० ७ एगं च णं महं दिनयरं तेयसा जलंतं सुविणे पासि० ८ ।

एगं च णं महं हरिवेरुलियवत्ताभेणं नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेढियं परिवेढियं सुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धे ९ एगं च णं महं मंदरे पव्वए मंदरचूलियाए उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे १० ।

जण्णं समणं भगवं म० एगं घोररूवदित्तधरं तालपिसां सुविणे पराजियं पा० जाव पडिबुद्धे तण्णं समणेणं भगवया महा० मोहणिजे कम्मे मूलाओ उग्धाविए १ जत्रं समणे भ० म० एगं महं सुक्किलजाव पडिबुद्धे तण्णं समणे भ० म० सुक्कज्झाणोवगए विहरति ।

जण्णं समणे भ० म० एगं महं चित्तविचित्तजाव पडिबुद्धे तण्णं समणे भ० म० विचित्तं ससमयपरसमइयं दुवालसंगं गधिपिडगं आघवेति पन्नवेति पत्तवेति दंसेति निदंसेति उवदंसेति, तंजहाआयारं सूयगडं जाव दिट्ठिवायं ३, जण्णं समणे भ० म० एगं महं दामदुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ताणं पडिबुद्धे तण्णं समणे भ० म० दुविहं धम्मं पन्नवेति, तं०—आगारधम्मं वा अनाराधम्मं वा ४ । जण्णं समणे भ० म० एगं महं सेयगोवग्गं जाव पडिबुद्धे तण्णं समणस्स भ० म० चाउव्वण्णाइन्ने समणसंघे, तं०—समणा समणीओ सावथा सावियाओ ५,

जण्णं समणे भ० म० एगं महं पउमसरं जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे जाव वीरे चउव्विहे देवे पन्नवेति, तं०—भवणवासी वाणमंतरे जोतिसिए वेमाणिए ६ । जत्रं समणे भग० म० एगं महं सागरं जाव पडिबुद्धे तत्रं समणेणं भगवया महावीरेणं अन्नादीए अनवदग्गे जाव संसारकंतारे तित्रे ७, जत्रं समणे भगवं म० एगं महं दिनयरं जाव पडिबुद्धे तत्रं समणस्स भ० म० ओराला कित्तिवत्तसदसिलोया सदेवमणुयासुरे लोए परिभमंति—इति खलु समणे भगवं महावीरे इति० ९, जत्रं समणे भगवं महावीरे मंदरे पव्वए मंदरचूलियाए जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे भगवं महावीरे सदेवमणुआसुराए परिसाए मज्झगाए केवली धम्मं आघवेति जाव उवदंसेति ॥

वृ. 'अंतिमराइयंसि'ति रात्रेरन्तिमे भागे 'घोररूवदित्तधरं'ति घोरं यदूपं दीप्तं च ६प्तं वा तद्धारयति यः स तथा तं 'तालपिसायं'ति तालो—वृक्षविशेषः स च स्वभावादीर्घो भवति ततश्च ताल इव पिशाचस्तालपिशाचस्तम्, एषां च पिशाचाद्यर्थानां मोहनीयादिभि स्वप्नफलविषयभूतैः सह साधर्म्यं स्वयमभूह्यं, 'पुंसकोइलगं'ति पुंस्कोकिलं—कोकिलपुरुषमित्यर्थः ।

'दामदुगं'ति मालाद्वयम् 'उम्मीवीइसहस्सकलियं'ति इहोर्मयो—महाकल्लोलाः वीचवस्तु

ह्रस्वाः, अथवोर्मणां चीचयोविविक्तव्यानि तत्सहस्रकलितं, 'हरिवेरुलियवण्णाभेणं'ति हरिद्य-
तत्रीलं वैदूर्यवर्णांभं चेति समासस्तेन 'आवेदियं'ति अभिविधिना वेष्टितं सर्वत इत्यर्थः 'परिवेदियं'ति
पुनः पुनरित्यर्थः 'उवरि'ति उपरि 'गणिपिडगं'ति गणीनां-अर्थपरिच्छेदानां पिटकमिव पिटकं-
आश्रयो गणिपिटकं गमिनो वा-आचार्यस्य पिटकमिव-सर्वस्वभाजनमिव गणिपिटकम्
'आघवेइ'ति आख्यापयति सामान्यविशेषरूपतः 'पन्नवेति'ति सामान्यतः 'परुवेइ'ति प्रतिसूत्र-
मर्थकथनेन 'दंसेइ'ति तदभिदेयप्रतयुपेक्षणादिक्रियादर्शनेन 'निदंसेइ'ति कथञ्चिदगृह्यतोऽनुकम्पया
निश्चयेन पुनः पुनर्दर्शयति ।

'उवदंसेइ'ति सकलययुक्तभिरिति, 'घाउव्वण्णाइन्ने'ति चातुर्वर्णश्चासावाकीर्णश्च
ज्ञानादिगुणैरिति चातुर्वर्णाकीर्णः 'चउव्विहे देवे पन्नवेइ'ति प्रज्ञापयति-प्रतिबोधयति शिष्यीक-
रोतीत्यर्थः, 'अनंते'ति विषयानन्तत्वात् 'अनुत्तरे'ति सर्वप्रधानत्वात्, यावत्करणादिदं दृश्यं-
'निव्वाधाए'कटकुड्यादिनाऽप्रतिहतत्वात् 'निरावरणे' क्षायिकत्वात् 'कसिणे' सकलार्थ-
ग्राहकत्वात् 'पडिपुन्ने' अंशेनापि स्वकीयेनान्यूनत्वादिति ।

मू. (६८०) इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हयपंतिं वा गयपंतिं वा जाव वसभपंतिं
वा पासमाणे पासति दुरुहमाणे दुरुहति दुरुढमिति अप्पाणं मन्नति तक्खणामेव बुज्झति तेणेव
भवग्गहणेणं सिज्झति जाव अंतं करेति ।

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं दामिणिं पाईणपडिणायतं दुहओ समुदे पुट्टं पासमाणे
पासति संवेळेमाणे संवेळेइ संवेळियमिति अप्पाणं मन्नति तक्खणामेव अप्पाणं बुज्झति तेणेव
भवग्गहणेणं जाव अंतं करेति ।

इत्थी वा पुरिसे वा एगं महं रज्जुं पाईणपडिणायतं दुहओ लोगंते पुट्टं पासमाणे पासति
छिंदमाणे छिंदति छिन्नमिति अप्पाणं मन्नति तक्खणामेव जाव अंतं करेति ।

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं किण्हसुत्तगं वा जाव सुक्कलसुत्तगं वा पासमाणे
पासति उग्गोवेमाणे उग्गोवेइ उग्गोवितमिति अप्पाणं मन्नति तक्खणामेव जाव अंतं करेति ।

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं अयशसिं वा तंबरासिं तउयरासिं वा सीसगरासिं वा
पासमाणे पासति दुरुहमाणे दुरुहति दुरुढमिति अप्पाणं मन्नति तक्खणामेव बुज्झति दोच्चे भवग्गहणे
सिज्झति जाव अंतं करेति ।

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हिरत्र रासिं वा सुवन्नरासिं वा रयणरासिं वा वडररासिं
वा पासमाणे पासइ दुरुहमाणे दुरुहइ दुरुढमिति अप्पाणं मन्नति तक्खणामेव बुज्झति तेणेव
भवग्गहणेणं सिज्झति जाव अंतं करेति ।

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं तणरासिं वा जहा तेयनिसग्गे जाव अवकररासिं वा
पासमाणे पासति विक्खिरमाणे विक्खिरइ विक्किण्णमिति अप्पाणं मन्नति तक्खणामेव बुज्झति
तेणेव जाव अंतं करेति ।

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते गं महं सरथंभं वा वीरिणथंभं वा वंसीमूलथंभं वा बल्लीमूलथंभं
वा पासमाणे पासइ उम्मूलेमाणे उम्मूलेइ उम्मूलितमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झति
तेणेव जाव अंतं करेति ।

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं खीरकुंभं वा दधिकुंभं वा धयकुंभं वा मधुकुंभं वा पासमाणे पासति उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ उप्पाडितमिति अप्पाणं मन्नति तक्खणामेव बुज्झति तेणेव जाव अंतं करेइ ।

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सुरावियडकुंभं वा सोवीरवियडकुंभं वा तेळकुंभं वा वसाकुंभं वा पासमाणे पासति भिंदमाणे भिंदति भिन्नमिति अप्पाणं मन्नति तक्खणामेव बुज्झति दोच्चेणं भव० जाव अंतं करेति ।

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं पउमसरं कुसुमियं पासमाणे पासति ओगाहमाणे ओगाहति ओगाढमिति अप्पाणं मन्नति तक्खणामेव० तेणेव जाव अंतं करेति ।

इत्थी वा जाव सुविणंते एगं महं सागरं उम्मीवीयीजाव कलियं पासमाणे पासति तरमाणे तरति तिन्नमिति अप्पाणं मन्नति तक्खणामेव जाव अंतं करेति ।

इत्थी वा जाव सुविणंते एगं महं भवमं सच्चरयणामयं पासमाणे पासति (दुरूहमाणे दुरूहति दुरूढमिति०) अणुप्पविसमाणे अणुप्पविसति अमुप्पविट्ठमिति अप्पाणं मन्नति तक्खणामेव बुज्झति तेणेव जाव अंतं करेति ।

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं विमाणं सच्चरयणामयं पासमाणे पासइ दुरूहमाणे दुरूहति दुरूढमिति अप्पाणं मन्नति तक्खणामेव बुज्झति तेणेव जाव अंतं करेति ॥

वृ. 'सुविणंते'ति 'स्वप्नान्ते' स्वप्नस्य विभागे अवसाने वा 'गयपंतिं वा' इह यावत्करणादिदं दृश्यं- 'नरपंतिं वा एवं किन्नरकिंपुरिसमहोरगगंधव्व'ति 'पासमाणे पासइ'ति पश्यन् पश्यत्तागुणयुक्तः सन् 'पश्यति' अवलोकयति ।

'दामिणि'न्ति गवादीनां बन्धनविशेषभूतां रज्जुं 'दुहओ' द्वयोरपि पार्श्वरित्यर्थः 'संवेलेमाणे'ति संवेल्लयन् संवर्तयन् 'संवेल्लियमिति अप्पाणं मन्नइ'ति संवेल्लितान्तामित्यात्मना मन्यतेविभक्ति-परिणामादिति 'उग्गोवेमाणे'ति उद्गोपयन् विमोहयन्नित्यर्थ 'जहा तेयनिसग्ग'ति यथा गोशालके, अनेन चेदं सूचितं ।

'पत्तरासीति वा तयारासीति वा भुसरासीति वा तुसरासीति वा गोमयरासीति व'ति 'सुरावियडकुंभं'ति सुरारूपं यद् विकटं-जलं तस्य कुम्भो यः स तथा 'सोवीरगवियडकुंभं व'ति इह सौवीरकं-काञ्जिकमिति ॥ अनन्तरं स्वप्ना उक्तास्ते चाचक्षुर्विषया इत्यचक्षुर्विषयितासाधर्म्येण गन्धपुद्गलवक्त-व्यतामभिधातुमाह-

मू. (६८१) अह भंते ! कोट्टपुडाण वा जाव कैयतीपुडाण वा अणुवायंसि उब्भिज्जमाणान् वा जाव ठाणाओ वा ठाणं संकामिज्जमाणानं किं कोट्टे वाति जाव कैयई वाइ ?

गोयमा ! नो कोट्टे वाति जाव नो कैयई वाती घाणसहगया पोग्गला वाति । सेवं भंते २ ति

वृ. 'अहे'त्यादि, 'कोट्टपुडाण व'ति कोष्ठे यः पच्यते वाससमुदायः स कोष्ठ एव तस्य पुटाः-पुटिकाः कोष्ठपुटास्तेषां, यावत्करणादिदं दृश्यं- 'पत्तपुडाण वा चोयपुडाण वा तगरपुडाण वे'त्यादि, तत्र पत्राणि-तमालपत्राणि 'चोय'ति त्वत् तगरं च-गन्धद्रव्यविशेषः 'अणुवायंसि' अनुकूलो वातो यत्र देशे सोऽनुवातोऽतस्तत्र यस्मादेशाद्वायुरागच्छति तत्रेत्यर्थः ।

'उब्भिज्जमाणान व'ति प्राबल्येनोद्ध्वं वा दीर्यमाणानाम्, इह यावत्करणादिदं दृश्यं- 'निब्भिज्जमाणान वा' प्राबल्याभावेनाधो वा दीर्यमाणानाम् 'उक्करिज्जमाणान वा विक्रिज्जमाणान

वा'इत्यादि प्रतीतार्थाश्चेते शब्दाः, 'किं कोट्टे वाइ'ति कोष्ठो-वाससमुदायो वाति-दूरादागच्छति, आगत्य धाणग्राह्यो भवतीति भावः, 'धाणसहगय'ति धायत इति धाणो-गन्धो गन्धोपलम्भक्रिया वा तेन सह गताः-प्रवृत्ता ये पुद्गलास्ते धाणसहगताः गन्धगुणोपेता इत्यर्थः ॥

शतकं-१६ उद्देशकः-६ समाप्तः

— शतकं-१६ उद्देशकः-७ :—

वृ. षष्ठोद्देशकान्ते गन्धपुद्गला वान्तीत्युक्तं, ते चोपयोगेनावसीयन्त इत्युपयोगस्तद्विशेषभूता पश्यता च सप्तमे प्ररूप्यते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (६८२) कतिविहे णं भंते ! उवओगो पन्नत्ते ?, गोयमा ! दुविहे उवओगे पन्नत्ते एवं जहा उवओगपदं पन्नवणाए तहेव निरवसेसं भाणियव्वं, पासणयापदं च निरवसेसं नेयव्वं । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. 'कट्टिविहे ण'मित्यादि, 'एवं जहे'त्यादि, उपयोगपदं प्रज्ञापनायामेकोनत्रिंशत्तमं, तच्चैवं-तंजहा-सागारोवओगे य अनागारोवओगे य ।

सागारोवओगे णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! अट्टिविहे पन्नत्ते, तंजहा-आभिनिबोहियनाणसागारोवओगे. सुयनाणसागारोवओगे एवं ओहिनाण० मणपज्जवनाण० केवलनाण० मतिअन्नाणसागारोवओगे सुयअन्नाणसागारोवओगे विभंगनाणसागारोवओगे ।

अनागारावओगे णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-चक्खुदंसणअनागारोवओगे अचक्खुदंसणअनागारोवओगे ओहिदंसणअनागारोवओगे केवलदंसणअनागारोवओगे'इत्यादि, एतच्च व्यक्तमेव, 'पासणयापयं च नेयव्वं'ति पश्यतापमिह स्थानेऽध्येतव्यमित्यर्थः, तच्च प्रज्ञापनायां त्रिंशत्तमं, तच्चैवं—

'कत्तिविहा णं भंते ! पासणया पन्नत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पासणया पन्नत्ता, तंजहा-सागारपासणया अनागारपासणया, सागारपासणया णं भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! छव्विहा प०, तं०-सुयनाणसागारपासणया एवं ओहिनाण० मणनाण० केवलनाण० सुयअन्नाण० विभंगनाणसागारपासणया, अनागारपासणया णं भंते ! । कतिविहा प० ?,

गोयमा ! ति विहा पन्नत्ता, तंजहा-चक्खुदंसणअनागारपासणया ओहिदंसणअनागारपासणया केवलदंसणअनागारपासणया'इत्यादि, अस्य चायमर्थः—'पास-णय'ति पश्यतो भावः पश्यता-बोधपरिणामविशेषः, ननु पश्यतोपयोगयोस्तुल्ये साकाराना-कारभेदत्वेकः प्रतिविशेषः उच्यते, यत्र त्रैकालिकोऽवबोधोऽस्ति तत्र पश्यता यत्र पुनर्वर्तमान कालस्त्रैकालिकश्च तत्रोपयोग इत्ययं विशेषः ।

अत एव मतिज्ञानं मत्यज्ञानं च साकारपश्यतायां नोक्तं, तस्योत्पन्नाविनिर्धार्ताहकत्वेन साम्प्रतकालविषयत्वात्, अथ कस्मादनाकारपश्यतायां चक्षुर्दर्शनमधीतं न शेषेन्द्रियदर्शनं, उच्यते, पश्यता प्रकृष्टमीक्षणमुच्यते 'धशिरप्रेक्षणं' इति वचनात्, प्रेक्षणं च चक्षुर्दर्शनस्यैवास्ति न शेषाणां, चक्षुरिन्द्रियोपयोगस्य शेषेन्द्रियोपयोगापेक्षयाऽल्पकालत्वात्, यत्र चोपयोगोऽल्पकालस्तत्रेक्षणस्य प्रकर्षो झटित्यर्थपरिच्छेदात्, तदेवं चक्षुर्दर्शनस्यैव पश्यता नेतरस्येति, अयं चार्थः प्रज्ञापनातो विशेषेणावगम्य इति ॥

शतकं-१६ उद्देशकः-७ समाप्तः

—: शतकं—१६ उद्देशकः—८:—

वृ. सप्तमे उपयोग उक्तः, स च लोकविषयोऽपीतिसम्बन्धादष्टमे लोकोऽभिधियते, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (६८३) किमहालए णं भंते ! लोए पत्रते ?, गोयमा ! महतिमहालए जहा बारसमसए तहेव जाव असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिखेवेणं, लोयस्स णं भंते ! पुरच्छिमिल्ले चरिमंते किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा ?, गोयमा ! नो जीवा जीवदेसावि जीवपएसावि अजीवावि अजीवदेसावि अजीवपएसावि ।

जे जीवदेसा ते नियमं एगिंदियदेसा य अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स य देसे एवं जहा दसमसए अगोयीदिसा तहेव नवरं देसेसु अनिंदियाणं आइल्लविरहिओ ।

जे अरुवी अजीवा ते छव्विहा, अद्धासमयो नत्थि, सेसं तं चेव सव्वं निरवसेसं ।

लोगस्स णं भंते ! दाहिणिल्ले चरिमंते किं जीवा० ?, एवं चेव, एवं पच्चिमिल्लेवि, उत्तरिल्लेवि, लोगस्स णं भंते ! उवरिल्ले चरिमंते किं जीवा० ?, पुच्छा, गोयमा ! नो जीवा जीवदेसावि जाव अजीवपएसावि ।

जे जीवदेसा ते नियमं एगिंदियदेसा य अनिंदियदेसा य अहवा एगिंदियदेसा य अनिंदिय० बेइंदियस्स य देसे, अहवा एगिंदियदेसा य अनिंदियदेसा य बेइंदियाण य देसा, एवं मज्झिल्लविरहिओ जाव पंचिंद०, जे जीवपएसा ते नियमं एगिंदियपएसा य अनिंदियपएसा य अहवा एगिंदियपएसा य अनिंदियपएसा य बेइंदियाण य देसा, एवं आदिल्लविरहिओ जाव पंचिंदियाणं, अजीवा जहा दसमसए तमाए तहेव निरवसेसं

लोगस्स णं भंते ! हेड्डिल्ले चरिमंते किं जीवा० पुच्छा ?, गोयमा ! नो जीवा जीवदेसावि जाव अजीवपएसावि, जे जीवदेसा ते नियमं एगिंदियदेसा अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स देसे अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियाण य देसा एवं मज्झिल्लविरहिओ जाव अनिंदियाणं पदेसा आइल्लविरहिया सव्वेसिं जहा पुरच्छिमिल्ले चरिमंते तहेव, अजीवा जहेव उवरिल्ले चरिमंते तहेव ।

इमिसे णं भंते ! रयणप्पमाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते किं जीवा० ? पुच्छा, गोयमा नो जीवा एवं जहेव लोगस्स तहेव चत्तारिवि चरिमंता जाव उत्तरिल्ले, उवरिल्ले तहेव जहा दसमसए विमला दिसा तहेव निरवसेसं, हेड्डिल्ले चरिमंते तहेव नवरं देसे पंचिंदिएसु तियभंगोत्ति सेसं तं चेव, एवं जहा रयणप्पमाए चत्तारि चरिमंता भणिया एवं सक्करप्पमाएवि उवरि महेड्डिल्ले जहा रयणप्पमाए हेड्डिल्ले ।

एवं जाव अहे सत्तमाए, एवं सोहम्भस्सवि जाव अद्युयस्स गेविज्जविमाणाणं एवं चेव, नवरं उवरिमहेड्डिल्लेसु चरिमंतेसु देसेसु पंचिंदियाणावि मज्झिल्लविरहिओ चेव एवं जहा गेवेज्जविमाणा तहा अनुत्तरविमाणावि ईसिपब्भारावि ॥

वृ. 'किमहालए णं' मित्यादि, 'चरिमंते'ति चरमरूपोऽन्तश्चरमान्तः, तत्र चासङ्ख्यातप्रदेशावगाहिताजीवस्यासम्भव इत्यत आह—'नोजीवे'ति, जीवदेशादीनां त्वेकप्रदेशेऽप्यवगाहः संभवतीत्युक्तं 'जीवदेसावी'त्यादि 'अजीवावि'ति पुद्गलस्कन्धाः 'अजीवदेसावि'ति धर्मास्तिकायादिदेशाः स्कन्धदेशाश्च तत्र संभवन्ति, एवमजीवप्रदेशा अपि ।

अथ जीवादिदेशादिषु विशेषमाह—‘जे जीवे’ त्यादि, ये जीवदेशास्ते पृथिव्या-
द्येकेन्द्रियजीवानां देशास्तेषां लोकान्तेऽवश्यं भावादित्ये विकल्पः, ‘अहव’तिप्रकारान्तरदर्शनार्थः,
एकेन्द्रियाणां बहुत्वादहवस्तत्र तद्देशा भवन्ति, द्वीन्द्रियस्य च कदाचित्कत्वात्कदाचिद्देशः स्यादित्येको
द्विकयोगविकल्पः, यद्यपि हि लोकान्ते द्वीन्द्रियो नास्ति तथाऽपि यो द्वीन्द्रिय एकेन्द्रियेषूत्पित्सुमार-
णान्तिकसमुद्घातं गतस्तमाश्रित्यायं विकल्प इति ।

‘एवं जहे’त्यादि, यथा दशमशते आग्नेयीं दिशमाश्रित्योक्तं तथेह पूर्वचरमान्तमाश्रित्य
वाच्यं, तच्चेदम्—‘अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स य देसा अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियाण
यदेसा अहवा एगिंदियदेसा य तेइंदियस्स य देसे’ इत्यादि, यः पुनरिह विशेषस्तद्दर्शनायाह—‘नवरं
अनिंदियाण’मित्यादि, अनिन्द्रियसम्बन्धिनि देशविशेष भङ्गकत्रये ‘अहवा एगिंदियदेसा य
अनिंदियस्स देसे’ इत्येवं रूपः प्रथमभङ्गको दशमशते आग्नेयीप्रकरणेऽभिहितोऽपीह न वाच्यो,
यतः केवलिसमुद्घाते कपाटाद्यवस्थायां लोकस्य पूर्वचरमान्ते प्रदेशवृद्धिहानिकृतलोक-
दन्तकसद्भावेनानिन्द्रियस्य बहूनां देशानां सम्भवो न त्वेकस्येति, तथाऽऽग्नेय्यां दशविधेष्व-
रूपिद्रव्येषु धर्माधर्माकाशास्तिकायद्रव्याणां तस्यामभावात्सप्तविधा अरूपिण उक्ताः लोकस्य
पूर्वचरमान्तेष्वद्धासमयस्याप्यभावात् षड्विधास्ते वाच्याः, अद्धासमयस्य तु तत्राभावः समयक्षेत्
एव तद्भावात्, अत एवाह—

‘जे अरूवी अजीवा ते छव्विहा अद्धासमयो नत्थि’ति, ‘उवरिल्ले चरिंमंते’ति, अनेन
सिद्धोपलक्षित उपरितनचरिमान्तो विवक्षितस्तत्र चैकेन्द्रियदेशा अनिन्द्रियदेशाश्च सन्ती-
तिकृत्वाऽऽह—‘जे जीवे’त्यादि, इहायमेको द्विकसंयोगः, त्रिकसंयोगेषु च द्वौ द्वौ कार्यौ, तेषु हि
मध्यमभङ्ग ‘अहवा एगिंदियदेसा य अनिंदियदेसा य बेइंदियस्स य देसा’ इत्येवंरूपो नास्ति,
द्वीन्द्रियस्य च देशा इत्यस्यासम्भवाद्, यतो द्वीन्द्रियस्योपरितनचरिमान्ते मारणान्तिक-समुद्घातेन
गतस्यापि देश एव तत्र संभवति न पुनः प्रदेशवृद्धिहानिकृतलोकदन्तकशादनेक-
प्रतरात्सकपूर्वचरमान्तवद्देशाः, उपरितनचरिमान्तस्यैकप्रतररूपतया लोकदन्तकाभावेन
देशानेकत्वाहेतुत्वादिति, अत एवाह—‘एवं मज्झिंल्लविरहिओ’ति त्रिकभङ्गक इति प्रक्रमः,
उपरितनचरिमान्तापेक्षया जीवप्रदेशप्ररूपणायामेवं ‘आइल्लविरहिओ’ति यदुक्तं तस्यायमर्थः—इह
पूर्वोक्ते भङ्गकत्रये प्रदेशापेक्षया ‘अहवा एगिंदियपएसा य अनिंदियप्पएसा य बेइंदियस्सप्पएसे’
इत्ययं प्रथमभङ्गको न वाच्यो, द्वीन्द्रियस्य च प्रदेश इत्यस्यासम्भवात्, तदसम्भवश्च लोकव्या-
पकावस्थानिन्द्रियवर्जजीवानां यत्रैकप्रदेशस्तत्रासङ्ख्यातानामेव तेषां भावादिति, ‘अजीवा जहा
दसमसए तमाए’ति अजीवानाश्रित्य यथा दशमशते ‘तमाए’ति तमाभिधानां दिशमाश्रित्य
सूत्रमधीतं तथेहोपरितनचरमान्तमाश्रित्य वाच्यं, तच्चैवं—जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता, तंजहा—
रूवीअजीवा य अरूविअजीवा य, जे रूविअजीवा ते चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा—खंधा ४, जे
अरूविअजीवा ते छव्विहा पन्नत्ता, तंजहा—नो धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकाय-
स्सप्पएसा’ एवमधर्माकाशास्तिकाययोरपीति ॥

‘लोगस्स णं भंते ! हिड्डिल्ले’इत्यादि, इह पूर्वचरमान्तवद्भङ्गाः कार्या, नवरं तदीयस्य
भङ्गकत्रयस्य मध्यात् ‘अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स य देसा’ इत्येवंरूपो मध्यमभङ्गकोऽत्र

वर्जनीयः, उपरितनचरिमान्तप्रकरणोक्तयुक्तेस्त-स्यासम्भवाद्, अत एवाह—‘एवंमज्झिहविरहि-
ओ’त्ति, देशभङ्गका दर्शिताः अथ प्रदेशभङ्गक- दर्शनायाह—‘पएसा आइल्लविरहिया सव्वेसिं
जहा पुरच्छिमिल्ले चरिमंते’ति, प्रदेशचिन्ताया- माद्यभङ्गकरहिताः प्रदेशा वाच्या इत्यर्थः आद्यश्च
भङ्गक एकवचनान्तप्रदेशशब्दोपेतः स च प्रदेशानामधश्चरमान्तेऽपि बहुत्वान्न संभवति संभवति
च ‘अहवा एगिंदियपएसा य बेइंदियस्स पएसा अहवा एगिंदियप्पएसा बेइंदियाण य
पएसा’इत्येतद्द्वयं, ‘सव्वेसिं’ति द्वीन्द्रियादीनामनिन्द्रिया- न्तानाम् ‘अजीवे’त्यादि व्यक्तमेव ॥

चरमान्ताधिकारादेवदमाह—‘इमीसे ण’मित्यादि ॥ ‘उवरिल्ले जहा दसमसए विमला
दिसा तहेव निरवसेसं’ति दशमशते यथा विमला दिगुक्ता तथैव रत्नप्रभोपरितनचरमान्तो वाच्यो
निरवशेषं यथा भवतीति, स चैवम्—‘इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्ले चरिमन्ते किं
जीवा ० ६ ? , गीयमा ! नो जीवा’ एकप्रदेशप्रतरालमकत्वेन तत्र तेषामनवस्थानात् ‘जीवदेसावि
५, जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा’ सर्वत्र तेषां भावात् ‘अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स
य देसे १ अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स य देसा २ अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियाण य देसा
३, रत्नप्रभा हि द्वीन्द्रियाणामाश्रयः, ते चैर्केन्द्रियापेक्ष- याऽतिस्तोकास्ततश्च तदुपरितनचरिमान्ते
तेषां कदाचिद्देशः स्याद्देशा वेति, एवं त्रीन्द्रियादिष्व- प्यनिन्द्रियान्तेषु, तथा ‘जे जीवप्पएसा ते
नियमा एगिंदियपएसा अहवा एगिंदियपएसावि बेइंदियस्स पएसा १ अहवा एगिंदियपएसा
बेइंदियाण य पएसा २’ एवं त्रीन्द्रियादिष्वप्यनीन्द्रियान्तेषु, तथा—

‘जे अजीवा ते दुविहा पन्नत्ता, तंजहा—रूविअजीवा य अरूविअजीवा य, जे रूविअजीवा
ते चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा—खंथा जाव परमाणुपोग्गला, जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पन्नत्ता,
तंजहा—नो धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकास्स देसे धम्मत्थिकायस्स पएसा एवमधम्मत्थिकायस्सि
आगासत्थिकायस्सवि अद्धासमए’ति अद्धासमयोहि मनुष्यक्षेत्रान्तवर्तिनि रत्नप्रभोपरितनचरिमा-
न्तेऽस्त्येवेति, ‘हेडिल्लेचरिमंते’ इति यथाऽधश्चरमान्तो लोकस्योक्तः एवं रत्नप्रभापृथिव्या
अप्यसाविति स चान्तरोक्त एव, विशेषस्त्वयं—लोकाधस्तनचरमान्ते द्वीन्द्रियादीनां देशभङ्गकत्रयं
मध्यमरहितमुक्तं इह तु रत्नप्रभाऽधस्तनचरमान्ते पञ्चेन्द्रियाणां परिपूर्णमेव तद्वाच्यं, शेषाणां तु
द्वीन्द्रियादीनां मध्यमरहितमेव, यतो रत्नप्रभाऽधस्तनचरमान्ते देवपञ्चेन्द्रियाणां गमागमद्वारेण
देशो देशाश्च संभवन्त्यतः पञ्चेन्द्रियाणां तत्तत्र परिपूर्णमेवास्ति, द्वीन्द्रियाणां तु रत्नप्रभाऽधस्तन-
चरिमान्ते मारणान्तिकसमुद्घातेन गतानामेव तत्र देश एव संभवति न देशाः तस्यैकप्रतरूपत्वेन
देशानेकत्वाहेतुत्वादिति तेषां तत्तत्र मध्यमरहितमेवेति, अत एवाह—

‘नवरं देसे’इत्यादि, ‘चत्तारि चरमांत’ति पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तररूपाः ‘उवरिमहेडिल्लि
जहा रयणप्पभाए हेडिल्ले’ति शर्कराप्रभाया उपरितनाधस्तनचरमान्तौ रत्नप्रभाया उपरित-
नाधस्तनचरमान्तवद्वाच्यौ, द्वीन्द्रियादिषु पूर्वोक्तयुक्तेर्मध्यमभङ्गरहितं पञ्चेन्द्रियेषु तु परिपूर्णं
देशभङ्गकत्रयं, प्रदेशचिन्तायां तु द्वीन्द्रियादिषु सर्वेष्वामभङ्गकरहितत्वेन शेषभङ्गकद्वयं,
अजीवचिन्तायां तु रूपिणां चतुष्कमरूपिणां त्वद्धासमयस्य तत्राभावेन षट्कं वाच्यमिति भावः

अथ शर्कराप्रभातिदेशेन शेषपृथिवीनां सौधर्मादिदेवलोकानां ग्रैवेयकविमानानां च
प्रस्तुतवक्तव्यतामाह—‘एवं जाव अहेसत्तमाए’इत्यादि, ग्रैवेयकविमानेषु तु यो विशेषस्तं

दर्शयितुमाह—‘नवर’मित्यादि, अच्युतान्तदेवलोकेषु हि देवपञ्चेन्द्रियाणां गमागमसद्भावात् उपरितनाथस्ततचरमान्तयोः पञ्चेन्द्रियेषु देशानाश्रित्य भङ्गकत्रयं संभवति, ग्रैवेयकेषु विमानेषु तु देवपञ्चेन्द्रियगमागमाभावाद् द्वीन्द्रियादिष्विव पञ्चेन्द्रियेष्वपि मध्यमभङ्गकरहितं शेषभङ्गकद्वयं तयोर्भवतीति ।

मू. (६८४) परमाणुपोग्गले णं भंते ! लोगस्स पुरच्छिमिल्लाओ चरिमंताओ पच्चच्छिमिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छति पच्चच्छिमिल्लाओ चरिमंताओ पुरच्छिमिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छति दाहिणिज्झाओ चरिमंताओ उत्तरिल्लं० उत्तरिल्लाओ० दाहिणिज्झं० उवरिल्लाओ चरिमंताओ हेड्डिल्लं चरिमंतं एवं जाव गच्छति हेड्डिल्लाओ चरिमंताओ उवरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छति ? हंता गोयमा ! परमाणुपोग्गले णं लोगस्स पुरच्छिमिल्लं तं चेव जाव उवरिल्लं चरिमंतं गच्छति ॥

वृ. चरमाधिकारादेवेदमपरमाह—‘परमाणु’इत्यादि, इदं च गमनसामर्थ्यं परमाणोस्तथास्व-भावत्वादिति मन्तव्यमिति ॥

अनन्तरं परमाणोः क्रियाविशेष उक्त इति क्रियाधिकारादिदमाह—

मू. (६८५) पुरिसे णं भंते ! वासं वासति नो वासतीति हत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउट्टावेमाणे वा पसारमाणे वा कतिकिरिए ?

गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे वासं वासति वासं नो वासतीति हत्थं वा जाव ऊरुं वा आउट्टावेति वा पसारति वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे ॥

वृ. ‘पुरिसेण’मित्यादि, ‘वासं वासइ’ वर्षो—मेघो वर्षति नो वा वर्षो वर्षतीति ज्ञापनार्थमिति शेषः, अचक्षुरालोके हि वृष्टिराकाशे हस्तादिप्रसारणादेव गम्यते इति कृत्वा हस्तादिकं आकुण्टयेदवा प्रसारयेद्वाऽऽदित एवेति ॥ आकुण्टनादिप्रस्तावादिदमाह—

मू. (६८६) देवे णं भंते ! महद्दिए जाव महसक्खे लोगंते ठिच्चा पभू अलोगसि हत्थं वा जाव ऊरुं वा आउट्टावेत्तए वा पसारत्तए वा ?, नो तिण्डे समट्ठे, से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चइ देवे णं महद्दीए जाव लोगंते ठिच्चा नो पभू अलोगंसि हत्थं वा जाव पसारत्तए वा ?

जीवाणं आहारोवचिया पोग्गला बोदिचिया पोग्गला कलेवरचिया पोग्गला पोग्गलामेव पप्प जीवाणय अजीवाणय गतिपरियाए आहिज्झइ, अलोए णं नेवत्थि जीवा नेवत्थि पोग्गला से तेण्डेणं जाव पसारत्तए वा । सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. ‘देवेण’मित्यादि, ‘जीवाणं आहारोवचिया पोग्गल’ति जीवानां जीवानुगता इत्यर्थः आहारोपचिता—आहाररूपतयोपचिताः ‘बोदिचिया पोग्गल’ति अव्यक्तावयवशरीररूपतया चिताः ‘कडेवरचिया पोग्गल’ति शरीररूपतया चिताः, उपलक्षणत्वाच्चास्य उच्छ्वासचिताः पुद्गला इत्याद्यपि द्रष्टव्यं, अनेन चेदमुक्तं—जीवानुगामिस्वभावाः पुद्गला भवन्ति ।

ततश्च यत्रैव क्षेत्रे जीवास्तत्रैव पुद्गलानां गतिरस्यात्, तथा ‘पुग्गलामेव पप्प’ति पुद्गलानेव ‘प्राप्य’ आश्रित्य जीवानां च ‘अजीवाणय’ पुद्गलानां च गतिपर्यायो—गतिधर्मः ‘आहिज्झइ’ति आख्यायते, इदमुक्तं भवति—यत्र क्षेत्रे पुद्गलास्तत्रैव जीवानां पुद्गलानां च गतिर्भवति, एवं चालोके नैव सन्ति जीवा नैव च सन्ति पुद्गला इति तत्र जीवपुद्गलानां गतिर्नास्ति, तदभावाच्चालोके देवो हस्ताद्याकुण्टयितुं प्रसारयितुं वा न प्रभुरिति ॥

शतक-१६ उद्देशक:-८ समाप्तः

-: शतकं-१६ उद्देशक:-१ :-

वृ. अष्टमोद्देशके देववक्तव्यतोक्ता, नवमे तु बलेर्देवविशेषस्य सोच्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (६८७) कहिन्नं भंते ! बलिस्स वडरोयणिंदस्स वडरोयणरत्तो सभा सुहम्भा पन्नत्ता ? गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं तिरियमसंखेजे जहेव चमरस्स जाव बायालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहिता एत्थ णं बलिस्स वडरोयणिंदस्स वड० २ रुयगिंदे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते सत्तरस एक्कवीसे जोयणसए एवं पमाणं जहेव तिगिच्छिक्कूडस्स पासायवडेंसगस्सवि तं चेव पमाणं सीहासणं सपरिवारं बलिस्स परियारेणं अट्ठो तहेव नवरं रुयगिंदप्पभाइं सेसं तं चेव जाव बलिचंचाए रायहाणीए अत्तेसिं च जाव रुयगिंदस्स णं उप्पायपव्वयस्स उत्तरेणं छक्कोडिसए तहेव जाव चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहिता एत्थ णं बस्स वडरोयणिंदस्स वडरोयणरत्तो बलिचंचा नामं रायहाणी पन्नत्ता एगं जोयणसयसहस्सं पमाणं तहेव जाव बलिपेढस्स उववाओ जाव आयरक्खा सव्वं तहेव निरवसेसं नवरं सातिरेणं सागरोवमं ठिती पन्नत्ता सेसं तं चेव जाव बली वडरोयणिंदे बली २ । सेवं भंते २ जाव विहरति ॥

वृ. 'कहि ण'मित्यादि, 'जहेव चमरस्स'ति यथा चमरस्य द्वितीयशताष्टमोद्देशकाभिहितस्य सुधर्मसभास्वरूपाभिधायकं सूत्रं तथा बलेरपि वाच्यं, तच्च तत् एवावसेयम्, 'एवं पमाणं जहेव तिगिच्छिक्कूडस्स'ति यथा चमरसत्कस्य द्वितीयशताष्टमोद्देशकाभिहितस्यैव तिगिच्छिक्कूटाभिधानस्योत्पातपर्वतस्य प्रमाणमभिहितं तथाऽस्यापि रुचकेन्द्रस्य वाच्यं, एतदपि तत् एवावसेयं ।

'पासायवडेंसगस्सवि तं चेव पमाणं'ति यत्रमाणं चमरसम्बन्धिनस्तिगिच्छिक्कूटाभिधानोत्पातपर्वतो परिवर्तिनः प्रासादावतंसकस्य तदेव बलिसत्कस्यापि रुचकेन्द्राभिधानोत्पातपर्वतोपरिवर्तिनस्तस्य, तदपि द्वितीयशतादेवावसेयं, 'सिंहासणं सपरिवारं बलिस्स परियारेणं'ति प्रासादावतंसकमध्यभागे सिंहासनं बलिसत्कं बलिसत्कपरिवारसिंहासनोपेतं वाच्यमित्यर्थः तदपि द्वितीयशताष्टमोद्देशकविवरणोक्तचमरसिंहासनन्यायेन वाच्यं, केवलं तत्र चमरस्य सामानिकासनानां चतुःषष्टि सहस्राणि आत्मरक्षासनानां तु तान्येव चतुर्गुणान्युक्तानि बलेस्तु सामानिकासनानां षष्टि सहस्राणि आत्मरक्षासनानां तु तान्येव चतुर्गुणानीत्येतावान् विशेषः ।

'अट्ठो तहेव नवरं रुयगिंदप्पभाइं'ति यथा तिगिच्छिक्कूटस्य नामान्वर्थाभिधायकं वाक्यं तथाऽस्यापि वाच्यं, केवलं तिगिच्छिक्कूटान्वर्थप्रश्नस्योत्तरे यस्मात्तिगिच्छिप्रभाण्युत्पलादीनि तत्र सन्ति तेन तिगिच्छिक्कूट इत्युच्यत इत्युक्तं इह तु रुचकेन्द्रप्रमाणं तानि सन्तीति वाच्यं, रुचकेन्द्रस्तु रत्नविशेष इति, तत्पुनरर्थतः सूत्रमेवमध्येयं-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ रुयगिंदे २ उप्पायपव्वए गोयमा ! रुयगिंदे णं बहूणि उप्पलाणि पउमाइं कुमुयाइं जाव रुयगिंदवण्णाइं रुयगिंदलेसाइं रुयगिंदप्पभाइं से तेणट्ठेणं रुयगिंदे २ उप्पायपव्वएति

'तहेव जाव'ति यथा चमरचञ्चाव्यतिकरे सूत्रमुक्तमि-हापि तथैव वाच्यं, तच्चेदं-'पणपन्नं कोडीओ पन्नासं च सयसहस्साइं पन्नासं च सहस्साइं वीइवइत्ता इमं च रयणप्पभं पुढवि'ति 'पमाणं तहेव'ति यथा चमरचञ्चायाः, तच्चेदम्-'एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंभेणं तिन्नि जोयणसयसहस्साइं सोलस य सहस्साइं दोन्नि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्नि य कोसे अट्ठावीसं च घनुसयं

तेरस य अंगुलाइं अद्धंगुलयं च किंचिविसेसाहियं परिवेवेणं पन्नत्तं 'जाव बलिपेढस्स'ति नगरीप्रमाणाभिधानानन्तरं प्राकारतद्द्वारोपकारिकालयनप्रासादावतंसकसुधर्मसभाचैत्यभव-
नोपपातसभाह्वाभिषेकसभाऽलङ्कारिकसभाव्यवायसभादीनां प्रमाणं स्वरूपं च तावद्वाच्यं
यावद्वलिपीठस्य, तच्च स्थानान्तरादवसेयं, 'उववाओ'ति उपपातसभायां बलेरुपपातवक्तव्यता वाच्या ।

सा चैवं- 'तेणं कालेणं तेणं समएणं वली वइरोयणिं दे २ अहुणोववन्नमेत्तए समाणे पंचविहाए
पज्जतीए पज्जतिभावं गच्छइ' इत्यादि, 'जाव आयरक्ख'ति इह यावत्करणादभिषेकोऽलङ्कारग्रहणं
पुस्तकवाचनं सिद्धायतनप्रतिमाधर्वनं सुधर्मसभागमनं तत्रस्थस्य च तस्य सामानिका अग्रमहिष्यः
पर्वदोऽनीकाधिपतयः आत्मरक्षाश्च पार्श्वतो निपीदन्तीति वाच्यं ०

एतद्वक्तव्यताप्रतिबद्धसमस्तसूत्रातिदेशायाह- 'सच्चं तहेव निरवसेसं'ति, सर्वथा साम्य-
परिहारार्थमाह- 'नवर'मित्यादि, अयमर्थः- चमरस्य सागरोपमं स्थितिः प्रज्ञातेत्युक्तं बलेस्तु
सातिरेकं सागरोपमं स्थितिं प्रज्ञासति वाच्यमिति ॥

शतकं-१६ उद्देशकः-९ समाप्तः

— शतकं-१६ उद्देशकः-१० —

वृ. नवमोद्देशके बलेर्वक्तव्यतोक्ता, बलिश्चावधिमानित्यवधेः स्वरूपं दशमे उच्यत
इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (६८८) कतिविहे णं भंते ! ओही पन्नत्ते ?, गोयमा ! दुविहा ओही प०, ओहीपदं
निरवसेसं भाणियच्चं ॥ सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरति ॥

वृ. 'कइविहेण'मित्यादि, 'ओहीपयं'ति प्रज्ञापनायायस्त्रिंशत्तमं, तच्चैवं- 'तंजहा-भवप-
छइया खओवसमिया य, दोण्हं भवपच्छइया, तंजहा-देवाण य नेरइयाण य, दोण्हं खओवसमिया,
तंजहा-माणुसाणं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण य, इत्यादीति ॥

शतकं-१६ उद्देशकः-१० समाप्तः

— शतकं-१६ उद्देशकः-११-१४ —

दशमेऽवधिरुक्तः, एकादशे त्ववधिमद्विशेष उच्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (६८९) दीवकुमारा मं भंते ! सच्चं समाहारा सच्चं समुस्सासनिस्सासा ?, नो तिण्डे
समट्ठे, एवं जहा पढमसए बितियउदेसए दीवकुमाराणं वत्तच्चया तहेव जाव समाउया
समुस्सासनिस्सासा ।

दीवकुमाराणं भंते ! कति लेस्साओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ पन्नत्ताओ,
तंजहा-ण्हलेस्सा जाव तेउलेस्सा ।

एएसि णं भंते ! दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य कयरे २ हितो जाव
विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सच्चंथोवा दीवकुमारा तेउलेस्सा काउलेस्सा असंखेज्जगुणा नीललेस्सा
विसेसाहिया कण्हलेस्सा विसेसाहिया ।

एएसि णं भंते ! दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेऊलेस्साण य कयरे ३ हितो अप्पट्ठि
वा महट्ठिया वा ?, गोयमा कण्हलेस्साहितो नीललेस्सा महट्ठिया जाव सच्चमहट्ठिया तेउलेस्सा
सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरति ॥

मू. (६९०) उदहिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा० एवं चेव, सेवं० ॥

मू. (६९१) एवं दिसाकुमारावि

मू. (६९२) एवं थणियकुमाराऽवि, सेवं भंते ! जाव विहरइ ॥

वृ. 'दीवे'त्यादि ॥ एवमन्यदप्युद्देशकत्रयं पाठयितव्यमिति ॥

शतकं-१६ : उद्देशकाः ११-१२-१३-१४ समाप्तानि

॥ १ ॥ सम्यक्श्रुताचारविवर्जितोऽप्यहं, यदप्रकोपात्कृतवान् विचारणाम् ।

अविघ्नमेतां प्रति षोडशं शतं, वाग्देवता सा भवताद्वरप्रदा ॥

शतकं-१६ समाप्तं

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता भगवतीअङ्गसूत्रे

षोडशकशतस्य अभयदेवसूरि विरचिता टीका समाप्ता ।

शतकं-१७

वृ. व्याख्यातं षोडशं शतं अथ क्रमायातं सप्तदशमारभ्यते, तस्य चादावेवोद्देशकसङ्ग्रहाय
गाथा-

मू. (६९३) नमो सुयदेवयाए भगवईए ।

मू. (६९४) कुंजर संजय सेलेसि किरिय ईसाण पुढवि दग वाउ ।

एगिंदिय नाग सुवन्न विज्जु वायु ऽग्नि सत्तरसे ॥

वृ. 'कुंजरे'त्यादि, तत्र 'कुंजर'ति श्रेणिकसूनोंः कूणिकराजस्य सत्क उदायिनामा हस्तिराज-
स्तत्रमुखार्थाभिधायकत्वात् कुंजर एव प्रथमोद्देशक उच्यते, एवं सर्वत्र १ ।

'संजय'ति संयताद्यर्थप्रतिपादको द्वितीयः २ 'सेलेसि'ति शैलेश्यादिवक्तव्यतार्थस्तृतीयः

३ 'किरिय'ति क्रियाद्यर्थाभिधायकश्चतुर्थः ४ । 'ईसाण'ति ईशानेन्द्रवक्तव्यतार्थ पञ्चमः ५

'पुढवि'ति पृथिव्यर्थ षष्ठः ६ सप्तमश्च ७ 'दग'ति अप्कायार्थोऽष्टमो नवमश्च ९ ।

'वाउ'ति वायुकायार्थो दशम एकादशश्च ११ 'एगिंदिय'ति एकेन्द्रियस्वरूपार्थो द्वादशः

१२ 'नाग'ति नागकुमारवक्तव्यतार्थः त्रयोदशः १३ ।

'सुवन्न'ति सुवर्णकुमारार्थानुगतश्चतुर्दशः १४ 'विज्जु'ति विद्युत्कुमारभिधायकः पञ्चदशः

१५ 'वाउ'ति वायुकुमारवक्तव्यतार्थ षोडश १६ 'अग्नि'ति अग्निकुमारवक्तव्यतार्थ सप्तदशः

१७ । 'सत्तरसे'ति सप्तदशशते एते उद्देशका भवन्ति ।

— शतकं-१७ उद्देशकः-१ :-

मू. (६९५) रायगिहे जाव एवं वयासी-उदायी णं भंते ! हत्थिराया कओहितो अनंतरं
उव्वट्ठिता उदायिहत्थिरायत्ताए उववन्नो ?, गोयमा ! असुरकुमारोहितो देवेहितो अनंतरं उव्वट्ठिता
उदायिहत्थिरायत्ताए उववन्ने ।

उदायी णं भंते ! हत्थिराया कालम्भसे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिति कहिं उववज्जिहिति ?
गोयमा ! इमीसेणं रयणपभाए पुढवीए उक्कोससागरोवमड्ढितीयंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए
उववज्जिहिति । सेणं भंते ! तओहितो अनंतरं उव्वट्ठिता कहिं० कहिउ० ?, गोयमा ! महाविदेहे

वासे सिञ्जिहिति जाव अंतं काहिति ।

भूयानंदे णं भंते ! हत्थिरायया कओहिंतो अनंतरं उव्वट्ठिता भूयानंदे हत्थिरायत्ताए एवं जहेव उदायी जाव अंतं काहिति ॥

वृ. तत्र प्रथमोद्देशकार्यप्रतिपाद- नार्थमाह-‘रायगिहे’इत्यादि ॥ ‘भूयानंदे’ति भूतानन्दाभिदानः कूणिककराजस्य प्रधानहस्ती ।

अनन्तरं भूतानन्दस्योद्धर्तनादिका क्रियोक्तेति क्रियाऽधिकारादेवेदमाह-

मू. (६९६) पुरिसे णं भंते ! तालमारुहइ ता० २ तालाओ तालफलं पचालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कतिकिरिए ?, गोयमा ! जावंच णं से पुरिसे तालमारुहइ तालमा० २ तालाओ तालफलं पयालेइ वा पवाडेइ वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढे, जेसिंपि णं जीवाणं सरीरेहिंतो तले निव्वत्तिए तलफले निव्वत्तिए तेऽवि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा ।

अहे णं भंते ! से तालफले अप्पणो गरुयत्ताए जाव पच्चोवयमाणे जाइं तत्थ पाणाइं जाव जीवियाओ ववरोवेति तए णं भंते ! से पुरिसे कतिकिरिए ?, गोयमा ! जावंच णं से पुरिसे तलफले अप्पणो गरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेति तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुढे ।

जेसिंपि णं जीवाणं सरीरेहिंतो तले निव्वत्तिए तेवि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुढा, जेसिंपि णं जीवाणं सरीरेहिंतो तालफले निव्वत्तिए तेवि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा, जेविय से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स उवग्गहे वट्ठंति तेऽविय णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा ।

पुरिसे णं भंते ! रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कति किरिए ?, गोयमा ! जावंच णं से पुरिसे रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे वा पवाडेमाणे वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढे, जेसिंपिय णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले निव्वत्तिए जाव बीए निव्वत्तिए तेविय णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा ।

अहे णं भंते ! से मूले अप्पणो गरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ तओ णं भंते ! से पुरिसे कतिकिरिए ?, गोयमा ! जावंच णं से मूले अप्पणो जाव ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुढे, जेसिंपिय णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे निव्वत्तिए जाव बीए निव्वत्तिए तेवि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं पुढा ।

जेसिंपिय णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले निव्वत्तिए तेवि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा, जेविय णं से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स उवग्गहे वट्ठंति तेवि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा ।

पुरिसे णं भंते ! रुक्खस्स कंदं पचालेइ०, गो० ! तावं च णं से पुरिसे जाव पंचहिं किरियाहिं पुढे, जेसिंपि णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले निव्वत्तिए जाव बीए निव्वत्तिए तेवि णं जीवा जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा ।

अहे णं भंते ! से कंदे अप्पणो जाव चउहिं पुट्टे, जेसिंपि णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले निव्वत्तिए खंधे नि० जाव चउहिं पुट्टा ।

जेसिंपि णं जीवाणं सरीरेहिंतो कंदे निव्वत्तिए तेवि य णं जीवा जाव पंचहिं पुट्टा, जेवि य से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स जाव पंचहिं पुट्टा जहा खंधो एवं जाव बीयं ॥

वृ. 'पुरिसे ण'मित्यादि, 'तालं'ति तालवृक्षं 'पचालेमाणे व'ति प्रचलयन् वा 'पवाडेमाणे व'ति अधःप्रपातयन् वा 'पंचहिं किरियाहिं पुट्टे'ति तालफलानां तालफलाश्रितजीवानां च पुरुषः प्राणातिपातक्रियाकारी, यश्च प्राणातिपातक्रियाकारकोऽसावाद्यानामपीतिकृत्वा पञ्चभिक्रियाभिः स्पृष्ट इत्युक्तं १, येऽपि च तालफलनिर्वर्तकजीवास्तेऽपि च पञ्चक्रियास्तदन्यजीवान् सङ्गृह्णान्दिभिरपद्रावयन्तीतिकृत्वा २ ।

'अहे ण'मित्यादि, अथ पुरुषकृततालफलप्रचलनादेरनन्तरं ततालफलमात्मनो गुरुकतया यावत्करणात् सम्भारिकतया गुरुकसम्भारिकतयेति ६श्र्यं 'पच्चोवयमाणे'ति प्रत्यवपतत् यांस्तत्राकाशादौ प्राणादीन् जीविताद् व्यपरोपयति 'तओ णं'ति तेभ्यः सकाशात् कतिक्रियोऽसौ पुरुषः ?, उच्यते, चतुष्क्रियो, वधनिमित्तभावस्याल्पत्वेन तासां चतसृणा- मेव विवक्षणात्, तदल्पत्वं च यथा पुरुषस्य तालफलप्रचलनादौ साक्षाद्वधनिमित्तभावोऽस्ति न तथा तालफल-व्यापादितजीवेष्वितिकृत्वा ३ ।

एवं तालनिर्वर्कजीवा अपि ४, फलनिर्वर्तकास्तु पञ्चक्रिया एव, साक्षात्तेषां वधनिमित्तत्वात् ५, ये चाधोनिपततस्ताफलस्योपग्रहे-उपकारे वर्तन्ते जीवास्तेऽपि पञ्चक्रियाः, वधे तेषां निमित्तभावस्य बहुरत्वात् ६ ।

एतेषां च सूत्राणां विशेषतो व्याख्यानं पञ्चमशतोक्तकाण्डक्षेपुपुरुषसूत्रादवसेयम्, एतानि च फलद्वारेण षट् क्रियास्थानान्युक्तानि, मूलादिष्वपि षडेव भावनीयानि, 'एवं जाव बीयं'ति अनेन कन्दसूत्राणीव स्कन्धत्वक्षालप्रवालपत्रपुष्पफलाबीजसूत्राण्यध्येयानीति सूचितम् ।

क्रियाधिकारादेव शरीरेन्द्रिययो गेषु क्रियाप्ररूपणार्थमिदमाह-

मू. (६९७) कति णं भंते ! सरीरगा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंच सरीरगा पन्नत्ता, तंजहा-ओरालियजावकम्मए ।

कति णं भंते ! इंदिया पं० ?, गोयमा ! पंच इंदिया पं० तं०-सोइंदिए जाव फासिंदिए ।

कतिविहे णं भंते ! जोए प० ?, तिविहे जोए प० तं०-मणजोए वयजोए कायजोए

जीवे णं भंते ! ओरालियसरीरं निव्वत्तेगाणे कतिकिरिए ?, गोयमा ! सिय तिकिरिए

सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए, एवं पुढविक्काइएवि एवं जाव मणुस्से ।

जीवा णं भंते ! ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणा कतिकिरिया ?, गोयमा ! तिकिरियावि चउकिरियावि पंचकिरियावि, एवं पुढविक्काइया एवं जाव मणुस्सा ।

एवं वेउब्बियसरीरेणवि दो दंडगा नवरं जस्स अत्थि वेउब्बियं एवं जाव कम्मगसरीरं, एवं सोइंदियं जाव फासिंदियं, एवं मणजोगं वयजोगं कायजोगं जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं, एए एगत्तपुहुत्तेणं छव्वीसं दंडगा ॥

वृ. 'कति णं भंते !' इत्यादि, तत्र 'जीवे णं भंते' इत्यादौ 'सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए

सिय पंचकिरि'ति यदा औदारिकशरीरं परपरितापाद्यभावेन निर्वर्तयति तदा त्रिक्रियः यदा तुपरपरितापं कुर्वस्तन्निर्वर्तयति तदा चतुष्क्रियः, यदा तु परमतिपातयंस्तन्निर्वर्तयति तदा पञ्चक्रिय इति ।

पृथक्त्वदण्डके स्याच्छब्दप्रयोगो नास्ति, एकादऽपि सर्वविकल्पसद्भावविति । 'छव्वीसं दंडग'ति पञ्चशरीराणीन्द्रियाणि च त्रयश्च योगाः एते च मीलितास्त्रयोदश, एते चैकत्वपृथक्त्वाभ्यां गुणिताः षड्विंशतिरिति । अनन्तरं क्रिया उक्तास्ताश्च जीवधर्मा इति जीवधर्माधिका-राज्जीवधर्मरूपान् भावानभिधातुमाह-

मू. (६९८) कतिविहे णं भंते ! भावे पन्नते ?, गोयमा ! छव्विहे भावे प०, तं०-उदइए उवसमिए जाव सन्निवाइए ।

से किं तं उदइए ?, उदइए भावे दुविहे पन्नते, तंजहा-उदइए उदयनिप्पन्ने य, एवं एएणं अभिलावेणं जहा अनुओगदारे छन्नामं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव से तं सन्निवाइए भावे । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. 'कतिविहे णं भंते ! भावे'इत्यादि, औदयिकादीनां च स्वरूपं प्राग व्याख्यातमेव, 'एवं एएणं अभिलावेणं जहा अनुओगदारे'इत्यादि, अनेन चेदं सूचितं-

'से किं तं उदइए ?, २ अट्ठ कम्मपगडीणं उदएणं, से तं उदइए'इत्यादीति ॥

शतकं-१७ उद्देशकः-१ समाप्तः

-: शतकं-१७ उद्देशकः-२ :-

वृ. प्रथमोद्देशकान्ते भावा उक्तास्तद्वन्तश्च संयतादयो भवन्तीति द्वितीये ते उच्यन्त इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (६९९) से नूनं भंते ! संयतविरतपडिहयपच्चक्खायपाकम्मे धम्मे ठिए अस्संजय-अविरयअपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे अधम्मे ठिते संजयासंजए धम्माधम्मे ठिते ?, हंता गोयमा संजयविरयजाव धम्माधम्मे ठिए ।

एएसि णं भंते ! धम्मंसि वा अहम्मंसि वा धम्माधम्मंसि वा चक्रिया केइ आसइत्तए वा जाव तुयट्ठितए वा ?, गोयमा ! नो तिण्ढे सम्भे ।

से केणं खाइ अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव धम्माधम्मे ठिते ?, गोयमा ! संजयविरयजाव पावकम्मे धम्मे ठिते धम्मं चेव उवसंपज्जिताणं विहरति, असंयतजाव पावकम्मे अधम्मे ठिए अधम्मं चेव उवसंपज्जिताणं विहरइ, संजयासंजए धम्माधम्मे ठिते धम्माधम्मं उवसंपज्जिताणं विहरति, से तेण्ढेणं जाव ठिए ।

जीवा णं भंते ! किं धम्मे ठिया अधम्मे ठिया धम्माधम्मे ठिया ?, गोयमा ! जीवा धम्मेवि ठिता अधम्मेवि ठिता धम्माधम्मेवि ठिता, नेरइ० पु० ?, गोयमा ! नेरइया नो धम्मे ठिता अधम्मे ठिता नो धम्माधम्मे ठिता । एवं जाव चउरिंदियाणं,

पंचिंदियतिरिक्खजो० पुच्छा, गोयमा ! पंचिंदियतिरिक्ख जोणि० नो धम्मे ठिया अधम्मे ठिया धम्माधम्मेवि ठिया, मणुस्सा जहा जीवा, वाणमंतरजोइ० वेमाणि० जहा नेर० ॥

वृ. 'से नूनं भंते !'इत्यादि, 'धम्मे'ति संयमे 'चक्रिया केइ आसइत्तए व'ति धर्मादौ

शक्नुयात् कश्चिदासयितुं ?, नायमर्थः समर्थो, धमदिरमूर्तत्वात् मूर्ते एव चासनादिकरणस्य शक्यत्वादिति ।

अथ धर्मस्थितत्वादिकं दण्डके निरूपयन्नाह—‘जीवा ण’मित्यादि व्यक्तं, संयतादयः प्रागुपदर्शितास्ते च पण्डितादयो व्यपदिश्यन्ते, अत्र चार्थेऽन्ययूथिकमतमुपदर्शयन्नाह—

मू. (७००) अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति जाव परूवेति—एवं खलु समणा पंडिया समणोवासया बालपंडिया जस्स णं एगपाणाएवि दंडे अनिक्खिते से णं एगंतबालेति वत्तव्वं सिया ।

से कहमेयं भंते ! एवं ?, गोयमा ! जण्णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव वत्तव्वं सिया, जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते एवमा०, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि एवं खलु समणा पंडिया समणोवासया बालपंडिया जस्स णं एगपाणाएवि दंडे निक्खिते से णं नो एगंतबालेति वत्तव्वं सिया ।

जीवा णं भंते ! किं बाला पंडिया बालपंडिया ?, गोयमा ! जीवा बालावि पंडियावि बालपंडियावि, नेरइयाणं पुच्छ, गोयमा ! नेरइया बालानो पंडिया नो बालपंडिया,

एवं जाव चउरिदियाण । पंचिदियतिरिक्ख० पुच्छ, गोयमा ! पंचिदियतिरिक्खजोणिया बाला नो पंडिया बालपंडि-यावि, मणुस्सा जहा जीवा, वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया

वू. ‘अन्न’इत्यादि, ‘समणा पंडिया समणोवासया बालपंडिय’ति एतत् किल पक्षद्वयं जिनाभिमतभेवानुवादपरतयोक्त्वा द्वितीयपक्षं दूषयन्तस्ते इदं प्रज्ञापयन्ति—

‘जस्स णं एगपाणाएवि दंडे’इत्यादि, ‘जस्स’त येन देहिना ‘एकप्राणिन्यपि’ एकत्रापि जीवे सापराधादौ पृथ्वीकायिकादौ वा, किं पुनर्वहुषु ?, दण्डो—वधः ‘अनिक्खित’ति ‘अनिक्षितः’ अनुज्झितोऽप्रत्याख्यातो भवति स एकान्तबाल इति वक्तव्यः स्यात्, एवं च श्रमोपासका एकान्त-बाला एव न बालपण्डिताः, एकान्तबालव्यपदेशनिबन्धनस्यासर्वप्राणिदण्डत्यागस्य भावादिति परमतं, स्वमतं त्वेकप्राणिन्यपि येन दण्डपरिहारः कृतोऽसौ नैकात्मेन बालः, किं तर्हि ?, बालपण्डितो, विरत्यंशसद्भावेन मिश्रत्वात्तस्य, एतदेवाह—‘जस्स णं’मित्यादि ॥

एतदेव बालत्वादि जीवादिषु निरूपयन्नाह—‘जीवा णं’मित्यादि, प्रागुक्तानां संयतादीनामिहोक्तानां च पण्डितादीनां यद्यपि शब्दत एव भेदो नार्थतस्तथाऽपि संयतत्वादिव्यपदेशः क्रियाव्यपेक्षः पण्डित्वादिव्यपदेशस्तु बोधविशेषापेक्ष इति ॥ अन्ययूथिकप्रक्रमादेवेदमाह—

मू. (७०१) अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति जाव परूवेति—एवं खलु पाणातिवाए मुसावाए जाव मिच्छदंसणसल्ले वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया पाणाइवायवेरमणे जाव परिग्गहवेरमणे कोहविवेगे जाव मिच्छदंसणसल्लविवेगे वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया ।

उपत्तियाए जाव परिणामियाए वट्टमाणस्स अन्नो जीवे अन्ने जीवाया, उपत्तियाए उग्गे ईहा अवाए धारणाए वट्टमाणस्स जाव जीवाया, उट्ठाणे जाव परक्रमे वट्टमाणस्स जाव जीवाया । नेरइयत्ते तिरिक्खमणुस्सदेवत्ते वट्टमाणस्स जावजीवाया, नाणावरणिजे जाव अंतराइए वट्टमाणस्स जाव जीवाया ।

एवं कण्हेस्साए जाव सुक्केस्साए सम्मदिट्ठीए ३ एवं चक्खुदंसणे ४ आभिनिबोहियनाणे ५ मतिअन्नाणे ३ आहारसन्नाए ४ । एवं ओरालियसरीरे ५ एवं मणजोए ३ सागारोवओणे

अनागारोवओगे वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया ।

से कहमेयं भंते ! एवं गोयमा ! जण्णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव मिच्छं ते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव परूवेमि—एवं खलु पाणातिवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले वट्टमाणस्स सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया जाव अनागारोवओगे वट्टमाणस्स सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया ॥

वृ. 'अन्नउत्थिया ण'मित्यादि, प्राणातिपातादिषु वर्तमानस्य देहिनः 'अन्ने जीवे'ति जीवति—प्राणानुधारयतीति जीवः— शरीरंप्रकृतिरित्यर्थः स चान्यो—व्यतिरिक्तः अन्यो जीवस्य—देहस्य सम्बन्धी अधिष्ठातृत्वादात्मा—जीवात्मा पुरुष इत्यर्थः, अन्यत्वं च तयोः पुद्गलापुद्गल-स्वभावत्वात्, ततश्च शरीरस्य प्राणातिपातादिषु वर्तमानस्य दृश्यत्वाच्छरीरमेव तत्कर्तृन् पुनरास्तेत्येके अन्ये त्वाहुः—जीवीतीति जीवो—नारकादिपर्यायः जीवात्मा तु सर्वभेदानुगामि जीवद्रव्यं, द्रव्यपर्याययोश्चान्यत्वं तथाविधप्रतिभासभेदनिबन्धनत्वात् घटपटादिवत्, तथाहि—द्रव्यमनुगता-कारां बुद्धिं जनयति पर्यायास्त्वनुगताकारमिति, अन्ये त्वाहुः—अन्यो जीवोऽन्यश्च जीवात्मा—जीवस्यैव स्वरूपमिति, प्राणातिपातादिविचित्रक्रियाभिधानं चेह सर्वावस्थासु जीवजीवात्म-नोर्भेदख्यापनार्थमिति परमतं ।

स्वमतं तु 'सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाय'ति स एव जीवः—शरीरं स एव जीवात्मा जीव इत्यर्थः कथञ्चिदिति गम्यं, न ह्यनयोरत्यन्तं भेदः, अत्यन्तभेदे देहेन स्पृष्टस्यासंवेदनप्रसङ्गो देहकृतस्य च कर्मणो जन्मान्तरे वेदनाभावप्रसङ्गः, अन्यकृतस्यान्संवेदने चाकृताभ्यागमप्रसङ्गः, अत्यन्तमभेदे च परलोकाभाव इति, द्रव्यपर्यायव्याख्यानेऽपि न द्रव्यपर्याययोरत्यन्तं भेदस्ताथाऽनुपलब्धेः ।

यश्च प्रतिभासभेदो नासावात्यन्तिकतद्भेदकृतः किन्तु पदार्थानामेव तुल्यातुल्यरूपकृत इति, जीवात्मा—जीवस्वरूपं, इह तु व्याख्याने स्वरूपवतो न स्वरूपमत्यन्तं भिन्नं, भेदे हि निस्वरूपता तस्य प्राप्नोति, न च शब्दभेदे वस्तुनो भेदोऽस्ति, शिलापुत्रकस्य वपुरित्यादाविवेति ।

पूर्वं जीवद्रव्यस्य तत्पर्यायस्य वा भेद उक्तः, अथ जीवद्रव्यविशेषस्य पर्यायान्तरापत्ति-वक्तव्यतामभिधातुमिदमाह—'देवे ण'मित्यादि, 'पुब्बामेव रूवी भवति'ति पूर्वं—विवक्षितकालात् शरीरादिपुद्गलसम्बन्धात् मूर्त्तो भूत्वा मूर्त्तः सन्नित्यर्थः प्रभुः 'अरूवि'ति अरूपिणं—रूपातीत-ममूर्त्तमात्मानमिति गम्यते, 'गोयमा' इत्यादिना स्वकीयस्य वचनस्याव्यभिचारित्वोपदर्शनाय सद्बोधपूर्वकतां दर्शयन्नुत्तरमाह—

मू. (७०२) देवे णं भंते ! महड्डीए जाव महेस० पुब्बामेव रूवी भवित्ता पभू अरूविं विउव्वित्ताणं चिट्ठित्ते ? , नो तिण्डे समट्टे ।

से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चइ देवे णं जाव नो पभू अरूविं विउव्वित्ताणं चिट्ठित्ते ? , गोयमा ! अहमेयं जाणामि अहमेयं पासामि अहमेयं बुज्जामि अहमेयं अभिसमन्नागच्छामि ।

मए एयं नायं मए एयं दिट्ठं मए एयं बुद्धं मए एयं अभिसमन्नागयं जण्णं तहागयस्स जीवस्स सरूविस्स सकम्भस्स सरामस्स सवेदणस्स समोहस्स सलेसस्स ससरीरस्स ताओ सरीराओ अविष्णमुक्कस्स एवं पन्नायति, तंजहा—कालते वा जाव सुक्खित्ते वा सुब्भंगंधते वा दुब्भिगंधते वा तित्ते वा जाव महुर० कक्खडत्ते जाव लुक्खते, से तेण्डेणं गोयमा ! जाव चिट्ठित्ते ।

सद्येव णं भंते ! से जीवे पुब्बामेव अरूवी भविता पभू रूविं विउब्बित्ताणं चिद्धित्तए ?, नो तिण्हे० जाव चि०, गो० ! अहमेयं जाणामि जाव जन्नं तहागयस्स जीवस्स अरूवस्स अकम्म० अराग० अवेदस्स अमोहस्स अलेसस्स असरीरस्स ताओ सरीराओ विप्पमुक्किस्स नो एवं पज्जायति, तं०—कालत्ते वा जा लुक्खत्ते वा । से तेण्हेणं जाव चिद्धित्तए वा ॥ सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'अहमेयं जाणामि'ति अहम् 'एतत्' वक्ष्यमाणमधिकृतप्रश्ननिर्णयभूतं वस्तु जानामि विशेषपरिच्छेदेनेत्यर्थः 'पासामि'ति सामान्यपरिच्छेदतो दर्शनेनेत्यर्थः 'बुज्झामि'ति बुद्धये—श्रद्धे, बोधेः सम्यग्दर्शनपर्यायत्वात्, किमुक्तं भवति ? —'अभिसमागच्छामि'ति अभिविधिना साङ्गत्वेन चावगच्छामि—सर्वे परिच्छित्तिप्रकारैः परिच्छिनन्ति, अनेनात्मनो वर्तमानकालेऽर्थपरिच्छेदकत्वमुक्तमथातीतकाले एभिरेव धातुभिस्तद्दर्शयन्नाह—

'मए'इत्यादि, किं तदभिसमन्वागतम् ? इत्याह—'जन्न'मित्यादि, 'तहागयस्स'ति तथागतस्य—तं देवत्वादिकं प्रकारमापन्नस्य 'सरूविस्स'ति वर्णगन्धादिगुणवतः, अथ स्वरूपेणामूर्तस्य सतो जीवस्य कथमेतत् ? इत्याह—'सकम्मस्स'ति कर्मपुद्गलसम्बन्धादिति भावः, एतदेवकथमित्यत आह—'सरागस्स'ति रागसम्बन्धात् कर्मबन्ध इत भावः, रागश्चेह मायालोभलक्षणो ग्राह्यः, तथा 'सवेयस्स'ति यादिवेदयुक्तस्य, तथा 'समोहस्स'ति इह मोहः—कलत्रादिषु स्नेहो मिथ्यात्वं चारित्रमोहो वा 'सलेसस्स ससरीरस्स'ति व्यक्तं 'ताओ सरीराओ अविप्पमुक्कस्स'ति येन शरीरेण सशरीरस्तस्माच्छरीरादविप्रमुक्तस्य 'एवं'ति वक्ष्यमाणं प्रज्ञायते सामान्यजनेनापि तद्यथा—कालत्वं वेत्यादि, यतस्तस्य कालत्वादि प्रज्ञायतेऽतो नासौ तथागतो जीवो रूपी सन्नरूपमात्मानं विकुर्व्य प्रभुः स्थातुमिति ।

एतदेव विपर्ययेण दर्शयन्नाह—'सद्येव णं भंते !' इत्यादि, 'सद्येव णं भंते ! से जीवे'ति यो देवादिरभूत स एवासौ भदन्त ! जीवः 'पूर्वमेव' विवक्षितकालात् 'अरूवि'ति अवर्णादि 'रूविं'ति वर्णादिमत्वं 'नो एवं पज्जायति'ति नैवं केवलिनाऽपि प्रज्ञायतेऽसत्त्वात्, असत्त्वं च मुक्तस्य कर्मबन्धहेत्वभावेन कर्माभावात्, तदभावे च शरीराभावाद्ग्राह्यभाव इति नारूपीभूत्वा रूपीभवतीति ॥

शतकं—१७ उद्देशकः—२ समाप्तः

—: शतकं—१७ उद्देशकः—३ :—

वृ. द्वितीयोद्देशकान्ते रूपिताभवनलक्षणो जीवस्य धर्मो निरूपितः, तृतीये त्वेजनादिलक्षणोऽसौ निरूप्यत इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७०३) सेलेसिं पडिवन्नए णं भंते ! अनगारे सया समियं एयति वेयति जाव तं तं भावं परिणमति ?, नो तिण्हे समद्धे, नन्नत्थेगेणं परप्पयोगेणं ॥

कतिविहा णं भंते ! एयणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंचविहा एयणा पन्नत्ता, तंजहा—दब्बेयणा खेत्तेयणा कालेयणा भवेयणा भावेयणा, दब्बेयणा णं भंते ! कतिविहा प० ?, गोयमा ! चउब्बिहा प०, तंजहा—नेरइयदब्बेयणा तिरिक्ख० मणुस्स० देवदब्बेयणा ।

से केण० एवं वुच्चइ—नेरइयदब्बेयणा २ ?, गोयमा ! जन्नं नेरइया नेरइयदब्बे वट्ठिसु वा वट्ठंति वा वट्ठिस्संति वा ते णं तत्थ नेरतिया नेरतियदब्बे वट्ठमाणा नेरइयदब्बेयणं एट्सु वा एयंति

वा एइस्संति वा, से तेण्डेणं जाव दव्वेयणा ।

से केण्डेणं भंते ! एवं बुद्धइ तिरिक्खजोणियदव्वेयणा एवं चेव, नवरं तिरिक्खजोणियदव्वे० भाणियव्वं, सेसं तं चेव, एवं जाव देवदव्वेयणा ।

खेत्तेयणा णं भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! चउव्विहा प०, तं०—नेरइयखेत्तेयणा जाव देवखेत्तेयणा, से केण्डेणं भंते ! एवं बुद्धइ नेरइयखेत्तेयणा णे० २ ?, गोयमा ! चउव्विहा प० तं०—नेरइयखेत्तेयणा जाव देवखेत्तेयणा, से केण्डेणं भंते ! एवं बुद्धइ नेरइयखेत्तेयणा णे० २ ?, एवं चेव नवरं नेरइयखेत्तेयण भाणियव्वा, एवं जाव देवखेत्तेयणा, एवं कालेयणावि, एवं भवेयणावि, भावेयणावि जाव देवभावेयणा ॥

वृ. 'सेलेसि'मित्यादि, 'नन्नत्थेगेणं परप्पओगेणं'ति न इति 'नो इण्डे समड्ढे'ति योऽयं निषेधः सोऽन्यत्रैकस्मात् परप्रयोगाद्, एजनादिकारणेषु मध्ये परप्रयोगेणैवैकेन शैलेश्यामेजनादि भवति न कारणान्तरेणेति भावः ॥

एजनाधिकारदेवेदमाह—'कई'त्यादि, 'दव्वेयण'ति द्रव्याणां—नारकादिजीवसंपृक्तपुद्गल द्रव्याणां नारकादिजीवद्रव्याणां वा एजना—चलना द्रव्यैजना 'खेत्तेयण'ति क्षेत्रे—नारकादिक्षेत्रे वर्तमानानामेजना क्षेत्रैजना 'कालेयण'ति काले—नारकादिकाले वर्तमानानामेजना कालैजना 'भावेयण'ति भवे—नारकादिभवे वर्तमानानामेजना भवैजना 'भावेयण'ति भावे—औदयिकादिरूपे वर्तमानानां नारकादीनां तद्गतपुद्गलद्रव्याणां वैजना भावैजना, 'नेरइयदव्वे वट्ठिसु'ति नैरयिकलक्षणं यज्ञीवद्रव्यं द्रव्यपर्याययोः कथञ्चिदभेदात्रारकत्वमेवेत्यर्थतत्र 'वट्ठिसु'ति वृत्तवन्तः । 'नेरइयदव्वेयण'ति नैरयिकजीवसंपृक्तपुद्गलद्रव्याणां नैरयिकजीवद्रव्याणां वैजना नैरयिकद्रव्यैजना ताम् 'एइसु'ति ज्ञातवन्तोऽनुभूतवन्तो वेत्यर्थः ॥

एजनाया एव विशेषमधिकृत्याह—

मू. (७०४) कतिविहा णं भंते ! चलणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! तिविहा चलणा प०, तं०—सरीरचलणा इंदियचलणा जोगचलणा ।

सरीरचलणा णं भंते ! कतिविहा प० ?, गोयमा ! पंचविहा प०, तं०—ओरालियसरीरचलणा जाव कम्मसरीरचलणा ।

इंदियचलणा णं भंते ! कतिविहा प० ?, गोयमा ! पंचविहा पण्णत्ता, तंजहा—सोइदियचलणा जाव फासिंदियचलणा ।

जोगचलणा णं भंते ! कतिविहा प० ? गो० ! तिविहा प०, तं०—मणजोगचलणा वइजोगचलणा कायजोगचलणा ।

से केण्डेणं भंते ! एवं बुद्धइ ओरालियसरीरचलणा ओ० २ ?, गोयमा ! जे णं जीवा ओरालियसरीरे बट्टमाणा ओरालियसरीरपयोगाइं दव्वाइं ओरालियसरीरत्ताए परिणामेमाणा ओरालियसरीरचलणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेण्डेणं जाव ओरालियसरीर-परिणामेमाणा ओरालियसरीरचलणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेण्डेणं जाव ओरालियसरीरचलणा० ओ० २ ।

से केण्डेणं भंते ! एवं बु० वेउव्वियसरीरचलणा वेउ०, एवं चेव नवरं वेउव्वियसरीरे

वट्टमाणा एवं जाव कम्मगसरीरचलणा ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वु० सोइंदियचलणा २ ? , गोयमा ! जन्न जीवा सोइंदिए वट्टमाणा सोइंदियपाओगाइं दब्बाइं सोइंदियत्ताए परिणामेमाणा सोइंदियचलणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणट्ठेणं जाव सोतिंदियचलणा सो० २ एवं जाव फासिंदियचलणा ।

से केणट्ठेणं एवं बुद्धइ मणोजोगचलणा २ ? , गोयमा ! जण्णं जीवा मणजोए वट्टमाणा मणजोगप्पाओगाइं दब्बाइं मणजोगत्ताए परिणामेमाणा मणजोगचलणं चलिंसु वा चलिंति वा चलिस्संति वा से तेणट्ठेणं जाव मणजोगचलणा मण० २, एवं वइजोगचलणावि, एवं कायजोगचलणावि ॥

वृ. 'कई' त्यादि, 'चलण'ति एजना एव स्फुटतरस्वभावा 'सरीरचलण'ति शरीरस्य—औदारिकादेश्चलना—तत्प्रायोग्यपुद्गलानां तद्रूपतया परिणमने व्यापारः शरीरचलना, एवमिन्द्रिय-योगचलने अपि, 'ओरालियसरीरचलणं चलिंसु'ति औदारिकशरीरचलनां कृतवन्तः अनन्तरं चलनाधर्मो भेदत उक्तः, अथ संवेगादिधर्मान् फलतोऽभिधित्युरिदमाह—

मू. (७०५) अह भंते ! संवेगे निव्वेए गुरुसाहम्मियसुस्सूसणया आलोयणया निंदणया गरहणया खमावणया सुयसहायता विउसमणया भावे अप्पडिबद्धया विणिवट्ठणया विवित्तसयणासणसेवणया सोइंदियसंवरे जाव फासिंदियसंवरे ।

जोगपच्चक्खाणे सरीरपच्चक्खाणे कसायपच्चक्खाणे संभोगपच्चक्खाणे उवहिपच्चक्खाणे भत्तपच्चक्खाणे खमाविरागया भावसच्चे जोगसच्चे करणसच्चे मणसमन्नाहरणया वयसमन्नाहरणया कायसमन्नाहरणया कोहविवेगे जावमिच्छादंसणसल्ल विवेगे नाणसंपन्नया दंसणसं० चरित्तसं० वेदणअहियासणया मारणंतियअहियासणया एए णं भन्ते ! पया किंपज्जवसणफला पन्नत्ता ?

समणाउसो ! गोयमा ! संवेगे निव्वेगे जाव मारणंतियअहियासं० एए णं सिद्धिपज्जवसाणफला पं० समणाउसो ! ॥ सेवं भंते ! २ जाव विहरति ॥

वृ. 'अहे' त्यादि, अथेति परिप्रश्नार्थः 'संवेए'ति संवेजनं संवेगो—मोक्षाभिलाषः 'निव्वेए'ति निर्वेदः—संसारविरक्तता 'गुरुसाहम्मियसुस्सूसणय'ति गुरुणां—दीक्षाद्याचार्याणां साधर्मिकाणां च—सामान्यसाधूनां या शुश्रूषणता—सेवा सा तथा 'आलोयण'ति आ—अभिविधिना सकलदोषाणां लोचना—गुरुपुरतः प्रकाशना आलोचना सैवालोचनता 'निंदणय'ति निन्दनं—आत्मनैवात्मदोषपरिकुत्सनं 'गरहणय'ति गर्हणं—परसमक्षमात्मदोषोद्भावनं ।

'खमावणय'ति परस्यासन्तोषवतः क्षमोत्पादनं 'विउसमणय'ति व्यवशमनता—परस्मिन् क्रोधान्नविवर्तयति सति क्रोधोज्झनं, एतच्च धश्यते, 'सुयस हायय'ति श्रुतमेव सहायो यस्यासौ श्रुतसहायस्तदभावस्तथा ।

'भावे अप्पडिबद्धय'ति भावे—हासादावप्रतिबद्धता—अनुबन्धवर्जनं 'विणिवट्ठणय'ति विनिवर्तनं—विरणसंयमस्थानेभ्यः 'विवित्तसयणासणसेवणय'ति विविक्तानि—स्त्रयाद्यसंसक्तानि यानि शयनासनानि उपलक्षणत्वादुपाश्रयश्च तेषां या सेवना सा तथा श्रोत्रेन्द्रियसंदरादयः प्रतीताः 'जोपच्चक्खाणे'ति कृतकारितानुमतिलक्षणानां मनःप्रभृतिव्यापाराणां प्राणातिपातादिषु प्रत्याख्यानं—निरोधप्रतिज्ञानं योगप्रत्याख्यानं ।

‘सरीरपञ्चकखाणे’ति शरीरस्य प्रत्याख्यानं—अभिष्वङ्गप्रतिवर्जनपरिज्ञानं शरीरप्रत्याख्यानं ‘कसायपञ्चकखाणे’ति क्रिधादिप्रत्याख्यानं—तानू न करोमीति प्रतिज्ञानं ‘संभोगपञ्चकखाणे’ति समिति—संकरेण स्वपरलाभमीलनात्मकेन भोगः सम्भोगः—एकमण्डलीभोक्तृकृत्वमित्येकोऽर्थः तस्य यत्प्रत्याख्यानं—जिनकल्पादिप्रतिपत्त्या परिहारस्तत्तथा, ‘उवहपञ्चकखाणे’ति उपधेरधिकस्य नियमः भक्तप्रत्याख्यानं व्यक्तं ।

‘खम’ति क्षान्ति ‘विरागय’ति वीतरागता—रागद्वेषापगमरूपा ‘भावसच्चे’ति भावसत्यं—शुद्धान्तरात्मतारूपं परमार्थिकावितथत्वमित्यर्थः ‘योगसच्चे’ति योगाः—मनोवाक्कायास्तेषां सत्यं—अवितथत्वं योगसत्यं ‘स्वावस्थानुरूपेण आडिति—मर्यादया आगमाभिहित-भावाभिव्याप्तया वा हरणं—सङ्क्षेपणं मनः—समन्वाहरणं तदेव मनःसमन्वाहरणता ।

एवमितरे अपि, ‘कोहविवेगे’ति क्रोधविवेकः—कोपत्यागः तस्य दुरन्ततादिपरिभाव-नेनोदयनिरोधः ‘वेयणअहियाणय’ति क्षुधादिपीडासहनं ‘मारणंतियअहियासणय’ति कल्याण-मित्रबुद्ध्या मारणान्तिकोपसर्गसहनमिति ।

शतकं-१७ उद्देशकः-३ समाप्तः

—: शतकं-१७ उद्देशकः-४ :—

वृ. तृतीयोद्देशके एजनादिका क्रियोक्ता, चतुर्थेऽपि क्रियैवोच्यते इत्येवंसम्बन्ध-स्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७०६) तेणं कालेणं २ रायगिहे नगरे जाव एवं वयासी—अत्थि णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ ?, हंता अत्थि ।

सा भंते ! किं पुट्टा कज्जइ अपुट्टा कज्जइ ?, गोयमा ! पुट्टा कज्जइ नो अपुट्टा कज्जइ, एवं जहा पढमसए छट्ठहेसए जाव नो अनानुपुव्विकडाति वत्तव्वं सिया, एवं जाव वेमाणियाणं, नवरं जीवाणं एगिदियाणं य निव्वाघाएणं छदिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं सेसाणं नियमं छदिसिं ।

अत्थि णं भंते ! जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ ?, हंता अत्थि, सा भंते ! किं पुट्टा कज्जइ जहा पाणाइवाएणं दंडओ एवं मुसावाएणवि, एवं अदिन्नादाणेणवि मेहुणेणवि परिग्गहेणवि, एवं एए पंच दंडंगा ५ ।

जंसमयन्नं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ सा भंते ! किं पुट्टा कज्जइ अपुट्टा कज्जइ, एवं तहेव जाव वत्तव्वं सिया जाव वेमाणियाणं, एवं जाव परिग्गहेणं, एवं एतेवि पंच दंडंगा १० ।

जंदेसेणं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जति एवं चेव जाव परिग्गहेणं, एवं एवेति पंच दंडंगा १५ । जंपएसन्नं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ सा भंते ! किं पुट्टा कज्जति एवं तहेव दण्डओ एवं जाव परिग्गहेणं २०, एवं एए वीसं दंडंगा ।

वृ. ‘तेण’मित्यादि, ‘एवं जहा पढमसए छट्ठहेसए’ति अनेनेदं सूचितं—‘सा भंते ! किं ओगाढा कज्जइ अनोगाढा कज्जइ ?, गोयमा ! ओगाढा कज्जइ नो अनोगाढा कज्जइ’ इत्यादि, व्याख्या चास्य पूर्ववत् ।

‘जंसमयं’ति यस्मिन् समये प्राणातिपातेन क्रिया-कर्म क्रियते इह स्थाने तस्मिन्निति वाक्यशेषो दृश्यः ।

‘जंदेसं’ति यस्मिन् देशे-क्षेत्रविभागे प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते तस्मिन्निति वाक्यशेषोऽत्रापि दृश्यः । ‘जंपएसं’ति तस्मिन् प्रदेशे लघुतमे क्षेत्रविभागे ॥ क्रिया प्रागुक्ता सा च कर्म कर्म च दुःखहेतुत्वाद्युत्तमिति तन्निरूपणायाह ।

मू. (७०७) जीवाणं भंते ! किं अत्तकडे दुक्खे परकडे दुक्खे तदुभयकडे दुक्खे ?, गोयमा अत्तकडे दुक्खे नो परकडे दुक्खे नो तदुभयकडे दुक्खे, एवं जाव वेमाणियाणं ।

जीवाणं भंते ! किं अत्तकडं दुक्खं वेदेति परकडं दुक्खं वेदेति तदुभयकडं दुक्खं वेदेति गोयमा ! अत्तकडं दुक्खं वेदेति नो परकडं दुक्खं वेदेति नो तदुभयकडं दुक्खं वेदेति, एवं जाव वेमाणियाणं ।

जीवाणं भंते ! किं अत्तकडा वेयणा परकडा वेयणा तदुभयकडावेयणा पुच्छा, गोयमा ! अत्तकडा वेयणा नो परकडा वेयणा नो तदुभयकडावेयणा एवं जाव वेमाणियाणं, जीवाणं भंते किं अत्तकडं वेदणं वेदेति परक० वे० वे० तदुभयक० वे वे० ?, गोयमा ! जीवा अत्तकडं वेय० वे० नो परक० नो तदुभय० एवं जाव वेमाणियाणं । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. ‘जीवाणं’मित्यादि दण्डकद्वयम् । कर्मजन्या च वेदना भवतीति तन्निरूपणाय दण्डकद्वयमाह-‘जीवाणं’मित्यादि ॥

शतकं-१७ उद्देशकः-४ समाप्तः

— शतक-१७ उद्देशकः-५ —

वृ. चुतुर्योद्देशकान्ते वैमानिकानां वक्तव्यतोक्ता, अथ पञ्चमोद्देशके वैमानिकविशेषस्य सोच्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७०८) कहिणं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स देवरत्तो सभा सुहम्मा पन्नत्ता ?, गोयमा जंबुदीवे २ मंदरस्स पव्वथस्स उत्तरेणं इमीसे रयणप्प० पुढ० बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उहुं चंदिमसूरियजहा ठाणपदे जाव मज्झे ईसाणवडेंसए महाविमाणे ।

—से णं ईसाणवडेंसए महाविमाणे अद्धतेरस जोयणसयसहस्साइं एवं जहा दसमसए सक्कविमाणवत्तव्वया सा इहवि ईसाणस्स निरवसेसा भाणियव्वा जाव आयरक्खा, ठिठी साति रेगाइंदो सागरोवमाइं, सेसं तंवेव जाव ईसाणे देविंदे देवराया ई० २, सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. ‘कहि णं’मित्यादि, ‘जहा ठाणपए’ति प्रज्ञापनाया द्वितीयपदे, तत्र चेदमेवम्—‘उहुं चंदिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयणसहस्साइं बहूइं जोयणसयसहस्साइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं ईसाणे नामं कप्पे पन्नत्ते’ इत्यादि ।

‘एवं जहा दसमसए सक्कविमाणवत्तव्वया’ इत्यादि, अनेन च यत्सूचितं तदित्थमवगन्तव्यम्—‘अद्धतेरसजोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं ऊयालीसं च सयसहस्साइं बावन्नं च सहस्साइं अट्ठ य अड्याले जोयणसए परिकखेवेण मित्यादि ॥

शतकं-१७ उद्देशकः-५ समाप्तः

— शतक-१७ उद्देशकः-६ :—

वृ. पञ्चमोद्देशके ईशानकल्प उक्तः, षष्ठे तु कल्पादिषु पृथिवीकायिकोत्पत्तिरुच्यत इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७०९) 'पुढविकाइए णं भंते ! इमीसे रय० पुढ० समोहए २ जे भविए सोहम्मे कप्पे पुढविकाइयत्ताए उववज्जिताए से भंते ! किं पुब्बि उववज्जिता पच्छा संपाउणेज्जा पुब्बि वा संपाउणिता पच्छा उवव० ?, गोयमा ! पुब्बि वा उववज्जिता पच्छा संपाउणेज्जा पुब्बि वा संपाउणिता पच्छा उववज्जिता ।

से केणट्ठेणं जाव पच्छा उववज्जिता ?, गोयमा ! पुढविकाइयाणं तओ समुग्घाया पं० तं०—वेदणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए भारणंतियसमुग्घाए, मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणति सव्वेण वा समोहणति देसेणं समोहणमाणे पुब्बि संपाउणिता पच्छा उववज्जिता, सव्वेणं समोहणमाणे पुब्बि उववज्जिता पच्छा संपाउणेज्जा, से तेणट्ठेणं जाव उववज्जिता ।

पुढविकाइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव समोहए स० २ जे भविए ईसाणे कप्पे पुढवि एवं चेव ईसाणेवि, एवं जाव अच्चुयगेविज्जविमाणे, अनुत्तरविमाणे ईसिपब्भाराए य एवं चेव ।

पुढविकाइए णं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए समोहए २ स० जे भविए सोहम्मे कप्पे पुढवि० एवं जहा रयणप्पभाए पुढविकाइए उववाइओ एवं सक्करप्पभाएवि पुढविकाइओ उववाएयव्वो जाव ईसिपब्भाराए ।

एवं जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया भणिया एवं जाव अहेसत्तमाए समोहए ईसीपब्भाराए उववाएयव्वो । सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'पुढविकाइए णं'मित्यादि, 'समोहए'ति समवहतः—कृतमारणान्तिकसमुद्घातः 'उववज्जित'ति उत्पादक्षेत्रं गत्वा 'संपाउणेज्ज'ति पुद्गलग्रहणं कुर्यात् उत व्यत्ययः ? इति प्रश्नः, 'गोयमा ! पुब्बि वा उववज्जिता पच्छा संपाउणेज्ज'ति मारणान्तिकसमुद्घातात्त्रिवृत्य यदा प्राक्तन-शरीरस्य सर्वथात्यागाद् गेन्दुकगत्योत्पत्तिदेशं गच्छति तदोद्ध्येत पूर्वमुत्पद्य पश्चात्संप्रा-नुयात्—पुद्गलान् गृहीयात् आहारयेदित्यर्थः ।

'पुब्बि वा संपाउणिता पच्छा उववज्जिता'ति यदा मारणान्तिकसमुद्घातगत एव प्रियते ईलिकागत्योत्पादस्थानं याति तदोद्ध्येत पूर्वं सम्प्राप्य—पुद्गलान् गृहीत्वा पश्चादुत्पद्येत, प्राक्तन-शरीरस्थजीवप्रदेशसंहरणतः समस्तजीवप्रदेशैरुत्पत्तिक्षेत्रगतो भवेदिति भावः ।

'देसेण वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइ'ति यदा मारणान्तिकसमुद्घातगतो प्रियते तदा ईलिकागत्योत्पत्तिदेशं प्राप्नोति तत्र च जीवदेशस्य पूर्वदेह एव स्थितत्वाद् देशस्य चोत्पत्तिदेशे प्राप्तत्वात् देशेन समवहन्तीत्युच्यते, यदा तु मारणान्तिकसमुद्घातात् प्रतिनिवृत्तः सन् प्रियते तदा सर्वप्रदेशसंहरणतो गेन्दुकगत्योत्पत्तिदेशं प्राप्नोति सर्वेण समवहत इत्युच्यते ।

तत्र च देशेन समवहन्यमानः—ईलिकागत्या गच्छन्नित्यर्थं पूर्वं सम्प्राप्य—पुद्गलान् गृहीत्वा पश्चादुत्पद्यते—सर्वात्मनोत्पादक्षेत्रे आगच्छति, 'सव्वेणं समोहणमाणे'ति गेन्दुकगत्या गच्छन्नित्यर्थं, पूर्वमुत्पद्य—सर्वात्मनोत्पाददेशमासाद्य पश्चात् 'संपाउणेज्ज'ति पुद्गलग्रहणं कुर्यादिति ॥

मू. (७१०) पुढविकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए समोहणित्ता जे भविए इमीसे

રયણપ્પમાણ પુઢવીણ પુઢવીકાઈયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તાણ સે ણં મંતે ! કિ પુઢ્વિં સેસં તં ચેવ જહા રયણપ્પમાણપુઢવિકાઈણ સવ્વકપ્પેસુ જાવ ઈસિપબ્ભારાણ તાવ ઉવવાઈઓ એવં સોહમ્મપુઢવિકાઈઓવિ સત્તસુવિ પુઢવીસુ ઉવવાણ્યવ્વો જાવ અહેસત્તમાણ !

એવં જહા સોહમ્મપુઢવિકાઈઓ સવ્વપુઢવીસુ ઉવવાઈઓ એવં જાવ ઈસિપબ્ભારાણપુઢવિકાઈ સવ્વપુઢવીસુ ઉવવાણ્યવ્વો જાવ અહેસત્તમાણ, સેવં મંતે ! ૨ ॥

—: શતકં-૧૭ ઉદ્દેશક:-૮:-

મૂ. (૭૧૧) આઝકાઈણ ણં મંતે ! ઈમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ સમોહં ૨ જે ભવિણ સોહમ્મે કપ્પે આઝકાઈયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તાણ !

એવં જહા પુઢવિકાઈઓ તહા આઝકાઈઓવિ સવ્વકપ્પેસુ જાવ ઈસિપબ્ભારાણ તહેવ ઉવવાણ્યવ્વો એવં જહા રયણપ્પમાણઆઝકાઈઓ ઉવવાઈઓ તહા જાવ અહેસત્તમાણપુઢવિઆ-ઝકાઈઓ ઉવવાણ્યવ્વો જાવ ઈસિપબ્ભારાણ, સેવં મંતે ! ૨ ॥

—: શતકં-૧૭ ઉદ્દેશક:-૯:-

મૂ. (૭૧૨) આઝકાઈણ ણં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહણ સમોહં જે ભવિણ ઈમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ ધનોદધિવલણસુ આઝકાઈયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તાણ સે ણં મંતે ! સેસં તં ચેવ એવં જાવ અહેસત્તમાણ જહા સોહમ્મઆઝકાઈઓ એવં જાવ ઈસિપબ્ભારાણઆઝકાઈઓ જાવ અહેસત્તમાણ ઉવવાણ્યવ્વો, સેવં મંતે ! ૨ ॥

—: શતકં-૧૭ ઉદ્દેશક:-૧૦:-

મૂ. (૭૧૩) વાઝકાઈણ ણં મંતે ! ઈમીસે રયણપ્પમાણ જાવ જે ભવિણ સોહમ્મે કપ્પે વાઝકાઈયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તાણ સે ણં જહા પુઢવિકાઈઓ તહા વાઝકાઈઓવિ નવરં વાઝકાઈયાણં ઘત્તારિ સમુઘાયા પં, તં-વેદનાસમુઘાણ જાવ વેઽવિચ્ચિયસમુઘાણ, મારણં તિયસમુઘાણં સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહં સેસં તં ચેવ જાવ અહેસત્તમાણ સમોહઓ ઈસિપબ્ભારાણ ઉવવાણ્યવ્વો, સેવં મંતે ! ॥

—: શતકં-૧૭ ઉદ્દેશક:-૧૧:-

મૂ. (૭૧૪) વાઝકાઈણ ણં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહણ સં ૨ જે ભવિણ ઈમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ ધનવાણ તનુવાણ ધનવાયવલણસુ તનુવાયવલણસુ વાઝકાઈયત્તાણ ઉવવજ્જેત્તાણ સે ણં મંતે સેસં તં ચેવ એવં જહા સોહમ્મે વાઝકાઈઓ સત્તસુવિ પુઢવીસુ ઉવવાઈઓ એવં જાવ ઈસિપબ્ભારાણ વાઝકાઈઓ અહેસત્તમાણ જાવ ઉવવાણ્યવ્વો, સેવં મંતે ! ૨ ॥

—: શતકં-૧૭ ઉદ્દેશક:-૧૨:-

મૂ. (૭૧૫) ઇમિંદિયાણં મંતે ! સવ્વે સમાહરા સવ્વે સમસરીરા એવં જહા પઢમસણ વિતિયઉદ્દેસણ પુઢવિકાઈયાણં વત્તવ્વયા મિણિયા સા ચેવ ઇમિંદિયાણં ઇહ મિણિયવ્વયા જાવ સમાઝયા સમોવવન્નગા ! ઇમિંદિયા ણં મંતે ! કતિ લેસાઓ પં ?, ગોયમા ! ઘત્તારિ લેસાઓ પં, તં-કણ્હેલેસા જાવ તેઁલેસા !

એણિણં મંતે ! ઇમિંદિયાણં કણ્હેલેસાણં જાવ વિસેસાહિયા વા ?, ગોયમા ! સવ્વથોવા ઇમિંદિયાણં તેઁલેસા કાઁલેસા અનંતગુણા નીલલેસા વિસેસાહિયા કણ્હેલેસા વિસેસાહિયા ! એણિણં મંતે ! ઇમિંદિયા ણં કણ્હેલેસા ઇહી જહેવ દીવકુમારાણં, સેવં મંતે ! ૨ ॥

—: शतकं-१७ उद्देशकः-१३ :-

मू. (७१६) नागकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा जहा सोलसमसए दीवकुमारुद्देसे तहेव
निरवसेसं भाणियव्वं जाव इट्ठीति, सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरति ॥

—: शतकं-१७ उद्देशकः-१४ :-

मू. (७१७) सुवन्नकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा एवं चेव सेवं भंते ! २ ॥

—: शतकं-१७ उद्देशकः-१५ :-

मू. (७१८) विज्जुकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा एवं चेव, सेवं भंते ! २ ॥

—: शतकं-१७ उद्देशकः-१६ :-

मू. (७१९) वायुकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा एवं चेव, सेवं भंते ! २ ॥

—: शतकं-१७ उद्देशकः-१७ :-

मू. (७२०) अगिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा एवं चेव, सेवं भंते ! २ ॥

वृ. शेषास्तु सुगमा एव ।

॥ १ ॥

शते सप्तदशे वृत्ति, कृतेयं गुर्वनुग्रहात् ।

यदन्धो दि मार्गेण सोऽनुभावोऽनुकर्षिणः ॥

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता भगवतीअङ्गसूत्रे
सप्तदशशतकस्य अभयदेवसूरि विरचिता टीका समाप्ता ।

—: शतकं-१७-समाप्तम् :-

शतकं-१८

वृ. व्याख्यातं सप्तदशं शतम्, अथावसरायातमष्टादशं व्याख्यायते, तस्य च तावदादावेव-
यमुद्देशकसङ्ग्रहणी गाथा-

मू. (७२१) पढमे १ विसाह २ मायंदिए य ३ पाणाइवाय ४ असुरे य ५ ।

गुल ६ केवलि ७ अनगारे ८ भविए ९ तह सोमिलऽड्डारसे १० ।

वृ. 'पढमे'त्यादि, तत्र 'पढमे'ति जीवादीनामर्थानां प्रथमाप्रथमत्वादिविचारपरायण
उद्देशकः प्रथम उच्यते, स चास्य प्रथमः १ 'विसाह'ति विशाखानगरी तदुपलक्षितो विशाखेति
द्वितीयः २ 'मायंदिए'ति माकन्दीपुत्राभिधानानगारोपलक्षितो माकन्दिकस्तृतीयः ३ 'पाणाइवाय'ति
प्राणातिपातदिविषयः प्राणातिपातश्चतुर्थ ४ 'असुरे य'ति असुरादिवक्तव्यताप्रधानोऽसुरः
पञ्चमः ५ 'गुल'ति गुलाद्यर्थविशेषस्वरूपनिरूपणपरो गुलः षष्ठः ६

'केवलि'ति केवल्यादिविषयः केवली सप्तमः ७ 'अणगारे'ति अनगारादिविषयो-
ऽनगारोऽष्टमः ८ 'भविय'ति भव्यद्रव्यनार- कादिप्ररूपणार्थो भव्यो नवमः ९ 'सोमिल'ति
सोमिलाभिधानब्राह्मणवक्तव्यतोपलक्षितः सोमिलो दशमः १० । 'अड्डारसे'ति अष्टादशशते
एते उद्देशका इति ॥

—: शतकं-१८ उद्देशकः-१ :-

मू. (७२२) तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव एवं वयासी-जीवेणं भंते ! जीवभावेणं

किं पढमे अपढमे ?, गोयमा ! नो पढमे अपढमे, एवं नेरइए जाव वे० ।

सिद्धे णं भंते ! सिद्धभावेणं किं पढमे अपढमे ?, गोयमा ! पढमे नो अपढमे, जीवा णं भंते ! जीवभावेणं किं पढमा अपढमा ?, गोयमा ! नो पढमा अपढमा, एवं जाव वेमाणिआ १ सिद्धा णं पुच्छा, गोयमा ! पढमो नो अपढमा ।

आहारए णं भंते ! जीवे आहारभावेणं किं पढमे अपढमे ?, गोयमा ! नो पढमे अपढमे, एवं जाव वेमाणिए, पोहत्तिए एवं चेव । अनाहारए णं भंते ! जीवे अनाहारभावेणं पुच्छा, गोयमा ! सिय पढमे सिय अपढमे । नेरइए णं भंते ! एवं नेरत्तिए जाव वेमाणिए नो पढमे अपढमे, सिद्धे पढमे नो अपढमे । अनाहारगा णं भंते ! जीवा अनाहारभावेणं पुच्छा, गोयमा ! पढमावि अपढमावि, नेरइया जाव वेमाणिआ णो पढमा अपढमा, सिद्धा पढमा नो अपढमा, एक्केपुच्छा भाणियव्वा २ ।

भवसिद्धीए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए, एवं अभवसिद्धीएवि, नोभवसिद्धीयनो अभवसिद्धीए णं भंते ! जीवे नोभव० पुच्छा, गोयमा ! पढमे नो अपढमे, नोभवसिद्धीनोअभवसिद्धीया णं भंते ! सिद्धा नोभव० अभव०, एवं चेव पुहुत्तेणवि दोहवि ॥ सत्री णं भंते ! जीवे सत्रीभावेणं किं पढमे पुच्छा, गोयमा ! नो पढमे अपढमे, एवं विगल्लिदियवजं जाव वेमाणिए, एवं पुहुत्तेणवि ३ ।

असत्री एवं चेव एगत्तपुहुत्तेणं नवरं जाव वाणमंतरा, नोसत्रीनो असत्री जीवे मणुस्से सिद्धे पढमे नो अपढमे, एवं पुहुत्तेणवि ४ ।

सलेले णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! जहा आहारए एवं पुहुत्तेणवि कण्हलेस्सा जाव सुकलेस्सा एवं चेव नवरं जस्स जा लेसा अत्थि । अलेसे णं जीवमणुस्ससिद्धे जहा नोसत्रीनोअसत्री ५ ।

सम्मदिद्धीए णं भंते ! जीवे सम्मदिद्धिभावेणं किं पढमे पुच्छा, गोयमा ! सिय पढमे सिय अपढमे, एवं एगिंदियवजं जाव वेमाणिए, सिद्धे पढमे नो अपढमे, पुहुत्तिआ जीवा पढमावि अपढमावि, एवं जाव वेमाणिआ, सिद्धा पढमा नो अपढमा, मिच्छादिद्धीए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारगा, सम्मामिच्छादिद्धी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिद्धी, नवरं जस्स अत्थि सम्मामिच्छत्तं ६ ।

संजए जीवे मणुस्से य एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिद्धी नोसंजएनो अस्सजएनो संजयासंजए जीवे सिद्धे य एगत्तपुहुत्तेणं पढमे नो अपढमे ७ ।

सकसायी कोहकसायी जावलोभकसायी एए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारे, अकसा० जीवे सिय पढमे सिय अपढमे, एवं मणुस्सेवि, सिद्धे पढमे नो अपढमे, पुहुत्तेणं जीवा मणुस्सावि पढमावि अपढमावि, सिद्धा पढमा नो अपढमा ८ ।

नाणी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिद्धी आभिनिबोहियनाणी जाव मनपज्जवनाणी एगत्तपुहुत्तेणं एवं चेव नवरं जस्स जं अत्थि, केवलनाणी जीवे मणुस्स सिद्धे य एगत्तपुहुत्तेणं पढमा नो अपढमा अत्राणी मइअत्राणी सुयअत्राणी विभंगना० एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए ९ ॥

सजोगी मणजोगी वयजोगी कायजोगी एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए नवरं जस्स जो जोगो अत्थि, अजोगी जीव- मणुस्ससिद्धा एगत्तपुहुत्तेणं पढमा नो अपढमा १० ॥

सागारोवउत्ता अनागारोवउ० एगत्तपु० णं जहा अनाहारए ११ ।

सवेदगो जाव नपुंसगवेदगो एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए नवरं जस्स जो वेदो अत्थि,

अवेदओ एगत्तपुहुत्तेणं तिसुवि पदेसु जहा अकसायी १२ ।

ससरीरी जहा आहारए एवं जाव कम्मगसरीरी, जस्स जं अत्थि सरीरं, नवरं आहारगसरीरी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी, असरीरी जीवो सिद्धो एगत्तपुहु० पढमा नो अपढमा १३ ।

पंचहिं पज्जतीहिं पंचहिं अपज्जतीहिं एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए, नवरं जस्स जा अत्थि जाव वेमाणिया नोपढमा अपढमा १४ ॥ इमा लक्खणगाहा

वृ. तत्र प्रथमोद्देशकार्थप्रतिपादनार्थमाह—‘तेण’मित्यादि, उद्देशकद्वारसङ्ग्रहणी चेयं गाथा क्वचिद्दृश्यते—

॥ १ ॥

“जीवाहारगभवसन्निलेसादिट्ठी य संजयकसाए ।

नाणे जोगुवओगे वेए य सरीरपज्जती ॥”

अस्याश्चार्थ उद्देशकार्थाधिगम्यः, तत्र प्रथमद्वाराभिधानायाह—‘जीवे णं भंते’इत्यादि, जीवो भदन्त! ‘जीवभावेन’ जीवत्वेन किं ‘प्रथमः’ प्रथमताधर्मयुक्तः?, अयमर्थ—किं जीवत्व-मस्यप्रथमतया प्राप्तं उत ‘अपढमे’ति अप्रथमः—अनाद्यवस्थितजीवत्व इत्यर्थः, अत्रोत्तरं—‘नो पढमे अपढमे’ति ।

मू. (७२३) जो जेणपत्तपुव्वो भावो सो तेण अपढमओ होइ ।

सेसेसु होइ पढमो अपत्तपुव्वेसु भावेसु ॥

वृ. इह च प्रथमत्वाप्रथमत्वयोरलक्षणगाथा—“जो जेण०” इति यो येन प्राप्तपूर्वो भावः स तस्याप्रथमो भवति । यो यमप्राप्तपूर्व प्राप्नोति स तस्य प्रथमः ॥

मू. (७२४) जीवे णं भंते! जीवभावेणं किं चरिमे अचरिमे?, गोयमा! नो चरिमे अचरिमे । नेरइए णं भंते! नेरइयभावेणं पुच्छा, गोयमा! सिय चरिमे सिय अचरिमे, एवं जाव वेमाणिए, सिद्धे जहा जीवे । जीवा णं पुच्छा, गोयमा! नो चरिमा अचरिमा, नेरइया चरिमावि अचरिमावि, एवं जाव वेमाणिया, सिद्धा जहा जीवा १ ।

आहारए सब्वत्थ एगत्तेणं सिय चरिमे सिय अचरिमे पुहुत्तेणं चरिमावि अचरिमावि अनाहारओ जीवे सिद्धो य एगत्तेणवि पुहुत्तेणवि नो चरिमे अचरिमे, सेसट्ठाणेषु एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारओ २ ॥

भवसिद्धीओ जीवपदे एगत्तपुहुत्तेणं चरिमे नो अचरिमे, सेसट्ठाणेषु जहा आहारओ । अभवसिद्धीओ सब्वत्थ एगत्तपुहुत्तेणं नो चरिमे अचरिमे, नोभवसिद्धीयनोअभवसिद्धीय जीवा सिद्धा य एगत्तपुहुत्तेणं जहा अभवसिद्धीओ ३ ।

सत्री जहा आहारओ, एवं असत्रीवि, नोसत्रीनोअसत्री जीवपदे सिद्धपदे य अचरिमे, मणुस्सपदे चरमे एगत्तपुहुत्तेणं ४ ।

सलेस्सो जाव सुक्कलेस्सो जहा आहारओ नवरं जस्स जा अत्थि, अलेस्सो जहा नोसत्रीनोअसत्री ५ ।

सम्मदिट्ठी जहा अणाहारओ, मिच्छादिट्ठी जहा आहारओ, सम्मामिच्छादिट्ठी एणिंदियविगल्लिंदियवजं सिय चरिमे सिय अचरिमे, पुहुत्तेणं चरिमावि अचरिमावि ६ ।

संजओ जीवो मणुस्सो य जहा आहारओ, अस्संजओऽवि, संजयासंजएवि तहेव, नवरं

जस्स जं अत्थि, नोसंजयनोअसंजयनोसंजयासंजय जहा नोभवसिद्धीयनोअभवसिद्धीअ ७।
सकसाई जाव लोभकसायी सव्वङ्गणेषु जहा आहारओ, अकसायी जीवपदे सिद्धे य नो
चरिमो अचरिमो, मणुस्सपदे सिय चरिमो सिय अचरिमो ८।

नाणी जहा सम्मदिद्धी सव्वत्थ आभिनिबोहियनाणी जाव मणप जहा आहारओ नवरं
जस्स जं अत्थि केवलनाणी जहा नोसन्नीनोअसन्नी, अन्नाणी जाव विभंगनाणी जहा आहारओ ९।

सजोगी जाव कायजोगी जहा आहारओ जस्स जो जोगो अत्थि अजोगी जहा
नोसन्नीनोअसन्नी १०।

सागारोवउत्तो अनागारोवउत्तो य जहा अनाहारओ ११।

सवेदओ जाव नुपुंसगवेदओ जहा आहारओ अवेदओ जहा अकसाई १२।

ससरिरी जावकम्मगसरिरी जहा आहारओ नवरं जस्स जं अत्थि, असरीरी जहा नो
भवसिद्धीयनोअभवसिद्धीय १३।

पंचहिं पज्जतीहिं पंचहिं अपज्जतीहिं जहा आहारओ सव्वत्थ एगत्तपुहुत्तेणं दंडगा
भाणियव्वा १४। इमा लक्खणगाहा—

वृ. 'एवं नेरइए'ति नारकोऽप्यप्रथमः अनादिसंसारे नारकत्वस्यानन्तशः प्राप्तपूर्वत्वादिति
'सिद्धे णं भंते !' इत्यादौ 'पढमे'ति सिद्धेन सिद्धत्वस्याप्राप्तपूर्वस्य प्राप्तत्वात्तेनासौ प्रथम इति,
बहुत्वेऽप्येवमेवेति ॥ आहारकद्वारे—'आहारएण'मित्यादि, आहारकत्वेन नो प्रथमः अनादिभवेऽ-
नन्तशः प्राप्तपूर्वकत्वादाहारकत्वस्य, एवं नारकादिरपि, सिद्धस्त्वाहारकत्वेन पृच्छ्यते, अनाहार-
कत्वात्तस्येति ।

'अनाहारए ण'मित्यादि, 'सिय पढमे'ति स्यादिति—कश्चिज्जीवोऽनाहारकत्वेन प्रथमो
यथा सिद्धः कश्चिश्चाप्रथमो यथा संसारी, संसारिणो विग्रहगतावनाहारकत्वस्यानन्तशो भूतपूर्व-
त्वादिति । 'एकैके पुच्छ भाणियव्व'ति यत्र किल पृच्छावाक्यमलिखितं तत्रैकैकस्मिन् पदे
पृच्छावाक्यं वाच्यमित्यर्थः ।

भव्यद्वारे—'भवसिद्धिए'इत्यादि, भवसिद्धिक एकत्वेन बहुत्वेन च यथाऽऽहारकोऽभिहितः
एवं वाच्यः, अप्रथम इत्यर्थः, यतो भव्यस्य भव्यत्वमनादिसिद्धमतोऽसौ भव्यत्वेन न प्रथमः,
एवमभवसिद्धिकोऽपि, 'नोभवसिद्धियनोअभवसिद्धिएणं' इह च जीवपदं सिद्धपदं च दण्डक-
मध्यात्संभवति नतु नारकादीनि, नोभवसिद्धिकनोअभवसिद्धिकपदेन सिद्धस्यैवाभिधानात्,
तयोश्चैकत्वे पृथक्त्वे च प्रथमत्वं वाच्यम् ।

सज्झिद्वारे—'सन्नी ण'मित्यादि, सज्झी जीवः सज्झिभावेनाप्रथमोऽनन्तशः सज्झित्व-
लाभात्, 'विगल्लिंदियवजं जाववेमाणि'ति एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियान्वर्जयित्वा शेषा नारकादिवैमा-
निकान्ताः सज्झिनोऽप्रथमतया वाच्या इत्यर्थः, एवमसज्झपि नवरं 'जाव वाणमंतर'ति
असज्झित्वविशेषितानि जीवनारकादीनि व्यन्तरान्तानि पदान्यप्रथमतया वाच्यानि, तेषु हि
सज्झिष्वपि भूतपूर्वगत्याऽसज्झित्वं लभ्यते असज्झिनामुत्पादात्, पृथिव्यादयस्तत्त्वसज्झिन एव,
तेषां चाप्रथमत्वमनन्तशस्तल्लाभावादिति, उभयनिषेधपदं च जीवमनुष्यसिद्धेषु लभ्यते, तत्र च
प्रथमत्वं वाच्यमत एवोक्तं—नोसज्झीत्यादि ।

लेश्याद्वारे-‘सलेसे ण’मित्यादि ‘जहा आहारए’ति अप्रथम इत्यर्थः अनादित्वात्सलेश्य-
त्वस्येति ‘नवरं जस्स जा लेसा अत्थि’ति यस्य नारकादेर्या कृष्णादिलेश्याऽस्ति सा तस्य वाच्या,
इदं च प्रतीतमेव, अलेश्यपदं तु जीवमनुष्यसिद्धेष्वस्ति, तेषां च प्रथमत्वं वाच्यं, नोसंज्ञिनो-
संज्ञिनामिवेति, एतदेवाह-‘अलेसे ण’मित्यादि ।

धृष्टिद्वारे-‘सम्मद्दिट्ठिण’मित्यादि, ‘सिय पढमे सिय अपढमे’ति कश्चित्सम्यग्धृष्टिर्जीवः
सम्यग्धृष्टितया प्रथमो यस्य तत्प्रथमया सम्यग्दर्शनलाभः कश्चिच्चाप्रथमो येन प्रतिपतितं सत्
सम्यग्दर्शनं पुनर्लब्धमिति, ‘एवं एगिंदियवज्जं’ति एकेन्द्रियाणां सम्यक्त्वं नास्ति ततो नारकादिदण्ड-
कचिन्तायामेकेन्द्रियान् वर्जयित्वा शेषः स्यात्प्रथमः स्यादप्रथम इत्येवं वाच्यः, प्रथमसम्यक्त्व-
लाभापेक्षया प्रथमः द्वितीयादिलाभापेक्षया त्वप्रथमः, सिद्धस्तु प्रथम एव सिद्धत्वानुगतस्य
सम्यक्त्वस्य तदानीमेव भावात् ।

‘मिच्छादिट्ठीत्यादि, ‘जहा आहारगा’ति एकत्वे पृथकत्वे च मिथ्याधृष्टीनामप्रथमत्वमित्यर्थः,
अनादित्वान्मिथ्यादर्शनस्येति ।

‘सम्मामिच्छादिट्ठी’त्यादि ‘जहा सम्मदिट्ठि’ति स्यात्प्रथमः स्यादप्रथमः प्रथमेतर-
सम्यग्मिथ्यादर्शनलाभापेक्षयेति भावः, ‘नवरं जस्स अत्थि सम्मामिच्छतं’ति दण्डकचिन्तायां
यस्य नारकादेर्मिश्रदर्शनमस्ति स एवेह प्रथमाप्रथमचिन्तायामधिकर्तव्यः ॥

संयतद्वारे-‘संजए’इत्यादि, इह च जीवपदं मनुष्यपदं चैते द्वे एव स्तः, तयोश्चैकत्वादिना
यथा सम्यग्धृष्टिरुक्तस्तथाऽसौ वाच्यः, स्यात्प्रथमः स्यादप्रथम इत्यर्थः, एतच्च संयमस्य प्रथमेतर-
लाभा-पेक्षयाऽवसेयमिति ‘अस्संजए जहा आहारए’ति अप्रथम इत्यर्थः असंयतत्वस्यानादित्वात्

‘संजयासंजए’इत्यादि संयातसंयतो जीवपदे पञ्चेन्द्रियतिर्यकपदे मनुष्यपदे च भवतीत्यत
एतेष्वेकत्वादिना सम्यग्धृष्टिवद्वाच्यः स्यात्प्रथमः स्यादप्रथम इत्यर्थः, प्रथमाप्रथमत्वं च प्रथमे-
तरदेशविरतिलाभापेक्षयेति ‘नोसंजएनोअस्संजए’इत्यादि, निषिद्धसंयमासंयममिश्रभावो जीवः
सिद्धश्च स्यात् स च प्रथम एवेति ॥

कषायद्वारे ‘सकसाई’त्यादि, कषायिणः आहारकवदप्रथमा अनादित्वात्कषायित्वस्येति
‘अकसाई’त्यादि, अकषायो जीवः स्यात्प्रथमो यथाख्यातचारित्रस्य प्रथमलाभे स्यादप्रथमो
द्वितीयादिलाभे, एवं मनुष्योऽपि, सिद्धस्तु प्रथम एव, सिद्धत्वानुगतस्याकषायभावस्य प्रथमत्वादिति

ज्ञानद्वारे-‘नाणी’त्यादि, ‘जहा सम्मदीट्ठी’ति स्यात्प्रथमः स्यादप्रथम इत्यर्थः तत्र केवली
प्रथमः अकेवली तु प्रथमज्ञानलाभे प्रथमः अन्यथा त्वप्रथम इति, ‘नवरं जं जस्स अत्थि’ति
जीवादिदण्डकचिन्तायां यत् मतिज्ञानादि यस्य जीवनारकादेरस्ति तत्तस्य वाच्यमिति, तच्च
प्रतीतमेव, ‘केवलनाणी’त्यादि व्यक्तम्, ‘अज्ञाणी’त्यादि, एतदप्याहारकवदप्रथममित्यर्थः ‘जस्स
जो जोगो अत्थि’ति जीवनारकादिदण्डकचिन्तायां यस्य जीवादेर्यो मनोयोगादिरस्ति स तस्य
वाच्यः, स च प्रतीत एवेति, ‘अजोगी’त्यादि, जीवो मनुष्यः सिद्धश्चायोगी भवति स च प्रथम
एवेति ।

उपयोगद्वारे-‘सागारे’त्यादि ‘जहा अनाहारए’ति साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताश्च

यथाऽनाहारकोऽभिहितस्तथा वाच्याः, ते च जीवपदे स्यात्प्रथमाः सिद्धापेक्षया स्यादप्रथमाः संसारपेक्षया, नारकादिवैमानिकान्तपदेषु तु नो प्रथमा अप्रथमा अनादित्वात्तद्व्यभिचयः, सिद्धपदे तु प्रथमा नो अप्रथमाः साकारानाकारोपयोगविशेषितस्य सिद्धत्वस्य प्रथमत एव भावादिति ।

वेदद्वारे—‘सवेयगे’त्यादि, ‘जहा आहारए’ अप्रथमएवेत्यर्थः ‘नवरंजस्सजोवेदो अत्थि’ति जीवादिदण्डकचिन्तायां यस्य नारकादेर्यो नपुंसकादिर्वेदोऽस्ति स तस्य वाच्यः स च प्रतीत एवेति, ‘अवेयओ’इत्यादि अवेदको यथाऽकषायी तथा वाच्यस्त्रिष्वपि पदेषु—जीवमनुष्यसिद्ध लक्षणेषु, तत्र च जीवमनुष्यपदयोः स्यात्प्रथमः स्यादप्रथमः अवेदकत्वस्य प्रथमेतरलाभापेक्षया, सिद्धत्वप्रथम एवेति ।

शरीरद्वारे—‘ससरीरी’त्यादि, अयमप्याहारकवदप्रथम एवेति ‘नवरमाहारगसरीरी’त्यादि ‘जहा सम्मदिद्धि’ति स्यात्प्रथमः स्यादप्रथम इत्यर्थः, अयं चैवं प्रथमेतराहारकशरीरस्य लाभापेक्षयेति, अशरीरी जीवः स्यात् सिद्धश्च स च प्रथम एवेति ॥ पर्यासिद्वारे ‘पंचही’त्यदि, पञ्चभिः पर्यासिभिः पर्याप्तकः तथा पञ्चभिरपर्यासिभिरपर्याप्तक आहारकवदप्रथम इति, ‘जस्स जा अत्थि’ति दण्डकचिन्तायां यस्य याः पर्यासयस्तस्य ता वाच्यास्ताश्च प्रतीता एवेति ।

अथ प्रथमाप्रथमलक्षणाभिधानायाह—‘जो जेण’गाहा, यो—भावो—जीवत्वादिर्येन जीवादिना कर्त्रा ‘प्राप्तपूर्वः’ अवाप्तपूर्वः ‘भावः’ पर्यायः ‘सः’ जीवादिस्तेन—भावेनाप्रथमको भवति, ‘सेसेसु’ति सप्तम्यास्तुतीयार्थत्वात् ‘शेषैः’ प्राप्तपूर्वभाव्यतिरिक्तैर्भवति प्रथमः, किंस्वरूपैः शेषैः ? इत्याह—अप्राप्तपूर्वैर्भावैरिति गाथायः ॥ अथ प्रथमादिविपक्षं चरमादित्वं जीवादिष्वेव द्वारेषु निरूपयन्निदमाह—‘जीवे ण’मित्यादि, जीवो भदन्त ! ‘जीवभावेन’ जीवत्वपर्यायेण किं चरमः ?—किं जीवत्वस्य प्राप्तव्यचरमभागः किं जीवत्वं मोक्ष्यतीत्यर्थः ‘अचरमे’ति अविद्यमानजीवत्वचरमसमयो, जीवत्वभत्यन्तं न मोक्ष्यतीत्यर्थ, इह प्रश्ने आह—‘नो’ नैव ‘चरमः’ प्राप्तव्यजीवत्वावसानो, जीवत्वस्याव्यवच्छेदादिति ।

‘नेरइए ण’मित्यादि ‘सिय चरिमे सिय अचरिमे’ति यो नारको नारकत्वादुद्वृत्तः सन् पुनर्नारकगतिं न यास्यति सिद्धगमनात् स चरमः अन्यतवचरमः, एवं यावद्वैमानिकः । ‘सिद्धे जहा जीवे’ति अचरम इत्यर्थ, न हि सिद्धः सिद्धतया विनङ्क्ष्यतीति । ‘जीवा ण’मित्यादि, पृथक्त्व- दण्डकस्तथाविध एवेति ।

आहारकद्वारे—‘आहारए सव्वत्थ’ति सर्वेषु जीवादिपदेषु ‘सिय चरिमे सिय अचरिमे’ति कश्चिच्चरमो यो निर्वास्यति अन्यस्त्वचरम इति । अनाहारकपदेऽनाहारकत्वेन जीवः सिद्धश्चाचरमो वाच्यः, अनाहारकत्वस्य तदीयस्यापर्यवसितत्वात्, जीवश्चेह सिद्धावस्य एवेति, एतदेवाह—‘अनाहारओ’इत्यादि, ‘सेसठाणेसु’ति नारकादिषु पदेषु ‘जहा आहारओ’ति स्याच्चरमः स्यादचरम् इत्यर्थः, यो नारकादित्वेनानाहारकत्वं पुनर्न लस्यते स चरमो यस्तु तल्लस्यतेऽसौ अचरम इति ।

भव्यद्वारे—‘भवसिद्धिओ’इत्यादि, भव्यो जीवो भव्यत्वेन चरमः, सिद्धिगमनेन भव्यत्वस्य चरमत्वप्राप्तेः, एतच्च सर्वेऽपि भवसिद्धिका जीवाः सेत्स्यन्तीति वचनप्रामाण्यादभिहितमिति ‘अभवसिद्धिओ सव्वत्थ’ति सर्वेषु जीवादिपदेषु ‘नो चरिमे’ति अभव्यस्य भव्यत्वेनाभावात्, ‘नोभवे’त्यादि उभयनिषेधवान् जीवपदे सिद्धपदे चाभवसिद्धिकवदचरमः तस्य सिद्धत्वात् सिद्धस्य

च सिद्धत्वपर्यायानपगमादिति ।

सज्जिद्वारे—‘सन्ना जहा आहारओ’ति सज्जित्वेन स्याच्चरमः स्यादचरम इत्यर्थः, एवमसज्जयपि उभयनिषेधवांश्च जीवः सिद्धश्चाचरमो, मनुष्यस्तु चरमः उभयनिषेधवतो मनुष्यस्य केवलित्वेन पुनर्मनुष्यत्वस्यालाभादिति ।

लेश्याद्वारे—‘सलेसा’इत्यादि, ‘जहा आहारओ’ति स्याच्चरमः स्यादचरम इत्यर्थः, तत्र ये निर्वास्यन्ति ते सलेश्यत्वस्य चरमाः, अन्ये त्वचरमा इति ॥

दृष्टिद्वारे—‘सम्मदिद्धी जहा अनाहारओ’ति जीवः सिद्धश्च सम्यग्दृष्टिचरमो यतो जीवस्य सम्यक्त्व प्रतिपतितमप्यवश्यंभावि, सिद्धस्य तु तत्र प्रतिपतत्येव, नारकादयस्तु स्याच्चरमाः स्यादचरमाः, ये नारकादयो नारकत्वादिना सह पुनः सम्यक्त्वं न लप्स्यन्ते ते चरमाः ये त्वन्यथा तेऽचरमा इति ।

‘मिच्छादिद्धी जहा आहारओ’ति स्याच्चरमः स्यादचरम इत्यर्थः यो हि जीवो निर्वास्यति स मिथ्यादृष्टित्वेन चरमो यस्त्वन्यथाऽसावचरमः, नारकादिस्तु यो मिथ्यात्वयुक्तं नारकत्वं पुनर्नलप्स्यते स चरमोऽन्यस्त्वचरमः, ‘सम्मामिच्छे’त्यादि, ‘एगिंदियविगलिंदियवज्जं’ति एतेषां किल मिश्रं न भवतीति नारकादिदण्डके नैते मिथ्यालापके उचारयितव्या इत्यर्थः, अस्य चोलक्षणत्वेन सम्यग्दृष्ट्यालापके एकेन्द्रियवर्जमित्यपि द्रष्टव्यं, एवमन्यत्रापि यद्यत्र न संभवति तत्तत्र स्वयं वर्जनीयं, यथा सज्जिपदे एकेन्द्रियादयः असज्जिपदे ज्योतिष्कादय इति, ‘सिय चरिमे सिय अचरिमे’सम्यग्मिथ्यादृष्टि स्याच्चरमो यस्य तत्रासि पुनर्न भविष्यति, इतरस्त्वचरम इति । संयतद्वारे—‘संजओ’इत्यादि, अयमर्थः—संयतो जीवः स्याच्चरमो यस्य पुनः संयमो न भविष्यति अन्यस्त्वचरमः, एवं मनुष्योऽपि, यत एतयोरेव संयतत्वमिति ‘अस्संजओऽवि तहेव’ति असंयतोऽपि तथैव यथाऽऽहारकः स्याच्चरमः स्यादचरम इत्यर्थः, एवं संयतासंयतोऽपि केवलं जीवपञ्चेन्द्रियति-र्यमनुष्यपदेष्वेवायं वाच्यः, अत एवाह—‘नवरं जस्स जं अत्थि’ति, निषिद्धत्रयस्त्वचरमः सिद्धत्वात्तस्येति ।

कषायद्वारे—‘सकसाई’त्यादि, अयमर्थः—सकषायः सभेदो जीवादिस्थानेषु स्याच्चरमः स्यादचरमः, तत्र यो जीवो निर्वास्यति स सकषायित्वेन चरमोऽन्यस्त्वचरमः, नारकादिस्तु यः सकषायित्वं नारकाद्युपेतं पुनर्न प्राप्स्यति स चरमोऽन्यस्त्वचरमः ‘अकसायी’त्यादि ‘अकषायी’ उपशान्तमोहादि स च जीवो मनुष्यः सिद्धश्च स्यात्, तत्र जीवः सिद्धश्चाचरमो यतो जीवस्याकषायित्वं प्रतिपतितमप्यवश्यंभावि, सिद्धस्य तु न प्रतिपतत्येव, मनुष्यस्त्वकषायितोपेतं मनुष्यत्वं यः पुनर्न लप्स्यते स चरमो यस्तु लप्स्यते सोऽचरम इति ।

ज्ञानद्वारे—‘नाणी जहा सम्मदिद्धि’ति, अयमिह सम्यग्दृष्टिदृष्टान्तलब्धोऽर्थः—जीवः सिद्धश्चाचरमः जीवो हि ज्ञानस्य सतः प्रतपातेऽप्यवश्यं पुनर्भावेनाचरमः, सिद्धस्त्वक्षीणज्ञानभाव एव भवतीत्यचरमः, शेषास्तु ज्ञानोपेतनारकत्वादीनां पुनर्लाभासम्भवे चरमा अन्यथा त्वचरमा इति, ‘सव्वत्थ’ति सर्वेषु जीवादि सिद्धान्तेषु पदेषु एकेन्द्रियवर्जितेति गम्यं, ज्ञानभेदापेक्षयाऽऽह

‘आभिनिविहिए’इत्यादि, ‘जहा आहारओ’त्तिकरणात् स्याच्चरमः स्यादचरम इति दृश्यं, तत्राभिनिबोधिकादिज्ञानं यः केवलज्ञानप्राप्तया पुनरपि न लप्स्यते स चरमोऽन्यस्त्वचरमः,

‘जस्स जं अत्थि’ति यस्य जीवनारकादेर्यदाभिनिबोधिकाद्यस्ति तस्य तद्वाच्यं, तच्च प्रतीतमेव, ‘केवलनाणी’त्यादि, केवलज्ञानी अचरमो वाच्य इति भावः ‘अन्नाणी’इत्यादि अज्ञानी सभेदः स्याच्चरमः स्यादचरम इत्यर्थः यो ह्यज्ञानं पुनर्न लप्स्यते स चरमः यस्त्वभव्यो ज्ञानं न लप्स्ये एवासाव-चरम इति एवं यत्र यत्राहारकतिदेशस्तत्र तत्र स्याच्चरमः स्यादचरम इति व्याख्येयं, शेषमप्यनयैव दिशाऽप्युह्यमिति ॥ अथ चरमाचरमलक्षणाभिधानायाह—

मू. (७२५) जो जं पाविहिति पुणो भावं सो तेण अचरिमो होइ ।

अद्यंतविओगो जस्स जेण भावेण सो चरिमो

वृ. ‘जो जं पाविहिति’गाहा ‘यः’ जीवो नारकादिः ‘यं’ जीवत्वं नारकत्वादिकमप्रतिपतितं प्रतिपतितं चा ‘प्राप्स्यति’ लप्स्यते पुनः पुनरपि ‘भावं’ धर्मं स ‘तेन’ भावेन तदभावापेक्षयेत्यर्थः अचरमो भवति, तथा ‘अत्यन्तवियोगः’ सर्वथाविरहः ‘यस्य’ जीवादेर्येन भावेन स तेनेति शेषः चरमो भवतीति ॥

मू. (७२६) सेवं भंते ! २ जाव विहरति ॥

शतकं—१८ उद्देशकः—१ समाप्तः

— शतकं—१८ उद्देशकः—२ :—

वृ. प्रथमोद्देशके वैमानिक वैमानिकभावेन स्याच्चरमः स्यादचरम इत्युक्तम्, अथ वैमानिकविशेषो यस्तद्भावेन चरमः स द्वितीयोद्देशके दर्शयति इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७२७) तेणं कालेणं २ विसाहानामं नगरी होत्था वज्रओ, बहुपुत्तिए चेइए वज्रओ, सामी समोसढे जाव पजुवासइ, तेणं कालेणं २ सक्के देविंदे देवराया वज्रपाणी पुरंदरे एवं जहा सोलसमसए वितियउद्देसए तहेव दिव्वेणं जाणविमाणेणं आगओ नवरं एत्थ आभियोगादि अत्थि जाव बत्तीसतिविहं नट्टविहिं उवदंसेति उव० २ जाव पडिगए ।

भंतेति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी—जहा तईयसए ईसाणस्स तहेव कूडागारदिट्ठतो तहेव पुव्वभवपुच्छा जाव अभिसमन्नागया ?, गोयमादि समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी—एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुदीवे २ भारहे वासे हत्थिणापुरे नामं नगरे होत्था वज्रओ, सहस्संबवने उज्जाणे वज्रओ, तत्थणं हत्थिनागपुरे नगरे कत्तिए नामं सेट्ठी परिवसति अट्ठे जाव अपरिभूए नेगमपढमासणिए नेगमट्टसहस्सस सयस्स य कुंडुंबस्स आहेवच्चं जाव कारेमाणे पालेमाणे य समणोवासए अहिगयजीवाजीवे जाव विहरति ।

तेणं कालेणं २ मुनिसुव्वए अरहा आदिगरे जहा सोलसमसए तहेव जाव समोसढे जाव परिसा पजुवासति, तए णं से कत्तिए सेट्ठी इमीसे कहाए लद्धट्टे समाणे हट्टतुट्ट एवं जहा एक्कारसमसए सुदंसणे तहेव निग्गओ जाव पजुवासति, तए णं मुनिसुव्वए अरहा कत्तियस्स सेट्ठिस्स धम्मकहा जाव परिसा पडिगया ।

तए णं से कत्तिए सेट्ठी मुणिसुव्वयजाव निसम्भ हट्टतुट्ट उट्ठाए उट्ठेति उ० २ मुनिसुव्वयं जाव एवं वयासी—एवमेयं भंते ! जाव से जहेयं तुज्झे वदह नवरं देवाणुप्पिया ! नेगमट्टसहस्सं आपुच्छामि जेड्डपुत्तं च कुडुंबे ठावेमि, तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं पव्वयामि अहासुहं

जाव मा पडिबंधं, तए णं से कत्तिए सेट्ठी जाव पडिनिक्खमति २ जेणेव हत्थिनागपुरे नगरे जेणेव सए गेहे तेणेव उवागच्छइ २ नेगमट्टसहस्सं सद्दावेति २ एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया मए मुनिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं निसन्ते सेऽविय मे धम्मं इच्छिए पडिच्छिए अभिरुइए

तए णं अहं देवाणुप्पिया ! संसारभयुव्विग्गे जाव पव्वयामि तं तुज्झे णं देवाणुप्पिया ! किं करेह किं ववसह किं भे हियइच्छिए किं भे सामत्थे ? , तए णं तं नेगमट्टसहस्सं पितं कत्तियं सेट्ठी एवं वयासी—जइ णं देवाणुप्पिया ! संसारभयुव्विग्गा जाव पव्वइस्संति अहं देवाणुप्पिया ! किं अत्रे आलंबणे वा आहारे वा पडिबंधे वा ? अह्वेवि णं देवाणुप्पिया ! संसारभयुव्विग्गा भीया जम्मणमरणाणं देवाणुप्पिएहिं सद्धिं मुनिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं मुंडा भवित्ता आगाराओ जाव पव्वयामो । तए णं से कत्तिए सेट्ठी तं नेगमट्टसहस्सं एवं वयासी—

जदिणं देवाणुप्पिया ! संसारभयुव्विग्गा भीया जम्मणमरणाणं मए सद्धिं मुणिसुव्वयजाव-पव्वयह तं गच्छह णं तुज्झे देवाणु ० सएसु गिहेसु विपुलं असणं जाव उवक्खडावेह मित्तनाइजाव पुरओ जेडुपुत्ते कुडुंबे ठावेह जेडु ० २ तं मित्तनइजाव जेडुपुत्ते आपुच्छह आपु ० २ पुरिससहस्स-वाहिणीओ सीयाओ दुरुहह २ त्ता मित्तनाइजावपरिजणेणं जेडुपुत्तेहि य समणुगम्ममाणमग्गा सव्वट्ठीए जाव रवेणं अकालपरिहीणं चेव मम अंतियं पाउब्भवह ।

तए णं ते नेगमट्टसहस्सं पितं कत्तियस्स सेट्ठिस्स एयमट्ठं विणएणं पडिसुणोति ५० २ जेणेव साइं साइं गिहाइं तेणेव उवागच्छइ २ विपुलं असणजाव उवक्खडावेति २ मित्तनाइजाव तस्सेव मित्तनाइजाव पुरओ जेडुपुत्ते कुडुंबे ठावेति जेडुपुत्ते ० २ तं मित्तनाइजाव जेडुपुत्ते य आपुच्छंति जेडु ० २ पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरुहंति दु ० २ मित्तनातिजाव परिजणेणं जेडुपुत्तेहि य समणुगम्ममाणमग्गा सव्वट्ठीए जाव रवेणं अकालपरिहीणं चेव कत्तियस्स सेट्ठिस्स अंतियं पाउब्भवति ।

तए णं से कत्तिए सेट्ठी विपुलं असणं ४ जहा गंगदत्तो व मित्तणातिजावपरिजणेणं जेडुपुत्तेणं नेगमट्टसहस्सेण य समणुगम्ममाणमग्गे सव्वट्ठीए जाव रवेणं हत्थिणापुरं नगरं मज्झंमज्झेणं जेडुपुत्तेणं नेगमट्टसहस्सेण य समणुगम्ममाणमग्गे सव्वट्ठीए जाव रवेणं हत्थिणापुरं नगरं मज्झंमज्झेणं जहा गंगदत्तो जाव आलित्ते णं भंते ! लोए पलित्ते णं भंते ! लोए आलित्तपलित्ते णं भंते ! लोए जाव अनुगामियत्ताए भविस्सति तं इच्छामि णं भंते ! नेगमट्टसहस्सेण सद्धिं सयमेव पव्वावियं जाव धम्ममाइक्खियं ।

तए णं मुनिसुव्वए अरहा कत्तियं सेट्ठं नेगमट्टसहस्सेणं सद्धिं सयमेव पव्वावेति जाव धम्ममाइक्खइ, एवं देवाणुप्पिया ! गंतव्वं एवं चिट्ठियव्वं जाव संजमियव्वं, तए णं से कत्तिए सेट्ठी नेगमट्टसहस्सेण सद्धिं मुनिसुव्वयस्स अरहओ इमं एयारूवं धम्मियं उवदेसं सम्मं पडिवज्जइ तमाणाए तहा गच्छति जाव संजमेति, तए णं से कत्तिए सेट्ठी नेगमट्टसहस्सेणं सद्धिं अनगारे जाए ईरियासमिए जाव गुत्तवंभयारी ।

तए णं से कत्तिए अणगारे मुनिसुव्वयस्स अरहओ तहारूवाणं धेराणं अंतियं सामाइयमाइयाइं चोदस पुव्वाइं अहिज्जइ सा ० २ बहूहिं चउत्थण्डुडुमजाव अप्पाणं भावेमाणे बहुपडिपुत्राइं दुवालसवासाइं सामन्नपरियागं पाउणइ पा ० २ मासियाए संलेहणाए अत्ताणं

झोसेइ मा० २ सहिं भत्ताइं अणसणाए छेदेति स० २ आलोइयजाव कालं किद्या सोहम्मे कप्पे सोहम्मवडेसए विमाणे उवावायसभाए देवसयणिजंसि जाव सक्र देविंदत्ताए उववन्ने ।

तए णं से सक्र देविंदे देवराया अहुणोववन्ने, सेसं जहा गंगदत्तस जाव अंतं काहिति नवं ठिती दो सागरोवमाइं सेसं तं चेव । सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'तेण'मित्यादि ॥ 'नेगमपढमासणि'ए'ति इह नैगमा-वाणिजकाः 'कज्जेसु य'ति गृहकरणस्वजनसम्मानादिकृत्येषु 'कारणेसु'ति इष्टार्थानां हेतुषु-कृषिपशुपोषणवाणिज्यादिषु 'कुडुवेसु'ति सम्बन्धविशेषवन्मानुषवृन्देषु विषयभूतेषु 'एवं जहारायप्पसेणइज्जे' इत्यादि ।

अनेन चेदं सूचितं- 'भंतेसु य गुज्जेसु य रहस्सेसु य ववहारेसु य निच्छएसु य आपुच्छणिज्जे मेढी पमाणं आहारो आलंबणं चक्खू मेढिभूए पमाणभूए आहारभूए आलंबणभूए'ति तत्र 'मन्त्रेषु' पर्यालोचनेषु 'गुह्येषु' लज्जनीयव्यवहारगोपनेषु 'रहस्येषु' एकान्तयोग्येषु 'निश्चयेषु' इत्यमेवेदं विधेयमित्येवंरूपनिर्णयेषु 'आपृच्छनीयः' प्रष्टव्यः किमिति ? यतोऽसौ 'मेढि'ति मेढी-खलकमध्यवर्तीनी स्थूणा यस्यां नियमिता गोपङ्क्तिर्धान्यं गाहयति तद्वद्यमालम्ब्य सकलनैगममण्डलं करणीयार्थान् धान्यमिव विवेचयति स मेढी, तथा 'प्रमाणं' प्रत्यक्षादि तद्वद्यस्तद्व्यर्थानामव्यभिचारित्वेन तथैव प्रवृत्तिनिवृत्तिगोचरत्वात्स प्रमाणं, तथा आधारः आधेयस्येव सर्वकार्येषु लोकानामुपकारित्वात् । तथा 'आलम्बनं' रज्ज्वादि तद्वद्वापदगतादिनिस्तारकत्वादात्मनं,

तथा चक्षु-लोचनं तद्वल्लोकस्य विविधकार्येषु प्रवृत्तिनिवृत्ति विषयप्रदर्शकत्वाच्चक्षुरिति, एतदेव प्रपञ्चयति- 'मेढिभूए' इत्यादि, भूतशब्द उपमार्थ इति, 'जहा गंगदत्तो'ति षोडशशतस्य पञ्चमोद्देशके वथा गङ्गदत्तोऽभिहितस्तथाऽयं वाच्य इति ॥

शतकं-१८ उद्देशकः-२ समाप्तः

-: शतक-१८ उद्देशकः-३ :-

वृ. द्वितीयोद्देशके कार्तिकस्यान्तक्रियोक्ता, तृतीये तु पृथिव्यादेः सोच्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (७२८) तेणं कालेणं २ रायगिहे नगरे होत्था वन्नओ गुणसिलए चेइए वन्नओ जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं तेणं स० समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव अंतेवासी मागंदियपुत्ते नामं अनगारे पगइभइए जहा मंडियपुत्ते जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी-से नूनं भंते ! काउलेस्से पुढविकाइए काउलेस्सेहिंतो पुढविकाइएहिंतो अनंतरं उव्वट्ठित्ता माणुसं विग्गहं लभति मा० २ केवलं बोहिं बुज्झति के० २ तओ पच्छा सिज्झति जाव अंतं करेति ?, हंता मागंदियपुत्ता ! काउलेस्से पुढविकाइए जाव अंतं करेति ।

से नूनं भंते ! काउलेस्से आऊकाइए काउलेस्सेहिंतो आउकाइएहिंतो अनंतरं उव्वट्ठित्ता माणुसं विग्गहं लभति मा० २ केवलं बोहिं बुज्झति जाव अंतं करेति ?, हंता मागंदियपुत्ता ! जाव अंतं करेति ।

से नूनं भंते ! काउलेस्से वणस्सइकाइए एवं चेव जाव अंतं करेति, सेवं भंते २ ति मागंदियपुत्ते अनगारे समणं भगवं महावीरं जाव नमंसित्ता जेणेव समणे निग्गंधे तेणेव उवागच्छति उवा० २ समणे निग्गंधे एवं वयासी-एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से पुढविकाइए तहेव जाव अंतं

करेति, एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेति, एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से वणस्सइकाइए जाव अंतं करेति ।

तए णं ते समणा निगंथा मागंदियपुत्तस्स अनगारस्स एवमाइक्खमाणस्स जाव एवं परूवेमाणस्स एयमड्डं नो सहंति ३ एयमड्डं असद्वहमाणा ३ जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति २ समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ एवं वयासी-एवं खलु भंते ! मागंदियपुत्ते अनगारे अहं एवमाइक्खति जाव परूवेति-एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से पुढविकाइए जाव अंतं करेति, एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेति, एवं वणस्सइकाइएवि जाव अंतं करेति ।

से कहमेयं भंते ! एवं ?, अज्जोत्ति समणे भगवं महावीरे ते समणे निगंथे आमंतित्ता एवं वयासी-जण्णं अज्जो ! मागंदियपुत्ते अनगारे तुज्जे एवं आइक्खति जाव परूवेति-एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से पुढविकाइए जाव अंतं करेति, एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेति, एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से वणस्सइकाइएवि जाव अंतं करेति, सच्चे णं एसमड्डे, अहंपिणं अज्जो ! एवमाइक्खामि ४ एवं खलु अज्जो ! कण्हलेसे पुढ० कण्हलेसेहिंते पुढविकाइएहिंते जाव अंतं करेति एवं खलु अज्जो ! नीललेस्से पुढविका० जाव अंतं करेति एवं काउलेस्सेवि जहा पुढविकाइए एवं आउकाइएवि एवं वणस्सइकाइएवि सच्चे णं एसमड्डे ।

सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति समणा निगंथा समणं भगवं महा० वं० नमं० २ जेणेव मागंदियपुत्ते अनगारे तेणेव उवाग० २ मागंदियपुत्तं अनगारं वंदति नमं० २ एयमड्डं सम्मं विणएणं भुज्जो २ खामेति

वृ. 'तेणं कालेण'मित्यादि, 'जहा मंडियपुत्ते'त्ति अनेनेदं सूचितं- 'पगइउवसंते पगइपय-णुकोहमाणमायलोभे'त्यादि, इह च पृथिव्यबूवनस्पतीनामनन्तरभवे मानुषत्वप्राप्त्याऽन्तक्रिया संभवति न तेजोवायूनां, तेषामानन्तर्येण मानुषत्वाप्राप्तेरतः पृथिव्यादित्रयस्यैवान्तक्रियामाश्रित्य 'से नून'मित्यादिना प्रश्नः कृतो न तेजोवायूनामिति ।

अनन्तरमन्तक्रियोक्ता, अथान्तक्रियायां ये निर्जरापुद्गलास्तद्वक्तव्यतामभिधातुमाह-

मू. (७२९) तए णं से मागंदियपुत्ते अनगारे उड्डाए उड्डेति जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छति ते० २ समणं भगवं महा० वं० नमं० २ एवं वयासी-अनगारस्स णं भंते ! भावि- यप्पणो सव्वं कम्मं वेदेमाणस्स सव्वं कम्मं निजरेमाणस्स चरिमं मारं मरमाणस्स सव्वं मारं मरमाणस्स सव्वं सरीरं विप्पजहमाणस्स चरिमं कम्मं वेदेमाणस्स चरिमं कम्मं निजरेमाणस्स चरिमं सरीरं विप्पजहमाणस्स मारणंतियं कम्मं वेदेमाणस्स मारणंतियं कम्मं निजरे माणस्स मारं मरमाणस्स मारणंतियं सरीरं विप्पजहमाणस्स जे चरिमा निजरापोग्गला सुहुमा णं ते पोग्गला प० समणाउसो ! सव्वं लोगंपिणं ते उग्गाहित्ताणं चिड्ढंति ?, हंता मागंदियपुत्ता ! ।

-अनगारस्स णं भंते ! भावियप्पणो जाव ओगाहित्ताणं चिड्ढंति छउमत्थे णं भंते ! मणुस्से तेसिं निजरापोग्गलाणं किंचि आणत्तं वा णाणत्तं वा एवं जहा इंदियउदेसए पढमे जाव वेमाणिया जाव तत्थ णं जे ते उवउत्ता ते जाणांति पासंति आहारंति ।

से तेणद्वेणं निक्खेवो भाणियव्वोत्ति न पासंति आहारंति, नेरइया णं भं० निजरापुग्गला

न जाणंति न पासंति आहारंति, एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं, मणुस्साणं भंते ! निज्जरापोग्गले किं जाणंति पासंति आहारंति उदाहु न जाणंति न पासंति नाहारंति ?, गोयमा ! अत्थेगइया जाणंति ३ अत्थेग० न जाणंति न पासंति आहारंति ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ अत्थेगइया जाणं० पासं० आहा० अत्थेग० न जाणं० न पासं० आहारं० ?, गोयमा ! मणुस्सा दुविहा पज्जत्ता, तंजहा-सन्नीभूया य असन्नीभूया य, तत्थ णं जे ते असन्नीभूया ते न जाणंति न पासंति आहारंति, तत्थ णं जे ते सन्नीभूया ते दुविहा पं०, तं०-उवउत्ता अनुवउत्ता य, तत्थ णं जे ते अनुवउत्ता ते न यजणंति न पासंति आहारंति, तत्थ णं जे त उवउत्ता ते जाणंति ३ । से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ अत्थेगइया न जाणंति २ आहारंति अत्थेगइया जाणंति ३, वाणमंतरजोइसिया जहा नेरइया ।

वेमाणिया णं भंते ! ते निज्जरापोग्गले किं जाणंति ६ ?, गोयमा ! जहा मणुस्सा नवरं वेमाणिया दुविहा प०, तं०-माइमिच्छदिट्ठीउववन्नगा य अमाइसम्मदिट्ठीउववन्नगा य, तत्थ णं जे ते मायिमिच्छदिट्ठिव्ववन्नगा ते णं न जा० न पा० आहा० तत्थ णं जे ते अमायिसम्मदिट्ठीउवव० ते दुविहा पं० तं०-अनंतरोववन्नगा य परंपरोववन्नगा य, तत्थ णं जे ते अनंतरोववन्नगा ते णं न जाणंति न पासंति आहारंति ।

-तत्थ णं जे ते परंपरोववन्नगा ते दुविहा पं०, तं०-पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य, तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं न जाणंति २ आहारंति, तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा ते दुविहा पं०, तं०-उवउत्ता य अनुवउत्ता य, तत्थ णं जे ते अनुवउत्ता ते न जाणंति न पासंति न आहारंति ॥

वृ. 'अनगारस्से' त्यादि, भावितात्मा-ज्ञानादिभिर्वासितत्मा, केवली चेह संग्राह्यः, तस्य सर्वं कर्म-भवोपग्राहित्रयरूपमायुषो भेदेनाभिधास्यमानत्वात् 'वेदयत' अनुभवतः प्रदेश-विपाकानुभवाभ्यां अत एव सर्वं कर्म भवोपग्राहिरूपमेव 'निर्जरयतः' आत्मप्रदेशेभ्यः शातयतः तथा 'सर्वं' सर्वायुःपुद्गलापेक्षं 'मारं' मरणं अन्तिममित्यर्थः 'प्रियमाणस्य' गच्छतः तथा 'सर्वं' समस्तं 'शरीरम्' औदारिकादि विप्रजहतः, एतदेव विशेषिततरमाह ।

'चरमं कम्म' मित्यादि, 'चरमं कम्म' आयुषश्चरमसमयवेद्यं वेदयत एवं निर्जरयतः तथा 'चरमं' चरमायुःपुद्गलक्षयापेक्षं 'मारं' मरणं 'प्रियमाणस्य' गच्छतः, तथा चरमं शरीरं यच्चरमाव-स्थायामस्ति तत्त्वजतः, एतदेव स्फुटतरमाह-

'मारणंतियं कम्म' इत्यादि, मरणस्य-सर्वायुष्कक्षयलक्षणस्यान्तः-समीपं मरणान्तः-आयुष्कचरमसमयस्तत्र भवं मारणान्तिकं 'कम्म' भवोपग्राहित्रयरूपं वेदयतः एवं निर्जरयतः तथा 'मारणान्तिकं' मारणान्तिकायुर्दलिकापेक्षं 'मारं' मरणं कुर्वतः, एवं शरीरं त्यजतः, ये 'चरमाः' सर्वांस्तिमाः 'निर्जरापुद्गलाः' निर्जीर्णकर्मदलिकानि सूक्ष्मास्ते पुद्गलाः प्रज्ञाता भगवद्भिः हे श्रमणायुष्मन् ! इति भगवत आमन्त्रणं, सर्वलोकमपि तेऽवगाह्य-तत्त्वभावत्वेनाभिव्याप्य तिष्ठन्तीति प्रश्नः ।

अत्रोत्तरं- 'हंता मागंदियपुत्ते' त्यादि, 'छउमत्थे णं' ति केवली हि जानात्येव तानिति न तद्गतं किञ्चित्प्रपञ्चमस्तीतिकृत्वा 'छउमत्थे' त्युक्तं, छद्मस्थश्चेह निरतिशयो ग्राह्यः, 'आणत्तं व' ति अन्यत्वम्-अनगारद्वयसम्बन्धिर्नो ये पुद्गलास्तेषां भेदः 'नाणत्तं व' ति वर्णादिकृत्तं नानात्वम्

‘एवं जहा इंदियउद्देशए पढमे’ति एवं यथा प्रज्ञापनायाः पञ्चदशपदस्य प्रथमोद्देशके तथा शेषं वाच्यम्, अर्थातिदेशश्चायं तेन यत्रेह ‘गोयमे’ति पदं तत्र ‘मागंदियपुते’ति द्रष्टव्यं, तस्यैव प्रच्छकत्वात् तच्चेदम्-‘ओमतं वा तुच्छत्वं वा गरुयत्तं वा लहुयत्तं वा जाणति पासति ? , गोयमा ! नो इण्ठे समठ्ठे, से केणठ्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ छउमत्थे णं मणूसे तेसिं निज्जरापुग्गलाणं नो किंचि आणत्तं वा ६ जाणति पासति ? , गोयमा ! देवेऽवि य णं अत्थेगइए जे णं तेसिं निज्जरा पोग्गलाणं (नो) किंचि आणत्तं वा ६ न जाणइ न पासइ ।

से तेणठ्ठेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ छउमत्थे णं मणूसे तेसिं निज्जरा पुग्गलाणं (नो) किंचि आणत्तं वा ६ न जाणइ न पासइ, सुहमा णं ते पुग्गला पन्नत्ता समणाउसो ! सब्बलोगं पि य णं ते ओगाहिताणं चिद्धंति’ एतच्च व्यक्तं, नवरम् ‘ओमतं’ति अवमत्वम्-ऊनता ‘तुच्छत्तं’ति तुच्छत्वं-निस्सारता, निर्वचनसूत्रे तु ‘देवेऽवि य णं अत्थेगइए’ति मनुष्येभ्यः प्रायेण देवः पटुप्रज्ञो भवतीति देवग्रहणं, ततश्च देवोऽपि चास्त्येककः कश्चिद्विशिष्टावधिज्ञानविकलो यस्तेषां निर्जरापुद्गलानां न किञ्चिदन्यत्वादि जानाति किं पुनर्मनुष्यः ? , एकग्रहणाच्च विशिष्टावधिज्ञानयुक्तो देवो जानातीत्यवसीयते इति, ‘जाव वेमाणिए’ति अनेनेन्द्रियपदप्रथमोद्देशकाभिहित एव प्रागव्याख्यातसूत्रानन्तरवर्ती चतुर्विंशतिदण्डकः सूचितः ।

स च कियदूरं वाच्यः ? इत्याह-‘जाव तत्थ णं जे ते उवउत्ता’ इत्यादि, एवं चासौ दण्डकः-‘नेरइया णं भंते ! निज्जरापुग्गले किं जाणंति पासंति आहारंति उदाहु न जाणंति०’ शेषं तु लिखितमेवास्त इति, गतार्थं चैतत् नवरमाहारयन्तीत्यत्र सर्वत्र ओजआहारो गृह्यते, तस्य शरीरविशेषग्राह्यत्वात् तस्य चाहारकत्वे सर्वत्रभावात्, लोमाहारप्रक्षेपाहारयोस्तु त्वंमुखयोर्भाव एव भावात्, यदाह-

॥ १ ॥ “सरीरेणोयाहारो तयाय फासेण लोमआहारो ।
पक्खेवाहारो पुण कावलिओ होइ नायव्यो ॥”

मनुष्यसूत्रे तु सञ्ज्ञिभूता विशिष्टावधिज्ञान्यादयो गृह्यन्ते, येषां ते निर्जरापुद्गला ज्ञानविषयाः वैमानिकसूत्रे तु वैमानिका अमायिसम्यग्दृष्टय उपयुक्तास्तान् जानन्ति ये विशिष्टावधयो, मायिमिथ्यादृष्टयस्तु न जानन्ति मिथ्यादृष्टित्वादेवेति ।

अनन्तरं निर्जरापुद्गलाश्चिन्तितास्ते च बन्धे सति भवन्तीति बन्धं निरूपयन्नाह-

मू. (७३०) कतिविहे णं भन्ते ! बंधे प० ? , मागंदियपुत्ता ! दुविहे प० तं०-दव्वबंधे य भावबंधे य, दव्वबंधे णं भंते ! कतिविहे प० ? , मागंदियपुत्ता ! दुविहे प० तं०-पओगबंधे य वीससाबंधे य ।

वीससाबंधे णं भंते ! कतिविहे पं० ? , मागंदियपुत्ता ! दुविहे प०, तं०-साइयवीससाबंधे य अनादीयवीससाबंधे य ।

पयोगबंधे णं भंते ! कतिविहे पं०, मागं० पुत्ता ! दुविहे पं०, तं०-सिद्धिलबंधणबन्धे य धणियबंधणबन्धे य ।

भावबंधे णं भंते ! कतिविहे पं० ? , मागंदियपुत्ता ! दुविहे पं० तं०-मूलपगडिबंधे य उत्तरपगडिबंधे य ।

नेरइयाणं भंते ! कतिविहे भावबंधे प० ?, मागंदियपुत्ता ! दुविहे भावबंधे प० तं०—मूलपगडिबंधे य उत्तरपगडिबंधे य, एवं जाव वेमाणियाणं ।

नाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स कतिविहे भावबंधे प० ?, मागंदिया ! दुविहे भावबंधे प० तं०—मूलपगडिबंधे य उत्तरपयडिबंधे य ।

नेरतियाणं भंते ! नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स कतिविहे भावबंधे प० ?, मागंदियपुत्ता ! दुविहे भावबंधे प० तं०—मूलपगडिबंधे य उत्तरपयडि० एवं जाव वेमाणियाणं, जहा नाणावरणिज्जेणं दंडओ भणिओ एवं जाव अंतराइएणं भाणियव्वो ॥

वृ. 'कइविहे ण' मित्यादि, 'द्वबबंधे य' ति द्रव्यबन्ध आगमादिभेदादनेकविधः केवलमिहोभयव्यतिरिक्तो ग्राह्यः, स च द्रव्येण—स्नेहरज्ज्वादिना द्रव्यस्य वा परस्यरेण बन्धो द्रव्यबन्धः, 'भावबंधे य' ति भावबन्ध आगमादिभेदाद् द्वेधा, स चेह नोआगमतो ग्राह्यः, तत्र भावेन—मिथ्यात्वादिना भावस्य वा—उपयोगभावाव्यतिरेकात् जीवस्य बन्धो भावबन्धः ।

'पओयबंधे य' ति धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायादीनां 'सिदिलिबंधणबन्धे य' ति तृणपूलिकादीनां 'धणियबंधणबन्धे य' ति रथचक्रदीनामिति । कर्माधिकारादिदमाह—

मू. (७३१) जीवा णं भंते ! पावे कम्मे जे य कडे जाव जे य कज्जिस्सइ अत्थि याइ तस्स केइ नाणत्ते ?, हंता अत्थि, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ जीवाणं पावे कम्मे जे य कडे जाव जे य कज्जिस्सति अत्थि याइ तस्स नाणत्ते ?, मागंदियपुत्ता ! से जहानामए—केइ पुरिसे धणुं परामुसइ धणुं २ उसुं परामुसइ उ० २ ठाणं ठा० २ आययकत्राययं उसुं करेति आ० २ उड्डं वेहासं उव्विहइ से नूनं मागंदियपुत्ता ! तस्स उसुस्स उड्डं वेहासं उव्वीढस्स समाणस्स एयतिवि नाणत्तं जाव तं तं भावं परिणमतिवि नाणत्तं ?, हंता—

—भगवं ! एयतिवि नाणत्तं जाव परिणमतिवि नाणत्तं से तेणट्ठेणं मागंदियपुत्ता ! एवं बुच्चइ जाव तं तं भावं परिणमतिवि नाणत्तं, नेरइयाणं पावे कम्मे जे य कडे एवं चेव नवरं जाव वेमाणियाणं ॥

वृ. 'जीवाण' मित्यादि, 'एयइवि नाणत्तं' ति 'एज्जते' कम्पते यदसाविषुस्तदपि 'नानात्व' भेदोऽनेजनावस्थापेक्षया, यावत्करणात् 'वेयइवि नाणत्तं' इत्यादि द्रष्टव्यम् ।

अयमभिप्रायः—यथा बाणस्योर्ध्वं क्षिप्तस्यैजनादिकं नानात्वमस्ति एवं कर्मणः कृतत्वक्रियमाणत्वकरिष्यमाणत्वरूपं तीव्रमन्दपरिणामभेदात्तदनुसूत्रकार्यकारित्वरूपं च नानात्वमवसेयमिति ॥ अनन्तरं कर्म निरूपितं, तच्च पुद्गलरूपमिति पुद्गलानधिकृत्याह—

मू. (७३२) नेरइया णं भंते ! जे पोग्गे आहारत्ताए गेण्हंति तेसि णं भंते ! पोग्गलाणं सेयकालंसि कतिभागं आहारंति कतिभागं निज्जरेति ?, मागंदियपुत्ता ! असंखेज्जभागं आहारंति अनंतभागं निज्जरेति ।

चक्रिया णं भंते ! केइ तेसु निज्जरापोग्गलेसु आसइत्ताए वा जाव तुयड्ढित्तिए वा ? नो तिणट्ठे समट्ठे अणाहरणमेयं बुइयं समणाउसो ! एवं जाव वेमाणियाणं । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. 'नेरइए' त्यादि, 'सेयकालंसि' ति एष्यति काले ग्रहणानन्तरमित्यर्थः 'असंखेज्जभागं आहारंति' ति गृहीतपुद्गलानामसङ्ख्येयभागमाहारीकुर्वन्ति गृहीतानामेवानन्तभागं

‘निर्जरयन्ति’ मूत्रादिवत्यजन्ति ।

‘धक्किय’ति शक्नुयात् ‘अणाहरणमेयं बुद्ध्यं’ति आध्रियतेऽनेनेत्याधरणं—आधारस्तन्नि-
षेधोऽनाधरणं—आधर्तुमक्षमं एतन्निर्जरापुद्गलजातमुक्तं जिनैरिति ॥

शतकं-१८ उद्देशकः-३ समाप्तः

— शतकं-१८ उद्देशकः-४ः—

वृ. तृतीयोद्देशकस्यान्ते निर्जरापुद्गलानामासितुमित्यादिभिः पदैरर्थतः परिभोगो
विचारितश्चतुर्थे तु प्राणातिपातादीनामसौ विचार्यत इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७३३) तेणं कालेणं २ रायगिहे जाव भगवं गोयमे एवं वयासी—अह भंते! सपाणाइवाए
मुसावाए जाव मिच्छादंसणसल्ले पाणाइवायवेरमणे मुसावाय जाव मिच्छादंसणसल्लवेरमणे
पुढविकाइए जाव वणस्सइकाइए धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए आगासत्थिकाए जीवा
असरीरपडिबद्धे परमाणुपोग्गले सेलेसिं पडिवन्नए अनगारे सव्वे य बायरबोदिधरा कलेवरा एए
णं दुविहा जीवदव्वा य अजीवदव्वा य जीवाणं भंते! परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति?, गोयमा!
पाणाइवाए जाव एए णं दुविहा जीवदव्वा य अजीवदव्वा य अत्थेगतिया जीवाणं परिभोगत्ताए
हव्वमागच्छंति अत्थेगतिया जीवाणं जाव नो हव्वमागच्छंति ।

से केणद्वेणं भंते! एवं बुद्धइ पाणाइवाए जाव नो हव्वमागच्छंति?, गोयमा! पाणाइवाए
जाव मिच्छादंसणस्ते पुढविकाइए जाव वणस्सइकाइए सव्वे य बायरबोदिधरा कलेवरा एए णं
दुविहा जीवदव्वा य अजीवदव्वा य, जीवाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति, पाणाइवायवेरमणे
जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए जाव परमाणुपोग्गले सेलेसिं पडिवन्नए
अनगारे एए णं दुविहा जीवदव्वा य अजीवदव्वा य जीवाणं परिभोगत्ताए नो हव्वमागच्छन्ति से
तेणद्वेणं जाव नो हव्वमागच्छंति ॥

वृ. ‘तेण’मित्यदि, ‘जीवे असरीरपडिबद्धे’ति त्यक्तसर्वशरीरो जीवः ‘बायरबोदिधरा
कलेवर’ति स्थूलाकारधारणि न सूक्ष्माणि कडेवराणि—निश्चेतना देहाः अथवा ‘बादराबोन्दि-
धराः’ बादराकारधारिणः कडेवराव्यतिरेकात् कडेवराद्बिन्द्रियादयो जीवाः ।

‘एएण’मित्यादि, एतानि प्राणातिपातादीनि सामान्यतो द्विविधानि न प्रत्येकं, तत्र पृथिवी-
कायादयो जीवद्रव्याणि, प्राणातिपातादयस्तु न जीवद्रव्याण्यपि तु तद्धर्मा इति न जीवद्रव्या-
ण्यजीवद्रव्याणि धर्मास्ति कायदयस्तु अजीवरूपाणि द्रव्याणीति कृत्वाऽजीवद्रव्याणीति जीवानां
परिभोग्यत्वायागच्छन्ति, जीवैः परिभुज्यन्त इत्यर्थः ।

तत्र प्राणातिपातादीन् यदा करोति तदा तान् सेवते प्रवृत्तिरूपत्वात्तेषामित्येवं तत्परिभोगः
अथवा चारित्रमोहनीयकर्मदलिकभोगहेतुत्वात्तेषां चारित्रमोहानुभोगः प्राणातिपातादिपरिभोग
उच्यते, पृथिव्यादीनां तु परिभोगो गमनशोचनादिभिः प्रतीत एव, प्राणातिपातविरमणादीनां तु
न परिभोगोऽस्ति वधादिविरतिरूपत्वेन जीवस्वरूपत्वात्तेषां धर्मास्ति कायादीनां तु चतुर्णाममूर्तत्वेन
परमाणोः सूक्ष्मत्वेन शैलेशीप्रतिपन्नानगरस्य च प्रेषणाद्यविषयत्वेनानुपयोगित्वात् परिभोग इति
परिभोगश्च भावतः कषायवतामेव भवतीति कषायान् प्रज्ञापयितुमाह—

मू. (७३४) कति णं भंते! कसाया पन्नत्ता?, गोयमा! चत्तारि कसाया प०, तं०—कसायपदं

निरवसेस भाणियव्वं जाव निज्जरिस्संति लोभेणं ।

कति णं भंते ! जुम्मा पत्रत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि जुम्मा पत्रत्ता—कडजुम्मे तेयोगे दावरजुम्मे कलिओगे, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ जाव कलियोए ?, गोयमा ! जे णं रासीचउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज्जवसिए सेतं कडजुम्मे, जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपज्जवसिए सेतं तेयोए, जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दुपज्जवसिए सेतं दावरजुम्मे, जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपज्जवसिए सेतं कलिओगे, से तेणट्ठेणं गोयमा एवं बुद्धइ जाव कलिओए ।

नेरइया णं भंते ! किं कडजुम्मा तेयोगा दावरजुम्मा कलियोगा ४ ?, गोयमा ! जहन्नपदे कडजुम्मा उक्कोसपदे तेयोगा अजहन्नकोसपदे सिय कडजुम्मा १ जाव सिय कलियोगा ४, एवं जाव थणियकुमारा । वणस्सइकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नपदे अपदा उक्कोसपदे य अफदा अजहन्नकोसियपदे सिय कडजुम्मा जाव सिय कलियोगा ।

बेइदिया णं पुच्छा, गोयमा ! जहन्नपदे कडजुम्मा उक्कोसपदे दावरजुम्मा, अजहन्नमणुक्कोसपदे सिय कडजुम्मा जाव सिय कलियोगा, एवं जाव चतुरिंदिया, सेसा एगिंदिया जहा बेदिया, पंचिंदियतिरिक्खजोणिया जाव वेमाणिया जहा नेरइया, सिद्धा जहा वणस्सइकाइया ।

इत्थीओ णं भंते ! किं कडजुम्मा ० ? पुच्छा, गोयमा ! जहन्नपदे कडजुम्माओ उक्कोसपदे सिय कडजुम्माओ अजहन्नमणुक्कोसपदे सिय कडजुम्माओ जाव सिय कलियोगाओ, एवं असुरकुमारित्थीओवि जाव थणियकुमारइत्थीओ, एवं तिरिक्खजोणियइत्थीओ एवं मणुसित्थीओ एवं जाव वाणमंतरजोइसियवेमाणियदेवित्थीओ ॥

वृ. 'कइ ण' मियादि, 'कसायपदं' ति प्रज्ञापनायां चतुर्दशं, तच्चैवं—'कोहकसाए मानकसाए मायाकसाए लोभकसाए' इत्यादि 'निज्जरिस्संति लोभेणं' ति अस्यैवं सम्बन्धः—

'वेमाणिया णं भंते ! कइहिं ठाणेहिं अट्ठ कम्मपयडीओ निज्जरिस्संति ?, गोयमा ! चउहिं ठाणेहिं, तंजहा—कोहेणं जाव लोभेणं' ति, इह नारकादीनामद्यापि कर्माण्युदये वर्तन्ते, उदयवर्तिनां च तेषामवश्यं निर्जरणमस्ति, कषायोदयवर्तिनश्च ते ततश्च कषायोदये कर्मनिर्जराया भावात् क्रोधादिभिर्वैमानिकानामष्ट कर्मप्रकृतिनिर्जरणमुच्यते इति ॥

अनन्तरं कषायानिरूपिताः, ते च चतुःसङ्ख्यत्वात्कृतयुग्मलक्षणसङ्ख्याविशेषवाच्या इत्यतो युग्मस्वरूपप्रतिपादनायाह—'कइ ण' मित्यादि, 'चत्तारि जुम्मा' ति इह गणितपरिभाषया समो राशिर्गुणमुच्यते विषमस्त्वोज इति, तत्र च यद्यपीह द्वौ राशी युग्मशब्दवाच्यौ द्वौ चौजः शब्दवाच्यौ भवतस्तथाऽपीह युग्मशब्देन राशयो विवक्षिताः अतश्चत्वारि युग्मानि राशय इत्यर्थः, तत्र 'कडजुम्मे' ति कृतं—सिद्धं पूर्णं ततः परस्य राशिसञ्ज्ञान्तरस्याभावेन न त्वोजः प्रभृतिवदपूर्णं यद् युग्मं—समराशिविशेषस्तत्कृतयुग्मं ।

'तेओए' ति त्रिभिरादित एव कृतयुग्माद्वोपरिवर्तिभिरोजो—विषमराशिविशेषस्त्वोजः, 'दावरजुम्मे' ति द्वाभ्यामादित एव कृतयुग्माद्वोपरिवर्तिभ्यां यदपरं युग्मं कृतयुग्मादन्यत्तन्निपातनविधेर्द्वापरयुग्मं, 'कलिओए' ति कलिना—एकेन आदित एव कृतयुग्माद्वोपरिवर्तिना ओजो—विषमराशिविशेषः कल्योज इति । 'जे पां रासी' त्यादि, यो राशिश्चतुष्केनापहारेणा-

पहियमाणश्चतुष्पर्यवसितो भवति स कृतयुग्ममित्यभिधीयते, यत्रापि राशौ चतूरूपत्वेन चतुष्कापहारो नास्ति सोऽपि चतुष्पर्यवसित-त्वसद्भावात्कृतयुग्ममेव, एवमुत्तरपदेष्वपि ।

अनन्तरं कृतयुग्मादिराशयः प्ररूपिताः, अथ तैरेव नारकादीन् प्ररूपयन्नाह 'नैरइयाण'मित्यादि 'जहन्नपदे कडजुम्म'ति अत्यन्तस्तोकत्वेन 'कृतयुग्माः' कृतयुग्मसंज्ञिताः 'उक्कोसए'ति सर्वोत्कृष्टतायां त्र्योजःसंज्ञिताः मध्यमपदे चतुर्विधा अपि, एतच्चैवमाज्ञाप्राप्त्यादवगन्तव्यम् 'वणस्सइकाइया ण'मित्यादि, वनस्पतिकायिका जघन्यपदे उत्कृष्टपदे चापदाः, जघन्यपदस्योत्कृष्टपदस्य च तेषामभावात् ।

तथाहि-जघन्यपदमुत्कृष्टपदं च तदुच्यते यत्रियतरूपं तच्च यथा नारकादीनां कालान्तरेणापि लभ्यते न तथा वनस्पतीनां, तेषां परम्परया सिद्धिगमनेन तद्राशेरनन्तत्वापरित्यागेऽप्यनियतरूपत्वादिति, 'सिद्धा जहा वणस्सइकाइय'ति जघन्यपदे उत्कृष्टपदे चापदाः, अजघन्योत्कृष्टपदे च स्यात् कृतयुग्मादय इत्यर्थः, तत्र जघन्योत्कृष्टपदापेक्षयाऽपदत्वं वर्द्धमानतया तेषामनियत-परिमाणत्वाद्भावनीयमिति ।

मू. (७३५) जावतियाणं भंते ! वरा अंधगवण्हिणो जीवा तावतिया परा अंधगवण्हिणो जीवा ?, हंता गोयमा ! जावतिया वरा अंधगवण्हिणो जीवा तावतिया परा अंधगवण्हिणो जीवा । सेवं भंते २ ति ॥

वृ. जीवपरिमाणाधिकारादिदमाह- 'जावइए'त्यादि, यावन्तः 'वर'ति अर्वागुभागवर्तिनः आयुष्कापेक्षयाऽल्पायुष्का इत्यर्थः 'अंधगवण्हिणो'ति अंहिषा-वृक्षास्तेषां बह्वयस्तदाश्रय-त्वेनेत्यंहिषवह्वयो वादरतेजस्कायिका इत्यर्थः । अन्ये त्वाहुः-अन्धकाः-अप्रकाशकाः सूक्ष्मनाम-कर्मोदयाद्ये बह्वयस्तेऽन्धकवह्वयो जीवाः 'तावइय'ति तत्परिमाणाः 'पर'ति पराः प्रकृष्टाः स्थितितो दीर्घायुष इत्यर्थ इति प्रश्नः, 'हंते' त्याद्युत्तरमिति ॥

शतकं-१८ उद्देशकः-४ समाप्तः

— शतकं-१८ उद्देशकः-५ —

वृ. चतुर्थोद्देशकान्ते तेजस्कायिकवक्तव्यतोक्ता ते च भास्वरजीवा इति पञ्चमे भास्वरजीवविशेषवक्तव्यतोच्यते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७३६) दो भंते ! असुरकुमारा एगंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमारदेवत्ताए उववत्ता तत्थ णं एगे असुरकुमारे देवे पासादीए दरिसणिजे अभिरुवे पडिरुवे एगे असुरकुमारे देवे से णं नो पासादीए नो दरिसणिजे नो अभिरुवे नो पडिरुवे ।

से कहमेयं भंते ! एवं ?, गोयमा ! असुरकुमारा देवा दुविहा प०, तं०-वेउब्बियसरीरा य अवेउब्बियसरीरा य, तत्थ णं जे से वेउब्बियसरीरे असुरकुमारे देवे से णं पासादीए जाव पडिरुवे, तत्थ णं जेसे अवेउब्बियसरीरे असुरकुमारे देवे से णं नो पासादीए जाव नो पडिरुवे ।

से केणट्टेणं भंते ! एवं बुद्धइ तत्थ णं जे से वेउब्बियसरीरे तं चेव जावपडिरुवे ?, गोयमा से जहानामए-इहं मणुयलोगंसि दुवे पुरिसा भवंति-एगे पुरिसे अलंकियविभूसिए एगे पुरिसे अणलंकियविभूसिए ।

एएसि णं गोयमा ! दोण्हं पुरिसाणं कयरे पुरिसे पासादीए जाव पडिरुवे कयरे पुरिसे नो

पासादीए जाव नो पडिरूवे जे वा से पुरिसे अलंकियविभूसिए जे वा से पुरिसे अणलंकियविभूसिए भगवं ! तत्थ जे से पुरिसे अलंकियविभूसिए से णं पुरिसे पासादीए जाव पडिरूवे, तत्थ णं जे से पुरिसे अणलंकिय० से णं पुरिसे नो पासादीए जाव नो पडिरूवे से तेणङ्गेण जाव नो पडिरूवे

दो भंते ! नागकुमारा देवा एगंसि नागकुमारावासंसि एवं चेव एवं जाव धणियकुमारा वाणमंतरजोतिसिया वेमाणिया एवं चेव ॥

वृ. 'दो भंते' इत्यादि 'वेउब्बियसरी' ति विभूषितशरीराः ॥ अनन्तरमसुरकुमारादीनां विशेष उक्तः, अथ विशेषाधिकारादिदमाह—

मू. (७३७) दो भंते ! नेरतिया एगंसि नेरतियावासंसि नेरतियत्ताए उववन्ना, तत्थ णं एगे नेरइए महाकम्मताराए चेव जाव महावेयणतराए चेव एगे नेरइए अप्पकम्मताराए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव से कहमेयं भंते ! एवं ?

गोयमा ! नेरइया दुविहा प०—मायिमिच्छादिट्टिउववन्ना य अमायिसम्मदिट्टिउववन्ना य, तत्थ णं जे से मायिमिच्छादिट्टिउववन्ना नेरइए से णं महाकम्मताराए चेव जाव महावेयणतराए चेव । तत्थ णं जे से अमायिसम्मदिट्टिउववन्ना नेरइए से णं अप्पकम्मताराए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव, दो भंते ! असुरकुमारा एवं चेव एवं एगिंदियविगल्लिंदियवज्जं जाव वेमाणिया

वृ. 'दो भंते ! नेरइए' त्यादि, 'महाकम्मताराए चेव' ति इह यावत्करणात् 'महाकिरियतराए चेव महासवतराए चेव' त्त दृश्यं, व्याख्या चास्य प्राग्वत् ।

'एगिंदियविगल्लिंदियवज्जं' ति इहैकेन्द्रियादिवर्जनमेतेषां मायिमिच्छादष्टित्वेनामायिसम्यग्दष्टिविशेषणस्यायुज्यमानत्वादिति ।

प्राग् नारकादिवक्तव्यतोकता ते चायुष्कप्रतिसंवेदनावन्त इति तेषां तां निरूपयन्नाह—

मू. (७३८) नेरइए णं भंते ! अनंतरं उव्वट्ठिता जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! कयरं आउयं पडिसंवेदेति ?, गोयमा ! नेरइयाउयं पडिसंवेदेति पंचिंदियतिरिक्खजोणियाउए से पुरओ कडे चिट्ठति,

एवं मणुस्सेसुवि, नवरं मणुस्साउए से पुरओ कडे चिट्ठइ ।

असुरकुमारा णं भंते ! अनंतरं उव्वट्ठिता जे भविए पुढविकाइएसु उववज्जित्तए पुच्छा, गो० ! असुरकुमाराउयं पडिसंवेदेति पुढविकाइयाउए से पुरओ कडे चिट्ठइ ।

एवं जो जहिं भविओ उववज्जित्तए तस्स तं पुरओ कडं चिट्ठति, जत्थ ठिओ तं पडिसंवेदेति जाव वेमाणिए, नवरं पुढविकाइए पुढविकाइएसु उववज्जित्त पुढविकाइयाउयं पडिसंवेदेति अत्रे य से पुढविकाइयाउए पुरओ कडे चिट्ठति एवं जाव मणुस्सो सट्ठणे उववाएव्वो परट्ठणे तहेव ॥

मू. (७३९) दो भंते ! असुरकुमारा एगंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमारदेवत्ताए उववन्ना तत्थ णं एगे असुरकुमारे देवे उज्जुयं विउब्बिस्सामीति उज्जुयं विउब्बइ वंक् विउब्बिस्सामीति वंक् विउब्बइ जं जहा इच्छइ तं तथा विउब्बइ एगे असुरकुमारे देवे उज्जुयं विउब्बिस्सामीति वंक् विउब्बइ वंक् विउब्बिस्सामीति उज्जुयं विउब्बइ जं जहा इच्छति णो तं तथा विउब्बइ ।

से कहमेयं भंते ! एवं ?, गोयमा ! असुरकुमारा देवा दुविहा प०, तं०—मायिमिच्छादिट्टिउववन्ना य अमायिसम्मदिट्टिउववन्ना य, तत्थ णं जे से मायिमिच्छादिट्टिउववन्ना असुरकुमारे

देवे से णं उज्जुयं विउच्चिस्सामीति वंक्कं विउच्चति जाव नो तं तहा विउच्चइ, तत्थ णं जे से अमायिसम्मदिड्डिउववन्नए असुरकुमारे देवे से उज्जुयं विउ० जाव तं तहा विउच्चइ ।

दो भंते ! नागकुमारा एवं चेव एवं जाव थणिय० वाणमं० जोइसि० वेमाणिया एवं चेव सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'नेरइएण'मित्यादि, एतच्च व्यक्तमेव ॥ पूर्वमायुःप्रतिसंवेदनोक्ता, अथ तद्विशेषव-
क्तव्यतामाह—'दो भंते ! असुरकुमारा'इत्यादि, यच्चेह भायिमिथ्याध्दनीनामसुरकुमारादी-
नामृजुविकुर्वण्येच्छायामपि वङ्कविकुर्वणं भवति तस्मायामिथ्यात्वप्रत्ययकर्मप्रभावात्, अमा-
यिसम्याध्दनीनां तु यथेच्छं विकुर्वणा भवति तदार्जवोपेतसम्यक्त्वप्रत्ययकर्मवशादिति ॥

शतकं-१८ उद्देशकः-५ समाप्तः

—: शतकं-१८ उद्देशकः-६ :-

वृ. पञ्चमोद्देशकेऽसुरादीनां सचेतनानामनेकस्वभावतोक्ता, षष्ठे तु गुडादीनामचेतनाना
सचेतनाना च सोच्यते इत्येवसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७४०) फाणियगुले णं भंते ! कतिवन्ने कतिगंधे कतिरसे कतिफासे पन्नत्ते ?, गोयमा
एत्थ णं दोनया भवंति, तं०—निच्छइयनए य वावहारियनए य, वावहारियनयस्स गोडे फाणियगुले
नेच्छइयनयस्स पंचवन्ने दुगंधे पंचरसे अड्ढफासे प० ।

भमरे णं भंते ! कतिवन्ने ? पुच्छा, गोयमा ! एत्थ णं दो नया भवंति, तं०—निच्छइयनए
य वावहारियनए य, वावहारियनयस्स कालए भमरे नेच्छइयनयस्स पंचवन्ने जाव अड्ढफासे प० ।

सुयपिच्छे णं भंते ! कतिवन्ने एवं चेव, नवरं वावहारियनयस्स नीलए सुयपिच्छे नेच्छइय-
नयस्स पंचवण्णे सेसं तं चेव, एवं एएणं अभिलावेणं लोहिया मंजिड्डिया पीतिया हालिदा मुक्कलए
संखे सुब्भिगंधे कोडे दुब्भिगंधे मयगसरीरे तित्ते निवे कडुया सुंठी कसाए कविडे अंवा अंबिलिया
महुरे खंडे ककखंडे वडूरे मउए नवणीए गरुए अए लहुए उलुयपत्ते सीए हिमे उसिणे अगनिकाए
निद्धे तेले ।

छारिया णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! एत्थ दो नया भवंति, तं०—निच्छइयनए य वावहारियनए
य, वावहारियनयस्स लुक्खा छारिया नेच्छइयनयस्स पंचवन्ना जाव अड्ढफासा पन्नत्ता ।

वृ. 'फाणए'त्यादि, 'फाणियगुले णं'ति द्रवगुडः 'गोडे'ति गौल्य—गौल्यरसेपेतं मधुर-
रसोपेतमितियावत्, व्यवहारो हि लोकसंव्यवहारपरत्वात् तदेव तत्राभ्युपगच्छति शेषरसवर्णादीस्तु
सतोऽप्युपेक्षत इति, 'निच्छइयनयस्स'ति नैश्चयिकनयस्य मतेन पञ्चवर्णादिपरमाणुनां तत्र
विद्यमानत्वात् पञ्चवर्णादिरिति ॥

मू. (७४१) परमाणुपोगले णं भंते ! कतिवन्ने जाव कतिफासे पन्नत्ते ?, गोयमा ! एगवन्ने
एगगंधे एगरसे दुफासे पन्नत्ते ।

दुपएसिए णं भंते ! खंधे कतिवन्ने पुच्छा, गोयमा ! सिय एगवन्ने सिय दुवन्ने सिय एग गंधे
सिय दुगंधे सिय एगरसे सिय दुरसे सिय दुफासे सिय तिफासे सिय चउफासे पन्नत्ते, एवं तिपएसिएवि
नवरं सिय एगवन्ने सिय दुवन्ने सिय ति वन्ने, एवं रसेसुवि, सेसं जहा दुपएसियस्स, एवं
चउपएसिएवि नवरं सय एगवन्ने जाव सिय चउवन्ने, एवं रसेसुवि सेसं तं चेव, एवं पंचपएसिएवि,

नवरं सिय एगवन्ने जाव सिय पंचवन्ने, एवं रसेसुवि गंधफासा तहेव, जहा पंचपएसिओ एवं जाव असंखेज्जपएसिओ ।

सुहुमपरिणएणं भंते ! अनंतपएसिए खंधे कतिवन्ने जहा पंचपएसिए तहेव निरवसेसं, बादरपरिणएणं भंते ! अनंतपएसिए खंधे कतिवन्ने पुच्छ, गोयमा ! सिय एगवन्ने जाव सिय पंचवन्ने सिय एगगंधे सिय दुगंधे सिय एगरसे जाव सिय पंचरसे सिय चउफासे जाव सिय अडफासे० ॥ सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'परमाणुपोगलेण' मित्यादि, इह च वर्णगन्धरसेषु पञ्च द्वौ पञ्च च विकल्पाः 'दुफासे'ति स्निग्धरूक्षशीतोष्णस्पर्शानामन्यतराविरुद्धस्पर्शद्वययुक्त इत्यर्थः, इह च चत्वारो विकल्पाः शीतस्निग्धयोः शीतरूक्षयोः उष्णस्निग्धयोः उष्णरूक्षयोश्च सन्बन्धादिति ॥

'दुपएसिए ण'मित्यादि, 'सिय एगवन्ने'ति द्वयोरपि प्रदेशयोरैकवर्णत्वात्, इह च पञ्च विकल्पाः, 'सिय दुवन्ने'ति प्रतिप्रदेशं वर्णान्तरभावात्, इह च दश विकल्पाः, एवं गन्धादिष्वपि, 'सिय दुफासे'ति प्रदेशद्वयस्यापि शीतस्निग्धत्वादिभावात्, इहापि त एव चत्वारो विकल्पाः, 'सिय तिफासे'ति इह चत्वारो विकल्पास्तत्र प्रदेशद्वयस्यापि शीतभावात् ।

एकस्य च तत्र स्निग्धभावात् द्वितीयस्य च रूक्षभावादेकः, 'एवम्' अनेनैव न्यायेन प्रदेशद्वयस्योष्णभावाद्द्वितीयः, तथा प्रदेशद्वयस्यापि स्निग्धभावात्, तत्र चैकस्य शीतभावादेकस्य चोष्णभावात् तृतीयः, 'एवम्' अनेनैव न्यायेन प्रदेशद्वयस्य रूक्षभावाच्चतुर्थ इति, 'सिय चउफासे'ति इह 'देसे सीए देसे उसिणे देस निद्धे देसे लुक्खे'तत्ति वक्ष्यमाणवचनादेकः, एवं त्रिप्रदेशादप्यपि स्वयभ्यूह्यम् ।

'सुहुमपरिणएण'मित्यादि, अनन्तप्रदेशिको बादरपरिणामोऽपि स्कन्धो भवति द्वयणुकादिस्तु सूक्ष्मपरिणाम एवेत्यनन्तप्रदेशिकस्कन्धः सूक्ष्मपरिणामत्वेन विशेषितस्तत्राद्याश्चत्वारः स्पर्शा सूक्ष्मेषु बादरेषु चानन्तप्रदेशिकस्कन्धेषु भवन्ति, मृदुकठिनगुरुलघुस्पर्शास्तु बादरेष्वेवेति ॥

शतकं-१८ उद्देशकः-६ समाप्तः

- शतकं-१८ उद्देशकः-७ :-

वृ. षष्ठोद्देशके नयवादिमतमाश्रित्य वस्तु विचारितं, सप्तमे त्वन्ययूथिकमतमाश्रित्य तद्विचार्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मृ. (७४२) रायगिहे जाव एवं वयासी-अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति जाव परुवेति- एवं खलु केवली जक्खाएसेणं आतिट्ठे समाणे आहच्च दो भासाओ भासति, तं०-मोसं वा सच्चामोसं वा । से कहमेयं भंते ! एवं ?, गोयमा ! जण्णं ते अन्नउत्थिया जाव जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते एवमाहिंसु ।

अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि ४-नो खलु केवली जक्खाएसेणं आइस्सति, नो खलु केवली जक्खाएसेणं आतिट्ठे समाणे आहच्च दो भासाओ भासति तं०-मोसं वा सच्चामोसं वा ।

केवली णं असावज्जाओ अपरोवघाइयाओ आहच्च दो भासाओ भासति, तं०-सच्चं वा असच्चामोसं वा ॥

वृ. 'रायगिहे'इत्यादि, 'जक्खाएसेणं आइस्सइ'ति देवावेशेन 'आविश्यते' अधिष्ठीयत

इति, 'नो खलु' इत्यादि, नो खलु केवली यक्षावेशेनाविश्यते अनन्तवीर्यत्वात्तस्य, 'अन्नातिद्वे'ति अन्याविष्टः-परवशीकृतः ॥ सत्यादिभाषाद्वयं च भाषमाणः केवली उपधिपरिग्रहप्रणिधानादिकं विचित्रं वस्तु भाषत इति तद्दशनार्थमाह-

मू. (७४३) कतिविहेणं भंते ! उवही पन्तते ?, गोयमा ! तिविहे उवही प० तं०-कम्भोवही सरीरोवही बाहिर भंडमत्तोवगरणोवही, नेरइयाणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! दुविहे उवही प० तं०-कम्भोवही य सरीरोवही य, सेसाणं तिविहा उवही एगिंदियवज्जाणं जाव वेमाणियाणं ।

एगिंदियाणं दुविहे प० तंजहा-कम्भोवही य सरीरोवही य, कतिविहेणं भंते ! उवही पं ?, गो० तिविहे उवही प० तंजहा-सच्चित्ते अचित्ते मीसए, एवं नेरइयाणवि, एवं निरवसेसं जाव वेमाणियाणं ।

कतिविहे णं भंते ! परिग्गहे प० ?, गोयमा ! तिविहे परिग्गहे प० तं०-कम्परिग्गहे सरीरपरिग्गहे बाहिरगभंडमत्तोवगरणपरिग्गहे, नेरइयाणं भंते ! एवं जहा उवहिणा दो दंडगा भणिया तहा परिग्गहेणवि दो दंडगा भाणियव्वा ।

कइविहे णं भंते ! पणिहाणे प० ?, गोयम ! तिविहे पणिहाणे प०, तं०-मणपहिहाणे वइपिहाणे कायपणिहाणे, नेरइयाणं भंते ! कइविहे पणिहाणे प०, एवं चेव एवं जाव थणियकुमाराणं, पुढविकाइयाणं पुच्छा, गोयमा ! एगे कायपणिहाणे प०, एवं जाव वणस्सकाइयाणं, बेइदियाणं पुच्छा, गोयमा ! दुविहे पणिहाणे प० तं-वइपणिहाणे य कायपणिहाणे य, एवं जाव चउरिंदियाणं सेसाणं तिविहेवि जाव वेमाणियाणं ।

कतिविहे णं भंते ! दुप्पणिहाणे प० ?, गोयमा ! तिविहे दुप्पणिहाणे प० तं०-मणदुप्पणिहाणे जहेव पणिहाणेणं दंडगो भणिओतहेव दुप्पणिहाणेणवि भाणियव्वो । कतिविहे णं भंते ! सुप्पणिहाणे प० ?, गोयमा ! तिविहे सुप्पणिहाणे ०, तंजहा-मणुसुप्पणिहाणे वइसुप्पणिहाणे कायसुप्पणिहाणे, मणुस्साणं भंते ! कइविहे सुप्पणिहाणे प० ? एवं चेव जाव वेमाणियाणं सेवं भंते ? जाव विहरति

तए णं समणे भगवं महावीरे जाव बहिया जणवयविहारं विहरइ ॥

वृ. 'कतिविहे ण'मित्यादि, तत्र उपधीयते-उपष्टभ्यते येनात्माऽसावुपधि, 'बाहिरभंड-मत्तोवगरणोवही'ति बाह्येकर्मशरीरव्यतिरिक्ते य भाण्डमात्रोपकरणे तद्रूपो य उपधि स तथा, तत्र भाण्डमात्रा-भाजनरूपः परिच्छदः उपकरणं च-वस्त्रादीति, 'एगिंदियवज्जाणं'ति एकेन्द्रियाणां भाण्डमात्रादि नास्तीति तद्वर्जितानामन्येषां त्रिविधोऽप्यस्तीति ।

'सच्चित्ते'त्यादि, सच्चित्तादिद्रव्याणि शरीरादीनि, 'एवं नेरइयाणवि'ति अनेनेदं सूचितं-'नेरइयाणं भंते ! कइविहे उवही प० ? गोयमा ! तिविहे उवही प० तंजहा-सच्चित्ते अचित्ते मीस-एति तत्र नारकाणां सचित् उपधिः-शरीरम् अचित्त-उत्पत्तिस्थानं मिश्रस्तु-शरीरमेवोच्छ्वा-सादिपुद्गलयुक्तं तेषां चेतनत्वेन मिश्रत्वस्य विवक्षणादिति । 'परिग्गहे'ति परिगृह्यत इति परिग्रहः, अथैतस्योपधेश्च को भेद ? उच्यते, उपकारक उपधिः ममत्वबुद्ध्या परिगृह्यमाणस्तु परिग्रह इति । 'पणिहाणे'ति प्रकर्षेण नियते आलम्बने धानं-धरणं मनःप्रभृतेरिति प्रणिधानम् ॥ एषु च केवलिभाषितेष्वर्थेषु विप्रतिपद्यमानोऽहंमानी मानवो न्यायेन निरसनीय इत्येतत् चरितेन दर्शयन्नाह-

मू. (७४४) तेणं कालेणं २ रायगिहे नामं नगरे गुणसिलए चेइए वन्नओ जाव पुढविसिलापट्टओ, तस्स णं गुणसिलस्स वेइयस्स अदूरसामंते बहवे अन्नउत्थिया परिवसंति, तं०—कालोदायी सेलोदायी एवं जहा सत्तमसए अन्नउत्थिउद्देसए जाव से कहमेयं मन्ने एवं ?, तत्थ णं रायगिहे नगरे महुए नामं समणोवासए परिवसति अट्टे जाव अपरिभूए अभिगयजीवा जाव विहरति, तए णं समणे भगवं म० अन्नया कदायि पुच्चाणुपुच्चि चरमाणे जाव समोसढे परिसा पडिगया जाव पञ्जुवासति ।

तए णं महुए समणोवासए इमीसे कहाए लद्धट्टे समाणे हट्टतुट्टजाव हियए ण्हाए जाव सरीरे सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमति स० २ पादविहारचारेणं रायगिहं नगरं जाव निग्गच्छति नि० २ तेसिं अन्नउत्थियाणं अदूरसामंतेणं वीयीवयति, तए णं ते अन्नउत्थिया महुयं समणोवासयं अदूरसामंतेणं वीयीवयमाणं पासंति २ अन्नमन्नं सदावेति २ ता एवं वयासी—

एवं खलु देवाणुप्पिया ! अहं इमा कहा अविउप्पकडा इमं च णं महुए समणोवासए अहं अदूरसामंतेणं वीइवयइ तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अहं महुयं समणोवासयं एयमइं पुच्छितएत्तिकट्टु अन्नमन्नस्स अंतियं एयमइं पडिणुणेति अन्नमन्नस्स २ ता जेणेव महुए समणोवासए तेणेव उवा० २ महुयं समणोवासयं एवं वदासी—एवं खलु महुया ! तव धम्मायरिए धम्मोवदेसए समणे णायपुत्ते पंच अत्थिकाये पन्नवेइ जहा सत्तमे सए अन्नउत्थिउद्देसए जाव कहमेयं महुया ! एवं ?

तए णं से महुए समणोवासए ते अन्नउत्थिए एवं वयासी—जति कज्जं कज्जति जाणामो पासामो अहे कज्जं न कज्जति न जाणामो न पासामो, तए णं ते अन्नउत्थिया महुयं समणोवासयं एवं वयासी—केस णं तुमं महुया ! समणोवासगाणं भवसि जे णं तुमं एयमइं न जाणसि न पाससि

तए णं से महुए समणोवासए ते अन्नउत्थिए एवं वयासी—अत्थि णं आउसो ! वाउयाए वाति ?, हंता अत्थि, तुज्जे णं आउसो ! वाउयायस्स वायमाणस्स रुवं पासह ?, नो तिण्ढे समट्टे अत्थि णं आउसो ! घाणसहगया पोग्गला ?, हंता अत्थि, तुज्जे णं आउसो ! घाणसहगयाणं पोग्गलाणं रुवं पासह ?, नो तिण्ढे० ।

अत्थि णं भंते ! आउसो ! अरणिसहगये अगनिकाये ?, हंता अत्थि, तुज्जे णं आउसो ! अरणिसहगयस्स अगणिकायस्स रुवं पासह ?, नो ति०, अत्थि णं आउसो ! समुद्दस्स पारगयाइं रुवाइं ?, हंता अत्थि, तुज्जे णं आउसो ! समुद्दस्स पारगयाइं रुवाइं पासह ?, नो ति० अत्थि णे आउसो ! देवलोगगयाइं रुवाइं ?, हंता अत्थि ।

तुज्जे णं आउसो ! देवलोगगयाइं रुवाइं पासह ?, नो ति०, एवामेव आउसो ! अहं वा तुज्जे वा अन्नो वा छउमत्थो जइ जो जं न जाणइ न पासइ तं सव्वं न भवति एवं ते सुवहुए लोए न भविस्सतीतिकट्टु ते णं अन्नउत्थिए एवं पडिहणइ एवं प० ३ जेणेव गुणसि० चेइए जेणेव समणे भ० महा० तेणेव उवाग० २ समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं जाव पञ्जुवासति

महुयादी ! समणे भ० महा० महुयं समणोवासयं एवं वयासी—सुद्धु णं महुया ! तुमं ते अन्नउत्थिए एवं वयासी, साहू णं महुया ! तुमं ते अन्नउ० एवं वयासी, जे णं महुया ! अहं वा हेउं वा पसिणं वावागरणं वा अन्नयं अदिट्ठं अस्सुतं अमयं अविण्णायं बहुजणमज्झे आधवेति पन्नवेति जाव उवदंसेति से णं अरिहंताणं आसायणाए वट्ठति अरिहतपन्नत्तस्स धम्मस्स आसायणाए

वदति केवलीणं आसायणाए वदति केलिपन्नत्तस्स धम्मस्स आसायणाए वदति तं सुद्धं तुमं
महुया ! ते अन्नउ० एवं वयासी -

--साहू णं तुमं महुया ! जाव एवं वयासी, तए णं महुए समणोवासए समणेणं भग०
महा० एवं पु० समाणे हइ तुड्डे समणं भ० महावीरं वं० न० २ नद्दासन्ने जाव पञ्जुवासइ, तए णं
सम० भ० म० महुयस्स समणोवासगस्स तीसे य जाव परिसा पडिगया, तए णं महु० समणस्स
भ० म० जाव निसम्म हइतुड्ड पसिणाइं वागरणाइं पुच्छति प० २ अद्दाइं परियातिइ २ उद्दा उड्डे०
२ समणं भगवं महा० वं० नमं० २ जाव पडिगए ।

भंतेति भगवं गोयमे समणे भगवं महा० वं० नमं० २ एवं वयासी-पभू णं भंते ! महुए
समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतियं जाव पव्वइत्तए ? , नो तिण्डे समड्डे, एवं जहेव संखे तहेव
अरुणाभे जाव अंतं काहिति ॥

वृ. 'तेण' मित्यादि, 'एवं जहा सत्तमसए' इत्यादिना यत्सूचितं तस्यार्थतो लेशो
दर्श्यते-कालोदायिसेलोदायिसेवालोदायिप्रभृतिकानामन्ययूधिकानामेकत्र संहितानां मिथः
कथासंलापः समुत्पन्नो यदुत महावीरः पञ्चास्तिकायान् धर्मास्तिकायादीन् प्रज्ञापयति, तत्र च
धर्माधर्माकाशपुद्गलास्तिकायानचेतनान् जीवास्तिकायं च सचेतनं तथा धर्माधर्मा-
काशजीवास्तिकायानरूपिणः पुद्गलास्तिकायं च रूपिणं प्रज्ञापयतीति 'से कहमेयं मन्ने एवं' ति
अथ कथमेतद्-धर्मास्तिकायादि वस्तु मन्ये इति वितर्क्यर्थः 'एवं' सचेतनाचेतनादिरूपेण,
अदृश्यमानत्वेनासम्भवात्तस्येति हृदयम् ।

'अविउप्पकडे' ति अपिशब्दः संभावनार्थ उद्-प्राबल्येन च प्रकृता-प्रस्तुता प्रकटा वा
उत्पत्कृतोत्पत्कटा वा अथवा अविद्वद्भिः-अजानद्भिः प्रकृता-कृता प्रस्तुता वा अविद्वत्प्रकृता,
'जइ कज्जं कज्जइ जाणामो पासामो' ति यदि तैर्धर्मास्तिकायादिभिः कार्यं स्वकीयं क्रियते ततदा
तेन कार्येण तान् जानीमः पश्यामश्चावगच्छाम इत्यर्थं घूमेनाग्निमिव, अथ कार्यं तैर्न क्रियते तदा
न जानीमो न पश्यामश्च, अयमभिप्रायः-कार्यादिलिङ्गद्वारेणैवार्वागदृश्यामतीन्द्रियपदार्थावगमो
भवति, न च धर्मास्तिकायादीनामस्मरतीतं किञ्चित् कार्यादिलिङ्गं दृश्यत इति तदभावात्तत्र जानीम
एव वयमिति ।

अथ मद्भुक्तं धर्मास्तिकायाद्यपरिज्ञानाभ्युपगमवन्तमुपालम्भयितुं यत्ते ग्राह्यस्तदाह-'केस
ण' मित्यादि, क एष त्वं मद्भुक्त ! श्रमणोपासकानां मध्ये भवसि यत्स्वमेतमर्थं श्रमणोपासकज्ञेयं
धर्मास्तिकायाद्यस्तित्वलक्षणं न जानासि न पश्यसि ? , न कश्चिदित्यर्थः ॥

अथैवमुपालब्धः सन्नसौ यत्तैरदृश्यमानत्वेन धर्मास्तिकायाद्यसम्भव इत्युक्तं तद्विघटनेन
तान् प्रतिहन्तुमिदमाह-'अत्थिण' मित्यादि, 'घाणसहगय' ति घ्रायत इति घ्राणो-गन्धगुणस्तेन
सहगताः तत्सहचरितास्तद्वन्तो घ्राणसहगताः 'अरणि' सहगए' ति अरणि-अग्नौ निर्म-यनीयकाष्ठं
तेन सह गतो यः स तथा तं 'सुद्धं महुया ! तुमं' ति सुद्धत्वं हे मद्भुक्त ! येन त्वयाऽस्तिकायानजानता
न जानीम इत्युक्तम्, अन्यथा अजानन्नपि यदि जानीम इत्यभिप्रेष्यस्तदाऽर्हदादीनामत्या-
शातनाकारकोऽभविष्यत्स्वमिति ।

पूर्वं मद्भुक्तश्रमणोपासकोऽरुणाभे विमाने देवत्वो नोत्पत्त्यत इत्युक्तम्, अथ

देवाधिकाराद्देववक्तव्यतामेवोद्देशकान्तं यावदाह—

मू. (७४५) देवे णं भंते ! महद्दिणं जाव महसक्खे स्वसहस्सं विउव्वित्ता पभू अन्नमन्नेणं सद्धिं संगामं संगामित्तए ? , हंता पभू । ताओ णं भंते ! बोंदीओ किं एगजीवफुडाओ अनेगजीवफुडाओ ? , गोयमा ! एगजीवफुडाओनो अनोगजीवफुडाओ ।

तेसिणं भंते ! बोंदीणं अंतरा किं एगजीवफुडा अणेगजीवफुडा ? , गोयमा ! एगजीवफुडा नो अणेगजीवफुडा । पुरिसे णं भंते ! अंतरेणं हत्थेण वा एवं जहा अड्डमसए तइए उद्देसए जाव नो खलु तत्थ सत्थं कमत्ति ॥

वृ. 'देवे ण'मित्यादि, 'तासिं बोंदीणं अंतर'ति तेषां विकुर्वितशरीराणामन्तराणि 'एवं जहा अड्डमसए' इत्यादि अनेन यत्सूचितं तदिदं—'पाएण वा हत्थेण वा अंगुलियाए वा सिलागाए वा कट्ठेण वा कलिंघेण वा आमुसमाणे वा आलिहमाणे वा विलिहमाणे वा अन्नयरेण वा तिकखेणं सत्थजाएणं आछिंदमाणे वा विच्छिंदमाणे वा अगणिकाएण वा आलिहमाणे वा विलिहमाणे वा अन्नयरेण वा तिकखेणं सत्थजाएणं आछिंदमाणे वा विच्छिंदमाणे वा अगणिकाएण वा समोडहमाणे वा तेसिं जीवप्पएसाणं आबाहं वा वाबाहं वा करेइ छविच्छेयं वा उप्पाएइ ? , नो इण्ढे समद्दे'तति व्याख्या चास्य प्राग्भवत् ।

मू. (७४६) अत्थि णं भंते ! देवासुराणं संगामे २ ? हंता अत्थि, देवासुरेसु णं भंते ! संगामेसु वट्टमाणेसु किन्नं तेसिं देवाणं पहरणरयणत्ताए परिणमत्ति ।

गोयमा ! जन्नं ते देवा तणं वा कड्डं वा पत्तं वा सक्करं वा परामुसंति तं तं तेसिं देवाणं पहरणरयणत्ताए परिणमत्ति, जहेव देवाणं तहेव असुरकुमाराणं ? नो तिण्ढे समद्दे, असुरकुमाराणं देवाणं निच्चं विउव्विया पहरणरयणा प० ।

वृ. 'जन्नं देवा तणं वा कड्डं वा' इत्यादि इह च यदेवानां तृणाद्यपि प्रहरणीभवति तदधिन्यपुण्यसम्भारवशात् सुभमचक्रवर्तिनः स्थालमिव, असुराणां तु यन्नित्यविकुर्वितानि तानि भवन्ति तद्देवापेक्षया तेषां मन्दतरपुण्यत्वात्तथाविधपुरुषाणामिवेत्यवगन्तव्यमिति ।

मू. (७४७) देवे णं भंते ! महद्दिणं जाव महसक्खे पभू लवणसमुदं अनुपरियट्ठित्ताणं हव्वमागच्छित्तए ? , हंता पभू ।

देवे णं भंते ! महद्दिणं एवं धायइसंडं दीवं जाव हंता पभू, एवं जाव रुयगवरं दीवं जाव हंता पभू, ते णं परं वीतीवएज्जा नो चेव णं अणुपरियट्ठेज्जा ।

वृ. 'वीतीवएज्ज'ति एकया दिशा व्यतिक्रमेत 'नो चेव णं अणुपरियट्ठेज्ज'ति नैव सर्वतः परिभ्रमेत्, तथाविधप्रयोजनाभावादिति सम्भाव्यते ।

मू. (७४८) अत्थि णं भंते ! देवा जे अनन्ते कम्मसे जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं व तीहिं वा उक्कोसेणं पंचहिं वाससएहिं खवयंति ? , हंता अत्थि, अत्थि णं भंते ! देवा जे अनन्ते कम्मसे जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं पंचहिं वाससहस्सेहिं खवयंति ? , हंता अत्थि ।

अत्थि णं भंते ! ते देवा जे अनन्ते कम्मसे जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं पंचहिं वाससयसहस्सेहिं खवयंति ? , हंता अत्थि, कयरेणं भंते ! ते देवा जे अनन्ते कम्मसे जहन्नेणं एक्केण वा जाव पंचहिं वाससएहिं खवयंति ?

कयरे णं भंते ! ते देवा जाव पंचहिं वाससहस्सेहिं खवयंति ?, कयरे णं भंते ! ते देवा जाव पंचहिं वाससयसहस्सेहिं खवयंति ?, गोयमा ! चाणमंतरा देवा अनंते कम्मसे एगेणं वाससएणं खवयंति, असुरिंदवज्जिया भवणवासी देवा अनंते कम्मसे दोहिं वाससएहिं खवयंति ।

असुरकुमारा णं देवा अनंते कम्मसे तीहिं वाससएहिं खवयंति, गहनक्खत्ततारारूवा जोइसिया देवा अनंते कम्मसे चउहिं वास जाव खवयंति चंदिमसूरिया जोइसिंवा जोतिसरायाणो अनंते कम्मसे पंचहिं वाससएहिं खवयंति सोहम्मीसाणगा देवा अनंते कम्मसे एगेणं वाससहस्सेणं जाव खवयंति सणकुमारमाहिंदगा देवा अनंते कम्मसे दोहिं वाससहस्सेहिं खवयंति ।

एवं एएणं अभिलावेणं बंभलगलंतगा देवा अनंते कम्मसे तीहिं वाससहस्सेहिं खवयंति महासुक्कसहस्सारगा देवा अनंते चउहिं वाससह० आणयपाणयआरणअच्चुयगा देवा अनंते पंचहिं वाससहस्सेहिं खवयंति हिड्ढिमगेवेज्जगा देवा अनंते कम्मसे एगेणं वाससयसहस्सेणं खवयंति मज्झिमगेवेज्जगा देवा अनंते दोहिं वाससयसहस्सेहिं जाव खवयंति उवरिमगेवेज्जगा देवा अनंते कम्मसे तिहिं वासजाव खवयंति विजयवेज्जयंतजयंतअपराजियगा देवा अनंते चउहिं वास जाव खवयंति सव्वडुसिद्धगा देवा अनंते कम्मसे पंचहिं वाससयसहस्सेहिं खवयंति ।

एएणद्वेणं गो० ते देवा जे अनंते कम्मसे जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं पंचहिं वाससएहिं खवयंति एएणं गो० ते देवा जाव पंचहिं वाससहस्सेहिं खवयंति, एएणद्वेणं गो० ते देवा जाव पंचहिं वाससयसहस्सेहिं खवयति । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

वृ. 'अत्थि णं भंते ! इत्यादि, इह देवानां पुण्यकर्मपुद्गलाः प्रकृष्टप्रकृष्टतरप्रकृष्टतमानुभागा आयुष्कर्मसहचरिततथा वेदनीया अनन्तानन्ता भवन्ति ततश्च सन्ति भदन्त ! ते देवा ये तेषामनन्तानन्तकर्माशानां मध्यादनन्तान् कर्माशान् जघन्येन कालस्याल्पतय एकादिना वर्षशतेन उत्कर्षतस्तु पञ्चभिर्वर्षशतैः क्षपयन्तीत्यादि प्रश्नः ।

'गोयमे'त्याद्युत्तरं, तत्र व्यन्तरा अनन्तान् कर्माशान् वर्षशतेनैकेन क्षपयन्ति अनन्तानामपि तदीयपुद्गलानामल्पानुभागतया स्तोकेनैव कालेन क्षपयितुं शक्यत्वात् तथाविधाल्पस्नेहाहारवत्, तथा तावत् एव कर्माशान् असुरवर्जितभनपततयोद्वाभ्यां वर्षशताभ्यां क्षपयन्ति, तदीयपुद्गलानां व्यन्तरपुद्गलापेक्षया प्रकृष्टानुभावेन बहुतरकालेन क्षपयितुं शक्यत्वात् स्निग्धतराहारवदिति, एवमुत्तरत्रापि भावना कार्येति ॥

शतक-१८ उद्देशकः-७ समाप्तः

-: शतक-१८ उद्देशकः-८ :-

वृ. सप्तमोद्देशकान्ते कर्मक्षपणोक्ता, अष्टमे तु तद्वन्धो निरूप्यत इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (७४९) रायगिहे जाव एवं वयासी-अनगारस्स णं भंते ! भावियप्पणो पुरओ दुहओ जुगमावाए पेहाए रीयं रीयमाणस्स पायस्स अहे कुक्कडपोते वा वट्टापपोते वा कुलिंगच्छाए वा परियावज्जेजा तस्स णं भंते ! किं ईरियावहिया किरिया कज्जइ संपराइया किरिया कज्जइ ?

गोयमा ! अनगारस्सणं भावियप्पणो जाव तस्स णं ईरियावहिया किरिया कज्जइ नो संपराइया किरिया कज्जइ, से केणद्वेणं भंते ! एवं बुच्चइ जहा सत्तमसए संवुडुइसए जाव अट्टो निक्खत्तो ।

सेवं भंते सेवं भंते ! जाव विहरति ॥ तए णं समणे भगवं महावीरे बहिया जाव विहरति वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'पुरओ'ति अग्रतः 'दुहओ'ति 'द्विधा' अन्तराऽन्तरा पार्श्वतः पृष्ठतश्चेत्यर्थ 'जुगमायाए'ति यूपमात्रया दृष्ट्या 'पेहाए'ति प्रेक्ष्य २ 'रीयं'ति गतं-गमनं 'रीयमाण-स्स'ति कुर्वत इत्यर्थः 'कुक्कुडपोयए'ति कुक्कुटडिम्भः 'वद्दापोयए'ति इह वर्तका-पक्षिविशेषः 'कुलिंगच्छाए व'ति पिपीलिकादिसदृशः 'परियावज्जेज्ज'ति 'पर्यापद्येत' प्रियेत 'एवं जहा सत्तमसए' इत्यादि ।

अनेन च यत्सूचितं तस्यार्थलेश एवम्-अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते, गौतम ! यस्य क्रोधादयो व्यवच्छिन्ना भवन्ति तस्येवार्पाधिक्येव क्रिया भवतीत्यादि 'जाव अट्ठो निक्खित्तो'त्त 'से केणट्ठेणं भंते !' इत्यादिवाक्यस्य निगमनं यावदित्यर्थ, तच्च 'से तेणट्ठेणं गोयमा' इत्यादि ।

प्राग्गमनमाश्रित्य विचारः कृतः, अथ तदेवाश्रित्यान्यवूथिकमतनिषेधतः स एवोच्यते-
मू. (७५०) तेणं कालेणं २ रायगिहे जाव पुढविसिलापट्टए तस्स णं गुणसिलस्स चेइयस्स अदूरसामंते बहवे अन्नउत्थिया पहरिवसंति, तए णं समणे भगवं महा० जाव समोसढे जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं २ समणस्स भ० म० जेड्डे अंतेवासी इंदभूतीनामं अनगारे जाव उट्ठंजाणू जाव विहरइ ।

तए णं ते अन्नउत्थिया जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छन्ति उवागच्छित्ता भगवं गोयमं एवं वयासी-तुज्जे णं अज्जो ! तिविहं तिविहेणं अस्संजया जाव एगंतबाला यावि भवह ।

तए णं भगवं गोयमे अन्नउत्थिए एवं वयासी-से केणं कारणेणं अज्जो ! अहे तिविहं तिविहेणं अस्संजया जाव एगंतबाला यावि भवामो । तए णं ते अन्नउत्थिया भगवं गोयमं एवं वयासी-तुज्जे णं अज्जो ! रीयं रीयमाणा पाणे पेच्चेह अभिहणह जाव उवद्वेह, तए मं तुज्जे पाणे पेच्चेमाणा जाव उवद्वेमाणा तिविहं तिविहेणं जाव एगंतबाला यावि भवह ।

तएणं भगवं गोयमे ते अन्नउत्थिए एवं वयासी-नो खलु अज्जो ! अहे रीयं रीयमाणा पाणे पेच्चेमो जाव उवद्वेमो अहे णं अज्जो ! रीयं रीयमाणा कायं च जोयं च रीयं च पडुच्च दिस्सा २ पविस्सा २ वयामो तए णं अहे दिस्सा दिस्सा वयमाणा पविस्सा पविस्सा वयमाणा नो पाणे पेच्चेमो जाव नो उवद्वेमो ।

तए णं अहे पाणे अपेच्चेमाणा जाव अनोद्वेमाणा तिविहं तिविहेणं जाव एगंतपंडिया यावि भवामो, तुज्जे णं अज्जो ! अप्पणा चेव तिविहं तिविहेणं जाव एगंतबाला यावि भवह ।

तए णं ते अन्नउत्थिया भगवं गोयमं एवं व०-केणं कारणेणं अज्जो ! अहे तिविहं तिविहेणं जाव भवामो, तए णं भगवं गोयमे ते अन्नउत्थिए एवं व०-तुज्जे णं अज्जो ! रीयं रीयमाणा पाणे पेच्चेह जाव उवद्वेह तए णं तुज्जे पाणे पेच्चेमाणा जाव उवद्वेमाणा तिविहं जाव एगंतबाला यावि भवह ।

तए णं भगवं गोयमे ते अन्नउत्थिए एवं पडिहणइ पडिहणित्ता जेणेव समणे भगवं महा० तेणेव उवाग० २ समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता णच्चासन्ने जाव पज्जुवासति, गोयमादि समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी-

सुट्ठु णं तुमं गो० ! ते अन्नउत्थिए एवं व० साहु णं तुमं गोयमा ! ते अन्नउत्थिए एवं व०

अथि णं गो० ममं बहवे अंतेवासी समणा निग्गंथा छउमत्था जे णं नो पभू एयं वागरणं वागरेत्तए जहा णं तुमं तं सुद्ध णं तुमं गो० ! ते अन्नउत्थिए एवं वयासी साहू णं तुमं गो० ! ते अन्न एवं वयासी वृ. 'तए ण' मित्यादि, 'पेच्चेह' ति आक्रमथ 'कायं च' ति देहं प्रतीत्य ब्रजाम इति योगः, देहश्चेद्गमनशक्तो भवति तदा ब्रजामो नान्यथा अश्वशकटादिनेत्यर्थः, योगं च-संयमव्यापारं ज्ञानाद्युपपत्त्यप्रयोजनं भिक्षाटनादि, न तं विनेत्यर्थः, 'रीयं च' ति 'गमनं च' अत्वरितादिकं गमनविशेषं 'प्रतीत्य' आश्रित्य, कथम् ? इत्याह ।

'दिस्सा दिस्स' ति दृष्टा २ 'पदिस्सा पदिस्स' ति प्रकर्षेण दृष्टा २ ॥ प्राक् छद्मस्था एवं व्याकर्तुं न प्रभइ इत्युक्तम्, अथ छद्मस्थमेवाश्रित्य प्रश्नयत्राह —

मू. (७५१) तए णं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेण एवं वुत्ते समाणे हट्ठुट्ठे समणं भ० म० वं० नमं० एवं वयासी-छउमत्थे णं भंते ! मणुसे परमाणुपोग्गलं किं जाणति पासति उदाहु न जाणति न पासति ? गोयमा ! अत्थेगतिए जाणति न पासति अत्थेगतिए न जाणति न पासति ।

छउमत्थे णं भंते १ मणुसे दुपएसियं खंधं किं जाणति २ ?, एवं चेव, एवं जाव असंखेज्ज-पदेसियं, छउमत्थे णं भंते ! मणुसे अनंतपएसियं खंधं किं पुच्छा, गोयमा ! अत्थेगतिए जाणति पासति १ अत्थेगतिए जाणति न पासति २ अत्थेगतिए न जाणति पासइ ३ अत्थेगतिए न जाणइ न पासति ४ ।

अहोहिए णं भंते ! मणुसे परमाणुपोग्गलं जहा छउमत्थे एवं अहोहिए विजाव अनंतपदेसियं, परमाहोहिए णं भंते ! मणुसे परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणति तं समयं पासति जं समयं पासति तं समयं जाणति ?, नो तिणट्ठे समट्ठे ।

से केणट्ठे णं भंते ! एवं चुच्चइ परमाहोहिए णं मणुसे परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणति नो तं समयं पासति जं समयं पासति नो तं समयं जाणति ?, गोयमा ! सागारे से नाणे भवइ अनागारे से दंसणे भवइ, से तेणट्ठे णं जाव नो तं समयं जाणति एवं जाव अनंतपदेसियं ।

केवली णं भंते ! मणुसे परमाणुपोग्गलं जहा परमाहोहिए तहा केवलीवि जाव अनंतपएसियं सेवं भंते २ ति ॥

वृ. 'छउमत्थे' त्यादि, इह छद्मस्थो निरतिशयो ग्राह्यः 'जाणइ न पासइ' ति श्रुतोपयुक्तः श्रुतज्ञानी, श्रुते दर्शनाभावात्, तदन्यस्तु 'ने जाणइ न पासइ' ति अनन्तप्रदेशिकसूत्रे चत्वारो भङ्गा भवन्ति, जानाति स्पर्शनादिना पश्यति च चक्षुषेत्येकः १, तथाऽन्यो जानाति स्पर्शादिना न पश्यति चक्षुषा चक्षुषोऽभावादिति द्वितीयः २ । तथाऽन्यो न जानाति स्पर्शाद्यगोचरत्वात् पश्यति चक्षुषेति तृतीयः ३, तथाऽन्यो न जानाति न पश्यति चाविषयत्वादिति चतुर्थ ४ ॥

छद्मस्थाधिकाराच्छद्मस्थविशेषभूताधोऽवधिकपरमाधोऽवधिकसूत्रे । परमावधिकश्चावश्यमन्तर्मूर्तन केवली भवतीति केवलिसूत्रं, तत्र च 'सागारे से नाणे भवति' ति 'साकारं' विशेषग्रहणस्वरूपं 'से' तस्य परमाधोऽवधिकस्य तद्वा ज्ञानं भवति, तद्वि पर्ययभूतं च दर्शनमतः परस्परविरुद्धयोरेकसमये नास्ति सम्भव इति ॥

शतकं-१८ उद्देशकः-८ समाप्तः

—: शतकं—१८ उद्देशकः—९ :—

वृ. अष्टमोद्देशकान्ते केवली प्ररूपितः, स च भव्यद्रव्यसिद्ध इत्येवं भव्यद्रव्याधिकारान्नवमे भव्यद्रव्यनारकादयोऽभिधीयन्ते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

‘मू. (७५२)’ रायगिहे जाव एवं वयासी—अत्थि णं भंते ! भवियदव्वनेरइया भवि० २ हंता अत्थि, से केणइणं भंते ! एवं वुच्चइ भवियदव्वनेर० भ० ?, जे भविए पंचिंदिए तिरिक्खजोणिए वा मणुस्स वा नेरइएसु उववज्जित्तए से तेण०, एवं जाव थणियकु०, अत्थि णं भंते ! भवियदव्वपुढवि० भ० २ ?, हंता अत्थि ! से केण० गो० ! जे भविए तिरिक्खजोणिए वा मणुस्से वा देवे वा पुढविकाइएसु उवव० से तेण० आउक्कोइयवणस्सइकाइयाणं एवं चेव उववाओ ते उवाऊवेइंदियतेइंदियचउरिंदियाण य जे भविए तिरिक्खजोणिए मणुस्से वा, पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जे भविए नेरइ वा तिरिक्खजोणिए वा मणुस्से वा देवे वा पंचिंदियतिरिक्खजोणिए वा, एवं मणुस्सावि, वाणमंरजोइसियवेमाणियाणं जहा नेरइया !

भवियदव्वनेरइयस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पन्नत्ता ?, गोयमा ! जहन्ने अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, भवियदव्वअसुरकुमारस्स णं भंते ! केवतियं कालं ठिती पन्नत्ता ?, गोयमा जहन्ने अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं०, एवं जाव थणियकुमारस्स !

भवियदव्वपुढविकाइयस्स णं पुच्छा, गोयमा ! जहन्ने अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सातिरेगाइं दो सागरोवमाइं, एवं आउक्कोइयस्सवि, ते उवाऊ जहा नेरइयस्स, वणस्सइकाइयस्स जहा पुढविकाइयस्स, बेइंदियस्स तेइंदियस्स चउरिंदियस्स जहा नेरइयस्स !

पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स जहन्ने अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं, एवं मणुस्सावि, वाणमंतरजोइसियवेमाणियस्स जहा असुरकुमारस्स ॥ सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. ‘रायगिहे’ इत्यादि, ‘भवियदव्वनेरइय’ति द्रव्यभूता नारका द्रव्यनारकाः, ते च भूतनारकपर्यायतयाऽपि भवन्तीति भव्यशब्देन विशेषिताः, भव्याश्च ते द्रव्यनारकाश्चेति विग्रहः, ते चैकभविकबद्धायुष्काभिमुखनामगोत्रभेदा भवन्ति ॥

‘भवियदव्वनेरइयस्से’त्यादि, ‘अंतोमुहुत्तं’ति सज्जिनमसज्जिनं वा नरकगामि-नमन्तर्मुहूर्तायुषमपेक्षान्तर्मुहूर्तं स्थितिरुक्ता, ‘पुव्वकोडि’ति मनुष्यं पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चं चाश्रित्येति भव्यद्रव्यासुरादीनामपि जघन्या स्थितिरित्यमेव, उत्कृष्टा तु ‘तिन्नि पलिओवमाइं’ति उत्तर-कुर्वादिमिथुनकनरादीनाश्रित्योक्ता, यतस्ते मृता देवेषूत्पद्यन्ते इति ।

द्रव्यपृथिवीकायिकस्य ‘साइरेगाइं दो सागरोवमाइं’ति ईशानदेवमाश्रित्योक्ता, द्रव्यतेजसो द्रव्यवायोश्च ‘जहा नेरइयस्स’ति अन्तर्मुहूर्तमेकाऽन्या च पूर्वकोटी, देवादीनां मिथुनकानां च तत्रानुत्पादादिति । पञ्चेन्द्रियतिरश्चः ‘उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं’ति सप्तमपृथिवी-नारकापेक्षयोक्तमिति ॥

शतकं—१८ उद्देशकः—९ समाप्तः

—: शतकं—१८ उद्देशकः—१० :—

वृ. नवमोद्देशकान्ते भव्यद्रव्यनारकादिवक्तव्यतोक्ता, अथ भव्यद्रव्याधिका-राद्भव्यद्रव्यदेवस्थानगारस्य वक्तव्यता दशमे उच्यते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७५३) रायगिहे जाव एवं वयासी-अनगारे णं भंते ! भावियप्पा असिधारं वा खुरधारं वा ओगाहेज्जा ?, हंता उग्गाहेज्जा । से णं तत्थ छिजेज्ज वा भिजेज्ज वा ?, नतिणट्ठे ० स० नो खलु तत्थ सत्थं समइ, एवं जहा पंचमसए परमाणुपोग्गलवत्तव्वया जाव अनगारे णं भंते ! भावियप्पा उदावत्तं वा जाव नो खलु तत्थ सत्थं कमइ ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, इह चानगारस्य खुरधारादिषु प्रवेशो वैक्रियलब्धिसामर्थ्यादिवसेयः, 'एवं जहा पंचमसए' इत्यादि, अनेन च यत्सूचितं तद्विदम्- 'अनगारे णं भंते ! भावियप्पा अग्निका-यस्स मज्झमज्झेणं वीइवएज्जा ?, हंता वीइवएज्जा ।

से णं तत्थ शिवाएज्जा ?, नो इणट्ठे समट्ठे, नो खलु तत्थ सत्थं कमइ' इत्यादि ।

पूर्वमनगारस्याधिकादादिष्वगाहनोक्ता, अथावगाहनामेव स्पर्शनालक्षणपर्यायान्तरेण परमाण्वादिविधितुमाह-

मू. (७५४) 'परमाणुपोग्गले णं भंते ! वाउयाएणं फुडे वाउयाए वा परमाणुपोग्गलेणं फुडे ?, गोयमा ! परमाणुपोग्गले वाउयाएणं फुडे नो वाउयाए परमाणुपोग्गलेणं फुडे ।

दुप्पएसिए णं भंते ! खं० वाउयाएणं एवं चेव एवं जाव असंखेज्जपएसिए ।

अनंतपएसिए णं भंते ! खंधे वाउपुच्छा, गोयमा ! अनंतपएसिए खंधे वाउयाएणं फुडे वाउयाए अनंतपएसिएणं खंधेणं सिय फुडे सिय नो फुडे ।

वत्थी भंते ! वाउयाएणं फुडे वाउयाए वत्थिणा फुडे ?, गोयमा ! वत्थी वाउयाएणं फुडे नो वाउयाए वत्थिणा फुडे ॥

वृ. 'परमाणुपोग्गलेण' मित्यादि, 'वाउयाएणं फुडे' ति परमाणुपुद्गलो वायुकायेन 'स्पृष्टः' व्याप्तो मध्ये क्षिप्त इत्यर्थः 'नो वाउयाए' इत्यादि नो वायुकायः परमाणुपुद्गलेन 'स्पृष्टः' व्याप्तो मध्ये क्षिप्तो, वायोर्महत्वाद् अणोश्च निष्प्रदेशत्वेनातिसूक्ष्मतया व्यापकत्वाभावादिति ।

'अनंतपएसिए णं' मित्यादि, अनन्तप्रदेशिकः स्कन्धो वायुना व्याप्तो भवति सूक्ष्म-रत्वात्तस्य, वायुकायः पुनरनन्तप्रदेशिकस्कन्धेन स्याद् व्याप्तः स्यान्न व्याप्तः, कथम् ?, यदा वायुस्कन्धापेक्षया महानसौ भवित तदा वायुस्तेन व्याप्तो भवत्यन्यदा तु नेति ।

'वत्थी' त्यादि, 'वस्ति' धृतिर्वायुकायेन 'स्पृष्टः' व्याप्तः सामस्येन तद्विवरपरिपूरणात् नो वायुकायो वस्तिना स्पृष्टो वस्तेर्वायुकायस्य परित एव भावात् ।

अनन्तरं पुद्गलद्रव्याणि स्पृष्टत्वधर्मतो निरूपितानि, अथ वर्णादिभिस्तान्येव निरूपयन्नाह-

मू. (७५५) अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढ० अहे दव्वाइं वन्नओ कालनील-लोहियहालहसुक्किळाइं गंधओ सुब्धिगंधाइं दुब्धिगंधाइं रसओ तित्तकडुयक-सायअंबिलमहुराइं फासओ कक्खडमउयगरुयलहुयसीयउसिणनिद्धलुक्खाइं अन्नमन्नबद्धाइं अन्नमन्नपुद्दाइं जाव अन्नमन्नघडत्ताए चिट्ठंति ?, हंता अत्थि, एवं जाव अहेसत्तमाए ।

अत्थि णं भंते ! सोहम्म० कप्पस्स अहे चेव एवं जाव ईसिपब्भाराए पुढ० । सेवं भंते ! २ जाव विहरइ । तए मं समणे भगवं महावीरे जाव बहिया जणवयविहारं विहरति ॥

वृ. 'अत्थी' त्यादि, 'अन्नमन्नबद्धाइं' ति गाढाश्लेषतः 'अन्नमन्नपुद्दाइं' ति आगाढाश्लेषतः, यावत्करणात् 'अन्नमन्नओगाढाइं' ति एकक्षेत्रातिशयानीत्यादि धश्यम्, 'अन्नमन्नघडत्ताए' ति

પરસ્પરસમુદાયતયા । અનન્તરં પુદ્ગલદ્રવ્યાણિ નિરૂપિતાનિ, અથાત્મદ્રવ્યધર્મવિશેષાનાત્મદ્રવ્યં
ચ સંવિધાનકદ્વારેણ નિરૂપયન્નિદમાહ--

મૂ. (૭૫૬) તેણં કાલેણં ૨ વાણિયગામે નામં નગરે હોત્યા વન્નઓ, દૂપિતલાસાં ચેતિએ
વન્નઓ, તત્થણં વાણિયગામે નગરે સોમિલે નામં માહણે પરિવસતિ અદ્દે જાવ અપરિભૂએ રિડવ્વેદજાવ
સુપરિનિદ્દિએ પંચહં ઘંડિયસયાણં સંયસ્સ કુડુંબસ્સ આહેવદ્ધં જાવ વિહરતિ ।

તેણં સમણે ભગવં મહાવીરે જાવ સમોસદે જાવ પરિસા પજુવાસતિ, તેણં તસ્સ સોમિલસ્સ
માહણસ્સ ઇમીસે કહાએ લદ્ધદ્ધસ્સ સમાણસ્સ અયમેયારૂવે જાવ સમુપ્પજિત્યા--એવં ધલુ સમણે
નાયપુત્તે પુબ્બાણુપુલ્લિં ચરમાણે ગામાણુગાણં દૂઝ્જમાણે સુહંસુહેણં જાવ ઇહમાગાં જાવ દુતિપલાસાં
ચેદ્દા અહાપડિરૂવં જાવ વિહરત્તં ગચ્છામિ ણં સમણસ્સ નાયપુત્તસ્સ અંતિયં પાડબ્બવામિ ઇમાઈં
ચ ણં એયારૂવાઈં અદ્દાઈં જાવ વાગરણાઈં પુચ્છિસ્સામિ ।

તં જહ્ ઇમે સે ઇમાઈં એયારૂવાઈં અદ્દાઈં જાવ વાગરણાઈં વાગરેહિતિ તત્તો ણં વંદીહામિ
નમંસીહામિ જાવપજુવાસીહામિ, અહમેયં સે ઇમાઈં અદ્દાઈં જાવ વાગરણાઈં નો વાગરેહિતિ તો ણં
એએહિં ચેવ અદ્દેહિં ય જાવ વાગરણેહિ ય નિપ્પટ્ઠપસિણવાગરણં કરેસ્સામીતિકદ્ધુ એવં સંપેહેદ્ ૨
ણ્હાએ જાવ સરીરે સાઓ ગિહાઓ પડિનિક્કમતિ પડિં ૨ પાયવિહાચારેણં એગેણં ઘંડિયસાં
સદ્ધિં સંપરિવુડે વાણિયગામં નગરં મજ્ઞંમજ્ઞેણં નિગ્ગચ્છદ્ ૨ જેણેવ દૂતિપલાસાં ચેદ્દા જેણેવ
સમણે ભગં મં તેણેવ ઉવાં ૨ સમણસ્સ ૩ અદૂરસામંતે ઠિદ્ધા સમણં ભગવં મં એવં વયાસી ।

જત્તા તે ભંતે! જવણિજ્ઞં અવ્વાબાહં ફાસુયવિહારં?, સોમિલા! જત્તાવિ મે જવણિજ્ઞંપિ
મે અવ્વાબાહંપિ મે ફાસુયવિહારંપિ મે, કિં તે ભંતે! જત્તા?, સોમિલા! જં તે નવનિયમસંજમ-
સજ્ઞાયજ્ઞાણાવસસ્યમાદીએસુ જોગેસુ જયણા સેતં જત્તા ।

કિં તે ભંતે! જવણિજ્ઞં?, સોમિલા! જવણિજ્ઞે દુવિહે પં તં--ઈંદિયજવણિજ્ઞ ય નોઈંદિય-
જવણિજ્ઞે વસે વદ્ધંતિ સેતં ઈંદિયજવણિજ્ઞે, સે કિં તં નોઈંદિયજવણિજ્ઞે?, ૨ જં મે કોહમાણમાયાલોભા
વોચ્છિન્ના નો ઉદીરેતિ સે તં નોઈંદિયજવણિજ્ઞે, સેતં જવણિજ્ઞે ।

કિં તે ભંતે! અવ્વાબાહં?, સોમિલા! જં મે વાતિયપિત્તિયસિંભિયસન્નિવાદ્યા વિવિહા
રોગાયંકા સરીરગયા દોસા ઉવસંતા નો ઉદીરેતિ સેતં અવ્વાબાહં, કિં તે ભંતે! ફાસુયવિહારં?,
સોમિલા! જત્રં આરામેસુ ઉજ્જાણેસુ દેવકુલેસુ સભાસુ પવાસુ ઇત્થીપસુપંડગવિવજ્ઞિયાસુ વસહીસુ
ફાસુએસણિજ્ઞં પીઠફલગસેજ્ઞાસંથારણં ઉવસંપજિત્તાણં વિહરામિ સેતં ફાસુયવિહારં ॥

સરિસવા તે ભંતે! કિં ભક્ખેયા અભક્ખેયા?, સોમિલા! સરિસવા ભક્ખેયાવિ અભક્ખેયાવિ,
સે કેણદ્દેં સરિસવા મે ભક્ખેયાવિ અભક્ખેયાવિ?, સે નૂણં તે સોમિલા! બંભ્રણેસુ નાસુ દુવિહા
સરિસવા પત્રત્તા, તંજહા--મિત્તસરિસવા ય ધન્નસરિસવા ય, તત્થ ણં જે તે મિત્તસરિસવા તે તિવિહા
પં, તં--સહજાયયા સહવદ્ધિયયા સહપંસુકીલિયયા ।

તે ણં સમણાણં નિગ્ગંથાણં અભક્ખેયા, તત્થ ણં જે તે ધન્નસરિસવા તે દુવિહા પં
તં--સત્થપરિણયા ય અસત્થપરિણયા ય, તત્થ ણં જે તે અસત્થપરિણયા તે ણં સમણાણં નિગ્ગંથાણં
અભક્ખેયા, તત્થ ણં જે સે સત્થપરિણયા તે દુવિહા પં, તં--એસણિજ્ઞા ય અનેસણિજ્ઞા ય, તત્થ
ણં જે તે અનેસણિજ્ઞા તે સમણાણં નિગ્ગંથાણં અભક્ખેયા ।

तत्थ णं जे ते एसणिज्जा ते दुविहा प० तं०—जाइया य अजाइया य, अत्थ तत्थ णं जे ते अजाइया ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्खेया, तत्थ णं जे ते जातिया ते दुविहा प० तं०—लद्धा य अलद्धा य, तत्थ णं जे ते अलद्धा ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्खेया । तत्थ णं जे ते लद्धा ते णं समणाणं निग्गंथाणं भक्खेया, से तेणट्ठेणं सोमिला ! एवं वुच्चइ जाव अभक्खेयावि ।

मासा ते भंते ! किं भक्खेया अभक्खेया ? , सोमिला ! मासा मे भक्खेयावि अभक्खेयावि, से केणट्ठेणं जाव अभक्खेयावि, से नूणं ते सोमिला ! बंभन्नएसु नएसु दुविहा मासा प० तं०—दव्वमासा य कालमासा य । तत्थ णं जे ते कालमासा ते णं सावणादीया आसाढपञ्चवसाणा दुवालस तं०—सावणे भद्वए आसोए कतिए मग्गसिरे पोसे माहे फागुणे चित्ते वइसाहे जेड्ढामूले आसाढे, ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्खेया, तत्थ णं जे ते दव्वमासा ते दुविहा प० तं०—अत्थमासा य धन्नमासा य, तत्थ णं जे ते अत्थमासा ते दुविहा प० तं०—सुवन्नमासा य रुप्पमासा य । ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्खेया, तत्थ णं जे ते धन्नमासा ते दुविहा प० तं०—सत्थपरिणया य असत्थपरिणया य एवं जहा धन्नसरिसवा जाव से तेणट्ठेणं जाव अभक्खेयावि ।

कुलत्था ते भंते ! किं भक्खेया अभक्खेया ? , सोमिला ! कुलत्था भक्खेयावि अभक्खेयावि, से केणट्ठेणं जाव अभक्खेयावि ? , से नूणं सोमिला ते बंभन्नएसु नएसु दुविहा कुलत्था प० तं०—इत्थि कुलत्था य धन्नकुलत्था य ।

तत्थ णं जे ते इत्थि कुलत्था ते तिविहा प०, तंजहा—कुलकन्नयाइ वा कुलवहूयाति वा कुलमाउयाइ वा, ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्खेया, तत्थ णं जे ते धन्नकुलत्था एवं जहा धन्नसरिसवा से तेणट्ठेणं जाव अभक्खेयावि ॥

वृ. 'तेण'मित्यादि, 'इमाइ च णं'ति इमानि च वक्ष्यमाणानि यात्रायापनीयादीनि 'जत्त'ति यानं यात्रा-संयमयोगेषु प्रवृत्ति 'जवणिज्जं'ति यापनीयं—मोक्षाध्वनि गच्छतां प्रयोजक इन्द्रिया-दिवश्यतारूपो धर्मः 'अव्वाबाहं'ति शरीरबाधा नामभावः 'फासुयविहारं'ति प्रासुकविहारो—निर्जीव आश्रय इति, 'तविनियमसंजमसज्झायझाणावस्सयमाइएसु'ति ।

इह तपःअनशनादि नियमः—तद्विषया अभिग्रहविशेषाः यथा एतावत्तपःस्वाध्याय-वैयावृत्यादि मयाऽवश्यं रात्रिन्दिवादौ विधेयमित्यादिरूपाः संयमः—प्रत्युपेक्षादि स्वाध्यायो—धर्मकथादि ध्यानं—धर्मादि आवश्यकं—षड्विधं, एतेषु च यद्यपि भगवतः किञ्चिन्न तदानीं विशेषतः संभवति तथाऽपि तत्फलसद्भावात्तदस्तीत्यवगन्तव्यं, 'जयणं'ति प्रवृत्ति 'इंदिय-जवणिज्जं'ति इन्द्रियविषयं यापनीयं—वश्यत्वमिन्द्रिययापनीयं ।

एवं नो इन्द्रिययापनीयं, नवरं नो शब्दस्य मिश्रवचनत्वादिन्द्रियैर्मिश्राः सहाय्यत्वाद्वा इन्द्रियाणां सहचरिता नो इन्द्रियाः—कषायाः, एषां च यात्रादिपदानां सामयिकगम्भीरार्थत्वेन भगवतस्त-दर्थपरिज्ञानसम्भावयता तेनापभ्राजनार्थं प्रश्नः कृत इति ॥ 'सरिसव'ति एकत्र प्राकृतशैल्या सधश्वयसः—समानवयसः अन्यत्र सर्षपाः—सिद्धार्थकाः, 'दव्वमास'ति द्वय्यरूपा माषाः 'काल-मास'ति कालरूपा मासाः, 'कुलत्थ'ति एकत्र कुले तिष्ठन्तीति कुलस्थाः—कुलाङ्गनाः, अन्यत्र कुलत्थाः धान्यविशेषाः, सरिसवादिपदप्रश्नश्च छलग्रहणेनोपहासार्थं कृत इति ॥

अथ च सूरिं विमुच्य भगवतो वस्तुतत्त्वज्ञानजिज्ञासयाऽऽह—

मू. (७५७) एगे भवंदुवे भवं अक्खए भवं अव्वए भवं अवट्ठिए भवं अनेगभूयभावभविए भवं ?, सोमिला ! एगेवि अहं जाव अनेगभूयभावभविएवि अहं ।

से केणहेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव भविएवि अहं ?, सोमिला ! दव्वड्डयाए एगे अहं नाणदंसणड्डयाए दुविहे अहं पएसड्डयाए अक्खएवि अहं अव्वएवि अहं अवट्ठिएवि अहं उवयोगड्डयाए अनेगभूयभावभविएवि अहं, से तेणहेणं जाव भविएवि अहं अवट्ठिएवि अहं उवयोगड्डयाए अनेगभूयभावभविएवि अहं, से तेणहेणं जाव भविएवि अहं ।

एत्थ णं से सोमिले माहणे संबुद्धे समणं भगवं महावीरं जहा खंदओ जाव से जहेयं तुज्जे वदह जहा णं देवाणुप्पियाणं अंतिए बहवे राईसर एवंजहा रायप्पसेणइज्जे चित्तो जाव दुवालसविहं सावगधम्मं पडिवज्जति पडिवज्जित्ता समणं भगवं महावीरं वंदति जाव पडिगए, तए णं से सोमिले माहणे समणोवासए जाए अभिगयजीवा जाव विहरइ ।

भंतेति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदित नमं० वं० नमं० पभूणं भंते ! सोमिले माहणे देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता जहेव संखे तहेव निरवसेसं जाव अंतं काहिंति । सेव भंते ! २ ति जाव विहरति ॥

वृ. 'एगे भव'मित्यादि, एको भवानित्येकत्वाभ्युपगमे भगवताऽऽत्मनः कृते श्रोत्रादिविज्ञानानामवयवानां चात्मनोऽनेकतोपलब्धित एकत्वं दूषयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनुयोगः सोमिलभट्टेन कृतः, द्वौ भवानिति च द्वित्वाभ्युपगमेऽहमित्येकत्वविशिष्टस्यार्थस्य द्वित्वविरोधेन द्वित्वं दूषयिष्यामीति बुद्ध्या पर्यनुयोगो विहितः, 'अक्खए भव'मित्यादिना च पदत्रयेण नित्यात्मपक्षः पर्यनुयुक्तः, 'अनेगभूयभावभविए भवं'ति अनेके भूताः अतीताः भावाः—सत्तापरिणामा भव्याश्च भाविनो यस्य स तथा, अनेन चातीतभविष्यत्सत्ताप्रश्नेनानित्यतापक्षः पर्यनुयुक्तः, एकतरपरिग्रहे तस्यैव दूषणायेति, तत्र च भगवता स्याद्वादस्य निखिलदोषगोचरा- तिक्रिन्तत्वात्तमवलम्ब्यो-त्तरमदायि—'एगेवि अहं'मित्यादि, कथमित्येतत् ? इत्यत आह—

'दव्वड्डयाए एगोऽहं'ति जीवद्रव्यकत्वेनैकोऽहं न तु प्रदेशार्थतया, तथा हि अनेकत्वा-न्ममेत्यवयवादीनामनेकत्वोपलम्भो न बाधकः, तथा कश्चित्स्वभावमाश्रित्यैकत्वसङ्ख्याविशिष्टस्यापि पदार्थस्य स्वभावान्तर-द्वयापेक्षया द्वित्वमपि न विरुद्धमित्यत उक्तं—'नाणदंसणड्डयाए दुविहे अहं'ति, न चैकस्य स्वभावभेदो न दृश्यते, एको हि देवदत्तादिपुरुष एकदैव तत्तदपेक्षया पितृत्वपुत्र-त्वभ्रातृत्वभ्रातृ-व्यत्वादीननेकान् स्वभावाल्लभत इति, तथा प्रदेशार्थतयाऽसङ्ख्येयप्रदेश-तामाश्रित्याक्षतोऽप्यहं सर्वथा प्रदेशानां क्षयाभावात्, तथाऽव्ययोऽप्यहं कतिपयानामपि च व्ययाभावात्, किमुक्तं भवति ?—

अवस्थितोऽप्यहं—नित्योऽप्यहम्, असङ्ख्येयप्रदेशिता हि न कदाचनपि व्यपैति अतो नित्यताऽभ्युपगमेऽपि न दोषः, तथा 'उवओगड्डयाए'ति विविदविषयानुपयोगानाश्रित्या-नेकभूतभावभक्तिकोऽप्यहम्, अतीतानागतयोर्हि कालयोर्नेकविषयबोधानामात्मनः कथञ्चिद-भिन्नानां भूतत्वाद् भावित्वाच्चेत्यनित्यपक्षोऽपि न दोषायेति ।

'एवं जहा रायप्पसेणइज्जे'इत्यादि, अनेन च यत्सूचितं तस्यार्थलेशो दृश्यते—यथा देवा-नांप्रियाणामन्तिके बहवो राजेश्वरतलवरादयस्त्यक्त्वा हिरण्यसुवर्णादि मुण्डा भूत्वाऽगा-

रादनगारितां प्रव्रजन्ति न खलु तथा शक्नोमि प्रव्रजितुमितीच्छाम्यहमणुव्रतादिकं गृहिधर्मं
भगवदन्तिके प्रतिपत्तुं, ततो भगवानाह—यथासुखं देवानांप्रिय ! मा प्रतिबन्धोऽस्तु, ततस्तमसौ
प्रत्यपद्यत इति ॥

शतकं-१८ उद्देशकः-१० समाप्तः

॥ १ ॥

अष्टादशशतवृत्तिर्विहिता वृत्तानि वीक्ष्य वृत्तिकृताम् ।

प्राकृतनरो ह्यदृष्टं न कर्म कर्तुं प्रभुर्भवति ॥

शतकं-१८ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता भगवतीअङ्गसूत्रे
अष्टादशशतकस्य अभयदेवसूरि विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-१९

वृ. व्याख्यातमष्टादशशतम्, अथावसरायातमेकोनविंशतितमं व्याख्यायते, तत्र
चादावेवोद्देशकसङ्ग्रहाय गाथा—

मू. (७५८) लेस्सा य १ गळ्म २ पुढवी ३ महासवा ४ चरम ५ दीव ६

भवणा ७ य । निव्वत्ति ८ करण ९ वणचरसुरा १० य एगूणवीसइमे ।

वृ. 'लेस्से'त्यादि, तत्र 'लेस्सा य'ति लेश्याः प्रथमोद्देशके वाच्या इत्यसौ लेश्योद्देशक
एवोच्यते, एवमन्यत्रापि १ चशब्दः समुच्चये, 'गळ्म'ति गर्भाभिधायको द्वितीयः २ ।

'पुढवि'ति पृथिवीकायिकादिवक्तव्यतार्थस्तृतीयः ३ 'महासव'ति नारका महाश्रवा
महाक्रिया इत्याद्यर्थपरश्चतुर्थः ४ । 'चरम'ति चरमेभ्योऽल्पस्थितिकेभ्यो नारकादिभ्यः परमा—

महास्थितयो महाकर्मतरा इत्याद्यर्थप्रतिपादनार्थपञ्चमः ५, 'दीव'ति द्वीपाद्यभिधानार्थषष्ठः ६ ।

'भवणा य'ति भवनाद्यर्थभिधानार्थ सप्तमः ७ 'निव्वत्ति'ति निर्वृत्ति—निष्पत्ति
शरीरादेस्तदर्थोऽष्टमः ८ । 'रण'ति करणार्थो नवमः ९ 'वणचरसुरा य'ति वनचरसुरा—व्यन्तरा
देवास्तद्वक्तव्यतार्थो दशम इति १० ।

—: शतकं-१९ उद्देशकः-१ :—

मू. (७५९) रायगिहे जाव एवं वयासी—कति णं भंते ! लेस्साओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा !

छल्लेसाओ पन्नत्ताओ, तंजहा—एवं जहा पन्नवणाए चउत्थो लेसुद्देसओ भाणियव्वो निरवसेसो ।
सेवं भंते २ ॥

वृ. तत्र प्रथमोद्देशकस्तावद्व्याख्यायते, तस्य चेदमादिसूत्रम्—'रायगिहे'इत्यादि 'पन्नवणाए
चउत्थो लेसुद्देसओ भाणियव्वो'ति प्रज्ञापनायाश्चतुर्थो लेश्यापदस्य सप्तदशस्योद्देशको लेश्योद्देशक
इह स्थाने भणितव्यः, स च—'कण्हलेसा जाव सुक्कलेसा' इत्यादिरिति

शतकं-१९ उद्देशकः-१ समाप्तः

—: शतकं-१९ उद्देशकः-२ :—

वृ. अथ लेश्याऽधिकारवानेव द्वितीयस्तस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (७६०) कति णं भंते ! लेस्साओ प० ? एवं जहा पन्नवणाए गब्भुदेसो सो चेव निरवसेसो भाणियच्चो । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

वृ. 'कइ ण' मित्यादि, 'एवं जहा पन्नवणाए' इत्यादि, 'एवम्' अनेन क्रमेण यथा प्रज्ञापनायां गर्भोद्देशके—गर्भसूत्रोपलक्षितोद्देशके सप्तदशपदस्य षष्ठे सूत्रं तथेह वाच्यं ।

तत्पूनाधिकत्वपरिहारार्थमाह—स एव गर्भोद्देशको निरवशेष भणितव्य इति, अनेन च यत्सूचितं तदिदं—'गोयमा ! छल्लेस्साओ पन्नत्ताओ, तंजहा—कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा, मणुस्साणं भंते ! । कइ लेस्साओ प०, छल्लेस्साओ प०—कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा' इत्यादीति ।

यानि च सूत्राण्याश्रित्य गर्भोद्देशकोऽयमुक्तस्तानीमानि—कण्हलेस्से णं भंते ! मणुस्से कण्हलेस्सं गब्भं जणेज्जा ?, हंता गोयमा ! जणेज्जा ।

कण्हलेस्से णं भंते ! मणुसे नीललेसं गब्भं जणेज्जा ? हंता गोयमा ! जणेज्जा' इत्यादीति ॥

शतक-१९ उद्देशकः-२ समाप्तः

—शतकं-१९ उद्देशकः-३ :-

वृ. द्वितीयोद्देशके लेश्या उक्तास्तद्युक्ताश्च पृथिवीकायिकादित्वेनोत्पद्यन्त इति पृथिवीकायिकादयस्तृतीये निरूप्यन्त इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७६१) रायगिहे जाव एवं वयासी सिय भंते ! जाव चत्तारि पंच पुढविकाइया एगयओ साधारणसरीरं बंधंति एग० २ तओ पच्छा आहारेति वा परिणामेति वा सरीरं वा बंधंति ?, नो इण्डे समड्डे, पुढविकाइयाणं पत्तेयाहारा पत्तेयपरिणामा पत्तेयं सरीरं बंधंति प० २ ततो पच्छा आहारेति वा परिणामेति वा सरीरं वा बंधंति १ ।

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति लेस्साओ प० ?, गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ प० तं०—कण्हलेस्सा नील० काउ० तेउ० २ ।

ते णं भंते ! जीवा किं सम्मदिड्डी मिच्छादिड्डी सम्मामिच्छादिड्डी ?, गोयमा ! नो सम्मदिड्डी मिच्छादिड्डी नो सम्मामिच्छादिड्डी ३, ते णं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी ?, गोयमा ! नो नाणी अन्नाणी, नियमा दुअन्नाणी, तं०—मइअन्नाणी य सुयअन्नाणी य ४ ।

ते णं भंते ! जीवा किं मणजोगी वयजोगी कायजोगी ?, गोयमा ! नो मणजोगी नो वयजोगी कायजोगी ५, ते णं भंते ! जीवा किं सागारोवउत्ता अनागारोवउत्ता ?, गोयमा ! सागारोवउत्तावि अनागारोवउत्तावि ६ ।

ते णं भंते ! जीवा किमाहारमाहारेति ?, गोयमा ! दब्बओ णं अनंतपदेसियाइं दब्बाइं एवं जहा पन्नवणाए पढमे आहारुदेसए जावसव्वप्पणयाए आहारमाहारेति ७, ते णं भन्ते ! जीवा जमाहारेति तं चिज्जंति जं नो आहारेति तं नो चिज्जंति चित्रे वा से उद्दाइ पलिसप्पति वा ?, हंता गोयमा ! ते णं जीवा जमाहारेति तं चिज्जंति जं नो चिज्जंति चित्रे वा से उद्दाइ पलिसप्पति वा ?, हंता गोयमा ! ते णं जीवा जमाहारेति तं चिज्जंति जं नो जाव पलिसप्पति वा ८ ।

तेसि णं भंते ! जीवाणं एवं सन्नाति वा पन्नाति वा मणोति वा वईइ वा अहे णं आहरमाहा रेमो ?, नो तिण्डे स० आहरेति पुण ते तेसि ९, तेसि णं भंते ! जीवाणं एवं सन्ना० जाव वीयीति

वा अम्हे णं इड्डाणिडे फासेयरे वेदेमो पडिसंवेदेमो ?, नो ति० पडिसंवेदेति पुण ते १० ।

ते णं भंते ! जीवा किं पाणाइवाए उवक्खाइजंति मुसावाए अदित्रा० जाव मिच्छादंसणसल्ले उवक्खाइजंति ?, गोयमा ! पाणाइवाएवि उवक्खाइजंति जाव मिच्छादंसणसल्लेवि उवक्खाइजंति, जेसंपि णं जीवाणं ते जीवा एवमाहिजंति तेसिंपि णं जीवाणं नो विज्जाए नाणत्ते ११ । ते णं भंते जीवा कओहिंतो उवव० किं नेरइएहिंतो उववजंति ? एवं जहा वक्कंतीए पुढविकाइयाणं उववाओ तहा भाणियव्वो १२ ।

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति समुग्घाया प० ?, गोयमा ! तओ समुग्घाया प०, तं०—वेयणासमुग्घाए कसाय० मारणंतियस० । ते णं भंते ! जीवा मारणंतियसमुग्घाएणं किं समोहया मरंति असमोहया मरंति ?, गोयमा ! समोहया मरंति असमोहयावि मरंति ॥ ते णं भंते ! जीवा अनंतरं उव्वट्ठिता कहिं गच्छंति कहिं उववजंति ?, एवं उव्वट्ठणा जहा वक्कंतीए १२ ।

सिय भंते ! जाव चत्तारि पंच आउक्काइया एगयओ साहाणसरीरं बंधंति एग० २ तओ पच्छा आहारेति एवं जो पुढविकाइयाणं गमो सो चेव भाणियव्वो जाव उव्वट्ठंति नवरं ठिती सत्तवाससहस्साइ उक्कोसेणं सेसं तं चेव ।

सिय भंते ! जाव चत्तारि पंच तेउक्काइया एवं चेव नवरं उववाओ ठिती उव्वट्ठणा य जहा पन्नवणाए सेसं तं चेव । वाउकाइयाणं एवं चेव नाणत्तं नवरं चत्तारि समुग्घाया ।

सिय भंते ! जाव चत्तारि पंच वणस्सइकाइयापुच्छा, गोयमा ! नो तिण्डे समट्ठे, अनंता वणस्सइकाइया एगयओ साहारणसरीरं बंधंति एग० २ तओ पच्छा आहारेति वा परि० २ सेसं जहा तेउकाइयाणं जाव उव्वट्ठंति नवरं आहारओ नियमं छदिसिं, ठिती जहव्रेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं, सेसं तं चेव ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, इह चेयं द्वारगाथा क्वचिद् दृश्यते—

॥ १ ॥ "सिय लेसदिट्ठिणाणे जोगुवओगे तहा किमाहारो ।

पाणाइवाय उप्पायठिई समुग्घायउव्वट्ठी ॥"

अस्याश्चार्थो वनस्पतिदण्डकान्तोद्देशकार्थाधिगमावगम्य एव, तत्र स्याद्द्वारे 'सिय'ति स्याद्-भवेदयमर्थः, अथवा प्रायः पृथिवीकायिकाः प्रत्येकं शरीरं बध्नन्तीति सिद्धं, किन्तु 'सिय'ति स्यात् कदाचित् 'जाव चत्तारि पंच पुढविकाइय'ति चत्वारः पञ्च वा यावत्करणाद् द्वौ वा त्रयो वा उपलक्षणत्वाच्चास्य बहुतरा वा पृथिवीकायिका जीवाः ।

'एगओ'ति एकत एकीभूय संयुज्येत्यर्थः 'साहारणसरीरं बंधंति'ति बहूनां सामान्यशरीरं बध्नन्ति, आदितस्तत्प्रायोग्यपुद्गलग्रहणतः, 'आहारेति व'ति विशेषाहारपेक्षया सामान्याहारस्याविशिष्टशरीरबन्धनसमय एव कृतत्वात् 'सरीरं वा बंधंति'ति आहारितपरिणामितपुद्गलैः शरीरस्य पूर्वबनधापेक्षया विशेषतो बन्धं कुर्वन्तीत्यर्थः, नायमर्थ समर्थो, यतः पृथिवीकायिकाः प्रत्येकाहाराः प्रत्येकपरिणामाश्चातः प्रत्येकं शरीरं बध्नन्तीति तत्प्रायोग्यपुद्गलग्रहणतः, ततश्चाहारयन्तीत्यादि एतच्च प्राग्वदिति ।

किमाहारद्वारे—'एवं जहा पन्नवणा पढमे आहारुद्देसए'ति एवं यथा प्रज्ञापनायाम-ष्टाविंशतितमपदस्य रथमे आहाराभिधायकोद्देशके सूत्रं यथेह वाच्यं, तच्चैवं—'खेत्तओ असंखेज्ज-

पएसोगाढाई कालतो अन्नयरकालद्वितीयाई भावओ वन्नमंताई गंधमंताई रसमंताई फास-
मंताई' इत्यादीति 'तं चिज्जइ'ति तत्-पुद्गलजातं शरीरेन्द्रियतया परिणमतीत्यर्थः 'चिन्ने वा से
उद्दाइ'ति चीर्णं च-आहारितं सत्तत् पुद्गलजातम् 'अपद्रवति' अपयाति विनश्यतीति मलवत्
सारश्चास्य शरीरेन्द्रियतया परिणमति, एतदेवाह-'पलिसप्पइ व'ति परिसर्पति च परि-समन्ता-
द्गच्छति, एवं सन्नाइ वति 'एवं' वक्ष्यमाणोल्लेखेन 'सज्झा' व्यावहारिकार्थावग्रहरूपा मति
प्रवर्तत इति शेषः, 'पन्नाइ व'ति प्रज्ञा-सूक्ष्मार्थविषया मतिरेव, 'मणोइ व'ति मनोद्रव्यस्वभावं,
'वईइ व'ति वाग् द्रव्यश्रुतरूपा ।

प्राणातिपातादिद्वारे-'पाणाइवाए उवक्खाइज्जती'त्यादि प्राणातिपाते स्थिता इति शेषः
प्राणातिपातवृत्तय इत्यर्थः, उपाख्यायन्ते-अभिधीयन्ते, यश्चेह वचनाद्यभावेऽपि पृथिवीकायिकानां
मृषावादादिभिरुपाख्यानं तन्मृषावादाद्यविरतिमाश्रित्योच्यत इति, अथ हन्तव्यादिजीवानां का
वार्ता ? इत्याह-'जेसिंपि ण'मित्यादि, येषामपि जीवानामतिपातादिविषयभूतानां प्रस्ता-
वात्पृथिवीकायिकानामेव सम्बन्धिनाऽतिपातादिना 'ते जीव'ति ते-अतिपातादिकारिणो जीवाः
'एवमाहिज्जंति'ति अतिपातादिकारिण एते इत्याख्यायन्ते, तेषामपि जीवानामतिपाता-
दिविषयभूतानां न केवलं धातकानां 'नो' नैव 'विज्ञातम्' अवगतं 'नानात्वं' भेदो यदुत वयं
वध्यादय एते तु वधकादय इत्यमनस्कत्वात्तेषामिति ॥

उत्पादद्वारे-'एवं जहा वक्कतीए' इत्यादि, इह व व्युत्क्रान्ति प्रज्ञापनायाः षष्ठं पदं, अनेन
च यत्सूचितं तदिदं-'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो
उववज्जंति देविहिंतो उववज्जंति ? , गोयमा ! नो नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो
उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति देवेहिंतो उव्वज्जंति' ॥

समुद्घातद्वारे-'समोहयावि'ति समुद्घाते वर्तमानाः कृतदण्डा इत्यर्थः 'असोमहयावि'ति
दण्डादुपरता अकृतसमुद्घाता वा ।

उद्धर्तनाद्वारे-'एव उव्वट्ठणा जहा वक्कतीए'ति, अनेन चेदं सूचितं-'किं नेरइएसु जाव
देवेसु ? , गोयमा ! नो नेरइएसु उववज्जंति तिरिक्खजोणिएसु उव० मणुस्सेसु उववज्जंति नो
देवेसु उववज्जंति'ति ।

तेजस्कायिकदण्डके 'नवरं उववाओ ठिई उव्वट्ठणा य जहा पन्नवणाए'ति, इह स्यादा-
दिद्वाराणि पृथिवीकायिकदण्डकवद्वाच्यानि, उत्पादादिषु पूर्वविशेषोऽसति स च प्रज्ञापनायामिवेह
द्रष्टव्यः, स चैवमर्थतः-तेषामुपपातस्तिर्यग्मनुष्येभ्य एव स्थितिस्तूकृत्यऽहोरात्रत्रयंतत उद्वृत्तास्तु
ते तिर्यक्ष्वेवोत्पद्यन्ते, यथा चेहोत्पादविशेषोऽस्ति तथा लेश्यायामपि यतस्तेजसोऽप्रशस्तलेश्या
एव, पृथिवीकायिकास्त्वाद्यचतुर्लेश्याः, यच्चेदमिह न सूचितं तद्विचित्रत्वात्सूत्रगतरेति ।

वायुकायदण्डके 'चत्तारि समुग्घाय'ति पृथिव्यदीनामाधायः समुद्घाताः वायूनां तु
वेदनाक्रषायमारणान्तिकवैक्रियलक्षणाश्चत्वारः समुद्घाताः संभवन्ति तेषां वैक्रियशरीरस्य
सम्भवादिति । वनस्पतिकायदण्डके 'नवरं आहारो नियमं छद्दिसि'ति यदुक्तं तन्नावगम्यते
लोकान्तनिष्कु-टान्याश्रित्य त्रिदिगादेरप्याहारस्य तेषां सम्भवाद् बादरनिगोदान् वाऽऽश्रित्येद-
मवसेयं, तेषां पृथिव्याद्याश्रितत्वेन षडदिक्काहारस्यैव सम्भवादिति ॥ अथैषामेव पृथिव्यादी-
नामवगाहनाऽल्पत्वादिनिरूपणायाह-

मू. (७६२) एसि णं भंते ! पुढविकाइयाणं आउतेउवाउवणस्सइकाइयाणं सुहुमाणं बादराणं पज्जत्ताणं अपज्जत्ताणं जाव जहन्नुक्कोसियाए ओगाहणाए कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा सुहुमनिओयस्स अपज्जत्तस्स जहन्निया ओगाहणा १ ।

सुहुमवाउक्काइयस्स अपज्जत्तगस्स जहन्निया ओगाहणा असंखेज्जगुणा २ सुहुमतेऊअपज्जत्तस्स जह० ओगाहणा असंखेज्जगुणा ३ सुहुमआऊअपज्ज० जह० असं० ४ सुहुमपुढविकाइयस्स अपज्जत्त० जहन्निया ओगाहणा असंखेज्जगुणा ५ ।

बादरवाउकाइयस्स अपज्जत्तगस्स जहन्निया ओगाहणा असंखेज्जगुणा ६ बादरतेऊअपज्जत्तजहन्निया ओगाहणा असंखेज्जगुणा ७ बादरआउअपज्जत्तजहन्निया ओगा० असंखे० ८ ।

बादरपुढवीकाइयअपज्जत्त जहन्निया ओगाहणा असंखेज्जगुणा ९ पत्तेयसर्रीबादरवणस्सइकाइयस्स बादरनिओयस्स एसि णं पज्जत्ताणं एसि णं अपज्जत्ताणं जहन्निया ओगाहणा दोणहवि तुल्ला असंखे० १०-११ ।

सुहुमनिगोयस्स पज्जत्तगस्स जहन्निया ओगाहणा असं० १२ तस्सेव अपज्जत्तगस्स उक्कोसि० ओगा० विसेसा १३ तस्स चेव अपज्जत्तगस्स उक्को० ओगा० विसेसा० १४ ।

सुहुमवाउकाइयस्स पज्जत्तग० जह० ओगा० असं० १५ तस्स चेव अपज्जत्तगस्स उक्कोसिया ओगाहणा विसे० १६ तस्स चेव पज्जत्तगस्स उक्का विसे० १७ एवं सुहुमतेऊक्काइयस्सवि १८-१९-२० एवं सुहुमआउक्काइयस्सवि २१-२२-२३ एवं सुहुमपुढविकाइयस्स विसेसा २४-२५-२६ एवं बादरवाउकाइयस्स वि० २७-२८-२९ एवं बायरतेऊकाइयस्स वि० ३०-३१-३२ एवं बादरआउकाइयस्स वि० ३३-३४-३५ एवं बादरपुढविकाइयस्स वि० ३६-३७-३८ । सव्वेसिं ति विहेणं गमेणं भाणियव्वं, बादरनिगोयस्स पज्जत्तगस्स जहन्निया ओगाहणा असंखेज्जगुणा ३९ तस्स चेव अपज्जत्तगस्स उक्कोसिया ओगाहणा विस० ४० ।

तस्स चेव पज्जत्तगस्स उक्कोसिया ओगाहणा विसेसाहिया ४१ पत्तेयसर्रीबादरवणस्सइकाइयस्स पज्जत्तगस्स ज० ओगा० असं० ४२ तस्स चेव अपज्जत्त० उक्को० ओगाहणा असं० ४३ तस्स चेव पज्ज० उ० ओगा० असं० ४४ ।

वृ. 'एसिण'मित्यादि, इह किल पृथिव्यप्तेजोवायुनिगोदाः प्रत्येकं सूक्ष्मबादरभेदाः एवमेते दशैकादशश्च प्रत्येकवनस्पति एते च प्रत्येकं पर्याप्तकापर्याप्तकभेदाः २२ तेऽपि जघन्योत्कृष्टावगाहना इत्येवं चतुश्चत्वारिंशति जीवभेदेषु स्तोकादिपदव्यासेनावगाहना व्याख्येया ।

स्थापना चैवं—पृथिवीकायस्याधः सूक्ष्मबादरपदे तयोरधः प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तपदे तेषामधः प्रत्येकं जघन्योत्कृष्टावगाहनेति, एवमप्यायिकादयोऽपि स्थाप्याः, प्रत्येकवनस्पतेश्चाधः पर्याप्तपर्याप्तपदद्वयंतयोरधः प्रत्येकं जघन्योत्कृष्टावावगाहनेति, इह च पृथिव्यादीनामङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रावगाहनत्वेऽप्यसङ्ख्येयभेदत्वादङ्गुलासङ्ख्येयभागस्येतेतरापेक्षयाऽसङ्ख्येयगुणत्वं न विरुध्यते

प्रत्येकशरीरवनस्पतीनां चोत्कृष्टाऽवगाहना योजनसहं समधिकमवगन्तव्येति । पृथिव्यादीनां येऽवगाहनाभेदास्तेषां स्तोक्त्वाद्युक्तम्, अथ कायमाश्रित्य तेषामेवेतेतरापेक्षया सूक्ष्मत्वनिरूपणायाह—

मू. (७६३) एयस्स णं भंते ! पुढविकाइयस्स आउक्काइयस्स तेऊ० वाऊ० वणस्सइकाइयस्स कयरे काये सव्वसुहुमे कयरे काए सव्वसुहुमतराए ?, गोयमा ! वणस्सइकाइए सव्वसुहुमे वणस्सइकाइए सव्वसुहुमतराए २, एयस्स णं भंते ! पुढविकाइयस्स आउक्काइ तेउ० वाउक्काइयस्स कयरे काये सव्वसुहुमे कयरे काये सव्वसुहुमतराए ?, गोयमा ! वाउकाए सव्वसुहुमे वाउक्काये सव्वसुहुमतराए २ ।

एयस्स णं भंते ! पुढविकाइयस्स आउक्काइयस्स तेउकाइयस्स कयरे काये सव्वसुहुमे कयरे काए सव्वसुहुमतराए ?, गोयमा ! तेउक्काए सव्वसुहुमे तेउकाए सव्वसुहुमतराए ३, एयस्स णं भंते ! पुढविकाइयस्स आउक्काइयस्स कयरे काए सव्वसुहुमे कयरे काये सव्वसुहुमतराए ?, गोयमा ! आउक्काए सव्वसुहुमे आउक्काए सव्वसुहुमतराए ४ ।

एयस्स णं भंते ! पुढविकाइयस्स आउ० तेउ० वाउ० वणस्सइकाइयस्स कयरे काये सव्वबादरे कयरे काये सव्वबादरतराए ?, गोयमा ! वणस्सइकाये सव्वबादरे वणस्सइकाये सव्वबादरतराए १, एयस्स णं भंते ! पुढविकाइयस्स आउक्काइ० तेउक्काइय० वाउक्काइयस्स कयरे काए सव्वबादरे कयरे काए सव्वबादरतराए ?, गोयमा ! पुढविकाए सव्वबादरे पुढविकाए सव्वबादरतराए २ ।

एयस्स णं भंते ! आउक्काइयस्स तेऊकायस्स वाउकाइयस्स कयरे काए सव्वबादरे कयरे काए सव्वबादरतराए ?, गोयमा ! आउक्काए सव्वबादरे आउक्काए सव्वबादरतराए ३, एयस्स णं भंते ! तेउकाइयस्स वाउक्काइयस्स कयरे काए सव्वबादरे कयरे काए सव्वबादरतराए ?, गोयमा ! तेउक्काए सव्वबादरे तेउक्काए सव्वबादरतराए ४ ॥

केमहालए णं भंते ! पुढविसरीरे पन्नत्ते ?, गोयमा ! अनंताणं सुहुमवणस्सइकाइयाणं जावइया सरीरा से एगे सुहुमवाउसरीरे असंखेज्जाणं सुहुमवाउसरीराणं जावतिया सरीरा से एगे सुहुमतेऊसरीरे, असंखेज्जाणं सुहुमतेऊकाइयसरीराणं जावतिया सरीरा से एगे सुहुमे आऊसरीरे, असंखेज्जाणं सुहुमआउक्काइयसरीराणं जावइया सरीरा से एगे सुहुमे पुढविसरीरे, असंखेज्जाणं सुहुमपुढविकाइयसरीराणं जावइया सरीरा से । एगे बादरवाउसरीरे, असं० बादरवाउक्काइयाणं जावइया सरी० से एगे बादरतेऊसरीरे, असंखेज्जाणं बादरतेउकाइयाणं जावया सरीरा से एगे बादरआउसरीरे, असंखेज्जाणं बादरआउ० जावतिया सरीरा से एगे बादरपुढविसरीरे, एमहालए णं गोयमा ! पुढविसरीरे पन्नत्ते ॥

वृ. 'एयस्से'त्यादि, 'कयरे काए'ति कतरो जीवनिकायः 'सव्वसुहुमे'ति सर्वथा सूक्ष्मः सर्वसूक्ष्मः, अयं च चक्षुरग्राह्यतामात्रेण पदार्थान्तरमनपेक्ष्यापि स्याद् यथा सूक्ष्मो वायुः सूक्ष्मं मन इत्यत आह—'सव्वसुहुमतराए'ति सर्वेषां मध्येऽतिशयेन सूक्ष्मतरः स एव सर्वसूक्ष्मतरक इति सूक्ष्मविपरीतो बादर इति सूक्ष्मत्वनिरूपणानन्तरं पृथिव्यादीनामेव बादरत्वनिरूपणायाह—'एयस्स ण'मित्यादि ।

पूर्वोक्तमेवार्थप्रकारान्तरेणाह—'केमहालए ण'मित्यादि, 'अनंताणं सुहुमवणस्सइकाइयाणं जावइया सरीरा से एगे सुहुमवाउसरीरे'ति, इह यावद्ग्रहणेनासङ्ख्यातानि शरीराणि ग्राह्याणि अनन्तानामपि वनस्पतीनामेकादसङ्ख्येयान्तशरीरत्वाद् अनन्तानां च तच्छरीराणामभावात् प्राक्

च सूक्ष्मवनस्पत्यवगाहनाऽपेक्षया सूक्ष्मवाय्ववगाहनाया असङ्ख्यातगुणत्वेनोक्तत्वादिति, 'असंखेज्जाण'मित्यादि ।

'सुहुमवाउसरीरण'ति वायुरेव शरीरं येषां ते तथा सूक्ष्माश्च ते वायुशरीराश्च—वायुकायिकाः सूक्ष्मवायुशरीरास्तेषामसङ्ख्येयानां 'सुहुमवाउक्काइयाणं'ति क्वचित्पाठः स च प्रतीत एव, 'जावइया सरीर'ति यावन्ति शरीराणि प्रत्येकशरीरत्वात्तेषामसङ्ख्येयान्येव 'से एगे सुहुमे तेउसरीरे'ति तदेकं सूक्ष्मतेजःशरीरं तावच्छरीरप्रमाणमित्यर्थः ।

प्रकारान्तरेण पृथिवीकायिकावगाहनाप्रमाणमाह—

मू. (७६४) पुढविकाइयस्स णं भंते ! केमहालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता ? , गोयमा ! से जहानामए रत्तो चाउरंतरचक्कवट्टिस्स वन्नगपेसिया तरुणी बलवं जुगवं जुवाणी अप्पायंका वन्नओ जाव निउणसिप्पोवगया नवरं चम्मेडुदुहणमुट्टियसमाहयणिचियगत्तकाया न भण्णाति सेसं तं चेव जाव निउणसिप्पोवगया तिक्खाए वयरामईए सण्हकरणीए तिक्खेणं वइरामएणं वट्टावरएणं एगं महं पुढविकाइयं जतुगोलासमाणं गहाय पडिसाहरिय प० २ पडिसंखिविय पडि० २ जाव इणामेवत्तिकट्टितिसत्तक्खुत्तो उप्पीसेज्जा तत्थ णं गोयमा ।

अत्येगतिया पुढविकाइया आलिद्धा अत्येगइयां पुढविकाइया नो आलिद्धा अत्येगइया संघट्टिया अत्येगइयानो संघट्टिया अत्येगइया परियाविया अत्येगइया नो परियाविया अत्येगइया उदविया अत्येगइया नो उदविया अत्येगइया पिड्ढा अत्येगतिया नो पिड्ढा, पुढविकाइयस्स णं गोयमा ! इमहालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता ।

पुढविकाइएणं भंते ! अकंते समाणे केरिसियं वेदणं पच्चणुब्भवमाणे विहरति ? , गोयमा से जहानामए—केइ पुरिसे तरुणे बलवं जाव निउणसिप्पोवगए एगं पुरिसं जुव्रं जराजजरियवेहं जावदुब्बलं किलंतं जमलपाणिणा मुट्टाणंसि अभिहणिज्जा से णं गोयमा ! पुरिसे तेण पुरिसेणं जमलपाणिणा मुट्टाणंसि अभिहए समाणे केरिसियं वेदणं पच्चणुब्भवमाणे विहरति ? , अनिड्डं समणाउसो ! —

—तस्स णं गोयमा ! पुरिसस्स वेदणाहिंत्तो पुढविकाइए अकंते समाणे एत्तो अनिड्डतरियं चेव अकंततरियं जाव अमणामतरियं चेव वेदणं पच्चणुब्भवमाणे विहरति । आउयाए णं भंते ! संघट्टिए समाणे केरिसियं वेदणं पच्चणुब्भवमाणे विहरति ? , गोयमा ! जहा पुढविकाइए एवं चेव, एवं तेऊयाएवि, एवं वाऊयाएवि, एवं वणस्सइकाएवि जाव विहरति सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'पुढवी'त्यादि, 'वन्नगपेसिय'ति चन्दनपेषिका तरुणीति प्रवर्द्धमानवयाः 'बलवं'ति सामर्थ्यवती 'जुगवं'ति सुषमदुष्पमादिविशिष्टकावती 'जुवाणि'ति वयःप्राप्ता 'अप्पायंक'ति त्याद्यप्यधीतं तदिह न वाच्यं, एतस्य विशेषणस्य स्त्रिया असम्भवात् ।

अत एवाह—'चम्मेडुदुहणमुट्टियसमाहयनिचियगत्तकाया न भन्नइ'ति, तत्र च चर्मैकादीनि व्यायामक्रियायामुपकरमानि तैः समाहतानि व्यायामप्रवृत्तावत एव निचितानि च—घनीभूतानि गात्राणि—अङ्गानि यत्र स तथा तथाविधः कायो यस्याः सा तथेति ।

'तिक्खाए'ति परुषायां 'वइरामई'ति वज्रमय्यां सा हि नीरन्द्रा कठिना च भवति सण्हकरणीए'ति श्लक्ष्णानि—चूर्णरूपाणि द्रव्याणि क्रियन्ते यस्यां सा श्लक्ष्णकरणी—पेषणशिला

तस्यां 'चट्टावरणं'ति वर्तकवरेण-लोष्टकप्रधानेन 'पुढविकाइयं'ति पृथिवीकायिकसमुदयं 'जतुगोलासमाणं'ति डिम्बरूपक्रीडनकजतुगोलकप्रमाणं नीतिमहान्तमित्यर्थ 'पडिसाहरि'त्यादि इह प्रतिसंहरणं शिलायाः शिलापुत्रकाद्य संहत्य पिण्डीकरणं प्रतिसङ्क्षेपणं तु शिलायाः पततः संरक्षणं ।

'अल्थेगइय'ति सन्ति 'एके' केचन 'आलिद्ध'ति आदिग्धाः शिलायां शिलापुत्रके वा लग्नाः 'संघट्टिय'ति सङ्घर्षिताः 'परिताविय'ति पीडिताः 'उद्विय'ति मारिताः, कथम्? यतः 'पिड्ड'ति पिष्टाः 'एमहालिय'ति एवमहतीति महती चातिसूक्ष्मेति भावः यतो विशिष्टायामपि पेषणसामग्रया केचिन्न पिष्टा नैव च छुत्ता अपीति ।

'अल्थेगइया संघट्टिय'ति प्रागुक्तं सङ्घट्टश्चाक्रमणभेदोऽत आक्रान्तानां पृथिव्यादीनां चाध्शी वेदना भवति ततप्ररूपणायाह-'पुढवी'त्यादि, 'अक्कंते समाणे'ति आक्रमणे सति 'जमल-पाणिण'ति मुष्टिनेति भावः 'अनिद्धं समणाउसो !'ति गौतमवचनम् 'एत्तो'ति उक्तलक्षणाया वेदनायाः सकाशादिति ॥

शतक-१९ उद्देशकः-३ समाप्तः

— शतक-१९ उद्देशकः-४ :—

वृ. पृथिवीकायिकादयो महावेदना इति तृतीयोद्देशकेऽभिहितं, चतुर्थे तु नारकादयो महावेदनादिधर्म्मैर्निरूप्यन्त इत्येवंसंबद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७६५) सिय भंते ! नेरइया महासवा महाकिरिया महावेयणा महानिज्जरा ? गोयमा नो तिण्ठे समट्ठे १ सिय भंते ! नेरइया महासवा महाकिरिया महावेयणा अप्पनिज्जरा ? हंता सिया २, सिय भंते ! नेरइया महासवा महाकिरिया अप्पवेयणा महानिज्जरा ?, गोयमा ! नो तिण्ठे समट्ठे ३ । सिय भंते ! नेरइया महासवा महाकिरिया अप्पवेदणा अप्पनिज्जरा ?, गोयमा ! नो तिण्ठे समट्ठे ४, सिय भंते ! नेरइया महासवा अप्पकिरिया महावेदणा महानिज्जरा ?, गोयमा नो तिण्ठे समट्ठे ५ ।

सिय भंते ! नेरइया महासवा अप्पकिरिया महावेयणा अप्पनिज्जरा ?, गोयमा ! नो तिण्ठे समट्ठे ६, सिय भंते ! नेरतिया महासवा अप्पकिरिया अप्पवेदणा महानिज्जरा ?, नो तिण्ठे समट्ठे, सिय भंते ! नेरतिया महासवा अप्पकिरिया अप्पवेदणा अप्पनिज्जरा ?, नो तिण्ठे समट्ठे ८ । सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा महाकिरिया महावेदणा महानिज्जरा ?, नो तिण्ठे समट्ठे ९, सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा महाकिरिया महावेदणा अप्पनिज्जरा ?, नो तिण्ठे समट्ठे १०, सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा महाकिरिया अप्पवेयणा महानिज्जरा ?, नो तिण्ठे समट्ठे ११ ।

सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा महाकिरिया अप्पवेदणा अप्पनिज्जरा ?, नो तिण्ठे समट्ठे १२, सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा अप्पकिरिया महावेयणा महानिज्जरा ? नो तिण्ठे समट्ठे १३, सिय भंते ! नेरतिया अप्पासवा अप्पकिरिया महावेदणा अप्पनिज्जरा ?, नो तिण्ठे समट्ठे १४ ।

सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा महानिज्जरा ?, नो तिण्ठे समट्ठे १५, सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ?, नो तिण्ठे समट्ठे १६, एते सोलस भंगा ।

सिय भंते ! असुरकुमारा महासवा महाकिरिया महावेदणा महानिज्जरा ?, नो तिण्डे समडे, एवं चउत्थो भंगो भाणियव्वो । सेसा पन्नरस भंगा खोडेयव्वा, एवं जाव थणियकुमारा ।

सिय भंते ! पुढविकाइया महासवा महाकिरिया महावेयणा महानिज्जरा ? हंता, एवं जाव सिया भंते ! पुढविकाइया अप्पासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा ? हंता सिया, एवं जाव मणुस्सा, वाणंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'सिय भंते' इत्यादि, 'सिय' ति 'स्यु': भवेयुर्नैरयिका महाश्रवा: प्रचुरकर्मवन्धनात् महाक्रिया: कायिक्यादिक्रियाणां महत्वात् महावेदना वेदनायास्तीव्रत्वात् महानिज्जरा: कर्मक्षपण-बहुत्वात्, एषां च चतुर्णां पदानां षोडश भङ्गा भवन्ति, एतेषु च नारकाणां द्वितीयभङ्गकोऽ-नुज्ञातस्तेषामाश्रवादित्रयस्य महत्वात् कर्मनिज्जरायास्त्वल्पत्वात्, शेषाणां तु प्रतिषेधः ।

असुरादिदेवेषु चतुर्थभङ्गोऽनुज्ञातः, तेहि महाश्रवा महाक्रयाश्च विशिष्टाविरतियुक्तत्वात् अल्पवेदनाश्च प्रायेणासातोदयाभावात् अल्पनिज्जराश्च प्रायोऽशुभपरिणामत्वात्, शेषास्तु निषेधनीयः, पृथिव्यादीनां तु चत्वार्यपि पदानि तत्परिणतेर्विचित्रत्वात् स्वयंभिवाराणीति षोडशापि भङ्गा भवन्तीति, उक्तञ्च-

॥ १ ॥

“दीएण उ नेरइया होंति चउत्थेण सुरगणा सव्वे ।

ओरालसरीरा पुण सव्वेहि पएहिं भणियव्वा ॥” इति

शतक-१९ उद्देशक:-४ समाप्तः

—: शतक-१९ उद्देशक:-५:—

वृ. चतुर्थे नारकादयो निरूपिताः पञ्चमेऽपि त एव भङ्गयन्तरेण निरूप्यन्त इत्येवंसम्बद्ध-स्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (७६६) अत्थि णं भंते ! चरिमावि नेरतिया परमावि नेरतिया ?, हंता अत्थि, से नूनं भंते ! चरमेहिंतो नेरइएहिंतो परमा नेरइया महाकम्मतराए चेव महस्सवतराए चेव महावेय-णतराए चेव परमेहिंता वा नेरइएहिंता वा चरमा नेरइया अप्पकम्मतराए चेव अप्पकिरियतराए चेव अप्पासवतराए चेव अप्पवेयणतराए चेव ?, हंता गोयमा ! चरमेहिंतो नेरइएहिंतो परमा जाव महावेयणतराए चेव परमेहिंता वा नेरइएहिंता चरमा नेरइया जाव अप्पवेयणतरा चेव ।

से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव अप्पवेयणतरा चेव ?, गोयमा ! ठित्तिं पडुच्च, से तेण्डेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव अप्पवेदणतरा चेव ।

अत्थि णं भंते ! चरमावि असुरकुमारा परमावि असुरकुमारा ?, एवं चेव, नवरं विवरीयं भाणियव्वं, परमा अप्पकम्मा चरमा महाकम्मा, सेसं तं चेव जाव थणियकुमारा ताव एवमेव, पुढविकाइया जावमणुस्सा एवं जहा नेरइया, वाणमंतरजोइसिय वेमाणिया जहा असुरकुमारा

वृ. 'अत्थि णं' इत्यादि, 'चरमावि' ति अल्पस्थितयोऽपि 'परमावि' ति महास्थितयोऽपि, 'ठिइ पडुच्च' ति येषां नारकाणां महती स्थितिस्ते इतरेभ्यो महाकर्मतरादयोऽशुभकर्मपिक्षया भवन्ति, येषां त्वल्पा स्थितिस्ते इतरेभ्योऽल्पकर्मतरादयो भवन्तीति भावः ।

असुरसूत्रे 'नवरं विवरीयं' ति पूर्वोक्तापेक्षया विपरीतं वाच्यं, तच्चैवं—'से नूनं भंते ! चरमेहिंतो असुरकुमारेहिंतो परमा असुरकुमारा अप्पकम्मतरा चेव अप्पकिरियतरा विपरीतं

वाच्यं, तच्चैवं—‘से नूनं भंते ! चरमेहितो असुरकुमारेहितो परमा असुरकुमारा अप्पकम्पतरा चेव अप्पकिरियतरा चेवे’त्यादि, अल्पकर्मत्वं च तेषामसाताद्यशुभकर्मपेक्षं अल्पक्रियत्वं च तथाविधकायिक्या- दिकष्टक्रियाऽपेक्षं अल्पाश्रयत्वं च तथाविधकष्टक्रियाजन्यकर्मवन्धापेक्षं अत्यवेदनत्वं च पीडाभावा- पेक्षमवसेयमिति ।

‘पुढविक्काइए’त्यादि, औदारिकशरीरा अल्पस्थितिकेभ्यो महास्थितिकेभ्यो महास्थितयो महाकर्मादयो भवन्ति, महस्थितिकत्वादेव ।

वैमानिका अल्पवेदना इत्युक्तम्, अथ वेदनास्वरूपमाह—

मू. (७६७) कइविहा णं भंते ! वेदणा प० ? , गोयमा ! दुविहा वेदणा प० तं० निदा य अनिदा य । नेरइया णं भंते ! किं निदायं वेदणं वेयंति अनिदायं जहा पन्नवणाए जाव वेमाणियत्ति सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. ‘कइ’त्यादि, ‘निदा य’ति नियतं दानं—शुद्धिर्जीवस्य ‘दैप् शोधने’ इति वचनान्निदा- ज्ञानमाभोग इत्यर्थः तद्युक्ता वेदनाऽपि निदा-आभोगवतीत्यर्थः चशब्दः समुच्चये ‘अनिदा य’ति अनाभोगवती ‘किं निदायं’ति ककारस्य स्वार्थिकप्रत्ययत्वाद्निदामित्यर्थः ।

‘जहा पन्नवणाए’ति तत्र चेदमेवं—‘गोयमा ! निदायंपि वेयणं वेयंति अनिदायंपि वेयणं वेयंती’त्यादि ॥

शतक—१९ उद्देशकः—५ समाप्तः

—ः शतक—१९ उद्देशकः—६ :—

वृ. पञ्चमोद्देशके वेदनोक्ता सा च द्वीपादिषु भवतीति द्वीपादयः षष्ठे उच्यन्ते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७६८) कहि णं भंते ! दीवसमुद्दा ? केवइया णं भंते ! दीवसमुद्दा ? किंसंठिया णं भंते ! दीवसमुद्दा ? एवं जहा जीवाभिगमे दीवसमुद्दुद्देसो सो चेव इहवि जोइसियमंडिउद्देसगवज्जो भाणियच्चो जाव परिणामो जीवउववाओ जाव अनंतखुत्तो सेवं भंतेति ॥

वृ. ‘कहि ण’मित्यादि, ‘एवं जहे’त्यादि, ‘जहा’इति यतेत्यर्थः, स चैवं—‘किमागार- भावपडोयारणं भंते ! दीवसमुद्दा प० ? , गोयमा ! जंबुद्वीवाइया दीवा लवणाइया समुद्दा’इत्यादि, स च किं समस्तोऽपि वाच्यः ? , नैवमित्यत आह—‘जोइसमंडिओद्देसगवज्जो’ति ज्योतिषेन- ज्योतिष्कपरिमाणेन मण्डितो य उद्देशको द्वीपसमुद्रोद्देशकावयवविशेषस्तद्वर्जः तं विहायेत्यर्थः

ज्योतिषमण्डितोद्देशकश्चैवं—‘जंबुद्वीवेणं भंते ! कइ चंदा पभासिंसु वा पभासंति पभासिस्संति वा ? कइ सूरिया तवइंसु वा ?’ इत्यादि, स च कियदूरं वाच्यः ? इत्यत आह—‘जाव परिणामो’ति स चायं—‘दीवसमुद्दा णं भंते ! किं पुढविपरिणामा पन्नत्ता ?’ इत्यादि ।

तथा ‘जीवउववाओ’ति द्वीपसमुद्रेषु जीवोपपातो वाच्यः, स चैवं—‘दीवसमुद्देसु णं भंते सच्चपाणा ४ पुढविक्काइयत्ताए ६ उववन्नपुच्चा ? , हंता गोयमा ! असइं अदुवा’ शेषं, तु लिखित- मेवास्त इति ॥

शतकं—१९ उद्देशकः—६ समाप्तः

—: शतक-१९ उद्देशकः-७ :-

वृ. षष्ठोद्देशके द्वीपसमुद्रा उक्तास्ते च देवावासा इति देवावासाधिकारादसुरकुमाराद्यावासाः सप्तमे प्ररूप्यन्ते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७६९) केवतिया णं भंते ! असुरकुमाराभवणावाससयसहस्सा ५० ?, गोयमा ! चउसद्धिं असुरकुमाराभवमावाससयसहस्सा ५०, ते णं भंते ! किंमया ५० ?, गोयमा ! सव्वरयणामया अच्छा सण्हा जाव पडिस्वा ।

तत्थ णं बहवे जीवा य पोगला य वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उववज्जंति सासया णं ते भवणा दव्वड्डयाए वन्नपज्जवेहिं जाव फासपज्जवेहिं असासया, एवं जाव थणियकुमारावासा ।

केवतिया णं भंते ! वाणमंतरभोमेज्जनगरावाससयसहस्सा ५० ?, गोयमा ! असंखेज्जा वाणमंतरभोमेज्जनगरावाससयसहस्सा ५०, ते णं भंते ! किंया ५० ? सेसं तं चेव ।

केवतिया णं भंते ! जोइसियविमाणावाससयसहस्सा ? पुच्छा, गोयमा ! असंखेज्जा जोइसिय-विमाणावाससयसहस्सा ५०, ते णं भंते ! किंमया ५० ?, गोयमा ! सव्वफालिहामया अच्छा, सेसं तं चेव । सोहम्मे णं भंते ! कप्पे केवतिया विमाणावाससयसहस्सा ५० ?, गोयमा ! बत्तीसं विमाणावा-ससयसहस्सा, ते णं भंते ! किंमया ५० ?, गोयमा ! सव्वरयणामया अच्छा सेसं तं चेव जाव अनुत्तरविमाणा, नवरं जाण्येयव्वा जत्थ ज तेया भवणा विमाणा वा । सेवं भंते ! २ ति

वृ. 'केवइया ण'मित्यादि, 'भोमेज्जनगर'ति भूमेरन्तर्भवानि भीमेयकानि तानि च तानि नगराणि चेति विग्रहः 'सव्वफालिहामय'ति सर्वस्फटिकमयाः ॥

शतक-१९ उद्देशकः-७ समाप्तः

—: शतक-१९ उद्देशकः-८ :-

वृ. सप्तमेऽसुरादीनां भवनादीत्युक्तानि, असुरादयश्च निर्वृत्तिमन्तो भवन्तीत्यष्टमे निर्वृत्तिरुच्यते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७७०) कतिविहा णं भंते ! जीवनिव्वत्ती ५० ?, गोयमा ! पंचविहा जीवनिव्वत्ती ५०, तं०—एगिंदियजीवनिव्वत्तिए जीव पंचिंदियजीवनिव्वत्तिए, एगिंदियजीवनिव्वत्तिए णं भंते ! कतिविहा ५०—?, गोयमा ! पंचविहा ५० तं०—पुढविकाइयएगिंदियजीवनिव्वत्ति जाव वणस्सइ-काइयएगिंदियजीवनिव्वत्ती ।

पुढविकाइयएगिंदियजीवनिव्वत्ती णं भंते ! कतिविहा ५०, गोयमा ! दुविहा ५० तं०—सुहुमपुढविकाइयएगिंदियजीवनिव्वत्ती य बादरपुढवी एवं चेव एएणं अभिलावेणं भेदो जहा वड्डगबंधो तेयगसरीरस्स जावसव्वड्डसिद्धअणुत्तरोववातियकप्पातीतवेमाणियदेवं पंचिंदिय-जीवनिव्वत्ती णं भंते ! कतिविहा ५० ?, गोयमा ! दुविहा ५० तं०—पज्जत्तगसव्वड्डसिद्धअनु-त्तरोववातियजावदेवपंचिंदियजीवनिव्वत्ती य अपज्जत्तसव्वड्डसिद्धानुत्तरोववाइयजावदेव-पंचिंदियजीवनिव्वत्ती य ।

कतिविहा णं भंते ! कम्मनिव्वत्ती ५० ?, गोयमा ! अड्डविहा कम्मनिव्वत्ती ५०, तं० नाणावर-णिज्जकम्मनिव्वत्ती जाव अंतराइयकम्मनिव्वत्ती, नेरइयाणं भंते ! कतिविहा कम्मनिव्वत्ती ५० ?, गोयमा ! अड्डविहा कम्मनिव्वत्ती ५० तं०—नाणावरणिज्जकम्मनिव्वत्ती जाव

अंतराइयकम्पनिव्वत्ती, एवं जाव वेमाणियाणं ।

कतिविहा णं भंते ! सरीरनिव्वत्ती प० ?, गोयमा ! पंचविहा सरीरनिव्वत्ती प०, तं०—
ओरालियसरीरनिव्वत्ती जाव कम्पसरीरनिव्वत्ती ।

नेरइयाणं भंते ! एवं चेव एवं जाव वेमाणियाणं, नवरं नायव्वं जस्स जइ सरीराणि ।

कइविहा णं भंते ! सव्विदियनिव्वत्ती प० ?, गोयमा ! पंचविहा सव्विदियनिव्वत्ती प०
तं०—सोइंदियनिव्वत्ती जाव फासिंदियनिव्वत्ती एवं जाव नेरइया जाव थणियकुमाराणं, पुढविकाइ-
याणं पुच्छ, गोयमा ! एगा फासिंदियनिव्वत्ती प०, एवं जस्स जइ इंदियाणि जाव वेमाणियाणं
कइविहा णं भंते ! भासानिव्वत्ती प० ?, गोयमा ! चउव्विहा भासानिव्वत्ती प०, तं०—

सच्चाभासानिव्वत्ती मोसाभासानिव्वत्ती सच्चाभोसभासानिव्वत्ती असच्चाभोसभासानिव्वत्ती, एवं
एगिंदियवज्जं जस्स जा भासा जाव वेमाणियाणं ।

कइविहा णं भंते ! मणनिव्वत्तीए प० ?, गोयमा ! चउव्विहा मणनिव्वत्ती प०, तं०—
सच्चमणनिव्वत्ती जाव असच्चाभोसमणनिव्वत्तीए एवं एगिंदियविगल्लिंदियवज्जं जाव वेमाणियाणं
कइविहा णं भंते ! कसायनिव्वत्ती प० ?, गोयमा १ चउव्विहा कसायनिव्वत्ती प०
तं०—कोहकसायनिव्वत्ती जाव लोभकसायनिव्वत्ती एवं जाव वेमाणियाणं ।

कइविहा णं भंते ! वन्ननिव्वत्ती प० ?, गोयमा ! पंचविहा वन्ननिव्वत्ती प० तं०—काल-
वन्ननिव्वत्ती जाव सुक्खिवन्ननिव्वत्ती, एवं निरवसेसं जाव वेमाणियाणं, एवं गंधनिव्वत्ती दुविहा
जाव वेमाणियाणं, रसनिव्वत्ती पंचविहा जाव वेमाणियाणं, फसनिव्वत्ती अद्विहा जाव वेमाणियाणं
कतिविहा णं भंते ! संठाणनिव्वत्ती प०, गोयमा ! छव्विहा संठाणनिव्वत्ती प० तं०—समच-
उरंसंठाणनिव्वत्ती जाव हुंडसंठाणनिव्वत्ती, नेरइयाणं पुच्छ गोयमा ! एगा हुंडसंठाणनिव्वत्ती
प०, असुरकुमाराणं पुच्छ, गोयमा ! एगा समचउरंसंठाणनिव्वत्ती प०, एवं जाव थणियकुमाराणं,
पुढविकाइयाणं पुच्छ गोयमा ! एगा मसूरचंदसंठाणनिव्वत्ती प०, एवं जस्स जं संठाणं
जाव थणियकुमाराणं ।

कइविहा णं भंते ! सन्नानिव्वत्ती प० ?, गोयमा ! चउव्विहा सन्ना निव्वत्ती प० तं०—
आहारसन्नानिव्वत्ती जाव परिग्गहसन्नानिव्वत्ती एवं जाव वेमाणियाणं, कइविहा णं भंते !
लेस्सानिव्वत्ती प० ?, गोयमा ! छव्विहा लेस्सानिव्वत्ती प० तं०—कणहलेस्सानिव्वत्ती जाव
सुक्कलेस्सा- निव्वत्ती एवं जाव वेमाणियाणं जस्स जइ लेस्साओ ।

कइविहा णं भंते ! दिट्ठीनिव्वत्ती प० ?, गोयमा ! तिविहा दिट्ठीनिव्वत्ती प०, तंजहा-
सम्मादिट्ठिनिव्वत्ती मिच्छादिट्ठिनिव्वत्ती सम्मामिच्छदिट्ठीनिव्वत्ती एवं जाव वेमाणियाणं जस्स
जइविहा दिट्ठी ।

कतिविहा णं भंते ! नानानिव्वत्ती पत्रत्ता ?, गोयमा ! पंचविहा नाणनिव्वत्ती प०, तं०—
आभिनिबोहियनाणनिव्वत्ती जाव कैलनाणनिव्वत्ती, एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणियाणं जस्स
जइ नाणा ।

कतिविहा णं भंते ! अन्नाणनिव्वत्ती प० ?, गोयमा ! तिविहा अन्नाणनिव्वत्ती प० तं०—
मइअन्नाणनिव्वत्ती सुयअन्नाणनिव्वत्ती विभंगनाणनिव्वत्ती, एवं जस्स जइ अन्नाणा जाव-

वेमाणियाणं ।

कइविहा णं भंते ! जोगनिव्वत्ती प० ?, गोयमा ! ति विहा जोगनिव्वत्ती प०, तं०-
मणजोगनव्वत्ती वयजोगनिव्वत्ती कायजोगनिव्वत्ती, एवं जाववेमाणियाणं जस्स जइविहो जोगो
कइविहा णं भंते ! उवओगनिव्वत्ती प० ?, गोयमा ! दुविहा उवओगनिव्वत्ती प०,
तं०- सागारोवओगनिव्वत्ती अनागारोवओगनिव्वत्ती एवं जाव वेमाणियाणं,-

मू. (७७१) जीवाणं निव्वत्ती कम्मप्यगडीसरीरनिव्वत्ती ।

सव्विदियनिव्वत्ती भासा य मणे कसाया य ॥

मू. (७७२) वन्ने गंधे रसे फासे संठाणविही य होइ वोद्धव्वो ।

लोसादिड्डीनाणे उवओगे घेव जोगे य ॥

मू. (७७३) सेवं भंते ! सेवं भंते ति जाव विहरइ ।

वृ. 'कइविहे ण'मित्यादि, निर्वर्त्तनं-निर्वृत्तिर्निष्पत्तिर्जर्विस्यैकेन्द्रियादितया निर्वृत्ति-
र्जीवनिर्वृत्तिः 'जहा वडुगबंधो तेयगसरीरस्स'ति यथा महल्लबन्धाधिकारेऽऽष्टमशते नवमोद्देश-
काभिहिते तेजःशरीरस्य बन्ध उक्त एवमिह निर्वृत्तिर्वाच्या, सा च तत एव दृश्येति ।

पूर्वं जीवापेक्षया निर्वृत्तिरुक्ता, अथ तत्कार्यतद्धर्मपेक्षया तामाह- 'कइविहे'त्यादि,
'कसायनिव्वत्ति'ति कषायवेदनीयपुद्गलनिर्वर्त्तनं 'जस्स जं संठाणं'ति तत्राप्तायिकानां
स्तिबुकसंस्थानं तेजसां सूचिकलापसंस्थानं वायूनां पताकासंस्थानं वनस्पतीनां नानाकारसंस्थानं
विकलेन्द्रियाणां हुण्डं पञ्चेन्द्रियतिरश्चा मनुष्याणां च षड् व्यन्तरादीनां समचतुरस्रसंस्थानम् ।

शतक-१९ उद्देशकः-८ समाप्तः

-: शतक-१९ उद्देशकः-९ :-

वृ. अष्टमे निर्वृत्तिरिक्ता, सा च करणे सति भवतीति करणं नवमेऽभिधीयते
इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (७७४) कइविहे णं भंते ! करणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे करणे पन्नत्ते, तंजहा-
दव्वकरणे खेतकरणे कालकरणे भवकरणे भावकरणे, नेरइयाणं भंते ! कतिविहे करणे प० ?,
गोयमा ! पंचविहे करणे प०, तं०-दव्वकरणे जाव भावकरणे एवं जाव वेमाणियाण । कतिविहे
णं भंते ! सरीरकरणे प० ?, गोयमा ! पंचविहे सरीरकरणे पन्नत्ते, तंजहा-ओरालियसरीरकरणे
जावकम्मगसरीरकरणे य एवं जाव वेमाणियाणं जस्स जइ सरीराणि ।

कइविहे णं भंते ! इंदियकरणे प० ?, गोयमा ! पंचविहे इंदियकरणे प०, तंजहा-
सोइंदियकरणे जाव फासिंदियकरणे एवं जाव वेमाणियाणं जस्स जइ इंदियाइ, एवं एणं कमेणं
भासाकरणे चउव्विहे मणकरणे चउव्विहे कसायकरणे चउव्विहे समुग्घायकरणे सत्तविहे सन्नाकरणे
चउव्विहे लेसाकरणे छव्विहे दिड्ठिकरणे ति विहे वेदकरणे ति विहे पन्नत्ते, तंजहा-इत्थिवेदकरणे
पुरिसवेदकरणे नपुंसकवेदकरणे, एए सव्वे नेरइयादी दंडगा जाव वेमाणियाणं जस्स जं अत्थि तं
तस्स सव्वं भाणियव्वं ।

कतिविहे णं भंते ! पाणाइवायकरणे प० ?, गोयमा ! पंचविहे पाणाइवायकरणे प०
तं०-एगिंदियपाणाइवायकरणे जाव पंचिंदियपाणाइवायकरणे, एवमं निरवसेसं जाववेमाणियाणं

कइविहे णं भंते ! पोग्गलकरणे प० ? गोयमा ! पंचविहे पोग्गलकरणे प० तं०-वन्नकरणे गंधकरणे रसकरणे फासकरणे संठाणकरणे, वन्नकरणे णं भंते ! कतिविहे प० ?, गोयमा ! पंचविहे प०, तंजहा-कालवन्नकरणे जाव सुक्खिवन्नकरणे, एवं भेदो, गंधकरणेदुविहे रसकरणे पंचविहे फासकरणे अद्विविहे ।

संठाणकरणे णं भंते ! कतिविहे प० ?, गोयमा ! पंचविहे प०, तंजहा-परिमंडलसंठाणे जाव आयतसंठाणकरणेति सेवं भंते ! २ ति जाव विहरति ॥

वृ. 'कइविहे ण'मित्यादि, तत्र क्रियतेऽनेनेति करणं-क्रियायाः साधकतमं कृतिर्वा करणं-क्रियामात्रं, नन्वस्मिन् व्याख्याने करणस्य निर्वृत्तेश्च न भेदः स्यात्, निर्वृत्तेरपि क्रियारूपत्वात्, नैवं, करणमारम्भक्रिया निर्वृत्तिस्तु कार्यस्य निष्पत्तिरिति ।

'द्व्यकरणे'ति द्व्यस्वरूपं करणं-दात्रादि द्व्यस्य वा-कटादेः द्व्येण-शकालादिना द्व्ये वा-पात्रादौ करणं द्व्यकरणं, 'खेत्तकरणं'ति क्षेत्रमेव करणं क्षेत्रस्य वा-शालिक्षेत्रादेः करणं क्षेत्रेण वा करणं स्वाध्यायादेः क्षेत्रकरणं ।

'कालकरणे'ति काल एव करणं कालस्य वा-अवसरादेः करणं कालेन वा काले वा करणं कालकरणं । 'भवकरणं'ति भवो-नारकादि स एव करणं तस्य वा तेन वा तस्मिन् वा करणम्, एवं भावकरणमपि, शेषं तूद्देशकसमाप्तिं यावत् सुगममिति ॥

शतकं-१९ उद्देशकः-९ समाप्तः

:- शतक-१९ उद्देशकः-१० :-

वृ.० नवमे करणमुक्तं, दशमे तु व्यन्तराणामाहारकरणमभिधीयते इत्येवंसम्बद्धोऽयं-
मू. (७७८) 'वाणमंतराणं भंते ! सव्वे समाहारा एवं जहा सोलसमसए दीवकुमारुद्देसओ जाव अप्पड्हियति भंते २ ॥

वृ. सुगमो नवरं 'जाव अप्पड्हिय'ति अनेनेदमुद्देशकान्तिमसूत्रं सूचितम्-'एएसि णं भंते वाणमंतराणं कण्हलेसाणं जाव तेउलेसाणं य कयरे २ हिंतो अप्पड्हिया वा महड्हिया वा ?, गोयमा ! कण्हलेसेहिंतो नीललेस्सा महड्हिया जाव सव्वमहड्हिया तेउलेस्स'ति ॥

शतक-१९ उद्देशकः-१० समाप्तः

॥ १ ॥ "एकोनविंशतस्य शतस्य टीकामज्ञोऽप्यकार्षं सुजनानुभावात् ।

चन्द्रोपलश्चन्द्रमरीचियोगादनम्बुवाहोऽपि पयः प्रसूते ॥

शतकं-१९ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता भगवतीअङ्गसूत्रे
एकोनविंशतिशतकस्य अभयदेवसूरिविरचिता टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-२०

वृ. व्याख्यातमेकोनविंशतितमं शतम्, अथावसरायातं विंशतितममारभ्यते तस्य चादावेवोद्देशक सङ्ग्रहणी 'वेइंदिये' त्यादि गाथामाह-

मू. (७७९) बेईदिय १ मागासे २ पाणवहे ३ उवचए ४ य परमाणू ५ ।

अंतर ६ बंधे ७ भूमी ८ चारण ९ सोवक्कमा १० जीवा ॥

वृ. तत्र 'बेईदिय' ति द्वीन्द्रियादिवक्तव्यताप्रतिबद्धः प्रथमोद्देशको द्वीन्द्रियोद्देशक एवोच्यत इत्येवमन्यत्रापि, 'आगासे' ति आकाशाद्यर्थो द्वितीयः, 'पाणवहे' ति प्राणातिपाताद्यर्थपरस्तृतीयः, 'उवचए' ति श्रोत्रेन्द्रि-याद्युपचरार्थश्चतुर्थः । परमाणुवक्तव्यतार्थः पञ्चमः,

'अंतर' ति रत्नप्रमाशर्करप्रभाघन्तरालवक्तव्यतार्थः षष्ठः, 'बंधे' ति जीवप्रयोगादिबन्धार्थ सप्तमः, 'भूमी' ति कर्माकर्मबूम्यादिप्रतिपादनार्थोऽष्टमः, 'चारण' ति विद्याचारणाद्यर्थो नवमः, 'सोवक्कमा जीव' ति सोपक्रमायुषो निरुपक्रमायुषश्च जीवा दशमे वाच्या इति ।

मू. (७८०) रायगिहे जाव एवं वयासी-सिय भंते ! जाव चत्तारि पंच बेदिया एगयओ साहारणसरीरं बंधंति २ तओ पच्छा आहारंति वा परिणामेति वा सरीरं वा बंधंति ?, नो तिणट्टे समट्टे, बेदिया णं पत्तेयाहारा पत्तेयपरिणामा पत्तेयसरीरं बंधंति प० २ तओ पच्छा आहारंति वा परिणामेति वा सरीरं वा बंधंति ।

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति लेस्साओ प० ?, गोयमा ! तओ लेस्सा प० तं०-कण्हलेस्सा नीललेस्सा काउलेस्सा, एवं जहा एगुणवीसतिमेसए तेऊकाइयाणं जाव उव्वट्ठति, नवरं सम्मदिट्ठीवि मिच्छदिट्ठीवि नो सम्मामिच्छदिट्ठीवि, दो नाणा दो अत्राणा नियमं, नो मणजोगी वयजोगीवि कायजोगीवि, आहारो नियमं छदिसिं

तेसि णं भंते ! जीवाणं एवं सन्नाति वा पन्नाति वा मणेति वा वइति वा अन्हे णं इट्ठानिट्ठे रसे इट्ठानिट्ठे फासे पडिसंवेदो ?, नो तिणट्टे समट्टे, पडिसंवेदेति पुणत्ते, ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बारस संवच्छराइं, सेसं तं चेव, एवं तेइदियावि, एवं चउरिंदियावि, नाणत्तं इंदिएसु ठितीए य सेसं तं चेव ठिती जहा पन्नवणाए ।

सिय भंते ! जाव चत्तारि पंच पंचिंदिया एगयओ साहारणं एवं जहा बेदियाण नवरं छलेसाओ दिट्ठी तिविहावि चत्तारि नाणा तिन्नि अत्राणा भयणाए तिविहो जोगो, तेसि णं भंते ! जीवाणं एवं सन्नाति वा पन्नाति वा जाव वतीति वा अन्हे णं आहारमाहारेमो ?, गोयमा ! अत्थेगइयाणं एवं सन्नाइ वा पन्नाइ वा मणोइ वा वतीति वा अन्हे णं आहारमाहारेमो अत्थेगइयाणं नो एवं सन्नाति वा जाव वतीति वा अन्हे णं आहारमाहारेमो आहारंति पुण ते,

-तेसि णं भंते ! जीवाणं एवं सन्नाति वा जाववइति वा अन्हे णं इट्ठानिट्ठे सदे इट्ठानिट्ठे रुवे इट्ठानिट्ठे गंधे इट्ठानिट्ठे रसे इट्ठानिट्ठे फासे पडिसंवेदो ?, गोयमा ! अत्थेगतियाणं एवं सन्नाति वा जाव वयीति वा अन्हे णं इट्ठानिट्ठे सदे जाव इट्ठानिट्ठे फासे पडिसंवेदो अत्थेगतियाणं नो एवं सन्नाइ वा जाववयीइ वा अन्हे णं इट्ठानिट्ठे सदे जाव इट्ठानिट्ठे फासे पडिसंवे० पडिसंवेदेति पुण ते

-ते णं भंते ! जीवा किं पाणाइवाए उवक्खाविज्जंति० ?, गोयमा ! अत्थेगतिया पाणातिवाएवि उवक्खाइज्जंति जाव मिच्छादंसणसल्लेवि उवक्खाइज्जंति अत्थेगतिया नो पाणाइवाए उवक्खातिज्जंति नो मुसा जाव नो मिच्छादंसणसल्ले उवक्खातिज्जंति ।

जेसिंपि णं जीवाणं ते जीव एवमाहिज्जंति तेसिंपि णं जीवाणं अत्थेगतियाणं विन्नाए नाणत्ते अत्थेगतियाणं नो विन्नाए नो नाणत्ते, उववाओ सव्वओ जाव सव्वइसिद्धाओ ठिती जहन्नेणं

अंतोमुहुतं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइ छस्समुग्धाया केवलिवज्जा उव्वट्टणा सव्वत्थ गच्छंति जाव सव्वट्टसिद्धंति, सेसं जहा बेदियाणं ।

एएसि णं भंते ! बेइंदियाणं पंचिदियाणं कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा पंचिंदिया चउरिदिया विसेसाहिया तेइंदिया विसेसाहिया बेइंदिया विसेसाहिया ।

सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरति ॥

वृ. तत्र प्रथमोद्देशको व्याख्यायते, तस्य चेदमादिसूत्रम्—‘रायगिहे’ इत्यादि, ‘सिय’ति स्यात् कदाचिन्न सर्वदा ‘एगयओ’ति एकतः—एकीभूय संयुज्येत्यर्थः ‘साहारणसरीरं बंधंति’ साधारणशरीरम् अनेकजीवसामान्यं बध्नति प्रथमतया तत्रायोग्यपुद्गलग्रहणतः ‘ठिई जहा पन्नवणाए’ति तत्र त्रीन्द्रियाणामुत्कृष्टा एकोनपञ्चाशद्रात्रिदिवानि चतुरिन्द्रियाणां तु षण्मासाः ।

जघन्या तूभयेषामप्यन्तर्मुहूर्तं, ‘चत्तारि नाण’ति पञ्चेन्द्रियाणां चत्वारि भव्यादिज्ञानानि भवन्ति केवलं त्वनिन्द्रियाणामेवेति ।

‘अत्येगइयाणं’ति सज्जिनामित्यर्थः ‘अत्येगइया पाणाइवाए उवक्खाइज्जंति’ असंयताः ‘अत्येगइया नो पाणाइवाए उवक्खाइज्जंति’ति संयताः ‘जेसिं पि णं जीवाण’मित्यादि येषामपि सम्बन्धिनाऽतिपातादिना ते पञ्चेन्द्रिया जीवा एवमाख्यायन्ते यथा प्राणातिपातादिमन्त एत इति तेषामपि जीवनामामस्त्यमर्थो यदुक्तैकेषां सज्जिनामित्यर्थः नो विज्ञातं नानात्वमुक्तरूपमिति ॥ विंशतितमशते प्रथमः ॥

शतक-२० उद्देशकः-१ समाप्तः

- शतक-२० उद्देशकः-२ :-

वृ. प्रथमोद्देशके द्वीन्द्रियादयः प्ररूपितास्ते चाकाशाद्याधारा भवन्त्यतो द्वितीये आकाशादि प्ररूप्यते इत्येवंसम्बद्धस्यास्वेदमादिसूत्रम्—

मू. (७८९) कइविहेणं भंते ! आगासे प० ?, गोयमा ! दुविहे आगासे प०, तं०—लोयागासे य अलोयागासे य, लोयागासे णं भंते ! किं जीवा जीवदेसां ?, एवं जहा वितियसए अत्थिउद्देसे तह चेव इहवि भाणियव्वं, नवरं अभिलावो जाव धम्मत्थिकाए णं भंते ! केमहालए प० ?, गोयमा ! लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयं चेव ओगाहित्ताणं चिद्धति, एवं जाव पोग्गलत्थिकाए ।

अहेलोए णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स केवतियं ओगाढे ?, गोयमा ! सातिरेगं अद्धं ओगाढे, एवं एएणं अभिलावेणं जहा वितियसए जाव ईसिपब्भारा णं भंते ! ।

पुढवी लोयागासस्स किं संखेज्जइभागं ओगाढा ? पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जइभागं ओगाढा असंखेज्जइभागं ओगाढा नो संखेजे भागे ओगाढा नो असंखेजे भागे नो सव्वलोयं ओगाढा सेसं तं चेव ॥

वृ. ‘कतिविहे’ इत्यादि, नवरं ‘अभिलावो’ति अयमर्थः—द्वितीयशतस्यास्तिकायो-द्देशकस्तावदिह निर्विशेषोऽध्येयो यावत् ‘धम्मत्थिकाए णं भंते !’ इत्यादिरालापकसूत्रं च नवरं—केवलं ‘लोयं चेव फुसित्ताणं चिद्धइ’ति एतस्य स्थाने ‘लोयं चेव ओगाहित्ताणं चिद्धइ’ इत्ययमभिलापो दृश्य इति ॥ अथानन्तरोक्तानां धर्मास्तिकायादीनामेकार्थिकान्याह—

मू. (७८२) धम्मत्थिकायस्स णं भंते ! केवइया अभिवयणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! अनेगा अभिवयणा पन्नत्ता, तंजहा धम्मइ वा धम्मत्थिकायेति वा पाणाइवायवेरमणाइ वा मुसावायवेरमणेति एवं जाव परिग्गहवेरमणेति वा कोहविवेगेति वा जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगेति वा ईरियासमितीति वा भासासमिए एसणासमिए आयाणभंडमत्तनिक्खेवण० उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाण-पारिड्वणिगियासमितीति वा मणगुत्तीति वा वइगुत्तीति वा कायगुत्तीति वा जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते धम्मत्थिकायस्स अभिवयणा ।

अधम्मत्थिकायस्स णं भंते ! केवतिया अभिवयणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! अनेगा अभिवयणा प० तं०—अधम्मेति वा अधम्मत्थिकाएति वा पाणाइवाएति वा जाव मिच्छादंसणसल्लेति वा ईरिया-अस्समितीति वा जाव उच्चारपासवणजावपारिड्वावणिगियाअस्समितीति वा मणअगुत्तीति वा वइअगुत्तीति वा कायअगुत्तीति वा जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते अधम्मत्थिकायस्स अभिवयणा

आगासत्थिकायस्स णं पुच्छा, गोयमा ! अनेग अभिवयणा प० तं०—आगासेति वा आगा-सत्थिकायेति वा गगनेति वा नभेति वा समेति वा विसमेति वा खहेति वा विहेति वा वीयीति वा विवरेति वा अंबरेति वा अंबरसेत्ति वा छिड्ढेति वा झुसिरेति वा मग्गेति वा विमुहेति वा अहेति वा वियदेति वा आधारेति वा भायणेति वा अंतरिक्खेति वा सामेति वा उवासंतरेइ वा फलिहेइ वा अगमिइ वा अनंतेति वा जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते आगासत्थिकायस्स अभिवयणा

जीवत्थिकायस्स णं भंते ! केवतिया अभिवयणा प० ?, गोयमा ! अनेगा अभिवयणा प० तं०—जीवेति वा जीवत्थिकायेति वा भूएति वा सत्तेति वा विनूति वा चेयाति वा जेयाति वा आयाति वा रंगणाति वा हिंडुएति वा पोग्गलेति वा माणवेति वा कत्ताति वा विकत्ताति वा जएति वा जंतुति वा जोणिति वा सयंभूति वा ससररीति वा नायएति वा अंतरप्पाति वा जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते जाव अभिवयणा ।

पोगलत्थिकायस्स णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! अनेगा अभिवयणा प० तं०—पोग्गलेति वा पोग्गलत्थिकायेति वा परमाणुपोग्गलेति वा दुपएसिएति वा तिपएसिएति वा जाव असंखेज्ज-पएसिएति वा अनंतपएसिएति व जे याव० सव्वे ते पोगलत्थिकायस्स अभिवयणा । सेवं भंते सेवं भंते ति जावं विहरति ॥

वृ. 'अभिवयणे'ति 'अभी'त्यभिधायकानि वचनानि—शब्दा अभिवचनानि पर्यायशब्दा इत्यर्थः, 'धम्मइ व'ति जीवपुद्गलानां गतिपर्याये धारणाद्धर्मः 'इति' उपप्रदर्शने 'वा' विकल्पे 'धम्मत्थिकाए व'ति धर्मश्चासावस्तिकायश्च—प्रदेशराशिरिति धर्मास्तिकायः ।

'पाणाइवायवेरमणेइ वा'इत्यादि, इह धर्मः—चारित्रलक्षणः स च प्राणातिपात-विरमणादिरूपः, तश्च धर्मशब्दसाधर्म्यादस्तिकायरूपस्यापि धर्मस्य प्राणातिपातविरमणादयः पर्यायतया प्रवर्तन्त इति, 'जे यावन्ने'त्यादि, ये चान्येऽपि तथाप्रकारा—चारित्रधर्माभिधायकाः सामान्यतो विशेषतो वा शब्दास्ते सर्वेऽपि धर्मास्तिकायस्याभिवचनानीति ।

'अधम्मे'ति धर्म—उक्तलक्षणस्तद्विपरीतस्त्वधर्मः—जीवपुद्गलानां स्थित्युपष्टम्भकारी, शेषं प्रागिव । 'आगासे'ति आ—मर्यादया अभिविधना वा सर्वेऽर्थाः काशन्ते—स्वं स्वभावं लभंते यत्र तदाकाशं, 'गगने'ति अतिशयगमनविषयत्वाद् गगनं निरुक्तिवशात्, 'नभे'ति न भाति—दीप्यते

इति नमः, 'समे'ति निम्नोन्नतत्वाभावात्समं 'विसमे'ति दुर्गमत्वाद्विषमं 'खहे'ति खनने भुवो हाने च-त्यागे यदुभवति तत् खहमिति निरुक्तिवशात्, 'विहे'ति विशेषेण हीयतेत्यज्यते तदिति विहायः अथवा विधीयते-क्रियते कार्यजातमस्मिन्निति विहं, 'वीइ'ति वेचनात्-विद्विक्तस्व-भावत्वाद्दीचि ।

'विवरे'ति विगतवरणतया विवरम् 'अंबरे'ति अम्बेव-मातेव जननसाधर्मादम्बा-जलं तस्य राणाद्-दानान्निरुक्तितोऽम्बरं, 'अंबरसे'ति अम्बा-पूर्वोक्तयुक्ता जलं तद्रूपो रसो यस्मात्तन्निरुक्तितोऽम्बरसं, 'छिडे'ति छिदः-छेदनस्यास्तिवाच्छिद्रं 'झुसिरे'ति झुषेः-शोषस्य दानात्क्षुषिरं, 'मग्गे'ति पथिरूपत्वान्मार्गः, 'विमुहे'ति मुखस्य-आदेरभावाद्धिमुखम् 'अहे'ति अर्धते-गम्यते अदृश्यते वा-अतिक्रियतेऽनेनेत्यर्द्धः अद्वे वा 'वियदे'ति स एव विशिष्टो व्यहो व्यहो वा, 'आधारे'ति आधारणादाधारः 'वोमे'ति विशेषेणावनाद्वयोम ।

'भायणे'ति भाजनाद्-विश्वस्याश्रयणाद्भाजनम्, 'अंतलिकखे'ति अन्तःमध्ये ईक्षा-दर्शनं यस्य तदन्तरीक्षं, 'सामे'ति श्यामवर्णत्वात् श्यामम् 'ओवासंतरे'ति अवकाशरूपमन्तरं न विशेषादिरूपमित्यवकाशान्तरम् 'अगमे'ति गमनक्रियारहितत्वेनागमं 'फलहि'ति स्फटिक-मिवाच्छत्वात् 'आय'ति आत्मा नानागतिसततगामित्वात् 'रंगणे'ति रङ्गणं-रागस्तद्वयोगाद्रङ्गणः 'हिङ्गुए'ति हिण्डुकत्वेन हिण्डुकः, 'पोगले'ति पूरणाद्गलनाच्च शरीरादीनां पुद्गलः ।

'माणव'ति मा-निषेधे नवः-प्रत्यग्रो मानवः अनादित्वात्पुत्तण इत्यर्थः 'कत्त'ति कर्ताकारकः कर्मणा 'विगत'ति विविधतया कर्ता विकर्ता विकर्तयिता वा-छेदकः कर्मणामेव 'जए'ति अतिशयगमनाज्जगत् 'जंतु'ति जननाज्जन्तुः 'जोणि'ति योनिरन्येषामुत्पादकत्वात् 'सयंभु'ति स्वयंभवनात्स्वयम्भूः 'ससरीरि'ति सह शरीरेणेति सशरीरी 'नायए'ति नायकः-कर्मणा नेता 'अंतरण'ति अन्तः-मध्यरूपा आत्माना शरीररूप इत्यन्तरात्मेति ॥

शतकं-२० उद्देशकः-२ समाप्तः

-: शतक-२० उद्देशकः-३ :-

वृ. द्वितीयोद्देशके प्राणातिपादादिका अधर्मास्तिकायस्य पर्यायत्वेनोक्ताः, तृतीये तु तेऽन्ये चात्मनोऽनन्यत्वेनोच्यन्ते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (७८३) 'अह भंते ! पाणाइवा० मुसावा० जाव मिच्छादं० पाणातिवायवेरमणे जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे उप्पत्तिया जाव पारिणामिया उग्गहे जावधारणा उद्वाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसकारपरकमे नेरइयत्ते असुरकुमारत्ते जाव वेमाणियत्ते नाणावरणिजे जाव अंतराइए कण्हलेस्सा जाव सुकलेस्सा सम्पदिट्ठी ३ ।

-चक्रुदंसणे ४ आभिनिवोहियनाणे जाव विभंगनाणे आहारसत्रा ४ ओरालियसरीरे ५ मणजोगे ३ सागारोवओगे अनागारोवओगे जे यावत्रोत० सव्वे ते नन्नत्थ आयाए परिणमंति हंता गोयमा ! पाणाइवाए जाव सव्वे ते नन्नत्थ आयाए परिणमंति ॥

वृ. 'अहे'त्यादि, 'नन्नत्थ आयाए परिणमंति'ति नान्यत्रात्मनः परिणमन्ति-आत्मानं वर्जयित्वा नान्यत्रैते वर्तन्ते, आत्मपर्यायत्वादेषां पर्यायाणां च पर्यायिणा सह कथञ्चिदेकत्वादा-त्मरूपाः सर्व एवैते नात्मनो भिन्नत्वेन परिणमन्तीति भावः ॥ अनन्तरं प्राणातिपातादयो

जीवधर्माश्चिन्तिताः, अथ कथञ्चित्तद्धर्मा एव वर्णाद-चश्चिन्त्यन्ते-

मू. (७८४) जीवे णं भंते ! गळ्भं वक्कममाणे कतिवन्नं एवं जहा वारसमसए पंचमुद्देसे जाव कम्मओ णं जए नो अकम्मओ विभत्तिभावं परिणमति । सेवं भंते ! २ ति जाव विहरति ॥

वृ. 'जीवेण'मित्यादि, जीवो हि गर्भे उत्पद्यमानस्तैजसकार्मणशरीरसहित औदारिकशरीर-ग्रहणं करोति, शरीराणि च वर्णादियुक्तानि तदव्यतिरिक्तश्च कथञ्चिज्जिवोऽत उच्यते- 'कतिवन्न'मित्यादि ।

‘एवं जहे’त्यादिना चेदं सूचितं- ‘कतिरसं कतिफासं परिणामं परिणमति ? , गोयमा ! पंचवन्नं पंचरसं दुग्धं अट्टफासं परिणामं परिणमती’त्यादि, व्याख्या चास्य पूर्ववदेवेति ॥

शतक-२० उद्देशकः-३ समाप्तः

— शतक-२० उद्देशकः-४ :—

वृ. तृतीये परिणाम उक्तश्चतुर्थे तु परिणामाधिकारादिन्द्रियोपचयलक्षणः परिणाम एवोच्यत इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७८५) कइविहे णं भंते ! इंदियउवचए पन्नत्ते ? , गोयमा ! पंचविहे इंदियोवचए प० तं०—सोइंदियउवचए एवं बितिओ इंदियउद्देसओ निरवसेसो भाणियव्वो जहा पन्नवणाए ।

सेवं भंते ! २ ति भगवं गोयमे जाव विहरति ॥

वृ. ‘कइ’त्यादि, ‘एवं बितिओ इंदियउद्देसओ’इत्यादि यथा प्रज्ञापनायां पञ्चदशस्येन्द्रिय-पदस्य द्वितीय उद्देशकस्तथाऽयं वाच्यः, स चैवं—सोइंदिओवचए चकिंखदिओवचए धाणिदिओवचए रसनिंदिओवचए फासिंदिओवचए इत्यादि ॥

शतक-२० उद्देशकः-४ समाप्तः

— शतक-२० उद्देशकः-५ :—

वृ. चतुर्थे इन्द्रियोपचय उक्तः, स च परमाणुभिरिति पञ्चमे परमाणुस्वरूपमुच्यते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७८६) परमाणुपोग्गले णं भंते ! कतिवन्ने कतिगंधे कतिरसे कतिफासे पन्नत्ते ? , गोयमा ! एगवन्ने एगगंधे एगरसे दुफासे पन्नत्ते, तंजहा—जइ एगवन्ने सिय कालए सिय नीलए सिय लोहिए सिय हालिद्दे सिय सुक्खिळे, जइ एगगंधे सिय सुब्धिगंधे सिय दुब्धिगंधे, जइ एगरसे सिय तित्ते सिय कडुए सिय कसाए सिय अंबिले सिय महुरे, जइ दुफासे सिय सीए य निद्धे य १ सिय सीए य लुक्खे य २ सिय उसिणे य निद्धे य ३ सिय उसिणे य लुक्खे य ४ ।

दुष्पएसिए णं भंते ! खंधे कतिवन्ने ? एवं जहा अट्टारसमसए छडुद्देसए जाव सिय चउफासे पन्नत्ते, जइ एगवन्ने सिय कालए जाव सिय सुक्खिळे जइ दुवन्ने सिय कालए नीलए य १ सिय कालए य लोहिए य २ सिय कालए हालिद्दे य ३ सिय कालए य सुक्खिळे य ४ सिय नीलए लोहिए य ५ सिय नी० हालिद्दे ६ सिय नीलए य सुक्खिळे य ७ सिय लोहिए य हालिद्दे य ८ सिय लोहिए य सुक्खिळे य ९ सिय हालिद्दे य सुक्खिळे य १० एवं एए दुयासंजोगे दस भंगा ।

जइ एगगंधे सिय सुब्धिगंधे १ सिय दुब्धिगंधे य २ जइ दुगंधे सुब्धिगंधे य रसेसु जहा

वन्नेसु जइ दुफासे सिय सीए य निद्धे य एवं जहेव परमाणुपोग्गले ४, जइ तिफासे सव्वे सीए देसे निद्धे देसे लुक्खे १ सव्वे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे २ सव्वे निद्धे देसे सीए देसे उसिणे ३ सव्वे लुक्खे देसे सीए देसे उसिणे ४ जइ चउफासे देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे १ एए नव भंगा फासेसु ।

तिपएसिए णं भंते ! खंधे कतिवन्ने जहा अट्टारसमसए छडुदेसे जाव चउफासे ५०, जइ एगवन्ने सिय कालए जाव सुक्खिए ५ जइ दुवन्ने सिय कालए य सिय नीलगे य १ सिय कालगे य नीलगा य २ सिय कालगा य नीलए य ३ सिय कालए य लोहियए य १ सिय कालए य लोहीयगा य २ सिय कालगा य लोहियए य ३ एवं हालिदएणवि समं भंगा ३ एवं सुक्खिएणवि समं भंगा ३ सिय लोहियए य हालिदए य भङ्गा ३ एवं सुक्खिएणवि समं ३ सिय हालिदए य सुक्खिए य भंगा ३ एवं सव्वे ते दस दुयासंजोगा भंगा तीसं भवन्ति ।

जइ तिवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य १ सिय कालए य नीलए य हालिदए य २ सिय कालए य नीलए य सुक्खिए य ३ सिय कालए य लोहियए य हालिदए य ४ सिय कालए य लोहियए य सुक्खिए य ५ सिय कालए य हालिदए य सुक्खिए य ६ सिय नीलए य लोहियए य हालिदए य ७ सिय नीलए य लोहियए य सुक्खिए य ८ सिय नीलए य हालिदए य सुक्खिए य ९ सय लोहियए य हालिदए य सुक्खिए य १० एवं एए दस तियासंजोगा ।

जइ एगगंधे सिय सुब्भिगंधे १ सिय दुब्भिगंधे २ जइ दुगंधे सिय सुब्भिगंधे य दुब्भिगंधे य भंगा ३ । रसा जहा चन्ना ।

जइ दुफासे सिय सीए य निद्धे य एवं जहेव दुपएसियस्स तहेव चत्तारि भंगा ४, जइ तिफासे सव्वे सीए देसे निद्धे देसे लुक्खे १ सव्वे सीए देसे निद्धे देसा लुक्खा २ सव्वे सीए देसा निद्धा देसे लुक्खे ३ सव्वे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ३ एत्थवि भंगा तिन्नि, सव्वे निद्धे देसे सीए देसे उसिणे भंगा तिन्नि ९, सव्वे लुक्खे देसे सीए देसे उसिणे भंगा तिन्नि एवं १२ ।

जइ चउफासे देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे १ देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसा लुक्खा २ देसे सीए देसे उसिणे देसा निद्धा देसे लुक्खे ३ देसे सीए देसा उसिणा देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ देसे सीए देसा उसिणा देसे निद्धे देसा लुक्खा ५ देसे सीए देसा उसिणा देसा निद्धा देसे लुक्खे ६ देसा सीया देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ७ देसा सीया देसे उसिणे देसे निद्धे देसा लुक्खा ८ देसा सीया देसे उसिणे देसा निद्धा देसे लुक्खे ९ एवं एए तिपएसिए फासेसु पणवीसं भंगा ।

चउष्पएसिए णं भंते ! खंधे कतिवन्ने जहा अट्टारसमसए जाव सिय चउफासे पन्नत्ते जइ एगवन्ने सिय कालए य जाव सुक्खिए ५ जइ दुवन्ने सिय कालए य नीलगे य १ सिय कालगे य नीलगा य २ सिय कालगा य नीलगे य ३ सिय कालगा य नीलगा य ४ सिय कालए य लोहियए य एत्थवि चत्तारि भंगा ४ सिय कालए य हालिदए य ४ सिय कालए य सुक्खिए य ४ सिय नीलए य लोहियए य ४ सिय नीलए य हालिदए य ४ सिय नीलए य सुक्खिए य ४ सिय लोहियए य हालिदए य ४ सिय लोहियए य सुक्खिए य ४ सिय लोहियए य हालिदए य ४ सिय लोहियए य सुक्खिए य ४ सिय हालिदए य सुक्खिए य ४ एवं एए दस दुयासंजोगा भंगा पुण चत्तालीसं ४०

जइ तिवत्रे सिय कालए य नीलए य लोहियए य १ सिय कालए नीलए लोहियगा य २ सिय कालगा य नीलगा य लोहियए य ३ सिय कालगा य नीलए य लोहियए य एए भंगा ४ एवं कालनीलहालिदएहिं भंगा ४ कालनीलसुक्लि ४ काललोहियहालिद ४ काललोहियसुक्लि ४ कालहालिदसुक्लि ४ नीललोहियहालिदगाणं भंगा ४ नीललोहियसुक्लि ४ नीलहालिदसुक्लि ४ लो० हा० सुक्लिगाणं भंगा ४ एवं एए दसतियासंजोगा एकेके संजोए चत्तारि भंगा सव्वे ते चत्तालीसं भंगा ४० ।

जइ चउवत्रे सिय कालए नील० लोहिय हालिदए य १ सिय काल० नील लो० सुक्लिए २ सिय का० नील० हालि० सुक्लि ३ सिय का० लो० हा० सुकि० ४ सियनी० लोहि० हा० सु० ५ ।

एवमेते चउक्कगसंजोए पंच भंगा एए सव्वे नउइभंगा जइ एगगंधे सिय सुब्भिगंधे सिय दुब्भिगंधे य जइ दुगंधे सिय सुब्भिगंधे य सिय दुब्भिगंधे य । रसा जहा वज्रा ।

जइ दुफासे जहेव परमाणुगले ४, जइ तिफासे सव्वे सीए देसे निद्धे देसे लुक्खे १ सव्वे सीए देसे निद्धे देसालुक्खा २ सव्वे सीए देसा निद्धा देसे लुक्खे ३ सव्वे सीए देसा निद्धा देसा लुक्खा ४ सव्वेउसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एवं भंगा ४ सव्वे निद्धे देसे सीए देसे उसिणे ४ सव्वे लुक्खे देसे सीए देसे उसिणे ४ एए तिफासे सोलसभंगा ।

जइ चउफासे देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे १ देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसा लुक्खा २ देसे सीए देसे उसिणे देसा निद्धा देसे लुक्खे ३ देसे सीए देसे उसिणे देसा निद्धा देसालुक्खा ४ देसे सीए देसा उसिणा देसे निद्धे देसे लुक्खे ५ देसे सीए देसा उसिणा देसे निद्धे देसा लुक्खा ६ देसे सीए देसा उसिणा देसा निद्धा देसे लुक्खे ७ देसे सीए देसा उसिणा देसा निद्धा देसा लुक्खा ८ देसा सीया देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ९ ।

एवं एए चउफासे सोलस भंगा भाणियव्व जाव देसा सीया देसा उसिणा देसा निद्धा देसा लुक्खा सव्वे एते फासेसु छत्तीसं भंगा ।

पंचपएसिए णं भंते ! खंधे कतिवत्रे जहा अडारसमसए जाव सिय चउफासे ५०, जइ एगवत्रे एगवत्रदुवज्रा जहेव चउप्पएसिए, जइ तिवत्रे सिय का० नीलए लोहियए य १ सिय काल० नीलए लोहिया य २ सिय काल नीलगा य ३ लोहिय य ३२ सिय कालए नीलगा य लोहियगा य ४ सिय काल नीलए य लोहियए य ५ सिय कालगा य नीलगे य लोहियगा य ६ सिय कालगा नीलगा य लोहियए य ७ सिय कालए नीलए हालिदए य एत्यवि सत्त भंगा ७ ।

एवं कालगनीलगसुक्लिसेसु सत्त भंगा, कालगलोहियहालिदेसु ७ कालगलोहियसुक्लिसेसु ७ कालगहालिदसुक्लिसेसु ७ नीललोहियहालिदेसु ७ नीलगलोहियसुक्लिसेसु सत्त भंगा ७ नीलगहालिदसुक्लिसेसु ७ लोहियहालिदसुक्लिसेसुवि सत्त भंगा ७ एवमेते तियासंजोए एए सत्तरि भंगा

जइ चउवत्रे सिय कालए य नीलए लोहियए हालिदए य १ सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदगा य २ सिय कालए य नीलए य लोहियगा य हालिदगे य ३ सिय कालए नीलगा य लोहियगे य हालिदगे य ४ सिय कालगा य नीलए य लोहियए य हालिदए य ५ एए पंच

भंगा, सिय कालए य नीलए य लोहियए य सुक्लिहए य एत्थवि पंच भंगा ।

एवं कालगनीलगहालिदसुक्लिहसुवि पंच भंगा, कालगलोहियहालिदसुक्लिहसुवि पंच भंगा ५, नीलगलोहियहालिदसुक्लिहसुवि पंच भंगा, एवमेते चउक्कगसंजोएणं पणवीस भंगा ।

जइ पंचवन्ने कालए य नीलए लोहियए हालिदए सुक्लिहए सव्वमेते एक्कगदुयगति-
यगचउक्कपंचगसंजोएणं ईयालं भंगसयं भवति । गंधा जहा चउप्पएसियस्स । रसा जहा वन्ना ।
फासा जहा चउप्पएसियस्स ।

छप्पएसिए णं भंते ! खंधे कतिवन्ने ?, एवं जहा पंचपएसिए जाव सिय चउफासे पन्नते,
जइ एगवन्ने एगवन्नदुवन्ना जहा पंचपएसियस्स, जइ तिवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य
एवं जहेव पंचपएसियस्स सत्त भंगा जाव सिय कालगा य नीलगा य लोहियए य ७ सिय कालगा
य नीलगा य लोहियगा य ८ एए अट्ठ भङ्गा एवमेते दस तियासंजोगा एक्केके संजोगे अट्ठ भंगा
एवं सव्वेवि तियगसंयोगे असीति भंगा ।

जइ चउवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य कालिदए य हालिदए य १ सिय कालए
य नीलए य लोहियए य हालिदया य २ सिय कालए य नीलए य लोहिया य हालिदए य ३ सिय
कालगे य नीलगे य लोहियगा य हालिदए य ४ सिय कालगे य नीलगा य लोहियए य हालिदए ५
सिय कालगे य नीलगे य लोहियगा य हालिदए य ६ सिय कालगे य नीलगा य लोहियए य
हालिदए य ७ सिय कालगा य नीलए य लोहियए य हालिदए य ८ सिय कालगा नीलए लोहियए
हालिदगा य ९ सिय कालगा नीलगे लोहियगा य हालिदगे य १० सिय कालगा य नीलगा य
लोहियए य हालिदए य ११ एए एक्कारस भंगा, एवमेते पंचचउक्का संजोगा कायव्वा एक्केकेसंजोए
एकारस भंगा सव्वे ते चउक्कगसंजोएणं पणपन्नं भंगा ।

जइ पंचवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्लिहए य १ सिय कालए
य नीलए लोहियए हालिदए सुक्लिगा य २ सिय कालए नीलए लोहियए हालिदगा य सुक्लिहए
य ३ सिय कालए नीलए लोहियगा हालिदए य सुक्लिहए ४ सिय कालए य नीलगा य लोहियए
य हालिदए सुक्लिहए य ५ सिय कालगा नीलगे य लोहियगे य हालिदए य सुक्लिहए ६ एवं एए
छब्भंगा भाणियव्वा, एवमेते सव्वेवि एक्किगदुयगतियगचउक्किगपंचगसंजोगेसु छासीयं भंगसयं
भवति । गंधा जहा पंचपएसियस्स । रसा जहा एयस्सेव । वन्ना फासा जहा चउप्पएसियस्स ।

सत्तपएसिए णं भंते ! खंधे कतिवन्ने ?, जहा पंचपएसिए जाव सिय चउफासे ५०, जइ
एगवन्ने एवं एगवन्नदुवन्नतिवन्ना जहा छप्पएसियस्स, जइ चउवन्ने सिय कालए य नीलए य
लोहियए य हालिदए य १ सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदगा य २ सिय कालए य
नीलए य लोहियगा हालिदए ३ एवमेते चउक्कगसंजोगेणं पन्नरस भंगा भाणियव्वा जाव सिय
कालगा य नीलगा य लोहियगा य हालिदए य १५ एवमेते पंचचउक्कसंजोगा नेयव्वा एक्केके
संजोए पन्नरस भंगा सव्वमेते पंचसत्तरि भंगा भवति ।

जइ पंचवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए हालिदए सुक्लिहए १ सिय कालए नीलए
य लोहियए य हालिदगे य सुक्लिगा य २ सिय कालए य नीलए लोहियए हालिदगा य सुक्लिहए
य ३ सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदगा य सुक्लिगा य ४ सिय कालए य नीलए य

लोहियगा य हालिदए य सुक्लिए य ५ सिय कालए य नीलए य लोहियगा य हालिदगे य सुक्लिए य ६ सिय कालए य नीलए य लोहियगा य हालिदगा य सुक्लिए य ७ सिय कालए य नीलगा य लोहियगे य हालिदए य सुक्लिए य ८ सिय कालगे य नीलगा य लोहियए य हालिदए य सुक्लिगा य ९ सिय कालगे य नीलगा य लोहियगे हालिदगा सुक्लिए य १० सिय कालए य नीलगा य लोहियगा य हालिदए य सुक्लिए य ११ सिय कालगा य नीलगे य लोहियए य हालिदए य सुक्लिए य १२ सिय कालगा य नीलगे य लोहियगे य हालिदए य सुक्लिगा य १३ सिय कालगा य नीलए य लोहियए य हालिदगा य सुक्लिए य १४ सिय कालगा य नीलए य लोहियगा य हालिदए य सुक्लिए य १५ सिय कालगा य नीलगा य लोहियए य हालिदए य सुक्लिए य १६ एए सोलस भंगा, एवं सव्वमेते एकगदुयगतियगचउक्कगपंचगसंजोगेणं दो सोला भंगसया भवन्ति, गंधा जहा चउप्पएसियस्स, रसा जहा एयस्स चेव वन्ना फासा जहा चउप्पएसियस्स ।

अट्ठपएसियस्स णं भन्ते ! खंधे पुच्छ, गोयमा ! सिय एगवन्ने जहा सत्तपएसियस्स जाव सिय चउफासे ५० जइ एगवन्ने एवं एगवन्नदुवन्नतिवन्ना जहेव सत्तपएसिए, जइ चउवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदए य १ सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदगा य २ एवं जहेव सत्तपएसिए जाव सिय कालगा य नीलगा य लोहियगा य हालिदगे य १५ सिय कालगा य नीलगा य लोहियगा य हालिदगा य १६ एए सोलस भंगा, एवमेते पंच चउक्कसंजोगा, एवमेते असीति भंगा ८ ।

जइ पंचवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्लिए य १ सिय कालए य नीलगे य लोहियगे य हालिदगे य सुक्लिगा य २ एवं एएणं कमेणं भंगा चारेयव्वा जाव सिय कालए य नीलगा य लोहियगा य हालिदगा य सुक्लिगे य १५ एसो पन्नरसमो भंगो सिय कालगा य नीलगे य लोहियगे य हालिदए य सुक्लिए य १६ सिय कालगा य नीलगे य लोहियगे य हालिदगे य सुक्लिगा य १७ सिय कालग य नीलगे य लोहियगे य हालिदगा य सुक्लिए य १८ सिय कालगा य नीलगे य लोहियगे य हालिदगा य सुक्लिगा य १९ सिय कालगा य नीलगे य लोहियगा य हालिदए य सुक्लिए य २० सिय कालगा य नीलगे य लोहियगा य हालिदए य सुक्लिए य २१ सिय कालगा य नीलगे य लोहियगा य हालिदगा य सुक्लिए य २२ सिय कालगा य नीलगा य लोहियगे य हालिदए य सुक्लिए य २३ सिय कालगा य नीलगा य लोहियगे य हालिदए य सुक्लिगा य २४ सिय कालगा य नीलगा य लोहियगे य हालिदगा य सुक्लिए य २५ सिय कालगा य नीलगा य लोहियगा य हालिदए य सुक्लिए य २६ ।

एए पंचसंजोएणं छव्वीसं भंगा भवन्ति, एवमेव सपुव्वावरेणं एकगदुयगतियगचउक्कगपंचगसंजोएहिं दो एकतीसं भंगसया भवन्ति, गंधा जहा सत्तपएसियस्स, रसा जहा एयस्स चेव वन्ना, फासा जहा चउप्पएसियस्स ।

नवपएसियस्स पुच्छ, गोयमा ! सिय एगवन्ने जहा अट्ठपएसिए जाव सिय चउफासे ५० जइ एगवन्ने एगवन्नदुवन्नतिवन्नचउवन्ना जहेव अट्ठपएसियस्स, जइ पंचवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदए सुक्लिए य १ सिय कालगे य नीलगे य लोहियए य हालिदए य

सुक्लिगा य २ एवं परिवाडीए एकतीसं भंगा भाणियच्चा, एवं एक्कगदुयगतिगचउक्कग-
पंचगसंजोएहिं दो छत्तीसा भंगसया भवन्ति, गंधा जहा अट्टपएसियस्स, रसा जहा एयस्स चेव
वन्ना, फासा जहा चउपएसियस्स ।

दसपएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छ, गोयमा ! सिय एगवन्ने जहा नवपएसिए जाव सिय
चउफासे पन्नत्ते, जइ एगवन्ने एगवन्नदुवन्नतिवन्नचउवन्ना जहेव नवपएसियस्स, पंचवन्नेवि तहेव
नवरं बत्तीसतिमो भंगो भन्नति, एवमेते एक्कगदुयगतिगचउक्कगपंचगसंजोएसु दोन्नि सत्ततीसा
भंगसया भवन्ति, गंधा जहा नवपएसियस्स, रसा जहा एयस्स चेव वन्ना, फासा जाव चउपएसियस्स

जहा दसपएसिओ एवं संखेज्जपएसिओवि, एवं असंखेज्जपएसिओवि, सुहुमपरिणओवि
अनंतपएसिओवि एवं चेव ॥

वृ. 'परमाणु' इत्यादि, 'एगवन्ने' ति कालादिवर्णानामन्यतरयोगात्, एवं गन्धादिष्वपि वाच्यं,
'दुफासे' ति शीतोष्णस्निग्धरूक्षाणामन्यतरस्याविरुद्धस्य द्वितयस्य योगाद् द्विस्पर्शः, तत्र च
विकल्पाश्चत्वारः, शीतस्य स्निग्धेन रूक्षेण च क्रमेण योगादौ, एवमुष्णस्यापि द्वाविति चत्वारः,
शेषास्तु स्पर्शा बादराणामेव भवन्ति ।

'दुपएसिए ण' मित्यादि, द्विप्रदेशिकस्यैकवर्णता प्रदेशद्वयस्याथेकवर्णपरिणामात्, तत्र
च कालादिभेदेन पञ्च विकल्पाः, द्विवर्णता तु प्रतिप्रदेशं वर्णभेदात्, तत्र च द्विकसंयोगजाता दश
विकल्पाः सूत्रसिद्धा एव, एवं गन्धरसेष्वपि, नवरं गन्धे एकत्वे द्वौ द्विकसंयोगे त्वेकः, रसेष्वेकत्वे
पञ्च द्वित्वे तु दश, स्पर्शेषु द्विस्पर्शतायां चत्वारः प्रागुक्ताः, 'जइ तिफासे' इत्यादि 'सब्बे सीए' ति
प्रदेशद्वयमपि शीतं १, एस्यैव द्वयस्य देश एक इत्यर्थं स्निग्धः २ देशश्च रूक्षः ३ इत्येको भङ्गकः,
एवमन्येऽपि त्रयः सूत्रसिद्धा एव, चतुःस्पर्शं त्वेक एव, एवं चैते स्पर्शभङ्गा सर्व्वेऽपि मीलिता नव
भवन्तीति ।

'तिपएसिए' इत्यादि, 'सिय कालए' ति त्रयाणामपि प्रदेशानां कालत्वादित्वेनैकवर्णत्वे
पञ्च विकल्पाः, द्विवर्णतायां चैकः प्रदेशः कालः प्रदेशद्वयं तु तथाविधैकप्रदेशावगाहा-
दिकारणपेक्ष्यैकत्वेन विवक्षितमिति स्यात्त्रील इत्येको भङ्गः, अथवा स्यात्कालस्तथैव प्रदेशद्वयं तु
भिन्नप्रदेशावगाहादिना कारणेन भेदेन विवक्षितमतो नीलकाविति व्यपदिष्टमिति द्वितीयः, अथवा
द्वौ तथैव कालकावित्युक्तौ एकस्तु नीलक इत्येवं तृतीयः, तदेवमेकत्र द्विकसंयोगे त्रयाणां भावाद्दश
द्विकयोगेषु त्रिंशद्भङ्गा भवन्ति, एते च सूत्रसिद्धा एवेति, त्रिवर्णतायां त्वेकवचनस्यैव सम्भवादश
त्रिकसंयोगा भवन्तीति, गन्धे त्वेकगन्धत्वे द्वौ द्विगन्धतायां त्वेकत्वानेकत्वाभ्यां पूर्ववत्त्रयः ।

'जइ दुफासे' इत्यादि समुदितस्य प्रदेशयत्रस्य द्विस्पर्शतायां द्विप्रदेशिकवच्चत्वारः,
त्रिस्पर्शतायां तु सर्व शीतः प्रदेशत्रयस्यापि शीतत्वात् देशश्च स्निग्धः एकप्रदेशात्मको देशश्च
रूक्षो द्विप्रदेशात्मको द्वयोरपि तयोरैकप्रदेशावगाहनादिना एकत्वेन विवक्षितत्वात्, एवं सर्वत्रित्वेको
भङ्गः १, तृतीयपदस्यानेकवचनान्तत्वे द्वितीयपदस्यानेकवचनान्तत्वे तृतीयः, तदेवं सर्वशीतेन
त्रयो भङ्गाः ३ एवं सर्वोष्णेनापि ३ एवं सर्वस्निग्धेनापि ३ एवं सर्वरूक्षेणापि ३ तदेवमेते द्वादश
१२, चतुःस्पर्शतायां तु 'देसे सीए' इत्यादि, एकवचनान्तपदचतुष्टय आद्यः, अनन्यपदस्यानेक-
वचनान्तत्वे तु द्वितीयः, स चैवं-द्वयरूपो देशः शीत एकरूपस्तूष्णः पुनः शीतयोरैकः स्निग्धः

द्वितीयश्चोष्ण एतौ रूक्षाविति रूक्षपदेऽनेकवचनं, तृतीयस्त्वनेकवचनान्ततृतीयपदः ।

स चैवम्-एकरूपो देशः शीतो द्विरूपस्तूष्णः, तथा यः शीतो यश्चोष्णयोरैकस्ती स्निग्धौ इत्येवं स्निग्धपदेऽनेकवचनं यश्चैक उष्णः स रूक्ष इति, चतुर्थस्त्वेनैकवचनान्तद्वितीयपदः, स चैवं-स्निग्धरूपस्य द्वयस्यैकः शीतो यश्च तस्यैव द्वितीयोऽन्यश्चैको रूक्षः एतावुष्णपदेऽनेकवचनं, स्निग्धे तु द्वयोरैकप्रदेशा श्रितत्वादेकवचनं रूक्षे त्वेकत्वादेवेति, पञ्चमस्तु द्वितीयचतुर्थपदयोरनेकवचनान्ततया ।

स चैवम्-एकः शीतः स्निग्धश्च अन्यौ च पृथगव्यवस्थितावुष्णौ चेत्युष्णरूक्षयोरनेकवचनं, षष्ठस्तु द्वितीयतृतीयपदयोरनेकवचनान्तत्वे, स चैवम्-एकः शीतो रूक्षश्च अन्यौ च पृथगव्यवस्थितावुष्णौ स्निग्धौ चेत्युष्णस्निग्धयोरनेकवचनं, सप्तमस्तवनेकवचनान्ताद्यपदः, स चैवं-स्निग्धरूपस्य द्वयस्यैकोऽन्यश्चैक एतौ द्वौ शीतावित्यनेकवचनान्तत्वमाद्यस्य, अष्टमः पुनरनेकवचनान्तादिमान्तिमपदः, स चैवं-पृथकयिततयोः शीतत्वरूक्षत्वे चैकस्य वोष्णत्वे स्निग्धत्वे च, नवमस्त्वेनैकवचनान्तत्वे आद्यतृतीययोः, स चैवं-द्वयोर्भिन्नप्रदेशस्थयोः शीतत्वे स्निग्धत्वे च एकस्य चोष्णरूक्षत्वे चेति, 'पणवीसं भंग'ति द्वित्रिचतुःस्पर्शसम्बन्धिनां चतुर्द्वादशनवानां मीलनात् पञ्चविंशतिर्भङ्गा भवन्ति ।

'चउष्णएसि ए ण'मित्यादि, सिध काल ए य नील ए य'ति द्वौ द्वावेकपरिणामपरिणतावितिकृत्वा स्यात्कालको नीलकश्चेति प्रथमः, अन्त्ययोरनेकत्वपरिणामे सति द्वितीयः आद्योस्तृतीयः उभयोश्चतुर्थ, स्थापना चेयम् । एवं दशसु द्विकयोगेषु प्रत्येकं चतुर्भङ्गीभावा-द्यत्वारिंशदभङ्गाः ।

'जइ तिवत्रे'इत्यादि तत्र प्रथमः कालको द्वितीयो नीलकः अन्त्ययोश्चैकपरिणामत्वाल्लोहितकः १११ इत्येकः तृतीयस्थानेकपरिणामतयाऽनेकवचनान्तत्वे द्वितीयः ११२, एवं द्वितीयस्थानेकतायां तृतीयः १२१ आद्यस्थानेकत्वे चतुर्थः २११ एवमेते चत्वार एकत्र त्रिकसंयोगे, दशसु चैतेषु चत्वारिंशदिति ।

'जइ चउवत्रे'इत्यादि, इह पञ्चानां पञ्च चतुष्कसंयोगा भवन्ति, ते च सूत्रसिद्धा एव, 'सव्वे नउइं भंग'ति एकद्वित्रिचतुर्वर्णेषु पञ्च चत्वारिंशत् २ पञ्चानां भङ्गकानां भावान्नवतिस्ते स्युरिति । 'जइ एगगंधे'इत्यादि प्राग्वत् ।

'जइ तिफासे'इत्यादि, 'सव्वे सीए'ति चतुर्णामपि प्रदेशानां शीतपरिणामवत्वात् १ 'देसे निद्धे'ति चतुर्णामध्ये द्वयोरैकपरिणामयोः स्निग्धत्वात् २ 'देसे लुक्खे'ति तथैव द्वयो रूक्षत्वात् ३ इत्येकः द्वितीयस्तु तथैव नवरं भिन्नपरिणामतयाऽनेकवचनान्ततृतीयपदः तृतीयस्त्वेनैकवचनान्तद्वितीयपदः, चतुर्थ पुनस्तथैवानेकवचनान्तद्वितीयतृतीयपद इत्येते सर्वशीतेन चत्वारः, एवं सर्वोष्णेन सर्वस्निग्धेन सर्वरूक्षेणेत्येवं षोडश ।

'जइ चउफासे'इत्यादि तत्र 'देसे सीए'ति एकाकारप्रदेशद्वयलक्षणो देशः शीतः तथाभूत एवान्यो देश उष्णः, तथा य एव शीतः स एव स्निग्धः यश्चोष्णः स रूक्ष इत्येकः, चतुर्थपदस्य प्रागिवानेकवचनान्तत्वे द्वितीयः तृतीयस्य च तृतीयः, तृतीयचतुर्थयोरनेकवचनान्तत्वे चतुर्थ, एवमेते षोडश, आनयनोपायगाथा चेयमेषाम्-

॥ १ ॥

“अंतलहुयस्स हेट्ठा गुरुयं ठावेह सेसमुवरिसमं ।

अंतं लहुएहिं पुणो पूरेज्जा भंगपत्थारे ॥”

छत्तीसं भंग ति द्वित्रिचतुःस्पर्शेषु चतुःषोडशषोडशानां भावादिति, इह बुद्ध गाये—

॥ १ ॥

“वीसइमसउद्देसे चउप्पएसइए चउप्फासे ।

एगबहुवयणमीसा बीयाइया कहं भंगा ॥

एकवचनबहुवचनमिश्रा द्वितीयतृतीयादयः कथं भङ्गका भवन्ति ?, यत्रैव पदे एकवचनं प्रागुक्तं तत्रैव बहुवचनं बहुवचने त्वेकवचनम्, एतच्च न भवतीतिकृत्वा विरोध उद्भावितः, अत्रोत्तरं—

॥ १ ॥

“देसो देसा व मया दव्वक्खेत्तवसओ विवक्खाए ।

संघायभेयतदुभयभावाओ वा वयणकाले ॥”

अयमर्थः—देशो देशा वेत्ययं निर्देशो न दुष्टः एकानेकवर्णादिधर्मयुक्तद्रव्यवशेनैकानेकावगाहक्षेत्रवशेन वा देशस्यैकत्वानेकत्वविवक्षणात्, अथवा भणनप्रस्तावे सङ्घातविशेषभावेन भेदविशेषभावेन वा तस्यैकत्वानेकविवक्षणादेवेति ॥ पञ्चप्रदेशिके ‘जइ तिवन्ने’त्यादि, त्रिषु पदेष्वष्टौ भङ्गाः केवलमिह ससैव ग्राह्याः, पञ्चप्रदेशिकेऽष्टमस्यासम्भवात्, एवं च दशसु त्रिकसंयोगेषु सप्ततिरिति ।

‘जइ चउवन्ने’इत्यादि, चतुर्णां पदानां षोडश भङ्गास्तेषु चेह पञ्च सम्भविनस्ते च सूत्रसिद्धा एव, पञ्चसु वर्षेषु पञ्च चतुष्कसंयोगा भवन्ति, तेषु चैषां प्रत्येकं भावात्पञ्चविंशतिरिति, ‘ईयालं भंगसयं’ति पञ्चप्रदेशिके एकद्वित्रिचतुष्पञ्चवर्णसंयोगजानां पञ्चचत्वारिंशत्सप्ततिपञ्चविंशत्येकसङ्ख्यानां भङ्गानां मीलनादेकोत्तरचत्वारिंशदधिकं भङ्गकशतं भवतीति ।

छप्पएसि ए ण मित्यादि इह सर्वं पञ्चप्रदेशिकस्येव, नवरं वर्णत्रयेऽष्टौ भङ्गा वाच्याः, अष्टमस्याप्यत्र सम्भवात्, एवं च दशसु त्रिकसंयोगेष्वशीतिर्भङ्गका भवन्तीति, चतुर्वर्णेतु पूर्वोक्तानां षोडशानां भङ्गकानामष्टदशान्तिमत्रयवर्जितानां शेषा एकादश भवन्ति, तेषां च पञ्चसु चतुष्कसंयोगेषु प्रत्येकं भावात्पञ्चपञ्चशदिति ।

‘जइ पंचवन्ने’इत्यादौ षड् भङ्गाः, ‘छासीयं भंगसयं’ति एकादिसंयोगोसम्भवानां पञ्चचत्वारिंशदशीतिपञ्चाधिकपञ्चाशत्सङ्ख्यभङ्गकानां मीलनात् षडुत्तराशीत्यधिकं भङ्गकशतं भवति

‘सत्तपएसिय’इत्यादि, इह चतुर्वर्णत्वे पूर्वोक्तानां षोडशानामन्तिमवर्जाः शेषाः पञ्चदश भवन्ति, एषां पञ्चसु चतुष्कसंयोगेषु प्रत्येकं भावात्पञ्चसप्ततिरिति ।

‘जइ पंचवन्ने’इत्यादि, इह पञ्चानां पदानां द्वात्रिंशद्भङ्गा भवन्ति, तेषु चेहाद्यानां षोडशानामष्टमद्वादशान्यत्रयवर्जिताः शेषा उत्तरेषां च षोडशानामाद्यास्त्रयः पञ्चमनवमौ चेत्येवं सर्वेऽपि षोडश संभवन्तीति, दोसोला भंगसयं’ति एकद्वित्रिचतुष्पञ्चकसंयोगजानां पञ्चचत्वारिंशदशीतिपञ्चाधिकसप्ततिषोडशसङ्ख्यानां भङ्गकानां मीलनाद् द्वे शते षोडशोत्तरे स्यातामिति ।

‘अट्ठपएसि’इत्यादि, इह चतुर्वर्णत्वे पूर्वोक्ताः षोडशापि भङ्गा भवन्ति, तेषां च प्रत्येकं पञ्चसु चतुष्कसंयोगेषु भावादशीतिर्भङ्गका भवन्ति, पञ्चवर्णत्वे तु द्वात्रिंशतो भङ्गानां षोडशचतुर्विंशाद्यविंशाद्यविंशान्यत्रयवर्जा शेषाः षड्विंशतिर्भङ्गका भवन्तीत्यर्थः, ‘दो इक्कतीसाइं’ति

पूर्वोक्तानां पञ्चचत्वारिंशदशीत्यशीतिषडुत्तरविंशतिसङ्ख्यानां भङ्गकानां मीलनाद्देशते एकत्रिंशदुत्तरे भवत इति । 'नवपणसियस्से'त्यादि, इह पञ्चवर्णत्वे द्वात्रिंशतो भङ्गकानामन्य एव न भवति शेषं तु पूर्वोक्तानुसारेण भावनीयमिति ॥

मू. (७८७) बायरपरिणएणं भंते ! अनंतपणसिए खंधे कतिवन्ने एवं जहा अट्टासमसए जाव सय अट्टाफासे पन्नत्ते वन्नगंधरसा जहा दसपणसियस्स ।

जइ चउफासे सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे सीए सव्वे निद्धे १ सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे सीए सव्वे लुक्खे २ सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे उसिणे सव्वे निद्धे ३ सव्वे कक्खडे सव्वे गरिए सव्वे सीए सव्वे लुक्खे ४ सव्वे लक्खडे सव्वे लहुए सव्वे सीए सव्वे लुक्खे ५ । सव्वे कक्खडे सव्वे लहुए सव्वे सीए सव्वे लुक्खे ६ सव्वे कक्खडे सव्वे लहुए सव्वे उसिणे सव्वे निद्धे ७ सव्वे कक्खडे सव्वे लहुए सव्वे उसिणे सव्वे लुक्खे ८ सव्वे मउए सव्वे गरुए सव्वे सीए सव्वे निद्धे ९ सव्वे मउए सव्वे गरुए सव्वे सीए सव्वे लुक्खे १० ।

सव्वे मउए सव्वे गरुए सव्वे उसिणे सव्वे निद्धे ११ सव्वे मउए सव्वे गरुए सव्वे उसिणे सव्वे लुक्खे १२ सव्वे मउए सव्वे लहुए सव्वे सीए सव्वे निद्धे १३ सव्वे मउए सव्वे लहुए सव्वे सीए सव्वे लुक्खे १४ सव्वे मउए सव्वे लहुए सव्वे उसिणे सव्वे निद्धे १५ सव्वे मउए सव्वे लहुए सव्वे उसिणे सव्वे लुक्खे १६ एए सोलस भंगा ।

जइ पंचफासे सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे सीए देसे निद्धे देसे लुक्खे १ सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे सीए देसे निद्धे देसा लुक्खा २ सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे सीए देसा निद्धा देसे लुक्खे ३ सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे सीए देसा निद्धा देसा लुक्खा ४ सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ सव्वे कक्खडे सव्वे लहुए सव्वे सीए देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ सव्वे कक्खडे सव्वे लहुए सव्वे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे । एवं एए कक्खडेणं सोलस भंगा ।

सव्वे मउए सव्वे गरुए सव्वे सीए देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ एवं मउएणवि सोलस भंगा एवं बत्तीसं भंगा । सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे निद्धे देसे सीए देसे उसिणे ४ सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे लुक्खे देसे सीए देसे उसिणे ४ एए बत्तीसं भंगा, सव्वे कक्खडे सव्वे सीए सव्वे निद्धे देसे गरुए देसे लहुए एत्थवि बत्तीसं भंगा ४, सव्वे गरुए सव्वे सीए सव्वे निद्धे देसे कक्खडे देसे मउए एत्थवि बत्तीसं भंगा, एवं सव्वे ते पंचफास अट्टावीसं भंगसयं भवन्ति ।

जइ छफासे सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे १ सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसा लुक्खा २ एवं जाव सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए देसा सीया देसा उसिणा देसा निद्धा देसा लुक्खा १६ एए सोलस भंगा ।

सव्वे कक्खडे सव्वे लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एत्थवि सोलस भंगा, सव्वे मउए सव्वे लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एत्थवि सोलस भंगा, एए चउसट्ठिं भंगा, सव्वे कक्खडे सव्वे निद्धे देसे गरुए देसे लहुए देसे निद्धे देसे लुक्खे एत्थवि चउसट्ठिं भंगा, सव्वे कक्खडे सव्वे निद्धे देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे १ जाव सव्वे मउए सव्वे लुक्खे देसा गरुया देसा लहुया देसा सीया देसा उसिणा १६ एए चउसट्ठिं भंगा ।

सव्वे गरुए सव्वे सीए देसे कक्खडे देसे मउए देसे निद्धे देसे लुक्खे एवं जाव सव्वे लहुए

सव्ये उसिणे देसा कक्खडा देसा निद्धा देसा मउया देसा लुक्खा एए चउसट्ठिं भंगा, सव्ये गरुए सव्ये निद्धे देसे कक्खडे देसे मउए देसे सीए देसे उसिणे जाव सव्ये लहुए सव्ये लुक्खे देसा कक्खडा देसा मउया देसा सीया देसा उसिणा एए चउसट्ठिं भंगा ।

सव्ये सीए सव्ये निद्धे देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए जाव सव्ये उसिणे सव्ये लुक्खे देसा कक्खडा देसा मउया देसा गरुया देसा लहुया एए चउसट्ठिं भंगा, सव्ये ते छफासे तिन्निचउरासीयं भंगसया भवन्ति ३८४ ।

जइ सत्तफासे सव्ये कक्खडे देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे १ सव्ये कक्खडे देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसा निद्धा देसा लुक्खा ४ सव्ये कक्खडे देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसा उसिणा देसे निद्धे देसा लुक्खा ४ सव्ये कक्खडे देसे गरुए देसे लहुए देसा सीया देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ सव्ये ते सोलसभंगा भाणियव्वा ।

सव्ये कक्खडे देसे गरुए देसा लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एवं गरुएणं एगत्तेणं लहुएणं पुहुत्तेणं एतेवि सोलस भंगा, सव्ये कक्खडे देसा गरुया देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एएवि सोलस भंगा भाणियव्वा, सव्ये कक्खडे देसा गरुया देसा लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एएवि सोलस भंगा भाणियव्वा, एवमेते चउसट्ठिं भंगा कक्खडेणं समं, सव्ये मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ।

एवं मउएणवि समं चउसट्ठिं भंगा भाणियव्वा, सव्ये गरुए देसे कक्खडे देसे मउए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एवं गरुएणवि समं चउसट्ठिं भंगा कायव्वा, सव्ये लहुए देसे कक्खडे देसे मउए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एवं लहुएणवि समं चउसट्ठिं भंगा कायव्वा, सव्ये सीए देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे निद्धे देसे लुक्खे एवं सीतेणवि समं चउसट्ठिं भंगा कायव्वा ।

सव्ये उसिणे देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे निद्धे देसे लुक्खे एवं उसिणेणवि समं चउसट्ठिं भंगा कायव्वा, सव्ये निद्धे देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे एवं निद्धेणवि चउसट्ठिं भंगा कायव्वा ।

सव्ये लुक्खे देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे एवं लुक्खेणवि समं चउसट्ठिं भंगा कायव्वा जाव सव्ये लुक्खे देसा कक्खडा देसा मउया देसा १० देसा ल० देसा सीया देसा उसिणा, एवं सत्तफासे पंचवारसुत्तरा भंगसया भवन्ति ।

जइ अट्ठफासे देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे लुक्खे ४ देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसा उसिणा देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसा सीया देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसा सीया देसा उसिणा देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ एए चत्तारि चउक्क सोलस भंगा ।

देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसा लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एवं एते गरुएणं एगत्तएणं लहुएणं पोहत्तएणं सोलस भंगा कायव्वा, देसे कक्खडे देसे मउए

देसा गरुया देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ एएवि सोलस भंगा कायव्वा
 देसे कक्खडे देसे मउए देसा गरुया देसा लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्ख
 एतेवि सोलस भंगा कायव्वा, सव्वेऽवि ते चउसहिं भंगा कक्खडमउएहिं एगत्तंएहिं, ताहे कक्खडेणं
 एगत्तएणं मउएणं पुहेत्तेणं एते चउसहिं भंगा कायव्वा, ताहे कक्खडेणं पुहुत्तएणं मउएणं एगत्तएणं
 चउसहिं भंगा कायव्वा, ताहे एतेहिं घेव दोहिवि पुहुतेहिं चउसहिं भंगा कायव्वा जाव देसा
 कक्खडा देसा मउया देसा गरुया देसा लहुया देसा सीया देसा उसिणा देसा निद्धा देसा लुक्खा
 एसो अपच्छिमो भंगो, सव्वेते अड्ढासे दो छप्पन्ना भंगसया भवन्ति । एवं एते बादरपरिणए
 अनंतपएसिए खंधे सव्वेसु संजोएसु बारस छन्नउया भंगसया भवन्ति ॥

वृ. 'बायरपरिणएण'मित्यादि, सर्व एव कर्कशो गुरु शीतः स्निग्धश्च एकदैवाविरुद्धानां
 स्पर्शानां सम्भवादित्येको भङ्गः, चतुर्थपदव्यत्यये द्वितीयः, एवमेते एकादिपदव्यभिचारेण षोडश
 भङ्गाः । 'पंचफासे' इत्यादि, कर्कशगुरुशीतैः स्निग्धरूक्षयोरेकत्वानेकत्वकृता चतुर्भङ्गी लब्धा,
 एषैव च कर्कशगुरुष्णीर्लभ्यत इत्येवमष्टौ, एते चाष्टौ कर्कशगुरुभ्याम्, एवमन्ये च कर्कशलघुभ्याम्,
 एवमेते षोडश कर्कशपदेन लब्धा एतानेव च मृदुपदं लभते इत्येवं द्वात्रिंशत्, इयं च द्वात्रिंशत
 स्निग्धरूक्षयोरेकत्वादिना लब्धा, अन्या च द्वात्रिंशत् शीतोष्णयोरन्या च गुरुलघ्वोरन्या च
 कर्कशमृद्वोरित्येवं सर्व एवैते मीलिता अष्टाविंशत्युत्तरं भङ्गकशतं भवतीति ।

'छफासे' इत्यादि, तत्र सर्वकर्कशो १ गुरुश्च २ देशश्च शीतः ३ उष्णः ४ स्निग्धो ५
 रूक्षश्च ६ ति, इह च देशशीतादीनां चतुर्णां पदानामेकत्वादिना षोडश भङ्गाः, एते च सर्वकर्कशगुरुभ्यां
 लब्धाः, एत एव कर्कशलघुभ्यां लभ्यन्ते तदेवं द्वात्रिंशत्, इयं च सर्वकर्कशपदेन लब्धा इयमेव
 च सर्वमृदुना लभ्य इति चतुःषष्टिर्भङ्गाः, इयं च चतुःषष्टि सर्वकर्कशगुरुलक्षणेन द्विकसंयोगेन
 सविपर्ययेण लब्धा, तदेवमन्योऽप्येवंविध द्विकसंयोगस्तान् लभते, कर्कशगुरुशीतस्निग्धलक्षणानां
 च चतुर्णां पदानां षड् द्विकसंयोगास्तदेवं चतुःषष्टि षड्विद्विकसंयोगैर्गुणिताणि शतानि
 चतुरशीत्यधिकानि भवन्तीति अत एवोक्तं—'सव्वेवेते छफासे' इत्यादि ।

'जइ सत्तफासे' इत्यादि, इहाद्यं कर्कशाख्यं पदं स्कन्धव्यापकत्वाद्विपक्षरहितं शेषाणि तु
 गुर्वादीनि षट् स्कन्धदेशाश्रितत्वात् सविपक्षानीत्येवं सप्त स्पर्शा, एषां च गुर्वादीनां षण्णां पदाना-
 मेकत्वानेकत्वाभ्यां चतुःषष्टिर्भङ्गा भवन्ति, ते च सर्वशब्दविशेषितेनादिन्यस्तेन कर्कशपदेन
 लब्धाः, एवं मृदुपदेनात्येवमर्थविशत्यधिकं शतं, एवं गुरुलघुभ्यां शेषैः षड्भिः सह १२८, शीतोष्णा-
 भ्यामप्येवमेव १२८, एवं स्निग्धरूक्षाभ्यामपि १२८, तदेवमष्टाविंशत्युत्तरशतस्य चतुर्भिर्गुणेन
 पञ्च शतानि द्वादशोत्तराणि भवन्तीति, अत एवाह—'एवं सत्तफासे पंच बारसुत्तरा भंगसया भवन्ती'ति

'अड्ढाफासे' इत्यादि ० चतुर्णां कर्कशादिपदानां सविपर्ययाणामाश्रयणादष्टौ स्पर्शा, एते
 च बादरस्कन्धस्य द्विधा विकल्पितस्यैकत्र देशे चत्वारो विरुद्धास्तु द्वितीये इति, एषु
 चैकत्वानेकत्वाभ्यां भङ्गा भवन्ति, त्र च रूक्षपदेनैकवचनान्तेन बहुवचनान्तेन द्वौ, एतौ च
 स्निग्धैकवचनेन लब्धावेतावेव स्निग्धबहुवचनं लभते, एते चत्वारः, एते च सूत्रपुस्तके चतुष्ककन
 सूचिताः, ततैतेष्वेवाष्टसु पदेषूष्णपदेन बहुवचनान्तेनोक्तचतुर्भङ्गीयुक्तेनान्ये चत्वारः ४, एवं
 शीतपदेन बहुवचनान्तेनैव ४, तथा शीतोष्णपदाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेत एव ४ एवं चैते १६,
 तथा लघुपदेन बहुवचनान्तेनैव ४, तता लघुशीतपदाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेत एव ४, एवं

लघुष्णपदाभ्यां ४, एवं लघुशी- तोष्णपदैरिति ४ एवमेतेऽपि षोडश १६, एतेव दर्शयति

‘एवंगुरुएणं एगत्तएणं’ मित्यादि, तथा कर्कशादिनैकवचनान्तेन गुरुपदेन च बहुवचनान्तेनैव, तथा गुरुष्णाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेत एव ४, एवं गुरुशीतभ्यां ४, एवं गुरुशीतोष्णैः ४ एवं चैते षोडश, तथा गुरुलघुभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेत एव ४, एवं गुरुलघुष्णैः ४, एवं गुरुलघुशीतैः ४, एवं गुरुलघुशीतोष्णैः ४, एतेऽपि षोडश, सर्वेऽप्यादित एते चतुःषष्टि ‘कक्खडमउएहिं एगत्तेहिं’ ति कर्कशमृदुपदाभ्यामेकवचनवद्भ्यां चतुःषष्टिरेते भङ्गा लब्धा इत्यर्थः, ‘ताहे’ ति तदनन्तरं ‘कक्खडेणं एगत्तएणं’ ति कर्कशपदेनैकत्वगेन एकवचनान्तेनेत्यर्थः ‘मउएणं पोहतएणं’ ति मृदुकपदेन पृथक्त्वगेनानेकवचनान्तेनेत्यर्थः ‘एते चेव’ ति एत एव पूर्वोक्तक्रमाद्यतुःषष्टिर्भङ्गाः कर्तव्या इति ।

‘ताहेकक्खडेणं’ मित्यादि, ‘ताहे’ ति ततः कर्कशपदेन बहुवचनान्तेन मृदुपदेन चैकवचनान्तेन चतुःषष्टिर्भङ्गाः पूर्वोक्तक्रमेणैकत्वव्याः, तस्यैतानेव कर्कशमृदुपदाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यां पूर्ववद्यतुःषष्टिर्भङ्गाः कर्तव्याः एताश्चादितश्चतुःषष्टयो मीलिता द्वे शते षटपञ्चाशदधिते स्यातामिति । एतदेवाह—‘सव्वे ते अड्ढफासे दो छप्पन्ना भंगसया भवन्ति’ ति,

‘बारसछन्नउया भंगसया भवन्ति’ ति बादरस्कन्धे चतुरादिकाः स्पर्शा भवन्ति, तत्र च चतुःस्पर्शादिषु क्रमेण षोडशानामष्टविंशत्युत्तरसतस्य चतुरशीत्यधिकशतत्रयस्य द्वादशोत्तरशतपञ्चकस्य षटपञ्चाशदधिकशतद्वयस्य च भावाद्यथोक्तं मानं भवतीति ।

मू. (७८८) कइविहे भंते ! परमाणु पं० ?, गोयमा ! चउव्विहे परमाणु पं० तं०—द्व्यपरमाणु खेतपरमाणु कालपरमाणु भावपरमाणु ।

द्व्यपरमाणु णं भंते ! कइविहे पं० ?, गोयमा ! चउव्विहे पं० तं०—अच्छेज्जे अभेज्जे अडज्जे अगेज्जे, खेतपरमाणु णं भंते ! कइविहे पं० ?, गोयमा ! चउव्विहे पं० तं०—अणद्धे अमज्जे अपदेसे अविभाइणे ।

कालपरमाणु पुच्छा, गोयमा ! चउव्विहे पं० तं०—अवन्ने अगंधे अरसे अफासे ।

भावपरमाणु णं भंते ! कइविहे पं० ?, गोयमा ! चउव्विहे पं० तं०—वन्नमंते गंधमंते रसमंते फासमंते । सेवं भंते २ ति जाव विहरति ॥

वृ. परमाण्वाद्यधिकारादेवेदमाह—‘कई’ त्यादि, तत्र द्रव्यरूपः परमाणुद्रव्यपरमाणुः—एकोऽणुर्वर्णादिभावानामविवक्षणात् द्रव्यत्वस्यैव विवक्षणादिति, एवं क्षेत्रपरमाणुः—आकाशप्रदेशः कालपरमाणुः समयः भावपरमाणुः—परमाणुरेव वर्णादिभावानां प्राधान्यविवक्षणात् सर्वजघन्यकालत्वादिर्वा ।

‘चउव्विहे’ ति एकोऽपि द्रव्यपरमाणुर्विवक्षया चतुःस्वभावः ‘अच्छेज्ज’ ति छेद्यः—शादिना लतादिवत्तन्निषेधादच्छेद्यः ‘अभेज्ज’ ति भेद्यः—शूच्यादिना चर्मवत्तन्निषेधादभेद्यः ‘अडज्जे’ ति आदाहोऽग्निना सूक्ष्मत्वात्, अत एवाग्राह्यो हस्तादिना ।

‘अणद्धे’ ति समसङ्ख्यावयवाभावात् ‘अमज्जे’ ति विषमसङ्ख्यावयवाभावात् ‘अपएसे’ ति निरशोऽवयवाभावात् ‘अविभाइणे’ ति अविभागेन निर्वृत्तोऽविभागिम एकरूप इत्यर्थः विभाजयितुमशक्यो वेत्यर्थः ॥

शतकं—२० उद्देशकः—५ समाप्तः

—: शतकं-२० उद्देशकः-६ :-

वृ. पञ्चमे पुद्गलपरिणाम उक्तः, पष्ठे तु पृथिव्यादिजीवपरिणामोऽभिधीयत इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७८९) पुढविकाइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए सक्करप्पभाए पुढवीए अंतरा समोहए समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! किं पुव्वि उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा पुव्वि आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! पुव्वि वा उववज्जित्ता एवं जहा सत्तरसमसए छड्डेसे जाव से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ पुव्वि वा जाव उववज्जेज्जा नवरं तहिं संपाउणेज्जा इमेहिं आहारो भन्नति सेसं तं चेव ।

पुढविकाइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए सक्करप्पभाए पुढवीए अंतरा समोहए जे भविए ईसाणे कप्पे पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए एवं चेव एवं जाव ईसीपब्भाराए उववाएयव्वो । पुढविकाइए णं भंते ! सक्करप्पभाए वालुयप्पभाए पुढवीए अंतरा समोहते स० २ जे भविए सोहम्मे जाव ईसिपब्भाराए एवं एतेण कमेणं जाव तमाए अहेसत्तमाए य पुढवीए अंतरा समोहए समाणे जे भविए उववाएयव्वो ।

पुढविकाइए णं भंते ! सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं अंतरा समोहए स० २ जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! पुव्वि उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं जाव निक्खेवओ ।

पुढविकाइए णं भंते ! सोहम्मीसाणाणं सणंकुमारमाहिंदाण य कप्पाणं अंतरा समोहए २ जे भविए सक्करप्पभाए पुढवीए पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए एवं चेव एवं जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो, एवं सणंकुमारमाहिंदाणं बंभलोगस्स कप्पस्स अंतरा समोहए समोह० २ पुनरवि जाव अहे सत्तमाए उववाएयव्वो एवं बंभलोगस्स लंगस्स य कप्पस्स अंतरा समोहए पुनरवि जाव अहेसत्तमाए ।

एवं लंतगस्स महासुक्कस्स कप्पस्स य अंतरा समोहए पुनरवि जाव अहेसत्तमाए, एवं महासुक्कसहस्सारस्स य कप्पस्स अंतरा पुनरवि जाव अहेसत्तमाए । एवं सहस्सारस्स आणय-पाणयकप्पाम अंतरा पुनरवि जाव अहेसत्तमाए, एवं आणयपाणयाणं आरणअच्चयाण य कप्पाणं अंतरा पुनरवि जाव अहेसत्तमाए, एवं आरणच्चयाणं गेवेज्जविमाणाय य अंतरा जाव अहेसत्तमाए, एवं गेवेज्जविमाणाय अनुत्तरविमाणाय य अंतरा पुनरवि जाव अहेसत्तमाए, एवं अनुत्तरविमाणाय ईसीपब्भाराए य पुनरवि जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो १ ।

वृ. 'पुढवी'त्यादि, 'एवं जहा सत्तरसमसए छड्डेसे'ति, अनेन च यत्सूचितं तदिदं—'पुव्वि वा उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्जा पुव्वि वा आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्जे'त्यादि ।

अस्य चायमर्थः—यो गेन्दुकसंनिभसमुद्घातगामी स पूर्वं समुत्पद्यते—तत्र गच्छतीत्यर्थः पश्चादाहारयति—शरीरप्रायोग्यान् पुद्गलान् गृह्णातीत्यर्थः अत उच्यते—'पुव्वि वा उववज्जित्ता पच्छा आहारेज्ज'ति, यः पुनरीलिकासन्निभसमुद्घातगामी स पूर्वमाहारयति—उत्पत्तिक्षेत्रे प्रदेश-प्रक्षेपणेनाहारं गृह्णातीति तत्समनन्तरं च प्राक्तनशरीरस्थप्रदेशानुत्पत्तिक्षेत्रे संहरति अत उच्यते—'पुव्वि आहारित्ता पच्छा उववज्जेज्ज'ति ॥

મૂ. (૭૧૦) આઝકાઙ્ગેણં મંતે ! ઇમીસે રયણપ્પભાએ સક્કરપ્પભાએ પુઢવીએ અંતરા સમોહણ સમોહ ૨ જે ભવિએ સોહમ્મે કપ્પે આઝકાઙ્ગેણં ઉવવજ્જિત્તે સેસં જહા પુઢવિકાઙ્ગેણં જાવ સે તેણદ્દેણં એવં પઢમદોઘ્ઘાણં અંતરા સમોહણ જાવ ઈસીપબ્ભારાએ ઉવવાએયવ્વો એવં એણં કમેણં જાવ તમાએ અહેસત્તમાએ ય પુઢવીએ અંતરા સમોહણ સમોહ ૨ જાવ ઈસીપબ્ભારાએ ઉવવાએયવ્વો આઝકાઙ્ગેણં !

આઝ્યાએણં મંતે ! સોહમ્મીસાણાણં સર્ણકુમારમાહિંદાણં ય કપ્પાણં અંતરા સમોહણ સમોહણિતા જે ભવિએ ઇમીસે રયણપ્પભાએ પુઢવીએ ધનોદધિવલણસુ આઝકાઙ્ગેણં ઉવવજ્જિત્તે સેસં તં ચેવ એવં એહિં ચેવ અંતરા સમોહણ જાવ અહેસત્તમાએ પુઢવીએ ધનોદધિવલણસુ આઝકાઙ્ગેણં ઉવવાએયવ્વો એવં જાવ અનુત્તરવિમાણાણં ઈસિપબ્ભારાએ પુઢવીએ અંતરા સમોહણ જાવ અહેસત્તમાએ ધનોદધિવલણસુ ઉવવાએયવ્વો !

મૂ. (૭૧૧) વાઝકાઙ્ગેણં મંતે ! ઇમીસે રયણપ્પભાએ પુઢવીએ સક્કરપ્પભાએ પુઢવીએ અંતરા સમોહણ સમોહણિતા જે ભવિએ સોહમ્મે કપ્પે વાઝકાઙ્ગેણં ઉવવજ્જિત્તે એવં જહા સત્તરસમસાએ વાઝકાઙ્ગેણં ઉદેસાએ તથા ઇહવિ નવરં અંતરેસુ સમોહણા નેયવ્વા !

સેસં તં ચેવ જાવ અનુત્તરવિમાણાણં ઈસીપબ્ભારાએ ય પુઢવીએ અંતરા સમોહણ સમોહ ૨ જે ભવિ ધનવાયતણુવાએ ધનવાયતમુવાયવલણસુ વાઝકાઙ્ગેણં ઉવવજ્જિત્તે સેસં તં ચેવ જાવ સે તેણદ્દેણં જાવ ઉવવજ્જેણા ! સેવં મંતે ૨ તિ ॥

વૂ. વાચનાન્તરાભિપ્રાયેણ તુ પૃથિવ્યબૂવાયુવિષયત્વાદુદ્દેશકત્રયમિદમતોઽદમઃ ॥

શતકં-૨૦ ઉદ્દેશકઃ-૬ સમાપ્તઃ

-: શતકં-૨૦ ઉદ્દેશકઃ-૭ :-

વૂ. પૃથોદ્દેશકે પૃથિવ્યાદીનામાહારો નિરૂપિતઃ, સ ચ કર્મર્ણો બન્ધ એવ ભવતીતિ સપ્તમે બન્ધો નિરૂપ્યતે, इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसૂत्रम्-

મૂ. (૭૧૨) કઙ્કિવિહેણં મંતે ! બંધે પ૦ ?, ગોયમા ! તિવિહે પ૦ તં-જીવપ્પયોગબંધે ૧ અનંતરપઓગબંધે ૨ પરંપરબંધે ૩ નેરઙ્ગ્યાણં મંતે ! કઙ્કિવિહે પ૦ એવં ચેવ, એવં જાવ વેમાણિયાણં નાણાવરણિજ્જસસણં મંતે ! કમ્મસસ કઙ્કિવિહે બંધે પ૦ ?, ગોયમા ! તિવિહે બંધે પ૦ તં-જીવપ્પયોગબંધે અનંતરબંધે પરંપરબંધે, નેરઙ્ગ્યાણં મંતે ! નાણાવરણિજ્જસસ કમ્મસસ કઙ્કિવિહે બંધે પ૦ એવં ચેવ જાવ વેમાણિયાણં, એવં જાવ અંતરાઙ્ગેણં !

નાણાવરણિજ્જોદયસસણં મંતે ! કમ્મસસ કઙ્કિવિહે બંધે પ૦ ?, ગોયમા ! તિવિહે બંધે પ૦ એવં ચેવ એવં નેરઙ્ગ્યાણવિ એવં જાવ વેમાણિયાણં, એવં જાવ અંતરાઙ્ગેણં, ઇત્થીવેદસસણં મંતે ! કઙ્કિવિહે બંધે પ૦ ?, ગોયમા ! તિવિહે બંધે પ૦ એવં ચેવ, અસુરકુમારાણં મંતે ! ઇત્થીવેદસસ કતિવિહે બંધે પ૦ ?, ગો ! તિવિહે બંધે પ૦ એવં ચેવ એવં જાવ વેમાણિયાણં, નવરં જસસ ઇત્થિવેદો અત્થિ, એવં પુરિસવેદસસવિ એવ નપુંસગવે ૦ જાવ વેમાણિયાણં,

નવરં જસસ જો અત્થિ વેદો, દંસણમોહણિજ્જસસણં મંતે ! કમ્મસસ કઙ્કિવિહે બં ?, એવં ચેવ નિરંતરં જાવ વેમા ૦, એવં ચરિત્તમોહણિજ્જસસવિ જાવ વેમાણિયાણં, એવં એણં કમેણં ઓરાલિયસરીસસ જાવ કમ્મગસરીસસ આહારસત્ત્રાએ જાવ પરિગ્ગહસ ૦ કળહલેસાએ જાવ

सुकलेसाए सम्मदिट्ठीए मिच्छादिट्ठीए सम्मामिच्छादिट्ठीए आभिनिबोहियणामस्स जाव केवलनाणस्स मइअत्राणस्स सुयअत्राणस्स विभंगनाणस्स एवं आभिणिबो० नाणविसयस्स भंते ! कइविहे बं० प० ? जाव केवलनाणविसयस्स मइअत्राणविसयस्स सुयअत्राणविसयस्स विभंगनाणविस० ।

एएसिं सव्वेसिं पदानं तिविहे बंधे प० सव्वेऽवेते चउव्वीसं दंडगा भा० नवरं जाणियव्वं जस्स जइ अत्थि जाव वेमाणि० भंते ! विभंगणाणविसयस्स कइवि० बंधे प०, गोयमा ! तिविहे बंधे प०-जीवप्पयोगबंधे अनंतरबंधे परंपरबंधे, सेवं भंते ! २ जाव विहरति ॥

वृ. 'कतिविहेण'मित्यादि, 'जीवप्पओगबंधे'ति जीवस्य प्रयोगेण-मनःप्रभृतिव्यापारेण बन्धःकर्मपुद्गलानामात्मप्रदेशेषु संश्लेषो बद्धस्पृष्टादिभावकरणं जीवप्रयोगबन्धः, 'अनंतरबंधे'ति येषां पुद्गलानां बद्धानां सतामनन्तरः समयो वर्तते ते तेषामनन्तरबन्ध उच्यते, येषां ते बद्धानां द्वितीयादि समयो वर्तते तेषां परम्परबन्ध इति ।

'नाणावरणिज्जोदयस्स'ति 'ज्ञानावरणीयोदयस्य' ज्ञानावरणीयोदयरूपस्य कर्मण उदयप्राप्तज्ञानावरणीयकर्मण इत्यर्थः, अस्य च बन्धो भूतभावपिक्षयेति, अथवा ज्ञानावरणी-योदयरूपस्य कर्मण उदयप्राप्तज्ञानावरणीयकर्मण इत्यर्थः, अस्य च बन्धो भूतभावपिक्षयेति, अथवा ज्ञानावरणीयतयोदयो यस्य कर्मणस्तत्तथा, ज्ञानावरणीयोदये यद्वध्यते वेद्यते वा तज्ज्ञा-नावरणीयोदयमेव तस्येति, एवमन्यत्रापि ।

'सम्मदिट्ठीए'इत्यादि, ननु 'सम्मदिट्ठी'त्यादौ कथं बन्धो दृष्टज्ञानाज्ञानानामपौद्गलिकत्वात् जीवप्पयोगबन्धादिव्यप्रदेश्यत्वं च तस्य जीववीर्यप्रभवत्वात् अत एवाभिनिबोधिकज्ञानविषय-स्येत्याद्यपि निरवधं ज्ञानस्य ज्ञेयेन सह सम्बन्धविवक्षणादिति, इह सङ्ग्रहाग्राथे-

॥ १ ॥

“जीवप्पओगबंधे अनंतरपरंपरे च बोद्धव्वे ८

पगडी ८ उदए ८ वेए ३ दंसणमोहे चरित्ते य ॥

॥ २ ॥

ओरालियवेउव्विय आहारगतेयकम्मए चेव ।

सन्ना ४ लेस्सा ६ दिट्ठी ३ नाणा ५ नाणेसु ३ तव्विसए ८ ॥

शतकं-२० उद्देशकः-७ समाप्तः

—: शतकं-२० उद्देशकः-८:—

वृ. सप्तमे बन्ध उक्तस्तद्विभागश्च कर्मभूमिषु तीर्थकरैः प्ररूप्यत इति कर्मभूम्यादिकमष्टमे प्ररूप्यते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (७९३) कइणं भंते ! कम्मभूमीओ प० ?, गोयमा ! पन्नरस कम्मभूमीओ प० तं०-पंच भरहाइं पंच एरवयाइं पंच महाविदेहाइं ।

कति णं भंते ! अकम्मभूमीओ प० ?, गो० तीसं अकम्मभूमीओ प० तं० पंच हेमवयाइं पंच हेरन्नवयाइं पंच हरिवासाइं पंच रम्मगवासाइं पंच देवकुराइं पंच उत्तराकुराइं ।

एयासु णं भंते ! तीसासु अकम्मभूमीसु अत्थि उस्सप्पिणीति वा ओसप्पिणीति वा ?, नो तिण्डे समट्ठे, एएसु णं भंते ! पंचसु भरहेसु पंचसु एरवएसु अत्थ उस्सप्पिणीति वा ओसप्पिणीति वा ?, हंता अत्थि, एएसुणं पंचसु महाविदेहेसु०, नेवत्थि उस्सप्पिणी नेवत्थि ओसप्पिणी अवट्ठिए णं तत्थ काले० समणाउसो ! ।

मू. (७९४) एएसु णं भंते ! पंचसु महाविदेहेसु अरिहंता भगवंतो पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं पन्नवयंति ?, नो तिण्ढे सम्ढे, एएसु णं भंते ! पंचसु भरहेसु पंचसु एवएसु पुरच्छिमप-
छिम्मगा दुवे अरिहंता भगवंतो पंचमहव्वइयं पंचाणुव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं पन्नवयंति अवसेसा
णं अरिहंता भगवंतो चाउज्जामं धम्मं पन्नवयंति, एएसु णं पंचसु महाविदेहेसु अरहंता भगवंतो
चाउज्जामं धम्मं पन्नवयंति ।

जंबुदीवे णं भंते ! दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए कति तित्थगरा पन्नत्ता ?, गोयमा
चउवीसं तित्थगरा पन्नत्ता, तंजहा—उसभमजियसंभव अभिनंदनं च सुमत्तिसुप्पभसुपा-
ससिपुप्फदंतसीयलेज्जंसवासपुज्जं च विमलअनंतधम्मसंतिकुंथुअरमझिमुनिसुव्वयनमि-
नेमिपासवद्धमाणा २४ ।

मू. (७९५) एएसि णं भंते ! चउवीसाए तित्थगराणं कति जिनंतरा प० ?, गोयमा !
तेवीसं जिणंतरा प० । एएसि णं भंते ! तेवीसाए जिणंतरेसु कस्स कर्हिं कालियसुयस्स वोच्छेदे
प० ?, गो० ! एएसु णं तेवीसाए जिनंतरेसु पुरिमपच्छिमएसु अट्ठसु २ जिनंतरेसु एत्थ णं
कालियसुयस्स अवोच्छेदे प० मज्झिमएसु सत्तसु जिनंतरेसु एत्थ णं कालियसुयस्स वोच्छेदे प०,
सव्वत्थवि णं वोच्छिन्ने दिट्ठिवाए ।

बू. 'कइण'मित्यादि, 'कस्स कर्हिं कालियसुयस्स वोच्छेए पन्नत्ते'ति कस्यजिनस्य सम्बन्धिनः
कस्मिन् जिनान्तरेकयोर्जिनयोरन्तरे 'कालिकश्रुतस्य' एकादशङ्गीरूपस्य व्यवच्छेदः प्रज्ञप्तः ?
इति प्रश्नः, उत्तरं तु 'एएसि ण'मित्यादि, इह च कालिकस्य व्यवच्छेदेऽपि पृष्ठे यदपृष्ठस्याव्य-
वच्छेदस्याभिधानं तद्विपक्षज्ञापने सति विवक्षितार्थबोधनं सुकरं भवतीति कृत्वा कृतमिति,
'मज्झिमएसु सत्तसु'ति अनेन 'कस्स कर्हिं' इत्यस्योत्तरमवसेयं, तथाहि 'मध्यमेषु सप्तसु' इत्युक्ते
सुविधिजिनतीर्थस्य सुविधिशीतलजिनयोरन्तरे व्यवच्छेदो बभूव, तद्व्यवच्छेदकालश्च
पत्त्योपमचतुर्भागः, एवमन्येऽपि षड् जिनाः षट् च जिनान्तराणि वाच्यानि, केवलं व्यवच्छेदकालः
सप्तस्वयमेवमवसेयः—

॥ १ ॥ “चउभागो १ चउभागो २ तित्रि य चउभाग ३ पतियमेणं च ४ ।

तित्रेव य चउभागा ५ चउत्थभागो य ६ चउभागो ७ ॥” इति ।

'एत्थ णं'ति 'एतेषु' प्रज्ञापकेनोपदर्शमानेषु जिनान्तरेषु कालिकश्रुतस्य व्यवच्छेदः प्रज्ञप्तः,
धृष्टिवादपेक्षया त्वाह—'सव्वत्थवि णं वोच्छिन्ने दिट्ठिवाए'ति 'सर्वत्रापि' सर्वेष्वपि जिनान्तरेषु न
केवलं सप्तस्वेव क्वचित् कियन्तमपि कालं व्यवच्छिन्नो धृष्टिवाद इति ।

मू. (७९६) जंबुदीवे णं भंते ! दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पियाणं केवतियं
कालं पुव्वगए अणुसज्जिस्सति ?, गोयमा ! जंबुदीवे णं दीवे भारहे वासे इमीसे उस्सप्पिणीए ममं
एणं वाससहस्सं पुव्वगए अणुसज्जिस्सति ।

जहा णं भंते ! जंबुदीवे २ भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पियाणं एणं वाससहस्सं
पुव्वगए अणुसज्जिस्सइ तहा णं भंते ! जंबुदीवे २ भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए अवसेसाणं
तित्थगराणं केवतियं कालं पुव्वगए अणुसज्जित्था ?, गोयमा ! अत्येगतियाणं संखेज्जं कालं
अत्येगइयाणं असंखेज्जं कालं ।

वृ. व्यवच्छेदाधिकारादेवेदमाह—‘जंबुदीवेण’मित्यादि, ‘देवाणुप्पियाणं’ति युष्माकं सम्बन्धि ‘अत्येगइयाणं संखेज्जं कालं’ति पश्चानुपूर्वा पार्श्वनाथादीनां सङ्ख्यातं कालं ‘अत्येगइयाणं संखेज्जं कालं’ति ऋषभादीनाम् ।

मू. (७९७) जंबुदीवेणं भंते ! दीवे भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पियाणं केवतियं कालं तित्थे अणुसज्जिस्सति ?, गोयमा ! जंबुदीवे २ भारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए ममं एगवीसं वाससहस्साइं तित्थे अणुसज्जिस्सति ।

मू. (७९८) जहा णं भंते ! जंबुदीवे २ भारहे वासे इसीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पियाणं एकवीसं वाससहस्साइं तित्थं अणुसज्जिस्सति तथा णं भंते जंबुदीवे २ भारहे वासे आगमेस्साणं चरमितित्थगरस्स केवतियं कालं तित्थे अणुसज्जिस्सति ?

गोयमा ! जावतिए णं उसभस्स अरहओ कोसलियस्स जिनपरियाए एवइयाणं संखेज्जाइं आगमेस्साणं चरमितित्थगरस्स तित्थे अणुसज्जिस्सति ॥

वृ. ‘आगमेस्साणं’ति आगमिष्यतां—भविष्यतां महापद्मादीनां जिनानां ‘कोसलियस्स’ति कोशलदेशे जातस्य ‘जिनपरियाए’ति केवलपर्यायः स च वर्षसहस्रन्यूनं पूर्वलक्षमिति ॥

मू. (७९९) तित्थं भंते ! तित्थं तित्थगरे तित्थं ?, गोयमा ! अरहा ताव नियमं तित्थकरे तित्थं पुण चाउवन्नाइन्ने समणसंघो, तं०—समणा समणीओ सावया सावियाओ ॥

वृ. तीर्थप्रस्तावादिदमाह—‘तित्थं भंते !’ इत्यादि, ‘तीर्थ’ सङ्खरूपं भदन्त ! ‘तित्थं’ति तीर्थशब्दवाच्यं उत तीर्थकरः ‘तीर्थ’ तीर्थशब्दवाच्यः ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—‘अर्हन्’ तीर्थकर-स्तावत् ‘तीर्थङ्करः’ तीर्थप्रवर्त्तियिता न तु तीर्थ, तीर्थ पुनः ‘चाउवन्नाइन्ने समणसंघे’ति चत्वारो वर्णा यत्र स चतुर्वर्णः स चासावाकीर्णश्चक्षमादिगुणैर्व्याप्तश्चतुर्वर्णाकीर्णः, क्वचित् ‘चाउवन्ने समणसंघे’ति पठ्यते, तच्च व्यक्तमेवेति ।

मू. (८००) पवयणं भंते ! पवयणं पावयणी पवयणं ?, गोयमा ! अरहा ताव नियमं पावयण पवयणं पुन दुवाल्संगे गणिपिडगे तं०—आयारो जाव दिड्ढिवाओ ।

जे इमे भंते ! उग्गा भोगा राइन्ना इक्खागा नाया कोरव्वा एए णं अस्सिं धम्मे ओगाहंति अस्सिं २ अड्ढविहं कम्मरयमलं पवाहेति पवा० तओ पच्छा सिज्झंति जाव अंतं करोति ?, हंता गोयमा ! जे इमे उग्गा भोगा तं चेव जाव अंतं करोति । अत्येगइया अत्रयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति ।

कइविहा णं भंते ! देवलोया पं ?, गोयमा ! चउव्विहा देवलोया पं० तं०—भवणवासी वाणमंतरा जोतिसिया वेमाणिया । सेवं भंते २ ति ॥

वृ. उक्तानुसार्येवाह—‘पवयणं भंते !’ इत्यादि प्रकर्षेणोच्यतेऽभिधियमनेनेति प्रवचनम्—आगमस्तद् भदन्त ! ‘प्रवचनं’ प्रवचनशब्दवाच्यं काक्वाऽध्येतव्यमुत ‘प्रवचनी’ प्रवचनप्रणेता जिनः प्रवचनं, दीर्घता च प्राकृतत्वात् ।

प्राक् श्रमणादिसङ्घ इत्युक्तं श्रमणाश्चोग्रादिकुलोत्पन्ना भवन्ति ते च प्रायः सिद्धान्तीति दर्शयन्नाह—‘जे इमे’ इत्यादि, ‘अस्सिं धम्मे’ति अस्मिन्नैग्रन्थे धर्मे इति ॥

शतकं—२० उद्देशकः—८ समाप्तः

—: शतकं—२० उद्देशकः—९:—

बृ. अष्टमोद्देशकस्यान्ते देवा उक्तास्ते चाकाशचारिण इत्याकाशचारिद्रव्यदेवानवमे प्रस्तूयन्ते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (८०१) कइविहा णं भंते ! चारणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दुविहा चारणा पं० तं०—
विज्ञाचारणा य जंघाचारणा य, से केण्डेणं भंते ! एवं बुद्धइ विज्ञाचारणा वि० ?, गोयमा ! तस्स
णं छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोक्कम्मेणं विज्ञाए उत्तरगुणलद्धिं खममाणस्स विज्ञाचारणलद्धीनामं
लद्धी समुप्पज्जइ, से तेण्डेणं जाव विज्ञाचार० ।

विज्ञाचारणस्स णं भंते कहं सीहा गती कहं सीहे गतिविसए प० ?, गोयमा ! अयन्नं
जंबुदीवे २ जाव किंचिविसेसादिए परिकखेवेणं देवेणं महद्दीए जाव महेसक्खे जाव इणामेवत्तिकइ
केवलकप्पं जंबुदीवं २ तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिकबुत्तो अणुपरियट्ठित्ता णं हव्वमागच्छेज्जा ।

विज्ञाचारणस्स णं गोयमा ! तहा सीहा गती तहा सीहे गतिविसए प० ।

विज्ञाचारणस्स णं भंते ! तिरियं केवत्तियं गतिविसए प० ?, गो० ! से णं इओ एगेणं
उप्पाएणं माणुसुत्तरे पव्वए समोसरणं करेति माणु० २ तहिं चेइयाइं वंदति तहिं २ बित्तिएणं
उप्पाएणं नंदीसरवरे दीवे समोसरणं करेति नंदीस० २ तहिं चेइयाइं वंदति तहिं ० २ तओ० २
इहमागच्छइ इहमा० २ इहं चेइयाइं वं० २ । विज्ञाचारणस्स णं गोयमा ! उहं एवत्तिए गतिविसए
प०, से णं तस्स ठाणस्स अना- लोइयपडिक्कंते कालं करेति नत्थि तस्स आराहणा, से णं तस्स
ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेति अत्थि तस्स आराहणा ।

बृ. 'कइ ण'मित्यादि, तत्र चरणं—गमनमतिशयदाकाशे एषामस्तीति चारणाः 'विज्ञा-
चारण'ति विद्या—श्रुतं तच्च पूर्वगतं तत्कृतोपकाराश्चारणा विद्याचारणाः, 'जंघाचारण'ति जङ्घा-
व्यापारकृतोपकाराश्चारणा जङ्घाचारणाः, इहार्थे गाथाः—

॥ १ ॥ “अइसयचरणसमत्था जंघाविज्ञाहिं चारणा मुणओ ।

जंघाहिं जाइ पढमो निस्सं काउं रविकरेवि ॥

॥ २ ॥ एगुप्पाएण तओ रुयगवरंमि उ तओ पडिनिवत्तो ।

बीएणं नंदीसरमिहं तओ एइ तइएणं ॥

॥ ३ ॥ पढमेणं पंडगवणं बीउप्पाएण नंदणं एइ ।

तइउप्पाएण तओ इह जंघाचारणो एइ ॥

॥ ४ ॥ पढमेण माणुसोत्तरनगं स नंदिस्सरं विईएणं ।

एइ तओ तइएणं कयचेइयवंदणो इहयं ॥

॥ ५ ॥ पढमेण नंदनवणं बीउप्पाएण पंडगवणंमि ।

एइ इहं तइएणं जो विज्ञाचारणो होइ ॥

‘तस्स णं’ति यो विद्याचारणो भविष्यति तस्य षष्ठं षष्ठेन तपःकर्मणा विद्यया च—
पूर्वगतश्रुतविशेषरूपया करणभूतया ‘उत्तरगुणलद्धिं’ति उत्तरगुणाः—पिण्डविशुद्ध्यादयस्तेषु
चेह प्रक्रमात्तपो गृह्यते ततश्च ‘उत्तरगुणलद्धिं’ तपोलद्धिं ‘क्षममाणस्स’ अधिसहमानस्य तपः
कुर्वत इत्यर्थः ।

‘कहं सीहा गइ’ति कीदृशी शीघ्रा ‘गति’ गमनक्रिया ‘कहं सीहे गइविसए’ति कीदृशः शीघ्रो गतिविषयः, शीघ्रत्वेन तद्विषयोऽप्युपचारात् शीघ्र उक्तः, ‘गतिविषयः’ गतिगोचरः ?, गमनाभावेऽपि शीघ्रगतिगोचरभूतं क्षेत्रं किम् ? इत्यर्थः, ‘अयन्न’मित्यादि, अयं जम्बुद्वीप एवंभूतो भवतिततश्च ‘देवेण’मित्यादि ‘हव्यमागच्छेज्ज’ इत्यत्र यथा शीघ्राऽस्य देवस्य गतिरित्ययं वाक्यशेषो ध्येयः

मू. (८०२) से केणट्टेणं भंते ! एवं बुद्धइ जंघाचारणे २ ?, गोयमा ! तस्स णं अहुमंअट्टेणं अनिक्खित्तेणं तवोक्कमेणं अप्पाणं भावेमाणस्स जंघाचारणलद्धी नाम लद्धी समुप्पज्जति, से तेणट्टेणं जाव जंघाचारणे २ ।

जंघाचारणस्स णं भंते ! कहं सीहा गति कहं सीहे गतिविसए प० ?, गोयमा ! अयन्नं जंबुद्वीवे २ एवं जहेव विजाचारणस्स नवरं तिसत्तखुत्तो अणुपरियट्ठित्ताणं हव्यमागच्छेज्ज जंघाचारणस्स णं गोयमा ! तहा सीहा गती तहा सीहे गतिविसए प० सेसं तं चेव ।

जंघाचारणस्स णं भंते ! तिरियं केवतिए गतिविसए प० ?, गोयमा ! से णं इओ एगेणं उप्पाएण रुयगवरे दीवे समासरणं करेति रुयग० २ तहिं चेइयाइ वंदइ तहिं चे० २ तओ पडिनियत्तमाणे वितिएणं उप्पाएणं नंदीसरवरदीवे समोसरणं करेति नंदी० २ तहिं चेइयाइ वंदइ तहिं चेइयाइ वं २ इहमागच्छइ २ इहं चेइयाइ वंदइ, जंघाचारणस्स णं गो० ! तिरियं एवतिए गइविसए प० ।

जंघाचारणस्स णं भंते ! उट्ठं केवतिए गतिविसए पत्रत्ते ?, गोयमा ! से णं इओ एगेणं उप्पाएणं नंदनवणे समोसरणं करे नंदनवने २ तहिं चेइयाइ वंदति तहिं २ इह आगच्छइ २ इह चेइयाइ वंदति । जंघाचारणस्स णं गोयमा ! उट्ठं एवतिए गतिविसए प०, से णं तस्स ठाणस्स अनालोइ- यपडिक्कंते कालं करेइ नत्थि तस्स आराहणा से णं तस्स ठाणस्स आलोइयपडिक्कंते कालं करेति अत्थि तस्स आराहणा, सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइ ॥

वृ. ‘सेणं तस्स ठाणस्से’त्यादि, अयमत्र भावार्थः—लब्ध्युपजीवनं किल प्रमादस्तत्र चासेविते अनालोचितेन भवति चारित्रस्याराधना, तद्विराधकश्च न लभते चारित्राराधनाफलमिति, यच्चेहोक्तं विद्याचारणस्य गमनमुत्पादद्वयेन आगमनं चैकेन जङ्घाचारणस्य तु गमनमेकेनागमनं च द्वयेनेति तल्लब्धिस्वभावात्, अन्ये त्वाहुः—विद्याचारणस्यागमनकाले विद्याऽभ्यस्ततरा भवतीत्येकेनागमनं गमने तु न तथेति द्वाभ्यां, जङ्घाचारणस्य तु लब्धिरुपजीव्यमानाऽल्पसामर्थ्या भतीत्यागमनं द्वाभ्यां गमनं त्वेकेनैवेति ॥

शतकं-२० उद्देशकः-९ समाप्तः

— शतकं-२० उद्देशकः-१० :—

वृ. नवमोद्देशके चारणा उक्तास्ते च सोपक्रमायुष इतरे च संभवन्तीति दशमे सोपक्रमादितया जीवा निरूप्यन्त इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (८०३) जीवा णं भंते ! किं सोवक्कमाउया निरुवक्कमाउया ?, गोयमा ! जीवा सोवक्कमाउयावि निरुवक्कमाउयावि ।

नेइया णं पुच्छा, गोयमा ! नेइया नो सोवक्कमाउया निरुवक्कमाउया, एवं जाव थं

पुढविकाइया जहा जीवा, एवं जाव मणुस्सा, चाणमं० जोइसि० वेमा० जहा नेरइया ॥

वृ. 'जीवा ण'मित्यादि, 'सोवक्कमाउय'त्तिउपक्रमणमुपक्रमः—अप्राप्तकालस्यायुषो निर्जरणं तेन सह यत्तत्सोपक्रमं तदेवंविधमायुष्येषां ते तथा तद्विपरीतास्तु निरुपक्रमायुषः, इह गाथे—

॥ १ ॥ “देवा नेरइयावि य असंखवासाउया य तिरिमणुया ।

उत्तमपुरिसा य तथा चरिमसरीरा निरुवक्कमा ॥

॥ २ ॥ सेसा संसारत्था हवेज्ज सोवक्कमाउ इयेर य ।

सोवक्कमनिरुवक्कमभेओ भणिओ समासेणं ॥

—उपक्रमाधिकारादेवेदमाह—

मू. (८०४) नेरइया णं भंते ! किं आओवक्कमेणं उववज्जंति परोवक्कमेणं उवव० निरुवक्कमेणं उववज्जंति ? , गोयमा ! आओवक्कमेणवि उवव० परोवक्कमेणवि उववज्जंति निरुवक्कमेणवि उववज्जंति एवं जाव वेमाणियाणं ।

नेरइया णं भंते ! किं आओवक्कमेणं उववज्जंति परोवक्कमेणं उवव० निरुवक्कमेणं उववज्जंति गोयमा ! नो आओवक्कमेणं उव्वज्जंति नो परोवक्कमेणं उवव० निरुवक्कमेणं उव्वज्जंति, एवं जाव यणियकुमारा, पुढविकाइया जाव मणुस्सा तिसु उव्व०, सेसा जहा नेरइ० नवरं जोइसियवेमाणिया चयंति ।

नेरइया णं भंते ! किं आइहीए उवव० परिहीए उवव० ? , गोयमा ! आइहीए उवव० नो परिहीए उवव० एवं जाव वेमाणियाणं । नेरइया णं भंते ! किं आइहीए उववज्जंति परिहीए उववज्जंति गोयमा ! आइहीए उव्व० नो परिहीए उवव० एवं जाव वेमाणि०, नवरं जोइसियवेमाणि० चयंतीति अभिलावो ।

नेर० भंते ! किं आयकम्मुणा उववज्जंति ? गो० ! आयकम्मुणा उवव० परकम्मुणा उवव० ? गो ! आयकम्मुणा उवव० नो परकम्मुणा उवव० एवं जाव वेमाणि०, एवं उव्वज्जणादंडओवि ।

नेरइया णं भंते ! किं आयप्पओगेणं उववज्जंति परप्पओगेणं उवव० ? , गोयमा ! आयप्पओगेणं उवव० नो परप्पओगेणं उवव० एवं जाव वेमाणि०, एवं उव्वज्जणादंडओवि ।

वृ. 'नेरइए'इत्यादि, 'आओवक्कमेणं उववज्जंति'त्ति आत्मना—स्वयमेवायुष उपक्रम आत्मोपक्रमस्तेन मृत्वेति शेषः उत्पद्यन्ते नारकाः यथा श्रेणिकः, 'परोपक्रमेण' परकृतमरणेन यथा कूणिकः, 'निरुपक्रमेण' उपक्रमणाभावेन यथा कालशौकरिकः यतः सोपक्रमायुष्का इतो च तत्रोत्पद्यन्त इति उत्पादोद्धर्तनाऽधिकारादिदमाह । 'नेरइए'इत्यादि ।

'आइहीए'त्ति नेश्वरादिप्रभावेणेत्यर्थः 'आयकम्मुण'त्ति आत्मकृतकर्मणा—ज्ञानावरणादिना 'आयप्पओगेणं'त्ति आत्मव्यापारेण ॥ उत्पादिधिकारादिदमाह—

मू. (८०५) नेरइया णं भंते ! किं कतिसंचिया अकतिसंचिया अव्वत्तगसंचिया ? गोयमा ! नेरइया कतिसंचियावि अकतिसंचियावि अव्वत्तगसंचियावि, से केण० जाव अव्वत्तगसंचिया ? , गोयमा ! जे णं नेरइया संखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंतति ते णं नेरइया कतिसंचिया जे णं नेरइया असंखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंतति ते णं नेरइया अकतिसंचिया ।

जे णं नेरइया एकएणं पवेसणएणं पविसंतति ते णं नेरइया अव्वत्तगसंचिया, से तेणद्वेणं

गोयमा ! जाव अव्वत्तगसंचियावि, एवं जाव थणिय०, पुढविकाइयाणं पुच्छ, गोयमा ! पुढविकाइया नो कइसंचिया अकइसंचिया नो अव्वत्तगसं०, से केणट्ठेणं एवं वुच्चइ जाव नो अव्वत्तगसंचिया गोयमा ! पुढविकाइया असंखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति से तेणट्ठेणं जाव नो अव्वत्तगसंचिया, एवं जाव वणस्स०, बैदिया जाव वेमाणि० जहा नेरइया ।

सिद्धा णं पुच्छ, गोयमा ! सिद्धा कतिसंचिया नो अकतिसंचिया अव्वत्तगसंचियावि, से केणट्ठे० जाव अव्वत्तगसंचियावि ? , गो० ! जे णं सिद्धा संखेज्जएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं सिद्धा कतिसंचिया जे णं सिद्धा एकएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं सिद्धा अव्वत्तगसंचिया । से तेणट्ठेणं जाव अव्वत्तगसंचियावि ॥

एएसि णं भंते ! नेरइ० कतिसंचियाणं अकतिसंचियाणं अव्वत्तगसंचियाणं य कयरे २ जाव विसेसा० ? , गोयमा ! सब्बतोवा नेरइया अव्वत्तगसंचिया कतिसंचिया संखेज्जगुणा अकतिसंचिया असं० एवं एगिंदियवज्जाणं जाव वेमाणियाणं अप्पाबहुगं, एगिंदियाणं नत्थि अप्पाबहुगं ।

एएसि णं भंते ! सिद्धाणं कतिसंचियाणं अव्वत्तगसंचियाणं य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ? , गो० ! सब्बतोवा सिद्धा कतिसंचिया अव्वत्तगसंचिया संखेज्जगुणा ।

नेरइयाणं भंते ! किं छक्कसमज्जिया १ नो छक्कसमज्जिया २ छक्केण य नो छक्केण य समज्जिया ३ छक्केहि य समज्जियां ४ छक्केहि य नो छक्केण य समज्जिया ५ ? , गोयमा ! नेरइया छक्कसमज्जियावि १ नो छक्कसमज्जियावि २ छक्केण य नो छक्केण य समज्जियावि ३ छक्केहि य समज्जियावि ४ छक्केहि य नो छक्केण य समज्जियावि ५ ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइया छक्कसमज्जियावि जाव छक्केहि य नो छक्केण य समज्जियावि गोयमा ! जे णं नेरइया छक्कएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया छक्कसमज्जिया १ जे णं नेरइया जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया नो छक्कसमज्जिया २ जे णं नेरइया एगेणं छक्कएणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया छक्केहिं समज्जिया ४ जे णं नेरइया नेगेहिं छक्केहिं अन्नेण जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया छक्केहिं य नो छक्केण य समज्जिया ५ से तेणट्ठेणं तं चेव जाव समज्जियावि, एवं जाव थणियकुमारा पुढविकाइयाणं पुच्छ, गोयमा ! पुढविकाइया नो छक्कसमज्जिया १ नो नो छक्कसमज्जिया २ नो छक्केण य समज्जिया ३ छक्केहिं समज्जियावि ४ छक्केहिं य नो छक्केण य समज्जियावि ५ ।

से केणट्ठेणं जाव समज्जियावि ? , गोयमा ! जे णं पुढविकाइया नेगेहिं छक्कएहिं पवेसणं पविसंति ते णं पुढविकाइया छक्केहिं समज्जिया जे णं पुढविकाइया नेगेहिं छक्कएहिं य अत्रेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं पंचएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं पुढविकाइया छक्केहिं य नो छक्केण य समज्जिया, से तेणट्ठेणं जाव समज्जियावि, एवं जाव वणस्सइकाइयावि, बैदिया जाव वेमाणिया, सिद्धा जहा नेरइया ।

एएसि णं भंते ! नेरइयाणं छक्कसमज्जियाणं नो छक्कसमज्जियाणं छक्केण य नो छक्केण य समज्जियाणं छक्केहिं य समज्जियाणं छक्केहिं य नो छक्केण य समज्जियाणं कयरे २ जाव विसेसाहिया

वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा नेरइया छक्कसमज्जिया नोछक्कसमज्जिया संखेज्जगुणाछक्केण य नोछक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा छक्केहि य समज्जिया असंखेज्जगुणा छक्केहि य नोछक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा एवं जाव थणियकुमारा ।

एएसि णं भंते ! पुढविकाइयाणं छक्केहिं समज्जियाणंछक्केहिं य नोछक्केण य समज्जियाणं कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा पुढविकाइया छक्केहिं समज्जिया छक्केहिं य नोछक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा एवं जाव वणस्सइकाइयाणं, बेइंदियाणं जाव वेमाणियाणं जहा नेरइयाणं ।

एएसि णं भंते ! सिद्धाणं छक्कसमज्जियाणं नोछक्कसमज्जियाणं जाव छक्केहिं य नोछक्केण य समज्जियाणं य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा सिद्धा छक्केहिं य नोछक्केण य समज्जिया छक्केहिं समज्जिया संखेज्जगुणा छक्केण य नोछक्केण य समज्जिया संखेज्जगुणा छक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा नोछक्कसमज्जिया संखेज्जगुणा ।

नेरइया णं भंते ! किं बारससमज्जिया १ नोबारसमज्जिया २ बारसएण य नोबारसएण य समज्जिया ३ बारसएहिं समज्जिया ४ बारसएहिं नोबारसएण य समज्जियावि ५ ?, गोयमा ! नेरतिया बारससमज्जियावि जाव बारसएहिं य समज्जियावि, से केणट्ठेणं जाव समज्जियावि ।

गोयमा ! जे णं नेरइया बारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया बारसमज्जिया १ जे णं नेरइया जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया नोबारससमज्जिया २ जे णं नेरइया बारसएणं अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया बारसएण य नोबारसएण य समज्जिया ३ ।

जे णं नेरइया नेगेहिं बारसएहिं पवेसणं पविसंति ते णं नेरतिया बारसएहिं समज्जिया ४ जे णं नेरइया नेगेहिं बारसएहिं अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया बारसएहिं य नोबारसएण य समज्जिया ५ । से तेणट्ठेणं जाव समज्जियावि, एवं जाव थणियकुमारा ।

पुढविकाइयाणं पुच्छा गोयमा ! पुढविकाइया नोबारससमज्जिया १ नो नोबारससमज्जिया २ नो बारसएण य समज्जिया ३ बारसएहिं समज्जिया ४ बारसेहिं य नो बारसेण य समज्जियावि ५, से केणट्ठेणं जाव समज्जियावि २ नो बारसएण य समज्जिया ३ बारसएहिं समज्जिया ४ बारसेहिं य नो बारसेण य समज्जियावि ५, केणट्ठेणं जाव समज्जियावि ?

गोयमा ! जे णं पुढविकाइया नेगेहिं बारसएहिं पवेसणं पविसंति ते णं पुढविकाइया बारसएहिं समज्जिया जे णं पुढविकाइया नेगेहिं बारसएहिं अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं एक्कारसएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं पुढविकाइया बारसएहिं नोबारसएण य समज्जिया से तेणट्ठेणं जाव समज्जियावि, एवं जाव वणस्सइकाइया ।

बेइंदिया जाव सिद्धा जहा नेरइया । एएसि णं भंते ! नेरतियाणं बारससमज्जियाणं० सव्वेसि अप्पाबहुगं जहा छक्कसमज्जियाणं नवरं बारसाभिलावो सेसं तं चेव । नेरतिया णं भंते ! किं चुलसीतिसमज्जिया नोचुलसीतिसमज्जिया २ चुलसीते य नोचुलसीते य समज्जिया ३ चुलसीतीहिं समज्जिया ४ चुलसीतीहिं य नोचुलसीतीए समज्जिया ५ ? गोयमा ! नेरतिया चुलसीतीए समज्जियावि ।

जाव चुलसीतीहि य नोचुलसीति ए य समज्रियावि ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ जाव समज्रियावि ? , गोयमा ! जे णं नेरइया चुलसीतीएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया चुलसीतिसमज्रिया १ जे णं नेरइया जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं तेसीतीपवेसणएणं पविसंति ते णं नेरइया नोचुलसीतिसमज्रिया २ जे णं नेरइया चुलसीतीएणं अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा जाव उक्कोसेणं तेसीतीएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरतिया चुलसीतीए नोचुलसीति ए य समज्रिया ३ ।

जे णं नेरइया नेगेहिं चुलसीतीएहिं पवेसणं पविसंति ते णं नेरतिया चुलसीतीएहिं समज्रिया ४ जे णं नेरइया नेगेहिं चुलसीतीएहिं अन्नेण य जहन्नेणं एक्केण वा जाव उक्कोसेणं तेसीइएणं जाव पवेसणएणं पविसंति ते णं नेरतिया चुलसीतीहि य नोचुलसीति ए य समज्रिया ५, से तेणट्ठेण जाव समज्रियावि, एवं जाव धणियकुमारा ।

पुढविकाइया तहेव पच्छिइएहिं दोहिं २ नवरं अभिलावो चुलसीतीओभंगो एवं जाव वणस्सइकाइया, वेदिया जाव वेमाणिया जहा नेरतिया । सिद्धा णं पुच्छा, गोयमा ! सिद्धा चुलसीतिसमज्रियावि १ नो चुलसीतिसमज्रियावि २ चुलसीते य नोचुलसीतीए समज्रियावि ३ नोचुलसीतीहिं समज्रिया ४ नोचुलसीतीहि य नोचुलसीतीए य समज्रिया ५ ।

से केणट्ठेणं जाव समज्रिया ? , गोयमा ! जे णं सिद्धा चुलसीतीएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं सिद्धा चुलसीतिसमज्रिया जे णं सिद्धा जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं तेसीतीएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं सिद्धा नोचुलसीतिसमज्रिया, जे णं सिद्धा चुलसीयएणं अन्नेण य जह० एक्केण वा दोहिं वा तीहिं वा उक्कोसेणं तेसीएणं पवेसणएणं पविसंति ते णं सिद्धा चुलसीतीए य नोचुलसीतीए य समज्रिया, से तेणट्ठेणं जाव समज्रिया ।

एएसि णं भंते ! नेरतियाणं चुलसीतिसमज्रियाणं नोचुलसी० सव्वेसिं अप्पाहुणं जहा छक्कसमज्रियाणं जाव वेमाणियाणं नवरं अभिलावो चुलसीतीओ । एएसि णं भंते ! सिद्धाणं चुलसीतिसमज्रियाणं नोचुलसीतिसमज्रियाणं चुलसीतीए नोचुलसीतीए य समज्रियाणं कयरे २ जाव विसेसा० ? , गोयमा ! सव्वत्थोवा सिद्धा चुलसीतीए य नोचुलसीतीए य समज्रिया चुलसीतीसमज्रिया अनंतगुणा नोचुलसीतिसमज्रिया अनंतगुणा ।

सेवं भंते ! २ ति जाव विहरइ ॥

वृ. 'नेरइए'त्यादि, 'कइसंचिय'ति कतीति सङ्ख्यावाची ततश्च कतित्वेन सञ्चिताः—एकसमये सङ्ख्यातोत्पादेन पिण्डिताः कतिसञ्चिताः, एवम् 'अकइसंचिय'ति नवरम् 'अकइ'ति सङ्ख्यानिषेधः—असङ्ख्यातत्वमनन्तत्वं चेति, 'अव्यक्तगसंचिय'ति द्वयादिसङ्ख्याव्यवहारतः शीर्षप्रहेलिकायाः परतोऽसङ्ख्याव्यवहारतश्च सङ्ख्यातत्वेनासङ्ख्यातत्वेन च चक्षुं न शक्यतं सावयक्तव्यः स चैकक्षेपतनावक्तव्येन—एककेन एकत्वोत्पादेन सञ्चिता अवक्तव्यसञ्चिताः, तत्र नारकादयास्त्रिवधा अपि एकसमयेन तेषामेकादीनासङ्ख्यातान्तानामुत्पाद, पृथिवीकायिकादय ५ ।

स्वकतिसञ्चिता एव, तेषां समयेनासङ्ख्याततामेव प्रवेशाद्, वनस्पतयस्तु यद्यप्यनन्ता उत्पद्यन्ते तथाऽपि प्रवेशनकं विजातीयेभ्य आगतानां यस्तत्रोत्पादस्तद्विवक्षितं, असङ्ख्याता एव विजातीयेभ्य उद्भूतास्तत्रोत्पद्यन्त इति सूत्रे उक्तम् 'एवं जाव वणस्सइकाइय'ति, सिद्धा

नो अकतिसञ्चित अनन्तानामसङ्ख्यातानां वा तेषां समयेनासम्भवादिति ।

एषामेवाल्लभ्यत्वं चिन्त्यब्रह्म 'एएसी'त्यादि, अवक्तव्यकसञ्चिताः स्तोकाः अवक्तव्य-
कस्थानस्यैकत्वात्, कतिसञ्चिताः असङ्ख्यातगुणाः, सङ्ख्यातत्वात् सङ्ख्यातस्थानकानाम्, अकति-
सञ्चितस्त्वसङ्ख्यातगुणाः असङ्ख्यातस्थानकानामसङ्ख्यातत्वादित्येके, अन्ये त्वाहुः-वस्तुस्व-
भावोऽत्र कारणं न तु स्थानकाल्पत्वादि कथमन्यथा सिद्धाः कतिसञ्चिताः स्थानकबहुत्वेऽपि
स्तोका अवक्तव्यकस्थानकस्यैकत्वेऽपि सङ्ख्यातगुणा द्वयादित्वेन केवादिनामल्पानामायुःसमाप्तेः
इयं च लोकस्वभावादेवेति ।

नारकाद्युत्पादविशेषणभूतसङ्ख्याऽधिकारादिदमाह- 'नेरइया ण'मित्यादि 'छक्कस-
मज्जिय'ति षट् परिमाणमस्येति षट्कं वृन्दं तेन समर्जिताः-पिण्डिताः षट्कसमर्जिताः,
अयमर्थः-एकत्र समये ये समुत्पद्यन्ते तेषां यो राशिः स षट्प्रमाणो यदि स्यात्तदा ते षट्कसमर्जिता
उच्यन्ते १ 'नोछक्कसमज्जिय'ति शेषट्कं षट्काभावः ते चैकादयः पञ्चान्तास्तेन नोषट्केन-
एकाद्युत्पादेन ये समर्जितास्ते तथा २ तथा 'छक्केण य नोछक्केण समज्जिय'ति एकत्र समये येषां
षट्कमुत्पन्नमेकाद्यधिकं ते षट्केन नोषट्केन च समर्जिता उक्ताः 'छक्केहि य समज्जिय'ति एकत्र
समये येषां बहूनि षट्कान्युत्पन्नानि ते षट्कैः समर्जिता उक्ताः ४ तथा 'छक्केहि य नोछक्केण य
समज्जिय'ति एकत्र समये येषां बहूनि षट्कान्येकाद्यधिकानि ते षट्कैः नोषट्केन च समर्जिताः,
एते पञ्च विकल्पाः, इह च नारकादीनां पञ्चापि विकल्पाः संभवन्ति एकादीनासमङ्ख्यातान्तानां
तेषां समवेनोत्पत्तेः ।

असङ्ख्यातेष्वपि च ज्ञानिनः षट्कानि व्यवस्थापयन्तीति, एकन्द्रियाणां त्वसङ्ख्यातानामेव
प्रवेशनात् षट्कैः समर्जिताः, तथा षट्कैर्नोषट्केन च समर्जिता इति विकल्पद्वयस्यैव सम्भव
इति, अत एवाह- 'पुढविक्काइयाण'मित्यादि । एषामल्पबहुत्वचिन्तायां नारकादयः स्तोका आद्याः,
षट्कस्थानस्यैकत्वात्, द्वितीयास्तु सङ्ख्यातगुणाः, नोषट्कस्थानानां बहुत्वात्, एवं
तृतीयचतुर्थपञ्चमेपु स्थानबाहुल्यात्सूत्रोक्तं बहुत्वमवसेयमित्येके अन्ये तु वस्तुस्वभावादित्याहुरिति
एवं द्वादश सूत्राणि चतुरशीतिसूत्राणि चेति ॥

शतकं-२० उद्देशकः-१० समाप्तः

॥ १ ॥ विंशतितमशतकमलं विकाशितं वृद्धवचनरविकिरणैः ।

विवरणकरणद्वारेण सेवितं मधुलिहेव मया ॥

शतकं-२० समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता भगवतीअङ्गसूत्रे
वींशतितमशतकस्य अभयदेवसुरिविरचिताऽऽद्या परिसमाप्ता ।

शतकं-२१

वृ. व्याख्यातं विंशतितमशतम्, अथावसरायातमेकविंशतितममारभ्यते, अस्य
चावावेवोद्देशकवर्गसङ्ग्रहायेयं गाहा-

मू. (८०६) सालि कल अयसि वंसे इक्खू दब्बे य दब्ब तुलसीय ।

अट्टेए दस वग्गा असीतिं पुण होति उद्देसा ।

वृ. 'साली' त्यादि सूत्रम्, 'सालि' ति शाल्यादिधान्यविशेषविषयोद्देशकदशात्मकः प्रथमो वर्ग सालिरेवोच्यते, एवमन्यत्रापीति, उद्देशकदशकं चैवं-

॥ १ ॥ "मूले १ कंदे २ खंधे ३ तथा य ४ साले ५ पवाल ६ पत्ते य ७ ।

पुफे ८ फल ९ बीए १० बिय एक्केको होइ उद्देसो ॥" इति

'कल' ति कलायादिधान्यविषयोद्वितीयः २ 'अयसि' ति अतसीप्रभृतिधान्य-विषयस्तृतीयः ३ 'वंसे' ति वंशादिपर्वगविशेषविषयश्चतुर्थः ४ 'इक्खु' ति इक्ष्वादिपर्वगविशेषविषयः पञ्चमः ५

'दब्बे' ति दर्भशब्दस्योपलक्षणार्थत्वात् 'सेडियभंडियकोन्तियदब्बे' इत्यादितृणभेदविषयः षष्ठः ६ 'अब्बे' ति वृक्षे समुत्पन्नो विजातीयो वृक्षविशेषोऽध्यवरोहकस्तत्प्रभृतिशाकप्रायवनस्पति-विषयः सप्तमः ७ 'तलसी य' ति तुलसीप्रभृतिवनस्पतिविषयोऽष्टमो वर्ग ८ 'अट्टे दसवग्गा' ति अष्टावेतेऽनन्तरोक्ता दशानां दशानामुद्देशकानां सम्बन्धिनो वर्गासमुदाया दशवर्गा अशीति पुनरुद्देशका भवन्ति, वर्गे वर्गे उद्देशकदशकभावादिति, तत्र प्रथमवग्रस्तत्रापि च प्रथम उद्देशको व्याख्यायते ।

—: शतकं-२१ वर्ग-१ उद्देशकः-१ :-

मू. (८०७) रायगिहे जाव एवं वयासी-अह भंते ! साली वीही गोधूमजवजवाणं एएसि णं भंते ! जीवा मृतताए वक्कमंति ते णं भंते ! जीवा कओहिंतो उव० किं नेरइएहिंतो उव० तिरि० मणु० देव० जहा वक्कंतीए तहेव उववाओ नवरं देववजं ।

ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवतिया उववजंति ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववजंति, अवहारो जहा उप्पलुद्देसे, तेसि णं भंते जीवाणं केमहालिया सरीरोगाहणा प० ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणं घनुहपुहुत्तं, ते णं भंते जीवा ! नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधगा अबंधगा ? जहा उप्पलुद्देसे, एवं वेदेवि उदएवि उदीरणाएवि ।

ते णं भंते ! जीवा किं कण्हेलेस्सा नील० काउ० छवीसं भंगा दिड्डी जाव इंदिया जहा उप्पलुद्देसे, ते णं भंते ! सालीवीही गोधूम जवजवगमूलगजीवे कालओ केवचिरं होति ?, गोयमा जह० अंतोमु० उक्कोसे० असंखेज्जं कालं ।

से णं भंते ! साली वीही गोधूमजवजवगमूलगजीवे पुढवीजीवे पुनरवि सालीवीही जाव जवजवगमूलगजीवे केवतियं कालं सेवेज्जा ?, केवतियं कालं कतिरागणिं करिज्जा ?, एवं जहा उप्पलुद्देसे । एएणं अभिलावेणं जाव मणुस्सजीवे आहारो जहा उप्पलुद्देसे ठिठी जह० अंतोमु० उक्कोसे० वासपुहुत्तं समुग्घायसमोहया उव्वट्टणा य जहा उप्पलुद्देसे ।

अह भंते ! सव्वपाणा जाव सव्वसत्ता साली वीही जाव जवजवगमूलगजीवत्ताए उववन्नपुव्वा ?, हंता गोयमा ! असतिं अदुवा अनंतखुत्तो । सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. तस्य चेदमादिसूत्रम्- 'रायगिहे' इत्यादि, 'जहा वक्कंतीए' ति यथा 'प्रज्ञापनायाः षष्ठपदे, तत्र चैवमुत्पादो-नो तारकेभ्य उत्पद्यन्ते किन्तु तिर्यग्मनुष्येभ्यः, तथा व्युत्क्रान्तिपदे देवानां

वनस्पतिपूषत्तिरुक्ता इह तु सा न वाच्या भूले देवानामनुत्पत्तेः पुष्पादिष्वेव शुभेषु तेषामुत्पत्तेरत एवोक्तं 'नवरं देववज्रं'ति । 'एको वे'त्यादि, यद्यपि सामान्येन वनस्पतिषु प्रतिसमयमनन्ता उत्पद्यन्त इत्युच्यते तथाऽपीह शाल्यादीनां प्रत्येकशरीरत्वादेकाद्युत्पत्तिर्न विरुद्धेति । 'अवहारो जहा उप्पलुद्देसए'ति उत्पल्लोद्देशक एकादशशतस्य प्रथमस्तत्र चापहार एवं ।

'ते णं भंते ! जीवा समये २ अवहीरमाणा २ केवतिकालेणं अवहीरंति ? गोयमा ! तेणं असंखेज्जा समए २ अवहीरमाणा २ असंखेज्जाहिं उस्सप्पिणीहिं अवसप्पिणीहिं अवहीरंति नो चेव णं अवहिया सिय'ति 'ते णं भंते ! जीवा नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधगा अबंधगा ?' इतः परं यदुक्तं 'जहा उप्पलुद्देसए'ति अनेनेदं सूचितं—'गोयमा ! नो अबंधगा बंधए वा बंधगा वे'त्यादि, एवं वेदोदयोदीरणा अपि वाच्याः, लेश्यासु तु तिसृषु षड्विंशतिर्भङ्गाः—एकवचनान्तत्वे ३ बहुवचनान्तत्वे ३ तथा त्रयाणां पदानां त्रिषु द्विकसंयोगेषु प्रत्येकं चतुर्भङ्गिकाभावाद् द्वादश एकत्र च त्रिकसंयोगेऽष्टाविति षड्विंशतिरिति ।

'दिङ्गी'त्यादि, दृष्टिपदादारभ्येन्द्रियपदं यावदुत्पल्लोद्देशकवज्रेयं, तत्र दृष्टौ मिथ्यादृष्टयस्ते ज्ञानेऽज्ञानिनः योगे काययोगिनः उपयोगे द्विविधोपयोगाः, एवमन्यदपि तत एव वाच्यं ।

'सेणं भंते'इत्यादिना 'असंखेज्जं काल'मित्येतदन्तेनानुबन्ध उक्तः, अथ कायसंवेधमाह—'से ण'मित्यादि, 'एवं जहा उप्पलुद्देसए'ति, अनेन चेदं सूचितं—'गोयमा ! भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं असंखेज्जं काल'मित्यादि, 'आहारो जहा उप्पलुद्देसए'ति एवं चासौ—

'ते णं भंते ! जीवा किमाहारमाहारंति ?, गोयमा ! दब्बओ अनतपएसिचाइं' इत्यादि, 'समुग्गधए'इत्यादि, अनेन च यत्सूचितं तदर्थलेशोऽयं—तेषां जीवानामाद्यास्त्रयः समुद्घातास्तथा मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता प्रियन्ते असमवहता वा, तथोद्भूतास्ते तिर्यक्षु भनुष्येषु चोत्पद्यन्त इति

शतकं—१ वर्गः—१ उद्देशकः—१ समाप्तः

— शतकं—१ वर्गः—१ उद्देशकः—२ :—

मू. (८०८) अहं भंते ! साली वीही जाव जवजवाणं एएसि णं जे जेवी कंदत्ताए वक्कमंति ते णं भंते ! जीवा कओहिंतो उववजंति एवं कंदाहिकारेण सच्चेव मूलुद्देसो अपरिसेसो भाणियव्वो जाव असतिं अदुवा अनंतखुत्तो सेवं भंते २ ति ।

शतकं—१ वर्गः—१—उद्देशकाः—३...१० :—

मू. (८०९) एवं खंधेवि उद्देसओ नेयव्वो ।

मू. (८१०) एवं तयाएवि उद्देसो भाणियव्वो ॥

मू. (८११) सालेवि उद्देसो भाणियव्वो ॥

मू. (८१२) पवालेवि उद्देसो भाणियव्वो ॥

मू. (८१३) पत्तेवि उद्देसो भाणियव्वो ॥

मू. (८१४) एएसत्तवि उद्देसगा अपरिसेसं जहा मूले तहा नेयव्वो ॥

एवं पुष्पेवि उद्देसओ नवरं देवा उववजंति जहा उप्पलुद्देसं चत्तारि लेस्साओ असीति भंगा ओगाहणा जह० अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं अंगुलपुहुत्तं सेसं तं चेव सेवं भंते ! २

जहा पुष्के एवं फलेवि उद्देसओ अफरिसेसो भाणियव्वो ॥ एवं वीएवि उद्देसओ ॥

—: शतक-२१ वर्ग:-२ :-

मू. (८१५) अह भंते ! कलायमसूरतिलमुगगमासनिष्पावकुलत्थआलिसंदगसडिण-
पलिमंथगाणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं भंते ! जीवा कओहिंतो उवव० ? एवं
मूलादीया दस उद्देसगा भाणियव्वा जहेव सालीणं निरवसेसं तं चेव ॥

—: शतक-२१ वर्ग:-३ :-

मू. (८१६) अह भंते ! अयसि कुसुंभकोद्वकं गुरालगतुवरीकोदूसासणसरिसवमूलगबीयाणं
एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं भंते ! जीवा कओहिंतो उववज्जंति ? एवं एत्थवि
मूलादीया दस उद्देसगा जहेव सालीणं निरवसेसं तहेव भाणियव्वं ॥

—: शतक-२१ वर्ग:-४ :-

मू. (८१७) अह भंते ! वंसवेणुकणककक्कवंसवारुवंसदंडाकुडाविमाचंडावेणुयाकळा-
णीणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एवं एत्थवि मूलादीया दस उद्देसगा जहेव सालीणं,
नवरं देवो सव्वत्थवि न उववज्जंति, तिन्नि लेसाओ सव्वत्थवि छव्वीसं भंगा सेसं तं चेव ॥

—: शतक-२१ वर्ग:-५ :-

मू. (८१८) अह भंते ! उक्खुइक्खुवाडियावीरणाइक्कडभमाससुंठिसत्तवेत्ततिमिरसत-
पोरगनलाणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एवं जहेव वंसवग्गो तहेव एत्थवि मूलादीया
दस उद्देसगा, नवरं खंधुद्देसे देवा उववज्जंति, चत्तारि लेसाओ सेसं तं चेव ॥

—: शतक-२१ वर्ग:-६ :-

मू. (८१९) अह भंते ! सेडियभंडियदब्भकोतियदब्भकुसदब्भगयोइदलअंजुलआसाढ-
गरोहियंसमुतवखीरभुसएरिंडकुरुभकुंदकरवरसुंठिविभंगमंगुमहुवणथुरगसिप्पियसुंकलितणाणं
एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एवं एत्थवि दस उद्देसगा निरवसेसं जहेव वंसस्स ॥

—: शतक-२१ वर्ग:-७ :-

मू. (८२०) अह भंते ! अब्भरुहवोयाणहरिगतगतंदुलेज्जगतणवत्थुलचोरगम-
ज्जारयाईविल्लियालक्कदगपिप्पलियदव्विसोत्थिकसायमंडुकिमूलगसिसवअंबिलसागजिवंतगाणं
एएसि णं जे जीवा मूल एवं एत्थवि दस उद्देगा जहेव वंसस्स ॥

—: शतक-२१ वर्ग:-८ :-

मू. (८२१) अह भंते ! तुलसीकण्हदलफणेज्जाअज्जाचूयणाचोराजीरादमणामरुवाईं
दीवरसयपुष्पा णं एएसिणं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एत्थवि दस उद्देसगा निखसेसं जहा
वंसाणं ॥ एवं एएसु अट्टसु वग्गेसु असीतिं उद्देसगा भवंति ॥

वृ. एवं समस्तोऽपि वर्गः सूत्रसिद्धः, एवमन्येऽपि नवरमशीतिर्भङ्गा एवं-चतसृषु
लेश्यास्वेकत्वे ४ बहुत्वे ४ तथा पदचतुष्टये षट्सु द्विकसंयोगेषु प्रत्येकं चतुर्भिर्द्विकासद्भावात्
२४ तथा चतुर्षु त्रिकसंयोगेषु प्रत्येकमष्टानां सद्भावात् ३२ चतुष्कसंयोगे च १६ एवमशीतिरिति।

इह घेयमवगाहनाविशेषाभिधायिका वृद्धोक्ता गाथा-

॥ १ ॥

“मूले कंदे खंदे तयाय साले पवाल पत्ते य ।

सत्तसुवि घनुपुहुत्तं अंगुलिमो पुप्फफलबीए ॥” इति
शतकं-२१ वर्गा १-८ समाप्तः

एकविंशं शतं प्रायो, व्यक्तं तदपि लेशतः ।
व्याख्यातं सदगुणाधायी, गुडक्षेपो गुडेऽपि यत् ॥
शतकं-२१ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता भगवतीअङ्गसूत्रे
एकविंशतिशतकस्य अभयदेवसूरि विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-२२

वृ. व्याख्यातमेकविंशतितमं शतम्, अथ क्रमायातं द्वाविंश व्याख्यायते, तस्य चादावे-
वोद्देशकवर्गसङ्ग्रहायेयं गाथा-

मू. (८२२) तालेगड्डियिबहुबीयगा य गुच्छा य गुम्प वल्ली य ।
छदस वग्गा एए सड्डि पुण हौति उदेसा ।

—: शतकं-२२ वर्गः-१:—

मू. (८२३) रायगिहे जाव एवं वयासी-अह भंते ! तालतमालतकलितेतेतलिसालसर-
लासारगल्लानं जाव केवतिकदलचम्मरुक्खगुंतरुक्खविहंगुरुक्खलवंगरुक्ख-पूयफलखज्जूरिनाल-
एरीणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं भंते ! जीवा कओहिंतो उववज्जति ।

एवं एतवि मूलादीया दस उद्देसगा कायाव्वा जहेव सालीणं, नवरं इमं नाणत्तं मूले कंदे
खंधे तयाय साले य एएसु पंचसु उद्देसगेसु देवो न उववज्जति, तिन्नि लेसाओ, ठिती जहन्नेणं
अंतोमु० उक्कोसेणं दसवाससहस्साई, उवरिल्लेसु पंचसु उद्देसएसु देवो उववज्जति ।

चत्तारिलेसाओ ठिती जहन्नेणं अंतोमु० उक्कोसेणं वासपुहुत्तं ओगाहणा मूले कंदे घनुहपुहुत्तं
खंधे तयाय साले य गाउयपुहुत्तं पवाले पत्ते घनुहपुहुत्तं, पुप्फे हत्थपुहुत्तं, फले बीए य अंगुलपुहुत्तं,
सव्वेसिं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं सेसं जहा सालीणं, एवं एए दस उद्देसगा ।

—: शतकं-२२ वर्गः-२:—

मू. (८२४) अह भंते ! निबंबजंबुकोसंबतालअंकोल्लपीलुसेलुसल्लइमोयइमालुयचउल-
पलासकरजपुत्तंजीवगरिद्ववहेडगहरितगभल्लायउंबरियखीरणि धायईपियालपूइयणिवायग-
सेण्हयपासियसीसवअयसिपुत्रागनागरुक्खसीवन्नअसोगाण ।

एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एवं मूलादीया दस उद्देसगा कायव्वा निरवसेसं
जहा तालवग्गो ॥

—: शतकं-२२ वर्गः-३:—

मू. (८२५) अहं भंते ! अत्थियातिदुयबोरकविद्वअंबाडगमाउंलिगबिल्लआमलग-
फणसदाडिमआसत्थउंबरवडणग्गोहन्दिंरुक्खपिप्पलिसतरपिलक्खुरुक्खाउंबरियकुच्छंभरिय-
देवदालितिलगलउयछत्तेहसिरीससत्तवन्नद हिवन्नलोद्धधवचंदणअज्जुणीवकुडुगकलंबाणं एएसि
णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं भंते ! एवं एतवि मूलादीया दस उद्देसगा तालवग्गसरिसा
नेयव्वा जाव बीयं ॥

—: शतक-२२ वर्ग:-४ :-

मू. (८२६) अह भंते ! वाइंगणिअल्लइपोडइ एवं जहा पन्नवणाए गाहाणुसारेणं नेयव्वं जाव गंजपाडलवासिअंकोल्लाणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एवं एत्थवि मूलादीया दस उद्देसगा तालवग्गसीसा नेयव्वा जाव बीयंति निरवसेसं जहा वंसवग्गो ॥

—: शतक-२२ वर्ग:-५ :-

मू. (८२७) अह भंते ! सिग्विकाणवनालियकोरं टंगबंघुजीवग मणोज्जा जहा पन्नवणाए पढमपदे गाहाणुसारेणं जाव नलणी य कुंदमवजाईणं एएसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एवं एत्थवि मूलादीया दस उद्देसगा निरवसेसं जहा सालीणं ॥

—: शतक-२२ वर्ग:-६ :-

मू. (८२८) अह भंते ! पूसफलिकालिंगीतुं बीतउसीएलावालुंकी एवं पदाणि छिंदियाणि पन्नवणागाहाणुसारेणं जहा तालवग्गे जाव दधिफोळइकाकलिसोक्कलिअक्कबोदीयं एएसि णं जे जीवा एलत्ताए वक्कमंति एवं मूलादीया दस उ० कायव्वा जहा तालवग्गो नवरं फलउद्देसे ओगाहणाए जहन्ने० अंगुल० असंखे० भागं उक्को घनुहपुहुत्तं ठिती सव्वत्थ जहन्नेणं अंतोमु० उक्कोसेणं वासपुहुत्तं सेसं तं चेव ॥ एवं छसुवि वग्गसु सट्ठि उद्देसगा भवन्ति ॥

वृ. 'ताले'त्यादि, तत्र 'ताले'ति ताडतमालप्रभृतिवृक्षविशेषविषयोद्देशकदशकात्मकः प्रथमो वर्गः, उद्देशकदशकं च मूलकन्दादिविषयभेदात् पूर्ववत् ।

'एगड्डिये'ति एकमस्थिकं फलमध्ये येषां ते तथा, ते निम्बाप्रजम्बूकौशाम्बादयस्ते द्वितीये वाच्याः । 'बहुबीयगा य'ति बहूनि बीजानि फलानि येषां ते तथा, ते चात्यिकतेन्दुकवदरकपित्थादयो वृक्षविशेषास्ते तृतीये वाच्याः ।

'गुच्छ य'ति गुच्छा-वृन्ताकीयप्रभृतयस्ते चतुर्थे वाच्याः 'गुम्भ'रि गुल्माः सिरियकनव-मालिकाकोरण्टकादयस्ते पञ्चमे वाच्याः 'वल्लीय'ति वल्यः पुंफलीकालिङ्गीतुम्बीप्रभृतयस्ताः षष्ठे च वाच्या ।

इत्येवं षष्ठवर्गो वल्लीत्यभिधीयते 'छद्दसवग्गा ए'ति षड्दशोद्देशकप्रमाणा वर्गा 'एते' अनन्तरोक्ताः अत एव प्रत्येकं दशोद्देशकप्रमाणत्वात् वर्गाणामिह षष्टिरुद्देशका भवन्तीति ।

इदं च शतमनन्तरशतवत्सर्व व्याख्येयं, यस्तु विशयः स सूत्रसिद्ध एव, इयं चेह कृद्धोक्ता गाथा—

॥ १ ॥ "पत्त पवाले पुप्फे फले य बीए य होइ उववाओ ।

रुक्खेसु सुरगणाणं पसत्थसवन्नगंधेसु ॥

शतक-२२ वर्ग:-१-६ समाप्तः

॥ १ ॥ द्वाविंशं तु शतं व्यक्तं, गम्भीरं च कथञ्चन ।

व्यक्तगम्भीरभावाभ्यामिह वृत्तिः करो किम् ? ॥

शतक-२२ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादीता भगवती अङ्गसूत्रे
द्वाविंशतितमशतकस्य अभयदेवसूरिविरचिता टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-२३

वृ. व्याख्यातं द्वाविंशं शतम्, अथावसरायातं त्रयोविंशं शतमारभ्यते, अस्य चातावेवंदश-
कवर्गसङ्ग्रहायेयं गाथा— [नमो सुयदेवयाए भगवईए ।]

मू. (८२९) आलुयलोहो अवया पाढी तह मासवन्निवली ।
पंचेते दसवग्गा पन्नासा होति उद्देसा ॥

— शतकं-२३ वर्गः-१ :-

मू. (८३०) रायगिहे जाव एवं० अह भंते ! आलुयमूलगसिंगवेरहलिदरुककंडरिय-
जारुच्छीरविरालिकिडिकुंदुकणहकडडसुमहुपयलड-महुसिंगिगिरुहासपसुगंधा छिन्नरुहा बीयरुहा
णं एसि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एवं मूलादीया दस उ० कायव्वा वंसवग्गसरिसा नवरं
परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा असंखेज्जा वा अनंता वंसवग्गसरिसा
नवरं परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा असंखेज्जा वा अनंता वा
उववज्जंति ।

अवहारो गोयमा ! तेणं अनंता समये अवहीरमाणा २ अनंताहिं ओसप्पिणीहिं उस्सप्पिणीहिं
एवतिकालेणं अवहीरंति नो चेव णं अवहरिया सिया ठिती जहन्नेणवि उक्कोसेणवि अंतोमुहुतं,
सेसं तं चेव ॥

— शतकं-२३ वर्गः-२ :-

मू. (८३१) अह भंते ! लोहीणीहूथीहुथिवगा अस्सकन्नी सीउंडी मुसंडीणं एसि णं
जीवा मूल एवं एत्थवि दस उद्देसगा जहेव आलुवग्गे, नवरं ओगाहणा तालवग्गसरिसा, सेसं तं
चेव सेवं भंते ! ॥

— शतकं-२३ वर्गः-३ :-

मू. (८३२) अह भंते ! आयकायकुहुणकुंदुरुकउव्वेहलियासफासज्जाछत्तावंसा-
णियकुमाराणं एतेसि णं जे जीवा मूलत्ताए एवं एत्थवि मूलादीया दस उद्देसगा निरवसेसं जहा
आलुवग्गो नवरं ओगाहणा तालुवग्गसरिसा, सेसं तं चेव, सेवं भंते ! २ ति ॥

— शतकं-२३ वर्गः-४ :-

मू. (८३३) अह भंते ! पाढामिए वालुंकि मधुररसारा वल्लिपउमामोढरिदंतिचंडीणं एतेसि
णं जे जीवा मूल एवं एत्थवि मूलादीया दस उद्देसगा आलुयवग्गसरिसा नवरं ओगाहणा जाह
वल्लीणं, सेसं तं चेव, सेवं भंते ! २ ति ॥

— शतकं-२३ वर्गः-५ :-

मू. (८३४) अह भंते ! मासपन्नीमुग्गपन्नीजीवसरिसवकएणुयकाओलिखीर-
काकोलिभंगिणहिंकिमिरासिभद्दमुच्छंगलइपओयकिंणापउलपाढेहेरेणुया लोहीणं एसि णं जे
जीवा मूल० एवं एत्थवि दस उद्देसगा निरवसेसं आलुयवग्गसरिसा ॥

एवं एत्थ पंचसुवि वग्गेसु पन्नासं उद्देसगा भाणियव्वा सव्वत्थ देवा ण उववज्जंतित्ति तिन्नि
लेसाओ । सेवं भंते ! २ ॥

वृ. 'आलुए' त्यादि, तत्र 'आलुय' ति आलुकमूलकादिसाधारणशरीरवनस्पतिभेद-
विषयोद्देशकदशकात्मकः प्रथमो वर्गः, 'लोही' ति लोहीप्रभृत्यनन्तकायिकविषयो द्वितीयः ।

‘अवइ’ति अवककवकप्रभृत्यनन्तकायिकभेदविषयस्तृतीयः ।

‘पाठ’ति पाठामृगबालुङ्गीमधुररसादिवन्त्यतिभेदविषयश्चतुर्थः ।

‘मासवत्रीमुग्गवत्री य’ति माषणीमुद्रपणीप्रभृतिवल्लीविशेषविषयः पञ्चमः तन्नामक एवेति पञ्चैतेऽनन्तरुक्ता दशोद्देशकप्रमाणा वर्गा दशवर्गा यत एवमतः पञ्चाशदुद्देशका भवन्तीह

शत इति ॥

—: शतक-२३ वर्गाः-१...५ समाप्ताः

॥ १ ॥

प्राक्तनशतवन्नेयं, त्रयोविंशं शतं यतः ।

प्रायः समं तयो रूपं, व्याख्याऽतोऽत्रापि निष्फला ॥

शतक-२४

वृ. व्याख्यातं त्रयोविंशं शतम्, अथावसरायातं चतुर्विंशं शतं व्याख्यायते, तस्य चादावेवेदं सर्वोद्देशकद्वारसङ्ग्रहगाथाद्वयम्—

मू. (८३५) उवववायपरीमाणं संघयणुच्चत्तमेव संठाणं ।

लेस्सा दिट्ठी नाणे अत्राणे जोग उवओगे ।

मू. (८३६) सन्नाकसायइंदियसमुग्गया वेदणा य वेदे य ।

आउं अज्जवसाणा अनुबंधो कायसंवेहो ॥

वृ. ‘उववाए’त्यादि, एतच्च व्यक्तं, नवरं ‘उववाय’ति नारकादयः कुत उत्पद्यन्ते ? इत्येवमुपपातो वाच्यः ‘परीमाणं’ति ये नारकादिभूत्यत्यन्ते तेषां स्वकाये उत्पद्यमानानां परिमाणं वाच्यं ‘संघयणं’ति तेषामेव नारकादिभूतित्सूनां संहननं वाच्यम् ‘उच्चत्तं’ति नारकादियायिनामवगाहनाप्रमाणं वाच्यम्, एवं संस्थानाद्यप्यवसेयम् ।

‘अनुबंधो’ति विवक्षितपययिणाव्यवच्छिन्नेनावस्थानं ‘कायसंवेहो’ति विवक्षितकायात् कायान्तरे तुल्यकाये वा गत्वा पुनरपि यथासम्भवं तत्रैवागमनम् ।

मू. (८३७) जीवपदेजीवपदे जीवाण दंडगंमि उद्देसो ।

चउवीसतिमंमि सए चउव्वीसं होति उद्देसा ॥

वृ. अथाधिकृतशतस्योद्देशकपरिमाणपरिज्ञानार्थं गाथामाह—‘जीवपए’इत्यादि, इयं च गाथा पूर्वोक्तद्वारगाथाद्वयात् क्वचित् पूर्व श्यत इति । तत्र प्रथमोद्देशको व्याख्यायते, तत्र च कायसंवेधद्वारे—

—: शतक-२४ उद्देशकः-१ :-

मू. (८३८) रायगिहे जाव एवं वयासी-नेरइयाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति देवेहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा नो नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति मणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति नो देवेहिंतो उववज्जंति ।

जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति बेइंदियतिरिक्खजोणियं० तेइंदियतिरिक्खजोणियं० चउरिंदियतिरिक्खजोणियं० पंचिंदियतिरिक्ख-जोणिएहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! नो एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति नो

बोदिय० नो तेइंदिय० णो चउरिंदिय० पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ।

जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सन्नीपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असन्नीपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतोवि उववज्जंति ।

जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं जलचरोहिंतो उववज्जंति थलचरोहिंतो उववज्जंति खहचरोहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! जलचरोहिंतो उववज्जंति थलचरोहिंतोवि उववज्जंति खहचरोहिंतोवि उववज्जंति ।

जइ जलचरथलचरखहचरोहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति नो अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति, पज्जत्ता असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए नेरइएसु उववज्जत्तए से णं भंते ! कतिसु पुढवीसु उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! एगाए रयणप्पभाए पुढवीए उववज्जेज्जा,

पज्जत्ता असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए रयणप्पभाए पुढवीए नेरइएसु उववज्जत्तए से णं भंते ! केवतिकालड्डितीएसु उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्रड्डितीएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागड्डितीएसु उववज्जेज्जा १, ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवतिया उववज्जंति ?, गोयमा ! जहन्नेणं एकं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति २ ।

तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीरगा किंसंघयणी पन्नत्ता ?, गोयमा ! छेवड्डसंघयणी प० ३, तेसि णं भंते ! जीवाणं केमहालिया सरीरोगाहणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं ४ ।

तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीरगा किंसंठिता पन्नत्ता ?, गोयमा ! हुंडसंठागसंठिया प० ५ तेसि णं भंते ! जीवाणं कति लेस्साओ प० ?, गो० ! तिन्नि लेस्साओ प० तं०—कणहलेस्सा नीललेस्सा काउलेस्सा ६ ।

ते णं भंते ! जीवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी ?, गोयमा ! नो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी नो सम्मामिच्छादिट्ठी ७ ।

तेणं भंते ! जीवा किं नाणी अन्नाणी ? गोयमा ! नो नाणी अन्नाणी नियमा दुअन्नाणी तं०—मइअन्नाणी य सुयअन्नाणी य ८—९ ।

तेणं भंते ! जीवा किं मणजोगी वयजोगी कायजोगी ?, गोयमा ! नो मणजोगी वयजोगीवि कायजोगीवि १०,

ते णं भंते ! जीवा किं सागारोवउत्ता अनागारोवउत्ता ? गोयमा ! सागारोवउत्तावि अनागारोवउत्तावि ११ ।

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति सन्नाओ पन्नत्ताओ ?, गोयमा ! चत्तारि सन्ना प० तं०—आहासन्ना भयसन्ना मेहुणसन्ना परिग्गहसन्ना १२,

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति कसाया प० ?, गो० ! चत्तारि कसाया प०, तं०—कोहकसाए माणकसाए मायाकसाए लोभकसाए १३ ।

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति इंदिया प० ?, गो० ! पंचिंदिया प० तं०—सोइंदिए चक्खिंदिए जाव फासिंदिए १४,

तेसि णं भंते ! जीवाणं कति समुग्घाया प० ?, गो० ! तओ समुग्घाया प०, तं०—वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए १५ ।

ते णं भंते ! जीवा किं सायावेयगा असायावेयगा ?, गो० ! नो इत्थीवेयगा नो पुरिसवेयगा न पुंसगवेयगा १७ ।

तेसि णं भंते ! जीवाणं केवतियं कालंठिती प० ?, गो० ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी १८,

तेसि णं भंते ! जीवाणं केवतिया अज्झवसाणा प० ?, गो० ! असंखेज्जा अज्झवसाणा प०,

ते णं भंते ! किं पसत्था अप्पसत्था ? गोयमा ! पसत्थावि अप्पसत्थावि १९ ।

से णं भंते ! पज्जत्ता असन्निपंचिंदियतिरिजोणयेति कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी २० ।

से णं भंते ! पज्जत्ता असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए रयणप्पभाए पुढविए नेरइए पुनरवि पज्जत्ता असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएत्ति केवतियं कालं सेवेज्जा केवतियं कालं गतिरागतिं करेज्जा ?, गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दस वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडिमब्भहियं एवतियं कालं सेवेज्जा एवतियं कालं गतिरागतिं करेज्जा २१ ।

पज्जत्ता असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए जहन्नकालद्वितीए सु रयणप्पभापुढविनेरइए सु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइकालद्वितीए सु उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सद्वितीए सु उक्कोसेणवि दसवाससहस्सद्वितीए सु उववज्जेज्जा, ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवतिया उववज्जित्तं ?, एवं सच्चेव वत्तव्वया निरवसेसा भाणियव्वा जाव अनुबंघोत्ति ।

से णं भंते ! पज्जत्ता असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए जहन्नकालद्वितीए रयणप्पभापुढविनेरइए जहन्नकाल० २ पुनरवि पज्जत्ता असन्नि जाव गतिरागतिं करेज्जा ?, गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं एवतियं कालं सेवेज्जा एवतियं कालं गतिरागतिं करेज्जा २ ।

पज्जत्ता असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं जे भविए उक्कोसकालद्वितीए सु रयणप्पभापुढविनेरइए सु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवतियकालठिईए सु उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागठिईए सु उववज्जेज्जा उक्कोसेणवि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागद्वितीए सु उवव०, ते णं भंते ! जीवा अवसेसं तं चेव जाव अनुबंघो ।

से णं भंते ! पज्जत्ता असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए उक्कोसकालद्वितीयरयणप्पभापुढविनेरइए पुनरवि पज्जत्ता जाव करेज्जा ?, गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडिमब्भहियं एवतियं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गतिरागतिं करेज्जा ३ ।

જહન્નકાલદ્વિતીયપજ્ઞતા અસન્નિપંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયે નં મંતે ! જે ભવિયે રયણપ્પમાપુદ્ધવિનેરૂપેસુ ઉવવજ્ઞિત્તે સે નં મંતે ! કેવતિયકાલઠિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા ?, ગોયમા જહન્નેણં દસવાસસહસ્સદ્વિતીએસુ ઉક્કોસેં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્ઞદ્વિતીએસુ ઉવવં ।

તે નં મંતે ! જીવા એગસમણં કેવં સેસં તં ચેવ નવરં ઇમાદં તિત્તિ નાણત્તાઈ આં અજ્ઞવસાણા અણુબંધો ય, જહન્નેણં ઠિતી અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણવિ અંતોમું, તેસિ નં મંતે ! જીવાણં કેવતિયા અજ્ઞવસાણા પં ?, ગોં ! અસંખેજ્ઞા અજ્ઞવસાણા પં, તે નં મંતે ! કિં પસત્થા અપ્પસત્થા ?, ગોયમા ! નો પસત્થા અપ્પસત્થા, અનુબંધો અંતોમુહુત્તં સેસં તં ચેવ ।

સે નં મંતે ! જહન્નકાલદ્વિતીયપજ્ઞતાઅસન્નિપંચિંદિયં રયણપ્પમા જાવ કરેજ્ઞા ?, ગોં ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈ કાલાદેં જહં દસવાસસહં અંતોમું અબ્બહિયાઈ ઉક્કોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્ઞદ્વિતીએસુ ઉવવજ્ઞિત્તે સે નં મંતે ! કેવતિયકાલઠિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા ?, ગોં ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈ કાલાદેં જહં દસવાસસહં અંતોમું અબ્બહિયાઈ ઉક્કોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્ઞદ્વિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા ૪

જહન્નકાલદ્વિતીયપજ્ઞતાઅસન્નિપંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયે નં મંતે ! જે ભવિયે જહન્નકાલદ્વિતીએસુ રયણપ્પમાપુદ્ધવિનેરૂપેસુ ઉવવજ્ઞિત્તે સે નં મંતે ! કેવતિયકાલઠિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા ?, ગોયમા ! જહં દસવાસસહસ્સદ્વિતીએસુ ઉક્કોસેણવિ દસવાસસહસ્સદ્વિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા, તે નં મંતે ! જીવા સેસં તં ચેવ તાઈ ચેવ તિત્તિ નાણત્તાઈ જાવ સે નં મંતે ! જહન્નકાલદ્વિતીયપજ્ઞતાજાવ જોણિયે જહન્નકાલદ્વિતીયરયણપ્પમાપુણરવિ જાવ ગોયમા ! ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈ કાલાદેસેણં જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ અંતોમુહુત્તમબ્બહિયાઈ ઉક્કોસેણવિ દસવાસસહસ્સાઈ અંતોમુહુત્તમબ્બહિયાઈ એવદયં કાલં સેવેજ્ઞા જાવ કરેજ્ઞા ૫ ।

જહન્નકાલદ્વિતીયપજ્ઞતાજાવ તિરિક્ષજોણિયાણં મંતે ! ભવિયે ઉક્કોસકાલદ્વિતીએસુ રયણપ્પમાપુદ્ધવિનેરૂપેસુ ઉવવજ્ઞિત્તે સે નં મંતે ! કેવતિયકાલઠિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા ?, ગોં ! જહન્નેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્ઞદ્વિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા ઉક્કોસેણવિ પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્ઞદ્વિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા, તે નં મંતે ! જીવા અવસેસં તં ચેવ તાઈ ચેવ તિત્તિ નાણત્તાઈ જાવ સે નં મંતે ! જહન્નકાલદ્વિતીયપજ્ઞતાજાવતિરિક્ષજોણિયે ઉક્કોસકાલદ્વિતીયરયણજાવ કરેજ્ઞા ?, ગોયમા ! ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈ કાલાદેસેણં જહન્નેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્ઞદ્વિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા, તે નં મંતે ! જીવા અવસેસં તં ચેવ તાઈ ચેવ તિત્તિ નાણત્તાઈ જાવ સે નં મંતે ! જહન્નકાલદ્વિતીયપજ્ઞતાજાવતિરિક્ષજોણિયે ઉક્કોસકાલદ્વિતીયરયણજાવ કરેજ્ઞા ?, ગોયમા ! ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈ કાલાદેસેણં જહન્નેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્ઞદ્વિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા, તે નં મંતે ! જીવા અવસેસં તં ચેવ તાઈ ચેવ તિત્તિ નાણત્તાઈ જાવ સે નં મંતે ! જહન્નકાલદ્વિતીયપજ્ઞતાજાવતિરિક્ષજોણિયે ઉક્કોસકાલદ્વિતીયરયણજાવ કરેજ્ઞા ૬ ।

ઉક્કોસકાલદ્વિતીયપજ્ઞતાઅસન્નિપંચિંદિયતિરિક્ષજોણિયે નં મંતે ! જે ભવિયે રયણપ્પમાપુદ્ધવિનેરૂપેસુ ઉવવજ્ઞિત્તે સે નં મંતે ! કેવતિયકાલઠિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા ?, ગોં ! જહન્નેણં દસવાસ-સહસ્સદ્વિતીએસુ ઉક્કોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્ઞદ્વિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા, તે નં મંતે ! જીવા એગસમણં અવસેસં જહેવ ઓહિયગમણં તહેવ અનુગંતવ્વં, નવરં ઇમાદં દોત્તિ નાણત્તાઈ-ઠિતી જહન્નેણં પુવ્વકોડી ઉક્કોસેણવિ પુવ્વકોડી એવં અનુબંધોવિ અવસેસં તં ચેવ, સેણં મંતે ! ઉક્કોસકાલદ્વિતીયપજ્ઞતાઅસન્નિજાવ તિરિક્ષજોણિયે રયણપ્પમા જાવ ગોયમા ! ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈ કાલાદેસેણં જહન્નેણં પુવ્વકોડી દસહિં વાસસહસ્સેહિં અબ્બહિયા ઉક્કોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્ઞદ્વિતીએસુ ઉવવજ્ઞિત્તે સે નં મંતે ! કેવતિયકાલઠિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા ૭ ।

ઉક્કોસકાલદ્વિતીયપજ્ઞતાતિરિક્ષજોણિયે નં મંતે ! જે ભવિયે જહન્નકાલદ્વિતીએસુ રયણજાવ

उवव० से णं भंते ! केवति जाव उववज्जेजा ?, गो० ! जह० दसवाससहस्सड्ढितीएसु उक्कोसेणवि दसवाससहस्सड्ढितीएसु उववज्जेजा, ते णं भंते ! सेसं तं चेव जहा सत्तमगमए जाव से णं भंते ! उक्कोसकालड्ढिती जाव तिरिक्खजोणिए जहन्नकालड्ढितीयरयणप्पभा जाव करेजजा ?, गोयमा भवादेसेणं दो भव० कालादे० जह० पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणवि पुव्वकोडी दसवाससहस्सेहिं अब्भहिया एवतियं जाव करेजा ८ ।

उक्कोसकालड्ढितीयपज्जताजाव तिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए उक्कोसकालड्ढितीएसु रयणजाव उववज्जितए से णं भंते ! केवतिकालं जाव उववज्जेजा ?, गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागड्ढितीएसु उक्कोसेणवि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागड्ढितीएसु उववज्जेजा, ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं सेसं जहा सत्तमगमए जाव से णं भंते ! उक्कोसकालड्ढितीयपज्जत-जावतिरिक्खजोणिए उक्कोसे कालड्ढितीयरयणप्पभाजावकरेजा ?, गोयमा ! भवादेसेणं दो भवग्गह-णाइं कालादेसेणं जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीए अब्भहियं उक्कोसेणवि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीए अब्भहियं एवतियं कालं सेवेजा जाव गतिरागतिं करेजा ९ । एवं एते ओहिया तिन्नि गमगा ३ जहन्नकालड्ढितीएसु तिन्नि गमगा उक्कोसकालड्ढितीएसु तिन्नि गमगा ९ सव्वे ते नव गमा भवंति ॥

वृ. 'से णं भंते ! पज्जताअसग्गी'त्यादि, 'भवादेसेणं'ति भवप्रकारेण 'दो भवग्गहणाइं'ति एकत्रासज्जी द्वितीये नारकस्ततो निर्गतः सन्नन्तरतया सज्जित्वमेव लभते न पुनरसज्जित्वमिति, 'कालाएसेणं'ति कालप्रकारेण कालत इत्यर्थः दश वर्षसहस्राणि नारकजघन्यस्थितिरन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि असज्जिभवसम्बन्धिजघन्यायुःसहितानीत्यर्थः, 'उक्कोसेणं'मित्यादि, इह पल्योपमा-सङ्ख्येयभागः पूर्वभवसज्जिनारकोत्कृष्टायुष्करूपः पूर्वकोटी चासज्जयुत्कृष्टायुष्करूपेति, एवमेते सामान्येषु रत्नप्रभानारकेषूत्पित्सवोऽसज्जिनः प्ररूपिताः, अथ जघन्यस्थितिषु तेषूत्पित्सूस्तान् प्ररूपयन्नाह—'पज्जते'त्यादि ।

सर्वं चेदं प्रतीतार्थमेव, एवमुत्कृष्टस्थितिषु रत्नप्रभानारकेषूत्पित्सवोऽपि प्ररूपणीयाः, एवमेते त्रयो गमाः निर्विशेषणपर्याप्तिकासज्जिनमाश्रित्योक्ताः, एवमेत एव तं जघन्यस्थितिकं ३ उत्कृष्टस्थितिकं ३ चाश्रित्य वाच्यास्तदेवेमेते नव गमाः, तत्र जघन्यस्थितिकमसज्जिनमाश्रित्य सामान्यनारकगम उच्यते—

'जहन्ने'त्यादि, 'आउं अज्झसाणा अनुबंघो य'ति आयुरन्तर्मुहूर्तमेव जघन्यस्थितेरसज्जिनोऽधिकृतत्वात्, अध्यवसायस्थानान्यप्रशस्तान्येवान्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वात्, दीर्घस्थितेर्हि तस्य द्विविधान्यपि तानि संभवन्ति कालस्य बहुत्वात्, अनुबनधश्च स्थितिसमान एवेति । कायसंवेधे च नारकाणां जघन्याया उत्कृष्टायाश्च स्थितेरुपर्यन्तर्मुहूर्तं वाच्यमिति ४ ।

एवं जघन्यस्थितिकं तं जघन्यस्थितिकेषु तेषूत्पादयन्नाह—'जहन्नकालड्ढिइं'त्यादि ५ ।

एवं जघन्यस्थितिकं तमुत्कृष्टस्थितिषु तेषूत्पादयन्नाह—'जहन्ने'त्यादि ६, एवमुत्कृष्टस्थितिकं तं सामान्येषु तेषूत्पादयन्नाह—'उक्कोसकाले'त्यादि ७ ।

एवमुत्कृष्टस्थितिकं तं जघन्यस्थितिकेषु तेषूत्पादयन्नाह—'उक्कोसकाले'त्यादि ८,

एवमुक्तृष्टथितिषूत्पादयन्नाह-‘उक्कोसकाले’त्यादि ९ । एवं तावदसज्जिनः पञ्चेन्द्रियतिरिश्चो नारकेषूत्पादो नवधोक्तः, अथ सज्जिनस्तस्यैव तथैव तमाह-

મૂ. (૮૩૯) જડ સન્નિપંચિદિયતિરિક્વજોણિએહિંતો ઉવવજ્ઞંતિ કિં સંખેજ્ઞવાસાઉય-સન્નિપંચિદિયતિરિક્વજોણિએહિંતો ઉવવજ્ઞંતિ અસંખેજ્ઞવાસાઉયસન્નિપંચિદિયતિરિક્વજાવ ઉવવજ્ઞંતિ ?, ગોયમા ! સંખેજ્ઞવાસાઉયસન્નિપંચિદિયતિરિક્વજોણિએહિંતો ઉવવજ્ઞંતિ નો અસંખેજ્ઞવાસાઉયસન્નિપંચિદિયજાવ ઉવવજ્ઞંતિ, જડ સંખેજ્ઞવાસાઉયસન્નિપંચિદિયજાવ ઉવવજ્ઞંતિ કિં જલચરેહિંતો ઉવવજ્ઞંતિ ? પુચ્છા, ગોયમા ! જલચરેહિંતો ઉવવજ્ઞંતિ જહા અસત્રી જાવ પજ્ઞત્તએહિંતો ઉવવજ્ઞંતિ નો અપજ્ઞત્તએહિંતો ઉવવજ્ઞંતિ ।

પજ્ઞત્તસંખેજ્ઞવાસાઉયસન્નિપંચિદિયતિરિક્વજોણિએળં મંતે ! જે ભવિએ નેરડેસુ ઉવવજ્ઞ-ત્તએ સેળં મંતે ! કતિસુ પુઢવીસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા ?, ગોયમા ! સત્તસુ પુઢવીસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા તંજહા-રયણપ્પમાએ જાવ અહેસત્તમાએ, પજ્ઞત્તસંખેજ્ઞવાસાઉયસન્નિપંચિદિયતિરિક્વજોણિએળં મંતે ! જે ભવિએ રયણપ્પમાપુઢવિનેરડેસુ ઉવવજ્ઞત્તએ સેળં મંતે ! કેવતિયકાલઢિતીએસુ ઉવવજ્ઞે-જ્ઞા ?, ગોયમા ! જહત્તેળં દસવાસસહસ્સઢિતીએસુ ઉક્કોસેળં સાગરોવમઢિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા ।

તેળં મંતે ! જીવા એગસમએળં કેવતિયા ઉવવજ્ઞંતિ ?, જહેવ અસત્રી, તેસિળં મંતે ! જીવાળં સરીરગા કિંસંઘયળી પ૦ ?, ગોયમા ! છવ્વિહસંઘયળી પ૦, તં—વડેરોસભનારાયસંઘયળી ઉસભનારાયસંઘયળી જાવ છેવટસંઘયળી, સરીરોગાહળા જહેવ અસત્રીળં જહત્તેળં અંગુલસ્સ અસંખેજ્ઞદ્ધમાળં ઉક્કોસેળં જોયણસહસ્સં, તેસિળં મંતે ! જીવાળં સરીરગા કિંસંઠિયા પ૦ ?, ગોયમા ! છવ્વિહસંઠિયા પ૦, તંજહા—સમચઉરંસ૦ નિગ્ગોહ૦ જાવહુંડા ।

તેસિળં મંતે ! જીવાળં કતિ લેસ્સાઓ પ૦ ?, ગોયમા ! છલ્લેસાઓ પત્રત્તાઓ, તંજહા—કળ્હલેસ્સા જાવ સુક્કલેસ્સા, ઢિઢ્ઢી તિવિહાવિ તિન્નિ નાળા તિન્નિ અન્નાળા મયળાએ જોગો તિવિહોવિ સેસં જહા અસત્રીળં જાવ અનુબંધો, નવરં પંચ સમુગ્ધાયા પ૦ તં—આઢિલ્લગા, વેદો તિવિહોવિ, અવસેસં તં ચેવ જાવ સેળં મંતે ! પજ્ઞત્તસંખેજ્ઞવાસાઉય જાવ તિરિક્વજોણિએ રયણપ્પમા જાવ કરેજ્ઞા ?, ગોયમા ! મવાદેસેળં જહત્તેળં દો મવગ્ગહળાઈં ઉક્કોસેળં અઢ્ઢ મવગ્ગહળાઈં કાલાદેસેળં જહત્તેળં દસવાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમબ્બહિયાઈં ઉક્કોસેળં ચત્તારિ સાગરોવમાઈં ચઉહિં પુવ્વકોઢીહિં અબ્બહિયાઈં એવતિયં કાલં સેવેજ્ઞા જાવ કરેજ્ઞા ૧ ।

પજ્ઞત્તસંખેજ્ઞ જાવ જે ભવિએ જહત્તકાલજાવ સેળં મંતે ! કેવતિયકાલઢિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા ગો૦ ! જહ૦ દસવા૦ ઢિતીએસુ ઉક્કોસેળવિ દસવાસસહસ્સઢિતીએસુ જાવ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા, તેળં મંતે જીવા એવંસો ચેવ પઢમોગમઓ નિરવસેસો માણિયવ્વો જાવ કાલાદેસેળં જહત્તેળં દસવાસાસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમબ્બહિયાઈં ઉક્કોસેળં ચત્તારિ પુવ્વકોઢીઓ ચત્તાલીસાએ વાસસહસ્સોહિં અબ્બહિયાઓ એવતિયં કાલં સેવેજ્ઞા એવતિયં કાલં ગતિરાગતિં કરેજ્ઞા ૨ ।

સો ચેવ ઉક્કોસકાલઢિતીએસુ ઉવવજ્ઞો જહત્તેળં સાગરોવમઢિતીએસુ ઉક્કોસેળવિ સાગરોવમઢિતીએસુ ઉવવજ્ઞેજ્ઞા, અવસેસે પરિમાળાઢીઓ મવાદેસપજ્ઞવસાળો સે ચેવ પઢમગમો નેયવ્વો જાવ કાલાદેસેળં જહત્તેળં સાગરોવમં અંતોમુહુત્તમબ્બહિયં ઉક્કોસેળં ચત્તારિ સાગરોવમાઈં ચઉહિં પુવ્વકોઢીહિં અબ્બહિયાઈં એવતિયં કાલં સેવિજ્ઞા જાવકરેજ્ઞા ૩ ।

जहन्नकालद्वितीयपञ्चत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए रयणप्पभपुढवेजाव उववज्जितए से णं भंते ! केवतिकालद्वितीएसु उववज्जेजा ?, गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सद्वितीएसु उक्कोसेणं सागरोवमद्वितीएसु उववज्जेजा, ते णं भंते ! जीवा अवसेसो सो चेव गमओ नवरं इमाइं अट्ठ नाणत्ताइं—सरीरोगाहणा जहन्नेणं अगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं घनुहुपुहुतं, लेस्साओ तिन्नि आदिल्लाओ, नो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी नो सम्मामिच्छादिट्ठी, नो नाणी दो अन्नाणा नियमं, समुग्घाया आदिल्ला तिन्नि, आउं अज्झवसाणा अनुबंधो य जहेव असन्नीणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवतियं कालं जाव करेजा ४ ।

सो चेव जहन्नकालद्वितीएसु उववज्जो जहन्नेणं दसवाससहस्सद्वितीएसु उक्कोसेणवि दसवाससहस्सद्वितीएसु उववज्जेज्जा, ते णं भंते ! एवं सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो जावकालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तालीसं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवतियं जाव करेजा ५ ।

सो चेव उक्कोसकालद्वितीएसु उववज्जो जहन्नेणं सागरोवमद्वितीएसु उववज्जेजा उक्कोसेणवि सागरोवमद्वितीएसु उववज्जेजा ते णं भंते ! एवं सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वो जाव कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवतियं जाव करेजा ६ ।

उक्कोसकालद्वितीयपञ्चत्तसंखेज्जवासा जाव तिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए रयणप्पभापुढविनेरइएसु उववज्जितए से णं भंते ! केवतिकालद्वितीएसु उववज्जेजा ?, गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सद्वितीएसु उक्कोसेणं सागरोवमद्वितीएसु उववज्जेजा, ते णं भंते ! जीवा अवसेसो परमाणादीओ भवाएसपज्जवसाणो एएसि चेव पढमगमओ नेयव्वो नवरं ठिती जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेणवि पुव्वकोडी, एवं अनुबंधोवि, सेसंतं चेव, कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं कालं जाव करेजा ७ ।

सो चेव जहन्नकालद्वितीएसु उववज्जो जहन्नेणं दसवाससहस्सद्वितीएसु उक्कोसेणवि दसवाससहस्सद्वितीएसु उववज्जेजा ते णं भंते ! जीवा सो चेव सत्तमगमओ निरवसेसो भाणियव्वो जाव भवादेसोत्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवतियं जाव करेजा ।

उक्कोसकालद्वितीयपञ्चत्तजाव तिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए उक्कोसकालद्वितीय जाव उववज्जितए से णं भंते ! केवतिकालद्वितीएसु उववज्जेजा ?, गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमद्वितीएसु उक्कोसेणवि सागरोवमद्वितीएसु उववज्जेजा, ते णं भंते ! जीवा सो चेव सत्तमगमओ निरवसेसो भाणियव्वो जाव भवादेसोत्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं पुव्वकोडीए अब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेजा ९ ।

एवं एते नव गमका उक्खेवनिक्खेवओ नवसुवि जहेव असन्नीणं ।

वृ. 'जइ सन्नी'त्यादि, 'तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा भयणाए'ति तिरिश्चां सज्झिनां नरकगाभि-नां ज्ञानान्यज्ञानानि च त्रीणि भजनया भवन्तीति द्वे वा त्रीणि वा स्युरित्यर्थः, 'नवरं पंच समुग्घाया

आइल्लग'ति असज्जिनः पञ्चेन्द्रियतिरश्चयः समुद्घाताः सज्जिनस्तु नरकं यियासोः पञ्चाद्याः, अन्ययोर्द्वयोर्मनुष्याणामेव भावादिति ।

'जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं'ति सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् उत्पद्य पुनर्नरकेषूपद्यते ततो मनुष्येषु एवमधिकृतकायसंवेधे भवद्वयं जघन्यतो भवति, एवं भवग्रहणाष्टकमपि भावनीयं, अनेन चेतमुक्तं—सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् ततो नारकः पुनः सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् पुनर्नारकः पुनः सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् पुनर्नारकस्ततः पुनः सज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ् पुनस्तस्यामेव पृथिव्यां नारक इयं वमथावेव वारानुत्पद्यते नवमे भवेतु मनुष्यः स्यादिति, एवमौधिक औधिकेषु नारकेषूपपादितः, अयं चेह प्रथमो गमः ।

'पज्जत्ते'त्यादिस्तु द्वितीयः २ 'सो चेव उक्कोसकाले' इत्यादिस्तु तृतीयः ३ 'जहन्नकाल-द्वितीये'त्यादिस्तु चतुर्थः ४ ।

तत्र च 'नवरं इमाइं अट्ठ नाणत्ताइं'ति, तानि चैवं—तत्र शरीरावगाहनोत्कृष्टा योजनसह-स्रमुक्तेह धनुःपृथक्त्वं, तथा तत्र लेश्याः षड् इह त्वाद्यास्तिन्नः, तथा तत्र दधिस्त्रिधा इह तु मिथ्यादधिरेव, तथा तत्राज्ञानानि त्रीणि भजनया इह तु द्वे एवाज्ञाने, तथा तत्र आद्याः पञ्च समुद्घाता इह तु त्रयः, 'आउअज्झवसाणा अनुबंथो य जहेव असत्तीणं'ति जघन्यार्थति-कासज्जिगम इवेत्यर्थः, ततश्चायुरिहान्तर्मुहूर्त, अध्यवसायस्थानान्यप्रशस्तान्येव, अनुबन्धोऽप्य-न्तर्मुहूर्तमिवेति, 'अवसेस'मित्यादि, अवशेषं यथा सज्जिनः प्रथमगमे औधिक इत्यर्थः निगमनवाक्यं चेदं—'अवसेसो चेव गमओ'ति अनेनैवेतदर्थस्य गतत्वादिति, 'सो चेव जघन्नकाले'त्यादिस्तु सज्जिविषये पञ्चमो गमः ५ ।

इह च 'सो चेव'ति स एव सज्जी जघन्यस्थितिकः, 'सो चेव उक्कोसे'त्यादिस्तु षष्ठः ६, 'उक्कोसकाले'त्यादिस्तु सप्तमः ७, तत्र च 'एएसिं चेव पढमगमोति' एत्थामेव सज्जिनां प्रथमगमो यत्रौधिक औधिकेषूपपादितः, 'नवर'मित्यादि तत्र जघन्याऽप्यन्तर्मुहूर्तरूपा सज्जिनः स्थितिरुक्ता सेह न वाच्येत्यर्थः, एवमनुबन्धोऽपि तद्रूपत्वात्तस्येति, 'सो चेवे'त्यादिरष्टमः ।

इह च 'सो चेव'ति स एवोत्कृष्टस्थितिकः सज्जी ८, 'उक्कोसे'त्यादिर्नवमः ९, 'उक्खेवनि-क्खेवओ' इत्यादि, तत्रोत्क्षेपः—

प्रस्तावना स च प्रतिगममौचित्येन स्वयमेव वाच्यः, निक्षेपस्तु—निगमनं सोऽप्येवमेवेति पर्याप्तिकसङ्ख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमाश्रित्य रत्नप्रभावक्तव्यतोक्ता, अथ तमेवाश्रित्य शर्कराप्रभावक्तव्यतोच्यते, तत्रौधिक औधिकेषु तावदुच्यते—

मू. (८४०) पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपिंदिदियतिरिक्खजो० भंते! जे भविएसकरप्पभाए पुढवीए नेरइएसु उव्वज्जितए सेणं भंते! केवइकालद्वितीएसु उवव०?, गोयमा! जह० सागरोव-मद्वितीएसु उक्को० तिसागरोवमद्वितीएसु उववज्जेज्जा ।

ते णं भंते! जीवा एगसमएणं एवं जहेव रयणप्पभाए उववज्जंतगमगस्स लट्ठी सखेव निरवसेसा भा० जाव भवादेसोति कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं अंतोमुहुत्तं अब्भहियं उक्कोसेणं बारससागरोवमाउइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं जाव करेज्जा १ ।

एवं रयण्यभपुढविगमसणववि गमगा भाणियव्वा नवरं सव्वगमएसुवि नेरइयड्ढित्तिसंवेहेसु सागरोवमा भा० एवं जाव छट्ठीपुढवित्ति, नवरं नेरइयट्ठिं जा जत्थ पुढवीए जहनुक्कोसिया सा तेणं चेव कमेण चउगुणा कायव्वा, वालुयप्पभाए पुढवीए अट्ठावीसं सागरोवमाइं चउगुणिया भवन्ति पंकप्प० चत्तालीसं धूमप्पभाए अट्ठसट्ठिं तमाए अट्ठासीइं संघयणाइं वालुयप्पभाए पंचविह-संघयणी तं०-वयरोसहनारायसंघयणी जाव खीलियासंघयणी पंकप्पभाए चउव्विहसंघयणी धूमप्पभाए तिबिहसंघयणी तमाए दुबिहसंघयणी तं०-वयरोसभनारायसंघयणी य १ उसभनारा-यसंघयणी २, सेसं तं चेव ।

पज्जतसंखेज्जवासाउयजाव तिरिक्खजोणि ए णं भंते ! जे भविए अहेसत्तमाए पुढवीए नेरइएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवतिकालड्ढित्तीएसु उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं बावीसंसाग-रोवमड्ढित्तीएसु उक्कोसेणं तेत्तीसंसागरोवमड्ढित्तीएसु उववज्जेज्जा, ते णं भंते ! जीवा एवं जहेव रयण्यभपुढविगमसणववि गमगा भाणियव्वा नवरं सव्वगमएसुवि नेरइयड्ढित्तिसंवेहेसु सागरोवमा भा० एवं जाव छट्ठीपुढवित्ति, नवरं नेरइयट्ठिं जा जत्थ पुढवीए जहनुक्कोसिया सा तेणं चेव कमेण चउगुणा कायव्वा, वालुयप्पभाए पुढवीए अट्ठावीसं सागरोवमाइं चउगुणिया भवन्ति पंकप्प० चत्तालीसं धूमप्पभाए अट्ठसट्ठिं तमाए अट्ठासीइं संघयणाइं वालुयप्पभाए पंचविह-संघयणी तं०-वयरोसहनारायसंघयणी जाव खीलियासंघयणी पंकप्पभाए चउव्विहसंघयणी धूमप्पभाए तिबिहसंघयणी तमाए दुबिहसंघयणी तं०-वयरोसभनारायसंघयणी य १ उसभनारा-यसंघयणी २, सेसं तं चेव ।

सो चेव जहन्नकालड्ढित्तीएसु उववज्जो सच्चेव वत्तव्वया जाव भवादेसोत्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं कालादेसोवि तहेव जाव चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं जाव करेज्जा १ ।

सो चेव उक्कोस कालड्ढित्तीएसु उवव० सच्चेव लद्धी जाव अनुबंघोत्ति, भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं पंच भवग्गहणाइं कालादे० जह० तेत्तीस सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्को० छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं० सो चेव अप्पणा जहन्नकालड्ढित्तीओ जाओ सच्चेव रयण्यभपुढविजहन्नकालड्ढित्तीयवत्तव्वया भाणियव्वा जाव भवादेसोत्ति नवरं पढमसंघयणं नो इत्थिवेयगा भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं सत्त भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसंसागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवतियं जाव करेज्जा ४ ।

सो चेव जहन्नकालड्ढित्तीएसु उववज्जो एवं सो चेव चउत्थो गमओ निरवसेसो भाणियव्वा जाव कालादेसोत्ति ५ ।

सो चेव उक्कोसकालड्ढित्तीएसु उववज्जो सच्चेव लद्धी जाव अनुबंघोत्ति भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं पंच भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा ६ ।

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालड्ढित्तीओ जहन्नेणं बावीसागरोवमड्ढिइएसु उक्कोसेणं तेत्तीस-सागरोवमड्ढित्तीएसु उववज्जेज्जा तेणं भंते ! अवसेसा सच्चेव सत्तमपुढविपढमगमवत्तव्वया भाणियव्वा जाव भवादेसोत्ति नवरं ठिती अनुबंघो य जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेणवि पुव्वकोडी सेसं तं चेव कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ७ ।

सो चेव जहन्नकालड्वितीएसु उववन्नो सच्चेव लद्धी संवेहोवि तहेव सत्तमगमगसरिसो ८ ।

सो चेव उक्कोसकालड्वितीएसु उववन्नो एस चेव लद्धी जाव अनुबंध्योति भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं पंच भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीससागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं उक्कोसेण छावड्डिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं कालं सेवेज्जा जाव करेज्जा ॥

वृ. 'पज्जत्ते' त्यादि, 'लद्धी सच्चेव निरवसेसा भाणियव्वा' परिमाणसंहननादीनां प्राप्तिर्यैव रत्नप्रभायामुत्पत्तिरुक्ता सैव निरवशेषा शर्कराप्रभायामपि भणितव्येति, 'सागरोवमं अंतोमुहुत्तमब्भहिं' ति द्वितीयायां जघन्या स्थिति सागरोपममन्तर्मुहूर्तं च सज्झिभवसत्कमिति, 'उक्कोसेणं बारसे' त्यादि द्वितीयायामुत्कृष्टतः सागरोपमत्रयं स्थितिः तस्याश्चतुर्गुणत्वे द्वादश, एवं पूर्वकोट्योऽपि चतुर्षु सज्झितिर्यम्भवेषु चत स एवेति ।

'नेरइयठिइसंवेहेसु सागरोवमा भाणियव्व' ति रत्नप्रभामायुद्वारे संवेधद्वारे च दश-वर्षसहस्राणि सागरोपमं चोक्तं द्वितियादिषु पुनर्जघन्यत उत्कर्षतश्च सागरोपमाण्येव वाच्यानि, यतः—

॥ १ ॥ "सागरमेगं १ तिय २ सत्त ३ दस ४ य सत्तरस ५ तह य बावीसा ६ ।

तेत्तीसा ७ जावठिई सत्तुसुवि कमेण पुढवीसु ॥ तथा—

॥ २ ॥ "जा पढमाए जेड्डा सा बीयाए कणिड्डिया भणिया ।

तरतमजोगो एसो दसवाससहस्स रंयणाए ॥" इति

रत्नप्रभागमतुल्या नवापि गमाः, कियदूरं यावत्? इत्याह—'जाव छट्ठपुढवि' ति, 'चउगुणा कायव्व' ति उत्कृष्टे कायसंवेधे इति, 'वालुयप्पभाए अड्डावीसं' तत्र सप्त सागरोपमाण्युत्कर्षतः स्थितिरुक्ता सा च चतुर्गुणा अष्टाविंशति स्यात्, एवमुत्तरत्रापीति, 'वालुयप्पभाए पंचविहसंघ-यणि' ति आद्यधोरेव हि पृथिव्यो—सेवार्त्तनोत्पद्यन्ते, एवं चतुर्थी ४ पञ्चमी ३ षष्ठी ३ सप्तमीषु १ एकैकं संहननं हीयत इति ।

अथ सप्तमपृथिवीमाश्रित्याह—'पज्जत्ते' त्यादि, 'इत्थियेवा न उववज्जंति' ति पष्ठयन्तास्वेव पृथिवीषु स्त्रीणामुत्पत्तेः 'जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' ति मत्स्यस्य सप्तमपृथिवीनारकत्वेनोत्पद्य पुनर्मत्स्येष्वेवोत्पत्तौ 'उक्कोसेणं सत्त भवग्गहणाइं' ति मत्स्यो मृत्वा १ सप्तम्यां गतः २ पुनर्मत्स्यो जातः ३ पुनः सप्तम्यां गतः ४ पुनरपि मत्स्यः ५ पुनरपि तथैव गतः ६ पुनर्मत्स्यः ७ इत्येवमिति ।

'कालादेसेण' मित्यादि, इह द्वाविंशति सागरोपमाणि जघन्यस्थितिकसप्तमपृथ्वीनारकसम्बन्धीनि अन्तर्मुहूर्तद्वयं च प्रथमतृतीयमत्यभवसम्बन्धीति, 'छावड्डिं सागरोवमाइं' ति चारत्रयं सप्तम्यां द्वाविंशतिसागरोपमायुष्कतयोत्पत्तेः चतस्रश्च पूर्वकोटयश्चतुर्षु नारकभवान्तरितेषु मत्स्य-भवेष्विति, अतो वचनाच्चैतदवसीयते—सप्तम्यां जघन्यस्थितिपूर्वकतस्त्रीनेव वारानुत्पद्यत इति, कथमन्यथैवंविधं भवग्रहणकालपरिमाणं स्यात्, इह च काल उत्कृष्टे विवक्षितस्तेन जघन्यस्थितिषु त्रीन् वारानुत्पादितः, एवं हि चतुर्थी पूर्वकोटिर्लभ्यते, उत्कृष्टस्थितिषु पुनर्वारद्वयोत्पादनेन षट्षष्टिः सागरोपमाणां भवति पूर्वकोटयः पुनस्तिष्ठ एवेति १ 'सो चेव जहन्नकालड्विइएसु' इत्यादिस्तु द्वितीयो गमः २ ।

‘सो चेव उक्कोसकालड्डिऐसु उववज्जेजा’ इत्यादिस्तु तृतीयः, तत्र च ‘उक्कोसेणं पंच भवग्ग-
हणाइ’ ति त्रीणि मत्स्यभवग्रहणानि द्वे च नारकभवग्रहणे, अत एव वचनादुत्कृष्टस्थितिषु सप्तम्यां
वारद्वयमेवोत्पद्यत इत्यवसीयते ३ ।

‘सो चेव जहन्नकालड्डिऐओ’ इत्यादिस्तु चतुर्थः ४ तत्र च ‘सच्चेव रयणप्पभपुढविजह-
न्नकालड्डिइवत्तव्वया भाणियव्व’ ति सैव रत्नप्रभाघतुर्थगमवक्तव्यता भणितव्या नवरं-केवलमयं
विशेषः, तत्र रत्नप्रभायां षट् संहननानि त्रयश्च वेदा उक्ताः इह तु सप्तमपृथिवीचतुर्थगमे प्रथममेव
संहननं स्त्रीवेदनियेषधश्च वाच्य इति ४, शेषगमास्तु स्वयमेव ऊह्याः ॥ मनुष्याधिकारे-

मू. (८४१) जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति,
जइ सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उवव० असंखेज्जवा०
जाव उवव० ?, गोयमा ! संखेज्जवासाउयसन्निमणु० नो असंखेज्जवासाउयजाव उववज्जंति ।

जइ संखेज्जवासा जाव उववज्जंति किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय० अपज्जत्तसंखेज्जवासा-
उय० ?, गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउय० नो अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति,
पज्जत्तसंखेज्जवासाउय० सन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए नेरइऐसु उववज्जितए से णं भंते ! कति
पुढवीसु उववज्जेजा ?, गोयमा ! सत्तसु पुढवीसु उववज्जेजा तं०-रयणप्पभाए जाव अहेसत्तमा,
पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए रयणप्पभाए पुढवीए नेरइऐसु उववज्जितए
से णं भंते ! केवतिकालड्डिऐसु उववज्जेजा ?, गोयमा ! जह० दसवाससहस्सड्डितीऐसु उक्कोसेणं
सागरोवमड्डितीऐसु उववज्जेजा ।

ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं वा दो वा
तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति संघयणा छ सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं उक्कोसेणं
पंचघनसयाइं एवं सेसं जहा सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जाव भवादेसोत्ति नवरं चत्तारि
नाणा तिन्नि अन्नाणा भयणाए छ समुग्धाया केवलिवज्जा ठिती अणुबंधो य जहन्नेणं मासपुहुत्तं
उक्कोसेणं पुव्वकोडी सेसं तं चेव कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं
उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं जाव करेजा १ ।

सो चेव जहन्नकालड्डितीऐसु उववज्जो सा चेव वत्तव्वया नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं
दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं
अब्भहियाओ एवतियं २ । सो चेव उक्कोसकालड्डितीऐसु उववज्जो एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादेसेणं
जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए
वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवतियं २ ।

सो चेव उक्कोसकालड्डितीऐसु उववज्जो एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं
सागरोवमं मासपुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं
एवतियं जाव करेजा ३ ।

सो चेव अप्पणा जहन्नकालड्डितीओ जाओ एस चेव वत्तव्वया नवरं इमाइं पंच नाणत्ताइं
सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं उक्कोसेणवि अंगुलपुहुत्तं तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणाइं भयणाए

पंच समुग्धाया आदिह्मा ठिती अनुबंधो य जहन्नेणं मासपुहुत्तं उक्कोसेणवि मासपुहुत्तं सेसं तं चेव जाव भावादेसोति, कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवतियं जाव करेज्जा ४ ।

सो चेव जहन्नकालड्वितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया चउत्थगमगसरिसा नेयव्वा नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तालीसं वाससहस्साइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवतियं जाव करेज्जा ५ ।

सो चेव उक्कोसकालड्वितीएसु उववन्नो एस चेव गमगो नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं मासपुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं मासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालड्वितीओ जाओ सो चेव पढमगमओ नेयव्वो नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं पंचधनुसयाइं उक्कोसेणवि पंचधनुसयाइं ठिती जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेणवि पुव्वकोडी एवं अनुबंधोवि, कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं कालं जाव करेज्जा ७ ।

सो चेव जहन्नकालड्वितीएसु उववन्नो सच्चेव सत्तमगमगवत्तव्वया नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चत्तालीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवतियं कालं जाव करेज्जा ८ । सो चेव उक्कोसकालड्वितीएसु उववन्नो सा चेव सत्तमगमगवत्तव्वया नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं पुव्वकोडीए अब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं कालं जाव करेज्जा ९ ॥

वृ. 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जति'ति गर्भजमनुष्याणां सदैव सङ्ख्यातानामेवास्तित्वादिति, 'नवरं चत्तारि नाणाइं'ति अवध्यादी प्रतिपतिते सति केषाञ्चिन्नारकेषूपत्तेः, आह च चूर्णिकारः— 'ओहिनाणमनपञ्चवआहारयसरीराणि लद्धूणं परिसाडित्ता उववज्जति'ति, 'जहन्नेणं मासपुहुत्तं'ति, इदमुक्तं भवति—मासद्वयान्तर्वर्त्यायुर्नरो नरकं न याति 'दसवाससहस्साइं'ति जघन्यं नारकायुः 'मासपुहुत्तमब्भहियाइं'ति इह मासपृथक्त्वं जघन्यं नरकयायिमनुष्यायुः 'चत्तारि सागरोवमाइं'ति उत्कृष्टं रत्नप्रभानारकभवचतुष्कायुः 'चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं'ति, इह चतस्रः पूर्वकोट्यो नरकयायिमनुष्यभवचतुष्कोत्कृष्टायुः सम्बन्धिन्यः, अनेन चेदमुक्तं—मनुष्यो भूत्वा चतुर एव वारानेकस्यां पृथिव्यां नारको जायते पुनश्च तिर्यगेव भवतीति, जघन्यकालस्थितिक औधिकेष्वित्यत्र चतुर्थे गमे 'इमाइं पंच नाणत्ताइं'इत्यादि शरीवागाहनेन जघन्येतराभ्यामङ्गुलपृथक्त्वं, प्रथमगमे तु सा जघन्यतोऽङ्गुलपृथक्त्वमुत्कृष्टतस्तु पञ्च धनुःशतानीति १ ।

तथेह त्रीणि ज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानि भजनया जघन्यस्थितिकस्येषामेव भावात्, पूर्व च चत्वारि ज्ञानान्युक्तानीति २ तथेहाद्याः पञ्चसमुद्घाताः जघन्यस्थितिकस्याहारकसमुद्घातस्यापि सम्भवात् तथेह स्थितिरनुबन्धश्च जघन्यत उत्कृष्टतश्च मासपृथक्त्वं प्राक् च स्थित्यनुबन्धो जघन्यतो मासपृथक्त्वमुत्कृष्टतस्तु पूर्व कोट्यभिहितेति, शेषगमास्तु स्वयमभ्यूहाः ।

मू. (८४२) पञ्जत्तसंखेज्जावासाउयसत्रिमणुस्से णं भंते ! जे भविए सक्करप्पभए पुढवीए नेरइएसु जाव उववज्जितए से णं भंते ! केवति जाव उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमड्वितीएसु उक्कोसेणं तिसागरोवमड्वितीएसु उववज्जेज्जा ।

ते णं भंते ! सो चेव रयणप्पमपुढविगमओ नेयव्वो नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं रयणिपुहुत्तं उक्कोसेणं पंचघनुसयाइं ठिती जहन्नेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणं पुच्चकोडी एवं अनुबंधोवि, सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं सागरोवमं वासपुहुत्तं अब्भहियं उक्कोसेणं बार सागरोवमाइं चउहिं पुच्चकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं जाव करेआ १ । एवं एसा ओहिएसु तिसु गमएसु मणूसस्स लद्धी नाणत्तं नेरइयड्ढिती कालादेसेणं संवेहं च जाणेआ ३ ।

से चेव अप्पणा जहन्नकालड्ढितीओ जाओ तिसुवि गमएसु एस चेव लद्धी नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं रयणिपुहुत्तं उक्कोसेणवि रयणिपुहुत्तं ठिती जहन्नेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणवि वासपुहुत्तं एवं अनुबंधोवि सेसं जहा ओहियाणं संवेहो सव्वो उवजुंजिऊण भाणियव्वो ४-५-६ ।

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालड्ढितीओ तस्सवि तिसुवि गमएसु इमं नाणत्तं-सरीरोगाहणा जहन्नेणं पंचघनुसयाइं उक्कोसेणवि पंचघनुसयाइं ठिती जहन्नेणं पुच्चकोडी उक्कोसेणवि पुच्चकोडी एवं अनुबंधोवि सेसं जहा पढमगमए नवरं नेरइयड्ढिं य कायसंवेहं च जाणेआ ९ ।

एवं जाव छट्ठपुढवी नवरं तद्याए आढवेत्ता एक्केक्कं संघयणं परिहायति जहेव तिरिम्ब-जोणियाणं कालादेसोवि तहेव नवरं मणुस्सड्ढिती भाणियव्वो ।

पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए अहेसत्तमाए पुढविनेरइएसु उवव-ज्जितए सेणं भंते ! केवतिकालड्ढितीएसु उववज्जेआ ?, गोयमा ! जहन्नेणं बावीसं सागरोवमं ठितीएसु उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमं ड्ढितीएसु उववज्जेआ ।

ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं अवसेसो सो चेव सक्करप्पभापुढविगमओ नेयव्वो नवरं पढमं संघयणं इत्थिवेयगा न उववज्जति सेसं तं चेव जाव अनुबंधोत्ति भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुच्चकोडीए अब्भहियाइं एवतियं जाव करेआ १ ।

सो चेव जहन्नकालड्ढितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया नवरं नेरइयड्ढितिसंवेहं च जाणेआ २, सो चेव उक्कोसकालड्ढितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया नवरं संवेहं च जाणेआ ३ ।

सो चेव अप्पणा जहन्नकालड्ढितीओ जाओ तस्सवि तिसुवि गमएसु एस चेव वत्तव्वया नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं रयणिपुहुत्तं उक्कोसेणवि रयणिपुहुत्तं ठिती जहन्नेणं वासपुहुत्तं उक्कोसेणवि वासपुहुत्तं एवं अनुबंधोवि संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो ६ ।

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालड्ढितीओ जाओ तस्सवि तिसुवि गमएसु एस चेव वत्तव्वया नवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं पंचघनुसयाइं उक्कोसेणवि पंचघनुसयाइं ठिती जहन्नेणं पुच्चकोडी उक्कोसेणवि पुच्चकोडी एवं अनुबंधोवि नवसुवि एतेसु गमएसु नेरइयड्ढिती संवेहं च जाणेआ सव्वत्थ भवग्गहणाइं दोन्नि जाव नवमगमए कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुच्चकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेणवि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुच्चकोडीए अब्भहियाइं एवतियं कालं सेवेआ एवतियं कालं गतिरागतिं करेआ ९ ॥ सेवं भंतेति जाव विहरति ॥

वृ. शर्करराप्रभावक्तव्यतायाम्-‘सरीरोगाहणा रयणिपुहुत्तं’ति अनेननेदमवसीयते-द्विहस्तप्रमाणेभ्यो हीनतरप्रमाणा द्वितीयायां नोत्पद्यन्ते, तथा ‘जहन्नेणं वासपुहुत्तं’ति अनेनापि वर्षद्वयायुष्केभ्यो हीनतरायुष्का द्वितीयायां नोत्पद्यन्त इत्यवसीयते, ‘एवं एसा ओहिएसु तिसु

गमएसुमनूस्सलद्धी'ति 'ओहिओ ओहिएसु १ ओहिओ जहन्नद्धितीएसु २ ओहिओ उक्कोसद्धिईएसु ३'ति एते औधिकस्त्रयो गमाः ३ ।

एतेषु 'एषा' अनन्तरोक्ता मनुष्यस्य 'लब्धिः' परिमाणसंहननादिप्राप्तिः, नानात्वं त्विदम्—यदुत नारकस्थितिं कालादेशेन कायसंवेधं च जानीयाः, तत्र प्रथमगमे स्थित्यादिकं लिखितमेव द्वितीये त्वौधिको जघन्यस्थितिष्वित्यत्र नाकस्थितिर्जघन्यताशब्द्यां सागरोपमं कालतस्तु संवेधो जघन्यतो वर्षपृथक्त्वाधिकं सागरोपममुत्कृष्टतस्तु सागरोपमचतुष्टयं चतुःपूर्वकोट्यधिकं, तृतीयेऽप्येवमेव नवरं सागरोपमस्थाने जघन्यतः सागरोपमत्रयं सागरोपमचतुष्टयस्थाने तूत्कर्षतः सागरोपमद्वादशकं वाच्यमिति ।

'सो चेवे'त्यादि चतुर्थादिगमत्रयं, तत्र च 'संवेहो उवजुज्जिऊण भाणियव्वो'ति, स चैवं—जघन्यस्थितिक औधिकेष्चित्यत्र गमे संवेधः कालादेशेन जघन्यतः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वाधिकं उत्कृष्टतस्तु द्वादश सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वचतुष्काधिकानि, जघन्यस्थितिको जघन्यस्थिति-केष्चित्यत्र जघन्येन कालतः कायसंवेधः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वाधिकं उत्कृष्टतस्तु चत्वारि सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वचतुष्काधिकानि, एवं षष्ठगमोऽप्युक्तः ।

'सो चेवे'त्यादि सप्तमादिगमत्रयं, तत्र च 'संवेहो उवजुज्जिऊण भाणियव्वो'ति, स चैवं—जघन्यस्थितिक औधिकेष्चित्यत्र गमे संवेधः कालादेशेन जघन्यतः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वाधिकं उत्कृष्टतस्तु द्वादश सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वचतुष्काधिकानि, जघन्यस्थितिको जघन्यस्थिति-केष्चित्यत्र जघन्येन कालतः कायसंवेधः सागरोपमं वर्षपृथक्त्वाधिकं उत्कृष्टतस्तु चत्वारि सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वचतुष्काधिकानि, एवं षष्ठगमोऽप्युक्तः ।

'सो चेवे'त्यादि सप्तमादिगमत्रयं, तत्र च 'इमं नाणत्त'मित्यादि, शरीरावगाहना पूर्वहस्तपृथक्त्वं धनुःशतपञ्चकं चोक्ता इह तु धनुःशतपञ्चकमेव, एवमन्यदपि नानात्वमभ्युह्यम् ।

'मणुस्सठिई जाणियव्व'ति तिर्यक्स्थितिर्जघन्याऽन्तर्मुहूर्तमुक्ता मनुष्यगमेषु तु मनुष्यस्थितिर्ज्ञातव्या सा च जघन्या द्वितीयादिगमिनां वर्षपृथक्त्वमुत्कृष्टा तु पूर्वकोटीति ।

सप्तमपृथिवीप्रथमगमे 'तेत्तीसं सागरोवमाई पुव्वकोडीए अब्भहिवाई'ति इहोत्कृष्टः कायसंवेध एतावन्तमेव कालं भवति सप्तमपृथिवीनारकस्य तत उद्वृत्तस्य मनुष्येष्वनुत्पादेन भवद्वयभावेनैतावत एव कालस्य भावादिति ॥

शतकं—२४ उद्देशकः—१ समाप्तः

—१ शतकं—२४ उद्देशकः—२ —

वृ. व्याख्यातः प्रथमोद्देशकः अथ द्वितीयो व्याख्यायते, सम्बन्धस्तु जीवपदे इत्यादिपूर्वोक्त-गाथानिदर्शित एव, एवं सर्वोद्देशकेष्वपि, अस्य चेदमादिसूत्रम्—

मू. (८४३) रायगिहे जाव एवं वयासी—असुरकुमारा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उवव० तिरि० मणु० देवेहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! नो नेरइएहिंतो उवव० तिरि० मणुस्सेहिंतो उवव० नो देवेहिंतो उवव० एवं जहेव नेरइयउद्देसए जाव पज्जत्तअसन्नपिंचि-दितिरिक्खजोणिएणं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जितए से णं भंते केवतिकालद्धितीएस उववज्जेजा ?, गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सद्धितीएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभाग-द्धितीएसु उवव०, ते णं भंते ! जीवा एवं रयणप्पभागमगसरिसा नववि गमा भाणियव्वा नवरं

जाहे अप्पणा जहन्नकालडितीओ भवति ताहे अज्जवसाणा पसत्था नो अप्पसत्था तिसुवि गमएसु अवसेसं तं चेव ९ ।

जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियजाव उववज्जंति असंखेज्जवासा० उववज्जंति ?, गोयमा ! संखेज्जवासाउय जाव उववज्जंति असंखेज्जवासा० जाव उवव०, असंखेज्जवासाउ० सन्निपंचि० तिरि० जो० भंते ! जे भविए असुरकु० उवव० सेणं भंते ! केवइकालडितीएसु उववज्जेजा ?, गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सडितीएसु उववज्जेजा उक्कोसेणं तिपलिओवमडितीएसु उवज्जेजा ।

ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं पुच्छ, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उवव० वयरोसभनारायसंधयणी ओगाहणा जह० धनुपुहुत्तं उक्कोसेणं छ गाउयाइं समचउरंस- सठाणसंठिया प० चत्तारि लेस्साओ आदिल्लाओ, नो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी नो सम्मामिच्छादिट्ठी नो नाणी अन्नाणी नियमंदुअन्नाणी मतिअन्नाणी सुयअन्नाणी य जोगो ति विहोवि उवओगो दुविहोवि चत्तारि सत्ताओ चत्तारि कसाया पंच इंदिया तिन्नि समुग्घाया आदिल्लागा समोहयावि मरंति असमोहयावि मरंति वेदणा दुविहावि सायावेयगा असायावेयगा वेदो दुविहोवि इत्थिवेयगावि पुरिसवेयगावि नो नपुंसगवेदगा ठिती जहन्ने० साइरेगा पुव्वकोडी उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं अज्जवसाणा पसत्थावि अप्पसत्थावि अनुबंधो जहेव ठिती कायसंवहो भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं सातिरेगा पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं छप्पलिओवमाइं एवतियं जावकरेजा १ ।

सो चेव जहन्नकालडितीएसु उववज्जेजा एस चेव वत्तव्वया नवरं असुरकुमारडिती संवेहं घ जाणेजा २ । सो चेव उक्कोसकालडितीएसु उववज्जेजा जहन्नेणं तिपलिओवमडितीएसु उक्कोसेणवि तिपलिओवमडितीएसु उवव० एस चेव वत्तव्वया नवरं ठिती से जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं उक्कोसेणवि तिन्नि पलिओवमाइं एवं अणुबंधोवि, कालादे० जह० छप्पलिओवमाइं उक्कोसेणवि छप्पलिओवमाइं एवतियं सेसं तं चेव ३ ।

सो चेव अप्पणा जहन्नकालडितीओ जाओ जहन्नेणं दसवाससहस्सडितीएसु उक्कोसेणं सातिरेगपुव्वकोडीआउ० अप्प० उवव०, ते णं भंते ! अवसेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति, नवरं ओगाहणा जहन्नेणं धनुहपुहुत्तं उक्कोसेणं सातिरेगं घणुसहस्सं ठिती जहन्नेणं सातिरेगा पुव्वकोडी उक्कोसेणवि सातिरेगा पुव्वकोडी एवं अणुबंधोवि, कालादेसेणं जहन्नेणं सातिरेगा पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं सातिरेगाओ दो पुव्वकोडीओ अवतियं ४ ।

सो चेव अप्पणा जहन्नकालडितीएसु उववज्जेजा एस चेव वत्तव्वया नवरं असुरकुमारडिइं संवेहं घ जाणेजा ५ । सो चेव उक्कोसकालडितीएसु उवव० जह० सातिरेगपुव्वकोडीआउएसु उक्कोसेणवि सातिरेगपुव्वकोडीआउएसु उक्कोसेणवि सातिरेगपुव्वकोडीआउएसु उववज्जेजा सेसं तं चेव नवरं कालादे० जह० सातिरेगाओ दो पुव्वकोडीओ उक्कोसेणवि सातिरेगाओ दो पुव्वकोडीओ एवतियं कालं सेवेजा ६ ।

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालडितीओ जाओ सो चेव पढमगमगो भाणियव्वो नवरं ठिती जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं उक्कोसेणवि तिन्नि पलिओवमाइं एवं अणुबंधोवि कालादे० जह०

तिन्नि पलिओवमाइं दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छ पलिओवमाइं एवतियं ७ ।

सो चेव जहन्नकालद्धितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया नवरं असुरकुमारद्धितीं संवेहं च जाणिज्जा ८ । सो चेव उक्कोसकालद्धितीएसु उववन्नो जह० तपिलिओवमाइं उक्कोसे० तपिलिओव० एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादेसेणं जह० छप्लिओवमाइं एवतियं ९ ।

जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियजाव उववज्जंति किं जलचर० एवं जाव पज्जत्त-संखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए असुरकु० उव० से णं भंते ! केवइयकालद्धितीएसु उवव० ?, गो० ! जह० दसवासद्धितीएसु उक्कोसे० सातिरेगसागरोव-मद्धितीएसु उवव०, ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं एवं एतेसिं रयणप्पभपुढविगमगसरिसा नव गमगा नेयव्वा

नवरं जाहे अप्पणा जहन्नकालद्धिओ भवइ ताहे तिसुवि गमएसु इमं नाणत्तं चत्तारि लेस्साओ अज्झवसाणा पसत्था नो अप्पसत्था सेसं तं चेव संवेहो सातिरेगेण सागरोवमेण कायव्वो ९ । जइ मणुस्से हितो उववज्जंति किं सन्निमणुस्सेहितो असन्निमणुस्सेहितो ?, गोयमा ! सन्निमणुस्सेहितो नो असन्निमणुस्सेहितो उववज्जंति, जइ सन्निमणुस्सेहितो उववज्जंति किं संखेज्जवा-साउयसन्निमणुस्सेहितो उवव० असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहितो उवव० ?, गोयमा ! संखेज्जवासा-उयजाव उववज्जंति असंखेज्जवासाउयजाव उववज्जंति ।

असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए से णं भंते केवतिकालद्धितीएसु उववज्जेजा ?, गोयमा ! जह० दसवाससहस्सद्धितीएसु उक्को० तपिलिओवम-द्धितीएसु उव०, एवं असंखेज्जवासाउयतिरिक्खजोणियसरिसा आदिज्जा तिन्नि गमगा नेयव्वा, नवरं सरीरोगाहणा पढमवितिएसु गमएसु जहन्नेणं सातिरेगाइं पंचधणुसयाइं उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं सेसं तं चेव, तइयगमे ओगाहणा जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिन्नि गाउयाइं सेसं जहेव तिरिक्खजोणियाणं ३ ।

सो चेव अप्पणा जहन्नकालद्धितीओ जाओ तस्सवि जहन्नकालद्धितियतिरिक्ख-जोणियसरिसा तिन्नि गमगा भाणियव्वा, नवरं सरीरोगाहणा तिसुवि गमएसु जह० साइरेगाइं पंचधणुसयाइं उक्कोसेणवि सातिरेगाइं पंचधणुसयाइं सेसं तं चेव ६ ।

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालद्धितीओ जाओ तस्सवि ते चेव पच्छिल्लगा तिन्नि गमगा भाणि-यव्वा नवरं सरीरोगाहणा तिसुवि गमएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिन्नि गाउयाइं अवसेसं तं चेव ९ ।

जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहितो उववज्जइ किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय० अपज्जत्त-संखेज्जवासाउय० ?, गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्ज० नो अपज्जत्तसंखेज्ज० पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्स णं भंते ! जे भविए असुरकुमारेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवतिकालद्धितीएसु उववज्जेजा ?

गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सद्धितीएसु उक्कोसेणं साइरेगसागरोवमद्धितीएसु उववज्जेजा ते णं भंते ! जीवा एवं जहेव एतेसिं रयणप्पभाए उववज्जमामणणं नव गमगा तहेव इहवि णव गमगा भाणियव्वा नवरं संवेहो सातिरेगेण सागरोवमेण कायव्वो सेसं तं चेव ९ सेवं भंते ! २ ति

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागद्धिएसु उववज्जेज्ज' ति,

इह पल्योपमासङ्ख्येयभागग्रहणेन पूर्वकोटी ग्राह्या, यतः संमुखिर्मस्योत्कर्ष पूर्वकोटीप्रमाण-
मायुर्भवति, स चोत्कर्षतः स्वायुष्कृत्यमेव देवायुर्वध्नाति नातिरिक्तं, अत एवोक्तं चूर्णिकारेण-
“उक्कोसेणं स तुल्यपुष्पकोडी आउयतं निव्वत्तेइ, न यं संमुखिंमो पुष्पकोडी आयत्ताओ परो अत्थि
ति । असङ्ख्यातवर्षायुःसज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गमेषु ‘उक्कोसेणं तिपलिओवमड्ढिइएसु उववज्जेज्ज’ ति,
इदं देवकुर्वादिमिथुनकतिरश्चोऽधिकृत्योक्तं, ते हि त्रिपल्योपमायुष्कत्वेनासङ्ख्यात- वर्षायुषो
भवन्ति, ते च स्वायुःसदृशं देवायुर्वध्न्तीति ।

‘संखेज्जा उववज्जंति’ ति असङ्ख्यातवर्षायुस्तिरश्चामसङ्ख्यातानां कदाचिदप्यभावात्,
‘वयरोसहनारायसंघयणी’ ति असङ्ख्यातवर्षायुषां यतस्तदेव भवतीति, ‘जहन्नेणं घनुहपुहुत्तं’ ति
इदं पक्षिणोऽधिकृत्योक्तं, पक्षिणामुक्तदृष्टो धनुःपृथक्त्वप्रमाणशरीरत्वात्, आह च- ‘घणुवपुहुत्तं
पक्खिसुत्ति असङ्ख्यातवर्षायुषोऽपि ते स्युर्यदाह- ‘पलिय असंखेज्जपक्खीसु’ ति पल्योपमासङ्ख्येय-
भागः पक्षिणामायुरिति, ‘उक्कोसेणं छ गाउयाइ’ ति ।

इदं च देवकुर्वादिहस्त्यादीनधिकृत्योक्तं, ‘नो नपुंसगवेय’ ति असङ्ख्यातवर्षायुषो हि
नपुंसकवेदा न संभवन्त्येवेति, ‘उक्कोसेणं छप्पलिओवमाइ’ ति त्रीण्यसङ्ख्यातवर्षायुस्तिर्यग्भ-
वसम्बन्धीनि त्रीणि चासुरभवासम्बन्धीनीत्येवं षट्, न च देवभवादुद्वृतः पुनरप्यसङ्ख्यातवर्षा-
युष्केषूत्पद्यत इति । ‘सो चेव अप्पणा जहन्नकालड्ढितीओ’ इत्यादिश्चतुर्थो गमः, इह च
जघन्यकालस्थितिकः सातिरेकपूर्वकोटयायुः स च पक्षिप्रभृतिकः प्रक्रान्तः ‘उक्कोसेणं सातिरेग-
पुष्पकोडी आउए सो’ ति असङ्ख्यातवर्षायुषां पक्ष्यादीनां सातिरेकं पूर्वकोटिरायुः ते च स्वायुस्तुल्यं
देवायुः कुर्वन्तीति कृत्वा सातिरेकेत्याद्युक्तमिति, ‘उक्कोसेणं सातिरेगं घणुसहस्सं’ ति यदुक्तं तत्
सप्तमकुलकरप्राक्कालभाविनो हस्त्यादीनपेक्ष्येति संभाव्यते ।

तथाहि-इहासङ्ख्यातवर्षायुर्जघन्यस्थितिकः प्रक्रान्तः स च सातिरेकपूर्वकोटयायुर्भवति
तथैवागमे व्यवहृतत्वात्, एवंविधश्च हस्त्यादि सप्तमकुलकरप्राक्काले लभ्यते, तथा सप्तमकुलकरस्य
पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्च धनुःशतानि उच्चैस्त्वं तत्प्राक्कालभाविनां च तानि समधिकतराणीति
तत्कालीनहस्त्यादयश्चैतद्द्विगुणोच्छ्रयाः अतः सप्तमकुलकरप्राक्कालभावनामसङ्ख्यातवर्षायुषां
हस्त्यादीनां यथोक्तमवगाहनाप्रमाणं लभ्यत इति, ‘सातिरेगाओ दो पुष्पकोडीओ’ इति एका
सातिरेका तिर्यग्भवसत्काऽन्या तु सातिरेकैवासुर भवसत्केति ४ ।

‘असुरकुमारड्ढिइ संवेहं च जाणिज्ज’ ति तत्र जघन्याऽसुरकुमारस्थितिर्दशवर्षसहस्राणि
संवेधस्तु सातिरेका पूर्वकोटी दशवर्षसहस्राणि चेति ५, शेषगमास्तु स्वयमेवाभ्यूह्याः ९ ।

एवमुत्पादितोऽसङ्ख्यातवर्षायुःसज्जिपञ्चेन्द्रियतिर्यगसुरे, अथ सङ्ख्यातवर्षायुर-
सावुत्पाद्यते-‘जइ संखेज्जे’ त्यादि, ‘उक्कोसेणं सातिरेगसागरोवमड्ढितीएसु’ ति यदुक्तं तद्वलिन-
कायमाश्रित्येति ‘तिसुविगमएसु’ ति जघन्यकास्थितिकसम्बन्धिषु औघिकादिषु ‘चतारि लेसाओ’ ति
रत्नप्रभापृथिवीगामिनां जघन्यस्थितिकानां तिस्रता उक्ताः एषु पुनस्ताश्चतस्रः असुरेषु तेजो-
लेश्यावानप्युत्पद्यत इति, तथा रत्नप्रभापृथिवीगामिनां जघन्यस्थितिकानामध्यवसायस्थानान्य-
प्रशस्तान्येवोक्तानि इह तु प्रशस्तान्येव, दीर्घस्थितिकत्वे हि द्विविधान्यपि संभवन्ति न त्वितरेषु
कालस्याल्पत्वात्, ‘संवेहो सातिरेगेण सागरोवमेण कायव्वो’ ति रत्नप्रभागमेषु सागरोपमेण संवेध

उक्तः असुरकुमारगमेषु तु सातिरेकसागरोपमेणासी कार्यो बलिपक्षापेक्षया तस्यैव भावादिति ।

अथ मनुष्येभ्योऽसुरानुत्पादयन्नाह—‘जइ मणुस्सेहिंतो’ इत्यादि, ‘उक्कोसेणं तिपलिओवमड्डिइएसु’ति देवकुर्वादिनरा हि उत्कर्षतः स्वायुःसमानस्यैव देवायुषो बन्धकाः अतः ‘तिपलिओवमड्डिइएसु’ इत्युक्तं, ‘नवरं सरीरोगाहणे’त्यादि तत्र प्रथम औधिक औधिकेषु द्वितीयस्वीधिको जघन्यस्थितिष्विति, तत्रौधिकोऽसङ्ख्यातवर्षायुर्नरो जघन्यतः सातिरेकपञ्चधनुःशतप्रमाणो भवति यथा सप्तमिकुलकरप्राक्कालभावी मिथुनकनरः उत्कृष्टतस्तु त्रिगव्यूतमानो यथा देवकुर्वादिमिथुनकनरः, स च प्रथमगमे ।

द्वितीये च द्विविधोऽपि संभवति, तृतीये तु त्रिगव्यूतावगाहन एव धस्मादसावेवोक्त-
स्थितिषु—पत्योपमत्रयायुष्केषूपधते उत्कर्षतः स्वायुःसमानायुर्बन्धकत्वात्तस्येति ।

अथ सङ्ख्यातवर्षायुःसज्जिमनुष्यमाश्रित्याह—‘जइ संखेज्जे’त्यादि, एतच्च समस्तमपि पूर्वोक्तानुकसारेणावगन्तव्यमिति ॥

शतकं—२४ उद्देशकः—२ समाप्तः

—ः शतकं—२४ उद्देशकः—३ :—

मू. (८४४) रायगिहे जाव एवं वयासी—नागकुमाराणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरि० मणु० देवेहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! नो नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिय० मणुस्सेहिंतो उववज्जंति नो देवेहिंतो उववज्जंति, जइ तिरिक्ख एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया तहा एतेसिपि जाव असत्रीति ।

जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो किं संखेज्जवासाउय० असंखेज्जवासाउय० ?, गो० ! संखेज्जवासाउय० असंखेज्जवासाउय० जाव उववज्जंति, असंखिज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए नागकुमारेसु उववज्जितए से णं भंते ! केवतिकाल-
द्विती० ?, गो० ! जहन्नेणं दसवाससहस्सड्डितीएसु उक्कोसेणं देसूणदुपलिओवमड्डितीएसु उववज्जेज्जा ते णं भंते ! जीवा अवसेसो सो चेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स गमगो भाणियव्वो जाव भवादेसोति कालादेसेणं जहन्नेणं सातिरेगा पुव्वकोडी दसहं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं देसूणाइं पंच पलिओवमाइं एवतियं जाव करेज्जा १ ।

सो चेव जहन्नकालद्वितीएसु उववज्जो एस चेव वत्तव्वया नवरं नागकुमारद्वितीं संवेहं च जाणेज्जा २, सो चेव उक्कोसकालद्वितीएसु उववज्जो तस्सवि एस चेव वत्तव्वया नवरं ठिती जहन्नेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं सेसंतं चेव जाव भवादेसोति कालादेसेणं देसूणाइं चत्तारि पलिओवमाइं उक्कोसेणं देसूणाइं पंच पलिओवमाइं एवतियं कालं ३ ।

सो चेव अप्पणा जहन्नकालद्वितीओ जाओ तस्सवि तिसुवि गमएसुज हेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स जहन्नकालद्वितियस्स तहेव निरवसेसं ६ ।

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालद्वितीओ जाओ तस्सवि तहेव तिन्नि गमगा जहा असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स नवरं नागकुमारद्वितीं संवेहं च जाणेज्जा सेसंतं चेव १ ।

जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियजाव किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय० अपज्जत्तसंखे० ?, गो० ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउय० नो अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय० पज्जत्तसंखेज्जवासाउयजाव जे

भवि ए नागकुमारेसु उववज्जित ए से णं भंते ! केवतिकालङ्घिती एसु उववज्जेज्जा, एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स वत्तव्वया तहेव इहवि नवसुवि गमएसु, नवरं नागकुमारङ्घितं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तं चेव ९ ।

जइ मणुस्सेहिंते उववज्जितं किं सन्निमणु० असन्निमणु० ?, गोयमा ! सन्निमणु० नो असन्नि- मणुस्से० जहा असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स जाव असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते ! जे भवि ए नागकुमारेसु उववज्जित ए से णं भंते ! केवतिकालङ्घिती एसु उववज्जइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं दस वाससहस्सं उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं एवं जहेव असंखेज्जवासाउयाणं तिरिक्ख- जोणियाणं नागकुमारेसु आदिज्जा तिन्नि गमगा तहेव इमस्सवि ।

नवरं पढमवित्तिएसु गमएसु सरीरोगाहणा जहन्नेणं सातिरेगाइं पंचघणुसयाइं उक्को० तिन्नि गाउयाइं तइयगमे ओगाहणा जहन्नेणं देसूणाइं दो गाउयाइं उक्कोसेणं तिन्नि गा० सेसं तं चेव ३, सो चेव अप्पणा जहन्नकालङ्घितीओ जाओ तस्स तिसुवि गमएसु जहा तस्स चेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव निरवसेसं ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालङ्घितीओ तस्स तिसुवि गमएसु जहा तस्स चेव उक्कोस- कालङ्घितयस्स असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स नवरं नागकुमारङ्घितं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तं चेव ९ ।

जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणु० किं पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तसं० ?, गोयमा ! पज्जत्तसंखे० नो अपज्जत्तसंखे०, पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते ! जे भवि ए नागकुमारेसु उववज्जित ए से णं भंते ! केवति० ?, गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सं उक्कोसेणं देसूणदोपलि ओवमङ्घिती एवं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स सच्चेव लद्धी निरवसेसा नवसु गमएसु नवरं नागकुमारङ्घितं संवेहं च जाणेज्जा सेवं भंते ! २ ति ॥

शतकं-२४ उद्देशकः-३-समाप्तः

—: शतकं-२४ उद्देशकाः-४...११ :-

मू. (८४५) अवसेसा सुवन्नकुमाराइं जाव थणियकुमारा एए अडुवि उद्देसगा जहेव नागकुमारा तहेव निरवसेसा भाणियव्वा, सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'उक्कोसेणं देसूणदोपलिओवमङ्घिइएसु'ति यंदुक्तं तदीदीच्यनाग- कुमार निकायापेक्षया, यतस्तत्र द्वे देशोने पत्त्योपमे उत्कर्षत आयुः स्यात्, आह च- 'दाहिण दिवहपलियं दो देसूणत्तरिल्लाणं ।' इति ।

उत्कृष्टसंवेधपदे 'देसूणाइं पंच पलिओवमाइं'ति पत्त्योपमत्रयं असङ्ख्यातवर्षायुस्तिर्यक्- सम्बन्धि द्वे च देशोने ते नागकुमारसम्बन्धिनी इत्येवं यथोक्तं मानं भवतीति द्वितीयगमे 'नागकुमारठिइं संवेहं च जाणेज्ज'ति तत्र जघन्या नागकुमारस्थितिर्दशवर्षसहस्राणि संवेधस्तु कालतो जघन्या सातिरेकपूर्वकोटी दशवर्षसहस्राधिका उत्कृष्टः पुनः पत्त्योपमत्रयं तैरेवाधिकमिति

तृतीयगमे 'उक्कोसकालङ्घिइएसु'ति देशोनद्विपत्त्योपमायुष्केष्वित्यर्थः, तथा 'ठिइं जहन्नेणं दो देसूणाइं पलिवओवमाइं'ति यदुक्तं तदवसर्पिण्यां सुषमाभिधानद्वितीयारकस्य कियत्यपि भागेऽतीतेऽसङ्ख्यातवर्षायुषस्तिरश्चोऽधिकृत्योक्तं, तेषामेवैतत्परमाणायुष्कत्वात् एषामेव च स्वायुःसमानदेवायुर्बन्धकत्वेनोत्कृष्टस्थितिषु नागकुमारेषूपादात्, 'तिन्नि पलिओवमाइं'ति, एतच्च

देवकुर्वाद्यसङ्ख्यातजीवीतिरश्चोऽधिकृत्योक्तं, ते च त्रिपत्योपमायुषोऽपि देशोनद्विपत्योपम-
मानमायुर्बन्धन्ति यतस्य स्वायुषः समं हीनतरं वा तद्वन्धन्ति न तु महत्तरमिति ।

अथ सङ्ख्याजीविनं सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चमाश्रित्याह—‘जइ संखेज्जवासाउए’ इत्यादि, एतच्च
पूर्वोक्तानुसारेणावगन्तव्यमिति ।

शतकं—२४ उद्देशकाः—४...११ समाप्ताः

—: शतकं—२४ उद्देशकः १२ :-

मू. (८४६) पुढविकाइयाणं भंते ! कओहिंतो उवव० किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्ख०
मणुस्स० देवेहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! नो नेरइएहिंतो उवव० तिरिक्ख० मणुस्स० देवेहिंतो वि
उववज्जंति ।

जइ तिरिक्खजोणिए किं एगिंदियतिरिक्खजोणिए एवं जहा वक्कीए उववाओ जाव
जइ बायरपुढविकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उव० किं पज्जतबादरजाव उव०
अपज्जतबादरपुढवि ?, गो० ! पच्चतबादरपुढवि अपज्जतबादरपुढविकाइ० जाव उववज्जंति

पुढविकाइएणं भंते ! जे भविए पुढविकाइएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! केवतिकालडितीएसु
उववज्जेजा ?, गो० ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तडितीएसु उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सडितीएसु उववज्जेजा
तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं पुच्छा, गोयमा ! अणुसमयं अविरहिया असंखेज्जा उववज्जंति
छेवडुसंघयणी सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणवि अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं
मसूरचंदसंठिया चत्तारि लेस्साओ नो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी नो सम्मामिच्छादिट्ठी नो नाणी अन्नाणी
दो अन्नाणा नियमं नो मणजोगी नो वइजोगी कायजोगी उवओगो दुविहोवि चत्तारि सन्नाओ
चत्तारि कसाया एगे फासिंदिए पन्नत्ते तिन्नि समुग्धाया वेदणा दुविहा नो इत्थिवेदगा नो पुरिसवेदगा
नपुंसगवेदगा ठितीए जहन्नेणं अंतोमुहुत्त उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं अज्झवसाणा पसत्थावि
अपसत्थावि अनुबंधो जहा ठिती १ ।

से णं भंते ! पुढविकाइए पुनरवि पुढविकाइएति केवतियं कालं सेवेजा ?, केवतियं
कालं गतिरागतिं करेजा ?, गोयमा ! भवादेसेणं जह० दो भवग्गहणाइं उक्कोसे० असंखेजाइं
भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं एवतियं जाव करेजा
१, सो चेव जहन्नकालडितीएसु उववन्नो जहन्नेणं अंतोमुहुत्तठितीएसु उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तडितीएसु
एवं चेव वत्तव्वया निरवसेसा २ ।

सो चेव उक्कोसकालडितीएसु उववन्नो जहन्नेणं बावीसवाससहस्सडितीएसु उक्कोसेणवि
बावीसवाससहस्सडितीएसु सेसं तं चेव जाव अनुबंधोत्ति, नवरं जहन्नेणं एकं वा दो वा तिन्नि वा
उक्कोसेणं संखेजा वा असंखेजा वा उवव० भवादे० जह० दो भवग्गह० उक्को० अहु भवग्गह०
कालादे० जह० बावीसं वाससह० अंतोमुहुत्तमब्बहि० उक्कोसेणं छवत्तरि वाससहस्सुत्तरं सयसहस्सं
एवतियं कालं जाव करेजा ३ । सो चेव अप्पणा जहन्नकालडितीओ जाओ सो चेव पढमिल्लओ
गमओ भाणियव्वो नवरं लेस्साओ तिन्नि ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्त उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं अप्पसत्था
अज्झवसाणा अनुबंधो जहा ठिती सेसं तं चेव ४ ।

सो चेव जहन्नकालडितीएसु उववन्नो एसो चेव चउत्थगमगवत्तव्वया भाणियव्वया ५ ।

सो चेव उक्कोसकालडितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया नवरं जहन्नेणं एकं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसे० संखे० असंखेज्जा वा जाव भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहाइं कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवतियं० ६ ।

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालडितीओ जाओ एवं तइयगमगसरिसो निरवसेसो भाणियव्वो नवरं अप्पणा से ठिई जहन्नेणं बावीसवाससहस्साइं उक्कोसेणवि बावीसं वाससहस्साइं ७ ।

सो चेव जहन्नकालडितीएसु उववन्नो जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं, एवं जहा सत्तमगमगो जाव भवादेसो, कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासइं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवतियं० ८ ।

सो चेव उक्कोसकालडितीएसु उववन्नो जहन्नेणं बावीसं वाससहस्सडितीएसु उक्कोसेणवि बावीसवाससहस्सडितीएसु एस चेव सत्तमगमगवत्तववया जाणियव्ववा जाव भवादेसोत्ति कालादे० जह० चोयालीसं वाससहस्साइं उक्कोसेणं छावत्तरिवाससहस्सुत्तरं सयसहस्सं एवतियं ९ ।

जइ आउक्कायएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सुहुमआऊ० बादरआउ० एवं चउक्कओ भेदो भाणियव्वो जहा पुढविकाइयाणं, आउक्काइयाणं भंते ! जे भविए पुढविकाइएसु उववज्जितए से णं भंते ! केवइकालडितीएसु उववज्जिज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तडिती० उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्सडि० उवव०, एवं पुढविकाइयगमगसरिसा नव गमगा भाणि० ९

नवरं थिबुगबिंदुसंठिए, ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सत्त वाससहस्साइं, एवं अनुबंधोवि एवं तिसुवि गमएसु, ठिती संवेहो तइयछट्ठसत्तमट्ठमणवमगमेसु भवादेसेणं जह० दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं ।

सेसेसु चउसु गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं, ततियगमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं सोलसुत्तरं वाससयसहस्सं एवतियं० ।

छट्ठे गमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीतिं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवतियं०, सत्तमे गमए कालादेसेणं जहन्नेणं सत्त वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं सोलसुत्तरवासासयसहस्सं एवतियं०

अट्ठमे गमए कालादेसेणं जहन्नेणं सत्त वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठावीसं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं अवतियं० ।

नवमे गमए भवादासेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं एकूणतीसाइं वाससहस्साइं उक्कोसेणं सोलसुत्तरं वाससयसहस्सं एवतियं०, एवं नवसुवि-गमएसु आउक्काइयठिई जाणियव्ववा ९ ।

जइ तेउक्काइएहिंतो उवव० तेउक्काइयाणवि एस चेव वत्तव्वया नवरं नवसुवि गमएसु तिन्नि तेस्साओ तेउक्काइयाणं सुईकलावसंठिया ठिई जाणियव्ववा तइयगमए कालादे० जह० बावीसं वाससह० अंतोमुहुत्तमब्भहि० उक्कोसेणं अट्ठासीतिं वाससहस्साइं बारसहिं राइंदिएहिं

अब्महियाइं एवतियं एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो ९ ।

जइ वाउक्काइएहिंतो वाउक्काइयाणवि एवं चेव नव गमगा जहेव तेउक्काइयाणं नवरं पडागासंठिया प० संवेहो वाससहस्सेहिं कायव्वो तइयगमए कालादे० जह० बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्महियाइं उक्कोसेणं एगं वाससयसहस्सं एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो ।

जइ वणस्सइकाइएहिंतो उवय० वणस्सइकाइयाणं आउक्काइयगमगरिसा णव गमगा भाणियव्वा नवरं नानासंठिया सरीरोगाहणा प० पढमएसु पिच्छिणएसु य तिसु गमएसु जह० अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं मञ्जिछएसु तिसु तहेव जहा पुढविक्काइयाणं संवेहो ठिती य जाणियव्वा तइयगमे कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वास सह० अंतोमुहुत्तमब्महियाइं उक्कोसेणं अट्ठावीसुत्तरं वाससयसहस्सं एवतियं एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो ॥

वृ. तत्र च 'जहा वक्कंतीए'ति इत्यादिना यत्सूचितं तदेवं दृश्यं—किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा! एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतोवि उववज्जंति' इत्यादि ।

तृतीये गमे 'नवरं जहन्नेणं एक्कोवे'त्यादि प्राक्तनगमयोरुत्पित्सुबहुत्वेनासङ्ख्येया एतोत्पद्यन्त इत्युक्तम् इह तूत्कृष्टस्थितय एकादयोऽसङ्ख्येयान्ता उत्पद्यन्ते उत्कृष्टस्थितिषूत्पित्सूनामल्पत्वेनैकादीनामुप्यत्पादसम्भवात्, 'उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं'ति ।

इहेदमवगन्तव्यं—यत्र संवेधे पक्षद्वयस्य मध्ये एकत्रापि पक्षे उत्कृष्टा स्थितिर्भवति तत्रोत्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणानि तदन्यत्र त्वसङ्ख्येयानि, ततश्चेहोत्पत्तिविषयभूतजीवेषूत्कृष्टा स्थितिरित्युत्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणान्युक्तानि, एवमुत्तरत्रापि भावनीयमिति, 'छावत्तारिं वाससयसहस्सं'ति द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणामष्टाभिर्भवग्रहणैर्गुणने षट्सप्ततिवर्षसहस्राधिकं वर्षलक्षं भवतीति ।

चतुर्थे गमे 'लेसाओ तिन्नि'ति जघन्यस्थितिकेषु देवो नोत्पद्यते इति तेजोलेप्या तेषु नास्तीति, षष्ठे गमे 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं' इत्यादि तत्र जघन्यस्थितिकस्योत्कृष्टस्थितिकस्य च चतुष्कृत्व उत्पन्नत्वाद् द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि चतुर्गुणितान्यष्टाशीतिर्भवन्ति चत्वारि चान्तर्मुहूर्तानीति नवमे गमे 'जहन्नेणं घोयालीसं'ति द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणां भवग्रहणद्वयेन गुणने चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि भवन्तीति ।

एवं पृथिवीकायिकः पृथिवीकायिकेभ्य उत्पादितः, अथासावेवाकायिकेभ्य उत्पाद्यते—'जइ आउक्काइए'त्यादि, 'चउक्काओ भेदो'ति सूक्ष्मबादरयोः पर्याप्तकापर्याप्तकभेदात् 'संवेहो तइयछे'त्यादि तत्र भवादेशेन जघन्यतः संवेधः सर्वगमेषु भवग्रहणद्वयरूपः प्रतीतः उत्कृष्टे च तस्मिन् विशेषोऽस्तीति दृश्यते, तत् च तृतीयादिषु सूत्रोक्तेषु पञ्चसु गमेषूत्कर्षतः संवेधोऽष्टौ भवग्रहणानि, पूर्वप्रदर्शिताया अष्टभवग्रहणनिबन्धनभूतायास्तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमेष्वेकपक्षे नवमे तु गमे उभयत्रायुत्कृष्टस्थितेः सद्भावात्, 'सेसेसु चउसु गमएसु'ति शेषेषु चतुर्षु गमेषु प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमलक्षणेषूत्कर्षतोऽसङ्ख्येयानि भवग्रहणानि, एकत्रापि पक्षे उत्कृष्टस्थितेरभावात् 'तइयगमए कालाएसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं'ति पृथिवीकायिकानामु-

स्पतिस्थानभूतानामुत्कृष्टस्थितिकत्वात्, 'अंतोमुहुतमव्यहियाइ'ति अप्कायिकस्य तत्रोत्पित्सोरौधिकत्वेऽपि जघन्यकालस्य विवक्षितत्वेनान्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वात्, 'उक्कोसेणं सोलसुत्तरं वाससयसहसं'ति, इहोत्कृष्टस्थितिकत्वात्पृथिवीकायिकानां तेषां च चतुर्णां भवानां भावात् तत्रोत्पित्सोश्चाप्कायिकस्यौधिकत्वेऽप्युत्कृष्टकालस्य विवक्षितत्वादुत्कृष्टस्थितयश्चत्वारस्तद्भावाः, एवं च द्वाविंशतेर्वर्ष सहस्राणां सप्तानां च प्रत्येकं चतुर्गुणितत्वे मीलने च षोडशहस्राधिकं लक्षं भवति । 'छडे गमए'इत्यादि, षष्ठे गमे हि जघन्यस्थितिक उत्कृष्टस्थितिभूतपद्यत इत्यन्तर्मुहूर्तस्य वर्षसहस्रद्वाविंशतेश्च प्रत्येकं चतुर्भवग्रहणगुणितत्वे यद्योक्तमुत्कृष्टं कालमानं स्यात् अत एव सप्तमादिगमसंवेधा अप्युद्घाः नवरं नवमे गमे जघन्येनैकोनत्रिंशद्वर्षसहस्राणि अप्कायिकपृथिवीकायिकोत्कृष्टस्थितेर्मीलनादिति ।

अथ तेजस्कायिकेभ्यः पृथिवीकायिकमुत्पादयन्नाह—'जई'त्यादि, 'तित्रि लेसाओ'ति अप्कायिकेषु देवोत्पत्तेः तेजोलेश्यासद्भावाद्यतस्तस्मा उक्ताः इह तु तदभावात्ति एवेति, 'ठिई जाणियव्व'ति तत्र तेजसो जघन्या स्थितिरन्तर्मुहूर्तमितरा तु त्रीण्यहोरात्राणीति ।

'तईयगमे'इत्यादि, तृतीयगमे औधिकस्तेजस्कायिक उत्कृष्टस्थितिषु पृथिवीकायिकेषूपद्यते इत्यत्रैकस्य पक्षस्योत्कृष्टस्थितिकत्वमतोऽद्यै भवग्रहणान्युत्कर्षतः, तत्र च चतुर्षु पृथिवीकायिकोत्कृष्टभवग्रहणेषु द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणां चतुर्गुणितत्वेऽष्टाशीतिस्तानि भवन्ति, तथा चतुर्ष्वेव तेजस्कायिकभवेष्टुत्कर्षतः प्रत्येकमहोरात्रत्रयपरिमाणेषु द्वादशाहोरात्राणीति, 'एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो'ति, स चैवं—षष्ठादिनवान्तेषु गमेष्वष्टौ भवग्रहणानि तेषु च कालमानं यथायोगमभ्युद्घं, शेषगमेषु तूत्कृष्टतोऽसङ्ख्येया भावाः कालोऽप्यसङ्ख्येय एवेति ।

अथ वायुकायिकेभ्यः पृथिवीकायिकमुत्पादयन्नाह—'जई'त्यादि, 'संवेहो वाससहस्रेहिं कायव्वो'ति तैजस्कायिकाधिकाऽहोरात्रैः संवेधः कृतः इह तु वर्षसहस्रैः स कार्यो वायूनामुत्कर्षतो वर्षसहस्रत्रयस्थितिकत्वादिति ।

'तईयगमए'इत्यादि, 'उक्कोसेणं एवं वाससयसहसं'ति अत्राष्टौ भवग्रहणानि तेषु च चतुर्ष्वष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि पुनरन्येषु चतुर्षु वायुसत्केषु वर्षसहस्रत्रयस्य चतुर्गुणितत्वे द्वादश उभयमीलने च वर्षलक्षमिति, 'एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो'ति स च यत्रोत्कृष्टस्थित-सम्भवस्तत्रोत्कर्षतोऽद्यै भवग्रहणानि इतरत्र त्वसङ्ख्येयानि, एतदनुसारेण च कालोऽपि वाच्य इति ।

अथ वनस्पतिभ्यस्तमुत्पादयन्नाह—'जई वणस्सई'त्यादि, 'वणस्सइकाइयाणं आउक्काइय-गमसरिसा नव गमा भाणियव्व'ति, यस्त्वत्र विशेषस्तमाह—'नानासंठिए'त्यादि, अप्कायिकानां स्तिबुकाकारवगाहना एषां तु नानासंस्थिता ।

तथा 'पढमएसु'इत्यादि, प्रथमकेष्वौधिकेषु गमेषु पाश्चात्येषु चोत्कृष्टस्थितिकगमेष्ववगाहना वनस्पतिकायिकानां द्विधाऽपि मध्यमेषु जघन्यस्थितिकगमेषु त्रिषु यथा पृथिवीकायिकानां पृथिवीकायिकेषूपद्यमानानामुक्ता तथैव वाच्या, अङ्गुलासङ्ख्यातभागमात्रैवेत्यर्थः, 'संवेहो ठिई य जाणियव्व'ति तत्र स्थितिरुत्कर्षतो दशवर्षसहस्राणि जघन्या तु प्रतीतैव, एतदनुसारेण संवेधोऽपि ज्ञेयः, तमेवैकत्र गमे दर्शयति—'तईए'इत्यादि, 'उक्कोसेणं' अष्टावीसुत्तरं वाससयसहसंति, इह गमे उत्कर्षतोऽद्यै भवग्रह-णानि तेषु च चत्वारि पृथिव्याश्चत्वारि च वनस्पतेः तत्र चतुर्षु पृथिवी-

भवेष्कृष्टेषु वर्षसहस्राणामष्टाशीतितथा घनस्पतेर्दशवर्षसहस्रायुष्कत्वाच्चतुर्षु भवेषु वर्षसहस्राणां चत्वारिंशत् उभयमीलने च यथोक्तं मानमिति । अथ द्वीन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह—

मू. (८४७) जइ बेइंदिएहिंतो उववज्रंति किं पज्रतबेइंदिएहिंतो उवव० अपज्रतबेइंदिएहिंतो ?, गोयमा ! पज्रतबेइंदिएहिंतो उवव० अपज्रतबेइंदिएहिंतोवि उवव० ।

बेइंदिए णं भंते ! जे भविए पुढविकाइएसु उववज्रितए से णं भंते ! केवतिकालं ?, गोयमा ! जह० अंतोमुहुत्तड्वितीएसु उक्कोसेणं बावीसंवासहस्सड्वितीसु ।

ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं० ?, गोयमा ! जहन्नेणं एकं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसे० संखेज्जा वा असं० उवव० छेवइसंघयणी ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ० उक्कोसेणं बारस जोयणाइं हुंसंठिया तिन्नि लेसाओ सम्मदिट्ठीवि मिच्छादिट्ठीवि नो सममामिच्छादिट्ठी दो नाना दो अन्नाणा नियमं नो मणजोगी वयजोगीवि कायजोगीवि उवओगो दुविहोवि चत्तारि सन्नाओ चत्तारि कसाया दो इंदिया प० तं०—जिब्भिदिए य फासिंदिए य ।

तिन्नि समुग्घाया सेसं जहा पुढविकाइयाणं नवरं ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्त उक्कोसेणं बारस संवच्छराइं एवं अनुबंधोऽवि, सेसंतं चेव, भवादे० जह० दो भ० उक्कोसंखेज्जाइं भवग्गहणाइं कालादे० जहन्ने० दो अंतोमु० उक्के से० संखेज्जं कालं एवतियं० १ ।

सो चेव जहन्नकालड्वितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया सव्वा २ ।

सो चेव उक्कोसकालड्वितीएसु उववन्नो एसा चेव बेदियस्स लद्धी नवरं भवादे० जह० दो भवग्ग० उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं कालादे० जह० बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भ० उक्को० अट्ठासीतिं वाससहस्साइं अडयालीसाए संवच्छरेहिं अब्भहियाइं एवतियं० ३ ।

सो चेव अप्पणा जहन्नकालड्वितीओ जाओ तस्सवि एस चेव वत्तव्वया तिसुवि गमएसु नवरं इमाइं सत्त नाणत्ताइं सरीरोगाहणा जहा पुढविकाइयाणं नो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी नो सम्मामिच्छादिट्ठी दो अन्नाणा नियमं नो मणजोगी नो वयजोगी कायजोगी ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्त उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं अज्झवसाणा अपसत्था अनुबंधो जहा ठिती संवेहो तहेव आदिल्लेसु दोसु गमएसु तइगमए भवादेसो तहेव अट्ठ भवग्गहणाइं हालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्केसेणं अट्ठासीतिं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं ६ ।

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालड्वितीओ जाओ एयस्सवि ओहियगमगसरीसा तिन्नि गमगा भाणियव्वा नवरं तिसुवि गमएसु ठिती जहन्नेण बारस संवच्छराइं उक्कोसेणवि बारस संवच्छराइं, एवं अणुबंधेवि, भवादे० जह० दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं, कालादे० उवजुज्जिण भाणियव्वं जाव नवमे गमए जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं बारसहिं संवच्छरेहिं अब्भहि० उक्कोसे० अट्ठासीती वाससहस्साइं अडयालीसाए संवच्छरेहिं अब्भहियाइं एवतियं १ ।

जइ तेइंदिएहिंतो उववज्जइ एवं चेव नव गमगा भाणियव्वा नवरं आदिल्लेसु तिसुवि गमएसु सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं तिन्नि इंदियाइं ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्त उक्कोसेणं एगूणपन्नं राइंदियाइं । तइयगमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीतिं वाससहस्साइं छन्नउइं राइंदियसय-मब्भहियाइं एवतियं०, मज्झिमा तिन्नि गमगा तहेव पच्छिमावि तिन्नि गमगा तहेव नवरं ठिती

जहन्नेणं एकूणपन्नं राइंदियाइ उक्कोसेणवि एगूणपन्नं राइंदियाइ संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो ९ ।

जइ चउरिंदिएहिंतो उववज्जइ एवं चेव चउरिंदियाणवि नव गमगा भाणियव्वा नवरं एतेसु चेव ठाणेसु नाणत्ता भाणियव्वा सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसै० चत्तारि गाउयाइं ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण य छम्मासा एवं अनुबंधोवि चत्तारि इंदियाइं सेसं तहेव जाव नवमगमए कालादेसेणं जह० बावीसं वाससहस्साइं छहिं मासेहं अब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीतिं वाससहस्साइं चउवीसाए मासेहिं अब्भहियाइं एवतियं ९ ।

जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उवव० किं सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उव-
वज्जंति असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणए० ?, गोयमा ! सन्निपंचिंदिय०, जइ असन्निपंचिंदिय०
किं जलयरेहिंतो उ० जाव किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो उव० ?, गोयमा ! पज्ज-
त्तएहिंतोवि उवव० अपज्जत्तएहिंतोवि उवव०, असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे
भविए पुढविकाइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवति ?, गो० ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
बावीसं वाससह० ।

ते णं भंते ! जीवा एवं जहेव बेइंदियस्स ओहियगमए लब्धी तहेव नवरं सरीरोगाहणा
जह० अंगुलस्स असंखे० भ० उक्को० जोयणसह० पंचिंदिया ठिती अनुबं० जह० अंतोमु०
उक्को० पुव्वको० सेसं तं चेव भवादे० जह० दो भवग्गहणाइं उक्को० जोयणसह० पंचिंदिया
ठिती अनुबं० जह० अंतोमु० उक्को चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीतीए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ
एवतियं० नवसुवि गमएसु कायसंवेहो भवादे० जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसे० अट्ठ भवग्गहणाइं
कालादे० उवजुज्जिऊण भाणियव्वं, नवरं मज्झिमएसु तिसु गमएसु जहेव बेइंदियस्स पच्छिल्लएसु
तिसु गमएसु जहा एतस्स चेव पढमगमएसु, नवरं ठिती अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेणवि
पुव्वकोडी । सेसं तं चेव जाव नवगमएसु जह० पुव्वकोडी० बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहिया
उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीतीए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवतियं कालं सेविज्जा ९ ।

जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए किं संखेज्जवासाउय० असंखेज्जवासाउय० ?, गोयमा
संखेज्जवासाउय० नो असंखेज्जवासाउय० ?, जइ संखेज्जवासाउय० किं जलयरेहिंतो सेसं जहा
असन्नीणं जाव ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवतिया उववज्जंति एवं जहा रयणप्पभाए उव-
वज्जमाणस्स सन्निस्स तहेव इहवि, नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभाग उक्कोसेणं
जोयणसहस्सं सेसं तहेव जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वको०
अट्ठासीतीए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवतियं० ।

एवं संवेहो नवसुवि गमएसु जहा असन्नीणं तहेव निरवसेसं लब्धी से आदिल्लएसु तिसुवि
गमएसु एस चेव मज्झिल्लएसु तिसुवि गमएसु एस चेव नवरं इमाइं नव नाणत्ताइं ओगाहणा
जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जति० उक्को० अंग, ० असंखे० तिन्नि लेस्साओ मिच्छादिट्ठी दो अन्नाणा
कायजोगी तिन्नि समुग्घाया ठिती जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्को० अंतोमु० अप्सत्था अज्झवसाणा
अणुबंधो जहा ठिती सेसं तं चेव पच्छिल्लएसु तिसुवि गमएसु जहेव पढमगमएनवरं ठिती अणुबंधो
जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेणवि पुव्वकोडी सेसं तं चेव ॥

वृ. 'जइ बेइंदिए'त्यादि, 'बारस जोयणाइं'ति यदुक्तं तच्छब्दमाश्रित्य, यदाह--"संखो

पुण बारस जोयणाइंति 'सम्मदिद्वीवि'ति एतच्चोच्यते सास्वादनसम्यक्त्वापेक्षयेति, इयं च वक्तव्यतौघिकद्वीन्द्रियस्यौघिकपृथिवीकायिकेषु एवमेतस्य जघन्यस्थितिष्वपि तस्यैवोत्कृष्टस्थितिषूपेतौ संवेधे विशेषोऽत एवाह—

'नवर'मित्यादि, 'अट्ट भवगहणाइं'ति एकपक्षस्योत्कृष्टस्थितिकत्वात् 'अडयालीसाए संवच्छरेहिं अब्भहियाइं'ति चतुर्षु द्वीन्द्रियभवेषु द्वादशाब्दमानेष्वष्टचत्वारिंशत्संवत्सरा भवन्ति तैरभ्यधिकान्यथाशीतिर्वर्षसहस्राणीति, द्वितीयस्यापि गमत्रयस्यैषैव वक्तव्यता विशेषं त्वाह—

'नवर'मित्यादि, इह सप्तनानात्वानि शरीरावगाहना यथा पृथिवीकायिकानामहुला-सङ्ख्येयभागमानमित्यर्थः, प्राक्तनगमत्रये तु द्वादशयोजनमानाऽप्युक्तेति?, तथा 'नो सम्मदिद्वी' जघन्यस्थितिकतया सासादनसम्यग्द्वीनामनुत्पादात्, प्राक्तनगमेषु तु सम्यग्द्विरप्युक्तोऽ-जघन्यस्थितिकस्यापि तेषु भावात् २, तथा द्वे अज्ञाने प्राक् च ज्ञाने अप्युक्ते ३, तथा योगद्वारे जघन्यस्थितिकत्वेनापर्याप्तकत्वात् वाग्योयः प्राक् चोभयरूपाणि ६, सप्तमं नानात्वमनुबन्ध इति, संवेधस्तु द्वितीयत्रयस्याद्योर्द्वयोर्योगमयोरुत्कर्षतो भवादेशेन सङ्ख्येयभवलक्षणः कालादेशेन च सङ्ख्येयकाललक्षणः ७, तृतीये तु विशेषमाह—

'तइए गमए'इत्यादि, अन्यगमत्रये 'कालादेसेणं उवउज्जिऊण भाणियव्वं'ति यत्तदेवं प्रथमेगमेकालत उत्कर्षतोऽथाशीतिर्वर्षसहस्राण्यष्टचत्वारिंशता वर्षैरधिकानि द्वितीये त्वष्टचत्वारिंशद् वर्षाण्यन्तर्मुहूर्तचतुष्टयाधिकानि तृतीये तु संवेधो लिखित एवास्ते ।

अथ त्रीन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह—'जइ तेइंदी'त्यादि, 'छन्नउयराइंदियसयअब्भहियाइं'ति इह तृतीयगमेऽष्टौ भवास्तत्र च चतुर्षु त्रीन्द्रिभवेषूत्कर्षत एकोनपञ्चाशद्विन्द्विप्रमाणेषु यथोक्तं कालमानं भवतीति, 'भज्झिमातित्रि गमा'तहेव'ति यथा मध्यमा द्वीन्द्रियगमाः, 'संवेहोउवउज्जिऊण भाणियव्वो'ति स च पश्चिमगमत्रये भवादेशेनोत्कर्षतः प्रत्येकमथै भवग्रहणानि, कालादेशेन तु पश्चिमगमत्रयस्य प्रथमगमे तृतीयगमे चोत्कर्षतोऽथाशीतिर्वर्षसहस्राणि षण्णवत्याधिकरान्द्रि-वशताधिकानि द्वितीये तु षण्णवत्युत्तरं दिनशतमन्तर्मुहूर्तचतुष्टयाम्यधिकमिति ।

अथ चतुरिन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह—'जई'त्यादि, नवरं 'एसु चेवठाणेसु'ति वक्ष्यमाणेष्व-वगाहनादिषु नानात्वानि—द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियस्पर्शपेक्षया चतुरिन्द्रियप्रकरणे विशेषभणितव्यानि भवन्ति, तान्येव दर्शयति—'सरीरे'त्यादि, 'सेसंतहेव'ति 'शेषम्' उपपातादिद्वारजातंतथैव—यथा त्रीन्द्रियस्य, यस्तु संवेधे विशेषो न दर्शितः स स्वयम्भूह्य इति ।

अथ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यस्तमुत्पादयन्नाह—'जई'त्यादि, 'उक्कोसेणं अट्ट भवगहणाइं'ति अनेनेदमवगम्यते—यथोत्कर्षतः पञ्चेन्द्रियतिरिश्चो निरन्तरमथै भवा भवन्ति एवं समानभवान्तरिता अपि भवान्तरैः सहाष्टैव भवन्तीति, 'कालादेसेणं उवउज्जिऊण भाणियव्वं'ति तव प्रथमे गमे कालतः संवेधः सूत्रे दर्शित एव, द्वितीये तूत्कृष्टोऽसौ चतस्रः पूर्वकोट्यश्चतुर्भिर्न्तर्मुहूर्तैरधिकाः, तृतीये तुता एवाष्टाशीत्या वर्षसहस्रैरधिकाः, उत्तरगमेषु त्वतिदेशद्वारेण सूत्रोक्त एवासाववेय इति ।

अथ सज्झिपञ्चेन्द्रियेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह—'जइ सन्नी'त्यादि, 'एवं संवेहो नवसु गमएसु'-इत्यादि, 'एवम्' उक्ताभिलापे संवेधो नवस्वपि गमेषु यथाऽसंज्झिनां तथैव निरवशेष इह वाच्यः, असज्झिनां सज्झिनां च पृथिवीकायिकेषूपित्सूनां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तायुष्कत्वात् उत्कर्षतश्च

पूर्वकोट्यायुष्क्वादिति । 'लद्धीसे' इत्यादि, 'लब्धि' परिमाणसंहननादिप्राप्ति 'से' तस्य पृथिवी-
कायिकेषु वित्तोः सञ्ज्ञान आद्ये गमत्रये 'एस चेव' ति या रत्नप्रभायामुत्तिसोस्तस्यैव मध्यमेऽपि
गमत्रये एषैव लब्धि विशेषस्त्वयं- 'नवर' मित्यादि, नव च नानात्वानि जघन्यस्थितिकत्वाद्भवन्ति
तानि चावगाहना १ लेश्या २ दृष्टि ३ अज्ञान ४ योग ५ समुद्घात ६ स्थित्य ७ ध्यवसाना ८
नुबन्धा ९ ख्यानि । अथ मनुष्येभ्यस्तमुत्पादयन्नाह-

मू. (८४८) जइ मणुस्सेहिंतो उवव० किं० सन्नीमणुस्सेहिंतो उवव० असन्नीमणुस्से०
गोयमा ! सन्नीमणुस्सेहिंतो असन्नीमणुस्सेहिंतोवि उवव०, असन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए
पुढविकाइएसु० से णं भंते ! केवतिकालं एवं जहा असन्नीपंचिंदियतिरिक्स्स जहन्नकालद्वितीयम्
तिन्नि गमगा तहा एयस्सवि ओहिया तिन्नि गमगा भाणि० तहेव निरवसे० सेसा छ न भण्णंति १

जइ सन्निमणुस्सेहिंतो उवव० किं संखेज्जवासाउय० असंखेज्जवासाउय० ?, गोयमा !
संखेज्जवासाउय० नो असंखेज्जवासाउय०, जइ संखेज्जवासाउय० किं पज्जत्त० अपज्जत्त० ?,
गोयमा ! पज्जत्तसंखे० अपज्जत्तसंखेज्जवासा०, सन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए पुढविकाइएसु
उवव० से णं भंते ! केवतिकालं० ? गोयमा ! जह० अंतोमु० उक्को बावीसं वाससहस्सठितीएसु
ते णं भंते ! जीवा एवं जहेव रयण्णभाए उववज्जमाणस्स तहेव तिसुवि गमएसु लद्धी
नवरं ओगाहणा जह० अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्को पंचधणुसयइं ठिती जह० अंतोमुहुत्तं
उक्को पुव्वकोडी एवं अनुबंदो संवेहो नवसु गमएसु जहेव सन्निपंचिंदियस्स मज्झिअएसु तिसु
गमएसु लद्धी जहेव सन्निपंचिंदियस्स सेसं तं चेवन निरवसेसं पच्छिअ तन्नि गमगा जहा एयस्स
चेव ओहिया गमगा नवरं ओगाहणा जह० पंचधणुस० उक्कोसे० पंच धणुसयाइं ठिती अनुबंधो
जह० पुव्वकोडी उक्कोसेणवि पुव्वको० सेसं तहेव नवरं पच्छिअएसु गमएसु संखेज्जा उववज्जंति
नो असंखेज्जा उवव० ।

जइ देवेहिंतो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति वाणमंतर० जोइसियदेवेहिंतो
उवव० वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ?, गोयमा ! भवणवासिदेवेहिंतोवि उव० जाव वेमाणि-
देवेहिंतोवि उवव०, जइ भवणवासिदेवेहिंतो उवव० किं असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति
जाव थणियकुमारभवणवासिदेवेहिंतो० ?, गोयमा ! असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उवव०
जाव थणियकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति ।

असुरकुमारे णं भंते ! जे भविए पुढविकाइएसु उववज्जितए से णं भंते ! केवति० ?,
गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं ठिती, ते णं भंते ! जीवा पुच्छा,
गोयमा ! जह० एकं वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसंखेज्जा वा असंखेज्जा वा उवव० ।

तेसिणं भंते जीवाणं केमहालिया सरीरोगाहणा ?, गो० ! दुविहा पं०, तं०-भवधारणिज्जा
य उत्तरवेउव्विया य, तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते समचउरंसंठिया प०, तत्थ णं जे से
उत्तरवेउव्विया ते नानासंठाणसंठिया प० लेस्साओ चत्तारि, दिट्ठी तिविहावि तिन्नि नाणा नियमं
तिन्नि अन्नाणा भयणाए जोगो तिविहोवि उवओगो दुविहोवि चत्तारि सन्नाओ चत्तारि कसाया
पंच समुग्घाया वेयणा दुविहावि इत्थिवेदगावि पुरिसवेयगावि नो नवुंसगवेयगा ठिती जहन्नेणं
दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं सातिरेणं सागरोवमं अज्जवसाणा असंखेज्जा पसत्थावि अप्पसत्थावि

अनुबन्धो जहा ठिती भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जह० दसवाससह० अंतोमुहुत्त-
मब्भहियाइं उक्कोसेणं सातिरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं एवतियं०

एवं नववि गमा नेयव्वा नवरं मज्झिअएसु पच्छिअएसु तिसु गमएसु असुरकुमाराणं
ठिडिविसेसो जाणियव्वो सेसा ओहिया चेव लद्धी कायसंवेहं च जाणेज्जा सब्बत्थ दो भवग्गहणाइं
जाव नवमगमए कालादेसेणं जह० सातिरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिमब्भहियं
उक्कोसेणवि सातिरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं एवतियं ९ ।

नागकुमारा णं भंते ! जे भविए पुढविक्काइए एस चेव वत्तव्वया जाव भवादेसोत्ति, नवरं
ठिती जह० दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं, एवं अणुबन्धोवि, कालादे०
जह० दसवाससह० अंतोमुहुत्तमब्भहि० उक्कोदेसूणाइं दो पलिओवमाइं बावीसाए वाससहस्सेहि
अब्भहियाइं एवं नववि गमगा असुरकुमारगमसरिसा नवरं ठिती कालादेसं जाणेज्जा, एवं जाव
थणियकुमाराणं ।

जइ वाणंमंतरेहिंतो उववज्जंति किं पिसायवाणमंतरजावगंधव्ववाणमंतर० ?, गोयमा !
पिसायवाणमंतरजावगंधव्ववाणमंतर०, वाणमतरदेवे णं भंते ! जे भविए पुढविक्काइए एतेसिंपि
असुरकुमारगमसरिसा नव गमगा भाणि०, नवरं ठिती कालादेसं च जाणेज्जा, ठिती जहन्ने०
दसवाससह० उक्कोसेणं पलिओवमं सेसं तहेव ।

जइ जोइसियदेवेहिंतो उवव० किं चंदविमाणजोतिसियदेवेहिंतो उवव० जाव
ताराविमाणजोइसिय० ?, गोयमा ! चंदविमाणजाव ताराविमाण०, जोइसियदेवे णं भंते १ जे
भविए पुढविक्काइए लद्धी जहा असुरकुमाराणं नवरं एगा तेउलेस्सा प० तिन्नि नाणा तिन्नि
अत्राणा नियमं ठिती जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं उक्कोसेण पलिओवमं वाससहस्सअब्भहियं
एवं अनुबन्धोवि कालादे० जह० अट्ठभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं पलिओवमं
वाससयसहस्से णं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं एवतियं० एवं सेसावि अट्ठ गमगा भाणियव्वा
नवरं ठिती कालादे० जाणेज्जा ।

जइ वेमाणियदेवेहिंतो उव० किं कप्पोवगवेमाणिय० कप्पातीयवेमाणिय० ?, गो० !
कप्पोवगवेमाणिय० नो कप्पातीतवेमाणिय, जइ कप्पोवगवेमाणिय० किं सोहम्मकप्पोव-
गवेमाणियजाव अच्चयकप्पोवगवेमा० ?, गोयमा ! सोहम्मकप्पोवगवेमाणिय० ईसाणकप्पोवग-
वेमाणिय० नो सणकुमारजाव नो अच्चयकप्पोवगवेमाणिय० ।

सोहम्मदेवे णं भंते ! जे भविए पुढविक्काइएसु उवव० ते णं भंते ! केवतिया एवं जहा
जोइसियस्स गमगो नवरं ठिती अनुबन्धोय जहन्नेणं पलिओवमं उक्कोसे० दो सागरोवमाइं कालादे०
जह० पलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं बावीसाए वाससहस्सेहिं
अब्भहियाइं एवतियं कालं०, एवं सेसावि अट्ठ गमगा भाणियव्वा, नवरं ठिति कालादेसं च
जाणेज्जा ।

ईसाणदेवे णं भंते ! जे भविए एवं ईसाणदेवेणवि नव गमगा भाणि० नवरं ठिती अनुबन्धो
जहन्नेणं सातिरेगं पलिओवमं उक्कोसेणं सातिरेगाइं दो सागरोवमाइं सेसं तं चेव ।

सेवं भंते २ जाव विहरति ।

वृ. 'जई'त्यादि, तत्र च 'एवं जहे'त्यादि, यथा हि असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्चो जघन्यस्थितिक-
स्य त्रयो गमास्तथैव तस्यापि त्रय औघिका गमा भवन्ति, जघन्योत्कृष्टस्थितिकत्वात्, समूर्च्छिम-
मनुष्याणां न शेषगमषट्कसम्भव इति ॥ अथ संज्ञि मनुष्यमधिकृत्याह-

'जइ सत्री'त्यादि, 'जहेव रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स'ति संज्ञि मनुष्यस्यैवेति प्रक्रमः,
'नवर'मित्यादि, रत्नप्रभायामुत्पित्सोर्हि मनुष्यस्यावगाहना जघन्येनाङ्गुलपृथक्त्वमुक्तमिह त्वङ्गुला-
सङ्ख्येयभागः, स्थितिश्च जघन्येन मासपृथक्त्वं प्रागुक्तमिह त्वन्तर्मुहूर्तमिति, संवेधस्तु नवस्वपि
गमेषु यथैव पृथिवीकायिकेषूपपद्यमानस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च उक्तस्तथैवेह वाच्यः, संज्ञिनो
मनुष्यस्य तिरश्च पृथिवीकायिकेषु समुत्पित्सोर्जघन्यायाः स्थितेरन्तर्मुहूर्तप्रमाण-त्वादुत्कृष्टायास्तु
पूर्वकोटीप्रमाणत्वादिति ।

'मज्झिंल्ले'त्यादि जघन्यस्थितिकसम्बन्धिनि गमत्रये लब्धिस्तथेह वाच्या यथा तत्रैव गमत्रये
संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च उक्ता सा च तत्सूत्रादेवेहावसेया, 'पच्छिंल्ले'त्यादि, औघिकगमेषु हि
अङ्गुलासङ्ख्येयभागरूपाऽप्यवगानाऽन्तर्मुहूर्तरूपाऽपि स्थितिरुक्ता सा चेह न वाच्या अत
एवाह-'नवरं ओगाहणे'त्यादि ।

अथ देवेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह-'जई'त्यादि, 'छण्हं संधयणाणं असंधयणि'ति, इह यावत्क-
रणादिदं दृश्यं-'नेणेवट्ठी नेव छिरा नेव ण्हारू नेव संधयणमत्थि जे पोग्गला इट्ठा कंता पिया
मणुत्रा मणामा ते तेसिं सरीरसंधायत्ताए'ति, 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स
असंखेज्जभागं'ति उत्पादकालेऽनाभोगतः कर्मपारतन्त्यादङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रावगाहना भवति,
उत्तरवैक्रिया तु जघन्याङ्गुलस्य सङ्ख्येयभागमाना भवित आभोगजनितत्वात्तस्या न तथाविधा
सूक्ष्मता भवति यादृशी भवधारणीयाया इति ।

'तत्थ णं जे ते उत्तरवेउब्बिया ते नानासंठिय'ति इच्छावशेन संस्थाननिष्पादनादिति,
'तिन्नि अत्राणा भयणाए'ति येऽसुरकुमारा असंज्ञिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तेषामपर्याप्तकावस्थायां
विभंगस्याभावात् शेषाणां तु तद्भावादज्ञानेषु भजनोक्ता, 'जहन्नेणं सदवाससहस्साइं
अंतोमुहुत्तमब्बहियाइं'ति तत्र दशवर्षसहस्राण्यसुरेषु अन्तर्मुहूर्तं पृथिवीकायिकेष्विति, इत्यमेव
'उक्कोसेणं साइरेणं सागरोवमं' इत्याद्यपि भावनीयम्, एतावानेव चोत्कर्षतोऽप्यत्र संवेधकालः,
पृथिवीत उद्भूतस्यासुरकुमारेषूत्पादाभावादिति, 'मज्झिंल्लएसु पच्छिंल्लएसु'इत्यादि, अयं चेह
स्थितिविशेषो मध्यमगमेषु जघन्यासुरकुमाराणां दशवर्षसहस्राणि स्थिति अन्त्यगमेषु च साधिकं
सागरोपममिति ।

ज्योतिष्कदण्डके 'तिन्नि नाणा तिन्नि अत्राणा नियमं'ति इहासंज्ञी नोत्पद्यते संज्ञिन-
स्तूत्यतिसमय एव सन्ध्यादृष्टेस्त्रीण ज्ञानानि मत्यादीनि इतरस्य त्वज्ञानानि मत्यज्ञानादीनि भवन्तीति,
'अट्ठभागपलिओवमं'ति अष्टमो भागोऽष्टभागः स एवावयवे समुदायोपचारादष्टभागपत्योपमं,
इदं च तारकदेवदेवीराश्रित्योक्तम्, 'उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्समब्बहियं'ति इदं च
चन्द्रविमानदेवानाश्रित्योक्तमिति । अथ वैमानिकेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह-'जई'त्यादि, एतच्च
समस्तमपि पूर्वोक्तानुसारेणा-वसेयमिति ॥

—: शतकं—२४ उद्देशकः—१३ :—

‘मू. (८४९) आउक्काइया णं भंते ! कओहिंतो उवव० एवं जहेव पुढविकाइयउद्देसए जाव पुढविकाइया णं भंते ! जे भविए आउक्काइएसु उववज्जितए से णं भंते ! केवति० ?, गोयमा जहनेणं अंतोमु० उक्कोसे ० सत्तवाससहस्सट्ठिएसु उववज्जेजा एवं पुढविकाइयउद्देसगसरिसो भाणियव्वो नवरं ठितीं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तहेव सेवं भंते २ ति ॥

—: शतकं—२४ उद्देशकः—१४ :—

मू. (८५०) तेउक्काया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं जहेव पुढविकाइयउद्देसगसरिसो उद्देसो भाणियव्वो नवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा देवेहिंतो न उवव० सेसं तं चेव । सेवं भंते !

—: शतकं—२४ उद्देशकः—१५ :—

मू. (८५१) वाउक्काइया णं भंते ! कओहिंतो उवव० एवं जहेव तेउक्काइयउद्देसओ तहेव नवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा । सेवं भंते २ ति ।

—: शतकं—२४ उद्देशकः—१६ :—

मू. (८५२) वणस्सइकाइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं पुढविकाइयसरिसो उद्देसो नवरं जाहे वणस्सइकाइओ वणस्सइकाइएसु उववज्जति ताहे पढमवितियचउत्थपंचमेसु गमएसु परिमाणं अणुसमयं अविरहियं अनंता उवव० भवादे० जह० दो भवग्गह० उक्को अनंताइं भवग्गहणाइं कालादे० जह० दो अंतोमु० उक्कोसेणं अनंतं कालं एवतियं०, सेसा पंच गमा अड्ढभ- वग्गहणिया तहेव नवरं ठितीं संवेहं च जाणेज्जा । सेवं भंते २ ति ।

वृ. त्रयोदशे नास्ति लेख्यं, चतुर्दशे तु लिख्यते—‘देवेसु न उववज्जंति’ति देवेभ्य उद्बृत्तास्ते-जस्कायिकेषु नोत्पद्यन्त इत्यर्थः । एवं पञ्चदशेऽपि ।

षोडशे लिख्यते—‘जाहे’ वणस्सइकाइएइत्यादि, अनेन वनस्पतेरेवानन्तानमुद्बृत्तिरस्ति नान्यत इत्यावेदितं, शेषाणाहि समस्तानामप्यसङ्ख्यातत्वात्, तथाऽनन्तानामुत्पादो वनस्पतिष्वेव कायान्तरस्यानन्तानामभाजनत्वादित्यप्यादितं ।

इह च प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमगमेष्वनुत्कृष्टस्थितिभावादनन्ता उत्पद्यन्त इत्यभिधीयते, शेषेषु तु पञ्चसु गमेषूत्कृष्टस्थितिभावादेको वा द्वौ वेत्याद्यभिधीयत इति, तथा तेष्वेव प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमेष्वनुत्कृष्टस्थितित्वादेवोत्कर्षतो भवादेशेनानन्तानि भवग्रहणानि वाच्यानि कालादेशेन चानन्तः कालः ।

शेषेषु तु पञ्चसु तृतीयषष्ठसप्तमादिषु गमेष्वष्टौ भवग्रहणानि उत्कृष्टस्थितिभावात्, ‘ठितिं संवेहं च जाणेज्ज’ति तत्र स्थितिर्जघन्योत्कृष्टा च सर्वेष्वपि गमेषु प्रतीतैव ।

संवेधस्तु तृतीयसप्तमयोर्जघन्येन दशवर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्ताधिकानि उत्कर्षतस्त्वष्टासु भवग्रहणेषु दशसाहस्राः प्रत्येकं भावादशीतिवर्षसहस्राणि, षष्ठाष्टमयोस्तु जघन्येन दशवर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्ताधिकानि, उत्कृष्टतस्तु चत्वारिंशद्वर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्तचतुष्टयाभ्यधिकानि, नवमे तु जघन्यतो विंशतिवर्षसहस्राणि उत्कर्षतस्त्वशीतिरिति ॥

शतकं—२४ उद्देशकः—१३—१४—१५—१६ समाप्ताः

-: शतक-२४ उद्देशकः-१७ :-

मू. (८५३) वेदिया णं भंते ! कओहिंतो उववजंति जाव पुढविकाइए णं भंते ! जे भविए वेदिएसु उववज्जितए से मं भंते ! केवति० सच्चैव पुढविकाइयस्स लद्धी जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं एवति०, एवं तेसु चैव चउसु गमएसु संवेहो सेसेसु पंचसु तहेव अट्ठ भवा ।

एवं जाव चउरिदिए णं समं चउसु संखेज्जा भवा पंचसु अट्ठ भवा, पंचिदियतिरिक्ख-जोणियमणुस्सेसु समं तहेव अट्ठ भवा, देवे न चैव उवव०, ठितीं संवेहं च जाणेज्जा । सेवं भंते०

वृ. 'सच्चैव पुढविकाइयस्स लद्धी'ति या पृथिवीकायिकस्य पृथिवीकायिकेषूत्तिस्तोलीब्धिः प्रागुक्ता द्वीन्द्रियेष्वपि सैवेत्यर्थः, 'तेसु चैव चउसु गमएसु'ति तेष्वेव चतुषु गमेषु प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमलक्षणेषु 'सेसेसु पंचसु'ति शेषेषु पञ्चसु गमेषु-तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमनवमलक्षणेषु ।

'एवं'ति यथा पृथिवीकायिकेन सह द्वीन्द्रियस्य संवेध उक्तः एवमपेजोवायुवन-स्पतिद्वित्रियचतुरिन्द्रियैः सह संवेधो वाच्यः, तदेवाह-चतुर्षु पूर्वोक्तेषु गमेषूत्कर्षतो भवादशेन सङ्ख्येया भवाः पञ्चसु-तृतीयादिष्वष्टौ भवाः कालादेशेन च या यस्य स्थितिस्तत्संयोजनेन संवेधो वाच्यः, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भिर्ननुष्यैश्च सह द्वीन्द्रियस्य तथैव सर्वगमेष्वष्टावष्टौ च भवा वाच्या इति

शतक-२४ उद्देशकः-१७ समाप्तः

-: शतक-२४ उद्देशकः-१८ :-

मू. (८५४) तेइंदिया णं भंते ! कओहिंतो उवव० ?, एवं तेइंदियाणं जहेव बेइंदिउद्देसो नवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा, तेउक्काइएसु समं ततियगमो उक्को० अट्ठत्तराइं बे राइंदियसयाइं बेइंदिएहिं समं ततियगमे उक्कोसेणं अडयालीसं संवच्छराइं छत्रउयराइंदियसतमम्भहियाइं तेइंदिएहिं समं ततियगमे उक्को० बाणउयाइं तिन्नि राइंदियसयाइं एवं सब्वत्थ जाणेज्जा जाव सन्निमणुस्सति सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. अथाष्टादशेलिख्यते--'ठिइं संवेहं च जाणेज्जा'ति 'स्थितिं' त्रीन्द्रियेषूत्तिसूनां पृथिव्यादीनामायुः 'संवेधं च' त्रीन्द्रियोत्तिसुपृथिव्यादीनां त्रीन्द्रियाणां च स्थितेः संयोगं जानीयात्, तदेव क्वचिद्दर्शयति--'तेउक्काइएसु'इत्यादि, तेजस्कायिकैः सार्द्धं त्रीन्द्रियाणां स्थितिसंवेधस्तृतीयगमे प्रतीते उत्कर्षेणाद्येने द्वे रात्रिन्दिशते, कथम् ?, औधिकस्य तेजस्कायिकस्य चतुर्षु भवेपूत्कर्षेण त्र्यहोरात्रमानत्वाद्भवस्य द्वादशाहोरात्राणि उत्कृष्टस्थितेश्च त्रीन्द्रियस्योत्कर्षतश्चतुर्षु भवेपूत्कर्षेण पञ्चाशन्मानत्वेन भवस्य शतं षण्णवत्यधिकं भवति राशिद्वयमीलने चाष्टोत्तरे द्वे रात्रिन्दिशते स्यातामिति । 'बेइंदिएही'त्यादि, 'अडयालीसं संवच्छराइं'ति द्वीन्द्रियस्योत्कर्षतो द्वादशर्षप्रमाणेषु चतुर्षु भवेपूत्कर्षेण त्र्यहोरात्रमानत्वाद्भवस्य शतं षण्णवत्यधिकं दिनशतं भवतीति ।

'तेइंदिएही'त्यादि, 'बाणउयाइं तिन्नि राइंदियसयाइं'ति अथासु त्रीन्द्रियभवेपूत्कर्षेणैकोनपञ्चाशदहोरात्रमानेषु त्रीणि शतानि द्विनवत्यधिकानि भवन्तीति, 'एवं सब्वत्थ जाणेज्जा'ति अनेन चतुरिन्द्रियसंज्ञिसंज्ञितिर्यग्मनुष्यैः सह त्रीन्द्रियाणां तृतीयगमसंवेधः कार्य इति सूचितं, अनेन च तृतीयगमसंवेधदर्शनेन षष्ठादिग-मसंवेधा अपि सूचिता द्रष्टव्याः, तेषामप्यष्टभविकत्वात्,

प्रथमादिगचतुष्कसंवेधस्तु भवादेशोनोत्कर्षतः सङ्ख्यातभवग्रहरूपः कालादेशेन तु सङ्ख्यातकालरूप इति ।

शतकं-२४ उद्देशकः-१८ समाप्तः

—: शतकं-२४ उद्देशकः १९ :-

मू. (८५५) चउरिदिया णं भंते ! कओहिंतो उवव० जहा तेइदियाणं उद्देसओ तहेव चउरिदियाणवि नवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. एकोनविंशे न लेख्यमस्ति । विंशतितमे तु लिख्यते-

शतकं-२४ उद्देशकः-१९ समाप्तः

—: शतकं-२४ उद्देशकः २० :-

मू. (८५६) पंचिंदियतिक्खजोणिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? किं नेरइय० तिरिक्ख० मणुस्स० देवेहिंतो उवव० ?, गो० ! नेरइएहिंतो उवव० तिरिक्ख० मणुस्से उव० ।

जइ नेरइएहिंतो उव० किं रयणप्पभपुढविनेरइएहिंतो उव० जाव अहेसत्तमपुढविनेरइ-एहिंतो उवव० ?, गो० ! रयणप्पभपुढविनेरइएहिंतो उवव० जाव अहेसत्तमपुढवि नेरइएहिंतो०, रयणप्पभपुढविनेरइए णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिक्खजोणिएसु उवव० से णं भंते ! केवइ-कालद्धितिएसु उवव० ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तद्धितिएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडिआएसु उवव०

ते णं भंते ! जीवा एगमएणं केवइया उवव० ?, एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्या नवरं संघयणे पोग्गला अनिद्धा अकंता जाव परिणमंति, ओगाहणा दुविहा प०, तं०-भवधारणिज्जा उत्तरवेउच्चिया, तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जह० अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं सत्त धणूइं तिन्नि रयणीओ छच्चंगुलाइं ।

तत्थ णं जा सा उत्तरवेउच्चिया सा जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं उक्को० पन्नरस धणूइं अह्वाइज्जाओ रयणीओ, तेसि णं भंते ! जीवाण सरीरगा किंसंठिया प० ?, गोयमा ! दुविहा प०, तं०-भवधारणि० उत्तरवेउच्चिया य तत्थ णं जे ते भव० ते हुंडसंठिया प०, तत्थ णं जे ते उत्तरवेउच्चिया तेवि हुंडसंठिता प०, एगा काउले० प०, समुग्घाया चत्तारि मो इत्थि० नो पुरिसवेदगा नपुंसगवेदगा, ठिती जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं सागरोपमं एवं अणुबंधोवि, सेसं तहेव ।

भवादेसेणं जह० दो भवग्गहणां उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं कालादे जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं०, सो चेव जहन्नकालद्धितिएसु उववन्नो जहन्नेणं अंतोमुहुत्तद्धितिएसु उववन्नो उक्कोसेणवि अंतो-मुहुत्तद्धितिएसु अवसेसं तहेव, नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं तहेव उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवतियं कालं २ । एवं सेसावि सत्त गमगा भाणियव्वा जहेव नेरइयउद्देसए सन्निपंचिंदिएहिं समं नेरइयाणं मज्झिमएसु य तिसुवि गमएसु पच्छिमएसु तिसुवि गमएसु ठितिनाणत्तं भवति, सेसं तं चेव सव्वत्थ ठितिं संवेहं च जाणेज्जा ९ ।

सक्करप्पभापुढविनेरइए णं भंते ! जे भविए एवं जहा रयणप्पभाए नव गमका तहेव सक्करप्पभाएवि, नवरं सरीरोगाहणा जहा गाहणासंठाणे तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा नियमं ठिती

अणुबंधा पुव्वभणिया, एवं नववि गमगा उवजुंजिऊण भाणियव्वा, एवं जाव छट्टपुढवी, नवरं ओगाहणा लेस्सा ठिति अणुबंधो संवेहो य जाणियव्वा ।

अहेसत्तमपुढवीनेरइए णं भंते ! जे भविए एवं चेव नव गमगा नवरं ओगाहणा लेस्सा ठितिअणुबंधा जाणियव्वा, संवेहो भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं छब्भवग्गहणाइं कालादेसेणं जह० बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं० आदिछएसु छसुवि गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं छ भवग्गहणाइं पच्छिछएसु तिसु गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं चत्तारि भवग्गहणाइं ।

लद्धी नवसुवि गमएसु जहा पढमगमए नवरं ठितीविसेसो कालादेसो य बितियगमएसु जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिमब्भहियाइं एवतियं कालं तइयगमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं चउत्थगमे जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं ।

पंचमगमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं छट्ठगमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं सत्तमगमए जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं अट्ठमगमए जह० तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं नवमगमए जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं ९ ।

जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उवव० किं एणिदियतेरिक्खजोणिएहिंतो एवं उववाओ जहा पुढविकाइयउदेसए जाव पुढविकाइए णं भंते ! जे भविए पंचंदियतिरिक्खजो० उवव० से णं भंते ! केवति० ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तड्डितिएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उवव०, ते णं भंते ! जीवा एवं परिमाणादीया अणुबंधपञ्चसाणा जछेव अप्पणो सट्ठाणे वत्तव्वया सछेव पंचंदियतिरिक्खजोणिएसुवि उववज्जमाणस्स भाणियव्वा नवरं नवसुवि गमएसु परिमाणे जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखे० असंखे० वा उववज्जंति भवादेसेणवि नवसुवि गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं, सेसं तं चेव कालादेसेणं उभओ ठितीए करेज्जा ।

जइ आउक्काइएहिंतो उववज्जइ एवं आउक्काइयाणवि एवं जाव चउरिंदिया उववाएयव्वा, नवरं सव्वत्थ अप्पणो लद्धी भाणियव्वा, नवसुवि गमएसु भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं कालादेसेणं उभओ ठितीं करेज्जा सव्वेसिं सव्वगमएसु, जहेव पुढविकाइएसु उववज्जमाणं लद्धी तहेव सव्वत्थ ठितिं संवेहं च जाणेज्जा ।

जइ पंचंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सन्निपंचंदियतिरिक्खजोणि० उवव० असन्निपंचंदियतिरिक्खजोणि० उवव० ?, गोयमा ! सन्निपंचंदिय असन्निपंचंदियभेओ जहेव

पुढविकाइएसु उववज्रमाणस्स जाव असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उवव० ।

से णं भंते ! केवतिकाल० ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्ज- भागड्वितीएसु उववज्रमाण०, ते णं भंते ! अवसेसं जहेव पुढविकाइएसु उववज्रमाणस्स असन्निस्स तहेव निरवसेसं जाव भवादेसोत्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जबागं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियं एवतियं १ ।

वितियगमए एस चेव लद्धी नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहिओ एवतियं २ ।

सो चेव उक्कोसकालड्वितीएसु उववन्नो जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जतिभागड्वितीएसु उक्को० पलिओवमस्स असंखेज्जभागड्वितीएसु उवव० ते णं भंते ! जीवा एवं जहा रयणप्पभाए उववज्रमाणस्स असन्निस्स तहेव निरवसेसं जाव कालादेसोत्ति, नवरं परिमाणे जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्को संखे० उवव०, सेसं तं चेव ३ ।

सो चेव अप्पणो जहन्नकालड्वितीओ जहन्नेणं अंतोमुहुत्तड्वितीएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उवव०, ते णं भंते ! अवसेसं जहा एसस्स पुढविकाइएसु उववज्रमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु तहा इहवि मज्झिमेसु तिसु गमएसु जाव अणुवं०, भवादे० जहन्नेणं दो भवग्गह० उक्को अट्ठ भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जह० दो अंतोमुहु० उक्कोसेणं चततारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ ४ । सो चेव जहन्नकालड्वितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादेसेणं जह० दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसे० अट्ठ अंतोमु० एवतियं ५ ।

सो चेव उक्कोसकालड्वितीएसु उवव० जह० पुव्वकोडीआउएसु उक्कोसेणविपुव्वकोडीआउएसु उवव० एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादे० जाणेज्जा ६ ।

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालड्वितीओ जाओ सच्चैव पढमगमगवत्तव्वया नवरं ठिती जह० पुव्वकोडी उक्कोसे० पुव्वकोडी सेसं तं चेव कालादेसेणं जह० पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभागं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियं एवतियं ७ ।

सो चेव जहन्नकालड्वितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया जहा सत्तमगमे नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया उक्को० चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ एवतियं ८ ।

सो चेव उक्कोसकालड्वितीएसु उववन्नो जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणवि पलिओवमस्स असंखेज्जभागं एवं जहा रयणप्पभाए उववज्रमाणस्स असन्निस्स नवमगमए तहेव निरवसेसं जाव कालादेसोत्ति, नवरं परिमाणं जहा एसस्सेव ततियगमे सेसं तं चेव ९ ।

जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उवव० किं संखेज्जवासा० असं० ?, गोयमा ! संखेज्ज० नो असंखेज्ज०, जइ संखेज्जजाव किं पज्जत्तसंखेज्ज० अपज्जत्तासंखेज्ज० ?, दोसुवि, संखेज्जवासाउ- यस्सन्निपंचिंदियतिरिक्खजो० जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उवव० से णं भंते ! केवति० ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिपलिओवमड्वितीएसु उवव०, ते णं भंते ! अवसेसं जहा एसस्स चेव सन्निस्स रयणप्पभाए उववज्रमाणस्स पढमगमए नवरं ओगाहणा

जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं, सेसंतं चेव जाव भवादेसोत्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियाइं एवतियं १ ।

सो चेव जहन्नकालड्वितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमु० उक्को० चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहि अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ २ ।

सो चेव उक्कोसकालड्वितीएसु जह० तिपलिओवमड्वितीएसु उववन्नो उक्कोसेणवि तिपलि-ओवमड्विएसु उवव०, एस चेव उक्कोसकालड्वितीएसु जह० तिपलिओवमड्वितीएसु उववन्नो उक्कोसेणवि तिपलिओवमड्वितीएसु उवव०, एस चेव वत्तव्वया नवरं परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उवव०, ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं सेसंतं चेव जाव अणुबंधोत्ति, भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं ३ ।

सो चेव अप्पणा जहन्नकालड्वितीओ जातो जह० अंतोमुहु० उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उवव० लद्धीसे जहा एयस्स चेव सन्निपंचिदियस्स पुढविकाइएसु उववज्जमाणस्स मज्झिन्नएसु तिसु गमएसु सद्येव इहवि मज्झिमेसु तिसु गमएसु कायव्वा, संवेहो जहेव एत्थ चेव असन्निस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु सो चेव अप्पणा उक्कोसकालड्वितीओ जाओ जहा पढमगमओ नवरं ठिती अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेणवि पुव्वकोडी कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वको० अंतोमुहुत्त-मब्भहिया उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियाइं ७ ।

सो चेव जहन्नकालड्वितीएसु उवव० एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ ८ ।

सो चेव उक्कोसकालड्वितीएसु उववन्नो जहन्नेणं तिपलिओवमड्विती उक्कोसे० तिपलिओवमड्वि० अवसेसंतं चेव नवरं परिमाणं ओगाहणा य जहा एयस्सेव तडयगमए, भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादे० जह० तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोस० तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं एवतियं ९ ।

जइ मणुस्सेहिं तो उववज्जंति किं सन्निमणु० असन्निमणु० ?, गोयमा ! सन्निमणु० असन्निमणु०, असन्निमणुस्सेणं भंते ! जे भविए पंचिदियतिरिक्ख० उवव० सेणं भंते ! केवतिकाल० गोयमा ! जह० अंतोमु० उक्को० पुव्वको० आउएसु उववज्जंति लद्धी से तिसुवि गमएसु जहा पुढविकाइएसु उववज्जमाणस्स संवेहो जहा एत्थ चेव असन्निपंचिदियस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु तहेव निरवसेसो भाणियव्वो, जइ सन्निमणुस्स० किं संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्स० संखेज्जवासाउय० ?, गोयमा ! असंखेज्जवासा० नो असंखे०, जइ संखेज्ज० किं पज्जत्त० अपज्जत्त० ?, गोयमा ! पज्जत्त० अपज्जत्त-संखेज्जवासाउय० ।

सन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए पंचिदि० तिरिक्ख० उवव० से णं भंते ! केवति० ?, गोयमा ! जह० अंतोमु० उक्को० तिपलिओवमड्वितीएसु उवव०, ते णं भंते ! लद्धी से जहा एयस्सेव सन्निमणुस्सस्स पुढविकाइएसु उववज्जमाणस्स पढमगमए जाव भवादेसोत्ति कालादे० जह० दो अंतोमु० उक्को० तिन्नि पलि० पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियाइं ९ ।

सो चेव जहन्नकालड्वितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादे० जह० दो अंतोमु०

उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ २ ।

सो चेव उक्कोसकालद्धितीएसु उवव० जहन्नेणं तिपलिओवमड्डिएसु उक्कोसेणवि तिपलिओवमड्डिएसु सद्येव वत्तव्वया नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं उक्कोसेणं पंच घणुसयाइं, ठिती जहन्नेणं मासपुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी एवं अणुबंधोवि, भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादे० जह० तिन्नि पलिओवमाइं मासपुहुत्तमब्भहिं० उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं एवतियं० ३ । सो चेव अप्पणा जहन्नकालद्धिओ जाओ जहा सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु वत्तव्वया भणिया एस चेव एयस्सवि मज्झिमेसु तिसु गमएसु निरवसेसाभाणियव्वा, नवरं परिमाणं उक्को० संखेज्जा उवव० सेसं तं चेव ६ ।

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालद्धितीओ जातो सद्येव पढमगमगवत्तव्वया नवरं ओगाहणा जह० पंच घणुसयाइं उक्को० पंच घणुसयाइं, ठिती अणुबंधो जह० पुव्वको० उक्को० पुव्वकोडीसेसं तहेव जाव भवादेसोत्ति, कालादे० जह० पुव्वको० अंतोमुहुत्तमब्भ० उक्को० तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियाइं एवतियं ७ ।

सो चेव जहन्नकालद्धितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादे० जह० पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तमब्भहियाओ ८ ।

सो चेव उक्कोसकालद्धितीए उववन्नो जह० तिन्नि पलिओवमाइं उक्कोसेणवि तिन्नि पलिओवमाइं एस चेवलद्धी जहेव सत्तमगमे भवादे० दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्ने० तिन्निपलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेणवि तिन्नि पलि० पुव्वकोडीए अब्भहियाइं एवतियं ९ ।

जइ देवेहिंतो उवव० किं भवणवासिदेवेहिंतो उवव० वाणमंतर० जोइसिय० वेमाणियदेवे० गोयमा ! भवणवासिदेवे जाव वेमाणियदेवे०, जइ भवमवासि० किं असुरकुमारभवणजावथणियकुमारभव० ?, गोयमा ! असुरकुमारजाव थणियकुमारभवण ।

असुरकुमारे णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवति० ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तद्धितीएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडिआउएसु उवव०, असुरकुमाराणं लद्धी नवसुवि गमएसु जहा पुढविक्काइएसु उववज्जमाणस्स एवं जाव ईसाणदे० तहेवलद्धी भवादे० सव्वत्थ अट्ट भवग्गहणाइं उक्को० जह० दोन्नि भवद्धितीं संवेहं च सव्वत्थ जाणेज्जा ९ ।

नागरकुमारा णं भंते ! जे भविए एस चेव वत्तव्वया नवरं ठितिं संवेधं च जाणेज्जा एवं जाव थणियकुमारे ९ ।

जइ वाणमंतरे किं पिसाय तहेव जाव वाणमंतरे णं भंते ! ते भविए पंचिंदियतिरिक्ख० एवं चेव नवरं ठितिं संवेधं च जाणेज्जा ९ ।

जइ जोतिसिय उववाओ तहेव जाव जोतिसिए णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्ख० एस चेव वत्तव्वया जहा पुढविक्काइयउद्देसए भवग्गहणाइं नवसुवि गमएसु अट्ट जाव कालादे० जहन्ने० अट्टभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं चउहि य वाससयसहस्सेहिं अब्भहियाइं एवतियं०, एवं नवसुवि गमएसु नवरं ठितिं संवेधं च जाणेज्जा ९ ।

जइ वेमाणियदेवे० किं कप्पोवग० कप्पातीतवेमाणिय?, गोयमा! कप्पोवमवेमाणिय० नो कप्पातीतवेमा० जइ कप्पोवग जाव सहस्सारकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतोवि उवव० नो आणय जाव नो अद्युयकप्पोवगवेमा० ।

सोहम्मदेवे णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणएसु उववज्जितए से णं भंते ! केवति०?, गोयमा! जह० अंतोमु० उक्को० पुव्वकोडीआउएसु सेसं जहेव पुढविक्काइयउद्देसए नवसुवि गमएसु नवरं नवसुवि गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसे० अद्द भवग्गहमाइं ठिति कालादेसं च जाणिज्जा, एवं इसाणदेवेवि ।

एवं एएणं कमेणं अवसेसावि जाव सहस्सारदेवेसु उववाएयव्वा नवरं ओगाहणा जहा ओगाहमासंठाणे, लेस्सा सणंकुमारमाहिंदवभलोएसु एगा पन्हलेस्सां सेसाणं एगा सुक्कलेस्सा, वेदे नो इत्थिवेदगा पुरिसवेदगा नो नपुंसगवेदगा, आउअणुबंधा जहा ठितिपदे सेसं जहेव ईसाणगाणं कायसंवेहं च जाणेज्जा । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. 'उक्कोसेणं पुव्वकोडिआउएसु'ति नारकाणामसङ्ख्यातवर्षायुष्केष्वनुत्पादादिति, 'असुरकुमाराणं वत्तव्वयं'ति पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानानामसुरकुमाराणां या वक्तव्यता परिमाणादिका प्रागुक्ता सेह नारकाणां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पद्यमानानां वाच्या, विशेषस्त्वयं— 'नवर'मित्यादि, 'जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं'ति उत्पत्तिसमयापेक्षमिदम्, 'उक्कोसेणं सत्तधणूइं'इत्यादि, इदं च त्रयोदशप्रस्तटापेक्षं, प्रथमप्रस्तटादिषु पुनरेवम् ।

॥ १ ॥

“रयणाइ पढमपयरे हत्थितियं देहउत्सयं भणियं ।

छप्पत्रंगुलसद्दा पयरे पयरे य वुट्ठीओ ॥

‘उक्कोसेणं पन्नरसे’त्यादि, इयं च भवधारणीयाऽवगाहनाया द्विगुणेति, ‘समुग्घाया चत्तारि’ति चैक्रियान्ताः, ‘सेसं तहेव’ति शेषं—दृष्ट्यादिकं तथैव यथाऽसुरकुमाराणां, ‘सो चेवे’त्यादिर्द्वितीयो गमः, ‘अवसेसं तहेव’ति यथौधिकगमे प्रथमे ‘एवं सेसावि सत्त गमगा भाणियव्व’ति एवं—इत्यन्तरोक्तगमद्वयक्रमेण शेषा अपि सत्त गमा भणितव्याः, नन्वत्रैवंकरणाद् यादृशी स्थितिर्जघन्योत्कृष्टभेदादाद्ययोगमयोर्नारकाणामुक्ता तादृश्येव मध्येमऽन्तिमे च गमत्रये प्राप्नोति ? इति, अत्रोच्यते—‘जहेव नेरइयउद्देसए’इत्यादि, यथैव नैरयिकोद्देशकेऽधिकृतशतस्य प्रथमे संज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भि सह नारकाणां मध्यमेषु त्रिषु गमेषु पश्चिमेषु च त्रिषु गमेषु स्थितिनानात्वं भवति तथैवेहापीतिवाक्यशेषः ॥

‘सरीरोगाहणा जहा ओगाहणसंठाणे’ति शरीरावगाहना यथा प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे पदे, सा च सामान्यत एव—

॥ १ ॥

“सत्त धणु तिन्नि रयणी छच्चेव य अंगुलाइं उच्चतं ।

पढमाए पुढवीए बिउणा बिउणं च सेसासु ॥” इति

‘तिन्नि नाणा तिन्नि अत्राणा नियमं’ति द्वितीयादिषु संज्ञिभ्य एवोत्पद्यन्ते ते च त्रिज्ञानास्र्यज्ञाना वा नियमाद्भवन्ति, ‘उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं’इत्यादि, इह भवानां कालस्य च बहुत्वं विवक्षितं, तच्च जघन्यस्थितिकत्वे नारकस्य लभ्यत इति, द्वाविंशतिसागरोपमायुर्नारको भूत्वा पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु पूर्वकोट्यायुर्जातः एवं वारत्रये षट्षष्टि सागरोपमाणि पूर्वकोटीत्रयं च स्यात् ।

यदि घोकृष्टस्थितिस्त्रस्त्रिंसागरोपमायुर्नारको भूत्वा पूर्वकोट्यायुः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूपद्यते तदा वारद्वयमेवैवमुक्ति स्यात् ततश्च षट्षष्टि सागरोपमाणि पूर्वकोटीद्वयं च स्यात् तृतीया तिर्यग्भवसम्बन्धिपूर्वकोटी न लभ्यत इति नोक्तृष्टता भवानां कालस्य च स्यादिति ।

उत्पादितो नारकेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः, अथ तिर्यग्योनिकेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह—‘जइ तिरिक्खे’त्यादि, ‘जद्येव अप्पणो सङ्गाणे वत्तव्वय’ति यैवात्मनः—पृथिवीकायिकस्य स्वस्थाने—पृथिवीकायिकलक्षणे उत्पाद्यमानस्य वक्तव्यता भणिता सैवान्नापि वाच्या, केवलं तत्र परिमाणद्वारे प्रतिसमयसङ्ख्येया उत्पद्यन्त इत्युक्तं इह त्वेकादिरिति, एतदेवाह—‘नवर’मित्यादि ।

तथा पृथिवीकायिकेभ्यः पृथिवीकायिकस्योत्पद्यमानस्य संवेधद्वारे प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमगमेषूत्कर्षतोऽसङ्ख्यातानि भवग्रहणान्युक्तानि शेषेषु त्वष्टौ भवग्रहणानि इह पुनरुपवेव नवस्वपीति ।

तथा ‘कालादेसेणं उभयओ ठिईए करेज्ज’ति कालादेशेन संवेधं पृथिवीकायिकस्य ससंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरिक्खस्थित्या कुर्यात्, तथाहि—प्रथमे गमे ‘कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइ’ति पृथिवीसत्कं पञ्चेन्द्रियसत्कं चेति, उत्कर्षतोऽद्याशीतिवर्षसहस्राणि पृथिवीसत्कानि चतस्रश्च पूर्वकोट्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सत्काः, एवं शेषगमेष्वप्युह्यः संवेध इति, ‘सव्वत्थ अप्पणो लद्धी भाणियव्व’ति सर्वत्राकायिकादिभ्यश्चतुरिन्द्रियान्तेभ्य उदुल्लतानां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूत्पादे ‘अप्पणो’ति अक्कायादेः सत्का लब्धिः परिमाणादिका भणितव्या, सा च प्राक्तन सूत्रेभ्योऽवगन्तव्या, अथानन्तरोक्तामेवार्थं स्फुटतरमाह ‘जहेव पुढविकाइएसु उववज्जमाणाणं मित्यादि, यथा पृथिवीकायिकेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूपद्यमानानां जीवानां लब्धिरुक्ता तथैवाक्कायादिभ्यश्चतुरिन्द्रियान्तेभ्य उत्पद्यमानानां सा वाच्येति ।

असंज्ञिभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यगुत्पादाधिकारे—‘उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ-भागठिईए’ति, अनेनासंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामसङ्ख्यातवर्षायुष्केषु पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूपत्तिरुक्ता, ‘अवसेसं जहेवे’त्यादि, अवशेषं—परिमाणादिद्वारजातं यथा पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानस्यासंज्ञिनः पृथिवीकायिकोद्देशकेऽभिहितं तथैवासंज्ञिनः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूपद्यमानस्य वाच्यमिति ।

‘उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडिपुहुतमब्भियं’ति, कथम्?, असंज्ञी—पूर्वकोट्यायुष्कः पूर्वकोट्यायुष्केष्वेव पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूपत्त इत्येवं सप्तसु भवग्रहणेषु सप्त पूर्वकोट्यः अष्टमभवग्रहणे तु मिथुनकतिर्यक्षु पल्योपमासङ्ख्येयभागप्रमाणायुष्केषूपत्त इति ।

तृतीयगमे ‘उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जति’ति असङ्ख्यातवर्षायुषां पञ्चेन्द्रियतिरश्चामसङ्ख्यातानामभावादिति, चतुर्थगमे ‘उक्कोसेणं पुव्वकोडिआउएसु उववज्जेज्ज’ति जघन्यायुरसंज्ञी सङ्ख्यातायुष्केष्वेव पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षूपद्यत इतिकृत्वा पूर्वकोट्यायुष्केष्वित्युक्तम्, ‘अवसेसं जहा एयस्से’त्यादि, इहावशेषं—परिमाणादि एतस्य—असंज्ञितिर्यक्षूपञ्चेन्द्रियस्य, ‘मज्झिमेसु’ति जघन्यस्थितिकगमेषु ‘एवं जहा रयणप्पभाए पुढीवीए’ इत्यादि तच्च संहननोद्यत्वादि अनुबन्धसंवेधान्तं, ‘नवरं परिमाण’मित्यादि, तच्चेदम्—‘उक्कोसेणं असंखेज्जा उववज्जति’ति अवशेषं—परिमाणादि यथैतस्यैव—संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्च इत्यर्थः, केवलं तत्रावगाहना सप्तधनुरित्यादिकोक्ता इह तूत्कर्षतो योजनसहस्रमाना, सा च मत्स्यादीनाश्चित्रावसेयेति, एतदेवाह—‘नवर’मित्यादि ।

‘उक्तोसेणं ति त्रि पति ओवमाइं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियाइं’ति, अस्य च भावना प्रागिवेति, ‘लद्धी से जहा एयस्स चेव’त्यादि, एतच्चैतत्सूत्रानुसारेणावगन्तव्यं ‘संवेहो जहेवे’त्यादि ‘एत्थ चेव’ति अत्रैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुद्देशके, स चैवं-भवादेशेन जघन्यतो द्वौ भवौ उत्कृष्टतत्त्वष्ट भवाः, कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्तौ उत्कर्षतश्चतः पूर्वकोट्योऽन्तर्मुहूर्तचतुष्काधिकाः, एष जघन्यस्थितिक औधिकेष्णित्यत्र संवेधः, जघन्यस्थितिको जघन्यस्थितिकेष्णित्यत्र चान्तर्मुहूर्तैः संवेधः, जघन्यस्थितिक उत्कृष्टस्थितिकेष्णित्यत्र पुनरन्तर्मुहूर्तैः पूर्वकोटीभिश्चसंवेध इति, नवमगमे ‘नवरं परिमाणं’मित्यादि, तत्र परिमाणोत्कर्षतः सङ्ख्याता उत्पद्यन्ते, अवगाहना चोत्कर्षतो योजनसहस्रमिति ।

अथ मनुष्येभ्यस्तमुत्पादयन्नाह-‘जइ मणुस्सेहिंतो’इत्यादि, ‘लद्धी से तिसुवि गमएसु’ति लब्धिः-परिमाणादिका ‘से’ तस्यासंज्ञिमनुष्यस्य त्रिष्वपि गमेष्वधेषु यतो नवानां गमानां मध्ये आद्या एवेह त्रयो गमाः संभवन्ति, जघन्योऽप्युत्कर्षतोऽपि चान्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वेनैकस्थिति-कत्वात्तस्येति, ‘एत्थ चेव’ति अत्रैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुद्देशकेऽसंज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यः पञ्चेन्द्रिय-तिर्यगुत्पादाधिकारे, ‘नो असंखेज्जवासाउएहिंतो’ति असङ्ख्यातवर्षायुषो मनुष्या देवेष्वेवोत्पद्यन्ते न तिर्यक्षिवति ।

‘लद्धी से’इत्यादि, लब्धिः-परिमाणादिप्राप्ति ‘से’ तस्य संज्ञिमनुष्यस्य यथैतस्यैव-संज्ञिमनुष्यस्य पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानस्य प्रथमगमेऽभिहिता, सा चैवं-परिमाणतो जघन्येनैको द्वौ वा उत्कर्षेण तु सङ्ख्याता एवोत्पद्यन्ते स्वभावतोऽपि सङ्ख्यातत्वात् संज्ञिमनुष्याणां, तथा षड्विधसंहनिन उत्कर्षतः पञ्चधनुःशतावगाहनाः षड्विधसंस्थानिनः षड्लेश्यास्त्रिविधदृष्टयो भजनया चतुर्ज्ञानास्त्र्यज्ञानाश्च त्रियोगा द्विविधोपयोगाश्चतुःसंज्ञाश्चतुष्कषायाः पञ्चेन्द्रियाः षट्समुद्घाताः सातासातवेदनास्त्रिविधवेदा जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितय उत्कर्षेण तु पूर्वकोट्यायुषः प्रशस्तेतराध्य-वसानाः स्थितिसमानानुबन्धाः, कायसंवेधस्तु भवादेशेन जघन्यतो द्वौ भवौ उत्कर्षतोऽष्टौ भवाः कालादेशेन तु लिखित एवास्ते १ ।

द्वितीयगमे ‘सद्येव वत्तव्वय’ति प्रथमगमोक्ता संवेधः कालादेशेन तु जघन्यतो द्वे अन्तर्मुहूर्तौ उत्कर्षतश्चतस्रः पूर्वकोट्यश्चतुरन्तर्मुहूर्ताधिकाः, तृतीयेऽप्येवं-‘नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुल-पुहुत्तं’ति, अनेनेदमवसितम्-अङ्गुलपृथक्त्वाद्धीनतरशरीरो मनुष्यो नोत्कृष्टायुष्केषु तिर्यक्षूत्पद्यते, तथा ‘मासपुहुत्तं’ति अनेनापि मासपृथक्त्वाद्धीनतरायुष्को मनुष्यो नोत्कृष्टस्थितिषु तिर्यक्षूत्पद्यत इत्युक्तं, ‘जहा सन्नपिंचिदियतिरिक्खजोणियस्स पंचिंदियतिरिक्खजोणि एउववज्जमाणस्से’त्यादि, सर्वथेह समतापरिहारार्थमाह-

‘नवरं परिमाणं’मित्यादि तत्र परिमाणद्वारे उत्कर्षतोऽसङ्ख्येयास्ते उत्पद्यन्ते इत्युक्तं इह तु संज्ञिमनुष्याणां सङ्ख्येयत्वेन सङ्ख्येया उत्पद्यन्त इति वाच्यं, संहननादिद्वाराणि तु यथा तत्रोक्तानि तथेहावगन्तव्यानि, तानि चैवं-तेषां षट् संहननानि जघन्योत्कर्षाभ्यामङ्गुलासङ्ख्येय-भागमात्राऽवगाहना षट् संस्थानानि तिस्रो लेश्या मिथ्या दृष्टि द्वे अज्ञाने कायरूपो योगो द्वौ उपयोगौ चतस्रः संज्ञाश्चत्वारः कषायाः पञ्चेन्द्रियाणि त्रयः समुद्घाता द्वे वेदने त्रयो वेदा जघन्योत्कर्षाभ्या-मन्तर्मुहूर्तप्रमाणमायुःप्रशस्तान्यध्यवसायस्थानानि आयुः समानोऽनुबन्धः,

कायसंवेधस्तु भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षतस्त्वद्यै भवग्रहणानि कालादेशेन तु संज्ञिमनुष्य-पञ्चेन्द्रियतिर्यक्स्थित्यनुसारतोऽवसेय इति ।

अथ देवेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्मुत्पादयन्नाह—‘जइ देवेही’ त्यादि, ‘असुरकुमाराणं लब्धी’ति असुरकुमाराणं ‘लब्धिः’ परिमाणादिका ‘एवं जाव ईसाणदेवस्स’ति यथा पृथिवीकायिकेषु देवस्योत्पत्तिरुक्ता असुरकुमारमादावीशानकदेवं चान्ते कृत्वा एवं तस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यक्सा वाच्या, ईशानकान्त एव च देवः पृथिवीकायिकेषूपपद्यत इतिकृत्वा यावदीशानकदेवस्येत्युक्तं, असुरकुमाराणां चैवं लब्धिः—एकाद्यसङ्ख्येयान्तानां तेषां पञ्चेन्द्रियतिर्यक् समयेनोत्पादः, तथा संहननाभावः जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमाना उत्कर्षतः सप्तहस्तमाना भवधारणीयावगाहना इतरा तु जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभागमाना उत्कर्षतस्तु योजनलक्षमाना संस्थानं समचतुरं उत्तरवैक्रियापेक्षया तु नानाविधं चतस्रोलेष्यास्त्रिविधा धृष्टिः त्रीणि ज्ञानान्यवश्यं अज्ञानानि च भजनया योगादीनि पञ्च पदानि प्रतीतानि समुद्घाता आघाः पञ्च वेदना द्विविधा वेदो नपुंसकवर्ज स्थितिर्दिश चर्षसहस्राणि जघन्या इतर तु सातिरेकं सागरोपमं शेषद्वारद्वयं तु प्रतीतं संवेधं तु सामान्यत आह—‘भवादेशेणं सव्वत्थे’त्यादि ।

नागकुमारादिवक्तव्यता तु सूत्रानुसारेणोपयुज्य वाच्या, ‘ओगाहणा जहा ओगाहणासंठाणे’ति अवगाहना यथाऽवगाहनासंस्थाने प्रज्ञापनाया एकविंशतितमपे पदे, तत्र चैवं देवानामवगाहना—

॥ १ ॥

“भवणवणजोइसोहम्पीसाणे सत्त हुंति रयणीओ ।

एक्केकहाणि सेसे दुदुगे य दुगे चउक्क य ॥” इत्यादि

‘जहा ठितिपए’ति प्रज्ञापनायाश्चतुर्थपदे स्थितिश्च प्रतीतैवेति ।

शतकं—२४ उद्देशकः—२० समाप्तम्

—ः शतकं—२४ उद्देशकः—२१ :—

मू. (८५७) मणुस्सा णं भंते ! कओहिंतो उवव० किं नेरइएहिंतो उवव० जाव देवेहिंतो उवव० ?, गोयमा ! नेरइएहिंतोवि उवव० जाव देवेहिंतोवि उव०, एवं उववाओ जहा पंचिंदियतिरिखजोणिउद्देसए जाव तमापुढविनेरइएहिंतोवि उव० नो अहेसत्तमपुढविनेरइ० उव० ।

रयणप्पभपुढविनेरइए णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उवव० सेणं भंते ! केवतिकाल० ?, गोयमा ! जह० मासपुहुत्तद्वितीएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु अवसेसा वत्तव्वया जहा पंचिंदियतिरिखजो० उववज्जंतस्स तहेव नवरं परिमाणे जह० एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संवेज्जा उववज्जंति, जहा तहिं अंतोमुहुत्तेहिं तहा इहं मासपुहुत्तेहिं संवेहं करेज्जा सेसं तं चेव १ ।

जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया तहा सक्करप्पभाएवि वत्तव्वया नवरं जहत्तेणं वासपुहुत्तद्वितीएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडि, ओगाहणा लेस्सानाणद्वितीअणुबंधसंवेहं नाणत्तं च जाणेज्जा जहेव तिरिखजोणियउद्देसए एवं जाव तमापुढविनेरइए १ ।

जइ तिरिखजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरिखजोणिएहिंतो उवव० जाव पंचिंदियतिरिखजोणिएहं उवव० ?, गोयमा ! एगिंदियतिरिखजोणिए भेदो जहा पंचिंदियतिरिखजोणिउद्देसए नवरं तेउवाऊ पडिसेहेयव्वा, सेसं तं चेव जाव पुढविकाइए णं भंते ! जे

भविण् मणुस्सेसु उववज्जिताए से णं भंते ! केवति० ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहत्तद्धितिएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उवव० ।

तेणं भंते ! जीवा एवं जच्चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स पुढविकाइयस्स वत्तव्वया सा चेव इहवि उववज्जमाणस्स भाणियव्वा नवसुवि गमएसु, नवरं ततियछट्टनवमेसु गमएसु परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उवव०, जाहे अप्पणा जहन्नकाल-द्धितिओ भवति ताहे पढमगमए अज्झवसाणा पसत्थावि अप्पसत्थावि बितियगमए अप्पसत्था ततियगमए पसत्था भवति सेसं तं चेव निरवसेसं ९ ।

जइ आउक्काइए एवं आउक्काइयाणवि, एवं वणस्सइकाइयाणवि, एवं जाव चउरिंदियाणवि, असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिय असन्निमणुस्ससन्निमणुस्साण य एते सव्वेवि जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए तहेव भाणियव्वा, नवरं एयाणि चेव परिमाण-अज्झवसाणनाणत्ताणि जाणिज्जा पुढविकाइयस्स एत्थ चेव उद्देसए भणियाणि सेसं तहेव निरवसेसं

जइ देवेहिंतो उवव० किं भवणवासिदेवेहिंतो उवव० वाणमंतर० जोइसिय० वेमाणिय-देवेहिंतो उवव० ?, गोयमा ! भवणवासी जाव वेमाणिय०, जइ भवण० किं असुरजाव थणिय० गोयमा ! असुर जाव थणि०, असुरकुमारे णं भंते ! जे भविण् मणुस्सेसु उवव० से णं भंते ! केवति० ?, गोयमा ! जह० मासपुहुत्तद्धितिएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उवव० ।

एवं जच्चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए वत्तव्वया सच्चेव एत्थवि भाणियव्वा, नवरं जहा तहिं जहन्नं अंतोमुहत्तद्धितिएसु तथा इहं मासपुहुत्तद्धिइएसु, परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति, सेसं तं चेव, एवं जाव ईसाणदेवोत्ति, एयाणि चेव नाणत्ताणिसणं कुमारादीया जाव सहस्सारोत्ति जहव पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए, नवरं परिमाणं जह० एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति, उववाओ जहन्नेणं वासुपुहुत्तद्धितिएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उवव०, सेसं तं चेव संवेहं वासपुहुत्तं पुव्वकोडीसु करेज्जा ।

सणं कुमारे ठिती चउगुणिया अट्ठावीसं सागरोवमा भवति, माहिंदे ताणि चेव सातिरेगाणि, बह्लोए चत्तालीसं लंतए छप्पन्नं महासुक्के अट्ठसट्ठिं सहस्सारे वावत्तरिं सागरोवमाइं एसा उक्कोसा ठिती भाणियव्वा जहन्नद्धितिंपि चउ गुणेज्जा ९ ।

आणयदेवे णं भंते ! जे भविण् मणुस्सेसु उववज्जिताए से णं भंते ! केवति० ?, गोयमा ! जहन्नेणं वासपुहुत्तद्धितिएसु उवव० उक्कोसेणं पुव्वकोडीठितीएसु, ते णं भंते ! एवं जहेव सहस्सारदेवाणं वत्तव्वया नवरं ओगाहणा ठिई अणुबंधो य जाणेज्जा ।

सेसं ते चेव, भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं छ भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठारस सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्बहियाइं उक्को० सत्तावन्नं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्बहियाइं एवतियं कालं०, एवं नववि गमा, नवरं ठितिं अणुबंधं संवेहं च जाणेज्जा, एवं जाव अट्ठयदेवो, नवरं ठितिं अणुबंधं संवेहं च जाणेज्जा, पाणयदेवस्स ठिती तिगुणिया सट्ठिं सागरोवमाइं, आरणगस्स तेवट्ठिं सागरोवमाइं, अट्ठयदेवस्स छावट्ठिं सागरोवमाइं ।

जइ कप्पातीतवेमाणियदेवेहिंतो उवव० किं गेवेज्जकप्पातीत० अनुत्तरोववातियकप्पातीत० ?, गोयमा ! गेवेज० अणुत्तरोववा०, जइ गेवेज्ज० किं हिट्ठिम२ गेवेज्जकप्पातीतजाव

उवरिम२गेवेज्ज० ?, गोयमा ! हिड्ढिम२गेवेज्जजाव उवरिम २, गेवेज्जदेवे णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जितए से णं भंते ! केवतिका० ?, गोयमा ! जह० सावपुहुत्तठितीएसु उक्कोसेणं पुव्व कोडी अवसेसं जहा आणयदेवस्स वत्तव्वया नवरं ओगाहणा० गो० ! एगे भवधारणिज्जे सरीरए से जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं दो रयणीओ ।

संठाणं, गो० ! एगे भवधारणिज्जे सरीरे समचउरंससंठिए प०, पंच समुग्घाया पं० तं—वेदणासमु० जाव तेयगसमु०, नो चेव णं वेउव्वियतेयगसमुद्धाएहिंतो समोहणिसु वा समोहणांति वा समोहणिस्संति वा, ठिती अणुबंधो जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं उक्को० एकतीसं सागरोवाइं, सेसं तं०, कालादे० जह० बावीसं सा० वासपुहुत्तमब्भ० उक्को० तेणउतिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं०, एवं सेसेसुवि अड्डगमएसु नवरं ठितीं संवेहं च जाणे० ९ ।

जइ अणुत्तरोववाइकप्पातीतवेमाणि० किं विजयअणुत्तरोववाइय० वेजयंतअणुत्तरोववातिय० जाव सव्वड्डसिद्ध० ?, गोयमा ! विजयअणुत्तरोववातियजाव सव्वड्डसिद्धअणुत्तरोववातिय०, विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवे णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उवव० से णं भंते ! केवति० एवं जहेव गेवेज्जदेवाणं नवरं ओगाहणा जह० अंगुलस्स असं० भागं उक्कोसेणं एगा रयणी० सम्मदिट्ठी नो मिच्छदिट्ठी नो सम्मामिच्छदिट्ठी, नाणी नो अन्नाणी नियमं तिन्नाणी तं०—आभिणिबोहिय० सुय० ओहिनाणी, ठिती जहन्नेणं एकतीसं सागरोवमाइं उक्को० तेत्तीसं सागरोवमाइं ।

सेसं तहेव, भवादे० जह० दो भवग्गहणाइं उक्को० चत्तार भवग्गहणाइं, कालादे० जह० एकतीसं सागरो वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं, एवं सेसावि अड्ड गमगा भाणियव्वा नवरं ठित अणुबंधं संवेधं च जाणेज्जा सेसं एवं चेव सव्वड्डसिद्धगदेवे णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जितए सा चेव विजयादिदेववत्तव्वया भाणियव्वा नवरं ठिती अजहन्नमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं एवं अणुबंधोवि, सेसं तं चेव, भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं एवतियं० १ ।

सो चेव जहन्नकालड्ढितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरो० वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणवि तेत्तीसं सागरो० वासपुहुत्तमब्भहियाइं एवतियं० २

सो चेव उक्कोसकालड्ढितीएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया, नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं, उक्कोसेणवि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं, एवतियं० ३, एते चेव तिन्नि गमगा सेसा न भण्णांति । सेवं भंते ! २ ति ।

वृ. 'जहन्नेणं मासपुहुत्तठिइएसु'ति अनेनेदमुक्तं—रत्नप्रभानारका जघन्यं मनुष्यायुर्बज्जन्तो मासपृथक्त्वाद्धीनतरं न बज्जन्ति तथाविधपरिणामाभावादिति, एवमन्यत्रापि करणं वाच्यं, तथा परिमाणद्वारे 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जति'ति नारकाणां संमूर्च्छिमेषु मनुष्येषूपूयादाभावाद्गर्भजानां च सङ्ख्यातत्वात्सङ्ख्याता एव ते उत्पद्यन्ते इति, 'जहा तहिं अंतोमुहुत्तेहिं तथा इहं मासपुहुत्तेहिं संवेहं करेज्ज'ति यथा तत्र—पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुद्देशके रत्नप्रभानारकेभ्य उत्पद्यमानानां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वादन्तर्मुहूर्तैः संवेधः कृतस्तथेह मनुष्योद्देशके मनुष्याणां जघन्य-

स्थितिमाश्रित्य मासपृथक्तैः संवेधः कार्य इति भावः, तथाहि—‘कालादेसेणं जहन्नेणं दस वाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्महियाइं’ इत्यादि ।

शर्कराप्रभादिवक्तव्यता तु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुद्देशकानुसारेणावसेयेति ।

अथ तिर्यग्भ्यो मनुष्यमुत्पादयन्नाह—‘जइ तिरिक्खे’त्यादि, इह पृथिवीकायादुत्पद्यमानस्य पञ्चेन्द्रियतिरिश्चो या वक्तव्यतोक्ता सैव तत उत्पद्यमानस्य मनुष्यस्यापि, एतदेवाह—‘एवं जघेवे’त्यादि, विशेषं पुनराह—‘नवरं तईए’ इत्यादि तत्र तृतीये औधिकेभ्यः पृथिवीकायिकेभ्य उत्कृष्टस्थितिषु मनुष्येषु ये उत्पद्यन्ते ते उत्कृष्टतः सङ्ख्याता एव भवन्ति, यद्यपि मनुष्याः संमुखिम-सङ्ग्रहादयसङ्ख्याता भवन्ति तथाऽप्युत्कृष्टस्थितयः पूर्वकोट्यायुषः सङ्ख्याता एव पञ्चेन्द्रिय-तिर्यञ्चस्त्वसङ्ख्याता अपि भवन्तीति, एवं षष्ठे नवमे चेति ।

‘जाहे अप्पणे’त्यादि, अयमर्थः—मध्यमगमानां प्रथमगमे औधिकेषूपत्पद्यमानतायामित्यर्थः अध्यवसानानि प्रशस्तानि उत्कृष्टस्थितिकत्वेनोत्पत्तौ अप्रशस्तानि च जघन्यस्थितिकत्वेनोत्पत्तौ, ‘बीयगमए’ति जघन्यस्थितिकस्य जघन्यस्थितिषूपत्तावप्रशस्तानि, प्रशस्ताध्यवसानेभ्यो जघन्यस्थितिकत्वेनानुत्पत्तेरिति, एवं तृतीयोऽपि वाच्यः ।

अप्कायादिभ्यश्च तदुत्पादमतिदेशेनाह—‘एवं आउकाइयाणवी’त्यादि ।

देवाधिकारे—‘एवं जाव ईसाणो देवो’ति यथाऽसुरकुमारा मनुष्येषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यो नि-कोद्देशकवक्तव्यताऽतिदेशेनोत्पादिता एवं नागकुमारादय ईशानान्ता उत्पदनीयाः, समानवक्तव्यत्वात्, यथा च तत्र जघन्यस्थितेः परिमाणस्य च नानात्वमुक्तं तथैतेष्वप्यत एवाह—‘एयाणि चेव नाणत्ताणि’ति सनत्कुमारादीनां तु वक्तव्यतायां विशेषोऽस्तीति तान् भेदेन दर्शयि—‘सणकुमारे’त्यादि, ‘एसा उक्कोसा ठिई भणियव्व’त यदा औधिकेभ्य उत्कृष्टस्थितिकेभ्यश्च देवेभ्य औधिकादिमनुष्येषूपत्पद्यते तदोक्तथा स्थितिर्भावि सा चोत्कृष्टसंवेधविवक्षायां चतुर्भिर्मनुष्य भवैः क्रमेणान्तरिता क्रियते, ततश्च सनत्कुमारदेवानामष्टाविंशत्यादिसागरोपममाना भवति सप्तादिसागरोपमप्रमाणत्वात्तस्या इति, यदा पुनर्जघन्यस्थितिकदेवेभ्य औधिकादिमनुष्येषूपत्पद्यते तदा जघन्यस्थितिर्भावति, सा च तथैव चतुर्गुणिता सनत्कुमारादिसागरोपममाना भवति द्वायादि-सागरोपममानत्वात्तस्या इति ।

‘आणयदेवे ण’मित्यादि, ‘उक्कोसेणं छब्बवग्गहणाइं’ति त्रीणि दैविकानि त्रीण्येव क्रमेण मनुष्यसत्त्वानीत्येवं षट्, ‘कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठारस सागरोवमाइं’ति आनतदेवलोके जघन्यस्थि-तेरेवंभूतत्वात्, ‘उक्कोसेणं सत्तावन्नं सागरोवमाइं’ति आनते उत्कृष्टस्थितेरेकोनविंशति-सागरोप-मप्रमाणाया भवन्नयगुणनेन सप्तपञ्चाशत्सागरोपमाणि भवन्तीति ।

त्रैवेयकाधिकारे ‘एगे भवधारणिज्जे सरिरे’ति कल्पातीतदेवानामुत्तरवैक्रियं नास्तीत्यर्थः, ‘नो चेव णं वेउव्विए’त्यादि, त्रैवेयकदेवानामाद्याः पञ्च समुद्घाता—लब्ध्यपेक्षया संभवन्ति, केवलं वैक्रियतैजसाभ्यां न ते समुद्घातं कृतवन्त—कुर्वन्ति करिष्यन्ति वा, प्रयोजनाभावादित्यर्थः

‘जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं’ति प्रथमत्रैवेयके जघन्येन द्वाविंशतिस्तेषां भवति ‘उक्कोसेणं एकत्तीसं’ति नवमत्रैवेयके उत्कर्षत एकत्रिंशत्तानीति, ‘उक्कोसेणं तेनउइं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्महियाइं’ति इहोत्कर्षतः षड् भवग्रहणानि ततश्च त्रिषु देवभवग्रहेषूपत्कृष्टस्थितिषु

तिसृभिः सागरोपमाणामेकत्रिंशद्भिस्त्रिनवतिस्तेषां स्यात् त्रिभिश्चोत्कृष्टमनुष्यजन्मभिस्तिष्ठः पूर्वकोट्यो भवन्तीति । सर्वार्थसिद्धिकदेवाधिकारे आद्या एव त्रयो गमा भवन्ति सर्वार्थसिद्धिकदेवानां जघन्यस्थि-तेरभवान्मध्यमं गमत्रयं न भवति उत्कृष्टस्थितेरभावाच्चान्तिमिति ।

शतकं-२४ उद्देशकः-२१ समाप्तः

-: शतकं-२४ उद्देशकः-२२ :-

मू. (८५८) वाणमन्तरा णं कओहिंतो उवव० किं नेरइएहिंतो उवव० तिरिक्ख० एवं जहेव नागकुमारउद्देसए असत्री निवरसेसं । जइ सन्निपंचिंदियजाव असंखेज्जवासाउय-सन्निपंचिंदिय० जे भविए वाणमन्तर० सेणं भंते! केवति०?, गो०! जहन्नेणं दसवाससहस्सठितीएसु उक्कोसेणं पलिओवमठितीएसु सेसं तं चेव जहा नागकुमारउद्देसए जाव कालादेसेणं जह० सातिरेगा पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवतियं १ ।

सो चेव जहन्नकालड्डितिएसु उववन्नो जहेव नागकुमाराणं वितियगमे वत्तव्वया २ ।

सो चेव उक्कोसकालड्डितिएसु उवव० जह० पलिओवमठितीएसु उक्कोसेणवि पलिओव-मठितीएसु एस चेव वत्तव्वया नवरं ठिती से जह० पलिओवमं उक्कोसे० तिन्नि पलिओवमाइं संवेहो जह० दो पलिओवमाइं उक्को० चत्तारि पलिओवमाइं एवतियं ३ । मज्झिमगमगा तिन्निवि जहेव नागकुमारसु पच्छिमेसु तिसु गमएसु तं चेव जहा नागकुमारुद्देसए नवरं ठितिं संवेहं च जाणेज्जा, संखेज्जवासाउय तहेव नवरं ठिती अणुबंधो संवेहं च उभओ ठितीएसु जाणेज्जा, जइ मणुस्स० असंखेज्जवासाउयाणं जहेव नागकुमाराणं उद्देसे तहेव वत्तव्वया नवरं तइयगमए ठिती जहन्नेणं पलिओवं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं सेसं तहेव संवेहो से जहा एत्थ चेव उद्देसए असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियाणं ।

संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से जहेव नागकुमारुद्देसए नवरं वाणमन्तरे ठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेवं भंते! २ ति ॥

वृ. द्वाविंशतितमे किञ्चिल्लिख्यते-तत्रासङ्ख्यातवर्षायुःसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाधिकारे-‘उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं’ति त्रिपत्योपमायुःसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यक् पत्योपमायुर्व्यन्तरो जात इत्येवं चत्वारि पत्योपमानि, द्वितीयगमे ।

‘जहेव नागकुमाराणं वीयगमे वत्तव्वया’ति सा च प्रथमगमसमानैव नवरं जघन्यत उत्कर्षतश्च स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि, संवेधस्तु ‘कालादेसेणं जहन्नेणं सातिरेगा पुव्वकोडी दसवाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं’ति ।

तृतीय गमे ‘ठिई से जहन्नेणं पलिओवमं’ति यद्यपि सातिरेका पूर्वकोटी जघन्यतोऽस, ह्वयातवर्षायुषां तिरश्चामायुरस्ति तथाऽपीह पत्योपममुक्तं पत्योपमायुष्कव्यन्तरेषूत्पाद-यिष्यमाणत्वाद्यतोऽसङ्ख्यातवर्षायुः स्वायुषो बृहत्तरायुष्केषु देवेषु नोत्पद्यते एतच्च प्रागुक्तमेवेति ।

‘ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं’ति येषां पत्योपममानायुस्तेषामवगाहना गम्यन्तं ते च सुषमदुष्पमायामिति । त्रयोविंशतितमोद्देशके किञ्चिल्लिख्यते-

शतकं-२४ उद्देशकः-२२ समाप्तः

—: शतक-२४ उद्देशक:-२३ :-

मू. (८५९) जोइसिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइए० भेदो जाव सन्नपंचिंदियतिरिखजोणिएहिंतो उवव० नो असन्नपंचिंदियतिरिख०, जइ सन्न० किं संखेज्ज० असंखेज्ज० ?, गोयमा ! संखेज्जवासाउय० असंखेज्जवासाउय० ।

सन्नपंचिंदियतिरिखजोणिए णं भंते ! जे भविए जोतिसिएसु उवव० से णं भंते ! केवति० ?, गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमड्डितिएसु उक्कोसेणं पलिओवमवाससयसहस्सड्डितिएसु उवव०, अवसेसं जहा असुरकुमारुदेसए नवरं ठिती जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमाइं उक्को० तिन्नि पलिओवमाइं । एवं अणुबंधोवि सेसं तहेव, नवरं कालादे० जह० दो अट्ठभागपलिओवमाइं उक्को० चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भियाइं एतवियं १ ।

सो चेव जहन्नकालड्डितीएसु उववन्नो जह० अट्ठभागपलिओवमड्डितिएसु उक्को० अट्ठभागपलिओवमड्डितिएसु एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादेसं जाणे० २ ।

सो चेव उक्कोसकालड्डिएसु उवव० एस चेव वत्तव्वया नवरं ठिती जह० पलिओवमं वाससयसहस्समब्भियं उक्को० तिन्नि पलिओवमाइं० एवं अणुबंधोवि, कालादे० जह० दो पलिओवमाइं दोहिं वाससयसहस्सेहिमब्भहि० उक्को० चत्ता० पलि० वाससयसहस्सम० ३ ।

सो चेव अण्णणा जहन्नकालड्डितीओ जाओ जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमड्डितीएसु उववन्नो उक्कोसेणवि अट्ठभागपलिओवमड्डितीएसु उववन्नो, ते णं भंते ! जीवा एस चेव वत्तव्वया नवरं ओगाहणा जहन्नेणं घणुहपुहुत्तं उक्को० सातिरेगाइं अट्ठारसघणुसयाइं ठिती जहन्ने० अट्ठभागपलिओवमं उक्को० अट्ठभागपलिओवमं, एवं अणुबंधोवि सेसं तहेव, कालादे० जह० दो अट्ठभागपलिओवमाइं उक्को० दो अट्ठभागपलिओवमाइं एतवियं जहन्नकालड्डितियस्स एस चेव एक्को गमो ६ ।

सो चेव अण्णणा उक्कोसकालड्डितीओ जाओ सा चेव ओहिया वत्तव्वया नवरं ठिती जहन्नेणं तिन्नि पलि० उक्को० तिन्नि पलिओवमाइं एवं अणुबंधोवि, सेसं तं चेव, एवं पच्छिमा तिन्नि गमगा नेयव्वा नवरं ठिंति संवेहणं च जाणेज्जा, एते सत्त गमगा ।

जइ संखेज्जवासाउयसन्नपंचिंदिय० संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणानं तहेव नववि गमा भाणियव्वा नवरं जोतिसियठितिं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं ।

जइ मणुस्सेहिंतो उवव० भेदो तहेव जाव असंखेज्जवासाउयसन्नमणुस्से णं भंते ! जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए सेणं भंते ! एवं जहा असंखेज्जवासाउयसन्नपंचियस्स जोइसिएसु चेव उववज्जमाणस्स सत्त गमगा तहेव मणुस्साणवि नवरं ओगाहणाविसेसो पढमेसु तिसु गमएसु ओगाहणा जहन्नेणं सातिरेगाइं नव घणुसयाइं उक्को० तिन्नि गाउयाइं मज्झिमगमए जह० सातिरेगाइं नव घणुसयाइं उक्कोसेणवि सातिरेगाइं नव घणुसयाइं उक्को० तिन्नि गाउयाइं मज्झिमगमए जह० सातिरेगाइं नव घणुसयाइं उक्कोसेणवि सातिरेगाइं नव घणुसयाइं ।

पच्छिमेसु तिसु गमएसु जह० तिन्नि गाउयाइं उक्कोसे० तिन्नि गाउयाइं सेसं तहेव निरवसेसं जाव संवेहोति, जइ संखेज्जवासाउयसन्नमणुस्से० संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणानं तहेव नव गमगा भाणियव्वा, नवरं जोतिसियठितिं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तं चेव निरवसेसं । सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'जहन्नेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं'ति द्वी पत्त्योपमाष्टभागावित्थः तत्रैकोऽसङ्ख्याता-
युष्कसम्बन्धी द्वितीयस्तु तारकज्योतिष्कसम्बन्धीति, 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं
वाससयसहस्समम्भहियाइं'ति त्रीण्यसङ्ख्यातायुः-सत्कानि एकं च सातिरेकं चन्द्रविमान-
ज्योतिष्कसत्कमिति, तृतीयगमे 'ठिई जहन्नेणं पलिओवमं वाससयसहस्समम्भहियं'ति यद्यप्य-
सङ्ख्यातवर्षायुषां सातिरेका पूर्वकोटी जघन्यतः स्थितिर्भवति तथाऽपीह पत्त्योपमं वर्षलक्षा-
भ्यमधिकमुक्तं ।

एतत्प्रमाणायुष्केषु ज्योतिष्केषूपत्यमानत्वाद्, यतोऽसङ्ख्यातवर्षायुः स्वायुषो
बृहत्तरायुष्केषु देवेषु नोत्पद्यते, एतच्च प्रागुपदर्शितमेव, चतुर्थे गमे जघन्यकालस्थिति-
कोऽसङ्ख्यातवर्षायुरौघिकेषु ज्योतिष्केषूपत्यः, तत्र चासङ्ख्यातायुषे, यद्यपि पत्त्योपमाष्टभागा-
द्धीनतरमपि जघन्यत आयुष्कं भवति तथाऽपि ज्योतिषां ततो हीनतरं नास्ति, स्वायुस्तुल्यायुर्बन्ध-
काश्चोत्कर्षतोऽसङ्ख्यातवर्षायुष इतीह जघन्यस्थितिकास्ते पत्त्योपमाष्टभागायुषो भवन्ति, ते च
विमलवाहनादिकुलकरकालात्पूर्वतकालभूवो हस्त्यादयः औधिकज्योतिष्का अप्येवंविधा एव
तदुत्पत्तिस्थानं भवन्तीति 'जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमड्ढिईएसु' इत्याद्युक्तम् ।

'ओगाहणा जहन्नेणं घणुहपुहुत्तं'ति यदुक्तं तत्पत्त्योपमाष्टभागमानायुषो विमलवाह-
नादिकुलकरकालात्पूर्वतरकालभाविनो हस्त्यादिव्यतिरिक्तक्षुद्रकायचतुष्पादनपेक्ष्यावगन्तव्यं,
'उक्कोसेणं सातिरेगाइं अट्ठारसधणुसयाइं'ति एतच्च विमलवाहनकुलकरपूर्वतरकालभावि-
हस्त्यादीनपेक्ष्योक्तं, यतो विमलवाहनो नवधनुःशतमानावागहनः तत्कालहस्त्यादयश्च तद्द्विगुणाः,
तत्पूर्वतरकालभाविनश्च ते सातिरेकतत्प्रमाणा भवन्तीति ।

'जहन्नकालड्ढिईयस्स एस घेव एक्को गमो'ति पञ्चमषष्ठगमयोरत्रैवान्तर्भावाद, यतः
पत्त्योपमाष्टभागमानायुषो मिथुनकतिरश्चः पञ्चमगमे षष्ठगमे च पत्त्योपमाष्टभागमानमेवा-
युर्भवतीति, प्राग् भावितं चैतदिति, सप्तमादिगमेषूत्कृतैव त्रिपत्त्योपमलक्षणा तिरश्च स्थिति,
ज्योतिष्कस्य तु सप्तमे द्विविधा प्रतीतैव, अष्टमे पत्त्योपमाष्टभागरूपा, नवमे सातिरेकपत्त्योपमरूपा,
संवेधश्चैतदनसारेण कार्य 'एते सत्त गम'ति प्रथमास्त्रयः मध्यमत्रयस्थाने एकः पश्चिमास्तु त्रय
एवेत्येवं सप्त। असङ्ख्यातवर्षायुष्कमनुष्याधिकारे-'ओगाहणा सातिरेगाइं नवधणुसयाइं'ति
विमलवाहनकुलकरपूर्वकालीनमनुष्यापेक्षया, 'तिन्नि गाउयाइं'ति एतच्चैकान्तसुप्रमादिभा-
विमनुष्यापेक्षया, 'मज्झिमगमए'ति पूर्वोक्तनीतेस्त्रिभिरप्येक एवायमिति ॥

शतकं-२४ उद्देशकः-२३ समाप्तः

— शतकं-२४ उद्देशकः-२४ः—

मू. (८६०) सोहम्मदेवा णं भंते ! कओहिंतो उवव० किं नेरइएहिंतो उवव० भेदो जहा
जोइसियउद्देसए, असंखेज्जवासाउयसन्निपंधिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए सोहम्मगदेवेसु
उवव० से णं भंते ! केवतिकाल० ?, गोयमा ! जह० पलिओवमड्ढितीएसु उक्कोसे० तिपलि-
ओवमड्ढितीएसु उवव० ।

ते णं भंते ! अवसेसं जहा जोइसएसु उववज्जमाणस्स नवरं सम्मदिट्ठीवि मिच्छादि० नो
सम्मा मिच्छादिट्ठी नाणीवि अन्नाणीवि दो नाणा दो अन्नाणा नियमं ठिती जह० दो पलिओवमाइं

उक्कोसेणं छप्पलिओवमाइं एवतियं १ ।

सो चेव जहन्नकालङ्कितिएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमां उक्कोसेणं चत्तारिपलिओवमाइं एवतियं २ ।

सो चेव उक्कोसकालङ्कितिएसु उववन्नो जहन्नेणं तिपलिओवमं उक्कोसणवि तिपलिओवमं एस चेव वत्तव्वया नवरं ठिती जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं उक्कोसेणवि तिन्नि पलिओवमाइं सेसं तहेव कालादे० जह० छप्पलिओवमाइं उक्कोसेणवि छप्पलिओवमाइंति एवतियं ३ ।

सो चेव अप्पणा जहन्नकालङ्कितिओ जाओ जह० पलिओवमङ्कितिएसु उक्कोसे० पलिओवमङ्कितिएसु एस चेव वत्तव्वया नवरं ओगाहणा जह० घणुपुहुत्तमं उक्कोसेणं दोगाउयाइं, ठिती जहन्नेणं पलिओवमं उक्कोसेणवि पलिओवमं सेसंतहेव, कालादे० जह० दो पलिओवमाइं उक्कोसेणपि दो पलिओवमाइं एवतियं ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालङ्कितिओ जाओ आदिल्लमगसरिसा तिन्न गमगा नेयव्वा नवरं ठित्तिं कालादेसं च जाणेज्जा ९ ।

जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदिय० संखेज्जवासाउयस्स जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव नववि गमा, नवरं ठित्तिं संवहं च जाणे०, जाहे य अप्पणा जहन्नकालङ्कितिओ भवति ताहे तिसुवि गमएसु सम्पदिङ्गिवि मिच्छादि० नो सम्मामिच्छादिङ्गि दो नाणा दो अन्नाणा नियमं सेसंतं चेव

जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जति भेदो जहेव जोतिसिएसु उववज्जमाणस्स जाव असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेणं भंते ! जे भविए सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववज्जित्तए एवं जहेव असंखेज्जवासाउयस्स सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स सोहम्मे कप्पे उववज्जमाणस्स तहेव सत्त गमगा नवरं आदिल्लएसु दोसु गमएसु ओगाहणा जहन्ने० गाउयं उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं, ततियगमे जहन्ने० तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेणवि तिन्नि गाउयाइं, चउत्थगमए जहन्नेणं गाउयं उक्कोसेणवि गाउयं, पच्छिमएसु गमएसु जह० तिन्निगाउयाइं उक्को० तिन्नि गाउयाइं सेसं तहेव निरवसे० ९

जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो एवं संखे० सन्निमणु० जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणं तहेव नवगमगा भा० नवरं सोहम्मदेवङ्कित्तिं संवेहं च जाणे०, सेसंतं चेव ९ ।

ईसाणदेवा णं भंते ! कओहिंतो उवव० ?, ईसाणदेवाणं एस चेव सोहम्मगदेवसरिसा वत्तव्वया नवरं असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स जेसु ठाणेसु सोहम्मे उववज्जमाणस्स पलिओवमठित्तोसु ठाणेसु इहं सातिरेगं पलिओवमं कायव्वं, चउत्थगमे ओगाहणा जहन्नेणं घणुपुहुत्तं उक्कोसेणं सातिरेगाइं दो गाउयाइं सेसं तहेव ९ ।

असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सवि तहेव ठिती जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स असंखेज्जवासाउयस्स ओगाहणावि जेसु ठाणेसु गाउयं तेसु ठाणेसु इहं सातिरेगं गाउयं सेसं तहेव ९ । संखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाणं मणुसाणा य जहेव सोहम्मेसु उववज्जमाणं तहेव निरवसेसं नववि गमगा नवरं ईसाणठित्तिं संवेहं च जाणेज्जा ९ ।

सणकुमारदेवा णं भंते ! कओहिंतो उवव० उववाओ जहा सक्करप्पभापुढविनेरइयाणं जाव पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए सणकुमारदेवेसु उवव० अवसेसा परिमाणादीया भवादसपज्जवसाणा सच्चेव वत्तव्वया भाणियव्वा जहा सोहम्मे उववज्जमाणस्स नवरं सणकुमारङ्कित्तिं संवेहं च जाणेज्जा, जाहे य अप्पणा जहन्नकालङ्कितिओ

भवति ताहे तिसुवि गमएसु पंच लेस्साओ आदिळाओ कायव्वाओ सेसं तं चेव ९ ।

जइ मणुस्सेहिंतो उवव० मणुस्साणं जहेव सकरप्पभाए उववज्जमाणाणं तहेव णववि गमा भाणियव्वा नवरं सणकुमारड्डित्तिं संवेहं च जाणेज्जा ९ ।

माहिंदगदेवाणं भंते ! कओहिंतो उवव० जहा सणकुमारगदेवाणं वत्तव्वया तथा माहिंदगदे० भाणि० नवरं माहिंदगदेवा णं भंते ! कओहिंतो उवव० जहा सणकुमारगदेवाणं वत्तव्वया तथा माहिंदगदे० भाणि० नवरं माहिंदगदेवाणं ठिती सातिरेगा जाणियव्वा सा चेव, एवं बंभलोगदेवाणवि वत्तव्वया नवरं बंभलोगड्डित्तिं संवेहं च जाणेज्जा एवं जाव सहस्सारो, नवरं ठित्तिं संवेहं च जाणेज्जा, लंतगादीणं जहन्नकालड्डित्तियस्स तिरिक्खजोणियस्स तिसुवि गमएसु छप्पि लेस्साओ कायव्वाओ, संघयणाइं बंभलोगलंतएसु पंच आदिळ्ळाणि महासुक्कसहस्सारेसु चत्तारि, तिरिक्खजोणियाणवि मणुस्साणवि, सेसं तं चेव ९ ।

आणयदेवा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? उववाओ जहा सहस्सारे देवाणं नवरं तिरिक्खजोणिया खोडेयव्वा जाव पज्जतसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेणं भंते ! जे भविए आणयदेवेसु उववज्जितए मणुस्साण य वत्तव्वया जहेव सहस्सासु उववज्जमाणाणं नवरं तिन्नि संघयणाणि सेसं तहेव जाव अणुबंधो भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं सत्त भवागहणाइं, कालादेसेणं अट्टारस सागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं सत्तावन्नं सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं०, एवं सेसावि अट्ट गमगा भाणियव्वा नवरं ठित्तिं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तं चेव ९ । एवं जाव अच्चयदेवा, नवरं ठित्तिं संवेहं च जाणेज्जा ९ ।

चउसुवि संघयणा तिन्नि आणयादीसु । गेवेज्जगदेवा णं भंते ! कओ उववज्जंति ? एस चेव वत्तव्वया नवरं संघयणा दोवि, ठित्तिं संवेहं च जाणेज्जा । विजयवेजयंतजयंतअपराजितदेवा णं भंते ! कतोहिंतो उववज्जंति ?, एस चेव वत्तव्वया निरवसेसा जाव अणुबंधोत्ति, नवरं पढमं संघयणं, सेसं तहेव, भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं, एवं सेसावि अट्ट गमगा भाणियव्वा ।

नवरं ठित्तिं संवेहं च जाणेज्जा, मणूसे लद्धी नवसुवि गमएसु जहा गेवेज्जेसु उववज्जमाणस्स नवरं पढमसंघयणं । सव्वट्ठगसिद्धगदेवा णं भंते ! कओहिंतो उवव० ?, उववाओ जहेव विजयादीणं जाव से णं भंते ! केवतिकालड्डित्तिएसु उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमड्डित्ति० उक्कोसेणवि तेत्तीससागरोवमड्डित्तीएसु उववज्जो, अवसेसा जहा विजयाइसु उववज्जंताणं नवरं भवादेसेणं तिन्नि भवग्गहणाइं कालादे० जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणवि तेत्तीसं सोगरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं ९ ।

सो चेव अप्पणा जहन्नकालड्डित्तीओ जाओ एस चेव वत्तव्वया नवरं ओगाहणाठित्तिओ रयणिपुहुत्तवासपुहुत्ताणि सेसं तहेव संवेहं च जाणेज्जा ९ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालड्डित्तीओ जाओ एस चेव वत्तव्वया नवरं ओगाहणा जह० पंच धणुसयाइं उक्को० पंचधणु सयाइं, ठिती जह० पुव्वकोडी उक्को० पुव्वकोडी, सेसं तहेव जाव भवादेसोत्ति ।

कालादे जह० तेत्तीसं जह० तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं उक्को० तेत्तीसं साग० दोहिवि पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवतियं कालं सेवेज्जा एवतियं कालं गतिरागतिं

करेज्जा, एते तित्रि गमगा सव्वड्डसिद्धगदेवाणं । सेवं भंते ! २ ति भगवं गोयमे जाव विहरइ ।

वृ. 'जहन्नेणं पलिओवमड्डिएसु'ति सौधर्मे जघन्येनान्यस्यायुषोऽसत्वात्, 'उक्कोसेणं तपलिओवमड्डिएसु'त यद्यपि सौधर्मे बहुतरमायुष्कमस्ति तथाऽप्युत्कर्षतपित्योपमायुष एव तिर्यञ्चो भवन्ति तदनतिरिक्तत्वं च देवायुर्वचन्तीति, 'दो पलिओवमाइ'ति एवं तिर्यग्भवसत्कमपरं च देवभवसत्कं, 'छ पलिओवमाइ'ति त्रीणि पत्योपमानि तिर्यग्भवसत्कानि त्रीण्येव देवभव-सत्कानीति ।

'सो घेव अप्पणा जहन्नकालठिईओ जाओ'इत्यादिगमत्रयेऽप्येको गमः, भावना तु प्रदर्शितैव, 'जहन्नेणं घणुहुपुहुत्तं'ति क्षुद्रकायचतुष्पदापेक्षं 'उक्कोसेणं दो गाउयाइ'ति यत्र क्षेत्रे काले वा गव्यूतमाना मनुष्या भवन्ति तत्सम्बन्धिनो हस्यादीनपेक्ष्योक्तमिति ।

सङ्ख्यातायुःपञ्चेन्द्रियतिर्यग्धिकारे- 'जाहे व अप्पणा जहन्नकालठिईओ भवई'त्यादौ 'नो सम्पामिच्छादिद्वी'ति मिश्रधृष्टिर्निषेध्यो जघन्यस्थितिकस्य तदसम्भवादजघन्यस्थितिकेषु धृष्टित्रयस्यापि भावादिति, तथा ज्ञानादिद्वारेऽपि द्वे ज्ञाने वा अज्ञाने वा स्यातां, जघन्यस्थितेरन्ययोर-भावादिति ।

अथ मनुष्याधिकारे- 'नवरं आदिल्लएसु दोसु गमएसु'इत्यादि, आद्यगमयोर्हि सर्वत्र धनुष्पृथक्त्वं जघन्यावगाहना उत्कृष्टा तु गव्यूतषट्कमुक्ता इह तु 'जहन्नेणं गाउय'मित्यादि, तृतीयगमे तु जघन्यत उत्कर्षतश्च षड् गव्यूतान्युक्तानि इह तु त्रीणि, चतुर्थे गमे तु प्राग् जघन्यतो धनुष्पृथक्त्वमुत्कर्षतस्तु द्वे गव्यूते उक्ते इह तु जघन्यत उत्कर्षतश्च गव्यूतम्, एवमन्यदप्युक्तम् ।

ईशानकदेवाधिकारे- 'सातिरेगं पलिओवमं कायव्वं'ति ईशाने सातिरेकपत्योपमस्य जघन्यस्थितिकत्वात्, तथा 'चउत्थगमए ओगाहणा जहन्नेणं घणुहुपुहुत्तं'ति ये सातिरेकपत्योपमायुषस्तिर्यञ्चः सुषमांशोद्भवाः क्षुद्रतरकायास्तानपेक्ष्योक्तम्, 'उक्कोसेणं साइरेगाइं दो गाउयाइ'ति एतच्च यत्र काले सातिरेकगव्यूतमाना मनुष्या भवन्ति तत्कालभवान् हस्यादीन-पेक्ष्योक्तं, तथा 'जेसु ठाणेषु गाउयं'ति सौधर्मदेवाधिकारे येषु स्थानेष्वसङ्ख्यातवर्षायुर्मनुष्याणं गव्यूतमुक्तं 'तेसु ठाणेषु इहं साइरेगं गाउयं'ति जघन्यतः सातिरेकपत्योपमस्थितिक-त्वादीशानकदेवस्य प्राप्तव्यदेवस्थित्यनुसारेण चासङ्ख्यावर्षायुर्मनुष्याणां स्थितिसद्भावात् तदनुसारेणैव च तेषामवगाहना भावादिति ।

सनत्कुमार देवाधिकारे- 'जाहे य अप्पण जहन्ने'त्यादौ 'पंचलेस्सामो आदिल्लाओ कायव्वाओ'ति जघन्यस्थितिकस्तिर्यक् सनत्कुमारे समुत्पित्सुर्जघन्यस्थिति-सामर्थ्यात्कृष्णादीनां चतसृणां लेश्यानामन्यतरस्यां परिणतो भूत्वा मरणकाले पंचलेश्यामासाद्य प्रियते ततस्तत्रोत्पद्यते, यतोऽग्रेतनभवलेश्यापरिणामे सति जीवः परभवं गच्छतीत्यागमः, तदेवमस्य पञ्च लेश्या भवन्ति 'लंतगाईणं जहन्ने'त्यादि, एतद्भावना घानन्तरोक्तन्यायेन कार्या, 'संघयणाइं बंभलोए लंतएसु पंच आइल्लाणि'ति छेदवर्तिसंहननस्य चतुर्णामेव देवलोकानां गमने निबन्धनत्वात्, यदाह-

॥ १ ॥

“छेवट्टेण उ गम्माइ चत्तारि उ जाव आइमा कप्पा ।

वहेज्ज कप्पजुयलं संघयणे कीलियाईए ॥” इति

“जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइंति आनतादिदेवो मनुष्येभ्य एवोत्पद्यते तेष्वेव च प्रत्यागच्छतीति जघन्यतो भवन्नयं भवतीति, एवं भवसप्तकमप्युत्कर्षतो भावनीयमिति, ‘उक्कोसेणं सत्तावन्न’-मित्यादि, आनतदेवानामुत्कर्षत एकोनविंशतिसागरोपमाण्यायुः, तस्य च भवत्रयभावेन सप्तपञ्चाशत्सागरोपमाणि मनुष्यभवचतुष्टयसम्बन्धिपूर्वकोटिवतुष्काभ्यधिकानि भवन्तीति ।

शतकं-२४ उद्देशकः-२४ समाप्तः

चरमजिनवरेन्द्रप्रोदितार्थे परार्थं, निपुणगणधरेण स्थापितानिन्द्यसूत्रे ।
विवृतिमिह शते नो कर्तुमिष्टे बुधोऽपि, प्रचुरगमगभीरे किं पुनर्मर्दशोऽज्ञः ॥

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता भगवतीअङ्गसूत्रे
चतुर्विंशतीतमशतकस्य अभयदेवसूरि विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-२४-समाप्तम्

शतकं-२५

वृ. व्याख्यातं चतुर्विंशतितमशतम्, अथ पञ्चविंशतितममारभ्यते, तस्य चैवमभिसम्बन्धः-
प्राक्तनशते जीवा उत्पादादिद्वारैश्चिन्तिता इह तु तेषामेव लेश्यादयो भावाश्चिन्त्यन्ते
इत्येवंसम्बन्धस्यास्योद्देशकसङ्ग्रहाद्येयम्-

मू. (८६१) लेसा य १ दव्व २ संठाण ३ जुम्म ४ पज्जव ५ नियंठ ६ समणा य ७ ।

ओहे ८ भविया ९ भविए १० संम्मा ११ मिच्छे य १२ उद्देसा ॥

वृ. ‘लेसे’त्यादि, तत्र ‘लेसा य’ति प्रथमोद्देशके लेश्यादयोऽर्थावाच्या इति लेश्योद्देशक
एवायमुच्यते इत्येवं सर्वत्र १ ‘दव्व’ति द्वितीये द्रव्याणि वाच्यानि २ ‘संठाण’ति तृतीये संस्था-
नादयोऽर्थाः ३ ।

‘जुम्म’ति चतुर्थे कुतयुग्मादयोऽर्थाः पज्जव’ति पञ्चमेपर्यक्त्वाः-५ ‘नियंठ’ति षष्ठे
पुलकादिका निर्ग्रन्थाः ६ ‘समणा य’ति सप्तमे सामायिकादि संयतादयोऽर्थाः ७ ।

‘ओहे’ति अष्टमे नारकादयो यथोत्पद्यन्ते तथा वाच्यं, कथम्?, ओघे-सामान्ये वर्तमाना
भव्याभव्यादिविशेषणैरविशेषिता इत्यर्थः ८ ‘भविए’ति नवमे भव्यविशेषणा नारकादयो यथोत्पद्यन्तु
तथा वाच्यम् ९ ‘अभविए’ति दशमेऽभव्यत्वे वर्तमाना अभव्यविशेषणा इत्यर्थः १० ।

‘सम्म’ति एकादशे सम्यग्धृष्टिविशेषणाः ११ ‘मिच्छे य’ति द्वादशे मिथ्यात्वे वर्तमाना
मिथ्याधृष्टिविशेषणा इत्यर्थः १२ ‘उद्देस’ति एवमिह शते द्वादशोद्देशका भवन्तीति ।

— शतकं-२५-उद्देशकः-१ —

मू. (८६२) तेणं कालेणं २ रायगिहे जाव एवं वयासी-कति णं भंते ! लेसाओ प० ?,
गोयमा ! छलेसाओ प० तं०-कण्हेलेसा जहा पढमसए बितिए उद्देसए तहेव लेसाविभागो
अप्पाबहुणं च जाव चउब्बिहाणं देवाणं मीसगं अप्पाबहुणंति ॥

वृ. तत्र प्रथमोद्देशको व्याख्यायते, तस्य चेदमादिसूत्रम्-‘तेणं कालेण’मित्यादि, ‘जहा
पढमसए बितिए उद्देसए तहेव लेसाविभागो’ति स च-‘नेरइयाणं भंते ! कति लेसाओ पन्नत्ताओ
इत्यादि, ‘अपाबहुणं च’ति तच्चैवम् ।

एएसि णं भंते ! जीवाणं सलेस्साणं कण्हेलेस्साणं'मित्यादि, अथ कियदूरं तद्वाच्य-
मित्याह—'जाव चउव्विहाणं देवाणं'मित्यादि, तच्चैवम्—'एएसि णं भंते ! भवणसावासीणं वाणमंत-
राणं जोइणिवाणं वेमाणायाणं देवाणं य देवीणं य कण्हेलासाणं जाव सुक्कलेसाणं य यकरे २
हिंतो ?' इत्यादि ।

अथ प्रथमशते उक्तमध्यासां स्वरूपं कस्मात्पुनरप्युच्यते ?, उच्यते, प्रस्तावानान्तराया-
तत्वात्, तथाहि—इह संसारसमापन्नजीवानां योगाल्पबहुत्वं वक्तव्यमिति तत्प्रस्तावाल्लेश्या-
ल्पबहुत्वप्रकरणमुक्तं । तत एव लेश्याऽल्पबहुत्वप्रकरणानन्तरं संसारसमापन्नजीवांस्तद्योगाल्पबहुत्वं
च प्रज्ञापयन्नाह—

मू. (८६३) कतिविहा णं भंते ! संसारसमावन्नगा जीवा पज्जता ?, गोयमा ! चोदसविहा
संसारसमावन्नगा जीवा य, तं०—सुहुमअपज्जत्तगा १ सुहुमपज्जत्तगा २ बादरअपज्जत्तगा ३ बादरप-
ज्जत्तगा ४ वेइंदिया अपज्जत्तगा ५ वेइंदया पज्जत्तगा ६ एवं तेइंदिया ८ एवं चउरिंदिया १० असन्नि-
पंचिंदिया अपज्जत्तगा ११ असन्निपंचिंदिया पज्जत्तगा १२ सन्निपंचिंदिया अपज्जत्तगा १३
सन्निपंचिंदिया पज्जत्तगा १४ ।

एतेसि णं भंते ! चोदसविहाणं संसारसमावन्नगाणं जीवाणं जहनुक्कोसगस्स जोगस्स कयरे
२ जाव विसेसाहिया ?, गोयमा ! सच्चत्थोवे सुहुमस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए १ बादरस्स
अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जुणे २ वेइंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जुणे
३ एवं तेइंदियस्स ४ एवं चउरिंदियस्स ५ असन्निस्स पंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए
असंखेज्जुणे ३ एवं तेइंदियस्स ४ एवं चउरिंदियस्स ५ असन्निस्स पंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स
जहन्नए जोए असंखेज्जुणे ६ सन्निस्स पंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जुणे ७

सुहुमस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जुणे ८ बादरस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए
असंखेज्जुणे ९ सुहुमस्स अपज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जुणे १० बादरस्स अपज्जत्तगस्स
उक्कोसए जोए असंखेज्जुणे ११ सुहुमस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जुणे १२ बादरस्स
पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जुणे १३ ।

वेइंदियस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जुणे १४ एवं तेइंदिय एवं जाव सन्निपंचिंदियस्स
पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जुणे १८ वेइंदियस्स अपज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जुणे
१९ एवं तेइंदियस्सवि २० एवं चउरिंदियस्सवि २१ एवं जाव सन्निपंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स
उक्कोसए जोए असंखे० २३ वेइंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखे० २४ ।

एवं तेइंदियस्सवि पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जुणे २५ चउरिंदियस्स पज्जत्तगस्स
उक्कोसए असंखे० २६ असन्निपंचिंदियपज्जत्त० उक्कोसए जोए असंखेज्जुणे २७ एवं
सन्निपंचिंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जुणे २८ ।

वृ. 'कइविहे'त्यादि, 'सुहुम'ति सूक्ष्मनामकर्मोदयात् 'अपज्जत्तग'ति अपर्याप्तका
अपर्याप्तकनामकर्मोदयात्, एवमितरे तद्विपरीतत्वात्, 'बायर'ति बादरनामकर्मोदयात्, एत
चत्वारोऽपि जीवभेदाः पृथिव्याद्येकेन्द्रियाणां, 'जघनुक्कोसगस्स जोगस्स'ति जघन्यो—निकृष्टः
काश्चिद्व्यक्तिमाश्रित्य स एव च व्यक्त्यन्तरापेक्षयोत्कर्षः—उत्कृष्टो जघन्योत्कर्षः तस्य योगस्य—

वीर्यान्तरायक्षयोपशमादिसमुत्थकायादिपरिस्पन्दस्य एतस्य च योगस्य चतुर्दशजीव-
स्थानसम्बन्धाजघन्योत्कर्षभेदाद्याष्टाविंशतिविविधस्यात्पबहुत्वादि जीवस्थानकविशेषाद्भवति
तत्र 'सब्ध्योवे' इत्यादि सूक्ष्मस्य पृथिव्यादेः सूक्ष्मत्वात् शरीरस्य तस्याप्यपर्याप्तकत्वे-
नासम्पूर्णत्वात् तत्रापि जघन्यस्य विवक्षितत्वात् सर्वेभ्यो वक्ष्यमाणेभ्यो योगेभ्यः सकाशात्स्तोकोः
—सर्वस्तोको भवति जघन्यो योगः, स पुनर्वैग्रहिककार्णौदारिकपुद्गलग्रहणप्रथमसमयवर्ती,
तदनन्तरं च समयवृद्धयाऽजघन्योत्कृष्टो यावत्सर्वोत्कृष्टो न भवति ।

बायरस्से'त्यादि बादरजीवस्य पृथिव्यादेरपर्याप्तकजीवस्य जघन्यो योगः पूर्वोक्तापेक्षयाऽ-
सङ्ख्यातगुणः—असङ्ख्यातगुणवृद्धो बादरत्वादेवेति, एवमुत्तरत्राप्यसङ्ख्यातगुणत्वं दृश्यम्, इह
च यद्यपि पर्याप्तकत्रीन्द्रियोत्कृष्टाकायापेक्षया पर्याप्तकानां द्वीन्द्रियाणां संज्ञिनामसंज्ञिनां च
पञ्चेन्द्रियाणामुत्कृष्टः कायः सङ्ख्यातगुणो भवति सङ्ख्यातयोजनप्रमाणत्वात् तथाऽपीह योगस्य
परिस्पन्दस्य विवक्षितत्वात् तस्य च क्षयोपशमविशेषसामर्थ्याद् यथोक्तमसङ्ख्यातगुणत्वं न
विरुध्यते, न ह्यल्पकायस्याल्प एव स्पन्दो भवति महाकायस्य वा महानेव, व्यत्ययेनापि तस्य
दर्शनादिति । योगाधिकारादेवेदमाह—

मू. (८६४) दो भंते ! नेरतिया पढमसमयोववत्रगा किं समजोगी किं विसमजोगी ?,
गोयमा ! सिय समजोगी सियविसमजोगी, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धति सिय समजोगी सिय
विसमजोगी ?

गोयमा ! आहारयाओ वा से अनाहारए अनाहारयाओ वा से आहारए सिय हीणे सिय
तुल्ले सिय अब्भहिए जइ हीणे असंखेज्जइभागहीणे वा संखेज्जइभागहीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा
असंखेज्जगुणहीणे वा अह अब्भहिए असंखेज्जइभागमब्भहिए वा संखेज्जइभागमब्भहिए वा
संखेज्जगुणमब्भहिए वा असंखेज्जगुणमब्भहिए वा से तेणट्ठेणं जाव सिय विसमजोगी एवं जाव
वेमाणियाणं ॥

वृ. 'दो भंते' इत्यादि, प्रथमः समय उपपन्नयोर्वयोस्तौ प्रथमसमयोपपन्नौ, उपपत्तिश्चेह
नरकक्षेत्रप्राप्ति सा च द्वयोरपि विग्रहेण ऋजुगत्या वा एकस्य वा विग्रहेणान्यस्य ऋजुगत्येति,
'समजोगि'ति समो योगो विद्यते ययोस्तौ समयोगिनौ एवं विषमयोगिनौ, 'आहारयाओ वा'
इत्यादि, आहारकाद्या—आहारकं नारकमाश्रित्य 'से'ति स नारकोऽनाहारकः अनाहारकाद्या—
अनाहारकं नारकमाश्रित्याहारकः, किम् ? इत्याह—

'सिय हीणे'ति यो नारको विग्रहाभावेनाहारक एवोत्पन्नोऽसौ निरन्तराहारकत्वादुप-
चित एव, तदपेक्षया च यो विग्रहगत्याऽनाहारको भूत्वोत्पन्नोऽसौ हीनः पूर्वमनाहारकत्वेना-
नुपचितत्वाद्धीनयोगत्वेन च विषमयोगी स्यादिति भावः, 'सिय तुल्ले'ति यो समानसमयया
विग्रहगत्याऽनाहारकौ भूत्वोत्पन्नौ ऋजुगत्या वाऽऽगत्योत्पन्नौ तयोरेक इतरापेक्षया तुल्यः समयोगी
भवतीति भावः ।

'अब्भहिए'ति यो विग्रहाभावेनाहारक एवागतोऽसौ विग्रहगत्यनाहारकापेक्षयो-
पचिततरत्वेनाभ्यधिको विषमयोगीति भावः, इह च 'आहारयाओ वा से अनाहारए' इत्यनेन
हीनतायाः 'अनाहारयाओ वा आहारए' इत्यनेन चाभ्यधिकताया निबन्धनमुक्तं, तुल्यतानिबन्धनं

तु समानधर्मतालक्षणं प्रसिद्धत्वात्प्रोक्तमिति । योगाधिकारादेवेदमपरमाह—

मू. (८६५) कतिविहे णं भंते ! जोए प० ?, गोयमा ! पन्नरसविहे जोए पं०, तं०—सच्चमणजोए मोसमणजोए सच्चामोसमणजोए असच्चामोसमणजोए सच्चवइजोए मोसवइजोए सच्चामोसवइजोए असच्चामोसवइजोए ओरालियसरीरकायजोए ओरालियमीसासरीरकायजोए वेउव्वियसरीर- का० वेउव्वियमीसासरीरका० आहारगसरीरका० आहारगमीसास० का० कम्मास० का० १५ ।

एयस्स णं भंते ! पन्नरसविहस्स जहन्नुक्कोसगस्स कयरे २ जाव विसेसा० ?, गोयमा ! सव्वत्थोवे कम्मगसरीरजहन्नजोए १ ओरालियमीसगस्स जहन्नजोए असंखे० २ वेउव्वियमीसगस्स जहन्नजोए असं० ३ ओरालियसरीरस्स जहन्नजोए असं० ४ वेउव्वियस० जहन्नजोए असं० ५ कम्मगसरीरस्स उक्कोसए जोए असंखे० ६ आहारगमीसगस्स जहन्नजोए असं० ७ तस्स चेव उक्कोसए जोए असं० ८ ओरालियमीसगस्स ९ वेउव्वियमीसगस्स १० ।

एएसि णं उक्कोसए जोए दोण्हवि तुल्ले असंखे०, असच्चामोसमणजोगस्स जहन्नजोए असं० ११ आहारसरीरस्स जहन्नजोए असंखे० १२ तिविहस्स मणजोगस्स १५ ।

चउव्विहस्स वयजोगस्स १९ एएसि णं सत्तण्हवि तुल्ले जहन्नजोए असं०, आहारगसरीरस्स उक्कोसए जोए असं० २० ओरालियसरीरस्स वेउव्वियस्स चउव्विहस्स य मणजोगस्स चउव्विहस्स य वइजोगस्स एएसि णं दसण्हवि तुल्ले उक्कसए जोए असंखेज्जगुणे ३० सेवं भंते ! २ ति ।

वृ. 'कइविहे ण'मित्यादि, व्याख्या चास्य प्राग्वत् ॥ योगस्यैवाल्पबहुवं प्रकारान्तरेणाह— 'एयस्स ण'मित्यादि, इहापि योगः परिस्पन्द एव ।

शतकं-२५ उद्देशकः-१ समाप्तः

—: शतकं-२५ उद्देशकः-२ :—

वृ. प्रथमोद्देशके जीवद्रव्याणां लेश्यादीनां परिमाणमुक्तं, द्वितीये तु द्रव्यप्रकाराणां तदुच्यते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (८६६) कतिविहा णं भंते ! दव्वा पन्नता ?, गोयमा ! दुविहा दव्वा पं० तं०—जीवदव्वा य अजीवदव्वा य, अजीवदव्वा णं भंते ! कतिविहा प० ?, गोयमा ! दुविहा प०, तंजहा—रूविअजीव-दव्वा य अरूविअजीवदव्वा य एवं एएणं अभिलावेणं जहा अजीवपज्जवा जाव से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ ते ण नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अनंता ।

जीवदव्वा णं भंते ! किं संखेज्जा असंखेज्जा अमंता ?, गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अनंता, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवदव्वा णं नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अनंता ?, गोयमा ! असंखेज्जा नेरइया जाव असंखेज्जा वाउकाइया वणस्सइकाइया अनंता असंखिज्जा वेदिया एवं जाव वेमाणिया अना सिद्धा से तेणट्ठेणं जाव अनंता ।

वृ. 'कइविहा ण'मित्यादि, 'जहा अजीवपज्जव'ति यथा प्रज्ञापनाया विशेषाभिधाने पञ्चमे पदे जीवपर्ययाः पठितास्तथेहाजीवद्रव्यसूत्राण्यध्येयानि, तानि चैवम्— 'अरूविअजीवदव्वा णं

भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दसविहा प० तं०—धम्मत्थिकाए' । इत्यादि ।

तथा 'रुविअजीवदब्बा णं भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दसविहा प० तं०—खंधा इत्यादि, तथा 'ते णं भंते ! किं संखेज्जा असंखेज्जा अनन्ता ?, गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अनन्ता ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ ?, गो० ! अनन्ता परमाणू अनन्ता दुपएसिया खंधा अनन्ता तिपएसिया खंधा जाव अनन्ता अनतपएसिया खंध' ति ॥ द्रव्याधिकारादेवेदमाह—

मू. (८६७) जीवदब्बाणं भंते ! अजीवदब्बा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति अजीवदब्बाणं जीवदब्बा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति ?, गोयमा ! जीवदब्बाणं अजीवदब्बा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति नो अजीवदब्बाणं जीवदब्बा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव हव्वमागच्छंति ?, गोयमा ! जीवदब्बाणं अजीवदब्बे परियादियंति अजीव० २ ओरालियं वेउव्वियं आहारगं तेयगं कम्मगं सोइंदियं जाव फासिंदियं मणजोगं वइजोगं कायजोगं आणापाणत्तं त विव्वत्तिंति से तेणट्ठेणं जाव हव्वमागच्छंति ।

नेरतिया णं भंते ! अजीवदब्बा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति अजीवदब्बाणं नेरतिया परिभोगत्ताए० ?, गोयमा ! नेरतियाणं अजीवदब्बा जाव हव्वमागच्छंति नो अजीवदब्बाणं नेरतिया हव्वमागच्छंति ।

से केणट्ठेणं ?, गोयमा ! नेरतिया अजीवदब्बे परियादियंति अ० २ वेउव्वियतेयग-कम्मगसोइंदियजाव फासिंदियं आणापाणत्तं च विव्वत्तिंति, से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव वेमाणिया नवरं सरीरइंदियजोगा भाणियव्वा जस्स जे अत्थि ।

वृ. 'जीवदब्बाणं भंते ! अजीवदब्बे' त्यादि, इह जीवद्रव्याणि परिभोजकानि सचेतनत्वेन ग्राहकत्वात् इतराणि तु परिभोग्यान्वचेतनता ग्राह्यत्वादिति । द्रव्याधिकारादेवेदमाह—

मू. (८६८) से नूनं भंते ! असंखेज्जे लोए अनन्ताइं दब्बाइं आगासे भइयव्वाइं ?, हंता गोयमा ! असंखेज्जे लोए जाव भवियव्वाइं ।

लोगस्स णं भंते ! एगंमि आगासपएसे कतिदिसिं पोग्गला चिज्जंति ?, गोयमा ! निव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं, पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं ।

लोगस्स णं भंते ! एगंमि आगासपएसे कतिदिसिं पोग्गला छिज्जंति एवं चेव, एवं उवचिज्जंति एवं अवचिज्जंति ।

वृ. 'से नून' मित्यादि, 'असंखेज्ज' ति असङ्ख्यातप्रदेशात्मके इत्यर्थः 'अनन्ताइं दब्बाइं' ति जीवपरमाण्वादीनि 'आगासे भइयव्वाइं' ति काक्वाऽस्य पाठः सप्तम्याश्च षष्ठ्यर्थत्वादाकाशस्य 'भक्तव्यानि' भर्तव्यानि धारणीयानीत्यर्थः, पृच्छतोऽयमभिप्रायः—कथमसङ्ख्यातप्रदेशात्मके लोकाकाशेऽनन्तानां द्रव्याणामवस्थानं ?, 'हंता' इत्यादिना तत्र तेषामनन्तानामप्यवस्थानमावेदितम् ।

आवेदयतश्चायमभिप्रायः—यथा प्रतिनियतेऽपवरकाकाशे प्रदीपप्रभापुद्गल-परिपूर्णोऽप्यरापरप्रदीपप्रभापुद्गला अवतिष्ठन्ते तथाविधपुद्गलपरिणामसामर्थ्यात् एवमसङ्ख्यातेऽपि लोके तेष्वेव २ प्रदेशेषु द्रव्याणां तथाविधपरिणामवशेनावस्थानादनन्तानामपि तेषाम्-

अवस्थानमविरुद्धमिति ।

असङ्ख्यातलोकेऽनन्तद्रव्याणामवस्थानमुक्तं, तच्चैकैकस्मिन् प्रदेशे तेषां चयापचयादिसद्भवतीत्यत आह—‘लोगस्से’त्यादि ।

‘कतिदिसिं पोग्गला चिज्जंति’ति कतिभ्यो दिग्भ्य आगत्यैकत्राकाशप्रदेशे ‘चीयन्ते’ लीयन्ते ‘छिज्जंति’ति व्यतिरिक्ता भवन्ति ‘उवचिज्जंति’ ति स्कन्धरूपाः पुद्गलाः पुद्गलान्तरसम्पर्कादुपचिता भवन्ति ‘अवचिज्जंति’ति स्कन्धरूपा एव प्रदेशविघटनेनापचीयन्ते । द्रव्याधिकारादेवेदमाह—

मू. (८६९) जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं ओरालियसरीरत्ताए गेण्हए ताइं किं ठियाइं गेण्हइ अठियाइं गेण्हइ ?, गोयमा ! ठियाइंपि गेण्हइ अठियाइंपि गेण्हइ, ताइं भंते ! किं दव्वओ गेण्हइ खेतओ गेण्हइ कालओ गेण्हइ भावओ गेण्हइ ?

गोयमा ! दव्वओवि गेण्हइ खेतओवि गेण्हइ कालओवि गेण्हइ भावओवि गेण्हइ ताइं दव्वओ अनंतपएसियाइं दव्वाइं खेतओ असंखेज्जपएसोगाढाइं एवं जहा एन्नवणाए पढमे आहारुद्देसए जाव निव्वाधाएणं छदिसिं वाधायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं वेउवियसरीरत्ताए गेण्हइ ताइं किं ठियाइं गे० अठियाइं गे० एवं चेव नवरं नियमं छदिसिं एवं आहारगसरीरत्ताएवि ।

जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं तेयगसरीरत्ताए गेण्हइ पुच्छ, गोयमा ! ठियाइं गेण्हइ नो अठियाइं गेण्हइ सेंस जहा ओरालियसरीरस्स कम्मगसरीरे एवं चेव एवं जाव भावओवि गेण्हइ जाइं दव्वाइं दव्वओ गे० ताइं किं एगपएसियाइं गेण्हइ दुपएसियाइं गेण्हइ ? एवं जहा भासापदे जाव अनुपुव्विं गे० नो अनानुपुव्विं गेण्हइ, ताइं भंते कतिदिसिं गेण्हइ ?, गोयमा ! निव्वाधाएणं जहा ओरालियस्स ।

जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं सोइंदियत्ताए गे० जहा वेउवियसरीरं एवं जाव जिब्भियत्ताए फासिंदियत्ताए जहा ओरालियसरीरं मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीरं नवरं नियमं छदिसिं एवं वइजोगत्ताएवि कायजोगत्ताएवि जहा ओरालियसरीरस्स ।

जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं आणापाणत्ताए गे० जहेव ओरालियसरीरत्ताए जाव सिय पंचदिसिं । सेवं भंते २ ति । केइ चउवीसदंडएणं एयाणि पहाणि भवन्ति जस्स जं अत्थि ।

वृ. ‘जीवेण’मित्यादि, ‘ठियाइं’ति स्थितानि—किं जीवप्रदेशावगाढक्षेत्रस्याभ्यन्तरवर्तीनि अस्थितानि च—तदनन्तरवर्तीनि, तानि पुनरौदारिकशरीरपरिणामविशेषादाकृष्य गृह्णाति, अन्ये त्वाहुः—स्थितानि तानि यानि नैजन्ते तद्विपरीतानि त्वस्थितानि, ‘किं दव्वओ गेण्हंति’ किं द्रव्यमाश्रित्य गृह्णाति ? द्रव्यतः किंस्वरूपाणि गृह्णातीत्यर्थः, एवं क्षेत्रतः— क्षेत्रमाश्रित्य कतिप्रदेशावगाढानीत्यर्थः ।

वैक्रियशरीराधिकारे—नियमं छदिसिं’ति यदुक्तं तत्रायमभिप्रायः—वैक्रियशरीरी पञ्चेन्द्रिय एव प्रायो भवति स च त्रसनाड्या मध्ये एव तत्र च षण्णामपि दिशामनावृतत्वमलोकेन विवक्षित-लोकदेशस्येत्यत उच्यते—‘नियमं छदिसिं’ति, यच्च वायुकायिकानां त्रसनाड्या बहिरपि वैक्रियशरीरं भवति तदिह न विवक्षितं अप्रधानत्वात्तस्य, तथाविधलोकान्तिष्ठते वा वैक्रियशरीरी वायुर्न संभवतीति ।

तैजससूत्रे—‘ठियाइं गेण्हइ’ति जीवावगाहक्षेत्राम्यन्तरीभूतान्येव गृह्णाति ‘नो अठियाइं गिण्हइ’ति तदनन्तरवर्तीनि गृह्णहति, तस्याकर्षपरिणामाभावात्, अथवा स्थितानि—स्थिराणि गृह्णाति नो अस्थितानि—अस्थिराणि तथाविधस्वभावात्वात् ‘जहा भासापदे’ति यथा प्रज्ञापनाया एकादशे पदे तथा वाच्यं, तच्च ‘तिपएसियाइं गिण्हति जाव अनंतपएसियाइं गिण्हइ’ इत्यादि ।

श्रोत्रेन्द्रियसूत्रे—‘जहा वेउव्वियसरीरं’ति यथा वैक्रियशरीरद्रव्यग्रहणं स्थितास्थितद्रव्यविषयं षड्दिक्कं च एवमिदमपि, श्रोत्रेन्द्रियद्रव्यग्रहणं हि नाडीमध्य एव तत्र च ‘सिय तिदिसि’-मित्यादि नास्ति व्याघाताभावादिति ।

‘फासिदियत्ताए जहा ओरालियसरीरं’ति, अयमर्थः—स्पर्शनन्द्रियतया तथा द्रव्याणि गृह्णाति यथौदारिकशरीरं स्थितास्थितानि षड्दिगागतप्रभृतीनि चेति भावः, ‘मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीरं नवरं नियमं छदिसि’ति मनोयोगतया तथा द्रव्याणि गृह्णाति यथा कर्म्मणं, स्थितान्येव गृह्णातीति भावः, केवलं तत्र व्याधातेनेत्याद्युक्तं इह तु नियमात् षड्दिशीत्येवं वाच्०, नाडीमध्य एव मनोद्रव्यग्रहणभावात्, अत्रसानां हि तत्रास्तीति, ‘एवं वइजोगत्ताएवि’ति मनोद्रव्यद्वागद्रव्याणि गृह्णातीत्यर्थः, ‘कायजोगत्ताए जहा ओरालियसरीरस्स’ति काययोगद्रव्याणि स्थितास्थितानि षड्दिगागतप्रभृतीनि चेत्यर्थः ।

‘केइ’ इत्यादि तत्र पञ्च शरीराणि पञ्चेन्द्रियाणि त्रयो मनोयोगादयः आनप्राणं चेति सर्वाणि चतुर्दश पदानि तत एतदाश्रिताश्चतुर्दशैव दण्डका भवन्तीति ॥

शतकं—२५ उद्देशकः—२ समाप्तः

—ः शतकं—२५ उद्देशकः—३ :—

वृ. द्वितीयोद्देशके द्रव्याण्युक्तानि, तेषु च पुद्गला उक्तास्ते च प्रायः संस्थानवन्तो भवन्तीत्यतस्तृतीये संस्थानान्युच्यन्ते, इत्वेवंसम्बद्धस्यास्पेदमादिसूत्रम्—

मू. (८७०) कति णं भंते ! संठाणा प० ?, गोयमा ! छ संठाणा प०, तं०—परिमंडले वट्टे तंसे चउरंसे आयते अनित्थंये, परिमंडला णं भंते ! संठाणा दव्वड्डयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अनंता ?, गोयमा ! नो संखे० नो असंखे० अनंता वट्टा णं भंते ! संठाणा एवं चेव एवं जाव अनित्थंथा एवं पएसड्डयाएवि ।

एएसि णं भंते । परिमंडलवट्टतंसचउरंसआयतअनित्थंथाणं संठाणाणं दव्वड्डयाए पएसड्डयाए दव्वड्डपएसड्डयाए कयरेरहितो जाव विसेसाहिया वा ?

गोयमा ! सव्वत्थोवा परिमंडलसंठाणा दव्वड्डयाए वट्टा संठाणा दव्वड्डयाए संखेज्जगुणा चउरंसा संठाणा दव्वड्डयाए संखेज्जगुणा तंसा संठाणा दव्वड्डयाए संखेज्जगुणा आयतसंठाणा दव्वड्डयाए संखेज्जगुणा अनित्थंथा संठाणा दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा, पएसड्डयाए सव्वत्थोवा परिमंडला संठाणा पएसड्डयाए वट्टा संठाणा संखेज्जगुणा जहा दव्वड्डयाए तहा पएसड्डयाएवि जाव अनित्थंथा संठाणा पएसड्डयाए असंखेज्जगुणा ।

दव्वपएसड्डयाए सव्वत्थोवा परिमंडला संठाणा दव्वड्डयाए सो चेव गमओ भाणियव्वो जाव अनित्थंथा संठाणा दव्व० असंखे० अनित्थंथेहितो संठाणेहितो दव्वड्डयाए परिमंडला संठाणा पएसड्ड० असंखे० वट्टा संठाणा पएसड्ड० संखे० सो चेव पएसड्डयाए गमओ भाणि० जाव

अनित्यंथासंठा-णा पएसड्डयाए असंखेज्जगुणा ॥

वृ. 'कइ णं भंते !' इत्यादि, संस्थानानि—स्कन्धाकाराः 'अनित्यंथे'ति इत्थम्—अनेन प्रकारेण परिमण्डलादिना तिष्ठतीति इत्थंस्थं न इत्थंस्थमनित्यंस्थं परिमण्डलादिव्यतिरिक्तमित्यर्थः, 'परिमंडला णं भंते ! संठाण'ति परिमण्डलसंस्थानवन्ति भदन्त ! द्रव्याणीत्यर्थः ।

'दव्वड्डयाए'ति द्रव्यरूपमर्थमाश्रित्येत्यर्थः 'पएसड्डयाए'ति प्रदेशरूपमर्थमाश्रित्येत्यर्थः 'दव्वड्डपएसड्डयाए'ति तदुभयमाश्रित्येत्यर्थः 'सव्वत्थोवा परिमंडलसंठाणे'ति इह यानि संस्थानानि यत्संस्थानापेक्षया बहुतरप्रदेशावगाहीनि तानि तदपेक्षया स्तोकानि तथाविधस्वभावत्वात् ।

तत्र च परिमण्डलसंस्थानं जघन्यतोऽपि विंशतिप्रदेशावगाहाद्बहुतरप्रदेशावगाहि वृत्तचतुरस्रत्र्यस्रायतानि तु क्रमेण जघन्यतः पञ्चतुस्त्रिद्विप्रदेशावगाहित्वादल्पप्रदेशावगाहीन्यतः सर्वेभ्यो बहुतरप्रदेशावगाहित्वात्परिमण्डलस्य परिमण्डलसंस्थानानि सर्वेभ्यः सकाशास्तोकानि, तेभ्यश्च क्रमेणान्येषामत्याल्पतरप्रदेशावगाहित्वात्क्रमेण बहुतरत्वमिति सङ्ख्येयगुणानि तान्युक्तानि ।

'अनित्यंथा संठाणा दव्वड्डयाए असंखेज्जगुण'ति अनित्यंस्थसंस्थानवन्ति हि परिमण्डलादीनां द्वयादिसंयोगनिष्पन्नत्वेन तेभ्योऽतिबहूनीतिकृत्वाऽसङ्ख्यातगुणानि पूर्वेभ्य उक्तानि, प्रदेशार्थचिन्तायां तु द्रव्यानुसारित्वापत्यदेशानां पूर्ववदल्पबहुत्वे वाच्ये, एवं द्रव्यार्थप्रदेशार्थचिन्तायामपि, विशेषस्त्वयं—द्रव्यतोऽनित्यंस्थेभ्यः परिमण्डलानि प्रदेशतोऽसङ्ख्येयगुणानीत्यादि वाच्यमिति । कृता सामान्यतः संस्थानप्ररूपणा, अथ रत्नप्रभाद्यपेक्षया तां चिकीर्षु पूर्वोक्तमेवार्थं प्रस्तावनार्थमाह—

मू. (८७१) कति णं भंते ! संठाणा पन्नता ?, गोयमा ! पंच संठाणा पं०—परिमंडले जाव आयते । परिमंडला णं भंते ! संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अनंता ?, गोयमा ! नो संखे० नो असं० अनंता, वट्ठा णं भंते ! संठाणा किं संखेज्जा० ?, एवं चेव एवं जाव आयता ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा असंखे० अनंता ?, गोयमा ! नो असंखे० अनंता, वट्ठा णं भंते ! संठाणा किं संखे० असं० एवं चेव, एवं जाव आयया सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए परिमंडला संठाणा एवं चेव एवं जाव आयया एवं जाव अहेसत्तमाए सोहम्मे णं भंते ! कप्पे परिमंडला संठाणा एवं चेव एवं जाव अच्चुए, गेविज्जविमाणा णं भंते ! परिमंडलसंठाणा एवं चेव, एवं अनुत्तरविमाणेसुवि, एवं ईसिपब्भाराएवि ॥

जत्थ णं भंते ! एगे परिमंडले संठाणे जवमज्जे तत्थ परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अनंता ?, गोयमा ! नो संखे० नो असं० अनंता ।

वट्ठा णं भंते ! संठाणा किं संखेज्जा असं० चेव एवं जाव आयता । जत्थ णं भंते ! एगे वट्ठे संठाणे जवमज्जे तत्थ परिमंडला संठाणा एवं चेव वट्ठा संठाणा एवं चेव एवं जाव आयता, एवं एक्केक्केणं संठाणेणं पंचवि चारेयव्वा, जत्थ णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए एगे परिमंडले संठाणे जवमज्जे तत्थ णं परिमंडलासंठाणा किं संखेज्जा पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अनंता ।

वट्ठा णं भंते ! संठाणा किं संखे० पुच्छा, गोयमा ! नो संखे० नो असंखेज्जा अनंता एवं चेव जाव आयता, जत्थ णं भंते ! इमीसे रयण० पुढवीए एगे वट्ठे संठाणे जवमज्जे तत्थ णं परिमंडला

संठाणा किं संखेज्जा० ? पुच्छा, गोयमा ! नो संखे० नो असं० अनता, वट्टा संठाणा एवं चेव जाव आयता ।

एवं पुनरवि एक्केकेणं संठाणेणं पंचवि चारेयव्वा जहेव हेड्डिल्लि जाव आयताणं एवं जाव अहेसत्तमाए एवं कप्पेसुवि जाव ईसीपब्भाराए पुढवीए ।

चू. 'कइ ण'मित्यादि, इह षष्ठसंस्थानस्य तदन्यसंयोगनिष्पन्नत्वेनाविवक्षणात् पञ्चेत्युक्तम् अथ प्रकारान्तरेण तान्याह—

'जत्थ ण'मित्यादि, किल सर्वोऽप्ययं लोकः परिमण्डलसंस्थानद्रव्यैर्निरन्तरं व्याप्तस्तत्र च कल्पनया यानि २ तुल्यप्रदेशावगाहीनि तुल्यप्रदेशानि तुल्यवर्णादिपर्यवाणि च परिमण्डलसंस्थानवन्ति द्रव्याणि तानि तान्येकपङ्क्त्यां स्थाप्यन्ते, एकमेकैकजातीयेष्वेकैकपङ्क्त्यामौत्तराधर्येण निक्षिप्यमाणेष्वल्पहुत्वभावाद् यवाकारः परिमण्डलसंस्थानसमुदायो भवति ।

तत्र किल जघन्यप्रदेशिकद्रव्याणां वस्तुस्वभावेन स्तोक्तत्वादाया पङ्क्तिर्हस्वा ततः शेषाणां क्रमेण बहुबहुतरत्वादीर्घदीर्घतरा ततः परेषां क्रमेणाल्पतरत्वात् ह्रस्वह्रस्वतरैव यावदुत्कृष्टप्रदेशानामल्पतमत्वेन ह्रस्वतमेत्येवं तुल्यैस्तदन्यैश्च परिमण्डलद्रव्यैर्यवाकारं क्षेत्रं निष्पाद्यत इति, इदमेवाश्रित्योच्यते ।

'जत्थ'ति यत्र देशे 'एगे'ति एकं 'परिमंडले'ति परिमण्डलं संस्थानं वर्तत इति गम्यते, 'जवमज्जे'ति यवस्येव मध्यं—मध्यभागो यस्य विपुलत्वसाधर्म्यात्तद् यवमध्यं यवाकारमित्यर्थः, तत्र यवमध्ये परिमण्डलसंस्थानानि—यवाकारनिर्वर्तकपरिमण्डलसंस्थानव्यतिरिक्तानि किं सङ्ख्यातानि ?

इत्यादिप्रश्नः उत्तरं त्वनन्तानि यवाकारनिर्वर्तकेभ्यस्तेषामनन्तगुणत्वात् तदपेक्षया च यवाकारनिष्पादकानामनन्तगुणहीनत्वादिति ॥ पूर्वोक्तामेव संस्थानप्ररूपणां रत्नप्रभादिभेदेनाह— 'जत्थे'त्यादि सूत्रसिद्धम् । अथ संस्थानान्येव प्रदेशतोऽवगाहतश्च निरूपयन्नाह—

मू. (८७२) वट्टे णं भंते ! संठाणे कतिपदेसिए कतिपदेसोगाढे प० ?, गोयमा ! वट्टे संठाणे दुविहे प०—घणवट्टे य पयरवट्टे य, तत्थ णं जे से पयरवट्टे से दुविहे प० तं०—ओयपएसि य जुम्पएसि य, तत्थ णं जे से ओयपएसि से जहन्नेणं पंचपएसि पंचपएसोगाढे उक्कोसेणं अनंतपएसि एसंखेज्जपएसोगाढे ।

तत्थ णं जे से जुम्पएसि से जहन्नेणं बारसपएसि बारसपएसोगाढे उक्कोसेणं अनंतपएसि एसंखेज्जपएसोगाढे, तत्थ णं जे से घणवट्टे से दुविहे प०, तं०—ओयपएसि य जुम्पएसि य ।

तत्थ णं जे से ओयपएसि से जह० सत्तपएसि सत्तपएसोगाढे प० उक्कोसेणं अनंतपएसि एसंखेज्जपएसोगाढे प०, तत्थ णं जे से जुम्पएसि से जहन्नेणं बत्तीसपएसि बत्तीसपएसोगाढे प०, उक्कोसेणं अनंतपएसि एसंखेज्जपएसोगाढे ।

तेसिं णं भंते ! संठाणे कतिपदेसिए कतिपदेसोगाढे प० ?, गोयमा ! तंसे णं संठाणे दुविहे पं० तं० घणतंसे य पयरतंसे य, तत्थ णं जे से पयरतंसे से दुविहे पं०, तं०—ओयपएसि य जुम्पएसि य, तत्थ णं जे से ओयपएसि से जह० तिपएसि तिपएसोगाढे प० उक्कोसेणं

अनंतपएसिए असंखेजपएसोगाडे ।

तत्थ णं जे से जुम्पएसिए जे जहन्नेणं छप्पएसिए छप्पएसोगाडे प० उक्कोसेणं अनंतपएसिए असंखेजपएसोगाडे प०, तत्थ णं जे से घणतंसे से दुविहे प० तं०—ओयपएसिए जुम्पएसिए य, तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पणतीसपएसिए पणतीसपएसोगाडे उक्कोसेणं अनंतपएसिए तं चेव, तत्थ णं जे से जुम्पएसिए जे जहन्नेणं चउप्पएसिए चउप्पएसोगाडे प० उक्को० अनंतपएसिए तं चेव ।

चउरंसे णं भंते ! संठाणे कतिपदेसिए ? पुच्छा, गोयमा ! चउरंसे संठाणे दुविहे प० भेदो जहेव वट्टस्स जाव तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं नवपएसिए नवपएसोगाडे प०, उक्कोसेणं अनंतपएसिए असंखेजपएसोगाडे प० ।

तत्थ णं जे से जुम्पवदेसिए जे जहन्नेणं चउपएसिए चउपएसोगाडे प० उक्कोसेणं अनंतपएसिए तं चेव तत्थ णं जे से घनचउरंसे से दुविहे प०, तंजहा—ओयपएसिए जुम्पएसिए, तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं सत्तावीसइपएसिए सत्तावीसतिपएसोगाडे उक्को० अनंतपएसिए तहेव तत्थ जे से जुम्पएसिए से जहन्नेणं अट्टपएसिए अट्टपएसोगाडे प० उक्को० अनंतपएसिए तहेव ।

आयए णं भंते ! संठाणे कतिपदेसिए कतिपएसोगाडे प० ? गोयमा ! आयए णं संठाणे तिविहे प० तं०—सेढिआयते पयरायते घणायते, तत्थ णं जे से सेढिआयते से दुविहे प०, तं०—ओयपएसिए य जुम्पएसिए य ।

तत्थ णं जे ओयप० से जह० तिपएसिए तिपएसोगाडे उक्को० अनंतप तं चेव, तत्थ णं जे से जुम्पपसे जह० दुपएसिए दुपएसोगाडे उक्कोसेणं अनंता तहेव तत्थ णं जे से पयरायते से दुविहे प० तं०—ओयपएसिए य जुम्पएसिए य, तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पन्नरसपएसिए पन्नरसपएसोगाडे उक्कोसेणं अनंत तहेव ।

तत्थ णं जे से जुम्पएसिए से जहन्नेणं छप्पएसिए छप्पएसोगाडे उक्कोसेणं अनंत तहेव, तत्थ णं जे से घणायते से दुविहे प० तं०—ओयपएसिए जुम्पएसिए, तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पणयालीसपएसिए पणयालीसपएसोगाडे उक्कोसेणं अनंत० तहेव । तत्थ णं जे से जुम्पएसिए से जह० बारसपएसिए बारसपएसोगाडे उक्कोसेणं अनंत० तहेव ।

परिमंडले णं भंते ! संठाणे कतिपदेसिए ? पुच्छा, गोयमा ! परिमंडले णं संठाणे दुविहे प०, तं०—घनपरिमंडलेय पयरपरिमंडलेय, तत्थ णं जे से पयरपरिमंडले से जहन्नेणं वीसतिपदेसिए वीसइपएसोगाडे उक्कोसेणं अनंतपदे० तहेव ।

तत्थ णं जे से घनपरिमंडले से जहन्नेणं चत्तालीसतिपदेसिए चत्तालीसपएसोगाडे प०, उक्कोसेणं अनंतपएसिए असंखेजपएसोगाडे पत्रत्ता ॥

वृ. 'वट्टे ण'मित्यादि, अथ परिमण्डलं पूर्वमादावुक्तं इह तु कस्मात्त्यागेन वृत्तादिना क्रमेण तानि निरूप्यन्ते ?, उच्यते, वृत्तादीनि चत्वार्यपि प्रत्येकं समसङ्ख्यविषमसङ्ख्यप्रदेशान्यतस्तत्साधर्म्यतिषां पूर्वमुपन्यासः परिमण्डलस्य पुनरेतदभावात्पश्चाद्विचित्रत्वाद्वा सूत्रगतैरिति, 'घनवट्टे'ति सर्वतः समं धनवृत्तं मोदकवत् 'पयरवट्टे'ति बाह्यत्यतो हीनं तदेव प्रतरवृत्तं मण्डकवत्,

‘ओयपएसिए’ति विषमसङ्ख्यप्रदेशनिष्पन्नं ‘जुम्पएसिए’ति समसङ्ख्यप्रदेशनिष्पन्नं, ‘तत्त्य जे से ओयपएसिए पयरवट्टे से जहन्नेणं पंचपएसिए’ इत्यादि, इत्थं पञ्चप्रदेशावगाढं पञ्चाणुकात्मकमित्यर्थः, उत्कर्षेणानन्तप्रदेशिकमसङ्ख्येयप्रदेशावगाढं लोकस्याप्यसङ्ख्येय-प्रदेशात्मकत्वात् ।

‘जे से जुम्पएसिए से जहन्नेणं बारसपएसिए’ इति, ‘जे से ओयपएसिए घनवट्टे से जहन्नेणं सत्तपएसिए सत्तपएसोगाढे’ति, अस्य मध्यपरमाणोरुपर्येकः स्थापितोऽधश्चैक इत्येवं सप्तप्रदेशिकं घनवृत्तं भवतीति, ‘जे से जुम्पएसिए से जहन्नेणं बत्तीसइपएसिए’ इत्यादि, अस्य चोपरीदश एव प्रतरः स्थाप्यस्ततः सर्वे चतुर्विंशतिस्ततः प्रतरद्वयस्य मध्याणूनां चतुर्णामुपर्यन्ते चत्वारोऽधश्चेत्येवं द्वात्रिंशदिति ।

अथसूत्रे—‘जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं तिपएसिए’ति, अस्य स्थापना— ‘जे से जुम्पएसिए से जहन्नेणं छप्पएसिए’ति ‘जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पणत्तीसपएसिए’ति, अस्य पञ्चदश-प्रदेशिकस्य प्रतरस्योपरि दशप्रदेशिकः एतस्याप्युपर षट्प्रदेशिकः एतस्याप्युपरि त्रिप्रदेशिकः प्रतरः एतस्याप्युपर्येकः प्रदेशो दीयते इत्येवं पञ्चत्रिंशत्प्रदेशा इति ।

‘जे से जुम्पएसिए से जहन्नेणं चउप्पएसिए’ इति, अस्य स्थापना—अत्रैकस्योपरि प्रदेशो दीयत इत्येवं चत्वार इति ।

चतुरस्रसूत्रे—‘जे से ओयपएसिए जे जहन्नेणं नवपएसिए’ति एवं ‘जे से जुम्पएसिए से जहन्नेणं चउप्पएसिए’ति, एवं जेसे ओयपएसिए से जहन्नेणं सत्तावीसपएसिए’ति, एवमेतस्य नवप्रदेशिकप्रतरस्योपर्यन्यदपि प्रतरद्वयं स्थाप्यत इत्येवं सप्तविंशतिप्रदेशिकं चतुरस्रं भवतीति, ‘जे से जुम्पएसिए से जहन्नेणं अड्डपएसिए’ अस्योपर्यन्यश्चतुष्प्रदेशिकप्रतरो दीयत इत्येवमष्टप्रदेशिकं स्यादिति ।

आयतसूत्रे—‘सेढिआयए’ति श्रेण्यायतं—प्रदेशश्रेणीरूपं ‘प्रतरायतं’ कृतविष्कम्भ-श्रेणीद्वयादिरूपं ‘घनायतं’ बाह्यविष्कम्भोपेतमनेकश्रेणीरूपं, तत्र श्रेण्यायतमोजःप्रदेशिकं जघन्यं त्रिप्रदेशिकं, १ तदेव युग्मप्रदेशिकं द्विप्रदेशिकं ‘जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पन्नरस-पएसिए’ति एवं—तदेव युग्मप्रदेशिकं जघन्यं षट्प्रदेशिकं तच्चैवं— एवं घनायतमोजःप्रदेशिकं जघन्यं पञ्चचत्वारिंशत्प्रदेशिकं अस्योपर्यन्तु प्रतरद्वयं स्थाप्यत इत्येवं पञ्चचत्वारिंशत्प्रदेशिकं जघन्यमोजः प्रदेशिकं घनायतं भवति, तदेव युग्मप्रदेशिकं द्वादशप्रदेशिकं, तच्चैवम्— एतस्य षट्प्रदेशिकस्योपरि षट्प्रदेशिक एवान्यः प्रतरः स्थाप्यते ततो द्वादशप्रदेशिकं भवतीति ।

‘परिमंडलेण’मित्यादि, इह ओजोयुग्मभेदौ न स्तः, युग्मरूपत्वेनैकरूपत्वात्परिमण्डलस्येति, तत्र प्रतरपरिमण्डलं जघन्यतो विंशतिप्रदेशिकं भवति, एतस्यैवोपरि विंशतिप्रदेशिकेऽन्यस्मिन् प्रतरे दत्ते चत्वारिंशत्प्रदेशिकघनपरिमण्डलं भवतीति । अनन्तरं परिमण्डलं प्ररूपितम्, अथ परिमण्डलमेवादौ कृत्वा संस्थानानि प्रकारान्तरेण प्ररूपयन्नाह—

मू. (८७३) परिमंडले णं भंते ! संठाणे दव्वड्डयाए किं कडजुम्मे तेओए दावरजुम्मे कलियोए गोयमा ! नो कडजुम्मे नो तेयोए नो दावरजुम्मे कलियोए, वट्टे णं भंते ! संठाणे दव्वड्डयाए एवं चैव एवं जाव आयते !

परिमंडला णं भंते ! संठाणा दव्वइयाए किं कडजुम्मा तेयोया दावरजुम्मा कलियोगा पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा सिय तेओगा सिय दावरजुम्मा सिया कलियोगा, विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा कलिओगा एवं जाव आयता ।

परिमंडले णं भंते ! संठाणे पएसइयाए किं कडजुम्मे ? पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्मे सिय तेयोगे सिय दावरजुम्मे सिय कलियोए एवं जाव आयते, परिमंडला णं भंते ! संठाणा पएसइयाए किं कडजुम्मा ? पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलियोगा विहाणादेसेणं कडजुम्मावि तेओगावि दावरजुम्मावि कलियोगावि ४ एवं जाव आयता ।

परिमंडले णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्पएसोगाडे जाव कलियोगपएसोगाडे ? , गोयमा कडजुम्पएसोगाडे नो तेयोगपएसोगाडे नो दावरजुम्पएसोगाडे सिय तेयोगपएसोगाडे नो दावरजुम्पएसोगाडे सिय कलियोगपएसोगाडे ॥

तंसे णं भंते ! संठाणे पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्पएसोगाडे सिय तेयोगपएसोगाडे सिय दावरजुम्पएसोगाडे नो कलिओगपएसोगाडे । चउरंसे णं भंते ! संठाणे जहा वट्टे तहा चउइरंसेवि ।

आयए णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्पएसोगाडे जाव सिय तेयोगपएसोगाडा ? पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणवि विहाणादेसेणवि कडजुम्पएसोगाडा नो तेयोगपएसोगाडा नो दावरजुम्पएसोगाडा नो कलियोगपएसोगाडा ।

वट्टा णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्पएसोगाडा पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्पएसोगाडा नो तेयोगपएसोगाडा नो दावरजुम्पएसोगाडा नो कलियोगपएसोगाडावि

तंसा णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्मा पुच्छा, गोयमा ! ओघादे० कडजुम्पएसोगाडा नो तेयोगपएसोगाडा नो दावरजुम्मा० नो कलियोगपएसोगाडावि विहाणादे० कडजुम्पएसोगा० तेयोगप० नो दावरजुम्पएसोगा० नो कलियोगपएसोगाडा । चउरंसा जहा वट्टा । आयया णं भंते ! संठाणा पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्पएसोगाडा नो तेयोगपएसोगाडा नो दावरजुम्पएसोगाडा नो कलिओगपएसोगाडा विहाणादेसेणं कडजुम्पएसोगाडावि जाव कलिओगपएसोगाडावि ।

परिमंडले णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्समयठितीए तेयोगसमयठितीए दावरजुम्समयठितीए कलिओगसमयठितीए ? , गोयमा ! सिय कडजुम्समयठितीए जाव सिय कलिओगसमयठितीए एवं जाव आयते ।

परिमंडला णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्समयठितीया पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्समयठितीया जाव सिय कलियोगसमयठितीया, विहाणादेसेणं कडजुम्समयठितीयावि जाव कलियोगसमयठितीयावि, एवं जाव आयता ।

परिमंडले णं भंते ! संठाणे कालन्नपुज्जवेहिं किं कडजुम्मे जाव सिय कलियोगे ? , गोयमा ! सिय कडजुम्मे एवं एणं अभिलावेणं जहेव ठितीए एवं नीलवन्नपुज्जवेहिं एवं पंचहिं वन्नेहिं दोहिं गंधेहिं पंचहिं रसेहिं अड्ढहिं फासेहिं जाव लुक्खफासपुज्जवेहिं ॥

वृ. 'परिमंडले'त्यादि, परिमण्डलं द्रव्यार्थतयैकमेव द्रव्यं, नहि परिमण्डलरयैकस्य चतुष्का-

पहारोऽस्तीत्येकत्वचिन्तायां न कृतयुग्मादिव्यपदेशः किन्तु कल्योजव्यपदेश एव, यदा तु पृथक्त्वचिन्ता तदा कदाचिदेतावन्ति तानि परिमण्डलानि भवन्ति यावतां चतुष्कापहारेण निच्छेदता भवति कदाचित्पुनस्त्रीण्यधिकानि भवन्ति कदाचिद्द्वे कदाचिदेकमधिकमित्यत एवाह—‘परिमंडला णं भंते’ इत्यादि, ‘ओघादेसेण’ति सामान्यतः ‘विहाणादेसेण’ति विधानादेशो यत्समुदिता-नामप्येकैकस्यादेशनं तेन च कल्योजतैवेति ।

अथप्रदेशार्थचिन्तां कुर्वन्नाह—‘परिमंडले ण’मित्यादि, तत्र परिमण्डलं संस्थानप्रदेशार्थतया विंशत्यादिषु क्षेत्रप्रदेशेषु ये प्रदेशाः परिमण्डलसंस्थानादका व्यवस्थितास्तदपेक्षयेत्यर्थः ‘सियकडजुम्मे’ति तत्प्रदेशानां चतुष्कापहारेणापहियमाणानां चतुष्पर्यवसितत्वे कृतयुग्मं तस्यात्, यदा त्रिपर्यवसानां तत्तदा त्र्योजः, एवं द्वापरं कल्योजश्चेति, यस्मादेकत्रापि प्रदेशे बहवोऽ-णवोऽवगाहन्त इति ।

अथावगाहप्रदेशनिरूपणायाह—‘परिमंडले’त्यादि, ‘कडजुम्मे’सोगाढे’ति यस्मात्परिमण्डलं जघन्यतो विंशतिप्रदेशावगाढमुक्तं विंशतेश्च चतुष्कापहारे चतुष्पर्यवसितत्वं भवति एवं परिमण्डलान्तरेऽपीति

‘वट्टे ण’मित्यादि, ‘सिय कडजुम्मे’सोगाढे’ति यत्प्रतवृत्तं द्वादशप्रदेशिकं यच्च घनवृत्तं द्वात्रिंशदप्रदेशिकमुक्तं तच्चतुष्कापहारे चतुरग्रत्वात्कृतयुग्मप्रदेशावगाढं ‘सिय तेओयपएसोगाढे’ति यच्च घनवृत्तं सप्तप्रदेशिकमुक्तं त्वग्रत्वात्त्र्योजःप्रदेशावगाढं ‘सिय कलिओयपएसो गाढे’ति यत्प्रवरवृत्तं पञ्चप्रदेशिकमुक्तं तदेकाग्रत्वात्कल्योजः प्रदेशावगाढमिति ।

‘तं से णं’मित्यादि ‘सिय कडजुम्मे’सोगाढे’ति यद् धनत्र्यस्रं चतुष्प्रदेशिकं तत्कृतयुग्मप्रदेशावगाढं ‘सिय तेओयपएसोगाढे’ति यत् प्रतरत्र्यस्रं त्रिप्रदेशा-वगाढं धनत्र्यस्रं च पञ्चत्रिंशदप्रदेशावगाढं तत्त्र्यग्रत्वात्त्र्योजःप्रदेशावगाढं, ‘सिय दावरजुम्मे’सोगाढे-’ति यत्प्रतरत्र्यस्रं षट्प्रदेशिकमुक्तं तद् द्व्यग्रत्वाद् द्वापरप्रदेशावगाढमिति ।

‘चउरंसे णं’मित्यादि, ‘जहा वट्टे’ति ‘सिय कडजुम्मे’सोगाढे सियतेओयपएसोगाढे सियकलिओयपएसोगाढे’ इत्यर्थः तत्र यत्प्रतरचतुरस्रं चतुष्प्रदेशिकं घनचतुरस्रं चाष्टप्रदेशिकमुक्तं तच्चतुरग्रत्वात्कृतयुग्मप्रदेशावगाढं, तथा यद् धनचतुरस्रं सप्तविंशतिप्रदेशिकमुक्तं तत्त्र्यग्रत्वात्त्र्योजः प्रदेशावगाढं, तथा यत्प्रतरचतुरस्रं षट्प्रदेशिकमुक्तं तदेकाग्रत्वात् कल्योजःप्रदेशावगाढमिति ।

‘आयए णं’मित्यादि ‘सिय कडजुम्मे’सोगाढे’ति यद् घनायतं द्वादशप्रदेशिकमुक्तं तत्कृतयुग्मप्रदेशावगाढं यावत्करणात् ‘सिय तेओयपएसोगाढे सिय दावरजुम्मे’सोगाढे’ति द्दश्यं, तत्र च यत् श्रेण्यायतं त्रिप्रदेशावगाढं यच्च प्रतरायतं पञ्चदशप्रदेशिकमुक्तं तत्त्र्यग्रत्वात्त्र्योजःप्रदेशावगाढं, यत्पुनः श्रेण्यायतं द्विप्रदेशिकं यच्च प्रतरायतं षट्प्रदेशिकं तद् द्व्यग्रत्वाद् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढं, ‘सिय कलिओयपएसोगाढे’ति यद् घनायतं पञ्चत्वारिंशदप्रदेशिकं तदेकाग्रत्वात्कल्योजःप्रदेशावगाढमिति ॥

एवमेकत्वेन प्रदेशावगाढमाश्रित्य संस्थानानि चिन्तितानि अथ पृथक्त्वेन तानि तथैव चिन्तयन्नाह—‘परिमंडला णं’मित्यादि, ‘ओघादेसेणवि’ति सामान्यतः समस्तान्यपि परिमण्डला-नीत्यर्थः ‘विहाणादेसेणवि’ति भेदतः एकैकं परिमण्डलमित्यर्थः कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्येव

विंशतिचत्वारिंशत्प्रभृतिप्रदेशावगाहित्वेनोक्तत्वात्तेषामिति ।

‘वष्टाण’मित्यादि, ‘ओघादेसेणं कडजुम्पएसोगाढे’ति वृत्तसंस्थानाः स्कन्धाः सामान्येन चिन्त्यमानाः कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः सर्वेषां तत्रदेशानां मीलने चतुष्कापहारे तत्त्वभावत्वेन चतुष्पर्यवसितत्वा, विधानादेशेन पुनर्द्वापरप्रदेशावगाढवर्जाः शेषावगाढा भवन्ति, यथा पूर्वोक्तेषु पञ्चसप्तादिषु जयन्यवृत्तभेदेषु चतुष्कापहारे द्वयावशिष्टता नास्ति एवं सर्वेष्वपि तेषु वस्तु स्वभावात्वाद्, अत एवाह—‘विहाणादेसेण’मित्यादि ।

एवं त्र्यम्नादिसंस्थानसूत्राण्यपि भावनीयानि ॥ एवं तावत्क्षेत्रत एकत्वपृथक्त्वाभ्यां संस्थानानि चिन्तितानि, अथ ताभ्यामेव कालतो भावतश्च तानि चिन्त्यग्राह ।

‘परिमंडलेण’मित्यादि, अयमर्थः—परिमंडलेन संस्थानेन परिणताः स्कन्धाः कियन्तं कालं तिष्ठन्ति ? किं चतुष्कापहारेण तत्कालस्य समयाश्चतुरग्रा भवन्ति त्रिद्वयेकाग्रा वा ?, उच्यते, सर्वे संभवन्तीति, इह चैता वृद्धोक्ताः सङ्ग्रहाद्याः ।

॥ १ ॥ “परिमंडले य १ चट्टे २ तंसे ३ चउरंस ४ आयए ५ चेव ।

घनपयरपढमवज्जं ओयपएसे य जुम्मे य ॥

॥ २ ॥ पंच य बारसयं खलु सत्तय बतीसयं च वट्टमि
तियछक्कय पणत्तिसा चउरोय हवंति तंसंमि ॥

॥ ३ ॥ नव घेव तहा चउरो सत्तावीसा य अट्ट चउरंसे ।
तिगदुगपन्नरसे चेव छच्चेव य आयए होंति ॥

॥ ४ ॥ पणयालीसा बारस छब्बेया आययम्मि संठाणे ।
परिमंडलम्मि वीसा चत्ता य भवे पएसगं ॥

॥ ५ ॥ सव्वेवि आययम्मि गेण्हसु परिमंडलंमि कडजुम्मं ।
चल्लेज्ज कलिं तंसे दावरजुम्मं च सेसेसु ॥ इति ॥

द्रव्याद्यपेक्षया संस्थानपरिमाणस्याधिकृतत्वासंस्थानविशेषितस्य लोकस्य तथैव परिमाणनिरूपणायाह—

मू. (८७४) सेदीओ णं भंते ! दव्वड्डयाए किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अनंताओ ?, गोयमा ! नो संखेज्जाओ नो असंखे० अनंताओ, पाईणपडीणायताओ णं भंते ! सेदीओ दव्वड्डयाए किं संखेज्जाओ एवं चेव ३ ।

एवं दाहिणुत्तरायताओवि एवं उट्टमहायताओवि । लोगागाससेदीओ णं भंते ! दव्वड्डयाए किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अनंताओ ?, गोयमा ! नो संखेज्जाओ असंखेज्जाओ नो अनंताओ पाईणपडीणायताओ णं भंते ! लोगागाससेदीओ दव्वड्डयाए किं संखेज्जाओ एवं चेव, एवं दाहिणुत्तरायताओवि, एवं उट्टमहायताओवि । अलोयागाससेदीओ णं भंते ! दव्वड्डयाए किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अनंताओ ?, गोयमा ! नो संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अनंताओ ।

एवं पाईणपडीणायताओवि एवं दाहिणुत्तरायताओवि एवं उट्टमहायताओवि सेदीओ णं भंते ! पएसड्डयाए किं संखेज्जाओ जहा दव्वड्डयाए तहा पएसड्डयाएवि जाव उट्टमहायताओवि सव्वाओ अनंत० ।

लोयागाससेढीओ णं भंते ! पएस० किं संखेज्जाओ पुच्छ, गोयमा ! सिय संखे० सिय असं० नो अनंताओ एवं पाईणपडीणायताओ दाहिणुत्तरायताओवि एवं चेव उट्ठमहायताओवि नो संखेज्जाओ असंखे० नो अनंताओ ।

अलोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसड्डयाए पुच्छ, गोयमा ! सिय संखे० सिय असं० सिय अनंताओ पाईणपडीणाययाओ णं भंते ! अलोया० पुच्छ, गोयमा ! नो संखेज्जाओ नो असंखेज्जाओ अनताओ । एवं दाहिणुत्तरायताओवि, उट्ठमहायताओ पुच्छ, गोयमा ! सिय संखेज्जाओ सिय असं० सिय अनंताओ ॥

वृ. 'सेढी' त्यादि, श्रेणीशब्देन च यद्यपि पङ्क्तिमात्रमुच्यते तथाऽपीहाकाशप्रदेशपङ्क्तयः श्रेणयो ग्राह्याः, तत्र श्रेणयोऽविवक्षितलोकालोकभेदत्वेन सामान्याः १ तथा ता एव पूर्वापरायताः २ दक्षिणोत्तरायताः ३ ऊर्ध्वार्धआयताः ४, एवं लोकसम्बन्धिन्योऽलोकसम्बन्धिन्यश्चेति, तत्र सामान्ये श्रेणीप्रश्ने 'अनंताओ'ति सामान्याकाशास्तिकायस्य श्रेणीनां विवक्षितत्वादनन्तास्ताः, लोकाकाशश्रेणीप्रश्ने त्वसङ्ख्याता एव ताः, असङ्ख्यातप्रदेशात्मकत्वाल्लोकाकाशस्य, अलोकाकाशश्रेणीप्रश्ने पुनरनन्तास्ताः, अनन्तप्रदेशात्मकत्वादलोकाकाशस्य ।

तथा 'लोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसड्डयाए' इत्यादौ 'सियसंखेज्जाओ सिय असंखेज्जाओ'ति अस्येयं चूर्णिकारव्याख्या—लोकवृत्तान्निष्क्रान्तस्यालोके प्रविष्टस्य दन्तकस्य याः श्रेणयस्ता द्वित्रादिप्रदेशा अपि सभवन्ति तेन ताः सङ्ख्यातप्रदेशा लभ्यन्ते शेषा असङ्ख्यातप्रदेशा लभ्यन्त इति, टीकाकारस्तु साक्षेपरिहारं चेह प्राह—

॥ १ ॥ .. "परिमंडलं जहन्नं भणियं कडमुज्जवट्टियं लोए ।

तिरियायसेढीणं संखेज्जपएसिया किह नु ॥

॥ २ ॥ दो दो दिसासु एक्केकओ य विदिसासु एस कडजुम्पे ।

पढमपरिमंडलाओ वुट्ठी किर जाव लोगंतो ॥

इत्याक्षेपः, परिहारस्तु—

॥ ३ ॥ अट्ठंसया पसज्जइ एवं लोगस्स न परिमंडलया ।

यट्ठालेहेण तओ वुट्ठी कडजुम्भियाजुता ॥

एवं च लोकवृत्तपर्यन्तश्रेणयः सङ्ख्यातप्रदेशिका भवन्तीति 'नो अनंताओ'ति लोकप्रदेशानामनन्तत्वाभावात्, 'उट्ठमहाययाओ' 'नो संखेज्जाओ असंखेज्जाओ'ति यतस्यासामुच्छ्रितानामूर्ध्वलोकान्ता दधोलाकान्तेऽधोलाकान्तादूर्ध्व लोकान्ते प्रतिघातोऽतस्ता असङ्ख्यातप्रदेशा एवेति, या अप्यधोलोककोणतो ब्रह्मलोकतिर्यग्मध्यप्रान्ताद्वेतिष्ठन्ते ता अपि न सङ्ख्यातप्रदेशा लभ्यन्ते, अत एव सूत्रवचनादिति ॥ 'अलोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसड्डयाए' इत्यादि, 'सिय संखेज्जाओ सिय असंखेज्जाओ'ति यदुक्तं तत्सर्वं क्षुल्लकप्रतरप्रत्यासन्ना ऊर्ध्वार्धआयता अधोलोकश्रेणीराश्रित्येत्यवसेयं, ता हि आदिमाः सङ्ख्यातप्रदेशास्ततोऽसङ्ख्यातप्रदेशास्ततः परं त्वनन्तप्रदेशाः, तिर्यगायतास्वलोकश्रेणयः प्रदेशतोऽनन्ता एवेति ॥

मू. (८७५) सेढीओ णं भंते ! किं साइयाओ सपज्जवसियाओ १ साइयाओ अपज्जवसि० २ अनादीयाओ सपज्जवसियाओ ३ अनादीयाओ अप० ४?, गोयमा ! नो सादीयाओ सप० नो

सादीयाओ अप० णो अणादीयाओ सप० अणादीयाओ अप० एवं जाव उहमहायताओ ।

लोयागाससेदीओ णं भंते ! किं सादीयाओ सप० पुच्छ, गो० ! सादीयाओ सपञ्जवसियाओ नो सादीयाओ अपञ्जवसियाओ नो अनादीयाओ सपञ्जव० नो अनादीयाओ अपञ्ज० एवं जाव उहमहायताओ ।

अलोयागाससेदीओ णं भंते ! किं सादीयाओ सप० पुच्छ, गोयमा ! सिय साइयाओ सपञ्जवसियाओ १ सिय साईयाओ अपञ्जवसियाओ २ सिय अनादीयाओ सपञ्जवसियाओ ३ सिय अनाइयाओ अपञ्जवसियाओ ४, पाईणपडीणाययाओ दाहिणुत्तरायताओ य एवं चेव, नवरं नो सादीयाओ सपञ्जवसियाओ सिय साईयाओ अपञ्जवसियाओ सेसं तं चेव, उहमहायताओ जाव ओहियाओ तहेव चउभंगो ।

सेदीओ णं भंते ! दव्वड्डयाए किं कडजुम्माओ तेओयाओ ? पुच्छ, गोयमा ! कडजुम्माओ नो तेओयाओ नो दावरजुम्माओ नो कलियोगाओ एवं जाव उहमहायताओ, लोयागाससेदीओ एवं चेव, एवं अलोयागाससेदीओवि ।

सेदीओ णं भंते ! पएसड्डयाए किं कडजुम्माओ पुच्छ, एवं चेव एवं जाव उहमहायताओ लोयागाससेदीओ णं भंते ! पएसड्डयाए पुच्छ, गोयमा ! सिय कडजुम्माओ नो तेओयाओ सिय दावरजुम्माओ नो कलिओगाओ, एवं पाईणपडीणाययाओ दाहिणुत्तरायताओवि, उहमहाययाओ णं पुच्छ, गोयमा ! कडजुम्माओ नो तेओगाओ नो दावरजुम्माओ नो कलियोगाओ अलोयागाससेदीओ णं भंते ! पएसड्डयाए पुच्छ, गोयमा ! सिय कडजुम्माओ जाव सिय कलिओगाओ, एवं पाईणपडीणाययाओवि एवं दाहिणुत्तरायताओवि, उहमहायताओवि एवं चेव, नवरं नो कलिओगाओ सेसं तं चेव ।

वृ. 'सेदीओ णं भंते ! किं साईयाओ' इत्यादिप्रश्नः, इह च श्रेण्योऽविशेषितत्वाद्या लोके चालोके तासां सर्वासां प्रतिग्रहणं, सर्वग्रहणाश्च ता अनादिका अपर्यवसिताश्चेत्येक एव भङ्गकोऽनुमन्यते शेषभङ्गकत्रयस्य तु प्रतिषेधः । 'लोयागाससेदीओ णं' मित्यादौ तु 'साइयाओ सपञ्जवसियाओ' इत्येको भङ्गकः सर्वश्रेणीभेदेष्वनुमन्यते, शेषाणां तु निषेधः, लोकाकाशस्य परिमितत्वादिति 'अलोयागाससेदी' त्यादौ 'सिय साईयाओ सपञ्जवसियाओ'ति प्रथमो भङ्गकः क्षुल्लकप्रतरप्रत्यासत्तौ ऊर्ध्वायतश्रेणीराश्रित्यावसेयः, 'सिय साइयाओ अपञ्जवसियाओ'ति द्वितीयः, स च लोकान्तादवधेरारभ्य सर्वतोऽवसेयः, 'सिय अणाईयाओ सपञ्जवसियाओ'ति तृतीयः, स च लोकान्तसन्निधौ श्रेणीनामन्तस्य विवक्षणात्, 'सिय अनाईयाओ अपञ्जवसियाओ'ति चतुर्थः, स च लोकं परिहृत्य याः श्रेण्यस्तदपेक्षयेति ।

'पाईणपडीणाययाओ' इत्यादौ 'नो साईयाओ सपञ्जवसियाओ'ति अलोके तिर्यक्श्रेणीनां सादित्वेऽपि सपर्यवसितत्वस्याभावात् प्रथमो भङ्गः, शेषास्तु त्रयः संभवन्त्यत एवाह—'सिय साइयाओ' इत्यादि ।

'सेदी णं भंते ! दव्वड्डयाए किं कडजुम्माओ ?' इत्यादि प्रश्नः, उत्तरं तु 'कडजुम्माओ'ति, कथं ? वस्तुस्वभावात्, एवं सर्वा अपि, यः पुनर्लोकालोकश्रेणीषु प्रदेशार्थतया विशेषोऽसावुच्यते तत्र 'लोयागाससेदीओ णं भंते ! पएसड्डयाए' इत्यादौ स्यात् कृतयुग्मा अपि स्यात् द्वापरयुग्मा

इत्येतदेवं भावनीयं—रुचकाद्धादारभ्य यत्पूर्वं दक्षिणं वा लोकाद्धृतदितरेण तुल्यमतः पूर्वापरश्रेणयो दक्षिणोत्तरश्रेणयश्च समसङ्ख्यप्रदेशाः, ताश्च काश्चित् कृतयुग्माः काश्चिद् द्वापरयुग्माश्च भवन्ति न पुनर्योजनप्रदेशाः कल्योजनप्रदेशा वा, तथाहि—असद्भावस्थापनया दक्षिणपूर्वाद् रुचकप्रदेशा-त्पूर्वतो यल्लोकश्रेण्यर्द्धं तत्प्रदेशशतमानं भवति, यच्चापरदक्षिणाद्रुचकप्रदेशादपरतो लोकश्रेण्यर्द्धं तदपि प्रदेशशतमानं, ततश्च शतद्वयस्य चतुष्कापहारे पूर्वापरायतलोकश्रेण्याः कृतयुग्मता भवति, तथा दक्षिणपूर्वाद्रुचकप्रदेशादक्षिणो योऽन्यः प्रदेशस्तत आरभ्य पूर्वतो यल्लोकश्रेण्यर्द्धं तत्रवनवतिप्रदेशमानं, यच्चापरदक्षिणायताद्रुचकप्रदेशादक्षिणो योऽन्यत्यः प्रदेशस्तत आरभ्यापरतो लोकश्रेण्यर्द्धं तदपि च नवनवतिप्रदेशमानं, ततश्च द्वयोर्नवनत्योर्मौलने चतुष्कापहारे च पूर्वापराय-तलोकश्रेण्या द्वापरयुग्मता भवति, एवमन्यास्वपि लोकश्रेणीषु भावना कार्या, इह चेयं सङ्ग्रहाया—

॥ १ ॥ “तिरियाययाउ कडबायराओ लोगस्स संखसंखा वा ।
सेढीओ कडजुम्मा उट्टमहेआययमसंखा ॥” इति ।

तथा ‘अलोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसे’त्यादौ ‘सिय कडजुम्माओ’ति याः क्षुल्लकप्रतर-द्वयसामीप्यातिरश्चीनतयोत्थिता याश्च लोकमस्पृशन्त्यः स्थितास्ता वस्तुस्वभावात्कृतयुग्माः, यावत्करणात् ‘सिय तेओयओ सिय दावरजुम्माओ’ति दृश्यं, तत्र च याः क्षुल्लकप्रतरद्वयस्या-धस्तनादुपरितनाद्वा प्रतरादुत्थितास्तास्योजाः, यतः क्षुल्लकप्रतरद्वयस्याध उपरि च प्रदेशतो लोकस्य वृद्धिभावेनालोकस्य प्रदेशत एव हानिभावादकैकस्य प्रदेशस्यालोकश्रेणीभ्योऽपगमो भवतीति, एवं तदनन्तराभ्यामुत्थिता द्वापरयुग्माः, ‘सिय कलिओगाओ’ति तदनन्तराभ्या-मेवोत्थिताः कल्योजाः, एवं पुनः पुनस्ता एव यथासम्भवं वाच्या इति ।

‘उट्टाययाण’मित्यादि, इह क्षुल्लकप्रतरद्वयमाने या उत्थिता ऊर्द्धायतास्ता द्वापरयुग्माः तत ऊर्द्धमधश्चैकैकप्रदेशवृद्धया कृतयुग्माः क्वचिच्चैकप्रदेशवृद्धयाऽन्यत्र वृद्धयभावेन त्र्योजाः, कल्योजास्त्विह न संभवन्ति वस्तुस्वभावात्, एतच्च भूमौ लोकमालिख्य केदाराकारप्रदेशवृद्धिमन्तं ततः सर्वं भावनीयमिति ॥ अथ प्रकारान्तरेण श्रेणीप्ररूपणायाह—

भू. (८७६) कति णं भंते ! सेढीओ प० ?, गोयमा ! सत्त सेढीओ पत्रत्ताओ, तंजहा-उजुआयता एगओवंका दुहओवंका एगओखहा दुहओखहा चक्कवाला अन्धचक्कवाला ।

परमाणुपोगलाणं भंते ! किं अणुसेढीं गती पवत्तति विसेढीं गती पवत्तति ?, गोयमा ! अणुसेढीं गति पवत्तति नो विसेढीं गती पवत्तति ।

दुपएसियाणं भंते ! खंधाणं अणुसेढीं गती पवत्तति विसेढीं गती पवत्तति एवं चेव, एवं जाव अनंतपएसियाणं खंधाणं । नेरइयाणं भंते ! किं अणुसेढीं गती पवत्तति विसेढीं गती पवत्तति एवं चेव, एवं जाव वेमाणियाणं ॥

वृ. ‘कइ ण’मित्यादि, ‘श्रेणयः’प्रदेशपङ्क्तयो जीवपुद्गलसञ्चरणविशेषिताः तत्र ‘उजुआयत’ति ऋजुश्चासावायता चेति ऋज्यायता यया जीवादय ऊर्ध्वलोकादेरधोलोकादौ ऋजुतया यान्तीति, ‘एगओ वंक’ति ‘एकत’ एकस्यां दिशि ‘वङ्क’ वक्रा यया जीवपुद्गला ऋजु गत्वा वक्रं कुर्वन्ति—श्रेण्यन्तरेण यान्तीति, ‘दुहओवंक’ति यस्यां वारद्वयं वक्रं कुर्वन्ति सा द्विधावक्रा, इयं चोर्ध्वक्षेत्रादाग्नेयदिशोऽधःक्षेत्रे वायव्यदिशि गत्वा य उत्पद्यते तस्य भवति, तथाहि—

प्रथमसमये आग्नेय्यास्तिर्यग् नैऋत्यां याति ततस्तिर्यगेव वायव्यां ततोऽधो वायव्यामेवेति, त्रिसमयेयं त्रसनाड्या मध्ये बहिर्वा भवतीति, 'एगओखह'ति यया जीवः पुद्गलो वा नाड्या वामपाश्वदिस्तां प्रविष्टस्त यैव गत्वा पुनस्तद्वामपाश्वर्वादावुत्पद्यते सा एकतःखा, एकस्यां दिशि वामादिपाश्वर्लक्षणायां खस्य-आकाशस्य लोकनाडीव्यतिरिक्तलक्षणस्य भावादिति, इयं च द्वित्रिचतुर्वक्रोपेताऽपि क्षेत्रविशेषाश्रितेति भेदेनोक्ता, 'दुहओखह'ति नाड्या वामपाश्वदिर्नाडीं प्रविश्य तथैव गत्वाऽस्या एव दक्षिणपाश्वर्दी ययोत्पद्यते सा द्विधाखा ।

नाडीबहिर्भूतयोर्वामदक्षिणपाश्वर्लक्षणयोर्द्वयोराकाशयोस्तया स्पृष्टत्वादिति, 'चक्रवाल'ति चक्रवालं-मण्डलं, ततश्च यया मण्डलेन परिभ्रम्य परमाण्वादिरुत्पद्यते सा चक्रवाला, 'अद्धचक्रवाल'ति चक्रवालार्द्धरूपा ।

अनन्तरं श्रेणय उक्ताः, अथ ता एवाधिकृत्य परमाण्वादिगतिप्रज्ञापनायाह 'परमाणु-पोग्गलाणं भंते ! इत्यादि,' 'अणुसेटि'न्ति अनुकूला-पूर्वादिदिगभिमुखा श्रेणिग्रन्थं तदनुश्रेणि, तद्यथा भवत्येवं गतिः प्रवर्तते, 'विसेटि'ति विरुद्धा विदिगाश्रिता श्रेणी यत्र तद्विश्रेणि, इदमपि क्रियाविशेषणम् ।

अनुश्रेणिविश्रेणिगमनं नारकादिजीवानां प्रागुक्तं, तच्च नारकावासादिषु स्थानेषु भवतीतिसम्बन्धात्पूर्वोक्तमपि नारकावासादिकं प्ररूपयन्नाह-

मू. (८७७) इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवि० केवतिया निरयावाससयसहस्सा ५५० ?, गोयमा ! तीसं निरयावाससयसहस्स ५०, एवं जहा पढमसते पंचमुद्देसगे जाव अनुत्तरविमाणत्ति वू. 'इमीसे ण'मित्यादि, इदं च नारकावासादिकं छद्मस्यैरपि द्वादशाङ्गप्रभावादवसीयत इति तत्परूपणायाह-

मू. (८७८) कइविहे णं भंते ! गणिपिडए ५० ?, गोयमा ! दुवालसंगे गणिपिडए पं० तं०-आयारो जाव दिड्ढिवाओ, से किं तं आयारो ?, आयारे णं समणामं निगंथाणं आयारगो० एवं अंगपरूवणा भाणियव्वा जहा नंदीए । जाव -

वू. 'कइविहे ण'मित्यादि, 'से किं तं आयारो'ति प्राकृतत्वात्, अथ कोऽसावाचारः ?, अथवा किं तद्वस्तु यदाचार इत्येवं व्याख्येयम्, 'आचारेण'ति आचारेण शास्त्रेण करणभूतेन अथवा आचारे अधिकरणभूते णमित्यलङ्कारे 'आयाइत्येवं व्याख्येयम्, 'आचारेण'ति आचारेण शास्त्रेण करणभूतेन अथवा आचारे अधिकरणभूते णमित्यलङ्कारे 'आचारगो' इत्यनेनेदं सूचितम्-'आचारगोयरविणयवेणइयसिक्खाभासाअभासाचरणकरणजायामायविस्तीओ आघवेज्जंति'ति, तत्राचारो-ज्ञानाद्यनेकभेदभिन्नः गोचरो-भिक्षाग्रहणविधिलक्षणः विनयो-ज्ञानादिविनयः वैनयिकं-विनयफलं कर्मक्षयादि शिक्षा-ग्रहणासेवनाभेदभिन्ना -

-अथवा 'वेणइय'ति वैनयिको विनयो वा-शिष्यस्तस्य शिक्षा वैनयिकशिक्षा विनेयशिक्षा वा भाषा-सत्याऽसत्यामृषा च अभाषा-मृषा सत्यामृषा च चरणं-व्रतादि करणं-पिण्डविशुद्ध्यादि यात्रा-संयमयात्रा मात्रा-तदर्थमाहारमात्रा वृत्ति-विविधैरभिग्रहविशेषैर्वर्तनं आचारश्च गोचरश्चेत्यादिर्द्वन्द्वस्ततश्च ता आख्यायन्ते-अभिधियन्ते, इह च यत्र क्वचिदन्यतरोपा-दानेऽन्यतरगतार्थाभिधानं तत्सर्वं तत्राधान्यख्यापनार्थमेवावसेयमिति । 'एवं अंगपरूवणा भाणियव्वा

जहा नंदीए'ति एवमिति—पूर्वप्रदर्शितप्रकारवता सूत्रेणाचाराद्यङ्गप्ररूपणा भणितव्या यथा नन्द्यां सा च तत एवावधार्या, अथ कियदूरमियङ्गप्ररूपणा नन्हुक्ता वक्तव्या इत्याह—

मू. (८७९) सुत्तत्थो खलु पढमो वीओ निजुत्तिमीसिओ भणिओ ।

तइओ य निरवसेसो एस विही होइ अनुओगे ॥

वृ. 'जाव सुत्तत्थो'गाहा, सूत्रार्थमात्रप्रतिपादनपरः सूत्रार्थोऽनुयोग इति गम्यते, खलुशब्दस्त्वेवकारार्थः स चावाधारणे इति, एतदुक्तं भवति—गुरुणा सूत्रार्थमात्राभिधानलक्षण एव प्रथमोऽनुयोगः कार्यो, मा भूत् प्राथमिकविनेयानां मतिमोह इति, द्वितीयोऽनुयोगः सूत्रस्पर्शकनिर्युक्तिमिश्रः कार्य इत्येवंभूतो भणितो जिनादिभिः, 'तृतीयश्च' तृतीयः पुनरनुयोगो निरवशेषो निरवशेषस्य प्रसक्तानुप्रसक्तस्यार्थस्य कथनात्, 'एषः' अनन्तरोक्तः प्रकारत्रयलक्षणो 'भवति' स्यात् 'विधि' विधानम् 'अनुयोगे' सूत्रस्यार्थनानुरूपतया योजनलक्षणो विषयभूते इति गाथार्थः ।

मू. (८८०) एसिणं भंते ! नेरतियाणं जाव देवाणं सिद्धाणं य पंचगतिसमासेणं कये २ ? पुच्छ, गोयमा ! अप्पाबहुयं जहा बहुवत्तव्वयाए अट्ठगइसमासअप्पाबहुयं च ।

एसिणं भंते ! सइंदियाणं एगिंदियाणं जाव अनिंदियाणं य कये २ ?, एयंपि जहा बहुवत्तव्वयाए तहेव ओहियं पयं भाणियव्वं, सकाइयअप्पाबहुयं तहेव ओहियं भाणियव्वं ।

एसिणं भंते ! जीवाणं योग्गलाणं जाव सव्वपज्जवाणं य कये २ जाव बहुवत्तव्वयाए, एसिणं भंते जीवाणं आउयस्स कम्मस्स बंधगाणं अबंधगाणं जहा बहुवत्तव्वयाए जाव आउयस्स कम्मस्स अबंधगा विसेसाहिया । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

वृ. अनन्तरमङ्गप्ररूपणोक्ता, अङ्गेषु च नारकादयः प्ररूप्यन्त इति तेषामेवाल्पबहुत्व-प्रतिपादनायाह—'एसिणं'मित्यादि, 'पंचगइसमाणेणं'ति पञ्चगत्यन्तर्भावेन, एषां चाल्पबहुत्वं तथा वाच्यं यथा बहुवक्तव्यतायां प्रज्ञापनायास्तृतीयपदे इत्यर्थः, तच्चैवमर्थतः ।

॥ १ ॥ "नरनेरइया देवा सिद्धा तिरिया कमेण इह होंति ।

द्योवमसंखअसंखा अनंतगुणिया अनंतगुणा ॥"

अट्ठगइसमासअप्पाबहुयं च'ति अष्टगतिसमासेन यदल्पबहुत्वं तदपि यथा बहुवक्तव्यतायां तथा वाच्यम्, अष्टगतयश्चैवं—नरकगतिस्तथा तिर्यगरामरगतयः स्त्रीपुरुषभेदाद्देहा सिद्धगति-श्चेत्यर्थः, अल्पबहुत्वं चैवमर्थतः—

॥ १ ॥ "नारी १ नर २ नेरइय ३ तिरित्थि ४ सुर ५ देवि ६ सिद्ध ७ तिरिया य ८ ।

द्योव असंखगुणा चउ संखगुणा नंतगुणा दोत्रि ॥"

'सइंदियाणं एगेइयाणं'मित्यादौ यावत्करणाद् द्वीन्द्रियादीनि चत्वारि पदानि वाच्यानि 'एयंपि जहा बहुवत्तव्वयाए तहेव'ति एतदप्यल्पबहुत्वं यथा बहुवक्तव्यतायामुक्तं तथा वाच्यं, तच्च पर्याप्तकार्याप्तकभेदेनापि तत्रोक्तंइह तु यत्सामान्यतस्तदेव वाच्यमिति दर्शयितुमाह—'ओहियं पदं भाणियव्वं'ति तच्चैवमर्थतः ।

"पण १ चउ २ ति ३ दुय ४ अनिंदिय ५ एगिंदि ६ सइंदिया ७ कमा हुंति ।

द्योवा १ तित्थि य अहिया ४ दोनंत गुणा ६ विसेसहिया ७ ॥

सकाइयअप्पाबहुयं तहेव ओहियं भाणियव्वं'ति सर्कार्येकपृथिव्यसेजोवायुवनस्पतित्र-

सकायिकाकायिकनां यथाऽल्पबहुत्वं सामान्यतस्तत्रोक्तं तथैवेहापि भणितव्यं, तच्चैवमर्थतः—

॥ १ ॥ “तस १ तेउ २ पुढवि ३ जल ४ वाउकाय ५ अकाय ६ वणस्सइ ७ सकाया ८ ।
थोव १ असंखगुणा २ हिय तिन्नि उ ५ दोनंतगुण ७ अहिया ८ ॥”

अल्पबहुत्वाधिकादेवेदमाह— ‘एएसिण’मित्यादि, ‘जीवाणं पोग्गलाणं’ इह यावत्करणा-
दिदं दृश्यं—‘समयाणं दब्बाणं पएसणं’ति ‘जहा बहुवत्त्वयाए’ति, तदेवमर्थतः—

॥ १ ॥ “जीवा १ पोग्गल २ समया ३ दब्ब ४ पएस य ५ पज्जा ६ चेव ।
थोवा १ नंता २ नंता ३ विसेसअहिया ४ दुवेऽनंता ६ ॥”

इह भावना—यतो जीवाः प्रत्येकमनन्तानन्तैः पुद्गलैर्बद्धाः प्रायो भवन्ति, पुद्गलास्तु
जीवैः संबद्धा असंबद्धाश्च भवन्तीत्यतः स्तोकाः पुद्गलेभ्यो जीवाः, यदाह—

॥ २ ॥ “जं पोग्गलावबद्धा जीवा पाएण होति तो थोवा ।
जीवेहिं विरहिया अविरहिया व पुन पोग्गला संति ॥”

जीवेभ्योऽनन्तगुणाः पुद्गलाः, कथं ?, यत्तैजसादिशरीरं येन जीवेन परिगृहीतं तत्ततो
जीवासुद्गलपरिमाणमाश्रित्यानन्तगुणं भवति, तथा तैजसशरीराद्यदेशतोऽनन्तगुणं कर्मणं,
एवं चैते जीवप्रतिबद्धे अनन्तगुणे, जीवविमुक्ते च ते ताभ्यामनन्तगुणे भवतः, शेषशरीरचिन्ता
त्विह च कृता, यस्मात्तानि मुक्तान्यपि स्वस्वस्थाने तयोरनन्तभागे वर्तन्ते, तदेवमिह तैजस-
शरीरपुद्गला अपि जीवेभ्योऽनन्तगुणाः किं पुनः कर्मणादिपुद्गलराशिसहिताः, तथा पञ्चद-
शविधप्रयोगपरिणताः पुद्गलाः स्तोकास्तेभ्यो मिश्रपरिणताः अनन्तगुणास्तेभ्योऽपि
विघ्नसापरिणता अनन्तगुणास्त्रिविधा एव च पुद्गलाः सर्व एव भवन्ति, जीवाश्च सर्वेऽपि
प्रयोगपरिणतपुद्गलानां प्रतनुकेऽनन्तभागे वर्तन्ते, यस्मादेवं तस्माज्जीवेभ्यः सकाशात्पुद्गला
बहुभिरनन्तानन्तैर्गुणिताः सिद्धा इति, आह च—

॥ १ ॥ “जं जेण परिगहियं तेयादि जिएण देहमेक्केकं ।
तत्तो तमनंतगुणं पोग्गलपरिणामओ होइ ॥
॥ २ ॥ तेयाओ पुण कम्मगमनंतगुणियं जओ विणिहिडं ।
एवं ता अवबद्धाईं तेयगकम्माईं जीवेहिं ॥
॥ ३ ॥ इत्तोऽनंतगुणाईं तेसिं चिय जाणि होति मुक्का इं ।
इह पुण थोवत्ताओ अग्गहणं सेसदेहाणं ॥
॥ ४ ॥ जं तेसिं मुक्का इंपि होति सव्वाणऽनंतभागंमि ।
तेणं तदग्गहणमिहं बद्धाबद्धाण दोणंपि ॥
॥ ५ ॥ इह पुण तेयसरीरगबद्धच्चिय पोग्गला अनंतगुणा ।
जीवेहितो किं पुण सहिता अवसेसरासीहिं ? ॥
॥ ६ ॥ थोवा भणिया सुत्ते पन्नरसविहण्यओगपाओग्गा ।
तत्तो मीसपरिणया नंतगुणा पोग्गला भणिया ॥
॥ ७ ॥ तो वीससापरिणया तत्तो भणिया अनंतसंगुणिया ।
एवं तिविहपरिणया सव्वेवि य पोग्गला लोए ॥

॥ ८ ॥ जं जीवा सव्वेवि य एक्कंमि पओगपरिणयाणंपि ।

वड्ढंति पोग्गलाणं अनंतभागंमि तणुयम्मि ॥

॥ ९ ॥ बहुएहिं अनंतानंतएहिं तेण गुणिया जिएहिंतो ।

सिद्धा हवंति सव्वेवि पोग्गला सव्वलोगंमि ॥

ननु पुद्गलेभ्योऽनन्तगुणाः समया इति यदुक्तं तत्र संगतं, तेभ्यस्तेषां स्तोकत्वात्, स्तोकत्वं च मनुष्यक्षेत्रमात्रवर्तित्वात् समयानां पुद्गलानां सकललोकवर्तित्वादिति, अत्रोच्यते, समयक्षेत्रे ये केचन द्रव्यपर्यायाः सन्ति तेषामेकैकस्मिन् साम्प्रतसमयो वर्तते, एवं च साम्प्रतः समयो यस्मात्समयक्षेत्रद्रव्यपर्यवगुणो भवति तस्मादनन्ताः समया एकैकस्मिन् समये भवन्तीति, आह च—

॥ १ ॥ 'होति य अनंतगुणिया अद्धासमया उ पोग्गलेहिंतो ।

ननु थोवा ते नरखेत्तमेत्तव्वत्तणाओत्ति ॥

॥ २ ॥ भन्नइ समयक्खेत्तंमि सन्ति जे केइ दव्वपज्जाया ।

वड्ढइ संपयसमओ तेसिं पत्तेयमक्केक्क ॥

॥ ३ ॥ एवं संपयसमओ जं समयक्खेत्तपज्जवब्भत्थो ।

तेणानंता समया भवंति एक्केक्कसमयंमि ॥

एवं च वर्तमानोऽपि समयः पुद्गलेभ्योऽनन्तगुणो भवति, एकद्रव्यस्यापि पर्यवाणामनन्तानन्तत्वात्, किञ्चि—न केवलमित्यं पुद्गलेभ्योऽनन्तगुणाः समयाः सर्वलोकद्रव्यप्रदेशपर्यायेभ्योऽप्यनन्तगुणास्ते संभवन्ति, तथाहि—यत् समस्तलोकद्रव्यप्रदेशपर्यवराशेः—समयक्षेत्रद्रव्यप्रदेशपर्यवराशिना भक्ताल्लभ्यते तावत्सु समयेषु तात्विकेषु गतेषु लोकद्रव्यप्रदेशपर्यवसङ्ख्यासमाना औपचारिकसमयसङ्ख्या लभ्यते ।

एतद्भावना चैवं—किलासद्भावकल्पनया लक्षं लोकद्रव्यप्रदेशपर्यवाणां तस्य समयक्षेत्रद्रव्यप्रदेशपर्यवराशिना कल्पनया सहमानेन भागे हते शतं लब्धं, ततश्च किल तात्विकसमय शते गते लोकद्रव्यप्रदेशपर्यवसङ्ख्यातुल्या समयक्षेत्रद्रव्यप्रदेशपर्यवरूपसमयसङ्ख्या लभ्यते, समयक्षेत्रापेक्षयाऽसङ्ख्यातगुणलोकस्य कल्पनया शतगुणत्वात् ।

तथाऽन्येष्वपि तावत्सु तात्विकसमयेषु गतेषु तावन्त एवौपचारिकसमया भवन्तीति, एवमसङ्ख्यातेषु कल्पनया शतमानेषु तात्विकसमयेषु पौनःपुन्येन गतेष्वनन्तमायां कल्पनया सहस्रतमायां वेलायां गता भवन्ति तात्विकसमयालोकद्रव्यप्रदेशपर्यवमात्राः कल्पनया लक्षप्रमाणाः, एवं चैकैकस्मिंस्तात्विकसमयेऽनन्तानामौपचारिकसमयानां भावात्सर्वलोकद्रव्यप्रदेशपर्यवराशेरपि समया अनन्तगुणाः प्राप्नुवन्ति किं पुनः पुद्गलेभ्य इति, यदाह—

॥ १ ॥ “जं सव्वलोगदव्वप्पएसपज्जवगणस्स भइयस्स ।

लब्भइ समयक्खेत्तप्पएसपज्जायपिंडेण ॥

॥ २ ॥ एवइसमएहिं गएहिं लोगपज्जवसमा समयसंखा ।

लब्भइ अन्नेहिंपि य तत्तियमेतेहिं तावइया ॥

॥ ३ ॥ एवमसंखेजेहिं समएहिं गएहिं तो गया होति ।

समयाओ लोगदव्वप्पएसपज्जायमेत्ताओ ॥

॥ ४ ॥ इय सव्वलोगपज्जवरासीओवि समया अनंतगुणा ।

पावंति गणेहंता किं पुण ता पोग्गलेहिंती ॥

अन्यस्तु प्रेरयतिउत्कृष्टोऽपि षण्मासमात्रमेव सिद्धिगतेरन्तरं भवति तेन च सेत्स्यद्भयः सिद्धेभ्योऽपि च जीवेभ्योऽसङ्ख्यातगुणा एव समया भवन्ति कथं पुनः सर्वजीवेभ्योऽनन्तगुणा भविष्यन्तीति, इहाप्यौपचारिकसमयोपेक्षया समयानामनन्तगुणत्वं वाच्यमिति, अथ समयेभ्यो द्रव्याणि विशेषाधिकानीति, कथम् ? , अत्रोच्यते, यस्मात्सर्वे समयाः प्रत्येकं द्रव्याणि शेषाणि च जीवपुद्गलधर्मास्तिकायादीनि तेष्वेव क्षिप्तानीतः केवलेभ्यः समयेभ्यः सकाशात् समस्तद्रव्याणि विशेषाधिकानि भवन्ति न सङ्ख्यातगुणादीनि, समयद्रव्यापेक्षया जीवादिद्रव्याणामल्पतरत्वादिति, उक्तञ्च—

॥ १ ॥ “एतो समएहिंती होंति विसेसाहियाइं दव्वाइं ।

जं भेया सव्वेच्चिय समया दव्वाइं पत्तेयं ॥

॥ २ ॥ सेसाइ जीवपोग्गलधम्मधम्मं वराइं छूढाइं ।

दव्वड्ढाए समएसु तेण दव्वा विसेसहिया ॥

नन्वद्धासमयानां कस्माद्रव्यत्वमेवेत्यते ? समयस्कन्धापेक्षया प्रदेशार्थत्वस्यापि तेषां युज्यमानत्वा, तथाहि—यथा स्कन्धो द्रव्यं सिद्धं स्कन्धावयवा अपि यथा प्रदेशाः सिद्धाः एवं समयस्कन्धवर्तिनः समया भवन्ति प्रदेशाश्च द्रव्यं चेति, अत्रोच्यते, परमाणूनामन्योऽन्यसव्यपेक्षत्वेन स्कन्धत्वं युक्तं, अद्धासमयानां पुनरन्योऽन्यापेक्षिता नास्ति, यतः कालसमयाः प्रत्येकत्वे च काल्पनिकस्कन्धाभावे च वर्तमानाः प्रत्येकवृत्तय एव तत्त्वभावत्वात् तस्मात्तेऽन्योऽन्यनिरपेक्षाः अन्योऽन्यनिरपेक्षत्वाच्च न ते वास्तवस्कन्धनिष्पादकास्ततश्च नैषां प्रदेशार्थतेति, उक्तश्चात्र—

॥ १ ॥ “आहऽद्धासमयाणं किं पुण दव्वड्ढाए व निधमेणं ।

तेसि पएसड्ढाविहु जुज्झइ खंधं समासज्ज ॥

॥ २ ॥ सिद्धं खंधो दव्वं तदवयवाविय जहा पएसति ।

इय तव्वत्ती समया होंति पएसया य दव्वं च ।

॥ ३ ॥ भन्नइ परमाणूणं अन्नोन्नमवेक्ख खंधया सिद्धा ।

अद्धासमयाणं पुण अन्नोन्नमवेक्खया नत्थि ॥

॥ ४ ॥ अद्धासमया जम्हा पत्तेयते य खंधभावे य ।

पत्तेयवत्तिणो छिय ते तेणऽन्नोन्ननिरवेक्खा ॥

अथ द्रव्येभ्यः प्रदेशा अनन्तगुणा इत्येतत्कथम् ? , उच्यते, अद्धासमयद्रव्येभ्य आकाशप्रदेशानामनन्तगुणत्वात्, ननु क्षेत्रप्रदेशानां कालसमयानां च समानेऽप्यनन्तत्वे किं कारणमाश्रित्याकाशप्रदेशा अनन्तगुणाः कालसमयाश्च तदनन्तभागवर्तिनः ? इति, उच्यते, एकस्यामनाद्यपर्यवसितायामाकाशप्रदेशश्रेण्यामेकैकप्रदेशानुसारतस्तिर्यगायत श्रेणीनां कल्पनेन ताभ्योऽपि चैकैकप्रदेशानुसारेणैवोर्ध्वाध आयतश्रेणीविरचनेनाकाशप्रदेशघनो निष्पाद्यते, कालसमयश्रेण्यां तु सैव श्रेणी भवति न पुनर्धनस्ततः कालसमयाः स्तोका भवन्तीति, इह गाथाः—

॥ १ ॥ “एतो सव्वपएसानंतगुणा खप्पएसनंतत्ता ।

सव्वागासमनंतं जेण जिणिदेहिं पन्नत्तं ॥”

॥ २ ॥ आह समेऽनंतत्तमि खेत्तकालाण किं पुण निमित्तं ।
भणियं खमनंतगुणं कालो य सिमनंतभागमि ॥

॥ ३ ॥ भन्नइ नभसेदीए अणाइयाए अपज्जवसियाए ।
निप्फज्जइ खमि घणो न उ कालो तेण सो थोवो ॥

—प्रदेशोभ्योऽनन्तगुणाः पर्याया इति, एतद्भावनार्थं गाथा—

॥ १ ॥ “एत्तो य अनंतगुणा पज्जाया जेण नहपएसमि ।
एक्केक्कमि अनता अगुरुलहू पज्जवा भणिया ॥”

शतकं—२५ उद्देशकः—३ समाप्तः

—: शतकं—२५ उद्देशकः—४:—

वृ. तृतीयोद्देशके संस्थानादीनां परिमाणमुक्तं, चतुर्थे तु परिमाणस्यैव भेदा उच्यन्ते, इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (८८१) कति णं भंते ! जुम्मा पत्रत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि जुम्मा पं०, तं०—कडजुम्मे जाव कलिओगे, से केण० एवं वु० चत्तारि जुम्मा पं० कडजुम्मे जहा अट्टारसमसते चउत्थे उद्देसए तहेव जाव से तेण० गोयमा ! एवं वु० ।

नेरइयाणं भंते ! कति जुम्मा पं० ?, गोयमा ! चत्तारि जुम्मा पं०, तंजहा—कडजुम्मे जाव कलियोए, से केण० एव वु० नेरइयाणं चत्तारि जुम्मा पं०, तं०—कडजुम्मे अट्टो तहेव एवं जाव याउकाइयाणं, वणस्सइकाइयाणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! वणस्सइकाइया सिय कडजुम्मा सिय तेयोया सिय दावरजुम्मा सिय कलियोगा ।

से केणट्टे० एवं वुच्चइ वणस्सइकाइया जाव कलियोगा ?, गोयमा ! उववायं पडुच्च, से तेणट्टेणं तं चैव, बेदियाणं जहा नेरइयाणं एवं जाव वेमाणि०, सिद्धाणं जहा वणस्सइकाइयाणं ।

कतिविहा णं भंते ! सच्चदव्वा पं० ?, गोयमा ! छव्विहा सच्चदव्वा पं० तंजहा—धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए जाव अट्टासमए ।

धम्मत्थिकाए णं भंते ! दव्वट्टयाए किं कडजुम्मे जाव कलिओगे ?, गोयमा ! नो कडजुम्मे नो तेयोए नो दावरजुम्मे कलिओए, एवं अहम्मत्थिकाएवि, एवं आगासत्थिकाएवि, जीवत्थिकाए णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! कडजुम्मे नो तेयोये नो दावरजुम्मे नो कलियोये, पोग्गलत्थिकाए णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्मे जाव सिय कलियोगे, अट्टासमये जहा जीवत्थिकाए ।

धम्मत्थिकाए णं भंते ! पएसट्टयाए किं कडजुम्मे ? पुच्छा, गोयमा ! कडजुम्मे नो तेयोए नो दावरजुम्मे नो कलियोगे एवं जाव अट्टासमए ।

एएसि णं भंते ! धम्मत्थिकाय अधम्मत्थिकाय जाव अट्टासमयाणं दव्वट्टयाए० एएसि णं अप्पाबहुगं जहा बहुवत्तव्वयाए तहेव निरवसेसं ।

धम्मत्थिकाए णं भंते ! किं ओगाढे अनोगाढे ?, गोयमा ! ओगाढे नो अनोगाढे, जइ ओगाढे किं संखेज्जपएसोगाढे असंखेज्जपएसोगाढे अनंतपएसोगाढे ?, गोयमा ! नो संखेज्जपएसोगाढे असंखेज्जपएसोगाढे नो अनंतपएसोगाढे ।

जइ असंखेज्जपएसोगाढे किं कडजुम्मापएसोगाढे ?, पुच्छा, गोयमा ! कडजुम्मापएसोगाढे

नो तेओगे नो दावरजुम्मे नो कलियोगपएसोगाढे, एवं अधम्मत्थिकायेवि, एवं आगासत्थिकायेवि, जीवत्थिकाये पुग्गलत्थिकाये अद्धासमए एवं चेव ।

इमा णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं ओगाढा अनोगाढा जहेव धम्मत्थिकाए एवं जाव अहेसत्तमा, सोहम्मे एवं चेव, एवं जाव इसिपब्भारा पुढवी ।

वृ. 'कति ण'मित्यादि, 'जुम्मे'ति संज्ञाशब्दत्वाद्वाशिविशेषः । 'नेरइयाणं भंते ! कइ जुम्मा ?' इत्यादौ 'अट्ठो तहेव'ति स चार्थः—'जेणं नेरइया चउक्कएणं अवहारेणं २ अवहीरमाणा २ चउपज्जवसिया ते णं नेरइया कइजुम्मे'त्यादि इति ।

वनस्पतिकायिकसूत्रे 'उववां पडुच्च'ति, यद्यपि वनस्पतिकायिका अनन्तत्वेन स्वभावात् कृतयुग्मा एव प्राप्नुवन्ति तथाऽपि गत्यन्तरेभ्य एकादिजीवानां तत्रोत्पादमङ्गीकृत्य तेषां चतूरूपत्वमयौगपद्येन भवतीत्युच्यते, उद्वर्त्तनामप्यङ्गीकृत्य स्यादेतत् केवलं सेह न विवक्षितेति ।

अथ कृतयुग्मादिभिरेव राशिभिर्द्रव्याणां प्ररूपणायेदमाह—'कतिविहा णं भंते ! सब्बदव्वा' इत्यादि, तत्र 'कतिविधानि' कतिस्वभावानि कतीत्यर्थः, 'धम्मत्थिकाएण'मित्यादि 'कलियोगे'ति एकत्वाद्वर्त्तमानास्तिकायस्य चतुष्कापहाराभावेनैकस्यैवावस्थानात्कल्योज एवासाविति, 'जीवत्थी'-त्यादि, जीवद्रव्यामामवस्थितानन्तत्वात्कृतयुग्मतैव, 'पोग्गलत्थिकाए' इत्यादि ।

पुद्गलास्तिकायस्यानन्तभेदत्वेऽपि सङ्घातभेदभाजनत्वाच्चातुर्विध्यमध्येयं, अद्धासमयानां त्वतीतानागतानामवस्थितानन्तत्वात्कृतयुग्मत्वमत एवाह—'अद्धासमए जहा जीवत्थिकाए'ति उक्ता द्रव्यार्थता, अथ प्रदेशार्थता तेषामेवोच्यते—'धम्मत्थी'त्यादि, सर्वाण्यपि द्रव्याणि कृतयुग्मानि प्रदेशार्थतया । अवस्थितासङ्घातप्रदेशत्वादवस्थितानन्तप्रदेशत्वादवस्थितानन्तप्रदेशत्वाच्चेति

अथैतेषामेवात्पबहुत्वमुच्यते—'एएसि ण'मित्यादि, 'जहा बहुवत्तव्वयाए'ति यथा प्रज्ञापनायास्तृतीयपदे, तच्चैवमर्थतः—धर्मास्तिकायादयस्त्रयो द्रव्यार्थतया तुल्या एकैकद्रव्यरूपत्वात्, तदन्यापेक्षया चाल्पे, जीवास्तिकायस्ततोऽनन्तगुणो जीवद्रव्याणामनन्तत्वात्, एवं पुद्गलास्तिकायाद्धासमयः, प्रदेशार्थचित्तान्तायां त्वाद्यौ प्रत्येकसमङ्ख्येयप्रदेशत्वेन तुल्यौ तदन्येभ्यः स्तोको च, जीवपुद्गलाद्धासमयाकाशास्तिकायास्तु क्रमेणानन्तगुणा इत्यादि ०। अथ द्रव्याण्येव क्षेत्रापेक्षया कृतयुग्मादिभिस्तोको च, जीवपुद्गलाद्धासमयाकाशास्तिकायास्तु क्रमेणानन्तगुणा इत्यादि अथ द्रव्याण्येव क्षेत्रापेक्षया कृतयुग्मादिभिः प्ररूपयन्नाह—'धम्मत्थिकाए' इत्यादि ।

'असंखेज्जपएसोगाढे'ति असङ्ख्यातेषु लोकाकाशप्रदेशेष्ववगाढोऽसौ लोकाकाशप्रमाणत्वात्तरयेति, 'कइजुम्पएसोगाढे'ति लोकस्यावस्थितासङ्ख्येयप्रदेशत्वेन कृतयुग्मप्रदेशता, लोकप्रमाणत्वेन च धर्मास्तिकायस्यापि कृतयुग्मतैव, एवं सर्वास्तिकायानां लोकावगाहित्वात्तेषां नवरमाकाशास्तिकायस्यावस्थितानन्तप्रदेशत्वादात्मावगाहित्वाच्च कृतयुग्मप्रदेशावगाढताऽद्धासमयस्य चावस्थितासङ्ख्येयप्रदेशात्मकमनुष्यक्षेत्रावगाहित्वादिति अथावगाहप्रस्तावादिदमाह—'इमा ण'मित्यादि ॥ अथ कृतयुग्मादिभिरेव जीवादीनि षड्विंशतिपदान्येकत्वपृथक्त्वाभ्यां निरूपयन्नाह—

मू. (८८२) जीवे णं भंते ! दव्वइयाए किं कइजुम्मे पुच्छ, गोयमा ! नो कइजुम्मे नो तेयोगे नो दावरजुम्मे कलिओए, एवं नेरइएवि एवं जाव सिद्धे ।

जीवा णं भंते ! दब्बड्डयाए किं कडजुम्मा ? पुच्छ, गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मा नो तेयोगा नो दावर० नो कलिओगा, विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेयोगा नो दावरजुम्मा कलियोगा, नेरइया णं भंते ! दब्बड्डयाए पुच्छ, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलियोगा, विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेयोगा णो दावरजुम्मा कलिओगा एवं जाव सिद्धा ।

जीवे णं भंते ! पएसड्डयाए किं कड० पुच्छ, गोयमा ! जीवपएसे पडुच्च कडजुम्मे नो तेयोगे नो दावर० नो कलियोगे, सरीरपएसे पडुच्च० सिय कडजुम्मे जीव सिय कलियोगे, एवं जाव वेमाणिए । सिद्धे णं भंते ! पस० किं कडजुम्मे ? पुच्छ, गोयमा ! कडजुम्मे नो तेयोगे नो दावरजुम्मे नो कलिओए ०

जीवा णं भंते ! पएसड्डयाए किं कडजुम्मे ? पुच्छ, गोयमा ! जीवपएसे पडुच्च ओघादेसेणवि विहाणादेसेणवि कडजुम्मा नो तेयोगा नो दावर० नो कलिओगा, सरीरपएसे पडुच्च ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलियोगा, विहाणादेसेणं कडजुम्मावि जाव कलियोगावि, एवं नेरइयावि, एवं जाव वेमाणिया ।

सिद्धा णं भंते ! पुच्छ, गोयमा ! ओघादेसेणवि विहाणादेसेणवि कडजुम्मा नो तेयोगा नो दावरजुम्मा नो कलिओगा ॥

वृ. 'जीवे ण'मित्यादि, द्रव्यार्थतथैको जीवः एकमेव द्रव्यं तस्मात्कल्पोजो न शेषाः । 'जीवा ण'मित्यादि, जीवा अवस्थितानन्तत्वादोघादेशेन-सामान्यतः कृत्युग्माः, 'विहाणादेसेणं'ति भेदप्रकारेणैकैकश इत्यर्थः कल्पोजा एकत्वात्स्वरूपस्य ।

'नेरइया ण'मित्यादी 'ओघादेसेणं'ति सर्व एव परिगण्यमानाः 'सिय कडजुम्'ति कदाचि-
च्छतुष्कापहारेण चतुरग्रा भवन्ति, एवं 'सिय तेओयाओ' इत्याद्यप्यवगन्तव्यमिति ।

उक्ता द्रव्यार्थतया जीवादयः, अथ तथैव प्रदेशार्थयोच्यन्ते- 'जीवे ण'मित्यादि, 'जीवपएसे पडुच्च कडजुम्'ति असङ्ख्यातत्वादवस्थितत्वाच्च जीवप्रदेशानां चतुरग्र एव जीवः प्रदेशतः 'सरीरपएसे पडुच्च'त्यादि, औदारिकाशरीरप्रदेशानामनन्तत्वेऽपि संयोगवियोगधर्मत्वादयुगप-
च्छतुर्विधता स्यात् ।

'जीवा ण'मित्यादि, 'ओघादेसेणवि विहाणादेसेणवि कडजुम्'ति समस्तजीवानां प्रदेशा अनन्तत्वादवस्थितत्वाच्च एकैकस्य जीवस्य प्रदेशा असङ्ख्यातत्वादवस्थितत्वाच्च चतुरग्रा एव, शरीरप्रदेशापेक्षया त्वादेशेन सर्वजीवशरीरप्रदेशानामयुगपच्छतुर्विध्यमनन्तत्वेऽपि तेषां सङ्घातभेदभावेनानवस्थितत्वात्, 'विहाणादेसेणं कडजुम्मावी'त्यादि, विधानादेशेनैकैक-
जीवशरीरस्य प्रदेशगणनायां युगपच्छतुर्विध्यं भवति, यतः कस्यापि जीवशरीरस्य कृत्युग्मप्रदेशता कस्यापि त्र्योजप्रदेशतेत्येवमादीति ॥ अथ क्षेत्रतो जीवादि तथैवाह-

मू. (८८३) 'जीवे णं भंते ! किं कडजुम्पएसोगाढे पुच्छ, गोयमा ! सिय कडजुम्पएसोगाढे जाव सिय कलिओगपएसोगाढे, एवं जाव सिद्धे ।

जीवा णं भंते ! किं कडजुम्पएसोगाढा पुच्छ, गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्पएसोगाढा नो तेयोग० नो दावर० नो कलियोग०, विहाणादेसेणं कडजुम्पएसोगाढावि जाव कलियोगप-
एसोगाढावि ।

नेरइयाणं पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मपएसोगाढा जाव सिय कलियोगपए-सोगाढा, विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढावि जाव कलियोगपएसोगाढावि, एवं एगिंदियसिद्ध-वज्जा सव्वेवि, सिद्धा एगिंदिया य जहा जीवा ।

जीवे णं भंते ! किं कडजुम्मसमयड्वितीए जाव सिय क० पुच्छा, गोयमा ! कडजुम्मसमयड्वितीए नो तेयोग० नो दावर० नो कलियोगसमयड्वितीए ।

नेरइए णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्मसमयड्वितीए जाव सिय कलियोग-समयड्वितीए, एवं जाव वेमाणिए, सिद्धे जहा जीवे । जीवाणं भंते ! पुच्छा गोयमा ! ओघादेसेणवि विहाणादेसेणवि कडजुम्मसमयड्वितीया नो तेओग० नो दावर० नो कलिओग० ।

नेरइयाणं पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मसमयड्वितीया जाव सिय कलियोग-समयड्वितीयावि, विहाणादेसेणं कडजुम्मसमयड्वितीयावि जाव कलियोगसमयड्वितीयावि, एवं जाव वेमाणिया, सिद्धा जहा जीवा ॥

वृ. 'जीवेण' मित्यादि, औदारिकादिशरीराणां विचित्रावगाहनत्वाच्चतुरग्रादित्वमस्तीत्यत एवाह—'सिय कडजुम्मे' त्यादि । जीवाणं भंते !' इत्यादि, समस्तजीवैखगाढानां प्रदेशानामसङ्ख्यात-त्वादवस्थितत्वाच्चतुरग्रता एवेत्योघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः, विधानादेशतस्तु विचित्रत्वाद-वगाहनाया युगपच्चतुर्विधास्ते, नारकाः पुनरोधतो विचित्रपरिणामत्वेन विचित्रशरीरप्रमाणत्वेन विचित्रावगाहप्रदेशप्रमाणत्वादयौगपधेन चतुर्विधा अपि, विधानतस्तु विचित्रावगाहनत्वादेकदाऽपि चतुर्विधास्ते भवन्ति ।

एवं एगिंदियसिद्धवज्जा सव्वेवि'ति असुरादयो नारकवद्वक्तव्या इत्यर्थः, तत्रौघतस्ते कृतयुग्मादयोऽयौगपधेन विधानतस्तु युगपदेवेति, 'सिद्धा एगिंदिया य जहा जीव'ति सिद्धा एकेन्द्रियाश्च यथा जीवास्तथा वाच्या इत्यर्थः, ते चौधतः कृतयुग्मा एव विधानतस्तु युगपच्चतुर्विधा अपि, युक्तिस्तुभयत्रापि प्राग्वत् ।

अथ स्थितिमाश्रित्य जीवादि तथैव प्ररूप्यते—'जीवेण' मित्यादि, तत्रातीतानागवर्तमान-कालेषु जीवोऽस्तीति सर्वाद्धाया अनन्तसमयात्मकत्वादवस्थितत्वाच्चासौ कृतयुग्मसमयस्थितिक एव, नारकादिस्तु विचित्रसमयस्थितिकत्वात्कदाचिच्चतुरग्रः कदाचिदन्यत्रितयवर्त्तीति ।

'जीवा णं' मित्यादि, बहुत्वे जीवा ओघतो विधानतश्च चतुरग्रसमयस्थितिका एव अनाधनन्तत्वेनान्तसमयस्थितिकत्वातेषां, नारकादयः पुनर्विचित्रसमयस्थितिकाः, तेषां च सर्वेषां स्थितिसमयमीलने चतुष्कापहारे चौघादेशेन स्यात् कृतयुग्मसमयस्थितिका इत्यादि, विधानतस्तु युगपच्चतुर्विधा अपि । अथ भावतो जीवादि तथैव प्ररूप्यते—

मू. (८८४) जीवे णं भंते ! कालवन्नपज्जवेहिं किं कडजुम्मे ? पुच्छा, गोयमा ! जीवपएसे पडुच्च नो कडजुम्मे जाव नो कलियोगे सरिरपएसे पडुच्च सिय कडजुम्मे जाव सिय कलियोगे, एवं जाव वेमाणिए, सिद्धो न चेव पुच्छेज्जति ।

जीवा णं भंते ! कालवन्नपज्जवेहिं पुच्छा, गोयमा ! जीवपएसे पडुच्च ओघादेसेणवि विहाणा-देसेणवि नो कडजुम्मा जाव नो कलिओगा, सरिरपएसे पडुच्च ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलियोगा, विहाणादेसेणं कडजुम्मावि जाव कलि०, एवं जाव वेमा०, एवं नीलवन्नपज्जवेहिं

दंडओ भा० एगत्तपुहुत्तेणं एवं जाव लुक्खफासपज्जवेहिं ।

जीवे णं भंते ! आभिनिबोहियनाणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्मे जावसिय कलियोगे, एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणि ए । जीवा णं भंते ! आभिनिबोहियनाणपज्जवेहिं पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलियोगा, विहाणादेसेणं कडजुम्मावि जाव कलियोगावि, एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिया, एवं सुयनाणपज्जवेहिवि, ओहिनाणपज्जवेहिवि एवं चेव, नवरं विकलिंदियाणं नत्थि ओहिनाणं, मणपज्जवनानां पि एवं चेव, नवरं जीवाणं मणुससाण य, सेसाणं नत्थि ।

जीवे णं भंते ! केवलनाणप० किं कडजुम्मा पुच्छा, गोयमा ! कडजुम्मे नो तेयोगे नो दावरजुम्मे नो कलियोगे, एवं मणुस्सेवि, एवं सिद्धेवि, जीवा णं भंते ! केवलनाणपुच्छा, गोयमा ओघादेसेणवि विहाणादे० कडजुम्मा नो तेओ० नो दावर० नो कलियो०, एवं मणुस्सावि, एवं सिद्धावि ।

जीवे णं भंते ! मइअन्नाणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे० ?, जहा आभिनिबोहियनाणपज्जवेहिं तहेव दो दंडगा, एवं सुयन्नाणपज्जवेहिवि, एवं विभंगनाणपज्जवेहिवि ।

चक्खुदंसणअचक्खुदंसणओहिंदसणपज्जवेहिवि एवं चेव, नवरं जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं, केवलदंसणपज्जवेहिं जहा केवलनाणपज्जवेहिं ।

वृ. 'जीवे ण'मित्यादि, 'जीवपएसे पडुच्च नो कडजुम्मे'ति अमूर्तत्वाज्जीवप्रदेशानां न कालादिवर्णपर्यवानाश्रित्य कृतयुग्मादिव्यपदेशोऽस्ति, शरीरवर्णपिक्षया तु क्रमेण चतुर्विधोऽपि स्याद् अत एवाह—'सरीरे'त्यादि, 'सिद्धो न चेव पुच्छिज्जइ'ति अमूर्तत्वेन तस्य वर्णाद्यभावात् ।

'आभिनिबोहियनाणपज्जवेहिं'ति आभिनिबोधिकज्ञानस्यावरणक्षयोपशमभेदेन ये विशेषास्तस्यैव च ये निर्विभागपलिच्छेदास्ते आभिनिबोधिकज्ञानपर्यवास्तैः, तेषां चानन्तत्वेऽपि क्षयोपशमस्य विचित्रत्वेनानवस्थितपरिणामत्वादयौगपद्येन जीवश्चतुरग्रादि स्यात्, 'एवं एगिंदियवज्जं'ति एकेन्द्रियाणां सम्यक्त्वाभावान्नास्ति आभिनिबोधिकमिति न तदपेक्षया तेषां कृतयुग्मादिव्यपदेश इति ।

'जीवा ण'मित्यादि, बहुत्वे समस्तानामाभिनिबोधिकज्ञानपर्यवाणां भीलने चतुष्कापहारे चायुगपच्चतुरग्रादित्वमोद्यतः स्याद्विचित्रत्वेन क्षयोपशमस्य तत्पर्यायाणामनवस्थितत्वात्, विधानतस्त्वेकदैव चत्वारोऽपि तदभेदाः स्युरिति, केवलज्ञानपर्यवपक्षे च सर्वत्र चतुरग्रत्वमेव वाच्यं, तस्यानन्तपर्यायत्वादवस्थितत्वाच्च, एतस्य च पर्याया अविभागपलिच्छेदरूपा एवावसेया न तु तद्विशेषा एकविधत्वात्तस्येति । 'दो दंडग'ति एकत्वबहुत्वकृतौ द्वौ दण्डकाविति ।

पूर्व 'सरीरपएसे पडुच्च'त्युक्तमिति शरीरप्रस्तावाच्छरीराणि प्ररूपयन्नाह—

मू. (८८५) कति णं भंते ! सरीरगा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंच सरीरगा प०, तं०—ओरालिए जाव कम्मए, एत्थ सरीरगपदं निरवसेसं भाणियव्वं जहा पन्नवणा ॥

वृ. 'कइ ण'मित्यादि, 'एत्थ सरीरगपय'मित्यादि, शरीरपदं च प्रज्ञापनायां द्वादशं पदं, तच्चैवं—'नेरइयाणं भंते ! कति सरीरा पन्नत्ता ?, गो० ! तओ सरीरा पन्नत्ता, तं०—वेउव्विए तेयए कम्मए य' इत्यादि ।

मू. (८८६) जीवा णं भंते ! किं सेया निरेया ? , गोयमा ! जीवा सेयावि निरेयावि, से केणट्टेणं भंते ! एवं घुद्धति जीवा सेयावि निरेयावि ? , गोयमा ! जीवा दुविहा पत्रता, तंजहा । संसारसमावन्नगा य असंसारसमावन्नगा य, तत्थ णं जे ते असंसारसमावन्नगा ते णं सिद्धा सिद्धा णं दुविहा पत्रता, तंजहा—अणंतरसिद्धा य परंपरसिद्धा य, तत्थ णं दे परंपरसिद्धा ते णं निरेयां, तत्थ णं जे ते अनंतरसिद्धा ते णं सेया, ते णं भंते ! किं देसेया सव्वेया ? , गोयमा ! नो देसेया सव्वेया ।

तत्थ णं जे ते संसारसमावन्नगा ते दुविहा पं०, तंजहा—सलेसिपडिवन्नगा य असेलेसपडिवन्नगा य, तत्थ णं जे ते सलेसीपडिवन्नगा ते णं निरेया, तत्थ णं जे ते असेलेसीपडिवन्नगा ते णं या, ते णं भंते ! किं देसेया सव्वेया ? , गोयमा ! देसेयावि सव्वेयावि, से तेणट्टेणं जाव निरेयावि ।

नेरइया णं भंते ! किं देसेया सव्वेया ? , गोयमा ! देसेयावि सव्वेयावि, से केणट्टेणं जाव सव्वेयावि ? , गोयमा ! नेरइया दुविहा पं०, तं०—विग्गहगतिसमावन्नगा य अविग्गहगइसमावन्नगा य, तत्थ णं जे ते विग्गहगतिसमावन्नगा ते णं सव्वेया, तत्थ णं जे ते अविग्गहगतिसमावन्नगा ते णं देसेया, से तेणट्टेणं जाव सव्वेयावि, एवं जाव वेमाणिया ।

वृ. शरीरवन्तश्च जीवाश्चलस्वभावा भवन्तीति सामान्येन जीवानां चलत्वादि पृच्छन्नाह—‘जीवा णं’मित्यादि, ‘सेय’ति सहैजेन—चलनेन सैजाः ‘निरेय’ति निश्चलनाः ‘अनंतर-सिद्धा य’ति न विद्यते अन्तरव्यवधानं सिद्धत्वस्य येषां तेऽनन्तारास्ते च ते सिद्धाश्चेत्यनन्तरसिद्धाः ये सिद्धत्वस्य प्रथमसमये वर्तन्ते, ते च सैजाः, सिद्धिगमनसमयस्य सिद्धत्वप्राप्तिसमयस्य चकत्वादिति, परम्पर-सिद्धास्तु सिद्धत्वस्य द्वयादिसमयवृत्तयः, ‘देसेय’ति देशैजाः—देशतश्चलाः ‘सव्वेय’ति सर्वैजाः सर्वतश्चलाः ‘नो देसेया सव्वेय’ति सिद्धानां सर्वात्मना सिद्धी गमनात्सर्वैजत्वमेव ‘तत्थ णं जे ते सेलेसीपडिवन्नगा ते णं निरेय’ति निरुद्धयोगत्वेन स्वभावतोऽचलत्वात्तेषां ‘देसेयावि सव्वेयावि’ति इलिकागत्या उत्पत्तिस्थानं गच्छन्तो देशैजाः प्राक्नशरीरस्थस्य देशस्य विवक्षया निश्चलत्वात्, गेन्दुकगत्या तु गच्छन्तः सर्वैजाः, सर्वात्मना तेषां गमनप्रवृत्तत्वादिति ।

‘विग्गहगइसमावन्नग’ति विग्रहगतिसमापन्नका ये मृत्वा विग्रहगत्योत्पत्तिस्थानं गच्छन्ति ‘विग्गहगइसमावन्नग’ति अविग्रहगतिसमापन्नकाः—विग्रहगतिनिषेधादंजुगतिका अवस्थिताश्च, तत्र विग्रहगतिसमापन्ना गेन्दुकगत्या गच्छन्तीति कृत्वा सर्वैजाः, अविग्रहगतिसमापन्नकास्त्वस्थिता एवेह विवक्षिता इति संभाव्यते, ते च देहस्था एव मारणान्तिकसमुद्घातात् देशेनेलिकागत्योत्पत्तिकेत्रं स्पृशन्तीति देशैजाः स्वक्षेत्रावस्थिता वा हस्तादिदेशानामेजनादिति ।

उक्ता जीववक्तव्यता अथाजीववक्तव्यतामाह—

मू. (८८७) परमाणुपोग्ला णं भंते ! किं संखेज्जा असंखेज्जा अनन्ता ? , गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अनन्ता, एवं जाव अनंतपएसिया खंधा । एगपएसोगाढा णं भंते ! पोग्ला किं संखेज्जा असंखेज्जा अनन्ता ? , एवं चेव, एवं जाव असंखेज्जपएसोगाढा ।

एगसमयठितीया णं भंते ! पोग्ला किं संखेज्जा ? , एवं चेव, एवं जाव अनंतगुणकालगा, एवं अवसेसावि वण्णगंधरसफासा नेयव्वा जाव अमंतगुणलुक्खति ।

एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं दुपएसियाण य खंधाणं दव्वड्डयाए कयरेर हितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा वि० ? , गोयमा ! दुपएसिएहितो खंधेहितो परमाणुपोग्गला दव्वड्डयाए बहुया एएसि णं भंते ! दुपएसियाणं तिप्पएसण य खंधाणं दव्वड्डयाए कयरेर हितो बहुया० ? , गोयमा ! तिप्पएसियखंधेहितो दुपएसिया खंधा दव्वड्डयाए बहुया, एवं एएणं गमएणं जाव दसपएसिएहितो खंधेहितो नवपएसिया खंधा दव्वड्डयाए बहुया ।

एएसि णं भंते ! दसपएसिए पुच्छा, गोयमा ! दसपएसिएहितो खंधेहितो संखेज्जपएसिया खंधा दव्वड्डयाए बहुया, एएसि णं भंते ! संखेज्ज० पुच्छा, गोयमा ! संखेज्जपएसिएहितो खंधेहितो असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वड्डयाए बहुया, एएसि णं भंते ! असंखेज्ज० पुच्छा, गो० !, अनंत-पएसिएहितो खंधेहितो असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वड्डयाए बहुया ।

एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं दुपएसियाण य खंधाणं पएसड्डयाए कयरेर हितो बहुया ? , गोयमा ! परमाणुपोग्गलेहितो दुपएसिया खंधा पएसड्डयाए बहुया ।

एवं एएणं गमएणं जाव नवपएसिएहितो खंधेहितो दसपएसिया खंधा पएसड्डयाए बहुया, एवं सव्वत्थ पुच्छियच्चं, दसपएसिएहितो खंधेहितो संखेज्जपएसिया खंधा पएस० बहुया, संखेज्ज-पएसिएहितो असंखेज्जपएसिया खंधा पएसड्डयाए बहुया, एएसि णं भंते ! असंखेज्जपएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! अनंतपएसिएहितो खंधेहितो असंखेज्जपएसिया खंधा पएसड्डयाए बहुया ।

एएसि णं भंते ! गपएसोगाढाणं दुपएसोगाढाण य पोग्गलाणं दव्वड्डयाए कयरेर हितो जाव विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! दुपएसोगाढेहितो पोग्गलेहितो दुपएसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए विसेसा० जाव दसपएसोगाढेहितो पोग्गले हितो नवपएसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए विसेसाहिया, दसपएसोगाढेहितो पोग्गलेहितो संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए बहुया, संखेज्जपएसोगाढेहितो पोग्गलेहितो असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए बहुया, पुच्छा सव्वत्थ भाणि० ।

एएसि णं भंते ! एगपएसोगाढाणं दुपएसोगाढाण य पोग्गलाणं पएसड्डयाए कयरेर हितो० विसेसा० ? , गोयमा ! एगपएसोगाढेहितो पोग्गलेहितो दुपएसोगाढा पोग्गला पएसड्डयाए विसेसा०, एवं जाव नवपएसोगाढेहितो पोग्गलेहितो दसपएसोगाढा पोग्गला पएस० विसेसाहिया, दसपएसोगाढेहितो पोग्गलेहि संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसड्डयाए बहुया, संखेज्जपएसोगाढेहितो पोग्गलेहितो असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसड्डयाए बहुया ।

एएसि णं भंते ! एगसमयड्वितीयाणं दुसमयड्वितीयाण य पोग्गलाणं दव्वड्डयाए जहा ओगाहणाए वत्तच्चया एवं ठितीएवि । एएसि णं भंते ! एगगुणकालयाणं दुगुणकालयाण य पोग्गलाणं दव्वड्डयाए एएसि णं जहा परमाणुपोग्गलादीणं तहेव वत्तच्चया निरवसेसा, एवं सव्वेसिं वन्नगंधरसाणं ।

एएसि णं भंते ! एगगुणकक्खडाणं दुगुणकक्खडाण य पोग्गलाणं दव्वड्डयाए कयरेर हितो० विसेसाहिया ? , गोयमा ! एगगुणकक्खडेहितो पोग्गलेहितो दुगुणकक्खडा पोग्गला दव्वड्डयाए विसेसाहिया, एवं जाव नवगुणकक्खडेहितो पोग्गलेहितो दसगुणकक्खडा पोग्गला दव्वड्डयाए विसे०, दसगुणकक्खडेहितो पोग्गलेहितो संखिज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वड्डयाए बहुया ।

संखेज्जगुणकक्खडेहितो पोग्गलेहितो असंखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वड्डयाए बहुया,

असंखेजगुणककखडेहिंतो पोग्गलेहिंतो अनंतगुणककखडा पोग्गला दव्वड्डयाए बहुया, एवं पएसड्डयाए सव्वत्थ पुच्छा भाणियव्वा, जहा ककखडा एवं मउयगरुयलहुयावि, सीयउसिणनि-
छलक्खा जहा वज्जा ।

वृ. 'परमाणुपोग्गलाण'मित्यादि, तत्र बहुवक्तव्यतायां द्वयणुकेभ्यः परमाणवो बहव-
सूक्ष्मत्वादेकत्वाच्च, द्विप्रदेशकास्त्वणुभ्यः स्तोकाः स्थूलत्वादिति वृद्धाः वस्तुस्वभावादिति चान्ये,
एवमुत्तरत्रापि पूर्वं २ बहवस्तदुत्तरे तु स्तोकाः, दशप्रदेशिकेभ्यः पुनः सङ्ख्यातप्रदेशिका बहवः,
सङ्ख्यातस्थानानां बहुत्वात्, स्थानबहुत्वादेव च सङ्ख्यातप्रदेशिकेभ्योऽसङ्ख्यातप्रदेशिका बहवः,
अनन्तप्रदेशिकेभ्यस्तु असङ्ख्यातप्रदेशिका एव बहवस्तथाविधसूक्ष्मपरिणामात् ।

प्रदेशार्थचिन्तायां परमाणुभ्यो द्विप्रदेशिका बहवो, यथा किल द्रव्यत्वेन परिमाणतः सतं
परमाणवः द्विप्रदेशास्तु षष्टिः, प्रदेशार्थतायां परमाणवः शतमात्राएव द्वयणुकास्तु विंशत्युत्तरं
शतिमित्येवं ते बहव इति, एवं भावना उत्तरत्रापि कार्या ।

अथ क्षेत्रापेक्षया पुद्गलात्पत्त्वादि चिन्त्यते- 'एएसि ण'मित्यादि, 'एगपएसोगाढाणं
दुपएसोगाढाणं'ति तत्रैकप्रदेशावगाढाः परमाण्वादयोऽनन्तप्रदेशिकस्कन्धान्ता भवन्ति, द्विप्रदेशाव-
गाढास्तु द्वयणुकादयोऽनन्ताणुकान्ताः, 'विसेसाहिय'ति समधिकाः न तु द्विगुणादय इति ।

वर्णादिभावविशेषितपुद्गलचिन्तायां तु कर्कशादिस्पर्शचतुष्टयविशेषितपुद्गलेषु पूर्वभ्यः
२ उत्तरोत्तरास्तथाविधस्वभावत्वाद्रव्यार्थतया बहवो वाच्याः, शीतोष्णस्निग्धरूक्षलक्षण-
स्पर्शविशेषितेषु पुनः कालादिवर्णविशेषिता इवोत्तरेभ्यः पूर्वं दशगुणान यावद्बहवो वाच्याः, ततो
दशगुणेभ्यः सङ्ख्येयगुणास्तेभ्योऽनन्तगुणा अनन्तगुणेभ्यश्चासङ्ख्येयगुणा बहव इति, एतदेवाह-
'एगगुणककखडेहिंतो' इत्यादि । अथ प्रकारान्तरेण पुद्गलांश्चिन्तयन्नाह-

मू. (८८८) एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं संखेजपएसियाणं असंखेज० अनंत-
पएसियाणं य खंधाणं दव्वड्डयाए पएस० दव्वड्डपएसड्डयाए कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?,
गोयमा ! सव्वत्थोवा अनंतपएसिया खंधा दव्वड्डयाए परमाणुपोग्गला दव्वड्डयाए अनंतगुणा
संखेजपएसिया खंधा दव्वड्डयाए संखेजगुणा असंखेजपएसिया खंधा दव्वड्डयाए असंखेजगुणा ।

पएसड्डयाए सव्वत्थोवा अनंतपएसिया खंधा पएसड्डयाए परमाणुपोग्गला अपएसड्डयाए
अनंतगुणा संखेजपएसिया खंधा पएसड्डयाए असंखेजगुणा असंखेजपएसिया खंधा पएसड्डयाए
असंखेजगुणा, दव्वड्डपएसड्डया सव्वत्थोवा अनंतपएसिया खंधा दव्वड्डयाए ते चेव पएसड्डयाए
अनंतगुणा परमाणुपोग्गला दव्वड्डपएसड्डयाए अनंतगुणा संखेज- पएसिया खंधा दव्वड्डयाए
संखेजगुणा ते चेव पएसड्डयाए संखेजगुणा असंखेजपएसिया खंधा दव्वड्डयाए असंखेजगुणा
ते चेव पएसड्डयाए असंखेजगुणा ।

एएसि णं भंते ! एगपएसोगाढाणं संखेजपएसोगाढाणं असंखेजपएसोगाढाणं य पोग्गलाणं
दव्वड्डयाए पएसड्डयाए दव्वड्डपएसड्डयाए कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा
एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए संखेजपएसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए संखेजगुणा असंखेज-
पएसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए असंखेजगुणा ।

पएसड्डयाए सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला अपएसड्डयाए संखेजपएसोगाढा पोग्गला

पएसड्डयाए संखेज्जगुणा असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसड्डयाए असंखेज्जगुणा दव्वड्डपएसड्डयाए सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वड्डपएसड्डयाए असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए संखेज्जगुणा ते चेव पएसड्डयाए संखेज्जगुणा असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा ते चेव पएसड्डयाए असंखेज्जगुणा । एसिणं भंते ! एगसमयड्वितीयाणं संखिज्जसमयड्वितीयाणं असंखेज्जसमयड्वितीयाणं य पोग्गलाणं जहा ओगाहणाए तथा ठितीएवि भाणियव्वं अप्पाबहुगं ।

एसिणं भंते ! एगगुणकालगाणं संखेज्जगुणकालगाणं असंखेज्जगुणकालगाणं अनंतगुण-कालगाणं य पोग्गलाणं दव्वड्डयाए पएसड्डयाए दव्वड्डपएसड्डयाए एसिणं जहा परमाणुपोग्गलाणं अप्पाबहुगं तथा एएसिपि अप्पाबहुगं, एवं सेसाणवि वज्रगंधरसाणं । एसिणं भंते ! एगगुणक-खडाणं संखेज्जगुणकखडाणं असंखेज्ज० अनंतगुणकखडाणं य पोग्गलाणं दव्वड्डयाए पएसड्डयाए दव्वड्डपएसड्डया कयरे २ जाव वि० ?

गोयमा ! सव्वत्थोवा एगगुणकखडा पोग्गला दव्वड्डयाए संखेज्जगुणकखडा पोग्गला दव्वड्डयाए संखेज्जगुणा असंखेज्जगुणकखडा पोग्गला दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा अनंतगुणकखडा दव्वड्डयाए अणतगुणा, पएसड्डयाए एवं चेव नरं संखेज्जगुणकखडा पोग्गला पएसड्डयाए असं० सेसंतं चेव, दव्वड्डपएसड्डयाए सव्वत्थोवा एगगुणकखडा पोग्गला दव्वड्डपएसड्डयाए संखेज्जगुण-कखडा पोग्गला दव्वड्डयाए संखेज्जगु० ते चेव पएसड्डयाए संखेज्जगुणा असंखेज्जगुणकखडा दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा ते चेव पएसड्डयाए असंखेज्जगुणा अनंतगुणकखडा दव्वड्डयाए अनंतगुणा ते चेव पएसड्डयाए अनंतगुणा एवं मउयगरुयलहुयाणवि अप्पाबहुगं, सीयउसिणनि-छलुक्खाणं जहा वज्राणं तहेव ॥

वृ. 'एसिण'मित्यादि, 'परमाणुपोग्गला अपएसड्डयाए'ति इह प्रदेशार्थताऽधिकारेऽपि यदप्रदेशार्थतेत्युक्तं तत्परमाणूनामप्रदेशत्वात्, 'परमाणुपोग्गला दवड्डपएसड्डयाए'ति परमाणवो द्रव्यविवक्षायां द्रव्यरूपाः अर्था प्रदेशविवक्षायां चाविद्यमानप्रदेशार्था इतिकृत्वा द्रव्यार्थाप्रदेशार्थास्ते उच्यन्ते तद्भावस्तथा ।

'सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए'ति इह क्षेत्राधिकारास्त्रस्यैव प्राधान्या-त्परमाणुद्वयणुकाद्यनन्ताणुकस्कन्धा अपि विशिष्टैकक्षेत्रप्रदेशावगाढा आधारधेयोरभेदोप-चारादेकत्वेन व्यपदिश्यन्ते ततश्च 'सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए'ति, लोकाकाश-प्रदेशपरिमाणा एवेत्यर्थः, तथाहि—न स कश्चिदेवंभूत आकाशप्रदेशोऽस्ति य एकप्रदेशावगाहप-रिणामपरिणतानां परमाण्वादीनामवकाशदानपरिणामेन न परिणत इति ।

तथा 'संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए संखेज्जगुण'ति अत्रापि क्षेत्रस्यैव प्राधान्यात्तथाविधस्कन्धाधारक्षेत्रप्रदेशापेक्षयैव भावना कार्या, नवरमसंमोहेन सुखप्रतिपत्यर्थमुदा-हरणं दर्शयति—'जहा किल पंच ते सव्वलोगपएस, एते य पत्तेयधिंताए पंचेव, संजोगओ पुण एतेसु चेव अनेगे संजोगा लब्धंति' इमा एतेषा च सम्पूर्णासम्पूर्णान्यग्रहणान्यमोक्षणद्वारेणाऽऽ-ऽधेयवशादनेके संयोगभेदा भावनीयाः, तथा असंखेज्जप एसोगाढा पोग्गला दव्वड्डयाए असंखेज्ज-गुण'ति भावनैवमेव असङ्ख्येयप्रदेशात्म-कत्वादवगाहक्षेत्रस्यासङ्ख्येयगुणा इत्ययमस्य भावार्थ इति ॥ पुद्गलानेव कृतयुग्मादिभिर्निरूपयन्नाह—

मू. (८८९) परमाणुपोग्गले णं भंते ! दव्वड्याए किं कडजुम्मे तेयोए दावर० कलियोगे ?, गोयमा ! नो कडजुम्मे नो तेयोए नो दावर० कलियोगे एवं जाव अनंतपएसिए खंधे ।

परमाणुपोग्गला णं भंते ! दव्वड्याए किं कडजुम्मा पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलियोगा, विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेयोगा नो दावर० कलियोगा एवं जाव अनंतपएसिया खंधा ।

परमाणुपोग्गले णं भंते ! पएसड्याए किं कडजुम्मे पुच्छा, गोयमा ! नो कडजुम्मा नो तेयोगा नो दावर० कलियोगे दुपएसिए पुच्छा गोयमा ! नो कड० नो तेयोय० दावर० नो कलियोगे, तिपए० पुच्छा गोयमा ! कडजुम्मे तेयोए नो दावर० नो कलियोए चउप्पएसिए पुच्छा गोयमा ! कडजुम्मे नो तेओए नो दावर० नो कलियोगे पंचपएसिए जहा परमाणुपोग्गले छप्पएसिए जहा दुप्पएसिए सत्तपएसिए जहा तिपएसिए अट्ठपएसिए जहा चउप्पएसिए नवपएसिए जहा परमाणुपोग्गले दसपएसिए जहा दुप्पएसिए ।

संखेज्जपएसिए णं भंते ! पोग्गले पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्मे जाव सिय कलियोए एवं असंखेज्जपएसिएवि अनंतपएसिएवि ।

परमाणुपोग्गला णं भंते ! पएसिड्याए किं० कड० पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलियोगा, विहाणादेसेणं नो कड० नो तेयोया नो दावर० कलियोगा, दुप्पएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणंसिय कडजुम्मा नो तेयोया सिय दावरजुम्मा नो कलियोगा, विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेयोया दावरजुम्मा नो कलियोगा ।

तिपएसिया णं पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलियोगा विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा तेयोगा नो दावर० नो कलियोगा, चउप्पएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणवि विहाणादेसेणवि कडजुम्मा नो तेयोगा नो दावर० नो कलियोगा ।

पंचपएसिया जहा परमाणुपोग्गला, छप्पएसिया जहा दुप्पएसिया, सत्तपएसिया जहा तिपएसिया, अट्ठपएसिया जहा चउपएसिया ।

नवपएसि जहा परमाणुपोग्गला दसपएसिया जहा दुपएसिया, संखेज्जपएसिया णं पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलियोगा विहाणादेसेणं कडजुम्मावि जाव कलियोगावि एवं असंखेज्जपएसियावि अनंतपएसियावि ।

परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं कडजुम्पएसोगाढे ? पुच्छा, गोयमा ! कडजुम्पएसोगाढे नो देयोग० नो दावरजुम्प० कलियोगपएसोगाढे ।

दुपएसिएणं पुच्छा, गोयमा ! नो कडजुम्पएसोगाढे नो तेयोग० सिय दावरजुम्पएसोगाढे सिय कलियोगपएसोगाढे ।

तिपएसिए णं पुच्छा, गोयमा ! नो कडजुम्पएसोगाढे सियतेयोगपएसोगाढे सिय दावरजुम्पएसोगाढे सिय कलियोगपएसोगाढे ३ ।

चउप्पएसिए णं पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्पएसोगाढे जाव सिय कलियोगपएसोगाढे ४, एवं जाव अनंतपएसिए ॥

परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं कड० पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्पएसोगाढा

नो तेयोग० नो दावर नो कलियोग०, विहाणादेसेणं नो कडजुम्पएसोगाढा नो तेयोग० नो दावर० कलिओगपएसोगाढा । दुष्पएसिया णं पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्पएसोगाढा नो तेयोग० नो दावर० नो कलिओग०, विहाणादेसेणं नो कडजुम्पएसोगाढा नो तेयोगपएसोगाढा दावरजुम्पएसोगाढावि कलियोगपएसोगाढावि ।

तिष्पएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्पएसोगाढा नो तेयोग० नो दावर० न कलि० विहादेसेणं नो कडजुम्पएसोगाढा तेओगपएसोगाढावि दावरजुम्पएसोगाढावि कलिओगपएसोगाढावि ३ ।

चउष्पएसियाणं पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्पएसोगाढा नो तेयोग० नो दावर० नो कलिओग० विहाणादेसेणं कडजुम्पएसोगाढावि जाव कलिओगप-एसोगाढावि ४ एवं जाव अनंतपएसिया ।

परमाणु पोग्गले णं भंते ! किं कडजुम्पसमयड्ढितीए ? पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्पसमयड्ढितीए जावसिय कलिओगसमयड्ढितीए, एवं जाव अनंतपएसिए । परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं कडजुम्प० ?, पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्पसमयड्ढितीया जावसिय कलियोगसमयड्ढितीया ४, विहाणादेसेणं कडजुम्पसमयड्ढितीयावि जाव कलियोगसमयड्ढितीयावि ४, एवं जाव अनंतपएसिया ।

परमाणुपोग्गले णं भंते ! का लवन्नपज्जवेहिं कि कडजुम्पे तेओगे जहा ठितीए वत्तव्वया एवं वत्तेसुवि सव्वेसु गंधेसुवि एवं चेव रसेसुवि जाव महुरो रसोत्ति ।

अनंतपएसिए णं भंते ! कंधे कक्खड्ढासपज्जवेहिं किं कडजुम्पे पुच्छा, गोयमा ! सिय कडजुम्पे जाव सिय कलिओगे ।

अनंतपएसिया णं भंते ! खंधा कक्खड्ढासपज्जवेहिं किं कडजुम्पा पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्पा जाव सिय कलियोगा ४, विहाणादेसेणं कडजुम्पावि जाव कलियोगावि ४, एवं मउयगुरुयलहुयावि भाणियव्वा, सीयउसिणनिद्धलुक्क जहा वज्जा ॥

वृ. 'परमाणु' इत्यादि, परमाणुपुद्गला ओघादेशतः कृतयुग्मादयो भजनया भवन्ति अनन्तत्वेऽपि तेषां सङ्घातभेदतोऽनवस्थितस्वरूपत्वात्, विधानतस्त्वेकैकशः कल्योजा एवेति 'पंचपएसिए जहा परमाणुपोग्गल'ति एकाग्रत्वात्कल्योज इत्यर्थः 'छप्पएसिए जहा दुष्पएसिए'ति द्वयग्रत्वाद्द्वापरायुग्म इत्यर्थः, एवमन्यदपि ।

'संखेज्जपएसिए ण'मित्यादि, सङ्ख्यातप्रदेशिकस्य विचित्रसङ्ख्यात्वाद्भजनया चातुर्विध्यमिति ।

'दुष्पएसिया ण'मित्यादि, द्विप्रदेशिका यदा समसङ्ख्या भवन्ति तदा प्रदेशतः कृतयुग्माः, यदा तु विषमसङ्ख्यास्तदा द्वापरायुग्माः, 'विहाणादेसेण'मित्यादि, ये द्विप्रदेशिकास्ते प्रदेशार्थतया एकैकशश्चिन्त्यमाना द्विप्रदेशत्वादेव द्वापरायुग्मा भवन्ति ।

'तिष्पएसिया ण'मित्यादि, समस्तत्रिप्रदेशिकमीलने तत्प्रदेशानां च चतुष्कापहारे चतुरग्रादित्वं भजनया स्यादनवस्थितसङ्ख्यत्वात्तेषां, यथा चतुर्णां तेषां मीलने द्वादश प्रदेशास्ते च चतुरग्राः पञ्चानां त्र्योजाः षण्णां द्वापरायुग्माः सप्तानां कल्योजा इति, विधानादेशेन च त्र्योजा

एव त्र्यणुकत्वाल्लक्षणाभिहितम् ।

‘चउपएसिया ण’मित्यादि, चतुष्पदेशिकानामोद्यतो विधानतश्च प्रदेशाश्चतुरा एव ।
‘पंचपएसिया जहा परमाणुपोग्गल’ति सामान्यतः स्यात्कृतयुग्मादयः प्रत्येकं चैकाग्रा एवेत्यर्थः ।

‘छप्पएसिया जहा दुप्पएसिय’ति औद्यतः स्यात्कृतयुग्मद्वपरयुग्माः, विधानतस्तु द्वापरयुग्मा इत्यर्थः, एवमुत्तरत्रापि ।

अथ क्षेत्रतः पुद्गलांश्चिन्तयन्नाह—‘परमाणु’ इत्यादि, परमाणुः कल्योजःप्रदेशावगाढ एव एकत्वात्, द्विप्रदेशिकस्तु द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढो वा कल्योजःप्रदेशावगाढो वा स्यात् परिणामविशेषात्, एवमन्यदपि सूत्रं नेयम् ।

‘परमाणुपोग्गला ण’मित्यादि, तत्रौद्यतः परमाणवः कृतयुग्मप्रदेशावगाढा एव भवन्ति सकललोकव्यापकत्वात्तेषां सकललोकप्रदेशानां चासङ्ख्यातत्वादवस्थितत्वाच्च चतुरग्रतेति, विधानतस्तु कल्योजःप्रदेशावगाढाः सर्वेषामेकैकप्रदेशावगाढत्वादिति, द्विप्रदेशावगाढास्तु सामान्यतश्चतुरा एवोक्तयुक्तिः, विधानतस्तु द्विप्रदेशिकाः ये द्विप्रदेशावगाढास्ते द्वापरयुग्माः ये त्वेकप्रदेशावगाढास्तु सामान्यतश्चतुरा एवोक्तयुक्तिः, विधानतस्तु द्विप्रदेशिकाः ये द्विप्रदेशावगाढास्ते द्वापरयुग्माः ये त्वेकप्रदेशावगाढास्ते कल्योजाः, एवमन्यदप्यहम् ।

अनंतपएसिए णं भंते ! खंधे’ति, इह कर्कशादिस्पर्शाधिकारेयदनन्तप्रदेशिकस्यैव स्कन्धस्य ग्रहणं तत्तस्यैव बादरस्य कर्कशादिस्पर्शचतुष्टयं भवति न तु परमाण्वादेरित्यभिप्रायेणेति, अत एवाह—सीओसिणनिद्धलुक्खा जहा वन्नन्ति एतत्पर्यवाधिकार परमाण्वादयोऽपि वाच्या इति भावः ।

मू. (८९०) परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं सहे अणहे ?, गोयमा ! नो सहे अणहे
दुपएसिए णं पुच्छ गो० ! सहे नो अणहे, तिपएसिए जहा परमाणुपोग्गले, चउपएसिए जहा दुपएसिए, पंचपएसिए जहा तिपएसिए छप्पएसिए जहा दुपएसिए जहा परमाणुपोग्गले, चउपएसिए जहा दुपएसिए, पंचपएसिए जहा तिपएसिए छप्पएसिए जहा दुपएसिए सत्तपएसिए जहा तिपएसिए अहपएसिए जहा दुपएसिए नवपएसिए जहा तिपएसिए दत्तपएसिए जहा दुपएसिए ।

संखेज्जपएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छ, गोयमा ! सिय सहे सिय अणहे, एवं असंखेज्ज-पएसिएवि, एवं अनंतपएसिएवि । परमाणुपोग्गलाणं भंते ! किं सहा अणहा ?, गोयमा ! सहा वा अणहा वा एवं जाव अनंतपएसिया ॥

वृ. पुद्गलाधिकारादिदमाह—‘परमाणु’इत्यादि, ‘सिय सहे सिय अणहे’ति यः समसङ्ख्यप्रदेशात्मकः स्कन्धः स सार्द्धः इतरस्त्वनर्द्ध इति । ‘परमाणुपोग्गले’त्यादि, यदा बहवोऽणवः समसङ्ख्या भवन्ति तदा सार्द्धः यदा तु विषमसङ्ख्यास्तदाऽनर्द्धाः, सङ्घातभेदाभ्यामन-वस्थितरूपत्वात्तेषामिति । पुद्गलाधिकारादेवेदमुच्यते—

मू. (८९१) परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं सेए निरेइ ?, गोयमा ! सिय सेए सिय निरेए, एवं जाव अनंतपएसिए । परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं सेवा निरेयावि, एवं जाव अनंतप-सिया । परमाणुपोग्गले णं भंते ! सेए कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जह० एकं समयं

उक्कोसे० आवलियाए असंखेज्जइभागं ।

परमाणुपोग्गले णं भंते ! निरेए कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जह० एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, एवं जाव अनंतपएसिए, परमाणुपोग्गला णं भंते ! सेया कालओ केवच्चिरं होन्ति ?, गोयमा ! सब्बद्धं, परमाणुपोग्गलाणं भंते ! निरेया कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! सब्बद्धं, एवं जाव अनंतपएसिया ।

परमाणुपोग्गलस्स णं भंते ! सेयस्स केवतियं कालं अंतरं होइ ? गोयमा ! सट्ठानंतरं पडुच्च जहत्तेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं परट्ठानंतरं पडुच्च जहत्तेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं । निरेयस्स केवतियं कालं अंतरं होइ ? गोयमा ! सट्ठानंतरं पडुच्च जहन्ने णं एकं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं, परट्ठानंतरं पडुच्च जहत्तेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं ।

दुपएसियस्स णं भंते ! खंधस्स सेयस्स पुच्छा, गोयमा ! सट्ठानंतरं पडुच्च जहत्तेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, परट्ठानंतरं पडुच्च जहत्तेणं एकं समयं उक्कोसेणं अनंतं कालं । निरेयस्स केवतियं कालं अंतरं होइ ?, गोयमा ! सट्ठानंतरं पडुच्च जहत्तेणं एकं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं, परट्ठानंतरं पडुच्च जहत्तेणं एकं समयं उक्कोसेणं अनंतं कालं, एवं जाव अनंतपएसियस्स ।

परमाणुपोग्गला णं भंते ! सेयाणं केवतियं कालं अंतरं होइ ?, गोयमा ! नत्थि अंतरं, एवं जाव अनंतपएसियाणं खंधाणं ।

एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं सेयाणं निरेयाण य कयरे २ हितो जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा परमाणुपोग्गला सेया निरेया असंखेज्जगुणा एवं जाव असंखिज्जप-एसियाणं खंधाणं ।

एएसि णं भंते ! अनंतपएसियाणं खंधाणं सेयाणं निरेयाण य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा अनंतपएसिया खंधा निरेया सेया अनंतगुणा ।

एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपएसियाणं असंखेज्जपएसियाणं अनंतपएसियाण य खंधाणं सेयाणं निरेयाण य दब्बट्ठयाए पएसट्ठयाए दब्बट्ठपएसट्ठयाए कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सब्बत्थोवा अणंतपएसिया खंधा निरेया दब्बट्ठयाए १ अनंतपएसिया खंधा सेया दब्बट्ठयाए अनंतगुणा २ परमाणुपोग्गला सेया दब्बट्ठयाए अनंतगुणा ३ ।

संखेज्जपएसिया खंधा सेया दब्बट्ठयाए असंखेज्जगुणा ४ असंखेज्जपएसिया खंधा सेया दब्बट्ठयाए असंखेज्जगुणा ५ परमाणुपोग्गला निरेया दब्बट्ठयाए असंखेज्जगुणा ६ संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दब्बट्ठयाए संखेज्जगुणा ७ ।

असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दब्बट्ठयाए असंखेज्जगुणा ८ पएसट्ठयाए एवं चेव नवरं परमाणुपोग्गला अपएसट्ठयाए भाणियत्वा, संखेज्जपएसिया खंधा निरेया पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा सेसं तं चेव ।

दब्बट्ठपएसट्ठयाए सब्बत्थोवा अनंतपएसिया खंधा निरेया दब्बट्ठयाए १ ते चेव पएसट्ठयाए अनंतगुणा २ अनंतपएसिया खंधा सेया दब्बट्ठयाए अनंतगुणा ३ ते चेव पएसट्ठयाए अनंतगुणा

४ परमाणुपोग्गला सेया दब्बड्डयाए अपएसड्डयाए अनंतगुणा ५ ।

संखेजपएसिया खंधा सेया दब्बड्डयाए असंखेजगुणा ६ ते चेव पएसड्डयाए असंखेजगुणा ७
असंखेजपएसिया खंधा सेया दब्बड्डयाए असंखेजगुणा ८ ते चेव पएसड्डयाए असंखेजगुणा ९
परमाणुपोग्गला निरेया दब्बड्डयाए अपएसड्डयाए असंखिजगुणा १० ।

संखिजपएसिया खंधा निरेया दब्बड्डयाए असंखेजगुणा ११ ते चेव पएसड्डयाए संखिज १२
असंखिजपएसिया खंधा निरेया दब्बड्डयाए असंखेजगुणा १३ चेव पएसड्डयाए असंखिज ० १४

परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं देसेए सव्वेए निरेए ?, गोयमा ! नो देसेए सिय सव्वेए सिय
निरेए, दुपएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छ, गोयमा ! सिय देसेए सिय निरेइ एवं जाव अनंतपएसिए
परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं देसेया सव्वेया निरेया ?, गोयमा ! नो देसेया सव्वेयावि
निरेयावि, दुपएसिया णं भंते ! खंधा पुच्छ, गोयमा ! देसेयावि सव्वेयावि निरेयावि, एवं जाव
अनंतपएसिया ।

परमाणुपोग्गले णं भंते ! सव्वेए कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं
उक्कोसेणं आवलियाए असंखेजइभागं, निरेये कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एकं
समयं उक्कोसेणं असंखिजं कालं ।

दुपएसिए णं भंते ! खंधे देसेए कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं
उक्कोसेणं आवलियाए असंखेजइभागं, सव्वेए कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एकं
समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेजइभागं, निरेए कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं
एकं समयं उक्कोसेणं असंखिजं कालं, एवं जाव अनंतपएसिए ।

परमाणुपोग्गला णं भंते ! सव्वेया कालओ केवचिरं होति ?, गोयमा ! सव्वद्धं, निरेया
कालओ केवचिरं होइ ?, सव्वद्धं । दुपएसिया णं भंते ! खंधा देसेया कालओ केवचिरं ० ?,
सव्वद्धं, सव्वेया कालओ केवचिरं ?, सव्वद्धं, निरेया कालओ केवचिरं ० ?, सव्वद्धं, एवं जाव
अनंतपएसिया ।

परमाणुपोग्गलस्स णं भंते ! सव्वेयस्स केवतियं कालं अंतरं होइ ?, गोयमा ! सट्ठाणंतं
पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखिजं कालं, परट्ठानंतं पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं
उक्कोसेणं असंखिजं कालं । निरेयस्स केवतियं अंतरं होइ ?, सट्ठाणंतं पडुच्च जहं ० एकं समयं
उक्कोसेणं आवलियाए असंखेजइभागं, परट्ठानंतं पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखिजं
कालं ।

दुपएसियस्स णं भंते ! खंधस्स देसेयस्स केवतियं कालं अंतरं होइ ?, सट्ठानंतं पडुच्च
जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखिजं कालं, परट्ठानंतं पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं
अनंतं कालं, सव्वेयस्स केवतियं कालं ? एवं चेव जहा देसेयस्स, निरेयस्स, निरेयस्स केव-
तियं ?, सट्ठानंतं पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेजइभागं, परट्ठानंतं
पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं, एवं जाव अनंतपएसियस्स ।

परमाणुपोग्गलाणं भंते ! सव्वेयाणं केवतियं कालं अंतरं होइ ?, नत्थि अंतरं, निरेयाणं

केवतियं ?, नत्थि अंतरं, दुपएसियाणं भंते ! खंधाणं देसेयाणं केवतियं कालं ?, नत्थि अंतरं, सव्वेयाणं केवतियं कालं ?, नत्थि अंतरं, निरेयाणं केवतियं कालं ?, नत्थि अंतरं, एवं जाव अनंतपएसियाणं ।

एसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं सव्वेयाणं निरेयाणं य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा परमाणुपोग्गला सव्वेया निरेया असंखेज्जगुणा । एसि णं भंते ! दुपएसियाणं खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाणं य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा दुपएसिया खंधा सव्वेया देसेया असंखेज्जगुणा निरेया असंखिज्जगुणा, एवं जाव असंखेज्जपएसियाणं खंधाणं । एसि णं भंते ! अनंतपएसियाणं खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाणं य कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा अनंतपएसिया खंधा सव्वेया निरेया अनंतगुणा देसेया अनंतगुणा ।

एसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपएसियाणं असंखेज्जपएसियाणं अनंतपएसियाणं य खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाणं दव्वड्डयाए पएसड्डयाए दव्वड्डपएसड्डयाए कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?

गोयमा ! सव्वत्थोवा अनंतपएसिया खंधा सव्वेया दव्वड्डयाए १ अनंतपएसिया खंधा निरेया दव्वड्डयाए अनंतगुणा २ अनंतपएसिया खंधा देसेया दव्वड्डयाए अनंतगुणा ३ असंखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा ४ संखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा ५ ।

परमाणुपोग्गला सव्वेया दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा ६ संखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा ७ असंखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा ८ परमाणुपोग्गला निरेया दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा ९ संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वड्डयाए संखेज्जगुणा १० असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वड्डयाए असंखिज्जगुणा ११ ।

एवं पएसड्डयाएवि नवरं परमाणुपोग्गला अपएसड्डयाए भाणियव्वं संखिज्जपएसिया खंधा निरेया पएसड्डयाए असंखिज्जगुणा सेसं तं चेव, दव्वड्डपएसड्डयाए सव्वत्थोवा अनंतपएसिया खंधा सव्वेया दव्वड्डयाए १ ते चेव पएसड्डयाए अनंतगुणा २ अनंतपएसिया खंधा निरेया दव्वड्डयाए अनंतगुणा ३ ते चेव पएसड्डयाए अनंतगुणा ४ अनंतपएसिया खंधा देसेया दव्वड्डयाए अनंतगुणा ५ ते चेव पएसड्डयाए अनंतगुणा ६ असंखिज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वड्डयाए अनंतगुणा ७

ते चेव पएसड्डयाए असंखेज्जगुणा ८ संखिज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वड्डयाए असंखेज्ज ०९ ते चेव पएसड्डयाए असंखेज्जगुणा १० परमाणुपोग्गला सव्वेया दव्वड्डापएसड्डयाए असंखेज्ज ११ संखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा १२ ते चेव पएसड्डयाए असंखेज्ज १३ असंखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वड्डयाए असंखेज्जगुणा १४ ।

ते चेव पएस ० असंखे ० १५ परमाणुपोग्गला निरेया दव्वड्डापदेसड्डयाए असंखेज्ज १६ संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वड्डयाए संखेज्जगुणा १७ ते चेव पएसड्डयाए संखेज्ज १८ असंखेज्जपएसिया निरेया दव्वड्ड ० असंखेज्जगुणा १९ ते चेव पएसड्डयाए असंखेज्जगुणा २०

वृ. 'परमाणु' इत्यादि, 'सेए' ति चलाः, सैजत्वं चोत्कर्षतोऽप्यावलिका असङ्ख्येयभागमात्रमेव,

निरेजताया औत्सर्गिकत्वात्, अत एव निरेजत्वमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयं कालमुक्तमिति, 'निरे'ति निश्चलः । बहुत्वसूत्रे 'सव्वद्धं'ति सर्वाद्धां-सर्वकालं परमाणवः सैजाः सन्ति, नहि कश्चित् स समयोऽस्ति कालत्रयेऽपि यतर परमाणवः सर्व एव न चलन्तीत्यर्थः, एवं निरेजा अपि सर्वाद्धामिति

अथ परमाण्वादीनां सैजत्वाद्यन्तरमाह- 'परमाणु' इत्यादि, 'सद्धानन्तरं पडुच्च'ति स्वस्थानं-परमाणोः परमाणुभाव एव तत्र वर्तमानस्य यदन्तरं-चलनस्य व्यवधानं निश्चलत्वभवनलक्षणं तत्त्वस्थानान्तरं तत्प्रतीत्य 'जहन्नेणं एकं समयं'ति निश्चलताजघन्यकाललक्षणं 'उक्कोसेणं असंखेजं कालं'ति निश्चलताया एवोत्कृष्टकाललक्षणं, तत्र जघन्यतोऽन्तरं परमाणुरेकं समयं चलनादुपरम्य पुनश्चलतीत्येवं, उत्कर्षतश्च स एवासङ्ख्येयं कालं कचिस्थिरो भूत्वा पुनश्चलतीत्येवं दृश्यमिति ।

'परद्धानन्तरं पडुच्च'ति परमाणोर्त्यपरस्थाने-द्वयणुकादावन्तर्भूतस्यान्तरं-चलनव्यवधानं तत्परस्थानान्तरं तत्प्रतीत्येति 'जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेजं कालं'ति, परमाणुपुद्गलो हि भ्रमन् द्विप्रदेशादिकं स्कन्धमनुप्रविश्य जघन्यतस्तेन सहैकं समयं स्थित्वा पुनर्भ्राम्यति उत्कर्षतस्त्वसङ्ख्येयं कालं द्विप्रदेशादितया स्थित्वा पुनरेकतया भ्राम्यतीति ।

'निरेयस्से'त्यादि, निश्चलः सन् जघन्यतः समयमेकं परिभ्रम्य पुनर्निश्चलस्तिष्ठति, उत्कर्षतस्तु निश्चलः सन्नावलिकाया असङ्ख्येयं भागं चलनोत्कृष्टकालरूपं परिभ्रम्य पुनर्निश्चल एव भवतीति स्वस्थानान्तरमुक्तं, परस्थानान्तरं तु निश्चल सन् ततः स्वस्थानाद्यलितो जघन्यतो द्विप्रदेशादौ स्कन्धे एकं समयं स्थित्वा पुनर्निश्चल एव तिष्ठति, उत्कर्षतस्त्वसङ्ख्येयं कालं तेन सह स्थित्वा पृथग् भूत्वा पुनस्तिष्ठति ।

'दुपएसियस्से'त्यादि, 'उक्कोसेणं अनन्तं कालं'ति, कथम् ?, द्विप्रदेशिकः संश्रलितस्ततोऽनन्तैः पुद्गलैः सह कालभेदेन सम्बन्धं कुर्वन्नन्तेन कालेन पुनरन्तैः व परमाणुना सह सम्बन्धं प्रतिपद्य पुनश्चलतीत्येवमिति ॥ सैजादीनामेवाल्पबहुत्वमाह- 'एएसि ण'मित्यादि, 'निरेया असंखेजगुण'ति स्थितिक्रियाया औत्सर्गिकत्वाद्बहुत्वमिति, अनन्तप्रदेशिकेषु सैजा अनन्तगुणा-वस्तुस्वभावात् ।

एतदेव द्रव्यार्थप्रदेशार्थोभयार्थैर्निरूपयन्नाह- 'एएसि ण'मित्यादि, तत्र द्रव्यार्थतायां सैजत्वनिरेजत्वाभ्यामप्यौ पदानि, एवं प्रदेशार्थतायामपि, उभयार्थतायां तु चतुर्दश सैजपक्षे निरेजपक्षे च परमाणुषु द्रव्यार्थप्रदेशार्थपदयोर्द्रव्यार्थप्रदेशार्थित्वेवमेकीकरणेनाभिलापात्, अथ 'पएसड्डयाए एवं चेव' इत्यत्रातिदेशे यो विशेषीऽसावुच्यते- 'नवरं परमाणु' इत्यादि, परमाणुपदे प्रदेशार्थतायाः स्थानेऽप्रदेशार्थतयेति वाच्यं, अप्रदेशार्थत्वात्परमाणूनां, तथा द्रव्यार्थतासूत्रे सङ्ख्यातप्रदेशिका निरेजा निरेजपरमाणुभ्यः सङ्ख्यातगुणा उक्ताः प्रदेशार्थतासूत्रे तु ते तेभ्योऽसङ्ख्येयगुणा वाच्याः, यतो निरेजपरमाणुभ्यो द्रव्यार्थतया निरेजसङ्ख्यातप्रदेशिकाः सङ्ख्यातगुणा भवन्ति, तेषु च मध्ये बहूनामुत्कृष्टसङ्ख्यातकप्रमाणप्रदेशत्वात्त्रिरेजपरमाणुभ्यस्ते प्रदेशतोऽसङ्ख्येयगुणा भवन्ति उत्कृष्टसङ्ख्यातकस्योपर्येकप्रदेशप्रक्षेपेऽप्यसङ्ख्यातकस्य भावादिति ।

अथ परमाण्वादीनेव सैजत्वादिना निरूपयन्नाह- 'परमाणु' इत्यादि, इह सर्वेषामल्पबहुत्वाधिकारे द्रव्यार्थचिन्तायां परमाणुपदस्य सर्वैजत्वनिरेजत्वविशेषणात् सङ्ख्येयादीनां तु त्रयाणां प्रत्येकदेशैजसर्वैजनिरेजत्वैर्विशेषणादेकादश पदानि भवन्ति, एवं प्रदेशार्थतायामपि, उभयार्थतायां

चैतान्येव विंशति, सर्वैजपक्षे निरेजपक्षे च परमाणुषु द्रव्यार्थप्रदेशार्थपदयोर्द्रव्या-
र्थाप्रदेशार्थतित्वेवमेकीकरणेनाभिलापादिति ।

मू. (८९२) कति णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता ?, गोयमा ! अट्ठधम्मत्थि-
कायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता ।

कति णं भंते ! अधम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा प०, एवं चेव, कति णं भंते !
आगासत्थिकायस्स मज्झपएसा प०, एवं चेव ।

कति णं भंते ! जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा प० गोयमा ! अट्ठ जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा
प०, एए णं भंते ! अट्ठ जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा कतिसु आगासपएसेसु ओगाहंति ?

गोयमा ! जहत्तेणं एक्कंसि वा दोहिं वा तीहिं वा चउहिं वा पंचहिं वा छहिं वा उक्कोसेणं
अट्ठसु नो चेव णं सत्तसु । सेवं भंते २ ति ॥

वृ. अनन्तरं पुद्गलास्तिकायः प्रदेशतश्चिन्तितः, अथान्यान्यस्तिकायान् प्रदेशत एव
चिन्तयन्नाह—‘कइ णं भंते !’ इत्यादि, ‘अट्ठ धम्मत्थिकायस्स मज्झपएस’ति, एते च रुचक-
प्रदेशाष्टकावगाहिनोऽवसेया इति चूर्णिकारः, इह च यद्यपि लोकप्रमाणत्वेन धर्मास्तिकायादेर्मध्यं
रत्नप्रभावकाशान्तर एव भवति न रुचके तथाऽपि दिशामनुदिशां च तत्रभवत्वाद्धर्मास्तिकायादि
मध्यं तत्र विवक्षितमिति संभाव्यते ।

‘जीवत्थिकायस्स’ति प्रत्येकं जीवानामित्यर्थः, ते च सर्वस्यामवगाहनायां मध्यभाग एव
भवन्तीति मध्यप्रदेशा उच्यन्ते, ‘जहत्तेणं एक्कंसि वे’त्यादि सङ्कोचविकाशधर्मत्वात्तेषाम् ‘उक्कोसेणं
अट्ठसु’ति एकैकस्मिंस्तेषामवगाहनात्, ‘नो चेव णं सत्तसुवि’ति वस्तुस्वभावादिति ।

शतकं—२५ उद्देशकः—४ सभासः

—ः शतकं—२५ उद्देशकः—५ :—

वृ. चतुर्थोद्देशके पुद्गलास्तिकायादयो निरूपितास्ते च प्रत्येकमनन्तपर्यवा इति पञ्चमे पर्यवाः
प्ररूप्यन्त इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादि सूत्रम्—

मू. (८९३) कतिविहाणं भंते ! पज्जवा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पज्जवा पं०, तं०—जीवप-
ज्जवा य अजीवपज्जवा य, पज्जवपदं निरवसेसं भाणियव्वं जहा पन्नवणाए ।

वृ. ‘कइविहे’त्यादि, ‘पज्जव’ति पर्यवा गुणा धर्मा विशेषा इति पर्यायाः, ‘जीवपज्जवा
य’ति जीवधर्मा एवमजीवपर्यवा अपि, ‘पज्जवययं निरवसेसं भाणियव्वं’ति ‘जहा पन्नवणाए’ति
पर्यवपदं च—विशेषपदं प्रज्ञापनायां पञ्चमं, तच्चैवं ‘जीवपज्जवा णं भंते ! किं संखेज्जा असंखेज्जा
अनंता ?, गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अनंता’ इत्यादीति ।

मू. (८९४) आवलियाणं भंते ! किं संखेज्जा समया असंखेज्जा समया अनंता समया ?,
गोयमा ! नो संखेज्जा समया असंखेज्जा समया नो अनंता समया ।

आणापाणूणं भंते ! किं संखेज्जा एवं चेव, थोवे णं भंते ! किं संखेज्जा ?, एवं चेव, एवं
लवेवि मुहुत्तेवि एवं अहोरेत्तेवि, एवं पक्खे मासे उडू अयने संवच्छरे जुगे वाससये वाससहस्से
वाससयसहस्से पुव्वंगे पुव्वे तुयंगे तुडिण्ण अडडंगे अडडे अववंगे अववे हूहुयंगे हूहुए उप्पलंगे
उप्पले पउमंगे पउमे नलिनंगे नल्लिने अच्छिनिउपूरंगे अच्छिनिउपूरे अउयंगे अउये नउयंगे नउए

पउयंगे पउए चूलियंगे चूलिए सीसपहेलियंगे सीसपहेलिया पलिओवमे सागरोवमे ओसप्पिणी एवं उस्सप्पिणीवि ।

पोग्गलपरियट्ठेणं भंते ! किं संखेज्जा समया असंखेज्जा समया अनन्ता समया ? पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जा समया नो असंखेज्जा समया अनन्ता समया, एवं तीयद्वाअनागयद्धसव्वद्वा आवलियाओ णं भंते ! किं संखेज्जा समया ? पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जा समया सिय असंखिज्जा समया सिय अनन्ता समया, आणापाणूणं भंते ! किं संखेज्जा समया ?

एवं वेव, थोवाणं भंते ! किं संखेज्जा समया ? एवं जाव ओसप्पिणीओत्ति, पोग्गलपरियट्ठणं भंते ! किं संखेज्जा समया ? पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जा समया नो असंखेज्जा समया अनन्ता समया, आणापाणूणं भंते ! किं संखेज्जाओ आवलियाओ पुच्छा, गोयमा ! संखेज्जाओ आवलियाओ नो असंखिज्जाओ आवलियाओ नो अनन्ताओ आवलियाओ, एवं थोवेवि एवं जाव सीसपहेलियत्ति पलिओवमे णं भंते ! किं संखेज्जा ? पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जाओ आवलियाओ असंखिज्जाओ आवलियाओ नो अनन्ताओ आवलियाओ, एवं सागरोवमेवि एवं ओसप्पिणीवि उस्सप्पिणीवि, पोग्गलपरियट्ठे पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जाओ आवलियाओ नो असंखेज्जाओ आवलियाओ अनन्ताओ आवलियाओ, एवं जाव सव्वद्वा ।

आणापाणूणं भंते ! किं संखेज्जाओ आवलियाओ ? पुच्छा, गोयमा ! सिय संखेज्जाओ आवलियाओ सिय असंखेज्जाओ सिय अनन्ताओ, एवं जाव सीसपहेलियाओ, पलिओवमाणं पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जाओ आवलियाओ सिय असंखेज्जाओ आवलियाओ सिय अनन्ताओ आवलियाओ एवं जाव उस्सप्पिणीओ, पोग्गलपरियट्ठणं पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जाओ आवलियाओ नो असंखेज्जाओ आवलियाओ अनन्ताओ आवलियाओ ।

थोवे णं भंते ! किं संखेज्जाओ आणापाणूओ असंखेज्जाओ जहा आवलियाए वत्तव्वया एवं आणापाणूवि निरवसेसा, एवं एतेणं गमएणं जाव सीसपहेलिया भाणियव्वा ।

सागरोवमे णं भंते ! किं संखेज्जा पलिओवमा ? पुच्छा, गोयमा ! संखेज्जा पलिओवमा नो असंखेज्जा पलिओवमा नो अनन्ता पलिओवमा, एवं ओसप्पिणीएवि उस्सप्पिणीएवि, पोग्गलपरियट्ठे णं पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जा पलिओवमा असंखेज्जा पलिओवमा अनन्ता पलिओवमा एवं जाव सव्वद्वा ।

सागरोवमाणं भंते ! किं संखेज्जा पलिओवमा ? पुच्छा, गोयमा ! सिय संखेज्जा पलिओवमा सिय असंखिज्जा पलिओवमा सिय अनन्ता पलिओवमा, एवं जाव ओसप्पिणीवि उस्सप्पिणीवि पोग्गलपरियट्ठणं पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जा पलिओवमा नो असंखेज्जा पलिओवमा अनन्ता पलिओवमा ।

ओसप्पिणी णं भंते ! किं संखेज्जा सागरोवमा जहा पलिओवमस्स वत्तव्वया तथा सागरोवमस्सवि, पोग्गलपरियट्ठे णं भंते ! किं संखेज्जाओ ओसप्पिणीओ पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जाओ ओसप्पिणीओ नो असंखिज्जा अनन्ताओ ओसप्पिणिउस्सप्पिणीओ एवं जाव सव्वद्वा, पोग्गलपरियट्ठा णं भंते ! किं संखेज्जाओ ओसप्पिणिउस्सप्पिणीओ पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जाओ ओसप्पिणिउस्सप्पिणीओ नो असंखे० अनन्ताओ ओसप्पिणिउस्सप्पिणीओ ।

तीतद्धाणं भंते ! किं संखेज्जा पोग्गलपरियद्धा ? पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जा पोग्गलपरियद्धा नो असंखेज्जा अनन्ता पोग्गलप०, एवं अणागयद्धावि, एवं सब्बद्धावि ।

वृ. विशेषाधिकारात्कलाविशेषसूत्रम्—‘आवलिया ण’मित्यादि, बहुत्वाधिकारे ‘आवलि-याओण’मित्यादौ ‘नो संखेज्जा समव’ति एकस्यामपि तस्यामसङ्ख्याताः समयाः बहुषु पुनरसङ्ख्याता अनन्ता वा स्युर्न तु सङ्ख्येया इति ।

मू. (८९५) अणागयद्धा णं भंते ! किं संखेज्जाओ तीतद्धाओ असंखे० अनन्ताओ ?, गोयमा ! नो संखेज्जाओ तीतद्धाओ नो असंखेज्जाओ तीतद्धाओ नो अनन्ताओ तीतद्धाओ । अणागयद्धा णं तीतद्धाओ समयाहिया, तीतद्धा णं अणागयद्धाओ समयूणा ।

सब्बद्धा णं भंते ! किं संखेज्जाओ तीतद्धाओ ? पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जाओ तीतद्धाओ नो असंखे० नो अनन्ताओ तीतद्धाओ, सब्बद्धा णं तीतद्धाओ सातिरेगदुगुण तीतद्धाणं सब्बद्धाओ धोवूणए अद्धे, —

सब्बद्धा णं भंते ! किं संखेज्जाओ अणागयद्धाओ पुच्छा, गोयमा ! नो संखेज्जाओ अणाग-यद्धाओ नो असंखेज्जाओ अणागयद्धाओ नो अनन्ताओ अणागयद्धाओ सब्बद्धा णं अणागयद्धाओ धोवूणगदुगुणा अणागयद्धा णं सब्बद्धाओ सातिरेगे अद्धे ॥

वृ. ‘अणागयद्धा णं तीतद्धाओ समयाहिय’ति अनागतकालोऽतीतकालात्समयाधिकः, कथं ?, यतोऽतीतानागतौ कालावनादित्वानन्तत्वाभ्यां समानौ, तयोश्च मध्ये भगवतः प्रश्नसमयो वर्तते, स चाविनष्टत्वेनातीते न प्रविशति अविनष्टत्वाधर्न्यादानागते क्षिप्तस्ततः समयातिरिक्ता अनागताद्धा भवति, अत एवाह—अनागतकालादतीतः कालः समयोनो भवतीति, एतदेवाह—‘तीतद्धा ण’मित्यादि ।

‘सब्बद्धा णं तीतद्धाओ सातिरेगदुगुण’ति सर्वाद्धाः अतीतानागताद्धाद्वयं, सा चातीताद्धातः सकाशात् सातिरेकद्विगुणा भवति, सातिरेकत्वं च वर्तमानसमयेनात एवातीताद्धा सर्वाद्धायाः स्तोकोनमर्द्धं, ऊनत्वं च वर्तमानसमयेनैव, एतदेवाह—

‘तीतद्धा णं सब्बद्धाए धोवूणए अद्धे’ति, इह कश्चिदाह—अतीताद्धातोऽनागतद्धाऽ-नन्तगुणा, यतो यदि ते वर्तमानसमये समे स्यातां ततस्तदतिक्रमे अनागताद्धा समयेनोना स्यात्ततो द्वयादिभिः एवं च समत्वं नास्ति ततोऽनन्तगुणा, सा चातीताद्धायाः सकाशाद्, अत एवानन्तेनापि कालेन गतेन नासी क्षीयत इति, अत्रोच्यते, इह समत्वमुभयोरप्याद्यन्ताभावमात्रेण विवक्षितमिति चादावेव निवेदितमिति ।

पर्यवा उद्देशकादावुक्तास्ते च भेदा अपि भवन्तीति निगोदभेदान् दर्शयन्नाह—

मू. (८९६) कतिविहा णं भंते ! निओदा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दुविहा निओदा० प० तं०— निओगा य निओयजीवा य’ निओदा णं भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा—सुहुमनिगोदा य बायरनिओगा य, एवं निओगा भाणियव्वा जहा जीवाभिगमे तहेव निरवसेसं ।

वृ. ‘कतिविहे’त्यादि, ‘निगोदा य’ति अनन्तकायिकजीवशरीराणि ‘निगोयजीवा य’ति साधारणनामकर्मोदयवर्तिनो जीवाः, ‘जही जीवाभिगमे’ति, अनेनेदं सूचितं—‘सुहुमनिगोदा

णं भंते ! कतिविहा पन्नत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-पन्नत्तगाय अपन्नत्तगाय इत्यादि
मू. (८९७) कतिविहे णं भंते ! नामे पन्नत्ते ?, गोयमा ! छव्विहे नामे पन्नत्ते, तंजहा-
 ओदइए जाव सन्निवाइए ।

से किं तं उदइए नामे ?, उदइए नामे दुविहे प०, तं०-उदए य उदनिष्फन्ने य, एवं जहा
 सत्तरसमसए पढमे उद्देसए भावो तहेव इहवि, नवरं इमं नामनाणत्तं, सेसं तहेव जाव सन्निवाइए
 सेवं भंते ! २ ॥

वृ. अनन्तरं निगोदा उक्तास्ते च जीवपुद्गलानां परिणामभेदाद् भवन्तीति परिणामभेदान्
 दर्शयन्नाह-‘कतिविहे णं भंते ! नामे’ इत्यादि, नमनं नामः परिणामो भाव इत्यनर्थान्तरं, ‘नवरं
 इमं नाणत्तं’ति सप्तदशशते भावमाश्रित्येदं सूत्रमधीतं इह तु नामशब्दमाश्रित्येत्येतावान् विशेष
 इत्यर्थः ।

शतकं-२५ उद्देशकः-५ समाप्तः

—: शतकं-२५ उद्देशकः-६ :-

वृ. पञ्चमोद्देशकान्ते नामभेद उक्तो, नामभेदाच्च निर्ग्रन्थभेदा भवन्तीत्यतस्ते षष्ठेऽभिधीयन्ते
 इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्यैतास्ति द्वारगाथाः-

मू. (८९८) पन्नवण १ वेद २ रागे ३ कप्प ४ चरित्त ५ पडिसेवणा ६ नाणे ७ ।

तित्थे ८ लिंग ९ सरीरे १० खेत्ते ११ काल १२ गइ १३ संजम १४ निगासे १५ ॥

मू. (८९९) जोगु १६ वओग १७ कसाए १८ लेसा १९ परिणाम २० बंध १ वेदे य २२

कम्मोदीरण २३ उवसंपजहन्न २४ सन्ना य २५ आहारे २६ ॥

मू. (९००) भव २७ आगरिसे २८ कालं २९ ।

तरे य ३० समुग्घाय ३१ खेत्त ३२ फुसणा य ३३ ।

भावे ३४ परिणामे ३५ विय अप्पाबहुयं ३६ नियंठाणं ३७ ॥

वृ. ‘पन्नवणे’त्यादि, एताः पुनरुद्देशकार्यावगमगम्या इति, तत्र ‘पन्नवण’ति द्वाराभि-
 दानायाह-

मू. (९०१) रायगिहे जाव एवं वयासी-कति णं भंते ! नियंठा पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंच
 नियंठा पन्नत्ता, तंजहा-पुलाए बउसे कुसीले नियंठे सिणाए ।

पुलाए णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे प० तं० नाणपुलाए दंसणपुलाए
 चरित्तपुलाए लिंगपुलाए अहासुहुमपुलाए नामं पंचमे ।

बउसे णं भंते ! कतिविहे प० ?, गोयमा ! पंचविहे प०, तं०-आभोगबउसे अनाभोगबउसे
 संवुडबउसे असंवुडबउसे अहासुहुमबउसे णनमं पंचमे ।

कुसीले णं भंते ! कतिविहे प० ?, गोयमा ! दुविहे प० तं०-पडिसेवणाकुसीले य कसाय-
 कुसीले य, पडिसेवणाकुसीले णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे प०, तंजहा-नाणपडिसे-
 वणाकुसीले दंसणपडिसेवणाकुसीले चरित्तपडिसेवणाकुसीले लिंगपडिसेवणाकुसीले
 अहासुहुमपडिसेवणाकुसीले नामं पंचमे ।

कसायकुसीले णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ?, गोयमा ! पंचविहे प० तं०-नाणकसायकुसीले

दंसणकसायकुसीले चरित्तकसायकुसीले लिंगकसायकुसीले अहासुहुमकसायकुसीले नामं पंचमे नियंठे णं भंते ! कतिविहे प० ?, गोयमा ! पंचविहे प०, तंजहा—पढमसमयनियंठे अपढम- समयनियंठे चरमसमयनियंठे अचरमसमयनियंठे अहासुहुमनियंठे नामं पंचणे ।

सिणाए णं भंते ! कतिविहे प० ?, गो० ! पंचविहे प० तं०—अच्छवी १ असबले २ अकम्मंसे ३ संसुद्धनाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली ४ अपरिस्सावी ।

पुलाए णं भंते ! किं सवेयए होज्जा अवेदए होज्जा ?, गोयमा ! सवेयए होज्जा नो अवेयए होज्जा, जइ सवेयए होज्जा किं इत्थिवेदए होज्जा पुरिसवेयए पुरिसनपुंसगवेदए होज्जा ?, गोयमा ! नो इत्थिवेदए होज्जा पुरिसवेयए होज्जा पुरिसनपुंसगवेयए वा होज्जा ।

बउसे णं भंते ! किं सवेदए होज्जा अवेदए होज्जा ?, गोयमा ! सवेदए होज्जा नो अवेदए होज्जा, जइ सवेदए होज्जा किं इत्थिवेयए होज्जा पुरिसवेयए होज्जा पुरिसनपुंसगवेदए होज्जा ?, गोयमा ! इत्थिवेयए वा होज्जा पुरिसवेयए वा होज्जा पुरिसनपुंसगवेयए वा होज्जा, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि ।

कसायकुसीले णं भंते ! किं सवेदए ? पुच्छा, गोयमा ! सवेदए वा हो० अवेदए वा हो०, जइ अवेदए किं उवसंतवेदए खीणवेदए हो० ?, गोयमा ! उवसंतवेदए वा खीणवेदए वा हो०, जइ सवेयए होज्जा किं इत्थिवेदए पुच्छा, गोयमा ! तिसुवि जहा बउसो ।

नियंठे णं भंते ! किं सवेदए पुच्छा, गोयमा ! नो सवेयए होज्जा अवेयए हो०, जइ अवेयए हो० किं उवसंत पुच्छा, गोयमा ! उवसंतवेयए वा होइ खीणवेयए वा होज्जा ।

सिणाए णं भंते ! किं सवेयए होज्जा ?, जहानियंठे तथा सिणाएवि, नवरं नो उवसंतवेयए होज्जा खीणवेयए होज्जा २ ॥

वृ. 'रायगिहे' त्यादि, 'कति ण' मित्यादि 'नियंठ' ति निर्गताः सबाह्याभ्यन्तरादग्रन्थादिति निर्ग्रन्थाः—साधवः, एतेषां च प्रतिपन्नसर्वविरतीनामपि विचित्रचारित्रमोहनीयकर्मक्षयोपशमादिकृतो भेदोऽवसेयः ।

तत्र 'पुलाय' ति पुलाको—निस्सारो धान्यकणः पुलाकवत्पुलाकः संयमसारापेक्षया, स च संयमवानपि मनाकृतमसारं कुर्वन् पुलाक इत्युच्यते, बउसेति बकुशं—शबलं कर्बुरमित्यनर्थान्तरं, ततश्च बकुशसंयमयोगाद्बकुशः ।

'कुसीले' ति कुत्सितं शीलं—चरणमस्येति कुशीलः 'नियंठ' ति निर्गतो ग्रन्थात्—मोहनीयकर्माख्यादिति निर्ग्रन्थः ।

'सिणाए' ति स्नात इव स्नातो घातिकर्मलक्षणमलपटलक्षालनादिति ।

तत्र पुलाको द्विविधो लब्धिप्रतिसेवाभेदात्, तत्र लब्धिपुलाको लब्धिविशेषवान्, यदाह—

॥ १ ॥ “संघाइयाण कज्जे चुन्निज्जा चक्कवट्ठिमवि जीए ।

तीए लद्धीए जुओ लद्धिपुलाओ मुणेयव्वो ॥”

अन्ये त्वाहुः—आसेवनतो यो ज्ञानपुलाकस्तस्येयमीदृशी लब्धिः स एव लब्धिपुलाको न तद्व्यतिरिक्तः कश्चिदपर इति ।

आसेवनापुलाकं पुनराश्रित्याह—'पुलाए णं भंते !' इत्यादि, 'नाणपुलाए' ति ज्ञानमाश्रित्य

पुलाकस्तस्यासारताकारीविराधको ज्ञानपुलाकः, एवं दर्शनादिपुलाकोऽपि, आह च-

॥ १ ॥ “खलियाइदूसणेहिं नाणं संकाइएहिं सम्मंतं ।

मूलुत्तरगुणपडिसेवणाइ चरणं विरोहेइ ॥

॥ २ ॥ लिंगपुलाओ अन्नं निष्कारणाओ करेइ जो लिंगं ।

मणा अकप्पियाणं निसेवओ होइ अहसुहमो ॥

बकुशो द्विविधो भवत्युपकरणशरीरभेदात्, तत्र वस्त्रपात्राद्युपकरणविभूषानुवर्तनशील उपकरणबकुश- करचरणनखमुखादिदेहावयवविभूषाऽनुवर्ती शरीरबकुशः, स चायं द्विविधोऽपि पञ्चविधः, तथा चाह-

‘बउसे ण’ मित्यादि, ‘आभोगबउसे’ति आभोगः-साधूनामकृत्यमेतच्छरीरोपकरण-विभूषणमित्येवं ज्ञानं तत्प्रधानो बकुश आभोगबकुशः एवमन्येऽपि, इहाप्युक्तम्-

॥ १ ॥ “आभोगे जाणंतो करेइ दोसं अजाणमनभोगे ।

मूलुत्तरेहिं संवुड विवरीअ असंवुडो होइ ॥

॥ २ ॥ अच्छिमुह मज्झमाणो हइ अहमसुहुमओ तथा बउसो ।

अहवा जाणिजंतो असंवुडो संवुडो इयरो ॥”

पडिसेवणाकुशीले य त्ति तत्र सेवना-सम्यगाराधना तत्प्रतिपक्षस्तु प्रतिषेवणा तया कुशीलः प्रतिसेवनाकुशीलः ‘कसायकुशीले’ति कषायैः कुशीलः कषायकुशीलः ‘नाणपडिसेवणाकुशीले’ति ज्ञानस्य प्रतिषेवणया कुशीलो ज्ञानप्रतिषेवणाकुशीलः एवमन्येऽपि, उक्तञ्च-

॥ १ ॥ “इह नाणाइकुशीलो उवजीवं होइ नाणपभिईए ।

अहसुहुमो पुण तुस्से एस तवस्सित्तिसंसाए ॥”

‘नाणकसायकुशीले’ति ज्ञानमाश्रित्य कषायकुशीलो ज्ञानकषायकुशीलः, एवमन्येऽपि, इह गाथाः-

॥ १ ॥ “नाणंदंसणलिंगे जो जुंजइ कोहमाणमाईहिं ।

सो नाणाइकुशीलो कसायओ होइ विन्नेओ ॥

॥ २ ॥ चारित्तंमि कुशीलो कसायओ जो पयच्छई सावं ।

मणसा कोहाईए निसेवयं होइ अहसुहुमो ॥

॥ ३ ॥ अहवावि कसाएहिं नाणाईणं विराहओ जो उ ।

सो नाणाइकुशीलो नेओ वक्खाणभेएणं ॥

‘पढमसमयनियंठे’इत्यादि, उपशान्तमोहाद्धायाः क्षीणमोहच्छद्मस्थान्धायाश्चान्त-मुहूर्तप्रमाणायाः प्रथमसमये वर्तमानः प्रथमसमयनिर्ग्रन्थः शेषेष्वप्रथमसमयनिर्ग्रन्थः, एवं निर्ग्रन्थद्धायाश्चरसमये चरमसमयनिर्ग्रन्थः शेषेष्वितरः, सामान्येन तु यथासूक्ष्मेति पारिभाषिकी संज्ञा, उक्तं चेह-

॥ १ ॥ “अंतमुहुत्तपमाणयनिग्गंधद्धाइ पढमसमयंमि ।

पढमसमयंनियंठो अत्रेसु अपढमसमओ सो ॥

॥ २ ॥ एमेव तयद्धाए चरिमे समयंमि चरमसमओ सो ।

सेसेसु पुण अचरमो सामन्नेणं तु अहसुहुमो ॥

‘अच्छवी’त्यादि, ‘अच्छवी’ति अव्ययक इत्येके, छवियोगाच्छवि-शरीरं तद्योगनिरोधेन यस्य नास्त्यसावच्छविक इत्यन्ये, क्षपा-सखेदो व्यापारस्तस्या अस्तित्वात्क्षपी तन्निषेधादक्षपीत्यन्ते, घातिचतुष्टयक्षपणानन्तरं वा तत्क्षपणाभावादक्षपीत्युच्यते १ ‘अशबलः’ एकान्तविशुद्धचरणोऽ-तिचारपङ्काभावात् २ ‘अकर्माशः’ विगतघातिकर्मा ३ ‘संशुद्धज्ञानदर्शनधरः’ केवलज्ञानदर्शन-धारीति चतुर्थ अर्हन् जिनः केवलीत्येकार्थं शब्दत्रयं चतुर्थस्नातकभेदार्थाभिदायकम् ४ ।

‘अपरिश्रावी’ परिश्रवति-आश्रवति कर्म बघ्नातीत्येवंशीलः परिश्रावि तन्निषेधाद-परिश्रावी-अबन्धको निरुद्धयोग इत्यर्थः, अयं च पञ्चमः स्नातकभेदः, उत्तराध्ययनेषु त्वर्हन् जिनः केवलीत्ययं पञ्चमो भेद उक्तः, अपरिश्रावीति तु नाधीतमेव, इह चावस्थाभेदेन भेदो न केनचिद्वृत्तिकृतेहान्यत्र च ग्रन्थे व्याख्यातस्तत्र चैवं संभावयामः-शब्दनयापेक्षयैतेषां भेदो भावनीयः शक्रपुरन्दरादिवदिति, प्रज्ञापनेति गतम् ।

अथ वेदद्वारे-‘नो अवेयए होज्ज’ति पुलाकबकुशप्रतिसेवाकुशीलानामुपशमक्षपक-श्रेण्योरभावात् ‘नो इत्थिवेयए’ति यिाः पुलाकलब्धेरभावात् ‘पुरिसनपुंसगवेयए’ति पुरुषः सन् यो नपुंसकवेदको वर्द्धितकत्वादिभावेन भवत्यसौ पुरुषनपुंसकवेदकः न स्वरूपेण नपुंसकवेदक इतियावत् ।

‘कसायकुसीले ण’मित्यादि, “उवसंतवेदए वा होज्जा खीणवेयए वा होज्ज”ति सूक्ष्म-सम्परायगुणस्थानकं यावत् कषायकुशीलो भवति, स च प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणेषु सवेदः अनि-वृत्तिबादरे तूपशान्तेषु क्षीणेषु वा वेदेष्ववेदः स्यात् सूक्ष्मसम्पराये चेति ।

‘नियंठे ण’मित्यादि ‘उवसंतवेयए वा होज्जा खीणवेयए वा होज्ज’ति श्रेणिद्वये निग्रन्थत्वभावादिति ।

‘सिणाए ण’मित्यादौ ‘नीउवसंतवेयए होज्जा खीणवेयए होज्ज’ति क्षपकश्रेण्यामेव स्नातकत्वभावादिति ॥ रागद्वारे-

मू. (१०२) पुलाए णं भंते ! किं सरागे होज्जा वीयरगे होज्जा ?, गोयमा ! सरागे होज्जा नो वीयरगे होज्जा, एवं जाव कसायकुसीले ।

नियंठे णं भंते ! किं सरागे होज्जा ? पुच्छा, गोयमा ! नो सरागे होज्जा वीयरगे होज्जा ।

जइ वीयरगे होज्जा किं उवसंतकसायवीयरगे होज्जा खीणकसायवीयरगे वा होज्जा ?, गोयमा ! उवसंतकसायवीयरगेवा होज्जा खीणकसायवीयरगे वा होज्जा, सिणाए एवं चेव, नवरं नो उवसंतकसायवीयरगे होज्जा खीणकसायवीयरगे होज्जा ३ ।

वृ. ‘पुलाए णं भंते ! किं सरागे’ति सरागः-सकषायः ॥ कल्पद्वारे-‘पुलाए ण’मित्यादि

मू. (१०३) पुलाए णं भंते ! किं ठियकपे होज्जा अट्टियकपे होज्जा ? गोयमा ! ठियकपे वा होज्जा अट्टियकपे वा होज्जा, एवं जाव सिणाए ।

पुलाए णं भंते ! किं जिणकपे होज्जा थेरकपे होज्जा कप्पातीते होज्जा ?, गोयमा ! नो जिणकपे होज्जा थेरकपे होज्जा नो कप्पातीते होज्जा ।

वउसे णं पुच्छा, गोयमा ! जिणकपे वा होज्जा थेरकपे वा होज्जा नो कप्पातीते होज्जा, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि ।

कसायकुसीले णं पुच्छा, गोयमा ! जिनकप्पे वा होज्जा थेरकप्पे होज्जा कप्पातीते वा होज्जा नियंटे णं पुच्छा, गोयमा ! नो जिनकप्पे होज्जा नो थेरकप्पे होज्जा कप्पातीते होज्जा, एवं सिणाएवि ।

वृ. 'पुलाए णं भंते ! किं ठियकप्पे'त्यादि, आचेलक्यादिषु दशसु पदेषु प्रथमपश्चिम-तीर्थङ्करसाधवः स्थिता एव अवश्यं तत्पालनादिति तेषां स्थितिकल्पस्तत्र वा पुलाको भवेत्, मध्यमतीर्थङ्करसाधवस्तु तेषु स्थिताश्चास्थिताश्चेत्यस्थितकल्पस्तेषां तत्र वा पुलाको भवेत्, एवं सर्वेऽपि, अथवा कल्पो जिनकल्पः स्थविरकल्पश्चेति द्विधेति तमाश्रित्याह—'पुलाए णं भंते ! किं जिनकप्पे'इत्यादि, 'कप्पातीते'ति जिनकल्पस्थविरकल्पाभ्यामन्यत्र ।

'कसायकुसीले ण'मित्यादौ 'कप्पातीते वा होज्जत्ति कल्पातीते वा कसायकुशीलो भवेत्, कल्पातीतस्य छद्मस्थस्य तीर्थकरस्य सकषायित्वादिति ।

'नियंटे ण'मित्यादौ 'कप्पातीते होज्ज'ति निर्ग्रन्थः कल्पातीत एव भवेद्, यतस्तस्य जिनकल्पस्थविरकल्पधर्मा न सन्तीति ।

मू. (१०४) पुलाए णं भंते ! किं सामाइयसंजमे होज्जा छेओवद्वावणियसंजमे होज्जा परिहारविसुद्धियसंजमे होज्जा सुहुमसंपरागसंजमे होज्जा अहक्खायसंजमे होज्जा ?, गोयमा ! सामाइयसंजमे वा होज्जा छेओवद्वावणियसंजमे वा होज्जा नो परिहारविसुद्धियसंजमे होज्जा नो सुहुमसंपरागे होज्जा नो अहक्खायसंजमे होज्जा, एवं बउसेवि एवं पडिसेवणाकुसीलेवि ।

कसायकुसीले णं पुच्छा, गोयमा ! सामाइयसंजमे वा होज्जा जाव सुहुमसंपरागसंजमे वा होज्जा नो अहक्खायसंजमे होज्जा । नियंटे णं पुच्छा, गोयमा ! नो सामाइयसंजमे होज्जा जाव णो सुहुमसंपरागसंजमे हो० अहक्खायसं० होज्जा, एवं सिणाएवि ५ ।

वृ. चारित्रद्वारं व्यक्तमेव ।

मू. (१०५) पुलाए णं भंते ! किं पडिसेवए होज्जा अपडिसेवए होज्जा ?, गोयमा ! पडिसेवए होज्जा नो अपडिसेवए होज्जा ।

जइ पडिसेवए होज्जा किं मूलगुणपडिसेवए होज्जा उत्तरगुणपडिसेवए होज्जा ?, गोयमा ! मूलगुणपडिसेवए वा होज्जा उत्तरगुणपडिसेवए वा होज्जा, मूलगुण पडिसेवमाणे पंचण्हं आसवाणं अन्नयरं पडिसेवेज्जा, उत्तरगुण पडिसेवमाणे दसविहस्स पच्चक्खाणस्स अन्नयरं पडिसेवेज्जा ।

बउसे णं पुच्छा, गोयमा ! पडिसेवए होज्जा नो अपडिसेवए होज्जा, जइ पडिसेवए होज्जा किं मूलगुणपडिसेवए होज्जा उत्तरगुणपडिसेवए वा होज्जा ?, गोयमा ! नो मूलगुणपडिसेवए होज्जा उत्तरगुणपडिसेवए होज्जा, उत्तरगुण पडिसेवमाणे दसविहस्स पच्चक्खाणस्स अन्नयरं पडिसेवेज्जा, पडिसेवणाकुसीले जहा पुलाए ।

कसायकुसीले णं पुच्छा, गोयमा ! नो पडिसेवए होज्जा अपडिसेवए होज्जा, एवं निग्गंथेवि, एवं सिणाएवि ६ ।

वृ. प्रतिसेवनाद्वारे च—'पुलाए ण'मित्यादि, 'पडिसेवए'ति संयमप्रतिकूलार्थस्य सञ्जवलनकषायोदयात्सेवकः प्रतिसेवकः संयमविराधक इत्यर्थः ।

'मूलगुणपडिसेवए'ति मूलगुणाः—प्राणातिपातविरमणादयस्तेषां प्रातिकूल्येन सेवको

मूलगुणप्रतिसेवकः, एवमुत्तरगुणप्रतिसेवकोऽपि नवरमुत्तरगुणा—दशविधप्रत्याख्यानरूपाः ।
 ‘दसविहस्स पच्चक्खाणस्स’ति तत्र दशविधं प्रत्याख्यानं ‘अनागतमइक्कंतंकोडीसहिय’-
 मित्यादि प्राग्व्याख्यातस्वरूपम् ।

अथवा ‘नवकारपोरिसीए’ इत्याद्यावश्यकप्रसिद्धम् ‘अन्नयरं पडिसेवेज्ज’ति एकतरं
 प्रत्याख्यानं विराधयेत् ।

उपलक्षणत्वाच्चास्य पिण्डविशुद्धयादिविराधकत्वमपि संभाव्यत इति ६ ० । ज्ञानद्वारे—

मू. (१०६) पुलाए णं भंते ! कतिसु नाणेसु होज्जा ?, गोयमा ! दोसु वा तिसु वा होज्जा,
 दोसु होज्जामाणे दोसु आभिनिबोहियनाणे सुअनाणे होज्जा तिसु होज्जामाणे तिसु आभिनिबोहियनाणे
 सुयनाणे ओहिनाणे होज्जा, एवं बउसेवि, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि ।

कसायकुसीले णं पुच्छा, गोयमा ! दोसु वा तिसु वा चउसु वा होज्जा, दोसु होज्जामाणे
 दोसु आभिनिबोहियनाणे सुयनाणे होज्जा, तिसु होज्जामाणे तिसु आभिनिबोहियनाणसुय-
 नाणओहिनाणेसु होज्जा अहवा तिसु होमाणे आभिनिबोहियनाणसुयनाणमणपज्जवनाणेसु होज्जा,
 चउसु होज्जामाणे चउसु आभिनिबोहियनाणसुयनाणओहिनाणमणपज्जवनाणेसु होज्जा, एवं नियंठेवि
 सिणाए णं पुच्छा, गोयमा ! एगंमि केवलनाणे होज्जा ।

वृ. आभिनिबोधि कादिज्ञानप्रस्तावात् ज्ञानविशेषभूतं श्रुतं विशेषेण चिन्तयन्नाह—

मू. (१०७) पुलाए णं भंते ! केवतियं सुयं अहिजेज्जा ?, गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठ
 पवयणमायाओ उक्कोसेणं दस पुच्चाइं अहिजेज्जा । एवं पडिसेवणाकुसीलेवि ।

कसायकुसीले पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठ पवयणमायाओ उक्कोसेणं चोदस पुच्चाइं
 अहिजेज्जा, एवं नियंठेवि ।

सिणाए पुच्छा, गोयमा ! सुयवतिरित्ते होज्जा ७ ।

वृ. ‘पुलाए णं भंते ! केवइयं सुयं’मित्यादि, ‘जहन्नेणं अट्ठपवयणमायाओ’ति अष्टप्रवचन-
 मातृपालनरूपत्वाच्चारित्रस्य तद्वतोऽष्टप्रवचनमातृपरिज्ञानेनावश्यं भाव्यं, ज्ञानपूर्वकत्वाच्चारित्रस्य
 तत्परिज्ञानं च श्रुतादतोऽष्टप्रवचनमातृप्रतिपादनपरं श्रुतं बकुशस्य जघन्यतोऽपि भवतीति,
 तच्च ‘अट्ठणं पवयणमाईणं’ इत्यस्य यद् विवरणसूत्रं तत्संभाव्यते ।

यत्नुरुत्तराध्ययनेषु प्रवचनमातृनामकमध्ययनं तद्गुरुत्वाद्धिशिष्टतरश्रुतत्वाच्च न जघन्यतः
 संभवतीति, बाहुल्याश्रयं चेदं श्रुतप्रमाणं तेन न माषतुषादिना व्यभिचार इति । तीर्थद्वारे—

मू. (१०८) पुलाए णं भंते ! किं तित्थे होज्जा अतित्थे होज्जा ?, गोयमा ! तित्थे होज्जा नो
 अतित्थे होज्जा, एवं बउसेवि, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि ।

कसायकुसीले पुच्छा, गोयमा ! तित्थे वा होज्जा अतित्थे वा होज्जा, जइ अतित्थे होज्जा किं
 तित्थयरे होज्जा पत्तेयबुद्धे होज्जा ?, गोयमा ! तित्थगरे वा होज्जा पत्तेयबुद्धे वा होज्जा, एवं नियंठेवि,
 एवं सिणावि ८ ।

वृ. ‘तित्थे’ति सङ्केसति, ‘कसायकुसीले’त्यादि कसायकुशीलशब्दस्यावस्थायां तीर्थङ्करोऽपि
 स्यादतस्तदपेक्षया तीर्थव्यवच्छेदे च तदन्योऽप्यसौ स्यादिति तदन्यापेक्षया च ‘अतित्थे वा
 होजे’त्युच्यते, अत एवाह—‘जइ अतित्थे होज्जा किं तित्थयरे होजे’त्यादि ।

लिङ्गद्वारे लिङ्गं द्विधा—द्रव्यभावभेदात्, तत्र च भावलिङ्गं—ज्ञानादि, एतच्च स्वलिङ्गमेव, ज्ञानादिभावस्यार्हतानामेव भावात्, द्रव्यलिङ्गं तु द्वेधा—स्वलिङ्गपरलिङ्गभेदात्, तत्र स्वलिङ्ग—रजोहरणादि, परलिङ्गं च द्विधा—कुतीर्थिकलिङ्गं गृहस्थलिङ्गं चेत्यत आह—

मू. (९०९) पुलाए णं भंते ! किं सलिंगे होजा अन्नलिंगे होजा गिहिलिंगे होजा ?, गोयमा दव्यलिंगिं पडुच्च सलिंगे वा होजा अन्नलिंगे वा होजा गिहिलिंगे वा होजा, भावलिंगिं पडुच्च नियमा सलिंगे होजा एवं जाव सिणाए ९ ।

वृ. 'पुलाए णं भंते ! किं सलिंगे'त्यादि । त्रिविधलिङ्गेऽपि भवेद्, द्रव्यलिङ्गान-पेक्षत्वाच्चरणपरिणामस्येति ।

मू. (९१०) पुलाए णं भंते ! कइसु सरीरेसु होजा ?, गोयमा ! तिसु ओरिलयतेयाकम्मएसु होजा ।

बउसे णं भंते ! पुच्छ, गोयमा ! तिसु वा चउसु वा होजा, तिसु होज्जमाणे तिसु ओरालियतेया-कम्मएसु होजा, चउसु होज्जमाणे चउसु ओरालियवेउव्वियतेयाकम्मएसु होजा, एवं पडिसेयणाकुसीलेवि ।

कसायकुसीले पुच्छ, गोयमा ! तिसु वा चउसु वा पंचसु वा होजा, तिसु होज्जमाणे तिसु ओरालियतेयाकम्मएसु होजा, चउसु होमाणे चउसु ओरालियवेउव्वियतेयाकम्मएसु होजा पंचसु होज्जमाणे पंचसु ओरालियवेउव्वियआहारगतेयाकम्मएसु होजा, नियंठे सिणाओ य जहा पुलाओ

वृ. शरीरद्वारं व्यक्तं ।

मू. (९११) पुलाए णं भंते ! किं कम्मभूमिए होजा अकम्मभूमिए होजा ?, गोयमा ! जम्भणसंतिभावं पडुच्च कम्मभूमिए होजा नो अकम्मभूमिए होजा, बउसे णं पुच्छ, गोयमा ! जम्भणसंतिभावं पडुच्च कम्मभूमिए होजा नो अकम्मभूमिए होजा, साहरणं पडुच्च कम्मभूमिए वा होजा अकम्मभूमिए वा होजा, एवं जाव सिणाए ।

वृ. क्षेत्रद्वारे—'पुलाए णं भंते ! किं कम्मभूमिए'इत्यादि, 'जम्भणसंतिभावं पडुच्च'ति जन्म-उत्पादः सद्भावश्च—विवक्षितक्षेत्रादन्यत्र तत्र वा जातस्य तत्र चरणभावेनास्तित्वमेव तयोश्च समाहारद्वन्द्वोऽतस्तत्प्रतीत्य पुलाकः कम्मभूमौ भवेत्, तत्र जायते विहरति च तत्रैवेत्यर्थः ।

अकम्मभूमौ पुनरसौ न जायते तज्जातस्य चारित्राभावात्, न च तत्र वर्तते, पुलाकलब्धौ वर्तमानस्य देवादिभिः संहर्तुमशक्यत्वात् । बकुशसूत्रे 'नो अकम्मभूमिए होज'ति अकम्मभूमौ बकुशो न जन्मतो भवति स्वकृतविहारतश्च, परकृतविहारतस्तु कम्मभूम्याभकम्मभूम्यां च संभवतीत्येतदेवाह—

'साहरणं पडुच्च'ेत्यादि, इह च सहरणं—क्षेत्रान्तरात् क्षेत्रान्तरे देवादिभिर्नयनम् ॥ कालद्वारे—

मू. (९१२) पुलाए णं भंते ! किं ओसप्पिणिकाले होजा उस्सप्पिणिकाले हो० नो ओसप्पिणिनो उस्सप्पिणिकाले वा होजा ?, गोयमा ! ओसप्पिणिकाले वा होजा उस्सप्पिणिकाले वा होजा नो उस्सप्पिणिनो ओसप्पिणिकाले वा होजा ।

जइ ओसप्पिणिकाले होजा किं सुसमसुसमाकाले होजा १ सुसमाकाले होजा २ सुसमदूसमाकाले होजा ३ दूसमसुसमाकाले होजा ४ दूसमाकाले होजा ५ दूसमदूसमाकाले

होज्ञा ६ ?, गो० ! जंमणं पडुच्च नो सुसमसुसमाकाले होज्ञा १ नो सुसमाकाले होज्ञा २ सुसमदूस-
माकाले होज्ञा ३ दूसमसुसमाकाले वा होज्ञा ४ नो दूसमाकाले होज्ञा ५ नो दूसमदूसमाकाले
होज्ञा ६, संतिभावं पडुच्च नो सुसमसुसमाकाले होज्ञा नो सुसमाकाले होज्ञा सुसमदूसमाकाले वा
होज्ञा दूसमसुसमाकाले वा होज्ञा दूसमाकाले वा होज्ञा नो दूसमदूसमाकाले होज्ञा ।

जइ उस्सप्पिणिकाले होज्ञा किं दूसमदूसमाकाले होज्ञा दूसमाकाले होज्ञा दूसमसुसमाकाले
होज्ञा सुसमदूसमाकाले होज्ञा सुसमाकाले होज्ञा सुसमसुसमाकाले होज्ञा ?, गो० ! जंमणं पडुच्च
नो दूसमदूसमाकाले होज्ञा १ दूसमाकाले वा होज्ञा २ दूसमसुसमाकाले वा होज्ञा ३ सुसमदूसमाकाले
वा होज्ञा ४ नो सुसमाकाले होज्ञा ५ नो सुसमसुसमाकाले होज्ञा ६, संतिभावं पडुच्च नो दूसम-
दूसमाकाले होज्ञा १ दूसमाकाले होज्ञा २ दूसमसुसमाकाले वा होज्ञा ३ सुसमदूसमाकाले वा
होज्ञा ४ नो सुसमाकाले होज्ञा ५ नो सुसमसुसमाकाले होज्ञा ६ ।

जइ नोउस्सप्पिणिनोअवसप्पिणिकाले होज्ञा किं सुसमसुसमापलिभागे हो०
सुसमपलिभागे० सुसमदूसमापलिभागे हो० दूसमसुसमापलिभागे ?, गोयमा ! जंमणं संतिभावं
च पडुच्च नो सुसमसुसमापलिभागे होज्ञा नो सुसमपलि भागे० नो दूसमदूसमापलिभागे होज्ञा
दूसमसुसमापलिभागे हो० ।

बउसे णं पुच्छा, गोयमा ! ओसप्पिणिकाले वा होज्ञा उस्सप्पिणिकाले वा हो० नोओस-
प्पिणिनोउस्सप्पिणिकाले वा होज्ञा, जइ ओसप्पिणिकाले हो० किं सुसमसुसमाकाले पुच्छा,
गोयमा ! जंमणं संतिभावं च पडुच्च नो सुसमसुसमाकाले होज्ञा नो सुसमाकाले होज्ञा सुसमदूसमाकाले
वा होज्ञा दूसमसुसमाकाले वा होज्ञा दूसमाकाले वा हो० नो दूसमदूसमाकाले हो०, साहरणं
पडुच्च अन्नयरे समाकाले होज्ञा ।

जइ उस्सप्पिणिकाले होज्ञा किं दूसमदूसमाकाले हो० ६ ? पुच्छा, गोयमा ! जंमणं
पडुच्च नो दूसमदूसमाकाले होज्ञा जहेव पुलाए, संतिभावं पडुच्च नो दूसमदूसमाकाले होज्ञा नो
दूसमाकाले होज्ञा एवं संतिभावेणवि जहा पुलाए जाव नो सुसमसुसमाकाले हो०, साहरणं
पडुच्च अन्नयरे समाकाले हो० ।

जइ नोओसप्पिणिनोउस्सप्पिणिकाले हो० ? पुच्छा, गोयमा ! जंमणंसंतिभावं पडुच्च नो
सुसमसुसमापलिभागे होज्ञा जहेव पुलाए जाव दूसमसुसमापलिभागे हो०, साहरणं पडुच्च अन्यरे
पलिभागे होज्ञा, जहा बउसे एवं पडिसेवणाकुसीलेवि, एवं कसायकुसीलेवि ।

नियंठो सिणाओ य जहा पुलाओ, नवरं एतेसिं अब्भहियं साहरणं भाणियव्वं, सेसं तं
घेव १२ ।

बृ. त्रिविधः कालोऽवसर्पिण्यादि, तत्राद्यद्वयं भरतैरावतयोस्तृतीयस्तु महाविदेहहेमवता-
दिषु, 'सुसमदूसमाकाले वा होज्ञ'ति आदिदेवकाले इत्यर्थः, 'दूसमसुसमाकाले वा'ति चतुर्थेऽरके
इत्यर्थः, उक्तात्समाद्वयान्नान्यत्रासौ जायते, 'संतिभावं पडुच्च'त्यादि ।

अवसर्पिण्यां सदभावं प्रतीत्य तृतीयचतुर्थपञ्चमारकेषु भवेत्, तत्र चतुर्थारके जातः सन्
पञ्चमेऽपि वर्तते, तृतीयचतुर्थारके सदभावस्तु तज्जन्मपूर्वक इति ।

'जई उस्सप्पिणि'त्यादि, उस्सर्पिण्यां द्वितीयतृतीयचतुर्थेष्वरकेषु जन्मतो भवति, तत्र

द्वीतियस्यान्ते जायते तृतीये तु चरणं प्रतिपद्यते, तृतीयचतुर्थयोस्तु जायते चरणं च प्रतिपद्यत इति, सद्भावं पुनः प्रतीत्य तृतीयचतुर्थयोरेव तस्य सत्ता, तयोरेव चरणप्रतिपत्तेरिति ।

‘जड नोओसप्पीणी’ त्यादि, ‘सुसमपलिभागे’ति सुषमसुषमायाः प्रतिभागः—सादृश्यं यत्र काले स तथा, स च देवकुलतरकुरुषु, एवं सुषमाप्रतिभागो हरिवर्षरम्यकवर्षेषु, सुषमदुष्प-माप्रतिभागो हैमवतैरप्यवतेषु दुष्पसुषमाप्रतिभागो महाविदेहेषु ।

‘नियंठो सिणाओ य जा पुलाओ’ति एतौ पुलाकवद्वक्तव्यौ, विशेषं पुनराह—‘नवरं एएसिं अब्भहियं साहरणं भाणियव्वं’ति पुलाकस्य हि पूर्वोक्तयुक्तया संहरणं नास्ति एतयोश्च तत्संभवतीति कृत्वा तद्वाच्यं, संहरणद्वारेण च यस्तयोः सर्वकालेषु सम्भवोऽसौ पूर्वसंहतयोर्निर्ग्रन्थ-स्नातकत्वाप्राप्तौ द्रष्टव्यो, यत्तो नापगतवेदानां संहरणमस्तीति, यदाह—

॥ १ ॥ समणीमवगयवेयं परिहारपुलायमप्यमत्तं च ।

चोहसपुव्वि आहारयं च ण य कोइ संहरइ ॥ इति ॥

गतिद्वारे सौधर्मादिका देवगतिरिन्द्रादयस्तद्भेदास्तदायुश्च पुलाकादीनां निरूप्यते—

मू. (११३) पुलाए णं भंते ! कालगए समाणे किं गतिं गच्छति ?, गोयमा ! देवगतिं गच्छति, देवगतिं गच्छमाणे कं भवणवासीसु उववज्जेज्जा वाणमंतरेसु उववज्जेज्जा जोइवसेमाणिएसु उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! नो भवणवासीसु नो वाण० णो जोइस० वेमाणिएसु उवव०, वेमाणिएसु उववज्जमाणे जह० सोहम्मे कप्पे उक्कोसेणं सहस्सारे कप्पे उववज्जेज्जा ।

वउसेणं एवं चेव नवरं उक्कोसेणं अद्युए कप्पे, पडिसेवणाकुसीले जहा वउसे, कसायकुसीले जहा पुलाए, नवरं उक्कोसेणं अनुत्तरविमाणेसु उववज्जेज्जा ।

नियंठे णं भंते ! एवं चेव, एवं जाव वेमाणिएसु उववज्जमाणे अजहन्नमणुक्कोसेणं अनुत्त-रविमाणेसु उववज्जेज्जा ।

सिणाए णं भंते ! कालगए समाणे किं गतिं गच्छइ ?, गोयमा ! सिद्धिगतिं गच्छइ ।

पुलाए णं भंते ! देवेसु उववज्जमाणे किं इंदत्ताए उववज्जेज्जा सामाणियत्ताए उववज्जेज्जा तायत्तीसाए वा उववज्जेज्जा लोगपालत्ताए वा उववज्जेज्जा अहमिंदत्ताए वा उववज्जेज्जा गोयमा ! अविराहणं पडुच्च इंदत्ताए उवव० सामाणियत्ताए उववज्जेज्जा लोगपालत्ताए वा उवव० तायत्तीसाए वा उववज्जेज्जा नो अहमिंदत्ताए उववज्जेज्जा, विराहणं पडुच्च अन्नयरेसु उववज्जेज्जा, एवं वउसेवि, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि ।

कायकुसीले पुच्छा, गोयमा ! अविराहणं पडुच्च इंदत्ताए वा उववज्जेज्जा जाव अहमिंदत्ताए उवव० विराहणं पडुच्च अन्नयरेसु उवव०, नियंठे पुच्छा, गोयमा ! अविराहणं पडुच्च नो इंदत्ताए उवव० जाव नो लोगपालत्ताए उवव० अहमिंदत्ताए उवव०, विराहणं पडुच्च अन्नयरेसु उवव०

पुलायस्स णं भंते ! देवलोगेसु उववज्जमाणस्स केवतियं कालं ठिती प० ?, गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमपुहुत्तं उक्कोसे० अङ्गारस सागरोवमाइं, वउसस्स पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमपुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं सागरोवमाइं, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि ।

कसायकुसीलस्स पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमपुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं, नियंठस्स पुच्छा, गोयमा ! अजहन्नमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं १३ ॥

वृ. तत्र च 'अविराहणं पडुच्च'ति अविराधना ज्ञानादीनां अथवा लब्धेरनुपजीवनाऽतस्तां प्रतीत्य अविराधकाः सन्त इत्यर्थः, 'अत्रयरेसु उववज्जेज्ज'ति भवनपत्यादीनामन्यतरेषु देवेषूपत्यन्ते विराधितसंयमानां भवनपत्याद्युत्पादस्योक्तत्वात्, यच्च प्रागुक्तं 'वेमाणिएसु उववज्जेज्ज'ति तत्संयमाविराधकत्वमाश्रित्यावसेयम् ।

संयमद्वारे संयमस्थानानि तेषां चाल्पत्वादि चिन्त्यते, तत्र—

मू. (९१४) पुलागस्स णं भंते ! केवतिया संयमद्वाणा प० ?, गो० ! असंखेज्जा संयमद्वाणा प० एवं जाव कसायकुसीलस्स । नियंठस्स णं भंते ! केवइया संजमद्वाणा प० ?, गोयमा ! एगे अजहन्नमणुक्कोसए संजमद्वाणे, एवं सिणायस्सवि ।

एतेसि णं भंते ! पुलागबउसपडिसेवणाकसायकुसीलनियंठसियाणायाणं संजमद्वाणाणं कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवे नियंठस्स सिणायस्स य एगे अजहन्नमणुक्कोसए संजमद्वाणे पुलागस्स णं संजमद्वाणा असंखेज्जगुणा वउसस्स संजमद्वाणा असंखेज्जगुणा पडिसेवणाकुसीलस्स संजमद्वाणा असंखेज्जगुणा कसायकुसीलस्स संजमद्वाणा असंखेज्जगुणा ।

वृ. 'पुलागस्से'त्यादि, संयमः—चारित्रं तस्य स्थानानि—शुद्धिप्रकाशप्रकर्षकृता भेदाः संयमस्थानानि, तानि च प्रत्येकं सर्वाकाशप्रदेशाग्रगुणितसर्वाकाशप्रदेशपरिमाणपर्यवोपेतानि भवन्ति, तानि च पुलाकस्यासङ्ख्येयानि भवन्ति, विचित्रत्वाच्चारित्रमोहनीयक्षयोपशमस्य, एवं यावत्कषायकुशीलस्य, 'एगे अजहन्नमणुक्कोसए संजमद्वाणे'ति निर्ग्रन्थस्यैकं संयमस्थानं भवति, कषायाणामुपशमस्य क्षयस्य चाविचित्रत्वेन शुद्धरेकविधत्वात्, एकत्वादेव तदजघन्योत्कृष्टं, बहुष्वेव जघन्योत्कृष्टभावसद्भाववदिति ।

अथ पुलाकादीनां परस्परतः संयमस्थानाल्पबहुत्वमाह—'एएसि ण'मित्यादि, सर्वेभ्यः स्तोकं सर्वस्तोकं निर्ग्रन्थस्य स्नातकस्य च संयमस्थानं, कुतः ?, यस्मादेकं, किंभूतं तत् ? इत्याह—'अजहन्ने'त्यादि, एतच्चैवं शुद्धरेकविधत्वात्, पुलाकादीनां परस्परेण संयोजनं, तस्य च प्रस्तान्वनार्थमाह—

मू. (९१५) पुलागस्स णं भंते ! केवतिया चरित्तपज्जवा प० ?, गो० ! अनंता चरित्तपज्जवा प०, एवं जाव सिणायस्स ।

पुलाए णं भंते ! पुलागस्स सद्वाणसन्निगासेणं चरित्तपज्जवेहिं किं हीणे तुल्ले अब्भहिए ?, गोयमा ! सिय हीणे १ सिय तुल्ले २ सिय अब्भहिए ३, जइ हीणे अनंतभागहीणे वा अंखेज्जभागहीणे वा संखेज्जभागहीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा असंखेज्जगुणहीणे वा अनंतगुणहीणे वा, अह अब्भहिए अनंतभागमब्भहिए वा असंखेज्जभागमब्भहिए वा संखेज्जभागमब्भहिए वा संखेज्जगुणमब्भहिए वा असंखेज्जगुणमब्भहिए वा ।

पुलाए णं भंते ! वउसस्स परद्वाणसन्निगासेणं चरित्तपज्जवेहिं किं हीणे तुल्ले अब्भहिए ?, गोयमा ! हीणे नो तुल्ले नो अब्भहिए, अनंतगुणहीणे, एवं पडिसेवणाकुसीलस्सवि, कसायकुसीलेणं समं छद्वाणवडिए जहेव सद्वाणे, नियंठस्स जहा वउसस्स, एवं सिणायस्सवि ।

वउसे णं भंते ! पुलागस्स परद्वाणसन्निगासेणं चरित्तपज्जवेहिं किं हीणे तुल्ले अब्भहिए ?, गोयमा ! नो हीणे नो तुल्ले अब्भहिए अनंतगुणमब्भहिए । वउसे णं भंते ! वउसस्स सद्वाणसन्निगासेणं

माणेनासङ्ख्येयकेन कल्पनया पञ्चाशत्प्रमाणेन भागे हृते लब्धं द्विशती, द्वितीयप्रतियोगिपुलाचरण-पर्यवाग्रं नव सहस्राण्यष्टौ च शतानि पूर्वभागलब्धा च द्विशती तत्र प्रक्षिप्ता, जातानि दश सहस्राणि, ततोऽसौ लोकाकाशप्रदेशपरिमाणासङ्ख्येयकभागहारलब्धेन शतद्वयेन हीन इत्यसङ्ख्येयभागहीनः

‘संखेज्जगुणहीणे व’ति पूर्वोक्तकल्पितपर्यायराशेर्दशसहस्रस्य उत्कृष्टसङ्ख्येयकेन कल्पनया दशकपरिमाणेन भागे हृते लब्धं सहस्रं, द्वितीयप्रतियोगिपुलाकचरणपर्यवाग्रं नव सहस्राणि पूर्वभागलब्धं च सहस्रं तत्र प्रक्षिप्तं जातानि दश सहस्राणि, ततोऽसावुत्कृष्टसङ्ख्येयकभाग-हारलब्धेन सहस्रेण हीनः ।

‘संखेज्जगुणहीणे व’ति किलैकस्य पुलाकस्य चरणपर्यवाग्रं कल्पनया सहस्रदशकं द्वितीयप्रतियोगिपुलाकचरणपर्यवाग्रं च सहस्रं ततश्चोत्कृष्टसङ्ख्येयकेन कल्पनया दशकपरिमाणेन गुणकारेण गुणितः साहस्रो राशिर्जायते दश सहस्राणि, स च तेनोत्कृष्टसङ्ख्येयकेन कल्पनया दशक-परिमाणेन गुणकारेण हीनः—अनभ्यस्त इति सङ्ख्येयगुणहीनः ।

‘असंखेज्जगुणहीणे व’ति किलैकस्य पुलाकस्य चरणपर्यवाग्रं कल्पनया सहस्रदशकं द्वितीयप्रतियोगिपुलाकचरणपर्यवाग्रं च द्विशती, ततश्च लोकाकाशप्रदेशपरिमाणेनासङ्ख्येयकेन कल्पनया पञ्चाशत्परिमाणेन गुणकारेण गुणितो द्विशतिको राशिर्जायते दश सहस्राणि, स च तेन लोकाकाशप्रदेशपरिमाणासङ्ख्येयकेन कल्पनया पञ्चाशत्प्रमाणेन गुणकारेण हीन इत्यसङ्ख्येयगुणहीन इति

‘अनंतगुणहीणे व’ति किलैकस्य पुलाकस्य चरणपर्यवाग्रं कल्पनया सहस्रदशकं द्वितीयप्रतियोगिपुलाकचरणपर्यवाग्रं च शतं, ततश्च सर्वजीवानन्तकेन कल्पनया शतपरिमाणेन गुणकारेण गुणितः शतिको राशिर्जायते दश सहस्राणि, स च तेन सर्वजीवानन्तकेन कल्पनया शतपरिमाणेन गुणकारेण हीन इत्यनन्तगुणहीनः, एवमभ्यधिकषट्स्थानकशब्दार्थोऽप्येभिरेव भागापहारगुणकारैर्व्याख्येयः, तथाहि—

एकस्य पुलाकस्य कल्पनया दश सहस्राणि चरणपर्यवमानं तदन्यस्य नवशताधिकानि नव सहस्राणि, ततो द्वितीयापेक्षया प्रथमोऽनन्तभागाभ्यधिकः, तथा यस्य नव सहस्राण्यष्टौ च शतानि पर्यवाग्रं तस्मात्प्रथमोऽसङ्ख्येयभागाधिकः, तथा यस्य नव सहस्राणि चरणपर्यवाग्रं तस्मा-त्प्रथमः सङ्ख्येयभागाधिकः, तथा यस्य चरणपर्यवाग्रं सहस्रमानं तदपेक्षया प्रथमः सङ्ख्येयगुणाधिकः, तथा यस्य चरणपर्यवाग्रं द्विशती तदपेक्षयाऽऽद्योऽसङ्ख्येयगुणाधिकः, तथा यस्य चरणपर्यवाग्रं शतमानं तदपेक्षयाऽऽद्योऽनन्तगुणाधिक इति ॥

‘पुलाए णं भंते ! बउसस्से’ त्यादि, ‘परट्ठाणसन्निगासेण’ति विजातीययोगमाश्रित्येत्यर्थः, विजातीयश्च पुलाकस्य बकुशादि, तत्र पुलाको बकुशाद्धीनसतथाविधविशुद्धयभावात्, ‘कसाय-कुसीलेणं समं छट्ठाणवडिं ए जहेव सट्ठाणे’ति पुलाकः पुलाकापेक्षया यथाऽभिहितस्तथा कषायकु-शीलापेक्षयाऽपि वाच्य इत्यर्थः, तत्र पुलाकः कषायकुशीलाद्धीनो वा स्यात् अविशुद्ध-संयमस्थान-वृत्तित्वात् तुल्यो वा स्यात् समानसंयमस्थानवृत्तित्वाद् अधिको वा स्यात् शुद्धतरसंयमस्थान-वृत्तित्वात् ।

यतः—पुलाकस्य कषायकुशीलस्य च सर्वजघन्यानि संयमस्थानान्यधः, ततस्तौ युगपद-सङ्ख्येयानि गच्छतस्तुल्याध्यवसानत्वात्, ततः पुलाको व्यवच्छिद्यते हीनपरिणामत्वात्, व्यवच्छिन्ने

च पुलाके कषायकुशील एकक एवासङ्ख्येयानि संयमस्थानानि गच्छति शुभतरपरिणामत्वात्, ततः कषायकुशीलप्रतिसेवनाकुशीलबकुशा युगपदसङ्ख्येयानि संयमस्थानानि गच्छन्ति, ततश्च बकुशो व्यवच्छिद्यते, प्रतिसेवनाकुशीलकषायकुशीलावसङ्ख्येयानि संयमस्थानानि गच्छतस्ततश्च प्रतिसेवनाकुशीलो व्यवच्छिद्यते, कषायकुशीलस्त्वसङ्ख्येयानि संयमस्थानानि गच्छति, ततः सोऽपि व्यवच्छिद्यते, ततो निर्ग्रन्थस्नातकावेकं संयमस्थानं प्राप्नुत इति ।

‘नियंठस्स जह बउसस्स’ति पुलाको निर्ग्रन्थादनन्तगुणहीन इत्यर्थः ॥ चिन्तितः पुलाकोऽवशेषैः सह, अथ बकुशश्चिन्त्यते—

‘बउसे ण’मित्यादि, बकुशः पुलाकादनन्तगुणाभ्यधिक एव विशुद्धतरपरिणामत्वात्, बकुशानु हीनादिविचित्रपरिणामत्वात्, प्रतिसेवाकषायकुशीलाभ्यामपि हीनादिव, निर्ग्रन्थस्नातकाभ्यां तु हीन एवेति, ‘बउसवत्तव्वया भाणियव्व’ति प्रतिसेवाकुशीलस्तथा वाच्यो यथा बकुश इत्यर्थः, कषायकुशीलोऽपि बकुशवद्वाच्यः, केवलं पुलाकाद्वकुशोऽभ्यधिक एवोक्तः सकषायस्तु षट्स्थानपतितो वाच्यो हीनादिरित्यर्थः, तत्परिणामस्य पुलाकापेक्षया हीन सभाधिकस्वभावत्वादिति । अथ पर्यवाधिकारात्तेषामेव जघन्यादिभेदानां पुलाकादिसम्बन्धिनामल्पत्वादिरूपयन्नाह—‘एएसि ण’मित्यादि ।

मू. (९९६) पुलाए णं भंते ! किं सयोगी होज्जा अजोगी वा होज्जा ?, गोयमा ! सयोगी होज्जा नो अयोगी होज्जा ।

जइ सयोगी होज्जा किं मणजोगी होज्जा वइजोगी होज्जा काययोगी होज्जा ?, गोयमा ! मणजोगी वा होज्जा वयजोगी वा होज्जा कायजोगी वा होज्जा, एवं जाव नियंठे ।

सिणाए णं पुच्छ, गोयमा ! सयोगी वा होज्जा अयोगी वा होज्जा, जइ सयोगी होज्जा किं मणजोगी होज्जा सेसं जहा पुलागस्स १६ ॥

वृ. योगद्वारे—‘अयोगी वा होज्जा’ति इहायोगी शैलेशीकरणे ।

मू. (९९७) पुलाए णं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा अनागारोवउत्ते होज्जा ?, गोयमा ! सागारोवउत्ते वा होज्जा अनागारोवउत्ते वा होज्जा एवं जाव सिणाए १७ ।

वृ. उपयोगद्वारं तु सुगमत्वान्नलिखितम् ।

मू. (९९८) पुलाए णं भंते ! सकसायी होज्जा अकसायी होज्जा ?, गोयमा ! सकसायी होज्जा नो अकसायी होज्जा ।

जइ सकसाई से णं भंते ! कतिसु कसाएसु होज्जा ?, गोयमा ! चउसु कोहमाणमायालोभेसु होज्जा, एवं बउसेवि, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि ।

कसायकुसीले णं पुच्छ, गोयमा ! सकसायी होज्जा नो अकसायी होज्जा, जइ सकसायी होज्जा से णं भंते ! कतिसु कसाएसु होज्जा ?, गोयमा ! चउसु वा तिसु वा दोसु वा एगंमि वा होज्जा, चउसु होज्जमाणे चउसु संजलणकोहमाणमायालोभेसु होज्जा तिसु होज्जमाणे तिसु संजलणमाणमायालोभेसु होज्जा दोसु होज्जमाणे संजलणमायालोभेसु होज्जा एगंमि होमाणे संजलणलोभे होज्जा ।

नियंठे णं पुच्छ, गोयमा ! नो सकसायी होज्जा अकसायी होज्जा, जइ अकसायी होज्जा किं

उवसंतकसायी होजा खीणकसायी होजा ?, गोयमा ! उवसंतकसायी वा होजा खीणकसायी वा होजा, सिणाए एवं घेव, नवरं नो उवसंतकसायी होजा, खीणकसायी होजा १८ ।

बू. कषायद्वारे-‘सकसाई होजं’ति पुलाकस्य कषायाणां क्षयस्योपशमस्य चाभावात् । ‘तसु होमाणे’इत्यादि, उपश्रमश्रेण्यां क्षपकश्रेण्यां वा सञ्जवलनक्रोधे उपशान्ते क्षीणे वा सेशेषु त्रिषु, एवं माने विगते द्वयोर्मायायां तु विगतायां सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानके एकत्र लोभे भवे-दिति ॥ लेश्याद्वारे-

मू. (११९) पुलाए णं भंते ! किं सलेस्से होजा अलेस्से होजा ?, गोयमा ! सलेस्से होजा नो अलेस्से होजा ।

जइ सलेस्से होजा से णं भंते ! कतिसु लेस्सासु होजा ?, गोयमा ! तिसु विसुद्धलेस्सासु होजा, तं०-तेउलेस्साए पन्हलेस्साए सुक्कलेस्साए, एवं वउसस्सवि, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि ।

कसायकुसीले पुच्छा, गोयमा ! सलेस्से होजा नो अलेस्से होजा, जइ सलेस्से होजा से णं भंते ! कतिसु लेसासु होजा ? गोयमा ! छसु लेसासु होजा, तं०-कण्हलेस्साए जाव सुक्कलेस्साए नियंटे णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! सलेस्से होजा नणो अलेस्से होजा, जइ सलेसे हो० से णं भंते ! कतिसु लेस्सासु होजा ?, गोयमा ! एकाए सुक्कलेस्साए होजा ।

सिणाए पुच्छा, गोयमा ! सलेस्से वा अलेस्से वा होजा, जइ सलेस्से हो० से णं भंते ! कतिसु लेस्सासु होजा ? गोयमा ! एगाए परमसुक्कलेस्साए होजा १९ ।

बू. ‘तिसु विसुद्धलेसासु’ति भावलेश्यापेक्षया प्रशस्तासु तिसुषु पुलाकादययो भवन्ति, कषायकुशीलस्तु षट्पण्येव, सकषायमेव आश्रित्य ‘पुव्वपडिवन्नओ पुण अन्नयरीए उ लेसाए’ इत्येतदुक्तमिति संभाव्यते, ‘एकाए परमसुक्काए’ति शुक्लध्यानतृतीयभेदावसरे या लेश्या सा परमशुक्लाऽन्यदा तु शुक्लैव, साऽपीतरजीवशुक्ललेश्यापेक्षया स्नातकस्य परमशुक्लेति ।

मू. (१२०) पुलाए णं भंते ! किं वड्ढमाणपरिणामे होजा हीयमाणपरिणामे होजा अवड्ढियपरि० ?, गोयमा ! वड्ढमाणपरि० वा होजा हीयमाणपरिणामे वा होजा अवड्ढियपरिणामे वा होजा, एवं जाव कसायकुसीले ।

नियंटे णं पुच्छा, गोयमा ! वड्ढमाणपरिणामे हो० नो हीयमाणप० हो०, अवड्ढियपरिणामे वा होजा, एवं सिणाएवि ।

पुलाए णं भंते ! केवइयं कालं वड्ढमाणपरिणामे होजा ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्को० अंतोमु०, केवतियं कालं हीयमाणपरिणामे होजा ?, गोयमा ! जह० एक्कं, समयं उक्को० अंतोमु०, केवइयं कालं अवड्ढियपरिणामे होजा ?, गोयमा ! जहन्ने० एक्कं समयं उक्कोसेणं सत्त समया, एवं जाव कसायकुसीले ।

नियंटे णं भंते ! केवतियं कालं वड्ढमाणपरिणामे होजा ?, गोयमा ! जहन्ने० अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं, केवतियं कालं अवड्ढियपरिणामे होजा ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं ।

सिणाए णं भंते ! केवइयं कालं वड्ढमाणपरिणामे होजा ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं, केवइयं कालं अवड्ढियपरिणामे होजा ?, गोयमा ! जह० अंतोमु०

उक्कोसे० देसूणा पुव्वकोडी २० ।

वृ. परिणामद्वारे-‘वहुमाणपरिणामे’इत्यादि, तत्र च वर्द्धमानः-शुद्धेरुत्कर्षं गच्छन् हीयमानस्त्वपकर्षं गच्छन् अवस्थितस्तु स्थिर इति, तत्र निर्ग्रन्थो हीयमानपरिणामो न भवति, तस्य परिणामहानौकषायकुशीलव्यपदेशात्, स्नातकस्तु हानिकारणाभावात् हीयमानपरिणामः स्यादिति परिणामाधिकारादेवमाह-‘पुलाएण’मित्यादि, तत्र पुलाको वर्द्धमानपरिणामकाले कषायविशेषेण बाधिते तस्मिंस्तस्यैकादिकं समयमनुभवतीत्यत उच्यते जघन्येनैकं समयमिति ‘उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं’ति एतस्त्वभावत्वाद्वर्द्धमानपरिणामस्येति ।

एवं बकुशप्रतिसेवाकुशीलकषायकुशीलेष्वपि, नवरं बकुशादीनां जघन्यत एकसमयतरणादपीष्टा, न पुनः पुलाकस्य, पुलाकत्वे मरणाभावात्, स हि मरणकाले कषायकुशीलत्वादिना परिणमति, यच्च प्राक् पुलाकस्य कालगमनं तद्भूतभावापेक्षयेति, निर्ग्रन्थो जघन्येनोत्कर्षेण चान्तर्मुहूर्तं वर्द्धमानपरिणामः स्यात्, केवलज्ञानोत्पत्तौ परिणामान्तरभावात्, अवस्थितपरिणामः पुनर्निर्ग्रन्थस्य जघन्यत एकं समयं मरणात्स्यादिति ।

‘सिणाए णं भंते !’ इत्यादि, स्नातको जघन्येतराभ्यामन्तर्मुहूर्तं वर्द्धमानपरिणामः, शैलेश्यां तस्यास्तत्रमाणत्वात्, अवस्थितपरिणामकालोऽपि जघन्यतस्तस्यान्तर्मुहूर्तं, कथम् ? , उच्यते, यः स केवलज्ञातोत्पादानन्तरमन्तर्मुहूर्तमवस्थितपरिणामो भूत्वा शैलेशीं प्रतिपद्यते तदपेक्षयेति, ‘उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी’ति पूर्वकोट्यायुषः पुरुषस्य जन्मतो जघन्येन नवसु वर्षेष्वतिगतेषु केवलज्ञानमुत्पद्यते ततोऽसौ तदूनां पूर्वकोटीमवस्थितपरिणामः शैलेशीं यावद्विहरति, शैलेश्यां च वर्द्धमानपरिणामः स्यादित्येवं देशोनामिति ॥ बन्धद्वारे-

मू. (१२१) पुलाए णं भंते ! कति कम्मपगडीओ बंधति ? , गोयमा ! आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ बंधति ।

बउसे पुच्छ, गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा, सत्त बंधमाणे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ बंधति, अट्ठ बंधमाणे पडिपुत्ताओ अट्ठ कम्मपगडीओ बंधइ, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि ।

कसायकुसीले पुच्छ, गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा छव्विहबंधए वा, सत्त बंधमाणे आउयवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ बंधइ, अट्ठ बंधमाणे पडिपुत्ताओ अट्ठ कम्मपगडीओ बंधइ, छ बंधमाणे आउयमोहणिज्जवज्जाओ छकम्मपगडीओ बंधइ ।

नियंठे णं पुच्छ, गोयमा ! एगं वेयणिज्जं कम्मं बंधइ ।

सिणाए पुच्छ, गोयमा ! एगविहबंधए वा अबंधए वा, एगं बंधमाणे एगं वेयणिज्जं कम्मं बंधइ २१ ।

वृ. ‘आउयवज्जाओ’ति पुलाकस्यायुर्बन्धो नास्ति, तद्वन्ध्याध्यवसायस्थानानां तस्याभावादिति । ‘बउसे’इत्यादि, त्रिभागाद्यवशेषायुषो हि जीवा आयुर्बध्नातीति त्रिभागद्वयादौ तत्र बध्नातीति कृत्वा बकुशादयः सप्तानामथानां वा कर्मणां बन्धका भवन्तीति, ‘छव्विह बंधेमाणा’ इत्यादि ।

कषायकुशीलो हि सूक्ष्मसम्परायत्वे आयुर्न बध्नाति, अप्रमत्तान्तत्वात्तद्वन्धस्य, मोहनीयं

च बादरकषायोदयाभावात् बध्नातीति शेषः षडेवेति ।

‘एगं वेयणिज्जं’ति निर्ग्रन्थो वेदनीयमेव बध्नाति, बन्धहेतुषु योगानामेव सद्भावात्, ‘अबंधएव’ति अयोगी बन्धहेतूनां सर्वेषामभावादबन्धक एवेति ।

मू. (१२२) पुलाए णं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ वेदेइ ?, गोयमा ! नियमं अड्ढ कम्मप्पगडीओ वेदेइ, एवं जाव कसायकुसीले ।

नियंटे णं पुच्छा, गोयमा ! मोहणिज्जवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ वेदेइ ।

सिणाए णं पुच्छा, गो० ! वेयणिज्जआउयनामगोयाओ चत्तारि कम्मप्प० वेदेइ २२ ॥

वृ. वेदनद्वारे—‘मोहणिज्जवज्जाओ’ति निर्ग्रन्थो हि मोहनीयं न वेदयति, तस्योपशान्तत्वात् क्षीणत्वाद्वा, स्नातकस्य तु धातिकर्मणां क्षीणत्वाद्वेदनीयादीनामेव वेदनमत उच्यते—‘वेयणिज्जे’त्यादि ।

मू. (१२३) पुलाए णं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ उदीरेति ?, गोयमा ! आउयवेयणिज्जवज्जाओ छ कम्मप्पगडीओ उदीरेइ ।

बउसे पुच्छा, गोयमा ! सत्तविहउदीरेए वा अड्ढविहउदीरेए वा छच्चिहउदीरेए वा, सत्त उदीरेमाणे आउयवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ उदीरेति, अड्ढ उदीरेमाणे पडिपुत्राओ अड्ढ कम्मप्पगडीओ उदीरेति, छ उदीरेमाणे आउयवेयणिज्जवज्जाओ छ कम्मप्पगडीओ उदीरेति, पडिसेवणाकुसीले एवं चेव ।

कसायकुसीले णं पुच्छा, गो० ! सत्तविहउदीरेए वा अड्ढविहउदीरेए वा छच्चिहउदीरेए वा पंचविहउदीरेए वा, सत्त उदीरेमाणे आउयवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ उदीरेति, अड्ढ उदीरेमाणे पडिपुत्राओ अड्ढ कम्मप्पगडीओ उदीरेति, छ उदीरेमाणे आउयवेयणिज्जवज्जाओ छ कम्मप्पगडीओ उदीरेति, पंच उदीरेमाणे आउयवेयणिज्जमोहणिज्जवज्जाओ पंच कम्मप्पगडीओ उदीरेति ।

नियंटे णं पुच्छा, गोयमा ! पंचविहउदीरेए वा दुविहउदीरेए वा, पंच उदीरेमाणे आउयवेयणिज्जमोहणिज्जवज्जाओ पंच कम्मप्पगडीओ उदीरेति, दो उदीरेमाणे नामं च गोयं च उदीरेति

सिणाए पुच्छा, गोयमा ! दुविहउदीरेए वा अनुदीरेए वा, दो उदीरेमाणे नामं च गोयं च उदीरेति २३ ॥

वृ. उदीरेणाद्वारे—‘आउयवेयणिज्जवज्जाओ’ति, अयमर्थः—पुलाक आयुर्वेदनीय-प्रकृतीर्नोदीरयति तथाविधाध्यवसायस्थानाभावात्, किन्तु पूर्वं ते उदीर्य्य पुलाकतां गच्छति, एवमुत्तरत्रापि यो वाः प्रकृतीर्नोदीरयति स ताः पूर्वमुदीर्य्य बकुशादितां प्राप्नोति, स्नातकः सयोग्य-वस्थायां तु नामगोत्रयोरेवोदीरकः, आयुर्वेदनीये तु पूर्वोदीरणं एव, अयोग्यवस्थायां त्वनुदीरक एवेति ।

‘उपसंपजहन्न’तिद्वारं, तत्रोपसम्पत् उपसम्पत्ति—प्राप्ति ‘जहन्न’ति हानं—त्यागः उपसम्पन्न हानं चोपसम्पद्धानं—किं पुलाकत्वादि त्यक्त्वा किं सकाषयत्वादिकमुपसम्पद्यते इत्यर्थः, तत्र—

मू. (१२४) पुलाए णं भंते ! पुलायत्तं जहमाणे किं जहति किं उवसंपज्जति ?, गोयमा ! पुलायत्तं जहति कसायकुसीलं वा अस्संजमं वा उवसंपज्जति ।

बउसे णं भंते ! बउसत्तं जहमाणे किं जहति किं उवसंपज्जति ?, गोयमा ! बउसत्तं जहति

पडिसेवणाकुसीलं वा कसायकुसीलं वा असंजमं वा संजमासंजमं वा उवसंपज्जति ।

पडिसेवणाकुसीलेणं भंते ! पडि० पुच्छा, गोयमा ! पडिसेवणाकुसीलत्तं जहति वउसं वा कसायकुसीलं वा अस्संजमं वा संयमासंयमं वा उवसंपज्जति ।

कसायकुसीलेपुच्छा, गोयमा ! कसायकुसीलत्तं जहति पुलायं वा वउसं वा पडिसेवणाकुसीलं वा नियंठं वा अस्संजमं वा संयमासंयमं वा उवसंपज्जति ।

नियंठे पुच्छा, गोयमा ! नियंठत्तं जहति कसायकुसीलं वा सिणायं वा अस्संजमं वा उवसंपज्जति । सिणाए पुच्छा, गोयमा ! सिणायत्तं जहति सिद्धिगतिं उवसंपज्जति २४ ॥

वृ. 'पुलाए ण' मित्यादि, पुलाकः पुलाकत्वं त्यक्त्वा संयतः कषायकुशील एव भवति, तत्सदृशसंयमस्थानसद्भावात्, एवं यस्य यत्सदृशान संयमस्थानानि सन्ति सतद्भावमुपसम्पद्यते मुक्त्वा कषायकुशीलादीन्, कषायकुशीलो हि विद्यमानस्वसदृशसंयमस्थानकान् पुलाकादिभावानुपसम्पद्यते, अविद्यमानसमानसंयमस्थानकं च निर्ग्रन्थभावं, निर्ग्रन्थस्तु कषायित्वं वा स्नातकत्वं वा याति, स्नातकस्तु सिद्धत्येवेति ।

निर्ग्रन्थूरे 'कसायकुसीलं वा सिणायं वा' इह भावप्रत्ययलोपात् कषायकुशीलत्वमित्यादि दृश्यं, एवं पूर्वसूत्रेष्वपि, तत्रोपशमनिर्ग्रन्थः श्रेणीतः प्रच्यवमानः सकषायो भवति, श्रेणीमस्तके तु मृतोऽसौ देवत्वेनोत्पन्नोऽसंयतो भवति नो संयतासंयतो, देवत्वे तदभावात्, यद्यपि च श्रेणीपतितोऽसौ संयतासंयतोऽपि भवति तथाऽपि नासाविहोक्तः, अनन्तरं तदभावादिति ।

मू. (१२५) पुलाए णं भंते ! किं सन्नोवउत्ते होज्जा नोसन्नोवउत्ते वा होज्जा नोसन्नोवउत्ते वा होज्जा, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि, एवं कसायकुसीलेवि, नियंठे सिणाए य जहा पुलाए २५ ।

वृ. संज्ञाद्वारे- 'सन्नोवउत्ते'ति, इह संज्ञा-आहारादिसंज्ञा तत्रोपयुक्तः- कथञ्चिदाहाराद्यभिष्वङ्गवान् संज्ञोपयुक्तः, नोसंज्ञोपयुक्तस्त्वाहाराद्युपभोगेऽपि तत्रानभिष्वक्तः ।

तत्र पुलाकनिर्ग्रन्थस्नातका नोसंज्ञोपयुक्ता भवन्ति, आहारादिष्वनभिष्वङ्गात्, ननु निर्ग्रन्थस्नातकादेवं युक्तौ धीतरागत्वात्, न तु पुलाकः सरागत्वात्, नैवं, नहि सरागत्वेनिरभिष्वङ्गता सर्वथा नास्तीति वक्तुं शक्यते, बकुशादीनां सरागत्वेऽपि निसङ्गताया अपि प्रतिपादितत्वात् ।

धूर्णिकारस्त्वाह- 'नोसन्ना नाणसन्न'ति, तत्र च पुलाकनिर्ग्रन्थस्नातकाः नोसंज्ञोपयुक्ताः, ज्ञानप्रधानोपयोगवन्तो न पुनराहारादिसंज्ञोपयुक्ताः, बकुशादयस्तूभयथाऽपि, तथाविधसंयमस्थानसद्भावादिति ।

मू. (१२६) पुलाए णं भंते ! किं आहारए होज्जा अनाहारए होज्जा ?, गोयमा ! आहारए होज्जा नो अनाहारए होज्जा, एवं जाव नियंठे ।

सिणाए पुच्छा, गोयमा ! आहारए वा होज्जा अनाहारए वा होज्जा २६ ॥

वृ. 'आहारकद्वारे'- 'आहारए होज्जा'ति पुलाकादेर्निर्ग्रन्थान्तस्य विग्रहगत्यादीनामनाहारकत्वकारणानामभावादाहारकत्वमेव ।

'सिणाए' इत्यादि, स्नातकः केवलिमुद्घाते तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु अयोग्यवस्थायां चानाहारकः स्यात्, ततोऽन्यत्र पुनराहारक इति ॥ भवद्वारे-

मू. (१२७) पुलाए णं भंते ! कति भवग्गहणाई होज्जा ?, गोयमा ! जहवेणं एक्कं उक्कोसेणं तिन्नि ।

बउसे पुच्छ, गोयमा ! जह० एकं उक्कोसेणं अड्ड, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि, एवं कसाय-
कुसीलेवि, नियंठे जहा पुलाए । सिणाए पुच्छ, गोयमा ! एकं २७ ॥

वृ. 'पुलाएण'मित्यादि, पुलाको जघन्यत एकस्मिन् भवग्रहणे भूत्वा कषायकुशीलत्वादिकं
संयतत्वान्तरमेकशोऽनेकशो वा तत्रैव भवे भवान्तरे वाऽवाप्य सिद्धयति, उत्कृष्टतस्तु देवादिभ-
वान्तरितान् त्रीन् भवान् पुलाकत्वमवान्नोति ।

'बउसे'त्यादि, इह कश्चिदेकत्र भवे बकुशत्वमवाप्य कषायकुशीलत्वादि च सिद्धयति,
कश्चित्वेकत्रैव बकुशत्वमवाप्य भवान्तरे तदनवाप्यैव सिद्धयतीत्यत उच्यते--'जहन्नेणं एकं
भवग्गहणं'ति, 'उक्कोसेणं अड्ड'ति किलाथै भवग्रहणानि उत्कृष्टतया चरणमात्रमवाप्यते, तत्र
कश्चित्तान्यथै बकुशता पर्यन्तिमभवे सकषायत्वादियुक्तया, कश्चित्तु प्रतिभवं प्रतिसेवा-
कुशीलत्वादियुक्तया पूरयतीत्यत उच्यते--'उक्कोसेणं अड्ड'ति ।

अथाकर्षद्वारं, तत्राकर्षणमाकर्षः--चारित्रस्य प्राप्तिरिति ।

मू. (१२८) पुलागस्स णं भंते ! एवभवग्गहणीया केवतिया आगरिसा प० ?, गोयमा !
जहन्नेणं एकं उक्कोसेणं तिन्नि ।

बउसस्स णं पुच्छ, गोयमा ! जहन्नेणं एकं उक्कोसेणं सतग्गसो, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि,
कसायकुसीलेवि ।

नियंठस्स णं पुच्छ, गो० ! जहन्नेणं एकं उक्कोसेणं दोन्नि सिणायस्स णं पुच्छ, गो० एकं ।
पुलागस्स णं भंते ! नाणाभवग्गहणीया केवतिया आगरिसा पन्नत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं
दोन्नि उक्कोसे० सत्त ।

बउसस्स पुच्छ, गोयमा ! जहन्नेणं दोन्नि उक्कोसेणं सहस्सग्गसो, एवं जाव कसायकुसीलस्स
नियंठस्स णं पुच्छ, गोयमा ! जहन्नेणं दोन्नि उक्कोसेणं पंच ।

सिणायस्स पुच्छ, गोयमा ! नत्थि एक्कोवि २८ ।

वृ. 'एवभवग्गहणिय'ति एकभवग्रहणे ये भवन्ति 'सयग्गसो'ति शतपरिमाणेनेत्यर्थः,
शतपृथक्त्वमिति भावना, उक्तञ्च--'तिण्ह सहस्सपुहुत्तं सयपुहुत्तं च होति विरईए ।'ति 'उक्कोसेणं
दोन्नि'ति एकत्र भवे वारद्वयमुपश्रेणिकरणादुपशमनिर्ग्रन्थत्वस्य द्वावाकर्षविति ।

'पुलागस्से'त्यादौ 'नाणाभवग्गहणिय'ति नानाप्रकारेषु भवग्रहणेषु ये भवन्तीत्यर्थः, 'जहन्नेणं
दोन्नि'ति एक आकर्ष एकत्र भवे द्वितीयोऽन्यत्रेत्येवमनेकत्र भवे आकर्षो स्यातां, 'उक्कोसेणं
सत्त'ति पुलाकत्वमुत्कर्षतस्त्रिषु भवेषु स्यादेकत्र च तदुत्कर्षतो वारत्रयं भवति ततश्च प्रथमभवे
एक आकर्षोऽन्यत्र च भवद्वये त्रयस्त्रय इत्यादिभिर्विकल्पैः सप्त ते भवन्तीति ।

'बउसे'त्यादि, 'उक्कोसेणं सहस्सग्गसो'ति बकुशस्याथै भवग्रहणानि उत्कर्षत उक्तानि,
एकत्र च भवग्रहणे उत्कर्षत आकर्षाणां शतपृथक्त्वमुक्तं, तत्र च यदाऽधास्वपि वग्रहणेभूत्कर्षतो
नव प्रत्येमाकर्षशतानि तदा नवानां शतानामष्टाभिर्गुणनात्सप्त सहाणि शतद्वयाधिकानि भवन्तीति

'नियंठस्से'त्यादौ 'उक्कोसेणं पंच'ति निर्ग्रन्थस्योत्कर्षतीणि भवग्रहणान्युक्तानि, एकत्र
च भवे द्वावाकर्षवित्येवमेकत्र द्वावन्यत्र च द्वावपरत्र चैकं क्षपकनिर्ग्रन्थत्वाकर्ष कृत्वा सिद्धयतीति
कृत्योच्यते पञ्चेति ॥ कालद्वारे--

मू. (१२९) पुलाए णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ? , गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं ।

बउस पुच्छा, गोयमा ! जह० एकं समयं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी, एवं पडिसेवणा-कुसीलेवि कसायकुसीलेवि ।

नियंठे पुच्छा, गोयमा ! जह० एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं । सिणाए पुच्छा, गोयमा जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी ।

पुलाया णं भंते ! कालओ केवचिरं होइ ? , गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं बउसे णं पुच्छा, गोयमा ! सव्वद्धं, एवं जाव कसायकुसीला, नियंठा जहा पुलागा, सिणाया जहा बउसा २९ ।

वृ. 'पुलाए ण'मित्यादौ, 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं'ति पुलाकत्वं प्रतिपन्नोऽन्तर्मुहूर्त्तापरिपूर्त्तौ पुलाको न ग्रियते नापि प्रतिपत्तौति कृत्वा जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमित्युच्यते, उत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तमित्यप्रमाणत्वादेतत्त्वभावस्येति ।

'बउसे'इत्यादि, 'जहन्नेणमेकं समयं'ति बकुशस्य चरणप्रतिपत्यनन्तरसमय एव मरणसम्भवादिति, 'उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडि'ति पूर्वकोट्यायुषोऽष्टवर्षान्ते चरणप्रतिपत्ताविति 'नियंठे ण'मित्यादौ 'जहन्नेणं एकं समयं'ति उपशान्तमोहस्य प्रथमसमयसमनन्तमेव मरणसम्भवात्, 'उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं'ति निर्ग्रन्थाद्धाया एतत्प्रमाणत्वादिति ।

'सिणाये'त्यादौ 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं'ति आयुष्कान्तिमेऽन्तर्मुहूर्त्तं केवलोत्पत्तावन्तर्मुहूर्त्तं जघन्यतः स्नातककालः स्यादिति ।

पुलाकादीनामेकत्वेन कालमानमुक्तं अथ पृथक्त्वेनाह- 'पुलाया ण'मित्यादि, 'जहन्नेणं एकं समयं'ति, कथम् ? , एकस्य पुलाकस्य योऽन्तर्मुहूर्त्तकालस्तस्यान्यसमयेऽन्यः पुलाकत्वं प्रतिपन्न इत्येवं जघन्यत्वविवक्षायां द्वयोः पुलाकयोरैकत्र समये सद्भावो द्वित्वे न जघन्यं पृथक्त्वं भवतीति ।

'उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं'ति यद्यपि पुलाका उत्कर्षत एकदा सहस्रपृथक्त्वपरिमाणाः प्राप्यन्ते तथाऽप्यन्तर्मुहूर्त्तत्वात्तदद्धाया बहुत्वेऽपि तेषामन्तर्मुहूर्त्तमेव तत्कालः, केवलं बहूनां स्थितौ यदन्तर्मुहूर्त्तं तदेकपुलाकस्थित्यन्तर्मुहूर्त्तान्महत्तमित्यवसेयं, बकुशादीनां तु स्थितिकालः सर्वाद्धा, प्रत्येकं तेषां बहुस्थितिकत्वादिति । 'नियंठा जहा पुलाय'ति ते चैवं-जघन्यत एकं समय-मुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तमिति ।

मू. (१३०) पुलागस्स णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ ? , गोयमा ! जह० अंतोमु० उक्को० अनंतं कालं अनंताओ ओसप्पिणिउस्सप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अवहृपोगलपरियइं देसूणं, एवं जाव नियंठस्स ।

सिणायस्स पुच्छा, गोयमा ! नत्थि अंतरं ॥ पुलायाणं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ ? , गोयमा ! जह० एकं समयं उक्को संखेज्जाइं वासाइं ।

बउसाणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! नत्थि अंतरं, एवं जाव कसायकुसीलाणं । नियंठाणं पुच्छा, गोयमा ! जह० एको० स० उक्कोसेणं छम्मासा, सिणायाणं जहा बउसाणं ३० ॥

वृ. अन्तरद्वारे—‘पुलागस्स ण’मित्यादि, तत्र पुलाकः पुलाको भूत्वा कियता कालेन पुलाक-त्वमापद्यते?, उच्यते, जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तस्थित्वा पुनः पुलाक एव भवति, उत्कर्षतः पुनरनन्तेन कालेन पुलाकत्वमाप्नोति ।

कालान्त्यमेव कालतो नियमयन्नाह—‘अनन्ताओ’ इत्यादि, इदमेव क्षेत्रतोऽपि नियमयन्नाह—‘खेत्तओ’ इति, स चानन्तः कालः क्षेत्रतो मीयमानः किमानः? इत्याह—‘अवह्व’मित्यादि ।

तत्र पुद्गलपरावर्त एवं श्रूयते—किल केनापि प्राणिना प्रतिप्रदेशं भ्रियमाणेन मरणैर्यावता कालेन लोकः समस्तोऽपि व्याप्यते तावता क्षेत्रतः पुद्गलपरावर्तो भवति, स च परिपूर्णोऽपि स्यादत आह—‘अपार्द्धम्’ अपगतार्द्धमर्द्धमात्रमित्यर्थः, अपार्द्धोऽप्यर्द्धतः पूर्णं स्यादत आह—‘देसूणं’ति देशेन—भागेन न्यूनमिति । ‘सिणायस्स नत्थि अंतरं’ति प्रतिपाताभावात् ।

एकत्वापेक्षया पुलाकत्वादीनामन्तरमुक्तमथ पथक्त्वापेक्षया तदेवाह—‘पुलायाण’मित्यादि, व्यक्तम् । समुद्घातद्वारे—

मू. (९३१) पुलागस्स णं भंते ! कति समुग्घाया पत्रत्ता ?, गोयमा ! तिन्नि समुग्घाया प०, तं—वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए ।

बउसस्स णं भंते ! पुच्छ, गोयमा ! पंच समुग्घाया प०, तं०—वेयणासमुग्घाए जाव तेयास-मुग्घाए, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि ।

कसायकुसीलस्स पुच्छ, गोयमा ! छ समुग्घाया प०, तं०—वेयणासमुग्घाए जाव आहार-समुग्घाए ।

नियंठस्स णं पुच्छ, गोयमा ! नत्थि एक्कोवि,

सिणायस्स पुच्छ, गोयमा ! एगे केवलिसमुग्घाए प० ३१ ।

वृ. ‘कसायसमुग्घाए’ति चारित्रवतां संज्वलनकषायोदयसम्भवेन कषायसमुद्घातो भवतीति, ‘मारणंतियसमुग्घाए’ति, इह पुलाकस्य मरणाभावेऽपि मारणान्तिकसमुद्घातो न विरुद्धः समुद्घातान्निवृत्तस्य कषायकुशीलत्वादिपरिणामे सति मरणभावात्, ‘नियंठस्स नत्थि एक्कोवि’ति तथास्वभावत्वादिति ।

मू. (९३२) पुलाए णं भंते ! लोगस्स किं संखेज्जइभागे होज्जा १ असंखेज्जइभागे होज्जा २ संखेज्जेसु भागेसु होज्जा ३ असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा ४ सव्वलोए होज्जा ५ ?, गोयमा ! नो संखेज्जइभागे होज्जा असंखेज्जइभागे होज्जा नो संखेज्जेसु भागेसु होज्जा नो असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा नो सव्वलोए होज्जा, एवं जाव नियंठे ।

सिणाए णं पुच्छ, गोयमा ! नो संखेज्जइभागे होज्जा असंखेज्जइभागे होज्जा नो संखेज्जेसु भागेसु होज्जा असंखेज्जेसु भागेसु होज्जा सव्वलोए वा होज्जा ३२ ।

वृ. अथ क्षेत्रद्वारं, तत्र क्षेत्रं—अवगाहनाक्षेत्रं, तत्र ‘असंखेज्जइभागे होज्ज’ति पुलाकशरीरस्य लोकासङ्ख्येयभागमात्रावगाहित्वात् ।

‘सिणाए ण’मित्यादि, ‘असंखेज्जइभागे होज्ज’ति शरीरस्थो दण्डकपाटकरणकाले च लोकासङ्ख्येयभागवृत्ति केवलिशरीरादीनां तावन्मात्रत्वात् ।

‘असंखेज्जेसु भागेसु होज्ज’ति अधिकरणकाले बहोर्लोकस्य व्याप्तत्वेन स्तोकस्य

चाव्यासतयोक्तत्वाल्लोकस्यासङ्ख्येयेषु भागेषु स्नातको वर्तते, लोकापूरणे च सर्वलोके वर्तते इति
मू. (९३३) पुलाए णं भंते ! लोगस्स किं संखेज्जभागं फुसइ असंखेज्जभागं फुसइ ?,
 एवं जहा ओगाहणा भणिया तहा फुसणावि भाणियव्वं जाव सिणाए ३३ ।

वृ. स्पर्शनाद्वारे-स्पर्शना क्षेत्रवन्नवरं क्षेत्रं अवगाढमात्रं स्पर्शना त्ववगाढस्य तत्पार्श्ववर्तिश्चेति
 विशेषः ।

मू. (९३४) पुलाए णं भंते ! कतरंमि भावे होज्जा ?, गो० ! खओवसमिए भावे होज्जा,
 एवं जाव कसायकुसीले । नियंठे पुच्छा, गोयमा ! उवसमिए वा भावे होज्जा खइए वा भावे होज्जा
 सिणाए पुच्छा, गो० ! खाइए भावे होज्जा ३४ ।

वृ. भावद्वारं च व्यक्तमेव ॥ परिमाणद्वारे च-

मू. (९३५) पुलाया णं भंते ! एगसमएणं केवतिया होज्जा ?, गोयमा ! पडिवज्जमाणए
 पडुच्च सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं सयपुहत्तं,
 पुव्वपडिवन्नए पडुच्च सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा
 उक्कोसेणं सहस्सपुहत्तं ।

बउसा णं भंते ! एगसमएणं पुच्छा, गोयमा ! पडिवज्जमाणए पडुच्च सिय अत्थि सिय
 नत्थि, जइ अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं सयपुहत्तं, पुव्वपडिवन्नए पडुच्च
 जहन्नेणं कोडिसयपुहत्तं उक्कोसेणवि कोडिसयपुहत्तं, एवं पडिसेवणाकुसीलेवि ।

कसायकुसीलाणं पुच्छा, गोयमा ! पडिवज्जमाणए पडुच्च सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ
 अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं सहस्सपुहत्तं, पुव्वपडिवन्नए पडुच्च जहन्नेणं
 कोडिसहस्सपुहत्तं उक्कोसेणवि कोडिसहस्सपुहत्तं ।

नियंठाणं पुच्छा, गोयमा ! पडिवज्जमाणए पडुच्च सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि
 जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेण बावडुं सत्तं, अट्ठसयं खवगाणं चउप्पन्नं उवसामगाणं,
 पुव्वपडिवन्नए पडुच्च सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा
 उक्कोसेणं सयपुहत्तं ।

सिणायाणं पुच्छा, गोयमा ! पडिवज्जमाणए पडुच्च सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि
 जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं अट्ठसत्तं, पुव्वपडिवन्नए पडुच्च जहन्नेणं कोडिपुहत्तं
 उक्कोसेणवि कोडिपुहत्तं ।

एएसि णं भंते ! पुलागबकुसपडिसेवणाकुसीलकसायकुसीलनियंठसिणायाणं कयरे २
 जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा नियंठा पुलागा संखेज्जगुणा सिणाया संखेज्जगुणा
 बउसा संखेज्जगुणा पडिसेवणाकुसीला संखेज्जगुणा कसायकुसीला संखेज्जगुणा ।

सेवं भंते ! सेवं भंतेति जाव विहरति ।

वृ. 'पुलायाण'मित्यादि, ननु सर्वसंयतानां कोटीसहस्रपृथक्त्वं श्रूयते, इह तु केवलानामेव
 कषायकुशीलानां तदुक्तं ततः पुलाकादिमानानि ततोऽतिरिच्यन्त इति कथं न विरोधः ?, उच्यते,
 कषायकुशीलानां यत् कोटीसहस्रपृथक्त्वं तद्विन्नादिकोटीसहस्ररूपं कल्पयित्वां पुलाकबकुशा-
 दिसङ्ख्या तत्र प्रवेश्यते ततः समस्तसंयतमानं यदुक्तं तन्नातिरिच्यत इति ॥

अल्पबहुत्वद्वारे—‘सव्यत्योवा नियंठ’ति तेषामुत्कर्षतोऽपि शतपृथक्त्वसङ्ख्यत्वात्, ‘पुलागा संखेज्जगुण’ति तेषामुत्कर्षतः सहपृथक्त्वसङ्ख्यत्वात्, ‘सिणाया संखेज्जगुण’ति तेषामुत्कर्षतः कोटीपृथक्त्वमानत्वात्, ‘बउसा संखेज्जगुण’ति तेषामुत्कर्षतः कोटीशतपृथक्त्वमानत्वात् ।

‘पडिसेवणाकुसीला संखेज्जगुण’ति, कथमेतत् तेषामप्युत्कर्षतः कोटीशतपृथक्त्वमान-तयोक्तत्वात्? , सत्यं, किन्तु बकुशानां यत्कोटीशतपृथक्त्वं तद्विनादिकोटीशतमानं प्रतिसेविनां तु कोटीशतपृथक्त्वं चतुःषट्कोटीशतमानमिति न विरोधः ।

कषायिणां तु सङ्ख्यातगुणत्वं व्यक्तमेवोत्कर्षतः कोटीसहस्रपृथक्त्वमानतया तेषामुक्तत्वादिति

शतकं—२५ उद्देशकः—६ समाप्तः

—ः शतकं—२५ उद्देशकः—७—

चू. षष्ठोद्देशके संयतानां स्वरूपमुक्तं, सप्तमेऽपि तदेवोच्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येद-मादिसूत्रम्—‘कइ णं भंते !’ इत्यादि, इहापि प्रज्ञापनादीनि द्वाराणि वाच्यानि, तत्र प्रज्ञापना-द्वारमधिकृत्योक्तम्—

मू. (१३६) कति णं भंते ! संजया पन्नत्ता?, गोयमा ! पंच संजया पं० तं०—सामाइयसंजए छेदोपस्थापणियसंजए परिहारविसुद्धियसंजए सुहुमसंपरायसंजए अहक्खायसंजए ।

सामाइयसंजए णं भंते ! कतिविहे पन्नत्ते ? गोयमा ! दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—इत्तरिए य आवकहिए य ।

छेओवहावणियसंजए णं पुच्छा, गोयमा ! दुविहे पं०, तं०—सातियारे य निरतियारे य ।

परिहारविसुद्धियसंजए पुच्छा, गा० ! दुविहे पं०, तं०—निव्विसमाणए य निव्विडुकाइए य ।

सुहुमसंपरायपुच्छा, गोयमा ! दुविहे पं०, तं०—संकिलिस्समाणए य विसुद्धमाणए व ।

अहक्खायसंजए पुच्छा, गोयमा ! दुविहे पं०, तं०—छउमत्थे य केवली य ।

चू. ‘कति णं भंते !’ इत्यादि, ‘सामाइयसंजए’ति सामायिकं नाम चारित्रविशेषस्तद्विधानस्तेन वा संयतः सामायिकसंयतः, एवमन्येऽपि, ‘इत्तरिए य’ति इत्तरस्य—भाविष्यपदेशान्त-रत्वेनाल्पकालिकस्य सामायिकस्यास्तित्वादित्वरिकः, स चारोपयिष्यमाणहाव्रतः प्रथम-पश्चिमतीर्थकरसाधुः ।

‘आवकहिए य’ति यावत्कथिकस्य—भाविष्यपदेशान्तराभावाद् यावज्जीविकस्य सामायिकस्यास्तित्वाद्वावत्कथिकः, स च मध्यमजिनमहाविदेहजिनसम्बन्धी साधुः, ‘साइयारे य’ति सातिचारस्य यदारोप्यते तत्सातिचारमेव छेदोपस्थापनीयं, तद्योगात्साधुरपि सातिचार एव, एवं निरतिचारच्छेदोपस्थापनीययोगाच्चरतिचारः स च शैक्षकस्य पार्श्वनाथतीर्थान्महावी-रतीर्थसङ्क्रान्ती वा, छेदोपस्थापनीयसाधुश्च प्रथमपश्चिमतीर्थयोरेव भवतीति ।

निव्विसमाणए य’ति परिहारिकतपस्तपस्यन् ‘निव्विडुकाइए य’ति निर्विशमानक्रानुचरक इत्यर्थः, ‘संकिलिस्समाणए’ति उपशमश्रेणीतः प्रच्यवमानः ‘विसुद्धमाणए य’ति उपशमश्रेणीं क्षपकश्रेणीं वा समारोहन्, ‘छउमत्थे य केवली य’ति व्यक्तम् ।

मू. (१३७) सामाइयंमि उ कए वाउज्जामं अनुत्तरं धम्मं ।

तिविहेणं फासयंतो सामाइयसंजओ स खलु ॥

चू. अथ सामायिकसंयतादीनां स्वरूपं गाथाभिराह—‘सामाइयंमि उ’गाथा, सामायिक

एव प्रतिपन्ने न तु छेदोपस्थापनीयादौ 'चतुर्धामं' चतुर्महाव्रतम् 'अनुत्तरं धर्मं' श्रमणधर्ममित्यर्थः
'त्रिविधेन' मनःप्रभृतिना 'फासयंतो' ति स्पृशन्-पालयन् यो वर्तते इति शेषः सामायिकसंयतः
सः 'खलु' निश्चितमित्यर्थः, अनया च गाथया यावत्कथिकसामायिकसंयतः उक्तः, इत्वरसामा-
यिकसंयतस्तु स्वयं वाच्यः ।

मू. (९३८) छेतूण उ परियागं पोरणं जो ठवेइ अप्पाणं ।

धम्ममि पंचजामे छेदोवद्वावणो स खलु ॥

वृ. 'छेतूण' गाहा, कण्ठया, नवरं 'छेदोवद्वावणे' ति छेदेन-पूर्वपर्यायिच्छेदेन उपस्थापनं
व्रतेषु यत्र तच्छेदोपस्थानं तद्योगाच्छेदोपस्थापनः, अनया च गाथया सातिचार इतरश्च द्वितीयसंयत
उक्तः ।

मू. (९३९) परिरइ जो विसुद्धं तु पंचयामं अनुत्तरं धम्मं ।

तिविहेणं फासयंतो परिहारियसंजओ स खलु ॥

वृ. 'परिरइ' गाहा, परिहरति-निर्विशमानकादिभेदं तप आसेवते यः साधुः,
किं कुर्वन् ? इत्याह-विशुद्धमेव 'पञ्चयामं' अनुत्तरं धर्मं त्रिविधेन स्पृशन्, परिहारिकसंयतः स
खल्विति, पञ्चयाममित्यनेन च प्रथमचरमतीर्थयोरेव तत्सत्तामाह ।

मू. (९४०) लोभाणु वेययंतो जो खलु उवसामओ व खवओ वा ।

सो सुहुमसंपराओ अहखाया ऊणओ किंचि ॥

वृ. 'लोभाणु' गाहा, 'लोभाणून्' लोभलक्षणकषायसूक्ष्मकिट्टिकाः वेदयन् यो वर्तते इति,
शेषं कण्ठयम् ।

मू. (९४१) उवसंतं खीणंमि व जो खलु कम्ममि मोहणिज्जंमि ।

छउमथो व जिणो वा अहखाओ संजमो स खलु ॥

वृ. 'उवसंतं' गाहा, अयमर्थः-उपशान्ते मोहनीये कर्मणि क्षीणे वा यच्छब्दस्थो जिने
वा वर्तते स यथाख्यातसंयतः खल्विति । वेदद्वारे-

मू. (९४२) सामाइयसंजए णं भंते ! किं सवेदए होज्जा अवेदए होज्जा ?, गोयमा !

सवेदए वा होज्जा अवेदए वा होज्जा, जइ सवेदए एवं जहा कसायकुसीले तहेव निरवसेसं, एवं
छेदोवद्वावणियसंजएवि, परिहारविसुद्धियसंजओ जहा पुलाओ, सुहुमसंपरायसंजओ
अहक्खायसंजओ य जहा नियंठो २ ।

सामाइयसंजए णं भंते ! किं सरागे होज्जा वीयरगे होज्जा ?, गोयमा ! सरागे होज्जा नो
वीयरगे होज्जा, एवं सुहुमसंपरायसंजए, अहक्खायसंजए जहा नियंठो ३ ।

सामाइयसंजमे णं भंते ! किं ठियकपे होज्जा अट्टियकपे होज्जा ?, गोयमा ! ठियकपे वा
होज्जा अट्टियकपे वा होज्जा, छेदोवद्वावियसंजए पुच्छा, गोयमा ! ठियकपे होज्जा नो अट्टियकपे
होज्जा, एवं परिहारविसुद्धियसंजएवि, सेसा जहा सामाइयसंजए ।

सामाइयसंजए णं भंते ! किं जिणकपे होज्जा थेरकपे वा होज्जा कप्पातीते वा होज्जा ?,
गोयमा ! जिणकपे वा हो० जहा कसायकुसीले तहेव निरवसेसं, छेदोवद्वावणो परिहारविसुद्धिओ
य जहा वउसो, सेसा जहा नियंठो ४ ।

वृ. सामायिकसंयतोऽवेदकोऽपि भवेत्, नवमगुणस्थानके हि वेदस्योपशमः क्षयो वा

મવતિ, નવમગુણસ્થાનકં ચ યાવત્સામાયિકસંયતોઽપિ વ્યપદિશ્યતે, 'જહા કસાયકુસીલે'તિ સામાયિકસંયતઃ સવેદસ્ત્રિવેદોઽપિ સ્યાત્, અવેદસ્તુ ક્ષીણોપશાન્તવેદ ઇત્યર્થઃ ।

'પરિહારવિસુદ્ધિયસંજે જહા પુલાગો'તિ પુરુષવેદો વા પુરુષનપુંસકવેદો વા સ્યાદિત્યર્થઃ, 'સુહુમસંપરાયે'ત્યાદૌ 'જહા નિયંઠે'તિ ક્ષીણોપશાન્તવેદત્વેનાવેદક ઇત્યર્થઃ । એવમન્યાન્યપ્યતિ-દેશસૂત્રાણ્યનન્તરોદ્દેશકાનુસારેણ સ્વયમવગન્તવ્યાનીતિ ।

કલ્પદ્વારે- 'નો અદ્વિયકપે'તિ અસ્થિતકલ્પો હિ મધ્યમજિનમહાવિદેહજિનતીર્થેષુ મવતિ, તત્રચ છેદોપસ્થાપનીયં નાસ્તીતિ ।

મૂ. (૧૪૩) સામાઈયસંજે ણં મંતે ! કિં પુલાએ હોજા બડસે જાવ સિણાએ હોજા ?, ગોયમા ! પુલાએ વા હોજા બડસે જાવ કસાયકુસીલે વા હોજા નો નિયંઠે હોજા નો સિણાએ હોજા, એવં છેદોવદ્ધાવણિએવિ ।

પરિહારવિસુદ્ધિયસંજે ણં મંતે ! પુચ્છા, ગોયમા ! નો પુલાએ નો બડસે નો પડિસેવળાકુસીલે હોજા કસાયકુસીલે હોજા નો નિયંઠે હોજા નો સિણાએ હોજા, એવં સુહુમસંપરાયેવિ ।

અહક્ષાયસંજે પુચ્છા, ગોયમા ! નો પુલાએ હોજા જાવ નો કસાયકુસીલે હોજા નિયંઠે વા હોજા સિણાએ વા હો ૫ ।

સામાઈયસંજે ણં મંતે ! કિં પડિસેવળે હો ૦ અપડિસેવળે હોજા ?, ગોયમા ! પડિસેવળે વા હોજા અપડિસેવળે વા હોજા, જડ પડિસેવળે હોજા કિં મૂલગુણપડિસેવળે હોજા સેસં જહા પુલાગસ, જહા સામાઈયસંજે એવં છેદોવદ્ધાવણિએવિ, પરિહારવિસુદ્ધિયસંજે પુચ્છા, ગોયમા ! નો પડિસેવળે હોજા અપડિસેવળે હોજા એવં જાવ અહક્ષાયસંજે ૬ ।

સામાઈયસંજે ણં મંતે ! કતિસુ નાળેસુ હોજા ?, ગોયમા ! દોસુ વા તિસુ વા ચડસુ વા નાળેસુ હોજા, એવં જહા કસાયકુસીલસ તહેવ ચત્તારિ નાળાં મયળાએ, એવં જાવ સુહુસંપરાએ, અહક્ષાયસંજયસ પંચ નાળાં મયળાએ જહા નાળુદેસે ।

સામાઈયસંજે ણં મંતે ! કેવતિયં સુયં અહિજેજા ?, ગોયમા ! જહન્નેણં અદ્ધ પવયળમાયાઓ જહા કસાયકુસીલે, એવં છેદોવદ્ધાવણિએવિ, પરિહારવિસુદ્ધિયસંજે પુચ્છા, ગોયમા ! જહન્નેણં નવમસ પુવ્વસ તતિયં આયારવત્તું ઉક્કોસેણં અસંપુન્નાઈં દસ પુવ્વાઈં અહિજેજા, સુહુમસંપરાયસંજે જહા સામાઈયસંજે, અહક્ષાયસંજે પુચ્છા, ગોયમા ! જહન્નેણં અદ્ધ પવયળમાયાઓ ઉક્કોસેણં ચોદસ પુવ્વાઈં અહિજેજા સુયવતિરિત્તે વા હોજા ૭ ।

સામાઈયસંજે ણં મંતે ! કિં તિથ્થે હો ૦ અતિથ્થે હોજા ?, ગોયમા ! તિથ્થે વા હોજા અતિથ્થે વા હોજા જહા કસાયકુસીલે, છેદોવદ્ધાવણિએ પરિહારવિસુદ્ધિએ ય જહા પુલાએ, સેસા જહા સામાઈયસંજે ૮ ।

સામાઈયસંજે ણં મંતે ! કિં સલિંગે હોજા અન્નલિંગે હોજા ગિહિલિંગે હોજા જહા પુલાએ, એવં છેદોવદ્ધાવણિએવિ, પરિહારવિસુદ્ધિયસંજે ણં મંતે ! કિં પુચ્છા, ગોયમા ! દવ્વલિંગંપિ ભાવલિંગંપિ પડુચ્છ સલિંગે હોજા નો અન્નલિંગે હોજા નો ગિહિલિંગે હોજા, સેસા જહા સામાઈયસંજે ૯ ।

સામાઈયસંજે ણં મંતે ! કતિસુ સરીરેસુ હોજા ?, ગોયમા ! તિસુ વા ચડસુ વા પંચસુ વા જહા કસાયકુસીલે, એવં છેદોવદ્ધાવણિએવિ, સેસા જહા પુલાએ ૧૦ ।

सामाड्यसंजए णं भंते ! किं कम्मभूमीए होज्जा अकम्मभूमीए होज्जा ?, गोयमा ! जम्पणं संतिभावं च पडुच्च कम्मभूमीए नो अकम्मभूमीए जहा बउसे, एवं छेदोवट्ठावणिएवि, परिहार-विसुद्धिए य जहा पुलाए, सेसा जहा सामाड्यसंजए ११ ॥

वृ. चारित्रद्वारमाश्रित्येदमुक्तम्—‘सामाड्यसंजए णं भंते ! किं पुलाए’ इत्यादि, पुलाकादिपरिणामस्य चारित्रत्वात् ।

ज्ञान श्रे—‘अहक्खायसंजयस्स पंच नाणाइं भयणाए जहा नाणुद्देसए’ति, इह च ज्ञानो-द्देशकः—अष्टमशतद्वितीयोद्देशकस्य ज्ञानवक्तव्यतार्थमवान्तरप्रकरणं, भजना पुनः केवल-यथाख्यातचारित्रिणः केवलज्ञानं छद्मस्थवीतरागयथाख्यातचारित्रिणो द्वे वा त्रीणि वा चत्वारि वा ज्ञानानि भवन्तीत्येवंरूपा ।

श्रुताधिकारे यथाख्यातसंयतो यदि निर्ग्रन्थस्तदाऽष्टप्रवचनमात्रादियतुर्दशपूर्वान्तं श्रुतं यदि तु स्नातकस्तदा श्रुतातीतोऽत एवाह—‘जहत्तेणं अट्ठ पवयणमायाओ’ इत्यादि ॥ कालद्वारे—

मू. (९४४) सामाड्यसंजए णं भंते ! किं ओसप्पिणीकाले होज्जा उस्सप्पिणिकाले होज्जा नोओसप्पिणिनोउस्सप्पिणिकाले होज्जा ?, गोयमा ! ओसप्पिणिकाले जहा बउसे, एवं छेदोवट्ठावणि-एवि, नवरं जम्पणं संतिभावं (च) पडुच्च चउसुवि पलिभागेसु नत्थि साहरणं पडुच्च अन्नयरे पडिभागे होज्जा, सेसं तं चेव ।

परिहारविसुद्धिए पुच्छ, गोयमा ! ओसप्पिणिकाले होज्जा जहा पुलाओ, उस्सप्पिणिकालेवि जहा पुलाओ, सुहुमसंपराइओ जहा नियंठे, एवं अहक्खाओवि १२ ।

वृ. ‘एवं छेओवट्ठावणिएवि’ति, अनेन बकुशसमानः कातशछेदोपस्थापनीयसंयत उक्तः, तत्र च बकुशस्योत्सर्पिण्यवसर्पिणीव्यतिरिक्तकाले जन्मतः सद्भावतश्च सुषमसुषमादिप्रति-भागत्रये निषेधोऽभिहितः दुष्पमसुषमाप्रतिभागे च विधिः छेदोपस्थापनीयसंयतस्य तु तत्रापि निषेधार्थमाह—‘नवर’मित्यादि ।

मू. (९४५) सामाड्यसंजए णं भंते ! कालगए समाणे किं गतिं गच्छति ?, गोयमा ! देवगतिं गच्छति, देवगतिं गच्छमाणे किं भवणवासीसु उवव० वाणमंतर० उववज्जेज्जा जोइसिएसु उववज्जेज्जा वेमाणिएसु उववज्जेज्जा ?, गो० ! नो भवणवासीसु उववज्जेज्जा जहा कसायकुसीले, एवं छेदोवट्ठावणिएवि, परिहारविसुद्धिए जाव पुलाए, सुहुमसंपराए जहा नियंठे ।

अहक्खाए पुच्छ, गोयमा ! एवं अहक्खायसंजएवि जाव अजहन्नमणुक्कोसेणं अनुत्तरविमा-नेसु उववज्जेज्जा, अत्थेगतिए सिज्झंति जाव अंतं करेति ।

सामाड्यसंजए णं भंते ! देवलोगेसु उववज्जमाणे किं इंदत्ताए उववज्जति पुच्छ, गोयमा ! अविराहणं पडुच्च एवं जहा कसायकुसीले, एवं छेदोवट्ठावणिएवि, परिहारविसुद्धिए जहा पुलाए, सेसा जहा नियंठे ।

सामाड्यसंजयस्स णं भंते ! देवलोगेसु उववज्जमाणस्स केवतिदं कालं ठिती प० ?, गोयमा ! जहत्तेणं दो पलिओवमाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं, एवं छेदोवट्ठावणिएवि ।

परिहारविसुद्धियस्स पुच्छ, गोयमा ! जहत्तेणं दो पलिओवमाइं उक्कोसेणं अट्ठारस सागरोवमाइं, सेसाणं जहा नियंठस्स १३ ।

वृ. संयमस्थानद्वारे-‘सुहुमसंपराये’त्यादौ ‘असंखेज्जा अंतोमुहुत्तिया संजमट्ठाण’त्ति अन्तर्मुहूर्त्तं भवानि आन्तर्मुहूर्त्तिकानि, अन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा हि तदद्धा, तस्याश्च प्रतिसमयं चरण-विशुद्धिविशेषभावादसङ्ख्येयानि तानि भवन्ति, यथाख्याते त्वेकमेव, तदद्धायाश्चरण-विशुद्धेर्निर्विशेषत्वादिति ।

मू. (९४६) सामाइयसंजयस्स णं भंते ! केवइया संजमट्ठाणा पत्रत्ता ?, गोयमा ! असंखेज्जा संजमट्ठाणा प०, एवं जाव परिहारविसुद्धियस्स ।

सुहुमसंपरायसंजयस्स पुच्छा, गोयमा ! असंखेज्जा अंतोमुहुत्तिया संजमट्ठाणा प०, अहक्खायसंजयस्स पुच्छा, गोयमा ! एगे अजहन्नमणुक्कोसए संजमट्ठाणे ।

एएसि णं भंते ! सामाइयछेदोवट्ठावणियपरिहारविसुद्धियसुहुमसंपरागअहक्खायसंजयाणं संजमट्ठाणाणं कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सच्चत्थोवे अहक्खायसंजमस्स एगे अजहन्नमणुक्कोसए संजमट्ठाणे सुहुमसंपरागसंजयस्स अंतोमुहुत्तिया संजमट्ठाणा असंखेज्जगुणा परिहारविसुद्धियसंजयस्स संजमट्ठाणा असंखेज्जगुणा सामाइयसंजयस्स छेदोवट्ठावणियसंजयस्स एएसि णं संजमट्ठाणा दोण्हवि तुल्ला असंखेज्जगुणा १४ ।

वृ. संयमस्थानाल्पबहुत्वचिन्तायां तु किलासद्भावस्थापनया समस्तानि संयमस्थानान्येकविंशति, तत्रैकसमुपरितनं यथाख्यातस्य, ततोऽधस्तनानि चत्वारि सूक्ष्मसम्प्रायस्य, तानि च तस्मादसङ्ख्येयगुणानि ६९यानि, तेभ्योऽधश्चत्वारि परिहृत्यान्यान्यथौ परिहारिकस्य, तानि च पूर्वोभ्योऽसङ्ख्येयगुणानि ६९यानि, ततः परिहृतानि, या चत्वार्यथौ च पूर्वोक्तानि तेभ्योऽन्यानि च चत्वारित्वेवं तानि षोडश सामायिकछेदोपस्थापनीयसंयतयोः पूर्वोभ्यश्चैतान्यसङ्ख्यातगुणानीति

मू. (९४७) सामाइयसंजयस्स णं भंते ! केवइया चरित्तपज्जवा प० ?, गोयमा ! अनंता चरित्तपज्जवा प० एवं जाव अहक्खायसंजयस्स ।

सामाइयसंजए णं भंते ! सामाइयसंजयस्स सट्ठाणसन्निगासेणं चरित्तपज्जवेहिं किं हीणे तुल्ले अब्भिए ?, गोयमा ! सिय हीणे छट्ठाणवडिए, सामाइयसंजए णं भंते ! छेदोवट्ठावणियसंजयस्स परट्ठाणसन्निगासेणं चित्तपज्जवेहिं पुच्छा, गोयमा ! सिय हीणे छट्ठाणवडिए, एवं परिहार-विसुद्धियस्सवि ।

सामाइयसंजए णं भंते ! सुहुमसंपरागसंजयस्स परट्ठाणसन्निगासेणं चरित्तपज्जवे पुच्छा, गोयमा ! हीणे नो तुल्ले नो अब्भिए अनंतगुणहीणे, एवं अहक्खायसंजयस्सवि, एवं छेदोवट्ठाव-णिएवि, हेट्ठिल्लेसु तिसुवि समं छट्ठाणवडिए उवरिल्लेसु दोसु तहेव हीणे, जहा छेदोवट्ठावणिए तथा परिहारविसुद्धिएवि ।

सुहुमसंपरागसंजए णं भंते ! सामाइयसंजयस्स परट्ठाण पुच्छा, गोयमा ! नो हीणे नो तुल्ले अब्भिए अनंतगुणमब्भिए, एवं छेदोवट्ठावणियपरिहारविसुद्धिएसुवि समं सट्ठाणे सिय हीणे नो तुल्ले सिय अब्भिए । जइ हीणे अणंतगुणहीणे अह अब्भिए अनंतगुणमब्भिए, सुहुमसंप-रायसंजयस्स अहक्खायसंजयस्स परट्ठाणे पुच्छा, गोयमा ! हीणे नो तुल्ले नो अब्भिए अनंतगुणहीणे, अहक्खाए हेट्ठिल्लेणं चउण्हवि नो हीणे नो तुल्ले अब्भिए अनंतगुणमब्भिए सट्ठाणे नो हीणे तुल्लो नो अब्भिए ।

एएसि णं भंते ! सामाइयछेदोवद्वावणियपरिहारविसुद्धियसुहुमसंपराय अहक्खासंजयाणं जहनुक्कोसगाणं चरित्तपज्जवाणं कयरे २ जाव विसेसाहिया वा ?, गोयमा ! सामाइयसंजयस्स छेओवद्वावणियसंजयस्स य एएसि णं जहन्नगा चरित्तपज्जवा दोण्हवि तुल्ला सव्वत्थोवा परिहार-विसुद्धियसंजयस्स जहन्नगा चरित्तपज्जवा अनंतगुणा तस्स चेव उक्को सगा चरित्तपज्जवा अनंतगुणा सानाइयसंजयस्स छेओवद्वावणियसंजयस्स य एएसि णं उक्कोसगा चरित्तपज्जवा दोण्हवि तुल्ला अनंतगुणा सुहुमसंपरायसंजयस्स जहन्नगा चरित्तपज्जवा अनंतगुणा तस्स चेव उक्कोसगा चरित्तपज्जवा अनंतगुणा अहक्खायसंजयस्स अजहन्नमणुक्कोसगा चरित्तपज्जवा अनंतगुणा १५ ।

सामाइयसंजए णं भंते ! किं सजोगी होज्जा अजोगी होज्जा ? गोयमा ! सजोगी जहा पुलाए एवं जाव सुहुमसंपरायसंजए अहक्खाए जहा सिणाए १६ ।

सामाइयसंजए णं भंते ! किं सागारोवउत्ते होज्जा अनागारोवउत्ते ?, गोयमा ! सागारोवउत्ते जहा पुलाए एवं जाव अहक्खाए, नवरं सुहुमसंपराए सागारोवउत्ते होज्जा नो अनागारोवउत्ते होज्जा १७ ।

सामाइयसंजए णं भंते ! किं सकसायी होज्जा अकसायी होज्जा, गोयमा ! सकसायी होज्जा नो अकसायी होज्जा, जहा कसायकुसीले, एवं छेदोवद्वावणिएवि, परिहारविसुद्धिए जहा पुलाए, सुहुमसंपरागसंजए पुच्छा, गोयमा ! सकसायी होज्जा नो अकसायी होज्जा, जइ सकसायी होज्जा से णं भंते ! कतिसु कसायेसु होज्जा ?, गोयमा ! एगंमि संजलणलोभे होज्जा, अहक्खायसंजए जाव नियंठे १८ ।

सामाइयसंजए णं भंते ! किं सलेस्से होज्जा अलेस्से होज्जा ?, गोयमा ! सलेस्से होज्जा जहा कसायकुसीले, एवं छेदोवद्वावणिएवि, परिहारविसुद्धिए जहा पुलाए, सुहुमसंपराए जहा नियंठे, अहक्खाए जहा सिणाए, नवरं जइ सलेस्से होज्जा एगाए सुक्कलेस्साए होज्जा १९ ॥

बृ. सन्निकर्षद्वारे—‘सामाइयसंजमे णं भंते ! सामाइयसंजयस्से’त्यादौ ‘सिय हीणे’ति असङ्ख्यातानि तस्य संयमस्थानानि, तत्र च यदैको हीनशुद्धिकेऽन्यस्त्वितरत्र वर्तते तदैको हीनोऽन्यस्त्वभ्यधिकः, यदा तु समाने संयमस्थाने वर्तते तदा तुल्ये, हीनाधिकत्वे च षट्स्थानपतितत्वं स्यादत एवाह—‘छट्ठाणवडिए’ति ।

उपयोगद्वारे—सामाधिकसंयतादीनां पुलाकवदुपयोगद्वं भवति, सूक्ष्मसम्परायसंयतस्य तु विशेषोपदर्शनार्थमाह—‘नवरं सुहुमसंपराइए’इत्यादि, सूक्ष्मसम्परायः साकारोपयुक्तस्तथास्व-भावत्वादिति । लेश्याद्वारे—यथाख्यातसंयतः स्नातकसमान उक्तः, स्नातकश्च सलेश्यो वा स्यादले-श्यो वा, यदि सलेश्यस्तदा परमशुक्ललेश्यः स्यादित्येवमुक्तः, यथाख्यातसंयतस्य तु निर्ग्रन्थत्वापे-क्षया निर्विशेषेणापि शुक्ललेश्या स्यादयोऽस्य विशेषस्याभिधानार्थमाह—‘नवरं जई’त्यादि ॥ परिणामद्वारे—

मू. (१४८) सामाइयसंजए णं भंते ! किं वट्ठमाणपरिणामे होज्जा हीयमाणपरिणामे अवड्डियपरिणामे ?, गोयमा ! वट्ठमाणपरिणामे जहा पुलाए, एवं जाव परिहारविसुद्धिए, सुहुम-संपराय पुच्छा, गोयमा ! वट्ठमाणपरिणामे वा होज्जा हीयमाणपरिणामे वा होज्जा नो अवड्डियपरिणामे

होज्ञा, अहक्खाए जहा नियंठे ।

सामाइयसंजए णं भंते ! केवतियं कालं वड्ढमाणपरिणामे होज्ञा ?, गोयमा ! जह० एकं समयं जहा पुलाए, एवं जाव परिहारविसुद्धिएवि, सुहुमसंपरागसंजए णं भंते ! केवतियं कालं वड्ढमाणपरिणामे होज्ञा ?, गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं, केवतियं कालं हीयमाणपरिणामे एवं चेव ।

अहक्खायसंजए णं भंते ! केवतियं कालं वड्ढमाणपरिणामे होज्ञा ?, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणवि अंतोमुहुत्तं, केवतियं कालं अवड्ढिय परिणामे होज्ञा ?, गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडी २० ।

वृ. 'सुहुमसंपराये' इत्यादी, 'वड्ढमाणपरिणामे वा होज्ञा हीयमाणपरिणामे वा होज्ञा नो अवड्ढियपरिणामे होज्ञ'ति सूक्ष्मसम्परायसंयतः श्रेणि समारोहन् वर्द्धमानपरिणामस्ततो भ्रस्यन् हीयमानपरिणामः, अवस्थितपरिणामस्त्वसौ न भवति, गुणस्थानकस्वभावादिति ।

तथा 'सुहुमसम्परायसंजए णं भंते ! केवड्यं कालं' इत्यादी 'जहन्नेणं एकं समयं'ति सूक्ष्मसम्परायस्य जघन्यतो वर्द्धमानपरिणाम एकं समयं प्रतिपत्तिसमयानन्तरमेव मरणात्, 'उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं'ति तद्गुणस्थानकस्थैतावन्नमाणत्वात्, एवं तस्य हीयमानपरिणामोऽपि भावनीय इति

तथा 'अहक्खायसंजए णं भंते !' इत्यादी 'जहन्नेणं अंतोहमुत्तं उक्कोसेणं'पि अंतोमुहुत्तं'ति यो यथाख्यातसंयतः केवलज्ञानमुत्पादयिष्यति यश्च शैलेशीप्रतिपन्नस्तस्य वर्द्धमानपरिणामो जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्तं तदुत्तरकालं तद्वयवच्छेदात्, अवस्थितपरिणामस्तु जघन्येनैकं समयं, उपशमाद्धायाः प्रथमसमयानन्तरमेव मरणात् ।

उक्कोसेणं देसूणा पुव्वकोडि ति एतच्च प्राग्वद्भावनीयमिति ॥ बन्धद्वारे—

मू. (९४९) सामाइयसंजए णं भंते ! कइ कम्मप्पगडी बंधइ ?, गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अड्ढविहबंधए वा एवं जहा बउसे, एवं जाव परिहारविसुद्धिए ।

सुहुसंपरागसंजए पुच्छा, गोयमा ! आउयमोहणिज्वज्जाओ छ कम्मप्पगडीओ बंधति, अहक्खाएसंजए जहा सिणाए २१ ।

सामाइयसंजए भंते ! कति कम्मप्पगडीओ वेदेति ?, गोयमा ! नियमं अड्ढ कम्मप्पगडीओ वेदेति, एवं जाव सुहुमसंपराए । अहक्खाए पुच्छा, गोयमा ! सत्तविहवेयए वा चउव्विहवेयए वा, सत्तविह वेदेमाणे मोहणिज्वज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ वेदेति, चत्तारि वेदेमाणे वेयणिज्जाउयनामगोयाओ चत्तारि कम्मप्पगडीओ वेदेति २२ ।

सामाइयसंजए णं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ उदीरेति ?, गोयमा ! सत्तविह जहा बउसो, एवं जाव परिहारविसुद्धिए ।

सुहुमसंपराए पुच्छा, गोयमा ! छव्विह उदीरेए वा पंचविह उदीरेए वा, छ उदीरेमाणे आउयवेयणिज्वज्जाओ छ कम्मप्पगडीओ उदीरेइ पंच उदीरेमाणा आउयवेयणिज्वज्जाओ पंच कम्मप्पगडीओ उदीरेइ ।

अहक्खायसंजए पुच्छा, गोयमा ! पंचविह उदीरेए वा दुयिह उदीरेए वा अनुदीरेए वा, पंच उदीरेमाणे आउय० सेसं जहा नियंठस्स २३ ।

वृ. 'सुहुमसंपराए' इत्यादौ 'आउयमोहणिज्वज्जाओ छ कम्मप्पगडीओ बंधइ' तति सूक्ष्मसम्परायसंयतो ह्यायुर्न बध्नाति अप्रमत्तान्तत्वात्तद्धन्धस्य, मोहनीयं च बादरकषायोदयाभावात् बध्नातीति तद्वर्जा षट् कर्मप्रकृतीर्बध्नातीति ।

वेदद्वारे 'अहक्खाये' त्यादौ 'सत्तविहवेयए वा चउव्विहवेयए व' तति यथाख्यातसंयतो निर्ग्रन्थावस्थायां 'मोहवज्ज' ति मोहवर्जानां सप्तानां कर्मप्रकृतीनां वेदको, मोहनीयस्योपशान्तत्वात् क्षीणत्वाद्वा, स्नातकावस्थायां तु चतसृणामेव, धातिकर्मप्रकृतीनां तस्य क्षीणत्वात् ।

मू. (१५०) सामाइयसंजए णं भंते ! सामाइयसंजयत्तं जहमाणे किं जहति किं उवसं-पज्जति ?, गो० सामाइयसंजयत्तं जहति छेदोवद्धावणियसंजयं वा सुहुमसंपरागसंजयं वा असंजमं वा संजमासंजमं वा उवसंपज्जति ।

छेओवद्धावणिए पुच्छ, गोयमा ! छेओवद्धावणियसंजयत्तं जहति सामाइयसंज० परिहारवि० सुहुमसं० असंज० संजमासंजमं वा उव० ।

परिहारविसुद्धिए पुच्छ, गोयमा ! परिहारविसुद्धियसंजयत्तं जहति छेदोवद्धावणियसंजयं वा असंजमं वा उपसंपज्जति ।

सुहुमसंपराए पुच्छ, गोयमा ! सुहुमसंपरायसंजयत्तं जहति सामाइयसंजयं वा छेओवद्धावणियसंजयं वा अहक्खायसंजयं वा असंजमं वा उवसंपज्जइ ।

अहक्खायसंजए णं पुच्छ, गोयमा ! अहक्खायसंजयत्तं जहति सुहुमसंपरागसंजयं वा असंजमं वा सिद्धिगतिं वा उवसंपज्जति २४ ।

वृ. उपसम्पद्धानद्वारे- 'सामाइयसंजए ण' मित्यादि, सामायिकसंयतः सामायिकसंयतत्वं त्यजति छेदोपस्थापनीयसंयतत्वं प्रतिपद्यते, चतुर्यमधर्मात्पञ्चयामधर्मसङ्क्रमे पार्श्वना-यशिष्यवत्, शिष्यको वा महाव्रतारोपणे, सूक्ष्मसम्परायसंयतत्वं वा प्रतिपद्यते, श्रेणिप्रतिपत्तितः असंयादिर्वा भवेद्भावप्रतिपातादिति ।

तथा छेदोपस्थापनीयसंयतश्छेदोपस्थापनीयसंयतत्वं त्यजन् सामायिकसंयतत्वं प्रतिपद्यते, यथाऽऽदिदेवतीर्थसाधुः अजितस्वामितीर्थं प्रतिपद्यमानः, परिहारविशुद्धिकसंयतत्वं वा प्रतिपद्यते, छेदोपस्थापनीयवत् एव परिहारविशुद्धिसंयमस्य योग्यत्वादिति ।

तथा परिहारविशुद्धिकसंयतः परिहारविशुद्धिकसंयतत्वं त्यजन् छेदोपस्थापनीयसंयतत्वं प्रतिपद्यते पुनर्गच्छद्याश्रयणात् असंयमं वा प्रतिपद्यते देवत्वोत्पत्तादिति ।

तथा सूक्ष्मसम्परायसंयतः सूक्ष्मसम्परायसंयतत्वं श्रेणीप्रतिपातेन त्यजन् सामायिकसंयतत्वं प्रतिपद्यते यदि पूर्वं सामायिकसंयतो भवेत् छेदोपस्थापनीयसंयतत्वं वा प्रतिपद्यते यदि पूर्वं छेदोपस्थापनीयसंयतो भवेत्, यथाख्यातसंयतत्वं वा प्रतिपद्यते श्रेणीसमारोहणत इति ।

तथा यथाख्यातसंयतो यथाख्यातसंयतत्वं त्यजन् श्रेणिप्रतिपत्तनात् सूक्ष्मसम्परायसंयतत्वं प्रतिपद्यते असंयमं वा प्रतिपद्यते, उपशान्तमोहत्वे मरणात् देवोत्पत्तौ, सिद्धिगतिं वोपसम्पद्यते स्नातकत्वे सतीति ॥ आकर्षद्वारे-

मू. (१५१) सामाइयसंजए णं भंते ! किं सन्नोवउत्ते हो० नोसन्नोवउत्तो होज्जा ?, गो० ! सन्नोवउत्ते जहा बउसो, एवं जाव परिहारवि० सुहुमसंपराए अहक्खाए य जहा पुलाए २५ ।

સામાયસંજણે નં મંતે ! કિં આહારે હોજા અનાહારે હોજા જહા પુલાએ, એવં જાવ સુહમસંપરાએ, અહક્ષાયસંજણે જહા સિણાએ ૨૬ ।

સામાયસંજણે નં મંતે ! કતિ ભવગ્ગહણાઈ હોજા ?, ગોયમા ! જહ૦ એકં સમયં ઉક્કોસેણં અદ્ધ, એવં છેદોવદ્ધાવણિએવિ, પરિહારવિસુદ્ધિએ પુચ્છા, ગોયમા ! જહ૦ એકં સમયં ઉક્કોસેણં તિત્તિ, એવં જાવ અહક્ષાએ ૨૭ ।

મૂ. (૧૫૨) સામાયસંજયસસ નં મંતે ! એગભવગ્ગહણિયા કેવતિયા આગારિસા ૫૦, ગોયમા ! જહન્નેણં જહા બડસસ, છેદોવદ્ધાવણિયસસ પુચ્છા, ગોયમા ! જહન્નેણં એકં ઉક્કોસેણં વીસપુહુતં પરિહારવિસુદ્ધિયસસ પુચ્છા, ગોયમા ! જહન્નેણં એકં ઉક્કોસેણં તિત્તિ ।

સુહમસંપરાયસસ પુચ્છા, ગોયમા ! જહન્નેણં એકં ઉક્કોસેણં ચત્તારિ અહક્ષાયસસ પુચ્છા, ગોયમા ! જહન્નેણં એકં ઉક્કોસેણં દોત્તિ ।

સામાયસંજયસસ નં મંતે ! નાનાભવગ્ગહણિ કેવતિયા આગારિસા ૫૦ ?, ગોયમા ! જહા બડસે । છેદોવદ્ધાવણિયસસ પુચ્છા, ગોયમા ! જહન્નેણં દોત્તિ ઉક્કોસેણં ઉવરિં નવળં સયાણં અંતો સહસસસ ।

પરિહારવિસુદ્ધિયસસ જહન્નેણં દોત્તિ ઉક્કોસેણં સત્ત, સુહમસંપરાગસસ જહન્નેણં દોત્તિ ઉક્કોસેણં નવ, અહક્ષાયસસ જહન્નેણં દોત્તિ ઉક્કોસેણં પંચ ।

વૃ. ‘છેદોવદ્ધાવણીયસસે’ ત્યાદૌ ‘વીસપુહુતં’તિ છેદોપસ્થાપનીયસ્યોત્કર્ષતો વિંશતિપૃથક્ત્વં પશ્ચષાદિવિંશતયઃ આકર્ષાણાં ભવન્તિ ‘પરિહારવિસુદ્ધિયસસે’ ત્યાદૌ ‘ઉક્કોસેણં તિત્તિ’તિ પરિહારવિસુદ્ધિકસંયતત્વં ત્રીન્ વારાન્ એકત્ર ભવે ઉત્કર્ષતઃ પ્રતિપદ્યતે, ‘સુહમસંપરાયસસે’ ત્યાદૌ ‘ઉક્કોસેણં ચત્તારિ’તિ એકત્ર ભવે ઉપશમશ્રેણીદ્વયસમ્ભવેન પ્રત્યેકં સદ્વિક્લિશ્યમાન વિસુદ્ધમાનલક્ષણસૂક્ષ્મસમ્પરાયદ્વયભાવાદ્યતઃ પ્રતિપત્તયઃ સૂક્ષ્મસમ્પરાયસંયત્વે ભવન્તિ, ‘અહક્ષાએ’ इत्यादौ ‘ઉક્કોસેણં દોત્તિ’તિ ઉપશમશ્રેણીદ્વયસમ્ભવાદિતિ ।

નાનાભવગ્રહણાકર્ષાધિકારે ‘છેદોવદ્ધાવણીયસસે’ ત્યાદૌ ‘ઉક્કોસેણં ઉવરિં નવળં સયાણં અંતોસહસસ’તિ, કથં ? કિલૈકત્ર ભવગ્રહણે ષડ્વિંશતય આકર્ષાણાં ભવન્તિ, તાઞ્ચાઞ્ચાભિર્ભવૃણિતા નવ શતાનિ ષડ્ધ્યધિકાનિ ભવન્તિ ઇદં ચ સમ્ભવમાત્રમાશ્રિત્ય સદ્વ્યાવિશેષપ્રદર્શનમતોઽન્યથાઽપિ યથા નવ શતાન્યધિકાનિ ભવન્તિ તથા કાર્યં, ‘પરિહારવિસુદ્ધિયસસે’ ત્યાદૌ ‘ઉક્કોસેણં સત્ત’તિ, કથમ્ ?, એકત્ર ભવે તેષાં ત્રયાણામુક્તત્વાત્ ભવત્રયસ્ય ચ તસ્યાભિધાનાદેકત્ર ભવે ત્રયં દ્વિતીયે દ્વયં તૃતીયે દ્વયમિત્યાદિવિકલ્પતઃ સસાકર્ષાઃ પરિહારવિશુદ્ધિકસ્યેતિ ।

‘સુહમસંપરાયસસે’ ત્યાદૌ ‘ઉક્કોસેણં નવ’તિ, કથં ?, સૂક્ષ્મસમ્પરાયસ્યૈકત્ર ભવે આકર્ષચતુષ્કસ્યોક્તત્વાદ્ ભવત્રયસ્ય ચ તસ્યાભિધાનાદેકત્ર ચત્તારો દ્વિતીયેઽપિ ચત્તારસ્તૃતીયે ચૈક ઇત્યેવં નવેતિ । ‘અહક્ષાએ’ इत्यादौ ‘ઉક્કોસેણં પંચ’તિ, કથં ?, યથાહ્યાત-સંયતસ્યૈકત્ર ભવે દ્વાવાકર્ષો દ્વિતીયે ચ દ્વાવેકત્ર ચૈક ઇત્યેવં પચ્ચેતિ ॥ કાલદ્વારે—

મૂ. (૧૫૩) સામાયસંજણે નં મંતે ! કાલઓ કેવદ્ધિરં હોઈ ?, ગોયમા ! જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં દેસૂણેહિં નવહિંવાસેહિં ળણિયા પુવ્વકોડી, એવં છેદોવદ્ધાવણિએવિ, પરિહારવિસુદ્ધિએ જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં દેસૂણેહિં એકૂણતીસાએ વાસેહિં ળણિયા પુવ્વકોડી,

सुहुमसंपराए जहा नियंटे, अहक्खाए जहा सामाइयसंजए ।

सामाइयसंजया णं भंते ! कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! सव्वन्हा, छेदोवट्ठावणिएसु पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठाज्जाइं वाससयाइं उक्को० पन्नासं सागरोवमकोडियसहस्साइं ।

परिहारविसुद्धीए पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं देसूणाइं दो वाससयाइं उक्को देसूणाओ दो पुव्वकोडीओ, सुहुमसंपरागसंजया णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! जह० एक्कं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं, अहक्खायसंजया जहा सामाइयसंजया २९ ॥

सामाइयसंजयस्स २णं भंते ! केवतियं कालं अंतरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं जहा पुलागस्स एवं जाव अहक्खायसंजयस्स, सामाइयसं० भंते ! पुच्छा, गोयमा ! नत्थि अंतरं, छेदोवट्ठावणिय पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं तेवट्ठिं वाससहस्सां उक्कोसेणं अट्ठारस सागरोवमकोडाकाडीओ, परिहारविसुद्धियस्स पुच्छा, गोयमा ! जहन्नेणं चउरासीइं वाससहस्साइं उक्कोसेणं अट्ठारस सागरोवमकोडाकोडीओ, सुहुमसंपरायाणं जहा नियंठाणं, अहक्खायाणं जहा सामाइयसंजयाणं ३० ।

सामाइयसंजयस्स णं भंते ! कति समुग्घाया पन्नत्ता ?, गोयमा ! छ समुग्घाया पन्नत्ता, तं जहाकसायकुसीलस्स, एवं छेदोवट्ठावणियस्सवि, परिहारविसुद्धियस्स जहा पुलागस्स, सुहुमसंपरागस्स जहा नियंठस्स, अहक्खायस्स जहा सिणायस्स ३१ ।

सामाइयसंजए णं भंते ! लोगस्स किं संखेज्जइभागे होजा असंखेज्जइभागे पुच्छा, गोयमा नो संखेज्जइजहा पुलाए, एवं जाव सुहुमसंपराए । अहक्खायसंजए जहा सिणाए ३२ ।

सामाइयसंजए णं भंते ! लोगस्स किं संखेज्जइभागं फुसइ जहेव होजा तहेव फुसइ ३३ ।

सामाइयसंजए णं भंते ! कयरंमि भावे होजा ?, गोयमा ! उवसमि ए भावे होजा, एवं जाव सुहुमसंपराए, अहक्खायसंपराए पुच्छा, गोयमा ! उवसमि ए वा खइए वा भावे होजा ३४ ।

सामाइयसंजयाणं भंते ! एगसमएणं केवतिया होजा ?, गोयमा ! पडिवज्जमाणए य पडुच्च जहा कसायकुसीला तहेव निरवसेसं, छेदोवट्ठावणिया पुच्छा, गोयमा ! पडिवज्जमाणे पडुच्च सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं सयपुहुत्तं, पुव्वपडिवन्नए पडुच्च सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि जहन्नेणं कोडिसयपुहुत्तं उक्कोसेणवि कोडिसयपुहुत्तं, परिहारविसुद्धिया जहा पुलागा, सुहुमसंपराया जहा नियंठा ।

अहक्खायसंजयाणं पुच्छा, गोयमा ! पडिवज्जमाणए पडुच्च सिय अत्थि सिय नत्थि, जइ अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं वावट्ठसयं अट्ठतरसयं खवगाणं चउप्पन्नं उवसामगाणं, पुव्वपडिवन्नए पडुच्च जहन्नेणं कोडिपुहुत्तं उक्कोसेणवि कोडिपुहुत्तं ।

एएसिणं भंते ! सामाइयछेओवट्ठावणियपरिहारविसुद्धियसुहुमसंपरायअहक्खायसंजयाणं कये २ जाव विसेसाहिया ?, गोयमा ! सव्वत्थोवा सुहुमसंपरायसंजया परिहारविसुद्धियसंजया संखेज्जगुणा अहक्खायसंजया संखे० छेओवट्ठावणियसंजया संखे० सामाइयसंजया संखेज्ज० ३६ ।

वृ. 'सामाइय' इत्यादौ सामायिकप्रतिपत्तिसमयसमनन्तरमेव मरणादेकः समयः, 'उक्कोसेणं देसूणाएहिं नवहिं वासेहिं ऊणिया पुव्वकोडी'ति यदुक्तं तद्गर्भसमयादारभ्यावसेयम्, अन्यथा जन्मदिनापेक्षयाऽष्टवर्षानिकैव सा भवतीति, 'परिहारविसुद्धिए जहन्नेणं एक्कं समयं'ति मरणापेक्षमेतत् ।

‘उक्कोसेणं देसूणाएहिं’ति, अस्यायमर्थः—देशोननववर्षजन्मपर्यायेण केनापि पूर्वकोट्यायुषा प्रव्रज्या प्रतिपन्ना, तस्य च विंशतिवर्षप्रव्रज्यापर्यायस्य धृष्टिवादोऽनुज्ञातस्ततश्चासौ परिहारविशुद्धिकं प्रतिपन्ना, तच्चाष्टादशमासमानमप्यविच्छिन्नतत्परिणामेन तेनाजन्म पालितमित्येवमेकोनत्रिंशद्वर्षेणां पूर्वकोटियावत्तत्त्यादिति, ‘अहक्खाए जहा सामाइयसंजए’ति तत्र जघन्यत एकं समयं उपशमावस्थायां मरणात्, उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी, स्नातकयथाख्यातापेक्षयेति ।

पृथक्त्वेन कालचिन्तायां ‘छेओवट्ठावणिए’ इत्यादि, तत्रोत्सर्पिण्यामादितीर्थकरस्य तीर्थयावच्छेदोपस्थापनीयं भवतीति, तीर्थं च तस्य सार्द्धं द्वे वर्षशते भवतीत्यत उक्तं—‘अट्ठाइजाइ’ इत्यादि, तथाऽवसर्पिण्यामादितीर्थकरस्य तीर्थयावच्छेदोपस्थापनीयं प्रवर्तते तच्च पञ्चाशत्सागरोपमकोटीलक्षा इत्यतः ‘उक्कोसेणं पन्नास’मित्याद्युक्तमिति ।

परिहारविशुद्धिककालो जघन्येन ‘देसूणाइ दो वाससयाइ’ति, कथम्?, उत्सर्पिण्यामाद्यस्य जिनस्य समीपे कश्चिद्वर्षशतायुः परिहारविशुद्धिकं प्रतिपन्नस्तस्यान्तिके तज्जीवितान्तेऽन्यो वर्षशतायुरेव ततः परतो न तस्य प्रतिपत्तिरस्तीत्येवं द्वे वर्षशते, तयोश्च प्रत्येकमेकोनत्रिंशति वर्षेषु गतेषु तत्प्रतिपत्तिरित्येवमष्टपञ्चाशता वर्षेभ्यो न ते इति देशोने इत्युक्तं । एतच्च टीकाकारव्याख्यानं, चूर्णिकारव्याख्यानमध्येवमेव, किन्त्वसर्पिण्यन्तिमजिनापेक्षमिति विशेषः, ‘उक्कोसेणं देसूणाओ दो पुव्वकोडीओ’ति, कथम्?, अवसर्पिण्यामादितीर्थकरस्यान्तिके पूर्वकोट्यायुः कश्चित्परिहारविशुद्धिकं प्रतिपन्नस्तस्यान्तिके तज्जीवितान्तेऽन्यस्तादृश एव तत्प्रतिपन्न इत्येवं पूर्वकोटीद्वयं तथैव देशोनां परिहारविशुद्धिकसंयतत्वं स्यादिति ।

अनन्तरद्वारे—‘छेओवट्ठावणिए’त्यादौ ‘जहन्नेणं तेवडिं चाससहस्साइ’ति, कथम्?, अवसर्पिण्यां दुष्पमां यावच्छेदोपस्थापनीयं प्रवर्तते ततस्तस्या एवैकविंशतिवर्षसहस्रमानायामेकान्तदुष्पमायामुत्सर्पिण्याश्चैकान्तदुष्पमायां च तत्प्रमाणायामेव तदभावः । ‘तु एवं चैकविंशतिवर्षसहस्रमानत्रयेण त्रिषष्टिवर्षसहस्राणामन्तरमिति, ‘उक्कोसेणं अट्ठारस सागरोवमकोडाकोडीओ’ति किलोत्सर्पिण्यां चतुर्विंशतितमजिनतीर्थे छेदोपस्थापनीयं प्रवर्तते ततश्च सुषमदुष्पमादिसमात्रयेक्रमेण द्वित्रिचतुःसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणे अतीते अवसर्पिण्याश्चैकान्तसुषमादित्रयेक्रमेण चतुस्त्रिद्विसागरोपमकोटीरप्रमाणे अतीतप्राये प्रथमजिनतीर्थे छेदोपस्थापनीयं प्रवर्तते इत्येवं यथोक्तं छेदोपस्थापनीयस्यान्तरं भवति, यद्येह किञ्चिन्न पूर्वते यच्च पूर्वसूत्रेऽतिरिच्यते तदल्पत्वात् विवक्षितमिति, ‘परिहारविसुद्धिस्से’त्यादि ।

परिहारविशुद्धिकसंयतस्यान्तरं जघन्यं चतुरशीतिवर्षसहस्राणि, कथम्?, अवसर्पिण्या दुष्पमैकान्तदुष्पमयोरुत्सर्पिण्याश्चैकान्तदुष्पमादुष्पमयोः प्रत्येकमेकविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणत्वेन चतुरशीतिवर्षसहस्राणां भवति तत्र च परिहारविशुद्धिकं न भवतीतिकृत्वा जघन्यमन्तरं तस्य यथोक्तं स्यात्, यश्चेहान्तिमजिनानन्तरो दुष्पमायां परिहारविशुद्धिककालो यश्चोत्सर्पिण्यास्तृतीयसमायां परिहारविशुद्धिकप्रतिपत्तिकालात्पूर्वकालो नासौ विवक्षितोऽल्पत्वादिति, ‘उक्कोसेणं अट्ठारस सागरोवमकोडाकोडीओ’ति छेदोपस्थापनीयोत्कृष्टान्तरवदस्य भावना कार्येति ।

परिणामद्वारे ‘छेदोवट्ठावणिये’ इत्यादौ ‘जहन्नेणं कोडिसयपुहुत्तं उक्कोसेणवि कोडिसयपुहुत्तं’ति, इहोत्कृष्टं छेदोपस्थापनीयसंयतपरिमाणमादितीर्थकरतीर्थान्याश्रित्य संभवति, जघन्यं

तु तत्समयगुनावगम्यते, यतो दुष्प्रमानो भरतादिषु दशसु क्षेत्रेषु प्रत्येकं तद्द्वयस्य भावाद्विशतिरेव तेषां श्रूयते, केचित्पुनराहुः-इदमप्यादितीर्थकराणां यस्तीर्थकालस्तदपेक्षयैव समवसेयं, कोटीशतपृथक्त्वं च जघन्यमल्पतरमुत्कृष्टं च बहुतरमिति ।

अल्पबहुत्वद्वारे-‘सर्वत्वोवा सुहुमसंपरायसंजय’ति स्तोक्तत्वात्कालस्य निर्ग्रन्थतुल्यत्वेन च शतपृथक्त्वप्रमाणत्वात्तेषां, ‘परिहारविसुद्धियसंजया संखेज्जगुण’ति तत्कालस्य बहुत्वात्, पुलाकतुल्यत्वेन च सहस्रपृथक्त्वमानत्वात्तेषाम्, ‘अहक्खायसंजया संखेज्जगुण’ति कोटीपृथक्त्वमानत्वात्तेषां ‘छेदोवद्वावणियसंजया संखेज्जगुण’ति कोटीशतपृथक्त्वमानतया तेषामुक्तत्वात्, ‘सामाड्यसंजया संखेज्जगुण’ति कषायकुशीलतुल्यतया कोटीसहस्रपृथक्त्वमानत्वेनोक्तत्वात्तेषामिति

अनन्तरं संयता उक्तास्तेषां च केचित्प्रतिसेवावन्तो भवन्तीति प्रतिसेवाभेदान् प्रतिसेवा च निर्दोषमालोचयितव्येति आलोचनादोषान् आलोचनासम्बन्धादालोचकगुणान् गुरुगुणांश्च दर्शयन्नाह-

मू. (९५४) पडिसेवण दोसालोयणा य आलोयणारिहे चेव ।

तत्तो सामायारी पायच्छित्ते तवे चेव ॥

मू. (९५५) कइविहाणं भंते! पडिसेवणा ५० गो०?, गोयमा! दसविहा पडिसे० ५०, तं०-

मू. (९५६) दप्प १ प्पमाद २ ऽणाभोगे ३, आउरे ४ आवती ५ ति य ।

संकिन्ने ६ सहसक्कारे, ७ भय ८ प्पओसा ९ य वीमंसा १० ।

वृ. ‘दसविहे’त्यादि, ‘दप्पपमायऽणाभोगे’ति, इह सप्तमी प्रत्येकं दृश्या, तेन दर्पे सति प्रतिसेवा भवति दर्पश्चवल्गनादि, तथा प्रमादे सति, प्रमादश्च मद्यविकथादिः, तथाऽनाभोगे सति, अनाभोगश्चाज्ञानम्, ‘आतुरे’ति आतुरत्वे सति, आतुरश्च बुभुक्षापिपासादिबाधितः, आवईय ति आपदि सत्यां, आपन्न द्रव्यादिभेदेन चतुर्विधा, तत्र द्रव्यापत् प्रासुकादिद्रव्यालाभः, क्षेत्रापत् कान्तारक्षेत्रपतितत्वं, कालापत् दुर्भिक्षकालप्राप्ति, भावापद् ग्लानत्वमिति ।

‘संकिण्णे’तिसङ्कीर्णे स्वपक्षपरपक्षव्याकुले क्षेत्रे सति, ‘संकिंय’तिक्वचित्पाठस्तत्र च शङ्किते-आधाकर्मादित्वेन शङ्कितभक्तादिविषये, निशीथपाठे तु ‘तित्तिण’ इत्यभिधीयते, तत्र च तित्तिणत्वे सति, तच्चाहाराद्यलाभे सखेदं वचनं, ‘सहसक्कारे’ति सहसाकारे सति-आकस्मिक-क्रियायां, तथा च-

॥ १ ॥

‘पुर्व्वि अपासिऊणं पाए छूढंमि जं पुणो पासे ।

न तरइ नियत्तेउं पायं सहसाकरणमेयं ॥ इति ।

भयप्पओसायति भयात्-सिंहादिभयेन प्रतसेवा भवति, तथा प्रद्वेषाच्च, प्रद्वेषश्चक्रोधादिः, ‘वीमंस’ति विमर्शात्-शिक्षकादिपरीक्षणादिति, एवं कारणभेदेन दश प्रतिसेवाभेदा भवन्ति ।

मू. (९५७) दस आलोयणादोसा पन्नता, तंजहा-

मू. (९५८) आकंपइत्ता १ अणुमाणइत्ता २ जं दिडं ३ बायरं च ४ सुहुमं वा ५ ।

छन्नं ६ सद्दाउलयं ७ बहुजण ८ अव्वत्त ९ तस्सेवी १० ॥

वृ. ‘आकंपइत्ता’गाहा, आकम्प्य-आवर्जितः सन्नाचार्य स्तोत्रं प्रायश्चित्तं मे दास्यती-

तिबुद्धयाऽऽलोचनाऽऽचार्यं वैयावृत्यकणादिनाऽऽवर्ज्यं यदालोचनमसावालोचनादोषः
 'अणुमाणइत्त'ति अनुमान्य-अनुमानं कृत्वा लघुतरापराधनिवेदनेन मृदुदण्डादित्वमाचार्यस्या-
 कालव्ययदालोचनमसौ तद्विषयः, एवं 'जंदिङ्ग'ति यदाचार्यादिना दृष्टमपराधजातं तदेवालोचयति
 'बायरं व'ति बादरमेवातिचारजातमालोचयति न सूक्ष्मं तत्रावज्ञापरत्वात्, 'सुहुमं व'ति
 सूक्ष्ममेवातिचारजातमालोचयति, यः किल सूक्ष्मं तदालोचयति स कथं बादरं तत्रालोचय-
 तीत्येवंरूपभावसम्पादनायाऽऽचार्यस्येति, 'छन्नं'ति छन्नं प्रतिच्छन्नं प्रच्छन्नं-अतिलज्जालुत-
 याऽव्यक्तवचनं यथा भवति, एवमालोचयति यथाऽऽत्मनैव शृणोति ।

'सद्वाउलयं'ति शब्दाकुलं-बृहच्छब्दं यथा भवत्येवमालोचयति, अगीतार्थान्
 श्रावयन्नित्यर्थः, 'बहुजण'ति बहवो जना-आलोचनागुरवो यत्रालोचने तद्वहुजनं यथा भवत्येवमा-
 लोचयति, एकस्याप्यपराधस्य बहुभ्यो निवेदनमित्यर्थः, 'अव्वत्'ति अव्यक्तः-अगीतार्थस्तस्मै
 आचार्याय यदालोचनं तदप्यव्यक्तमित्युच्यते, 'तस्सेवि'ति यमपराधमालोचयिष्यति तमेवासेवते
 यो गुरु स तस्सेवी तस्मै यदालोचनं तदपि तस्सेवीति, यतः समानशीलाय गुरवे सुखेनैव विवक्षिता-
 पराधो निवेदयितुं शक्यत इति तस्सेविने निवेदयतीति ।

मू. (९५९) दसहिं ठाणेहिं संपन्ने अनगारे अरिहति अत्तदोसं आलोइत्तए,
 तंजहा-जातिसंपन्ने २ कुलसंपन्ने २ विनयसंपन्ने ३ नाणसंपन्ने ४ दंसणसंपन्ने ५ चरित्तसंपन्ने ६
 खंते ७ दंते ८ अमायी ९ अपच्छाणुतावी १० ।

अट्ठहिं ठाणेहिं संपन्ने अणगारे अरिहति आलोयणं पडिच्छित्तए, तंजहा-आयारवं १
 आहारवं २ ववहारवं ३ उव्वीलए ४ पकुव्वए ५ अपरिस्सावी ६ निज्जवए ७ अवायदंसी ८ ।

वृ. 'जाइसंपन्ने' इत्यादि, नन्वेतावान् गुणसमुदाय आलोचकस्य कस्मादन्विष्यते ? इति,
 उच्यते, जातिसम्पन्नः प्रायोऽकृत्यं न करोत्येव कृतं च सम्यगालोचयतीति, कुलसम्पन्नोऽङ्गीकृत-
 प्रायश्चित्तस्य बोद्धा भवति, विनयसम्पन्नो वन्दनादिकाया आलोचनासामाचार्याप्रयोक्ता भवतीति,
 ज्ञानसम्पन्नः कृत्याकृत्यविभागं जानाति, दर्शनसम्पन्नः प्रायश्चित्ताच्छुद्धिं श्रद्धते, चारित्रसम्पन्नः
 प्रायश्चित्तमङ्गिकरोति, क्षान्तो-गुरुभिरुपालम्भितो न कुप्यति, दान्तो-दान्तेन्द्रियतया शुद्धिं सम्यग्
 वहति, अमायी-अगोपयन्नपराधमालोचयति, अपश्चात्तापी आलोचितेऽपराधे पश्चात्तापम-
 कुर्वन्निरजराभागी भवतीति ।

'आयारवं'मित्यादि, तत्र 'आचारवान्' ज्ञानादिपञ्चप्रकाराचारयुक्तः 'आहारवं'ति
 आलोचितापराधानामवधारणावान् 'ववहारवं'ति आगमश्रुतादिपञ्चप्रकारव्यवहाराणामन्यतम-
 युक्तः 'उव्वीलए'ति अपरीडकः लज्जयाऽतीचारान् गोपायन्तं विचित्रवचनैर्विलज्जीकृत्य
 सम्यगालोचनां कारयतीत्यर्थः 'पकुव्वए'ति आलोचितेष्वपराधेषु प्रायश्चित्तदानतो विशुद्धिं कारयितुं
 समर्थः 'अपरिस्सावि'ति आलोचकेनालोचितान् दोषान् योऽन्यस्मै न कथयत्यसावपरिश्रावी
 'निज्जवए'ति 'निर्यापकः' असमर्थस्य प्रायश्चित्तिनः प्रायश्चित्तस्य खण्डशः करणेन निर्वाहकः
 'अवायदंसि'ति आलोचनाया अदाने पारलौकिकापायदर्शनशील इति ।

अनन्तरमालोचनाचार्य उक्तः, स च सामाचार्या प्रवर्तको भवतीति तां प्रदर्शयन्नाह-

मू. (९६०)

दसविहा सामायारि प० तं०-

वृ. 'दसविहा सामायारी'त्यादि, प्रतीता येयं ।

मू. (९६१) इच्छा १ मिच्छा २ तहक्करे ३, आवस्सिया य ४ निसीहिया ५ ।

आपुच्छणा य ६ पडिपुच्छा ७, छंदणा य ८ निमंतणा ९ ॥

उवसंपया १० य काले, सामायीरा भवे दसहा ॥

वृ. नवरमापृच्छा—कार्ये प्रश्न इति, प्रतिपृच्छा तु पूर्वनिषिद्धे कार्ये एव, तथा छन्दना—पूर्वगृहीतेन भक्तादिना निमन्त्रणा त्वगृहीतेन, उपसम्पन्न—ज्ञानादिनिमित्तमाचार्यान्तराश्रयणमिति

मू. (९६२) दसविहे पायच्छित्ते पं० तं० आलोयणारिहे पडिक्कणारिहे तदुभयारिहे विवेगारिहे विउसग्गारिहे तवारिहे छेदारिहे मूलारिहे अणवद्वप्पारिहे पारंघियारिहे ।

वृ. अथ सामाचार्यशेषत्वात्प्रायश्चित्तस्य तदभिधातुमाह—'दसविहे'त्यादि, इह प्रायश्चित्त-शब्दोऽपराधे तच्छुद्धौ च दृश्यते तदिहापराधे दृश्यः ।

तत्र 'आलोयणारिहे'ति आलोचना—निवेदना तल्लक्षणां शुद्धिं यदर्हत्यतिचारजातं तदालोचनार्हं, एवमन्यान्यपि, केवलं प्रतिक्रमणं—मिथ्यादुष्कृतं तदुभयं आलोचनामिथ्यादुष्कृते, विवेकः—अशुद्धभक्तादित्यागः । व्युत्सर्ग—कायोत्सर्ग तपोःनिर्वकृतिकादि, छेदः—प्रव्रज्यापर्यायहस्वीकरणं मूलं—महाव्रता-रोपणं अनवस्थाप्यं—कृततपसो व्रतारोपणं पाराश्रिकं—लिङ्गादिभेदमिति ।

प्रायश्चित्तं च तप ऊक्तं, अथ तप एव भेदत आह—

मू. (९६३) दुविहे तवे पन्नते, तंजहा—बहिरिए याब्भितरए य, से किं तं बाहिरए तवे?, बाहिरए तवेछव्विहे प०, तं०—

मू. (९६४) अणसण ऊणोयिया भिक्खायरिया य रसपरिच्छाओ ।

कायकिलेसो पडिसंलीणया बज्झो (तवोहोइ) ॥

मू. (९६५) 'से किं तं अणसणे?', अ० २ दुविहे पं०, तं०—इत्तरि य आवकहिए य, से किं तं इत्तरिए?, २ अनेगविहे पन्नते, तंजहा—चउत्थे भत्ते छट्ठे भत्ते अट्ठमे भत्ते दसमे भत्ते दुवालसमे भत्ते चोदसमे भत्ते अद्धमासिए भत्ते मासिए भत्ते दोमासिए भत्ते तेमासिए भत्ते जाव छम्मासिए भत्ते, सेतं इत्तरिए ।

से किं तं आवकहिए?, आवक० २ दुविहे पं०, तं०—पाओवगमणे य भत्तपच्चक्खाणे य से कं तं पाओवगमणे?, पा० २ दुविहे पं०, तं०—नीहारिमे य अनीहारिमे य नियमं अपडिक्कमे, से तं पाओवगमणे, से किं तं भत्तपच्चक्खाणे?, भत्त० २ दुविहे प०, तं०—नीहारिमे य अनीहारिमे य नियमं सपडिक्कमे, सेतं भत्तपच्चक्खाणे, सेतं आवकहिए, सेतं अणसणे ।

से किं तं ओमोयरिया?, ओमोयरिया दुविहा पं०, तं०—दव्वोमोयरिया य भावोमोयरिया य से किं तं दव्वोमोयरिया?, २ दुविहा प० तं०—उवगरणदव्वोमोयरिया य भत्तपाणदव्वोमोयरिया य से किं तं उवगरणदव्वोमोयरिया?, २ एगे वत्थे एगे पादे चियत्तोवगरणसातिज्जणया, सेतं उवकरणदव्वोमोय०, से किं तं भत्तपाणदव्वोमोयरिया?, अट्ठकुक्कडिअंडगण्यमाणमेत्ते कवले आहारं आहारेमाणस्स अप्पाहारं दुवालस जहा सत्तमसए पढमोद्देसए जाव नो पकामरसभोतीति वत्तव्वं सिया, सेतं भत्तपाणदव्वोमोयरिया, सेतं दव्वोमोयरिया ।

से किं तं भावमोयरिया ?, भावो २ अनेगविहा पं०, तं०-अप्पकोहे जाव अप्पलोभे अप्पसद्दे अप्पझञ्जे अप्पतुमंतुमे, सेत्तं भावमोदरिया, सेत्तं ओमोयरिया ।

से किं तं भिक्खा० ?, भि० २ अनेगविहा पं० तं०-दब्बाभिग्गहचरए जहा उववाइए जाव सुद्धेसणिए संखादत्तिए, सेत्तं भिक्खायरिया ।

से किं तं रसपरिच्चाए ?, र० १ अनेगविहे पं० तं०-निब्बिगितिए पणीयरसविवज्जए जहा उववाइए जाव लूहाहारे, सेत्तं रसपरिच्चाए ।

से किं तं कायकिलेसे ?, कायकिलेसे अनेगविहे पं० तं०-ठाणादीए उक्कुड्यासणिए जहा उववाइए जाव सव्वगायपडिकम्भविप्पमुक्क, सेत्तं कायकिलेसे ।

से किं तं पडिसंलीणया ?, पडिसंलीणया चउव्विहा पं० तं०-इंदियपडिसंलीणया कसायपडिसंलीणया जोगपडिसंलीणया विवित्तसयणासणसेवणया ।

से किं तं इंदियपडिसंलीणया ?, २ पंचविहा पं० तं०-सोइंदियविसयप्पयारनिरोहो वा सोइंदियविसयप्पत्तेसु वा अत्थेसु रागदोसविणिग्गहो चक्खिंदियविसय एवं जाव फासिंदिय-विसयपयारनिरोहो वा फासिंदियविसयप्पत्तेसु वा अत्थेसु रागदोसविणिग्गहो, सेत्तं इंदियपडिसंलीणया ।

से किं तं कसायपडिसंलीणया ?, कसायपडिसंलीणया चउव्विहा पं०, तंजहा-कोहोदयनिरोहो वा उदयप्पत्तस्स वा कोहत्तविफलीकरणं एवं जाव लोहोदयनिरोहो वा उदयपत्तस्स वा लोभस्स विफलीकरणं, सेत्तं कसायपडिसंलीणया ।

से किं तं जोगपडिसंलीणया ?, जोगपडिसंलीणया तिविहा पन्नत्ता, तंजहा-अकुसलमणनिरोहो वा कुसलमणउदीरणं वा मणस्स वा एगत्तीभावकरणं अकुसलवइनिरोहो वा कुसलवइउदीरणं वा वइए वा एगत्तीभावकरणं ।

से किं तं कायपडिसंलीणया ?, २ जत्रं सुसमाहियपसंतसाहरियपाणिपाए कुम्भो इव गुत्तिंदिए अल्लीणे पल्लीणे चिद्धति, सेत्तं कायपडिसंलीणया, सेत्तं जोगपडिसंलीणया ।

से किं तं विवित्तसयणासणसेवणया ?, विवित्तसय० २ जत्रं आरामेसु वा उज्जाणेषु वा जहा सोमिलुद्धेसए जाव सेज्जासंधारणं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ, सेत्तं विवित्तसयणासणसेवणया सेत्तं पडिसंलीणया, सेत्तं बाहिरए तवे १ ।

से किं तं अब्भितरए तवे ?, २ छव्विहे पं०, तं०-पायच्छित्तं विणओ वेयाकउववज्जेज्जं तहेव सज्झाओ । ज्ञाणं विउसग्गो ।

से किं तं पायच्छित्ते ?, पाय० दसविहे पं०, तं०-आलोयणारिहे जाव पारंचियारिहे, सेत्तं पायच्छित्ते ।

से किं तं विनए ?, विनए सत्तविहे पन्नत्ते, तंजहा-नाणविनए दंसणविनए चरित्तविनए मणविनए वयविनए कायविनए लोगोवयारविनए ।

से किं तं नाणविनए ?, ना० २ पंचविहे पं० तं०-आभिनिबोहियनाणविनए जाव केवलनाण-विनए, सेत्तं नाणविनए ।

से किं तं दंसणविनए ?, दंसणविनए दुविहे० पं०, तं०-सुस्सुसणाविनए य अणच्चासाद-

नाविणए य, से किं तं सुत्सूसनाविणए ?, सु० २ अनेगविहे पं०, तं०—सक्कारेइ वा सम्माणेइ वा जहा चोदसमसए ततिए उद्देसए जाव पडितंसाहणया, सेतं सुत्सूसणाविणए ।

से किं तं अणद्यासायनाविणए ?, अ० २ पणयालीसइविहे पं० तं०—अरिहंताणं अणद्यासादनया अरिहंतपत्रत्तस्स धम्मस्स अणद्यासा० आयरियाणं अणद्यासाद० उवज्झायाणं अणद्यासा० थेराणं अणद्यासा० कुलस्स अणद्यासा० गणस्स अणद्यासा० संघस्स अणद्यासा० किरियाए अणद्यासा० संभोगस्स अणद्यासाय० आभिनिबोहिय- नाणस्स अणद्यासा० जाव केवलनाणस्स अणद्यासादनया १५, एएसि चेव भत्तिबहुमाणेणं एएसिं चेव वन्नसंजलणया, सेतं अणद्यासायणयाविणए, सेतं दंसणविणए ।

से किं तं चरितविणए ?, च २ पंचविहे पं० तं०—सामाइयचरितविणए जाव अहक्खाय-चरितविणए, सेतं चरितविणए ।

से किं तं मणविणए ?, म० २ दुविहे पं०, तं०—पसत्थमणविणए अपसत्थमणविणए य, से किं तं पसत्थमणविणए ?, पस० २ सत्तविहे पं०, तंजहा—अपावए असावज्जे अकिरिए निरुवक्कसे अण्हवकरे अछविकरे अभूयाभिसंकणे, सेतं पसत्थमणविणए, से किं तं अपसत्थमणविणए ?, अप० २ सत्तविहे पं० तं—पावए सावज्जे सकिरिए सउवक्कसे अण्हवयकरे छविकरे भूयाभिसंकणे, सेतं अपसत्थमणविणए, सेतं मणविणए ।

से किं तं वइविणए ?, व० २ दुविहे पं० तं०—पसत्थवइविणए अपसत्थवइविणए य, से किं तं पसत्थवइविणए ?, प० २ सत्तविहे पं० तं०—अपावए जाव अभूयाभिसंकणे, सेतं पसत्थवइविणए, से किं तं अपसत्थवइविणए ?, अ० २ सत्तविहे पं० तं०—पावए सावज्जे जाव भूयाभिसंकणे, सेतं अपसत्थवयविणए से तं वयविणए, से किं तं कायवि० ? २ दुविहे पं० तं०—पसत्थकायविणए य अपसत्थकायविणए से किं तं पसत्थकायवि० ? पस० २ सत्तविहे पं० तंजहा—आउत्तं गमणं आउत्तं ठाणं आउत्तं निसीयणं आउत्तं तुयट्ठणं आउत्तं उल्लंघणं आउत्तं पल्लंघणं आउत्तं सव्विदिय-जोगजुंजणया, सेतं पसत्थकायविणए, से किं तं अपसत्थकायविणए अ० २ सत्तविहे पन्नते, तंजहा—अणाउत्तं गमणं जाव अणाउत्तं सव्विदियजोगजुंजणया, सेतं अपसत्थकायविणए, सेतं कायविणए ।

से किं तं लोगोवयारविणए ?, लोगो० २ सत्तविहे पं०, तं०—अब्भासवत्तियं परच्छंदानुवत्तियं कज्जहेऊ कयपडिकतिया अत्तगवेसणया देसकालणया सब्वत्थेसु अप्पडिलोमया, सेतं लोगोवयारविणए, सेतं विणए ।

वृ. 'दुविहे' त्यादि, 'बाहिरिए य' ति बाह्यं—बाह्यस्यापि शरीरस्य तापनात् मिथ्यादृष्टिभिरपि तपस्याऽभ्युपगमाच्च 'अभितरिए य' ति आभ्यन्तरम्—अभ्यन्तरस्यैव कर्मणाभिदानशरीरस्य प्रायस्तापनात्सम्यग्दृष्टिभिरेव प्रायस्तपस्तयाऽभ्युपगमाच्चेति 'ओमोयरिए' ति अवमस्य—ऊनस्योदरस्य करणमवमोदरिका, व्युत्पत्तिमात्रमेतदितिकृत्योपकरणादेरपि न्यूनताकरणं सोच्यते, 'इत्तरिए य' ति अल्पकालीनं 'आवकहिए य' ति यावत्कथिकं—यावज्जीविकं, 'पाओवगमणे' ति पादपवन्निस्पन्दतयाऽवस्थानं, 'नीहारिमे' ति यदाश्रयस्यैकदेशे विधीयते, तत्र हि कडेवरमाश्रयान्निर्हरणीयं स्यादितिकृत्वा निर्हारिमं, 'अनीहारिमे य' ति अनिहारिमं यद् गिरिकन्दरादौ

प्रतिपद्यते, 'चियतोवगरणसाइज्जणय'ति 'चियत्तस्स'तिलक्षणोपेततया संयतस्यैव 'साइज्जणय'ति स्वदनता परिभोजनमिति, चूर्ण्यां तूक्तं— 'जं वत्थाइ धारेइ तंभिवि ममत्तं नत्थि, जइ कोइ मग्गइ तस्स देइ'ति ।

'अप्पकोहे'ति अल्पक्रोधः पुरुषोऽवमोदरिको भवत्यभेदोपचारादिति 'अप्पसद्दे'ति अल्पशब्दो राज्यादावसंयतजागरणमयात् 'अप्पझंझे'ति इह झञ्झा विप्रकीर्णा कोपविशेषाद्वचन-पद्धतिः, चूर्ण्यां तूक्तं— 'झंझा अनत्थयबहुप्पलावितं' 'अप्पतुभंतुमे'ति तुमन्तुमो—हृदयस्थः कोपविशेष एव

'दव्वाभिग्गचरए'ति भिक्षाचर्यायास्तद्वत्तथाभेदविवक्षणाद्रव्याभिग्रहचरको भिक्षाच-र्येत्युच्यते, द्रव्याभिग्रहाश्च लेपकृतादिद्रव्यविषयाः 'जहा उववाइए'ति, अनेनेदं सूचितं 'खेत्ता-भिग्गहचरए कालाभिग्गहचरए भावाभिग्गहचरए' इत्यादि, 'सुद्धेसणिए'ति शुद्धैषणाशङ्किता-दिदोषपरिहारतः पिण्डग्रहस्तद्वान्धं शुद्धैषणिकः 'संखादत्तिए'ति सङ्ख्याप्रधानाः पञ्चषादयो दत्तयोभिक्षाविशेषा यस्य स तथा, 'जहा उववाइए'ति अनेनेदं सूचितम्—'आयंबिलिए आयाम-सित्थभोई अरसाहारे'इत्यादि।

'ठाणाइए'ति स्थानं—कायोत्सर्गादिकमतिशयेन ददाति गच्छतीति वा स्थानातिदः स्थानातिगो वा, 'जहा उववाइए'ति, अनेनेदं सूचितं—'पडिमड्वाई वीरासणिए नेसजिए' इत्यादि, इह च प्रतिमाः—मासिक्यादयः, वीरासनं च—सिंहासननिविष्टस्य भूम्यस्तपादस्य सिंहासनेऽपनीते यादृशमवस्थानं, निषद्या च—पुताभ्यां भूमावुपवेशनं, 'सोईदियविसयप्पचारनिरोहोव'ति श्रोत्रेन्द्रियस्य यो विषयेषु—इष्टानिष्टशब्देषु प्रचारः—श्रवणलक्षणा प्रवृत्तिस्तस्य यो निरोधो—निषेधः स तथा शब्दानां श्रवणवर्जनमित्यर्थः 'सोईदियविसए'इत्यादि श्रोत्रेन्द्रियविषयेषु प्राप्तेषु च 'अर्थेषु' इष्टानिष्टशब्देषु रागद्वेषविनिग्रहो—रागद्वेषनिरोधः।

'मणस्स वा एगत्तीभावकरणं' मनसो वा 'एगत्त'ति विशिष्टैकाग्रत्वेनैकता तद्रूपस्य भावस्य करणमेकताभावकरणं, आत्मना वा सह यैकता—निरालम्बनत्वं तद्रूपो भावस्तस्य करणं यत्तत्तया 'वईए वा एगत्तीभावकरणं'ति वाचो वा विशिष्टैकाग्रत्वेनैकारूपभावकरणमिति 'सुसमाहिय-पसंतसाहरियपाणिपाए'ति सुष्ठु समाहितः—समाधिप्राप्तो बहिर्वृत्या स चासौ प्रशान्तश्चान्तवृत्या यः स तथा संहतं—अविक्षिप्ततया धृतं पाणिपादं येन स तथा ततः कर्मधारयः 'कुम्मो इव गुत्तिदिए'ति गुप्तेन्द्रियो गुप्त इत्यर्थः, क इव ? कुर्म इव, कस्यामवस्थायामित्यत एवाह—'अल्लीणे पल्लीणे'ति आलीनः—ईषल्लीनः पूर्वप्रलीनः पश्चात् प्रकर्षेण लीनस्ततः कर्मधारः, 'सोमिलुदेसए'ति अष्टादश-शतस्य दशमोद्देशके, एतेन च यत्सूचितं तत्तत एवावधार्यम् । 'पायच्छित्ते'ति इह प्रायश्चित्त-शब्देनापराधशुद्धिरुच्यते, 'वेयावच्चं'ति वैयावृत्यं—भक्तपाना-दिभिरुपष्टम्भः ।

'नाणविनए'ति ज्ञानविनयो—मत्यादिज्ञानानां श्रद्धानभक्तिबहुमानतदपार्थभावन-विधिग्रहणाभ्यासरूपः 'दंसनविणए'ति दर्शनविनयः—सम्यग्दर्शनगुणाधिकेषु शुश्रूषादिरूपः 'चरितविनए'ति सामायिकादिचारित्राणां सम्यक्श्रद्धानकरणप्ररूपणानि 'लोगोववारविनए'ति लोकानामुपचारो—व्यवहारः पूजा वा तद्रूपो यो विनयः स तथा 'सुस्सुसणाविनए'ति शुश्रूषणा—सेवा सैव विनयः शुश्रूषणाविनयः 'अनघासायणाविनए'ति अत्याशातना—आशातना तन्निषेधरूपो

विनयोऽनत्याशातनाविनयः ।

‘किरियाए अणद्यासायणाए’ति इह क्रिया—अस्ति परलोकोऽस्त्याऽस्ति च सकलक्लेशा-
कलङ्कितं मुक्तिपदमित्यादिप्ररूपणात्मिका गृह्यते ‘संभोगस्स अनद्यासायणाए’तिसंभोगस्य-
—समानधार्मिकाणां परस्परं भक्तादिदानग्रहरूपस्यानत्याशातना—विपर्यासवत्करणपरिवर्जनं
‘भक्तिबहुमाणेण’ति इह णंकारो वाक्यालङ्कारे भक्त्या सह बहुमानो भक्तिबहुमानः भक्तिश्च इह
बाह्या परिजुष्टि बहुमानश्च—आनन्तरः प्रीतियोगः ‘वन्नसंजलणय’ति सद्भूतगुणवर्णनं यशोदीपनं
‘पसत्थमणविनए’ति प्रशस्तमन एव प्रवर्तनद्वारेण विनयः—कर्मापनयनोपायः प्रशस्तमनोविनयः,
अप्रशस्तमन एव निवर्तनद्वारेण विनयोऽप्रशस्तमनोविनय ‘अपावए’ति सामान्येन पापवर्जितं
प्रेषेतः पुनरसावद्यं—क्रोथाद्यवद्यवर्जितं ।

‘अकिरिए’ति कायिक्यादिक्रियाऽभिष्वङ्गवर्जितं ‘निरुवक्केसं’ति स्वगतशोकाद्युपक्लेश-
वियुक्तं ‘अण्हयकरे’ति अनआश्रवकरं प्राणातिपाताद्याशर्वणकरणरहितमित्यर्थः ‘अच्छवि-
करे’ति क्षपिः—स्वपरयोरायासो यत् तत्करणशीलं न भवति तदक्षपिकरं ‘अभूयाभिसंक’ति
यतो भूतान्यभिश्चिन्ते—विभ्यति तस्माद्यदन्यत्तदभूताभिराङ्कनं, प्रशस्तवाग्विनयसूत्रे ‘अपावए’ति
अपापवाकप्रवर्तनरूपो वाग्विनयोऽपापक इति, एवमन्येऽपि ।

‘आउत्तं’ति आगुप्तस्य—संयतस्य सम्बन्धि यत्तदागुप्तमेव ‘उल्लंघणं’ति ऊर्ध्वं लङ्घनं
द्वारार्गलावरण्डकादेः ‘पल्लंघणं’ति प्रलङ्घनं—प्रकृष्टं लङ्घनं विस्तीर्णभूखातादेः ‘सव्वेदियजोग-
जुंजण’ति सर्वेषामिन्द्रिय व्यापाराणां प्रयोग इत्यर्थः ‘अब्भासवत्तियं’ति अभ्यासो—गौरव्यस्य
समीपं तत्र वर्तितुं शीलमस्येत्यभ्यासवर्ती तदभावोऽभ्यासवर्तित्वं, अभ्यासे वा प्रीतिकं—प्रेम ।

‘परछंदाणुवत्तियं’ति पर—आराध्यस्य छन्दः—अभिप्रायस्तमनुवर्तयतीत्येवंशीलः
परच्छन्दानुवर्ती तदभावः परच्छन्दानुवर्तित्वं ‘कज्जेहउ’ति कार्यहेतो—ज्ञानादिनिमित्तं भक्तादि-
दानमिति गम्यं ‘कयपडिकइय’ति कृतप्रतिकृतिता नाम विनयाद्यसादिता गुरवः श्रुतं
दास्यन्तीत्यभिप्रायेणाशनादिदानप्रयत्नः ‘अत्तगवेसणय’ति आर्त—‘ग्लानीभूतं गवेषयति
भैषज्यादिना योऽसावार्तगवेषणस्तद्भाव आर्तगवेषणता ‘देसकालणय’ति प्रस्तावज्ञता—अवसरो
चितार्थसम्पादनमित्यर्थः ‘सव्वत्येसु अपडिलोमय’ति सर्वप्रयोजनेष्वाराध्यसम्बन्धिष्वानुकूल्यमिति

मू. (९६६) से किं तं वेयावच्चे?, वे० २ दसविहे पं० तं०—आयरियवेयावच्चे उवज्झायवेया-
वच्चे थेरवेयावच्चे तवस्सीवेया० गिलाणवेया० सेहवेया० कुलवेया० गणवेया० संघवेया०
साहम्मियवेयावच्चे, सेतं वेयावच्चे ।

मू. (९६७) से किं तं सज्झाए?, सज्झाए पंचविहे पन्नत्ते, तं०—वायणा पडिपुच्छणा
परियट्ठणा अनुप्पेहा धम्मकहा, सेतं सज्झाए ।

वृ. वैयावृत्यस्वाध्यायभेदाः प्रतीता एव, नवरं ‘थेरवेयावच्चे’ति इह स्यविरो जन्मादिभिः
‘तवस्सिवेयावच्चे’ति तपस्वी चाष्टमादिक्षपकः ।

मू. (९६८) से किं तं झाणे?, झाणे चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा—अट्टे झाणे रोदे झाणे धम्मं
झाणे सुक्क झाणे । अट्टे झाणे चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा—अमणुन्नसंपयोगसंपउत्ते तस्स विषययोग-
सतिसमन्नागए यावि भवइ १ मणुन्नसंपओगसंपउत्ते तस्स अविषययोगसतिसमन्नागए यावि

भवइ २ आयंकसंप-योगसंपउत्ते तस्स विष्पयोगसतिसमन्नागए यावि भवइ ३ परिञ्जुसियकाम-भोगसंपयोगसंपउत्ते तस्स अविष्पयोगसतिसमन्नागए यावि भवइ ४, अइस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं० तं०—कंदणया सोयणया तिप्पणया परिदेवणया १ ।

रोद्धज्ञाणे चउच्चिहे पं० तं०—हिंसानुबंधी मोसानुबंधी तेयानुबंधी सारक्खणानुबंधी, रोद्धस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं०, तं०—ओस्सन्नदोसे बहुलदोसे अन्नाणदोसे आमरणांतदोसे २ धम्मे ज्ञाणे चउच्चिहे चउप्पडोयारे पं० तं०—आणाविजए अवायविजए विवेगविजए संठाणविजए, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं०, तं०—आणाविजए अवायविजए विवेगविजए संठाणविजए, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं० तं०—आणारुयी निसग्गरुयी सुत्तरुयी ओगाठरुयी, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि आलंबणा पं० तं०—वायणा पडिपुच्छणा परियट्ठणा धम्मकहा । धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि अनुपेहाओ पं० तं०—एगत्तानुपेहा अनिच्चानुपेहा असरणा-नुपेहा संसारानुपेहा ३ ।

सुकज्ञाणे चउच्चिहे चउप्पडोयारे पं० तं०—पुहुत्तवियक्क सवियारी १ एगंतवियक्क अवियारी २ सुहुमकिरिए अनियट्ठी ३ समोच्छिन्नकिरिए अप्पडियावी ४, सुक्कस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पं० तं०—खंती मुत्ती अज्जवेमद्वे, सुक्कस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि आलंबणा पं० तं०—अव्वहे असंमोहे विवेगे विउसग्गे । सुक्कस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि अनुपेहाओ पं० तं०—अनंतवत्तियानुपेहा विप्परिणामानुपेहा असुभानुपेहा अवायानुपेहा ४, सेतं ज्ञाणे ।

वृ. ध्यानसूत्रे—‘अमणुत्रसंपओगसंपउत्ते तस्स विष्पओगसइसमन्नागए यावि भवइ’ति अमनोज्ञः अनिष्टे यः शब्दादिस्तस्य यः सम्प्रयोगो—योगस्तेन सम्प्रयुक्तो यः स तथा स च तथाविधः सन् तस्यामनोज्ञस्य शब्दादेर्विप्रयोगस्मृतिसमन्वागतश्चापि भवति—विप्रयोगचिन्तानुगतः स्यात्, चापीत्युत्तरवाक्यापेक्षया समुच्चयार्थः ।

असावार्तध्यानं स्यादिति शेषः, धर्मधर्मिणोरभेदादिति १ ‘मणुत्रसंपओगसंपउत्ते तस्स अविष्पओगसइसमन्नागए यावि भवइ’ति प्राग्ब्रवरं मनोज्ञं—धनादि ‘तस्स’ति मनोज्ञस्य धनादेः २ ‘आयंकसंपओ’ इत्यादि, इहातङ्को—रोगः ३ ‘परिञ्जुसियकामभोगसंपओगसंपउत्ते तस्स अविष्प-ओगसइसमन्नागए यावि भवइ’ति व्यक्तं नवरं ‘परिञ्जुसिय’ति ‘जुपीप्रीति—सेवनयोः’ इति वचनात् सेवितः प्रीतो वा यः कामभोगः—शब्दादिभोगो मदनसेवा वा ‘तस्स’ति तस्य कामभोगस्येति ४ ‘कंदणय’ति महता शब्देन विरवणं ‘सोयणय’ति दीनता ‘तिप्पणय’ति तेपनता तिपः क्षरणार्थत्वा-दश्रुविमोचनं ‘परिदेवणय’ति परिदेवनता—पुनः पुनः क्लिष्टभाषणतेति

‘हिंसानुबंधि’ति हिंसा—सत्वानां वधबन्धबन्ध नादिभिः प्रकारैः पीडामनुबध्नाति—सततप्रवृत्तां करोतीत्येवंशीलं यत्राणिधानं हिंसानुबंधो वा यत्रास्ति तद्धिंसानुबन्धि ‘मोसानुबंधि’ति मृषा—असत्यं तदनुबध्नाति पिशुनासत्यासद्भूतादिभिर्वचनभेदैस्तन्मृषानुबन्धि ‘तेयाणुबंधि’ति स्तेनस्यचौरस्य कर्म स्तेयं तीव्रक्रोधाद्याकुलतया तदनुबन्धवत् स्तेयानुबन्धि ‘सारक्खणानुबंधि’ति संरक्षणे—सर्वोपायैः परित्राणे विषयसाधनस्य धनस्यानुबन्धो यत्र तत्संरक्षणानुबन्धि ।

‘ओसन्नदोसे’ति ‘सन्न’ति बाहुल्येन—अनुपरातत्वेन दोषो हिंसाऽनृतादत्तादः संरक्षणा-नामन्यतम ओसन्नदोषः ‘बहुदोसे’ति बहुष्वपि—सर्वेष्वपि हिंसादिषु ४ दोषः—प्रवृत्तिलक्षणो

बहुदोषः 'अज्ञानदोषे'ति अज्ञानात्-कुशासंस्कारात् हिंसादिषु अधर्मस्वरूपेषु धर्मबुद्ध्या या प्रवृत्तिस्तल्लक्षणो दोषोऽज्ञानदोषः 'आमरणंतदोसे'ति मरणमेवान्तो मरणान्तः आमरणान्त-मसंजातानुतापस्यकालकशौकरिकादेरिव या हिंसादिप्रवृत्ति सैव दोषः आमरणान्तदोषः ।

'चउपडोयारे'ति चतुर्षु भेदलक्षणालम्बनानुप्रेक्षा ४ लक्षणेषु पदार्थेषु प्रत्यवतारः समवतारो विचारणीयत्वेन यस्य तच्चतुष्प्रत्यवतारं, चतुर्विधशब्दस्यैव पर्यायो वाऽयम्, 'आणाविजये'ति आज्ञा-जिनप्रवचनं तस्या विचयो-निर्णयो यत्र तदाज्ञाविचयं प्राकृतत्वाच्च 'आणाविजए'ति एवं शेषपदान्यपि, नवरमपाया-रागद्वेषादिजन्या अनर्था विपाकः-कर्मफलं संस्थानानि लोकद्वीप-समुद्राद्याकृतयः 'आणारुइ'ति आज्ञा-सूत्रस्य व्याख्यानं निर्युक्त्यादि तत्र तथा वा रुचिः-श्रद्धानं साऽऽज्ञारुचिः 'निसगगरुइ'ति स्वभावत एव तत्त्वश्रद्धानं 'सुतरुइ'ति आगमातत्त्वश्रद्धानम् 'ओगाढरुइ'ति अवगाढनमवगाढं-द्वादशाङ्गावगाहो विस्ताराधिगमस्तेन रुचि अथवा 'ओगाढ'ति साधुप्रत्यासत्रीभूतस्तस्य साधूपदेशाद् रुचिरवगाढरुचिः, 'आलंबण'ति धर्मध्यानसौधशिखरा-रोहणार्थं यान्यालम्ब्यन्ते तान्यालम्बनानि-वाचनादीनि, 'अणुपेह'ति धर्मध्यानस्य पश्चा-त्प्रेक्षणानि-पर्यालोचनान्यनुप्रेक्षाः ।

'पुहुत्तवियक्क सवियारे'ति पृथक्त्वेन-एकद्रव्याश्रितानामुत्पादादिपर्यायाणां भेदेन वितर्को-विकल्पः पूर्वगतश्रुतालम्बनो नानानयानुसरणलक्षणो यत्र तत्पृथक्त्ववितर्क, तथा विचारः-अर्थाद्वयज्ञेन व्यञ्जनादर्थे मनःप्रभृतियोगानां चान्यस्मादन्य स्मिन् विचरणं सह विचारेण यत्तत्सविचारि, सर्वधनादित्वादिन् समासान्तः १ ।

'एगत्तवियक्के अवियार'ति एकत्वेन अभेदेनोत्पादादिपर्यायाणामन्यतमैकपर्याया-लम्बनतयेत्यर्थं वितर्क-पूर्वगतश्रुताश्रयो व्यञ्जनरूपोऽर्थरूपो वा यस्य तदेकत्ववितर्क, तथा विद्यते विचारोऽर्थव्यञ्जनयोतरस्मादितरत्र तथा मनःप्रभृतीनामन्यस्मादन्यत्र यस्य तदविचारीति २ । 'सुहुमकिरिए अनियट्टि'ति सूक्ष्मा क्रिया यत्र निरुद्धवाग्मनोयोगत्वे सत्यर्द्धनिरुद्धकाय-योगत्यात्तत्सूक्ष्मक्रियं न निवर्तत इत्यनिवर्त्ति वर्द्धमानपरिणामत्वात्, एतच्च निर्वाणगमनकाले केवलिन एव स्यादिति ३ ।

'समुच्छिन्नकिरिए अप्पडिवाइ'ति समुच्छिन्ना क्रिया-कायिक्यादिका शैलेशीकरण-निरुद्धयोगत्वेन यस्मिंस्तत्तथा अप्रतिपाति-अनुपरतस्वभावम्, 'अव्वहे'ति देवाद्युपसर्गजनितं भयं चलनं वा व्यथा तदभावोऽव्यथम् 'असंमोहे'ति देवादिकृतमायाजनितस्य सूक्ष्मपदार्थविषयस्य च संमोहस्य-मूढताया निषेधोऽसंमोहः 'विवेगे'ति देहादात्मनः आत्मनो सर्वसंयोगानां विवेचनं बुद्ध्या पृथक्करणं विवेकः ४ ।

भू. (९६९) से किं तं विउसग्गे ?, विउसग्गे दुविहे पं०, तं०-दव्वविउसग्गे य भावविउसग्गे य, से किं तं दव्वविउसग्गे ?, दव्वविउसग्गे चउज्जिहे पं० तं०-गणविउसग्गे सरीरविउसग्गे उवहिविउसग्गे भत्तपाणविउसग्गे, सेतं दव्वविउसग्गे ।

से किं तं भावविउसग्गे ?, भावविउसग्गे तिविहे पं०, तं०-कसायविउसग्गे संसारविउसग्गे कम्मविउसग्गे, से किं तं कसायविउसग्गे ?, कसायविउसग्गे चउज्जिहे पं०, तंजहा-कोहविउसग्गे मानविउसग्गे मायाविउसग्गे लोभविउसग्गे, सेतं कसायविउसग्गे ।

से किं तं संसारविउसग्गे?, संसारविउसग्गे चउव्विहे पन्नते, तंजहा—नेरइयसंसारविउसग्गे जाव देवसंसारविउसग्गे, सेत्तं संसारविउसग्गे ।

से किं तं कम्मविउसग्गे?, कम्मविउसग्गे अड्ढविहे प०, तंजहा—नाणावरणिज्जकम्मविउसग्गे जाव अंतराइयकम्मविउसग्गे, सेत्तं कम्मविउसग्गे, सेत्तं भावविउसग्गे, सेत्तं अब्भितरिए तवे । सेवं भंते २ ति ।

वृ. 'विउसग्गे'ति व्युत्सर्गो—निस्सङ्गतया देहोपधित्यागः 'अनंतवत्तियाणुप्पेह'ति भवसन्तान स्यान्तवृत्ततिताऽनुचिन्तनं 'विप्परिणामाणुप्पेह'ति वस्तूनां प्रतिक्षणं विविध-परिणामगमनानुचिन्तनम् 'असुभाणुप्पेह'ति संसारशुभत्वानुचिन्तनम् 'अवायामुप्पेह'ति अपायानां—प्राणातिपाताद्याश्रवद्वारजन्यानर्थानामनुप्रेक्षा—अनुचिन्तनमपायानुप्रेक्षा, इह च यत्तपोऽधिकारे प्रशस्ता-प्रशस्तध्यानवर्णनं तदप्रशस्तस्य वर्जने प्रशस्तस्य च तस्यासेवने तपो भवतीति कृत्वेति । व्युत्सर्गसूत्रे—'संसारविउसग्गे'ति नारकायुष्कादिहेतूनां मिथ्यादृष्टित्वादीनां त्यागः 'कम्मविउसग्गे'ति ज्ञानावरणादिकर्मबन्धहेतूनां ज्ञानप्रत्यनीकत्वादीनां त्याग इति ॥

शतकं—२५ उद्देशकः—७ समाप्तः

—: शतकं—२५ उद्देशकः—८:—

वृ. सप्तमोद्देशके संयता भेदत उक्तास्तद्विपक्षभूताश्चासंयता भवन्ति ते च नारकादयस्तेषां च यथोत्पादो भवति तथाऽऽद्येऽभिधीयते इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

मू. (१७०) रायगिहे जाव एवं वयासी—नेरइयाणं भंते! कहं उववज्जंति?, से जहानामए—पवए पवमाणे अज्झवसाणनिव्वत्तिएणं करणोवाएणं सेयकाले तं ठाणं विप्पजहिता पुरिमं ठाणं उवसंपज्जिताणं विहरइ एवामेव एएवि जीवा पएओवि पवमाणा अज्झवसाणनिव्वत्तिएणं करणोवाएणं सेयकाले तं भवं विप्पजहिता पुरिमं भवं उवसंपज्जिताणं विहरन्ति ।

तेसिणं भंते! जीवाणं कहं सीहा गती कहं सीहे गतिविसए प०?, गो०! से जहानामए—केइ पुरिसे तरुणे बलवं एवं जहा चोइसमसए पढमुद्देसए जाव तिसमएण वा विग्गहेणं उववज्जंति, तेसिणं जीवाणं तथा सीहा गई तथा सीहे गतिविसए प० ।

तेणं भंते! जीवा कहं परभवियाउयं पकरेति?, गोयमा! अज्झवसाणजोगनिव्वत्तिएणं करणोवाएणं एवं खलु ते जीवा परभवियाउयं पकरन्ति ।

तेसिणं भंते! जीवाणं कहं गती पवत्तइ?, गोयमा! आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं, एवं खलु तेसिं जीवाणं गति पवत्तति, तेणं भंते! जीवा किं आयड्ढीए उववज्जंति परिड्ढीए उवव० गोयमा! आड्ढीए उवव० नो परिड्ढीए उवव० ।

तेणं भंते! जीवा किं आयकम्मुणा उवव० परकम्मुणा उवव०?, गोयमा! आयकम्मुणा उवव० नो परकम्मुणा उवव०, ! तेणं भंते! जीवा किं आयप्पयोगेणं उवव० परप्पयोगेणं उवव०?, गोयमा! आयप्पयोगेणं उववज्जंति नो परप्पयोगेणं उवव० ।

असुरकुमाराणं भंते! कहं उववज्जंति?, जहा नेरतिया तहेव निरवसेसं जाव नो परप्पयोगेणं उववज्जंति एवं एगिंदियवज्जा जाव वेमाणिया, एगिंदिया तं चेव नवरं चउसमइओ विग्गहो, सेसं तं चेव, सेवं भंते! २ ति जाव विहरइ ।

बृ. 'रायगिहे' इत्यादि 'पवए'ति प्लवकः-उत्पलवनकारी 'पवमाणे'ति प्लवमानः-उत्पलुति कुर्वन् 'अज्झवसाणनिव्वत्तिएण'ति उत्पलोतव्यं मयेत्येवंरूपाध्यवसायनिर्वर्तितेन 'करणोपायेण'ति उत्पलवनलक्षणं यत्करणं-क्रियाविशेषः स एवोपायः-स्थानान्तरप्राप्तौ हेतुः करणोपायस्तेन 'सेयकाले'ति एष्यति काले विहरतीति योगः, किं कृत्वा ? इत्याह ।

'तं ठाणं'ति यत्र स्थाने स्थितस्तत्स्थानं 'विप्रजहाय' प्लवनतस्त्यक्त्वा 'पुरिमं'ति पुरोवर्ति-स्थानम् 'उपसम्पद्य' विहरतीति योगः 'एवामेव ते जीव'ति दार्थान्तिकयजनार्थः, किमुक्तं भवति ? इत्याह 'पवओविप पवमाण'ति, 'अज्झवसाणनिव्वत्तिएण'ति तथाविधाध्यवसायनिर्वर्तितेन 'करणोपायेण'ति क्रियते विविधाऽवस्था जीवस्यानेन क्रियते वा तदिति करणंकर्म प्लवन-क्रियाविशेषो वा करणं करणमिव करणं-स्थानान्तरप्राप्तिहेतुतासाधर्म्यात्कर्मैव तदेवोपायः करणोपायस्तेन 'तं भवं'ति मनुष्यादिभवं 'पुरिमं भवं'ति प्राप्तव्यं नारकभवमित्यर्थः ।

'अज्झवसाणजोगनिव्वत्तिएण'ति अध्यवसानं जीवपरिणामो योगश्च-मनःप्रभृति-व्यापारस्ताभ्यानिर्वर्तितोयः स तथा तेन 'करणोपायेण'तिकरणोपायेन-मिथ्यात्वादिना कर्मबन्ध-हेतुनेति क्वचिद्विद्वाच्यं क्वचिदपि वचश्चौर्यमननं, क्वचिच्छाब्दीं वृत्तिं क्वचिदपि गमं वाच्य-विषयम् क्वचिद्विद्वाचं क्वचिदपि महाशास्त्रमपरं, समाश्रित्य व्याख्या शत इह कृता दुर्गमगिराम्

शतकं-२५ समाप्तम्

शतकं-२५ उद्देशकः-८ समाप्तः

— शतकं-२५ उद्देशकः-९ :—

मू. (९७१) भवसिद्धियनेरइया णं भंते ! कहं उवव० ?, गोयमा ! से जहानामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव जाव वेमाणिए, सेवं भंते ! २ ति ॥

शतकं-२५ उद्देशकः-९ समाप्तः

— शतकं-२५ उद्देशकः-१० :—

मू. (९७२) अभवसिद्धियनेरइया णं भंते ! कहं उवव० ?, गोयमा ! से जहानामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव वेमाणिए, सेवं भंते २ ति ।

शतकं-२५ उद्देशकः-१० समाप्तः

— शतकं-२५ उद्देशकः-११ :—

मू. (९७३) सम्मदिद्धिनैरइया णं भंते ! कहं उवव० ?, गोयमा ! से जहानामए पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिया, सेवं भंते ! २ ति ॥

शतकं-२५ उद्देशकः-११ समाप्तः

— शतकं-२५ उद्देशकः-१२ :—

मू. (९७४) मिच्छदिद्धिनैरइया णं भंते ! कहं उवव० ?, गोयमा ! से जहानामए-पवए पवमाणे अवसेसं तं चेव एवं जाव वेमाणिए, सेवं भंते २ ति ॥

शतकं-२५ उद्देशकः-१२ समाप्तः

शतकं-२६

बृ. व्याख्यातं पञ्चविंशतितमं शतम्, अथ षड्विंशतितममारभ्यते, अस्य चायमभिसबन्धः—
—अनन्तरशते नारकादिजीवानामुत्पत्तिरिभिहिता सा च कर्मबन्धपूर्विकेतषड्विंशतितमशते
मोहकर्मबन्धोऽपि विचार्यते इत्येवंसम्बन्धस्यास्यैकादशोद्देशकप्रमाणस्य प्रत्युद्देशकं द्वारनिरूपणाय
तावद्गातामाह—

[नमो सुयदेवयाए भगवईए] ।

मू. (१७५) जीवा १ य लेस्स २ पक्खिय ३ दिङ्गी ४ अन्नाण ५ नाण ६ सन्नाओ ७ ।

वेय ८ कसाए ९ उवओग १० जोग ११ एक्कारवि ठाणा ॥

बृ. 'जीवा य' इत्यादि, 'जीवा य'ति जीवाः प्रत्युद्देशकं बन्धवक्तव्यतायाः स्थानं, ततो
लेश्याः पाक्षिकाः ष्यः अज्ञानं ज्ञानं सज्ञा वेदः कषाया योग उपयोगश्च बन्धवक्तव्यतास्थानं,
तदेवमेतान्येकादशापि स्थानानीति गाथार्थः ।

मू. (१७६) तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव एवं वयासीजीवे णं भंते ! पावं कम्मं
किं बंधी बंधइ बंधिस्सइ १ बंधी बंधइ न बंधिस्सइ २ बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ३ बंधी न बंधइ न
बंधिस्सइ ४ ? , गोयमा ! अत्येगतिए बंधी बंधइ बंधिस्सइ १ अत्येगतिए बंधी बंधइ न बंधिस्सइ
२ अत्येगतिए बंधी ण बंधइ बंधिस्सइ ३ अत्येगतिए बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ ४-१

सलेस्से णं भंते ! जीवे पावं कम्मं किं बंधी बंधइ बंधिस्सइ १ बंधी बंधइ न बंधिस्सइ ?
पुच्छा, गोयमा ! अत्येगतिए बंधी बंधइ बंधिस्सइ १ अत्येगतिए एवं चउभंगो ! कण्हलेसे णं भंते
जीवे पावं कम्मं किं बंधी पुच्छा, गोयमा ! अत्येगतिए बंधी बंधइ बंधिस्सइ अत्येगतिए बंधी
बंधइ न बंधिस्सइ एवं जाव पन्हेलेसे सव्वत्थ पढमबितिय भंगा, सुक्कलेसे जहा सलेस्से तहेव चउभंगो !

अलेस्से णं भंते ! जीवे पावं कम्मं किं बंधी पुच्छा, गोयमा ! बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ २
कण्हपक्खिए णं भंते ! जीवे पावं कम्मं पुच्छा, गोयमा ! अत्येगतिए बंधी पढमबितिया
भंगा ! सुक्कपक्खिए णं भंते ! जीवे पुच्छा, गोयमा ! चउभंगो भाणियव्वो ॥

बृ. तत्रानन्तरोत्पन्नादिविशेषविरहितं जीवमाश्रित्यैकादशभिरुक्तरूपैर्द्वारिर्बन्धवक्तव्यतां
प्रयमोद्देशकेऽभिधातुमाह— 'तेण'मित्यादि 'पावं कम्मं'ति अशुभं कर्म 'बंधी'ति वर्तमाने 'बंधिस्स-
इ'ति अनागते इत्येवं चत्वारो भङ्गा बद्धवानित्येतत्पदलब्धाः, 'न बंधी' त्येतत्पदलभ्यास्त्विह न
भवन्ति । अतीतकालेऽबन्धकस्य जीवस्यासम्भवात्, तत्र च बद्धवान् बध्नाति भन्तस्यति चेत्येष
प्रयमोऽभव्यमाश्रित्य, बद्धवान् बध्नाति न भन्तस्यतीति द्वितीयः प्राप्तव्यक्षपकत्वं भव्यविशेष-
माश्रित्य, बद्धवान् न बध्नाति भन्तस्यतीत्येष तृतीयो मोहोपशमे वर्तमानं भव्यविशेषमाश्रित्य,
ततः प्रतिपतितस्य तस्य पापकर्मणोऽवश्यं बन्धनात्, बद्धवान् न बध्नाति न भन्तस्यतीति चतुर्थः
क्षीणमोहमाश्रित्येति ।

लेश्याद्वारे—सलेश्यजीवस्य चत्वारोऽपि स्युर्यस्वकुललेश्यस्य पापकर्मणो बन्धकत्वम-
प्यस्तीति, कृष्णलेश्यादिपञ्चकयुक्तस्य त्वाद्यमेव भङ्गकद्वयं, तस्य हि वर्तमानकालिको
मोहलक्षणपापकर्मण उपशमः क्षयो वा नास्तीत्येवमन्यद्वयाभावः, द्वितीयवस्तु तस्य संभवति,
कृष्णादिलेश्यावतः कालान्तरे क्षपकत्वप्राप्तौ न भन्तस्यतीत्येतस्य सम्भवादिति, अलेश्यः—

अयोगिकेवली तस्य च चतुर्थ एव, लेश्याभावे बन्धकत्वाभावादिति ।

पाक्षिकद्वारे-कृष्णपाक्षिकस्याद्यमेव भङ्गकद्वयं, वर्तमाने बन्धाभावस्य तस्याभावात्, शुक्लापाक्षिकस्य तु चत्वारोऽपि, स हि बद्धवान् बध्नाति भन्तस्यति च प्रश्नसमयापेक्षयाऽनन्तरे भविष्यति समये १ तथा बद्धवान् बध्नाति न भन्तस्यति क्षपकत्वप्राप्ती २ तथा बद्धवान् न बध्नाति चोपशमे भन्तस्यति च तत्रतिपाते ३ तथा बद्धवान् बध्नाति न च भन्तस्यति क्षपकत्वप्राप्ती २ तथा बद्धवान् न बध्नाति चोपशमे भन्तस्यति च तत्रतिपाते ३ तथा बद्धवान् बध्नाति न च भन्तस्यति क्षपकत्व इति ४, अत एव आह ।

‘चउभंगो भाणियव्वो’ति, ननु यदि कृष्णपाक्षिकस्य न भन्तस्यतीत्यस्यासम्भवाद्वितीयो भङ्गक इष्टस्तदा शुक्लपाक्षिकस्यावश्यं सम्भवात्कथं तत्रथमभङ्गकः ? इति, अत्रोच्ये, पृच्छानन्तरे भविष्यत्कालेऽबन्धकत्वस्याभावात्, उक्तं च वृद्धैरिह साक्षेपरिहारं-

॥ १ ॥ “बंथिसयबीयभंगो जुज्झइ जइ कण्हपक्खियाईणं ।

तो सुक्कपक्खियाणं पढमो भंगो कहं गेज्झो ॥

॥ २ ॥ (अच्यते) पुच्छानंतरकालं पइ पढमो सुक्कपक्खियाईणं ।

इयरेसिं अवसिद्धं कालं पइ बीयओ भंगो ॥ ति ।

मू. (९७७) सम्मदिट्ठीणं चत्तारि भंगा, मिच्छादिट्ठीणं पढमवितिया भंगा, सम्मामिच्छादिट्ठीणं एवं चेव । नाणीणं चत्तारि भंगा, आभिनिबोहियणाणीणं जाव मणपज्जवनाणीणं चत्तारि भंगा, केवलनाणीणं चरमो भंगो जहा अलेस्साणं ५ ।

अत्राणीणं पढमवितिया, एवं मइअत्राणीणं सुयअत्राणीणं विभंगनाणीणवि ६ । आहारसन्नोवउत्ताणं जाव परिग्गहसन्नोवउत्ताणं पढमवितिया नोसन्नोवउत्ताणं चत्तारि ७ ।

सवेदगाणं पढमवितिया, एवं इत्थिवेदगा पुरिसवेदगा नपुंसगवेदगावि, अवेदगाणं चत्तारि सकसाईणं चत्तारि, कोहकसायीणं पढमवितिया भंगा, एवं माणकसायिस्सवि मायाकसायिस्सवि लोभकसायिस्सवि चत्तारि भंगा, अकसायी णं भंते ! जीवे पावं कम्मं किं बंधी ? पुच्छ, गोयमा ! अत्थेगतिए बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ३ अत्थेगतिए बंधी न बंधइ ण बंधिस्सइ ४

सजोगिस्स चउभंगो, एवं मणजोगस्सवि वइजोगस्सवि कायजोगस्सवि, अजोगिस्स चरिमो, सागारोवउत्ते चत्तारि, अनागारोवउत्तेवि चत्तारि भंगा ११ ॥

वृ. षष्ठिद्वारे-सम्यग्दृष्टेश्चत्वारोऽपि भङ्गाः शुक्लपाक्षिकस्येव भावनीयाः, मिथ्या-दृष्टिमिश्रदृष्टीनामाद्यौ द्वावेव, वर्तमानकाले मोहलक्षणपापकर्मणो बन्धभावेनान्यद्वयाभावात्, अत एवाह-‘मिच्छे’त्यादि ।

ज्ञानद्वारे-‘केवलनाणीणं चरमो भंगो’ति वर्तमाने एष्यत्काले च बन्धाभावात् ‘अत्राणीणं पढमबीय’ति, अज्ञाने मोहलक्षणपापकर्मणः क्षपणोपशमनाभावात् ।

संज्ञाद्वारे-‘पढमबीय’ति आहारादिसंज्ञोपयोगकाले क्षपकत्वोपशमकत्वाभावात्, ‘नोसन्नोवउत्ताणं चत्तारि’ति नोसंज्ञोयुक्ता-आहारादिषु गृद्धिवर्जितास्तेषां च चत्वारोऽपि क्षपणोपशमसम्भवादिति ।

वेदद्वारे-‘सवेयगाणं पढमबीय’ति वेदोदये हि क्षपणोपशमौ न स्यातामित्याद्यद्वयम्

‘अवेदगाणं चत्तारि’ति स्वकीये वेदे उपशान्ते बघ्नाति भन्तयति च मोहलक्षणं पापं कर्म यावत्सूक्ष्मसम्परायो न भवति प्रतिपतितो वा भन्स्यतीत्यवं प्रथमः, तथा वेदे क्षीणे बघ्नाति सूक्ष्मसंपरायाद्यवस्थायां च न भन्तयतीत्येवं द्वितीयः, तथोपशान्तवेदः सूक्ष्मसम्परायादौ न बघ्नाति प्रतिपतितस्तु भन्स्यतीति तृतीयः, तथा क्षीणे वेदे सूक्ष्मसम्परायादिषु न बघ्नाति न चोत्तरकालं भन्स्यतीत्येवं चतुर्थः, बद्धवानिति च सर्वत्र प्रतीतमेवेतिकृत्वा न प्रदर्शितमिति ।

कषायद्वारे—‘सकसाईणं चत्तारि’ति तत्राद्योऽभव्यस्य द्वितीयो भव्यस्य प्राप्तव्यमोहक्षयस्य तृतीय उपशमकसूक्ष्मसम्परायस्य चतुर्थ क्षपकसूक्ष्मसम्परायस्य, एवं लोभकषायिणामपि वाच्यं ‘कोहकसाईणं पढमबीय’ति इहाभव्यस्य प्रथमो द्वितीयो भव्यविशेषस्य तृतीयचतुर्थी त्विह न स्तो वर्तमानेऽबन्धकत्वस्याभावात् ‘अकसाईण’मित्यादि, तत्र ‘बंधी न बंधइ बंधिस्सइ’ति उपशमकमाश्रित्य, ‘बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ’ति क्षपकमाश्रित्येति ।

योगद्वारे—‘सजोगिस्स चउभंगो’ति अभव्य भव्यविशेषोपशमकक्षपकाणां क्रमेण चत्वारोऽप्यवसेयाः, ‘अजोगिस्स चरमो’ति बध्यमानभन्त्यमानत्वयोस्तस्याभावादिति ॥

मू. (१७८) नेरइए णं भंते ! पावं कम्मं किं बंधी बंधइ बंधिस्सइ ? , गोयमा ! अत्थेगतिए बंधी. पढमबितिया १ ।

सलेस्से णं भंते ! नेरतिए पावं कम्मं चेव, एवं कण्हलेस्सेवि नीललेस्सेवि काउलेस्सेवि, एवं कण्हपक्खिए सुक्कपक्खिए, सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी, नाणी आभिनिबोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी अत्राणी मइअत्राणी सुयअत्राणी विभंगनाणी आहारसन्नोवउत्ते जाव परिगहसन्नोवउत्ते ।

सवेदए नपुंसकवेदए, सकसायी जाव लोभकसया, सजोगी मणजोगी वयजोगी कायजोगी, आगारोवउत्ते अनागारोवउत्ते, एएस सव्वेसु पदेसु पढमबितिया भंगा भाणियव्वा ।

एवं असुरकुमारस्सवि वत्तव्वया भाणियव्वा नवरं तेउलेस्सा इत्थिवेयगपुरिसवेयगा य अब्बहिया नपुंसगवेदगा न भन्तंति सेसंतं चेव सव्वत्थ पढमबितिया भंगा, एवं जाव यणियकुमारस्स

एवं पुढविकाइयस्सवि आउकाइयस्सवि जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्सवि सव्वत्थवि पढमबितिया भंगा नवरं जस्स जा लेस्सा, दिट्ठी नाणं अत्राणं वेदो जोगो य जंजस्स अत्थि तं तस्स भाणियव्वं सेसं तहेव । मणूसस्स जच्चेव जीवपदे वत्तव्वया सच्चेव निरवसेसा भाणियव्वा, वानंतरस्स जहा असुरकुमारस्स, जोइसियस्स वेमाणियस्स एवं चेव नवरं लेस्साओ जाणियव्वाओ, सेसं तहेव भाणियव्वं ।

वृ. ‘नेरइए ण’मित्यादि, ‘पढमबीय’ति नारकत्वादौ श्रेणीद्वयाभावात् प्रथमद्वितीयावेव, एवं सलेश्यादि-विशेषितं नारकपदं वाच्यं, एवमसुरकुमारादिपदमपि ।

‘मणूसस्से’त्यादि, या जीवस्य निर्विशेषणस्य सलेश्यादिपदविशेषितस्य च चतुर्भङ्गादिव-क्तव्यतोक्ता सा मनुष्यस्य तथैव निरवशेषा वाच्या, जीवमनुष्ययोः समानधर्मत्वादिति ।

तदेवं सर्वेऽपि पञ्चविंशतिर्दण्डकाः पापकर्माश्रित्योक्ताः, एवं ज्ञानावरणीयमप्याश्रित्य पञ्चविंशतिर्दण्डका वाच्याः, एतदेवाह—

मू. (१७९) जीवे णं भंते ! नाणां कम्मं किं बंधी बंधइ बंधिस्सइ एवं जहेव पावकम्मस्स

वत्तव्यया तहेव नाणावरणिजस्सवि भा० नवरं जीवपदे मणुस्सपदे य सकसाई जाव लोभकसाइंमि य पढमवितिया भंगा अवसेसं तं० जाव वेमा०, एवं दरिसणावरणिजेणवि दंडगो भाणियव्वो निरवसेसो ।

जीवे णं भंते ! वेयणिजं कम्मं किं बंधी पुच्छा, गो० ! अत्येगतिए बंधी बंधइ बंधिस्सइ १
अत्येगतिए बंधी बंधइ न बंधिस्सइ २ अत्येगतिए बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ ४ ।

सलेस्सेवि एवं चेव ततियविहूणा भंगा, कण्हलेस्से जाव पण्हलेस्से पढमवितिया भंगा, सुक्कलेस्से ततियविहूणा भंगा, अलेस्से चरिमो भंगो ।

कण्हपक्खिए पढमवितिया भंगा, सुक्कपक्खिया ततियविहूणा ।

एवं सम्मदिट्ठिस्सवि, मिच्छादिट्ठिस्स सम्मामिच्छादिट्ठिस्स य पढमवितिया, नाणस्स ततियविहूणा आभिनिबोहियनाणी जाव मणपज्जवणाणी पढमवितिया केवलनाणी ततियविहूणा, एवं नोसन्नोवउत्ते अवेदए अकसायी सागरोवउत्ते अनागारोवउत्ते एएसु ततियविहूणा, अजोगिम्मि य चरिमो, सेसेसु पढमवितिया ।

नेरइए णं भंते ! वेयणिजं कम्मं बंधी बंधइ एवं नेरतिया जाव वेमाणियत्ति जस्स जं अत्थि सव्वत्थवि पढमवितिया, नवरं मणुस्से जहा जीवो, जीवे णं भंते ! मोहणिजं कम्मं किं बंधइ ?, जहेव पावं कम्मं हेव मोहणिजं पि निरवसेसं जाव वेमाणिए ।

वृ. 'जीवे णं भंते !' इत्यादि, एतच्च समस्तमपि पूर्ववदेव भावनीयं, यः पुनरत्र विशेषस्तत्प्रतिपादनार्थमाह—'नवरं' मित्यादि ।

पापकर्म्मदण्डके जीवपदे मनुष्यपदे च यत्सकषायिपदं लोभकषायिपदं च तत्र सूक्ष्म सम्प्रायस्य मोहलक्षणपापकर्म्मबन्धकल चत्वारो भङ्गा उक्ता इह त्वाद्यावेव वाच्यौ, अवीतरागस्य ज्ञानावरणीयबन्धकत्वादिति, एवं दर्शनावरणीयण्डकाः ।

वेदनीयदण्डके—प्रथमे भङ्गेऽभव्यो द्वितीये भव्यो यो निर्वास्यति तृतीयो न संभवति वेदनीयमबद्ध्वा पुनस्तद्वन्धनस्यासम्भवात्, चतुर्थे त्वयोगी, 'सलेस्सेवि एवं चेव तइयविहूणा भंगं'ति, इह तृतीयस्वाभावः पूर्वोक्तयुक्तेरवसेयः, चतुर्थं पुनरिहाभ्युपेतोऽपि सम्यग्नावगम्यते यतः 'बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ' इत्येतदयोगिन एव संभवति, स च सलेश्यो न भवतीति ।

केचित्सुनराहुः—अत एव वचनादयोगिताप्रथमसमये घण्टालालान्यावेन परमशुक्ल-लेश्याऽस्तीति सलेश्यस्य चतुर्भङ्गकः संभवति, तत्त्वं तु बहुश्रुतगम्यमिति, कृष्णलेश्यादिपञ्चकेऽयोगित्वस्याभावादाद्यावेव, शुक्ललेश्ये जीवे सलेश्यभाविता भङ्गा वाच्याः

एतदेवाह—'सुक्कलेसे'त्यादि, अलेश्यः—शैलेशीमतः सिद्धश्च, तस्य च बद्धवान्न बध्नाति न भन्तस्यतीत्येक एवेति, एतदेवाह—'अलेस्स चरिमो'ति ।

'कण्हपक्खिए पढमवीय'ति कर्कणपाक्षिकस्यायोगित्वाभावात्, 'सुक्कपक्खिए तइयविहूण'ति शुक्लपाक्षिको यस्मादयोग्यपि स्यादतस्तृतीयविहीनाः सेषास्तस्य स्युरिति ।

'एवं सम्मदिट्ठीस्सवि'ति तस्याप्ययोगित्वसम्भवेन बन्धासम्भवान्मिथ्यादृष्टिभि-श्रद्धप्रयोश्चायोगित्वाभावेन वेदनीयाबन्धकत्व नास्तीत्याद्यावेव स्यातामत एवाह—'मिच्छ-दिट्ठी'त्यादि, ज्ञानिनः केवलिनश्चायोगित्वेऽन्तिमोऽस्ति, आभिनिबोधिकादिष्वयोगित्वा-

भावात्रान्तिम इत्यत आह—

‘नाणस्से’त्यादि, एवं सर्वत्र यत्रायोगित्वं संभवति तत्र चरमो यत्र तु तत्रास्ति तत्राद्या द्वावेवेति भावनीयाविति ॥ आयुष्कर्मदण्डके—

मू. (९८०) जीवे णं भंते ! आउयं कम्मं किं बंधी बंधइ ? पुच्छ, गोयमा ! अत्येगतिए बंधी चउभंगो सलेस्से जाव सुक्खोस्से चत्तारि भंगा अलेस्से चरिमो भंगो ।

कण्हपक्खिए णं पुच्छ, गोयमा ! अत्येगतिए बंधी बंधइ बंधिस्सइ अत्येगतिए बंधी न बंधइ बंधिस्सइ, सुक्खपक्खिए सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी चत्तारि भंगा, सम्मामिच्छादिट्ठीपुच्छ, गोयमा ! अत्येगतिए बंधी न बंधइ बंधिस्सइ अत्येगतिए बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ ।

नाणी जाव ओहिनाणी चत्तारि भंगा, मणपज्जवनाणीपुच्छ, गोयमा ! अत्येगतिए बंधी बंधइ बंधिस्सइ, अत्येगतिए बंधी न बंधइ बंधिस्सइ, अत्येगतिए बंधी न बंधइ न बंधिस्सइ, केवलनाणे चरमो भंगो । एवं एएणं कमेणं नोसन्नोवउत्ते वितियविहूणा जहेव मनपज्जवनाणे, अवेदए अकसाईय तितियचउत्था जहेव सम्मामिच्छते, अजोगिमिचरिमो, सेसेसु पदेसु चत्तारि भंगा जाव अनागारोवउत्ते ।

नेरइए णं भंते ! आउयं कम्मं किं बंधी पुच्छ, गोयमा ! अत्येगतिए चत्तारि भंगा एवं सव्वत्थवि नेरइयाणं चत्तारि भंगा नवरं कण्हलेस्से कण्हपक्खिए य पढमततिया भंगा, सम्मामिच्छते ततियचउत्था ।

असुरकुमारे एवं चेव, नवरं कण्हलेस्सेवि चत्तारि भंगा भाणियव्वा सेसं जहा नेरइयाणं एवं जाव थणियकुमाराणं ।

पुढविक्कइयाणं सव्वत्थवि चत्तारि भंगा, नवरं कण्हपक्खिए पढमततिया भंगा ।

तेऊलेस्से पुच्छ, गोयमा ! बंधी न बंधइ बंधिस्सइ सेसेसु सव्वत्थ चत्तारि भंगा, एवं आउक्कइयवणस्सइकाइयाणवि निरवसेसं, तेउकाइयवाउक्कइयाणं सव्वत्थवि पढमततिया भंगा ।

वेइंदियतेइंदियचउरिंदियाणंपि सव्वत्थवि पढमततिया भंगा, नवरं सम्मत्ते नणे आभिनिबोहियनाणे सुयनाणे ततिओ भंगो ।

पंदिंदियतिरिक्खजोगियाणं कण्हपक्खिए पढमततिया भंगा, सम्मामिच्छते ततियचउत्थो भंगो, सम्मत्ते नाणे आभिनिबोहियनाणे सुयनाणे ओहिनाणे एएसु पंचसुवि पदेसु वितियविहूणा भंगा, सेसेसु चत्तारि भंगा ।

मणुस्साणं जहा जीवाणं, नवरं सम्मत्ते ओहिनाणे आभिनिबोहियनाणे सुयनाणे ओहिनाणे एएसु वितियविहूणा भंगा, सेसं तं चेव, वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा, नामं गोयं अंतरायं च एयाणि जहा नाणावरणिज्जं । सेवं भंते ! २ ति जाव विहरति ।

वृ. ‘चउभंगो’ति तत्र प्रथमोऽभ्यस्य द्वितीयो यश्चरमशरीरो भविष्यति तस्य, तृतीयः पुनरुपशमकस्य, स ह्यायुर्बद्धवान् पूर्वं उपशमकाले न बध्नाति तत्प्रतिपतितस्तु भन्त्यति, चतुर्थस्तु क्षपकस्य, स ह्यायुर्बद्धवान् न बध्नाति न च भन्त्यतीति ।

‘सलेस्से’ इह यावत्करणात् कृष्णलेश्यादिग्रहस्तत्र यो न निर्वास्यति तस्य प्रथमः, यस्तु चरमशरीरतयोत्पत्त्यते तस्य द्वितीयः, अवन्धकाले तृतीयः, चरमशरीरस्य च चतुर्थः, एवमन्यत्रापि ‘अलेस्सेचरमो’ति अलेश्यः—शैलेशीगतः सिद्धश्च, तस्य च वर्तमानभविष्यत्कालयोरायुषोऽबन्ध-

कत्वाच्चरमो भङ्गः ।

कृष्णपाक्षिकस्य प्रथमस्तृतीयश्च संभवति, तत्र च प्रथमः प्रतीत एव, तृतीयस्त्वायुष्काबन्ध-
काले न बध्नात्येव उत्तरकालं तु तद् भन्त्यतीत्येवं स्यात्, द्वितीयचतुर्थी तु तस्य नाम्युपगम्येते,
कृष्णपाक्षिकत्वे सति सर्वथा तदभन्त्यमानताया अभाव इति विवक्षणात्, शुक्लपाक्षिकस्य
सम्यग्धृष्टेष्टत्वारः, तत्र बद्धवान् पूर्वबध्नाति च बन्धकाले भन्त्यति चाबन्धकालस्योपरीत्येकः १ ।

बद्धवान् बध्नाति न भन्त्यति च चरमशरीरत्वे इति द्वितीयः २ तथा बद्धवान् न
बध्नात्यबन्धकाले उपशमावस्थायां वा भन्त्यति च पुनर्बन्धकाले प्रतिपतितो वेति तृतीयः ३
चतुर्थस्तु क्षपकस्येति ४ ।

मिथ्यधृष्टिस्तु द्वितीयभङ्गके न भन्त्यति चरमशरीरप्राप्ती, तृतीये न बध्नात्यबन्धकाले
चतुर्थे न बध्नात्यबन्धकाले न भन्त्यति चरमशरीरप्राप्ताविति, 'सम्पामिच्छे'त्यादि, सम्यग्मिथ्याधृष्टि-
रायुर्न बध्नाति, चरमशरीरत्वे च कश्चिन्न भन्त्यत्यपीतिकृत्वाऽन्यावेवेति ।

ज्ञानिनां चत्वारः प्राग्वद्भावयितव्याः, मनःपर्यायज्ञानिनो द्वितीयवर्जास्तत्रासौ
पूर्वमायुर्बद्धवान् इदानीं तु देवायुर्बध्नाति ततो मनुष्यायुर्भन्त्यतीति प्रथमः, बध्नाति न भन्त्यतीति
न संभवति, अवश्यं देवत्वे मनुष्यायुषो बन्धनादितिकृत्वा द्वितीयो नास्ति, तृतीय उपशमकस्य,
सहि न बध्नाति प्रतिपतितश्च भन्त्यति, क्षपकस्य चतुर्थ, एतदेव दर्शयति ।

'मनपज्रवे'त्यादि, 'केवलनाणे चरमो'ति केवली ह्यायुर्न बध्नाति न च भन्त्यतीतिकृत्वा,
नोसंज्ञोपयुक्तस्य भङ्गकत्रयं द्वितीयवर्जं मनःपर्यावद्भावनीयं, एतदेवाह—'एण'मित्यादि,
'अवेदए'इत्यादि, अवेदकोऽकषायी च क्षपक उपशमको वा तपोश्च वर्तमानबन्धो नास्त्यायुषः
उपशमकश्च प्रतिपतितो भन्त्यति क्षपकस्तु नैवं भन्त्यतीतिकृत्वा तयोस्तृतीयचतुर्थी ।

'सेसेसु'ति शेषपदेषु—उक्तव्यतिरिक्तेषु अज्ञान १ मत्यज्ञानादि ३ संज्ञोयुक्ता-
हारादिसंज्ञोपयुक्त ४ सवेद १ स्त्रीवेदादि ३ सकषाय १ क्रोधादिकषाय ४ सयोगि १ मनोयोग्यादि
२ साकारोपयुक्तानाकारोपयुक्तलक्षणेषु चत्वार एवेति ।

नारकदण्डके—'चत्तारि भंग'ति, तत्र नारक आयुर्बद्धवान् बध्नाति बन्धकाले भन्त्यति
भवान्तर इत्येकः १, प्राप्तव्यसिद्धिकस्य द्वितीयः, बन्धकालाभावं भाविबन्धकालं चापेक्ष्य तृतीयः,
बद्धपरभविकायुषोऽनन्तरं प्राप्तव्यचरमभवस्य चतुर्थ, एवं सर्वत्र, विशेषमाह ।

'नवर'मित्यादि, लेश्यापदे कृष्णलेश्येषु नारकेषु प्रथमतृतीयौ, तथाहि—कृष्णलेश्यो नारको
बद्धवान् बध्नाति भन्त्यति चेति प्रथमः प्रतीत एव, द्वितीयस्तु नास्ति, यतः कृष्णलेश्यो नारकस्ति-
र्यक्ष्णघटे मनुष्येषु चाचरमशरीरेषु, कृष्णलेश्या हि पञ्चमनरकपृथिव्यादिषु भवति न च तत्
उद्भूत—सिद्धयतीति, तदेवमसौ नारकस्तिर्यगाद्यायुर्बद्धा पुनर्भन्त्यति अचरमशरीरत्वादिति

तथा कृष्णलेश्यो नारक आयुष्काबन्धकाले तत्र बध्नाति बन्धकाले तु भन्त्यतीति तृतीयः,
चतुर्थस्तु तस्य नास्ति आयुर्बन्धकत्वस्याभावादिति । तथा कृष्णपाक्षिकनारकस्य प्रथमः प्रतीत
एव, द्वितीयो नास्ति, यतः कृष्णपाक्षिको नारक आयुर्बद्धा पुनर्न भन्त्यतीत्येतन्नास्ति, तस्य
चरमभावात्, तृतीयस्य स्यात्, चतुर्थोऽपि न उक्तयुक्तेरेवेति ।

'सम्पामिच्छत इत्येव उक्त्य'ति सम्यग्मिथ्याधृष्टेरायुषो बन्धाभावादिति । असुरकुमारदण्डके

‘कण्हलेसेवि चत्तारि भंग’ति नारकदण्डके कृष्णलेश्यनारकस्य किल प्रथमतृतीयावुक्तौ, असुरकुमारस्य तु कृष्णलेश्यस्यापि चत्वार एव, तस्य हि मनुष्यगत्यवाप्तौ सिद्धिसम्भवेन द्वितीय-चतुर्थयोरपि भावादिति ।

पृथिवीकायिकदण्डके ‘कण्हपक्खिए पढमतइया भंग’ति, इह युक्ति पूर्वोक्तैवनुसरणीया तेजोलेश्यापदे तृतीयो भङ्गः, कथं ?, कश्चिद्देवस्तेजोलेश्यः पृथिवीकायिकेषूपत्रः स चापर्याप्तकावस्थायां तेजोलेश्यो भवति, तेजोलेश्याद्ध्यायां चापगतायामायुर्बध्नाति तस्तेजोलेश्यः पृथिवीकायिक आयुर्बद्धवान्, देवत्वे न बध्नाति तेजोलेश्यावस्थायां मन्त्यति च तस्यापगतायामित्येवं तृतीयः, एवं आउक्कइयवणस्सइकाइयाणवि ति उक्तन्यायेन कृष्णपाक्षिकेषु प्रथमतृतीयौ भङ्गौ, तेजोलेश्यायां च तृतीयभङ्गसम्भवस्तेष्वित्यर्थः, अन्यत्र तु चत्वारः, ‘तेऊ-क्कइए’इत्यादि, तेजस्कायिकवायुकायिकानां सर्वत्र एकादशस्वपि स्थानकेष्वित्यर्थं प्रथमतृतीयभङ्गौ भवस्तत उद्वृत्तानामनन्तरं मनुष्येष्वनुत्पत्त्या सिद्धिगमनाभावेन द्वितीयचतुर्थासम्भवाद्, मनुष्येषु अनुत्पत्तिश्चैतेषां ।

॥ १ ॥

“सत्तममहिनेरइया तेउवाऊ अनंतरुब्बडा ।

न य पावे माणुस्सं तहेवऽसंखाउआ सव्वे ॥”

—इति वचनादिति —।

‘बेइदिए’ इत्यादि, विकलेन्द्रियाणां सर्वत्र प्रथमतृतीयभङ्गौ, यतस्तत उद्वृत्तानामनन्तर्येण सत्यपि मानुषत्वे निर्वाणाभावस्तस्मादश्यं पुनस्तेषामायुषो बन्ध इति, यदुक्तं विकलेन्द्रियाणां सर्वत्र प्रथमतृतीयभङ्गाविति तदपवादमाह—‘नवरं सम्पत्ते’ इत्यादि, सम्यक्त्वे ज्ञाने आभिनिबोधिके श्रुते च विकलेन्द्रियाणां तृतीय एव, यतः सम्यक्त्वादीनि तेषां सासादनभावेनापर्याप्तकावस्थायामेव, तेषु चापगतेष्वायुषो बन्ध इत्यतः पूर्वभवे बद्धवन्तः सम्यक्त्वाद्यस्थायां च न बध्नन्ति तदनन्तरं च मन्त्यन्तीति तृतीय इति ।

‘पंचिंदियतिरिक्खे’त्यादि, पञ्चेन्द्रियतिरिक्खां कृष्णपाक्षिकपदे प्रथमतृतीयौ, कृष्णपाक्षिको ह्यायुर्बद्धाऽबद्धा वा तदबन्धकोऽनन्तरमेव भवति तस्य सिद्धिगमानायोग्यत्वादिति ।

‘सम्माभिच्छत्ते तईयचउत्थ’ति सम्यग्मित्यादष्टेरायुषो बन्धाभावात्तृतीयचतुर्थावेव, भावितं चैतदग्रागेवेति । ‘सम्पत्ते’ इत्यादि, पञ्चेन्द्रियतिरिक्खां सम्यक्त्वादिषु पञ्चसु द्वितीयवर्जा भङ्गा भवन्ति, कथं ?, यदा सम्यग्दृष्ट्यादि पञ्चेन्द्रियतिरिक्खायुर्भवति तदा देवेष्वेव स च पुनरपि मन्त्यतीति न द्वितीयसम्भवः, प्रथमतृतीयौ तु प्रतीतावेव, चतुर्थपुनरेवं—यथा मनुष्येषु बद्धायुरसौ सम्यक्त्वादि प्रतिपद्यते अनन्तरं च प्राप्तस्य चरमभवस्तदैवेति ।

‘भणुस्साणं जहा जीवाणं’ति, इह विशेषमाह—‘नवरं’मित्यादि, सम्यक्त्वसामान्यज्ञानादिषु पञ्चसु पदेषु मनुष्या द्वितीयविहीनाः, भावना चेह पञ्चेन्द्रियतिरिक्कसूत्रवदवसेवेति ॥

शतकं—२६ उद्देशकः—१ समाप्तः

—ः शतकं—२६ उद्देशकः—२ :—

वृ. प्रथमोद्देशके जीवादिद्वारे एकादशकप्रतिबद्धैर्नवभिः पापकर्मादिप्रकरणैर्जीवादीनि पञ्चविंशतिजीवस्थानानि निरूपितानि द्वितीयेऽपि तथैव तानि चतुर्विंशतिर्निरूप्यन्त

इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (१८१) अनंतरोववन्नए णं भंते ! नेरइए पावं कम्मं किं बंधी ? पुच्छा तहेव, गोयमा ! अत्थेगतिए बंधी पढमवितिया भंगा ।

सलेस्से णं भंते ! अनंतरोववन्नए नेरइए पावं कम्मं किं बंधी पुच्छा, गोयमा ! पढमवितिया भंगा, एवं खलु सव्वत्थ पढमवितिया भंगा, नवरं सम्मामिच्छत्तं मणजोगो वइजोगो य न पुच्छिज्जइ, एवं जाव धणियकुमाराणं, बेइंदियतेइंदियचउरिंदियाणं वयजोगो न भन्नइ, पंचिंदिय-तिरिक्खजोणियाणंपि सम्मामिच्छत्तं ओहिनाणं विभंगनाणं मणजोगो वयजोगो एयाणि पंच पदाणि न भन्नंति ।

मणुस्सां अलेस्ससम्मामिच्छत्तमनपज्जवनाणकेवलनाणविभंगनाणनोसन्नोवउत्तअवेदग-अकसायीमणजोगवयजोगअजोगिएयाणि एक्खरस पदाणि न भन्नंति, वाणमंतरजोइसिय-वेमाणियाणं जहा नेरइयाणं तहेव ते तित्ति न भन्नंति सव्वेसिं, जाणि सेसाणि ठाणाणि सव्वत्थ पढमवितिया भंगा, एगिंदियाणं सव्वत्थ पढमवितिया भंगा, जहा पावे एवं नाणावरणिज्जेणवि दंडओ, एवं आउयवज्जेसु जाव अंतराइए दंडओ ।

अनंतरोववन्नए णं भंते ! नेरइए आउयं कम्मं किं बंधी पुच्छा, गोयमा ! बंधी न बंधइ बंधिस्सइ । सलेस्से णं भंते ! अनंतरोववन्नए नेरइए आउयं कम्मं किं बंधी ?, एवं चेव ततिओ भंगो, एवं जाव अनागारोवउत्ते, सव्वत्थवि ततिओ भंगो, एवं मणुस्सवज्जं जाव वेमाणियाणं ।

मणुस्साणं सव्वत्थ ततियचउत्था भंगा, नवरं कण्ह पक्खिएसु ततिओ भंगो, सव्वेसिं नाणत्ताइं ताइं चेव । सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'अनंतरोववन्नए णं'मित्यादि, इहाद्यावेव भङ्गौ अनन्तरोपपन्ननारकस्य मोहलक्षण-पापकर्मबन्धकत्वासम्भवात्, तद्धि सूक्ष्मसम्परायादिषु भवति, तानि च तस्य न संभवन्तीति ।

'सव्वत्थ'ति लेश्यादिपदेषु, एतेषु च लेश्यादिपदेषु सामान्यतो नारकादीनां संभवन्त्यपि, यानि पदान्यनन्तरोत्पन्ननारकादीनामपर्याप्तकत्वेन न सन्ति तानि तेषां न प्रच्छनीयानीति दर्शयन्नाह-'नवर'मित्यादि, तत्र सम्यग्मिथ्यात्वाद्युक्तत्रयं यद्यपि नारकाणामस्ति तथाऽपीहानन्तरोत्पन्नतया तेषां तन्नास्तीति न पृच्छनीयं, एवमुत्तरत्रापि ।

आयुष्कर्मदण्डके-'मणुस्साणं सव्वत्थतईयचउत्थ'ति यतोऽनन्तरोत्पन्नो मनुष्यो नायुर्बध्नाति भन्त्यति पुनः चरमशरीरस्त्वसौ न बध्नाति न च भन्त्यतीति ।

'कण्हपक्खिएसु तइओ'ति कृष्णपाक्षिकत्वेन न भन्त्यतीत्येतस्य पदस्यासम्भवात्त तीय एव, 'सव्वेसिं नाणत्ताइं ताइं चेव'ति सर्वेषां नारकादिजीवानां यानि पापकर्मदण्डकेऽभिहितानि नानात्वानि तान्येवायुर्दण्डकेऽपीति ॥

शतकं-२६ उद्देशकः-२ समाप्तः

—: शतकं-२६ उद्देशकः-३ :-

वृ. द्वितीयोद्देशकोऽनन्तरोपपन्नकात्रनारकादीनाश्रित्योक्तस्तृतीयस्तु परम्परोपपन्नकानाश्रित्योच्यते इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्-

मू. (१८२) परंपरोववन्नए णं भंते ! नेरइए पावं कम्मं किं बंधी पुच्छा, गोयमा ! अत्थेगतिए

पढमवितिया, एवं जहेव पढमो उद्देसओ तहेव परंपरोववन्नएहिवि उद्देसओ भाणियव्वो नेरइयाइओ तहेव नवदंडगसहिओ ।

अडुण्हवि कम्मप्पगडीणं जा जस्स कम्मस्स वत्तव्वया सा तस्स अहीणमतिरित्ता नेयव्वा जाव वेमाणिया अनागारोवउत्ता । सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'परंपरोववन्नएण'मित्यादि, 'जहेव पढमो उद्देसओ'ति जीवनाकादिविषयः, केवलं तत्र जीवनाकादिपञ्चविंशति पदान्यभिहितानि इह तु नाराकादीनि चतुर्विंशतिरेवेति, एतवेदाह— 'नेरइयाइओ'ति नाराकादयोऽत्र वाच्या इत्यर्थः, 'तहेव नवदंडगसंगहिओ'ति पापकर्मज्ञानावरणादिप्रतिबद्धा ये नव दण्डकाः प्रागुक्तास्तैः सङ्गृहीतो-युक्तो य उद्देशकः स तथा ।

शतकं—२६ उद्देशकः—३ समाप्तः

— शतकं—२६ उद्देशकः—४ :—

मू. (९८३) अनंतरोगाढए णं भंते ! नेरइए पावं कम्मं किं बंधी ? पुच्छा, गोयमा ! अत्थेगतिए० एवं जहेव अनंतरोववन्नएहिं नवदंडगसंगहिओ उद्देसो भणिओ तहेव अनंतरोगाढएहिवि अहीणमतिरित्तो भाणियव्वो नेरइयादीए जाव वेमाणिए । सेवं भंते ! २ ।

वृ. एवं चतुर्थादय एकादशान्ताः, नवरम् 'अनंतरोगाढे'ति उत्पत्तिसमयापेक्षयाऽ-त्रानन्तरावगाढत्वमवसेयं, अन्यथाऽनन्तरोत्पन्नानन्तरावगाढयोर्निर्विशेषतान स्यात्, उक्ता चासौ 'जहेवाणंतरोववन्नएही'त्यादिना, ।

— शतकं—२६ उद्देशकः—५ :—

मू. (९८४) परंपरोगाढए णं भंते ! नेरइए पावं कम्मं किं बंधी जहेव परंपरोववन्नएहिं उद्देसो सो चेव निरवसेसो भाणियव्वो । सेवं भंते ! २ ॥

वृ. एवं परम्परावगाढोऽपि ।

— शतकं—२६ उद्देशकः—६ :—

मू. (९८५) अनंतराहारए णं भंते ! नेरतिए पावं कम्मं किं बंधी ? पुच्छा, एवं जहेव अणंतरोववन्नेएहिं उद्देसो तहेव निरवसेसं । सेवं भंते ! २ ॥

वृ. 'अनंतराहारए'ति आहारकत्वप्रथमसमयवर्त्ती ।

— शतकं—२६ उद्देशकः—७ :—

मू. (९८६) परंपराहारए णं भंते ! नेरइए पावं कम्मं किं बंधी पुच्छा, गोयमा ! एवं जहेव परंपरोववन्नेएहिं उद्देसो तहेव निरवसेसो भाणियव्वो । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ॥

वृ. परम्पराहारकत्वाहारकत्वस्य द्वितीयादिसम्यवर्त्ती, ।

— शतकं—२६ उद्देशकः—८ :—

मू. (९८७) अनंतरपज्जत्तए णं भंते ! नेरइए पावं कम्मं किं बंधी ? पुच्छा, गोयमा ! जहेव अनंतरोववन्नएहिं उद्देसो तहेव निरवसेसं । सेवं भंते २ ॥

वृ. अनंतरपज्जत्ति'ति पर्याप्तकथप्रथमसमयवर्त्ती, सच पर्याप्तिसिद्धावपि तत् उत्तरकालमेव पापकर्माद्यबन्धलक्षणकार्यकारी भवतीत्यसावनन्तरोपपन्नवद्यपदिश्यते, अत एवाह—'एवं जहेव अनंतरोववन्नएही'त्यादि ।

—: शतक-२६ उद्देशकः-९ :-

मू. (९८८) परंपरपञ्जत्तए णं भंते ! नेरइए पावं कम्मं किं बंधी ? पुच्छा, गोयमा ! एवं जहेव परंपरोववन्नएहिं उद्देसो तहेव निरवसेसो भाणियव्वो । सेवं ! २ जाव विहरइ ।

—: शतक-२६ उद्देशकः-१० :-

मू. (९८९) चरिमे णं भंते ! नेरइए पावं कम्मं किं बंधी ? पुच्छा, गोयमा ! एवं जहेव परंपरोववन्नएहिं उद्देसो तहेव चरिमेहिं निरवसेसो । सेवं भंते ! २ जाव विहरति ।

वृ. तथा—‘चरमेणं भंते ! नेरइए’ति, इह चरमोयः पुनस्तं भवं न प्राप्स्यति, ‘एवं जहेवे’त्यादि, इह च यद्यप्यविशेषेणातिदेशः कृतस्तथाऽपि विशेषोऽवगन्तव्यः ।

—: शतक-२६ उद्देशकः-११ :-

मू. (९९०) अचरिमे णं भंते ! नेरइए पावं कम्मं किं बंधी ? पुच्छा, गोयमा ! अत्येगइए एवं जहेव पढमोद्देसए पढमवितिया भंगा भाणियव्वा सव्वत्थ जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं अचरिमे णं भंते ! मणुस्से पावं कम्मं किं बंधी ? पुच्छा, गोयमा ! अत्येगतिए बंधी बंधइ बंधिस्सइ अत्ये० बंधी बंधइ न बंधिस्सइ अत्येगतिए बंधी न बंधइ बंधिस्सइ ।

सलेस्से णं भंते ! अचरिमे मणुसे पावं कम्मं किं बंधी ?, एवं चेव तित्रि भंगा चरमविहूणा भाणियव्वा एवं जहेव पढमुद्देसे, नवरं जेसु तत्थ वीससु चत्तारि भंगा तेसु इह आदिद्धा तित्रि भंगा भाणियव्वा चरिमभंगवज्जा, अलेस्से केवलनाणी य अजोगीय एए तित्रिवि न पुच्छिज्जंति, सेसं तहेव, वाणमंतरजोइ० वेमा० जहा नेरइए ।

अचरिमे णं भंते ! नेरइए नाणावरणिज्जं कम्मं किं बंधी पुच्छा, गोयमा ! एवं जहेव पावं नवरं मणुस्सेसु सकसाईसु लोभकसाईसु य पढमवितिया भंगा सेसा अट्टारस चरमविहूणा सेसं तहेव जाव वेमाणियाणं, दरिसणावरणिज्जंति एवं चेव निरवसेसं, वेयणिज्जे सव्वत्थवि पढमवितिया भंगा जाव वेमाणियामं नवरं मणुस्सेसु अलेस्से केवली अजोगी य नत्थि । अचरिमे णं भंते ! नेरइए मोहणिज्जं कम्मं किं बंधी ? पुच्छा, गोयमा ! जहेव पावं तहेव निरवसेसं जाव वेमाणिए ।

अचरिमे णं भंते ! नेरइए आउयं कम्मं किं बंधी ? पुच्छा, गोयमा ! पढवितिया भंगा, एवं सव्वपदेसुवि, नेरइयाणं पढमततिया भंगा नवरं सम्मामिच्छत्ते ततिओ भंगो, एवं जाव थणियकुमारणं ।

पुढविव्वइयआउक्कइयवणस्सइकाइयाणं तेउलेस्साए ततिओ भंगो सेसेसु पदेसु सव्वत्थ पढमततिया भंगा, तेउकाइयवाउक्कइयाणं सव्वत्थ पढमततिया भंगा, बेइंदियतेइंदियचउ० एवं चेव नवरं सम्मत्ते ओहिनाणे आभिनिबोहियनाणे सुयनाणे एएसु चउसुवि ठाणेसु ततिओ भंगो, पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं सम्मामिच्छत्ते ततिओ भंगो, सेसेसु पदेसु सव्वत्थ पढमततिया भंगा

मणुस्साणं सम्मामिच्छत्ते अवेदए अकसाइम्मिय ततिओ भंगो, अलेस्स केवलनाण अजोगी य न पुच्छिज्जंति, सेसपदेसु सव्वत्थ पढमततिया भंगा, वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया नामं गोयं अंतराइयं च जहेव नानावरणिज्जं तहेव निरवसेसं । सेवं भंते ! २ जाव विहरइ ॥

वृ. तथाहि—चरमोद्देशकः परम्परोद्देशकवद्वाच्य इत्युक्तं, परम्परोद्देशकश्च प्रथमोद्देशकवत्, तत्र च मनुष्यपदे आयुष्कापेक्षया सामान्यतश्चत्वारो भङ्गा उक्ताः, तेषु च चरममनुष्यस्यायुष्क-

कर्मबन्धमाश्रित्य चतुर्थ एव घटते, यतो यश्चरमोऽसावायुर्बद्धवान् न बध्नाति न च भन्त्यतीति, अन्यथा चरमत्वमेव न स्यादिति, एवमन्यत्रापि विशेषोऽवगन्तव्य इति, अचरमो यस्तं भवं पुनः प्राप्स्यति, तत्राचरमोद्देशके पञ्चेन्द्रियतिर्यगन्तेषु पदेषु पापं कर्माश्रित्याद्यौ भङ्गकौ, मनुष्याणां तु चरमभङ्गकवर्जासत्रयो, यतश्चतुर्थश्चरमस्येति, एतदेव दर्शयति—

‘अचरिमे णं मंते ! मणूसे’ इत्यादि, ‘वीससु पएसु’ति, तानि चैतानि—जीव १ सलेश्य २ शुक्ललेश्य ३ शुक्लपाक्षिक ४ सम्यग्दृष्टि ५ ज्ञानि ६ मतिज्ञानादिचतुष्टय १० नोसंज्ञोपयुक्त ११ वेद १२ सकषाय १३ लोभकषाय १४ सयोगि १५ मनोयोग्यादित्रय १८ साकारोपयुक्ता १९ नाकारोपयुक्ता २० लक्षणानि, एतेषु च सामान्येन भङ्गकचतुष्कसम्भवेऽप्यचरमत्वान्मनुष्यपदे चतुर्थो नास्ति, चरमस्यैव तद्भावादिति ।

‘अलेस्से’ इत्यादि, अलेश्यादयस्त्रयश्चरमा एव भवन्तीतिकृवेह न प्रष्टव्याः ।

ज्ञानावरणीयदण्डकोऽप्येवं, नवरं विशेषोऽयं—पापकर्मदण्डके सकषायलोभकषायादिष्वध्यास्त्रयो भङ्गका उक्ता इह त्वाद्यौ द्वावे, यत एते ज्ञानावरणीयमबद्धा पुनर्बन्धका न भवन्ति, कषायिणां सदैव ज्ञानावरणबन्धकत्वात्, चतुर्थस्त्वचरमत्वादेव न भवतीति, ‘वेयणिञ्जे सव्वत्थ पढमवीय’ति, तृतीयचतुर्थयोरसम्भवात्, एतयोर्हि प्रथमः प्रागुक्तयुक्तेर्न संभवति द्वितीयस्त्वयोगित्व एव भवतीति ।

आयुर्दण्डके—‘अचरिमे णं मंते ! नेरइए’ इत्यादि, ‘पढमततिया भंग’ति, तत्र प्रथमः प्रतीत एव द्वितीयस्त्वचरमत्वात्नास्ति, अचरमस्य हि आयुर्बन्धोऽवश्यं भविष्यत्यन्यथाऽचरमत्वमेव न स्यात्, एवं चतुर्थोऽपि, तृतीये तु न बध्नात्यायुस्तदबन्धकाले पुनर्भन्त्यत्यचरमत्वादिति, शेषपदानां तु भावना पूर्वोक्तानुसारेण कर्तव्येति ।

‘बन्धिसयं’ति प्रत्युद्देशकं बन्धीतिशब्देनोपलक्षितं शतं बन्धिशतम् ।

शतकं—२६ उद्देशकाः—४—११ समाप्ताः

येषां गौरिव गौः सदर्थपयसां दात्री पवित्रात्मिका,
सालङ्कारसुविग्रहा शुभपदक्षेपा सुवर्णान्विता ।
निर्गत्यास्यगृहाङ्गणदबुधसभाग्रामाजिरं राजयेद्,
ये चास्यां विवृतौ निमित्तमभवन्नन्दन्तु ते सूरयः ॥

शतकं—२६ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता भगवतीअङ्गसूत्रे
षड्विंशतितमशतकस्य अभयदेवसूरि विरचिता टीका परिसमाप्ता

शतकं—२७

वृ. व्याख्यातं षड्विंशं शतं, अथ सप्तविंशमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—अनन्तरशते जीवस्य कर्मबन्धनक्रिया भूतादिकालविशेषेणोक्ता सप्तविंशशते तु जीवस्य तथाविधैव कर्मकरणक्रियोच्यत इत्येवंसम्बद्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

—: शतक-२७ उद्देशकः-१...११:-

मू. (१११) जीवे णं भंते ! पावं कम्मं किं करिं सुं करोति करिस्संति १ ? करिं सुं करोति न करिस्संति २ ? करिं सुं न करोति करिस्संति ३ ? करिं सुं न करोति न करेस्संति ४ ? , गोयमा ! अत्तेगतिए करिं सुं करोति करिस्संति १ अत्थे० करिं सुं करोति न करिस्संति २ अत्थे० करिं सुं न करोति करेस्संति ३ अत्थेगतिए करिं सुं न करोति न करेस्संति ।

सलेस्से णं भंते ! जीवे पावं कम्मं एवं एएणं अभिलावेणं जघेव बंधिसए वत्तव्वया सघेव निरवसेसा भाणियव्वा, तहेव नवदंडगसंगहिया एक्खरस उद्देसगा भाणियव्वा ।

वृ. 'जीवे ण'मित्यादि, ननु बन्धस्य करणस्य च कः प्रतिविशेषः ? , उच्यते, कश्चित्, तर्हि किमिति भेदेनोपन्यासः ? , उच्यते, येयं जीवस्य कर्मबन्धक्रिया सा जीवकर्तृका न त्वीश्वरादिकृतेत्यस्यार्थस्योपदर्शनार्थं, अथवा बन्धः सामान्यतः करमं त्ववश्यं विपाकदायित्वेन निष्पादनं निधत्तादिवस्वरूपमिति ।

'करिसुयसयं'ति 'करिं सु' इत्यनेन शब्देनोपलक्षितं शतं प्राकृतभाषया 'करिं सुयसयं'ति ।

शतक-२७ उद्देशकः-१...११ समाप्ताः

व्याख्यातशतसमानं शतमिदमित्यस्य नो कृता विवृतिः ।

दृष्टमाने मार्गे किं कुरुतादृशकस्तस्य ? ॥

शतक-२७ समाप्तम्

मुनी दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादिता भगवती अङ्गसूत्रे
विंशतिशतकस्य अभयदेवसूरिविरचिता टीका परिसमाप्ता ।

शतक-२८

वृ. व्याख्यातं कर्मवक्तव्यताऽनुगतं सप्तविंशं शतम्, अथ क्रमायतां तताविधमेवाष्टविंशं व्याख्यायते, तत्र चौदाशोद्देशका जीवाद्येकादशद्वारानगतपापकर्मादिदण्डकनवकोपेता भवन्ति तत्र चाद्योद्देशकस्येदमादिसूत्रम्

—: शतक-२८ उद्देशकः-१ :-

मू. (११२) जीवा णं भंते ! पावं कम्मं कहिं समज्जिणिं सुं कहिं समायरिं सुं ?, गोयमा ! सव्वेवि ताव तिरिक्खजोणिएसु होज्जा १ अहवा तिरिक्खजोणिएसु य नेरइएसु य होज्जा २ अहवा तिरिक्खजोणिएसु य मणुस्सेसु य होज्जा ३ अहवा तिरिक्खजोणिएसु य देवेसु य होज्जा ४ अहवा तिरिक्खजोणिएसु य मणुस्सेसु देवेसु य होज्जा ५ अहवा तिरिक्खजोणिएसु य नेरइएसु य देवेसु य होज्जा ६ अहवा तिरिक्खजोणिएसु य मणुस्सेसु देवेसु य होज्जा ७ अहवा तिरिक्ख० नेरइएसु य मणुस्सेसु देवेसु य होज्जा ८ ।

सलेस्सा णं भंते ! जीवा पावं कम्मं कहं समज्जिणिं सुं कहिं समायरिं सुं ?, एवं चेव, एवं कण्हलेस्सा जाव अलेस्सा, कण्हपक्खिया सुक्खपक्खिया एवं जाव अनागारोवउत्ता ।

नेरइया णं भंते ! पावं कम्मं कहिं समज्जिणिं सुं कहिं समायरिं सुं ?, गोयमा ! सव्वेवि ताव तिरिक्खजोणिएसु होज्जति एवं चेव अट्ठ भंगा भाणियव्वा, एवं सव्वत्थ अट्ठ भंगा, एवं जाव

अनागारोवउत्तावि, एवं जाव वेमाणियाणं, एवं नाणावरणिजेणविदंडओ, एवं जाव अंतराइएणं, एवं एए जीवादीया वेमाणियपज्जवसामा नव दंडगा भवंति । सेवं भंते ! २ जाव विहरइ ।

वृ. 'जीवा णं भंते !' इत्यादि, 'कहिं स मज्झिणेंसु'ति कस्यां गतौ वर्तमानाः 'समर्जित वन्तः' ? गृहीतवन्तः 'कहिं समायरिंसु'ति कस्यां समाचरितवन्तः ? पापकर्महितुसमाचरणेन, तद्विपाकानुभवनेनेति वृद्धाः, अथवा पर्यायशब्दावेताविति, 'सव्वेवि ताव तिरिक्खजोणिएसु होज्ज'ति । इह तिर्यग्योनि सर्वजीवीनां मातृस्थानीया बहुत्वात् ततश्च सर्वेऽपि तिर्यग्योऽन्ये नारकादयस्तिर्यग्य आगत्योत्पन्नाः कदाचिद् भवेयुस्ततस्ये सर्वेऽपि तिर्यग्योनिकेष्वभूवन्निति व्यपदिश्यन्ते, अयमभिप्रायः—ये विवक्षितसमये नारकादयोऽभूवन्तेऽल्पत्वेन समस्तः अपि सिद्धिगमनेन तिर्यग्यतिप्रवेशेन च निर्लेपतयोद्वृत्तास्ततश्च तिर्यग्यतेरनन्तत्वेनानिलेपनीयत्वात्तत्त उद्वृत्तास्तिर्यस्तत्स्थानेषु नारकादित्वेनोत्पन्नास्ततस्ते तिर्यग्यगतौ नरकगत्यादिहेतुभूतं पापं कर्म समर्जितवन्त इत्युच्यत इत्येकः ।

अहवा तिरिक्खजोणिएसु नेरइएसु होज्ज ति विवक्षितसमये ये मनुष्यदेवा अभूवन्ते निर्लेपतया तथैवोद्वृत्ताः तत्स्थानेषु च तिर्यग्नारकेभ्य आगत्योत्पन्नाः, ते चैवं व्यपदिश्यन्ते—तिर्यग्नैरयिकेष्वभूवन्ते, ये च यत्राभूवन्ते तत्रैव कर्मोपार्जितवन्त इत्यर्थो लभ्यत इति द्वितीयः 'अहवा तिरिक्खजोणिएसु य मणुएसु य होज्ज'ति विवक्षितसमये ये नैरयिकदेवास्ते तथैव निर्लेपतयोद्वृत्ताः तत्स्थानेषु च तिर्यग्ननुष्येभ्य आगत्योत्पन्नाः, ते चैवं व्यपदिश्यन्ते—तिर्यग्ननुष्येभूवन्ते, । ये च यत्राभूवन्ते तत्रैव कर्मोपार्जितवन्त इति सामर्थ्यगम्यमिति तृतीयः, तदेवमनया भावनयाऽष्टावेते भङ्गाः, तत्रैकस्तिर्यग्यैव, अन्ये तु तिर्यग्नैरयिकाभ्यां तिर्यग्ननुष्याभ्यां तिर्यग्नदेवाभ्यामिति त्रयो द्विकयोगाः, तथा तिर्यग्नैरयिकमनुष्यैस्तिर्यग्नैरयिकदेवैस्तिर्यग्ननुष्यदेवैरिति त्रयस्त्रिकसंयोगा एकश्चतुष्कसंयोग इति ।

'एवं सव्वत्थ'ति सलेश्यादिपदेषु 'नव दंडगा भवंति'ति पापकर्मादिभेदेन पूर्वोक्तेनेति ।

शतकं—२८ उद्देशकः—१ समाप्तः

— शतकं—२८ उद्देशकः—२ :—

मू. (९९३) अनंतरोववन्नगा णं भंते ! नेरइया पावं कम्मं कहिं समज्झिणेंसु कहिं समायारिंसु ?, गोयमा ! सव्वेवि ताव तिरिक्खजोणिएसु होज्जा, एवं एत्थवि अड्ढ भंगा ।

एवं अनंतरोववन्नगाणं नेरइयाईणं जस्स जं अत्थि लेसादीयं अनागारोवओगपज्जवसाणं तं सव्वं एयाए भयणाए भाणियव्वं जाव वेमाणियाणं, नवरं अनंतरेसु जे परिहरियव्वा ते जहा बंधिसए तहा इहंपि, एवं नाणावरणिजेणविदंडओ एवं जाव अंतराइएणं निरवसेसं एसोवि नवदंडगसंगहिओ उद्देसओ भाणियव्वो । सेवं भंते ! २ ति ।

— शतकं—२८ उद्देशकाः—३—११ :—

मू. (९९४) एवं एएणं कमेणं जहेव बंधिसए उद्देसगाणं परिवाडी तहेव इहंपि अड्डसु भंगेसु नेयव्वा नवरं जाणियव्वं जं जस्स अत्थि तं तस्स भाणियव्वं जाव अचरिमुद्देसो । सव्वेवि एए एक्खरस उद्देसगा । सेवं भंते ! २ इति जाव विहरइ ॥

वृ. 'अनंतरोववन्नगा ण'मित्यादिर्द्वितीयस्तत्र च 'अनंतरेसु जे परिहरियव्वा ते जहा बंधिसए

तहा इहंपि'ति, अनन्तरोपपन्नारकादिषु यानि सम्यग्मिथ्यात्वमनोयोगवाग्योगादीनि पदानि 'परिहरियव्व'ति असम्भवात् प्रच्छनीयानि तानि यथा बन्धिषते तथेहापीति । ननु प्रथमभङ्गके सर्वे तिर्यग्य उत्पन्नाः कथं संभवन्ति, आनतादिदेवानां तीर्थङ्करादिमनुष्यविशेषाणां च तेभ्य आगतानामनुत्पत्तेः ?, एवं द्वितीयादिभङ्गकेष्वपि भावनीयं, सत्यं, किन्तु बाहुल्यमाश्रित्यैते भङ्गा ग्राह्याः, इदं च वृद्धवचनेन दर्शयिष्यामः । 'कम्मसमज्जणणसय'ति कर्मसमर्जनलक्षणार्थप्रतिपादकं शतं कर्मसमर्जनशतम् ।

शतकं-२८ उद्देशकाः-३-११ समाप्तः

इति चूर्णिवचनरचनाकुञ्चिकयोद्घाटितं मयाऽप्येतत् ।

अष्टाविंशतितमशतमन्दिरमनधं महार्धचयम् ॥

शतकं-२८ समाप्तम्

पुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादीता भगवतीअङ्गसूत्रे
अष्टाविंशतितम शतकस्य अभदेवसूरि विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-२९

वृ. व्याख्यातं पापकर्मादिवक्तव्यताऽनुगतमष्टाविंशं शतम्, अथ क्रमायातं तथाविध-
मेवैकोनत्रिंशं व्याख्यायते, तत्र च तथैवैकादयशोद्देशका भवन्ति, तेषु चाद्योद्देशकस्येदमादिसूत्रम्—
—: शतकं-२९ उद्देशकः-१ :-

मू. (१९५) जीवा णं भंते ! पावं कम्मं किं समायं पड्विंसु समायं निड्विंसु १ ? समायं
पड्विंसु विसमायं निड्विंसु २ ? विसमायं पड्विंसु समायं निड्विंसु ३ ? विसमायं पड्विंसु
विसमायं निड्विंसु ?, गोयमा ! अत्येगइया समायं पड्विंसु समायं निड्विंसु जाव अत्येगइया
विसमायं पड्विंसु विसमायं निड्विंसु ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ अत्येगइया समायं पड्विंसु समायं निड्विंसु ? तं चेव,
गोयमा ! जीवा चउज्झिहा पत्तत्ता, तंजहा—अत्येगइया समाउया समोववत्तगा १ अत्येगइया समाउया
विसमोववत्तगा २ अत्येग० विसमाउया समोववत्तगा ३ अत्येग० विसमाउया विसमोववत्तगा ४ ।

तत्थ णं जे ते समाउया समोववत्तगा ते णं पावं कम्मं समायं पड्विंसु समायं निड्विंसु,
तत्थ णं जे ते समाउया विसमोववत्तगा ते णं पावं कम्मं समायं पड्विंसु विसमायं निड्विंसु, तत्थ
णं जे ते विसमाउया समोववत्तगा ते णं पावं कम्मं विसमायं पड्विंसु समायं निड्विंसु, तत्थ णं जे
ते विसमाया विसमोववत्तगा ते णं पावं कम्मं विसमायं पड्विंसु विसमायं निड्विंसु ।

से तेणट्ठणं गोयमा ! तं चेव । सलेस्सा णं भंते ! जीवा पावं कम्मं एवं चेव, एवं सव्वट्ठाणेसुवि
जाव अनागारोवउत्ता, एए सव्वेवि पया एयाए वत्तव्वयाए भाणियव्वा ।

नेरइया णं भंते ! पावं कम्मं किं समायं पड्विंसु समायं निड्विंसु ? पुच्छा, गोयमा !
अत्येगइया समायं पड्विंसु एवं जहेव जीवाणं तहेव भाणियव्वं जाव अनागारोवउत्ता, एवं जाव
वेमाणियाणं जस्स जं अत्थि तं एएणं चेव कमेणं भाणियव्वं जहा पावेण दंडओ, एएणं कमेणं
अडुसुवि कम्मप्पगडीसु अडु दंडगा भाणियव्वा जीवादीया वेमाणियापज्जवसाणा एसो
नवदंडगसंगहिओ पढमो उद्देसो भाणियव्वो । सेवं भंते ! २ इति ॥

वृ. 'जीवाणं भंते! पाव'मित्यादि, 'समायं'ति समकं बहवो जीवा युगपदित्यर्थः 'पट्टविंसु'ति प्रस्थापितवन्तः—प्रथमतया वेदयितुमारब्धवन्तः, तथा समकमेव 'निड्विंसु'ति 'निष्ठापितवन्तः' निष्ठां नीतवन्त इत्येकः, तथा समकं प्रस्थापितवन्तः 'विसम'ति विषमं यथा भवति विषमतयेत्यर्थः निष्ठापितवन्त इति द्वितीयः, एवमन्यौ द्वौ ।

'अत्येगइया समाउया' इत्यादि चतुर्भङ्गी, तत्र 'समाउय'ति समायुषः उदयापेक्षया समकालायुष्कोदया इत्यर्थः 'समोववन्नग'ति विवक्षितायुषः क्षये समकमेव भवान्तरे उपपन्नाः समोपपन्नकाः, ये चैवंविधास्ते समकमेव प्रस्थापितवन्तः समकमेव च निष्ठापितवन्तः, नन्वायुः कर्मैवाश्रित्येवमुपपन्नं भवति न तु पापं कर्म, तद्धि नायुष्कोदयापेक्षं प्रस्थाप्यते निष्ठाप्यते चेति, नैवं, यतो भवापेक्षः कर्मणामुदयः क्षयश्चेष्यते ।

उक्तश्च—“उदयकखयक्खओवसमे”त्यादि, अत एवाह—‘तत्थ णं जे ते समाउया समोववन्नया ते णं पावं कम्मं समायं पट्टविंसु समायं निड्विंसु’ति प्रथमः, तथा ‘तत्थ णं जे ते समाउया विसमोववन्नग’ति समकालायुष्कोदया विषमतया परभवोत्पन्ना मरणकालवैषम्यात् ‘ते समायं पट्टविंसु’ति आयुष्कविशेषोदयमस्याद्यत्वात्कार्क्यवेदनविशेषस्य ‘विसमायं निड्विंसु’ति मरणवैषम्येण पापकर्मवेदनविशेषस्य विषमतया निष्ठासम्भवादिति द्वितीयः ।

तथा ‘विसमाउया समोववन्नग’ति विषमकालायुष्कोदयाः समकालभवान्तरोत्पत्तयः ‘ते णं पावं कम्मं विसमायं पट्टविंसु समायं निड्विंसु’ति तृतीयः, चतुर्थं सुज्ञात एवेति, इह चैतान् भङ्गकान् प्राक्तनशतभङ्गकांश्चाश्रित्य वृद्धैरुक्तम्—

॥ १ ॥ “पट्टवणसए किहणु हु समाउववन्नएसु चउभंगो ।

किह व समज्जणणसए गमणिज्जा अत्थओ भंगा ॥

पट्टवणसए भंगा पुच्छाभंगाणुलोमओ वच्चा । यथापृच्छ भङ्गाः समकप्रस्थापनादयो न बध्यन्ते तथेह समायुष्कादयः अन्यत्रान्यथाव्याख्याता अपि व्याख्येया इत्यर्थः ।

“कम्मसमज्जणसए बाहुल्लओ समाउज्जा ॥

शतकं—२९ उद्देशकः—१ समाप्तः

—ः शतकं—२९ उद्देशकः—२ :-

मू. (१९६) अनंतरोववन्नगा णं भंते ! नेरइया पावं कम्मं किं समायं पट्टविंसु समायं निड्विंसु ? पुच्छ, गोयमा ! अत्येगइया समायं पट्टविंसु समायं निड्विंसु अत्येगइया समायं पट्टविंसु विसमायं निड्विंसु, से केण्डेणं भंते ! एवं बुद्धइ अत्येगइया समायं पट्टविंसु ? तं चेव, गोयमा ! अनंतरोववन्नगा नेर० दुविहा णं० तं०—अत्येगइया समाउया समोववन्नगा अत्येगइया समाउया विसमोववन्नगा० । तत्थ णं जे ते समाउया समोववन्नगा ते णं पावं कम्मं समायं पट्टविंसु समायं निड्विंसु, तत्थ णं जे ते समाउया विसमाववन्नगा ते णं पावं कम्मं समायं पट्टविंसु विसमायं निड्विंसु, से तेण० तं चेव ।

सलेस्सा णं भंते ! अनंतरो० नेर० पावं एवं चेव, एवं जाव अनागारोव०, एवं असुरकु० एवं जाव वेमा० नवरं जं जस्स अत्थि तं तस्स भाणिय, एवं नाणावरणिज्जेणवि दंडओ, एवं निरवसेसं जाव अंतराइएणं । सेवं भंते ! २ ति जाव विहरति ।

—: शतक-२९ उद्देशकः-३-११ :—

मू. (१९७) एवं एणं गमणं जघ्नेव बंधिसए उद्देसगपरिवाडी सघ्नेव इहवि भा० जाव अचरिमोत्ति, अनंतउद्देसगाणं चउण्हवि एक्का वत्तव्वया सेसाणं सत्तण्हं एक्का ।

वृ. 'अणंतरोववन्नगा ण'मित्यादिर्द्वितीयः, तत्र चानन्तरोपपन्नका द्विविधा: 'समाउया समोववन्नग'ति अनन्तरोपपन्नानां सम एवायुरुदयो भवति तद्वैषम्येऽनन्तरोपपन्नत्वमेव न स्यादायुःप्रथमसमयवर्तित्वात्तेषां 'समोववन्नग'ति मरणानन्तरं परभवोत्पत्तिमाश्रित्य, ते च मरणकाले भूतपूर्वगत्याऽनन्तरोपपन्नका उच्यन्ते, 'समाउया विसमोववन्नग'ति विषमोपपन्नकत्वमिहापि मरणवैषम्यादिति, तृतीयचतुर्थभङ्गावनन्तरोपपन्नेषु न संभवतः, अनन्तरोपपन्नत्वादेवेति द्वितीयः ।

वृ. एवं शेषा अपि, नवरम् 'अनंतरोद्देसगाणं चउण्हवि'ति अनन्तरोपपन्नानन्तरावगाढानन्तराहारकानन्तरपर्याप्तकोद्देशकानाम् ॥ 'कम्मपट्टवणसयं'ति कर्मप्रस्थापनाद्यर्थप्रतिपादनपरं शतं कर्मप्रस्थापनशतम् ॥

शतक-२९ उद्देशकः-३-११ समाप्तः

मुनि दीपरत्सागरेण संशोधिता सम्पादिता भगवतीअङ्गसूत्रे
एकोनत्रिंशत्शतकस्य अभयदेवसूरि विरचित टीका परिसमाप्ता ।

शतक-३०

वृ. व्याख्यातमेकोनत्रिंशं शतम्, अथ त्रिंशमारभ्यते, अस्य चायं पूर्वेण सहाभिसम्बन्धः—प्राक्तनशते कर्मप्रस्थापनाद्याश्रित्य जीवा विचारिताः इह तु कर्मबन्धादिहेतुभूतवस्तुवादमाश्रित्य त एव विचार्यन्ते इत्येवंसम्बद्धस्यास्यैकादशोद्देशकात्मकस्येदं प्रथमोद्देशकादिसूत्रम्—

—: शतक-३० उद्देशकः-१ :—

मू. (१९८) कइ णं भंते ! समोसरणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि समोसरणा पन्नत्ता, तंजहा—किरियावादी अकिरियावादी अन्नाणियवाई वेणइयवाई ।

जीवा णं भंते ! किं किरियावादी अकिरियावादी अन्नाणियवादी वेणइयावादी ?, गोयमा जीवा किरियावादिवि अकिरियावादिवि अन्नाणियवादीवि वेणइयवादीवि ।

सलेस्सा णं भंते ! जीवा किं किरियावादी ?, गोयमा ! किरियावादीवि अकिरियावादीवि अन्नाणियवादीवि वेणइयवादीवि, एवं जाव सुक्खेस्सा, अलेस्सा णं भंते ! जीवा पुच्छा, गोयमा किरियावादी नो अकिरियावादी नो अन्नाणियवादी नो वेणइयवादी ।

कण्हपक्खिया णं भंते ! जीवा किं किरियावादी ? पुच्छा, गोयमा ! नो किरियावादी अकिरियावादीअन्नाणिकयवादीवि नो वेणइयवादी वि, सुक्कपक्खिया जहा सलेस्सा ।

सम्मदिडी जहा अलेस्सा, मिच्छादिडी जहा कण्हपक्खिया, सम्मामिच्छादिडीणं पुच्छा, गोयमा ! नो किरियावादी नो अकिरियावादी अन्नाणियवादीवि वेणइयवादीवि ।

नाणी जाव केवलनाणी जहा अलेस्से, अन्नाणी जाव विभंगनाणी जहा कण्हपक्खिया ।

आहारसन्नोवउत्ता जाव परिग्गहसन्नोवउत्ता जहा सलेस्सा, नोसन्नोवउत्ता जहा अलेस्सा
सवेदगा जाव नपुंसगवेदगा जहा सलेस्सा, अवेदगा जहा अलेस्सा ।

सकसायी जाव लोभकसायी जहा सलेस्सा । अकसायी जहा अलेस्सा ।

सजोगी जाव काययोगी जहा सलेस्स, अजोगी जहा अलेस्सा, सागरोवउत्ता अनागारोवउत्ता
जहा सलेस्सा ।

नेरइयाणं भंते ! किं किरियावादी ? पुच्छ, गोयमा ! किरियावादीवि जाव वेणइयवादीवि,
एवं एएणं कमेणं जच्चेव जीवाणं वत्तव्वया सच्चेव नेरइयाणं वत्तव्वयावि जाव अनागारोवउत्ता
नवरं जं अत्थि तं भाणियव्वं सेसं न भण्णति, जहा नेरइया एवं जाव थणियकुमारा ।

पुढविकाइया णं भंते ! किं किरियावादी ? पुच्छ, गोयमा ! नो किरियावादी
अकिरियावादीवि अन्नाणियवादीवि नो वेणइयवादी, एवं पुढविकाइयाणं जं अत्थि तत्थ सव्वत्थवि
एयाइं दो मज्झिंल्लाईं समोसरणाईं जाव अनागारोवउत्तावि, एवं जाव चउरिंदियाणं सव्वद्वाणेसु
एयाइं चेव मज्झिंल्लागाईं दो समोसरणाईं, सम्मतनाणेहि वि एयाणि चेव मज्झिंल्लागाईं दो समोसरणाईं,
पंचिंदियरतिक्खजोणिया जहा जीवा नवरं जं अत्थि तं भाणियव्वं, मणुस्सा जहा जीवा तहेव
निरवसेसं, वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा ।

किरियावादी णं भंते ! जीवा किं नेरइयाउयं पकरेइ तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ मणुस्साउयं
पकरेइ देवाउयं पकरेइ ?, गोयमा ! नो नेरइयाउयं पकरेइ नो तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ
मणुस्साउयं पकरेइ देवाउयं पकरेइ, जइ देवाउयं पकरेइ किं भवणवासिदेवाउयं पकरेइ
जाव वेमाणियदेवाउयं पक० ?, गोयमा ! नो भवमवासीदेवाउयं प० नो वाणमंतरदेवाउयं
पक० नो जोइसियदेवाउयं पकरेइ वेमाणियदेवाउयं पकरेइ ।

अकिरियावादी णं भंते ! जीवा किं नेरइयाउयं पकरेइ ? तिरिक्ख० पुच्छ, गोयमा !
नेरइयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं पकरेइ, एवं अन्नाणियवादीवि वेणइयवादीवि । सलेस्सा
णं भंते ! जीवा किरियावादी किं नेरइयाउयं पकरेइ ? पुच्छ, गोयमा ! नो नेरइयाउयं एवं जहेव
जीवा तहेव सलेस्सावि चउहिवि समोसरणेहिं भाणियव्वा ।

कण्हलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियावादी किं नेरइयाउयं पकरेइ ? पुच्छ, गोयमा ! नो
नेरइयाउयं पकरेइ नो तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ मणुस्साउयं पकरेइ नो देवाउयं पकरेइ,
अकिरिय० अन्नाणियवेणइयवादी य चत्तारिवि आउयाइं पकरेइ, एवं नीललेस्सावि ।

तेउलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियावादी किं नेरइयाउयं पकरेइ ? पुच्छ, गोयमा ! नो
नेरइयाउयं पकरेइ नो तिरिक्ख० मणुस्साउयं प० देवाउयं पकरेइ, जइ देवाउयं पकरेइ तहेव,
तेउलेस्सा णं भंते ! जीवा अकिरियावादी किं नेरइयाउयं पुच्छ, गोयमा ! नेरइयाउयं पकरेइ
मणुस्साउयं पकरेइ तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ देवाउयं पकरेइ, एवं अन्नाणियवादीवि
वेणइयवादीवि, जहा तेउलेस्सा एवं पण्हलेस्सावि सुक्कलेस्सावि नेयव्वा ।

अलेस्सा णं भंते ! जाव किरियावादी किं नेरइयाउयं पुच्छ, गोयमा ! नेरइयाउयं पकरेइ
एवं चउविहंपि, एवं अन्नाणियदीवि वेणइयवादीवि, सुक्कपक्खिया जहा सलेस्सा ।

सम्पदिट्ठी णं भंते ! जीवा किरियावादी किं नेरइयाउयं पुच्छ, गोयमा ! नो नेरइयाउयं

पकरेइ नो तिरिख्ठ० मणुस्साउयं पकरेइ देवाउयंपि पकरेइ, मिच्छादिद्वी जहा कण्हपक्खिया, सम्मामिच्छादिद्वी णं भंते ! जीवा अन्नाणियवादी किं नेरइयाउयं जहा अलेस्सा, एवं वेणइयवादीवि, नाणी आभिणिबोहियनाणी य सुयनाणी य ओहिनाणी य जहा सम्मदिद्वी ।

मणपज्जवनाणी णं भंते ! पुच्छ, गोयमा ! नो नेरइयाउयं पकरेइ नो तिरिख्ठ० नो मणुस्स० देवाउयं पकरेइ, जइ देवाउयं पकरेइ किं भवणवासि० पुच्छ, गोयमा ! नो भवणवासिदेवाउयं पकरेइ नो वाणमंतर० नो जोइसिय० वेमाणियदेवाउयं, केवलनाणी जहा अलेस्सा, अन्नाणी जाव विभंगनाणी जहा कण्हपक्खिया ।

सन्नासु चउसुवि जहा सलेस्सा, नोसन्नोवउत्ता जहा मणपज्जवनाणी, सवेदगा जाव नपुंसग-वेदगा जहा सलेस्सा, अवेदगा जहा सलेस्सा, सकसायी जाव लोभकसायी सजहा सलेस्सा, अकसायी जहा अलेस्सा, सयोगी जाव काययोगी जहा सलेस्सा, अजोगी जहा अलेस्सा, सागारोव-उत्ता य अनागारोवउत्ता य जहा सलेस्सा ।

वृ. 'कइ ण'मित्यादि, 'समोसरण'ति समवसरन्ति नानापरिणामा जीवाः कथञ्चित्तुल्यतया येयुमतेषु तानि समवसरणानि, समवसृतयोवाऽन्योन्यभिन्नेषु क्रियावादादिमतेषु कथञ्चित्तुल्यत्वेन क्वचित्केषाञ्चिद्वादिनामवताराः समवसरणानि ।

'किरियावाइ'ति क्रिया कर्तारं विना न संभवति सा चात्मसमवायिनीति वदन्ति तच्छीलाश्च ये ते क्रियावादिनः, अन्ये त्वाहुः-क्रियावादिनो ये ब्रुवते क्रिया प्रधानं किं ज्ञानेन ?, अन्ये तु व्याख्यान्ति-क्रिया जीवादिपदार्थोऽस्तीत्यादिकां वदितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनस्ते चात्मादिपदार्थास्तित्वप्रतिपत्तिलक्षणा अशीत्यधिकशतसङ्ख्याः स्थानान्तरादवसेयाः, ततश्च क्रियावादिसम्बन्धात्मकसमवसरणमपि क्रियावादी, समवसरणसमवसरणवतां चाभेदोपचारात् क्रियावादिन एव समवसरणमिति, एवमन्यत्रापि ।

'अकिरियावाइ'ति अक्रिया-क्रियाया अभावं न हि कस्यचिदप्यनवस्थितस्य पदार्थस्य क्रिया समस्ति तद्भावे चानवस्थितेरभावादित्येवं ये वदन्ति तेऽक्रियावादिनः, तथा चाहुरेके-

॥ १ ॥ "क्षणिकाः सर्वसंस्कारा, अस्थितानां कुतः क्रिया ? ।

भूतिर्येषां क्रिया सैव, कारकं सैव चोच्यते ॥"

इत्यादि, अन्ये त्वाहुः-अक्रियावादिनो ये ब्रुवते किं क्रियया चित्तशुद्धिरेव कार्या ते च बौद्धा इति, अन्ये तु व्याख्यान्ति-अक्रिया-जीवादि पदार्थो नास्तीत्यादिकां वदितुं शीलं येषां तेऽक्रियावादिनः, ते चात्मादिपदार्थानास्तित्वप्रतिपत्तिलक्षणाश्चतुरशीतिविकल्पाः स्थानान्तरादवसेयाः ।

'अन्नाणियवाइ'ति कुत्सितं ज्ञानमज्ञानं तद्वेषामस्ति तेऽज्ञानिकास्ते च ते वादिनश्चेत्यज्ञानिकवादिनः, ते चाज्ञानमेव श्रेयोऽसञ्चिन्त्यकृतकर्मबन्धबैफल्यात्, तथा न ज्ञानं कस्यापि क्वचिदपि वस्तुन्यस्ति प्रमाणानमसम्पूर्णवस्तुविषयत्वात् इत्याद्यभ्युपगमवन्तः सप्तषष्टिसङ्ख्याः स्थानान्तरादवसेयाः ।

'वेणइयवाइ'ति विनयेन चरन्ति स वा प्रयोजनमेषामिति वैनयिकास्ते च ते वादिनश्चेति वैनयिकवादिनः विनय एव वा वैनयिकं तदेव ये स्वर्गादिहेतुतया वदन्तीत्येवंशीलाश्च ते वैनयिकवादिनः, एते चानवधृतलिङ्गाचारशास्त्रा विनयप्रतिपत्तिलक्षणा द्वात्रिंशद्विधाः स्थानान्त-

रादवसेयाः, इह चार्थे गाथा—

॥ १ ॥

“अत्यित्ति किरियावाई वयंति नत्यित्तिऽकिरियावाईओ ।

अन्नाणिय अन्नाणं वेणइया विणयवायंति ॥”

एते च सर्वेऽप्यन्यत्र यद्यपि मिथ्यादृष्टयोऽभिहितास्तथापीहाद्याः सम्यग्दृष्टयो ग्राह्याः, सम्यगस्तित्ववादिनामेव तेषां समाश्रयणादिति ।

‘जीवा ण’मित्यादि तत्र जीवाश्चतुर्विधा अपि, तथास्वभावत्वात्, ‘अलेस्सा ण’मित्यादि, ‘अलेश्याः’ अयोगिनः सिद्धाश्च ते च क्रियावादिन एव क्रियावादहेतुभूतयथाऽवस्थितद्रव्य-पर्यायरूपार्थपरिच्छेदयुक्तत्वात्, इह च यानि सम्यग्दृष्टिस्थानानि—अलेश्यत्वसम्यग्दर्शनज्ञानि-नोसंज्ञोपयुक्तत्वावेदकत्वादीनि तानि नियमात् क्रियावादे क्षिप्यन्ते, मिथ्यादृष्टिस्थानानि तु मिथ्यात्वाज्ञानादीनि शेषसमवसरणत्रये, ‘सम्मा मिच्छादिद्वी ण’मित्यादि, सम्यग्मिथ्यादृष्टयो हि साधारणपरिणामत्वात्त्रो आस्तिका नापि नास्तिकाः किन्तु अज्ञानविनयवादिन एव स्युरिति ।

‘पुढविकाइया ण’मित्यादि, ‘नो किरियावाई’ति मिथ्यादृष्टित्वात्तेषामक्रियावादिनोऽ-ज्ञानिकवादिनश्च ते भवन्ति, वादाभावेऽपि तद्वादयोग्यजीवपरिणामसद्भावात्, दैनयिकवादिनस्तु ते न भवन्ति तथाविधपरिणामादिति, ‘पुढविकाइयाणं जं अत्थि’इत्यादि, पृथिवीकायिकानां यदस्ति सलेश्यकृष्णनीकापोततेजोलेश्यकृष्णपाक्षिकत्वादितत्र सर्वत्रापि मध्यमं समवसरणद्वयं वाच्यमित, ‘एवं जाव चउरिंदियाण’मित्यादि, ननु द्वीन्द्रियादीनां सासादनभावेन सम्यक्त्वं ज्ञानं चेष्ट्यते तत्र क्रियावादित्वं युक्तं तत्त्वभावत्वादित्याशङ्क्याह—‘सम्मत्तनाणेहिवी’त्यादि, क्रियावादविनयवादी हि विशिष्टतरे सम्यक्त्वादपरिणामे स्यातां न सासादनरूपे इति भावः, ‘जं अत्थि तं भाणियच्चं’ति, पञ्चेन्द्रियतिरश्चामलेश्याकषायित्वादिन प्रष्टव्यमसम्भवादिति भावः ।

जीवादिषु पञ्चविंशती पदेषु यद्यत्र समवसरणमस्ति तत्तत्रोक्तम्, अथ तेज्ज्वेवायुर्बन्धनिरूप-णायाह—‘किरिये’त्यादि, ‘मणुस्साउयं पि पकरेइ देवाउयं पि पकरेति’ति, तत्र ये देवा नारका वा क्रियावादिनस्ते मनुष्यायुः प्रकुर्वन्ति ये तु मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो वा ते देवायुरिति ।

‘कणहलेस्सा णं भंते ! जीवा’इत्यादौ ‘मणुस्साउयं पकरेति’ति यदुक्तं तन्नारकासुर-कुमारादीनाश्रित्यावसेयं, यतो ये सम्यग्दृष्टयो मनुष्याः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चश्च ते मनुष्यायुर्न बघ्नन्त्येव वैमानिकायुर्बन्धकत्वात्तेषामिति ।

‘अलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियावाई’ त्यादि, अलेश्याः—सिद्धा अयोगिनश्च, ते चतुर्विधम-प्यायुर्न बघ्नन्तीति, सम्यग्मिथ्यादृष्टिपदे ‘जहा अलेस्स’ति समस्तायूंषि न बघ्नन्तीत्यर्थः ॥ नारकदण्डके—

मू. (९९९) किरियावादी णं भंते ! नेरइया किं नेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! नो नेरइयाउयं नो तिरिक्खं मणुस्साउयं पकरेइ नो देवाउयं पकरेइ ।

अकिरियावादी णं भंते ! नेरइया पुच्छा, गोयमा ! नो नेरइयाउयं तिरिक्खजोणियाउयं पकरेइ मणुस्साउयं पि पकरेइ नो देवाउयं पकरेइ, एवं अन्नाणियवादी वि वेणइयवादीवि ।

सलेस्सा णं भंते ! नेरइया किरियावादी किं नेरइयाउयं, एवं सव्वेवि नेरइया जे किरियावादी ते मणुस्साउयं एणं पकरेइ, जे अकिरियावादी अन्नाणियादी वेणइयवादी ते सव्वद्वाणेसुवि नो

नेरइयाउयं पकरेइ तिरिक्खजोगियाउयंपि पकरेइ मणुस्साउयंपि पकरेइ नो देवाउयं पकरेइ, नवरं सम्मामिच्छते उवरिल्लेहिं दोहिवि समोसरणेहिं न किंचिवि पकरेइ जहेव जीवपदे, एवं जाव धणियकुमारा जहेव नेरइया ।

अकिरियावादी णं भंते ! पुढविकाइया पुच्छ, गोयमा ! नो नेरइयाउयं पकरेइ तिरिक्ख-जोगियाउयं० मणुस्साउयं० नो देवाउयं पकरेइ, एवं अत्राणियवादीवि ।

सलेस्सा णं भंते ! एवं जं जं पदं अत्थि पुढविकाइयाणं तहिं २ मज्झिमेसु दोसु समोसरणेसु एवं चेव दुविहं आउयं पकरेइ नवरं तेउलेस्साए न किंपि पकरेइ, एवं आउक्काइयाणवि, वणस्सइकाइ०, तेउका० वाउका० सव्वट्ठाणेसु मज्झिमेसु दोसु समोसरणेसु नो नेरइयाउयं पक० तिरिक्खजो० पक० नो मणु० नो देवाउ० पक०, बेइदियतेइंदियचउरिदियाणं जहा पुढविकाइयाणं नवरं सम्मत्तनाणेसु न एक्कंपि आउयं पकरेइ ।

किरियावादी णं भंते ! पंचिं० तिरि० किं नेरइयाउयं पुच्छ, गोयमा ? नो नेरइयाउयं पकरेइ नो तिरिक्ख० नो मणुस्साउयं नो देवाउयं पकरेइ, अकिरियावादी अत्राणियवादी वेणइयवाई चउव्विहंपि पकरेइ, जहा कण्हलेस्सा एवं नीललेस्सावि काउलेस्सावि, तेउलेस्सा जहा सलेस्सा, नवरं अकिरियावादी अत्राणियवादी वेणइयवादी य नो नेरइयाउयं पकरेइ देवाउयंपि पकरेइ तिरिक्खजोगियाउयंपि पकरेइ मणुस्साउयंपि पकरेइ, एवं पण्हलेस्सावि०, एवं सुक्कलेस्सावि भाणियव्वा ।

कण्हपक्खिया तिहिं समोसरणेहिं चउव्विहंपि आउयं पकरेइ, सुक्कपक्खिया जहा सलेस्सा, सम्मदिट्ठी जहा मनपज्जवनाणी तहेव वेमाणियाउयं पकरेइ, मिच्छदिट्ठी जहा कण्हपक्खिया, सम्मामिच्छादिट्ठी न य एक्कंपि पकरेइ जहेव नेरइया ।

नाणी जाव ओहिनाणी जहा सम्मदिट्ठी, अत्राणी जाव विभंगनाणी जहा कण्हपक्खिया, सेसा जाव अनागारोवउत्ता सव्वे जहा सलेस्सा तथा चेव भाणियव्वा, जहा पंचिंदियतिरिक्खजोगि-याणं वत्तव्वया भणिया एवं मणुस्साणवि भाणियव्वा, नवरं मनपज्जवनाणी नोसन्नोवउत्ता य जहा सम्मदिट्ठी तिरिक्खजोगिया तहेव भाणियव्वा, अलेस्सा केवलं नानी अवेदगा अकसायी अयोगी य एए न एगंपि आउयं पकरेइ जहा ओहिया जीवा सेसं तहेव, वाणमंतरजोइसियवेभाणिया जहा असुरकुमारा ॥

किरियावादी णं भंते ! जीवा किं भवसिद्धीया अभवसिद्धिया ?, गोयमा ! भवसिद्धीया नो अभवसिद्धीया ।

अकिरियावादी णं भंते ! जीवा किं भवसिद्धीया पुच्छ, गोयमा ! भवसिद्धीयावि अभवसिद्धीयावि, एवं अत्राणियवादीवि, वेणइयवादीवि ।

सलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियावादी किं भव० पुच्छ, गोयमा ! भवसिद्धीया नो अभवसिद्धिया ।

सलेस्सा णं भंते ! जीवा अकिरियावादी किं भव० पुच्छ, गोयमा ! भवसिद्धीयाव अभवसिद्धीयावि, एवं अत्राणियवादीवि वेणइयवादीवि जहा सलेस्सा, एवं जाव सुक्कलेस्सा ।

अलेस्सा णं भंते ! जीवा किरियावादी किं भव० पुच्छ, गोयमा ! भवसिद्धीया नो अभवसिद्धीया ।

एवंएएणंअभिलावेणं कण्हपक्खिया तिसुवि समोसरणेसु भयणाए, सुक्कपक्खिया चउसुवि समोसरणेसु भवसिद्धीया नो अभवसिद्धीया सम्मदिट्ठी जहा अलेस्सा, मिच्छादिट्ठी जहा कण्हपक्खिया, सम्मामिच्छादिट्ठी दोसुवि समोसरणेसु जहा अलेस्सा ।

नाणी जाव केवलनाणी भवसिद्धिया नो अभवसिद्धीया, अन्नाणी जाव विभंगनाणी जहा कण्हपक्खिया ।

सन्नासु घउसुवि जहा सलेस्सा, नोसन्नोवउत्ता जहा सम्मदिट्ठी, सवेदगा जाव नपुंसगवेदगा जहा सलेस्सा अवेदगा जहा सम्मदिट्ठी, सकसायी जाव लोभकसायी जहा सलेस्सा, अकसायी जहा सम्मदिट्ठी, सयोगी जाव कायजोगी जहा सलेस्सा, अयोगी जहा सम्मदिट्ठी, सागारोवउत्ता अनागारोवउत्ता जहा सलेस्सा ।

एवं नेरइयावि भाणियव्वा नवरं नायव्वं जं अत्थि, एवं असुरकुमारावि जाव थणियकुमारा पुढविकाइया सव्वङ्गणेसुवि मज्झिंहेसु दोसुवि समवसरणेसु भवसिद्धीयावि भवसिद्धीयावि एवं जाव वणस्सइकाइया, बेइंदियतेइंदियचउरिदिया एवं चेव नवरं संमत्ते ओहिनाणे आभिनिवोहियनाणे सुयनाणे एएसु चेव दोसु मज्झिमेसु समोसरणेसु भवसिद्धिया नो अभवसिद्धिया सेसं तं चेव, पंविंदियतिरिक्खजोणिया जहा नेरइया नवरं नायव्वं जं अत्थि, मणुस्सा जहा ओहिया जीवा, वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा । सेवं भंते ! २ ॥

वृ. 'किरियावाई ण'मित्यादौ यन्नैरयिकायुर्देवायुश्च न प्रकुर्वन्ति क्रियावादिनारकास्तन्नारकभवानुभावादेव, यच्च तिर्यगायुर्न प्रकुर्वन्ति क्रियावादानुभावादित्यवसेयं, अक्रियावादादिसमवसरणत्रये तु नारकाणां सर्वपदेषु तिर्यग्मनुष्यायुषी एव भवतः, सम्यग्मिथ्यात्वे पुनर्विशेषोऽस्तीति तद्दर्शनायाह—'नवरं सम्मे'त्यादि, सम्यग्मिथ्यादृष्टिनारकाणां द्वे एवान्तिमे समवसरणेस्तः, तेषांचायुर्बन्धो नास्त्येव गुणस्थानकस्वभावादतस्ते तयोर्न किञ्चिदप्यायुः प्रकुर्वन्तीति 'पुढविकाइये'त्यादौ 'दुविहं आउयं'ति मनुष्यायुस्तिर्यगायुश्चेति 'तेउलेस्साए न किंपि पकरोते'ति अपर्याप्तकावस्थायामेव पृथिवीकायिकानां तद्भावात्तद्विगम एव चायुषो बन्धादिति, 'सम्मत्तनाणेसु न एक्कंपि आउयं पकरोते'ति, द्वीन्द्रियादीनां सम्यक्त्वज्ञानकालात्यय एवायुर्बन्धो भवत्यल्पत्वात्कालस्येति नैकमप्यायुर्बन्धन्ति तयोस्ते इति ।

पञ्चेन्द्रियस्तिर्यग्योनिकदण्डके—'कण्हलेसा ण'मित्यादि, यदा पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः सम्यग्दृष्टयः कृष्णलेश्यादिपरिणता भवन्ति तदाऽऽयुरेकमपि न बध्नन्ति, सम्यग्दृशां वैमानिकायुर्बन्धकत्वेन तेजोलेश्यादित्रयबन्धनादिति ।

'तेउलेसा जहा सलेस'ति, अनेन च क्रियावादिनो वैमानिकायुरेव इतरे तु त्रयश्चतुर्विधमप्यायुः प्रकुर्वन्तीति प्राप्तं, सलेश्यानामेवंविधस्वरूपतयोक्तत्वात्, इह तु यदनभिमतं तन्निषेधनायाह—'नवरं अकिरियावाई'त्यादि, शेषं तु प्रतीतार्थत्वाच्च व्याख्यातमिति ।

शतकं—३० उद्देशकः—१ समाप्तः

—ः शतकं—३० उद्देशकः—२ :—

मू. (१०००) अनंतरोववन्नगा णं भंते ! नेरइया किं किरियावादी ? पुच्छा, गोयमा ! किरियावादीवि जाव वेणइयवादीवि ।

सलेस्सा णं भंते ! अनंतरोववन्नगा नेरइया किं किरियावादी एवं चेव, एवं जहेव पढ्मुद्देसे नेरइयाणं वत्तव्वया तहेव इहवि भाणियव्वा, नवरं जं जस्स अत्थि अनंतरोववन्नगाणं नेरइयाणं तं तस्स भाणियव्वं, एवं सव्वजीवाणं जाव वेमाणियाणं, नवरं अनंतरोववन्नगाणं जं जहिं अत्थि तं तहिं भाणियव्वं ।

किरियावाई णं भंते ! अनंतरोववन्नगा नेरइया किं नेरइयाउयं पकरेइ ? पुच्छा, गोयमा ! नो नेरइयाउयं पकरेति नो तिरि० नो मणु० नो देवाउयं पकरेइ, एवं अकिरियावादीवि अन्नाणियवादीवि वेणइयवादीवि ।

सलेस्सा णं भंते ! किरियावादी अनंतरोववन्नगा नेरइया किं नेरइयाउयं पुच्छा, गोयमा ! नो नेरइयाउयं पकरेइ जाव नो देवाउयं पकरेइ एवं जाव वेमाणिया, एवं सव्वट्ठाणेसुवि अनंतरोववन्नगा नेरइया न किंचिवि आउयं पकरेइ जाव अनागारोवउत्तत्ति, एवं जाव वेमाणिया नवरं जं जस्स अत्थि तं तस्स भाणियव्वं ।

किरियावादी णं भंते ! अनंतरोववन्नगा नेरइया किं भवसिद्धिया अभवसिद्धिया ?, गोयमा ! भवसिद्धिया नो अभवसिद्धिया ।

अकिरियावादीं पुच्छा, गोयमा ! भवसिद्धियावि अभवसिद्धियावि, एवं अन्नाणियवादीवि वेणइयवादीवि ।

सलेस्सा णं भंते ! किरियावादी अनंतरोववन्नगा नेरइया किं भवसिद्धिया अभवसिद्धिया ?, गोयमा ! भवसिद्धिया नो अभवसिद्धिया ।

एवं एएणं अभिलावेणं जहेव ओहि ए उद्देस ए नेरइयाणं वत्तव्वया भणिया तहेव इहवि भाणियव्वा जाव अनागारोवउत्तत्ति एवं जाव वेमाणियाणं नवरं जं जस्स अत्थि तं तस्स भाणियव्वं, इमं से लक्खणं—जे किरियावादी सुक्कपक्खिया सम्मामिच्छदिट्ठीया एए सव्वे भवसिद्धिया नो अभवसिद्धिया, सेसा सव्वे भवसिद्धियावि अभवसिद्धियावि । सेवं भंते ! इति ॥

वृ. एवं द्वितीयादय एकादशान्ता उद्देशका व्याख्येयाः ।

नवरं द्वितीयोद्देशके 'इमं से लक्खणं'ति 'से' व्यत्वस्येदं लक्षणं—क्रियावादी शुक्लपाक्षिकः सम्यग्मिथ्यादृष्टिश्च भव्य एव भवति नाभव्यः, शेषास्तु भव्या अभव्याश्चेति, अलेश्यसम्यग्दृष्टिज्ञान्य-वेदाकषाययोगिनां भव्यत्वं प्रसिद्धमेवेति नोक्तमिति ।

शतक-३० उद्देशकः-२ समाप्तः

— शतक-३ उद्देशकः-३ :—

मू. (१००१) परंपरोववन्नगा णं भंते ! नेरइया किरियावादी एवं जहेव ओहिओ उद्देसओ तहेव परंपरोववन्नएसुवि नेरइयादीओ तहेव निरवसेसं भाणियव्वं तहेव तियदंडगसंगहिओ । सेवं भंते ! २ जाव विहरइ ।

— शतक-३० उद्देशकः-४-११ :—

मू. (१००२) एवं एएणं कमेणं जच्चेव बंधिस ए उद्देसगाणं परिवाडी सच्चेव इहंपि जाव अचरिमी उद्देसो, नवरं अनंतरा चत्तारिवि एक्कगमगा, परंपरा चत्तारिवि एक्कगमएणं, एवं चरिमावि, अचरिमावि एवं चेव नवरं अलेस्सो केवली अजोगी न भन्नइ, सेसं तहेव । सेवं भंते ! २ ति । एए एक्कारसवि उद्देसगा ।

वृ. तृतीयोद्देशके तु 'तियदङ्गसंगहिओ'त्ति, इह दण्डकत्रयं नैरयिकादिपदेषु-
क्रियावाधादिप्ररूपणादण्डकः १ आयुर्बन्धदण्डको २ भव्याभव्यदण्डक ३ श्वेत्येवमिति । एकादशो-
द्देशके तु 'अलेस्सो केवली अजोगी य न भन्ति'त्ति, अचरमाणामलेश्यवादीनामसम्भवादिति
शतकं-३० उद्देशकः-३-११ समाप्त ।

यद्वाङ्महामन्दरमन्थनेन, शास्त्रार्णवादुच्छलितान्यतुच्छम् ।
भावार्थरत्नानि ममापि दृष्टी, यातानि ते वृत्तिकृतो जयन्ति ॥
शतकं-३० समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादीता भगवतीअङ्गसूत्रे
त्रिंशत्तमं शतकस्य अभयदेवसूरि विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-३१

वृ. त्रिंशत्तमशते चत्वारि समवसरणान्युक्तानीति चतुर्थ्यसाधर्म्याच्चतुर्गुणवक्त-
व्यतानुगतमष्टविंशत्युद्देशकयुक्तमेकत्रिंशत्तं व्याख्यायते, तस्य चेदमादिसूत्रम्-

—: शतकं-३१ उद्देशकः-१ :-

मू. (१००३) रायगिहे जाव एवं वयासी-कति णं भंते ! खुडा जुम्मा पत्रता ?, गोयमा
चत्तारि खुडा जुम्मा ५० तं०-कडजुम्मे १ तेयोए २ दावरजुम्मे ३ कलिओए ४, से केणट्टेणं भंते
एवं बुद्धइ चत्तारि खुडा जुम्मा ५० तं०-कडजुम्मे जाव कलियोगे ?, गोयमा ! जे णं रासी
चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज्जवसिए सेत्तं खुडागकडजुम्मे ।

जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपज्जवसिए सेत्तं खुडागतेयोगे, जे णं
रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दुपज्जवसिए सेत्तं खुडागदावरजुम्मे, जे णं रासी चउक्कएणं
अवहारेणं अवहीरमाणे एगपज्जवसिए सेत्तं खुडागकलियोगे, से तेणट्टेणं जाव कलियोगे ।

खुडागकडजुम्मेनेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति ? किं नेरइएहिंतो उववज्जंति ? तिरिक्ख०
पुच्छा, गोयमा ! नो नेरइएहिंतो उववज्जंति एवं नेरइयाणं उववाओ जहा वक्कंतीए तथा भाणियव्वो
ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ?, गोयमा ! चत्तारि वा अड्ड वा बारस
वा सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति ।

ते णं भंते ! जीवा कहं उववज्जंति ?, गोयमा ! से जहानामए पवए पवमाणे अज्जवसाण
एवं जहा पंचविंसतिमे सए अड्डमुद्देसए नेरइयाणं वत्तव्वया तहेव इहवि भाणियव्वया जाव
आयप्पओगेणं उववज्जंति नो परप्पयोगेणं उववज्जंति ।

रयणप्पभापुढविखुडागकडजुम्मेनेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति ?, एवं जहा ओहिय-
नेरइयाणं वत्तव्वया सच्चेव रयणप्पभाएवि भाणियव्वया जाव नो परप्पयोगेणं उववज्जंति, एवं
सक्करप्पभाएवि जाव अहेसत्तमाए, एवं उववाओ जहा वक्कंतीए, असत्ती खलु पढमं दोच्चं व
सरीसवा तइय पक्खी गाहाए उववाएयव्वया, सेसं तहेव ।

खुडागतेयोगनेरइयाणं भंते ! कओ उववज्जंति किं नेरइएहिंतो ? उववाओ जहा वक्कंतीए,
ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ?, गोयमा ! तिन्नि वा सत्त वा एक्कारस वा

पत्ररस वा संखेजा वा असंखेजा वा उववज्जंति सेसं जहा कडजुम्मस्स, एवं जाव अहेसत्तमाए ।
 खुड्ढागदावरजुम्मनेरइया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, एवं जहेव खुड्ढागकडजुम्मे नवरं
 परिमाणं दो वा छ वा दस वा चोदस वा संखेजा वा असंखेजा वा सेसं तं चेव जाव अहे सत्तमाए
 खुड्ढागकल्लिओगनेरइया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, एवं जहेव खुड्ढागकडजुम्मे नवरं
 परिमाणं एको वा पंच वा नव वा तेरस वा संखेजा वा असंखेजा वा उववज्जंति सेसं तं चेव एवं
 जाव अहेसत्तमाए । सेवं भंते ! २ जाव विहरति ॥

वृ. 'रायगिहे' इत्यादि, 'खुड्ढा जुम्म' ति युग्मानि-वक्ष्यमाणा राशिविशेषास्ते च महान्तोऽपि
 सन्त्यतः क्षुल्लकशब्देन विशेषिताः, तत्र चत्वारोऽष्ट द्वादशेत्यादिसङ्ख्यावान् राशि क्षुल्लकः कृत-
 युग्मोऽभिधीयते, एवं त्रिसप्तकादशादिको क्षुल्लकत्र्योजः, द्विष्टप्रभृतिकः क्षुल्लकद्वापरः, एकपञ्चक-
 प्रभृतिकस्तु क्षुल्लककल्योज इति । 'जहा वक्कंतीए' ति प्रज्ञापनापष्ठपदे, अर्थतश्चैवं-
 पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्यो गर्भजमनुष्येभ्यश्च नारका उत्पद्यन्ते इति, विशेषस्तु 'अस्सन्नी खुलु पढम' मित्यादि
 गाथाभ्यामवसेयः, 'अज्झवसाण' ति अनेन 'अज्झवसाणनिव्वतिएणं करणोवाएणं' ति सूचितम्

शतक-३१ उद्देशकः-१ समाप्तः

—: शतक-३१ उद्देशकः-२ :-

मू. (१००४) कण्हलेस्सखुड्ढागकडजुम्मनेरइया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, एवं चेव
 जहा ओहियगमो जाव नो परप्पयोगेणं उववज्जंति, नवरं उववाओ जहा वक्कंतीए ।
 धूमप्पभापुढविनेरइया णं सेसं तं चेव, धूमप्पभापुढविकण्हलेस्सखुड्ढागकडजुम्मनेरइया
 णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, एवं चेव निरवसेसं, एवं तमाएवि अहेसत्तमाएवि, नवरं उववाओ
 सव्वत्थ जहा वक्कंतीए ।

कण्हलेस्सखुड्ढागतेओगनेरइया णं भंते ! कओ उवव० ?, एवं चेव नवरं तिन्नि वा सत्त
 वा एकारस वा पत्ररस वा संखेजा वा असंखेजा वा सेसं तं चेव एवं जाव अहेसत्तमाएवि ।

कण्हलेस्सखुड्ढागदावरजुम्मनेरइया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, एवं चेव नवरं दो वा छ
 वा दस वा चोदस वा सेसं तं चेव, धूमप्पभाएवि जाव अहेसत्तमाए ।

कण्हलेस्सखुड्ढागकल्लिओगनेरइया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, एवं चेव नवरं एको वा
 पंच वा नव वा तेरस वा संखेजा वा असंखेजा वा सेसं तं चेव, एवं धूमप्पभाएवि तमाएवि अहे
 सत्तमाएवि । सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. द्वितीयस्तु कृष्णलेश्याश्रयः, सा च पञ्चमीषष्ठीसप्तमीष्वेव पृथिवीषु भवतीति कृत्वा
 सामान्यदण्डकस्तदण्डकत्रयं चात्र भवतीति 'उववाओ जहा वक्कंतीए धूमप्पभापुढविनेरइयाणं' ति,
 इह कृष्णलेश्या प्रक्रान्ता सा च धूमप्रभायां भवतीति तत्र ये जीवा उत्पद्यन्ते तेषामेवोत्पादो वाच्यः,
 ते चासंज्ञिसरीसृपपक्षिसिंहवर्जा इति ।

शतक-३१ उद्देशकः-२ समाप्तः

—: शतक-३१ उद्देशकः-३ :-

मू. (१००५) नीललेस्सखुड्ढागकडजुम्मनेरइया णं भंते ! कओ उववज्जंति, एवं जहेव
 कण्हलेस्सखुड्ढागकडजुम्मा नवरं उववाओ जो वालुयप्पभाए सेसं तं चेव, वालुयप्पभापुढव-

नीललेस्सखुङ्गागकडजुम्भनेरइया एवं चेव, एवं पंकप्पभाएवि, एवं घूमप्पभाएवि, वं चउसुवि जुम्भेसु नवरं परिमाणे भाणियव्वं, परिमाणं जहा कण्हलेस्सउद्देसए। सेसं तहेव। सेवं भंते! सेवं भंतेति ॥

चू. तृतीयस्यु नीललेश्याश्रयः, सा च तृतीयाचतुर्थीपञ्चमीष्वेव पृथिवीषु भवतीतिकृत्वा सामान्य-दण्डकस्तद्वण्डकत्रयं चात्र भवतीति 'उववाओ जो वालुयप्पभाए'ति, इह नीललेश्या प्रकृन्ता सा च वालुकाप्रभायां भवतीति तत्र ये जीवा उत्पद्यन्ते तेषामेवोत्पादो वाच्यः, ते चासंज्ञि-सरीसृप-वर्जा इति। 'परिमाणं जाणियव्वं'ति, चतुरध्वादशप्रभृतिशुल्लककृतयुग्मादिवस्वरूपं ज्ञातव्यमित्यर्थः।

शतकं-३१ उद्देशकः-३ समाप्तः

-: शतकं-३१ उद्देशकः-४ :-

मू. (१००६) काउलेस्सखुङ्गागकडजुम्भनेरइया णं भंते! कओ उववज्जंति?, एवं जहेव कण्हलेस्सखुङ्गागकडजुम्भ० नवरं उववाओ जो रयणप्पभाए सेसं तं चेव। रयणप्पभा-पुढविकाउलेस्सखुङ्गागकडजुम्भनेरइया णं भंते! कओ उवव०?, एवं चेव, एवं सक्करप्पभाएवि एवं वालुयप्पभाएवि, एवं व सुवि जुम्भेसु, नवरं परिमाणे भाणियव्वं, परिमाणं जहा कण्हलेस्सउद्देसए सेसं तं चेव सेवं भंते! २ ति ॥

चू. चतुर्थस्तु कापोतलेश्याश्रयः, सा च प्रथमाद्वितीयातृतीयास्वेव पृथिवीष्वितिकृत्वा सामान्यदण्डको रत्नप्रभादिदण्डकत्रयं चात्र भवतीति 'उववाओजो रयणप्पभाए'तिसामान्यदण्डके रत्नप्रभावदुपपातो वाच्यः।

-शेषं सूत्रसिद्धम्।

-: शतकं-३१ उद्देशकः-५ :-

मू. (१००७) भवसिद्धीयखुङ्गागकडजुम्भनेरइया णं भंते! कओ उवव०?, किं नेर-इए०?, एवं जहेव ओहिओ गमओ तहेव निरवसेसं जाव नो परप्पयोगेणं उवव०। रयणप्पभापुढ-विभळशइधअधीयखुङ्गागकडजुम्भनेरइया णं भंते! एवं चेव निरवसेसं, एवं जाव अहेसत्तमाए, एवं भवसिद्धीयखुङ्गागतेयोगनेरइयावि एवं जाव कलियोगति, नवरं परिमाणं जाणियव्वं, परिमाणं पुव्वभाणियं जहा पढमुद्देसए। सेवं भंते! २ ति ॥

-: शतकं-३१ उद्देशकः-६ :-

मू. (१००८) कण्हलेस्सभवसिद्धीयखुङ्गागकडजुम्भनेरइया णं भंते! कओ उववज्जंति?, एवं जहेव ओहिओ कण्हलेस्सउद्देसओ तहेव निरवसेसं चउसुवि जुम्भेसु भाणियव्वो जाव अहेसत्तमपुढविकण्हलेस्सखुङ्गागकलियोगरनेइया णं भंते! कओ उववज्जं?, तहेव। सेवं भंते! २ ति ॥

-: शतकं-३१ उद्देशकः-७ :-

मू. (१००९) नीललेस्सभवसिद्धीया चउसुवि जुम्भेसु तहेव भाणियव्वा जहा ओहिऐ नीललेस्सउद्देसए सेवं भंते! सेवं भंते! जाव विहरइ ॥

—: शतकं-३१ उद्देशकः-८ :—

मू. (१०१०) काउलेस्सा भवसिद्धिया चउसुवि जुम्मेसु तहेव उववाएयव्वा जहेव ओहिण
काउलेस्सउद्देसए । सेवं भंते ! २ जाव विहरइ ॥

—: शतकं-३१ उद्देशकाः-१-१२ :-

मू. (१०११) जहा भवसिद्धिएहिं चत्तारि उद्देसया भणिया एवं अभवसिद्धीएहिवि चत्तारि
उद्देसगा भाणियव्वा जाव काउलेस्साउद्देसओत्ति । सेवं भंते ! २ ति ॥

—: शतकं-३१ उद्देशकाः-१३-१६ :-

मू. (१०१२) एवं सम्मदिट्ठीहिवे लेस्सासंजुतेहिं चत्तारि उद्देसगा कायव्वा, नवरं सम्मदिट्ठी
पढमबित्तिएसुवि दोसुवि उद्देसएसु अहेसत्तभापुढवीए न उववाएयव्वो, सेसं तं चेव । सेवं भंते
सेवं भंतेति !

—: शतकं-३१ उद्देशकाः-१७-२० :-

मू. (१०१३) मिच्छादिट्ठीहिवि चत्तारि उद्देसगा कायव्वा जहा भवसिद्धियाणं । सेवं भंते
! २ ति ॥

—: शतकं-३१ उद्देशकाः-२१-२४ :-

मू. (१०१४) एवं कण्हपक्खिएहिवे लेस्सासंजुतेहिं चत्तारि उद्देसगा कायव्वा जहेव
भवसिद्धिएहिं । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

—: शतकं-३१ उद्देशकाः-२५-२८ :-

मू. (१०१५) सुक्कपक्खिएहिं एवं चेव चत्तारि उद्देसगा भाणियव्वा जाव वालुयप्प-
भापुढविकाउलेस्ससुक्कपक्खियखुड्ढागकलिओगनेरइया णं भंते ! कओ उवव० ?, तहेव जाव
नो परप्पयोगेणं उवव० । सेवं भंते २ ति ॥ सव्वेवि एए अट्ठावीस उद्देसगा ॥

शतकं-३१ उद्देशकाः-४-२८ समाप्तः

शतमेतद्भगवत्या भगवत्या भावितं मया वाण्याः ।

यदनुग्रहेण निरवग्रहेण सदनुग्रहेण तथा ॥

शतकं-३१ समाप्तम् ।

मुनि दीपरल सागरेण संशोधिता सम्पादीता भगवतीअङ्गसूत्रे
एकत्रिंशत शतकस्य टीका परिसमाप्ता ।

शतकं-३२

वृ. एकत्रिंशेशते नारकाणामुत्पादोऽभिहितो द्वात्रिंशे तु तेषामेवोद्धर्तनोच्यते
इत्येवंसम्बन्धमष्टाविंशत्युद्देशकमानमिदं व्याख्यायते, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

—: शतकं-३२ उद्देशकः-१ :-

मू. (१०१६) खुड्ढागकडुजुम्मनेरइया णं भंते ! अनतरं उव्वट्ठिता कहिं गच्छंति ? कहिं
उववज्जंति ? किं नेरइएसु उववज्जंति तिरिकखजोणिएसु उवव० उव्वट्ठणा जहा वक्कंतीए । ते णं

भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववइति?, गोयमा! चत्तारि वा अड्ठ वा बारस वा सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उव्वइति, ते णं भंते! जीवा कहं उव्वइति?, गोयमा! से जहा नामए पवए एवं तहेव, एवं सो चेव गमओ जाव आयप्पयोगेण उव्वइति नो परप्पयोगेण उव्वइति, रयणप्पभापुढविनेरइए खुड्ढागकड० एवं रयणप्पभाएवि एवं जाव अहेसत्तमाए, एवं खुड्ढागतेयोगखुड्ढागदावरजुम्भखुड्ढागकलियोगा नवरं परिमाणं जाणियव्वं, सेसं तं चेव । सेवं भंते! २ ति ॥

वृ. 'खुड्ढागे'त्यादि, 'उव्वइणा जहा वक्कंतीए'ति, सा चैवमर्थतः— 'नरगाओ उव्वइणा गम्भे पज्जत्तसंखजीवीसु'ति ॥

शतकं-३२ उद्देशकाः-१-२८ समाप्ताः

व्याख्याते प्राक्शते व्याख्या, कृतैवास्य समत्वतः ।

एकत्र तोयचन्द्रे हि, दृष्टे दृष्टः परेऽपि ते ॥

शतकं-३२ समाप्तम्

—: शतकं-३२ उद्देशकाः-२-२८ :-

मू. (१०१७) कण्हलेसकडजुम्भनेरइया एवं एएणं कमेणं जहेव उववायसए अट्ठावीसं उद्देसगा भणिया तहेव उव्वइणासएवि अट्ठावीसं उद्देसगा भाणियव्वा निरवसेत्ता नवरं उव्वइति अणिलाओ भाणियव्वं, सेसं तं चेव । सेवं भंते सेवं भंते ति जाव विहरइ ॥

शतकं-३३

वृ. द्वात्रिंशे शते नारकोद्धर्तनोक्ता, नारकाश्चोद्धृता एकेन्द्रियादिषु नोत्पद्यन्ते, के च ते ? इत्यस्यामाशङ्क्यातं प्ररूपयितव्या भवन्ति, तेषु चैकेन्द्रियास्तावत्प्ररूपणीया इत्येकेन्द्रियप्ररूपणपरं त्रयस्त्रिंशं शतं द्वादशावान्तरशतोपेतं व्याख्यायते, तस्य चेदमादिसूत्रम्—

—: शतकं-३३ प्रथमं एकेन्द्रियशतकं उद्देशकः-१ :-

मू. (१०१८) कतिविहा णं भंते! एगिंदिया पन्नत्ता?, गोयमा! पंचविहा एगिंदिया प० तं०-पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया ।

पुढविकाइया णं भंते! कतिविहा प०?, गोयमा! दुविहा प० तं०-सुहुमपुढविकाइया य बायरपुढविकाइया य, सुहुमपुढविकाइया णं भंते! कतिविहा प०?, गोयमा! दुविहा पन्नत्ता, तंजहा-पज्जत्ता सुहुमपुढविकाइया य अपज्जत्ता सुहुमपुढविकाइया य, बायरपुढविकाइया णं भंते! कतिविहा प०?, गो० एवं चेव ।

एवं आउक्काइयावि चउक्कएणं भेदेणं भाणियव्वा एवं जाव वणस्सइकाइया ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइया णं भंते! कति कम्मप्पगडीओ प०?, गोयमा! अड्ठ कम्मप्पगडी प०, तं०-नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं, पज्जत्तसुहुमपुढविकाइया णं भंते! कति कम्मप्पगडीओ प०?, गोयमा! अड्ठ कम्मप्पगडीओ प०, तंजहा-नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं ।

अपज्जत्तबायरपुढविकाइया णं भंते! कति कम्मप्पगडीओ प०?, गोयमा! एवं चेव ८, पज्जत्तबायरपुढविकाइया णं भंते! कति कम्मप्पगडीओ एवं चेव ८, एवं एएणं कमेणं जाव

बायरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणांति ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ बंधंति ? , गोयमा ! सत्तविहबंध-
गावि अट्ठविहबंधगावि सत्त० बंधमाणा आउयवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ बंधंति अट्ठबंधमाणा
पडिपुत्ताओ अट्ठ कम्मप्पगडीओ बंधंति, पज्जत्तसुहुमपु० णं भंते ! कति कम्म० ? , एवं चेव ।

एवं सव्वे जाव पज्जत्तबायरवणस्सइकाइया णं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ बंधंति ? , एवं
चेव । अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ वेदेति ? , गोयमा ! चोद्दस
कम्मप्पगडीओ वेदेति, तं०-नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं, सोइंदियवज्जं चक्खिंदियवज्जं
घाणिंदियवज्जं जिब्भिंदियवज्जं इत्थिवेदवज्जं पुरिसवेदवज्जं ।

एवं चउक्कएणं भेदेणं जाव पज्जत्तबायरवणस्सइकाइया णं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ
वेदेति ? , गोयमा ! एवं चेव चोद्दस कम्मप्पगडीओ वेदेति । सेवं भंते ! २ ति ॥

—: शतकं-१ प्रथमं एकेन्द्रिय शतकं उद्देशक:-२ :-

मू. (१०१९) कइविहा णं भंते ! अनंतरोववन्नगा एगिंदिया प० ? , गोयमा ! पंचविहा
अनंतरोववन्नगा एगिंदिया प० तं०-पुढविका० जाव वणस्सइकाइया ।

अनंतरोववन्नगा णं भंते ! पुढविकाइया कतिविहा पं० ? , गोयमा ! दुविहा पत्तत्ता,
तंजहा-सुहुमपुढविकाइया य बायरपुढविकाइया य, एवं दुपएणं भेदेणं जाव वणस्सइकाइया ।

अनंतरोववन्नगा णं भंते ! पुढविकाइया कतिविहा पं० ? , गोयमा ! दुविहा पत्तत्ता,
तंजहा-सुहुमपुढविकाइया य बायरपुढविकाइया य, एवं दुपएणं भेदेणं जाव वणस्सइकाइया ।

अनंतरोववन्नगसुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ प० ? , गोयमा ! अट्ठ
कम्मप्पगडीओ प० तं०-नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं, अनंतरोववन्नगबादरपुढविकाइयाणं
भंते ! कति कम्मप्पगडीओ प० ? , गोयमा ! अट्ठ कम्मप्पगडीओ प० तं०-नाणावरणिज्जं जाव
अंतराइयं, एवं जाव अनंतरोववन्नगबादरवणस्सइकाइयाणंति ।

अनंतरोववन्नगसुहुमपुढविकाइया णं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ बंधंति ? , गोयमा !
आउयवज्जाओ सत्त कम्मप्पगडीओ बंधंति, एवं जाव अनंतरोववन्नगबादरवणस्सइकाइयति ।

अनंतरोववन्नगसुहुमपुढविकाइया णं भंते ! कइ कम्मप्पगडीओ वेदेति ? , गोयमा !
चउद्दस कम्मप्पगडीओ वेदेति, तं०-नाणावरणिज्जं तहेव जाव पुरिसवेदवज्जं, एवं जाव अनंतरोव-
वन्नगबादरवणस्सइकाइयति । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ॥

—: शतकं-३३/१ उद्देशक:-३ :-

मू. (१०२०) कतिविहा णं भंते ! परंपरोववन्नगा एगिंदिया प० ? , गोयमा ! पंचविहा
परंपरोववन्नगा एगिंदिया प० तं०-पुढविकाइया एवं चउक्कओ भेदो जहा ओहिउद्देसए । परंपरोव-
वन्नगअपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! कइ कम्मप्पगडीओ प० ? , एवं एएणं अभिलावेणं
जहा ओहिउद्देसए तहेव निरवसेसं भाणियव्वं जाव चउद्दस वेदेति । सेवं भंते ! २ ति ॥

—: शतकं-३३/१ उद्देशक:-४-११ :-

मू. (१०२१) अनंतरोगाढा जहा अनंतरोववन्नगा ४ ॥ परंपरगाढा जहा परंपरोववन्नगा
५ ॥ अनंतराहारगा जहा अनंतरोववन्नगा ६ ॥ परंपराहारगा जहा परंपरोववन्नगा ७ ॥ अनंतर-

पञ्चतगा जहा अणंतरोववन्नगा ८ ॥ परंपरपञ्चतगा जहा परंपरोववन्नगा ९ ॥ चरिमावि जहा परंपरोववन्नगा तहेव १० ॥ एवं अचरिमावि ११ ॥ एवं एए एक्कारस उद्देसगा । सेवं भंते ! २ जाव विहरइ ॥

— शतकं—३३ द्वितीयशतकं :—

मू. (१०२२) कइविहा णं भंते ! कण्हलेस्सा एगिंदिया प० ?, गोयमा ! पंचविहा कण्हलेस्साएगिंदिया प० तं०—पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया ।

कण्हलेस्सा णं भंते ! पुढविकाइया कइविहा प० ?, गोयमा ! दुविहा पं० तं०—सुहुमपुढविका- इया य बादरपुढविकाइया य, कण्हलेस्सा णं भंते ! सुहुमपुढविकाइया कइविहा प० ?, गोयमा ! एवं एएणं अभिलावेणं चउक्कभेदो जहेव ओहिउद्देसए जाव वणस्सइकाइयत्ति, कण्हलेस्सअप- ज्तसुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! कइ कम्मप्पगडीओ प० ?, एवं चेव एएणं अभिलावेणं जहेव ओहिउद्देसए तहेव पन्नत्ताओ तहेव वंधंति तहेव वेदेति । सेवं भंते ! २ ति ।

कइविहा णं भंते ! अनंतरोववन्नगकण्हलेस्साएगिंदिया पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंचविहा अनंतरोववन्नगा कण्हलेस्सा एगिंदिया एवं एएणं अभिलावेणं तहेव दुयओ भेदो जाव वणस्सइकाइयत्ति, अनंतरोववन्नगकण्हलेस्ससुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! कइ कम्मप्पगडीओ प० ?, एएणं अभिलावेणं जहा ओहिओ अनंतरोववन्नगाणं उद्देसओ तहेव जाव वेदेति । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

कइविहा णं भंते ! परंपरोववन्नगा कण्हलेस्सा एगिंदिया प० ?, गोयमा ! पंचविहा परंपरोववन्नगा कण्ह० एगिंदिया पन्नत्ता, तंजहा—पुढविकाइया एवं एएणं अभिलावेणं तहेव चउक्कओ भेदो जाव वणस्सइकाइयत्ति ।

परंपरोववन्नगकण्हलेस्सअपज्तसुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! कइकम्मप्पगडीओ प० ?, एवं एएणं अभिलावेणं जहेव ओहिओ परंपरोववन्नगउद्देसओ तहेव जाव वेदेति, एवं एएणं अभिलावेणं चहेव ओहिएगिंदियसए एक्कारस उद्देसगा भणिया तहेव कण्हलेस्ससतेवि भाणियव्वा जा अचरिमचरिमकण्हलेस्साएगिंदिया ।

— शतकं—३३—तृतीयशतकं :—

मू. (१०२३) जहा कण्हलेस्सेहिं भणियं एवं नीललेस्सेहिवि सयं भाणियव्वं । सेवं भंते ! २ ति ॥ ततियं एगिंदियसयं सम्मत्तं ॥

— शतकं—३३—चतुर्थशतकं :—

मू. (१०२४) एवं काउलेस्सेहिवि सयं भाणियव्वं नवरं काउलेस्सेति अभिलावो भाणियव्वो ॥

— शतकं—३३—पंचमं शतकं :—

मू. (१०२५) कइविहा णं भंते ! भवसिद्धिया एगिंदिया प० ?, गोयमा ! पंचविहा भवसिद्धिया एगिंदिया प०, तं०—पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया भेदो चउक्कओ जाव वणस्सइकाइयत्ति ।

भवसिद्धियपञ्जत्सुहुमपुढविकाइयाणं भते ! कति कम्मपगडीओ प० ? , एवं एएणं अभिलावेणं जहेव पढमिल्लं एगिंदियसयं तहेव भवसिद्धियसयंपि भाणियव्वं, उद्देसगपरिवाडी तहेव जाव अचरिमोत्ति । सेवं भंते ! २ ति ।

— शतकं-३३-षष्ठं शतकं :-

मू. (१०२६) कइविहा णं भंते ! कण्हलेस्सा भवसिद्धिया एगिंदिया प० ? , गोयमा ! पंचविहा कण्हलेस्सा भवसिद्धिया एगिंदिया प०, पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया ।

कण्हलेस्सभवसिद्धीयपुढविकाइया णं भंते ! कतिविहा प० ? , गोयमा ! दुविहा प० तं०- सुहुमपुढविकाइया य बायरपुढविकाइया य, कण्हलेस्सभवसिद्धीयसुहुमपुढविकाइया णं भंते ! कइविहा प० ? , गोयमा ! दुविहा प० तंजहा-पञ्जत्तगा य अपञ्जत्तगा य, एवं बायरावि, एएणं अभिलावेणं तहेव चउक्कओ भेदो भा० ।

कण्हलेस्सभवसिद्धीयपञ्जत्त । सुहुमपुढविकाइया णं भंते ! कइ कम्मपगडीओ प०, एवं एएणं अभिलावेणं जहेव ओहिउद्देसए तहेव जाव वेदेति । कइविहा णं भंते ! अनंतरोवन्नगा कण्हलेस्साभवसिद्धिया एगिंदिया प० ? , गोयमा ! पंचविहा अनंतरोवन्नगा जाव वणस्सइकाइया

अनंतरोवन्नगकण्हलेस्स भवसिद्धियपुढविकाइया णं भंते ! कतिविहा प० ? , गोयमा ! दुविहा प० तं०-सुहुमपुढविका० एवं दुयओ भेदो । अनंतरोवन्नगकण्हलेस्सभवसिद्धिय-सुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! कइ कम्मपगडीओ प० ? , एवं एएणं अभिलावेणं जहेव ओहिओ अनंतरोवन्नउद्देसओ तहेव जाव वेदेति । एवं एएणं अभिलावेणं एक्कारसवि उद्देसगा तहेव भाणियव्वा जहा ओहियसए जाव अचरिमोत्ति ॥

— शतकं-३३-सप्तमं शतकं :-

मू. (१०२७) जहा कण्हलेस्स भवसिद्धिएहिं सयं भणियं एवं नीललेस्सभवसिद्धिएहिवि सयं भाणियव्वं ॥ सत्तमं एगिंदियसयं सम्मत्तं ।

— शतकं-३३-अष्टमं शतकं :-

मू. (१०२८) एवं काउलेस्सभवसिद्धीएहिवि सयं ॥

— शतकं-३३-नवमं शतकं :-

मू. (१०२९) कइविहा णं भंते ! अभवसिद्धीया एगिंदिया प० ? , गोयमा ! पंचविहा अभवसिद्धिय० प० तं०-पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया एवं जहेव भवसिद्धीयसयं भणियं नवरं नव उद्देसगा चरमअचरमउद्देसगवज्जा सेसं तहेव ॥

— शतकं-३३-दशमं शतकं :-

मू. (१०३०) एवं कण्हलेस्सअभवसिद्धीयएगिंदियसयंपि ॥

— शतकं-३३-एकादशमं शतकं :-

मू. (१०३१) नीललेस्सअभवसिद्धीयएगिंदिएहिवि सयं ।

— शतकं-३३-द्वादशमं शतकं :-

मू. (१०३२) काउलेस्सअभवसिद्धीयसयं, एवं चत्तारिवि अभवसिद्धीयसयाणि नव २ उद्देसगा भवंति, एवं एयाणि बारस एगिंदियसयाणि भवंति ॥

चू. 'कइविहा ण' मित्यादि, 'चोहस कम्मपयडीओ'ति, तत्राद्यै ज्ञानावरणादिकास्तदन्याः षट् तद्विशेषभूताः 'सोइंदियवज्झं'ति श्रोत्रेन्द्रियं वध्यं—हननीयं यस्य तत्तथा मतिज्ञानावरणविशेष इत्यर्थः, एवमन्यान्यपि, स्पशनेन्द्रियवध्यं तु तेषां नास्ति, तद्भावे एकेन्द्रियत्वहानिप्रसङ्गादिति । 'इत्थिवेयवज्झं'ति यदुदयत्तरीवेद्यो न लभ्यते तत्तरीदवध्यम्, एवं पुंवेदवध्यमपि, नपुंसकवेदवध्यं तु तेषां नास्ति नपुंसकवेदवर्तित्वादिति ।

शेषं सूत्रसिद्धं, नवरम् 'एवं दुपएणं भेदेएणं'ति अनन्तरोपपन्नकानामेकेन्द्रियाणां पर्याप्तिकापर्याप्तकभेदयोरभावेन चतुर्विधभेदस्यासम्भवाद् द्विपदेन भेदेनेत्युक्तम् । तथा 'चरम-अचरमउद्देसगवज्झं'ति, अभवसिद्धिकानामचरमत्वेन चरमाचरमविभागो नास्तीतिकृत्येति ।

शतकं—३३ (१-१२ शतकानि) समाप्तानि

व्याख्येयमिह स्तोकं स्तोका व्याख्या तदस्य विहितेयम् ।

न ह्योदनमात्रायामतिमात्रं व्यञ्जनं युक्तम् ॥

शतकं—३३ समाप्तम्

शतकं—३४

चू. त्रयस्त्रिंशंते एकेन्द्रियाः प्ररूपिताश्चतुस्त्रिंशच्छतेऽपि भङ्गयन्तरेण त एव प्ररूप्यन्ते इत्येवंसंबन्धेनायातस्य च द्वादशशतोपेतस्यास्येदमादिसूत्रम्—

— शतकं—३४ एकेन्द्रियशतकं—१ उद्देशकः—१ :-

मू. (१०३३) कइविहा णं भंते ! एगिंदिया प० ?, गोयमा ! पंचविहा एगिंदिया प० तं०—पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया, एवं एतेणं चेव चउक्कएणं भेदेणं भाणियव्वा जाव वणस्सइकाइया ।

अपञ्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समोहइत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समोहइत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते अपञ्जत्तसुहुमपुढविकाइयत्ताए उववज्जेत्ताए ।

से णं भंते ! कइसमएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा ।

से केणहेणं भंते ! एवंवुच्चइ एगसमइएण वा दुसमइएण वा जाव उववज्जेज्जा ?, एवं खलु गोयमा ! मए सत्त सेढीओ प०, तं०—उज्जुयायता सेढी एगयओवंका दुहओवंका एगयओखहा दुहओखहा चक्कवाला अद्धचक्कवाला ७, उज्जुआयताए सेढीए उववज्जमाणे एगसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा, एगओवंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा, दुहओवंकाए सेढीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा, से तेणहेणं गोयमा ! जाव उववज्जेज्जा ।

अपञ्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समो २ जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते पञ्जत्तसुहुम-

पुढविकाइयत्ताए उववज्जितए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! एगसमइएण वा सेसं तं चेव जाव से तेणट्ठेणं जाव विग्गहेणं उववज्जेज्जा, एवं अपज्जत्तसुहुम-पुढविकाइओ पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहणावेत्ता पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते बादरपुढविकाइएसु अपज्जत्तएसु उववाएयव्वो, ताहे तेसु चेव पज्जत्तएसु ४ ।

एवं आउक्काइएसु चत्तारि आलावगा सुहुमेहिं अपज्जत्तएहिं ताहे पज्जत्तएहिं बायरेहिं अपज्जत्तएहिं ताहे पज्जत्तएहिं उववाएयव्वो ४, एवं चेव सुहुमतेउकाएहिवि अपज्जत्तएहिं १ ताहे पज्जत्तएहिं उववाएयव्वो २ ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समोहइत्ता जे भविए मणुस्सखेत्ते अपज्जत्तबादरतेउकाइयत्ताए उववज्जितए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उव० ?, सेसं तं चेव, एवं पज्जत्तबायरतेउकाइयत्ताए उववाएयव्वो ४ ।

वाउक्काइए सुहुमबायरेसु जहा आउक्काइएसु उववाओ तहा उववाएयव्वो ४, एवं वणस्सइकाइएसुवि २० ।

पज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए एवं पज्जत्तससुहुम-पुढविकाइओवि पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहणावेत्ता एएणं चेव कमेणं एएसु चेव वीससु ठाणेसु उववाएयव्वो जाव बादरवणस्सइकाइएसु पज्जत्तएसुवि ४०, एवं अपज्जत्तबादरपुढविकाइओवि ६०, एवं पज्जत्तबादरपुढविकाइओवि ८०, एवं आउकाइओवि चउसुवि गमएसु पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए एयाए चेव वत्तव्वयाए एएसु चेव वीसइठामेसु उववाएयव्वो १६० ।

सुहुमतेउकाइओवि अपज्जत्तओ पज्जत्तओ य एएसु चेव वीसाए ठाणेसु उववाएयव्वो ।

अपज्जत्तबायरतेउकाइए णं भंते ! मणुस्सखेत्ते समोहए २ जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयत्ताए उववज्जितए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा सेसं तहेव जाव से तेणट्ठेणं० एवं पुढविकाइएसु चउविहेसुवि उववाएयव्वो, एवं आउकाइएसु चउविहेसुवि ।

तेउकाइएसु सुहुमेसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य एवं चेव उववाएयव्वो, अपज्जत्तबायर-तेउकाइए णं भंते ! मणुस्सखेत्ते समोहए समो० २ जे भविए मणुस्सखेत्ते अपज्जत्तबायरतेउकाइयत्ताए उववज्जितए से णं भंते १ कतिसम० ?, सेसं तं चेव, एवं पज्जत्तबायरतेउकाइयत्ताएवि उववाएयव्वो, वाउकाइयत्ताए य वणस्सइकाइयत्ताए य जहा पुढविकाइएसु तहेव चउक्काएणं भेदेणं उववाएयव्वो, एवं पज्जत्तबायरतेउकाइओउवि समयखेत्ते समोहणावेत्ता एएसु चेव वीसाए ठाणेसु उववाएयव्वो जहेव अपज्जत्तओ उववाइओ, एवं सव्वत्थवि बायरतेउकाइया अपज्जत्तगा य पज्जत्तगा य समयखेत्ते उववाएयव्वो समोहणावेयव्वोवि २४० ।

वाउकाइया वणस्सइकाइया य जहा पुढविकाइया तहेव चउक्काएणं भेदेणं उववाएयव्वो जाव पज्जत्ता ४०० ।

बायरवणस्सइकाइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समोहएत्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते पज्जत्तबायरवण-

स्सइकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! कतिसम० सेसं तहेव जाव से तेणङ्गेणं ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइएसु णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समोह० २ जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते अपज्जत्तसुहुम-पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! कइसमएणं ?, सेसं तहेव निरवसेसं ।

एवं जहेव पुरच्छिमिल्ले चरिमंते सव्वपदेसुवि समोहया पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते समयखेत्ते य उववाइया जे य समयखेत्ते समोहया पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते समयखेत्ते य उववाइया एवं एएणं चैव कमेणं पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते समयखेत्ते य समोहया पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समयखेत्ते य उववाएयव्वा तेणेव गमएणं, एवं एएणं गमएणं दाहिणिल्ले चरिमंते समोहयाणं उत्तरिल्ले चरिमंते समयखेत्ते य उववाओ एवं चैव उत्तरिल्ले चरिमंते समयखेत्ते य समोहया दाहिणिल्ले चरिमंते समयखेत्ते य उववाएयव्वा तेणेव गमएणं ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए २ जे भविए सक्करप्पभाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयत्ताए उववज्जइ एवं जहेव रयणप्पभाए जाव से तेणङ्गेणं एवं एएणं कमेणं जाव पज्जत्तएसु सुहुमतेउकाइएसु ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए समोहइत्ता जे भविए समयखेत्ते अपज्जत्तबायरतेउक्कइयत्ताए उववज्जित्तए से णं भंते ! कतिसमय० पुच्छा, गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेण उववज्जिआ ।

से केणङ्गेणं ?, एवं खलु गोयमा ! मए सत्त सेढीओ प० तं०—उज्जुयायता जाव अद्धचक्कवाला, एगओवंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेआ दुहओवंकाए सेढीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेआ से तेणङ्गेणं०, एवं पज्जत्तएसुवि बायरतेउकाइएसु, सेसं जहा रयणप्पभाए ।

जेऽवि बायरतेउकाइया अपज्जत्तगा य पज्जत्तगा य समयखेत्ते समोहणिता दोच्चाए पुढवीए पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते पुढविकाइएसु चउव्विहेसु आउकाइएसु चउव्विहेसु तेउकाइएसु दुविहेसु वाउकाइएसु चउव्विहेसु वणस्सइकाइएसु चउव्विहेसु उववज्जंति तेऽवि एवं चैव दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेण उववाएयव्वा ।

बायरतेउक्कइया अपज्जत्तगा य पज्जत्तगा य जाहे तेसु चैव उववज्जंति ताहे जहेव रयणप्पभाए तहेव एगसमइयदुसमइयतिसमइयविग्गहा भाणियव्वा सेसं जहेव रयणप्पभाए तहेव निरवसेसं, जहा सक्करप्पभाए वत्तव्वया भणिया एवं जाव अहे सत्तमाएवि भाणियव्वा ॥

वृ. 'कइविहे' इत्यादि, इदं च लोकनाडीं प्रस्तीर्य भावनीयं, 'एगसमइएण व'ति एकः समयो यत्रास्त्यसावेकसामयिकस्तेन 'विग्गहेणं'ति विग्रहे—चक्रगती च तस्य सम्भवाद्गतिरेव विग्रहः विशिष्टो वा ग्रहो—विशिष्टस्थानप्राप्तिहेतुभूता गतिर्विग्रहस्तेन, तत्र 'उज्जुआययाए'ति यदा मरणस्थानापेक्षयोत्पत्तिस्थानं समश्रेण्यां भवति तदा ऋचायता श्रेणिर्भवति, तथा च गच्छत एकसामयिकी गति स्यादित्यत उच्यते—

'एगसमइएण'मित्यादि, यदा पुनर्मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानमेकप्रतरे विश्रेण्यां वर्तते तदैकतोवक्रा श्रेणि स्यात् समयद्वयेन चोत्पत्तिस्थानप्राप्ति स्यादित्यत उच्यते—

‘एगओवंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेण’ मित्यादि, यदा तु मरणस्थाना-
दुत्पत्तिस्थानमधस्तने उपरितने वा प्रतरे विश्रेण्या स्यात्तदा द्विवक्त्रा श्रेणि स्यात् समयत्रयेण
चोत्पत्तिस्थानावाप्ति स्यादित्यत उच्यते-‘दुहओवंकाए’ इत्यादि, ‘एवं आउकाइएसुवि चत्ता
आलावगा’ इत्येतस्य विवरणं ‘सुहुमेही’ त्यादि ।

बादरस्तेजस्कायिकसूत्रे रत्नप्रभाप्रक्रमेऽपि यदुक्तं ‘जे भविए मणुस्सखेत्ते’ ति
तद्बादरतेजसामन्यत्रोत्पादासम्भवादिति । ‘वीससु ठाणेसु’ ति, पृथिव्यादयः पञ्च सूक्ष्मबादरभेदाद्
द्विधेति दश, ते च प्रत्येकं पर्याप्तकापर्याप्तकभेदाद्विंशतिरिति ।

इह धैकैकस्मिन् जीवस्थाने विंशतिर्गमा भवन्ति, तदेवं पूर्वान्तगमानां चत्वारि शतानि,
एवं पश्चिमान्तादिगमानामपि, ततश्चैव रत्नप्रभाप्रकरणे सर्वाणि षोडश शतानि गमानामिति ।

शर्कराप्रभाप्रकरणे बादरतेजस्कायिकसूत्रे ‘दुसमइएण वे’ त्यादि, इह शर्कराप्रभापूर्वचर-
मान्तान्मनुष्यक्षेत्रे उत्पद्यमानस्य समश्रेणिर्नास्तीति ‘एगसमइएण’ मितिह नोक्तं, ‘दुसमइएण’-
मित्यादि त्वेकवक्रस्य द्वयोर्वा सम्बादुक्तमिति ।

अथ सामान्येनाधःक्षेत्रमूर्ध्वक्षेत्रं चाश्रित्याह-

मू. (१०३४) अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! अहोलोयखेत्तनालीए बाहिरिल्ले खेत्ते
समोहए २ जे भविए उह्लोयखेत्तनालीए बाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयत्ताए उववज्जितए
से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! तिसमइएण वा चउसमइएण वा
विग्गहेणं उववज्जेज्जा ?

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा ?,
गोयमा ! अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं अहोलोयखेत्तनालीए बाहिरिल्ले खेत्तेसमोहए २ जे
भविए उह्लोयखेत्तनालीए बाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयत्ताए एगपयरंमि अणुसेढीए
उववज्जितए से णं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा जे भविए विसेढीए उववज्जितए से णं
चउसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा से तेणट्ठेणं जाव उववज्जेज्जा, एवं पज्जत्तसुहुमपुढविकाइ-
यत्ताएऽवि, एवं जाव पज्जत्तसुहुमतेउकाइयत्ताए ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! अहेलोग जाव समोहणित्ता जे भविए समयखेत्ते
अपज्जत्तबायरतेउकाइयत्ताए उववज्जितए से णं भंते !, कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ?,
गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा ।

से केणट्ठेणं ?, एवं खलु गोयमा ! मए सत्त सेढीओ ५०, तं०-उज्जुआयत्ता जाव
अद्धचक्रवाला, एगओवंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा दुहओवंकाए
सेढीए उववज्जमाणे तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा से तेणट्ठेणं०, एवं पज्जत्तएसुवि
बायरतेउकाइएसुवि उववाएयव्वी, वाउक्काइयवणस्सइकाइयत्ताए चउक्काएणं भेदेणं जहा
आउकाइयत्ताए तहेव उववाएयव्वी २० ।

एवं जहा अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयस्स गमओ भणिओ एवं पज्जत्तसुहुमपुढविकाइयस्सवि
भाणियव्वी तहेव वीसाए ठाणेसु उववाएयव्वी ४०, अहोलोयखेत्तनालीए बाहिरिल्ले खेत्ते समोहए
समोहएत्ता एवं बायरपुढविकाइयस्सवि अपज्जत्तगस्स पज्जत्तगस्स य भाणियव्वं ८०, एवं आउक्काइ-

यस्स चउव्विहस्सवि भाणियव्वं १६०, सुहुमतेउक्काइयस्स दुविहस्सवि एवं चेव २०० ।

अपज्जत्तबायरतेउक्काइएणं भंते ! समयखेत्ते समोहए स० २ जे भविए उट्टलोगखेत्तनालीए बाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयत्ताए उववज्जितए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा ।

से केणट्ठेणं० अट्ठो जहेव रयणप्पभाए तहेव सत्त सेढीओ एवं जाव अपज्जत्तबायरतेउक्काइए णं भंते ! समयखेत्ते समोहए स० २ जे भविए उट्टलोगखेत्तनालीए बाहिरिल्ले खेत्ते पज्जत्तसुहुमतेउक्काइयत्ताए उववज्जितए से णं भंते ! सेसं तं चेव ।

अपज्जत्तबायरतेउक्काइए णं भंते ! समयखेत्ते समोहए स० जे भविए समयखेत्ते अपज्जत्तबायरतेउक्काइयत्ताए उववज्जितए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा ?, गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेज्जा ।

से केणट्ठेणं ? अट्ठो जहेव रयणप्पभाए तहेव सत्त सेढीओ, एवं पज्जत्तबायरतेउक्काइएवि, वाउक्काइएसु वणस्सइक्काइएसु य जहा पुढविकइएसु उववाइओ तहेव चउक्कएणं भेदेणं उववाएयव्वो, एवं पज्जत्तबायरतेउक्काइओवि एएसु चेव ठाणेसु उववाएयव्वो, वाउक्काइयवणस्सइक्काइयाणं जहेव पुढविकाइयत्ते उववाओ तहेव भाणियव्वो ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! उट्टलोगखेत्तनालीए बाहिरिल्ले खेत्ते समोहए समोहणित्ता जे भविए अहेलोगखेत्तनालीए बाहिरिल्ले खेत्ते अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयत्ताए उववज्जितए से णं भंते ! कइस० ?, एवं उट्टलोगखेत्तनालीए बाहिरिल्ले खेत्ते समोहयाणं अहेलोगखेत्तनालीए बाहिरिल्ले खेत्ते उववज्जयाणं सो चेव गमओ निरवसेसो भाणियव्वो जाव बायरवणस्सइक्काइओ पज्जत्तओ बायरवणस्सइक्काइएसु पज्जत्तएसु उववाइओ ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए स० २ जे भविए लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चेव चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयत्ताए उववज्जितए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जंति ?, गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जंति ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ एगसमइएण वा जाव उववज्जेज्जा ?, एवं खलु गोयमा ! मए सत्त सेढीओ प०, तंजहा—उज्जुआयता जाव अद्धचक्कवाला, उज्जुआययाए सेढीए उववज्जमाणे एगसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा एगओवंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा दुहओवंकाए सेढीए उववज्जमाणे जे भविए एगपयरंसि अणुसेढी उववज्जितए से णं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा जे भविए विसेढिं उववज्जितए से णं चउसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेज्जा, से तेणट्ठेणं जाव उववज्जेज्जा ।

एवं अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइओ लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए २ लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चेव चरिमंते अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य सुहुमपुढविकाइएसु सुहुमआउक्काइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु सुहुमतेउक्काइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य सुहुमवाउक्काइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु बायरवाउक्काइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु सुहुमवणस्सइक्काइएसु अपज्जत्तएसु पज्जत्तएसु य बारससुवि ठाणेसु एएणं चेव क्रमेणं भाणियव्वो, सुहुमपुढविकाइओ अपज्जत्तओ एवं चेव निरवसेसो

बारससुवि ठाणुसु उववाएयव्वो २४, एवं एएणं गमएणं जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ सुहुमवणस्सइकाइएसु पज्जत्तएसु चेव भाणियव्वो ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समो० २ जे भविए लोगस्स दाहिणिल्ले चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइएसु उववज्जितए से णं भंते !, कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेजा ?, गोयमा ! दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जइ, से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ ? एवं खलु गोयमा ! मए सत्त सेढीओ पन्नत्ता, तंजहा-उज्जुआयता जाव अद्धचक्रवाला, एगओवंकाए सेढीए उववज्जमाणे दुसमइएणं विग्गहेणं उववज्जइए दुहओवंकाए सेढीए उववज्जमाणे जे भविए एगपयरंमि अणुसेढीओ उववज्जितए से णं तिसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेजा जे भविए विसेढिं उववज्जितए से णं चउसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेजा से तेणट्टेणं गोयमा०, एवं एएणं गमएणं पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए दाहिणिल्ले चरिमंते उववाएयव्वो, जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ सुहुमवणस्सइकाइएसु पज्जत्तएसु चेव, सव्वेसिं दुसमइओ तिसमइओ चउसमइओ विग्गहो भाणियव्वो ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए २ जे भविए लोगस्स पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयत्ताए उवज्जितए से णं भंते ! कइसमइएणं विग्गहेणं उववज्जेजा ?, गोयमा ! एगसमइएण वा दुसमइएण वा तिसमइएण वा चउसमइएण वा विग्गहेणं उववज्जेजा, से केणट्टेणं ?, एवं जहेव पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहया पुरच्छिमिल्ले चेव चरिमंते उववाइया तहेव पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहया पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते उववाएयव्वया सव्वे ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! लोगस्स पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहए २ जे भविए लोगस्स उत्तरिल्ले चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयत्ताए उवव० से णं भंते ! एवं जहा पुरच्छिमिल्ले चरिमंते समोहओ दाहिणिल्ले चरिमंते उववाइओ तहा पुरच्छिमिल्ले० समोहओ उत्तरिल्ले चरिमंते उववाएयव्वो, अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइए णं भंते ! लोगस्स दाहिणिल्ले चरिमंते समोहए समोहणित्ता जे भविए लोगस्स दाहिणिल्ले चेव चरिमंते अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयत्ताए उववज्जितए एवं जहा पुरच्छिमिल्ले समोहओ पुरच्छिमिल्ले चेव उववाइओ तहेव दाहिणिल्ले समोहए दाहिणिल्ले चेव उववाएयव्वो, तहेव निरवसेसं जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जत्तओ सुहुमवणस्सइकाइएसु चेव पज्जत्तएसु दाहिणिल्ले चरिमंते उववाइओ एवं दाहिणिल्ले समोहओ पच्चच्छिमिल्ले चरिमंते उववाएयव्वो नवरं दुसमइयतिसमइयचउसमइयविग्गहो सेसं तहेव ।

दाहिणिल्ले समोहओ उत्तरिल्ले चरिमंते उववाएयव्वो जहेव सट्ठाणि तहेव एगसमइयदुसमइयतिसमइयचउसमइयविग्गहो, पुरच्छिमिल्ले जहा पच्चच्छिमिल्ले तहेव दुसमइयतिसमइयचउसमय०, पच्चच्छिमिल्ले य चरिमंते समोहयाणं पच्चच्छिमिल्ले चेव उववज्जमाणानं जहा सट्ठाणे उत्तरिल्ले उववज्जमाणानं एगसमइओ विग्गहो नत्थि, सेसं तहेव, पुरच्छिमिल्ले जहा सट्ठाणे, दाहिणिल्ले एगसमइओ विग्गहो नत्थि, सेसं तं चेव, उत्तरिल्ले समोहयाणं उत्तरिल्ले चेव उववज्जमाणानं जहेव सट्ठाणे, उत्तरिल्ले समोहयाणं पुरच्छिमिल्ले उववज्जमाणानं एवं चेव, नवरं एसमइओ विग्गहो नत्थि, उत्तरिल्ले समोहयाणं दाहिणिल्ले उववज्जमाणानं जहा सट्ठाणे, उत्तरिल्ले समोहयाणं पच्चच्छिमिल्ले

उववज्रमाणानं एगसमइओ विग्गहो नत्थि, सेसं तहेव जाव सुहुमवणस्सइकाइओ पज्जताओ सुहुमवणस्सइकाइएसु पज्जत्तएसु चेव ।

कहिन्नं भंते ! बायरपुढविकाइयाणं पज्जत्तागाणं ठाणा प० ?, गोयमा ! सट्ठाणेणं अट्ठसु पुढवीसु जहा ठाणपदे जाव सुहुमवणस्सइकाइया जे य पज्जत्तागा जे य अपज्जत्तागा ते सब्बे एगविहा अविसेसमणाणत्ता सब्बलोगपरियावन्ना प० समणाउसो ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ पज्जत्ताओ ?, गोयमा ! अट्ठ कम्मप्पगडीओ प०, तं०—नाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं, एवं चउक्कएणं भेदेणं जहेव एगिंदियसएसु जाव बायरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तागाणं, अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ बंधंति ?, गोयमा ! सत्तविहबंधगावि अट्ठविहबंधगावि जहा एगिंदियसएसु जाव पज्जत्ता बायरवणस्सइकाइया ।

अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! कति कम्मप्पगडीओ वेदेति ? गोयमा ! चोदस कम्मप्पगडीओ वेदेति तंजहा—नाणावरणिज्जं जहा एगिंदियसएसु जाव पुरिसवेदवज्जं एवं जाव बादरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तागाणं, एगिंदियाणं भंते ! कओ उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति जाह वक्कंतीए पुढविकाइयाणं उववाओ, एगिंदियाणं भंते ! कइ समुग्धाया प० ?, गोयमा ! चत्तारि समुग्धाया प० तंजहा—वेदनासमुग्धाए जाव वेउव्वियसमुग्धाए ।

एगिंदियाणं भंते ! किं तुल्लड्ढितीया तुल्लविसेसाहियं कम्मं पकरेति ?, तुल्लेड्ढितीया वेमायविसेसाहियं कम्मं पकरेति ? वेमायड्ढितीया तुल्लविसेसाहियं कम्मं पकरेति ? वेमायड्ढितीया वेमायविसेसाहियं कम्मं पकरेति ?, गोयमा ! अत्थेगइया तुल्लड्ढितीया तुल्लविसेसाहिं कम्मं पकरेति अत्थेगइया तुल्लड्ढितीया वेमायविसेसाहिया कम्मं पकरेति अत्थेगइया वेमायड्ढितीया तुल्लविसेसाहियं कम्मं पकरेति अत्थेगइया वेमायड्ढितीया वेमायविसेसाहियं कम्मं पकरेति ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुद्धइ अत्थेगइया तुल्लड्ढितीया जाव वेमायविसेसाहियं कम्मं पकरेति गोयमा ! एगिंदिया चउव्विहा पज्जत्ता, तंजहा—अत्थेगइया समाउया समोववन्नगा १ अत्थेगइया समाउया विसमोववन्नगा २ अत्थेगइया विसमाउया समोववन्नगा ३ अत्थेगइया विसमाउया विसमोववन्नगा ४, तत्थ णं जे ते समाउया समोववन्नगा ते णं तुल्लड्ढितीया तुल्लविसेसाहियं कम्मं पकरेति १ तत्थ णं जे ते समाउया विसमोववन्नगा ते णं तुल्लड्ढितीया वेमायविसेसाहियं कम्मं पकरेति २ तत्थ णं जे ते विसमाउया समोववन्नगा ते णं वेमायड्ढितीया तुल्लविसेसाहियं कम्मं पकरेति ३ तत्थ णं जे ते विसमाउया विसमोववन्नगा ते णं वेमायड्ढितीया वेमायविसेसाहियं कम्मं पकरेति ४, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव वेमायविसेसाहियं कम्मं पकरेति ॥ सेवं भंते ! २ जाव विहरति ॥

वृ. 'अपज्जत्तसुहुमे'त्यादि, 'अहोर्लायखेत्तनालीए'त्ति अधोलोकलक्षणे क्षेत्रे य नाडी-त्रसनाडी साऽधोलोकक्षेत्रनाडी तस्याः, एवमूर्ध्वलोकक्षेत्रनाड्यपीति, 'तिसमइएण व'त्ति, अधोलोकक्षेत्रे नाड्या बहि पूर्वादिदिशि मृत्यैकेन नाडीमध्य प्रविष्टो द्वितीये समये उर्ध्व गतस्तत एकप्रतरे पूर्वस्यां पश्चिमायां वा यदोत्पत्तिर्भवति तदाऽनुश्रेण्यां गत्वा तृतीयसमये उत्पद्यत इति 'चउसमइएण व'त्ति यदा नाड्या बहिर्वायव्यादिविदिशि मृतस्तदैकेन समयेन पश्चिमा-

यामुत्तरस्यां वा गतो द्वितीयेन नाड्यां प्रविष्टस्तृतीये ऊर्ध्वं गतश्चतुर्थेऽनुश्रेण्यां गत्वा
पूर्वादिदिश्युत्पद्यत इति, इदं च प्रायोवृत्तिमङ्गीकृत्योक्तं, अन्यथा पञ्चसामयिक्यपि गति सम्भवति,
यदाऽघोलोककोणादूर्ध्वलोककोण एवोत्पत्तव्यं भवतीति, भवन्ति चात्र गाथाः—

॥ १ ॥ “सुते चइसमयाओ नत्थि गई उ परा विणिहिद्धा ।

जुज्झइ य पंचसमया जीवस्स इमा गई लोए ॥

॥ २ ॥ जो तमतमविदिसाए समोहओ बंभलोगविदिसाए ।

उववज्झइ गईए सो नियमा पंचसमयाए ॥

॥ ३ ॥ उजुयायतेगवंका दुहओवंका गई विणिहिद्धा ।

जुज्झइ य तिचउवंकावि नाम चउपंचसमयाए ॥

॥ ४ ॥ उववायाभावाओ न पंचसमयाऽहवा न संतावि ।

भणिया जह चउसमया महल्लबंधे न संतावि ॥

‘अपञ्जत्ताबायरतेउक्काइए ण’मित्यादौ, ‘दुसमइएण वा तिसमइएण वा विग्गहेणं
उववज्जेज्झ’ति, एतस्येयं भावना—समयक्षेत्रादेकेन समयेनोर्ध्वं गतौ द्वितीयेन तु नाड्या बहिर्दिग्व्य-
वस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति, तथा समयक्षेत्रादेकेनोर्ध्वं याति द्वितीयेन तु नाड्या बहिर् पूर्वादिदिशि
तृतीयेन तु विदिग्व्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानमिति ।

अथ लोकचरमान्तामश्रित्याह—‘अपञ्जत्तासुहुमपुढविकाइए णं भंते ! लोगस्से’त्यादि,
इह च लोकचरमान्ते बादराः पृथ्वीकायिकाष्ठाधिकतेजोवनस्पतयो न सन्ति सूक्ष्मास्तु पञ्चापि
सन्ति बादरवायुकायिकाश्चेति पर्याप्तापर्याप्तभेदेन द्वादश स्थानान्यनुसर्तव्यानीति, इह च लोकस्य
पूर्वचरमान्तात्पूर्वचरमान्ते उत्पद्यमानस्यैकसमयादिका चतुःसमयान्ता गति संभवति,
अनुश्रेणिविश्रेणिसम्भवात्, पूर्वचरमान्तात्पनुर्दक्षिणचरमान्ते उत्पद्यमानस्य द्वयादिसामयिक्येव
गतिरनुश्रेणेरभावात्, एवमन्यत्रापि विश्रेणिगमन इति ।

एवमुत्पादमधिकृत्यैकेन्द्रियप्ररूपणा कृता, अथ तेषामेव स्थानादिप्ररूपणायाह—‘कहिं
ण’मित्यादि, ‘सट्ठाणेणं’ति स्वस्थानं यत्रास्ते बादरपृथिवीकायिकस्तेन स्वस्थानेन स्वस्थानमा-
श्रित्येत्यर्थः ‘जहा ठाणपदे’ति स्थानपदं च प्रज्ञापनायाद्वितीयं पदं, तच्चैवं—‘तंजहा—रयणप्पभाए
सक्करप्पभाए वालुयप्पभाए’ इत्यादि, ‘एगविह’ति एकप्रकारा एव प्रकृतस्वस्थानादिविचार-
मधिकृत्यौघतः ‘अविसेसमणाणत्त’ति अविशेषाः—विशेषरहिता यथा पर्याप्तकास्तथैवेतरेऽपि
‘अनाणना’ति अनानात्वाः—नानात्ववर्जिताः येष्वेवाधारभूताकाशप्रदेशेष्वेकेतेष्वेवेतरेऽपीत्यर्थः
‘सब्बलोयपरियावन्न’ति उपपातसमुद्घातस्वस्थानैः सर्वलोके वर्तन्त इति भावना,
तत्रोपपात—उपपाताभिमुख्यं समुद्घात इह मारणान्तिकादि स्वस्थानं तु यत्र ते आसते ।

समुद्घातसूत्रे ‘वेउज्वियसमुग्धाए’ति यदुक्तं तद्व्यायुकायिकानाश्रित्येति ।

एकेन्द्रियानेव भङ्गयन्तरेण प्रतिपादयन्नाह—‘एगिंदिया ण’मित्यादि, ‘तुल्लड्डिय’ति
तुल्यस्थितिकाः परस्परापेक्षया समानायुष्का इत्यर्थः, ‘तुल्लविसेसाहियं कम्मं पकरेंति’ति
परस्परापेक्षया तुल्यत्वेन विशेषेण—असङ्ख्येयभागादिनाऽधिकं—पूर्वकालबद्धकमपेक्षयाऽधिकतरं
तुल्य-विशेषाधिकं ‘कम्म’ ज्ञानावरणादि ‘प्रकुर्वन्ति’ ब्रजन्ति १ ।

तथा तुल्यस्थितयः 'वेमायविसेसाहियं'ति विमात्रः—अन्योऽन्यापेक्षया विषमपरिमाणः कस्याप्येसङ्ख्येयभागरूपोऽन्यस्य सङ्ख्येयभागरूपो यो विशेषस्तेनाधिकं पूर्वकालबद्धकम्पपिक्षया यत्तत्तथा २ ।

तथा 'वेमायड्डिइयं'ति विमात्रा-विषममात्रा स्थिति-आयुर्थेषां ते विमात्रस्थितयो विषमायुष्का इत्यर्थः 'तुल्यविसेसाहियं'ति तथैव, एवं चतुर्थोऽपि, 'तत्तत्तत्ते' इत्यादि, 'समाउया समोववन्न'ति समस्थितयः समकमेवोत्पन्ना इत्यर्थः, एते च तुल्यस्थितयः समोत्पन्नत्वेन परस्परेण समानयोगत्वात्समानमेव कर्म कुर्वन्ति, ते च पूर्वकम्पपिक्षया समं वा हीनं वाऽधिकं वा कर्म कुर्वन्ति, यद्यधिकं तदा विशेषाधिकमपि तच्च परस्परतस्तुल्यविशेषाधिकं न तु विशेषाधिकमेवेत्यत उच्यते तुल्यविशेषाधिकमिति, तथा ये समायुषो विषमोपपन्नकास्ते तुल्यस्थितयः विषमोपपन्नत्वेन च योगवैषम्याद्विमात्रविशेषाधिकं कर्म कुर्वन्तीति ।

तथा ये विषमायुषः समोपपन्नकास्ते विमात्रस्थितयः समोत्पन्नत्वेन च समानयोगत्वात् तुल्यविशेषाधिकं कर्म कुर्वन्तीति । तथा ये विषमायुषो विषमोपपन्नकास्ते विमात्रस्थितयो विषमोत्पन्नत्वाच्च योगवैषम्येण विमात्रविशेषाधिकं कर्म कुर्वन्तीति ॥

शतकं—३४/१, उद्देशकः—१ समाप्तः

—: शतकं—३४/१ उद्देशकः—२ :—

मू. (१०३५) कइविहा णं भंते ! अनंतरोववन्नगा एगिंदिया पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंचविहा अनंतरोववन्नगा एगिंदिया पन्नत्ता, तंजहा—पुढविकाइया दुयाभेदो जहा एगिंदियसएस जाव बायरवणस्सइकाइया य ।

कहिन्नं भंते ! अनंतरोववन्नगाणं बायरपुढविकाइयाणं ठाणा पन्नत्ता ?, गोयमा ! सट्ठाणेणं अट्ठसु पुढवीसु, तं०—रयणप्पभाए जहा ठाणपदे जाव दीवेसु समुद्देसु एत्थ णं अनंतरोववन्नगाणं बायरपुढविकाइयाणं ठाणा प०, उववाएणं सव्वलोए समुग्घाएणं सव्वलोए सट्ठाणेणं लोगस्स असंखेज्जभागे ।

अनंतरोववन्नगसुहुमपुढविकाइया एगविहा अविसेसमणाणत्ता सव्वलोए परियावन्ना पन्नत्ता समणाउसो !, एवं एएणं कमेणं सव्वे एगिंदिया भाणियव्वा, सट्ठाणाइं सव्वेसिं जहा ठाणपदे तेसिं पज्जत्तगाणं बायरारणं उववायसमुग्घायसट्ठाणाणि जहा तेसिं चेव अपज्जत्तगाणं, बायरारणं सुहुमाणं सव्वेसिं जहा पुढविकाइयाणं भणिया तहेव भाणियव्वा जाव वणस्सइकाइयति

अनंतरोववन्नगासुहुमपुढविकाइयाणं भंते ! कइ कम्मप्पगडीओ प० ?, गोयमा ! अट्ठ कम्मप्पगडीओ पन्नत्ताओ एवं जहा एगिंदियसएसु अनंतरोववन्नगउद्देसए तहेव पन्नत्ताओ तहेव बंधंति तहेव वेदेति जाव अनंतरोववन्नगा बायरवणस्सइकाइया ।

अनंतरोववन्नगएगिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जंति ? जहेव ओहिए उद्देसओ भणिओ तहेव । अनंतरोववन्नगएगिंदियाणं भंते ! कति समुग्घाया पन्नत्ता ?, गोयमा ! दोन्नि समुग्घाया प०, तं०—वेदनासमुग्घाए य कसायसमुग्घाए ।

अनंतरोववन्नगएगिंदियाणं भंते ! किंतुल्लड्ढितीया तुल्लविसेसाहियं कम्मं पकरोति ? पुच्छा तहेव, गोयमा ! अत्थेगइया तुल्लड्ढितीया तुल्लविसेसाहियं कम्मं पकरोति अत्थेगइया तुल्लड्ढितीया

वेमायविसेसाहियं कम्मं पकरेति ।

से केणट्ठेणं जाव वेमायविसेसाहियं कम्मं पकरेति ?, गोयमा ! अनंतरोववन्नगाएगिंदिया दुविहा प० तं०—अत्थेगइया समाउया समोववन्नगा अत्थेगइया समाउया विसमोववन्नगा तत्थ णं जे ते समाउया समोववन्नगा ते णं तुल्लड्डितीया तुल्लविसेसाहियं कम्मं पकरेति तत्थ णं जे ते समाउया विसमोववन्नगा ते णं तुल्लड्डितीया वेमायविसेसाहियं कम्मं पकरेति, से तेणट्ठेणं जाव वेमायविसेसाहियं० पकरेति । सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'दुयाभेदो'ति, अनन्तरोपपन्नैकेन्द्रियाधिकारादनन्तरोपपन्नानां च पर्याप्तकत्वाभावाद-पर्याप्तकानां सतां सूक्ष्मा बादराश्चेति द्विपदो भेदः, 'उववाएणं सव्वलोए समुग्घाएणं सव्वलोए'ति, कथम्?, 'उपपातेन' उपपाताभिमुख्येनापान्तरालगतित्वत्यर्थं समुद्घातेन—मारणान्तिकेनेति, ते हि ताभ्यामिति बहुत्वात्सर्वलोकमपि व्याप्य वर्तन्ते, इह चैवंभूतया स्थापनया भावना कार्या—

अत्र च प्रथमवक्रं यदैवैके संहरन्ति तदैव तद्वक्रदेशमन्ये पूरयन्ति, एवं द्वितीयवक्रसंहरणेऽपि अवक्रोत्पत्तावपि प्रवाहतो भावनीयम्, अनन्तरोपपन्नकत्वं चेह भाविभवापेक्षं ग्राह्यमपान्तराले तस्य साक्षादभावात्, मारणान्तिकसमुद्घातश्च प्राक्तनभवापेक्षयाऽनन्तरोपपन्नकावस्थायां तस्यासम्भवादिति ।

'सट्ठाणेणं लोगस्स असंखेज्झभागो'ति, रत्नप्रभादिपृथिवीनां विमानानां च लोकस्या-संख्येयभागवर्तित्वात्, पृथिव्यादीनां च पृथिवीकायिकानां स्वस्थानत्वादिति, 'सट्ठाणां सव्वेसिं जहा ठाणपए तेसिं पज्जत्ताणं वायरणं'ति, इह तेषामिति पृथिवीकायिकादीनां, स्वस्थानानि चैवं बादरपृथिवीकायिकानां ।

'अट्ठसु पुढवीसु तंजहा—रयणप्पभाए' इत्यादि, बादराकायिकानां तु 'सत्तसु घनोदहीसु' इत्यादि, बादरतेजस्कायिकानां तु 'अंतोमणुस्सखेत्ते' इत्यादि, बादरवायकायिकानां पुनः 'सत्तसु घनवायवलएसु' इत्यादि, बादरवनस्पतीनां तु 'सत्तसु घनोहीसु' इत्यादि ।

'उववायसमुग्घायसट्ठाणाणि जहा तेसिं चेव अपज्जत्ताणं वायरणं'ति, इह 'तेसिं चेव'ति पृथिवीकायिकादीनां, तानि चैवं—'जत्थेव वायरपुढविकाइयाणं पज्जत्ताणं ठाणा तत्थेव वायर-पुढविकाइयाणं अपज्जत्ताणं ठाणा पन्नत्ता उववाएणं सव्वलोए समुग्घाएणं सव्वलोए सट्ठाणेणं लोगस्स असंखेज्झभागो' इत्यादि ।

समुद्घातसूत्रे—'दोन्नि समुग्घाय'ति, अनन्तरोपपन्नत्वेन मारणान्तिकादिसमुद्घा-तानामसम्भवादिति ।

'अनंतरोववन्नगाएगिंदिया णं भंते ! किं तुल्लड्डिईए' इत्यादौ, 'जे ते समाउया समोववन्नगा ते णं तुल्लड्डिईया तुल्लविसेसाहियं कम्मं पकरेति'ति ये समायुषः अनन्तरोपपन्नकत्वपर्यायमाश्रित्य समायामात्रस्थितकास्तत्परतः परम्परोपपन्नकव्यदेशात् समोपपन्नकाः एकत्रैव समये उत्पत्तिस्थानं प्राप्तास्ते तुल्यस्थितयः समोपपन्नकत्वेन समयोगत्वात्, तुल्यविशेषाधिकं कर्म प्रकुर्वन्ति ।

'तत्थ णं जे ते समाउया विसमोववन्नगा ते णं तुल्लड्डिईया वेमायविसेसाहियं कम्मं पकरेति'ति ये तु समायुषस्तथैव विषमोपपन्नका विग्रहगत्या समायदिभेदेनोत्पत्ति स्थानं प्राप्तास्ते तुल्यस्थितयः आयुष्कोदयवैषम्येणोत्पत्तिस्थानप्राप्तिकालवैषम्यात् विग्रहेऽपि च बन्धकत्वाद् विमात्रविशेषाधिकं

કર્મ પ્રકુર્દન્તિ, વિષમસ્થિતિકસમ્બન્ધિ ત્વન્તિમમદ્વ્યમનન્તોપપન્નકાનાં ન સંભવત્યનન્તરોપ-
પન્નકત્વ વિષમસ્થિરતેરભાવાત્ । એતદ્ધ ગમનિકામાત્રમેવેતિ,

—: શતક—૩૪/૧ ઉદ્દેશકા:—૨ સમાપ્તમ્:—

—: શતક—૩૪/૧ ઉદ્દેશક:—૩:—

મૂ. (૧૦૩૬) કઙ્કિવિહાળં મંતે ! પરંપરોવવન્નગા એગિંદિયા પન્નતા?, ગોયમા ! પંચવિહા
પરંપરોવવન્નગા એગિંદિયા ૫૦ તં—પુઢવિકાઇયા મેદો ચઠ્ઠકઓ જાવ વળસસિકાઇયતિ ।

પરંપરોવવન્નગા અપજ્જતસુહુમપુઢવિકાઇયણં મંતે ! ઈમીસે રયણપ્પભાએ પુઢવીએ પુરચ્છિમિલ્લે
ચરિમંતે સમોહએ ૨ જે ભવિએ ઈમીસે રયણપ્પભાએ પુઢવીએ જાવ પદ્મચ્છિમિલ્લે ચરિમંતે અપજ્જત-
સુહુમપુઢવિકાઇયતાએ ઉવવ૦ એવં એણં અભિલાવેણં જહેવ પદ્મો ઉદ્દેસઓ જાવ લોગચરિમંતેતિ
કહિત્રં મંતે ! પરંપરોવવન્નગાવાયરપુઢવિકાઇયાણં ઠાળા ૫૦ ?, ગોયમા ! સદ્ધાણેણં અદ્ધસુ
પુઢવીસુ એવં એણં અભિલાવેણં જહા પદ્મે ઉદ્દેસએ જાવ તુલ્લહિતીયતિ । સેવં મંતે ! ૨ તિ ।

—: શતક—૩૪/૧ ઉદ્દેશકા:—૪-૧૧:—

મૂ. (૧૦૩૭) એવં સેસાવિ અદ્ધ ઉદ્દેસગા જાવ અચરમોતિ, નવરં અનંતરા અનંતરસરિસા
પરંપરા પરંપરસરિસા ચરમા ય અચરમા ય એવં ચેવ, એવં એતે એક્કારસ ઉદ્દેસગા ॥

—: શતક—૩૪, દ્વિતીયં શતક— ઉદ્દેશકા:—૧-૧૧:—

મૂ. (૧૦૩૮) કઙ્કિવિહાળં મંતે ! કળ્હલેસા એગિંદિયા ૫૦ ?, ગોયમા ! પંચવિહા કળ્હલેસા
એગિંદિયા ૫૦ મેદો ચઠ્ઠકઓ જહા કળ્હલેસા એગિંદિયસએ જાવ વળસસિકાઇયતિ ।

કળ્હલેસા અપજ્જતાસુહુમપુઢવિકાઇયણં મંતે ! ઈમીસે રયણપ્પભાએ પુઢવીએ પુરચ્છિમિલ્લે
એવં એણં અભિલાવેણં જહેવ ઓહિઉદ્દેસઓ જાવ લોગચરિમંતેતિ સવ્વથ્થ કળ્હલેસેસુ ચેવ
ઉવવાએયવ્વો ।

કહિત્રં મંતે ! કળ્હલેસા અપજ્જતવાયરપુઢવિકાઇયાણં ઠાળા ૫૦ એવં એણં અભિલાવેણં
જહા ઓહિઉદ્દેસઓ જાવ તુલ્લહિયતિ । સેવં મંતે ! ૨ તિ ॥ એવં એણં અભિલાવેણં જહેવ પદ્મં
સેદિસયં તહેવ એક્કારસ ઉદ્દેસગા ભાણિયવ્વા ।

—: શતક—૩૪ તૃતીયં શતક:—

મૂ. (૧૦૩૯) એવં નીલલેસેહિવિ

—: શતક—૩૪—ઘતુર્થ શતક:—

મૂ. (૧૦૪૦) કાઠલેસેહિવિ સયં, એવં ચેવ ।

—: શતક—૩૪—પદ્મમં શતક:—

મૂ. (૧૦૪૧) ભવ સિદ્ધિયએહિવિ સયં ॥

—: શતક—૩૪—ષષ્ઠશતક:—

મૂ. (૧૦૪૨) કઙ્કિવિહાળં મંતે ! અનંતરોવવન્નગા કળ્હલેસા ભવસિદ્ધિયા એગિંદિયા ૫૦
જહેવ અનંતરોવવન્નગા ઉદ્દેસઓ ઓહિઓ તહેવ । કઙ્કિવિહાળં મંતે ! પરંપરોવવન્નગા કળ્હલેસા ભવસિદ્ધિયા
એગિંદિયા ૫૦ ?, ગોયમા ! પંચવિહા પરંપરોવવન્નગા કળ્હલેસા ભવસિદ્ધિયએગિંદિયા ૫૦ ઓહિઓ
મેદો ચઠ્ઠકઓ જાવ વળસસિકાઇયતિ ।

परंपरोवन्नकणहलेस्सभवसिद्धियअपज्जत्तसुहुमपुढविकाइएणं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए एवं एएणं अभिलावेणं जहेव ओहिओ उद्देसओ जाव लोयचरमंतेति, सव्वत्थ कणहलेस्सेसु भवसिद्धिएसु उववाएयव्वो । कहिन्नं भंते ! परंपरोवन्नकणहलेस्स भवसिद्धियपज्जत्तबायर-पुढविकाइयाणं ठाणा प० एवं एएणं अभिलावेणं जहेव ओहिओ उद्देसओ जाव तुल्लड्डियत्ति, एवं एएणं अभिलावेणं कणहलेस्स भवसिद्धियएणिदिएहिंवि तहेव ।

—: शतक-३४ शतकानि ७-१२ :-

मू. (१०४३) एवं काउलेस्सभवसिद्धियएणिदियेहिंवि सयं अड्डमं सयं ।

जहा भवसिद्धिएहिं चत्तारि सयाणि एवं अभवसिद्धिएहिंवि चत्तारि सयाणि भाणियव्वाणि, नवरं चरमअचरमवज्जा नव उद्देसगा भाणियव्वा, सेसंतं चेव, एवं एयाइ बारस एणिंदियसेढीसयाइं सेवंभंते ! २ ति जाव विहरइ ॥

वृ. शेषं सूत्रसिद्धं, नवरं 'सेढिसयं' ति ऋज्वायतश्रेणीप्रधानं शतं श्रेणीशतमिति

शतक-३४ प्रथमशतकस्य उद्देशक:-२-११ एवं शतक-२-१२ समाप्तानि

यद्गीर्दीपशिखेव खण्डिततमा गम्भीरगेहोपमग्रन्थात्प्रचयप्रकाशनपरा सद्दृष्टिमोदावहा ।
तेषां ज्ञप्ति विनिर्जितामगुरुप्रज्ञाश्रियां श्रेयसां, सूरीणामनुभावतः शतमिदं व्याख्यातमेवं मया ॥

शतक-३४ समाप्तम्

शतक-३५

वृ. चतुस्त्रिंशते एकेन्द्रियाः श्रेणीप्रक्रमेण प्रायः प्ररूपिताः, पञ्चत्रिंशे तु त एव राशिप्रक्रमेण प्ररूप्यन्ते इत्येवंसम्बन्धस्यास्य द्वादशावान्तरशतस्येदमादिसूत्रम्—

शतक-३५ प्रथम शतकं, उद्देशक:-१

मू. (१०४४) कइ णं भंते ! महाजुम्मा पन्नत्ता ? गोयमा ! सोलस महाजुम्मा पं तं०—
कडजुम्मकडजुम्मे १ कडजुम्मेतेओगे २ कडजुम्मदावरजुम्मे ३ कडजुम्मकलियोगे ४ तेओगकडजुम्मे
५ तेओगतेओगे ६ तेओगदावरजुम्मे ७ तेओगकलिओए ८ दावरजुम्मकडजुम्मे ९ दावरजुम्मेतेओए
१० दावरजुम्मदावरजुम्मे ११ दावरजुम्मकलियोगे १२ कलिओगकडजुम्मे १३ कलियोगतेओगे
१४ कलियोगदावरजुम्मे १५ कलियोगकलियओगे १६ ।

से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सोलस महाजुम्मा प० तं०—कडजुम्मकडजुम्मे जाव कलियोगकलियोगे ।

गोयमा ! जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया तेऽवि कडजुम्मा सेतं कडजुम्मकडजुम्मे, जे णं रासी चउक्कएणं अहवारेणं अवहीरमाणे तिपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया कडजुम्मा सेतं कडजुम्मेतेओए २ ।

जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरामां दुपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया कडजुम्मा सेतं कडजुम्मदावरजुम्मे ३ जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया कडजुम्मा सेतं कडजुम्मकलियोगे ४ ।

जे णं रासिचउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया तेयोगा सेत्तं तेओगकडजुम्मे १ जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया तेओगा सेत्तं तेओगतेओगे २ ।

जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दोपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया तेयोया सेत्तं तेओयदावरजुम्मे ३ जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया तेओया सेत्तं तेयोयकलियोगे ४ ।

जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया दावरजुम्मा सेत्तं दावरजुम्मकडजुम्मे १ जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया दावरजुम्मा सेत्तं दावरजुम्मेतेओगे २ ।

जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दुपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया दावरजुम्मा सेत्तं दावरजुम्मादावरजुम्मे ३ जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया दावरजुम्मा सेत्तं दावरजुम्मकलियोगे ४ ।

जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया कलियोगा सेत्तं कलिओगकडजुम्मे १ जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया कलियोगा सेत्तं कलियोगतेओगे २ ।

जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दुपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया कलियोगा सेत्तं कलियोगदावरजुम्मे ३ जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपज्जवसिए जे णं तस्स रासिस्स अवहारसमया कलियोगा सेत्तं कलियोगकलिओगे ४, से तेणद्वेणं जाव कलियओगकलिओगे ।

वृ. 'कइ णं भंते !' इत्यादि, इह युग्मशब्देन राशिविशेषा उच्यन्ते ते च शुद्धका अपि भवन्ति यथा प्राक् प्ररूपिताः अतस्तद्व्यवच्छेदाय विशेषणमुच्यते महान्ति च तानि युग्मानि च महायुग्मानि, 'कडजुम्मकडजुम्मे'ति यो राशि सामयिकेन चतुष्कापहारेणापह्रियमाणश्चतुष्पर्यवसितो भवति अपहारसमया अपि चतुष्कापहारेण चतुष्पर्यवसिता एव असौ राशि कृतयुग्मकृतयुग्म इत्यभिधीयते, अपह्रियमाणद्रव्यापेक्षया तत्समयापेक्षया चेति द्विधा कृतयुग्मत्वात्, एवमन्यत्रापि शब्दार्थो योजनीयः, स च किल जघन्यतः षोडशात्मकः, एषां हि चतुष्कापहारतश्चतुरप्रत्वात्, समयानां च चतुःसङ्ख्यत्वादिति १ ।

'कडजुम्मेतेओ'ति, यो राशि प्रतिसमयं चतुष्कापहारेणापह्रियमाणश्चतुष्पर्यवसानो भवति तत्समयाश्चतुष्पर्यवसिता एवासावपह्रियणाणापेक्षया त्र्योजः अपहारसमयापेक्षया तु कृतयुग्म एवेति कृतयुग्मत्र्योज इत्युच्यते, तच्च जघन्यत एकोनविंशति, तत्र हि चतुष्कापहारे त्रयोऽवशिष्यन्ते तत्समयाश्चत्वार एवेति २ ।

एवं राशिभेदसूत्राणि तद्विवरणसूत्रेभ्योऽवसेयानि, इह च सर्वत्राप्यपहारसमयापेक्षमाद्यं पदं अपह्रियमाणं द्रव्यापेक्षं तु द्वितीयमिति, इह च तृतीयदारभ्योदाहरणानि—कृतयुग्मद्वारे राशावष्टादशादयः, कृतयुग्मकल्पोजे सप्तदशादयः त्र्योजः कृतयुग्मे द्वादशादयः ।

एषां हि चतुष्कापहारे चतुरप्रत्वात्तत्समयानां च त्रित्वादिति, त्र्योजत्र्योजराशौ तु पञ्चदशादयः

त्र्योजद्वापरे तु चतुर्दशादयः त्र्योजकल्योजे त्रयोदशादयः द्वापरकृतयुग्मेऽष्टादयः द्वापरत्र्योज-
राशावेकादशादयः द्वापरद्वापरे दशादयः द्वापरकल्योजे नवादयः कल्योजकृतयुग्मे चतुरादयः
कल्योजत्र्योजराशौ सप्तादयः कल्योजद्वापरे षडादयः कल्योजकल्योजे तु पञ्चादय इति ॥

मू. (१०४५) कडजुम्मकडजुम्मएगिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जति किं नेरहिहंति
जहा उप्पलुद्देसए तथा उववाओ ।

ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जति ?, गोयमा ! सोलस वा संखेज्जा वा
असंखेज्जा वा अनंता वा उववज्जति, ते णं भंते ! जीवा समए समए पुच्छा, गोयमा ! ते णं अनंता
समए समए अवहीरमाणा २ अनंताहिं उस्सप्पिणीअवसप्पिणीहिं अवहीरंति णो चेव णं अवहरिया
सिया, उच्चतं जहा उप्पलुद्देसए ।

ते णं भंते ! जीवा नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं बंधगा अबंधगा ?, गोयमा ! बंधगा नो
अबंधगा एवं सव्वेसिं आउयवज्जाणं, आउयस्स बंधा वा अबंधगा वा, ते णं भंते ! जीवा नाणावर-
णिज्जस्स पुच्छा, गोयमा ! वेदगा नो अवेदगा, एवं सव्वेसिं ।

ते णं भंते ! जीवा किं सातावेदगा असातावेदगा ? पुच्छा, गोयमा ! सातावेदगा वा
असातावेदगा वा, एवं उप्पलुद्देसगपरिवाडी, सव्वेसिं कम्माणं उदई नो अनुदई, छण्हं कम्माणं
उदीरगा नो अनुदीरगा, वेदणिज्जाउयाणं उदीरगा वा अनुदीरगा वा ।

ते णं भंते ! जीवा किं कण्ह० पुच्छा, गोयमा ! कण्हलेस्सा वा नील० काउ० तेउलेस्सा
वा, नो सम्मदिट्ठी नो सम्मामिच्छादिट्ठी मिच्छादिट्ठी, नो नाणी अत्राणी नियमं दुअत्राणी
तं०—मइअत्राणी य सुयअत्राणी य, नो मणजोगी नो वइजोगी काययोगी, सागारोवउत्ता वा
अणागारोवउत्ता वा

तेसि णं भंते ! जीवा णं सरीरा कतिवत्ता ? जहा उप्पलुद्देसए सव्वत्थ पुच्छा, गोयमा !
जहा उप्पलुद्देसए ऊसासा वा नीसासगा वा नो उस्सासनीसासगा वा, आहारगा वा अनाहारगा
वा, नोविरयाअविरया नोविरयाविरया, सकिरिया नोअकिरिया, सत्तविहबंधगा वा अट्ठविहबंधगा
वा, आहारसत्रोवउत्ता वा जाव परिग्गहसत्रोवउत्ता वा, कोहकसायी वा मानकसायी जाव
लोभकसायी वा, नो इत्थिवेदगा नो पुरिसवेदगा नपुंसगवेदगा, इत्थिवेयबंधगा वा पुरिसवेदबंधगा
वा नपुंसगवेदबन्धगा वा, नो सत्री असत्री, सईंदिया नो अनिंदिया ।

ते णं भंते ! कडजुम्मकडजुम्मएगिंदिया कालओ केवचिरं होइ ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं
समयं उक्कोसेणं अनंतं कालं अनंता उस्सप्पिणिओसप्पिणीओ वणस्सइकाइयकालो, संवेहो न
भन्नइ, आहारो जहा उप्पलुद्देसए नवरं निव्वाघाएणं छदिसिं वाघायं पडुच्चं सिय त्तिदिसिं सिय
चउदिसिं सिय पंचदिसिं सेसंतहेव, ठिती जहन्नेणं अंतो० उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं समुग्घाया
आदिज्जा चत्तारि, मारणंतियसमुग्घातेणं समोहयावि मरंति असमोहयावि मरंति, उव्वट्ठणा जहा
उप्पलुद्देसए ।

अह भंते ! सव्वपाणा जाव सव्वसत्ता कडजुम्म२एगिंदियत्ताए उववन्नपुव्वा ?, हंता
गोयमा ! असइं अदुवा अनंतखुत्तो, कडजुम्मतेओयएगिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जति ?,
उववाओ तहेव, ते णं भंते ! जीवा एगसमए पुच्छा, गोयमा ! एकूणवीसा वा संखेज्जा वा

असंखेज्जा वा अनन्ता वा उववज्जंति सेसं जहा कडजुम्मकडजुम्माणं जाव अनंतखुत्तो, कडजुम्मदावरजुम्मएगिंदिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ?, उववाओ तहेव ।

ते णं भंते ! जीवा एगमएणं पुच्छ, गोयमा ! अठारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा उवव० सेसं तहेव जाव अनंतखुत्तो, कडजुम्मकलियोगएगिंदिया णं भंते ! कओ उवव० उववाओ तहेव परिमाणं सत्तरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा सेसं तहेव जाव अनंतखुत्तो तेयोगकडजुम्मएगिंदिया णं भंते ! कओ उवव० ?, उववाओ तहेव परिमाणं बारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा उवव० सेसं तहेव जाव अनंतखुत्तो ।

तेयोयतेयोयएगिंदिया णं भंते ! कओ उवव० ?, उववाओ तहेव परिमाणं पन्नरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा सेसं तहेव जाव अनंतखुत्तो ।

एवं एएसु सोलससु महाजुम्मेसु एक्को गमओ नवरं परिमाणे नाणत्तं तेयोयदावरजुम्मेसु परिमाणं चोहस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा उववज्जंति तेयोगकलियोगेसु तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा उवव० दावरजुम्मकडजुम्मेसु अड्ड वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा उववज्जंति दावरजुम्मतेयोगेसु एक्कारस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा उववज्जंति दावरजुम्मदावरजुम्मेसु दस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा दावरजुम्मकलियोगेसु नव वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा उवव० कलियोगकडजुम्मे चत्तारि वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा उवव० कलियोगतेयोगेसु सत्त वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा उवव० कलियोगदावरजुम्मेसु छ वा संखे० असंखेज्जा वा अनन्ता वा उवव० ।

कलियोगकलियोगएगिंदिया णं भंते ! कओ उवव० ?, उववाओ तहेव परिमाणं पंच वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अनन्ता वा उववज्जंति सेसं तहेव जाव अणंतखुत्तो । सेवं भंते ! २ ति ।

वृ. 'कडजुम्मकडजुम्मगिंदिय'ति, ये एकेन्द्रियाश्चतुष्कापहारे चतुष्पर्यवसिता यदपहारसमयाश्चतुष्पर्यवसानास्ते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रिया इत्येवं सर्वत्रेति ।

'जहा उप्पलुदेसए'ति उत्पलोद्देशकः—एकादशशते प्रथमः, इह च यत्र क्वचित्पदे उत्पलोद्देशकातिदेशः क्रियते तत्तत् एवावधार्य ।

'संवेहो न भन्नइ'ति, उत्पलोद्देशके उत्पलजीवस्योत्पादो विवक्षितस्तत्र च पृथिवीकायिकादिकायान्तरापेक्षया संवेधः संभवति इह त्वेकेन्द्रियाणां कृतयुग्मकृतयुग्मविशेषणानामुत्पादोऽधिकृतस्ये च वस्तुतोऽनन्ता एवोत्पद्यन्ते तेषां चोद्भूतेरसम्भवात्संवेधो न संभवति, यश्च षोडशादीनामेकेन्द्रियेषूत्पादोऽभिहितोऽसौ त्रसकायिकेभ्यो ये तेषूत्पद्यन्ते तदपेक्ष एव न पुनः पारमार्थिकः अनन्तानां प्रति समयं तेषूत्पादादिति ॥

शतकं—३५ प्रथमशतके उद्देशकः—१ समाप्तः

—ः शतकं—३५ प्रथमशतके उद्देशकः—२ :—

मू. (१०४६) पढमसमयकडजुम्मएगिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, गोयमा ! तहेव एवं जहेव पढमो उद्देसओ तहेव सोलसखुत्तो बिंतिओवि भाणियव्वो, तहेव सव्वं, नवरं इमाणि य दस नाणत्ताणि—ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणवि अंगुलस्स असंखेज्जइ० आउयकम्मस्स नो बंधगा अवंधगा आउयस्स नो उदीरगा अणुदीरगा नो उत्सासगा

नो निस्सासगा नो उत्सासनिस्सासगा सत्तविहबंधगा नो अडुविहबंधगा ।

ते णं भंते ! पढमसमयकडजुम्म २ एगिंदियत्ति कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! एक्कं समयं, एवं ठितीएवि, समुग्घाया आदिह्मा दोन्नि, समोहया न पुच्छिज्जंति उव्वट्ठमा न पुच्छिज्जइ, सेसं तहेव सव्वं निवसेसं, सोलसुवि गमएसु जाव अनंतखुत्तो । सेवं भंते ! २ ति ।

वृ. 'पढमसमयकडजुम्म २ एगिंदिय'ति, एकेन्द्रियत्वेनोत्पत्तौ प्रथमः समयो येषां ते तथा ते च ते कृतयुग्मकृतयुग्माश्चेति प्रथमसमयकृतयुग्मकृतयुग्मास्ते च ते एकेन्द्रियाश्चेति समासोऽतस्ते 'सोलसखुत्तो'ति षडशकृत्यः--पूर्वोक्तान् षोडश राशिभेदानाश्रित्येत्यर्थः ।

'नाणत्ताइ'ति पूर्वोक्तस्य विलक्षणत्वस्थानानि, ये पूर्वोक्ता भावास्ते केचित् प्रथम-समयोत्पन्नानां न संभवन्तीति कृत्वा, तत्रावगाहनाद्योद्देशके बादरदनस्पत्यपेक्षया मह्युक्ताऽभूत इह तु प्रथमसमयोत्पन्नतेव न साऽल्येति नानात्वम्, एवमन्यान्यपि स्वधियोह्यानीति ॥

शतकं-३५-१ उद्देशक:-२ समाप्तः

— शतकं-३५-१ उद्देशक:-३ :-

मू. (१०४७) अपढमसमयकडजुम्म २ एगिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, एसो जहा पढमुद्देसो सोलसहिवि जुम्मेसु तहेव नेयव्वो जाव कलियोगकलियोगत्ताए जाव अनंतखुत्तो । सेवं भंते ! २ ति ।

वृ. तृतीयोद्देशके तु 'अपढमसमयकडजुम्म २ एगिंदिय'ति, इहाप्रथमः समयो येषामेकेन्द्रियत्वेनोत्पन्नानां द्वादशः समयाः, विग्रहश्च पूर्ववत्, एते च यथा सामान्येनैकेन्द्रियास्तथा भवन्तीत्यत एवोक्तम्--'एसो जहा पढमुद्देसो'इत्यादीति ।

शतकं-३५-१ उद्देशक:-३ समाप्तम्

— शतकं-३५-१ उद्देशक:-४ :-

मू. (१०४८) चरसमयकडजुम्म २ एगिंदिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ?, एवं जहेव पढमसमयउद्देसओ नवरं देवा न उववज्जंति तेउलेस्सा न पुच्छिज्जति, सेसं तहेव । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ।

वृ. चतुर्थे तु 'चरसमयकडजुम्म २ एगिंदिय'ति, इह चरसमयशब्देनैकेन्द्रियाणाम् मरणसमयो विवक्षितः स च परमवायुषः प्रथमसमय एव तत्र च वर्तमानाश्चरसमयाः सङ्ख्यया च कृतयुग्मकृतयुग्मा ये एकेन्द्रियास्ते तथा ।

'एवं जहा पढमसमयउद्देसओ'ति यथा प्रथमसमय एकेन्द्रियोद्देशकस्तथा चरसमय-एकेन्द्रियोद्देशकोऽपि वाच्यः ।

तत्र हि औघिकोद्देशकापेक्षया दश नानात्वान्युक्तानि इहापि तानि तथैव समानस्वरूपत्वात्, प्रथमसमयचरसमयानां यः पुनरिह विशेषस्तां दर्शयितुमाह--'नवरं देवा न उववज्जंति'त्यादि, देवोत्पादेनैवैकेन्द्रियेषु तेजोलेश्या भवति न चेह देवोत्पादः सम्भवतीति तेजोलेश्या एकेन्द्रिया न पृच्छ्यन्त इति ।

शतकं-३५-१ उद्देशक:-४ समाप्तः

—: शतकं—३५—१ उद्देशकः—५:—

मू. (१०४९) अचरमसमयकडजुम्भ २ एगिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जंति जहा अपढमसमयउद्देसो तहेव निरवसेसो भाणियव्वो । सेवं भंते ! २ ति ।

वृ. पंचमे तु—‘अचरमसमयकडजुम्भ २ एगिंदिय’ति न विद्यते चरमसमय उक्तलक्षणो येषां तेऽचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति समासः ।

शतकं—३५—१ उद्देशकः—५ समाप्तः

—: शतकं—३५—१ उद्देशकः—६:—

मू. (१०५०) पढमसमयकडजुम्भकडजुम्भएगिंदिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंत ? , जहा पढमसमयउद्देसओ तहेव निरवसेसं । सेवं भंते ! २ ति जाव विहरइ ।

वृ. षष्ठे तु—‘पढमपढमसमयकडजुम्भ २ एगिंदिय’ति, एकेन्द्रियोत्पादस्य प्रथमसमयवोगाद्ये प्रथमाः प्रथमश्च समयः कृतयुग्मकृतयुग्मत्वानुभूतेर्येषामेकेन्द्रियाणां ते प्रथमप्रथमसमय-कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाः ।

शतकं—३५—१ उद्देशकः—६ समाप्तः

—: शतकं—३५ उद्देशकः—७:—

मू. (१०५१) पढमअपढमसमयकडजुम्भ २ एगिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जंति ? जहा पढमसमयउद्देसो तहेव भाणियव्वो । सेवं भंते ! २ ति ।

वृ. सप्तमे तु—‘पढमअपढमसमयकडजुम्भ २ एगिंदिय’ति, प्रथमास्तथैव येऽप्रथमश्च समयः कृतयुग्मकृतयुग्मत्वानुभूतेर्येषामेकेन्द्रियाणां ते प्रथमाप्रथमसमयकृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाः, इह चैकेन्द्रियत्वोत्पादयप्रथमसमयवर्तित्वे तेषां तद्विवक्षितसङ्ख्यानुभूतेरप्रथमसमयवर्तित्वं तस्याभवासम्बन्धिनीं तामाश्रित्येत्यवसेयम्, एवमुत्तरत्रापीति ।

शतकं—३५—१ उद्देशकः—७ समाप्तः

—: शतकं—३५—१ उद्देशकः—८:—

मू. (१०५२) पढमचरमसमयकडजुम्भ २ एगिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जंति ? , जहा चरमुद्देसओ तहेव निरवसेसं । सेवं भंते ! २ ति ।

वृ. अष्टमे तु—‘पढमचरमसमयकडजुम्भ २ एगिंदिय’ति, प्रथमाश्च ते विवक्षितसङ्ख्यानुभूतेः प्रथमसमयवर्तित्वात् चरमसमयाश्च—भरणसमयवर्तिनः परिशाटस्था इति प्रथमचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति दिग्रहः ।

शतकं—३५—१ उद्देशकः—८ समाप्तः

—: शतकं—३५—१ उद्देशकः—९:—

मू. (१०५३) पढमअचरमसमयकडजुम्भ २ एगिंदिया णं भंते ! कओ उवव० ? , जहा बीओ उद्देसओ तहेव निरवसेसं । सेवं भंते ! २ ति जाव विहरइ ।

वृ. नवमे तु—‘पढमअचरमसमयकडजुम्भ २ एगिंदिय’ति, प्रथमास्तथैव अचरमसमया-स्त्वेकेन्द्रियोत्पादापेक्षया प्रथमसमयवर्तिन इह विवक्षिताश्चरमत्वनिषेधस्य तेषु विद्यमानत्वात्,

अन्यथा हि द्वितीयोद्देशकोक्तानामवगाहनादीनां यदिह समत्वमुक्तं तत्र स्यात् ततः कर्मधारयः, शेषं तु तथैव ।

शतकं-३५-१ उद्देशकः-९ समाप्तः

— शतकं-३५-१ उद्देशकः-१० :-

मू. (१०५४) चरमरसमयकडजुम्भरएगिंदिया णं भंते ! कओ उवव० ?, जहा चउत्थो उद्देसओ तहेव ? सेवं भंते सेवं भंते ! ति ।

वृ. दशमे तु—‘चरमरसमयकडजुम्भरएगिंदिय’ति, चरमाश्च ते विवक्षितसङ्ख्या-नुभूतेश्चरसमयवर्तित्वात् चरमसमयाश्च प्रागुक्तस्वरूपा इति चरमचरमसमयाः शेषं प्राग्वत् ।

शतकं-३५-१ उद्देशकः-१० समाप्तः

— शतकं-३५-१ उद्देशकः-११ :-

मू. (१०५५) एवं एए एकारस उद्देसगा, पढमो ततिओ पंचमओ य सरिसगमा सेसा अड सरिसगमगा, नवरं चउत्थे छट्ठे अडमे दसमे य देवा य उववज्जंति तेउलेस्सा नत्थि ।

वृ. एकादशे तु—‘चरमसमयकडजुम्भरएगिंदिय’ति, चरमास्तथैव अचरमसमयाश्च प्रागुक्तेरेकेन्द्रियोत्पादापेक्षया प्रथमसमयवर्तिनो ये ते चरमाचरमसमयास्ते च ते कृतयुग्म-कृतयुग्मैकेन्द्रियाश्चेति विग्रहः ।

उद्देशकानां स्वरूपनिर्धारणायाह—‘पढमो तडओ पंचमो य सरिसगमय’ति, कथम् ?, यतः प्रथमापेक्षया द्वितीये यानि नानात्वान्यवगाहनादीनि दश भवन्ति न तान्येतेष्विति ।

सेसा अड सरिसगमग’ति, द्वितीयचतुर्थषष्ठादयः परस्परं सध्शगमाः—पूर्वोक्तेभ्यो विलक्षणगमाद्वितीयसमानगमा इत्यर्थः, विशेषं त्वाह—‘नवरं चउत्थे’ इत्यादि ॥ कृष्णलेश्याशते—

शतकं-३५-१ उद्देशकः-११ समाप्तः

— शतकं-३५ एकेन्द्रियशतकानि-२ :-

मू. (१०५७) कण्हलेस्सकडजुम्भरएगिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, गोयमा ! उववाओ तहेव एवं जहा ओहिउद्देसए नवरं इमं नाणत्तं ते णं भंते ! जीवा कण्हलेस्सा ?, हंता कण्हलेस्सा ।

ते णं भंते ! कण्हलेस्सकडजुम्भरएगिंदियेति कालओ केवच्चिरं होइ ?, गोयमा ! जहव्रेणं एकं समयं उक्कोसेणं अंतोमुहुत्तं ।

एवं ठितीएवि, सेसं तहेव जाव अनंतखुत्तो, एवं सोलसवि जुम्मा भाणियव्वा । सेवं भंते ! सेव भंते ! ति ॥

पढमसमयकण्हलेस्सकडजुम्भरएगिंदिया णं भंते ! कओ उवव० ?, जहा पढमसमय-उद्देसओ नवरं ते णं भंते ! जीवा कण्हलेस्सा ?, हंता कण्हलेस्सा, सेसं तं चेव । सेवं भंते ० ! ति एवं जहा ओहियसए एकारिस उद्देसगा भाणिया तथा कण्हलेस्ससएवि एकारस उद्देसगा

भाणियव्वा, पढमो तइओ पंचमोय सरिसगमा सेसा अडुवि सरिसगमा नवरं चउत्थछडुअडुमदसमेसु
उववाओ नत्थि देवस्स । सेवं भंते ! २ ति ॥

—: शतकं-३५-३ :-

एवं नीलेस्सेहिवि सयं कण्हलेस्ससयसरिसं एक्कारस उदेसगा तहेव । सेवं भंते ! २ ।

—: शतकं-३५-४ :-

एवं काउलेस्सेहिवि सयं कण्हलेस्ससयसरिसं । सेवं भंते ! २ ति ।

—: शतकं-३५-५ :-

भवसिद्धियकडजुम्भ२ एगिंदिया णं भंते ! कओ उवव० ? , जहा ओहियसयं तहेव नवरं
एक्कारससुवि उदेसएसु, अह भंते ! सब्बपाणा जाव सब्बसत्ता भवसिद्धियकडजुम्भ२ एगिंदियत्ताए
उववन्नपुव्वा ? , गोयमा ! नो इण्ढे समड्ढे, सेसं तहेव । सेवं भंते ! २ ति ।

—: शतकं-३५-६ :-

कण्हलेस्सभवसिद्धियकडजुम्भ२ एगिंदिया णं भंते ! कओहिंतो उवव० ? एवं कण्ह-
लेस्सभवसिद्धियएगिंदिएहिवि सयं बितियसयकण्हलेस्ससरिसं भाणियव्वं । सेवं भंते ! ० ! ति

—: शतकं-३५-७ :-

एवं नीललेस्सभवसिद्धियएगिंदियएहिवि सयं । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

—: शतकं-३५-८ :-

एवं काउलेस्सभवसिद्धियएगिंदिएहिवि तहेव एक्कारसउदेसगसंजुत्तं सयं, एवं एयाणि
चत्तारि भवसिद्धियाणि सयाणि, चउसुवि सएसु सब्बपाणा जाव उववन्नपुव्वा ? , नो इण्ढे
समड्ढे । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।

—: शतकं-३५/९-१२ :-

जहा भवसिद्धिएहिं चत्तारि सयाइं भणियाइं एवं अभवसिद्धिएहिवि चत्तारि सयाणि
लेस्सासंजुत्ताणि भाणियव्वाणि, सब्बे पाणा तहेव नो इण्ढे समड्ढे, एवं एयाइं बारस एगिंदिय-
महाजुम्भसयाइं भवंति । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।

वृ. 'जहन्नेणं एकं समयं'ति जघन्यत एकसमायनन्तरं सङ्ख्यान्तरं भवतीत्यत एकं समयं
कृष्णलेश्यकृतयुग्मकृतयुग्मैकेन्द्रिया भवन्तीति । 'एवं ठिईवि'ति कृष्णलेश्यावतां स्थितिः
कृष्णलेश्याकालवदेसेत्यर्थः इति ॥

शतकं-३५ शतकानि-२-१२ समाप्तानि

व्याख्या शतस्यास्य कृता सकष्टं, टीकाऽल्पिका येन न चास्ति चूर्णिः ।

मन्दैकने ॥ वत पश्यताद्वा, दृश्यान्त्यकष्टं कथमुद्यतोऽपि ॥

शतकं-३५ समाप्तम्

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता सम्पादीता भगवतीअङ्गसूत्रे
पञ्चत्रिंशत्शतकस्य अभयदेवसूरि विरचिता टीका परिसमाप्ता ।

शतक-३६

वृ. पञ्चत्रिंशे शते सङ्ख्यापदैरेकेन्द्रियाः प्ररूपिताः, षट्त्रिंशे तु तैरेव द्वीन्द्रियाः प्ररूप्यन्त इत्येवंसम्बन्धस्यास्येदमादिसूत्रम्—

—: शतक-३६ प्रथमं द्वि-इन्द्रियशतकं उद्देशक:-१ :-

मू. (१०५८) कडजुम्भरबेदिया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, उववाओ जहा वक्कंतीए, परिमाणं सोलस वा संखेज्जा वा उवव० असंखेज्जा वा उवव०, अवहारो जहा उप्पलुद्देसए, ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं बारस जोयणाइं ।

एवं जहा एगिंदियमहाजुम्माणं पढमुद्देसए तहेव नवरं तिन्नि लेस्साओ देवा न उवव० सम्पदिट्ठी वा मिच्छदिट्ठी वा नो सम्पामिच्छादिट्ठी नाणी वा अन्नाणी वा नो मन्योगी वययोगी वा कायजोगी वा ।

ते णं भंते ! कडजुम्भरबेदिया कालओ केव० ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं ठिती जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बारस संवच्छराइं, आहारो नियमं छद्दिसिं, तिन्नि समुग्घाया सेसं तहेव जाव अनंतखुत्तो, एवं सोलससुवि जुम्मेसु । सेवं भंते ! २ ति ॥

—: शतक-३६/१ उद्देशक:-२-११ :-

मू. (१०५९) पढमसमयकडजुम्भरबेदिया णं भंते ! कओ उवव० ?, एवं जहा एगिंदियमहाजुम्माणं पढमसमयचउद्देसए दस नाणत्ताइं ताइं चेव दस इहवि, एक्कारसमं इमं नाणत्तं— नोमनयोगीनो वइयोगी काययोगी सेसं जहा बेदियाणं चेव पढमुद्देसए । सेवं भंते ! २ ति ॥

एवं एएवि जहा एगिंदियमहाजुम्मेसु एक्कारस उद्देसगा तहेव भाणियव्वा नवरं चउत्थल्लइं अड्डमदसमेसु सम्पत्तनाणाणि न भवंति, जहेव एगिंदिएसु पढमो तइओ पंचमोय एक्कगमा सेसा अड्ड एक्कगमा ।

—: शतक-३६-द्विन्द्रियशतकानि/शतक-२ :-

मू. (१०६०) कण्हलेस्सकडजुम्भरबेइंदिया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, एवं चेव कण्हलेस्सेसुवि एक्कारसउद्देसगसंजुत्तं सयं, नवरं लेस्सा संचिट्ठणा ठिती जाह एगिंदियकण्हलेस्साणं

शतक-३६/३

एवं नीललेस्सेहिवि सयं ।

शतक-३६/४

एवं काउलेस्सेहिवि,

शतक-३६/५...८

भवसिद्धियकडजुम्भरबेइंदिया णं भंते ! एवं भवसिद्धियसयावि चत्तारि तेणेव पुव्वगमएणं नेयव्वा नवरं सव्वे पाणा० नो तिण्ण्डे समट्ठे, सेसं तहेव ओहिसयाणि चत्तारि । सेवं भंते ! ति ॥

—: शतक-३६/९...१२ :-

जहा भवसिद्धियसयाणि चत्तारि एवं अभवसिद्धियसयाणि चत्तारि भाणियव्वाणि नवरं

सम्पत्तनाणाणि नत्थि, सेसं तं चेव ।

एवं एयाणि बारस बेइंदियमहाजुम्मसयाणि भवंति । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ।

शतकं-३७

मू. (१०६१) कडजुम्म२ तेंदिया णं भंते ! कओ उववजंति ?, एवं तेइंदिएसुवि बारस सया कायव्वा बेइंदियसयसरिसा नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं, ठिती जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं एकूणवन्नं राइंदियाइं सेसं तहेव । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥

शतकं-३८

मू. (१०६२) चउरिंदिएहि वि एवं चेव बारस सया कायव्वा नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं ठिती जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं छम्पासा सेसं जहा बेदियाणं । सेवं भंते ! २ त्ति ॥

शतकं-३९

मू. (१०६३) 'कडजुम्म२ असन्निपंचिंदिया णं भंते ! कओ उवव० जहा बेदियाणं तहेव असन्निपुवि बारस सया कायव्वा नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं संचिट्ठणा जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं पुव्वकोडीपुहुत्तं ठिती जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं पुव्वकोडी सेसं जहा बेदियाणं । सेवं भंते ! २ त्ति ॥

वृ. 'कडजुम्म२ बेदियाणं' मित्यादि, 'जहन्नेणं एकं समयं' ति समयानन्तरं सङ्ख्यानन्तरभावात्, एवं स्थितिरपि । इतः सर्वं सूत्रसिद्धमाशापरिसमाप्तेः, नवरं चत्वारिंशे शते-

शतकं-४०

शतकं-४०-संज्ञीपञ्चेन्द्रियशतकं-१ उद्देशकः-१

मू. (१०६४) कडजुम्म२ सन्निपंचिंदिया णं भंते ! कओ उववजंति ?, उववाओ चउसुवि गईसु, संखेज्जवासाउय असंखेज्जवासाउयपज्जत्तपज्जत्तएसु य न कओवि पडिसेहो जाव अनुत्तर-विमाणत्ति, परिमाणं अवहारो ओगाहणा य जहा असन्निपंचिंदियाणं वेयणिज्जवज्जाणं सत्तण्हं पगडीणं बंधगा वा अबंधगा वा वेयणिज्जस्स बंधगा नो अबंधगा मोहणिज्जस्स वेदगा वा अवेदगा वा सेसाणं सत्तण्हवि वेदगा नो अवेयगा सायावेयगा वा असायावेयगा वा मोहणिज्जस्स उदई वा अनुदई वा सेसाणं सत्तण्हवि उदयी नो अनुदई नामस्स गोयस्स य उदीरगा नो अनुदीरगा सेसाणं छण्हवि उदीरगा वा अनुदीरगा वा कण्हलेस्सा वा जाव सुक्कलेस्सा वा सम्मादिट्ठी वा मिच्छादिट्ठी वा सम्मामिच्छादिट्ठी वा नाणी वा अन्नाणी वा मणजो० वइजो० कायजो० उवओगो वन्नमादी उस्सासगा वा नीसासगा वा आहारगा य जहा एगिंदियाणं विरया य अविरया य विरयाविरया२-सकिरिया नो अकिरिया ।

ते णं भंते ! जीवा किं सत्तविहबंधगा अट्टविहबंधगा वा छव्विहबंधगा वा एगविहबंधगा वा ?, गोयमा ! सत्तविहबंधगा वा जाव एगविहबंधगा वा, ते णं भंते ! जीवा कं आहारसन्नोवउत्ता जाव परिगहसन्नोवउत्ता वा नोसन्नोवउत्ता वा ?, गोयमा ! आहारसन्नोवउत्ता जाव नोसन्नोवउत्ता वा सव्वत्थ पुच्छ भाणियव्वा कोहकसायी वा जाव लोभकसायी वा अकसायी वा इत्थीवेदगा वा पुरिसवेदगा वा नपुंसगवेदगा वा अवेदगा वा इत्थिवेदबंधगा वा पुरिसवेदबंधगा वा नपुंसगवेदबंधगा वा अबंधगा वा, सन्नी नो असन्नी सइंदिया नो अण्णिदिया संचिट्ठणा जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं सागरोपमसयपुहुत्तं सातिरेगं आहारो तहेव जाव नियमं छद्विसिं ठिठी जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं तेतीसं सागरोवमाइं छ समुग्धाया आदिल्ला मारणंतियसमुग्धाएणं समोहयावि मरंति असमोहयावि मरंति, उवट्ठणा जहेव उववाओ न कत्थइ पडिसेहो जाव अनुत्तरविमाणति ।

अह भंते ! सव्वपाणा जाव अनंतखुत्तो, एवं कोलसुवि जुम्भेसु भाणियव्वं जाव अनंतखुत्तो, नवरं परिमाणं जहा बैइंदियाणं सेसं तहेव । सेवं भंते ! २ ति ।

— शतक-४०-१ उद्देशक:-२-११ :-

मू. (१०६५) पढमसमयकडजुम्म २ सन्निपंचिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जन्ति ?, उववाओ परिमाणं आहारो जहा एएसिं चैव पढमोद्देसए ओगाहमा बंधो वेदो वेदणा उदयी उदीरगा य जहा बैइंदियाणं पढमसमयाणं तहेव कण्हलेस्सा वा जाव सुक्कलेस्सा वा ।

सेसं जहा बैइंदियाणं पढमसइयाणं जाव अनंतखुत्तो नवरं इत्थिवेदगा वा पुरिसवेदगा वा नपुंसगवेदगा वा सन्निणो असन्नीणो सेसं तहेव एवं सोलसुवि जुम्भेसु परिमाणं तहेव सव्वं । सेवं भंते ! २ ति ।

एवं एत्थवि एकारस उद्देसगा तहेव, पढमो तइओ पंचमो य सरिसगमा सेसा अट्टवि सरिसगमा, चउत्थछट्ठअट्ठमदसमेसु नत्थि विसेसो कायव्वो । सेवं भंते ! २ ति ॥

वृ. 'वेयणिज्जवज्जाणं सत्तण्हं पडीणं बन्धगा वा अबन्धगा व'ति, इह वेदनीयस्य बन्धविधिं विशेषेण वक्ष्यतीति कृत्वा वेदनीयवर्जानामित्युक्तं, तत्र चोपशान्तमोहादयः सप्तानामबन्धका एव शेषास्तु यथासम्भवं बन्धका भवन्तीति 'वेयणिज्जस्स बन्धगा नो अबन्धग'ति, केवलित्वादात्सर्वेऽपि संज्ञिपञ्चेन्द्रियास्ते च वेदनीयस्य बन्धका एव नाबन्धकाः 'मोहणिज्जस्स वेयगा वा अवेयगा व'ति मोहनीयस्स वेदकाः सूक्ष्मसम्परायान्ताः, अवेदकास्तूपशान्तमोहादयः, 'सेसाणं सत्तण्हवि वेयगा नो अवेयग'ति ये किलोपशान्तमोहादयः संज्ञिपञ्चेन्द्रियास्ते सप्तानामपि वेदका नो अवेदकाः, केवलिन एव चतसृणां वेदका भवन्ति ते वेन्द्रियव्यापारातीतत्वेन न पंचेन्द्रिया इति ।

'सायावेयगा वा असायावेयगा व'ति, संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामेवंस्वरूपत्वात्, 'मोहणिज्जस्स उदई वा अनुदई व'ति, तत्रह सूक्ष्मसम्परायान्ता मोहनीयस्योदयिनः उपशान्तमोहादयस्त्वनुदयिनः 'सेसाणं सत्तण्हवी'त्यादि, प्राग्वत्, नवरं वेदकत्वमनुक्रमेणोदीरणाकरणेन चोदयागतानामनुभवनम् उदयस्त्वनुक्रमागतानामिति ।

'नामगोयस्स उदीरगा नो अनुदीरग'ति, नामगोत्रयोरकषायान्ताः संज्ञिपञ्चेन्द्रियाः सर्वेऽप्युदीरकाः, 'सेसाणं छण्हवि उदीरगा वा अनुदीरगा व'ति, नामगोत्रयोरकषायान्ताः संज्ञिप-

श्रेन्द्रियाः सर्वेऽप्युदीरकाः, 'सेसाणं छण्हवि उदीरगा वा अणुदीरगा व'ति शेषाणां षण्णात्मपि यथासम्भवमुदीरकाश्चानुदीरकाश्च यतोऽयमुदीरणाविधिप्रमत्तानां सामान्येनाथानां, आवलिकाव-शेषायुष्कास्तु त एवायुर्वर्जसप्तानामुदीरकाः, अप्रमत्तादयस्तु चत्वारो वेदनीयायुर्वर्जानां षण्णां, तथा सूक्ष्मसम्पराया आवलिकायां स्वाद्धायाः शेषायां मोहनीयवेदनीयायुर्वर्जानां पञ्चानामपि, उपशान्तमोहास्तूक्तरूपाणां पञ्चानामेव क्षीणकषायाः पुनः स्वाद्धाया आवलिकायां शेषायां नामगोत्रयोरेव सयोगिनोऽप्येतयोरेव अयोगिनस्त्वनुदीरका एवेति ।

'संचिद्वणा जहन्नेणं एक्कं समयं'ति, कृतयुग्मकृतयुग्मसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां जघन्येनावस्थितिरिक्कं समयं समयानन्तरं सङ्ख्यान्तरसद्भावात्, 'उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं सादरेणं'ति यत इतः परं संज्ञिपञ्चेन्द्रिया न भवन्त्येवेति, 'छ समुग्धाया आइल्लग'ति संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामाद्याः षडेव समुद्घाता भवन्ति सप्तमस्तु केवलिनामेव ते चानिन्द्रिया इति ॥ कृष्णलेश्याशते-

शतकं-४० संज्ञी पञ्चेन्द्रियशतकं समाप्तम्

शतकं-४० संज्ञीपञ्चेन्द्रियं शतकं-२

मू. (१०६६) कण्हलेस्सकडजुम्मर सन्निपंचिंदिया णं भंते ! कओ उवव० ?, तहेव जहा पढमुद्देसओ सन्निपंच, नवरं बन्धो वेओ उदयी उदीरणा लेस्सा बन्धगसन्ना कसायवेदबन्धगा य एयाणि जहा वेदियाणं, कण्हलेस्साणं वेदो तिविहो अवेदगा नत्थि संचिद्वणा जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं एवं ठितीएवि नवरं ठितीए अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं न भन्नंति सेसं जहा एएसिं चेव पढमे उद्देसए जाव अनंतखुत्तो । एवं सोलससुवि जुम्मेसु । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।

पढमसमयकण्हलेस्सकडजुम्मर सन्निपंचिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जन्ति ?, जहा सन्निपंचिंदियपढमसमयउद्देसए तहेव निरवसेसं नवरं ते णं भंते ! जीवा कण्हलेस्सा ?, हंता कण्हलेस्सा सेसं तं चेव, एवं सोलससुवि जुम्मेसु । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति एवं एएवि एक्कारसवि उद्देसगा कण्हलेस्सए, पढमतितियपंचमा सरिसगमा सेस्सा अडुवि एक्कगमा ।

शतकं-४० संज्ञी पञ्चेन्द्रियं शतकं-३

मू. (१०६७) एवं नीललेस्सेसुवि सयं, नवरं संचिद्वणा जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जभागमब्भहियाइं, एवं ठितीए, एवं तिसु उद्देसएसु, सेसं तं चेव । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

-: शतकं-४०/४ :-

एवं कालेस्ससयं, नवरं संचिद्वणा जह० एक्कं समयं उक्कोसेणं तिन्नि सागरोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जभागमब्भहियाइं, एवं ठितीएवि, एवं तिसुवि उद्देसएसु, सेसं तं चेव । सेवं भंते ! २ ति ॥

-: शतकं-४०/५ :-

एवं तेउलेस्सेसुवि सयं, नवरं संचिद्वणा जह० एक्कं समयं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं

पलिओवमस असंखेज्जइभागमब्भहियाइ एवं ठितीएवि नवरं नोसन्नोवउत्ता वा, एवं तिसुवि उद्देसएसु सेसं तं चेव । सेवं भंते ! २ ति ॥

— शतक-४०/६ :—

जहा तेउलेस्सासतं तथा पण्हलेस्सासयंपि नवरं संचिड्डणा जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तम्भहियाइं, एवं ठितीएवि, नवरं अंतोमुहुत्तं न भन्नति सेसं तं चेव, एवं एएसु पंचसु सएसु जहा कण्हलेस्सासए गमओ तथा नेयव्वो जाव अनंतखुत्तो । सेवं भंते !

— शतक-४०/७ :—

सुक्कलेस्ससयं जहा ओहियसयं नवरं संचिड्डणा ठिती य जहा कण्हलेस्ससए सेसं तहेव जाव अनंतखुत्तो । सेवं भंते ! २ ति ।

— शतक-४०/८ :—

भवसिद्धियकडजुम्मर सन्निपंचिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जन्ति ?, जहा पढमं सन्निसत्तं तथा नेयव्वं भवसिद्धियाभिलावेणं नवरं सव्वपाणा ?, नो तिण्ढे समढ्ढे, सेसं तहेव सेवं भंते !

— शतक-४०/९ :—

कण्हलेस्सभवसिद्धीयकडजुम्मर सन्निपंचिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जन्ति ?, एवं एएणं अभिलावेणं जहा ओहियकण्हलेस्ससयं । सेवं भंते ! २ ति ।

— शतक-४०/१० :—

एवं नीललेस्सभवसिद्धीएवि सयं । सेवं भंते ! २ ॥

— शतक-४०/११-१४ :—

एवं जहा ओहियाणि सन्निपंचिंदियाणं सत्त सयाणि भणियाणि एवं भवसिद्धीएहिंवि सत्त सयाणि कायव्वाणि, नवरं सत्तसुवि सएसु सव्वपाणा जाव नोतिण्ढे समढ्ढे, सेसं तं चेव । सेवं भंते ! २ ॥

शतक-१५

अभवसिद्धियकडजुम्मर सन्निपंचिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जन्ति ?, उववाओ तहेव अनुत्तरविमाणवज्जो परिमाणं अवहारोउच्चतं बंधो वेदो वेदणं उदओ उदीरणा य जहा कण्हलेस्ससए कण्हलेस्सा वा जाव सुक्कलेस्सा वा नो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी नो सम्मामिच्छादिट्ठी नो नाणी अन्नाणी एवं जहा कण्हलेस्ससए नवरं नो विरया अविरया नो विरया २ संचिड्डणा ठिती य जहा ओहिउद्देसए समुग्घाय आदिल्लगा पंच उव्वड्डणा तहेव अनुत्तरविमाणवज्जं सव्वपाणा नो तिण्ढे समढ्ढे सेसं जहा कण्हलेस्ससए जाव अनंतखुत्तो, एवं सोलससुवि जुम्मेसु । सेवं भंते ! २ ति ।

पढमसमयअभवसिद्धियकडजुम्मर सन्निपंचिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जन्ति ?, जहा सन्नीणं पढमसमयउद्देसए तहेव नवं सम्मत्तं सम्मामिच्छत्तं नाणं च सव्वत्थ नत्थि सेसंतहेव । सेवं

भंते ! २ ति । एवं एत्थवि एक्कारस उद्देसगा कायव्वा पढमतइयपंचमा एकगमा सेसा अडुवि एकगमा । सेवं भंते ! २ ति ॥

— शतकं—४०/१६ :—

कण्हलेस्सअभवसिद्धियकडजुम्म२ सन्निपंचिंदिया णं भंते ! कओ उववज्जन्ति?, जहा एसिं चेव ओहियसयं तहा कण्हलेस्ससयंपि नवरं ते णं भंते ! जीवा कण्हलेस्सा ?, हंता कण्हलेस्सा, ठिती संचिट्टणा य जहा कण्हलेस्सासए सेसंतं चेव । सेवं भंते ! २ ति ।

— शतकं—४०/१७-२१ :—

एवं छहिवि लेस्साहिं छ सया कायव्वा जहा कण्हलेस्ससयं नवरं संचिट्टणा ठिती य जहेव ओहियसए तहेव भाणियव्वा, नवरं सुक्कलेस्साए उक्कोसेण एकतीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्त-मब्भहियाइं, ठिती एवं चेव नवरं अंतोमुहुत्तं नत्थि जहन्नगं तहेव सव्वत्थ सम्भत्तनाणाणि नत्थि विरई विरयाविरई अनुत्तरविमाणोववत्ति एयाणि नत्थि, सव्वपाणा० नो तिण्ढे समट्ठे । सेवं भंते सेवं भंतेति । एवं एयाणि सत्त अभवसिद्धियमहाजुम्मसया भवन्ति । सेवं भंते !

वृ. 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तम्भहियाइं'ति, इदं कृष्णलेश्याऽवस्थानं सप्तमपृथिव्युत्कृष्टस्थितिं पूर्वभवपर्यन्तवर्तिनं च कृष्णलेश्यापरिणाममाश्रित्येति ।

नीललेश्याशते—'उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागमब्भहियाइं'ति, पञ्चमपृथिव्या उपरितनप्रस्तटे दश सागरोपमाणि पल्योपमासङ्ख्येयभागाधिकान्यायुः संभवन्ति, नीललेश्या च तत्र स्वादत्त उक्ताम्—'उक्कोसेण'मित्यादि, यच्चेह प्राक्तनभवान्तिभान्तर्मुहूर्तं तत्पल्योपमासङ्ख्येयभागे प्रविष्टमिति न भेदो नोक्तं, एवमन्यत्रापि, 'तिसु उद्देसएसु'ति प्रथमतृतीयपञ्चमेष्विति

कापोतलेश्याशते—'उक्कोसेणं तिन्नि सागरोवमाइं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भाग-मब्भहियाइं'ति यदुक्तं तत्तृतीयपृथिव्या उपरितनप्रस्तटस्थितिमाश्रित्येति ।

तेजोलेश्याशते—'दो सागरोवमाइं'इत्यादि यदुक्तं तदीशानदेवपरमायुराश्रित्येत्यवसेयं, पद्मलेश्याशते 'उक्कोसेणं दस सागरोवमाइं'इत्यादि, तु यदुक्तं तद्ब्रह्मलोकदेवायुराश्रित्येति मन्तव्यं, तत्र हि पद्मलेश्यैतावद्यायुर्भवति, अन्तर्मुहूर्तं च प्राक्तनभवावसानवर्तीति ।

शुक्ललेश्याशते—'संचिट्टणा ठिई य जहा कण्हलेस्ससए'ति त्रयशित्सागरोपमाणि सान्तर्मुहूर्तानि शुक्ललेश्याऽवस्थानमित्यर्थः ।

एतच्च पूर्वभवान्त्यान्तर्मुहूर्तमनुत्तरायुश्चाश्रित्येत्यवसेयं, स्थितिस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणीति, 'नवरं सुक्कलेस्साए उक्कोसेणं एकतीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं'ति यदुक्तं तदुपरितनप्रैवेयकामाश्रित्येति मन्तव्यं, तत्र हि देवानामेतावदेवायुः शुक्ललेश्या च भवति, अभव्या-श्चोत्कर्षतस्तत्रैव देवतयोत्पद्यन्ते न तु परतोऽपि, अन्तर्मुहूर्तं च पूर्वभवासानसम्बन्धीति ॥ एकचत्वारिंशे शते—

शतकं—४० समाप्तम्

शतक-४१

-: शतक-४१ उद्देशक:-१ :-

मू. (१०६८) कइ णं भंते ! रासीजुम्मा पत्रत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि रासीजुम्मा पत्रत्ता, तंजहा-कडजुम्मे जाव कलियोगे, से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ चत्तारि रासीजुम्मा पत्रत्ता, तंजहा-जाव कलियोगे ?, गोयमा ! जेणं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज्जवसिए सेत्तं रासीजुम्मकडजुम्मे, एवं जाव जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं एगपज्जवसिए सेत्तं रासीजुम्मकलियोगे, से तेणट्टेणं जाव कलियोगे ।

रासीजुम्मकडजुम्मे नेरइया णं भंते ! कओ उववज्जन्ति ?, उववाओ जहा वक्कंतीए, तेणं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जन्ति ?, गोयमा ! चत्तारि वा अट्ठ वा बारस वा सोलस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उवव०, तेणं भंते ! जीवा किं संतरं उववज्जन्ति निरंतरं उववज्जन्ति ?, गोयमा ! संतरं पिये उववज्जन्ति निरंतरं पिये उववज्जन्ति, संतरं उववज्जमाणा जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जा समया अंतरं कट्ठ उववज्जन्ति, निरंतरं उववज्जमाणा जहन्नेणं दो समया उक्कोसेणं असंखेज्जा समया अणुसमयं अविरहियं निरंतरं उववज्जन्ति ।

ते णं भंते ! जीवा जंसमयं कडजुम्मा तंसमयं तेयोगा जंसमयं तेयोगा तंसमयं कडजुम्मा ? नो तिणट्टे समट्ठे, जंसमयं कडजुम्मा तंसमयं दावरजुम्मा जंसमयं दावरजुम्मा तंसमयं कडजुम्मा ?, नो तिणट्टे समट्ठे, जंसमयं कडजुम्मा तंसमयं कलियोगा जंसमयं कलियोगा तंसमयं कडजुम्मा ?, नो तिणट्टे समट्ठे ।

ते णं भंते ! जीवा कहिं उववज्जन्ति ?, गोयमा ! से जहा नामए पवए पवमाणे एवं जहा उववायसए जाव नो परप्पयोगेणं उववज्जन्ति ।

ते णं भंते ! जीवा किं आयसजेणं उववज्जन्ति आयसजसेणं उववज्जन्ति ?, गोयमा ! नो आयसजेणं उवव० आयसजसेणं उववज्जन्ति, जइ आयसजसेणं उववज्जन्ति किं आयजसं उवजीवंति आयजसं उवजीवंति ?, गोयमा ! नो आयजसं उवजीवंति आयजसं उवजीवंति, जइ आयजसं उवजीवंति किं सलेस्सा अलेस्सा ?, गोयमा ! सलेस्सा नो अलेस्सा, जइ सलेस्सा किं सकिरिया अकिरिया ?, गोयमा ! सकिरिया नो अकिरिया, जइ सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करेति ?, नो तिणट्टे समट्ठे ।

रासीजुम्मकडजुम्मे असुरकुमारा णं भंते ! कओ उववज्जन्ति ?, जहेव नेरतिया तहेव निरवसेसं एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिया नवरं वणस्सइकाइया जाव असंखेज्जा वा अनंता वा उव० सेसं एवं चेव, मणुस्सावि एवं चेव जाव नो आयजसेणं उववज्जन्ति आयजसेणं उवव०, जइ आयजसेणं उववज्जन्ति किं आयजसं उवजीवंति आयजसं उवजीवंति ?, गोयमा ! आयजसं पिये उवजीवंति आयजसं पिये उवजीवंति ।

जइ आयजसं उवजीवंति किं सलेस्सा अलेस्सा ?, गोयमा ! सलेस्सावि अलेस्सावि, जइ अलेस्सा किं सकिरिया अकिरिया ?, गोयमा ! नो सकिरिया अकिरिया, जइ अकिरिया तेणेव

भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करोति ?, हंता सिज्झंति जाव अंतं करोन्ति, जइ सलेस्सा किं सकिरिया अकिरिया ?, गोयमा ! सकिरिया नो अकिरिया, जइ सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करोन्ति ?, गोयमा ! अत्येगइया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करोन्ति अत्येगइया नो तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करोन्ति ।

जइ आयअजसं उवजीवंति किं सलेस्सा अलेस्सा ?, गोयमा ! सलेस्सा नो अलेस्सा, जइ सलेस्सा किं सकिरिया अकिरिया ?, गोयमा ! सकिरिया नो अकिरिया, जइ सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव अंतं करोति ?, नो इण्ढे सम्ढे । वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।

—: शतकं—४१ उद्देशकः—२ :—

मू. (१०६९) रासीजुम्मतेओयनेरइया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, एवं चेव उद्देसओ भाणियव्वो नवरं परिमाणं तिन्नि वा सत्त वा एक्कारस वा पन्नरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उवव० संतरं तहेव । ते णं भंते ! जीवा जंसमयं तेयोगा तंसमयं कडजुम्मा जंसमयं कडजुम्मा तंसमयं तेयोगा ?, नो इण्ढे सम्ढे, जंसमयं तेयोगा तंसमयं दावरजुम्मा जंसमयं दावरजुम्मा तंसमयं तेयोगा ?, नो इण्ढे सम्ढे, एवं कलियोगेणवि समं, सेसं तं चेव जाव वेमाणिया नवरं उववाओ सव्वेसिं जहा वक्कंतीए । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥

—: शतकं—४१ उद्देशकः—३ :—

मू. (१०७०) रासीजुम्मदावरजुम्मेनेरइया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, एवं चेव उद्देसओ नवरं परिमाणं दो वा छ वा दस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति संवेहो ।

ते णं भंते ! जीवा जंसमयं दावरजुम्मा तंसमयं कडजुम्मा जंसमयं कडजुम्मा तंसमयं दावरजुम्मा ?, नो इण्ढे सम्ढे, एवं तेयोएणवि समं, एवं कलियोगेणवि समं, सेसं जहा पढमुद्देसए जाव वेमाणियाव । सेवं भंते ! २ ति ।

—: शतकं—४१ उद्देशकः—४ :—

मू. (१०७१) रासीजुम्मकलिओगनेरइया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, एवं चेव नवरं परिमाणं एक्को वा पंच वा नव वा तेरस वा संखेज्जा वा असंखेज्जा उववज्जंति संवेहो ।

ते णं भंते ! जीवा जंसमयं कलियोगा तंसमयं कडजुम्मा जंसमयं कडजुम्मा जंसमयं कडजुम्मा तंसमयं कलियोगा ?, नो इण्ढे सम्ढे, एवं तेयोएणवि समं, एवं दावरजुम्मेणवि समं, सेसं जहा पढमुद्देसए जाव वेमाणिया । सेवं भंते ! २ ति ।

—: शतकं—४१ उद्देशकः—५ :—

कण्हलेस्सरसीजुम्मकडजुम्मेनेरइया णं भंते ! कओ उववज्जंति ?, उववाओ जहा धुमप्पभाए सेसं जहा पढमुद्देसए । असुरकुमाराणं तहेव एवं जाव वाणमंतराणं मणुस्सामवि जहेव नेरइयाणं आयअजसं उवजीवंति अलेस्सा अकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति एवं न भाणियव्वं सेसं जहा पढमुद्देसए । सेवं भंते ! सेवं भंतेति ।

—: शतक-४१ उद्देशक:-६ :-

कण्हेलेस्सतेयोएहि वि एवं चेव उद्देसओ, सेवं भंते ! २ ति ।

—: शतक-४१ उद्देशक:-७ :-

कण्हेलेस्सदावरजुम्भेहि एवं चेव उद्देसओ । सेवं भंते ! २ ति ।

—: शतक-४१ उद्देशक:-८ :-

कण्हेलेस्कसकलिओएहि वि एवं चेव उद्देसओ परिमाणं संवेहो य जहा ओहि एसु उद्देस-
एसु । सेवं भंते ! २ ति ।

—: शतक-४१ उद्देशक:-९...१२ :-

जहा कण्हेलेस्सेहि एवं नीललेस्सेहि वि चत्तारि उद्देसगा भाणियव्वा निरवसेसा, नवरं
नेरइयाणं उववाओ जहा बालुयप्पभाए सेसं तं चेव । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।

—: शतक-४१ उद्देशक:-१३-१६ :-

काउलेस्सेहि वि एवं चेव चत्तारि उद्देसगा कायव्वा नवरं नेरइयाणं उववाओ जहा
रयणप्पभाए, सेसं तं चेव । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ।

—: शतक-४१ उद्देशक:-१७-२० :-

तेउलेस्सरासीजुम्भकडजुम्भअसुरकुमारा णं भंते ! क उववज्जन्ति ?, एवं चेव नवरं जेसु
तेउलेस्सा अत्थि तेसु भाणि० एवं एएवि कण्हेलेस्सासरिसा चत्तारि उद्देसगा कायव्वा । सेवं ०

—: शतक-४१ उद्देशक:-२१-२४ :-

एवं पण्हेलेस्साए वि चत्तारि उद्देसगा कायव्वा पंचिदियतिकखजोणियाणं मणुस्साणं
वेमाणियाणं य एएसिं पण्हेलेस्सा सेसाणं नत्थि । सेवं भंते ! २ ति ।

—: शतक-४१ उद्देशक:-२५-२८ :-

जहा पण्हेलेस्साए एवं सुक्कलेस्साए वि चत्तारि उद्देसगा कायव्वा नवरं मणुस्साणं गमओ
जहा ओहि उद्देसएसु सेसं तं चेव, एवं एए छसु लेस्सासु चउवीसं उद्देसगा ओहिया चत्तारि, सब्बे
ते अट्ठावीसं उद्देसगा भवन्ति । सेवं भंते ! २ ति ।

—: शतक-४१ उद्देशक:-२९-३२ :-

मू. (१०७३) भवसिद्धियरासीजुम्भकडजुम्भनेरइया णं भंते ! कओ उवव० ? जहा
ओहिया पढमगा चत्तारि उद्देसगा तहेव निरवसेसं एए चत्तारि उद्देसगा । सेवं भंते ! २ ति ।

—: शतक-४१ उद्देशक:-३३-३६ :-

कण्हेलेस्सभवसिद्धियरासीजुम्भकडजुम्भनेरइया णं भंते ! कओ उवव० ?, जहा कण्हेलेस्साए
चत्तारि उद्देसगा भवन्ति तहा इमेवि भवसिद्धियकण्हेलेस्सेहि वि चत्तारि उद्देसगा कायव्वा ।

—: शतक-४१ उद्देशक:-३७-५६ :-

एवं नीललेस्सभवसिद्धिएहि वि चत्तारि उद्देसगा कायव्वा ।

एवं काउलेस्सेहि वि चत्तारि उद्देसगा ।

तेउलेस्सेहिवि चत्तारि उद्देसगा ओहियसरिसा ।

पन्हलेस्सेहिवि चत्तारि उद्देसगा ।

सुकलेस्सेहिवि चत्तारि उद्देसगा ओहियसरिसा, एवं एएवि भवसिद्धिएहिवि अट्ठावीसं उद्देसगा भवन्ति । सेवं भन्ते ! सेवं भन्ते ! ति ।

—: शतकं-४१ उद्देशकः-५७-८४:-

मू. (१०७४) अभवसिद्धियरासीजुम्मकडजुम्भनेरइया णं कओ उववज्जन्ति जहा पढमो उद्देसगो नवरं मणुस्सा नेरइया य सरिसा भाणियव्वा, सेसं तहेव । सेवं भन्ते ! २ । एवं चउसुवि जुम्भेसु चत्तारि उद्देसगा ।

कण्हलेस्सअभवसिद्धियरासीजुम्मकडजुम्भनेरइया णं भन्ते ! कओ उववज्जन्ति ?, एवं चेव चत्तारि उद्देसगा, एवं नीललेस्सअभव० चत्तारि उद्देसगा काउलेस्सेहिवि चत्तारि उद्देसगा तेउलेस्सेहिवि चत्तारि उद्देसगा पन्हलेस्सेहिवि चत्तारि उद्देसगा सुकलेस्सअभवसिद्धिएहिवि चत्तारि उद्देसगा । एवं एएसु अट्ठावीसाएवि अभवसिद्धियउद्देसएसु मणुस्सा नेरइयगमेणं नेयव्वा । सेवं भन्ते ! २ ति । एवं एएवि अट्ठावीस उद्देसगा ।

—: शतकं-४१ उद्देशकः-८५-११२:-

मू. (१०७५) सम्मदिट्ठीरासीजुम्मकडजुम्भनेरइया णं भन्ते ! कओ उववज्जन्ति ?, एवं जहा पढमो उद्देसओ एवं चउसुवि जुम्भेसु चत्तारि उद्देसगा भवसिद्धियसरिसा कायव्वा । सेवं भन्ते ! २ ति ।

कण्हलेस्ससम्मदिट्ठीरासीजुम्मकडजुम्भनेरइया णं भन्ते ! कओ उववज्जन्ति ?, एएवि कण्हलेस्ससरिसा चत्तारिवि उद्देसगा कायव्वा, एवं सम्मदिट्ठीसुवि भवसिद्धियसरिसा अट्ठावीसं उद्देसगा कायव्वा । सेवं भन्ते ! सेवं भन्तेति जाव विहरइ ।

—: शतकं-४१ उद्देशकः-११३-१४०:-

मू. (१०७६) मिच्छादिट्ठीरासीजुम्मकडजुम्भनेरइया णं भन्ते ! कओ उववज्जन्ति ?, एवं एथवि मिच्छादिट्ठिअभिलावेणं अभवसिद्धियसरिसा अट्ठावीसं उद्देसगा कायव्वा । सेवं भन्ते ! सेवं भन्तेति ।

—: शतकं-४१ उद्देशकः-१४१-१६८:-

मू. (१०७७) कण्हपक्खियरासीजुम्मकडजुम्भनेरइया णं भन्ते ! कओ उववज्जन्ति ?, एवं एथवि अभवसिद्धियसरिसा अट्ठावीसं उद्देसगा कायव्वा । सेवं भन्ते ! २ ति ।

—: शतकं-४१ उद्देशकः-१६९-१९६:-

मू. (१०७८) सुकपक्खियरासीजुम्मकडजुम्भनेरइया णं भन्ते ! कओ उववज्जन्ति ?, एवं एथवि भवसिद्धियसरिसा अट्ठावीसं उद्देसगा भवन्ति, एवं एएसवेवि छत्रउयं उद्देसगसयं भवन्ति रासीजुम्मसयं । जाव सुकलेस्सा सुकपक्खियरासीजुम्मकलियोगवेमाणिया जाव जइ सकिरिया तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झन्ति जाव अंतं करेति, नो इणट्ठे समट्ठे, सेवं भन्ते ! २ ति ।

मू. (१०७९) भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं तिव्वुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ २
ता वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-एवमेयं भंते ! तहमेयं भंते ! अवितहमेयं भंते
असंदिद्धमेयं भंते ! इच्छियमेयं भंते ! पडिच्छियमेयं भंते ! इच्छियपडिच्छियमेयं भंते ! सच्चे णं
एसमड्ढे जे णं तुज्जे वदहत्तिकड्ढ, अपुत्तिवयणा खलु अरिहंता भगवंतो, समणं भगवं महावीरं
वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ।

सब्बाए भगवईए अट्ठतीसं सतं सयाणं १३८ उद्देशगाणं १९२४ ।

वृ. 'रासीजुम्म'ति युग्मशब्दो युगलवाचकोऽप्यस्त्यतोऽसाविह राशिशब्देन विशेष्यते
ततो राशिरूपाणि युग्मानि न तु द्वितयरूपाणीति राशियुग्मानि, 'रासीजुम्मकड्ढजुम्मेरइय'ति
राशियुग्माना भेदभूतेन कृतयुग्मेन ये प्रतिमास्ते राशियुग्मकृतयुग्मास्ते च ते नैरयिकाश्चेति
समासोऽतस्ते ० 'अनुसमय'मित्यादि, पदत्रयमेकार्थम् ।

'आयजसेणं'ति आत्मनः सम्बन्धि यशो यशोहेतुत्वाद्यशः-संयमः आत्मयशस्तेन,
'आयजसं उवजीवंति'ति 'आत्मयशः' आत्मसंयमम् 'उपजीवन्ति' आश्रयन्ति विदधतीत्यर्थः,
इह च सर्वेषामेवात्मायशसैवोत्पत्ति उत्पत्तौ सर्वेषामप्यविरतत्वादिति ।

इह च शतपरिमाणमिदम्-आद्यानि द्वात्रिंशच्छतान्यविद्यमानवान्तरशतानि ३२
त्रयशिंशदिषु तु सप्तसु प्रत्येकमवान्तरशतानि द्वादश ८४ चत्वारिंशे त्वेकविंशति २१ एकचत्वारिंशे
तु नास्त्यवान्तरशतम् १, एतेषां च सर्वेषां मीलनेऽष्टत्रिंशदधिकं शतानां शतं भवति ।

एवमुद्देशकपरिमाणमपि सर्वं शास्त्रमवलोक्यावसेयं तच्चैकोनविंशतिशतानि
पञ्चविंशत्यधिकानि ।

इह शतेषु कियत्स्वपि वृत्तिकां, विहितवानहमस्मि सुशङ्कितः । विवृतिचूर्णिगिरां विरहाद्विधक,
कथमशङ्कमित्यर्थवा पथि ।

शतकं-४१ समाप्तम्

अथ भगवत्या व्याख्याप्रज्ञप्त्याः परिमाणाभिधित्तया गाथामाह-

मू. (१०८०) चुलसीयसयसहस्सा पदाण पवरवरणाणदंसीहिं ।

भावाभावमनंता पन्नत्ता एत्थमंगंमि ॥

वृ. 'चुलसी'त्यादि, चतुरशीति शतसहस्राणि पदानामत्राङ्गे इति सम्बन्धः, पदानि च
विशिष्टसम्प्रदायगम्यानि, प्रवराणां वरं यज्ज्ञानं तेन पश्यन्तीत्येवंशीला ये ते प्रवरज्ञानदर्शिनस्तैः
केवलिभिरित्यर्थः प्रज्ञप्तानीति योगः, इदमस्य सूत्रस्य स्वरूपमुक्तमथार्थस्वरूपमाह-

'भावाभावमनंत'ति 'भावा-जीवादयः' पदार्था अभावाश्च-त एवान्यापेक्षया भावाभावाः,
अथवा भावा-विधयोऽभावा-निषेधाः प्राकृतत्वाच्चेत्यनिर्देशः 'अनन्ताः' अफरिमाणाः अथवा
भावाभावैर्विषयभूतैरनन्तानि भावाभावानन्तानि चतुरशीति शतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि 'अत्र' प्रत्यक्षे
पञ्चमे इत्यर्थ 'अङ्गे' प्रवचन परमपुरुषावयव इति गाथार्थः ।

अथान्त्यमङ्गलार्थं संधं समुद्ररूपकेण स्तुवन्नाह-

मू. (१०८१) तवनियमविनयवेलो जयति सदा नाणविमलविपुलजलो ।

हेतुसतविपुलवेगो संघसमुद्दो गुणविशालो ॥

वृ. 'तवे'त्यादि गाथा, तपोनियमविनया एव वेला-जलवृत्तिरवसरवृद्धिसाधर्म्याद्यस्य स तथा 'जयति' जेतव्यजयेन विजयते 'सदा' सर्वदा ज्ञानमेव विमलं निर्मलं-विपुलं-विस्तीर्णं जलं यस्य स तथा अस्ति (अस्ताध) त्वाधर्म्यार्तस तथा -

-हेतुशतानि-इथानिधार्थसाधननिराकरणयोर्लिङ्गशतानि तान्येव विपुलो-महान् वेगः-कल्लोलावर्त्तादिरयो यस्य विवक्षितार्थक्षेपसाधनसाधर्म्यात्स तथा 'संघसमुद्रः' जिनप्रवचनोदधिर्गाम्भीर्यसाधर्म्यात्, अथवा साधर्म्य साक्षादेवाह-गुणैः गाम्भीर्यादिभिर्विशालो विस्तीर्णस्तद्बहुत्वाद्यः स तथेति गाथार्थः ।

मू. (१०८२) नमो गोयमाईणं गणहराणं, नमो भगवईए विवाहपन्नत्तीए, नमो दुवालसंगस्स गणिपिडगस्स ।

मू. (१०८३) कुम्भसुसंयचलणा, अमलियकोरंटबेंटसंकासा ।

सुयदेवया भगवई मम मतितिमिरं पणासेउ ॥

वृ. पन्नत्तीए आइमाणं अट्टण्हं सयाणं दो दो उद्देसगा उद्दिसिज्जन्ति नवरं चउत्थे सए पढमदिवसे अट्ट बितियदिवसे दो उद्देसगा उद्दिसिज्जन्ति, नवरं नवमाओ सताओ आरख्खं जावइयं जावइयं एति तावतियं २ ।

एगदिवसेणं उद्दिसिज्जति उक्कोसेणं सतंपि एगदिवसेणं मज्झिमेणं दोहिं दिवसेहिं सतं जहन्नेणं तिहिं दिवसेहिं सतं एवं जाव वीसतिमं सतं, णवरं गोसालो एगदिवसेणं उद्दिसिज्जति जदि ठियो एगेण चेव आयंबिलेणं अणुन्नज्जिहीति अहं न ठितो आयंबिलेणं छट्ठेणं अणुण्णवति एक्कवीसबावीसतेवीसतिमाई सताई एक्केक्कदिवसेणं उद्दिसिज्जन्ति, चउवीसतिमं सयं दोहिं दिवसेहिं छ छ उद्देसगा ।

पंचवीसतिमं दोहिं दिवसेहिं छ छ उद्देसगा, बंधियसयाइ अट्टसयाइ एगेणं दिवसेणं सेट्टिसयाइ बारस एगेणं एगिंदियमहाजुम्मसयाइ बारस एगेणं एवं बैदियाणं बारस तेईदियाणं बारस चउरिंदियाणं बारस एगेण असन्निपंचिंदियाणं बारस सन्निपंचिंदियमहाजुम्मसयाइ एक्कवीसं एगदिवसेणं उद्दिसिज्जन्ति रासीजुम्मसतं एगदिवसेणं उद्दिसिज्जति ।

मू. (१०८४) वियसियअरविंदकरा नासियतिमिरा सुयाहिया देवी ।

मज्झंपि देउ मेहं बुहविबुहणमंसिया निच्चं ।

मू. (१०८५) सुयदेवयाए पणमिणो जीए पसाएण सिक्खियं नाणं ।

अन्नं पवयणदेवी संतिकरी तं नमंसाभि ॥

मू. (१०८६) सुयदेवया य जक्खो कुंभधरो बंभसंति वेरोट्टा ।

विज्जा य अंतहुंडी देउ अविग्घं लिहंतस्स ।

वृ. 'नमो गोयमाईणं गणहराणं'मित्यादयः पुस्तकलेखककृता नमस्काराः प्रकटार्थाश्चेति न व्याख्याताः ।

**पंचमं अंगसूत्रं-भगवती समासम्
अपरनाम व्याख्याप्रज्ञप्ति समासम्**

मुनि दीपरत्सागरेण संशोधिता सम्पादिता अमयदेवसूरि विरचिता
भगवती अङ्गसूत्रस्य टीका परिसमाप्ता ।

प्रशस्तिः

- ॥ १ ॥ यदुक्तामादाविह साधुयोधैः, श्रीपञ्चमाङ्गोत्रतकुञ्जरोऽयम् ।
सुखाधिगम्योऽस्त्विति पूर्वगुर्वी, प्रारभ्यते वृत्तिवरत्रिकेयम् ॥
- ॥ २ ॥ समर्थितं तत्पटुबुद्धिसाधुसाहायकात्केवलमत्र सन्तः ।
सद्बुद्धिदात्र्याऽपगुणांलुनन्तु, सुखग्रहा येन भवत्यथैषा ॥
- ॥ ३ ॥ चांद्रे कुले सद्जनकक्षकल्पे, महाद्रुमो धर्मफलप्रदानात् ।
छायाञ्चितः शस्तविशालशाखः, श्रीवर्द्धमानो मुनिनायकोऽभूत् ॥
- ॥ ४ ॥ तत्सुष्पकल्पौ विलसद्विहारसद्गन्धसम्पूर्णदिशौ समन्तात् ।
बभूवतुः शिष्यवरावनीचवृत्ती श्रुतज्ञानपरागवन्तौ ॥
- ॥ ५ ॥ एकस्तयोः सूरिवरो जिनेश्वरः, व्याख्यातस्तथाऽन्यो भुवि बुद्धिसागरः ।
तयोर्विनेयेन विबुद्धिनाऽप्यलं, वृत्ति कृतैषाऽभयदेवसूरिणा ॥
- ॥ ६ ॥ तेयोरेव विनेयानां, तत्पदं चानुकुर्वताम् ।
श्रीमतां जिनचन्द्राख्यसत्प्रभूणां नियोगतः ॥
- ॥ ७ ॥ श्रीमज्जिनेश्वराचार्यशिष्याणां गुणशालिनाम् ।
जिनभद्रमुनीन्द्राणामस्माकं चाहिसेविनः ॥
- ॥ ८ ॥ यशश्चन्द्रगणेशादिसाहाय्यास्तिद्धिमागता ।
परित्यक्तान्यकृत्यस्य, युक्तायुक्तविवेकिनः ॥
- ॥ ९ ॥ शास्त्रार्थनिर्णयसुसौरभलम्पटस्य, विद्वन्मधुव्रतगणस्य सदैव सेव्यः ।
श्रीनिर्वृताख्यकुलसन्नदपद्मकल्पः, श्रीद्रोणसूरिरनवद्ययशः परागः ॥
- ॥ १० ॥ शोधितवान् वृत्तिमिनां युक्तो विदुषां महासमूहेन ।
शास्त्रार्थनिष्कनिकषणकषपट्टककल्पबुद्धीनाम् ॥
- ॥ ११ ॥ विशोधिता तावदियं सुधीभिस्तथाऽपि दोषाः किल संभवन्ति ।
मन्मोहतस्तांश्च विहाय सद्भिस्तद्राह्यमाताभिमतं यदस्याम् ॥

- ॥ १२ ॥ यदवाप्तं मया पुण्यं, वृत्ताविह शुभाशयात् ।
मोहाद्बृत्तिजमन्यच्च, तेनागो मे विशुद्ध्यतात् ॥
- ॥ १३ ॥ प्रथमादर्शं लिखिता विमलगणिप्रमृतिभिर्निजविनेयैः ।
कुर्वद्भिः श्रुतमर्चितं दक्षैरधिकं विनीतैश्च ॥
- ॥ १४ ॥ अस्याः करणव्याख्याश्रुतिलेखनपूजनादिषु यथार्हम् ।
दायिकसुतमाणिक्यः प्रेरितवानस्मदादिजनान् ॥
- ॥ १५ ॥ अष्टाविंशतियुक्ते वर्षसहस्रे शतेन चाभ्यधिके ।
अणहिलपाटकनगरे कृतेयमच्छुभधनिवसतौ ॥
- ॥ १६ ॥ अष्टादश सहस्राणि, षट्शतान्यथ षोडश ।
इत्येवमानमेतस्याः, श्लोकमानेन निश्चितम् ॥

५ पञ्चमंअङ्गसूत्रं “भगवती” -भा. २ सटीकं - समाप्तम्:

आगम सुत्ताणि—सटीकं भाग-५

शतकं १.... थी.... १०

तथा

❀ “आगमसुत्ताणि—सटीकं” भाग-६ ❀

शतकं—११.... थी.... ४१

ભાવભરી વંદના

જેમના દ્વારા સૂત્રમાં ગુંથાયેલ જિનવાણીનો ભવ્ય વારસો
વર્તમાનકાલીન “આગમસાહિત્ય”માં પ્રાપ્ત થયો
એ સર્વે સૂરિવર આદિ આર્ષ પૂજ્યશ્રીઓને-

પંચમ ગણધર શ્રી સુધર્મા સ્વામી	ચૌદ પૂર્વધર શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી
દશ પૂર્વધર શ્રી શય્યાભવસૂરિ	(અનામી) સર્વે શ્રુત સ્થવીર મહર્ષિઓ
દેવવાચક ગણિ	શ્રી શ્યામાચાર્ય
દેવર્દિગણિ કામાશ્રમણ	જિનભદ્ર ગણિ કામાશ્રમણ
સંઘદાસગણિ	સિદ્ધસેન ગણિ
જિનદાસ ગણિ મહત્તર	અગત્યસિંહ સૂરિ
શીલાંકાચાર્ય	અભયદેવસૂરિ
મલયગિરિસૂરિ	ક્ષેમકીર્તિસૂરિ
હરિભદ્રસૂરિ	આર્યરક્ષિત સૂરિ (?)
દ્રોણાચાર્ય	ચંદ્ર સૂરિ
વાદિવેતાલ શાંતિચંદ્ર સૂરિ	મલ્લધારી હેમચંદ્રસૂરિ
શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાય	ધર્મસાગર ઉપાધ્યાય
ગુણરત્નસૂરી	વિજય વિમલગણિ
વીરભદ્ર	ઋષિપાલ
	બ્રહ્મમુનિ
	તિલકસૂરિ

સૂત્ર-નિર્ધુક્તિ - ભાષ્ય - ચૂર્ણિ - વૃત્તિ - આદિના રચયિતા અન્ય સર્વે પૂજ્યશ્રી

વર્તમાન કાલિન આગમ સાહિત્ય વારસાને

સંશોધન-સંપાદન-લેખન આદિ દ્વારા મુદ્રીત/અમુદ્રીત સ્વરૂપે રજૂ કર્તા

સર્વે શ્રુતાનુરાગી પૂજ્યપુરુષોને

આનંદ સાગરસૂરિજી	ચંદ્રસાગર સૂરિજી	મુનિ માણેક
જિન વિજયજી	પુન્યવિજયજી	ચતુરવિજયજી
જંબુ વિજયજી	અમરમુનિજી	કનૈયાલાલજી
લાભસાગરસૂરિજી	આચાર્ય તુલસી	ચંપક સાગરજી

સ્મરણાંજલિ

બાબુ ધનપતસિંહ	પંઠ બેચરદાસ	પંઠ જીવરાજભાઈ
પંઠ ભગવાનદાસ	પંઠ રૂપેન્દ્રકુમાર	પંઠ હીરાલાલ
શ્રુત પ્રકાશક સર્વે સંસ્થાઓ		

૪૫ આગમ મૂળ તથા વિવરણનું શ્લોક પ્રમાણદર્શક કોષ્ટક

ક્રમ	આગમસૂત્રનામ	મૂલ શ્લોક પ્રમાણ	વૃત્તિ-કર્તા	વૃત્તિ શ્લોકપ્રમાણ
૧.	આચાર	૨૫૫૪	શીલાઙ્ગાચાર્ય	૧૨૦૦૦
૨.	સૂત્રકૃત	૨૧૦૦	શીલાઙ્ગાચાર્ય	૧૨૮૫૦
૩.	સ્થાન	૩૭૦૦	અમ્યદેવસૂરિ	૧૪૨૫૦
૪.	સમવાય	૧૬૬૭	અમ્યદેવસૂરિ	૩૫૭૫
૫.	ભગવતી	૧૫૭૫૧	અમ્યદેવસૂરિ	૧૮૬૧૬
૬.	જ્ઞાતાધર્મકથા	૫૪૫૦	અમ્યદેવસૂરિ	૩૮૦૦
૭.	ઉપાસકદશા	૮૧૨	અમ્યદેવસૂરિ	૮૦૦
૮.	અન્તકૃદ્દશા	૯૦૦	અમ્યદેવસૂરિ	૪૦૦
૯.	અનુત્તરોપપાતિકદશા	૧૯૨	અમ્યદેવસૂરિ	૧૦૦
૧૦.	પ્રશ્નવ્યાકરણ	૧૩૦૦	અમ્યદેવસૂરિ	૫૬૩૦
૧૧.	વિપાકશ્રુત	૧૨૫૦	અમ્યદેવસૂરિ	૯૦૦
૧૨.	ઔપપાતિક	૧૧૬૭	અમ્યદેવસૂરિ	૩૧૨૫
૧૩.	રાજપ્રશ્નિય	૨૧૨૦	મલયગિરિસૂરિ	૩૭૦૦
૧૪.	જીવાજીવાભિગમ	૪૭૦૦	મલયગિરિસૂરિ	૧૪૦૦૦
૧૫.	પ્રજ્ઞાપના	૭૭૮૭	મલયગિરિસૂરિ	૧૬૦૦૦
૧૬.	સૂર્યપ્રજ્ઞાસિ	૨૨૯૬	મલયગિરિસૂરિ	૯૦૦૦
૧૭.	ચન્દ્રપ્રજ્ઞાસિ	૨૩૦૦	મલયગિરિસૂરિ	૯૧૦૦
૧૮.	જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞાસિ	૪૪૫૪	શાન્તિચન્દ્રઉપાધ્યાય	૧૮૦૦૦
૧૯થી	નિરયાવલિકા	૧૧૦૦	ચન્દ્રસૂરિ	૬૦૦
૨૩.	(પચ્ચ ઉપાઙ્ગ)	—	—	—
૨૪.	ચતુઃશરણ	૮૦	વિજયવિમલયગણિ	(?) ૨૦૦
૨૫.	આતુર પ્રત્યાખ્યાન	૧૦૦	ગુણરત્નસૂરિ (અવચૂરિ)	(?) ૧૫૦
૨૬.	મહાપ્રત્યાખ્યાન	૧૭૬	આનન્દસાગરસૂરિ (સંસ્કૃતઢાયા)	૧૭૬
૨૭.	મક્તપરિજ્ઞા	૨૧૫	આનન્દસાગરસૂરિ (સંસ્કૃતઢાયા)	૨૧૫
૨૮.	તન્દુલ વૈચારિક	૫૦૦	વિજયવિમલયગણિ	(?) ૫૦૦
૨૯.	સંસ્તારક	૧૫૫	ગુણરત્ન સૂરિ (અવચૂરિ)	૧૧૦
૩૦.	ગચ્છાચાર*	૧૭૫	વિજયવિમલયગણિ	૧૫૬૦
૩૧.	ગણિવિદ્યા	૧૦૫	આનન્દસાગરસૂરિ (સંસ્કૃતઢાયા)	૧૦૫

ક્રમ	આગમસૂત્રનામ	•મૂલ શ્લોક પ્રમાણ	વૃત્તિ-કર્તા	•વૃત્તિ શ્લોકપ્રમાણ
૩૨.	દેવેન્દ્રસ્તવ	૩૭૫	આનન્દસાગરસૂરિ (સંસ્કૃત છાયા)	૩૭૫
૩૩.	મરણસમાધિ *	૮૩૭	આનન્દસાગરસૂરિ (સંસ્કૃત છાયા)	૮૩૭
૩૪.	નિશીથ	૮૨૧	જિનદાસગણિ (ચૂર્ણિ) સદ્ગદાસગણિ (ભાષ્ય)	૨૮૦૦૦ ૭૫૦૦
૩૫.	વૃહત્કલ્પ	૪૭૩	મલયગિરિ+ક્ષેમકીર્તિ સદ્ગદાસગણિ (ભાષ્ય)	૪૨૬૦૦ ૭૬૦૦
૩૬.	વ્યવહાર	૩૭૩	મલયગિરિ સદ્ગદાસગણિ (ભાષ્ય)	૩૪૦૦૦ ૬૪૦૦
૩૭.	દશાશ્રુતસ્કન્ધ	૮૧૬	- ? - (ચૂર્ણિ)	૨૨૨૫
૩૮.	જીતકલ્પ *	૧૩૦	સિદ્ધસેનગણિ (ચૂર્ણિ)	૧૦૦૦
૩૯.	મહાનિશીથ	૪૫૪૮	-	-
૪૦.	આવશ્યક	૧૩૦	હરિભદ્રસૂરિ	૨૨૦૦૦
૪૧.	ઓષનિર્યુક્તિ	નિ.૧૩૫૫	દ્રોણાચાર્ય	(?)૭૫૦૦
-	પિણ્ડનિર્યુક્તિ *	નિ. ૮૩૫	મલયગિરિસૂરિ	૭૦૦૦
૪૨.	દશવૈકાલિક	૮૩૫	હરિભદ્રસૂરિ	૭૦૦૦
૪૩.	ઉત્તરાધ્યયન	૨૦૦૦	શાંતિસૂરિ	૧૬૦૦૦
૪૪.	નન્દી	૭૦૦	મલયગિરિસૂરિ	૭૭૩૨
૪૫.	અનુયોગદ્વાર	૨૦૦૦	મલધારીહેમચન્દ્રસૂરિ	૫૯૦૦

નોંધ :-

- (૧) ઉક્ત ૪૫ આગમ સૂત્રોમાં વર્તમાન ક્રાણે પહેલાં ૧ થી ૧૧ અંગસૂત્રો, ૧૨ થી ૨૩ ઉપાંગસૂત્રો, ૨૪થી૩૩ પ્રકીર્ણકસૂત્રો ૩૪થી ૩૯ છેદસૂત્રો, ૪૦ થી ૪૩ મૂલસૂત્રો, ૪૪-૪૫ ચૂલિકાસૂત્રોના નામે હાલ પ્રસિદ્ધ છે.
- (૨) ઉક્ત શ્લોક સંખ્યા અમે ઉપલબ્ધ માહિતી અને પૃષ્ઠ સંખ્યા આધારે નોંધેલ છે. જો કે તે સંખ્યા માટે મતાંતર તો જોવા મળે જ છે. જેમકે આચાર સૂત્રમાં ૨૫૦૦, ૨૫૫૪, ૨૫૨૫ એવા ત્રણ શ્લોક પ્રમાણ જાણવા મળેલ છે. આવો મત-ભેદ અન્ય સૂત્રોમાં પણ છે.
- (૩) ઉક્ત વૃત્તિ-આદિ જે નોંધ છે તે અમે કરેલ સંપાદન મુજબની છે. તે સિવાયની પણ વૃત્તિ-ચૂર્ણિ આદિ સાહિત્ય મુદ્રિત કે અમુદ્રિત અવસ્થામાં હાલ ઉપલબ્ધ છે જ.
- (૪) ગચ્છાચાર અને મરણસમાધિ ના વિકલ્પે ચંદાવેજ્ઞય અને વીરસ્તવ પ્રકીર્ણક આવે છે. જે અમે “આગમસૂતાણિ” માં મૂળ રૂપે અને “આગમદીપ”માં અક્ષરશઃ ગુજરાતી અનુવાદ રૂપે આપેલ છે. તેમજ જીતકલ્પ જેના વિકલ્પ રૂપે છે એ

પંચકલ્પનું માધ્ય અમે “આગમસુત્તાણિ”માં સંપાદીત કર્યું છે.

- (૫) ઓઘ અને પિણ્ડ એ બંને નિર્યુક્તિ વિકલ્પે છે. જે હાલ મૂળસૂત્ર રૂપે પ્રસિદ્ધ છે. જે બંનેની વૃત્તિ અમે આપી છે. તેમજ તેમાં માધ્યની ગાથાઓ પણ સમાવિષ્ટ થઈ છે.
- (૬) ચાર પ્રકીર્ણક સૂત્રો અને મહાનિશીઘ એ પાંચ આગમની કોઈ વૃત્તિ આદિ ઉપલબ્ધ થવાનો ઉલ્લેખ મળતો નથી. પ્રકીર્ણક ની સંસ્કૃત છાયા ઉપલબ્ધ છે તેથી મૂકી છે. નિશીઘ-દશા-જિતકલ્પ એ ત્રણેની ચૂર્ણિ આપી છે. જેમાં દશા અને જીતકલ્પ એ બંને ઉપરવૃત્તિ મળતી હોવાનો ઉલ્લેખ છે, પણ અમે તે મેળવી શક્યા નથી. જ્યારે નિશીઘ ઉપર તો માત્ર વીસમા ઉદ્દેશક:ની જ વૃત્તિ નો ઉલ્લેખ મળે છે.

► વર્તમાન કાળે ૪૫ આગમમાં ઉપલબ્ધ નિર્યુક્તિ: ◀

ક્રમ	નિર્યુક્તિ	શ્લોકપ્રમાણ	ક્રમ	નિર્યુક્તિ	શ્લોકપ્રમાણ
૧.	આચાર-નિર્યુક્તિ	૪૫૦	૬.	આવશ્યક-નિર્યુક્તિ	૨૫૦૦
૨.	સૂત્રવૃત્ત-નિર્યુક્તિ	૨૬૫	૭.	ઓઘનિર્યુક્તિ	૧૩૫૫
૩.	બૃહત્કલ્પ-નિર્યુક્તિ ★	—	૮.	પિણ્ડનિર્યુક્તિ	૮૩૫
૪.	વ્યવહાર-નિર્યુક્તિ ★	—	૯.	દશવૈકાલિક-નિર્યુક્તિ	૫૦૦
૫.	દશાશ્રુત-નિર્યુક્તિ	૧૮૦	૧૦.	ઉત્તરાધ્યયન-નિર્યુક્તિ	૭૦૦

નોંધ :-

- (૧) અહીં આપેલ શ્લોક પ્રમાણ એ ગાથા સંખ્યા નથી. “૩૨ અક્ષરનો એક શ્લોક” એ પ્રમાણથી નોંધાયેલ શ્લોક પ્રમાણ છે.
- (૨) ★ બૃહત્કલ્પ અને વ્યવહાર એ બંને સૂત્રોની નિર્યુક્તિ હાલ માધ્ય માં ભળી ગઈ છે. જેનો યથાસંભવ ઉલ્લેખ વૃત્તિકાર મહર્ષિ એ માધ્ય ઉપરની વૃત્તિમાં કર્યો હોય તેવું જોવા મળેલ છે.
- (૩) ઓઘ અને પિણ્ડનિર્યુક્તિ સ્વતંત્ર મૂળઆગમ સ્વરૂપે સ્થાન પામેલ છે તેથી તેનું સ્વતંત્ર સંપાદન આગમ-૪૧ રૂપે થયેલ છે. (તેમજ આ સંપાદનમાં પણ છે.)
- (૪) બાકીની છ નિર્યુક્તિમાંથી દશાશ્રુતસ્કન્ધ નિર્યુક્તિ ઉપર ચૂર્ણિ અને અન્ય પાંચ નિર્યુક્તિ ઉપરની વૃત્તિ અમે અમારા સંપાદનમાં પ્રકાશીત કરી છે. જ્યાં આ છ નિર્યુક્તિ સ્પષ્ટ અલગ જોઈ શકાય છે.
- (૫) નિર્યુક્તિકર્તા તરીકે ભદ્રવાહુસ્વામી નો ઉલ્લેખ જ જોવા મળે છે.

વર્તમાન કાળે ૪૫ આગમમાં ઉપલબ્ધ ભાષ્ય

ક્રમ	ભાષ્ય	શ્લોકપ્રમાણ	ક્રમ	ભાષ્ય	ગાથાપ્રમાણ
૧.	નિશીષભાષ્ય	૭૫૦૦	૬.	આવશ્યકભાષ્ય *	૪૮૩
૨.	વૃહત્કલ્પભાષ્ય	૭૬૦૦	૭.	ઓઘનિર્યુક્તિભાષ્ય *	૩૨૨
૩.	વ્યવહારભાષ્ય	૬૪૦૦	૮.	પિણ્ડનિર્યુક્તિભાષ્ય *	૪૬
૪.	પચ્ચકલ્પભાષ્ય	૩૧૮૫	૯.	દશવૈકાલિકભાષ્ય *	૬૩
૫.	જીતકલ્પભાષ્ય	૩૧૨૫	૧૦.	ઉત્તરાધ્યયનભાષ્ય (?)	-

નોંધ :-

- (૧) નિશીષ, વૃહત્કલ્પ અને વ્યવહારભાષ્યના કર્તા સહ્વદાસગણિ હોવાનું જણાય છે. અમારા સંપાદનમાં નિશીષ ભાષ્ય તેની ચૂર્ણિ સાથે અને વૃહત્કલ્પ તથા વ્યવહાર ભાષ્ય તેની-તેની વૃત્તિ સાથે સમાવિષ્ટ થયું છે.
- (૨) પચ્ચકલ્પભાષ્ય અમારા આગમસુત્તાણિ ભાગ-૩૮ માં પ્રકાશીત થયું.
- (૩) આવશ્યકભાષ્ય માં ગાથા પ્રમાણ ૪૮૩ લખ્યું જેમાં ૧૮૩ ગાથા મૂળભાષ્ય રૂપે છે અને ૩૦૦ ગાથા અન્ય એક ભાષ્યની છે. જેનો સમાવેશ આવશ્યક સૂત્ર-સટીક માં કર્યો છે. [જો કે વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય ખૂબજ પ્રસિધ્ધ થયું છે પણ તે સમગ્ર આવશ્યકસૂત્ર- ઉપરનું ભાષ્ય નથી અને અધ્યયનો અનુસારની અલગ અલગ વૃત્તિ આદિ પેટા વિવરણો તો આવશ્યક અને જીતકલ્પ એ બંને ઉપર મળે છે. જેનો અત્રે ઉલ્લેખ અમે કરેલ નથી.]
- (૪) ઓઘનિર્યુક્તિ, પિણ્ડનિર્યુક્તિ, દશવૈકાલિકભાષ્ય નો સમાવેશ તેની તેની વૃત્તિ માં થયો જ છે. પણ તેનો કર્તા વિશેનો ઉલ્લેખ અમોને મળેલ નથી. [ઓઘનિર્યુક્તિ ઉપર ૩૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ભાષ્યનો ઉલ્લેખ પણ જોવા મળેલ છે.]
- (૫) ઉત્તરાધ્યયનભાષ્યની ગાથા નિર્યુક્તિમાં ભળી ગયાનું સંભળાય છે (?)
- (૬) આ રીતે અંગ - ઉપાંગ - પ્રકીર્ણક - ચૂલિકા એ ૩૫ આગમ સૂત્રો ઉપરનો કોઈ ભાષ્યનો ઉલ્લેખ અમારી જાણમાં આવેલ નથી. કોઈક સ્થાને સાક્ષી પાઠ-આદિ સ્વરૂપે ભાષ્યગાથા જોવા મળે છે.
- (૭) ભાષ્યકર્તા તરીકે મુખ્ય નામ સહ્વદાસગણિ જોવા મળેલ છે. તેમજ જિનમદ્રગણિ-ક્ષમાશ્રમણ અને સિદ્ધસેન ગણિ નો પણ ઉલ્લેખ મળે છે. કેટલાંક ભાષ્યના કર્તા અજ્ઞાત જ છે.

વર્તમાન કાળે ૪૫ આગમમાં ઉપલબ્ધ ચૂર્ણ:

ક્રમ	ચૂર્ણ	શ્લોકપ્રમાણ	ક્રમ	ચૂર્ણ	શ્લોકપ્રમાણ
૧.	આચાર-ચૂર્ણ	૮૩૦૦	૯.	દશાશ્રુતસ્કન્ધચૂર્ણ	૨૨૨૫
૨.	સૂત્રકૃત-ચૂર્ણ	૯૯૦૦	૧૦.	પન્નકલ્પચૂર્ણ	૩૨૭૫
૩.	ભગવતી-ચૂર્ણ	૩૧૧૪	૧૧.	જીતકલ્પચૂર્ણ	૧૦૦૦
૪.	જીવાભિગમ-ચૂર્ણ	૧૫૦૦	૧૨.	આવશ્યકચૂર્ણ	૧૮૫૦૦
૫.	જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ-ચૂર્ણ	૧૮૭૯	૧૩.	દશવૈકાલિકચૂર્ણ	૭૦૦૦
૬.	નિશીથચૂર્ણ	૨૮૦૦૦	૧૪.	ઉત્તરાધ્યયનચૂર્ણ	૫૮૫૦
૭.	વૃહત્કલ્પચૂર્ણ	૧૬૦૦૦	૧૫.	નન્દીચૂર્ણ	૧૫૦૦
૮.	વ્યવહારચૂર્ણ	૧૨૦૦	૧૬.	અનુયોગદારચૂર્ણ	૨૨૬૫

નોંધ :-

- (૧) ઉક્ત ૧૬ ચૂર્ણમાંથી નિશીથ, દશાશ્રુતસ્કન્ધ, જીતકલ્પ એ ત્રણ ચૂર્ણ અમારા આ સંપાદનમાં સમાવાઈ ગયેલ છે.
- (૨) આચાર, સૂત્રકૃત, આવશ્યક, દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન, નન્દી, અનુયોગદાર એ સાત ચૂર્ણ પૂજ્યપાદ આગમોદ્ધારક શ્રી એ પ્રકાશીત કરાવી છે.
- (૩) દશવૈકાલિકની બીજી એક ચૂર્ણ જે અગત્યસિંહસૂરિકૃત છે તેનું પ્રકાશન પૂજ્ય શ્રી પુન્યવિજયજીએ કરાવેલ છે.
- (૪) જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિચૂર્ણ વિશે હીરાલાલ કાપડીયા પ્રશ્નાર્થચિક્ષ ઉભું કરે છે. ભગવતી ચૂર્ણ તો મળેજ છે, પણ હજી પ્રકાશીત થઈ નથી. તેમજ વૃહત્કલ્પ, વ્યવહાર, પન્નકલ્પ એ ત્રણ હસ્તપ્રતો અમે જોઈ છે પણ પ્રકાશીત થયાનું જાણમાં નથી.
- (૫) ચૂર્ણિકાર તરીકે જિનદાસગણિમહત્તરનું નામ મુખ્યત્વે સંભળાય છે. કેટલાકના મતે અમુક ચૂર્ણના કર્તાનો સ્પષ્ટોલ્લેખ મળતો નથી.

“આગમ-પંચાંગી” એક ચિન્ત્ય બાબત”

- ૧ વર્તમાન કાળે પ્રાપ્ત આગમ સાહિત્યની વિચારણા પછી ખરેખર આગમના પાંચ અંગોમાં કેટલું અને શું ઉપલબ્ધ છે તે જાણ્યા પછી એક પ્રશ્ન થાય કે આગમ પંચાંગી ની વાતો કેટલી ચિન્ત્ય છે. અંગ-ઉપાંગ-પ્રકીર્ણ-ચૂલિકા એ ૩૫ આગમો ઉપર શાબ્દ્ય નથી. એટલે ૩૫ આગમનું એક અંગ તો અપ્રાપ્ય જ બન્યું. સૂત્ર પરત્વે ઉપલબ્ધ નિર્ણયિક્ત ફક્ત છ છે. એટલે ૩૬ આગમોનું એક અંગ અપ્રાપ્ય જ બન્યું. આ રીતે ક્યાંક શાબ્દ્ય, ક્યાંક નિર્ણયિક્ત અને ક્યાંક ચૂર્ણના અભાવે વર્તમાન કાળે સુવ્યવસ્થિત પંચાંગી એક માત્ર આવશ્યક સૂત્રની ગણાય.
- ૨ નન્દીસૂત્ર માં પંચાંગીને બદલે સંગ્રહણી, પ્રતિપત્તિ ઓ વગેરેના પણ ઉલ્લેખ છે.

◆ ૪૫ આગમ અંતર્ગત વર્તમાન કાળે ઉપલબ્ધ વિભાગો ◆

[સૂચના :- અમે સંપાદીત કરેલ આગમસુત્તાણિ-સટીકં માં બેકી નંબરના પૃષ્ઠો ઉપર જમણી બાજુ આગમસૂત્ર ના નામ પછી અંકો આપેલ છે. જેમકે ૧/૩/૬/૨/૫૪ વગેરે. આ અંકો તે તે આગમના વિભાગીકરણને જણાવે છે. જેમકે આચારમાં પ્રથમ અંક શ્રુતસ્કન્ધનો છે તેના વિભાગ રૂપે બીજો અંક ચૂલા છે તેના પેટા વિભાગ રૂપે ત્રીજો અંક અધ્યયન નો છે. તેના પેટા વિભાગ રૂપે ચોથો અંક ઉદ્દેશક નો છે. તેના પેટા વિભાગ રૂપે છેલ્લો અંક મૂલનો છે. આ મૂલ ગદ્ય કે પદ્ય હોઈ શકે. જો ગદ્ય હોય તો ત્યાં પેરેશ્રાફ સ્ટાઈલથી કે છટ્ટુ લખાણ છે અને ગાથા/પદ્ય ને પદ્યની સ્ટાઈલથી || - || ગોઠવેલ છે.]

પ્રત્યેક આગમ માટે આ રીતે જ ઓબ્લિકમાં (/) પછી ના વિભાગને તેના-તેના પેટા-પેટા વિભાગ સમજવા.

જ્યાં જે-તે પેટા વિભાગ ન હોય ત્યાં (/) ઓબ્લિક પછી રેસ મુકીને તે વિભાગ ત્યાં નથી તેમ સુચવેલું છે.]

- (૧) આચાર - શ્રુતસ્કન્ધ:/ચૂલા/અધ્યયન/ઉદ્દેશક:/મૂલં
ચૂલા નામક પેટા વિભાગ બીજા શ્રુતસ્કન્ધ માં જ છે.
- (૨) સૂત્રકૃત - શ્રુતસ્કન્ધ:/અધ્યયન/ઉદ્દેશક:/મૂલં
- (૩) સ્થાન - સ્થાન/અધ્યયન/મૂલં
- (૪) સમવાય - સમવાય:/મૂલં
- (૫) મગવતી - શતકં/વર્ગ:-અંતરશતકં/ઉદ્દેશક:/મૂલં
અહીં શતકના પેટા વિભાગમાં બે નામો છે. (૧) વર્ગ: (૨) અંતરશતક કેમકે શતક ૨૧, ૨૨, ૨૩ માં શતક ના પેટા વિભાગનું નામ વર્ગ: જ શાવેલ છે. શતક - ૩૩, ૩૪, ૩૫, ૩૬, ૪૦ ના પેટા વિભાગને અંતરશતક અથવા શતકશતક નામથી ઓળખાવાય છે.
- (૬) જ્ઞાતાધર્મકથા- શ્રુતસ્કન્ધ:/વર્ગ:/અધ્યયન/મૂલં
પહેલા શ્રુતસ્કન્ધ માં અધ્યયન જ છે. બીજા શ્રુતસ્કન્ધ નો પેટાવિભાગ વર્ગ નામે છે અને તે વર્ગ ના પેટા વિભાગમાં અધ્યયન છે.
- (૭) ણ્નાસકદશા- અધ્યયન/મૂલં
- (૮) અન્તકૃદશા- વર્ગ:/અધ્યયન/મૂલં
- (૯) અનુત્તરોપપાતિકદશા- વર્ગ:/અધ્યયન/મૂલં
- (૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણ- દ્વારં/અધ્યયન/મૂલં
આશ્રવ અને સંવર એવા સ્પષ્ટ બે ભેદ છે જેને આશ્રવદ્વાર અને સંવરદ્વાર કહ્યા છે. (કોઈક દ્વાર ને બદલે શ્રુતસ્કન્ધ શબ્દ પ્રયોગ પણ કરે છે)
- (૧૧) વિપાકશ્રુત- શ્રુતસ્કન્ધ:/અધ્યયન/મૂલં
- (૧૨) ઔપપાતિક- મૂલં
- (૧૩) રાજપ્રશ્નીય- મૂલં

(૧૪) જીવાજીવાભિગમ- *પ્રતિપત્તિ:/* ઉદ્દેશક:/મૂલં

આ આગમમાં ઉક્ત ત્રણ વિભાગો કર્યા છે તો પણ સમજણ માટે પ્રતિપત્તિ: પછી એક પેટાવિભાગ નોંધનીય છે. કેમકે પ્રતિપત્તિ -૩-માં નેરહય, તિરિક્ષજોગિય, મનુષ્ય, દેવ એવા ચાર પેટાવિભાગો પડે છે. તેથી તિપત્તિ/(નેરહયઆદિ)/ઉદ્દેશક:/મૂલં એ રીતે સ્પષ્ટ અલગ પડેલા છે, એજ રીતે દશમી પ્રતિપત્તિ ના ઉદ્દેશક: નવ નથી પણ તે પેટાવિભાગ પ્રતિપત્તિ: નામે જ છે.

(૧૫) પ્રજ્ઞાપના- પદં/ઉદ્દેશક:/દ્વારં/મૂલં

પદના પેટા વિભાગમાં ક્યાંક ઉદ્દેશક: છે, ક્યાંક દ્વારં છે પણ ૫૬-૨૮ના પેટા વિભાગમાં ઉદ્દેશક: અને તેના પેટા વિભાગમાં દ્વારં પણ છે.

(૧૬) સૂર્યપ્રજ્ઞાસિ- પ્રામૃતં/પ્રામૃતપ્રામૃતં/મૂલં

(૧૭) ઘન્રપ્રજ્ઞાસિ- પ્રામૃતં/પ્રામૃતપ્રામૃતં/મૂલં

આગમ ૧૬-૧૭માં પ્રામૃતપ્રામૃત ના પણ પ્રતિપત્તિ: નામક પેટા વિભાગ છે. પણ ઉદ્દેશક: આદિ મુજબ તેનો વિશેષ વિસ્તાર થાયેલ નથી.

(૧૮) જમ્બૂદીપપ્રજ્ઞાસિ- વક્ષસ્કાર:/મૂલં.

(૧૯) નિરયાવલિકા - અધ્યયનં/મૂલં

(૨૦) કલ્પવતંતિકા - અધ્યયનં/મૂલં

(૨૧) પુષ્પિતાં - અધ્યયનં/મૂલં

(૨૨) પુષ્પઘૂલિકા - અધ્યયનં/મૂલં

(૨૩) વણ્હિદશા - અધ્યયનં/મૂલં

આગમ ૧૮ થી ૨૩ નિરયાવલિકાદિ નામથી સાથે જોવા મળે છે કેમકે તેને ઉપાંગના પાંચ વર્ગ તરીકે સૂચકરે ઓળખાવેલા છે. જેમાં વર્ગ-૧, નિરયાવલિકા, વર્ગ-૨ કલ્પવતંતિકા... વગેરે જાણવા

(૨૪) ઘી ૩૩) ચતુ:શરણ (આદિ દશેપયત્રા) મૂલં

(૩૪) નિશીથ - ઉદ્દેશક:/મૂલં

(૩૫) બૃહત્કલ્પ - ઉદ્દેશક:/મૂલં

(૩૬) વ્યવહાર - ઉદ્દેશક:/મૂલં

(૩૭) દશાશ્રુતસ્કન્ધ - દશા/મૂલં

(૩૮) જીતકલ્પ - મૂલં

(૩૯) મહાનિશીથ - અધ્યયનં/ઉદ્દેશક:/મૂલં

(૪૦) આવશ્યક - અધ્યયનં/મૂલં

(૪૧) ઓઘ/પિણ્ઠનિર્યુક્તિ - મૂલં

(૪૨) દશવૈકાલિક - અધ્યયનં/ઉદ્દેશક:/મૂલં

(૪૩) ઉત્તરાધ્યયન - અધ્યયનં/મૂલં

(૪૪- ૪૫) નન્દી-અનુયોગદ્વાર - મૂલં

અમારા સંપાદીત ૪૫ આગમોમાં આવતા મૂલ નો અંક તથા તેમાં સમાવેષ્ટ ગાથા

ક્રમ	આગમસૂત્ર	મૂલં	ગાથા	ક્રમ	આગમસૂત્ર	મૂલં	ગાથા
૧.	આચાર	૫૫૨	૧૪૭	૨૪.	ચતુ:શરણ	૬૩	૬૩
૨.	સૂત્રકૃત	૮૦૬	૭૨૩	૨૫.	આતુરપ્રત્યાખ્યાન	૭૧	૭૦
૩.	સ્થાન	૧૦૧૦	૧૬૯	૨૬.	મહાપ્રત્યાખ્યાનં	૧૪૨	૧૪૨
૪.	સમવાય	૩૮૩	૯૩	૨૭.	ભક્તપરિજ્ઞા	૧૭૨	૧૭૨
૫.	ભગવતી	૧૦૮૭	૧૧૪	૨૮.	તંદુલવૈચારિક	૧૬૧	૧૩૯
૬.	જ્ઞાતાધર્મકથા	૨૪૧	૫૭	૨૯.	સંસ્તારક	૧૩૩	૧૩૩
૭.	ઉપાસક દશા	૭૩	૧૩	૩૦.	ગચ્છાચાર	૧૩૭	૧૩૭
૮.	અન્તકૃદ્દશા	૬૨	૧૨	૩૧.	ગણિવિદ્યા	૮૨	૮૨
૯.	અનુતરોપપાતિક	૧૩	૪	૩૨.	દેવેન્દ્રસ્તવ	૩૦૭	૩૦૭
૧૦.	પ્રશ્નવ્યાકરણ	૪૭	૧૪	૩૩.	મરણસમાધિ	૬૬૪	૬૬૪
૧૧.	વિપાકશ્રુત	૪૭	૩	૩૪.	નિશીષ	૧૪૨૦	—
૧૨.	ઔપપાતિક	૭૭	૩૦	૩૫.	વૃહત્કલ્પ	૨૧૫	—
૧૩.	રાજપ્રશ્નિય	૮૫	—	૩૬.	વ્યવહાર	૨૮૫	—
૧૪.	જીવાભિગમ	૩૯૮	૯૩	૩૭.	દશાશ્રુતસ્કન્ધ	૧૧૪	૫૬
૧૫.	પ્રજ્ઞાપના	૬૨૨	૨૩૧	૩૮.	જીતકલ્પ	૧૦૩	૧૦૩
૧૬.	સૂર્યપ્રજ્ઞાસિ	૨૧૪	૧૦૩	૩૯.	મહાનિશીય	૧૫૨૮	૮
૧૭.	ચન્દ્રપ્રજ્ઞાસિ	૨૧૮	૧૦૭	૪૦.	આવશ્યક	૯૨	૨૧
૧૮.	જમ્બૂદીપપ્રજ્ઞાસિ	૩૬૫	૧૩૧	૪૧.	ઓષનિયુક્તિ	૧૧૬૫	૧૧૬૫
૧૯.	નિરયાવલિકા	૨૧	—	૪૧.	પિષ્કનિયુક્તિ	૭૧૨	૭૧૨
૨૦.	કલ્પવર્તસિકા	૫	૧	૪૨.	દશવૈકાલિક	૫૪૦	૫૧૫
૨૧.	પુષ્પિતા	૧૧	૩	૪૨.	નન્દરામગ્ન	૧૭૩૧	૧૬૪૦
૨૨.	પુષ્પચૂલિકા	૩	૧	૪૪.	નન્દી	૧૬૮	૯૩
૨૩.	વર્ણદશા	૫	૧	૪૫.	અનુયોગદ્વાર	૩૫૦	૧૪૧

નોંધ :- ઉક્ત ગાથા સંખ્યાનો સમાવેશ મૂલં માં થઈ જ નથી છે. તે મૂલ સિવાયની અલગ ગાથા સમજવી નહીં. મૂલ શબ્દ એ અગ્રો સૂત્ર અને ગાથા બંને માટે નો આપેલો સંયુક્ત અનુક્રમ છે. ગાથા બધાંજ સંપાદનોમાં સામાન્ય અંક ધરાવતી હોવાથી તેનો અલગ અંક આપેલ છે. પણ સૂત્રના વિભાગ દરેક સંપાદકે ભિન્નભિન્ન રીતે કર્યા હોવાથી અમે સૂત્રાંક જુદો પાડતા નથી.

—: અમારા પ્રકાશનો :—

- [૧] અભિનવ હેમ લઘુપ્રત્રિયા - ૧ - સત્તાજી વિવરણમ્
- [૨] અભિનવ હેમ લઘુપ્રત્રિયા - ૨ - સત્તાજી વિવરણમ્
- [૩] અભિનવ હેમ લઘુપ્રત્રિયા - ૩ - સત્તાજી વિવરણમ્
- [૪] અભિનવ હેમ લઘુપ્રત્રિયા - ૪ - સત્તાજી વિવરણમ્
- [૫] વૃદ્ધન્તમાલા
- [૬] ચૈત્યવન્દન પર્વમાલા
- [૭] ચૈત્યવન્દન સદ્ગ્રહ - તીર્થજિનવિશેષ
- [૮] ચૈત્યવન્દન ચોવિંશી
- [૯] શત્રુઞય ભક્તિ [આવૃત્તિ-દો]
- [૧૦] અભિનવ જૈન પંચાજ્ઞ - ૨૦૪૬
- [૧૧] અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ - ૧- શ્રાવક કર્તવ્ય - ૧ થી ૧૧
- [૧૨] અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ - ૨- શ્રાવક કર્તવ્ય - ૧૨ થી ૧૫
- [૧૩] અભિનવ ઉપદેશ પ્રાસાદ - ૩- શ્રાવક કર્તવ્ય - ૧૬ થી ૩૬
- [૧૪] નવપદ - શ્રીપાલ (શાશ્વતી ઓળીના વ્યાખ્યાન રૂપે)
- [૧૫] સમાધિ મરણ [વિધિ - સૂત્ર - પદ્ય - આરાધના-મરણભેદ-સંગ્રહ]
- [૧૬] ચૈત્યવંદન માળા [૭૭૯ ચૈત્યવંદનોનો સંગ્રહ]
- [૧૭] તત્ત્વાર્થ સૂત્ર પ્રબોધટીકા [અધ્યાય-૧]
- [૧૮] તત્ત્વાર્થ સૂત્રના આગમ આધાર સ્થાનો
- [૧૯] સિદ્ધાચલનો સાથી [આવૃત્તિ - બે]
- [૨૦] ચૈત્ય પરિપાટી
- [૨૧] અમદાવાદ જિનમંદિર ઉપાશ્રય આદિ ડિરેક્ટરી
- [૨૨] શત્રુઞય ભક્તિ [આવૃત્તિ - બે]
- [૨૩] શ્રી નવકારમંત્ર નવલાખ જાપ નોંધપોથી
- [૨૪] શ્રી ચારિત્ર પદ એક કરોડ જાપ નોંધપોથી
- [૨૫] શ્રી ભારત્રત પુસ્તિકા તથા અન્ય નિમનો - [આવૃત્તિ - ચાર]
- [૨૬] અભિનવ જૈન પંચાજ્ઞ - ૨૦૪૭ [અભિનવ ૧૩ વિભાગોમાં]
- [૨૭] શ્રી જ્ઞાનપદ પૂજા
- [૨૮] અંતિમ આરાધના તથા સાધુ સાધ્વી કાળધર્મ વિધિ
- [૨૯] શ્રાવક અંતિમ આરાધના [આવૃત્તિ ત્રણ]
- [૩૦] વીતરાગ સ્તુતિ સંચય [૧૧૫૧ ભાવવાહી સ્તુતિઓ]
- [૩૧] (પૂજ્ય આગમોદ્ધારક શ્રી ના સમુદાયના) કાયમી સંપર્ક સ્થળો
- [૩૨] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૧
- [૩૩] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૨
- [૩૪] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૩
- [૩૫] તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૪

- [૩૬] તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૫
 [૩૭] તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૬
 [૩૮] તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૭
 [૩૯] તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૮
 [૪૦] તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૯
 [૪૧] તત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અભિનવ ટીકા - અધ્યાય-૧૦

પ્રકાશન ૧ થી ૪૧ અભિનવશ્રુત પ્રકાશને પ્રગટ કરેલ છે.

[૪૨] આયારો	[આગમસુત્તાણિ-૧]	પદમં અંગસુતં
[૪૩] સૂયગ્ધો	[આગમસુત્તાણિ-૨]	વીઅં અંગસુતં
[૪૪] ઠાણં	[આગમસુત્તાણિ-૩]	તદ્યં અંગસુતં
[૪૫] સમવાઓ	[આગમસુત્તાણિ-૪]	ચઉત્યં અંગસુતં
[૪૬] વિવાહપત્રતિ	[આગમસુત્તાણિ-૫]	પંચમં અંગસુતં
[૪૭] નાયાધમ્મકહાઓ	[આગમસુત્તાણિ-૬]	છટ્થં અંગસુતં
[૪૮] ઉવાસગદસાઓ	[આગમસુત્તાણિ-૭]	સત્તમં અંગસુતં
[૪૯] અંતગહ્મદસાઓ	[આગમસુત્તાણિ-૮]	અઢ્ઢમં અંગસુતં
[૫૦] અનુતોવવાઇયદસાઓ	[આગમસુત્તાણિ-૯]	નવમં અંગસુતં
[૫૧] પળ્હાવાગરણં	[આગમસુત્તાણિ-૧૦]	દસમં અંગસુતં
[૫૨] વિવાગસુયં	[આગમસુત્તાણિ-૧૧]	એઢ્ઢરસમં અંગસુતં
[૫૩] ઉવવાઇયં	[આગમસુત્તાણિ-૧૨]	પદમં ઉવંગસુતં
[૫૪] રાયપ્પસેણિયં	[આગમસુત્તાણિ-૧૩]	વીઅં ઉવંગસુતં
[૫૫] જીવાજીવાભિગમં	[આગમસુત્તાણિ-૧૪]	તદ્યં ઉવંગસુતં
[૫૬] પત્રવળાસુતં	[આગમસુત્તાણિ-૧૫]	ચઉત્યં ઉવંગસુતં
[૫૭] સૂરપત્રતિ:	[આગમસુત્તાણિ-૧૬]	પંચમં ઉવંગસુતં
[૫૮] ચંદપત્રતિ:	[આગમસુત્તાણિ-૧૭]	છટ્થં ઉવંગસુતં
[૫૯] જંબૂદીવપત્રતિ	[આગમસુત્તાણિ-૧૮]	સત્તમં ઉવંગસુતં
[૬૦] નિરયાવલિયાણં	[આગમસુત્તાણિ-૧૯]	અઢ્ઢમં ઉવંગસુતં
[૬૧] કપ્પવહિસિયાણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૦]	નવમં ઉવંગસુતં
[૬૨] પુપ્ફિયાણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૧]	દસમં ઉવંગસુતં
[૬૩] પુપ્ફચૂલિયાણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૨]	એઢ્ઢરસમં ઉવંગસુતં
[૬૪] ચળિહદસાણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૩]	બારસમં ઉવંગસુતં
[૬૫] ચઉસરણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૪]	પદમં પડિણ્ણગં
[૬૬] આઉરપદ્ધક્ષાણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૫]	વીઅં પડિણ્ણગં
[૬૭] મહાપદ્ધક્ષાણં	[આગમસુત્તાણિ-૨૬]	તદ્યં પડિણ્ણગં
[૬૮] ભત્તપરિણ્ણા	[આગમસુત્તાણિ-૨૭]	ચઉત્યં પડિણ્ણગં

[૬૧] તંદુલવેયાલિયં	[આગમસુત્તાણિ-૨૮]	પંચમં પર્વણગં
[૭૦] સંધારાગં	[આગમસુત્તાણિ-૨૯]	છઠ્ઠં પર્વણગં
[૭૧] ગચ્છાચાર	[આગમસુત્તાણિ-૩૦/૧]	સત્તમં પર્વણગં-૧
[૭૨] ચંદાવેજ્ઞયં	[આગમસુત્તાણિ-૩૦/૨]	સત્તમં પર્વણગં-૨
[૭૩] ગણિવિજ્ઞા	[આગમસુત્તાણિ-૩૧]	અઢમં પર્વણગં
[૭૪] દેવિંદત્ત્યઓ	[આગમસુત્તાણિ-૩૨]	નવમં પર્વણગં
[૭૫] મરણસમાહિ	[આગમસુત્તાણિ-૩૩/૧]	દસમં પર્વણગં-૧
[૭૬] વીરતથ્યવ	[આગમસુત્તાણિ-૩૩/૨]	દસમં પર્વણગં-૨
[૭૭] નિસીહ	[આગમસુત્તાણિ-૩૪]	પદમં છેયસુત્તં
[૭૮] બુહલ્કપ્પો	[આગમસુત્તાણિ-૩૫]	વીઅં છેયસુત્તં
[૭૯] વવહાર	[આગમસુત્તાણિ-૩૬]	તઇયં છેયસુત્તં
[૮૦] દસાસુયક્કથં	[આગમસુત્તાણિ-૩૭]	ચઉત્થં છેયસુત્તં
[૮૧] જીયક્કપ્પો	[આગમસુત્તાણિ-૩૮/૧]	પંચમં છેયસુત્તં-૧
[૮૨] પંચકપ્પમાસ	[આગમસુત્તાણિ-૩૮/૨]	પંચમં છેયસુત્તં-૨
[૮૩] મહાનિસીહં	[આગમસુત્તાણિ-૩૯]	છઠ્ઠં છેયસુત્તં
[૮૪] આબસસથયં	[આગમસુત્તાણિ-૪૦]	પદમં મૂલસુત્તં
[૮૫] ઓહનિજ્ઞુત્તિ	[આગમસુત્તાણિ-૪૧/૧]	વીઅં મૂલસુત્તં-૧
[૮૬] પિંડનિજ્ઞુત્તિ	[આગમસુત્તાણિ-૪૧/૨]	વીઅં મૂલસુત્તં-૨
[૮૭] દસવેયાલિયં	[આગમસુત્તાણિ-૪૨]	તઇયં મૂલસુત્તં
[૮૮] ઉત્તરજ્ઞયણં	[આગમસુત્તાણિ-૪૩]	ચઉત્થં મૂલસુત્તં
[૮૯] નંદીસુયં	[આગમસુત્તાણિ-૪૪]	પદમા ધૂલિયા
[૯૦] અનુઓગદારં	[આગમસુત્તાણિ-૪૫]	વિતિયા ધૂલિયા

પ્રકાશન ૪૨ થી ૯૦ આગમશ્રુત પ્રકાશને પ્રગટ કરેલ છે.

[૯૧] આચાર -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૧]	પહેલું અંગસૂત્ર
[૯૨] સૂયગડ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૧]	બીજું અંગસૂત્ર
[૯૩] ઠાણ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૧]	ત્રીજું અંગસૂત્ર
[૯૪] સમવાય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૧]	ચોથું અંગસૂત્ર
[૯૫] વિવાહપત્રતિ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૨]	પાંચમું અંગસૂત્ર
[૯૬] નાયાધમ્મકહા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૩]	છઠ્ઠું અંગસૂત્ર
[૯૭] ઉવાસગદસા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૩]	સાતમું અંગસૂત્ર
[૯૮] અંતગદસા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૩]	આઠમું અંગસૂત્ર
[૯૯] અનુતરોપપાતિકદસા-	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૩]	નવમું અંગસૂત્ર
[૧૦૦] પશ્હાવાગરણ-	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૩]	દશમું અંગસૂત્ર

[૧૦૧] વિવાગસૂય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૩]	અગિયારમું અંગસૂત્ર
[૧૦૨] ઉવવાઈય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૪]	પહેલું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૩] રાયપ્પસેણિય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૪]	બીજું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૪] જીવાજીવાભિગમ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૪]	ત્રીજું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૫] પત્રવણાસુત્ર	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૪]	ચોથું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૬] સૂરપત્રત્તિ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	પાચમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૭] ચંદપત્રત્તિ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	છઠ્ઠું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૮] જંબુદીવપત્રત્તિ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	સાતમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૦૯] નિરયાવલિયા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	આઠમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૧૦] કપ્પવાડિસિયા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	નવમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૧૧] પુરિયા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	દશમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૧૨] પુષ્કયુલિયા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	અગિયારમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૧૩] વણ્ણિદસા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૫]	બારમું ઉપાંગસૂત્ર
[૧૧૪] ચઉસરણ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	પહેલો પયત્રો
[૧૧૫] આઉરપ્પચ્ચકખાણ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	બીજો પયત્રો
[૧૧૬] મહાપચ્ચકખાણ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	ત્રીજો પયત્રો
[૧૧૭] ભત્તપરિણ્ણા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	ચોથો પયત્રો
[૧૧૮] તંદુલવેયાલિય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	પાંચમો પયત્રો
[૧૧૯] સંધારગ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	છઠ્ઠો પયત્રો
[૧૨૦] ગચ્છાપાર -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	સાતમો પયત્રો-૧
[૧૨૧] ચંદાવેગ્ગય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	સાતમો પયત્રો-૨
[૧૨૨] ગણિવિજ્ઞા -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	આઠમો પયત્રો
[૧૨૩] દેવિંદત્થઓ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	નવમો પયત્રો
[૧૨૪] વીરત્થવ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	દશમો પયત્રો
[૧૨૫] નિસીહ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	પહેલું છેદસૂત્ર
[૧૨૬] બુહતકપ્પ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	બીજું છેદસૂત્ર
[૧૨૭] વવહાર -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	ત્રીજું છેદસૂત્ર
[૧૨૮] દસાસુપકૂખંધ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	ચોથું છેદસૂત્ર
[૧૨૯] જ્યકપ્પો -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	પાંચમું છેદસૂત્ર
[૧૩૦] મહાનિસીહ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૬]	છઠ્ઠું છેદસૂત્ર
[૧૩૧] આવસસય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	પહેલું મૂલસૂત્ર
[૧૩૨] ઓહનિજ્જુત્તિ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	બીજું મૂલસૂત્ર-૧
[૧૩૩] પિંડનિજ્જુત્તિ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	બીજું મૂલસૂત્ર-૨
[૧૩૪] દસવેયાલિય -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	ત્રીજું મૂલસૂત્ર

[૧૩૫] ઉત્તરજીયજ્ઞ -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	ચોથું મૂલસુત્ર
[૧૩૬] નંદીસુતં -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	પહેલી ચૂલિકા
[૧૩૭] અનુયોગદ્વાર -	ગુજરાતી અનુવાદ	[આગમદીપ-૭]	બીજી ચૂલિકા

પ્રકાશન ૯૧ થી ૧૩૭ આગમદીપ પ્રકાશને પ્રગટ કરેલ છે.

[૧૩૮] દીક્ષા યોગાદિ વિધિ	
[૧૩૯] ૪૫ આગમ મહાપૂજન વિધિ	
[૧૪૦] આચારાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧
[૧૪૧] સૂત્રવૃત્તાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૨
[૧૪૨] સ્થાનાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૩
[૧૪૩] સમવાયાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૪
[૧૪૪] મગવતીઅન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૫/૬
[૧૪૫] જ્ઞાતાધર્મકથાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૭
[૧૪૬] ઉપાસકદશાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૭
[૧૪૭] અન્તઃકૃદશાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૭
[૧૪૮] અનુત્તરોપપાતિકદશાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૭
[૧૪૯] પ્રશ્નવ્યાકરણાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૭
[૧૫૦] વિપાકશ્રુતાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૮
[૧૫૧] ઔપપાતિકઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૮
[૧૫૨] રાજપ્રશ્નિયઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૮
[૧૫૩] જીવાજીવતિભિગમઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૯
[૧૫૪] પ્રજ્ઞાપનાઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૦/૧૧
[૧૫૫] સૂર્યપ્રજ્ઞાસિઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૨
[૧૫૬] ચન્દ્રપ્રજ્ઞાસિઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૨
[૧૫૭] જન્મ્સૂદ્ધીવપ્રજ્ઞાસિઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૩
[૧૫૮] નિરયાવલિકાઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૫૯] કલ્પવતંસિકાઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૦] પુષ્પિતાઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૧] પુષ્પચૂલિકાઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૨] વર્ણિદસાઉપાન્ગસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૩] ચતુઃશરણપ્રકીર્ણકસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૪] આતુરપ્રત્યાખ્યાનપ્રકીર્ણકસૂત્રં સटीકં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૫] મહાપ્રત્યાખ્યાનપ્રકીર્ણકસૂત્રં સચ્ચાયં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪
[૧૬૬] ભક્તપરિજ્ઞાપ્રકીર્ણકસૂત્રં સચ્ચાયં	આગમસુત્તાણિ સटीકં-૧૪

[૧૬૭]	તંદુલવૈચારિકપ્રકીર્ણકસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૪
[૧૬૮]	સંસ્તારકપ્રકીર્ણકસૂત્રં સચ્ચાયં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૪
[૧૬૯]	ગચ્છાચારપ્રકીર્ણકસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૪
[૧૭૦]	ગણિવિદ્યાપ્રકીર્ણકસૂત્રં સચ્ચાયં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૪
[૧૭૧]	દેવેન્દ્રસ્તવપ્રકીર્ણકસૂત્રં સચ્ચાયં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૪
[૧૭૨]	મરણસમાધિપ્રકીર્ણકસૂત્રં સચ્ચાયં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૪
[૧૭૩]	નિશીથછેદસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૫-૧૬-૧૭
[૧૭૪]	બૃહત્કલ્પછેદસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૧૮-૧૯-૨૦
[૧૭૫]	વ્યવહારછેદસૂત્રં સટીકં	આગમ સુત્તાણિ સટીકં-૨૧-૨૨
[૧૭૬]	દશાશ્રુતસ્કન્ધછેદસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૩
[૧૭૭]	જીતકલ્પછેદસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૩
[૧૭૮]	મહાનિશીથસૂત્રં (મૂલં)	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૩
[૧૭૯]	આવશ્યકમૂલસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૪-૨૫
[૧૮૦]	ઓષનિર્યુક્તિમૂલસૂત્રં સટીકં	આગમ સુત્તામિ સટીકં-૨૬
[૧૮૧]	પિન્ડનિર્યુક્તિમૂલસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૬
[૧૮૨]	દશવૈકાલિકમૂલસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૭
[૧૮૩]	ઉત્તરાધ્યયનમૂલસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૨૮-૨૯
[૧૮૪]	નન્દી-ચૂલિકાસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૩૦
[૧૮૫]	અનુયોગદ્વારચૂલિકાસૂત્રં સટીકં	આગમસુત્તાણિ સટીકં-૩૦

પ્રકાશન ૧૩૯ થી ૧૮૫ આગમશ્રુત પ્રકાશને પ્રગટ કરેલ છે.

— સંપર્ક સ્થળ :—

‘આગમ આરાધના કેન્દ્ર’

શીતલનાથ સોસાયટી-વિભાગ-૧, ફ્લેટ નં-૧૩, ૪થે માળે

શ્રી નમિનાથ જૈન ટેરાસરજી પાછળ, બ્લોક સેન્ટર, ખાનપુર

અમદાવાદ-૧

“आगमसुत्ताणि-सटीकं” भाग १ थी ३० नुं विवरण

आगमसुत्ताणि	समाविष्टआगमाः
भाग-१	आचार
भाग-२	सूत्रकृत
भाग-३	स्थान
भाग-४	समवाय
भाग-५-६	भगवती (अपरनाम व्याख्याप्रज्ञप्ति)
भाग-७	ज्ञाताधर्मकथा, उपासकदशा, अन्तकृद्दशा, अनुत्तरोपपातिकदशा, प्रश्नव्याकरण
भाग-८	विपाकश्रुत, औपपातिक, राजप्रश्निय
भाग-९	जीवाजीवाभिगम
भाग-१०-११	प्रज्ञापना
भाग-१२	सूर्यप्रज्ञप्ति, चन्द्रप्रज्ञप्ति
भाग-१३	जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति
भाग-१४	निरवायलिका, कल्पवतंसिका, पुष्पिका, पुष्पचूलिका वण्णिदशा, चातुःशरण, आतुरप्रत्याख्यान, महाप्रत्याख्यान, भक्तपरिज्ञा, तन्दुलवैवारिक, संस्तारक, गच्छाचार, गणिविद्या, देवेन्द्रस्तव, मरणसमाधि
भाग-१५-१६-१७	नीशीथ
भाग-१८-१९-२०	बृहत्कल्प
भाग-२१-२२	व्यवहार
भाग-२३	दशाश्रुतस्कन्ध, जीतकल्प, महनिशीथ
भाग-२४-२५	आवश्यक
भाग-२६	ओघनिर्युक्ति, पिण्डनिर्युक्ति
भाग-२७	दशवैकालिक
भाग-२८-२९	उत्तराध्ययन
भाग-३०	नन्दी, अनुयोगद्वार

શુદ્ધિ:

સર્વજ્ઞ:

ભાષ્ય:

નિર્યુક્તિ:

મૂલં